

Наукові перспективи
Видавнича група

ISSN 2786-5274 (Print)
DOI:10.52058/2786-5274-2024-2(30)

*Ми ї'смось за те, чому
немає чини в усьому світі –
за Батьківщиною.*
О. Довженко

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ"

СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"

СЕРІЯ "ПРАВО"

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

№ 2(30) 2024

Громадська наукова організація
«Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління»

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 2(30) 2024

Київ – 2024

**Public scientific Organization
«Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration»**

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

*(Series «Management and administration», Series «Law», Series «Economics»,
Series «Psychology», Series «Pedagogy»)*

Issue № 2(30) 2024

Kyiv – 2024

ISSN 2786-5274 Print
УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30))

**«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування»,
Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»):
журнал. 2024. № 2(30) 2024. С. 16352**

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 06.02.2024, № 2/2-24)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 24962-14902P від 13.09.2021 р.*

*Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук
Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації
«Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і
психологів з духовно-морального виховання».*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290
журналу присвоєно категорію "Б" із права*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89
журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу
присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 № 768 журналу
присвоєно категорію "Б" зі спеціальностей 073 - менеджмент, 076 - підприємництво
та торгівля, 015 - професійна освіта*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2023 № 1035 журналу
присвоєно категорію "Б" зі спеціальності 053 - психологія*

*Наукове видання включено до міжнародної наукометричної
бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google
Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.*

*Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління,
права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення
результатів наукових досліджень.*

**Головний
редактор**

Романенко Євген Олександрович - доктор наук з державного управління,
професор, Заслужений юрист України, полковник Генерального штабу Збройних
Сил України, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська
асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Абуселідзе Георгій - завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)
- Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

- Беньковська Наталя Борисівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (м. Київ, Україна)
- Бондар-Підгурська Оксана Василівна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», (Полтава, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дачій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Демідова Юлія Євгенівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут» (Харків, Україна)
- Дем'янишина Олеся Андріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- Дранус Любов Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, оцент кафедри менеджменту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
- Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Ільїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Каламаж Руслана Володимирівна - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Калашнік Наталя Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова, (Вінниця, Україна) kalashnuknatalia@gmail.com
- Кобець Дмитро Леонтіївич - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна)
- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Корильчук Неоніла Іванівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
- Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охороною здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університет "Україна" (Хмельницький, Україна)
- Литвиненко Віктор Іванович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчального наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Новак-Калієва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Орлова Наталія Сергіївна - доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Пагута Тамара Іванівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, директор Інституту педагогічної освіти Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Рівне, Україна)
- Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна)
- Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна)
- Сапожников Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Трушкіна Наталія Валеріївна - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Яковичка Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Якушева Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2024

© громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління», 2024

© Видавнича група «Наукові перспективи», 2024

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

Акімов А.В. <i>ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИЙ ВПЛИВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ НА ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ З МЕТОЮ УНІФІКАЦІЇ ДІЙ НА ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ</i>	19
Бєлай С.В., Споришев К.О. <i>ВПЛИВ СТАНУ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА ДЕРЖАВНУ БЕЗПЕКУ</i>	29
Бельська Т.В. <i>СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	38
Василенко Н.В., Халецький А.В., Покатаєв П.С. <i>ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ПУБЛІЧНИХ ФАХІВЦІВ (МЕДІАТОРІВ) В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 281 «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ»</i>	47
Васькович І.М., Крицький Р.А. <i>РОЛЬ І МІСЦЕ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ</i>	58
Гнатюк О.В. <i>СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ ПРИЙНЯТТЯ ПУБЛІЧНИХ РІШЕНЬ</i>	68
Голей І.М. <i>ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ АНТИКРИЗОВОГО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ МАЛИМ БІЗНЕСОМ</i>	82
Голинська О.В., Лугач О.О. <i>АНАЛІЗ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ТА РОЛЬ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ПОДОЛАННІ КРИЗИ</i>	91
Гонюкова Л.В. <i>СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІННОВАЦІЙНА СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ В УКРАЇНІ</i>	100
Дричик В.М. <i>СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	109
Іоффе М.В. <i>ПОНЯТТЯ ЛІДЕРСТВА В СУЧАСНІЙ НАУЦІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	123

Качан Я.В. <i>АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ</i>	136
Климосюк А.С. <i>МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ АКТИВІВ ОСІБ, ЩОДО ЯКИХ ЗАСТОСОВАНО САНКЦІЇ</i>	145
Косач І.А. <i>СИСТЕМА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ НА ЗАСАДАХ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА</i>	155
Кухарчук П.М. <i>МЕХАНІЗМИ МЕДІАЦІЇ В КРАЇНАХ ЄРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ</i>	166
Куценко А.О. <i>РОЛЬ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	177
Леськів Т.С. <i>ЕВОЛЮЦІЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ</i>	189
Магеррамов Алі <i>КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	200
Мартишин Д.С. <i>СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я У ПРОЦЕСАХ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ</i>	213
Неліпа Д.В. <i>КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: РАКУРС ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ</i>	223
Пархоменко-Куцевіл О.І. <i>ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ У ПРОЦЕС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ</i>	235
Писаренко Н.В., Кашина Г.С., Бараник З.П., Громоздова Л.В., Ткаченко Я.С., Рвач А.М., Косицька В.Ю. <i>ЕКОНОМЕТРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК СКЛАДОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ЄС</i>	246
Писаренко Н.В., Тищенко О.П., Гуляєва Л.П., Шолудченко С.В., Дербеньова Я.В., Рвач А.М., Косицька В.Ю., Тітов В.В. <i>РЕІНЖІНІРИНГ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ЗАСАДАХ РЕГІОНАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ЄС</i>	271

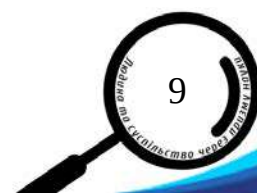

Телень В.Ю. <i>ДОСВІД ПОБУДОВИ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ НАДАННЯ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ У ВИКОНАВЧИХ ОРГАНАХ ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ НА ОСНОВІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ЗА СТАНДАРТОМ (СТАНДАРТАМИ) ISO 9001</i>	290
Теплов С.О. <i>ПРОГРЕСИВНІ МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ УПРАВЛІННЯ ТАЛАНТАМИ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ</i>	305
Шандрик В.І. <i>ОГЛЯД ПОТОЧНОГО СТАНУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ</i>	318
Derun T.M. <i>SYSTEM OF PROVISION OF PUBLIC SERVICES AND QUALITY MANAGEMENT IN LOCAL GOVERNMENT BODIES</i>	331
Kalashnikova Kh.I., Shevchenko V.S. <i>IDENTIFICATION, CLASSIFICATION AND MEASUREMENT OF FACTORS OF ADAPTATION OF PERSONNEL OF CONSTRUCTION INDUSTRY ENTERPRISES TO STRATEGIC CHANGES</i>	339
Lashchuk I.I. <i>STRATEGY FOR THE FINANCIAL RECOVERY OF THE ENTERPRISE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE</i>	352
Батюк Б.Б. <i>ІННОВАЦІЙНІ УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ</i>	364
Березовський Р.С. <i>ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОЗАХИСНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ВПЛИВІВ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ</i>	374
Василик С.К., Юрченко Г.М., Майстренко О.В. <i>ЕТИКА УПРАВЛІННЯ: ВІДПОВІДАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО ТА СТАБІЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ</i>	388
Драгомирецька Н.М. <i>ПРАВОЗАХИСНІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ВИРОБЛЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ З ПРАВОЗАХИСНИМ ПІДХОДОМ</i>	400
Калантаєвська О.О., Тимошенко О.В., Франчук Л.А. <i>УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ</i>	412
Корнійко Я.Р., Панченко С.В. <i>ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ: ПІДХОДИ ТА ПРАКТИКА</i>	422

- Котлубай В.О.** 441
УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТНИМИ РИЗИКАМИ БІЗНЕСУ НА ОСНОВІ
МАРКЕТИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
- Криштанович М.Ф.** 455
ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАВОЗАХИСНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ
- Лапичак Н.І.** 465
ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СТАНДАРТИЗАЦІЇ Й СЕРТИФІКАЦІЇ НА ЯКІСТЬ
СУЧАСНОЇ ПРОДУКЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
- Менська О.А.** 473
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ
ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО СПАДКУ УКРАЇНИ ТА
ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У ПАМ'ЯТКООХОРОННІЙ
ГАЛУЗІ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ
- Подолян М.І.** 488
МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕСТОРАННОГО
БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ
- Приймак М.М., Бігун В.В., Лазоренко Т.В.** 498
МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНИМ ЗРОСТАННЯМ ТА КАР'ЄРНИМ
РОЗВИТКОМ СПІВРОБІТНИКІВ
- Приймак В.М., Канюка Б.С.** 510
ТЕХНОЛОГІЇ ПРИЙНЯТТЯ КАДРОВИХ РІШЕНЬ У СУЧАСНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ
- Радиш Я.Ф.** 520
ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ (МЕДІАТОРІВ) В УМОВАХ
МАГІСТРАТУРИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ
- Смолінська О.Є., Левків Г.Я.** 530
УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ: ЛІДЕРСТВО ТА/ЧИ МЕНЕДЖМЕНТ
- Стороженко Л.Г., Власенко В.О.** 541
ПРОГРАМА ЄС «ЦИФРОВА ЄВРОПА»: ШЛЯХ ДО НЕТОКРАТИЗАЦІЇ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
- Терлецька Ю.О.** 553
УПРАВЛІНСЬКА ДІАГНОСТИКА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА
ПРІОРИТЕТИ ОПТИМІЗАЦІЇ
- Торічний О.В., Когут В.П.** 562
РОБОТА З ПЕРСОНАЛОМ ЯК СКЛADOVA СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Харчук Т.В., Кургузенкова Л.А., Бурачек І.В. 572
*ЕФЕКТИВНЕ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ: МЕТОДИ
ТА ІНСТРУМЕНТИ*

Шимко Ю.М. 583
*МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я :
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ*

СЕРІЯ «Право»

Баїк О.І. 598
*ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЖОРСТОКЕ
ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ*

Боровська І.А. 613
*ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБГРУНTO-
ВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ (У КОНТЕКСТІ
РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ)*

Капля Ю.О., Берездецький Ю.М., Близнюк І.В. 624
*ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА США*

Каращук К.Л. 641
*ІНСТИТУТ МЕДІАЦІЇ ТА ЙОГО ДІЄВІСТЬ: АНАЛІЗ ФРАНЦУЗЬКОГО
ЗАКОНОДАВСТВА*

Кожура Л.О., Власенко В.В., Чиж Б.І. 651
*ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З
ІНВАЛІДНІСТЮ*

Кузьменко О.В., Чорна В.Г., Воронятніков О.О. 661
*ПРИНЦИПИ СУБСИДИАРНОСТІ ТА ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ В
ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ*

Лазарева А.О., Тимошенко Л.В., Дракохруст Т.В. 671
*ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ У БЕЗПЕКОВІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ: ВОЄННІ ДІЇ ТА
РОЛЬ*

Ноняк М.В. 686
ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА МИР

Остапович В.П. 697
*СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-
ПРАВОВИХ ЗАСАД ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРАВООХО-
РОННИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ*

Петровський А.В. 710
РЕАЛІЗАЦІЯ ІНСТИТУТУ ТРЕТІХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

- Погарченко Т.В., Микитенко Л.А.** 718
*ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ (РЕКЛАМУ) ЩОДО МАЙБУТНІХ ОБ'ЄКТІВ
НЕРУХОМОСТІ*
- Постна Д.А.** 730
ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ ТА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ
- Тундаєв С.М.** 746
*ІНСТРУМЕНТИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ПРОТИДІЇ ОСОБАМ,
ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СТАТУСІ ПІДВИЩЕНОГО ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ*

СЕРІЯ «Економіка»

- Атаманюк Р.Ф.** 757
ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СВІТОВИЙ РИНОК ПРАЦІ
- Грабарєв А.В., Баранюк М.Р.** 773
РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ТЕХНОЛОГІЙ В БАНКАХ
- Грубляк О.М., Жаворонок А.В.** 783
*ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ*
- Живко З.Б., Родченко С.С., Боруцька Ю.З.** 796
*ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ВИКЛИКІВ ПЕРЕД СФЕРОЮ ТУРИЗМУ Й
ГОТЕЛЬНИМ БІЗНЕСОМ: УМОВИ БЕЗПЕКОВОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ В
РЕГІОНІ ВОЄННОГО ЧАСУ*
- Захарченко В.І., Швагірев М.Д.** 804
*ПОБУДОВА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ
ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ*
- Ільчук П.Г., Коць О.О., Левченко А.З., Лещишин Н.Р.** 817
*ПОТЕНЦІЙНІ НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
ПІД ЧАС СПІВПРАЦІ БАНКУ З КЛІЄНТОМ*
- Копитко М.І., Мойса Т.В.** 830
*ІНВЕСТИЦІЙНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ АКТУАЛІЗАЦІЇ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ Й ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ*
- Левченко В.О., Гребінчук О.М., Ярошенко С.В., Бур'янова О.О.** 840
*ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ,
ПРАВОВИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТИ*
- Ловкайтес В.С., Харчевнікова Л.С.** 854
*СВІТОВИЙ ДОСВІД РОЗРОБКИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОГРАМ ТА
СТРАТЕГІЙ ЦИФРОВІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ*

Мамонов К.А., Пруненко Д.О., Коваленко Л.Б., Гой В.В. МЕТОДИ І МОДЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ	868
Мельничук В.В. ОБЛІК КАПІТАЛУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	875
Овчарук О.М., Переверзєв С.С. АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ	887
Онофрійчук А.П. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ	900
Правдюк М.В. ОПОДАТКУВАННЯ ЦИФРОВИХ ПОСЛУГ	914
Тимченко І.П., Шморгуненко В.В. УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ	927
Федик А.П. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕАЦІЇ В УКРАЇНІ	937
Чернишов О.Ю., Школенко О.Б. МАРКЕТИНГОВА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА	951
Чорненька О.Б., Шляхетко В.В., Линда А.С. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	964

СЕРІЯ «Педагогіка»

Kazachiner O.S., Boychuk Yu.D., Halii A.I. DIAGNOSIS AND PREVENTION OF CHILDREN'S SPEECH DISORDERS SHOULD AS A NECESSARY PART OF FUTURE PHILOLOGISTS' PROFESSIONAL TRAINING SYSTEM	974
Leleka V.M. DEVELOPMENT OF US PROFESSIONAL SPORTS AND PHYSICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF THE MASS MEDIA	987
Sanivskiyi O.M., Tsyhanok O.O. THE ROLE OF MEDIA EDUCATION IN THE STUDY OF FICTION PHENOMENA	994
Vaskevych O.Ye. PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF GRAPHIC DESIGN FOR THE APPLICATION OF SAMCHIKIVSKY PAINTING IN PROFESSIONAL ACTIVITIES	1004

- Башкірова Л.М., Чорній О.В., Камінський В.В.** 1013
ЕТИЧНІ ТА ПРОФЕСІЙНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ ДО СУЧАСНИХ СТАНДАРТІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
- Беньковська Н.Б.** 1027
СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
- Боровик М.О., Цісар Є.О.** 1036
ЗАГРОЗИ ЗАСТОСУВАННЯ БІОЛОГІЧНОЇ ТА ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ В ПРИЗМИ ІСТОРИЧНОГО ДИСПУТУ
- Бурмакіна Н.С.** 1045
ФОРМУВАННЯ М'ЯКИХ НАВИЧОК ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНТЕРАКТИВНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ CASE-STUDY НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
- Гедзур Т.І., Вакерич М.М., Колесник А.В.** 1054
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ГЕНЕТИКИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
- Гляненко К.А.** 1066
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
- Гончаренко О.М., Хищенко О.О., Великдан Ю.В.** 1077
РОЗВИТОК КОМП'ЮТЕРНОЇ ГРАМОТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ТА УЧНІВ У КОНТЕКСТІ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ ТА ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ
- Гулько Т.Ю.** 1086
ОЦІНЮВАННЯ БІОМЕХАНІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
- Дияк В.В., Волинець Н.В.** 1097
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ І СЛУХАЧІВ ПРИКОРДОННОГО ВІДОМСТВА У ПРОЦЕСІ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ
- Дрокіна А.С.** 1110
МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ
- Дубовик С.Г., Ткачук Д.В.** 1121
ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ
- Жовтоніжко І.М., Марченко О.Г.** 1133
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В ЕДУКАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КРИЗОВИХ УМОВАХ

- Калічак Ю.Л., Посацький О.В.** 1146
*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕ-
РЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СИСТЕМІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ*
- Каніболоцька О.А.** 1156
*ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В
ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ АНГЛОМОВНИХ КРАЇН*
- Кирилюк В.П.** 1168
*РОЛЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ТОПОГРАФІЯ» У ФОРМУВАННІ
ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ІЗ ГЕОДЕЗІЇ ТА
ЗЕМЛЕУСТРОЮ*
- Климович Ю.Ю.** 1182
*МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО
ФІЛОЛОГА ЗАСОБАМИ ПЕРЕВЕРНУТОГО НАВЧАННЯ*
- Кожушко С.П., Бойко Л.Г.** 1193
*ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ*
- Комісарик М.І., Чуйко Г.В., Кузнєцова К.С.** 1207
*ПЕРСПЕКТИВИ, ПРОБЛЕМИ ТА ТРУДНОЩІ ВПРОВАДЖЕННЯ
ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ*
- Красовська О.О., Веремчук А.П., Олевський Т.Р.** 1221
*ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО
САМОРОЗВИТКУ ЗАСОБАМИ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ*
- Криловець М.Г., Лісовець О.В., Лісовець О.В.** 1231
*ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО ЧЕРНІГІВЩИНИ ЯК ЗАСІБ
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ*
- Кузьма-Качур М.І., Горват М.В.** 1242
*ФЕНОМЕН КРАЄЗНАВСТВА ЯК РЕСУРС МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ*
- Літвінова В.А., Бадіца М.В.** 1252
*СПОСОБИ МОДИФІКАЦІЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ДЛЯ ДІТЕЙ З ООП НА
УРОКАХ МАТЕМАТИКИ*
- Мотуз Т.В., Слободенюк О.О., Ватковська М.Г.** 1262
*ГОТОВНІСТЬ АСИСТЕНТІВ ВЧИТЕЛІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ:
АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ*
- Мудрик Д.П.** 1274
*СУЧАСНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «ІНОЗЕМНА
МОВА» У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ*

- Непорада І.М.** 1286
САМОВИХОВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
- Огірко О.В., Огірко І.В.** 1298
РОЛЬ ЛОГІКИ І МАТЕМАТИКИ В ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ТА НАВЧАННІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Павлюк В.І.** 1315
МЕТОД КАЗКОВО-РОЛЬОВОЇ ГРИ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ
- Соснова М.А.** 1325
АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО І НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
- Стеценко Н.М.** 1339
ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УПРАВЛІНЦІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
- Столяренко О.В., Столяренко О.В., Московчук О.С., Магас Л.М.** 1352
ФОРМУВАННЯ У МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ВИХОВНІЙ ПАРАДИГМІ ГУМАНІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ
- Тільняк Н.В.** 1365
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
- Фрицюк В.А., Губіна С.І., Баярко Н.В.** 1376
РОЗВИТОК ДОСЛІДНИЦЬКІ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАГІСТРАНТІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
- Холденко В.І., Михайлова Л.М., Семенишина І.В.** 1389
ПАРАДИГМА ВИЩОЇ ОСВІТИ: РОЛЬ ОНЛАЙН-КУРСІВ І МАСОВИХ ВІДКРИТИХ ОНЛАЙН-КУРСІВ (МВОК)
- Хоменко А., Ороновська Л., Сун Лан, Овод Н.** 1402
ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ-ІНОЗЕМЦІВ В ПРОЦЕСІ ВОКАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ
- Хоруженко Т.А.** 1415
ПРОЄКТНА ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ
- Цокур О.С.** 1427
ІДЕОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ

- Шевель Б.О.** 1439
РОЛЬ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ТА ТЕХНОЛОГІЙ
- Шуляков І.М., Зінченко О.А., Колодіна Л.С.** 1448
ДОСЛІДЖЕННЯ ВАЖЛИВОСТІ ТА МЕТОДІВ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ДЛЯ УСПІШНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
- Яковишина Т.В.** 1459
ЛЯЛЬКОТЕРАПІЯ ЯК НАПРЯМ АРТПЕДАГОГІКИ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

СЕРІЯ «Психологія»

- Lukashenko Yu.I.** 1470
PSYCHOPHYSIOLOGICAL DYSFUNCTIONS OF TEMPORARY LOSS OF WORKING CAPACITY IN VICTIMS WITH SPINE INJURIES
- Богдан І.І.** 1478
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ
- Бойко-Бузиль Ю.Ю.** 1490
АГРЕСІЯ ЯК ПРОЯВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ
- Добровольська Н.А., Кравченко А.В.** 1503
РЕЗУЛЬТАТИ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ
- Дубініна К.В., Пригуляк Т.С., Попельницька С.І., Гончарук В.Г., Бондаренко Л.С.** 1515
ОСОБЛИВОСТІ ПРОКРАСТИНАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ
- Єна О.А.** 1527
ПРОГРАМНО-АПАРТНИЙ КОМПЛЕКС «ПСИХОЛОТ» ЯК НОВІТНЯ ТЕХНОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОГО ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО ДОБОРУ В СИСТЕМІ МВС
- Запорожченко О.В., Матейко Н.М., Чистовська Ю.Ю., Прокоф'єва О.А., Прокоф'єва О.О.** 1540
РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ В ПОДОЛАННІ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН
- Кривуценко В.В.** 1552
КІНОМИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ПСИХОТЕРАПІЇ ОСОБИСТІСНИХ КРИЗ

- Кухаренко О.А.** 1568
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ
- Лаптев І.М.** 1581
ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ ПІСЛЯ РОЗЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ
- Митус В.І.** 1593
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
- Ніколаєв Л.О., Шляхта В.М.** 1605
РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ПСИХОЛОГІВ-КОНСУЛЬТАНТІВ ЗАСОБАМИ СУПЕРВІЗІЇ
- Подолянчук Д.С.** 1615
ОСОБЛИВОСТІ ЕМОТИВНОГО КОМПОНЕНТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ВОЛОНТЕРСЬКОМУ РУСІ
- Столяренко О.Б., Жиляк Н.В.** 1626
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

СЕРІЯ «Механізми державного управління»

- Стовбан М.П.** 1638
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ КНП ЦЕНТРАЛЬНА РАЙОННА ЛІКАРНЯ КАЛУСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТА РАЙОННОЇ РАД ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: АСПЕКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ДО ТА ПІСЛЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ГОСПІТАЛЬНОГО ОКРУГУ

Шановні колеги!

Вітаю колектив редакції, авторів та читачів фахового журналу широкої державно-управлінської, правової, економічної, психологічної та педагогічної спрямованостей “Наукові інновації та передові технології” із виходом чергового номера!

Журнал є авторитетним і читаним виданням із проблем суспільних та гуманітарних наук, відомий своїми дослідженнями сучасних процесів у суспільстві.

Характерним для видання є традиційно полемічний стиль статей, що публікуються у ньому. При цьому, вдається уникати однобічності суджень щодо складних теоретичних і практичних питань, знаходити їх розумне вирішення.

Бажаю творчого довголіття, нових звершень, цікавих і змістовних публікацій вчених і практиків з новими ідеями, глибокими обґрунтуваннями і безпомилковими відповідями на виклики часу!

Переконана, що наші майбутні напрацювання стануть важливим науковим підґрунтям для перемоги і розбудови України.

Все буде Україна!

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

УДК: 354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-19-28](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-19-28)

Акімов Андрій Володимирович доктор філософії, викладач кафедри бізнес-адміністрування і менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0009-0000-0445-7452>

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИЙ ВПЛИВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ НА ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ З МЕТОЮ УНІФІКАЦІЇ ДІЙ НА ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Анотація. В умовах повномасштабної збройної агресії зі сторони рф проти України, питання забезпечення захисту територіальної цілісності та безпеки залишається провідним сектором усього державного управління. У контексті діяльності всього державного управління та відповідних державних інституцій, що здійснюють безпосередній захист територіальної цілісності та суверенітету України, слід визначити такі органи, а саме: Служба безпеки України, Національна гвардія України, легальні військові структури, Державна прикордонна служба України тощо. Проте, ключовим державним органом, що здійснює безпосередній захист територіальної цілісності та безпеки є Збройні сили України. У статті досліджено підходи до регулювання діяльності зазначеного органу в питанні взаємозалежного впливу органів державної влади України з метою уніфікації дій на захист національної державності. Для належного виконання покладених на Збройні сили України та суміжні органи завдань, у державно-владному механізмі сформувалася велика система координації та розгалуження компетенцій і функцій між профільними органами. У статті досліджено механізм розподілу компетенцій між цими суб'єктами. Для належної відсічі збройної агресії зі сторони рф ці органи мають безперервно та ефективно координувати свою діяльність між собою. Взаємозв'язок між цими органами відіграє провідну роль для нормальної діяльності сектору оборони і безпеки в частині ефективного функціонування органів державної влади. У статті досліджено ключові фактори координації між державними органами у секторі безпеки і оборони. Для діяльності Збройних сил України інформаційна політика держави є надзвичайно важливою, оскільки вона безпосередньо впливає на можливість

та ефективність проведення військових операцій. У статті досліджено вплив інформаційних технологій на діяльність Збройних сил України та суміжних органів. З метою узгодженості дій профільних державних органів на захист національної державності важливого значення набуває й діяльність цивільної складової та навіть громадськості. У статті досліджено роль таких структур у діяльності Збройних сил України.

Ключові слова: державне управління, публічна адміністрація, Збройні сили України, державність, загроза, інформаційні технології, координація.

Akimov Andrii Volodymyrovych Doctor of Philosophy Degree (PhD), Department of business administration and management of foreign economic activity, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0009-0000-0445-7452>

THE INTERDEPENDENT INFLUENCE OF THE PUBLIC AUTHORITIES OF UKRAINE ON THE ARMED FORCES OF UKRAINE WITH THE PURPOSE OF UNIFYING ACTIONS TO PROTECT THE NATIONAL STATE

Abstract. In the conditions of full-scale armed aggression by the Russian Federation against Ukraine, the issue of ensuring the protection of territorial integrity and security remains a leading sector of the entire state administration. In the context of the activities of the entire state administration and relevant state institutions that directly protect the territorial integrity and sovereignty of Ukraine, the following bodies should be identified, namely the Security Service of Ukraine, the National Guard of Ukraine, legal military structures, the State Border Guard Service of Ukraine and other bodies. Nevertheless, the key state body providing direct protection of territorial integrity and security is the Armed Forces of Ukraine. The article examines approaches to regulating the activity of the said body in the matter of the interdependent influence of the state authorities of Ukraine on the Armed Forces of Ukraine with the aim of unifying actions to protect national statehood. In order to properly fulfill the tasks assigned to the Armed Forces of Ukraine and related bodies, a large system of coordination and branching of competences and functions between specialized bodies was formed in the state-power mechanism. The article examines the mechanism of competence distribution between these subjects. In order to properly repel armed aggression from the Russian Federation, these bodies must continuously and effectively coordinate their activities among themselves. The relationship between these bodies plays a leading role for the normal operation of the defense and security sector in terms of the effective functioning of state authorities. The article examines the key factors of coordination between state bodies in the security and defense sector. For the activities of the Armed Forces of Ukraine, the information policy of the state is extremely important,

as it directly affects the possibility and effectiveness of military operations. The article examines the influence of information technologies on the activities of the Armed Forces of Ukraine and related bodies. In order to coordinate the actions of specialized state bodies for the protection of national statehood, the activities of the civilian component and even the public become important. The article examines the role of such structures in the activities of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: public administration, public administration, Armed Forces of Ukraine, statehood, threat, information technologies, coordination.

Постановка проблеми. У питанні взаємозалежного впливу органів державної влади на Збройні сили України з метою уніфікації дій на захист національної державності важливого значення набуває діяльність державно-владного механізму при формуванні та реалізації державної політики у сфері оборони і безпеки. Ключовим державним органом, що здійснює безпосередній захист територіальної цілісності та безпеки України є Збройні сили України. Саме цей орган безпосередньо бере участь у проведенні військово-оборонних заходів задля недопущення порушення безпекових інтересів України. Проте, ефективне здійснення покладених завдань на Збройні сили України прямо залежить від координації діяльності інших суміжних органів, як-от Служби безпеки України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України та інших органів у сфері оборони та безпеки. Сучасні військові операції мають більш латентний характер у підготовці та забезпеченні, зокрема це проведення так званої гібридної війни, тобто поширення настроїв сепаратизму в органи публічної влади та в суспільство, а також інформаційна кампанія. Тому виникають нові виклики для державно-владного механізму в реагуванні на такі загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питанню дослідження діяльності Збройних сил України присвячено багато праць. Більшість науковців концентрували свою увагу на загальних аспектах діяльності цього органу, зокрема в умовах воєнного стану. Однак, питання координації та підтримки уніфікації дій профільних силових органів залишається малодослідженим і є особливо актуальним для України сьогодні. Проте, варто визначити таких авторів, які досліджували подібні чи суміжні питання діяльності держави у визначеній проблематиці, а саме: Луцишин Г., Рибак В., Лещенко О., Котенко А., Ситник Г., Битяк Ю., Бутенко І. тощо. Тому вбачається за необхідне провести пропоноване дослідження.

Формулювання цілей статті. Головна ціль статті полягає у визначенні головних моментів діяльності державно-владного механізму у питанні взаємозалежного впливу органів державної влади України на Збройні сили України з метою уніфікації дій на захист національної державності. Для здійснення зазначеної цілі перед дослідженням були поставлені такі завдання:
- дослідити сучасний стан координації Збройних сил України з іншими

державними органами у сфері оборони і безпеки; - дослідити проблемні аспекти у координації між цими органами; - дослідити сучасні загрози для державності у сфері оборони і безпеки.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок повномасштабної збройної агресії зі сторони рф проти нашої держави, питання забезпечення захисту територіальної цілісності та безпеки залишається провідним сектором всього державного управління. Конституцією України передбачено, що саме держава здійснює всі необхідні адміністративні, військові та соціально-економічні заходи у векторі захисту національних інтересів. Для цього державно-владний механізм має забезпечити належні умови для організації, формування та діяльності профільних органів у військово-оборонному секторі публічного управління. Щодо державних інституцій, що здійснюють безпосередній захист територіальної цілісності та суверенітету України, то варто виділити такі органи, а саме: Служба безпеки України, Національна гвардія України, легальні військові структури, Державна прикордонна служба України та інші органи. Однак, найважливішим державним органом, що здійснює безпосередній захист територіальної цілісності та безпеки є Збройні сили України. Саме він безпосередньо бере участь у проведенні військово-оборонних заходів задля недопущення порушення безпекових інтересів України. Згідно профільних нормативно-правих актів, на Збройні сили України та суміжні органи у сфері оборони покладаються такі завдання: захист конституційно-державного ладу держави, захист суверенітету та територіальної цілісності, виявлення реальних та потенційних загроз для критичних сфер національних інтересів, нівелювання загроз для суспільства та громадян зі сторони зовнішніх суб'єктів, захист політико-соціальної складової діяльності публічної адміністрації, охорона та захист громадянського суспільства та безпосереднє проведення відповідних заходів щодо відвернення військової загрози для держави. Проаналізувавши наукову літературу, можна знайти багато наукових поглядів у складових оборонно-безпекового сектору. Проте, поєднуючи доктринальні напрацювання та нормативне забезпечення визначеного питання, варто запропонувати таке: до основних аспектів виконання завдань державного управління у сфері оборонно-військових та безпекових функцій належать: чітке нормативно-правове визначення профільних суб'єктів, що здійснюють безпосередню діяльність та координацію у зазначеній сфері, зокрема Збройні сили України, визначення об'єктів національної безпеки та критичної інфраструктури, зокрема найважливіші матеріальні та нематеріальні активи, інтереси суспільства та громадян, безпекова діяльність публічної адміністрації, військові, політичні, міжнародні, соціально-економічні інтереси держави, енергетичні об'єкти та ресурси, структура оборонно-промислового комплексу та військово-промислового капіталу, діяльність критично важливих підприємств та організацій, незалежно від форми власності, а також інші

важливі елементи нормальної життєдіяльності держави в умовах повномасштабної війни. У цьому питанні важливого значення набуває й актуальне законодавство, що відповідає фактичним національним та геополітичним реаліям. На жаль, сьогодні ця проблема залишається вкрай актуальною для України, оскільки застарілий підхід до правового регулювання суспільних відносин у галузі військово-оборонного та безпекового сектору не дає можливості максимально ефективно здійснювати свої функції та завдання профільним органам, насамперед структурі Збройних сил України. Залишаються невирішеними такі критично важливі аспекти як: мобілізаційна підготовка військовозобов'язаних осіб, накопичення людських резервів для проведення військових стратегічних завдань, реалізація національних інтересів на міжнародній арені, діяльність та стратегічне планування військово-оборонного комплексу, зокрема організаційно-матеріальне забезпечення потреб профільних силових органів, а також відсутність єдиного виваженого підходу у загальній діяльності державного механізму у зазначеній сфері. Водночас, саме останнє питання не дає у повній мірі здійснювати планування діяльності держави на стратегічному рівні. Україна користується Стратегією оборони та безпеки, що була розроблена у 2020 році, проте геополітична та безпекова ситуація навколо країни докорінно змінилася, що вимагає від держави оперативного втручання у цьому питанні.

Для ефективного здійснення покладених на Збройні сили України та суміжні органи завдань, в державно-владному механізмі сформувалася велика система координації та розгалуження компетенцій і функцій між профільними органами. У питанні військово-оборонного та безпекового сектору функціонують одразу декілька підсистем, що є взаємозалежними між собою та логічно доповнюють одна одну. Критеріїв розподілу загальної системи доволі багато, проте з погляду ефективного виконання покладених завдань, слід виділити територіальну класифікацію системи оборони та безпеки держави. За цим критерієм сформовані такі підсистеми: субрегіональна, що відповідає за сукупність адміністративно-територіальних одиниць держави і поєднується у відповідні регіони, зокрема схід, південь, північ та захід; регіональна, що найчастіше відповідає за конкретну адміністративно-територіальну одиницю, наприклад область; глобальна, що відповідає за загальний стан обороноздатності держави. Варто зауважити, що найважливішою територіальною підсистемою є субрегіональна. Навіть в організації та виконанні Збройними силами України оборонних заходів під час відсічі збройної агресії зі сторони РФ, Генеральний штаб користується саме нею, тобто маючи сектори військових потужностей, як-от північ, схід, південь та північ. За допомогою такої диференціації оперативно приймаються ефективні рішення державним управлінням у сфері оборони. Проте, суміжні органи мають цілком підтримувати й інші підсистеми, зокрема за галузевою приналежністю. На профільні органи покладаються завдання у забезпеченні

національних інтересів у правовому, економічному, політичному та соціальному векторах публічної діяльності всього державно-владного механізму. Стає очевидним, що для ефективної діяльності державного управління в умовах воєнного стану, має бути створена належна система взаємозв'язку та координації профільних органів, передусім зі Збройними силами України.

Під час дослідження взаємозалежного впливу органів державної влади України на Збройні сили України з метою уніфікації дій на захист національної державності в умовах воєнного стану та реальної загрози для всієї державності, Збройні сили України та інші профільні органи продовжують здійснювати критично важливі функції держави в оборонно-безпековому секторі. Стає очевидним той факт, що для належної відсічі збройної агресії зі сторони РФ ці органи мають безперервно та ефективно координувати свою діяльність між собою. Взаємозв'язок між цими органами відіграє провідну роль для нормальної діяльності сектору оборони і безпеки в частині ефективного функціонування органів державної влади, оскільки імперативно покладається на політику держави у цьому векторі і не дає можливості порушувати базові принципи правової і суверенної держави, а також зобов'язує владно-державний механізм утримувати баланс між державними інтересами та правами і свободами громадян, насамперед у питанні проведення військових дій зі сторони Збройних сил України. В умовах повномасштабної війни на території України організаційно-координаційний механізм має бути на надвисокому рівні та забезпечуватись не тільки зі сторони держави, але й за допомогою інших суб'єктів, зокрема суспільства, приватних юридичних осіб та громадян. З цією метою державно-владний механізм має організувати всі передбачені правові заходи, а також контролювати ефективну роботу інших державних органів у цьому секторі [2]. Однак, і сьогодні це питання залишається вкрай актуальним у діяльності цієї сфери, оскільки виникають випадки, коли з боку нормативного забезпечення взаємозв'язок та координацію між Збройними силами України та іншими суб'єктами не передбачено. Через це Збройні сили України та інші суміжні органи особисто застосовують висхідні принципи своєї діяльності, зокрема безперервність взаємодії, узгодженість за місцем і часом, планування, незалежність суб'єктів взаємодії, організаційність, циклічність, професійність, відповідальність, оптимальне використання можливостей суб'єктів. Оскільки, з нормативної точки зору це питання не регулюється, то зазвичай застосовується так званий принцип незалежності, що означає самостійність кожного із зазначених суб'єктів у здійсненні координаційних дій між собою. У цьому аспекті виникають додаткові складнощі, оскільки така самостійність не є абсолютною і обмежується рамками передбаченої компетенції, а головне має слугувати лише для основної мети, тобто здійснення державно-владних функцій. А проте, сам собою принцип самостійності у сфері оборони і безпеки

виключає належну узгодженість в діях силових органів та інших суміжних публічних органів, так як саме спільна діяльність – це чинник діалектичного розвитку дійсності в умовах пристосування державного механізму до сучасних реалій. Усе це призводить до розгалуження діяльності державно-владного механізму через дискреційну можливість кожного з органів оборони й безпеки у своїй діяльності, що зі свого боку руйнує ефективну діяльність публічної адміністрації в умовах воєнного стану через нестабільність та відсутність взаємоузгодженості між ключовими органами у секторі оборони та безпеки. Для діяльності Збройних сил України такий недолік є відчутним під час виконанні своїх функцій та завдань.

Сучасні військові операції мають інший характер порівняно з минулим століттям. Нинішні збройні конфлікти характеризуються більш латентним характером у підготовці, зокрема проведення так званої гібридної війни, тобто поширення настроїв сепаратизму в органи публічної влади та в суспільство, а також інформаційна кампанія. Подібна ситуація відбувалась в Україні, починаючи з 2014 року, як наслідок це призвело до окупації АР Крим та східної частини території України. Так в умовах нових інформаційних технологій під час здійснення військових операцій для всієї національної безпеки постає нова складова, а саме – інформаційна безпека. Проаналізувавши доктринальні підходи до визначення складових інформаційної безпеки у розрізі питання забезпечення підтримки національної безпеки, варто визначити такі елементи: забезпечення зі сторони публічної адміністрації незалежності та плюралізму засобів масової інформації з урахуванням державного підходу до регулювання таких суспільних відносин під час військово-оборонних операцій; інтеграція інформаційної політики України в міжнародний інформаційний простір, насамперед в умовах воєнного стану, що значно впливатиме на допомогу Україні під час відсічі збройної агресії та звільнення тимчасово окупованих територій; запровадження сучасних інформаційних технологій у інформаційний простір, оскільки саме це неминуче впливатиме на суспільний настрій та правопорядок у державі в критичні моменти роботи державно-владного механізму; недопущення проявів монополізації та зосередження інформаційного ринку в окремих впливових групах, зокрема олігархів та потужних соціально-політичних ресурсів; розвиток державних каналів інформаційного забезпечення суспільства, зокрема на тимчасово окупованих територіях, що значно допоможе військовій структурі у звільненні цих регіонів; організація та здійснення ефективної державної політики щодо недопущення впливу ворожої інформаційної кампанії на українське суспільство, оскільки саме такі дезінформаційні дії та пропаганда становлять найбільшу загрозу для громадян та їх характеру поведінки; приведення законодавчої бази до сучасних реалій інформаційного витоку зі сторони агресора, зокрема й встановлення юридичної відповідальності за поширення такої інформації серед населення;

впровадження нових заходів у державній інформаційній політиці щодо підтримки українських Інтернет-ресурсів, передусім в аспекті поширення їх діяльності та впливу на суспільне середовище; орієнтація на нові інформаційні простори, що мають великий вплив на суспільство, зокрема месенджери на кшталт телеграму, вайберу, твітеру, фейсбуку, оскільки саме ці ресурси надзвичайно сильно впливають на психічно-моральний настрій громадян та впровадження єдиного державного законодавчого підходу до регулювання діяльності таких ресурсів, насамперед в умовах воєнного стану та реальної загрози для державності. Для діяльності Збройних сил України інформаційна політика держави є надзвичайно важливою, оскільки вона безпосередньо впливає на можливість та ефективність проведення військових операцій. Державно-владний механізм має організувати та регулювати діяльність профільних органів у визначеному секторі публічного управління. В умовах воєнного стану найбільш впливовим та дієвим органом у сфері забезпечення інформаційної безпеки держави є Служба безпеки України. Саме цей орган координує діяльність та забезпечує відповідною інформацією Збройні сили України. Варто зазначити, що взаємодіяльність та координація між цими двома органами є доволі ефективною, проте слід і надалі підвищувати рівень їхньої співпраці, скажімо за допомогою законодавчого регулювання. Не менш важливе значення відіграє Національна поліція України, що за допомогою кіберструктури допомагає нівелювати внутрішні й зовнішні загрози проведення військово-оборонної діяльності зі сторони Збройних сил України.

В аспекті взаємозалежного впливу органів державної влади України на Збройні сили України з метою уніфікації дій на захист національної державності важливого значення набуває діяльність цивільної складової та навіть громадськості. З початком повномасштабної збройної агресії зі сторони РФ з'явилася нова практика у поєднанні військової та цивільної структур у оборонних заходах. Йдеться про територіальну оборону, що включає відповідні регіональні штаби територіальної оборони, а також залучення добровольчих формувань серед територіальних громад, що беруть безпосередню участь у здійсненні координаційно-організаційної та охоронної діяльності. Публічне управління має максимально оперативно та ефективно проводити державну політику у регулюванні діяльності зазначених структур, що призведе до підтримки Збройних сил України та знизить розконцентрування у роботі профільних силових органів.

Висновки. Діяльність державно-владного механізму в умовах повномасштабної збройної агресії зі сторони РФ має комплексний характер у військово-оборонному секторі. Суттєвого значення набуває узгодженість та координація між профільними силовими органами, насамперед між Збройними силами України, Службою безпекою України, Національною поліцією України, Державною прикордонною службою України та іншими органами у сфері оборони та безпеки. Державно-владний механізм має на безперервній основі підтримувати таку діяльність та впроваджувати нові

заходи щодо підтримки координації між ними. Є очевидним той факт, що для належного здійснення покладених на Збройні сили України та суміжні органи завдань, публічна адміністрація має використовувати систему координації та розгалуження компетенцій і функцій між профільними органами. Саме тому у сфері оборони та безпеки функціонують одразу декілька підсистем за різними критеріями, що є взаємозалежними між собою та логічно доповнюють одна одну. До того ж, сучасні військові операції мають інший характер, порівняно з минулим століттям, оскільки сьогодні підготовка та підтримка збройного конфлікту характеризуються прихованим характером. Профільні органи мають заздалегідь проводити спільні дії у нівелюванні таких загроз.

Література:

1. Дерев'янко Б. Про припустимість інформації, яка надається посадовими особами або передається через інших осіб в умовах активної війни. Діяльність державних органів в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. С. 25-27.
2. Котенко А. Гібридна війна як форма сучасного міжнародного конфлікту. Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2017. № 13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3070/2758 (дата звернення: 04.01.2024).
3. Лещенко О. Вплив сучасних воєнно-політичних конфліктів на проблематику цивільного захисту: досвід Сирії та України. Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія: «Філософія. Соціологія. Політологія». 2016. № 5. С. 70.
4. Лещенко О. Гібридна війна як науковий конструкт: проблеми пошуку термінологічної та концептуальної сутності. Вісник Дніпропетровського університету. 2016. № 6. С. 60-71.
5. Лещенко О. Питання забезпечення цивільного захисту в зонах воєнно-політичного конфлікту: досвід України в умовах «гібридної війни». Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія: «Політологія». 2015. № 5. С. 234.
6. Луцишина Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Випуск 26. 2014. С. 132.
7. Нашинець-Наумова А. Концептуальні підходи щодо забезпечення національної безпеки: інформаційно-правові та інституційні засади. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 1. С.34-39. URL: <http://pgpjourn.kiev.ua/archive/2017/1/7.pdf> (дата звернення: 04.01.2024).
8. Пилипенко Я. Об'єктивістський та інтерпретативний підходи до вивчення структури глобального конфлікту. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. Запоріжжя: Класич. приват. ун-т. 2017. Вип. 73. С. 28.
9. Рибак В. Гібридні виклики міжнародного гуманітарного права. Український тиждень. 11.09.2015. URL: <http://tyzhden.ua/World/145884> (дата звернення: 04.01.2024).
10. Ситник Г. Вплив глобалізації на воєнну сферу та принципові особливості сучасних воєнних конфліктів. Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. 2016. № 1-2. С. 99-115.

References:

1. Derevianko, B (2022). Pro prypustymist informatsii, yaka nadaetsia posadovymy osobamy abo peredaetsia cherez inshykh osib v umovakh aktyvnoi viiny [On the admissibility of information provided by officials or transmitted through other persons in conditions of active war]. B Derevianko (Eds.), *Diiialnist derzhavnykh orhaniv v umovakh voiennoho stanu - Activities of state bodies under martial law*. Proceedings of the International scientific and practical online seminar (pp. 25-27). Kryvyi Rih [in Ukrainian].

2. Kotenko, A. (2017). Hibrydna viina yak forma suchasnoho mizhnarodnoho konfliktu [Hybrid war as a form of modern international conflict]. *Mizhnarodni vidnosyny - International relations*. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3070/2758 [in Ukrainian].

3. Leshchenko, O. (2016). Vplyv suchasnykh voienno-politychnykh konfliktiv na problematyku tsyvilnoho zakhystu: dosvid Syrii ta Ukrainy [The influence of modern military and political conflicts on the issue of civil protection: the experience of Syria and Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho un-tu. Seriya: «Filosofii. Sotsiologii. Politologii» - Herald of Dnipropetrovsk University. Series: "Philosophy. Sociology. Politology"*, 5, 70 [in Ukrainian].

4. Leshchenko, O. (2016). Hibrydna viina yak naukovyi konstrukt: problemy poshuku terminologichnoi ta kontseptualnoi sutnosti [Hybrid war as a scientific construct: problems of finding a terminological and conceptual essence]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu - Bulletin of Dnipropetrovsk University*, 6, 60-71 [in Ukrainian].

5. Leshchenko, O. (2015). Pytannia zabezpechennia tsyvilnoho zakhystu v zonakh voienno-politychnoho konfliktu: dosvid Ukrainy v umovakh «hibrydnoi viiny» [The issue of providing civil protection in the zones of military-political conflict: the experience of Ukraine in the conditions of "hybrid war"]. *Visnyk Dnipropetrovskoho un-tu. Seriya: «Politologii» - Herald of Dnipropetrovsk University. Series: "Political science"*, 5, 234 [in Ukrainian].

6. Lutsyshyna, H. (2014). Osoblyvosti suchasnykh zbroinykh konfliktiv v umovakh hlobalizatsii [Peculiarities of modern armed conflicts in the conditions of globalization]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku - Ukrainian national idea: realities and prospects of development.*, 26, 132 [in Ukrainian].

7. Nashynets-Naumova, A. (2017). Kontseptualni pidkhody shchodo zabezpechennia natsionalnoi bezpeky: informatsiino-pravovi ta instytutsiini zasady [Conceptual approaches to ensuring national security: informational, legal and institutional foundations]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*. Retrieved from <http://pgpjourn.kiev.ua/archive/2017/1/7.pdf> [in Ukrainian].

8. Pylypenko, Ya. (2017). Obiektivistskyi ta interpretativnyi pidkhody do vyvchennia struktury hlobalnoho konfliktu [Objectivist and interpretive approaches to studying the structure of global conflict]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky - Social technologies: current problems of theory and practice: Proceedings of the International scientific and practical conference (Vols, 73), (28). Zaporizhzhia: Klasych. pryvat. un-t* [in Ukrainian].

9. Rybak, V. (2015). Hibrydni vyklyky mizhnarodnoho humanitarnoho prava [Hybrid challenges of international humanitarian law]. *Ukrainskyi tyzhden - Ukrainian week*. Retrieved from <http://tyzhden.ua/World/145884> [in Ukrainian].

10. Sytnyk, H. (2016). Vplyv hlobalizatsii na voiennu sferu ta pryntsypovi osoblyvosti suchasnykh voiennykh konfliktiv [The influence of globalization on the military sphere and the fundamental features of modern military conflicts]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Akademii natsionalnoi bezpeky - Scientific and information bulletin of the Academy of National Security*, 1-2, 99-115 [in Ukrainian].

УДК 355.421:528.91

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-29-37](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-29-37)

Белай Сергій Вікторович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри забезпечення державної безпеки командно-штабного факультету, Національна академія Національної гвардії України майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (068) 584-52-54, <https://orcid.org/0000-0002-0841-9522>

Споришев Костянтин Олександрович кандидат технічних наук, доцент, докторант ад'юнктури та докторантури, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0003-4737-9698>

ВПЛИВ СТАНУ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА ДЕРЖАВНУ БЕЗПЕКУ

Анотація. В системі Міністерства внутрішніх справ України, на даний момент практично відсутня ІАС, сервіси якої спроможні конструктивно підтримувати прийняття ефективних рішень під час планування та виконання покладених на неї оперативних завдань, використовуючи при цьому усі необхідні інформаційні джерела. Забезпечення оперативності управління, особливо у разі швидкого ускладнення оперативної обстановки з використанням сил безпеки, є ключовим завданням органів військового управління. Оптимізація цього процесу здійснюється через впровадження сучасних інформаційно-аналітичних систем на основі трансдисциплінарного підходу.

Проведений аналіз автоматизації процесів підтримки прийняття рішень на застосування сил безпеки дозволив визначити, що за кожним з напрямів створені окремі компоненти інформаційних систем, проте вони є різномірними за часом створення, ступенем завершеності, використаними технологіями, обсягом охоплення процесів, обсягом розгортання та наповнення даними, а також можливістю інтеграції до єдиного інформаційного середовища на засадах когнітивного оброблення інформаційних ресурсів з урахуванням принципів та стандартів Євросоюзу та НАТО.

Стан інформаційно-аналітичної інфраструктури, яка спрямовується для забезпечення потреб керівного складу сил безпеки не відповідає сучасним викликам під час підтримання прийняття рішень на застосування сил. Інтеграція інформаційних систем за окремими напрямками відсутня або здійснюється фрагментарно, й не враховує сучасні вимоги щодо консолідації,

а це призводить до дублювання та недостатньої достовірності і повноти інформації щодо комплексного управління процесами виконання службово-бойових завдань в цілому.

Фактори, що впливають на інформаційно-аналітичне забезпечення сил безпеки, отримані за допомогою діаграми Ісікави, дозволяють визначити вплив на державну безпеку під час виконання службово-бойових завдань.

Ключові слова: ефективність державного управління, концептуальні засади державного управління, інформаційно-аналітичне забезпечення, державна безпека, інформаційна безпека, службово-бойова діяльність, сили безпеки, діаграма Ісікави.

Bielai Serhii Viktorovych Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the State Security Department of the Command and Staff Faculty, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahysnykiv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (068) 584-52-54, <https://orcid.org/0000-0002-0841-9522>

Sporyshev Kostyantyn Oleksandrovyh Candidate of technical sciences, Assistant professor, Doctoral student of Adjunct and doctoral studies, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahysnykiv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0003-4737-9698>

THE INFLUENCE OF THE STATE OF THE SYSTEM OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPLY OF THE SECURITY FORCES OF UKRAINE FOR STATE SECURITY

Abstract. In the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, at the moment, there is practically no IAS, whose services are able to constructively support effective decision-making during planning and execution of operational tasks assigned to it, while using all the necessary information sources. Ensuring the efficiency of management, especially in the case of a rapid complication of the operational situation with the use of security forces, is a key task of military management bodies. Optimization of this process is carried out through the implementation of modern information and analytical systems based on a transdisciplinary approach.

The conducted analysis of the automation of decision-making support processes for the use of security forces made it possible to determine that separate components of information systems have been created for each of the directions, but they are heterogeneous in terms of the time of creation, degree of completion, technologies used, scope of process coverage, scope of deployment and data filling, and as well as the possibility of integration into a unified information environment on the basis of cognitive processing of information resources, taking into account the principles and standards of the European Union and NATO.

The state of the information and analytical infrastructure, which is aimed at meeting the needs of the leadership of the security forces, does not meet modern challenges when supporting decision-making on the use of forces. The integration of information systems in separate areas is absent or is carried out in a fragmentary manner, and does not take into account modern requirements for consolidation, which leads to duplication and insufficient reliability and completeness of information regarding the complex management of the processes of performance of service-combat tasks as a whole.

Factors affecting the information and analytical support of the security forces, obtained using the Ishikawa diagram, allow determining the impact on state security during the performance of service and combat tasks.

Keywords: effectiveness of public administration, conceptual principles of public administration, information and analytical support, state security, information security, service and combat activity, security forces, Ishikawa diagram.

Постановка проблеми. Використання інформаційно-аналітичного забезпечення (ІАЗ) у процесах підтримки прийняття рішень під час виконання службово-бойових завдань сил безпеки стає надзвичайно важливим аспектом. Сучасні вимоги до підвищення ефективності ІАЗ вимагають впровадження передових ІТ-технологій [1, 2]. Для подальшого розвитку ІАЗ сил безпеки передбачається створення та застосування сучасних інформаційно-аналітичних систем. Основним завданням цих систем є збір, накопичення, зберігання, динамічне відображення та багатомірний аналіз накопичених та поточних даних, а також аналіз тенденцій, моделювання та прогнозування результатів різних управлінських рішень. В даний момент ІАС може виступати як ефективний інструмент підтримки управлінських рішень, надаючи користувачам всю необхідну інформацію візуально та оперативно для аналізу стану справ та прийняття управлінських рішень.

В системі Міністерства внутрішніх справ України, на даний момент практично відсутня ІАС, сервіси якої спроможні конструктивно підтримувати прийняття ефективних рішень під час планування та виконання покладених на неї оперативних завдань [3], використовуючи при цьому усі необхідні інформаційні джерела.

Забезпечення оперативності управління, особливо у разі швидкого ускладнення оперативної обстановки з використанням сил безпеки, є ключовим завданням органів військового управління. Оптимізація цього процесу здійснюється через впровадження сучасних інформаційно-аналітичних систем (ІАС) на основі трансдисциплінарного підходу [1-3].

Експертна аналітична діяльність, що підтримує прийняття рішень з використанням сил безпеки, базується на інформаційних ресурсах, які включають в себе не лише номенклатуру та характеристики службово-бойових завдань, але й сукупність повідомлень та інформації з різних джерел,

включаючи засоби масової інформації. Однак без належних аналітичних сервісів ці ресурси залишаються пасивним компонентом інформаційного простору сил безпеки України. Недостатнє оброблення цих ресурсів обмежує їхню інтеграцію та суттєво знижує ефективність використання, що відзначається в сучасному стані інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки.

Для оптимізації оброблення такої інформації необхідно мати відповідне програмно-інформаційне забезпечення, яке здатне реалізовувати інтелектуальні когнітивні сервіси для інтегрованого аналітичного оброблення наративу службово-бойових завдань. Це повинно враховувати зміст масових видань, взаємодіяти з лінгвістично-семантичним та концептографічним контент-аналізом і забезпечувати структурне відображення результатів для використання у всіх системних компонентах, таких як властивості, функціональні характеристики та міжсистемні зв'язки.

Проведений аналіз автоматизації процесів підтримки прийняття рішень на застосування сил безпеки дозволив визначити, що за кожним з напрямів створені окремі компоненти інформаційних систем, проте вони є різномірними за часом створення, ступенем завершеності, використаними технологіями, обсягом охоплення процесів, обсягом розгортання та наповнення даними, а також можливістю інтеграції до єдиного інформаційного середовища на засадах когнітивного оброблення інформаційних ресурсів з урахуванням принципів та стандартів Євросоюзу та НАТО [4-6].

Стан інформаційно-аналітичної інфраструктури, яка спрямовується для забезпечення потреб керівного складу структурних сил безпеки не відповідає сучасним викликам під час підтримання прийняття рішень на застосування сил. Інтеграція інформаційних систем за окремими напрямками відсутня або здійснюється фрагментарно, й не враховує сучасні вимоги щодо консолідації [4-6], а це призводить до дублювання та недостатньої достовірності і повноти інформації щодо комплексного управління процесами виконання службово-бойових завдань в цілому.

Також невирішеними є такі питання: відсутність єдиних методологічних, науково-технічних та організаційних принципів і обґрунтованих підходів щодо створення ІАС та впровадження сучасних когнітивних інформаційних технологій; відсутність єдиних стандартів обміну даними між інформаційними системами для забезпечення взаємосумісності (інтероперабельності); недостатня розробленість питань захисту інформації (інформаційних ресурсів); недостатня розгалуженість інформаційно-телекомунікаційних мереж та швидких каналів передавання даних; організаційна розпорошеність та функціональна роз'єднаність існуючих інформаційних систем; недосконалість та неповнота нормативно-правового регулювання життєвого циклу інформаційних систем у МВСУ та НГУ; відсутність єдиної організаційної та мережецентричної інформаційно-технологічної платформи з компонентною

архітектурою когнітивних сервісів, які реалізують семантичну операціональність взаємодії із інформаційними ресурсами [7, 8].

Розв'язання зазначених проблем, які характеризуються невідповідністю ІАЗ, передбачає розроблення сукупності цілеспрямованих, скоординованих за часом та обсягами заходів щодо ресурсного забезпечення. Ці заходи мають бути спрямовані на створення сучасної інтелектуальної ІАС в інтересах сил безпеки на засадах компонентного створення агрегованих когнітивних сервісів підтримки прийняття рішень, а у подальшому й формування єдиної інформаційної інфраструктури сил безпеки.

Це дозволить забезпечити необхідний рівень оперативності, достовірності і повноти інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень щодо оперативного застосування сил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблемних питань впливу інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки та оборони України на державну безпеку зробили такі вчені як: Дробаха Г.А., Єрмошин М.О., Смірнов Є.Б., Солонніков В. Г., Кириченко І.О., Островський С.О., Ковальов І.В., Волобуєв Р.В., Побережний А.А. Горєлишев С.А., Довгий С., Стрижак О., Ільченко М., Уривський Л., Глоба Л. та ін. Питання трансдисциплінарних основ інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційних технологій розглянуті в працях зарубіжних дослідників: Klein, J. Th., Borsato M., Wognum N., Peruzzini M., Stjepandić J., Verhagen W. J.C., Mayer-Schönberger V., Cukier K.

Мета. Визначення факторів, що впливають на стан системи інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки під час виконання ними службово-бойових завдань з забезпечення державної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Оцінка впливу стану системи інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки на державну безпеку України є складним завданням, оскільки вона залежить від багатьох факторів та контекстуальних умов. Така система може включати в себе різні компоненти, такі як збір та обробка розвідувальної інформації, аналіз та інтерпретація даних, кіберзахист, взаємодію між силами безпеки, та інші.

Вплив системи інформаційно-аналітичного забезпечення може бути розглянутий у зв'язку з наступними аспектами.

Системи інформаційно-аналітичного забезпечення можуть грати ключову роль у зборі та аналізі розвідувальної інформації щодо потенційних загроз для державної безпеки. Так, системи інформаційно-аналітичного забезпечення (ІАЗ) відіграють ключову роль у зборі, обробці та аналізі розвідувальної інформації щодо потенційних загроз для державної безпеки. Ці системи спроектовані для забезпечення ефективного управління інформацією, що стосується безпеки країни, та допомагають у прийнятті обґрунтованих стратегічних та тактичних рішень. ІАЗ забезпечують можливість збору та агрегації різноманітних даних інформаційного характеру, включаючи дані

розвідувальних джерел, супутникові знімки, аналітичні звіти тощо. Системи ІАЗ використовують аналітичні інструменти для обробки та аналізу даних з метою виявлення потенційних загроз для безпеки. Це може включати аналіз структурованих та неструктурованих даних [8].

Застосування геопросторового аналізу для розуміння географічного розташування інформації та визначення просторових взаємозв'язків. Системи ІАЗ можуть виявляти загрози в реальному часі та надавати швидкі та точні дані для подальшого реагування на ситуацію. Дані від розвідувальних джерел і аналіз ІАЗ використовуються для розробки стратегічних та тактичних планів для запобігання або мінімізації загроз. Забезпечення ефективного обміну інформацією між різними відомствами та військовими структурами для спільного розуміння ситуації та спільного реагування.

Використання сучасних технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання та аналіз даних в реальному часі, для автоматизації процесів аналізу та виявлення загроз. Інформаційно-аналітичне забезпечення грає критичну роль у підвищенні рівня свідомості, розуміння та відповіді на розвідувальну інформацію, що стосується безпеки держави.

Забезпечення кібербезпеки та захисту важливих інформаційних ресурсів та інфраструктури може бути вирішальним для упередження атак та відповіді на кіберзагрози. Системи можуть служити для постійного моніторингу критичних об'єктів і інфраструктури для забезпечення їх безпеки. Аналітичні інструменти можуть допомагати в управлінні ситуацією та прийнятті рішень на основі даних із різних джерел. Забезпечення ефективної взаємодії між різними силами безпеки (армією, поліцією, розвідувальними службами) може покращити загальну безпеку країни.

Однак, важливо враховувати, що ефективність системи інформаційно-аналітичного забезпечення може бути обмеженою без належної координації, тренування персоналу та використання сучасних технологій. Також, системи повинні враховувати аспекти конфіденційності і приватності, щоб уникнути можливого зловживання отриманою інформацією.

Дослідження питання впливу стану системи інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України на державну безпеку в роботі пропонується за допомогою діаграми Ісікави. Діаграма дозволяє виявити ключові взаємозв'язки між різними факторами й більш точно зрозуміти досліджуваний процес. Діаграма сприяє визначенню головних факторів, що роблять найбільш значний вплив на розвиток розглянутої проблеми, а також попередженню або усуненню дії даних факторів. На рисунку 1 представлена розроблена діаграма Ісікави, яка дозволяє оцінити вплив факторів на ІАЗ службово-бойових дій (СБД) сил безпеки України.

Основною групою що об'єднує фактори є група, що описує наявність інформаційних технологій в системі інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності сил безпеки. В цю групу входять такі фактори, як наявність системи

кіберзахисту, яка може включати в себе підсистеми шифрування, обмеження доступу, програмно-технічні модулі захисту інформації, наявність засобів автоматизації управління (АСУ), наявність геопросторового аналізу (ГІС). Також значущим фактором є темп розвитку інформаційних технологій, який залежить від загальних досягнень науки в галузях фізики, хімії та інших. Цей фактор у даній групі виступає як позитивний, тобто він працює на розвиток ІАС.

Навченість персоналу, що забезпечує роботу ІАС віднесена до іншої групи факторів. Складовими в цій групі є заклади вищої освіти, курси підвищення кваліфікації. Темп розвитку інформаційних технологій виступає в даній групі як фактор що знижує ефективність навчання. Це пов'язане з швидкоплинними змінами у галузі інформативних технологій, появою нових технологій, виникнення яких потребує постійного підвищення рівня кваліфікації персоналу ІАС.

Рис. 1 Вплив факторів на інформаційно-аналітичне забезпечення сил безпеки України

Третьою групою факторів впливу є матеріально-технічне забезпечення ІАС. До цих факторів віднесені: фінансове забезпечення ІАС, забезпеченість обчислювальною технікою та програмно-технічними засобами, наявність технічного супроводження програмного та математичного забезпечення ІАС.

Характеристики ІАС віднесені до четвертої групи. Ці фактори більше відносяться до технічних характеристик, а саме: пропускна спроможність ІАС

(кількість одночасно оброблювальних завдань, кількість інформації що спроможна обробляти ІАС); архітектура ІАС (способи та методи побудови ІАС); наявність вітчизняних розробників програмного забезпечення; наявність в державі розвинутої системи мережі зв'язку.

Висновки. Фактори, що впливають на інформаційно-аналітичне забезпечення сил безпеки, отримані за допомогою діаграми Ісікави, дозволяють визначити вплив на державну безпеку під час виконання службово-бойових завдань.

Розвиток ІАЗ доцільно здійснювати за такими напрямками: впровадження новітніх інформаційних технологій для прийняття рішень під час виконання службово-бойових завдань; створення нових технічних рішень під час розроблення (модернізації) ІАС; розроблення і вдосконалення інформаційної інфраструктури сил безпеки з урахуванням національних та міжнародних стандартів; створення ІАС з урахуванням вимог щодо забезпечення взаємодії між наявними та створюваними у силах безпеки інформаційними системами; використання гнучких технологічних платформ під час впровадження розроблених ІАС; врахування вимог до відмовостійкості та катастрофостійкості ІАС, що розробляються; впровадження автоматичної ідентифікації та автентифікації користувачів ІАС, регламентованого доступу і обміну даними, забезпечення необхідного рівня захисту інформації від зовнішніх та внутрішніх загроз; удосконалення організаційної структури ІАС, що розробляються.

Виклики сучасності з якими зіткнулась наша держава потребують негайного вдосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України.

Література.

1. Klein, J. Th. (2001), "Transdisciplinarity: Joint Problem Solving Among Science, Technology, and Society: An Effective Way for Managing Complexity", Birkhäuser, 332 p.
2. Nicolescu B. Transdisciplinarity - Theory and Practice. Hampton Press, Cresskill, NJ, USA, 2008. 320 p.
3. Transdisciplinary Engineering: Crossing Boundaries / Editors Milton Borsato, Nel Wognum, Margherita Peruzzini, Josip Stjepandić, Wim J.C. Verhagen // Series Advances in Transdisciplinary Engineering, vol 4, 2016. SBN978-1-61499-702-3 (print) 978-1-61499-703-0 (online)
4. Островський С. О. Поняття та зміст інформаційно-аналітичної діяльності як елемента інформаційно-аналітичного забезпечення взаємодії Національної гвардії України із правоохоронними органами та Збройними Силами України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 92–96.
5. Ковальов І. В., Волобуєв Р. В. Механізм синтезу інформаційно-аналітичного забезпечення Національної гвардії України в умовах надзвичайних ситуацій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2020. № 3(5).С. 3–15.
6. Dovgyi S., Stryzhak O., Ilchenko M., Uryvsky L., Globa L. Transdisciplinary Fundamentals of Information-Analytical Activity. *Advances in Information and Communication Technology and Systems*. MCT 2019. Lecture Notes in Networks and Systems. 2021. Vol 152. Springer, Cham.

7. Mayer-Schönberger V., Cukier K. Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think. Boston, MA:Houghton Mifflin Harcourt; 2013. – 252 p.

8. Кириченко І. О., Горелишев С. А., Побережний А. А. Технологічні основи інформаційно-аналітичного забезпечення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку: монографія. Х.: Акад. ВВ МВС України, 2013. 292 с.

References:

1. Klein, J. Th. (2001), "Transdisciplinarity: Joint Problem Solving Among Science, Technology, and Society: An Effective Way for Managing Complexity", Birkhäuser, 332 p.

2. Nicolescu B. Transdisciplinarity - Theory and Practice. Hampton Press, Cresskill, NJ, USA, 2008. 320 p.

3. Transdisciplinary Engineering: Crossing Boundaries / Editors Milton Borsato, Nel Wognum, Margherita Peruzzini, Josip Stjepandić, Wim J.C. Verhagen // Series Advances in Transdisciplinary Engineering, vol 4, 2016. SBN978-1-61499-702-3 (print) 978-1-61499-703-0 (online)

4. Ostrovskyi S. O. (2017). Poniattia ta zmist informatsiino-analitychnoi diialnosti yak elementa informatsiino-analitychnoho zabezpechennia vzaiemodii Natsionalnoi hvardii Ukrainy iz pravookhoronnyimi orhanamy ta Zbroinymy Sylamy Ukrainy [The concept and content of information and analytical activity as an element of information and analytical support for the interaction of the National Guard of Ukraine with law enforcement agencies and the Armed Forces of Ukraine] *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 4, 92–96 [in Ukrainian].

5. Kovalov I. V. & Volobuiev R. V. (2020). Mekhanizm syntezy informatsiino-analitychnoho zabezpechennia Natsionalnoi hvardii Ukrainy v umovakh nadzvychnykh sytuatsii [Mechanism of synthesis of information and analytical support of the National Guard of Ukraine in emergency situations] *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: State Administration*, 3(5), 3–15 [in Ukrainian].

6. Dovgyi S., Stryzhak O., Ilchenko M., Uryvsky L., Globa L. Transdisciplinary Fundamentals of Information-Analytical Activity. *Advances in Information and Communication Technology and Systems*. MCT 2019. Lecture Notes in Networks and Systems. 2021. Vol 152. Springer, Cham.

7. Mayer-Schönberger V., Cukier K. Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think. Boston, MA:Houghton Mifflin Harcourt; 2013. – 252 p.

8. Kyrychenko I. O., Horelyshev S. A. & Poberezhnyi A. A. (2013) *Tekhnolohichni osnovy informatsiino-analitychnoho zabezpechennia sluzhbovo-boiovoi diialnosti syl okhorony pravoporiadku [Technological bases of information and analytical support of service and combat activities of law enforcement forces]* Kh.: Akad.VV MVS Ukrainy [in Ukrainian].

УДК 35:334

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-38-46](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-38-46)

Бельська Тетяна Валентинівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та економіки, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м.Київ, 01042, тел.: (096) 701-79-76, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Автором у статті визначено, соціальне підприємництво поєднує соціальні та економічні цілі. Вказано, що соціальне підприємництво стає динамічним механізмом вирішення соціальних проблем в Україні і впровадження принципів соціальної справедливості в сучасному суспільстві.

Обґрунтовано, що соціальне підприємництво є ефективним інструментом взаємодії між різними стейкхолдерами, такими як бізнес, громадські організації та державні установи. Визначено, що три суб'єкти публічної влади – соціальне підприємництво, влада та громадянське суспільство, взаємодіючи, можуть створити ефективну екосистему, де соціальне підприємництво стає ключовим інструментом для досягнення громадського благополуччя та розвитку територій. Така співпраця дозволяє виробляти інноваційні підходи до вирішення соціальних проблем територіальної громади та покращити якість життя громадян. Слід враховувати, організовуючи соціальне підприємництво, його ініціатори можуть зіткнутися з рядом проблем, зокрема: фінансові труднощі, законодавчі та організаційні проблеми, брак інформації, освіти, суспільні стереотипи.

Світовий досвід доводить, що підприємці вносять значний внесок у вирішення соціальних проблем. Вказано, що до соціального підприємництва можна віднести організації, які пропонують роботу для людей із обмеженими можливостями, виробництво товарів з екологічно чистих матеріалів чи послуги, спрямовані на соціальну інтеграцію.

Обґрунтовано, що підприємці спрямовують свою увагу на створення інноваційних рішень для розв'язання соціальних проблем. Спрогнозовано, що виділення частини прибутку для реалізації соціальних цілей допомагає створити позитивний соціальний вплив та сприяє вдосконаленню соціального ландшафту, що відображається на покращенні якості життя соціально вразливих груп і територіальної громади в цілому.

Ключові слова: публічне управління, соціальне підприємництво, зміни, інновації, інноваційний розвиток, розвиток територій, територіальна громада, взаємодія, громадянське суспільство, соціально орієнтований бізнес, публічна влада, участь громадськості, соціальні проблеми.

Bielska Tetiana Valentynivna Doctor of Science in Public Administration, Professor of the Public Administration and economy Department, V.I. Vernadsky Taurida National University, 33, John McCain St., Kyiv, 01042, tel.: (096) 701-79-76, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS A PUBLIC MANAGEMENT TOOL

Abstract. The author defines social entrepreneurship as combining social and economic goals. It is indicated that social entrepreneurship is becoming a dynamic mechanism for solving social problems in Ukraine and implementing the principles of social justice in modern society.

It is substantiated that social entrepreneurship is an effective tool for interaction between various stakeholders, such as businesses, NGOs, and government agencies. It is determined that three public management - social entrepreneurship, government, and civil society - interacting, can create an effective ecosystem where social entrepreneurship becomes a key tool for achieving public welfare and the development of territories. Such cooperation allows for the development of innovative approaches to solving social problems of the territorial community and improving citizens' quality of life. It should be borne in mind that when organizing social entrepreneurship, its initiators may face several challenges, including financial difficulties, legislative and organizational problems, lack of information, education, and social stereotypes.

The world experience proves that entrepreneurs significantly contribute to solving social problems. It is indicated that social entrepreneurship can include organizations that offer employment for people with disabilities, production of goods from environmentally friendly materials, or services aimed at social integration.

It is substantiated that entrepreneurs focus their attention on creating innovative solutions to social problems. It is predicted that allocating part of the profit for the implementation of social goals helps to create a positive social impact and contributes to improving the social landscape, which is reflected in the improvement of the quality of life of socially vulnerable groups and the territory community as a whole.

Keywords: public management, social entrepreneurship, changes, innovations, innovative development, territorial development, territorial community, interaction, civil society, socially oriented business, public authorities, public participation, social problems.

Постановка проблеми. Зростання соціальних проблем, викликаних війною, таких як поява ВПО, зростання безробіття, бездомність стають стимулом для виникнення соціального підприємництва. Підприємці спрямовують свою

увагу на створення інноваційних рішень для розв'язання соціальних проблем. У багатьох випадках, державні структури не завжди можуть надати ефективні та швидкі відповіді на соціальні виклики. Соціальні підприємці виступають як доповнення до громадського сектору, запроваджуючи новаторські методи та стратегії. Багато підприємців відчувають внутрішню потребу внести позитивний вклад у розвиток своєї громади, вони стають каталізаторами позитивних змін. Соціальне підприємництво сьогодні спрямоване на вирішення соціальних проблем та створення сталої, соціально відповідальної бізнес-моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання соціального підприємництва у своїх публікаціях зверталися такі науковці, як Н. Богацька [1, 2], С. Бойда [3], В. Ільченко [5], А. Комісаренко [6], Т. Сабецька [9], Г. Швець [10] та інші. Більшість наукових праць зосереджуються на сутності соціального підприємництва, сучасних концепціях, зарубіжному досвіді окремих країн та фінансових інструментах. Не зважаючи на значну кількість досліджень, можливості соціального підприємництва, його вплив на розвиток територіальних громад, проблеми та перешкоди становлення є актуальними питаннями і потребують подальшого розгляду.

Метою цієї статті є висвітлення взаємодії між соціальним підприємництвом, владою та громадянським суспільством, характеристика складових соціального підприємництва, визначення основних проблем розвитку та становлення соціального підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціальне підприємництво як форма підприємницької діяльності, поєднує в собі підприємницькі та соціальні цілі. Основна мета соціального підприємництва полягає в розв'язанні соціальних проблем, поліпшенні благополуччя спільноти при одночасному забезпеченні фінансової стабільності підприємства. Цей підхід дозволяє поєднати інноваційний бізнес із соціальною відповідальністю. Тому основним завданням соціального підприємництва є досягнення соціальної місії, розвиток громадських цінностей та створення позитивного впливу на суспільство.

Соціальне підприємництво поєднує соціальні та економічні цілі, створює сприятливий контекст для співпраці та взаємодії на різних рівнях. Воно використовує бізнес-моделі для генерації прибутку та підтримки соціальної місії. Це дозволяє їм бути фінансово самодостатніми та стійкими. Соціальні підприємства створюють стабільні джерела прибутку, які дозволяють їм продовжувати свою соціальну місію довгостроково. Г. Швець вважає, що «під соціальним підприємництвом слід розуміти такий вид прибуткової або неприбуткової підприємницької діяльності, який може використовувати інноваційні технології та методи управління з ціллю реалізації соціальної місії та задовольняє потреби всіх категорій населення» [10, с.246]. «Процес створення соціальних підприємств, – як стверджує А. Комісаренко, – іде двома потоками: шляхом самоорганізації

економічної діяльності згуртованих представників соціально незахищених верств населення та через започаткування дозволеної підприємницької діяльності на базі неурядових некомерційних громадських організацій» [6, с.109]. Водночас, Т. Сабецька вважає, що «до суб'єктів соціального підприємництва можуть бути віднесені представники усіх трьох секторів національної економіки, а саме: державні організації, які здійснюють комерціалізацію окремих сфер діяльності, зокрема надають послуги соціального характеру на комерційній основі (наприклад, державні університети, які навчають студентів на платній формі, або ж державні медичні заклади, які надають платні медичні послуги); суб'єкти бізнес-сектору, які ведуть економічну діяльність на засадах корпоративної соціальної відповідальності; суб'єкти «третього сектору», тобто неприбуткові організації, які здійснюють соціальну діяльність, проте задля пошуку додаткових джерел фінансового забезпечення реалізують підприємницькі комерційні проекти. Тому справедливо розглядати соціальне підприємництво як специфічну діяльність, що знаходиться на перетині трьох секторів національної економіки» [9, с.5].

Соціальне підприємництво може слугувати ефективним інструментом взаємодії між різними стейкхолдерами, такими як бізнес, громадські організації та державні установи. У взаємодії між соціальним підприємництвом, владою та громадянським суспільством, влада виступає фасилітатором, сприяючи створенню умов для розвитку соціального підприємництва. Водночас, громадянське суспільство, у свою чергу, виступає агентом контролю та підтримки, взаємодіючи як з соціальними підприємствами, так і з владою. Активна участь громадян сприяє формуванню громадської думки про позитивну роль соціального підприємництва у суспільстві.

Соціальне підприємництво, як інструмент взаємодії, стає платформою для об'єднання різних груп населення, організацій та урядових структур у спільних зусиллях для створення позитивних змін у суспільстві. Воно, активно взаємодіючи з різними стейкхолдерами, укладає партнерські відносини з громадськими організаціями, державними установами та іншими зацікавленими сторонами. Це дозволяє об'єднувати ресурси та компетенції для спільного досягнення соціальних та економічних цілей.

Взаємодіючи, ці три суб'єкти публічної влади, можуть створити ефективну екосистему, де соціальне підприємництво стає ключовим інструментом для досягнення громадського благополуччя та розвитку територій. Така співпраця дозволяє виробляти інноваційні підходи до вирішення соціальних проблем територіальної громади та покращити якість життя громадян.

Соціальне підприємництво базується в конкретних локальних спільнотах і взаємодіє із місцевими жителями та владою. Шляхом включення місцевих ресурсів та культурних особливостей, вони сприяють стабільності та підтримці розвитку територіальних громад. Активна взаємодія з громадськістю дозволяє зрозуміти реальні потреби і проблеми громади та адаптувати свою діяльність для їх вирішення.

Важливими складовими соціального підприємництва є соціально спрямована мета, активне залучення соціально вразливих верств населення до господарського процесу та направлення частини прибутку на розв'язання соціальних проблем чи підтримку соціальних ініціатив. Розглянемо ці складові більш детально.

Основною характеристикою соціального підприємства є соціально спрямована мета або соціальна місія, яка передбачає вирішення конкретних соціальних проблем чи поліпшення благополуччя певної групи або територіальної громади в цілому. Це може включати в себе боротьбу з безробіттям, бідністю, соціальною виключеністю, інтеграцію осіб із обмеженими можливостями до ринку праці, підтримку соціальних програм для вразливих груп населення або надання екологічно чистих товарів та послуг.

Для прикладу, Європейський Фонд Соціального Підприємництва (EuSEF) – венчурний інвестиційний фонд, який зареєстрований у Польщі в м.Варшаві. Він призначений для стимулювання розвитку соціальних підприємств на території Європейського Союзу. Фонд ставить своєю метою інвестування у створення інноваційних соціальних підприємств або розвиток вже існуючих соціальних підприємств для збільшення кількості нових робочих місць та підвищення можливостей інтеграції у ринок праці українських біженців, що призведе до підвищення добробуту громадян та довгострокового розвитку спільнот. Фонд буде підтримує створення соціальних підприємств, які будуть вкладати отриманий прибуток у власний розвиток до досягнення прийняттого рівня прибутковості. Після досягнення цього рівня, одержуваний прибуток буде спрямовуватися безпосередньо на підтримку груп українських біженців та вирішення їх соціальних проблем [8].

Ще однією важливою складовою соціального підприємництва є активне залучення соціально вразливих верств населення до господарського процесу. Це означає створення умов для їхньої зайнятості, підвищення кваліфікації та розвитку навичок, що дозволяють їм брати участь у економічній діяльності. Сприяючи створенню робочих місць, адаптуючи бізнес-моделі для інклюзивного найму та забезпечуючи можливості для розвитку кар'єри, соціальне підприємництво сприяє включенню соціально вразливих груп у суспільне життя та ринок праці. Прикладами соціального підприємництва можуть бути організації, які пропонують роботу для людей із обмеженими можливостями, виробництво товарів з екологічно чистих матеріалів чи послуги, спрямовані на соціальну інтеграцію.

Інша важлива компонента соціального підприємництва – це практика направлення частини прибутку на розв'язання соціальних проблем чи підтримку соціальних ініціатив. Це може включати в себе становлення соціальних фондів, участь у благодійних проектах, фінансову підтримку програм для вразливих груп або розвиток соціально орієнтованих послуг.

Соціальне підприємництво спрямоване на досягнення тривалого соціального впливу, а не лише на одноразове вирішення проблеми. Виділення частини прибутку для реалізації соціальних цілей допомагає створити позитивний соціальний вплив та сприяє вдосконаленню соціального ландшафту, що відображається на покращенні якості життя соціально вразливих груп і територіальної громади в цілому. Як зауважує Н. Богацька «Соціальні підприємства – це агенти змін з місією вирішення проблем» [2, с.4].

Соціальне підприємництво також активно використовує інноваційні підходи для створення нових, ефективних рішень вирішення соціальних проблем. Його гнучкість та орієнтація на розв'язання конкретних проблем роблять його важливим інструментом для досягнення сталого розвитку. Соціальне підприємництво діє у різних галузях, і його значення постійно зростає, оскільки воно є потужним інструментом для створення позитивних змін у суспільстві.

На думку С. Бойди «розвиток соціального підприємництва в Україні після війни може стати важливим елементом стратегічного підходу до відновлення вітчизняної економіки, сприяючи економічному та соціальному розвитку країни» [3, с.4]. Так, розвиток соціального підприємництва в Україні після війни може визначити новий етап стратегічного відновлення економіки та сприяти не лише економічному, але і соціальному розвитку країни.

З початком воєнних дій на сході України кількість вразливих груп населення в Україні збільшилася. Особи, які були вимушено переміщені, ветерани АТО, діти загиблих воїнів та ті, хто отримав інвалідність через війну, отримують певні пільги від держави. Проте ці пільги не вирішують завдання соціальної адаптації та зайнятості, коштів в бюджеті не вистачає на всі важливі аспекти соціальної сфери. Схожа проблема не є унікальною для України. Світовий досвід підтверджує, що підприємці можуть внести вагомий внесок у вирішення соціальних проблем. Завдання підприємців полягає в тому, щоб допомагати тим, хто вирішив не чекати на державну допомогу, а здійснювати власну ініціативу для вирішення конкретних проблем.

У європейських країнах цей сектор давно і добре розвинений. Наприклад, у Німеччині нараховується близько 100 тисяч соціальних підприємств, на яких зайняті понад 2,5 мільйона працівників. Для порівняння: це утричі більше, ніж працівників у галузі виробництва авто, де працює 750 тисяч робітників [7]. Німецькі соціальні підприємства вирішують проблеми незахищених верств населення: мігрантів та біженців, безробітної молоді та людей з інвалідністю. Наприклад, міжнародна платформа Кірон дає змогу біженцям здобути освіту і кваліфікацію дистанційно – у будь-якому місці і в будь-який час. Місія полягає в тому, щоб усунути бар'єр, з яким зіштовхуються біженці під час інтеграції в нове суспільство.

Інший приклад – програма CodeDoor, де молодь з числа біженців у віці 13-30 років набуває навичок програмування на подарованих або пожертвованих

ноутбуках. Студенти вивчають програмування та здобувають професійний досвід, і одразу знайомляться з майбутніми роботодавцями.

У Великобританії, як вважається, соціальне підприємство з'явилося ще 1844 року, але, як і в Україні, за останні три роки відкрило в собі «друге дихання». Наразі у країні працюють близько 70 тисяч соціальних підприємств. Їх внесок в економіку становить 24 мільярди фунтів стерлінгів на рік, а це близько 9% ВВП країни. Соціальні підприємства залучені в кожен сектор економіки: будівництво, транспорт, переробку відходів, торгівлю, громадське харчування, «зелену енергетику» та навіть театр. Серед позитивних прикладів з Великобританії – танцювальна студія Dance Lyf CIC. Молодь, яка не має освіти та роботи, може пройти тут навчання і отримати роботу фітнес-тренера. Через танці та заняття фітнесом студія також просуває здоровий спосіб життя, залучаючи до нього як молодь, так і людей похилого віку [7].

Організовуючи соціальне підприємництво, його ініціатори можуть зіткнутися з рядом проблем, зокрема: фінансові труднощі, законодавчі та організаційні проблеми, брак інформації, освіти, суспільні стереотипи. Соціальні підприємці можуть зіткнутися з складнощами у формуванні стартового капіталу, відсутністю інвесторів, труднощами в отриманні кредитів або недостатністю доступу до грантів. Неоднозначність правового статусу може створювати труднощі при реєстрації, оподаткуванні та отриманні підтримки від донорів. Відсутність навичок у сфері соціального підприємництва може стати перешкодою для ефективного розвитку бізнесу. Крім того, низький рівень усвідомленості та суспільної підтримки соціального підприємництва може ускладнити приваблення клієнтів та інвесторів. Стереотипи щодо того, що соціальне підприємництво може бути менш конкурентоспроможними чи менш прибутковими порівняно з традиційними бізнесами, можуть впливати на їхню можливість привертати інвестиції та розширювати свою діяльність. Крім того, визначення ефективності та результативності соціального підприємства може бути складним завданням, а це важливо для привернення уваги інвесторів. У багатьох регіонах відсутні мережі, що підтримували б розвиток соціальних підприємств. Відсутність підтримки може ускладнювати швидкий та ефективний старт та їх функціонування.

Висновки. Загалом, соціальне підприємництво поєднує соціальні та економічні цілі. Воно стає динамічним механізмом вирішення соціальних проблем в Україні і впровадження принципів соціальної справедливості в сучасному суспільстві. Його розвиток допомагає створити більш стійке та інклюзивне соціальне середовище.

Соціальне підприємництво є ефективним інструментом взаємодії між різними стейкхолдерами, такими як бізнес, громадські організації та державні установи. Три суб'єкти публічної влади – соціальне підприємництво, влада та громадянське суспільство, взаємодіючи, можуть створити ефективну екосистему,

де соціальне підприємництво стає ключовим інструментом для досягнення громадського благополуччя та розвитку територій. Така співпраця дозволяє виробляти інноваційні підходи до вирішення соціальних проблем територіальної громади та покращити якість життя громадян.

Організовуючи соціальне підприємництво, його ініціатори можуть зіткнутися з рядом проблем, зокрема: фінансові труднощі, законодавчі та організаційні проблеми, брак інформації, освіти, суспільні стереотипи.

Світовий досвід доводить, що підприємці вносять значний внесок у вирішення соціальних проблем. Завдання підприємців полягає в тому, щоб допомагати тим, хто вирішив не чекати на державну допомогу, здійснювати власну ініціативу для вирішення соціальних проблем.

До соціального підприємництва можна віднести організації, які пропонують роботу для людей із обмеженими можливостями, виробництво товарів з екологічно чистих матеріалів чи послуги, спрямовані на соціальну інтеграцію.

Підприємці спрямовують свою увагу на створення інноваційних рішень для розв'язання соціальних проблем. Виділення частини прибутку для реалізації соціальних цілей допомагає створити позитивний соціальний вплив та сприяє вдосконаленню соціального ландшафту, що відображається на покращенні якості життя соціально вразливих груп і територіальної громади в цілому.

Література:

1. Богацька Н.М. Соціальне підприємництво: особливості та перспективи розвитку. *Розвиток суб'єктів економічної діяльності в сучасних умовах господарювання* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар.участю), Харків, 24–25 листопада 2022 року. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2022. С. 140–142.
2. Богацька Н. Перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-4>
3. Бойда, С. (2023). Соціальне підприємництво як інструмент післявоєнної відбудови економіки України. *Економіка та суспільство*, 2023. №58. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3281/3205>.
4. Валюс Л.О. Війна в Україні як каталізатор розвитку соціального підприємництва. *Трансформаційна економіка*. 2023. № 2 (02). С. 10-15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-2-2>
5. Ільченко В. М., Пістунова В.О. Можливості фінансування соціального підприємництва в Україні. *Підприємництво та інновації*. 2023. № 26. С. 47-51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/26.7>
6. Комісаренко А. Зарубіжний досвід інституціоналізації та розвитку соціального підприємництва. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування». 2023. № 3. С. 105-110. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.14>
7. Назарук В. Соціальні підприємства – новий тренд в Україні. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/sotsialni-pidprijemstva-novij-trend-v-ukrajini-338577.html> (дата звернення: 05.02.2024).
8. Проєкт «Європейський Фонд Соціального Підприємництва (EuSEF)» URL: https://ourprojects.saveuafoundation.org/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAwvKtBhDrARIsAJj-kTgNVHdYK4zW1GZUEgwfENwKxvj1GUGdkP3BN_hlH86EcW-hvjbsP4aAo-9EALw_wcB

9. Сабецька Т. Економічний зміст та історія розвитку соціального підприємництва. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-44>

10. Швець Г.О. Соціальне підприємництво: теоретичні та практичні аспекти. *Економіка і організація управління*. 2020. № 3. С. 243–251. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2020.3.21>

References

1. Bocharnikova, A. (n.d.). Sotsialnyj biznes zarobliaie hroshi, ale vytrachaie ikh na hromadu [Social business earns money, but spends it on the community]. Available at: <https://apostrophe.ua/ua/article/business/2021-06-15/sotsialnoe-predpriyatie-otlichaetsya-ot-obychnogo-otvetom-na-vopros-chto-delat-s-dohodami/40200> [in Ukrainian]

2. Bohatska, N. (2023). Perspektyvy rozvytku sotsialnoho pidpryemnytstva v Ukraini [Prospects for the development of social entrepreneurship in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society*, no. 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-4> [in Ukrainian].

3. Boyda, S. (2023). Sotsial'ne pidpryemnytstvo yak instrument pislyavoyennoyi vidbudovy ekonomiky Ukrayiny [Social entrepreneurship as a tool for the post-war reconstruction of Ukraine's economy]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society*, no. 58. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3281/3205> [in Ukrainian].

4. Valius, L.O. (2023). Viina v Ukraini yak katalizator rozvytku sotsialnoho pidpryemnytstva [The war in Ukraine as a catalyst for the development of social entrepreneurship]. *Transformatsiina ekonomika - Transformation Economy*, no. 2 (02), pp. 10-15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-2-2> [in Ukrainian].

5. Ilchenko, V.M. & Pistunova V.O. (2023). Mozhlyvosti finansuvannia sotsialnoho pidpryemnytstva v Ukraini [Opportunities for financing social entrepreneurship in Ukraine]. *Pidpryemnytstvo ta innovatsii - Entrepreneurship and Innovation*, no. 26, pp. 47-51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/26.7> [in Ukrainian].

6. Komisarenko, A. (2023). Zarubizhnyi dosvid instytutsionalizatsii ta rozvytku sotsialnoho pidpryemnytstva [Foreign experience of institutionalization and development of social entrepreneurship]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriya «Ekologhiia. Publichne upravlinnia ta administruvannia» - Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series "Ecology. Public Administration"*, no. 3, pp. 105-110. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.14> [in Ukrainian].

7. Nazaruk, V. (2016). Sotsialni pidpryemstva – novyi trend v Ukraini [Social entrepreneurship is a new trend in Ukraine]. Available at: <https://nv.ua/ukr/opinion/sotsialni-pidpriemstva-novij-trend-v-ukrajini-338577.html> (Accessed 03.02.2023) [in Ukrainian].

8. Proyeckt «Yevropeys'kyy Fond Sotsial'noho Pidpryemnytstva» [Project "European Fund for Social Entrepreneurship" (EuSEF), in Ukraine]. Available at : https://ourprojects.saveuafoundation.org/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAwwKtBhDrARIsAJj-kTgNVHdYK4zW1GZUEgwffENwKxvj1GUGdkP3BN_hlH86EcW-hvjbsP4aAo-9EALw_wcB

9. Sabetska, T. (2023). Ekonomichniy zmist ta istoriia rozvytku sotsialnoho pidpryemnytstva [Economic content and history of development of social entrepreneurship]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society*, no. 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-44> [in Ukrainian].

10. Shvets', H.O. (2020). Sotsial'ne pidpryemnytstvo: teoretychni ta praktychni aspekty [Social entrepreneurship: theoretical and practical aspects]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and management organization*, 3, 243–251. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2020.3.21>

УДК 35:347.965.42

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-47-57](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-47-57)

Василенко Надія Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», <https://orcid.org/0000-0002-1087-4591>

Халецький Андрій Вікторович кандидат наук з державного управління, доцент кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», <https://orcid.org/0000-0001-7435-765X>

Покатаєв Павло Сергійович доктор наук з державного управління, професор, перший проректор, Класичний приватний університет, <https://orcid.org/0000-0001-8432-873X>

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ПУБЛІЧНИХ ФАХІВЦІВ (МЕДІАТОРІВ) В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 281 «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ»

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність забезпечення органів державної влади висококваліфікованими та компетентними фахівцями публічного управління здатними прийняти управлінське рішення щодо розв'язання різних навіть конфліктних ситуаціях шляхом мирних переговорів та проведення діалогу; визначено зростаючу динаміку попиту у підготовці фахівців за галуззю знань 28 «Публічне управління та адміністрування» серед інших галузей та зростаючу затребуваність цієї галузі особливо за рахунок відповідної спеціалізації медіаторів. Проаналізовано можливості розвитку та набуття професійних компетентностей для фахівців (медіаторів) публічного управління в умовах реалізації освітніх європейських програм та проектів. Визначено, що вища освіта в умовах європейської інтеграції є складовою соціально-економічного і культурного розвитку фахівців, зокрема і медіаторів, разом з інноваційної діяльністю та інформаційними технологіями відіграють ключову роль у підтримці соціального згуртування, економічного зростання та глобальної конкурентоспроможності України. Сучасні виклики системи державного управління, процеси її реформування та євроінтеграції обумовили дослідження провідних науковців щодо застосування досвіду країн Європейського Союзу для реформування системи підготовки та професійного навчання публічних службовців в Україні в умовах магістратури публічного управління та адміністрування. Верховенство права, мінімізація корупції та сильна демократія розширюють можливості широкомасштабного залучення

приватних інвестицій з усього цивілізованого світу та створення додаткових робочих місць. Після війни велика маса працездатного населення потребуватиме швидкої інтеграції в нову систему суспільно-економічних відносин.

Ключові слова: бакалаври, війна, державне управління, заклади вищої освіти, законодавче забезпечення, здобувачі освіти, магістратура, магістри, медіатори, медіація, освіта, публічне управління та адміністрування, публічні службовці, підготовка фахівців, спеціалізація, євроінтеграція, європейські освітні програми та проекти.

Vasylenko Nadiia Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of Management and Administration Public, Higher Educational Establishment «Vinnytsia Academy of Continuing Education», <https://orcid.org/0000-0002-1087-4591>

Khaletskyy Andriy Viktorovych Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management and Administration Public, Higher Educational Establishment «Vinnytsia Academy of Continuing Education», <https://orcid.org/0000-0001-7435-765X>

Pokataev Pavlo Serhiyovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, First Vice-Rector, Classical Private University, <https://orcid.org/0000-0001-8432-873X>

PROBLEMS OF LEGISLATIVE PROVISION OF THE TRAINING OF PUBLIC SPECIALISTS (MEDIATORS) UNDER THE CONDITIONS OF THE MASTER'S DEGREE IN THE SPECIALTY 281 "PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION"

Abstract. The article substantiates the need to provide state authorities with highly qualified and competent public administration specialists capable of making managerial decisions regarding the resolution of various even conflict situations through peaceful negotiations and dialogue; the growing dynamics of demand for the training of specialists in the field of knowledge 28 "Public management and administration" among other fields and the growing demand for this field, especially due to the appropriate specialization of mediators, were determined. The possibilities of development and acquisition of professional competences for specialists (mediators) of public administration in the conditions of implementation of educational European programs and projects are analyzed. It was determined that higher education in the conditions of European integration is a component of the socio-economic and cultural development of specialists, in particular mediators, together with innovative activities and information technologies play a key role in supporting social cohesion, economic growth and global competitiveness of

Ukraine. The modern challenges of the public administration system, the processes of its reformation and European integration determined the research of leading scientists on the application of the experience of the countries of the European Union to reform the system of training and professional training of public servants in Ukraine under the conditions of the master's degree in public management and administration. The rule of law, the minimization of corruption and a strong democracy increase the possibilities of large-scale attraction of private investment from all over the civilized world and the creation of additional jobs. After the war, a large mass of the able-bodied population will need rapid integration into the new system of socio-economic relations.

Keywords: bachelors, war, public administration, institutions of higher education, legislative support, education seekers, master's degrees, masters, mediators, mediation, public management and administration, public servants, training of specialists, specialization, European integration, European educational programs and projects.

Постановка проблеми. Сучасні умови реформування всіх галузей економіки України та реалізація управлінських процесів обумовлюють необхідність визначення і забезпечення координації процесів управління, ефективної діяльності органів публічного управління та адміністрування з метою підтримки соціального згуртування, економічного зростання та глобальної конкурентоспроможності України, зокрема після війни.

Система публічної влади в Україні є неефективною і потребує змін. Це зумовлює необхідність забезпечення органів державної влади висококваліфікованими та компетентними фахівцями, якісного відбору виконавців державного замовлення для підготовки бакалаврів та магістрів за спеціальностями галузі знань «Публічне управління» та відповідних спеціалізацій, особливо фахівців (медіаторів) для швидкого вирішення конфліктних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проблеми законодавчого забезпечення підготовки публічних службовців за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» показав, що починаючи з 2000 р., багато науковців та експертів державного управління (Л. Кошелева [1], І. Малий [2], Н. Філіпова [3], О. Лазор [4] та ін. приділили увагу механізмам формування публічного управління в Україні, досліджуючи теоретичні основи публічного управління та адміністрування, які обумовили дослідження провідних науковців щодо застосування досвіду країн Європейського Союзу для реформування системи підготовки та професійного навчання державних службовців в Україні. Наукові дослідження С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха [5], А. Даниленко, Т. Сокольської, С. Поліщука [6], М. Хім, О. Білик [7] присвячено вдосконаленню спеціалізації, зокрема і медіації, які забезпечать також розвитку публічного управління в умовах соціально-економічного розвитку країни та прийняття ефективних рішень у безконфліктних

ситуаціях. Практика впровадження реформи вищої освіти та державного управління в Україні, розпочата з 2015 року, сприяли розвитку додаткових вимог щодо підготовки та перепідготовки фахівців, зокрема і (медіаторів), з публічного управління та формуванню потужних компетент-ностей органів публічного управління на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Метою статті є аналіз та перспективи розвитку закладів вищої освіти (ЗВО) у підготовці фахівців (медіаторів) з публічного управління в умовах магістратури.

Матеріали та методи. Теоретико-методичною базою, яка використана для досягнення мети статті, є Стратегія державної кадрової політики, матеріали Національного агентства України з питань державної служби, міжнародні освітні проекти та програми, статистичні та аналітичні матеріали Міністерства освіти і науки України, Державної служби статистики, внутрішні нормативні документи КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти» (далі Академія).

Виклад основного матеріалу. В рамках розпочатого курсу реформ державного управління та впровадження Програми економічних реформ на 2012–2020 рр. визначено, що одним з основних напрямів покращення публічного управління в Україні є оптимізація управлінської діяльності та реформування системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців [8]. Тому головне завдання ЗВО України полягає у забезпеченні публічного сектора висококваліфікованими фахівцями муніципального, регіонального, загальнодержавного та міжнародного рівня різних рівнів спеціалізацій, зокрема і медіації.

Сьогоднішні історичні виклики, з якими зіткнулася Україна, дають можливість вибудувати нову систему взаємовідносин науки і суспільства, підвищити її значимість як у науково-технічному прогресі та інноваціях, так і в посиленні обороноздатності країни, прийнятті суспільно-значущих рішень, формулюванні національних стратегій розвитку, воєнних доктрин тощо. Після війни велика маса працездатного населення потребуватиме швидкої інтеграції в нову систему суспільно-економічних відносин.

Розв'язання виключно гуманітарно-інфраструктурних проблем та покращення умов для бізнес-ініціативи не вирішує проблему зайнятості та створює додаткові конфліктні ситуації. Потрібна цілеспрямована державна політика зайнятості фахівців всіх спеціальностей, яка визначила пріоритети шляхом управлінського алгоритму: максимізація створення нових робочих місць шляхом додаткового навчання; розвиток національної наукової системи підтримки знань та інновацій здобувачів вищої освіти шляхом додаткової спеціалізації (зокрема і медіації) в умовах магістратури публічне управління та адміністрування; європейська інтеграція України шляхом застосування досвіду країн Європейського Союзу для реформування системи підготовки та професійного навчання публічних службовців в Україні в умовах магістратури

публічного управління та адміністрування, що розширить доступ українських виробників на європейські та світові ринки товарів та послуг.

Верховенство права, мінімізація корупції та сильна демократія розширюють можливості широкомасштабного залучення приватних інвестицій з усього цивілізованого світу. Поряд з цим впровадження світових стандартів та норм у виробництві товарів і послуг — розширює доступ українських виробників на європейські та світові ринки товарів та послуг.

В Україні діють 24 ЗВО для підготовки за державним замовленням фахівців з публічного управління та за кошти фізичних та юридичних осіб. Протягом 2017 р. випущено 2255 магістрів за спеціальністю «Державне управління» та «Державна служба» [8]. Усього в 2018 р. розпочали навчання за спеціальностями галузі знань «Державне управління» 1300 слухачів, більшість абітурієнтів (понад 90 %) направлено на навчання місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування [8].

В умовах реформи державного управління, починаючи з 2015 р., галузь знань «Публічне управління та адміністрування» набула особливого значення у підготовці фахівців у ЗВО.

Відомо, що до 2016 року жоден з закладів освіти України не готував спеціалістів з базовою освітою в галузі публічного управління. Відтак, у національну освітню модель України протягом тривалого часу не запроваджувалась система трирівневої підготовки «бакалавр – магістр – доктор» [1]. Тому прийняття нормативно-правових актів, які надали можливість закладам вищої освіти здійснювати підготовку фахівців з базовою державно-управлінською освітою, стало адекватною реакцією на виклики суспільства, пов'язаних з відсутністю професіоналів у цій сфері, зокрема і медіаторів.

Так, І. Сурай називає це «революційними змінами у вищій освіті, які започатковані й закріплені законодавством України» [2], вказуючи на відповідність таких змін європейським стандартам: «запровадження, як у Європі, 5 освітньо-кваліфікаційних рівнів освіти: молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук. Ступені бакалавра, магістра та доктора філософії (PhD) відповідають прийнятій у більшості країн Європи класифікації, що полегшить академічну мобільність українських студентів та науковців» [2].

Проте, маючи законодавче підґрунтя для підготовки спеціалістів, не вирішеними і на сьогодні (через п'ять років) залишається значна частина методичних підходів щодо такої підготовки. Перш за все широка назва спеціальності указує на дві основні складові у побудові освітнього процесу – управління та адміністрування, сутність яких певною мірою різняться. Саме на цей аспект у підготовці фахівців вказує А. Колодій, зазначаючи, «що «публічне управління» в назві спеціальності доцільно тлумачити широко, як загальну назву для двох його основних різновидів: публічного врядування (і публічної політики) та публічного адміністрування» [3].

Цю науково-методичну проблему, яку кожен заклад освіти вирішує самостійно, оскільки відповідні стандарти, хоча і були виражені в задокументованих проектах, не отримали нормативного підкріплення. Наступна проблема пов'язана з існуючою практикою підготовки магістрів у галузі знань «Публічне управління та адміністрування», саме з додатковою спеціалізацією.

Підготовка магістрів з державного управління здійснювалася на базі вищої освіти без врахування напряму підготовки, галузі знань. Аналогічно і до сьогодні здійснюється підготовка магістрів з публічного управління та адміністрування. Тому логічним би було ввести в галузевий стандарт, який був би затверджений в установленому порядку, цикл вирівнювання, який би передбачав отримання суми базових знань з теорії управління, практику х відповідною спеціалізацією. Такий недолік міг бути збалансований змістом навчальних дисциплін і їх комплексом, передбачених навчальними планами, зокрема і 45 годинами відповідної практики щодо спеціалізації.

Саме ЗВО виробляє збалансовані навчальні програми щодо підготовки магістрів, хоча статус навчання не в повній мірі відповідає формальним ознакам. Тим більше виникає питання щодо отримання знань і подальшої підготовки фахівців для тих здобувачів освіти, які мають практичний досвід роботи в органах влади, наприклад з медіації і тих, у кого він відсутній, залишається певною мірою методично неунормованим питання другої вищої освіти за неспорідненою спеціальністю. На сьогодні в статті 48 Закону України «Про державну службу» зазначається, що професійне навчання державних службовців проводиться «через систему підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації, зокрема в галузі знань «Публічне управління та адміністрування», у встановленому законодавством порядку» [5].

Для підготовки фахівців можна визначити чотири рівні, які мають забезпечуватися супроводом прийняття необхідних документів.

Першим рівнем можна вважати існування Національної рамки кваліфікацій, яка визначає кваліфікації професій, і в ній завжди були державні службовці. Виникає логічне запитання, чому не було передбачено в Україні понад два десятки років підготовка спеціалістів з базовою освітою у цій сфері та чому до сьогодні провідні посади в державному управлінні посідають фахівці без «відповідної» освіти. Така практика не відповідає ніким європейським стандартам [5].

Другим рівнем нормативного забезпечення щодо підстав у підготовці кадрів у сфері публічного управління є Галузева рамка кваліфікацій, яка дає деталізацію функцій, а відповідно і посад в галузі, наприклад, зв'язку, готельному господарстві й туризмі, оптовій і роздрібній торгівлі; діяльність із ліцензування, патентування та сертифікації; здійснення політики у сфері досліджень і розробок, а також пов'язаних із цим коштів задля підвищення економічного зростання; управління загальними питаннями зайнятості

робочої сили; здійснення політики регіонального розвитку, наприклад, скорочення рівня безробіття [6].

Саме ці напрями діяльності мали б лягти в основу освітньо-професійних програм (спеціалізацій) при підготовці фахівців (медіаторів) у сфері публічного управління. Проте існує і інша суперечність, а саме те що данна кваліфікаційна рамка не охоплює весь спектр спеціалізацій, які потрібні при публічному адмініструванні. У зв'язку з цим виникає парадоксальна ситуація, коли підготовка фахівців у сфері публічного управління не співпадає з нормативним полем, яке визначають саме такі фахівці.

Третім рівнем нормативного забезпечення підготовки фахівців можна вважати Стандарт вищої освіти. За європейськими вимогами цей Стандарт має бути побудований, виходячи з компетентнісного підходу, що і було витримано при введенні нової галузі знань розробниками стандарту – членами підкомісії науково-методичної комісії спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування, створеної наказом Міністерства освіти і науки України (№ 375 від 06.04.2016). Зміст цього Стандарту вибудовувався відповідно до статі 10 Закону «Про вищу освіту», де він визначається як «сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності ВНЗ і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності» [7].

Стандарт визначає вимоги до освітньої програми (обсяг кредитів ЄКТС, перелік компетентностей випускника, нормативний зміст підготовки, сформульований у термінах результатів навчання, форми атестації, системи забезпечення якості), які уже є четвертим рівнем нормативного супроводу підготовки фахівців. І саме зміст освітньо - професійних програм розробляє і затверджує ЗВО на основі Стандарту вищої освіти.

Проте даний документ для магістрів так і залишився у вигляді проекту науково-методичної комісії. Стандарт для бакалаврів був затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України № 1172 лише 29.10.2018 р. Цей документ крім іншого визначає нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання. Проте за кожним ЗВО залишається право самостійно визначати предметний склад освітньо-професійних програм, обсяг практики (стажування), її види тощо. Міжнародний досвід з побудови освітньо-професійних програм вказує на такі обов'язкові її складові як мета програми (aim); цілі програми (objectives); результати навчання (навчальні результати) за програмою (learning outcomes); стратегія викладання та навчання, що дозволить студенту досягнути запланованих результатів навчання (навчальних результатів); методи демонстрації / оцінювання результатів навчання (навчальних результатів); критерії оцінювання [8].

Крім того важливим документом в реалізації освітньо-професійних програм є відповідний навчальний план, який містить перелік дисциплін, що забезпечують отримання різного роду компетентностей як передбачених

самою програмою так і Стандартом. Тому кожен ЗВО, зокрема і Академія, самостійно вирішує на стільки освітньо-професійна програма і навчальний план відповідають вимогам українського законодавства і як вони можуть бути інтегровані в європейський освітній простір. Крім того підготовка фахівців з базовою освітою у сфері публічного управління є вимогою часу не лише для органів влади, а і громадських утворень і організацій. На це вказує у своїх дослідженнях Н. Колісніченко: «Бакалаврський ступінь з державного управління є популярним серед працівників громадських та неприбуткових організацій та тих, хто бажає кар'єрного зростання в галузі публічного менеджменту. Тому навчальні курси розроблені таким чином, щоб надати студентам розуміння та можливості практичного застосування тих принципів, які є основоположними для ефективного управління в державних та громадських агенціях» [9].

Тому спектр ОПП повинен бути таким, який охоплює усю публічну сферу, а не лише органи державного управління, що відповідає європейським практикам. Як приклад у цьому плані можна навести КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти» (далі Академія) з розробки програми щодо підготовки бакалаврів за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування». Робота здійснювалася за участі інших вітчизняних та закордонних ЗВО. Попередньо Академією було проаналізовано програми декількох закладів вищої освіти, які стали основою для визначення змісту підготовки бакалаврів за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». В подальшому, це стало підставою ОПП для підготовки магістрів в магістратурі з публічного управління та адміністрування з додатковою спеціалізацією фахівців (медіатор).

Також було вивчено світовий досвід таких закладів вищої освіти: Каліфорнійський університет Берклі (США), Гарвард (США), Університет Твенте (Нідерланди), Університет Ноттінгема (Велика Британія), Університет Глазго (Велика Британія), Вища школа Гарц (ФРН), Університет Цаппелін (ФРН), Вестфальський Університет Вільгельма (ФРН), Вища школа Оснабрюка (ФРН), Університет Констанца (ФРН), які готують фахівців у сфері публічного управління.

Так, було встановлено, що основною відмінністю в побудові програм і планів є не перелік компетентностей і навіть не перелік дисциплін, а підходи до організації освітнього процесу. Зокрема світовою вимогою для підготовки спеціалістів у цій сфері є відведення часу у обсязі одного семестру для стажування. Нажаль, в Україні таку вимогу важко передбачити через відмінності проходження стажування в органах влади, які зовсім виключають таке стажування для бакалаврів. Адаптація програм у цьому аспекті відбувалася через подрібнену систему проходження практик: інформаційної, фахової та переддипломної. Інша відмінність пов'язана з побудовою навчання, коли за семестр, як правило, передбачається освоєння шести модулів, які

містять по п'ять кредитів, а відповідно і шести іспитів. Кожен з модулів містить у середньому по три дисципліни.

Підхід в Україні до кредитно-модульного навчання є лише назвою, оскільки нашими нормативними рекомендаціями передбачається те, що окрема дисципліна складається з модулів, і тому програми навчальних дисциплін значною мірою різняться, а кількість дисциплін у нас є великою, що збільшує навантаження і студентів і викладачів до кількості екзаменів і заліків (за нормами не більше 5 екзаменів і 6 заліків в семестрі). Обов'язковою вимогою в підготовці фахівців у сфері публічного управління в Європі є написання ними бакалаврської роботи, яка має базуватися не лише на теоретичних знаннях, а і результатах стажування.

Проте перший позитивний досвід у побудові ОПП не знайшов належного відображення у нормативних актах. Неунормована суперечність у категоріальному апараті не змісту а термінів «модуль» і «дисципліна» створює ускладнення інтеграції підготовки здобувачів вищої освіти у європейський освітній простір.

Висновки. Методична база підготовки фахівців у сфері публічного управління має бути суттєво допрацьована. Слід уже зараз звернути першочергову увагу на розробку Стандарту з підготовки фахівців другого рівня – магістр галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», які мають носити інтегруючі компетентності як для осіб, які не мають такої базової освіти, і тих, які її здобудуть уже у цьому році у нашій державі і першими отримають кваліфікацію бакалавра з публічного управління та адміністрування.

Проте слід зазначити, що в побудові такого стандарту потрібно врахувати спорідненість і неспорідненість спеціальностей у підготовці магістрів та надання додаткової спеціалізації, зокрема медіації. Тому доцільно мати два різні документи з рівноцінним результатом фахової підготовки. Для розробки освітньо-професійних програм підготовки магістрів з публічного управління та адміністрування необхідна чітка відмінність їх побудови для тих хто отримав базову освіту у цій галузі знань і для неспоріднених спеціальностей. Удосконалення потребує також понятійний апарат методики підготовки здобувачів вищої освіти. Напрямом подальшого наукового пошуку може бути відповідність змісту стандарту вимогам якості вищої освіти.

Перспективним напрямом підготовки фахівців публічного управління та адміністрування з різними спеціалізаціями стають можливими завдяки участі в європейських програмах та проєктів в умовах євроінтеграції.

Література:

1. Бульба В. Г., Поступна О. В. Підготовка магістрів публічного управління та адміністрування: питання підвищення ефективності. Актуальні проблеми державного управління. Державна служба: аспекти та практики. Харків. 2016. №1(49). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2016-1/doc/5/01.pdf>.

2. Сурай І. Г. Пропозиції до формування програми за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» рівня «бакалавр». Європейські принципи і стандарти підготовки публічних управлінців: орієнтири для України : матеріали щоріч. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 5–6 листоп. 2015 р.) / [за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, М. М. Білінської, В. М. Сороко, Л. А. Гаєвської]. К.: НАДУ, 2015. С.10-11.

3. Колодій А. Деякі теоретичні міркування і практичні пропозиції щодо змісту і структури спеціальності «публічне управління й адміністрування». Науковий вісник ЛРІДУ НАДУ «Ефективність державного управління». 2016. Випуск 45. С.115-119.

4. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.15 року № 266. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-p>. 15.

5. Про державну службу: Закон України від (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст.43) URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

6. Класифікатор професій (КП) станом на 01.10.2015 р. URL: <http://buhgalter911.com/res/spravochniki/klassifikprofessiy.aspx>.

7. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

8. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. К.: Ленвіт, 2006. 35 с.

9. Колісниченко Н.М. Запровадження та реалізація бакалаврських програм підготовки з публічного управління: світовий досвід для України. Європейські принципи і стандарти підготовки публічних управлінців: орієнтири для України: матеріали щоріч. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 5–6 листоп. 2015 р.) / [за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, М. М. Білінської, В. М. Сороко, Л. А. Гаєвської]. – К. : НАДУ, 2015. С.6-7.

References:

1. Bul'ba, V. G., Postupna, O. V. (2016). Pidgotovka magistriv publichnogo upravlinnja ta administruvannja: pitannja pidvishhennja efektyvnosti [Training of Masters in Public Management and Administration: Issues of Efficiency Improvement]. *Aktual'ni problemi derzhavnogo upravlinnja. Derzhavna sluzhba: aspekti ta praktiki - Actual problems of public administration. Public service: aspects and practices*, 1(49). Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2016-1/doc/5/01.pdf>. [in Ukrainian].

2. Suraj, I. G. (2015). Propozicii do formuvannja programi za special'nistju «Publichne upravlinnja ta administruvannja» rivnja «bakalavr» [Proposals for the formation of a program in the specialty "Public management and administration" at the "bachelor" level]. *Proceedings from shhorich. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastju «Evropejs'ki principy i standarty pidgotovki publichnyh upravlinciv: orientiry dlja Ukraini» – The every year. science and practice conf. for international with the participation «European principles and standards of training of public managers: guidelines for Ukraine»*. (pp. 10-11). K.: NADU [in Ukrainian].

3. Kolodij, A. (2016). Dejaki teoretichni mirkuvannja i praktichni propozicii shhodo zmistu i strukturi special'nosti «publichne upravlinnja j administruvannja» [Some theoretical considerations and practical proposals regarding the content and structure of the "public management and administration" specialty]. *Naukovij visnik LRIDU NADU "Efektivnist' derzhavnogo upravlinnja" - "Effectiveness of Public Administration" scientific bulletin of the LRIDU of the National Academy of Sciences*, 45, 115-119 [in Ukrainian].

4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini "Pro zatverdzhennja pereliku galuzej znan' i special'nostej, za yakimi zdijsnjuet'sja pidgotovka zdobuvachiv vishhoj osviti" [The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the list of fields of knowledge and specialties for which higher education candidates are trained"]. (n.d). [zakon4.rada.gov.ua](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-p) Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-p>. 15 [in Ukrainian].

5. Закон України “Pro derzhavnu sluzhbu” [The Law of Ukraine “On civil service”]. (n.d). zakon5.rada.gov.ua Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19> [in Ukrainian].
6. Klasifikator profesij (KP) stanom na 01.10.2015 r. [Classifier of professions (CP) as of October 1, 2015]. buhgalter911.com Retrieved from <http://buhgalter911.com/res/spravochniki/klasyfikprofessiy.aspx>. [in Ukrainian].
7. Закон України “Pro vishhu osvitu” [The Law of Ukraine “On higher education”]. (n.d). zakon4.rada.gov.ua Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. [in Ukrainian].
8. *Standarti i rekomendacii shhodo zabezpechennja yakosti v Evropejs'komu prostori vishhoi osviti* [Standards and recommendations for quality assurance in the European area of higher education]. K.: Lenvit [in Ukrainian].
9. Kolisnichenko, N.M. (2015). Zaprovadzhennja ta realizacija bakalavrs'kih program pidgotovki z publichnogo upravlinnja: svitovij dosvid dlja Ukraïni [Introduction and implementation of undergraduate training programs in public administration: world experience for Ukraine]. *Proceedings from shhorich. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastju «Evropejs'ki principy i standarti pidgotovki publichnih upravlinciv: orientiri dlja Ukraïni»* – The every year. science and practice conf. for international with the participation «European principles and standards of training of public managers: guidelines for Ukraine». (pp. 6-7). K.: NADU [in Ukrainian].

УДК 352:332:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-58-68](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-58-68)

Васькович Ірина Мирославівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, 79013, тел.: (032)-258-26-30, <https://orcid.org/0000-0002-8828-3900>

Крицький Роман Андрійович аспірант першого року навчання, спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування», кафедра адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0009-0003-9727-260X>

РОЛЬ І МІСЦЕ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

Анотація. У статті висвітлено роль та місце цифрової трансформації в управлінні територіальних громад України. Актуальність цифрової трансформації територіальних громад в сучасних умовах розвитку України посилюється в умовах військової агресії російської федерації, коли дистанціювання комунікації у поєднанні з її доступністю, безпечністю, інформаційною безпекою стали умовою благополуччя та здоров'я населення громади та країни вцілому. Акцентовано увагу на розбіжностях дослідників у визначенні змісту та сутнісних характеристик «цифрова трансформація», «цифровізація публічного врядування», «цифрова» громада. Зазначено, що головним інститутом – агентом цифрової трансформації виступає Міністерство цифрової трансформації України. Саме воно здійснює заходи з метою забезпечення цифрової трансформації регіонів та територіальних громад. Визначено та охарактеризовано основні заходи забезпечення цифрової трансформації регіонів та громад. Висвітлено ключові принципи, форми та методи забезпечення цифрової трансформації регіонів та громад. Визначено та проаналізовано три найважливіші завади, які уповільнюють процес цифрової трансформації на місцевому рівні: відсутність вмотивованих фахівців на місцях, які можуть і хочуть працювати у цифровій трансформації; забюрократизована комунікація між центральною владою та органами на місцях; мала кількість поширення успішних впроваджень для інших громад. Виокремлено чинники які привели до успіху цифровізації в успішних громадах: наявність цифрової стратегії; забезпечення доступу до інфраструктури технологій; забезпечення розвитку цифрової культури, навичок та потенціалу, знайти розумних операторів та менеджерів даних, забезпечення взаємодії та утворення співтовариства,

надавати послуги які потрібні певному користувачу. Зроблено висновок, що вибір напрямку цифровізації територіальної громади напряму залежить від її потреб і пріоритетів та органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: цифрова трансформація, цифровізація публічного врядування, цифрова громада, Міністерство цифрової трансформації, регіон, територіальна громада.

Vaskovych Iryna Myroslavivna candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the department of administrative and financial management, Lviv Polytechnic National University, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, Lviv, tel.: (032) -258-26-30, <https://orcid.org/0000-0002-8828-3900>

Krytskyi Roman Andriyovych first-year postgraduate student, specialty 281 "Public Management and Administration", Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, Lviv, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0009-0003-9727-260X>

THE ROLE AND PLACE OF DIGITAL TRANSFORMATION IN THE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE

Abstract. The article highlights the role and place of digital transformation in the management of territorial communities of Ukraine. The relevance of the digital transformation of territorial communities in the modern conditions of the development of Ukraine increases in the conditions of the military aggression of the Russian Federation, when distance communication in combination with its accessibility, safety, and information security have become a condition for the well-being and health of the population of the community and the country as a whole. Attention is focused on the differences of researchers in the defined content and essential characteristics of "digital transformation", "digitalization of public governance", "digital" community. It is noted that the Ministry of Digital Transformation of Ukraine acts as the main institute – the agent of digital transformation. It carries out measures to ensure the digital transformation of regions and territorial communities. The main measures to ensure the digital transformation of regions and communities have been identified and characterized. Key principles, forms and methods of ensuring digital transformation of regions and communities are highlighted. The three most important obstacles that slow down the process of digital transformation at the local level are identified and analyzed: lack of motivated specialists on the ground who can and want to work in digital transformation; bureaucratized communication between the central government and local authorities; small number of dissemination of successful implementations to other

communities. The factors that led to the success of digitalization in successful communities are highlighted: the presence of a digital strategy; providing access to technology infrastructure; ensuring the development of digital culture, skills and potential, finding smart operators and data managers, ensuring interaction and community formation, providing services that a specific user needs. It was concluded that the choice of the direction of digitization of the territorial community directly depends on its needs and priorities and local self-government bodies.

Keywords: digital transformation, digitalization of public administration, digital community, Ministry of Digital Transformation, region, territorial community

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні впровадження цифрових технологій має стати опорою сталого розвитку територій та територіальної громади (ТГ), як одиниці суспільства, з новими можливостями та перспективами, що суттєво забезпечать покращення життя, ефективності виконання роботи, взаємодію влади і громади, розвитку творчості, можливості навчання та відпочинку українців, та, загалом, сприятиме соціальним інноваціям в Україні. Процеси впровадження цифрових технологій у життєдіяльність ТГ мають відбуватися виключно у межах та способами, передбачені Конституцією України та законами України. У даному контексті, як свідчить міжнародний досвід, посилення цифрової трансформації ТГ, надає громадянам можливість самообслуговування та швидкого пошуку необхідної інформації з різноманітних питань, отримання публічних послуг, подання звітності, реєстрації на прийом до фахівців тощо і, як результат – формування прогресивної «цифрової» громади».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років, питання цифрової трансформації публічного управління дедалі частіше стає об'єктом дослідження багатьох науковців. Дослідники розглядають цифрову трансформацію публічного управління через призму різних складових, окремих характеристик та ознак. Зокрема, вітчизняні вчені В. С. Куйбіда, О. В. Карпенко, В. В. Наместнік пропонують трактувати цифровізацію як процес впровадження цифрових технологій для вдосконалення життєдіяльності людини, суспільства і держави, а цифровізацію публічного врядування як стрибкоподібний процес цифрових трансформацій публічного врядування у цифрове врядування (цифрове управління) [1]. Подібний підхід до трактування інформаційної безпеки зустрічається в працях В. В. Наместнік та М. М. Павлов. Вони визначають цифрове управління як «процес створення та використання нових, цифрових за замовчуванням (digital-by-default), інтероперабельних, стандартизованих інформаційних систем у публічному управлінні, які дають змогу не лише оцифрувати й автоматизувати наявні управлінські процеси за допомогою електронних інструментів, а й визначати певні «критичні точки» управлінського процесу, співвідношення між ними та приймати рішення з їх

урахуванням» [1]. С. І. Сакалош стверджує, що «цифрову» громаду складають громадяни, які розуміють важливість впровадження цифрових технологій та інновацій, що полегшуватимуть життя та покращуватимуть і розвиватимуть громаду. Це постійний діалог між органами влади і мешканцями, який допомагає визначати пріоритети розвитку та вирішувати проблеми. А цифрові технології та інструменти роблять вказаний процес простішим та доступнішим [5].

Поняття цифрової трансформації, на думку зарубіжних фахівців, значно ширше та стосується не стільки технологій, а орієнтоване на людину [6]. Цифрова трансформація – це глибока трансформація бізнесу і організаційної діяльності, процесів, компетенцій і моделей для повного використання змін і можливостей поєднання цифрових технологій і їх прискореного впливу на суспільство в стратегічному і пріоритетному порядку з урахуванням нинішніх і майбутніх змін.

Попри ряд напрацювань учених з питань цифрової трансформації публічного управління, дослідження в руслі цифрової трансформації (ТГ) на сьогодні можна вважати ще не вичерпними. Актуальним залишається питання дослідження сутності цифрової трансформації (ТГ), її ролі і місця в цифровій трансформації економіки України, визначення механізмів забезпечення та напрямків впровадження.

Метою статті є висвітлення ролі і місця цифрової трансформації у забезпеченні сталого розвитку територій будь-якого рівня через призму визначення стратегічних цілей та завдань.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток територій будь-якого рівня – глобального, національного чи субрегіонального залежить від низки факторів і, зокрема, стану економіки, сучасних підходів до управління громадою, застосування новітніх інноваційних технологій. При цьому, цифрова трансформація регіонів є сучасним трендом та обумовлена завданнями і цілями головної реформи державного управління. Вона зазначена серед пріоритетних цілей, визначених у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, в Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС, Економічній стратегії та планах міністерств.

Так, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки» [3], міститься конкретні завдання за напрямом “Цифрова трансформація регіонів”, серед яких:

- проведення реінжинірингу публічних послуг; удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує механізм надання публічних послуг, та забезпечення їх впровадження через Єдиний державний веб-портал електронних послуг «Портал Дія»;
- забезпечення електронної взаємодії між національними реєстрами, реєстрами органів місцевого самоврядування;
- запровадження можливості отримання електронних послуг через смартфон та через мобільний додаток Єдиного державного веб-порталу

електронних послуг «Портал Дія», облаштування відкритих Wi-Fi зон у громадських місцях;

- забезпечення розвитку платформ та офіційних порталів органів місцевого самоврядування;
- впровадження та поширення в регіонах інтегрованої системи електронної ідентифікації;
- забезпечення переведення пріоритетних публічних послуг, у тому числі відкритих даних та інструментів електронної демократії, в електронну форму;
- забезпечення безперешкодного доступу до високошвидкісного Інтернету всіх населених пунктів (насамперед сільських та малих міст);
- впровадження використання систем відеоспостереження, контролю за якістю повітря, рівнем забруднення на будівлях державних органів, соціальних закладів та комунальних установ для створення загальнодержавної мережі фіксації подій та природних явищ.

Велика кількість із вище перелічених заходів, а також інших механізмів цифрової трансформації на сьогоднішній день здійснюється в розрізі роботи саме регіональної, місцевої влади.

Стратегія цифрової трансформації, розроблена Міністерством розвитку громад та територій України, включає такі напрямки: розвиток електронної інфраструктури та цифровізація процесів, запуск загальнонаціональних проєктів цифрової трансформації та створення Програми цифрового розвитку регіонів, спрямованої на побудову цифрової основи для комфортного, якісного та безпечного життєвого простору, переведення послуг в он-лайн формат в регіонах України [4]. Сьогодні триває процес над оновленням стратегії. Необхідність її оновлення пов'язана з викликами, з якими зіткнулася Україна після повномасштабного вторгнення російської федерації, а також новими зобов'язаннями країни у контексті отримання статусу кандидата на вступ в ЄС.

Міністерство цифрової трансформації України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує [4]: формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного врядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства; формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; формування та реалізацію державної політики у сфері відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікаційних мереж, електронної комерції та бізнесу; формування та реалізацію державної політики у сфері надання електронних та адміністративних послуг; формування та реалізацію державної політики у сфері електронних довірчих послуг; формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку ІТ-індустрії; виконання функцій

центрального засвідчувального органу шляхом забезпечення створення умов для функціонування суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг.

Разом з тим, Міністерство цифрової трансформації України ставить такі цілі на 2024 рік як: 100% публічних послуг мають бути доступними громадянам та бізнесу он-лайн, покрити 95% території країни Інтернетом, забезпечити оволодіння основами цифрової грамотності громадян України, збільшити частку ІТ у ВВП країни до 10%. Також на цифровізацію покладється завдання з подолання корупції. Поступовий перехід від паперових документів до електронних дозволить сформувати актуальний реєстр даних для соціальних виплат. Тож електронні документи матимуть антикорупційний ефект [4].

За чотири роки роботи Міністерству цифрової трансформації України вдалося досягнути значних результатів. Для прискорення змін цифровізації регіонів Мінцифри запровадило нові посади в обласних державних (військових) адміністраціях — заступників з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Chief Digital Transformation Officer (CDTO). CDTO успішно впровадили понад 210 унікальних міжгалузевих проєктів. Це дало змогу реалізувати ініціативи з регіональної цифровізації в різних областях України, зокрема:

- більш ніж 40 проєктів для забезпечення установ необхідною технікою, а саме: роутерами для зв'язку в укриттях, 60 мобільними валізами для адміністративних послуг у віддалених населених пунктах, сонячними панелями та генераторами для ЦНАПів;
- понад 30 ініціатив у впровадженні електронних сервісів, серед них: кабінет ветерана на веб-порталі Допомога Закарпаття, електронна черга в ЦНАП, телеграм-канали для пошуку роботи, електронні звернення, петиції, консультації в територіальних громадах та повідомлення про ракетну небезпеку через телеграм-бот «Шось летить»;
- близько 25 проєктів у сфері публічних послуг, як-от комплексна послуга Я-ветеран у ЦНАП на Дніпропетровщині, відкриття Дія.Центрів у громадах, цифрові освітні хаби для дистанційного навчання, електронний квиток на приміських та міжміських автобусних маршрутах на Львівщині;
- понад 23 ініціативи в галузі інформаційних систем. Аналітичні портали на Волині, Рівненщині та Полтавщині. Також функціонує веб-портал Допомога Закарпаття, веб-портал місцевої статистики Львівщини та Інтерактивна карта радіаційного фону Черкаської області.

Серед важливих проєктів Мінцифри 2023 року слід визначити:

- «Я-ветеран» у Дніпропетровській області. Проєкт допомагає ветеранам та членам їхніх родин за принципом «Єдиного вікна» оформити більш ніж 100 ветеранських послуг у ЦНАП.

- «Системи енергонезалежності ЦНАП». 8 ЦНАПів Волині та 4 ЦНАПи Чернігівщини отримали сонячні панелі.
- «Цифрова лабораторія Полтавського краєзнавчого музею». Для збереження та популяризації відцифрували предмети музейного фонду у 2D та 3D, а також зробили понад 650 електронних описів.
- «Портал місцевої статистики у Львові» — публічна онлайн-платформа з основними показниками життєдіяльності регіону в розрізі громад та районів.
- Посилення кіберзахисту для Київської обласної військової адміністрації.
- Програму «Акселератор цифрової стійкості «Громада 4.0». Для допомоги лідерам цифрової трансформації сформувані концепції і впровадити діджитал-проекти.

Окрім того, роль CDTO не обмежується лише впровадженням популярних е-послуг чи розбудовою цифрової держави. CDTO — це менеджери з розвитку своїх регіонів та громад. Саме тому восени 2023 року Мінцифри запустила національний проект з навчання лідерів цифрової трансформації — CDTO Campus. Його мета — забезпечити державу кваліфікованими фахівцями для реалізації цифрових реформ, а також підготувати та підтримати держслужбовців, які працюють у сфері цифрової трансформації.

Також, Міністерство цифрової трансформації спільно з Фондом Східна Європа та компанією Deloitte розробили індекс цифрової трансформації регіонів. Індекс містить п'ять основних блоків: цифрова економіка, цифрова інфраструктура, розвиток цифрових навичок, цифровізація публічних послуг, а також цифрова трансформація в органів місцевого самоврядування. Кожний із компонентів передбачає індикатори, сума яких і визначає місце громади в рейтингу. Розроблений інструмент є повністю безкоштовним для використання кожною громадою України та дозволить зробити комплексну оцінку діджиталізації громади, також стане у пригоді як мешканцям і представникам органів влади, так і бізнесу, інвесторам і донорам.

На шляху цифровізації регіонів та територіальних громад в областях України є три головні завади, які уповільнюють її процес:

Перша — відсутність на місцях фахово підготовлених людей, які можуть і хочуть працювати в цифровій трансформації. Вирішувати цю проблему можна шляхом підготовки потрібних спеціалістів. Щоб знайти таких людей у громадах Міністерство співпрацює з громадською організацією «Lift: Digital», спеціалізація якої - пошук осіб з цифровими навичками у регіонах. Організація «Lift: Digital» [8] залучає до співпраці проектних менеджерів, менеджерів із комунікацій, менеджерів із розвитку, лідерів з аудит та розробки дорожніх карт для громад, лідерів з розробки базової цифрової інфраструктури, аналітиків, графічних дизайнерів, мережових адміністраторів

та інших дотичних до ІТ фахівців. Цей проект допомагатиме людям, які хочуть працювати у сфері цифрових трансформацій, і пропонує їм посади.

Друга — *комунікація між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування наразі є сильно забюрократизована*. Вирішення цього питання полягає у аналізі процесів взаємодії, їх спрощенні, та усуненню тих з них, які визначаються як необов'язковими. Міністерство цифрової трансформації у комунікації з Програмою «U-LEAD з Європою» проводить дослідження потреб у цифровій трансформації у 125 громадах. Результати дослідження допоможуть зрозуміти поточний стан справ на місцях. Наслідки повномасштабного вторгнення росії спонукають громади оптимізувати свої процеси, налагоджувати зв'язок із мешканцями, бути більш ефективними в наданні послуг, захищати доступ до даних. Сьогодні цифровізація має вирішальне значення, коли йдеться про відновлення та відбудову регіонів України. Впровадження програми надасть можливість громадам бути компетентними у сфері збирання та аналізування даних, розроблення інклюзивних послуг для громадян, розбудови партнерств та зв'язків із зацікавленими сторонами в країні та за її межами, а головне — думати про те, як краще відбудувати Україну.

Третя — *комунікація успішних кейсів*. Тобто ті громади які досягли успіху у цифровій трансформації можуть передавати досвід іншим громадам, але про їх успіхи повинні знати усі. Один із позитивних прикладів — це досвід проекту «Digital Cherkasy». Йому вдалося поєднати зусилля донорів та бізнесу, а також об'єднати область і місто по темі цифрової трансформації. За цей час проектний офіс «Digital Cherkasy» був залучений до розробок стратегії цифрової трансформації області, долучився до концепції цифрової грамотності області та міста, а також до інших пілотних проектів, на кшталт підключення безкоштовного швидкісного інтернету в лікарнях, впровадження телемедицини, трьохвимірні віртуальні тури разом з Google по найцікавішим туристичним місцям. На завершальному етапі знаходиться погодження концепту проекту «Smart вулиці».

Узагальнення досвіду успішних прикладів цифровізації регіонів та територіальних громад дало нам підстави визначити найбільш суттєві чинники, що сприяли цьому:

- *Наявність цифрової стратегії*. Важливо розуміти потреби користувачів та орієнтуватися на попит. Визначений рівень готовності, дає змогу розробити для громади рекомендації про те, як вона має діяти, де пройти навчання з підвищення кваліфікації та які способи підтримки можливо задіяти. Треба скласти дорожню карту цифрової трансформації від існуючого до найсучаснішого рівня цифровізації. Необхідно сприяти доступу до якісного навчання та дорадчих послуг, а також шукати ресурси та фінансову підтримку. Місцева влада має використовувати свої напрацювання та координувати діяльність з мережею інноваційних центрів, систем і засобів для просування цифрової трансформації.

- *Забезпечення доступу до інфраструктури технологій.* Громаді необхідно застосовувати цифрові технології, які відповідають за стандарти, безпеку, технологічні та технічні можливості. Інколи найкращий результат дають звичайні прості рішення.

- *Забезпечення розвитку цифрової культури, навичок та потенціалу.*

Громадам необхідно піднімати на вищий рівень вміння працювати у цифровому середовищі у своїх мешканців та працівників. Це дасть змогу ефективно використовувати сучасні цифрові інструменти та стимулювати розвиток інноваційної культури у суспільстві. Постійне навчання, організація освіти цифровим технологіям, залучення до співпраці зацікавлених сторін у перспективних проектах та цифрових ініціативах — це ті напрями, які необхідно проробляти та брати під патронат.

- *Знайти розумних операторів та менеджерів даних.* Збирання, адміністрування та використання даних громадою у потрібних інструментах - це основні етапи цифровізації. Можна розглянути Як один із варіантів адміністрування інформації «кооперативи даних». Це відносно нова форма колаборації, де усі хто бере участь дають доступ до своїх даних та інформаційних можливостей для утворення ефекту колективного впливу. Такі «кооперативи даних» не вимагають реєстрації чи юридичного оформлення. Це просто неформальний вид співпраці для обміну інформацією. Звичайно мають місце певні бізнес наслідки, проте суспільство та державний сектор також отримують від цього неабиякий ефект.

- *Забезпечення взаємодії та утворення співтовариства.* Громаді не варто обмежуватися лише управлінням планування та виконанням цих планів, тому що публічний та загальний підхід створює умови для інновацій, та сталого розвитку. Цифровізація робить можливими нові шляхи взаємодії спільне планування бюджету де приймають участь усі хто цього бажає, електронні петиції, електронне голосування тощо. У кожній громаді обов'язково має бути людина яка буде займатися промоцією цифрової трансформації. Цією людиною може бути якісь відомий місцевий блогер, журналісти, громадська організація чи місцевий бізнесмен. Головне тут бажання працювати та мати вплив на місцеве населення.

- *Надавати послуги які потрібні певному користувачу.* Громада має працювати на користь своїх мешканців, а цифрові послуги роблять це доступнішим. Потрібно визначити, які послуги можна цифровізувати і розробити їх структуру. Цими послугами зможуть користуватися тільки якщо користувачі будуть вміти їх використовувати, а цифрові послуги місцевих та центральних органів влади будуть активно рекламуватися населенню.

Висновки. Підсумовуючи варто наголосити, що цифрова трансформація сьогодні використовуються усюди. У бізнес процесах цифрова трансформація проходить швидкими темпами, а у регіональному та місцевому управлінні цифровізація йде поступово та поетапно. Нова технологія адаптується та постійно вдосконалюється, співробітники навчаються використовувати нові цифрові інструменти, а організаційна культура еволюціонує від ручних процесів до сучасних цифрових систем. Цифровізація це не просто сучасний тренд, а реальна можливість максимально пришвидшити та зробити прозорою комунікацію між органами управління територіальних громад та мешканцями.

Успіх та швидкість цифрової трансформації пов'язані з багатьма чинниками. Серед найважливіших виділимо такі: вивчення наявних технічних засобів та найбільш поширених запитів у громадах, наявність цифрової стратегії, навчання цифровим інструментам та наявність професійних відповідальних осіб у регіонах, присутність мотивації до освоєння нових навичок та розвитку завдяки поширенню досвіду успішних впроваджень. З усіх ділянок публічного управління як раз територіальні громади можуть мати найбільший ефект від цифрової трансформації, а саме: заміна паперових процесів сприяє підвищенню ефективності та продуктивності праці; зберігання документів у хмарі, де вони захищені від кібер- та фізичних загроз; широка мережа бездротового інтернету та мобільних пристроїв дає змогу працівникам отримати доступ до потрібних даних та оновити їх у будь-який час із будь-якого робочого місця. Послуги мешканцям громад можуть надаватися більш швидко і прозоро. Також важливо, що цифровізація буде сприяти покращенню відносин з мешканцями громад, які швидко звикають до негайних цілодобових послуг як до стандартної комунікації клієнта з постачальником послуг.

Література:

1. Куйбіда В. С., Карпенко О. В., Наместнік В. В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. Вісн. НАДУ. Серія «Державне управління». 2018. № 1. С. 5-11. URL: <http://academy.gov.ua/infpol/pages/dop/2/files/974f8478-cfe8-4d31-971bd5116efff458.pdf>
2. Наместнік В. В., Павлов М. М. Електронне, цифрове та smart-управління: сутність та співвідношення термінів. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Державне управління. 2020. №1(96). С. 115–121.
3. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України. Вебсайт. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-okreslyv-priorytetni-napryamy-u-sferi-cyfrovoi-transformaciyi-ta-cyfrovizaciyi-regioniv/> (дата звернення: 23.10.2020).
4. Офіційний сайт Міністерства цифрової трансформації України. Вебсайт. URL: <https://thedigital.gov.ua/> (дата звернення: 13.10.2022)
5. Як створити “громаду у смартфоні”: необхідні інгредієнти. – available at: <https://decentralization.gov.ua/news/12600?page=3> (Accessed 29 May 2021).
6. What is Digital Transformation? Theagileelephant.com. website. URL: <http://www.theagileelephant.com/what-is-digital-transformation> (the date of application: 27.03.2021)

7. Colleen Chapco-Wad Digitization, Digitalization, and Digital Transformation: What's the Difference? URL: <https://medium.com/@colleenchapco/digitizationdigitalization-and-digital-transformation-whats-the-difference-eff1d002fbdf>

8. Digital transformation: online guide to digital business transformation. URL: <https://www.i-scoop.eu/digital-transformation/> Lift: Digital <https://lift.net.ua/>

References:

1. Kujbida, V. S., Karpenko, O. V., Namestnik, V. V. (2018). Cifrove vrjaduvannja v Ukraïni: bazovi definicii ponjatijno-kategorial'nogo aparatu [Digital governance in Ukraine: basic definitions of the conceptual and categorical apparatus]. *Visn. NADU. Serija «Derzhavne upravlinnja» - Visn. NADU "Public administration" series*, 1, 5-11. Retrieved from <http://academy.gov.ua/infpol/pages/dop/2/files/974f8478-cfe8-4d31-971bd5116efff458.pdf> [in Ukrainian].

2. Namestnik, V. V., Pavlov, M. M. (2020). Elektronne, cifrove ta smart-upravlinnja: sutnist' ta spivvidnoshennja terminiv [Electronic, digital and smart management: essence and relationship of terms]. *Visnik Nacional'noi akademii derzhavnogo upravlinnja pri Prezidentovi Ukraïni. Derzhavne upravlinnja - Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Governance*, 1(96), 115–121 [in Ukrainian].

3. Oficijnij sajt Ministerstva rozvitku gromad ta teritorij Ukraïni [Official website of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine]. www.minregion.gov.ua Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-okreslyv-priorytetni-napryamy-u-sferi-czyfrovoyi-transformaciyi-ta-czyfrovizaciyi-regioniv/> [in Ukrainian].

4. Oficijnij sajt Ministerstva cifrovoi transformacii Ukraïni [Official website of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine]. thedigital.gov.ua Retrieved from <https://thedigital.gov.ua/> [in Ukrainian].

5. Jak stvoriti "gromadu u smartfoni": neobhidni ingredienty How to create a "community in a smartphone": the necessary ingredients [How to create a "community in a smartphone": the necessary ingredients]. decentralization.gov.ua Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/12600?page=3> [in Ukrainian].

6. What is Digital Transformation? www.theagileelephant.com Retrieved from <http://www.theagileelephant.com/what-is-digital-transformation> [in English].

7. Colleen Chapco-Wad Digitization, Digitalization, and Digital Transformation: What's the Difference? [medium.com](https://medium.com/@colleenchapco/digitizationdigitalization-and-digital-transformation-whats-the-difference-eff1d002fbdf) Retrieved from <https://medium.com/@colleenchapco/digitizationdigitalization-and-digital-transformation-whats-the-difference-eff1d002fbdf> [in English].

8. Digital transformation: online guide to digital business transformation. www.i-scoop.eu Retrieved from <https://www.i-scoop.eu/digital-transformation/> Lift: Digital <https://lift.net.ua/> [in English].

УДК 331

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-69-81](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-69-81)

Гнатюк Олександр Віталійович аспірант кафедри публічного управління та економіки, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0009-5279-7334>

СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ ПРИЙНЯТТЯ ПУБЛІЧНИХ РІШЕНЬ

Анотація. В статті розкрито сутність механізмів прийняття публічних рішень, специфіка яких полягає в тому, що ними розв'язуються проблемні питання на державному рівні, їх ухвалюють державні органи, оформляють у вигляді законодавчих документів, їх обов'язково мають виконувати всі, хто бере участь у правовідносинах. Визначено, що саме управлінське рішення можна розглядати як результат, який суб'єкт (орган) управління отримав, обираючи спосіб дії, націлений на те, щоб вирішити конкретне проблемне питання управління, це альтернатива, яку обрав керівник, зважаючи на його посадові повноваження та компетенцію, націлена на те, щоб досягти мети.

Наведено головні ознаки державно-управлінського рішення, а також основні моделі їх прийняття. З'ясовано головні вимоги, які стоять перед процесом, у ході якого розробляється управлінське рішення, які полягають у правомірності рішення, його обґрунтованості та оптимальності вибору, в чіткості й лаконічності, комунікативній вправності виконавців, часовій конкретності, оперативності, з якою буде виконане рішення. Наведено критерії щодо прийняття управлінських рішень.

Визначено головні фактори, які впливають на процес ухвалення управлінських рішень, зокрема ієрархія; цільові міжфункціональні групи; формальні правила та процедури; плани; горизонтальні зв'язки. Встановлено, що головні чинники, які впливають на ухвалення державно-управлінського рішення, полягають у тому, що варто врахувати цілі, які ставить об'єкт управління, в якості даних, якими володіє система комунікацій, завдяки якій об'єкт управління отримує рішення, в тому, наскільки ефективно реалізуються управлінські функції, що виявляються у: прогнозуванні, аналізі, організаційних діях, мотивуванні та контролюванні виконання рішення, а ще – в тому, що впроваджуються всі вищезгадані принципи, притаманні системному підходу. Наведено механізм прийняття управлінських рішень у системі публічного управління, який забезпечує вертикальний взаємозв'язок рівнів управління, а також горизонтальний зв'язок під час координування ухвалених рішень. Викладену схему ухвалення управлінських рішень можна застосовувати в ролі як простого, так і складного механізму співпраці у сфері

менеджменту, який безпосередньо впливає на те, наскільки складними будуть затверджені рішення, а ще самі можливості їхнього впровадження в системі публічного управління.

Ключові слова: управлінське рішення, ознаки, моделі, фактори, механізм прийняття публічних рішень.

Hnatiuk Oleksandr Vitaliiiovych graduate student of the Department of Public Administration and Economics, V. I. Vernadsky Tavri National University, St. John McCain, 33, Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0009-5279-7334>

THE ESSENCE OF PUBLIC DECISION-MAKING MECHANISMS

Abstract. The article reveals the essence of public decision-making mechanisms, the specificity of which is that they solve problematic issues at the state level, they are adopted by state bodies, formalized in the form of legislative documents, they must be followed by everyone who participates in legal relations. It was determined that the management decision itself can be considered as the result that the subject (body) of management obtained by choosing a course of action aimed at solving a specific problematic management issue, it is an alternative chosen by the manager, taking into account his official powers and competence, aimed at achieving the goal.

The main features of the state-management decision, as well as the main models of their adoption, are given. The main requirements facing the process during which a management decision is developed are clarified, which consist in the legality of the decision, its justification and optimality of the choice, in clarity and brevity, communicative skill of the executors, time specificity, efficiency with which the decision will be implemented. The criteria for making managerial decisions are given.

The main factors influencing the process of management decision-making are identified, in particular, hierarchy; target cross-functional groups; formal rules and procedures; plans; horizontal connections. It was established that the main factors affecting the adoption of a state-management decision are: that it is worth taking into account the goals set by the management object, as data possessed by the communication system, thanks to which the management object receives decisions, in how effectively management functions are implemented, which are manifested in: forecasting, analysis, organizational actions, motivating and controlling the implementation of the decision, and also in the fact that all the above-mentioned principles inherent in the system approach are implemented. The mechanism for making managerial decisions in the public administration system is presented, which ensures vertical interrelationship of management levels, as well as horizontal communication during the coordination of decisions. The described scheme of making management decisions can be used as both a simple and a complex

mechanism of cooperation in the field of management, which directly affects how complex the approved decisions will be, as well as the very possibilities of their implementation in the public administration system.

Keywords: management decision, signs, models, factors, public decision-making mechanism.

Постановка проблеми. Системі публічного управління притаманна постійна динаміка. Можливість чітко планувати й оцінювати діяльність, здобувати соціально вагомі результати, націлені на те, щоб розвивати сучасне українське суспільство та вітчизняну економіку, обумовлена якісними управлінськими інструментами, розподілом ресурсів та аналізом того, наскільки ефективно вони були використані. Найактуальніше проблемне питання сучасної України полягає в поліпшенні роботи органів державної влади та якості рішень, ухвалених на державному рівні, в розподілі ресурсів таким чином, щоб досягти цілей, які містять головні програми, в оцінці того, наскільки вони ефективні.

Надзвичайно вагомою функцією нинішньої системи публічного управління є процес, у ході якого ухвалюються управлінські рішення, що водночас відіграє роль основи, на якій базується вся управлінська діяльність. Управлінське рішення в системі публічного управління є результатом того, як менеджмент здійснює конкретну управлінську роботу. Процес, під час якого ухвалюються рішення, лежить в основі публічного управління. Розуміння управлінських рішень можливе посередництвом процесу, під час якого їх розробляли та відбирали. Управлінське рішення можна розглядати як результат, який суб'єкт (орган) управління отримав, обираючи спосіб дії, націлений на те, щоб вирішити конкретне проблемне питання управління, це альтернатива, яку обрав керівник, зважаючи на його посадові повноваження та компетенцію, націлена на те, щоб досягти мети. Щодо рівня державного управління, варто зауважити, що в цьому ракурсі процес, у ході якого ухвалюються рішення, стає особливо актуальним, адже їхня вчасність та обґрунтованість впливає як на рівень ефективності роботи певного владного органу, провадження державної політики в тій чи іншій сфері або галузі, так і на стан добробуту населення. Змістовна й дуже явна та важлива ознака управлінського рішення полягає в його ухваленні тільки тоді, коли необхідне залучення всієї системи управління організацією та користування всіма її активними елементами.

Процес, під час якого ухвалюється управлінське рішення, – чи не найбільш важливий в управлінні. Від того, наскільки ефективно ухвалене рішення, цілком залежить, чи буде вся галузь публічного управління успішною. Публічному службовцеві необхідно розумітися на технологіях, які задіяні у виробленні, ухваленні, втіленні управлінських рішень, які незамінні для ефективного публічного управління, коли економічна обстановка є

складною. У зв'язку з цим переконані, що питання сутності механізмів ухвалення публічних рішень актуальне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізмами прийняття публічних рішень займалися такі науковці як В. Бакуменко, М. Білинська, А. Дегтяр, Ю. Ковбасюк, Я. Лащук, М. Лесечко, В. Нікіфоренко, М. Орлів, Р. Рудніцька, Г. Ситник, Ю. Сурмін, О. Таньчук, В. Трощинський, В. Фурашев, А. Чемерис, В. Чередник, І. Яремко та інші.

Метою статті є розкриття сутності механізмів прийняття публічних рішень.

Виклад основного матеріалу. Існує залежність ефективної роботи органів державної влади від того, наскільки належно організовано процес, в ході якого ухвалюються та втілюються в життя публічні рішення. Разом з тим варто зауважити, що публічним рішенням притаманна наявність багатьох рівнів та різноплановості, вони є віддзеркаленням системно-структурної та функціональної специфіки, якою володіє конкретний державний орган. Через затвердження та впровадження публічних рішень можна сформулювати визначення самого процесу державного управління, який бачиться системою, котра містить узгоджені дії та функції державних владних органів, що мають на меті здобути державні цілі.

Термін «рішення» у юридичній науці з часом трансформувався і набув свого специфічного значення. В рамках діяльності посадових осіб органів державної влади рішення не обмежується тільки вибором можливого варіанта. Для державного правління, треба також вміти реалізувати управлінське рішення. Тобто, на сьогодні виділяють три стадії впровадження управлінського рішення: розробка, прийняття і реалізація державно-управлінських рішень, є основним результатом діяльності органів державним управлінням [1].

Вважаємо за необхідне визначити поняття «державно-управлінські рішення» та «механізми прийняття державно-управлінських рішень».

Поняття «державно-управлінські рішення» В. Бакуменко трактує як результат діяльності його суб'єктів, спрямованої на розв'язання певних проблем державного рівня, які, своєю чергою, асоціюються з відповідними управлінськими ситуаціями. На ситуаційний характер рішень указує й усталене їх визначення як вибору однієї з альтернатив, уважає вчений. Натомість прийняття та реалізація державно-управлінських рішень це процес вироблення та реалізації регулюючих, організуючих і контролюючих впливів у будь-яких сферах і галузях суспільства, що покладений в основу діяльності органів державної влади та управління. Його характеристики і властивості безпосередньо пов'язані з становленням і розвитком системи державної влади та суспільства й відображають як їх особливості, так і особливості відповідних державно-управлінських (суб'єкт-об'єктних, суб'єкт-суб'єктних і об'єкт-суб'єктних) відносин у часовому вимірі [2].

Не аналізуючи теорію ухвалення рішень, зауважимо, що в цілому рішення є вибором певної альтернативи під час того, як досягається встановлена мета, альтернатива ж – варіантом можливих дій, який унеможливує вибір іншої дії. У зв'язку з тим, що ухвалення рішення – це одна з функцій управління та база, на якій ґрунтується управлінський процес, дамо визначення «управлінського рішення».

На думку А. Дегтяр управлінське рішення є творчим актом суб'єкта управління, в результаті якого визначається, які в даній фактичній або проєктованій виробничій обстановці варто розпочинати дії, щоб вирішити проблему, що виникла в процесі діяльності керованого об'єкта. При прийнятті державно-управлінських рішень у більшості випадків людина є об'єктом, суб'єктом і головним ресурсом управління, а цього не враховує системний аналіз, що використовується при прийнятті технічних рішень. Тому при розробці найважливіших державно-управлінських рішень, (таких, наприклад, як стратегія соціально-економічного розвитку), що визначають політику держави, використання системного підходу з людиною в центрі системи, що досліджується, є необхідною умовою забезпечення ефективного державного управління [3].

Спірним, на наш погляд, є визначення управлінського рішення Лесечко М.Д. як вибору керівником альтернативи у межах його посадових повноважень і компетенції, спрямованої на досягнення цілей організації [4]. Г. Ситник розглядає прийняття управлінських рішень як процес виконавчо-розпорядчої діяльності, спрямований на встановлення певних правил поведінки органів, організацій, посадових осіб і громадян [5].

Поняття «рішення» в сучасному житті дуже багатозначно. Воно розуміється і як процес, і як акт чи результат вибору. Основна причина неоднозначного трактування поняття «рішення» полягає в тому, що кожного разу у це поняття вкладається зміст, що відповідає конкретному напрямку події. Управлінське рішення – це результат вибору суб'єктом управління найкращої альтернативи, спрямованої на розв'язання певної управлінської проблеми. Зазвичай управлінське рішення формується у процесі вибору альтернативи, тому будь-яке рішення виступає певним підсумком управлінської діяльності, результатом обдумувань та аналізу відповідних дій і намірів, а також висновків, обговорень, прогнозувань, які направлені на реалізацію мети управління [6].

Рішення в системі державного управління дуже різноманітні, багаторівневі й мають різну владну силу. Одні з них приймаються на рівні вищих та центральних органів державної влади, спрямовуються на вирішення важливих проблем держави, інші ж є проміжними або допоміжними та приймаються на рівні або в межах відповідного суб'єкта управління. В свою чергу, державно-управлінські рішення – це усвідомлено зроблений суб'єктом державного управління вибір цілеспрямованого впливу на соціальну дійсність, який

здійснено в установленому порядку та закріплено відповідним чином. Саме тому, можна стверджувати, що управлінське рішення проявляє собою соціальний акт, підготовлений на основі аналізу альтернатив і прийнятої у встановленому порядку оцінки, що має директивне значення, який містить постановку цілей і обґрунтування засобів їх реалізації та організовує практичну діяльність суб'єктів і об'єктів управління, спрямовану на досягнення намічених цілей [7].

Водночас необхідно розкрити сутність поняття «державно-управлінське рішення».

Прийняття й реалізацію державно-управлінських рішень В. Нікіфоренко сприймає як одне ціле, що безпосередньо визначає сам процес державного управління, як систему узгоджених дій і функцій органів державної влади, спрямованих на досягнення державних цілей. Натомість під поняття управлінське рішення науковець розглядає вибір одного з варіантів дій, що виключає можливість вибору іншої дії у процесі досягнення поставленої мети [8]. В Енциклопедичному словнику з державного управління державно-управлінські рішення трактуються як акти соціального управління, за допомогою яких держава визначає підстави виникнення, зміни або припинення суспільних відносин, що регулюються [9].

На думку Орліва М.С., державно-управлінське рішення – це управлінське рішення, що приймається органом державної влади, його керівником з метою визначення і реалізації державних цілей, стратегій, політики, функцій держави, вирішення інших проблем державного рівня. У сучасній теорії прийняття управлінських рішень прийнято виділяти дві основні теорії: нормативну (або раціональну) теорію, зорієнтовану на нормативний бік прийняття рішень, та поведінкову або психологічну теорію, в якій виявляється і описується те, як суб'єкти управління в дійсності приймають і формують рішення. Відповідно до цього він виділяє три основні моделі прийняття рішень:

1. Класичну (суб'єкт прийняття рішення має повну вихідну інформацію для прийняття управлінського рішення; повну інформацію про всі можливі альтернативи, ймовірності їх настання та їх наслідки; раціональну систему упорядкування переваг за ступенем їх важливості; прагнення максимізувати кінцевий результат);

2. Поведінкову (суб'єкт прийняття рішення не має повної вихідної інформації для прийняття управлінського рішення; повної інформації про всі можливі альтернативи, ймовірності їх настання та їх наслідки; здатності або можливості передбачати наслідки реалізації кожної альтернативи);

3. Ірраціональну (рішення приймається без дослідження альтернатив) [10].

Дослідивши попередні наукові праці, рекомендуємо під загальним визначенням терміну «публічне рішення» розуміти результат, який отримав

суб'єкт управління (орган державного управління), обираючи найкращу альтернативу управлінського впливу на об'єкт управління (орган державного управління нижчої ланки), в тому числі механізм, посередництвом якого він буде втілений і який має на меті здобути цілі суб'єктом управління. Ми вважаємо, що публічні рішення мають важливе значення для функціонування системи державного управління, вони сприяють досягненню мети дій. Ознакою початку процесу державного управління вважають період, коли змінюються безпекові умови, за яких працює чи розвивається об'єкт управління.

Аналізуючи поняття «державно-управлінське рішення» можна визначити основні його ознаки:

- спрямованість на вирішення проблем державного рівня;
- прийняття вищими або центральними органами державної влади;
- належність до державно-управлінських відносин (є їх складовими елементами); оформлення у вигляді законодавчих та інших нормативно-правових актів, політичних рішень (доктрини, стратегії, концепції, державна політика, державний бюджет), програмно-цільових документів (програм, проєктів, сценаріїв, планів), організаційно-розпорядчих рішень (розпоряджень, доручень тощо);
- формування на їх основі державно-управлінських впливів;
- обов'язковість для виконання всіма передбаченими в них особами, підприємствами, організаціями, установами, органами державної влади;
- першочерговість забезпечення необхідними державними ресурсами [11].

Ухвалювати рішення в державному управлінні – означає отримувати результат роботи його суб'єктів, яка націлена на те, щоб розв'язати відповідні проблемні питання на державному рівні, котрі асоціюють із виникненням певних управлінських обставин. Про ситуаційні риси, притаманні рішенням, свідчить і стале їхнє формулювання, де йдеться про вибір однієї альтернативи. Дії, пов'язані з ухваленням рішень, займають центральну позицію в теорії управління. Вони володіють пов'язувальним характером стосовно інших функцій управління. На думку американського вченого Г. Гордона, прийняття рішень – це основа основ державного управління, як і всієї організованої людської поведінки [12].

Прийняття управлінського рішення в публічній сфері — це усвідомлено зроблений публічним службовцем вибір цілеспрямованої дії на соціальну дійсність, які трансформуються в офіційній формі. Зазначимо, що існує більш широке поняття управлінського рішення. Це владна воля держави, яка має офіційно виражену форму, закріплена в діючих державних актах, що видаються державним органом або посадовою особою у відповідності до його компетенції і в межах своїх повноважень. Ухвалення державного рішення традиційно розглядається як етап добровільної дії, що здійснюється суб'єктом,

наділеним державними повноваженнями, при виборі одного з існуючих варіантів досягнення бажаного результату планованих дій [13].

Досліджуючи наукові праці, можна з'ясувати, як розширено та вузько трактувати процес, під час якого ухвалюються державно-управлінські рішення. Розширене трактування ухвалення рішень містить державне управління в цілому, який акцентує як на процесі ухвалення, так і на етапах виконання, контролі за порядком їхнього впровадження та одержаних результатах. У вузькому розумінні ухвалення державно-управлінських рішень бачиться в ракурсі, де серед існуючих альтернатив обирається оптимальне рішення. Проте доречно брати до уваги, що процес, в ході якого ухвалюється рішення, охоплює як вибір оптимального варіанта, так і пошук альтернатив, встановлення, якими мають бути критерії, спосіб їх оцінити і т.д.

Головні вимоги, які стоять перед процесом, у ході якого розробляється управлінське рішення, полягають у правомірності рішення, його обґрунтованості та оптимальності вибору, в чіткості й лаконічності, комунікативній вправності виконавців, часовій конкретності, оперативності, з якою буде виконане рішення. Власне стадію ухвалення управлінських рішень складають сама розробка й оцінка того, якими є всі ймовірні управлінські рішення, та вибір найвдаліших напрямків дій. Крім того, встановлюють критерії, за якими обиратиметься оптимальне рішення та затверджують найбільш вдалий варіант рішення.

Головними критеріями щодо прийняття управлінських рішень є відповідність управлінського рішення переліку вимог, зокрема, прийняте рішення має бути всебічно обґрунтованим, повинно бути своєчасним, характеризуватись повнотою змісту, повинно мати збалансованість прав і базуватись на відповідальності управлінця на кожному рівні, бути погодженим з рішеннями, що прийняті раніше, високий рівня професіоналізму у керівника. Прийняття управлінських рішень має підкріплюватися попереднім економічним аналізом та багатоваріантним розрахунком [14].

Механізм прийняття управлінських рішень, уважає О. Таньчук, у публічному управлінні містить у собі систему суб'єктів, які приймають рішення, систему законодавчих норм та обмежень, на основі яких вони приймаються, а також функціональні зв'язки між певними суб'єктами рішення, систему забезпечення цього процесу інформацією, результати рішень, сприйняття рішень, ситуацію, у якій приймаються рішення [15].

Як зазначено у роботі В. Бакуменко, ефективність управлінських рішень визначається структурою управління і значною мірою залежить від урахування в сукупності цілей об'єкта управління, його особливостей, а також можливостей доведення цих рішень через діючу систему комунікацій [16].

Головні вимоги, які стоять перед процесом, у ході якого розробляється управлінське рішення, полягають у правомірності рішення, його обґрунтованості та оптимальності вибору, в чіткості й лаконічності, комунікативній вправності виконавців, часовій конкретності, оперативності, з якою буде виконане рішення. Під час ухвалення управлінських рішень застосовуються

такі фактори: ієрархія; цільові міжфункціональні групи; формальні правила та процедури; плани; горизонтальні зв'язки. А суть власне технології, якою користуються, ухвалюючи управлінські рішення в системі публічного управління, проявляється через відповідний інструмент.

Водночас, як бачимо на рис. 1., завдяки першим трьом складовим можливий вертикальний взаємозв'язок рівнів управління, останнім трьом – горизонтальний зв'язок під час координування ухвалених рішень. Викладену схему ухвалення управлінських рішень можна застосовувати в ролі як простого, так і складного механізму співпраці у сфері менеджменту, який безпосередньо впливає на те, наскільки складними будуть затверджені рішення, а ще самі можливості їхнього впровадження в системі публічного управління.

Встановлено, що механізм прийняття управлінських рішень у публічній сфері визначає поєднання розподілу влади, а також управлінських технологій. Так, публічна служба оцінює і вирішує свої проблеми як інститут, який утворює форму правління і організації громадського порядку на певній території. Так, завдяки сформованій формі правління та організації громадського порядку на певній території, публічна служба, як свого роду інститут, оцінює та вирішує свої нагальні проблеми. В цьому плані прийняття рішень пов'язане з підтриманням відносин і спільної діяльності всіх публічних службовців з громадянами, а також застосування функцій держави, а це в свою чергу забезпечення безпеки населення, здійснення вищого суверенітету та інші функції. Водночас держава зосереджена на вирішенні проблем відтворення суспільних благ, стримування ринку, обмеження природних монополій, компенсації нерівності доходів, подолання інформаційного розриву в суспільстві та інших соціальних питань. Реалізація цих функцій демонструє, що керівний вплив держави пов'язаний з обмеженим колом об'єктів та вирішенням певних завдань [18].

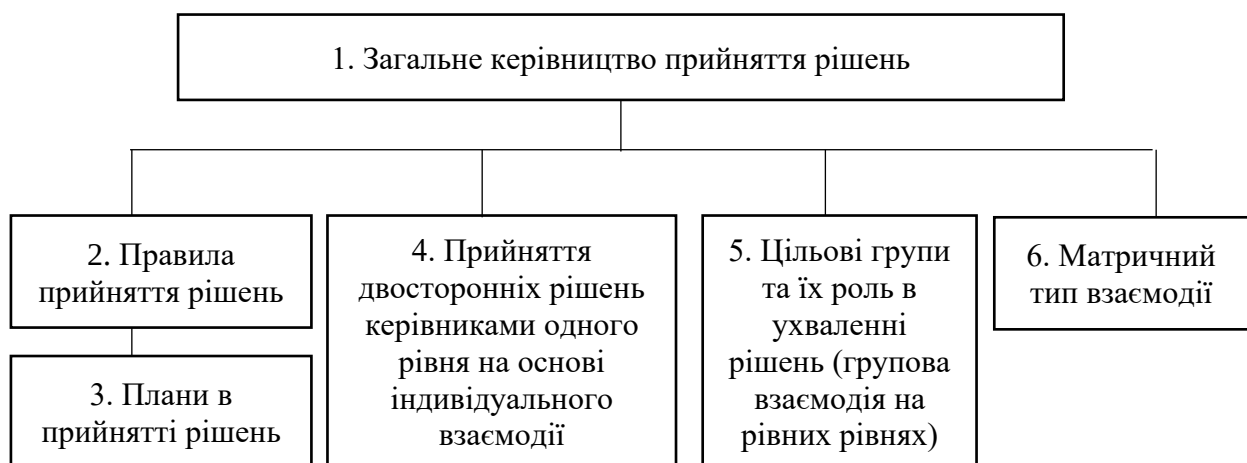

Рис. 1. Механізм прийняття управлінських рішень у системі публічного управління

Джерело: [17]

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що головні чинники, які впливають на ухвалення державно-управлінського рішення, полягають у тому, що варто врахувати цілі, які ставить об'єкт управління, в якості даних, якими володіє система комунікацій, завдяки якій об'єкт управління отримує рішення, в тому, наскільки ефективно реалізуються управлінські функції, що виявляються у: прогнозуванні, аналізі, організаційних діях, мотивуванні та контролюванні виконання рішення, а ще – в тому, що впроваджуються всі вищезгадані принципи, притаманні системному підходу.

Таким чином, під час кризи гарантами публічного рішення виступають, зокрема, правовий, організаційний та структурно-функціональний інструменти державного управління. Аналіз не працює з іншими механізмами, які, ймовірно, також можуть підтримувати ухвалення та втілення публічних рішень під час кризи, які забезпечують державну безпеку, приміром, із політичним, інформаційним, ресурсним і т.д.

На підставі вищевикладеного можна прийти до висновку, що ухвалюються управлінські рішення в публічному управлінні із певною специфікою. Нинішньому управлінцеві не можна брати участь в ухваленні непідготовлених, поспішних рішень, користуючись тільки досвідом або інтуїцією, адже це може призвести до вкрай негативних наслідків, а відповідно – до зростання ризику, що організації та суспільна поведінка стануть нестабільними. Численні політичні, економічні, соціальні чинники володіють впливом на процес, під час якого ухвалюються управлінські рішення. А процесу ухвалення управлінських рішень в системі публічного управління притаманна значна багатогранність, адже він обумовлений співпрацею між суб'єктами господарювання та суб'єктами різних рівнів, наділених владними повноваженнями. У зв'язку з цим так важливо в нинішніх реаліях системно вдосконалювати механізми, задіяні під час ухвалення обґрунтованих управлінських рішень, застосовуючи оновлення економічних форм, фінансових інструментів, інноваційних механізмів, інформаційних технологій, аби їх залучити до цього творчого процесу.

Висновки. Таким чином, публічні рішення є результатом, який отримав орган державного управління, обираючи найкращу альтернативу управлінського впливу на об'єкт управління (орган державного управління нижчої ланки), в тому числі механізм, посередництвом якого він буде втілений і який має на меті здобути цілі суб'єктом управління. Специфіка державно-управлінських рішень полягає в тому, що ними розв'язуються проблемні питання на державному рівні, їх ухвалюють державні органи, оформляють у вигляді законодавчих документів, їх обов'язково мають виконувати всі, хто бере участь у правовідносинах. Процесу, під час якого розробляються, ухвалюються і впроваджуються управлінські рішення в органах державної влади, притаманна значна багатогранність, адже він обумовлений співпрацею між суб'єктами господарювання та суб'єктами різних рівнів, наділених

владними повноваженнями. Стадії, в ході яких реалізуються управлінські рішення в органах публічної влади, визначає технологія. Розробка управлінських рішень супроводжується пошуком, збором та обробкою інформації, що є актуальною, відбувається з'ясування проблеми, що потребують розв'язання. Ухвалюючи рішення, здійснюють вирішення певних управлінських ситуацій. Під час завершальної стадії уточнюють рішення, доводять їх виконавцям та контролюють виконання управлінських рішень.

Література:

1. Фурашев В.М. Сутність та визначення поняття «рішення». *Правова інформатика*. 2013. № 1(37). С. 49-55.
2. Бакуменко В.Д. Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 328 с.
3. Дегтяр А. Системний підхід до прийняття державно-управлінських рішень. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 20. С. 192–196.
4. Лесечко М.Д., Чемерис А.О., Рудніцька Р.М. Психологія управлінських рішень і створення ефективних команд : навч. посібник. ЛРІДУ УАДУ, 2003. 100 с.
5. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. Київ: НАДУ, 2012. 544 с.
6. Чередник В.А. Теоретична сутність поняття «управлінське рішення» та класифікація управлінських рішень. *Економічний вісник університету*. 2016. Вип. 31(1). С. 189-193.
7. Яремко І.І. Особливості прийняття та реалізації управлінських рішень в системі публічного управління. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 7. С. 57-61
8. Нікіфоренко В.С. Особливості прийняття державно-управлінських рішень у сфері прикордонної безпеки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23). С. 194-198.
9. Ковбасюк Ю.В., Трощинський В.П., Сурмін Ю.П. Енциклопедичний словник з державного управління. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
10. Орлів М.С. Підготовка і прийняття управлінських рішень: навч.-метод. матеріали. К. : НАДУ, 2013. 40 с.
11. Білінська М.М., Ковбасюк Ю.В. Прийняття управлінських рішень: організаційно-психологічний аспект : навч. посіб. К. : НАДУ, 2011. 232 с.
12. Gordon G. *Public Administration in America: Fourth Edition*. New York: St. Martins Press, inc., 1992. 560 p.
13. Лащук Я. М. Організаційний механізм прийняття управлінських рішень у публічній сфері. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 16. С. 113–117.
14. Фурашев В.М. Сутність та визначення поняття «рішення». *Правова інформатика*. 2013. № 1(37). С. 49-55.
15. Таньчук О.А. Ефективні рішення у публічному управлінні: дис. ... канд. наук держ. упр.: 25.00.01. «Теорія та історія державного управління». Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2016. 224 с.
16. Бакуменко В.Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики: монографія. К. : Вид-во УАДУ, 2000. 328 с.
17. Яремко І.І. Особливості прийняття та реалізації управлінських рішень в системі публічного управління. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 7. С. 57-61.
18. Лащук Я. М. Організаційний механізм прийняття управлінських рішень у публічній сфері. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 16. С. 113–117.

References:

1. Furashev, V.M. (2013). Sutnist ta vyznachennia poniattia «rishennia» [The essence and definition of the concept of "decision"]. *Pravova informatyka – Legal informatics*, 1(37), 49-55 [in Ukrainian].
2. Bakumenko, V.D. (2000). *Formuvannia derzhavno-upravlinskykh rishen: Problemy teorii, metodologii, praktyky* [Formation of state-management decisions: Problems of theory, methodology, practice]. Kyiv : Vyd-vo UADU [in Ukrainian].
3. Diehtiar, A. (2002). Systemnyi pidkhid do pryiniattia derzhavno-upravlinskykh rishen [Systematic approach to making state-management decisions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of the National University of Internal Affairs*, 20, 192-196 [in Ukrainian].
4. Lesechko, M.D., Chemerys, A.O., & Rudnitska, R.M. (2003). *Psykhologhiia upravlinskykh rishen i stvorennia efektyvnykh komand* [Psychology of management decisions and creation of effective teams]. LRIDU UADU [in Ukrainian].
5. Sytnyk, H.P. (2012). *Derzhavne upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky (kontseptualni ta orhanizatsiino-pravovi zasady)* [State management in the field of national security (conceptual and organizational and legal foundations)]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
6. Cherednyk, V.A. (2016). Teoretychna sutnist poniattia «upravlinske rishennia» ta klasyfikatsiia upravlinskykh rishen [The theoretical essence of the concept of "management decision" and the classification of management decisions]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 31(1), 189-193 [in Ukrainian].
7. Yaremko, I.I. (2021). Osoblyvosti pryiniattia ta realizatsii upravlinskykh rishen v systemi publichnoho upravlinnia [Peculiarities of making and implementing management decisions in the public administration system]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky» - International scientific journal "Grail of Science"*, 7, 57-61 [in Ukrainian].
8. Nikiforenko, V.S. (2018). Osoblyvosti pryiniattia derzhavno-upravlinskykh rishen u sferi prykordonnoi bezpeky [Peculiarities of state-management decision-making in the field of border security]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Carpathian Legal Gazette*, 2 (23), 194-198 [in Ukrainian].
9. Kovbasiuk, Yu.V., Troshchynskyi, V.P., & Surmin, Yu.P. (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia* [Encyclopedic dictionary of public administration]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
10. Orliv, M.S. (2013). *Pidhotovka i pryiniattia upravlinskykh rishen* [Preparation and making of managerial decisions]. K. : NADU [in Ukrainian].
11. Bilynska, M.M., & Kovbasiuk, Yu.V. (2011). *Pryiniattia upravlinskykh rishen: orhanizatsiino-psykholohichni aspekt* [Management decision-making: organizational and psychological aspect: teaching]. K. : NADU [in Ukrainian].
12. Gordon, G. (1992). *Public Administration in America: Fourth Edition*. New York: St. Martins Press, inc. [in English].
13. Lashchuk, Ya. M. (2021). Orhanizatsiinyi mekhanizm pryiniattia upravlinskykh rishen u publichnii sferi [Organizational mechanism for making managerial decisions in the public sphere]. *Investysii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 16, 113-117 [in Ukrainian].
14. Furashev, V.M. (2013). Sutnist ta vyznachennia poniattia «rishennia» [The essence and definition of the concept of "decision"]. *Pravova informatyka – Legal informatics*, 1(37), 49-55 [in Ukrainian].
15. Tanchuk, O.A. (2016). *Efektivni rishennia u publichnomu upravlinni* [Effective solutions in public administration]. *Candidate's thesis*. Kyiv: KNU im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
16. Bakumenko, V.D. (2000). *Formuvannia derzhavno-upravlinskykh rishen: Problemy teorii, metodologii, praktyky* [Formation of state-management decisions: Problems of theory, methodology, practice]. Kyiv : Vyd-vo UADU [in Ukrainian].

17. Yaremko, I.I. (2021). Osoblyvosti pryiniattia ta realizatsii upravlinskykh rishen v systemi publichnoho upravlinnia [Peculiarities of making and implementing management decisions in the public administration system]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky» - International scientific journal "Grail of Science"*, 7, 57-61 [in Ukrainian].

18. Lashchuk, Ya. M. (2021). Orhanizatsiinyi mekhanizm pryiniattia upravlinskykh rishen u publichnii sferi [Organizational mechanism for making managerial decisions in the public sphere]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 16, 113-117 [in Ukrainian].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-82-90](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-82-90)

Голей Ігор Миронович аспірант, Кафедра публічного управління та адміністрування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, <https://orcid.org/0009-0006-2912-595X>

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ АНТИКРИЗОВОГО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ МАЛИМ БІЗНЕСОМ

Анотація. Зростаюча нестабільність у світовій економіці та труднощі, які стикаються малі підприємства, підкреслюють актуальність дослідження європейських практик антикризового публічного управління для малого бізнесу. Проблема полягає у тому, які конкретні стратегії та інструменти використовуються у Європі для підтримки малих підприємств у кризових умовах та як ці практики можуть бути адаптовані для інших регіонів. Метою цього дослідження є ретельний аналіз та систематизація європейських практик антикризового публічного управління, зосереджуючись на їх застосуванні до сектору малого бізнесу. Відокремлення успішних стратегій та ідентифікація викликів створять основу для подальших обґрунтувань та рекомендацій. Об'єктом дослідження є система антикризового публічного управління, зосереджена на малих підприємствах в Європі. Предмет дослідження включає в себе конкретні стратегії, програми та інструменти, які використовуються урядами та іншими зацікавленими сторонами для підтримки малого бізнесу під час криз. У дослідженні використовуються комплексні методи, включаючи аналіз літератури, порівняльний аналіз стратегій урядів різних європейських країн, а також емпіричні методи, такі як інтерв'ю та опитування з провідними фахівцями та представниками малого бізнесу. Ці методи дозволяють отримати глибокий інсайт у практики та їх ефективність у реальних умовах. Автор систематизував різноманітні європейські підходи до антикризового управління та виокремив ключові стратегії, що використовуються для підтримки малих підприємств. Зокрема, дослідження виявило успішні приклади використання фінансових інструментів, стимулювання інновацій та ефективної співпраці між різними секторами економіки. Засновані на дослідженні висновки розкривають важливість впровадження антикризових стратегій для малого бізнесу та наголошують на необхідності адаптації цих практик в інших контекстах. Рекомендації стосуються створення комплексних програм підтримки, спрямованих на фінансову стабільність та стимулювання інновацій у малих підприємствах.

Ключові слова публічне управління, малий бізнес, європейський досвід

Holei Ihor Myronovych Graduate student, Department of Public Management and Administration, Prykarpattia National University named after Vasyl Stefanyk, St. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk, 76000, <https://orcid.org/0009-0006-2912-595X>

EUROPEAN PRACTICES OF ANTI-CRISIS PUBLIC MANAGEMENT OF SMALL BUSINESS

Abstract. The growing instability in the world economy and the difficulties faced by small businesses highlight the relevance of researching European anti-crisis public management practices for small businesses. The challenge is what specific strategies and tools are used in Europe to support small businesses in crisis and how these practices can be adapted for other regions. The purpose of this study is a thorough analysis and systematization of European anti-crisis public management practices, focusing on their application to the small business sector. Isolation of successful strategies and identification of challenges will form the basis for further rationales and recommendations. The object of the research is the anti-crisis public management system, focused on small enterprises in Europe. The subject of the study includes specific strategies, programs and tools used by governments and other stakeholders to support small businesses during crises. The research uses comprehensive methods, including literature analysis, comparative analysis of government strategies in different European countries, as well as empirical methods, such as interviews and surveys with leading specialists and representatives of small businesses. These methods allow you to get a deep insight into practices and their effectiveness in real conditions. The author systematized various European approaches to anti-crisis management and singled out key strategies used to support small businesses. In particular, the study revealed successful examples of the use of financial instruments, stimulation of innovation and effective cooperation between different sectors of the economy. Findings based on the study reveal the importance of implementing crisis management strategies for small businesses and emphasize the need to adapt these practices in other contexts. The recommendations relate to the creation of comprehensive support programs aimed at financial stability and stimulation of innovation in small enterprises.

Keywords: public administration, small business, European experience

Постановка проблеми. У сучасному світі, в умовах постійних змін та нестабільності, малий бізнес стає лакмусом розвитку економіки, який відчуває найбільші виклики та труднощі. У сучасних умовах напрями розвитку малого бізнесу визначаються не лише його конкурентоспроможністю, а й здатністю ефективно реагувати на кризові ситуації. У цьому контексті, європейські практики антикризового публічного управління набувають важливості, адже вони можуть слугувати прикладом та джерелом досвіду для інших економічних систем. Європейські країни, завдяки своєму підходу до антикризового управління,

досягають вищого рівня стійкості малого бізнесу під час економічних та соціальних криз. Антикризове управління в Європі активно сприяє інноваційному розвитку малих підприємств, що впливає на їхню конкурентоспроможність та виживання. Європейські практики враховують соціальну відповідальність бізнесу та сприяють забезпеченню малими підприємствами не лише економічної, але й соціальної стабільності в громадах. За даними Європейської Комісії, у 2023 році сектор малого бізнесу в ЄС забезпечив понад 65% нових робочих місць. Проте, за період з 2016 по 2022 роки, 30% малих підприємств у Європі зіткнулися зі значними труднощами, викликаними економічними чи соціальними кризами. За аналізом World Economic Forum, країни Європейського Союзу витрачають в середньому 2% свого ВВП на заходи підтримки малого бізнесу під час кризових ситуацій. За останні роки стає очевидним, що впровадження дистанційної роботи в малих підприємствах може впливати на їхню стійкість під час криз, отже тренд цифрової трансформації може впливати на ефективність антикризового управління, особливо через використання технологій та інновацій. Розвиток механізмів співпраці між урядом, бізнесом та громадськістю набуває важливості в умовах зміни соціально-економічних реалій.

Враховуючи ці аспекти, дослідження спрямоване на виявлення та аналіз кращих європейських практик антикризового публічного управління для малого бізнесу з метою визначення їхнього потенціалу для застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми дослідження визначається увагою авторів до розробки проблематики, зокрема, Beccarello, M. and Di Foggia, G., Vanichchinchai A., Cochran, S.L. and Kuratko, D.F., De Sordi, J.O., Paulo, W.L.d., Santos, A.R.d.R., Nelson, R.E., de Azevedo, M.C., Hashimoto, M. and Cavallari Filho, R., Dal Mas, F., Massaro, M., Paoloni, P. and Kianto, A., Lefebvre, V., Valenza, G., Caputo, A. and Calabrò, A., Bansal, S., Garg, I., Jain, M. and Yadav, A., Scutella, M., Plewa, C. and Reaiche, C., Capalbo, F., Galati, L., Lupi, C. and Smarra, M., Rahayu, S., Yudi, Y., Rahayu, R. and Luthfi M [1-11] та інші автори.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є аналіз та систематизація європейських практик антикризового публічного управління, спрямованих на підтримку малого бізнесу в умовах економічної нестабільності для виявлення успішних стратегій та викликів, що виникають при їх впровадженні, з метою створення підґрунтя для подальших рекомендацій та адаптації цих практик в інших регіонах.

Завдання дослідження:

1. Провести детальний аналіз європейських практик антикризового публічного управління для малого бізнесу з урахуванням різних стратегій, інструментів та програм, які використовуються в країнах Європи.

2. Виокремити успішні кейси та приклади застосування антикризових стратегій, які призвели до позитивних результатів для малого бізнесу.

3. Проаналізувати виклики та недоліки, які виникають при впровадженні антикризових стратегій, зокрема, враховуючи особливості малих підприємств.

4. На основі отриманих результатів розробити конкретні рекомендації щодо вдосконалення антикризового публічного управління для малого бізнесу та їх подальшої практичної адаптації в інших регіонах.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобальної нестабільності та економічних викликів, малий бізнес стає основним каталізатором економічного розвитку, і його стійкість важлива для забезпечення економічної стабільності національних господарств. Зокрема, у Європі, яка є однією з ключових світових економік, системи антикризового публічного управління для підтримки малого бізнесу набули особливого значення. В реалізації цього завдання виникає необхідність ретельного аналізу європейських практик, їхніх стратегій, інструментів та програм, з метою зрозуміти, як ці підходи можуть бути застосовані у інших регіонах світу.

Дослідження антикризового публічного управління для малого бізнесу в Європі визначається не лише потребою у розумінні ефективних стратегій, але і розкриттям успішних прикладів, які можуть стати важливими уроками для інших країн та регіонів. Спрямованість дослідження на різноманітність стратегій та інструментів відкриває можливості для глибокого розуміння, як адаптувати ці практики до конкретних умов і реалій різних економічних систем [1].

Доцільно проаналізувати кращі європейські практики у системі публічного управління антикризовими процесами у сфері малого бізнесу – табл. 1

Таблиця 1

Кращі європейські практики у системі публічного управління антикризовими процесами у сфері малого бізнесу

Країна ЄС	Практики публічного управління	Кризові процеси	Елементи антикризового управління
Німеччина [2]	В Німеччині практики публічного управління для малого бізнесу включають велику кількість фінансових інструментів, таких як гранти, субсидії та вигідні кредити. Розвинена система консультацій та навчання підприємців сприяє їхньому успіху в умовах кризи.	Національний підхід Німеччини до кризових ситуацій включає швидку мобілізацію фінансових ресурсів для малих підприємств, а також ефективну систему взаємодії між урядовими та приватними структурами для забезпечення стійкості бізнесу.	Розгалужена програма інновацій, включаючи підтримку цифрових технологій, гнучкі робочі графіки та стимулювання навчання персоналу. Наголос на розвиток сталих та ефективних бізнес-моделей у секторі малого бізнесу.
Франція [3]	Франція акцентує на партнерствах між урядом та бізнесом. Використання механізмів співфінансування та спільних проєктів дозволяє малому бізнесу отримувати необхідні ресурси та підтримку. Також важливий акцент на розвиток інновацій та цифрової трансформації.	Франція створює антикризові плани для малого бізнесу, враховуючи не лише економічні кризи, але і суспільні чинники. Гнучкість управління кадровими ресурсами та підтримка соціальних аспектів допомагають зберігати робочі місця.	Активна політика з підтримки цифрового переходу та інновацій у малих підприємствах. Програми забезпечення доступу до фінансових ресурсів для новаторських проєктів. Розвинена система консультацій з соціальними відділами для управління соціальними викликами.

Італія [4]	Італія активно використовує програми страхування та грантів для підприємств. Особлива увага приділяється розвитку стартапів та інноваційних проєктів, сприяючи розвитку нових секторів економіки.	Італійська влада визначає та враховує ризики економічних та соціальних криз. Програми соціального захисту для підприємств допомагають зберегти робочі місця в умовах економічних труднощів.	Розробка та впровадження прозорих механізмів антикризового управління, включаючи системи ризик-менеджменту та програми забезпечення доступу до фінансових інструментів для інноваційних проєктів.
Чехія [5]	Чехія визначається спрощеною системою оподаткування для малого бізнесу та акцентує розвиток ефективного підприємництва. Підтримка інновацій та новаторських підходів забезпечує стабільний розвиток малого бізнесу.	Чеські практики кризового управління включають у себе оперативне реагування на зміни в економіці, розробку систем консультацій та швидке впровадження підтримки для компаній у труднощах.	Розвиток програм підтримки стартапів та інновацій, а також створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва. Застосування технологій для підвищення конкурентоспроможності малого бізнесу та підтримка цифрового переходу.
Польща [6]	Польща зосереджується на фінансовій підтримці для інноваційних стартапів та використовує механізми страхування для зменшення ризиків у малих підприємствах. Важливий акцент на розвиток експортно-орієнтованих підприємств.	Польські кризові процеси включають швидке ухвалення заходів для забезпечення фінансової стабільності компаній. Активна участь у міжнародних програмах та співпраця з іншими країнами для подолання економічних труднощів.	Сприяння інноваційному розвитку та створення підтримки для стартапів через фінансові інструменти. Використання практик зеленого підприємництва для забезпечення сталого розвитку.
Іспанія [7]	Іспанія спрямовує увагу на соціальний захист малого бізнесу та розвиток програм соціальної відповідальності. Застосування ефективних механізмів управління ризиками сприяє стійкості бізнесу під час соціальних та економічних криз.	Управління соціальним впливом економічних криз, включаючи збереження робочих місць та підтримку участі на ринку праці. Адаптація бізнес-моделей для зменшення негативних наслідків економічних труднощів.	Розвиток інтегрованих підходів до управління соціальною відповідальністю у секторі малого бізнесу. Сприяння цифровій трансформації та розробка стратегій для уникнення соціального виключення під час кризових ситуацій.

Таблиця розкриває унікальні аспекти публічного управління малим бізнесом в різних країнах ЄС. Німеччина акцентує на фінансовій підтримці та інноваціях, Франція - на партнерствах та цифровій трансформації, Італія - на страхуванні та інноваціях. Чехія спрощує оподаткування та розвиває підприємництво, Польща фокусується на фінансовій підтримці та експорті, а Іспанія - на соціальному захисті та управлінні ризиками.

Впровадження антикризових стратегій для малих підприємств пов'язане з численними викликами та недоліками, які можуть виникнути в контексті їхньої особливої природи та умов роботи:

1. Малим підприємствам часто бракує достатніх фінансових ресурсів для впровадження антикризових стратегій, отримання кредитів може бути складним завданням, особливо під час економічних труднощів [8].

2. Малі підприємства, зазвичай, мають обмежений кадровий склад та обсяг ресурсів. Впровадження стратегій може вимагати додаткових зусиль та відволікаючих від основної діяльності [8].

3. Багато малих бізнесів можуть не мати достатнього досвіду в управлінні кризами. Невірне визначення пріоритетів та стратегій може призвести до неефективного використання ресурсів [9].

4. Малі підприємства частіше залежать від стану економіки та можуть бути більш вразливими до зовнішніх економічних змін, що ускладнює розробку ефективних стратегій [10].

5. Малим підприємствам може бути складно взаємодіяти з бюрократичними структурами під час впровадження антикризових стратегій, особливо в умовах стрімкої зміни ситуації [10].

6. Малі підприємства можуть виявити труднощі у розробці та реалізації стратегій з огляду на відсутність чіткого стратегічного планування та низький рівень усвідомлення важливості такого підходу [10].

7. Швидкі та непередбачувані зміни у сучасному бізнес-середовищі можуть вимагати постійного адаптаційного підходу, що для малих підприємств може бути викликом через їхню обмежену масштабність та ресурси [11].

Для ефективного подолання цих викликів, важливо ретельно аналізувати контекст та використовувати індивідуальний підхід до розробки та впровадження антикризових стратегій для малих підприємств.

Отже, на основі аналізу викликів та недоліків антикризового публічного управління для малого бізнесу, можна сформулювати конкретні рекомендації для вдосконалення та подальшої практичної адаптації цих стратегій:

1. Забезпечення фінансової підтримки через створення фондів для малих підприємств чи грантових програм, які надаватимуть фінансову підтримку малим підприємств під час кризових ситуацій.

2. Організаційні покращення шляхом розвитку консультаційних центрів, які надаватимуть експертну підтримку малим підприємствам в плануванні та впровадженні антикризових стратегій.

3. Підвищення освітнього рівня представників малих підприємств шляхом розробки та проведення освітніх та навчальних програм для підприємців з питань антикризового управління та стратегічного планування.

4. Зменшення бюрократії шляхом цифровізації процедур для подання документів та отримання дозволів для малих підприємств, що спростить взаємодію з державними органами.

5. Створення мереж співпраці через розвиток мережевих платформ для обміну досвідом та співпраці між малими підприємствами, які дозволять підприємствам взаємодіяти та отримувати підтримку в умовах кризи.

6. Стимулювання інновацій шляхом підтримки досліджень та розвитку, які активно займаються дослідженнями та впровадженням інновацій.

7. Розробка гнучких стратегій, які дозволять швидко адаптуватися до змін в економічному середовищі та реагувати на кризові ситуації.

8. Створення центрів підтримки бізнесу у регіонах, які надаватимуть комплексну підтримку малим підприємствам під час кризи, включаючи консультації, фінансову та правову допомогу.

Запропоновані рекомендації спрямовані на зменшення викликів та підвищення ефективності антикризового публічного управління для малих бізнесів, а їхнє впровадження може бути актуальним в різних регіонах з урахуванням особливостей економічного, соціального розвитку.

Висновки. Висновки даної статті вказують на важливість та необхідність подальшого вдосконалення антикризового публічного управління для малого бізнесу в Європі. Отримані результати вивчення європейських практик дозволили виявити численні виклики та недоліки, що стикаються малі підприємства в умовах кризових ситуацій. Актуальність проблеми полягає в тому, що малі бізнеси визнаються важливими ланками економічного ланцюга, і їхній стан взаємодії з глобальними економічними факторами може суттєво впливати на стійкість економічної системи в цілому. Одним із ключових висновків є те, що фінансова підтримка та доступ до ресурсів залишаються критичними для успішної реалізації антикризових стратегій. Важливість створення сприятливого фінансового середовища та розробки ефективних механізмів фінансової підтримки малих підприємств не може бути недооцінена. Також виявлено, що розвиток консультаційної підтримки та освітніх програм для малих підприємств може зіграти важливу роль у забезпеченні їхньої підготовки та здатності ефективно реагувати на кризові ситуації. Рекомендації щодо зменшення бюрократії та впровадження електронних систем взаємодії з державними органами також можуть сприяти покращенню положення малих підприємств, особливо в умовах стрімкої зміни економічного клімату. Важливою є ініціатива щодо створення мережевих платформ та центрів підтримки, які дозволять малим підприємствам об'єднати зусилля, обмінюватися досвідом та знаходити спільні рішення у важкі періоди.

Загалом, розроблені рекомендації та висновки вказують на необхідність системного підходу до антикризового управління для малого бізнесу в Європі. Практична адаптація цих стратегій в інших регіонах може бути успішною при належному врахуванні контекстуальних відмінностей та індивідуальних потреб малого бізнесу у кожному конкретному випадку.

Література:

1. Beccarello, M. and Di Foggia, G. (2023), "Efficient scale and scope of business models used in municipal solid waste management", *European Journal of Management and Business Economics*, Vol. 32 No. 4, pp. 492-508. <https://doi.org/10.1108/EJMBE-09-2022-0271> (відкритий доступ, дата звернення 25.01.2024, назва з екрану)
2. Vanichchinchai, A. (2023), "The influences of organizational contexts on business continuity management", *Business Process Management Journal*, Vol. 29 No. 1, pp. 100-115. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-06-2022-0287> (відкритий доступ, дата звернення 25.01.2024, назва з екрану)
3. Cochran, S.L. and Kuratko, D.F. (2023), "Future Vision: Trends in US Entrepreneurship Education Beyond The COVID-19 Pandemic", Corbett, A.C., Marino, L.D. and Alsos, G.A. (Ed.) *The Age of Entrepreneurship Education Research: Evolution and Future (Advances in Entrepreneurship, Firm Emergence and Growth, Vol. 23)*, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 205-230. <https://doi.org/10.1108/S1074-754020230000023010> (відкритий доступ, дата звернення 25.01.2024, назва з екрану)
4. De Sordi, J.O., Paulo, W.L.d., Santos, A.R.d.R., Nelson, R.E., de Azevedo, M.C., Hashimoto, M. and Cavallari Filho, R. (2024), "Small businesses are not necessarily "small and medium-sized enterprises"", *Journal of Small Business and Enterprise Development*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JSBED-03-2023-0135> (відкритий доступ, дата звернення 25.01.2024, назва з екрану)
5. Dal Mas, F., Massaro, M., Paoloni, P. and Kianto, A. (2023), "Translating knowledge in new entrepreneurial ventures: the role of business plan development", *VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems*, Vol. 53 No. 6, pp. 1159-1177. <https://doi.org/10.1108/VJIKMS-04-2021-0060> (відкритий доступ, дата звернення 25.01.2024, назва з екрану)
6. Lefebvre, V. (2023), "Working capital management of IPO firms", *Managerial Finance*, Vol. 49 No. 5, pp. 808-828. <https://doi.org/10.1108/MF-04-2022-0193> (відкритий доступ, дата звернення 25.01.2024, назва з екрану)
7. Valenza, G., Caputo, A. and Calabrò, A. (2023), "Is small and medium-sized beautiful? The structure and evolution of family SMEs research", *Journal of Family Business Management*, Vol. 13 No. 2, pp. 453-485. <https://doi.org/10.1108/JFBM-03-2021-0024> (відкритий доступ, дата звернення 25.01.2024, назва з екрану)
8. Bansal, S., Garg, I., Jain, M. and Yadav, A. (2023), "Improving the performance/competency of small and medium enterprises through intellectual capital", *Journal of Intellectual Capital*, Vol. 24 No. 3, pp. 830-853. <https://doi.org/10.1108/JIC-07-2021-0189> (відкритий доступ, дата звернення 25.01.2024, назва з екрану)
9. Scutella, M., Plewa, C. and Reaiche, C. (2023), "Small businesses and e-government participation: the role of personalisation preference and intermediaries", *Internet Research*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/INTR-02-2021-0107> (відкритий доступ, дата звернення 25.01.2024, назва з екрану)
10. Capalbo, F., Galati, L., Lupi, C. and Smarra, M. (2023), "Proportional appropriation systems and financial statement quality in municipally owned entities: empirical evidence from Italy", *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JPBAFM-01-2023-0015> (відкритий доступ, дата звернення 25.01.2024, назва з екрану)
11. Rahayu, S., Yudi, Y., Rahayu, R. and Luthfi, M. (2023), "The relationship of balanced scorecard perspectives and government organization performance measurement", *International Journal of Productivity and Performance Management*, Vol. 72 No. 7, pp. 1881-1902. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-05-2021-0308> (відкритий доступ, дата звернення 25.01.2024, назва з екрану)

References:

1. Beccarello, M. and Di Foggia, G. (2023), "Efficient scale and scope of business models used in municipal solid waste management", *European Journal of Management and Business Economics*, Vol. 32 No. 4, pp. 492-508. <https://doi.org/10.1108/EJMBE-09-2022-0271> [in English]
2. Vanichchinchai, A. (2023), "The influences of organizational contexts on business continuity management", *Business Process Management Journal*, Vol. 29 No. 1, pp. 100-115. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-06-2022-0287> [in English]
3. Cochran, S.L. and Kuratko, D.F. (2023), "Future Vision: Trends in US Entrepreneurship Education Beyond The COVID-19 Pandemic", Corbett, A.C., Marino, L.D. and Alsos, G.A. (Ed.) *The Age of Entrepreneurship Education Research: Evolution and Future (Advances in Entrepreneurship, Firm Emergence and Growth, Vol. 23)*, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 205-230. <https://doi.org/10.1108/S1074-754020230000023010> [in English]
4. De Sordi, J.O., Paulo, W.L.d., Santos, A.R.d.R., Nelson, R.E., de Azevedo, M.C., Hashimoto, M. and Cavallari Filho, R. (2024), "Small businesses are not necessarily "small and medium-sized enterprises"", *Journal of Small Business and Enterprise Development*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JSBED-03-2023-0135> [in English]
5. Dal Mas, F., Massaro, M., Paoloni, P. and Kianto, A. (2023), "Translating knowledge in new entrepreneurial ventures: the role of business plan development", *VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems*, Vol. 53 No. 6, pp. 1159-1177. <https://doi.org/10.1108/VJIKMS-04-2021-0060> [in English]
6. Lefebvre, V. (2023), "Working capital management of IPO firms", *Managerial Finance*, Vol. 49 No. 5, pp. 808-828. <https://doi.org/10.1108/MF-04-2022-0193> [in English]
7. Valenza, G., Caputo, A. and Calabrò, A. (2023), "Is small and medium-sized beautiful? The structure and evolution of family SMEs research", *Journal of Family Business Management*, Vol. 13 No. 2, pp. 453-485. <https://doi.org/10.1108/JFBM-03-2021-0024> [in English]
8. Bansal, S., Garg, I., Jain, M. and Yadav, A. (2023), "Improving the performance/competency of small and medium enterprises through intellectual capital", *Journal of Intellectual Capital*, Vol. 24 No. 3, pp. 830-853. <https://doi.org/10.1108/JIC-07-2021-0189> [in English]
9. Scutella, M., Plewa, C. and Reaiche, C. (2023), "Small businesses and e-government participation: the role of personalisation preference and intermediaries", *Internet Research*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/INTR-02-2021-0107> [in English]
10. Capalbo, F., Galati, L., Lupi, C. and Smarra, M. (2023), "Proportional appropriation systems and financial statement quality in municipally owned entities: empirical evidence from Italy", *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JPBAFM-01-2023-0015> [in English]
11. Rahayu, S., Yudi, Y., Rahayu, R. and Luthfi, M. (2023), "The relationship of balanced scorecard perspectives and government organization performance measurement", *International Journal of Productivity and Performance Management*, Vol. 72 No. 7, pp. 1881-1902. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-05-2021-0308> [in English]

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-91-99](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-91-99)

Голинська Олеся Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент, професор кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій, Національний університет «Одеська політехніка», Інститут публічної служби та управління, проспект Шевченка,1, м. Одеса, 65044, тел.: (097) 220-69-95, <https://orcid.org/0000-0003-1720-5056>

Лугач Ольга Олександрівна аспірант кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій, Національний університет «Одеська політехніка», Інститут публічної служби та управління, проспект Шевченка,1, м. Одеса, 65044, тел.: (067) 451-87-69, <https://orcid.org/0009-0004-8328-667X>

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ТА РОЛЬ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ПОДОЛАННІ КРИЗИ

Анотація. Аналіз впливу пандемій під час правового режиму воєнного стану є надзвичайно актуальною проблемою українського суспільства в теперішній період його буття, оскільки здоров'я населення та сприятлива епідеміологічна ситуація на всіх територіях України в пріоритеті та в особливому полі зору всієї системи публічного управління. В умовах, що склалися в Україні у зв'язку з агресивними воєнними діями, що, фактично, були розв'язані рф на фоні відносного згасання проявів світової пандемії COVID-19 відбуваються зміни, які потребують усвідомлення й розуміння необхідності внесення кардинальних перетворень та оперативного реагування.

Метою статті є аналіз динаміки взаємодій між пандеміями та війною, виявленні впливів та ризиків, які породжують для суспільства спричинені ними чинники. Завданням статті є визначення ролі системи публічного управління у здійсненні ефективних заходів для подолання кризи, забезпечення стійкості суспільства та мінімізації негативних наслідків в умовах сполучених викликів пандемії та воєнного стану.

Аналізуючи праці вітчизняних вчених, визначено недостатнє для комплексної наукової уяви поле існуючих досліджень цієї специфічної проблематики, проте в існуючих наукових працях зроблені досить чіткі висновки щодо занепокоєння вчених з приводу розгортання неадекватних тенденцій у протидії пандеміям, що проявилися під час боротьби з COVID-19. Аналітичний огляд трансформації ризиків та негативних впливів в період правового режиму воєнного стану дозволив виділити комплекс напрямів вирішення проблематики через посилення ролі системи публічного управління

за трьома основними групами публічно-управлінського впливу щодо: швидкості та координації прийняття рішень, транспарентності та комунікації, розробки та виконання планів готовності. Дослідження дозволило узагальнити групи негативних наслідків пандемічного характеру, пов'язані з повномасштабною збройною агресією рф на територію України та здатні значно підвищити пандемічні загрози через ряд чинників, які впливають на здоров'я та глобальну безпеку не лише нашої країни, а й у світовому вимірі.

У висновку наголошено: ефективне публічне управління в контексті боротьби з пандеміями у складних умовах війни передбачає готовність приймати сміливі та швидкі рішення, реалізацію заходів транспарентності та комунікації, а також розробку та виконання планів готовності. Сукупність таких векторів публічно-управлінського супроводу визначає парадигму системного підходу до вирішення пандемічних викликів і гарантує, що система публічного управління здатна оперативно та ефективно реагувати на ризики та спричинені ними загрози.

Ключові слова: система публічного управління, пандемія, ризики, загрози, комунікація, стратегії.

Holynska Olesya Volodymyrivna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Local Self-Government and Territorial Development, Odesa Polytechnic National University, Institute of Public Service and Management, Shevchenka Ave., 1, Odesa, 65044, tel.: (097) 220-69-95, <https://orcid.org/0000-0003-1720-5056>

Lugach Olga Oleksandrivna PhD student of the Department of Local Self-Government and Territorial Development, Odesa Polytechnic National University, Institute of Public Service and Management, Shevchenka Ave., 1, Odesa, 65044, tel.: (067) 451-8769, <https://orcid.org/0009-0004-8328-667X>

ANALYSIS OF THE IMPACT OF PANDEMICS DURING MARITAL STATE AND THE ROLE OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM IN CRISIS MANAGEMENT

Abstract. Analysis of the impact of pandemics during the legal regime of martial law is an extremely urgent problem of Ukrainian society in the current period of its existence, since the health of the population and the favorable epidemiological situation in all territories of Ukraine are a priority and in the special field of view of the entire public administration system. In the conditions that have developed in Ukraine in connection with the aggressive military actions that, in fact, were launched by the Russian Federation against the background of the relative fading of the manifestations of the global pandemic of COVID-19, changes are taking place that require awareness and understanding of the need to introduce radical transformations and prompt response .

The purpose of the article is to analyze the dynamics of interactions between pandemics and war, to identify the effects and risks that the factors caused by them generate for society. The task of the article is to determine the role of the public administration system in the implementation of effective measures to overcome the crisis, ensure the stability of society and minimize negative consequences in the conditions of the combined challenges of the pandemic and martial law.

Analyzing the works of domestic scientists, it was determined that the field of existing research on this specific issue is insufficient for a comprehensive scientific imagination, however, in the existing scientific works, quite clear conclusions were made regarding the concern of scientists regarding the deployment of inadequate trends in the fight against pandemics that appeared during the fight against COVID-19. An analytical review of the transformation of risks and negative impacts during the period of the legal regime of martial law made it possible to identify a set of directions for solving the problem through strengthening the role of the public management system according to three main groups of public management influence regarding: speed and coordination of decision-making, transparency and communication, development and implementation of preparedness plans. The study made it possible to generalize the groups of negative consequences of a pandemic nature, associated with the full-scale armed aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine and able to significantly increase the pandemic threats due to a number of factors that affect the health and global security not only of our country, but also on a global scale.

The conclusion emphasizes that effective public administration in the context of combating pandemics in the complex conditions of war involves the readiness to make bold and quick decisions, the implementation of transparency and communication measures, as well as the development and implementation of preparedness plans. The set of such vectors of public management support defines the paradigm of a systemic approach to solving pandemic challenges and guarantees that the public management system is able to respond promptly and effectively to risks and the threats caused by them.

Keywords: public administration system, pandemic, risks, threats, communication, strategies

Постановка проблеми. В умовах, що склалися в Україні у зв'язку з повномасштабною збройною агресією росії на територію України, що розпочалася водночас з відносним згасанням світової пандемії COVID-19 відбуваються зміни, які потребують усвідомлення й розуміння ролі системи публічного управління в подоланні викликів і загроз щодо пандемій, негативні впливи яких значно посилилися. Вже два роки триває агресія, і вже два роки населення України знаходяться в зоні значних пандемічних ризиків. Ця обставина не могла не принести певні наслідки, про які буде висвітлено у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що склалися в державі, аналізують вчені в різних галузях – економісти, психологи, соціологи, політологи та ін. Акцентування уваги провідних вчених в галузі публічного управління на проблемі також потребує значної. На часі існує досить незначна низка публічно-управлінських праць, присвячених цій тематиці. Проблему з різних боків та за дотичною, здебільшого, з акцентом на світову пандемію COVID – 19, висвітлюють Бутник О.О., Немирівська О.Я. [1], Коросташова І. М.[2], Литвинов О.М., Бандурка І.О. [3], Макаренко М.В. [4] та досить небагато інших вітчизняних авторів, а також ряд зарубіжних авторів. Аналіз результатів досліджень вчених вказує на виключну специфіку цієї проблематики, а також на нагальну потребу в перегляді публічно-управлінських інструментів і методів роботи в подоланні впливів пандемій під час правового режиму воєнного стану в Україні.

Мета статті полягає в аналізі динаміки взаємодій між пандеміями та воєнними конфліктами, виявленні впливів та ризиків, які вони породжують для суспільства. Завданням статті є визначення ролі системи публічного управління у здійсненні ефективних заходів для подолання кризи, забезпечення стійкості суспільства та мінімізації негативних наслідків в умовах сполучених викликів пандемії та воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Воєнні дії, пов'язані з повномасштабною збройною агресією РФ на територію України значно підвищили пандемічні загрози через ряд чинників, які впливають на здоров'я та глобальну безпеку не лише нашої країни, а й у світовому вимірі. Зростання пандемічних ризиків пов'язане з наступними негативними процесами:

- порушення системи охорони здоров'я. Війна значно порушує інфраструктуру та системи охорони здоров'я, що може вплинути на ефективність медичних служб та можливість вчасного виявлення та контролю за захворюваннями;

- масове переміщення населення та порушення гігієнічних стандартів. Війна призводить до масового переміщення людей, що може збільшити ризик передачі інфекцій через надмірні людські контакти та невідповідні умови гігієни. Людям важко дотримуватися базових гігієнічних стандартів, що сприяє поширенню інфекцій;

- тимчасова втрата контролю за зараженими територіями, як наслідок, порушення постачання медичних ресурсів, що сприяє швидшому поширенню пандемії через непостачання ліків, вакцини, медичного обладнання, що може робити уражені території більш вразливими до пандемії;

- застосування біологічної зброї, що може призвести до масового випадку зараження та розповсюдження хвороб [7, с.201-202].

Слід зазначити, що, автори Л. Іванченкова, Г. Ткачук, Л. Скляр, О. Голинська, К. Стасюкова та Я. Томчук в результаті комплексного дослідження впливу та наслідків COVID-19 дійшли висновку, що пандемічні ризики в

різних умовах можуть залежати, перш за все, від конкретних обставин та характеру кризи, на фоні якої вони спричинені [6, с.1083-1084]. Тому важливо розглядати пандемічні аспекти в контексті загальної безпеки та глобального здоров'я в умовах конфлікту.

Так, під час підриву російськими агресорами дамби Каховського водосховища, яка є гідротехнічною спорудою на Дніпрі, виникли серйозні загрози для здоров'я та безпеки людей, включаючи пандемічні ризики. Наслідки цієї варварської атаки, включають масові евакуації та переміщення населення, затоплення населених пунктів та інфраструктури, штучне утворення великої кількості водяних перепон, що ускладнює надання медичної допомоги та контроль заражень. Після підриву дамби виникла надзвичайна ситуація екогенного характеру, що ускладнила доступ до лікарської допомоги, ліків та інших медичних ресурсів, включаючи руйнування медичних установ та порушення гігієнічних стандартів. Значно збільшився ризик поширення векторно-зумовлених захворювань: вода, яка накопичується після підриву дамби, стала місцем розвитку векторно-зумовлених захворювань, таких як малярія або захворювання, що передаються комарами. Затоплення викликало проблеми з доступом до питної води та створило несприятливі санітарні умови, що сприяють поширенню інфекцій вздовж всього південно-східного водного басейну України.

Важливо враховувати, що вплив воєнного стану на розповсюдження пандемії може бути комплексним і залежить від багатьох факторів, таких як конкретний контекст війни, наявність ресурсів для управління кризою та міжнародна допомога [9, с.520]. Та за будь-яких умов ефективна система публічного управління грає ключову роль у боротьбі з пандеміями. Її вплив на вирішення кризи можна розглядати з таких позицій:

1. Швидкість та координація прийняття рішень. Якщо система публічного управління є ефективною, вона може швидко реагувати на нові загрози, такі як пандемія. Ефективна координація між різними відомствами та рівнями влади дозволяє вчасно приймати та впроваджувати стратегії боротьби з поширенням захворювань. Тут важливим є наявність готових планів дій, адже ефективна система публічного управління повинна мати передбачені та випробувані плани дій для екстрених ситуацій, включаючи пандемії. Ці плани повинні визначати ролі та обов'язки різних відомств і організацій, шляхи комунікації та стратегії взаємодії. Це забезпечить швидке прийняття та виконання управлінських рішень, важливих для впровадження протиепідемічних стратегій, таких як карантин, обмеження переміщень та масштабне тестування. Значну роль відіграє ефективна комунікація, пов'язана з забезпеченням відкритої, чесної та розбірливої взаємодії. Ефективне публічне управління повинно інформувати громадськість, медичні установи, бізнес та інші зацікавлені сторони про ситуацію та заходи, які приймаються. Умови пандемії під час війни можуть вимагати швидких змін у регуляторних та

адміністративних процесах. Гнучкість та можливість прискорення прийняття рішень допомагають забезпечити ефективну реакцію на ситуацію, що постійно змінюється. Система публічного управління повинна бути відкритою до співпраці з приватним сектором, неприбутковими організаціями та громадськістю [3]. Це може включати спільні ініціативи для постачання медичного обладнання, розробки нових технологій та інших заходів. В епідемічних умовах важлива міжнародна співпраця. Система публічного управління повинна бути здатною ефективно співпрацювати з міжнародними партнерами для обміну інформацією, досвідом та ресурсами [4, с.103].

2. Транспарентність та комунікація. Система публічного управління повинна забезпечити ефективну комунікацію з громадськістю, медичними установами та іншими зацікавленими сторонами. Транспарентність щодо інформації про стан пандемії, заходи безпеки та вакцинацію є ключовою для збереження довіри та максимізації співпраці громадян. Ефективна транспарентність та комунікація в системі публічного управління в контексті пандемії включають в себе кілька ключових аспектів. Так, публічно-управлінські інституції мають регулярно та систематично надавати інформацію про поточний стан пандемії. Це включає статистику щодо захворювань, госпіталізацій, загиблих, а також інші важливі показники. Інформація повинна бути надійною та доступною громадськості. Спілкування про заходи безпеки при цьому має бути зрозумілим та чітким. Громадськість має усвідомлювати те, які кроки вживаються для запобігання поширенню вірусу та інфекції, і що робити в разі симптомів або контакту з інфікованими особами. Боротьба з пандемією COVID-19 показала, що прозорість в процесі вакцинації є особливо важливою, тобто, Інформація про вакцинацію має бути легко доступною та зрозумілою. Громадськість повинна знати про безпеку та ефективність вакцин, розклад вакцинації, а також процедури реєстрації та доступу до вакцини.

Широта діапазону засобів комунікації, в тому числі, резервних, під час війни набуває особливого значення. Використання різноманітних каналів комунікації, включаючи соціальні мережі, телебачення, радіо та інтернет-ресурси дозволяє досягти максимальної кількості громадян та забезпечити їм легкий доступ до інформації. В цьому зв'язку інститути публічного управління мають спрямувати свої зусилля на формування механізмів для відповіді на питання громадськості та уточнення непорозумінь [1, с.143; 8, с. 60]. Це включає в себе створення інфоліній, онлайн-консультацій та інші форми взаємодії. Тут потрібна активна співпраця з медичними установами та експертами, створення майданчиків для висловлення їхніх експертних думок, щоб підтверджувати важливість та обґрунтованість прийнятих управлінських рішень.

3. Розробка та виконання планів готовності. Ефективна роль системи публічного управління повинна включати в себе розробку та вдосконалення

планів готовності до пандемії, включаючи стратегії вакцинації, системи відстеження контактів та ізоляції. Так, наприклад, а сфері громадського здоров'я публічно-управлінські засоби повинні допомогти виявити високий ступінь готовності до пандемії через розробку та впровадження комплексних планів дій. В цьому аспекті управлінці беруть на себе роль з визначення чітких та систематизованих стратегій вакцинації, які враховують різні аспекти, такі як пріоритети вакцинації, масштаби імунізаційних кампаній, логістику постачання вакцин, інформаційні кампанії та моніторинг за післявакцинаційним станом громадян. Наступним елементом є ефективні системи відстеження та Ізоляції, розробка яких в разі необхідності є ключовою у запобіганні подальшого поширення вірусу. Це включає в себе технологічні рішення, алгоритми реагування на виявлення захворювань та співпрацю з лікарнями та медичними установами. Лабораторні тести та ланцюг постачання, які є також важливим елементом публічно-управлінського впливу вимагають готовності до роботи з лабораторіями, що включає в себе розгортання тестувань, вдосконалення методів діагностики та забезпечення належного ланцюга постачання тестових матеріалів та обладнання. Інституції публічного управління повинні мати чіткі плани щодо управління медичними запасами та ресурсами, включаючи захисний одяг, маски, лікарські засоби та інші необхідні матеріали. Постійний моніторинг запасів та їхнє оновлення є важливим етапом готовності. При цьому інституційні норми мають чітко регулювати нормативи та індикативні показники такого забезпечення, орієнтовані на вирішення критичної готовності лікарень до прийому пацієнтів, особливо тих, що потребують інтенсивної терапії [2, с. 33]. Ці норми повинні визначати конкретні процедури, алгоритми лікування та взаємодію між різними лікарнями з урахуванням небезпеки руйнувань внаслідок воєнних дій та бомбардувань ворогом тилових територій. До інституційних завдань публічного управління в цій сфері ми відносимо також забезпечення високого рівня готовності медичного персоналу через регулярні тренінги, інформаційні сесії та забезпечення психологічної підтримки важливе для ефективної реакції на пандемію.

Відтак, в основу подолання ризиків пандемічного характеру під час воєнного стану в Україні, що триває мають бути покладені не лише традиційні публічно-управлінські інструменти, а й нові, ті які можуть формуватися за трьома основними групами публічно-управлінського впливу щодо швидкості та координації прийняття рішень, транспарентності та комунікації, розробки та виконання планів готовності. З метою протистояння негативним пандемічним наслідкам воєнних дій країни-агресора, необхідно оперативно розробляти новітні підходи й методи публічно-управлінського супроводу процесу подолання ризиків, а також формувати нове стратегічне бачення реагування на надзвичайні ситуації екогенного характеру.

Висновки. Аналіз впливу пандемій під час воєнного стану та дослідження ролі системи публічного управління у подоланні цієї кризи показали: ефективне

публічне управління в контексті пандемії передбачає готовність приймати сміливі та швидкі рішення, а також спроможність управляти складною взаємодією між різними структурами влади та галузями суспільства. Загальною метою реалізації заходів транспарентності та комунікації є створення відкритого та довірчого середовища, де громадськість розуміє необхідність заходів, вакцинації та інших протиепідемічних стратегій, а також має впевненість в їхній ефективності та безпеці під час війни. Розробка та виконання планів готовності є системним підходом до вирішення пандемічних викликів і гарантує, що система громадського здоров'я здатна оперативно та ефективно реагувати на будь-які загрози з боку захворювань.

Література:

1. Бутник О.О. Особливості публічного управління в умовах світової пандемії / О.О. Бутник О.Я. Немирівська // Право та державне управління. — 2020. № 2. — С. 142-148.
2. Коросташова І. М. Режим надзвичайного стану під час пандемії: механізм правового регулювання як гарантія забезпечення дотримання принципу верховенства права / І.М. Коросташова // The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine. — 2020. — № 6. — С. 31-40.
3. Литвинов О.М. Епідемічна безпека України: слідами коронавірусу / О.М. Литвинов, І.О., Бандурка // Матеріали науково практичної конференції «Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну» (23 квітня 2020 року). — Харків: ХНУВС, 2020, С. 125-127.
4. Макаренко М. В. Публічне управління в умовах епідемічних загроз у світі та Україні: огляд наукової літератури / М. В. Макаренко // Інвестиції: практика та досвід, 2021. — №2. — С.101-104
5. Brown, M., et al. (2019). "Public Administration Strategies in Crisis Management: Lessons from the Ebola Outbreak and Regional Conflicts." *Public Policy Review*, 25(1), 112-130.
6. Ivanchenkova, L.; Tkachuk, H.; Skliar, L.; Holynska, O.; Stasiukova, K.; Tomchuk, Y. Improving the internal financial control of expenditures of the budgetary institutions under the influence of the crisis caused by covid-19, *Universal Journal of Accounting and Finance* ; 9(5): 1067-1084, 2021.
7. Johnson, P., & Smith, Q. (2017). "Governance Challenges in Crisis: A Comparative Analysis of Pandemic and Conflict Response Mechanisms." *Journal of Crisis Management*, 18(2), 189-205.
8. Smith, J., & Johnson, A. (2020). "The Interplay of Pandemics and Armed Conflicts: A Historical Analysis." *Journal of Global Health Security*, 12(3), 45-62.
9. Wang, L., et al. (2021). "Public Administration Resilience: A Comparative Study of Pandemic Response Strategies in Conflict-Affected Regions." *Public Administration Journal*, 34(4), 511-529.

References:

1. Butnyk, O.O., & Nemyrivska O.Ja. (2020) Osoblyvosti publichnogho upravlinnja v umovakh svitovoji pandemiji [Peculiarities of public administration in the conditions of a global pandemic]. *Pravo ta derzhavne upravlinnja — Law and public administration*, 2, 142-148 [in Ukrainian].
2. Korostashova I. M. (2020) Rezhym nadzvychajnogho stanu pid chas pandemiji: mekhanizm pravovogho rehuljuvannja yak gharantija zabezpechennja dotrymannja pryncypu verkhovenstva prava [The state of emergency during the pandemic: the mechanism of legal regulation as a guarantee of ensuring compliance with the principle of the rule of law]. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 31-40 [in Ukrainian].

3. Lytvynov O.M. & Bandurka I.O. (2020) Epidemichna bezpeka Ukrainy: slidamy koronavirusu [Epidemic security of Ukraine: in the wake of the coronavirus]. Proceedings of the Scientific and Practical Conference «Derzhava i zlochynnistj. Novi vyklyky v epokhu postmodernu» — *The Scientific and Practical Conference «Scientific and Practical Conference»*. (pp 125-127). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian]

Makarenko M. V. (2021) Publichne upravlinnja v umovakh epidemichnykh zagroz u sviti ta Ukraini: oghljad naukovoji literatury [Public management in the conditions of epidemic threats in the world and Ukraine: a review of scientific literature] *Investyciji: praktyka ta dosvid — Investments: practice and experience*, 2, 101-104 [in Ukrainian]

4. Brown, M., et al. (2019). "Public Administration Strategies in Crisis Management: Lessons from the Ebola Outbreak and Regional Conflicts." *Public Policy Review*, 25(1), 112-130.

5. Ivanchenkova, L., & Tkachuk, H., & Skliar, L. & Holynska, O., & Stasiukova, K., & Tomchuk, Y. (2021) Improving the internal financial control of expenditures of the budgetary institutions under the influence of the crisis caused by covid-19, *Universal Journal of Accounting and Finance*, 9 (5), 1067-1084.

6. Smith, J., & Johnson, A. (2020). "The Interplay of Pandemics and Armed Conflicts: A Historical Analysis." *Journal of Global Health Security*, 12(3), 45-62.

7. Wang, L., et al. (2021). "Public Administration Resilience: A Comparative Study of Pandemic Response Strategies in Conflict-Affected Regions." *Public Administration Journal*, 34(4), 511-529.

8. Johnson, P., & Smith, Q. (2017). "Governance Challenges in Crisis: A Comparative Analysis of Pandemic and Conflict Response Mechanisms." *Journal of Crisis Management*, 18(2), 189-205.

УДК 35:334

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-100-108](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-100-108)

Гонюкова Лілія Василівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул.Ромоданова 12/2, м. Київ, 04050, тел.: (050)931-17-29, <https://orcid.org/0000-0001-9474-5780>

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІННОВАЦІЙНА СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто особливості соціального підприємництва в сучасній Україні як інноваційної соціальної технології в умовах війни та повоєнної відбудови та євроінтеграційних прагнень. Зокрема, соціальне підприємництво може сприяти створенню нових соціальних цінностей, таких як соціальна справедливість, соціальна інтеграція, сталий розвиток. І що надзвичайно важливо для післявоєнної відбудови України, сприяти економічному зростанню. Соціальні підприємства можуть створювати робочі місця, інвестувати в економіку та інновації. Проаналізовано організаційно-правові норми соціального підприємництва та його вплив на суспільство. Виявлено основні бар'єри і проблеми на шляху розвитку соціального підприємства. Встановлено, що в сучасних умовах спостерігається недостатній рівень розвитку соціального підприємництва в Україні. Відчувається брак законодавчої бази, що мала б стандартизувати визначення та напрями дій і функціонал соціального підприємництва, його суб'єктів, без чого розвиток соціального підприємництва в Україні ускладнено. Хоча робота в цьому напрямку здійснюється. Є проєкт закону. Були спроби винесення його на обговорення. Окрім того, відчувається нестача фінансових ресурсів, державна підтримка соціального підприємництва в Україні є недостатньою. Потрібно визначитись з моделлю такої підтримки. Соціальні підприємства часто мають проблеми з набором кваліфікованих кадрів. Європейські держави активно і плідно працюють з соціальними підприємствами. Досвід європейської комісії, що виділяє чотири основні сфери, в яких працюють соціальні підприємства може бути корисним Україні, особливо в умовах євроінтеграції. Наголошено, що соціальне підприємництво може стати важливим інструментом вирішення соціальних проблем в Україні, сприяти розвитку економіки та створенню нових соціальних цінностей, зниженню рівня бідності та соціальної нерівності, ефективно захищати навколишнє середовище.

Ключові слова: соціальне підприємництво, інновації, соціальний розвиток, публічне управління, організаційно-правові норми, євроінтеграція, повоєнна відбудова, самоврядні організації, неурядові організації.

Honiukova Liliia Vasylivna Dr Habil. of Public Administration, Full Professor, Professor of the Department of Public Policy, Taras Shevchenko Kyiv National University, Romodanova St., 12/2, Kyiv, 04050, tel.: (050)931-17-29, <https://orcid.org/0000-0001-9474-5780>

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS AN EFFECTIVE SOCIAL TECHNO-LOGY IN UKRAINE

Abstract. The article examines the peculiarities of social entrepreneurship in modern Ukraine as an innovative social technology in the conditions of war and post-war reconstruction and European integration aspirations. In particular, social entrepreneurship can contribute to the creation of new social values, such as social justice, social integration, and sustainable development. And what is extremely important for the post-war reconstruction of Ukraine is to promote economic growth. Social enterprises can create jobs, invest in the economy and innovate. The organizational and legal norms of social entrepreneurship and its impact on society are analyzed. The main barriers and problems on the way to the development of a social enterprise have been identified. It was established that in modern conditions there is an insufficient level of development of social entrepreneurship in Ukraine. There is a lack of a legislative framework that should standardize the definition and directions of actions and functionality of social entrepreneurship, its subjects, without which the development of social entrepreneurship in Ukraine is complicated. Although work in this direction is carried out. There is a draft law. There were attempts to bring it up for discussion. In addition, there is a lack of financial resources, state support for social entrepreneurship in Ukraine is insufficient. It is necessary to decide on the model of such support. Social enterprises often have problems with recruitment of qualified staff. European states actively and fruitfully work with social enterprises. The experience of the European commission, which identifies four main areas in which social enterprises operate, can be useful for Ukraine, especially in the context of European integration. It was emphasized that social entrepreneurship can become an important tool for solving social problems in Ukraine, contribute to the development of the economy and the creation of new social values, reduce the level of poverty and social inequality, and effectively protect the environment.

Keywords: social entrepreneurship, innovations, social development, public administration, organizational and legal norms, European integration, post-war reconstruction, self-governing organizations, non-governmental organizations.

Постановка проблеми. Соціальні проблеми є невід'ємною частиною сучасного суспільства. Вони можуть бути пов'язані з бідністю, безробіттям, нерівністю, екологічною кризою та іншими факторами. Традиційні соціальні організації, такі як благодійні фонди та державні установи, часто не можуть

ефективно вирішувати ці проблеми. Соціальне підприємництво є новим підходом до вирішення соціальних проблем. Соціальні підприємці використовують підприємницькі методи і технології для просування соціальних змін. Вони створюють підприємства, які спрямовані на вирішення конкретних соціальних проблем.

Попри свою актуальність, в Україні не існує законодавчо затверджених понять «соціальне підприємництво», «соціальне підприємство», «підприємства соціальної економіки». Окремою спробою в цьому напрямку можна вважати розгляд проєктів Закону України «Про соціальні підприємства» (№ 10610 від 14.06.2012 та № 2508 від 11.03.2013), але вони так і не були прийняті. Стаття 1 цього Закону визначає, що соціальне підприємство – це юридична особа, створена з метою вирішення соціальних проблем шляхом надання соціальних послуг, створення робочих місць для осіб, які потребують допомоги, або підтримки інноваційних розробок у соціальній сфері. [1] Це закріплення терміну «соціальне підприємництво» на законодавчому рівні було б важливим кроком у розвитку соціального підприємництва в Україні.

Розвиток соціального підприємництва в Україні ускладнено, зокрема, через відсутність чіткої законодавчої бази, яка б регламентувала діяльність соціальних підприємств, а також невизначеністю ключових понять і критеріїв ідентифікації таких підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Соціальне підприємництво є відносно новим напрямком досліджень, але воно швидко розвивається. Дослідження соціального підприємництва здійснюють вчені з різних галузей знань, таких як економіка, менеджмент, соціальна робота, публічне управління, соціологія тощо. Дослідженням соціального підприємництва присвячено багато праць зарубіжних та вітчизняних вчених: С. Алворда, Г. Диза, П. Друкера, М. Дейч, В. Диканя, В. Компанієць, В. Кулькової [2-3]. Ці автори зробили значний внесок у розвиток теоретичних основ соціального підприємництва та дослідження його практичних аспектів. Їхні роботи допомагають зрозуміти сутність соціального підприємництва, його роль у суспільстві та перспективи розвитку, роль громадських, недержавних організацій у його розвитку.

У дослідженнях соціального підприємництва також беруть участь українські вчені. Серед них можна виділити таких: Ольга Кірєєва – автор книги "Соціальне підприємництво: теорія, практика, перспективи" (2017), яка розглядає соціальне підприємництво з економічної та соціальної точок зору. [4] Вікторія Удод – автор книги "Соціальне підприємництво: світовий досвід та українські реалії" (2018), яка порівнює розвиток соціального підприємництва в різних країнах світу та в Україні. [9] Роботи цих українських вчених сприяють популяризації соціального підприємництва в Україні та розробці теоретичних основ його розвитку.

Мета статті (постановка завдання). Дослідити особливості розвитку соціального підприємництва в сучасній Україні. З цією метою необхідно зробити аналіз поточної ситуації та виявити проблеми, що заважають розвитку соціального підприємництва в Україні. Довести необхідність закріплення терміну «соціальне підприємництво» на законодавчому рівні та підтримки з боку держави даної галузі. Розкрити перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні. Запропонувати шляхи подальшого розвитку соціального підприємництва в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія виникнення соціального підприємництва в Україні бере свій початок від другої половини ХХ століття. На той час в Україні активно розвивалися кооперативи, які виконували соціальну функцію. Наприклад, кооперативи інвалідів займалися виробництвом товарів і наданням послуг, що були доступні для людей з обмеженими можливостями. У 1990-х роках в Україні відбулися значні економічні та політичні зміни, які призвели до зростання соціальних проблем. У цей період в Україні також почали розвиватися перші соціальні підприємства, які були спрямовані на вирішення цих проблем. [7] У 2000-х роках розвитку соціального підприємства в Україні сприяло становлення громадянського суспільства та зростання громадянської свідомості. У цей період в Україні було створено ряд організацій, які займалися підтримкою соціального підприємництва. До них належали Центр соціального підприємництва "Соціум" та Асоціація соціальних підприємців України. [5] У 2016 році навчальний курс «Соціальне підприємництво» був вперше запроваджений у Львівській бізнес-школі Українського католицького університету та, як вибірковий, у бакалаврській програмі Школи соціальної роботи Національного університету «Києво-Могилянська Академія»[5].

Наукові розвідки у названій царині сприяли накопиченню та узагальненню результатів дослідження сутності соціального підприємництва вітчизняними науковцями, що дозволило виділити наступні аспекти його інноваційності:

- Використання нових підходів до вирішення соціальних проблем. Соціальні підприємці часто використовують нестандартні підходи до вирішення соціальних проблем, які не використовуються традиційними громадськими організаціями. Наприклад, соціальні підприємці можуть використовувати бізнес-моделі, засновані на принципах соціальної інтеграції, соціальної справедливості або сталого розвитку.

- Впровадження нових технологій. Соціальні підприємці часто використовують інноваційні технології для вирішення соціальних проблем. Наприклад, соціальні підприємці можуть використовувати технології для надання доступних соціальних послуг для освіти та підготовки людей з обмеженими можливостями, для захисту навколишнього середовища.

- Створення нових соціальних цінностей. Соціальне підприємництво може сприяти створенню нових соціальних цінностей, таких як соціальна справедливість, соціальна інтеграція, стале розвиток.

Слід зазначити, що соціальні підприємства мають ряд переваг для економіки країни. Вони можуть:

- Сприяти економічному зростанню. Соціальні підприємства можуть створювати робочі місця, інвестувати в економіку та інновації. Це може призвести до підвищення економічного зростання.

- Знижувати рівень бідності та соціальної нерівності. Соціальні підприємства можуть створювати робочі місця для людей, які потребують допомоги, таких як люди з інвалідністю, малозабезпечені, люди, які виходять з місць позбавлення волі тощо. Це може призвести до зниження рівня бідності та соціальної нерівності.

- Захищати навколишнє середовище. Соціальні підприємства можуть розробляти та впроваджувати нові технології та практики, які сприяють захисту навколишнього середовища. Це може призвести до зниження негативного впливу на навколишнє середовище.

Актуальним для сучасної України в умовах євроінтеграційних процесів є вивчення європейського досвіду соціального підприємництва. Європейська комісія виділяє чотири основні сфери, в яких працюють соціальні підприємства: робоча інтеграція - навчання та інтеграція людей з обмеженими можливостями та безробітних; соціальні послуги - послуги з догляду за дітьми, послуги для людей похилого віку або допомога малозабезпеченим людям; місцевий розвиток територій, що знаходяться в неблагополучних районах - соціальні підприємства в віддалених сільських районах; інше - захист навколишнього середовища, спорт, мистецтво, культура та історичне збереження, дослідження та інновації, захист прав споживачів [9].

В Україні існує три основні організаційні форми соціального підприємництва: Неприбуткові організації: громадські організації, фонди, кооперативи тощо, які займаються підприємництвом у сфері своєї основної діяльності; Товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ): можуть отримувати прибуток, але він повинен спрямовуватися на досягнення соціальної мети; Інші організаційні форми: соціальні підприємства можуть мати і інші організаційні форми, такі як наприклад акціонерні товариства. [6] З одного боку це дає широкий спектр можливостей щодо вибору організаційної форми, з іншого ж боку не дає чітких рекомендацій і таким чином ускладнює сомо розуміння соціального підприємництва і його популяризації.

Законодавчо закріпленого соціального підприємництва як форми господарчої діяльності не існує, хоча ще у 2013 році до Комітету Верховної Ради з питань оподаткування було внесено на розгляд Законопроект "Про соціальні підприємства" який давав наступне визначення соціального підприємства:

"суб'єкт господарювання, утворений юридичними та/або фізичними особами, пріоритетом діяльності якого є досягнення соціальних результатів, зокрема, у сфері охорони здоров'я, освіти, науки, культури, навколишнього середовища, надання соціальних послуг і підтримки соціально вразливих груп населення (безробітних, малозабезпечених, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю та інших встановлених законодавством осіб)" [8]. Закріплення терміну "соціальне підприємництво" на законодавчому рівні є важливим кроком у розвитку соціального підприємництва в Україні. Воно сприяє підвищенню обізнаності про соціальне підприємництво та його позитивний вплив на суспільство.

Крім того законопроект "Про соціальні підприємства" визначає правові та економічні засади створення, функціонування та розвитку соціальних підприємств в Україні. Це могло б створити сприятливі умови для розвитку соціального підприємництва в Україні, особливо в умовах війни та повоєнної відбудови.

Незважаючи на відсутність законодавчої бази, соціальне підприємництво в Україні продовжує розвиватись. Основними факторами, які сприяють розвитку соціального підприємництва в Україні, є: зростання соціальних проблем, зокрема, потреб соціального захисту, медичної допомоги, інклюзивності в Україні тощо. Подальшому розвитку соціального підприємництва сприяє розвиток громадянського суспільства. Війна росії проти нашої країни створює умови перманентної кризи. Кризи виступають каталізатором розвитку соціального підприємництва. Разом з тим, розвиток соціального підприємництва в Україні стикається з рядом проблем, таких як:

-Нестача фінансових ресурсів. Соціальні підприємства часто мають обмежені фінансові ресурси, що може ускладнювати їхню діяльність.

-Недостатня підтримка з боку держави. Державна підтримка соціального підприємництва в Україні є недостатньою.

-Дефіцит кваліфікованих кадрів. Соціальні підприємства часто мають проблеми з набором кваліфікованих кадрів. [10]

Для вирішення цих проблем необхідно запровадити ефективні механізми державної підтримки соціального підприємництва, а також забезпечити підготовку кваліфікованих кадрів для роботи в соціальних підприємствах та формування кадрового резерву. Необхідно сформувати умови, які сприятимуть покращенню взаємодії соціальних підприємств та органів місцевої влади, що забезпечить можливості для спільного розвитку. Наступним етапом є популяризація соціального підприємництва в суспільстві, це допоможе підвищити обізнаність щодо соціального підприємництва і його позитивний вплив на суспільство. Разом з тим, варто зазначити, що соціальні підприємства не можуть вирішити всі соціальні проблеми. Вони є лише одним із інструментів, які можуть бути використані для вирішення цих проблем. Для досягнення значних результатів необхідна співпраця держави, бізнесу та суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження соціального підприємництва є важливим для розуміння сутності соціального підприємництва, його ролі у суспільстві та перспектив розвитку. Розвиток соціального підприємництва в Україні сьогодні можна прискорити шляхом прийняття відповідного закону, що буде чітко регламентувати норми, визначення, критерії, можливі організаційні форми та оподаткування. Слід зазначити, що оподаткування та система пільг для соціальних підприємств зазначених у проєкті закону і є предметом суперечок та стали на заваді прийняття Закону України "Про соціальні підприємства" від 11 березня 2013р. через загрозу зловживань. Але на сьогоднішній день коли всі реєстри та бази цифровізуються зменшуючи вплив «людського фактору» на прийняття рішень, це стає цілком можливим, більш того, необхідним.

Слід зазначити, що розвиток соціального підприємництва підтримує та повністю відповідає цілям сталого розвитку України на період до 2030 року та євроінтеграційним прагненням. Держава потребує розвитку соціального підприємства як важливого елементу соціальної політики та може використовувати його для вирішення низки важливих соціальних питань таких як створення робочих місць для людей з інвалідністю і підвищувати їхню самостійність; надання доступних соціальних послуги, такі як освіта, медичне обслуговування, реабілітація тощо; вирішення низки екологічних питань, наприклад, за допомогою сортування сміття. Потреба у розвитку соціального підприємництва в найближчі роки буде визначатися наступними факторами:

- Зростання соціальних проблем у світі. Соціальні проблеми загострюються локальними воєнними конфліктами. Соціальні проблеми, такі як бідність, безробіття, соціальна ізоляція, будуть продовжувати зростати в найближчі роки. Це створюватиме сприятливі умови для розвитку соціального підприємництва, яке може допомогти вирішити ці проблеми;
- Розвиток технологій. Розвиток технологій може сприяти розвитку соціального підприємництва в таких сферах, як освіта, медичне обслуговування, реабілітація тощо.
- Зміна цінностей суспільства. Зміна цінностей суспільства, зокрема зростання усвідомлення важливості соціальної відповідальності, може сприяти розвитку соціального підприємництва.

В Україні розвиток соціального підприємництва має ряд перспектив. Соціальне підприємництво може стати важливим інструментом вирішення соціальних проблем в Україні, сприяти розвитку економіки та створенню нових робочих місць, особливо в умовах повоєнного відновлення країни.

Література:

1. Проект Закону України "Про соціальні підприємства" від 11 березня 2013р. №2508. URL: [http:// search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG1XO00A.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG1XO00A.html)

2. Березяк, І. І. Зарубіжний досвід та вітчизняні реалії становлення соціального підприємництва [Текст] / І. І. Березяк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка». – 2014. – Вип 25. – С. 31-36
3. Добрава, Н. В. Соціальне підприємництво [Електронний ресурс] / Н. В. Добрава // Економічні інновації. – 2015. – Вип. 59. – С. 112-117. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
4. Кіреєва О. Б. Соціальне підприємство як інструмент державної соціальної політики. – 2011 // [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf).
5. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник / Свинчук А.А., Корнецький А.О., Гончарова М.А., Назарук В.Я., Гусак Н.Є., Туманова А.А. – К: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017 – 188 с.
6. Назарук В. Я. 5 великих можливостей для розвитку соціального підприємництва в Україні. Соціальне підприємництво в Україні. – 2016 // <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/vukraini/156-5-velykykh-mozhlyvostei-dlia-rozvytku-sotsialnoho-pidpriemnytstva-v-ukraini>.
7. Овсянюк-Бердадіна, О. Ф. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації [Текст] / О. Ф. Овсянюк-Бердадіна, Ж. Л. Крисько // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. 6, Ч. 2. – С. 129-132.
8. Смаглий К. Чи потрібен Україні закон про соціальне підприємництво? / К. Смаглий - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/vukraini/135-chy-potriben-ukraini-zakon-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo>.
9. Удодова, В. І. Дослідження досвіду функціонування національних моделей соціального підприємництва [Текст] / В. І. Удодова, В. І. Шаповал // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2013. – № 1042. – С. 105-108
10. European Commission. Growth. Sectors of the Social economy in the EU: Social enterprises. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_en

References:

1. Proekt Zakonu Ukraïni "Pro social'ni pidpriemstva" [The Draft Law of Ukraine "On Social Enterprises"]. (n.d). search.ligazakon.ua Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG1XO00A.html [in Ukrainian].
2. Berezjak, I. I. (2014). Zarubizhnij dosvid ta vitchiznjani realii stanovlennja social'nogo pidpriemnictva [Foreign experience and domestic realities of the formation of social entrepreneurship]. *Naukovi zapiski Nacional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademija», serija «Ekononika» - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy", series "Economics"*, 25, 31-36 [in Ukrainian].
3. Dobrova, N. V. (2015). Social'ne pidpriemnictvo [Social entrepreneurship]. *Ekononichni innovacii - Economic innovations*, 59, 112-117. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> [in Ukrainian].
4. Kireeva, O. B. (2011). Social'ne pidpriemstvo jak instrument derzhavnoi social'noi politiki [Social enterprise as a tool of state social policy]. *ww.dridu.dp.ua* Retrieved from [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf). [in Ukrainian].
5. Svinchuk, A.A., Kornec'kij, A.O., Goncharova, M.A., Nazaruk, V.Ja., Gusak, N.E., Tumanova, A.A. (2017). *Social'ne pidpriemnictvo: vid idei do suspil'nih zmin [Social entrepreneurship: from idea to social change]*. K:TOV «PIDPRIEMSTVO «VI EN EJ» [in Ukrainian].
6. Nazaruk, V. Ja. (2016). 5 velikih mozhlivostej dlja rozvitku social'nogo pidpriemnictva v Ukraïni [5 great opportunities for the development of social entrepreneurship in Ukraine]. *Social'ne pidpriemnictvo v Ukraïni - Social entrepreneurship in Ukraine*. www.socialbusiness.in.ua Retrieved from <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/vukraini/156-5-velykykh-mozhlyvostei-dlia-rozvytku-sotsialnoho-pidpriemnytstva-v-ukraini>. [in Ukrainian].

7. Ovsjanjuk-Berdadina, O. F. (2016). Social'ne pidpriemnictvo jak innovacijnij instrument virishennja suspil'nih problem: peredumovi stanovlennja ta aktivizacii [Social entrepreneurship as an innovative tool for solving social problems: prerequisites for formation and activation]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 6, 2, 129-132 [in Ukrainian].

8. Smaglii, K. Chi potriben Ukraïni zakon pro social'ne pidpriemnictvo? [Does Ukraine need a law on social entrepreneurship?]. *socialbusiness.in.ua* Retrieved from <http://socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-ukraini/135-chy-potriben-ukraini-zakon-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo> [in Ukrainian].

9. Udodova, V. I. (2013). Doslidzhennja dosvidu funkcionuvannja nacional'nih modelej social'nogo pidpriemnictva [Study of the experience of functioning of national models of social entrepreneurship]. *Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu im. V. N. Karazina - Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazina*, 1042, 105-108 [in Ukrainian].

10. European Commission. Growth. Sectors of the Social economy in the EU: Social enterprises. *ec.europa.eu* Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_en [in English].

УДК 371.74

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-109-122](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-109-122)

Дричик Віктор Миколайович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
<https://orcid.org/0000-0002-9017-3989>

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті проаналізований закордонний досвід формування воєнної безпеки в системі публічного управління, зокрема досвід США, Німеччини та Франції. Зазначено, що кожна країна має свої механізми, методи та засоби формування та забезпечення воєнної безпеки. І часто воєнна безпека аналізується з точки зору розвитку збройних сил, оборонно-промислового комплексу, купівлі та розробці інноваційної зброї та засобів захисту військовослужбовців. Разом з тим, країни формують власну воєнну безпеку з урахуванням формування міжнародної безпеки, сучасних глобальних та міжнародних викликів та небезпек, а також враховуючи геополітичної ситуації та воєнні конфлікти в інших країнах. Акцентовано, щореалізовані США на практиці принципи вибудовування політики воєнної безпеки формується системно з урахуванням міжнародної ситуації та разом з союзниками.

Зазначено, що воєнна безпека Німеччини не визначена окремими нормативно-правовими актами, водночас є складовою національної безпеки. Воєнній безпеці відводиться важлива роль у сфері забезпечення міжнародної безпеки та безпекової політики НАТО. Трансформація та зміцнення збройних сил Німеччини демонструє важливість забезпечення воєнної безпеки в Європі та показує, що виключну роль у забезпечення воєнної безпеки відіграють збройні сили та інновації.

У Франції система воєнної безпеки врегульована у Білих книгах. Білі книги мають яскраво виражений «президентський» характер: саме від першої особи як гаранта національної та воєнної безпеки виходить основний імпульс у визначенні політичних пріоритетів. Як показує практика, гідними приводами для оновлення доктрини глави держави зазвичай вважають лише найбільші міжнародні трансформації. Тому у Франції основні документи мають достатньо тривалий середній термін служби та меншою мірою залежить від зміни влади. Головна місія Білих книг полягає у збереженні наступності курсу та підтримці однієї і тієї ж – голлістської – традиції зовнішньої та військової політики Франції. У 2017 р. за рішенням президента було випробувано більш

скорочений формат – Стратегічний огляд, який вдало продовжив серію французьких документів з оборони та безпеки.

Ключові слова: публічне управління, національна безпека, воєнна безпека, міжнародна безпека, організаційно-правове забезпечення воєнної безпеки, збройні сили, ядерне стримування, формування системи стримувань, військова політика, органи державної влади та місцевого самоврядування.

Drychyk Viktor Mykolayovych Graduate student of the Department of Public Management and Administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereyaslav, <https://orcid.org/0000-0002-9017-3989>

SYSTEMATIZATION OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE FORMATION OF MILITARY SECURITY IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The article analyzes the foreign experience of the formation of military security in the system of public administration, in particular the experience of the USA, Germany and France. The author states that each country has its own mechanisms, methods and means of forming and ensuring military security. And military security is often analyzed from the point of view of the development of the armed forces, the defense-industrial complex, the purchase and development of innovative weapons and means of protection for servicemen. At the same time, countries form their own military security taking into account the formation of international security, modern global and international challenges and dangers, as well as taking into account the geopolitical situation and military conflicts in other countries. It is emphasized that the principles of military security policy implemented by the USA in practice are formed systematically taking into account the international situation and together with the allies.

The article states that the military security of Germany is not defined by separate legal acts, but at the same time it is a component of national security. Military security plays an important role in ensuring international security and NATO's security policy. The transformation and strengthening of the German armed forces demonstrates the importance of ensuring military security in Europe and shows that armed forces and innovation play an exceptional role in ensuring military security.

The system of military security in France is regulated the White Papers. White Papers have a pronounced "presidential" character: it is from the first person as the guarantor of national and military security that the main impulse in determining political priorities comes from. As practice shows, only the biggest international transformations are usually considered worthy reasons for updating the doctrine of the head of state. Therefore, in France, the main documents have a fairly long average service life and are less dependent on the change of government. The main

mission of the White Papers is to preserve the continuity of the course and support the same – Gaullist – tradition of French foreign and military policy. In 2017, by presidential decision, a more abbreviated format was tested - the Strategic Review, which successfully continued the series of French defense and security documents.

Keywords: public administration, national security, military security, international security, organizational and legal provision of military security, armed forces, nuclear deterrence, formation of a deterrence system, military policy, state authorities and local self-government.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світоустрою та міжнародних політичних відносин характеризується сукупністю кризових явищ, найгостріші з яких супроводжуються війною, що відбувається на території України.

Забезпечення воєнної безпеки держави полягає у виконанні двох функцій: функції захисту якогось об'єкта, що містить найважливіші цінності держави, та функції цього об'єкта. Існуючі на даний час уявлення про об'єкт воєнної безпеки закріплені законодавчо: це конституційні права, свободи, гідні якості та рівня життя громадян, суверенітет, територіальна цілісність та сталий розвиток територій.

Кожна країна має свої механізми, методи та засоби формування та забезпечення воєнної безпеки. І часто воєнна безпека аналізується з точки зору розвитку збройних сил, оборонно-промислового комплексу, купівлі та розробці інноваційної зброї та засобів захисту військовослужбовців.

Разом з тим, країни формують власну воєнну безпеку з урахуванням формування міжнародної безпеки, сучасних глобальних та міжнародних викликів та небезпек, а також враховуючи геополітичної ситуації та воєнні конфлікти в інших країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення воєнної безпеки, систематизація сучасних загроз воєнній та національній безпеці, закордонний досвід формування та забезпечення воєнної та національної безпеки аналізують: Ю. Барабаш, О. Белов, Ю. Битяк, В. Богданович, О. Бодрук, В. Вішняков, О. Гончаренко, Г. А. Дробах, А. А. Каленського, М. Ковалів, О. Копиленко, Б.Корміч, Г. Костенко, В. Кравченко, М. Криштанович, М. Кучерявенко, Д. Кучма, В. Ліпкан, О. Пархоменко-Куцевіл, Г. Рябоконт, Г. Ситник, Є. Смірнов, М. Цюруп, В. Ясинська та ін.

Метою статті є систематизація закордонного досвіду формування воєнної безпеки в системі публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Воєнна безпека США складається з таких елементів: формування професійних збройних сил, розвиток інноваційної зброї та інших інструментів воєнного захисту, розвиток ядерної зброї, формування міжнародних відносин з іншими країнами.

Військова доктрина США як система офіційних поглядів (установок), що визначають основи забезпечення воєнної безпеки держави та використання збройних сил для досягнення національних цілей та просування національних інтересів, що розкривається в документах, які видаються президентом, міністром оборони та головою комітету начальників штабів, а також у заявах та практичних діях американського військово-політичного керівництва, що відображають його військово-політичний курс, військову стратегію та стратегію розвитку збройних сил. Сутність і змістом військової стратегії США розкривається загалом комплексі офіційних документів. Головними з них є «Стратегія національної безпеки США», «Стратегія національної оборони США» та «Національна військова стратегія США». При цьому геополітичні та геоекономічні аспекти американської військової стратегії висвітлюються у «Стратегії національної безпеки», військово-політичні – у «Стратегії національної оборони», а військово-стратегічні – у «Національній військовій стратегії».

Ключові напрями військової політики США традиційно визначають, виходячи з характеру та ступеня загроз національній та воєнній безпеці. Основні з їх це: міжнародний тероризм; поширення зброї масового ураження та засобів його доставки; збереження конфліктного потенціалу в різних районах світу, створюваного ними у своїх інтересах; становлення окремих держав - центрів глобального та регіонального впливу; наростання боротьби за доступ до світових ресурсів; залежність США від імпорту вуглеводневої сировини; кіберзлочинність; транснаціональна незаконна торгівля зброєю та наркотиками; морське піратство; неконтрольовані міграційні процеси; погіршення стану навколишнього середовища [1].

Загальна спрямованість та характер американського військово-політичного курсу багато в чому визначається підходами США до вирішення проблем глобального характеру, які представляють пряму чи непряму загрозу воєнній безпеці та потребують особливої уваги з боку США як держави, яка претендує на збереження за собою ролі світового лідера.

У будівництві та застосуванні збройних сил пріоритетними напрямками діяльності США є адаптація збройних сил до умов та вимог сучасної обстановки; підтримка їх у готовності до ведення операцій на віддалених театрах воєнних дій; вдосконалення оперативної та бойової підготовки; підвищення ефективності повсякденної діяльності військового відомства. Згідно з доктринальними документами, збройні сили США повинні перебувати у готовності до ведення воєнних дій одночасно проти двох держав, які володіють боєздатними збройними силами.

Пентагоном вирішуються завдання із забезпечення глибокоешелонованої оборони національної території та збереження ядерного арсеналу країни як засоби стримування від нападу на Сполучені Штати, їх союзників та партнерів. На міжнародній арені збройні сили США мають бути готові до

запобігання та стримування потенційних збройних конфліктів; реагування на кризові ситуації, пов'язані з військовою агресією проти США та їх союзників, терористичними та іншими ворожими акціями, стихійними лихами та техногенними катастрофами; а також надання допомоги іноземним державам у нейтралізації загроз внутрішнього характеру.

На тлі несприятливої економічної ситуації одним із пріоритетних напрямів діяльності військового керівництва США стало перебалансування виділених американському військовому відомству коштів у напрямі забезпечення реальних потреб збройних сил та збереження необхідного рівня їхнього фінансування в умовах складної економічної ситуації в країні.

Застосування збройних сил США у XXI столітті матиме такі основні характерні риси: тісна взаємодія на всіх рівнях; націленість для досягнення результативності; формування єдиного інформаційного простору; висока вогнева міць та точність ураження цілей; мобільність експедиційних формувань збройних сил; використання переваги у космосі; можливість застосування ядерної зброї [1].

Створення необхідних заходів для реформування збройних сил технологічного потенціалу планується здійснювати шляхом розвитку та впровадження нових технологій, що сприяють досягненню цілей національної військової стратегії США та реалізації перспективних концепцій застосування збройних сил.

У умовах глобальних небезпек та постійних військових викликів ключовими довгостроковими інтересами США у глобальному масштабі щодо воєнної безпеки декларовано:

- зміцнення оборони країни, захист її громадян (де б вони не знаходилися) та союзників;
- підвищення добробуту громадян США; консолідація американської нації;
- підтримання глобальної стабільності та миру, у тому числі через силу;
- відновлення та посилення впливу США на міжнародні інституції;
- просування американських (демократичних) цінностей та образу життя по всьому світу [2].

Виходячи із заявлених глобальних інтересів як головних пріоритетів у сфері забезпечення воєнної безпеки визначено:

- захист та підтримка основних складових американської могутності (високоосвіченого патріотичного населення, сучасної динамічної економіки, міцної національної оборони та сталої "внутрішньої" демократії);
- безперервне здійснення ефективного стратегічного стримування потенційних противників та запобігання прямим загрозам Сполученим Штатам та їх союзникам;
- перешкоджання доступу конкурентів США до глобальних ресурсів чи домінування у ключових регіонах;

- лідерство та підтримка стабільності та відкритості міжнародної системи, що спирається на сильні демократичні спілки, партнерства, багатосторонні інститути та встановлені правила [2].

Для успішної реалізації зазначених пріоритетів передбачається здійснення комплексних заходів військово-стратегічного характеру, які передбачають, зокрема, подальше вдосконалення глобальної протиракетної системи оборони США; виявлення та стримування радіологічних, хімічних, біологічних та терористичних загроз на ранній стадії; підвищення рівня поінформованості про всі види обстановки шляхом розширення контролю територій, акваторій, повітряно-космічного та кіберпростору; вдосконалення системи управління ризиками та оцінки загроз з одночасним підвищенням ефективності структур та заходів екстреного реагування на надзвичайні ситуації.

Для реалізації концепції «Всеосяжного стримування» США планують використовувати тріаду, призначену для досягнення стратегічних цілей у ході майбутніх бойових дій. Вона включатиме:

- 1) наступальний компонент (як ядерні, так і неядерні засоби повітряного та космічного нападу);

- 2) оборонний компонент (єдину глобальну систему протиракетної та протиповітряної оборони, перспективну систему проти космічну оборону);

- 3) гнучку, здатну до відтворення своїх можливостей інфраструктуру виробництва, зберігання та випробувань ядерної зброї. Для об'єднання компонентів тріади планується збудувати єдину систему управління, розвідки та планування з використанням передових інформаційних технологій.

У ході всебічного аналізу підходів США до забезпечення воєнної безпеки необхідно окремо розглянути роль та місце ядерної зброї у зовнішній політиці США.

В умовах нестабільності та невизначеності розвитку військово-політичної обстановки у довгостроковій перспективі ядерна зброя залишиться для всіх її власників основним засобом забезпечення воєнної безпеки та стримування ймовірного супротивника (коаліції ймовірних супротивників) від широкомасштабної агресії.

В опублікованому у 2018 році «Огляд ядерної політики США» вказується, що США не відмовляються від застосування ядерної зброї у війнах майбутнього і, як і раніше, розглядають її як ключовий інструмент забезпечення гарантованої глобальної переваги. Змінюються тільки форми та способи її застосування.

У свою чергу, в «Огляді стану та перспектив розвитку ядерних сил США-2022» («Ядерна стратегія США») міститься така теза: «У найближчому майбутньому ядерна зброя продовжуватиме забезпечувати унікальний ефект стримування, який не зможе замінити ні один інший елемент військової могутності Сполучених Штатів» [3].

Таким чином, важливим аспектом забезпечення військової безпеки США є ядерна стратегія та формування стримувань за рахунок розвитку ядерного озброєння та захисту.

З урахуванням «різноманіття та непередбачуваного характеру загроз майбутнього», на ядерні сили США покладено такі найважливіші функції:

- запобігання нападу на США як із застосуванням, так і без застосування ядерної зброї;
- гарантування безпеки союзників та партнерів;
- досягнення цілей державної політики США у разі безуспішності стримування іншими способами;
- реагування на загрози «невизначеного майбутнього» [4].

Ці функції взаємопов'язані та доповнюють одна одну. Запобігання поширення ядерної зброї, а також матеріалів та технологій, необхідних для її створення, виключення можливості доступу до них терористів та лідерів "країн-ізгоїв" також є ключовими моментами, якими керуються Сполучені Штати у рамках проведення політики воєнної безпеки.

Окрема роль зовнішньополітичної стратегії Білого дому відводиться тактичній ядерній зброї США у Європі. Наявність американської ядерної зброї у цьому регіоні розглядається США як прямий сигнал будь-якому потенційному противнику про те, що Сполучені Штати здатні до негайної відповіді на ескалацію обстановки, у тому числі із використанням тактичної ядерної зброї [4].

Таким чином, реалізовані США на практиці принципи вибудовування політики воєнної безпеки формується системно з урахуванням міжнародної ситуації та разом з союзниками.

Проаналізуємо формування воєнної безпеки в Європейських країнах.

Німеччина належить до блоку НАТО і її воєнна безпека та воєнна політика пов'язані з воєнної політикою, яку формують країни НАТО.

В умовах значних змін у світовій політиці на сучасному етапі країни Євроатлантичного співтовариства демонструють тенденції щодо зміцнення свого впливу в умовах активного розвитку багатопольярного порядку. З урахуванням цієї тенденції військова політика Федеративної Республіки Німеччина представляє особливий інтерес для політико-академічного аналізу та досліджень.

Авторитет, потенціал і міць ФРН, що зросли за рахунок розвиненої економіки держави, виробничого зростання та політичної лінії, що проводиться з моменту об'єднання Німеччини 3 жовтня 1990 р., дозволили їй зайняти одне з лідируючих місць у складній ієрархії сучасного міжнародного порядку, а також зміцнити свій військовий потенціал та військово-промисловий комплекс [5].

14 червня 2023 р. вперше в історії вийшла у світ Стратегія національної безпеки ФРН [6]. Розробники характеризують безпекову політику Німеччини

як інтегровану, тобто таку, що охоплює всі її аспекти та інструменти. Вона визначається як обороноздатна, стійка до негативних зовнішніх впливів та стійкої до змін довкілля (*wehrhaft, resilient und nachhaltig*). У документі представлено становище Німеччини в Європі та у світі за допомогою аналізу: 1) ідентичності у сфері політики безпеки; 2) цінностей та інтересів; 3) навколишнього простору безпеки.

У Стратегії національної безпеки Німеччини визначені основні пріоритети забезпечення національної безпеки, у тому числі і воєнної безпеки.

Так, у зв'язку з необхідністю захисту та зміцнення демократії федеральний уряд має намір представити стратегію нарощування здібностей протидії гібридним загрозам, стратегію поводження з дезінформацією та розроблювані спільно із земельними органами влади концепції підвищення стійкості в освітніх установах.

Як заявлено в Стратегії, для підвищення економічної та фінансової стійкості та забезпечення безпеки у сфері доступу до сировини розробляються стратегія постачання мінеральної сировини та стратегія імпорту водню. Триває робота над стратегією безпеки космічного простору та зовнішньополітичною кліматичною стратегією. У Стратегії національної безпеки Німеччини висловлюється занепокоєння щодо стану біологічної різноманітності. Тому відповідним концептуальним підходам відводиться центральне місце в стратегії захисту природи [7].

Водночас слід зазначити, що в даний час Німеччина єдина з країн «Великої сімки» не має органу, який координує роботу у сфері безпеки. Різні органи державної влади мають можливість будувати безпеку без взаємного узгодження. Німецькі експерти наголошують, що без створення нового органу Стратегія національної безпеки стане просто безглуздим документом [8].

З 2019 р. розпочався другий етап військової реформи - він повинен проходити по формулі «+++» (тобто паралельне зростання загального призначення, кризового реагування і загальний) і складатися, згідно з задумом німецького політико-військового керівництва з трьох основних фаз.

У ході першої (2019–2023 рр.) підвищена увага приділяється зростанню можливостей ФРН у справі комплектування бригади підвищеної бойової готовності (Very High Readiness Joint Task Force brigade, VJTF) [9].

Бундесвер повинен мати можливість комплектувати не тільки штаб і сухопутну (як це було, зокрема, під час навчань НАТО «Trident Juncture 18» у Норвегії [Trident]) компоненту VJTF, а й інші – військово-морські, військово-повітряні сили, сили спеціальних операцій [9]. Тим самим Німеччина прагне продемонструвати практичну можливість повністю комплектувати «вістря спису» (з'єднання VJTF) ударного угруповання військ НАТО (сили швидкого реагування Альянсу), розташованого у другому стратегічному ешелоні.

Крім того, вже в ході першої фази Люфтваффе має набути здатності самостійно повністю забезпечувати з повітря розгортання та дії угруповань з

провідною участю наземних військ ФРН [9]. Зі з'єднань Бундесмарине основну увагу буде приділено підвищенню можливостей 2-ї оперативної флотилії, призначеної для забезпечення військової присутності у Світовому океані.

У ході другої фази (2024–2027 рр.) бундесвер має досягти можливості грати роль «рамкової нації» у справі комплектування угруповань сил загального призначення, тобто призначених для забезпечення територіальної оборони в Європі. Це означає здатність комплектувати "ядро" сил не тільки швидкого реагування, а й передового розгортання НАТО. Для цього у складі сухопутних військ до 2026 р. має бути створена нова дивізія у складі трьох «важких» (тобто танкових та мотопіхотних) бригад чисельністю до 20 тис. військовослужбовців [9]. Вона формуватиметься на базі 1-ї танкової дивізії. Найбільш імовірним є наступний сценарій: кожна частина танкової дивізії (на рівні бригади і нижче) виділить до 50 % свого особового складу для новостворених частин нової дивізії, натомість отримуючи новобранців. Таким чином створене з'єднання має стати «осьовим» у процесі передового розгортання, дозволяючи на ротаційній основі тримати у їхньому складі у Східній Європі не менше однієї "важкої" бригади.

Складність прогнозування зростання чисельності бундесверу на довгострокову перспективу обумовлена невизначеністю та тими параметрами, на які він повинен вийти під час третьої фази (2028–2031). Так, у складі сухопутних військ буде створено ще дві дивізії та п'ять – сім нових бригад. З високою часткою ймовірності, одна з знову створених дивізій стане «важкою» (також буде формуватися на базі танкової дивізії) та буде виконувати завдання у складі сил швидкого реагування та сил передового розгортання НАТО в Європі. Інша розгортатиметься на базі дивізії швидкого реагування, призначеної для виконання завдань за межами зони відповідальності Альянсу [7].

Таким чином, якщо в ході перших двох фаз (до 2027 р. включно) основна увага буде зосереджена на відтворенні військ для територіальної оборони, то третьої – планується вже паралельний розвиток обох складових бундесверу. Відмінною рисою всіх з'єднань і частин бундесверу – як новостворених, так і тих, що реорганізуються, – є перетворення в міжвидові [10], тобто відбувається збільшення частки непрофільних військ. Так, у складі танкових та мотопіхотних військ будуть збільшені парки армійської авіації (особливо чисельність та склад команд розвідувальних БПЛА), сили спеціальних операцій; будуть створені підрозділи кіберзахисту і при необхідності – морський компонент. Це суттєво підвищить бойові можливості однієї окремої частини (з'єднання). Головне завдання цього полягає в прагненні надати з'єднанням і частинам можливість стати «ядром» багатонаціональних угруповань під егідою НАТО та ЄС як у межах зони відповідальності Альянсу, так і поза нею.

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що воєнна безпека Німеччини не визначена окремими нормативно-правовими актами, водночас є

складовою національної безпеки. Воєнні безпеці відводиться важлива роль у сфері забезпечення міжнародної безпеки та безпекової політики НАТО. Трансформація та зміцнення збройних сил Німеччини демонструє важливість забезпечення воєнної безпеки в Європі та показує, що виключну роль у забезпечення воєнної безпеки відіграють збройні сили та інновації.

Проаналізуємо досвід формування воєнної безпеки у Франції.

У Франції склалася своя практика прийняття основоположних документів у галузі оборони та безпеки. За шістдесят років існування режиму П'ятої Республіки за цією тематикою було затверджено чотири Білі книги – у 1972, 1994, 2008 та 2013 роках. Всім їм були властиві кілька основних тенденцій, що відображають специфіку французького підходу до стратегічного планування.

«Біла книга з питань оборони та національної безпеки» була опублікована 29 квітня 2013 року. Вона закріпила основні напрями військового розвитку Французької Республіки на період 2014-2025 років. Документ базується на трьох основних принципах: захист, стримування, реагування - принципи, що взаємодоповнюють і невіддільні один від одного.

Згідно з новою доктриною, участь французьких збройних формувань може бути як самостійним, наприклад, у рамках контртерористичних заходів, так і в коаліції, у тому числі як провідний учасник [11].

У рамках заходів швидкого реагування "Білою книгою" декларується, що Французькою Республікою будуть підтримуватись сили швидкого реагування (5 000 осіб) з урахуванням можливості розгортання бригади у 2 300 осіб протягом тижня [11].

Розвиток військової сфери базується на чотирьох основних принципах:

- по-перше, підтримання стратегічної автономності Французької Республіки з метою забезпечення собі можливості проводити операції як самостійно, так і як провідний учасник за необхідності забезпечити безпеку та захистити інтереси, у тому числі своїх партнерів;

- по-друге, відповідність збройних сил можливим сценаріям розвитку конфліктів та криз, що передбачає можливість оперативного врегулювання кризових ситуацій. Цей принцип також передбачає наявність розвинених зв'язків з іншими державами в контексті протистояння загрозам, що виникли в еру глобалізації (кіберзагрози, тероризм, природні та техногенні катастрофи);

- по-третє, принцип диференціації сил, спрямованих на підвищення ефективності дій військового контингенту в умовах стримування, оборони чи врегулювання криз;

- по-четверте, співробітництво з партнерами у сфері захисту комунікацій, стримування, зовнішнього втручання та інших задач [11].

Слід зазначити, що на сьогодні «Біла книга з питань оборони та національної безпеки» 2013 року є чинною, водночас необхідні доповнення викладені в новому, стислішому варіанті, – Стратегічному огляді з оборони та національної безпеки.

Зі змістовної точки зору в Стратегічному огляді можна виділити три загальні констатації, на які французьке керівництво планує спиратися у своїй зовнішній та оборонній політиці найближчими роками.

По-перше, якісне погіршення стратегічної ситуації. У перших рядках Стратегічного огляду автори заявляють, що «як у жодній іншій момент після закінчення холодної війни, непередбачуваність сьогодні є «головною рисою», що відбувається у світі» [12].

З їхньої точки зору, головною причиною став вихід на авансцену ряду гравців, які не зважають на звичні норми та інституції. Маються на увазі, з одного боку, недержавні актори, які розширили свій вплив (терористичні угруповання, злочинні картелі тощо), але і, з іншого боку, конкретні держави, які надають перевагу тактиці односторонніх дій, – Росія, КНР [12]. Через дії цих гравців непередбачуваність спостерігається у всіх регіонах, де є хоч будь-які інтереси Франції, зокрема, в Європі, на Близькому Сході та в Сахелі, що різко знижує ступінь захищеності П'ятої Республіки. Крім того, системного характеру вже набули такі ризики як, зокрема, інтенсивні міграційні потоки, кліматичні зміни, боротьба за енергоресурси.

По-друге, виникнення нових загроз та форм суперництва. Розширення впливу зазначених вище гравців змушує говорити про нові, «асиметричні» загрози. Так, в останні роки виявилася вкрай багатоліка природа міжнародного тероризму, оскільки «існуючим джихадистським організаціям вдається адаптуватися та мутувати, незважаючи на невдачі, які вони зазнали». У всьому світі терористи користуються «хаосом, громадянськими війнами або непідконтрольними територіями, щоб закріпитися на нових землях» [12]. У результаті утворився цілий пояс їхньої активності від Сахелю до Південно-Східної Азії, який являє собою прямий виклик безпеки європейських держав, що не вписується в звичні рамки аналізу. Крім того, у світі прискорюється поширення різних видів зброї – як звичайної, так і хімічної, ядерної. У цьому сенсі найбільш небезпечну тенденцію автори Стратегічного огляду вбачають у «поверненні військового суперництва держав», яке, на їхню думку, нав'язують Росія та КНР, що активно модернізують свої збройні сили в усіх напрямках. Робиться припущення про те, що суперництво відбуватиметься одночасно в чотирьох середовищах: морське, повітряне, космічне та цифрове (кожна зі своєю специфікою та методами). Якщо додати до цього ще й технологічну різноманітність, що постійно зростає, то не дивно, що сучасні держави, намагаючись врахувати у своїй зовнішній та оборонній політиці відразу всі змінні, все частіше користуються комплексною (або «інтегральною», «гібридною») лінією поведінки, комбінуючи військові та невоєнні засоби. У свою чергу, це вносить до міжнародної системи ще більшу нестабільність, доводячи її до «повсюдної напруженості» [12].

По-третє, зміцнення стратегічної автономії та європейської співпраці. Через обставини, що склалися перед П'ятою Республікою сьогодні стоять одразу кілька викликів:

- захистити національну територію, морські та повітряні простори;
- зберегти здатність реагувати на будь-яку кризу у зоні свого безпосереднього сусідства;
- закріпити свої переваги над будь-якими недержавними акторами;
- мати адекватний бойовий потенціал у порівнянні з іншими державами [12].

Відповідь на них, як випливає зі Стратегічного огляду, повинен складатися із двох частин. Насамперед, Франції як ніколи необхідна стратегічна автономія – своєрідна свобода рук, «здатність самостійно приймати рішення та діяти для захисту своїх інтересів». З цією метою слід підтримувати традиційно високий рівень дипломатичної активності, а у військовому плані – стимулювати національний військово-промисловий комплекс, проводити своєчасну модернізацію збройних сил та зберігати їхню багатозадачність. Однак, на додаток до власної стратегічної автономії Франція буде прагнути зміцнити і європейську автономію – статус Європи як сильного, незалежного гравця у світі. Для цього необхідно, не відкидаючи формат НАТО, домогтися якомога більшого прогресу у Спільній безпековій політиці оборони, розвиваючи політичну, економічну та наукову оборонну співпрацю країн ЄС на всіх рівнях. Поступово просуваючись по двох треках – національному та європейському, – Франція, на думку авторів Стратегічного огляду, має зберегти своє унікальне становище «європейської держави з глобальними інтересами та відповідальністю» [12].

Таким чином, у Франції Білі книги мають яскраво виражений «президентський» характер: саме від першої особи як гаранта національної та воєнної безпеки виходить основний імпульс у визначенні політичних пріоритетів. Як показує практика, гідними приводами для оновлення доктрини глави держави зазвичай вважають лише найбільші міжнародні трансформації. Тому у Франції основні документи мають достатньо тривалий середній термін служби та меншою мірою залежить від зміни влади. Головна місія Білих книг полягає у збереженні наступності курсу та підтримці однієї і тієї ж – голлістської – традиції зовнішньої та військової політики Франції. У 2017 р. за рішенням президента було випробувано більш скорочений формат – Стратегічний огляд, який вдало продовжив серію французьких документів з оборони та безпеки.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зазначити, що у проаналізованих країнах (США, Франції, Німеччині) підходи до формування воєнної безпеки певною мірою схожі. В цих країнах стратегічна культура, що склалася, передбачає, що політика уряду в галузі оборони та безпеки має бути оформлена у вигляді об'ємного документа, який буде послідовно втілюватися

в життя та іноді переглядатися. Нормативно-правові документи з безпеки та оборони дозволяють уряду публічно заявити про власні пріоритети, позначити для свого суспільства та зовнішніх спостерігачів головні сфери інтересів, межі можливого та допустимого. Керівництво держави використовують доктринальні документи для обґрунтування перегляду військового бюджету, закриття або відкриття найважливіших оборонних проектів. Зазначені держави, принаймні у своїх стратегічних доктринах, вказують на необхідність підвищення ролі дипломатичних служб разом зі зростанням ефективності військової відповіді на різноманітні небезпеки.

Література:

1. The Military Balance 2021. The International Institute for Strategic Studies. London, February 2021.
2. Interim National Security Strategic Guidance. The White House. Washington, march 2021.
3. National Security Strategy. URL: <https://www.whitehouse.gov/wpcontent/uploads/2022/1.0/Biden-HarrisAdministrations-National-SecurityStrategy-10.2022.pdf>
4. Nuclear Posture Review. Office of the Secretary of Defense, February 2018, p. 36.
5. Ewers Peters N.M. Understanding EUNATO cooperation how member states matter. Oxon: Newgen Publishing UK, 2022.
6. Integrierte Sicherheit für Deutschland. Nationale Sicherheitsstrategie der Bundesrepublik Deutschland. 14.06.2023. URL: <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/>
7. Online-Dialog zur „Nationalen Strategie zur biologischen Vielfalt 2030“ gestartet. Bundesamt für Naturschutz. 15.06.2023. URL: <https://www.bfn.de/aktuelles/online-dialog-zurnationalen-strategie-zur-biologischen-vielfalt-2030-gestartet>
8. Bericht: Deutschland bekommt keinen nationalen Sicherheitsrat. URL: <https://www.rnd.de/politik/nationaler-sicherheitsrat-verhandlungen-gescheitert-kzvyycycurcwzmzgvlbfbro7by.html>
9. Bundeswehr-Pläne: Heer soll drei neue Divisionen bekommen. URL: <https://www.dbwv.de/aktuelle-themen/politik-verband/beitrag/news/bundeswehr-plaeneheer-soll-drei-volle-divisionen-bekommen/>
10. Neues Fähigkeitsprofil komplettiert Konzept zur Modernisierung der Bundeswehr Veröffentlichungs. URL: <https://www.bmvg.de/de/aktuelles/neuesfaehigkeitsprofil-der-bundeswehr-27550>
11. Livre blanc sur la défense et la sécurité nationale 2013. Paris.: Direction de l'information légale et administrative, 2013. URL: www.defense.gouv.fr/content/download/206186/2286591/file/Livre-blanc-sur-la-Defense-et-la-Securite-nationale%202013.pdf
12. Revue stratégique de défense et de sécurité nationale 2017. Ministère des Armées, 2017. Pp. 102-103. URL: <https://www.defense.gouv.fr/content/download/514684/8664656/file/2017-RS-def1018.pdf>

References:

1. The Military Balance 2021. The International Institute for Strategic Studies. London, February 2021 [in English].
2. Interim National Security Strategic Guidance. The White House. Washington, march 2021 [in English].
3. National Security Strategy. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/wpcontent/uploads/2022/1.0/Biden-HarrisAdministrations-National-SecurityStrategy-10.2022.pdf> [in English].

4. Nuclear Posture Review. Office of the Secretary of Defense, February 2018, p. 36 [in English].
5. Ewers Peters N.M. Understanding EUNATO cooperation how member states matter. Oxon: Newgen Publishing UK, 2022 [in English].
6. Integrierte Sicherheit für Deutschland. Nationale Sicherheitsstrategie der Bundesrepublik Deutschland. 14.06.2023. Retrieved from <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/> [in German].
7. Online-Dialog zur „Nationalen Strategie zur biologischen Vielfalt 2030“ gestartet. Bundesamt für Naturschutz. 15.06.2023. URL: <https://www.bfn.de/aktuelles/online-dialog-zurnationalen-strategie-zur-biologischen-vielfalt-2030-gestartet> [in German].
8. Bericht: Deutschland bekommt keinen nationalen Sicherheitsrat. Retrieved from <https://www.rnd.de/politik/nationaler-sicherheitsrat-verhandlungen-gescheitert-kzvyycyeurcwzmzgvlbfbro7by.html> [in German].
9. Bundeswehr-Pläne: Heer soll drei neue Divisionen bekommen. Retrieved from <https://www.dbwv.de/aktuelle-themen/politik-verband/beitrag/news/bundeswehr-plaeneheer-soll-drei-volle-divisionen-bekommen/> [in German].
10. Neues Fähigkeitsprofil komplettiert Konzept zur Modernisierung der Bundeswehr Veröffentlichung. Retrieved from <https://www.bmvg.de/de/aktuelles/neuesfaehigkeitsprofil-der-bundeswehr-27550> [in German].
11. Livre blanc sur la défense et la sécurité nationale 2013. Paris.: Direction de l'information légale et administrative, 2013. Retrieved from www.defense.gouv.fr/content/download/206186/2286591/file/Livre-blanc-sur-la-Defense-et-la-Securite-nationale%202013.pdf [in French].
12. Revue stratégique de défense et de sécurité nationale 2017. Ministère des Armées, 2017. Pp. 102-103. Retrieved from <https://www.defense.gouv.fr/content/download/514684/8664656/file/2017-RS-def1018.pdf> [in French].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-123-135](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-123-135)

Іоффе Михайло Володимирович доктор філософії за спеціальністю психологія, приватний підприємець, м. Київ, тел.: (093) 64-54-658, <https://orcid.org/0009-0000-0579-5517>

ПОНЯТТЯ ЛІДЕРСТВА В СУЧАСНІЙ НАУЦІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. В статті розкрито сутність поняття лідерства в сучасній науці державного управління, яке вважається сильним аспектом, завдяки якому вдосконалюється управлінський потенціал та ефективність роботи владних органів. В процесі проведеного дослідження визначено, що недавні напрацювання з проблематики лідерства в публічному управлінні мають спільну ознаку: лідерам непросто дається ефективне функціонування у складних умовах, що притаманні сучасній державній службі, надто коли настає криза або інші організаційні проблеми.

Розкрито сутність поняття «лідерство». З'ясовано, що під даним поняттям слід розуміти діяльність, метою якої є одержання конкретного результату. Таким чином, лідерством у публічно-управлінській діяльності передбачається здобуття максимально ефективних результатів процесу, під час якого вирішуються політичні, економічні, соціальні, культурні завдання. Наведено два аспекти лідерства із врахуванням численних концепцій визначення даного поняття. Наведено складові елементи розвитку лідерства на державній службі та в органах місцевого самоврядування. Визначено, що головне значення лідерства в сучасній науці державного управління полягає в тому, що лідери прагнуть виконувати функцію своєрідних агентів змін, майстерно і постійно налагоджувати взаємозв'язок різних суб'єктів, керуючись партнерськими принципами та спираючись на співпрацю, щоб розв'язувати різні за складністю проблеми.

З'ясовано, що наявність лідерства розцінюється як чинник, що свідчить про стабільність, можливість поєднувати інтереси, які мають різні групи населення. Лідери стають ініціаторами змін та виконують роль вагомих суб'єктів, які успішно впроваджують адміністративну реформу, виступаючи творцем стратегії, обираючи, якими способами її реалізувати. Встановлено обов'язкові вимоги, що стоять перед лідерством які полягають у тісному зв'язку, що поєднує стратегічне та операційне лідерство; стратегічній налаштованості на наявність ініціативи й ентузіазму у співробітників та поваги від виборців; розумінні, що орієнтиром для прозорості, послідовної організаційної культури є співвідношення «службовець/послуга».

Ключові слова: лідер, лідерство, державне управління, елементи, вимоги, публічно-управлінська діяльність.

Ioffe Mykhailo Volodymyrovych Doctor of Philosophy in psychology, private entrepreneur, Kyiv, tel.: (093) 64-54-658, <https://orcid.org/0009-0000-0579-5517>

THE CONCEPT OF LEADERSHIP IN THE MODERN SCIENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The article reveals the essence of the concept of leadership in the modern science of public administration, which is considered a strong aspect thanks to which the management potential and the efficiency of the work of power bodies are improved. In the course of the conducted research, it was determined that recent developments in the issue of leadership in public administration have a common feature: it is not easy for leaders to function effectively in the complex conditions inherent in modern public service, especially when a crisis or other organizational problems arise.

The essence of the concept of "leadership" is revealed. It was found that this concept should be understood as an activity, the purpose of which is to obtain a specific result. Thus, leadership in public management activity involves obtaining the most effective results of the process during which political, economic, social, and cultural tasks are solved. Two aspects of leadership are given, taking into account numerous concepts of the definition of this concept. The constituent elements of leadership development in the civil service and in local self-government bodies are given. It was determined that the main importance of leadership in the modern science of public administration is that leaders strive to perform the function of a kind of agents of change, skillfully and constantly establish the relationship of various subjects, guided by partnership principles and relying on cooperation to solve various problems the complexity of the problem.

It was found that the presence of leadership is regarded as a factor that indicates stability, the ability to combine the interests of different population groups. Leaders become initiators of change and play the role of important subjects who successfully implement administrative reform, acting as the creator of the strategy, choosing in what ways to implement it. Mandatory requirements for leadership have been established, which consist in a close connection combining strategic and operational leadership; strategic attitude to the presence of initiative and enthusiasm among employees and respect from voters; understanding that the reference point for a transparent, consistent organizational culture is the "employee/servant" ratio.

Keywords: leader, leadership, public administration, elements, requirements, public management activity.

Постановка проблеми. В реаліях ХХІ сторіччя чи не найголовніший фактор, яким обумовлене успішне функціонування організацій, – це лідерство.

Нині багато країн світу, серед яких – і розвинені, й ті, які займаються зміцненням власної конкурентоспроможності на світовій арені, зосереджують увагу якраз на розвитку лідерства.

В лідерстві закладені ознаки явища, яке містить низку аспектів. Прояв його феномену, лідерських відносин отримують вияв постійно і скрізь, якщо люди, зібравшись у групу, беруться за вирішення якихось проблемних питань і бажають отримати спільний результат. Таку діяльність фіксують у межах кожної з царин життя суспільства (політики, економіки, науки, культури тощо), та в мікро- й макросередовищі, в яких співпрацюють люди (починаючи відносинами в невеликих колективах і закінчуючи управлінням державою та міжнародними справами), в межах формальних і неформальних взаємин. У зв'язку з цим неможливо чітко й однозначно сформулювати термін «лідерство». В цьому разі розмова присвячена організаційному лідерству, або лідерству в межах формальних організацій, зокрема державному управлінні. В лідерстві міститься осердя, з якого випливає належне демократичне врядування (democracy governance), новітня концепція управління. Лідерство вважається сильним аспектом, завдяки якому вдосконалюється управлінський потенціал та ефективність роботи владних органів.

Лідерству, що виявляється в царині державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, в нинішніх реаліях належить особлива роль. Якщо розглядати контекст адміністративної реформи, яку проголосив Президент України, лідерство бачиться одним із найголовніших складових, від яких залежить, чи успішним будуть подальші розвиток та модернізація державної служби і служби у структурах місцевого самоврядування, оскільки саме ефективний лідер здійснює значущий вплив на успішну і злагоджену роботу всієї команди, завдяки йому вона спроможна вирішити будь-яке завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми лідерства досліджували такі науковці як Л. Балабанова, Л. Гогіна, Н. Гончарук, В. Ковальчук, Ю. Ковбасюк, О. Крушельницька, Д. Мельничук, П. Петровський, Т. Підлісна, О. Сардак, Р. Сибірна, А. Сибірний, Р. Сторожев, Ю. Сурмін, В. Толкованов, В. Трощинський та інші.

Метою статті є розкриття сутності поняття лідерства в сучасній науці державного управління.

Виклад основного матеріалу. Світові країни докладають чимало зусиль, аби модернізувати державну службу. Одним із напрямків такої трансформації якраз і виступає цілеспрямоване намагання розвивати лідерство, яке сприятиме реальним позитивним змінам, тривалому та стабільному результаті. Лідерством передбачено, що будуть дотримані конкретні цінності та принципи роботи, які мають відношення й до управління в цілому, й до управління, яке поширюється на людські ресурси, зокрема. Відтак у лідерстві вбачають стан, якому можна навчитися і який схильний до

розвитку, йдеться як про рівень особистості, так і про рівень організації чи державної служби загалом.

Американський дослідник С. Фернандес спробував розробити інтегративний підхід до лідерства у сфері державного управління. Він зазначає, що організації державного управління змушені працювати у середовищі, сповненому зовнішніх обмежень і тиску. Життєво важливою характеристикою ефективного державного лідера є можливість отримувати підтримку виборців з метою просування нових програм і пом'якшення потенційної критики. Це вимагає відносно високого рівня політичної кмітливості [1].

Більшість людей вважають лідерство важливим, незважаючи на те, в якій галузі воно реалізується. Бізнес завдяки результативному лідерству отримує якісніші товари та ефективніші послуги; тут відчують єдність, працівники реалізують особистий розвиток, вони більш задоволені; запроваджуються інновації, присутній креативний підхід та ресурс, щоб підвищувати організаційну культуру.

Державним управлінням у будь-якій із країн відіграється важлива роль. В зоні його відповідальності перебуває координація всіх державних заходів та основні послуги, які надаються населенню країни. Тож від державного управління цілком залежить нормальна урядова діяльність. Загалом громадськість сприймає ефективність уряду на основі чинників роботи галузі державного управління. На те, наскільки ефективно надаються послуги в галузі державного управління, безпосередньо впливає діяльність управлінців, на яку, в свою чергу, чинять вплив численні фактори, обумовлені, зокрема, стилем лідерства та мотивацією.

Багато вчених та дослідників зазначають, що лідер – це не просто людина, яка сама знає і вміє; це людина, яка здатна вести за собою людей в екстраординарних умовах до екстраординарних цілей. І саме здатність вести за собою людей є ключовою частиною сентенції, оскільки саме люди є тим ресурсом, потенціалом, який треба розвивати та спрямовувати. Шлях до ефективної моделі управління державою лежить через кардинальне переосмислення ролі, відповідальності та інструментів діяльності безпосередньо керівників-лідерів – тих, хто вестиме зміни та скеровуватиме інших на досягнення спільної мети. В сьогоdnішніх українських реаліях успішна робота залежить не стільки від додержання формальних інструкцій та володіння академічними знаннями, скільки від наявності стратегічного бачення у лідерів, гнучкості у сприйнятті речей і пошуку розв'язків складних завдань, відкритості до змін та готовності щоденно навчатися, аби завжди «бути на вістрі». Тому одним з пріоритетів державного управління та роботи на державній службі сьогодні є забезпечення лідерства – розвиток та «виращування» тих, хто може вести за собою інших задля досягнення чітко сформульованих завдань [2].

Нині питання лідерства та розвитку лідерського потенціалу знаходяться в центрі уваги науковців та практиків, які усвідомлюють їх важливість для здійснення ефективного управління та розвитку демократії. На відміну від традиційних підходів до визначення феномену лідерства, в яких він розглядався у контексті обраності, місця в ієрархічній структурі влади, соціального статусу, психологічно-соціальних характеристик тощо, сучасне розуміння лідерства трактує його як нову якість управління людськими ресурсами, в якій засадничими є знання та вміння оперативно реагувати на суспільні зміни, приймати відповідні рішення, брати на себе відповідальність за їх реалізацію. Лідерство є однією з сучасних концепцій управління, що актуалізована в системі публічного управління. Змістовність будь-якої концепції визначається комплексом ключових положень та понять, що дають змогу спрямовувати дослідження у визначеному напрямі [3].

Вітчизняний дослідник П. Петровський зазначає, що раціональне управління – це така система керівництва, коли досягається максимальний ефект у вирішенні економічних, політичних, культурних завдань, здатність гнучко й ефективно впливати на діяльність людей, сприяти успіху в досягненні мети рішень. Раціональне управління вимагає чіткого окреслення мети діяльності, обов'язків кожного керівника [4].

Р. Сибірна, А. Сибірний вважають, що лідерство – це процес внутрішньої соціально-психологічної організації, управління діяльністю команди, впливу на працівників, який супроводжується зміною уявлень і цінностей останніх, активізацією вищих потреб у новаторстві, досягненні, творчості, самоактуалізації [5].

Л. Балабанова у своїй роботі розглянула лідерство, як своєрідний процес, з допомогою якого одна особистість може впливати на поведінку та рішення інших осіб, тому під його розумінням лідерство є вузьким поняттям, яке певною мірою охоплює лише вплив на іншу людину, проте радіус його реалізації не може обмежитись лише впливом, адже воно використовується для вирішення різних завдань, в тому числі й управління [6].

Розкриваючи сутність поняття «лідерство», Н. Гончарук акцентує на таких його складниках, як феномен лідера, принцип лідерства та інститут лідерства. На її думку, феномен лідера полягає у визнанні природних психофізичних, розсудливо-розумових та розпорядчо-організаційних відмінностей людей. Принцип лідерства ґрунтується на діяльності відповідним чином організованих великих і малих соціальних груп, що формує тип владних відносин у групах та між суспільними групами. Інститут лідерства – це визнання ієрархічного способу організації політичного життя суспільства, що характеризується існуванням певних установ, наділених владними повноваженнями та виконуючих специфічні функції. Відтак, лідерство характеризується процесами впливу в групах або організаціях і спрямоване на координацію групових дій і відносин у процесі досягнення групової мети [7].

Коли ми говоримо про керівників-лідерів на державній службі, слова «лідер», «лідерство» привертають увагу своєю динамічністю та уособлюють рух до самовдосконалення. Лідерство – це талант, здатність, які можна і слід розвивати задля переконання, спонукання інших, вести за собою задля досягнення певних цілей [8]. Можна говорити про безліч показників результативності діяльності будь-якої організації, але якщо там немає лідерства, то ця організація приречена на невдачу в перспективі. Лідер (від англ. “leader” – ведучий, перший, такий, що йде попереду) – особа в якій-небудь групі (організації), що має значний, визнаний авторитет, вплив, який виявляється як дії, що управляють; член групи, за яким вона визнає право приймати відповідальні рішення в значущих для неї ситуаціях, тобто найавторитетніша особа, що відіграє центральну роль в організації спільної діяльності й регулюванні взаємин у групі [9].

Дослідниками було виділено чотири ролі лідерства, особливо актуальні в органах публічної влади. Перші три ролі (підзвітність, дотримання правил і політична лояльність) – це підходи, специфічні для бюрократії, пов’язані із зобов’язаннями лідерів у межах цієї системи. Четвертий (управління мережею) був доданий, щоб визнати важливість управління мережами та популярність, яку мережі набувають у державному секторі. Лідер може переходити від однієї ролі до іншої залежно від ситуації, а чотири підходи є складниками більшої конструкції «державного лідерства» [10].

Науковці, які досліджують публічне управління, оперують двома протилежними думками про те, яку роль відіграє лідерство в публічній царині. Ті, хто віддають перевагу ринковим підходам у питанні надання публічних послуг, переконані, що завдяки йому поліпшуються ефективність та підзвітність. Прихильниками ж громадських інтересів наголошується на прогалинах в економічному індивідуалізмі, вони переконані, що державним службовцям мають давати вказівки політики й законодавці. Незважаючи на їхні основні орієнтири, вчені діляться попередженням, що демократичний процес може бути під загрозою через потужне лідерство, вони висловлюють застереження, що лідери часом зазнають моральних ризиків. Недавні дослідження лідерства в публічному управлінні мають спільну ознаку: лідерам не просто дається ефективне функціонування у складних умовах, що притаманні сучасній державній службі, надто коли настає криза або інші організаційні проблеми.

Важливі питання щодо вирішення унікальних проблем, із якими мають справу публічні управлінці, повинні бути включені в загальну теорію державного лідерства: основні демократичні цінності сучасних державних лідерів; трансформаційний акцент на захисті прав, розвитку й утриманні професійних кадрів; розподілений характер державних керівних посад, який характеризує сьогодишню державну службу. Нова теорія державного лідерства, підтримувана зазначеними ключовими принципами, визнає дедалі

складніші структури та взаємозв'язки всередині організацій і між ними, підвищений рівень складності та додаткові обмеження демократичної системи з неоднозначними цілями, з якими державні лідери повинні боротися. Об'єднання цих напрямів у єдину теорію лідерства забезпечує міцну основу, на якій можливе навчання публічних управлінців, що дозволить реалізувати лідерство й очікувати його результатів [11].

Зазвичай із лідерством асоціюються фізичні особи, середовищем діяльності яких виступає комерційна галузь. Пороте, згідно з концепцією лідерства в державному управлінні, фіксується наявність власного набору специфічних проблемних аспектів. Приміром, за свідченням результатів досліджень, небагато державних службовців позитивно відгукуються про політику та практичну діяльність свого керівництва та стосовно інформації, яка надається їм управлінням про те, який стан справ у їхніх структурах. Цими та іншими факторами обумовлюється готовність сучасних та майбутніх лідерів в урядових організаціях адаптуватися й розуміти свою роль і якою вона може бути.

Уже ранні праці, в яких досліджувалася тема лідерства в державному управлінні, дійшли висновку, що через існування відмінностей у осіб, які стали керівниками, та варіанти життєвих циклів організацій виникли практично безконечні перестановки та комбінації.

Історичний досвід суспільно-політичного життя засвідчує, що феномен лідерства вкорінений у самій природі людини та суспільства, що лідерство базується на природних потребах людського суспільства. Ці потреби диктуються необхідністю самоорганізації, упорядкування життєвого укладу і поведінки людей із метою забезпечення їхньої життєдіяльності. Таке впорядкування досягається завдяки вертикальному управлінню, верхівкою якого і є лідер. Аналізуючи численні концепції визначення лідерства, вважаємо за можливе виділити два аспекти цього феномена:

1) визначення формально-посадового статусу лідера, пов'язаного з володінням владою. Даний аспект має ключове значення для оцінки індивіда як політичного лідера.

2) виявлення суб'єктивної діяльності лідера з виконання покладеної на нього соціально-політичної ролі. Другий аспект зумовлює лише збереження владної посади, а також служить для оцінки лідера як результативного або нерезультативного, великого або ординарного, успішного або банкрута, доброго або злого тощо [12].

Поняття лідерства розширилося у зв'язку з появою сучасних викликів у публічному управлінні, зумовлених національними особливостями та чинниками зовнішнього середовища. За останні десятиліття темпи розвитку у світі стали швидшими завдяки мінливим умовам зовнішнього середовища. Тому майбутній лідер повинен відповідати цим викликам і володіти новими компетенціями та навичками. Лідерство у прикладному відношенні є складним

поняттям, що включає якості, якими повинен володіти лідер (навички оцінки, якісні характеристики та поведінкові компетенції) [13]. Разом з тим сучасному лідерству потрібна відповідність до нинішніх викликів, які спричинили різноманітні зовнішні чинники, нові тренди й напрямки. Одним із цих викликів можна вважати здійснення державних реформ на теренах численних світових держав.

Лідерство в публічному секторі було пов'язане з поєднанням навичок і компетенцій, які підтримують особистий вплив, визначення мети та напрямів, стратегічне мислення, отримання максимальної віддачі від людей, навчання та власне вдосконалення. Таким чином, державні службовці були залучені в більш традиційні навчальні заходи, такі як курси, семінари, коучинг і консультування, рольові ігри та симуляції. Водночас вплив різних стилів керівництва більшою мірою залежить від контекстуальних факторів, таких як культурне та соціальне середовище, у якому працює установа державного сектору [14].

Нинішньому лідерству в публічному управлінні притаманні риси демократичного лідерства, яке складається з демократичної поведінки лідерів та впливає на демократизацію суспільства в цілому. Наявність лідерства розцінюється як чинник, що свідчить про стабільність, можливість поєднувати інтереси, які мають різні групи населення. Лідери стають ініціаторами змін та виконують роль вагомих суб'єктів, які успішно впроваджують адміністративну реформу, виступаючи творцем стратегії, обираючи, якими способами її реалізувати. Розвивати парадигму лідерства в публічному управлінні – означає виконувати надважливу роботу, спрямовану на те, щоб зміцнювався управлінський потенціал суспільства, адже його рішення відіграватимуть важливу роль у сталому розвитку держави. В дослідженнях теми лідерства у системі публічного управління повинне міститися врахування теоретичних, інституційних, психологічних, ціннісних, історичних та інших аспектів. Якщо розглядати методологію, завдяки якій майбутні лідери публічного управління формують знання, уміння й навички, вона має керуватися демократичними принципами та навчальними методиками, що допоможуть у формуванні громадянських та управлінських компетенцій: уміння розв'язувати комплексні проблемні питання щодо професійних аспектів та інноваційної діяльності й формувати нові знання чи практики; уміння встановлювати й вирішувати соціально важливі системні проблемні питання в головних секторах діяльності, що обумовлюють потребу створити нові знання та прогресивні технології.

Основними завданнями розвитку лідерства на державній службі є: становлення та розвиток вищого корпусу державної служби, створення інституціональних передумов для проведення реформи державної служби та державного управління, сталості і наступності функціонування системи державної служби, а також її оперативного реагування на вимоги та виклики,

що виникають у зв'язку з процесами суспільної трансформації, економічного розвитку, європейської інтеграції України. Складовими елементами розвитку лідерства на державній службі та в органах місцевого самоврядування є:

- ефективна комунікація та мистецтво ведення переговорів;
- стратегічне управління людськими ресурсами з орієнтацією на досягнення результатів;
- проведення ефективних реформ;
- розвиток особистісного потенціалу та впровадження профілів компетентності посад на державній службі [15].

Лідерство є одним із ключових елементів успіху подальшого розвитку державної служби, адже ефективний лідер спроможний забезпечити успішну та злагоджену роботу структурних підрозділів, здатності досягати встановлених цілей. Використання потенціалу лідерства в управлінні змінами включає такі взаємопов'язані елементи: розвиток лідером власних інформаційних і комунікативних каналів всередині та поза публічним органом при максимальному використанні потенціалу вже сформованих формальних комунікативних систем; генерація впевненості у здатності публічного органу здійснити бажані зміни з відповідними представниками керівництва на основі розвитку комунікації й організаційної культури; розвиток здатності сприйняття публічного органу в перспективі для знаходження оптимальних шляхів реалізації цілей проведення змін; створення умов для індивідуального розвитку управлінців, яке може бути гарантією особистісної відповідальності за сприйняття змін середовища та поява нових можливостей для підвищення ефективності проведення організаційних змін; формування спільного бачення сфер діяльності та рівня професіоналізму ключових фахівців, котрі у сукупності визначають успіх проведення змін. Управлінське лідерство забезпечує підтримку та розвиток компетентності фахівців за допомогою спеціальних програм удосконалення організаційної культури; досягнення згоди з партнерами та іншими зацікавленими організаціями щодо майбутньої програми проведення організаційних змін; узгодження аспектів, які безпосередньо зачіпають інтереси цих організацій; формування команд та організація навчання командних методів діяльності для представників усіх рівнів управління [16].

Проаналізувавши проблематику лідерства, ми встановили відповідні позиції, які займає лідер у структурній площині державного управління. Зупинимось на кожній детальніше:

1) Лідер виступає як політик – лідером визначається коло поведінкових особливостей в конкретному структурному підрозділі органів державного управління, зокрема в певній групі людей, їхні методи й мета. За такого підходу бажане досягається з використанням кількох джерел: вказівки «згори», яку керівник надсилає підлеглому, причому лідерам інших структурних підрозділів надається право голосу; вказівки «знизу», коли безпосередня

ініціатива йде від самої групи. Водночас лідеру постійно доводиться нести відповідальність за свої рішення, триматися автономно та залишатися на важливому місці у групі.

2) Лідер – це стратег, оскільки йому нерідко доводиться розробляти політику, методи й засоби, щоб її запроваджувати. Лідерів під час цього потрібно продумувати всі кроки і планувати дії на довготривалу перспективу.

3) Лідер – це адміністратор, очевидно, що він найчастіше координує роботу, якою займається установа, організація, група і т.д. Не важливо, чи ним самим розробляються напрямки, за якими здійснюватиметься діяльність, чи ним отримуються доручення від вищих керівників, він обов'язково мусить контролювати виконання.

4) Лідер – це експерт. Цій людині має бути притаманна компетентність у будь-якій сфері, вона постійно має володіти достовірною інформацією.

5) Лідер – це взірець, його наслідують, він уособлює майбутнє і доносить мотивацію іншим реалізувати цей образ. В цьому випадку основне завдання – бути тим, хто надихає колег, щоб вони працювали якомога краще.

6) Лідер – це представник, офіційна особа, мета якої – презентувати й захищати інтереси групи та комунікувати із зовнішнім середовищем від її імені.

7) Лідер – це регулятор, він регулює офіційні взаємовідносини в колективі.

8) Лідер – це посередник. Виступає як третейський суддя й миротворець, завданням якого є зробити так, щоб між сторонами була налагоджена взаємодія, він мусить надати допомогу в аналізі ситуації, розумітися на відмінностях у поглядах, побачити, якими справжніми інтересами керуються люди у своїх діях, позиціях та баченні, усвідомлювати, що саме кожна сторона вважає важливим, та запропонувати точки дотику, які будуть використані в формуванні спільного взаємовигідного рішення.

9) Лідер – це відповідальна людина. Він особисто відповідає за те, з якими результатами завершить справу його команда.

З урахуванням вищевикладеного, ми можемо стверджувати, що під лідерством слід розуміти діяльність, метою якої є одержання конкретного результату. Таким чином, лідерством у публічно-управлінській діяльності передбачається здобуття максимально ефективних результатів процесу, під час якого вирішуються політичні, економічні, соціальні, культурні завдання. Це сприяє тому, що лідери прагнуть виконувати функцію своєрідних агентів змін, майстерно і постійно налагоджувати взаємозв'язок різних суб'єктів, керуючись партнерськими принципами та спираючись на співпрацю, щоб розв'язувати різні за складністю проблеми. Рушійна сила, яка рухає розвиток системи управління, полягає в ефективності, що прагне досягти суспільно значущих цілей та цінностей. Саме цінності є умовою того, що адаптація людини до сучасних життєвих обставин відбувається на високому рівні.

Висновки. Отже, організаційне лідерство в галузі державного управління має власну концепцію, п'ять головних складових якої, зрозумілих організаційними лідерами та застосованими, аби діяльність була результативною, полягають у наступному: життєздатності організації; повазі виборців; ентузіазмі співробітників; стратегічному лідерстві й операційному лідерстві. Між усіма цими необхідними компонентами існує взаємозв'язок. Завдяки їм поліпшуються результати, отримані співробітниками й виборцями. В такому випадку організаціям вдається налагодити більшу ефективність, відтак вони можуть бути забезпечені як економічною, так і моральною підтримкою. Три обов'язкові вимоги, що стоять перед лідерством і яким воно має відповідати, полягають у:

- 1) тісному зв'язку, що поєднує стратегічне та операційне лідерство;
- 2) стратегічній налаштованості на наявність ініціативи й ентузіазму у співробітників та поваги від виборців;
- 3) розумінні, що орієнтиром для прозорості, послідовної організаційної культури є співвідношення «службовець/послуга».

Література:

1. Fernandez S. Developing and Testing an Integrative Framework of Public Sector Leadership: Evidence From the Public Education Arena. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2005. Vol. 15 (2). URL: <http://www.pmrnet.org/conferences/georgetownpapers/Fernandez.pdf>.
2. Толкованов В. Розвиток лідерства на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування як один з пріоритетних напрямів реалізації адміністративної реформи в Україні. *Вісник державної служби України*. 2012. № 1. С. 6-9.
3. Сторожев Р.І. Стан дослідження проблеми лідерства у вітчизняній та зарубіжній літературі. *Держава та регіони*. 2017. № 3 (59). С. 21-25.
4. Петровський П.М. Методологія наукового дослідження в галузі державного управління : навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2015. 240 с.
5. Сибірня Р.І., Сибірний А.В. Психолого-концептуальні підходи до лідерства. *Науковий вісник*. 2018. № 1. С. 106-113.
6. Балабанова Л.В., Сардак О.В. Управління персоналом: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. С. 87-92.
7. Гончарук Н.Т. Лідерство як якісна характеристика особистості чи інституції. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 1. С. 5-13.
8. Крушельницька О.В., Мельничук Д.П., Управління персоналом: навчальний посібник. Київ, «Кондор», 2003, 180 с.
9. Ковбасюк Ю.В., Трощинський В.П., Сурмін Ю.П. Енциклопедичний словник з державного управління. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
10. Tummers L., Knies E. Measuring public leadership: Developing scales for four key public leadership roles. *Public Administration*. 2016. № 94 (2). P. 43-451.
11. Kellis D.S., Ran B. Modern leadership principles for public administration: Time to move forward. *Journal of Public Affairs*. 2013. № 13 (1). P. 130-141.
12. Гогіна Л.М. Компетенції та компетентності в державній службі України: до проблеми понятійного апарату. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/08glmppa.htm>.
13. Van Wart M. Dynamics of leadership in public service: Theory and practice. *Public administration : handbooks*. 2014. 520 p.

14. Orazi D.C., Turrini A., Valotti G. Public sector leadership: new perspectives for research and practice. *International Review of Administrative Sciences*. 2013. № 79 (3). P. 486–504.

15. Толкованов В., Ковальчук В. Основні результати реалізації програми розвитку лідерства. *Вісник Державної служби України*. 2012. № 4. С. 9-15.

16. Підлісна Т.В. Сучасні підходи до розвитку лідерства в органах публічної влади. *Право та державне управління*. 2021. № 2. С. 158-164.

References:

1. Fernandez, S. (2005). Developing and Testing an Integrative Framework of Public Sector Leadership: Evidence From the Public Education Arena. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 15 (2). Retrieved from <http://www.pmrnet.org/conferences/georgetownpapers/Fernandez.pdf> [in English].

2. Tolkovanov, V. (2012). Rozvytok liderstva na derzhavni sluzhbi ta sluzhbi v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia yak ody z prioritytnykh napriamiv realizatsii administratyvnoi reformy v Ukraini [Development of leadership in the civil service and service in local self-government bodies as one of the priority areas of implementation of administrative reform in Ukraine]. *Visnyk derzhavnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the State Service of Ukraine*, 1, 6-9 [in Ukrainian].

3. Storozhev, R.I. (2017). Stan doslidzhennia problemy liderstva u vitchyzniani ta zarubizhnii literaturi [The state of research on the problem of leadership in domestic and foreign literature]. *Derzhava ta rehiony – State and regions*, 3 (59), 21-25 [in Ukrainian].

4. Petrovskiy, P.M. (2015). *Metodolohiia naukovo doslidzhennia v haluzi derzhavnoho upravlinnia* [Methodology of scientific research in the field of public administration]. Lviv : LRIDU NADU [in Ukrainian].

5. Sybirna, R.I., & Sybirnyi, A.V. (2018). Psykholoho-kontseptualni pidkhody do liderstva [Psychological and conceptual approaches to leadership]. *Naukovyi visnyk – Scientific Bulletin*, 1, 106-113 [in Ukrainian].

6. Balabanova, L.V., & Sardak, O.V. (2011). *Upravlinnia personalom* [Personnel management]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

7. Honcharuk, N.T. (2010). Liderstvo yak yakisna kharakterystyka osobystosti chy instytutu [Leadership as a qualitative characteristic of an individual or an institution]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 1, 5-13 [in Ukrainian].

8. Krushelnytska, O.V., & Melnychuk, D.P. (2003). *Upravlinnia personalom* [Personnel management]. Kyiv: «Kondor» [in Ukrainian].

9. Kovbasiuk, Yu.V., Troshchynskiy, V.P., & Surmin, Yu.P. (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia* [Encyclopedic dictionary of public administration]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

10. Tummers, L., & Knies, E. (2016). Measuring public leadership: Developing scales for four key public leadership roles. *Public Administration*, 94 (2), 43-451 [in English].

11. Kellis, D.S., & Ran, B. (2013). Modern leadership principles for public administration: Time to move forward. *Journal of Public Affairs*, 13 (1), 130-141.

12. Hohina, L.M. Kompetentsii ta kompetentnosti v derzhavni sluzhbi Ukrainy: do problemy poniatiinoho aparatu [Competences and competences in the civil service of Ukraine: to the problem of the conceptual apparatus]. Retrieved from <http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/08glmpa.htm> [in Ukrainian].

13. Van Wart, M. (2014). *Dynamics of leadership in public service: Theory and practice*. Public administration [in English].

14. Orazi, D.C., Turrini, A., & Valotti, G. (2013). Public sector leadership: new perspectives for research and practice. *International Review of Administrative Sciences*, 79 (3), 486-504 [in English].

15. Tolkovanov, V., & Kovalchuk, V. (2012). Osnovni rezultaty realizatsii prohramy rozvytku liderstva [The main results of the implementation of the leadership development program]. *Visnyk Derzhavnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the State Service of Ukraine*, 4, 9-15 [in Ukrainian].

16. Pidlisna, T.V. (2021). Suchasni pidkhody do rozvytku liderstva v orhanakh publichnoi vlady [Modern approaches to the development of leadership in public authorities]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*, 2, 158-164 [in Ukrainian].

УДК: 342.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-136-144](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-136-144)

Качан Яна Віталіївна кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та публічної служби, Академія праці, соціальних відносин та туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-4078-7747>

АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ.

Анотація. Стаття присвячена адаптивному управлінню в Україні в умовах війни. Проаналізовано нормативно-правові акти прийняті в час війни щодо особливостей організації трудових відносин публічних службовців, та щодо діяльності військових адміністрацій та їх посадових осіб.

Проаналізовано погляди науковців щодо можливості створення кадрового резерву та підготовки переліку актуальних професій для кандидатів на державну службу з урахуванням професійної освіти фахівців, їхнього минулого досвіду роботи і, звичайно, безпосереднього місця роботи. Висловлюємо занепокоєння, що спрощення умов призначення державних службовців певним чином порушує основні принципи державної служби, а саме стабільність та професіоналізм.

Також наголошуємо на нагальності відновлення резерву на державну службу. Описуємо особливий адміністративно-правовий статус місцевих військових адміністрацій. Це пов'язано з тим, що, крім специфіки утворення та припинення своєї діяльності, місцеві військові адміністрації наділяються додатковими повноваженнями щодо сприяння та забезпечення реалізації заходів правової системи та перебувають у подвійному підпорядкуванні залежно від повноважень, які вони здійснюють.

Проаналізовано, що майбутня перемога України в віроломній російсько-українській війні обумовлюватиме необхідність кардинальної модернізації та адаптації системи публічного управління, це пов'язано з тим, що чинна модель не відповідає принципам національної єдності та централізації, містить залишки старих радянських методів управління регіональним розвитком, не вирішує проблему розподілу повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування в контексті синергії в адміністративній системі, не передбачає заходів із запобігання виникненню кризових явищ та не враховує зовнішні фактори загрози.

Ключові слова: органи публічної влади, органи місцевого самоврядування, державний службовець, військові адміністрації, воєнний стан.

Kachan Yana Vitaliivna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Acting Head of the Department of Public Administration and Public Service, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-4078-7747>

ADAPTIVE MANAGEMENT IN UKRAINE DURING WAR: PROBLEMS OF THE PUBLIC SERVICE

Abstract. The article is devoted to adaptive management in Ukraine in the conditions of war. The normative legal acts adopted during the war regarding the peculiarities of the organization of labor relations of public servants and the activities of military administrations and their officials have been analyzed.

The views of scientists regarding the possibility of creating a personnel reserve and preparing a list of relevant professions for candidates for public service, taking into account the professional education of specialists, their past work experience and, of course, the immediate place of work, were analyzed. We express concern that the simplification of the conditions for the appointment of civil servants in a certain way violates the basic principles of the civil service, namely stability and professionalism.

We also emphasize the urgency of restoring the public service reserve. we describe the special administrative and legal status of local military administrations. This is due to the fact that, in addition to the specifics of the formation and termination of their activities, local military administrations are given additional powers to facilitate and ensure the implementation of measures of the legal system and are under dual subordination depending on the powers they exercise.

It has been analyzed that the future victory of Ukraine in the treacherous Russian-Ukrainian war will necessitate a radical modernization and adaptation of the public administration system, this is due to the fact that the current model does not correspond to the principles of national unity and centralization, contains remnants of the old Soviet methods of managing regional development, does not solves the problem of distribution of powers between state authorities and local self-government bodies in the context of synergy in the administrative system, does not provide for measures to prevent the occurrence of crisis phenomena and does not take into account external threat factors.

Keywords: public authorities, local self-government bodies, civil servant, military administrations, martial law..

Постановка проблеми. Адаптація управління в Україні є одним із стандартів розвитку сучасного суспільства, особливо в період війни. У зв'язку з такою ситуацією керівникам усіх рівнів необхідно формувати високоосвічені та конкурентоспроможні спільноти, команди, і проблема полягає в створенні дієвої платформи для розвитку критичних навичок публічних службовців.

Серед першочергових завдань, які вимагають негайного реагування є: організації трудових відносин в період воєнного стану, особливості діяльності військових адміністрацій та їх посадових осіб, заходи безпеки в умовах війни, дотримання кібербезпеки та кібергігієни та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність управління в Україні наразі є одним з ключових питань для вітчизняних вчених, в своїх роботах його досліджували: Молошна О. Л., Колесникова К. О., Атаманчук Г.В., Гаврилишин Б.Д., Гарсія Дж., Чандлер Дж. Проте, публічне управління в умовах війни є абсолютно новою темою для вітчизняної науки і потребує подальшої розробки.

Мета статті є комплексний аналіз публічної служби та адаптація її діяльності в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Нові виклики завжди складні, вони створюють нові проблеми та загострюють існуючі кризи. Війна-це виклик, який вимагає ефективного функціонування адміністративної системи для того, щоб зовнішні загрози не зруйнували країну з середини.

Для того, щоб проаналізувати специфіку функціонування управління в умовах війни та показники його ефективності, необхідно визначити, що розуміється під поняттям "державне управління". У цьому контексті державне управління-це механізм формування та реалізації державної політики на всіх рівнях.

Існуючі механізми регулювання кадрових процесів унеможливають розвиток професійного потенціалу працівників та його більш ефективне використання.

Результатом є зниження професіоналізму службовців, зменшення довіри населення до органів місцевого самоврядування та відтік компетентних кадрів. Довіра населення до органів місцевого самоврядування знижується, спостерігається відтік компетентних кадрів. У цьому контексті особливо гостро стоїть питання якості професійної підготовки кадрів.

Це проблема, пов'язана з якістю професіоналізації службовців публічної служби, їхніми професійними та особистими вимогами.

Незважаючи на війну, що триває в Україні, процес професіоналізації в системі є досить активним, оскільки було вжито багато інституційних заходів та прийнято багато нормативно-правових актів. Однак. Існує нагальна потреба у перегляді існуючих методів залучення службовців до професійної діяльності.

Існує нагальна потреба у перегляді існуючих методик залучення, навчання та професійного формування працівників до професійної діяльності.

Управління персоналом є складним і багатогранним процесом, від якого значною мірою залежить функціонування ефективної системи державної служби і який потребує організаційного забезпечення, управління. Механізми забезпечення цього процесу є дуже важливими.

На механізми забезпечення цього процесу впливає багато факторів, зокрема, адаптація нових форм і методів професіоналізації до сучасних змін у суспільстві.

Основним завданням державного управління завжди залишається регулювання та вдосконалення форм і методів управлінської діяльності. В демократичній країні воно відповідає за впровадження стратегії сталого розвитку країни та забезпечення прав і свобод людини. В більшості вітчизняних досліджень по темі ефективності державного та публічного управління вчені зазначають ряд недоліків, які були притаманні публічному управлінню в Україні:

- корумпованість;
- наявність колізій та внутрішніх суперечливих елементів;
- недосконале законодавче регулювання;
- кадрові кризи, брак компетенцій у службовців;
- недостатній рівень прозорості та відкритості;
- нечіткість розмежування політичної та адміністративної сфер;
- недосконалість механізму політичного та адміністративного контролю.

Всі зазначені фактори є деструктивними елементами в організації ефективної системи публічного адміністрування. І вирішення згаданих проблем залишається актуальним навіть в умовах війни, в іншому випадку актуалізується загроза виникнення кризи публічного управління, що здатне практично паралізувати державу при наявності зовнішнього тиску агресора. Адже саме публічне адміністрування передбачає «функціонування універсального організаційно-правового механізму виявлення, узгодження і реалізації суспільних потреб та інтересів, формування прав та обов'язків учасників суспільних процесів та їх взаємовідносини в правовому полі» [4].

Публічне управління покликане здійснювати практичний, організуючий і регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, збереження або перетворення [2].

Загалом, сьогодні можна говорити про «широке» і «вузьке» розуміння публічного управління. В широкому сенсі, під публічним управлінням розуміють сукупність усіх видів діяльності держави, у вузькому – діяльність, що здійснюється у сфері виконавчої влади [3].

Як зазначає в своїх дослідженнях Г. Атаманчук: «в суспільних відносинах, різноманітних видах діяльності й багатоманітних соціальних ролях держава управляє не всіма, а тільки тими їх проявами, сторонами і взаємозв'язками, які мають значення для всього суспільства, відносяться до реалізації загальних потреб, інтересів та цілей» [4].

В історичній же ретроспективі ми можемо говорити про зміну управлінської ролі держави по відношенню до тих чи інших сфер суспільної життєдіяльності на різних етапах історичного розвитку суспільства. Управління набуває державно-організованих форм, які обумовлені функціями та методами впливу на соціальні відносини. [5].

Первинну роль в ньому відіграє організація системи державного управління, та робота щодо налагодження життєдіяльності суспільства в цілому, забезпечення його цілісності і безпеки, задоволення загально-соціальних проблем [2].

Таким чином, безпосередньо управління здійснюють органи державної виконавчої влади, в системі яких діє розподіл функцій, в основі якого знаходяться сфери впливу, рівень владних повноважень, мета діяльності та організаційні форми її здійснення [1].

Війна в Україні не просто ускладнила виконання своїх посадових обов'язків публічними службовцями, а подекуди унеможливила їх виконання безпосередньо на робочих місцях.

Однією з головних ролей державних службовців є забезпечення функціонування державних інституцій. Державні службовці відповідають за виконання завдань, пов'язаних з формуванням та реалізацією політики, законодавчою ініціативою та виконавчою владою. Державні службовці забезпечують стабільність та ефективність роботи уряду та інших адміністративних інституцій. Як виконавці, державні службовці забезпечують виконання законів і нормативно-правових актів, прийнятих органами влади.

Крім того, державні службовці відіграють важливу роль у зміцненні демократії та розвитку верховенства права. Вони забезпечують дотримання принципу верховенства права та гарантують, що дії органів влади відповідають Конституції та законам. Державні службовці зобов'язані служити інтересам громадян і відстоювати принципи верховенства права, які сприяють створенню справедливого і рівного суспільства.

Інша важлива роль державних службовців полягає у забезпеченні стабільності та ефективності державних інституцій. Державні службовці повинні розвивати та вдосконалювати системи управління, забезпечувати оптимальне використання ресурсів та прозорість і відкритість державних процесів. Вони повинні сприяти впровадженню інновацій та сучасних управлінських практик, які позитивно впливають на діяльність державних інституцій та підвищують їхню ефективність.

Державна служба відіграє важливу роль у розвитку суспільства та забезпеченні добробуту громадян. До її функцій належать розробка та реалізація соціальних програм, захист прав та інтересів найменш захищених верств населення, надання якісних послуг сфері охорони здоров'я та освіти. Виконання функцій державної служби сприяє створенню сприятливих умов для розвитку підприємництва та інноваційного потенціалу.

Державна служба координує міжнародне співробітництво та інтеграцію України у світове співтовариство. Державні службовці ведуть переговори та укладають міжнародні договори, сприяють реалізації зовнішньо-політичних ініціатив України. Державні службовці представляють Україну на міжнародних форумах та в дипломатичних місіях, зміцнюють міжнародні позиції України та сприяють залученню інвестицій і технологій.

Важливим завданням державних службовців є підтримка громадянського суспільства та заохочення громадян до участі в державному управлінні. Очікується, що державні службовці створюватимуть умови для взаємодії з організаціями громадянського суспільства, надаватимуть доступ до інформації та забезпечуватимуть участь громадян у процесах прийняття рішень. Це сприяє відкритості та демократії в управлінні і дозволяє громадянам брати активнішу участь у суспільному житті.

В умовах війни, залежно від ситуації в регіоні та функцій, які виконує в цей час орган, свої повноваження він може виконувати в різних форматах. Адаптація публічної служби для збереження власного життя та найбільшої ефективності виконання посадових обов'язків.

Позитивним в цьому ключі став доволі тривалий досвід із забезпечення ефективної роботи публічних службовців за межами адміністративних будівель, який було набуто за час пандемії COVID19.

При виникненні загрози для переходу на дистанційний режим роботи службовцю достатньо усно або за використанням засобів телекомунікаційного зв'язку звернутись до безпосереднього керівника та керівника самостійного структурного підрозділу з відповідною пропозицією щодо зміну формату роботи. Єдиною умовою переходу є здатність підтримувати постійну комунікацію з безпосереднім керівником та виконувати власні функції з максимальною ефективністю.

При переході на дистанційну роботу публічний службовець отримує перелік завдань на визначений термін, а його безпосередній керівник здійснює моніторинг та контроль виконання встановлених завдань. При відсутності спроможності виконувати поставлені завдання чи підтримувати на належному рівні ефективність своєї роботи, службовцю доцільно оформити простій, щоб надати можливість забезпечити поставлені завдання іншими спеціалістами.

Адже система прийому публічних службовців на роботу під час війни теж додала в гнучкості і тепер охочі матимуть змогу без конкурсу зайняти відповідні посади (за умови підтвердження кандидатами наявності громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами, передбаченими законодавством).

А вже після припинення воєнного стану, протягом наступних 6 місяців, на ці посади буде оголошено відповідні конкурси. Окремою проблемою є робота публічного управління на тимчасово окупованих територіях та в районах ведення активних бойових дій. В населених пунктах де зруйновано чи порушено інфраструктуру й логістику виникають не лише питання про забезпечення потреб населення та організації для них максимально безпечних умов, але й про поводження з документами, питання евакуації, створення гуманітарних коридорів, продовольчу логістику. [1]

Наразі, згідно з заявами Національного агентства України з питань державної служби, в більшості подібних населених пунктів система публічного

управління частково адаптувалася до критичних умов, представляючи нашу державу в тилу ворога, ставши на захисті національних інтересів. В місцях ведення активних бойових дій, відповідно до частини п'ятої статті 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», було створено військово-цивільної адміністрації. В таких адміністраціях до публічних управлінців на різні посади відбулась доукомплектація військово-службовцями військових формувань, особами рядового і начальницького складу правоохоронних органів, які наділені спеціальними навичками а досвідом. [1]

Це ще один фактор, який сприяє підвищенню ефективності публічного управління під час війни. Ще одним фактором є організація професійного навчання публічних службовців через систему підвищення кваліфікації. Адже війна часто ставить такі задачі, з якими спеціалісти в цій сфері жодного разу не стикались. Тому, організація навчання та обміну досвідом, поширення позитивних практик та надання конкретних алгоритмів вирішення пов'язаних з війною проблем – сьогодні це особливо актуальний вектор в роботі публічного управління в Україні. Оновлення змісту та форм навчання та можливостей службовців брати участь у відповідних навчальних програмах наразі є особливо нагальним завданням/

Якщо розглянути той факт, що протягом періоду дії воєнного стану законодавець більше намагається внести кардинальні зміни в діяльність публічних службовців, а не адаптувати їхню діяльність під умови що ми маємо, то виникають певні ризики:

По-перше, не враховується, що в під час війни в Україні наявні різні типи територій: тиллові, прифронтові, фронтові, окуповані, деокуповані тощо. Особливості кожного типу території та мають визначати підходи та особливості правового регулювання публічної служби на них.

По-друге, містить ризики навіть спрощена законом процедура призначення. Її особливості полягають у тому, що з метою оперативного залучення до виконання роботи нових працівників, а також усунення кадрового дефіциту та браку робочої сили роботодавець може укласти з новими працівниками строкові трудові договори у період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника. Але в складних для держави воєнних умовах, коли зростає безробіття та скорочуються робочі місця, можливі зловживання та суб'єктивні працевлаштування «своїх» на посади публічної служби.

По-третє, таким чином виникає ризик нівелювання стабільності публічної служби та втрати публічними службовцями гарантій цієї стабільності в тих ситуаціях, коли такої загрози не мало бути. І замість консолідації системи публічної служби в умовах війни отримуємо її розбалансування.

По-четверте: аспект концептуального характеру. І, можливо, цей аспект менше цікавить окремо взятого публічного службовця, втім, є важливим для

функціонування як системи державної служби, так і системи служби в органах місцевого самоврядування в цілому. [2]

Авжеж нардепи прийняттям закону намагалися подолати кадровий дефіцит, щоб швидко заповнювати посади державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Закон підлаштовує норми про тривалість робочого часу та часу відпочинку до умов воєнного стану. А також врегульовує питання неможливості своєчасно виплатити заробітну плату публічним службовцям унаслідок ведення бойових дій.

Тому, дійсно, під час дії воєнного стану багато норм про особливості організації трудових відносин підходять і для вирішення низки проблемних питань проходження публічної служби.

Висновки. Підсумовуючи, сьогодні йдеться про вирішення основних проблем адаптації управління в Україні та роботу над створенням інтегрованої та незалежної системи державного управління.

Вирішення основних проблем державного управління в Україні та адміністративної системи, створення ефективної системи управління фінансами.

Створення ефективної системи управління фінансами-це розробка системи відповідальності за порушення, забезпечення високого рівня професійних кадрів та робота над створенням інтегрованої та незалежної системи державного управління.

Це включає розробку системи відповідальності за порушення, забезпечення високого рівня професіоналізму персоналу та підвищення якості адміністративних послуг.

Однак війна в несла свої корективи, і підвищення професійних навичок публічних службовців зараз є першочерговим завданням. Необхідно забезпечити адаптацію та ефективність управління в умовах війни.

Література:

1. Миколюк А. В. Публічне управління в умовах військового стану: питання ефективності : Механізми публічного управління/ Випуск 29/– Київ : 2022.
2. Цалко Т. Р., Невмержицька С.М. Концепція розвитку публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки країни / Удосконалення системи публічного управління в Україні: проблеми, механізми та перспективи: монографія / за заг. ред. проф. А.О. Касич. Київ, КНУТД, 2021. 240 с.
3. Цалко Т. Р., Невмержицька С. М. Виконавська дисципліна у державному управлінні в умовах трансформації та діджиталізації. Економіка та держава. 2020. № 12. С. 114-120. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.12.114
4. Borchardt K. European Commission, Directorate-General for Communication. The ABC of EU law. Publications Office, 2018. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2775/953190>
5. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland hat am 23. Mai 1949. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf>.

References:

1. Mykoliuk A. V. (2022) Publichne upravlinnia v umovakh viiskovoho stanu: pytannia efektyvnosti [Public administration under martial law: the issue of efficiency] : *Mekhanizny publichnoho upravlinnia/Mechanisms of public administration* /Vypusk 29/– Kyiv [in Ukraine]

2. Tsalko T. R., Nevmerzhytska S.M. (2021) Kontsepsiia rozvytku publichnoho upravlinnia v konteksti zabezpechennia natsionalnoi bezpeky krainy [The concept of public administration development in the context of ensuring the country's national security] / *Udoskonalennia systemy publichnoho upravlinnia v Ukraini: problemy, mekhanizmy ta perspektyvy: monohrafiia - Improving the system of public administration in Ukraine: problems, mechanisms and prospects: monograph* / za zah. red. prof. A.O. Kasych. Kyiv, KNUTD, [in Ukrainian]. [in Ukraine]
3. Tsalko T. R., Nevmerzhytska S. M. (2020) Vykonavska dystsyplina u derzhavnomu upravlinni v umovakh transformatsii ta didzhytalizatsii. [Executive discipline in public administration in the conditions of transformation and digitalization] *Ekonomika ta derzhava. - Economy and the state* №12[in Ukraine]
4. Borchardt K. European Commission, Directorate-General for Communication. The ABC of EU law. Publications Office, 2018. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2775/953190>
5. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland hat am 23. Mai 1949. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf>.

УДК: 351:32

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-145-154](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-145-154)

Климосюк Андрій Сергійович кандидат юридичних наук, керівник проєктів, Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей», <https://orcid.org/0000-0001-5017-3231>.

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ АКТИВІВ ОСІБ, ЩОДО ЯКИХ ЗАСТОСОВАНО САНКЦІЇ

Анотація. Публічне управління санкційними процесами є важливою складовою забезпечення національної безпеки України. Фактичне становлення санкційної політики України почалось у зв'язку з російською агресією та окупацію Криму та Донбасу у 2014 році, коли було ухвалено Закон України «Про санкції». Однак державна санкційна політика не була системною, а санкції накладались як реакція на певні ситуативні загрози.

Нова віха розвитку інституту санкцій та зміна підходів до реалізації державної санкційної політики пов'язана з новими загрозами національній безпеці через повномасштабне вторгнення росії у 2022 році. Значна активізація санкційних процесів супроводжувалась низкою змін до законодавства, покликаних очистити українську економіку від впливу країни-агресора та її пособників та створити додаткове фінансове джерело для компенсації шкоди та відбудови. З метою закріплення можливості пропорційної відповіді на воєнні злочини та масові руйнування, завдані росією, було ухвалено запровадити новий виключний вид санкції, яка передбачає стягнення активів в дохід держави. Такий механізм став єдиним у світі, коли за допомогою санкцій стало можливим експропріювати власність пособників агресії.

У статті проаналізовано механізм реалізації санкції у виді стягнення активів в дохід держави. Досліджена його організаційно-правова складова, зокрема система уповноважених на застосування такої санкції органів та законодавство, яке регулює зміст відповідних управлінських рішень. Приділено увагу інформаційно-комунікаційному механізму застосування такої санкції. Виявлені основні недоліки механізму реалізації санкції у виді стягнення активів та напрями удосконалення державної санкційної політики у цій сфері.

Ключові слова: санкції, санкційна політика, стягнення активів, конфіскація.

Klymosyuk Andriy Serhiyovych PhD in Law, Project Coordinator, Analytical Center "Institute of Legislative Ideas", <https://orcid.org/0000-0001-5017-3231>

THE MECHANISM OF IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF RECOVERY OF ASSETS OF PERSONS SUBJECT TO SANCTIONS

Abstract. Public management of sanctions processes is an important component of ensuring Ukraine's national security. The actual formation of Ukraine's sanctions policy began in connection with the Russian aggression and occupation of Crimea and Donbas in 2014, when the Law of Ukraine "On Sanctions" was adopted. However, the state sanctions policy was not systematic, and sanctions were imposed as a reaction to certain situational threats.

A new milestone in the development of the sanctions institution and a change in approaches to the implementation of the state sanctions policy is associated with new threats to national security due to Russia's full-scale invasion in 2022. The significant intensification of sanctions processes was accompanied by a number of legislative changes designed to clear the Ukrainian economy of the influence of the aggressor country and its accomplices and to create an additional financial source for damage compensation and reconstruction. In order to secure the possibility of a proportional response to war crimes and massive destruction caused by Russia, it was decided to introduce a new exceptional type of sanction that provides for the recovery of assets into the state's revenue. Such a mechanism became the only one in the world when it became possible to expropriate the property of the accomplices of aggression through sanctions.

The article analyzes the mechanism of implementation of the sanction in the form of asset forfeiture to the State. The author examines its organizational and legal component, in particular, the system of bodies authorized to apply such sanctions and the legislation regulating the content of relevant management decisions. The author pays attention to the information and communication mechanism for applying such a sanction. The author identifies the main shortcomings of the mechanism for implementing the sanction in the form of asset forfeiture and the ways to improve the State sanctions policy in this area.

Keywords: sanctions, sanctions policy, asset recovery, confiscation.

Постановка проблеми. Уже майже 2 роки в Україні застосовується свого роду унікальний інструмент стягнення приватних активів пособників агресії. Цей механізм є багатокomпонентним та відрізняється від механізму застосування інших санкцій. До реалізації санкції стягнення залучено багато суб'єктів, які мають різні функції та повноваження. Однак, незважаючи на формування певної практики, публічне управління цим процесом має свої недоліки, які не дозволяють говорити про високу ефективність реалізованої державної санкційної політики. Дослідження вказаних питань в контексті публічного управління процесом стягнення є важливим для розуміння механізму застосування цієї санкції і його критичних аспектів, а також визначення перспектив удосконалення державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здебільшого тема санкцій була предметом аналізу вчених-правників, таких як Р. Абдуллаєва, який присвятив дисертаційне дослідження правовому регулюванню санкцій у праві ЄС [1], Ю. Блажевича, який досліджував санкції та міжнародно-правову відповідальність держав [2], Ю. Малишевої, яка досліджувала санкції Ради Безпеки ООН [3]. Натомість аспекти публічного управління санкційними процесами є малодослідженими в Україні, зокрема й щодо санкції стягнення.

Метою статті є дослідження механізму реалізації санкції у виді стягнення активів в дохід держави.

Виклад основного матеріалу. Президент США Вудро Вільсон так говорив про санкції: «Застосуйте цей економічний, мирний, тихий, смертельний засіб, і не буде потреби в силі» [4]. Однак, як показав час, одних лише санкцій було недостатньо аби зупинити найбільшого сучасного агресора на європейському континенті - росію, яка безпідставно розв'язала руйнівну війну проти України.

На сучасному етапі, санкції уже не розглядаються лише як спосіб змінити поведінку порушника. Наразі санкції застосовуються як певний негативний наслідок за вже вчинені таким порушником дії. Також важливою метою санкцій є демонстрація можливих наслідків та переконання інших не порушувати норми міжнародного права і не здійснювати підтримку країни-агресора. Більшою мірою вказане реалізується шляхом застосування такого виду санкцій як стягнення активів у дохід держави, яка є найсуттєвішим правообмеженням у порівнянні з іншими видами санкційних заходів.

Санкція стягнення була запроваджена у травні 2022 року шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про санкції» [5] (далі - Закон) та деяких інших законодавчих актів як реакція на воєнні злочини росії та масове знищення цивільної інфраструктури на території України.

За своєю природою така санкція передбачає експропріацію (конфіскацію) власності фізичних чи юридичних осіб, які створили суттєву загрозу національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України або значною мірою сприяли вчиненню таких дій іншими особами.

Передумовами застосування цієї санкції є: 1) період дії правового режиму воєнного стану; 2) попереднє накладення санкції у виді блокування активів особи. Закон також визначає широкий перелік підстав, тобто діянь, за які до особи може бути застосована санкція у виді стягнення.

На відміну від інших санкцій, стягнення активів застосовується у судовому провадженні, адже передбачає безповоротне стягнення, по факту, конфіскацію, яка, відповідно до ст. 41 Конституції України [6] може бути застосована виключно за рішенням суду у

Оскільки стягнення активів відбувається у кілька етапів, пропонуємо розглянути механізм її реалізації відповідно до них.

Суб'єктом, уповноваженим *ініціювати* санкцію у виді стягнення в дохід держави активів є Міністерство юстиції, яке подає відповідну позовну заяву до Вищого антикорупційного суду [7, с. 61], якщо наявні відповідні передумови, вказані вище.

Однак для того, аби скласти таку позовну заяву Мін'юст має розшукати та встановити приналежність активів підсанкційній особі. Згідно з ч. 8 ст. 5 Закону, Міністерство юстиції вживає заходів щодо виявлення та розшуку активів фізичних та юридичних осіб, зазначених у відповідних рішеннях РНБО (про санкцію у виді блокування). До цього процесу воно може залучати інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування [5]. Усвідомлюючи важливість комунікації з іншими органами, особливо органами правопорядку, Мін'юст ухвалив низку спільних наказів, які визначають порядок отримання інформації, зокрема з Службою безпеки України, Офісом Генерального прокурора, Національним антикорупційним бюро України, Державним бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки, а також з Національним агентством з питань запобігання корупції та Агентством з розшуку та менеджменту активів. У них визначений порядок надання інформації на запити Мін'юсту. Вважаємо такий підхід досить ефективним.

Слід зазначити, що закон жодним чином не регулює порядку подання позовів про стягнення. Таким чином, Мін'юст на власний розсуд визначає порядковість та необхідність застосування стягнення до тої чи іншої особи. Надання такої дискреції має свої переваги та недоліки. Позитивним є те, що процес ініціювання такої санкції є гнучким, а Мін'юст може в кожному конкретному випадку визначати чи достатньо доказів для задоволення позову чи варто підготувати кращу доказову базу, або ж виявити більше заблокованих активів. Недолік такого підходу у тому, що Мін'юст може цілком законно, маючи інформацію про активи підсанкційної особи не подавати відповідний позов про стягнення, що створює додаткову суспільну напругу. Прикладом цього є конфіскація активів російського олігарха Фрідмана, позовна заява по якому ще досі так і не подана, не дивлячись на звернення громадськості [8].

На застосування санкції у виді стягнення уповноважений Вищий антикорупційний суд (далі - ВАКС). Особливості судового провадження по таким справам визначені у ст. 283-1 Кодексу адміністративного судочинства України [9]. Такі справи розглядаються в порядку адміністративного судочинства та є особливою формою інституту конфіскації без обвинувального вироку суду, відомим у світі як Non-conviction based forfeiture. Дещо схожий механізм уже функціонує в Україні та стосується цивільної конфіскації необґрунтованих активів [10].

У судовому процесі суд розглядає доводи сторін, зокрема встановлює факти зв'язку визначених в позовній заяві активів з підсанкційною особою, а також наявність визначених у Законі підстав для застосування такої санкції.

Зважаючи на матеріальну складову такого заходу, вважаємо цілком допустимим його застосування поза кримінальним провадженням, за спрощеною процедурою в межах адміністративного судочинства. Це робить таку конфіскацію ефективною та дає змогу досягти поставлених цілей у законний спосіб під належним контролем суду [11].

Станом на кінець 2023 року було винесено 32 рішення ВАКС щодо застосування санкції у виді стягнення, які стосувались конфіскації українських активів колаборантів, російських олігархів, пропагандистів, ректорів університетів, політиків та інших пособників російської агресії [12].

Вважаємо, що судове провадження щодо такого стягнення жодним чином не замінює собою інших процесів щодо притягнення до юридичної відповідальності, а такі провадження можуть йти паралельно, адже переслідують різну мету. На практиці, механізм санкційної конфіскації демонструє свою ефективність завдяки швидкій процедурі. Наприклад, завдяки застосуванню санкції стягнення до активів президента-втікача Януковича, його резиденція “Межигір’я” [13], яка 10 років була арештована в межах кримінального провадження, змогла оперативно повернутись у власність держави.

Наступним етапом реалізації державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції є *імплементація* застосованої ВАКС санкції.

Відповідно до ч. 3 ст. 5-1 Закону, уповноваженим органом щодо визначення порядку та способу виконання рішення ВАКС про стягнення є Фонд державного майна України (далі - ФДМУ). Слід зазначити, що до запровадження відповідних законодавчих змін, існувала не зовсім ефективна практика, коли вказане повноваження реалізовував Кабінет Міністрів України. Тоді на винесення рішення КМУ про спосіб та виконання рішення ВАКС могло піти декілька місяців, а переважна більшість активів спрямовувалась у той же ФДМУ. Зараз же, стягнуті активи передаються ФДМУ протягом п’яти робочих днів з дня набрання законної сили вищезазначеним рішенням суду.

Існує 2 варіанти можливих дій ФДМУ щодо стягнутих активів: або орган здійснює управління ними, або реалізує їх. Однак, перед цим ФДМУ проводить низку заходів, зокрема здійснює державну реєстрацію активів, вносить відомості у відповідні реєстри, вносить зміни до установчих документів, проводить опис активів тощо.

Відповідно до Постанови КМУ від 21 листопада 2023 р. № 1233 способами управління стягнутими активами можуть бути: 1) управління корпоративними правами; 2) передача активів в оренду; 3) закріплення активів на праві господарського відання за підприємствами, що належать до сфери управління Фонду; 4) передача активів до статутного капіталу господарського товариства, управління корпоративними правами держави щодо якого здійснює Фонд державного майна; 5) передача активів до сфери управління інших суб’єктів управління [13].

Все ж, пріоритетною метою є реалізація стягнутих активів, адже, відповідно до Закону, грошові кошти, отримані в результаті реалізації таких активів, зараховуються до Державного бюджету України та спрямовуються до фонду ліквідації наслідків збройної агресії. Тобто, передбачається спеціалізоване використання отриманих коштів саме на потреби відбудови.

Однак зараз з цим спостерігаються проблеми. Фактично, до вказаного фонду надходять лише кошти, стягнуті з банківських рахунків, а інші активи довгий час не можуть бути реалізовані. За майже 2 роки застосування вказаного механізму, лише 1 актив був виставлений на приватизаційний аукціон, а саме аграрне підприємство ТОВ «Інвестагро», стягнуте в російського олігарха Михайла Шелкова. Вказаний аукціон не відбувся через відсутність учасників.

Ця ситуація демонструє наявність проблем публічного управління у сфері імплементації санкції стягнення. Причинами цього може бути, по-перше, недостатня інституційна спроможність ФДМУ. Як було зазначено вище, для того, щоб реалізувати санкцію стягнення, слід реалізувати низку заходів, які є досить ресурсо затратними. Необхідне залучення великої кількості висококваліфікованих кадрів. По-друге, переважна більшість цих процедур не має спеціального, спрощеного регулювання. ФДМУ стикається з давно існуючими бюрократичними процесами, які не адаптовані до цієї спеціальної процедури. Наприклад, досить проблемно для ФДМУ є зареєструвати право державної власності на стягнуті транспортні засоби, місце перебування яких невідоме.

Вказане свідчить про необхідність удосконалення організаційної спроможності органу та нормативно-правового забезпечення процесу реалізації санкції стягнення та пов'язаних з цим процесів. Це, в свою чергу, допоможе ефективно вирішувати долю стягнутих активів, а не створювати ситуацію, коли вони простоюють місяцями, втрачаючи свою інвестиційну привабливість.

Моніторинг виконання санкцій є найслабшою ланкою санкційної політики, адже в Україні відсутня централізована система оцінки ефективності реалізації накладених санкцій, на відміну від США чи ЄС, де цьому приділяється значна увага.

Здійснювати моніторинг ефективності реалізації санкції стягнення активів уповноважений Мін'юст, згідно з вимогами Порядку реалізації та моніторингу ефективності державної санкційної політики Міністерством юстиції України [15]. Порядок встановлює систему взаємодії Міністерства юстиції з іншими зовнішніми суб'єктами реалізації державної санкційної політики та моніторингу її ефективності, а також визначає порядок та форми моніторингу ефективності санкції стягнення Департаментом санкційної політики Мін'юсту. Серед іншого, такий моніторинг передбачає: отримання інформації про фактичне стягнення в дохід держави активів підсанкційних

осіб; огляд та аналіз нормативних документів на предмет наявності прогалин чи колізій з огляду на практику реалізації санкції стягнення та подання пропозицій щодо вдосконалення таких норм; підготовку відповідних звітів тощо [15]. У цілому, здійснення таких заходів є важливим для оцінки необхідності удосконалення державної політики. Проте, вважаємо, що такі звіти, за умови їх підготовки, повинні підлягати опублікуванню та широкому обговоренню, чого наразі не відбувається.

Якісна взаємодія з різними суб'єктами під час реалізації державної санкційної політики є запорукою її ефективності та важливим інструментом легітимації санкційних процесів, особливо в аспекті стягнення активів.

Як правильно зазначають науковці, важливою складовою будь-якого механізму державного управління є інформаційна, що фактично має наскрізну дію, адже ми живемо в цифрову епоху та час глобальних комунікацій [16, с. 108-110].

На вищезазначених етапах реалізації санкційної політики уповноважені органи інформують про свою діяльність, здебільшого через офіційні сайти. Уповноважені представники Мін'юсту також публікують деякі деталі щодо поданих позовів та процесу у соціальних мережах, що можемо оцінити позитивно з огляду на охоплення більш широкою аудиторії. ФДМУ веде інформаційний портал стосовно активів, стягнутих за санкційною процедурою, які перейшли в його управління [17]. Також, слід зазначити про досить ефективну комунікацію усіх органів, уповноважених на реалізацію вказаної державної політики з організаціями громадянського суспільства, що ми висвітлювали у попередніх публікаціях.

Висновки. Застосування виключної санкції у виді стягнення активів у дохід держави є найсуттєвішим правообмеженням у порівнянні з іншими видами санкційних заходів. Така санкції застосовуються як негативний наслідок за вже вчинені дії порушниками міжнародного права та їх пособниками та є багатокомпонентним процесом. До його реалізації на різних етапах залучений Мін'юст, Вищий антикорупційний суд, Фонд державного майна та широке коло уповноважених суб'єктів, які сприяють їм у цьому. Зроблено висновок, що механізм санкційної конфіскації демонструє свою ефективність завдяки швидкій процедурі, однак судове провадження щодо такого стягнення жодним чином не замінює собою інших процесів стосовно притягнення до юридичної відповідальності, а такі провадження можуть йти паралельно, адже переслідують різну мету. Виявлено проблемні аспекти, які не дозволяють ефективно реалізовувати стягнуті активи та поповнювати фонд ліквідації наслідків збройної агресії. Встановлено, що на моніторинг ефективності застосування санкції стягнення уповноважений Мін'юст, однак відповідні звіти публічно не публікуються. Визначено, що уповноважені органи здійснюють інформаційну підтримку у процесі стягнення, намагаючись при цьому розширити можливу аудиторію.

Література:

1. Абдуллаєв Р. А. Правове регулювання санкцій у праві Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. – 198 с.
2. Блажевич Ю. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Блажевич Юрій Юрійович ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2006. – 21 с.
3. Малишева Ю. В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Ю. В. Малишева ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2016. – 22 с.
4. History Of Sanctions: The Sanction Origin And Fundamentals. 2023. URL: <https://financialcrimeacademy.org/history-of-sanctions-the-sanction-origin/> (дата звернення 12.01.2024).
5. Про санкції: Закон України від 14.08.2015 р. № 1644-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 40. Ст. 2018.
6. Конституція України : станом на 1 жовтня 2017 р. / Верховна Рада України. Київ: Право, 2017. 93 с.
7. Климосюк А. Суб'єкти реалізації державної політики України. Публічне адміністрування та національна безпека. 2023. №11. С. 60-65
8. Не тільки Київстар та Альфа-Банк: ЦПК та Автомайдан звернулися до Мін'юсту щодо конфіскації 16 підприємств та іншої власності Фрідмана в Україні. URL: <https://antac.org.ua/news/ne-tilky-kyivstar-ta-alfa-bank-tspk-ta-avtomaydan-zvernulyisia-do-min-iustu-shchodo-konfiskatsii-16-pidpriemstv-ta-inshoi-vlasnosti-fridmana-v-ukraini/> (дата звернення: 13.01.2024).
9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст. 446
10. Хутор Т. Цивільна конфіскація необґрунтованих активів крізь призму захисту права власності. Київ. 2020. — 40 с.
11. Хутор Т., Климосюк А., Рябченко Т. Санкційна конфіскація приватних активів. Сутність та імплементація. Інститут законодавчих ідей. 2022 р. 36 с.
12. Хутор Т., Карнаух Б., Климосюк А., Рябченко Т. Аналіз практики Вищого антикорупційного суду щодо застосування санкції у виді стягнення активів в дохід держави. 2023. – 50 с.
13. Новий позов про конфіскацію активів. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/11/19/7376953/> (дата звернення 18.01.2024).
14. Деякі питання управління активами, стягнутими в дохід держави: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2023 р. № 1233. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.01.2024).
15. Порядок реалізації та моніторингу ефективності державної санкційної політики Міністерством юстиції України. Наказ Міністерства юстиції України від 30.09.2022 № 4201/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-22#Text> (дата звернення 20.01.2024).
16. Приходченко Л. Структура механізму державного управління: взаємозв'язок компонентів та фактори впливу на ефективність. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. Вип. 2. С. 105—112.
17. Санкційні активи Фонду. Sanction List. URL: <https://sanlist.spfu.gov.ua/> (дата звернення 15.01.2024).
18. Климосюк А. Роль громадськості у реалізації державної санкційної політики. Modern problems of science, education and society. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Kyiv, Ukraine. 2024. P. 1803-1807. URL: <https://sci-conf.com.ua/xi-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-problems-of-science-education-and-society-8-10-01-2024-kiyiv-ukrayina-arhiv/> (дата звернення: 12.01.2024).

References:

1. Abdullaiev R. A. (2022). Pravove rehuliuвання sanktsii u pravi Yevropeiskoho Soiuzu [Legal Regulation of Sanctions in the Law of the European Union]. *Candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].
2. Blazhevych Ju. (2006). Vidpovidalnistj derzhav za mizhnarodno-protypravni dijannja [State responsibility for internationally wrongful acts]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Malysheva Ju. V. (2016) Cilesprjamovani sankciji ta jikh zastosuvannja Radoju Bezpeky OON [Targeted sanctions and their application by the UN Security Council]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. History Of Sanctions: The Sanction Origin And Fundamentals. Retrieved from: <https://financialcrimeacademy.org/history-of-sanctions-the-sanction-origin/>
5. Pro sanktsii: Zakon Ukrainy vid 14.08.2015 r. № 1644-VII. [On sanctions: Law of Ukraine of August 14, 2015, No. 1644-VII.]/ Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2014. № 40. St. 2018. [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy : stanom na 1 zhovtnia 2017 r. [Constitution of Ukraine: as of October 1, 2017]/ Verkhovna Rada Ukrainy. Kyiv : Pravo, 2017. 93 s. [in Ukrainian].
7. Klymosyuk A. (2023) Subiekty realizatsii derzhavnoi polityky Ukrainy.[Subjects of state policy implementation in Ukraine]. Publichne administruvannia ta natsionalna bezpeka - Public administration and national security. №11. S. 60-65. [in Ukrainian].
8. Ne tilky Kyivstar ta Alfa-Bank: TsPK ta Avtomaidan zvernulysia do Min'iustu shchodo konfiskatsii 16 pidpriemstv ta inshoi vlasnosti Fridmana v Ukraini [Not only Kyivstar and Alfa-Bank: AntAC and Avtomaidan appealed to the Ministry of Justice to confiscate 16 companies and other property of Friedman in Ukraine.] Retrieved from: <https://antac.org.ua/news/ne-tilky-kyivstar-ta-alfa-bank-tspk-ta-avtomaydan-zvernulysia-do-min-iustu-shchodo-konfiskatsii-16-pidpriemstv-ta-inshoi-vlasnosti-fridmana-v-ukraini/> [in Ukrainian].
9. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [The Code of Administrative Procedure of Ukraine]. (06.07.2005) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletins of the Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian].
10. Khutor T. (2020) Tsyvilna konfiskatsiia neobgruntovanykh aktyviv kriz pryzmu zakhystu prava vlasnosti [Civil confiscation of unjustified assets through the prism of property rights protection]. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Khutor T., Klymosyuk A., Riabchenko T. (2022) Sanktsiina konfiskatsiia pryvatnykh aktyviv. Sutnist ta implementatsiia [Sanctioned confiscation of private assets. Essence and implementation]. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Khutor T., Karnaukh B., Klymosyuk A., Riabchenko T. (2023) Analiz praktyky Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu shchodo zastosuvannia sanktsii u vydi stiahnennia aktyviv v dokhid derzhavy [Analysis of the practice of the High Anti-Corruption Court regarding the application of sanctions in the form of asset forfeiture to the state]. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Novyi pozov pro konfiskatsiiu aktyviv [New lawsuit on asset confiscation]/ Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/11/19/7376953/> [in Ukrainian].
14. Deiaki pytannia upravlinnia aktyvamy, stiahnutymy v dokhid derzhavy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Some issues of management of assets recovered for the state revenue: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] (21.11.2023) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
15. Poriadok realizatsii ta monitorynhu efektyvnosti derzhavnoi sanktsiinoi polityky Ministerstvom yustytzii Ukrainy. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy [Procedure for Implementation and Monitoring of the Effectiveness of the State Sanctions Policy by the Ministry of Justice of Ukraine. Order of the Ministry of Justice of Ukraine] (30.09.2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-22#Text> [in Ukrainian].

16. Prykhodchenko L. (2009) Struktura mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia: vzaiemozviazok komponentiv ta faktory vplyvu na efektyvnist [The Structure of the Public Administration Mechanism: Interrelation of Components and Factors Influencing Efficiency]. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. № 2, 105—112 [in Ukrainian].

17. Sanktsiini aktyvy Fondu. Sanction List [Sanctioned assets of the Fund. Sanction List] Retrieved from: <https://sanlist.spfu.gov.ua/> [in Ukrainian].

18. Klymosyuk A. (2024) Rol hromadskosti u realizatsii derzhavnoi sanktsiinoi polityky [The role of the public in the implementation of the state sanctions policy]. Modern problems of science, education and society. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Kyiv (p.p. 1803-1807). Retrieved from: <https://sci-conf.com.ua/xi-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-problems-of-science-education-and-society-8-10-01-2024-kiyiv-ukrayina-arhiv/> [in Ukrainian].

УДК 351:364

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-155-165](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-155-165)

Косач Ірина Анатоліївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та адміністрування, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14000, тел.: (066) 654-27-79, <https://orcid.org/0000-0003-1730-7140>

СИСТЕМА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ НА ЗАСАДАХ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Анотація. В статті розглянуто основні теоретичні аспекти удосконалення системи надання соціальних послуг в умовах децентралізації владних повноважень із застосуванням сучасних управлінських інструментів, одним з яких запропоновано державно-приватне партнерство. Метою статті є обґрунтування можливостей трансформації системи надання соціальних послуг на засадах партнерських відносин між органами державної влади та бізнесом із врахуванням аспектів децентралізації. Підвищення якості надання соціальних послуг на регіональному рівні із врахуванням аспектів соціально-економічної складової окремого регіону чи територіальної громади є одним із напрямків реформи децентралізації влади. Розглянуто структуру системи надання соціальних послуг, в якій запропоновано виокремити інституційну, нормативно-правову, функціональну, комунікаційну та кадрову підсистеми. Узагальнено основні підходи до визначення соціальних послуг як об'єктів соціальної політики публічного управління. Обґрунтовано актуальність застосування інструментів державно-приватного партнерства як співробітництва між державним та недержавним секторами економіки у сфері надання державних соціальних послуг. Визначено ознаки механізму забезпечення «балансу інтересів» між державним та приватним партнерами. Виокремлено економічні та неекономічні форми взаємодії державного та недержавного секторів в контексті надання соціальних послуг населенню, позитивні сторони та негативні риси застосування державно-приватного партнерства у соціальній сфері. Визначено перспективні форми співробітництва у сфері надання соціальних послуг на засадах ДПП, обґрунтовано основні характеристики проекту державно-приватного партнерства. На основі дослідження специфіки реалізації проектів ДПП в різних сферах економіки дозволяє виокремити ознаки партнерської взаємодії держави та комерційних установ при наданні соціальних послуг на основі реалізації технологічних, юридичних, інформаційних та економічних зв'язків. Визначено потенційні ризики проектів державно-приватного партнерства у сфері надання соціальних послуг.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, децентралізація, механізм, муніципальне управління, соціальна політика, соціальні послуги.

Kosach Irina Anatoliivna Doctor of Science (Economics), Professor, Professor of Management and Administration Department, National university "Chernigiv polytechnics", Shevchenko St, 95, Chernigiv, 14000, tel.: (066) 654-27-79, <https://orcid.org/0000-0003-1730-7140>

SYSTEM OF SOCIAL SERVICES PROVISION IN THE CONDITIONS OF POWER DECENTRALIZATION ON THE BASIS OF THE PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MECHANISM

Abstract. The article examines the main theoretical aspects of improving the system of providing social services in conditions of decentralization with the use of modern management tools, one of which is a public-private partnership. The purpose of the article is to substantiate the possibilities of transformation of providing a social services system on the basis of partnership relations between state authorities and business according the aspects of decentralization. The improving the quality of the provision of social services at the regional level is one of the directions of the reform of power decentralization., taking into account aspects of the socio-economic component of a separate region or territorial community. The structure of the system of providing social services has been considered, in which it is proposed to distinguish the institutional, legal, functional, communication and personnel subsystems. The main approaches to defining social services as objects of social policy of public administration have been summarized. The relevance of the use of public-private partnership tools as cooperation between the state and non-state sectors of the economy has been substantiated. The features of the mechanism for ensuring the "balance of interests" between state and private partners have been determined. The economic and non-economic forms of interaction of the state and non-state sectors in the context of providing social services to the population have been singled out, positive sides and negative features of the use of public-private partnership in the social sphere have been analyzed. The prospective forms of cooperation in the field of providing social services on the basis of PPP have been determined, the main characteristics of the public-private partnership project have been substantiated. Based on the study of the specifics of the implementation of PPP projects in various spheres of the economy, it is possible to single out the signs of partnership between the state and commercial institutions in the provision of social services based on the implementation of technological, legal, informational and economic ties. The potential risks of public-private partnership projects in the field of providing social services have been identified.

Keywords: public-private partnership, decentralization, mechanism, municipal administration, social policy, social services.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань державного управління є удосконалення політики надання соціальних послуг із врахуванням аспектів децентралізації влади. Без вирішення цієї проблеми реформа децентралізації не може вважатись завершеною та результативною. Проте на даний час відбувається позитивна динаміка зростання потреб суспільства в соціальних послугах відповідної якості та вимоги до соціально-економічної ефективності діяльності установ цієї сфери. Отже, підвищення якості надання соціальних послуг на регіональному рівні із врахуванням аспектів соціально-економічної складової окремого регіону чи територіальної громади є одним із напрямків реформи децентралізації влади, в результаті якої зростає рівень відповідальності та обсяг повноважень органів місцевого самоврядування за якість та доступність наданих послуг. Соціально-економічні зміни сучасного українського суспільства обумовлюють необхідність використання нових підходів до соціального обслуговування та надання соціальних послуг, сучасних механізмів державного регулювання із відповідним нормативно-правовим закріпленням взаємодії суб'єктів у правовому полі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження державного управління соціальною сферою та, зокрема, пріоритетних напрямків у сфері надання соціальних послуг є актуальним науковим питанням сьогодення, що підтверджується напрацюваннями таких авторів, як Я. Белєвцова [1], О. Березін, М. Безпарточний, Л. Нікілева [2], К. Дубич [3], О. Іляш [4], Т. Миськевич [5], Л. Савчук [6] та ін. Проте трансформація процесів державного управління, децентралізація влади, необхідність реалізації пріоритетних напрямків соціальної політики ресурсами територіальної громади вимагають впровадження нових механізмів та інструментів регулювання системи надання соціальних послуг, в тому числі на засадах активного використання бізнес-потенціалу.

Мета статті – обґрунтування можливостей трансформації системи надання соціальних послуг на засадах партнерських відносин між органами державної влади та бізнесом із врахуванням аспектів децентралізації

Виклад основного матеріалу. Аналіз публікацій провідних дослідників у цій сфері дозволяє констатувати, що соціальна послуга має задовольнити потреби окремого громадянина, групи осіб, домогосподарства та соціуму територіальної громади з метою відновлення нормальної життєдіяльності, підтримки та розвитку особистісного потенціалу. Різноманітні погляди на управління процесом надання соціальних послуг дозволяють виокремити наступні підходи до визначення цього феномену в системі публічного управління (рис.1).

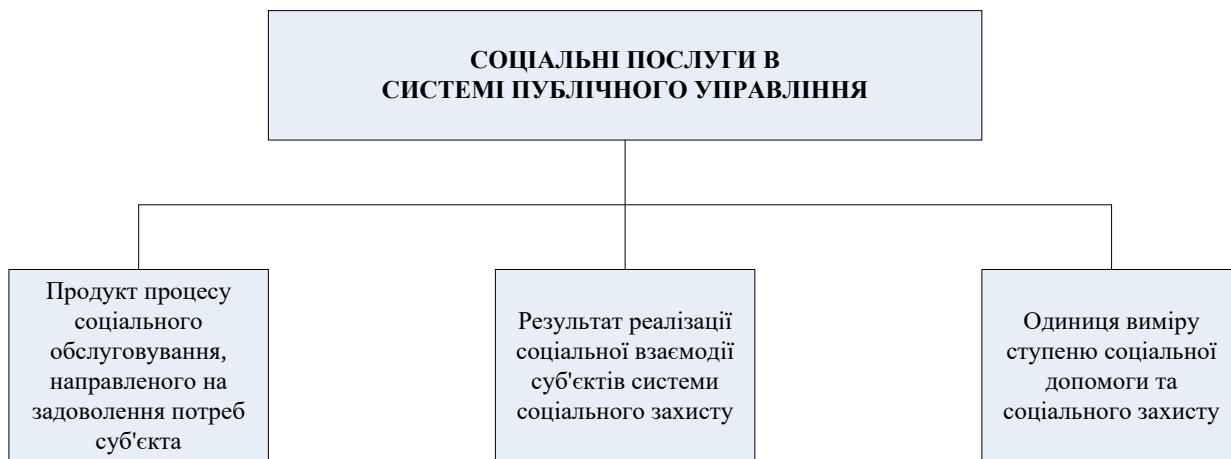

Рис.1. Підходи до трактування соціальних послуг в системі публічного управління

Джерело: сформовано автором за [1-6]

Процес державного управління процесом надання соціальних послуг являє собою цілісний вплив на суспільно-економічні відносини шляхом інструментів політичного керівництва та політичного управління, а також на основі задіяння органів виконавчої влади всіх рівнів та системи місцевого самоврядування. Загальний підхід результативного державного управління до надання соціальних послуг полягає в тому, що органи державної влади мають комплекс зобов'язань перед соціумом у вигляді конкретних цілей, програм та напрямків соціального розвитку, показників результативності програм соціального захисту населення, персоналізації відповідальності за організацію процесу надання соціальних послуг.

В структурі системи надання соціальних послуг в умовах трансформації системи публічного управління доцільно виокремити наступні складові:

1. Інституційну підсистему, що являє собою безпосередньо сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування, задіяних до процесу розробки напрямків соціальної політики, програмних документів, здійснення регламентуючого впливу та контролю за процесом надання соціальних послуг.

2. Нормативно-правова підсистема, що включає діючі норми адміністративного права, які регулюють процес надання соціальних послуг та реалізацію політики соціального захисту населення.

3. Комунікаційна підсистема, що побудована на системі взаємозв'язків між установами публічної влади, громадськими організаціями, комерційними підприємствами, які задіяні до процесу надання соціальних послуг, та суспільством.

4. Функціональна підсистема, що відображає функціональну складову задіяних органів публічної влади.

5. Кадрова підсистема, що складається із підготовлених фахівців, що задіяні до сфери соціального захисту населення та надання соціальних послуг.

Проте державне регулювання наданням соціальних послуг населенню має певні недоліки та проблеми. Основними з них є обмежене фінансування, недосконалість нормативно-правового забезпечення, низький рівень кваліфікації працівників організацій, що задіяні до цієї сфери, недостатня поінформованість громадян про існуючі послуги та можливість їхнього отримання. Це зумовлює актуальність тематики, що розглядається, і необхідність розробки перспективних напрямків вдосконалення та подальшого розвитку системи державного управління наданням соціальних послуг з метою отримання більш ефективних результатів на основі ефективних механізмів публічного управління.

Пріоритетна роль органів державної влади в наданні соціальних послуг обумовлена, перш за все, функцією гаранта реалізації соціальних прав громадян, з іншого боку – функцією регулятора, що забезпечує взаємодію попиту та пропозиції на ринку соціальних послуг. За цих умов державне управління втрачає жорстку регламентуючу та координуючу позицію, трансформуючись в систему публічного менеджменту, що характеризується інтеграцією ринкових механізмів в державний сектор. Метою публічного менеджменту у сфері надання соціальних послуг є підвищення їхньої якості на основі позиціонування населення в якості клієнта, інтереси якого є пріоритетними. Характерними рисами подібної трансформації є розвиток фінансової ланки управління наданням соціальних послуг, стимулювання децентралізації управління на засадах принципу децентралізації.

З урахуванням обставин і світових тенденцій, що склалися, зумовлених науково-технічним прогресом та зростаючою інтелектуалізацією суспільства,

розвиток ефективних форм взаємодії влади, бізнесу та суспільства стає однією з найважливіших умов формування соціально-економічної політики, що сприяє розвитку соціально-трудових відносин, підвищенню ефективності управління соціальною сферою, зростанню добробуту українського суспільства.

Актуальність інструментів державно-приватного партнерства як співробітництва між державним та недержавним секторами економіки знаходиться у спектрі уваги багатьох дослідників, проте надання соціальних послуг є тією сферою застосування ДПП, що недостатньо розвинена в Україні. Крім традиційних відносин ДПП в галузях виробництва та виробничої інфраструктури у світовій практиці активно реалізуються договори держав із бізнесом щодо послуг у сфері охорони здоров'я, освіти та науки, соціального забезпечення, підтримки соціально вразливих верств населення, перепідготовки кадрів і т.ін.

Дослідження прикладних засад застосування ДПП в соціальній сфері європейських країн дає змогу сформулювати баланс інтересів, який для обох сторін буде мати свої позитивні моменти (рис.2).

Рис.2. Баланс інтересів державного та приватного партнерів

Джерело: сформовано автором за [7;8]

Пропонуємо виокремити економічні та неекономічні форми взаємодії державного та недержавного секторів в контексті надання соціальних послуг населенню. Так, до економічних форм взаємодії слід віднести:

- фінансування недержавних організацій-надавачів соціальних послуг з бюджетів різних рівнів;
- використання державного замовлення в соціальній сфері;
- отримання державного чи муніципального гранту
- використання коштів громади;
- проведення конкурсів соціальних стартапів;
- надання пільг комерційним організаціям, що займаються вирішенням соціальних питань.

До неекономічних форм взаємодії пропонується віднести:

- проведення спільних комунікативних заходів;
- спільна експертна діяльність в оцінці соціальних проєктів.

Значною перевагою використання ДПП в соціальній сфері є економія бюджетних коштів та паралельне залучення в економіку фінансових ресурсів бізнесу, а також використання потенціалу підприємницького сектора у вирішенні соціальних проблем суспільства та реалізації частини функцій у цій сфері, що покладені на державний сектор, розподіл ризиків між державою та недержавними організаціями.

Дослідження досвіду впровадження відносин державно-приватного партнерства у сферу надання соціальних послуг дозволяє зробити висновок, що перспективною формою партнерства є концесія, оскільки вона забезпечує довготривалий період відносин та дозволяє здійснювати стратегічне планування учасникам проєкту ДПП [9]. Перевагою даної форми також виступає перспектива поєднання концесіонером декількох видів діяльності, а саме будівництво, реконструкцію, експлуатацію об'єкта та виробництво і надання послуг населенню протягом всього життєвого циклу об'єкту угоди [10].

Використання державно-приватного партнерства у соціальній сфері нині є потребою. Основними перевагами такого виду співробітництва слід вважати наступні:

- підвищення якості соціальних послуг як одого з чинників конкуренції на ринку;
- участь суб'єктів підприємництва у розвитку об'єктів, що перебувають у державній власності;
- стимулювання підприємницького мислення в лавах держслужбовців; впровадження нових управлінських підходів та технологій в органах державної влади та місцевого самоврядування;
- використання професіоналізму та досвіду приватного сектору у розвитку сучасних форм фінансування соціальної сфери;
- розвиток соціальної інфраструктури.

Оскільки пряма приватизація у соціальній сфері забороняється нормативно-правовою базою, усе сказане вище зумовлює доцільність і актуальність використання механізмів ДПП у соціальній сфері.

ДПП-проєкти, які є досить ефективним способом вирішення соціальних завдань, саме у соціальній сфері характеризуються як ризикованіші і менш прибуткові, ніж у інших областях. Наявність у сторін партнерства різних цілей та очікувань роблять впровадження відносин партнерства особливо складним.

Особливості ДПП-проєкту в системі надання соціальних послуг в умовах децентралізації представлені на рис.3.

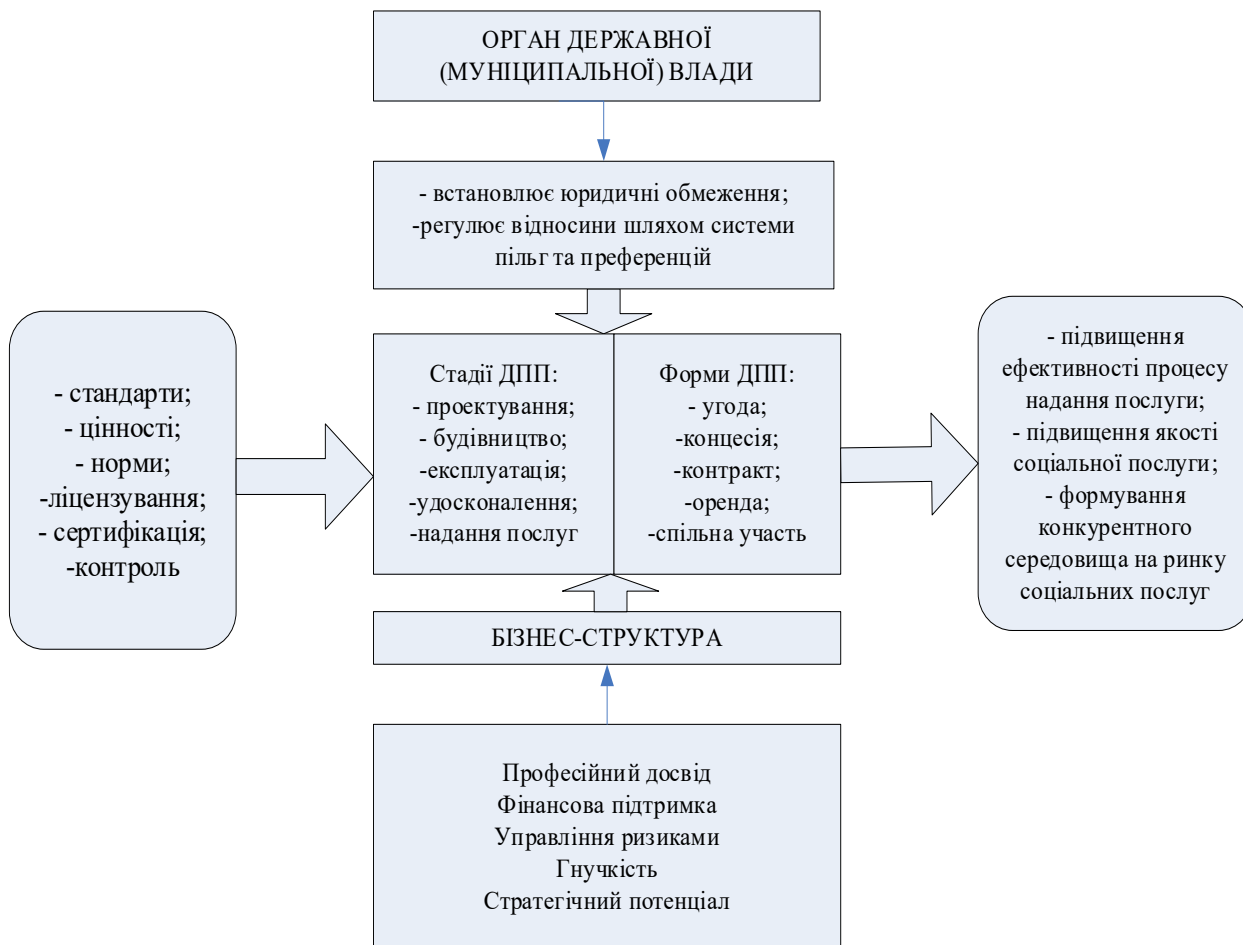

Рис.3. ДПП в системі надання соціальних послуг

Джерело: розроблено автором

Дослідження специфіки реалізації проєктів ДПП в різних сферах економіки дозволяє виокремити наступні ознаки партнерської взаємодії держави та комерційних установ при наданні соціальних послуг:

- партнерство відбувається на засадах інтеграції інтересів учасників та мотиваційних чинників, що формують зацікавленість суб'єктів господарювання у реалізації соціальних функцій;

- інструменти ДПП є ефективно працюючими у мезоекономічній проєкції, що обумовлює їхню актуальність для застосування органами місцевого самоврядування.

Незважаючи на соціальну направленість, мотиви та інтереси партнерів, інституційне забезпечення та особливості розробленої нормативно-правової бази, державно-приватне партнерство у сфері надання соціальних послуг характеризується наступними типами зв'язків:

- технологічні зв'язки, у процесі яких реалізується ланцюг надання соціальної послуги від надавача до споживача, тобто кожен учасник ДПП

ініціює комунікації та контакти з іншими учасниками, що зумовлює інтеграцію окремих бізнес-процесів в єдиний керований процес;

- економічні зв'язки, що формуються на основі мотивації учасників та узгодження їхніх інтересів, задоволення яких стає можливим на основі узгодження спільних цілей;

- інформаційні зв'язки формуються в результаті прямих та зворотніх комунікацій між учасниками відносин щодо ресурсного забезпечення;

- юридичні зв'язки – здійснюються шляхом формування нормативно-договірної бази взаємодії учасників ДПП із врахуванням специфіки галузі.

Практичною проблемою реалізації механізмів державно-приватного партнерства у сфері надання соціальних послуг є те, що соціальна орієнтованість проєктів створює підвищений ступінь невизначеності щодо термінів окупності та прогнозування споживчого попиту на конкретну послугу. Ризиковість проєктів також пов'язана із ціноутворенням та наявними механізмами бюджетного фінансування, що відрізняються від класичного ринкового підходу. Усе це негативно впливає на можливості економічної оцінки ефективності. Потенційними ризиками також доцільно вважати недостатнє бюджетне фінансування у проєктах із бюджетною участю, складність оцінки соціального ефекту, відсутність необхідних гарантій з боку публічного партнера.

Висновки. Імплементация державно-приватного партнерства до механізмів публічного управління наданням соціальних послуг розширює можливості держави в реалізації соціальної політики. З одного боку, це сприяє інтеграції бізнес-моделей до державної сфери, з іншого боку стає можливим використання сучасних ефективних інструментів для вирішення пріоритетних завдань державної соціальної політики. Специфічними є і форми фінансування проєктів: за рахунок приватних інвестицій, доповнених бюджетними ресурсами, а також на засадах спільного інвестування. Основною характеристикою ринку соціальних послуг в данному контексті виступає наявність конкурентного середовища, коли за кожен контракт або концесію відбувається боротьба між кількома потенційними учасниками. Особливою рисою є розподіл відповідальності між партнерами, коли держава узгоджує проєкт з позицією громадських інтересів, визначає вартісні параметри, здійснює моніторинг реалізації проєкту, а приватний партнер відповідає за оперативну діяльність на різних стадіях проєкту. Проте стимулювання державою розвитку механізмів ДПП з метою удосконалення системи надання соціальних послуг має бути закладено в програмних документах соціально-економічного розвитку. Для успішної реалізації проєктів у сфері надання соціальних послуг населенню важливою є ґрунтовна передпроєктна розробка питань організації участі у великих соціальних проєктах інститутів розвитку, обґрунтування розподілу відповідальності муніципальної влади та угод приватних компаній операторів та інвесторів у сфері партнерства та безумовного виконання досягнутих угод.

Література:

1. Белєвцова Я. С. Механізм підвищення якості соціальних послуг на рівні місцевих органів влади : автореф. дис. канд. наук з держ. упр. : [спец.] 25.00.02. Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Х., [б. в.], 2011, 20 с.
2. Березін О.В., Безпарточний М.Г., Нікілева Л.О. Механізми формування та методологія розвитку закладів і підприємств соціального обслуговування. Полтава: Інтер Графіка, 2013. — 210 с
3. Дубич К. В. Державне управління соціальними послугами: термінологічний аналіз. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2015. №3. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268616829.pdf>
4. Ляш О. Щодо перспективних напрямів підвищення якості соціальних послуг в Україні. Аналітична доповідь. Нац. ін-т стратег. досліджень : веб-сайт, 2014, Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/763>.
5. Миськевич Т. Реформування системи надання соціальних послуг в Україні. *Громадська думка про правотворення*. 2019. Вип.4. С.12–16. URL: <http://nbuvip.gov.ua/images/dumka/2019/4.pdf>
6. Савчук Л. Реформування системи надання соціальних послуг в Україні в рамках децентралізації влади. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. Вип. 78. С. 78–80.
7. Шилепницький П.І. Державно-приватне партнерство: теорія і практика : монографія. Чернівці, 2011. 455 с.
8. Косач І. А., Дегтярьов А. В. Розвиток державно-приватного партнерства в умовах децентралізації влади в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 3. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1589>. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.3.2
9. Щодо розвитку державно-приватного партнерства як механізму активізації інвестиційної діяльності в Україні: Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/816/> (29.07.2019).
10. Hammami M. Determinants of Public-Private Partnerships in Infrastructure / M. Hammami, J.-F. Ruhashyankiko, E.B. Yehoue // IMF Working Paper. - 2006. - June [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.imf.org>.

References:

1. Bielievtsova, Ia. S. (2011). Mekhanizm pidvyshchennia yakosti sotsialnykh posluh na rivni mistsevykh orhaniv vlady [The mechanism of improving the quality of social services at the local government level], Ph.D. Thesis, Public administration, Kharkiv. region. in-t derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Kharkiv, Ukraine.
2. Berezin, O.V. Bezparkotny, M.G. and Nikileva L.O. (2013). Mekhanizmy formuvannia ta metodolohiia rozvytku zakladiv i pidpriemstv sotsialnoho obsluhovuvannia [Mechanisms of formation and methodology of development of institutions and enterprises of social services], 210 p. Poltava, Ukraine.
3. Dubych K. V. (2015). Derzhavne upravlinnia sotsialnymy posluhamy: terminolohichniy analiz [Public administration of social services: terminological analysis]. Elektronnyi zhurnal «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok», URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268616829.pdf>
4. Iliash, O. (2012). Shchodo perspektyvnykh napriamiv pidvyshchennia yakosti sotsialnykh posluh v Ukraini. Analitychna dopovid [As to promising areas of improving the quality of social services in Ukraine. Analytical Report], available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/763> (Accessed 10 Feb 2015).
5. Myskevych T. (2019). Reformuvannia systemy nadannia sotsialnykh posluh v Ukraini [Reforming the system of providing social services in Ukraine]. *Public opinion on lawmaking*, 4(169), 12-16. URL: <http://nbuvip.gov.ua/images/dumka/2019/4.pdf> (last accessed: 14.09.2020) [in Ukrainian].

6. Savchuk, L. (2019). Reformuvannya systemy nadання sotsialnykh posluh v Ukraini v ramkakh detsentralizatsii vlady [Reforming the system of social services in Ukraine in the framework of decentralization of power]. *Actual problems of public administration*, 78(2), 78-80.
7. Shylepnyts'kyj, P.I. (2011), *Derzhavno-pryvatne partnerstvo: teoriia i praktyka* [Public-Private Partnership: Theory and Practice]. Chernivtsi, Ukraine.
8. Kosach, I.A., & Dehtiarov, A. V. (2020). Rozvytok derzhavno-pryvatnoho partnerstva v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini [Development of public-private partnership in the conditions of decentralization of power in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 3. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1589>. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.3.2
9. National Institute for Strategic Studies (2012), “On the development of public-private partnerships as a mechanism for intensifying investment activity in Ukraine”, available at: <http://old2.niss.gov.ua/articles/816/> (Accessed 29 July 2019).
10. Hammami M., J.-F. Ruhashyankiko J.-F., Yehoue E.B. (2006). Determinants of Public-Private Partnerships in Infrastructure. IMF Working Paper, June, from <http://www.imf.org> [in English].

УДК 35.347.965.42(043.3)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-166-176](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-166-176)

Кухарчук Петро Михайлович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», вул. Грушевського, 13, м. Вінниця, 21050, тел.: (0432) 55-65-68, <https://orcid.org/0000-0002-2051-3298>

МЕХАНІЗМИ МЕДІАЦІЇ В КРАЇНАХ ЄРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Необхідність вироблення ефективних механізмів впровадження медіації в публічному управлінні в Україні, потребує ґрунтовного вивчення кращих практик країн Європейського Союзу (далі ЄС). Так, як вітчизняна практика публічного управління на сьогодні не має вагомого власного досвіду з проведення медіації, де б медіатор або суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, здійснював підготовчі заходи із сторонами наявного або можливого конфлікту (спору), разом або окремо, для з'ясування можливості проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), зокрема зустрічі, збирання та обмін інформацією, документами, необхідними для прийняття рішення сторонами конфлікту (спору) та рішення медіатора про участь в медіації, а також інші заходи, узгоджені між сторонами конфлікту (спору) та медіатором або суб'єктом, що забезпечує проведення медіації [1].

Насамперед, країни ЄС які імплементували Директиву 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року щодо окремих аспектів медіації у цивільних та господарських справах, визначали як добровільний процес у тому сенсі, що сторони самі відповідають за процес і можуть організувати його за своїм бажанням і припинити в будь-який час.

В той же час, згідно з національним законодавством суди повинні мати можливість встановлювати часові обмеження для процесу медіації, мати можливість звертати увагу сторін на можливість медіації й ніщо не повинно перешкоджати національному законодавству, яке робить використання медіації обов'язковим або обумовлює стимули чи санкції [2].

Нам слід впроваджувати кращі практики країн ЄС вирішення конфліктів до початку роботи адміністративних судів чи інших, що в свою чергу вимагає вироблення механізмів залучення медіаторів, які повинні володіти знаннями публічного управління та адміністрування в Україні.

Особливо гостро постає питання саме сьогодні, коли Україна перебуває у стані війни, має мільйони громадян внутрішньо переміщених осіб так зовнішньо, які потребують підтримки й допомоги щодо адаптації до нових мов життя, бути готовими до відновлення економіки в післявоєнний період.

Ключові слова: досудове врегулювання спору, публічне управління та адміністрування, медіація, адміністративне посередництво, примирення.

Kukharchuk Petro Mykhailovych PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management and Administration, Communal Institution of Higher Education "Vinnytsia Academy of Continuing Education", St. Hrushevsky, 13, Vinnytsia, 21050, tel.: (0432) 55-65-68, <https://orcid.org/0000-0002-2051-3298>

ASPECTS OF MEDIATION IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

Abstract. The need to develop effective mechanisms for the implementation of mediation in public administration in Ukraine requires a thorough study of the best practices of the countries of the European Union (hereinafter EU). Just as the domestic practice of public administration today does not have significant own experience in conducting mediation, wherever a mediator or an entity providing mediation carries out preparatory measures with the parties to an existing or possible conflict (dispute), together or separately, for "clarification of the possibility of conducting mediation in order to prevent the occurrence or settlement of a conflict (dispute), in particular, meetings, gathering and exchange of information, documents necessary for decision-making by the parties to the conflict (dispute) and the mediator's decision to participate in mediation, as well as other measures agreed between by the parties to the conflict (dispute) and the mediator or entity providing mediation [1].

First of all, the EU countries that implemented the Directive 2008/52/EC of the European Parliament and the Council of May 21, 2008 on certain aspects of mediation in civil and economic cases defined it as a voluntary process in the sense that the parties themselves are responsible for the process and can organize it according to at will and to stop at any time.

At the same time, according to national legislation, courts should be able to set time limits for the mediation process, be able to draw the attention of the parties to the possibility of mediation, and nothing should prevent national legislation that makes the use of mediation mandatory or stipulates incentives or sanctions [2].

We should take into account the best practices of the EU countries in resolving conflicts before the start of the work of administrative courts or others, which in turn requires the development of mechanisms for the involvement of mediators who must possess knowledge of public management and administration in Ukraine.

The question is especially acute today, when Ukraine is in a state of war, has millions of internally displaced citizens, and externally, who need support and help in adapting to new languages of life, to be ready for the recovery of the economy in the post-war period.

Keywords: pre-trial dispute settlement, public management and administration, mediation, administrative mediation, conciliation.

Постановка проблеми. Досліджуючи аспекти медіації, та імплементуючи практику досудових розв'язання конфліктів країн ЄС, коли залучається особи – медіатори. Ми матимо можливість уникнути багато помилок, проваджуючи в різні сфери суспільно-економічного процесу країни Закон України «Про медіацію».

Так, як дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [1].

Саме необхідністю вироблення аспектів правового статусу медіаторів зумовлює вивчення практик країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців, які присвячували дослідження теоретичних і практичних засад медіації є О. Адамантіса, В. Баранова, О. Белінської, О. Бобрової, Н. Бондаренко, Я. Валюк, Л. Власової, О. Ващук, А. Гайдука, О. Горової, Ю. Губар, С. Задорожної, В. Землянської, Г. Єременко, В. Кудрявцева, Ю. Ліхолетової, В. Маляренка, Л. Мамчур, Ж. Мішиної, Т. Подковенко, Н. Прокопенко, В. Тісногуз, К. Шершун, А. Чернеги, Д. Яніцької.

Медіаційний процес досліджували у своїх працях зарубіжні науковці Р. Буш, Д. Фолджер, Д. Голан, М. Вільямс, Д. Фолджерем, Д. Хоффман, Л. Ріскіном, Р. Бернсом та ін.

Мета статті – дослідження механізмів впровадження медіації в країнах ЄС, які імплементували Директиву щодо окремих аспектів медіації у цивільних та господарських справах 2008 року.

Виклад основного матеріалу. Для України питання необхідності впровадження Закону «Про медіацію» довгий час було дискусійним серед медіаторської спільноти. З одного боку, це пов'язано з тим, що медіація є таким способом вирішення спорів, для застосування якого у приватній сфері не потрібно обов'язкового існування певної законодавчої бази. Це процес добровільний для сторін та гнучкий. Як правило, він здійснюється на договірних засадах та може цілком «вписатися» у площину наявного регулювання цивільних та господарських правовідносин. Тому допоки цей механізм застосовується у спосіб, що не передбачає залучення державних інституцій в його реалізацію, обов'язковість законодавчого регулювання може мати різні підходи [3].

Поряд з тим, міжнародна спільнота вважає, в інститутах медіації, які використали запропоновані Радою Європи та Європейського Союзу стандарти, є найбільш ефективними на теперішній період розвитку публічного управління та адміністрування.

Джозе Паскаль да Роша, який має понад 20-річний досвід роботи в нестабільних середовищах та міжнародній медіації. Він брав участь як

безпосередньо, так і опосередковано в укладанні 15 мирних угод в межах місій ООН, ЄС, ОБСЄ, ЕКОВАС, АС та багатьох міжнародних і національних неурядових організацій. Паскаль є викладачем магістерської програми з переговорів та вирішення конфліктів в Колумбійському університеті, Нью-Йорк, США. Крім цього, він викладає в школі менеджменту IESEG в Парижі і в Кампусі Лілля, Франція, та в Інституті міжнародних відносин PUC-Rio в Ріо-де-Жанейро, Бразилія. Він належить до вченої наукової ради Центру вивчення конфліктів Університету Філіппса в Марбурзі, Німеччина [4].

На думку вищезгаданого вченого, коли його запитують про медіацію, він пропонує її градацію на:

По-перше, хороші управлінські навички мають стосунок до міркувань щодо самого процесу медіації. Якщо такі навички, як активне слухання та рефреймінг, а також такі компетентності, як культурний та соціальний інтелект, є життєво необхідними, то знання того, як управляти конфліктом та як управляти людьми, так само мають критичне значення. Належне управління перебігом конфлікту стосується важливості розуміння різних способів того, як проявляється конфлікт і як обрати одне рішення серед найбільш належних підходів для виходу з глухого кута. Так само здатність переконати сторони робити поступки, створювати коаліції, формувати альянси та сприяти заходам із формування довіри та впевненості є ключовою рисою будь-якого ефективного процесу медіації. Крім управління перебігом конфлікту, медіатор також має управляти власною командою та іншими медіаторами. Однією з характеристик міжнародної медіації є переважне розмаїття суб'єктів – від окремих осіб до держав та інституцій. Іноді простір медіації стає «перенасиченим» завдяки присутності співмедіаторів та дедалі більшої кількості сторін конфлікту. У такій ситуації (як ми далі побачимо на прикладі кейсу) медіатор не може покладатися лише на власні навички та вміння у сфері медіації, він також має стати менеджером і діяти як керівник команди. Варто зауважити, що часто саме слабкі управлінські навички створюють катастрофічні наслідки для процесу медіації, і, за моїми спостереженнями, це те, чого не навчають у програмах з медіації [4, с. 12].

По-друге, медіатор потребує хороших міжособистісних навичок. Під цим він має на увазі необхідність покладатися на здоровий глузд, починаючи з того, що медіатор повинен знати, з ким говорити в першу чергу, кого запрошувати за стіл, кого варто не долучати до перемовин, а також як використовувати належну мову. Так, крім культурних парадигм та комунікаційних навичок, медіатор повинен завжди пам'ятати, що він чи вона має справу з людьми.

Медіатор має постійно усвідомлювати, що людьми рухають пристрасті, звитяга, а також рівною мірою страх, гнів та розчарування. І коли розчарування та страхи стають нестримними або виходять з-під контролю, негативна енергія вибухає і може знаходити інші шляхи виходу. Медіатор

повинен розуміти, як саме глибоко вкорінені обурення та невдоволення між людьми, між групами, між племенами, між релігійними спільнотами можуть спричиняти розбрат і спустошення [4, с. 13].

По-третє, медіатору просто необхідна удача. Як показують досвід і дослідження, можна бути найкращим медіатором у відповідній сфері та все одно не спромогтися змусити сторони припинити боротьбу. Так само медіатор не зможе зрушити сторони з мертвої точки, якщо вони не мають на це власної волі, попри всю його майстерність та вправність. Це обумовлено самою природою медіації, яка великою мірою залежить від комунікації. Кожна комунікація є унікальною і має свій характерний набір взаємодій. Немає двох однакових комунікацій, і жодну не можна в точності відтворити. Тому, як би ми не хотіли думати, що належний процес приведе до задовільних результатів, існує надто багато змінних, які медіатор не здатен контролювати. І цього в будь-якому випадку не слід намагатися робити [4, с. 13].

Федеральна комісія з медіації у Бельгії, прийняла 30 березня 2021 року новий регламент, що визначає умови та процедури затвердження базового, спеціалізованого та постійного навчання для затверджених медіаторів. Ця постанова набирала чинності з 1 вересня 2021 року.

Розроблена таким чином програма для базової та спеціалізованої підготовки становить мінімальну базу з точки зору необхідних годин та змісту. Ці навчальні курси повинні проходити під наглядом тренера, затвердженого медіатора.

Тепер, починаючи з 1 вересня 2021 року, базова підготовка повинна складатися з мінімум сімдесяти годин (включаючи принаймні тридцять теоретичної підготовки та тридцять практичних) і включати в програму предмети, викладені в статті 8 зазначеного положення. Спеціалізована підготовка (сімейна, цивільна та комерційна, соціальна або з державними органами) триватиме щонайменше тридцять п'ять годин. Базове та спеціальне навчання має завершуватися теоретичним і практичним оцінюванням учасників [5].

Програма базової підготовки сімейних мирових посередників, яку проводить Естонське товариство примирення, відповідає вимогам базової підготовки сімейних мирових посередників у Європі, після закінчення якої видається сертифікат. На підставі сертифіката можна скласти професійний іспит сімейного медіатора та подати заявку на отримання професії сімейного медіатора, що супроводжується європейським паспортом (який дозволяє працювати в усій Європі за відповідних умов) [6].

Програма початкової підготовки для базової підготовки сімейних мирових посередників була затверджена в листопаді 2008 року наказом Міністра соціальних справ. Щороку програма оновлюється та доповнюється відповідно до базових вимог підготовки європейських сімейних медіаторів. Програма навчання складається з основної частини (аудиторне заняття),

самостійної роботи з навчальними матеріалами, практики під керівництвом та двох іспитів. Умовами проходження базового навчання, тобто складання іспиту, є 80% участь в аудиторному навчанні та проходження практики роботи з клієнтом під супервізією, що підтверджується відгуком супервізора про роботу клієнта, який навчається. Іншими словами, необхідною умовою для завершення навчання є:

- участь і співпраця в навчанні в аудиторії;
- проведення практики під керівництвом (відгук супервізора);
- теоретичний іспит для оцінки набутих знань (екзаменаційна комісія);
- практичний іспит для оцінки набутих навичок (демонстрація перед екзаменаційною комісією) [6].

Служба пробації та медіації Чеської Республіки є централізованим органом, відповідальним за медіацію як засіб усунення наслідків кримінального правопорушення між правопорушником і потерпілим у кримінальному провадженні. За цю послугу відповідає Міністерство юстиції Чеської Республіки.

Медіація допустима в усіх галузях права, за винятком випадків, коли це виключено законодавством. Це включає сімейне право, комерційне право та кримінальне право. Відповідно до Цивільного процесуального кодексу, головуючий суддя може, якщо це практично та доречно, наказати сторонам провадження провести першу тригодинну зустріч з медіатором. У таких випадках провадження може бути зупинено на строк до трьох місяців [7].

У Чехії, зареєстрований медіатор, який діє відповідно до Закону № 202/2012 про медіацію, повинен успішно скласти професійний іспит перед комісією, призначеною Міністерством юстиції. Медіатор, який діє в межах повноважень Служби пробації та медіації відповідно до Закону № 257/2000 про Службу пробації та медіації Чеської Республіки, повинен успішно скласти кваліфікаційний іспит.

Підготовка медіаторів, які діють у системі кримінального правосуддя, забезпечується Службою пробації та медіації; навчання у сфері некримінальної медіації пропонують низка органів та навчальних закладів. Медіація, яку здійснює Служба пробації та медіації, є безкоштовною або витрати оплачує держава [7].

Закон 5/2012 від 6 липня 2012 року про медіацію в цивільних і комерційних справах імплементує Директиву 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року в законодавство Іспанії. Цей Закон встановлює мінімальні рамки для практики медіації, не впливаючи на положення, прийняті автономними співтовариствами [8].

Відповідно до закону 5/2012 про медіацію в цивільних і комерційних справах, медіатор повинен мати офіційну вищу освіту або вищу професійну підготовку, а також мати спеціальну підготовку для практики медіації, отриману

шляхом проходження одного або кількох спеціальних курсів, які викладають належним чином акредитовані установи, які будуть дійсними для здійснення посередницької діяльності в будь-якій точці країни.

Лише деякі закони та нормативні акти в деяких автономних громадах передбачають навчання, необхідне для того, щоб стати сімейним посередником. Взагалі кажучи, медіатор повинен мати університетську кваліфікацію принаймні дипломного рівня плюс 100-300 курсових годин переважно практичного навчання саме з медіації. Спеціальну підготовку з медіації зазвичай пропонують університети та професійні асоціації, такі як асоціації психологів або юристів [8].

У Франції немає центрального чи державного органу, відповідального за регулювання професії омбудсмена. Не існує національного офіційного веб-сайту, присвяченого медіації. Однак на сайті www.justice.fr і на веб-сайті громадськості є розділ медіації Омбудсмен компанії [9].

З 2010 року омбудсмен компанії, призначений указом президента республіки та підпорядкований міністру економіки, фінансів та відновлення, пропонує безкоштовні та конфіденційні послуги посередництва державним і приватним зацікавленим сторонам. Таким чином, Омбудсмен бере участь у досягненні мети суспільних інтересів щодо розробки альтернативних методів вирішення спорів. До Омбудсмена можна звертатися у суперечках між компаніями, під час виконання контракту чи будь-якої іншої конфліктної ситуації, або у випадку суперечок, пов'язаних із державними закупівлями, або суперечок із державними адміністраціями, державними установами чи місцевими органами влади [9].

На сьогодні французьке законодавство не передбачає спеціального навчання медіації. Є державний диплом сімейного омбудсмена (DEMF). Отримання цього диплому не є необхідною умовою для практики сімейної медіації. Однак це необхідно для того, щоб працювати в акредитованій службі сімейного посередництва.

У кримінальних справах фізичні особи, а також належним чином оголошені асоціації мають право виконувати посередницькі функції в юрисдикції судових та апеляційних судів відповідно до процедур. Омбудсмени отримують щонайменше 35 годин початкового навчання, а також безперервне навчання до кінця свого трудового життя [9].

В Італії медіація є умовою для розгляду спорів щодо спільної власності, речових прав, поділу, спадкування, сімейних угод, оренди, позики для користування, лізингу компаній, компенсації за шкоду, спричинену медичною відповідальністю та медичною відповідальністю та наклеп через пресу чи інші засоби реклами, страхові, банківські та фінансові контракти. У таких випадках сторона має отримати допомогу адвоката. Медіація також може бути не обов'язковою на вимогу суду або на підставі зобов'язання, викладеного сторонами в договорі [10].

Особа, в Італії яка бажає стати медіатором, повинна відповідати вимогам, зокрема, вона повинна мати ступінь або диплом, щонайменше еквівалентний університетському ступеню після трьох років навчання, або, альтернативно, бути членом професійної асоціації чи організації; і пройти курси підвищення кваліфікації тривалістю щонайменше два роки в постачальника тренінгів, акредитованого Міністерством юстиції; і протягом дворічного періоду перепідготовки вона повинна взяти участь як стажер, яким надається допомога, щонайменше в двадцяти випадках медіації. Провайдери навчання, які видають сертифікати про те, що медіатори пройшли необхідні навчальні курси, є державними або приватними організаціями, акредитованими Міністерством юстиції, за умови, що вони відповідають певним вимогам [10].

Застосування медіації у врегулюванні цивільних спорів у Латвії зараз знаходиться на початковій стадії. Немає центрального державного органу, відповідального за регулювання професії медіатора.

Медіаційна рада це асоціація, заснована 25 липня 2011 року, яка об'єднує низку асоціацій, зареєстрованих у Латвії, які активно працюють у сфері медіації. Він спрямований на розробку загальних стандартів підготовки медіаторів та запровадження сертифікації для програм навчання, розробку та прийняття Кодексу поведінки сертифікованих медіаторів, а також на представництво сертифікованих медіаторів, донесення своєї думки до національних та місцевих органів влади, інших органів влади та посадових осіб, а також надавати висновки щодо законодавчих питань та юридичної практики, що стосуються медіації [11].

Загальне керівництво, керівництво та нагляд за посередництвом у кримінальних та деяких цивільних справах покладено на Міністерство соціальних справ Фінляндії. Провінційні органи охорони здоров'я повинні забезпечити доступність та належне впровадження послуг посередництва в усіх частинах країни. Медіація використовується як у цивільних справах, так і в кримінальних справах.

Медіація найчастіше використовується в цивільних спорах, особливо в дрібних цивільних справах. Однак усі цивільні спори не обов'язково підлягають медіації, пов'язаній із судом. Споживчі спори, наприклад, можуть розглядатися консультантом зі споживачів і Радою з розгляду скарг споживачів. Однак у кримінальних справах існує спеціальна процедура медіації.

Цивільні справи та спори, передані на розгляд загальних судів, можуть розглядатися як медіація, як зазначено в статуті про медіацію, додану до суду (Закон 663/2005). Метою судової медіації є мирне вирішення спорів. Передумовами медіації за допомогою суду є те, що справа підлягає медіації та що медіація відповідає претензіям сторін. Одна або обидві сторони спору можуть подати письмову заяву до звернення до суду. Заява має бути подана в

письмовій формі із зазначенням предмета спору та того, чим розходяться позиції сторін. Крім того, повинні бути надані підстави, чому справа підлягає медіації.

Примирення (медіація) може застосовуватися також у цивільних справах, у яких хоча б однією стороною є фізична особа. Цивільні справи, крім тих, що стосуються позовів про відшкодування шкоди, вчиненої злочином, можуть, однак, бути передані на примирний розгляд лише у випадку, якщо спір має малозначний характер з огляду на предмет і висунуті у справі вимоги. Те, що передбачено статутом щодо примирення у кримінальних справах, застосовується, відповідно, до примирення у цивільних справах [12].

Примирення може бути проведено зі сторонами, які особисто та добровільно висловили згоду на примирення. Вони повинні бути здатними зрозуміти його значення та рішення, досягнуті в процесі примирення. Таким чином, перш ніж сторони погодяться на примирну процедуру, їм мають бути роз'яснені їхні права щодо примирної процедури та їхня позиція в процесі примирної процедури. Кожна сторона має право відкликати свою угоду в будь-який час протягом процесу примирення.

Згоду на примирення неповнолітні повинні дати особисто. Крім того, участь неповнолітньої особи у примиренні вимагає згоди її піклувальника або інших законних представників. Недієздатні повнолітні особи можуть брати участь у примиренні, якщо вони розуміють суть справи та дадуть особисту згоду на процес [12].

Національний інститут охорони здоров'я та соціального забезпечення (THL) організовує навчання для медіаторів. Інститут також збирає статистичну інформацію про медіацію в кримінальних і цивільних справах, контролює та проводить дослідження медіаційної діяльності та координує зусилля з розвитку в цій галузі. Ця робота підтримується Консультативною радою з медіації у кримінальних та цивільних справах [12].

У 2010 році в Міністерстві юстиції Польщі було створено відділ, відповідальний за питання медіації, який зараз функціонує як Відділ у справах жертв злочинів та сприяння медіації (Wydział ds. Pokrzywdzonych Przestępstwem i ds. Promocji Mediacji) Департаменту міжнародного співробітництва та права людини [13].

Наказом Міністра юстиції від 3 квітня 2009 року) було призначено Соціальною радою з альтернативного вирішення спорів і конфліктів. Наразі Рада складається з 23 представників у галузі науки та досвідчених практиків медіації, а також представників наступних неурядових організацій, наукових установ та державних відомств. До повноважень Ради входить, насамперед, розробка рекомендацій щодо правил функціонування національної системи альтернативного вирішення спорів, а також:

- адаптація системи ADR до вимог законодавства ЄС,
- розробка єдиної моделі медіації в польській правовій системі,

- просування стандартів процедур медіації,
- просування механізмів APC як методу вирішення конфліктів серед членів судової влади та судових працівників, правоохоронних служб та громадськості,
- створення інституційного середовища, в якому можуть розвиватися певні форми ADR,
- проведення інших спеціальних проектів для розвитку медіації в Польщі. [13].

Досліджуючи практику основних аспектів медіації у країнах ЄС, відзначаємо що у них існує також велика кількість неурядових організацій і компаній, які відіграють важливу роль у просуванні медіації та визначенні її внутрішніх стандартів. Ці організації встановлюють власні стандарти щодо навчання, вимог до кандидатів, які бажають стати медіаторами, методів медіації, етичних стандартів і належної професійної практики. Ці правила мають внутрішній характер і стосуються лише медіаторів, які є членами цих організацій.

Підсумовуючи, пропонуємо щодо впровадження в Україні основних аспектів медіацій в досудову практику вирішення спорів, насамперед повинна передувати підготовка кадрів, які б вивчали нормативно-правову базу України з однієї стони, а з іншої сторони знання психології поведінки людини, її емоційного вигорання і уміння вести діалог, бути третьою стороною у вирішення конфліктів.

Література:

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 03.06.2023)
2. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters // Official Journal of the European Union, L 136, 24.5.2008, p. 3–8. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj> (дата звернення: 21.01.2024).
3. Наталія Безхлібна. Медіація: європейський досвід і українські реалії // Юридична газета online від 01 березня 2017, №9 (559). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-evropeyskiy-dosvid-i-ukrayinski-realiyi.html> (дата звернення: 22.01.2024).
4. Міжнародний медіатор. Посібник / Джозе Паскаль да Роша. – Київ, 2021. – 224 с.
5. Федеральна посередницька комісія. Бельгія. URL: <https://www.cfm-fbc.be/fr/content/la-formation-de-base> (дата звернення: 02.02.2024).
6. Естонське товариство примирення. URL: <http://lepitus.ee/baaskoolitus/> (дата звернення: 02.02.2024).
7. Медіація в країнах ЄС. Чехія. URL: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?CZECHIA&member=1 (дата звернення: 03.02.2024).
8. Медіація в країнах ЄС. Іспанія. URL: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?SPAIN&member=1 (дата звернення: 04.02.2024).
9. Медіація в країнах ЄС. Франція URL: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?FRANCE&member=1 (дата звернення: 04.02.2024).
10. Медіація в країнах ЄС. Італія URL: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?ITALY&member=1 (дата звернення: 04.02.2024).

11. Медіація в країнах ЄС. Латвія. URL: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?LATVIA&member=1 (дата звернення: 04.02.2024).

12. Медіація в країнах ЄС. Фінляндія. URL: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?FINLAND&member=1 (дата звернення: 04.02.2024).

13. Медіація в країнах ЄС. Польща. URL: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?POLAND&member=1 (дата звернення: 04.02.2024).

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro mediatsiiu.[The Law of Ukraine "About mediation"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].

2. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. eur-lex.europa.eu Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj> [in English].

3. Bezkhlibna, Nataliia (2017). Mediatsiia: yevropeyskyi dosvid i ukrainski realii. [Mediation: European experience and Ukrainian realities]. *Yurydychna hazeta online - Legal newspaper online*, 9 (559). Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-evropeyskiy-dosvid-i-ukrayinski-realiyi.html> [in Ukrainian].

4. Dzhoze Paskal da Rosha (2021). *Mizhnarodnyi mediator [International mediator]*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Federalna poserednytska komisiia. Belhiia. [Federal Mediation Commission]. Retrieved from <https://www.cfm-fbc.be/fr/content/la-formation-de-base> [in Ukrainian].

6. Estonske tovarystvo prymyrennia. [Estonian Reconciliation Society]. lepitus.ee Retrieved from <http://lepitus.ee/baaskoolitus/> [in Ukrainian].

7. Mediatsiia v krainakh YeS. Czech Republic [Mediation in EU countries. Czech Republic]. e-justice.europa.eu Retrieved from https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?CZECHIA&member=1 [in Ukrainian].

8. Mediatsiia v krainakh YeS. Spain [Mediation in EU countries. Spain]. e-justice.europa.eu Retrieved from https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?SPAIN&member=1 [in Ukrainian].

9. Mediatsiia v krainakh YeS. France [Mediation in EU countries. France]. e-justice.europa.eu Retrieved from https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?FRANCE&member=1 [in Ukrainian].

10. Mediatsiia v krainakh YeS. Italy. [Mediation in EU countries. Italy]. e-justice.europa.eu Retrieved from https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?ITALY&member=1 [in Ukrainian].

11. Mediatsiia v krainakh YeS. Latvia [Mediation in EU countries. Latvia]. e-justice.europa.eu Retrieved from https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?LATVIA&member=1 [in Ukrainian].

12. Mediatsiia v krainakh YeS. Finland. [Mediation in EU countries. Finland] e-justice.europa.eu Retrieved from https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?FINLAND&member=1 [in Ukrainian].

13. Mediatsiia v krainakh YeS. Poland. [Mediation in EU countries. Poland] . e-justice.europa.eu Retrieved from https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?POLAND&member=1 [in Ukrainian].

УДК 351.773:615.11:004](477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-177-188](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-177-188)

Куценко Антон Олегович аспірант кафедри публічного управління та економіки, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0008-6990-3060>

РОЛЬ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. В статті визначено роль системи публічного управління сферою охорони здоров'я у забезпеченні національної безпеки. Встановлено, що стан, у якому перебуває здоров'я громадян, цей базис демографічної безпеки, потрібно вважати тим вагомим фактором, що здатний забезпечити високий рівень усіх інших функціональних складових національної безпеки. Відтак здоров'ю українців відведено найвагомішу роль між елементами, з яких складається система національної безпеки.

Розкрито сутність поняття «система охорони здоров'я» та «громадське здоров'я». З'ясовано, що під управлінням медициною, охороною здоров'я чи системою охорони здоров'я слід розуміти цілеспрямовану роботу, спрямовану на те, щоб сформувати організаційні, кадрові, юридичні, матеріально-фінансові та інші умови, потрібні для того, аби галузь оптимально функціонувала, щоб виконувала завдань, які перед нею поставлені, забезпечити її розвиток та реформування. Відтак, публічне управління в галузі охорони здоров'я визначено як комплекс, що містить ухвалені загальнодержавні рішення чи зобов'язання, метою яких є зберегти і зміцнити фізичне та психічне здоров'я і соціальне благополуччя громадян, що вважається найвагомішим компонентом національного багатства, втілюючи політичні, організаційні, економічні, правові, соціальні, культурні, наукові та медичні заходи, щоб зберегти генофонд української нації, її гуманітарний потенціал, та врахувавши вимоги, які ставлять і ставитимуть нинішнє й майбутні покоління, захищаючи інтереси конкретних людей (особистості) та суспільства загалом. Наведено елементи системи охорони здоров'я.

Як висновок наведено, що для розвитку національної системи охорони здоров'я, забезпечуючи при цьому національну безпеку, потрібне використання різних механізмів, зокрема варто реформувати систему охорони здоров'я, підвищувати кваліфікацію медичних працівників, зробити якісні медичні послуги доступними, розвивати інфраструктуру охорони здоров'я, вдосконалювати кібербезпеку та ін. Водночас необхідно докласти чимало

зусиль, щоб взаємодіяли усі сторони: влада, медична громадськість, наукові установи, міжнародні інституції та ін.

Ключові слова: публічне управління, система охорони здоров'я, громадське здоров'я, публічне управління в галузі охорони здоров'я, національна безпека.

Kutsenko Anton Olehovych graduate student of the Department of Public Administration and Economics, V. I. Vernadsky Tavri National University, St. John McCain, 33, Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0008-6990-3060>

THE ROLE OF THE SYSTEM OF PUBLIC HEALTH CARE MANAGEMENT IN ENSURING NATIONAL SECURITY

Abstract. The article defines the role of the system of public management in the field of health care in ensuring national security. It has been established that the state of citizens' health, this basis of demographic security, should be considered a significant factor capable of ensuring a high level of all other functional components of national security. Therefore, the health of Ukrainians is assigned the most important role among the elements that make up the national security system.

The essence of the concept of "health care system" and "public health" is revealed. It has been clarified that the management of medicine, health care or the health care system should be understood as purposeful work aimed at creating organizational, personnel, legal, material and financial and other conditions necessary for the industry to function optimally functioned to fulfill the tasks assigned to it, to ensure its development and reformation. Therefore, public administration in the field of health care is defined as a complex containing adopted state-wide decisions or obligations, the purpose of which is to preserve and strengthen the physical and mental health and social well-being of citizens, which is considered the most important component of national wealth, embodying political, organizational, economic, legal, social, cultural, scientific and medical measures to preserve the gene pool of the Ukrainian nation, its humanitarian potential, and taking into account the requirements that the current and future generations pose and will pose, protecting the interests of specific people (individuals) and society in general. The elements of the health care system are given.

The conclusion is that for the development of the national health care system, while ensuring national security, it is necessary to use various mechanisms, in particular, it is necessary to reform the health care system, improve the qualifications of medical workers, make quality medical services available, develop the health care infrastructure. i, to improve cyber security, etc. At the same time, it is necessary to put in a lot of effort so that all parties interact: the government, the medical community, scientific institutions, international institutions, etc.

Keywords: public administration, health care system, public health, public administration in the field of health care, national security.

Постановка проблеми. Реформи в Україні загалом спрямовані на те, щоб розбудувати демократичну правову державу, забезпечити її сталий та безпечний розвиток. Ознаки однієї з найголовніших проблем у країні нині вбачаються в процесі, в ході якого формується й впроваджується державна політика національної безпеки.

Нинішні умови, в яких Україна існує як незалежна держава, вимагають, реалізуючи політику національної безпеки, враховувати бажання країни, аби в усіх царинах життєдіяльності суспільства прослідковувалося дотримання національних інтересів. Через системну кризу, яка останніми роками триває в Україні, її стратегічний розвиток та економічне зростання зіткнулися зі значними перешкодами. У теперішній час для того, щоб подолати кризу, насамперед потрібно, аби українська нація консолідувалася, щоб реалізувалася ефективна національна модель державного управління, завдяки якій зросте ефективність, з якою функціонує суспільство, та відбудеться національний розвиток.

Галузь охорони здоров'я останніми роками перебуває в нестабільному стані. Це сталося через неправильне розуміння, стереотипне уявлення про ринкові відносини та їхню реалізацію, через те, що відсутні дієві форми, які б застосовувалися в державному управлінні цією галуззю. Переважна кількість дослідників вказують на те, що варто застосовувати модель охорони здоров'я, в основі якої лежить ринковий принцип, виражений через наступний алгоритм: потреба – задоволення потреби – прибуток – стимулювання потреби – потреба. Інакше кажучи, в нинішньої медичної галузі, фармацевтичної промисловості та асоційованих економічних сфер як суб'єктів господарювання є пряма зацікавленість у тому, щоб потреба в медичній допомозі зростала.

Є очевидною необхідність негайної трансформації системи охорони здоров'я. А саме: потрібна розробка стратегій, організаційних підрозділів, нового погляду на ціноутворення, нових методів, відповідно до яких оцінюватиметься діяльність тих, хто надає медичну допомогу, а основне – розробка практичних заходів, що об'єднали б усіх учасників процесу надання медичної допомоги: державу, бізнес, бюджетні та приватні лікувальні заклади тощо. Тож національна безпека у своїй теорії та практиці націлена на невідкладний розвиток окремих галузей життєдіяльності (економіки, культури, освіти, медицини) й на те, щоб ставала досконалішою система державного управління, щоб вона обов'язково володіла оптимально ефективним впливом процеси, що відбуваються в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику публічного управління сферою охорони здоров'я, зокрема стосовно забезпеченні національної безпеки досліджували такі науковці як В. Авер'янов, А. Автомеєнко,

М. Білінська, С. Істомин, Н. Кондратюк, А. Кутуза, Н. Кучеренко, В. Лазоришинець, В. Москаленко, М. Пристая, Я. Радиш, Л. Руснак, Г. Слабкий, С. Стеценко, Н. Ткачова, Г. Тяпкін, О. Ціборовський, Л. Чепелевська, М. Шевченко, Р. Шевчук, Н. Ярош та інші.

Метою статті є визначення ролі системи публічного управління сферою охорони здоров'я у забезпеченні національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Державному управлінню діяльності в охороні здоров'я притаманна певна специфіка. Згідно з вітчизняним законодавством, охорону здоров'я розглядають як пріоритетний напрямок державної діяльності. Державою розробляється політика охорони здоров'я в Україні та забезпечується її впровадження. Українські закони, які регулюють охорону здоров'я, керуються Конституцією України.

Із конституційного визначення України як соціальної держави, політика якої спрямована на створення умов щодо забезпечення гідного рівня життя людини, і положень ст. 49 Конституції України, згідно з якими обов'язком держави є забезпечення права громадян на охорону здоров'я, а також державних 3 програм соціального розвитку впливає, що на державу покладаються зобов'язання перед суспільством щодо використання всіх засобів державного управління сферою [1].

Положеннями Закону України "Про національну безпеку" встановлено, що основною метою забезпечення національної безпеки України є дотримання національних інтересів, що спрямовані на прогресивний демократичний розвиток, сталий розвиток країни та забезпечення сприятливих умов для життя її громадян. Таким чином, Закон визначає, що для забезпечення національного інтересу є необхідність у забезпеченні економічної, соціальної, політичної безпеки, безпеки людини від загроз техногенного, природного та соціально-політичного характеру. Статтею 1 цього Закону передбачено, крім іншого, і введення нового документу – Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України, який сконцентрований на довготермінове планування і формується на базі Стратегії національної безпеки України за результатами дослідження громадської безпеки та цивільного захисту і виявляє вектори державної політики стосовно забезпечення захищеності життєво важливих для держави, населення та особистості інтересів, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз [2].

Та події, що відбулися в Україні та світі 2020 року, – пандемія, яку спричинив вірус COVID-19, та всі її наслідки, вкотре підтвердили та акцентували на тому, що у проблеми національної безпеки значно ширші масштаби, а економічна та соціальна безпека базується на безпеці людини, її житті та здоров'ї, що в свою чергу залежать від того, наскільки розвинутим та ефективним є державне управління цариною вітчизняної системи охорони здоров'я.

У сфері охорони здоров'я метою розбудови та функціонування належної системи є забезпечення сталого розвитку суспільства. Вирішення проблем

забезпечення здоров'я та благополуччя є ключовим питанням серед інших цілей сталого розвитку, а загальне охоплення послугами охорони здоров'я може сприяти скороченню масштабів бідності, захищаючи людей від однієї з найсерйозніших загроз їх фінансового благополуччя, а позитивні показники здоров'я можуть стимулювати зайнятість та економічне зростання. Крім того, надійні системи охорони здоров'я здатні служити заслоном від соціальних та економічних наслідків спалахів захворювань та інших надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я [3]. Тож поряд із широкою діяльністю, яку провадять недержавні заклади охорони здоров'я, попри державну дерегуляцію, державою не тільки зберігаються, а й посилюються певні форми роботи, які охоплені контрольно-наглядовими повноваженнями: здійснюється стандартизація, ліцензування, сертифікація, відбувається застосування інших механізмів, процедур і заходів, які встановлюють спеціальні закони.

Зараз більшість країн світу почали переосмислення здоров'я населення з точки зору його як економічної категорії, а не тільки як медичної та соціальної. До цього призвели оцінки експертів, за даними яких витрати на медичну допомогу в зв'язку з захворюваністю становлять 47,9%, немедичні витрати (втрати доходів у зв'язку із захворюваністю та передчасною смертністю населення) становлять 52,1%. Як відомо, українці живуть на 12 років менше, аніж європейці. Рівень дитячої смертності перевищує європейський показник у 2,5 рази. Вже майже 20 років Україна не може побороти епідемії ВІЛ/СНІДу і туберкульозу. В Україні всього 15-20% малюків народжуються повністю здоровими. У кожній третій дитини фіксуються відхилення у фізичному або психічному розвитку, а кількість здорових школярів становить лише 52% [4].

Громадське здоров'я характеризує певний стан суспільства, який визначає рівень його спроможності щодо реалізації біологічних та соціальних функцій, які забезпечують життєдіяльність громадян. Громадське здоров'я в такий спосіб є певною формою відображення відповідних соціально-побутових умов та стану навколишнього середовища, які в інтегрований взаємодії забезпечують ефективність функціонування соціальних інститутів, що в остаточному підсумку є передумовою сталого розвитку суспільства. Такий контекст ідентифікації громадського здоров'я є своєрідною «вимірювальною лінійкою» для обстеження показників якості життя громадян через рівень організації охорони здоров'я. Це вказує також на те, що рівень громадського здоров'я, виступаючи головною умовою відтворення високоякісного трудового потенціалу, є адекватним показником соціально-економічної безпеки держави [5].

За твердженнями дослідників, національну безпеку України вважають явищем, яке містить пов'язані між собою елементи з різними сферами функціонування, що складається з важливої політичної, економічної, екологічної, технологічної, воєнної, інформаційної та людської (демографічної) безпеки. Ми глибоко переконані, що стан, у якому перебуває здоров'я громадян, цей

базис демографічної безпеки, потрібно вважати тим вагомим фактором, що здатний забезпечити високий рівень усіх інших функціональних складових національної безпеки. Відтак здоров'ю українців відведено найвагомішу роль між елементами, з яких складається система національної безпеки.

Нинішні умови переконують у потребі суттєво оновити погляди на державне регулювання в галузі охорони здоров'я громадян. Зберігаючи статус медицини як соціальної державної царини, останнім часом фіксується поява та посилення тенденцій щодо охорони здоров'я людей як чинника, від якого залежить національна безпека України. Наявні численні обставини, які актуалізують потребу змінити пріоритети в основних напрямках державного регулювання в галузі охорони здоров'я. Головні обставини полягають у тому, що:

- з'явилися різноманітні форми власності лікувальних установ, у яких громадяни можуть отримувати медичну допомогу;
- певна частина послуг, які надають державні та комунальні заклади охорони здоров'я, стали вважатися адміністративними (управлінськими) послугами;
- варто враховувати права, свободи і законні інтереси пацієнтів та державну доцільність у пошуку нових форм та методів, що будуть застосовані державним управлінням в охороні здоров'я громадян;
- є доречним змінити акценти під час того, як визначається державне фінансування галузі медичної діяльності в Україні та ін.

Національна система охорони здоров'я та забезпечення національної безпеки в Україні складається з багатьох механізмів та інструментів, які спрямовані на забезпечення високої якості медичної допомоги та захисту національних інтересів в цій сфері. Один з головних механізмів розвитку системи охорони здоров'я в Україні – це реформа системи, яка розпочалась у 2014 році та продовжується донині. Реформа передбачає перехід від принципу лікарні-орієнтованої медицини до принципу пацієнта-орієнтованої медицини, зокрема, шляхом створення нових медичних закладів на першому рівні надання медичної допомоги – сімейних лікарів та центрів первинної медичної допомоги [6].

У наукових роботах юридичного спрямування та державного управління охорона здоров'я та медична сфера часто розглядаються як об'єкт публічного (державного) управління (адміністрування). Зокрема уживаються такі вирази як «управління охороною здоров'я», «публічне управління охороною здоров'я», «публічне управління медичною сферою», «управління системою охорони здоров'я», «публічне адміністрування сферою охорони здоров'я» тощо [7]. Всі проаналізовані праці про управління медициною, охороною здоров'я чи системою охорони здоров'я їхнім змістом вбачають цілеспрямовану роботу, спрямовану на те, щоб сформувати організаційні, кадрові, юридичні, матеріально-фінансові та інші умови, потрібні для того, аби галузь оптимально

функціонувала, щоб виконувала завдань, які перед нею поставлені, забезпечити її розвиток та реформування.

Законодавець так само послуговується терміном «управління охороною здоров'я». Зокрема, Основи законодавства України про охорону здоров'я визначають, що кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає в тому числі і участь в управлінні охороною здоров'я (ст. 6 Основ). Також у статті 26 цього ж акту закріплюється, що державні органи, заклади охорони здоров'я зобов'язані сприяти реалізації права громадян на участь в управлінні охороною здоров'я. Що стосується компетенції органів публічної влади, то їх повноваження у цьому нормативному акті визначаються через формулювання «реалізація державної політики охорони здоров'я» (ст. 14 Основ) [8].

Система охорони здоров'я (СОЗ) є головною соціально-економічною, культурною та політичною сферою будь-якої держави і безпосередньо впливає на стан національної безпеки. Вона найбільш чутлива до всіх змін які відбуваються у країні, реагує на створення будь-яких факторів, які тягнуть за собою ризики для здоров'я: бідність, недостатнє харчування, погіршення якості води, погані сільськогосподарські умови, деградацію довкілля зі змінами клімату, недостатність йоду, заліза, збільшення артеріального тиску, безпрецедентне поширення хронічних неінфекційних хвороб, ВІЛ/СНІД, атипові пневмонії, туберкульоз, надмірне споживання солі, цукру, жирів, високий рівень холестерину, тютюнопаління, зловживання алкоголем, ожиріння [9].

Згідно визначенню ВООЗ, система охорони здоров'я - це сукупність усіх організацій, інститутів і ресурсів, головною метою яких є поліпшення здоров'я. Концепція ВООЗ «Здоров'я-2020: основи європейської політики і стратегії для XXI сторіччя» визначає основні цілі функціонування системи охорони здоров'я, до них відносять: поліпшення здоров'я всього населення, відповідність запитам і потребам людей, забезпечення справедливості в розподілі фінансових ресурсів, доступності всіх до наявних ресурсів. Умовою для цього є створення та успішна діяльність нормативно-правової бази, що включає комплекс всіх ресурсів (фінансові, кадрові, матеріально-технічні), управління та керівництво, інноваційні технології, а основними цінностями - справедливість, солідарність, участь населення, етичний підхід до розвитку систем [10].

У літературі з адміністративного права охорона здоров'я визначається через сукупність заходів, засобів, суб'єктів, а також мети. Зокрема, вона характеризується як система заходів політичного, економічного, правового, соціального, культурного, наукового, медичного, санітарно-гігієнічного та протиепідемічного характеру, спрямованих на збереження та зміцнення

здоров'я кожного громадянина, надання йому адекватної медичної допомоги у разі погіршення або втрати здоров'я. Серед спроб надати узагальнююче визначення поняттю також можна знайти визначення охорони здоров'я як системи способів, засобів і методів, здійснюваних органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також кожною фізичною особою окремо, реалізація яких покликана зміцнювати (якщо це не є можливим, – зберігати на такому самому рівні), розвивати та відновлювати рівень фізичного й психічного стану організму людини. Охорону здоров'я також можна тлумачити як систему деталізованих соціально-економічних та медичних заходів, мета яких полягає у збереженні та підвищенні рівня здоров'я кожної людини та всього населення країни, розуміння охорони здоров'я також знаходимо в інших працях та дослідженнях [11].

Цими положеннями спричинена потреба уточнити поняття публічного управління охороною здоров'я, що виступає як фактор впливу на національну безпеку.

М. Білінська визначає дефініцію «громадське здоров'я» як комплексну політичну, економічну, соціальну і медичну категорію, що інтегрує індивідуальне здоров'я громадян, обумовлену дією сукупності політичних, економічних, соціальних і біологічних чинників, визначає демографічний, соціальний, економічний потенціал суспільства, є фактором національної безпеки та об'єктом соціальної політики держави. Громадське здоров'я відображає здоров'я індивідуумів, з яких складається суспільство, утім його не можна зводити до простого підсумовування кількості хворих і здорових людей. Громадське здоров'я - це інший рівень визначення здоров'я, найважливіша характеристика, що показує якість і розвиток соціальних груп, суспільства в цілому [12].

Отже, можна запропонувати загальне визначення публічного управління в галузі охорони здоров'я, як комплексу, що містить ухвалені загальнодержавні рішення чи зобов'язання, метою яких є зберегти і зміцнити фізичне та психічне здоров'я і соціальне благополуччя громадян, що вважається найвагомішим компонентом національного багатства, втілюючи політичні, організаційні, економічні, правові, соціальні, культурні, наукові та медичні заходи, щоб зберегти генофонд української нації, її гуманітарний потенціал, та врахувавши вимоги, які ставлять і ставитимуть нинішнє й майбутні покоління, захищаючи інтереси конкретних людей (особистості) та суспільства загалом.

Погоджуємося з думкою М. Білінської, що система охорони здоров'я складається з чотирьох елементів, див. рис. 1.

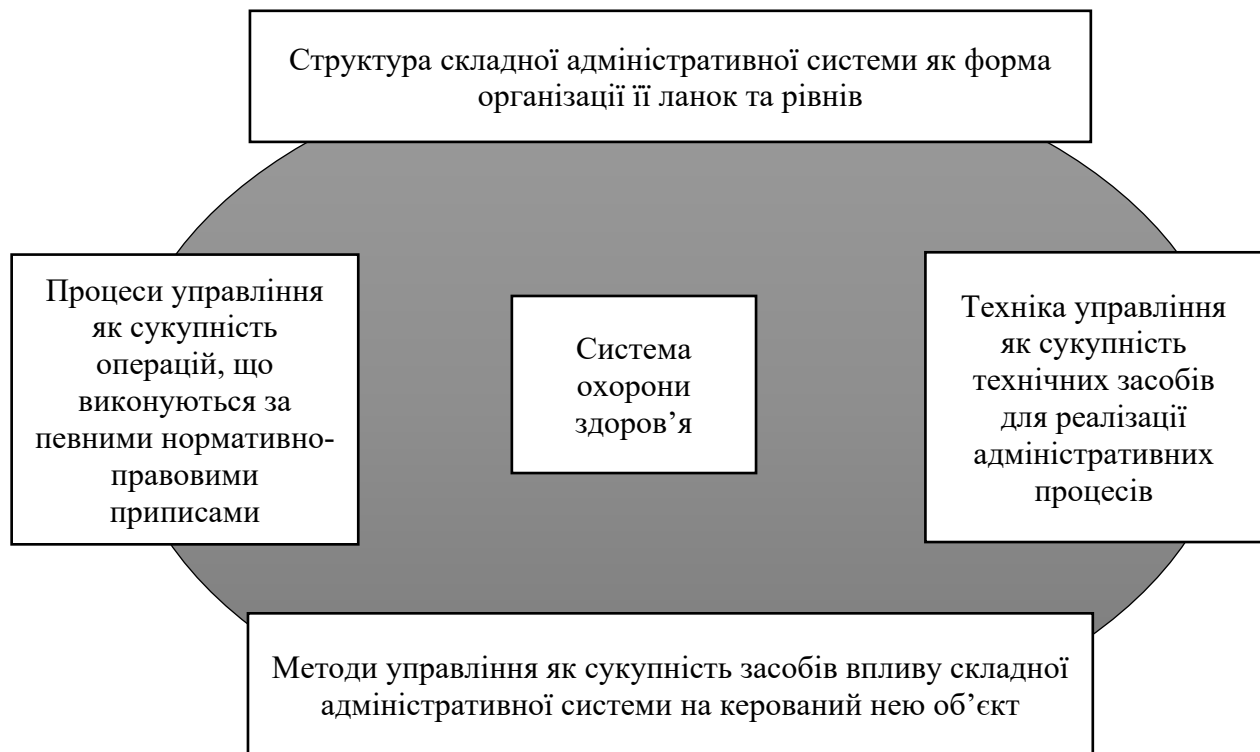

Рис. 1. Елемент системи охорони здоров'я
Джерело: [13]

В. Лазоришинець, Г. Слабкий, Н. Ярош відзначають, що система державного управління охороною здоров'я органічно поєднує у своєму складі: суб'єкт (керуючу систему) і об'єкт управління (керовану систему); всю сукупність різноманітних зв'язків, які при цьому здійснюються. На їх думку, будь яке дослідження проблеми державного управління сферою охорони здоров'я доцільно розпочати з визначення такого складного поняття, як «здоров'я» [14].

З приводу наведено варто відмітити, що розуміння терміну охорона здоров'я і управління охороною здоров'я у юридичній літературі має розбіжності. Через те, що публічне управління полягає в здійсненні цілевстановлюючого, організуючого і регулюючого впливу державних органів (переважно органів виконавчої влади) на діяльність [15], то його об'єктом є охорона здоров'я як цілісна соціальна система, що складається зі складових, які перераховані вище. Все це дає підстави прийти до висновку, що вказівка на охорону здоров'я як об'єкт публічного управління чи адміністрування у юридичній літературі є не зовсім вірним. Тому більш виваженим може бути використання терміну «управління у сфері охорони здоров'я», або «адміністрування у сфері охорони здоров'я», що використовується не тільки в науковій, але і навчальній літературі. Так, наприклад, цілком обґрунтовано і виправдано у підручниках з дисципліни «Адміністративне право» серед розділів особливої частини виділяють «Адміністративно-правове регулювання і державне управління у сфері охорони здоров'я», «Державне управління у сфері охорони здоров'я» [16].

Слід додати, що для ефективності системи охорони здоров'я необхідно забезпечувати прозорість та відкритість процесів, що відбуваються в ній, а також забезпечувати контроль за дотриманням законодавства в цій сфері. Розвиток національної системи охорони здоров'я та забезпечення національної безпеки є важливою задачею для України. Необхідно забезпечити ефективне управління та забезпечення стійкого фінансування, підвищення кваліфікації медичних працівників та розвиток інфраструктури медичного обслуговування. Також необхідно забезпечувати доступність медичної допомоги для всього населення та зміцнювати міжнародне співробітництво в цій сфері [17].

Важливою особливістю, якою наділене державне управління діяльності в царині охорони здоров'я України, виступає розмежування компетенції структур державної влади, які від імені держави займаються таким регулюванням відповідно до визначених Конституцією України та чинних нормативно-правових актів меж. Вітчизняну охорону здоров'я населення представляють державна, комунальна та приватна системи охорони здоров'я. Таким чином, реалізуючи державне управління галуззю медицини, потрібно брати до уваги недержавні моделі охорони здоров'я та державно-приватні відносини. В основі оцінювання відповідних моделей лежить комплекс чинників:

- закладений в моделі потенціал (відсутня соціальна рівність в системі приватної форми охорони здоров'я з прямою оплатою послуг);
- способи, посередництвом яких впроваджується модель;
- соціально-економічна ситуація, на яку впливають традиції охорони здоров'я, готовність громадян сприймати інші моделей охорони здоров'я, відповідна законодавча основа, чи є мета в організаторів охорони здоров'я підвищити соціальну рівність, зробити медичну допомогу ефективнішою.

Висновки. Отже, розвивати національну систему охорони здоров'я, забезпечуючи національну безпеку, – вагоме завдання, що стоїть перед Україною. Щоб досягти цієї мети, потрібне використання різних механізмів, зокрема варто реформувати систему охорони здоров'я, підвищувати кваліфікацію медичних працівників, зробити якісні медичні послуги доступними, розвивати інфраструктуру охорони здоров'я, вдосконалювати кібербезпеку та ін. Завдяки цим інструментам можливе підвищення ефективності системи охорони здоров'я, а також забезпечення національної безпеки України. Однак справа матиме успіх за умови, коли взаємодіятимуть усі сторони: влада, медична громадськість, наукові установи, міжнародні інституції та ін.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
3. General Assembly. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.

4. Ткачова Н.М. Особливості державної політики забезпечення національної безпеки в сфері охорони здоров'я. *Електронне фахове видання: «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2018. № 2. С. 1-5.
5. Автомєєнко А.І. Аналіз сфери громадського здоров'я в умовах епідеміологічних загроз. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2020. № 5. С. 103-108.
6. Москаленко В.В. Механізми забезпечення кібербезпеки в системі охорони здоров'я. *Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві*. 2019. С. 38-41
7. Пристая М. Особливості публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Випуск 80. С. 557-562.
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
9. Ткачова Н.М. Особливості державної політики забезпечення національної безпеки в сфері охорони здоров'я. *Електронне фахове видання: «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2018. № 2. С. 1-5.
10. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: <https://www.who.int/>.
11. Руснак Л.М. Правова природа поняття «охорона здоров'я». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 1(26). С. 109-112.
12. Білінська М.М., Радиш Я.Ф. Державна політика у сфері охорони здоров'я: кол. моногр. К. : НАДУ, 2013. 396 с.
13. Білінська М.М., Радиш Я.Ф. Державна політика у сфері охорони здоров'я: кол. моногр. К. : НАДУ, 2013. 396 с.
14. Лазоришинець В.В., Слабкий Г.О., Ярош Н.П., Чепелевська Л.А., Шевченко М.В., Кутуза А.С., Ціборовський О.М., Істомин С. В., Кондратюк Н.Ю., Кучеренко Н.Т., Тяпкін Г.М. Державне управління охороною здоров'я України: монографія. К., 2014. 312 с.
15. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2007. 592 с.
16. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посібник. Київ: Атіка, 2009. 640 с.
17. Шевчук Р.В. Механізми розвитку національної системи охорони здоров'я в контексті забезпечення національної безпеки в Україні. *Публічне урядування*. 2022. № 5 (33). С. 127-131.

References:

1. Zakon Ukrainy «Konstytutsiia Ukrainy» [The Law of Ukraine «Constitution of Ukraine»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» [The Law of Ukraine «On the national security of Ukraine»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
3. General Assembly. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. (n.d.). [un.org](http://www.un.org). Retrieved from http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E [in English].
4. Tkachova, N.M. (2018). Osoblyvosti derzhavnoi polityky zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v sferi okhorony zdorovia [Peculiarities of the state policy of ensuring national security in the field of health care]. *Elektronne fakhove vydannia: «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok»* – *Electronic specialist publication: "Public administration: improvement and development"*, 2, 1-5 [in Ukrainian].
5. Avtomieienko, A.I. (2020). Analiz sfery hromadskoho zdorovia v umovakh epidemiologichnykh zahroz [Analysis of the sphere of public health in the conditions of epidemiological threats]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho* – *Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi*, 5, 103-108 [in Ukrainian].

6. Moskalenko, V.V. (2019). Mekhanizmy zabezpechennia kiberbezpeky v systemi okhorony zdorovia [Mechanisms for ensuring cyber security in the health care system]. *Informatsiini tekhnolohii v osviti, nausti ta vyrobnytstvi – Information technologies in education, science and production*, 38-41 [in Ukrainian].

7. Prystaia, M. (2023). Osoblyvosti publichnoho administruvannia u sferi okhorony zdorovia [Peculiarities of public administration in the sphere of health care]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 80, 557-562 [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia» [The Law of Ukraine «Fundamentals of Ukrainian legislation on health care»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].

9. Tkachova, N.M. (2018). Osoblyvosti derzhavnoi polityky zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v sferi okhorony zdorovia [Peculiarities of the state policy of ensuring national security in the field of health care]. *Elektronne fakhove vydannia: «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok» – Electronic specialist publication: "Public administration: improvement and development"*, 2, 1-5 [in Ukrainian].

10. Ofitsiynyi sait Vsesvitnoi orhanizatsii okhorony zdorovia [Official website of the World Health Organization]. *who.int*. Retrieved from <https://www.who.int/> [in Ukrainian].

11. Rusnak, L.M. (2019). Pravova pryroda poniattia «okhorona zdorovia» [The legal nature of the concept of "health care"]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Carpathian Legal Gazette*, 1(26), 109-112 [in Ukrainian].

12. Bilynska, M.M., & Radysh, Ya.F. (2013). *Derzhavna polityka u sferi okhorony zdorovia [State policy in the field of health care]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

13. Bilynska, M.M., & Radysh, Ya.F. (2013). *Derzhavna polityka u sferi okhorony zdorovia [State policy in the field of health care]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

14. Lazoryshynets, V.V., Slabkyi, H.O., Yarosh, N.P., Chepelevska, L.A., Shevchenko, M.V., Kutuza, A.S., Tsiborovskyi, O.M., Istomyn, S. V., Kondratiuk, N.Iu., Kucherenko, N.T., & Tiapkin, H.M. (2014). *Derzhavne upravlinnia okhoronoiu zdorovia Ukrainy [State Administration of Health Protection of Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].

15. Averianov, V.B. (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course]*. Kyiv: Vydavnytstvo «Iurydychna dumka» [in Ukrainian].

16. Stetsenko, S.H. (2009). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

17. Shevchuk, R.V. (2022). Mekhanizmy rozvytku natsionalnoi systemy okhorony zdorovia v konteksti zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v Ukraini [Mechanisms of development of the national health care system in the context of ensuring national security in Ukraine]. *Publichne uriaduvannia – Public administration*, 5 (33), 127-131 [in Ukrainian].

УДК 342.9:35.07(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-189-199](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-189-199)

Леськів Тарас Сергійович аспірант другого року навчання кафедри адміністративного та фінансового менеджменту за спеціальністю 281 «Публічне управління і адміністрування», Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери, 12, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-5124-728X>

ЕВОЛЮЦІЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ

Анотація. Цифрова трансформація в сфері публічного управління в сучасному світі стає необхідною умовою для ефективної взаємодії держави та громадян, впровадження інноваційних підходів та підвищення рівня якості надання публічних послуг. В статті автор досліджує ключові аспекти цього технологічного перетворення та його вплив на функціонування урядових структур. Також розглянуто стратегічний контекст цифрової трансформації, проаналізовано інструменти та технології, які забезпечують цей процес, та вивчено вплив цифрової трансформації на якість публічних послуг, прозорість владних структур і участь громадян у прийнятті рішень.

В статті детально проаналізовані етапи еволюції цифрової трансформації в контексті публічного врядування та її вплив на організаційні процеси та надання публічних послуг в історичному розрізі

На початкових етапах статті акцентується на розгляді основних технологічних зрушень у суспільстві в контексті промислових революцій, причин виникнення цифровізації у публічній сфері, таких як електронне урядування та автоматизація процесів. Подальший аналіз спрямований на вивчення впливу цифрової трансформації на структури уряду, зміни у механізмах взаємодії з громадянами та розвиток публічного врядування.

Стаття розглядає сучасні тенденції у цифровому публічному врядуванні. Пропонується схема явища цифрових онлайн-сервісів в контексті технологічних революцій та процесу цифрової трансформації публічного врядування, а також

Автор здійснив детальний аналіз понятійно-категоріального апарату, виділивши композицію понятійно-категоріального апарату при дослідженні теоретичних основ цифрових онлайн-сервісів в публічному врядуванні, а також обґрунтував основні еволюційні етапи розвитку цифровізації у публічному секторі, базуючись на зміні парадигми в теорії управління у історичному контексті.

Ключові слова: цифрова трансформація, публічне управління, публічне врядування, цифрові онлайн-сервіси, електронне врядування.

Leskiv Taras Serhiyovych a second-year doctoral student at the Department of Administrative and Financial Management, specializing in Public Administration and Administration, National University "Lviv Polytechnic," 12 Stepana Bandery St., Lviv, <https://orcid.org/0000-0001-5124-728X>

EVOLUTION OF DIGITAL TRANSFORMATION IN PUBLIC GOVERNANCE

Abstract: Digital transformation in public administration has become a necessary condition for effective interaction between the state and citizens, the implementation of innovative approaches, and the improvement of the quality of public services. This article explores key aspects of this technological transformation and its impact on the functioning of government structures. The strategic context of digital transformation is examined, along with the analysis of tools and technologies that facilitate this process. The article also studies the influence of digital transformation on the quality of public services, transparency of governance structures, and citizen participation in decision-making.

The stages of the evolution of digital transformation in the context of public governance and its impact on organizational processes and the provision of public services are thoroughly analyzed in the historical perspective in the article. The initial stages of the article focus on examining the fundamental technological shifts in society within the context of industrial revolutions and the reasons for the digitization in the public sector, such as e-governance and process automation. Further analysis is directed towards studying the impact of digital transformation on government structures, changes in mechanisms of interaction with citizens, and the development of public governance.

The article explores current trends in digital public governance. A scheme of the phenomenon of digital online services is proposed in the context of technological revolutions and the process of digital transformation in public governance. The author conducts a detailed analysis of the conceptual framework, identifying the composition of the conceptual apparatus when researching the theoretical foundations of digital online services in public governance. Additionally, the author justifies the main evolutionary stages of digitization development in the public sector, based on a paradigm shift in management theory in historical context.

Keywords: digital transformation, public administration, public governance, digital online services, e-governance

Постановка проблеми. Збільшена "доступність" та "індивідуалізація" - це дві з найбільш поширених вимог споживачів у сучасному світі. Це явище зайняло значне місце на сучасному ринку споживачів, незалежно від того, чи йдеться про послуги у фінансах, страхуванні, роздрібній торгівлі чи транспорті. Інтернет, смартфони та інші технології, що виникли в епоху цифрового розвитку,

допомагають людям отримувати краще уявлення та усвідомлення того, чого вони очікують від постачальника послуг. У цьому відношенні публічне врядування, так само як і інші галузі, також користується новими технологіями та цифровими інноваціями, спрямованими на радикальне поліпшення повсякденного життя громадян та допомогу у створенні більш стійких суспільств. У зв'язку зі стрімким технологічним розвитком та поширенням цифрових інструментів у сучасному суспільстві, питання цифрової трансформації в контексті публічного врядування стає актуальним та комплексним завданням. Однак, не зважаючи на широкий обсяг наявної літератури та досліджень у цьому напрямі, існують проблеми, що потребують детального аналізу та уточнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади цифрового врядування у своїй монографії досліджували Карпенко О.В., Денисюк Ж. З, Наместнік В. В. [1], тему цифрової трансформації в економіці, освіті, публічному врядуванні та інших соціальних сферах, вивчали такі науковці як Аванесова Н. Е., Колодяжна Т. В. [2], Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместнік, В.В. [3], Яненкова І.Г [4]. Серед іноземних науковців, то власні концепції цифрової трансформації розробили такі науковці, як Фонтен Дж. [5], Данвілі П., Маргетс Х. та ін [6]. Проте, в ході аналізу зазначених досліджень, було виявлено недостатність комплексних досліджень, які охоплюють всі етапи еволюції цифрової трансформації в контексті публічного врядування, що ускладнює повноту розуміння процесу.

Мета статті. Мета статті полягає в системному аналізі та розгляді етапів еволюції цифрової трансформації в контексті публічного управління. Дослідження спрямоване на визначення ключових аспектів цифрової трансформації, її впливу на функціонування урядових структур та надання публічних послуг.

Виклад основного матеріалу. Глобальне впровадження і активне використання цифрових онлайн-сервісів у публічному врядуванні є явищем порівняно новим та сучасним. Не зважаючи на свою відносно нещодавню появу в 90-х роках (у ролі принципово нового засобу доступу до урядової інформації та послуг) [7, с. 32], на сьогоднішній день цифрові онлайн-сервіси на рівні держави вже стали невід'ємною її частиною та відіграють критичну роль у сприянні інноваціям, реформуванні публічного врядування та наданні державних послуг і розглядається в розрізі п'яти ключових цілей [8]:

1. Політична основа е-Government визначається набором політичних стратегій та прийнятих рішень, спрямованих на підтримку розвитку електронного урядування. Ця ціль охоплює створення правового та регуляторного середовища, сприятливого для впровадження та ефективного функціонування е-Government.

2. Покращені державні послуги - визначається удосконаленням доступності та якості послуг, які надає держава громадянам і бізнесу через використання електронних засобів. Це охоплює впровадження електронних порталів, систем

онлайн-заявок та електронного документообігу для полегшення взаємодії громадян із державою.

3. Високоякісні та економічно ефективні урядові операції – це оптимізація та автоматизація внутрішніх процесів державних органів.

4. Залучення громадян до демократичних процесів, що передбачає створення механізмів для ефективної участі громадян у прийнятті рішень та контролі над діяльністю державних органів.

5. Адміністративна та інституційна реформа з метою впровадження структурних та інституційних змін для підтримки ефективності та взаємодії в системі електронного урядування.

Цифрова технологія включає в себе багато різних концепцій та компонентів, що створили основу для наукових пошуків. Інтернет у багатьох відношеннях надав підґрунтя для багатьох з цих розвитків, даючи доступ до інформації та гнучкість у способах, які не були можливими раніше. Звичайно, що трансформаційні процеси проходять під впливом різних чинників зміни підходів до створення нових технологій і їх використання. Історики виділяють декілька переломних періодів протягом розвитку людства, так званих революцій, коли поява та поширення невідомих до того технологій фундаментально змінювала економічні системи та соціальну структуру суспільства.

Перша промислова революція (~1760— 1840) супроводжувалася винаходом парового двигуна, використанням енергії води, будівництвом залізниць та механізацією виробництва. Друга промислова революція (кінець 19-го—поч.20 ст.) охарактеризувалася використанням електроенергії та конвеєра, а отже впровадження масового виробництва. Третя промислова революція (1960ті—поч 21 ст.), яку часто називають цифровою або комп'ютерною, через центральну роль в ній цифрових технологій, розпочалася з винайденням транзистора та комп'ютеризацією. Щодо Четвертої промислової революції, то досі немає консенсусу чи дійсно варто виділяти її в окрему революцію чи вважати сучасні події та тренди розвитку інформаційних технологій як логічне продовження Третьої промислової революції, проте, на 2019-й рік даний термін уже доволі міцно закріпився в широкому вжитку. Характеризується ця революція розвитком та поширенням так званих кіберфізичних систем, тобто механізмів що контролюються алгоритмами, тісним переплетенням фізичного та цифрового світів. До основних проривних технологій цієї революції відносять хмарні обчислення, блокчейн, розвиток сенсорів, машинне навчання, штучний інтелект, віртуальну та доповнену реальність, автономний транспорт та роботизацію, 3D-друк, відновлювану енергетику, наночастинки та ін. Кожна з цих революцій тягла за собою кардинальні соціально-економічні зміни, не стала винятком і Четверта промислова революція зі своїми унікальними викликами та можливостями. Цифрові онлайн сервіси в даній системі часових координат виникли в

90-х роках 20-го століття (зі стрімким поширенням доступу до інтернету) на зламі між Третьою та Четвертою революціями (перший сайт в мережі Інтернет з'явився 6 серпня 1991 [9]) і з того часу, постійно еволюціонуючи, стали невід'ємною частиною сучасного суспільства. На початках веб-сайти давали змогу лише споживати статичний текстовий контент та зображення, тому важливу роль відігравали web-каталоги та сервіси пошуку інформації, найвизначнішим з яких стала компанія Google (рік заснув. 1998). На наступному етапі (2000-ні роки) з'явилася можливість інтерактивної взаємодії користувачів, утворилася так звана партисипативна соціальна павутина, з'явилися та набули поширення блоги та соціальні мережі (Facebook, Twitter та ін.), успіх яких був зумовлений тим, що контент генерували їх користувачі — безпрецедентне явище з соціальної точки зору, що дало можливість кожному публікувати інформацію онлайн для широкого загалу. З'явилися сервіси, що базуються на економіці спільного користування, такі як Uber, Lyft, Airbnb — вони дозволили оцифрувати доступ до фізичних ресурсів, синхронізувати реальний та цифровий світ, створивши нові економічні моделі працевлаштування та доступу до необхідних ресурсів (транспорт, оренда житла). Сучасними трендами мережі є розвиток інтернету речей (IOT), криптовалют (децентралізація інтернету), штучного інтелекту та ін. Про складність та масштаби суспільних перетворень в періоди Третьої та Четвертої революцій можемо судити по кількості досліджень таких змін та по розмаїттю нової термінології для позначення нового умовного типу суспільства (кібернетичне, інформаційне, комп'ютерне, телематичне, біо-суспільство, біо-інфо-суспільство) та історичного періоду в цей час (інформаційний вік, комп'ютерна доба, доба систем, технетронна ера, пост-індустріальна ера, постіндустріалізм, постмодернізм, постгуманізм).

Таким чином, для найкращого усвідомлення сутності і місця розвитку цифрових сервісів у публічному врядуванні в сучасному світі, його аналіз, доцільно здійснювати як у широкому фундаментальному контексті технологічного прогресу і еволюції інформаційних технологій та їх впливу на суспільство (макрорівень), зокрема «Четвертої промислової революції (умовного історичного етапу глобального проникнення інформаційних технологій у всі сфери діяльності людини), так і у вузькому контексті, процесу цифрової трансформації публічного врядування (мікрорівень).

Отже, в своїй сутності, цифрові онлайн-сервіси є продуктом симбіозу людини і технології та своєрідним інструментом для досягнення поставлених цілей, глибинне розуміння природи цього явища як технологічного інструменту та засобу досягнення певної мети, дозволить посилити здатність його ефективно використовувати (рис.1.1*).

Рис. 1.1. Схема явища цифрових онлайн-сервісів в контексті технологічних революцій та процесу цифрової трансформації публічного врядування.

*Сформовано автором на основі [10-12]

Також, з вищезгаданою метою, доцільним є розкриття сутності супутніх елементів понятійно-категоріального апарату (рис. 1.2*), в контексті якого існують цифрові онлайн-сервіси в публічному врядуванні, таких як «цифрова трансформація публічного врядування», «електронне врядування», «цифрове врядування» та інших.

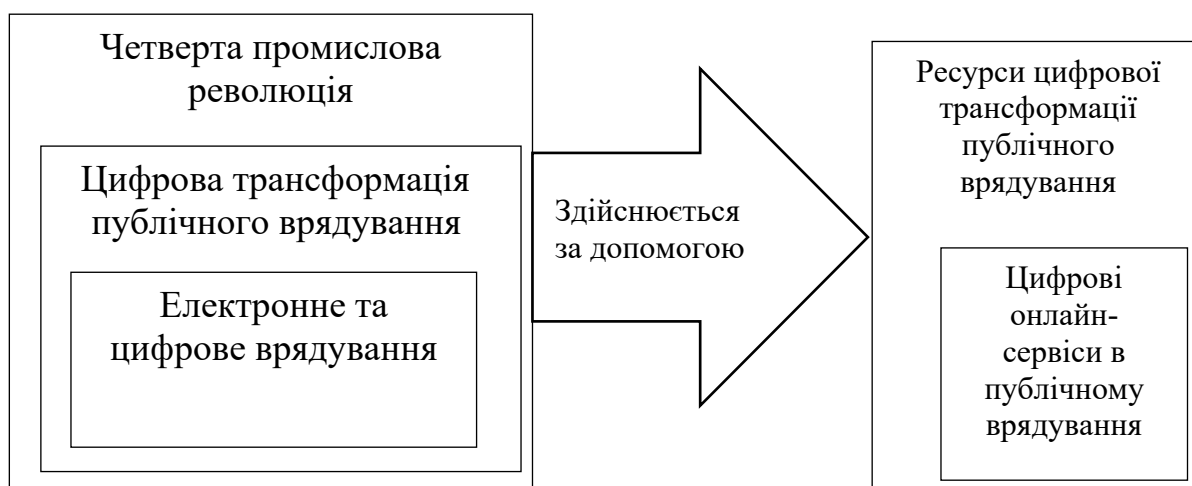

Рис. 1.2. Концептуальна схема композиції понятійно-категоріального апарату при дослідженні теоретичних основ цифрових онлайн-сервісів в публічному врядуванні

*Сформовано автором на основі [10-12]

Трансформаційний вплив електронного урядування на організації та їх середовище все ще залишається дискусійним питанням. Переваги електронного урядування зосереджені головним чином на покращенні послуг і їх надання, що призводить до підвищення ефективності уряду.

Аналізуючи наукові підходи до поняття цифрової трансформації, можна виокремити підхід Фонтена [5.], який зосереджено на впливі технологій на організації через інституційну перспективу. Вона розрізняє об'єктивні та діючі технології. Об'єктивна технологія включає такі інновації, як Інтернет, тоді як прийнята технологія передбачає використання, проектування та сприйняття цих технологій окремими особами в організації. Сприйняття та використання технологій обмежено інституційними механізмами, але запроваджена технологія також впливає на організацію. Роль технології, отже, відрізняється і залежить від організації та того, що люди в організації роблять з неї. Іншою структурою, яка оцінює організаційні зміни, викликані технологіями, є підхід «Управління в цифрову еру» [6]. Автори стверджують, що під впливом нової парадигми державного менеджменту технологічні зміни уможливають зміни в організаціях державного сектору кількома способами. Вони зосереджуються на організаційних змінах, організаційній культурі та нових способах, у які суспільство обробляє інформацію та нових вимогах до державних послуг.

Цифрова трансформація розглядається як зміна парадигми та іноді називається технологічною революцією. Загалом, цифровізація в публічному секторі покликана зробити надання послуг більш ефективним і доступним для громадян. Поетапні моделі, які теоретизують та аналізують розвиток електронного урядування в громадських організаціях, стверджують, що на останніх етапах впровадження електронного урядування адміністрація переміщує свою увагу за межі уряду та враховує переваги своїх зацікавлених сторін [13.].

У «Дослідженні е-врядування» 2003 UN DESA представила теоретичну кількісну п'ятирівневу модель висхідного характеру для виділення етапів та оцінки рівня розвитку електронного врядування, вона виділяє такі п'ять етапів його еволюції: початкова присутність (онлайн присутність зводиться до наявності офіційного веб-сайту з наявністю лише базової статичної інформації), посилена присутність (уряд надає онлайн ширший спектр актуальної та архівної інформації, такої як закони та нормативні акти, звіти, інформаційні бюлетені, бази даних та інші документи про державну політику; доступний пошук документів і мапа сайту; комунікація залишається переважно односторонньою від уряду до громадян), інтерактивна присутність (сервіси стають інтерактивними, напр. можливість завантажити форми для сплати податків, отримання ліцензій; наявність аудіо та відео релевантної публічної інформації; з держслужбовцями можна зв'язатися за допомогою електронної пошти; сайти регулярно оновлюються), транзакційна присутність (двостороння взаємодія між громадянином та урядом; є можливість сплачувати

податки, подаватися на отримання різноманітних документів, оновлювати ліцензії онлайн 24/7; громадяни можуть оплачувати державні сервіси, такі як штрафи та податки онлайн; постачальники товарів і послуг можуть безпечно брати участь в торгах на державні контракти онлайн), мережева присутність (найсладніший рівень електронного врядування, характеризується інтеграцією взаємодій типу уряд-уряд (G2G), уряд громадянин (G2C) та громадянин-уряд (C2G); уряд заохочує партисипативне деліберативне прийняття рішень та готовий і здатний залучити суспільство до двостороннього відкритого діалогу; завдяки інтерактивним функціям, таким як веб-форми для коментарів та інноваційні механізми онлайн-консультацій, уряд активно виявляє думки громадян щодо державної політики, законотворчої діяльності та демократичного процесу прийняття рішень; інтеграція органів державного сектору з повною співпрацею та розумінням концепції колективного прийняття рішень, партисипативної демократії та розширення прав і можливостей громадян як їхнього демократичного права) (рис. 1.3) [14]. В контексті вищеописаної моделі можемо трактувати цифрову трансформацію публічного врядування як еволюційний процес переходу від нижчого до вищого етапу розвитку [15].

З більш сучасної точки зору, згідно з OECD, цифрову трансформацію публічного врядування можемо описати як еволюційний процес переходу від аналогового врядування до електронного врядування (е-врядування) з подальшим його переходом до так званого цифрового врядування і прагненням досягти так званої цифрової зрілості врядування (digital maturity) (рис. 1.3*) [16].

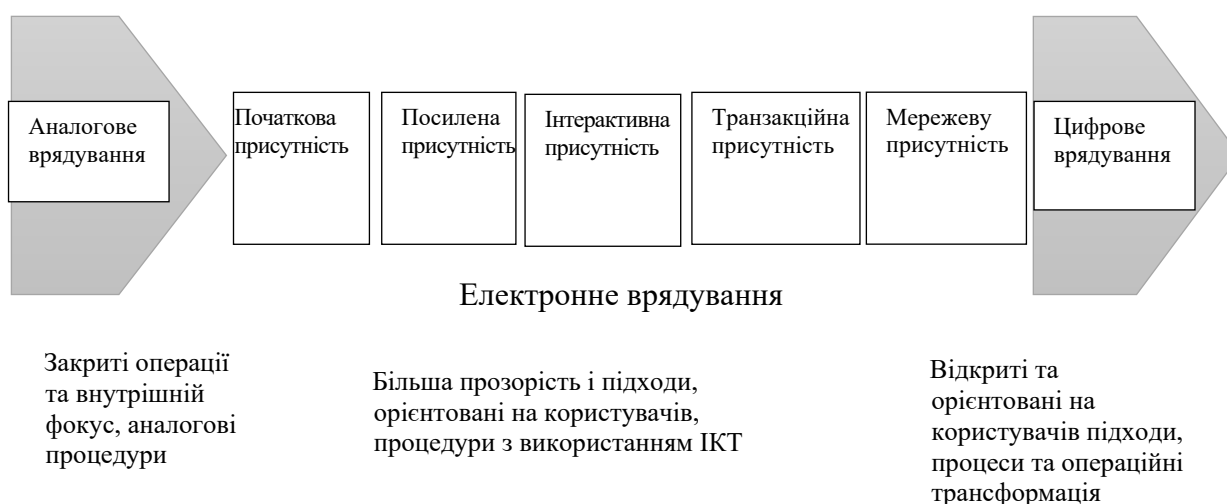

Рис. 1.3 Цифрова трансформація публічного врядування

*Сформовано автором на основі [14-16]

В цьому процесі OECD визначає е-врядування як використання урядами ІКТ, зокрема Інтернету, як інструменту для покращення державного управління,

а цифрове врядування — використання цифрових технологій як невід’ємної частини стратегій модернізації уряду для створення суспільної цінності. Таке врядування спирається на екосистему цифрового уряду, що складається з державних суб’єктів, неурядових організацій, компаній, об’єднань громадян і окремих осіб, яка підтримує продукування та доступ до даних, послуг і контенту через взаємодію з урядом [4].

Таким чином, дослідження основних етапів цифрової трансформації публічного управління, дало змогу сформулювати авторське бачення цього процесу. Отже, цифрова трансформація публічного врядування – це комплексний процес впровадження інноваційних технологій, цифрових засобів з метою оптимізації, покращення діяльності державних інституцій та їх взаємодії з громадянами, бізнесом, неурядовими публічними інституціями, що включає в себе використання відповідних ресурсів для підвищення ефективності публічних послуг, забезпечення відкритості та прозорості в діяльності державних органів, а також підвищення залучення громадськості у процеси прийняття рішень.

Висновки. Протягом останніх десятиліть публічне врядування зазнало значних змін через впровадження цифрових технологій.

Цей процес еволюціонував від простого використання комп’ютерів до більш складних систем електронного урядування та, зрештою, до концепції цифрового урядування.

Еволюція цифрової трансформації публічного врядування характеризується трьома основними етапами:

Етап 1: Автоматизація: початковий фокус був на автоматизації рутинних завдань за допомогою комп’ютерів.

Етап 2: Електронне врядування, що характеризується розвитком онлайн-послуг та порталів для покращення доступу громадян до інформації та державних послуг.

Етап 3: Цифрове врядування. Цей етап фокусується на використанні даних, аналітики та штучного інтелекту для покращення прийняття рішень, підвищення ефективності та прозорості

Еволюція цифрової трансформації публічного врядування є важливим процесом, який має значний вплив на роботу урядів, їх взаємодію з громадянами та загалом на суспільство, що вимагає подальших досліджень.

Література:

1. Карпенко О. В., Денисюк Ж. З., Наместнік В. В. та ін. Цифрове врядування. Київ: ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. 336 с. ISBN 9789264010505.
2. Avanesova N., Kolodiazhna T. The Essence, Content and Role of Digital Transformation in Development Socio-economic Systems. VUZF Review, 2021, т. 6, № 2, с. 129—138. DOI: 10.38188/2534-9228.21.2.15.
3. Куйбіда В., Карпенко О., Наместнік В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління, 2018, № 1, с. 5—10.

4. Яненко І. Чинники і шляхи розвитку цифровізації в Україні. Економіка України, 2022, № 3, с. 4—22. DOI: 10.15407/economyukr.2022.03.004.
5. Fountain J. Building the virtual state: Information technology and institutional change [Електронний ресурс]. Brookings Institution Press, 2001. URL: https://www.academia.edu/646758/Building_the_virtual_state_Information_technology_and_institutional_change.
6. Dunleavy P., Margetts H., Bastow S., Tinkler J. New Public Management Is Dead—Long Live Digital-Era Governance [Електронний ресурс]. Journal of Public Administration Research and Theory, 2006. Режим доступу: <https://doi.org/10.1093/jopart/mui057>.
7. Chung C.-S. Developing Digital Governance: South Korea as a Global Digital Government Leader. Routledge, 2020. ISBN 9780429054426. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429054426>.
8. Dawes S. S. The Evolution and Continuing Challenges of E-Governance. Public Administration Review, 2008, т. 68(s1), с. S86 - S102. DOI: 10.1111/j.1540-6210.2008.00945.x.
9. O'Reilly T. WTF?: What's the Future and Why It's Up to Us. Random House, 2017. ISBN 9781473537842.
10. Lee M. et al. How to Respond to the Fourth Industrial Revolution, or the Second Information Technology Revolution? Dynamic New Combinations between Technology, Market, and Society through Open Innovation. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 2018, т. 4, № 3. DOI: 10.3390/joitmc4030021. URL: <https://www.mdpi.com/2199-8531/4/3/21>.
11. OECD. Digital Government in Lebanon, 2020, с. 57. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.1787/a711b0c1-en>. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/content/publication/a711b0c1-en>.
12. OECD. Recommendation of the Council on Digital Government Strategies, 2014, с. 8. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0406>.
13. Bretschneider, Stuart, Frederick J. Marc-Aurele, and Jiannan Wu. "Best practices" research: a methodological guide for the perplexed." Journal of Public Administration Research and Theory 15.2 (2004): 307-323.
14. UN global e-government survey 2003, UN, DESA, 2003, с. 112. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3868822/files/UN%2520E-Government%2520Survey%25202003.pdf?ln=en>.
15. Global e-Government Readiness Report 2004: Toward Access for Opportunity / UN DESA. URL: <https://desapublications.un.org/file/785>
16. OECD. The E-Leaders Handbook on the Governance of Digital Government, 2021, с. 107. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.1787/ac7f2531-en>. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/content/publication/ac7f2531-en>.

References:

1. Karpenko, O. V., Denysiuk, Zh. Z., Namestnyk, V. V., та ін. (2020). Tsyfrove vriaduvannia. Kyiv: IDEIA PRINT. ISBN 9789264010505-en.
2. Avanesova, N., & Kolodiazhna, T. (2021). The Essence, Content and Role of Digital Transformation in Development Socio-economic Systems. VUZF Review, 6(2), 129—138. DOI: 10.38188/2534-9228.21.2.15.
3. Kuibida, V., Karpenko, O., & Namestnik, V. (2018). Tsyfrove vriaduvannia v Ukraini: bazovi definitsii ponyatijno-kategorialnoho aparatu. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Seriya: Derzhavne upravlinnia, 1, 5—10.
4. Yanenkova, I. (2022). Chynnyky i shliakhy rozvytku tsyfrovizatsii v Ukraini. Ekonomika Ukrainy, 3, 4—22. DOI: 10.15407/economyukr.2022.03.004.
5. Fountain, J. (2001). Building the virtual state: Information technology and institutional change [Electronic resource]. Brookings Institution Press. URL: https://www.academia.edu/646758/Building_the_virtual_state_Information_technology_and_institutional_change.
6. Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S., & Tinkler, J. (2006). New Public Management Is Dead—Long Live Digital-Era Governance [Electronic resource]. Journal of Public Administration Research and Theory. URL: <https://doi.org/10.1093/jopart/mui057>.

7. Chung, C.-S. (2020). *Developing Digital Governance: South Korea as a Global Digital Government Leader* (1st ed.). Routledge. ISBN 9780429054426. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429054426>.

8. Dawes, S. S. (2008). The Evolution and Continuing Challenges of E-Governance. *Public Administration Review*, 68(s1), S86 - S102. https://www.researchgate.net/publication/227608705_The_Evolution_and_Continuing_Challenges_of_E-Governance

9. O'Reilly, T. (2017). *WTF?: What's the Future and Why It's Up to Us*. Random House. ISBN 9781473537842.

10. Lee, M., et al. (2018). How to Respond to the Fourth Industrial Revolution, or the Second Information Technology Revolution? Dynamic New Combinations between Technology, Market, and Society through Open Innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 4(3). DOI: 10.3390/joitmc4030021. URL: <https://www.mdpi.com/2199-8531/4/3/21>.

11. OECD. (2020). *Digital Government in Lebanon*. C. 57. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.1787/a711b0c1-en>. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/content/publication/a711b0c1-en>.

12. OECD. (2014). *Recommendation of the Council on Digital Government Strategies*. C. 8. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0406>.

13. Bretschneider, S., Marc-Aurele, F. J., & Wu, J. (2004). "Best practices" research: a methodological guide for the perplexed. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 15(2), 307-323.

14. UN. (2003). *UN global e-government survey 2003*. UN, DESA. C. 112. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3868822/files/UN%2520E-Government%2520Survey%25202003.pdf?ln=en>.

15. UN DESA. *Global e-Government Readiness Report 2004: Toward Access for Opportunity*. URL: <https://desapublications.un.org/file/785>

16. OECD. (2021). *The E-Leaders Handbook on the Governance of Digital Government*. C. 107

УДК 35.07:339.137.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-200-212](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-200-212)

Магеррамов Алі аспірант кафедри державного управління, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0009-0002-0069-9352>.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу конкурентоспроможності держави як об'єкта наукових досліджень в галузі публічного управління. Автор розглядає різні класичні та сучасні концепції, підходи та чинники, що впливають на ефективність публічного управління в умовах глобальної конкуренції між державами, а також різні аспекти та виміри конкурентоспроможності держави. Автор також пропонує методологію дослідження конкурентоспроможності держави в галузі публічного управління, аналізує та оцінює різні парадигми публічного управління та їхній вплив на конкурентоспроможність держави в умовах глобалізації, цифровізації та євроінтеграції. Автор також наводить приклади досліджень, які аналізують технологічну конкурентоспроможність провідних країн та України в цифровій економіці, та рекомендації щодо підвищення ефективності конкурентоспроможності держави.

Стаття має наукову новизну, оскільки вона спрямована на пошук, розробку та обґрунтування методології дослідження конкурентоспроможності держави в галузі публічного управління, а також на аналіз та оцінку різних парадигм публічного управління та їхнього впливу на конкурентоспроможність держави в умовах глобалізації, цифровізації та євроінтеграції. Автор використовує системний аналіз, порівняльний аналіз, логічний аналіз, аналіз документів, аналіз індексів, аналіз сценаріїв та інші методи для вивчення теоретичних та практичних аспектів конкурентоспроможності держави. Автор також використовує різні джерела даних, такі як зведені індекси, економетричні моделі, кластерний аналіз, SWOT-аналіз та інші, для вимірювання та порівняння конкурентоспроможності держави на різних рівнях: місцевому, регіональному, національному та міжнародному.

Стаття має практичне значення, оскільки вона допомагає розуміти, які чинники впливають на здатність держави ефективно конкурувати на світовому ринку, забезпечувати високий рівень життя своїх громадян, а також реагувати на глобальні виклики та можливості. Автор пропонує рекомендації щодо

підвищення ефективності конкурентоспроможності держави, такі як: розвиток інституційної бази публічного управління, підвищення якості людського капіталу, стимулювання інноваційної діяльності, залучення іноземних інвестицій, поглиблення європейської інтеграції, підвищення соціальної відповідальності держави та інші. Автор також наводить приклади досліджень, які аналізують конкурентоспроможність України через якість життя населення в контексті європейської інтеграції та впливу Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, за індексом інтелектуального капіталу та іншими показниками.

Ключові слова: конкурентоспроможність держави, парадигма публічного управління, ефективність, концепції, чинники, індекси, інновації, цифрова економіка, європейська інтеграція, інтелектуальний капітал.

Magerramov Ali Graduate student of the Department of Public Administration Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0009-0002-0069-9352>.

THE COMPETITIVENESS OF THE STATE AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH: ASPECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The article is devoted to the analysis of the competitiveness of the state as an object of scientific research in the field of public administration. The author examines various classical and modern concepts, approaches and factors that influence the effectiveness of public administration in the conditions of global competition between states, as well as various aspects and dimensions of the competitiveness of the state. The author also proposes a methodology for studying the competitiveness of the state in the field of public administration, analyzes and evaluates different paradigms of public administration and their impact on the competitiveness of the state in the conditions of globalization, digitalization and European integration. The author also provides examples of studies that analyze the technological competitiveness of leading countries and Ukraine in the digital economy, and recommendations for improving the efficiency of the competitiveness of the state.

The article has scientific novelty, as it is aimed at finding, developing and substantiating the methodology for studying the competitiveness of the state in the field of public administration, as well as analyzing and evaluating different paradigms of public administration and their impact on the competitiveness of the state in the conditions of globalization, digitalization and European integration. The author uses systemic analysis, comparative analysis, logical analysis, document analysis, index analysis, scenario analysis and other methods to study the theoretical and practical aspects of the competitiveness of the state. The author also uses various

sources of data, such as composite indices, econometric models, cluster analysis, SWOT analysis and others, to measure and compare the competitiveness of the state at different levels: local, regional, national and international.

The article has practical significance, as it helps to understand what factors influence the ability of the state to effectively compete in the world market, provide a high level of living for its citizens, and respond to global challenges and opportunities. The author offers recommendations for improving the efficiency of the competitiveness of the state, such as: developing the institutional basis of public administration, improving the quality of human capital, stimulating innovative activity, attracting foreign investment, deepening European integration, increasing social responsibility of the state and others. The author also provides examples of studies that analyze the competitiveness of Ukraine through the quality of life of the population in the context of European integration and the impact of the Association Agreement between Ukraine and the EU, by the index of intellectual capital and other indicators.

Keywords: competitiveness of the state, paradigm of public administration, efficiency, concepts, factors, indices, innovations, digital economy, European integration, intellectual capital.

Постановка проблеми. Тема концептуальних засад конкурентоспроможності держави в контексті зміни парадигми державного управління є актуальною та складною, оскільки передбачає аналіз та порівняння різних точок зору, підходів та показників конкурентоспроможності, а також ідентифікацію та оцінку викликів і можливостей для вдосконалення публічного управління та конкурентоспроможності держави в умовах глобальних, соціальних і технологічних змін. Незважаючи на значну кількість наукових робіт, присвячених конкурентоспроможності держави та публічному управлінню в Україні, відсутні дослідження конкурентоспроможності держави з точки зору комплексної методології дослідження. Також недостатньо досліджено вплив різних парадигм публічного управління на конкурентоспроможність держави, а також наявність та ефективність механізмів підвищення конкурентоспроможності держави в умовах глобалізації, цифровізації та євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує багато останніх досліджень і публікацій, які розглядають конкурентоспроможність держави з різних точок зору. Зустрічаються також дослідження парадигм публічного управління. У них синтезовано та розширено набір концептуальних основ, результатів досліджень і практичних знань, пропонується нова основа для політичного аналізу, яка розрізняє врядування та належне врядування та визначає їх як здійснення політичних, економічних та адміністративних повноважень для управління справами країни та здатність робити це ефективно, результативно, справедливо та законно, обговорюються виміри,

елементи та показники доброго врядування, а також виклики та стратегії його просування, досліджується концепція конкурентоспроможності та методологічні принципи її оцінки, зосереджуючись на національному та регіональному рівнях. Конкурентоспроможність визначається як здатність країни або регіону виробляти товари та послуги, які відповідають потребам і очікуванням споживачів на внутрішньому та зовнішньому ринках, забезпечуючи при цьому зростання доходів і добробуту населення. Розглядаються різні підходи та моделі конкурентоспроможності, такі як моделі, орієнтовані на чинники, ефективність та інновації, а також ромбова модель Портера, а також різні показники та зведені індекси конкурентоспроможності, такі як глобальна конкурентоспроможність, Індекс світового рейтингу конкурентоспроможності та Європейського звіту про конкурентоспроможність.

Основною метою статті є показати результати аналізу та узагальнення теоретичних підходів та емпіричних знахідок щодо конкурентоспроможності держави, як об'єкта наукових досліджень у сфері публічного управління. Завдання полягають в тому, щоб систематизувати основні дослідження, класифікувати моделі конкурентоспроможності держави, охарактеризувати їхні основні переваги та недоліки, а також їхні застосування у різних контекстах.

Методи дослідження. Теоретичний аналіз здійснено для вивчення теоретичних засад різних концепцій конкурентоспроможності держави. З допомогою порівняльного аналізу виявлено особливості різних досліджень та представлені у них концепції конкурентоспроможності держави відповідно до їхніх переваг і недоліків для різних ситуацій і завдань у державному секторі, а також для інституційної спроможності держави. Кейс-стаді дозволив проаналізувати реальні випадки застосування концепції конкурентоспроможності держави в Україні. Також використано зразки рекомендаційного аналізу, що дозволило на основі отриманих результатів розробити рекомендації для подальшого застосування різних окремих концепцій конкурентоспроможності держави у публічному управлінні в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проблема конкурентоспроможності держави в контексті державного управління досліджується як в різних класичних, так і в сучасних дослідженнях, які охоплюють різні дисципліни, точки зору та методології. Наприкінці 20 століття проблема конкурентоспроможності держави привертає глибоку увагу з боку науковців. Відоме класичне дослідження про конкурентну перевагу націй М. Портера (1990) [1] представляє концепцію національної конкурентоспроможності та ромбову модель конкурентної переваги, яка складається з чотирьох взаємопов'язаних детермінант: чинникові умови, умови попиту, пов'язані та допоміжні галузі, стратегія фірми, структура та суперництво. Це дослідження надає теоретичну основу та методологічний інструментарій для аналізу та оцінки конкурентоспроможності держави, її сильних та слабких сторін, можливостей та загроз.

Воно показує важливість врахування специфіки національних умов, потреб, галузей, фірм та конкурентів при формуванні та реалізації стратегії конкурентоспроможності держави. Автор підкреслює роль та вплив державного управління та державної політики на конкурентоспроможність держави, а також необхідність їхньої адаптації та інновації в умовах змінного та конкурентного середовища.

Історичне дослідження про розквіт і занепад великих держав П. Кеннеді (1987) [2] показує піднесення та занепад великих світових держав з 1500 по 2000 рік на основі концепції відносної економічної та військової сили. Автор стверджував, що ключовим чинником довгострокового успіху чи поразки великих держав є баланс між економічним багатством і військовими витратами, і що державне управління може відігравати певну роль у підтримці або відновленні цього балансу. Значення цього дослідження для публічного управління полягає в тому, що воно надає історичну перспективу та порівняльний аналіз розвитку великих держав упродовж п'яти століть, враховуючи їхні економічні, військові, політичні, соціальні та культурні особливості та вказує на важливість збереження та зміцнення економічної бази держави як передумови її військової сили, а також на необхідність уникання перевитрат на оборону, які можуть підривати економічну стабільність та конкурентоспроможність держави.

Філософська та політична праця про кінець історії та «останню людину», Фр. Фукуями (1992)[3] стверджує, що кінець холодної війни ознаменував тріумф ліберальної демократії та капіталізму вільного ринку як остаточної форми людського правління. і вищий щабель суспільного розвитку. На думку автора, що головним викликом для майбутнього людства є збереження та підвищення якості життя та гідності особистості в постісторичному світі, і що державне управління може сприяти цій меті, забезпечуючи належне управління, підзвітність та верховенство права. «Кінець історії та остання людина» має важливе значення для публічного управління, оскільки автор запропонував візію світу, де ліберальна демократія є найкращою та найбільш стабільною формою політичного режиму, яка забезпечує права, свободи та благополуччя громадян. Ця візія вплинула на багато політичних лідерів, особливо в США та Європі, які прагнули поширювати демократичні цінності та інституції в інших регіонах світу, підтримуючи міжнародні організації, допомогу розвитку, гуманітарні інтервенції та реформи управління. Однак, ця візія також зіткнулася з критикою та викликами від тих, хто заперечував універсальність та доцільність ліберальної демократії для різних культур, історій та суспільств, а також від тих, хто вказував на проблеми та протиріччя, що виникають у ліберальних демократіях, такі як нерівність, корупція, популізм, націоналізм та тероризм. Таким чином, це дослідження стимулювало дебати та рефлексії про роль та функції публічного управління в сучасному світі, а також про

необхідність адаптації та реформування публічних інституцій для відповіді на нові виклики та потреби громадян.

Економічна та історична праця про багатство та бідність націй Д. Ландеса (1998) [4] досліджує причини та наслідки у різниці багатства та влади між націями, регіонами та цивілізаціями протягом останнього тисячоліття. Ландес стверджував, що головними чинниками успіху чи невдачі націй є культура, інституції, інновації та освіта, і що державне управління може впливати на ці чинники шляхом створення та підтримки сприятливого середовища для економічного та соціального прогресу. «Багатство та бідність націй» Девіда С. Ландеса (1998) має значення для публічного управління, оскільки він досліджує чинники, які визначають економічний розвиток та забезпечують конкурентоспроможність націй у глобалізованому світі. Автор аргументує, що культура, інституції, інновації та освіта є ключовими елементами для створення багатства та добробуту, а також для подолання бідності та залежності. Він показує, як різні нації та регіони використовували або ігнорували ці чинники в своїй історії, і як це вплинуло на їхній економічний стан та соціальну ситуацію. Це дослідження має наслідки для публічного управління, оскільки воно вказує на необхідність підтримки та розвитку культури, що сприяє підприємству, творчості, навчанню та співпраці, а також на необхідність створення та реформування інституцій, що забезпечують ефективне, прозоре, відкрите та відповідальне управління, яке сприяє економічному зростанню, соціальній справедливості та екологічній стійкості.

«Світ плоский» Т. Л. Фрідмана (2005) [5] аналізує вплив глобалізації, технологій і комунікацій на світову економіку та суспільство у 21 столітті. Фрідман стверджував, що світ став плоским, а це означає, що ігрові умови були вирівняні, а бар'єри для входу на глобальний ринок для окремих осіб, компаній і країн знижені для конкуренції та співпраці. Автор припустив, що державне управління може сприяти або перешкоджати адаптації та інтеграції націй і регіонів до плоского світу, сприяючи або перешкоджаючи інноваціям, освіті, інфраструктурі та регулюванню. Це дослідження має наслідки для публічного управління, оскільки воно вимагає від публічних управлінців бути гнучкими, креативними, відкритими та готовими до навчання, а також від публічних інституцій бути інноваційними, респонсивними, співпрацюючими та регулюючими, щоб відповідати на потреби та очікування громадян, бізнесу та інших зацікавлених сторін у плоскому світі.

Пол Колліер (2007) [6] запропонував зосередитися на тяжкому становищі та перспективах найбідніших країн світу, у яких проживає майже мільярд людей. Колліер визначив чотири пастки, які тримають ці країни в бідності та конфлікті: пастка конфлікту, пастка природних ресурсів, пастка без виходу до моря та пастка поганого управління. Автор запропонував низку політичних втручань і реформ, які можуть допомогти цим країнам вирватися

з пасток і наздогнати решту світу, і що державне управління може відігравати ключову роль у здійсненні та моніторингу цих втручань і реформ. Значення дослідження Пола Коллієра про нижній мільярд для публічного управління полягає в тому, що воно вказує на складність і взаємозв'язок проблем, з якими стикаються найбідніші країни світу, і пропонує реалістичні та ефективні рішення, які вимагають координації та співпраці між різними рівнями управління, а також міжнародної підтримки та солідарності. Це дослідження також підкреслює роль державного управління як ключового чинника, який визначає, чи зможуть країни використовувати свої потенційні можливості для розвитку та зменшення бідності.

«Піднесення креативного класу», Р. Флорида (2002) [7] досліджує появу та значення креативного класу, який складається з людей, які використовують свою творчість, знання та навички для створення економічних і соціальних значення. Флорида стверджувала, що креативний клас є рушійною силою економічного зростання та соціальних змін у сучасному світі, і що конкурентоспроможність міст і регіонів залежить від їх здатності залучати та утримувати креативний клас. Флорида припустила, що державне управління може підвищити конкурентоспроможність місць, сприяючи трьом Т економічного розвитку: технології, талант і толерантність.

Р. Вілкінсон та К. Пікетт (2009) [8] порівнюють рівні нерівності доходів і різні показники добробуту та соціальних проблем у розвинених країнах. Автори стверджували, що нерівність у доходах є основною причиною багатьох соціальних бід, таких як погане здоров'я, злочинність, насильство, низька довіра, низька освіта та низький рівень щастя, і що більш рівноправні суспільства ефективніші майже за всіма параметрами добробуту людини. Тому, вони рекомендували, що державне управління може підвищити конкурентоспроможність і якість життя націй і регіонів шляхом зменшення нерівності доходів і сприяння соціальній справедливості.

«Чому нації зазнають краху» Д. Ацемоглу та Дж. Робінсона (2012) [9] досліджує походження та наслідки відмінностей у політичних та економічних інститутах між країнами та протягом тривалого часу. Автори стверджували, що основним чинником успіху чи невдачі націй є природа їхніх інституцій, яка може бути інклюзивною або екстрактивною. Інклюзивні інституції – це ті, які дозволяють і заохочують участь, інновації та конкуренцію, тоді як екстрактивні інституції – це ті, які виключають і експлуатують більшість населення на користь небагатьох. Автори припустили, що державне управління може впливати на конкурентоспроможність і розвиток націй і регіонів, підтримуючи або кидаючи виклик існуючим інститутам і балансу сил.

Нова географія робочих місць Е. Моретті (2012) [10]: це економіко-географічна робота, яка досліджує просторовий розподіл і динаміку робочих місць і працівників в економіці США. Моретті стверджував, що економіка

США все більше ділиться на три типи місць: інноваційні центри, де високотехнологічні галузі промисловості та висококваліфіковані працівники групуються та процвітають; традиційні сектори, де низькотехнологічні галузі та низькокваліфіковані працівники стагнуть і занепадають; і неторговельні сектори, де місцеві послуги та працівники залежать від попиту та доходу двох інших секторів. Моретті припустив, що державне управління може впливати на конкурентоспроможність і процвітання місць, інвестуючи в освіту, дослідження, інфраструктуру та зручності.

Проблема конкурентоспроможності держави в контексті державного управління розглядалася в різних сучасних працях або дослідженнях, використовуючи різні методи, дані та точки зору.

Державне управління та конкурентоспроможність – канали передачі та проблеми вимірювання, М. Єстер (2015) [11]: це дослідження дослідило теоретичні та емпіричні зв'язки між якістю державного управління та результатами конкурентоспроможності та запропонувало концептуальну основу для їх аналізу. У дослідженні також було розглянуто існуючі показники та методи вимірювання державного управління та конкурентоспроможності та запропоновано деякі напрямки для вдосконалення.

Систематичний огляд літератури щодо конкурентоспроможності міст: 30-річна оцінка та програма державного управління на майбутнє, Г. Насі та ін. (2022) [12]: це дослідження узагальнило міждисциплінарну літературу про конкурентоспроможність міста, опубліковану за останні три десятиліття, і підкреслило роль і вплив державного управління та ефективності місцевого самоврядування на конкурентоспроможність міст. Дослідження також виявило деякі прогалини та виклики в поточному дослідженні та запропонувало деякі майбутні дослідницькі питання та напрямки.

Управління в державному управлінні, засноване на компетенціях, А. Соболев (2020) [13]: це дослідження вивчало концепцію та практику управління в державному управлінні, засноване на компетенціях, і порівнювало його з приватним сектором. У дослідженні також обговорювалися переваги та проблеми впровадження управління, заснованого на компетенціях, у державному управлінні, а також надано деякі рекомендації та приклади.

Минуле та майбутнє досліджень конкурентоспроможності: Огляд і програма досліджень А. Капура та В. Цорнера (2019) [14]: у цьому дослідженні розглянуто еволюцію та тенденції дослідження конкурентоспроможності та запропоновано нову структуру для розуміння та вимірювання конкурентоспроможності на різних рівнях і розміри. Дослідження також запропонувало деякі наслідки та можливості для досліджень і практики державного управління для підвищення конкурентоспроможності.

Державне управління та економічна конкурентоспроможність у країнах Вишеградської групи, М. Плачек та ін. (2018) [15]: У цьому дослідженні проаналізовано зв'язок між державним управлінням та економічною

конкурентоспроможністю в чотирьох центральноєвропейських країнах Вишеградської групи: Чехії, Угорщині, Польщі та Словаччині. У дослідженні використано зведений індекс якості державного управління та набір індикаторів економічної конкурентоспроможності, і встановлено, що якість державного управління позитивно та суттєво впливає на економічну конкурентоспроможність.

Державне управління та регіональна конкурентоспроможність: дослідження бразильських штатів К. Аззоні та ін. (2017) [16]: У цьому дослідженні вивчалася роль державного управління в регіональній конкурентоспроможності в Бразилії, використовуючи панельний аналіз даних 27 бразильських штатів з 2002 по 2012 рік. Дослідження оцінювало якість державного управління за чотирма параметрами: ефективність, результативність, прозорість і звітність. Дослідження виявило, що якість державного управління має позитивний і значний вплив на регіональну конкурентоспроможність, особливо на показники ефективності та прозорості.

Державне управління та конкурентоспроможність держав-членів Європейського Союзу, Дж. Сінкієн та Ю. Мартінкієн (2015) [17]: це дослідження оцінювало ефективність державного управління та конкурентоспроможність 28 держав-членів Європейського Союзу за допомогою кластерного та кореляційного аналізу. Дослідження класифікувало країни на чотири кластери на основі оцінок державного управління та конкурентоспроможності та виявило, що між державним управлінням і конкурентоспроможністю існує сильний і позитивний зв'язок.

Проблема конкурентоспроможності держави є важливою та актуальною темою для українських дослідників, особливо в контексті тих політичних, економічних та соціальних викликів, які постають перед країною.

Пріоритети підвищення конкурентоспроможності вищої освіти в контексті регіонального розвитку О. Кузьменко та Н. Кузьменко (2021) [18]: У цьому дослідженні розглянуто поточний стан і перспективи вищої освіти в Україні, а також запропоновано деякі пріоритети та заходи для підвищення її конкурентоспроможності та якості. У дослідженні використано набір індикаторів для аналізу конкурентоспроможності регіональної системи вищої освіти та запропоновано деякі рекомендації щодо підвищення ефективності, результативності та інноваційності закладів вищої освіти.

«Конкурентоспроможність української економіки: інституційні та структурні аспекти» О. Кизими (2018)[19] аналізує інституційні та структурні чинники, що впливають на конкурентоспроможність української економіки, а також оцінено вплив Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом на економічний розвиток та інтеграція України.

«Конкурентоспроможність регіонів України: теоретичні та методологічні аспекти» О. Криворучко (2017) [20] досліджує теоретичні та методологічні аспекти регіональної конкурентоспроможності та розроблено комплексний та

інтегрований підхід до вимірювання та порівняння конкурентоспроможності регіонів України. Запропоновано деякі стратегії та політику для підвищення регіональної конкурентоспроможності та зменшення регіональних диспропорцій в Україні.

«Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації: теоретико-методологічні аспекти» Ою. Костюченко (2016) [21] досліджує теоретико-методологічні аспекти національної конкурентоспроможності в умовах глобалізації та запропоновано нову концептуальну основу для розуміння та оцінки конкурентоспроможності національної економіки. Проаналізовано конкурентоспроможність української економіки та її детермінанти та запропоновано напрями її підвищення.

«Конкурентоспроможність аграрного сектору України в умовах європейської інтеграції» О. Коваленко (2015) [22] досліджує конкурентоспроможність аграрного сектору України в умовах європейської інтеграції та оцінено вплив поглибленої та всеосяжної вільної торгівлі. Зона (ПВЗВТ) між Україною та Європейським Союзом щодо торгівлі сільськогосподарською продукцією та розвитку України. Рекомендовано деякі заходи та дії для підвищення конкурентоспроможності та стійкості аграрного сектору України.

У монографії О. Зубчика «Формування конкурентоспроможності держави в перспективі політичного часу (державно-управлінські аспекти)» (2019) [23] проаналізовано державну політику формування конкурентоспроможності держави з точки зору впливу політичних, економічних, соціальних, культурних, історичних, освітніх чинників у контексті політичного часу.

Кожне з цих досліджень має значення для публічного управління в Україні, оскільки вони аналізують різні аспекти та чинники, що впливають на здатність української економіки та її регіонів конкурувати на внутрішніх та зовнішніх ринках, а також пропонують рекомендації щодо підвищення її ефективності, інноваційності та стійкості.

Висновки. Наведені наукові дослідження аналізують різні аспекти конкурентоспроможності держави та вплив на неї публічного управління. Дослідження охоплюють різні аспекти та виміри конкурентоспроможності держави, такі як економічний, соціальний, екологічний, інституційний, технологічний та інтелектуальний. Вони розглядають теоретичні та емпіричні зв'язки між економічним зростанням і національною економічною конкурентоспроможністю, показують зв'язок між глобальною конкурентоспроможністю економіки та індексом інтелектуального капіталу, пропонують концептуальну основу для їх аналізу, оцінюють конкурентоспроможність та якість життя України в контексті євроінтеграції, а також аналізують вплив Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на ці показники, оцінюють технологічну конкурентоспроможність країн-лідерів та України в цифровій економіці та пропонують інноваційно-інвестиційний механізм її підвищення.

Ці дослідження є важливими для державного управління, оскільки допомагають зрозуміти чинники, що впливають на здатність держави конкурувати на світовому ринку, забезпечувати високу якість життя громадян, реагувати на глобальні виклики та можливості. Також пропонуються рекомендації щодо підвищення ефективності конкурентоспроможності держави, такі як: розвиток інституційної основи державного управління, підвищення якості людського капіталу, стимулювання інноваційної діяльності, залучення іноземних інвестицій, поглиблення євроінтеграції, підвищення соціальної відповідальності громадян, держави, суспільства. Вони також надають приклади вимірювання та порівняння конкурентоспроможності держави на різних рівнях: місцевому, регіональному, національному та міжнародному.

Наукові дослідження конкурентоспроможності держави в умовах різних парадигм публічного управління мають велике значення для розвитку теорії публічного управління в Україні, оскільки вони допомагають розуміти, які чинники впливають на здатність держави ефективно конкурувати на світовому ринку, забезпечувати високий рівень життя своїх громадян, а також реагувати на глобальні виклики та можливості.

Література:

1. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. New York : Free Press, 1990. 855 p.
2. Kennedy P. The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. New York : Random House, 1987. 677 p.
3. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. New York : Free Press, 1992. 418 p.
4. Landes D. The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor. New York : W. W. Norton & Company, 1998. 650 p.
5. Friedman T. L. The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2005. 488 p.
6. Collier P. The Bottom Billion: Why the Poorest Countries are Failing and What Can Be Done About It. Oxford : Oxford University Press, 2007. 224 p.
7. Florida R. The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life. New York : Basic Books, 2002. 434 p.
8. Wilkinson R., Pickett C. The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better. London : Allen Lane, 2009. 352 p.
9. Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. New York : Crown Business, 2012. 529 p.
10. Moretti E. The New Geography of Jobs. Boston : Houghton Mifflin Harcourt, 2012. 304 p.
11. Yeter M. Public Administration and Competitiveness – Transmission Channels and Measurement Issues. International Journal of Public Administration. 2015. Vol. 38, No. 13-14. P. 1020-1031.
12. Nasi G., Cucciniello M., Mele V., Ongaro E. A Systematic Review of the Literature on Urban Competitiveness: A 30-Year Assessment and Public Administration Agenda for the Future. Public Administration Review. 2022. Vol. 82, No. 1. P. 1-16.
13. Sobol A. Management in public administration, based on competences. Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Organizacja i Zarządzanie. 2020. No. 81. P. 117-128.
14. Kapoor A., Zorner W. The Past and Future of Competitiveness Research: A Review and Research Agenda. Competitiveness Review. 2019. Vol. 29, No. 2. P. 118-140.

15. Placek M., Klimova V., Kozubikova L., Smrcka L. Public administration and economic competitiveness in the countries of the Visegrad Group. *Administratie si Management Public*. 2018. No. 30. P. 6-23.

16. Azzoni C., Guilhoto J., Haddad E., Hewings G., Laes M., Moreira G. Public Administration and Regional Competitiveness: A Study of Brazilian States. *Regional Studies*. 2017. Vol. 51, No. 4. P. 558-570.

17. Sinkien J., Martinkien J. Public Administration and Competitiveness of the Member States of the European Union. *Public Policy and Administration*. 2015. Vol. 14, No. 2. P. 212-227.

18. Кузьменко О., Кузьменко Н. Пріоритети підвищення конкурентоспроможності вищої освіти в контексті регіонального розвитку. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2021. No 1 (89). С. 7-18.

19. Кизима О. Конкурентоспроможність української економіки: інституційні та структурні аспекти. *Економіка України*. 2018. No 9. С. 3-18.

20. Криворучко О. Конкурентоспроможність регіонів України: теоретико-методологічні аспекти. *Економіка та держава*. 2017. No 2. С. 5-10.

21. Костюченко О. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації: теоретико-методологічні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2016. No 4. С. 1-7.

22. Коваленко О. Конкурентоспроможність аграрного сектору України в умовах європейської інтеграції. *Економіка АПК*. 2015. No 7. С. 5-13.

23. Зубчик О. А. Формування конкурентоспроможності держави в перспективі політичного часу (державно-управлінські аспекти): монографія. К: «Поліграф Плюс», 2019. 408 с.

References:

1. Porter M. *The Competitive Advantage of Nations*. New York : Free Press, 1990. 855 p.
2. Kennedy P. *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York : Random House, 1987. 677 p.

3. Fukuyama F. *The End of History and the Last Man*. New York : Free Press, 1992. 418 p.
4. Landes D. *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*. New York : W. W. Norton & Company, 1998. 650 p.

5. Friedman T. L. *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2005. 488 p.

6. Collier P. *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries are Failing and What Can Be Done About It*. Oxford : Oxford University Press, 2007. 224 p.

7. Florida R. *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York : Basic Books, 2002. 434 p.

8. Wilkinson R., Pickett C. *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*. London : Allen Lane, 2009. 352 p.

9. Acemoglu D., Robinson J. A. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York : Crown Business, 2012. 529 p.

10. Moretti E. *The New Geography of Jobs*. Boston : Houghton Mifflin Harcourt, 2012. 304 p.

11. Yeter M. Public Administration and Competitiveness – Transmission Channels and Measurement Issues. *International Journal of Public Administration*. 2015. Vol. 38, No. 13-14. P. 1020-1031.

12. Nasi G., Cucciniello M., Mele V., Ongaro E. A Systematic Review of the Literature on Urban Competitiveness: A 30-Year Assessment and Public Administration Agenda for the Future. *Public Administration Review*. 2022. Vol. 82, No. 1. P. 1-16.

13. Sobol A. Management in public administration, based on competences. Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Organizacja i Zarządzanie. 2020. No. 81. P. 117-128.
14. Kapoor A., Zorner W. The Past and Future of Competitiveness Research: A Review and Research Agenda. Competitiveness Review. 2019. Vol. 29, No. 2. P. 118-140.
15. Placek M., Klimova V., Kozubikova L., Smrcka L. Public administration and economic competitiveness in the countries of the Visegrad Group. Administratie si Management Public. 2018. No. 30. P. 6-23.
16. Azzoni C., Guilhoto J., Haddad E., Hewings G., Laes M., Moreira G. Public Administration and Regional Competitiveness: A Study of Brazilian States. Regional Studies. 2017. Vol. 51, No. 4. P. 558-570.
17. Sinkien J., Martinkien J. Public Administration and Competitiveness of the Member States of the European Union. Public Policy and Administration. 2015. Vol. 14, No. 2. P. 212-227.
18. Kuzmenko, O., & Kuzmenko, N. (2021). Pryorytety pidvyshchennia konkurentospromozhnosti vyshchoi osvity v konteksti rehionalnoho rozvytku [Priorities for increasing the competitiveness of higher education in the context of regional development]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky [Bulletin of Zhytomyr State Technological University. Series: Economic Sciences], 1(89), 7-18.
19. Kyzyma, O. (2018). Konkurentospromozhnist ukrainskoi ekonomiky: instytutsiini ta strukturni aspekty [Competitiveness of the Ukrainian economy: institutional and structural aspects]. Ekonomika Ukrainy [Economy of Ukraine], 9, 3-18.
20. Kryvoruchko, O. (2017). Konkurentospromozhnist rehioniv Ukrainy: teoretyko-metodolohichni aspekty [Competitiveness of the regions of Ukraine: theoretical and methodological aspects]. Ekonomika ta derzhava [Economy and State], 2, 5-10.
21. Kostyuchenko, O. (2016). Konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky v umovakh hlobalizatsii: teoretyko-metodolohichni aspekty [Competitiveness of the national economy in the conditions of globalization: theoretical and methodological aspects]. Ekonomika ta suspilstvo [Economy and Society], 4, 1-7.
22. Kovalenko, O. (2015). Konkurentospromozhnist aharnoho sektoru Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehtratsii [Competitiveness of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of European integration]. Ekonomika APK [Economy of Agroindustrial Complex], 7, 5-13.
23. Zubchuk, O.A. (2019). Formuvannia konkurentospromozhnosti derzhavy v perspektyvi politychnoho chasu (derzhavno-upravlinski aspekty): monohrafiia [Formation of the competitiveness of the state in the perspective of political time (state-management aspects): monograph]. Polihraf Pljus.

УДК: 351.82

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-213-222](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-213-222)

Мартишин Денис Сергійович доктор наук з державного управління, доктор теології (Православний богословський факультет Пряшівського університету у Пряшеві, Словацька Республіка), доктор богословських наук, кандидат наук з богослов'я, доцент, завідувач кафедри теології та християнської комунікації, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, <https://orcid.org/0000-0002-2770-7757>

СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я У ПРОЦЕСАХ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ

Анотація. Стаття є державно-управлінським та теологічним дослідженням соціальної доктрини українського православ'я і її ролі у процесах українського державотворення. Проаналізовано розвиток священної місії церкви у розбудові Української держави та культури. Схарактеризовано взаємодію церкви та українського суспільства, узагальнено позиції православних церков України з питань державотворення, патріотизму, збереження історії, мови та культури, а також простежено теологічні аспекти буття українського православ'я та формування практичних взаємовідносин між державою і релігійними організаціями.

Визначено, що термін «соціальна доктрина» не обмежується тільки догматичним виміром, а зумовлюється політичним, соціальним, культурним, інформаційно-інтелектуальним і духовно-моральним виміром. Доведено, що соціальна доктрина церкви не є відокремленою темою християнської соціології, догматики, чи основного богослов'я, вона є певною парадигмою на основі якої православна церква аналізує питання політики, економіки, культури і формує своє ставлення до викликів сучасного світу.

Встановлено, що при визначенні понять «соціальна доктрина», «соціальне вчення» використовуються богословські підходи, які торкаються питань політики, економіки, культури, геополітики, міжнародної діяльності і соціального служіння християнської церкви, зокрема духовного життя християнина. Власне відбувається фрагментарне вбудовування важливих соціальних аспектів людського буття у поняття «соціальна доктрина», що вимагає комплексного вивчення соціальної структури суспільства.

Доведено, що до визначення поняття «соціальна доктрина» науковці застосовують філософський підхід (суспільствознавство), що охоплює аксіологічний і системно-філософський концепти. Визначено, що непоодинокими є випадки сучасного використання в межах богословської науки термінів

«соціальна доктрина» і «соціальне вчення» як синонімів. Обґрунтовано, що їх характеристика потребує уточнення й уніфікації через невизначеність і недооцінку основних методологічних аспектів формування концепції (стратегії, програми, місії) православних церков України, що включає єдиний алгоритм розробки, формулювання, прийняття та реалізації стратегічних напрямів забезпечення священної місії християнства.

Ключові слова: Соціальна доктрина, процеси державотворення, теологія, державно-церковні відносини, духовність, соціальне вчення церкви, концепція.

Martyshyn Denys Serhiiiovych Doctor of Public Administration, Doctor of Theology (Orthodox Theological Faculty of Pryšiv University in Pryšiv, Slovak Republic), Doctor of Theological Sciences, Candidate of Sciences in Theology, Associate Professor, Head of the Department of Theology and Christian Communication, Interregional Academy of Personnel Management, St. Frometivska, 2, Kyiv, 03039, <https://orcid.org/0000-0002-2770-7757>

THE SOCIAL DOCTRINE OF UKRAINIAN ORTHODOX IN THE PROCESSES OF UKRAINIAN STATE CREATION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL IDENTIFICATION

Abstract. The article is a state-administrative and theological study of the social doctrine of Ukrainian Orthodoxy and its role in the processes of Ukrainian state formation. The development of the sacred mission of the church in the development of the Ukrainian state and culture is analyzed. The interaction of the church and Ukrainian society is characterized, the positions of the Orthodox churches of Ukraine on the issues of state formation, patriotism, preservation of history, language and culture are summarized, as well as the theological aspects of the existence of Ukrainian Orthodoxy and the formation of practical relations between the state and religious organizations are traced.

It was determined that the term "social doctrine" is not limited only to the dogmatic dimension, but is determined by the political, social, cultural, informational-intellectual and spiritual-moral dimension. It has been proven that the social doctrine of the church is not a separate topic of Christian sociology, dogmatics, or basic theology, it is a certain paradigm on the basis of which the Orthodox Church analyzes issues of politics, economy, and culture and forms its attitude to the challenges of the modern world.

It has been established that when defining the concepts of "social doctrine" and "social teaching" theological approaches are used that touch on issues of politics, economy, culture, geopolitics, international activities and social service of the Christian church, in particular, the spiritual life of a Christian. In fact, there is a fragmentary integration of important social aspects of human existence into the

concept of "social doctrine", which requires a comprehensive study of the social structure of society.

It is proved that scientists use a philosophical approach (social science) to define the concept of "social doctrine", which includes axiological and systemic-philosophical concepts. It was determined that there are not isolated cases of modern use of the terms "social doctrine" and "social teaching" as synonyms within theological science. It is substantiated that their characteristics require clarification and unification due to the uncertainty and underestimation of the main methodological aspects of the formation of the concept (strategy, program, mission) of the Orthodox churches of Ukraine, which includes a single algorithm for the development, formulation, adoption and implementation of strategic directions for ensuring the sacred mission of Christianity.

Keywords: Social doctrine, processes of state formation, theology, state-church relations, spirituality, social teaching of the church, concept.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми обумовлена активним входженням Православної церкви України в життя українського суспільства, що стало можливим в умовах незалежності Української держави. Особливо актуальним постає питання необхідності налагодження конструктивних стосунків між державою та церквою, що, в свою чергу, забезпечить участь українського православ'я в релігійному, національному, духовному та державному розвитку українського народу.

Становлення, формування та розвиток соціального вчення православних церков України в умовах процесів глобалізації посідає важливе місце в сучасних державно-церковних відносинах. Необхідність релігійного, духовного, просвітницького впорядкування соціального простору життєдіяльності людської спільноти як природної функції церкви визначили історичну місію українського православ'я у процесах державотворення. На сучасному етапі боротьби Української держави за свою свободу і незалежність функціональна роль соціальної доктрини церкви набуває особливого теоретико-методологічного та соціально-практичного значення.

Нові підходи до державно-церковних відносин сформували послідовно нові методологічні підходи, які поєднують синтез релігії та сучасної науки. Соціальне вчення церкви еволюціонує, переживає періоди трансформації, змінюється пріоритетність його основних положень залежно від внутрішніх і зовнішніх факторів розвитку глобального світу.

Зауважимо, що «соціальна доктрина церкви — це вчення, релігійна система поглядів, релігійна концепція, філософська, політична або правова теорія, провідний теоретичний або політичний принцип. У політології під доктриною розуміють сукупність визнаних наукових або офіційних поглядів на цілі, завдання, принципи та основні напрями забезпечення інформаційної безпеки держави (військова доктрина, національна доктрина безпеки). У

різних словниках існують різні визначення терміна «доктрина». Якщо проаналізувати основні результати пошуків розуміння сутності та змісту цього терміна в сучасній науці, то заслуговують на увагу такі формулювання:

- вчення, тлумачення спірних наукових питань, особливо суспільних та філософських; частина науки, побудована згідно з думкою, що з'явилася на зміну старих положень;
- провідний теоретичний або політичний принцип;
- наука, вчення, теорія; теодицея, концепція, побудова;
- наукова концепція (зазвичай про філософську, політичну, ідеологічну теорію);
- система офіційних державних положень про військове будівництво та військову підготовку країни;
- сукупність постулатів, які є основою економічної теорії;
- вчення, наука або філософська теорія, політична система;
- основоположні принципи, на базі яких може розвиватися пояснювальна теорія;
- певне систематизоване вчення, зв'язна концепція, сукупність принципів» [1, с. 61].

Отже, богословською наукою соціальна доктрина церкви визначається як сукупність богословських поглядів щодо різних сторін суспільних відносин — політичних, культурних, правових, економічних, геополітичних та соціальних.

Наголосимо, що існує актуальна доцільність формування теоретико-методологічних принципів формування теологічної і управлінської науки про соціальне вчення православної церкви. Активні процеси українського державотворення неможливі без відповідного релігійного, духовно-морального, гуманітарного і ціннісного підґрунтя, оскільки ці процеси супроводжуються відповідною трансформацією держави, суспільства і релігійних інститутів. Не залишаються осторонь цих важливих питань й православні церкви України. З багатьох суспільних питань вивчення релігійної думки сучасності, ймовірно, найменш науково дослідженими залишаються державно-управлінські проблеми впливу християнської теології, соціального вчення православних церков України на процеси державотворення й модернізації в умовах процесів глобалізації. Цьому є кілька ґрунтовних причин, з яких слід виокремити найсуттєвіші. За тисячолітньої історії православної церкви окремі її складові соціального вчення залишаються маловивченими з тих причин, що за часів радянської влади дослідники, майже не відчували безпосереднього значення релігії в житті суспільства. А точніше, багато в чому науковці вводилися в оману наукового атеїзму і позитивістського впливу.

Так, лише на початку ХХІ століття в державному управлінні як науці надзвичайно потужно виявився інтерес до ролі православних церков у процесах державотворення, до вивчення релігійної філософії та метафізики.

Обґрунтовано, що науковий інтерес також посилюється і до такого важливого явища релігії, як християнська теологія.

Сьогодні можемо стверджувати, що саме соціальна думка українського православ'я, її духовні ідеали, історія церкви, богослужіння, волелюбне прагнення до істини були запорукою самоідентифікації українства в різні часи. Церковні історики проводять ретельну ревізію всього, чим послуговувалися церковні ієрархи останнім часом, що вони використовували у своїй проповіді і соціальній позиції присутності у світі. Важливо відійти, на наш погляд, від стереотипів ідеологічного обслуговування церквами політичних партій, лідерів і представників широкої громадськості і переорієнтувати теологічну науку на формування свого соціального вчення.

Тобто багато державно-управлінських понять державно-церковних відносин найперше потрібно принципово уточнити, пояснити, по-новому протлумачити, а окремі й взагалі переоцінити у світлі християнської теології та історії православних церков. На нашу думку, реальний історичний досвід православних церков України суттєво збагачує духовні цінності й поняття політичної філософії. Потреба вивчення християнської теології посилюється і тим, що вона реально формує ціннісне поле історії, культури й політичної філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на досить велику кількість праць, присвячених державному управлінню в церковній сфері, зокрема В. Бондаренка, А. Богданенка, В. Вороніна, Н. Драгомирецької, І. Жукової, Ю. Кальниша, М. Орел, В. Пасічника, Є. Романенка, О. Радченка, в управлінській науковій практиці відсутні дослідження, в яких би комплексно розглядалися історія українського православ'я і концептуальні засади державного управління у сфері духовно-ціннісного розвитку суспільства. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлювали у своїх працях Я. Грицак, Р. Дідух, В. Єленський, С. Здіорук, І. Козловський, А. Колодний, М. Маринів, Ф. Медвідь, Р. Небожук, І. Преловська, Ю. Решетніков, О. Саган, Л. Филипович, В. Хромець, Ю. Чорноморець та інші [1; 2; 3; 6; 8; 9; 10].

Актуальність теми та відсутність системних вітчизняних досліджень із вказаної проблеми визначають об'єктивну необхідність теоретико-методологічного вивчення особливостей державно-управлінського впливу на процеси формування й розвитку духовних цінностей українського суспільства. З огляду на умови розвитку Української держави необхідно розглядати та досліджувати процеси, які відбуваються в духовно-ціннісній сфері українського суспільства, особливо вивчати історію Української церкви і її роль у процесах державотворення.

Мета статті — проаналізувати теоретичні основи соціальної доктрини українського православ'я у процесах українського державотворення. У зв'язку з цим визначимо наступні головні пізнавальні завдання:

— з'ясувати роль українського православ'я як чинника духовного розвитку суспільства;

— узагальнити та запропонувати підходи щодо вдосконалення теоретико-методологічних засад формування соціального вчення українського православ'я;

— розкрити сутність соціального вчення українського православ'я та його вплив на формування духовного розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Опанувати весь науковий доробок святих отців церкви, богословів, істориків, навіть тих, хто обрав шлях виключно наукової дискусії, — праця не з легких, адже соціальна думка православної церкви налічує багато наукових концептів, розробок, дисертацій, монографій, книг і статей. Важливо наголосити, що наукова церковна думка очищується від ідеологічного намулу минулого і спрямовує свої теологічні прагнення до розбудови місії церкви — формування нового, вільного християнського народу, як невід'ємної складової західного християнського світу.

Таку місію обирали видатні церковні ієрархи, богослови Канади, США і Європи задовго до проголошення автокефалії Православної Церкви України. Як приклад, книги митрополита Іларіона (Огієнка), в яких він розвивав ідею місії, культурної комунікації, просвітництва, освіти і розвитку християнської богословської науки. Відомий архіпастир писав: «Кожен священник Української церкви все життя своє добре пам'ятає, що «служити народові — то служити Богові», а тому самовіддано своєму українському народові: 1) в церкві богослужбами, молитвами й потребами, 2) пастирством, 3) учительством, 4) заоновчительством по школах, 5) культурно-освітньою працею в парафії, :) місійною службою, 7) добродійно-опікунчою працею для вдів, сиріт, немічних та старих своєї парафії, 8) життям своїм подає добрий приклад побожного, морального й національного життя. Такий священник є справді пастир» [4, с. 49].

Саме усвідомлення цього і спонукає православних богословів використовувати досягнення церковних ієрархів у своїх наукових розробках з питань соціальної доктрини православної церкви. На нашу думку, соціальна думка церкви існує в нерозривному зв'язку з православним богослужінням, церковною історією, догматикою, апологетикою. Ця концептуальна єдність християнського богослов'я є квінтесенцією церковно-практичного релігійного досвіду розуміння світу, тобто співвідношенням духовної статистики (споглядання істини) й динаміки (соціальна дія), духовного явища молитви й місійного процесу утвердження Євангелія, фіксованого стану богословської теорії й соціальної практики багатогранного служіння християнської громади.

Прагнення церкви до діалогу зі світом іманентно закладене в її богословській думці, яка потребує сприятливого відгуку народу на проповідь Євангелія. Можна визначити соціальне вчення церкви як стратегію та діяльність, що спрямовані на пізнання Бога, світу, суспільства і людини. У морально-етичному вимірі соціальна доктрина церкви є відповідністю

діяльності християн завітам Євангелія, цілям соціальної практики церкви як моральним уявленням Божого народу про місію людини у світі.

Варто визнати інструментальну роль церковної комунікації у формуванні соціальної доктрини православної церкви. Адже відомо, що церковна комунікація є фундаментальним інструментом створення та відтворення церковно-суспільних відносин і релігійних інститутів, а також формування відповідних їм духовних цінностей та духовно-моральних орієнтацій, спрямованих на забезпечення певних суспільних інтересів церкви, релігійних громад, що за необхідності утворює комунікативні відносини: церква — людина — суспільство — держава — глобальний світ.

Соціальна місія церкви є важливою ланкою в системі духовного буття християнина і структурним елементом соціальної доктрини християнства [5, с. 9]. Духовна сутність соціальної місії церкви, насамперед, визначається пошуком Бога і реалізацією власного духовного покликання кожного християнина. Питання сенсу релігійного буття, пошук істини, самореалізації в сучасній науці входять до числа основних, оскільки релігія відіграє суттєву роль у людському житті. Християнство формує певну парадигму буття християнина у світі, спосіб його ставлення до політики, культури економіки, складаючи сенс усього релігійного простору людства.

Розглядаючи питання зв'язку духовного життя з процесами державотворення і політики, ролі релігії у процесах державотворення, важливо пам'ятати, що людина живе, власне, у двох світах одночасно: у світі матеріальному (фізичному) і світі духовному (уявному, світі ідей). Фізичний світ — це той реальний світ, який ми відчуваємо як складну природу речей, що нас оточують. Світ духовний — це світ творчості, поезії, літератури, мистецтва, духовних ідей людства, теологічних уявлень, релігійних відчуттів, а оскільки процеси державотворення і є світом ідей, уявлень про існування та розвиток держави, то він і є невід'ємною складовою саме духовного життя християнина. Світ релігії, теології набагато ширший, об'ємніший і складніший, ніж здається на перший погляд науковцям.

Церква, що творить власну національну державу, здійснює це насамперед на основі християнських духовних цінностей і власного духовного ідеалу свободи, гідності і прав людини, яка створена Богом, тобто сукупності уявлень про найдосконалішу модель свого національного і державного устрою життя людства. Митрополит Епіфаній (Думенко) наголошує: «Кожна віруюча людина є особистістю зі своїм унікальним покликанням від Господа, з власним виявом віри, зі своїм досвідом духовного зростання. Однак ця унікальність та індивідуальність є справді живими не самі собою, а лише в цілості тіла церкви — так само, як частини тіла людини, хоча і мають окремо визначені завдання, все ж існують не нарізно, а тільки разом, як єдине тіло [7].

І такий духовний ідеал церкви не може бути чимось штучно придуманим, сформульованим, бажаним. У його основі лежать релігія, духовні цінності,

культура і теологічні вектори розвитку людства. В сумі вони і дають можливість народу утворити духовні уяви про рідну землю, культуру, політику, державне правління, державу, покликання людини і цілого народу.

Зауважимо, що народ, на нашу думку, не може продуктивно жити, не маючи національно визначену, помісну зорієнтовану на місцеву культуру і народ християнську церкву, хоча, на жаль, у світі є ще багато народів, які не мають власних національних помісних церков.

Висновки. Варто зауважити, що багато суспільств, особливо на переломних етапах свого розвитку та існування, конче потребують повернення до витоків власної культури, історії та релігії. Хто заперечуватиме, наприклад, що від часу проголошення незалежності Українська держава відчуває величезну потребу у великих християнських сенсах буття, історії, есхатології, місії і покликання. Соціальна доктрина українського православ'я висвітлює високі громадянські почуття, патріотизм, любов до рідної землі, мови, культури, до своєї церковної історії, життя святих, подвижників віри, благочестя і майбутніх нащадків. Православна церква зберігає і посилює порушений радянською атеїстичною владою духовний зв'язок християнських часів, історичний зв'язок сучасності з минулим і майбутнім, а головне — надихає українське суспільство на справжню розбудову кращого майбутнього Української держави.

На нашу думку, саме українське православ'я (УПЦ, УАПЦ, УПЦ КП, ПЦУ) постійно несло важкий тягар духовно-морального лідерства і патріотизму на важкому історичному шляху розбудови Української держави. Українська церква є духовною матір'ю української державності [8; 10]. Українська держава і Українська церква — дієвий засіб захисту національних інтересів українства, усіх громадян України. Створення такої конструктивної моделі державно-церковних відносин — це і є реалізація національної духовної ідеї українського народу, конкретним втіленням якої у життя видається не що інше, як створення духовного, політичного, суспільного ладу, який би гармонізував інтереси усіх громадян України на принципах величезної релігійної, історичної, культурної і політичної спадщини саме титульної нації у будь-яких сферах суспільного життя.

Література:

1. *Мартишин Д. С.* Соціальна доктрина православної церкви в державотворчих процесах України: теоретико-методологічні засади: монографія. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2019. 514 с.
2. *Богданенко А. І., Мартишин Д. С.* Історія УАПЦ і процеси українського державотворення. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 48 с.
3. *Богданенко А. І., Мартишин Д. С.* Християнські концепти державного управління: українське православ'я. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 96 с.
4. *Іларіон (Огієнко), митрополит.* Мої проповіді. Вінніпег : Товариство «Волинь», 1973. 188 с.

5. Мартишин Д. С., Бочков П. В. Місія Православної Церкви в умовах викликів сучасного світу: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. 172 с.
6. Мартышин Д. С., Бочков П. В. Христианская социология и вызовы современного мира. Киев : Издательство Лира-К, 2022. 188 с.
7. Епіфаній (Думенко), митрополит. Проповідь Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Епіфанія у шосту неділю після П'ятидесятниці та день пам'яті святої рівноапостольної княгині Київської Ольги. *Православна Церква України*: веб-сайт. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/virmo-shho-v-chas-nynishnoyi-navaly-chuzhyntsiv-svyata-knyagynya-kyyvivska-olga-molytsya-bogu-za-zvilnennya-vsih-kutochkiv-nashoyi-batktivshhyny-mytropolyt-epifanij/> (дата доступу: 23.01.2024).
8. Духовний код українського державотворення. *Міжрегіональна Академія управління персоналом* : веб-сайт. URL: <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/duhovny-kod-ukrainskogo-derzhavotvorennja.html> (дата звернення: 23.01.2024).
9. Дідух Ростислав. Сучасні напрямки, принципи й парадигми соціальної доктрини Православної Церкви України. Труды Київської Духовної Академії: науковий збірник Київської православної богословської академії. 2022. № 22 (194). С. 62-75.
10. Богданенко А. І. Українське православ'я у філософії державного управління / А. І. Богданенко, Д. С. Мартишин. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 80 с.

References:

1. Martishin, D. S. (2019). *Social'na doktrina pravoslavnoi cerkvi v derzhavotvorchih procesah Ukraini: teoretiko-metodologichni zasadi [Social doctrine of the Orthodox Church in the state-building processes of Ukraine: theoretical and methodological foundations]*. Kii'v : DP «Vidavnychij dim «Personal» [in Ukrainian].
2. Bogdanenko, A. I., Martishin, D. S. (2022). *Istorija UAPC i procesi ukrains'kogo derzhavotvorennja [History of the UAPC and processes of Ukrainian state formation]*. Kii'v : Vidavnictvo Lira-K [in Ukrainian].
3. Bogdanenko, A. I., Martishin, D. S. (2022). *Hristijans'ki koncepti derzhavnogo upravlinnja: ukrains'ke pravoslav'ja [Christian concepts of state administration: Ukrainian Orthodoxy]*. Kii'v: Vidavnictvo Lira-K [in Ukrainian].
4. Ilarion (Ogienko), mitropolit (1973). *Moï propovidi [My sermons]*. Vinnipeg : Tovaristvo «Volin'» [in Ukrainian].
5. Martishin, D. S., Bochkov, P. V. (2022). *Misija Pravoslavnoi Cerkvi v umovah viklikiv suchasnogo svitu [The Mission of the Orthodox Church in the Challenges of the Modern World]*. Kii'v: Vidavnictvo Lira-K [in Ukrainian].
6. Martyshein, D. S., Bochkov, P. V. (2022). *Hristianskaja sociologija i vyzovy sovremennogo mira [Christian sociology and challenges of the modern world]*. Kiev : Izdatel'stvo Lira-K [in Ukrainian].
7. Epifanij (Dumenko), mitropolit. Propovid' Blazhennijshogo Mitropolita Kiivs'kogo i vsiei Ukraini Epifanija u shostu nedilju pislja P'jatisdesjatnici ta den' pam'jati svjatoï rivnoapostol'noi knjagini Kiivs'koï Ol'gi [Sermon of His Beatitude Metropolitan of Kyiv and All Ukraine Epiphany on the sixth Sunday after Pentecost and the day of commemoration of the holy Equal-to-the-Apostles Princess Olga of Kyiv]. www.pomisna.info Retrieved from <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/virmo-shho-v-chas-nynishnoyi-navaly-chuzhyntsiv-svyata-knyagynya-kyyvivska-olga-molytsya-bogu-za-zvilnennya-vsih-kutochkiv-nashoyi-batktivshhyny-mytropolyt-epifanij/> [in Ukrainian].
8. Duhovnij kod ukrains'kogo derzhavotvorennja [The spiritual code of Ukrainian statehood]. maup.com.ua Retrieved from <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/duhovny-kod-ukrainskogo-derzhavotvorennja.html> [in Ukrainian].

9. Diduh, Rostislav (2022). Suchasni naprjamki, principi j paradigmi social'noї doktrini Pravoslavnoї Cerkvi Ukraїni [Modern directions, principles and paradigms of the social doctrine of the Orthodox Church of Ukraine]. *Trudi Kiїvs'koї Duhovnoї Akademii: naukovij zbirnik Kiїvs'koї pravoslavnoї bogoslovs'koї akademii - Proceedings of the Kyiv Theological Academy: scientific collection of the Kyiv Orthodox Theological Academy*, 22 (194), 62-75 [in Ukrainian].

10. Bogdanenko, A. I. (2023). *Ukraїns'ke pravoslav'ja u filosofii derzhavnogo upravlinnja* [Ukrainian Orthodoxy in the philosophy of state administration]. Kіiv : Vidavnictvo Lira-K [in Ukrainian].

УДК 35.08

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-223-234](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-223-234)

Неліпа Дмитро Васильович доктор політичних наук, професор, Заступник декана з навчальної роботи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська 60, м. Київ, 01033, тел.: 044-239-31-23, <https://orcid.org/0000-0002-5363-3990>

КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: РАКУРС ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Метою даної публікації являється систематизація й узагальнення відомостей щодо критеріїв ефективності державного управління у ракурсі Європейського Союзу. **Методи дослідження.** У процесі аналізу автором використовувалися методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, порівняння. **Результати дослідження** полягають в обґрунтуванні важливості використання в ході інтеграції України до Європейського Союзу критеріїв ефективності державного управління, чинних в країнах ЄС. **Висновки.** Ініціативи ЄК у сфері критеріїв ефективності державного управління в країнах ЄС охоплюють: фінансування, елементи електронного урядування, дослідження інновацій у сфері, технічне керівництво та підтримку. Зокрема, фінансування «Підвищення інституційної спроможності органів державної влади та зацікавлених сторін й ефективного державного управління» здійснюється через Європейський фонд регіонального розвитку / Європейський соціальний фонд із бюджетом близько 4,2 мільярда євро. Єврокомісія направляє та підтримує держави-члени через вимоги до якості державного управління в ЄС. Щоби допомогти державам-членам покращити своє адміністрування на основі єдиних вимог, Комісія створила Службу підтримки структурних реформ, яка надаватиме технічну допомогу через Програму підтримки структурних реформ. Крім того, Європейська Комісія співфінансує програми винагородження за ефективність в європейському державному секторі (European Public Sector Award), організовану Європейським інститутом державного управління (EIPA). Держави-члени, які приєдналися до ЄС після 2004 року, здійснили значну кількість реформ у сфері ефективності державного управління у рамках підготовки до членства в ЄС. Вони були спрямовані на модернізацію формування політики, покращення ефективної координації та створення державної служби, яка базується на визнанні заслуг, нульової толерантності до корупції й спроможна залучати та утримувати висококваліфікований персонал. Серед окремих критеріїв ефективності державного управління в країнах ЄС слід вказати: надання послуг онлайн (ефективність при цьому вимірюється як середнє значення для 4 контрольних показників найвищого

рівня: орієнтованість на користувача, прозорість, транскордонна мобільність, ключові чинники), відкриті дані (автоматизовані процеси на порталах для підвищення зручності використання й повторного використання даних), можливість протистояння суспільним викликам (роль державного управління полягає у тому, щоби передбачати суспільні виклики та активно їх вирішувати, щоби зменшити шоки для громадян і бізнесу).

Ключові слова: державне управління, держава, ефективність, критерії, Європейський Союз, іноземний досвід, реформи

Nelipa Dmytro Vasylovych Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Deputy Dean (Academic Affairs), Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska St., Kyiv, 01033, tel.: (044) 239-31-23, <https://orcid.org/0000-0002-5363-3990>

CRITERIA FOR THE EFFECTIVENESS OF PUBLIC ADMINISTRATION: THE PERSPECTIVE OF THE EUROPEAN UNION

Abstract. The purpose of this publication is to systematize and generalize information on the criteria of public administration efficiency from the perspective of the European Union. **Research methods.** In the process of analysis, the author used the methods of analysis, synthesis, induction and deduction, comparison. **The results of the research** consist in substantiating the importance of using the criteria of public administration effectiveness in the course of Ukraine's integration into the European Union, valid in the EU countries. **Conclusions.** EU initiatives in the field of public administration efficiency criteria in EU countries cover: funding, elements of the policy framework of e-government, research, technical guidance and support. In particular, the financing of "Increasing the institutional capacity of public authorities and stakeholders and effective public administration" is carried out through the European Regional Development Fund / European Social Fund with a budget of about 4.2 billion euros. The European Commission guides and supports member states through the requirements for the quality of public administration in the EU. To help Member States improve their administration on the basis of common requirements, the Commission has set up a Structural Reform Support Service which will provide technical assistance through the Structural Reform Support Programme. In addition, the European Commission co-finances the European Public Sector Award program organized by the European Institute of Public Administration (EIPA). The member states that joined the EU after 2004 implemented a significant number of reforms in the field of public administration efficiency in preparation for EU membership. They aimed to modernize policy-making, improve effective coordination, and create a merit-based, zero-tolerance-for-corruption civil service capable of attracting and retaining highly qualified personnel. Among the individual

criteria for the effectiveness of public administration in the EU countries, it should be noted: the provision of online services (the effectiveness is measured as the average value for 4 benchmarks of the highest level: user orientation, transparency, cross-border mobility, key factors), open data (automated processes on portals to improve the usability and reuse of data), the ability to confront societal challenges (the role of public administration is to anticipate societal challenges and proactively address them in order to reduce shocks to citizens and businesses).

Keywords: public administration, state, efficiency, criteria, European Union, foreign experience, reforms

Постановка проблеми. Державне управління відображає інституційні основи управління країнами і тому має відповідати потребам суспільства та функціонувати на основі організаційних структур, процесів, ролей, відносин, політики, а також програм. З огляду на вказане, ефективність державного управління безпосередньо позначається на стійкому економічному процвітання, соціальній згуртованості й добробуті людей. Ця ефективність впливає на соціальну довіру й створює умови для формування суспільної цінності (при цьому суспільна цінність представляє собою характеристику, яку поділяють усі учасники соціуму: громадяни, бізнес, організації й неформальні групи; а також результат усіх рішень щодо розподілу ресурсів, прийнятих усіма зацікавленими сторонами у соціумі в цілому).

Державні інституції відіграють фундаментальну роль у встановленні правильних стимулів, зниженні невизначеності та формування засад для процвітання суспільства у довгостроковій перспективі. З іншого боку, недоліки у функціонуванні державного управління можуть створювати значні перешкоди для функціонування економіки й соціального життя.

У повній мірі вказане стосується і єдиного європейського ринку. Державний сектор є найбільшою «галуззю» ЄС. У ньому працює близько 75 млн. осіб, або близько 25% інтелектуального капіталу Євросоюзу. Державні витрати становлять майже 50% ВВП ЄС [3, р. 4]. .

Деякі країни ЄС постійно докладали свідомих зусиль, щоби підвищити продуктивність своїх адміністрацій; іншим необхідно оптимізувати елементи своєї адміністративної системи. Нинішня швидкість соціальних, технологічних й економічних змін вимагає від усіх державних адміністрацій адаптації до нових реалій.

У свою чергу, євроінституції підтримують зусилля в цій сфері шляхом фінансування, технічних стандартів й інструментів, аналізу, обміну кадрами, керівництва й технічної допомоги.

Вказана тема перебуває на стику кількох дисциплін – комплексу наук про державне управління, суспільствознавства, соціальної історії тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У той час коли тематика ефективності державного управління в країнах Євросоюзу лише починає

вивчатися в українській науці, в європейських політологічних школах вже сформований значний пласт наукових розвідок щодо цього питання [1-11].

Мета статті. Метою статті являється систематизація й узагальнення відомостей щодо критеріїв ефективності державного управління у ракурсі Європейського Союзу.

Методи дослідження. У процесі аналізу автором використовувалися методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, порівняння.

Виклад основного матеріалу. Критерії ефективності державного управління в країнах ЄС ґрунтуються на значній нормативній базі, ухваленій єдиним європейським урядом (Єврокомісією). Ініціативи ЄК у цій сфері охоплюють: фінансування, елементи електронного урядування, дослідження інновацій у сфері, технічне керівництво та підтримку.

Зупиняючись окремо на грошовому забезпеченні, слід зазначити, що основні джерела фінансування включають Європейський соціальний фонд і Європейський регіональний Фонд розвитку:

- фінансування «Підвищення інституційної спроможності органів державної влади та зацікавлених сторін й ефективного державного управління» через Європейський фонд регіонального розвитку / Європейський соціальний фонд із бюджетом близько 4,2 мільярда євро;

- ЄФРР доповнює це акцентом на інфраструктурі електронного урядування;

- Європейська Комісія сприяє посиленню адміністративного потенціалу національних і регіональних адміністрацій шляхом удосконалення структур, людських ресурсів, систем та інструментів

- євроінституції інвестують в транскордонну сумісність електронного уряду та сприяють повторному використанню загальних ключових цифрових інструментів [3, р. 23].

Найбільш розробленою є нормативна база й політична основа у сфері електронного урядування:

- План дій електронного урядування на 2021-2026 рр. встановлює бачення державних адміністрацій із засадничими принципами та політичними пріоритетами;

- відповідні регламенти (eIDAS) встановлюють передбачувану правову основу для осіб, компаній (зокрема малих і середніх підприємств) і державних адміністрацій для впевненого переходу на цифрові технології за допомогою електронної ідентифікації (eID) і довірчих послуг (тобто електронних підписів, електронних печаток, електронних штампів часу, служби електронної доставки та аутентифікації Інтернет-ресурсів);

- дослідження допомагають краще зрозуміти, як зменшити адміністративний тягар, перейти до відкритого уряду та проаналізувати цінність нового покоління послуг електронного уряду;

- важливим механізмом навчання й підтримки є обмін передовим досвідом і базами даних з можливістю пошуку з відповідними тематичними дослідженнями електронного уряду.

Підтримка досліджень та інновацій

Крім того, ЄС фінансує дослідницькі та інноваційні проекти через Програму ЄС «Горизонт Європа» 2021-2027, наприклад, LIPSE (Навчання інноваціям у державному секторі), COCOPS (Координація згуртованості в державному секторі майбутнього) або OPSI (ОЕСР Обсерваторія інновацій у державному секторі). Спільний дослідницький центр Європейської комісії вивчає статистику поведінки, пристосовану до політики (BIAP) дослідження, яка допомагає оцінити статус-кво й поглибити знання для покращення розробки політики.

Керівництво та технічна допомога

Єврокомісія направляє та підтримує держави-члени через вимоги до якості державного управління в ЄС. Щоби допомогти державам-членам покращити своє адміністрування на основі єдиних вимог, Комісія створила Службу підтримки структурних реформ, яка надаватиме технічну допомогу через Програму підтримки структурних реформ. Крім того, Європейська Комісія співфінансує програми винагородження за ефективність в європейському державному секторі (European Public Sector Award), організовану Європейським інститутом державного управління (EIPA).

У таблиці 1 підсумовані суспільні зміни й виклики для державного управління у країнах ЄС що прямо впливають на ефективність.

Таблиця 1

Суспільні зміни та виклики для державного управління

Соціальні зміни	Виклики для державного управління
Глобалізація	Посилення взаємозв'язку та складності суспільства ускладнює прогнозування тенденцій розвитку. Постійні збої в сучасному суспільстві вимагають постійної адаптації, яку не можуть задовольнити традиційні практики управління та організації. Прагнення до оптимізації та ефективності знижує стійкість державних організацій і систем. Потреба в гнучкому державному управлінні ставить під сумнів деякі їхні традиційні принципи.
Демографічні зміни	Старіння населення чинить дедалі більший тиск на державні системи та вимагає нових політичних рішень і послуг, а також іншого способу використання ресурсів. Значна частка працівників органів державного управління наближається до пенсії, тому існує потреба залучати нових працівників серед дедалі меншої кількості молодих людей, які виходять на ринок праці.
Зміна клімату	Підвищені екологічні ризики вимагають нових навичок і можливостей на всіх рівнях управління для горизонтально інтегрованих, заснованих на фактах та інноваційних державних процесів. Необхідно адаптувати можливості та інфраструктуру.

Продовження Табл. I

Технологічні зміни	Нові технології змінюють кожен аспект нашого життя. Уряд має знайти правильний баланс між сприянням змінам і гарантією відкритої й чесної конкуренції. Нові технології вимагають нових міркувань про те, як забезпечити безпеку, конфіденційність, прозорість, рівність і свободу самовираження. Інновації вимагають великих, довгострокових інвестицій. Вони можуть конкурувати з іншими пріоритетами за державне фінансування. Технологічний розвиток вимагає від державних службовців нових навичок і компетенцій. Хоча за замовчуванням цифрові технології використовуються у наданні послуг, цифровий розрив може істотно перешкоджати доступу в деяких контекстах. Цифрові технології можуть відтворити бюрократію та зменшити здатність інституцій фіксувати й адекватно реагувати на потреби громадян. Типи робочих місць у державному управлінні зміняться з цифровізацією аналітичних завдань і розвитком штучного інтелекту. Цифровізація має знайти баланс між централізацією та децентралізацією.
Економічні траєкторії	Соціальні виклики посилюють конкуренцію за обмежені державні кошти. Середовище, яке швидко змінюється, вимагає від урядів негайного реагування за допомогою центральних стратегій. Поштовх до короткострокових заощаджень створює потребу в чітких пріоритетах, щоб уникнути завдання шкоди основним послугам і потужностям.
Громадська довіра до влади	Межі державного сектора стають розмитими внаслідок приватизації, аутсорсингу та державно-приватного партнерства, а також інших сучасних методів надання послуг і формування політики. Це має наслідки для громадської підзвітності у наданні політики та послуг. Очікується, що національні уряди реагуватимуть на глобальні кризи, що виникають за межами національних кордонів. Змінюється характер політичного середовища. Суспільні виклики збільшують недовіру до уряду та його реакцій. Соціально-політичні рухи кидають виклик легітимності держави.

Джерело: [11]

Останні 25 років реформ у державах-членах ЄС дещо підвищили економічну ефективність та ефективність державного управління. Загалом заклади стали більш відкритими й прозорими, а доступ до послуг та якість послуг зросла. Проте довіра громадян до держави, соціальна згуртованість і привабливість державного сектора як роботодавця погіршилися. Крім того, не було достатнього покращення в плані роботи в партнерстві та в мережах [4].

Причини такого нестабільного прогресу важко проаналізувати, оскільки системна оцінка результатів реформ, як правило, недооцінюється і тому обмежена [5]. Більше того, порівняльний аналіз між країнами, сферами політики й адміністративними організаціями щодо досвіду та успіху реформ є недостатнім [10].

Багато реформаторських ініціатив по всій Європі зосереджені на перестановці формальних структур і процедур державного управління. Вони часто управляються згори донизу, відображаючи політичну чи бюджетну логіку, й іноді нехтують розвитком людського потенціалу, переосмислюючи функціонування або змінюючи адміністративну культуру. Державні менеджери часто стикаються з низьким рівнем автономії. Інституції рідко заохочують розвивати внутрішню рефлексивну спроможність, що передбачається здатність вчитися на невдачах або впроваджувати інновації. У багатьох країнах тривала та інтенсивна формалістична реструктуризація призвела до загальної «втоми» від реформ.

Держави-члени, які приєдналися до ЄС після 2004 року, здійснили значну кількість реформ у сфері ефективності державного управління у рамках підготовки до членства в ЄС. Вони були спрямовані на модернізацію формування політики, покращення ефективної координації та створення державної служби, яка базується на визнанні заслуг, нульової толерантності до корупції й спроможна залучати та утримувати висококваліфікований персонал.

Проте через кілька років після вступу у багатьох із цих країн відповідний прогрес був дещо пригальмований [8]. Багато аспектів адміністративних змін залишалися крихкими та фрагментованими. Стійкість часто була під загрозою через відсутність політичного консенсусу щодо змісту й напрямку формування ефективності, а також слабкі й нестабільні державні інститути. Відсутність професійного, позапартійного вищого керівництва, яке б управляло модернізацією, залишила численні законодавчі поправки порожніми оболонками, не дотримуючись робочої практики. .

Серед окремих критеріїв ефективності державного управління в країнах ЄС слід вказати такі:

Надання послуг онлайн

Якісно розроблені послуги електронного урядування мають потенціал для зміни якості й ефективності надання державних послуг. Звіти про розвиток електронного урядування в ЄС, однак, підкреслюють великі відмінності в ефективності електронного уряду в Європі. Найефективніший кластер складається з держав Північної Європи, країн Балтії, країн Іберійського басейну, Німеччини, Мальти, Нідерландів та Австрії. Кластер із найгіршими показниками складається з країн Південно-Східної Європи (рис. 1).

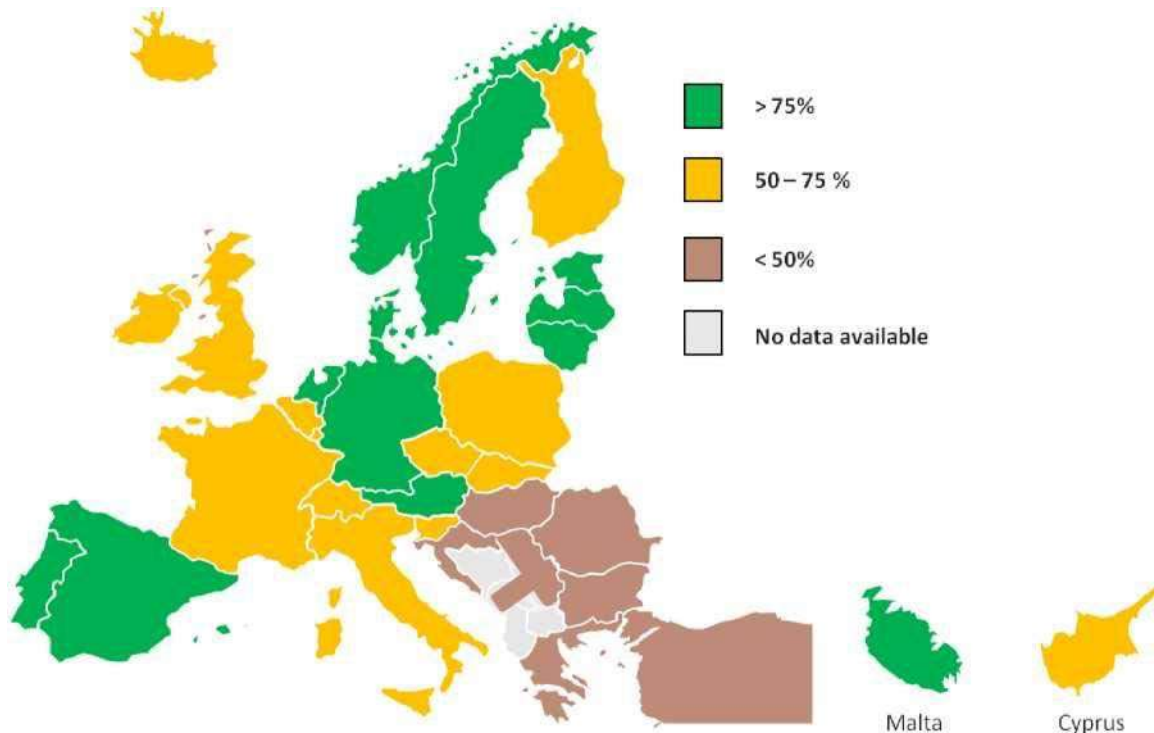

Рис. 1. Ефективність електронного урядування
Джерело: [3, р. 7]

Ефективність при цьому вимірюється як середнє значення для 4 контрольних показників найвищого рівня: орієнтованість на користувача, прозорість, транскордонна мобільність, ключові чинники.

Відкриті дані

Публікація «відкритих даних» і визначення правил їх повторного використання мають подвійну користь. Вони підвищують прозорість і підзвітність уряду, а також стимулюють надання інноваційних онлайн-послуг приватними операторами [2]. Відкриті дані можуть додатково стимулювати дослідження та участь громадян, щоб посилити доказову базу у виробленні політики.

Огляд готовності держав-членів до відкритих даних і якості відповідних Інтернет-порталів показує, що країни повинні підвищувати (політичну) обізнаність щодо відкритих даних, посилювати автоматизовані процеси на своїх порталах, щоб підвищити зручність використання й повторного використання даних, а також організовувати більше заходів і тренінгів для підтримки як місцевих, так і національних ініціатив.

Державне управління за часів фінансової консолідації

Фінансова криза посилила бюджетний тиск на уряди та державний сектор і, таким чином, висунула управління бюджетом на передній план реформ державного сектора. Реакція на кризу була різноманітною та сильно залежала від конкретних країн і контекстуальних факторів. Хоча можна

стверджувати, що цілеспрямоване скорочення має віддаватися перевагу, а не універсальний підхід, багато держав-членів вибрали пропорційне скорочення як свій підхід.

Можливість протистояння суспільним викликам

Роль державного управління полягає у тому, щоби передбачати суспільні виклики та активно їх вирішувати, щоби зменшити шоки для громадян і бізнесу. Проте саме державне управління зазнає впливу основних зовнішніх тенденцій і немає миттєвих рішень, які б відповідали на ці тенденції [11]. Майбутні громадські організації повинні прагнути бути: орієнтованими на місію, орієнтованими на інновації, орієнтованими на довгострокову перспективу, децентралізованими, мережевими та готовими приймати ризики [6]. Передбачення майбутніх перетворень може допомогти державним менеджерам надати своїм установам необхідні потенціал, навички, знання та структури.

При розробці й проведенні адміністративних реформ необхідно враховувати політичний контекст [7]. Для всіх державних секторів і політики характерні й актуальні такі п'ять взаємопов'язаних вимірів (рис. 2).

Результати та підзвітність	
Інституційні структури та процеси	Державна служба та управління людськими ресурсами
Розробка та впровадження політики	Служба доставки інформації до громадян

Рис. 2. Виміри державних секторів і політики країн ЄС

Джерело: [3]

Оскільки складність сучасного суспільства та очікування результатів від урядів різко зростають, домінуючі підходи в державному управлінні потребують переходу до системного мислення [9]. Ключовим елементом такого підходу є підзвітність уряду на основі меритократії, прозорості та залучення громадян. Органи державної влади повинні краще використовувати знання, ініціативу та чесність своїх працівників, щоби створити більшу суспільну цінність [1].

Інституційний ландшафт країни зазвичай складається з безлічі різних організацій у формі міністерств, агенцій та інших державних органів, які діють на національному, регіональному чи місцевому рівнях. Якість взаємодії між цими органами суттєво впливає на ефективність чи неефективність діяльності країни.

Європейський підхід свідчить про те, що для успішних реформ у сфері ефективності державного управління необхідними є такі вимоги:

- реформи мають ґрунтуватися на попередніх оцінках конкретних обставин і даних про ключові проблеми та недоліки;
- необхідно зосереджувати адміністративні реформи меншою мірою на скороченні витрат, а більшою мірою – на цілях/результатах, і націлені на ширше залучення громадськості та персоналу;
- зміна формальних структур і правил є недостатньою, а іноді й необов'язковою;
- необхідно зосередитися на адміністративній культурі, брати участь у середньо- та довгострокових планах переходу до гнучких організацій, наближених до цінностей державного сектора;
- рівень управлінської автономії та політизації може обмежити впровадженням і впливом реформи;
- прагматичний підхід: доцільно використовувати прості системи, актуальні як для керівництва, так і для персоналу;
- терпіння й наполегливість є важливою частиною успішних реформ, які не слід розглядати як політичну чи технічну вправу, оскільки обов'язковими є комунікація, пошук консенсусу й зміцнення довіри;
- упровадження реформ має базуватися на постійному перегляді/оцінці того, що працює, а що не працює.

Висновки. Отже, розглянувши тематику даного дослідження, ми встановили таке:

По-перше, встановлено, що ініціативи ЄК у сфері критеріїв ефективності державного управління в країнах ЄС охоплюють: фінансування, елементи електронного урядування, дослідження інновацій у сфері, технічне керівництво та підтримку. Зокрема, фінансування «Підвищення інституційної спроможності органів державної влади та зацікавлених сторін й ефективного державного управління» здійснюється через Європейський фонд регіонального розвитку / Європейський соціальний фонд із бюджетом близько 4,2 мільярда євро. Єврокомісія направляє та підтримує держави-члени через вимоги до якості державного управління в ЄС. Щоби допомогти державам-членам покращити своє адміністрування на основі єдиних вимог, Комісія створила Службу підтримки структурних реформ, яка надаватиме технічну допомогу через Програму підтримки структурних реформ. Крім того, Європейська Комісія співфінансує програми винагородження за ефективність в європейському державному секторі (European Public Sector Award), організовану Європейським інститутом державного управління (EIPA).

По-друге, виявлено, що держави-члени, які приєдналися до ЄС після 2004 року, здійснили значну кількість реформ у сфері ефективності державного управління у рамках підготовки до членства в ЄС. Вони були спрямовані на модернізацію формування політики, покращення ефективної

координації та створення державної служби, яка базується на визнанні заслуг, нульової толерантності до корупції й спроможна залучати та утримувати висококваліфікований персонал.

По-третє, з'ясовано, що серед окремих критерії ефективності державного управління в країнах ЄС слід вказати: *надання послуг онлайн* (ефективність при цьому вимірюється як середнє значення для 4 контрольних показників найвищого рівня: орієнтованість на користувача, прозорість, транскордонна мобільність, ключові чинники), відкриті дані (автоматизовані процеси на порталах для підвищення зручності використання й повторного використання даних), *можливість протистояння суспільним викликам* (роль державного управління полягає у тому, щоби передбачати суспільні виклики та активно їх вирішувати, щоби зменшити шоки для громадян і бізнесу).

Означена тема безумовно має вагомі **перспективи для подальшого дослідження**, зокрема пов'язані із визначенням пріоритетів реформи державного управління в країнах ЄС на другу половину 2020-х років в умовах ускладнення міжнародної безпекової ситуації на Європейському континенті (коли зростаючі безпекові витрати будуть об'єктивно зменшувати обсяг фінансування програм підвищення ефективності державного управління).

Література:

1. Bourgon, Jocelyne. A New Synthesis of Public Administration: Serving in the 21st Century', School of Policy Studies, Queen's University, 2011.
2. European Commission, Communication on Building a European Data Economy, 2017.
3. European semester thematic factsheet quality of public administration. URL : https://commission.europa.eu/system/files/2018-06/european-semester_thematic-factsheet_quality-public-administration_en_0.pdf.
4. Hammerschmid, Gerhard, ed., et al. Public Administration Reforms in Europe – The View from the Top. Elgar, 2016.
5. Hammerschmid, Gerhard, et al. Trends and Impact of Public Administration Reforms in Europe: Views and Experiences from Senior Public Sector Executives. COCOPS European Policy Brief, 2013.
6. Mazzucato Mariana. Mission-Oriented Innovation Policy. IIPP Working Paper 2017-1.
7. McLoughlin C. Political Economy Analysis: Topic Guide (2nd Ed.), GSDRC, University of Birmingham, UK, 2014.
8. Meyer-Sahling, Jan-Hinrik. The Sustainability of Civil Service Reform in Central and Eastern Europe Five Years after Accession. SIGMA Paper Nr 44. OECD, Paris, 2009
9. OECD. Systems Approaches to Public Sector Challenges: Working with Change, OECD Publishing, Paris, 2017.
10. Peters, B. G. and Pierre, J. Two Roads to Nowhere: Appraising 30 Years of Public Administration Research'. Governance, 2017, 30, 11-16.
11. Pollitt Christopher, Advanced Introduction to Public Management and Administration, Edward Elgar Publishing, 2016.

References:

1. Bourgon, Jocelyne. A New Synthesis of Public Administration: Serving in the 21st Century', School of Policy Studies, Queen's University, 2011.

2. European Commission, Communication on Building a European Data Economy, 2017.
3. European semester thematic factsheet quality of public administration. URL : https://commission.europa.eu/system/files/2018-06/european-semester_thematic-factsheet_quality-public-administration_en_0.pdf.
4. Hammerschmid, Gerhard, ed., et al. Public Administration Reforms in Europe – The View from the Top. Elgar, 2016.
5. Hammerschmid, Gerhard, et al. Trends and Impact of Public Administration Reforms in Europe: Views and Experiences from Senior Public Sector Executives. COCOPS European Policy Brief, 2013.
6. Mazzucato Mariana. Mission-Oriented Innovation Policy. IIPP Working Paper 2017-1.
7. Mcloughlin C. Political Economy Analysis: Topic Guide (2nd Ed.), GSDRC, University of Birmingham, UK, 2014.
8. Meyer-Sahling, Jan-Hinrik. The Sustainability of Civil Service Reform in Central and Eastern Europe Five Years after Accession. SIGMA Paper Nr 44. OECD, Paris, 2009
9. OECD. Systems Approaches to Public Sector Challenges: Working with Change, OECD Publishing, Paris, 2017.
10. Peters, B. G. and Pierre, J. Two Roads to Nowhere: Appraising 30 Years of Public Administration Research'. Governance, 2017, 30, 11-16.
11. Pollitt Christopher, Advanced Introduction to Public Management and Administration, Edward Elgar Publishing, 2016.

УДК 35.08

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-235-245](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-235-245)

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, <https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ У ПРОЦЕС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Анотація. У статті здійснено аналіз запровадження цифровізації у процес забезпечення якості публічних послуг. Зазначено, що технологічна революція, що розростається, вже не може бути «зворотною», при цьому її інструменти повинні перебувати під контролем зі сторони суспільства. Суспільство отримає доступне середовище на основі цифрової етики всіх учасників, широкий спектр онлайн-послуг (наприклад, типових цифрових послуг у сфері оформлення документів, отримання певних дозволів, замовлення послуг тощо).

Забезпечити високу якість та економічну ефективність публічних послуг не просто. Цей процес включає в себе створення систем управління в організаціях з правильними підходами, чітко встановленими способами та критеріями (параметрами) надання послуг. Крім того, потрібне поєднання грамотно розробленої політики, її успішної реалізації, розуміння потреб громадян, технології, відповідних ресурсів, сформованої організаційної культури та добре підготовленого персоналу.

Зарубіжними дослідниками визначено найважливіші елементи та фактори, що впливають на якість публічних послуг: доступ до послуги; рівень зв'язку; зрозуміла адміністративна система; здатність забезпечити гнучку та швидку відповідь; сприйнятливість послуг; компетенція персоналу; ввічливість та доброзичливість співробітників адміністрації; достовірність у наданні послуг; надійність та відповідальність у наданні послуг; постачання, безпека та якість матеріальних аспектів.

У дослідженні наведені основні етапи формування інтегральних показників якості наданих публічних електронних послуг. Зокрема, спочатку здійснюється збір даних методом опитування за основними критеріями, це може бути здійснено після отримання публічної послуги або під час отримання певної послуги. Окремо здійснюється за допомогою спеціального програмного забезпечення системний аналіз отриманих даних від споживачів послуг, інформації, яка доступна щодо порядку, переліку етапів надання публічної послуги, а потім за допомогою програми штучного інтелекту

здійснюється обробка та узагальнення інформації, зокрема не лише інформації, яка отримана від споживача та надавача публічної послуги, а також через всі можливі джерела про здійснення системи надання публічних послуг в даному органі державної влади чи органі місцевого самоврядування.

Ключові слова: публічні послуги, цифровізація, цифровізація публічних послуг, цифровізація державних послуг, цифровізація публічних послуг, цифровізація якості надання публічних послуг, територіальні громади, місцеве самоврядування, якість публічних послуг, штучний інтелект, інформаційно-комунікативні технології.

Parkhomenko-Kutsevil Oksana Ihorivna Doctor of science in public administration, professor, head of the department of public administration and management, Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav, <https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

IMPLEMENTATION OF DIGITALIZATION IN THE PROCESS OF ASSURANCE OF THE QUALITY OF PUBLIC SERVICES

Abstract. The article analyzes the implementation of digitalization in the process of ensuring the quality of public services. It is noted that the growing technological revolution can no longer be "reversed", while its tools must be under the control of society. Society will receive an accessible environment based on the digital ethics of all participants, a wide range of online services (for example, typical digital services in the field of document preparation, obtaining certain permits, ordering services, etc.).

Ensuring high quality and economic efficiency of public services is not easy. This process includes the creation of management systems in organizations with the right approaches, clearly established methods and criteria (parameters) for service provision. In addition, a combination of well-developed policy, its successful implementation, understanding of citizens' needs, technology, appropriate resources, formed organizational culture and well-trained personnel is required.

Foreign researchers identified the most important elements and factors affecting the quality of public services: access to the service; level of communication; clear administrative system; the ability to provide a flexible and quick response; receptivity of services; staff competence; courtesy and benevolence of administration employees; credibility in the provision of services; reliability and responsibility in providing services; supply, safety and quality of material aspects.

The main stages of the formation of integral indicators of the quality of provided public electronic services are given in the study. In particular, data collection is first carried out by a survey method according to the main criteria, this can be done after receiving a public service or during the receipt of a specific service. System analysis of data received from service consumers, information available

regarding the order, list of stages of public service provision is carried out separately with the help of special software, and then with the help of an artificial intelligence program, information is processed and summarized, in particular, not only information received from the consumer and the public service provider, as well as through all possible sources about the implementation of the public service provision system in this state authority or local self-government body.

Keywords: public services, digitalization, digitalization of public services, digitalization of public services, digitalization of public services, digitalization of the quality of public services, territorial communities, local self-government, quality of public services, artificial intelligence, information and communication technologies.

Постановка проблеми. Дослідження проблем розробки та впровадження моделей менеджменту якості як у сфері державного управління та місцевого самоврядування, так і в державних та муніципальних установах/організаціях/підприємствах, у різних галузях діяльності в умовах цифровізації суспільства є актуальною для сучасної України.

Сьогодні триває розробка нових інструментів та моделей ефективного менеджменту, що дозволяють результативніше здійснювати управління цілями та витратами організацій та підприємств, стабільно нарощувати показники якості послуг та продукції. Водночас накопичений досвід та знання в галузі передового менеджменту стають дедалі популярнішими в органах державної влади та місцевого самоврядування. Питання розробки та впровадження моделі системи менеджменту якості у сфері публічного управління не тільки залишається актуальним, а й набуває ще більше значення для підвищення якості державних та адміністративних електронних послуг у рамках Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [1].

Зростаюча міждержавна конкуренція і необхідність ефективно управляти проблемами у соціогуманітарній сфері стимулюють прогресивні країни до активного пошуку системних рішень, що забезпечують високу якість діяльності всіх гілок влади. Очевидно, що в таких умовах сфера публічного управління, зацікавлена у розвитку та вдосконаленні діяльності, не може залишатися осторонь і має запроваджувати інноваційні механізми управління якістю державних та адміністративних електронних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми надання та удосконалення публічних послуг, визначення поняття публічних послуг, виокремлення етапів та процедур надання публічних послуг, системний аналіз проблем оцінювання якості публічних послуг, управління якістю публічних послуг в системі публічного управління та місцевого самоврядування аналізують багато науковців, зокрема: В. Авер'янов, В. Бакуменко, Н. Гнидюк, Д. Горелов, В. Дзюндзюк, В. Долечек, Ю. Козаченко, І. Коліушко, А. Ліпенцев,

Н. Мельтюхова, А. Мунько, П. Надолішній, Н. Нижник, С. Серьогін, В. Сороко, Д. Сухінін, В. Тимошук, Ю. Шаров, І. Хожило, І. Чикаренко та ін. Зазначені автори звертають увагу на важливість удосконалення системи надання публічних послуг, стандартизації та визначення й врегулювання критеріїв оцінювання надання публічних послуг.

Мета статті – дослідження теоретичних аспектів запровадження цифровізації у процес забезпечення якості публічних послуг, обґрунтування пропозицій щодо етапів та показників визначення якості наданих публічних електронних послуг.

Виклад основного матеріалу. Ключовим трендом сучасності є виникнення інноваційних сервісів як у виробничому секторі, так у сфері послуг, і у системі публічного управління. Пріоритет сервісних технологій у комунікації зі споживачами в режимі онлайн, а також віртуальні технології, пов'язані з банківськими, транспортно-логістичними операціями, навчанням, охороною здоров'я, консалтинговим супроводом клієнтів та ін. дозволяють забезпечити безпечну та оперативну взаємодію елементів національної економіки: «домогосподарство – підприємство – держава».

Впровадження сервіс-технологій особливо актуальне для споживачів окремих категорій – найменш захищених соціальних верств населення – осіб з обмеженими можливостями, дітей та молоді, громадян похилого віку, внутрішньо переміщених осіб, для яких гостро стоїть потреба в якісних публічних послугах, пов'язаних із забезпеченням здоров'я, освіти та підтримки рівня добробуту в цілому. Тому впровадження, розширення та зростання якості електронних сервісів, безсумнівно, сприятиме комфортизації життя населення, а також сприятиме підтримці та зміцненню національної безпеки, оскільки її зміст, у тому числі включає фактори розвитку людського капіталу України, формування високого рівня життя населення та добробуту громадян.

Зазначимо, що в Україні цифровізація економіки віднесена до нагальних завдань, які стоять перед країною, що означає вже найближчим часом масштабне впровадження ІТ-технологій у всі сфери публічного управління.

Важливо відзначити, що включення механізмів цифровізації всіх процесів, що відбуваються в рамках національної економіки, сприяє зростання нової соціально-економічної «хвилі», яка, у свою чергу, вимагає детального дослідження та особливого регулювання, оскільки, з одного боку, виявляються ризики даних процесів (наприклад, можуть статися проблеми при оцінці голосування, виникнути проблеми вибору штучним інтелектом «правильного рішення» в управлінні системою життєзабезпечення), а також можливі колізії етики/норм права щодо «тотального» контролю, який вже може здійснюватися з боку органів влади за наявності спеціальних програмних та технічних засобів (наприклад, система відеоконтролю на вулицях міста – ідентифікація об'єктів може бути здійснена і за контурами особи, і за ходом, і за іншими ознаками; або розширення застосування

біометричних персональних даних), з іншого, тягне за собою і нові можливості – створення бізнесу, розширення доступності освітніх, банківських та інших послуг з розвитку транспорту (інтелектуальні платформи управління залізничним транспортом та/або високотехнологічною виробничою системою) та ін. Експерти також обговорюють і ризики витоку інформації, застосування їх проти національної безпеки, а також загрози глобалізації та посилення кібератак. На нашу думку, технологічна революція, що розростається, вже не може бути «зворотною», при цьому її інструменти повинні перебувати під контролем зі сторони суспільства. Суспільство отримає доступне середовище на основі цифрової етики всіх учасників, широкий спектр онлайн-послуг (наприклад, типових цифрових послуг у сфері оформлення документів, отримання певних дозволів, замовлення послуг тощо).

Загалом цифровізація сприятиме зростання продуктивності праці в усіх галузях, скорочення витрат в економіці за рахунок стандартизації та уніфікації процесів, стійкості середовища взаємодії в системі «громадянин-суспільство-держава-бізнес». Тому фактор рівня цифровізації слід оцінювати як пріоритетний у дослідженнях якості послуг, який у певних умовах сприяє зростанню задоволеності споживачів [2].

Для виключення ризиків та формування «безпечного» ІТ-майданчика управління якістю державних та адміністративних послуг сама держава має стати повноцінним гарантом зростання якості життя населення, що може бути досягнуто розширенням рівня застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій для отримання послуг в електронній формі, розробкою та апробацією нових методів та технологій оцінки якості; формуванням одноманітного підходу у встановленні прийнятності та ефективності методології оцінки якості послуг, коли наукова спільнота активно працює в цьому напрямку, але при цьому спостерігається значна відмінність у моделях та підходах, відображених як у наукових працях, так і у нормативно-правових документах.

Вивчення праць, присвячених питанням управління якістю державних та адміністративних послуг, дозволило зробити такі висновки. По перше, у науковій спільноті підтримується пріоритет зростання якості послуг загалом, але особливо автори підкреслюють роль послуг державного сектору як особливих форм сервісу, які забезпечують соціально-економічну стійкість національної економіки [3-5]. Джерелами впливу можна вважати кілька факторів, один із найважливіших – запит самого суспільства. Так, на думку вищезгаданих експертів, послуги (за параметрами «якість», «доступність») забезпечують стабільність у соціально-політичному та економічному плані. Від якості державного управління та місцевого самоврядування, що включає, в тому числі і публічні послуги, залежить можливість забезпечення раціонального планування стратегічного розвитку держави та територій. Крім того, війна на території України, поточна міжнародна ситуація, низка

політичних та економічних криз, в цілому нестійкість сучасного світоустрою, що відзначається експертами, вимагає системного підходу при розробці планів політичної, економічної та соціальної трансформації. Не будемо обходити стороною і таку системну проблему як корупція, яка має глибокі причини у самому суспільстві. Негативні явища, накопичуючись, призводять до розбалансованості національної економіки, що робить запит на якість публічних електронних послуг ще більш актуальною.

По-друге, досліджені роботи з якості державних та адміністративних послуг [6-7] визначають значимість формування нових методик для оцінки якості публічних послуг. Так наприклад, у звітності основних онлайн-майданчиків, де можна отримати інформацію про думки споживачів, на сторінці розміщуються звіти про рівень задоволеності отримувачів у адміністративних послуг, здійснюється анонімне опитування щодо якості певних адміністративних послуг, споживачі можуть надіслати електронні листи щодо оцінки якості отриманих послуг тощо. Однак, у таких звітах можна не побачити реального стану справ, тому що оцінюємо саме факти наданих послуг. Якість процесу надання послуги оцінити досить складно. Звідси висновок про те, що дослідження якості однієї і тієї ж послуги для різних груп стає дедалі складнішим з погляду сумісності та комплексності застосовуваних критеріїв. При цьому виникнення нових цифрових каналів надання послуг, власне поява нових електронних послуг, пов'язані з цим процеси прискорення доступності результатів, потребують нових критеріїв оцінки якості послуг.

Ще одним важливим висновком можна назвати власне трансформацію критеріїв якості послуг загалом, оскільки єдиної думки щодо застосування окремих критеріїв оцінки якості публічних послуг або їх сукупності поки не визначено, тим більше це питання ускладнюється під час переходу до цифрових сервісів.

Забезпечити високу якість та економічну ефективність публічних послуг не просто. Цей процес включає в себе створення систем управління в організаціях з правильними підходами, чітко встановленими способами та критеріями (параметрами) надання послуг. Крім того, потрібне поєднання грамотно розробленої політики, її успішної реалізації, розуміння потреб громадян, технології, відповідних ресурсів, сформованої організаційної культури та добре підготовленого персоналу.

Все це вимагає від громадян стати свого роду стрижнем, навколо якого постачальники публічних послуг будуть вибудовувати актуальні стратегії розвитку, які базуються на принципах ефективності та економічності управління, спрямовані на виконання вимог споживачів, та у глобальному аспекті – на реалізацію основних принципів менеджменту. Якщо постачальник послуг (чи державні, муніципальні служби чи організації, діючі за договорами концесії) розуміє як послуги сприймаються громадянами, то можна визначити способи управління цими оцінками та покращити якість надання послуг.

Аналізуючи накопичений досвід щодо вже використовуваних методик та технологій оцінки якості публічних послуг зазначимо, що у науковій спільноті пропонуються різноманітні методики, прийоми, системи показників якості, але сама методологія, етапи проведення залишаються незмінними (збір даних в основному з використанням опитування; аналіз кількості затребуваних документів для надання послуги, аналіз перебігу процесу надання послуги або відмову у наданні послуги; терміни надання послуги; аналіз результатів з виділенням факторів, що «позитивно/негативно» впливають на задоволеність якістю публічної послуги; аналіз можливості оскарження результатів надання послуг; підготовка резюме із пропозиціями). Тому важливим питанням під час підготовки подібного дослідження є вибір критеріїв та показників для подальшої оцінки якості, а також власне фактори задоволеності публічною послугою.

З позиції держави контроль за якістю надання публічних послуг є систематичною процедурою, у її рамках застосовуються такі індикатори якості: рівень задоволеності одержувачів послуг; доступність для громадян послуг у форматі єдиного вікна, перехід на цифровий формат; скорочення черг; зниження кількості звернень громадян до органу державної влади та місцевого самоврядування для отримання однієї публічної послуги.

Зарубіжними дослідниками визначено найважливіші елементи та фактори, що впливають на якість публічних послуг [8]:

1. Доступ до послуги: місце, розклад, час очікування, доступність через Інтернет або мобільні застосунки. Тому важливо звернути увагу на загальний фізичний доступ (наприклад, офіс), доступ, що вимагає додаткових ресурсів (наприклад, установки пандусів), можливість тимчасового доступу (за додатковими розкладами служб, адаптованих до потреб громадян, наприклад, у святкові дні), зручні для заповнення форми, і, нарешті, доступ із мінімальними витратами для споживача.

2. Рівень зв'язку: керівництво організації, установи, підприємства повинні використовувати відповідну мову, доступну для розуміння споживачів, що важливо з метою спрощення комунікації із громадськістю. Проте адміністративна мова має відповідати правовим вимогам, тобто спрощення може бути повним чи довольним.

3. Зрозуміла адміністративна система: різноманітність адміністративних завдань може ускладнити розуміння того, як працює адміністрація організації, установи, підприємства. Щоб вирішити цю проблему, пов'язану із забезпеченням задоволеності споживачів, при вдосконаленні системи управління якістю доцільно працювати над процесами (ідентифікувати, за необхідності – спрощувати, об'єднувати чи проводити декомпозицію процесів), інформацією (підвищенням якості та кількості) або проводити реінжиніринг процесів.

4. Здатність забезпечити гнучку та швидку відповідь: має бути встановлений стійкий та надійний зворотній зв'язок із споживачами. Водночас, адміністративні процедури мають бути досить гнучкими, щоб швидко та з мінімальними витратами адаптуватися до мінливих вимог споживачів.

5. Сприйнятливість послуг: споживачі стають більш сприйнятливими, якщо вони залучені до оцінки сервісу.

6. Компетенція персоналу, що надає послуги: технічна здатність підбору персоналу адміністрацією є ключем до постачання якісних послуг.

7. Ввічливість та доброзичливість співробітників адміністрації: поведінка персоналу, що перебуває у безпосередньому контакті зі споживачами, важлива, оскільки вони пропонують послуги буквально «з рук в руки». Крім того, безпосередній контакт із споживачами представників адміністрації дозволяє підвищити лояльність отримувачів послуг.

8. Достовірність у наданні послуг: достовірність припускатиме дотримання наступних принципів, наприклад, рівне ставлення, справедливість, професіоналізм у сфері постачання послуг. Крім того, якщо адміністрація має позитивний імідж, то адміністративні помилки матимуть менший вплив на сприйняття споживачів.

9. Надійність та відповідальність у наданні послуг: на сприйняття якості державних та муніципальних послуг впливає те, що послуги мають надаватися з послідовністю та точністю, а працівники повинні відповідати за конкретні цілі. Все це формує у споживачів уявлення про відповідальність адміністрації організації, установи, підприємства, що дуже цінується громадянами.

10. Постачання, безпека та якість матеріальних аспектів: послуги повинні бути звільнені від небезпек та непотрібних ризиків для громадян. З посиленням на це ергономічність та адаптація адміністративних установок для людей з обмеженими можливостями відіграють суттєву роль. Тому важливо, щоб і матеріальні аспекти надання послуг (такі як меблі, матеріали та ін.) демонстрували турботу про якість.

Водночас, враховуючи, що публічні електронні послуги іноді складно оцінити за школою «задоволеність-незадоволеність», потребує удосконалення система оцінювання у тому числі через запровадження цифровізації.

До показників якості публічних послуг при традиційному підході слід віднести:

- рівень комунікацій (наявність зв'язку), безпека послуги, матеріальність послуги (документи);
- перелік документів, які вимагає орган влади;
- зрозумілість процедури надання послуги;
- строки прибуття до органу державної влади та місцевого самоврядування; терміни підготовки заяв; терміни виконання послуги; терміни одержання підтверджуючих документів;
- офіс структури, показники задоволеності та доступність: транспортна доступність, зручність прибуття, комфортність розміщення при очікуванні.

До показників якості публічних послуг при застосуванні цифровізації слід віднести:

- рівень комунікацій (наявність прямого, зворотного зв'язку), безпека, матеріальність послуги (документи), кодування результатів для подальшого використання (QR – коди), комфортність використання мобільної версії програми;

- зрозумілість, безпечність та швидкість ідентифікації для отримання публічних послуг;
- час завантаження платформи (електронний сервіс); терміни підбору функціоналу за послугою; терміни підготовки електронної заяви, терміни виконання послуги; терміни отримання підтверджуючих документів;
- онлайн платформа: доступність мережі Інтернет, зручність сервісу, задоволеність функціоналом (зрозумілість інтерфейсу та ін.), доступність «тут і зараз» для отримання послуги.

На нашу думку, основні етапи та показники визначення якості наданих публічних електронних послуг можна через запровадження наступного алгоритму.

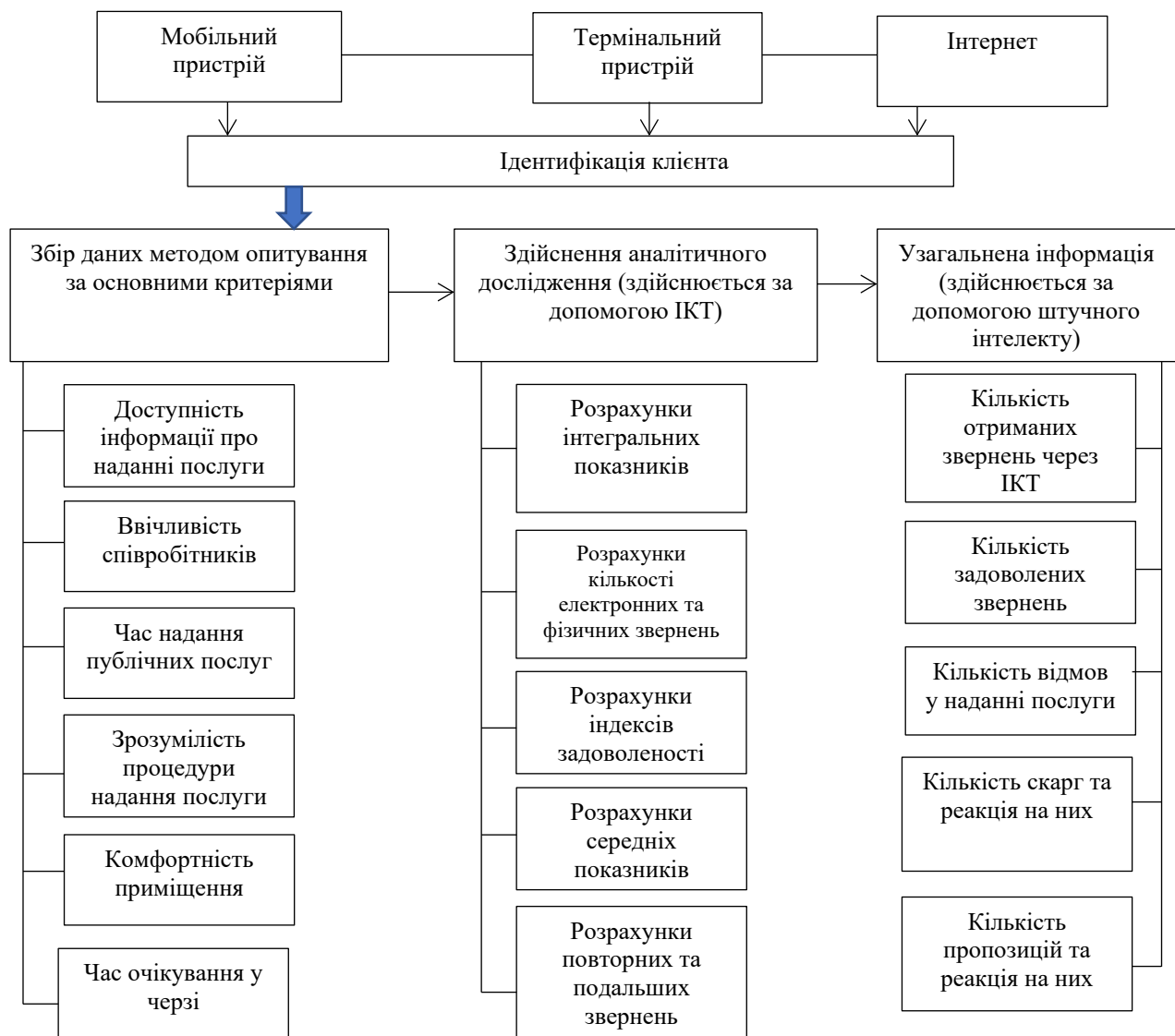

Рис.1. Основні етапи та показники визначення якості наданих публічних електронних послуг

На малюнку 1 наведені основні етапи формування інтегральних показників якості наданих публічних електронних послуг. Зокрема, спочатку здійснюється збір даних методом опитування за основними критеріями, це може бути здійснено після отримання публічної послуги або під час отримання певної послуги. Окремо здійснюється за допомогою спеціального програмного забезпечення системний аналіз отриманих даних від споживачів послуг, інформації, яка доступна щодо порядку, переліку етапів надання публічної послуги, а потім за допомогою програми штучного інтелекту здійснюється обробка та узагальнення інформації, зокрема не лише інформації, яка отримана від споживача та надавача публічної послуги, а також через всі можливі джерела про здійснення системи надання публічних послуг в даному органі державної влади чи органі місцевого самоврядування.

Висновки. Проведене дослідження дає зробити наступні висновки. У системі публічного управління на сучасному етапі у значній мірі посилився вплив цифровізації: як загальної технології із взаємодії інститутів влади із суспільством (і його окремими представниками), так і з позиції забезпечення національної безпеки через використання платформ комунікації та інших цифрових інструментів. Цей вплив тягне за собою посилення вимог до якості публічних послуг, що надаються в електронній формі, а значить і вдосконалення методології оцінки з метою оптимізації самих електронних сервісів та їх елементів.

Наукове співтовариство та практичні фахівці у зазначеному напрямку проводять дослідження, але зараз єдиної точки зору щодо оптимальності застосовуваних методик не вироблено. Позиція держави щодо цього відображена у вигляді нормативно-правових актів, що включають певні алгоритми оцінки, які також не завжди відображають фактичну картину щодо якості послуг, що надаються, в тому числі щодо формату електронного сервісу.

Тому вивчення теоретичного та практичного досвіду щодо використання різних методик оцінки якості публічних послуг, що реалізуються в електронній формі, дозволяє виділити як проблему «неповноти» структури показників якості, пов'язаної, з одного боку, з впровадженням власне нових каналів реалізації послуг, з іншого, різноманітністю послуг, і не можна не згадати фактор несумісності платформ, на яких можна здійснювати надання публічних електронних послуг.

В рамках практичного дослідження запропоновано використовувати в оцінці якості публічних послуг – розширену методику на основі застосування спеціального програмного забезпечення та програми штучного інтелекту.

Література:

1. Закон України про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#n81>

2. Козаченко Ю. В. Запровадження критеріїв оцінювання якості надання публічних послуг. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 16. С. 82-86.
3. Лєгеца Є. О. Концепція публічних послуг: адміністративно-правовий аспект: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес: фінансове право: інформаційне право" / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2017. 511 с.
4. Шевченко, С. Формування системи оцінки якості надання адміністративних послуг. *Ефективність державного управління*. 2023. №67. С. 103–118.
5. Гудима Л. Особливості оцінювання якості надання адміністративних послуг, що надаються населенню органами місцевого самоврядування. URL <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/36259/1/381.pdf>.
6. Сидоренко Н.О., Шкурят І.В. Методика оцінки якості надання адміністративних послуг центральними органами виконавчої влади України. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2021. Випуск 24. С. 30-33.
7. Створення інтегрованих Центрів надання адміністративних послуг об'єднаних територіальних громад: практ. рек. / за заг. ред. О. Тертишної; Фонд "Східна Європа"; Програма EGAP. Київ: Москаленко О. М., 2016. 146 с.
8. Rodríguez P. G., Burguete J. L. V., Vaughan R., Edwards J. Quality Dimensions in the Public Sector: Municipal Services and Citizen's Perception // *International Review on Public and Nonprofit Marketing*. 2009. Vol. 6. № 1. P. 75–90. DOI: 10.1007/s12208-009-0030-0

References:

1. Zakon Ukrainy pro osoblyvosti nadання publichnykh (elektronnykh publichnykh) posluh [The Law of Ukraine on the Peculiarities of Providing Public (Electronic Public) Services], Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#n81> [in Ukrainian].
2. Kozachenko, Yu. V. (2018), Zaprovadzhennia kryteriiv otsiniuvannia yakosti nadання publichnykh posluh [Introduction of criteria for evaluating the quality of public services], *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, vol. 16, pp. 82-86 [in Ukrainian].
3. Leheza, Ye. O. (2017), Kontseptsiiia publichnykh posluh: administratyvno-pravovyi aspekt [Concept of public services: administrative and legal aspect: dissertation], Doctor of Law. Sciences: specialist 12.00.07 "Administrative law and process: financial law: information law", Zaporizh. nats. un-t. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
4. Shevchenko, S. (2023), Formuvannia systemy otsinky yakosti nadання administratyvnykh posluh [Formation of a quality assessment system for the provision of administrative services], *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia- Efficiency of public administration*, vol. 67, pp. 103–118 [in Ukrainian].
5. Hudyma, L. Osoblyvosti otsiniuvannia yakosti nadання administratyvnykh posluh, shcho nadaiutsia naselenniu orhanamy mistsevoho samovriaduvannia, Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/36259/1/381.pdf> [in Ukrainian].
6. Sydorenko, N.O. & Shkurat I.V. (2021), Metodyka otsinky yakosti nadання administratyvnykh posluh tsentralnymy orhanamy vykonavchoi vlady Ukrainy [Methodology for assessing the quality of the provision of administrative services by the central bodies of the executive power of Ukraine. Public management and administration in Ukraine], *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini - Public management and administration in Ukraine*, Vypusk 24, pp. 30-33 [in Ukrainian].
7. Tertyshna, O. (2016), Stvorennia intehrovanykh Tsentriv nadання administratyvnykh posluh obiednanykh terytorialnykh hromad: prakt. rek. [Creation of integrated Centers for the provision of administrative services of united territorial communities: practice. rec.] / Fond "Skhidna Yevropa"; Prohrama EGAP. Kyiv: Moskalenko O. M. [in Ukrainian].
8. Rodríguez, P. G. & Burguete, J. L. V. & Vaughan, R. & Edwards, J. (2009), Quality Dimensions in the Public Sector: Municipal Services and Citizens Perception. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, Vol. 6, № 1, pp. 75–90 [in English].

УДК: 351.82

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-246-270](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-246-270)

Писаренко Надія Василівна кандидат економічних наук, завідувач кафедри маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Кашина Ганна Сергіївна доктор педагогічних наук, завідувач кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2829-9847>

Бараник Зоя Павлівна доктор економічних наук, професор кафедри статистики, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-9753-4572>

Громоздова Лариса Василівна кандидат економічних наук, професор, професор кафедри регіоналістики і туризму, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-4077-9229>

Ткаченко Яніна Станіславівна кандидат економічних наук, завідувач кафедри фінансів, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ

Рвач Андрій Миколайович аспірант, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-7617-5734>

Косицька Вікторія Юріївна аспірантка, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0002-1530-8705>

ЕКОНОМЕТРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК СКЛАДОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ЄС

Анотація. У статті визначено вплив форм ТКС на соціально-економічний розвиток польсько-українського транскордонного регіону, розглянуто втілені українською стороною за фінансового сприяння ЄС проекти ТКС зі створення прикордонної інфраструктури, вирішення окремих соціальних та екологічних проблем. З'ясовано відсутність формування та реалізації ефективно діючих моделей ТКС України, котрі могли б сприяти ефективному соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів.

Зазначено, що ТКС часто здійснюється без належної підтримки системи державного адміністрування та реалізації принципів субсидіарності і децентралізації, а механізм фінансування ТКС за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів практично не функціонує. Для проведення порівняльного дослідження соціально-економічного розвитку та ефективності ТКС в межах ЄС було вивчено співпрацю Любуського воєводства (Польща) та регіону Бранденбург (Німеччина). Визначено Польсько-німецький транскордонний регіон у європейській та вітчизняній регіоналістиці одним із найуспішніших прикладів регіональної політики та транскордонних відносин, і має одні з найдавніших традицій в інституалізації ТКС, які сягають 50-их років ХХ ст. Його територія характеризується відносно нижчим рівнем розвитку транскордонної інфраструктури порівняно з рівнем обох держав та відмінностями у доходах на душу населення між сусідніми регіонами, але у той же час у ньому наявне спільне просторове планування і програмування співпраці. Незважаючи на відносно нижчий рівень соціально-економічного розвитку східнонімецьких федеральних земель в національному порівнянні, їх економічний потенціал потужніший, ніж у західних воєводствах Польщі. Для порівняльного аналізу систем соціально-економічних взаємозв'язків в межах Львівсько-Підкарпатського та Любусько-Бранденбурзького ТКС було здійснено регресійне дослідження на основі базових показників регіонів за 2013-2022 роки. У моделі було розраховано зв'язок показників транскордонної конвергенції (регресії між значеннями ВРП, рівнів безробіття та заробітної плати межуючих регіонів) та ефективність використання ресурсів ТКС (регресії впливу залучених регіоном грантових коштів для розвитку ТКС на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною і ПІІ із сусідньої країни), а також розраховано інтегральний коефіцієнт (загальне усереднене значення показників R^2) соціально-економічного розвитку ТКС досліджуваних регіонів. За даними проведеного економетричного аналізу, інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС Львівсько-Підкарпатського транскордонного регіону за показниками десятирічного періоду 2013-2022 років виявився низьким і склав 0,18 (середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції становить 0,12, середнє значення R^2 показників впливу грантів 0,27). У той же час, аналогічний інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС Любусько-Бранденбурзького транскордонного регіону склав 0,57 (середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції 0,64, середнє значення R^2 показників впливу грантів 0,47). Дослідження доводить, що умовах ЄС може відбуватися ефективна транскордонна конвергенція показників соціально-економічного розвитку, і що втілення транскордонних проєктів може мати позитивний ефект на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною, у той час як в умовах ТКС України такого зв'язку не спостерігається.

Ключові слова: модель, моделювання, соціально-економічний розвиток, порівняльний аналіз, механізм, публічне управління, транскордонне співробітництво.

Pysarenko Nadiia Vasylivna Ph.D. (Economics), Associate Professor of the Department of Special Tourism Disciplines, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Kashyna Ganna Serhiivna Ph.D. (Pedagogical), Head of the Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2829-9847>

Baranyk Zoya Pavlivna Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Statistics of Vadym Hetman Kyiv National University of Economics Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9753-4572>

Hromozdova Larysa Vasylivna Ph.D. (Economics), professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-4077-9229>

Tkachenko Ianina Stanislavivna Academy of Labor, Social Relationship and Tourism, Chair of Finance, Kyiv

Rvach Andrii Mykolayovych Graduate student, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-7617-5734>

Kosytska Viktoriia Yuriivna Graduate student, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0002-1530-8705>

ECONOMETRIC MODELING AS A COMPONENT MODERNIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS AND INCREASE OF SOCIO-ECONOMIC EFFICIENCY OF CROSS- BORDER COOPERATION

Abstract. The article defines the impact of forms of TCS on the socio-economic development of the Polish-Ukrainian cross-border region, considers the TCS projects implemented by the Ukrainian side with the financial assistance of the EU to create border infrastructure and solve individual social and environmental problems. The lack of formation and implementation of effectively operating models of the TCS of Ukraine, which could contribute to the effective socio-economic development of the border regions, was clarified. It is noted that TCS is often carried out without proper support of the state administration system and implementation of

the principles of subsidiarity and decentralization, and the TCS financing mechanism at the expense of the State Budget of Ukraine and local budgets practically does not function. To conduct a comparative study of the socio-economic development and efficiency of TCS within the EU, the cooperation between the Lubusz Voivodeship (Poland) and the Brandenburg region (Germany) was studied. The Polish-German cross-border region is identified in European and domestic regional studies as one of the most successful examples of regional policy and cross-border relations, and has one of the oldest traditions in the institutionalization of the TCS, which date back to the 1950s. Its territory is characterized by a relatively lower level of cross-border infrastructure development compared to the level of both states and differences in per capita income between neighboring regions, but at the same time it has joint spatial planning and cooperation programming. Despite the relatively lower level of socio-economic development of the East German federal states in national comparison, their economic potential is stronger than in the western provinces of Poland. For a comparative analysis of the systems of socio-economic interrelationships within the Lviv-Pidkarpattia and Lubusk-Brandenburg TKS, a regression study was carried out based on the basic indicators of the regions for 2013-2022. The model calculated the relationship between indicators of cross-border convergence (regressions between the values of GRP, unemployment levels and wages of bordering regions) and the efficiency of the use of TCS resources (regressions of the impact of grant funds attracted by the region for the development of TCS on foreign trade turnover with a neighboring country and FDI from a neighboring country), and also calculated the integral coefficient (the overall average value of the R2 indicators) of the socio-economic development of the TCS of the studied regions. According to the conducted econometric analysis, the integral coefficient of socio-economic development of the TCS of the Lviv-Pidkarpattia cross-border region according to the indicators of the ten-year period 2013-2022 turned out to be low and amounted to 0.18 (the average value of R2 of indicators of cross-border convergence is 0.12, the average value of R2 of indicators of influence grants 0.27). At the same time, the similar integral coefficient of socio-economic development of TCS of Lubusko-Brandenburg cross-border region was 0.57 (average R2 value of cross-border convergence indicators 0.64, average R2 value of grant impact indicators 0.47). The study proves that effective cross-border convergence of socio-economic development indicators can occur under the conditions of the EU, and that the implementation of cross-border projects can have a positive effect on foreign trade turnover with a neighboring country, while such a connection is not observed under the conditions of the TCS of Ukraine.

Keywords: model, simulation, socio-economic development, comparative analysis, mechanism, public administration, cross-border cooperation.

Постановка проблеми. Розвиток європейської інтеграції посилює процеси регіоналізації, підвищуючи роль та значення окремих адміністративно-терито-

ріальних одиниць у національних економіках і надаючи все більшої актуальності транскордонному співробітництву (ТКС). ТКС виступає складовою частиною міжнародних відносин на міжрегіональному і локальному рівнях, передбачаючи формування зв'язків і договірних відносин між прикордонними регіонами-учасниками співпраці та надаючи можливість об'єднаними зусиллями влади, громадськості і бізнесу спільно вирішувати існуючі соціально-економічні проблеми та створювати умови для сталого розвитку і підвищення рівня конкурентоспроможності в межах спільного транскордонного регіону.

Динаміка розвитку ТКС обумовлена спільною метою його учасників – забезпечення конвергенції регіонів та усунення диспропорцій у їх соціально-економічному розвитку. Для України ТКС є доповнюючою формою структурної моделі європейської інтеграції, яка на основі практичного застосування принципів субсидіарності та децентралізації державного управління розширює можливості українських прикордонних регіонів ініціювати та втілювати транскордонні проекти з метою підвищення рівня регіонального соціально-економічного розвитку і налагодження взаємовигідних зв'язків господарюючих суб'єктів з обох сторін кордону у використанні спільного ресурсного потенціалу та модернізації механізмів публічного управління. У сучасних умовах практична реалізація проектів ТКС в Україні часто виявляється недостатньо ефективною, що зумовлено адміністративними перешкодами та обмеженим фінансуванням, а також неефективним використанням залучених коштів. Істотним недоліком ТКС в Україні є несформованість науково обґрунтованих теоретико-методичних основ оцінки його соціально-економічної ефективності, використання яких сприятиме визначенню реального стану, проблем та пріоритетних напрямів активізації співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем ТКС зробили вітчизняні вчені О.Алісова, І.Артёмов, А.Баян, І.Бабець, В.Борщевський, І.Бутирська, П.Беленький, В.Бідак, Т.Васильців, О.Вишняков, С.Гакман, В.Гоблик, Є.Кіш, Н.Писаренко, В.Козуб, Н.Колінько, Л.Корольчук, Б.Короп, С.Кравченко, Л.Кузьменко, А.Лебедева, М.Лендзел, П.Луцишин, О.Лютак, Ю.Макогон, І.Осадца, А.Пересада, В.Пила, Н.Писаренко, Х.Притула, В.Приходько, О.Рогова, С.Слава, М.Сорока, І.Студенніков, Т.Терещенко, Є.Тихомирова, А.Ткаченко, О.Урбан, М.Хмара, В.Черторижський, О.Чмир, Л.Шилік, І.Школа, М.Шуба та ін.

Дослідженню співробітництва регіонів та модернізації механізмів публічного управління присвячені праці М.Андерсена, Б.Барані, М.Беліцького, І.Блаттера, Л.Вардомського, В.Дентерса, М.Гарт, О.Гранберга, А.Кузнєцова, Е.Кулеши, К.Куцаб-Бонк, Т.Кучинської, Н.Леври, Ж.-П.Легнера, В.Мальхуса, П.Маскелла, Н.Межевича, Е.Мікули-Бончек, І.Мінакова, М.Перкманна, Р.Ратті, С.Романова, В.Сегедіна, Ч.Рік, О.Яковлевої, В.Ястшембської та ін.

Вагомий доробок провідних вітчизняних та зарубіжних вчених потребує доповнення науковим обґрунтуванням теоретико-методичних основ оцінки,

визначення стратегічних пріоритетів та засобів підвищення ефективності ТКС. Актуальність вказаного напрямку дослідження значною мірою обумовлена неформованістю системи економетричного моделювання управління транскордонним співробітництвом та проблемами методології вивчення соціально-економічних процесів в умовах ТКС, особливо після введення в дію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ЄС). Таким чином, тема дослідження економетричного моделювання як складової модернізації механізмів публічного управління транскордонним співробітництвом в умовах європейської інтеграції постає важливою та своєчасною.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування економетричного моделювання як складової модернізації механізмів публічного управління транскордонним співробітництвом з ЄС та розробка пріоритетних напрямів підвищення її рівня на сучасному етапі європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи польсько-український транскордонний регіон на прикладі співпраці Львівської області та Підкарпатського воєводства, слід вказати, що майже за всіма показниками польська сторона перевищує українські показники в 2-4 рази (на початку 90-х років ХХ ст. показники були майже рівні). Кількість зареєстрованих підприємств на польській стороні перевищує українську майже у 10 разів. Окрім того, інтенсивно розвивається бізнес-інфраструктура (технологічні парки, система надання послуг, бізнес-інкубатори тощо), комунікаційна, соціальна та освітня інфраструктура, які покращують інвестиційну привабливість периферійного регіону, сприяють реалізації інноваційної моделі розвитку та підвищенню рівня його конкурентоспроможності.

Польща є основним торговельним партнером (на початок 2017 р. 25% експорту та 27% імпорту) та інвестором (31%) у Львівську область. ПП з Польщі спрямовуються насамперед в обробну промисловість, у фінансовий сектор та в оптову і роздрібну торгівлю. На теперішній час Україна має найрозвинутішу мережу ТКС і міжрегіональної співпраці з Польщею. На регіональному та місцевому рівнях між Україною та Польщею на сьогодні підписано близько 450 угод про співробітництво. На кордонах України від 1993 року функціонує десять єврорегіонів, в тому числі два – з Польщею. Також на польсько-українському прикордонні створено три транскордонні кластери, які функціонують у соціальній, науковій та туристичній сферах.

Як показує практика ТКС Львівської області та України в цілому, використання європейських форм та механізмів його реалізації в українських умовах виявилось малоефективним. Варто привести думку Є. Кіш, яка відзначає певну ідеалізацію вітчизняними дослідниками та експертами досвіду «квазіуспішних єврорегіонів України», що, «на жаль, прослідковується у більшості публікацій, з метою презентації «кращих практик» такої транскордонної співпраці України» [2]. За оцінкою Л. Корольчук, конвергенція економік суміжних прикордонних регіонів є слабкою. ТКС України носить «більшою мірою декларативний характер» і не впливає на підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів [5].

Не останню роль у цьому відіграла несформованість науково обґрунтованих теоретико-методичних основ оцінки соціально-економічної ефективності ТКС, які могли б допомогти визначити реальний стан, проблемні сторони та пріоритетні напрями для його активізації. При аналізі соціально-економічної ефективності ТКС авторами враховувалась реалізація основних його стратегічних цілей за наступними показниками.

А. Транскордонна конвергенція

Приклади дослідження конвергенції на основі часових рядів даних наводяться в роботах Бернара і Дюрлауфа (Bernard and Durlauf) (1995), Карліно і Міллса (Carlino and Mills) (1993), Еванса (Evans) (1997, 1998) [4].

Зближення показників рівня життя населення та рівня розвитку економіки прикордонних регіонів, що утворюють транскордонний регіон, має великий вплив на процеси активізації ТКС. У нашому дослідженні для вивчення ефективності ТКС була здійснена оцінка транскордонної конвергенції таких основних соціально-економічних показників як ВРП, рівнів безробіття та заробітної плати. Це базові показники, які дозволяють стверджувати про вирівнювання показників соціально-економічного розвитку транскордонних регіонів та модернізації механізмів публічного управління.

1) Валовий регіональний продукт

Основою неокласичної теорії умовної конвергенції є гіпотеза Барро та Салаї Мартіна про те, що головною тенденцією довгострокового розвитку національних держав є конвергенція рівнів валового продукту до певного стаціонарного стану. Відповідно до поглядів неокласиків, конвергенція виникає як наслідок економічного зростання, коли регіональні системи досягають власного рівноважного стану або відбувається взаємна конвергенція. Цей підхід передбачає, що регіони з нижчими початковими показниками регіонального розвитку (абсолютна β -конвергенція) або з більшим розривом від власного рівноважного стану (відносна β -конвергенція) демонструють швидші темпи зростання. Окрім того, наявність β -конвергенції є необхідною, але недостатньою умовою для σ -конвергенції, коли варіація в значеннях відповідного показника має тенденцію до зниження протягом певного періоду [11].

Е. Катцоулі та Н. Капулас емпірично дослідили, що темпи зростання ВВП у п'яти країнах-членах ЄС за останні 30 років зазнали безумовної конвергенції [16]. На регіональному рівні вирівнювання та посилення взаємозв'язків між ВРП прикордонних регіонів можна вважати одним із проявів транскордонної конвергенції. На думку Н. Мікули, обсяг регіонального валового продукту – один із показників оцінки ефективності ТКС [9].

Наша модель виглядає наступним чином (1):

$$GRP1 = C(1) + C(2) * GRP2, \text{ де: } (1)$$

GRP(1; 2) – ВРП у регіонах 1 та 2 (в межах транскордонного регіону);

C(1) – теоретичне значення ВРП без взаємозв'язку з іншим регіоном;

C(2) – показує зміну значення ВРП при зміні ВРП іншого регіону на 1.

Отримані за результатом дослідження дані наведені у таблиці 1 (де y – залежна змінна GRP1, x – незалежна GRP2). На графіках тут і далі лінія регресії проходить через точку середніх значень величин x і y , тобто з координатами (M_x , M_y). Показник R^2 (коефіцієнт детермінації) показує, наскільки добре (за шкалою Чеддока від 0 до 1) отримані дані характеризують рівняння регресії, і відповідає відношенню пояснювальної похибки залежної змінної до загальної.

За даними проведеного аналізу був отриманий позитивний коефіцієнт зв'язку показників ВРП між Любуським воєводством і землею Бранденбург (0,87161). У випадку ТКС між Львівською областю і Підкарпатським воєводством зв'язку рівнів ВРП майже не відзначається ($R^2 = 0,12061 < 0,3$). Це можна пояснити «закритістю» кордону і меншою інтегрованістю економічних систем як Львівської області з Підкарпатським воєводством, так і Польщі з Україною в цілому. Слід зазначити, що наявність конвергентних (або дивергентних) тенденцій в динаміці ВРП вказує не тільки на загальний економічний стан економіки транскордонного регіону, а й на ефективність регіональної політики місцевих властей [5].

Таблиця 1

**Транскордонна конвергенція валового регіонального продукту
(2013-2022 рр.)**

Регіон	Львівська область і Підкарпатське воєводство (Польща)	Любуське воєводство (Польща) і Бранденбург (Німеччина)
Графік регресії		
Рівнян	Рівняння лінійної регресії: $y = 1658,64295 + 0,18482 x$ $\sigma_{y/x} = 900,03704$	Рівняння лінійної регресії: $y = 0,18729 x - 2785,62311$ $\sigma_{y/x} = 307,74233$
R	0,34729	0,93360
R ²	0,12061	0,87161

2) Розмір середньої заробітної плати

Тенденція транскордонної торгівлі вирівнювати доходи факторів виробництва визначає міжрегіональне вирівнювання заробітної плати. За Маастрихтською угодою, «вирівнювання рівнів реальної заробітної плати між країнами та регіонами» вважається одним із проявів поглиблення і уніфікації спільної соціальної політики, яка передбачає скорочення соціально-економічних відмінностей між регіонами ЄС [12].

Модель виглядає таким чином (2):

$$WAGE1=C(1)+C(2)* WAGE2,$$

де: (2)

WAGE(1; 2) – середньомісячна заробітна плата у регіонах 1 та 2 (в межах транскордонного регіону);

C(1) – теоретичне значення заробітної плати без взаємозв'язку з іншим регіоном;

C(2) – показує зміну заробітної плати при її зміні у іншому регіоні на 1.

У таблиці 2 наведені отримані за результатом дослідження дані (де у – залежна змінна WAGE1, х – незалежна WAGE2). За даними аналізу був отриманий позитивний коефіцієнт зв'язку показників заробітної плати між Любуським воєводством і землею Бранденбург (0,84487), у той час як у випадку Львівської області і Підкарпатського воєводства такого зв'язку майже не відзначається ($R^2 = 0,13033 < 0,3$). Слід відзначити, що динамікою рівня оплати праці у німецько-польському транскордонному регіоні відзначається високий рівень подібності й інтегрованості, чого немає в українсько-польському регіоні [19], де відзначається дуже низький рівень кооперації праці (що далі показано також на показниках конвергенції рівня безробіття), не здійснюється скоординоване співробітництво, уніфікація соціальних витрат і соціального страхування тощо.

Таблица 2

Транскордонна конвергенція середньомісячної заробітної плати (2013-2022 рр.)

Регіон	Львівська область і Підкарпатське воєводство (Польща)	Любуське воєводство (Польща) і Бранденбург (Німеччина)
Графік регресії		
Рівняння	Рівняння лінійної регресії: $y = 43,75065 + 0,18858 x \sigma_{y/x} = 39,38006$	Рівняння лінійної регресії: $y = 0,43562 x - 338,98307 \sigma_{y/x} = 29,58604$
R	0,36101	0,91917
R ²	0,13033	0,84487

3) Рівень зареєстрованого безробіття

Як стверджує статистика, протягом 10 років після підписання Маастрихтської угоди спостерігався високий темп подібності у рівні безробіття досліджуваних країн-членів ЄС [18]. Поява додаткових можливостей працевлаштування населення є найважливішим результатом ТКС у сфері зайнятості.

Конвергенційні процеси у сфері зайнятості на ринку праці значно поліпшують рух робочої сили в середині транскордонного регіону, а з другого боку, неминуче призводять до уніфікації регулюючих заходів на ринку праці і політики зайнятості [27]. Разом з тим, визначення і порівняння рівня безробіття у транскордонному регіоні ускладнюється через відмінності у системі реєстрації і джерелах даних про професійну активність населення.

Наша модель виглядає так (3):

$$UNEMP1 = C(1) + C(2) * UNEMP2,$$

де: (3)

UNEMP(1; 2) – рівень зареєстрованого безробіття у регіонах 1 та 2 (в межах транскордонного регіону);

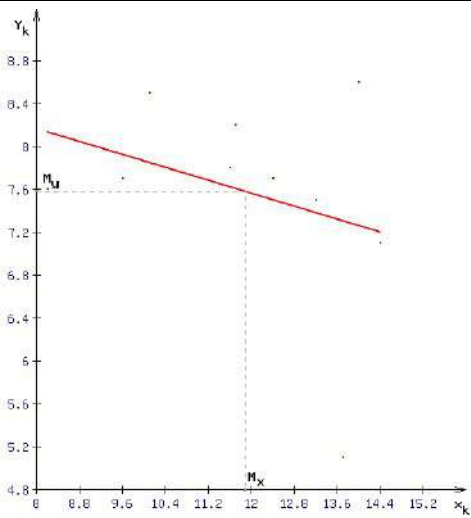
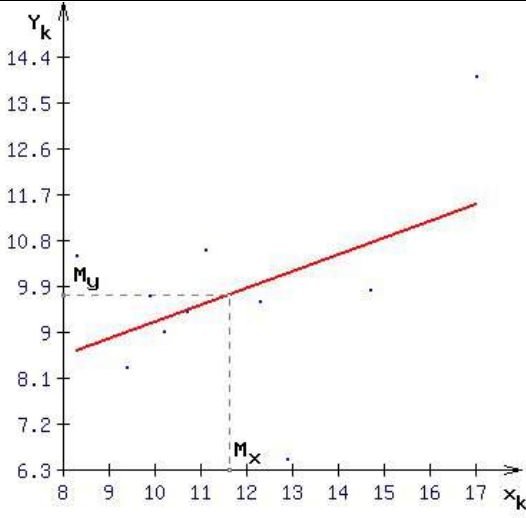

$C(1)$ – теоретичне значення рівня безробіття без взаємозв'язку з іншим регіоном; $C(2)$ – показує зміну показника безробіття при його зміні у іншому регіоні на 1.

Отримані за результатом дослідження дані наведені у таблиці 2.17 (де y – залежна змінна $UNEMP1$, x – незалежна $UNEMP2$).

Таблиця 3

**Транскордонна конвергенція рівнів зареєстрованого безробіття
(2013-2022 рр.)**

Регіон	Львівська область і Підкарпатське воєводство (Польща)	Любуське воєводство (Польща) і Бранденбург (Німеччина)
Графік регресії		
Рівняння	Рівняння лінійної регресії: $y = 9,37398 - 0,15088 x \quad \sigma_{y/x} = 0,88694$	Рівняння лінійної регресії: $y = 5,91905 + 0,32798 x \quad \sigma_{y/x} = 1,61226$
R	-0,31546	0,45350
R^2	0,09952	0,20566

Як видно з цієї та попередньої моделей, на німецько-польському прикордонні відзначається вищий рівень конвергенції ринку праці, ніж на українсько-польському. Хоча коефіцієнт детермінації на прикордонні Любуського воєводства та

Бранденбургу склав 0.20566 (< 0.3), кореляція у 0.45350 свідчить про наявність зв'язку ринків праці. У випадку Львівської області та Підкарпатського воєводства такого взаємозв'язку між рівнями зареєстрованого безробіття практично не відзначається ($R^2 = 0,09952 < 0,3$, кореляція - 0,31546).

Коментуючи відсутність конвергенції рівнів безробіття між досліджуваними регіонами, насамперед між Львівською областю та Підкарпатським

воєводством, варто зазначити, що неможливо забезпечити стабільність номінальної та реальної конвергенції доти, доки вони не супроводжуватимуться інституційною конвергенцією, тобто гармонізацією діяльності економічних інституцій та практики, а також установленням рамкових умов, які служать орієнтиром для поведінки окремих суб'єктів ринку [1].

На підставі отриманих показників можна розрахувати середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції у досліджуваних регіонах (формула 4):

$$СЗТК = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n}, \quad (4)$$

де СЗТК – середнє значення показників R^2 транскордонної конвергенції; T_{ij} – часткові показники ($i = 1 \dots j$) коефіцієнтів детермінації R^2 ; n – кількість показників.

Розраховане середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції Львівської області та Підкарпатського воєводства склало 0,12 (формула 5):

$$СЗТК_{\text{ЛьвПодк}} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,12+0,13+0,09}{3} = 0,12 \quad (5)$$

У той же час, середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції Любуського воєводства і Бранденбургу високе і сягає 0,64 (формула 6):

$$СЗТК_{\text{ЛюбБр}} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,87+0,84+0,21}{3} = 0,64 \quad (6)$$

Б. Структурна трансформація (ефективність використання грантів)

У контексті реалізації цілі структурної трансформації, прискорення регіонального соціально-економічного розвитку та ефективного використання ресурсів на розвиток ТКС автором пропонується для дослідження використовувати показник ефективності використання залучених грантових коштів на розвиток ТКС у регіоні.

«Обсяги фінансової підтримки з міжнародних фондів та структур, суспільні ефекти від реалізації заходів» є одним із базових методів оцінки ефективності ТКС у вітчизняній науці [17]. На думку Я. Калата, краще за все аналізувати ефективність чи вплив ТКС в розрізі грантових проектів (заходів) за проектний період і кількості коштів, що надійшли, оскільки враховується повний обсяг спів-фінансування проектів у межах певної програми, динаміка надходження коштів тощо. Специфіка залучення коштів у межах ТКС

характеризується надходженням коштів частинами у визначені терміни. Оскільки програма триває кілька років, то гроші надходять протягом програмного періоду та навіть після його завершення [14].

Згідно зі Стратегічним документом «Транскордонне співробітництво» ЄІСП на 2007-2013 р., сприяння соціально-економічному розвитку зазначалося ключовою ціллю програми. У рамках цієї головної мети особливі цілі для учасників ТКС були тісно пов'язані із розвитком місцевої торгівлі та інвестиційної діяльності, сприяння роботі спільних підприємств, регіонального та місцевого планування розвитку, розвитку туризму, інвестицій, співпраці в галузі енергетики, транспорту та зв'язку, інших сфер економічного і соціального розвитку у транскордонних регіонах.

Шляхом регресійного дослідження було здійснено дослідження впливу залучених грантових коштів за двома моделями: впливу на залучення ПІІ із сусідньої країни та на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною. Це статистичні дані, доступні у всіх регіональних статистичних управліннях досліджуваних транскордонних регіонів.

1) Прямі іноземні інвестиції

Першою досліджуваною моделлю є оцінка впливу грантів для розвитку ТКС на залучення ПІІ із сусідньої країни. ПІІ на територію від партнерів у транскордонному регіоні та їх динаміка – один із важливих критеріїв оцінки ефективності ТКС. За Програмою ТКС «Польща-Білорусь-Україна 2007-2013» (індикативні кошти за якою надходили на релізацію проектів і у наступні роки після програмного періоду), вважається, що «збільшення сум грантів дозволить впроваджувати великі інвестиційні проекти» [15].

ПІІ є і можуть бути ключовим фактором розвитку транскордонного регіону, можливістю підвищення економічного розвитку прикордонних регіонів. У Державній програмі розвитку ТКС на 2011-2015 роки, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2010 р. №1088, одним із основних завдань державної підтримки ТКС названо «розвиток інфраструктури прикордонних регіонів та створення умов для залучення інвестицій». З точки зору впливу ТКС на зростання ПІІ підходили вітчизняні вчені П. Беленький, В. Шевченко-Марсель, О. Другов. За експертною оцінкою НІСД, «участь прикордонних територій у [грантових] проектах міжнародної співпраці дозволяє залучити істотні обсяги інвестиційних та фінансових ресурсів» [37].

Н. Писаренко та Ю. Рожков, Є. Сазонова для аналізу транскордонних фінансово-економічних зв'язків також пропонують використовувати показник ПІІ, і виділяють їх у окремий термін – «транскордонні інвестиції» [14]. На думку вчених, це «найбільш суттєвий показник для оцінки ефективності іноземного капіталу, залученого в [транскордонний] регіон... Ці інвестиційні ресурси вкладаються у реальні виробничі активи і пов'язані із значною кількістю опосередкованих позитивних ефектів: додаткові робочі місця і

податкові надходження, розвиток інфраструктури, надходження технологій і управлінських навиків» [34].

На думку автора, грантові проекти ТКС за умов ефективного менеджменту та ефективного використання коштів бенефіціарами можуть впливати на залучення в регіон ПІІ через:

- створення центрів сприяння бізнесу (зокрема інформаційних), спрощення ведення підприємницької діяльності у регіоні;
- формування транскордонних кластерів та спільних підприємств, розвиток туристичної сфери;
- розвиток соціальної сфери, підвищення рівня життя;
- покращення прикордонної інфраструктури та доступу до регіону;
- підвищення поінформованості про регіон, культурно-гуманітарне співробітництво.

Гіпотезою проведеного дослідження було те, що реалізація спільних транскордонних проектів може позитивно впливати на розвиток прямого інвестування в межах транскордонного регіону (визнаючи відсутність інших змінних у моделі, що зроблено з метою дослідження саме значимості чинника грантів).

Модель впливу залучених грантів на обсяг ПІІ виглядає наступним чином (7):

$$FDI = C(1) + C(2) * GRANTS, \text{ де: (7)}$$

FDI – ПІІ у регіон із сусідньої країни;

GRANTS – залучені регіоном гранти на розвиток ТКС (за програмами ЄІСП,

TACIS, Interreg);

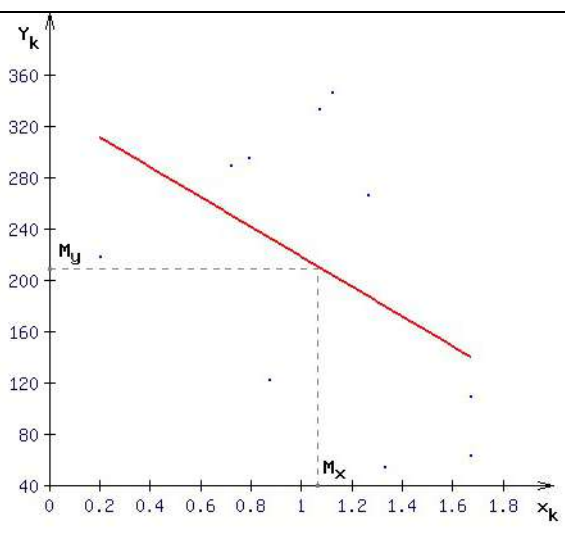
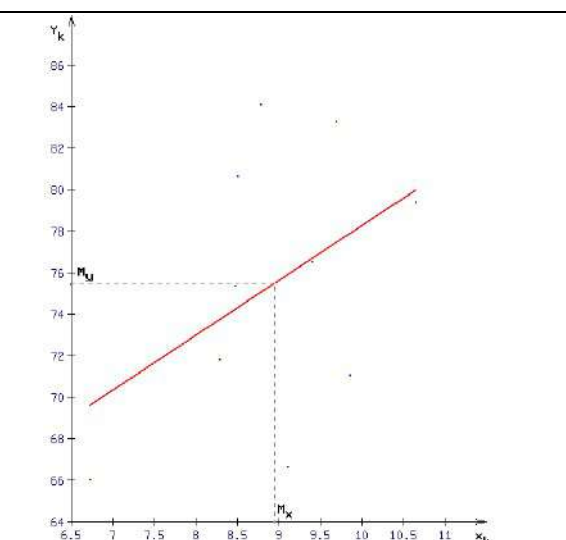
C(1) – надходження ПІІ без грантової підтримки розвитку ТКС;

C(2) – показує зміну ПІІ при зростанні залучених коштів на розвиток ТКС на 1.

У табл. 4 наведені отримані за результатом дослідження дані (де у – залежна змінна FDI, х – незалежна GRANTS). У випадку обох транскордонних регіонів відзначається слабкий взаємозв'язок між рівнем залучених грантових коштів на розвиток ТКС та обсягом залучених ПІІ з Польщі ($R^2 < 0.3$). Водночас дана модель демонструє невисокий, проте позитивний кореляційний зв'язок між розміром залученої грантової допомоги на розвиток ТКС у регіоні та обсягом залучених ПІІ з Німеччини у Любуське воєводство у 2013-2022 рр., в той час як у Львівській області зв'язок між обсягом залученої грантової допомоги та обсягом залучених ПІІ з Польщі виявився оберненим. Такий ефект можна пов'язати не тільки з неефективним використанням грантових коштів, а й з корупційними проявами, проте ця гіпотеза потребує додаткових досліджень.

Таблиця 4

**Вплив залучених регіоном грантів на розвиток ТКС на обсяг
прямих іноземних інвестицій із сусідньої країни (2013-2022 рр.)**

Регіон	Львівська область	Любуське воєводство (Польща)
Графік регресії		
Рівняння	Рівняння лінійної регресії: $y = 333,40730 - 116,27692 x \quad \sigma_{y/x} = 94,39421$	Рівняння лінійної регресії: $y = 51,84516 + 2,63946 x \quad \sigma_{y/x} = 5,53797$
R	-0,46559	0,43648
R ²	0,21677	0,19051

У випадку Любуського воєводства, абсолютне значення t-критерію виявилось не меншим критичного $t = 3,11$, $t_{кр.\alpha} = 1,86$, отже, дані із ймовірністю 0,9 ($1-\alpha$) не суперечать гіпотезі про залежність випадкових величин x та y . При цьому слід зазначити, що отримання грантів на розвиток ТКС є екзогенним чинником і заздалегіть закладене у бюджеті програм ТКС на кошти ЄФРР, не залежачи від даних транскордонних ПП у регіоні (на які впливає використання грантових коштів). У випадку Львівської області абсолютне значення t-критерію менше критичного $1,64 < 1,86$, відповідно, залежності між випадковими величинами x та y немає.

2) Зовнішньоторговельний оборот

На думку Н.Мікули, зовнішньоторговельний оборот території з суміжними країнами та його зміна внаслідок ТКС є одним із найважливіших показників ефективності здійснення транскордонної співпраці [7]. Зовнішньоторговельний оборот є економічним показником, що характеризує обсяг зовнішньої торгівлі регіону (чи країни) за певний період часу, і дорівнює сумі

імпорту та експорту. Це традиційний показник, застосовуваний в українській регіоналістиці [32].

Нами було проведено оцінку впливу залучених грантів для розвитку ТКС на обсяг зовнішньоторговельного обороту із сусідньою країною. Модель виглядає так (формула 8):

$$\text{TRADE} = C(1) + C(2) * \text{GRANTS}, \text{ де: } (8)$$

TRADE – зовнішньоторговельний оборот регіону із сусідньою країною;
GRANTS – залучені регіоном гранти на розвиток ТКС (за програмами ЄІСП, TACIS, Interreg);

C(1) – зовнішньоторговельний оборот без грантової підтримки розвитку ТКС;

C(2) – показує зміну зовнішньоторговельного обороту із сусідньою країною при зростанні залучених коштів на розвиток ТКС на 1.

Таблиця 5

**Вплив залучених регіоном грантів для розвитку ТКС
на зовнішньоторговельний оборот регіону із сусідньою
країною (2013-2022 рр.)**

Регіон	Львівська область	Любуське воєводство (Польща)
Графік регресії		
Рівняння	Рівняння лінійної регресії: $y = 835,24958 - 233.14260 x$ $\sigma_{y/x} = 141,15202$	Рівняння лінійної регресії: $y = 482,82939 x - 998,71834$ $\sigma_{y/x} = 277,23922$
R	-0,57643	0,87098
R2	0,33227	0,75860

У табл. 5 наведені дані, отримані за результатом дослідження (де y – залежна змінна TRADE, x – незалежна GRANTS). Таким чином, на польсько-німецькому прикордонні фінансування транскордонних проектів позитивно впливало на зовнішньоторговельний оборот. У той час, як динаміка зовнішньоторговельного обороту Львівської області з Польщею мало залежала від грантів на розвиток ТКС у регіоні ($R^2 = 0.33227 < 0.5$), зовнішньоторговельний оборот Любуського воєводства з Німеччиною був суттєво пов'язаний із грантами на розвиток ТКС ($0.75860 > 0.5$). Обернений кореляційний зв'язок у випадку українсько-польського регіону засвідчує наявність фактора неринкової взаємодії та неефективного використання грантових ресурсів, адже отримані грантові ресурси негативно впливали на зовнішньоторговельний оборот. У цьому сенсі є підстави говорити про корупційні прояви, проте вказана гіпотеза, як і у випадку ПП, потребує додаткових досліджень.

Абсолютне значення t -критерію виявилось не меншим критичного ($t = 5,89$ у випадку Любуського воєводства та $t = 2,42$ у випадку Львівської області) при $t_{кр,\alpha} = 1,86$, отже, дані із ймовірністю $0,9$ ($1-\alpha$) не суперечать гіпотезі про залежність випадкових величин x та y . Як і у попередній моделі, слід зазначити, що отримання грантів на розвиток ТКС є екзогенним і заздалегідь передбаченим у бюджеті ЄФРР чинником, не залежачи від, але певним чином впливаючи на кінцеві фактичні обсяги зовнішньоторговельного обороту в межах транскордонного регіону за конкретні роки.

Транскордонна торгівля, з одного боку, виступає віддзеркаленням загальнонаціональних тенденцій у розвитку сфер та галузей економіки, проте, з другого, – відображає рівень використання транскордонного потенціалу для підвищення ефективності торговельної співпраці між прикордонними економічними системами [23].

На підставі отриманих показників можна розрахувати середнє значення R^2 впливу грантів на розвиток ТКС у досліджуваних регіонах (формула 9):

$$СЗВГ = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n}, \quad (9)$$

де СЗВГ – середнє значення R^2 впливу грантів на розвиток ТКС у регіоні; T_{ij} – часткові показники ($i = 1 \dots j$) коефіцієнтів детермінації R^2 ; n – кількість показників.

Розраховане середнє значення R^2 впливу грантів на розвиток ТКС Львівської області та Підкарпатського воєводства (СЗВГ ЛьвПодк) склало $0,27$ (формула 10):

$$СЗВГ \text{ ЛьвПодк} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,22+0,33}{2} = 0,27 \quad (10)$$

У той же час, середнє значення R^2 впливу грантів на розвиток ТКС Любуського воєводства і Бранденбургу (ЕВГ ЛюбБр) складає 0,47 (формула 11):

$$\text{СЗВГ ЛюбБр} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,19+0,76}{2} = 0,47 \quad (11)$$

На основі досліджених моделей та показників українсько-польського і польсько-німецького транскордонних регіонів відповідно до цілей ТКС було вирішено розрахувати інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку в рамках ТКС. Цей підхід до визначення соціально-економічної ефективності ТКС враховує як показники транскордонної конвергенції, так і ефективність використання грантових ресурсів ТКС для різних регіонів.

Інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС розраховується як загальне усереднене значення показників R^2 (формула 12):

$$\text{ІК ТКС} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n}, \quad (12)$$

де ІК ТКС – інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС; T_{ij} – часткові показники ($i = 1 \dots j$) коефіцієнтів детермінації R^2 ; n – кількість показників.

Максимально можливе теоретичне значення інтегрального коефіцієнту досягається за абсолютної конвергенції та взаємозалежності регіональних економік в межах транскордонного регіону, і за повної ефективності реалізації транскордонних проектів та використання грантів на розвиток ТКС: $1 \times 5 : 5 = 1$.

На основі розробленої моделі було розраховано показники R^2 в рамках аналізу співпраці Львівської області із Підкарпатським воєводством, та Любуського воєводства із землею Бранденбург за 2006-2015 роки.

Розрахований інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС Львівської області та Підкарпатського воєводства (ІК ТКС ЛьвПодк) склав менше 0.3 (формула 13):

$$\text{ІК ТКС ЛьвПодк} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,12+0,13+0,09+0,22+0,33}{5} = 0,18 \quad (13)$$

У той же час, інтегральний коефіцієнт розвитку ТКС Любуського воєводства і Бранденбургу (ІК ТКС ЛюбБр) високий і сягає 0,57 (формула 14):

$$\text{ІК ТКС ЛюбБр} = \frac{\sum_{j=1}^n T_{ij}}{n} = \frac{0,87+0,84+0,21+0,19+0,76}{5} = 0,57 \quad (14)$$

У табл. 6 приводяться отримані в ході дослідження значення окремих показників та загального коефіцієнту соціально-економічного розвитку ТКС на основі реалізації його цілей – ефективності структурної трансформації (регресії впливу залучених регіоном грантових коштів для розвитку ТКС на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною і ПП із сусідньої країни) та транскордонної конвергенції (зближення рівнів розвитку регіонів, посилення зв'язків ВРП, заробітної плати та рівнів безробіття).

Таблиця 6

Взаємозв'язок показників соціально-економічного розвитку на українсько-польському та польсько-німецькому прикордонні, 2013-2022 рр.

Стратегічні цілі ТКС		Транскордонна конвергенція				Структурна трансформація			Інтегральний коефіцієнт
Показники соціально-економічного розвитку		Зв'язок обсягів ВРП**	Зв'язок рівнів заробітної плати**	Зв'язок рівнів безробіття**	Середнє значення R^2	Вплив грантів на залучення ПП із сусідньої країни***	Вплив грантів на Зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною***	Середнє значення R^2	
Регіони кшасники	Львівська область – Підкарпатське воєводство (Польща)	0,12 (слабкий)	0,13 (слабкий)	0,09 (практично відсутній)	0,12 (слабкий)	0,22 (слабкий)	0,33 (помірний)	0,27 (слабкий)	0,18 (слабкий)
	Любуське воєводство (Польща) – Бранденбург (Німеччина)	0,87 (високий)	0,84 (високий)	0,21 (слабкий)	0,64 (суттєвий)	0,19 (слабкий)	0,76 (високий)	0,47 (помірний)	0,57 (суттєвий)

* розрахунки авторів

** вплив показника більш економічно сильного регіону на показник більш слабого

*** вплив грантів на показник більш економічно слабого регіону

Таким чином, хоча соціально-економічний розвиток транскордонних регіонів не є зумовленим виключно ТКС і не може бути пояснений тільки ним, проте проведені дослідження доводять, що у Любусько-Підкарпатському транскордонному регіоні, в умовах ЄС, за досліджуваний період відбувалася ефективна транскордонна конвергенція показників соціально-економічного розвитку (обсягів ВРП та рівнів заробітної плати), і що втілення транскордонних проектів мало позитивний ефект на зовнішньоторговельний оборот Любуського воєводства із Німеччиною. Імплементация грантових проектів,

розвиток інфраструктури, людських контактів, агенцій з підтримки бізнесу, ефективний менеджмент транскордонних програм та відсутність прикордонних митно-тарифних бар'єрів сприяють ефективному транскордонному руху товарів, послуг, капіталу та людей.

У той же час, у Львівсько-Підкарпатському транскордонному регіоні за всіма рядами даних опосередковано відзначалася неефективність ТКС. Незважаючи на значну фінансову допомогу європейських структур та країн-членів ЄС, ТКС не призвело до розширення економічного співробітництва із суміжними країнами. Українські транскордонні об'єднання часто не створюють у співпраці синергетичного ефекту, а використовують існування програм сприяння ТКС як формальний привід для одержання грантів як джерела свого доходу [24].

Головними економічними бар'єрами, що гальмують транскордонну конвергенцію та ефективний розвиток ТКС з боку українських регіонів, експерти називають:

- суттєві диспропорції у економічному розвитку прикордонних територій України та країн-членів ЄС;
- брак зв'язків між партнерами у транскордонному просторі;
- закритість прикордонного ринку та митно-фіскальні бар'єри [20].

Висновки. Характеризуючи вплив форм ТКС на соціально-економічний розвиток польсько-українського транскордонного регіону, слід відзначити втілені українською стороною за фінансового сприяння ЄС проекти ТКС зі створення прикордонної інфраструктури, вирішення окремих соціальних та екологічних проблем. Але це епізодичні та несистемні успіхи, які наразі не призвели до формування та реалізації ефективно діючих моделей ТКС України, котрі могли б сприяти ефективному соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів. ТКС часто здійснюється без належної підтримки системи державного адміністрування та реалізації принципів субсидіарності і децентралізації, а механізм фінансування ТКС за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів практично не функціонує.

Для порівняльного дослідження соціально-економічного розвитку та ефективності ТКС в межах ЄС було вивчено співпрацю Любуського воєводства (Польща) та регіону Бранденбург (Німеччина). Польсько-німецький транскордонний регіон вважається у європейській та вітчизняній регіоналістиці одним із найуспішніших прикладів регіональної політики та транскордонних відносин, і має одні з найдавніших традицій в інституалізації ТКС, які сягають 50-их років XX ст. Його територія характеризується відносно нижчим рівнем розвитку транскордонної інфраструктури порівняно з рівнем обох держав та відмінностями у доходах на душу населення між сусідніми регіонами, але у той же час у ньому наявне спільне просторове планування і програмування співпраці. Незважаючи на відносно нижчий рівень соціально-економічного розвитку східнонімецьких федеральних земель в національному порівнянні, їх економічний потенціал потужніший, ніж у західних воєводствах Польщі.

Для порівняльного аналізу систем соціально-економічних взаємозв'язків в межах Львівсько-Підкарпатського та Любусько-Бранденбурзького ТКС було здійснено регресійне дослідження на основі базових показників регіонів за 2013-2022 роки. У моделі було розраховано зв'язок показників транскордонної конвергенції (регресії між значеннями ВРП, рівнів безробіття та заробітної плати межуючих регіонів) та ефективність використання ресурсів ТКС (регресії впливу залучених регіоном грантових коштів для розвитку ТКС на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною і ПП із сусідньої країни), а також розраховано інтегральний коефіцієнт (загальне усереднене значення показників R^2) соціально-економічного розвитку ТКС досліджуваних регіонів. За даними проведеного економетричного аналізу, інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС Львівсько-Підкарпатського транскордонного регіону за показниками десятирічного періоду 2013-2022 років виявився низьким і склав 0,18 (середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції становить 0,12, середнє значення R^2 показників впливу грантів 0,27). У той же час, аналогічний інтегральний коефіцієнт соціально-економічного розвитку ТКС Любусько-Бранденбурзького транскордонного регіону склав 0,57 (середнє значення R^2 показників транскордонної конвергенції 0,64, середнє значення R^2 показників впливу грантів 0,47). Попри те, що соціально-економічний розвиток транскордонних регіонів не є суто феноменом ТКС і не може бути пояснений тільки ним, дослідження доводить, що умовах ЄС може відбуватися ефективна транскордонна конвергенція показників соціально-економічного розвитку, і що втілення транскордонних проектів може мати позитивний ефект на зовнішньоторговельний оборот із сусідньою країною, у той час як в умовах ТКС України такого зв'язку не спостерігається.

Можна підсумувати, що Львівська область з Підкарпатським воєводством (і в цілому Україна з Польщею) мають значні перспективи розвитку та поглиблення ТКС, однак існують певні бар'єри, що гальмують ці процеси й потребують поступового та ґрунтового усунення. Між Польщею та Україною наразі існують суттєві диспропорції, пов'язані з адміністративними, правовими та економічними розбіжностями, які, у свою чергу, обмежують можливості розвитку співпраці та сприяння соціально-економічному розвитку транскордонних регіонів. Для поглиблення та підвищення соціально-економічної ефективності українсько-польського ТКС доцільно передбачити запровадження низки інструментів, спрямованих на подолання існуючих бар'єрів та орієнтованих на максимальне використання потенціалу, наявного у цьому сегменті міжнародного співробітництва.

Література:

1. Павліха Н.В. Активізація транскордонного співробітництва міських поселень: монографія. Луцьк. 2019. – 212 с.
2. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80).

3. Філософський енциклопедичний словник. Режим доступу: URL: <https://slovnkyk.me/dict/fes>
4. Михальченко М. І., Горелов М. Є., Дергачов О. П. та ін. Політичні зміни в Україні в контексті трансформаційної і модернізаційної парадигм: порівняльний аналіз. *Сучасна українська політика: Аналітичні доповіді Ін-ту політич. і етнонац. дослід. ім. І. Ф. Кураса НАН України*. К. 2008. С. 7-88.
5. Зеленько Г.І. Україна і Польща: моделі політичної модернізації: автореф. дис. канд. політ. наук. Київ, 2001.
6. Городяненко В. Г. Соціологія: підручник. Київ, 2003.
7. Сурмін Ю. Необхідність, характер та зміст модернізації Української держави. *Вісник НАДУ*. 2008. № 2. С. 12.
8. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю. Державне управління. Київ : Знання. 2009. 582 с.
9. Євтушенко О.Н., Андріяш В.І. Державне управління (Основи теорії державного управління. Миколаїв. 2013. 268 с.
10. Lasswell H.D., McDougal M.S., Miller J.C. The Interpretation of international agreements and world public order: Principles of content and procedure. Dordrecht; Boston. 1994. 456 p.
11. Simon Herbert A. Administrative Behavior: a Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations (4th ed.). New York: Free Press, 1997.
12. March J., Richard M. Cyert. A Behavioral Theory of the Firm. Second edition. Wiley-Blackwell, 1992. 268 p.
13. Ковбасюк Ю. В., Романюк С. А., Оболенський О. Ю. Публічне управління: шляхи розвитку. *Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 26 листоп. 2014 р.): у 2 т.* Київ. 2014. Т. 1. 150 с.
14. Писаренко Н.В. Інтернет-маркетинг як ефективний інструмент розвитку рекламного ринку та створення і просування бренду. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. 13 (27). С.536-550.
15. Хейвуд Э. Политология. Москва. 2005. 544 с.
16. Бакуменко В.Д., Князев В.М. Словник-довідник з державного управління. К. 2002. 228 с.
17. Лазор О.Д., Лазор О.Я., Лазар І.Г. Основи державного управління та місцевого самоврядування. Київ: Дакор, 2007. 312 с.
18. Мартиненко В.М. Інноваційна стратегія демократичного розвитку України: від місцевої демократії до демократичної держави: монографія. Харків: Константа, 2004. 225 с.
19. Оболенський О.Ю. Публічне управління: цивілізаційний тренд, наукова теорія і напрям освіти. *Публічне управління: шляхи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю*. Київ, 26 листоп. 2014р. Київ: НАДУ, 2014. Т.1. 150 с. С. 3 – 10.
20. Оболенський О.Ю., С. Лукін. Публічне управління: публічна сфера, публічне право, і публічна політика – співвідношення понять. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип 2 (17).
21. Оболенський О.Ю. Публічне управління та адміністрування як міждисциплінарні напрями науки і освіти. *Публічне управління та адміністрування: розвиток і впровадження : матеріали наук.- практ. конф. мол. учених за міжнар. участю*, Київ, 17 листопада 2016 р. Київ, 2016. 340 с.
22. Оболенський О.Ю. Провісники нового публічного управління. *Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту: європейський контекст: матеріали наук.-практ. конф.*, Дніпропетровськ, 15-16 травня 2009 р. Д. 2009. С. 3-8.
23. Серьогін С.М. державний службовець у відносинах між владою і суспільством. Д. 2003. 456 с.

24. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. Київ. 2002. 750 с.
25. Шаров Ю.П. Методологічні засади стратегічного планування в муніципальному менеджменті: дис. доктора наук з державного управління: 25.00.04. Д., 2002. 389 с.
26. Гусєв В.О. Парадигма інституціонально-системного підходу в галузі знань «Публічне управління та адміністрування». *Інституціоналізація публічного управління в Україні в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних викликів : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю*, Київ, 24 трав. 2019 р. : у 5 т. Київ. 2019. Т. 4. 96 с.
27. Атаманчук Г. В. Управление в жизнедеятельности людей (очерки проблем). Москва. 2008. 400 с.
28. Ларіна Р.Р., Владзимирський А.В., Балуєва О.В. Державний механізм забезпечення інформатизації системи охорони здоров'я. Донецьк. 2008. 252 с.
29. Коротич О.Б. Державне управління регіональним розвитком країни: теоретико-методологічні засади. *Державне будівництво*. 2010. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_1_4 (дата звернення 05.08.2023).
30. Васильєва М.В., Vasilyeva M.R. Visual research and the problem of the visual object. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. 2019. Vol. 333. P. 656–660. URL: <https://www.atlantis-pess.com/proceedings/hssnpp-19/125913476> (дата звернення 22.08.2023).
31. Авер'янов В., Андрійко О. Дискусійні питання законодавчого регулювання державної служби в Україні. *Вісник державної служби України*. 2005. № 3.
32. Авер'янов В. Ще раз про зміст і співвідношення понять «державне управління» і «виконавча влада»: полемічні нотатки. *Право України*. 2004. № 5. С. 113-116.
33. Бакуменко В.Д. Статті до базового підручника з державного управління. *Збірник вибраних наукових праць*. Ч.4. Київ. 2016. 265 с.
34. Бакуменко В.Д., Надолішній П.І. Теоретичні та організаційні засади державного управління. Київ. 2003. 210 с.
35. Бакуменко В. Д., Бондар І.С., Горник В. Г., Шпачук В. В. Особливості публічного управління та адміністрування. Київ : КНУКіМ, 2016. 167 с.
36. Рубцов В.П., Перинська Н.І. Державне управління та державні установи Київ. 2008. 439 с.
37. Сурмін Ю.П. Методологія галузі науки «Державне управління». Київ. 2012. 372 с.
38. Борщевський В. В., Засадко В. В., Матвєєв Є. Е. Західний регіон України в умовах воєнного стану: управління ендегенним потенціалом розвитку в контексті адаптації до інституційних стандартів ЄС. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2022. Вип. 2(154). С. 3-8.

References:

1. Pavlikha N. A. (2019) Transkordonnogho spivrobitnyctva misjkykh poselenj: monoghrafija [Activation of cross-border cooperation of urban settlements]. Lucjk S.212
2. Pro transkordonne spivrobitnyctvo [About cross-border cooperation]. Zakon Ukrainy vid 29.06.2004 r. 1906-IV.. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80).
3. Filosofsjkyj encyklopedychnyj slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. URL: <https://slovnkyk.me/dict/fes>
4. Mykhaljchenko M. I., Ghorjelov M. Je., Derghachov O. P.(2008). Politychni zminy v Ukraini v konteksti transformacijnoji i modernizacijnoji paradyghm: porivnjalnyj analiz [Political changes in Ukraine in the context of transformational and modernization paradigms: a comparative analysis]. *Suchasna ukrajinsjka polityka: Analitychni dopovidi In-tu politych. i etnonac. doslid. im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy - Modern Ukrainian politics: Analytical reports of the Institute of Politics. and ethnonational experiment. named after I. F. Kuras NAS of Ukraine*. K. S. 7-88.
5. Zelenjko Gh.I. (2001). Ukrajina i Poljsjha: modeli politychnoji modernizaciji: avto-ref. dys. kand. polit. nauk. [Ukraine and Poland: models of political modernization Ukraine and Poland: models of political modernization]. K.

6. Ghorodjanenko V. Gh. (2003). Sociologhija [Sociology]. K.
7. Surmin Ju. (2008). Neobkhdnistj, kharakter ta zmist modernizaciji Ukrajinskoji derzhavy [The necessity, nature and content of the modernization of the Ukrainian state]. Visnyk NADU - Bulletin of NADU. 2. S. 12.
8. A.F. Meljnyk, O.Ju. Obolenskyj (2009). Derzhavne upravlinnja [Activation of cross-border cooperation of urban settlements]. K. 582 s.
9. Jevtushenko O.N., Andrijash V.I. (2013). Derzhavne upravlinnja (Osnovy teorii derzhavnogho upravlinnja) [Public administration (Fundamentals of the theory of public administration)]. M. 268 s.
10. Lasswell H.D., McDougal M.S., Miller J.C. (1994). The Interpretation of international agreements and world public order: Principles of content and procedure. 456 s.
11. Simon Herbert A. (1997). Administrative Behavior: a Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations. (4th ed.). New York.
12. March J., Richard M. Cyert. ABehavioral (1992). Theory of the Firm. Second edition. 268 p.
13. Ju. V. Kovbasjuk, S. A. Romanjuk, O. Ju. Obolenskiy. (2014). Publichne upravlinnja: shljakhy rozvytku [Public administration: ways of development]. materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. Uchastjuv - Scientific and practical materials. conf. for international participation. (Kyjiv, 26 lystop. 2014 r.). T. 1. 150 s.
14. Pysarenko N.V. (2023). Internet-marketynh yak efektyvnyi instrument rozvytku reklamnoho rynku ta stvorennia i prosuvannia brendu [Internet marketing as an effective tool for the development of the advertising market and the creation and promotion of the brand]. Naukovi innovatsii ta передові технології - Scientific innovations and advanced technologies. 13 (27). P.536-550.
15. Khejvud Э. (2005). Polytologhija [Political science]. M. 544 s.
16. Bakumenko V.D., Knjazjev V.M. (2002). Slovnyk-dovidnyk z derzhavnogho upravlinnja [Dictionary-handbook on public administration]. Kyjiv. 228 s.
17. Lazor O.D., Lazor O.Ja., Lazar I.Gh. (2007). Osnovy derzhavnogho upravlinnja ta miscevogho samovrjaduvannja [Basics of state administration and local self-government]. Kyjiv. 312 s.
18. Martynenko V.M. (2004). Innovacijna strateghija demokratychnogho rozvytku Ukrainy: vid miscevoji demokratiji do demokratychnoji derzhavy [Innovative strategy of democratic development of Ukraine: from local democracy to a democratic state]. Kharkiv. 225 s.
19. Obolenskyj O.Ju. (2014). Publichne upravlinnja: cyvilizacijnyj trend, naukova teorija i naprjam osvity [Public administration: civilizational trend, scientific theory and direction of education]. Publichne upravlinnja: shljakhy rozvytku : materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. Uchastju - Public administration: ways of development: scientific and practical materials. conf. for international Participation. Kyjiv, 26 lystop. 2014r. T.1. 150 s.
20. Obolenskyj O.Ju., S. Lukin. (2013). Publichne upravlinnja: publiczna sfera, publichne pravo, i publiczna polityka – spivvidnoshennja ponjatj [Public administration: public sphere, public law, and public policy - the relationship of concepts]. Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja - State administration and local self-government. Vyp 2 (17).
21. Obolenskyj O.Ju. (2016). Publichne upravlinnja ta administruvannja jak mizhdyscyplinarni naprjamy nauky i osvity [Public management and administration as interdisciplinary areas of science and education]. Publichne upravlinnja ta administruvannja: rozvytok i vprovadzhennja : materialy nauk.- prakt. konf. mol. uchenykh za mizhnar. Uchastju - Public management and administration: development and implementation: scientific and practical materials. conf. minor scientists for international participation. Kyjiv, 17 lystopada 2016 r. Kyjiv. 340 s.
22. Obolenskyj O.Ju. (2009). Provisnyky novogho publichnogho upravlinnja [Harbingers of the new public administration]. Rozvytok publichnogho administruvannja na zasadakh menedzhmentu: jevropejskyj kontekst materialy nauk.-prakt. konf., Dnipropetrovsjk, 15-16 travnja 2009 r. - Development of public administration on the basis of management: European context: materials of science and practice. conference, Dnipropetrovsk, May 15-16, 2009. D. S. 3-8.
23. Serjoghin S.M. (2003). Derzhavnyj sluzhbovecj u vidnosynakh mizh vladoju i suspiljstvom [Civil servant in relations between the government and society]. D. 456 s.

24. Tertychka V. (2002). Derzhavna polityka: analiz ta zdiysnennja v Ukraini [State policy: analysis and implementation in Ukraine]. Kyjiv. 750 s.
25. Sharov Ju.P. (2002). Metodologichni zasady strategichnogho planuvannja v muncypalnomu menedzhmenti dys. doktora nauk z derzhavnogho upravlinnja: 25.00.04. [Methodological principles of strategic planning in municipal management: thesis. doctor of sciences in public administration: 25.00.04.]. D. 389 s.
26. Ghusjev V.O. (2019). Paradyghma instytucionaljno-systemnogho pidkходу v ghaluzi znanj «Publichne upravlinnja ta administruvannja» [The paradigm of the institutional and systemic approach in the field of knowledge "Public management and administration"]. Instytucionalizacija publichnogho upravlinnja v Ukraini v umovakh jevrintegracijnykh ta globalizacijnykh vyklykiv materialy shhorich. Vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. Uchastju - Institutionalization of public administration in Ukraine under the conditions of European integration and globalization challenges: materials every year. All-Ukrainian science and practice conf. for international participation. Kyjiv. T. 4. 96 s.
27. Atamanchuk Gh. V. (2008). Upravlenye v zhyznedejatel'nosti ljudej (očerky problem). [Management of people's lives (outlines of problems)]. Moskva. 400 s.
28. Larina R.R., Vladzjymys'kyj A.V., Balujeva O.V. (2008). Derzhavnyj mekhanizm zabezpečennja informatyzaciji systemy okhorony zdorov'ja [The state mechanism for ensuring the informatization of the health care system]. Donecjk. 252 s.
29. Korotych O.B. (2010). Derzhavne upravlinnja rehionalnym rozvytkom krajiny: teoretyko-metodologichni zasady. [State management of the country's regional development: theoretical and methodological principles.]. Derzhavne budivnytstvo - State construction. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_1_4
30. Vasyljjeva M.V., Vasilyeva M.R. (2019). Visual research and the problem of the visual object. Advances in Social Science, Education and Humanities Research. Vol. 333. P. 656–660. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/hssnpp-19/>
31. Aver'janov V., Andrijko O. (2005). Dyskusijni pytannja zakonodavchogho rehuljuvannja derzhavnoji sluzhby v Ukraini. [Discussion issues of legislative regulation of civil service in Ukraine]. Visnyk derzhavnoji sluzhby Ukrainy - Bulletin of the State Service of Ukraine. 2005. 3.
32. Aver'janov V. (2004). Shhe raz pro zmist i spivvidnoshennja ponjatj «derzhavne upravlinnja» i «vykonavcha vlada»: polemichni notatky [Once again about the meaning and relationship of the concepts "state administration" and "executive power": polemical notes]. Pravo Ukrainy - Law of Ukraine. 2004. 5. S. 113-116.
33. Bakumenko V.D. (2016). Statti do bazovogho pidruchnyka z derzhavnogho upravlinnja [Articles for a basic textbook on public administration]. Zbirnyk vybranykh naukovykh pracj - Articles for a basic textbook on public administration. Ch.4. Kyjiv. 265 s.
34. Bakumenko V.D., Nadolishnij P.I. (2003). Teoretychni ta orghanizacijni zasady derzhavnogho upravlinnja [Теоретичні та організаційні засади державного управління]. Kyjiv. 210 s.
35. Bakumenko V. D., Bondar I.S., Ghornyk V. Gh., Shpachuk V. V. (2016). Osoblyvosti publichnogho upravlinnja ta administruvannja [Peculiarities of public management and administration]. Kyjiv. 167 s.
36. Rubcov V.P., Perynsjka N.I. (2008). Derzhavne upravlinnja ta derzhavni ustanovy Kyjiv [State administration and state institutions]. 439 s.
37. Surmin Ju.P. (2012). Metodologhija ghaluzi nauky «Derzhavne upravlinnja» [Methodology of the field of science "Public administration"]. Kyjiv. 372 s.
38. Borshhevs'kyj V. V., Zasadko V. V., Matvjejev Je. E. (2022). Zakhidnyj rehion Ukrainy v umovakh vojennogho stanu: upravlinnja endoghennym potencialom rozvytku v konteksti adaptaciji do instytucijnykh standartiv JeS. [Akhed region of Ukraine under martial law: management of endogenous development potential in the context of adaptation to EU institutional standards]. Socialjno-ekonomichni problemy suchasnogho periodu Ukrainy zb. nauk. pr. - Socio-economic problems of the modern period of Ukraine: coll. of science Ave. Vyp. 2(154). S. 3-8.

УДК: 351.82

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-271-289](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-271-289)

Писаренко Надія Василівна кандидат економічних наук, завідувачка кафедри маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Тищенко Олександр Петрович доктор економічних наук, професор кафедри національної економіки та публічного управління, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-0677-4774>

Гуляєва Людмила Петрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-0045-8551>

Шолудченко Сергій Васильович кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки, соціальних технологій та туризму, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-6247-1471>

Дербеньова Яна Валеріївна кандидат економічних наук, асистент кафедри міжнародної економіки і маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0003-1369-9888>

Рвач Андрій Миколайович аспірант, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-7617-5734>

Косицька Вікторія Юріївна аспірантка, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0002-1530-8705>

Тітов Владислав Вадимович аспірант кафедри маркетингу ім. Павленко А. Ф., Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2151-1881>

РЕІНЖИНІРИНГ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ЗАСАДАХ РЕГІОНАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ЄС

Анотація. В роботі розглянуто питання реінжинірингу бізнес-процесів на засадах регіонального маркетингу, як однієї з найактуальніших та найбільш дієвих концепцій транскордонного співробітництва. Досліджено етимологію

дефініції «реінжиніринг», деталізовано сутність та роль реінжинірингу в сучасному бізнес середовищі. Визначено ключові особливості, характеристики, передумови виникнення та використання реінжинірингу у бізнес-процесах. Наведено конститутивні типи бізнес-процесів, залежно від їх фінансового стану і поточних характеристик та деталізовано їх цілі використання реінжинірингу в своїй діяльності. Запропоновано авторське визначення реінжинірингу. Деталізовано принципи реінжинірингу та доведено неможливість їх реалізації без використання сучасних інформаційних технологій. Наведено порівняльну характеристику основних відмінностей поступової оптимізації бізнес-процесів та реінжинірингу. Окреслено переваги, недоліки та перспективи застосування реінжинірингу бізнес-процесів для сучасних суб'єктів господарювання. Деталізовано типові проблеми, помилки та труднощі, які виникають при впровадженні реінжинірингу бізнес-процесів транскордонного співробітництва та запропоновано напрями їх вирішення. Доведено необхідність та актуальність застосування реінжинірингу бізнес-процесів як одного з ефективних інструментів антикризового управління і стратегічного напрямку виходу із кризового стану транскордонного співробітництва. Визначено сутність та складові транскордонного співробітництва у системі територіального маркетингу. Обґрунтовано необхідність використання інструментів регіонального маркетингу з метою підвищення конкурентоспроможності транскордонних територій. Ідентифіковано чинники транскордонного співробітництва та наголошено на використанні зарубіжного досвіду під час реалізації маркетингових стратегій розвитку транскордонних проектів за участю України. Встановлено, що для реалізації бізнес-процесів транскордонного співробітництва можуть використовуватись як нові маркетингові інструменти, так і ті, що успішно зарекомендували себе в інших транскордонних регіонах. Кожен транскордонний регіон має свої яскраві та успішні приклади реалізації спільних маркетингових стратегій бізнес-процесів, досвід яких можна ефективно використати для транскордонних проектів за участю України. Це дозволить впроваджувати більш ефективні управлінські підходи, реінжиніринг бізнес процесів, використовувати позитивний досвід країн-сусідів, підвищувати конкурентоспроможність території, рівень її економічного розвитку, покращувати імідж, вирішувати спільні проблеми.

Ключові слова: реінжиніринг, бізнес-процес, бренд територій, регіональний маркетинг, брендинг, транскордонне співробітництво.

Pysarenko Nadiia Vasylivna Ph.D. (Economics), head of the marketing department, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Tyshchenko Oleksandr Petrovych Doctor of Economics, Professor of the Department of National Economy and Public Administration, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-0677-4774>

Huliaieva Liudmyla Petrivna Ph.D. (Economics), Associate Professor at the Department of Finance, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-0045-8551>

Sholudchenko Serhiy Vasyliovych Ph.D. (Economics), Associate Professor, Dean of the Faculty of Economics, Social Technologies and Tourism, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-6247-1471>

Derbenova Yana Valeriivna Ph.D. (Economics), Assistant, Department of International Economics and Marketing of Kyiv National Taras Shevchenko University, <https://orcid.org/0000-0003-1369-9888>

Rvach Andrii Mykolayovych Graduate student, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-7617-5734>

Kosytska Viktoriia Yuriivna Graduate student, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0002-1530-8705>

Titov Vldislav Vadymovych Graduate student of Department of marketing named after Pavlenko A. F., Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, <https://orcid.org/0000-0003-2151-1881>

RE-ENGINEERING OF BUSINESS PROCESSES ON THE BASIS OF REGIONAL MARKETING AS AN TOOL OF CROSS-BORDER COOPERATION WITH THE EU

Abstract. The paper examines the issue of reengineering business processes on the basis of regional marketing, as one of the most relevant and effective concepts of cross-border cooperation. The etymology of the definition "reengineering" is studied, the essence and role of reengineering in the modern business environment is detailed. The key features, characteristics, prerequisites for the emergence and use of reengineering in business processes are determined. Constitutive types of business processes are given, depending on their financial status and current characteristics, and their purposes for using reengineering in their activities are detailed. The author's definition of reengineering is proposed. The principles of reengineering are detailed and the impossibility of their implementation without the use of modern information technologies is proved. A comparative description of the main differences between gradual optimization of business processes and reengineering is provided. The advantages, disadvantages and prospects of applying business process reengineering for modern business entities are outlined. Typical problems, errors and difficulties that arise during the implementation of reengineering business processes of cross-border cooperation are detailed and directions for their solution

are proposed. The necessity and relevance of the application of business process reengineering as one of the effective tools of anti-crisis management and the strategic direction of exit from the crisis state of cross-border cooperation has been proven. The essence and components of cross-border cooperation in the system of territorial marketing are determined. The necessity of using regional marketing tools in order to increase the competitiveness of cross-border territories is substantiated. The factors of cross-border cooperation were identified and the use of foreign experience during the implementation of marketing strategies for the development of cross-border projects with the participation of Ukraine was emphasized. It has been established that both new marketing tools and those that have successfully proven themselves in other cross-border regions can be used to implement cross-border cooperation business processes. Each cross-border region has its own bright and successful examples of the implementation of joint marketing strategies of business processes, the experience of which can be effectively used for cross-border projects with the participation of Ukraine. This will make it possible to implement more effective management approaches, reengineering business processes, use the positive experience of neighboring countries, increase the competitiveness of the territory, the level of its economic development, improve the image, and solve common problems. Summing up, we can conclude that the quintessence of reengineering is its construction on a system of thorough and radical transformations of business processes of cross-border cooperation. The defined approach provides an opportunity for a radical recovery of the result at the expense of the creation of the latest technologies of business processes with the involvement of marketing strategies and the creation of regional brands to strengthen cross-border cooperation.

Keywords: reengineering, business process, territory brand, regional marketing, branding, cross-border cooperation.

Постановка проблеми. В умовах прискорюваних процесів регіоналізації та інтеграції у сучасному світі особливої актуальності набуває таке явище, як транскордонне співробітництво, яке сприяє інтенсифікації політичних, економічних і соціокультурних зв'язків між регіонами держав, формуванню їх іміджу. Нові реалії світової політики і міжнародних відносин перетворюють старі схеми встановлення транскордонних контактів у малоефективні і спонукають держави постійно їх удосконалювати. Тому комплексний підхід до вивчення сутності реінжинірингу бізнес-процесів на засадах регіонального маркетингу як інструменту транскордонного співробітництва дозволить максимально повно уявити картину динаміки транскордонних зв'язків України і ЄС та встановити проблемні зони цього феномену з метою вироблення найбільш дієвих рішень щодо їх удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню транскордонного співробітництва, механізмів та інструментів його активізації присвячені праці таких іноземних вчених як І.Блаттера, В.Дентерса, О. Лофгрена, В.Мальхуса,

П.Маскелла, Н.Писаренко, М.Перкмана, Р.Ратті, С.Ребіжа, Ч.Ріка та інших. Ними досліджено основні тенденції регіонального розвитку в країнах Європи, узагальнено концептуальні підходи і світовий досвід діяльності транскордонних кластерів, єврорегіонів, транскордонних «трикутників економічного зростання», об'єднань прикордонних регіонів.

Вивченню питань транскордонного співробітництва між регіонами України та ЄС присвячені численні праці і вітчизняних науковців, зокрема О.Тищенко, Н. Мікули, В.Реутова, І. Школи, Н.Гавкалової, В.Чужикова, Ю.Макогона, З.Герасимчук, І.Журби та інших.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування сутності, типових проблем та перспектив імплементації кризового реінжинірингу бізнес-процесів на засадах регіонального маркетингу як інструменту транскордонного співробітництва з ЄС.

Виклад основного матеріалу. Сучасне трактування поняття транскордонного співробітництва розглядає його як спільні конструктивні дії, спрямовані на розвиток відносин між територіально-адміністративними одиницями або владою в рамках юрисдикції двох або більше держав, що передбачають укладення відповідних угод між ними. В умовах міжнародних відносин транскордонна співпраця неминуче стає багатосторонньою і формує систему [1], при цьому багатосторонність - це не просто кількість держав, що беруть участь у співробітництві, але і різноманіття суб'єктів співробітництва: держав, транснаціональних компаній, банків, фінансових груп, комун, етносів тощо.

Транскордонне співробітництво як форма міждержавної інтеграції з допомогою інтенсифікації зв'язків прикордонних регіонів сприяє вільному переміщенню населення, а також товарів, послуг, капіталів.

Сучасна наукова література визначає такі форми транскордонного співробітництва:

- локальні прикордонні контакти;
- взаємодія на основі договорів про співробітництво між окремими організаціями (наприклад, університетами) або адміністративно-територіальними одиницями держав, або сукупністю таких одиниць (може бути реалізовано в рамках побратимських угод між містами, договорів про співробітництво тощо);
- тимчасові мережі співробітництва, які створюються з метою реалізації транскордонних проектів у різних сферах (економічних, соціальних, екологічних, культурних тощо);
- нові просторові форми міжнародної інтеграції (НПФМІ) — просторові утворення наднаціонального рівня, що включають в себе регіони декількох держав і відрізняються активним прикордонним і міжрегіональним співробітництвом та постійно зростаючим рівнем соціально-економічної інтеграції. Прикладами НПФМІ є єврорегіони, коридори розвитку, транскордонні кластери тощо.

Ретельніше вивчення феномену транскордонних регіонів приводить багатьох дослідників до розуміння того, що істотну, а часом і ключову роль у процесі розвитку прикордонних бізнес-процесів продовжують відігравати органи державного управління країн-партнерів [3]. Н.В. Писаренко стверджує, що в умовах глобальної конкуренції місцеві, регіональні, національні та наднаціональні органи влади прагнуть використовувати потенціал транскордонних регіонів з метою залучення інвестиційних потоків [9]. Локальні прикордонні території, які прагнуть залучити інвестиційні та туристичні потоки, використовують регіональні мережі транскордонного співробітництва як інструмент для виходу на глобальний рівень [2, с. 196; 4, с. 177].

Науковець О. Тищенко зауважує, що врахування і використання Україною позитивного досвіду створення й функціонування єврорегіонів та європейських угруповань територіального співробітництва, а також здійснення певної корекції державної політики транскордонного співробітництва в межах запропонованих вище напрямів сприятимуть активізації процесів економічного розвитку на регіональному рівні та становленню розвинутих ринкових відносин, дозволять підвищити конкурентоспроможність окремих регіонів на зовнішніх ринках, покращити умови і рівень життя населення, прискорити процес інтеграції нашої країни в європейське співтовариство [18. с. 13].

Одним з інструментів регіонального маркетингу виступає бренд території як стратегія підвищення конкурентоспроможності міст, областей, регіонів, географічних зон та держав з метою завоювання зовнішніх ринків, залучення інвесторів, туристів, нових мешканців і кваліфікованих мігрантів.

Відтак, основне завдання бренду – це емоції та асоціації, які бренд викликає в уяві людини. Для транскордонного регіону важливо, щоб такі асоціації до реінжинірингу бізнес-процесів можна було викликати і вони мали б позитивний характер. Вдалий бренд допомагає цьому, а також відкриває додаткові можливості перед муніципалітетом. Врешті-решт, добре відомий, яскравий емоційний образ території створює психологічний макроклімат, служить джерелом гордості мешканців та успіху бізнес-процесу регіону [9].

Технології брендингу, давно апробовані в бізнесі, де забезпечують стабільний стійкий дохід, активно розвиваються сьогодні в просуванні країн, регіонів і окремих міст. Специфікою регіонального брендингу є те, що він не тільки здатний позитивно вплинути на короткострокові економічні результати, реінжиніринг бізнес-процесів, але і стати дієвим інструментом реалізації довгострокової політичної та макроекономічної стратегії транскордонного співробітництва.

За останні кілька десятиріч транскордонне співробітництво набуло рис нової окремої сфери управлінської діяльності, спрямованої на створення умов для розвитку інших форм транскордонної взаємодії (виробнича кооперація, торгівля, туризм, взаємодія з питань безпеки тощо), сформувалось як новий вид регіональних громадських послуг у межах кооперації урядових і

неурядових структур регіонів сусідніх держав. Воно стало можливим тільки в умовах глобалізації, коли регіони отримали більш широкі можливості для вибудовування власних зовнішніх відносин у межах своєї компетенції, враховуючи усі спектри транскордонної взаємодії.

Історичний розвиток наукової управлінської думки пройшов кілька етапів від «одномірних» концепцій менеджменту. В свою чергу підґрунтям саме процесного підходу, а у майбутньому і концепції реінжинірингу, стали наступні теорії: Трансформація і безперервне удосконалення бізнес-процесів (Continuous Process Improvement); Програма поступових поліпшень (Step By Step); Система тотальної якості (Total Quality Management). Поєднуючи інноваційні засоби управління та інформаційні технології, М. Хаммер та Дж. Чампі проголосили революційні ідеї глобальної реорганізації менеджменту та поліпшення його якості у концепції реінжинірингу бізнес-процесів [2].

Таким чином, основоположниками та родоначальниками теорії реінжинірингу стали саме М. Хаммер та Д. Чампі, однією з найбільш ефективних інновацій в управлінській справі.

Дослівний переклад слова «реінжиніринг», відповідно до визначення у великому економічному словнику, передбачає розподіл слова на наступні складові (лат. re – знову, ще раз, назад + англ. engineering (лат. ingenium) – винахідливість), тобто – це процес оздоровлення підприємств, фірм, компаній шляхом підйому інжинірингу на новий рівень; діяльність з модернізації раніше реалізованих технічних рішень на діючому об'єкті. Дане трактування характеризує реінжиніринг як більш досконалу форму інжинірингу, поглиблення його методів та інструментів. Слово «інжиніринг» у словниках трактується як сфера діяльності з опрацювання питань створення об'єктів промисловості, інфраструктури та інше, перш за все у формі надання різних інженерно-консультаційних послуг на комерційній основі [4].

Вперше дефініцію «реінжиніринг бізнес-процесів (англ. Business Process Reengineering, BPR)» ввів Майкл Хаммер в 1990 р. в статті «Реінжиніринг: не автоматизуйте – знищуйте» [1]. У своїй роботі автор наводить наступне визначення реінжинірингу як: «фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів підприємств для досягнення різких, стрибкоподібних покращень в основних актуальних показниках їх діяльності: вартість, якість, послуги і темпи».

Не менш важливою складовою реінжинірингу є бізнес-процес, що являє собою низку логічно впорядкованих дій та процедур, що створюють додану вартість для споживачів продукту чи послуги. Варто відзначити, що бізнес-процес визначається як цілісна система, яка передбачає використання «на вході» одного або більшої кількості ресурсів, що безпосередньо призводить до створення «на виході» цінного продукту для споживача [7, с. 127].

Сутність реінжинірингу полягає в першу чергу в тому, щоб почати все з початку. До реінжинірингу не належать коригування вже існуючого та

поступові зміни, що не торкаються основних структур. Реінжиніринг – це відмова від усталених процедур, свіжий погляд на роботу зі створення продукту або послуги і надання цінності клієнту [10].

На Заході, зокрема у США, реінжиніринг набуває величезної популярності. Адже за результатами опитування серед фінансових директорів 80 найбільших компаній США, основною мотивацією та стимулом до проведення реінжинірингу було поліпшення сервісу та якості продукції (послуг), а також безумовно зниження витрат.

Досвід практичної імплементації реінжинірингу в зарубіжних країнах переконує, що даний підхід також необхідний для і нашої країни в умовах проведення глобальних економічних реформ й активного просування України у світову економічну систему.

В свою чергу, Майкл Хаммер розглядає реінжиніринг як революцію в бізнесі, яка знаменує відхід від базових принципів побудови підприємств і перетворює конструювання бізнесу на інженерну діяльність. Можливість такої революції зумовлена передусім новітніми досягненнями в галузі інформаційних технологій, спеціалісти яких починають відігравати провідну роль у конструюванні бізнесу [6, с. 351].

Безумовно появи в управлінні будь-чого нового передують певні зміни в економіці та взаємовідносинах між суб'єктами господарювання і їх клієнтами, які з часом видозмінюються та виходять на більш новий, якісний рівень. Вкрай важливо враховувати та аналізувати першопричини появи нових концепцій та теорій в управлінні. Таким чином, можемо визначити ключові передумови виникнення реінжинірингу як нової ідеології управління:

- прогрес в інформаційних технологіях та успіхи його прикладної адаптації у сфері виробництва й управління;
- поширення прихильності споживачів до індивідуалізації продукції масового споживання високої якості й сервісу;
- науково-технічний прогрес, поява новітніх технологій та, як наслідок, посилення конкурентної боротьби на ринках збуту [2].

Отже, на сьогодні реінжиніринг бізнес-процесів залишається найбільш радикальним із підходів до покращення бізнес-процесів. Його також часто називають інновацією процесу, оскільки його успіх в переважно базується на інноваціях та творчих здібностях команди по покращенню процесу. Даний підхід забезпечує новий погляд на цілі процесу і фактично повністю ігнорує існуючий процес і структуру підприємства.

Реінжиніринг як один із радикальних напрямів дієвого управління передбачає в першу чергу готовність бізнесу до кардинальних змін та перетворень. Крім того, вкрай важливим є також наявність відповідно підготовленого керівника проекту, який зможе не лише чітко наскрізно спрогнозувати очікувані результати від впровадження реінжинірингу в діяльність підприємства, але й переконати та зорганізувати команду таким

чином, щоб всі працівники компанії із запалом та ентузіазмом слідували наміченим цілям та були максимально зацікавлені у досягненні результатів з метою розвитку компанії або навіть виходу її із кризи.

Реінжиніринг є актуальним для всіх типів бізнес-процесів, незалежно від їх життєвого циклу та фінансового стану результатів діяльності. Однак цілі, які переслідуватимуть представники бізнесу, використовуючи реінжиніринг у своїй діяльності, залежатимуть саме від їх фінансового стану.

Для бізнес-процесів, які є успішними та швидкозростаючими, реінжиніринг послугує, власне, ще одним рушієм і так би мовити додатковим трампліном їхнього розвитку для того, щоб бути попереду своїх конкурентів, використовуючи певні інновації та унікальні конкурентні переваги, щоб і надалі не втратити свою першість у динамічних умовах господарювання.

В той час як бізнес із поки що задовільним фінансовим станом, прогнозують у найближчий час спад рівня ключових показників і об'єктивно оцінюють необхідність радикальних змін та впроваджень у всіх своїх видах діяльності, з врахуванням сьогоdnішніх та майбутніх вимог і потреб сучасних споживачів.

Окремої і найбільшої уваги заслуговують саме бізнес-процеси, які знаходяться у стані глибокої кризи і потребують докорінних змін з метою подолання загрози їх існуванню. Реінжиніринг є в такому випадку свого роду рятувним колом та можливістю уникнути загрози банкрутства і пережити тимчасові труднощі, а також перспективою і досить непоганим шансом повернути втрачені позиції на ринку господарювання.

Сучасний стан рецесії економіки України передбачає застосування нових методів та принципів організації ведення бізнесу, які б допомогли бізнесу ефективно організувати діяльність [7, с. 126].

Реінжиніринг бізнес-процесів являє собою якісно новий підхід до реформування організаційної структури та передбачає створення абсолютно нових і ефективніших бізнес-процесів без урахування існуючих. Для українських підприємств, задіяних у транскордонному співробітництві, реінжиніринг є особливо актуальним через те, що залишки командно-адміністративних методів управління у всіх галузях економіки України не дають можливості ефективно та остаточно подолати кризу, виробляти конкурентоспроможну якісну продукцію, виводити товари на міжнародні ринки збуту, залучати інвестиції [13, с. 163].

У реінжинірингу виділяють два види діяльності, що істотно відрізняються:

- *кризовий реінжиніринг* – передбачає вирішення істотних проблем бізнес-процесів, коли справи пішли дуже погано і необхідний комплекс заходів, що дозволить ліквідувати «джерела захворювання»;
- *реінжиніринг розвитку* – застосовується, коли справи бізнес-процесів в цілому йдуть непогано, але погіршилась динаміка розвитку, почали випереджати конкуренти [16, с. 47].

Щодо бізнес-процесів у контексті транскордонного співробітництва, то у нинішній економічній ситуації, для них властивий кризовий реінжиніринг, оскільки більшість підприємств у прикордонних областях України з ЄС знаходяться у стані довготривалої кризи та коливаються між «життям» та «смертю» компанії [16, с. 48].

Таким чином, можемо сформулювати власне визначення, де **реінжиніринг** – це комплекс кардинальних змін, дій та заходів, що передбачають цілеспрямоване використання всіх наявних ресурсів і засобів, що перебувають у бізнесі для його швидкого виведення із кризового стану з метою недопущення до банкрутства та якісного підвищення рівня всіх його фінансових показників діяльності.

За теперішніх умов транскордонного співробітництва з ЄС цілком зрозумілим є те, що реалізація принципів реінжинірингу бізнес-процесів неможлива без використання сучасних інформаційних технологій, які, з одного боку, прискорюють зв'язки учасників бізнес-процесів, а, з другого боку, підвищують якість прийнятих рішень в ході виконання бізнес-процесів. Стратегічна ціль інформаційних технологій – сприяти менеджменту, реагувати на динаміку ринку, створювати, підтримувати та поглиблювати конкурентну перевагу. Адже реінжиніринг бізнес-процесів спрямований в першу чергу на досягнення високих результатів за рахунок удосконалення виконання всіх процесів, реалізованих в організації [9].

Непередбачені зміни в зовнішньому середовищі, наприклад, поява небезпечних нових конкурентів чи принципово нових технологій, змушують організації впроваджувати нову стратегію своєї діяльності. За таких умов є підстави застосовувати перебудову діяльності організації, щоб значно поліпшити її результати [6, с. 353].

Досить часто управлінський апарат підприємства ототожнює реінжиніринг з оптимізацією діяльності підприємства. У зв'язку з цим виникає потреба чіткого розмежування цих процесів і визначення відмінностей між реінжинірингом та поточними і поступовими оптимізаційними процесами на підприємстві, які на ньому проводяться з метою покращення його роботи.

Адже загальновідомо, що як правило, під час проведення реінжинірингу, підприємство цікавить не статичний, а динамічний результат. Досить цікавий та наочний приклад наводять автори С.О. Погребняк, А.С. Грушко, В.В. Турчак [17], де наводять порівняльну характеристику основних відмінностей поступової оптимізації бізнес-процесів та реінжинірингу (табл.1.).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика основних відмінностей поступової оптимізації бізнес-процесів та реінжинірингу [17, с.49]

Параметр	Поступова оптимізація	Реінжиніринг
Рівень змін	Нарощуваний	Радикальний
Початкова точка	Існуючий процес	«Чистий лист»
Частота змін	Безперервно/одноразово	Одноразово
Необхідний час	Короткий	Довгий
Напрямок	Знизу вгору	Зверху вниз
Охоплення	Вузьке, на рівні функцій	Широке, міжфункціональне
Ризик	Помірний	Високий
Основне середовище	Статистичне управління	Інформаційні технології
Тип змін	Культурний	Культурний/структурний

Таким чином, як видно з табл.1. реінжиніринг та поступова оптимізація є абсолютно різними поняттями та потребують фактично протилежних дій та впроваджень для досягнення необхідних результатів у бізнес-процесі транскордонного співробітництва.

Під реінжиніринг бізнес-процесів можуть підпадати як механізми управління, так і безпосередньо виробничі бізнес-процеси діяльності компаній. Завдяки реінжинірингу скорочується процесний шлях і невиробничі витрати в досягненні стратегічних і тактичних (операційних) цілей, у підвищенні показників бізнес-процесів.

Таким чином, можемо констатувати, що реінжиніринг бізнес-процесів являє собою різновид спеціальних інструментів управління, спрямованих на оптимізацію внутрішніх бізнес-процесів, мінімізацію витрат, підвищення якості, результативності та ефективності транскордонного співробітництва. Отже, перевагами та завданнями реінжинірингу як інноваційного менеджменту є наступні: швидке освоєння нововведень для забезпечення конкурентоспроможності і в кінцевому рахунку – поліпшення транскордонного співробітництва у динамічному середовищі [8, с. 159].

Однак, як і будь-який засіб управління, реінжиніринг також має певні недоліки: він передбачає обов'язкове адміністративно-командне управління; при проведенні перепроєктування розглядається сам бізнес-процес. Також, на жаль, не всі бізнеси можуть дозволити собі реінжиніринг, оскільки є нестача кваліфікованих спеціалістів з реінжинірингу, опір працівників змінам, нестача коштів тощо [17, с. 50].

В свою чергу, А.П. Міщенко [3] відзначає, що успішне застосування реінжинірингу бізнес-процесів може мати ряд позитивних наслідків:

- зменшується кількість рівнів управління, тобто відбувається «сплощення» структури управління і, як наслідок, розширення діапазону контролю;
- багатоплановість роботи співробітників приводить до збагачення їх роботи, що слугує додатковим мотиваційним фактором;
- співробітникам делегуються додаткові повноваження, що дозволяє їм багато рішень приймати самостійно, без узгодження з вище стоячим керівником;
- ефективність роботи співробітника оцінюється за досягнутими результатами, а не за його участю в діяльності;
- змінюються критерії підвищення в посаді: від ефективності виконання роботи до спроможності виконувати роботу та ін. [8].

Реінжиніринг достатньо ефективно використовується при виведенні бізнес-процесів із кризового стану. Цей вид перетворень ніби перебудовує бізнес-процеси, які настільки застаріли до даного часу, що їх немає сенсу зберігати або оптимізувати [7, с. 127].

Цілком погоджуємося із твердженням А.І. Ковальова [15], що реінжиніринг має бути застосований на всіх стадіях процесу антикризового управління:

- 1) під час здійснення превентивних заходів з попередження кризової ситуації, хоча необхідно враховувати високий фактор ризикованості щодо успішності реалізації реінжинірингових заходів у бізнес-процесах;
- 2) при реалізації перетворень, що спрямовані на виведення бізнес-процесів із кризи (доцільним є поєднання з реструктуризацією задля створення «організаційного імунітету» до негативних чинників виникнення кризових явищ);
- 3) у ході усунення негативних наслідків кризової ситуації [7, с. 130].

Однак в процесі впровадження реінжинірингу, як відносно нового для бізнес-процесів транскордонного спіробітництва, засобу управління мають місце певні труднощі та помилки.

Виділяють два основних фактори виникнення помилок і труднощів у процесі реінжинірингу: кадровий та організаційний.

До помилок і труднощів, які виникають під час проведення реінжинірингу під впливом кадрового складу бізнес-процесів можна віднести: некомпетентність лідера проекту; недооцінка ролі мотивації виконавців реінжинірингу; відступ у зв'язку з опором співробітників; перешкоди з боку корпоративної культури; спроба не зачепити нічиїх інтересів; ігнорування цінностей і переконань команди.

До помилок, пов'язаних з організацією реінжинірингу бізнес-процесів можна віднести: слабке зосередження на бізнес-процесах; занадто вузьке

окреслення задачі; спроби скорегувати процес, а не розробити його із самого початку; недосконале ресурсне забезпечення реінжинірингу; проведення реформування «знизу», а не «зверху»; передчасне завершення процесу реінжинірингу; штучне розтягування проведення реформування; неефективне розподілення ресурсів між багатьма проектами реінжинірингу [11].

Типовими помилками при проведенні реінжинірингу є наступні:

- покращення існуючого процесу замість того, щоб перепроєктувати його, що є в корені не вірним, адже оптимізація діяльності і реінжиніринг є абсолютно протилежними як за часом, так і результатом;
- відсутність концентрації зусиль і ресурсів на бізнес-процесах, нівелюючи їх важливість як базового елемента реінжинірингу;
- орієнтація тільки на перепроєктування бізнес-процесів, не звертаючи уваги на необхідність проведення інших змін, що є недостатнім, оскільки охоплює хоч і важливий, але вузький напрямок для розвитку;
- присутня недооцінка ролі культурних традицій, організаційного клімату, переконання виконавців, що веде до неадекватної оцінки готовності команди активно брати участь у змінах, передбачуваних реінжинірингом, адже саме колективна робота, єдина ціль та ідея в разі підвищують шанси на успіх, і саме виконавці є його рушійною силою;
- недооцінка стратегічних перспектив змін і прагнення обмежитися малим, локальним успіхом, як правило передбачає недостатнє доопрацювання проекту або ж страх ризику втратити більше, ніж можливість здобути;
- передчасне завершення процесу реінжинірингу при появі труднощів, які виступають на думку керівництва найвагомим бар'єром для продовження та побоювань щодо ще більшого погіршення ситуації;
- керівником команди реінжинірингу призначається менеджер, який погано розбирається в суті і застосуванні методу, не може прорахувати вигоди та ризику, а також мотивувати команду до необхідних дій;
- на проведення реінжинірингу виділяється обмежена кількість ресурсів, що і не дозволяє в повній мірі здійснити кардинальні перетворення у бізнес-процесі, адже обмеженість фінансування, компетентної ідейної команди або навіть часу, в разі обмежують можливості застосування відповідного та ефективного інструментарію реінжинірингу;
- концентрація виключно на цілі, у той час як необхідно забезпечити її реалізацію, дотримуючись чіткого стратегічного плану змін на чолі з досвідченим керівником проекту та мотивованою і сильною командою, яка одночасно прагне до змін та кращих перетворень[5].

З метою уникнення даних помилок під час імплементації реінжинірингу бізнес-процесів з ЄС пропонуємо наступні напрями їх вирішення:

- проведення абсолютно повного та докорінного перепроєктування і перетворення всіх звичних процесів із врахуванням особливостей регіонального маркетингу;

- приділяти максимальну увагу алгоритмам та логіці побудови бізнес-процесів, чітко співставляти весь ланцюжок відповідності і послідовності дій;
- не зациклюватися виключно на бізнес-процесах, а враховувати інші стратегічно необхідні зміни і перетворення для покращення діяльності та комунікацій із ЄС та просування;
- активно формувати та розвивати корпоративну культуру компанії, мінімізувати та попереджати можливі конфліктні ситуації між працівниками, намагаючись їх взагалі виключати, проводити підготовчу мотиваційну роботу для стимулювання зацікавленості та захопливості персоналом майбутніми позитивними змінами, які залежатимуть виключно від них самих;
- детальне та ретельне пропрацювання всіх варіантів проекту, ставлячи стратегічно амбітні цілі з врахуванням всіх наявних ресурсів та можливістю за необхідності залучення додаткових;
- бути готовим до труднощів та не зупинятися при першій ж невдачі, підготувати альтернативні варіанти вирішення найбільш ймовірних проблем і перешкод;
- керівником реінжинірингу має бути виключно компетентний та підготовлений менеджер, який володіє не лише практичним інструментарієм впровадження змін, а й має відповідні лідерські та харизматичні якості, щоб переконати персонал в успіху змін та мотивувати його до максимально продуктивної роботи;
- виділяти на перепроектування достатню кількість всіх видів необхідних для цього ресурсів з метою успішного досягнення поставлених цілей;
- діяти, а не лише планувати, досягати цілі шляхом виконання чітких стратегічних кроків для змін бізнес-процесів.

Отже, виходячи з вище зазначеного, можемо відзначити, що основу ідеології успішного реінжинірингу складає ідея, що для досягнення успіху компанії необхідно злагоджене функціонування всіх її структурних елементів. Регіональний маркетинг, люди, технології, виробничий процес, стратегічні і тактичні кроки фірми є об'єктом пильної уваги менеджерів, і саме на них спрямовані рішучі зусилля керівництва при плануванні комплексних змін.

Для успішного впровадження реінжинірингу з метою підвищення ефективності діяльності, покращення фінансового стану та виходу з кризи менеджерам необхідно враховувати ключові складові та регіональний маркетинг плануючи комплексні зміни. Зокрема, ключовим стратегічним орієнтуванням будь-якої організації, яка хоче бути успішною у сучасних умовах господарювання є орієнтир на споживача, що в свою чергу у нових конкурентних умовах зміцнить становище компанії на ринку та створить її привабливий образ.

Вкрай важливим є також вміле та продуктивне використання людських ресурсів, які є власне, основним рушієм всіх змін. Для даної складової є дуже

важлива ефективна мотивація колективу, стимулювання й організація праці персоналу таким чином, щоб досягти максимально високої продуктивності праці та зацікавленості працівників у їх кінцевому результаті.

Не менш важливими є виробничі процеси, вплинути на які можливо максимально ефективно шляхом автоматизації, модернізації та раціоналізації виробничої діяльності у поєднанні із ефективним використанням всіх наявних ресурсів.

Що стосується технологій, то безумовно важливими у даному напрямку є перманентні розробка і впровадження нових виробничих, інформаційних і комунікаційних технологій, що сприяють підвищенню якості продукції, трудової діяльності, зміцненню та розвитку партнерських відносин постачальників (виробників) і клієнтів.

Аналіз феномену транскордонного співробітництва як у ЄС, так і в Україні дозволив виділити класифікацію основних теоретико-методологічних підходів до його визначення. Відтак, політичний підхід розглядає транскордонне співробітництво як метод реалізації політичних інтересів держав; реалістичний - зводить транскордонне співробітництво до міждержавних взаємодій на основі таких політичних принципів як взаємне визнання суверенітету і невтручання співпрацюючих сторін у справи одна одної; інтеграційний - розглядає транскордонне співробітництво як один із перспективних напрямів міжнародної інтеграції; регіональний - акцентує увагу на наявності кордону і необхідності його подолання; підхід «конфлікт-співробітництво» ставить транскордонне співробітництво на другий план порівняно з дослідженнями, присвяченими аналізу цих двох явищ; соціологічний - розглядає існування транскордонних контактів у тісному зв'язку з культурними цінностями.

Формування транскордонних регіонів відбувається під впливом різноманітних факторів, що можуть бути класифіковані відповідно до функціональної структури суспільства, яку вони характеризують. У зв'язку з цим доцільно виділити політичні, економічні, соціальні, демографічні, етнічні, поселенські, екологічні, природні фактори (галузеві). Серед них розрізняють об'єктивні і суб'єктивні, внутрішні та зовнішні, загальні, приватні та спеціальні чинники. Відтак, серед галузевих факторів найважливіше місце посідають політичні та економічні чинники. Перші із них стосуються діяльності органів влади різних територіальних рівнів та встановлення ними інституційного середовища співпраці. Економічні фактори впливають із закономірностей територіального поділу праці і відображають рівень і темпи розвитку країн, які співпрацюють, або прикордонних регіонів, їх спеціалізацію, орієнтованість на ті або інші ринки. У тих випадках, коли по обидві сторони кордону розташовані території, населені людьми однієї або близьких національностей та/або конфесій, важливу роль можуть грати етнічні та релігійні чинники. До демографічних чинників належать розвиток

транскордонних міграцій, наявність родинних зв'язків між населенням прикордонних територій сусідніх країн. Поселенським фактором є, наприклад, близьке сусідство міст, розташованих по різні сторони кордону з ЄС. Екологічні фактори відбивають загальні завдання використання розділених кордоном природних об'єктів (водойм, лісів тощо). Природні фактори впливають, наприклад, на умови перетину кордону. Об'єктивні фактори характеризують специфіку територіальних соціально-економічних систем прикордонних регіонів. Дія суб'єктивних факторів стосується свідомої діяльності самих людей - владних структур, представників бізнесу, некомерційних організацій тощо, встановлюють транскордонні зв'язки, що стосуються владних структур, які визначають законодавчі умови цих зв'язків.

Внутрішні фактори розвитку транскордонних регіонів відображають досягнутий рівень їх сформованості, характер зв'язків країн та особливості суб'єктів, між якими ці зв'язки встановлені. До зовнішніх факторів належать характеристики територіальних соціально-економічних систем прикордонних регіонів сусідніх країн, які розвивають співпрацю.

Загальні фактори характеризуються, як правило, якісними показниками (високий чи низький рівень економічного розвитку життя населення тощо). Для їх оцінки потрібно розглядати приватні чинники, які в деяких випадках доцільно доповнювати спеціальними факторами.

Висновки. Зарубіжний досвід свідчить, що в ЄС вже накопичено досвід транскордонного співробітництва у сфері реінжинірингу бізнес-процесів. Особливо успішною є співпраця у контексті бізнес-процесів, економічного розвитку та маркетингового просування транскордонних регіонів. Прикордонні регіони сусідніх держав використовують маркетингові механізми з метою зменшення асиметричності соціально-економічного розвитку в транскордонному просторі. Таким чином відбувається транскордонна конвергенція регіонів.

Для реалізації бізнес-процесів транскордонного співробітництва можуть використовуватись як нові маркетингові інструменти, так і ті, що успішно зарекомендували себе в інших транскордонних регіонах. Кожен транскордонний регіон має свої яскраві та успішні приклади реалізації спільних маркетингових стратегій бізнес-процесів, досвід яких можна ефективно використати для транскордонних проектів за участю України. Це дозволить впроваджувати більш ефективні управлінські підходи, реінжиніринг бізнес процесів, використовувати позитивний досвід країн-сусідів, підвищувати конкурентоспроможність території, рівень її економічного розвитку, покращувати імідж, вирішувати спільні проблеми.

Отже, резюмуючи, можемо дійти висновку, що квінтесенцією реінжинірингу є його побудова на системі ґрунтовних та кардинальних перетворень бізнес-процесів транскордонного співробітництва з ЄС. Означений підхід надає можливість радикального відновлення отримання

результату за рахунок створення новітніх технологій бізнес-процесів із залученням маркетингових стратегій та створення регіональних брендів для підсилення транскордонного співробітництва з ЄС.

Література:

1. Hammer, M. 1990. Reengineering work: Don't automate, obliterate. Harvard Business Review (July-August): P.104–112.
2. Виноградова О.В. Реінжиніринг торговельних підприємств: теорія та методологія: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.06.01; Донецький держ. унт економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Донецьк. 2006. 37 с.
3. Гончарова О.М. Реінжиніринг бізнес-процесів як спосіб підвищення ефективності управління. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_2_27.
4. Гуцало А.В. Розробка операційних модулів цільового аудиту проектів реінжинірингу підприємств-виконавців у підрядному будівництві. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5355>
5. Іпполітова І.Я. Ефективність здійснення реінжинірингу бізнес-процесів на підприємстві. *Глобальні та національні проблеми економіки : ел. наук. фахове видання*. Миколаїв : Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського. Вип. 13. 2016. С. 264-270.
6. Кіндрацька Г.І. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Знання, 2010. 406 с.
7. Ковальов А.І. Підвищення ефективності антикризового управління в корпоративному секторі на основі реінжинірингу бізнес-процесів. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 3. С. 124-130. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_3_21.
8. Костіна О.М. Реінжиніринг бізнес-процесів як інструмент антикризового управління підприємством. *Інтелект XXI*. 2018. № 3. С. 158-164. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2018_3_35.
9. Писаренко Н.В. Інтернет-маркетинг як ефективний інструмент розвитку рекламного ринку та створення і просування бренду. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. 13 (27). С.536-550.
10. Міщенко А.П. Стратегічне управління: навч. посіб. К.: «Центр навчальної літератури», 2004. 336 с.
11. Момот О.І. Реінжиніринг – один з шляхів по виходу українських підприємств із світової кризи. *Високі технології в машинобудуванні - High technologies of machine-building : зб. наук. пр.* Харків : НТУ "ХПІ", 2010. Вип. 1 (20). – С. 140-149.
12. Осипова Є.Л. Кризовий реінжиніринг бізнес-процесів як інструмент ефективного управління підприємствами водного транспорту. *Водний транспорт*. 2019. Вип. 1. С. 159-165. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vodt_2019_1_27.
13. Осипова Є.Л. Кризовий реінжиніринг бізнес-процесів як інструмент ефективного управління підприємствами. *Водний транспорт*. 2016. Вип. 2. – С. 162-168. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vodt_2016_2_25.
14. Продіус О.І. Теоретично-методичні основи реінжинірингу бізнес-процесів [Електронний ресурс]. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2016. № 6(28). С. 79-87. Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n6.html>.
15. Сердюк Т.М. Реінжиніринг як запорука успіху. Великі війни, великі трансформації: історична соціологія 20-го століття, 1914-2014: *Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 27-28 листопада 2014 р.)*. К.: Політехніка, 2014. 337 с. С. 316-317.

16. Троц І.В. Реінжиніринг або управління змінами на підприємстві. *Економіка і управління в умовах глобалізації : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. 30 січня 2013 р.* Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2013. Т. 1. С. 283-286.

17. Турчак В.В. Перспективи застосування реінжинірингу бізнес-процесів на підприємствах України. *Стратегічні питання світової науки – 2014: матеріали X міжнародної науково-практичної конференції 7-15 лютого 2014 р.* Przemysl: «Nauka i studia», 2014. Т. 3. Економічні науки. С.47-50.

18. Тищенко О.П. Розвиток транскордонного співробітництва: досвід Європи та нові можливості для України. *Економічний часопис-XXI. — 2013. 2013. № 1-2(1).* С. 8-11.

References:

1. Hammer, M. 1990. Reengineering work: Don't automate, obliterate. *Harvard Business Review* (July-August): P.104–112.

2. Vynohradova O.V. (2006). Reinzhyrnyrnh torhovelynykh pidpryemstv: teoriia ta metodolohiia [Reengineering of trade enterprises: theory and methodology]. *Avtoreferat dysertatsii doktora ekonomichnykh nauk; Donetskyi derzh. unt ekonomiky i torhivli im. M. Tuhana-Baranovskoho.* Donetsk. P. 37.

3. Honcharova O.M. (2012). Reinzhyrnyrnh biznes-protsesiv yak sposib pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia [Business process reengineering as a way to improve management efficiency]. *Efektyvna ekonomika - Efficient economy*, 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_2_27

4. Hutsalo A.V. (2016). Rozrobka operatsiinykh moduliv tsilovoho audytu proektiv reinzhyrnyrnhu pidpryemstv-vykonavtsiv u pidriadnomu budivnytstvi [Development of operational modules for targeted audit of reengineering projects of executing companies in contract construction]. *Efektyvna ekonomika - Efficient economy*, 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5355>

5. Ippolitova I.Ia. (2016). Efektyvnist zdiisnennia reinzhyrnyrnhu biznes-protsesiv na pidpryemstvi [Efficiency of business process reengineering at the enterprise]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 13. 264-270.

6. Kindratska H.I. (2010). Stratehichnyi menedzhment [Strategic management]. *Navchalnyi posibnyk.* Kyiv.: Znannia.

7. Kovalov A.I. (2014). Pidvyshchennia efektyvnosti antykrizovoho upravlinnia v korporativnomu sektori na osnovi reinzhyrnyrnhu biznes-protsesiv [Improving the efficiency of crisis management in the corporate sector through business process reengineering]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen - Bulletin of Socio-Economic Research*, 3. 124-130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_3_21

8. Kostina O.M. (2018). Reinzhyrnyrnh biznes-protsesiv yak instrument antykrizovoho upravlinnia pidpryemstvom [Business process reengineering as a tool for enterprise crisis management]. *Intelekt XXI - Intellect XXI*, 3. 158-164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2018_3_35

9. Pysarenko N.V. (2023). Internet-marketynh yak efektyvnyi instrument rozvytku reklamnoho rynku ta stvorennia i prosuvannia brendu [Internet marketing as an effective tool for developing the advertising market and creating and promoting a brand]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii - Scientific innovations and advanced technologies*, 13(27). 536-550.

10. Mishchenko A.P. (2004). Stratehichne upravlinnia [Strategic management]. *Navchalnyi posibnyk.* KYIV: Tsentr navchalnoi literatury. 336.

11. Momot O.I. (2010). Reinzhyrnyrnh – ody z shliakhiv po vykhodu ukrainskykh pidpryemstv iz svitovoi kryzy [Re-engineering is one of the ways for Ukrainian companies to overcome the global crisis]. *High technologies of machine-building : zbirnyk naukovykh prats.* Kharkiv : NTU "KhPI", 1 (20). S. 140-149.

12. Osypova Ye.L. (2019). Kryzovyi reinzhyrnyrnh biznes-protseiv yak instrument efektyvnoho upravlinnia pidpriemstvamy vodnoho transportu [Crisis reengineering of business processes as a tool for effective management of water transport enterprises]. *Vodnyi transport - Water transportation*, 1. 159-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vodt_2019_1_27
13. Osypova Ye.L. (2016). Kryzovyi reinzhyrnyrnh biznes-protseiv yak instrument efektyvnoho upravlinnia pidpriemstvamy [Crisis reengineering of business processes as a tool for effective enterprise management]. *Vodnyi transport - Water transportation*, 2. 162-168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vodt_2016_2_25
14. Prodius O.I. (2016). Teoretychno-metodychni osnovy reinzhyrnyrnhu biznes-protseiv [Theoretical and methodological foundations of business process reengineering]. *Ekonomika: realii chasu - Economy: the realities of the times*, 6(28). 79-87. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n6.html>
15. Serdiuk T.M. (2014). Reinzhyrnyrnh yak zaporuka uspiokhu [Reengineering as a key to success]. *Velyki viiny, velyki transformatsii: istorychna sotsiologhiia 20-ho stolittia, 1914-2014: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 27-28 lystopada 2014 r.)*. Kyiv.: Politekhnik, 316-317.
16. Trots I.V. (2013). Reinzhyrnyrnh abo upravlinnia zminamy na pidpriemstvi [Reengineering or change management at the enterprise]. *Ekonomika i upravlinnia v umovakh hlobalizatsii: materialy II mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. 30 sichnia 2013 r. Donetsk: Vydavnytstvo «Noulidzh», 1. 283-286.
17. Turchak V.V. (2014). Perspektyvy zastosuvannia reinzhyrnyrnhu biznes-protseiv na pidpriemstvakh Ukrainy [Prospects for the application of business process reengineering at Ukrainian enterprises]. *Stratehichni pytannia svitovoi nauky – 2014: materialy Kh mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 7-15 liutoho 2014 r. Przemysl: «Nauka i studia»*, 3. S.47-50.
18. Tyshchenko O.P. (2013). Rozvytok transkordonnoho spivrobitnytstva: dosvid Yevropy ta novi mozhlyvosti dlia Ukrainy [Development of cross-border cooperation: European experience and new opportunities for Ukraine]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI - Economic Journal-XXI*, 1-2(1). 8-11.

УДК 352.078:338.46:005.336.3(477.44-25)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-290-304](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-290-304)

Телень Владислав Юрійович аспірант, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, тел.: (0432) 59-50-31, сертифікований внутрішній аудитор системи управління якістю 9001:2008, <https://orcid.org/0000-0001-7921-4308>

ДОСВІД ПОБУДОВИ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ НАДАННЯ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ У ВИКОНАВЧИХ ОРГАНАХ ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ НА ОСНОВІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ЗА СТАНДАРТОМ (СТАНДАРТАМИ) ISO 9001

Анотація. Зараз Україна переживає нелегкі часи: війна, міграційна та демографічна кризи, зміна клімату, втрата територій, багато зруйнованих населених пунктів, спад економіки, але Президент, Верховна Рада та Уряд України поставили перед собою амбітну мету привести державу до членства у Європейському Союзі та НАТО. У цій ситуації всі суб'єкти владних повноважень повинні діяти швидко й професійно, вести постійний та конструктивний діалог із суспільством, забезпечувати прозорість, відкритість та підзвітність у процесі прийняття управлінських рішень щодо вирішення нагальних потреб. Населення очікує, що держава буде належним чином реагувати на його потреби та захищати своїх громадян, формувати адекватну політику та відповідне законодавство, забезпечувати справедливе надання публічних послуг.

Органи місцевого самоврядування завжди були першою та найближчою ланкою влади у взаємовідносинах із громадянами. Проте в реальності дуже часто довіру між ними та їхніми місцевими органами самоврядування ще потрібно розбудовувати. Тому однією з найважливіших проблем, які стоять перед українським суспільством сьогодні, є необхідність створення і підтримки довіри громади до місцевого самоврядування. Щоб досягти цієї мети, відповідні органи повинні відігравати важливу роль у розбудові сталих місцевих громад, забезпеченні високої якості публічних послуг, що ними надаються, економічного зростання та соціальної справедливості на місцевому рівні.

У діяльності багатьох міських рад України сьогодні намагаються застосовувати сучасні методи управління, тому впровадження системи управління якістю є пошуком рішень для забезпечення командної роботи всіх посадових осіб міської ради, її виконавчих органів та установ. Сюди входять регулювання інформаційних потоків, чіткий і системний розподіл повноважень

і відповідальності всіх структурних підрозділів, зміна мислення співробітників, вироблення власного бачення організації та виконання завдань, усунення дублювання певних видів робіт, забезпечення прозорості управлінських рішень та викорінення корупції.

Впровадження системи управління якістю - це дієвий інструмент підвищення не тільки ролі місцевої влади, а й відповідальності перед територіальною громадою за рівень послуг, які вона отримує.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, послуги, центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), система управління якістю, сертифікація, аудит, стандарт ISO 9001

Telen Vladyslav Yuriyovych PhD student, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubinsky, 32 Ostrozkogo St., Vinnytsia, 21000, tel.: (0432) 26-52-20, certified internal auditor of the quality management system 9001:2008, <https://orcid.org/0000-0001-7921-4308>

EXPERIENCE IN BUILDING A MODERN SYSTEM OF PROVIDING SERVICES TO THE POPULATION IN THE EXECUTIVE BODIES OF THE VINNYTSIA CITY COUNCIL BASED ON THE QUALITY MANAGEMENT SYSTEM ACCORDING TO ISO 9001 STANDARD(S)

Abstract. Currently, Ukraine is going through difficult times: war, migration and demographic crises, climate change, loss of territories, many settlements destroyed, economic decline, but the President, the Verkhovna Rada and the Government of Ukraine have set themselves the ambitious goal of bringing the country to membership in the European Union and NATO. In this situation, all subjects of power must act quickly and professionally, conduct a constant and constructive dialogue with society, ensure transparency, openness and accountability in the process of making management decisions to solve urgent needs. The population expects that the state will respond appropriately to their needs and protect its citizens, form adequate policies and relevant legislation, and ensure fair provision of public services.

Local self-government bodies have always been the first and closest link of power in relations with citizens. However, in reality very often trust between citizens and their local self-government bodies still needs to be built. Therefore, one of the most important problems facing Ukrainian society today is the need to create and maintain community trust in local self-government and its executive bodies. To achieve this goal, local governments must play an important role in building sustainable local communities, ensuring high quality public services provided to them, economic growth and social justice at the local level.

In the activities of many city councils of Ukraine today, they are trying to apply modern management methods, therefore, the implementation of a quality

management system is a search for solutions to ensure the teamwork of all officials of the city council, its executive bodies and institutions. This includes regulation of information flows, clear and systematic distribution of powers and responsibilities of all structural units, change in the mindset of employees, development of one's own vision of the organization and performance of tasks, elimination of duplication of certain types of work, ensuring transparency of management decisions and eradication of corruption.

The implementation of the quality management system is an effective tool for increasing not only the role of local authorities, but also the responsibility to the territorial community for the level of services it receives.

Keywords: local self-government bodies, services, administrative service centers (CSCs), quality management system, certification, audit, ISO 9001 standard

Постановка проблеми. Підвищення результативності місцевого самоврядування та посилення орієнтації влади на споживача її послуг полягає, як один із варіантів, в побудові системи управління якістю (СУЯ), яка гарантує ефективність використання бюджетних коштів, а також здатність місцевого самоврядування виконувати поставлені перед ним завдання.

Загальні функції СУЯ в комерційних і некомерційних структурах подібні. СУЯ розробляється, насамперед, для того, щоб удосконалити роботу організації, скоординувати її діяльність, забезпечити належну стабільну, гарантовану якість товарів і послуг, які надаються споживачеві. Ці проблеми загальні для будь-якої організаційної структури, незалежно від того, чи це комерційне підприємство, чи орган місцевого самоврядування.

Так само й цілі впровадження СУЯ: вони спільні для всіх - як організувати внутрішню діяльність таким чином, щоб члени громади отримували якісні послуги, щоб вище керівництво було впевнене, що послуги надаватимуться якісно, а всі рішення будуть виконуватися вчасно і на належному рівні. А це в свою чергу надає гарантії того, що кожен працівник чітко виконує свої функції, знає за що відповідає, з ким взаємодіє і як це узгоджено в рамках всієї організації, гарантії більш спокійної роботи, без стресів авралів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми управління якістю, формування та впровадження систем якості в організаціях розглядалися в працях як вітчизняних вчених, так і зарубіжних фахівців. Зокрема, серед них можна виокремити: П. Калиту, Т. Конті, М. Лахижу, Т. Маматову, Т. Мотренка, В. Полтавець, П. Прокопа [1 - 7]. Водночас, питання побудови систем управління якістю та їх сертифікації в органах місцевого самоврядування відповідно до вимог стандартів ISO 9001 та подальшого вдосконалення якості надання адміністративних послуг потребують більшого дослідження у вітчизняних наукових працях.

Мета статті. Метою дослідження є встановлення тісного зв'язку між побудовою ефективної системи надання адміністративних послуг із запровадженням та сертифікацією системи управління якістю на основі стандартів ISO 9001.

Виклад основного матеріалу. Необхідність запровадження системи управління якістю в органах місцевого самоврядування очевидна завдяки системоутворювальним проблемам усередині організації, які спричиняють негативні наслідки, а саме: дублювання повноважень під час виконання завдань; прихована відповідальність за кінцевий результат; витрачання часу під час збирання, отримання та передавання інформації на багаторазове перероблення документів через відсутність єдиних вимог до форми, структури і змісту типових документів; труднощі у тому, щоб оперативно знайти потрібну інформацію або документ; втрата часу на роботу над вторинними документами, які не впливають на якість кінцевого продукту (наприклад, службові записки); залежність якості роботи організації від плинності кадрів.

Отже, запровадження системи управління якістю завдяки підвищенню якості комунікацій між органами міської влади та суспільством сприятиме підвищенню результативності та ефективності муніципального управління, дасть можливість покращити якість послуг, які надаються населенню та іншим категоріям споживачів, забезпечити їх стабільний рівень, посилити мотивацію та задоволеність персоналу за рахунок кращої організації його роботи, сприятиме зменшенню необґрунтованих або зайвих витрат (у тому числі витрат часу), підвищенню якості управлінських рішень та прозорості механізму їх прийняття, а через це - сприятиме сталому розвитку економіки України, що приведе до підвищення авторитету місцевих органів влади серед громадян та покращення міжнародного іміджу України.

Першим документом, з якого розпочався процес запровадження в Україні СУЯ в діяльність органів державної влади, стала постанова Кабінету Міністрів України (далі - КМУ) «Про затвердження Програми запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади» від 11 травня 2006 р. № 614 [8], відповідно до якої в них було проведено певну роботу й отримано сертифікати про впровадження. Але за постановою КМУ «Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм» від 22 червня 2011 р. № 704 [9] перша постанова втратила чинність.

Перш ніж прийняти рішення про запровадження норм ISO, керівництво Вінницької міської ради довго замислювалось над тим, що саме слід зробити, аби мешканці, які вирішують свої справи в міській раді були задоволені отриманими послугами. Можна суворо дотримуватися положень законодавства - юридичних документів, які регулюють принципи прийняття адміністративних рішень і спосіб та процедуру виконання обов'язків, покладених на орган місцевого самоврядування. Цього можна досягнути шляхом постійного навчання кадрів або оснащення міської ради відповідною

інфраструктурою, але комплексно цю проблему може розв'язати лише запровадження системи управління якістю, яка спрямована на досягнення задоволення клієнтів організації.

Отже, рішення про запровадження системи управління якістю в виконавчих органах Вінницької міської ради стало логічним етапом процесу впровадження нової філософії відносин між владою та жителями міста. 25 травня 2006 року Вінницька міська рада прийняла рішення за №13 «Про запровадження системи управління якістю у Вінницькій міській раді та її виконавчих органах за стандартом ISO».

Перед початком роботи над запровадженням системи управління якістю був проведений вступний аудит, який став оцінкою підготовки до запровадження системи. Результати цього аудиту є також цінною вказівкою під час ведення подальшої роботи.

Рішення про запровадження системи управління якістю у виконавчих органах Вінницької ради не була наслідком ані панівної моди, ані одноразової потреби. Воно виникло передусім із потреби постійного підвищення і вдосконалення якості послуг, які надаються виконавчими органами.

Поруч із рішенням про запровадження системи незмірно важливим було призначення найвищим керівництвом (міським головою) уповноваженого з питань системи управління якістю, котрий від його імені займається запровадженням і підтримкою системи управління якістю. Важливо, щоб уповноважений був якомога вище розташований в ієрархії працівників даної організації, найкраще, аби він безпосередньо був підпорядкований керівникові організації. Це забезпечить дієву і швидку реалізацію рішень, які стосуються системи управління якістю в організації, а також оптимальний обіг інформації між найвищим керівництвом та уповноваженим.

Вінницький міський голова внутрішнім розпорядженням № 254-О від 01.09.2006 року довірив функції уповноваженого з питань системи якості одному із заступників.

Наступним, надзвичайно суттєвим етапом впровадження системи, була підготовка провідною групою системних документів: політики якості, настанови з якості, методики.

Документом, який становить фундамент для системної документації, яка готується, є політика якості. Політика якості є своєрідною конституцією якості організації, опираючись на яку готується настанова з якості та необхідні методики. Політика якості приймається найвищим керівництвом і поширюється як серед працівників, так і серед клієнтів організації.

Політика якості Вінницької міської ради прийнята рішенням міської ради від 22.09.2006р. №473 зі змінами від 27.06.2018р. №1235[10] .

Характеризуючи особливості Системи управління якістю виконавчих органів Вінницької міської ради, слід зазначити, що СУЯ охоплює організаційну структуру підприємства, розподіл обов'язків (регламенти,

положення про структурні підрозділи, посадові інструкції), настанови, методики системи якості, технологічні картки та правила, посадові інструкції, процеси й ресурси, які забезпечують відповідність послуг встановленим вимогам нормативних стандартів організації, постійне вдосконалення самої СУЯ згідно з вимогами стандартів серії ISO 9001.

У своїй діяльності виконавчі органи Вінницької міської ради керуються такими основними принципами СУЯ:

1. Орієнтація на змовника.
2. Лідерство.
3. Залученість персоналу
4. Процесний підхід до управління
5. Постійне поліпшення
6. Прийняття рішень на підставі фактичних даних
7. Управління взаємовідносинами

Всі описані вище принципи не є порожніми гаслами. Всі вимоги стандарту ISO 9001 написані на основі цих принципів. І виконавчі органи Вінницької міської ради, запровадивши систему управління якістю відповідно до стандарту ISO 9001, постійно доводять відповідність своєї роботи цим принципам.

Ураховуючи специфіку та основні напрями діяльності виконавчих органів Вінницької міської ради до складу документації з СУЯ входять:

1. Політика й цілі у сфері якості.
2. Настанова з якості.
3. Стратегія.
4. Методики СУЯ.
5. Інструкції.
6. Заходи з підвищення якості.
7. Протоколи якості.
8. Державні нормативні документи.
9. Інформаційні документи.
10. Документи зовнішнього походження.

Позитивною рисою СУЯ є обов'язкова вимога щодо перегляду та оновлення основних документів системи якості (Настанови з якості, посадові інструкції тощо) 1 раз на 3 роки, або за потреби. В організації також здійснюється управління протоколами якості, якими є: журнали, протоколи нарад, акти, плани, заходи, сертифікати. Політика у сфері якості підлягає постійному моніторингу та змінам при досягненні мети, актуальності, відповідності чинному законодавству та вимогам замовника.

Для реалізації політики у сфері якості в процесі планування якості вище керівництво міської ради разом з керівниками підрозділів, визначають цілі у

сфері якості на рік. При розробці цілей у сфері якості враховують: політику у сфері якості в поточному році: результати оцінки послуг, ступінь задоволеності замовників, результативності СУЯ.

Стандарти ISO - це механізм, який робить можливим постійне вдосконалення функціонування установи передовсім стосовно жителів, які користаються її послугами. Клієнти знають, що навіть якщо організація, яка має сертифікат ISO, здійснила помилку, ця помилка буде з'ясована і виправлена, а клієнт ніколи не залишиться без відповіді.

Щоб отримати сертифікат ISO, треба, по суті, виконати дві умови. По-перше, мати компетентні кадри, які будуть в змозі дотриматися дисципліни праці й обмежень, які диктуються стандартами ISO. По-друге, слід усвідомлювати, що наданий один раз сертифікат можна втратити, якщо не дотримуватися стандартів. Адже невід'ємною частиною системи управління якістю є самовдосконалення.

З липня 2006 року у виконкомі Вінницької міської ради розпочалась підготовка до відповідальної процедури сертифікації, в ході якої було проведено навчальні семінари з міжнародного стандарту управління якістю для працівників міської ради. Було проведено оцінку відповідності існуючої системи управління вимогам стандартів ISO 9001:2000, проведено низку коригувальних та запобіжних дій.

В травні 2007 року аудиторамі BSI Management Systems (Великобританія) було проведено сертифікаційний аудит запровадженої у виконкомі системи управління якістю. Міжнародні спеціалісти високо оцінили запроваджену у Вінницькій міській раді систему стандартів ISO 9001:2000, в результаті чого 29.05.2007р. виконавчому комітету Вінницької міської ради було видано сертифікат відповідності повноважень органу місцевого самоврядування міжнародному стандарту ISO 9001:2000. У 2010, 2013, 2016 та 2019 роках, аудиторамі BSI Group Polska Sp. z o. o., проведені ре-сертифікаційні аудити за результатами яких видані сертифікати відповідності повноважень органу місцевого самоврядування міжнародному стандарту EN ISO 9001 на відповідний період. У 2018 році виконавчі органи Вінницької міської ради підтвердили відповідність запровадженої системи останній версії стандарту EN ISO 9001:2015 «Системи управління якістю. Вимоги».

На рис. 1 наведені етапи формування системи управління якістю в виконавчих органах Вінницької міської ради.

				V етап	VI етап
I етап	II етап	III етап	IV етап	Розробка та впровадження СУЯ відповідно до вимог ISO 9001:2015	Сертифікація СУЯ згідно з вимогами ISO 9001:2015
Розробка, впровадження та сертифікація СУЯ згідно з вимогами ISO 9001:2000	Сертифікація СУЯ згідно з вимогами ISO 9001:2000 Постійне удосконалення СУЯ згідно зі стандартам ISO 9001:2000	Розробка та впровадження СУЯ відповідно до вимог ISO 9001:2008 Сертифікація СУЯ згідно з вимогами ISO 9001:2008	Постійне вдосконалення відповідно до вимог ISO 9001:2008		
2006	2007-2008	2009	2009-2016	2016-2017	2018

Рис. 1 Етапи формування СУЯ в Виконавчих органах ВМР

Головним показником дієвості СУЯ виконавчих органів ВМР, якості процесів і послуг є задоволеність споживачів. Рівень задоволеності споживачів послуг оцінюється за допомогою електронної системи оцінки якості наданих послуг в Центрі адміністративних послуг «Прозорий офіс» – «кнопки задоволеності» клієнтів. Внутрішній аудит СУЯ організації – це систематичний, незалежний задокументований процес отримання доказів аудиту й об'єктивного їх оцінювання з метою визначення ступеня виконання критеріїв аудиту. Кожен елемент СУЯ перевіряється не рідше, ніж 1 раз на рік.

Отже, система управління якістю виконавчих органів ВМР створена для підтвердження здатності організації надавати якісні послуги, задоволення потреб споживачів за рахунок постійного вдосконалювання відповідно до вимог ISO 9001. Оцінюючи ефективність функціонування СУЯ в Виконавчих органах ВМР відповідно до вимог ISO 9001:2015, підкреслимо, що весь цикл надання послуг охоплений мережею взаємозалежних процесів СУЯ, які гарантують, що вся діяльність для задоволення потреб споживача перебуває в керованих умовах і забезпечує постійне вдосконалювання для все більш повного задоволення побажань споживача. Ідентифікація процесів, які протікають у Виконавчому комітеті Вінницької міської ради була виконана відповідно до методики.

З метою поліпшення задоволення клієнтів шляхом відповіді на їхні вимоги, виконком впроваджує та вдосконалює систему управління якістю. Це досягається за допомогою процесного підходу в розробці та впровадженні. Основний акцент робиться на забезпеченні ефективності та оптимізації процесів відповідно до вимог клієнтів. Використання системи управління якістю дозволяє досягати високого рівня результативності та відповідати найвищим стандартам у сфері обслуговування замовників.

Процес Системи Управління Якістю – це стійка, цілеспрямована сукупність взаємопов'язаних видів діяльності, яка за певною технологією перетворює входи на очікувані виходи, що представляють цінність для споживача.

Процеси СУЯ діляться на:

- головні процеси - це ті процеси, які безпосередньо спрямовані на створення послуги - тобто процеси, що додають цінність послугам. Результатом таких процесів є послуга або підґрунтя для її надання;
- процеси управління – ці процеси мають на меті сприяти постійному поліпшенню організації;
- до допоміжних процесів, як правило, відносять такі, які безпосередньо не додають цінності, але є необхідними для забезпечення діяльності головних процесів та процесів управління. Результатами таких процесів є ресурси для основних процесів.

Кожен процес СУЯ має:

Основну мету, яку необхідно визначити на етапі його створення. Головна мета визначається на основі стратегічних цілей організації, при цьому важливо уникати конфліктів між стратегічними цілями та цілями конкретного процесу.

Лише одного власника – це посадова особа, яка відповідає за персонал, інфраструктуру, програмне та апаратне забезпечення, керує процесом і несе відповідальність за його результати і ефективність.

Вхідні дані процесу, такі як обладнання, матеріали, інформація, повинні бути перетворені системою управління якістю. Кожен вхід має свого постачальника, який може бути внутрішнім чи зовнішнім. Процес також може виступати як постачальник вхідних даних.

Виходи процесу – це результати, такі як послуга. Вони можуть бути матеріальними або нематеріальними, наприклад, інформаційними звітами чи журналами. Кожен вихід повинен мати цінність для споживача.

Ресурси, необхідні для виконання процесу, включають персонал, обладнання, технології, приміщення та інше. Вони використовуються для перетворення вхідних даних у виходи.

Керовані умови визначають процедури та методи, що забезпечують функціонування процесу відповідно до його мети. Це може включати розробку нормативної документації або використання вже наявних стандартів.

Показники якості процесу визначають чисельні критерії, які характеризують ефективність його функціонування.

Власником процесу потрібно вважати посадову особу Виконкому, яка є провідною у реалізації цього процесу.

Цілі у сфері якості визначаються відповідно до функцій та рівнів у виконавчих органах Вінницької міської ради, під час Аналізування з боку керівництва.

Цілі у сфері якості розробляються на основі «Програми економічного і соціального розвитку Вінницької міської територіальної громади» на відповідний рік.

Цілі у сфері якості мають кореспондуватися зі Стратегією розвитку Вінницької міської територіальної громади до 2030 року – Стратегії 3.0, Концепцією інтегрованого розвитку м. Вінниці 2030, Картами пріоритетів і ці документи в свою чергу мають кореспондуватися між собою.

Для конкретних структурних підрозділів цілі у сфері якості визначаються власником процесу (підпроцесу).

Впровадження стандартів ISO та системи управління якістю не є самоціллю. Це складова частина більш широкої стратегії, спрямованої на досягнення повної прозорості в роботі організації та реалізації владних повноважень. Такий підхід допомагає створити позитивне враження про публічну владу та її лідерів, реалізуючи політику прозорості в усіх аспектах їхнього функціонування, концентруючись у першу чергу на заходах, які служать покращенню якості обслуговування мешканців та підвищенню їхнього задоволення послугами, які надавалися міською радою.

В ході запровадження стандартів якості проводилась робота, результати якої і дали можливість створити “Прозорі офіси”. Зокрема:

- проводився аналіз власної практики роботи зі зверненнями громадян та юридичних осіб;
- проведена робота з виділення основних типових послуг, які надаються владою громадянам, відпрацьовані чіткі алгоритми *по* кожній з них;
- відбувався пошук і розробка власними силами програмного забезпечення для алгоритмізації процедур;
- відпрацьовувались системні рішення по координації роботи управлінь міської ради і державних служб для об’єднання їх у єдиному офісі;
- відбувався пошук проектних рішень по організації робочого простору офісу в цілому та ергономіці окремих робочих місць.

Ідея створення “Прозорого офісу” як єдиного центру з надання усіх видів адміністративних послуг визначила і його структуру, яка містить:

- Інформаційний хол (послуги консультантів, електронні та друковані носії інформації, електронна система керування чергою, визначення адміністратора чи спеціаліста для звернення, очікування)
- Центр адміністративних послуг (оформлення та видача дозвільних документів, державна реєстрація суб’єктів господарювання тощо)
- Відділ звернень (прийом письмових звернень від громадян та юридичних осіб, особистий прийом громадян керівниками виконавчих органів міської ради, заступниками міського голови і міським головою)

Планувалося, що основним завданням Центру адміністративних послуг буде забезпечення організації документообігу у виконавчих органах міської ради із питань надання адміністративних послуг; надання консультацій та

роз'яснень заявникам щодо порядку отримання тих чи інших адміністративних послуг, переліку необхідних документів для їх отримання; прийняття цих документів; їх реєстрація та направлення у встановленому порядку до органу, уповноваженого розв'язати питання по суті; забезпечення контролю за термінами виконання документів; видача документів за результатами розгляду звернень, а також організація співпраці із місцевими та регіональними органами державної виконавчої влади із питань виконання вимог чинного законодавства щодо функціонування в місті дозвільної системи у сфері господарської діяльності.

Перший Центр адміністративних послуг «Прозорий офіс» (ЦНАП), як місце першого контакту відвідувача з міською радою, в якому на декількох робочих місцях надавалися 183 адміністративні послуги, розпочав свою роботу у вересні 2008 року. А вже у 2009 році Центр адміністративних послуг «Прозорий офіс» Вінницької міської ради став лауреатом I ступеню у номінації «Кращий міський дозвільний офіс» на Всеукраїнському конкурсі «Кращий дозвільний центр».

З 2015 року рівень задоволеності споживачів послуг оцінюється за допомогою електронної системи оцінки якості наданих послуг в Центрі адміністративних послуг «Прозорий офіс» - «кнопки задоволеності» клієнтів. Постійно проводиться анкетування Відвідувачів на тему задоволення послугами, які надаються міською радою,

У 2018 році розпочав роботу мобільний адміністратор, що дає можливість отримати послуги маломобільним групам населення у себе вдома.

У 2019 році розпочав роботу Call – центр, за допомогою якого містяни можуть отримати консультації щодо послуг або здійснити попередній запис на консультацію до відповідного фахівця.

Станом на 01 лютого 2024 року з метою децентралізації у різних районах м. Вінниця створені та діють 4 ЦНАП, де на 299 робочих місцях (з них 12 – відокремлених: 3 – створені в старостівських округах і 9 – в приміщеннях житлово-експлуатаційних підприємств) потенційні клієнти можуть отримати 618 адміністративних послуг. На вебресурсі «Персональний кабінет» створена можливість у режимі онлайн отримати 52 адміністративні послуги, які надають виконавчі органи. Усі послуги мають інформаційно-технологічні картки, які містять опис процедури надання послуги, графічну схему відповідної процедури, перелік та форми документів, які споживач надає посадовій особі, а також термін надання послуги, що дозволяє забезпечити взаємозамінність працівників. Виходячи з переліку послуг, повноважень виконавчих органів міської ради та місцевих державних (дозвільних) органів та граничної кількості робочих місць, постійно корегується кількість адміністраторів та спеціалістів, що працюють у «Прозорому офісі», графіки їх роботи та посадові обов'язки. Проблему залучення до роботи в Центрі представників місцевих державних (дозвільних) органів було вирішено

шляхом укладання відповідних угод у формі меморандуму. Працівниками Центрів адміністративних послуг “Прозорий офіс” є досвідчені адміністратори, а також спеціалісти виконавчих органів міської ради та державних (дозвільних) органів. Відповідно, їх спеціальна підготовка передбачає постійне підвищення кваліфікації, яке здійснюється згідно з затвердженими планами занять за Програмою “Муніципальний університет”, а також шляхом участі адміністраторів та державних реєстраторів у тематичних конференціях і семінарах.

Необхідно зауважити, що обладнання Центрів гарантує зручність отримання інформації та послуг для людей з обмеженими можливостями. Вхідні групи вінницьких ЦНАП облаштовані звуковими маячками для більш комфортного пересування людей з вадами зору, приміщення офісів – пандусами та світловідбивними стрічками, деякі інформаційні термінали розміщені на рівні візка.

Базова інформація про роботу “Прозорого офісу”, процедуру надання адміністративних послуг та необхідні документи розміщена на “зовнішньому” вебпорталі Вінницької міської ради. Крім того, за допомогою вебпорталу споживач може звернутися із запитанням до керівників Центру електронною поштою або зателефонувати їм за номерами, розміщеними на сайті. Додаткова інформація про зміни в роботі Центру, а також основні рішення міської ради щодо діяльності “Прозорого офісу” оприлюднюються, в першу чергу, в комунальних, а при необхідності, в інших засобах масової інформації. На інформаційних стендах та столах у Центрах розташовано зразки документів, бланки заяв тощо, облаштовані місця, де відвідувачі можуть зачекати на вирішення справ або заповнити документи.

Аби відвідувачі могли отримати всю необхідну їм інформацію і розв’язати свої проблеми не виходячи з приміщення Центру, для них встановлено інформаційні термінали та екрани, безплатні міський та внутрішній телефони, забезпечено бездротовий інтернет - зв’язок, в приміщенні працює відділення банку, де можна сплатити за послуги. Для споживачів обладнані за найсучаснішими стандартами туалетні кімнати (в тому числі і для людей з обмеженими можливостями), кавовий автомат, кулер, банкомати; забезпечений доступ до візуальної інформації, зокрема, шляхом:

- розміщення великих екранів, інформаційних терміналів у приміщеннях;
- зрозумілого позначення усіх приміщень;
- запровадження ідентифікаторів для працівників міської ради, які роблять можливою ідентифікації працівників міської ради та їх компетенції.

Одним з найважливіших організаційно-технічних рішень, застосованих у “Прозорому офісі”, є електронна система управління чергою, яка забезпечує впорядкування черги та дозволяє вести постійний моніторинг кількості відвідувачів, що очікують на надання послуг в цілому та на одержання кожного виду послуг зокрема; кількості відвідувачів, яких вже прийнято; часу очікування

в черзі; як довго його обслуговував працівник Центру; скільки людей зверталось за кожною із послуг. Завдяки цій системі можна не лише оптимізувати чергу, але й отримати вичерпну статистичну інформацію за будь-який період роботи Центру, що дозволяє вести постійну оцінку ефективності його роботи.

Необхідно підкреслити, що створення Центрів адміністративних послуг “Прозорий офіс” принципово змінило всю систему роботи Вінницької міської ради та її виконавчих органів, оскільки здійснювалось на базі новітніх інформаційно-комунікативних технологій. Усі її підрозділи було об’єднано в єдину комп’ютерну мережу, створено єдиний внутрішній портал за допомогою якого створюються і формуються електронні бази даних. Запроваджено систему зворотного зв’язку, яка дозволяє громадянам відстежити хід розв’язання їх питання через мережу Інтернет. Триває впровадження у місті автоматизованої системи керування дорожнім рухом, запровадження системи електронного моніторингу руху транспортних засобів комунальних підприємств, впровадження технологій геоінформаційних систем на базі програмного забезпечення ГІС “Панорама”, запровадження елементів системи громадської безпеки “Безпечне місто” тощо.

Висновки:

- Впроваджена та сертифікована система управління якістю, яка інтегрована в систему управління органу місцевого управління, дозволяє суттєво покращити якість надання послуг громадянам та враховувати їхніх потреби й очікування, про що свідчить лідерство Вінницької міської ради та її виконавчих органів у Всеукраїнських муніципальних опитуваннях, які проводилися Міжнародним республіканським інститутом (IRI) в Україні у 2015 – 2023 роках [11].

- Вибір сертифікаційного органу для сертифікації органів місцевого самоврядування на відповідність міжнародному стандарту ISO 9001 залежить від багатьох факторів, таких як репутація, досвід, компетентність, ціна та інші.

Сертифікація міжнародним органом запровадженої системи управління якістю є важливою з кількох причин. По-перше, це забезпечує глобальне визнання та підсилює репутацію органів місцевого самоврядування на міжнародному рівні, що сприяє залученню іноземних інвестицій та розвитку муніципалітету. Крім того, це підвищує рівень довіри громадян до ефективності та етичності управлінських практик.

- Потребує розробки та прийняття нормативно-правовий акт, який би унормовував запровадження та забезпечення функціонування системи управління якістю в органах публічної влади, джерела фінансування та підготовку фахівців.

Література:

1. Калита П. Вдосконалення управління на засадах стандартів ISO серії 9000: принципи та особливості їх використання в органах влади / Петро Калита // Світ якості України. – 2007. – № 1 – 2. – С. 10 – 13.

2. Конті Т. Моделі якості та їхня основна роль в удосконаленні організації / Тіто Конті // Науково-технічний вісник Українського науково-дослідного і навчального центру проблем стандартизації, сертифікації та якості. – Вип. 2. – К. : УкрНДНЦ, – 2004. – С. 39 – 52.
3. Лахижа М. І. Система управління якістю в органах влади (вітчизняний та зарубіжний досвід) : монографія / Лахижа М. І. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 131 с.
4. Маматова Т. В. Стандарти ISO на системи управління якістю / Маматова Т. В. // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ.упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 7 : Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / наук.-ред. колегія : І. А. Грицяк (співголова), Ю. П. Сурмін (співголова) та ін. – 2011. – С. 667 – 669.
5. Мотренко Т. Запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади / Тимофій Мотренко // Бюрократ. – 2006. – № 11 – 13. – С. 2 – 11.
6. Полтавець В. Розробка ефективних систем менеджменту якості в органах місцевого самоврядування на основі міжнародного стандарту ISO 9001:2000 / Валентина Полтавець // Аспекти самоврядування. – 2003. – № 2. – С. 32 – 34.
7. Прокоп П. Досвід впровадження міжнародної системи управління якістю ISO 9001:2000 на муніципальні послуги у Бердянську / П. Прокоп, М. Гудзь, І. Бастрига // Вісник НАДУ. – 2004. – № 1. – С. 282 – 289.
8. Про затвердження Програми запровадження системи управління якістю в органах виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. № 614. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/36525705>
9. Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 704. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2011-%D0%BF#Text>
10. <https://2021.vmr.gov.ua/Docs/CityCouncilDecisions/2018/%E2%84%961235%2027-06-2018.pdf>

References:

1. Kalyta, P. (2007). Vdoskonalennya upravlinnya na zasadakh standartiv ISO seriyi 9000: pryntsyipy ta osoblyvosti yikh vykorystannya v orhanakh vlady [Improvement of management on the basis of ISO 9000 series standards: principles and features of their use in authorities]. *Svit yakosti Ukrayiny – The world of Ukrainian quality*, 1 – 2, 10 – 13 [in Ukrainian].
2. Konti, T. (2004). Modeli yakosti ta yikhnya osnovna rol' v udoskonalenni orhanizatsiyi [Quality models and their main role in improving the organization]. *Naukovo-tekhnichnyy visnyk Ukrayins'koho naukovo-doslidnoho i navchal'noho tsentru problem standartyzatsiyi, sertyfikatsiyi ta yakosti – Scientific and technical bulletin of the Ukrainian scientific research and training center for problems of standardization, certification and quality*, 2, 39 – 52 [in Ukrainian].
3. Lakhyzha, M. I. (2008). Systema upravlinnya yakistyu v orhanakh vlady (vitchyznyanyy ta zarubizhnyy dosvid) [Quality management system in government bodies (domestic and foreign experience)]. Poltava : RVV PUSKU [in Ukrainian].
4. Mamatova, T. V. (2011) Standarty ISO na systemy upravlinnya yakistyu [ISO standards for quality management systems]. *Entsyklopediya derzhavnoho upravlinnya* (Vols. 1 – 8). Kyiv: NADU, vol. 7: Derzhavne upravlinnia v umovakh hlobalnoi ta yevropeiskoi intehtratsii - Public administration in conditions of global and European integration, 667 – 669. [in Ukrainian].
5. Motrenko, T.(2006) Zaprovadzhennya systemy upravlinnya yakistyu v orhanakh vykonavchoyi [Implementation of the quality management system in the bodies of executive power]. *Byurokrat -Bureaucrat*, 11 – 13, 2 – 11[in Ukrainian].

6. Poltavets', V. (2003) Rozrobka efektyvnykh system menedzhmentu yakosti v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya na osnovi mizhnarodnoho standartu ISO 9001:2000 [Development of effective quality management systems in local self-government bodies based on the international standard]. *Aspekty samovryaduvannya – Aspects of self-government*, 2, 32 – 34 [in Ukrainian].

7. P. Prokop & M. Hudz' & I. Bastryha (2004). Dosvid vprovadzhennya mizhnarodnoyi systemy upravlinnya yakistyu ISO 9001:2000 na munitsypal'ni posluhy u Berdyans'ku [Experience of implementing the ISO 9001:2000 international quality management system for municipal services in Berdyansk]. *Visnyk NADU - Bulletin of NADU*, 1, 282 – 289 [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennya Prohramy zaprovadzhennya systemy upravlinnya yakistyu v orhanakh vykonavchoyi vlady : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 11 travnya 2006 r. № 614. [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the approval of the Program for the introduction of the quality management system in the executive authorities: dated May 11, 2006 No. 614.] Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/36525705> [in Ukrainian].

9. Pro skorochennya kil'kosti ta ukрупnennya derzhavnykh tsil'ovykh prohram : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 22 chervnya 2011 r. № 704. [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on reducing the number and consolidation of state targeted programs dated June 22, 2011 No. 704.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

10. <https://2021.vmr.gov.ua/Docs/CityCouncilDecisions/2018/%E2%84%961235%2027-06-2018.pdf>

11. Lazor, O.Y., & Telen, V. Yu. (2023). Efektyvnist' zaprovadzhennya systemy upravlinnya yakistyu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya [The effectiveness of the introduction of the quality management system in local self-government bodies]. *Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives*, 11(41), 227-237. DOI [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-227-237](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-227-237) [in Ukrainian].

УДК 35:3.08(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-305-317](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-305-317)

Теплов Сергій Олександрович аспірант кафедри публічного управління та менеджменту організацій, Національний університет “Чернігівська політехніка”, вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, <https://orcid.org/0000-0002-8212-1919>

ПРОГРЕСИВНІ МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ УПРАВЛІННЯ ТАЛАНТАМИ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ

Анотація. У статті доведено доцільність вивчення особливостей формування системи управління талантами як провідного сучасного світового тренду у сфері управління людськими ресурсами (HRM) на державній службі. Це пояснюється, насамперед тим, що визнання людських ресурсів як ключових передбачає застосування людиноцентричного підходу до розробки сучасної державно-управлінської парадигми. З іншого боку, сучасні суспільні виклики та загрози сформувавши для всієї сфери державного управління в Україні запит на переосмислення традиційних HR-підходів до роботи з персоналом у державних органах, пошук і закріплення інноваційних HR-практик (у т.ч. й цифрових), які б враховували потреби державних службовців та створювали умови для їх постійного самовдосконалення, самопізнання й самореалізації (у т.ч. й у нестандартних/форс-мажорних обставинах). На цій основі актуалізовано проблематику дослідження прогресивних міжнародних практик формування системи управління талантами на державній службі й розвитку оновлених систем управління людськими ресурсами на державній службі в тому числі, які передбачають можливість повної самореалізації державних службовців та їх ефективну професійну діяльність. Розглянуто провідну міжнародну практику управління талантами на державній службі на прикладі США, Німеччини, Франції, Великобританії, Сінгапуру та Японії. Відзначено, що сучасні підходи до управління талантами на державній службі в світовій практиці характеризуються багатовекторністю та акцентуацією на окремих сформованих моделях управління персоналом. Узагальнено перспективні напрями адаптації прогресивного зарубіжного досвіду управління талантами на державній службі в Україні. Зроблено застереження, що не слід проводити безоглядно адаптацію зарубіжного досвіду до вітчизняних реалій, адже доречно імплементувати лише ті засади, які відповідають внутрішнім умовам і цілям розвитку Української держави.

Ключові слова: воєнний стан, державна служба, державні службовці, державне управління, людські ресурси, професіоналізація державної служби, талант, управління талантами, управління людськими ресурсами.

Teplov Serhii Oleksandrovych Graduate student of the Department of Public Administration and Management of Organizations, National University “Chernihiv Polytechnic”, St. Shevchenko, 95, Chernihiv, <https://orcid.org/0000-0002-8212-1919>

PROGRESSIVE INTERNATIONAL PRACTICES OF TALENT MANAGEMENT IN THE PUBLIC SERVICE

Abstract. The article proves the expediency of studying the peculiarities of the formation of the talent management system as a leading modern global trend in the field of human resource management (HRM) in the public service. This is explained, first of all, by the fact that the recognition of human resources as key implies the use of a human-centered approach to the development of a modern public management paradigm. On the other hand, modern social challenges and threats have created for the entire sphere of public administration in Ukraine a request to rethink traditional HR approaches to working with personnel in state bodies, search for and consolidate innovative HR practices (including digital ones), which take into account the needs of civil servants and create conditions for their constant self-improvement, self-knowledge and self-realization (including in non-standard/force majeure circumstances). On this basis, the issues of research of progressive international practices of the formation of the talent management system in the civil service and the development of updated human resource management systems in the civil service, including those that provide for the possibility of full self-realization of civil servants and their effective professional activity, are updated. The leading international practice of talent management in the public service is considered using the examples of the USA, Germany, France, Great Britain, Singapore and Japan. It was noted that modern approaches to talent management in the civil service in global practice are characterized by multi-vectoring and emphasis on separate established models of personnel management. Prospective directions for the adaptation of progressive foreign talent management experience in the civil service in Ukraine are summarized. A warning was made that one should not carry out indiscriminate adaptation of foreign experience to domestic realities, because it is appropriate to implement only those principles that correspond to the internal conditions and development goals of the Ukrainian state.

Keywords: martial law, civil service, civil servants, public administration, human resources, professionalization of civil service, talent, talent management, human resources management.

Постановка проблеми. Беззаперечно, на сьогодні талант є дефіцитним високоефективним ресурсом, а наявність і розвиток такого ресурсу виступає важливою конкурентною перевагою будь-якої організації, незалежно від форм власності. Саме тому в розвинутих країнах світу управління талантами, лідерами та їх мотивація виступає один із основних і пріоритетних напрямів

роботи у сфері управління людськими ресурсами (HRM). Аналогічної думки дотримуються й експерти Бостонської консалтингової групи, які в щорічному звіті “Creating People Advantage” зазначають, що “управління талантами і лідерством; HR-аналітика; управління залученістю, поведінкою й культурою – це ті напрями діяльності, які нині повинні бути найпріоритетнішими для керівників” [1].

Практика сьогодення засвідчує, що державні органи також починають активно впроваджувати підходи до управління талантами, які успішно зарекомендували себе в бізнес-середовищі, адаптуючи їх під сучасні реалії та потреби державної служби. Це пояснюється, насамперед тим, що визнання людських ресурсів як ключових передбачає застосування людиноцентричного підходу до розробки сучасної державно-управлінської парадигми. З іншого боку, сучасні суспільні виклики та загрози сформували для всієї сфери державного управління в Україні запит на переосмислення традиційних HR-підходів до роботи з персоналом у державних органах, пошук і закріплення інноваційних HR-практик (у т.ч. й цифрових), які б враховували потреби державних службовців та створювали умови для їх постійного самовдосконалення, самопізнання й самореалізації (у т.ч. й у нестандартних/форс-мажорних обставинах).

Отже, враховуючи, що основою розвитку людського капіталу на державній службі, як правило, виступає стратегія управління талантами, то питання формування системи управління талантами з урахуванням прогресивних інноваційних світових HR-практик у цій сфері набувають надзвичайної актуальності та науково-практичної значимості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що базові концептуальні засади функціонування системи управління талантами досить ґрунтовно досліджені та викладені в наукових працях зарубіжних науковців та відомих управлінців-практиків, таких як: М. Армстронг, Е. Грем, П. Друкер, Е. Майклз, А. Робертсон, М. Сюрте, Д. Уоткінс, Х. Хелдфін-Джонс, А. Робертсон та ін. З огляду на це, вважаємо, що систему управління талантами загалом доцільно розглядати, насамперед, у контексті досвіду провідних міжнародних практик.

Водночас сучасна проблематика управління людськими ресурсами на державній службі загалом та формування системи управління талантами в Україні зокрема висвітлюється в наукових розробках таких вітчизняних науковців, як: Т. Василевська, Н. Гончарук, С. Зелінський, О. Линдюк, Н. Обушна, Л. Прудіус, В. Петринська, О. Руденко, С. Селіванов та ін.

Незважаючи на досить ґрунтовні напрацювання науковців за вказаним напрямком, фундаментальні наукові дослідження щодо реалізації прогресивних підходів у контексті формування інноваційної системи управління талантами на державній службі в Україні ще залишаються на початковому етапі, тому перебувають в епіцентрі серйозних наукових дискусій.

Мета статті. З огляду на зазначене, головна ідея статті полягає в дослідженні прогресивних міжнародних практик управління талантами на державній службі й визначенні можливих напрямів їх адаптації у сферу державної служби в Україні (у т.ч. й в умовах невизначеності).

Виклад основного матеріалу. “Талант менеджмент” (Talent Management) як професійний термін у сфері управління людськими ресурсами (HRM) набув популярності у 90-х роках ХХ ст., коли високотехнологічні компанії почали вести “війну за таланти”. Саме в цей час Ed Michaels (директор McKinsey & Company) спільно з Helen Handfield-Jones і Beth Axelrod запропонували термін “війна за таланти” [2]. Доцільність започаткування “війни за таланти” обумовлювалася такими основними факторами, як: перехід від індустріального устрою до інформаційного; активізація попиту на висококваліфікованих управлінців і співробітників; зростання схильності людей змінювати місце праці.

На сьогодні в широкому сенсі “управління талантами” більшістю науковців і HR-керівників-практиків сприймається як управління сукупністю HR-процесів, що дозволяють задовольнити потребу компанії в ефективних співробітниках і підтримувати її в такому стані. Так, М. Армстронг зазначає, що “управління талантами – це застосування інтегрованої сукупності видів діяльності, спрямованих на те, щоб організація приваблювала, утримувала, мотивувала і просуvalа талановитих співробітників, яких вона потребує зараз і в майбутньому. Мета управління талантами – забезпечити приплив талантів, оскільки вони є основним ресурсом організації” [3].

Карен О’Леонард у своєму дослідженні виділяє найбільш загальні практики у сфері управління талантами, серед яких: стратегічне планування талантів; пошук і найм; управління ефективністю; планування спадкоємності; розвиток лідерства; управління компетенціями; навчання й розвиток; оплата праці й компенсації; системи управління персоналом і показники. На думку дослідника, всі ці практики формують найбільш загальну модель управління організаційними талантами і можуть використовуватися як разом, так і окремо [4].

У свою чергу, вітчизняні науковці акцентують увагу на динамічності процесу управління талантами та узагальнюють у його складі низку етапів:

1) ідентифікація та залучення талантів (визначаються компетентнісні характеристики необхідних для організації талановитих працівників, формується перелік основних джерел пошуку талантів, обираються найефективніші методи та стратегії пошуку та їх залучення тощо);

2) розвиток талантів (формуються власні системи “вирощування” управлінських кадрів, розвитку та управління лідерством);

3) утримання талантів (відбувається пошук інноваційних і креативних форм, методів менеджменту та мотивації для роботи з цією специфічною групою працівників);

4) відстеження та оцінка ефективності управління талантами (передбачає формування основних якісних та кількісних показників ефективності, запровадження дієвих методів оцінювання талантів) [5].

Отже, все викладене вище, актуалізує необхідність вивчення прогресивного міжнародного досвіду формування системи управління талантами й розвитку оновлених систем HRM на державній службі, які передбачають можливість повної самореалізації державних службовців та їх ефективну професійну діяльність.

У даному контексті важливо акцентувати увагу на проблемах, що здатні звести нанівець будь-які нововведення у сфері державної служби, а саме: 1) адаптація іншої системи чи її елементів поза контекстом історико-культурної традиції може викликати відторгнення системи або фізичну неможливість органічно вмонтувати її в законодавче поле іншої країни; 2) несприйняття/нерозуміння функціонуючим національним державним апаратом як механізму імплементації нововведень, так і самих нововведень.

Загалом сучасні підходи до управління талантами на державній службі в світовій практиці характеризуються багатовекторністю та акцентуацією на окремих сформованих моделях управління персоналом (на кшталт, кар'єрної, конкурентної чи гібридної/змішаної).

Водночас, особливості формування системи управління талантами у світовій практиці залежить також і від типу організації самої державної служби, яка в міжнародній практиці може бути представлена: 1) відкритою системою (США, Канада, Великобританія та Австралія та ін.), основними рисами якої є конкурентоспроможність і мобільність працівників; 2) закритою системою (Німеччина, Франція, Китай, Японія та ін.), що характеризується елітарністю, високим соціальним статусом і жорсткою ієрархічною системою.

У контексті викладеного зауважимо, що, наприклад, в США до управління талантами використовується більше ексклюзивний підхід, оскільки талант розглядається як винятковий (ексклюзивний) природний дар, яким володіє лише обмежена кількість людей. З огляду на це, основна увага при управлінні талантами на державній службі США приділяється різноманітним практикам залучення і відбору талантів, так як має місце переконання, що талант є вродженим і його практично неможливо розвинути.

Проведений аналіз засвідчує, що початок управління талантами в державному секторі США було покладено ще президентом Дж. Картером. Наприкінці 1970-х років у країні було здійснено масштабні реформи Інституту цивільної служби, які знайшли своє відображення у новому законі "Про реформу цивільної служби" (1978 рік).

На сьогодні в США головним принципом державної служби залишається відкритість, яка означає соціальну мобільність, а також наявність у двох видів державної служби: конкурсної (відбір на конкурсних іспитах – 90%), в рамках якої державні службовці вільно подають свої кандидатури на

конкурсній основі; виняткової (Excepted Service) для агентств, які відповідають за національну безпеку та мають привілейований статус [6].

Професійне зростання в США (коли працівник державної служби через кожні 1-3 роки автоматично отримує просування за рангом (time-in-grade-requirement)) забезпечують два механізми: конкурсні іспити; щорічне оцінювання діяльності персоналу.

Системи відбору, оцінки ефективності персоналу та лідерського розвитку на державній службі США розробляються на базі двох груп компетенцій:

- базові компетенції: прагнення до особистого розвитку, порядність; навички міжособистісних відносин, мотивація державного службовця, усна комунікація, письмова комунікація;

- лідерські метакомпетенції (обов'язкові для високопосадовців): Leading Change; Leading People; Results Driven; Business Acumen; Building Coalitions.

Такі компетенції визначають і головні напрямки професійного навчання (комунікація; інновації; лідерство та управління; маркетинг; переговори; стратегія; управління технологіями) та є обов'язковим критерієм для кандидатів в резерв вищих управлінців (Senior Executive Service) у США.

Princeton University запропонував цікаву стратегію забезпечення розвитку професійного потенціалу державної служби в США, яка має формулу 70/20/10 : 70% розвитку відбувається, коли людина здобуває досвід на певній роботі, під час розв'язання завдань та проблем, які стоять перед нею; 20% – від аналізу її діяльності, як власного, так і стороннього (зворотного зв'язку); 10% – від професійного навчання. Тобто такий підхід засвідчує, що у США не існує жорсткої цільової прив'язки фахової підготовки до призначення на посаду, відповідними фахівцями достатньо насичується ринок праці, звідки вони на кокурентно-конкурсних засадах добираються і призначаються на посади [7].

Особливістю управління талантами в США є й те, що на державній службі існує система грейдів (для вищих управлінських посад деяких департаментів і міністерств існує система винагороди за результат). Відзначимо, що в порівнянні з топовими приватними компаніями, зарплати у державному секторі нижчі. Наприклад, HR-менеджер у великій міжнародній FMCG-компанії Nestlé отримує в середньому \$102,000 у рік. У державних структурах – \$95,000. Натомість, робота у державних структурах приваблює, передусім, стабільністю, кількістю вихідних, відносно високою пенсією та іншими бонусами [8].

Державні працівники у США мають від 13 до 26 робочих днів оплачуваної відпустки на рік, залежно від стажу, а також 13 днів лікарняного. Лише із 2020 року у чиновників з'явилась можливість мати 12 тижнів відпустки по догляду за дитиною – до цього чи після народження дитини жінки повинні були використовувати відпускові та лікарняні, що вони встигнули накопичити, чи залишатися вдома за власний рахунок [8]. При цьому державні службовці мають гарне страхування життя та медичне страхування, що може бути кращим за провідні корпоративні пропозиції.

Окрім того, обов'язковим інструментом підготовки керівників вищого рівня в США є менторство, за якого діє система наставництва в міністерствах федерального уряду.

Необхідність вивчення європейського досвіду формування та розвитку систем управління людськими ресурсами на державній службі (у т.ч. й управління талантами) обумовлена тим, що європейська інтеграція залишається важливим стимулом для України в контексті реалізації реформ у системі державного управління, примноження та зміцнення кадрового потенціалу державної служби в умовах її модернізації.

На сьогодні більшість країн ЄС на державній службі також розпочали делегування, децентралізацію та індивідуалізацію функціональних обов'язків у системі управління талантами. При цьому Європейська модель компетентності державних службовців включає такі складові [7]: системне управління (бачення майбутнього, цільовому управлінні, роботі в команді та лідерстві); вирішення проблем (аналіз інформації, формування альтернатив, концептуальну гнучкість, прийняття рішень); оперативна ефективність (ініціативність, оперативний контроль, делегування повноважень, вміння зосередитися); трудові характеристики (ораторські здібності, навички до усних презентацій, впевненість в собі, вміння переконувати); особисті якості (енергійність, стресостійкість, мотивація, бажання розвиватись); управління з урахуванням середовища (усвідомлення зовнішнього середовища, розуміння політичних чинників, етика поведінки).

Важливо акцентувати увагу на тому, що управління талантами на державній службі в країнах ЄС формуються в руслі розбудови етичної інфраструктури, яка врегульовується Модельним кодексом поведінки державних службовців країн Ради Європи. Разом із тим даний кодекс рекомендує урядам держав-учасниць заохочувати відповідно до національного законодавства та принципів державного управління прийняття національних кодексів поведінки державних службовців.

Загалом міжнародна практика державного управління засвідчує, що країни ЄС (Франція, Німеччина, Данія, Іспанія та ін.) вибудували свої системи управління талантами, в основному, за принципом кар'єрної моделі.

Надзвичайно цікавою у даному контексті видається німецька практика управління талантами на державній службі, для якої характерними є: орієнтація на безперервність навчання, що представлена єдиною системою кар'єрного та професійного зростання (базова підготовка, профільна освіта, курси перепідготовки та підвищення кваліфікації); високий соціальний статус державного службовця, значення репутації, чітко закріплені норми професійної етики; існування інституту почесного чиновника; чітко вивірене балансування між теоретичними знаннями та практичними навичками, які отримує державний службовець під час навчання; розвинена система гарантій правової та соціальної захищеності службовця, принцип "довічного призначення" та ін.

Так, на державній службі Німеччини всі посади об'єднані в “кар'єру” (Laufbahnen) – групу посад від нижчої до вищої, що вимагають однакового освітнього рівня для прийняття на них, але відповідальність і складність функцій на кожній з цих посад зростають і вимагають усе більшого досвіду і професійних навичок. Базовими вимогами до державних службовців у Німеччині є професійна освіта і спеціальна підготовка, види та діяльність якої відрізняються залежно від рівня в державному управлінні.

У контексті тематики дослідження цікавою та корисною вбачається практика управління талантами на державній службі у Франції. Так, до позитивних сторін французької системи управління талантами на державній службі слід віднести: високоякісний менеджмент людських ресурсів та відповідність навчальних програм існуючим потребам у навчанні; висока елітарність державної служби, яка за конкурсної системи відбору підтримується завдяки “освітній монополії” декількох навчальних закладів; кадрова стабільність державного апарату; дієва методологія оцінки якості навчальних курсів і відстежування подальшого професійного розвитку колишніх студентів адміністративних шкіл; наявні гарантії повільного, але вільного кар'єрного просування; розвинена система гарантій правової та соціальної захищеності у сфері державної служби; та ін. [9].

Початком кар'єри державного службовця у Франції вважається підготовка до складання кваліфікаційного екзамену для вступу на державну службу, подальше навчання у вищезгаданих школах або в одному із п'яти регіональних інститутів державного управління. Студенти, які успішно склали вступні іспити, приймаються у школу в якості державних службовців та протягом навчання отримують зарплати. Термін початкового навчання залежить від школи.

До 2022 року ключовою установою, яка навчала майбутніх працівників державного апарату була Національна школа адміністрації (École nationale d'Administration, ENA). Випускники ENA відігравали й відіграють центральну роль у французькій політичній діяльності та в історії П'ятої Республіки (два президента Республіки, сім прем'єр-міністрів, численні міністри тощо).

Проте, з 01.01.2022 року цю установу змінив новостворений Національний інститут державної служби (INSP). Він став новим французьким державним органом, який здійснює початкову підготовку та підвищення кваліфікації вищих державних діячів та публічних службовців. Цей інститут став платформою для навчання, й пропонує як і дипломну підготовку та отримання статусу магістра публічного права та управління, так і різні форми індивідуального навчання: від одноденних консультацій до курсів та семінарів [10].

У контексті дослідження прогресивного світового досвіду управління талантами на державній службі корисним може стати й досвід Великої Британії, де система державної служби взяла на озброєння компетентнісний підхід, згідно якого сучасна практика розробки і реалізації програм професійного

розвитку розпочалася з прийняттям у 2004 році Програми “Професійні навички для уряду” (Professional Skills for Government, PSG). Зокрема, комплекс PSG визначає деталізований перелік компетенцій державних службовців усіх рівнів – від міністрів до рядових чиновників на місцях, що визначені в рамках таких кластерів компетенцій, як: управління іншими людьми (персоналом); фінансовий менеджмент; клієнтський менеджмент; проектний менеджмент; стратегічне мислення; робота з інформацією (ефективна комунікація, інформаційна безпека, аналіз відомостей і даних, ІКТ-компетентність).

Гасло системи добору персоналу на державну службу сформульоване ще в 1850 році: “служба пропонує кар’єру, відкрити талантам”. Набір вищих адміністраторів здійснюється Комісією у справах державної служби, що є незалежним державним органом, формально підпорядкованим монарху, і включає декілька етапів, зокрема, проведення письмового іспиту, інтерв’ю та співбесіди.

Велика увага у Великобританії приділяється питанням професійного навчання у сфері державної служби, задля чого держава створює умови для навчання всіх осіб, які працюють у державних установах. Таким чином у Великобританії, як і в багатьох країнах ЄС, реалізується модель управління талантами з акцентом, в основному, на розвитку лідерства.

Водночас на сьогодні маємо показові приклади успішного розвитку систем управління талантами, спрямованих більш не на розвиток лідерства, а на забезпечення спадкоємності посад державної служби. Такий підхід більш притаманний країнам, де державна служба вибудована за меритократичними (від лат. *meritus* – достойний, гідний і від грец. *kratos* – влада, правління; принцип управління) принципами. Так, наприклад, з сер. XX ст. в Сінгапурі продовжує розвиватися державна управлінська еліта, переважно обрана з числа найбільш інтелектуально розвинених і соціально визнаних представників із усіх верств населення. При цьому в країні проводиться кадрова політика, яка ґрунтується на “трьох принципах: усвідомлення стратегічної важливості і ключової ролі талановитості і лідерства серед державних службовців; меритократія – система набору та просування службовців на базі їх професійних і ділових якостей; фундаментальна вимога до лідерів – чесність і щирість” [11].

З метою прийняття рішень щодо просування по службі та винагород персонал проходить щорічну атестацію з використанням впровадженої ще в 1983 році системи оцінки потенціалу (PAS – Potential Appraisal System), яка створена на базі системи оцінки потенціалу компанії Shell.

Особлива роль у Сінгапурі відводиться навчанню та підвищенню кваліфікації й професіоналізму державних службовців. Так, у країні постійно діє Civil Service College. Окрім того, кожний державний службовець має право на 100 годин навчання щорічно, з яких 60% – це курси, пов’язані з роботою, 40% – курси саморозвитку, самовдосконалення.

Головним інструментом поповнення кадрового резерву вищих управлінців країни є стипендії уряду Сінгапуру. Після закінчення навального закладу випускники-стипендіати мають пройти навчання за програмою підготовки фахівців з управління Management Associates Program (MAP), спеціально створеній для тих, хто починає свою кар'єру на держслужбі. У рамках MAP майбутні держслужбовці працюють 2 роки в тому відомстві, в якому вони надалі хочуть продовжити свою кар'єру, а також проводять 2 роки в іншому відомстві. Всі 4 роки програми присвячені розвитку лідерського потенціалу та професійних якостей кандидатів і включають велику кількість тренінгів та інших навчальних заходів. Надалі випускники проходять ряд інтерв'ю для виявлення найбільш талановитих фахівців, які в подальшому будуть займати керівні пости в державних органах. У такий спосіб держава забезпечує постійний приплив виключно талановитих співробітників на державну службу. При цьому надзвичайно важливим елементом системи управління талантами в Сінгапурі виступає наставництво [12].

Отже, можемо стверджувати, що управління талантами на державній службі в Сінгапурі засноване, в основному на ексклюзивному підході (досить широко застосовуються такі інструменти, як пошук, залучення і відбір талантів) із застосуванням ряду інклюзивних практик та інструментів (практики розвитку талантів та ін.), спрямованих більш на забезпечення спадкоємності посад державної служби.

На завершення дослідження прогресивних міжнародних практик управління талантами на державній службі розглянемо досвід Японії, де ефективність державного апарату досягнута за рахунок створення елітарної державної служби, а саме залучення кращих талановитих випускників центральних вищих навчальних закладів. При цьому діюча Конституція Японії закріпила статус державних службовців як “слуг усього суспільства, а не будь-якої однієї його частини” (ст. 15).

В Японії з метою забезпечення ефективності функціонування державної служби інституції фокусуються на забезпеченні її персоналу усім необхідним, підтримуванні високої моралі в колективі, стимулюванні ентузіазму і творчого потенціалу кожного співробітника, реалізуючи тим самим стратегію “радість роботи” (“радість створення / радість мислення” (самовизначення), “радість зростання” (відчуття досягнення), “радість солідарності” (пов’язаність із кимось), “радість від того, що робиш інших щасливими” (компетентність)). При цьому японська модель управління талантами передбачає, що персонал: функціонує найбільш ефективно в групах, зачіпаючи емоційний потенціал; здатний до розвитку та змін; має бажання працювати на благо інституції [11].

На сьогодні система управління персоналом державної служби в Японії передбачає гарантію зайнятості, залучення нових працівників, їх підготовку, оплату праці в залежності від стажу роботи, гнучку систему заробітної плати. Зокрема, важливою перевагою переваг управління в японському стилі

є практика довічної зайнятості на державній службі, що забезпечує наявність кваліфікованого персоналу й мотивує кожного співробітника працювати й залишатися творчим та інноваційним.

Таким чином, японська модель тісно пов'язана з японською культурою, яка має свої традиції та унікальні відмінні особливості.

Отже, використовуючи прогресивний міжнародний досвід і опираючись на українські реалії та ментальні особливості, слід обрати кращі підходи, які доцільно й можливо імплементувати у практику діяльності управління талантами на державній службі України. Зокрема, у даному контексті найбільш корисними вбачаються напрями, які узагальнено у табл. 1.

Таблиця 1.

Напрями адаптації прогресивного зарубіжного досвіду управління талантами на державній службі (ДС) в Україні *

Країни/ групи країн	Напрямки адаптації
Американська модель (США)	Впровадження програмно-цільової організації професійного навчання; забезпечення постійної включеності персоналу в процес професійного зростання; швидка підготовка спеціалістів найнижчого рівня з вузькоспеціалізованими навичками та вивірена система елітної підготовки висококваліфікованих спеціалістів вищого ступеня підготовки; стимулювання розвитку професійного потенціалу як шляхом економічного, так і психологічного мотивування та ін.
Європейська модель	Формування ієрархічної системи добору кадрів; забезпечення високого морально-етичного рівня персоналу ДС з високим соціальним статусом та постійною потребою щодо підвищення кваліфікації; пріоритетність у розвитку талантів на державній службі етичного виміру; відхід від декларативності навчання та перехід до розгалуженої системи організації освітнього процесу державно-управлінських кадрів; гнучкість системи професійного навчання; впровадження засад концепції розвитку лідерства за допомогою тренінгової системи, системи менторства та системи самонавчання; спрямованість на розвиток інтелектуального та емоційно-психологічного потенціалу та ін.
Східна модель	Досвід у збереженні кадрів; організація системи мотивації праці (у т. ч. й щодо кар'єрного зростання), що підвищило б ефективність використання бюджетних коштів на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу; розвиток інституту наставництва (менторства) та ін.

* Джерело: узагальнено автором з використанням [11]

Висновки. На нашу думку, системна адаптація вищезначених заходів забезпечить ефективний розвиток системи HR-менеджменту на державній службі України загалом (у т.ч. й системи управління талантами) в напрямку виявлення та пошуку талановитих працівників, застосування їх талантів у діяльності державного органу. Такий підхід дозволить позиціонувати управління талантами в державному органі як стратегію “від людини / особистості”, що передбачає орієнтацію не на позицію, а на людей з їх можливостями. Спочатку визначається, у чому державний службовець талановитий, а після обирається спосіб його оптимального використання на

державній службі. Проте, не слід проводити безоглядно адаптацію зарубіжного досвіду до вітчизняних реалій, адже доречно імплементувати лише ті засади, які відповідають внутрішнім умовам і цілям розвитку української держави.

Література:

1. Creating People Advantage 2013. Lifting HR Practices to the Next Level / Rainer Strack, Jean-Michel Caye, Carsten von der Linden, Pieter Haen, Filippo Abramo // October 30, 2013. P.4. URL : https://web-assets.bcg.com/img-src/Creating_People_Advantage_Oct_2013_tcm9-91995.pdf (дата звернення: 24.01.2024)
2. Michaels E., Handfield-Jones H., Axelrod B. The War for Talent. Brighton, MA: Harvard Business Press, 2001. 280 p.
3. Армстронг М., Тейлор С. Практика управління людськими ресурсами. 2005. 832 с. URL : <https://bookmood.com.ua/ua/elektronnaya-kniga-praktika-upravleniya-chelovecheskimi-resursami-maykl-armstrong> (дата звернення: 24.01.2024).
4. O'Leonard K. Talent management factbook: Global trends, facts and strategies in corporate talent management / Bersin by Deloitte. 2008. P.12.
5. Обушна Н., Василевська Т. Управління талантами на державній службі: теоретичні аспекти та інноваційні практики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Державне управління*. Том 18. №2. 2023. С. 85–89. URL: <https://gov.bulletin.knu.ua/issue/view/196/203> (дата звернення: 24.01.2024).
6. Світові моделі державного управління: досвід для України у 2 ч. / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, С.В. Загороднюка, П.І. Крайніка, Х.М. Дейнеги. 2-ге вид. К.: НАДУ, 2015. Ч. 1. 612 с.
7. Селіванов С.В., Обушна Н.І., Хаджирадєва С.К. Розвиток кадрового потенціалу державної служби в Україні в умовах реформ : проблеми теорії та практики : монографія. Київ: Вид-во “Каравелла”, 2019. 293.
8. Аніщенко Т.С. Зарубіжний досвід розвитку публічної служби на прикладі країн Азії та Північної Америки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 277–282.
9. Державна служба в країнах ЄС: Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. Верховна Рада України. URL : <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28926.pdf> (дата звернення: 24.01.2024).
10. “Агенти держави” : як працює державна служба у Франції. Реформа державного управління. URL : <https://par.in.ua/information/publications/157> (дата звернення: 24.01.2024).
11. Balashov I., Evsyukova O., Obushna N., Selivanov S., Teplov S. Modern Trends in Personnel Management in the Civil Service: An Overview of Innovative Practices and Features of Administrative and Legal Regulation. *Studia Iuridica Lublinensia*. Vol 30, No 4 (2021). P. 13–32. URL : <http://https://journals.umcs.pl/sil/article/view/12494> (дата звернення: 24.01.2024).
12. Бриль Ю.О., Пашов Р.І. Міжнародний досвід модернізації кадрового забезпечення в державних організаціях. *Збірник наукових праць кафедри теорії та практики управління “Проблеми теорії та практики управління” НТУУ “КПІ”*. 2015. №1. С. 23–32.

References:

1. Strack, R., Caye, J.-M., Linden, C., Haen P., & Abramo F. (2013). Creating People Advantage 2013. Lifting HR Practices to the Next Level. Retrieved from https://web-assets.bcg.com/img-src/Creating_People_Advantage_Oct_2013_tcm9-91995.pdf [in USA].
2. Michaels E., Handfield-Jones H., Axelrod B. (2001). The War for Talent. Brighton, MA: Harvard Business Press, 2001. 280 p. [in USA].

3. Armstrong, M., & Tejlor, S. (2005). *Praktyka upravlinnia liuds'kymy resursamy* [Practice of human resources management]. Retrieved from <https://bookmood.com.ua/ua/elektronnaya-kniga-praktika-upravleniya-chelovecheskimi-resursami-maykl-armstrong> [in Ukrainian].
4. O'Leonard, K. (2008). *Talent management factbook: Global trends, facts and strategies in corporate talent management* / Bersin by Deloitte. 2008. P.12 [in USA].
5. Obushna, N., & Vasylevs'ka, T. (2023). *Upravlinnia talantamy na derzhavnij sluzhbi: teoretychni aspekty ta innovatsijni praktyky* [Talent management in the civil service: theoretical aspects and innovative practices.]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*, 2, 85-89. Retrieved from <https://gov.bulletin.knu.ua/issue/view/196/203> [in Ukrainian].
6. Kovbasiuk, Yu.V., Zahorodniuk, S.V., Krajnik, P.I., Dejneh, Kh.M. (Ed.). (2015). *Svitovi modeli derzhavnoho upravlinnia: dosvid dlia Ukrainy* [World models of public administration: experience for Ukraine]. K.: NADU [in Ukrainian].
7. Selivanov, S.V., Obushna, N.I., & Khadzhyradieva, S.K. (2019). *Rozvytok kadrovoho potentsialu derzhavnoi sluzhby v umovakh reform: problemy teorii ta praktyky* [Development of personnel potential of the civil service under the conditions of reforms: problems of theory and practice]. Kyiv : Vyd-vo "Karavella" [in Ukrainian].
8. Anischenko, T.S. (2023). *Zarubizhnyj dosvid rozvytku publichnoi sluzhby na prykladi krain Azii ta Pivnichnoi Ameryky* [Foreign experience of public service development on the example of Asian and North American countries]. *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 277-282 [in Ukrainian].
9. *Derzhavna sluzhba v krainakh YeS: Informatsijna dovidka, pidhotovlena Yevropejs'kym informatsijno-doslidnyts'kym tsentrom na zapyt narodnoho deputata Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy* [Public service in the EU countries: Information guide, prepared by the European Information and Research Center at the request of the People's Deputy of Ukraine.]. Retrieved from <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28926.pdf> [in Ukrainian].
10. "Ahenty derzhavy" : iak pratsiuie derzhavna sluzhba u Frantsii. *Reforma derzhavnoho upravlinnia* ["Agents of the state": how the civil service works in France. Reform of public administration]. Retrieved from <https://par.in.ua/information/publications/157> [in Ukrainian].
11. Balashov, I., Evsyukova, O., Obushna, N., Selivanov, S., & Teplov, S. (2021). *Modern Trends in Personnel Management in the Civil Service: An Overview of Innovative Practices and Features of Administrative and Legal Regulation. Studia Iuridica Lublinensia*. Vol 30, No 4. P. 13–32. Retrieved from <http://https://journals.umcs.pl/sil/article/view/12494> [in Poland].
12. Bryl', Yu.O., & Pashov, R.I. (2015). *Mizhnarodnyj dosvid modernizatsii kadrovoho zabezpechennia v derzhavnykh orhanizatsiiakh* [International experience of modernization of human resources in state organizations]. *Zbirnyk naukovykh prats' kafedry teorii ta praktyky upravlinnia "Problemy teorii ta praktyky upravlinnia" – Collection of scientific works of the Department of Theory and Practice of Management "Problems of Theory and Practice of Management"*, 1, 23–32 [in Ukrainian].

УДК 35.078.1:69:061.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-318-330](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-318-330)

Шандрик В'ячеслав Іванович кандидат наук з державного управління, докторант кафедри публічного управління та адміністрування, Національний авіаційний університет, м. Київ, тел.: (067) 484-77-67, <https://orcid.org/0000-0002-9188-8396>

ОГЛЯД ПОТОЧНОГО СТАНУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено аналіз та узагальнення основних чинників формування та реалізації публічної політики запровадження цифрових технологій в будівельній індустрії України останніх років, реального стану, проблем та перспектив, які детермінують діяльність вітчизняних суб'єктів архітектурно-проектної та будівельної діяльності.

Визначено, що не тільки існуючий воєнний стан, але й період повоєнної відбудови України вся система публічного врядування нашої держави знаходитиметься у кризовому становищі, що характеризується зруйнованістю інфраструктурних та житлових об'єктів, підприємств та доріг, значним дефіцитом державного та місцевих бюджетів, кваліфікованих кадрів та будівельних матеріалів. Це обумовлює ключову роль будівельної сфери в повоєнній Україні та накладає особливі вимоги до публічного регулювання й управління діяльністю будівельних організацій, яка набуває стратегічного характеру.

З'ясовано, що в передвоєнний період органами публічного управління України було започатковано важливі ініціативи щодо цифрової трансформації вітчизняної будівельної галузі. Зокрема, було ухвалено Концепцію впровадження технологій будівельного інформаційного моделювання (BIM-технологій) в Україні, яка містила чимало доволі прогресивних інновацій щодо подальшої цифровізації будівельної галузі країни та впровадження технологій будівельного інформаційного моделювання на початкових етапах життєвого циклу будівельного проекту, що цілком узгоджувалося з європейськими підходами та стандартами в цій сфері. Проте внаслідок розгортання воєнних дій на території нашої держави ця концепція так і залишилася лише на папері.

Зроблено висновок, що війна в Україні оголила як проблеми, так і необхідні напрямки повоєнної розбудови країни, визначальна роль в якому буде належати будівельній галузі. За таких умов важливим є сприяння процесам подальшої цифровізації галузі що ставить на порядок денний необхідність ухвалення нової державної концепції – Концепції цифрової трансформації будівельної галузі України.

Ключові слова: публічне управління, цифровізація будівництва, цифрова трансформація, будівельна галузь.

Shandryk Viacheslav Ivanovych PhD in Public Administration, Doctoral candidate of the Department of Public Management and Administration, National Aviation University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9188-8396>

OVERVIEW OF THE CURRENT STATE OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN UKRAINE

Abstract. The article analyses and summarizes the main factors of the formation and implementation of the public policy of the introduction of digital technologies in the construction industry of Ukraine in recent years, the real state, problems and prospects that determine the activity of domestic subjects of architectural design and construction activities.

It was determined that not only the existing state of war, but also the period of post-war reconstruction of Ukraine, the entire system of public governance of our country will be in a crisis situation, characterized by the destruction of infrastructure and residential facilities, enterprises and roads, a significant deficit of state and local budgets, qualified personnel and of construction materials, determines the key role of the construction sector in post-war Ukraine and imposes special requirements for public regulation and management of the activities of construction organizations, which acquires a strategic character.

It was found that in the pre-war period, the public administration bodies of Ukraine launched important initiatives regarding the digital transformation of the domestic construction industry. In particular, the Concept of the introduction of building information modelling technologies (BIM technologies) in Ukraine was adopted, which contained a number of quite progressive innovations regarding the further digitalization of the country's construction industry and the introduction of building information modelling technologies at the initial stages of the life cycle of a construction project, which was fully consistent with European approaches and standards in this area. However, as a result of the deployment of hostilities on the territory of our country, this concept remained only on paper.

It was concluded that the war in Ukraine exposed both the problems and the necessary directions of the post-war development of the country, the decisive role of which will belong to the construction industry. Under such conditions, it is important to promote the processes of further digitization of the industry, which puts on the agenda the need to adopt a new state concept - the Concept of digital transformation of the construction industry of Ukraine.

Keywords: public administration, digitization of construction, digital transformation, construction industry.

Постановка проблеми. Сучасний період існування незалежної України характеризується небаченим накопиченням загроз і викликів як щодо державної політики і управління окремих галузей економіки й соціально-трудових відносин, так і для існування нашої держави в цілому. Є зрозумілим, що не тільки існуючий воєнний стан, але й період повоєнної відбудови України вся система публічного врядування нашої держави знаходитиметься у кризовому становищі, що характеризується зруйнованістю інфраструктурних та житлових об'єктів, підприємств та доріг, значним дефіцитом державного та місцевих бюджетів, робочих кадрів та управлінців апарату органів публічного врядування тощо. У таких умовах надзвичайної актуальності набуває спроможність системи органів публічного врядування виконати надскладні завдання структурної, технічної, комунальної та соціально-культурної відбудову міст і сіл України, подолати воєнні виклики, насамперед, всеосяжний дефіцит ресурсів (людських, фінансових, матеріально-сировинних, технічних тощо) та надзвичайно великий обсяг відновлення зруйнованих споруд, будинків та інфраструктурних об'єктів. Це обумовлює ключову роль будівельної сфери в повоєнній Україні та накладає особливі вимоги до публічного регулювання й управління діяльністю будівельних організацій, яка набуває стратегічного характеру.

За таких умов на початок повоєнного відновлення нашої держави необхідно чітко розуміння поточного стану будівельної галузі та процесів її цифровізації, як провідного світового й європейського тренду розвитку будівельної індустрії в цілому. Це означає, що як з наукової, так і з практично-політичної точки зору для нас важливим є аналіз та узагальнення основних чинників формування та реалізації публічної політики запровадження цифрових технологій в будівельній індустрії України останніх років, реального стану, проблем та перспектив, які детермінують діяльність вітчизняних суб'єктів архітектурно-проектної та будівельної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан та проблематика цифрової трансформації будівельної галузі в українському науковому дискурсі можна охарактеризувати як доволі жвавий та динамічний інтерес представників багатьох наукових напрямків: державного й публічного управління, економіки та будівництва, технічних наук та менеджменту, інформаційних технологій та екології, соціології та національної безпеки. Зокрема, в зазначеній сфері плідно працюють такі українські дослідники як: І. Кадієвська та В. Сазонов [1], Д. Котолевець [2], С. Сімак [3], А. Касич [4], О. Самолук [5], М. Кулик та Т. Кулик [6], Є. Романенко, та І. Чаплай [7], Л. Івашова, М. Івашов та О. Усаченко [8] на творчий доробок яких ми й спиратимемося в даній науковій розвідці.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз та узагальнення основних чинників формування та реалізації публічної політики запровадження цифрових технологій в будівельній індустрії України останніх років, реального стану,

проблем та перспектив, які детермінують діяльність вітчизняних суб'єктів архітектурно-проектної та будівельної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Огляд і характеристика сучасного стану, проблем та перспектив цифрової трансформації будівельної галузі в Україні зважаючи на надзвичайно швидкоплинні історичні зміни, що відбуваються у нас на очах і безпосередньо торкаються кожного з нас не може бути цілісним в принципі, оскільки за ті три-чотири роки, поки йшла робота над даним дисертаційним дослідженням, відносно мирний розвиток України був перерваний широкомасштабною військовою агресією путінського режиму й на момент закінчення роботи ця війна все ще триває. Тому, на нашу думку, варто було б говорити про два періоди сучасного стану – передвоєнний та воєнний; три періоди проблем – передвоєнні, воєнного часу та повоєнного відновлення; один період перспектив – повоєнний, який поки що не має окресів ані часових, ані економічних, ані політичних чи територіальних.

За такого бачення можна говорити хіба про те, що в цілому незадовільний за оцінками більшості експертів та фахівців галузі передвоєнний стан будівельного сектору суттєво погіршився в часи війни і його поточний аналіз можливий лише як відрахунок стартових умов повоєнного відновлення, який в зрозумілих вимірах стає можливим лише по закінченню війни.

Спільним в усі ці періоди є хіба те, що подальша цифровізація будівельної галузі як публічного управління та адміністрування й усього суспільства продовжується, можливо пригальмованими війною темпами, можливо, зі збільшенням розриву у відставанні України від розвинених держав світу та Європейського Союзу, але поступово і неухильно. В умовах жорсткого дефіциту працівників, коштів, матеріалів українцям доведеться виховувати в собі нову філософію врядування й господарювання – максимально бережливу, наприклад, філософію "кайдзен" як пропонують І. Кадієвська та В. Сазонов. Ці авторитетні науковці Одеської державної академії будівництва та архітектури розкривають філософію "кайдзен" як процес безперервного вдосконалення й послідовного поліпшення задля бережливого виробництва. Вони стверджують, що "формування сучасної політики бережливого виробництва тісно пов'язане з державною екологічною політикою та завданнями сталого розвитку, потребує дієвих заходів держави і суспільства, спрямованих на імплементацію кращого світового та європейського досвіду, впровадження державної екологічної та бережливої складової в усі галузі економіки та сфери діяльності, які забезпечать збереження, невиснажливе використання та відтворення природних ресурсів, формування парадигми мислення громадян та практики бережливого виробництва з урахуванням процесів глобалізації економіки, міжнародних зобов'язань України в галузі охорони навколишнього природного середовища" [1, с. 148].

Спільним є також те, що в результаті цифрової трансформації системи публічного управління відбувається перехід від розуміння управління як виконання функцій до управління як мережі взаємозв'язків між державою та громадянами. Реформування моделі пострадянського державного управління, яке тривалий час домінує в Україні, на основі впровадження цифрових рішень формує "нове публічне управління". Однак результати реформування системи державного управління з використанням цифрових платформ неоднозначні і потребують вивчення. Одним з головних бар'єрів для формування "цифрового уряду" в найближчі періоди буде наростаюча нестача компетентних фахівців і кваліфікованих кадрів з навичками в області інформаційних технологій, Інтернету речей, штучного інтелекту тощо. Використання цих та інших технологій необхідно при формуванні якісної системи публічного управління, а їх носії – хтось загинув на війні, хтось виїхав за кордон, що значно поглибить передвоєнний дефіцит спеціалістів цього рівня в системі державної служби. Більш того, в часи відбудови потреба в таких кадрах зросте багатократно, адже нова інформаційна реальність ставить підвищені вимоги до навичок сучасних державних службовців, від рівня компетентності яких багато в чому залежатиме якість повоєнного управління, а значить – і шанси України на сталий розвиток, на досягнення поставлених цілей європейської інтеграції.

Цифрова трансформація публічного управління стає нашим шансом й з часом це стане все більш очевидним та помітним. Можна припустити, що діджиталізація дозволить відмовитися від суб'єктивних рішень на рівні окремих держслужбовців, підвищити якість надання послуг, максимально скоротити витрати, адже цифрова трансформація державного управління – це не просто автоматизація та оптимізація низки процесів у забезпеченні державних функцій, а впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та систем з метою підвищення якості системи державного управління в цілому та в окресі різних галузей народного господарства зокрема. Як зазначав Д. Котелевець, "система державного регулювання розвитку інфраструктури цифрової економіки, покликана: стимулювати розвиток інформаційно-інноваційних технологій у країні, забезпечення використання інтелектуального потенціалу; сприяти активному використанню цифрових технологій суб'єктами підприємницької діяльності; надавати можливість органам державної влади впроваджувати сучасні інформаційні технології, використовувати їх для підвищення якості власної роботи; стимулювати та надавати можливість бюджетним установам, іншим державним інститутам використовувати можливості цифрової економіки для власного розвитку " [2, с. 38-39].

Цифрова трансформація публічного управління неодмінно потягне за собою цифрову трансформацію будівельної індустрії, оскільки "місце, яке будівельний комплекс займає в загальній системі державного управління соціально-економічним розвитком, вимагає розробки сучасного інструментарію

управління інвестиційно-будівельним комплексом з метою нарощування виробничого потенціалу держави на новій технічній основі, спорудженні підприємств, житла, об'єктів соціально-культурного призначення" [3, с. 12].

Таким чином, вважаємо, що логічним є встановлення того цифрового й виробничого передстартового наробку – довоєнного й воєнного, з яким українська будівельна галузь вийде на початок відбудови власної країни, з якими ризиками й проблемами вона може зіткнутися та якими можуть бути перспективи реалізації повстання України з попелу війни.

Багато хто з експертів та фахівців галузі в передвоєнний час говорив про необхідність підвищення ефективності системи управління в будівництві. Так, А. О. Касич зазначав, що "основні показники розвитку будівництва в Україні не в повній мірі відповідають глобальним тенденціям, а це означає, що будівництво не в повній мірі виконує свої основні функції та потребує створення більш комплексних умов, сформованих у вигляді Стратегічної програми розвитку. В Україні в будівництві фактично не реалізуються проекти, які б базувались на дійсно продуктових чи технологічних інноваціях" [4, с. 84].

Проблема, яка потенційно може стати найголовнішою в повоєнний період – актуальний на той час стан руйнувань будівель та інфраструктури визволених від окупантів міст, залишків боєприпасів і мін тощо. Це вимагатиме першочергового системного й комплексного оновлення, реконструкції інфраструктурних, виробничих та житлових об'єктів. Як зазначали М. М. та Т. Р. Кулик роль будівельної галузі України по відношенню до територій, зруйнованих у процесі військових дій полягатиме, насамперед, у готовності до "вирішення питань, притаманних для оновлення післявоєнних територій насамперед щодо: дослідження територій на придатність до безпечного використання (виявлення мін, боєприпасів, порушених підземних несучих конструкцій, та інше); технічного дослідження будівель на придатність для використання, реконструкції або їх повне/часткове знищення; використання будівельних матеріалів, завезених або місцевих, можливість використання матеріалів від розібраних будівельних об'єктів; оренда машин, можливість проїзду машин до будівельних об'єктів; залучення спеціалістів, створення умов, які би могли зацікавити та змусити ризикнути приїхати та працювати в умовах некомфортних та малосприятливих для повноцінного життя; залучення інвестицій; формування нового генплану відновлювальних територій" [5, с. 151].

Ще однією чи не головною проблемою, з якою вимушена буде боротися наша держава та всі будівельні організації країни в повоєнний період – гостра нестача житла. Як зазначає О. В. Самолюк, "житлове будівництво з початком повномасштабної війни значно зменшилося, адже багато забудовників припинили/призупинили свою діяльність або завершували попередні проекти. Внаслідок цього, у 2022 році загальна площа введеного в експлуатацію житла становила на 38 % менше, ніж у 2021 році". При цьому "проблема житлового

будівництва посилюється тим, що поряд зі зниженням об'ємів будівництва житла в Україні, зокрема нового, підвищується кількість тих, хто потребує власного житла, зокрема внаслідок внутрішньо-переміщених осіб, яких обліковано Міністерство реінтеграції 4,8 млн осіб. Тому протягом війни потреба в житлі не лише зросла, а й диверсифікувалася внаслідок потреби в тимчасовому кризовому розміщенні" [6, с. 194].

Іншою суттєвою проблемою сфери будівництва України було існування низки необов'язкових і додаткових адміністративних бар'єрів внаслідок недолугого й непродуманого впровадження проєвропейського підходу до стандартизації вимог стосовно безпеки об'єкта протягом усього життєвого циклу. Цей підхід передбачав, що відповідальність за безпеку об'єкта лежить на різних органах влади на різних етапах його життєвого циклу. Наприклад, за проектування та будівництво відповідають органи державного архітектурно-будівельного контролю, за експлуатацію – органи житлово-комунального господарства. В результаті недостатньої координації дій органів влади на різних етапах життєвого циклу об'єкта нерідкими були конфлікти інтересів різних державних служб та органів, що вимагали окремого узгодження проектної документації з кожною з таких інстанцій, що ускладнювало та затягувало процес будівництва. Наприклад, якщо проектна документація не відповідала якимось приписам органів охорони праці, то будівництво могло бути зупиненим, навіть якщо воно відповідає усім вимогам інших органів влади.

До стартових недоліків та негараздів будівельної галузі Є. О. Романенко та І. В. Чаплай відносили, насамперед, створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні, а крім того – "відсутність джерел фінансування будівництва; високий рівень зносу основних фондів, їх занедбаність через відсутність інвестиційного попиту; практична ліквідація великих будівельних підрозділів, здатних виконувати багатомільйонні проекти; недосконала система ціноутворення; бюрократичні перешкоди на шляху реалізації інвестиційних проєктів; відсутність рівних правових умов діяльності всім учасникам інвестиційного процесу; недосконала система механізмів нормативно-правового регулювання економічних, соціальних і правових відносин у житловій сфері тощо" [7, с. 184-185].

Л. М. Івашова, М. Ф. Івашов та О. О. Усаченко проблеми будівельної галузі групували за такими чотирма напрямками:

- "соціально-економічні, які пов'язані з низьким рівнем добробуту та соціальної захищеності населення, недостатніми темпами розвитку будівельної галузі для задоволення потреб населення міст доступним житлом;
- організаційно-управлінські, які породжені недосконалим законодавством у сфері державного регулювання у сфері житлового будівництва та реконструкції застарілого житлового фонду країни, відсутністю єдиної Стратегії його розвитку;

– технічно-інноваційні, що викликані відсутністю або ж недосконалістю науково обґрунтованих альтернативних будівництву та капітальному ремонту інноваційних проєктів щодо реконструкції житлових комплексів;

– фінансово-інвестиційні, які пов'язані з відсутністю достатнього бюджетного фінансування капітальних вкладень у сферу будівництва доступного житла та реконструкції застарілого житлового фонду з однієї сторони, та вагомих фінансових стимулів для залучення інвестиційного капіталу – з іншої" [8, с. 827-828].

Якщо говорити безпосередньо про цифровізацію будівельної галузі, в цих процесах передвоєнний стан нашої країни також характеризувався низкою недоліків та проблемних моментів. Насамперед, просуванню цифровізації заважав так званий "інформаційний вакуум" у будівельній галузі, що проявлявся у системній нестачі (проектувальниками та інженерам не вистачало даних, необхідних для ефективного прийняття рішень у будівельній галузі); роздрібненості (дані, які знаходять в доступу, часто є фрагментованими та не пов'язаними між собою); хаотичності (доступні дані здебільшого є неструктурованими та важкими для розуміння й використання); невідповідності (відкриті дані частіше за все є невідповідними для конкретних цілей або завдань); непрозорості (значна частина даних, офіційними розпорядниками яких є органи публічного управління та адміністрування, були або недоступними або важкодоступними для громадськості); інформаційної ерозії (відсутність повноти та узгодженості даних може призвести до втрати цінної інформації, що може негативно вплинути на ефективність управління будівельною галуззю); "розмиття" ціноутворення (відсутність повноти та узгодженості даних ускладнює формування об'єктивного ціноутворення, що може призвести до недобросовісної конкуренції та збільшення витрат на будівництво); конфронтації інтересів учасників інвестиційно-будівельних процесів (відсутність повноти та узгодженості даних може призвести до недовіри між учасниками інвестиційно-будівельних процесів, що може ускладнити їхню взаємодію та призвести до затримок та збільшення витрат на будівництво).

Отже, відсутність повноти та узгодженості даних є однією з основних проблем, що перешкоджають ефективній цифровій трансформації будівельної галузі. Ця проблема споводує наступні негативні наслідки:

– оновлення нормативних документів за пріоритетними для держави напрямами відбувалося в недостатньому обсязі. Це було пов'язано з тим, що розроблення норм було покладено на бізнес, який, природно, орієнтувався на власні інтереси;

– розробка нормативних документів часто здійснювалася під тиском лобістів певних технологій і будівельних матеріалів. Це призвело до утримання в чинних документах застарілих технічних норм, які стримують впровадження новітніх технологій та знижує ефективність і якість проєктування та будівництва;

– потреба в заповненні прогалин у нормативній базі призвела до появи надмірної кількості спеціальних технічних умов для розробки проєктної документації. Це, у свою чергу, суттєво збільшило терміни і вартість проєктування та будівництва;

– ускладнює вирішення існуючих проблем: без повного та узгодженого набору даних неможливо ефективно оцінити масштаби проблем і розробити ефективні рішення для їхнього вирішення;

– звужує аналітичні можливості: відсутність повноти та узгодженості даних ускладнює проведення аналізу та прогнозування, що є необхідним для ефективного управління будівельною галуззю;

– деформує системність впровадження нових методів та технологій: відсутність повноти та узгодженості даних ускладнює оцінку ефективності нових методів та технологій, що може призвести до їхнього неефективного використання.

Не можна говорити, що органи публічного управління та адміністрування України не розуміли рівня та масштабів зазначених проблем і нічого не робили щодо їх подолання. Так, на розвиток Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва”, у рамках єдиного державного вебпорталу електронних послуг (порталу “Дія”) вже у 2020 р. запрацював пілотний проєкт Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва (ЄДЕССБ) [9] за європейськими стандартами, держателем якого стало Міністерство розвитку громад та територій України. Завдання порталу полягало через публічність інформації унеможливити корупційні ризики й оцифрувати документацію, що супроводжує будівельний процес з метою гарантування і захисту інтересів учасників будівельної діяльності в державі.

Крім того Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва” [10] від 17 жовтня 2019 р. вперше сформовані поняття єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, кожного з її трьох основних компонентів (новий реєстр будівельної діяльності, електронний кабінет користувача електронної системи та публічний портал електронної системи) та принципи, за якими функціонує ЄДЕССБ. Окреслено коло суб’єктів – користувачів ЄДЕССБ, які працюють виключно через електронні кабінети та функціональні можливості електронної системи, з якими у користувачів ЄДЕССБ виникають права та обов’язки.

Розуміння того, що розвиток ефективної та конкурентоспроможної національної економіки в Україні потребує проведення системної комплексної реформи будівельної галузі, однією із важливих складових якої є її поступова цифрова трансформація стало основою розробки Кабінетом Міністрів України

Концепції впровадження технологій будівельного інформаційного моделювання (BIM-технологій) в Україні. Ця Концепція, ухвалена Постановою КМУ в лютому 2021 року, була покликана стати найбільш вагомим і дієвим інструментом публічного управління в подальшому запровадженню BIM-технології в нашій державі. Метою даної Концепції проголошувалось визначення механізмів впровадження BIM-технологій у будівництві як інструменту для подальшого реформування, модернізації та цифрової трансформації будівельної галузі України.

Реалізація Концепції планувалася на доволі короткий період: від 2022 до 2025 року й передбачала три етапи системного впровадження BIM-технологій. Так, на першому, початковому етапі органи публічного управління та адміністрування країни мали створити відповідні політико-правові передумови (здійснення нормативно-правового та технічного регулювання, розвиток нормативно-технічного забезпечення), організувати навчання суб'єктів архітектурної діяльності (замовників будівництва, відповідальних виконавців робіт, пов'язаних із створенням об'єктів архітектури, власників (управителів) об'єктів) та здійснити впровадження пілотних проектів у частині проектування та будівництва об'єктів різного призначення [11].

Результатом першого етапу мало стати започаткування протягом 2022 – 2023 рр. налагодженого управління цифровою впорядкованою будівельною інформацією, зокрема тією, що створена в двовимірних та тривимірних системах у рамках спільного середовища даних, що відповідає європейському стандарту 1D BIM.

Другий етап передбачав поступовий масовий перехід до застосування 2D BIM, що охоплює процеси створення та управління скоординованими між собою та структурованими BIM-моделями об'єкта, які одночасно складаються з об'єктно-орієнтованих тривимірних геометричних та атрибутивних даних, що створюються різними учасниками будівельного процесу протягом життєвого циклу об'єкта в рамках спільного середовища даних.

Третій етап мав розпочатися у 2025 р. після створення необхідних передумов та передбаченого тією ж постановою КМУ плану заходів з реалізації зазначеної Концепції.

В ході третього етапу передбачається подальше впровадження BIM-технологій в Україні до 3D BIM (що характеризується повною інтеграцією, інтероперабельністю та взаємодією даних, моделей, процесів з метою управління життєвим циклом об'єкта), встановлення критеріїв щодо використання BIM-технологій під час будівництва окремих об'єктів (залежно від їх вартості, складності, класу наслідків (відповідальності), зокрема під час реалізації проектів будівництва, що здійснюється з використанням державної підтримки, а також поширенням практики запровадження експлуатації об'єктів (у тому числі в рамках реалізації пілотних проектів) з використанням BIM-технологій [11].

Варто зауважити, що розробники Концепції заклали чимало доволі прогресивних інновацій щодо подальшої цифровізації будівельної галузі країни та впровадження технологій будівельного інформаційного моделювання на початкових етапах життєвого циклу будівельного проєкту, що цілком узгоджувалося з європейськими підходами та стандартами в цій сфері, хоча й обмежувалося виходом національної будівельної індустрії рівнем 3D BIM в той час як в ЄС в нормативно-правовому просторі вже було закріплено запровадження стандартів рівня 4D BIM (який передбачає додатково проведення постійного тайм-менеджменту), 5D BIM (який включає машинний аналіз витрат), 6D BIM (що вже передбачає оцінку будівельного проєкту з позицій сталого розвитку) та 7D BIM (який охоплює управління будівельним об'єктом у фазі його експлуатації, реконструкції та зносу по закінченню планового терміну використання).

Маємо констатувати, що фактично реалізація даної Концепції так і не відбулася, оскільки її запланованому започаткуванню завадила широкомасштабна військова агресія путінського режиму проти незалежної України 24 лютого 2022 р. Таким чином дана Концепція може вважатися застарілою та такою, що не відповідає сучасним вимогам, оскільки містить план розвитку тільки BIM-технології – однієї, хоча й надзвичайно важливої, навіть центральної складової більш системного процесу – цифрової трансформації будівельної галузі в цілому.

Висновки. Таким чином, проведене в даному підрозділі дослідження надає можливість зробити узагальнення, що процеси розвитку цифрових технологій в будівельній галузі України загальмовані з об'єктивних причин, насамперед – воєнної агресії кремлівських окупантів проти нашої держави. Війна в Україні оголила як проблеми, так і необхідні напрямки повоєнної розбудови країни, визначальна роль в якому буде належати будівельним підприємствам. Щоб не відставати від європейських та світових процесів вітчизняним будівельникам необхідно буде вже в ході відбудови активно переходити на новітні інноваційні технології, проводити цифрову трансформацію галузі. В цьому важливу роль мають відіграти центральні органи державної виконавчої влади та український парламент, які мають розглянути та ухвалити принципово нову державну концепцію – Концепцію цифрової трансформації будівельної галузі України, більш детальна розробка якої є найближчою перспективою подальших наукових пошуків.

Література:

1. Кадієвська І. А., Сазонов В. В. Філософія кайдзен та організація управління компанією будівельного комплексу. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 142(2). С. 146-149.
2. Котелевець Д. Системний підхід до пізнання сутності державного регулювання інфраструктури цифрової економіки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 4. С. 35-42.

3. Сімак С. В. Проблеми та шляхи удосконалення системи державного управління будівельним комплексом України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління.* 2022. Т. 33(72), № 1. С. 8-13.
4. Касич А. О. Інноваційно-інвестиційні проекти як умова підвищення ефективності системи управління в будівництві. *Інвестиції: практика та досвід.* 2020. № 13-14. С. 81-85.
5. Кулик М. М., Кулик Т. Р. Особливості управління будівельною організацією на зруйнованих територіях. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія : Економіка.* 2017. Вип. 1. С. 150-153.
6. Самолук О. В. Стан розвитку житлового будівництва в умовах війни. *Вісник післядипломної освіти.* 2023. Вип. 25(54). С. 191-207.
7. Романенко Є. О., Чаплай І. В. Державне управління сучасними інформаційними технологіями в будівництві України. *Public management.* 2017. № 2. С. 181-189.
8. Івашова Л. М., Івашов М. Ф., Усаченко О. О. Особливості державного регулювання будівництва нового та реконструкції застарілого житлового фонду за участі громадянського суспільства. *Публічне управління та регіональний розвиток.* 2019. № 6. С. 824-855.
9. Про реалізацію експериментального проєкту щодо запровадження першої черги Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 2020 р. № 559. *Офіційний вебпортал парламенту України: Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2020-%D0%BF#Text>
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва: Закон України від 17 жовтня 2019 р. № 199-IX. *Офіційний вебпортал парламенту України: Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-20#Text>
11. Про схвалення Концепції впровадження технологій будівельного інформаційного моделювання (BIM-технологій) в Україні та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 152-р. *Офіційний вебпортал парламенту України: Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/152-2021-%D1%80#Text>

References:

1. Kadievskaya I. A., Sazonov V. V. (2019). Filosofiya kaydzen ta orhanizatsiya upravlinnya kompaniyeyu budivel'noho kompleksu [Kaizen philosophy and management organization of a construction complex company]. *Hileya: naukovyy visnyk – Gilea: Scientific Bulletin.* Vol. 142(2). PP. 146-149. (in Ukrainian)
2. Kotelevets D. (2021). Systemnyy pidkhid do piznannya sutnosti derzhavnoho rehulyuvannya infrastruktury tsyfrovoyi ekonomiky [A systematic approach to understanding the essence of state regulation of the infrastructure of the digital economy]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya – Problems and prospects of economics and management.* Vol. 4. PP. 35-42. (in Ukrainian)
3. Simak S. V. (2022). Problemy ta shlyakhy udoskonalennya systemy derzhavnoho upravlinnya budivel'nyim kompleksom Ukrayiny [Problems and ways of improving the system of state management of the construction complex of Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Seriya : Ekonomika i upravlinnya – Scholarly notes of V. I. Vernadsky Tavri National University. Series: Economics and management.* T. 33(72). Vol. 1. Pp. 8-13. (in Ukrainian)
4. Kasych A. O. (2020). Innovatsiyno-investytsiyni proekty yak umova pidvyshchennya efektyvnosti systemy upravlinnya v budivnytstvi [Innovative investment projects as a condition for increasing the efficiency of the management system in construction]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience.* Vol. 13-14. Pp. 81-85. (in Ukrainian)

5. Kulyk M. M., Kulyk T. R. (2017). Osoblyvosti upravlinnya budivel'noyu orhanizatsiyeyu na zruynovanykh terytoriyakh [Peculiarities of management of the construction organization in the destroyed territories]. *Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu. Seriya : Ekonomika – Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Economy*. Vol. 1. Pp. 150-153. (in Ukrainian)

6 Samolyuk O. V. (2023). Stan rozvytku zhytlovoho budivnytstva v umovakh viyny [The state of development of housing construction in the conditions of war]. *Visnyk pislyadyplomnoi osvity – Bulletin of postgraduate education*. Vol. 25(54). Pp. 191-207. (in Ukrainian)

7. Romanenko YE. O., Chaplay I. V. (2017). Derzhavne upravlinnya suchasnymy informatsiynymy tekhnolohiyamy v budivnytstvi Ukrayiny [State management of modern information technologies in construction of Ukraine]. *Public management*. Vol. 2. Pp. 181-189. (in Ukrainian)

8. Ivashova L. M., Ivashov M. F., Usachenko O. O. (2019). Osoblyvosti derzhavnoho rehulyuvannya budivnytstva novoho ta rekonstruktsiyi zastariloho zhytlovoho fondu za uchasti hromadyans'koho suspil'stva [Peculiarities of state regulation of construction of new and reconstruction of old housing stock with the participation of civil society]. *Publichne upravlinnya ta rehional'nyy rozvytok – Public administration and regional development*. Vol. 6. Pp. 824-855. (in Ukrainian)

9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny "Pro realizatsiyu eksperymental'noho proyektu shchodo zaprovadzhennya pershoi chery Yedynoyi derzhavnoyi elektronnoyi systemy u sferi budivnytstva" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the implementation of an experimental project on the introduction of the first stage of the Unified State Electronic System in the field of construction"]. (2020 July 01). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2020-%D0%BF#Text> (in Ukrainian)

10. Zakon Ukrainy "Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo udoskonalennya poryadku nadannya administratyvnykh posluh u sferi budivnytstva ta stvorennia Yedynoyi derzhavnoyi elektronnoyi systemy u sferi budivnytstva" [The Law of Ukraine "On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding improvement of the procedure for providing administrative services in the field of construction and creation of the Unified State Electronic System in the field of construction"]. (2019 October 17). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-20#Text> (in Ukrainian)

11. Rozporyadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrayiny "Pro skhvalennia Kontseptsii vprovadzhennia tekhnolohiy budivel'noho informatsiynoho modelyuvannya (BIM-tekhnolohiy) v Ukrayini ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yiyi realizatsii" [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the Concept of implementation of building information modeling technologies (BIM-technologies) in Ukraine and approval of the plan of measures for its implementation"]. (2021 February 17). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/152-2021-%D1%80#Text> (in Ukrainian)

UDC: 35:342.25

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-331-338](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-331-338)

Derun Tetyana Mykolayivna PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Regional Policy of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-9089-2206>

SYSTEM OF PROVISION OF PUBLIC SERVICES AND QUALITY MANAGEMENT IN LOCAL GOVERNMENT BODIES

Abstract. As a result of the analysis of the scientific works of domestic scientists, the task of analyzing the components of the public service provision system and quality management in local self-government bodies was solved. It was also found out that the ambiguity of interpretations of this concept is determined by the fact that the term "quality" means a large number of specific properties of objects and phenomena.

Efficiency and effectiveness implementation their own powers of local self-government bodies are implemented through the system of providing public services. At the same time, quality comprehensively characterizes the effectiveness of all aspects of the activities of local self-government bodies in Ukraine: from the adopted management system to the organization of activities and the establishment of a system of providing public services that will work without failures today and tomorrow in communities.

It is emphasized that eight principles form the basis of ISO 9000 quality management system standards: customer orientation; leadership; staff activity; process and system approach to management; improvement of activity; decision-making based on factual data; communication management. One of the key principles of building a quality management system is the process approach, which consists in the systematic activity of defining processes, their sequence and interaction, managing processes and connections between them.

The study drew attention to the following points: four areas of activity in the field of quality, with the help of which the quality system affects the process of forming the quality of products and services at various stages of their life cycle: planning, which includes activities to establish goals and requirements for quality and the application of elements quality systems; management (includes methods and types of operations of an operational nature to fulfill quality requirements: quality control, development and implementation of measures to correct processes); provision (internal or external); improvement, which includes all activities carried out in the organization in order to improve the efficiency and effectiveness of activities and processes for the organization's profit and the benefit of consumers.

Keywords: service state, territorial communities, local self-government, efficiency of local self-government bodies, effectiveness, system of providing public services, quality of services, quality management, quality management system

Дерун Тетяна Миколаївна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри регіональної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0001-9089-2206>

СИСТЕМА НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ТА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. В результаті аналізу наукових робіт вітчизняних науковців вирішено завдання щодо аналізу складових системи надання публічних послуг та управління якістю в органах місцевого самоврядування. Було з'ясовано також, що багатозначність трактувань даного поняття визначається тим, що під терміном «якість» розуміється велика кількість специфічних властивостей предметів і явищ.

Ефективність та результативність здійснення своїх повноважень органами місцевого самоврядування реалізується через систему надання публічних послуг. При цьому якість комплексно характеризує ефективність всіх аспектів діяльності органів місцевого самоврядування в Україні: від прийнятої системи управління до організації діяльності і налагодження системи надання публічних послуг, яка буде працювати без збоїв сьогодні і завтра в громадах.

Підкреслено, що основу стандартів на системи управління якістю ISO 9000 формують вісім принципів: орієнтація на замовника; лідерство; діяльність персоналу; процесний та системний підхід до управління; поліпшення діяльності; прийняття рішень на підставі фактичних даних; керування зв'язками. Одним із ключових принципів побудови системи менеджменту якості вважається саме процесний підхід, який полягає в систематичній діяльності по визначенню процесів, їхньої послідовності й взаємодії, управлінню процесами й зв'язками між ними.

Звернуто увагу в дослідженні на такі моменти: чотири напрями діяльності у сфері якості, за допомогою яких система якості впливає на процес формування якості продукції і послуг на різних етапах їх життєвого циклу: планування, що включає діяльність по встановленню цілей і вимог до якості і застосуванню елементів системи якості; управління (включає методи і види діяльності оперативного характеру для виконання вимог до якості: контроль якості, розробка і реалізація заходів з коректування процесів); забезпечення (внутрішнє або зовнішнє); поліпшення, що включає всі заходи, здійснювані в організації в цілях підвищення ефективності і результативності діяльності і процесів для отримання прибутку організації і вигоди споживачів.

Ключові слова: сервісна держава, територіальні громади, місцеве самоврядування, ефективність органів місцевого самоврядування, результативність, система надання публічних послуг, якість послуг, управління якістю, система управління якістю

Problem Statement. A service-oriented state in an ideal dimension is one in which all branches of government work harmoniously, state authorities and local self-government bodies ensure the transparency of their activities and are called to satisfy, first of all, the requirements of the population. But in practice, the transformations taking place in the system of local self-government bodies today are serious challenges for the management system at the level of territorial communities. Indicated requires not only the improvement of approaches to the organization of management activities and the use of modern tools that will provide more the probable achievement of the established goals, but also an effective system of public service provision and quality management, oriented to the result.

The problem of quality is an important factor in raising the standard of living, and the economic, social, and environmental security of society. Quality is one of the complex categories that a person encounters in the course of his activity.

Analysis of Recent Studies and Publications. The problematic issues of the formation of the public services institute in Ukraine and quality management in government bodies, including the quality management of public services, were studied by such scientists as T. Burenko, O. Vasylieva, V. Dreshpak, Yu. Kuts, A. Lipentseva, V. Soroko, A. Chemeris, and others. Despite the intensification of research efforts on this topic, it should be noted that aspects of the functioning of local self-government bodies in Ukraine regarding the system of providing public services and building a quality management system currently require additional study.

The purpose of this academic paper is an analyze the components of the public service provision system and quality management in local self-government bodies.

Presentation of the Basic Material. The government's response to the needs of consumers and their expectations should become a permanent practice for local self-government bodies, which will contribute to the development of service principles in the work of government representatives. «Quality» is often understood assessment of the achieved result, but a «quality» result is impossible to achieve without a «quality» process of its achievement, which, in turn, must be «quality» managed.

Quality is complex a concept that characterizes the effectiveness of all aspects of the organization's activities. This is not an absolute value; it is the degree of value of the item for its intended use. If one service has higher quality compared to another, it means that it is a bigger measure that meets the needs of the data consumer. The working definition of quality is often formulated as «what we have agreed with our

customers, we will do correctly and consistently», that is, it means: defining a specific circle of customers of this organization and their real wishes ensuring the organization's ability to provide his own to customers desired services.

The concept of quality in the context of local self-government is related to general modernization measures that have spread in the European Union and the USA in the late 80s. last century, as a rule, they were related to the ideas of "new public administration" and public policy. This policy was mainly implemented in the UK. After all, these ideas influenced most of the decisions and tools that were used in the process of developing public administration policy in the following years decade.

Some of the most important ideas in particular covered two main aspects: the application of management systems used in the private sector (outsourcing, project approach, strategic planning, branding, monitoring) and the use of solutions related to results-based management in the field of financial and core activity management, the definition of goals and indicators of their achievement.

The quality management system can be considered from two points of vision: as a totality of interconnected elements that can establish policies and goals and achieve these goals, direct and control activities of the organization regarding quality; and also, as a «tool, with the help of which local self-government body can improve its activity» [4, p. 11], as well as the system of providing public services and the quality of these services.

In a broad sense, the quality management system consists of «organizational structure together with the planning system, activity processes, resources and documentation necessary to achieve goals in the field of quality» [5, p. 35].

Existence promotes a quality system of public service provision and a quality management system orderliness of activity, allows management to more clearly understand tasks and functions structural subdivisions, and the local self-government body as a whole.

The quality management system includes the identification of consumers; definition of lists of services; learning expectations of consumers regarding the quality of services; acceptance and documentary design obligations of the authority to consumers regarding the quality of services (service quality standards); informing consumers about obligations regarding the quality of services; tracking compliance of services with obligations regarding their quality; registration facts inconsistencies in the services received obligations (including complaints consumers) and use measures to eliminate them; assessment satisfaction consumers by the quality of services received; development of new ones types of services.

The decision to implement the quality management system is a strategic decision approved by the order of the head of the public authority. Having adopted it, the top management of the public authority must constantly confirm with its activities the fulfillment of obligations regarding the quality management system, determine the needs and expectations of service customers, and control the processes

of the authority's activity, taking into account legislative and regulatory requirements.

A quality management system is needed as a means of increasing the effectiveness and efficiency of the activity of the public authority. Emphasis is placed on improving the quality of services and business processes. At the same time, there is a need to approve the most rational list of documents, to carry out objective internal audits, self-assessment of activities, conducting analysis based on factual data and information, and allocation of necessary resources for the functioning of the quality management system. Thus, the necessary conditions are created for the implementation of the basic principles on which the ISO series standards are based.

We agree with the authors «Leadership in Local Self-government» [3], that eight principles form the basis of ISO 9000 quality management system standards: customer orientation; leadership; staff activity; process and system approach to management; improvement of activity; decision-making based on factual data; communication management. One of the key principles of building a quality management system to the requirements of ISO 9000 is the process approach. According to this approach, the activity of the organization consists of several interdependent processes that function as a complete system. At the same time, the output data of one process is the input data for the next one.

As international experience shows, an important prerequisite for the introduction of quality as a factor in the effectiveness of management systems was the publication by the international organization of national ISO standardization bodies of the ISO 9000 international standard, which is the normative basis for the creation of a quality management system.

ISO standards are developed for various areas, including quality management, environmental safety, energy management, etc.

The majority of standards ISO are used in many countries of the world, including Ukraine. An international standard is introduced as a national standard, subject to its acceptance by the central body of executive power in the field of standardization.

The advantages of implementing an effective public service provision system and quality management system in local self-government bodies include:

- organization and regulation (execution of the sequence of actions according to the approved procedures) of activities;

- the possibility of increasing the level of internal document flow, a clearer distribution of powers, tasks, and responsibilities through the prescription of processes and their management; improving the quality of providing services to citizens, awareness, and consideration of their needs and expectations;

- rational and efficient use of resources, especially human resources; increasing prospects for contacts with potential donors and investors.

The ISO 9000 standard is one of the models for managing the organization's activities to ensure its effectiveness. The ISO 9001:2015 standard is one of the most popular standards developed by the International Organization for Standardization. It is accepted in more than 170 countries of the world. Note that the ISO 18091:2020 standard was adopted in November 2020. This standard guides for local government entities to understand and implement a quality management system that meets the requirements of ISO 9001:2015, as well as the needs and expectations of their citizens and other relevant stakeholders.

Four areas of activity in the field of quality of public services can be distinguished, with the help of which the quality system in local self-government bodies affects the process of forming the quality of products and services at various stages of their life cycle:

planning, which includes activities to establish goals and requirements for quality and application quality system elements;

management, which includes methods and types of operations of an operational nature, used for implementation of quality requirements: quality control, development, and implementation of process correction measures;

provision (internal or external), which includes all planned and systematically implemented types of activities within the framework of the quality system, necessary for the creation and confirmation of sufficient certainty that a product, process, or service satisfies installed quality requirements;

improvement, which includes all measures carried out in the organization to increase the efficiency and effectiveness of activities and processes for obtaining profit for the organization and benefit consumers.

Each field of activity has its features, and together they are four of the main one's functional subsystems of the quality system.

Conclusions. The quality system provides a set of interconnected and interacting elements of the organizational structure, defined responsibility mechanisms, powers, and procedures of the organization, as well as processes and resources that ensure the implementation of general quality management and its compliance with established requirements. Such management is implemented within the limits of quality systems operating in local self-government bodies.

It is the quality management systems that partially solve the problem of improving the quality of public services, because their goal is, in particular, to improve the quality of services provided by the government. In the case of the introduction of the ISO 9000 international standard, which we consider to be the most effective tool for improving the quality of public services and improving the activities of local self-government bodies, several changes may occur: increasing the clarity and transparency of the activities of public authorities, ensuring customer satisfaction, effectiveness and consistency of work, rational use resources.

The decisive advantage of the ISO 9000 standards is the fact that, based on many years of global practice, they summarize the most rational requirements for

the quality system and establish uniform rules regulating the relationship between producers and consumers of products from the standpoint of their quality and stability in terms of market relations.

The main obstacles and risks of quality management system implementation are called: the task of obtaining a certificate, rather than improving the management system; lack of interest and personal participation of the management in the implementation of the quality management system; the mentality of management and officials who do not accept new solutions and are opponents of any new initiatives; misunderstanding of what the management system can and cannot provide to the governing body; too detailed regulation of activities and processes, which can lead to the development and implementation of a large number of documents capable of creating difficulties in work, rather than helping; officials do not quite understand the terminology of ISO standards; lack of a clearly defined goal of implementing ISO standards; insufficient methodical support of the quality system implementation process.

The system of providing public services and the quality management system is important at the level of territorial communities and is characterized by an organizational structure with a clear division of responsibilities, procedures, processes, and resources necessary to establish and achieve goals in the field of quality management. In the end, an effectively functioning system of public service provision and quality management can become a driving factor for determining the necessary changes in the system of public service provision and in particular the processes of providing administrative services, establishing the necessary resources, and further distribution of efforts to improve the situation and solve problems in the community.

References

1. Varyanychenko, O.V., Karas'ova, H.V. (2009). Standarty ISO 9000: yakist' yak pryntsyp ta osnova doviry mizh vyrobnykom ta spozhyvachem [ISO 9000 standards: quality as a principle and basis of trust between the producer and the consume]. *Ekonomichnyy visnyk Natsional'noho hirnychoho universytetu* [Economic and technical herald National Mining University], 1. 115-122 [In Ukrainian].
2. DSTU ISO 9000:2015 (2016). Systemy upravlinnya yakistyu. Osnovni polozhennya ta slovnyk terminiv. Vymohy [Quality management systems. Basic provisions and glossary of terms. Requirements]. (ISO 9000:2015 IDT). [In Ukrainian].
3. Liderstvo v mistsevomu samovryaduvanni [Leadership in local self-government: a dictionary of terms] (2015) : slovnyk terminiv. [In Ukrainian].
4. Pidhayets' P., Bryhilevych I. (2012). Systema upravlinnya yakistyu yak instrument vdoskonalennya diyal'nosti orhanu mistsevoho samovryaduvannya [Quality management system as a tool for improving the activities of the local self-government body]. [In Ukrainian].
5. Soroko, V. M. (2013). Funktsionuvannya i rozvytok systemy upravlinnya yakistyu [Functioning and development of the quality management system]. [In Ukrainian].

Література

1. Варяниченко О.В., Карасьова Г.В. Стандарти ISO 9000: якість як принцип та основа довіри між виробником та споживачем. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2009. № 1. С. 115-122

2. ДСТУ ISO 9000:2015 Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. Вимоги. (ISO 9000:2015 IDT). [чинний]. К.: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 45 с.
3. Лідерство в місцевому самоврядуванні : словник термінів. Х.: Фактор, 2015. 156 с.
4. Підгасць П., Бригілевич І. Система управління якістю як інструмент вдосконалення діяльності органу місцевого самоврядування. К.: ТОВ «Софія-А». 2012. 134 с.
5. Сороко В. М. Функціонування і розвиток системи управління якістю. К.: НАДУ, 2013. 80 с.

UDC 331.101.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-339-351](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-339-351)

Kalashnikova Khrystyna Ihorivna Candidate of Economical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, tel.: (066) 144-91-95, <https://orcid.org/0000-0002-9190-6187>

Shevchenko Viktoriia Serhiivna Candidate of Economical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, tel.: (063) 051-22-05, <https://orcid.org/ORCID:0000-0001-6345-9474>

IDENTIFICATION, CLASSIFICATION AND MEASUREMENT OF FACTORS OF ADAPTATION OF PERSONNEL OF CONSTRUCTION INDUSTRY ENTERPRISES TO STRATEGIC CHANGES

Abstract. The article clarifies the concept of managing personnel adaptation to strategic changes as an integral part of the overall personnel management process. In particular, the article considers how the correspondence between the existing internal organizational processes and the chosen strategy is established by transforming the former. The authors explain the processes of personnel management, which are combined with other organizational and managerial processes, through the prism of several difficulties, namely: maintaining a formalized division of managerial labor and transforming from an administrative and accounting function into a full-fledged personnel management function with the involvement of professionals and sufficient resources. A review of existing concepts of change management and their corresponding approaches to managing the adaptation of personnel to strategic changes in the construction industry is carried out. The opinions of scientists on the studied issues are analyzed in order to determine the most important components of this process: types, sizes, organizational cultures, social phenomena, etc. A classification of the factors of staff adaptation to strategic changes is presented, taking into account the factors that are fully (or partially) or indirectly (or not) influenced by HR management. Particular attention should be paid to the question of what is the "weight" and, accordingly, the impact of each factor on the employee's readiness for change. The groups of factors that counteract the successful adaptation of staff and those that facilitate the adaptation of staff to strategic changes are allocated. Proposals for building an organizational culture at a construction industry enterprise that would facilitate the

successful adaptation of staff to strategic changes are provided. Measures for successful adaptation of personnel to strategic changes through the transformation of organizational culture are presented. The principles for the formation of a fundamentally new leadership style are characterized. The basic principles of changing the organizational structure of management at the enterprise of the construction industry are emphasized.

Keywords: strategic changes, personnel of the construction industry company, adaptation, organizational culture, mechanism of personnel adaptation to strategic changes

Калашнікова Христина Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел.: (066)144-91-95, <https://orcid.org/0000-0002-9190-6187>

Шевченко Вікторія Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел.: (063) 051-22-05, <https://orcid.org/0000-0001-6345-9474>

ВИЯВЛЕННЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ВИМІРЮВАННЯ ФАКТОРІВ АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ДО СТРАТЕГІЧНИХ ЗМІН

Анотація. У статті уточнено поняття управління адаптацією персоналу до стратегічних змін як складової частки загального процесу управління персоналом. Зокрема, розглянуто встановлення відповідності між існуючими внутрішньо-організаційними процесами і вибраною стратегією відбувається шляхом перетворення перших. Роз'яснено процеси управління персоналом, які поєднуються з іншими організаційними і управлінськими процесами, через призму декількох складностей, а саме: збереження формалізованого поділу управлінської праці та перетворення з адміністративно - облікової в повноцінну функцію управління персоналом із залученням професіоналів і достатньої кількості ресурсів. Виконано дослідження існуючих концепцій управління змінами і відповідних їм підходів до управління адаптацією персоналу до стратегічних змін на підприємствах будівельної галузі. Проаналізовано думки науковців із досліджуваної проблематики з метою визначення найбільш вагомих компонентів цього процесу: видів, розмірів, організаційних культур, соціальних явищ тощо. Подано класифікацію факторів адаптації персоналу до стратегічних змін з урахуванням факторів, на

які кадровий менеджмент впливає повністю (або частково) або опосередковано (або не впливає). Особливу увагу заслуговує розгляд питання, якою є «вага» і, відповідно, вплив кожного фактору на готовність працівника до змін. Виокремлено групи факторів, які протидіють успішній адаптації персоналу та які сприяють адаптації персоналу до стратегічних змін. Надано пропозиції щодо побудови такої організаційної культури на підприємстві будівельної галузі, яка б сприяла успішній адаптації персоналу до стратегічних змін. Наведено заходи для успішної адаптації персоналу до стратегічних змін через трансформацію організаційної культури. Охарактеризовано засади щодо формування принципово нового стилю керівництва. Підкреслено основні принципи зміни організаційної структури управління на підприємстві будівельної галузі.

Ключові слова: стратегічні зміни, персонал підприємства будівельної галузі, адаптація, організаційна культура, механізм адаптації персоналу до стратегічних змін

The problem statement. Every company operating in a dynamic external environment makes changes in its activities from time to time (from local ones, i.e. changes in individual actions in a certain process of activity, to large-scale ones, i.e. changes in a product, market or industry), which requires the use of appropriate management methods. Currently, there are a variety of ideas and views on change management, but their implementation in practice is not always effective. According to international consulting agencies, about 75% of changes in the activities of enterprises in various industries failed because the management methods used failed to change the behavior of employees and ensure their adaptation to the requirements of transformation programs. For domestic construction companies, this problem is particularly relevant. High staff turnover, unsatisfactory working conditions, and insufficient attention to employee motivation and development are evidence of ineffective HR management methods. At the same time, an increasing number of managers realize that the survival and development of an enterprise depends not only on its financial and production potential, but also, to a large extent, on its human resources potential, especially since a significant number of employees of Ukrainian construction companies have higher education, i.e. the quality of personnel is quite high. It is possible to increase the efficiency of personnel management in the course of strategic changes in the activities of domestic construction companies through high-quality and rapid adaptation of employees to these changes. That is why managing the adaptation of personnel to strategic changes is one of the most important tasks of personnel management. Despite a significant body of scientific research, it should be noted that most of the known methods of personnel management during the period of transformation are focused only on personal and behavioral aspects, in other words, on managing personnel behavior, while the behavior of an employee in an organization is derived from a number of management

actions. Without taking into account the main components of the impact of certain management actions on the formation of employee behavior, it is difficult to achieve a long-term effect in the work of personnel and ensure its adaptation to large-scale strategic changes.

Overview of recent research and publications. In researching the issues of identifying, classifying and measuring the factors of adaptation of personnel of construction industry companies to strategic changes, scientific publications of domestic scientists (N. Afanasieva and Y. Opanasenko [1], T. Volkova [1], O. Guseva [2], V. Korolkov and D. Babenko [3], O. Kuzmin and the team of authors [4], K. Orlova [5], I. Popovichenko [6] and N. Shapa [7]) and foreign researchers in this area (D. Bowen [9] and D. Stone [10]) were considered.

The purpose of the study (task statement). The purpose of the article is justification of measures for building and successful adaptation of personnel to strategic changes through the transformation of organizational culture in the construction industry.

Research results. Strategic changes will be understood as a rethinking and transformation of the strategic orientation of the enterprise caused by objective changes in the external environment and, as a result, transformations in the internal organizational environment that contribute to the implementation of the strategy.

In this sense, management of personnel adaptation to strategic changes as an integral part of the overall process of personnel management can be interpreted as a targeted impact on the formation of the behavior of employees of the enterprise and their functioning in order to ensure the required level of their adaptability to the goals and objectives of strategic changes. Such an interpretation allows forming an idea of the essence and content of the process of personnel adaptation to strategic changes and focuses management's attention on increasing the efficiency of implementation of strategic changes in the company's activities by minimizing (or not) personnel resistance to these changes due to the impact not only on the work of employees, but also on their behavior.

As practice demonstrates, the period of strategic changes is characterized by complexity and unpredictability. In such conditions, the role of personnel increases even more, as effective work on personnel management is often the most important moment of successful transformation processes, finally determining whether strategic changes will be implemented and integration of all activities at the enterprise will be achieved. However, despite the increased attention to HR management issues in the period of strategic changes by many foreign and domestic scholars, this problem remains unresolved.

It should be noted that often HR management processes are combined with other organizational and management processes and are not clearly defined. Undoubtedly, from the perspective of a systemic approach, HR activities permeate almost all processes in an organization and shape its culture and structure. However, the practical application of such theoretical approaches in the activities of domestic companies, in our opinion, is associated with great difficulty.

Firstly, Ukrainian companies retain a formalized division of managerial labor, so there is an objective prerequisite for the formation of a relatively independent methodological approach to managing the adaptation of personnel to strategic changes, while maintaining consistency with general organizational goals and policies.

Secondly, the work on HR management as a management function requires transformation from an administrative and accounting function (where the emphasis was on keeping personnel records, registration of vacations, pensions, etc.) into a full-fledged HR management function involving professionals and sufficient resources.

Considering that the organization's capabilities are primarily the result of the synergy of personnel activities, special attention should be paid to the work on adaptation of the company's employees to these changes. In view of the mentioned above, there is a need to find ways to improve the management of personnel adaptation to strategic changes. To do this, it is necessary to perform an in-depth analysis of existing change management concepts and their corresponding approaches to managing the adaptation of personnel to strategic changes. Managing the adaptation of personnel to strategic changes in the construction industry is a process that is formed under the influence of many components.

Different types and sizes of companies have different economic performance and speed of implementation of strategic changes. The size of an enterprise affects its mobility and speed of response to changes in the external environment. It is well known that large companies are more inert than small ones.

Organizational culture is considered to be the strongest motivator, regulator and indicator of staff performance in an organization. Organizational culture is the ideology of management and organization of the socio-economic system. It is aimed at increasing the labor potential of the system and reflects the core values of the organization. As a prerequisite and stereotype, it influences the formation of the company's strategy, decision-making, distribution of power and staff behavior [8].

The ability of employees to adapt to strategic changes in the company's operations is formed under the influence of many factors, the identification and classification of which is the subject of research by many scientists.

The factors that determine the formation of organizational culture (and thus may be "responsible" for the adaptation of employees to changes) are divided into primary and secondary factors. The first group of factors covers the peculiarities of the style, behavior and attitude to work of managers, as well as the criteria for selecting, appointing, promoting and rewarding employees. The group of secondary factors includes the organization's structure, information transfer system, organizational procedures, behavioral philosophy, etc.

Various social phenomena are noted that act as factors that have a stimulating or inhibiting effect. The classification of factors of personnel adaptation to strategic changes should reflect both personal (individual) characteristics of the employee and the influence of personnel management on their formation. The arguments in favor

of this opinion are the following considerations. Staff readiness for change depends not only on the personal qualities of employees, but also to a large extent on the forms and methods of working with staff. Managers' activities are aimed at creating the most favorable working conditions that ensure efficient work of the staff, promote the disclosure of human potential and ensure the synergistic effect of collective work. That is why it is logical to group the factors that influence the process, timing and result of adaptation of the personnel of construction industry enterprises to strategic changes by the degree of influence of personnel management (or those managers who have the authority to influence employees). The authors propose their own approach to classifying the factors of staff adaptation to strategic changes:

1. Factors that are *fully or partially* influenced by HR management:

- "individual characteristics of the employee" (e.g., age, gender, length of service, educational qualification level, employee category; business qualities: activity in work, self-confidence, responsibility for work, attitude to changes; experience in the process of organizational change);

- administrative (for example, management policy (attitude to employees, level of formalization of work - bureaucracy); working conditions, workplace equipment; career development, training at the expense of the company; availability of benefits: health insurance, free vouchers, personal gifts, prizes, priority in vacation planning, participation in company management));

- economic (e.g., remuneration system (earnings, bonuses); additional material benefits, participation in profit distribution));

- organizational and managerial (e.g., management style (formulation of the purpose and essence of changes, clarity of the task; participation of subordinates in decision-making, level of independence of employees in decision-making, leadership qualities of the manager); social and psychological climate (relations in the team, trust of competitors; employees to the manager); management methods; labor regulation (availability and quality of job descriptions); organization of work (distribution of responsibilities, workload); information support of work));

2. Factors that are *indirect or no influence* by HR management:

- factors of the general state of the company (e.g., the level of innovation activity; general financial condition; funds allocated to finance human resources: recruitment, training, remuneration, etc.);

- market factors (e.g., availability of specialists of the required level in the labor market; quality of human resources work of competitors; level of salaries and incentive systems of competitors).

The question of what is the "weight" and, accordingly, the impact of each factor on the employee's readiness for change, whether there are significant differences in these "weights" for different categories of employees; whether corporate culture and the size of the company affect their composition is worthy of attention. A common method of such research is the "field of forces analysis", which

aims to locate the forces that promote or oppose change. However, to date, the problem of identifying and measuring such forces on the part of the company's personnel has not been fully resolved. It should be assumed that the location of the two groups of forces (or the factors that form these forces) and their magnitude can vary both at different hierarchical levels of the enterprise itself (or in different categories of personnel) and have differences in enterprises of different sizes (by the number of employees) and with different types of organizational culture.

Initially, it is necessary to identify the most important factors for different categories of personnel that influence the process of adaptation of a person to strategic changes in the activities of a construction industry company. To solve this problem, the questionnaire method can be used. The questionnaire includes questions in the following areas of research: identifying the attitude of employees to strategic changes (innovations); determining the factors that activate the participation of employees in organizational transformations; identifying the reasons for a negative attitude to change; assessing the level of labor organization at the enterprise; identifying the attitude to task performance; identifying the reasons for dissatisfaction with work at the enterprise; identifying the most important labor incentives.

According to the research of S. Handy [11], different types of organizational culture have different degrees of employee adaptation to change, which leads to the existence of so-called "favorable and unfavorable" types of culture for strategic changes in the company. That is why identifying the factors of employees' adaptation to strategic changes at companies of different sizes will allow identifying the type of organizational culture and determining whether it is favorable for the successful adaptation of personnel to strategic changes.

The group of factors that *counteract* the successful adaptation of personnel to strategic changes includes:

- a) dissatisfaction with earnings;
- b) insufficient explanation of the purpose and nature of the changes;
- c) lack of trust in management, dissatisfaction with management policy and management methods;
- d) fear of the unknown (lack of confidence in one's own capabilities or lack of confidence in job stability).

It was found that a common negative factor for all surveyed employees of companies that hinders their activity and participation in strategic changes is dissatisfaction with wages. This is a completely predictable and understandable reason, as in the face of financial instability and loss-making operations, top management cuts costs, including staff salaries. For domestic companies, this is one of the main reasons for the negative attitude of staff to change, especially when there is a large discrepancy between the incomes of owners and employees, and remuneration is weakly correlated with labor performance. However, economic motives for resistance to change exist even when employees are satisfied with their salaries. This is due to the potential threat of losing income, benefits, position, etc.

The second place among the factors that impede the successful adaptation of staff to strategic changes is the lack of explanation of the purpose and nature of changes by senior management, so it is important to clearly set goals and objectives of transformations. According to the study, this will help at least 70 % of department heads, 60 % of specialists and at least 58 % of employees better understand their nature and necessity, which is the first step towards a positive perception of change. It is the perception of changes as necessary and appropriate that creates favorable conditions for their implementation. In addition to this previously stated opinion, we note that for a better understanding of the goals, nature and necessity of changes at the enterprise, it is necessary to create the effect of a "majority critical mass", i.e. the maximum number of employees who positively perceive changes. This requires that at least 70 % of middle managers and 60 % of specialists and workers understand the importance of change and have clearly defined tasks.

The group of factors that *contribute* to the adaptation of personnel to strategic changes includes:

- a) increase in wages;
- b) provision of additional benefits (health insurance, free vacation vouchers);
- c) improvement of workplace equipment;
- d) premiums;
- e) clearly defined tasks set by the management;
- f) leadership qualities of the management, approval and support of the management;
- g) the ability to make decisions independently;
- h) timeliness and completeness of information about work;
- i) professional development, training at the expense of the company (or additional education).

The conducted research allows developing management measures and thus to provide proposals for building such an organizational culture at a construction industry enterprise that would facilitate the successful adaptation of personnel to strategic changes through the transformation of organizational culture (*by priority*):

I. Explanation of the company's development prospects and strategy, argumentation of the need for strategic changes; clear setting of goals and objectives of transformations (the proposal is aimed at the heads of divisions and departments);

II. Establishment of effective communications, timely and complete provision of information (the proposal is aimed at the heads of divisions and departments);

III. Ensuring supportive working conditions: improving equipment of the workplace, providing the necessary equipment and tools necessary (the proposal is aimed at the specialists);

IV. The use of material incentives and benefits for the development of

V. new ways of working, initiative and ingenuity, and active participation in the implementation of the strategic changes (the proposal is aimed at the employees under the age of 25);

VI. Psychological support: creating an atmosphere of acceptance and positive reinforcement for change (the proposal is aimed at the employees aged 25 to 34);

VII. Organization of training in new knowledge and skills, development of strategic thinking (the proposal is aimed at the employees aged 35 to 44);

VIII. Providing more freedom and independence in work, involvement in management decision-making (the proposal is aimed at the employees aged 45 to 54).

These measures are based on the identified distribution of factors that facilitate or counteract the adaptation to strategic changes of different categories of employees of the enterprise. As we can see, depending on the existing culture at the enterprise, management measures for successful adaptation of personnel to strategic changes and their priority differ somewhat for different categories of employees, while at the same time, it is possible to trace the relationship between them and general recommendations. This allows us to state that successful adaptation of personnel to strategic changes requires transformation of the organizational culture, which should be achieved through the implementation of the following management measures (it is important to observe the priority, i.e. it is desirable that each subsequent measure be applied after the previous one).

Creating an atmosphere of approval and support for changes at the company; developing leadership skills among managers at all levels. Since adapting to strategic changes is a complex and even painful process, employees desperately need psychological support and assistance. In this case, the help of a manager (mentor, supervisor) is very important, especially if he or she is a team leader and is able to inspire employees to change. Examples of successful transformations previously implemented at the company or in other organizations, the experience of individual employees in adapting to changes and the benefits they have gained may be helpful.

Organization of training in new knowledge and skills, development of strategic thinking among the company's employees. Understanding of new ideas and the need for changes in the company's activities from the top management level should spread like an avalanche to the lower hierarchical level, "washing away" old traditional ways of thinking, methods of routine work and "myopic" actions. Solving new problems requires mastering new methods of work and introducing them into standard technical and organizational instructions.

Providing more freedom and independence in work, involving employees in decision-making on changes in work. By delegating authority, decentralizing responsibility, and allowing for independent decision-making, it is possible to achieve greater involvement of employees in active participation in strategic transformations at the company. This is reflected in the postulate that "the person at the head of change becomes the driving force behind these changes" [2]. It is about the formation of a fundamentally new style of leadership based on the following *principles*: coordination of performance goals; delegation of authority; objective and timely performance evaluation and stimulation of innovators; encouragement of initiative and creativity in work, granting a certain freedom in the performance of duties; order, self-control, discipline, and accuracy of tasks.

It is possible to increase the overall level of staff adaptation to strategic changes by creating a change management service that will include teams of employees of different hierarchical levels. It is advisable to form these teams, especially at the lower management level, from the most authoritative, professionally competent and positive employees who are committed to change. Such teams should be the brain trust for conceiving and implementing strategic changes and should be authorized to monitor their progress.

An important component of building a mechanism for staff adaptation to strategic changes is the choice of an organizational management structure that would facilitate the implementation of changes. The following considerations will serve as evidence of the need to find such a management structure.

The organizational structure of any company reflects the constant accumulation of "past labor", which is embodied in equipment, technology and other material forms. This process leads not only to an increase in "mass" but also to a complication of interconnections, increased dependence between different parts of the organizational structure, i.e. its "density". As a result, the implementation of each innovation causes an increasing range of secondary, derivative phenomena (e.g., the creation of new departments, the emergence of additional functions, training programs, etc.). The sheer volume of secondary innovations increases the actual labor intensity and may even exceed the usefulness of the original innovation. Moreover, some of them may be unacceptable. Hence, the growing complexity of strategic changes, increased risk and responsibility, which manifests itself in various forms of avoidance or even resistance to change.

Based on this, let us determine how the organizational management structure at a construction company should be changed:

1. the principle of forming units (teams) - focus on identifying and solving problems;
2. the nature of the interaction links - flexible, situational (specialists from one team can temporarily move to other teams, provided that the level of competence is appropriate);
3. quick response to changes in the environment (differences in the way buildings are reconstructed are quickly analyzed, a project is developed and teams are formed);
4. the object of orientation should be not only the internal environment (already mastered technological solutions), but also the external environment (market analysis, identification of new opportunities, development of new technologies for construction, reconstruction and repair of buildings);
5. functional responsibilities are not strictly defined by instructions, but are based on the definition of the purpose of work and its main directions;
6. centralization of management is weakened by delegation of authority;
7. the manager should be the initiator of changes.

Запропоновані зміни в організаційній структурі управління підприємства будівельної галузі, на нашу думку, щонайкраще сприятимуть реалізації цілей програми адаптації персоналу до освоєння нового виду будівельних робіт.

Conclusions. The problems of human resources management in the context of strategic changes are caused by the fact that both managers and ordinary employees need to make a lot of efforts to orient the organization's activities towards the implementation of the chosen strategy, i.e. to adapt to strategic changes. The alignment between the existing internal organizational processes and the chosen strategy is achieved by transforming the former. The necessity and scale of such transformations depend on the extent to which the organization is ready to implement the strategy effectively. If there is a match between the chosen strategy and the internal organizational processes, no changes are required. When there is no such match, the task arises to ensure that all the necessary resources and processes are ready to meet the requirements of the chosen strategy, which is the main idea of strategic change management. In this case, the problems (areas of non-compliance) of the organization's development are clearly identified and a program of changes in the internal environment is developed, which is detailed by various functional areas, one of which is human resources management in general and management of personnel adaptation to strategic changes in particular. Thus, the main task of organizational change is to bring the organization to a qualitatively new, more efficient level, which is more responsive to the external environment than the initial level and contributes to the achievement of long-term goals. This can be achieved, first and foremost, through rational human resources management. This task is very popular today, as it is necessary to manage changes in different conditions: during the restructuring of the organization's activities, implementation of projects or programs, quality systems, etc. For this purpose, appropriate organizational strategies are developed. However, even a well-developed strategy is not a guarantee of success, as its implementation often encounters difficulties due to unforeseen actions of the external environment or due to poor implementation of the strategy itself. There is a need to adapt all processes within the organization (including HR management) and bring them in line with the developed strategy.

References:

1. Afanasieva, N. Y., & Opanasenko, Y. O. (2019). Osoblyvosti profesiinoi motivatsii pratsivnykiv DSNS Ukrainy [Peculiarities of professional motivation of employees of the SSNS of Ukraine]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology*, 5(2), 176–180. Retrieved from <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-2.31> [in Ukrainian].
2. Volkova, T. V. (2014). Osoblyvosti budivelnoi haluzi ta yikh vplyv na systemu HR-menedzhmentu [Features of the construction industry and their impact on the HR management system]. *Biznes inform – Business Inform*, №10. 175–180 [in Ukrainian].
3. Husieva, O. Yu. (2012). Problemy upravlinnia stratehichnymy zminamy na vitchyznianskykh pidpriemstvakh [Problems of managing strategic changes at domestic companies]. *Biuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu – Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, № 1 (5), 92–100 [in Ukrainian].

4. Korolkov, V. V., & Babenko, D. O. (2020) Udoskonalennia motyvatsiinoho mekhanizmu upravlinnia personalom pidpriemstva [Improving the motivational mechanism of company's personnel management]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, the 11th edition. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2022_11_45 [in Ukrainian].

5. Kuzmin, O. Ye, Melnyk, O. H, Bondaretska, O. M., & Zhezhukha, V. Y. (2020) Motyvuvannia personalu pidpriemstv: innovatsiini tekhnolohii ta reinzhynirynhovi pidkhody: monohrafiia [Motivating the staff of enterprises: innovative technologies and reengineering approaches: a monograph]. *Halytska vydavnycha spilka – Galician Publishing Association*, 216 [in Ukrainian].

6. Orlova, K. Ye. (2015) Obgruntuvannia napriamiv zabezpechennia adaptyvnosti promyslovykh pidpriemstv [Substantiation of the directions of ensuring the adaptability of industrial companies]. *Visnyk Zhytomyrskoho natsionalnoho ahroekolohichnoho universytetu – Bulletin of Zhytomyr National Agroecological University*, № 2 (51), 87–96 [in Ukrainian].

7. Popovychenko, I. V. (2016) Kontseptualnyi pidkhid do otsinky efektyvnosti upravlinnia adaptatsiiei personalu do stratehichnykh zmin v diialnosti pidpriemstva na osnovi kryteriiu Pareto (Pareto optimum) [A conceptual approach to assessing the effectiveness of managing the adaptation of personnel to strategic changes in the company's activities based on the Pareto optimum criterion]. *Science and practice: collection of scientific articles – Science and practice: collection of scientific articles*, 91–94 [in Ukrainian].

8. Shapa, N. M. (2016) Systematyzatsiia naukovykh pohliadiv na upravlinnia zminamy v konteksti form i metodiv adaptatsii personalu [Systematization of scientific views on change management in the context of forms and methods of staff adaptation]. *Nauka y ekonomika – Science and economy*, 3 (43), 97-102 [in Ukrainian].

9. Bowen, David E. (2015) The changing role of employees in service theory and practice: an interdisciplinary view. *Human Resource Management Review*, №26, 4–13 [in English].

10. Stone Dianna L. (2015) The influence of technology on the future of human resource management. *Human Resource Management Review*, №25, 216–231 [in English].

11. Verkhohliadova, N. I. (2007) Upravlinnia trudovym potentsialom pidpriemstv : monohrafiia [Management of labor potential of companies: a monograph]. *Porohy – Thresholds*, 284 [in Ukrainian].

Література:

1. Афанасьєва Н. Є., Опанасенко Я. О. ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ. Теорія і практика сучасної психології -2019 5(2), с. 176–180

2. Волкова Т. В. Особливості будівельної галузі та їх вплив на систему HR-менеджменту / Т. В. Волкова // Бізнес Інформ. - 2014. - № 10. - С. 175-180. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_10_29.

3. ГУСЄВА О.Ю., ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМИ ЗМІНАМИ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2

4. Корольков В. В., Бабенко Д. О. Удосконалення мотиваційного механізму управління персоналом підприємства. Ефективна економіка. 2020. № 11.

5. Кузьмін О.Є , Мельник О. Г , Бондарецька О. М. та Жежуха В. Й. Мотивування персоналу підприємств: інноваційні технології та реінжинірингові підходи: монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 216 с.

6. Орлова К. Є. Обґрунтування напрямів забезпечення адаптивності промислових підприємств / К. Є. Орлова // Вісник Житомирського національного агроєкологічного університету. – 2015. – № 2 (51). – С. 87–96.

7. Popovychenko, I. V. (2016) A conceptual approach to assessing the effectiveness of managing the adaptation of personnel to strategic changes in the company's activities based on the Pareto optimum criterion]. *Science and practice: collection of scientific articles*, 91–94.

8. Шапа Н. М. Систематизація наукових поглядів на управління змінами в контексті форм і методів адаптації персоналу //Наука й економіка.-2016.-Вип. – Т. 3. – №. 43. – С. 97-102.
9. Bowen, David E. (2015) The changing role of employees in service theory and practice: an interdisciplinary view. *Human Resource Management Review*, №26, 4–13.
10. Stone Dianna L. (2015) The influence of technology on the future of human resource management. *Human Resource Management Review*, №25, 216–231
11. Верхоглядова, Н. І. "Управління трудовим потенціалом підприємств: монографія." Дніпропетровськ: Пороги (2007).

UDC 338.124

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-352-363](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-352-363)

Lashchyk Iryna Ihorivna Candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the Department of Finance, Lviv Polytechnic National University, St. S. Bandery 12, Lviv, 79493, tel.: (097) 901-38-36, <https://orcid.org/0000-0001-5912-4276>

STRATEGY FOR THE FINANCIAL RECOVERY OF THE ENTERPRISE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Abstract. In times of conflict, when businesses face extraordinary challenges and adverse economic conditions, financial recovery becomes a more important task than ever before. Military action can cause a significant reduction in production activity, increase the cost of resources and increase business risks. In this complex context, financial recovery becomes a key tool for ensuring the survival and further development of enterprises. The scientific article reveals the essence of the term «financial rehabilitation of the enterprise» and defines the main aspects that emphasize the relevance and importance of this process. With the help of the analysis of statistical sources, the factors that often cause bankruptcy proceedings of domestic enterprises have been studied, determined and described. The main needs that arise in domestic enterprises in the conditions of a full-scale invasion have been studied, defined and described. The sequence of financial improvement is shown in graphic form, the observance of which will contribute to its success, efficiency and effectiveness. In addition, the article highlights the dynamics of the main indicators of bankruptcy, such as the number of enterprises with respect to which a bankruptcy case has been initiated, the number of enterprises that are in the process of financial recovery, and the number of enterprises that have been declared bankrupt. The dynamics of the relocation of enterprises due to the state of war, as well as indicators of their financial stability and business activity, were analyzed. As a result of the research, a list of the main problems faced by domestic enterprises in the conditions of a full-scale conflict was identified and described. Based on these conclusions, several strategies for the financial recovery of enterprises were developed, each of which includes a list of specific measures and management decisions. This approach allows not only to analyze the state of affairs, but also to determine effective courses of action to restore the financial health of enterprises in the conditions of economic difficulties caused by wartime circumstances.

Keywords: martial law, enterprise, bankruptcy, crisis, financial recovery, directions, measures.

Лашчик Ірина Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери 12, м. Львів, 79493, тел.: (097) 901-38-36, <https://orcid.org/0000-0001-5912-4276>

СТРАТЕГІЯ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В умовах конфлікту, коли підприємства стикаються з надзвичайними викликами та негативними економічними умовами, відновлення фінансового стану стає більш важливим завданням, ніж будь-коли раніше. Воєнні дії можуть спричинити значне зниження виробничої активності, підвищення вартості ресурсів та збільшення ризиків для бізнесу. У цьому складному контексті фінансове оздоровлення стає ключовим інструментом для забезпечення виживання та подальшого розвитку підприємств. У науковій статті розкрито сутність терміну «фінансове оздоровлення підприємства» та визначено основні аспекти, які підкреслюють актуальність та важливість цього процесу. За допомогою аналізу статистичних джерел вивчено, визначено та описано фактори, які часто викликають порушення справи про банкрутство вітчизняних підприємств. Досліджено, визначено та описано основні потреби, які виникають у вітчизняних підприємств в умовах повномасштабного вторгнення. Відображено послідовність фінансового оздоровлення у графічній формі, дотримання якої сприятиме його успішності, ефективності та результативності. Додатково, у статті висвітлено динаміку основних показників банкрутства, таких як кількість підприємств, стосовно яких порушено справу про банкрутство, кількість підприємств, які перебувають у процесі фінансового оздоровлення, та кількість підприємств, які оголошено банкрутами. Проаналізовано динаміку релокації підприємств через воєнний стан, а також показників їх фінансової стійкості та ділової активності. У результаті досліджень виявлено і описано перелік основних проблем, із якими стикаються вітчизняні підприємства в умовах повномасштабного конфлікту. На основі цих висновків розроблено кілька стратегій фінансового оздоровлення підприємств, кожна з яких включає перелік конкретних заходів та управлінських рішень. Такий підхід дозволяє не лише аналізувати стан справ, а й визначати ефективні напрямки дій для відновлення фінансового здоров'я підприємств в умовах економічних труднощів, зумовлених воєнними обставинами.

Ключові слова: воєнний стан, підприємство, банкрутство, криза, фінансове оздоровлення, напрями, заходи.

Formulation of the problem. Financial rehabilitation of enterprises in the conditions of martial law remains an extremely urgent and important task. Martial law is accompanied by risks and difficulties that can seriously undermine the financial stability of enterprises. The main aspects that emphasize the importance of financial recovery in the conditions of a military conflict are the following:

- to ensure stability and survival (martial law can lead to reduced demand for goods and services, limited access to markets, reduced production, while financial recovery helps enterprises adapt to changing conditions and maintain stability);

- effective management of resources: (under conditions of martial law, effective management of financial resources becomes critical, as enterprises must optimize costs, maintain liquidity and ensure effective use of capital);
- the possibility of obtaining financing: (the financial recovery of enterprises increases their possibility of obtaining financing in conditions of economic instability, in particular, companies with more stable financial indicators have more chances to attract investors or receive loans).
- job preservation and social responsibility: (financial recovery allows enterprises to preserve jobs and fulfill their social responsibilities. Conditions of military conflict can lead to a decrease in employment, and maintaining the financial health of enterprises helps prevent mass job losses);
- development (improvement) of strategic development plans: (financial recovery includes the development of backup strategies and action plans to overcome crisis situations arising as a result of military conflict).

In general, financial recovery under martial law is a strategically important element for ensuring the survival and sustainability of enterprises in difficult conditions.

Analysis of recent research and publications. Theoretical and methodological aspects of the financial recovery of enterprises have long been and quite widely studied by domestic scientists and economists. It is especially worth noting the work of such authors as: O. Tereshchenko, I. Blank, L. Ligonenko, N. Bryukhovetska, A. Shtangret, M. Bondarchuk, O. Kuzmin, O. Melnyk, I. Tsygylyk and others. In their works, the authors pay the greatest attention to the study of the essence of the financial recovery of enterprises, their main prerequisites and the implementation mechanism. A number of such scientists as I. Grechak, O. Meleniuk, I. Parkhovskiy, I. Grebeniuk devote their scientific works to diagnosing the crisis state of enterprises and assessing the probability of their bankruptcy. In our opinion, P. Panasyuk's scientific work describes the most complete and objective process of assessing the rehabilitation capacity of enterprises, the results of which significantly affect the financial rehabilitation strategy. However, despite such a large number of works devoted to the researched topic, certain issues related to the prerequisites, directions and specific measures of financial rehabilitation of enterprises operating under martial law and an extremely dynamic business environment remain unresolved.

The purpose of the study is to analyze bankruptcy trends, as well as to highlight directions and measures of financial recovery of domestic enterprises that have been operating under martial law for the past two years.

Setting objectives. In accordance with the formulated goal of the research, it is possible to single out the following primary tasks: to single out the most common factors of bankruptcy of domestic enterprises; characterize the consequences of the full-scale invasion of Russia on the state and trends of the activities of domestic enterprises; to investigate and characterize the most common problems inherent in domestic enterprises in the conditions of war; to form a system of directions for the financial recovery of enterprises and measures corresponding to them.

Presentation of the main research material. Martial law conditions can create serious difficulties for businesses, and bankruptcy can become a real risk. Here are some factors that can lead to the bankruptcy of enterprises in the conditions of a military conflict:

- **Economic problems.** Military conflict can lead to economic hardship, such as reduced demand, reduced markets, increased resource costs, and reduced access to capital. These factors can cause financial problems for enterprises.
- **Losses and destruction.** Military conflict can result in physical destruction and loss to businesses, including the destruction of infrastructure, production sites, and stockpiles. Recovery after such losses can be quite costly and time-consuming.
- **Increased Risks and Insurance Costs:** Business risks are significantly increased in a military conflict. Insurance costs may increase and, despite having an insurance policy, not all risks may be covered.
- **Restrictions on market access.** With the introduction of restrictions, controls and barriers to markets, businesses may lose access to their usual sales channels, resulting in reduced sales and profits.
- **Spread of credit insolvency risks.** Conditions of military conflict can affect the solvency of customers and partners, which increases the risk of insolvency and indebtedness.
- **Reduction of investment and capital.** In conditions of uncertainty and risk, investors may refrain from investing money in enterprises, which leads to a decrease in capital and investment.
- **Political and legal risks .** Changes in the political and legal environment can occur as a result of military conflict, creating uncertainty and additional risks for businesses.

In the conditions listed above, it is important for enterprises to develop financial recovery strategies, adapt to changes, rationalize costs and effectively manage resources. Also, it is important to develop backup plans and diversify risks to reduce the likelihood of financial difficulties and bankruptcy.

According to the Ministry of Justice of Ukraine, in the first four months from the beginning of the full-scale invasion (February 24, 2022), 72 bankruptcy cases of individuals and legal entities were initiated by domestic commercial courts. Of them, 58 enterprises were declared bankrupt (37 – legal entities, 21 – individuals). With regard to other business entities, the procedure for financial recovery (sanitation) has been initiated. The dynamics of initiation of bankruptcy cases of domestic enterprises for the period 2020-2023 is presented in Figure 1.

Despite the fact that the dynamics of indicators are improving, the number of enterprises on the verge of bankruptcy must be reduced.

The main steps taken by the state to support business in the conditions of martial law were:

- simplification of taxation requirements;

- launch of the "Affordable Loans" program, which is characterized by a reduction in interest rates for granted loans;
- assistance in business relocation.

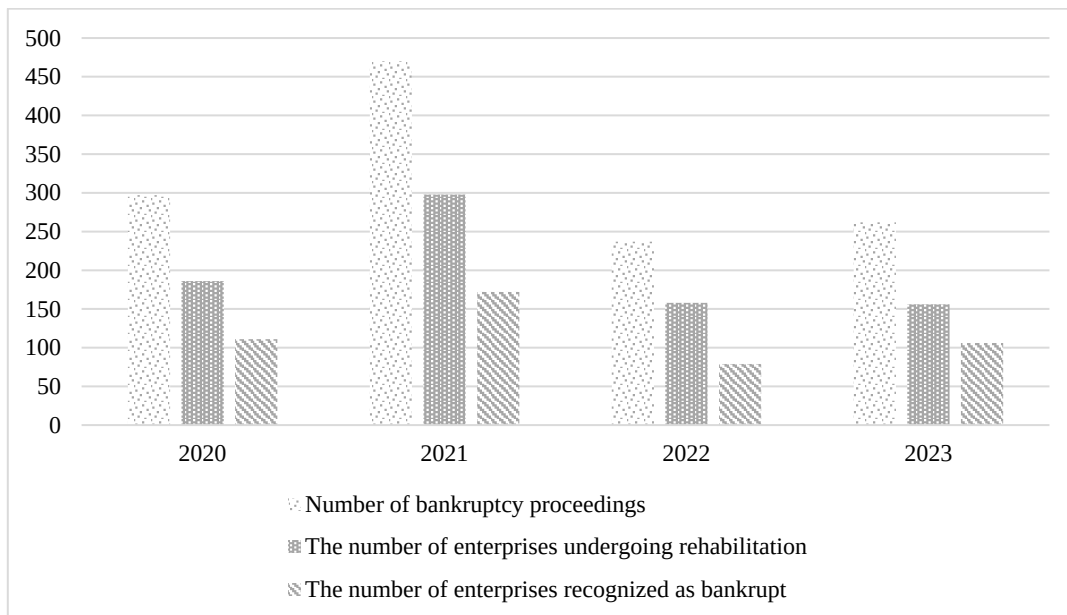

Fig. 1. Graphical interpretation of the dynamics of the main indicators of bankruptcy for 2020-2023

* Formed by the author based on [1-3]

Most of the enterprises were relocated from the central and eastern regions. Their number is presented in Figure 2.

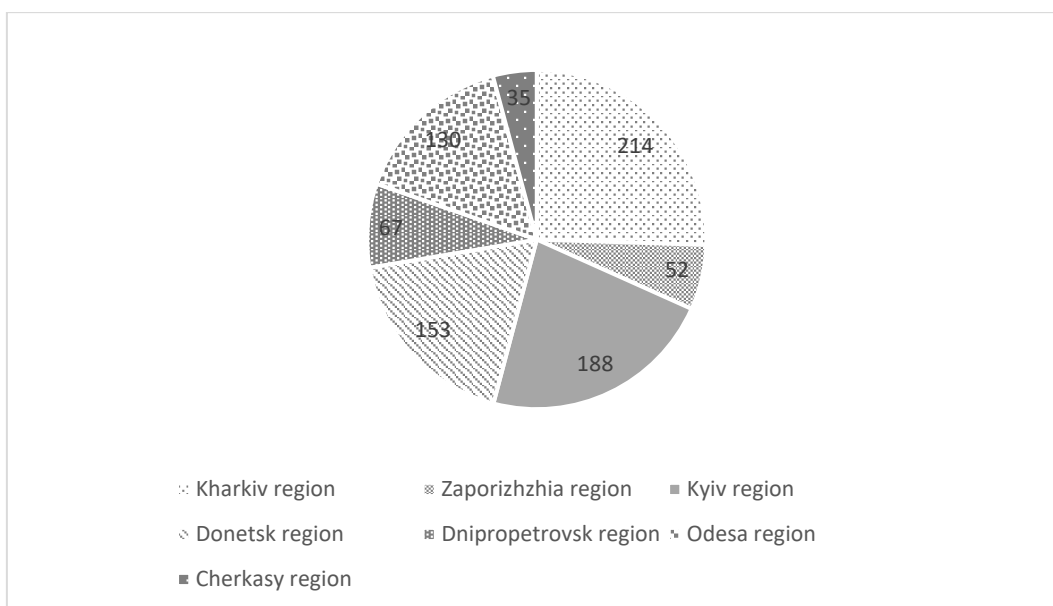

Fig.2. Dynamics of the number of relocated enterprises during the period of martial law

* Formed by the author based on [1-3]

A list of the main needs that arise before the enterprises that have relocated and those that are in the frontline regions is presented in Table 1.

Table 1.
List of the most common needs of domestic enterprises under martial law

Type of enterprises	List of basic needs
Relocated enterprises	Transportation; production areas; financial resources; labor force relocation; contractors
Enterprises close to the front line	Restoration of communications (critical infrastructure); demining of territories; funds for the recovery of activities (financial resources); workforce.
All enterprises	Financial resources; new contractors; reducing the level of bureaucracy; labor force (especially men).

* Formed by the author based on [4-7]

As we can see from Table 2, the most common problem for each group of enterprises is the need to provide financial resources. However, the availability of a sufficient amount of financial resources cannot guarantee the complete safety of business in war conditions, as there is always a threat of complete destruction or damage to the business entity (physical destruction).

With the beginning of the full-scale invasion, more than 150 enterprises (large and medium) were completely destroyed. The activities of such enterprises were mainly concentrated in such regions as Kyiv, Dnipropetrovsk, Zaporizhzhya, Kharkiv and Luhansk.

The main factors that affected the level of financial stability of medium and small enterprises in the conditions of martial law and their percentage values are shown in Figure 3.

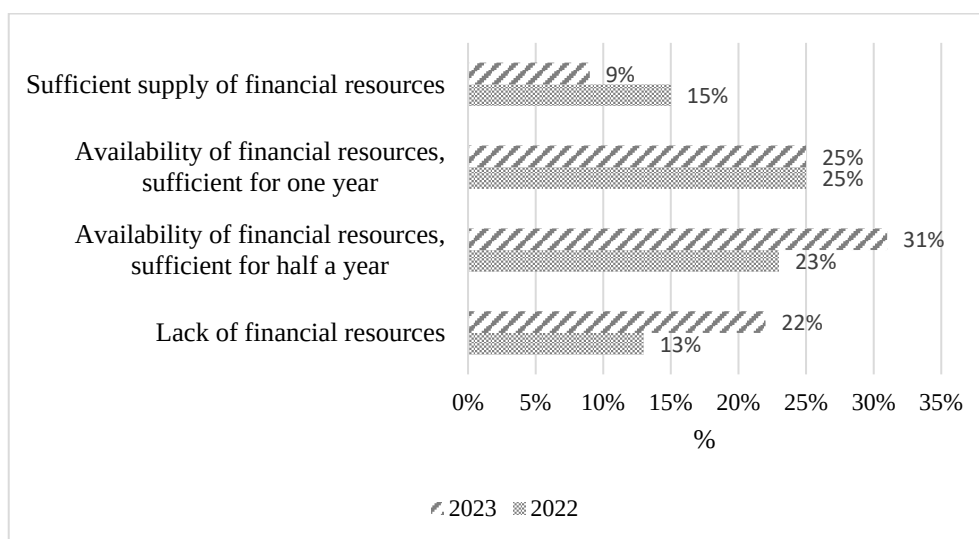

Fig. 3. Factors of financial stability of small and medium-sized enterprises under martial law

* Formed by the author based on [1-3]

The business activity of the enterprise also underwent significant changes with the beginning of the full-scale invasion compared to the pre-war period. Let's divide the enterprises conditionally into three groups. The first group includes the part of enterprises that, in comparison with the pre-war period, continued their work without significant changes, the other part carried out their activities only partially, and the last group of enterprises stopped their activities completely. The percentage values inherent in each of the selected group of enterprises are graphically presented in Figure 4.

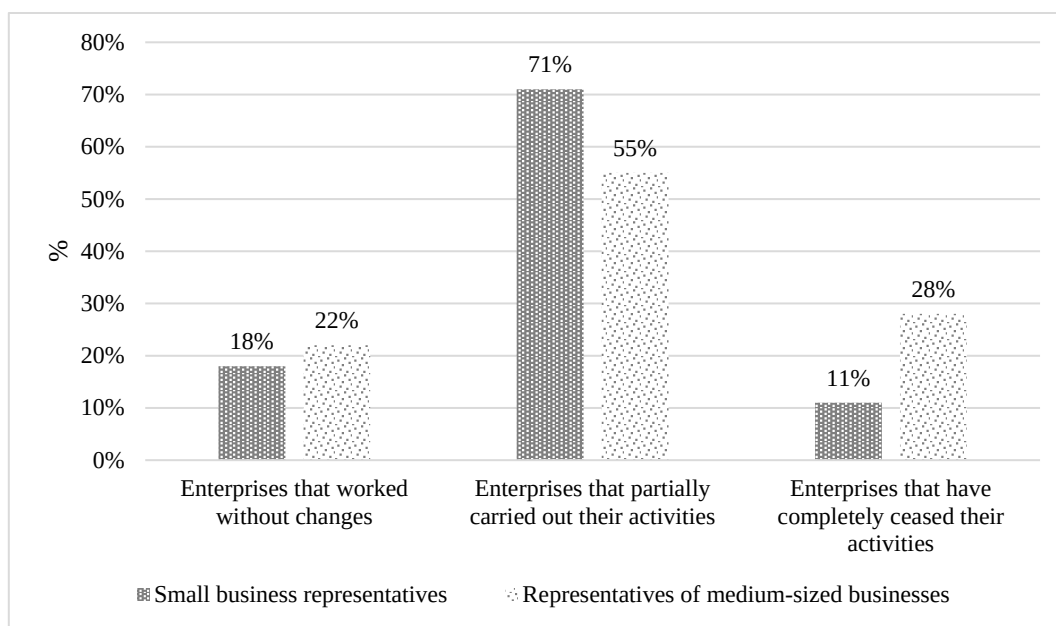

Fig.4. The state of activity of small and medium-sized enterprises (business activity) in comparison with the pre-war period

* Formed by the author based on [3-7]

As for the main problems faced by domestic enterprises (mostly in the western, central and southern regions), the following became the most significant during the year of the war (Figure 5):

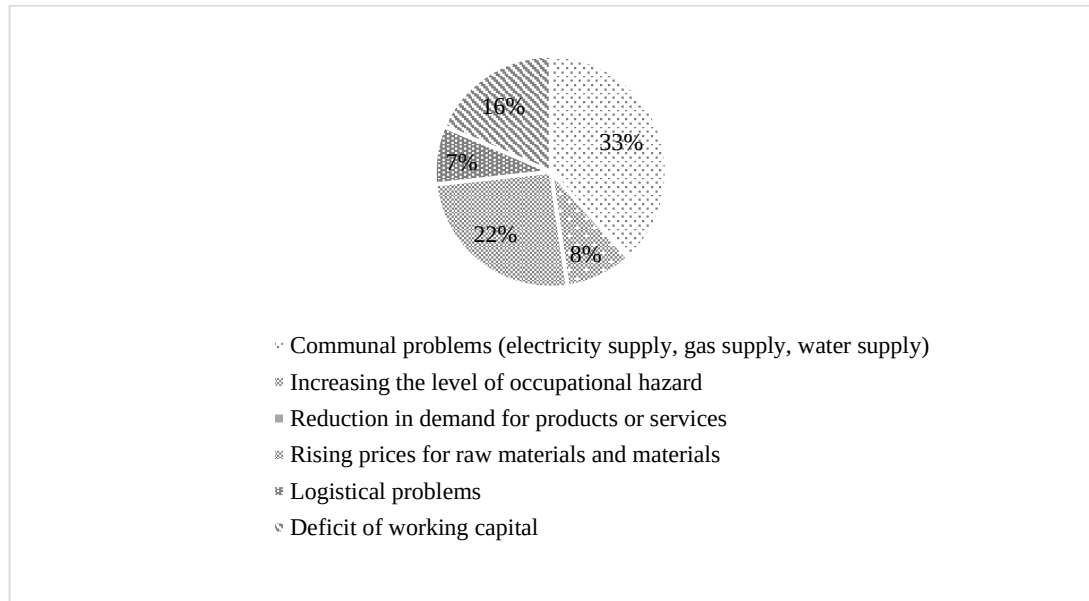

Fig.5. List of problems and the corresponding % of small and medium-sized enterprises in their activities compared to the pre-war period

* Formed by the author based on [3-6]

- communal problems (electricity supply, gas supply, water supply); -33%;
- increase in the level of occupational hazard by 8%;
- reduction in demand for products or services by 14%;
- increase in prices for raw materials and materials by 22%;
- logistical problems 7%;
- working capital deficit of 16%.

As we can see from Figure 5, the biggest problem faced by small and medium-sized businesses since the introduction of martial law is communal problems. The presence of the analyzed problems and trends force domestic enterprises to switch to new operating conditions, taking into account many factors, primarily the external environment. In particular, the trend of enterprise activity in today's conditions requires the improvement of the anti-crisis management mechanism, the primary place of which belongs to measures of financial improvement.

Financial rehabilitation is the process of developing and implementing measures aimed at overcoming the crisis situation and the threat of bankruptcy (bringing the actual indicators of the financial state of the business entity to the planned ones).

The process of financial recovery is undoubtedly characterized by a certain number of stages that have a clearly defined sequence. We graphically displayed such a sequence in Figure 6.

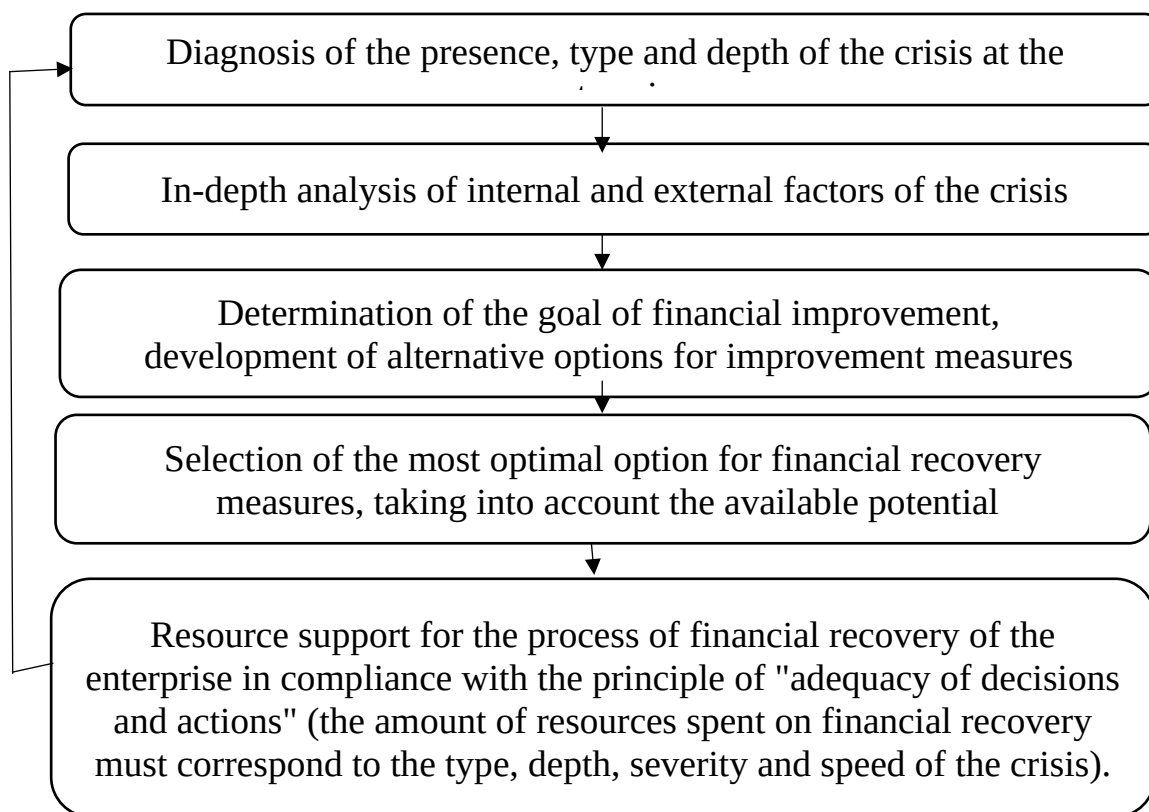

Fig.6. Graphical demonstration of the process of financial recovery of the business entity

* Compiled by the author

Financial recovery of the enterprise is a key element to ensure its stability, competitiveness and successful operation in the conditions of market competition. Improving finances plays an important role in ensuring the functioning of the enterprise and achieving its strategic goals. Let's consider some key aspects of the essence and necessity of the company's financial recovery: the financial recovery of the enterprise contributes to the increase in the efficiency of the use of financial and other types of resources; financial improvement helps increase the company's readiness for market challenges and various types of risks; financial recovery helps to optimize costs, increase working capital, improve inventory management processes; an effective policy of financial rehabilitation allows to minimize the risks associated with lack of funds, low level of liquidity and solvency, etc.

The importance of the financial recovery of the enterprise in modern conditions can be justified as follows: financial rehabilitation aimed at ensuring the viability of the enterprise; financial recovery helps attract investment resources (support of investors, banking and other financial institutions); financial recovery is a prerequisite for business expansion and introduction of new technological resources; financial recovery is aimed at increasing the level of flexibility of the enterprise to changes in market and competitive conditions (contributes to increasing competitiveness).

In more detail, directions and specific measures of the company's financial recovery are shown in Figure 7.

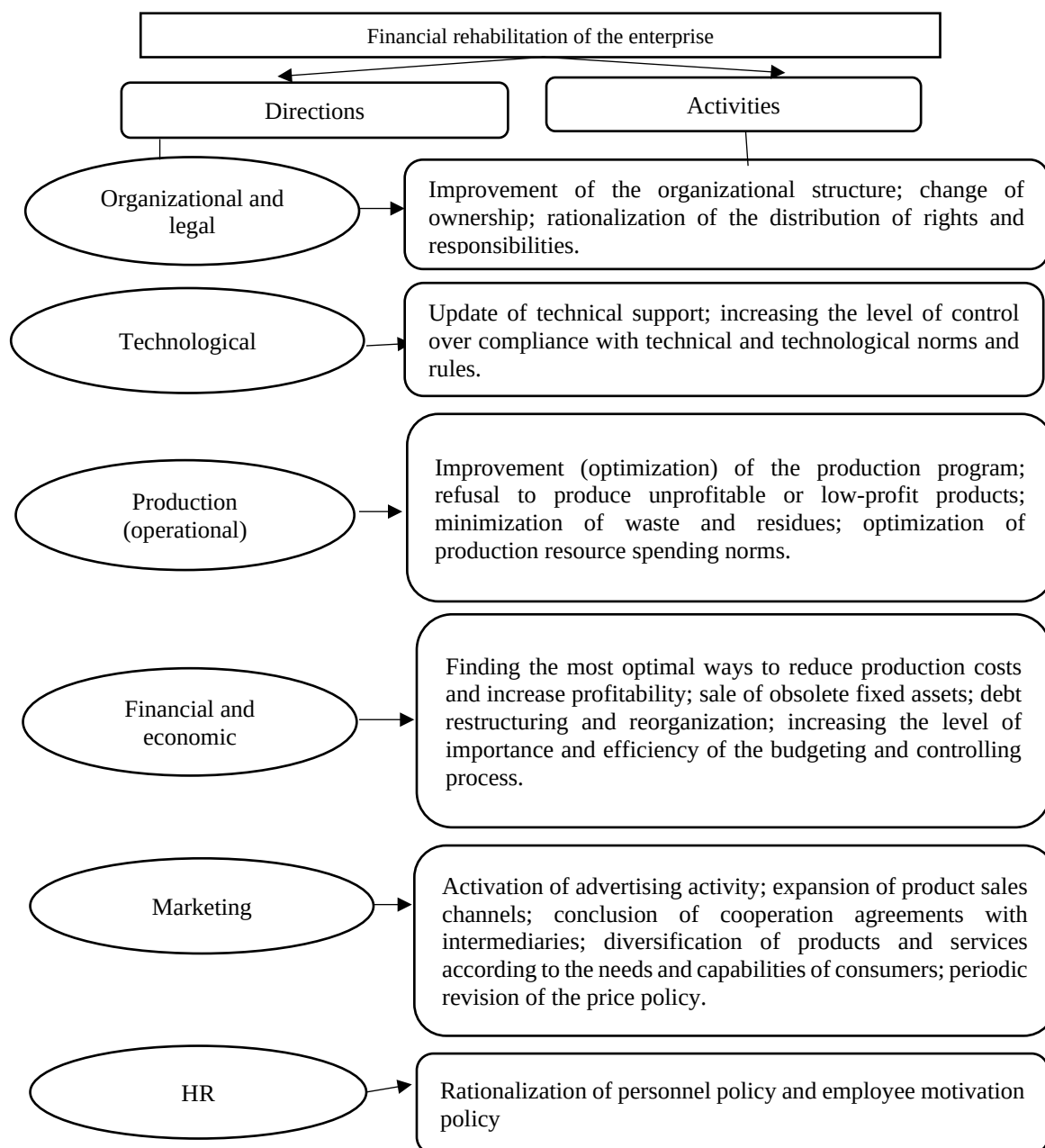

Fig. 7. Graphical interpretation of directions and measures of financial recovery of the enterprise

**Formed by the author*

It should be noted that measures to improve the company's finances can also be different in terms of implementation, namely operational and strategic. The period of planning and implementation of such measures will be determined, first of all, by the results of diagnostics of the current financial condition of the research object.

A schematic representation of the expected consequences of operational or strategic measures for the financial recovery of the enterprise is shown in Figure 8.

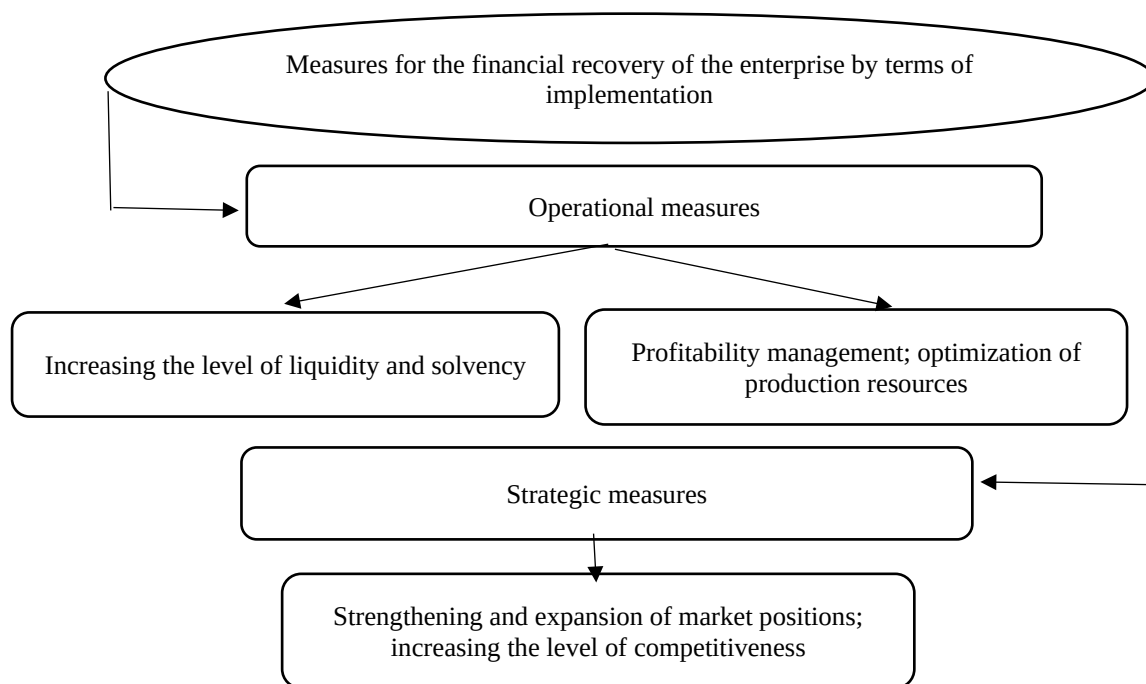

Fig. 8. Graphic display of the expected consequences of operational or strategic measures for the financial recovery of the enterprise

**Formed by the author*

The list of the specified directions and measures of financial rehabilitation of the enterprise, which is presented above, is not exhaustive, because it can be significantly supplemented, changed or expanded, taking into account the scope, scale and geographical location of the business entity.

Conclusions. Financial recovery of the enterprise is a key element to ensure its stability, competitiveness and successful operation in the conditions of market competition. Improving finances plays an important role in ensuring the functioning of the enterprise and achieving its strategic goals. The leading place in the process of financial rehabilitation of the enterprise is played by the diagnosis of the crisis state and the assessment of the probability of bankruptcy of the latter. This process allows timely detection of problems and shortcomings in the financial state of the enterprise and taking the necessary measures to solve them. In the scientific article based on the use of statistical sources, we analyzed the trends (main indicators) of the activities of domestic enterprises (representatives of small, medium and large businesses) and on their basis identified possible areas of financial recovery. For each direction, a list of specific measures of financial improvement is proposed, which can be changed or supplemented depending on the type of activity and location of the business entity.

References:

1. Makroekonomichnyy ta monetarnyy ohlyad/sichen'-hruden' 2022 roku /Natsional'nyy bank Ukrainy. Available at : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/makroekonomichniy-ta-monetarniy-oglyad-veresen-2022-roku> . (accessed: 10 December 2023).
2. Makroekonomichnyy ta monetarnyy ohlyad/sichen'-hruden' 2023 roku /Natsional'nyy bank Ukrainy. Available at : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/makroekonomichniy-ta-monetarniy-oglyad-veresen-2023-roku> . (accessed: 10 December 2023).
3. Ohlyad instrumentiv pidtrymky biznesu v period voyennoho stanu v Ukraini (hruden' 2022) / Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'. Available at : <https://niss.gov.ua/en/node/4794> (accessed: December 17 , 2023).
4. Myronova T. (2023) Vitchyznyane pidpryyemstvo v umovakh voyennoho stanu: osvni tendensiyyi ta metody pidtrymky [Domestic enterprise under martial law: main trends and methods of support.] . *Ekonomika ta suspil'stvo*. no . 7.pp. __ 27–32 . (in Ukrainian)
5. Rybalka P. (2023) Stratehiya finansovoho ozdorovlennya pidpryyemstva v umovakh viyny [The strategy of financial improvement of the enterprise in the conditions of war]. *Ekonomika ta derzhava* . No. 1. pp . 77–84 . (in Ukrainian)
6. Dykan' V. (2022) Napryamy ta instruments derzhavnoyi pidtrymky rozvytku maloho ta seredn'oho biznesu v Ukraini u voyenny chas [Directions and instruments of state support for the development of small and medium-sized businesses in Ukraine during wartime] . *Ekonomika ta suspil'stvo*. No. No. 38. pp . 69-75 . (in Ukrainian)
7. Levyts'ka O. (2023) Osoblyvosti finansovoho ozdorovlennya pidpryyemstva [Peculiarities of financial improvement of the enterprise] . *BiznesInform*. no . pp . 56-63 . (in Ukrainian)

Література:

1. Макроекономічний та монетарний огляд/січень-грудень 2022 року/Національний банк України URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/makroekonomichniy-ta-monetarniy-oglyad-veresen-2022-roku> (дата звернення: 10.12.2023).
2. Макроекономічний та монетарний огляд/січень-вересень 2023 року/Національний банк України URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/makroekonomichniy-ta-monetarniy-oglyad-veresen-2023-roku> (дата звернення: 10.12.2023).
3. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні (грудень 2022) / Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4794> (дата звернення: 17.12.2023).
4. Миронова Т. Вітчизняне підприємство в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. *Економіка та суспільство*. 2023. № 7. С. 27–32 (дата звернення: 22.12.2023)
5. Рибалка П. Стратегія фінансового оздоровлення підприємства в умовах війни. *Економіка та держава*. 2023. № 1. С. 77–84 (дата звернення: 07.01.2023).
6. Дикань В. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. С. 69-75 (дата звернення: 03.01.2023).
7. Левицька О. Особливості фінансового оздоровлення підприємства. *БізнесІнформ*. 2023. №1. С. 56-63 (дата звернення: 22.12.2023).

УДК 330

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-364-373](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-364-373)

Батюк Богдан Богданович кандидат економічних наук, доцент, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, вул. Пекарська, 50, м. Львів, 79010, <https://orcid.org/0000-0003-3761-1852>

ІННОВАЦІЙНІ УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей прийняття інноваційних управлінських рішень в умовах сучасних викликів. Доведено, що під час воєнного стану традиційні бізнес-моделі та стратегії часто не актуальні або стають неефективними. Відтак, непередбачуваність та динамічність такого середовища вимагають від бізнесу високого рівня адаптивності та стійкості. Визначено, що прийняття інноваційних управлінських рішень уособлює в собі практику виявлення, впровадження та реалізації нових творчих ідей, які можуть значно покращити діяльність і стратегії підприємства. Встановлено, що основна мета сучасних інноваційних управлінських рішень - створення та підтримання цінності для підприємства. Це включає підвищення операційної ефективності, підвищення задоволеності клієнтів, забезпечення довгострокового зростання і сприяння відповідальній і безпечній практиці ведення бізнес-діяльності. Визначено принципи прийняття й реалізації інноваційних управлінських рішень. Подано ключові особливості прийняття й реалізації інноваційних управлінських рішень на сучасному українському підприємстві. Виділено засади впливу інновацій на систему управління ризиками. Доведено, що використання автоматизованих систем може значно знизити людські помилки у процесах ідентифікації, оцінки та моніторингу ризиків. Охарактеризовано особливості впливу інновацій на роботу з клієнтами. Визначено, що майбутнє кожного українського підприємства, особливо у контексті поточних викликів країни, нерозривно пов'язане із ухваленням інноваційних управлінських рішень. Доведено, що інноваційні системи здатні інтегрувати та аналізувати дані з різних джерел, забезпечуючи більш повне та об'єктивне розуміння ризиків. Визначено, що інновації уможливають виявлення та вихід на нові ринки, залученні ширшої клієнтської бази та диференціації бізнесу на переповненому ринку.

Ключові слова: управління, управлінські рішення, інновації, інноваційна діяльність, інноваційні управлінські рішення, підприємство, воєнний стан.

Batyuk Bohdan Bohdanovich Department of Management, Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Pekarska 50, Lviv, 79010, <https://orcid.org/0000-0003-3761-1852>

FEATURES OF INNOVATIVE MANAGEMENT DECISIONS IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES

Abstract The purpose of the study is to characterize the features of making innovative management decisions in the context of modern challenges. It has been proven that during times of martial law, traditional business models and strategies are often no longer relevant or become ineffective. Consequently, the unpredictability and dynamism of such an environment requires a high level of adaptability and resilience from business. It has been determined that making innovative management decisions represents the practice of identifying, introducing and implementing new creative ideas that can significantly improve the activities and strategies of an enterprise. It has been established that the main goal of modern innovative management solutions is to create and maintain value in the enterprise. This includes improving operational efficiency, increasing customer satisfaction, driving long-term growth and promoting responsible business practices. The principles for making and implementing innovative management decisions are defined. The key features of the adoption and implementation of innovative management decisions at a modern Ukrainian enterprise are presented. The fundamentals of the influence of innovation on the risk management system are highlighted. It has been proven that the use of automated systems can significantly reduce human errors in the processes of risk identification, assessment and monitoring. The features of the impact of innovation on working with clients are characterized. It has been established that the future of every Ukrainian enterprise, especially in the context of the country's current challenges, is inextricably linked with the adoption of innovative management decisions. It has been proven that innovative systems are able to integrate and analyze data from various sources, providing a more complete and objective understanding of risks. It was determined that innovation enables the discovery and entry into new markets, attracting a wider customer base and differentiating business in a crowded market.

Keywords: management, management decisions, innovation, innovative activity, innovative management decisions, enterprise, martial law

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів, коли все швидко змінюється і характеризується станом війни в різних регіонах, і всеосяжним зрушенням у бік тотальної цифровізації, інноваційна активність і креативність стали ключовими для підприємств.

Під час воєнного стану традиційні бізнес-моделі та стратегії часто не актуальні або стають неефективними. Відтак, непередбачуваність та динамічність такого середовища вимагають від бізнесу високого рівня адаптивності та стійкості. Інновації та креативність дозволяють підприємствам швидко змінюватись, розробляючи нові продукти чи послуги та знаходячи нові способи надання цінності своїм клієнтам. Ця гнучкість має вирішальне

значення як для виживання, але й отримання вигоди з нових можливостей, які можуть надати такі неспокійні воєнні часи, що наступили в Україні. Понад те, нинішня епоха тотальної цифровізації представляє як проблеми, і можливості. Цифрове середовище постійно розвивається, характеризується швидким технологічним прогресом та зміною поведінки споживачів. Компанії, які не можуть впроваджувати інновації, ризикують залишитися позаду, оскільки їх конкуренти використовують нові цифрові технології для оптимізації операцій, покращення якості обслуговування клієнтів та створення нових бізнес-моделей. Інноваційна діяльність у цьому контексті — це не розкіш, а необхідність, яка дозволяє підприємствам використовувати можливості цифрових інструментів, аналітики та платформ, щоб залишатися актуальними та конкурентоспроможними.

Слід зазначити, що вирішальне значення має наголос на інноваціях в управлінських рішеннях. Інноваційний менеджмент передбачає не лише впровадження нових технологій, а й запровадження нових бізнес-процесів, організаційних структур та стратегій. Йдеться про мислення по-новому та розвиток культури, яка заохочує експериментування та приймає ризики, пов'язані із застосуванням інших підходів. У світі, де зміни є єдиною константою, підприємства, які використовують інноваційний менеджмент, краще підготовлені до того, щоб справлятися з невизначеністю та складнощами, особливо в економіці, що постраждала від війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти інноваційного управління соціально-економічних систем розкривалися в роботах таких вчених, як Т. Арделян, Р. Баранов, В. Берізко, К. Биков, К. Бисага, О. Біленко, А. Білецький, О. Білько, С. Браверман, С. Буяджи, А. Вавриш, В. Веклич, М. Височанський, І. Войтович, А. Волошенко, О. Гейц, О. Герасимов, Н. Голота, Д. Ішук, Н. Кантор, М. Кікалішвілі, А. Кладченко, А. Клочко, М. Ковальчук, Р. Колб, Д. Корецька-Шукевич, О. Користін, Д. Костенко, О. Крижановський, В. Купрієнко, Є. Лаврентьев, О. Макаренков, Д. Михайленко, А. Мошнін, А. Новак, О. Новіков, В. Нонік, Д. Олійник, Н. Опанасенко, О. Силкін, С. Свірко, Р. Содомора, Р. Сосков, І. Супрунова, Н. Рогатинська, В. Топчій, В. Трепак, М. Флейчук, В. Франчук, І. Чемерис, А. Штангрет та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування впливу воєнного стану, досі залишаються не розкритими, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей прийняття інноваційних управлінських рішень в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Прийняття інноваційних управлінських рішень уособлює в собі практику виявлення, впровадження та реалізації нових творчих ідей, які можуть значно покращити діяльність і стратегії підприємства [1-3]. Відтак, такого роду рішення необхідні для формування культури далекоглядного мислення, яка має вирішальне значення для збереження конкурентоспроможності в бізнес-середовищі, що швидко розвивається.

Інновації у менеджменті є ключовим фактором конкурентної переваги. Це дозволяє підприємствам розробляти унікальні продукти чи послуги, покращувати якість обслуговування клієнтів та ефективно проникати на нові ринки [4-6]. Інтегруючи інноваційні методи в управління, підприємства можуть досягти більш ефективних процесів, що призведе до економії витрат та кращого використання ресурсів. Цей аспект особливо важливий в умовах, які постійно змінюються, наприклад, під впливом технологічних досягнень та зміни споживчих переваг. Окрім того, зауважимо, що інноваційне управління відіграє вирішальну роль у забезпеченні адаптивності та оперативності реагування. Це дозволяє підприємствам швидко адаптуватися до змін ринку та вимог споживачів не лише шляхом адаптації існуючих продуктів та послуг, а й шляхом переосмислення бізнес-моделей та стратегій [7-10]. Відтак, ця гнучкість необхідна підтримки актуальності і досягнення довгострокового успіху.

Основна мета сучасних інноваційних управлінських рішень - створення та підтримання цінності для підприємства. Це включає підвищення операційної ефективності, підвищення задоволеності клієнтів, забезпечення довгострокового зростання і сприяння відповідальній і безпечній практиці ведення бізнес-діяльності. Ключові принципи прийняття й реалізації інноваційних управлінських рішень, представлено на рис.1.

Принцип орієнтованості	•Рішення повинні бути зорієнтовані на задоволення потреб та очікувань клієнтів. Розуміння змін у потребах та бажаннях клієнтів може стати важливим драйвером інновацій
Принцип навчання	•Інновації вимагають постійного навчання та розвитку, як на індивідуальному, так і на організаційному рівнях. Це означає інвестиції в розвиток навичок співробітників та пошук нових знань та практик
Принцип інформативності	•Важливо опиратися на об'єктивні дані та аналітику при прийнятті рішень. Це включає збір, аналіз та інтерпретацію релевантних даних для забезпечення обґрунтованих рішень
Принцип системності	•Важливо розглядати інноваційні рішення у контексті всієї системи підприємства. Це означає врахування впливу інновацій на різні аспекти діяльності, включаючи ланцюжки поставок, виробництво, маркетинг, фінанси тощо

Рис.1. Ключові принципи прийняття й реалізації інноваційних управлінських рішень

Для українських підприємств, які стикаються з проблемами, такими як політична та економічна нестабільність внаслідок впровадження воєнного стану, інновації в управлінні мають важливе значення. Це стимулює розвиток, дозволяючи цим підприємствам освоювати нові ринки, використовувати технології для масштабування та створювати надійні ланцюжки поставок. Відтак, така диверсифікація є ключем до зниження залежності традиційних, котрий іноді нестабільних ринків. Більше того, з точки зору безпеки інновації в управлінні дозволяють підприємствам краще впоратися з різними ризиками. Це включає розробку ефективних стратегій управління ризиками, які прогнозують, пом'якшують і керують потенційними загрозами. Цифрові інновації, зокрема, відіграють важливу роль у підвищенні безпеки даних, захисті інтелектуальної власності та забезпеченні безперервності бізнесу у складних умовах.

Інноваційні управлінські рішення є необхідними для розвитку та безпеки українських підприємств у сучасному складному діловому світі. Вони дозволяють підприємствам не тільки виживати, але й процвітати за рахунок використання нових можливостей, підвищення ефективності та забезпечення стійкості та безпеки в середовищі, яке постійно змінюється під впливом нових викликів та можливостей. Таким чином, визначимо особливості прийняття й реалізації інноваційних управлінських рішень на сучасному українському підприємстві (табл.1).

Таблиця 1

Особливості прийняття й реалізації інноваційних управлінських рішень на сучасному українському підприємстві

№	Особливості	Сутність ознаки
1	Стратегічне планування	Визначення довгострокових цілей та стратегій, які відповідають місії та візії підприємства. Це включає аналіз ринкових тенденцій, конкурентного середовища та внутрішніх ресурсів
2	Адаптивність до змін	Гнучкість у прийнятті рішень та здатність швидко адаптуватися до змін у ринковому середовищі, технологіях та законодавстві
3	Інтеграція технологій	Впровадження сучасних технологій для підвищення ефективності робочих процесів, управління даними, а також для покращення взаємодії з клієнтами
4	Управління персоналом	Розвиток та мотивація персоналу, включаючи навчання та розвиток навичок, що сприяють інноваційній культурі в компанії
5	Безпекове середовища	Забезпечення високого рівня безпеки на робочому місці та захисту даних. Це особливо важливо для забезпечення стабільного та безпечного робочого процесу, особливо в умовах, що швидко змінюються

Стан війни в країні глибоко впливає на прийняття та реалізацію управлінських рішень, створюючи такі проблеми, які потребують інноваційних підходів для ефективної адаптації. Відтак, першим і найважливішим наслідком війни є суттєве підвищення рівня невизначеності і нестабільності. У таких умовах традиційні бізнес-моделі та стратегії часто стають неадекватними чи застарілими. Ця невизначеність впливає на процеси прийняття рішень, оскільки дані та прогнози, на які керівництво покладалося у стабільному середовищі, більше не застосовні та не надійні. Таким чином, підприємства повинні перейти до гнучких підходів до управління, які можуть швидко реагувати на ситуації, що змінюються. При цьому, інновації відіграють вирішальну роль у цій адаптації. Це дозволяє підприємствам розробляти нові стратегії та моделі, стійкі до умов сучасних викликів навколишнього середовища, що постраждала від війни. Наприклад, цифрові інновації можуть полегшити віддалену роботу та надання цифрових послуг, що має вирішальне значення у ситуаціях, коли фізичні бізнес-операції порушуються. Крім того, інноваційні логістичні рішення можуть допомогти усунути збої в ланцюжках постачання, які часто зустрічаються в зонах бойових дій.

Слід зазначити, що інновації у прийнятті управлінських рішень часто передбачають переоцінку та диверсифікацію стратегій управління ризиками. У випадку воєнного стану, ризики більш безпосередні та суттєвіші: від фізичних збитків активам до перебоїв у доступі до ринків. Інноваційні стратегії управління ризиками можуть включати впровадження нових моделей страхування, диверсифікацію джерел постачання або навіть зміну бізнес-моделі для адаптації до нових економічних реалій. Визначимо, ключові засади впливу інновацій на систему управління ризиками (табл.2).

Таблиця 2

Ключові засади впливу інновацій на систему управління ризиками

№	Засади	Сутність
1	Підвищення точності прогнозування	Інноваційні технології, як-от штучний інтелект та великі дані, дозволяють більш точно прогнозувати потенційні ризики, аналізуючи великі обсяги даних та ідентифікуючи тенденції та закономірності, які можуть бути неочевидними для людини
2	Автоматизація процесів управління ризиками	Використання автоматизованих систем може значно знизити людські помилки у процесах ідентифікації, оцінки та моніторингу ризиків
3	Гнучкість та швидка адаптація	Інновації надають можливість швидко адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, наприклад, до нових законодавчих норм, ринкових умов або технологічних змін
4	Інтеграція та консолідація інформації	Інноваційні системи здатні інтегрувати та аналізувати дані з різних джерел, забезпечуючи більш повне та об'єктивне розуміння ризиків
5	Покращення системи комунікацій	Сучасні інноваційні інструменти сприяють ефективнішому обміну інформацією між відділами та зацікавленими сторонами, допомагаючи уникати розривів у комунікації, які можуть призводити до ризиків

Не слід забувати і про підтримку й побудови відносин із клієнтами. Відтак, в умовах воєнного стану, потреби та поведінка клієнтів кардинально змінилася. Інноваційні підходи в маркетингу, взаємодії з клієнтами та доставці продуктів/послуг можуть допомогти компаніям залишатися на зв'язку зі своїми клієнтами та задовольняти їхні зростаючі потреби. Вплив інновацій на роботу з клієнтами, представлено на рис. 3.

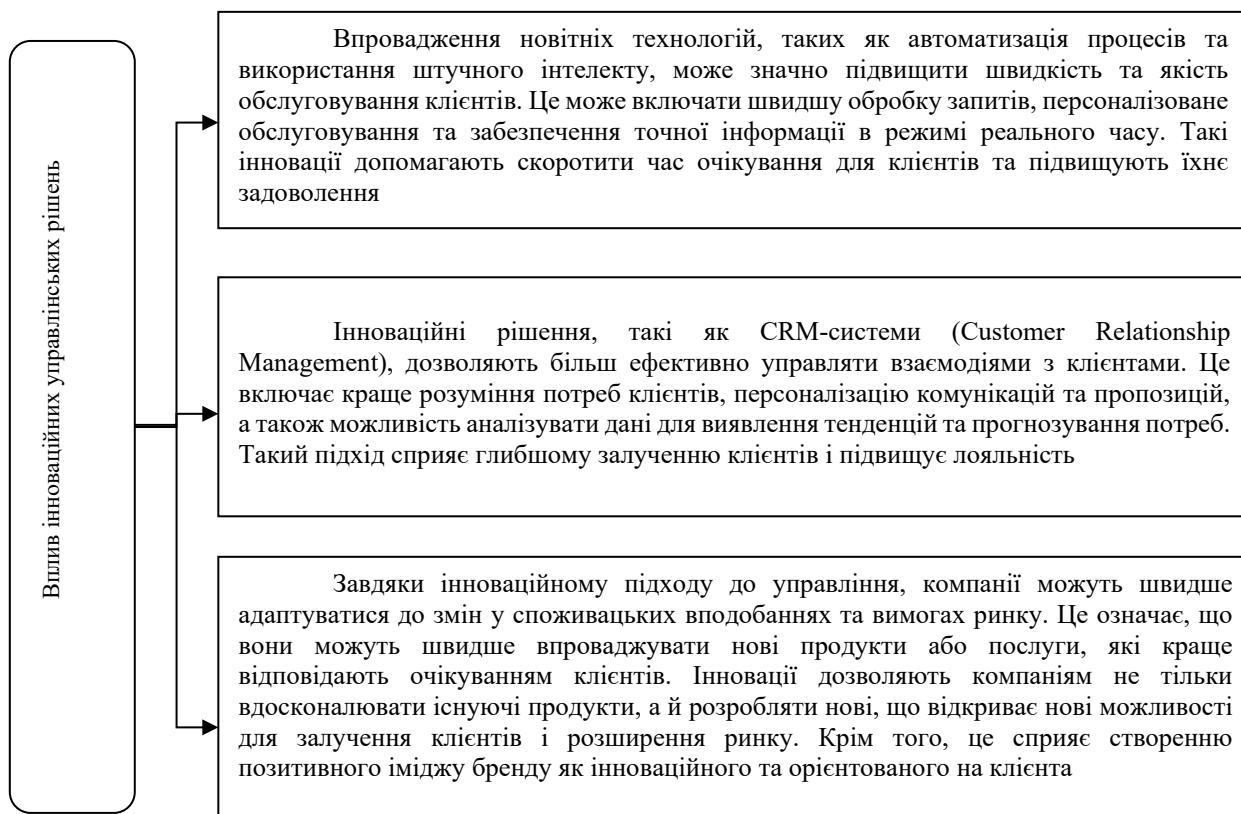

Рис.3. Вплив інновацій на роботу з клієнтами

Інноваційні управлінські рішення також включають дослідження нових ринків або перехід на інші виробничі лінії, які можуть бути актуальнішими в умовах економіки сучасних викликів. Наприклад, бізнес може переключити свою увагу на продукти чи послуги, які підтримують гуманітарні зусилля або задовольняють нові потреби, що виникли внаслідок бойових дій. Зрештою, інновації не обмежуються продуктами та стратегіями, але також поширюються на організаційну культуру. Військова ситуація вимагає від співробітників високого рівня стійкості та спритності розуму. Формування культури, яка заохочує інновації, адаптованість та швидке мислення, стає життєво важливим. Це передбачає навчання співробітників гнучкості, підтримку в важких ситуаціях і заохочення мислення для пошуку творчих рішень безпрецедентних проблем.

Висновки. Майбутнє кожного українського підприємства, особливо у контексті поточних викликів країни, нерозривно пов'язане із ухваленням інноваційних управлінських рішень. Інноваційні управлінські рішення мають вирішальне значення для українських підприємств, щоб орієнтуватися у складному та нестабільному зовнішньому середовищі, що характеризується політичною нестабільністю, економічною невизначеністю та конфліктом. Традиційні підходи до управління можуть виявитися неефективними в таких сценаріях, що швидко змінюються. Відтак, інноваційний менеджмент передбачає не лише впровадження нових технологій, а й прийняття гнучких стратегій, творче вирішення проблем та адаптивні організаційні структури. Така гнучкість дозволяє підприємствам швидко реагувати на зміни, знижувати ризики і отримувати вигоду з будь-яких можливостей.

Слід зазначити, що з погляду конкурентоспроможності інновації є ключовою відмінністю. На світовому ринку український бізнес конкурує не лише з локальними, а й із міжнародними учасниками. Відтак, інноваційні методи управління можуть призвести до розробки унікальних продуктів та послуг, поліпшення процесів та ефективніших методів роботи, і все це може забезпечити значну конкурентну перевагу. Крім того, інновації уможливають виявлення та вихід на нові ринки, залученні ширшої клієнтської бази та диференціації бізнесу на переповненому ринку. Крім того, складні економічні умови наголошують на необхідності проведення виключно ефективних бізнес-операцій. Інноваційні рішення можуть призвести до підвищення операційної ефективності, зниження витрат та підвищення прибутковості. Це особливо важливо за часів економічних труднощів, коли ресурси обмежені, а ефективність стає найважливішим аспектом виживання.

Одним із ключових напрямів є вивчення того, як українські підприємства можуть ефективно інтегрувати технології та цифрові інструменти у свою діяльність та практику управління, беручи до уваги унікальні проблеми, з якими вони стикаються. Ще однією сферою інтересів є розробка моделей безпекових та адаптованих бізнес-стратегій у порушених конфліктами та економічно нестабільних середовищах. Дослідження також можуть бути зосереджені на розумінні ролі лідерства у розвитку культури інновацій та того, як підприємства можуть заохочувати та керувати творчим мисленням та інноваціями серед співробітників.

Література:

1. Frolova, L., Zhadko, K., Ilyash, O., Yermak, S., & Nosova, T. Model for opportunities assessment to increase the enterprise innovation activity. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 2021, 1-11.
2. Fedulova, I. Synergetic evolutionary model of innovative development of the enterprise. *Scientific Works of NUHT*, 36, 2010, 114–118.
3. Ilyash, O., Dzhadan, I., & Ostasz, G. The influence of the industry's innovation activities indices on the industrial products' revenue of Ukraine. *Economics and Sociology*, 11(4), 2018, 317–331.

4. Kramskoy, D., & Kolotyuk, O. Analysis of the tools of research of innovative development of the enterprise. *Business Inform*, 5, 2013, 253–258.
5. Mamatova, L. Development of innovative activity of Ukraine in the international context. *Reporter of the Priazovskyi state technical university. Section: Economic sciences*, 36, 2018, 279–291.
6. Yermak, S. Problems of innovative activity development at food industry enterprises of Ukraine. *Journal of Hygienic Engineering and Design*, 21, 2021, 96–102.
7. Wendra, W., Sule, E. T., Joeliaty, J., & Azis, Y. Exploring dynamic capabilities, intellectual capital and innovation performance relationship: evidence from the garment manufacturing. *Business: Theory and Practice*, 20, 2019, 123-136.
8. Agostini L, Nosella A, Filippini R Does intellectual capital allow improving innovation performance? A quantitative analysis in the sme context. *Journal of Intellectual Capital* 18 (2), 2017: 400-418.
- 9 Anderson N, Potočník K, Zhou J Innovation and creativity in organizations: a state-of-the-science re-view, prospective commentary, and guiding framework. *Journal of Management* 40 (5), 2014: 1297-1333.
10. Azis Y, Kartini D, Bernik M, Harsanto B. Managing innovation in creative industries for increasing competitiveness: case study of companies at Bandung – Indonesia. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology* (3), 2014: 11.
11. Kopytko M., Levkiv G, Vinichuk M. Dominating Effects of Globalization on the Education Model in Ukraine in the Context of Strengthening of the State Social Security. *Journal of Automation and Information Sciences*. 2019. Volume 51. Issue 3. pp. 68-76.
12. Parubchak I., Smolinska O., Marszalek-Kawa J. Social Aspects of the Development of the Management Systems of Eastern European Universities in the Transformation Period. *The New Educational Review*. 2019. Vol. 58. P. 109–121.

References:

1. Frolova, L., Zhadko, K., Ilyash, O., Yermak, S., & Nosova, T. (2021). Model for opportunities assessment to increase the enterprise innovation activity. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 1-11. [in English]
2. Fedulova, I. (2010). Synergetic evolutionary model of innovative development of the enterprise. *Scientific Works of NUHT*, 36, 114–118. [in English]
3. Ilyash, O., Dzhadan, I., & Ostasz, G. (2018). The influence of the industry's innovation activities indices on the industrial products' revenue of Ukraine. *Economics and Sociology*, 11(4), 317–331. [in English]
4. Kramskoy, D., & Kolotyuk, O. (2013). Analysis of the tools of research of innovative development of the enterprise. *Business Inform*, 5, 253–258.. [in English]
5. Mamatova, L. (2018). Development of innovative activity of Ukraine in the international context. *Reporter of the Priazovskyi state technical university. Section: Economic sciences*, 36, 279–291. [in English]
6. Yermak, S. (2017). Problems of innovative activity development at food industry enterprises of Ukraine. *Journal of Hygienic Engineering and Design*, 21, 96–102. [in English]
7. Wendra, W., Sule, E. T., Joeliaty, J., & Azis, Y. (2019). Exploring dynamic capabilities, intellectual capital and innovation performance relationship: evidence from the garment manufacturing. *Business: Theory and Practice*, 20, 123-136. [in English]
8. Agostini L, Nosella A, Filippini R (2017) Does intellectual capital allow improving innovation performance? A quantitative analysis in the sme context. *Journal of Intellectual Capital* 18 (2): 400-418.. [in English]

9 Anderson N, Potočník K, Zhou J (2014) Innovation and creativity in organizations: a state-of-the-science re-view, prospective commentary, and guiding framework. *Journal of Management* 40 (5): 1297-1333. [in English]

10. Azis Y, Kartini D, Bernik M, Harsanto B (2014) Managing innovation in creative industries for increasing competitiveness: case study of companies at Bandung – Indonesia. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology* (3): 11. [in English]

11. Kopytko, M., Levkiv, G, Vinichuk, M. (2019). Dominating Effects of Globalization on the Education Model in Ukraine in the Context of Strengthening of the State Social Security. *Journal of Automation and Information Sciences*. Vol. 51. Is. 3. pp. 68-76. [in English]

12. Parubchak, I., Smolinska, O., Marszalek-Kawa, J. (2019). Social Aspects of the Development of the Management Systems of Eastern European Universities in the Transformation Period. *The New Educational Review*. Vol. 58. P. 109–121. [in English]

УДК 354:341.1:327.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-374-387](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-374-387)

Березовський Руслан Сергійович аспірант кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 65062, тел.: (048) 705-97-95, <https://orcid.org/0000-0003-0906-8661>

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОЗАХИСНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ВПЛИВІВ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Анотація. Стаття висвітлює шляхи вдосконалення діяльності правозахисних громадських організацій з урахуванням кращого зарубіжного досвіду. Для зарубіжної практики характерною є участь правозахисних громадських організацій в захисті прав людей через суди або впливу на владу через громадські акції. Відзначено, що впливи відбуваються у всіх сферах життєдіяльності людини. У зарубіжній практиці відмічається тенденція зміцнення партнерських відносин між правозахисними громадськими організаціями та правозахисними органами з вирішення проблем захисту прав людини. Наголошено, що для української практики визначається доцільність вивчення кращого досвіду діяльності зарубіжних правозахисних громадських організацій, зокрема щодо удосконалення: форм, участі, посилення впливової функції та методів впливу правозахисних громадських організацій. У зарубіжній практиці підходи щодо оцінки держав стосовно їх міцності в правозахисній сфері відбувається з врахуванням ролі і повноважень правозахисних громадських організацій. Визначено роль правозахисників, які діють у державах: розділених внутрішнім збройним конфліктом, а також у стабільних державах; які є недемократичними, а також у державах, які мають сильну демократичну практику; які економічно розвиваються, а також у тих, які класифікуються як розвинені. Вдосконалення діяльності правозахисних громадських організацій в контексті публічно-управлінських впливів на міжнародному рівні та на рівні зарубіжних держав стосується: формування концептуальних основ щодо визнання місця правозахисних громадських організацій в системі суспільних відносин; розвитку правової бази діяльності правозахисних громадських організацій; визначення та розширення методів і форм діяльності; виокремлення ролі правозахисних громадських організацій в державі на рівні їх впливу на проблеми захисту прав громадян; визнання правозахисних громадських організацій як посередників між органами державної влади та населенням в аспекті адвокаційної громадської діяльності;

врахування думки правозахисних громадських організацій та прийняття їх пропозицій, вимог тощо в межах діючого законодавства; залучення правозахисних громадських організацій до удосконалення правових актів щодо прав людей на рівні держави; надання права правозахисним громадським організаціям виступати позивачами в судових процесах з прав людини від імені населення, права якого порушені; побудови партнерських взаємовідносин між державними правозахисними організаціями та правозахисними громадськими організаціями. Сформовано рекомендації для української практики щодо вдосконалення діяльності правозахисних громадських організацій в контексті публічно-управлінських впливів.

Ключові слова: правозахисні громадські організації, діяльність правозахисних громадських організацій, правозахисники, функції та методи діяльності, права людини, публічно-управлінські впливи, партнерство, публічне управління та адміністрування.

Berezovsky Ruslan Serhiyovych graduate student of the Department of Local Self-Government and Territorial Development of the Institute of Public Service and Management, National University "Odesa Polytechnic", St. Genuevka, 22, Odesa, 65062, tel.: (048) 705 97 95, <https://orcid.org/0000-0003-0906-8661>

WAYS OF IMPROVING THE ACTIVITIES OF HUMAN RIGHTS PROTECTION PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE CONTEXT OF PUBLIC AND ADMINISTRATIVE INFLUENCES TAKING INTO ACCOUNT FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. The article highlights ways to improve the activities of human rights public organizations, taking into account the best foreign experience. The participation of human rights non-governmental organizations in the protection of people's rights through the courts or influencing the authorities through public actions is characteristic of foreign practice. It was noted that the impacts occur in all spheres of human activity. In foreign practice, there is a tendency to strengthen partnership relations between human rights non-governmental organizations and human rights bodies for solving human rights protection problems. It is emphasized that for the Ukrainian practice, it is determined the expediency of studying the best experience of the activities of foreign human rights non-governmental organizations, in particular regarding the improvement of: forms, participation, strengthening of the influential function and methods of influence of human rights non-governmental organizations. In foreign practice, approaches to assessing states regarding their strength in the field of human rights protection take into account the role and powers of human rights non-governmental organizations. The role of human rights defenders operating in states: divided by internal armed conflict, as well as in stable states; which are undemocratic, as well as in states with strong democratic practices;

which are economically developing, as well as in those classified as developed. Improving the activities of human rights non-governmental organizations in the context of public-management influences at the international level and at the level of foreign states concerns: the formation of conceptual foundations regarding the recognition of the place of human rights non-governmental organizations in the system of public relations; development of the legal framework for the activity of human rights non-governmental organizations; definition and expansion of methods and forms of activity; highlighting the role of human rights non-governmental organizations in the state at the level of their influence on the problems of protecting the rights of citizens; recognition of human rights non-governmental organizations as mediators between state authorities and the population in the aspect of public advocacy activities; taking into account the opinion of human rights organizations and accepting their proposals, demands, etc. within the limits of the current legislation; involvement of human rights non-governmental organizations in the improvement of legal acts on people's rights at the state level; granting the right to human rights non-governmental organizations to act as plaintiffs in human rights lawsuits on behalf of the population whose rights have been violated; building partnership relations between state human rights organizations and human rights non-governmental organizations. Recommendations for Ukrainian practice on improving the activities of human rights non-governmental organizations in the context of public-management influences have been formed.

Keywords: human rights public organizations, activity of human rights public organizations, human rights defenders, functions and methods of activity, human rights, public management influences, partnership, public management and administration.

Постановка проблеми. Сучасні світові тенденції щодо збереження прав людини свідчать, що провідну роль відіграють правозахисні громадські організації з широкими повноваженнями не тільки щодо просвітницької, моніторингової, посередницької і адвокаційної діяльності, а й з повноваженнями щодо вироблення міжнародних стандартів прав людини, їх запровадження та захисту прав жертв порушення прав людини в судових процесах, у тому числі й міжнародних.

Повноваження правозахисних громадських організацій розглядаються з позицій їх впливу та тиску на уряди для збереження прав людини у всіх сферах життєдіяльності. Особливу роль посідають правозахисні громадські організації в публічно-управлінському впливах, що в розвинених державах дає їм можливість відстоювати права людей шляхом посередництва між органами влади і населенням та представництва від імені населення в правозахисних державних і недержавних організаціях. Прослідковується тенденція зміцнення партнерських відносини між правозахисними громадськими організаціями та правозахисними органами з вирішення проблем захисту прав людей.

В українській правозахисній практиці залишається низьким рівень участі правозахисних громадських організацій в захисті прав людини і впливу на законодавство щодо прав людини та його реалізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відмічається велика кількість наукової літератури, яка присвячена питанням захисту та дотримання прав людини та підвищення ролі правозахисних громадських організацій серед українських та зарубіжних дослідників.

Аналіз наукових досліджень вказує на необхідність продовження наукових пошуків із зазначеної проблематики, що обумовлено виникненням певних ризиків в сфері дотримання прав людини у глобалізованому світі. Для української практики визначається доцільність вивчення кращого досвіду діяльності зарубіжних правозахисних громадських організацій, зокрема щодо:

- форми діяльності правозахисних громадських організацій (взаємодія; партнерство; співробітництво; спільні проекти; спільні робочі групи; діалог; спільні дії; коаліції; посередницька діяльність між органами державної влади і громадою; адвокація; політичні дії; реформування правоохоронних органів; мобілізація молоді; залучення бізнесу тощо) [5; 10; 11];

- участі правозахисних громадських організацій (захист прав людей в судах; вплив на владу шляхом громадських акцій; використовуванні стратегічних судових процесів для боротьби з корупцією тощо) [2-4];

- впливової функції громадських правозахисних організацій (припинення конкретних порушень з прав людини; надання допомоги щодо підтримання прав людини; впливу на зміну законодавства з прав людини; сприяння розвитку законодавства з прав людини; поширення інформації щодо прав людини; сприяння розвитку законодавства щодо прав людини тощо) [3; 4; 6; 9;];

- методів впливу правозахисних громадських організацій (кампанії з написання листів урядам від мільйонів членів з усього світу (міжнародні організації); оприлюднення інформації через ЗМІ, соціальні мережі, Інтернет; тіньові звіти, які подаються до моніторингових органів ООН з прав людини; участь у приватних зустрічах чи брифінгах з офіційними особами; оприлюднення інформації шляхом використання електронної пошти, петицій, інтернет-сайтів, блогів; підвищення рівня знань про права людини через навчання; створення діалогових груп для подолання недовіри в суспільстві в постконфліктних ситуаціях; рекомендації щодо розробки законів про права людини у всіх сферах, розроблені іноземними експертами тощо) [4; 7; 9; 14].

Все вище зазначене, обумовило формулювання мети даної статті.

Мета статті – полягає у визначенні шляхів вдосконалення діяльності українських правозахисних громадських організацій в контексті публічно-управлінських впливів з урахуванням кращого зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Підходи сьогодення щодо оцінки держав стосовно їх міцності в правозахисній сфері відбувається з врахуванням ролі і повноважень правозахисних громадських організацій. Вважається, що держави,

які мають слабе правозахисне законодавство не мають міцних правозахисних громадських організацій і чинять опір діяльності міжнародних громадських та інших правозахисних організацій. Рівень розвитку правозахисних громадських організацій корелює з розвитком усвідомлення суспільства громадських можливостей з захисту прав людини. Пропозиції щодо вдосконалення законодавства про правозахисні громадські організації для української практики будувались на аналізі визначень і понять, зафіксованих в документах ООН.

Важливим є визначення поняття «правозахисник» і хто може бути правозахисником. За даними ООН захисником прав людини може бути особа або організація, які діють, захищаючи будь-які права людини від імені окремих осіб або груп. Правозахисники прагнуть просування та захисту громадянських і політичних прав, а також просування, захисту та реалізації економічних, соціальних і культурних прав. Правозахисники вирішують будь-які проблеми з правами людини, які можуть бути найрізноманітнішими, наприклад, страти без належного судження, катування, свавільні арешти та затримання, дискримінація, проблеми працевлаштування, примусові виселення, доступ до медичної допомоги, токсичні відходи та його вплив на навколишнє середовище. Захисники активно підтримують такі різноманітні права людини, як право на життя, на їжу та воду, на найвищий досяжний рівень здоров'я, на достатнє житло, на ім'я та національність, на освіту, на свободу пересування тощо. Іноді вони стосуються прав категорій осіб. Правозахисниками може бути будь-яка особа або група осіб, які займаються просуванням прав людини, починаючи від міжурядових організацій, розташованих у найбільших містах світу, і закінчуючи особами, які працюють у своїх місцевих громадах. Захисники можуть бути будь-якої статі, різного віку, з будь-якої частини світу та мати різне професійне чи інше походження. Зокрема, важливо зазначити, що правозахисники є не лише в громадських та міжурядових організаціях, але також, у деяких випадках, можуть бути урядовцями, державними службовцями або представниками приватного сектору [1].

Правозахисники діють у державах:

- розділених внутрішнім збройним конфліктом, а також у стабільних державах;
- які є недемократичними, а також у державах, які мають сильну демократичну практику;
- які економічно розвиваються, а також у тих, які класифікуються як розвинені [1].

Вони прагнуть заохочувати та захищати права людини в контексті різноманітних проблем, включаючи ВІЛ/СНІД, розвиток, міграцію, політику структурної перебудови та політичні зміни [1].

Більшість правозахисників працюють на місцевому чи національному рівнях та підтримують дотримання прав людини у своїх громадах і країнах. У

таких ситуаціях їх головними партнерами є місцеві органи влади, відповідальні за забезпечення дотримання прав людини в провінції чи країні в цілому. Захисники, які діють на регіональному чи міжнародному рівні, можуть, наприклад, відстежувати регіональну чи світову ситуацію з правами людини та подавати інформацію регіональним або міжнародним правозахисним механізмам, включаючи інших спеціальних доповідачів Ради ООН з прав людини та договірних органів. Робота правозахисників дедалі частіше є змішаною, зосереджуючись на місцевих і національних питаннях прав людини, але захисники встановлюють контакти з регіональними та міжнародними механізмами, які можуть підтримати їх у покращенні прав людини в їхніх країнах [1].

Велику частку діяльності правозахисників характеризують як діяльність на підтримку жертв порушень прав людини. Розслідування та звітування про порушення можуть допомогти припинити порушення, що тривають, запобігти їх повторенню та допомогти жертвам подати свої справи до суду. Деякі правозахисники надають професійні юридичні консультації та представляють інтереси потерпілих у судовому процесі. Інші надають жертвам консультації та реабілітаційну підтримку [1].

Багато правозахисників працюють над забезпеченням відповідальності за дотримання правових стандартів прав людини. У найширшому розумінні це може передбачати лобювання владних повноважень та підтримку посилення зусиль держави щодо виконання міжнародних зобов'язань у галузі прав людини, які вона взяла на себе шляхом ратифікації міжнародних договорів [1].

У більш конкретних випадках акцент на підзвітності може призвести до того, що правозахисники стануть свідками на публічному форумі (наприклад, у газеті), або в суді чи трибуналі, про порушення прав людини, які вже мали місце. Таким чином захисники сприяють забезпеченню правосуддя від імені жертв у конкретних випадках порушення прав людини та руйнуванню моделей безкарності, тим самим запобігаючи порушенням у майбутньому. Значна кількість захисників, часто через організації, створені з цією метою, зосереджуються виключно на припиненні безкарності за порушення. Ці ж групи захисників можуть також працювати над посиленням спроможності держави переслідувати винних у порушеннях, наприклад, забезпечуючи навчання з прав людини для прокурорів, суддів і поліції [1].

Деякі правозахисники зосереджуються на заохоченні уряду в цілому виконувати свої зобов'язання щодо прав людини, наприклад, шляхом оприлюднення інформації про виконання урядом стандартів прав людини та моніторингу досягнутого прогресу. Деякі правозахисники зосереджуються на належному врядуванні, виступаючи на підтримку демократизації та припинення корупції та зловживань владою, а також навчають населення, як голосувати та чому їхня участь у виборах є важливою [1].

Правозахисники роблять значний внесок, зокрема через свої організації, у виконання міжнародних договорів з прав людини. Багато громадських

організацій і міжурядових організацій допомагають створювати житло, охорону здоров'я та проекти сталого отримання доходу для бідних і маргінальних громад. Вони пропонують навчання основним навичкам і надають таке обладнання, як комп'ютери, щоб надати громадам кращий доступ до інформації [1].

Найбільш очевидними правозахисниками є ті, чия повсякденна робота безпосередньо пов'язана із заохоченням і захистом прав людини, наприклад, правозахисники, які працюють з національними правозахисними організаціями, уповноваженими з прав людини або адвокатами з прав людини. Багато людей професійно працюють правозахисниками і отримують заробітну плату за свою роботу. Проте є багато інших, які професійно працюють правозахисниками, але є волонтерами й не отримують винагороди [1].

При цьому важливо враховувати думку деяких дослідників щодо відповідальності правозахисних організацій. Оскільки міжнародне право прав людини спрямоване на держави, а не на недержавних суб'єктів, це створює вакуум прав людини, у якому недержавні суб'єкти не несуть відповідальності за дотримання прав людини [13].

Важливим у визначенні зобов'язань та відповідальності правозахисних громадських організацій є твердження, яке надається в США, де громадянське суспільство тлумачиться як сукупність соціальних організацій, добровільно створених громадянами для просування спільних цілей або інтересів. Це включає в себе незалежні дослідницькі організації державної політики, організації захисту прав людини та сприяння демократії, гуманітарні організації, приватні фонди та фонди, благодійні фонди, товариства, асоціації та некомерційні корпорації. До нього не входять політичні партії [12]. Отже, правозахисні організації відносять до соціальних організацій.

З досвіду США для наших пропозицій вважаємо доцільним запровадити наступне щодо фінансування. Громадські організації в США існують, щоб представляти практично всі справи, які можуть бути. Їхні джерела фінансування включають пожертвування приватних осіб (американських чи іноземних), комерційних компаній приватного сектора, благодійних фондів або гранти від федеральних, державних чи місцевих органів влади. Джерела фінансування також можуть включати іноземні уряди. У законодавстві США немає заборони на іноземне фінансування громадських організацій, незалежно від того, надходить це іноземне фінансування з урядових чи неурядових джерел [12].

Загалом, будь-яка група осіб може об'єднатися, щоб сформувати неформальну організацію для спільного обговорення ідей або спільних інтересів, і може зробити це без участі чи схвалення уряду. Якщо група прагне отримати певні юридичні переваги, такі як звільнення від федерального оподаткування та оподаткування штату, вона може вибрати офіційну реєстрацію та реєстрацію як громадської організації відповідно до законів

будь-якого з 50 штатів США. Для створення нової громадської організації особам не обов'язково бути громадянами США [12].

Вимоги до реєстрації та форми організацій відрізняються від штату до штату, але загалом вони дуже прості, тож будь-хто може зареєструвати громадські організації всього за кілька днів на рівні штату. Процес зазвичай передбачає надання короткого опису організації, її місії, назви, адреси агента в штаті та сплату помірної винагороди. Більшість штатів мають загальний статут про реєстрацію, що робить цей процес маршрутним питанням, яке не підлягає затвердженню законодавчим органом чи будь-яким іншим державним службовцем. Такий підхід усуває ризик того, що державний службовець може зловживати своїми повноваженнями, визначаючи, яким організаціям можна дозволити існування, а яким ні. У кількох штатах певні громадські організації, створені для релігійних, освітніх та інших благодійних цілей, також повинні зареєструватися в державних благодійних організацій, які відповідають за захист благодійних активів і регулювання благодійного збору коштів від громадськості [12].

Багато громадських організацій у Сполучених Штатах звільняються від державних і федеральних податків. Такий правовий статус полегшує діяльність громадських організацій як некомерційних організацій, оскільки вони не повинні сплачувати податок з доходу (фінансування), який вони отримують. Якщо громадська організація хоче отримати від федерального уряду США звільнення від оподаткування прибутку, вона подає заяву до Служби внутрішніх доходів. Існує багато типів громадських організацій, перелічених у Кодексі внутрішніх доходів, які мають право на статус звільнених від податків, і тип доступних пільг залежить від типу громадської організації та виду діяльності, що здійснюється. Загалом, громадські організації, організовані виключно для освітніх, релігійних, благодійних, наукових випробувань для громадської безпеки, літературних цілей і певних видів спорту, які є некомерційними та не відіграють партійної політичної ролі (наприклад, підтримуючи кандидатів на виборах або намагаючись впливу на законодавство), можуть подавати заявку на звільнення від федерального прибуткового податку на всі доходи, пов'язані з цими цілями [12].

Ще одна особливість статусу звільненого від оподаткування полягає в тому, що внески в деякі з цих організацій можуть не оподатковуватись для донора. Це є важливим стимулом для громадян і корпорацій жертвувати кошти цим групам. Важливо зазначити, що федеральні уряди та уряди штатів не оцінюють цінність конкретної діяльності чи місії організації, визначаючи, чи можуть ці організації отримати статус звільнених від податків. Уряд США, як правило, не прагне впливати на місію організації, визначати, як структурована організація, затверджувати, хто нею керує чи є членом правління, чи керувати її фінансовим управлінням. Законодавство США загалом регулює організації, вимагаючи регулярного публічного оприлюднення –

шляхом подання інформаційних звітів до уряду – фінансування, діяльності та керівництва організації. Правила не дозволяють державним службовцям скасовувати дозвіл на діяльність або статус звільненого від оподаткування на підставі суджень про достоїнства місії, діяльності, бюджету чи керівництва організації [12].

Після реєстрації громадські організації, відповідно до вимог, уряд США не втручається в те, як громадська організація досягає своїх цілей. Такі організації можуть вільно залучати учасників до своїх організацій, як вони бажають, і не повинні надавати повідомлення будь-якій державній установі про своє членство, діяльність або охоплення. Як і інші американські організації та компанії, американські громадські організації повинні утримуватися від співпраці з урядами чи окремими особами, які перебувають під санкціями США, а також з групами, визнаними іноземними терористичними організаціями, але в іншому випадку вони можуть вільно співпрацювати з іноземними організаціями чи іноземними урядами для досягнення своїх цілей [12].

Не всі громадські організації в Сполучених Штатах зареєстровані. Створити благодійну організацію в Сполучених Штатах надзвичайно легко. Особа може створити благодійний траст, просто уклавши та передавши документ, договір або інший документ, що передає майно трасту іншій особі (або навіть їй самій) у траст для благодійних цілей. Для створення трасту не потрібне схвалення уряду, окрім стандартних вимог для підписання контракту чи акту про передачу майна, проте багато штатів США вимагають від усіх громадських організацій, створених для релігійних, освітніх чи інших благодійних цілей, зареєструватися в державних благодійних організаціях, особливо якщо це буде вимагати коштів від населення. Певні НУО, зокрема благодійні, можуть підпадати під певні операційні обмеження, зокрема правила IRS, які забороняють самообслуговування (транзакції з інсайдерами організації), надмірні винагороди, обмеження лобістської та політичної діяльності, вимоги мінімального розподілу для діяльності та обмеження певних видів комерційної чи інвестиційної діяльності. Крім того, закони штату можуть накладати обмеження на управління, наприклад мінімальну кількість членів керівного органу або обмеження на кількість членів керівного органу, які можуть отримувати компенсацію [12].

Правозахисні громадські організації у Великобританії закликали розширити універсальну юрисдикцію. Зазначається, що Сполучене Королівство має реформувати свої існуючі закони, щоб забезпечити більшу універсальну юрисдикцію, відкриваючи шлях для подання більшої кількості міжнародних позовів про порушення прав людини у Великобританії. Висвітлюється безліч юридичних, практичних і політичних перешкод, які заважають переслідуванню міжнародних злочинів у судах Великобританії. Пропонується низку реформ, спрямованих на вирішення цих проблем і

забезпечення більш успішних справ проти осіб, підозрюваних у найтяжчих міжнародних злочинах, включаючи військові злочини, злочини проти людства та геноцид. Рекомендується внести зміни до Закону про Міжнародний кримінальний суд (ICCA) у Великобританії для розширення юрисдикції. Це забезпечить юрисдикцію судів Великобританії щодо всіх злочинів, які охоплюються Римським статутом, принаймні з 1991 року. Також пропонується визначити, які злочини можуть переслідуватися згідно з міжнародним звичаєвим правом до цієї дати [8].

У Великій Британії права людини захищені Законом про права людини 1998 року. Лише державні органи повинні дотримуватися Закону про права людини. Закон про права людини говорить, що державний орган - це організація, яка виконує публічні функції, зокрема:

- державні відомства;
- суди і трибунали;
- місцева влада;
- поліцейські, тюремні та імміграційні офіцери;
- школи;
- омбудсмени;
- державні обвинувачі;
- інші організації, створені законом, такі як Офіс уповноваженого з питань інформації та Генеральна медична рада [14].

Приватні організації або благодійні організації також є державними органами, якщо вони виконують публічні функції. Вони повинні поважати ваші права людини, коли вони виконують свої державні функції. Це може включати, наприклад:

- приватизовані комунальні підприємства, такі як водопровідні компанії, British Gas і Network Rail;
- деякі компанії, які були найняті субпідрядниками для виконання публічних функцій, наприклад, охоронна компанія, яка керує приватною в'язницею;
- деякі ЖБК при виконанні ним деяких функцій соціального орендодавця;
- приватні будинки для престарілих, які надають допомогу від імені місцевої влади;
- приватні лікарні, які надають допомогу від імені NHS [14].

Суди вирішують, чи є щось публічною функцією, оскільки в Законі про права людини немає визначення. Загалом державна функція – це те, що зазвичай надається державі, наприклад освіта, в'язниці чи медичні послуги. Отже, якщо організація здійснює один із цих видів діяльності від імені держави, вона може бути державним органом. Але недостатньо, щоб приватна організація здійснювала державну послугу, щоб вона вважалася державним органом. Суди розглядатимуть низку речей, щоб вирішити, чи є приватна організація державним органом. Він перевіряє, чи організація:

- фінансується державою
- є під наглядом державного регулюючого органу
- здійснює повноваження, надані їх законом;
- займає місце центрального чи місцевого уряду;
- надає державні послуги;
- діє в інтересах суспільства;
- виконує повноваження примусу, переданих державою [14].

Органи державної влади, які також є організаціями державного сектора, як-от лікарні NHS, поліція чи школи, повинні дотримуватися Закону про права людини в усьому, що вони роблять, навіть якщо це не державна функція. Це означає, що вони також повинні дотримуватися Закону, коли вони займаються речами приватного характеру, наприклад укладаючи трудові договори [14].

Приватні організації повинні дотримуватися Закону про права людини лише тоді, коли вони виконують свої публічні функції [14].

Закон про права людини говорить, що суди повинні враховувати права людини в усіх справах, які вони розглядають. Це пояснюється тим, що вони також є державними органами, тому повинні дотримуватися Закону про права людини. Усі суди у Великій Британії повинні застосовувати закон у спосіб, який сумісний з правами людини. Це означає, що вони повинні тлумачити та виконувати закон у спосіб, який максимально наближений до Закону про права людини. Вони повинні робити це в усіх справах, які вони розглядають, навіть якщо вони не залучають державний орган [14].

Враховуючи вище зазначене, важливим є визначення в правовій площині особливостей діяльності правозахисних організацій і внесення доповнень і змін в Закон України «Про громадські об'єднання». В термінології законодавства поняття «правозахисник» або «захисник прав людини», також на рівні законодавства потребує введення та визначення поняття «правозахисна громадська організація».

Висновки. Отже, вдосконалення діяльності правозахисних громадських організацій в контексті публічно-управлінських впливів на міжнародному рівні та на рівні зарубіжних держав стосується наступного:

- формування концептуальних основ щодо визнання місця правозахисних громадських організацій в системі суспільних відносин з врахуванням міжнародних правових актів, надання згоди державами на проведення міжнародного моніторингу зі збереження прав людей, визнання необхідності широких повноважень громадських правозахисних організацій та їх рівня легальності (zareєстровані, nezareєстровані);
- розвитку правової бази діяльності правозахисних громадських організацій як на міжнародному рівні, так і на рівні окремої держави;
- визначення та розширення методів та форм діяльності правозахисних громадських організацій;

- виокремлення ролі правозахисних громадських організацій в державі на рівня їх впливу на проблеми захисту прав громадян;
- визнання правозахисних громадських організацій як посередників між органами державної влади та населенням в аспекті адвокаційної громадської діяльності;
- врахування думки правозахисних громадських організацій та прийняття їх пропозицій, вимог тощо в межах діючого законодавства;
- залучення правозахисних громадських організацій до удосконалення правових актів щодо прав людей на рівні держави;
- надання права правозахисним громадським організаціям виступати позивачами в судових процесах з прав людини від імені населення, права якого порушені;
- побудови партнерських взаємовідносин між державними правозахисними організаціями та правозахисними громадськими організаціями не тільки в контексті дорадчих функцій, а й як незалежних суб'єктів правозахисної діяльності.

Для української практики вдосконалення діяльності правозахисних громадських організацій в контексті публічно-управлінських впливів буде стосуватись наступного:

- внесення змін у Закон України «Про громадські об'єднання з уточненням щодо визначення терміну «правозахисник» та «правозахисна громадська організація», визначення їх прав, відповідальності, розширення джерел фінансування та процедури звільнення від оподаткування;
- закріплення на рівні законодавства визначення поняття «правозахисна громадська організація»;
- розширення функцій та методів діяльності.

Література:

1. About human rights defenders. Special Rapporteur on human rights defenders. 2023. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-human-rights-defenders/about-human-rights-defenders> (дата звернення: 30.12.2023).
2. Brass J. N. Theorizing NGOs and the state. 2016. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/allies-or-adversaries/theorizing-ngos-and-the-state/2FF93A50E3E4E24D542AE8944F28E0FB> (дата звернення: 03.01.2024).
3. Brown G. Implementation of Human Rights. 2017. URL: <https://books.openedition.org/obp/3069> (дата звернення: 29.12.2023).
4. Citizens, equality, rights and values programme (2021–2027). 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/citizens-equality-rights-and-values-programme-2021-2027.html?fromSummary=13> (дата звернення: 29.12.2023).
5. Griffin El. The Ethical Responsibilities of Human Rights NGOs. *The International Journal of Not-for-Profit Law*. 2013. Vol. 15. Is. 2. URL: <https://www.icnl.org/resources/research/ijnl/the-ethical-responsibilities-of-human-rights-ngos> (дата звернення: 30.12.2023).
6. How to influence public policy. 2022. URL: <https://studyonline.canberra.edu.au/blog/how-to-influence-public-policy> (дата звернення: 04.01.2024).

7. Huffines J. THE ROLE OF N.G.O.S IN U.S. RATIFICATION OF HUMAN RIGHTS TREATIES. *ILSA Journal of Int'l & Comparative Law*. Vol. 3:641. P. 641-652. URL: <https://nsuworks.nova.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1087&context=ilsajournal/> (дата звернення: 02.01.2024).

8. Human rights NGOs call upon UK to expand universal jurisdiction. 2023. URL: <https://www.jurist.org/news/2023/10/hold-edits-the-uk-has-deviated-from-its-historical-commitment-to-international-justice-a-report-by-leading-ngos-on-the-application-of-university-jurisdiction-has-stated/> (дата звернення: 02.01.2024).

9. Influence of interest groups on policy-making. 2012. URL: <https://www.u4.no/publications/influence-of-interest-groups-on-policy-making> (дата звернення: 02.01.2024).

10. Learn how public administrators are helping society by influencing community development and saving lives by shaping policy. 2018. URL: <https://onlinedegrees.kent.edu/political-science/master-of-public-administration/community/importance-of-public-administration> (дата звернення: 28.12.2023).

11. Meyers S. NGO-Ization and Human Rights Law: The CRPD's Civil Society Mandate. *Laws*. 2016. Vol. 5 (2). Is. 21. URL: <https://doi.org/10.3390/laws5020021> (дата звернення: 27.12.2023).

12. Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States. 2022. URL: <https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/> (дата звернення: 03.01.2024).

13. Preaching Without Practicing: Legal Accountability for NGOs to Respect Human Rights. URL: <https://www.mcgill.ca/humanrights/article/70th-anniversary-universal-declaration-human-rights/preaching-without-practicing-legal-accountability-ngos-respect-human-rights> (дата звернення: 30.12.2023).

14. Who's breaching your human rights? 2023. URL: <https://www.citizensadvice.org.uk/law-and-courts/civil-rights/human-rights/who-s-breaching-your-human-rights/> (дата звернення: 29.12.2023).

References:

1. About human rights defenders. Special Rapporteur on human rights defenders. 2023. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-human-rights-defenders/about-human-rights-defenders>

2. Brass J. N. Theorizing NGOs and the state. 2016. Retrieved from <https://www.cambridge.org/core/books/allies-or-adversaries/theorizing-ngos-and-the-state/2FF93A50E3E4E24D542AE8944F28E0FB>

3. Brown G. Implementation of Human Rights. 2017. Retrieved from <https://books.openedition.org/obp/3069>

4. Citizens, equality, rights and values programme (2021–2027). 2022. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/citizens-equality-rights-and-values-programme-2021-2027.html?fromSummary=13>

5. Griffin El. The Ethical Responsibilities of Human Rights NGOs. *The International Journal of Not-for-Profit Law*. 2013. Vol. 15. Is. 2. Retrieved from <https://www.icnl.org/resources/research/ijnl/the-ethical-responsibilities-of-human-rights-ngos>

6. How to influence public policy. 2022. Retrieved from <https://studyonline.canberra.edu.au/blog/how-to-influence-public-policy>

7. Huffines J. THE ROLE OF N.G.O.S IN U.S. RATIFICATION OF HUMAN RIGHTS TREATIES. *ILSA Journal of Int'l & Comparative Law*. Vol. 3:641. P. 641-652. Retrieved from <https://nsuworks.nova.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1087&context=ilsajournal/>

8. Human rights NGOs call upon UK to expand universal jurisdiction. 2023. Retrieved from <https://www.jurist.org/news/2023/10/hold-edits-the-uk-has-deviated-from-its-historical-commitment-to-international-justice-a-report-by-leading-ngos-on-the-application-of-university-jurisdiction-has-stated/>

9. Influence of interest groups on policy-making. 2012. Retrieved from <https://www.u4.no/publications/influence-of-interest-groups-on-policy-making>
10. Learn how public administrators are helping society by influencing community development and saving lives by shaping policy. 2018. Retrieved from <https://onlinedegrees.kent.edu/political-science/master-of-public-administration/community/importance-of-public-administration>
11. Meyers S. NGO-ization and Human Rights Law: The CRPD's Civil Society Mandate. *Laws*. 2016. Vol. 5 (2). Is. 21. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/laws5020021>
12. Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States. 2022. Retrieved from <https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/>
13. Preaching Without Practicing: Legal Accountability for NGOs to Respect Human Rights. Retrieved from <https://www.mcgill.ca/humanrights/article/70th-anniversary-universal-declaration-human-rights/preaching-without-practicing-legal-accountability-ngos-respect-human-rights>
14. Who's breaching your human rights? 2023. Retrieved from <https://www.citizensadvice.org.uk/law-and-courts/civil-rights/human-rights/who-s-breaching-your-human-rights/>

УДК 65.011.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-388-399](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-388-399)

Василик Сергій Костянтинович кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, просп. Науки, 9-А, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-2676-5725>

Юрченко Галина Миколаївна асистент кафедри менеджменту персоналу та адміністрування, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-6265-2835>

Майстренко Ольга Валентинівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, просп. Науки, 9-А, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-8007-3191>

ЕТИКА УПРАВЛІННЯ: ВІДПОВІДАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО ТА СТАБІЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ

Анотація. Дослідження має на меті вивчити передумови виникнення етичних норм у корпоративному управлінні та встановити вплив етики управління на ефективність ведення бізнесу. Проведений аналіз наукових публікацій з етики управління дав чітке розуміння ролі цього морально-етичного явища у формуванні корпоративного мікроклімату. Крізь історичну ретроспективу було встановлено, що питанням етики, зокрема, і у взаємовідносинах керівника з підлеглими, цікавилися стародавні мислителі, а порівнюючи сучасні етичні управлінські норми зі стародавніми, розуміємо, що основоположні принципи управлінських етичних взаємовідносин актуальні і на сьогодні. Структуровано роль управлінської етики та визначено основні її складові, встановлено, що правильна побудова етичних ланцюжків дисциплінує працівників та сприяє їх мотивації до сумлінного виконання професійних обов'язків. Визначено основні складові, які мають безпосередній вплив на формування етичної поведінки у процесі управлінської діяльності. Встановлено, що культура управління керівників має прямий вплив на результативність роботи компанії. Здатність керівника до етичної, ділової та доброзичливої взаємодії сприяє згуртованості колективу, та, відповідно, примноженню прибутку й підвищенню свого статусу на бізнес-арені, адже працівники це головний ресурс будь-якого бізнесу. Доведено, що етика управління мінливе явище, яке, зазвичай, існує у формі кодексів корпоративної етики, що формуються безпосередньо суб'єктами господарювання. З системного аналізу

норм права було встановлено, що колективний договір, наявність якого передбачена чинним законодавством України, може містити окремі етичні норми, при цьому законодавство передбачає відповідальність керівника за невиконання умов колективного договору. Відповідно, колективний договір у порівнянні з кодексом корпоративної етики має більше переваг для працівників та стимулює керівника до етичної поведінки. Надано окрему оцінку етиці управління в умовах війни, оскільки воєнні події створили нові потреби паючих громадян, зокрема, і щодо безпечних умов праці та здатності керівника до співчуття й порозуміння у таких ситуаціях.

Ключові слова: етика управління, етична поведінка, ефективність бізнесу, колективний договір, корпоративна етика, корпоративний кодекс.

Vasylyk Sergii Kostiantynovych Candidate of Economy Sciences, Associate Professor of Management and Business Department, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Nauky Ave., 9-A, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-2676-5725>

Yurchenko Halyna Mykolaivna Assistant at the Department of Human Resource Management and Administration, Lviv Polytechnic National University, Stepan Bandera St., 12, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-6265-2835>

Maistrenko Olha Valentynivna Candidate of Economy Sciences, Associate Professor of Management and Business Department, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Nauky Ave., 9-A, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-8007-3191>

MANAGEMENT ETHICS: RESPONSIBLE LEADERSHIP AND BUSINESS STABILITY

Abstract. The research aims to explore the preconditions for the emergence of ethical norms in corporate governance and to determine the impact of management ethics on the effectiveness of business conduct. An analysis of scientific publications on management ethics provided a clear understanding of the role of this moral-ethical phenomenon in shaping the corporate microclimate. Through a historical retrospective, it was established that ethical issues, particularly in the relationships between leaders and subordinates, interested ancient thinkers. Comparing modern ethical management norms with ancient ones, it is understood that the fundamental principles of ethical managerial relationships remain relevant today. The role of management ethics was structured, and its main components were identified. It was determined that the correct construction of ethical chains disciplines employees and promotes their motivation for conscientious performance of professional duties. Key components directly influencing the formation of ethical

behavior in the process of managerial activity were identified. It was established that the management culture of leaders directly influences the company's performance. A leader's ability for ethical, business-oriented, and friendly interaction contributes to team cohesion, and consequently, the increase in profit and elevation of their status in the business arena, as employees are the main resource of any business. It is proven that management ethics is a dynamic phenomenon, typically existing in the form of corporate ethics codes formed directly by business entities. Systematic analysis of legal norms revealed that a collective agreement, as provided by current Ukrainian legislation, may contain specific ethical norms. Moreover, the legislation imposes responsibility on the leader for non-compliance with the terms of the collective agreement. Accordingly, compared to the corporate ethics code, a collective agreement has more advantages for employees and encourages the leader to adopt ethical behavior. A separate assessment is provided for management ethics in times of war, as military events have created new needs for civilians, particularly in terms of safe working conditions and the leader's ability for empathy and understanding in such situations.

Keywords: business performance, collective agreement, corporate code, corporate ethics, ethical behavior, management ethics.

Постановка проблеми. Етика управління, або іншими словами корпоративна етика відносно нове явище для бізнесу України. Враховуючи розвиток підприємництва та все більше проникнення західних практик менеджменту, етика управління сьогодні займає ключову роль у вітчизняних процесах управління персоналом, оскільки має безпосередній вплив на продуктивність та результативність працівників, а й, відповідно, на успіх бізнесу. Правильно побудована етика управління сприяє підвищенню продуктивності праці та стимулювати персонал до корисних ініціатив. одночасно, непрофесійно побудована корпоративна етика, яка має у своєму складі лише систему покарань та не містить інструментів чи практик взаємодії керівника з підлеглими, є прямим шляхом до самознищення бізнесу, оскільки не стимулює працівників до саморозвитку. Відповідно, питання дослідження теми етики управління та її впливу на бізнес-процеси залишається актуальним у наукових колах, оскільки це явище є мінливим та, з урахуванням стрімкого розвитку підприємництва й інших соціально-політичних процесів, виникають нові етичні складові, які мають значення для ефективного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етика управління стала предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Так, М. Самсонова та Г. Грицаєнко досліджували тему ділової етики, у основу якої покладена етика управління [1]. В. Білявський та І. Фролов дослідили складові, які мають безпосередній вплив на формування етичної поведінки у процесі управлінської діяльності [2]. В. Липчанський, І. Царенко та Н. Пітел пов'язують управлінську етику з особистою етикою керівника [3], а В. Кімлик та Н. Носань встановили

взаємозв'язок грамотну етику управління із отриманням прибутку та підвищенням статусу компанії на бізнес-арені [4]. Визначальні цінності, які впливають на формування корпоративної етики, досліджувала Н. Гриценко [5]. Дослідження С. Василика та О. Майстренко було присвячено розробці теоретичні підходів до корпоративної соціальної відповідальності та оцінці перспектив її розвитку в Україні [6].

Метою даної статті є дослідження питання виникнення етичних норм у корпоративному середовищі та аналіз сталої етичної поведінки в управлінській діяльності і її вплив на ефективність бізнес-процесів. Відповідно завданням дослідження є:

- аналіз актів, як нормативних, так і корпоративних, які можуть включати норми управлінської етики;
- виокремлення цілей, на які впливає правильна побудова етичних відносин у колективі;
- визначення мотиваційних складових, на які впливає управлінська етика.

Виклад основного матеріалу. Етику загалом можна характеризувати як систему норм морального поведіння людей та їх взаємовідносин. Етика управління є невіддільною складовою ефективного управління трудовим ресурсом, вона охоплює систему моральних норм, які є визначальними в управлінській діяльності. Світовий бізнес вже давно користується такими внутрішніми документами, як корпоративні кодекси з етики. Метою таких кодексів є саме збільшення продуктивності праці та, відповідно, збільшення прибутковості. Саме тому питання управлінської етики широко обговорюється у пресі, телебаченні тощо, оскільки вона є загальнонаціональним пріоритетом [1].

Ознаки виникнення етики управління спостерігались ще у стародавні часи. Так, у найдавніші часи праця організовувалася в середині племені, при цьому жінка не мала права брати в руки палицю свого чоловіка, а діти мали шанувати старших та у всьому беззаперечно підкорятися батькам. Найкращі та найбільші шматки їжі діставалися тим, хто був більш вправним на полюванні. Їжею вшановували і найстарших, їм також діставалися найкращі шматки їжі. Саме Аристотель вперше запропонував поняття етики – «ethicos» (етікос), що перекладалося як етичний. У поняття «ethicos» філософ вкладав справедливість, помірність, лагідність, щедрість, приязність, люб'язність, прихильність і правдивість, тобто сукупність певних душевних якостей людини. Згідно з теорією Аристотеля, вважалося етичним вкладатися у працю та отримувати з цього прибуток, при цьому давати гроші під відсотки вважалося неетичним [7].

Перший національний етичний кодекс був розроблений у США у 1924 році та мав назву «Принципи ведення бізнесу». Він мав ширше поняття, оскільки охоплював етику ведення бізнесу загалом, а не лише питання управлінської діяльності, при цьому він визначав, що в основі бізнесу лежить довіра, яка має позитивний вплив на ефективні взаємовідносини [7].

Сьогодні інтерес бізнесу до впровадження у свою діяльність етичних норм значно вищий, а виклики конкурентного середовища підштовхують менеджерів до більш активного їх застосування, оскільки вони мають безпосередній вплив на успішне та прибуткове ведення бізнесу у довгостроковій перспективі. В. Білявський дослідив основні складові, які мають безпосередній вплив на формування етичної поведінки у процесі управлінської діяльності, зокрема:

- визначення системи загальних цінностей;
- утворення адміністративних одиниць (комітети, комісії) з питань етики;
- проведення соціальних ревізій;
- організація навчання етичним принципам працівників та керівників;
- створення засобів інформування про високоетичну поведінку працівників;
- проведення вебінарів та нарад з питань етичної поведінки [2].

Управлінська етика, безумовно, пов'язана з особистою етикою та особистісними відносинами. Так, у відносинах між радою директорів і акціонерами є свої особливості взаємовідносин, які потребують зокрема й етичної комунікації, адже директори зазвичай присвоюють собі значно більше прав ніж акціонерам та менеджерам, при цьому обов'язки, зазвичай, домінують саме у менеджерів. Особиста етика менеджера також потребує комунікації з колегами перед ухваленням певних корпоративних рішень, зокрема, врахування їх думок та професійного досвіду. Етична поведінка передбачає відкриту комунікацію та колегіальне прийняття рішень з врахуванням думок та професіоналізму всіх учасників [3].

Етика управління не має чіткої законодавчої регламентації. Однак, однією з форм реалізації етичних принципів можуть бути колективні переговори, та, як наслідок, укладення колективного договору. Колективні договори існували ще за часів адміністративно-командної системи в економіці та інтегрувалися у національне законодавство не зазнавши суттєвих змін. Роль колективного договору полягає у діалозі роботодавця, працівників та представницького органу, яким найчастіше є профспілкові організації. Відповідно до Закону України «Про колективні договори та угоди» колективний договір має містити у собі складові, які можна безпосередньо пов'язати з етикою управління, зокрема:

- забезпечення продуктивної зайнятості;
- стимулювання та заохочення шляхом встановлення премій, гарантій та компенсацій
- участь трудового колективу у формуванні, розподілі та використанні прибутку підприємства (якщо це передбачено статутом);
- дотримання режиму роботи, тривалості робочого часу та відпочинку;
- охорона праці;

- забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- заходи, що спрямовані на запобігання, протидію та припинення мобінгу (цькування), а також заходи щодо відновлення порушених внаслідок мобінгу (цькування) прав;
- заборона дискримінації [8].

Окрім зазначеного, вказаний закон чітко визначає, що роботодавець може самостійно визначати додаткові соціальні пільги та гарантії.

Тобто, зазначений вище закон визначає як організаційну, так і етичну взаємодію між роботодавцем та найманими працівниками. Визначальним у застосуванні вказаного закону є відповідальність роботодавця за невиконання умов колективного договору, що стимулює дотримуватись його умов, а не лише вимагати від працівників його дотримання.

Однак, колективний договір все ж є договором, що за своєю правовою природою є домовленістю двох або кількох сторін. Тож, якщо ніхто на підприємстві не ініціює питання, щодо укладення колективного договору, змусити до його укладення також ніхто не має права, що відповідає Конвенції Міжнародної організації праці № 98 «Про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів» (стаття 4), якою передбачено укладання колективного договору на добровільних засадах [9].

Тому сьогодні роботодавці все частіше воліють використовувати внутрішні локальні акти, зокрема, корпоративні кодекси етики, які розроблені на основі особистого бачення власника бізнесу або керівника з питань етичної поведінки працівників, при цьому такі документи не потребують жодних домовленостей з працівниками та не визначають відповідальності роботодавця.

Також слід враховувати, що окремі колективні етичні поняття поступово стають неактуальними, а на їх місце інтегруються новітні, адже рівень соціально-культурного розвитку не стоїть на місці. Багато роботодавців в основу мотивації намагаються інтегрувати саме етику, яка допомагає визначити моральне значення дій, мотивів, психотипів та характеристик працівників [10]. У такому разі в управлінській діяльності використання корпоративних кодексів значно пришвидшує процес впровадження корпоративних етичних норм. Однак, порівнюючи колективний договір з кодексом корпоративної етики, можна дійти висновку, що останній може бути більш жорстким та містити у собі форми покарання за недотримання певних корпоративних етичних норм. Колективний договір завжди передбачає наявність працівників, що можуть не підписати такий договір, якщо вважатимуть, що він надміру суворий.

Етика управління за сутністю є тотожною поняттям «управління мотивацією» або «корпоративна етика», оскільки кінцевою метою зазначених процесів є саме організація робочого процесу та стимулювання працівників до сумлінного та продуктивного виконання своїх посадових обов'язків. Як вірно зазначили В. Кімлик та Н. Носань, високий рівень мотивації стимулює

персонал до персонального розвитку [4]. Мотивацію управлінської етики та ланцюг взаємодії з кінцевим бажаним бізнес-результатом проілюстровано на рисунку 1.

Рис. 1. Ланцюг етичної взаємодії

Джерело: удосконалено авторами на основі [4].

Очікуваним результатом зазначених вище мотивацій завжди є отримання прибутку та підвищення свого статусу на бізнес-арені.

Н. Гриценко досліджувала питання формування цінностей корпоративної етики. Так, на думку авторки ініціативність колективу зумовлює прийняття зважених та відповідальних колективних рішень. З цією метою керівник має створити для працівників умови для самореалізації та демонстрації їх досвіду й професіоналізму. Це забезпечується, зокрема, і створенням благонадійного мікроклімату у трудовому середовищі, підтримкою гармонії та злагоди у відносинах, результатом чого буде прийняття виважених рішень та усвідомлене виконання робочих завдань. Такі цінності Н. Гриценко визначає як: майстерність, досвідченість, порядність та щирість. Урегульованість авторка розглядає, як гнучкість співробітників та їх здатність адекватно реагувати на зміни. Повага та неупередженість, забезпечення належних та безпечних умов праці формує у працівників довіру до свого керівника, результатом чого буде відданість

керівнику та цілям компанії зокрема. Беззаперечними цінностями для кожної компанії та її працівників є добробут, оскільки саме стабільне та гідне матеріальне становище працівника є найвищою мотивацією до розвитку [5].

Водночас, при обмежених фінансових ресурсах досить складно забезпечити матеріальну мотивацію працівників та високу результативність їх професійної діяльності. Адже невисокий рівень заробітної плати зумовлює опосередковане виконання працівниками своїх функцій та не стимулює до персональних професійних ініціатив.

До нематеріальних методів стимулювання можна віднести згадані вище корпоративні кодекси. Простими словами, впроваджуються правила поведінки з корпоративними нормами як то дотримання трудової дисципліни, або вимоги щодо зовнішнього вигляду працівників, культури внутрішнього листування тощо. У разі невиконання вимог кодексу з боку окремого працівника, його індивідуальна премія на основі ключових індикаторів ефективності може бути переглянута у бік зменшення, оскільки дотримання корпоративної етики в таких системах преміювання є одним з вагомих факторів. Кодекс корпоративної етики може бути затвердженим наказом керівника підприємства, що робить цей документ корпоративним актом локальної дії, який є обов'язковим до виконання усіма працівниками підприємства, і, у такому разі, зазначений документ буде виконувати стримувальну та заохочувальну функцію. Беззаперечно корпоративний кодекс не має сили закону, однак його порушення може бути підставою для зниження розміру премії, або навіть звільнення працівника. Адже згідно з чинним законодавством працівник може бути звільнений за порушення трудової дисципліни, і якщо у корпоративному кодексі, до прикладу, вживання ненормативної лексики на робочому місці віднесено до порушень трудової дисципліни, недотримання таких вимог може слугувати винесенням догани та подальшим звільненням [11].

Етична поведінка працівників та шляхи впливу на неї є постійним предметом обговорення у бізнес-колах. Однак, принципово важливим у організації етичної взаємодії є зокрема поведінка керівника. Мислитель та філософ стародавнього Китаю Конфуцій мав свій погляд щодо стосунків керівника і підлеглого, який до цього часу не втратив своєї актуальності, зокрема, він казав:

- «коли правитель любить справедливість, ніхто не наважиться бути неслухняним, коли правитель любить правду, ніхто в народі не посміє бути нечесним»;
- «благочинно стався до справи і чесно стався до інших»;
- «слухаю слова людей і дивлюся на їх дії»;
- «тримати два кінця, але використовувати середину»;
- «шляхетний чоловік, коли керує людьми, то використовує таланти кожного, малий чоловік, коли керує людьми, то вимагає від них універсалів»;
- «шляхетний чоловік коли дивиться, то думає, чи ясно він побачив; а чує – думає, чи правильно почув; він думає, чи ласкавий вираз його обличчя,

чи шанобливі його манери, чи щира його мова, чи благоговійно ставлення до справи; при сумніві думає про те, щоб порадитися; коли ж гнівається, думає про негативні наслідки»;

➤ «не знаючи ритуалу, не зможеш утвердитися»;
➤ «коли не можеш сам себе виправити, то, як же будеш виправляти інших?» [7].

Так само, і зараз в процесі організації трудової діяльності працівники прагнуть шанобливого відношення керівника до себе, чесності, шляхетності та щирості у взаємовідносинах. Ці споконвічні етичні взаємовідносини є основою стабільного бізнесу, адже працівники докладуть максимум зусиль, щоб виправдати сподівання свого справедливого, шляхетного та щедрого керівника, результатом чого неодмінно стане примноження прибутку та стабільність бізнесу. Н. Гриценко називає такий спосіб корпоративного господарювання розумним введенням корпоративної етики, який згуртовує працівників, формує відчуття корпоративного духу, та спільної мети. Водночас, формування етичних корпоративних норм має бути максимально націлене на толерантність та доброзичливість. При цьому, авторитет керівництва організації безпосередньо залежить від культури службових відносин та здатності керівника до рівноправності щодо підлеглих. Зокрема, позитивні етичні якості керівника проявляються у тому, що він не дозволяє невдоволено висловлюватись або критикувати підлеглого при інших працівниках, так само, неетично буде публічно проявляти відверту прихильність до працівника [5].

Окремої оцінки сьогодні потребує аналіз дотримання корпоративних етичних норм в умовах війни. Як зазначалося вище, ключовою метою управлінської етики є стимулювання працівників до ефективної праці. В умовах війни можливості забезпечення етичної взаємодії об'єктивно знижуються, однак деякі з них набувають особливої актуальності. Так, лояльне ставлення керівника до дистанційної форми роботи та гнучкого графіка, підвищують повагу працівників до керівника, адже останні усвідомлюють його турботу про їх безпеку. У результаті такої етичної взаємодії працівники задоволені безпечними умовами праці, а керівник результатами такої праці, що дає змогу навіть у критичні періоди продовжити бізнес-процеси [4].

Висновки. Взаємодія та співпраця є основою професійної комунікації, тому командна робота неможлива без побудови ефективної етики управління. Здатність керівника спілкуватися з підлеглими з повагою, без надмірного формалізму, неодмінно монетизується у відданість йому та компанії загалом, адже люди – це соціальні істоти, які, зазвичай, проявляють взаємну поведінку у відносинах, серед яких не є виключенням і організація робочого процесу. Тож, проведене дослідження дало чітке розуміння, що щирість, порядність, чесність, тактовність та доброзичливість є надійним підґрунтям для побудови надійних корпоративних взаємовідносин. Під час дослідження дано окрему оцінку документам, які можуть затверджувати етичні норми та стимулювати

працівників до їх виконання. Встановлено, що колективний договір є однією з форм етичної взаємодії керівника з колективом, при цьому він є документом, який формується на основі домовленості сторін, та, відповідно, працівники можуть впливати на зміст цього документу. Колективний договір унормований на законодавчому рівні, на відміну від нині популярного корпоративного кодексу, у формуванні якого колектив не бере участі, за виключенням випадків, коли таке право надає сам керівник. За результатами дослідження встановлено, що етика управління є динамічною категорією, яка змінюється під впливом різних обставин та соціально-політичної ситуації. Під час дослідження було оцінено стан етики управління в умовах повномасштабного вторгнення, однак, тема етики управління в умовах воєнного стану потребує більш ґрунтовного дослідження, оскільки в умовах війни формуються нові соціальні групи, які потребують особливого відношення, зокрема, і у корпоративних взаєминах.

Література:

1. Самсонова М., Грицаєнко Г. Ділова етика як важливий чинник економічного управління підприємством. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції магістрантів і студентів*. Мелітополь: ТДАТУ, 2018. Т.2. С. 85–87. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/7519> (дата звернення: 16.01.2024).
2. Білявський В. М., Фролов І. М. Соціальна відповідальність та етика в менеджменті. *Актуальні проблеми теорії та практики менеджменту*: зб. тез доп. IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 травн. 2020 р.). Одеса : ОНПУ, 2020. С. 39. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/43197> (дата звернення: 17.01.2024).
3. Липчанський В. О., Царенко І. О., Пітел Н. С. Етика бізнесу як різновид професійної етики в контексті соціальної відповідальності підприємців та управлінських кадрів. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 15. С. 51–58. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/15.9> (дата звернення: 16.01.2024).
4. Кімлик В. М., Носань Н. С. Управління мотивацією персоналу у досягненні цілей етики бізнесу та вплив війни на цей процес. *Підприємництво та інновації*. 2023. № 28. С. 37–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/28.5> (дата звернення: 15.01.2024).
5. Гриценко Н. В. Апарат композиції корпоративної етики в управлінні. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 65. С. 220–227. DOI: <https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0vi65i.156690> (дата звернення: 14.01.2024).
6. Василик С. К., Майстренко О. В. Відносини з персоналом як пріоритетна сфера корпоративної соціальної відповідальності. *Modern problems of the economy of development in the context of the world transformational changes* : monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2013. Р. 49–61. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/7594> (дата звернення: 14.01.2024).
7. Бізнес-етика : конспект лекцій / за заг. ред. М. М. Дученко, уклад. О. А. Шевчук. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. 56 с. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/39693/1/Posibnyk_Biznes-etyuka.pdf (дата звернення: 16.01.2024).
8. Про колективні договори і угоди: Закон України 01.07.1993 р. № 3356-XII : станом на 11.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text> (дата звернення: 17.01.2024).
9. Конвенція про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів N 98 від 08.06.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_004#Text (дата звернення: 15.01.2024).

10. Карпенко В. Корпоративна етика в сучасних бізнесових організаціях. *Політ. Сучасні проблеми науки. Секція: Управління та адміністрування в авіаційній галузі* : матер. XXII Міжнар наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 трав. 2022 р.). Київ : Національний авіаційний університет, 2022. URL: <http://surl.li/plqti> (дата звернення: 15.01.2024).

11. Гагалюк О. Шляхи підвищення культури підприємництва або «корпоративна етика» засіб виховання бізнесмена. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 2 (63). С. 176–182. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/32454> (дата звернення: 18.01.2024).

References:

1. Samsonova, M., & Hrytsaienko, H. (2018). Dilova etyka yak vazhlyvyi chynnyk ekonomichnoho upravlinnia pidpryemstvom [Business ethics as an important factor in the economic management of an enterprise]. In *Proceedings from Vseukrainska naukova konferentsiia mahistrantiv i studentiv – All-Ukrainian scientific conference of masters and students* (pp. 85–87). Melitopol: TDATU. <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/7519> [in Ukrainian].

2. Biliavskiy, V. M., & Frolov, I. M. (2020). Sotsialna vidpovidalnist ta etyka v menedzhmenti [Social responsibility and ethics in management]. In *Proceedings from IX Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia “Aktualni problemy teorii ta praktyky menedzhmentu” IX – International Scientific and Practical Conference “Actual problems of management theory and practice”* (pp. 39). Odesa : ONPU. <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/43197> [in Ukrainian].

3. Lypchanskyi, V. O., Tsarenko, I. O., & Pitel, N. S. (2020). Etyka biznesu yak riznovyd profesiinoi etyky v konteksti sotsialnoi vidpovidalnosti pidpryemstiv ta upravlinskykh kadriv [Business ethics as a type of professional ethics in the context of social responsibility of entrepreneurs and management personnel]. *Pidpryemnytstvo ta innovatsii – Entrepreneurship and Innovation*, (15), 51–58. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/15.9> [in Ukrainian].

4. Kimlyk, V. M., & Nosan, N. S. (2023). Upravlinnia motyvatsiieiu personalu u dosiahnenni tsilei etyky biznesu ta vplyv viiny na tsei protses [Management of personnel motivation in achieving the goals of business ethics and the impact of war on this process]. *Pidpryemnytstvo ta innovatsii – Entrepreneurship and Innovation*, (28), 37–41. <https://doi.org/10.32782/2415-3583/28.5> [in Ukrainian].

5. Hrytsenko, N. V. (2019). Aparat kompozytsii korporatyvnoi etyky v upravlinni [Apparatus for the composition of corporate ethics in management]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Herald of the Economy of Transport and Industry*, (65), 220–227. <https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0vi65i.156690> [in Ukrainian].

6. Vasylyk, S. K., & Maistrenko, O. V. (2013). Vidnosyny z personalom yak priorytetna sfera korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti [Employee relations as a priority area of corporate social responsibility]. In *Modern problems of the economy of development in the context of the world transformational changes* (pp. 49–61). Opole: The Academy of Management and Administration in Opole. <http://www.repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/7594> [in Ukrainian].

7. Duchenko, M. M., & Shevchuk, O. A. (Eds.). (2020). *Biznes-etyka: konspekt lektsii* [Business ethics: lecture notes]. Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho. https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/39693/1/Posibnyk_Biznes-etyka.pdf [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy “Pro kolektyvni dohovry i uhody” [The Law of Ukraine “On Collective Agreements and Agreements”], No. 3356-XII. (1993). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text> [in Ukrainian].

9. Konventsiiia pro zastosuvannia pryntsypiv prava na orhanizatsiiu i na vedennia kolektyvnykh perehovoriv No. 98 [Convention on the Application of the Principles of the Right to Organize and Conduct Collective Bargaining No. 98]. (1949). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_004#Text [in Ukrainian].

10. Karpenko, V. (2022). Korporatyvna etyka v suchasnykh biznesovykh orhanizatsiiakh [Corporate ethics in modern business organizations] In *Proccedings from XXII Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia «Polit. Suchasni problemy nauky. Sektsiia: Upravlinnia ta administruvannia v aviatsiinii haluzi» – XXII International scientific and practical conference “Flight. Modern problems of science. Section: Management and administration in the aviation industry”*. Kyiv: Natsionalnyi Aviatsiinyi Universytet. <http://surl.li/plqti> [in Ukrainian].

11. Hahaliuk, O. (2020). Shliakhy pidvyshchennia kultury pidpriemnytstva abo «korporatyvna etyka» zasib vykhovannia biznesmena [Ways to improve the culture of entrepreneurship or "corporate ethics" as a means of educating a businessman]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Herald*, (2(63), 176–182. <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/32454> [in Ukrainian].

УДК 351:354:342.7:327.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-400-411](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-400-411)

Драгомирецька Наталія Михайлівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних наук Інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 65009, <https://orcid.org/0000-0001-5713-6724>

ПРАВОЗАХИСНІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ВИРОБЛЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ З ПРАВОЗАХИСНИМ ПІДХОДОМ

Анотація. Стаття присвячена науково-прикладній проблематиці участі і ролі правозахисних громадських організацій у виробленні публічної політики з правозахисним підходом. В багатьох державах світу такий підхід є домінуючим в публічній політиці держави. Вироблення публічної політики з правозахисним підходом ґрунтується на декількох концепціях прав людини і стосується ролі держави у запобіганні порушень не тільки прав людини, а й прав правозахисників. Подібна публічна політика розглядається в аспектах планування, формулювання, реалізації, моніторингу, оцінки, вироблення стандартів, практичних напрямів тощо. В основу правозахисного підходу до публічної політики покладено роль держави як гаранта прав людини, а також роль правозахисних громадських організацій. Правозахисні громадські організації відіграють важливу роль в процесі правозахисної діяльності, що стосується таких напрямів як вплив на уряди, публічну службу, реалізацію Національних планів з прав людини, вирішення конфліктів, правосуддя, адвокація та ін. Особливо важливу роль вони відіграють в публічній політиці з правозахисним підходом. На сучасному етапі така публічна політика вважається наскрізною для всіх видів публічної політики і стосується широкого спектру питань, у тому числі і охорони здоров'я, соціальних питань, зайнятості, збереження прав людини на робочому місці і т.п. Це вбачається як спосіб підтримки демократії та верховенства права. Основою публічної політики з правозахисним підходом є розширення прав і можливостей людей та відповідність міжнародним стандартам прав людини. В статті показано: розподілення відповідальності між державою та правозахисними громадськими організаціями. Правозахисні громадські організації чинять вплив на публічну політику шляхом визнання правових актів або публічної політики недійсними, сприяння розробці публічної політики, сприяння перегляду правових актів або практик, прийняття участі в реалізації публічної політики.

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, публічна політика, правозахисні громадські організації, правозахисники, правозахисні групи, неурядові організації, вплив, права людини.

Dragomyretska Nataliia Mihailovna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Social and Humanitarian Sciences of the Institute of Public Service and Management, National University "Odesa Polytechnic", St. Genuevka, 22, Odesa, 65009, <https://orcid.org/0000-0001-5713-6724>

HUMAN PROTECTION PUBLIC ORGANIZATIONS AND PUBLIC POLICY MAKING WITH A HUMAN PROTECTION APPROACH

Abstract. The article is devoted to scientific and applied issues of participation and the role of human rights non-governmental organizations in the development of public policy with a human rights approach. This approach is dominant in the public policy of many countries of the world. The development of public policy with a human rights approach is based on several concepts of human rights and concern the role of the state in preventing violations of not only human rights, but also the rights of human rights defenders. Such public policy is considered in the aspects of planning, formulation, implementation, monitoring, evaluation, development of standards, practical directions, etc. The role of the state as a guarantor of human rights, as well as the role of human rights organizations, is the basis of the human rights approach to public policy. Human rights non-governmental organizations play an important role in the process of human rights activities related to such areas as influence on governments, civil service, implementation of National Human Rights Plans, conflict resolution, justice, advocacy, etc. They have a particularly important role in public policy with a human rights approach. Such public policy is considered cross-cutting for all types of public policy at the current stage. It concerns a wide range of issues, including health care, social issues, employment, preservation of human rights at the workplace, etc. This is seen as a way of supporting democracy and the rule of law. Empowerment of people's rights and opportunities and compliance with international human rights standards are the basis of public policy with a human rights approach. The division of responsibility between the state and human rights non-governmental organizations is shown in the article. Human rights non-governmental organizations influence public policy by invalidating legal acts or public policy, promoting the development of public policy, promoting the revision of legal acts or practices, and participating in the implementation of public policy.

Keywords: public management and administration, public policy, public human rights organizations, human rights defenders, human rights groups, non-governmental organizations, influence, Human Rights.

Постановка проблеми. Сучасні підходи до публічної політики держави стосуються визнання ролі прав людини у всіх політиках. Вагома роль відводиться правозахисним громадським організаціями у виробленні публічної політики

держави з правозахисним підходом та її реалізації. Втім, в українській науці дана проблематика розроблена не в повній мірі. Корисним в цьому плані є зарубіжний досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці публічної політики з правозахисним підходом присвячено багато публікацій. Зупинимось на деяких з них, які чітко відображають характеристику публічної політики з правозахисним підходом і визначають роль правозахисних громадських організацій. Так, Міжамериканська комісія з прав людини (IACHR) Вашингтон, округ Колумбія (2019) опублікувала звіт про публічну політику з підходом до прав людини. Основна мета цієї доповіді – продемонструвати концептуальну основу публічної політики з підходом до прав людини, щоб допомогти державам досягти структурного впливу для запобігання та неповторення порушень прав людини. Мова йде про: зміцнення демократичних інститутів; можливості з реалізації публічної політики; забезпечення рівності. Надається ефективний інструмент всім відповідальним за планування, формулювання, реалізацію, моніторинг, оцінку публічної політики, вироблення її стандартів, практичних напрямів тощо [1].

Публічна політика з підходом до прав людини розглядається як низка рішень і дій, які держава розробляє, реалізує, контролює та оцінює на основі постійного процесу ефективного соціального залучення, обговорення та участі з метою захисту, сприяння, поваги та гарантування прав людини всіх осіб, груп і спільнот, які складають суспільство. В основу правозахисного підходу покладено наступні поняття: держава як гарант прав і як суб'єкт, відповідальний за просування і захист цих прав людини; окремі особи та соціальні групи як носії прав, які мають можливість і право скаржитися та брати участь. Саме ці два поняття покладено в основу формування, виконання, моніторингу та оцінки публічної політики [1].

Інший підхід стосується публічної політики щодо захисту права на захист прав людини. Вважається, що це набір інституційних законів, механізмів і дій, які розробляють і координують конкретні дії державних органів для сприяння і захисту окремих осіб і груп, які займаються захистом прав людини. Основним принципом такої публічної політики має бути розгляд правозахисників не просто як об'єктів захисту, а як суб'єктів прав. Відповідно визначається мета публічної політики: забезпечення вільної реалізації права кожної людини на захист прав людини та гарантоване право кожного бути правозахисником. Все це передбачає спрямування на усунення першопричин насильства щодо правозахисників, а саме:

- запобігання стигматизації;
- створення сприятливого середовища;
- забезпечення достатнього простору для їхньої діяльності;
- усунення бар'єрів та інше [2].

Важливим аспектом є те, що держава є гарантом реалізації права на

захист прав людини і безпечну діяльність правозахисників (без погроз і нападів). Проте багато держав не прийняли комплексної політики для боротьби з існуючим насильством проти правозахисників. Саму проблему захисту правозахисників розглядають з кута зору публічної політики та координуючих дій різних інституцій. Всі публічні політики держави мають бути пронизані питаннями захисту прав людини і захисту правозахисників. Відповідно публічна політика потребує ретельного планування, реалізації, регулярного оцінювання та коригування. Формування такої політики передбачає залучення правозахисників, правозахисних громадських організацій інших представників громадянського суспільства [2].

В межах цієї публічної політики держава має певні зобов'язання, а саме:

- забезпечення безпечного середовища для реалізації права на захист прав людини шляхом прийняття законодавчих, адміністративних та інших заходів, які створюють сприятливу правову базу для вільного здійснення прав;
- забезпечення ефективної відповіді, яка запобігає нападам і переслідуванням;
- забезпечення необхідних засобів для вільного здійснення діяльності тим, хто захищає права людини;
- захист правозахисників від погроз, щоб уникнути замахів на їх життя та цілісність;
- утримання від створення перешкод у здійсненні роботи правозахисників;
- розслідування вчинення проти них порушень [2].

Важливими в цьому контексті вважаються комплексні публічні політики захисту. Як зазначають фахівці, поєднання кількох факторів може визначити, чи включена проблема в політичний порядок денний. До таких факторів належать: загрозливий контекст; наявність мереж із залученням організацій правозахисників (можуть бути як офіційні, так і не офіційні); доступ правозахисників до політиків; ступінь відкритості уряду. В цьому аспекті важливим є забезпечення координації між інституціями (посилення ролі національних інституцій з прав людини) [2].

Є публікації, в яких розглядається роль права людини в публічній політиці. Це стосується нового типу управління за умов: скасування державних програм; приватизації компаній і державних установ; скорочення державних видатків; відкриття ринків через дерегуляцію та зниження тарифів; створення нових автономних установ; інноваційних способів розподілу державних ресурсів; децентралізації та спільної відповідальності у наданні державних послуг; приватизації державних послуг, які вважаються непотрібними для надання державними установами. У такому випадку вважається, що основним завданням публічної політики є раціональне використання обмежених ресурсів у здійсненні державою діяльності на кожній із стадій циклу публічної політики. При цьому мають виконуватись

зобов'язання держави (якщо вона на себе їх взяла) щодо захисту прав людини. Публічну політику визначають як сукупність процедур, які включають державний розподіл ресурсів (фінансових, людських, інформаційних тощо), отриманих відповідно до принципу економії та оброблених з огляду на продуктивність, щоб отримати продукти, які дають певні результати в короткий термін [3].

Відмінним від інших є погляд на характеристику публічної політики, орієнтованої на права людини. Підґрунтям вважається: розширення прав і можливостей людей; відповідність міжнародним стандартам прав людини. Обидва аспекти керуються центральним елементом прав людини: людською гідністю. У цьому сенсі свобода є одним із ключових аспектів у розвитку ідеї людської гідності. Частиною стратегії захисту прав людини вважають послаблення циклу безсилля та сприяння вдосконаленню навичок. Наголошується на тому, що концепція розширення прав і можливостей як основного елемента у створенні перспективи прав людини має великий вплив на процес планування публічної політики, оскільки вона призводить до розгляду двох критеріїв: прийнятності та головного принципу участі. Виокремлюються принципи публічної політики з точки зору прав людини: рівність; відсутність дискримінації; участь; координація між різними рівнями влади; культура прав людини; доступ до інформації; прозорість і звітність; доступ до механізмів примусу. Позаінституційні гарантії стосуються всієї сукупності колективних дій, які використовуються для вимоги прав. Важливою для публічної політики, побудованої на захисті прав людини, є концепція сталості, яку рекомендується покласти в основу для впровадження і оцінки публічної політики та програм [3].

Основою політики з прав людини вважають чотири елементи: глобальні багатосторонні договори про права людини (декларації, рекомендації та інші документи, які не підлягають ратифікації державами); механізми імплементації у формі договірних органів (комітети, створені як положення договорів про права людини для контролю за їх виконанням; загальний апарат ООН з прав людини, який діє під керівництвом Ради ООН з прав людини; Рада ООН з прав людини [4].

Уряди держав підтримують демократію та верховенство права різними способами, у тому числі, розвиваючи правозахисні громадські організації і співпрацюючи з міжнародними організаціями. Сприяння захисту прав відбувається також в кіберпросторі, бізнес-контексті, охороні здоров'я та ін. [5].

Мета статті – висвітлення ролі правозахисних громадських організацій у виробленні та запровадженні публічної політики з правозахисним підходом.

Виклад основного матеріалу. Правозахисні неурядові організації і організації громадянського суспільства займають вагомий роль у виробленні та реалізації публічної політики держав з правозахисним підходом.

Так, Женевський інститут прав людини (GHR) є неурядовою некомерційною організацією. Його основна мета – підвищити обізнаність і розуміння

важливості прав людини. GИHR спрямована на забезпечення включення принципів рівності, гідності та поваги на всіх рівнях публічної служби та запобігання порушенням прав людини. GИHR працює в тісній співпраці з міжнародними та національними партнерами для знедолених і вразливих спільнот. GИHR використовує міждисциплінарний підхід до прав людини, працюючи в різних сферах, таких як дослідження, аналіз ситуації, управління інформацією, освіта та порядок денний. Питання, що викликають особливе занепокоєння, включають: просування договорів про права людини; безпека в рамках політики; політика миру або прав людини; стратегічні питання, пов'язані з політикою прав людини. З моменту свого заснування в 2004 році Інститут пропонував семінари, лекції, національні та міжнародні програми з наміром зробити внесок у захист прав людини та підвищити обізнаність у цій сфері [6].

При реалізації Національних планів з прав людини держави мають розширювати діалог з організаціями громадянського суспільства. Такі плани є основою політики з прав людини в країні і є поштовхом для посилення можливостей організацій громадянського суспільства в правозахисній діяльності. Особливу роль організаціям громадянського суспільства відводять у сприянні дотриманню прав людини в умовах конфлікту в усьому світі. Їх вагома роль вбачається у сфері правосуддя, що включає: документування порушень; допомогу жертвам; захист маргіналізованих груп і тиск на осіб, які приймають рішення задля підтримки політики, яка сприяє захисту права людини. Такі громадські організації мають широку сферу діяльності:

- проводять навчання;
- підвищують обізнаність громадськості щодо прав людини;
- заохочують колективні дії;
- допомагають внутрішньо переміщеним особам;
- впливають на покращення умов життя та доступу до основних послуг через адвокацію;
- розширюють можливості місцевих громад;
- надають юридичну, психологічну чи іншу спеціалізовану допомогу вразливим групам;
- виступають на національному чи міжнародному рівнях за політику, спрямовану на просування прав людини та притягнення недержавних сил до відповідальності за порушення прав людини [7].

Окрема роль правозахисних громадських організацій проявляється як адвокація. Остання, як зазначається фахівцями, відноситься до дій групи громадян, організацій та/або асоціацій, які мають на меті створити або змінити певну політику. Адвокація в цьому сенсі означає організоване, переконливе спілкування або лобіювання, спрямоване на політиків. Багато адвокаційних груп покладаються на підтримку з боку громадськості, щоб досягти впливу на публічну політику держави. Важливим процесом тут є: доведення ідеї до

політиків; представлення її для розгляду; сприяння змінам в політиці. Вважається, що процес адвокації є життєво важливим для здійснення стійких змін на інституційному рівні [8].

Громадські організації впливають на глобальну публічну політику. На сучасному етапі не всі вони є альтруїстичними групами, метою яких було неупереджено впливати на публічну політику без будь-яких інтересів. Вони є також частиною національної та міжнародної політики і можуть чинити вплив, виходячи із власних інтересів [9], що вимагає контролю і вироблення механізмів запобігання лобіювання будь-чиїх інтересів.

Багато правозахисних громадських організацій є частиною соціальних рухів, які, у більшості випадків, виникли ще до створення груп захисту прав людини. Втім, відмінним і новим є те, що ці організації взяли на себе перспективу захисту прав у своїх принципах і діях. Організації з захисту прав людини та громадянства почали систематично працювати над включенням прав людини в публічну політику, усвідомлюючи, що лише такі види дій дозволять максимізувати результати їхніх зусиль у досягненні збереження та захисту прав людини. У деяких випадках ця робота може мати декілька цілей: досягти прогресу для сектора меншин або охопити значну частину суспільства. В інших випадках вони намагаються забезпечити доступ до переваг, якими користується більшість, для груп меншин. Такі організації мають чотири орієнтири діяльності:

- визнати закон або публічну політику недійсними;
- сприяти розробці публічної політики;
- сприяти перегляду або виправленню закону чи практики;
- приймати участь у здійсненні політики [10].

Щоб досягти цих контрольних показників, організації громадянського суспільства вдалися до різних дій і стратегій «впливу» такі як лобіювання, судові процеси та юридична допомога, міжнародна адвокація, навчання та освіта, виробництво інформації, організація альянсів, комунікації. Для впливу на публічну політику вважається доцільним розробляти і координувати різні стратегії у таких площинах як:

- лобіювання;
- стратегічний судовий процес і юридичне консультування;
- міжнародна адвокація;
- навчання та освіта;
- виробництво інформації;
- організація альянсів;
- комунікація [10].

Інші фахівці наголошують на сучасних концептуальних підходах щодо громадянського суспільства з позицій, що громадяни повинні мати можливість визначати, формувати та контролювати урядову політику і програми, і повинні бути захищені від необґрунтованого втручання в їхню особисту сферу. Це

стосується відкритого громадського простору, що дозволяє громадянському суспільству та широкому колу акторів виконувати свої ролі та діяти автономно, прагнучи до демократії, інклюзивної участі, належного управління та прав людини. За даними фахівців, станом на 2020 рік 42 країни-члени взяли на себе 104 зобов'язання щодо громадського простору, лише 51 відсоток із них вважалися «амбітними», у той час як лише 14 відсотків показали значні результати у відкритості уряду, згідно з оцінкою незалежного механізму звітності OGP (IRM). Ефективні зобов'язання, як наголошується, можуть об'єднати уряд і громадянське суспільство для розробки інклюзивних рішень для складних проблем, пов'язаних із дотриманням цих прав, зокрема проблем із стеженням, штучним інтелектом і регулюванням платформ. Виокремлюються зобов'язання, які сприяють захисту прав громадян, журналістів та організацій громадянського суспільства на рівний доступ до інформації та свободу висловлювати свої переконання, думки та ідеї без страху цензури чи репресій. Наприклад:

- Хорватія взяла на себе зобов'язання: розробити законодавчу базу, щоб зробити право власності на редакційні колегії газет більш прозорим і оперативним; вимагати публікації тендерів і контрактів для тих, хто присуджує ліцензії на публічне мовлення;

- Монголія взяла на себе зобов'язання розробити новий закон про свободу ЗМІ та внесла поправки до свого закону про національне мовлення, щоб захистити права своїх журналістів і забезпечити умови, щоб ЗМІ були вільні від політичного впливу уряду, а їхні фінанси були незалежними від уряду;

- Сполучене Королівство розробило практичні рекомендації щодо використання соціальних мереж як основного каналу взаємодії з громадянами та приватним сектором:

- омбудсмен Нової Зеландії заохочував міністерства публікувати інформацію про їхні домовленості щодо розгляду офіційних запитів на інформацію під час пандемії, особливо про будь-які неминучі затримки;

- Португалія та Італія використовували онлайн-платформи та соціальні медіа для поширення своєчасної й актуальної інформації про зусилля уряду щодо боротьби з вірусом під час пандемії;

- Люксембург зобов'язався зміцнити спроможність мереж і організацій із захисту прав людини в країнах, що розвиваються;

- Індонезія ввела нові правила, які гарантували та дозволяли організаціям правової допомоги надавати допомогу громадам, щоб люди могли отримати рівний доступ до правосуддя згідно із законом;

- Мексика взяла на себе зобов'язання вирішувати проблеми нерегульованого та неконтрольованого урядового цифрового стеження, працюючи з групами громадянського суспільства, щоб запобігти перехопленню приватних повідомлень за допомогою багатьох зацікавлених сторін;

- Грузія зобов'язалася активно публікувати дані спостереження;
- Норвегія та Україна зобов'язалися спростити процедури створення асоціацій та спростити вимоги до звітності для організацій громадянського суспільства;
- Болгарія змінила процедуру реєстрації організацій громадянського суспільства із судової реєстрації на адміністративну та створила електронний реєстр цих організацій;
- Канада вчасно оприлюднила інформацію про регулювання благодійності та правила оподаткування;
- місто Остін у Сполучених Штатах створило інструмент оцінки справедливості для збору відгуків і вимірювання очікуваних переваг міських ініціатив для маргіналізованих громад;
- Філіппіни використовуватимуть громадянські технології, щоб заохочувати громадян та громадські організації брати участь у моніторингу реалізації урядових проектів, а також виділятимуть частину національного та місцевого бюджету на підтримку діяльності громадянського суспільства в ініціативах управління;
- Литва та Латвія заснували фонд неурядових організацій для зміцнення інституційної спроможності організацій громадянського суспільства брати участь у прийнятті урядових рішень;
- Україна зобов'язалася внести зміни до законів про благодійну діяльність і благодійництво та Бюджетного кодексу, які дозволять благодійним організаціям отримувати фінансову підтримку для виконання завдань публічної політики та надання соціальних послуг;
- Швеція запровадила механізми, які підвищили прозорість допомоги на глобальному рівні шляхом публікації інформації про допомогу відповідно до Пусанського зобов'язання щодо спільного стандарту;
- Сьєрра-Леоне оприлюднила кошти від партнерів з розвитку організацій громадянського суспільства (за форматом відкритого бюджету); вони також проведуть районні збори, щоб розкрити детальні бюджети на рівні діяльності;
- Індонезія взяла на себе зобов'язання проводити та використовувати дослідження для розробки планів відновного правосуддя щодо права на інформацію, права на вираження думок і права на зібрання;
- Після протестів громадянське суспільство та уряд Нігерії спільно розробили зобов'язання, яке, окрім іншого, спрямоване на створення посібника з мирних протестів разом із нігерійською поліцією (відповідно до міжнародної правової бази) та організацію громадянської поліції, співпрацюючи з незалежними органами, такими як Національна комісія з прав людини;
- Італія просуvala свою Хартію прав в Інтернеті, яка була схвалена законодавчим органом у 2015 році. Це зобов'язання мало на меті покращити розуміння громадськістю та офіційними особами зв'язків між правами в

мережі та поза нею, включно з основними громадянськими свободами, такими як зібрання;

- ініціатива щодо поліцейських даних Сполучених Штатів заохочує підзвітність між правоохоронними органами та громадами; публікується інформація у форматах відкритих даних, які можна використовувати для спільного вирішення проблем і яка може сприяти розвитку інновацій [11].

Актуальними і по теперішній час залишаються роботи дослідників, які зазначали, що окремі особи та групи часто намагаються формувати публічну політику через освіту, пропаганду або мобілізацію груп інтересів. У цьому контексті адвокацію визначають як спробу вплинути на публічну політику через освіту, лобіювання чи політичний тиск. Правозахисні групи часто намагаються поінформувати широку громадськість, а також осіб, які формують публічну політику, про природу проблем, яке законодавство необхідно для вирішення проблем та фінансування, а також для надання послуг або проведення досліджень. Визначають декілька способів прямого чи опосередкованого впливу закону на життя жертв насильства, зокрема:

- державне, національне та міжнародне право;
- закон, що визначає поведінку, заборонену кримінальними та цивільними статутами, і передбачає кримінальні та цивільні покарання за порушення;
- закон, що забезпечує основу для визначення основних прав людини та визначення порушень цих прав;
- закон, що встановлює критерії прийнятності;
- закон, що встановлює критерії відповідності для низки послуг, включаючи виплати ветеранам, компенсації жертвам злочинів та соціальне забезпечення;
- закон, що має вплив на рівень фінансування психіатричних та інших послуг, що надаються жертвам;
- закон щодо контролю за державними асигнуваннями та фінансуванням досліджень [12].

Виокремлюється роль громадських організацій у процесі укладання міжнародних договорів, які впливають на публічну політику держави. Вони можуть: встановити зв'язок між державою та суспільством; заповнити прогалини, які залишила сучасна держава в репрезентації прагнень суспільства; впливати на міжнародні відносини. Наголошується на тому, що у певних сферах зростання громадських організацій збіглося з очевидним збільшенням впливу, який вони можуть справляти на уряди, зокрема вони можуть сприяти та бути посередниками в переговорах щодо широкого спектру міжнародних угод з питань глобального значення, таких як навколишнє середовище, охорона здоров'я та права людини. У сфері прав людини та гуманітарного права вони відіграли важливу роль у розробці пропозицій, сприянні та зміцненні урядової підтримки ряду міжнародних угод [13].

Важлива позиція громадських організацій вбачається в законодавчому процесі, в якому вони часто відіграють вирішальну роль, оскільки можуть

відстоювати нові закони або зміни в закони [14].

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що правозахисні громадські організації відіграють важливу роль в процесі правозахисної діяльності, що стосується таких напрямів як вплив на уряди, публічну службу, реалізацію Національних планів з прав людини, вирішення конфліктів, правосуддя, адвокація та ін. Найвагомішу роль вони відіграють в публічній політиці з правозахисним підходом. На сучасному етапі така публічна політика держави вважається наскрізною для всіх видів публічної політики і стосується широкого спектру питань, у тому числі й охорони здоров'я, соціальних питань, зайнятості, збереження прав людини на робочому місці і т.п.

Література:

1. Public Policy with a Human Rights Approach. URL: <https://reliefweb.int/report/world/public-policy-human-rights-approach> (дата звернення 31.01.2024).
2. What Is A Public Policy For The Protection Of The Right To Defend Human Rights? URL: <https://www.protectioninternational.org/our-work/what-we-do/public-policies/> (дата звернення 31.01.2024).
3. PUBLIC POLICIES FROM A HUMAN RIGHTS. URL: <https://sur.conectas.org/en/public-policies-human-rights-perspective/> (дата звернення 31.01.2024).
4. What is International Human Rights Policy? URL: <https://humanrightshistory.umich.edu/about-the-project/what-is-international-human-rights-policy/> (дата звернення 31.01.2024).
5. Policy paper. 2010 to 2015 government policy: human rights internationally. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/2010-to-2015-government-policy-human-rights-internationally/2010-to-2015-government-policy-human-rights-internationally> (дата звернення 31.01.2024).
6. The Geneva Institute for Human Rights (GIHR). URL: <https://www.gihr.org/about> (дата звернення 31.01.2024).
7. As the government of Mexico implements its National Human Rights Plan at the federal and state levels, it must address structural challenges to human rights and enhance its dialogue with civil society organizations. Project Dates: October 2015 - January 2021. URL: <https://chemonics.com/projects/supporting-mexicos-approach-protecting-human-rights/> (дата звернення 31.01.2024).
8. What is the role of non-policy actors in influencing policy? URL: <https://www.sportanddev.org/thematic-areas/policy/what-role-non-policy-actors-influencing-policy> (дата звернення 31.01.2024).
9. Nongovernmental Organizations and Influence on Global Public Policy: NGOs and Influence on Public Policy. URL: https://www.researchgate.net/publication/303918453_Nongovernmental_Organizations_and_Influence_on_Global_Public_Policy_NGOs_and_Influence_on_Public_Policy (дата звернення 31.01.2024).
10. HUMAN RIGHTS FOR ALL: FROM THE STRUGGLE AGAINST AUTHORITARIANISM TO THE CONSTRUCTION OF AN ALL-INCLUSIVE. URL: <https://sur.conectas.org/en/human-rights-struggle-authoritarianism-construction-inclusive-democracy/> (дата звернення 31.01.2024).
11. Actions to Protect and Enhance Civic Space. URL: <https://www.opengovpartnership.org/actions-for-a-secure-and-open-civic-space/> (дата звернення 31.01.2024).
12. Kilpatrick D. G. Definitions of Public Policy and the Law. URL: <https://mainweb-v.musc.edu/vawprevention/policy/definition.shtml> (дата звернення 31.01.2024).
13. Giorgi M. The Role of Non-Governmental Organizations in the Process of International. URL: <https://www.redalyc.org/journal/4027/402771737005/html/> (дата звернення 31.01.2024).

14. Understanding the role of NGOs in the legislative process. URL: <https://www.endvawnnow.org/en/articles/113-understanding-the-role-of-ngos-in-the-legislative-process.html?next=1684> (дата звернення 31.01.2024).

References:

1. Public Policy with a Human Rights Approach. (2019) Retrieved from <https://reliefweb.int/report/world/public-policy-human-rights-approach>
2. What Is A Public Policy For The Protection Of The Right To Defend Human Rights? (2022) Retrieved from <https://www.protectioninternational.org/our-work/what-we-do/public-policies/>
3. PUBLIC POLICIES FROM A HUMAN RIGHTS. (2011) Retrieved from <https://sur.conectas.org/en/public-policies-human-rights-perspective/>
4. What is International Human Rights Policy? (2024) Retrieved from <https://humanrightshistory.umich.edu/about-the-project/what-is-international-human-rights-policy/>
5. Policy paper. 2010 to 2015 government policy: human rights internationally. (2015) Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/2010-to-2015-government-policy-human-rights-internationally/2010-to-2015-government-policy-human-rights-internationally>
6. The Geneva Institute for Human Rights (GIHR). (2023) Retrieved from <https://www.gihr.org/about>
7. As the government of Mexico implements its National Human Rights Plan at the federal and state levels, it must address structural challenges to human rights and enhance its dialogue with civil society organizations. Project Dates: October 2015 - January 2021. (2022) Retrieved from <https://chemonics.com/projects/supporting-mexicos-approach-protecting-human-rights/>
8. What is the role of non-policy actors in influencing policy? (2024) Retrieved from <https://www.sportanddev.org/thematic-areas/policy/what-role-non-policy-actors-influencing-policy>
9. Nongovernmental Organizations and Influence on Global Public Policy: NGOs and Influence on Public Policy. (2016) Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/303918453_Nongovernmental_Organizations_and_Influence_on_Global_Public_Policy_NGOs_and_Influence_on_Public_Policy
10. HUMAN RIGHTS FOR ALL: FROM THE STRUGGLE AGAINST AUTHORITARIANISM TO THE CONSTRUCTION OF AN ALL-INCLUSIVE. (2008) Retrieved from <https://sur.conectas.org/en/human-rights-struggle-authoritarianism-construction-inclusive-democracy/>
11. Actions to Protect and Enhance Civic Space. (2021) Retrieved from <https://www.opengovpartnership.org/actions-for-a-secure-and-open-civic-space/>
12. Kilpatrick, D. G. (2000) Definitions of Public Policy and the Law. Retrieved from <https://mainweb-v.musc.edu/vawprevention/policy/definition.shtml>
13. Giorgi, M. (2017) The Role of Non-Governmental Organizations in the Process of International. Retrieved from <https://www.redalyc.org/journal/4027/402771737005/html/>
14. Understanding the role of NGOs in the legislative process. 2010. Retrieved from <https://www.endvawnnow.org/en/articles/113-understanding-the-role-of-ngos-in-the-legislative-process.html?next=1684>

УДК 658

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-412-421](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-412-421)

Калантаєвська Ольга Олександрівна доктор філософії в галузі економіки, старший викладач кафедри фешн та шоу-бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-9914-8272>

Тимошенко Олена Володимирівна доктор економічних наук, професор кафедри фешн та шоу бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-3820-1492>

Франчук Людмила Анатоліївна асистент кафедри івент-менеджменту та індустрії дозвілля, Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-3627-4233>

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. Актуальність роботи полягає у тому, що підприємства певною мірою завжди функціонують в умовах невизначеності, через що виникає необхідність постійної адаптації, яка охоплює як стратегічні, так і тактичні рішення. Потреба в адаптації особливо гостро відчувається в умовах високої невизначеності, яка характерна для світу в останні десятиліття через загострення конфліктів, пандемічні обмеження, кризи та інші чинники, що посилюють невизначеність. Метою дослідження є визначення ефективних підходів до управління підприємницькою діяльністю в умовах невизначеності у розрізі стратегічної та тактичної складової управління. Розкрито основні ризики, з якими стикаються українські підприємства через війну. Шляхом порівняння характеристик «традиційних» криз та «кризи воєнного часу» описано, яких ускладнень зазнають підприємства в умовах останньої. У роботі запропоновано підхід до діагностики стану підприємства на основі показників, які залежать від його розміру. Процес проведення діагностики містить ряд етапів, зокрема, підготовчий, визначення методичного та інформаційного забезпечення, верифікація, діагностика стану об'єкта, моделювання, формування рекомендацій, звіту і, зрештою, прийняття рішень. Поряд із проведенням діагностики може застосовуватись оцінювання стратегічних можливостей підприємства. У його процесі важливу роль відіграє етап оцінювання зовнішнього середовища, який надає змогу визначити рівень невизначеності і, відповідно до цього рівня, планувати свою діяльність. Якщо підприємство не має часу на стратегічне планування (як цілком імовірно може

бути в умовах війни), дієвими виступають тактичні методи – даунсайзинг, аутсорсинг, самозабезпечення, регуляризація, бенчмаркінг – або більш конкретні та локальні антикризові заходи (заморожування напрямів діяльності, згортання проєктів тощо). Практична цінність роботи полягає у формуванні підходів до управління підприємницькою діяльністю в умовах невизначеності з урахуванням як стратегічних можливостей, так і необхідності застосування швидких тактичних методів.

Ключові слова: управління підприємством, невизначеність, стратегія та тактика управління, діагностика, адаптація, антикризове управління

Kalantaievska Olha Oleksandrivna PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Fashion and Show Business, Kyiv National University of Culture and Arts, Yevhena Konovaltsia St., 36, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-9914-8272>

Tymoshenko Olena Volodumirivna Doctor of Economics, Professor of Fashion and Show Business, Kyiv National University of Culture and Arts, Yevhena Konovaltsia St., 36, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-3820-1492>

Franchuk Liudmyla Anatoliivna Assistant of the Department of Event Management and Leisure Industry, Kyiv National University of Culture and Arts, Yevhena Konovaltsia St., 36, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-3627-4233>

MANAGEMENT OF BUSINESS ACTIVITIES IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Abstract. The relevance of the work lies in the fact that enterprises, to some extent, always operate in conditions of uncertainty, necessitating continuous adaptation that encompasses both strategic and tactical decisions. The need for adaptation is particularly acute in conditions of high uncertainty, which has been characteristic of the world in recent decades due to conflicts, pandemic restrictions, crises, and other factors intensifying uncertainty. The research aims to identify effective approaches to managing entrepreneurial activities in conditions of uncertainty in the context of both strategic and tactical management components. The main risks faced by Ukrainian enterprises due to war are disclosed. By comparing the characteristics of "traditional" crises with those of "wartime crises," the complications that enterprises face in the latter conditions are described. The paper proposes an approach to diagnosing the state of an enterprise based on indicators depending on its size. The diagnostic process includes several stages, including preparatory, determination of methodological and informational support, verification, object state diagnostics, modeling, recommendations formulation, reporting, and, ultimately, decision-making. Alongside the diagnostic process, strategic assessments of the enterprise can be applied. In this process, the evaluation

of the external environment plays a crucial role, enabling the determination of the level of uncertainty and planning activities accordingly. If the enterprise lacks time for strategic planning (which is quite probable in wartime conditions), effective tactical methods include downsizing, outsourcing, self-sufficiency, regularization, benchmarking, or more specific and local crisis measures (freezing directions of activities, project closures, etc.). The practical value of the work lies in forming approaches to managing entrepreneurial activities in conditions of uncertainty, considering both strategic opportunities and the necessity of applying swift tactical methods.

Keywords: enterprise management, uncertainty, management strategy and tactics, diagnostics, adaptation, anti-crisis management

Постановка проблеми. Умови невизначеності характеризуються відсутністю достатньої інформації стосовно майбутніх подій. Підприємства завжди функціонують в умовах невизначеності, але протягом певних періодів така невизначеність може мати особливо несприятливі наслідки. Зокрема, негативний вплив невизначеності суттєво посилюється під час локальних та глобальних криз – фінансових, політичних, економічних тощо. Значний вплив на діяльність всіх суб'єктів господарювання та посилення факторів невизначеності мала криза, яка була пов'язана із пандемією COVID-19. Однак найбільшу небезпеку для підприємств України зумовлює широкомасштабне вторгнення росії на її суверенну територію, що піднесло проблему зростання непередбачуваних ризиків на новий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управлінню підприємницькою діяльністю в умовах невизначеності присвячено чимало наукових робіт, більшість з яких спрямовано на пошук адаптаційних можливостей до непередбачуваних подій. К. Пугачевська та Е. Лисенко зауважують, що адаптивне управління спрямоване, передусім, на пошук відповідних рішень, що уможливають належне функціонування та розвиток підприємств. Значущість адаптивного управління в умовах невизначеності зростає під час виходу компаній з кризи (коли має бути задіяний антикризовий менеджмент), у ході імплементації інновацій та при проведенні організаційних перетворень [1]. К. В. Кривобок зауважує, що адаптація підприємства до швидких змін у навколишньому середовищі здійснюється через стратегічне планування. Водночас, мінливість умов здійснення господарської діяльності вимагає застосування і різних адаптаційних моделей. Управління адаптацією має базуватися на поєднанні системного та процесного підходів, а стратегія адаптації має враховувати як показники внутрішнього, так і зовнішнього середовища [2]. Б. С. Ватченко та Р. С. Шаранов досліджували проблеми антикризового управління під час війни, яка стала чинником високої невизначеності. Дослідники зазначають, що управління в таких умовах варто розділити на фази, які відповідають стадії війни. На першій («шоковій») фазі

важливо визначити можливості підприємства в цілому, і чи зможе воно функціонувати надалі, якщо так – яким чином, чи потрібна релокація тощо. На другій фазі адаптації до воєнних умов важливого значення набуває діагностика стану підприємства. На третій фазі функціонування у воєнних умовах відбувається спроба повернення підприємства до довоєнного стану із застосуванням відповідних антикризових заходів, у тому числі – вихід на нові ринки, оптимізація витрат тощо. На останній фазі – після війни – важливим завданням є мінімізація негативних наслідків, що може бути досягнуте через пошук інвесторів, перегляд бізнес-моделі та покращення стійкості підприємства. Велику увагу у роботі дослідників присвячено тактичним заходам як найбільш ефективним у воєнних умовах, коли потрібна швидка реакція [3]. З. О. Коваль зосереджується на оцінці стратегічних можливостей підприємства в умовах невизначеності. У роботі автора представлено методику такої оцінки, за допомогою чого уможливорюється оцінка великої кількості факторів та, відповідно, прийняття найбільш ефективної стратегії [4].

Метою статті є визначення ефективних підходів до управління підприємницькою діяльністю в умовах невизначеності у розрізі стратегічної та тактичної перспективи.

Виклад основного матеріалу. Умови ведення господарської діяльності, які були створені внаслідок активних бойових дій і введення правового режиму військового стану, створили унікальні ризики, що характерні для інших кризових явищ. Окрім катастрофічного впливу на інфраструктуру, фінансову, енергетичну, логістичну та інші системи, воєнні дії в Україні несуть ризики для існування підприємства та його робітників через ракетну небезпеку. Також, війна несе ризик втрати клієнтів через їх переміщення з небезпечних територій та погіршення їхнього фінансового становища. Часті сигнали тривоги змушують окремі підприємства призупиняти свою діяльність, а атаки на систему зв'язку та банківську систему утворюють суттєві перебої у функціонуванні.

Чим сильніший вплив чиннику невизначеності, тим більш активними мають бути процеси, що спрямовані на адаптацію підприємств до таких умов. Під час війни це може передбачати суттєві трансформації і навіть діяльність, яка пов'язану з релокацією підприємств у більш безпечні регіони. Криза, що зумовлена із діючим у країні правовим режимом воєнного стану визначається як «криза воєнного часу». Вона відрізняється від «традиційних» криз за низкою характеристик, зокрема, за масштабом. Коли традиційні кризові явища можуть впливати на окреме підприємство, криза, що пов'язана з війною, є системною із високою швидкістю поширення, яка викликана ланцюговою реакцією. Також, тривалість такої кризи, зазвичай, значно перевищує часові рамки інших криз. Окрім того, правовий режим військового стану впливає на державні рішення та політику стосовно діяльності підприємств, введення

певних обмежень, нових правил тощо, тому такі умови ведення діяльності потребують додаткових зусиль від керівництва підприємств щодо узгодження своїх дій із державними органами. Окрім того, в умовах війни присутні ризики, що не є властивими для традиційної кризи, які пов'язані із загрозою життю робітників, цілісністю фізичних активів, доступом до мереж зв'язку, банківських послуг та транспорту [3].

Управління діяльністю підприємств у воєнний період, насамперед, має бути спрямоване на мінімізацію негативних наслідків. Це передбачає, з одного боку, терміновість та швидкість реакції на несприятливі події, з іншого – формування плану дій на тривалий період, що передбачає поступову адаптацію до умов невизначеності, складання планів дій відповідно до різних сценаріїв тощо. Таким чином, управління в умовах невизначеності передбачає застосування як тактичних, так і стратегічних методів, які можуть різнитися залежно від конкретного підприємства.

Вибір конкретних методів стратегії та тактики в умовах невизначеності має ґрунтуватися на результатах діагностики поточного стану підприємства. Рекомендовані показники, що аналізуються у ході діагностики, залежать від масштабів діяльності (рис. 1).

Великі підприємства	• Аналіз показників діяльності • Аналіз за моделями ймовірності банкрутства • Аналіз вартісно-орієнтованих індикаторів
Середні підприємства	• Аналіз показників діяльності: • показники ліквідності; • показники рентабельності та платоспроможності; • показники ділової активності; • показники фінансової стійкості
Малі та мікро-підприємства	• Аналіз показників ефективності: • виручка; • рентабельність; • наявність ВОК

Рис. 1. Рекомендовані показники для діагностики підприємств в кризових умовах залежно від розміру підприємств

Примітка: ВОК – власні оборотні кошти.

Джерело: розроблено авторами на основі аналізу [5].

Проведення діагностики та прийняття відповідних рішень за її результатами в умовах невизначеності може потребувати швидких дій. За можливості процес її проведення варто оптимізувати, що може передбачати його реалізацію у декілька взаємопов'язаних та послідовних етапів (рис. 2).

Рис. 2. Дорожня карта процесу проведення діагностики підприємств в кризових умовах (узагальнено автором за [2])

Примітка: ТЗ – технічне завдання; ПЗ – програмне забезпечення.

Джерело: узагальнено авторами на основі аналізу [2].

Під час формування команди на першому етапі визначаються відповідальні за виконання окремих завдань особи, розробляється технічне завдання, визначаються етапи діагностики, їх часові рамки, пов'язані витрати, а також можуть бути залучені сторонні експерти. Визначення інформаційного та методичного забезпечення полягає у формуванні та обробці потрібного масиву інформації, а також необхідних методів та засобів для її обробки. Під час моделювання може використовуватися комп'ютерна техніка, що суттєво спрощує та підвищує ефективність розроблених моделей. Проведення діагностики стану об'єкта містить оцінку потоків (фінансових, інформаційних, людських тощо) та показників (управління, ресурси, організація тощо). На цьому етапі вирішується важливе завдання з виявлення існуючих проблем та недоліків через порівняння фактичного стану із розробленими на попередньому етапі моделями. Після проведення верифікації результатів розробляються рекомендації та формується звіт [2], що уможливорює ґрунтовне

прийняття рішень стосовно подальших кроків для покращення діяльності та управління в умовах невизначеності.

Проведення діагностики надає підґрунтя для розробки стратегічного плану та тактики управління. Залежно від цілей та конкретних обставин, що впливають на підприємство, воно може застосувати різні стратегії, у тому числі, фінансові та маркетингові. Дієвими стратегіями, особливо в умовах високого рывня невизначеності, які зумовлює війна, можуть бути захисні, стабілізаційні стратегії, стратегії скорочення витрат або виживання. Окрім проведення діагностики, для розробки стратегії підприємством може бути проведена оцінка стратегічних можливостей. Методика такої оцінки докладно наведена у роботі З. О. Коваль [4], а її етапи представлені на рисунку 3.

Оцінка
стратегічних
можливостей
підприємства

визначення параметрів, досягнення яких передбачене у довгострокових цілях підприємства

надання характеристики зовнішньому середовищу

визначення типу невизначеності, характерної зовнішньому середовищу

виявлення невідповідності між стратегічними показниками та можливостями підприємства

оцінка ймовірності досягнення належної ефективності стратегії

формування переліку заходів, що спрямовані на використання усіх стратегічних можливостей у повній мірі

Рис. 3. Оцінка стратегічних можливостей підприємства
Джерело: [4].

Особливо важливим є третій етап щодо оцінювання зовнішнього середовища та визначення типу невизначеності, адже від результатів такої оцінки залежать і подальші стратегічні або тактичні дії. Тому цей етап варто розкрити детальніше. Пропонується оцінювати зовнішнє середовище із використанням двомірної моделі Дункана, що представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

Оцінювання зовнішнього середовища

Середовище	Просте	Складне
Статичне	Низька невизначеність (незначна кількість факторів та компонентів, фактично не змінних та подібних між собою)	Помірно низька невизначеність (значна кількість факторів та компонентів, не схожих між собою та фактично не змінних)
Динамічне	Помірно висока невизначеність (незначна кількість факторів та компонентів, подібних між собою та таких, що постійно змінюються)	Висока невизначеність (значна кількість факторів та компонентів, не схожих між собою та таких, що постійно змінюються)

Джерело: узагальнено авторами на основі аналізу [4].

Результати оцінки зовнішнього середовища можуть стати підґрунтям для вибору першочергових дій, адже в окремих випадках невизначеність зумовлює необхідність діяти негайно, без розробки детальних стратегічних планів. Зокрема, це актуально в умовах війни. У дослідженні Б. С. Ватченка та Р. С. Шаранова зазначено, що в умовах війни швидкі (тактичні) методи, поряд з оперативними (діагностикою, здійсненням моніторингу та контролю), можуть бути більш ефективними, ніж стратегічні [3]. Сутність та призначення таких методів розкрито у таблиці 2.

Таблиця 2

Основні методи антикризового (адаптаційного) управління підприємств в умовах війни

Назва методу	Сутність	Мета
Даунсайзинг	Полягає у зменшенні розміру, скороченні виробничих потужностей, кількості працівників підприємства.	Підвищення функціональності, скорочення витрат та зниження собівартості.
Аутсорсинг	Передбачає передачу окремих функцій стороннім виконавцям (бухгалтерський облік, послуги з транспортування, юридичні, фінансові аспекти тощо).	Основна мета – позбавлення від процесів, які безпосередньо не приносять дохід, та потребують суттєвих витрат часу та людського капіталу.
Самозабезпечення	У даному контексті мова йде про процес, зворотній аутсорсингу, коли підприємство прагне уникнути залежності від сторонніх організацій.	У випадку непередбачуваних обставин або закриття аутсорсингової компанії підприємство може зазнати додаткових збитків, тому іноді вибирає шлях відмови від послуг третьої сторони.
Регуляризація	Використання нових управлінських підходів, що може стосуватися імплементації систем управління якістю, збалансованих показників, планування ресурсів тощо.	Покращення управління та підвищення швидкості процесів з орієнтацією на майбутній розвиток.

Продовження Табл.2

Бенчмаркінг	Полягає у порівнянні з успішним досвідом інших підприємств.	Мета – виявлення найкращих практик з адаптації та управління підприємством. Це може стосуватися продукції, що випускається, організаційних аспектів, ціноутворення тощо. Недолік – ймовірні значні витрати часу і трудомісткість.
Модернізація	Передбачає оновлення об'єктів (наприклад, обладнання) та процесів (у тому числі, управлінських).	Підвищення конкурентоспроможності, продуктивності праці, ефективності тощо. Найбільш очевидний недолік – потреба у значних інвестиціях.
Диверсифікація	Полягає у розширенні асортименту, освоєнні інших ринків, виробництв.	Несе вигоди у вигляді підвищення обсягу виробництва та реалізації, а, відповідно, підвищення прибутку. Скорочує ризики у випадках, коли один продукт стає збитковим, проте потребує значних інвестицій.
Реорганізації бізнесу	Передбачає один з можливих варіантів: злиття компаній, приєднання, поглинання, дроблення, відокремлення підрозділів.	Може надати переваги у вигляді підвищення конкурентоспроможності (наприклад, при злитті), але є тривалим процесом, що потребує фінансових ресурсів.
Реінжиніринг	Передбачає зміну поточних бізнес-процесів.	Може принести суттєві переваги, коли бізнес-модель підприємства є застарілою, проте містить серйозні ризики у випадку невдачі.

Джерело: узагальнено авторами на основі аналізу [3].

Окреслені вище методи полягають у проведенні досить масштабних змін. Більш конкретними є антикризові заходи, наприклад, заморожування окремих напрямів діяльності, згорання проєктів або планів розвитку, неоплачувані відпустки для працівників тощо. [3]. Таким чином, управління підприємницькою діяльністю в умовах невизначеності може передбачати як стратегічні, так і тактичні рішення. Вибір рішень та їх черговості для конкретного підприємства, головним чином, залежить від поточного стану такого підприємства, оцінка якого здійснюється за допомогою діагностики та визначення стратегічних можливостей підприємства. Також важливо враховувати стан зовнішнього середовища, для чого можливо застосовувати різні методи оцінювання.

Висновки. В результаті проведеного дослідження було виявлено, що в умовах високої невизначеності, які зумовлені для України воєнними діями, ефективними можуть бути як стратегічні, так і тактичні заходи в управлінні підприємствами. Прийняття відповідного рішення про реалізацію заходів

(розробка стратегічного плану або застосування тактичних методів) є більш ефективною із застосуванням результатів діагностики, а також визначення стратегічних можливостей підприємства, зокрема, з урахуванням оцінки стану зовнішнього середовища. Тактичні методи є більш дієвими у випадках необхідності більш термінових дій, та до них можуть належати даунсайзинг, аутсорсинг, самозабезпечення, регуляризація, бенчмаркінг тощо.

Література:

1. Пугачевська К., Лисенко Е. (2021). Адаптивне управління підприємством в умовах невизначеності. *Молодий вчений*. 2021. № 9 (97). С. 158–161. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-9-97-32> (дата звернення: 19.01.2024).
2. Кривобок К. В. Концептуальні положення щодо управління процесами адаптації промислових підприємств в умовах невизначеності. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Т. 7. № 2 С. 190–199. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-2-23> (дата звернення: 19.01.2024).
3. Ватченко Б. С., Шаранов Р. С. Антикризове управління підприємством в умовах війни. *Економічний простір*. 2022. № 182. С. 38–43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-5> (дата звернення: 19.01.2024).
4. Коваль З. О. (2023). Стратегічні можливості підприємства та їх оцінювання в умовах невизначеності зовнішнього середовища. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 2023. Т. 2. № 29–02. С. 75–80. DOI: <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2023-29-02-039> (дата звернення: 19.01.2024).
5. Шаранов Р. С. Алгоритм антикризового управління підприємства. *Центрально-український науковий вісник. Економічні науки*. 2021. № 6 (39). С. 288–296. DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).288-296](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).288-296) (дата звернення: 19.01.2024).

References:

1. Puhachevska, K., & Lysenko, E. (2021). Adaptive management of the enterprise in conditions of uncertainty. *Molodyi Vchenyi – Young Scientist*, (9(97), 158–161. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-9-97-32> [in Ukrainian].
2. Kryvobok, K. V. (2022). Kontseptualni polozhennia shchodo upravlinnia protsesamy adaptatsii promyslovykh pidpriemstv v umovakh nevyznachenosti [Conceptual provisions regarding the management of adaptation processes of industrial enterprises in conditions of uncertainty]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky – Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 7(2), 190–199. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-2-23> [in Ukrainian].
3. Vatchenko, B. S. (2022). Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom v umovakh viiny [Anti-crisis management of an enterprise in war conditions]. *Ekonomichnyi prostir – Economic Scope*, (182), 38–43. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-5> [in Ukrainian].
4. Koval, Z. O. (2023). Stratehichni mozhlyvosti pidpriemstva ta yikh otsiniuvannia v umovakh nevyznachenosti zovnishnoho sere dovishcha [Strategic opportunities of the enterprise and their assessment in conditions of uncertainty of the external environment]. *Modern Engineering and Innovative Technologies*, 2(29–02), 75–80. <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2023-29-02-039> [in Ukrainian].
5. Sharanov, R. S. (2021). Alhorytm antykrizovoho upravlinnia pidpriemstva [Algorithm of anti-crisis management of the enterprise]. *Tsentralkoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky – Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic Sciences*, (6(39), 288–296. [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).288-296](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).288-296) [in Ukrainian].

УДК 656.07:316(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-422-440](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-422-440)

Корнійко Яна Русланівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій, Державний університет інфраструктури та технологій, вул. Івана Огієнка, 19, м. Київ, 03049, тел.: (093)-343-90-70, <https://orcid.org/0000-0001-5772-7364>

Панченко Сергій Вікторович аспірант кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, спеціальність 073 «Менеджмент», Державний університет інфраструктури та технологій, вул. Івана Огієнка, 19, м. Київ, 04071, тел.: (067) 465-43-45, <https://orcid.org/0009-0001-1415-9296>

ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ: ПІДХОДИ ТА ПРАКТИКА

Анотація. В Україні забезпечення високої ефективності діяльності транспортних підприємств, особливо в умовах війни, є важливим завданням. Вагому роль у вирішенні цього завдання можуть відігравати соціологічні дослідження як дієвий інструмент визначення загальних напрямів розвитку та оптимізації операційних процесів, і, як результат, підвищення ефективності діяльності. Оголошення воєнного стану в Україні в 2022 році внаслідок широкомасштабного вторгнення, висока інтенсивність бойових дій та їх географія, сформували численні виклики для успішної роботи українських транспортних підприємств. Через закриття авіапростору та значне обмеження морських перевезень посилилася важливість безперебійної та ефективної роботи автомобільного і залізничного транспорту. За допомогою автомобільного та залізничного транспорту були розгорнуті поставки зброї та усього іншого необхідного для Збройних Сил України, що допомогло вистояти у найскладніші періоди війни. Транспорт продовжив перевозити і евакуювати населення, доставляти продукти харчування, гуманітарну допомогу, будівельні матеріали для відбудови зруйнованого внаслідок війни, паливо-мастильні матеріали в період їх дефіциту (березень-квітень 2022 року) і багато чого іншого і, тим самим, забезпечував і продовжує забезпечувати функціонування української економіки. Це, в свою чергу, вимагає від транспортних компаній переналаштування бізнес- та операційних процесів та перегляду стратегій функціонування. Однак для розуміння напрямів подальшого розвитку, ефективним інструментом є використання соціологічних досліджень, які дають можливість зрозуміти потреби та очікування клієнтів, покращити взаємодію зі співробітниками та оптимізувати бізнес-процеси

підприємств. В статті проаналізовано досвід і перспективи використання соціологічних досліджень для підвищення ефективності діяльності транспортних підприємств в Україні. У результаті дослідження підсумовано, що в українських реаліях проведення соціологічних досліджень ускладнюється за рахунок розширення актуальних та критичних питань, зростання складності організації досліджень, швидкості змін умов середовища та втрати актуальності або значимості щойно виконаних досліджень. І в той же час, у швидкозмінних українських реаліях транспортні підприємства мають посилювати використання соціологічних досліджень для вчасного виявлення тенденцій змін та адаптації до них. Доцільним стає використання сучасних методів досліджень із застосування телефонних та комп'ютерних технологій із подальшим залученням до обробки результатів досліджень технологій Big Data та інших новітніх методик з обробки та аналізу даних. Показано, що соціологічні дослідження мають широкий спектр впливу на ефективність діяльності транспортних підприємств та дають можливість сформувати оптимальний баланс між економічними рішеннями та соціальним призначенням.

Ключові слова: транспортні підприємства, соціологічні дослідження, методи збору соціологічної інформації, ефективність, управління.

Korniiko Yana Ruslanivna Ruslanivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Business Logistics and Transport Technologies (Faculty of Management and Technology), State University of Infrastructure and Technologies, Ivana Ohienka St., 19, Kyiv, 03049, tel.: (093) 343-90-70, <https://orcid.org/0000-0001-5772-7364>

Panchenko Sergii Viktorovich Viktorovich Postgraduate Student of Public Management and Administration, Speciality 073«Management», State University of Infrastructure and Technologies, 03049, Kyiv, Ivana Ohienka St.,19, tel.: (067) 465-43-45, <https://orcid.org/0009-0001-1415-9296>

APPLICATION OF SOCIOLOGICAL RESEARCH IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF TRANSPORT ENTERPRISES OF UKRAINE: APPROACHES AND PRACTICE

Abstract. In Ukraine, ensuring the high efficiency of transport enterprises, especially in wartime, is an important task. Sociological research can play an important role in solving this task as an effective tool for determining the general directions of development and optimization of operational processes, and, as a result, increasing the efficiency of activities. The declaration of martial law in Ukraine in 2022 as a result of a large-scale invasion, the high intensity of hostilities and their geography, created numerous challenges for the successful operation of Ukrainian

transport enterprises. Due to the closure of airspace and significant restrictions on sea transportation, the importance of smooth and efficient operation of road and rail transport has increased. With the help of road and rail transport, the supply of weapons and everything else necessary for the Armed Forces of Ukraine was deployed, which helped to withstand the most difficult periods of the war. Transport continued to transport and evacuate the population, deliver food, humanitarian aid, building materials for the reconstruction of the war, fuel and lubricants in the period of their shortage (March-April 2022) and many other things and, thereby, provided and continues to provide functioning of the Ukrainian economy. This, in turn, requires transport companies to reconfigure their business and operational processes and revise their operating strategies. However, to understand the directions of further development, an effective tool is the use of sociological research, which makes it possible to understand the needs and expectations of customers, improve interaction with employees and optimize the business processes of enterprises. The article analyzes the experience and prospects of using sociological research to improve the efficiency of transport enterprises in Ukraine. As a result of the research, it was concluded that in the Ukrainian realities, the conduct of sociological research is complicated due to the expansion of topical and critical issues, the increasing complexity of research organization, the speed of changes in environmental conditions, and the loss of relevance or significance of recently conducted research. And at the same time, in the fast-changing Ukrainian realities, transport companies should strengthen the use of sociological research for the timely identification of change trends and adaptation to them. It becomes expedient to use modern research methods using telephone and computer technologies with further involvement in the processing of research results of Big Data technologies and other new methods of data processing and analysis. It is shown that sociological research has a wide range of influence on the efficiency of transport enterprises and provides an opportunity to form an optimal balance between economic decisions and social purpose.

Keywords: transport enterprises, sociological research, methods of collecting sociological information, efficiency, management.

Постановка проблеми. Основною метою соціологічних досліджень є формування підґрунтя для подальшого прийняття успішних та обґрунтованих рішень для суспільного блага та розвитку культурно різноманітного, демократичного суспільства у взаємозалежному світі. По суті, соціологічні дослідження сприяють отриманню знань і створюють основу для необхідної участі в громадських справах. Проте динамічний характер суспільства ускладнює розуміння соціального прогресу та факторів процвітання. І саме періодичні соціологічні дослідження дозволяють проаналізувати соціальну поведінку, зрозуміти її причини та еволюційні тенденції.

Тому соціологічні дослідження є потужним інструментом для розширення знань, стимулювання інновацій і загалом підвищення ефективності діяльності

транспортних підприємств в Україні. Такі дослідження можуть допомогти діагностувати проблеми надання транспортних послуг та задоволеності споживачів їхньою якістю, зрозуміти потреби споживачів, проаналізувати ефективні та перспективні стратегії конкурентів, визначити ефективні управлінські інструменти, переглянути мотиваційні системи в управлінні персоналом тощо. Вирішення таких проблем дозволить суттєво підвищити ефективність роботи транспортних підприємств в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні функціонують численні компанії та організації, які проводять соціологічні дослідження із широкого кола проблематики, включаючи соціальну політику та соціальну роботу, соціологію праці та організації, політичну соціологію, демографію та соціологію сім'ї, наукові та технологічні дослідження, соціологію культури та релігії, теоретичну соціологію та методологію дослідження. Це дозволяє отримувати різноманітну інформацію, яка допомагає зрозуміти ключові виклики для сучасних суспільств. Транспортна сфера теж є об'єктом соціологічних досліджень, адже транспорт виступає невід'ємним компонентом повсякденного життя. Здатність бути мобільним завжди була важливою для людей, сприяючи життєво важливим зв'язкам з різними суб'єктами (людьми, організаціями, громадами тощо) та місцями. Культура та функціонування суспільства чи спільноти формує потребу, здатність і вибір транспортних послуг (Stanley, 2017).

Класики соціологічної думки визначили розвиток ідей і розвиток проблематики транспорту як соціального інституту та інструменту регулювання мобільності. Теоретичною основою стали розробки інституційної соціології та соціології глобалізації, міждисциплінарних концепцій від соціології транспорту до досліджень мобільності. Парадигма мобільності, яка багато в чому ознаменувала палітру соціальних досліджень останнього десятиліття, трактує питання просторової мобільності крізь призму категорії «рух» як нової основи соціального порядку (Суровцева, 2016)

Враховуючи роль транспорту для суспільства та розвитку громад, І. Башинська відзначає, що при прийнятті управлінських рішень необхідно враховувати як думку користувачів, так і думку експертів. Жодна з цих думок не повинна переважати над іншою і тому рішення повинні прийматися на основі зважених оцінок, основу яких формують соціологічні дослідження. Автор зазначає, що при дослідженні необхідно враховувати як думку безпосередніх учасників, так і експертів даної галузі, саме такий тандем дозволить виробити найбільш актуальні рекомендації для прийняття управлінських рішень у сфері оптимізації роботи транспортних підприємств (Bashynska, 2020).

Р. Bonnel та М. Munizaga (2018), вивчаючи методи дослідження у транспортній сфері в епоху великих даних, зазначають, що Big Data та нові методи збору даних не замінюють «традиційні» дослідження для транспортних

підприємств, принаймні в короткостроковій перспективі. Проте «традиційні» опитування мають розвиватися та отримувати користь від існування нових джерел даних та їх аналізу. При цьому наразі спостерігається артикулювання, поєднання та об'єднання методів і баз даних. Так, Т. Kuhnimhof (2018) обговорює проблеми, пов'язані з еволюцією від «старих» методологій до нової форми опитувань, використовуючи потенціал, пов'язаний з новими технологіями, але при цьому зберігаючи порівнянність даних у часі.

Загалом для покращення діяльності суб'єктів транспортної індустрії необхідно поглиблювати теоретичні, методологічні та організаційні знання в галузі, розуміння умов формування та зміни соціокультурного порядку використання транспорту і транспортних підприємств. Соціологічний аналіз цих аспектів є доцільним як для теоретичного осмислення соціокультурних відносин, опосередкованих транспортною сферою, так і для розробки пропозиції та прикладних рекомендацій щодо удосконалення транспортно-логістичних послуг й удосконалення ефективності діяльності транспортних підприємств.

Мета дослідження. Цілями статті є визначення специфіки використання соціологічних досліджень у роботі транспортних підприємств та з'ясування можливостей застосування соціологічних досліджень для підвищення ефективності в системі управління транспортними підприємствами. Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання для дослідження:

- 1) оглянути теорію та парадигму сутності соціологічних досліджень;
- 2) охарактеризувати методи та інструменти соціологічних досліджень;
- 3) розкрити підходи та практику застосування соціологічних досліджень у транспортній галузі;
- 4) з'ясувати особливості проведення соціологічних досліджень (в тому числі для цілей підвищення ефективності діяльності транспортних підприємств) в умовах війни;
- 5) розкрити вплив соціологічних досліджень на прийняття управлінських рішень у транспортних підприємствах.

Основний текст. Теорія та парадигма соціологічного дослідження. Термін «соціологічні дослідження» означає академічні дослідження на теми, які пов'язані з питаннями, дотичними до галузей соціальних наук, передусім, соціології, географії, соціальної політики тощо. Таким чином, соціологічні дослідження включають дослідження, які спираються на соціальні науки для подальшого концептуального та теоретичного опрацювання. Такі дослідження можуть бути мотивовані подіями та змінами в суспільстві, такими як зростання хвилювання про безпеку або соціальні зрушення, і вони використовують ідеї соціальних наук, щоб трактувати ці зміни та їх причини. Ці дослідження, на думку А. Браймана, спираються на соціальні науки для отримання ідей про те, як формулювати дослідницькі теми та проблеми та як інтерпретувати та систематизувати наслідки з результатів досліджень.

Соціологічні дослідження ґрунтуються на ідеях та інтелектуальних традиціях суспільних наук (Bryman, 2016).

Найбільш характерними рисами соціологічного дослідження є цілісний та системний підхід до вивчення соціальної реальності на основі фактів та емпіричного матеріалу. За своєю суттю більшість соціологічних досліджень є вивченням впливу зміни одного соціального процесу чи явища на інший.

За визначення Н.Паніної, соціологічні дослідження можливо розділити на три основні категорії: пілотажні або зондажні, інформаційні або описові, аналітичні. Ці категорії впливають на обраний соціологом дизайн дослідження. Адже перед остаточним вибором статистичних методів, соціолог повинен:

1) визначити рівень аналізу, який він буде проводити (описовий, пояснювальний), керуючись формою кінцевого продукту (підсумкового документа за результатами дослідження);

2) обрати конкретні статистичні процедури щодо кожного пункту анкети, керуючись типом шкали, яку презентує структура відповідей на поставлене в анкеті запитання (Паніна, 2007).

Згідно класифікації В.Городяненко, соціологічні дослідження за глибиною аналізу можуть відноситись до трьох окремих груп:

– Пошукові дослідження – за своїми параметрами найпростіші, розв’язують завдання простого змісту. Вони використовуються тоді, коли проблема, явище чи предмет дослідження вивчені недостатньо або зовсім не вивчені. Вони охоплюють невеликі групи населення, мають спрощену програму та інструменти. Найчастіше їх використовують як початковий етап більш поглиблених масштабних досліджень, орієнтованих на збір інформації про предмет чи явище дослідження, уточнення гіпотез тощо.

– Описове дослідження має на меті створити досить повну картину досліджуваних явищ і процесів. Воно проводиться за повною програмою, з використанням чіткого, деталізованого набору інструментів, найчастіше, коли предметом аналізу є відносно велика спільнота людей зі специфічними соціальними, професійними та демографічними характеристиками. За структурою набір процедур значно складніший, ніж в пошуковому дослідженні.

– Аналітичне дослідження полягає не тільки в описі суспільних явищ та їх складових, а й у визначенні причин їх виникнення, механізмів функціонування та виявленні факторів, що їх забезпечують. Підготовка аналітичного соціологічного дослідження потребує значних зусиль, професійних навичок дослідника – аналітичних навичок, уміння інтерпретувати та аналізувати складну соціологічну інформацію та робити виважені висновки (Городяненко, 2008).

Відповідно до об’єкта вивчення виокремлюють соціологічні дослідження в таких сферах як наука, освіта, політика, культура, охорона здоров’я, транспортна сфера, промисловість, сільське господарство та ін.

Тож можемо підсумувати, що соціологічні дослідження є багатоплановим та комплексним науковим процесом, метою якого є генерування нових знань в результаті поєднання теоретико-методологічного та емпіричного рівнів. Це поєднання стає запорукою забезпечення цілісності соціологічних досліджень та надає конкретне уявлення щодо всіх аспектів соціальної дійсності, різних видів соціальної активності людей, соціальних проблем та вимог громад тощо. Соціологічні дослідження є основою для розуміння поведінки людей, їхніх думок та настанов, що є критичним для організацій, установ і підприємств у формуванні своєї стратегії розвитку та взаємодії з клієнтами.

Основні завдання соціологічних досліджень полягають у отриманні фактичного матеріалу про соціальну дійсність, її окремі явища та сторони. Отриманий фактичний матеріал у ході досліджень опрацьовується з метою формування соціальних фактів, тобто зафіксованих, певним чином визначених фрагментів соціальної дійсності. Складність проведення соціологічних досліджень та інтерпретації їх результатів полягає у тому, що необхідно обрати саме ті факти, які допоможуть знайти науково достовірну відповідь на питання, які цікавлять дослідника або ініціатора дослідження. Для цього необхідно відокремити випадкові для досліджуваного явища факти від не випадкових, зосередившись на закономірних, масових, тобто типових фактах. З цією метою соціологічні науки виробили цілу систему наукових процедур. Ці процедури є результатом глибоких теоретичних досліджень і багаторазового використання різноманітних інструментів та методів наукової спільноти соціологів. Крім того, коли кілька дослідників вивчають одне й те саме явище, вони можуть використовувати різні парадигми, теорії та методи, що суттєво зменшує ризик упереджених результатів дослідження (Babbie, 2005).

Методи збору соціологічної інформації. Соціологи застосовують випробувані методи збору інформації. При цьому застосовуються позитивістські кількісні методології, які прагнуть перевести спостережувані явища в однозначні числові дані, та інтерпретаційні якісні методології, які прагнуть перевести спостережувані явища у визначені одиниці значення. Соціально-науковий метод в обох випадках передбачає розробку та перевірку теорій на основі емпіричних (тобто спостережуваних) доказів. Соціальний науковий метод визначається його прихильністю до систематичного спостереження соціального світу і він прагне бути об'єктивним, критичним, скептичним і логічним.

У соціологічних дослідженнях використовують наукові методи не лише для збору, а й для тлумачення та аналізу даних. Ці методи ґрунтуються на науковій логіці та об'єктивності. Плануючи дизайн дослідження, соціологи зазвичай обирають один із чотирьох широко використовуваних методів дослідження: опитування, експеримент, спостереження (польове дослідження) та аналіз документів або вторинних даних (або використання існуючих

джерел). У кожного методу збору інформації є плюси та мінуси, а тема дослідження сильно впливає на те, який метод або методи буде використано (рис. 1).

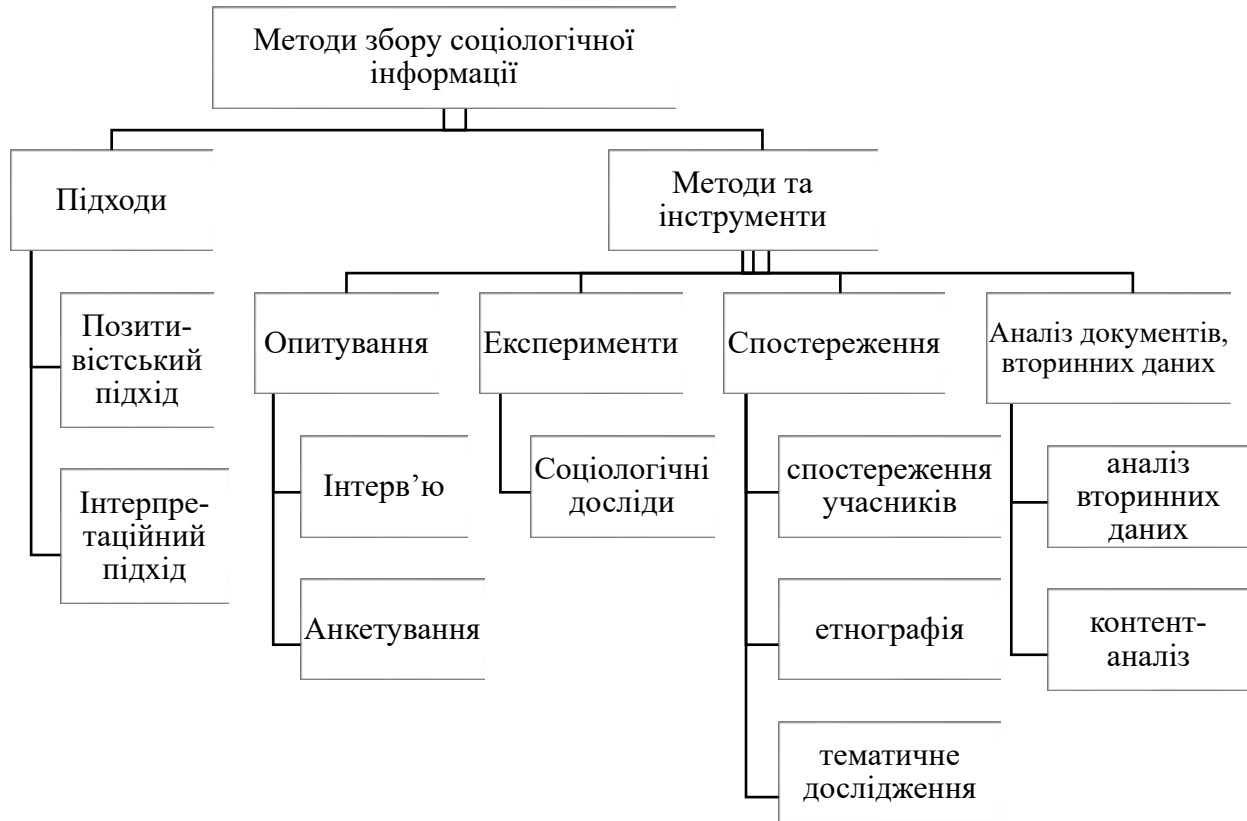

Рис. 1. Методи збору даних за джерелами інформації
Джерело: складено автором на основі Little, 2016

Тож, розглянемо представлені методи детальніше:

1. **Опитування.** Це один з найпоширеніших методів, при якому дослідники створюють анкети або опитувальні листи з питаннями, на які респонденти надають відповіді. Опитування може бути проведено в реальному часі або онлайн. Вони можуть бути структурованими (із закритими запитаннями), напівструктурованими (комбінування відкритих та закритих запитань) або неструктурованими (із відкритими запитаннями).

Як метод дослідження опитування збирає дані від суб'єктів, які відповідають на низку запитань про поведінку та думки, часто у формі письмової анкети. Стандартний формат опитування дає людям певний рівень анонімності, за якого вони можуть висловлювати особисті ідеї. Соціологи проводять опитування в контрольованих умовах для конкретних цілей. В результаті опитування збирають різну інформацію від респондентів. Опитування можуть відслідковувати ставлення та думки, політичні уподобання, особисту поведінку або фактичну інформацію, як-то статус зайнятості, дохід та

задоволеність отриманими послугами. Опитування націлене на конкретну групу населення, людей, які перебувають у центрі дослідження.

2. Експерименти (соціологічні дослідження). Соціологічний експеримент – це дослідження, яке здійснюється в соціологічній науці для вивчення взаємодії людей, їхньої поведінки, уявлень та впливу на соціальне середовище. Це може бути систематичне втручання або вивчення ситуацій з метою аналізу відповідей, які надають учасники експерименту. Соціологічні експерименти дозволяють дослідникам встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між різними факторами та визначати, які чинники впливають на поведінку людей у різних соціальних ситуаціях. Експерименти можуть бути проведені в лабораторних умовах або на природних майданчиках, таких як школи, робочі місця, громадські місця тощо.

3. Спостереження. Цей метод полягає в систематичному спостереженні та реєстрації поведінки, дій, звичок, міжособистісних взаємодій та інших аспектів життя людей у реальному соціокультурному середовищі. Одна з найпоширеніших класифікацій спостереження проводиться на підставі міри включеності спостерігача (дослідника) в досліджувані процеси. Під цим кутом спостереження може бути зовнішнім, невключеним та включеним (В.Паніотто, Н.Харченко, 2017). Інструментами польових досліджень є спостереження учасників, етнографія і тематичні дослідження.

4. Аналіз документів, вторинних даних. Вторинні дані не є результатом досліджень з перших рук, зібраних з первинних джерел, а взяті з уже завершеної роботи інших дослідників. Соціологи можуть вивчати тексти, написані істориками, економістами, викладачами або іншими соціологами. Використання доступної інформації не тільки економить час і гроші, але й може поглибити існуюче дослідження. Соціологи часто інтерпретують результати по-новому, у спосіб, який не входив у первісну мету чи задум попереднього автора. Однією з методологій, яку соціологи використовують при роботі з вторинними даними, є контент-аналіз, Desk Research, аналіз статистики. Використання доступних даних має свої труднощі. Публічні записи не завжди легко отримати. А у деяких випадках неможливо перевірити точність наявних даних (Little, 2016).

Крім того, методи збору соціологічної інформації можливо розділити на кількісні, якісні та змішані (комбіновані) методи (Переверзєв, 2017).

Кількісні методи соціологічних чи маркетингових досліджень, що зазвичай проводять дослідницькі організації, базуються на опитуваннях статистично значимої кількості респондентів, що дозволяє отримати числові значення. Основними кількісними методами збору первинної інформації є особисті інтерв'ю face-to-face, телефонні інтерв'ю (CATI), Інтернет-опитування (CASI, CAWI), контент-аналіз.

Якісні методи – це методи, які не мають на меті досягти репрезентативності отриманих даних, вони використовуються не для того щоб отримати

розподіл населення (або інших об'єктів аналізу) за тими чи іншими ознаками, а використовуються в основному для позначення проблеми і вироблення гіпотез, для того щоб отримати загальне уявлення про те чи інше явище (В.Паніотто, Н.Харченко, 2017). Крім того, якісні методи дозволяють, на відміну від кількісних, виявити внутрішні мотиви і спонукання, поведінку респондентів, їхні персональні очікування, уявлення та цінності. До основних якісних методів збору даних відносять глибинні інтерв'ю, фокус-групи, етнографічні дослідження та дослідження окремого випадку (Case Study).

«Змішані» (комбіновані) методи з'явилися внаслідок активної роботи дослідників щодо інтеграції кількісного та якісного підходів. Змішані методи збору соціологічної інформації включають комбінацію якісних та кількісних підходів для отримання більш повного розуміння соціальних явищ і процесів. Ці методи надають можливість поєднати переваги обох типів даних, які доповнюють один одного і дозволяють дослідникам звертати увагу на різні аспекти досліджуваної проблеми. Комбінування кількісних та якісних методів виключає або мінімізує конкуруючі пояснення та інтерпретації; прояснює суперечливі аспекти явища, що вивчається. В зарубіжній соціології «змішані» (комбіновані) методи називають ненав'язливі дослідження (Unobtrusive research). До основних комбінованих методів збору інформації в соціологічних дослідженнях можна віднести кабінетні дослідження (Desk Research), якісний контент-аналіз, метод таємного покупця (Mystery Shopper), метод експертних оцінок.

При проведенні соціологічних досліджень в транспортній сфері використовуються різні методи збору інформації виходячи від конкретних цілей дослідження, доступних ресурсів та характеру досліджуваної проблеми. Ось деякі з методів, які можуть бути застосовані:

- *Масові опитування: особисті інтерв'ю face-to-face, телефонні опитування (CATI), Інтернет-опитування (CASI, CAWI)* – проводяться як з клієнтами (пасажирями), так і працівниками підприємств для отримання інформації щодо задоволеності послугами, управлінських процесів, стратегій, викликів тощо.

- *Фокус-групи:* групові дискусії з представниками різних груп зацікавлених сторін, таких як клієнти, водії, адміністратори, менеджмент, можуть допомогти зрозуміти різні точки зору та вимоги різних учасників системи.

- *Глибинні інтерв'ю:* проведення довгих індивідуальних інтерв'ю з обраною групою учасників для отримання докладної інформації про їхні погляди, думки та досвід.

- *Метод експертних оцінок:* залучення експертів з транспортної галузі для отримання їхніх оцінок і прогнозів щодо тенденцій розвитку в цій галузі.

- *Анкетування:* використання анкет для збору відповідей від працівників, керівників та клієнтів транспортного підприємства. Анкети можуть стосуватися

різних аспектів, таких як умови праці, задоволеність клієнтів, використання техніки тощо.

– *Спостереження*: дослідження шляхом безпосереднього спостереження за діяльністю транспортного підприємства. Це може бути спостереження за роботою персоналу, рухом транспортних засобів, використанням обладнання тощо.

– *Аналіз документів (Desk Research)*: вивчення документів, таких як звіти, фінансові звіти, плани розвитку, контракти, щоб отримати об'єктивну інформацію про фінансовий стан, діяльність та стратегії підприємства.

– *Вивчення конкурентів*: аналіз діяльності конкурентів та порівняння їхніх практик з власними може надати корисну інформацію для вдосконалення власних стратегій.

Вибір методів залежить від конкретної мети дослідження, доступних ресурсів, обсягу робіт та інших факторів. Комбінування різних методів може забезпечити більш повний і ефективний аналіз діяльності транспортного підприємства.

У сучасних соціологічних дослідженнях необхідно використовувати різні платформи та застосунки для онлайн-опитувань, а потім зібрані дані можна легко додати до програмного забезпечення для аналізу (Taherdoost, 2021).

В умовах пандемії COVID-19 та повномасштабної війни найбільш ефективні методи для великих вибірок – це телефонні опитування CATI та Інтернет-опитування CAWI. Головними перевагами методу CATI є оперативність, відносно нижча вартість порівняно з методом особистих інтерв'ю, наявність великого арсеналу інструментів для контролю якості робіт, а також можливість опитування важкодоступних категорій респондентів. Усі розмови записуються, а аудіозаписи потім можна прослуховувати повторно. Серед основних мінусів – невелика тривалість інтерв'ю та недоступність до категорій населення, в яких відсутній зв'язок.

Інтернет-опитування CAWI корисні для швидкого збору інформації з великої вибірки, оскільки вони не вимагають підготовки інтерв'юєрів і можуть бути поширені дуже швидко. Проте вони обмежені групами населення, які мають доступ до Інтернету та активно користуються комп'ютерами або смартфонами чи планшетами з підтримкою Інтернету. Опитування CAWI проводяться самостійно, тобто дослідник покладається на те, що респондент точно заповнить опитувальник без допомоги інтерв'юєра, і анкети зазвичай мають бути коротшими. Перевагами онлайн-опитувань є простота у налаштуванні та адмініструванні вибірок великих розмірів, відсутність необхідності найму та навчання інтерв'юєрів, швидкість і відносно невелика вартість збору даних. Серед мінусів необхідно відзначити: охоплення лише тих, хто має доступ до Інтернету та комп'ютера чи мобільного пристрою; збір якісних даних може бути більш обмеженим, ніж у режимах, керованих

інтерв'юером; анкети мають бути коротшими порівняно з особистими інтерв'ю, щоб досягти вищого відсотка заповнення.

Обидва ці методи дозволяють опитати велику кількість респондентів, у результаті чого отримати великий за обсягом інформативний матеріал. Вибираючи метод дослідження, транспортна компанія повинна брати до уваги цільову аудиторію, яку намагається охопити, обсяг та складність анкети, бюджет і часові рамки проведення дослідження.

Соціологічні дослідження в транспортній галузі мають відігравати ключову роль у забезпеченні ефективності та якості надання транспортних та логістичних послуг. Вони дозволяють отримати об'єктивні дані про потреби споживачів та працівників транспортних підприємств, виявити проблеми у використанні транспортних засобів, оцінити рівень задоволеності клієнтів, вивчити ефективність рекламних кампаній тощо, а найголовніше - налагодити систему управління транспортним підприємством відповідно до вимог споживачів.

Соціологічні дослідження у транспортній сфері доцільно використовувати для вирішення таких завдань та проблемних питань:

- 1) опис певної соціальної реальності, явищ та процесів;
- 2) пояснення протиріч чи особливостей функціонування окремих спільнот чи соціальних процесів як у колективі, так і в громадах (соціальні конфлікти, вимоги і потреби громад чи окремих груп населення, безробіття, напруженість у трудових відносинах тощо);
- 3) прогнозування тенденцій розвитку соціальних процесів (зміни ставлення до праці або послуг, виробничих відносин, динаміки безробіття тощо);
- 4) практичне перетворення соціальної дійсності (впровадження інноваційних технологій, проектів, планів тощо).

Часто соціологічні дослідження у транспортній галузі стосуються вивчення пасажирських перевезень, а саме мобільності, транспортної доступності і сполучення та маятникової міграції в межах окремих громад. Ці дослідження, як правило, ініціюються органами місцевої влади. Так, у опитуванні населення Львівської громади, яке проведене у 2023 р., з'ясовано проблеми розвитку транспортної сфери у регіоні [7].

Самими ж транспортними компаніями соціологічні дослідження ініціюються задля пошуків механізмів та шляхів оптимізації бізнес-процесів. Проведення соціологічних досліджень на транспортних підприємствах України є важливою практикою з кількох причин, пов'язаних з розвитком і оптимізацією діяльності цих підприємств. Ось деякі із можливих причин проведення соціологічних досліджень на транспортних підприємствах:

- Вивчення потреб та вимог пасажирів для пасажирських перевезень та клієнтів для вантажних перевезень: соціологічні дослідження дозволяють з'ясувати, які сервіси, розклади, типи транспорту тощо найбільше цікавлять та відповідають потребам пасажирів та клієнтів. Це допомагає підприємствам вдосконалити свою роботу та підвищити якість надання послуг.

- Оцінка рівня задоволеності клієнтів: дослідження дозволяють виявити проблеми та недоліки в роботі транспортних підприємств та впровадити необхідні зміни для поліпшення якості послуг. Це допомагає забезпечити задоволеність клієнтів та збільшити їх лояльність.

- Оцінка задоволеності персоналу транспортних підприємств: соціологічні дослідження допомагають менеджменту транспортних підприємств зрозуміти настрої та потреби своїх працівників, а також виявити фактори, що впливають на їхню мотивацію та задоволеність роботою. Це допомагає розробити ефективні стратегії управління персоналом та зберегти талановитих співробітників.

- Прогнозування змін на ринку та в суспільстві: соціологічні дослідження допомагають прогнозувати зміни в суспільстві, які можуть впливати на діяльність транспортних підприємств, такі як зміни в мобільності, попиті на певні види транспорту і транспортних послуг, ставленні до екологічних питань тощо.

- Оцінка ефективності програм та заходів: соціологічні дослідження дозволяють оцінити ефективність впровадження нових програм, послуг або заходів для покращення роботи підприємства.

- Аналіз громадської думки: соціологічні дослідження допоможуть виявити головні соціальні проблеми, з якими зіштовхуються транспортні підприємства, і зрозуміти, як покращити їх взаємодію з громадськістю.

- Виявлення проблемних питань: соціологічні дослідження дозволяють виявити соціальні, економічні та психологічні проблеми, з якими стикаються пасажери, замовники, працівники та інші зацікавлені сторони в ході діяльності транспортних підприємств.

Так, у 2019 році Центр транспортних стратегій спільно з компанією Deloitte провели дослідження думок компаній-лідерів транспортної галузі з 2015 року в рамках спільного проекту «Галузевий контроль». Основною метою проекту стала підтримка структурних змін у транспортній галузі та консолідація експертних думок компаній-лідерів бізнесу в Україні з найбільш важливих та актуальних питань реформування транспортного сектору. Предметом дослідження «Галузевого контролю» у 2019 році стала діджиталізація транспортного бізнесу, яка опитаними оцінена у середньому на 3 бали з 5. При цьому найнижчі оцінки поставили представники залізничного сектору. Більш ніж 40% опитаних компаній цієї галузі визнали, що використовують у роботі лише точкові рішення для автоматизації окремих процесів. Ніхто з респондентів не поставив рівню впровадження цифрових технологій у робочі процеси найвищий бал (що передбачає повну автоматизацію бізнес-процесів з використанням інструментів класу Enterprise Resource Planning або аналогічних, використання всіх передових трендів – аналітики великих даних, штучного інтелекту, Industry 4.0 тощо).

У 2023 році транспортною компанією Girtoka виконано дослідження задля визначення факторів, які найбільше цінують водії. У результаті

дослідження компанія з'ясувала, що до таких факторів належать сучасні автомобілі, допомога в повсякденній роботі та навчанні, а також цифровізація, щоб компанія могла підтримувати водіїв на кожному етапі їхньої роботи (Lysionok, 2023).

Цікавим кейсом також стало масштабне опитування пасажирів, ініційоване Укрзалізницею щодо рівня задоволеності послугами. Зазначене дослідження компанія ініціювала для подальшої імплементації директив Євросоюзу. А результати опитування 20 тисяч пасажирів допомогли зрозуміти, що є найбільш критичним у пасажирських перевезеннях і куди в першу чергу потрібно спрямувати зусилля задля покращення ефективності діяльності підприємства (Dozorro, 2019).

Важливо акцентувати увагу на особливостях проведення соціологічних досліджень в умовах війни. Специфіка соціологічного дослідження полягає в тому, що аналіз, узагальнення та висновки ґрунтуються на зібраному фактичному матеріалі, який отримано дослідниками. І ефективність досліджень та достовірність їх результатів насамперед залежать від якості використаних статистичних даних, правильного вибору методології, правильної організації дослідження та дотримання встановлених правил та вимог до дослідження. Організація соціологічного дослідження включає серію встановлених кроків, відомих як дослідницький цикл: формування дослідницького питання, пошук ресурсної бази, формулювання гіпотези, вибір дизайну дослідження та методології, вироблення висновків, звітування про результати (рис. 2).

Рис. 2. Дослідницький цикл у соціологічних дослідженнях
Джерело: складено автором на основі Little, 2016.

Отримані у такий спосіб знання можуть стати основою для виважених управлінських рішень. Дослідницькими питаннями можуть бути: формування маршрутів, встановлення ціни, забезпечення доступності та інклюзії тощо. Внаслідок війни сьогодні гостро постає питання інклюзії транспортної сфери як важливого аспекту підвищення ефективності діяльності транспортного підприємства. Цей запит формується внаслідок активного зростання групи населення з особливими потребами, і транспортним підприємствам необхідно буде зважати на те, що ця категорія споживачів неухильно зростатиме до закінчення війни і їх потреби будуть критично важливими для суспільства.

Високої актуальності набуває проблематика доступності відкритої інформації щодо діяльності транспортних підприємств. В межах пошуку ресурсної бази проводиться аналіз попередніх досліджень та вивчення теоретичних напрацювань. Це дає можливість сформулювати гіпотезу для дослідження. На наступному етапі дослідник планує дизайн та обирає методи для дослідження. За результатами дослідження узагальнюються висновки та систематизується звіт. При цьому у звіті про результати визначаються нові питання для подальших досліджень.

Ця процедура для українських транспортних підприємств ускладнюється в умовах війни. Кожний із представлених етапів має свої складнощі. Так, в умовах війни питання для досліджень мають ширший спектр (включаючи доступність, безпечність, ціни, інклюзію тощо), а формування вибірки повинно наприклад, враховувати, що користувачами послуг транспортних підприємств для пасажирських перевезень стають не тільки мешканці певної громади, регіону чи країни, а і тимчасово переміщені особи. При цьому навіть визначені у результаті соціологічного дослідження цілі задля покращення ефективності роботи транспортних підприємств не завжди можуть бути досягнуті через високий рівень невизначеності, в яких вимушені функціонувати підприємства.

Окрім цього, динамічний та непередбачуваний характер і масштаби військових дій можуть зробити проведені соціологічні дослідження та їх результати неактуальними внаслідок критичної зміни ситуації. У той же час, незважаючи на всі перешкоди і складнощі, проведення соціологічних досліджень повинно виконуватися для постійного аналізу змін суспільних потреб та вимог, які висуваються до транспортних підприємств та адаптації самих суб'єктів транспортної сфери до швидкозмінних умов діяльності.

У підсумку можна стверджувати, що соціологічні дослідження є вагомим фактором прийняття управлінських рішень у транспортних підприємствах за рахунок сприяння соціальній інтеграції та посилення ефективності діяльності за рахунок:

1. Оптимізації системи управління підприємством, розробки ефективних стратегій.
2. Посилення мотивації персоналу.

3. Збільшення конкурентоспроможності підприємства.
4. Підвищення якості послуг та рівня задоволеності споживачів.
5. Формування потреби в послугах шляхом надання послуг людям або зміни місця надання послуг, раціоналізації маршрутів пасажирського транспорту.
6. Зміна уявлення про небезпечність транспорту, у тому числі громадського.
7. Розширення географії та номенклатури вантажних перевезень.
8. Розширення горизонтів пасажирських перевезень: інклюзія, доступність, мобільність.
9. Підвищення доступності та зменшення фізичних бар'єрів для транспорту.
10. Зниження негативного впливу на навколишнє середовище.

Проблематика вироблення управлінських рішень у транспортній сфері полягає у необхідності балансування між економічною ефективністю та соціальною значимістю. Транспортні послуги є не тільки послугами споживання, а й стають основою для соціальної інтеграції. Водночас діяльність транспортних підприємств має глибоке соціальне значення, а самі підприємства повинні враховувати вплив на середовище, який вони здійснюють.

Висновки. Соціологічні дослідження є комплексним науковим процесом задля формування нових знань та мають широкий спектр впливу на ефективність діяльності транспортних підприємств, торкаючись усіх аспектів операційних процесів.

Результати соціологічних досліджень можуть сприяти розумінню соціальних викликів, з якими стикаються транспортні підприємства, та розробці ефективних стратегій управління. Використання соціологічних досліджень може допомогти забезпечити більш гармонійні взаємини між співробітниками, пасажирами та іншими зацікавленими сторонами, що сприятиме стабільному розвитку транспортних підприємств.

Соціологічні дослідження мають великий потенціал для вирішення проблем та підвищення ефективності управління та діяльності транспортних підприємств в Україні. Залучення соціологів у процес управління, використання новітніх методів збору соціологічної інформації та практичне впровадження рекомендацій на основі отриманих даних можуть допомогти підвищити якість та ефективність роботи транспортних компаній, забезпечуючи стабільний розвиток та процвітання галузі.

Проведення соціологічних досліджень для транспортних підприємств України може бути важливим інструментом для розуміння різних аспектів функціонування цієї галузі та вдосконалення транспортних послуг для громадськості та бізнесу.

Література:

1. Головаха Є., Дембіцький С., Паніна Н. (2022) Комплексні вимірювальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 405 с.
2. Городяненко В.Г. (2008) Соціологія. К. : Академія. 544 с.

3. Паніна, Н. В. (2007). Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій. НАН України, Інститут соціології. Вища школа соціології. 2-ге вид., доп. К., 2007. 320 с.
4. Паніотто В., Харченко Н. (2017) Методи опитування. Київ, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017
5. Переверзев О. С. (2017). Сучасні практики використання новітніх неопитувальних методів збору даних у соціології. Наукові записки НаУКМА. 2017. Том 196. Соціологічні науки. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/06ca59b4-8e55-4e0b-8ced-622e70112a51/content>
6. Суровцева І.Ю. (2016) Транспорт та просторова мобільність в реаліях лінії розмежування. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2016 р. с. 85-90. <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/download/8003/7483/>
7. Шутюк О. (2023) Соціологія транспортних сполучень. На які проблеми вказують мешканці Львівської громади. Твою місто. 25.04.2023. https://tvoemisto.tv/news/sotsiologiya_transportnyh_spoluchen_na_yaki_problemy_vkazuyut_meshkantsi_lvivskoi_gromady_147505.html
8. Babbie, E. (2005) The Basics of Social Research, Fourth Edition. https://nareswari.web.ugm.ac.id/wp-content/uploads/sites/8668/2017/10/Earl_R.Earl_R._Babbie_Babbie_The_Basics_of_SocBookZZ.org_.pdf
9. Babbie, E. (2016) The practice of social research. <https://lms.su.edu.pk/download?filename=1606930922-earl-babbie-the-practice-of-social-research-cengage-learning-2014.pdf&lesson=47225>
10. Bashynska, I., Biskup, V., Kuz'kin, O., Hryzovska, L., Shapoval, G. (2020). Improving Management Decisions in Urban Passenger Transport Based on the Sociological Study. International Journal of Industrial Engineering and Production Research, Vol. 3, N 4, p. 491-498. <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/11089>
11. Bonnel, Patrick, Munizaga, Marcela A. (2018). Transport survey methods - in the era of big data facing new and old challenges. Transportation Research Procedia, Volume 32, pages 1-15. <https://www.sciencedirect.com/journal/transportation-research-procedia/vol/32/suppl/C>
12. Bryman, A. (2016) Social Research Methods. Fifth edition. Oxford University Press. <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/social-research-methods-alan-bryman.pdf>
13. Deloitte (2019). <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2019/digitization-in-transport-business.html> дослідження «Діджиталізація у транспортному бізнесі»
14. Dozorro (2019). Укрзалізниця замовила опитування власних пасажирів/ <https://dozorro.org/news/ukrzaliznicya-zamovila-opituvannya-vlasnih-pasazhiriv>
15. Kuhnimhof, T., Bradley, M., Straub-Anderson, R., 2018. Workshop Synthesis: Making the transition to new methods for travel survey sampling and data retrieval. Transportation Research Procedia <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S23521465183020963>
16. Little, W. (2016) Introduction to Sociology. 2nd Canadian Edition. OpenStax College. <https://opentextbc.ca/introductiontosociology2ndedition/>
17. Lysionok, A. (2023). Що найбільше цінують водії вантажівок? Дослідження транспортної компанії Girtaka. <https://trans.info/ua/shho-naybilshe-tsinuyut-vodiyi-vantazhivok-doslidzhennya-girtaka-355562>
18. Stanley, J., & Stanley, J. (2017). The Importance of Transport for Social Inclusion. Social Inclusion, 5(4), 108-115. <https://doi.org/10.17645/si.v5i4.1289>
19. Taherdoos H. Data Collection Methods and Tools for Research; A Step-by-Step Guide to Choose Data Collection Technique for Academic and Business Research Projects. International Journal of Academic Research in Management (IJARM) Vol. 10, No. 1. Page: 10-38. <https://hal.science/hal-03741847/document>

References:

1. Golovaha, Є., Dembic'kij, S., Panina, N. (2022) *Kompleksni vimirjuval'ni instrumenti v sociologichnih doslidzhennjah: rozroblennja, adaptacija, obruntuvannja dostovirnosti* [Complex measurement tools in sociological research: development, adaptation, substantiation of reliability]. Київ: Institut sociologii NAN Ukraïni [in Ukrainian].

2. Gorodjanenko, V.G. (2008) *Sociologija [Sociology]*. K. : Akademija [in Ukrainian].
3. Panina, N. V. (2007). *Tehnologija sociologichnogo doslidzhennja [Technology of sociological research]*. (vol. 1-2). K. [in Ukrainian].
4. Paniotto, V., Harchenko, N. (2017) *Metodi opituvannja [Survey methods]*. Kiïv, Vidavnicij dim «Kievo-Mogiljans'ka akademija» [in Ukrainian].
5. Pereverzev, O. S. (2017). Suchasni praktiki vikoristannja novitnih neopituval'nih metodiv zboru danih u sociologii. [Modern practices of using the latest non-survey methods of data collection in sociology] *Naukovi zapiski NaUKMA - Scientific notes of NaUKMA*, 196. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/06ca59b4-8e55-4e0b-8ced-622e70112a51/content> [in Ukrainian].
6. Surovceva, I.Ju. (2016) Transport ta prostorova mobil'nist' v realijah linii rozmezhuvannja [Transport and Spatial Mobility in Boundary Realities]. *Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.N. Karazina - Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazina*, 85-90. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/download/8003/7483/> [in Ukrainian].
7. Shutjuk, O. (2023) Sociologija transportnih spoluchen'. Na jaki problemi vkazujut' meshkanci L'vivs'koï gromadi. Tvoju misto [Sociology of transport connections. What problems are pointed out by the residents of the Lviv community. your city]. *tvoemisto.tv* Retrieved from https://tvoemisto.tv/news/sotsiologiya_transportnyh_spoluchen_na_yaki_problemy_vkazuyut_meshkantsi_lvivskoi_gromady_147505.html [in Ukrainian].
8. Babbie, E. (2005) *The Basics of Social Research, Fourth Edition*. Retrieved from https://nareswari.web.ugm.ac.id/wp-content/uploads/sites/8668/2017/10/Earl_R.Earl_R._Babbie_Babbie_The_Basics_of_SocBookZZ.org_.pdf [in English].
9. Babbie, E. (2016) *The practice of social research*. Retrieved from <https://lms.su.edu.pk/download?filename=1606930922-earl-babbie-the-practice-of-social-research-cengage-learning-2014.pdf&lesson=47225> [in English].
10. Bashynska, I., Biskup, V., Kuz'kin, O., Hryzovska, L., Shapoval, G. (2020). Improving Management Decisions in Urban Passenger Transport Based on the Sociological Study. *International Journal of Industrial Engineering and Production Research*, 3, 4, 491-498. Retrieved from <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/11089> [in English].
11. Bonnel, Patrick, Munizaga, Marcela A. (2018). Transport survey methods - in the era of big data facing new and old challenges. *Transportation Research Procedia*, 32, 1-15. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/journal/transportation-research-procedia/vol/32/suppl/C> [in English].
12. Bryman, A. (2016) *Social Research Methods. Fifth edition*. Oxford University Press. Retrieved from <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/social-research-methods-alan-bryman.pdf> [in English].
13. Deloitte (2019). *www2.deloitte.com* Retrieved from <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2019/digitization-in-transport-business.html> «Didzhitalizacija u transportnomu biznesi» [in English].
14. Dozorro (2019). Ukrzaliznicja zamovila opituvannja vlasnih pasazhiriv/ *www2.deloitte.com* Retrieved from <https://dozorro.org/news/ukrzaliznicja-zamovila-opituvannya-vlasnih-pasazhiriv> [in English].
15. Kuhnimhof, T., Bradley, M., Straub-Anderson, R. (2018). *Workshop Synthesis: Making the transition to new methods for travel survey sampling and data retrieval*. *Transportation Research Procedia*. *www.sciencedirect.com* Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S23521465183020963> [in English].
16. Little, W. (2016) *Introduction to Sociology. 2nd Canadian Edition*. OpenStax Colege. *opentextbc.ca* Retrieved from <https://opentextbc.ca/introductiontosociology2ndedition/> [in English].
17. Lysionok, A. (2023). Shho najbil'she cinujut' vodii vantazhivok? Doslidzhennja transportnoï kompanii Girteka [What do truck drivers value most? Research of the transport company Girteka]. *rans.info* Retrieved from <https://trans.info/ua/shho-naybilshe-tsinuyut-vodiyi-vantazhivok-doslidzhennja-girteka-355562> [in English].

18. Stanley, J., & Stanley, J. (2017). The Importance of Transport for Social Inclusion. *Social Inclusion*, 5(4), 108-115. <https://doi.org/10.17645/si.v5i4.1289> [in English].

19. Taherdoos, H. Data Collection Methods and Tools for Research; A Step-by-Step Guide to Choose Data Collection Technique for Academic and Business Research Projects. *International Journal of Academic Research in Management (IJARM)*, 10, 1, 10-38. <https://hal.science/hal-03741847/document> [in English].

УДК 330.131.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-441-454](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-441-454)

Котлубай Вячеслав Олексійович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри національної економіки, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Піонерська, 9, м. Одеса, 65058, тел.: (050) 522-08-68, <https://orcid.org/0000-0002-4560-7063>

УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТНИМИ РИЗИКАМИ БІЗНЕСУ НА ОСНОВІ МАРКЕТИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті висвітлено актуальну проблему застосування маркетингових технологій управління проєктними ризиками бізнесу в Україні, яка має практичне значення для розвитку економіки, конкурентоспроможності та інноваційності підприємств.

Метою статті є визначення та обґрунтування застосування сучасних підходів та методів щодо запобігання, зменшення або компенсації проєктних ризиків бізнесу в Україні на основі маркетингових технологій.

У статті наведено дослідження стану та перспектив розвитку інноваційної та маркетингової діяльності в Україні та світі на підставі даних статистичних, соціологічних та аналітичних джерел.

Автором запропоновано застосування трьох підходів: маркетинговий аудит, маркетинговий інтелект та маркетингове планування, які дозволяють ефективно використовувати можливості маркетингових технологій для аналізу, планування, реалізації та контролю маркетингової діяльності, а також для виявлення та подолання маркетингових ризиків.

Автором виконано порівняння запропонованих підходів за критеріями вартості, результативності, адаптивності та інноваційності, а також надано рекомендації з вибору підходу в залежності від розміру, цілей, ресурсів, умов та ризиків бізнес-проєкту. Сформульовано рекомендації з використання запропонованих підходів щодо запобігання, зменшення або компенсації проєктних ризиків бізнесу в Україні на основі маркетингових технологій.

У висновку наголошено на тому, що маркетингові технології є ефективними інструментами для управління проєктними ризиками бізнесу, які допомагають вирішувати різні проблеми, пов'язані з маркетинговою діяльністю, та досягати маркетингових цілей. Вибір найкращого заходу залежить від багатьох факторів, які потрібно враховувати при розробці та реалізації маркетингової стратегії. Визначено, що для малого бізнесу найкращим методом є маркетинговий інтелект; для середнього бізнесу – маркетингове планування, а для великого бізнесу – маркетинговий аудит.

Ключові слова: маркетингові технології, ризики бізнес-проектів, маркетинговий аудит, маркетинговий інтелект, маркетингове планування, цифрова трансформація.

Kotlubai Viacheslav Oleksiyovych Ph.D of Sciences in Economics, Associate Professor of Economics of the Department of National Economics, National University "Odessa Law Academy", Pionerska St., 9, Odesa, 65058, tel.: (050) 522-08-68, <https://orcid.org/0000-0002-4560-7063>

MANAGING BUSINESS PROJECT RISKS BASED ON MARKETING TECHNOLOGIES

Abstract. The article highlights the topical problem of applying marketing technologies for managing business project risks in Ukraine, which has practical significance for the development of the economy, competitiveness and innovativeness of enterprises. The aim of the article is to define and justify the application of modern approaches and methods for preventing, reducing or compensating business project risks in Ukraine based on marketing technologies.

The article presents the research of the state and prospects of innovative and marketing activities in Ukraine and the world based on data from statistical, sociological and analytical sources.

The author proposes the application of three approaches: marketing audit, marketing intelligence and marketing planning, which allow to effectively use the possibilities of marketing technologies for analysis, planning, implementation and control of marketing activities, as well as for identification and overcoming marketing risks.

The author performs a comparative analysis of the proposed approaches according to the criteria of cost, effectiveness, adaptability and innovativeness, and provides recommendations for choosing the approach depending on the size, objectives, resources, conditions and risks of the business project. Recommendations for using the proposed approaches for preventing, reducing or compensating business project risks in Ukraine based on marketing technologies are formulated.

The conclusion emphasizes that marketing technologies are effective tools for managing business project risks, which help to solve various problems related to marketing activities and achieve marketing goals. The choice of the best measure depends on many factors that need to be taken into account when developing and implementing a marketing strategy. It is determined that for small business the best method is marketing intelligence; for medium business - marketing planning, and for large business - marketing audit.

Keywords: marketing technologies, business project risks, marketing audit, marketing intelligence, marketing planning, digital transformation.

Постановка проблеми. В умовах цифровізації економіки, коли бізнес-проекти стають все більш інноваційними та амбітними, зростає кількість та складність ризиків, що можуть вплинути на їх успішність та ефективність. Ризики можуть бути пов'язані з технологічними, фінансовими, правовими, соціальними, екологічними та іншими аспектами бізнесу, які потребують постійного моніторингу та адаптації. [1]

Маркетингові технології дозволяють аналізувати потреби та очікування споживачів, конкурентну ситуацію, тенденції ринку та інші фактори, що визначають успіх бізнесу. За допомогою маркетингових технологій бізнес-проекти можуть краще розуміти свою цільову аудиторію, формувати свою унікальну пропозицію, розробляти ефективні стратегії просування та взаємодії з клієнтами. [2]

Управління проектними ризиками бізнесу на основі маркетингових технологій сприятиме підвищенню продуктивності, стабільності та конкурентоспроможності бізнесу. Завдяки цьому бізнес-проекти зможуть краще адаптуватися до змін ринкового середовища, збільшувати свою вартість та рентабельність, зміцнювати свою репутацію та лояльність клієнтів. [1]

Тому актуальним є пошук нових підходів та методів до управління проектними ризиками, які б враховували специфіку та потреби сучасного бізнесу. Одним із таких підходів є використання маркетингових технологій для аналізу, оцінки, моніторингу та мінімізації ризиків, що виникають у процесі реалізації бізнес-проектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням застосування маркетингових технологій у різних сферах діяльності присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких О. Беліков, В. Бондаренко, О. Колодій, І. Котлер, Д. Ламбен, Ю. Мінтусов, С. Панченко, О. Стаднік та інші. Аналіз цих праць доводить, що маркетингові технології є ефективним інструментом для вивчення потреб та очікувань споживачів, конкурентної ситуації, тенденцій ринку та інших факторів, що впливають на успіх бізнесу. Однак, питання використання маркетингових технологій для управління проектними ризиками бізнесу потребують подальшого теоретичного та практичного дослідження.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні застосування сучасних підходів та методів щодо запобігання, зменшення або компенсації проектних ризиків бізнесу в Україні на основі маркетингових технологій.

Виклад основного матеріалу. Проектний ризик - це ймовірність виникнення небажаних подій або ситуацій, які можуть негативно вплинути на досягнення цілей проекту, таких як якість, терміни, бюджет, ресурси тощо. Проектний ризик є наслідком невизначеності, що супроводжує будь-який проект, а також впливу різних факторів, які не підконтрольні керівнику проекту або команді. Ці фактори можуть бути внутрішніми або зовнішніми, статичними або динамічними, кількісними або якісними. В залежності від

джерела, характеру та можливості визначення проєктні ризики мають різні види та параметри, які потрібно враховувати при їх аналізі та управлінні.

Внутрішні фактори, що впливають на проєктні ризики, пов'язані з процесами планування, організації, виконання та контролю проєкту, а також з якістю, кваліфікацією, мотивацією та співпрацею учасників проєкту. Наприклад, недостатня кваліфікація персоналу, невідповідність технічної документації, затримка поставки матеріалів, порушення технологічного процесу, конфлікти в команді тощо. [2]

Зовнішні фактори, що впливають на проєктні ризики, пов'язані з впливом зовнішнього середовища на проєкт, такого як законодавство, політика, економіка, соціум, технології, природа, конкуренти, клієнти, постачальники тощо. Наприклад, природні катастрофи, пожежі, крадіжки, терористичні акти, судові позови, штрафи, податки тощо.

Зовнішні та внутрішні фактори також можуть завжди нести у собі втрати (статичні ризики) або мати як негативний, так і позитивний вплив на проєкт (динамічні ризики). Ці ризики також можна виміряти та виразити у числових одиницях (кількісні ризики) або оцінити за допомогою експертних методів (якісні ризики).

Таким чином, проєктні ризики сучасного бізнесу є багатогранними та складними явищами, які потребують системного та комплексного підходу до їх виявлення, аналізу та управління. Для цього необхідно враховувати різні види та параметри проєктних ризиків, а також використовувати різні методи та інструменти для їх оцінки та мінімізації.

За даними Державної служби статистики України, у 2020 році обсяг інноваційної продукції в Україні склав 57,4 млрд грн, що на 9,2% менше, ніж у 2019 році. У той же час, у 2020 році витрати на наукові дослідження та розробки в Україні склали 1,1% ВВП, що на 0,1% більше, ніж у 2019 році. Це свідчить про низьку ефективність інноваційної діяльності в Україні, а також про високий рівень ризиків, пов'язаних з реалізацією бізнес-проєктів, які вимагають використання нових технологій, в тому числі маркетингових. [3]

Відповідно до даних дослідження для CEO та директорів бізнесів, проведеного компанією PwC, у 2019 році головними ризиками для бізнесу в Україні були політична нестабільність (76%), корупція (74%), зміна податкового законодавства (67%), зниження попиту на продукцію (65%) та кібератаки (63%). У той же час, головними ризиками для бізнесу в світі були торгові конфлікти (40%), невизначеність економічного зростання (40%), збільшення податкового навантаження (36%), кібератаки (34%) та технологічні зміни (34%). Це свідчить про різницю в умовах та викликах для бізнесу в Україні та закордоном, а також про необхідність адаптації маркетингових технологій до специфіки кожного ринку. [4]

Дослідження компанії Gartner показали, що у 2020 році світовий ринок маркетингових технологій склав 121,5 млрд доларів, що на 22% більше, ніж у

2019 році. У той же час, у 2020 році ринок маркетингових технологій в Україні склав 1,2 млрд грн, що на 18% більше, ніж у 2019 році. Це свідчить про те, що маркетингові технології є одним з секторів, який найбільш динамічно розвивається в світі та в Україні, а також про те, що вони можуть бути ефективним інструментом для аналізу ризиків бізнес-проектів, які залежать від ринкових умов, конкурентної ситуації, клієнтської поведінки та інших факторів. [5]

Слід зазначити, що за даними дослідження компанії Gartner, 87% маркетологів використовують або планують використовувати AI (штучний інтелект) та ML (машинне навчання) для підвищення ефективності своїх кампаній. [5] За даними дослідження компанії Salesforce, 57% споживачів готові надавати свої персональні дані компаніям, які використовують AR (доповнена реальність) для надання персоналізованого досвіду покупки. [6] За даними дослідження компанії HubSpot, 70% маркетологів вважають, що великі дані (Big Data) є найбільш ефективним інструментом для вимірювання ретурну інвестицій (ROI) своїх маркетингових заходів. [7]

Ці дані говорять про те, що маркетингові технології, такі як AI, ML, AR та Big Data, стають все більш популярними та важливими для успішної реалізації бізнес-проектів. Вони допомагають маркетологам краще розуміти потреби та бажання своєї цільової аудиторії, а також адаптуватися до змін у ринковому середовищі.

За даними дослідження компанії InMind, 73% українських компаній використовують цифровий маркетинг для просування своїх продуктів та послуг, а 27% - традиційний маркетинг. [8] Дані дослідження компанії Kantar у 2021 році доводять, що 54% українських компаній планують збільшити свої бюджети на цифровий маркетинг, 35% - залишити на тому ж рівні, а 11% - зменшити. [5]

Вищенаведене підтверджує, що маркетингові технології є необхідними та корисними для управління проєктними ризиками бізнесу в Україні, оскільки вони дозволяють отримувати актуальну та достовірну інформацію про ринок, конкурентів, клієнтів та інші важливі аспекти бізнес-середовища, допомагають аналізувати дані та виявляти потенційні ризики, що можуть загрожувати успіху бізнес-проектів, а також оцінювати їх ймовірність та наслідки, дають можливість прогнозувати розвиток подій та розробляти оптимальні стратегії та плани дій для запобігання або мінімізації ризиків, а також адаптуватися до змінних умов, забезпечують ефективне вимірювання результатів та інвестицій (ROI) маркетингових заходів, а також можливість коригувати свою діяльність на основі отриманого зворотного зв'язку. Таким чином, маркетингові технології є сучасними та перспективними інструментами для управління проєктними ризиками бізнесу в Україні.

Однією з особливостей маркетингових технологій є їх інтеграція з різними джерелами даних, такими як CRM, соціальні мережі, веб-аналітика,

IoT, Big Data. Це дозволяє отримувати більш повну, актуальну та різноманітну інформацію про ринкове середовище та поведінку споживачів.

Іншою особливістю маркетингових технологій є їх використання штучного інтелекту, машинного навчання, нейронних мереж, алгоритмів оптимізації, прогнозування, класифікації, кластеризації, розпізнавання образів, тексту, мови. Це дозволяє обробляти та аналізувати дані з високою швидкістю, точністю та якістю, а також отримувати нові знання, розуміння та інсайти про ринок, конкурентів, клієнтів та інші аспекти маркетингової діяльності. [5]

Ще однією особливістю маркетингових технологій є їх автоматизація та оптимізація маркетингових процесів, таких як сегментація, позиціонування, ціноутворення, розподіл, просування, комунікація, взаємодія з клієнтами. Це дозволяє підвищити продуктивність, рентабельність та інноваційність маркетингової діяльності, а також поліпшити користувацький досвід, задоволеність, лояльність та прихильність клієнтів.

Крім того, маркетингові технології відрізняються своєю мобільністю та доступністю, які дозволяють отримувати та аналізувати дані в реальному часі, використовуючи смартфони, планшети тощо. Це дозволяє бути в курсі змін на ринку та потребах споживачів, а також швидко реагувати на них.

Нарешті, маркетингові технології відрізняються своєю масштабованістю та гнучкістю, які дозволяють адаптувати їх до різних розмірів, типів та цілей бізнесу, а також до змінних умов ринку та потреб споживачів. Це дозволяє використовувати маркетингові технології для різних бізнес-проектів та ризиків, а також для різних маркетингових досліджень та стратегій.

Тобто, маркетингові технології є потужним інструментом для аналізу ринкового середовища та поведінки споживачів, який дозволяє отримувати більш глибокі, широкі, актуальні та цікаві дані, а також використовувати їх для підвищення ефективності маркетингових досліджень та стратегій. Маркетингові технології мають ряд особливостей та переваг, які відрізняють їх від традиційних методів маркетингового аналізу, а також створюють нові можливості та виклики для маркетингологів та бізнесу.

Маркетингові технології можуть бути використані для ідентифікації, оцінки, моніторингу та мінімізації проєктних ризиків бізнесу за допомогою наступних методів [9]:

- методи якісного аналізу, такі як SWOT-аналіз, PEST-аналіз, аналіз сценаріїв, експертні опитування, мозкові штурми;
- методи кількісного аналізу, такі як дерева рішень, матриці ризиків, чутливості, симуляції, статистичні методи;
- методи моніторингу, такі як аудит, звітність, індикатори, попередження, зворотний зв'язок;
- стратегії та заходи, такі як уникнення, зменшення, передача, прийняття або ігнорування ризиків, в залежності від їх характеристик та впливу на проєкт.

Маркетингові технології можуть бути застосовані на різних етапах аналізу ризиків бізнес-проектів, таких як ідентифікація, оцінка, моніторинг та мінімізація ризиків.

Аналіз ризиків бізнес-проектів за допомогою маркетингових технологій може мати різні особливості та переваги в залежності від країни, де він проводиться. Для порівняння ситуації в Україні та закордоном, можна виділити наступні аспекти:

1. Рівень розвитку маркетингових технологій. У країнах з високим рівнем економічного, технологічного та наукового розвитку, таких як США, Японія, Німеччина, Китай, маркетингові технології мають більш високу якість, швидкість, точність, надійність, доступність, мобільність, масштабованість, гнучкість, ніж у країнах з низьким або середнім рівнем розвитку, таких як Україна, Молдова, Грузія. Це впливає на можливості та обсяги збору, обробки, аналізу та візуалізації даних про ринок, конкурентів, клієнтів та інші аспекти маркетингової діяльності, а також на ефективність та результативність аналізу ризиків бізнес-проектів.

2. Рівень конкуренції на ринку. У країнах з високим рівнем конкуренції на ринку, таких як США, Японія, Німеччина, Китай, аналіз ризиків бізнес-проектів за допомогою маркетингових технологій має більшу важливість, ніж у країнах з низьким або середнім рівнем конкуренції, таких як Україна, Молдова, Грузія. Це пов'язано з тим, що в умовах високої конкуренції, бізнес-проекти повинні бути більш інноваційними, адаптивними, оптимальними, ефективними, що вимагає більш глибокого, широкого, актуального аналізу ринку, конкурентів, клієнтів та інших аспектів маркетингової діяльності, а також більш ретельного, швидкого, точного, надійного, доступного, мобільного, масштабованого, гнучкого аналізу ризиків бізнес-проектів.

3. Рівень регулювання ринку. У країнах з високим рівнем регулювання ринку, таких як Європейський Союз, Канада, Австралія, аналіз ризиків бізнес-проектів за допомогою маркетингових технологій має більшу складність, ніж у країнах з низьким або середнім рівнем регулювання, таких як США, Японія, Китай, Україна. Це пов'язано з тим, що в умовах високого регулювання, бізнес-проекти повинні дотримуватися більшої кількості норм, стандартів, законів, правил, податків, санкцій, які впливають на ринок, конкурентів, клієнтів та інші аспекти маркетингової діяльності. Це вимагає більш ретельного, обережного, документованого, аргументованого та відповідального аналізу ризиків бізнес-проектів.

4. Рівень культурної різноманітності. У країнах з високим рівнем культурної різноманітності, таких як США, Канада, Австралія, Великобританія, аналіз ризиків бізнес-проектів за допомогою маркетингових технологій має більшу гнучкість, ніж у країнах з низьким або середнім рівнем культурної різноманітності, таких як Японія, Китай, Україна. Це пов'язано з тим, що в умовах високої культурної різноманітності, бізнес-проекти повинні

враховувати більшу кількість факторів, які впливають на поведінку, потреби, очікування, цінності, ставлення, відношення, сприйняття, вподобання, лояльність, задоволення тощо клієнтів з різних культур, етносів, релігій, мов, вікових груп, соціальних класів, гендерів. Це вимагає більш адаптивного, креативного, індивідуального, сегментованого, диференційованого та персоналізованого аналізу ризиків бізнес-проектів.

Одним з можливих методів щодо запобігання, зменшення або компенсації проектних ризиків бізнесу в Україні на основі маркетингових технологій пропонується використання маркетингового аудиту. Маркетинговий аудит - це систематичний, незалежний та періодичний аналіз маркетингової діяльності підприємства, що дозволяє виявити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози, а також визначити напрями покращення та розвитку. Маркетинговий аудит може бути використаний для аналізу ризиків бізнес-проектів на різних рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному. Маркетинговий аудит допомагає [10]:

- запобігати ризикам, пов'язаним з невідповідністю маркетингової стратегії, цілей, сегментів, позиціонування, міксу до реальних умов ринку, конкурентів, клієнтів та інших факторів;
- зменшувати ризики, пов'язані з недостатнім або неправильним використанням маркетингових ресурсів, інструментів, каналів, платформ;
- компенсувати ризики, пов'язані з негативними змінами у зовнішньому або внутрішньому середовищі, такими як криза, конфлікт, санкції, зміна законодавства, технологій, моди, смаків.

Інший можливий підхід щодо запобігання, зменшення або компенсації проектних ризиків бізнесу в Україні на основі маркетингових технологій - це використання маркетингового інтелекту. Маркетинговий інтелект - це процес збору, аналізу та поширення інформації про ринок, конкурентів, клієнтів та інші аспекти маркетингової діяльності, яка допомагає приймати кращі рішення та дії. [1] Маркетинговий інтелект може бути використаний для аналізу ризиків бізнес-проектів на різних рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному. Маркетинговий інтелект допомагає:

- запобігати ризикам, пов'язаним з невідповідністю маркетингової інформації, яка використовується для планування, реалізації та контролю проекту, до реальних умов ринку, конкурентів, клієнтів та інших факторів;
- зменшувати ризики, пов'язані з недостатнім або неправильним використанням маркетингових можливостей, які виникають в ході реалізації проекту, таких як нові сегменти, ніші, тренди, технології, партнерства;
- компенсувати ризики, пов'язані з негативними відгуками, скаргами, вимогами, претензіями, конфліктами тощо, які можуть виникати від клієнтів, конкурентів, постачальників, регуляторів, ЗМІ.

Ще один можливий підхід щодо запобігання, зменшення або компенсації проектних ризиків бізнесу на основі маркетингових технологій -

це використання маркетингового планування. Маркетингове планування - це процес визначення маркетингових цілей, стратегій, тактик, бюджету, контролю та оцінки ефективності маркетингової діяльності. [1] Маркетингове планування може бути використане для аналізу ризиків бізнес-проектів на різних рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному. Маркетингове планування допомагає:

- запобігати ризикам, пов'язаним з невідповідністю маркетингових цілей, стратегій, тактик, бюджету тощо до ресурсів, можливостей, очікувань та потреб проекту;
- зменшувати ризики, пов'язані з невдалим вибором або реалізацією маркетингових інструментів, каналів, платформ, програм, кампаній;
- компенсувати ризики, пов'язані з недосягненням маркетингових цілей, таких як збільшення продажів, ринкової частки, лояльності, задоволення, репутації.

Наведені підходи можуть бути реалізовані за допомогою різних маркетингових технологій, таких як CRM, веб-аналітика, соціальні мережі, Big Data, IoT, AI, VR, AR. Ці технології дозволяють збирати, обробляти, аналізувати та використовувати дані про ринок, конкурентів, клієнтів та інші аспекти маркетингової діяльності, а також моделювати, симулювати, прогнозувати, оптимізувати, тестувати, вимірювати та коригувати маркетингові цілі, стратегії, тактики, бюджет, контроль та оцінку ефективності маркетингової діяльності. [10]

У таблиці 1. наведено узагальнення проблем, переваг та особливостей застосування запропонованих підходів.

Таблиця 1.

**Порівняльний аналіз проблем, переваг та особливостей
застосування запропонованих підходів**

Маркетинговий аудит	Маркетинговий інтелект	Маркетингове планування
Проблеми:		
- висока вартість та складність проведення	- велика кількість та розрізненість джерел даних	- невизначеність та змінливість ринкових умов
- недостатня кваліфікація та незалежність аудиторів	- низька якість та достовірність даних	- недостатня гнучкість та адаптивність планів
- опір та недовіра з боку керівництва та персоналу	- недостатнє використання та поширення інформації	- недостатнє врахування інтересів та очікувань зацікавлених сторін

Продовження Табл. 1

Переваги:		
- систематичний, незалежний та періодичний аналіз маркетингової діяльності	- оперативне та об'єктивне збирання, аналіз та поширення інформації про ринок, конкурентів, клієнтів та інші аспекти маркетингової діяльності	- цілеспрямоване та послідовне визначення маркетингових цілей, стратегій, тактик, бюджету, контролю та оцінки ефективності маркетингової діяльності
- виявлення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз маркетингової діяльності	- отримання нових знань, розуміння та інсайтів, які допомагають приймати кращі рішення та дії	- моделювання, симулювання, прогнозування, оптимізація, тестування, вимірювання та коригування маркетингових цілей, стратегій, тактик, бюджету, контролю та оцінки ефективності маркетингової діяльності
- визначення напрямів покращення та розвитку маркетингової діяльності	- запобігання, зменшення або компенсація маркетингових ризиків	- врахування інтересів та очікувань зацікавлених сторін
Особливості:		
- використання різних маркетингових технологій для збору, обробки, аналізу та візуалізації даних про ринок, конкурентів, клієнтів та інші аспекти маркетингової діяльності	- використання різних джерел даних, таких як CRM, веб-аналітика, соціальні мережі, Big Data, IoT, AI, VR, AR тощо	- використання різних маркетингових інструментів, каналів, платформ, програм, кампаній тощо
- проведення аудиту на різних рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному	- аналіз даних на різних рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному	- планування на різних рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному
- дотримання основних принципів аудиту: всеосяжність, систематичність, незалежність, періодичність	- дотримання основних принципів інтелекту: оперативність, об'єктивність, поширення	- дотримання основних принципів планування: цілеспрямованість, послідовність, гнучкість, адаптивність

Створено автором

Виходячи з даних табл. 1., не можна однозначно визначити, який підхід є найбільш ефективним, оскільки кожен з них має свої проблеми, переваги та особливості. Вибір підходу залежить від конкретного бізнес-проєкту, його цілей, ресурсів, умов, ризиків тощо. Однак, можна запропонувати критерії, за якими можна порівняти підходи:

1. Вартість та складність проведення. За цим критерієм, найбільш ефективним є маркетинговий інтелект, оскільки він вимагає менше часу, грошей та експертів, ніж маркетинговий аудит або маркетингове планування. Маркетинговий інтелект може бути здійснений за допомогою різних джерел даних, які можуть бути легко доступні, об'єктивні та оперативні. Маркетинговий аудит та маркетингове планування вимагають більше часу, грошей та експертів, оскільки вони включають більш глибокий, систематичний, незалежний, періодичний, цілеспрямований, послідовний, гнучкий, адаптивний аналіз маркетингової діяльності.

2. Важливість та результативність для бізнесу. За цим критерієм, найбільш ефективним є маркетингове планування, оскільки воно дозволяє визначити маркетингові цілі, стратегії, тактики, бюджет, контроль та оцінку ефективності маркетингової діяльності, які впливають на досягнення цілей бізнес-проєкту. Маркетингове планування допомагає враховувати інтереси та очікування зацікавлених сторін, а також моделювати, симулювати, прогнозувати, оптимізувати, тестувати, вимірювати та коригувати маркетингові рішення та дії. Маркетинговий аудит та маркетинговий інтелект допомагають виявляти сильні та слабкі сторони, можливості та загрози маркетингової діяльності, а також отримувати нові знання, розуміння та інсайти, які можуть бути використані для покращення маркетингової ефективності та зниження маркетингових ризиків, але вони не визначають конкретні маркетингові цілі, стратегії, тактики, бюджет, контроль та оцінку ефективності маркетингової діяльності.

3. Адаптивність та інноваційність до змінних умов ринку. За цим критерієм, найбільш ефективним є маркетинговий інтелект, оскільки він дозволяє оперативно та об'єктивно збирати, аналізувати та поширювати інформацію про ринок, конкурентів, клієнтів та інші аспекти маркетингової діяльності, а також отримувати нові знання, розуміння та інсайти, які допомагають приймати кращі рішення та дії, адаптовані до змінних умов ринку. Маркетинговий інтелект допомагає запобігати, зменшувати або компенсувати маркетингові ризики, пов'язані з негативними змінами у зовнішньому або внутрішньому середовищі. Маркетинговий аудит та маркетингове планування допомагають враховувати змінливі умови ринку, але вони вимагають більше часу, грошей та експертів, а також більшої гнучкості та адаптивності, щоб змінювати маркетингову діяльність відповідно до нових ситуацій.

Підсумовуючи вищенаведене, можна визначити наступні рекомендації з використання запропонованих підходів щодо запобігання, зменшення або компенсації проєктних ризиків бізнесу в Україні на основі маркетингових технологій:

1. Для малого бізнесу, найкращим методом є маркетинговий інтелект, оскільки він дозволяє швидко та дешево отримувати інформацію про ринок, конкурентів, клієнтів та інші аспекти маркетингової діяльності, а також адаптуватися до змінних умов ринку. Маркетинговий інтелект може бути здійснений за допомогою різних джерел даних, які можуть бути легко доступні, об'єктивні та оперативні. Наприклад, можна використовувати інтернет-пошук, соціальні мережі, анкети, опитування, спостереження, аналітичні інструменти. Маркетинговий інтелект допоможе виявляти потреби та бажання вашої цільової аудиторії, визначати свої сильні та слабкі сторони, відрізнитися від конкурентів, розробляти ефективні маркетингові стратегії та тактики, вимірювати та покращувати маркетингову ефективність та знижувати маркетингові ризики.

2. Для середнього бізнесу, найкращим методом є маркетингове планування, оскільки воно дозволяє визначити маркетингові цілі, стратегії, тактики, бюджет, контроль та оцінку ефективності маркетингової діяльності, які впливають на досягнення цілей бізнес-проєкту. Маркетингове планування допомагає враховувати інтереси та очікування зацікавлених сторін, а також моделювати, симулювати, прогнозувати, оптимізувати, тестувати, вимірювати та коригувати маркетингові рішення та дії. Маркетингове планування вимагає більш глибокого, систематичного, незалежного, періодичного, цілеспрямованого, послідовного, гнучкого, адаптивного аналізу маркетингової діяльності, який може бути здійснений за допомогою маркетингового аудиту та маркетингового інтелекту. Маркетингове планування допоможе вам встановити чіткі маркетингові цілі, вибрати найкращі маркетингові стратегії та тактики, розподілити маркетинговий бюджет, контролювати та оцінювати маркетингову ефективність та вносити необхідні корективи.

3. Для великого бізнесу, найкращим методом є маркетинговий аудит, оскільки він дозволяє провести більш глибокий, систематичний, незалежний, періодичний, цілеспрямований, послідовний, гнучкий, адаптивний аналіз маркетингової діяльності, який виявляє сильні та слабкі сторони, можливості та загрози маркетингової діяльності, а також отримує нові знання, розуміння та інсайти, які можуть бути використані для покращення маркетингової ефективності та зниження маркетингових ризиків. Маркетинговий аудит вимагає високої кваліфікації та досвіду маркетингових експертів, які можуть оцінити всі аспекти маркетингової діяльності, такі як маркетингове середовище, маркетингова стратегія, маркетингова організація, маркетингові системи, маркетингова продуктивність та маркетингова етика. Маркетинговий аудит допоможе вам виявити проблеми та можливості маркетингової діяльності,

розробити рекомендації та плани дій, виконати та контролювати заходи, спрямовані на досягнення маркетингових цілей.

Висновок. У статті було досліджено різні підходи щодо управління проєктними ризиками бізнесу на основі маркетингових технологій, проаналізовано їх проблеми, переваги та особливості, сформульовано критерії для порівняння заходів, та запропоновано рекомендації для вибору підходу в залежності від виду бізнесу. Визначено, що маркетингові технології можуть бути використані для управління проєктними ризиками бізнесу за допомогою різних підходів, таких як маркетинговий аудит, маркетинговий інтелект, маркетингове планування, які дозволяють виявляти, аналізувати, запобігати, зменшувати або компенсувати проєктні ризики бізнесу.

Обґрунтовано, що вибір підходу залежить від конкретного бізнес-проєкту, його цілей, ресурсів, умов, ризиків тощо, а також від критеріїв, за якими можна їх порівняти, таких як вартість та складність проведення, важливість та результативність для бізнесу, адаптивність та інноваційність до змінних умов ринку. Встановлено, що для малого бізнесу найефективнішим методом є маркетинговий інтелект, який дозволяє збирати та аналізувати дані про ринок, конкурентів та клієнтів; для середнього бізнесу – маркетингове планування, яке допомагає визначати маркетингові цілі, стратегії та тактики; а для великого бізнесу – маркетинговий аудит, який забезпечує контроль та оцінку ефективності маркетингової діяльності.

Таким чином, маркетингові технології є ефективними інструментами для управління проєктними ризиками бізнесу, які допомагають вирішувати різні проблеми, пов'язані з маркетинговою діяльністю, та досягати маркетингових цілей. Вибір найкращого заходу залежить від багатьох факторів, які потрібно враховувати при розробці та реалізації маркетингової стратегії.

Література:

1. Ризики проєкту: аналіз, оцінка та стратегії управління. URL: <https://skillsetter.io/blog/risk-management-ua>

Гавриш О. А., Мельникова В.А. Роль проєктного ризику в загальній системі ризик-менеджменту. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф., 22 квіт. 2021 р. – Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2021. С. 50-51.

3. Сайт Державної служби статистики. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Результати дослідження: Три головні виклики для керівника бізнесу. Що почитати на цю тему. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/golovni-riziki-i-vikliki-dlya-biznesu-v-2019-doslidzhennya-dlya-seo-50035280.html>

5. Дума О. І., Мельник М. С. Новітні технології маркетингових досліджень та аналізу ринку. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. SMEU, 2021. № 2 (6), С. 29-39.

6. РЗАЄВ Г. І., ДУБІК І. Г. Маркетингові технології: сутність та мета використання. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2019. №5. С. 188-190.

7. Серєда Н. М. Маркетинговий інноваційний напрямок бізнесорієнтованого підприємства. Науковий вісник Львівської академії. 2021 р., Випуск 3; 4. С. 124-130.

8. Ковальчук С. В. Стратегічні напрями розвитку маркетингових технологій в умовах глобальної цифровізації економіки. Вісник Хмельницького національного університету, 2021. №6. Том 2. С. 7-15.

9. Москаленко В.О. Теоретичні аспекти аналізу проектних ризиків. URL:<https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/03e33ae6-2a6c-458c-92e8-74a94eb42dba/content>

10. Гулик Т.В., Горб Є.Ю. Методи оцінки ефективності інвестиційних проєктів з урахуванням ризиків в умовах невизначеності. Економіка та управління підприємствами. 2020. № 6. Том 31 (70). С. 99-106.

References:

1. Riziki proektu: analiz, ocinka ta strategii upravlinnja [Project risks: analysis, assessment and management strategies]. *skillsetter.io* Retrieved from <https://skillsetter.io/blog/risk-management-ua> [in Ukrainian].

2. Gavrish, O. A., Mel'nikova, V.A. (2021). Rol' proektnogo riziku v zagal'nij sistemi rizik-menedzhmentu [The role of project risk in the overall risk management system]. *Proceedings from '2: II Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia «Biznes, innovacii, menedzhment: problemi ta perspektivi» – The Second International Scientific and Practical Conference «Business, innovations, management: problems and prospects»*. (pp. 50-51). Kiiv : KPI im. Igorja Sikors'kogo, Vid-vo «Politehnika» [in Ukrainian].

3. Sajt Derzhavnoi sluzhbi statistiki [Website of the State Statistics Service]. www.ukrstat.gov.ua Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

4. Rezul'tati doslidzhennja: Tri golovni vikliki dlja kerivnika biznesu. Shho pochatati na cju temu [Research results: Three main challenges for the business manager. What to read on this topic.]. *biz.nv.ua* Retrieved from <https://biz.nv.ua/ukr/experts/golovni-riziki-i-vikliki-dlya-biznesu-v-2019-doslidzhennya-dlya-seo-50035280.html> [in Ukrainian].

5. Duma, O. I., Mel'nik, M. S. (2021). Novitni tehnologii marketingovih doslidzen' ta analizu rinku [The latest technologies of marketing research and market analysis]. *Menedzhment ta pidpriemstvo v Ukraïni: etapi stanovlennja ta problemi rozvitku - Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development*, 2 (6), 29-39 [in Ukrainian].

6. RZACV, G. I., DUBIK, I. G. (2019). Marketingovi tehnologii: sutnist' ta meta vikoristannja [Marketing technologies: essence and purpose of use]. *Visnik Hmel'nic'kogo nacional'nogo universitetu. Ekonomichni nauki - Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, 5, 188-190 [in Ukrainian].

7. Sereda, N. M. (2021). Marketingovij innovacijnij naprjamok biznesorientovanogo pidpriemstva [Marketing innovation direction of a business-oriented enterprise]. *Naukovij visnik L'otnoi akademii - Scientific Bulletin of the Flight Academy*, 3; 4, 124-130 [in Ukrainian].

8. Koval'chuk, S. V. (2021). Strategichni naprjami rozvitku marketingovih tehnologij v umovah global'noi cifrovizacii ekonomiki [Strategic directions of development of marketing technologies in conditions of global digitalization of the economy]. *Visnik Hmel'nic'kogo nacional'nogo universitetu - Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, 6, 2, 7-15 [in Ukrainian].

9. Moskalenko, V.O. Teoretichni aspekty analizu proektnih rizikiv [Theoretical aspects of project risk analysis]. *dspace.nuft.edu.ua* Retrieved from <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/03e33ae6-2a6c-458c-92e8-74a94eb42dba/content> [in Ukrainian].

10. Gulik, T.V., Gorb, Є.Ю. (2020). Metodi ocinki efektyvnosti investicijnih proektiv z urahuvannjam rizikiv v umovah nevznachenosti [Methods of evaluating the effectiveness of investment projects taking into account risks in conditions of uncertainty]. *Ekonomika ta upravlinnja pidpriemstvami - Economics and enterprise management*, 6, 31 (70), 99-106 [in Ukrainian].

УДК 351/354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-455-464](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-455-464)

Криштанович Мирослав Франкович д. держ. упр., професор, професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОЗАХИСНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей вдосконалення діяльності правозахисних громадських організацій в умовах воєнного стану. Доведено, що сутність діяльності правозахисних громадських організацій полягає у захисті основних прав і свобод людини, нагляді за дотриманням законів та забезпеченні справедливості в суспільстві. Визначено, що Прозорість у контексті діяльності правозахисних громадських організацій під час воєнного стану в Україні є вирішальною для захисту прав людини. Встановлено, що діяльність правозахисних організацій є надзвичайно важливою для збереження демократичних стандартів і принципів верховенства права, навіть у складних умовах війни. Визначено фактори, що визначають сучасну діяльність правозахисних громадських організацій. Встановлено, що у сучасному світі правозахисні організації діють у глобалізованому контексті, де міжнародне співробітництво та партнерства мають велике значення. Доведено, що в умовах воєнного стану часто виникають нові правові питання, такі як права біженців, права полонених, а також питання пов'язані з воєнними злочинами. Правозахисні організації беруть на себе завдання забезпечення доступу до правосуддя для тих, хто став жертвою військових дій. Визначено ключові напрямки удосконалення діяльності правозахисних громадських організацій. Встановлено, що одним із напрямків може бути створення спеціалізованих веб-сайтів та мобільних додатків, які дозволяють громадянам повідомляти про порушення прав людини. Наприклад, розробка додатків для фіксації свідчень і доказів воєнних злочинів та порушень прав людини. Визначено, що публічно-управлінський вплив сьогодні в Україні має значний ефект на діяльність правозахисних громадських організацій, особливо в контексті воєнного стану.

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, громадські об'єднання, правозахисні громадські організації, воєнний стан, правозахисна діяльність, публічно-управлінські впливи, громадське суспільство

Kryshatanovych Myroslav Frankovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

CHARACTERISTICS OF THE FEATURES OF IMPROVING THE ACTIVITIES OF HUMAN RIGHTS PROTECTION PUBLIC ORGANIZATIONS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of improving the activities of human rights public organizations in the context of public management influences. It has been proven that the essence of the activities of human rights public organizations is to protect fundamental human rights and freedoms, monitor compliance with laws and ensure justice in society. It has been determined that transparency in the context of the activities of human rights public organizations during martial law in Ukraine is decisive for the protection of human rights. It has been established that the activities of human rights organizations are extremely important for preserving democratic standards and the principles of the rule of law, even in difficult conditions of war. The factors determining the modern activities of human rights organizations are identified. It has been established that in the modern world, human rights organizations operate in a globalizing context, where international cooperation and partnerships are of great importance. It has been proven that under martial law, new legal issues often arise, such as the rights of refugees, the rights of prisoners, as well as issues related to war crimes. Human rights organizations take on the task of ensuring access to justice for those who have been victims of hostilities. Key areas for improving the activities of human rights public organizations have been identified. It has been established that one of the directions may be the creation of specialized websites and mobile applications that allow citizens to report violations of human rights. For example, the development of applications for recording testimony and evidence of war crimes and human rights violations. It has been determined that public management influence in Ukraine today has a significant effect on the activities of human rights public organizations, especially in the context of martial law.

Keywords: public management and administration, public associations, human rights non-governmental organizations, martial law, human rights activities, public management influences, public society

Постановка проблеми. Актуальність діяльності правозахисних громадських організацій у сучасному світі, особливо в умовах воєнного стану в Україні, є надзвичайно високою. Відтак, враховуючи війну в країні, ці організації відіграють ключову роль у захисті прав і свобод громадян, які

можуть бути поставлені під загрозу в таких екстремальних умовах. Таким чином, правозахисники не тільки надають юридичну допомогу потерпілим та забезпечують моніторинг дотримання прав людини, але й виступають важливими учасниками в процесі прийняття публічних управлінських рішень. Їхній голос забезпечує більшу прозорість і справедливість в управлінні, допомагає уникати порушень і корупції, особливо в такий непростий період.

Прозорість у контексті діяльності правозахисних громадських організацій під час воєнного стану в Україні є вирішальною для захисту прав людини. У такий період, коли урядові рішення та дії можуть бути прийняті швидко і часто без звичного рівня громадського обговорення, існує ризик порушення основних прав і свобод. Тут правозахисні організації виступають як ключові актори, що забезпечують прозорість у діях уряду та військового керівництва. Вони відслідковують та звітують про випадки порушень прав людини, що має величезне значення для підтримання законності та гуманітарних стандартів навіть у воєнний час. Особлива увага зосереджується на захисті цивільного населення, умовах утримання полонених та дотриманні правил міжнародного гуманітарного права.

Слід зауважити, що діяльність правозахисних організацій є надзвичайно важливою для збереження демократичних стандартів і принципів верховенства права, навіть у складних умовах війни. Вони стають своєрідним балансуєчим елементом, що запобігає зловживанням влади та захищає права звичайних громадян. Тому їх роль в суспільстві, особливо сьогодні, не можна недооцінювати. Вони є не тільки захисниками прав людини, але й активними учасниками у формуванні справедливої та відкритої системи управління, що є особливо актуальним у контексті сучасних викликів і загроз.

Правозахисні організації також сприяють збереженню відкритого діалогу між урядом та громадянським суспільством, що є критично важливим для демократії. Вони відіграють роль мосту, що з'єднує владу та громадян, допомагаючи забезпечити, щоб голоси звичайних людей були почуті та їхні інтереси враховані. Таким чином, роль правозахисних організацій у забезпеченні прозорості і захисті прав людини в умовах воєнного стану не може бути переоцінена. Вони допомагають зберігати основні принципи правової держави і демократії, навіть у найскладніших обставинах, і гарантують, що права і свободи особи залишаються непорушними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти вирішення проблем діяльності правозахисних громадських організацій розкривалися в роботах таких вчених, як Алькема В. Г., Аніловська Г. Я., Бабець І. Г., Берlach А. І., Белоусова І. А., Васильців Т. Г., Донець Л. І., Живко З. Б., Зачосова Н. В., Зубок М. І., Іванюта Т. М., Казаченко Г. В., Криштанович М.Ф., Ляшенко О. М., Мартинюк В. П., Мельник С. І., Мігус І. П., Момот Т. В., Отенко І. П., Панченко В. А., Погорєлов Ю. С., Россошанська О. В., Рудніченко Є. М., Терехов В. І., Філіппова С. В., Франчук В. І., Шемаєва Л. Г., Штангрет А. М.,

Юрків Н. Я. та ін. Однак низка теорій і концепцій в контексті публічно-управлінських впливів, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей вдосконалення діяльності правозахисних громадських організацій в контексті публічно-управлінських впливів.

Виклад основного матеріалу. Сутність діяльності правозахисних громадських організацій полягає у захисті основних прав і свобод людини, нагляді за дотриманням законів та забезпеченні справедливості в суспільстві [1-2]. Вони виступають як основа демократії, відстоюючи принципи верховенства права та гуманізму. Мета цих організацій - забезпечити, щоб усі громадяни мали рівний доступ до своїх прав і свобод, незалежно від їх соціального статусу, національності чи релігійних переконань. Однак, у діяльності правозахисних організацій існують певні недоліки та проблеми. Перш за все, це часто обмежені ресурси [3-4]. Багато організацій залежать від зовнішнього фінансування, що може впливати на їхню здатність незалежно проводити свою діяльність та розширювати вплив. Крім того, правозахисники часто зіштовхуються з політичними та соціальними тисками, особливо в країнах з авторитарними режимами або там, де права людини не є високим пріоритетом. Це може призвести до цензури, переслідування активістів, а іноді навіть до загрози їхньому життю та безпеці.

Ще однією проблемою є відсутність широкого громадського розуміння та підтримки правозахисної діяльності. Багато людей можуть не усвідомлювати значення та важливість прав людини, або вважати, що ці питання їх не стосуються безпосередньо. Також важливо зазначити, що іноді правозахисні організації можуть зіткнутися з викликом збалансувати міжнародні стандарти з місцевими традиціями та культурними особливостями, що може призвести до конфліктів та непорозумінь [5-7].

Незважаючи на ці труднощі, робота правозахисних організацій залишається вкрай важливою, оскільки вона спрямована на підтримку основних принципів гуманізму та справедливості у суспільстві [8-10]. Вирішення цих проблем та недоліків потребує зусиль не тільки з боку самих організацій, але й широкої громадської підтримки, політичної волі та міжнародної співпраці.

Ключові фактори, що визначають сучасну діяльність правозахисних громадських організацій подано на табл.1.

Таблиця 1

**Ключові фактори, що визначають сучасну діяльність
правозахисних громадських організацій**

№	Фактори	Характеристика факторів
1	Глобалізація та Інтернаціоналізація	У сучасному світі правозахисні організації діють у глобалізованому контексті, де міжнародне співробітництво та партнерства мають велике значення. Це дозволяє їм обмінюватися досвідом, ресурсами та інформацією на міжнародному рівні, а також залучати увагу до місцевих проблем на глобальній арені
2	Технологічний Прогрес	Цифрові технології та соціальні медіа змінюють способи ведення кампаній та збору інформації. Вони дозволяють правозахисним організаціям оперативно реагувати на порушення прав людини, проводити масштабні інформаційні кампанії та залучати ширшу аудиторію
3	Політичні Зміни та Нестабільність	Політична обстановка, особливо в регіонах з конфліктами або нестабільністю, суттєво впливає на діяльність правозахисних організацій. Це стосується не тільки країн із слабкими демократіями, але й розвинених країн, де також можуть виникати виклики для захисту прав людини
4	Зростаюча Роль Громадської Думки	У сучасному світі громадська думка грає ключову роль у формуванні політики та суспільних змін. Правозахисні організації активно використовують різноманітні платформи для впливу на громадську думку, зокрема через медіа-кампанії та просвітницьку діяльність
5	Економічні Виклики та Фінансування	Фінансова стабільність є важливим фактором для ефективної діяльності правозахисних організацій. Нестабільність фінансування може обмежувати їх можливості та вплив, особливо в країнах, де урядова підтримка може бути обмеженою або відсутньою. Вони часто залежать від міжнародних грантів, донорської підтримки та приватних внесків, що ставить їх перед викликом забезпечення сталого фінансування для тривалих та ефективних кампаній

Джерело: сформовано автором

Ключові завдання діяльності правозахисних громадських організацій полягають у захисті прав та свобод людини, сприянні встановленню справедливості, та відстоюванні принципів верховенства права. Вони працюють над моніторингом дотримання прав людини, наданням юридичної підтримки постраждалим, просвітництвом серед населення та впливом на формування законодавства, що захищає основні права громадян. Відтак, в

умовах воєнного стану в Україні, ці завдання значно змінилися та стали ще більш актуальними. По-перше, збільшилася потреба в моніторингу порушень прав людини. У воєнний час ризик таких порушень зростає, оскільки екстрені ситуації часто призводять до обмеження деяких прав і свобод. Таким чином, правозахисники фокусуються на контролі за дотриманням правил ведення бойових дій, захисту цивільного населення, а також на виявленні та документуванні випадків порушень прав людини.

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану часто виникають нові правові питання, такі як права біженців, права полонених, а також питання пов'язані з воєнними злочинами. Правозахисні організації беруть на себе завдання забезпечення доступу до правосуддя для тих, хто став жертвою військових дій.

З'явилася потреба в адаптації просвітницьких кампаній. У ситуації військового стану необхідно інформувати населення про зміни у законодавстві, права та обов'язки громадян у нових умовах, а також підвищувати обізнаність щодо механізмів захисту власних прав. Особливу увагу приділяють інформуванню про права та захист внутрішньо переміщених осіб та біженців. Крім того, в умовах воєнного стану значно посилюється роль правозахисних організацій у співпраці з міжнародними інституціями. Вони стають важливими посередниками у взаємодії з міжнародними судами, правозахисними організаціями та урядами інших країн, допомагаючи забезпечити міжнародну підтримку та захист прав людини на міжнародному рівні.

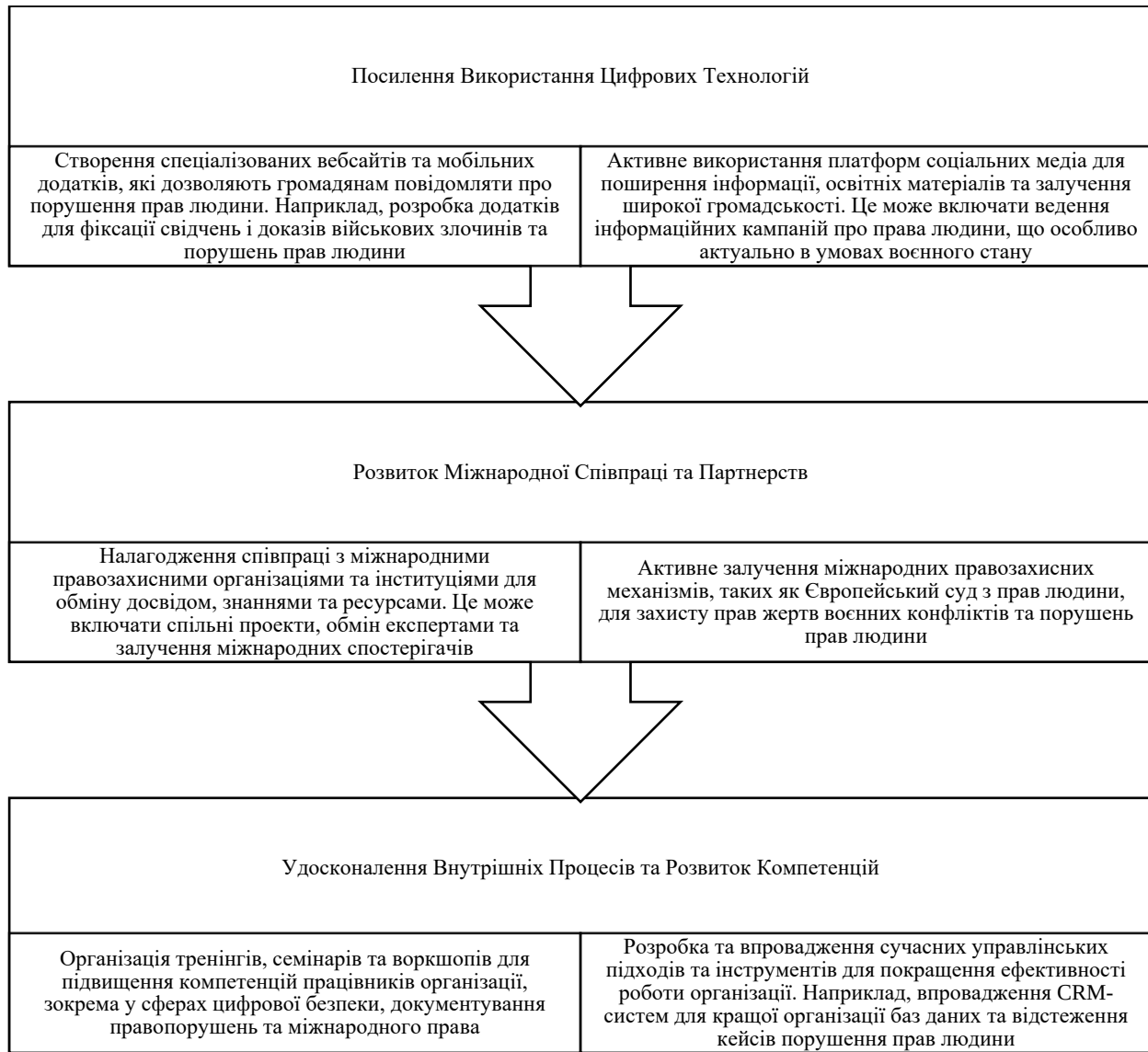
Таким чином, воєнний стан в Україні значно розширив і ускладнив завдання правозахисних організацій, зробивши їх роботу не тільки складнішою, але й вкрай необхідною. Це вимагає від них більшої адаптивності, ресурсів та зусиль для ефективного виконання своєї місії у нових обставинах.

Розвиток та впровадження просвітницьких кампаній правозахисними громадськими організаціями є особливо важливим в умовах воєнного стану в Україні. В цей період зростає потреба в інформуванні громадян не тільки про їх основні права та свободи, але й про зміни, які вносить воєнний стан у повсякденне життя. Перш за все, просвітницькі кампанії повинні бути спрямовані на поширення знань про права людини в контексті воєнних дій. Це включає інформацію про права цивільних осіб у воєнний час, права біженців та внутрішньо переміщених осіб, а також процедури та механізми захисту цих прав. Також важливим є інформування про міжнародне гуманітарне право, яке регулює ведення бойових дій і ставить за мету захист цивільних осіб та обмеження насильства. Правозахисні організації можуть проводити семінари, воркшопи, а також розповсюджувати інформаційні матеріали, що допоможуть зрозуміти ці аспекти. Відтак, ключовою частиною просвітницьких кампаній є навчання громадян, як діяти в ситуаціях, коли їхні права порушуються. Це може включати інформацію про те, куди звертатися за допомогою, як

документувати порушення прав і як вести себе під час взаємодії з правоохоронними органами.

Визначимо ключові напрямки удосконалення діяльності правозахисних громадських організацій (рис.1).

Джерело: сформовано автором

Рис.1. Ключові напрямки удосконалення діяльності правозахисних громадських організацій.

Публічно-управлінський вплив сьогодні в Україні має значний ефект на діяльність правозахисних громадських організацій, особливо в контексті воєнного стану. Цей вплив відбувається як на рівні взаємодії з державними інституціями, так і на рівні формування громадської думки та підтримки. В умовах воєнного стану, уряд змушений вживати екстрених заходів, що можуть впливати на звичний порядок захисту прав людини. Правозахисні організації

в таких умовах відіграють роль наглядового органу, що моніторить діяльність уряду, щоб забезпечити, щоб введення екстрених заходів не порушує основних прав і свобод громадян.

Також, важливим аспектом є співпраця між правозахисними організаціями та урядовими структурами. В умовах кризи ця співпраця може бути посилена для більш ефективної реакції на виклики, пов'язані з порушеннями прав людини. Наприклад, організації можуть допомагати у формуванні правових актів, які регулюють воєнний стан, або брати участь у розробці політик щодо захисту біженців та внутрішньо переміщених осіб. Крім того, публічно-управлінський вплив формується через громадську думку та медіа. Правозахисні організації залежать від підтримки громадськості, і в умовах воєнного стану їхня робота набуває особливої ваги. Вони використовують різні платформи для інформування громадськості про свою діяльність та залучення уваги до проблем прав людини. Це, в свою чергу, впливає на формування політик та рішень на урядовому рівні.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що вдосконалення діяльності правозахисних громадських організацій в контексті публічно-управлінських впливів є вкрай важливим, особливо для України, що знаходиться в умовах воєнного стану. Посилення потенціалу цих організацій не лише зміцнює захист прав людини, але й сприяє створенню більш прозорого, справедливого та ефективного урядування. По-перше, вдосконалення правозахисної діяльності веде до збільшення довіри між урядом і громадянським суспільством. Коли громадяни відчують, що їхні права захищені, вони активніше беруть участь у публічному житті, сприяючи розвитку демократичних процесів. Також це забезпечує зворотний зв'язок для уряду, що допомагає виправляти помилки та удосконалювати управлінські рішення. По-друге, посилення ролі правозахисних організацій у публічному управлінні уможливорює зменшення корупції та неправомірних дій з боку влади. Це створює основу для більш прозорого та відповідального урядування, що є критично важливим у воєнний час, коли ресурси та владні повноваження часто централізуються. По-третє, вдосконалення правозахисних ініціатив сприяє міжнародному визнанню та підтримці. З міцним та активним громадянським суспільством Україна може краще представляти свої інтереси на міжнародній арені, залучати іноземну підтримку та інвестиції, а також сприяти створенню міцних міжнародних партнерств.

Перспективи для подальшого розвитку включають зміцнення інституційних можливостей правозахисних організацій, підвищення рівня їхньої фаховості та розширення мережі взаємодії з іншими громадськими, урядовими та міжнародними організаціями. Також важливим є підвищення обізнаності громадян про їхні права та механізми захисту цих прав.

Література:

1. Castanho, R.A., Couto, G., Pimentel, P., Carvalho, C., Sousa, Á., & da Graça Batista, M. Analysing the public administration and decision-makers perceptions regarding the potential of rural tourism development in the Azores region. International Journal of Sustainable Development and Planning, Vol. 16, No. 4, 2021, pp. 603-614.

2. Pyliavskiy, I., Martusenko, I., Molnar, O., Dzyana, H., & Kushniriuk, V. Modeling ways of improving Green economy and environmental protection in the context of governance. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 2021, 310-317.
3. Boikivska, G., Vynnychuk, R., Povstyn, O., Yurkevich, H., & Gontar, Z. Cognitive Aspects in the Process of Human Capital Management in Conditions of Post-Pandemic Social Constructivism. *Postmodern Openings*, 12(1), 2021, 296-307.
4. Kryshchanovych, S., Treshchov, M., Durman, M., Lopatchenko, I., & Kernova, M. Gender Parity In Public Administration In The Context Of The Development Of European Values In The Management System. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 4(39), 2021, 475–481.
5. Vasconcelos, V. Social justice and sustainable regional development: Reflections on discourse and practice in public policies and public budget. *Insights into Regional Development*, 3(1), 2021: 10-28.
6. Cuadrado-Ballesteros, B., Santis, S., Bisogno, M. Public-sector financial management and e-government: the role played by accounting systems. *International Journal of Public Administration*, 45(8), 2022: 605-619.
7. Kryshchanovych, M., Filippova, V., Huba, M., Kartashova, O., & Molnar, O. Evaluation of the implementation of the circular economy in EU countries in the context of sustainable development. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 2020, 704-712.
8. Dunlop, C., Ongaro, E., Baker, K. Researching COVID-19: A research agenda for public policy and administration scholars. *Public Policy and Administration*, 35(4), 2020: 365-383.
9. Kuznyetsova, A., Tiutiunyk, I., Panimash, Y., Zsolt, Z., & Zsolt, P. Management of Innovations in Public Administration: Strategies to Prevent the Participation of Financial Intermediaries in Shadow Operations. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 2022, 125-138.
10. Barberis, P. Thinking about the state, talking bureaucracy, teaching public administration. *Teaching Public Administration*, 30(2), 2012, 76-91.

References:

1. Castanho, R.A., Couto, G., Pimentel, P., Carvalho, C., Sousa, Á., & da Graça Batista, M. (2021). Analysing the public administration and decision-makers perceptions regarding the potential of rural tourism development in the Azores region. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 16, No. 4, pp. 603-614. [in English]
2. Pyliavskiy, I., Martusenko, I., Molnar, O., Dzyana, H., & Kushniriuk, V. (2021). Modeling ways of improving Green economy and environmental protection in the context of governance. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 310-317. [in English]
3. Boikivska, G., Vynnychuk, R., Povstyn, O., Yurkevich, H., & Gontar, Z. (2021). Cognitive Aspects in the Process of Human Capital Management in Conditions of Post-Pandemic Social Constructivism. *Postmodern Openings*, 12(1), 296-307. [in English]
4. Kryshchanovych, S., Treshchov, M., Durman, M., Lopatchenko, I., & Kernova, M. (2021). Gender Parity In Public Administration In The Context Of The Development Of European Values In The Management System. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 4(39), 475–481. [in English]
5. Vasconcelos, V. (2021). Social justice and sustainable regional development: Reflections on discourse and practice in public policies and public budget. *Insights into Regional Development*, 3(1): 10-28. [in English]
6. Cuadrado-Ballesteros, B., Santis, S., Bisogno, M. (2022) Public-sector financial management and e-government: the role played by accounting systems. *International Journal of Public Administration*, 45(8): 605-619. [in English]

7. Kryshtanovych, M., Filippova, V., Huba, M., Kartashova, O., & Molnar, O. (2020). Evaluation of the implementation of the circular economy in EU countries in the context of sustainable development. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 704-712. [in English]
8. Dunlop, C., Ongaro, E., Baker, K. (2020). Researching COVID-19: A research agenda for public policy and administration scholars. *Public Policy and Administration*, 35(4): 365-383. [in English]
- 9 Kuznyetsova, A., Tiutiunyk, I., Panimash, Y., Zsolt, Z., & Zsolt, P. (2022). Management of Innovations in Public Administration: Strategies to Prevent the Participation of Financial Intermediaries in Shadow Operations. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 125-138. [in English]
10. Barberis, P. (2012). Thinking about the state, talking bureaucracy, teaching public administration. *Teaching Public Administration*, 30(2), 76-91. [in English]

УДК 006

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-465-472](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-465-472)

Лапичак Назарій Ігорович кандидат технічних наук, докторант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СТАНДАРТИЗАЦІЇ Й СЕРТИФІКАЦІЇ НА ЯКІСТЬ СУЧАСНОЇ ПРОДУКЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Метою дослідження є визначення особливостей впливу стандартизації й сертифікації на якість сучасної продукції. Доведено, що стандартизація та сертифікація відіграють ключову роль у формуванні якості сучасної продукції, і ця актуальність зростає на сучасному глобалізованому та технологічно розвиненому ринку. Встановлено, що на сучасному глобальному ринку, де продукція часто виробляється, збирається чи обробляється у різних країнах, стандартизація та сертифікація стають ще актуальнішими. Вони забезпечують спільну мову чи набір очікувань між країнами, сприяючи міжнародній торгівлі. Визначено, що сертифікація розвиває концепцію стандартизації, додаючи елемент перевірки. За допомогою сертифікації незалежний орган оцінює продукт, щоб визначити, чи він відповідає встановленим стандартам. Охарактеризовано особливості впливу стандартизації й сертифікації на безпеку продукції. Встановлено, що роль стандартизації та сертифікації у підвищенні безпеки продукції також має вирішальне значення для підвищення довіри споживачів. В епоху, коли висока стурбованість щодо конфіденційності даних, кіберзагроз та безпеки продукції, сертифікація виступає знаком довіри. Виявлено, що поліпшення якості продукції за допомогою стандартизації та сертифікації — це комплексний процес, що забезпечує відповідність продукції високим стандартам безпеки, надійності та продуктивності. Встановлено, що стандартизація та сертифікація роблять значний внесок у цю область, встановлюючи стандарти екологічних показників та стійкості. Доведено, що стандартизація та сертифікація є невід'ємною частиною забезпечення якості, безпеки та надійності сучасної продукції. Вони полегшують глобальну торгівлю, сприяють інноваціям, забезпечують сумісність технологій та підтримують екологічну стійкість. Встановлено, що продукту, сертифікованому в одній країні, можна довіряти в іншій, якщо обидві країни відповідають взаємно визнаним стандартам.

Ключові слова: стандартизація, сертифікація, державне регулювання, розвиток стандартизації й сертифікації

Lapychak Nazariy Ihorovych Candidate for Technical Sciences,
Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel
Management, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

FEATURES OF THE INFLUENCE OF STANDARDIZATION AND CERTIFICATION ON THE QUALITY OF MODERN PRODUCTS: PROBLEMS OF GOVERNMENT REGULATION

Abstract. The purpose of the study is to determine the features of the influence of standardization and certification on the quality of modern products. It has been proven that standardization and certification play a key role in shaping the quality of modern products and this relevance is growing in the modern globalized and technologically advanced market. It has been established that in today's global market, where products are often manufactured, assembled or processed in different countries, standardization and certification have become even more relevant. They provide a common language or set of expectations between countries, facilitating international trade. It has been established that certification develops the concept of standardization by adding an element of verification. With certification, an independent body evaluates a product to determine whether it meets established standards. The features of the influence of standardization and certification on product safety are characterized. The role of standardization and certification in improving product safety has been found to be critical to increasing consumer confidence. In an era where concerns about data privacy, cyber threats and product safety are high, certification acts as a sign of trust. Improved product quality through standardization and certification, a comprehensive process that ensures products meet high standards of safety, reliability and performance. Standardization and certification have been found to make a significant contribution to this field by setting standards for environmental performance and sustainability. It has been proven that standardization and certification are an integral part of the quality, safety and reliability of modern products. They facilitate global trade, promote innovation, ensure technology interoperability and support environmental sustainability. It is established that a product certified in one country can be certified in another if both countries meet mutually recognized standards.

Keywords: standardization, certification, government regulation, development of standardization and certification

Постановка проблеми. Стандартизація та сертифікація відіграють ключову роль у формуванні якості сучасної продукції, і ця актуальність зростає на сучасному глобалізованому та технологічно розвиненому ринку. Стандартизація стосується процесу встановлення набору критеріїв чи норм, яким має відповідати продукт, послуга чи система. Це може охоплювати різні аспекти, включаючи безпеку, надійність, ефективність та функціональну

сумісність. З іншого боку, сертифікація – це процедура, за допомогою якої незалежний, часто сторонній орган оцінює та перевіряє, чи відповідає конкретний продукт чи послуга встановленим стандартам. Відтак, вплив стандартизації та сертифікації на якість продукції величезний. Встановлюючи чіткі та послідовні стандарти, вони гарантують, що продукція відповідає базовому рівню продуктивності та безпеки, що має вирішальне значення для захисту споживачів. Наприклад, в електронній промисловості стандартизація гарантує, що пристрої безпечні у використанні та сумісні з іншими пристроями та джерелами живлення. Це не тільки підвищує безпеку споживачів, але й сприяє підвищенню довіри споживачів до продукції, яку вони купують.

Сертифікація додає додатковий рівень довіри, оскільки передбачає зовнішній аудит відповідності продукції до встановлених стандартів. Цей процес переконує споживачів та підприємства у тому, що продукт не тільки відповідає нормативам, а й відповідає очікуванням щодо якості та безпеки. У таких галузях, як фармацевтика або автомобілебудування, де безпека має першорядне значення, сертифікація має вирішальне значення для забезпечення того, щоб продукція не становила ризику для користувачів.

Слід зазначити, що на сучасному глобальному ринку, де продукція часто виробляється, збирається чи обробляється у різних країнах, стандартизація та сертифікація стають ще актуальнішими. Вони забезпечують спільну мову чи набір очікувань між країнами, сприяючи міжнародній торгівлі. Продукту, сертифікованому в одній країні, можна довіряти в іншій, якщо обидві країни відповідають взаємно визнаним стандартам. Така гармонізація необхідна для оптимізації торгівлі та зниження витрат як для підприємств, так і для споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти дослідження державного регулювання стандартизації й сертифікації продукції розкривалися в роботах таких вчених як А. Абалкін, В. Афанасьєв, К. Гелбрейт, Ф. Енгельс, Дж. Кейнс, Х. Ламперт, В. Ленін, А. Лівшиц, К. Маркс, А. Маршалл, В. Ойкен, І. Осадча, П. Самуельсон, Ф. Хайєк, О. Силкін, М. Криштанович та інші. Однак ряд теорії і концепцій щодо сучасних проблем підвищення якості продукції, досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є визначення особливостей впливу стандартизації й сертифікації на якість сучасної продукції.

Виклад основного матеріалу. Сутність поліпшення якості продукції за допомогою її стандартизації та сертифікації полягає у встановленні послідовної системи критеріїв та показників, яким має відповідати продукція, щоб вважатися прийнятною якістю [1-2]. Ця структура є не просто статичний набір правил, а динамічну систему, яка розвивається разом із технологічними досягненнями, вимогами ринку та потребами суспільства, гарантуючи, що

якість продукції йтиме в ногу з цими змінами. Відтак, стандартизація відіграє фундаментальну роль у визначенні того, що є якістю продукту. Він включає розробку конкретних стандартів, що охоплюють різні аспекти продукту, такі як його дизайн, використовувані матеріали, виробничі процеси і кінцеві характеристики [3-4]. Ці стандарти зазвичай розробляються на основі консенсусу експертів у цій галузі та часто залежать від передового досвіду, технологічних досягнень та очікувань споживачів. Дотримуючись цих стандартів, виробники можуть гарантувати надійність, безпеку та високу якість своєї продукції. Стандартизація також полегшує взаємодію продуктів різних виробників, забезпечуючи сумісність та підвищуючи зручність використання.

Сертифікація розвиває концепцію стандартизації, додаючи елемент перевірки. За допомогою сертифікації незалежний орган оцінює продукт, щоб визначити, чи він відповідає встановленим стандартам [5-7]. Цей процес часто включає ретельне тестування і оцінку. Сертифікація забезпечує знак схвалення, який гарантує споживачам та підприємствам, що продукт пройшов незалежну перевірку на відповідність до певних стандартів. Це не лише підвищує довіру споживачів, а й підвищує довіру до продукту над ринком.

Роль системи стандартизації та сертифікації у підвищенні якості продукції багатогранна. По-перше, він встановлює високу планку якості, спонукаючи виробників прагнути до досконалості для отримання сертифікації. Це за своєю суттю стимулює інновації та постійне вдосконалення у розробці продуктів. По-друге, це створює конкурентну перевагу над ринком. Споживачі часто віддають перевагу продуктам, сертифікованим на відповідність високим стандартам, що створює ринкове середовище, в якому якість винагороджується. По-третє, стандартизація та сертифікація відіграють вирішальну роль у забезпеченні безпеки та задоволеності споживачів, оскільки продукція систематично перевіряється на відповідність стандартам безпеки та продуктивності.

Впровадження стандартів безпеки особливо важливе у галузях, де безпека має першорядне значення. Наприклад, у медичному секторі обладнання та фармацевтичні препарати повинні відповідати суворим стандартам безпеки та безпеки, щоб гарантувати, що вони не становлять ризику для пацієнтів. Аналогічно, у харчовій промисловості стандарти гарантують, що продукти не містять забруднень та безпечні для споживання. Сертифікація відіграє вирішальну роль у підтвердженні дотримання цих стандартів безпеки. Він включає незалежну оцінку, що часто проводиться сторонніми організаціями, які ретельно перевіряють продукт на предмет його відповідності встановленим стандартам безпеки. Цей процес може містити ретельне тестування, оцінку вразливостей та перевірки відповідності. Сертифікація забезпечує гарантію того, що продукт не тільки функціонально надійний, але й захищений від потенційних зламів чи збоїв (табл.1).

Таблиця 1

Вплив стандартизації й сертифікації на безпеку продукції

№	Вплив	Сутність впливу
1	Запобігання виробництву неякісної продукції	Стандартизація визначає чіткі критерії якості та безпеки для продукції, яких мають дотримуватися виробники. Це забезпечує, що продукція, яка виходить на ринок, відповідає встановленим нормам та не становить загрози для споживачів
2	Незалежна перевірка та підтвердження безпеки	Сертифікація передбачає перевірку продукції на відповідність стандартам з боку незалежних організацій. Це означає, що продукція перевіряється на відсутність дефектів та можливих загроз для безпеки споживачів
3	Підвищення довіри споживачів	Сертифікована продукція надихає більшу довіру у споживачів, оскільки сертифікат є підтвердженням якості та безпеки. Це спонукає споживачів вибирати такі товари, що, в свою чергу, стимулює виробників виробляти безпечну продукцію
4	Підтримка міжнародної торгівлі	Стандартизація та сертифікація допомагають у входженні продукції на міжнародні ринки, оскільки багато країн вимагають дотримання певних стандартів безпеки. Це сприяє глобальній торгівлі та експорту
5	Адаптація до нових викликів та технологій	У сучасному світі технології та ринкові вимоги швидко змінюються, тому стандарти безпеки постійно оновлюються. Сертифікація допомагає забезпечити, що продукція відповідає найновішим стандартам безпеки, що особливо важливо у сферах, таких як цифрові технології та медичні пристрої

Сформовано автором

Роль стандартизації та сертифікації у підвищенні безпеки продукції також має вирішальне значення для підвищення довіри споживачів. В епоху, коли висока стурбованість щодо конфіденційності даних, кіберзагроз та безпеки продукції, сертифікація виступає знаком довіри. Споживачі з більшою ймовірністю довірятимуть продуктам, сертифікованим як безпечні, і вибиратимуть їх, що, у свою чергу, стимулює виробників приділяти пріоритетну увагу безпеці при проектуванні та розробці продуктів. Понад те, ці процеси надають ширше впливом геть динаміку ринку та світову торгівлю. Продукти, що відповідають міжнародним стандартам безпеки, з більшою ймовірністю будуть прийняті на світових ринках, що сприяє міжнародній торгівлі та транскордонному співробітництву. Це глобальне визнання має вирішальне значення для виробників, які прагнуть розширити свою присутність на ринку.

Система державного регулювання має вирішальне значення для підтримки всієї системи стандартизації та сертифікації. Держава відіграє вирішальну роль у встановленні та забезпеченні дотримання правил, що встановлюють певні стандарти для продукції, особливо в галузях, що стосуються суспільної охорони здоров'я, безпеки та захисту навколишнього середовища. Система державного регулювання часто працює у співпраці з органами зі стандартизації та зацікавленими сторонами галузі для розробки актуальних та ефективних стандартів. Крім того, державне регулювання гарантує, що процес сертифікації є неупередженим, прозорим та відповідає правовим та етичним принципам. Цей регулюючий нагляд має важливе значення для підтримки цілісності та надійності процесу стандартизації та сертифікації (табл.2).

Таблиця 2

**Проблеми державного регулювання підвищення якості продукції
через стандартизацію й сертифікацію**

№	Проблеми	Сутність проблеми
1	Висока вартість та складність процесу сертифікації	Для малих та середніх підприємств процес сертифікації може бути важким і дорогим, що обмежує їх здатність конкурувати на ринку. Високі витрати можуть включати не тільки безпосередньо вартість сертифікації, але й витрати на дотримання стандартів
2	Складність і тривалість процесу стандартизації	Розробка та впровадження нових стандартів може бути довгим та складним процесом. Це може призводити до затримок у впровадженні нових продуктів на ринок або до того, що стандарти застарівають до моменту їх офіційного введення
3	Ризик бюрократичних перешкод	Іноді державне регулювання може перерости в надмірну бюрократію, що ускладнює процеси стандартизації та сертифікації. Це може включати зайву документацію, складні процедури подання заявок та затягування процесу перевірки та затвердження
4	Відсутність гнучкості та адаптивності стандартів	Стандарти повинні бути достатньо гнучкими, щоб адаптуватися до швидких технологічних змін та нововведень. Якщо система стандартизації не здатна оперативно реагувати на зміни, існує ризик, що стандарти стануть застарілими або неадекватними сучасним вимогам ринку
5	Проблеми міжнародної сумісності	Для компаній, які прагнуть експортувати свою продукцію, відповідність міжнародним стандартам є критичною

Сформовано автором

Таким чином, поліпшення якості продукції за допомогою стандартизації та сертифікації — це комплексний процес, що забезпечує відповідність продукції високим стандартам безпеки, надійності та продуктивності. Система стандартизації та сертифікації відіграє вирішальну роль у стимулюванні інновацій, забезпеченні безпеки споживачів та підвищенні конкурентоспроможності ринку. Система державного регулювання підтримує та забезпечує дотримання цієї основи, гарантуючи, що вона працює ефективно та в інтересах споживачів та ринку в цілому. Цей комплексний підхід має важливе значення в глобалізованій економіці, де якість продукції має далекосяжні наслідки для бізнесу, споживачів та навколишнього середовища.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що в епоху швидкого технологічного прогресу стандартизація та сертифікація відіграють ключову роль у стимулюванні інновацій та забезпеченні сумісності нових технологій. У міру появи нових продуктів та технологій стандарти розвиваються, щоб врахувати ці досягнення, гарантуючи, що нові продукти можуть легко інтегруватися у існуючі системи та мережі. Це особливо очевидно в технологічній галузі, де стандарти, що розвиваються, відіграли вирішальну роль у розробці та широкому впровадженні таких технологій, як USB-C, AI або Wi-Fi. Крім того, екологічні проблеми та сталий розвиток все частіше виходять на перший план розробки продукції. Стандартизація та сертифікація роблять значний внесок у цю область, встановлюючи стандарти екологічних показників та стійкості. Продукти, що відповідають цим стандартам, допомагають знизити вплив на навколишнє середовище, просувають стійкі практики та дозволяють споживачам робити більш екологічно свідомий вибір.

На закінчення зазначимо, що стандартизація та сертифікація є невід'ємною частиною забезпечення якості, безпеки та надійності сучасної продукції. Вони полегшують глобальну торгівлю, сприяють інноваціям, забезпечують сумісність технологій та підтримують екологічну стійкість. У світі, де споживачі більш поінформовані та проникливі, а продукти перетинають глобальні мережі, роль стандартизації та сертифікації не просто актуальна, а й необхідна для сучасного ринку.

Література:

- 1 Borodina, M., Idrisov, H., Kapustina, D., Zhildikbayeva, A., Fedorov, A., Denisova, D., Gerasimova, E., Solovyanenko, N. State regulation of digital technologies for sustainable development and territorial planning. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 5, 2023, pp. 1615-1624.
2. López-Quiles, J.M., Bolívar, M.P.R. Smart technologies for smart governments: A review of technological tools in smart cities. In *Smart Technologies for Smart Governments*, 2018, pp. 1-18.
3. Hatanaka, M., Bain, C. & Busch, L. Third Party Certification in the Global Agrifoods System,' *Food Policy*, 2005, vol. 30(3).
4. Meidinger, E. 'The Administrative Law of Global Private-Public Regulation: the Case of Forestry', *European Journal of International Law*, vol. 17(1), 2006, pp. 47-51.

5. Ponte, S. & Gibbon, P. 'Quality Standards, Conventions, and the Governance of Global Value Chains', *Economy and Society*, vol. 34(1), 2005, pp. 1-31.

6. Li, D., Tang, F., Jiang, J. Technology analysis & strategic management does environmental management system foster corporate green innovation? The moderating effect of environmental regulation. *Technology Analysis & Strategic Management*, 31(10), 2019: 1242-1256.

7. Hernanda, T., Absori, Wardiono, K., Azhari, A.F., Arlinwibowo, J., Azizah, N., Budiono, A. The impact of environmental regulation implementation: A meta-analysis. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 10, 2023, pp. 3235-3242

References:

1 Borodina, M., Idrisov, H., Kapustina, D., Zhildikbayeva, A., Fedorov, A., Denisova, D., Gerasimova, E., Solovyanenko, N. (2023). State regulation of digital technologies for sustainable development and territorial planning. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 5, pp. 1615-1624. [In English]

2. López-Quiles, J.M., Bolívar, M.P.R. (2018). Smart technologies for smart governments: A review of technological tools in smart cities. In *Smart Technologies for Smart Governments*, pp. 1-18. [In English]

3. Hatanaka, M., Bain, C. & Busch, L. (2005) 'Third Party Certification in the Global Agrifoods System,' *Food Policy*, vol. 30(3). [In English]

4. Meidinger, E. (2006) 'The Administrative Law of Global Private-Public Regulation: the Case of Forestry', *European Journal of International Law*, vol. 17(1), pp. 47-51. [In English]

5. Ponte, S. & Gibbon, P. (2005) 'Quality Standards, Conventions, and the Governance of Global Value Chains', *Economy and Society*, vol. 34(1), pp. 1-31. [In English]

6. Li, D., Tang, F., Jiang, J. (2019). Technology analysis & strategic management does environmental management system foster corporate green innovation? The moderating effect of environmental regulation. *Technology Analysis & Strategic Management*, 31(10): 1242-1256. [In English]

7. Hernanda, T., Absori, Wardiono, K., Azhari, A.F., Arlinwibowo, J., Azizah, N., Budiono, A. (2023). The impact of environmental regulation implementation: A meta-analysis. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 10, pp. 3235-3242 [In English]

УДК 351.85

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-473-487](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-473-487)

Менська Олена Анатоліївна кандидат юридичних наук, юрист 3 класу, магістр публічного управління та адміністрування, позаштатний дослідник, <https://orcid.org/0000-0003-2838-9022>

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО СПАДКУ УКРАЇНИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У ПАМ'ЯТКООХОРОННІЙ ГАЛУЗІ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. Представлена праця є міркуваннями авторки по темі теоретико-практичних підходів до застосування цифрових технологій для збереження культурного спадку України та їхнього впливу на публічне управління в пам'яткоохоронній галузі в аспекті політико-правових особливостей.

Авторка зазначає, що культурна політика України у напрямі цифровізації об'єктів культурного спадку тільки-но починає свій інтеграційний шлях реформ, якому передували надзвичайно складні процеси європеїзації. І ці процеси суттєво посилила збройна агресія країни-окупанта, яка своїми діями створила додаткові проблеми у збереженні вітчизняного культурного надбання. У світлі цього, натеper значущим є досягнення нової незворотної реальності та продиктованих нею сьогочасних викликів, а отже має бути адекватна переоцінка пріоритетів й перегляд державної політики та її стратегій у сфері культури. Це обумовило потребу обговорити питання вітчизняної культурної політики держави у напрямі розробки стратегій по оцифруванню об'єктів історико-культурного спадку й теоретично постулювати новітні онтологічні обриси подальшого існування як самих об'єктів культурної спадщини, так і розвитку всієї вітчизняної пам'яткоохоронної сфери.

Джерельну базу поточної праці становить корпус авторських досліджень різних періодів й розлогої географії апробацій, у яких ґрунтовний аналіз базису дослідницького матеріалу у підсумку підтверджує тезу авторки невід'ємності процесу оцифрування для мети збереження об'єктів культурної спадщини¹.

¹ Детальніше див.: Менська О.А. Оцифрування об'єктів культурної спадщини як спосіб формування нового цифрового культурного простору України. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XXXV Міжнародної науково-практичної конференції (7 серпня 2023 р. м. Стамбул, Туреччина): ГО «ВАДНД», С. 59-67;

Менська О.А. Культурна політика України у напрямі цифровізації об'єктів культурного надбання: нормативно-правовий супровід. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XXXVI Міжнародної науково-практичної конференції. (7 вересня 2023 р. м. Софія, Болгарія): ГО «ВАДНД», С. 64-72.

Окрім наявних праць авторки, до аналізу представленого дослідження залучено нормативно-правовий матеріал, який дав змогу посилити висновки дослідниці й окреслити уявлення про державну культурну політику за напрямом цифровізації вітчизняних об'єктів культурного спадку станом на тепер.

Ключові слова: культурне надбання; державна політика; цифровий простір; цифрові технології; цифрова епоха.

Menska Olena Anatoliivna PhD in Law, 3rd class lawyer, Master of Public Management and Administration, freelance researcher, <https://orcid.org/0000-0003-2838-9022>

THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES TO THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES FOR THE PRESERVATION OF THE CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE AND THEIR IMPACT ON PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF MONUMENT PROTECTION: POLITICAL AND LEGAL FEATURES

Abstract. This paper presents the author's thoughts on theoretical and practical approaches to the use of digital technologies for the preservation of Ukraine's cultural heritage and their impact on public administration in the field of monument protection in terms of political and legal features.

The author notes that Ukraine's cultural policy in the area of digitalisation of cultural heritage sites is just beginning its integration path of reforms, which was preceded by extremely complex processes of Europeanisation. And these processes have been significantly intensified by the armed aggression of the occupying country, which has created additional problems in the preservation of the national cultural heritage. In light of this, it is now important to understand the new irreversible reality and the current challenges it dictates, and therefore there should be an adequate reassessment of priorities and a review of public policy and its strategies in the field of culture. This has led to the need to discuss the issues of the national digital cultural policy of the state in the direction of developing strategies for the digitisation of historical and cultural heritage objects and to postulate the latest ontological outlines of the further existence of both the cultural heritage objects themselves and the development of the entire national monument protection sphere.

The source base of the current work is a corpus of the author's research of different periods and an extensive geography of testing, in which a thorough analysis of the research material base ultimately confirms the thesis of the integrity of the digitisation process for the preservation of cultural heritage sites.

In addition to the available works of the author, the analysis of the presented research involves regulatory and legal material, which allowed to strengthen the author's conclusions and outline the idea of the state cultural policy in the direction of digitalisation of domestic cultural heritage sites as of today.

Keywords: cultural heritage; state policy; digital space; digital technologies; digital age.

Постановка проблеми. Наукова спільнота, яка консолідує зусилля по боротьбі із загрозами знищення вітчизняного культурного надбання та апологети політики збереження матеріалізованої культурної пам'яті, повсякчас шукали шляхи для вирішення цілого оберемка правових проблем, що безпосередньо позначились на нинішньому науково-літературному ґрунті, а безперервна дослідницька дискусія спричинила появу низки публікацій в річищі подолання проблем зі збереження об'єктів національного культурного спадку за допомогою цифровізації.

Дійсно, з'являються наукові доробки різноманітних дискурсів та аспектів, щоправда, більшість з яких співвідносяться переважно із супутніми питаннями уведення цифрових технологій у сферу культури. Авторка поточної праці жодним чином не ставить це на карб дослідницькій спільноті, проте справедливо вважає, що проблема застосування теоретико-практичних підходів до використання інформаційно-цифрових технологій для збереження вітчизняного культурного надбання проступає якраз у тому, що культура це не та консервативна галузь, яка найменш підвладна впливу новітніх тенденцій. Навпаки – це той осередок, де найбільш повно можливо впровадити інноваційні підходи. Для неї характерним є науковий прогрес, і вважати, що тут держава сягнула неабияких вершин, а відтак прогресувати більше нікуди – неправильно. Це не так! Ми вже неодноразово й надто гірко переконалися, що ідеологічно-аполітична сплячка та наявна від цього прірва електоральної безнадії роз'єднує суспільство, поляризує його, «запліднює» свідомість байдужістю, хибними наративами та у підсумку вкрай негативно впливає на основоположні та життєво важливі процеси у державі, включаючи й ті, які стосуються збереження українського культурного спадку.

Насправді те, що ми бачимо у нижченаведених страшних цифрах – результат такої бездіяльності, який позначився на культурному надбанні й загострився наслідками від повномасштабного вторгнення країною-окупантом. Власне, з огляду на надзвичайно важкий етап, що його нині переживає наша держава, загроза знищення українського культурного надбання зростає пропорційно до того, наскільки довго триватиме військова агресія. Так, за даними Міністерства культури та інформаційної політики за період з 24 лютого 2022 року по 25 грудня 2023 року пошкоджено або зруйновано 872 об'єкти культурної спадщини. Пам'ятки культурної спадщини пошкоджені або зруйновані у 17 областях². Разом з цим варто зазначити, що значні частини територій України перебувають у тимчасовій окупації, що унеможливорює обрахунок точної кількості пам'яток культурної спадщини, що постраждали в ході бойових дій та окупації.

² Дані з Урядового порталу. Детальніше див. покликання: <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-cherez-rosiisku-ahresiuv-ukraini-postrazhdaly-872-pamiatky-kulturnoi-spadshchyny>

Ці вражаючи цифри й раніше наявні проблеми у справі схоронності вітчизняного культурного спадку у сукупності зумовили не тільки ініціювання зміщення дослідницького вектора наукових розвідок у напрямі теоретико-прикладних підходів до застосування цифрових технологій для збереження українського культурного надбання, але й відкрили ширший горизонт затребуваності досліджень у напрямі становлення новітнього цифрового суспільства Незалежної України, а ратифікація Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027) [1], має сприяти реалізації цифрових проєктів в Україні. Так, підкреслюючи, що цифрова трансформація нашої економіки та суспільства відкриває широкі можливості для зростання, та окрім іншого, може підвищити творчу та культурну різноманітність, створюючи передумови та можливості України для цифрової трансформації певних сфер суспільного життя.

Таким чином, на основі вказаної інформації можна зазначити, що актуальність теми полягає в потребі обговорення політико-правових особливостей й теоретико-практичних підходів застосування цифрових технологій для збереження культурного надбання України та означенні їх впливу на публічне управління в пам'яткоохоронній галузі.

Крім вищезазначеного, актуальність роботи підкріплюється необхідністю обговорення й посутнього аналізу того фундаменту, що регламентує ці питання законодавчим параметром.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обговорення культурної політики України у напрямі цифровізації об'єктів культурної спадщини неодноразово актуалізовані вченими. Опубліковано чимало наукових праць, у яких тема збереження культурного надбання, шляхом оцифрування хоч і не є головною, проте розглядається як один зі складників ширшого процесу – назагал уберегти українське культурне надбання від фізичного знищення, ментального забуття, історичного спотворення фактів дійсності щодо нього. Тобто, це ті розвідки, де об'єктом, метою та основним лейтмотивом теми постають лише певні аспекти проблемних питань або загальні напрямки, для яких ключовим виступає тільки-но теоретичне обговорення необхідності збереження культурного надбання.

Аналізуючи напрацювання вітчизняних дослідників, авторка виокремлює комплекс дисертаційних робіт, пов'язаних із питаннями упровадження новітніх методик зі збереження різноманітних видів культурного капіталу. Так, найбільш докладний вислід цього питання маємо у працях таких авторів як: Рибачок О. М. (Міжнародні інтегровані цифрові ресурси документальної культурної спадщини архівів, бібліотек, музеїв: етапи створення, стратегії розвитку (80-ті роки ХХ – 10-ті роки ХХІ ст.), 2018); Трач Ю. В. (Цифрові технології у культурі сучасного суспільства: тенденції і перспективи, 2021); Шевченко М. О. (Оцифрування фондів бібліотек України, 2022) та ін.

Водночас, вивчення вітчизняними науковцями питання нормативно-правового супроводу культурної політики України у напрямі цифровізації культурного надбання чомусь відкладається, а в певних випадках узагалі оминається увагою (імовірно тому, що будь-яка копітка праця може зазнати невдачі, з огляду на нездатність розв'язати ту задачу, яку годі обминути). Тож відповідно до вказаного, **метою** пропонованого дослідження є власні міркування, які забезпечують хід авторської думки щодо науково-продуктивних ідей на тему теоретико-практичних підходів до застосування цифрових технологій для збереження культурного спадку України та їхнього впливу на публічне управління в пам'яткоохоронній галузі в аспекті політико-правових особливостей.

Виклад основного матеріалу. Оскільки будь-яка найліпша стратегія може гальмувати свою реалізацію непередбачуваними обставинами зовнішніх загроз (чим власне взаємонакладаються й комбінуються додаткові труднощі ефективної вибудови державної політики), напрями її стратегування від самого початку свого зародження мають бути доповнені й узгоджені під чіткий план дій та інструментарій, направлений на подальше подолання цих загроз та їх наслідків. Це стосується й процесу цифровізації.

Дійсно, цифрова революція та сучасні інформаційно-комунікаційні технології пропонують багато нових можливостей для культурного та творчого секторів, щоб зробити контент доступним, зберегти його в цифровому вигляді для майбутніх поколінь, а також залучати аудиторію та відвідувачів онлайн через різні канали, зокрема, підготувавши стратегію Digital4Culture, спрямовану на підтримку культурного та креативного секторів у подоланні викликів, пов'язаних із цифровою трансформацією та глобалізацією, а також на допомогу їм краще використовувати можливості, які надає цифровий зсув. Digital4Culture буде наскрізною стратегією, яка особливо підтримує громадянський вимір Єдиного цифрового ринку. Його мета полягатиме в тому, щоб дозволити культурним і творчим секторам охопити нову аудиторію, адаптуватися до цифрової ери та процвітати на єдиному цифровому ринку [2].

Деяка успішність державної політики України на шляху цифровізації, інформатизації й діджиталізації мала б бути прискорена за допомогою актуалізації в ухваленні управлінських рішень, які стосувалися б регулювання публічного управління у цій сфері. Передовсім потрібно вказати, що важливим й вельми потрібним кроком у процесі, який мав би наблизити цифровізацію від голосливної риторики, гучного алармізму й публічної маніфестації до абсолютно прикладних результатів стала поява новостворених профільних державних суб'єктів, чий правовий статус, повноваження, діяльність й гарантії їх реалізації закріплено у відповідних нормативно-правових актах.

Так, у 2019 році, згідно Постанови Верховної Ради України від 29 серпня 2019 року № 19-ІХ «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання», був створений Комітет Верховної

Ради України з питань цифрової трансформації, предметом відання якого, окрім іншого, є законодавчі засади цифровізації та цифрового суспільства в Україні. Того ж року у структурі нового уряду, з метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, реорганізувавши Державне агентство з питань електронного урядування, шляхом перетворення, було утворено Міністерство цифрової трансформації України [3], у Положенні [4] про яке визначено, що Мінцифри є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує, окрім іншого, формування та реалізацію державної політики, зокрема, у сферах цифровізації, цифрового розвитку.

Окрім вказаних суб'єктів до процесу збереження об'єктів матеріальної культурної спадщини перманентно були залучені (а з погляду авторки поточної праці, неодмінно повинні, адже мова йде про колективну історію, культуру й пам'ять) не тільки посадовці та професійні працівники мистецької сфери, але і небайдужа й свідома громадськість. Дійсно, громадськість, як повноцінна учасниця, в особі експертів-фахівців, небайдужих лідерів думок, повинна бути не просто по факту поінформована про суспільно значимі процеси з ухвалення належних управлінських рішень, але й активно, своєчасно і публічно доєднано до діалогу та співпраці з державою у питаннях культури. Діалогу та співпраці як необхідності встановлення неперервних взаємовідносин та зусиль у реалізації й виробленні обопільних рішень з досягнення спільної мети на умовах прозорості, ефективності, узгодженості інтересів, компетентності й зрозумілості. Тому надзвичайної вагомості додає не проста декларативна можливість, але й проактивна участь представників громадськості при розробці стратегій по належному урядуванню в культурній політиці [5].

Щобільше, авторка переконана, що творення державної політики у будь-якій зі сфер, наразі невіддільне від впливу інститутів громадянського суспільства. Адже у спільній свідомості громадськість має вагу не тільки у розумінні головного чи другорядного під час формування та реалізації державної політики, але й того, що має бути піддано правильній характеристиці, відкритості й контролю. І це має бути аксіоматично, оскільки, як тільки зникає заінтересованість й контроль від громадськості, так держава, в особі її органів та посадових осіб, починає зловживати власними повноваженнями, заколисуючи суспільну пильність, і як наслідок втрачає гальма, що у підсумку призводить до відсутності стабілізаційного впливу на такі органи й посадові особи. Це значить, що втрачаються можливості для прориву чи нового витку розвитку певної галузі або сфери, і очевидно, що культурна сфера не може бути винятком. А, отже, інститути громадянського суспільства, окрім іншого, могли б бути залучені до оцінки варіантів таких рішень, надавши необхідні дані з власного досвіду своєї діяльності, принаймні для формування регіональної культурної політики [6].

Проте, як не шкода, але описуване йде врозтіч із теперішньою реальністю, у якій вже десять років живе Україна, а тому тут важко не розділити наявну

суспільну іронію, яка супроводжується особливо гострими розходженнями риторики політиків саме в царині розуміння окреслених питань й практичних заходів для подолання наявних викликів. Тим більше з огляду на зазначене у Стратегії воєнної безпеки України, затвердженої Указом Президента України № 121/2021 від 25 березня 2021 року [7]. Так, всеохоплююча оборона України – це комплекс заходів, основний зміст яких полягає у використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства, в тому числі, духовного й культурного.

Водночас не полишаємо поза увагою й вітчизняну законотворчу діяльність, направлену на цей процес. Так, у наслідок проведення реформ, направлених для викорінення такого ганебного явища як депопуляція культурного надбання, здійснюється активна законотворча діяльність, направлена на удосконалення нормативної бази у сфері охорони культурної спадщини, яка повинна усіляко сприяти цьому на законодавчому рівні. Підтвердженням цього є поява низки підготовлених проєктів законів. Зокрема, йдеться про проєкти №№ 4523³ 2771⁴ 5733⁵, 5781⁶, 9072⁷.

Окрім зазначеного, слід вказати, що на основі діяльності міжнародних організацій та їх документів вже не одне десятиліття небайдужа до культурного спадку людства європейська спільнота планомірно розробляла й послідовно реалізовувала низку проєктів, орієнтованих на збереження культурного надбання. До прикладу, однією з головних основ програми Time Machine і бачення Big Data of the Past є спільний збір інформації, наданої людьми та установами, які беруть участь у різних проєктах, пов'язаних з Time Machine. Time Machine прагне приєднатися до багатого минулого Європи за допомогою сучасних цифрових технологій та інфраструктур, створивши колективну цифрову інформаційну систему, яка відображатиме європейську економічну, соціальну, культурну та географічну еволюцію в різні часи. У запропонованому підході оцифрування є лише першим кроком довгої серії процесів вилучення, включаючи сегментацію документів й покращене за допомогою додатків доповненої/віртуальної реальності (AR/VR), що призводить до моделювання гіпотетичних просторово-часових 4D реконструкцій. Time Machine має на меті розробити великі дані минулого, створивши величезну розподілену цифрову інформаційну систему, яка відображатиме європейську соціальну, культурну та географічну еволюцію в різні часи. Ця широкомасштабна оцифровка та обчислювальна інфраструктура дозволять Європі перетворити свою довгу історію, а також багатомовність та міжкультурність на живий соціальний та економічний ресурс⁸.

³ Детальніше про це див. Офіційний сайт Верховної Ради України: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70709

⁴ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67935

⁵ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72434

⁶ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72547

⁷ <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41472>

⁸ Детальніше про це див. Time Machine. URL: <https://www.timemachine.eu/about-us/>

Загальні цілі проекту GRAVITATE полягають у створенні набору програмних інструментів, які дозволять археологам і кураторам реконструювати зруйновані або розбиті культурні об'єкти, які дозволять отримати нові знання та розуміння минулих суспільств. Розробники цього проекту очікують, що знання, які можна отримати в результаті використання інструментів 3-D сканування, призведуть до швидшої та точнішої реконструкції об'єктів культурної спадщини для вивчення та експонування, до більших можливостей для возз'єднання об'єктів між колекціями та кращого розуміння відносин між минулими суспільствами⁹.

Проекти Presto – PrestoSpace – PrestoPRIME направлені на сприяння у зберіганні унікального аудіовізуального минулого¹⁰.

За інформацією стислого огляду Дослідницької служби Європейського парламенту, платформа Europeana виступила з заявою про підтримку України та відображає оцифровані колекції української культурної спадщини. Проект щодо збереження культурної спадщини в цифровому форматі «Збережемо українську культурну спадщину онлайн» (SUCHO) згуртував більш ніж 1 300 бібліотекарів, архівістів, дослідників та програмістів, щоб ідентифікувати та архівувати об'єкти, цифровий контент та дані в установах культурної спадщини України, які є під загрозою¹¹.

Недостатня увага, що приділялась у межах вивчення питання відновлення пошкоджених, зруйнованих чи знищених пам'яток після ракетно-бомбових ударів російськими окупантами, спричинила появу доволі дивних, а на погляд авторки цієї праці, примарних висловлювань на межі здорового глузду. Так, певні міркування лунали з боку несвідомої громадськості щодо ухвалення рішень відносно деяких вже зруйнованих об'єктів культурної спадщини, зокрема про їхнє не відновлення. Це намагалися пояснити тим, що полишити їх у стані руйнування продиктовано історичним аспектом, а саме – у якості свідчень істинності нинішніх подій для наступних поколінь українців, і як взірць агресії країни-окупанта знищити українську культуру самотність, матеріалізовану у цих об'єктах. Втім, поки що це потенційно. Однак ця теза потребує коментування, адже подібні ініціативи виглядають дещо лиховісно у світлі нинішніх подій. Зважаючи на факт масового знищення українського культурного спадку є підстави поширити, в межах сформульованої теми пропонованого дослідження, таке положення. Авторка поточної праці гостро-категорично проти подібних наративів. І якщо вже є суспільне бажання донести

⁹ Детальніше про це див. GRAVITATE (Geometric Reconstruction And noVel semantic reunification of cultural heritage objects) project. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/665155>

¹⁰ Детальніше про це див. <https://www.proquest.com/openview/8237b3b3f888b9ef816f710d4acf21c9/1?pq-origsite=gscholar&cbl=76084>

¹¹ Війна Росії проти культурної спадщини України. Дослідницька служба Євродепутатів. Стислий огляд Дослідницької служби Європейського парламенту (квітень 2022 року). Вилучено з: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250651/0133_1258078_EPRS-AaG-729377-Russias-war-Ukraine-cultural-heritage-FINAL-ForTrad.pdf.

до прийдешніх поколінь українців історичну правду про події цієї війни, варто замислитися про активну й повсюдну фіксацію цих пошкоджень, принаймні за допомогою фото та відео засобів. І це не вибір способу донести істину, а необхідність фіксації чергового болючого етапу в українській історії. З наведеного слід прийти до думки, що оцифрування наразі є чи не єдиноможливим способом зберегти і об'єкт, і його історію.

Окрім цього, варто вказати, що під час виконання теоретичної частини раніше представленого апробованого дослідження, авторкою було сформульовано у якості проміжного підсумка таку робочу гіпотезу, яка скеровує дослідницю у науковому стеженні визначення необхідності цифровізації українського культурного спадку. Так, оцифрування в системі заходів з безстрокового фізичного збереження об'єкта вітчизняного культурного надбання, як матеріалізованого носія певної інформації, має містити щонайменше три ключові аспекти (їх є більше, проте авторка, через регламентований обсяг роботи, наголосила лише на трьох фундаментотворчих аспектах)[8].

Перший полягає у безвтратній, неспотвореній й правильно скомпонованій фіксації даних про сам об'єкт, як запобіжник від присвоєння й маніпулювання історичними фактами, приміром, від країни-агресорки (це може бути передісторія його створення, життєвий цикл існування об'єкта тощо, свого роду копіювання його сутності на носій), так і ті історичні, культурні чи ще якісь події, ситуації, постаті або що, виражені як авторський задум при створенні цього об'єкта. Тобто кожен, хто виявлятиме інтерес до вказаного об'єкта має чітко розуміти, що це за об'єкт, яку саме цінність він несе у собі та чому.

Другий аспект є логічним продовження першого і зводиться до документування відомостей щодо конкретного об'єкта: зібрання, упорядкування, опис й подальше зберігання повної, точної й усебічної інформації про сам об'єкт, його місце розташування. Це означає, що об'єкт має бути атрибутований з хірургічною точністю до найменших подробиць, таких як: колір (чи відтінок, його насиченість, яскравість тощо), оздоблення, форма, рельєф, текстура, використаний матеріал тощо. Цей аспект має ще й цілком практичне значення. Так, у разі виникнення ситуації, за якої матеріальна втіленість як самого об'єкта, так і його частини буде знищена чи пошкоджена, нащадки, у сприятливому для цього майбутньому, матимуть повний технічно-інформаційний пакет даних з детальним описом для полегшення подальшої можливості абсолютно тотожного відтворення як самого об'єкта у цілому, так і відновлення втраченого чи зіпсованого його елемента.

І третій – систематизація та створення єдиного реєстру матеріального культурного спадку з повною каталогізацією його складових, із застосуванням найбільш позитивно зарекомендованих, у практичній площині, європейських

стандартизованих взірців атрибуції, на кшталт, Categories for the Description of Works of Art (CDWA)¹² чи Object ID¹³.

Таке розлоге цитування необхідне, оскільки при описі ролі й місця цифровізації в системі заходів зі збереження об'єктів вітчизняної культурної спадщини, ми керувалися й наміром з'ясувати, які практичні результати матиме цифровізація у цих процесах.

Й не дивлячись на те, що вітчизняна культурна й пам'яткоохоронна сфери нині переживають черговий етап реформування, що означає тотальну, проте абсолютно логічну актуалізацію інтересу до неї науково-дослідницької спільноти, одночасно з цим активізовується діяльність законотворців з різнобічних нормативних пропозицій на ті чи ті зміни в означеній сфері. Приміром, йдеться про ініційований Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо впровадження та ведення електронних реєстрів обліку та управління культурною спадщиною та культурними цінностями України» від 10 червня 2023 року № 3152-IX, який повинен забезпечити правове врегулювання електронної системи як інформаційно-комунікаційної системи, що забезпечує збирання, накопичення, захист, облік, відображення, оброблення реєстрових даних про культурну спадщину (нерухому, нематеріальну та рухому) [9].

І оскільки у своєму нинішньому вигляді всі наявні реєстри поки що залишаються малоінформативними, а відтак і малоефективними документами, принципово нові ідеї має бути втілено в створенні таких реєстрів на основі міжнародних стандартів, на кшталт, CIDOC Conceptual Reference Model (CIDOC CRM)¹⁴. CIDOC CRM представляє «онтологію» для інформації про

¹² Categories for the Description of Works of Art (Категорії для опису творів мистецтва) описують вміст мистецьких баз даних, формулюючи концептуальну основу для опису та доступу до інформації про твори мистецтва, архітектуру, іншу матеріальну культуру, групи та колекції творів, а також пов'язані зображення. Невелика підмножина категорій вважається основною, оскільки вона містить мінімальну інформацію, необхідну для ідентифікації та опису твору. Вилучено з https://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/cdwa/

¹³ Object ID - ОБЛІКОВА ІДЕНТИФІКАЦІЙНА КАРТКА ПРЕДМЕТА – це міжнародний стандарт опису предметів мистецтва, антикваріату і старожитностей. Вона була підготована у співпраці музеїв, організацій, що займаються культурною спадщиною, поліції, митних служб, торговців предметами мистецтва та антикваріату, оцінювачів та страхових компаній. Він встановлює стандартизовану процедуру документування та опису колекцій археологічних, культурних і мистецьких об'єктів, полегшуючи ідентифікацію цих об'єктів. Стандартизований опис може допомогти у їх відновленні в разі втрати. Ідентифікатор об'єкта був визнаний у всьому світі як необхідний і ефективний інструмент під час інвентаризації колекцій. Вилучено з https://icom.museum/wp-content/uploads/2020/12/ObjectID_ukrainian.pdf

¹⁴ «Об'єктно-орієнтована концептуальна еталонна модель CIDOC» (CRM) була розроблена Групою стандартів документації ICOM/CIDOC. CIDOC CRM розроблено CIDOC CRM Special Interest Group. Це спільнота волонтерів, яка займається розробкою та підтримкою спільного стандарту для інтеграції даних культурної спадщини. SIG працює під егідою CIDOC, Міжнародної ради з документації, яка, у свою чергу, є комітетом Міжнародної ради музеїв (ICOM). CIDOC CRM було розроблено таким чином, щоб сприяти спільному розумінню інформації про культурну спадщину, шляхом надання загальної та розширюваної семантичної основи для інтеграції інформації про культурну спадщину на основі фактів. Він призначений бути загальною мовою для експертів у галузі та розробників, щоб сформулювати вимоги до інформаційних систем і служити керівництвом для ефективної практики концептуального моделювання. Таким чином, він може забезпечити «семантичний клей», необхідний для посередництва між різними джерелами інформації про культурну спадщину, наприклад, опублікованою музеями, бібліотеками та архівами. Детальніше про CIDOC CRM див. <https://www.cidoc-crm.org/>

культурну спадщину. Концептуальна еталонна модель CIDOC CRM є теоретичним і практичним інструментом інтеграції інформації у сфері культурної спадщини. Це може допомогти дослідникам і громадськості вивчати складні питання щодо нашого минулого в різноманітних і розрізнених наборах даних. CIDOC CRM досягає цього, надаючи визначення та формальну структуру для опису неявних і явних концепцій і зв'язків, що використовуються в документації культурної спадщини та становлять загальний інтерес для запитів і дослідження таких даних. Такі моделі також відомі як формальні онтології. Ці формальні описи дозволяють інтегрувати дані з багатьох джерел незалежно від програмного забезпечення та схем.

Відповідно до вказаного, збалансованим поглядом на питання ролі й місця цифровізації в системі заходів зі збереження українського культурного надбання є не тільки потреба у впровадженні на законодавчому рівні електронних реєстрів для обліку вітчизняного культурного спадку, але й назагал оцифрування об'єктів національної історико-культурної спадщини як можливої та вкрай потрібної державно-управлінської стратегії для забезпечення як самих пам'яток, так і для розвитку пам'яткоохоронної галузі України назагал [10].

Серед комплексу означених тез та їх наповнення теоретичними ідеями, що підлягають верифікації у процесі подальшої роботи над означеною темою, для представленої праці у якості **висновків** ключовими з них авторка виокремила такі.

1. Предмет пропонованого дослідження спонукав авторку до спроби відшукати відповідь на цілком утилітарне питання: чи є цифровізація ефективним, повним й всеохопним способом збереження вітчизняної історико-культурної спадщини? Відповідь на нього має бути ствердною. Тож авторка висловлює сподівання, що окреслені у її напрацюваннях власні погляди на означену проблему сприятимуть усуненню теоретичних непорозумінь та неузгодженостей у питаннях подальшого формування державної культурної політики у напрямі цифровізації й назагал використання цифрових технологій у пам'яткоохоронній галузі України. Таким чином, з погляду нинішнього часу та сьогоденних реалій, дослідження означених у темі проблемних питань та підходи до їх розв'язання варто обговорювати й переосмислювати надалі.

2. Унаслідок здійсненого аналізу нормативного матеріалу, в пропонованій праці виявлено, що культурна політика України у напрямі цифровізації об'єктів культурного спадку тільки-но починає свій інтеграційний шлях реформ, якому передували надзвичайно складні процеси європеїзації. І такі складні процеси суттєво посирила збройна агресія країни-окупанта, що своїми діями створила додаткові проблеми у збереженні вітчизняного культурного надбання, яка призвела до значних й невідворотних втрат. Усе це зумовило потребу щонайменше обговорити питання цифрової культурної політики держави у напрямі розробки стратегій по оцифруванню об'єктів

історико-культурного спадку, й, принаймні теоретично постулювати новітні онтологічні обриси подальшого існування як самих об'єктів культурної спадщини, так і розвитку всієї вітчизняної пам'яткоохоронної сфери.

З огляду на це, напевно, зайве говорити, що сформульована нами тема, її актуальність та значущість детерміновані чинниками як теоретичної, так і практичної цінності, а її розробка надасть змогу не тільки охарактеризувати нормативно-правове забезпечення культурної політики України, але й діагностувати проблеми у напрямі цифровізації об'єктів культурного надбання та продемонструє можливі шляхи їх розв'язання. І це пояснюється, тим, що об'єкти культурного надбання – не просто матеріальні споруди як витвір людського ремесла та природи, що ілюструють певні епізоди повсякденного суспільного буття чи є невід'ємним елементом культури певної епохи (це вже аксіоматично). Ні! Ці об'єкти *a priori* мають набагато більш глибинний, міцно закладений у них зміст, як засобу, без якого немає ключового для виховання й взрощення суспільного інтелекту. Вони мають надпотужний вплив як на світогляд будь-якої цивілізованої людини, інтелектуальний потенціал якої ними посилюється, окриляє, й надихає, так і виступають фундаментотворчою інвестицією у капітал національної ідентичності майбутніх поколінь для боротьби з культурно-історичним невіглаством. Іншими словами, це те, що «інфікує» (у винятково позитивному значенні цього слова) істинними історично-культурними іденантами свідомість нащадків.

3. Оскільки різні сегменти культури мають міждисциплінарний дискурс й відповідно не однаковий темп свого розвитку, адепти візії прикладних підходів у проблемі збереження культурного спадку України, котрі є виразниками певних думок (до яких примикає й авторка поточної роботи) вельми часто постулюють тезу про застосування цифрових технологій для збереження української культурної спадщини. І хоча такі візії дослідників не є чимось принципово новим у сучасній науці, існує ґрунтовний дослідницький дискурс з означеного питання, який розпочато вітчизняними науковцями й доволі активно студійовано. Цією проблемою цілком продуктивно займалися історики, народознавці, антропологи, управлінці й інші представники професійних інституцій. Утім, теоретико-практичні підходи до застосування цифрових технологій на шляху цифрової трансформації у питаннях збереження культурного спадку України потребують конкретної змістовної стратегії з усвідомленим баченням й врахуванням поточного стану дійсності, а саме – як і куди рухатись далі (бажано беручи при цьому найкращі вже випробувані практики).

Зважаючи на вже згадані обставини, такі усвідомлення необхідні, оскільки бойові дії тривають і лік часу цієї тривалості вельми складно спрогнозувати, як і неможливо визначити наперед згубність й масштабність наслідків. Однак достеменно відомо одне – кількість знівечених та знищених об'єктів українського культурного спадку, на превеликий жаль, тільки

збільшуватиметься. У світлі цього, натепер значущим є досягнення нової незворотної реальності та продиктованих нею сьогочасних викликів, а отже адекватна переоцінка пріоритетів й перегляд державної політики та її стратегій у сфері культури видається абсолютно виправданою, необхідною та нагальною.

І аби не завершувати означену тему на абсолютно прикрій ноті зауважимо, що потреба у сформульованій нами темі, зокрема, тим аспектом, який стосується політико-правових особливостей застосування цифрових технологій для збереження культурного спадку та їхнього впливу на публічне управління у пам'яткоохоронній галузі, не заперечує важливості подальшого вивчення хоча б тому, що ця проблема багатоаспектна, і не є можливим її вирішення винятково на рівні галузевого регулювання. Це означає, що авторські пошуки будуть продовжені у наступних публікаціях, зокрема, тих, які стосуватимуться питання цифровізації як ефективного способу збереження історико-культурної спадщини, що передбачатиме розгляд не тільки національного нормативно-правового забезпечення, але й міжнародного.

Література:

1. Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027)» від 23.02.2023 № 2926-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-IX#Text> (дата звернення 29.01.2024).
2. Новий європейський порядок денний для культури. Культурна політика Європейського Союзу. Хрестоматія : навч. посіб. / упорядники: М. К. Кеда, Т.В. Соломенна. Чернігів: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2022. 468 с.
3. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 02 вересня 2019 року № 829. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 29.01.2024).
4. Положення про Міністерство цифрової трансформації України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF?find=1&text=%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80#Text> (дата звернення 29.01.2024).
5. Менська О. А. Значення громадського контролю у пам'яткоохоронній галузі крізь призму взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави. *Grundlagen der modernen wissenschaftlichen Forschung der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der V internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz, Zürich, 27. Oktober, 2023. Zürich-Vinnytsia: BOLESWA Publishers & Europäische Wissenschaftsplattform, 2023. С. 34-36. DOI 10.36074/logos-27.10.2023.09*
6. Менська О. А. Інститути громадянського суспільства і держава у сфері охорони культурної спадщини: організаційно-концептуальні й політико-управлінські засади взаємодії та координації. *Друкований журнал «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування»)*. 2024. № 1(29). С. 101-115. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1\(29\)-101-115](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1(29)-101-115)
7. Стратегія воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення 29.01.2024).
8. Менська О. А. Оцифрування об'єктів історико-культурної спадщини як необхідна складова державно-управлінської стратегії розвитку пам'яткоохоронної галузі України. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*, (August 18, 2023; Cambridge, UK), 50–54. <https://doi.org/10.36074/logos-18.08.2023.13>

9. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо впровадження та ведення електронних реєстрів обліку та управління культурною спадщиною та культурними цінностями України» від 10.06.2023 № 3152-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3152-IX#Text> (дата звернення 29.01.2024).

10. Менська О.А. Роль та місце цифровізації в системі заходів зі збереження культурного надбання України. *With proceedings of the II International scientific and theoretical conference «Scientific method: reality and future trends of researching»* (August 25, 2023; Zagreb, Republic of Croatia), С. 63-65.

References:

1. Закон Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom pro uchast Ukrainy u prohrami Yevropeiskoho Soiuzu «Tsyfrova Yevropa» (2021-2027)» [The Law of Ukraine «On the ratification of the Agreement between Ukraine and the European Union on Ukraine's participation in the European Union's Digital Europe programme»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-IX#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-IX#Text> [in Ukrainian].

2. Keda, M. K. (Eds.). (2022). *Novyi yevropeyskyi poriadok dennyi dlia kultury. Kulturna polityka Yevropeiskoho Soiuzu*. [A new European agenda for culture. Cultural policy of the European Union]. Natsionalnyi universytet «Chernihivskyi kolehium» imeni T. H. Shevchenka [in Ukrainian].

3. Deiaki pytannia optymizatsii systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of optimising the system of central executive authorities»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

4. Polozhennia pro Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Regulations on the Ministry of Digital Transformation of Ukraine»].(n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF?find=1&text=%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF?find=1&text=%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80#Text> [in Ukrainian].

5. Menska, O. A. (2023). *Znachennia hromadskoho kontroliu u pamiatkookhoronni haluzi kriz pryzmu vzaiemodii instytutiv hromadianskoho suspilstva i derzhavy* [The Importance of Public Control in the Monument Protection Sector through the Prism of Interaction between Civil Society Institutions and the State]. *Grundlagen der modernen wissenschaftlichen Forschung der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der V internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz, Zürich, 27. Oktober, 2023. Zürich-Vinnytsia*. (pp. 34-36). BOLESWA Publishers & Europäische Wissenschaftsplattform DOI 10.36074/logos-27.10.2023.09.

6. Menska, O. A. (2024). *Instytuty hromadianskoho suspilstva i derzhava u sferi okhorony kulturnoi spadshchyny: orhanizatsiino-kontseptualni y polityko-upravliniski zasady vzaiemodii ta koordynatsii* [Civil Society Institutions and the State in the Field of Cultural Heritage Protection: Organisational, Conceptual, Political and Administrative Principles of Interaction and Coordination]. *Drukovanyi zhurnal «Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii» (Seriia «Upravlinnia ta administruvannia») - Printed journal "Scientific Innovations and Advanced Technologies" (Series "Management and Administration")*, 1(29), 101-115. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1\(29\)-101-115](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1(29)-101-115) [in Ukrainian]

7. Stratehiia voiennoi bezpeky Ukrainy [Decree of the President of Ukraine «Military Security Strategy of Ukraine»]. (n.d.). [president.gov.ua](https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661) Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> [in Ukrainian].

8. Menska, O. A. (2023). *Otsyfruvannia obektiv istoriko-kulturnoi spadshchyny yak neobkhidna skladova derzhavno-upravlinskoj stratehii rozvytku pamiatkookhoronnoi haluzi Ukrainy* [Digitisation of Historical and Cultural Heritage Objects as a Necessary Component of the Public Administration Strategy for the Development of the Monument Protection Industry in Ukraine]. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*, (August 18, 2023; Cambridge, UK), pp. 50–54). <https://doi.org/10.36074/logos-18.08.2023.13>

9. Закон України «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro kulturu» shchodo vprovadzhennia ta vedennia elektronnykh reiestriv obliku ta upravlinnia kulturnoiu spadshchynoiu ta kulturnymy tsinnostiamy Ukrainy» [The Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine "On Culture" regarding the Implementation and Maintenance of Electronic Registers of Accounting and Management of Cultural Heritage and Cultural Property of Ukraine»].(n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3152-IX#Text> [in Ukrainian].

10. Menska, O.A. (2023). Rol ta mistse tsyfrovizatsii v systemi zakhodiv zi zberezhennia kulturnoho nadbannia Ukrainy [The role and place of digitalisation in the system of measures to preserve Ukraine's cultural heritage]. *With proceedings of the II International scientific and theoretical conference «Scientific method: reality and future trends of researching»*, August 25, 2023; Zagreb, Republic of Croatia, (pp. 63-65).

УДК 351: 338.48:640

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-488-497](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-488-497)

Подолян Михайло Іванович магістр, асистент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Університет Короля Данила, вул. Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, 76018, <https://orcid.org/0000-0002-0654-9382>

МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Анотація. Роль ресторанного бізнесу в сучасному суспільстві необхідно розглядати не лише як економічну активність, але і як ключовий елемент формування культурної та соціальної складової нації. Україна, розпочавши свій шлях до економічної стійкості, визнає важливість розвитку ресторанного сектору. Однак, ефективне функціонування цієї галузі неможливе без чіткого та сучасного державного регулювання. Розгляд проблем державного регулювання ресторанного бізнесу в Україні є крайньою важливістю в контексті прагнення країни до сталого економічного розвитку та покращення бізнес-клімату. Необхідність оптимізації інструментів та методів регулювання визначається швидким розвитком ресторанного сектору та впливом його сталості на економічну стійкість країни. Ресторанний бізнес України стикається зі значними труднощами, пов'язаними з бюрократичністю, недосконалістю чинного законодавства, та недостатньою ефективністю регуляторних механізмів з боку державних органів, що ускладнює розвиток галузі та породжує проблеми для підприємців та споживачів. Метою дослідження є аналіз сучасного стану державного регулювання ресторанного бізнесу в Україні та розробка конкретних рекомендацій для підвищення його ефективності. Об'єктом дослідження є система державного регулювання ресторанного бізнесу в Україні, а предметом – методи та інструменти, які використовуються для забезпечення функціонування цієї системи. Висновки дослідження розкривають необхідність негайних змін у системі державного регулювання ресторанного бізнесу в Україні. Рекомендації включають у себе удосконалення законодавства, активізацію використання електронного урядування для спрощення процедур та створення механізмів для активної участі громадськості у вирішенні проблем сектору. Запропоновні заходи сприятимуть створенню більш сприятливого клімату для ресторанного бізнесу та підтримають його стаке зростання в Україні.

Ключові слова: ресторанний бізнес, державне регулювання, ресторан, бізнес, ресторанний сектор

Podolian Mykhailo Ivanovych Master, Assistant of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business, King Danylo University, St. E. Konovalets, 35, Ivano-Frankivsk, 76018, <https://orcid.org/0000-0002-0654-9382>

METHODS AND TOOLS OF STATE REGULATION OF THE RESTAURANT BUSINESS IN UKRAINE

Abstract. The role of the restaurant business in modern society should be considered not only as an economic activity, but also as a key element in the formation of the cultural and social component of the nation. Ukraine, having started its path to economic stability, recognizes the importance of the development of the restaurant sector. However, effective functioning of this industry is impossible without clear and modern state regulation. Consideration of the problems of state regulation of the restaurant business in Ukraine is extremely important in the context of the country's desire for sustainable economic development and improvement of the business climate. The need to optimize regulatory tools and methods is determined by the rapid development of the restaurant sector and the impact of its sustainability on the country's economic stability. The restaurant business of Ukraine faces significant difficulties related to bureaucracy, unclear legislation, and insufficient effectiveness of control by state authorities. This complicates the development of the industry and creates problems for entrepreneurs and consumers. The purpose of the study is an in-depth analysis of the current state of state regulation of the restaurant business in Ukraine and the development of specific recommendations for improving its effectiveness. The object of the research is the system of state regulation of the restaurant business in Ukraine, and the subject is the methods and tools used to ensure the functioning of this system. The research findings reveal the need for immediate changes in the system of state regulation of the restaurant business in Ukraine. Recommendations include improving legislation, intensifying the use of e-government to simplify procedures, and creating mechanisms for active public participation in solving sector problems. These measures will contribute to the creation of a more favorable climate for the restaurant business and support its sustainable growth in Ukraine.

Keywords: restaurant business, state regulation, restaurant, business, restaurant sector

Постановка проблеми: Сучасні тренди та тенденції в ресторанній галузі України свідчать про її розвиток навіть в умовах повномасштабного військового вторгнення. За даними статистики, кількість закладів громадського харчування в Україні до 2024 року зростала, зокрема у 2021 році зросла на 10, що свідчить про активний інтерес підприємців та велику популярність серед споживачів. Зокрема, розквіт гастрономічної культури, популярність ресторанів з авторською кухнею та зростання кількості закладів з різними цікавими концепціями свідчать про постійне розширення та диверсифікацію сектору.

За даними статистики, більше 60% підприємств ресторанної галузі в Україні стикаються з регулярними проблемами у взаємодії з податковими та санітарними службами, що створює високий рівень правового ризику та обтяжує бізнес непотрібною бюрократією. Неефективність контролю стає проблемою, зокрема, більше 40% закладів функціонують із порушеннями санітарних та податкових норм.

Ще однією критичною проблемою є відсутність системи електронного урядування та інноваційних технологій у контролі за ресторанною галуззю. Відсутність цифрових рішень у сфері контролю створює широкий простір для корупції, сприяє розповсюдженню тіньової економіки та ускладнює ефективний нагляд.

Гіпотеза дослідження полягає в необхідності сучасного та ефективного державного регулювання ресторанного бізнесу, яке враховує сучасні тенденції та сприяє сталому розвитку галузі. Впровадження цифрових технологій, адаптація нормативно-правової бази до сучасних вимог та створення ефективного механізму контролю є ключовими для створення сприятливого середовища для ресторанного бізнесу в Україні та забезпечення його сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проведено аналіз літературних джерел, зокрема роботи авторів: Кушнірук В., Величко О., Коваль О. [1], Моргулець, О., Нищенко, О. [2], Гончар Л., Беляк А. [3], Стойко І., Шерстюк Р. [4] та інших.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз та критична оцінка методів та інструментів, які використовуються у системі державного регулювання ресторанного бізнесу в Україні, з метою ідентифікації та розробки ефективних заходів для поліпшення їх функціонування. Мета полягає в створенні обґрунтованих рекомендацій та конкретних пропозицій для вдосконалення системи державного регулювання ресторанного бізнесу в контексті сучасних викликів та тенденцій.

Для досягнення мети дослідження, що було поставлено наступні завдання:

- провести докладний аналіз поточного стану системи державного регулювання ресторанного бізнесу в Україні, визначивши ключові проблеми та слабкі моменти;
- оцінити позитивний досвід інших країн у регулюванні ресторанного сектору, зокрема, там, де вдалося досягти балансу між підтримкою бізнесу та захистом інтересів громади;
- розглянути методи та інструменти державного впливу, що використовуються та ідентифікувати ті, які виявилися неефективними або потребують модернізації;
- сформулювати конкретні рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення системи державного регулювання, враховуючи виявлені в ході дослідження проблеми та потреби ринку.

Виклад основного матеріалу. Система державного регулювання ресторанного бізнесу в Україні стикається з важливою проблемою – застарілість нормативно-правової бази. Велика частина законодавства, яке регулює діяльність ресторанів, є залишковим від періоду після незалежності. Застосування таких застарілих норм викликає непорозуміння, а іноді й конфлікти між підприємцями та контролюючими органами.

Бюрократичні процедури та неоднозначність в тлумаченні законів дуже ускладнюють бізнес-процеси в ресторанній галузі (рис.1). Підприємці висловлюють невдоволення надмірністю адміністративних перепон та труднощами у взаємодії з контролюючими органами.

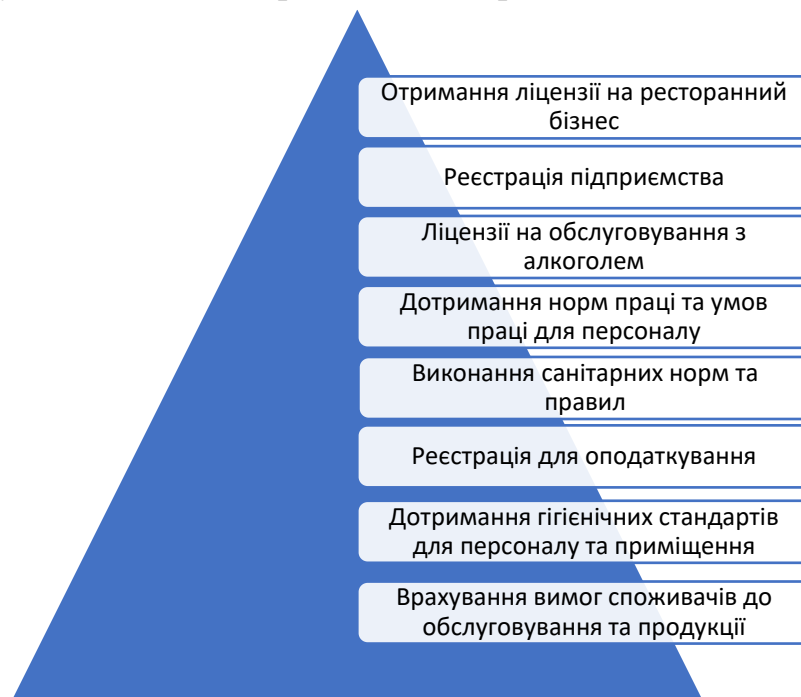

Рис.1. Схема бюрократичних процедур контролю ресторанного бізнесу
Джерело: розроблено автором на основі аналізу [1-2]

Статистичні дані підтверджують, що понад 60% підприємств ресторанної галузі мають регулярні проблеми у взаємодії з податковими та санітарними службами, що створює високий рівень правового ризику та порушує економічну стійкість бізнесу [3].

Проблемою є відсутність інновацій та сучасних технологій у системі контролю за ресторанним бізнесом. Відсутність цифрових рішень у сфері контролю створює простір для корупційних проявів та обтяжує бізнес додатковою адміністративною тягою. Відсутність системи електронного урядування та цифрових рішень у контролі за ресторанною галуззю призводить до недооцінки обсягу економіки, сприяє тішовій діяльності та ускладнює ефективний нагляд [4].

У світі існують країни, де вдалося знайти гармонійний баланс між підтримкою бізнесу та захистом інтересів громади, що слугує прикладом для аналізу та імплементації досвіду (рис.2).

Рис. 2. Ключові аспекти, що допомогли країнам у регулюванні ресторанного сектору

Джерело: розроблено автором на основі аналізу [5-7]

Наприклад, Швеція визначається своєю ефективною системою регулювання, де держава створює сприятливі умови для підприємців у ресторанному секторі. Прозорість у взаємодії з державними органами та фінансові стимули для інновацій допомагають підтримувати та розвивати бізнес. Інноваційні підходи включають у себе стимулюючі програми для підприємців, спрощену податкову систему та підтримку у впровадженні екологічних технологій. Держава підтримує ресторанний бізнес у використанні місцевих продуктів та інгредієнтів, що не лише сприяє розвитку місцевих постачальників, але й підкреслює важливість екологічно чистих та сталих практик у галузі (концепція локал фуд) [5].

Інший приклад – Сінгапур, де система контролю в ресторанному секторі допомагає встановити високі стандарти якості та безпеки для споживачів. Країна активно заохочує використання інновацій та надає фінансову підтримку для підприємців, сприяючи впровадженню нових ідей та технологій, що може включати в себе фінансову допомогу на етапі відкриття, стимули для впровадження нових технологій у кулінарному процесі та інші програми, спрямовані на стимулювання креативності та вдосконалення галузі. З метою підвищення кваліфікації персоналу та підтримки інновацій, у Сінгапурі активно розвиваються освітні програми та курси для працівників ресторанного

сектору, що допомагає забезпечити належний рівень навченості персоналу та стимулює вдосконалення професійних навичок [6].

У Франції, де культурні та традиційні аспекти ресторанного бізнесу мають велике значення, спостерігається баланс між розвитком галузі та підтримкою малих сімейних бізнесів. Різні програми фінансової підтримки, податкові пільги та кредитування сприяють стабільності та розвитку цих сімейних закладів. Державна підтримка спрямована на створення сприятливого середовища для креативних кулінарних ініціатив та використання старовинних рецептів. Франція демонструє успішний збалансований підхід до інновацій, де новаторство в поєднанні з традиційними елементами стає ключовим для розвитку ресторанного сектору [7].

Описані вище приклади свідчать, що збалансоване державне регулювання можливе, коли враховуються унікальні аспекти кожної країни та сприяють як інноваціям у галузі, так і задоволенню потреб споживачів. Вивчення цього позитивного досвіду може стати важливим кроком для розбудови ефективної системи регулювання ресторанного бізнесу в Україні.

Проаналізуємо вітчизняний досвід, зокрема, доцільно визначити ефективні інструменти державного регулювання галузі, що функціонують в Україні:

Законодавча база України, що стосується ресторанного бізнесу, відіграє критичну роль у визначенні правил гри та забезпеченні важливих аспектів безпеки та якості обслуговування. Стандарти та вимоги включають в себе правила щодо санітарії, безпеки харчових продуктів, умов праці, архітектурних та інших параметрів, які визначають функціонування ресторанних підприємств [8]. Проте, швидкі та постійні зміни у суспільстві, технології та економіці створюють постійну потребу у модернізації цієї законодавчої бази. Регулярний огляд є ключовим для того, щоб переконатися, що правила відповідають сучасним стандартам та реаліям галузі.

Модернізація може включати в себе адаптацію до нових технологій, які впливають на процеси приготування та обслуговування, реагування на екологічні виклики та становлення стандартів в енергоефективності, а також врахування змін у споживчих уподобаннях [9]. Наприклад, інтеграція цифрових систем управління рестораном, систем контролю за якістю продуктів чи стандартів роботи з переробкою відходів може вимагати внесення змін до існуючого законодавства. Аналіз та адаптація таких інновацій допомагає утримувати законодавство на високому рівні ефективності та відповідності потребам ресторанної галузі.

Фіскальна політика та податкові стимули використовуються для стимулювання розвитку ресторанного бізнесу. Однак, їх ефективність повинна систематично оцінюватися, а податкові інструменти адаптовуватись до змін в галузі [10]. Не всі податкові стимули або політичні заходи можуть бути однаково ефективними. Оцінка результатів дозволяє уряду ідентифікувати та

підтримувати ті інструменти, які найбільше сприяють розвитку ресторанного сектору. Детальна оцінка ефективності включає в себе аналіз економічних показників галузі, змін в інвестиційному кліматі, збільшення кількості нових підприємств та робочих місць, а також взаємодію з іншими економічними та соціальними показниками.

Фінансова підтримка та гранти є важливими для стартапів та інновацій у ресторанній галузі. Фінансова підтримка сприяє виникненню новаторських концепцій та удосконаленню існуючих бізнес-моделей. Гранти можуть бути призначені для впровадження нових кулінарних ідей, використання унікальних інгредієнтів чи впровадження сталої практики. Спрямована фінансова допомога може бути визначена для молодих та перспективних кухарів та підприємців, які тільки починають свій шлях у ресторанній галузі [11]. Проте, системи розподілу цих ресурсів потребують постійного удосконалення для більш справедливого розподілу підтримки.

Система ліцензування та реєстрації контролює якість та безпеку в галузі. Важливо впроваджувати ефективні та спрощені процеси подання заявок на ліцензії та їх отримання, що може включати в себе електронне подання документів та прискорення розгляду заявок. Створення єдиної платформи для реєстрації та ліцензування може спростити процес для підприємців, уникнути повторюваних процедур та забезпечити поліпшення регулювання.

Програми освіти та тренінгів сприяють підвищенню професійних навичок працівників галузі, але потребують постійної адаптації до нових тенденцій та інновацій. У зв'язку з постійними змінами у смаках споживачів, трендами харчування та технологічними інноваціями, програми повинні актуалізувати знання працівників та надавати їм інструменти для впровадження новацій у свою діяльність. Навчання персоналу впливає на якість обслуговування, що є ключовим фактором у задоволенні клієнтів та утриманні їх у закладі.

З урахуванням виявлених проблем та аналізу досвіду інших країн, рекомендації для вдосконалення системи державного регулювання повинні включати: спрощення бюрократії, підвищення прозорості, активну взаємодію з галуззю, стимулювання інновацій та постійну модернізацію. Необхідно впровадити заходи для спрощення адміністративних процедур та зменшення бюрократії, що дозволить підприємцям більше уваги приділяти розвитку свого бізнесу. Запровадження ефективних систем контролю та звітності для забезпечення прозорості та підвищення довіри між бізнесом і владою, є досить важливим аспектом вдосконалення системи. Залучення представників ресторанного сектору до розробки нових законодавчих норм та регулювання для врахування їхніх потреб та особливостей. Впровадження стимулів для інновацій у галузі, таких як фінансова підтримка для тих, хто впроваджує новаторські рішення, обов'язково повинна буди присутня та досить жорстко контролюватися задля уникнення корупції на місцях. Здійснювати регулярну

модернізацію законодавства та методів регулювання для відповіді на зміни у галузі та суспільстві.

Вдосконалення системи державного регулювання ресторанного бізнесу в Україні вимагає комплексного підходу та активної співпраці всіх зацікавлених сторін з метою створення сприятливого та конкурентоспроможного середовища для розвитку галузі.

Висновки. В ході аналізу поточного стану системи державного регулювання ресторанного бізнесу в Україні були виявлені ключові проблеми та слабкі моменти, які потребують негайного уваги та вдосконалення. Бюрократичні процедури та неоднозначність в тлумаченні законів виявилися основними труднощами, які ускладнюють бізнес-процеси в ресторанній галузі. Підприємці виражають велике невдоволення надмірністю адміністративних обов'язків та труднощами у взаємодії з контролюючими органами.

Оцінивши позитивний досвід інших країн у регулюванні ресторанного сектору, можна зазначити, що там, де вдалося досягти балансу між підтримкою бізнесу та захистом інтересів громади, держава використовує ефективні методи контролю та стимулює інновації. Сінгапур вражає своєю системою контролю та фінансовими стимулами для інновацій, Франція підтримує баланс між розвитком галузі та підтримкою малих сімейних бізнесів, а Швеція визначається своєю ефективною системою регулювання та прозорістю у взаємодії з державними органами.

Отже, вирішення виявлених проблем та вдосконалення системи регулювання в Україні вимагає великої уваги, співпраці всіх сторін та швидкого реагування на зміни у галузі та суспільстві. Лише шляхом впровадження комплексних заходів можна створити сприятливі умови для сталого розвитку ресторанного бізнесу та підвищення конкурентоспроможності на міжнародному ринку.

Література:

1. Кушнірук В., Величко О., Коваль О. Управління бізнес-процесами в готельно-ресторанному бізнесі. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2157/2086> (дата звернення 20.01.2024).
2. Моргулець, О. Б., & Нищенко, О. В. (2023). ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС УКРАЇНИ У ДОВОЄННИЙ, ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*, (8), 88-96. <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-8-12> (дата звернення 20.01.2024).
3. Гончар Л., Беляк А. Нормативно-правове регулювання діяльності підприємств готельно-ресторанного і туристичного бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/332> (дата звернення 20.01.2024).
4. Стойко І., Шерстюк Р. Сучасні тренди і перспективи у ресторанній індустрії. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2023. Вип. 1 (28). С. 66-78. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2023/23siiuri.pdf> (дата звернення 20.01.2024).
5. Баженова, С., Пологовська, Ю., & Канцур, І. Розвиток готельно-ресторанного бізнесу в умовах сьогодення. *Економіка та суспільство*, 2022. С. 38. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-22> (дата звернення 20.01.2024).

6. Мазур С. А., Прилуцький А. М. Стан та перспективи розвитку готельно-ресторанної справи в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/33.pdf. (дата звернення 20.01.2024).

7. Постова В.В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств ресторанного бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2021. № 24. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/192/184> (дата звернення 20.01.2024).

8. Володько О. В. ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС У ВОЄННИЙ ЧАС: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ / Володько О.В., Рогова Н.В., Куш Л.І., Дудник С.О. // *Міжнародний науковий журнал: Грааль науки – Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа»*, 2023. – №26. – С.42-45. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/12800> (дата звернення 20.01.2024).

9. Кукіна Н. В., Душак А., Душак М. Сучасні реалії ресторанного бізнесу України. *Сучасні виклики та перспективи розвитку економіки і бізнесу : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (6 грудня 2023 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя : ТДАТУ, 2023. С. 47-48. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/17313> (дата звернення 20.01.2024).

10. Волченко Н. В. Міжнародно-правове регулювання ведення готельно-ресторанного бізнесу [Електронний ресурс] / Н. В. Волченко // *Юридичний науковий електронний журнал*. – 2023. – № 4. – С. 673-676. – Режим доступу : http://lsej.org.ua/4_2023/162.pdf.

References:

1. Kushniruk V., Velychko O., Koval O. (2023). Upravlinnia biznes-protsesamy v hotelno-restorannomu biznesi [Business process management in the hotel and restaurant business]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 47. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2157/2086> [in Ukrainian]

2. Morhulets, O. B., & Nyshenko, O. V. (2023). HOTELNO-RESTORANNYI BIZNES UKRAINY U DOVOIENNYYI, VOIENNYYI TA PISLIVOIENNYYI PERIOD [HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS OF UKRAINE IN THE PRE-WAR, MILITARY AND POST-WAR PERIOD]. *Industriia turizmu i hostynnosti v Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi*, (8), 88-96. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-8-12> [in Ukrainian]

3. Honchar L., Beliak A. (2021). Normatyvno-pravove rehuliuвання diialnosti pidpriemstv hotelno-restorannoho i turystychnoho biznesu [Legal regulation of the activities of enterprises of hotel, restaurant and tourism business]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 26. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/332> [in Ukrainian]

4. Stoiko I., Sherstiuk R. (2023). Suchasni trendy i perspektyvy u restorannii industrii [Current trends and prospects in the restaurant industry]. *Sotsialno- ekonomichni problemy i derzhava*. Vyp. 1 (28). S. 66-78. Retrieved from: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2023/23siiuri.pdf> [in Ukrainian]

5. Bazhenova, S., Polohovska, Yu., & Kantsur, I. (2022). Rozvytok hotelno-restorannoho biznesu v umovakh sohodennia [Development of hotel and restaurant business in today's conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo*. S. 38. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-22> [in Ukrainian]

6. Mazur S. A., Prylutskyi A. M. (2019). Stan ta perspektyvy rozvytku hotelno-restorannoi spravy v Ukraini [State and prospects of development of hotel and restaurant business in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*. 2. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/33.pdf [in Ukrainian]

7. Postova V.V. (2021). Otsinka efektyvnosti innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv restorannoho biznesu [Evaluation of the efficiency of innovation activities of restaurant business enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 24. Retrieved from: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/192/184> [in Ukrainian]

8. Volodko O. V. (2023). HOTELNO-RESTORANNYI BIZNES U VOIENNYI CHAS: POTOCHNYI STAN TA HLOBALNI TENDENTSII [HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS IN WARTIME: CURRENT STATE AND GLOBAL TRENDS] / Volodko O.V., Rohova N.V., Kushch L.I., Dudnyk S.O. // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal: Hraal nauky – Vinnytsia: HO «Ievropeiska naukova platforma», 26 (42-45). Retrieved from: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/12800> [in Ukrainian]

9. Kukina N. V., Dushak A., Dushak M. (2023). Suchasni realii restorannoho biznesu Ukrainy [Modern realities of restaurant business in Ukraine.]. *Suchasni vyklyky ta perspektyvy rozvytku ekonomiky i biznesu: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (6 hrudnia 2023 roku, m. Zaporizhzhia). Zaporizhzhia: TDATU, S. 47-48. Retrieved from: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/17313> [in Ukrainian]

10. Volchenko N. V. (2023). Mizhnarodno-pravove rehuliuвання vedennia hotelno-restorannoho biznesu [Міжнародно-правове регулювання ведення готельно-ресторанного бізнесу], [Elektronnyi resurs] / N. V. Volchenko // Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 4 (673-676). Retrieved from: http://lsej.org.ua/4_2023/162.pdf. [in Ukrainian]

УДК 658.336

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-498-509](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-498-509)

Приймак Марія Михайлівна кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри менеджменту і економіки спорту, Національний університет фізичного виховання і спорту України, вул. Фізкультури, 1, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-3249-9902>

Бігун Вячеслав Васильович керуючий партнер, Construction Company Reax LLC, вул. Маршала Гречки, 13, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0009-7425-2570>

Лазоренко Таїсія Василівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту підприємств, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", просп. Берестейський, 37, м.Київ, <https://orcid.org/0000-0001-7895-1306>

МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНИМ ЗРОСТАННЯМ ТА КАР'ЄРНИМ РОЗВИТКОМ СПІВРОБІТНИКІВ

Анотація.Професійний розвиток, перепідготовка персоналу та інші заходи, що спрямовані на підвищення інтенсивності та ефективності праці в організації, відіграють важливу роль і стають визначальним фактором підтримки її довгострокової конкурентоспроможності. Це зумовлює потребу у вдосконаленні систем управління персоналом та модернізації моделей, які втрачають свою ефективність. Метою статті було розглянути сучасні моделі управління професійним зростанням та кар'єрним розвитком персоналу, проаналізувати їх особливості та оцінити ефективність. Розвиток персоналу є системно організованим процесом безперервного професійного навчання працівників задля їх підготовки до виконання нових виробничих функцій та професійно-кваліфікаційного розвитку. Процес управління професійним розвитком співробітників полягає в активній взаємодії трьох ключових сторін, а саме керівника підприємства (організації), власне співробітника та відділу управління персоналом. Важливим в цьому процесі є використання спеціальних кадрових технологій, побудова сучасної моделі управління та оцінка індивідуальних результатів працівників. До найпоширеніших кадрових технологій кар'єрного розвитку персоналу було віднесено наставництво, індивідуальний план розвитку співробітника, консультування та кар'єрний коучинг. Було проаналізовано коучинг, як один із найбільш популярних стилів управління персоналом. Визначено, що застосування моделі планового коучингу сприяє розвитку трудового потенціалу працівників, їхньому кар'єрному розвитку допомагає підприємству досягти більш високого рівня

конкурентоспроможності. Окреслено основні завдання наставництва, як однієї з ефективних моделей кар'єрного зростання у сучасному світі. До них віднесено підвищення якості навчання та кваліфікації персоналу, формування позитивного відношення до роботи у нових працівників та адаптація до корпоративної культури. Зазначено, що між професійним розвитком персоналу та корпоративною культурою існує взаємозв'язок, який є важливим в умовах будь-якого підприємства. В цілому, професійний розвиток та кар'єрне зростання персоналу є одним з основних факторів від якого залежить успіх будь-якого підприємства у сучасних умовах. Завданням керівників та відділів управління персоналом є пошук інноваційних та ефективних методів розвитку співробітників та формування сучасних моделей їх кар'єрного зростання.

Ключові слова: управління персоналом, кар'єрний ріст, професійний розвиток, спеціальні кадрові технології, навчання.

Pryimak Mariia Mykhaylivna PhD in Physical Education and Sports, Associate Professor at the Department of Sports Management and Economy, National University of Physical Education and Sports of Ukraine, Fizkultury St., 1, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-3249-9902>

Bigun Vyacheslav Vasilievich Managing Partner, Construction Company Reax LLC, Marshal Grechka St., 13, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0009-7425-2570>

Lazorenko Taisiia Vasylivna PhD in Economics, Associate Professor at the Department of Enterprise Management, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Beresteyskyi Ave., 37, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-7895-1306>

MODEL OF MANAGEMENT OF PROFESSIONAL GROWTH AND CAREER DEVELOPMENT OF EMPLOYEES

Abstract. Professional development, retraining of personnel and other measures aimed at increasing the intensity and efficiency of work in the organization play an important role and become a determining factor of its long-term competitiveness. This leads to the need to improve personnel management systems and modernize models that are losing their effectiveness. The purpose of the article was to consider modern management models of professional growth and career development of personnel, to analyze their features and effectiveness. Personnel development is a systematically organized process of continuous professional training of employees to prepare them for the performance of new production functions and professional and qualification promotion. The process of managing the professional development of employees consists in the active interaction of three

key parties, namely the head of the enterprise (organization), the employee himself, and the personnel management department. Important in this process is the use of special personnel technologies, the construction of a modern management model and the evaluation of employee results. Mentoring, an individual employee development plan, consulting, and career coaching were among the most common HR technologies for personnel career development. Coaching was analyzed as one of the most popular styles of personnel management. It was determined that the use of the planned coaching model contributes to the development of the labor potential of employees, their career development and helps the enterprise to acquire a new level of competitiveness. The main tasks of mentoring, as one of the effective models of career growth in the modern world, are outlined. These include improving the quality of training and personnel qualifications, forming a positive attitude to work in new employees, and adapting to the corporate culture. It is noted that there is a relationship between professional development of personnel and corporate culture, which is important in the conditions of any enterprise. In general, the professional development and career growth of personnel is one of the main factors on which the success of any enterprise in modern conditions depends. The task of managers and personnel management departments is to find innovative and effective methods of employee development and the formation of modern models of their career growth.

Keywords: personnel management, career growth, professional development, special personnel technologies, training.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, головною складовою управління співробітниками для будь-якого підприємства є створення умов для розширення їх знань, підвищення кваліфікації, вдосконалення навичок та постійного розвитку. Зростання важливості знань у суспільстві та розвиток інтелектуальних технологій вимагають гнучкого та адаптивного використання людського капіталу, підвищення творчої та організаційної активності працівників, а також формування гуманізованої організаційної культури. Актуальність питання управління розвитком персоналу пов'язана із сучасними умовами ринкової економіки, в яких підприємству необхідно забезпечувати неперервний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. Алдошина та К. Козубова розглянули особливості управління кар'єрним зростанням працівників сфери гостинності та рекреації. Автори зазначили, що кар'єрне зростання будь-якого працівника залежить не лише від його власних зусиль, але й від зусиль підприємства [1]. О. Бабчинська у своєму дослідженні зазначила, що розвиток персоналу – це процес вдосконалення та оволодіння новими якісними професійними навичками і вміннями, який є найважливішою складовою загального підвищення ефективного виробництва [2]. А. Почтовик та В. Семенихіна присвятили своє дослідження HR-менеджменту (Human Resources) та можливості його використання для професійного розвитку персоналу. В

умовах залежності конкурентоспроможності організації від політики управління персоналом, автори розглядають HR-менеджмент як сукупність загальних закономірностей та особливостей формування, функціонування та розвитку людських ресурсів в організації[6].

С. Немержицька, Н. Бугас та Т. Шміголь розглянули питання присвячені дослідженню коучингу як інструменту управління персоналом та його значущості для ефективного управління людськими ресурсами з метою підвищення конкурентоспроможності підприємства [4].

Я. Яковенко та інші автори розглянули професійний розвиток у контексті економічної сфери та зазначили, що цей процес потребує поєднання особистісних інтересів з підвищенням професійних компетентностей за рахунок безперервного навчання [5].

Мета статті – розглянути та проаналізувати різні підходи та системи підтримки і управління професійним розвитком персоналу.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації стратегічних цілей підприємства особливу увагу варто надавати розвитку персоналу. Кадровий потенціал є ключовим фактором ефективного виробничого процесу на підприємстві. Незалежно від того, наскільки сучасними є технології чи інноваційні ідеї, успіх завжди залежить від ефективності роботи, належної підготовки та кваліфікації людських ресурсів. Управління персоналом виявляється складним процесом, оскільки кожен працівник наділений інтелектом та здатністю мислити. Всі працівники підприємства постійно розвивають між собою взаємовідносини, які часто впливають на продуктивність праці, виробництво та внутрішній мікроклімат.

Уявлення керівників про ключові аспекти HR-менеджменту (концепцію стимулювання та вміння керування компетенціями працівниками) можуть сприяти ефективному використанню здібностей працівників для досягнення мети підприємства та формуванню взаєморозуміння в колективі. Важливими соціальними складовими HR-менеджменту є безперервність професійного розвитку персоналу та орієнтація на таланти [6].

Кар'єрний розвиток фахівця будь-якої галузі є поетапним процесом, що розпочинається з освоєння фахових навичок та завершується передачею здобутих знань новому поколінню спеціалістів. Професійне зростання розглядається як процес та результат оволодіння професійною майстерністю, та визначається розвитком професійної компетентності, що може супроводжуватись посадовим просуванням. Професійне зростання властиве певним етапам кар'єрного зростання: етапу професійного розвитку, етапу кар'єрного просування та етапу кар'єрних досягнень.

Управління кар'єрним ростом працівників є цілеспрямованою діяльністю відділу кадрів, яка направлена на розвиток професійних навичок особи, накопичення нею професійного досвіду та його раціональне використання, що приносить користь як співробітнику, так і організації.

Система управління розвитком персоналу підприємства представляє собою комплекс методів, що спрямовані на організацію процесу навчання працівників, підвищення їх кваліфікації та реалізацію кар'єрних можливостей. Розробка ефективних та значущих програм розвитку персоналу дозволяє працівникам спільно працювати для досягнення цілей компанії та власних особистих цілей.

Модель управління розвитком співробітників будь-якого сучасного підприємства повинна відповідати наступним принципам (рис. 1):

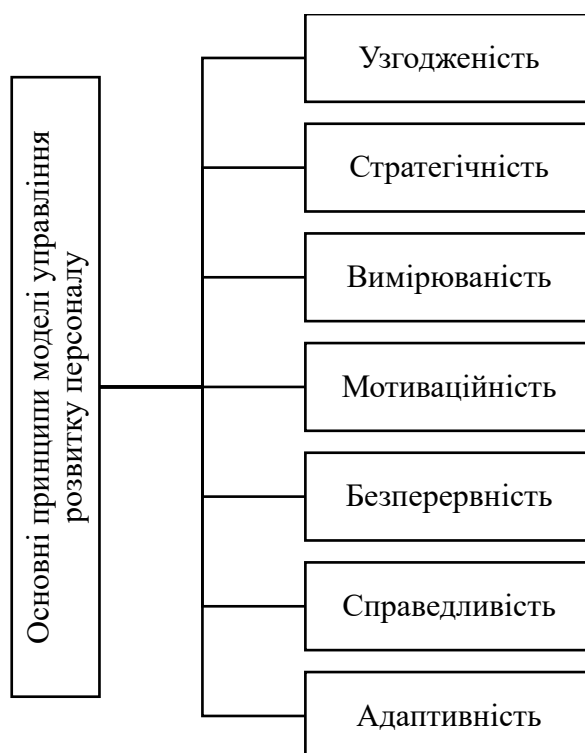

Рис. 1. Основні принципи моделі управління розвитку персоналу
Джерело: власна розробка авторів.

Модель управління кар'єрним розвитком персоналу на підприємстві складається з таких основних елементів:

- оцінка інтересів, навичок та цінностей співробітником;
- вивчення можливостей кар'єрного зростання;
- постановка цілей та прийняття рішень щодо варіантів кар'єрного зростання;
- регулярне інформування співробітників щодо можливостей навчання (перспективні програми підвищення кваліфікації, проходження вебінарів, тренінгів тощо);
- реалізація відповідних заходів (співбесіда, навчання);
- розробка програм підтримки, метою яких буде надання допомоги співробітникам у період кар'єрних криз [9].

Оцінка компетенцій співробітників проводиться на основі розробленої моделі компетенцій. Отримані результати оцінки можуть бути використані під час участі співробітників у конкурсі на зайняття вищої посади, а також в інших обставинах, які визначені керівництвом.

Найбільш ефективними програми кар'єрного зростання виявляються тоді, коли вони інтегруються з поточними стратегіями навчання й розвитку компанії. Для цього необхідно розробити систему розвитку професійної кар'єри персоналу, яка враховує їхні індивідуальні потреби та вимоги. Налагодженню ефективної комунікації між співробітниками та керівництвом сприяє ефективна та автоматизована система управління професійною кар'єрою. Вона також формує організаційну культуру, що підтримує різноманітні аспекти діяльності на підприємстві.

Управління кар'єрою співробітника – це активний процес взаємодії трьох ключових сторін: керівника, самого співробітника та відділу управління персоналом. Від керівника залежить визначення потреб організації у розвитку конкретного працівника, і досить часто саме керівник виступає наставником у процесі керування кар'єрним зростанням. Основна відповідальність за успішний розвиток належить співробітнику, оскільки він на щоденній основі займається реалізацією на практиці власного плану.OBOB'язком служби управління персоналом є координація всього процесу управління кар'єрним зростанням та забезпечення взаємодії між керівником і співробітником.

Наприклад, у сфері рекреації, керівник формулює потреби готельного менеджменту у розвитку співробітника та виступає як наставник у процесі управління його кар'єрою. Відділ управління персоналом спільно з топ-менеджментом координує весь процес управління кар'єрою, встановлюючи політику щодо професійного та посадового росту працівників. Протягом всього періоду роботи в готелі, співробітники проходять підвищення кваліфікації, що може включати навчання новим стандартам надання послуг, які впровадив готель, вивчення іноземних мов тощо. Департамент навчання та персоналу визначає стандарти готелю, які регламентують питання навчання, розвитку та кар'єрного зростання працівників. Ці стандарти включають інформацію, яку слід засвоїти під час тренінгів для набуття компетентностей у різних галузях, програми тренінгів, заохочувальні та ознайомчі заходи для нових співробітників [1].

Кар'єрний розвиток співробітників неможливий без використання спеціальних кадрових технологій, до яких належить:

- кар'єрне консультування,
- наставництво,
- індивідуальний план розвитку співробітника,
- горизонтальне переміщення [7].

Створення індивідуального плану розвитку співробітника є найпершим кроком у розвитку персоналу. Цей процес передбачає обговорення із працівником його особистих інтересів та кар'єрних цілей, що допомагає визначити, які саме сфери потрібно розвивати. План розвитку повинен включати конкретний набір дій для працівника, визначаючи вимірні цілі і реалістичні часові рамки для досягнення кожної з них. Менеджер повинен утримувати постійний зв'язок із співробітником, щоб розуміти, на якому етапі він знаходиться щодо досягнення ключових цілей продуктивності [2].

Формування програм професійного розвитку персоналу повинно включати активну участь кожного співробітника. Кожен працівник краще знає свої можливості та слабкі сторони, які варто врахувати під час навчання. Ефективним варіантом отримання інформації про запити працівників є опитування, що дозволяє працівникам анонімно надавати відгуки про свої рішення, а менеджменту інформацію про те, чи достатньо персонал інформований про подальші можливості навчання та розвитку. Важливо акцентувати увагу на тому, що реалізація програм професійного розвитку буде ефективною лише за наявності ефективного мотиваційного механізму, який узгоджується з індивідуальними цілями та пріоритетами працівників, стимулюючи їх до досягнення загальних цілей організації [3].

Однією з ефективних моделей кар'єрного зростання у сучасному світі є наставництво, що являє собою процес формування офіційних відносин між молодшими і старшими членами підприємства. Основними завданнями наставництва є:

- підвищення якості навчання та кваліфікації персоналу,
 - розвиток самостійності,
 - формування позитивного відношення до роботи у нових працівників,
- що дозволяє швидше досягти необхідних для підприємства показників ефективності,
- розвиток здатності якісно виконувати завдання відповідно до посади,
 - адаптація до корпоративної культури [10].

Сучасні підприємства постійно удосконалюють свої методи управління, особливо у випадку впливу на потенціал персоналу. Однією з популярних управлінських технологій, що дозволяє досягти певного результату за помірні витрати, є коучинг. Цей метод сприяє розкриттю потенціалу кожного працівника з метою підвищення ефективності їхньої праці. На відміну від наставництва, коучинг використовує та розвиває ту базу знань, якою вже володіє персонал. В управлінні персоналом розрізняють плановий та ситуативний коучинг. Модель планового коучингу персоналу підприємства проілюстрована на рисунку 2.

Рис. 2. Модель планового коучингу персоналу підприємства
Джерело: [4].

Наведена модель демонструє, що процес планового коучингу є циклічним, оскільки кожний співробітник має набір компетенцій, які потребують постійного подальшого розвитку та удосконалення. Ситуаційний коучинг фокусується на індивідуальних ситуаціях та конкретних завданнях, з якими працівник стикається в робочому процесі. Впровадження моделі коучингу персоналу сприяє:

- розвитку трудового потенціалу та кар'єрному розвитку працівників;
- можливості використання всіма сферами та підрозділами, на будь-якій стадії розвитку;
- досягненню особистісних цілей співробітників та загальних цілей підприємства;
- швидкому пристосуванню працівників до мінливих умов навколишнього середовища [4].

Важливим інструментом розвитку і навчання співробітників, що дозволяє кожному з них розробити індивідуальний план дій щодо досягнення успіху і супроводжує його в досягненні кар'єрних цілей, є кар'єрний коучинг. В системі управління персоналом кар'єрний коучинг спрямований на розвиток внутрішньої мотивації співробітників, визначення їхнього потенціалу та виявлення шляхів його реалізації. Він забезпечує підвищення впевненості, удосконалення роботи та формування ефективних навичок спілкування. Зростання внутрішньої мотивації відбувається, коли співробітники чітко усвідомлюють

напрямки свого розвитку, самовдосконалення та особистісного зростання, ставлять довгострокові цілі і використовують свої сильні сторони у професійній діяльності. В результаті цього зростає задоволеність співробітників своєю діяльністю і формується середовище, яке приваблює та утримує цінних працівників [8].

Взаємозв'язок між професійним розвитком персоналу та корпоративною культурою є важливим аспектом для будь-якої організації. Корпоративна культура визначає атмосферу, в якій відбувається розвиток співробітників, в той час як ініціативи з розвитку персоналу впливають на створення та підтримку корпоративної культури (табл. 1).

Таблиця 1

**Взаємозв'язок між професійним розвитком та
корпоративною культурою**

Аспекти професійного розвитку співробітників	Вплив на формування корпоративної культури
Спільні цінності	Зміцнення корпоративних цінностей
Комунікація та співпраця	Покращення взаємодії
Адаптація до змін	Формування адаптивної культури
Розвиток лідерства	Підтримка сильного лідерства
Підтримка навчання та розвитку	Стимулювання інновацій та зростання
Мотивація та визнання	Підвищення задоволеності та мотивації

Джерело: [9].

Ефективна модель управління кар'єрним зростанням та професійним розвитком повинна передбачати врахування всіх складових комплексу «освіта-кар'єра-подальший професійний розвиток» [5]. На початковому етапі кар'єрного розвитку співробітник набуває основних гнучких навичок, які є універсальними для обраної професійної галузі. На цьому етапі також формується його професійна спрямованість, включаючи мотиви, цінності та кар'єрні орієнтації. На наступному етапі визначається професійна позиція, яка включає в себе компетентність та важливі психологічні і психофізіологічні якості фахівця. На кінцевому етапі формується професійний статус, і продовжується розвиток професійних якостей.

Значний вплив на професійний розвиток має штучний інтелект, робототехніка, автоматизація. Ці технології зумовлюють нові вимоги до працівників, включаючи необхідність постійного підвищення кваліфікації. Провідні компанії використовують цифрові технології для безперервного навчання свого персоналу. Наприклад компанія GE розробила освітню платформу під назвою Brilliant U, що дозволяє обмінюватися відеоданими і забезпечує навчання працівників на всіх рівнях організації [10]. Такі цифрові інновації є досить ефективними, оскільки дозволяють працівникам удосконалити

свої вміння та покращити професійний досвід. В свою чергу підприємствам це допомагає утримувати працівників, задовольняючи їх потреби у роботі, використовуючи нові шляхи кар'єрного зростання.

Успішна реалізація кар'єрного потенціалу та професійного розвитку співробітників слугує виявом конкурентоздатності на ринку праці, тому потрібно постійно оновлювати методи навчання та підвищення кваліфікації відповідно до трансформації сучасного світу.

Висновки. Постійні зміни на ринку праці, зростання потреб людей та організацій у постійному вдосконаленні можливостей, а також зміна пріоритетів працівників вимагають нових підходів до процесів навчання та підвищення кваліфікації, управління результатами роботи та кар'єрним розвитком. Професійний розвиток та кар'єрне зростання персоналу є вирішальними факторами досягнення успіху та високого рівня конкурентоспроможності будь-якого підприємства чи організації. Моделі управління професійним розвитком персоналу повинні враховувати індивідуальні особливості, що характерні для окремого співробітника, та, таким чином, дозволяють оцінити його потенційні можливості. Управління кар'єрним зростанням відбувається за рахунок взаємодії трьох ключових сторін, а саме керівника, відділу управління персоналом та співробітника, якому належить основна відповідальність за успішний розвиток. Важливим є використання спеціальних технологій управління, найбільш поширеними з яких є індивідуальний план розвитку співробітника, наставництво та коучинг. Модель управління розвитком співробітників будь-якого сучасного підприємства повинна відповідати таким принципам, як узгодженість, стратегічність, вимірюваність, мотиваційність, безперервність та адаптивність.

Перспективами подальших досліджень може бути розробка інноваційних моделей управління персоналом, що направлених на ефективний професійний розвиток.

Література:

1. Алдошина М. В., Козубова Н. В. Управління кар'єрним зростанням працівників сфери гостинності та рекреації. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-68>(дата звернення: 22.01.2024).
2. Бабчинська О. І. Інструменти формування системи розвитку персоналу інноваційно-активного підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 3. С. 169–173. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-294-3-25>(дата звернення: 22.01.2024).
3. Бабчинська О., Посвалюк О. Формування структури системи управління розвитком персоналу підприємства. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2023. № 2 (2). С. 110–123. DOI: <https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20230202.12>(дата звернення: 22.01.2024).
4. Немержицка С. М., Бугас Н. В., Шміголь Т. І. Коучінг як метод професійного розвитку та реалізації кадрового потенціалу підприємства. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.83>(дата звернення: 22.01.2024).
5. Почтовюк А. Б., Семеніхіна В. В. HR-менеджмент та можливості його використання для професійного розвитку. *Економічний простір*. 2020. № 160. С. 103–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/160-19>(дата звернення: 22.01.2024).

6. Салманов С. Теоретичні засади реалізації системи кар'єрного зростання кадрів публічного управління. *Наукові перспективи*. 2023. № 9 (39). С. 191–204. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9\(39\)-191-204](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9(39)-191-204)(дата звернення: 22.01.2024).

7. Щокіна Є. Ю. Кар'єрний коучинг у системі управління персоналом. *Економічний форум*. 2021. № 2. С. 117–122. DOI:<https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2021-2-14> (дата звернення: 22.01.2024).

8. Планування кар'єри та професійного розвитку в економічній сфері: формування системи управління / Я. Ю. Яковенко та ін. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2020. № 3. С. 106–109. DOI:<https://doi.org/10.20998/2519-4461.2020.3.106>(дата звернення: 22.01.2024).

9. Ситник Й. С., Пригарний С. Р., Дмитришин З. І. Методи розвитку персоналу в умовах трансформацій. *Економіка та суспільство*. 2023. № 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-78>(дата звернення: 22.01.2024).

10. Kasmin D. Staff development as a prerequisite for enterprise development. *Innovative Solutions In Modern Science*. 2020. № 2 (46). DOI:[https://doi.org/10.26886/2414-634X.3\(47\)2021.2](https://doi.org/10.26886/2414-634X.3(47)2021.2) (дата звернення: 22.01.2024).

References:

1. Aldoshyna, M. V., &Kozubova, N. V. (2023). Upravlinnia kariernym zrostanniam pratsivnykiv sfery hostynnosti ta rekreatsii [Management of career growth of employees in the field of hospitality and recreation]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (48). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-68>[inUkrainian].

2. Babchynska, O. I. (2021). Instrumenty formuvannia systemy rozvytku personalu innovatsiino-aktyvnoho pidpriemstva [Tools for the formation of the personnel development system of an innovatively active enterprise]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmelnytskyi National University*,(3), 169–173. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-294-3-25>[inUkrainian].

3. Babchynska, O., &Posvaliuk, O. (2023). Formuvannia struktury systemy upravlinnia rozvytkom personalu pidpriemstva [Formation of the structure of the management system of personnel development of the enterprise]. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, 2(2), 110–123. <https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20230202.12> [inUkrainian].

4. Nemerzhyska, S. M., Buhas, N. V., & Shmihol, T. I. (2020). Kouchinh yak metod profesiinoho rozvytku ta realizatsii kadrovoho potentsialu pidpriemstva [Coaching as a method of professional development and implementation of the personnel potential of the enterprise]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, (12). <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.83> [inUkrainian].

5. Pochtoviuk, A. B., & Semenikhina, V. V. (2020). HR-menedzhment ta mozhlyvosti yoho vykorystannia dlia profesiinoho rozvytku [HR-management and possibilities of its use for professional development]. *Ekonomichniy prostir – Economic Space*,(160), 103–107. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/160-19>[inUkrainian].

6. Salmanov, S. (2023). Teoretychni zasady realizatsii systemy kariernoho zrostannia kadriv publchnoho upravlinnia [Theoretical principles of implementation of the system of career growth of public administration personnel]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*,(9(39), 191–204. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9\(39\)-191-204](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9(39)-191-204) [inUkrainian].

7. Shchokina, Ye. Yu. (2021). Kariernyi kouchinh u systemi upravlinnia personalom [Career coaching in the personnel management system]. *Ekonomichniy forum – Economic Forum*,(2), 117–122. <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2021-2-14> [inUkrainian].

8. Yakovenko, Y. Yu., Talover, V. A., Lozovik, D. B., &Bala, V. V. (2020). Planuvannya kar'yerytaprofesiynoho rozvytku v ekonomichniy sferi: formuvannya systemy upravlinnya [Career and professional development planning in the economic sphere: formation of a management system]. *Visnyk NTU «KHPI»- Bulletin of NTU "KhPI"*,(3), 106–109. <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2020.3.106>[inUkrainian].

9. Sytnyk, Y. S., Pryharnyi, S. R., & Dmytryshyn, Z. I. (2023). Metody rozvytku personalu v umovakh transformatsii [Methods of personnel development in conditions of transformations]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (57). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-78> [inUkrainian].

10. Kasmin, D. (2020). Staff development as a prerequisite for enterprise development. *Innovative Solutions In Modern Science*, (2(46)). [https://doi.org/10.26886/2414-634X.3\(47\)2021.2](https://doi.org/10.26886/2414-634X.3(47)2021.2)

УДК 005.95

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-510-519](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-510-519)

Приймак Василь Михайлович кандидат економічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Васильківська, 90-а, м. Київ, 03022, тел.: (050) 608-35-39, <https://orcid.org/0000-0002-6525-7988>

Канюка Богдана Сергіївна менеджер з постачання, ТОВ «Рубін», м. Звягель, вул. Анни Ярославни, тел.: (093)990-15-89, <https://orcid.org/0009-0007-9564-1626>

ТЕХНОЛОГІЇ ПРИЙНЯТТЯ КАДРОВИХ РІШЕНЬ У СУЧАСНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація. У статті здійснено аналіз актуального напрямку діяльності підприємства на сучасному етапі розвитку, а саме кадрових технологій. Розглядаючи різні думки, автор пропонує своє розуміння кадрових технологій, а саме процес певних дій, за допомогою яких можна отримати інформацію про потенціал людини, та зміни їх в інтересах організації. Кадрові технології реалізуються в процесі взаємодії між співробітниками (працівниками), а також між персоналом і організацією, зачіпаючи всі категорії взаємодії. В статті докладно розглянуто об'єкт, суб'єкт, предмет застосування, методи реалізації, мету, завдання, зміст і ознаки кадрових технологій. Одним із головних завдань кадрових технологій вбачається підготовка фахівців, які володіють не діловодними знаннями та вміннями, а сучасними кадровими технологіями з усіма їхніми особливостями. Також наведено призначення кадрових технологій у практичному застосуванні, а саме: скороченні часу при пошуку і виборі варіантів дій; формуванні оптимальних рішень проблем, що виникають; отриманні економії всіх наявних ресурсів; забезпеченні підприємства професійним кадровим складом. Зроблено висновки про те, що управлінське кадрове рішення – це акт цілеспрямованого впливу на персонал, що ґрунтується на аналізі достовірних персональних даних, які характеризують конкретну кадрову проблему, визначає мету і містить програму її досягнення. Ефективне виконання поставлених перед підприємством завдань у сучасних умовах визначається використанням традиційних та інноваційних кадрових технологій, спрямованих на розвиток, які дають можливість створити організацію, що відповідає сучасним вимогам. Кадрові технології повинні постійно вдосконалюватися, при поєднанні балансу індивідуальних цілей персоналу і цілей організації вони також повинні відповідати потребам суспільства.

Ключові слова: персонал, кадри, технологія, кадрові технології, технології управління персоналом, компетенції, управлінське рішення.

Pryimak Vasyl Mykhailovych Ph.D. in Economics, associate professor, associate professor of the Department of Innovation and Investment Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Vasylykivska St., 90-a, Kyiv, 03022, tel.: (050)608-35-39, <https://orcid.org/0000-0002-6525-7988>

Kaniuka Bohdana Serhiivna supply manager, Rubin LLC, Zvyagel, St. Anna Yaroslavna, tel.: (093) 990-15-89, <https://orcid.org/0009-0007-9564-1626>

TECHNOLOGIES OF PERSONNEL DECISION-MAKING IN THE MODERN ORGANIZATION

Abstract. The article analyzes the current direction of the company's activity at the current stage of development, namely personnel technologies. Considering different opinions, the author offers his understanding of personnel technologies, namely, the process of certain actions, with the help of which it is possible to obtain information about the potential of a person, and to change them in the interests of the organization. Personnel technologies are implemented in the process of interaction between employees (employees), as well as between personnel and the organization, affecting all categories of interaction. The article examines in detail the object, subject, subject of application, methods of implementation, purpose, task, content and features of HR technologies. One of the main tasks of personnel technologies is the training of specialists who do not have clerical knowledge and skills, but modern personnel technologies with all their features. The purpose of personnel technologies in practical application is also given, namely: reduction of time when searching for and choosing action options; formation of optimal solutions to emerging problems; obtaining savings of all available resources; providing the enterprise with professional personnel. It was concluded that the management personnel decision is an act of purposeful influence on personnel, based on the analysis of reliable personal data that characterizes a specific personnel problem, defines a goal and contains a program for its achievement.

The effective performance of tasks set before the enterprise in modern conditions is determined by the use of traditional and innovative personnel technologies aimed at development, which make it possible to create an organization that meets modern requirements. Personnel technologies must be constantly improved, while combining the balance of individual goals of the personnel and the goals of the organization, they must also meet the needs of society.

Keywords: personnel, technology, personnel technologies, personnel management technologies, competencies, management decision.

Постановка проблеми. Жодне підприємство, установа чи організація не функціонує без людських ресурсів. Формування кадрового складу та комфортне перебування у компанії забезпечується відповідними кадровими рішеннями. На сьогодні, більшість вітчизняних підприємств відчувають гостру необхідність

у формуванні висококваліфікованих кадрів. При цьому, результативність професійної діяльності співробітників підприємств безпосередньо залежить від рівня їхньої професійної підготовки. В процесі розвитку підприємств виникають нові напрями щодо знаходження та прийняття найбільш перспективних рішень, які будуть здатні впливати на формування професійного складу персоналу. Технології покликані мінімізувати людський фактор, однак, право прийняття остаточного рішення так чи інакше залишатися безпосередньо за керівником підприємства – особою, що приймає рішення. Під кадровими технологіями необхідно розуміти процес послідовних дій, що застосовуються управлінцями для досягнення потрібного результату. Кадрові технології мають незмінно вдосконалюватися, за поєднання балансу індивідуальних цілей персоналу і цілей організації вони мають відповідати сучасним потребам суспільства. Ефективне виконання поставлених перед підприємствами завдань визначається використанням традиційних та інноваційних кадрових технологій, що дають можливість приймати найбільш результативні кадрові рішення, які відповідає сучасним вимогам. Кожне кадрове рішення має свій конкретний результат, тому метою управлінської діяльності на підприємстві є пошук таких форм, засобів, методів та інструментів, які могли б сприяти досягненню оптимального результату в конкретних умовах та обставинах. Якість та ефективність кадрового рішення у складних ситуаціях визначається знаннями, а також мистецтвом, досвідом і вмінням керівника підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним підходом до вивчення процесу прийняття кадрових рішень присвячено чимало праць вітчизняних авторів. Особливу групу досліджень становлять роботи, присвячені аналізу та вдосконаленню технологій прийняття кадрових рішень, серед яких: Л.В. Балабанова [5], О. В. Грідін [6], О.П. Дяків [10, 12], Л.М. Малішевська [13], І.А. Муратова [7], М.В. Шкробот [11], О. М. Шубалий [4] та інші. У зазначених працях досліджуються найбільш актуальні проблеми організаційно-аналітичного забезпечення прийняття кадрових рішень. Разом з тим, теоретичного узагальнення та поглибленого аналізу потребують технології прийняття кадрових рішень у сучасних організаціях.

У функціонування сучасного підприємства виникають нові завдання щодо знаходження та прийняття найперспективніших рішень, здатних вплинути на формування професійного кадрового складу. Для вирішення цього завдання необхідне застосування як апробованих, так і інноваційних кадрових технологій. Важливо передбачити створення умов для конкретного співробітника, колективу з освоєння професії, виконання поставлених виробничих завдань.

Метою статті є систематизація та аналіз технології прийняття кадрових рішень у сучасних організаціях.

Виклад основного матеріалу. Управлінське рішення є результатом діяльності менеджера, основні функції якого полягають в аналізі інформації

про внутрішнє і зовнішнє середовище організації, про її сильні і слабкі сторони та прийнятті рішень для досягнення цілей організації [1, 14]. Управлінські рішення також є основним елементом кожної функції управління: планування, організації, координації, мотивації та контролю, оскільки їхнє здійснення також потребує прийняття рішення [2, 3], що передбачає застосування певної управлінської технології. Технологія (від грец. *techne* – мистецтво, *logos* – вчення) – сукупність знань, відомостей про способи перероблення тієї чи іншої сировини на продукт чи готовий виріб, а також сукупність процесів такого перероблення [7, с. 14]. У статті І. Таможської зазначено, що технологія розуміється як сукупність виробничих процесів у певній галузі виробництва, а також науковий опис способів виробництва [8, с. 217]. Дзюба М.М. технологію визначає як сукупність виробничих операцій, методів і процесів у певній галузі виробництва, прийомів, які застосовують у будь-якій справі, майстерності, а також як сукупність знань про способи обробки матеріалів, виробів, методи здійснення якихось виробничих процесів [9]. Синонімами слова «технологія» є «спосіб», «методика», «стандарт», «алгоритм».

За допомогою кадрових технологій досягається використання індивідуальних і колективних професійних особливостей і можливостей персоналу. Технології покликані мінімізувати людський фактор, проте право ухвалення остаточного рішення все ж таки має залишатися за суб'єктом застосування. Варто врахувати, що перевірені і шаблонні кадрові технології не повинні розслабляти і давати право піти від відповідальності за ухвалення рішень, не повинні превалювати перед іншими, більш новими видами кадрових технологій, у тому числі творчими.

Наукові дослідження та практика в сфері управління людськими ресурсами по-різному дають визначення поняттям у цьому напрямі діяльності. Зокрема, О.П. Дяків вважає, що поняття кадрових технологій має містити опис послідовних дій з управління поведінкою і діяльністю людей (персоналу організації) з метою досягнення заданого результату (стратегії організації в цілому) [10]. МВ. Шкробот вважає, що кадрові технології – це відповідним, найефективнішим чином розроблені та запропоновані до реалізації професійні прийоми роботи з персоналом організації, які розв'язують цільові завдання за напрямом роботи з кадрами [11]. Під кадровими технологіями також розуміють сукупність методів і організаційних процедур, спрямованих на оптимізацію прийнятих кадрових рішень [12]. Розглядаючи дефініції науковців і практиків у сфері управління людськими ресурсами, доцільно зауважити, що під кадровими технологіями слід розуміти засіб управління кількісними та якісними характеристиками особового складу персоналу, які забезпечують досягнення цілей організації та її ефективне функціонування [13, с. 79].

Прийняття кадрових рішень (ПКР) є важливим елементом будь-якої системи управління підприємством незалежно від його розмірів та сфери діяльності, що базується як на перевірених часом так і на інноваційних технологіях управління людськими ресурсами [14].

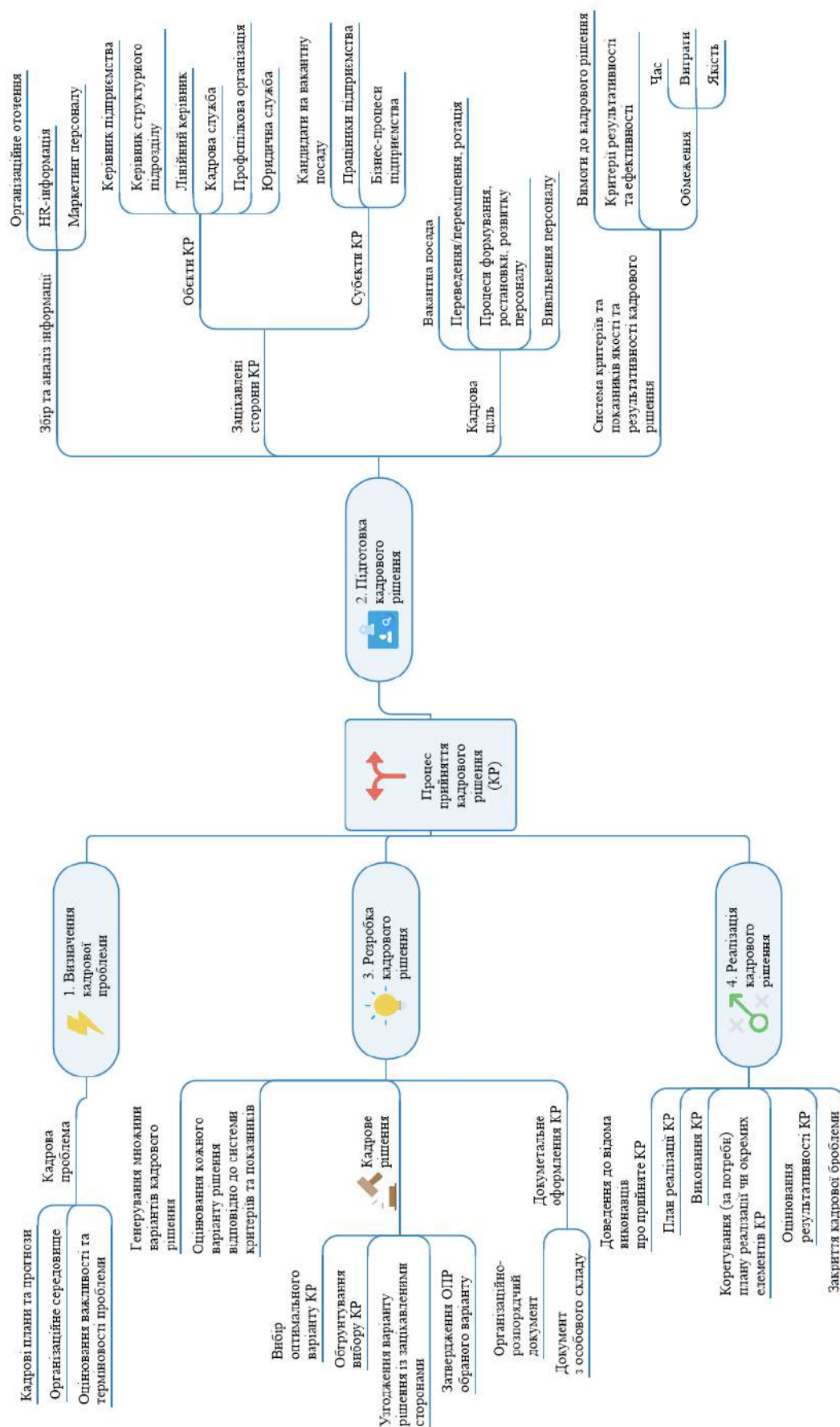

Рис. 1. Інтелект-карта процесу прийняття кадрового рішення [14]

Зокрема, застосувавши підхід побудови карт знань, процес ПКР на основі сукупності бізнес-процесів управління персоналом підприємства можна зобразити у вигляді інтелект-карти (рис. 1).

Кожний етап процесу управління персоналом вимагає прийняття відповідних кадрових рішень (рис. 2), що складає цикл управління персоналом підприємства.

Таке представлення визначає функціонально-процесну модель типових управлінських функцій керівників різних ланок управління (суб'єктів управління) на кожному з етапів процесу управління персоналом, починаючи від планування, прогнозування та маркетингу і закінчуючи вивільненням персоналу.

Необхідно зазначити, що важливими умовами на шляху розв'язання завдання з формування професійного особового складу підприємства, а отже, прийняття кадрових рішень, є ефективність застосування найсучасніших кадрових технологій. Неефективні, незатребувані технології, що застосовуються з відставанням, тільки забирають ресурси (сили, кошти, час тощо), застосовуються формально і не приносять очікуваного результату. Майбутні події багато в чому залежать від сьогоднішнього розуміння процесів, що відбуваються. Від прийнятих уже сьогодні рішень і застосування ефективних кадрових технологій отримаємо кадрове забезпечення, яке буде здатне розв'язувати поставлені перед підприємством завдання як на теперішній час, так і в найближчому і віддаленому майбутньому.

Кадрові технології застосовуються тільки до людей, які і є об'єктом прийняття кадрових рішень (кандидат на службу, член колективу, фахівець, учасник трудового процесу тощо). Об'єктом також можуть виступати суспільні взаємовідносини, що виникають у процесі застосування кадрових технологій. Як об'єкт ПКР також можна розглядати професійні компетентності, професійний розвиток, зміну службового становища, реалізацію можливостей тощо. Суб'єктом кадрових технологій виступають ті, хто безпосередньо їх реалізує: керівник підприємства, керівники структурних підрозділів, лінійні керівники, кадрові служби та інші зацікавлені в кадровому рішенні сторони. Кадрові технології, водночас, є інструментом суб'єкту ПКР, а також механізмом під час реалізації кадрової політики та стратегії компанії. Оскільки суб'єктами і об'єктами кадрових рішень виступають люди і утворені ними організаційні структури, то зв'язок «організація – співробітник (працівник)» зводиться до технології роботи суб'єкта з об'єктом (на всіх етапах взаємодії) з урахуванням інтересів обох сторін. Кадрові технології ПКР для суб'єкта управління мають бути гнучкими, мати можливість підлаштовуватися під конкретні обставини (умови), замінюваними, скоординованими між виконавцями, а також унеможливлювати непотрібні, зайві дії, мати спрямованість на загальний результат.

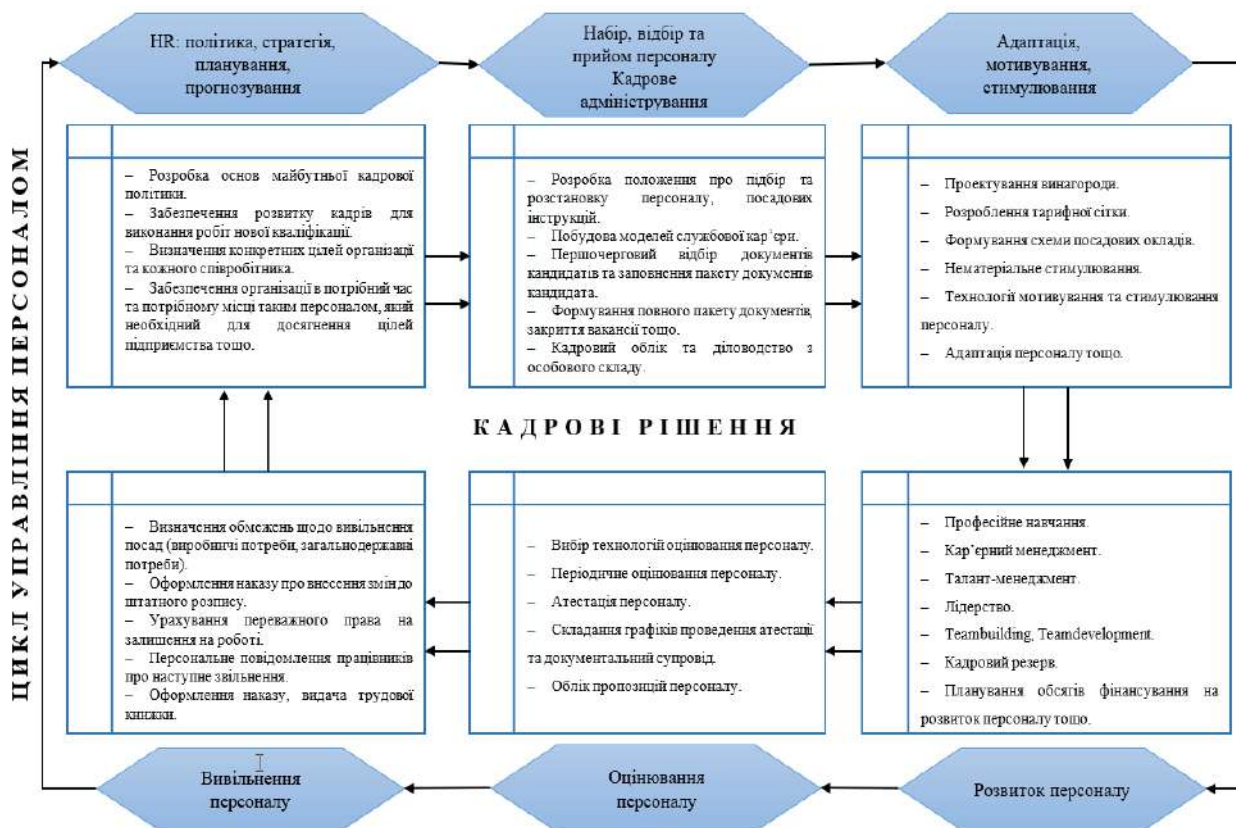

Рис. 2. Кадрові рішення в системі управління персоналом

Технології ПКР, водночас, мають певну специфіку, що відрізняє кадрові рішення від організаційного управлінського рішення. Зокрема, ПКР неодмінно враховують організаційно-правові та нормативно-правові особливості взаємодії роботодавця і найманого працівника тощо. Також предметом ПКР виступають кількісні та якісні характеристики як окремого співробітника (працівника), так і кадрового складу загалом (кваліфікація, здатність до взаємодії, дотримання стандартів поведінки, відповідність займаних посаді тощо). Застосування кадрових технологій реалізується через загальні та спеціальні методи. Загальні методи можуть бути застосовані до всіх кадрових технологій: планування, організації, прийняття рішень, контролю тощо.

Спеціальні підходи, методи та інструменти застосовуються тільки до конкретних технологій (наприклад, до пошуку, набору, відбору, оцінювання персоналу, збору кадрової інформації, навчання, адаптації та мотивування працівника, стимулювання праці, організування групової чи командної роботи, атестації, управління кар'єрою, виховання, регулювання тощо).

Поряд із загальними рутинними кадровими процесами, кадрові рішення є інструментом впливу на соціальні процеси. За допомогою певних кадрових технологій прийняття рішень, реалізується декомпозиція складних процесів на окремі послідовні етапи і подальшої їх координації для отримання запланова-

ного результату, незалежно від ситуації чи факторів навколишнього оточення. Ще одним із головних завдань сучасного HR-менеджменту є підготовка фахівців, які володіють не тільки знаннями та вміннями кадрового діловодства, але і сучасними кадровими технологіями з усіма їхніми особливостями.

Від того, на які взаємовідносини чи HR-проблему спрямоване кадрове рішення, залежить формулювання кадрових цілей та застосування відповідних кадрових технологій. Зокрема, кадрова ціль відображає кінцевий результат застосування кадрових технологій у кількісному або якісному вираженні для забезпечення підприємства професійним кадровим складом.

В процесі ПКР повною мірою розкривається зміст кадрових технологій, що є сукупністю певних дій, за допомогою яких можна отримати інформацію про кадровий потенціал фахівця, та напрям його зміни, зберігаючи баланс інтересів організації та працівника. Кадрові технології реалізуються в процесі взаємодії між співробітниками (працівниками), а також між персоналом і організацією, торкаючись усіх категорій взаємодії, як індивідуальних так і групових (колективних чи командних).

Вибір найбільш раціональних та результативних кадрових технологій у практичному застосуванні вбачається в такому (рис. 2):

- скороченні часу та оптимізації витрат на заміщення вакантної посади;
- прийняття оптимальних рішень при вирішенні проблем щодо кадрового забезпечення;
- оптимізації людських ресурсів у компанії;
- забезпеченні підприємства кадровим складом з оптимальними професійними компетенціями та достатнім кадровим потенціалом тощо.

Висновки. На останок, слід зазначити, що прийняття кадрових рішень – це різноманітна управлінська діяльність, починаючи від персонального тайм-менеджменту, планування, функціонування колективу компанії чи окремих команд і закінчуючи залученням фахових експертів до вирішення проблем щодо формування і розвитку людських ресурсів. В управлінській діяльності прийняття кадрових рішень – це систематизований процес, який багато в чому впливає на працівників організації та є найважливішою частиною щоденної роботи керівника будь-якого рівня та посадового рангу. Управлінське кадрове рішення – це акт цілеспрямованого впливу на персонал, що ґрунтується на аналізі достовірних персональних даних, які характеризують конкретну кадрову проблему, визначає мету і містить програму її досягнення. Ефективне виконання поставлених перед підприємством завдань у сучасних умовах визначається використанням традиційних та інноваційних кадрових технологій, спрямованих на розвиток людських ресурсів, які дають можливість створити організацію, що відповідає сучасним вимогам. Кадрові технології мають постійно вдосконалюватися, при поєднанні балансу індивідуальних цілей персоналу і цілей організації вони також повинні відповідати потребам добробуту суспільства.

Література:

1. Боровик М. В. Управлінські рішення : конспект лекцій для студентів бакалавріату всіх форм навчання спеціальності 073 – Менеджмент / М. В. Боровик. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. – 81 с.
2. Наливайко С. Методи прийняття управлінських рішень / С. Наливайко, Т. Симоненко. – Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. – 67 с.
3. Лазоренко Т.В. Основи менеджменту: Конспект лекцій: навч. посіб. / Т.В. Лазоренко, С.О. Пермінова. – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2021. – 166 с.
4. Шубалий О.М. Управління персоналом : підручник / О. М. Шубалий, Н. Т. Рудь, А. І. Гордійчук, І. В. Шубала, М. І. Дзямулич, О. В. Потьомкіна. – Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2018. – 404 с.
5. Балабанова Л. В. Управління персоналом : підручник. / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак. – К. : Центр учбової літератури, 2020. – 468 с.
6. Грідін О.В. Управління персоналом: методичні вказівки для самостійного вивчення дисципліни / О. В. Грідін. – Харків : ДБТУ, 2022. – 134 с.
7. Муратова І. А. Технологія: універсалізація та уніфікація соціального буття: монографія / І.А. Муратова. – Київ: «Міленіум», 2019. – 352 с.
8. Таможська І. Дискурс поняття «педагогічна технологія» в контексті формування сучасної парадигми освіти / І. Таможська // Педагогічний дискурс. – 2015. - №18. – С. 217-222.
9. Дзюба М.М. Методичні рекомендації до виконання контрольної роботи та вивчення дисципліни «Українська мова» / М.М. Дзюба. – Рівне. 2012. – 38 с.
10. Дяків О. П. Управління персоналом : навчально-методичний посібник. / О.П. Дяків, В.М. Островерхов. – Тернопіль : ТНЕУ, 2018. – 288 с.
11. Шкробот М.В. Сучасні технології управління персоналом: навч. посіб. / М.В. Шкробот. – Київ. : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. – 194 с.
12. Дяків О.П. Менеджмент персоналу: навч.-методич. посіб. / О.П. Дяків, А.С. Коцур, В.М. Островерхов, С.А. Надвиничний, М.М. Шкільняк, Д.Г. Шушпанов. – Тернопіль. 2022. – 280 с.
13. Малішевська Л.М. Теоретичний зміст технологій управління персоналом / Л.М. Малішевська, О.В. Балахонова // Подільський науковий вісник. – 2020. – № 3. – С. 78-83.
14. Приймак В. Прийняття управлінських рішень: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів // Гриф МОН України. – К. : Атіка, 2008. – 240 с.

References:

1. Borovyk, M. V. (2020). *Upravlinski rishennia [Management decisions]*. Kharkiv : KhNUMH im. O. M. Beketova [in Ukrainian].
2. Nalyvaiko, S., & Symonenko, T. (2019). *Metody pryiniattia upravlinskykh rishen [Methods of management decision-making]*. Dnipro: Dnipropetrovskiyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
3. Lazorenko, T.V. & Perminova, S.O. (2021). *Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of management]*. Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho [in Ukrainian].
4. Shubalyi, O. M., Rud, N. T., Hordiichuk, A. I., Shubala, I. V., Dziamulych, M. I. & Potomkina O. V. (2018). *Upravlinnia personalom [Personnel management]*. Lutsk : IVV Lutskoho NTU [in Ukrainian].
5. Balabanova, L. V. & Sardak, O.V. (2020). *Upravlinnia personalom [Personnel management]*. K. : Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
6. Hridin, O.V. (2022). *Upravlinnia personalom [Personnel management]*. Kharkiv : DBTU [in Ukrainian].

7. Muratova, I. A. (2019). *Tekhnolohiia: universalizatsiia ta unifikatsiia sotsialnoho buttia: monohrafiia [Technology: universalisation and unification of social life]*. Kyiv: «Milenium» [in Ukrainian].
8. Tamozhska, I. (2015). Dyskurs poniattia «pedahohichna tekhnolohiia» v konteksti formuvannia suchasnoi paradyhmy osvity [The Discourse of the Concept of "Pedagogical Technology" in the Context of Formation of the Modern Educational Paradigm]. *Pedahohichnyi dyskurs – Pedagogical discourse*, 18, 217-222 [in Ukrainian].
9. Dziuba, M.M. (2012). *Metodychni rekomendatsii do vykonannia kontrolnoi roboty ta vyvchennia dystsypliny «Ukrainska mova» [Methodical recommendations for performing control work and studying the discipline "Ukrainian language"]*. Rivne [in Ukrainian].
10. Diakiv, O. P. & Ostroverkhov, V.M. (2018). *Upravlinnia personalom [Personnel management]*. Ternopil : TNEU [in Ukrainian].
11. Shkrobot, M.V. (2022). *Suchasni tekhnolohii upravlinnia personalom [Modern HR management technologies]*. Kyiv. : KPI im. Ihoria Sikorskoho [in Ukrainian].
12. Diakiv O. P., Kotsur A. S., Ostroverkhov V. M., Nadvynychnyi S. A., Shkilniak M. M. & Shushpanov D. H. (2022). *Menedzhment personal [Personnel management]*. Ternopil [in Ukrainian].
13. Malishevska, L.M. & Balakhonova, O.V. (2020). Teoretychnyi zmist tekhnolohii upravlinnia personalom [Theoretical content of personnel management technologies]. *Podilskyi naukovyi visnyk – Podilskyi naukovyi herald*, 3, 78-83 [in Ukrainian].
14. Pryimak, V. (2008). *Pryiniattia upravlinskykh rishen [Management decision-making]*. K. : Atika [in Ukrainian].

УДК 35.071

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-520-529](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-520-529)

Радиш Ярослав Федорович доктор держуправління, професор, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця, тел.: (067) 722-62-63, <https://orcid.org/0000-0002-8374-5424>

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ (МЕДІАТОРІВ) В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Анотація. В статті висвітлюються питання щодо проблем ефективного реформування вищої освіти, зокрема підготовка публічних службовців за окремими актуальними спеціалізаціями (наприкладі медіації), які постійно порушуються в працях вітчизняних науковців та практик, особливо в умовах бакалаврської освіти. Тому окремо виявлені основні здобутки та недоліки підготовки публічних фахівців (медіаторів), які виникли у зв'язку з попередніми реформами в освіті та вироблення рекомендацій стосовно майбутнього реформування в умовах магістерської освіти в Україні. З цією метою, були досліджені зміни, які відбулися у зв'язку із запровадженням Болонського процесу в країнах Європейського Союзу та в Україні; визначені здобутки та недоліки попередніх реформ; запропоновані заходи, які сприятимуть реформуванню вищої освіти, зокрема магістерської. Ми прийшли до думки, що використання медіації у сфері публічного управління та адміністрування дозволить узгодити інтереси та дотриматися балансу інтересів у будь-якій сфері суспільних відносин, зміцнить організаційну спроможність суб'єктів управління, а також їхню координацію дій; підвищить соціальну стабільність в суспільстві та знизить конфліктність у суспільстві тощо. Досліджені питання підготовки публічних фахівців, зокрема і медіаторів, в умовах магістратури привели до думки, що в даний період відіграє важливу роль у суспільстві. Тому на сьогодні є досить актуальною та потребує осмислення та досконального дослідження проблема подолання конфлікту інтересів на публічній службі.

І за роки незалежності України неодноразово робилися спроби її реформування. Тому науковці, беручи до уваги сучасні тенденції Євроінтеграції, прийшли до висновку, що є потреба у новій концепції підготовки сучасних фахівців, що призведе до підвищення рівня професіоналізму та компетентності здубачів вищої освіти. Показали також невирішені проблеми, зокрема, це обмежена автономія закладів освіти, яка не відповідає Болонській системі. Тому встановили, що проблема реформування системи вищої школи є актуальною, а мета її – забезпечення потреб держави у публічних фахівцях (посередниках) і наукових розробок щодо їх підготовки.

Ключові слова: вища освіта, магістратура, публічне управління та адміністрування, спор, конфлікт, медіація, медіатор, метод, консенсус.

Radish Yaroslav Fyodorovich Doctor of public administration, Professor, Communal institution of higher education "Vinnytsia Academy of Continuing Education", Vinnytsia, tel.: (067) 722-62-63, <https://orcid.org/0000-0002-8374-5424>

FEATURES OF THE TRAINING OF SPECIALISTS (MEDIATORS) UNDER THE MASTER'S DEGREE OF PUBLIC ADMINISTRATION AND ADMINISTRATION

Abstract. The article highlights issues related to the problems of effective reform of higher education, in particular, the training of public servants in specific relevant specializations (for example, mediation), which are constantly discussed in the works of domestic scientists and practitioners, especially in the conditions of bachelor's education. Therefore, the main achievements and shortcomings of the training of public specialists (mediators) that arose in connection with previous reforms in education and the development of recommendations regarding future reforms in the conditions of master's education in Ukraine are separately identified. For this purpose, the changes that took place in connection with the introduction of the Bologna Process in the countries of the European Union and in Ukraine were investigated; identified achievements and shortcomings of previous reforms; proposed measures that will contribute to the reform of higher education, in particular master's education. We have come to the opinion that the use of mediation in the field of public management and administration will allow to reconcile interests and maintain a balance of interests in any sphere of social relations, will strengthen the organizational capacity of management subjects, as well as their coordination of actions; will increase social stability in society and reduce conflict in society, etc. Researched issues of training of public specialists, in particular mediators, in the conditions of a master's degree led to the opinion that in this period it plays an important role in society. Therefore, today the problem of overcoming the conflict of interests in the public service is quite relevant and needs to be understood and thoroughly researched.

And during the years of Ukraine's independence, there were repeated attempts to reform it. Therefore, scientists, taking into account the modern trends of European integration, came to the conclusion that there is a need for a new concept of training modern specialists, which will lead to an increase in the level of professionalism and competence of higher education teachers. Unsolved problems were also shown, in particular, the limited autonomy of educational institutions, which does not correspond to the Bologna system. Therefore, it was established that the problem of reforming the system of higher education is urgent, and its purpose is to ensure the needs of the state in public specialists (intermediaries) and scientific developments related to their training.

Keywords: Higher Education, magistracy, public management and administration, dispute, conflict, mediation, mediator, method, consensus.

Постановка проблеми. Питання підготовки публічних фахівців, зокрема і медіаторів, в умовах реформування вищої освіти в Україні в даний період відіграє важливу роль у суспільстві. І за роки незалежності України неодноразово робилися спроби її реформування. Беручи до уваги сучасні тенденції Євроінтеграції, є потреба у новій концепції підготовки сучасних фахівців, що призведе до підвищення рівня професіоналізму та компетентності випускників.

У 2005 році Україна приєдналась до Болонського процесу, який повинен був би підвищити рівень освіти на території нашої держави. У 2010 році до програми економічних реформ Президента України увійшла і реформа освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо проблем ефективного реформування освіти, і вищої зокрема, порушувалися в останнє десятиріччя в працях таких науковців, як В. Андрущенко, Я. Болюбаш, Н. Василенко, М. Кісіль, Ю. Жук, Л. Зязюн, О. Навроцький, Н. Пасічник, В. Суханцева та ін.

Однак потрібно виділити невирішені проблеми. Зокрема, це обмежена автономія закладів освіти, яка не відповідає Болонській системі. Тому проблема реформування системи вищої школи є актуальною, а мета її – забезпечення потреб держави у публічних фахівцях (посередниках) і наукових розробок щодо їх підготовки.

Мета статті – виявити основні здобутки та недоліки підготовки публічних фахівців (медіаторів), які виникли у зв'язку з попередніми реформами в державі та вироблення рекомендацій стосовно майбутнього реформування вищої освіти в Україні в умовах магістерської освіти.

Відповідно до мети в статті реалізуються такі завдання:

- досліджено зміни, які відбулися у зв'язку із запровадженням Болонського процесу в країнах Європейського Союзу та в Україні;
- визначені здобутки та недоліки попередніх реформ;
- запропоновані заходи, які сприятимуть реформуванню вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Вивчення наукових джерел, показало, освіта є одним з ключових інститутів, що підтримують не тільки ідеологію і єдність нації, а отже, і її економічну та політичну безпеку в державі. ХХІ століття ознаменувалося зростанням уваги суспільства до вищої освіти, реформування якої стало об'єктивною необхідністю, особливої значущості в цьому процесі набуває модернізація діяльності вищих навчальних закладів щодо підготовки публічних фахівців.

Дослідження показало, що вища освіта відіграє провідну роль. І тому важливо, щоб вища школа мала необхідні ресурси й інституційний потенціал для виконання всіх своїх завдань, зокрема таких, як підготовка студентів до

професійної кар'єри та особистісний розвиток, створення і підтримання бази новітніх знань, заохочення до наукових досліджень та інновацій. Тому і постало питання державного замовлення щодо вдосконалення вищої школи з метою підвищення ефективності її діяльності, гарантування якості вищої освіти публічних фахівців, зокрема медіаторів в умовах магістратури публічного управління [1].

Вивчення зарубіжному досвіду надало можливість з'ясувати, що після приєднання України до Болонського процесу 19 травня 2005 року розпочалося широке впровадження Болонських принципів [9]. При цьому в першочерговому порядку здійснювалися такі заходи, які відповідали Болонським вимогам:

- запровадження кредитної системи обліку наданих студентам освітніх послуг;
- зниження аудиторного навантаження на студентів та надання їм більше часу для самостійної підготовки;
- перехід від п'ятибальної до стобальної шкали оцінювання знань [7].

У вітчизняній системі вищої освіти за роки незалежності відбулися значні зміни, що відповідають засадам Болонської декларації:

- 1) введено ступені бакалавра і магістра (Законами України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017));
- 2) введено систему циклів вищої освіти (отримання вищої освіти – кваліфікації магістра неможливо без завершення бакалаврату);
- 3) розширюється співпраця із закордонними навчальними закладами щодо навчання і досліджень [6, С.3].

Болонські принципи розглядаються як основа та механізм модернізації системи вищої освіти в Україні.

Аналіз динаміки змін у структурі вищої освіти України надав можливість з'ясувати, що організаційна структура вищої освіти України базується на таких поняттях, як освітній та освітньо- кваліфікаційний рівні. Освітні рівні – це неповна вища освіта, базова вища освіта, повна вища освіта; освітньо-кваліфікаційні рівні: молодший спеціаліст, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук [2].

Вивчення досвіду європейських держав, відповідно до Болонського процесу, надали можливість ЗВО України втілити двоступеневу систему освіти (бакалаврат – магістратура). Це надає можливість випусковим кафедрам розвантажити ОПП підготовки магістрів за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» з урахуванням іншої спеціалізації, зокрема і медіатора. До того ж, у Європі диплом бакалавра свідчить про повну вищу освіту, на відміну від України, де отримання диплому бакалавра свідчить про неповну вищу освіту. Хто бажає продовжити навчання, стає спершу магістром, а потім може отримати науковий ступінь доктора, що прирівнюється до кандидата наук в Україні.

Наступний аспект оптимізації структури вищої освіти в Україні пов'язаний із зменшенням кількості вищих навчальних закладів. Нині державою вже здійснено деякі спроби інтегрувати менші заклади в більші.

З цього можна зробити висновок, що реформа освіти відповідно до Болонського процесу просувається вперед.

Можна зробити порівняльний аналіз системи вищої освіти в Україні, Німеччині та Великобританії.

Порівнюючи систему освіти України та Німеччини важливо відмітити, що кожна з 16 федеральних земель Німеччини має власні закони та норми у сфері вищої освіти. Крім того, ЗВО у Німеччині великою мірою автономні, чого не можна сказати про ЗВО України.

У зв'язку з участю Німеччини у Болонському процесі почала діяти двоступенева система: бакалавр – магістр (Master)". Тривалість програми 4,5 – 5 років: початкова вища освіта (3 курси) і основна вища освіта (1,5-2 курси) [8, С.1]. Для отримання диплому бакалавра в Україні термін навчання становить 4 роки, магістра – 1,5 роки [10].

Істотною перевагою навчання у Німеччині є можливість поєднувати роботу із навчанням. Так, тут дуже розвинене співробітництво університетів з великими підприємствами, де студенти можуть підробляти під час навчання, проходити практику і працювати в майбутньому за своїм профілем. В українських ВНЗ також можливо поєднувати роботу з навчанням. Так, наприклад, в КУП НАН України студентам надається можливість працювати в університеті під час навчання, щоб отримувати практичні навички.

Що стосується вартості навчання у вузах Німеччини, то можна навчатись безкоштовно або за невелику плату (у деяких федеральних землях встановлюється плата в розмірі 500-1000 євро за семестр).

Необхідно підкреслити, що Федеративна Республіка Німеччини займає четверте місце в світі за рівнем підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Основними напрямками на шляху конструктивних динамічних перетворень у вищій освіті Німеччини є якісна освіта на всіх рівнях підготовки, інноваційний розвиток освіти, розвиток суспільства на засадах конкурентоспроможності освіти [8, С.2].

Ми також провели аналіз системи вищої освіти Великобританії та України.

Перш за все потрібно звернути увагу на те, що автономія університетів в Великобританії є найбільш широкою в світі. У Великобританії також діє двоступенева система «бакалавр – магістр». Ступінь бакалавра надається після 3-4 років навчання на денному відділенні університету, коледжу чи інституту. Після отримання диплому бакалавра навчання триває, як правило, один або півтора року і закінчується присвоєнням кваліфікації «магістр» (Master) або «доктор» (PhD).

Ще однією відмінністю є те, що у деяких сферах ступінь бакалавра є вищим рівнем і не потребує продовження освіти. В Україні ж після отримання диплому бакалавра потрібно отримати диплом магістра. Очевидною перевагою освітньої системи Великобританії є її виняткова гнучкість.

Адже є можливість самим вибирати дисципліни, які будуть вивчатися студентами. До того ж, при бажанні обрані предмети і напрями можна змінити. Вища освіта в Великобританії є взірцем для наслідування. ЗВО Великобританії користуються великим авторитетом.

В Україні також важливим питанням є продовження навчання в аспірантурі.

Аспірантура — основна форма підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів в Україні. Варто зауважити, що вимоги при вступі в аспірантуру не є жорсткими. Адже потрібно тільки подати такі документи: заява вступника; копію диплома магістра із зазначенням здобутої спеціальності (кваліфікації); у разі потреби документ про визнання особи органами медико-соціальної експертизи особою з інвалідністю.

У правилах прийому до закладу вищої освіти (наукової установи) може бути визначено додатковий перелік документів, обов'язкових для допуску до вступних випробувань. Вступні випробування до аспірантури (ад'юнктури) закладу вищої освіти (наукової установи) складаються з: вступного іспиту із спеціальності (в обсязі програми рівня вищої освіти магістра з відповідної спеціальності); вступного іспиту з іноземної мови (англійської, німецької або французької) в обсязі, який відповідає рівню B2 Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти; інших форм вступних випробувань (іспити, співбесіди, презентації дослідницьких пропозицій чи досягнень). Вступні випробування для осіб з особливими освітніми потребами проводяться з урахуванням особливих освітніх потреб, зазначених у заяві вступника, та рекомендацій медико-соціальної експертизи [4].

Навчання проводиться з відривом (очна) і без відриву(заочна) від виробництва. На нашу думку, умови вступу до аспірантури потрібно модернізувати та удосконалити. Це потрібно зробити для того, щоб зменшити кількість некваліфікованих осіб. Так, можна вжити наступні заходи:

- на навчання в аспірантуру з відривом від виробництва приймати тільки тих осіб, які мають диплом магістра з відзнакою, проявили здібності до науки за результатами участі в конкурсах та мають здобутки у науковій роботі;
- на навчання в аспірантурі без відриву від виробництва приймати осіб, які мають науковий доробок у даній галузі та стаж роботи за фахом.

Аспірантура є найкращим вибором для людини, яка хоче глибоко вивчати улюблену справу, розвиватись, робити свій внесок в науку.

Можна виокремити такі основні здобутки вищої освіти за роки незалежності:

- 1) створено необхідну правову основу функціонування вищої школи;

- 2) введено ступінь бакалавра та магістра;
- 3) сформовано розгалужену мережу вищих навчальних закладів;
- 4) оновлюється перелік професій, введена кредитно-модульна система;
- 5) в освітній процес стрімко входять сучасні інформаційні технології (дистанційна освіта, інтерактивні методики тощо);
- 6) поглиблюється міжнародна інтеграція [6, С.18];
- 7) запроваджено зовнішнє незалежне оцінювання та врахування його результатів при вступі до вищих навчальних закладів.

Не можна не відмітити той факт, що на території пострадянських країн надається високий рівень знань та широка спеціалізація. Це відрізняється від спеціалізації в Європі, адже там надається вузька спеціалізація. Додаток до диплома є обов'язковим документом у переважній більшості країн-учасниць Болонського процесу і видається разом із дипломом про вищу освіту. Більшість країн без цього додатка взагалі не визнають дипломи про вищу освіту. 4 вересня 2013 року на засіданні Уряду прийнято постанову КМУ «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1997 р. № 1260».

Відповідною постановою затверджено зразок додатку до диплома європейського зразка (DIPLOMA SUPPLEMENT) [3].

Серед недоліків можна виділити такі:

1) внаслідок слабкого контролю процесу розвитку мережі вищих навчальних закладів різного рівня виникли ризики здобуття молоддю неякісної освіти;

2) приєднавшись до Болонського процесу, невиконаними залишилися такі вимоги:

- оптимізація кількості вищих навчальних закладів і освітніх послуг, що ними надаються (сьогодні в Україні діє більше 350 навчальних закладів III – IV рівня акредитації, тоді як у Франції – 78, Італії – 65;

- визнання українського диплому про вищу освіту в країнах європейського простору;

- створення умов щодо привабливості українських вузів для студентів з інших країн [8];

3) недостатня автономія навчальних закладів. Говорячи про фінансову автономію, ВНЗ в Україні досі не можуть самостійно розпоряджатися навіть тими коштами, які самі заробляють [6];

4) неефективне фінансування освіти. Більше 90% державних коштів йде на поточні витрати, перш за все – на зарплати й комунальні платежі. На купівлю обладнання, комп'ютерів, ремонт будівель залишається не більше 5% від фінансування;

5) й досі із ЗВО випускається дуже багато юристів та економістів, хоча рівень їх знань не завжди відповідає вимогам. Так, на обліку в Державній службі зайнятості України знаходиться понад 40 тисяч осіб з вищою

юридичною освітою і більше 34 тисяч – з вищою економічною освітою. В той час, престижність таких професій, як механік, інженер-механік, слюсар і т.д. падає.

25 червня 2013 року вийшов Указ Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», у якому містяться стратегічні напрями розвитку освіти. Так, до основних напрямів розвитку вищої освіти належать:

- створення дослідницьких університетів, розширення автономії вищих навчальних закладів;
- перегляд та затвердження нового переліку професій педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- залучення роботодавців до співпраці з вищими навчальними закладами, зокрема, до участі у розробленні стандартів вищої освіти, організації проходження практики студентами, вирішенні питань надання першого робочого місця випускникам;
- переоснащення навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів [5].

Якщо вдасться втілити ці завдання в життя, то рівень нашої освіти значно підніметься і буде відповідати стандартам європейської освіти.

На нашу думку, до цього списку слід включити ще такі завдання: більш ефективне використання фінансів. Це допоможе зберегти кошти та застосовувати їх у потрібному напрямі. Наприклад, впровадження нових технологій (комп'ютеризація ЗВО, проведення майстер-класів для студентів), підвищення стипендій студентам, що, у свою чергу, збільшить мотивацію до навчання; надання пільг та привілеїв не тільки особам, які належать до соціальних категорій, а й особам, які показують відмінні успіхи.

Саме втіливши всі ці завдання, ми зможемо рухатись далі, увійти в європейський простір вищої освіти та бути конкурентоспроможними.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що вища освіта в Україні все ще потребує вдосконалення. Тому необхідно усунути всі недоліки та відзначити позитивний ефект Болонського процесу. Ми маємо можливість отримати вищу освіту на європейському рівні. Однак, перш за все, нам потрібно впровадити європейські стандарти в нашої системі освіти, беручи звідти лише найкраще, і не забувати про власні освітні традиції та культуру.

Література:

1. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mes.gov.ge/uploads/Axali%20Ambebi/bologna/Leuvenn.pdf>
2. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

3. Національний Темпус/Еразмус+офіс в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tempus.org.ua/uk/vyshha-osvita-ta-bolonskyj-proces/informacijno-analitychni-materialy/1015-zatverdzheno-zrazok-dodatku-do-diploma-jevropejskogo-zrazka-diploma-supplement-.html>

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)» від 19.04.2019 № 261-2016-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-p#Text>

5. Указ Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25.06.2013 № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

6. Вакарчук І. Вища освіта України - європейський вимір: стан, проблеми, перспективи / І.Вакарчук // Вища школа. - 2008. - № 3. - С. 3-18

7. Красіловська З.В. Альтернативні способи вирішення спорів у сфері державного управління: поняття та сутність. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 1(24). С. 158–167.

8. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2016. № 1. С. 92–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_1_11.

9. Радомська Л., Стадній А. Українська система вищої освіти: переваги й недоліки Болонського процесу. Гуманізм та освіта – 2010 : електронне наукове видання матеріалів конференції. URL: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Radomska_Stadniy.php

10. Штефуца В. О. Реформування системи вищої освіти Німеччини в умовах реалізації цілей Болонського процесу / В.О. Штефуца // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Збірник наукових праць. – 2012. – №97. – С.3

References:

1. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. www.mes.gov.ge Retrieved from <http://www.mes.gov.ge/uploads/Axali%20Ambebi/bologna/Leuvenn.pdf> [in English].

2. Закон України «Pro vishhu osvitu» [The Law of Ukraine "On Higher Education"]. (n.d). zakon4.rada.gov.ua Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].

3. Nacional'nij Tempus/Erazmus+ofis v Ukraïni [National Tempus/Erasmus+office in Ukraine]. www.tempus.org.ua Retrieved from <https://www.tempus.org.ua/uk/vyshha-osvita-ta-bolonskyj-proces/informacijno-analitychni-materialy/1015-zatverdzheno-zrazok-dodatku-do-diploma-jevropejskogo-zrazka-diploma-supplement-.html> [in Ukrainian].

4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni «Pro zatverdzhennja Porjadku pidgotovki здobuvachiv vishhoї osviti stupenja doktora filosofії ta doktora nauk u zakladaх vishhoї osviti (naukovih ustanovah)» [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for Training Candidates for Higher Education Degrees of Doctor of Philosophy and Doctor of Science in Higher Education Institutions (Scientific Institutions)"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-p#Text> [in Ukrainian].

5. Ukaz Prezidenta Ukraïni «Pro nacional'nu strategiju rozvitku osviti v Ukraïni na period do 2021 roku» [Decree of the President of Ukraine "On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the Period Until 2021"]. (n.d). zakon4.rada.gov.ua Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].

6. Vakarchuk, I. (2008). Higher education of Ukraine - the European dimension: state, problems, prospects *Vishha shkola - Higher education*, 3, 3-18 [in Ukrainian].

7. Krasilovs'ka, Z.V. (2015). Al'ternativni sposobi virishennja sporiv u sferi derzhavnogo upravlinnja: ponjattja ta sutnist' [Alternative ways of resolving disputes in the field of public administration: concept and essence]. *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja - State administration and local self-government*, 1(24), 158–167 [in Ukrainian].

8. Mazaraki, N. (2016). Mediacija v Ukraïni: problemi teorії ta praktiki [Mediation in Ukraine: problems of theory and practice]. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansi, parvo - Foreign trade: economy, finance, law*, 1, 92–100. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_1_11. [in Ukrainian].

9. Radoms'ka, L., Stadnij, A. (2010). Ukraïns'ka sistema vishhoї osviti: perevagi j nedoliki Bolons'kogo procesu [The Ukrainian system of higher education: advantages and disadvantages of the Bologna process]. *Gumanizm ta osvita – 2010 - Humanism and education - 2010*. Retrieved from http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Radomska_Stadnij.php [in Ukrainian].

10. Shtefuca, V. O. (2012). Reformuvannja sistemi vishhoї osviti Nimechchini v umovah realizacії cilej Bolons'kogo procesu [Reforming the system of higher education in Germany in the context of the implementation of the goals of the Bologna process]. *Visnik Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni T.G. Shevchenka. Zbirnik naukovih prac' - Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T.G. Shevchenko*, 97, 3 [in Ukrainian].

УДК 378.07

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-530-540](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-530-540)

Смолінська Олеся Євгенівна кафедра філософії та педагогіки, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-1612-2830>

Левків Галина Ярославівна доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, вул. Пекарська, 50, м. Львів, 79010, <https://orcid.org/0000-0002-5909-3390>

УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ: ЛІДЕРСТВО ТА/ЧИ МЕНЕДЖМЕНТ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей роботи лідерства й менеджменту українських університетів в умовах воєнного часу. Доведено, що важливість ролі лідерства та менеджменту університетів під час війни полягає у забезпеченні їхньої здатності справлятися з цими безпрецедентними проблемами. Визначено, що вони мають збалансувати негайне реагування на кризу з довгостроковими освітніми цілями, гарантуючи, що університет залишиться маяком знань, стабільності та надії у неспокійні часи. Виокремлено ключові відмінності лідерства й менеджменту для сучасного українського університету. Зазначено, що менеджмент займається внутрішніми взаємодіями, такими як управління персоналом, координація між різними відділами та ефективне розподілення ресурсів. Встановлено, що сутність лідерства у сучасному українському університеті полягає у гармонізації освітнього процесу з потребами сучасного суспільства, адаптації до швидкозмінних умов ринку праці та глобальних освітніх трендів. Охарактеризовано вплив впровадження воєнного стану на управління сучасним українським університетом. Доведено, що підвищення рівня безпеки студентів, викладачів та співробітників університету є основним пріоритетом. Виокремлено, що в умовах воєнного стану, керівництво сучасного українського університету перебуває перед необхідністю відповідати на низку викликів, що вимагають не тільки оперативного реагування, але й стратегічного планування, гнучкості у прийнятті рішень та здатності до швидкого адаптування в змінних умовах. Зазначено, що цифровізація суттєво трансформувала роботу лідерства та менеджменту сучасних українських університетів, впроваджуючи нові підходи в управління, організацію освітнього процесу та розробку освітніх програм.

Ключові слова: університет, лідерство, менеджмент, співставлення, проблеми, виклики.

Smolinska Olesia Yevhenivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Pedagogy, Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv, 50 Pekarska St., Lviv, 79010, <https://orcid.org/0000-0003-1612-2830>

Levkiv Halyna Yaroslavivna Doctor of Sciences (Economics), Professor, Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv, 50 Pekarska St., Lviv, 79010, <https://orcid.org/0000-0002-5909-3390>

UKRAINIAN UNIVERSITY: LEADERSHIP AND/OR MANAGEMENT

Abstract. The purpose of this study is to characterize the peculiarities of the work of leadership and management in Ukrainian universities during wartime. It has been proven that the importance of the role of university leadership and management during the war lies in their ability to cope with these unprecedented problems. It has been determined that they must balance immediate crisis response with long-term educational goals, ensuring that the university remains a beacon of knowledge, stability, and hope in turbulent times. Key differences between leadership and management for the modern Ukrainian university have been highlighted. It is noted that management deals with internal interactions, such as personnel management, coordination between different departments, and effective resource allocation. The essence of leadership in the modern Ukrainian university is found in harmonizing the educational process with the needs of contemporary society, adapting to the rapidly changing labor market conditions, and global educational trends. The impact of the implementation of martial law on the leadership of the modern Ukrainian university has been characterized. It has been proven that increasing the level of safety for students, teachers, and university staff is a main priority. It has been highlighted that under martial law, the leadership of the modern Ukrainian university faces a number of challenges that require not only operational response but also strategic planning, flexibility in decision-making, and the ability to adapt quickly to changing conditions. It is noted that digitalization has significantly transformed the work of leadership and management of modern Ukrainian universities, introducing new approaches to management, organization of the educational process, and development of educational programs.

Keywords: university, leadership, management, comparison, problems, challenges

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану функціонування українських університетів зазнало значних змін, що сформувало запит на рішучий та, водночас, адаптивний підхід з боку керівництва. Основна роль управління університетом у такій складній ситуації багатогранна і включає антикризове управління, розподіл ресурсів та підтримку освітніх стандартів.

На керівництво покладено найважливішу відповідальність за управління кризами та прийняття рішень в умовах стресу аж до визначення того, чи слід зберігати працездатність університету, як максимально убезпечити студентів і співробітників, а також управління ресурсами в умовах обмежень і невизначеності. Перехід до моделей дистанційного чи гібридного навчання, обумовлений міркуваннями безпеки, потребує ефективних стратегій реалізації. Керівництво університетів також повинне забезпечити наявність необхідної технологічної інфраструктури та адекватну підготовку студентів та викладачів для використання цих нових засобів. При цьому, ключовою функцією, все ж, залишається підтримання безупинності освітнього процесу. Це передбачає не лише адаптацію методів викладання та, відповідно, їх відображення в освітніх програмах до нового способу здобування освіти (умовно назовемо його комбінованим, адаптивним), але також увага до психологічних та емоційних потреб студентів та співробітників, які постраждали від війни, тобто реальна гуманізація вищої освіти. Цілісність, втілена у такому підході, має вирішальне значення для збереження цілісності освітнього процесу, повноти дієвості освітніх програм та підтримки благополуччя університетської спільноти.

Важливість ролі лідерства та менеджменту університетів під час війни полягає у їхній здатності справлятися з цими безпрецедентними проблемами. Вони мають збалансувати негайне реагування на кризу з довгостроковими освітніми цілями, гарантуючи, що університет залишиться маяком знань, стабільності та надії у неспокійні часи. Їх здатність адаптуватися, виявляти співчуття та зберігати бачення майбутнього підкреслює стійкість та важливість закладів вищої освіти у воєнний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти управління в середовищному аспекті розкривалися в роботах таких дослідників соціально-екологічних аспектів управління, як P.G. Altbach та J. Salmi [1]; Armitage D. at all [2]; T. C. Beierle [3]; F. Berkes та C. Folke [4]; G. C. Gallopín [5]; A. Nuno [6]; W.J. Petak [7], W.M. Purcell at all; A. Virapongse at all [8]. Низка європейських університетів уже пропонує освітні програми з управління соціально-екологічними системами (Единбургський університет, Стокгольмський університет, Ліонський університет). Хоч ці програми зорієнтовані не на освітній менеджмент, а, радше, на гармонізацію середовищ природи та людини, тобто на екологічний, та, все ж, впроваджувані підходи можуть бути адаптовані й до соціального управління в українських університетах, актуальною проблемою для яких є сталість розвитку та вибудовування зв'язків із середовищами життєдіяльності. Проблеми управління закладами вищої освіти вивчали О. Бородієнко [9], І. Драч [10], І. Медведєв [11], І. Решетова [12; 13] та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування впливу воєнного стану та особливостей лідерства й менеджменту в таких умовах, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей дієвості лідерства й менеджменту українських університетів в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Сутність менеджменту в сучасних українських університетах багатогранна та спрямована на розв'язання унікального поєднання освітніх, дослідницьких та соціальних завдань у сучасному академічному просторі. Ця система повинна бути ретельно розроблена для вирішення складних завдань, пов'язаних із наданням високоякісної освіти, підвищенням якості досліджень, забезпеченням інституційної стійкості та ефективним внеском у розвиток спільноти та суспільства. В основі цієї системи менеджменту має бути закладена мета надання якісної освіти, що відповідає національним та міжнародним стандартам [14–16]. Це передбачає динамічний підхід до розробки освітніх програм, запровадження інноваційних технологій викладання та запровадження ефективних методів оцінки якості освіти. Метою системи є підготовка студентів, які не тільки володіють академічними знаннями, а й готові конкурувати та досягати успіху в глобалізованому світі. Дослідження та розробки становлять наріжний камінь цієї системи. Українські університети все більше уваги приділяють просуванню дослідницької діяльності, яка сприяє академічним знанням та суспільному благополуччю. Це включає забезпечення фінансування досліджень, надання необхідної інфраструктури для передових досліджень і розвиток співпраці з галузями промисловості та установами по всьому світу.

Виділимо ключові відмінності лідерства й менеджменту для сучасного українського університету (табл.1).

Таблиця 1

Ключові відмінності лідерства й менеджменту для сучасного українського університету

№	Ознака	Лідерство	Менеджмент
1	Стиль прийняття рішень	Схильне до більш ризикованих, інноваційних рішень, спрямованих на досягнення довгострокового прогресу і розвитку університету (стратегічний стиль)	Зосереджується на більш консервативних, добре обдуманих рішеннях, які гарантують неперервність та ефективність поточної діяльності (тактичний стиль)
2	Взаємодія зі спільнотою	Відповідає за вибудовування відносин із зовнішніми стейкхолдерами, у тому числі з виконавчою владою, виробництвом та іншими університетами. Забезпечує формування іміджу та репутації університету	Займається внутрішніми взаємодіями, такими як управління персоналом, координація між різними відділами та ефективний розподіл ресурсів
3	Інноваційність та творчість	Часто пов'язане з інноваційністю та творчістю, перебуває в пошуку нових можливостей та напрямів розвитку	Менеджмент, навпаки, більше зосереджений на оптимізації та поліпшенні наявних процесів і систем

Інтернаціоналізація освіти та досліджень є ще одним ключовим аспектом в управлінні. Українські університети активно налагоджують партнерські відносини із закордонними установами, беруть участь у міжнародних академічних мережах та заохочують академічну мобільність як серед студентів, так і серед викладачів. Мета цієї активності полягає не лише у розширенні глобальної присутності університету, а й у збагаченні освітнього досвіду за рахунок різноманітних точок зору та співробітництва. Понад те, система менеджменту глибоко переплетена з ширшим соціальним контекстом. Українські університети усвідомлюють важливість своєї ролі у розвитку суспільства, тому активно взаємодіють із місцевими спільнотами, державними органами та галузями промисловості (публічно-громадське, соціально-екологічне управління). Відтак, така участь гарантує, що діяльність університету актуальна та відповідає потребам та проблемам суспільства.

По суті, менеджмент для сучасних українських університетів є комплексною та гнучкою метаструктурою, призначеною для забезпечення надання високоякісної освіти, розвитку досліджень та виконання ролі університету як ключового фактора, що сприяє розвитку суспільства. Він є балансом між традиційними академічними цінностями та вимогами глобального освітнього ландшафту, що швидко розвивається, гарантуючи, що українські університети виправдають високі очікування суспільства і зміцняться інституційно задля поєднання академічної та суспільної складових.

Інше питання – це лідерство в українському університеті. Воно повинне відігравати роль, що суттєво відрізняється від традиційного менеджменту. Основна відмінність полягає у підходах та цілях. Відтак, лідерство в університеті зосереджене не лише на ефективному управлінні ресурсами та процесами, але й на створенні середовища для розвитку освітніх програм, наукових досліджень та інтелектуального зростання студентів та викладачів [17–19].

Таким чином, сутність лідерства в сучасному українському університеті полягає у гармонізації освітнього процесу з потребами сучасного суспільства, адаптації до швидкозмінних соціальних обставин, умов ринку праці та глобальних освітніх трендів. Це означає, що лідерство не просто управляє ресурсами, але й веде за собою, формуючи бачення університету та надихаючи інших на досягнення цієї візії. Метою лідерства є забезпечення якості освіти, зміцнення дослідницької бази університету та розвиток його внутрішньої спільноти [20; 21].

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану в країні, функція лідерства в сучасному українському університеті набуває особливої ваги. У цей період заклади вищої освіти стикаються з безпрецедентними викликами, які вимагають гнучкості, рішучості та стратегічного мислення. Відтак, керівництво повинно адаптувати освітні процеси до реалій так, щоби вони залишалися доступними та ефективними навіть у таких складних умовах. Це означає забезпечення неперервності освітнього процесу, впровадження гнучких та дистанційних форм освіти, а також адаптацію освітніх програм до сучасних

вимог і реалій. Окрім того, у цей важкий час, керівництво університету, завдяки лідерству, повинно підтримувати моральний дух студентів та викладачів, сприяти збереженню академічної спільноти та її цінностей. Це включає не тільки фізичну безпеку учасників освітнього процесу, але й психологічну підтримку та забезпечення доступу до якісної освіти незалежно від обставин. Вплив запровадження воєнного стану на керівництво сучасним українським університетом, репрезентоване в табл.2.

Таблиця 2

Вплив запровадження воєнного стану на управління сучасним українським університетом на засадах лідерства

№	Вплив	Сутність впливу
1	Безпека та захист	Підвищення рівня безпеки студентів, викладачів та співробітників університету є основним пріоритетом. Це включає фізичний захист університетських будівель, розробку евакуаційних планів та забезпечення психологічної підтримки учасників освітнього процесу
2	Адаптація освітніх процесів	Керівництво повинно адаптувати освітній процес до нових умов. Це може включати перехід на дистанційні або гібридні форми навчання, врахування можливостей студентів, які мігрували або перебувають в зонах конфлікту
3	Управління ресурсами	Ефективне управління обмеженими ресурсами стає критично важливим. Це включає оптимізацію витрат, пошук альтернативних джерел фінансування та управління матеріально-технічною базою університету в умовах воєнного стану
4	Співпраця з виконавчою владою та військовими структурами	Університети можуть бути залучені до співпраці з державними органами в питаннях оборони та безпеки, наприклад, через дослідження або навчання фахівців у сфері оборони та безпеки чи завдяки підтримці ними гуманітарних потреб українців у захисті
5	Комунікація та інформування	Забезпечення точного та своєчасного інформування є ключовим для збереження довіри та прозорості в умовах воєнного стану. Ефективна комунікація допомагає управляти очікуваннями та підтримувати зв'язок між усіма учасниками освітнього процесу

В умовах воєнного стану, постпандемії, перед керівництвом сучасного українського університету постала низка викликів, що вимагає не тільки оперативного реагування, але й стратегічного планування, гнучкості у прийнятті рішень [22] та здатності до швидкого адаптування в змінних умовах. Лідерство, на такому етапі, відіграє ключову роль у збереженні освітньої місії університету, тоді як менеджмент – у підтриманні стабільності та забезпеченні безперебійності освітнього процесу, що є важливим для майбутнього країни. За словами Павла Урбановича, одного із провідних професорів нашого університету (ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького), які дали йому саме той образ та авторитет, які й досі значною мірою визначають внутрішню якість освіти, «ми всі повинні думати про те, який випускник потрібен саме Україні» (цитуюмо за власними спогадами – авт.).

Інше питання в неформальному «змаганні» лідерства та менеджменту - цифровізація та її впливи. Дигіталізація суттєво трансформувала управлінську роботу в сучасних українських університетах, змусила впроваджувати нові підходи в управлінні, інші підходи до організації освітнього процесу та розробки й удосконалення освітніх програм. Відтак, завдяки впровадженню цифрових технологій, стало можливим підвищення ефективності управлінських процесів як у плані організації, в т.ч. документування, так і щодо забезпечення більшої гнучкості та доступності освіти.

Таким чином, щодо освітнього процесу, цифровізація відкрила можливості для впровадження дистанційного та адаптивного навчання, яке ми вище умовно назвали комбінованим. Це означає, що керівництво має можливість пропонувати студентам більш адаптивні та індивідуалізовані форми навчання, які відповідають їхнім потребам та обставинам. Нові пропозиції щодо дерегуляції термінів навчання співзвучні до цих змін, тому будуть ухвалені. Цифрові платформи та інструменти, такі як навчальні платформи (MOODLE, що його активно використовують 2/3 європейських університетів), інтерактивні онлайн-курси (Coursera, Prometheus) та мультимедійні ресурси (Learningapps, Padlet), дозволяють університетам розширювати свої освітні пропозиції, забезпечуючи студентам доступ до широкого спектру освітніх матеріалів і ресурсів незалежно від їх географічного розташування (ис.1). Також українські університети розвивають власну управлінську цифрову інфраструктуру, наприклад в ЛНУ імені Івана Франка з 2023/2024 навчального року запроваджений електронний документообіг.

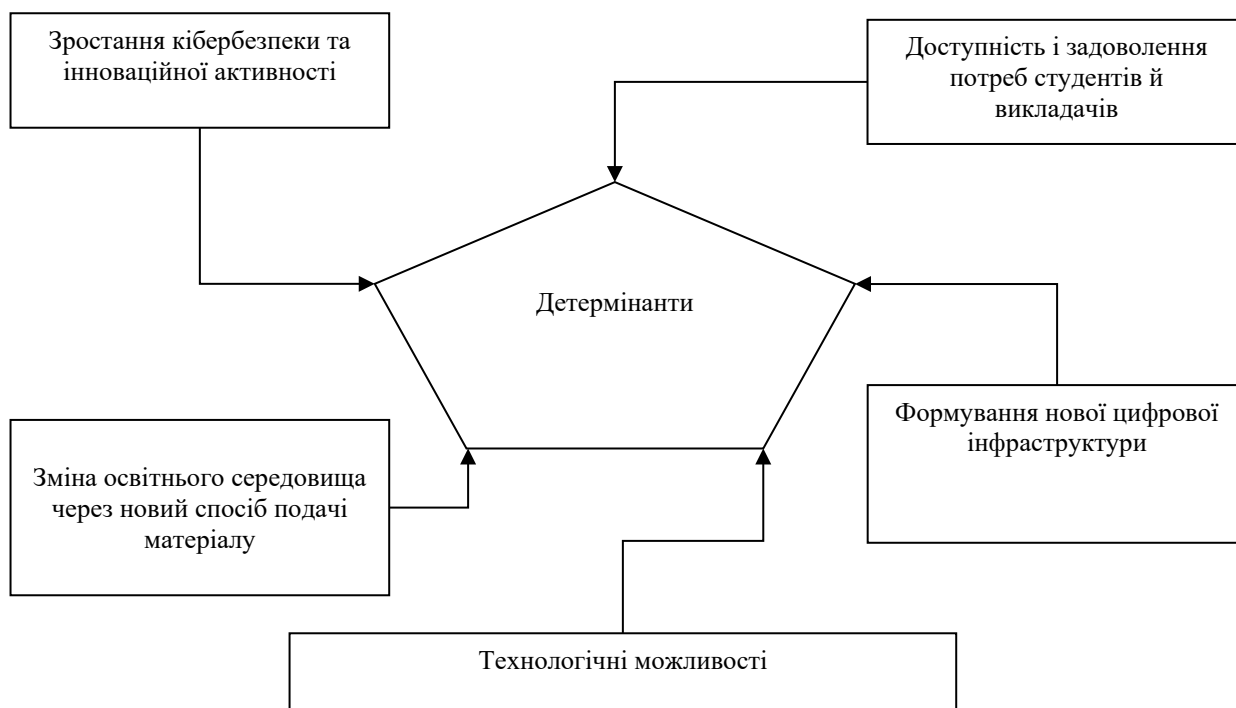

Рис.1. Детермінанти, що визначають цифровізацію процесу управління сучасним українським університетом

У контексті розробки та управління освітніми програмами, цифровізація дозволила керівництву більш ефективно аналізувати дані про успішність здобувачів, потреби ринку праці, та зворотний зв'язок від учасників освітнього процесу. Це сприяє розвитку адаптивного управління, своєчасному оновленню курсів, внесенню необхідних коректив в освітні програми та розвитку нових, інноваційних програм, що відповідають сучасним тенденціям та потребам.

Висновки. У складних умовах воєнного стану українські університети багато в чому покладаються на тісну співпрацю з виконавчою владою та суспільством, ефективну взаємодію між учасниками освітнього процесу та менеджментом, становлення та розвитку лідерства як на рівні управління, так і на рівні суб'єктно зорієнтованих освітніх взаємодій. Ця співпраця має важливе значення для подолання складнощів та невизначеностей роботи в умовах воєнного періоду, забезпечення неперервності освіти та підтримки університетської спільноти. Синергія лідерства й менеджменту проявляється у кількох ключових царинах. По-перше, це має вирішальне значення для ухвалення стратегічних рішень. Швидкозмінні обставини війни вимагають і швидких, і виважених рішень водночас. Лідерство забезпечує бачення та напрямок, тоді як менеджмент займається реалізацією цих рішень, гарантуючи, що університет зможе адаптуватися до нових режимів роботи, таких як дистанційне навчання, дбаючи при цьому про академічні стандарти. Понад те, розподіл ресурсів та антикризове управління відіграють ключову роль у функціонуванні університетів в умовах воєнного стану. Лідерство та менеджмент задіяні у перерозподілі ресурсів, хоч і з різних позицій, підтримуючи перехід на онлайн-платформи та забезпечуючи студентам та співробітникам доступ до необхідних ресурсів. Це включає не лише технологічні інструменти для дистанційного навчання, але й послуги підтримки для тих, хто постраждав від збройної агресії, зокрема консультування та підтримка.

Вбачаємо різноманітні перспективи подальших досліджень у контексті українських університетів, які функціонують в умовах воєнного стану, зокрема в розширенні можливостей для вивчення різних аспектів вищої освіти, кризового управління та соціальної стійкості. Слід зосередитися на дослідженні ефективності електронного документообігу, моделей дистанційного та гібридного навчання, запроваджених українськими університетами під час війни. Це дослідження могло б бути зосереджено на проблемах та успіхах цих моделей, їх впливі на результати навчання студентів, а також на вдосконаленні та поширенні найкращих практик.

Література:

1. Altbach, P.G., Salmi, J. The road to academic excellence: The making of world-class research universities. World Bank. 2011.

2. Armitage, D. R., Plummer, R., Berkes, F., Arthur, R. I., Charles, A. T., Davidson-Hunt, I. J., Diduck, A. P., Doubleday, N. C., Johnson, D. S., Marschke, M., McConney, P., Pinkerton, E. W., & Wollenberg, E. K. Adaptive co-management for social–ecological complexity. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 7(2), 2009, 95–102.
3. Beierle, T. C. The Quality of Stakeholder-Based Decisions. *Risk Analysis*, 22(4), 2002, 739–749.
4. Linking Social and Ecological Systems: Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience. Cambridge University Press. 2000
5. Gallopín, G. C. Linkages between vulnerability, resilience, and adaptive capacity. *Global Environmental Change*, 16(3), 2006, 293–303.
6. Nuno, A., Bunnefeld, N., & Milner-Gulland, E. Managing social–ecological systems under uncertainty: implementation in the real world. *Ecology and Society*, 2014, 19(2).
7. Petak, W. J. Environmental management: A system approach. *Environmental Management*, 5(3), 1981, 213–224.
8. Virapongse, A., Brooks, S., Metcalf, E. C., Zedalis, M., Gosz, J., Kliskey, A., & Alessa, L. A social-ecological systems approach for environmental management. *Journal of Environmental Management*, 178, 2016, 83–91.
9. Borodiienko, O. (2022). Determinants of modern university development: rethinking the role of partnerships. In *Public management and administration in the conditions of war and in the post-war period in Ukraine*, 2022, p. 106-109.
10. Drach, I. (2012). The phenomenon of management in the conditions of education transformation. *Theory and methodology of education management*, 2012, 9.
11. Medvedev, I. A. (2010). University as an object of state administration. *Public administration: improvement and development*, 8, 2010.
12. Golovko, S. O., Cherednyk, O. V., Reshetova, I. A., & Shaida, N. P. Management phenomenon as a regulatory factor of education and education in the higher education system: worldwide experience. *Scientific Notes*, (151), 2021, 37–46.
13. Reshetova, I. Directions for improving the management system of higher educational institutions. *Economy and society*, 17, 2018, 341–346.
14. Wen, J., Wei, X.C., He, T., Zhang, S.S. Regression analysis on the influencing factors of the acceptance of online education platform among college students. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 25, No. 5, 2020, pp. 595-600.
15. Chen, B., Peng, S.Y. (2018). Comparative Study on Online Education teaching between Chinese and American higher Education in the Era of Cloud Learning. *Academic Journal of Education*, 8: 96-103.
16. Ohanu, I.B., Chukwuone, C.A. Constraints to the use of online platform for teaching and learning technical education in developing countries. *Education and Information Technologies*, 23(6), 2018, 320–331.
17. Chen, T.G., Peng, L.J., Yin, X.H., Rong, J.T., Yang, J.J., Cong, G.D. Analysis of user satisfaction with online education platforms in china during the COVID-19 pandemic. *MDPI, Healthcare*, 8(3), 2020: 200.
18. Bacos, C., Grove, K. Using online education to improve traditional classroom instruction: A blended learning approach. *Society for Information Technology & Teacher Education International Conference*, Las Vegas, NV, United States, 2019, 374-379.
19. Shkvyr, O., Dudchak, H., Kazakova, N., Polianovska, O., Sivak, N. Mathematical modeling of information technology integration in digital education: A regional perspective. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 28, No. 3, 2023, pp. 603-610.
20. Häkkinen, P., Järvelä, S., Mäkitalo-Siegl, K., Ahonen, A., Näykki, P., Valtonen, T. Preparing teacher students for 21st century learning practices (PREP 21): A framework for enhancing collaborative problem solving and strategic learning skills. *Teachers and Teaching Theory and Practice*, 23(1), 2015: 1-17.

21. Kryshchanovych, S., Inozemtseva, O., Voloshyna, O., Ostapiovskaya, I., Dubrova, O. Modeling the effective digitalization of the education management system in the context of sustainable development. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 5, 2023, pp. 1507-1514.

22. Tryhuba A. N., Batyuk B. V., Dyndyn M. L. Coordination of Configurations of Complex Organizational and Technical Systems for Development of Agricultural Sector Branches. *Journal of Automation and Information Sciences*. 2020. Vol. 52, no. 2. P. 63–76.

References:

1. Altbach, P.G., Salmi, J. (2011). The road to academic excellence: The making of world-class research universities. World Bank. [in English]
2. Armitage, D. R., Plummer, R., Berkes, F., Arthur, R. I., Charles, A. T., Davidson-Hunt, I. J., Diduck, A. P., Doubleday, N. C., Johnson, D. S., Marschke, M., McConney, P., Pinkerton, E. W., & Wollenberg, E. K. (2009). Adaptive co-management for social-ecological complexity. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 7(2), 95–102. [in English]
3. Beierle, T. C. (2002). The Quality of Stakeholder-Based Decisions. *Risk Analysis*, 22(4), 739–749. [in English]
4. Linking Social and Ecological Systems: Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience. (2000). Cambridge University Press. [in English]
5. Gallopín, G. C. (2006). Linkages between vulnerability, resilience, and adaptive capacity. *Global Environmental Change*, 16(3), 293–303. [in English]
6. Nuno, A., Bunnefeld, N., & Milner-Gulland, E. (2014). Managing social-ecological systems under uncertainty: implementation in the real world. *Ecology and Society*, 19(2). [in English]
7. Petak, W. J. (1981). Environmental management: A system approach. *Environmental Management*, 5(3), 213–224. [in English]
8. Virapongse, A., Brooks, S., Metcalf, E. C., Zedalis, M., Gosz, J., Kliskey, A., & Alessa, L. (2016). A social-ecological systems approach for environmental management. *Journal of Environmental Management*, 178, 83–91. [in English]
9. Borodiienko, O. (2022). Determinants of modern university development: rethinking the role of partnerships. In *Public management and administration in the conditions of war and in the post-war period in Ukraine* (p. 106-109) [in English]
10. Drach, I. (2012). The phenomenon of management in the conditions of education transformation. *Theory and methodology of education management*, 9. [in English]
11. Medvedev, I. A. (2010). University as an object of state administration. *Public administration: improvement and development*, 8. [in English]
12. Golovko, S. O., Cherednyk, O. V., Reshetova, I. A., & Shaida, N. P. (2021). Management phenomenon as a regulatory factor of education and education in the higher education system: worldwide experience. *Scientific Notes*, (151), 37–46. [in English]
13. Reshetova, I. (2018). Directions for improving the management system of higher educational institutions. *Economy and society*, 17, 341–346. [in English]
14. Wen, J., Wei, X.C., He, T., Zhang, S.S. (2020) Regression analysis on the influencing factors of the acceptance of online education platform among college students. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 25, No. 5, pp. 595-600. [in English]
15. Chen, B., Peng, S.Y. (2018). Comparative Study on Online Education teaching between Chinese and American higher Education in the Era of Cloud Learning. *Academic Journal of Education*, 8: 96-103. [in English]
16. Ohanu, I.B., Chukwuone, C.A. (2018). Constraints to the use of online platform for teaching and learning technical education in developing countries. *Education and Information Technologies*, 23(6), 320–331. [in English]

17. Chen, T.G., Peng, L.J., Yin, X.H., Rong, J.T., Yang, J.J., Cong, G.D. (2020). Analysis of user satisfaction with online education platforms in china during the COVID-19 pandemic. MDPI, Healthcare, 8(3): 200. [in English]
18. Bacos, C., Grove, K. (2019). Using online education to improve traditional classroom instruction: A blended learning approach. Society for Information Technology & Teacher Education International Conference, Las Vegas, NV, United States, 374-379. [in English]
19. Shkvyr, O., Dudchak, H., Kazakova, N., Polianovska, O., Sivak, N. (2023). Mathematical modeling of information technology integration in digital education: A regional perspective. Ingénierie des Systèmes d'Information, Vol. 28, No. 3, pp. 603-610. [in English]
20. Häkkinen, P., Järvelä, S., Mäkitalo-Siegl, K., Ahonen, A., Näykki, P., Valtonen, T. (2015). Preparing teacher students for 21st century learning practices (PREP 21): A framework for enhancing collaborative problem solving and strategic learning skills. Teachers and Teaching Theory and Practice, 23(1): 1-17. [in English]
21. Kryshchanovych, S., Inozemtseva, O., Voloshyna, O., Ostapivska, I., Dubrova, O. (2023). Modeling the effective digitalization of the education management system in the context of sustainable development. International Journal of Sustainable Development and Planning, Vol. 18, No. 5, pp. 1507-1514. [in English]
22. Tryhuba, A. N., Batyuk, B. V., & Dyndyn, M. L. (2020). Coordination of Configurations of Complex Organizational and Technical Systems for Development of Agricultural Sector Branches. Journal of Automation and Information Sciences, 52(2), 63–76. [in English]

УДК 351:004 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-541-552](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-541-552)

Стороженко Ліна Григорівна кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

Власенко Вадим Олександрович кандидат технічних наук, проректор з навчально-виховної роботи, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0002-9329-5914>

ПРОГРАМА ЄС «ЦИФРОВА ЄВРОПА»: ШЛЯХ ДО НЕТОКРАТИЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація: стаття присвячена аналізу програми Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027) та дослідженню аспектів впливу програми на формування нетократичного публічного управління. Студіювання європейської програми видається виключно важливим, адже спрямоване на виявлення успішних практик, визначення ключових викликів та окреслення перспективних шляхів для подальшого розвитку цифрової трансформації у всіх сферах європейського та світового інформаційного суспільства та у сфері публічного управління зокрема.

У статті досліджено способи й інструменти цифровізації європейського суспільства та завдання в цьому контексті Європейського Союзу, а також вітчизняні суспільні та публічно-управлінські процеси, як відповідь на глобальні тенденції цифровізації. Зокрема, встановлено, що сучасний стан та розвиток вітчизняного публічного управління свідчить не тільки про його орієнтацію на європейський досвід, а й про активне запровадження кращих світових практик щодо цифровізації та нетократизації публічного управління. Про європейський «цифровий» вектор України свідчить застосування проєкту «Цифрова трансформація для України» (DT4UA), підтримуваного Європейським Союзом, метою якого є підвищення ефективності та безпеки надання публічних послуг та покращення доступу до них громадян і бізнесу в Україні відповідно до вимог ЄС.

У дослідженні запропоновано декілька напрямів для успішної реалізації програми «Цифрова Європа» та стратегії «Цифрова трансформація для України», серед яких: розробка чіткого стратегічного плану цифрової трансформації для України з урахуванням кращих європейських практик та досвіду; підтримка інновацій та стартапів; розвиток цифрової інфраструктури;

цифрова освіта та навчання; кібербезпека та захист даних; електронне урядування та електронні послуги; фінансування та підтримка тощо. Крім того, визначено, що не менш важливою є активна співпраця з міжнародними організаціями та країнами для обміну досвідом та залучення підтримки у впровадженні цифрових стратегій у публічному управлінні.

Ключові слова: цифрова Європа, цифровізація, публічне управління, нетократизація, нетократичне публічне управління.

Storozhenko Lina Hryhorivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Public Management and Administration, State University of Information and Communication Technologies, 7 Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044)249-25-91, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

Vlasenko Vadym Oleksandrovych Candidate of Technical Sciences, Vice-Rector for Educational Work, State University of Information and Communication Technologies, 7 Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044)249-25-91, <https://orcid.org/0000-0002-9329-5914>

EU DIGITAL EUROPE PROGRAM: THE PATH TO NETOCRATIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. the article is devoted to the analysis of the European Union program «Digital Europe» (2021-2027) and the study of aspects of the program's influence on the formation of netocratic public administration. The study of the European program seems extremely important, because it is aimed at identifying successful practices, identifying key challenges and identifying promising ways for the further development of digital transformation in all areas of the European and global information society and in the field of public administration in particular.

The article explores the methods and tools of digitalization of European society and the tasks in this context of the European Union, as well as domestic social and public management processes, as a response to global digitalization trends. In particular, it has been established that the current state and development of domestic public administration indicates not only its orientation towards European experience, but also the active implementation of the best world practices in digitalization and netocratization of public administration. The European «digital» vector of Ukraine is evidenced by the use of the «Digital Transformation for Ukraine» (DT4UA) project, supported by the European Union, the goal of which is to increase the efficiency and security of the provision of public services and improve access to them for citizens and businesses in Ukraine in accordance with EU requirements.

The study suggests several directions for the successful implementation of the Digital Europe program and the Digital Transformation strategy for Ukraine, including: developing a clear strategic plan for digital transformation for Ukraine, taking into account the best European practices and experience; support for innovation and start-ups; development of digital infrastructure; digital education and training; cybersecurity and data protection; e-governance and e-services; financing and support, etc. In addition, it was determined that active cooperation with international organizations and countries to exchange experience and attract support in the implementation of digital strategies in public administration is no less important.

Keywords: digital Europe, digitalization, public administration, netocratization, netocratic public management.

Постановка проблеми. Сьогодні цифрові технології відіграють роль глобального каталізатора суспільного, політичного, економічного та технологічного розвитку. Цифрова трансформація не лише перетворює технології та бізнес-моделі, але й перепрограмує економіку, державне управління, суспільство загалом. У цьому контексті Європейський Союз визначив ключовою стратегічну програму «Цифрова Європа» (2021-2027), орієнтовану на впровадження цифрових технологій у всі сфери життя інформаційного суспільства, у тому числі, у сферу публічного управління, яке дедалі більше набуває нетократичного характеру.

Програма виконує роль ініціативи, спрямованої на сприяння глобальної цифрової трансформації – «Цифрова Європа» є стратегічною рамкою, що визначає пріоритети та напрями розвитку цифрового суспільства, цифрової інфраструктури, інноваційних технологій, кібербезпеки та цифрової грамотності в Європейському Союзі. Програма не лише визначає майбутнє європейської цифрової екосистеми, а й надає можливість вивчити та адаптувати кращі практики для країн, вектор розвитку яких спрямований на активне впровадження цифрових трансформаційних процесів.

Мета статті. Сучасний стан та розвиток вітчизняного публічного управління свідчить не тільки про його орієнтацію на європейський досвід, а й про активне запровадження кращих світових практик щодо цифровізації та нетократизації публічного управління. Тому аналіз програми «Цифрова Європа» (2021-2027) видається виключно важливим, адже спрямований на виявлення успішних практик, визначення ключових викликів та окреслення перспективних шляхів для подальшого розвитку цифрової трансформації у всіх сферах європейського та світового інформаційного суспільства та у сфері публічного управління зокрема.

Виклад основного матеріалу. Програма Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027) – це стратегія націлена на підтримку і впровадження передових цифрових технологій та інновацій, забезпечення

вільного доступу до цифрової інфраструктури та послуг, підвищення конкурентоспроможності на цифровому ринку, сприяння розвитку цифрового бізнесу, покращення кібербезпеки для малих і середніх підприємств у консорціумі з навчальними закладами та державними організаціями, ефективна комунікація органів публічної влади з суспільством тощо.

Програма орієнтована на підприємницький сектор в різних галузях діяльності, що включають впровадження ефективних цифрових рішень та підтримки інновацій, на навчальні заклади, громадські об'єднання, державні органи влади та органи місцевого самоврядування [1].

Вектори програми спрямовані на розвиток передових цифрових навичок, впровадження цифрових технологій на підприємствах, розбудову цифрової інфраструктури та на ще більшу доступність цифрових послуг для громадян і державних інституцій країн Європейського Союзу та асоційованих до програми країн.

Переваги участі у програмі очевидні. Так, для малого та середнього бізнесу відкрито доступ до європейських інструментів конкурсного фінансування та можливість отримати грантову підтримку на реалізацію ідеї (проєкту); забезпечується інноваційний розвиток малих та середніх підприємств шляхом надання фінансової підтримки для сприяння зростанню та конкурентоспроможності; можна вільно використовувати досвід формування та участі в міжнародних консорціумах; залучати українських експертів/фахівців відповідного профілю до реалізації спільних міжнародних проєктів; розвивати інноваційні та цифрові інфраструктури; розгортати та оптимально використовувати цифрові потужності тощо.

Громадські об'єднання мають можливість отримати фінансову підтримку для реалізації соціальних та громадських ініціатив, спрямованих на покращення якості життя громадян через цифрові технології, а також сприяти розвитку підприємництва; можуть використовувати інформаційні та медійні інструменти для популяризації цифровізації та інформаційних технологій у суспільстві; мають можливість збирати та аналізувати дані для розв'язання соціальних проблем (за допомогою аналізу відкривається можливість визначати пріоритети та розвивати підприємницьку культуру); використовувати досвід формування та участі в міжнародних консорціумах.

Участь у програмі ЄС дозволяє вищим навчальним закладам співпрацювати з іноземними освітніми установами в міжнародних консорціумах; залучати українських науковців та спеціалістів відповідного профілю до реалізації спільних ініціатив; підвищувати інституційну спроможність закладів вищої освіти та власне інтерес до кар'єри; набувати компетентностей у цифровій сфері; вдосконалювати дослідницьку діяльність; сприяти трансферу технологій, розроблених в університетських лабораторіях, до приватного сектору; отримувати доступ до цифрових ресурсів та навчальних матеріалів для покращення якості освіти та досліджень.

На особливу увагу заслуговують вектори можливостей застосування цифрових технологій у сфері публічного управління, серед яких: покращення бізнес-середовища для інновацій та цифрових технологій; взаємообмін досвідом у міжнародному консорціумі для покращення надання публічних послуг та розвитку підприємницької культури; підвищення ефективності роботи державних органів та їх транспарентності; розвиток інноваційної та цифрової інфраструктури у сфері публічного управління; співпраця з приватним сектором для розвитку цифрових рішень, що сприяють розвитку та інноваціям; можливість отримати фінансування для впровадження інноваційних цифрових проєктів та технологій з метою покращення комунікації влади з громадянами, адже сьогодні між владними структурами та громадськістю встановлюється безпосередній зв'язок саме за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Цей зв'язок дозволяє вести постійний діалог, що, у свою чергу, сприяє оперативному обговоренню та вирішенню нагальних суспільних проблем і досягненню підтримки представників соціуму. Відтак відбувається поступова трансформація управлінських процесів, набуваючи дедалі більше демократичних акцентів. Інформаційне суспільство поступово створює новітні форми та механізми демократичної участі, характерні для нетократичного управління [3, с. 15].

Програма ЄС «Цифрова Європа» пропонує фінансування широкого спектру публічно-управлінських проєктів, включаючи розробку та впровадження цифрових порталів послуг для громадян, які дозволяють отримувати послуги від держави онлайн; розробку цифрових систем управління державними реєстрами та базами даних; використання нових технологій для підвищення ефективності роботи державних органів тощо.

Крім того, «Цифрова Європа» пропонує широкий спектр освітніх та навчальних заходів, які спрямовані на розвиток цифрових навичок і компетентностей. підтримує інноваційні проєкти, покликані сприяти розвитку цифрових компетентностей суспільства, що є ключовим аспектом реалізації нетократичних засад публічного управління, в якому влада розподіляється між громадянами та іншими учасниками процесу управління, а не концентрується в руках обраних представників чи керівників. Цифрові інструменти сприяють залученню громадськості до процесу прийняття рішень та формування державної політики (наприклад, платформи для громадських консультацій або інтернет-голосування можуть дати можливість громадянам висловлювати свої думки та давати зворотний зв'язок з державними органами).

Завдяки зазначеній програмі можлива співпраця українських установ, організацій, підприємств з міжнародними партнерами, що дозволяє отримати та якісно застосовувати досвід передових технологій інших країн.

Отже, програма «Цифрова Європа» – це важливий інструмент для розвитку цифрової трансформації в Україні. Програма пропонує підтримку проєктів, покликаних сприяти ефективному реформуванню державних

інституцій та влади в умовах глобальних трансформаційних процесів, де цифровізація публічного управління покликана поліпшити ефективність управлінських процесів за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Сучасне розширення концепту цифровізації на різні процеси суспільного життя, формування на її основі глобальних управлінських пріоритетів відбуваються в рамках парадигми так званої четвертої промислової революції (індустрії 4.0), що розглядається як новий технологічний устрій сучасного інформаційного суспільства [7]. І сьогодні, за умови єдиного системного державного підходу та узгоджених із прогресивними світовими тенденціями заходів, у т.ч. з урахуванням програми ЄС «Цифрова Європа», Україна має низку умов для розвитку технологій, які, у свою чергу, сприяють демократичному розвитку країни та утвердженню електронної демократії, як інструмента нетократичного публічного управління.

Поступова цифровізація, як процес докорінної зміни механізмів публічного управління загалом та діяльності державних органів зокрема, що базується на впровадженні цифрових технологій у всі аспекти діяльності суспільства, призводить до прогресивного розвитку цифрових трансформацій у країні [2, с. 141].

Саме інтеграція управління у цифровий, віртуально-інформаційний простір створює сприятливі передумови для формування ефективної електронної демократії, як логічного продовження трансформації суспільно-політичних процесів в умовах інформаційного суспільства, що відповідає нетократичному вектору розвитку публічного управління та визначає позитивні аспекти застосування цифрових технологій, як перспективних механізмів покращення публічного управління, ключовими серед яких є:

- транспарентність: інформаційно-комунікаційні технології сприяють забезпеченню прозорості та відкритості діяльності урядових установ; сприяють підвищенню транспарентності влади, оскільки їх застосування дозволяє громадянам отримувати доступ до відкритої інформації щодо позиції і рішень публічних органів та долучатися до процесів управління державою;
- ефективність: цифровізація підвищує ефективність роботи публічних органів – завдяки автоматизованим системам збільшується швидкість та точність обробки інформації, зменшується кількість помилок, пов'язаних з людським фактором, та забезпечується більш якісне надання послуг;
- зручність та доступність: цифрові технології роблять можливим зручний і швидкий доступ до державних послуг та інформації для громадян, незалежно від їх проживання та місця знаходження, що знижує бюрократичні бар'єри та покращує доступність державних послуг;
- зменшення корупції: процеси цифровізації сприяють зниженню корупційної складової в органах влади шляхом мінімалізації контактів між громадянами і урядовими органами та завдяки забезпеченню прозорості і відкритості процесів управлінської діяльності;

- економія коштів: інформаційно-комунікаційні технології уможливають зменшення витрат держави на бюрократичний апарат, адже багато управлінських процесів можуть бути автоматизовані та здійснюватися за допомогою цифрових технологій; наприклад, деякі послуги можуть бути надані автоматично, без участі громадян, що може значно зменшити витрати часу та коштів для урядових органів;
- розвиток електронної економіки: цифровізація сприяє розвитку електронної економіки та підвищенню конкурентоспроможності держави на світовому ринку;
- покращення якості послуг: завдяки електронній формі урядування можливе покращення якості надання державних послуг шляхом оптимізації процедур комунікації з громадянами;
- інновації: цифрове урядування зумовлює розвиток нових технологій та інновацій, зокрема, у сферах електронної ідентифікації, електронного підпису, блокчейну тощо;
- збереження навколишнього середовища: завдяки цифровізації зменшуються витрати на папір, друкарську техніку та інші матеріали, що позитивно впливає на довкілля та зберігає природні ресурси тощо.

Як бачимо, переваги цифровізації очевидні й можуть бути досить значними. Сьогодні цифровізація має суттєвий потенціал для покращення ефективності та транспарентності управлінської системи. Зазначені переваги можуть стати ефективним інструментом формування та функціонування нетократичного публічного управління за умови успішної реалізації е-проектів, забезпечення необхідної інфраструктури та компетентних кадрів. Для повноцінної реалізації цифрового потенціалу необхідна комплексна системна реформа, що включатиме в себе розробку та впровадження новітніх технологій та програмного забезпечення, зміну культури роботи влади, підвищення компетенцій державних службовців, покращення інфраструктури та доступу до Інтернету для пересічних громадян; яка забезпечуватиме політичні, економічні, правові, освітні, культурні, технічні, організаційні вимоги щодо функціонування нетократичного публічного управління.

Саме цифровізація відіграє вагомий роль у формуванні нетократичного управління, оскільки передбачає розподіл влади між всіма учасниками системи, а не її концентрацію в руках окремих осіб чи організацій. Такі е-демократичні процеси, як форми суспільних відносин за якої громадяни та інститути громадянського суспільства залучаються до державотворення, державного управління, місцевого самоврядування тощо, дозволяють посилити участь громадян у публічному житті; поліпшити реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; зробити процес прийняття рішень органів влади прозорим та підзвітним громадськості; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу суспільства до процесу прийняття рішень тощо [3, с. 16]. Відтак нетократичне публічне управління робить

можливою участь кожного громадянина у формуванні та реалізації державної політики, прийнятті рішень органами влади, використовуючи при цьому інформаційно-комунікаційні технології для двостороннього інтерактивного зв'язку між державою і суспільством.

Процес цифровізації вітчизняного публічного управління, суголосний програмі ЄС «Цифрова Європа», передбачає виконання низки завдань, серед яких можна виокремити головні:

- оптимізація управлінських процесів: за допомогою цифрових технологій можна удосконалити процеси управління та забезпечити ефективну роботу державних органів влади;
- покращення якості послуг: цифрові технології сприяють забезпеченню швидкого та якісного доступу до інформації й послуг для громадян та бізнес-структур;
- забезпечення прозорості та відкритості у діяльності державних органів влади завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям;
- збільшення ефективності управління ресурсами: цифровізація зумовлює ефективне управління ресурсами держави (кадровий склад, фінанси, інфраструктура тощо);
- підвищення гнучкості та адаптивності: використання інтернет-технологій забезпечує гнучкість та адаптивність управління в умовах соціально-економічного та політичного середовища, які зазнають постійних змін в глобалізованому суспільстві;
- забезпечення кібербезпеки: з метою уникнення інформаційно-комунікаційних зловживань та кібератак, при використанні цифрових технологій у публічному управлінні необхідно дотримуватись високого рівня кібербезпеки;
- оптимізація співпраці: цифрові технології сприяють формуванню ефективної співпраці між державними органами, громадськістю та бізнес-структурами;
- забезпечення ефективності моніторингу: інформаційно-комунікаційні технології допомагають формуванню ефективного моніторингу діяльності державних органів, що сприяє більш точному відстеженню виконання рішень владними структурами;
- покращення доступності: цифровізація зумовлює доступність державних послуг для всіх груп населення, враховуючи громадян з обмеженими можливостями та осіб, які живуть у віддалених чи важкодоступних місцях;
- підвищення ефективності взаємодії з іншими країнами: цифрові технології сприяють у забезпеченні ефективної взаємодії з іншими країнами в рамках міжнародного співробітництва.

Усі окреслені вище завдання вимагають ретельного планування, розробки та впровадження цифрових рішень, які спроможні підвищити якість

та ефективність нетократичного публічного управління. Здійснення цих завдань потребує не лише технічної експертизи, але й політичної волі, підтримки громадськості, ефективного співробітництва між державними органами, громадськістю та бізнесом. Крім того, необхідно удосконалити низку складових, які сприяють ефективній цифровізації публічного управління (належна інфраструктура, яка включає в себе доступ до швидкісного Інтернету, потужних серверів та безпеки даних; кваліфіковані кадри, які зможуть розробити та впровадити цифрові рішення, а також забезпечать ефективну роботу системи; безпека даних як критично важлива складова цифровізації публічного управління; достатній фінансовий ресурс та ефективне використання коштів; законодавчо-нормативна база з метою забезпечення правових та етичних стандартів; активна участь громадськості та бізнесу, з метою забезпечення ефективної взаємодії та досягнення спільних цілей тощо).

Європейська та світова практика свідчать, що фокус «цифрових» програм сконцентрований на пришвидшенні цифрової трансформації та якісному наданні державних послуг усім членам суспільства [6], що саме цифровізація, як один із векторів розвитку європейської моделі нетократичного публічного управління, надає додаткові стимули та можливості для трансформації пріоритетних галузей і сфер суспільного життя, розвитку економіки, бізнесу, сприяє підвищенню якості життя громадян та комунікації з державою як партнером.

Країни Європейського Союзу, проводячи активну політику щодо втілення програми «Цифрова Європа», приділяють значну увагу розвитку цифрових технологій та інновацій. Наприклад, Естонія впроваджує електронне голосування, електронну ідентифікацію громадян (e-ID), цифрові сервіси у сфері охорони здоров'я та освіти. Також, уряд активно працює над електронними публічними послугами для громадян; Фінляндія докладає зусиль до розвитку швидкісного Інтернету по всій країні, вдосконалення цифрової освіти та розвиток програм для стимулювання інноваційних стартапів; Нідерланди активно розвивають інфраструктуру для підтримки цифрових технологій у сферах транспорту, охорони здоров'я та енергетики; працюють над створенням «розумних» міст і регіонів, де використовуються цифрові рішення для покращення якості життя громадян; Німеччина активно інвестує в цифрові технології, зокрема в області штучного інтелекту (AI), інтернету речей (IoT) та кібербезпеки. Країна спрямовує зусилля на розвиток цифрової інфраструктури та створення стандартів для сприяння цифровій трансформації; уряд Іспанії розвиває стратегію «Еспаньоль-Цифрова 2025», спрямовану на підвищення цифрової конкурентоспроможності країни, в тому числі за допомогою інвестицій у цифрові технології, кібербезпеку та створення «розумних» міст тощо.

Втілення досвіду Європейського Союзу в конкретні ініціативи для України вимагає гармонійної співпраці між урядом, бізнесом, громадськістю та академічними установами для досягнення успіху в цифровій трансформації країни.

Ще одним важливим документом є програма Європейського Союзу «Цифровий компас до 2030 року», спрямована на безпечну цифрову екосистему, орієнтовану на людину, де громадяни отримують повноваження, а компанії розвиваються завдяки цифровому потенціалу. У програмі визначено чотири кардинальні вектори розвитку суспільства: цифрові навички, безпечна та ефективна цифрова інфраструктура, цифрова трансформація бізнесу та цифровізація державних послуг.

Щодо останнього пункту, то до 2030 року мета ЄС полягає в тому, щоб гарантувати, що демократичне життя та державні послуги в інтернет-мережі будуть доступні для всіх, враховуючи осіб з обмеженими можливостями. Відповідно до програми суспільство має отримати вигоду від кращого у своєму класі цифрового середовища, що забезпечує прості у використанні, ефективні та персоналізовані послуги та інструменти з високими стандартами безпеки та конфіденційності. Захищене електронне голосування сприятиме ширшій участі громадськості у демократичному житті, а зручні для користувача послуги дозволять громадянам різного віку та підприємствам будь-якого розміру ефективніше впливати на напрямок та результати діяльності уряду та покращувати державні послуги. У цьому випадку, уряд як платформа, як новий спосіб створення цифрових державних послуг, має забезпечити цілісний та легкий доступ до державних послуг із безперешкодною взаємодією передових можливостей, таких як обробка даних, штучний інтелект та віртуальна реальність та ін., що сприятиме стимулюванню зростання продуктивності європейського бізнесу завдяки більш ефективним послугам, які за замовчуванням, є цифровими, а також буде зразком для наслідування для інших країн.

Однак розрив у реалізації цього бачення, як і раніше, значний. Незважаючи на зростання використання державних послуг онлайн, послуги, що надаються у цифровому форматі, часто є базовими. Європа має використовувати цифрові технології для зміни парадигми взаємодії громадян, державного управління та демократичних інституцій, забезпечуючи сумісність на всіх рівнях уряду та ефективність державних послуг [5].

Щоб Україна успішно втілила подібні програми, важливо створити чіткий стратегічний план, який би орієнтувався на усі аспекти цифрової трансформації країни. Саме таким є проєкт «Цифрова трансформація для України» (DT4UA), підтримуваний Європейським Союзом (триває з листопада 2022 року до квітня 2025 року). Мета проєкту – підвищити ефективність та безпеку надання публічних послуг та покращити доступ до них громадян і бізнесу в Україні відповідно до вимог ЄС, що є суголосним розвитку ефективного вітчизняного нетократичного публічного управління.

Висновки. Як бачимо, аналіз «цифрових» програм доводить важливість цифрової трансформації для всіх сфер сучасного світу. Окреслені стратегії є ключовими ініціативами для розвитку цифрових технологій, кібербезпеки, публічного управління та інновацій в Європейському Союзі.

Міжнародний досвід свідчить, що успішна реалізація цифрових програм базується на кращих практиках країн, де вже вдалося досягти значних результатів у цій сфері. Однак, важливо враховувати контекст та особливості кожної країни при адаптації цих стратегій. З урахуванням міжнародного досвіду, можна запропонувати декілька напрямів для успішної реалізації програми «Цифрова Європа» та стратегії «Цифрова трансформація для України», серед яких: розробка чіткого стратегічного плану цифрової трансформації для України, враховуючи кращі практики та досвід Європейського Союзу (план може включати розвиток цифрової інфраструктури, підвищення рівня цифрової грамотності та кібербезпеки, стимулювання інновацій, розвиток цифрової економіки та публічного управління); підтримка інновацій та стартапів (створення сприятливого середовища для розвитку технологічних стартапів та інноваційних компаній, що може включати фінансову підтримку, сприяння доступу до ринків, створення інкубаторів та акселераторів); розвиток цифрової інфраструктури (зосередження на покращенні доступу до швидкісного Інтернету, особливо у віддалених районах, розвиток «розумних» технологій для міст); цифрова освіта та навчання (підвищення рівня цифрової грамотності шляхом впровадження програм навчання для різних груп населення, від дітей до дорослих); кібербезпека та захист даних (розвиток системи кіберзахисту та захисту особистих даних громадян, створення відповідних законодавчих актів та стандартів); електронне урядування та електронні послуги (підвищення ефективності державних послуг через розвиток електронного урядування, що спростить доступ громадян до адміністративних послуг); фінансування та підтримка (забезпечення фінансової підтримки для реалізації цифрових проектів через державні програми або співпрацю з міжнародними фондами) тощо.

Не менш важливою є активна співпраця з міжнародними організаціями та країнами для обміну досвідом та залучення підтримки у впровадженні цифрових стратегій у публічному управлінні, спільного вирішення викликів, обміну кращими практиками тощо.

Література:

1. Програма ЄС «Цифрова Європа» (2021-2027). URL: <https://business.diia.gov.ua/digital-europe-programme> (дата звернення: 24.01.2024).
2. Разумей Г.Ю., Разумей М.М. Диджиталізація публічного управління як складник цифрової трансформації України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2 (25). С. 139–145.
3. Стороженко Л.Г. Електронна демократія в умовах трансформації сучасних комунікаційних процесів: особливості формування. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 5. С. 14–18.

4. Череп А., Воронкова В., Череп О. Цифрова трансформація суспільства як необхідна умова його інноваційного розвитку. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 2. С. 68–73.

5. Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118> (дата звернення: 24.01.2024)].

6. Into a new level of cooperation: From ISA2 to building Interoperable Europe. European Commission. 2021. November 21. URL: https://ec.europa.eu/isa2/news/new-level-cooperation-isa-building-interoperable-europe_en/ (дата звернення: 24.01.2024).

7. Schwab K. *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum, 2016. 184 p.

References:

1. Programa ЄС «Цифрова Європа» (2021-2027) [EU program "Digital Europe" (2021-2027)]. *business.diia.gov.ua* Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/digital-europe-programme> [in Ukrainian].

2. Razumei, G.Ju., Razumei, M.M. (2020). Didzhitalizacija publicznego upravlinnja jak skladnik cifrovoi transformacii Ukraïni [Digitization of public administration as a component of digital transformation of Ukraine]. *Publichne upravlinnja ta mitne administruvannja - Public administration and customs administration*, 2 (25), 139–145 [in Ukrainian].

3. Storozhenko, L.G. (2022). Elektronna demokratija v umovah transformacii suchasnih komunikacijnih procesiv: osoblivosti formuvannja [Electronic democracy in the conditions of transformation of modern communication processes: peculiarities of formation]. *Dniprovs'kij naukovi chasopis publicznego upravlinnja, psihologii, prava. - Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, 5, 14–18 [in Ukrainian].

4. Cherep, A., Voronkova, V., Cherep, O. (2022). Cifrova transformacija suspil'stva jak neobhidna umova jogo innovacijnogo rozvitku [Digital transformation of society as a necessary condition for its innovative development]. *Teorija i praktika intelektual'noi vlasnosti - Theory and practice of intellectual property*, 2, 68–73 [in Ukrainian].

5. Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. *eur-lex.europa.eu* Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118> [in English].

6. Into a new level of cooperation: From ISA2 to building Interoperable Europe. European Commission. 2021. November 21. *ec.europa.eu* Retrieved from https://ec.europa.eu/isa2/news/new-level-cooperation-isa-building-interoperable-europe_en/ [in English].

7. Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum [in English].

УДК: 005.521:334.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-553-561](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-553-561)

Терлецька Юлія Олегівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Кафедральна, 2, м.Чернівці, 58002, тел.: (050) 623-66-80, <https://orcid.org/0000-0002-7581-0409>

УПРАВЛІНСЬКА ДІАГНОСТИКА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ПРІОРИТЕТИ ОПТИМІЗАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено концептуальні положення проведення управлінської діагностики на підприємстві, а також обґрунтовано пріоритети процесу її оптимізації. Визначено місце діагностики у системі стратегічного менеджменту товаровиробника. Встановлено, що управлінська діагностика є ефективною технологією оптимізації системи менеджменту у контексті розробки стратегії переходу підприємства від проблем та недоліків до процесу їхнього оперативного вирішення.

Досліджено вплив управлінської діагностики на систему менеджменту суб'єкта господарювання. Доведено той факт, що вагомим доповненням до процесу проведення управлінської діагностики є практичний інструментарій антикризового управління підприємством, в якому задіяні оперативний, тактичний, стратегічний та превентивний механізми діагностики, стабілізації та виводу підприємства з кризи. Діагностовано можливості удосконалення механізму управління організаційним розвитком суб'єкта господарювання, удосконалено модель системи управлінської діагностики товаровиробника.

Встановлено, що підґрунтям процесу зміцнення життєздатності підприємства є дохідність його операційної діяльності, інвестиційно-інноваційна спрямованість бізнес-процесів, клієнтоорієнтована маркетингова діяльність, а також ухвалення топ-менеджерами виважених раціональних управлінських рішень. Запропоновано до практичного впровадження на українських підприємствах концепцію антикризового управління латентними процесами, що враховує вплив латентних механізмів на процес функціонування товаровиробника.

Доведено, що зазначена концепція, на відміну від існуючих, до свого складу включає систему оцінювання латентних процесів та систему діагностування явних загроз. Це дозволяє ідентифікувати не лише наявність кризових явищ та процесів, які відбуваються у період фази розбалансованості, а також у фазі стійкої кризи, але й при цьому попередити поширення кризових ситуацій у період фази латентності в процесі удосконалення управлінської діагностики.

Ключові слова: процедура діагностування, система управлінської діагностики, практичний інструментарій антикризового управління підприємством, методологія управлінської діагностики, оптимізація системи управлінської діагностики.

Terletska Yuliya Olehivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Management and Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Cathedral St., 2, Chernivtsi, 58002 tel.: (050) 623-66-80, <https://orcid.org/0000-0002-7581-0409>

MANAGEMENT DIAGNOSTICS: CONCEPTUAL PROVISIONS AND PRIORITIES OF OPTIMIZATION

Abstract. The article examines the conceptual provisions of management diagnostics at the enterprise and substantiates the priorities of the process of its optimization. The place of diagnostics in the strategic management system of the product manufacturer is determined. It has been established that managerial diagnostics is an effective technology for optimizing the management system in the context of developing a strategy for transitioning an enterprise from problems and shortcomings to the process of their prompt resolution.

The impact of management diagnostics on the management system of the economic entity was studied. The fact is proven that a practical toolkit of anti-crisis management of the enterprise, which includes operational, tactical, strategic and preventive mechanisms of diagnosis, stabilization and withdrawal of the enterprise from the crisis, is a significant addition to the process of management diagnostics. Possibilities of improving the mechanism of managing the organizational development of the business entity were diagnosed, and the model of the management diagnosis system of the producer was improved.

It was established that the basis of the process of strengthening the viability of the enterprise is the profitability of its operational activities, the investment and innovation orientation of business processes, customer-oriented marketing activities, as well as the adoption of balanced rational management decisions by top managers. The concept of anti-crisis management of latent processes, which takes into account the influence of latent mechanisms on the functioning of the product manufacturer, is proposed for practical implementation at Ukrainian enterprises.

It is proved that the specified concept, unlike the existing ones, includes a system for evaluating latent processes and a system for diagnosing obvious threats. This makes it possible to identify not only the presence of crisis phenomena and processes that occur during the imbalance phase, as well as in the stable crisis phase, but also to prevent the spread of crisis situations during the latency phase in the process of optimizing management diagnostics.

Keywords: diagnosis procedure, management diagnosis system, practical tools of anti-crisis management of the enterprise, management diagnosis methodology, management diagnosis system optimization.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування українських підприємств потребують від керівників та топ-менеджерів пошуку оптимальних підходів до діагностування систем менеджменту у контексті ухвалення ефективних управлінських рішень, спрямованих на оперативне вирішення виробничих проблем з проекцією на процес формування стратегічних пріоритетів їхнього розвитку. Результативний розвиток та формування перспектив функціонування товаровиробників забезпечується за рахунок взаємозв'язку раціонально побудованої системи управління, високого рівня конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості. Сучасна теорія та практика менеджменту доводить, що одним з дієвих способів розвитку та удосконалення систем управління суб'єктами господарювання є практичне використання управлінської діагностики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у процес дослідження та розвиток економічної діагностики зробили такі українські та зарубіжні науковці, як В. Василенко, А.Гречан, А.Воронкова, Р.Каплан, М.Кизим, Л.Костирко, І.Кривов'язюк, О.Мельник, Р.Нівен, Г.Павловські, Т.Пожуєва, В.Рапопорт, Р.Синьковський, А.Ткаченко, Г. Швиданенко, С.Шуляк та інші. Дослідження систем управління підприємствами та формування концептуальних положень управлінської діагностики відображено у наукових працях Б. Андрушківа, М. Альберта, М. Амстронга, Н. Баштової, В.Брича, П.Друкера, О.Кузьміна, Л.Ліпич, Р.Лупака, Й.Петровича, І.Станьковської, Л.Федулової, Л.Янковської та інших. У дослідженнях науковців виявлено певні відмінності у поглядах щодо формування, практичного використання та подальшого розвитку управлінської діагностики підприємства, її специфічних особливостей, місця та ролі у сформованій системі управління. Відзначаючи науково-практичний внесок науковців у дослідження вказаної проблематики, варто зауважити про те, що недостатньо уваги приділено процесу розвитку та удосконаленню управлінської діагностики у системі стратегічного менеджменту суб'єкта господарювання.

Метою статті є дослідження доцільності оптимізації управлінської діагностики товаровиробника у системі стратегічного менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу сучасних літературних джерел, а також накопиченого практичного досвіду дають підстави стверджувати про те, що діагностика, як вид практичної діяльності, являє собою сукупність формалізованих процедур, спрямованих, насамперед, на процес ідентифікації поточного стану суб'єкта господарювання, формування моделі його перспективного розвитку, а також виявлення причин стратегічного розриву між ними. При цьому діагностика має об'єкт, суб'єкт,

предмет дослідження, які визначаються пріоритетами розвитку, набором відповідних методів та інструментів, критеріїв оцінювання, моделей та сценаріїв, спроможних ефективно реалізувати сформовані топ-менеджерами підприємства цілі операційної діяльності [1;4;5].

Об'єктом процедури діагностування є стратегічне середовище функціонування товаровиробника. Суб'єктом є управлінський персонал та фахівці-практики, які володіють спеціальними компетенціями та необхідними ресурсами для процесу обґрунтування і ухвалення управлінських рішень, а також здійснення цілеспрямованих дій з метою практичної реалізації стратегії розвитку підприємства. Предметом процедури діагностування є процес ідентифікації сильних та слабких сторін підприємства, потенційних можливостей та загроз з боку зовнішнього оточення, симптомів, проявів порушення рівноваги, ризиків на шляху досягнення товаровиробником поставлених цілей.

Слід зауважити, що діагностика є дієвим інструментом у системі стратегічного менеджменту, який дозволяє обґрунтувати стратегію подальшого розвитку підприємства та забезпечити ефективність процесу її практичної реалізації [2]. Процес діагностування передбачає певну черговість проведення дослідження та складається з таких етапів:

1) етап накопичення релевантної інформації про фактичний стан підприємства (формулювання пріоритетних завдань дослідження; вибір альтернативних джерел та методів опрацювання інформації; розробка критеріїв оцінювання стану товаровиробника; обґрунтування критеріїв інформативності показників, які характеризують поточний стан господарюючого суб'єкта; пошук необхідної інформації та необхідність її систематизації; оцінювання та вибір оптимальних методів діагностування; аналіз інформації, що дозволяє визначити можливість сприятливого та негативного впливу на процес функціонування підприємства у стратегічній перспективі; аналіз впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на поточний стан товаровиробника);

2) етап обґрунтування оптимальної моделі розвитку підприємства (розробка методики формування стандартів оптимального стану функціонування товаровиробника; формування ідеальної моделі розвитку підприємства згідно визначеної мети діяльності; обґрунтування рівня допустимих відхилень від запланованих критеріїв);

3) безпосередній процес діагностування фактичного стану суб'єкта господарювання (виявлення невідповідностей та ідентифікація причин їхнього виникнення; аналіз факторів несприятливого впливу; ідентифікація існуючого рівня функціонування підприємства);

4) опрацювання альтернативних сценаріїв подальшого розвитку підприємства.

Управлінська діагностика є ефективною технологією оптимізації системи менеджменту у контексті розробки стратегії переходу підприємства

від проблем та недоліків до процесу їхнього оперативного вирішення. Первинними інформаційними джерелами для її проведення є наступні документи:

- паспорт товаровиробника;
- накази, розпорядження, резолюції, листи міністерств та відомств;
- штатний розклад;
- виробнича структура підприємства;
- організаційна структура управління;
- стратегічні, тактичні, оперативні плани та звіти про операційну діяльність підприємства та його структурних підрозділів;
- нормативно-правові та методичні документи, які регламентують стосунки управлінського та виробничого персоналу у процесі виконання функціональних обов'язків, положення про структурні підрозділи, посадові інструкції фахівців, документообіг, інформаційні потоки тощо;
- матеріали управлінської практики, документальних перевірок та опитування персоналу підприємства внутрішніми консультантами та зовнішніми аудиторськими і консалтинговими компаніями.

Методологія управлінської діагностики передбачає проведення дворівневого оцінювання за такою схемою. На першому рівні якість системи менеджменту оцінюється шляхом використання узагальнюючого критерію, який характеризує динаміку зміни результативності діяльності товаровиробника у порівнянні з його середньогалузевими значеннями. На другому рівні процес діагностування проводиться по окремих сегментах. Зазначений рівень характеризує якість складових елементів системи менеджменту підприємства. З огляду на це, управлінська діагностика проводиться за такими напрямками:

- аналіз системи цілей господарюючого суб'єкта та стратегії процесу їхньої реалізації;
- аналіз організаційної структури управління підприємством;
- оцінювання рівня якості управління персоналом товаровиробника;
- аналіз системи процесів управління та інформаційного забезпечення;
- діагностування організаційної культури підприємства;
- оцінювання результативності діяльності суб'єкта господарювання.

Модель системи управлінської діагностики будь-якого товаровиробника являє собою сукупність суб'єктів (зокрема, власників, топ-менеджерів, фахівців-практиків, інвесторів тощо), об'єктів (системи управління), ресурсів, технологій, практичного інструментарію, бізнес-індикаторів та критеріїв, які забезпечують процес досягнення системи цілей управлінської діагностики підприємства у контексті врахування відповідності його конкурентної

стратегії існуючому стану середовища функціонування з метою підвищення рівня ефективності розвитку системи менеджменту господарюючого суб'єкта.

Систему цілей моделі системи управлінської діагностики підприємства формують ключові діагностичні цілі, які потребують удосконалення шляхом оптимізації бізнес-індикаторів, зокрема, діагностування рівня ефективності контролінгу внутрішніх бізнес-процесів; раціональності організаційної структури управління підприємством; рівня ефективності нормування праці лінійних та функціональних керівників і спеціалістів; діагностування підприємства у сферах професійної освіти, мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку; діагностування рівня конфліктності у трудовому колективі; діагностування рівня ефективності використання новітніх інформаційних технологій у системі менеджменту підприємства.

Вагомим доповненням до процесу проведення управлінської діагностики є практичний інструментарій антикризового управління підприємством. У ньому задіяні оперативний, тактичний, стратегічний та превентивний механізми діагностики, стабілізації та виводу підприємства з можливої кризи, оскільки у процесі формування антикризових стратегій, антикризових дій топ-менеджери мають враховувати не тільки явні загрози для процесу його подальшого функціонування, але й латентні процеси та явища.

Антикризове управління підприємством передбачає проведення моніторингу таких підсистем:

- підсистеми діагностування та прогнозування фінансового стану;
- підсистеми антикризової інвестиційної політики, яка передбачає процес формування менеджерами підприємства ефективної інвестиційної програми;
- підсистеми управління персоналом;
- підсистеми маркетингу, яка передбачає обґрунтування антикризової маркетингової стратегії й тактики;
- підсистеми операційного менеджменту;
- підсистеми фінансового менеджменту, яка охоплює сферу управління фінансовими ресурсами підприємства та його грошовими потоками;
- підсистеми організаційно-управлінських заходів з ліквідації виявлених антикризовими менеджерами відхилень у функціонуванні перелічених вище функціональних підсистем.

На підставі викладеного вище можна запропонувати до практичного впровадження на українських підприємствах концепції антикризового управління латентними процесами, що враховує вплив латентних механізмів на процес функціонування товаровиробника. Варто зауважити про те, що зазначена концепція, на відміну від існуючих, до свого складу включає

систему оцінювання латентних процесів та систему діагностування явних загроз. Це дозволяє ідентифікувати не лише наявність кризових явищ та процесів, які відбуваються у період фази розбалансованості, а також у фазі стійкої кризи, але й попередити поширення кризових ситуацій у період фази латентності в процесі оптимізації управлінської діагностики. Саме тому систему антикризового управління суб'єктом господарювання доцільно реалізовувати на практиці шляхом діагностування:

- системи ідентифікації латентних процесів;
- системи ідентифікації явних загроз;
- системи механізмів стабілізації та подальшого розвитку.

При цьому процес діагностування існуючих латентних механізмів передбачає проведення менеджерами:

- оцінювання конкурентоспроможності підприємства;
- оцінювання рівня виробничого потенціалу та аналіз його складових елементів;
- оцінювання рівня розвитку колективу та морально-психологічного клімату;
- оцінювання динаміки зміни попиту покупців на продукцію та послуги товаровиробника;
- оцінювання та аналіз поведінки постачальників виробничих ресурсів з метою задоволення потреб підприємства.

Особливу увагу топ-менеджерам підприємства варто звертати на процес виявлення штучно створених латентних механізмів, до складу яких фахівці відносять наступне:

- заниження рівня доходів шляхом реалізації угод без оформлення рахунків;
- ведення подвійної бухгалтерії (зокрема, самочинне ведення підсумкового та інвентарного рахунків шляхом внесення свідомо спотворених записів);
- фальсифікацію документації за рахунок створення фіктивних рахунків у власній бухгалтерії;
- фіктивні угоди (зокрема, договори купівлі - продажу, договори про надання фіктивних послуг, ліцензійні та орендні договори тощо);
- тіньову діяльність у сфері сервісного та гарантійного обслуговування;
- фіктивні дії (зокрема, маніпуляція з доходами, активами і пасивами, фальсифікація виробничих витрат, маніпуляція зі збитками та завданою шкодою тощо).

Система діагностування явних загроз для процесу забезпечення життєдіяльності господарюючого суб'єкта передбачає наступні дії:

- виявлення причин зниження рівня інноваційної активності підприємства;

- систематичне оцінювання рівня якості виготовленої підприємством продукції;
- оцінювання рівня зношеності виробничих потужностей товаровиробника та міри їхнього впливу на результативність операційної діяльності;
- аналіз активів підприємства, оцінювання рівня достатності оборотних коштів та його забезпеченості необоротними коштами;
- аналіз індикаторів ліквідності, ділової активності, платоспроможності, рентабельності, майнового стану товаровиробника;
- аналіз ефективності сформованої мотиваційної системи;
- аналіз ринкової кон'юнктури, еластичності попиту, сегментів ринку та частки ринку, оцінювання оптимальності системи ціноутворення та системи знижок.

Процес забезпечення життєздатності промислового підприємства є його пріоритетною стратегічною метою. Для цього менеджерам необхідно оптимально організовувати бізнес-процеси, проводити систематичний моніторинг ринку з метою вивчення сильних та слабких сторін товаровиробників-конкурентів, залишатися максимально клієнто-орієнтованими, підвищуючи тим самим рівень життєздатності товаровиробника. Підґрунтям процесу зміцнення життєздатності підприємства є дохідність його операційної діяльності, інвестиційно-інноваційна спрямованість бізнес-процесів, клієнто-орієнтована маркетингова діяльність, а також ухвалення топ-менеджерами виважених раціональних управлінських рішень [3, с.155].

Висновки. Отже, управлінська діагностика, як часткова діагностична мета системи цілей економічної діагностики господарюючого суб'єкта, являє собою логічно структурований процес комплексного аналізу внутрішніх чинників (технології, ресурсів, структури, персоналу) та потенційних можливостей товаровиробника, спрямований на процес їхнього оцінювання щодо відповідності цілям та пріоритетним завданням функціонування. При цьому управлінська діагностика передбачає процес діагностування поточного стану, рівня ефективності, тенденцій та перспектив розвитку підприємства шляхом дослідження його сильних та слабких позицій за відповідними бізнес-індикаторами з метою виявлення та усунення недоліків системи менеджменту суб'єкта господарювання. Це дозволяє ідентифікувати не лише наявність кризових явищ, які мають місце у період фази розбалансованості та стійкої кризи підприємства, але й попередити поширення кризових ситуацій у період фази латентності в процесі оптимізації управлінської діагностики.

Література:

1. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. 344 с.

2. Скриньковський Р. М., Павловські Г. Діагностика в системі менеджменту підприємства. Проблеми економіки. 2016. № 3. С. 199-205.
3. Терлецька Ю.О. Забезпечення життєздатності промислового підприємства: управлінський аспект. Наукові інновації та передові технології. Випуск № 7 (21). 2023. С.151-158.
4. Терлецька Ю.О., Аксентійчук А.Я. Діагностика підприємства як нова управлінська технологія. Вісник ЧТЕІ. Економічні науки. 2012. Вип. 1. С. 182-188.
5. Ткаченко А. М., Пожуєва Т. О. Діагностика як інструмент розробки стратегії розвитку бізнесу. Економічний вісник ДВНЗ УДХТУ. 2020. № 2(12). С. 95-103.
6. Шуляк С. О., Баштова Н. А. Оцінка ефективності менеджменту організації: сучасні підходи та методики. Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 140(2). С. 112-116.

References:

1. Melnyk, O.H. (2010). *Systemy diahnostryky diyalnosti mashynobudivnykh pidpryyemstv: polikryterialna kontseptsiya ta instrumentariy [Diagnostic systems of machine-building enterprises: multi-criteria concept and tools]*. Lviv, 344 [in Ukrainian].
2. Skrynkovsky, R. M., Pavlovski, H. (2016). *Diahnostryka v systemi menedzhmentu pidpryyemstva [Diagnostics in the enterprise management system]. Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, 3, 199-205 [in Ukrainian].
3. Terletska, Yu.O. (2023). *Zabezpechennya zhyttyezdatnosti promyslovoho pidpryyemstva: upravlinsky aspekt [Ensuring viability of industrial enterprise: management aspect]. Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi – Scientific innovations and advanced technologies*, 7 (21), 151-158 [in Ukrainian].
4. Terletska, Yu.O., Aksentyuchuk, A.Ya. (2012). *Diahnostryka pidpryyemstva yak nova upravlinska tekhnolohiya [Diagnostics of the enterprise as a new management technology]. Visnyk CHTEI – Bulletin of ChTEI*, 1, 182-188 [in Ukrainian].
5. Tkachenko, A.M., Pozhuyeva, T.O. (2020). *Diahnostryka yak instrument rozrobky stratehiyi rozvytku biznesu [Diagnostics as a tool for developing a business development strategy]. Ekonomichnyy visnyk DVNZ UDKHTU – Economic bulletin of the DVNZ UDHTU*, 2(12), 95-103 [in Ukrainian].
6. Shulyak, S.O., Bashtova, N.A. (2019). *Otsinka efektyvnosti menedzhmentu orhanizatsiyi: suchasni pidkhody ta metodyky [Assessment of organizational management effectiveness: modern approaches and methods]. Hileya: naukovyy visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, 140(2), 112-116 [in Ukrainian].

УДК 351:354:658.3:35

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-562-571](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-562-571)

Торічний Олександр Володимирович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0002-6989-9603>

Когут Володимир Павлович магістр 123 навчальної групи очної форми навчання факультету підготовки керівних кадрів, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0009-0005-3418-2038>

РОБОТА З ПЕРСОНАЛОМ ЯК СКЛADOVA СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі соціально-гуманітарного забезпечення у прикордонному відомстві, зокрема роботі з персоналом, що охоплює систему правових, організаційних, педагогічних, психологічних, інформаційних, культурно-просвітницьких та соціальних заходів, спрямованих на забезпечення морально-психологічної готовності персоналу Державної прикордонної служби України до виконання оперативно-службових завдань за будь-яких умов обстановки. У статті проаналізовано зміст роботи з персоналом складають такі характеристики: уміння здійснювати контроль за діяльністю підлеглих; уміння розробляти пропозиції і проводити заходи з морально-психологічного забезпечення; уміння аналізувати та оцінювати діяльність підрозділу та підлеглих щодо виконання поставлених завдань; уміння визначати пріоритетні напрямки самовдосконалення та обирати оптимальні шляхи підвищення свого інтелектуального рівня, удосконалення та підтримання фізичних можливостей; уміння визначати пріоритетні напрямки професійної підготовки прикордонного підрозділу та шляхи їх реалізації; уміння організовувати та проводити ділові та рольові ігри, тренінги та інші види занять з персоналом прикордонного підрозділу; володіння навичками зміцнення здоров'я, підвищення стійкості організму до дії несприятливих факторів військово-професійної діяльності, дотримання здорового способу життя; здатність та готовність здійснювати управління діями по мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій, планувати та відпрацьовувати заходи щодо попередження нещасних випадків та професійних захворювань; володіння навичками організації та здійснення інформаційно-аналітичної роботи; володіння культурою спілкування діловою мовою та

однією із іноземних мов за професійним спрямуванням; уміння публічно виступати перед аудиторією та спілкуватись з представниками засобів масової інформації; уміння організовувати взаємодію між підлеглими; уміння налагоджувати та підтримувати взаємодію з представниками органів влади, місцевого самоврядування, керівниками підприємств і організацій, силових структур в інтересах охорони державного кордону та з питань протидії корупції та злочинності на державному кордоні; уміння застосовувати прийоми та способи комунікації під час управління військовим колективом; уміння враховувати та використовувати історичні традиції, звички та релігійні уподобання під час роботи з населенням прикордоння; володіння навичками щодо недопущення втягування персоналу прикордонного підрозділу в протиправну діяльність на основі доброчесності.

Ключові слова: соціально-гуманітарне забезпечення; прикордонна служба; прикордонний підрозділ; робота з персоналом, офіцери-прикордонники, органи управління.

Torichny Oleksandr Volodymyrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Service of Ukraine, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-6989-9603>

Kogut Volodymyr Pavlovich Master of the 123th educational group of full-time training of the Faculty of Management Training, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0009-0005-3418-2038>

WORK WITH PERSONNEL AS A COMPONENT OF THE SOCIAL AND HUMANITARIAN ASSURANCE OF THE BORDER SERVICE OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the problem of social and humanitarian support in the border department, in particular, work with personnel, covering the system of legal, organizational, pedagogical, psychological, informational, cultural, educational and social activities aimed at ensuring the moral and psychological readiness of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine to perform operational and service tasks under any conditions of the situation. The article analyzes the content of work with staff make up the following characteristics: the ability to control the activities of subordinates; ability to develop proposals and conduct activities on moral and psychological support; ability to analyze and evaluate the activities of the unit and subordinates to perform tasks; the ability to determine the priority areas of self-improvement and choose the best ways to increase their intellectual level, improve and maintain physical capabilities; the ability to determine the priority areas of professional training of the border unit and

the ways of their implementation; the ability to organize and conduct business and role-playing games, trainings and other types of classes with the staff of the border unit; possession of skills to strengthen health, increase the body's resistance to adverse factors of military professional activity, compliance with a healthy lifestyle; ability and readiness to manage actions to minimize the consequences of emergencies, plan and work out measures to prevent accidents and occupational diseases; skills of organization and implementation of information and analytical work; knowledge of the culture of communication in the business language and one of the foreign languages in a professional direction; the ability to speak publicly to an audience and communicate with representatives of the media; the ability to organize interaction between subordinates; ability to establish and maintain interaction with representatives of authorities, local self-government, the ability to organize and conduct business and role-playing games, trainings and other types of classes with the staff of the border unit; possession of skills to strengthen health, increase the body's resistance to adverse factors of military professional activity, compliance with a healthy lifestyle; ability and readiness to manage actions to minimize the consequences of emergencies, plan and work out measures to prevent accidents and occupational diseases; skills of organization and implementation of information and analytical work; knowledge of the culture of communication in the business language and one of the foreign languages in a professional direction; the ability to speak publicly to an audience and communicate with representatives of the media; the ability to organize interaction between subordinates; the ability to establish and maintain interaction with representatives of authorities, local self-government, heads of enterprises and organizations, law enforcement agencies in the interests of protecting the state border and on combating corruption and crime at the state border; the ability to apply techniques and methods of communication during the management of a military team; the ability to take into account and use historical traditions, habits and religious preferences when working with the borderland population; possessing skills to prevent the involvement of border unit personnel in illegal activities based on integrity.

Keywords: social and humanitarian support; border service; border unit; work with personnel, officers-border guards, management bodies.

Постановка проблеми. Робота з персоналом у Державній прикордонній службі України є важливим напрямом діяльності органів управління і посадових осіб усіх рівнів. Вона охоплює систему правових, організаційних, педагогічних, психологічних, інформаційних, культурно-просвітницьких та соціальних заходів, спрямованих на забезпечення морально-психологічної готовності персоналу Державної прикордонної служби України до виконання оперативно-службових завдань за будь-яких умов обстановки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема реалізації соціально-гуманітарного забезпечення у прикордонній службі привертала увагу вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема у працях а. Галімова, і. Грязнова,

ю. Дем'янюка, в. Дияка, ю. Івашкова, д. Іщенко, в. Мірошніченко, о. Ставицького, в. Ягупова розглядаються різноманітні аспекти формування та розвитку професійно важливих якостей особистості офіцера. Шляхи підвищенні якості загальновійськової та військово-спеціальної підготовки курсантів були предметом дослідження о. Євсюкова, с. Кубіцького, а. Протасова, е. Сарафанюка, о. Торічного. Теорію і методику організації навчального процесу у вищому військовому навчальному закладі та особливості професійної підготовки курсантів досліджували с. Білявець, с. Будник, ю. Дем'янюк, о. Діденко, п. Дзюба, т. Івашкова, д. Коцеруба, ю. Кузь, в. Ягупов та ін.).

Метою статті є аналіз роботи з персоналом як компоненту соціально-гуманітарного забезпечення діяльності особового складу прикордонного відомства.

Виклад основного матеріалу. Серед основних завдань щодо удосконалення системи підготовки, комплектування і роботи з особовим складом Державної прикордонної служби передбачається створення та запровадження системи формування професійної компетентності; забезпечення підготовки особового складу ДПСУ у навчальних закладах ДПСУ з урахуванням загроз прикордонній безпеці; запровадження методики вивчення особистості та формування психологічної готовності до дій у кризових ситуаціях; розроблення механізму протидії негативному інформаційному впливу на особовий склад ДПСУ та удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки; формування в особового складу ДПСУ нетерпимості до корупції, підвищення рівня правової свідомості тощо [7].

З огляду на це, від офіцерів-прикордонників вимагається володіння комплексом знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, які визначають здатність успішно здійснювати не лише професійну і кадрову, а й соціально-психологічну і педагогічну діяльність [4; 20]. Йдеться про володіння різними стилями керівництва, здатністю здійснювати підбір і розстановку персоналу, формування резерву, оцінювання та атестацію підлеглих, планування службової кар'єри, навчання, професійну підготовку та перепідготовку персоналу. Крім того офіцер-прикордонним повинен бути психологом, забезпечувати збереження психічного здоров'я персоналу прикордонних підрозділів, здійснювати психологічний супровід оперативно-службової діяльності тощо [1; 19].

Узагальнення змісту низки документів прикордонної служби дозволяє зробити висновок, що зміст роботи з персоналом складають такі характеристики:

- уміння здійснювати контроль за діяльністю підлеглих;
- уміння розробляти пропозиції і проводити заходи з морально-психологічного забезпечення;
- уміння аналізувати та оцінювати діяльність підрозділу та підлеглих щодо виконання поставлених завдань;

уміння визначати пріоритетні напрямки самовдосконалення та обрати оптимальні шляхи підвищення свого інтелектуального рівня, удосконалення та підтримання фізичних можливостей;

уміння визначати пріоритетні напрямки професійної підготовки прикордонного підрозділу та шляхи їх реалізації;

уміння організовувати та проводити ділові та рольові ігри, тренінги та інші види занять з персоналом прикордонного підрозділу;

володіння навичками зміцнення здоров'я, підвищення стійкості організму до дії несприятливих факторів військово-професійної діяльності, дотримання здорового способу життя;

здатність та готовність здійснювати управління діями по мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій, планувати та відпрацьовувати заходи щодо попередження нещасних випадків та професійних захворювань;

володіння навичками організації та здійснення інформаційно-аналітичної роботи;

володіння культурою спілкування діловою мовою та однією із іноземних мов за професійним спрямуванням;

уміння публічно виступати перед аудиторією та спілкуватись з представниками засобів масової інформації;

уміння організовувати взаємодію між підлеглими;

уміння налагоджувати та підтримувати взаємодію з представниками органів влади, місцевого самоврядування, керівниками підприємств і організацій, силових структур в інтересах охорони державного кордону та з питань протидії корупції та злочинності на державному кордоні;

уміння застосовувати прийоми та способи комунікації під час управління військовим колективом;

уміння враховувати та використовувати історичні традиції, звички та релігійні уподобання під час роботи з населенням прикордоння;

володіння навичками щодо недопущення втягування персоналу прикордонного підрозділу в протиправну діяльність на основі доброчесності [3; 15].

Отже, офіцер управління органами охорони державного кордону повинен володіти спеціальними знаннями, уміннями, навичками і професійно-важливими якостями, які складають зміст роботи з персоналом [5].

Сучасні концепції систем управління персоналом базуються, як правило, на принципах і методах адміністративного управління, а також на концепції всебічного розвитку особистості і теорії людських відносин. Основою концепції управління персоналом в сучасних умовах є зростання ролі особистості працівника або службовця, його знання, мотивація, уміння їх формувати і спрямовувати на досягнення цілей [13]. У кожній країні функціонують певні системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації службовців, де підготовка здебільшого ведеться в спеціалізованих навчальних закладах вищої освіти, зокрема в Національній школі державного управління у Франції,

Федеральній академії державного управління в Німеччині, Коледжі державної служби у Великій Британії, Національній школі державного управління в Польщі, Вищій школі державного управління в Угорщині. Система виховання особового складу у США піднесена до рангу державної політики, якою опікуються не лише командири, а й вище військове і політичне керівництво країни. Те, що розуміється під поняттям «виховання», американські теоретики визначають такими категоріями, як «політична освіта», «формування в особового складу морального духу» тощо. Найважливішим завданням в американській армії вважається формування в особового складу національно-державної самосвідомості, гордості за належність до збройних сил США, лояльності до уряду та Президента [17]. Аналіз наукових праць дає підстави стверджувати, що завдання виховання в американських військовослужбовців патріотизму вирішується в межах існуючої системи морально-психологічної підготовки особового складу. У ролі суб'єктів патріотичного виховання особового складу в американських збройних силах виступає весь комплекс державних і громадських структур США: органи законодавчої та виконавчої влади країни; інформаційні агентства; центри кіномистецтва і дозвілля тощо. Безпосереднім суб'єктом виховання військовослужбовців є військове командування всіх рівнів, яке опирається у своїй роботі з особовим складом на спеціальний апарат міністерства оборони США [8].

Отже, функції безпосередніх організаторів (координаторів) з питань виховання, гуманітарного, соціального та морально-психологічного впливу в збройних силах країн НАТО виконують найрізноманітніші за своїм складом, організаційно-штатною структурою та підлеглистю органи, але всі вони функціонально призначені для організації політичних, ідеологічних, інформаційних, психологічних, соціально-правових, культурно-просвітницьких та інших заходів, які можна об'єднати одним широким поняттям «робота з персоналом» [10].

Результати аналізу практики діяльності підрозділів ДПСУ свідчать про те, що в органах і підрозділах поряд зі значною кількістю офіцерів, які досягли високих та стійких результатів у бойовій і гуманітарній підготовці, зміцненні військової дисципліни підлеглих і можуть вважатися військовими майстрами-педагогами, є й такі офіцери, котрі не мають достатнього рівня військово-педагогічної підготовки, допускають серйозні прорахунки у навчанні та вихованні особового складу [14]. Крім того, результати аналізу науково-педагогічних джерел свідчать про те, що досвід роботи з персоналом в органах і підрозділах ДПСУ вивчено й узагальнено недостатньо, а передовий досвід кращих підрозділів використовується неефективно, низьким є рівень інформаційного забезпечення цієї роботи [6].

Різноманітні та змістовні завдання вирішують офіцери ДПСУ. Аналіз їх обов'язків і характеру діяльності свідчить про те, що вони є, в першу чергу, вихователями у прямому смислі цього слова тому, що офіцери, по-перше,

відповідають за виховання і навчання своїх підлеглих, по-друге, виконують гуманні педагогічні функції, виступаючи, водночас, вихователями, вчителями і організаторами військово-педагогічного процесу у органах охорони державного кордону України [12]. Аналізуючи їх службові обов'язки, можна виокремити такі виховні функції:

- організація виховної роботи у підрозділах
- виховання прикордонників-військовослужбовців;
- організація військово-дидактичного процесу у підрозділах;
- проведення навчально-виховної роботи;
- надання виховного відтинку різноманітним заходам, які спрямовані на підтримання постійної бойової та мобілізаційної готовності підрозділу [11].

Таким чином, особливе місце серед цих та інших напрямків роботи офіцерів-прикордонників займають вирішення проблем, які безпосередньо пов'язані з організацією і проведенням виховної роботи у підрозділі та частині, здійсненням індивідуально-виховної роботи, морально-психологічним забезпеченням життєдіяльності особового складу, навчальної та бойової діяльності.

Висновки. Специфіка професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників зумовлена низкою чинників, а саме: невизначеністю діяльності в нестандартних умовах, роботою із засобами захисту, необхідністю швидкого прийняття рішень, великими фізичними та психологічними навантаженнями. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що, незважаючи на знання теоретичного матеріалу та освоєність із практичними навиками, перш ніж розпочати виконання професійної діяльності майбутні офіцери-прикордонники повинні стати професійно-готовими, і зокрема готовими до роботи з персоналом.

Реалізація офіцерами-прикордонниками роботи з персоналом передбачає сукупність професійних знань, умінь, навичок, здібностей, особистісного потенціалу щодо реалізації системи організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких та військово-соціальних заходів, спрямованих на формування і розвиток у військовослужбовців-прикордонників професійно необхідних якостей, моральної самосвідомості, що має забезпечити високий рівень оперативно-службової діяльності, згуртованість військових колективів.

Література:

1. Балагур Л., Карасьов Д. Розвиток готовності в офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти до забезпечення інформаційного співробітництва в інтегрованому управлінні кордонами. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*. 2023, № 1(67). С. 492–502.
2. Войцехівський, О. Л. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності в пунктах пропуску через державний кордон: автореф. дис ...канд. пед. наук. Хмельницький : Б.в., 2012 . 16 с.
3. Волобуєв В. В. Питання формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до проектного управління. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. № 1(28). Частина 2. С. 34–54. DOI: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v28i1.975>.

4. Дзвінчук Д. І. Психологічні основи ефективного управління: навчальний посібник. К. : ЗАТ «Нічлава», 2000. 280 с.
5. Дем'янюк Ю. А. Формування військово-організаторських умінь у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2010. 20 с.
6. Іщенко Д. В., Філіпов А. Ф. Основи військової педагогіки. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. ПВУ, 2002. 106 с.
7. Кубіцький С. О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти”. К., 2002. 19 с.
8. Лемешко О. В. Сутність готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до вирішення нестандартних ситуацій у пунктах пропуску через державний кордон. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. № 2. С. 154–163.
9. Михайлишин О. О. Формування професійно-педагогічної готовності офіцерів-прикордонників до виховної роботи в умовах нестандартних ситуацій : Автореф. дис... канд. пед. наук; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2007. 20 с.
10. Миценко Д. В. Формування педагогічних умінь майбутніх офіцерів-радіоінженерів у процесі підготовки до професійної діяльності : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2007. 217 с.
11. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб.. 4-е вид., доп. К., 2003. 615 с.
12. Мотозюк Л. М. Формування організаторських здібностей у майбутніх керівників прикордонних підрозділів (психологічний аспект) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2006. 192 с.
13. Недбай М. П. Формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування технічних засобів у службовій діяльності : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Нац. акад. Держ. прикордон. Служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2008. 20 с.
14. Полторак С. Т. Педагогічні умови формування умінь командира підрозділу у майбутніх офіцерів МВС України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2003. 186 с.
15. Радванський І. Г. Шляхи та педагогічні умови підготовки офіцерів внутрішніх військ до управлінської діяльності у вищих військових навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 „Військова педагогіка та психологія. Хмельницький, 2000. 17 с.
16. Сафін О. Д. Психологія управлінської діяльності командира: навчальний посібник. Хмельницький: Вид-во Академії ПВУ, 1997. 149 с.
17. Сердюк Ю. І. Педагогічні умови вдосконалення військово-педагогічної підготовки командирів підрозділів : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький, 1997. 204 с.
18. Тарнавський М. М. Формування культури управлінської діяльності у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький, 2001. 244 с.
19. Уліч В. Л. Педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності : дис...канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2007. 172 с.
20. Ягулов В. В. Педагогіка : навч. посіб.. К. : Либідь, 2002. 560 с.

References:

1. Balahur L., Karas'ov D. (2023) Rozvytok hotovnosti v ofitseriv-prykordonnykiv operatyvnoho rivnya viys'kovoyi osvity do zabezpechennya informatsiynoho spivrobitnytstva v intehrovanomu upravlinni kordonamy. [Development of readiness of border officers of operational level of military education to ensure informational cooperation in integrated border management]. *Visnyk nauky ta osvity (Seriya «Filolohiya», Seriya «Pedahohika», Seriya «Sotsiolohiya», Seriya «Kul'tura i mystetstvo», Seriya «Istoriya ta arkheolohiya»)*. № 1(67). S. 492–502. [in Ukrainian]

2. Voytsekhivs'kyi, O. L. (2012) Pidhotovka maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do profesiynoyi diyal'nosti v punktakh propusku cherez derzhavnyy kordon. [Preparation of future border officers for professional activities at checkpoints across the state border] avtoref. dys ...kand. ped. nauk. Khmel'nyts'kyi : B.v.. 16 s. [in Ukrainian]
3. Volobuyev V. V. (2022) Pytannya formuvannya profesiynoyi hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do proyektnoho upravlinnya. [The question of the formation of professional readiness of future border officers for project management]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya : pedahohichni nauky*. Khmel'nyts'kyi : Vyd-vo NADPSU. № 1(28). Chastyna 2. S. 34–54. DOI: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v28i1.975>. [in Ukrainian]
4. Dzvinchuk D. I. (2000) Psykholohichni osnovy efektyvnoho upravlinnya: navchal'nyy posibnyk. [Psychological foundations of effective management: a study guide]. K. : ZAT «Nichlava». 280 s. [in Ukrainian]
5. Dem'yanyuk YU. A. (2010) Formuvannya viys'kovo-orhanizators'kykh umin' u maybutnikh ofitseriv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. [Formation of military and organizational skills in future officers of the State Border Service of Ukraine]. avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 / Nats. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrainy im. B. Khmel'nyts'koho. Khmel'nyts'kyi,. 20 s. [in Ukrainian]
6. Ishchenko D. V., Filipov A. F. (2002) Osnovy viys'kovoyi pedahohiky. [Fundamentals of military pedagogy]. Khmel'nyts'kyi : Vyd-vo Nats. akad. PVU. 106 s. [in Ukrainian]
7. Kubits'kyi S. O. (2002) Systema otsinyuvannya hotovnosti maybutnikh ofitseriv do profesiynoyi diyal'nosti. [The system for evaluating the readiness of future officers for professional activity]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 „Teoriya i metodyka profesiynoyi osvity”. K.. 19 s. [in Ukrainian]
8. Lemeshko O. V. (2015) Sutnist' hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do vyrishennya nestandartnykh sytuatsiy u punktakh propusku cherez derzhavnyy kordon. [The essence of readiness of future border officers to solve non-standard situations at checkpoints across the state border]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya : pedahohichni nauky*. Khmel'nyts'kyi : Vyd-vo NADPSU,. № 2. S. 154–163. [in Ukrainian]
9. Mykhaylyshyn O. O. (2007) Formuvannya profesiyno-pedahohichnoyi hotovnosti ofitseriv-prykordonnykiv do vykhovnoyi roboty v umovakh nestandartnykh sytuatsiy. [Formation of professional and pedagogical readiness of border guards for educational work in non-standard situations]: Avtoref. dys... kand. ped. nauk; Nats. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrainy im. B. Khmel'nyts'koho. Khmel'nyts'kyi. 20 c. [in Ukrainian]
10. Mytsenko D. V. (2007) Formuvannya pedahohichnykh umin' maybutnikh ofitseriv-radioinzheneriv u protsesi pidhotovky do profesiynoyi diyal'nosti [Formation of pedagogical skills of future officers-radio engineers in the process of preparation for professional activity]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Khmel'nyts'kyi. 217 s. [in Ukrainian]
11. Moyseyuk N. YE. (2003) Pedahohika: navch. posib. [Pedagogy: teaching. Guide]. 4-e vyd., dop. K.. 615 s. [in Ukrainian]
12. Motozyuk L. M. (2006) Formuvannya orhanizators'kykh zdibnostey u maybutnikh kerivnykiv prykordonnykh pidrozdiliv (psykholohichnyy aspekt). [Formation of organizational abilities in future leaders of border units (psychological aspect)]: dys. ... kand. psykol. nauk : 19.00.09. Khmel'nyts'kyi. 192 s. [in Ukrainian]
13. Nedbay M. P. (2008) Formuvannya profesiynoyi hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do zastosuvannya tekhnichnykh zasobiv u sluzhboviy diyal'nosti. [Formation of professional readiness of future border officers to use technical means in official activities] : avtoref. dys... kand. ped. nauk : 13.00.04. Nats. akad. Derzh. prykordon. Sluzhby Ukrainy im. B. Khmel'nyts'koho. Khmel'nyts'kyi. 20 c. [in Ukrainian]

14. Poltorak S. T. (2003) Pedahohichni umovy formuvannya umin' komandyr pidrozdilu u maybutnikh ofitseriv MVS Ukrayiny. [Pedagogical conditions for the formation of the skills of a unit commander in future officers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Khmel'nyts'kyy. 186 s. [in Ukrainian]

15. Radvans'kyy I. H. (2000) Shlyakhy ta pedahohichni umovy pidhotovky ofitseriv vnutrishnikh viys'k do upravlins'koyi diyal'nosti u vyshchyykh viys'kovykh navchal'nykh zakladakh. [Ways and pedagogical conditions of training officers of internal forces for managerial activities in higher military educational institutions].: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk : spets. 20.02.02 „Viys'kova pedahohika ta psykholohiya. Khmel'nyts'kyy. 17 s. [in Ukrainian]

16. Safin O. D. (1997) Psykholohiya upravlins'koyi diyal'nosti komandyr: navchal'nyy posibnyk. [Psychology of the commander's managerial activity: a study guide]. Khmel'nyts'kyy: Vyd-vo Akademiyyi PVU. 149 s. [in Ukrainian]

17. Serdyuk YU. I. (1997) Pedahohichni umovy vdoskonalennya viys'kovo-pedahohichnoyi pidhotovky komandyriv pidrozdiliv [Pedagogical conditions for improving the military-pedagogical training of unit commanders]: dys. ... kand. ped. nauk : 20.02.02. Khmel'nyts'kyy. 204 s. [in Ukrainian]

18. Tarnavs'kyy M. M. (2001) Formuvannya kul'tury upravlins'koyi diyal'nosti u maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv. [Formation of management culture among future border officers]: dys. ... kand. ped. nauk : 20.02.02. Khmel'nyts'kyy. 244 s. [in Ukrainian]

19. Ulich V. L. (2007) Pedahohichni umovy formuvannya hotovnosti maybutnikh ofitseriv do upravlins'koyi diyal'nosti. [Pedagogical conditions for the formation of readiness of future officers for managerial activities] : dys...kand. ped. nauk : 13.00.04. Khmel'nyts'kyy. 172 s. [in Ukrainian]

20. Yahupov V. V. (2002) Pedahohika. [Pedagogy]: navch. posib.. K. : Lybid'. 560 s. [in Ukrainian]

УДК 65.011.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-572-582](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-572-582)

Харчук Тетяна Валеріївна доктор економічних наук, завідувач кафедри менеджменту і економіки спорту, Національний університет фізичного виховання і спорту України, вул. Фізкультури, 1, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-6842-3478>

Кургузенкова Людмила Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і економіки спорту, Національний університет фізичного виховання і спорту України, вул. Фізкультури, 1, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-4839-7142>

Бурачек Ігор Володимирович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, бізнесу та маркетингових технологій, Державний університет «Житомирська політехніка», вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0003-0549-6917>

ЕФЕКТИВНЕ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ: МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ

Анотація. Бізнес-процеси в організаціях залежні від впливу зовнішніх та внутрішніх чинників. В умовах повномасштабної війни на функціонування бізнес-процесів сильно впливає зниження попиту, втрата офісу та перехід на віддалену роботу, зменшення інвестицій, заробітної плати, виїзд співробітників за кордон, конкуренція, припинення роботи з російськими посередниками й постачальниками сировини тощо. Відповідно до цього, актуальним питанням є ефективне управління бізнес-процесами, що сприятиме досягненню цілей організацій.

Метою дослідження є аналіз методів й інструментів ефективного управління бізнес-процесами, що сприятиме оптимізації та продуктивності. У роботі було використано загальнонаукові методи: аналіз і синтез, системний аналіз, метод класифікації, дедукція, індукція та узагальнення.

Для визначення методів й інструментів ефективного управління бізнес-процесами в організаціях на першому етапі було проаналізовано результати попередніх науковців, згідно з якими визначено дев'ять ключових проблем розвитку ефективного управління та часто досліджувані методи та інструменти (зазвичай, виділяють 9/12 методів/інструментів із поділом на короткострокові й довгострокові). На другому етапі було визначено цілі та принципи здійснення ефективного управління бізнес-процесами, що спрямовані на мінімальне використання ресурсів, підвищення якості організації роботи, збільшення прибутку, спрощення та автоматизацію. На третьому етапі було розроблено таблицю, яка включає методи та інструменти, що використовуються у певному методі. У дослідженні було виокремлено 14 методів. На

четвертому етапі були проаналізовані можливості, методи та інструменти ефективного управління бізнес-процесами організацій у системі Planfix. Результати дослідження можуть бути використані компаніями під час моделювання, виконання, контролю, оптимізації бізнес-процесів.

Ключові слова: оптимізація, автоматизація, бізнес-процеси, методика управління бізнес-процесами, Planfix.

Kharchuk Tetiana Valeriivna Doctor of Economic Sciences, Head of the Sports Management and Economics Department, National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Fizkultury St., 1, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6842-3478>

Kurhuzenkova Liudmyla Anatoliivna PhD in Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Sports Management and Economics Department, National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Fizkultury St., 1, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-4839-7142>

Burachek Igor Volodymyrovych Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Business and Marketing Technologies, Zhytomyr Polytechnic State University, Chudnivska St., 103, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0003-0549-6917>

EFFECTIVE MANAGEMENT OF BUSINESS PROCESSES IN ORGANIZATIONS: METHODS AND TOOLS

Abstract. Business processes in organizations depend on the influence of external and internal factors. In the context of a full-scale war, the functioning of business processes is strongly affected by a decline in demand, loss of office and transition to remote work, reduced investment, salaries, employees leaving for other countries, competition, termination of work with Russian intermediaries and suppliers of raw materials, etc. Accordingly, effective management of business processes is an urgent issue that will help organizations achieve their goals.

The purpose of the study is to analyze the methods and tools for effective business process management, which will contribute to optimization and productivity. General scientific methods were used in the study: analysis and synthesis, system analysis, classification method, deduction, induction, generalization.

In order to identify methods and tools for effective business process management in organizations, the first stage involved analyzing the results of previous scholars, according to which nine key problems of effective management development and frequently studied methods and tools were identified (usually, 9/12 methods/tools are divided into short-term and long-term). At the second stage, we identified the goals and principles of effective business process management aimed at minimizing the use of resources, improving the quality of work organization, increasing profits, simplifying and automating. At the third stage, a table was developed that includes the methods and tools used in a particular method. The study

identified xx methods. At the fourth stage, the capabilities, methods and tools for effective management of business processes of organizations in the Planfix system were analyzed. The results of the study can be used by companies in modeling, executing, controlling, and optimizing business processes.

Keywords: optimization, automation, business processes, business process management methodology, Planfix.

Постановка проблеми. Рентабельність і конкурентоспроможність є ключовими показниками ефективності бізнесу. В організаціях основними бізнес-процесами є розробка й виробництво продуктів/послуг, управління постачанням, збутом та доставкою, маркетинг та обслуговування клієнтів. На роботу та функції організацій впливають дві групи ризиків: зовнішні й внутрішні. До першої групи належать ризики, що пов'язані з нормативно-правовим, економічним та ринковим рівнем. До другої – виробничі, фінансові, кадрові та операційні. Для мінімізації впливу цих груп ризику потрібно запроваджувати ефективне управління бізнес-процесами, що, залежно від ситуації, включає застосування різних методів й інструментів. Це призводить до налагодження роботи, візуалізації, стандартизації, підвищення економічності, оптимізації та автоматизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А. Біріпут та ін. розглянули дев'ять проблем, що перешкоджають ефективному управлінню бізнес-процесами: 1) неправильне створення цінності під час впровадження цифрових інновацій; 2) експансивне управління бізнес-процесами; 3) розвиток тенденції гіперавтоматизації; 4) неправильне використання цифрових двійників; 5) не повністю об'єктивний опис бізнес-процесів; 6) недостатня деталізація моделей бізнес-процесів; 7) Process Mining має середній рівень, що може містити неправильну або неповну інформацію; 8) некоректне функціонування програмних інструментів під час виконання креативних, неалгоритмізованих завдань; 9) низький рівень глибинного аналізу процесів через сумнівний рівень зовнішніх джерел інформації [1].

Ю. В. Свірський дослідив імітаційне моделювання як інструмент ефективного управління бізнес-процесами. У його дослідженні охарактеризовано: дефініції понять «бізнес-процеси», «управління бізнес-процесами»; визначено етапи, критерії вибору методів та інструментів управління бізнес-процесами; розглянуто специфіку використання імітаційного моделювання [2]. У дослідженні Ю. П. Воржакова та ін. розроблено систему оптимізації бізнес-процесів під час воєнного стану, яка включає: чотири бізнес-процеси (основні, допоміжні, управління та розвитку), шість етапів впровадження, дванадцять методів й інструментів, що поділені на довгострокові та короткострокові, вісім заходів з оптимізації бізнес-процесів та описано їх переваги [3, с. 11].

Н. Семенченко та Г. Мажара дослідили проблему структурної реорганізації підприємства, що зумовлена процесами перевиробництва. Для запобігання виникнення кризи науковці розглянули такі методи та інструменти: стабілізація завантаження конвеєра; аналіз виробництва; система 5S; стандартизація етапів

планування, виконання, контролю, взаємодії; діаграма «риб'яча кістка»; «5 чому»; аудит 6S; «Гемба»; візуалізація; панелі моніторингу [4]. У науковій роботі А. Дорофєєв та ін. розглядалося питання гнучкості та стабільності організації в умовах турбулентності соціально-економічного середовища за допомогою використання методів глибинного аналізу процесів (Process Mining) і роботизованих інструментів, що сприяють автоматизації бізнес-процесів [5]. У дослідженнях В. Шепиленко [6] та Т. Дем'яненко й І. Яковенка [6] визначено короткострокові й довгострокові методи управління бізнес-процесами. До першої групи належать: методи швидкого аналізу, статистичне управління, ідеалізація, структурування функцій якості та аналіз осередків роботи. До другої: проєктування, спрощення, бенчмаркінг, реінжинірінг та гринфілд.

Метою статті є визначення методів й інструментів ефективного управління бізнес-процесами в організаціях. Задля досягнення мети поставлено три завдання: 1) проаналізувати цілі та принципи покращення ефективності управління бізнес-процесами; 2) здійснити комплексний аналіз методів і інструментів управління бізнес-процесами на підприємстві; 3) розглянути систему онлайн-управління бізнес-процесами.

Виклад основного матеріалу. Управління бізнес-процесами в організаціях визначає проведення моніторингу, аналізу та контролю щодо його ефективності. Ці етапи передбачають використання методів й інструментів щодо удосконалення управління бізнес-процесами. Схематично складові управління бізнес-процесами зображено на рисунку 1.

Рис. 1. Складові управління бізнес-процесами
Джерело: власна розробка авторів.

Стратегічне узгодження передбачає те, що усі бізнес-процеси в організації потрібно розробляти, реалізовувати та оновлювати відповідно до стратегічного плану. Під час здійснення управління відбувається чіткий розподіл ролей і обов'язків та встановлення форм звітності. Методи управління бізнес-процесами також включають інструменти, що спрямовані на підтримку, розвиток та удосконалення. Інформаційні технології в епоху діджиталізації стали незамінними інструменти для оптимізації та автоматизації бізнес-процесів. Ефективне управління бізнес-процесами неможливе без розвитку професійних компетентностей співробітників, а створення корпоративної культури, спільних цінностей працівників та організації призведе до ефективного управління бізнес-процесами.

На початковому етапі визначимо цілі та принципи, що відповідатимуть стратегічному й тактичному плану організації. З огляду на це, у таблиці 1 подано наукові погляди щодо визначення цілей та принципів управління бізнес-процесами.

Таблиця 1

Цілі та принципи ефективного управління бізнес-процесами

Джерело	Цілі
В. Шепиленко [6]	1. Оптимізація бізнес-процесів із мінімальною кількістю витрат. 2. Виявлення причинно-наслідкового зв'язку виникнення проблем, що зумовлюють збитковість. 3. Формування відкритих бізнес-процесів. 4. Збільшення швидкості реалізації кожного бізнес-процесу. 5. Зниження собівартості виробництва. 6. Покращення системи фінансування. 7. Виявлення основних бізнес-процесів, що найбільше впливають на остаточний результат організації.
О. Остапчук, Ю. Кравчик [8]	1. Повністю здійснити цифрову трансформацію бізнес-процесів. 2. Формування гнучкості в системі управління бізнес-процесами. 3. Зменшення часових витрат на виробництво = швидка реалізація товару чи послуги = збільшення прибутку. 4. Збільшення ефективності бізнес-процесів за рахунок інтеграції, автоматизації та видалення дій, що повторюються. 5. Створення відповідності світовим тенденціям, стандартам у межах чинної нормативно-правової бази. 6. Створення надійної системи безпеки.
С. Тютченко, О. Вагонова [9]	1. Збільшення продуктивності. 2. Удосконалення якості продукції чи послуг. 3. Оперативно визначати, аналізувати проблему та приймати рішення. 4. Спрощення системи документообігу. 5. Створення чіткої системи розподілу обов'язків. 6. Створення сприятливого психологічного клімату і високої системи мотивації для співробітників. 7. Розроблення дієвого способу у роботі з клієнтами й споживачами (клієнтоорієнтований підхід).
Т. Мурована, Я. Антонюк [10]	1. Формування ефективної команди. 2. Об'єднання цілей організації з інтересами співробітників. 3. Формування позитивного іміджу організації, закріплення на ринку, збільшення конкурентоздатності та приплив інвестицій. 4. Створення безперервного виробничого і професійного розвитку.
В. Шепиленко [6]	Безперервність, цілеспрямованість, гнучкість, сумісність, альтернативність, відповідальність, раціональність, аналітичність, оперативність, соціальність, визначеність, баланс та керованість.
О. Остапчук, Ю. Кравчик [8]	Обізнаність, включення, холізм, інституціоналізація, залучення співробітників й інших суб'єктів, які проявляють інтерес, спільне розуміння, технологічність та спрощення.
А. Теребух, Р. Русин-Гриник [11]	Системність, точка концентрації організації спрямована на очікуваний результат, адаптивність, співпраця та взаємодія, інноваційність, орієнтованість на клієнта, навчання й розвиток.
О. Кузьміна, С. Яремко [12]	«як є», «як треба», «як має бути».

Джерело: розроблено авторами на основі аналізу [6; 8; 9–12].

У будь-якій організації, що розвивається, масштабується потрібне впровадження ефективного управління-бізнес-процесами, оскільки кількість працівників зростає, збільшується кількість структурних підрозділів, управлінських посад, філіалів тощо. Відповідно до цього, актуальним завданням є впровадження процесного підходу, згідно з яким усі бізнес-процеси, що пов'язані між собою всередині структури організації, спрямовані на

досягнення стратегічних цілей. Для моделювання, виконання, контролю та оптимізації бізнес-процесів потрібний набір ефективних методів й інструментів. У таблиці 2 зібрано методи та їх інструменти аналізу бізнес-процесів.

Таблиця 2

Методи/інструменти управління бізнес-процесами в організаціях

Методи	Інструменти, що використовуються під час впровадження методу
Аналіз пробілів (потреб)	➤ SWOT-аналіз ➤ Бенчмаркінг ➤ Ментальні мапи ➤ Техніка PERT ➤ Діаграма «Риб'яча кістка» ➤ Модель Надлера-Тушмана ➤ Модель McKinsey 7S
Аналіз доданої вартості	➤ «Ланцюг створення цінності» М. Портера ➤ Аналіз за трьома категоріями: 1) додає реальну вартість; 2) додає вартість для організації; 3) не додає жодної вартості
Аналіз першопричин	➤ Підхід гумової качки ➤ Моніторинг й аналіз бізнес-даних й операційних даних ➤ Техніка «5 чому» ➤ Метод Кепнера Трего ➤ Деревоподібна діаграма, діаграма Парето, точкова діаграма, діаграма залежності (зв'язків), діаграми Ісікави, «Риб'яча кістка» ➤ Інструменти: 8D, 5m, 6m
Описовий метод	➤ Google Analytics ➤ Інформаційні панелі, діаграми й графіки
Діагностичний метод	➤ Кореляційний аналіз за допомогою Excel ➤ Data Discovery ➤ Кластерний аналіз ➤ Пошук даних (Data Mining) ➤ Дерево рішень
Предиктивний аналіз	➤ Data Mining ➤ Різні інструменти машинного навчання ➤ Статистичні інструменти
Прескриптивний аналіз	➤ Математичні моделі ➤ Імітаційне моделювання ➤ Машинне навчання
FMEA-аналіз	➤ Мозковий штурм ➤ Кваліметричні шкали ➤ Таблиці ➤ Дерево відмов (дедуктивний метод) ➤ Дерево подій (індуктивний метод)
Аналіз спостережень	➤ Мапи процесів ➤ Різні програми з управління бізнес-процесами

Джерело: власна розробка авторів.

Окрім зазначених у таблиці 2 методів, можна виділити метод інтеграції, що включає такі інструменти: шість сигм, економічне мислення та збалансовану систему показників [13]. У дослідженні [14] були використані методи ABC і TD ABC з метою зменшення вартості послуг бібліотеки й збільшення їх якості. У роботі Б. Кісса та ін. було розглянуто особливості використання інструментів Scrum та Kanban в управлінні бізнес-процесами [15].

Система управління бізнес-процесами може бути спрямована на розвиток системи та працівників. У цьому контексті було розглянуто можливості сервісу Planfix, що призначений для ефективного управління бізнес-процесами. За допомогою цього серверу можливо: організувати роботу великого штату; управляти об'ємними складними проектами та завданнями; налаштувати автоматичний моніторинг і контроль; створити систему документообігу та звітування; впроваджувати інтеграції тощо. Розглянемо методи та інструменти, що використовуються для управління бізнес-процесами в Planfix (табл. 3).

Таблиця 3

Методи й інструменти управління в Planfix

Вид	Методи/інструменти
Проекти	➤ Метод групування проєктів ➤ Метод ранжування під час створення підпроектів ➤ Дерево проєктів ➤ Шаблонний метод під час створення шаблонів проєктів ➤ Метод розподілу проєктів на нові, в роботі, відкладені, завершені та чернетку ➤ Модель рольового управління доступом під час визначення ролей у проєкті: автор, аудитор, клієнт-менеджер, виконавець, учасники. Доступ відкрито лише тим суб'єктам, які є у проєкті ➤ Метод сортування для відображення проєктів списком, за групами чи контрагентами ➤ Інноваційний метод під час розширення стандартного функціоналу ➤ Метод планування під час встановлення та контролю виконання терміну проєктів ➤ Метод систематизації інформації (лог проєкту) ➤ Спрощене звітування ➤ Є фільтри
Завдання	➤ Метод поділу складного завдання на підзавдання ➤ Дерево завдань, таблиця, діаграма Ганта, хроніка ➤ Наявні фільтри поділу завдань на активні, прострочені, мої ➤ Метод повтору під час встановлення завдань, що мають автоматично повторюватись із певною періодичністю ➤ Створення послідовного ланцюгу завдань ➤ Метод пріоритетів ABC під час визначення послідовності виконання завдань у межах усіх проєктів або у конкретному ➤ Чек-листи як дієвий інструмент організації робочого процесу ➤ Шаблонний метод під час створення шаблонів завдань та дерева завдань ➤ Модель рольового управління доступом. ➤ Під час роботи виконавців над завданнями можливе використання трьох підходів: рівномірний розподіл, конкурентний вибір, паралельна робота ➤ Є редактор формул ➤ Метод сортування завдань ➤ Спрощення завдань за допомогою списків, таблиць, календаря, карток ➤ Метод звітування ➤ Інструменти візуального зображення для створення обраних завдань
Діаграма Ганта	➤ Ланцюг залежностей одного завдання від іншого за допомогою візуального сприйняття ➤ Мультипроектне управління
Планувальник	➤ Метод угруповання, сортування ➤ Інструменти: списки, картки, таблиці, діаграми зв'язків тощо. ➤ Методи Kanban і Scrum
Звіти	➤ Конструктор звітів, графіки, діаграми

Джерело: власна розробка авторів.

У таблиці 3 охарактеризовано частину можливостей сервісу Planfix, що допомагають систематизувати бізнес-процеси. Окрім управління проєктами та завданнями, є інструменти для: обліку клієнтів і формування списків контактів; створення коментарів, повідомлень; аналітики; роботи з документами тощо, що сприяють оптимізації та автоматизації управління бізнес-процесами.

У дослідженні Т. Янчук та О. Боєнко дійшли висновку, що введення CRM-системи означає комплексний зсув організації в бік нового розвитку клієнтоорієнтованого підходу, адже це дозволить підвищити якість обслуговування клієнтів і знизити витрати на супроводження. Отже, в умовах розвитку ринкової економіки, цифрових технологій, зовнішніх і внутрішніх викликів ефективно управління бізнес-процесами здійснюється за допомогою використання різних методів й інструментів, що можуть бути зібрані в єдиному робочому просторі (CRM-система) [16].

Висновки. Діяльність будь-якої організації складається зі стратегічного та тактичного планів розвитку й оптимізації бізнес-процесів. Для ведення прибуткової діяльності у довгостроковій перспективі важливу роль відіграють ефективно налаштовані бізнес-процеси, що сприяють виконанню індивідуальних завдань та досягненню короткострокових і довгострокових цілей. Аналіз і моделювання, виконання, контроль та удосконалення бізнес-процесів здійснює система управління. До системи управління організацією входять: цілі, проєкти, процеси, технології, кадри, корпоративна культура, продукти та клієнти. Вона має бути гнучкою й динамічною, оскільки залежить від впливу багатьох чинників, а також адаптивною під сучасні умови функціонування ринку, європейські тенденції розвитку організацій тощо. Ефективна система управління бізнес-процесами забезпечує виконання завдань послідовно й викорінює хаотичні дії.

Головною ціллю здійснення ефективного управління бізнес-процесами в організаціях є отримання максимального прибутку. Реалізація цієї мети вимагає постановку допоміжних цілей, що сприятимуть стабільності, раціональному використанню ресурсів, підвищенню якості продуктів та/або послуг. Здійснення управління бізнес-процесами у сучасному суспільстві має бути безперервним, цілеспрямованим та відповідальним. Окрім цього, у статті визначено й інші принципи ефективного управління бізнес-процесами.

Для удосконалення управління бізнес-процесами, розвитку гнучкості, мінімізації витрат і максимізації прибутку, автоматизації, безпеки тощо впроваджено методи й інструменти, що зібрані у цій статті. Спираючись на наявні методики управління було розроблено таблицю, у якій названо методи та їхні інструменти, що використовуються при впровадженні кожного метода.

Можливості впровадження деяких методів управління бізнес-процесами було розглянуто на прикладі конструктора Planfix, що може бути використаний для управління у багатьох сферах. Окрім цього, визначено функціональні можливості сервісу.

Подальшою перспективою розвитку теми є моніторинг управління бізнес-процесами конкретної організації та розробка рекомендацій із впровадження певних методів й інструментів щодо їх удосконалення.

Література:

1. Beerepoot I. The biggest business process management problems to solve before we die. *Computers in Industry*. 2023. Vol. 146. Article 103837. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compind.2022.103837> (дата звернення: 18.01.2024).
2. Свірський Ю. В. Сутність і принципи управління бізнес-процесами на засадах імітаційного моделювання. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. № 37. С. 113–118. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7981824> (дата звернення: 18.01.2024).
3. Воржакова Ю. П., Ситник Н. І., Пермінова С. О. Оптимізація бізнес-процесів підприємств на засадах industry 4.0. в умовах воєнного стану. *Ефективна економіка*. 2023. № 5. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.5.26> (дата звернення: 18.01.2024).
4. Semenchenko N., Mazhara G. Structural reorganisation of a company in a crisis of supply discrepancies. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9. No. 1. P. 169–176. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-1-169-176> (дата звернення: 18.01.2024).
5. Process mining platform of a flexible and sustainable transportation company / A. Dorofeev et al. *Fundamental and applied scientific research in the development of agriculture in the Far East (AFE-2022)*. Cham: Springer, 2023. P. 340–347. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-36960-5_39 (дата звернення: 18.01.2024).
6. Шепиленко В. Теоретичні основи організації бізнес-процесів промислового підприємства. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2022. № 1 (91). С. 39–46. DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2022.1.6> (дата звернення: 18.01.2024).
7. Дем'яненко Т., Яковенко І. Реінжиніринг бізнес-процесів як сучасний метод управління стратегічними змінами на підприємстві. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка*. 2022. № 14 (28). DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-14\(28\)-08](https://doi.org/10.33296/2707-0654-14(28)-08) (дата звернення: 18.01.2024).
8. Остапчук О., Кравчик Ю. Моделювання системи збалансованих критеріїв управління бізнес-процесами. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 4. С. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.31649/ins.2022.4.79.86> (дата звернення: 18.01.2024).
9. Тютченко С., Вагонова О. Моделювання оптимізації бізнес-процесів. *Наукові перспективи*. 2023. № 4 (34). С. 338–348. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4\(34\)-338-348](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-338-348) (дата звернення: 18.01.2024).
10. Мурована Т. О., Антонюк Я. Ю. Управління бізнес-процесами в контексті стратегічного розвитку підприємств. *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 100–103. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.3.100> (дата звернення: 18.01.2024).
11. Теребух А., Русин-Гриник Р., Підвальний М. Принципи розвитку системи управління бізнес-процесами на основі рефлексивного підходу. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. С. 49–70. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-70> (дата звернення: 18.01.2024).
12. Кузьміна О., Яремко С. Управління корпоративними бізнес-процесами в умовах цифрової економіки. *Підприємництво та інновації*. 2022. № 23. С. 144–148. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.24> (дата звернення: 18.01.2024).
13. Method to integrate management tools aiming organizational excellence / S. M. Bernardo et al. *Production*. 2022. Vol. 32. Article e20210101. DOI: <https://doi.org/10.1590/0103-6513.20210101> (дата звернення: 18.01.2024).

14. Business process management analysis with cost information in public organizations: A case study at an Academic Library / B. Kissa et al. *Modelling*. 2023. Vol. 4. No. 2. P. 251–263. DOI: <https://doi.org/10.3390/modelling4020014> (дата звернення: 18.01.2024).
15. Радченко Г., Левковська Т., Соболева А. Особливості методології Kanban та Scrum при реалізації принципів Agile-маркетингу. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-24> (дата звернення: 18.01.2024).
16. Янчук Т., Боєнко О. Впровадження CRM-систем як засіб підвищення ефективності маркетингової діяльності. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-89> (дата звернення: 18.01.2024).

References:

1. Beerepoot, I. (2023). The biggest business process management problems to solve before we die. *Computers in Industry*, 146, Article 103837. <https://doi.org/10.1016/j.compind.2022.103837>
2. Svirskyi, Yu. V. (2023). Sutnist i pryntsypy upravlinnia biznes-protsesamy na zasadakh imitatsiinoho modeliuvannia [Essence and principles of business process management based on simulation modeling]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriiia ekonomichna. Seriiia yurydychna – Scientific Notes of the Lviv University of Business and Law*, (37), 113–118. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7981824> [in Ukrainian].
3. Vorzhakova, Yu., Sytnik, N., & Perminova, S. (2023). Optyimizatsiia biznes-protsesiv pidpriemstv na zasadakh industry 4.0. v umovakh voiennoho stanu [Optimization of business processes of enterprises on the basis of Industry 4.0. in the conditions of martial law]. *Efektivna ekonomika*, (5). <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.5.26> [in Ukrainian].
4. Semenchenko, N., & Mazhara, G. (2023). Structural reorganisation of a company in a crisis of supply discrepancies. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(1), 169–176. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-1-169-176>
5. Dorofeev, A., Kurganov, V., Gryaznov, M., Egorov, R., & Filippova, N. (2023). Process mining platform of a flexible and sustainable transportation company. In K. S. Zokirjon ugli, A. Muratov, & S. Ignateva (Eds.), *Fundamental and applied scientific research in the development of agriculture in the Far East (AFE-2022)* (pp. 340–347). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-36960-5_39
6. Shepylenko, V. (2022). Teoretychni osnovy orhanizatsii biznes-protsesiv promyslovoho pidpriemstva [Theoretical fundamentals of business process organization of industrial enterprise]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriiia: Ekonomika i menedzhment – Bulletin of Sumy National Agrarian University. Series: Economics and Management*, (1(91)), 39–46. DOI: <https://doi.org/10.32782/bsnau.2022.1.6> [in Ukrainian].
7. Demianenko, T., & Yakovenko, I. (2022). Reinzhyrnirynh biznes-protsesiv yak suchasnyi metod upravlinnia stratehichnymy zminamy na pidpriemstvi [Business process reengineering as a modern method of managing strategic changes in the enterprise]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriiia Ekonomika – Adaptive Management: Theory and Practice. Series Economics*, (14(28)). DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-14\(28\)-08](https://doi.org/10.33296/2707-0654-14(28)-08) [in Ukrainian].
8. Ostapchuk, O., & Kravchyk, Yu. (2022). Modeliuvannia systemy zbalansovanykh kryteriiv upravlinnia biznes-protsesamy [Modeling of the system of balanced criteria of business process management]. *Innovation and Sustainability*, (4), 79–86. <https://doi.org/10.31649/ins.2022.4.79.86> [in Ukrainian].
9. Tiutchenko, S., & Vagonova, O. (2023). Modeliuvannia optyimizatsii biznes-protsesiv [Modeling optimization of business processes]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, (4(34)), 338–348. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4\(34\)-338-348](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-338-348) [in Ukrainian].

10. Murovana, T., & Antoniuk, Ya. (2020). Upravlinnia biznes-protsesamy v konteksti stratehichnoho rozvytku pidpriemstv [Business process management in the context of strategic enterprise development]. *Ekonomika ta derzhava*, (3), 100–103. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.3.100> [in Ukrainian].
11. Terebukh, A., Rusyn-Hrynyk, R., & Pidvalnyi, M. (2023). Pryntsypy rozvytku systemy upravlinnia biznes-protsesamy na osnovi refleksyvnogo pidkhodu [Principles of business process management system development based on a reflective approach]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (49), 49–70. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-70> [in Ukrainian].
12. Kuzmina, O., & Yaremko, S. (2022). Upravlinnia korporatyvnymy biznes-protsesamy v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Corporate business process management in the digital economy]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii – Entrepreneurship and Innovation*, (23), 144–148. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.24> [in Ukrainian].
13. Bernardo, S. M., Rampasso, I. S., Quelhas, O. L. G., Leal Filho, W., & Anholon R. (2022). Method to integrate management tools aiming organizational excellence. *Production*, 32, Article e20210101. <https://doi.org/10.1590/0103-6513.20210101>
14. Kissa, B., Gounopoulos, E., Kamariotou, M., & Kitsios, F. (2023). Business process management analysis with cost information in public organizations: A case study at an Academic Library. *Modelling*, 4(2), 251–263. <https://doi.org/10.3390/modelling4020014>
15. Radchenko, H., Levkovska, T., & Sobolieva, A. (2023). Osoblyvosti metodolohii Kanban ta Scrum pry realizatsii pryntsypiv Agile-marketynhu [Peculiarities of applying the Kanban and Scrum methodology in implementing the principles of an Agile-marketing]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (50). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-24> [in Ukrainian].
16. Yanchuk, T., & Boienko, O. (2023). Vprovadzhennia CRM-system yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti marketynhovoї diialnosti [Implementation of CRM-systems as a means of increasing the efficiency of marketing activities]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (48). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-89> [in Ukrainian].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-583-597](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-583-597)

Шимко Юлія Миколаївна аспірант кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 610002, тел.: (067) 276-77-87, <https://orcid.org/0009-0007-9380-2422>

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я : ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Невід'ємною складовою будь-якої розвиненої країни є наявність стабільної, ефективної та адаптованої до поточних умов нормативно-правової бази, яка охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із суспільним життям. Законодавство виступає як ключовий інструмент у державному регулюванні життєдіяльності суспільства, та через його призму відбувається взаємодія держави з різними суб'єктами суспільних відносин. Ця нормативно-правова база є основним елементом соціальної структури, сприяючи регулюванню взаємовідносин між громадянами, підприємствами та іншими суб'єктами в суспільстві. Вона встановлює чіткі рамки та правила для функціонування різних секторів економіки, освіти, охорони здоров'я та інших сфер суспільного життя.

Метою статті є аналіз та оцінка основних нормативно-правових актів, що є основою для функціонування системи охорони здоров'я, а також проаналізовано їх вплив на механізми публічного управління у цій галузі. Важливим аспектом є також висвітлення ролі публічного управління у забезпеченні ефективного функціонування системи охорони здоров'я та підвищення якості надання медичних послуг населенню.

Було наголошено, що правові механізми реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я можуть стати визначальними чинниками подальшого перебігу процесів реформування медичної галузі та основою функціонування системи охорони здоров'я в Україні як європейській соціальній правовій державі та охарактеризовано чинні нормативно-правові акти, що регулюють відносини в сфері охорони здоров'я.

Визначено основні риси нормативно-правового регулювання та охарактеризовано основні недоліки в нормативно-правовому регулюванні функціонування механізмів публічного управління системою охорони здоров'я.

Ключові слова: механізми публічного управління, публічне управління, система охорони здоров'я, охорона здоров'я, здоров'я, нормативно-правове регулювання.

Shymko Yuliia Mykolaivna Phd.student at the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshal Bazhanov St., Kharkiv, 61002, tel.: (067) 276-77-87, <https://orcid.org/0009-0007-9380-2422>

PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS OF HEALTHCARE SYSTEM: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT

Abstract. An integral component of any developed country is the presence of a stable, effective, and adaptable regulatory framework that encompasses a wide range of issues related to societal life. Legislation serves as a key instrument in the state regulation of societal activities, facilitating the interaction between the government and various subjects of social relations. This regulatory framework constitutes a fundamental element of the social structure, regulating interactions among citizens, businesses, and other entities in society. It establishes clear frameworks and rules for the functioning of various sectors such as the economy, education, healthcare, and other spheres of societal life.

The aim of this article is to analyze and assess key legislative acts forming the basis for the healthcare system's operation. It also scrutinizes their impact on the mechanisms of public administration in this field. An essential aspect is highlighting the role of public administration in ensuring the effective functioning of the healthcare system and enhancing the quality of medical services provided to the population.

The article emphasizes that legal mechanisms for implementing state policies in healthcare can be decisive factors in shaping the course of healthcare reform processes and the foundation for the healthcare system's operation in Ukraine as a European social legal state.

Current legislative acts regulating relations in healthcare are characterized, outlining the main features of regulatory frameworks, including defining the legal responsibilities and duties concerning public administration bodies in the healthcare system. The competencies of various levels of authority, including central, regional, and local levels, are defined.

The article also outlines the main shortcomings in the regulatory framework governing the functioning of public administration mechanisms in the healthcare system.

Keywords: public administration mechanisms, public administration, healthcare system, healthcare, health, regulatory framework.

Постановка проблеми. Неодмінним аспектом будь-якої розвиненої країни є невід'ємна присутність стабільної, ефективної та адаптованої до поточних умов нормативно-правової бази, яка охоплює широкий спектр питань, що стосуються суспільного життя. Законодавство виступає як ключовий інструмент

державного регулювання життєдіяльності суспільства, і крізь його призму відбувається взаємодія держави з різними суб'єктами суспільних відносин. Ця нормативно-правова база є головним елементом соціальної структури, сприяючи регулюванню взаємовідносин між громадянами, підприємствами, та іншими суб'єктами в суспільстві. Вона встановлює чіткі рамки та правила для функціонування різних секторів економіки, освіти, охорони здоров'я, та інших сфер суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізм публічного управління системою охорони здоров'я присвячено чимало публікацій. Саме правовим механізм свої праці присвятили: Вашев О. Є., Рогова О. Г., Пустовойт Т. Б. [3], Биля-Сабадаш І. О. [15], Огнєв В. А., Чухно І. А. [16] та інші. Одночасно з триваючою реформою системи охорони здоров'я в Україні виникає нагальна потреба перегляду підходів до визначення саме організаційно-правових механізмів публічного управління системою охорони здоров'я, приділення їм належної уваги та дослідження.

Метою статті є аналіз та оцінка основних нормативно-правових актів, що становлять «фундамент» для функціонування системи охорони здоров'я, а також проаналізовано їх вплив на механізми публічного управління у цій галузі. Важливим аспектом є також висвітлення ролі публічного управління у забезпеченні ефективного функціонування системи охорони здоров'я та підвищення якості надання медичних послуг населенню.

Виклад основного матеріалу. Основна функція законодавства полягає в забезпеченні правопорядку в суспільстві. Воно визначає права та обов'язки громадян, встановлює механізми врегулювання конфліктів, а також забезпечує відповідальність за порушення законів. Це є ключовим інструментом для забезпечення справедливості та рівності перед законом для всіх членів суспільства. Завдяки дотриманню та розвитку нормативно-правової бази, держава забезпечує стійкість і розвиток суспільства, а також його взаємодію з міжнародним співтовариством. Це є важливим елементом побудови сучасного, цивілізованого суспільства, де права та свободи кожного громадянина захищені та гарантовані.

На думку О. Вашевої, О. Рогової, Т. Пустовойт правові механізми реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я можуть стати визначальними чинниками подальшого перебігу процесів реформування медичної галузі, а в далекоглядній перспективі – основою функціонування системи охорони здоров'я в Україні як європейській соціальній правовій державі [3].

Відповідно до статті 3 Конституції України прямо передбачено, що життя і здоров'я людини визнано найвищою соціальною цінністю та охоронюваним державою благом [1].

Стаття 49 Конституції України присвячена охороні здоров'я і медичній допомозі, у якій закріплено право кожного на охорону здоров'я, медичну

допомогу і медичне страхування. Крім цієї статті є ще й інші конституційні норми, які тією чи іншою мірою стосуються охорони здоров'я та акумулюють кращі зразки міжнародно-правових актів з прав людини [1].

У контексті цього доречним буде згадати Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [4]. Стаття 12 визначає право кожної особи на досягнення найвищого рівня фізичного і психічного здоров'я. У документі визначено, що право на здоров'я не обмежується лише відсутністю хвороби, але також передбачає активне забезпечення умов, необхідних для здійснення повноцінного фізичного і психічного благополуччя. Це включає в себе зобов'язання з боку держав та інших зацікавлених сторін створювати сприятливі умови для забезпечення здоров'я населення, зокрема шляхом розробки ефективних стратегій в галузі охорони здоров'я та попередження захворювань.

Варто зазначити, що в Україні відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, де було б закріплено основи державної політики у сфері охорони здоров'я. Так, окремі її компоненти у загальних рисах визначено у Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (зокрема основні принципи охорони здоров'я).

Основним спеціальним законодавчим актом у цій сфері, свого роду «медичною конституцією» України, є Закон «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [2], який відображає державну політику у галузі охорони здоров'я, визначає структуру права на охорону здоров'я й обов'язки громадян, встановлює державні гарантії щодо юридичного захисту права на охорону здоров'я, визначає політику світового співтовариства у сфері охорони здоров'я, регулює питання проведення медичної експертизи, закріплює гарантії охорони здоров'я матері і дитини, передбачає основи правового статусу медичних і фармацевтичних працівників та інші питання у цій сфері життєдіяльності тощо.

Охорона здоров'я належить до особливо соціально значущих внутрішніх функцій держави, є одним із стратегічних пріоритетів державної діяльності. Згідно з абзацом 3 частини 1 статті 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» охорона здоров'я тлумачиться як система заходів, спрямованих на збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя [2].

Визначаючи правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, зазначеним вище законом установлюють основні принципи охорони здоров'я, серед яких – попереджувально-профілактичний характер, комплексний соціальний, екологічний та медичний підхід до охорони здоров'я, що є особливо важливим для громадського здоров'я.

Окремі напрями охорони здоров'я регулюються спеціальними законами, так, наприклад питання донорства регулюються законом України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові».

Закон визначає юридичні та організаційні принципи державної стратегії щодо організації заготівлі, тестування, переробки, зберігання, розподілу, транспортування та реалізації донорської крові та її компонентів. Закон також визначає стандарти безпеки та якості для донорської крові та компонентів крові з метою гарантування рівного доступу громадян України до високоякісних та безпечних донорських компонентів крові у необхідному обсязі [5].

Правові та організаційні засади забезпечення громадян психіатричною допомогою визначає закон України «Про психіатричну допомогу», який встановлює обов'язки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо організації надання психіатричної допомоги та забезпечення правового і соціального захисту. Закон також регламентує навчання осіб, які страждають від психічних розладів.

Визначаючи права та обов'язки фахівців і інших працівників, які беруть участь у процесі надання психіатричної допомоги, а також у здійсненні соціального захисту та навчанні осіб із психічними розладами, цей закон спрямований на створення ефективного та гуманного підходу до психіатричної допомоги [6].

Основні принципи та напрями державної політики щодо попередження куріння тютюнових виробів, зниження рівня їх вживання серед населення, обмеження доступу до них дітей, охорони здоров'я населення від шкоди, що завдається їхньому здоров'ю внаслідок розвитку захворювань, інвалідності, а також смертності, спричинених курінням тютюнових виробів чи іншим способом їх вживання регулюються законом України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» [7].

Крім того, варто відзначити, що Україна має досить значний досвід запобігання інфекційним захворюванням і боротьби з ними, а також законодавчого регулювання відповідних відносин. Вони зокрема врегульовані нормативно-правовим актом щодо захисту населення від інфекційних хвороб та забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, а саме Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб».

Цей Закон визначає не лише правові, а й організаційні та фінансові принципи функціонування органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій у справі запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб серед людей. Ці органи призначені для локалізації та ліквідації спалахів та епідемій, а також для захисту населення від інфекційних захворювань [8].

Водночас законодавство з питань боротьби з інфекційними захворюваннями потребує вдосконалення. Відзначається необхідність у його приведенні

відповідно до нині чинної редакції Міжнародних медико-санітарних правил Всесвітньої організації охорони здоров'я, у реформуванні системи екстреного реагування на спалахи карантинних інфекцій тощо. Потребу в таких нормативних актах відчули під час пандемії, спричиненої вірусом COVID-19, проте світовий досвід боротьби із зазначеною пандемією вказав на недосконалість всієї міжнародної практики реагування на такі катастрофічні явища, як ця пандемія. І це незважаючи на те, що ще у 2011 р. з'явилася низка застережень як від науковців, так і від практиків медичної сфери після пошесті світом епідемії А(H1N1) [9].

Окремими нормативно-правовими актами встановлюються засади протидії ВІЛ/СНІДу та туберкульозу. Так, це Закон України «Про подолання туберкульозу в Україні», що встановлює права, обов'язки та відповідальність юридичних і фізичних осіб у сфері боротьби із туберкульозом, враховуючи принципи Глобальної стратегії та цілей у галузі профілактики, лікування та контролю туберкульозу, визначених на період після 2015 року, що були затверджені 67-ю сесією Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я у травні 2014 року. Закон спрямований на створення ефективної системи протидії туберкульозу, забезпечення компетентної медичної допомоги для хворих, а також на підтримку стратегічних цілей глобальної спільноти щодо туберкульозу. Він враховує сучасні виклики та інновації в галузі медицини, а також прагне забезпечити відповідність національного законодавства міжнародним стандартам, сприяючи узгодженому підходу до боротьби із цим серйозним захворюванням на рівні національних та глобальних ініціатив [10].

Також, в Україні наразі є чинною Державна Стратегія у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу та вірусним гепатитам на період до 2030 року.

Головною метою прийняття Стратегії є подолання епідемій ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу, вірусних гепатитів як глобальних загроз громадському здоров'ю та благополуччю населення, покращення якості і тривалості життя, зменшення рівня захворюваності, інвалідизації та смертності шляхом створення та функціонування ефективних, інноваційних, гнучких систем надання якісних і доступних послуг профілактики, діагностики, лікування, догляду та підтримки, що базуються на правах та потребах людини і пацієнта [11].

Важливу роль у визначенні правових, організаційних, економічних та соціальних засад функціонування системи громадського здоров'я є Закон України «Про систему громадського здоров'я».

Цей закон регулює суспільні відносини в галузі громадського здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення, визначає відповідні права і обов'язки державних органів, органів місцевого самоврядування, а також юридичних і фізичних осіб у цій сфері [12].

З метою удосконалення діяльності закладів охорони здоров'я щодо подальшого поліпшення надання медичної допомоги населенню, а також за для оцінки професійного рівня лікарів та складності виконуваних робіт, відповідності кваліфікаційним вимогам і посадовим обов'язкам проводиться атестація лікарів відповідно до Порядку проведення атестації лікарів, який затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 22.02.2019 № 446. Цей порядок визначає механізм проведення атестації лікарів з метою перевірки рівня теоретичних та практичних навичок, здобутих лікарем під час здійснення ним безперервного професійного розвитку. Атестація лікарів спрямована на покращення професійної діяльності лікаря для подальшого підвищення рівня якості надання медичної допомоги населенню [13].

Законодавча і нормативно-правова база з питань охорони здоров'я в Україні є досить потужною. Але, як відзначає І. Биля-Сабадаш, «в аспекті інтенсифікації нормотворчої діяльності слід акцентувати увагу на тому, що потрібно скорочувати до мінімуму кількість нормативно-правових актів з одного й того ж питання; по можливості відбивати в єдиному укрупненому акті основи правового регулювання певної сфери суспільних відносин; вносити всі подальші зміни та доповнення з того ж питання до тексту основного нормативного правового акта, а не видавати нові самостійні акти, які будуть тільки ускладнювати і захаращувати нормативно-правовий матеріал. Постійне зростання нормативно-правових актів, що перетинаються за предметом правового регулювання порушує і послаблює системні властивості законодавства» [14].

В. Огнєв та І. Чухно вказують на недостатню систематизацію правового поля, відзначаючи, що в Україні вже здійснені значущі кроки у цьому напрямі. Проте вони підкреслюють, що існуючі правові норми є надто загальними та, фактично, слугують лише фундаментом для створення ефективного механізму управління системою громадського здоров'я та загальної системи громадського здоров'я [15].

Багато розвинених країн (Австрія, США, Франція, Італія, Іспанія тощо) у своєму національному законодавстві про охорону здоров'я мають так звані медичні чи лікарські кодекси, норми яких регулюють відносини між медиками та їх пацієнтами, а також їх родичами, професійні відносини медиків між собою, з адміністрацією установ охорони здоров'я і державних органів та ін.

В Україні наразі настала нагальна потреба в налагодженні ефективної дії вітчизняної системи охорони суспільного здоров'я в рамках єдиного правового простору. На наш погляд, вельми важливим є систематичний підхід до формування ключового документа, що функціонує як системоутворюючий. Мова йде про розробку та прийняття Кодексу «Про охорону здоров'я населення», завданням якого є консолідація та систематизація всіх аспектів функціонування охорони здоров'я загалом. Робота над створенням цього

Кодексу може стати ключовою метою роботи Комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я.

Функціонування охорони здоров'я України крім засадничих документів керується ще низкою інших норм.

Так, Господарський кодекс встановлює ключові принципи господарської діяльності в Україні та регулює господарські відносини, що виникають під час організації та проведення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками у господарських відносинах. Згідно зі статтею 3, господарська діяльність, спрямована на досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку, вважається підприємництвом, а її учасники – підприємцями. Також вказується, що господарська діяльність може здійснюватись і без наміру отримати прибуток (некомерційна господарська діяльність) [16].

Податковий кодекс України визначає засади відносин, пов'язаних із сплатою податків і зборів, і надає комплексне регулювання сфери оподаткування в Україні. Кодекс визначає повний перелік податків та зборів, які збираються в Україні, і встановлює порядок їх адміністрування. Він також визначає платників податків і зборів, визначає їх права та обов'язки, регламентує компетенцію контролюючих органів, а також повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів. Крім того, Податковий кодекс визначає відповідальність за порушення податкового законодавства [17].

Крім того, для здійснення певних видів господарської діяльності суб'єкти підприємницької діяльності мають отримати ліцензію. Ліцензія – це право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок їх ліцензування, встановлює державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування.

У межах нашого дослідження відповідно до цього Закону, ліцензуванню підлягають: виробництво лікарських засобів, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами, імпорт лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів); медична практика; діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини; ветеринарна практика; виробництво ветеринарних препаратів; заготівля та тестування донорської крові та компонентів крові незалежно від їх кінцевого призначення, переробка, зберігання, розподіл та реалізація донорської крові та компонентів крові, призначених для трансфузії [18].

Суб'єкти підприємницької діяльності мають проводити господарську діяльність за обраним видом дотримуючись ліцензійних умов.

Так, діяльність з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) здійснюється відповідно до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) [19].

Діяльність з медичної практики здійснюється відповідно до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики [20].

Діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я здійснюється відповідно до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я [21].

Господарська діяльність з ветеринарної практики здійснюється відповідно до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з ветеринарної практики [22], а господарська діяльність з виробництва ветеринарних препаратів здійснюється відповідно до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва ветеринарних препаратів [23].

Необхідно також відзначити, що проходження акредитації закладу охорони здоров'я є однією з ключових ініціатив державного контролю за якістю надання медико-санітарної допомоги населенню. Цей процес є офіційним визнанням статусу закладу та його здатності забезпечити високий стандарт лікувально-профілактичної допомоги, враховуючи відповідність необхідним умовам та послугам на певному рівні якості. Пройшовши акредитацію, заклад отримує відповідний статус, що визначає його категорію серед лікувально-профілактичних установ.

Акредитація закладу охорони здоров'я проводиться згідно з Постановою Кабінету Міністрів від 15 липня 1997 р. за № 765 «Про затвердження Порядку державної акредитації закладу охорони здоров'я». Акредитації підлягають незалежно від форми власності усі заклади охорони здоров'я. Акредитація проводиться один раз на три роки [24].

Принципи рекламної діяльності в Україні, зокрема реклама (промоції) лікарських засобів, належать до сфери впливу Закону України «Про рекламу» та інших нормативних актів, що регулюють відносини у галузі рекламної діяльності. Зазначені нормативи визначають необхідні правила та обмеження, які стосуються рекламування медичних препаратів, медичної техніки, методів профілактики, діагностики, лікування і реабілітації.

Розділ III вказаного закону закріплює особливості рекламування лікарських засобів та пов'язаних із ними медичних послуг. Цей розділ встановлює прозорі норми та вимоги, спрямовані на забезпечення точності та об'єктивності рекламної інформації в цій сфері. Його положення допомагають запобігти можливим ризикам для здоров'я громадян і забезпечити високий

стандарт медичної реклами, де кожен рекламний матеріал є надійним та відповідає вимогам законодавства [25].

Крім того, до переліку нормативно-правових актів, які регулюють промоції лікарських засобів відносять: Закон України «Про лікарські засоби»; Закон України «Про внесення змін до деяких законів України у сфері охорони здоров'я щодо посилення контролю за обігом лікарських засобів, харчових продуктів для спеціального дієтичного споживання, функціональних харчових продуктів та дієтичних добавок», який встановлює заборону на рекламу рецептурних препаратів, і тих, що відпускаються без рецепта лікаря та внесені до переліку лікарських засобів, заборонених до рекламування; Закон України «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо встановлення обмежень для медичних і фармацевтичних працівників під час здійснення ними професійної діяльності»; Меморандум з належної практики інформування про лікарські засоби фахівців сфери здоров'я; Постанова КМУ № 629 від 16.07.2012 «Про внесення змін до пункту 4 Положення про Державний реєстр лікарських засобів, у якій зазначено, що до цього реєстру відносяться відомості про належність препарату до тих, рекламування яких заборонено»; Наказ МОЗ від 14.06.2012 року № 440, яким внесено зміни до наказу МОЗ від 19.07.2005 № 360 «Про затвердження правил виписування рецептів та вимог замовлень на лікарські засоби і вироби медичного призначення, Порядку відпуску лікарських засобів і виробів медичного призначення з аптек та їх структурних підрозділів, Інструкції про порядок зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків та вимог-замовлень»; Кодекс маркетингової практики фармацевтичних виробників та їх представників (компаній), розроблений Європейською Бізнес Асоціацією у 2004 році; Правила належної промоції від 31 березня 2008 року; Кодекс маркетингової практики, прийнятий Асоціацією виробників інноваційних ліків «АПРАД»; Етичний кодекс лікаря України; Етичний кодекс фармацевтичного працівника України.

Також слід згадати про те, що наказом МОЗ від 18.07.2023 р. №1295 затверджено новий Перелік лікарських засобів, заборонених до рекламування, які відпускаються без рецепта (набув чинності 21.09.2023 р.). Головною зміною є значне збільшення кількості найменувань препаратів, заборонених до рекламування, порівняно з чинним на той час переліком [26].

Отже, основними рисами нормативно-правового регулювання є: визначення правових рамок та обов'язків, що стосуються органів публічного управління в системі охорони здоров'я; визначеність компетенції різних рівнів влади, включаючи центральний рівень, регіональний та місцевий; встановлення механізмів координації та співпраці між різними органами управління в системі охорони здоров'я; визначення процедури обміну інформацією, взаємодії та консультацій між різними рівнями управління; регулювання фінансових аспектів системи охорони здоров'я, визначаючи

процедури бюджетування, розподілу ресурсів та витрат; визначення прав та обов'язків різних учасників системи, таких як лікарі, пацієнти, адміністратори тощо; регулювання процедури надання та отримання медичних послуг, включаючи етичні стандарти та конфіденційність; визначення механізмів моніторингу та контролю за якістю медичних послуг, дотриманням стандартів та використанням ресурсів; включення механізмів для залучення громадськості та пацієнтів до процесів управління та прийняття рішень.

В свою чергу, оновлення законодавчої бази у сфері охорони здоров'я стикається з рядом систематизованих факторів, що створюють труднощі та заважають досягненню оптимального рівня публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я. Так, до них варто віднести : недостатній рівень підтримки галузі охорони здоров'я, неврегульоване її законодавче забезпечення; відсутність взаємодії у процесі роботи наукових експертів правового та медичного фаху; обмежена кількість кваліфікованих фахівців із знаннями в галузі медицини та юриспруденції одночасно; високий ступінь розбіжностей та колізій у законодавчих документах галузі охорони здоров'я; брак науково-обґрунтованої бази для прийняття нових законів; складний та довготривалий процес прийняття законів сфери охорони здоров'я; недостатній рівень активності населення; недостатній рівень адаптації міжнародно-правових стандартів у вітчизняній сфері охорони здоров'я; розмитість понять у нормативно-правових документах, суперечливість норм у НПА у процесі регламентації різних питань сфери охорони здоров'я тощо.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я характеризується системою законодавчих та правових актів, які визначають правила, процедури та структури, що регулюють діяльність органів управління у галузі охорони здоров'я.

В свою чергу існують деякі недоліки в нормативно-правовому регулюванні функціонування механізмів публічного управління системою охорони здоров'я це : відсутність спеціального нормативно-правового акту, де було б закріплено основи державної політики у сфері охорони здоров'я; недостатня гнучкість законодавства для швидкої адаптації до змін у медичній та соціальній сферах; відсутність чітких та вимірюваних критеріїв якості надання медичних послуг, що призводить до відсутності стимулів покращення якості; наявність різних стандартів та правил для різних регіонів або лікарських установ створює невизначеність щодо мінімальних вимог до надання медичних послуг.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96 – ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

3. Вашев О. Є., Рогова О. Г., Пустовойт Т. Б. Сучасні правові механізми реалізації державної політики реформування системи охорони здоров'я та проблеми формування галузі медичного права. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 4. С. 197 – 204.

4. Про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний пакт від 16 грудня 1966 р. URL : <http://www.igfm.org.ua/dokumenti/m-zhnarodnii-pakt-pro-ekonom-chn-sots-aln-kulturn-prava>

5. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові: Закон України від 30.09.2020 року № 931 – IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#n249>

6. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>

7. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України від 22 вересня 2005 року № 2899-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>

8. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000. № 1645-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>

9. Abelina A. et al. Lessons from pandemic influenza A(H1N1) The research-based vaccine industry's perspective. *Vaccine: journal. Elsevier*, 2011. Vol. 29, №. 6. P. 1135 – 1138.

10. Про подолання туберкульозу в Україні : Закон України від 14 липня 2023 року № 3269-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3269-20#Text>

11. Державна Стратегія у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу та вірусним гепатитам на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1415-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1415-2019-%D1%80#Text>

12. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 6 вересня 2022 року № 2573-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>

13. Деякі питання безперервного професійного розвитку лікарів : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22.02.2019 № 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-19#n10>

14. Биля-Сабадаш І. О. Нормотворча техніка як інструмент забезпечення системності законодавства. *Форум права*. 2010. № 1. С. 24 – 33 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_1_6.pdf

15. Огнєв В. А., Чухно І. А. Громадське здоров'я: змістовно-управлінський аспект. *Україна: Здоров'я нації*. 2018. № 3 (50). С. 58 – 60.

16. Господарський кодекс: Закон України від 16.01.2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

17. Податковий кодекс: Закон України від 02.12.2010 року № 2755- VI/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

18. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

19. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 929. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-%D0%BF#n12>

20. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 285 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#n8>

21. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 286 .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2016-%D0%BF#n8>

22. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з ветеринарної практики: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 листопада 2015 р. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2015-%D0%BF#n8>

23. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва ветеринарних препаратів : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 808. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-2018-%D0%BF#n11>

24. Про затвердження Порядку акредитації закладу охорони здоров'я: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 липня 1997 р. № 765. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-97-%D0%BF#Text>

25. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 року № 270/96 - ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>

26. Коляда Т.А., Кравець Т.М. Сучасний стан організаційних та нормативних засад промоції лікарських засобів. Актуальні проблеми якості, менеджменту і економіки у фармації і охороні здоров'я : матеріали II науково-практичної internet -конференції з міжнародною участю (Харків. НФаУ. 19 січня 2024). Харків: НФаУ, 2024. URL: https://quality.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2024/01/materialy-konferentsii_19.01.2024.pdf

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 roku № 254k/96 – VR [The Constitution of Ukraine: The Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

2. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 roku [Fundamentals of Legislation on Healthcare in Ukraine: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].

3. Vashev O. Ye., Rohova O. H., Pustovoi T. B. (2014) Suchasni pravovi mekhanizmy realizatsii derzhavnoi polityky reformuvannia systemy okhorony zdorovia ta problemy formuvannia haluzi medychnoho prava [Modern Legal Mechanisms for Implementing State Policy on Healthcare Reform and Issues in the Formation of Medical Law] *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia [Theory and Practice of Public Administration]*, 4, pp. 197 – 204 [in Ukrainian].

4. Pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava: Mizhnarodnyi pakt vid 16.12.1966 roku [On Economic, Social, and Cultural Rights: International Covenant]. URL: <http://www.igfm.org.ua/dokumenti/m-zhnarodnii-pakt-pro-ekonom-chn-sots-aln-kulturn-prava> [in Ukrainian].

5. Pro bezpeku ta yakist donorskoï krovî ta komponentiv krovî: Zakon Ukrainy vid 30.09.2020 roku № 931 – IX [On the Safety and Quality of Donor Blood and Blood Components: Law of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#n249> [in Ukrainian].

6. Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 22.02.2000 roku № 1489-III [On Psychiatric Care: Law of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> [in Ukrainian].

7. Pro zakhody shchodo poperedzhennia ta zmenshennia vzhyvannia tiutiuovykh vyrobiv i yikh shkidlyvoho vplyvu na zdorovia naselennia: Zakon Ukrainy vid 22.09.2005 roku [On Measures for Prevention and Reduction of Tobacco Products Use and Their Harmful Impact on Population Health: Law of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text> [in Ukrainian].

8. Pro zakhyst naselennia vid infektsiinykh khvorob: Zakon Ukrainy vid 06.04.2000. № 1645-III. [On Protection of the Population from Infectious Diseases: Law of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text> [in Ukrainian].

9. Abelina A. et al. Lessons from pandemic influenza A(H1N1) The research-based vaccine industry's perspective. *Vaccine : journal. Elsevier*, 2011. Vol. 29, №. 6. P. 1135 – 1138.

10. Pro podolannia tuberkulozu v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 14.07.2023 roku № 3269-IX. [On Overcoming Tuberculosis in Ukraine: Law of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3269-20#Text> [in Ukrainian].

11. Derzhavna Stratehiia u sferi protydii VIL-infektsii/SNIDu, tuberkulozu ta virusnym hepatytom na period do 2030 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.11.2019 roku № 1415-p. [State Strategy in the Field of HIV/AIDS, Tuberculosis, and Viral Hepatitis Counteraction for the Period Until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1415-2019-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

12. Pro systemu hromadskoho zdorovia : Zakon Ukrainy vid 06.09.2022 roku № 2573-IX [Public Health System Act: Law of Ukraine]URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text> [in Ukrainian].

13. Deiaki pytannia bezperervnoho profesiinoho rozvytku likariv: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 22.02.2019 № 446 [Some Issues of Continuous Professional Development for Physicians: Order of the Ministry of Health of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-19#n10> [in Ukrainian].

14. Bylia-Sabadash I. O. (2010) Normotvorcha tekhnika yak instrument zabezpechennia systemnosti zakonodavstva [Legislative Technique as a Tool to Ensure Systematic Legislation] *Forum prava [Legal Forum]*, 1, pp.24-33 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_1_6.pdf [in Ukrainian].

15. Ohniev V. A., Chukhno I. A. (2018) Hromadske zdorovia: zmistovno-upravlinskyi aspect [Public Health: Content and Managerial Aspects]. *Ukraina: Zdorovia natsii [Ukraine: Health of the Nation]*, 3(50), pp.58-60 [in Ukrainian].

16. Hospodarskyi kodeks: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 roku № 436-IV [Economic Code: Law of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].

17. Podatkovy kodeks: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 roku № 2755-VI [in Ukrainian] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].

18. Pro litsenzuvannia pevnykh vydiv hospodarskoi diialnosti : Zakon Ukrainy vid 2 bereznia 2015 roku № 222-VIII.[On Licensing Certain Types of Economic Activity: Law of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z vyrobnytstva likarskykh zasobiv, optovoi ta rozdribnoi torhivli likarskymy zasobamy, importu likarskykh zasobiv (krim aktyvnykh farmatsevytchykh inhrediiientiv) : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 lystopada 2016 r. № 929.[On Approval of the License Terms for Economic Activity in the Production of Medicines, Wholesale and Retail Trade of Medicines, Import of Medicines (excluding active pharmaceutical ingredients): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-%D0%BF#n12> [in Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 bereznia 2016 r. № 285 [On Approval of the License Terms for Economic Activity in Medical Practice: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#n8> [in Ukrainian].

21. Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti bankiv pupovynnoi krovi, inshykh tkanyn i klityn liudyny zghidno z perelikom, zatverdzenym Ministerstvom okhorony zdorovia : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 bereznia 2016 r. № 286 . [On Approval of the License Terms for Economic Activity of Banks of Umbilical Blood, Other Human Tissues, and Cells in accordance with the list approved by the Ministry of Health: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2016-%D0%BF#n8> [in Ukrainian].

22. Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z veterynarnoi praktyky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 lystopada 2015 r. № 896. [On Approval of the License Terms for Economic Activity in Veterinary Practice: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2015-%D0%BF#n8> [in Ukrainian].

23. Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z vyrobnytstva veterynarnykh preparativ : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 zhovtnia 2018 r. № 808. [On Approval of the License Terms for Economic Activity in the Production of Veterinary Preparations: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-2018-%D0%BF#n11> [in Ukrainian].

24. Pro zatverdzhennia Poriadku akredytatsii zakladu okhorony zdorovia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 lypnia 1997 r. № 765. [On Approval of the Procedure for Accreditation of Healthcare Institutions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-97-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

25. Pro reklamu: Zakon Ukrainy vid 03.07.1996 roku № 270/96 - VR. [On Advertising: Law of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

26. Koliada T.A., Kravets T.M. (2023) Suchasnyi stan orhanizatsiinykh ta normatyvnykh zasad promotsii likarskykh zasobiv [Current State of Organizational and Regulatory Principles of Drug Promotion]. *Aktualni problemy yakosti, menedzhmentu i ekonomiky u farmatsii i okhoroni zdorovia : materialy II naukovopraktychnoi internet -konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu* [Current Issues in Quality, Management, and Economics in Pharmacy and Healthcare: Proceedings of the II Scientific and Practical Internet Conference with International Participation] URL: https://quality.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2024/01/materialy-konferentsii_19.01.2024.pdf [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

УДК 343.58

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-598-612](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-598-612)

Байк Оксана Іванівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», вулиця Князя Романа, 1/3, м. Львів, 79005, тел.: (067) 280-02-38, <https://orcid.org/0000-0003-4819-7722>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ

Анотація. У статті проаналізовано визначення таких понять як «тварини», «жорстоке поводження з тваринами», «кримінальна відповідальність», «кримінальне правопорушення» тощо.

З'ясовано, що законодавство, яке регулює поводження з тваринами, зокрема визначає захист їх від жорстокого поводження, складають і міжнародні нормативно-правові акти, і національні.

Констатовано, що за жорстоке поводження з тваринами винні особи несуть адміністративну відповідальність, передбачену ст. 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення, та кримінальну відповідальність, встановлену ст. 299 Кримінального кодексу України.

Проаналізовано склад кримінального правопорушення за статтею 299 «Жорстоке поводження з тваринами» КК України, зокрема визначено його елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону.

Зауважено, що кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами реалізується шляхом: 1) обмеження волі на строк від одного до трьох років або позбавленням волі на строк від двох до трьох років з конфіскацією тварини (ч. 1 ст. 299 КК України); 2) позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією тварини (ч. 2 ст. 299 КК України); 3) позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією тварини (ч.ч. 3, 4 ст. 299 КК України).

Проаналізовано критерії розмежування кримінальних правопорушень за жорстоке поводження з тваринами від інших видів правопорушень, зокрема, адміністративних.

Наведено статистичні дані з Єдиного звіту про кримінальні правопорушення щодо жорстокого поводження з тваринами за січень–грудень у 2020 –

2023 роках (ст. 299 КК України). На основі цих даних зроблено висновок, що кримінальні правопорушення, вчинені шляхом жорстокого поводження з тваринами, мають «стабільну» тенденцію серед кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності.

Ключові слова: винні особи, жорстоке поводження з тваринами, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення.

Baik Oksana Ivanivna Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil Law and Process, Educational and Scientific Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, 1/3 Knyazya Roman St., Lviv, 79005, tel.: (067) 280-02-38, <https://orcid.org/0000-0003-4819-7722>

SOME ASPECTS OF CRIMINAL LIABILITY FOR CRUELTY TO ANIMALS

Abstract. The article analyzes the definitions of such concepts as «animals», «cruelty to animals», «criminal liability», «criminal offense», etc.

It is established that the legislation governing the treatment of animals, in particular, the protection of animals from cruelty, is composed of both international and national legal acts.

It was established that for animal cruelty, the guilty persons bear the administrative responsibility provided for in Article 89 of the Code of Ukraine on administrative offenses, and criminal liability established by Article 299 of the Criminal Code of Ukraine.

The composition of the criminal offense under Article 299 «Cruelty to animals» of the Criminal Code of Ukraine was analyzed, in particular, its elements were determined: object, objective side, subject, subjective side.

It is noted that criminal liability for cruelty to animals is realized by: 1) restraint of liberty for a term of one to three years or imprisonment for a term of two to three years with confiscation of an animal (part 1 of Article 299 of the Criminal Code of Ukraine); 2) imprisonment for a term of three to five years with confiscation of an animal (part 2 of Article 299 of the Criminal Code of Ukraine); 3) imprisonment for a term of five to eight years with confiscation of an animal (parts 3, 4 of Article 299 of the Criminal Code of Ukraine).

The criteria for distinguishing criminal offenses for animal cruelty from other types of offenses, in particular, administrative ones, were analyzed.

The statistical data from the Unified Report on Criminal Offenses Against Cruelty to Animals for January–December 2020–2023 (Article 299 of the Criminal Code of Ukraine) are presented. Based on these data, the author concludes that criminal offenses committed by cruelty to animals have a «stable» trend among criminal offenses against public order and morality.

Keywords: guilty persons, cruelty to animals, criminal liability, criminal offense, composition of a criminal offense.

Постановка проблеми. Сьогодні не втрачає своєї актуальності проблема жорстокого поводження з тваринами. Зрозуміло, що життя тварин багато в чому залежить від належного ставлення до них людей. Однак саме людина, відчуючи свою першість (владу) над тваринами, на жаль, здатна на жорстокість по відношенню до них. Крім усіх інших проблем, наявних у нашій країні, ця також потребує постійного обговорення і пошуку шляхів для її вирішення. І хоча сьогодні закріплено правовий захист тварин від знущання, а законодавець намагається посилювати кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, проте це не викорінює людське насилля над ними та жорстокість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами є темою дослідження широкого кола науковців. Зокрема опрацюванням проблемних питань щодо цього займалися Є. Баран, О. Гринько, Д. Колодін, А. Колодіна, О. Лозо, Д. Майстро, І. Митрофанов, Ю. Орлов, Т. Орлова, І. Строк, М. Цуцкірідзе та інші. Їхні праці та норми чинного законодавства України стали підґрунтям дослідження кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами.

Метою статті є аналіз актуальних питань кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено у словниковій літературі, «тварина» – це «будь-яка істота на відміну від рослини чи людини» <...> [1, с. 741]. На законодавчому рівні закріплено, що тварини – це:

– біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові (ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження») [2];

– будь-які живі хребетні тварини, що не належать до людського роду, включаючи непаразитуючі та/або відтворюючі личинкові форми, за винятком інших зародкових чи ембріональних форм (п. «а» ч. 2 ст. 1 Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей) [3].

Тварини є особливим об'єктом цивільних прав (ч. 1 ст. 180 Цивільного кодексу України) та можуть бути предметом різних правочинів: їх можна продати, купити, дарувати. Водночас, тварини – це живі істоти, які мають свої оселища та природні потреби у їжі, воді, контакті із собі подібними та які, як і людина, відчують біль, страждання, мають інтелект. У зв'язку з цим на законодавчому рівні встановлені норми, які регулюють порядок використання та вимоги до утримання тварин, вимоги щодо охорони їхніх оселищ та

попередження зникнення різних видів тварин тощо, у основі більшості з яких лежать принципи гуманності та захисту тварин від жорстокого поводження [4].

Законодавство, яке регулює поводження з тваринами, зокрема визначає захист їх від жорстокого поводження, складають і міжнародні нормативно-правові акти, і національні. В Україні нормативно-правове регулювання захисту тварин від жорстокого поводження здійснюється законами України «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про тваринний світ», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про ветеринарну медицину», «Про захист населення від інфекційних хвороб» та іншими нормативно-правовими актами. Зокрема, на підзаконному рівні в Україні діють Правила транспортування тварин, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1402. Якщо міжнародним договором України встановлені інші правила щодо захисту тварин від жорстокого поводження, ніж ті, що передбачені Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (примітка – адже цей Закон «спрямований на захист від страждань і загибелі тварин унаслідок жорстокого поводження з ними, захист їх природних прав та укріплення моральності й гуманності суспільства»), то застосовуються правила міжнародного договору України (ст. 2 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження») [2].

На міжнародному рівні захист тварин від жорстокого поводження визначено Всесвітньою декларацією прав тварин (1978 р.), Європейською конвенцією про захист тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей (що утримуються на фермах) (1976 р.), Європейською конвенцією про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях (1986 р.), Європейською конвенцією про захист домашніх тварин (1987 р.), Директивою 98/58/ЄС щодо захисту тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей (1998 р.) та іншими нормативно-правовими актами.

Термін «жорстокий» варто розуміти як: 1) той, що виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість; 2) той, хто перевищує звичайну норму, звичайний ступінь чого-небудь; тяжкий, важкий [1, с. 273]. Своєю чергою, жорстоке поводження з тваринами – це «знущання над тваринами, у тому числі безпритульними, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю, страждань, у тому числі спричинило тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель, нацьковування тварин одна на одну та на інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання, поводження та транспортування тварин» (ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження») [2].

Одним із основних принципів, на якому ґрунтується поводження з тваринами, є відповідальність за жорстоке поводження з ними (ст. 4 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження») [2].

Отже, за жорстоке поводження з тваринами винні особи несуть відповідальність згідно із законом (ст. 35 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», ст. 63 Закону України «Про тваринний світ») [2; 5], а саме: адміністративну відповідальність (ст. 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та кримінальну відповідальність (ст. 299 Кримінального кодексу України (далі – КК України)).

Своєю чергою, кримінальна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що полягає у вимушеному зазнаванні особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного осуду, а також передбачених КК України обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду й покладаються на винного спеціальними органами держави [6, с. 46]. У теорії кримінального права – це негативна кримінальна відповідальність (ретроспективна відповідальність за минулу негативну поведінку). Негативна кримінальна відповідальність характеризується низкою ознак: 1) кримінальна відповідальність – це вид державного примусу, що знаходить своє вираження насамперед в осуді злочинця і його діяння обвинувальним вироком суду, а також у покладанні на винного додаткових позбавлень і обмежень; 2) наявність кримінально-правової норми, яка передбачає покарання за кримінальне правопорушення; 3) вчинення особою діяння, яке передбачене КК України та містить склад кримінального правопорушення; 4) обов'язок особи зазнати покарання за вчинене кримінальне правопорушення; 5) обов'язок особи перетерпіти обмеження, пов'язані із застосуванням покарання за вчинене кримінальне правопорушення (такий обов'язок завжди є вимушеним, а не добровільним); 6) кримінальна відповідальність становить собою реальну взаємодію спеціальних органів держави і особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок чого ця особа зазнає певних обмежень [7, с. 76–77]. Власне, вказані ознаки властиві й кримінальній відповідальності, передбаченій за жорстоке поводження з тваринами.

Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом (ч. 1 ст. 2 КК України) [8].

Кримінальним правопорушенням є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК України). Кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини (ч. 1 ст. 12 КК України) [8].

Склад кримінального правопорушення – це сукупність встановлених кримінальним законом (законом про кримінальну відповідальність) об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують певне суспільно небезпечне діяння в якості кримінального правопорушення. Склад кримінального правопорушення утворює обов'язкова (універсальна) кількість властивих йому елементів, до яких відносяться: об'єкт; об'єктивна сторона;

суб'єкт; суб'єктивна сторона. Відсутність хоча б одного із зазначених елементів свідчить про відсутність у діях (бездіяльності) особи складу кримінального правопорушення, що виключає кримінальну відповідальність такої особи [9, с. 10–11].

Склад кримінального правопорушення за статтею 299 «Жорстоке поводження з тваринами» КК України утворюють такі елементи:

– безпосередній об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують загальноприйняті принципи моральності щодо ставлення людей до тварин [10, с. 408]. Предмет – хребетні тварини, тобто живі організми, що здатні рухатися і відчувати, які мають спинний хребет, утворений ланцюгом кісток або хрящів, що йде вздовж спини і містить у собі спинний мозок. До них належать риби, птахи, сухопутні істоти. Предметом аналізованого кримінального правопорушення можуть бути як дорослі особини, так і молодняк, домашні (кіт, собака), дикі (вовк, лисиця, орел), сільськогосподарські (корова, кінь) тварини [8; 11, с. 188–189];

– об'єктивна сторона характеризується суспільно небезпечним діянням, що може проявлятися у певних формах:

– ч. 1 ст. 299 КК України:

формальний склад: 1) жорстоке поводження з тваринами; 2) нацьковування тварин одна на одну – це дії, спрямовані на те, щоб примусити битися, кусатися, іншим чином змагатися тваринам між собою; 3) пропаганда, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами; 4) поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій [8; 11, с. 188–189];

матеріальний склад: 1) суспільно небезпечна дія, що полягає в порушенні правил транспортування тварин; 2) суспільно небезпечний наслідок: а) каліцтво тварини; б) тілесні ушкодження; в) загибель тварини; 3) причинний зв'язок між суспільно небезпечною дією і суспільно небезпечними наслідками [8; 11, с. 188–189];

– ч. 3 ст. 299 КК України: насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті [8; 11, с. 188–189];

– ч. 4 ст. 299 КК України: дії, передбачені частинами першою, другою або третьою ст. 299 КК України, вчинені з метою створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, або збут чи поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами [8; 11, с. 188–189];

– суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку [8; 11, с. 188–189];

– суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим або непрямым умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення у формі нацьковування тварин одна на одну чи на інших тварин є хуліганський або корисливий мотив (він визначений

альтернативно). В інших формах кримінального правопорушення хуліганський або корисливий мотив є факультативною ознакою суб'єктивної сторони злочину [12, с. 11].

Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами реалізується шляхом: 1) обмеження волі на строк від одного до трьох років або позбавленням волі на строк від двох до трьох років з конфіскацією тварини (ч. 1 ст. 299 КК України); 2) позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією тварини (ч. 2 ст. 299 КК України) ; 3) позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією тварини (ч.ч. 3, 4 ст. 299 КК України) [8].

У 2021 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу» посилено кримінальну та адміністративну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Як зауважує О. Гринько, «хоча й раніше законодавство передбачало заборону знущання над тваринами, однак ці заборони не були так детально прописані, та й штрафи для порушників були переважно незначними. Тепер розміри штрафів зросли, а за деякі прояви жорстокості замість адміністративної передбачено кримінальну відповідальність» [13; 14].

Як зазначає О. Лозо, варто звертати увагу «не тільки на посилення відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, але й на процес відкриття кримінального провадження або ж провадження в справах про адміністративні правопорушення. Адже часто на вбивство або знущання над тваринами просто закривають очі, тоді як фактично тварини є беззахисними. Деякі люди сприймають тварин як власність і забувають про те, що вони є живими істотами, здатними на відчуття фізичного болю та емоційних страждань. Але правові тенденції та громадські рухи у сфері захисту тварин загалом і від жорстокого поводження зокрема дають підстави констатувати позитивну динаміку й стверджувати, що суспільство рухається у правильному напрямку» [15, с. 227].

У судовій практиці нерідко виникає питання щодо відмежування кримінальних правопорушень, особливо нетяжких, від правопорушень, що не тягнуть кримінальної відповідальності (адміністративних, дисциплінарних, цивільно-правових тощо), та аморальної поведінки. Відмежування кримінальних правопорушень від некримінальних у спеціальній літературі проводять за: 1) об'єктом посягання; 2) суспільною небезпечністю; 3) видом протиправності. <...> Адміністративні, дисциплінарні, цивільні та інші правопорушення регулюються адміністративним, трудовим, цивільним та іншим законодавством, яким передбачається відповідальність за скоєне, однак такі покарання значно менш суворі, ніж кримінальні [16, с. 43].

Як слушно зауважує І. Митрофанов, важко розмежувати норми КК України та КУпАП за наявності однакових формулювань – ст. 299 КК України передбачає покарання за жорстоке поводження з тваринами, ст. 89 КУпАП

встановлює адміністративне стягнення за жорстоке поводження з тваринами. Зміст словосполучення «жорстоке поводження з тваринами» також зафіксований у ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» <...> [17, с. 143].

З огляду на те, що за жорстоке поводження з тваринами може настати кримінальна або адміністративна відповідальність, наведене загальне законодавче визначення поняття «жорстокого поводження з тваринами» зумовлює свого уточнення, з урахуванням відповідної галузевої приналежності, зокрема [12, с. 7]:

– жорстоке поводження з тваринами, за яке настає адміністративна відповідальність відповідно до ст. 89 КУпАП – це «знущання над тваринами, у тому числі безпритульними, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю, страждань, але не призвело до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання та поводження з тваринами» [18];

– жорстоким поводженням з тваринами, за яке настає кримінальна відповідальність відповідно до ст. 299 КК України, є: «жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, у тому числі з безпритульними тваринами, порушення правил транспортування тварин, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини, нацьковування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, а також пропаганда, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій» [8].

На думку Д. Колодіна та А. Колодіної, «під кримінально-карним жорстоким поводженням з тваринами слід розуміти знущання над тваринами, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю або страждань шляхом пасивної (залишення напризволяще без їжі та води) або активної поведінки винного (нанесення ударів та заподіяння ушкоджень і т. ін.), в результаті якого заподіюються тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель тварини, а також інші, визначені законом форми протиправного поводження з тваринами». Вони пропонують розрізняти жорстоке поводження з тваринами, особливо жорстоке поводження з тваринами та жорстоке поводження з тваринами, вчинене шляхом пасивної або активної поведінки винної особи. Виокремлення різновидів жорстокого поводження з тваринами сприяє формуванню єдиної правозастосовчої практики застосування у ст. 299 КК України та індивідуалізації кримінальної відповідальності [19, с. 81].

До прикладу, у 2018 році місцевий суд призначив чоловікові покарання у виді арешту на строк 1 місяць. Апеляційний суд скасував вирок місцевого суду в частині призначеного покарання та ухвалив новий вирок – арешт строком на 4 місяці. Захисник просив ВС скасувати обидва вирoki, посилаючись на те, що в діях чоловіка відсутній склад інкримінованого йому

злочину, адже такі дії підпадають під ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 89 КУпАП. Однак Верховний Суд (далі – ВС) підтримав позицію судів нижчих інстанцій. Власне, у постанові колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду йшлося про те, що місцевий суд правильно кваліфікував дії особи за ч. 1 ст. 299 КК України, а апеляційний суд дійшов переконливого висновку про доведеність винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення та навів мотиви щодо визнання безпідставними доводів захисника про наявність у діях чоловіка складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 89 КУпАП. ВС залишив касаційну скаргу захисника без задоволення, а вироки місцевого та апеляційного судів – без змін [20].

Однак визначальна відмінність ст. 299 КК України від ст. 89 КУпАП полягає в тому, що кримінально-каране жорстоке поводження з тваринами зумовлює, перш за все, настання визначених законом наслідків у вигляді тілесних ушкоджень, каліцтва або загибелі тварини, а, по-друге, характеризується додатково можливими обов'язковими ознаками об'єктивної та суб'єктивної сторони кримінально-протиправного діяння, які відсутні у складі відповідного адміністративного правопорушення. <...> Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 299 КК України, слід також відмежовувати від суміжних складів кримінальних правопорушень, зокрема від незаконного полювання (ст. 248 КК України) <...> [12, с. 18–19].

Дуже часто саме тварини стають першими жертвами правопорушників, об'єктами девіантної поведінки демонстрації сили та залякування. Особи, які жорстоко поводяться з тваринами, схильні також до насильства щодо членів своєї родини. Як зазначає Є. Баран, у дослідженні «Refining the Link Between Animal Abuse and Subsequent Violence» проаналізовано поведінку сорока чотирьох серійних вбивць, за наслідками якої, зроблено висновки, що 73% травмували або вбивали тварин у дитинстві чи підлітковому віці до того, 55% – також катували тварин [21].

Водночас зазначимо, що в Україні на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора висвітлюються статистичні дані про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (серед них є дані Єдиного звіту про кримінальні правопорушення, в тому числі й жорстокого поводження з тваринами, ст. 299 КК України). Зокрема, у Таблиці 1 щодо цього зведено показники за січень–грудень у 2020 – 2023 роках [22].

Таблиця 1

**Кримінальні правопорушення щодо
жорстокого поводження з тваринами (ст. 299 КК України)
за січень–грудень у 2020 – 2023 роках**

№ з/п	Дані з Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (ст. 299 КК України)	Роки			
		2020	2021	2022	2023
1	Кількість осіб, яких повідомлено про підозру за жорстоке поводження з тваринами	51	65	55	56
	<i>кримінальні проступки (ч. 1 ст. 299 КК України)</i>	19	36	1	1
	<i>злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 299 КК України)</i>	32	29	54	55
2	Виявлено осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (жорстоке поводження з тваринами)	50	63	52	55
	<i>кримінальні проступки (ч. 1 ст. 299 КК України)</i>	19	35	1	1
	<i>злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 299 КК України)</i>	31	28	51	54
3	У т.ч., до яких застосовано запобіжний захід тримання під вартою	3	0	3	1
	<i>кримінальні проступки (ч. 1 ст. 299 КК України)</i>	0	0	0	0
	<i>злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 299 КК України)</i>	3	0	3	1
4	Всього кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності (р. XII КК України), з них:	2491	2178	1273	1622
	<i>кримінальні проступки</i>	313	570	278	428
	<i>злочини</i>	2178	1608	995	1194

Отже, із наведених статистичних даних можна зробити висновок, що кримінальні правопорушення, вчинені шляхом жорстокого поводження з тваринами, мають «стабільну» тенденцію серед кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності.

Д. Майстро, проаналізувавши судову практику кримінального правопорушення, склад якого передбачений у диспозиції ст. 299 КК України, зауважує, що «ця практика свідчить про жорстокість стосовно тварин і невідповідність покарання і дій винних осіб, оскільки у переважній більшості вироків суд встановлює випробувальний строк, або призначає арешт на короткий термін. І хоча це кримінальне правопорушення вважається латентним і має певні складнощі в доведенні вини особи, такі вирoki є надто гуманними і не відповідають меті кримінального законодавства» [23, с. 180].

Сьогодні, на думку Є. Баран, «в нашій державі випадків жорстокого поводження з тваринами значно більше, ніж вироків та адміністративних постанов про притягнення до відповідальності живодерів чи навіть відкритих кримінальних проваджень. Перш за все, на статистику впливає те, що потерпілі та свідки не завжди звертаються до поліції через різні причини, що, своєю чергою, не дає змоги сформуватися позитивній практиці притягнення кривдників до відповідальності, підвищити ефективність роботи поліції, яка не завжди демонструє гарні результати, та судів у згаданому напрямку. Доведення кримінального провадження до суду справедливо вважається справою складною, проте реальною, про що найкраще свідчить новітня судова практика» [21].

Варто зауважити, що у випадках виявлення жорстокого поводження з тваринами громадянам необхідно викликати представників Національної поліції для з'ясування всіх обставин справи та притягнення винної особи до відповідальності. Поліцейські в порядку, встановленому Законом України «Про Національну поліцію», мають право на застосування вогнепальної зброї для відбиття нападу тварин, які загрожують життю і здоров'ю особи чи поліцейського [24]. Крім того, поліцейські відповідно до покладених на них завдань у межах своєї компетенції здійснюють нагляд за дотриманням порядку вихову домашніх тварин (собак) у громадських місцях, за дотриманням вимог у сфері захисту тварин від жорстокого поводження та вживають відповідних заходів у разі порушення законодавства у цій сфері (п. 33 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію») [25].

Висновки. Узагальнюючи, варто зазначити, що сьогодні в Україні здійснюється правове регулювання захисту тварин від жорстокого поводження. Зокрема, вітчизняним законодавством регламентовано правові норми щодо притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. Однак часто трапляється, що правопорушникові, який вчинив кримінально карне діяння щодо тварини (тварин), вдається уникнути кримінальної відповідальності, адже доволі

складно кваліфікувати такі діяння як кримінальні правопорушення. Водночас варто звернути увагу на підвищення рівня правосвідомості та моральності у нашому суспільстві щодо гуманного ставлення до тварин.

Література:

1. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 848 с.
2. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21 лютого 2006 року № 3447-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15/conv#n354> (дата звернення: 23.01.2024).
3. Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей від 18 березня 1986 року № 994_137. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text (дата звернення: 24.01.2024).
4. Перелік законодавства, яке регулює суспільні відносини у сфері поводження з тваринами. *Екологія. Право. Людина*. 2019. 14 березня. URL: <https://epl.org.ua/human-posts/perelik-zakonodavstva-yake-regulyuye-suspilni-vidnosyny-u-sferi-povodzhennya-z-tvarynamy/> (дата звернення: 24.01.2024).
5. Про тваринний світ Закон України від 13 грудня 2001 року № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 25.01.2024).
6. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів; за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса: ОДУВС, 2021. 452 с.
8. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n2063> (дата звернення: 28.01.2024).
9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 10 січня 2024 року / за заг. ред. Копотуна І. М. Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2024. 888 с.
10. Сухонос В. В., Білокінь Р. М. Сухонос В. В. (мол.) Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за заг. ред. доктора юрид. наук, проф. В. В. Сухоноса. Суми: ПФ «Видавництво “Універсальна книга”», 2020. 672 с.
11. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посібник / Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Чернівці, 2022. 319 с.
12. Як захистити тварин від жорстокого поводження: організаційні, кримінальні, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: науково-методичні рекомендації для підрозділів Національної поліції України / Цуцкірідзе М. С., Орлов Ю. В., Орлова Т. А., Строк І. А. та ін. Харків: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2022. 72 с.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу: Закон України від 15 липня 2021 року № 1684-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-20#n42> (дата звернення: 29.01.2024).
14. Гринько О. В. Україні посилили відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. *ZAXID.NET*. 2021. 11 листопада. URL: https://zaxid.net/zakon_pro_zh_zhorstoke_povodzhennya_z_tvarinami_2021_zmini_n1530020 (дата звернення: 29.01.2024).
15. Лозо О. В. Актуальні питання правового регулювання захисту тварин від жорстокого поводження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 225–228.
16. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посібник / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 520 с.

17. Митрофанов І. І. Жорстоке поводження з тваринами: приховане обличчя адміністративної преюдиції. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку*. Харків, 2019. С. 141–143.

18. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/conv#n606> (дата звернення: 30.01.2024).

19. Колодін Д. О., Колодіна А. С. Жорстоке поводження з тваринами: кримінально-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 76–82.

20. ВС роз'яснив, у якому разі за жорстоке поводження з тваринами особа притягається до кримінальної, а не до адміністративної відповідальності. *Верховний Суд*. 2018. 28 серпня. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/544030/> (дата звернення: 01.02.2024).

21. Баран Є. Вироки у справах про жорстоке поводження з тваринами за 2020 рік. *Юридична Газета online*. 2020. 05 травня. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/viroki-u-spravah-pro-zhorstoke-povodzhennya-z-tvarinami-za-2020-rik1.html> (дата звернення: 01.02.2024).

22. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchynili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 01.02.2024).

23. Майстро Д. Відповідальність за кримінальне правопорушення «жорстоке поводження з тваринами» (ст. 299 КК України): розгляд судової практики. *Юридичний вісник*. 2021. № 3 (60). С. 175–182 (дата звернення: 02.02.2024).

24. Як українське законодавство захищає тварин від жорстокого поводження? *Юридична Газета online*. 2021. 04 грудня. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/yak-ukrayinske-zakonodavstvo-zahishchae-tvarin-vid-zhorstokogo-povodzhennya.html> (дата звернення: 02.02.2024).

25. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#n1301> (дата звернення: 03.02.2024).

References:

1. Kunch, Z. Y. (2007). Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy [Universal dictionary of the Ukrainian language]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia : pryiniaty 21 liutoho 2006 roku № 3447-IV [Law of Ukraine On the protection of animals from cruelty from February 21 2006, № 3447-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15/conv#n354> [in Ukrainian].

3. Yevropeiska konventsiiia pro zakhyst khrebetnykh tvaryn, shcho vykorystovuiutsia dlia doslidnykh ta inshykh naukovykh tsilei vid 18 bereznia 1986 roku № 994_137 [European Convention on the Protection of Vertebrate Animals Used for Research and Other Scientific Purposes of March 18 1986, № 994_137]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text [in Ukrainian].

4. Perelik zakonodavstva, yake rehuliuiie suspilni vidnosyny u sferi povodzhennia z tvarynamy [List of legislation that regulates social relations in the field of animal treatment]. *Ekolohiia. Pravo. Liudyna – Ecology. Law. Human*. Retrieved from <https://epl.org.ua/human-posts/perelik-zakonodavstva-yake-regulyuye-suspilni-vidnosyny-u-sferi-povodzhennya-z-tvarynamy/> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy Pro tvarynnyi svit : pryiniaty 13 hrudnia 2001 roku № 2894-III [Law of Ukraine On the animal world from December 13 2001, № 2894-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> [in Ukrainian].

6. Vasyliiev, A. A., Hladkova, Ye. O. & Zhytnyi, O. O. (2020). Kryriminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : pidruchnyk [Criminal law of Ukraine. The general part: a textbook]. Kharkiv [in Ukrainian].

7. Konopelskyi, V. Ya. & Merkulova, V. O. (2021). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : pidruchnyk [Criminal law of Ukraine. The general part: a textbook]. Odesa: ODUVS [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated April 5 2001, № 2341-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n2063> [in Ukrainian].

9. Kopotun, I. M. (2024). Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. Stanom na 10 sichnia 2024 roku [Criminal codex of Ukraine. Scientific and practical commentary. As of January 10, 2024]. Kyiv: Vyd. «Tsentr uchbovoi literatury» [in Ukrainian].

10. Sukhonos, V. V., Bilokin, R. M. & Sukhonos, V. V. (2020). Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: pidruchnyk [Criminal law of Ukraine. Special part: textbook]. Sumy: PF «Vydavnytstvo “Universalna knyha”» [in Ukrainian].

11. Popovych, O. V., Tomash, L. V., Latkovskyi, P. P. & Babii, A. Yu. (2022). Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna : navch. posibnyk [Criminal law of Ukraine. Special part: educational manual]. Chernivtsi [in Ukrainian].

12. Tsutskiridze, M. S., Orlov, Yu. V., Orlova, T. A. & Strok, I. A. (2022). Yak zakhystyty tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia: orhanizatsiini, kryminalni, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty: naukovo-metodychni rekomendatsii dlia pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy [How to protect animals from cruelty: organizational, criminal, criminal procedural and forensic aspects: scientific and methodological recommendations for units of the National Police of Ukraine]. Kharkiv: Kharkivskyi nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo implementatsii polozhen deiakykh mizhnarodnykh uhod ta dyrektyv Yevropeiskoho Soiuzu u sferi okhorony tvarynnoho ta roslynnoho svitu : pryiniaty 15 lypnia 2021 roku № 1684-IX [Law of Ukraine On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the implementation of the provisions of some international agreements and European Union directives in the field of animal and plant protection from July 15 2021, № 1684-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-20#n42> [in Ukrainian].

14. Hryenko, O. V (2021). V Ukraini posylyly vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy [Responsibility for cruelty to animals has been strengthened in Ukraine]. ZAXID.NET, November 11. Retrieved from https://zaxid.net/zakon_pro_zh_zhorstoke_povodzhennya_z_tvarinami_2021_zmini_n1530020 [in Ukrainian].

15. Lozo, O. V. (2020). Aktualni pytannia pravovoho rehuliuвання zakhystu tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia [Actual issues of legal regulation of animal protection against cruelty]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal. 7, 225 –228 [in Ukrainian].

16. Lytvynov, O. M., Orlov, Yu. V. & Yemelianov, V. P. (2023). Kryminalne pravo Ukrainy (u pytanniakh ta vidpovidiakh) : navch. posibnyk [Criminal law of Ukraine (in questions and answers): textbook]. Kharkiv : KhNUVS [in Ukrainian].

17. Mytrofanov, I. I. (2019). Zhorstoke povodzhennia z tvarynamy: prykhovane oblychchia administratyvnoi preiudytsii [Cruelty to animals: the hidden face of administrative prejudice]. Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasoby protydii zlochynam proty hromadskoi bezpeky ta publichnoho poriadku – Criminal Law and Criminological Means of Counteracting Crimes Against Public Safety and Public Order, 141–143 [in Ukrainian].

18. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 7 hrudnia 1984 roku № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses dated December 7, 1984 № 8073-X]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/conv#n606> [in Ukrainian].

19. Kolodin, D. O., Kolodina, A. S. (2023). Zhorstoke povodzhennia z tvarynamy: kryminalno-pravovyi analiz [Cruelty to animals: a criminal legal analysis]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 4, 76–82 [in Ukrainian].

20. VS roziasnyv, u yakomu razi za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy osoba prytiahaietsia do kryminalnoi, a ne do administratyvnoi vidpovidalnosti [The Supreme Court clarified when a person is held criminally liable rather than administratively liable for cruelty to animals]. *Verkhovnyi Sud – Supreme Court*, 2018, August 28. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/544030/> [in Ukrainian].

21. Baran, Ye. (2020). Vyroky u spravakh pro zhorstoke povodzhennia z tvarynamy za 2020 rik [Verdicts in cases of animal cruelty in 2020]. *Yurydychna Hazeta online – Legal Gazette online*, May 5. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/golovna/viroki-u-spravah-pro-zhorstoke-povodzhennia-z-tvarinami-za-2020-rik1.html> [in Ukrainian].

22. Pro osib, yaki vchynyly kryminalni pravoporushennia [About persons who have committed criminal offenses]. *Ofis Heneralnoho prokurora – Office of the Prosecutor General*. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennia-2> [in Ukrainian].

23. Maistro, D. (2021). Vidpovidalnist za kryminalne pravoporushennia «zhorstoke povodzhennia z tvarynamy» (st. 299 KK Ukrainy): rozghliad sudovoi praktyky [Liability for the Criminal Offense of «Cruelty to Animals» (Art. 299 of the Criminal Code of Ukraine): Review of Case Law]. *Yurydychnyi visnyk – SLegal Bulletin*, 3 (60), 175–182 [in Ukrainian].

24. Yak ukrainske zakonodavstvo zakhyschaie tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia? [How does Ukrainian legislation protect animals from cruelty?]. *Yurydychna Hazeta online – Legal Gazette online*, 2021 December 4. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/golovna/yak-ukrayinske-zakonodavstvo-zahishchae-tvarin-vid-zhorstokogo-povodzhennia.html> [in Ukrainian].

25. Zakon Ukrainy Pro Natsionalnu politsiiu : pryiniaty 2 lypnia 2015 roku № 580-VIII [Law of Ukraine On the National Police from July 2 2015, № 580-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#n1301> [in Ukrainian].

УДК 347.94, 347.949

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-613-623](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-613-623)

Боровська Ірина Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа 1, м. Київ, 03035, тел.: (097) 351-24-29, <https://orcid.org/0000-0002-8796-0391>

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБГРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ (У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а також окремим аспектам реалізації принципу процесуальної економії при здійсненні правосуддя у відповідній категорії справ. Зокрема, з'ясуванню процесуальної форми розгляду і вирішення досліджуваної категорії справ, визначенню предмета доказування із урахуванням характеру спірних правовідносин та предмету спору, а також проблемним питанням оцінки доказів у площині наявності колізій процесуальних норм.

У ході аналізу положень цивільного процесуального законодавства України встановлено, що процесуальна форма розгляду справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави характеризується специфікою: 1) визначення юрисдикції суду, до компетенції якого належить розгляд указаної категорії справ (ч. 1 ст. 34 ЦПК України); 2) суб'єктного складу учасників справи та процесуального статусу учасника справи, звернення якого з позовною заявою є підставою для відкриття провадження у справі (ч. 1, 4, п. 3, 4 ч. 8 ст. 290 ЦПК України); 3) предмету спору та підстав позову (ч. 2, 3, 6, п. 1, 2, 5 ч. 8 ст. 290, ст. 291 ЦПК України); 4) розгляду заяви про забезпечення позову, у випадку ініціювання відповідної процесуальної процедури учасником справи (ч. 3 ст. 151, ч. 5 ст. 153 ЦПК України); 5) розподілу обов'язків доказування між учасниками справи (застосування презумпції доказування) (ч. 2 ст. 81, ч. 5 ст. 290 ЦПК України); 6) оцінки доказів (ч. 4 ст. 89 ЦПК України); 7) порядку виконання рішення суду та правовими наслідками у разі задоволення позову (визнання активів необґрунтованими) (ст. 292 ЦПК України).

У розрізі проблемних питань визначення предмету доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, зроблено висновок, що на відміну від інших справ, які розглядаються у позовному провадженні (загальному та спрощеному) цивільного судочинства,

нормами ЦПК України конкретизовано обставини, які підлягають встановленню для ухвалення рішення у відповідній категорії справ.

У статті окрема увага приділена проблемним аспектам застосування презумпції необґрунтованості активів у процесі доказування при розгляді і вирішенні відповідної категорії справ у контексті реалізації принципу процесуальної економії.

За результатами проведеного дослідження вироблено висновки.

Ключові слова: докази та доказування, тягар доказування, оцінка доказів, презумпція доказування, необґрунтовані активи, конфіскація необґрунтованих активів, предмет доказування, принцип процесуальної економії.

Borovska Iryna Anatoliivna PhD of Science of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Civil Law Disciplines, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomjanska Square, Kyiv, 03035, tel.: (097) 351-24-29, <https://orcid.org/0000-0002-8796-0391>

PECULIARITIES OF PROVING IN CASES OF RECOGNITION OF UNJUSTIFIED ASSETS AND THEIR RECOVERY IN STATE REVENUE (IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF JUDICIAL ECONOMY)

Abstract. The article is devoted to the research of the peculiarities of proving in cases of recognition of unjustified assets and their recovery into state revenue, as well as certain aspects of judicial economy implementation in administration of justice in the relevant category of cases. In particular, the clarification of the procedural form of consideration and resolution of the investigated category of cases, the determination of the subject of proof taking into account the nature of the disputed legal relationship and the subject of the dispute, as well as problematic issues of the appraisal of evidence in the area of conflicts of procedural rules.

In the analysis of the provisions of the civil procedural legislation of Ukraine, it was established that the procedural form of recognition of unjustified assets and their recovery into state revenue is characterised by the following specifics: 1) determination of the jurisdiction of the court, the competence of which is the consideration of the specified category of cases (part 1 of Article 34 of the Civil Procedural Code of Ukraine); 2) the subject composition of the participants in the case and the procedural status of the participant in the case, whose appeal with a statement of claim is the basis for opening proceedings in the case (parts 1, 4; Clauses 3, 4, part 8 of Article 290 of the Civil Procedural Code of Ukraine); 3) the subject of the dispute and the grounds of the claim (Clauses 1, 2, 5, parts 2–3, 6 of Article 290, part 8 of Article 291 of the Civil Procedural Code of Ukraine); 4) consideration of an application for securing a claim, in the case of initiation of the

relevant processual procedure by a party to the case (part 3 of Article 151, part 5 of Article 153 of the Civil Procedural Code of Ukraine); 5) distribution of the burden of proof between the parties to the case (application of the presumption of proof) (part 2 of Article 81, part 5 of Article 290 of the Civil Procedural Code of Ukraine); 6) appraisal of evidence (part 4 of Article 89 of the Civil Procedural Code of Ukraine); 7) procedure for enforcement of court rulings and legal consequences in case of satisfaction of the claim (recognition of assets as unjustified) (Article 292 of the Civil Procedural Code of Ukraine).

In the context of problematic issues of determining the subject of proof in cases of recognition of unjustified assets and their recovery into state revenue, concluded that unlike other cases that are considered in civil proceedings (general and simplified), the norms of the Civil Procedural Code of Ukraine clarify the circumstances being subject to establishment when approving a judgment in the relevant category of cases.

The article particularly focuses on the problematic aspects of the presumption of unjustified assets in the process of proving in the consideration and resolution of the relevant category of cases in the context of judicial economy implementation.

According to the results of the conducted research, respective conclusions have been formulated.

Keywords: evidence and proof, burden of proof, appraisal of evidence, presumption of proving, unjustified assets, confiscation of unjustified assets, subject of proof, principle of judicial economy.

Постановка проблеми. Сучасні інтеграційні процеси, які відбуваються на міжнародному рівні та покликані забезпечити уніфікацію вітчизняного цивільного процесуального законодавства з урахуванням європейського досвіду, створюють необхідність його реформування з метою приведення у відповідність до таких стандартів, які змогли б гарантувати своєчасний та ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, а також інтересів держави. У світлі оптимізації і модернізації цивільного судочинства України, в межах правової реформи, важливого значення набуває диференціація судових процедур, які призначені для здійснення правосуддя у окремих категоріях справ, що вирізняються специфічною процесуальною формою, а саме справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, що у свою чергу створює умови для виконання завдання цивільного судочинства.

Нагальність запровадження у цивільному процесуальному законодавстві інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави шляхом внесення до нього змін Законом України від 31 жовтня 2019 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або

місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» викликана попереднім прийняттям низки нормативно-правових актів, предметом правового регулювання яких є відносини у сфері запобігання корупції, а також відповідальність за наслідками вчинення корупційних дій, зокрема конфіскація незаконно набутих активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Наразі дослідження особливостей позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави становить значний науковий інтерес з урахуванням специфіки об'єкту відповідних правовідносин, правового статусу учасників справи та особливостей доказування у відповідній категорії справ.

Не викликає сумніву твердження, що важливою, якщо не головною, передумовою ухвалення законного і обґрунтованого судового рішення є встановлення фактичних обставин справи – певного кола фактів, з якими закон пов'язує правові наслідки. Фактичні обставини справи встановлюються завдяки доказуванню – особливій процесуальній діяльності, яку здійснюють учасники справи та суд [1, с. 382].

У світлі цієї проблематики варто наголосити, що внаслідок реформування вітчизняного цивільного процесуального законодавства суттєвих змін зазнав інститут доказів та доказування, у тому числі щодо розподілу обов'язку доказування між учасниками справи та кількісного розширення юридичних конструкцій, які сприяють прискоренню розгляду справи судом та є інструментом реалізації принципу процесуальної економії. Відтак, певною мірою нового вигляду набули положення ЦПК України щодо розподілу обов'язку доказування і подання доказів у окремих категоріях справ, зокрема у справах, визначених частинами 2–4 ст. 81 ЦПК України, у тому числі і у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (ч. 2 ст. 81 ЦПК України).

Указані тенденції призвели до можливості відступлення від загального правила розподілу тягаря доказування та збільшення кола окремих процесуальних питань та дій, зміст яких опосередковується ймовірністю (припущенням) наявності чи відсутності юридичних фактів (обставин) і, які вважаються встановленими, якщо протилежне не буде доведене (спростоване) учасником справи та закріплення у законодавстві спеціальних юридичних конструкцій, якими встановлюється непідтверджений юридичний факт (обставина) з метою процесуальної економії витрат, пов'язаних з розглядом справи та зменшенням темпоральних меж розгляду справи судом і, таким чином, зумовили застосування судом правових феноменів – презумпції і фікції доказування при розгляді і вирішення справи у порядку цивільного судочинства [2, с. 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика доказів та доказування при здійсненні правосуддя, а також застосування спеціальних

юридичних конструкцій у доказовій діяльності суду та учасників справи завжди становила значний науковий інтерес та була предметом наукових пошуків таких учених як: М.І. Балюк, С.С. Бичкова, О.О. Грабовська, А.Г. Гулик, Я.П. Зейкан, В.В. Комаров, С.О. Короєд, Д.Д. Луспеник, Р.Д. Ляшенко, Ю.Д. Притика, В.І. Тертишніков, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса, Т.В. Цюра, Чезаре Баккарія, Г.В. Чурпіта, П.І. Шевчук, М.Й. Штефан, А.Г. Ярема та ін. Питанням особливостей доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави були присвячені праці Я.В. Вороніжського, С.О. Ковальчука, В.А. Кройтора, А.В. Петровського та ін.

Наукові доробки указаних учених є підґрунтям для подальших досліджень у зазначеній сфері. Водночас недостатньо розробленими залишаються питання особливостей доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави, зокрема визначення предмета доказування, розподілу обов'язків доказування між учасниками відповідної категорії справ, з урахуванням специфіки об'єкту та суб'єкту відповідних правовідносин. Наведене опосередковується нагальністю подальших наукових пошуків у цій площині, а також дослідження проблемних аспектів застосування презумпції у процесі доказової діяльності суду та учасників справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як засобу процесуальної економії цивільного судочинства, що є метою статті.

Виклад основного матеріалу. Для розгляду і вирішення справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави призначене позовне провадження цивільного судочинства, яке здійснюється виключно за загальними правилами (загальне позовне провадження) (п. 4 ч. 4 ст. 274 ЦПК України) з урахуванням особливостей, передбачених главою 12 розділу III цього Кодексу.

Судочинство у досліджуваній категорії справ, перш за все, визначається специфікою позовних вимог, із урахуванням предмету спору, та суб'єктним складом відповідних правовідносин, що дозволило законодавцю відмежувати процесуальну форму їх розгляду і вирішення від інших категорій справ позовного провадження. Як слушно зазначає В. І. Бобрик, що провадження у таких справах є першим видом у цивільному процесуальному законодавстві галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного судочинства за рахунок інтеграції у цивільне процесуальне законодавство норм процесуального характеру законодавства у сфері запобігання та протидії корупції. ЦПК України встановлює механізм позбавлення відповідача певного майна та його обернення у дохід держави, тобто йдеться про зміну виду власності (з приватної на державну) [3, с. 139, 140].

З аналізу положень ЦПК України можна дійти висновку, що процесуальна форма розгляду справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави характеризуються специфікою: 1) визначення

юрисдикції суду, до компетенції якого належить розгляд указаної категорії справ (ч. 1 ст. 34 ЦПК України); 2) суб'єктного складу учасників справи та процесуального статусу учасника справи, звернення якого з позовною заявою є підставою для відкриття провадження у справі (ч. 1, 4, п. 3, 4 ч. 8 ст. 290 ЦПК України); 3) предмету спору та підстав позову (ч. 2, 3, 6, п. 1, 2, 5 ч. 8 ст. 290, ст. 291 ЦПК України); 4) розгляду заяви про забезпечення позову, у випадку ініціювання відповідної процесуальної процедури учасником справи (ч. 3 ст. 151, ч. 5 ст. 153 ЦПК України); 5) розподілу обов'язків доказування між учасниками справи (застосування презумпції доказування) (ч. 2 ст. 81, ч. 5 ст. 290 ЦПК України); 6) оцінки доказів (ч. 4 ст. 89 ЦПК України); 7) порядку виконання рішення суду та правовими наслідками у разі задоволення позову (визнання активів необґрунтованими) (ст. 292 ЦПК України).

Що стосується доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, однією із його особливостей є відступлення від принципу змагальності, що виявляється у обов'язку кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень (ч. 1 ст. 81 ЦПК України) та зміщення обов'язку доказування на відповідача шляхом закріплення презумпції необґрунтованості активів.

У світлі застосування у даній категорії справ презумпції як юридичної конструкції, що опосередковується необхідністю процесуальної економії судового процесу, зокрема мінімізації судових витрат, зусиль учасників справи, темпоральних меж розгляду справи судом, звернемо увагу на юридичну природу та сутність указаної юридичної категорії.

У теорії права презумпція розглядається як: сформульоване у законодавстві або (та) у акті застосування права, може допускати виключення, але умовно приймається за істину, поки не буде доведено протилежне [4, с. 8], «об'єктивоване закономірностями правового регулювання і нормативно закріплене припущення», яке зумовлює юридичні наслідки [5, с. 45].

Загалом позиції учених щодо юридичної природи презумпції і можливості її застосування у процесі доказування, в залежності від форми закріплення у правових нормах та семантичного аналізу їх змісту, можна диференціювати на два напрями розуміння досліджуваної категорії: 1) як особливої юридичної конструкції, яка існує у об'єктивній формі та є нормативним приписом», правовою нормою «нестандартного характеру», «закріпленим у правовій нормі припущенням» (пряма презумпція); 2) як правового явища, яке не формалізоване (безпосередньо не закріплене) у нормах права, але виводиться шляхом логічного умовиводу у процесі тлумачення правових норм, тобто у процесі їх правозастосування – «логічний умовивід» «припущення», «певне припущення» (непряма презумпція) [6, с. 46].

Водночас більшість науковців схильється до думки, що інтерпретування правової презумпції як припущення про існування юридичного факту є

можливим лише при наявності його зв'язку з правовою нормою, у якій визначені умови для моделювання такого факту. Ми підтримуємо такий погляд, оскільки визначення презумпції доказування як «припущення» незалежно від прямого чи опосередкованого зв'язку з правовою нормою, з огляду на положення ч. 6 ст. 81 ЦПК України, відповідно до якої доказування не може ґрунтуватися на припущеннях, є досить спірним. Відтак в основу відповідної класифікації презумпції (до прямої або непрямої) покладена її юридична конструкція [6, с. 45–46].

У науці цивільного процесуального права презумпція розглядається, головним чином, у світлі впливу на розподіл процесуальних обов'язків учасників справи у сфері доказування (тягаря доказування між сторонами) [2, с. 16]. Так, на думку багатьох науковців презумпція має нерозривний двоякий характер, що виявляється у поєднанні, з одного боку, процесуального правила, яке встановлює особливий порядок розподілу доказових обов'язків, а з іншого – можливе, ймовірне знання про існування якогось юридичного факту (дії, події) чи стану. При цьому змістом презумпції є інформація, що характеризується ймовірністю та можливістю її спростування [1, с. 384–385].

У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави спростування необґрунтованості активів покладається на відповідача, що випливає із положень ч. 2 ст. 81 ЦПК України, за одночасного існування таких умов: 1) позивачем наведено у позові фактичні дані, які підтверджують зв'язок активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (обов'язок наведення таких даних покладається на позивача), а також необґрунтованість таких активів (різницю між вартістю таких активів та законними доходами такої особи); 2) визнання судом достатньою доведеність зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів.

Відповідач, при спростуванні презумпції необґрунтованості активів, а також інші учасники справи та суд у ході оцінки доказів, мають виходити із предмету доказування у відповідній категорії справ, тобто обставин, що підлягають встановленню при ухваленні судового рішення та надаються учасниками справи у підтвердження заявлених вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи (ч. 2 ст. 77 ЦПК України).

У доктрині цивільного процесуального права предмет доказування диференціюється на загальний (притаманний певній категорії справ) та спеціальний (притаманний для конкретної справи). При цьому, ученими висловлені протилежні думки стосовно необхідності визначення лише загального предмета доказування, тобто розуміння його у широкому значенні.

В обґрунтування наведеного зазначається, що виділення предметів доказування для учасників справи або включення до предмета доказування всіх обставин (фактів), які так чи інакше встановлюються при провадженні цивільної справи, є неправильним. При здійсненні цивільного судочинства

доцільно відмежовувати загальний предмет доказування по конкретній категорії цивільних справ і конкретний предмет доказування залежно від обставин певної цивільної справи. Встановлення конкретного предмета доказування залежить від обставин певної цивільної справи, яка розглядається та вирішується в суді [7, с. 92, 93]. Спеціальний предмет доказування доповнюється певними особливостями, визначеними в законодавстві [8, с. 10].

Слід погодитися із наведеною думкою, з урахуванням того, що визначення загального предмету доказування на рівні правового регулювання дозволяє відмежовувати певну категорію справ поміж інших справ, для розгляду і вирішення яких призначене цивільне судочинство, із урахуванням характеру спірних правовідносин, предмету спору, специфіки їх процесуальної форми та має практичне застосування при здійсненні правосуддя. У свою чергу, конкретизація загального предмету доказування тими обставинами справи, які підлягають встановленню, має визначальну роль для виконання вимог належності, допустимості, дійсності і достатності доказів. У світлі наведеного, варто констатувати конструктивність такого підходу, оскільки він сприяє зменшенню обсягу необхідних процесуальних дій суду і учасників справи, спрямованих на визначення сукупності обставин справи, які підлягають обов'язковому встановленню при розгляді і вирішенні конкретної справи, що у свою чергу є заходом реалізації принципу процесуальної економії та недопущення затягування судового процесу.

З аналізу ст. 290–292 ЦПК України випливає, що загальним предметом доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є обставини, що підтверджують інформацію про: 1) набуття активів особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та (або) іншою фізичною чи юридичною особою за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», а також якщо кримінальне провадження за ст. 368–5 КК України, предметом злочину в якому були ці активи, закрито на підставі пунктів 3–5, 8, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України і відповідне рішення набуло статусу остаточного; 2) набуття таких активів іншою фізичною чи юридичною особою якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними; 3) доходи, отримані особою (особами) від таких активів; 4) законність набуття доходів особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (тобто доходи, правомірно отримані нею із законних джерел); 5) наявність різниці між вартістю активів і законними доходами особи, уповноваженої на виконання

функцій держави або місцевого самоврядування, якщо така різниця у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого вищезазначеним Законом на день набрання ним чинності, але не перевищує межу, встановлену 368–5 Кримінального кодексу України (більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Варто погодитися з думкою, висловленою В.А. Кройтором, що загалом необхідний склад обставин предмета доказування визначається на підставі норм матеріального права, якими врегульовано спірні правовідносини. Особливістю нормативного регулювання порядку розгляду справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є те, що на відміну від інших цивільних справ необхідний склад обставин предмета доказування визначається на підставі норм, які зазначені в ЦПК України (норм процесуального права) [7, с. 93].

Таким чином, на відміну від інших категорій справ, для розгляду і вирішення яких призначене позовне провадження (загальне та спрощене), у ЦПК України конкретизовано обставини, які підлягають встановленню для ухвалення рішення у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Крім того, особливої уваги заслуговує питання оцінки доказів у відповідній категорії справ, для яких цивільним процесуальним законодавством передбачається відступлення від загального правила з вказівкою, що суд при ухваленні рішення має керуватися таким критерієм як міра переконливості сукупності доказів сторін. Так, відповідно до положень ч. 4 ст. 89 ЦПК України у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави суд ухвалює рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою порівняно з сукупністю доказів іншої сторони.

На нашу думку, указана норма суперечить іншим положенням цього Кодексу, що у свою чергу може призвести до неоднозначного їх тлумачення і правозастосування при здійсненні судочинства у досліджуваній категорії справ, зокрема частині 2 ст. 81 ЦПК України, у якій закріплена пряма презумпція доказування, що передбачає покладення обов'язку доказування на відповідача у разі визнання судом достатньої доведеності фактів необґрунтованості активів на підставі поданих позивачем доказів. Таким чином, частиною 4 ст. 89 ЦПК України фактично нівелюється зазначене положення.

Висновки. Ми розглянули деякі аспекти доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а також проблемні питання застосування презумпції (презумпції необґрунтованості активів), що є спеціальною юридичною конструкцією (засобом юридичної техніки), яка слугує оптимізації цивільного судочинства та реалізації принципу процесуальної економії.

У підсумку варто зазначити, що презумпція доказування необґрунтованості активів як процесуальна категорія є прямою, оскільки безпосередньо закріплена у нормах права, а не виводиться шляхом логічного умовиводу. Внаслідок її застосування здійснюється перерозподіл обов'язку доказування на відповідача і, таким чином, зменшується обсяг процесуальних дій учасників справи, спрямованих на встановлення обставин справи, необхідних для ухвалення судом законного і обґрунтованого рішення, що у свою чергу сприяє реалізації принципу процесуальної економії. Для відповідної категорії справ притаманними є конкретизація у ЦПК України предмету доказування, на відміну від інших категорій справ, які розглядаються у позовному провадженні, та відступлення від загальних критеріїв оцінки доказів.

Література:

1. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути. Монограф. / [В. В. Комаров, К. В., Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.] ; за ред В. В. Комарова. Х. : Право, 2016. 848 с.
2. Боровська І.А. Презумпції та фікції доказування як спеціальні юридичні засоби процесуально економії у цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. С.13–21.
3. Бобрик В.І. Провадження в справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування як вид галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного процесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 139–142.
4. Ляшенко Р. Д. Презумпції у праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 234 с.
5. Косович В. М. «Правові припущення» як засіб створення досконалих нормативно-правових актів України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 64 (4). Правознавство. С. 44–52.
6. Боровська І. А. Презумпції доказування у цивільному процесі. *Актуальні питання та перспективи рекодифікації цивільного законодавства України* : матеріали наук.-практ. круглого столу (Київ, 16 квітня 2021 р.). Київ, 2021. С. 45–49.
7. Кройтор В.А. Проблеми визначення предмета доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 92–96.
8. Погребняк О.С. Судовий захист законних інтересів фізичних осіб при примусовому наданні медичної допомоги в примусовому порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2011. 20 с.

References:

1. Komarov, V. V. , Gusarov, K. V., , Sakara, N. Ju. (2016). ta in. *Civil'ne sudochinstvo Ukraini: osnovni zasady ta instituti* [Civil justice of Ukraine: basic principles and institutions]. H.: Pravo [in Ukrainian].
2. Borovs'ka, I.A. (2023). Prezumpcii ta fikcii dokazuvannja jak special'ni juridichni zasobi procesual'no ekonomii u civil'nomu sudochinstvi [Presumptions and fictions of proof as special legal means of procedural economy in civil proceedings]. *Aktual'ni problemi derzhavi i prava - Actual problems of the state and law*, 97, 13–21 [in Ukrainian].
3. Bobrik, V.I. (2015). Provadzhennja v spravax pro viznannja neobrruntovanimi aktiviv ta ih vitrebuvannja jak vid galuzevo-material'noї diferenciacii sprav pozovnogo provadzhennja civil'nogo procesu [Proceedings in cases of recognition of unsubstantiated assets and their claim as a type of sectoral and material differentiation of cases of civil proceedings]. *Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. Serija «Juridichni nauki» - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Legal Sciences"*, 1, 1, 139–142 [in Ukrainian].

4. Ljashenko, R. D. (2011). Prezumpcii u pravi [Presumptions in law]. *Candidate's thesis*. Kiiiv [in Ukrainian].
5. Kosovich, V. M. (2013). «Pravovi pripushhennja» jak zasib stvorennja doskonalih normativno-pravovih aktiv Ukraïni ["Legal assumptions" as a means of creating perfect regulatory and legal acts of Ukraine]. *Naukovij visnik Chernivec'kogo universitetu - Scientific Bulletin of Chernivtsi University*, 64 (4), 44–52 [in Ukrainian].
6. Borovs'ka, I. A. (2021). Prezumpcii dokazuvannja u civil'nomu procesi [Presumptions of proof in the civil process]. *Proceedings from nauk.-prakt. krugliy stil « Aktual'ni pitannja ta perspektivi rekodifikacii civilistichnogo zakonodavstva Ukraïni » –Scientific and Practical Round Table « Current issues and prospects of recodification of the civil legislation of Ukraine»*. (pp. 45-49). Kiiiv [in Ukrainian].
7. Krojtor, V.A. (2023). Problemi viznachennja predmeta dokazuvannja u spravah pro viznannja neobrruntovanimi aktiviv ta ih stjagnennja v dohid derzhavi [Problems of determining the subject of proof in cases of recognition of unsubstantiated assets and their collection into state income]. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Ser.: Jurisprudencija - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*, 63, 92–96 [in Ukrainian].
8. Pogrebnjak, O.S. (2011). Sudovij zahist zakonnih interesiv fizichnih osib pri primusovomu nadanni medichnoi dopomogi v primusovomu porjadku [Judicial protection of the legal interests of natural persons in the case of compulsory provision of medical care]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Harkiv [in Ukrainian].

УДК 343.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-624-640](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-624-640)

Капля Юлія Олександрівна викладач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, Навчально-науковий інститут права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, тел.: (050)575-49-48, <https://orcid.org/0009-0001-8846-1607>.

Берездецький Юрій Миронович старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби безпеки України, вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, 03066, тел.: (050)327-11-29, <https://orcid.org/0009-0009-6980-9856>.

Близнюк Ігор Володимирович аспірант кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, Навчально-науковий інститут права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, тел.: (098)988-88-85, <https://orcid.org/0009-0000-7258-0612>.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА США

Анотація. У статті проведено аналіз нормативно-правової бази США, щодо забезпечення здорового способу життя громадян з метою визначення можливостей її адаптації в Україні. Розглянуто еволюцію державної політики США щодо збереження та зміцнення здоров'я населення. Аналізуються адміністративно правові механізми формування соціальної політики, спрямованої на здоровий спосіб життя молоді в Україні. Вивчаються ключові нормативно-правові документи, які регулюють питання збереження та зміцнення здоров'я населення в США, з метою виявлення ефективних підходів та стратегій для України.

Проведено аналіз законодавчих меж, які визначають основні напрями роботи діяльності органів та закладів державного сектору, приватних та громадських організацій, залучених у сферу збереження здоров'я населення в Україні. Аналіз розширюється шляхом порівняння з законодавчими підходами в США, особливо у контексті управління за допомогою стимулів (Contingency Management, CM), який включає заохочення позитивних здоров'язберігаючих механізмів стосовно пацієнтів з розладами, пов'язаними з вживанням речовин (SUD).

Розглядаються різні законодавчі ініціативи, що дозволяють, або забороняють надання стимулів за певні здоров'язберігаючі поведінки у США.

Досліджується проблематика використання електронних сигарет (e-cigarettes) серед молоді у США та вплив законодавства на регулювання цієї проблеми. Проводиться аналіз нормативних регуляторів «верхніх обмежень» (ceiling preemption laws), які перешкоджають прийняттю більш жорстких на місцевих рівнях законів. Ці обмеження створюють юридичні рамки, які не дають можливість місцевим адміністраціям приймати жорсткіші норми, ніж ті, що вже існують на державному рівні. В рамках дослідження цієї проблематики були зібрані дані з трьох категорій, що підлягають обмеженню: реклама, ліцензування, чистота повітря у закритих приміщеннях. На основі дослідження запропоновано рекомендації щодо покращення адміністративно-правових механізмів регулювання використання електронних сигарет в Україні.

В результаті такий порівняльний підхід, з огляду на досвід США, дозволив визначити можливості для впровадження та адаптації ефективних стратегій здоров'язбереження в Україні.

Ключові слова: правове регулювання оздоровлення нації, законодавчі обмеження, державні статути, захист молоді, держава публічна політика здоров'я, законодавство США, закони України, програма оздоровлення.

Kaplia Yulia Oleksandrivna Lecturer at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activity, Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, tel.: (050) 575-49-48, <https://orcid.org/0009-0001-8846-1607>

Berezdetskyi Yurii Myronovych Senior Lecturer at the Department of Civil Law Disciplines, National Academy of Security Service of Ukraine, M. Maksymovycha St., 22, Kyiv, 03066, tel.: (050) 327-11-29, <https://orcid.org/0009-0009-6980-9856>

Blyzniuk Ihor Volodymyrovych Postgraduate Student at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activity, Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, tel.: (098) 988-88-85, <https://orcid.org/0009-0000-7258-0612>

ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS ENSURING THE RIGHTS OF NATURAL PERSONS AND BUSINESS ENTITIES IN THE TAX LEGAL SYSTEM OF THE USA

Abstract. The article conducts an analysis of the US regulatory framework aimed at promoting a healthy lifestyle among its citizens, with the goal of identifying

opportunities for its adaptation in Ukraine. It examines the evolution of US state policy in maintaining and strengthening public health. The study analyzes the administrative and legal mechanisms for forming social policies directed at a healthy lifestyle for youth in Ukraine. Key legal documents regulating health preservation and strengthening in the US are studied to identify effective approaches and strategies for Ukraine.

The article also analyzes legislative frameworks defining the main directions of the activities of public sector bodies and institutions, as well as private and public organizations involved in health preservation in Ukraine. The analysis is expanded by comparing it with legislative approaches in the US, particularly in the context of Contingency Management (CM), which includes incentives for positive health-maintaining behaviors in patients with Substance Use Disorders (SUD).

Various legislative initiatives that allow or prohibit incentives for certain health-preserving behaviors in the US are considered. The issue of e-cigarette use among youth in the US and the impact of legislation on its regulation are investigated. The article analyzes the regulatory frameworks of "ceiling preemption laws," which prevent the adoption of stricter local laws. These restrictions create legal frameworks that do not allow local administrations to adopt stricter norms than those existing at the state level. Data were collected in three categories subject to restriction: advertising, licensing, and indoor air cleanliness. Based on the research, recommendations are proposed for improving administrative and legal mechanisms for regulating e-cigarette use in Ukraine.

As a result, this comparative approach, considering the experience of the US, has allowed for identifying opportunities to implement and adapt effective health preservation strategies in Ukraine..

Keywords: legal regulation of the nation's health, legislative restrictions, state statutes, youth protection, state public health policy, US legislation, laws of Ukraine, health program.

Постановка проблеми. Останнім часом у світі зростає потреба у вдосконаленні правового забезпечення здорового способу життя. Це пов'язано зі збільшенням проблем у сфері громадського здоров'я, таких як поширення нездорових звичок, зокрема вживання тютюну та електронних сигарет, а також зростанням розладів, пов'язаних з вживанням легких наркотичних речовин. Ці проблеми вимагають більш ефективного правового регулювання та розробки комплексних стратегій, які б враховували особливості сучасного суспільства та змін, що відбуваються в ньому. Особливу увагу слід приділити зростаючій проблематиці в галузі охорони здоров'я, зокрема управління ризиками, пов'язаними зі вживанням шкідливих речовин, та популяризації здорових звичок серед молоді.

Наразі законодавчі ініціативи часто виявляються недостатньо ефективними у вирішенні цих викликів, бо вони не завжди враховують динаміку

сучасного світу та різноманіття факторів, що впливають на здоров'я громадян. Це призводить до необхідності пошуку нових підходів та рішень, які б змогли забезпечити зміни у суспільних тенденціях і забезпечувати більш гнучке та цілеспрямоване регулювання.

На адміністративно-правовому рівні не враховано, що ефективність регулювання в сфері здоров'язбереження, залежить не тільки від законодавчих меж, але й від їх інтеграції у більш ширший соціально-економічний контекст, включаючи освіту, культуру та доступ до медичних послуг. Незважаючи на зусилля держави щодо вирішення цих питань, залишаються значні прогалини в законодавстві та відсутність консолідованого підходу до управління здоров'ям нації.

В цьому контексті з'являється інтерес до аналізу правового досвіду інших країн, зокрема Сполучених Штатів Америки, де вже впроваджено низку інноваційних практик у сфері охорони здоров'я. Особливо привертають увагу американські законодавчі підходи, які включають управління за допомогою стимулів (Contingency Management, CM) для лікування наркотичних залежностей, шляхом впровадження ефективних механізмів правового контролю над рекламою, продажем та вживанням електронних цигарок.

Цікавим є досвід ефективної політики збереження здоров'я населення, з використанням стратегії обмеження доступу до шкідливих продуктів для молоді. Тому існує необхідність проведення аналізу американського та українського досвіду з метою виявлення потенціалу для інтеграції успішних стратегій і законодавчих ініціатив у контексті розвитку здорової нації в Україні.

Метою статті є аналіз правової бази США щодо забезпечення здорового способу життя з метою адаптації успішних стратегій в Україні. А також проведення аналізу законодавчих рамок в Україні, які визначають роботу органів та організацій у сфері збереження здоров'я для визначення необхідних запозичень міжнародного досвіду.

Аналіз літературних джерел та нормативних документів у вітчизняній правовій доктрині.

Одним із положень Конституції України, є визначення здоров'я як найвищої соціальної цінності. В свою чергу, Основний закон, гарантує право на охорону здоров'я для кожної людини [1]. Це встановлює фундаментальну основу для подальшого аналізу та обговорення здоров'я в контексті українського законодавства та політики. Наступним документом, що є основою для формулювання здорового способу життя є Закон України про «Основи законодавства України про охорону здоров'я», де ст. 32 закріплює сприяння здоровому способу життя населення на рівні держави [2].

В той же час, в Україні спостерігається зниження рівня здоров'я населення. Перш за усе це пов'язано із військовою агресією, а також всесвітньою пандемією. Але, досліджуючи динаміку за останні роки в світі,

базуючись на даних незалежного інституту досліджень [3], обробивши дані з джерела [4] отримаємо порівняння окремих видів захворювань, що призвели до смерті (мал. 1). Так, за останні роки можна спостерігати, що рівень смертності від вживання алкоголю та тютюнових виробів значно зріс.

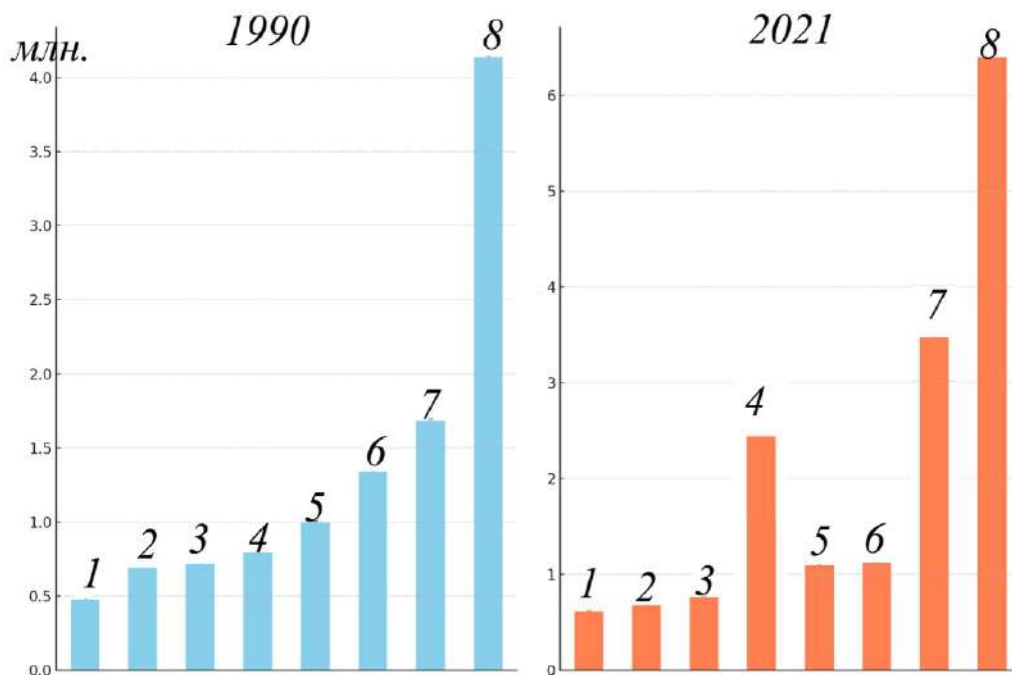

Рис. 1 Рівень смертності в залежності від захворювань за віковими групами. База даних ВООЗ, [4] де: 1. смерті від усіх причин, пов'язаних з високим тиском; 2. смерті від усіх причин, пов'язаних з дієтою, багатою на натрій; 3. смерті від усіх причин, пов'язаних з дієтою, бідною на цільні зерна; 4. смерті від усіх причин, пов'язаних з вживанням алкоголю; 5. смерті від усіх причин, пов'язаних з дієтою, бідною на фрукти; 6. смерті від усіх причин, пов'язаних з небезпечним джерелом води; 7. смерті від усіх причин, пов'язаних з курінням; 8. смерті від усіх причин, пов'язаних з низькою вагою при народженні

Крім того, останніми роками у більшості країн світу спостерігається зростання неінфекційних захворювань, які є значною загрозою для громадського здоров'я та впливають на соціальний та економічний розвиток. ВООЗ зазначає, що щорічно від таких захворювань помирає 41 млн. людей, при цьому серцево-судинні захворювання, рак, респіраторні захворювання та діабет становлять основну частину смертності [5]. Прогнозується, що до 2030 року смертність від може зрости до 52 млн. осіб на рік. Основними факторами ризику таких захворювань є тютюнопаління, недостатня фізична активність, алкоголізм та нездорове харчування. ВООЗ вважає недостатню фізичну активність одним з основних факторів ризику смертності, причому вона є причиною близько 1,6 млн. смертей на рік. Така тенденція є наслідком багатьох проблем сучасності, але загроза її в тому, що існує необхідність

вибудувати правову політику держави, щоб основні її суб'єкти створювали умови для мотивації здорового способу життя.

В нашій країні багато зроблено в цьому напрямку. Так, на виконання Указу Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» передбачено забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці [6] створено значну кількість, як державних, так і громадських інвестиційних проектів, що передбачають низку заходів спрямованих на мотивацію населення до здорового способу життя.

З 1998 по 2004 рік в Україні активізувалася робота з формування здорового способу життя молоді, до якої було залучено низку міністерств, відомств та міжнародних організацій [7]. Протягом цього періоду було реалізовано кілька програм і проектів, спрямованих на пропагування здорового способу життя серед молоді. Вказані проекти зберігають вплив і дотепер.

Досліджуючи думки науковців з цієї проблематики, слід звернути увагу на основні проблеми, пов'язані із нормативним регулюванням здорового способу життя. Так, І. Мельничук та М. Сапіжак провели аналіз вітчизняного законодавства України щодо сприяння здоровому способу життя, порівнюючи його з міжнародними нормами. Вони зазначають, що світова спільнота підтримує здоров'я як основне право людини через декларації та пакти ООН, впливаючи на розвиток програм Всесвітньої організації охорони здоров'я. Україна, приєднавшись до цих зобов'язань, реалізувала адаптацію свого законодавства до стандартів ЄС, але не прийняла окремого державного документа для формування здорового способу життя. Хоча в Програмі економічних реформ 2010-2014 років були зроблені перші кроки для стимулювання здорового способу життя, дослідники вважають, що це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення законодавства для ефективної державної політики в цій галузі [8].

Дослідниця М. Корольової [9] вказує, що в Україні є розвинена нормативно-правова база, яка включає Закон України «Про фізичну культуру і спорт» [10], Державну цільову соціальну програму розвитку фізичної культури і спорту [11], та Національну стратегію з оздоровчої рухової активності. Ці документи спрямовані на реалізацію державної політики з формування здорового способу життя в Україні.

У своєму дослідженні В. Оржеховська виявляє проблему недостатнього медійного забезпечення здорового способу життя та відсутності ефективних нормативно-правових механізмів для її вирішення [12].

Значну увагу руховій активності приділено в указі Президента Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність - здоровий спосіб життя - здорова нація», прийнятому у 2016 році [13]. Ця стратегія ставить за мету покращення загального стану здоров'я нації через збільшення рівня фізичної активності

серед усіх вікових груп населення. Вона визначає ключові напрями діяльності у сфері фізичного виховання, забезпечення необхідної інфраструктури для занять спортом, а також просвітницькі кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності громадськості про важливість рухової активності. Стратегія також включає розробку та імплементацію конкретних програм і проектів, які підтримують активний спосіб життя, зокрема серед молоді та літніх людей, та має на меті зниження рівня захворювань, пов'язаних з гіподинамією.

Таким чином, аналіз літератури демонструє активні зусилля України у розвитку здорового способу життя, особливо серед молоді, але вказує на необхідність подальшого вдосконалення законодавства в цій сфері. Тому, існує потреба в постійному оновленні та адаптації нормативно-правової бази, до сучасних викликів здоров'я населення.

Аналіз нормативно правових механізмів забезпечення здоров'я населення в США.

З метою дослідження нормативно-правових механізмів, які використовуються у Сполучених Штатах Америки для забезпечення здоров'я населення було проведено аналіз системи охорони здоров'я США, яка є однією з найбільш складних у світі. Це дозволило розкрити ключові аспекти юридичної підтримки цієї системи. Особливу увагу приділено аналізу впливу цих механізмів на загальне здоров'я населення та оцінці їх ефективності в контексті сучасних викликів громадського здоров'я.

Загалом, в США існує кілька законів та ініціатив, які сприяють здоровому способу життя серед населення. Наприклад «Закон про доступне медичне обслуговування» Affordable Care Act (ACA), відомий також як «Обамасаре», включає положення, які сприяють профілактичному догляду та впроваджують програми здоров'я на робочому місці [14].

Healthy, Hunger-Free Kids Act. Закон спрямований на покращення якості шкільного харчування та зменшення дитячого ожиріння через програми харчування у школах та ініціативи з освіти з питань харчування [15].

Family Smoking Prevention and Tobacco Control Act – закон що дозволяє Управлінню з продуктів харчування та ліків (FDA) регулювати виробництво, маркетинг та продаж тютюнових виробів. Дія цього закону сприяє зменшенню куріння серед населення [16].

Важливу роль у формуванні законодавчих ініціатив відіграють науково обґрунтовані рекомендації Physical Activity Guidelines for Americans, розроблені Міністерством охорони здоров'я США. Ці рекомендації мають на меті надати громадянам чіткі вказівки щодо оптимальної фізичної активності для підтримання здоров'я [17].

Разом з тим, на рівні окремих штатів та муніципалітетів існують численні програми та ініціативи, які зосереджені на підвищенні рівня фізичної активності, здорового харчування, зменшення вживання тютюну та алкоголю, а також профілактики хвороб.

Ці та інші закони та ініціативи відіграють важливу роль у формуванні здорового способу життя в США. Вони включають як федеральні, так і місцеві політики, кожна з яких має свою цільову аудиторію та специфічні механізми впливу.

Зважаючи на потужне нормативне забезпечення, деякі штати мають закони, які дозволяють заохочення здорового способу життя. Це обумовлено ще й зменшенням витрат уряду та страховиків на лікування хронічних захворювань (наприклад, високий кров'яний тиск, ожиріння, розлади, пов'язані з вживанням тютюну). Разом з тим у США існують також і етичні закони, які покликані запобігати медичному обману та зловживанню законодавчими ініціативами. Тому, в США намагаються правильно їх впровадити, що мінімізує ризик фінансових зловживань.

Так, зокрема в роботі «Закони штатів США, що стосуються стимулів до здорової поведінки: Якісний аналіз, Профілактична медицина» [18] автори описують правовий механізм, який передбачає, надання систематичних, конкретних винагород (наприклад, фінансові стимули, товари, послуги, привілеї в клініках) особам, залежно від об'єктивних доказів зміни здорової поведінки. Цей метод вважається одним із найефективніших втручань для осіб з розладами, пов'язаними з вживанням психоактивних речовин (SUDs) [19]. Обговорюються етичні закони, які мають на меті запобігти медичному обману та зловживанню, що дозволяє сприяти розробці правильно структурованих програм, які зводять до мінімуму ризик фінансових зловживань.

Суть таких нормативних інструментів, забезпечити належне ліцензування програм лікування SUD. Наприклад, закон Флориди (Fla. Stat. § 409.973) вимагає від медичних інституцій створювати програми заохочення здорової поведінки [20]. Закон Вірджинії (Va. Code Ann. § 38.2–3454) дозволяє програмам оздоровлення включати програми відмови від куріння [21]. Основна мета таких законів - запобігти шахрайству та зловживанням.

Нормативні механізми заохочення в США побудовані навколо концепції «Управління непередбаченими ситуаціями» (Contingency Management, CM). Це форма поведінкової терапії, яка використовує стимули для заохочення зміни поведінки, особливо у лікуванні розладів, пов'язаних з вживанням психоактивних речовин (SUDs). У цьому контексті вказується на потенційний конфлікт між використанням CM і державними законами про етику та корупцію, оскільки стимули пацієнтам можуть вважатися порушенням цих законів. Одночасно в американському суспільстві обговорюються можливість використання існуючих законів, які вже дозволяють заохочення здорової поведінки, для інформування та поширення практики CM.

Таким чином, держава намагається знайти баланс між цими питаннями, уточнюючи допустиму структуру та зміст програм стимулювання здорового способу життя, зокрема тих, що фінансуються за рахунок державного страхування, уряду або роботодавців. Наприклад, деякі штати можуть прийняти

закони проти стимулювання, або антикорупційні закони, які забороняють медичним працівникам та медичним установам надавати пацієнтам стимули для використання послуг, що компенсуються федеральним урядом.

Так, можемо спостерігати комплексний підхід США до здоров'я громадськості, який включає нормативне регулювання для заохочення здорового способу життя. Ураховуються як економічні (зменшення витрат на лікування хронічних захворювань), так і етичні аспекти (запобігання медичному обману та фінансовим зловживанням). Це досягається через правові механізми, які передбачають надання стимулів (фінансових, товарів, послуг) за позитивні зміни у здоров'ї. Однак, при цьому забезпечується баланс між залученням громадськості та запобіганням можливим зловживанням, особливо у сфері державного страхування та урядових програм. Структура та зміст таких стимулюючих програм визначаються з урахуванням регіональних законодавчих відмінностей та етичних норм.

Аналіз судової практики Сполучених Штатів Америки щодо захисту здорового способу життя відкриває значний інтерес для дослідження в галузі охорони здоров'я. В умовах, коли питання підтримки громадського здоров'я та запобігання хронічним захворюванням набувають все більшої актуальності, судова практика США відіграє ключову роль у формуванні правових прецедентів.

Цей аналіз має на меті висвітлити, як судові рішення впливають на політики здорового способу життя, визначають межі державного втручання в особисті вибори громадян та оцінюють законність різноманітних програм і ініціатив. Враховуючи різноманітність законодавчих підходів у різних штатах, цей огляд пропонує комплексний погляд на судові рішення, які формують фундаментальні принципи у сфері захисту здорового способу життя в США.

Аналізуючи справи, які є прикладами того, як судова система США впливає на регулювання охорони здоров'я та захист здорового способу життя слід звернути увагу на найбільш гучні.

Так, заслуговує на увагу справа *Gonzales v. Oregon*, в якій Верховний Суд США визнав, що навіть якщо лікарський препарат підпадає під дію Закону про контрольовані речовини (Controlled Substances Act, CSA) [22], лікар може призначити його пацієнту у контексті допомоги в самогубстві для важкохворих осіб за законодавством штату [23].

Ця справа стосувалася права штатів на прийняття законодавства, що регулює медичну практику, що дозволяє лікарям виписувати летальні дози ліків для допомоги в самогубстві дуже хворим пацієнтам. Ця справа виникла після того, як штат Орегон ухвалив «Закон про смерть з гідністю» (Death with Dignity Act) [24], який дозволяв лікарям виписувати летальні дози ліків для дуже хворих пацієнтів, які виразили бажання померти. Генеральний прокурор США на той час, Альберто Гонзалес, висловив занепокоєння, що це порушує федеральний закон CSA.

У 2006 році Верховний Суд США виніс рішення, що федеральний уряд, зокрема Генеральний прокурор, не має права застосовувати CSA для перешкодження впровадженню закону штату про допомогу в самогубстві. Суд визнав, що регулювання медичної практики є в компетенції штатів, а не федерального уряду, і що штат Орегон діяв у межах своїх повноважень, дозволяючи медичну допомогу в самогубстві.

В цілому, справедливість цього рішення полягала у визнанні та підтримці фундаментальних принципів, які становлять основу американської правової системи: федералізм, права людини, баланс влади, і етичні міркування у медичній практиці. В цьому випадку принцип справедливості може бути оцінений з кількох аспектів. Повага до прав штатів: Суд визнав, що регулювання медичної практики традиційно належить до компетенції штатів. Це рішення уособлює принцип федералізму в США, де штатам надається значна автономія у певних сферах, включаючи охорону здоров'я. Автономія пацієнтів: Рішення підтримує право дуже хворих пацієнтів на автономію і гідність, дозволяючи їм приймати рішення про своє здоров'я та кінець життя. Це відображає ширше розуміння прав людини та етики в медицині. Баланс між державним та федеральним законодавством: Рішення Верховного Суду демонструє баланс між федеральним законодавством (Закон CSA) та законами штату. Суд визнав, що федеральний уряд не може використовувати федеральний закон для перешкодження законодавству штату, яке не суперечить федеральному закону і відповідає внутрішньоштатним потребам і цінностям.

Етичне втручання у медичну практику: Рішення також розглядало складні етичні питання, пов'язані з допомогою в самогубстві та кінцем життя. Тому, визнання права штатів на регулювання цих питань відображає повагу до різноманітності етичних поглядів в суспільстві.

У справі *Gonzales v. Raich* [25] (2005) Верховний Суд США вирішив, що закони штатів, які дозволяють медичне використання марихуани, не перешкоджають Конгресу забороняти її використання в будь-яких цілях використовуючи статтю про міжштатну торгівлю [26].

Справа виникла через конфлікт між федеральним законодавством, яке забороняло вирощування та використання марихуани, та законами штату Каліфорнія, які дозволяли її медичне використання. Позивачами були Анджел Райх та Діана Монсон, пацієнтки, які використовували марихуану за медичними показниками, відповідно до закону штату. Відповідачем виступав Генеральний прокурор США на той час, Альберто Гонзалес.

Перед судом було поставлено питання чи має федеральний уряд право застосовувати Закон CSA до осіб, які вирощують та використовують марихуану виключно для особистих медичних цілей, відповідно до законів штату?

Верховний Суд США постановив, що Конгрес має конституційне право регулювати міжштатну торгівлю, і це право включає можливість регулювати

діяльність, що може на неї впливати, включаючи вирощування та використання марихуани для медичних цілей. Тому, справа *Gonzales v. Raich* може розглядатися в контексті медичного використання марихуани, як частина здорового способу життя для цих пацієнтів, які намагаються полегшити свої страждання.

В ній можна виділити декілька важливих аспектів застосування принципу справедливості. Так, розглядаючи федералізм і повноваження штатів, можна відмітити, що основним питанням у цій справі, було визначення меж федеральної влади щодо регулювання марихуани, яка була легалізована для медичного використання в деяких штатах, включаючи Каліфорнію. Справа порушила питання про баланс між федеральними та штатними повноваженнями, що є ключовим елементом федералізму у США.

Верховний Суд США визнав, що федеральне регулювання марихуани має перевагу над державними законами. Це рішення відображає принципи конституційного права та важливість судових прецедентів у формуванні правової системи США.

Обмеження державного суверенітету. Рішення також підняло питання про межі державного суверенітету в контексті федерального регулювання. Це порушує важливе питання про те, наскільки далеко федеральний уряд може йти у втручанні в закони штатів, особливо коли це стосується таких чутливих питань, як медичне використання контрольованих речовин.

Перешкоди на шляху до вдосконалення законодавства у сфері забезпечення здорового способу життя населення.

Хоча Україна постійно розробляла програми щодо здорового способу життя, їх виконання часто стримувалося через відсутність необхідного фінансування. Так, система охорони здоров'я зазнає фінансових труднощів, отримуючи менше 3,1% ВВП, що не відповідає мінімуму в 6% ВВП, рекомендованому ВООЗ. Це веде до необхідності громадян самотійно забезпечувати себе медичними послугами. Натомість, існуюче законодавство, хоча й врегульовує окремі аспекти здорового способу життя, але не має комплексного підходу щодо його впровадження на всіх рівнях суспільства. Так, сучасна медична система України більше орієнтована на лікування хвороб, а не на активну профілактику та підтримку здорового способу життя.

Недостатність практичного досвіду також має негативний вплив. Незважаючи на досвід, набутий іншими країнами, Україна все ще має обмежений практичний досвід у сфері прямої та активної профілактики здоров'я. Таким чином, існує необхідність змінити підходи до вирішення проблем здоров'я, зокрема з акцентом на первинну профілактику, коригування способу життя та оздоровчі заходи. Ці проблеми вказують на необхідність перегляду та удосконалення існуючої системи охорони здоров'я та політик щодо здорового способу життя в Україні.

Чинний Закон України «Про фізичну культуру і спорт», незважаючи на свою важливість, не вирішив всіх викликів та проблем, з якими стикається сучасне спортивне законодавство України. На сьогоднішній день існують значні прогалини та неврегульовані питання в області регулювання спортивних правовідносин, зокрема щодо фінансування спорту, прав та обов'язків спортсменів, тренерів та спортивних організацій, а також в питаннях захисту прав спортсменів на національному та міжнародному рівнях.

У цьому контексті виникає необхідність у впровадженні більш комплексного та системного підходу до регулювання сфери фізичної культури і спорту в Україні. Одним із можливих рішень цієї проблеми є розробка та прийняття Спортивного кодексу України, який би об'єднав і систематизував всі аспекти спортивного права. Такий кодекс міг би встановити чіткі правила та норми, які б регулювали відносини між усіма учасниками спортивного процесу, включаючи спортсменів, тренерів, спортивні клуби, а також державні органи, що займаються питаннями фізичної культури та спорту.

Також Спортивний кодекс міг би визначити правові основи забезпечення інфраструктури для спорту, стандарти проведення спортивних змагань, правила антидопінгового контролю, заходи щодо профілактики травматизму у спорті та забезпечення фізичного та психологічного здоров'я спортсменів. Це також включає розробку механізмів захисту прав спортсменів, вирішення спорів у сфері спорту, а також питань фінансової підтримки та стимулювання спортивних досягнень на національному рівні.

Тому, з урахуванням швидкого розвитку спорту, зокрема в контексті міжнародних стандартів та викликів, створення Спортивного кодексу України є кроком, який має потенціал значно підвищити рівень правового регулювання у цій сфері та сприяти розвитку здорового і конкурентоспроможного спортивного середовища в країні.

Також слід відзначити, що стан охорони здоров'я в Україні викликає занепокоєння через невирішені проблеми, незважаючи на триваючу медичну реформу, яка має на меті створити ефективну страхову модель фінансування замість бюджетної. Реформа зустрічає критику та проходить на тлі епідемічних викликів, включно з COVID-19. Тому, зміни в системі охорони здоров'я необхідні і повинні базуватися на чітких законах, які забезпечує держава.

Пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства базуються на досвіді США.

На основі висновків про необхідність удосконалення українського законодавства у сфері формування здорового способу життя, можна запропонувати кілька конкретних рекомендацій, спираючись на досвід США.

Україні необхідно розробити та прийняти спеціалізований закон, або комплексний документ, який би безпосередньо регулював питання стимулювання здорового способу життя, зокрема в аспектах харчування,

фізичної активності, профілактики хронічних захворювань та підтримки психічного здоров'я. Разом з тим, важливо впроваджувати міжвідомчі та міжгалузеві програми, що включають в себе освіту, охорону здоров'я, міське планування, транспорт та інші сфери, спрямовані на забезпечення умов для здорового способу життя. Слід розглянути можливість запровадження стимулів, як це робиться в США через програми Contingency Management, для заохочення позитивних поведінкових змін, зокрема в області відмови від шкідливих звичок, збалансованого харчування, активного способу життя. Необхідно впровадити чітке законодавство щодо обмеження використання електронних сигарет, особливо серед молоді, включаючи регулювання реклами, ліцензування та заборону використання у закритих приміщеннях. Слід активізувати зусилля у створенні належних умов для масового спорту та активного відпочинку, в тому числі через розбудову спортивної інфраструктури та організацію громадських заходів. Важливо проводити регулярні інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності громадян про важливість здорового способу життя, а також інтегрувати основи здорового способу життя у навчальні програми шкіл та університетів.

Американський досвід використання правових механізмів для надання систематичних винагород, таких як фінансові стимули, або привілеї, за докази здорової поведінки може бути ефективно застосований в Україні, особливо у сфері боротьби з розладами, пов'язаними з вживанням психоактивних речовин. Українське законодавство може інтегрувати подібні підходи, адаптуючи їх до місцевих реалій та потреб. Це включає розробку програм, які заохочують зміну поведінки через конкретні стимули, одночасно забезпечуючи належні заходи контролю, щоб уникнути медичного обману та фінансових зловживань. Важливим аспектом є також забезпечення етичної складової таких програм, щоб вони сприяли позитивним змінам без порушення прав пацієнтів.

Застосування цих методів в Україні може включати співпрацю з медичними установами та іншими зацікавленими сторонами для створення та впровадження програм, які ефективно стимулюють здорову поведінку, одночасно забезпечуючи належний контроль та прозорість.

На основі американського досвіду, можна розглянути впровадження наступних ініціатив для України. Зокрема для розвитку програм профілактичного догляду можна адаптувати положення, схожі на ті, що включені в «Закон про доступне медичне обслуговування» США, для підвищення доступності та якості профілактичного догляду в Україні.

Впровадити ініціативи, подібні до «Healthy, Hunger-Free Kids Act», для підвищення якості харчування в школах та проведення освітніх програм з питань харчування, щоб боротися з дитячим ожирінням. Розробити ряд законопроектів юридична дія яких подібно «Family Smoking Prevention and Tobacco Control Act», для регулювання виробництва, маркетингу та продажу тютюнових виробів в Україні, з метою зменшення куріння серед населення.

Розробити національні рекомендації щодо фізичної активності на зразок американських «Physical Activity Guidelines for Americans», які надаватимуть громадянам України чіткі вказівки щодо оптимальної фізичної активності для підтримання здоров'я.

Відповідні ініціативи можуть внести вагомий вклад у покращення загального стану здоров'я населення в Україні та сприяти розвитку здорового способу життя.

Висновки. На основі виявлених проблем у сфері здорового способу життя в Україні, включаючи недостатнє фінансування та відсутність комплексного підходу, країні необхідно орієнтуватися на міжнародний досвід. Це включає розробку і впровадження комплексних законодавчих ініціатив, таких як: Спортивний кодекс, що об'єднає всі аспекти спортивного права та здоров'я та реалізація медичної реформи, зорієнтованої на створення ефективної системи охорони здоров'я.

На основі американського досвіду, запропоновано розробити комплексні правові механізми та ініціативи для формування здорового способу життя серед населення в Україні. Серед пропозицій є створення законодавчих рамок, що включають надання систематичних винагород, таких як фінансові стимули, товари та послуги, для заохочення здорової поведінки. Це особливо актуально у сфері боротьби з розладами, пов'язаними з вживанням психоактивних речовин.

Також, важливим є регулювання виробництва та продажу тютюнових виробів, як це реалізовано у законі «Family Smoking Prevention and Tobacco Control Act». Це допоможе зменшити рівень куріння серед населення, особливо серед молоді, та покращити загальний стан здоров'я.

Рекомендовано покращити якість шкільного харчування, взявши за приклад закон «Healthy, Hunger-Free Kids Act», який стимулює здорове харчування в освітніх закладах та сприяє зменшенню дитячого ожиріння.

В Україні є потреба у створенні національних рекомендацій щодо фізичної активності, подібних до «Physical Activity Guidelines for Americans», для надання чітких вказівок щодо підтримання здоров'я через активний спосіб життя.

Впровадження цих ініціатив може значно покращити здоров'я населення та сприяти розвитку здорового способу життя в Україні.

Література:

1. Верховна Рада України. (2020). Конституція України: Стаття 49 [254к/96-ВР]. Редакція від 01.01.2020, підстава - 27-IX. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я» Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1993, № 4, ст.19 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
3. IHME, Global Burden of Disease Study (2019) – processed by Our World in Data. “High blood pressure” [dataset]. IHME, Global Burden of Disease Study (2019) [original data]

4. Saloni Dattani (2023) - "How do researchers estimate the death toll caused by each risk factor, whether it's smoking, obesity, or air pollution?" Published online at OurWorldInData.org. Retrieved from: '<https://ourworldindata.org/how-do-researchers-estimate-the-death-toll-caused-by-each-risk-factor-whether-its-smoking-obesity-or-air-pollution>' [Online Resource]

5. Всесвітня організація охорони здоров'я. (2023). Неінфекційні захворювання. Центр ЗМІ. Інформаційні бюлетені. Взято з <http://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/noncommunicable-diseases> [Дата звернення: 01.01.2024]

6. Указ Президента Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року Документ 722/2019, чинний, поточна редакція — Прийняття від 30.09.2019

7. Оржеховська В. М. Формування здорового способу життя: стратегія розвитку / В. М. Оржеховська // Атестаційний вісник. -2008. -№ 10. -С. 28-30.

8. Мельничук І.М., Сапіжак М.І. Нормативно-правове забезпечення національної політики щодо формування здорового способу життя / І.М. Мельничук, М.І. Сапіжак // Медсестринство. – 2014. – С. 37-41.

9. Korolova, M.. (2019). Legal and regulatory component of the state policy on formation of a healthy lifestyle in Ukraine. 72-76. 10.31392/NPU-nc.series15.2019.12(120)19.14.

10. Верховна Рада України. (2024). Закон України «Про фізичну культуру і спорт» [3808-XII]. Редакція від 01.01.2024, підстава - 1909-IX. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>

11. Кабінет Міністрів України. (2017). Постанова від 1 березня 2017 р. № 115 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року». Внесені зміни згідно з Постановою КМ № 1371 від 23.12.2020. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF#Text>

12. Оржеховська В. М. Формування здорового способу життя: стратегія розвитку / В. М. Оржеховська // Атестаційний вісник. - 2008. - № 10. - С. 28-30.

13. Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року "Рухова активність - здоровий спосіб життя - здорова нація". (2016). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2016#Text>

14. HealthCare.gov. (2024). Affordable Care Act. Retrieved [8.01.24], from <https://www.healthcare.gov/glossary/affordable-care-act/>

15. The White House. (2010). Child Nutrition Fact Sheet. Retrieved [дата, коли ви переглянули документ], from https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/Child_Nutrition_Fact_Sheet_12_10_10.pdf

16. Federal Trade Commission. (2024). Family Smoking Prevention and Tobacco Control Act. Retrieved [8.01.24], from <https://www.ftc.gov/legal-library/browse/statutes/family-smoking-prevention-tobacco-control-act>

17. U.S. Department of Health and Human Services. (2018). Physical Activity Guidelines for Americans Retrieved [8.01.24], from https://health.gov/sites/default/files/2019-09/Physical_Activity_Guidelines_2nd_edition.pdf

18. Barbara Andraka-Christou, Michelle Williams, Scott Buksbaum, Josie Karkkainen, Bradley D. Stein, Sydney R. Batchelder, Kelly Peck, Sarah H. Heil, Richard Rawson, Stacey C. Sigmon, US state laws relevant to incentives for health behavior: A qualitative analysis, Preventive Medicine, Volume 176, 2023, 107645, ISSN 0091-7435, <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2023.107645>.

19. Wikipedia contributors. (2024). Substance use disorder. In Wikipedia. Retrieved [08.01.24], from https://en.wikipedia.org/wiki/Substance_use_disorder

20. Florida Legislature. (2024). Florida Statutes Section 409.973. In FindLaw. Retrieved [8.01.24], from <https://codes.findlaw.com/fl/title-xxx-social-welfare/fl-st-sect-409-973/>

21. Virginia Legislature. (2024). Virginia Code Section 38.2-3454. In FindLaw. Retrieved [8.01.24], from <https://codes.findlaw.com/va/title-38-2-insurance/va-code-sect-38-2-3454-1/>

- 22.Wikipedia contributors. (2023). Controlled Substances Act. Wikipedia. Retrieved January 9, 2024, from https://en.wikipedia.org/wiki/Controlled_Substances_Act
- 23.Gonzales v. Oregon, 546 U.S. 243 (2006). Justia US Supreme Court Center. Retrieved January 9, 2024, from <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/546/243/>
- 24.Washington State Department of Health. (n.d.). Death with Dignity Act. Retrieved January 9, 2024, from <https://doh.wa.gov/data-and-statistical-reports/health-statistics/death-dignity-act>
- 25.Wikipedia contributors. (2024). Gonzales v. Raich. Wikipedia. Retrieved January 9, 2024, from https://en.wikipedia.org/wiki/Gonzales_v._Raich
- 26.U.S. Senate. (n.d.). The Interstate Commerce Act Is Passed. Retrieved January 9, 2024, from https://www.senate.gov/artandhistory/history/minute/Interstate_Commerce_Act_Is_Passed.htm
- 27.Healthy Lifestyle Brands LLC v. Environmental Working Group. (2024). In New York Law Journal. Retrieved January 9, 2024, from <https://www.law.com/newyorklawjournal/almID/1633092661NY20Civ10>
- 28.Thomson Reuters. (2024). Rule 12(b)(6) for law students. Legal Blog. Retrieved January 9, 2024, from <https://legal.thomsonreuters.com/blog/12b6-failure-to-state-a-claim/>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). Konstytutsiia Ukrainy: Statia 49 [254k/96-VR]. Redaktsiia vid 01.01.2020, pidstava - 27-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ia [Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. (1993). No. 4, Art.19. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> [in Ukrainian].
3. IHME, Global Burden of Disease Study (2019) – processed by Our World in Data. “High blood pressure” [dataset]. IHME, Global Burden of Disease Study (2019) [original data].
4. Saloni Dattani (2023) - “How do researchers estimate the death toll caused by each risk factor, whether it’s smoking, obesity, or air pollution?” Published online at OurWorldInData.org. Retrieved from: '<https://ourworldindata.org/how-do-researchers-estimate-the-death-toll-caused-by-each-risk-factor-whether-its-smoking-obesity-or-air-pollution>' [Online Resource].
5. Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorov'ia. (2023). Neinfektsiini zakhvoriuvannia. Tsentr ZMI. Informatsiini biuleteni. Retrieved from <http://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/noncommunicable-diseases> [Data zvernennia: 01.01.2024] [in Ukrainian].
6. Ukaz Prezydenta Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku Dokument 722/2019, chynnyi, potochna redaktsiia — Pryiniattia vid 30.09.2019 [in Ukrainian].
7. Orzhekhovska V. M. (2008). Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia: stratehiia rozvytku. Atestatsiinyi visnyk, No. 10, 28-30 [in Ukrainian].
8. Melnychuk I.M., Sapiizhak M.I. (2014). Normatyvno-pravove zabezpechennia natsionalnoi polityky shchodo formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia. Medsestrynstvo, 37-41 [in Ukrainian].
9. Korolova, M. (2019). Legal and regulatory component of the state policy on formation of a healthy lifestyle in Ukraine. 72-76. 10.31392/NPU-nc.series15.2019.12(120)19.14 [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). Zakon Ukrainy “Pro fizychnu kulturu i sport” [3808-XII]. Redaktsiia vid 01.01.2024, pidstava - 1909-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> [in Ukrainian].
11. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2017). Postanova vid 1 bereznia 2017 r. No. 115 “Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy rozvytku fizychnoi kultury i sportu na period do 2024 roku”. Vneseni zminy zghidno z Postanovoiu KM No. 1371 vid 23.12.2020. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

12. Orzhekhovska V. M. (2008). Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia: stratehiia rozvytku. Atestatsiinyi visnyk, No. 10, 28-30 [in Ukrainian].
13. Pro Natsionalnu stratehiu z ozdorovchoi rukhovoï aktyvnosti v Ukraini na period do 2025 roku "Rukhova aktyvnist - zdorovyï sposib zhyttia - zdorova natsiia". (2016). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2016#Text> [in Ukrainian].
14. HealthCare.gov. (2024). Affordable Care Act. Retrieved [8.01.24], from <https://www.healthcare.gov/glossary/affordable-care-act/>
15. The White House. (2010). Child Nutrition Fact Sheet. Retrieved [дата, коли ви переглянули документ], from https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/Child_Nutrition_Fact_Sheet_12_10_10.pdf
16. Federal Trade Commission. (2024). Family Smoking Prevention and Tobacco Control Act. Retrieved [8.01.24], from <https://www.ftc.gov/legal-library/browse/statutes/family-smoking-prevention-tobacco-control-act>
17. U.S. Department of Health and Human Services. (2018). Physical Activity Guidelines for Americans Retrieved [8.01.24], from https://health.gov/sites/default/files/2019-09/Physical_Activity_Guidelines_2nd_edition.pdf
18. Barbara Andracka-Christou, Michelle Williams, Scott Buksbaum, Josie Karkkainen, Bradley D. Stein, Sydney R. Batchelder, Kelly Peck, Sarah H. Heil, Richard Rawson, Stacey C. Sigmon, US state laws relevant to incentives for health behavior: A qualitative analysis, Preventive Medicine, Volume 176, 2023, 107645, ISSN 0091-7435, <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2023.107645>.
19. Wikipedia contributors. (2024). Substance use disorder. In Wikipedia. Retrieved [08.01.24], from https://en.wikipedia.org/wiki/Substance_use_disorder
20. Florida Legislature. (2024). Florida Statutes Section 409.973. In FindLaw. Retrieved [8.01.24], from <https://codes.findlaw.com/fl/title-xxx-social-welfare/fl-st-sect-409-973/>
21. Virginia Legislature. (2024). Virginia Code Section 38.2-3454. In FindLaw. Retrieved [8.01.24], from <https://codes.findlaw.com/va/title-38-2-insurance/va-code-sect-38-2-3454-1/>
22. Wikipedia contributors. (2023). Controlled Substances Act. Wikipedia. Retrieved January 9, 2024, from https://en.wikipedia.org/wiki/Controlled_Substances_Act
23. Gonzales v. Oregon, 546 U.S. 243 (2006). Justia US Supreme Court Center. Retrieved January 9, 2024, from <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/546/243/>
24. Washington State Department of Health. (n.d.). Death with Dignity Act. Retrieved January 9, 2024, from <https://doh.wa.gov/data-and-statistical-reports/health-statistics/death-dignity-act>
25. Wikipedia contributors. (2024). Gonzales v. Raich. Wikipedia. Retrieved January 9, 2024, from https://en.wikipedia.org/wiki/Gonzales_v._Raich
26. U.S. Senate. (n.d.). The Interstate Commerce Act Is Passed. Retrieved January 9, 2024, from https://www.senate.gov/artandhistory/history/minute/Interstate_Commerce_Act_Is_Passed.htm
27. Healthy Lifestyle Brands LLC v. Environmental Working Group. (2024). In New York Law Journal. Retrieved January 9, 2024, from <https://www.law.com/newyorklawjournal/almID/1633092661NY20Civ10>
28. Thomson Reuters. (2024). Rule 12(b)(6) for law students. Legal Blog. Retrieved January 9, 2024, from <https://legal.thomsonreuters.com/blog/12b6-failure-to-state-a-claim>.

УДК 347.952

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-641-650](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-641-650)

Карашук Катерина Леонідівна медіатор, адвокат, приватний виконавець, Виконавчий округ м. Києва, вул. Тарасівська, 2, оф. 21, м. Київ, 01033, тел.: (044)288-07-61, <https://orcid.org/0009-0008-6445-5836>.

ІНСТИТУТ МЕДІАЦІЇ ТА ЙОГО ДІЄВІСТЬ: АНАЛІЗ ФРАНЦУЗЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Проаналізовано французькі правові інститути медіації та суміжні, такі як консиліація, а також так звана «процедура участі», («партисипативна процедура»). З'ясовано, що у Франції два типи медіації можуть застосовуватися: *медіація за рішенням суду (médiation judiciaire)* і *медіація на основі договору*, а також у формі застереження про вирішення спору шляхом здійснення медіації, або подальшої угоди («договірна медіація»).

Досліджено механізм виконання угод, укладених за результатами медіації, відповідно до законодавства Франції. Зроблено висновок про те, що дієвості медіації надає норма про те, що угода, укладена за результатами медіації, за законодавством Франції може бути примусово виконана після проходження процедури визнання її судом (так звана «гомологація» – «homologation»).

Окрім інституту гомологації, у законодавстві Франції запроваджено також інший спосіб надання угоді, укладеній за результатами медіації, властивості виконавчого документа. Угода, укладена за результатами медіації, чи консиліації, підлягають примусовому виконанню за умови, що: а) вони підписані адвокатами кожної зі сторін і б) вони містять «застереження про виконання» («formule exécutoire»).

Зроблено висновок, що альтернативні способи вирішення спорів, зокрема, медіація у Франції є дієвим засобом усунення конфліктів. Оптимально сконструйований механізм примусового виконання угоди, укладеної за результатами медіації, відповідно до законодавства Франції, є гарантією поновлення порушених прав осіб. Тому їх варто запозичити у вітчизняне законодавство.

Ключові слова: виконавче провадження; виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів; медіація; суд; виконавець; стягувач; боржник; звернення стягнення; альтернативні способи вирішення спорів; мирова угода; угода за результатами медіації.

Karaschuk Kateryna Leonidivna mediator, advocate, private enforcement officer, Enforcement District of Kyiv, Tarasivska St., 2, office 21, Kyiv, 01033, tel.: (044) 288-07-61, <https://orcid.org/0009-0008-6445-5836>

THE INSTITUTE OF MEDIATION AND ITS EFFECTIVENESS: ANALYSIS OF FRENCH LEGISLATION

Abstract. The French legal institutions of mediation and related ones, such as conciliation, as well as participatory procedure are analyzed. It was found that two types of mediation can be used in France: mediation based on a court decision and mediation on the basis of a contract, as well as contractual mediation.

The mechanism of agreements concluded as a result of mediation enforcement, in accordance with French legislation, was studied. It was concluded that the effectiveness of mediation is provided by the rule that the agreement concluded as a result of mediation can be enforced under French law after passing the procedure of its recognition by the court (homologation).

In addition to the institution of homologation, French legislation also introduced another method of giving an agreement concluded as a result of mediation the properties of an enforcement document. An agreement concluded as a result of mediation or conciliation is subject to enforcement, provided that: a) they are signed by the lawyers of each of the parties and b) they contain an "enforcement clause".

It was concluded that ADR, in particular, mediation in France, are an effective means of conflict resolution. An optimally designed mechanism for enforcement of an agreement concluded as a result of mediation, in accordance with French law, is a guarantee of restoration of the violated rights of persons. Therefore, they should be borrowed into the domestic legislation.

Keywords: enforcement proceedings; decisions of courts and other jurisdictional bodies enforcement; mediation; court; enforcement officer; enforcement creditor; debtor; foreclosure; alternative methods of disputes resolution; the settlement agreement; an agreement based on the results of mediation.

Постановка проблеми. Україною, услід за загальноєвропейськими тенденціями розвитку примирних процедур, зокрема, медіації, прийнято Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. № 1875-IX [1]. Медіація є одним із пріоритетних способів альтернативних механізмів урегулювання спорів.

Проте, незважаючи на створення правової основи, медіація в Україні ще не стала повсякденною практикою у врегулюванні спорів, незалежно від стадії юридичного процесу, а саме, примусового виконання рішень юрисдикційних органів, передусім, через неготовність суб'єктів, а також через прогалини у правовому регулюванні.

Медіація надала юриспруденції сучасного звучання. Як відомо, медіація є способом урегулювання конфліктів за взаємною домовленістю, процесом, під час якого незалежна третя особа, яка володіє навичками медіації, допомагає сторонам знайти шляхом переговорів вихід зі спору, досягти консенсусу за допомогою укладення угоди за результатами медіації.

Визнаючи значущість медіації як сучасного соціального інноваційного способу врегулювання правових конфліктів приватноправового характеру, доцільнї вивчити досвід зарубіжних країн, зокрема Франції.

Деякі аспекти інституту медіації у зарубіжних країнах розкрито такими науковцями, як: О. Б. Верба, У. Б. Воробель, А. В. Гайченко, М. Я. Курилич, С. С. Мирза, Ю. Д. Притика, А. В. Самотуга, А. Р. Туманянц та інші. Проте, комплексного дослідження окресленої проблематики вітчизняними науковцями не здійснювалося.

Мета статті полягає у аналізі дієвості інституту медіації за французьким законодавством.

Виклад основного матеріалу. Види медіації, що застосовуються у комерційних спорах відповідно до законодавства Франції, це:

- 1) медіація за рішенням суду та
- 2) медіація на основі договору

Для обох видів потрібна *згода сторін*. Медіація не є обов'язковою, хоча все більше пропагується суддями та законодавством. У разі медіації за рішенням суду суддя продовжує розглядати справу та може постановляти необхідні ухвали. Медіатор зобов'язаний «докласти всіх зусиль» для успішного завершення медіації. Відсутність медіації не тягне за собою жодних витрат. Медіація має конфіденційний характер, за певними винятками. Угоди, укладені за результатами медіації, підлягають виконанню або як договори, або після проходження процедури визнання їх судом, за умови, що їхній зміст не суперечить публічному порядку Франції.

Директива Європейського парламенту та Ради від 21.05.2008 р. № 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах» була імплементована у Франції Ордонансом від 16.11.2011 р. № 2011-1540, прийнятим відповідно до Закону від 17.05.2011 р. № 2011-525 («Ордонанс»).

Імплементативне законодавство вийшло за межі Директиви ЄС у тому сенсі, що воно створило загальний режим медіації у Франції, підпорядкований спеціальним правилам, застосовним до медіації певних типів спорів, які застосовуються до медіації у транскордонних та внутрішньодержавних цивільних та господарських спорах. Нещодавно прийняте законодавство доповнило цей режим і підтвердило загалом сприятливий підхід французького законодавства до медіації (див. Закон від 22.12.2021 р. № 2021-1729) та Указ від 25.02.2022 р. № 2022-245). Наочним прикладом цієї сприятливої тенденції є створення «*національної ради з медіації*», підпорядкованої Міністерству юстиції Франції, яку, зокрема, уповноважено здійснювати функцію щодо консультування з питань медіації та надання пропозицій стосовно заходів із удосконалення процедури медіації.

Визначення поняття «медіація», що міститься в Ордонансі, дуже близьке до визначення в Директиві. Відповідно, *медіація* визначається як будь-який

структурований процес, незалежно від його назви, за допомогою якого дві або більше сторін намагаються досягти згоди для мирного вирішення спору за допомогою третьої сторони, медіатора, обраного ними або призначеного, за їх угодою суддею, який розглядає спір (ст. 1 Ордонансу, прийнятого як ст. 21 Закону від 08.02.1995 р. з поправками (далі – Закон 1995 р.)).

Ордонанс було доповнено Декретом від 20.01.2012 р. № 2012-66, який встановлює додаткові особливості режиму (далі – Декрет). Деякі положення цього законодавства було включено до Цивільного процесуального кодексу Франції (далі – ЦПК Франції) [2].

Два типи медіації можуть застосовуватися у комерційних спорах: *медіація за рішенням суду (médiation judiciaire)* і *медіація на основі договору*, а також у формі застереження про вирішення спору шляхом здійснення медіації, або подальшої угоди («договірна медіація»).

Глава II ЦПК Франції «Медіація» присвячений *медіації за рішенням суду* в цивільних і комерційних справах (ст.ст. 131-1–131-15 ЦПК Франції). Відповідно до ст.ст. 131-1 та 131-2 ЦПК Франції суддя, який розглядає спір (зокрема, в порядку спрощеного провадження), може за згодою сторін призначити *медіатора* та скерувати сторін пройти процедуру вирішення їх спору шляхом медіації стосовно предмета спору або його частини. Медіація може бути призначена будь-якою з трьох судових інстанцій Франції, тобто судами першої інстанції, апеляційними судами та (віднедавна) касаційним судом Франції. Незважаючи на те, що вимагається згода сторін, у такому випадку використовується *термін «медіація за рішенням суду»*. Якщо сторони не досягли згоди, суд може зобов'язати сторони, згідно зі ст. 127-1 ЦПК, зустрітися з медіатором, щоб поінформувати їх про мету та організацію процедури медіації. Це рішення кваліфікується як захід здійснення судової влади і як таке оскарженню не підлягає.

Так, згідно зі ст. 131-1 ЦПК Франції суддя, якому передано на розгляд спір, може, отримавши згоду сторін, призначити третю особу для заслуховування та з'ясування взаємних претензій сторін для того, щоб дати їм можливість вирішити розбіжності, що виникли між ними.

Заходи медіації можуть застосовуватися щодо всього судового спору чи щодо його частини. За жодних обставин такі заходи не мають наслідком припинення повноважень у справі судді, який має право будь-якої миті вжити інших заходів, які він вважатиме за необхідне.

Початковий строк медіації не може перевищувати 3-ох місяців. За заявою медіатора виконання такого доручення може бути подовжено один раз на той же строк.

За положеннями ст. 131-4 ЦПК Франції медіація може бути доручена фізичній або юридичній особі.

У разі, коли медіатором признається юридична особа, її належний представник подає судді на затвердження прізвище або прізвища фізичних осіб, з числа членів цієї організації, які здійснюватимуть медіацію від її імені.

Відповідно до ст. 131-5 ЦПК Франції фізична особа, яка здійснює медіацію, повинна відповідати таким умовам:

- не мати судимості, не бути позбавленою дієздатності або прав, зазначених у картотеці № 2 реєстру криміналістичного обліку;
- не бути учасником діянь, що посягають на честь, порядність і добрі звичаї, діянь, що спричинили дисциплінарні чи адміністративні санкції у вигляді відсторонення від виконання обов'язків, скасування, відкликання, анулювання згоди чи дозволу;
- володіти необхідною кваліфікацією стосовно характеру спору;
- довести наявність, залежно від обставин, освіти чи досвіду медіації;
- надати гарантії незацікавленості, необхідної для здійснення медіації.

Судова ухвала про медіацію за вимогами ст. 131-6 ЦПК Франції повинна містити вказівки про згоду сторін, про призначення медіатора та про початковий термін виконання ним доручення, а також повинна визначати дату майбутнього судового засідання. В ухвалі також указується сума авансу, що сплачується медіатору як винагорода в межах якомога ближчих до передбачуваного його розміру, і призначається сторона або сторони, які мають у встановлений строк внести аванс на депозит; якщо призначаються кілька сторін, в ухвалі вказується, у якій пропорції кожна з них має зробити свій внесок. У разі ненадходження сум на депозит ухвала втрачає чинність, і розгляд справи продовжується.

Після постановлення ухвали про призначення медіатора відповідно до положень ст. 131-7 ЦПК Франції канцелярія суду надсилає простим листом копію цього документа сторонам і медіатору. Медіатор негайно повідомляє суддю про свою згоду. Після отримання медіатором від канцелярії суду повідомлення про внесений депозит, він зобов'язаний скликати сторони.

Медіатор не має повноважень щодо підготовки справи до судового розгляду. Однак з метою медіації, і за згодою сторін, він має право заслухати треті сторони, за наявності на це згоди останніх. Медіатор не може бути призначений, у процесі з однієї і тієї ж справи, для здійснення заходів щодо перевірки доказів.

За ст. 131-9 ЦПК Франції фізична особа, яка здійснює медіацію, повинна сповіщати суддю про труднощі, які вона зустрічає у процесі виконання доручення.

За клопотанням будь-якої зі сторін або з ініціативи медіатора суддя має право припинити медіацію в будь-який час. Суддя також має право припинити медіацію і за своєю ініціативою, коли виявляться ознаки порушення належного здійснення цієї процедури. У всіх випадках справа має бути попередньо призначена до слухання, на яке канцелярія суду викликає сторін рекомендованим листом з повідомленням про вручення. На цьому засіданні суддя, якщо він припиняє повноваження медіатора, має право продовжити розгляд справи. Про відповідне судове рішення повідомляється медіатор (ст. 131-10 ЦПК Франції).

Після закінчення строку доручення медіатор повідомляє суд у письмовій формі про результати спроби сторін вирішити їх спір. У встановлений день суддя поновлює розгляд справи.

У будь-який момент сторони або найбільш дбайлива з них мають право подати на затвердження судді так званий «погоджувальний документ» (угоду за результатами медіації), складений судовим медіатором. Суддя постановляє ухвалу на основі поданої йому заяви без проведення дебатів сторін, якщо він не вважає за необхідне заслухати сторони в судовому засіданні. Затвердження погоджувального документа регулюється правилами розгляду справ особливого провадження (ст.я 131-12 ЦПК Франції).

Після закінчення строку доручення суддя встановлює медіатору винагороду відповідно до ст. 131-13 ЦПК Франції. Тягар витрат на винагороду за працю медіатора розподіляється відповідно до положень ст. 22-2 Закону № 95-125 від 08.02.1995 р. «Про організацію судів та про цивільний, кримінальний та адміністративний процеси». Суддя видає медіатору дозвіл на отримання, у належних межах, сум, внесених у депозит канцелярії суду. За наявності підстав, він постановляє ухвалу про виплату додаткових сум, вказавши сторону або сторони, на яких покладається обов'язок їх сплати, або про повернення зайвих сум, внесених на депозит. На прохання медіатора йому видається виконавчий лист.

За ст. 131-14 ЦПК Франції встановлені медіатором дані та отримані ним пояснення не можуть без згоди сторін пред'являтися або використовуватися як обґрунтування в подальшому процесі у справі, що розглядається. У процесі в іншій справі вони не допускаються на жодній стадії його розгляду.

Ухвала суду про призначення поновлення чи припинення процедури медіації апеляційному оскарженню не підлягає.

Книга V «Вирішення спорів за згодою сторін» ЦПК Франції, у якому врегульовано різні способи мирного вирішення спорів, містить окремий Титул I «Порядок здійснення примирних і медіаційних процедур за згодою сторін» (ст.ст. 1530–1535 ЦПК Франції; див. також ст.ст. 1565–1567 ЦПК Франції). *Договірна медіація* може бути: або

(а) *виключно договірною* – тобто сторони призначають третю сторону допомогти їм досягти консенсусу та узгодити правила, що застосовуються до процедури медіації, або

(б) *інституційною* – тобто медіацію організовує спеціалізований орган, такий як *Центр медіації та арбітражу в Парижі* або *Міжнародна торгова палата*, які мають власні правила.

Законом від 23.03.2019 р. № 2019-222, доповненим Декретом від 29.01.2021 р. № 2021-95, запроваджено нові положення для регулювання проведення *медіації в он-лайн режимі*, встановлюючи вимоги, зокрема, дотримання правил захисту персональних даних і стандартів неупередженості та незалежності.

Для оптимізації вирішення *спорів про захист прав споживачів* у 2015 р. Франція імплементувала Директиву Європейського Парламенту і Ради від 21.05.2013 р. № 2013/11/ЄС про альтернативне вирішення споживчих спорів і про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 та Директиви № 2009/22/ЄС, опублікувавши розпорядження від 20.08.2015 р. № 2015-1033 та розпорядження від 14.03.2016 р. № 2016-301 (тепер ст.ст. L.611-1 і далі Кодексу споживачів Франції).

Відповідно до імплементованих норм усі споживачі мають право на *безоплатну медіацію у спрах між споживачем і продавцем* (professionnel). Також було створено веб-сайт для сприяння застосування медіації (<https://www.economie.gouv.fr/mediation-conso>). Аналогічно Європейська комісія створила платформу для он-лайн врегулювання споживчих спорів, до якої під'єднано 117 національних органів несудового врегулювання спорів у 17 державах-членах (<http://ec.europa.eu/consumers/odr>). Передача спорів для позасудового врегулювання спору шляхом медіації є добровільною, і медіація за цим режимом проводиться медіатором зі споживчих спорів (médiateur de la consommation), який має відповідати певним вимогам законодавства. Положення, за яким медіація є обов'язковою для споживача, заборонено (ст. L.612-1 французького Кодексу споживачів). Окрім того, згідно з практикою касаційного суду, застереження про медіацію, включене в споживчий договір, вважається несправедливим, якщо продавець не доведе протилежне (Cass. civ. 1, 16.05.2018 р., № 17-16.197 і Cass. civ. 3, 19.01.2022 р., № 21-11.095).

Консиліація (примирення) є ще однією формою мирного вирішення спору, яка дуже схожа на медіацію (ст.ст. 128–131 та ст.ст. 1536–1540 ЦПК Франції).

У правовій доктрині Франції, як зазначає В. М. Захватаєв, *примирення (conciliation)* розуміють як угоду сторін спору, за допомогою якої вони досягають урегулювання існуючого між ними спору шляхом укладання мирової угоди або шляхом односторонньої або взаємної відмови від своїх вимог [2, с. 720]. У більш загальному сенсі примирення сприймається як дружній спосіб врегулювання спору, що виник між сторонами. У цьому останньому сенсі примирення протиставляється вирішенню спору шляхом медіації, що здійснюється за допомогою третьої особи, яка не має повноважень судді (ст.ст. 131-1–131-15 ЦПК Франції), або за допомогою передбаченого в ЦПК Франції арбітражу. У суді малої інстанції та в місцевому суді попередня спроба примирення може здійснюватися суддею або призначеним для цієї мети примирителем, що відповідає вимогам, передбаченим Декретом № 78-381 «Про консиліаторів (примирителів)» від 20.03.1978 р., зі змінами. При цьому особиста явка сторін є обов'язковою у всіх випадках. Кожна сторона може прийти до примирителя з особою, яка має право на надання правничої допомоги в суді малої інстанції. Початковий строк доручення, що дається

примирителю, не може перевищувати 1 місяця. Цей термін, однак, може бути поновлений ще один раз, причому лише на один місяць. У певних випадках попередня спроба примирення може бути визнана обов'язковою. Це, наприклад, має місце під час розірвання шлюбу. Так, згідно зі ст. 252 ЦК Франції судовому розгляду справи в обов'язковому порядку має передувати спроба примирення, яка під час процесу може бути відновлена. Крім того, законом прямо вказується, що суддя зобов'язаний вжити заходів до примирення подружжя як у частині самого розірвання шлюбу, так і в частині його наслідків.

Отже, консиліація може здійснюватися за рішенням суду під час судового розгляду або виключно за договором. Єдина істотна *відмінність від медіації* стосується суб'єкта, який проводить консиліацію, якого називають «судовий консиліатор (примиритель)». Судових консиліаторів приводять до присяги та відомості про них заносять до реєстру, складеному апеляційним судом, після процесу обрання (який включає обов'язковий курс навчання з консиліації). Якщо консиліація відбувається під час судового провадження, то консиліацію може проводити суддя (ст. 129 ЦПК Франції), хоча частіше суддя призначає консиліатора.

Альтернативою медіації та консиліації є *так звана «процедура участі», «партисипативна процедура»*, яка є однією з форм переговорного процесу зі залученням адвокатів сторін, без участі медіатора чи судового консиліатора. Така процедура на практиці застосовується дуже рідко.

Розкриємо *механізм виконання угод, укладених за результатами медіації, відповідно до законодавства Франції*.

Так, угода, укладена за результатами медіації, відповідно до законодавства Франції є договором, який підлягає виконанню, як такий. Проте, угода, укладена за результатами медіації, також може бути примусово виконана після *проходження процедури визнання її судом (так звана «гомологація» – «homologation»)*. Відповідно до положень Директиви Ордонанс передбачає, що після того, як угода, укладена за результатами медіації, була визнана судом, вона може бути виконана примусово в порядку виконавчого провадження так, як би це було судове рішення (надається так звана можливість примусового виконання – «force exécutoire») (ст. 1 Ордонансу, введена в дію як ст. 21-5 Закону від 1995 р.).

Щодо *медіації за рішенням суду*, то процедура «гомологації» передбачена ст. 131-12 ЦПК (зі змінами, внесеними Указом від 26.04.2016 р. № 2015-514), відповідно до якої угоди, укладені за результатами медіації, можуть за вимогою сторін або найбільш старанної сторони (the most diligent party) бути визнано судом, який призначив медіацію через непозовну процедуру («вигідна процедура»). Суд вирішує заяву без пояснень сторін, якщо не вважає за необхідне їх заслухати.

Щодо *договірної медіації*, то ст. 1534 ЦПК Франції передбачає, що сторони медіації (або одна сторона за згодою інших) можуть звернутися до суду зі *заявою про визнання (гомологацію) їхньої угоди, укладеної за результатом медіації*.

Суддя, до юрисдикції якого належить повноваження визнавати таку угоду, є суддею, до компетенції якого належить розгляд відповідного спору, якщо він перейде до суду. Суддя ухвалює рішення без слухання, якщо тільки він не вважає, що воно потрібне. Умови угоди, укладеної за результатами медіації, не можуть бути змінені суддею.

Перед ухваленням судом рішення, яке надасть обов'язковості виконання угоди, укладеній за результатами медіації, суд перевіряє, чи її зміст не суперечить французьким принципам публічного порядку.

Якщо заяву про надання обов'язковості виконання угоди, укладеній за результатами медіації, задоволено, будь-хто, хто зацікавлений у медіації, може оскаржити це рішення до судді, який його ухвалив. Якщо заяву не задоволено, рішення може бути оскаржене у неповному порядку.

Окрім звичайної процедури визнання (описаної вище), Декретом № 2022-245 запроваджено інший спосіб надання угоди, укладеній за результатами медіації, властивості виконавчого документа. Угода, укладена за результатами медіації, консiliaції, підлягають примусовому виконанню за умови, що:

- а) вони підписані адвокатами кожної зі сторін і
- б) вони містять «застереження про виконання» («*formule exécutoire*») (ст. L.111-3 Кодексу про примусове виконання рішень у цивільних справах). Таке «застереження про виконання» застосовується до угоди, укладеної за результатами медіації, реєстратором компетентного суду (ст. 1568 ЦПК Франції). Будь-хто, хто має інтерес у спорі, може вимагати вилучення «застереження про виконання» від суду, реєстратор якого застосував зазначене застереження (ст. 1570 ЦПК Франції).

Якщо угоду, укладену за результатами медіації, було визнано судом або органом влади в іншій державі-члені ЄС, угода підлягає виконанню у Франції відповідно до процедури визнання судових рішень ЄС.

Висновки. Зі здійсненого аналізу правового регулювання медіації та суміжних інститутів у Франції, підсумовуючи, зазначимо, що альтернативні способи вирішення спорів, зокрема, медіація є дієвим засобом усунення конфліктів. Оптимально сконструйований механізм примусового виконання угоди, укладеної за результатами медіації, відповідно до законодавства Франції, є гарантією поновлення порушених прав осіб. Тому проаналізовані норми рекомендуємо запозичити з французького законодавства та імплементувати їх у вітчизняне.

Література:

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

2. Цивільний процесуальний кодекс Франції / Передмова / В. М. Захватаєв / пер. з франц., додатки 1-4, В. Н. Захватаєв. К.: Алерта, 2018. 960 с.

References:

1. Pro mediatsiyu: Zakon Ukrayiny [The Law of Ukraine “On Mediation”] vid 16.11.2021 r. № 1875-IX. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. [in Ukrainian].
2. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Frantsiyi [Civil Procedural Code of France] / Peredmova [Foreword] / V. M. Zakhvatayev / per. z frants., dodatky 1-4, V. N. Zakhvatayev. K.: Alerta, 2018. 960 p.

УДК 351.773:316.344.6-056.26

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-651-660](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-651-660)

Кожура Людмила Олександрівна доктор юридичних наук, професор, директор ННІ «Юридичний інститут, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0003-4100-9530>

Власенко Валентина Василівна кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теоретичної юриспруденції, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0001-5450-566X>

Чиж Богдан Ігорович кандидат юридичних наук, доцент кафедри теоретичної юриспруденції, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0003-1688-4210>

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Анотація. В даній статті розкрито історію становлення інституту соціального захисту осіб з інвалідністю.

Виокремлено п'ять періодів становлення інституту соціального захисту осіб з інвалідністю.

Перший період починається з часів становлення Київської Русі та запровадження Християнської релігії, має назву «Церковне заступництво» починається з X ст. та закінчується серединою XVII ст.

Другий період бере початок з входженням українських земель до Російської імперії та Австро-Угорщини, а закінчується після Жовтневої революції, і має назву «Імператорське волевиявлення». Починається у XVII ст. та закінчується на початку XX ст.

Третій період має назву «Соціалістичні реформи та перетворення», складається з 3 етапів, яким притаманні специфічні особливості щодо публічного адміністрування права інвалідів на охорону здоров'я. Період починається з початком XX ст. та закінчується наприкінці XX ст. Перший етап періоду «Соціалістичних реформ та перетворень» має назву «Революційні трансформації», він починається після Жовтневої революції 1917 року та закінчується після Великої Вітчизняної Війни 1941-1945 рр. Другий етап періоду «Соціалістичних реформ та перетворень» має назву «Хрущовські реформи», він починається після Великої Вітчизняної Війни 1941-1945 років і закінчується близько 1970 років. Третій етап періоду «Соціалістичних реформ та перетворень» має назву «Радянська дійсність», починається у брежнєвську епоху 1970 років та закінчується з розпадом Радянського Союзу у 1991 році.

Четвертий період становлення інституту соціального захисту осіб з інвалідністю має назву «Українська самобутність». Період бере початок у 1991 році, після отримання Україною незалежності, та діяв до 2014 року.

П'ятий період є періодом російсько-української війни. Даний період характеризується: отриманням інвалідності, в тому числі, як результат каліцтва отриманого внаслідок бойових дій на території України; допомогою міжнародних донорів; збільшенням кількості інвалідів війни, в т.ч. військово-службовців та цивільного населення; реалізацією спільних програм України та міжнародних донорів для направлення на лікування реабілітацію закордоном; спрощенням процедури продовження інвалідності, але ускладненням процедури отримання інвалідності.

Ключові слова: війна, інвалідність, особа з інвалідністю, інваліди війни, соціальний захист, військовослужбовці, адміністративно-правовий захист.

Kozhura Lyudmila Oleksandrivna Doctor of Law, Professor, Director of the Legal Institute, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, <https://orcid.org/0000-0003-4100-9530>

Vlasenko Valentyna Vasylivna Candidate of legal sciences, associate professor, professor of the Department of Theoretical Jurisprudence, Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman", <https://orcid.org/0000-0001-5450-566X>

Chyzh Bohdan Ihorovych Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Theoretical Jurisprudence, Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman", <https://orcid.org/0000-0003-1688-4210>

HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTE OF SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES

Abstract. This article reveals the history of the establishment of the Institute of Social Protection of Persons with Disabilities.

Five periods of formation of the Institute of Social Protection of Persons with Disabilities are distinguished.

The first period begins with the formation of Kyivan Rus and the introduction of the Christian religion, it is called "Church patronage" and begins with the 10th century and ends in the middle of the 17th century.

The second period begins with the accession of Ukrainian lands to the Russian Empire and Austria-Hungary, and ends after the October Revolution, and is called "Imperial Manifestation of Will." It begins in the 17th century. and ends at the beginning of the 20th century.

The third period is called "Socialist reforms and transformations", it consists of 3 stages, which are characterized by specific features regarding the public administration of the right of the disabled to health care. The period begins with the beginning of the 20th century. and ends at the end of the 20th century.

The first stage of the period of "Socialist reforms and transformations" is called "Revolutionary transformations", it begins after the October Revolution of 1917 and ends after the Great Patriotic War of 1941-1945.

The second stage of the period of "Socialist reforms and transformations" is called "Khrushchev reforms", it begins after the Great Patriotic War of 1941-1945 and ends around 1970.

The third stage of the period of "Socialist reforms and transformations" is called "Soviet reality", it begins in the Brezhnev era of the 1970s and ends with the collapse of the Soviet Union in 1991.

The fourth period of development of the public administration of the right of persons with disabilities to health care is called "Ukrainian identity". The period began in 1991, after Ukraine gained independence, and lasted until 2014.

The fifth period, in our opinion, is the period of the Russian-Ukrainian war, this period is characterized by: receiving disability, including as a result of mutilation received as a result of hostilities on the territory of Ukraine; with the help of international donors; an increase in the number of war invalids, including servicemen and civilians; implementation of joint programs of Ukraine and international donors for referral for treatment and rehabilitation abroad; simplifying the procedure for extending disability, but complicating the procedure for obtaining disability.

Keywords: war, disability, disabled person, war disabled, social protection, military personnel, administrative and legal protection.

Постановка проблеми. Громадяни з інвалідністю є серед усіх верств населення будь-якого суспільства. Це люди з такими вадами здоров'я, як ураження опорно-рухового апарату та центральної і периферичної нервової системи; психічними захворюваннями та розумовою відсталістю; ураженнями органів слуху та зору; ураженнями внутрішніх органів; онкологічними захворюваннями. Для України проблема соціального захисту осіб з інвалідністю є особливо значущою у зв'язку зі стійкою тенденцією до зростання частки інвалідів у загальній структурі населення. Якщо на початку 90-х рр. минулого століття загальна чисельність інвалідів в Україні становила близько 3% усього населення, або 1,5 млн осіб, то в 2018 р. їх чисельність дорівнювала 2,65 млн осіб, у тому числі 122,6 тис. дітей-інвалідів, тобто частка осіб цієї категорії в загальній структурі населення становить 5,3% усього населення, відповідно їх кількість зросла майже в 1,6 рази. Разом з тим, особливого значення набуває питання соціального захисту осіб з інвалідністю з огляду на негативну динаміку збільшення осіб з інвалідністю в період

російсько-української війни. Дійсно, постійні обстріли територій України, активні бойові дії на полі бої спричиняють шкоди здоров'ю як серед цивільного населення, а особливо серед військовослужбовців. Нажаль, період починаючи з 2014 року і до сьогодні є непрогнозованим, а кількість осіб з інвалідністю постійно зростає.

Метою статті є розкриття історії становлення інституту соціального захисту осіб з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу. Упродовж всього існування людського суспільства виникало питання ставлення його до осіб з особливими потребами, можливості встановлення опіки та лікування. Обсяг такої допомоги залежав від багатьох факторів, передусім стану розвитку економіки, виробничих сил суспільства і характеру виробничих відносин, визначався політичним, моральним, релігійним світоглядом, станом розвитку науки, охорони здоров'я культури, освіти [1].

Перший період починається з часів становлення Київської Русі та запровадження Християнської релігії, має назву «Церковне заступництво» починається з X ст. та закінчується серединою XVII ст.

Перші згадки про опіку над особами з особливими потребами датуються X ст., коли у 996 році Київським князем Володимиром було видано указ про заборону ображати таких людей та, при можливості, опікуватися ними. Піддані Князя цим указом зобов'язувалися віддавати десяту частину свого доходу на утримання монастирів, церков, богоділень, лікарень і мандрівних нужденних. У Заповіті Володимира Мономаха (1053–1125 рр.), зокрема, йдеться: «Усього ж більше убогих не забувайте, оскільки вам по силі своїй можливо годуйте» [2, с. 42]. У цей період при Києво-Печерській лаврі Феодосієм Печерським відкрито притулок для хворих та інвалідів, людей без кінцівок, глухих та німих, психічно хворих тощо. У Церковному уставі 996 року згадується про обов'язок духовенства турбуватися про убогих та бідних, на утримання церков та монастирів було визначено десятину. На утримання цього закладу передавалися гроші з княжих прибутків. Історичні літописи підтверджують, що у X–XII ст. у Київській Русі організовувалися заклади, де не лише опікали інвалідів, але й навчали їх елементарній грамоті, живопису, співу та різних ремесел [3]. Кормчі книги, що діяли в Київській Русі, закріплювали право інвалідів на охорону власного майна та інших громадських прав. Встановлювався обов'язок за злочини, які вчинені цією категорією осіб, відповідати в повній мірі за кримінальним законом. Безумовно, в цей час не можна говорити про запровадження права осіб на охорону здоров'я з боку князів, але започаткування гуманістичних норм щодо осіб з особливими потребами були відображені в офіційних актах держави. Тобто, вже з тих часів можна говорити про формування ставлення суспільства до зазначеної категорії осіб.

В епоху XV-XVII ст., в Україні значного поширення набували «богадільні-шпиталі», які визнавалися за специфічні форми допомоги хворим та інвалідам. Призначення богаділень не було чітко вираженим. До них приймалися каліки, божевільні дорослі й діти, непрацездатні та інші особи, які внаслідок певних обставин жили за рахунок суспільства. Проте існуючі форми опіки осіб з особливими потребами були недостатніми. Їх діяльність обмежувалася лише тим, що до цих осіб ставилися досить терпимо [3].

В період розквіту Запорізької Січі захистом прав осіб з обмеженими можливостями активно займалася запорізька громада. Загалом, та ж громада несла відповідальність за всіх її членів, особливо за убогих, жебраків, волоцюг. Згідно зі статутом, вона була зобов'язана утримувати убогих, а панський двір мав дбати про забезпечення їх певним заробітком, видачу готівки для придбання найнеобхіднішого. Відтак, саме очільники громади мали організувати притулок убогим (у спеціальному будинку чи вільних хатах). Старцям, а також збіднілим сім'ям односельців, допомагали харчами напередодні свят, зокрема Великодня і Різдва. Таким особам заборонялося жебракувати в інших селах, оскільки це негативно впливало на репутацію громади [1, с. 43].

Київське братство, яке було засновано в 1615 році, створило школу й шпиталь «для людей убогих, старих, залічених та духовних, як світських, так і лицарських». У цей час для скалічених у боях запорізьких козаків при Трахтемирівському монастирі над Дніпром створено шпиталь, він утримувався за кошти Січі, і при ньому проживало сотні інвалідів, яким надавали медичну допомогу. Цей монастир в той час став одним з найвідоміших в Україні. Його та шпиталь, при ньому, не раз грабували й руйнували, але Січ його швидко відбудовувала. Під час визвольної війни Січ розподіляла своїх поранених та інвалідів в інші шпиталі при монастирях і церквах, виділяла на лікування і догляд певні кошти із загальновійськового скарбу. Лікували та доглядали хворих у шпиталях ченці. Після зруйнування Січі, шпиталь запорожців при Межигірському монастирі мав бути перетворений на інвалідний громадський будинок. Проте останній було влаштовано в Кирилівському монастирі в Києві, а в Межигір'ї відкрито військовий шпиталь [1, с. 40].

У XIV– першій половині XVII століття починають запроваджуватися світські підходи щодо підтримки та допомоги нужденним та убогим. Пізніше, в літературі, це отримало назву приватна благодійність, що проявлялася через допомогу голодуючим, а також у лікуванні немічних і бідних. Такою діяльністю займалися і колишні державні діячі, і духовні особи (наприклад, колишній патріарх Никон)[1, с. 44].

Не можна оминати також діяльність українських братств – православних громадських об'єднань. Так, у передмістях Львова у XIV ст. було відкрито чотири лікарні; Київське братство мало свою школу і шпиталі для людей

убогих, «уломних», як духовних і цивільних, так і лицарських; у Кам'янці-Подільському функціонував вірменський шпиталь, що утримувався на кошти місцевої громади, де лікували хворих та юродивих різних національностей [4, с.22].

Другий період бере початок з входженням українських земель до Російської імперії та Австро-Угорщини, а закінчується після Жовтневої революції, і має назву «Імператорське волевиявлення». Починається у XVII ст. та закінчується на початку XX ст.

Розвиток та становлення інституту соціального захисту осіб з інвалідністю з XVII століття відбувається у двох напрямках – державного та приватного піклування. На початку правління Петра першого (Петровська епоха) діяли прикази - відповідні установи, що в умовах ведення перманентної війни, з метою фінансового наповнення державної скарбниці, почали обліковувати усі володіння монастирів і духовних владик, частину доходів яких вилучали до державної скарбниці. Зі скарбниці на соціальні потреби виділялися кошти за залишковим принципом. Потрібно відзначити, що на військове утримання в той час було виділено більше 1,3 млн карб., а на соціальні потреби – 0, 5 млн карб., з них на утримання жебраків та психічно хворих – 0, 02 млн карб.

У 1775 році Катериною II було підписано Звод законів про губернії, на підставі якого утворено прикази соціальної опіки – їх очолював Губернатор, який управляв богадільнями, будинками для невиліковних хворих та для душевнохворих. Це було зроблено з метою пошуку фінансування таких закладів, оскільки Губернія мала прибуткові установи на своїй території і могла перерозподілити кошти на соціальні установи. Також Імператриця звільнила Монастирі від утримання військових-інвалідів.

Треба зауважити, що категорія «інвалід» з'явилася у XVIII ст. у Російській імперії. Саме так почали називати колишніх військовослужбовців, які не могли себе обслуговувати за станом здоров'я, і тим більше – служити.

У 1881 році було створено Опікунську раду Установ імператриці Марії, до нього входило Опікунство сліпих. У 1889 році при Опікунській раді створюється Опікунство глухонімих, метою яких було підготувати цих осіб до соціального життя, працевлаштувати, надати при необхідності медичну допомогу, знайти житло. Річний бюджет на потреби даного відомства становив 150–190 тис. карб., з них понад 37 тис. – асигнувалося з Державного казначейства [2, с. 63].

Протягом 60-х років XIX ст., у зв'язку з розвитком промислового виробництва і залученням великої кількості робітників, низьким рівнем безпеки на виробництві, значно зростає чисельність трудових каліцтв та професійних захворювань. Це також приводить до поширення страйкового руху в країні та вирішення на державному рівні питання пенсійного забезпечення за інвалідністю, якщо остання настала внаслідок виробничої

травми чи професійного захворювання. Як наслідок, пенсійне забезпечення поширюється на працюючих на державних і приватних підприємствах у гірничій галузі [5, с. 8].

Третій період має назву «Соціалістичні реформи та перетворення», складається з 3 етапів, яким притаманні специфічні особливості щодо становлення інституту соціального захисту осіб з інвалідністю. Період починається з початком ХХ ст. та закінчується наприкінці ХХ ст.

Перший етап періоду «Соціалістичних реформ та перетворень» має назву «Революційні трансформації», він починається після Жовтневої революції 1917 року та закінчується після Великої Вітчизняної Війни 1941-1945 рр. Для нього є характерним запровадження нових підходів до потреб людини, ролі людини в становленні держави, направленні всіх людських ресурсів на перебудову держави з сільськогосподарської в індустріальну. Тобто державні інтереси превалювали над суспільними. Держава відмовилася від благодійницьких ресурсів щодо задоволення потреб інвалідів, та задекларувала повну опіку над інвалідами, кількість яких значно збільшилась через війни та революції, які супроводжувалися бойовими діями.

Другий етап періоду «Соціалістичних реформ та перетворень» має назву «Хрущовські реформи», він починається після Великої Вітчизняної Війни 1941-1945 років і закінчується близько 1970 років.

Характеристику цього етапу слід почати з того, що у післявоєнний період інваліди, що прийшли з фронтів Великої Вітчизняної війни, не мали можливості працювати, та, у своїй більшості, вели жебрацький спосіб життя, символізуючи ганьбу для радянської влади.

Разом з тим, державою вживала заходів по працевлаштуванню інвалідів. Так, станом на 1 липня 1945 р. в УРСР на обліку органів соціального забезпечення перебувало 331 965 інвалідів-фронтовиків. З них було працевлаштовано 243 859 осіб, що становило 73,4 %. Серед них було працевлаштовано інвалідів II групи – 172 990 осіб, або 52,1 %, інвалідів III групи – 142 619 осіб, або 93,1 % [6]. Восени 1946 р. питома вага працевлаштованих фронтовиків-інвалідів сягнула 87,2 %. Станом на 1 липня 1948 р. відсоток працевлаштованих інвалідів даної категорії було підвищено і він вже становив 94,3 % усіх інвалідів Вітчизняної війни, які перебували на обліку в органах соціального забезпечення[7, с.29].

Третій етап періоду «Соціалістичних реформ та перетворень» має назву «Радянська дійсність», починається у брежнєвську епоху 1970 років та закінчується з розпадом Радянського Союзу у 1991 році.

Міжнародні акти та міжнародна практика по забезпеченню права інвалідів на охорону здоров'я, сприяла підвищенню уваги держави до інвалідів та до задоволення їх потреб. Хоча політика щодо несприйняття цієї категорії осіб в соціумі продовжувалася та замовчувалася.

У 1978 році на підставі Типового положення про будинки-інтернати для інвалідів та людей похилого віку, яке було затверджене Державним комітетом

Ради Міністрів СРСР, встановлено матеріально-побутове забезпечення, організація контролю та догляду (медичного та культурно-масової роботи), проведення заходів, спрямованих на соціально-трудова реабілітацію людей з інвалідністю [8].

Четвертий період розвитку публічного адміністрування права осіб з інвалідністю на охорону здоров'я має назву «Українська самобутність». Період бере початок у 1991 році, після отримання Україною незалежності, та діяв до 2014 року.

Для цього періоду, в межах розвитку публічного адміністрування права осіб з інвалідністю на охорону здоров'я, характерним та домінуючим є таке: 1. особа з інвалідністю є повноцінним членом суспільства; 2. все суспільство відповідає за кожного свого члена; 3. пріоритетною складовою внутрішньої політики держави є надання допомоги особам з інвалідністю; 4. пріоритетом є системність державної політики щодо адаптації осіб з інвалідністю в соціум; 5. фінансове бюджетне забезпечення осіб з інвалідністю та їх опікунів; 6. масштабна державна соціальна програма по соціальній реабілітації військових інвалідів; 7. фінансове забезпечення військових інвалідів та членів їх сімей [9, с.74].

П'ятий період, на нашу думку, є періодом російсько-української війни, який почався з окупації АРК Крим та окупації частини Донецької та Луганської областей з 2014 року. Більш активна фаза даного періоду почалася з 24 лютого 2022 року. Станом на 1 січня 2022 р. в Україні налічувалося 2 725,8¹⁵ тис осіб з інвалідністю. Щороку спостерігається тенденція до збільшення чисельності осіб зазначеної категорії, зокрема й у поточному році у зв'язку з війною на території України.

Наголошуємо, що всупереч рекомендаціям Заключних зауважень Комітету CRDP стосовно першої доповіді України щодо виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю від 31 серпня 2015 р. зазначені статистичні дані в розрізі віку, статі, порушень збираються лише щодо осіб, яким інвалідність установлюється вперше, та по дітям з інвалідністю.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців станом на 26 липня 2022 р. чисельність українців, які перетнули кордон з країнами ЄС, із 24 лютого 2022 р. склала 9 926 884 осіб¹⁶. Варто наголосити на відсутності офіційних даних щодо частки осіб з інвалідністю в їхній структурі¹⁷. За даними НАІУ за кордон виїхало щонайменше понад 400 тис осіб з інвалідністю¹⁸ або 15 % від загального числа таких людей.

¹⁵ Статистичний збірник «Соціальні індикатори рівня життя населення».

¹⁶ <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

¹⁷ Відповідно до інформації місцевих органів виконавчої влади на 1 червня 2022 р. у Вінницькій області було обліковано 6 143 внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю, у Волинській – 2 187 осіб, у Житомирській – 3 135 осіб, у Запорізькій – 5 033 особи, в Івано-Франківській 4 077 осіб¹⁷, в Одеській – 2 925 осіб, у Полтавській – 8 700 осіб¹⁷, у Сумській – 1 647 осіб, у Черкаській – 4 899 осіб, у Чернівецькій 3 094 особи¹⁷ та в місті Києві – 8 486 ВПО з інвалідністю

¹⁸ Засідання у Комітеті Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів щодо обговорення питань щодо захисту прав і свобод українців, які перебувають на території держав-членів ЄС та інших держав у зв'язку з війною росії проти України <https://www.youtube.com/watch?v=KVmfHMEtReA> (3.06.10)

Із районів ведення бойових дій до безпечних районів, де активні бойові дії не ведуться, переміщено (евакуйовано) понад 1 млн 866 тис осіб, з яких понад 33 тис осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення і понад 503 тис дітей¹⁹²⁰.

На період дії воєнного стану суттєво спрощено процедуру продовження інвалідності. Так, якщо особі з інвалідністю призначено повторний огляд, який припадає на період дії воєнного стану в Україні, такий огляд переносять на строк після завершення воєнного стану. Однак такий повторний огляд має пройти не пізніше шести місяців після завершення воєнного стану. Перенесення огляду можливе за таких умов:

- лікарсько-консультативна комісія не може направити осіб з інвалідністю та осіб, яким встановлено ступінь втрати професійної працездатності (у відсотках) на медико-соціальну експертизу;
- лікар не може направити дітей з інвалідністю до лікарсько-консультативної комісії.

Важливо знати, що лікар, який оформлює направлення на медико-соціальну експертизу, не може вимагати від пацієнта-переселенця (внутрішньо переміщеної особи) укладання декларації. Також лікарі не мають права вимагати у пацієнтів прибути безпосередньо на повторний огляд під час дії воєнного стану.

Інвалідність продовжується до останнього числа шостого місяця після завершення воєнного стану, якщо раніше не буде проведено повторний огляд. На таких же умовах продовжується індивідуальна програма реабілітації особи (дитини) з інвалідністю.

Таким чином, даний період характеризується: отриманням інвалідності, в тому числі, як результат каліцтва отриманого внаслідок бойових дій на території України; допомогою міжнародних донорів; збільшенням кількості інвалідів війни, в т.ч. військовослужбовців та цивільного населення; реалізацією спільних програм України та міжнародних донорів для направлення на лікування реабілітацію закордоном; спрощенням процедури продовження інвалідності, але ускладненням процедури отримання інвалідності.

Література:

1. Соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями URL. <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12302>
2. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: [навчальний посібник]. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.
3. Кравченко М.В. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні URL. <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf>
4. Бутрин-Бока Н. С. Історія становлення законодавства щодо правового становища дітей-інвалідів на теренах України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 22-24.

¹⁹ Відповідь Державної служби з надзвичайних ситуацій від 8 липня 2022 р. № 03-3463/162-1 на запит НАІУ

²⁰ Листи-відповіді на запит НАІУ від регіональних органів влади.

5. Коробенко Н. П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній пенсійній системі України: монографія. К.: Вид-во Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України, 2011. 170 с

6. Центральний Державний Архив Вищих Оганів Влади України. Ф. 348. Оп. 3. Спр. 31. Арк. 7.

7. Гордієнко Г.М. Заходи Радянської держави щодо соціального забезпечення інвалідів Вітчизняної Війни в УРСР в 1942 – 1948 рр. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. №2. С. 26-32

8. Центральний Державний Архив Вищих Оганів Влади. Ф. 2. Оп. 14. Спр. 3556. – Арк. 21.

9. Кожура Л.О. Публічне адміністрування права осіб з інвалідністю на охорону здоров'я: дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук зі спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2021. 367 с.

References:

1. Sotsialna rehabilitatsiia ditei z obmezhenymy mozhlyvostiamy [Social rehabilitation of children with disabilities] Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12302> [in Ukrainian]

2. Furman, A.V., Pidhurska, M.V. (2014) Istoriia sotsialnoi roboty [History of social work]: [navchalnyi posibnyk]. Ternopil: TNEU. 174 s. [in Ukrainian]

3. Kravchenko, M.V. Aktualni problemy sotsialnoho zakhystu invalidiv v Ukraini [Actual problems of social protection of the disabled in Ukraine] Retrieved from <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf> [in Ukrainian]

4. Butryn-Boka, N. S. (2019) Istoriia stanovlennia zakonodavstva shchodo pravovoho stanovyshcha ditei-invalidiv na terenakh Ukrainy [The history of the development of legislation regarding the legal status of disabled children in the territory of Ukraine]. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii - Actual problems of domestic jurisprudence. № 6. S. 22-24. [in Ukrainian]

5. Korobenko, N. P. (2011) Pensiine zabezpechennia po invalidnosti v solidarnii pensiinii systemi Ukrainy [Pension insurance for disability in the solidarity pension system of Ukraine]: monohrafiia. K.: Vyd-vo Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy - Publication of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine, 2011. 170 s. [in Ukrainian]

6. Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhyv Vyshchychk Ohaniv Vlady Ukrainy [Central State Archive of the High Authorities of the Government of Ukraine]. F. 348. Op. 3. Spr. 31. Ark. 7. [in Ukrainian]

7. Hordiienko, H.M. (2008) Zakhody Radianskoi derzhavy shchodo sotsialnoho zabezpechennia invalidiv Vitchyznianoï Viiny v URSR v 1942 – 1948 rr. [Measures of the Soviet state regarding the social welfare of disabled people of the Patriotic War in the Ukrainian SSR in 1942 - 1948.]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. - Science. Religion. Society. 2008. №2. S. 26-32. [in Ukrainian]

8. Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhyv Vyshchychk Ohaniv Vlady [Central State Archive of the High Authorities]. F. 2. Op. 14. Spr. 3556. – Ark. 21. [in Ukrainian]

9. Kozhura, L.O. (2021) Publichne administruvannia prava osib z invalidnistiu na okhoronu zdorovia [Public administration of the right of persons with disabilities to health care]: dys. na здоб. наук. ступ. докт. yuryd. наук zi spets. 12.00.07 – administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. – Universytet mytnoi spravy ta finansiv, Dnipro, 2021. 367 s. [in Ukrainian]

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-661-670](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-661-670)

Кузьменко Оксана Володимирівна доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Чорна Вікторія Григорівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут, Київський національний економічний університет, імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

Воронятніков Олександр Олександрович доктор юридичних наук, Начальник відділу проектування та впровадження систем управління інформаційних технологій Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки, Національна поліція України, <https://orcid.org/0000-0002-3761-698X>

ПРИНЦИПИ СУБСИДІАРНОСТІ ТА ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ В ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Анотація. У сучасному світі концепція публічної адміністрації відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного та справедливого управління суспільними справами. Ця концепція включає в себе низку понять та принципів, які спрямовані на досягнення оптимального співвідношення між централізацією та децентралізацією влади в державі. Однією з цих важливих концепцій є принцип субсидіарності.

Субсидіарність визначає спосіб організації та функціонування держави, де рішення та відповідальність передаються на більш низький рівень управління, тобто до місцевих органів влади та громад. Цей принцип впроваджується у законодавстві багатьох країн, включаючи Україну, з метою надання громадянам більшого впливу на прийняття рішень, що стосуються їхнього життя та спільної діяльності.

Субсидіарність має важливий вплив на функціонування системи публічної адміністрації. Вона передбачає, що завдання та повноваження місцевих органів влади визначаються на рівні, який є найближчим до громадян. Це робить актуальними питання дискреційних повноважень у публічній адміністрації.

Дискреційні повноваження передбачають вільну владу та відповідальність у прийнятті рішень, які не мають жорстких чітко визначених рамок в

законодавстві. Ці повноваження надають публічним службовцям можливість приймати обґрунтовані рішення, враховуючи конкретні обставини та потреби громадян.

Однак важливо зауважити, що субсидіарність та дискреційні повноваження не існують вакуумі. Вони взаємодоповнюють одне одного і мають значний вплив на роботу публічних службовців та прийняття стратегічних рішень в сфері публічної адміністрації. В межах цієї статті ми розглянемо поняття субсидіарності та дискреційних повноважень, а також їхнє співвідношення та вплив на сучасну публічну адміністрацію в Україні. Ми дослідимо їх правове закріплення, роль у формуванні та реалізації публічної політики, а також практичні аспекти їх застосування в управлінні суспільними справами, розглядаючи їх взаємозв'язок та вплив на процеси прийняття та реалізації рішень в публічній сфері.

Ключові слова: субсидіарність, дискреційні повноваження, публічна адміністрація, децентралізація влади, місцеве самоврядування, громадянське учасність, співвідношення субсидіарності та дискреції, публічна політика, правове закріплення, управління суспільними справами.

Kuzmenko Oksana Volodymyrivna Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Department of Public and International Law of the Institute of Law, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, <https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Chorna Victoria Hryhorivna Doctor of legal sciences, professor, professor of the department of public and international law of the NNI "Law Institute, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics", <https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

Voronyatnikov Oleksandr Oleksandrovyh Doctor of Law, Head of the Design and Implementation of Information Technology Management Systems Department of the Department of Information and Analytical Support, National Police of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-3761-698X>

PRINCIPLES OF SUBSIDIARY AND DISCRETIONARY POWERS IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. In the modern world, the concept of public administration plays a key role in ensuring effective and fair governance of public affairs. This concept includes a range of principles and ideas aimed at achieving the optimal balance between centralization and decentralization of power within the state. One of these important concepts is the principle of subsidiarity.

Subsidiarity defines the way a state is organized and operates, where decisions and responsibilities are delegated to lower levels of governance, such as local

authorities and communities. This principle is enshrined in the legislation of many countries, including Ukraine, with the aim of giving citizens more influence over decisions affecting their lives and collective activities.

Subsidiarity has a significant impact on the functioning of the public administration system. It entails that the tasks and powers of local authorities are determined at the level closest to the citizens. This makes the issue of discretionary powers in public administration relevant.

Discretionary powers entail the freedom and responsibility to make decisions that do not have rigidly defined boundaries in legislation. These powers provide public servants with the opportunity to make informed decisions, taking into account specific circumstances and the needs of citizens.

However, it is important to note that subsidiarity and discretionary powers do not exist in isolation. They complement each other and have a significant impact on the work of public servants and the decision-making processes in public administration. Within the scope of this article, we will explore the concepts of subsidiarity and discretionary powers, their interrelation, and their influence on contemporary public administration in Ukraine. We will examine their legal framework, role in shaping and implementing public policies, and practical aspects of their application in the management of public affairs, considering their interplay and impact on decision-making processes in the public sphere.

Keywords: subsidiarity, discretionary powers, public administration, decentralization of power, local self-government, civic participation, relationship between subsidiarity and discretion, public policy, legal framework, management of public affairs.

Постановка проблеми: проблематика взаємодії та взаємного впливу принципу субсидіарності та дискреційних повноважень відіграє ключову роль в контексті діяльності публічної адміністрації. Цей аспект управління впливає на ефективність та якість рішень, прийнятих органами влади. Важливо визначити межі та умови застосування дискреційних повноважень, їхні потенційні наслідки, а також розглянути субсидіарність як фактор забезпечення децентралізації та ефективності управлінських процесів. Поглиблений аналіз цих принципів дозволяє розробити стратегії для оптимізації управлінської діяльності та відповідності її потребам суспільства, забезпечуючи більшу залученість та задоволення вимог громадян.

Аналіз останніх дослідження і публікацій. У сфері юридичних досліджень питань субсидіарності та дискреційних повноважень вирізняються роботи кількох провідних вчених. Так, М. Савчин та О. Батанов зосереджуються на вивченні роль субсидіарності та застосування дискреційних повноважень у публічному управлінні. І. Білоусова та А. Бойко досліджують адміністративне судочинство та механізми контролю за дискреційними повноваженнями. Крім того, важливий вклад у дослідження субсидіарності

внесли Ю. Кормич та О. Васильєв, які аналізують цей принцип у контексті європейського права та міжнародних відносин. Цілісний аналіз робіт зазначених вчених допоміг глибше зрозуміти як теоретичні, так і практичні аспекти субсидіарності та дискреційних повноважень у організації діяльності публічної адміністрації.

Метою статті є всебічне дослідження та аналіз концепцій субсидіарності та дискреційних повноважень у контексті діяльності публічної адміністрації. Стаття спрямована на виявлення особливостей та взаємозв'язків між цими двома ключовими аспектами, їх впливом на ефективність управлінських рішень та взаємодію між різними рівнями влади.

Виклад основного матеріалу. Субсидіарність як принцип діяльності публічної адміністрації відіграє ключову роль у визначенні балансу між централізацією та децентралізацією владних повноважень. Цей принцип передбачає, що вищі рівні влади втручаються в діяльність нижчих рівнів лише у випадку, коли останні не можуть ефективно вирішити певні завдання. Такий підхід сприяє збереженню максимальної близькості суб'єктів прийняття рішень до населення та використання інструментів партиципаторної демократії. Субсидіарність, таким чином, є не лише інструментом забезпечення ефективності управління, але й засобом зміцнення демократичних процесів та відповідальності перед громадянами.

Водночас, субсидіарність може бути способом організації діяльності на різних рівнях публічної влади. Це означає, що кожен рівень управління, будь то місцевий, регіональний чи національний, має можливість самостійно вирішувати питання, які відносяться до його компетенції. Принцип субсидіарності таким чином сприяє гнучкості системи управління, дозволяючи адаптуватися до мінливих потреб та обставин. Це сприяє підвищенню ефективності публічної влади та збільшенню задоволеності громадян.

Треба зазначити, що термін «субсидіарність» набув своєї сучасної назви лише у ХХ – початку ХХІ століття, хоча його зміст формувався протягом століть у контексті необхідності децентралізації влади та посилення демократичних основ. До того часу він не зустрічався у національних або міжнародних юридичних актах.

Субсидіарність, походячи від латинського «subsidiaries» (допоміжний), являє собою організаційний та юридичний принцип, за яким завдання мають вирішуватися на найнижчому можливому рівні, де це досяжно і ефективно. Ця концепція є ключовою в контексті децентралізації та є частиною законодавства Європейського Союзу, що направлене на обмеження зайвої централізації.

Історичні коріння субсидіарності можна простежити в роботах Платона та Аристотеля, а також у середньовічному міському праві та католицькій соціальній доктрині. Ця концепція була офіційно інтегрована в католицьке вчення після публікації енцикліки «Rerum Novarum» від Папи Лева ХІІІ у

1891 році. Вона спрямована на вирішення конфлікту між індивідуальними та суспільними інтересами, уникаючи екстремів індивідуалізму та колективізму. Пізніше, у 1931 році, концепція субсидіарності отримала подальший розвиток в енциклопедії «*Quadragesimo Anno*» від Папи Пія XI, де було зазначено, що можливості індивідумів не мають передаватися суспільству, якщо вони можуть бути реалізовані особисто [1, с.29].

Принцип субсидіарності визнається важливим елементом в багатоуровневих політичних системах, де влада розподіляється між різними рівнями управління. Він забезпечує, що рішення приймаються на тому рівні, де вони можуть бути реалізовані найбільш ефективно та відповідально. Цей принцип допомагає уникнути надмірної централізації влади та сприяє більш збалансованому розвитку різних регіонів та громад. Водночас субсидіарність спонукає до розвитку місцевого самоврядування та зміцнення відповідальності на місцевому рівні, що важливо для забезпечення ефективної взаємодії між різними рівнями управління.

Розуміння субсидіарності в контексті публічної адміністрації передбачає вибіркове втручання вищих рівнів управління в діяльність нижчих рівнів. Це втручання відбувається тільки тоді, коли нижчі рівні не в змозі самотійно вирішити проблеми, що виникають у процесі їх діяльності. Такий підхід сприяє зміцненню автономії місцевих органів влади та підвищенню їхньої відповідальності перед громадянами.

Субсидіарність також впливає на розподіл ресурсів та відповідальності в системі публічного управління. Цей принцип передбачає, що кожен рівень управління має доступ до необхідних ресурсів для виконання своїх функцій та відповідає за їх ефективне використання. Такий підхід сприяє оптимізації управлінської діяльності та підвищенню її продуктивності.

У контексті сучасних тенденцій децентралізації субсидіарність набуває особливого значення. Вона дозволяє місцевим органам влади самотійно розв'язувати питання місцевого значення, водночас забезпечуючи ефективну координацію та взаємодію з центральними органами влади. Такий підхід сприяє розвитку місцевих ініціатив та стимулює активну участь громадян у вирішенні питань місцевого самоврядування.

Принцип субсидіарності важливий не тільки для внутрішнього устрою держави, але й для взаємодії між державами у межах наднаціональних об'єднань. Він сприяє вирішенню питань на тому рівні, де це може бути зроблено найбільш ефективно, дозволяючи уникати надмірної централізації влади на наднаціональному рівні. Це важливо для забезпечення гнучкості та адаптивності у міжнародних відносинах, особливо у контексті глобалізації та регіональної інтеграції.

Субсидіарність як спосіб організації діяльності публічної адміністрації базується на принципі делегування повноважень від вищих рівнів управління до нижчих, тільки якщо це необхідно для досягнення більшої ефективності у

вирішенні конкретних питань. Цей підхід сприяє розвитку місцевого самоврядування, зміцненню ролі громад і забезпеченню більшої відповідальності перед місцевими жителями. Субсидіарність також допомагає зменшити адміністративний тиск і бюрократію, оскільки рішення приймаються на рівні, найближчому до викликів і проблем, які потребують рішення. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню якості управлінських рішень та збільшенню задоволеності громадян. Принцип субсидіарності, таким чином, є важливим інструментом для підвищення демократичності та ефективності публічного управління.

В міжнародному контексті субсидіарність сприяє більш гнучкій та ефективній взаємодії між різними рівнями управління, від локального до глобального. У контексті Європейського Союзу, наприклад, субсидіарність дозволяє рішенням, які краще приймати на національному чи місцевому рівнях, залишатися в компетенції відповідних держав-членів. Це підтримує принцип розподілу повноважень та водночас забезпечує єдність та інтеграцію на рівні ЄС. Такий підхід дозволяє уникнути надмірної централізації та забезпечує ефективне вирішення питань, які вимагають ширшого регіонального чи міжнародного підходу.

У контексті економічного розвитку субсидіарність відіграє ключову роль у забезпеченні рівноваги між центральними та місцевими інтересами. Це сприяє створенню умов для місцевого економічного зростання та розвитку, забезпечуючи, що місцеві громади мають вагомий голос у прийнятті рішень, які безпосередньо впливають на їх добробут. Принцип субсидіарності також забезпечує, що ресурси та інвестиції спрямовуються туди, де вони можуть бути використані найбільш ефективно, що є ключовим для сталого економічного розвитку.

Підводячи підсумок щодо поняття субсидіарності в діяльності публічної адміністрації, необхідно зазначити, що даному правовому інструменту притаманні наступні ознаки:

передбачає передачу владних функцій та повноважень від вищих рівнів до нижчих, особливо коли це сприяє підвищенню ефективності. Це означає, що рішення приймаються на тому рівні управління, де вони можуть бути реалізовані найбільш ефективно і відповідно;

вимагає, щоб нижчі рівні управління несли повну відповідальність за прийняті рішення та їх виконання. Це забезпечує більшу відповідальність перед місцевими жителями та сприяє розвитку місцевого самоврядування;

основною субсидіарності є надання автономії місцевим органам влади у вирішенні питань, які безпосередньо стосуються їх громад. Це дозволяє громадам самостійно вирішувати місцеві питання, підвищуючи ефективність управління та залучення громадян;

передбачає активну взаємодію та співпрацю між різними рівнями управління. Це сприяє обміну досвідом, ресурсами та кращими практиками,

а також забезпечує більш гармонійне та інтегроване вирішення загальних проблем;

здатність системи управління адаптуватися до конкретних місцевих умов та потреб. Це означає, що рішення приймаються з урахуванням специфіки кожної громади, що підвищує їх релевантність та ефективність.

Підводячи підсумок, можна сказати, що субсидіарність є принципом організації та виконання владних повноважень, базованої на ідеї максимального наближення прийняття рішень до громадян через делегування повноважень і відповідальності до нижчих рівнів управління, що краще розуміють місцеві умови та потреби, сприяючи таким чином більш ефективному та відповідальному управлінню, яке забезпечує участь громадян у процесах прийняття рішень і зміцнює місцеве самоврядування.

В певних випадках субсидіарність порівнюють з децентралізацією. З цього приводу необхідно зазначити, що субсидіарність і децентралізація є важливими, але концептуально відмінними принципами в системі публічного управління. Ключовою відмінністю є те, «хто» приймає рішення в контексті субсидіарності та «де» ці рішення приймаються в контексті децентралізації. Субсидіарність акцентує на прийнятті рішень найбільш компетентними й найближчими до проблеми органами, тоді як децентралізація зосереджена на передачі влади від центрального до місцевого рівня. В обох випадках головною метою є підвищення ефективності управління та задоволення потреб громадян, але підходи до досягнення цієї мети відрізняються.

В контексті субсидіарності важливим є не лише факт передачі повноважень, але й умови, за яких ця передача відбувається. Цей принцип передбачає, що вищі рівні влади мають надавати підтримку та ресурси нижчим рівням, щоб вони могли ефективно виконувати свої функції. Такий підхід сприяє забезпеченню більш глибокої участі громадян у процесах прийняття рішень та зміцненню демократичних інститутів. З іншого боку, децентралізація зосереджена на створенні структур та механізмів, які дозволяють місцевим органам влади самостійно управляти своїми справами. Це передбачає створення відповідних законодавчих та інституційних рамок, які дозволяють місцевим органам влади ефективно використовувати наявні ресурси та приймати рішення відповідно до місцевих потреб і умов.

Отже, субсидіарність і децентралізація реалізуються через різні підходи та мають відмінні акценти у своєму застосуванні. Субсидіарність зосереджується на делегуванні повноважень та відповідальності з метою забезпечення прийняття рішень на найбільш ефективному рівні, тоді як децентралізація фокусується на структурній передачі влади та ресурсів на нижчі рівні. Обидва ці підходи доповнюють один одного і важливі для створення гнучкої, відповідальної та ефективної системи публічного управління.

Дискреційні повноваження є способом реалізації повноважень публічної адміністрації, який дозволяє владним суб'єктам самостійно вирішувати, як

діяти в ситуаціях, що не регламентовані точними правовими нормами. Це передбачає наявність певного ступеню свободи вибору при прийнятті рішень. Такі повноваження зазвичай використовуються у ситуаціях, де потрібно застосувати професійний судження або де існують прогалини в законодавстві. Дискреційні повноваження дозволяють публічній адміністрації бути гнучкою та адаптивною до різноманітних суспільних потреб та обставин.

До детермінуючих ознак дискреційних повноважень належать: 1) їх застосування є можливим за умови дотримання принципу верховенства права, натомість, повноваження, яких не передбачено законом, є свавіллям відповідно до ст. ст. 6, 19 Конституції України; 2) їх застосування є можливим у разі відсутності єдиного варіанту реалізації компетенції публічної адміністрації стосовно конкретновизначених суспільних відносин та конкретно визначеного їх складу; 3) їх застосування є можливим виключно суб'єктами публічної адміністрації, яких уповноважено на це законодавством в межах їхніх повноважень, оскільки такі суб'єкти діють під час виконання покладених на них обов'язків і представляють публічні інтереси; 4) їх застосування здійснюється на основі інтелектуальної, аналітичної, творчої діяльності, оскільки суб'єкт публічної адміністрації здійснює вибір найбільш оптимального варіанту використання інструментів публічного адміністрування для врегулювання конкретновизначених суспільних відносин з конкретно-визначеним їх складом; 5) їх застосування здійснюється у відповідності до належної мети публічного адміністрування, без наявності сторонніх намірів, власної вигоди, та впливу інших чинників, що суперечить принципам публічного адміністрування[2, с. 18].

Сфера застосування дискреційних повноважень широка і включає рішення у сферах регулювання економіки, охорони здоров'я, освіти, екології тощо. Вони надають можливість реагувати на унікальні та непередбачувані ситуації, де стандартні процедури можуть бути неефективними або недостатніми. Однак, важливо забезпечити, щоб такі рішення були засновані на об'єктивних критеріях та не порушували прав та інтересів громадян.

Субсидіарність як організація діяльності публічної адміністрації і дискреційні повноваження доповнюють один одного щодо характерних особливостей публічного управління. Субсидіарність зосереджується на делегуванні повноважень та відповідальності з вищих рівнів до нижчих, тим самим сприяючи децентралізації управління та підвищенню ефективності прийняття рішень. Вона забезпечує, що рішення приймаються на рівні, найбільш наближеному до конкретних проблем і потреб громадян. З іншого боку, дискреційні повноваження надають суб'єктам публічної адміністрації свободу вибору у способах вирішення конкретних завдань, особливо в умовах неоднозначності або невизначеності правових норм. Це сприяє гнучкості та адаптивності управління, але водночас вимагає високої

відповідальності та професійної компетенції. Використання дискреційних повноважень вимагає балансу між автономністю дій та необхідністю дотримання закону та етичних норм.

Субсидіарність, на відміну від дискреційних повноважень, заснована на принципі делегування влади та відповідальності від вищих рівнів до нижчих, з метою забезпечення ефективності управління. Вона підтримує ідею прийняття рішень на найбільш нижчому рівні, де можливо найкраще розуміння проблем і потреб. Субсидіарність фокусується на наблизненні влади до громадян і забезпеченні участі місцевих спільнот у процесі прийняття рішень. Дискреційні повноваження, натомість, надають суб'єктам публічної адміністрації певний простір для маневру при прийнятті рішень у випадках, коли закон не встановлює чітких критеріїв чи процедур. Це включає в себе можливість оцінки обставин та вибору найбільш відповідного способу дії. Однак із збільшенням дискреційних повноважень зростає й необхідність в їх обґрунтованому та законному застосуванні.

Основна відмінність між субсидіарністю і дискреційними повноваженнями полягає у підході до прийняття рішень. Субсидіарність прагне до децентралізації та відповідальності на нижчих рівнях, тоді як дискреційні повноваження надають індивідуальну свободу дії в межах встановлених законом рамок. Обидва ці підходи сприяють ефективності управління, але використовують різні механізми для досягнення цієї мети.

Висновок. Субсидіарність та дискреційні повноваження відіграють критичну роль у підвищенні ефективності та адаптивності публічної адміністрації. Субсидіарність підкреслює важливість прийняття рішень на найбільш нижчому рівні, що найближчий до конкретних проблем і потреб громадян, сприяє децентралізації влади та забезпечує ширшу участь у процесі управління. З іншого боку, дискреційні повноваження надають необхідну гнучкість та можливість для професійного судження, що є критично важливим в умовах, де законодавчі норми не можуть передбачити всі можливі сценарії. Спільне використання цих двох принципів створює більш адаптивну та відповідальну систему публічного управління, де субсидіарність забезпечує демократичність та відповідальність, а дискреційні повноваження гарантують ефективність та адекватність у прийнятті рішень. Таке поєднання дозволяє досягти оптимального балансу між централізованим керівництвом та місцевим самоврядуванням, сприяючи більш глибокому розумінню та вирішенню конкретних суспільних та адміністративних завдань. Цей підхід забезпечує ефективне використання ресурсів та підвищує задоволення громадян від результатів діяльності публічної адміністрації, створюючи міцну основу для сталого розвитку суспільства.

Література:

1. Наливайко Л.Р., Ковбаса Ю.В. Принцип субсидіарності як один із головних принципів діяльності органів місцевого самоврядування. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. 6(1). С. 28-31.

2. Тодощак О. В. Дискреційні повноваження суб'єктів публічної адміністрації.

URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12683>

References:

1. Nalivaiko, L.R., Kovbasa, Yu.V. (2015) Pryntsyp subsidiarnosti yak odyn iz holovnykh pryntsypiv diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [The principle of subsidiarity as one of the main principles of the activity of local self-government bodies]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu - Scientific Bulletin of Kherson State University. 6 (1). P. 28-31. [in Ukrainian]

2. Todoshchak O. V. Dyskreysiini povnovazhennia subiektiv publichnoi administratsii [Discretionary powers of subjects of public administration] Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12683> [in Ukrainian]

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-671-685](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-671-685)

Лазарева Алла Олексіївна кандидат філософських наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи, навчально-науковий інститут гуманітарних наук, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0002-7817-2481>

Тимошенко Любов Володимирівна старший викладач, кафедра теорії права та кримінально-процесуальної діяльності, факультет правоохоронної діяльності, Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0002-0958-4511>

Дракохруст Тетяна Вікторівна доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії права та конституціоналізму, юридичний факультет, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0002-4761-7943>

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ У БЕЗПЕКОВІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ: ВОЄННІ ДІЇ ТА РОЛЬ

Анотація. У цій статті йдеться про волонтерство в умовах воєнного стану. Тотальна війна поставила багатьох людей у скрутне становище. Крім державної підтримки, на допомогу прийшли волонтери. Вони приходили на поміч гуманітарним центрам, плели маскувальні сітки, купували амуніцію.

Метою цієї статті є аналіз волонтерського руху в безпековій політиці України. Поява потужного волонтерського руху як відповіді громадянського суспільства на воєнні виклики та небезпеки для Батьківщини підтверджує історичну спроможність і згуртованість українського народу та його довіру до Української національної армії, Національної гвардії та інших військових формувань, здатних перемогти ворога. Сфера волонтерської підтримки відображає структуру українського волонтерського руху, який зосереджений на допомозі воїнам, що воюють на передовій, та цивільному населенню, яке постраждало від збройної агресії.

В Україні, яка перебуває в умовах збройного конфлікту, волонтерський рух відіграє важливу роль у безпековій політиці держави. Волонтерство стало потужним засобом підтримки військових і цивільних осіб на лінії фронту та в зонах конфлікту, а також допомоги тим, хто постраждав від конфлікту. Волонтери активно діють на передовій і забезпечують війська необхідними ресурсами, такими як медикаменти, їжа, боєприпаси та спорядження. Волонтери також виконують значну роботу, допомагаючи біженцям, які були

змушені покинути свої домівки через конфлікт, надаючи їм підтримку та ресурси, необхідні для виживання.

Волонтерство сприяє задоволенню гуманітарних потреб, підвищенню якості життя суспільства країни, прискоренню та посиленню її економічного і соціального розвитку. В умовах воєнного стану воно прискорює процес евакуації громадян, оптимізує пошук зниклих безвісти людей і тварин під час конфліктів, покращує життя біженців і опікується їх розселенням в спеціальних місцях, таборах для біженців, на власній території або в інших країнах з встановленими процедурами отримання статусу біженця. Саме ця діяльність визначає роль волонтерів в умовах конфлікту.

Важливими залишаються питання правового оформлення та захисту волонтерства. Ці питання мають бути розглянуті в подальших дослідженнях.

Ключові слова: безпека, збройний конфлікт, волонтер, волонтерська діяльність, благодійність.

Lazareva Alla Oleksiivna PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Psychology and Social Work, Odessa Polytechnic State University, Odessa, <https://orcid.org/0000-0002-7817-2481>

Tymoshenko Liubov Volodymyrivna Senior lecturer, Department of theory of law and criminal procedural activity, National Academy of the State Border Service of Ukraine named B.Khmelnyskyi, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-0958-4511>

Drakokhrust Tetiana Viktorivna Doctor of the Science of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Theory of Law and Constitutionalism, Faculty of Law, West Ukrainian National University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0002-4761-7943>

THE VOLUNTEER MOVEMENT IN THE SECURITY POLICY OF UKRAINE: MILITARY ACTIONS AND ROLE.

Abstract. This article is about volunteering under martial law. Total war put many people in a difficult position. In addition to state aid, volunteers came to the rescue. They helped humanitarian centers, wove camouflage nets, and bought ammunition.

The purpose of this article is to analyze the volunteer movement in the security policy of Ukraine. The emergence of a powerful volunteer movement as a response of civil society to military challenges and dangers for the Motherland confirms the historical capacity and cohesion of the Ukrainian people and their trust in the Ukrainian National Army, the National Guard and other military formations capable of defeating the enemy. The sphere of volunteer support reflects the structure of the

Ukrainian volunteer movement, which is focused on helping soldiers fighting on the front lines and civilians affected by armed aggression.

In Ukraine, which is in the midst of an armed conflict, the volunteer movement plays an important role in the state's security policy. Volunteering has become an important means of supporting military and civilian personnel on the front lines and in conflict zones, as well as helping those affected by conflict. Volunteers are active on the front lines and provide troops with essential resources such as medicine, food, ammunition and equipment. Volunteers also do important work helping refugees who have been forced to flee their homes by conflict, providing them with the support and resources they need to survive.

Volunteering contributes to meeting humanitarian needs, improving the quality of life of the country's society, accelerating and strengthening its economic and social development. In conditions of martial law, it accelerates the process of evacuating citizens, optimizes the search for missing people and animals during conflicts, improves the lives of refugees and facilitates their resettlement in special places, refugee camps, on their own territory or in other countries with established procedures for obtaining refugee status. It is this activity that determines the role of volunteers in conflict conditions.

The issue of legal registration and protection of volunteering remains important. These issues should be addressed in further research.

Keywords: security, armed conflict, volunteer, volunteer activity, charity.

Постановка проблеми. Тотальна війна поставила багатьох людей у тяжке становище. Окрім державної підтримки, на допомогу прийшли й волонтери. Тому сотні тисяч людей долучилися до волонтерського руху: допомагають в гуманітарних штабах, плетуть маскувальні сітки, купують амуніцію тощо. Коли росія почала повномасштабне вторгнення на нашу територію, волонтери та волонтерська діяльність стали справжньою візитівкою України.

Концептуальне розуміння стійкості та побудова національної системи сталого розвитку є дуже важливими та актуальними для України, яка переживає один із найскладніших періодів з моменту свого заснування – боротьбу за незалежність, важливі соціальні, культурні, економічні та політичні трансформації. Зміцнення стабільності в Україні є довгостроковим напрямом протидії російській військовій та гуманітарній агресії.

Україна зазнала і продовжує знаходитись під ударом росії не лише на передовій, а й в інформаційному та кіберпросторі. З одного боку, Україна має відповісти на загрози та виклики безпеці на національному та суспільному рівнях і виграти боротьбу, з іншого – подолати внутрішні проблеми, які пронизують усі сфери суспільного життя та потребують зміцнення стабільності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значну увагу з боку науковців до аспектів

формування та діяльності волонтерського руху в Україні та світі. Значний внесок у дослідження цих питань зробили такі українські вчені, як: М. Кучер та інші [6], В. Романченко [9], В. Топальський [11], Т. Герасимчук [13] та інші.

П. Горінов та Р. Драпушко [2] зосереджують свою увагу на комплексному вивченні характеру волонтерської діяльності в Україні в контексті безпекових викликів.

Автори Л. Пилипенко та Н. Позняковська [7] вважають, що український волонтерський рух впродовж війни за масштабом поширення став безпрецедентним виявом громадської самоорганізації.

І. Климчук [3] та Е. Костишин [5] окреслюють роль волонтерської діяльності в умовах повномасштабного вторгнення.

А. Дацюк стверджує, що на початковому етапі конфлікту важливу роль у протистоянні агресії відіграли добровольчі батальйони та волонтерський рух [3].

Д. Трофімов [10] аналізує український волонтерський рух як вагому складову громадянського суспільства, який виступає активним учасником у протидії збройній російській агресії та подоланні її наслідків.

Д. Харук [12] обґрунтував українське волонтерство як феномен української єдності.

Втім у працях зазначених дослідників недостатньо розробленим залишається питання висвітлення діяльності волонтерів в умовах воєнного стану. В цих працях більш поверхнево окреслюється роль волонтерської діяльності. Тому у цій статті ми зосередимо саме на цьому увагу. Наша робота розширює теоретичне розуміння національної стійкості в безпековому середовищі, та більш глибоко визначає роль волонтерських організацій в забезпеченні національної стійкості.

Мета статті – дослідження волонтерського руху у безпековій політиці України.

Виклад основного матеріалу. Концептуально національна стійкість України визначається правовими нормами, які формують стратегії протидії загрозам і викликам безпеці. Стійкість забезпечується через систему державного управління, Збройні сили, національний економічний розвиток, інфраструктуру та громадянське суспільство, символом якого є потужний волонтерський рух.

Важливо налагодити ефективну співпрацю між державними та недержавними інституціями у ключових сферах національної стійкості в умовах воєнного часу, в процесі реконструкції та відновлення. Стійкість досягається через взаємодію в різних сферах та координацію діяльності на різних рівнях: стратегічному, тактичному, оперативному та регіональному.

Існуючі системи індикаторів сталості громадянського суспільства не дають змоги оцінити процес розвитку державного та національного відродження у 1980 – на початку 1990 років, який був суттєвим рушієм становлення громадянського суспільства в Україні, незважаючи на невелику

кількість зареєстрованих громадських організацій, переважно історико-культурного та екологічного спрямування. Це не є можливим. З 2014 року українське громадянське суспільство зіткнулося з низкою нових викликів через війну росії проти України.

Громадським організаціям довелося переорієнтовувати свою діяльність, щоб відповідати потребам часу. Перші роки наступу характеризувалися стрімким поширенням благодійної та волонтерської діяльності, створенням волонтерських організацій, зростанням кількості громадян, що займаються моніторинговою та аналітичною практикою.

Соціологічні дослідження фіксують активізацію громадських ініціатив у сфері безпеки. Зокрема, український волонтерський рух у воєнний час став безпрецедентним за своїми масштабами проявом суспільної самоорганізації. Українське суспільство після 2022 року – і не тільки українське, з огляду на наслідки повномасштабної окупації, – зіткнулося з новими загрозами та контекстуальними змінами у своїй діяльності, притаманними існуванню на межі війни [7].

Необхідно зазначити, що сектор безпеки і оборони в Україні включає в себе громадські та державні організації, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Ці організації є однією з чотирьох складових сектору, разом із силами безпеки, Збройними силами та оборонною промисловістю [3].

Закон України «Про основи національної безпеки України» [8] визначає національну безпеку як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз».

Одним із ключових принципів стратегії національної безпеки України є стійкість, яка є «здатністю суспільства і держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища та підтримувати стає функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх вразливостей». Зусилля волонтерських організацій та їхня діяльність у воєнний час спрямовані на розбудову суспільної стійкості.

Після анексії Криму та початку конфлікту на Донбасі волонтерський рух в Україні значно активізувався. Це було пов'язано з появою внутрішньо переміщених осіб, загостренням економічних проблем і труднощами з постачанням медикаментів, продуктів харчування, одягу та необхідного спорядження для сил, які захищають українську територію. На думку дослідників, у цей період волонтерство досягло найвищого рівня розвитку за часів незалежності України.

У Декларації громадянського суспільства 2022 року (так званій Луганській декларації) низка українських громадських організацій задекларували свою офіційну позицію під час війни за незалежність України: «громадянське суспільство, мережеві ініціативи, волонтерські групи та

приватні ініціативи та їхній внесок у підтримку реформ і запобігання зриву», а понад 250 українських організацій громадянського суспільства заявили про необхідність зміцнення партнерства з державними інституціями у критичні моменти.

Український досвід волонтерства є унікальним, і те, що прийнято називати «волонтерством» в Україні, не зовсім відповідає цьому терміну. Волонтерство – це будь-яка добровільна діяльність, що здійснюється без очікування винагороди на користь суспільства або окремої соціальної групи. Французьке слово *volontaire* («волонтер») походить від латинського *voluntarius* («добровільний»). У загальноприйнятому розумінні волонтер – це людина, яка надає безоплатну, добровільну допомогу особам, які потребують особливої підтримки чи соціального захисту, або державним установам, неприбутковим організаціям чи громадським організаціям.

Ті, хто працює на користь Збройних Сил України безоплатно, насправді не є волонтерами. Хоча вони не отримують матеріальної винагороди і часто надають допомогу на добровільних засадах, їхню діяльність не можна назвати марною. Вони витрачають свій час, енергію та гроші для перемоги України, щоб вони та їхні сім'ї могли повернутися до мирного життя та нормального функціонування. У більшості випадків їхня мотивація – активно діяти, підтримуючи та допомагаючи українській армії, зробити все можливе, щоб запобігти ворожим атакам і таким чином сприяти створенню умов, які гарантуватимуть, що вони не втратять свої домівки, роботу та життя.

Найбільший внесок у перемогу України у війні з росією робить саме волонтерський рух, який зародився на початку 2014 року і виріс до безпрецедентних розмірів.

З моменту зародження потреба у волонтерському русі була визначена як нестача достатньої кількості ресурсів (одяг, засоби індивідуального захисту, медикаменти, продукти харчування) в армії, відсутність організації, яка б забезпечувала ці ресурси вчасно, неналежна логістика, брак необхідної кількості обладнання, слабка внутрішня виробнича база та недостатня державна підтримка біженців. Більшість з цих недоліків були значною мірою подолані до початку великих вторгнень, але вони не були повністю усунені. З початку війни головним позитивним зрушенням у цій сфері стала зміна ставлення держави до волонтерського руху та до волонтерів, що призвело до кращої координації матеріально-технічного забезпечення сил оборони та допомоги біженцям і внутрішньо переміщеним особам.

Окрім безпосереднього впливу на матеріально-технічне забезпечення сил оборони та надання різних видів допомоги органам державної влади на національному та місцевому рівнях, волонтерський рух завдяки своїм масштабам став потужним чинником розвитку українського громадянського суспільства.

Волонтерський рух на підтримку Збройних Сил України був породжений двома факторами: внутрішньополітичною кризою, яка призвела до розбалансування адміністративної системи, відсутності якісних управлінських рішень, браку ресурсів, та зовнішньою агресією з боку росії.

Хоча деякі види волонтерської діяльності можуть бути дуже ефективними, слід зазначити, що потенційна синергія втрачається, коли взаємодія між громадськістю та владою не є чітко організованою. Саме тому при Міністерстві оборони України створено Раду волонтерських організацій для підтримки волонтерської діяльності в управліннях та підрозділах тилу Міністерства оборони та Збройних Сил України.

Представники волонтерських організацій в департаментах та управліннях Міністерства оборони України та Тилу Збройних Сил України зробили роботу Міністерства оборони України більш відкритою та ефективною, а також значно покращили постачання матеріально-технічних засобів у підрозділи. Представники волонтерських організацій зайняли посади в Департаменті закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України та Департаменті матеріального забезпечення Збройних Сил України, де здійснювали моніторинг функціонування прайс-листів та надавали інформацію щодо закупівлі та своєчасного постачання матеріально-технічних засобів, паливно-мастильних матеріалів та продовольства.

Важливо відзначити масштаби волонтерства. Волонтери надавали допомогу постраждалим від дій російської армії та масової російської військової окупації, збирали кошти та закуповували товари для фронту та цивільних потреб, координували діяльність центрів для внутрішньо переміщених осіб, готували можливі місця для розміщення людей, надавали психологічну підтримку дітям та молоді, здавали кров, організовували допомогу людям похилого віку тощо[12].

Наразі неможливо визначити точну кількість учасників волонтерського руху через постійне його оновлення, небажання афішувати свою діяльність та квазілегальний характер деяких волонтерських організацій [4].

Висока боєздатність армії, потужний волонтерський рух та стійкість громадянського суспільства роблять Україну важливою складовою європейської та євроатлантичної системи безпеки. 30 вересня 2022 року Україна подала заявку на членство в Північноатлантичному альянсі. Цей новий статус накладає на українську державу значні зобов'язання перед західними партнерами та громадянами. Тому життєво важливими є стійкість державних інституцій та громадянського суспільства, відновлення економіки та загальної національної інфраструктури, реалізація зовнішньополітичного курсу та інтеграція з ЄС [13].

Сучасні інформаційні технології та активні конфлікти в Україні внесли свої корективи у волонтерський рух, зокрема, з 24 лютого 2022 року з'явилися цифрові благодійні організації. Однією з головних стала Українська

Волонтерська Служба – Волонтерська Платформа, ініціатива Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та IT-компанії SoftServe, запущена в березні 2021 року за підтримки Міністерства молоді та спорту для об'єднання волонтерів та організацій по всій Україні.

Основними інструментами, які наразі використовуються, є офіційні вебсайти організацій, краудфандингові сайти, фандрейзингові портали, соціальні мережі, застосування нових медіа-технологій та вебресурсів, у тому числі електронні розсилки та онлайн-кампанії.

Останнім часом з'явилася низка незалежних платформ для збору коштів на благодійні та громадські проекти, а також вебсайти для неприбуткових організацій. У всьому світі 80% неприбуткових організацій мають власний вебсайт. З них 88% адаптовані для мобільних пристроїв, 71% мають політику конфіденційності, 70% використовують SSL-сертифікати, 54% зареєстровані, 48% мають блог, 23% мають інтернет-магазин, 18% доступні для людей з обмеженими можливостями, а 12% мають функцію живого чату.

Поряд із соціальними мережами, вебсайти є найпоширенішим інструментом онлайн-фандрейзингу. Неприбуткові організації використовують цей інструмент для оприлюднення та поширення інформації про свою діяльність. Прикладом ефективності фандрейзингу у воєнній Україні є робота Фонду Сергія Притули, який виділив 70 мільйонів гривень зі свого бюджету на «Баядерку».

За версією Forbes, до десятки організацій, які найефективніше збирали кошти на підтримку українців та військових під час російської окупації, увійшли «Повернись живим» (найбільший в Україні приватний фонд), Ініціатива Міли Куніс та Ештона Катчера, Благодійний фонд «Разом», Фонд Київської школи економіки (KSE Foundation), американська неприбуткова організація «Нова» країна", Help Ukraine.center, Фонд Сергія Притули, правозахисна організація «Восток SOS», фонд «Голос дітей» та громадська організація «Армія SOS». Кошти спрямовуються на підтримку військових, надання тактичної медичної допомоги та гуманітарної допомоги. Загальна сума коштів та гуманітарної допомоги від міжнародних фондів та приватних осіб перевищує 16 мільярдів доларів США. Лідерами зі збору коштів серед українських установ є Національний банк, який отримав 500 мільйонів доларів на спеціальний рахунок, та Міністерство цифрової трансформації, яке зібрало понад 71 мільйон доларів на криптогаманець [5].

Під час війни в Україні волонтерство набуло різних форм і в різний спосіб сприяло опору населення проти окупаційних російських сил. Зокрема, багато волонтерів приєдналися до Збройних сил України, надаючи життєво важливу підтримку у вигляді зброї, спеціального обладнання, транспорту, засобів зв'язку та навчання. У перші дні війни створення центрів допомоги, фондів і платформ для збору коштів на підтримку збройних сил і всіх постраждалих активізувало діяльність як волонтерських організацій, так і окремих волонтерів.

Основними видами волонтерської діяльності, яку здійснювали окремі волонтери, були: в'язання сіток для маскування, пошук відсутнього обладнання для армії, збір і доставка продуктів харчування для армії, приготування їжі для армії, збір коштів для армії, участь в евакуації населення, збір медикаментів для фронту і лікарень, збір теплих речей і предметів першої необхідності для переселенців, збір їжі для притулків і зоопарків для тварин тощо. На початку війни більшість волонтерів працювали в штабах гуманітарної допомоги та надавали підтримку українським військам [2].

Становлять інтерес дані опитування «Благодійність у воєнний час», яке було проведене Фондом «Відродження» у співпраці з дослідницькою агенцією «Соціоінформ» у червні – липні 2022 року. Згідно з результатами опитування, 86% українців були благодійниками у 2022 році, що на 19% більше, ніж у 2021 році. Найпопулярнішим способом благодійності залишається фінансова допомога (76% донорів), на другому місці – пожертви продуктами харчування, одягом та засобами гігієни (69%), а на третьому – пожертви послугами та бізнесом (45%). Найчастіше українці переказували гроші на національний рахунок Збройних сил України (37%) та людям, які потребують фінансової допомоги, з використанням банківських карток (32%); 27% жертвували через волонтерів і 25% – через благодійні організації. Середній розмір благодійних пожертв збільшився з 1 046 грн у 2021 році до 9 730 грн у 2022 році [1].

Волонтерство в Україні в умовах збройної окупації у 2014–2022 роках можна поділити на основні цільові групи та напрями підтримки (таблиця 1):

Таблиця 1

Основні цільові групи та напрями надання допомоги волонтерської діяльності

Цільова група	Напрямок підтримки
Збройні Сили України	- допомога військовослужбовцям та працівникам оборонних відомств у зонах активних конфліктів; - медична допомога.
Громадяни, які постраждали внаслідок збройної агресії	- гуманітарна допомога; - психологічна підтримка для постраждалих; - підтримка біженців та переселенців.

Джерело: [10]

Надання допомоги для солдатів і військовослужбовців у зонах активних конфліктів включає постачання необхідного спорядження, продуктів харчування та медикаментів, а також захист і підтримку на передовій. Медична допомога передбачає збір коштів на лікування поранених солдатів і закупівлю медичного обладнання для лікарень.

Волонтери також допомагають цивільному населенню, яке постраждало від збройних нападів, надаючи їжу, одяг, засоби гігієни, медикаменти та будівельні матеріали. До того ж, вони надають психологічні консультації, групову підтримку, індивідуальну допомогу та психотерапію постраждалому населенню.

Окрім вищезазначених видів діяльності, існують й інші важливі напрями. Не слід забувати, що психологічна підтримка теж важлива у воєнний час. У цьому контексті безцінними є численні карикатури, меми та фотосесії, що циркулюють в інтернеті. У бліндажах, на блокпостах, у поїздах, на передовій, у чергах до магазинів розповідають сотні анекдотів і діляться ними в соціальних мережах; YouTube переповнений каналами, що висміюють ворога, наприклад, канал Антона Мухарського (Ореста Лютого). Цікавими для українців є волонтерські матеріали з елементами гумору. «Сатиричні блокпости» Центру гуманітарних досліджень Збройних сил України користуються великою популярністю серед військовослужбовців. Деякі гумористичні матеріали з України вдало «висміюють» стереотипи, представлені кремлівськими ЗМІ. До прикладу, ідею про те, що в Україні є «нацисти», «фашисти», «бандерівці» тощо [11].

Ці напрями волонтерської участі відображають структуру волонтерського руху в Україні з акцентом на підтримку збройних сил, які воюють на передовій, та цивільного населення, яке постраждало від збройної агресії.

На відміну від традиційного волонтерства, українське утворилося не як допоміжний до державних структур елемент, а як таке, що багато в чому ці структури замінило. У 2014-2015 роках волонтерські організації взяли на себе важливу роль інституційних державних суб'єктів, які надавали допомогу військовим, доставляли поранених бійців з дому на поле бою, лікували їх там, надавали ліки, догляд та організацію евакуації мирного населення з поля бою, а також догляд.

З 24 лютого 2022 року волонтерський рух в Україні не лише посилюється, а й став більш вагомим. Не буду переоцінка ймовірності того, що всі громадяни України, будь-якого віку та соціальної верстви, брали участь у волонтерській діяльності, спрямованій на перемогу країни над злісним та жорстоким агресором.

Варто зазначити, що волонтерство заохочує соціальну дію та солідарність, дозволяючи людям брати участь у спільній діяльності, знайомитися з людьми зі схожими інтересами та відкривати для себе нові цінності, переслідуючи спільні цілі, що сприяє зміцненню національної стійкості.

Волонтерство як соціальний рух є важливим елементом розвитку суспільства. Волонтери займаються широким спектром діяльності, наприклад, допомагають вразливим групам населення, захищають навколишнє середовище, організовують культурні та спортивні заходи.

Соціальний вплив волонтерства на розвиток суспільства полягає в тому, що волонтери роблять значний внесок у покращення різних сфер життя. Вони сприяють вирішенню таких соціальних проблем, як доступ до освіти, охорони здоров'я та соціальної підтримки. Волонтерство також може підтримувати місцеві ініціативи, сприяти громадянській активності та змінювати культурні та соціальні стереотипи. Волонтерство також є важливим елементом у формуванні громадської думки та підвищенні обізнаності населення. Волонтерство забезпечує доступ до інформації та залучає громадян до діяльності, спрямованої на покращення життя їхніх громад.

Волонтерство має значний соціальний вплив у всьому світі. Воно сприяє розвитку глобального громадянства та зміцнює міжкультурну співпрацю. Багато волонтерських організацій беруть активну участь у міжнародних проектах і співпрацюють з іншими країнами для вирішення важливих глобальних проблем, таких як бідність, безробіття та нерівність.

Зокрема, події в Україні в умовах воєнного стану свідчать про те, що волонтери, громадські організації та населення від початку війни активно долучилися до евакуації населення, розселення внутрішньо переміщених осіб та організації гуманітарної допомоги. Це виражається у безпосередньому залученні громадян до цих процесів (надання транспорту для евакуації, облаштування приміщень для внутрішньо переміщених осіб, збір та передача гуманітарної допомоги, організація їдалень для переселенців), фінансовій допомозі та інформаційному супроводі цієї діяльності.

Збільшення кількості волонтерських організацій, розширення спектру волонтерських послуг та існування різноманітних проблем, пов'язаних з волонтерством в Україні, вимагають удосконалення державної політики щодо підтримки та розвитку волонтерства.

Вирішення питання відсутності ефективної комунікації між волонтерами та громадою вимагає використання ЗМІ для привернення уваги до нагальних соціальних проблем, виявлення незадоволених потреб та демонстрації ресурсного потенціалу волонтерів для їх задоволення.

Безпека волонтерів у воєнний час є критично важливим питанням, особливо для тих, хто доставляє допомогу військам на лінії зіткнення. Волонтери гинуть, допомагаючи евакуювати населення, розвозячи їжу та надаючи іншу допомогу тим, хто її потребує.

5 серпня 2022 року Президент України Володимир Зеленський заснував нагороду «За оборону України» для військовослужбовців, державних службовців та волонтерів. Але державні нагороди можуть бути не єдиним джерелом пошани для волонтерів. Їхнє ставлення та енергія потрібні завжди, навіть у мирний час. Після закінчення війни Україна потребуватиме нових політиків, а солдати-добровольці здобудуть повагу і підтримку населення та закладуть фундамент для лідерських позицій у суспільстві.

В умовах російської збройної окупації український добровольчий військовий рух відіграє важливу роль у безпековій політиці країни. Волонтерство стало важливим інструментом не лише допомоги постраждалим від конфлікту, а й підтримки військових та цивільних осіб на лінії фронту та в зонах конфлікту.

Волонтери активно працюють на передовій і забезпечують армію необхідними ресурсами, такими як медикаменти, їжа, амуніція та спорядження. Волонтери також виконують важливу роботу, допомагаючи біженцям, які були змушені покинути свої домівки через конфлікт, надаючи їм підтримку та ресурси, необхідні для виживання.

Збройне вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року сприяло активізації волонтерського руху. Зараз в Україні існує низка волонтерських організацій, які підтримують українську армію шляхом збору коштів, в'язання маскувальних сіток, пошуку втраченого обладнання та організації їдалень для армії. Згідно з нещодавнім опитуванням, більше половини українців брали участь у волонтерській діяльності, щоб допомогти тим, хто цього потребує, з початку війни.

Висновки. Поява потужного волонтерського руху як відповіді громадянського суспільства на воєнні виклики та небезпеки для своєї країни підтверджує історичну спроможність і згуртованість українського народу та його довіру до Збройних Сил України, Національної Гвардії та інших військових організацій для перемоги над ворогом.

На відміну від традиційного волонтерства, українське утворилося не як допоміжний до державних структур елемент, а як таке, що багато в чому ці структури замінило. Соціальний вплив волонтерства на розвиток суспільства полягає в тому, що волонтери мають значний вплив на покращення різних сфер життя. Вони беруть участь у вирішенні таких питань, як доступ до освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги. Волонтерство також має потенціал для підтримки місцевих ініціатив, сприяння залученню громади та зміни культурних і соціальних очікувань. Волонтерство також має вирішальне значення для формування громадської думки та підвищення рівня обізнаності. Волонтерство забезпечує доступ до інформації та залучає громадян до ініціатив, які покращують життя громад.

Волонтерство має значний вплив на соціальну сферу в усьому світі. Це сприяє розвитку глобального громадянства та покращує співпрацю між культурами. Багато некомерційних організацій беруть участь у міжнародних ініціативах і співпрацюють з іншими країнами для вирішення важливих проблем у світі, зокрема бідності, безробіття та нерівності.

Волонтерська діяльність, окрім кращої координації матеріально-технічного забезпечення сил оборони, сприяє реалізації потреб людини, покращенню якості життя суспільства країни, прискоренню та покращенню економічного та соціального розвитку країни. В умовах воєнного стану це

активізує процес евакуації громадян країни, оптимізує пошук зниклих безвісти осіб і тварин під час бойових дій, покращує життя біженців і сприяє їх поселенню в спеціальних місцях, таборах для біженців, чи на території своєї країни або інших держав. Саме ця діяльність визначає роль волонтерів у суспільному житті та безпековій політиці в Україні.

Важливим залишається питання законодавчого оформлення та захисту діяльності волонтерів. Цим аспектам варто приділити увагу в наступних дослідженнях.

Література:

- 1.Благодійність у часи війни – кількісне дослідження. URL: <https://zagoriy.foundation/publications/blagodijnist-u-chasi-vijni-kilkisne-doslidzhennya/>
- 2.Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія / Павло Горінов, Ростислав Драпушко. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
- 3.Дацюк А. В. Реформування системи управління сектором безпеки і оборони України в умовах гібридної війни з Російською Федерацією. *Best practices of public administration: international experience*. 2021. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-121-3-25>
- 4.Климчук І. Роль волонтерського руху в умовах воєнного стану. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*. К.: НУОУ, 2023. С. 134-135 <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbi-3-npc-23-04.pdf>
- 5.Костишин Е. Роль волонтерського фандрайзингу у протистоянні широкомасштабній збройній агресії російської федерації. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*. К.: НУОУ. С.135-136. <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbi-3-npc-23-04.pdf>
6. Кучер М. О., Огороднійчук І. В., Козак Н. Д., & Полторак М. Ф. Особливості водозабезпечення військовослужбовців в польових умовах. *Проблеми військової охорони здоров'я*. 2017. Вип. 47. С. 144-148.
- 7.Пилипенко Л., Позняковська Н. Концепції становлення і розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні. *Mechanism of an economic regulation*. 2023. № 1(99). С. 121–127.<https://doi.org/10.32782/mer.2023.99.19> .
8. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> .
9. Романченко В. Б. Соціально-економічна модель держави добробуту в умовах воєнного (надзвичайного) стану. *Derzhavne upravlinnya udoskonalennya ta rozvytok*. 2022. № 6. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2022.6.12>.
- 10.Трофімов Д.О. Волонтерський рух в умовах зовнішньої воєнної агресії. Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня магістра спеціальності «Соціологія». Київ, 2023. 73 с. <https://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/61895>
- 11.Топальський В.Сатира і гумор – інформаційна зброя проти російського агресора. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*. К.: НУОУ,2023.С.85-86. <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbi-3-npc-23-04.pdf>
- 12.Харук Д. Феномен української єдності: роль волонтерських організацій у протидії військовій агресії російської федерації. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*. – К.: НУОУ, 2023. С.121. <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbi-3-npc-23-04.pdf>

13. Gerasymchuk T. F. National resilience as a determinant of European integration of Ukraine. *Politicus*. 2022. No. 4. P. 18–28. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-4.3>.

References:

1. Blahodiinist u chasy viiny – kilkisne doslidzhennia[Charity in wartime - a quantitative study]. URL: <https://zagoriy.foundation/publications/blagodijnist-u-chasi-vijni-kilkisne-doslidzhennya/>
2. Horinov P., Drapushko R. (2022) Volonterska diialnist v Ukraini: sotsialno-pravove doslidzhennia[Voluntary activity in Ukraine: socio-legal research]: *monohrafiia – monograph*. 240. [in Ukrainian].
3. Datsiuk A. V. (2021) Reformuvannia systemy upravlinnia sektorom bezpeky i oborony Ukrainy v umovakh hibrydnoi viiny z Rosiiskoiu Federatsiieiu[Reforming the management system of the security and defense sector of Ukraine in the conditions of a hybrid war with the Russian Federation]. *Best practices of public administration: international experience*. 101-107. [in Ukrainian].
4. Klymchuk I. (2023) Rol volonterskoho rukhu v umovakh voiennoho stanu. [The role of the volunteer movement in the conditions of martial law]. *Ukrainske viisko: suchasnist ta istorychna retrospektyva – Ukrainian army: modernity and historical retrospect: Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 134-135. [in Ukrainian].
5. Kostyshyn E. (2023) Rol volonterskoho fandraizynhu u protystoianni shyrokomasshtabnii zbroinii ahresii rosiiskoi federatsii[The role of volunteer fundraising in the resistance to large-scale armed aggression of the Russian Federation]. *Ukrainske viisko: suchasnist ta istorychna retrospektyva – Ukrainian army: modernity and historical retrospect: Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 135-136. [in Ukrainian].
6. Kucher, M. O., Ohorodniichuk, I. V., Kozak, N. D., & Poltorak, M. F. (2017). Osoblyvosti vodozabezpechennia viiskovosluzhbovtiv v polovykh umovakh[Peculiarities of water supply for military personnel in field conditions]. *Problemy viiskovoi okhorony zdorovia-Problems of military health care*, (47), 144-148
7. Pylypenko L., Pozniakovska N. (2023) Kontseptsii stanovlennia i rozvytku instytutiv hromadianskoho suspilstva v ukraini[Concepts of formation and development of institutions of civil society in Ukraine]. *Mechanism of an economic regulation - Mechanism of economic regulation*. 1(99), 121–127. [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy “Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy”: vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII : stanom na 31 berez. 2023 r.[Law of Ukraine “On the national security of Ukraine”: from June 21, 2018 No. 2469-VIII: as of March 31. 2023] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> . [in Ukrainian].
9. Romanchenko V. B. (2022) Sotsialno-ekonomichna model derzhavy dobrobutu v umovakh voiennoho (nadzvychainoho) stanu[ocio-economic model of the welfare state under conditions of military (emergency) state]. *Derzhavne upravlinnya udoskonalennya ta rozvytok - State Department of Improvement and Development*. 6,137-148. [in Ukrainian].
10. Trofimov D.O. (2023) Volonterskyi rukh v umovakh zovnishnoi voiennoi ahresii [Volunteer movement in conditions of external military aggression]. *Dyplomna robota na zdobuttia osvitnoho stupenia mahistra spetsialnosti «Sotsiologhiia» - Thesis for obtaining an educational degree in the specialty "Sociology"*. 73. [in Ukrainian].
11. Topalskyi V. (2023) Satyra i humor – informatsiina zbroia proty rosiiskoho ahresora [Satire and humor are informational weapons against the Russian aggressor]. *Ukrainske viisko: suchasnist ta istorychna retrospektyva – Ukrainian army: modernity and historical retrospect: Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. 85-86. [in Ukrainian].

12. Kharuk D.(2023) Fenomen ukraïnskoi yednosti: rol volonterskykh orhanizatsii u protydii viiskovii ahresii rosiiskoi federatsii[The phenomenon of Ukrainian unity: the role of volunteer organizations in countering the military aggression of the Russian Federation]. Ukrainske viisko: suchasnist ta istorychna retrospektyva – *Ukrainian army: modernity and historical retrospect: Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*.121. [in Ukrainian].
13. Gerasymchuk T. F.(2022) National resilience as a determinant of European integration of Ukraine. *Politicus*, 4, 18–28.

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-686-696](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-686-696)

Ноняк Михайло Васильович кандидат економічних наук, докторант відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0009-0004-9268-3490>

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА МИР

Анотація. Актуальність досліджуваної теми викликана, насамперед, реаліями сьогодення, які пов'язані з повномасштабним вторгненням РФ на територію України, що ставить перед державою першочергове завдання збереження життя і здоров'я людини. Це у повній мірі може бути досягнуте тільки під час миру, тобто способу існування, коли всі члени суспільства можуть користуватися своїми правами людини. В свою чергу, стабільний і довготривалий мир та безпека можуть бути отримані тільки тоді, коли всі права людини будуть реалізовані і підкріплені юридичними гарантіями без яких такі права перетворюються на своєрідні «заяви про наміри». В загальному під юридичними гарантіями прав людини слід розуміти законодавчо закріплені спеціально-правові засоби та обов'язки уповноважених суб'єктів реалізовувати, охороняти і захищати такі права.

Зазначається, що юридичні гарантії права на мир, як і інші права та свободи людини, у своїй системі (у міжнародному і національному вимірах) можуть включати такі складові: 1) інституційні гарантії, що пов'язані з функціонуванням органів, діяльність яких спрямована на охорону і захист права людини на мир і реалізується на підставі документального комплексу, створеного на національному, регіональному та міжнародному рівнях; 2) процесуальні, які застосовуються у момент звернення до уповноважених органів за умов виникнення для особи загрози позбавлення її права на мир (реалізуються у судових інстанціях або через звернення до Уповноваженого Верховною Радою України з прав людини); 3) матеріальні, які виражаються у вигляді права особи на компенсацію збитків, спричинених порушенням її прав.

Звертається увага на те, що єдиним інструментом впливу з боку міжнародної спільноти на Росію як агресора, є санкції, які не змогли забезпечити потрібної ефективності. Відтак вбачається актуальним розроблення Міжнародного Санкційного Кодексу, який би встановлював жорстку систему покарань, у разі порушення імперативних норм міжнародного права, в тому числі за сприяння агресору іншими країнами

обходити таке покарання, і міг би слугувати «запобіжником», тобто реальним розумінням того що від агресії найбільше втрачає сам агресор.

Ключові слова: право людини на мир, юридичні гарантії прав людини, захист права людини на мир, санкції, права і свободи людини, механізм захисту прав людини.

Noniak Mykhailo Vasylovych PhD in Economics, doctoral student of the Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Trohsvyatitelskaya St., 4, Kyiv, 01001, tel.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0009-0004-9268-3490>

ON THE QUESTION OF LEGAL GUARANTEES OF THE HUMAN RIGHT TO PEACE

Abstract. The relevance of the researched topic is caused, first of all, by the realities of today, which are connected with the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, which sets before the state the primary task of preserving human life and health. This can be fully achieved only in times of peace, that is, a way of existence where all members of society can enjoy their human rights. In turn, stable and long-lasting peace and security can be obtained only when all human rights are realized and supported by legal guarantees, without which such rights turn into a kind of "statements of intent". In general, legal guarantees of human rights should be understood as legally established special legal means and duties of authorized subjects to implement, protect and defend such rights.

It is noted that legal guarantees of the right to peace, like other human rights and freedoms, in their system (in international and national dimensions) may include the following components: 1) institutional guarantees related to the functioning of bodies whose activities are aimed at protection and protection of the human right to peace and is implemented on the basis of a documentary complex created at the national, regional and international levels; 2) procedural, which are applied at the time of applying to the authorized bodies under the conditions of the threat of deprivation of the person's right to peace (implemented in the courts or through an application to the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights); 3) material, expressed in the form of a person's right to compensation for damages caused by the violation of his rights.

Attention is drawn to the fact that the only instrument of influence by the international community on Russia as an aggressor is sanctions, which could not ensure the required effectiveness. Therefore, the development of the International Sanctions Code is considered relevant, which would establish a strict system of punishments in case of violation of the imperative norms of international law, including with the assistance of the aggressor by other countries to circumvent such punishment, and could serve as a "safeguard", that is, a real understanding of what comes from aggression the aggressor himself loses the most.

Keywords: human right to peace, legal guarantees of human rights, protection of human right to peace, sanctions, human rights and freedoms, human rights protection mechanism.

Постановка питання. Агресія РФ проти України не тільки підірвала регіональну і глобальну безпеку, вкрай негативно вплинув на світову економіку, енергетичну та продовольчу безпеку, спричинивши наймасштабнішу хвилю міграції в Європі з часів Другої світової війни, а й поставила на порядок денний ряд проблем, розв'язання яких вимагає ґрунтовних наукових досліджень з метою теоретичного насичення та подальшого практичного застосування. Серед низки таких проблем, є питання пов'язані з правом людини на мир, а також юридичними гарантіями такого права. Можна переконливо стверджувати, що стабільний, довготривалий мир та безпека можуть бути отримані тільки тоді, коли всі права людини будуть реалізовані і підкріплені юридичними гарантіями.

Взагалі саме питання права людини на мир у XXI сторіччі, є парадоксальним. Здавалося б, що право, яке має своє закріплення у різних міжнародних документах, у час активного розвитку суспільства, коли відбуваються трансформаційні зміни, основою яких є гуманістична і демократична мета, забезпечення права на мир могло підніматися тільки в контексті свого теоретичного «насичення», і аж ніяк практичного осягання. Проте реальність інша: в час коли цілий народ у самому центрі Європи бореться просто за право жити, міжнародне право виявляється не здатним це гарантувати. Тож на порядок денний постала низка питань пов'язаних із забезпеченням та гарантуванням прав людини, в тому числі і права на мир.

Погоджуємось з думкою Л. Богачової що утвердження і забезпечення прав і свобод людини — головний обов'язок держави. Забезпечення прав людини відбувається шляхом створення відповідних умов для їх реалізації, охорони та захисту як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні. Ступінь гарантованості прав людини і засоби, які при цьому використовуються, неоднакові в різних країнах. Найбільш ефективні процедури захисту прав людини вироблені у межах європейського правового простору [1, с. 56].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика є відносно новим напрямом дослідження у сучасній правовій доктрині, тож вимагає свого змістовного насичення. І якщо питання пов'язані з юридичними гарантіями в цілому є досить опрацьованими сучасною правовою наукою (Л.Богачова, С. Лахтадир, І. Переш, Ю. Шемшученко), то питання права людини на мир, як і його гарантії наразі тільки актуалізуються. Певні аспекти означеної проблематики розкривали у своїх працях та виступах такі вчені як О. Скрипнюк, Н.Оніщенко, С.Сунегін тощо. Тож зі зміною доктрини прав людини, пов'язаними з розвитком глобальної співзалежності, відповідно виникає необхідність дослідити право людини на мир та його юридичні гарантії.

Мета статті є аналіз існуючих джерел права людини на мир та шляхи удосконалення їх юридичних гарантій в умовах повномасштабної війни.

Виклад основного матеріалу. Неодмінною умовою реального існування прав людини є наявність відповідних обов'язків у інших людей, держави тощо і, передусім, обов'язку їх непорушення. При цьому у держави, яка визнає права людини, виникає також обов'язок їх гарантування. Тож піднімаючи питання про право людини на мир, яке в умовах збройної агресії РФ стало головною потребою українського суспільства, слід говорити і про юридичні гарантії такого права. Дійсно, без гарантій права та свободи людини перетворюються на своєрідні «заяви про наміри», що не мають ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства. На початку дослідження зробимо екскурс по дефінітивному визначенню «юридичні гарантії прав людини».

У загальній теорії держави і права під юридичними гарантіями прав і свобод людини у національному праві включають систему засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [2, с. 456]. В європейському праві під гарантіями прав і свобод людини (у вузькому, юридичному сенсі) розуміють засоби захисту прав від порушень, процедури поновлення порушених прав і порядок відшкодування завданої шкоди [1, с. 58]. Таким чином, коли ми говоримо про юридичні гарантії прав людини маємо на увазі, законодавчо закріплені спеціально-правові засоби та обов'язки уповноважених суб'єктів реалізовувати, охороняти і захищати їх. Юридичні гарантії є тією ланкою, яка дає змогу здійснити необхідний у правовому статусі людини перехід від передбаченої в Конституції та в законах України можливості до їх реалізації в житті. І в контексті права людини на мир, яке можна розглядати як у площині окремої особистості, певних соціальних груп та суспільства, так і людства в цілому, доцільно розглядати юридичні гарантії у національному і міжнародному (регіональному та універсальному) вимірах. Тож розмірковуючи про юридичні гарантії права на мир можемо запропонувати наступну ілюстративну базу.

Юридичні гарантії права на мир, як і інші права і свободи людини, у своїй системі (як у міжнародному так і національному вимірах) можуть включати такі складові: 1) інституційні гарантії 2) процесуальні; 3) матеріальні. Розглянемо кожну із них детальніше.

Інституційні гарантії пов'язані з функціонуванням органів, діяльність яких спрямована на охорону і захист права людини на мир, тож повинен відтворюватися із врахування документального комплексу, створеного на національному, регіональному та міжнародному рівнях.

Зокрема, важливими документами, що закріплюють право людини на мир на міжнародному рівні, є Декларація про виховання народів у дусі миру 1978 року [3], в якій відзначається, що всі народи і всі люди, незалежно від раси, переконань, мови і статі, мають невід'ємне право на життя в мирі, а

дотримання цього права є фундаментальним обов'язком кожної країни, що передбачає також ліквідацію загрози війною та усунення застосування сили у міжнародних суперечках, а розв'язання їх мирними способами, та Декларація про право народів на мир 1984 р. [4], в якій ГА ООН визнається, що забезпечення мирного життя для народів є священним обов'язком кожної держави.

На регіональному рівні мова йтиме про конституційні акти ЄС. Вважаємо за необхідне наголосити на тому, що ст. 3 договору про Європейський Союз визначає що мета Союзу – підтримувати мир, свої вартості та добробут своїх народів. А також зазначено, що Союз пропонує своїм громадянам простір свободи, безпеки та правосуддя без внутрішніх кордонів, де забезпечено вільне переміщення осіб і водночас належні заходи щодо контролю на зовнішніх кордонах, притулку, імміграції, запобігання злочинності та боротьби проти неї [5, с. 35]. Основними інститутами європейської системи захисту прав людини виступають Суд Європейського Союзу, Європейський суд з прав людини, Європейська комісія, Європейський Омбудсмен, Комітет міністрів Ради Європи, Комісар Ради Європи з прав людини, Парламентська асамблея Ради Європи, Європейський комітет з соціальних прав, Європейський комітет запобігання катуванням тощо. Наявність різних за природою органів і відповідно механізмів захисту прав людини обумовлюють поділ інституційних гарантій на судові і позасудові [1, с. 58 -59].

Особливу роль у гарантуванні прав людини у європейському регіоні відіграє Європейський суд з прав людини, предметом звернення до якого виступають основні права людини, закріплені в Європейській конвенції і протоколах до неї. Втім права людини на мир не має свого прямого закріплення у даній Конвенції, проте якщо розглядати деякі справи, які стосуються питань ефективного контролю над територією та деяких міждержавних скарг, то можна дійти такого висновку: суд визнає факт того, що порушення прав людини може бути наслідком порушення права на мир. Зокрема у справі «Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom), у якій Суд визнав порушення процесуального аспекту права на життя (ст. 2). Заявники стверджували, що їхні родичі на момент своєї загибелі в Іраку перебували під юрисдикцією Сполученого Королівства, і що у зв'язку з порушенням ст. 2 ЄКПЛ не було проведено ефективного розслідування обставин їхньої загибелі. Для того, щоб зрозуміти міжнародно-правовий аспект у вказаній справі, потрібно звернути увагу на те, що коаліція щодо роззброєння Іраку, в якій серед учасників було Сполучене Королівство, була створена на виконання Резолюції 1441 Ради Безпеки ООН від 8 листопада 2002 р. Отже, за порушення права на життя громадян Іраку на території Іраку відповідальним є Сполучене Королівство, представники котрого перебували в Іраку завдяки дозволу Ради Безпеки ООН.

Конфлікт набув міжнародного значення через порушення права людини на мир, що потягло порушення інших прав людини [6, с. 88].

Аналізуючи практику ЄСПЛ, можна простежити чітку тенденцію щодо використання інструментів Конвенції для захисту, які не містяться власне у Конвенції, в тому числі права на мир. Яскравим прикладом є чеченські справи. Станом на березень 2009 р. Росія була притягнута до відповідальності у 60 справах, пов'язаних з примусовими зникненнями, 22 випадками позасудових страт, чотирма справами з невибірковими атаками і чотирма випадками катувань, а також одним випадком смерті внаслідок недбалості та знищення майна (у деяких випадках – за більше ніж одне порушення) позасудових страт, чотирма справами з невибірковими атаками і чотирма випадками катувань, а також одним випадком смерті внаслідок недбалості та знищення майна (у деяких випадках – за більше ніж одне порушення). Суд також встановив, що у багатьох випадках члени сім'ї жертв зазнали нелюдського поводження внаслідок дій уряду або бездіяльності перед порушеннями. У кожному випадку Європейський суд визнавав, що Росія не провела ефективного розслідування. Більшість з цих справ стосуються катувань, насильницьких зникнень та позасудового розстрілу, які використовувалися в російських контрнаступальних діях на Північному Кавказі. Наприклад, у справі «Умаєва проти росії» (Umayeva v. russia) заявниця проживала у будинку в м. Грозний, який був зруйнований російськими військовими. Вона залишалася в підвалі одного з будинків, коли мешканці були повідомлені через гучномовець у військовому гелікоптері, що наступного дня буде їхній останній шанс залишити місто через гуманітарний коридор. Коли група втікачів проминула російський військовий пост, прямуючи так званим «безпечним коридором», вони потрапили під обстріл артилерії і снайперів. Заявниця отримала кулеві поранення в праву руку, обидва стегна і ліву колінну чашечку. Унаслідок отриманих травм вона стала частково непрацездатною і могла ходити тільки з великими труднощами. Кримінальне розслідування її справи не дало жодних результатів. ЄСПЛ визнав Росію відповідальною за невибірковий обстріл федеральними військовими силами цивільних осіб, які намагалися втекти з Грозного, порушуючи у такий спосіб право на життя, але як вже раніше зазначалося, ЄСПЛ через право на життя захищає також право на мир, яке не закріплене в ЄКПЛ прямо, проте порушення якого тягне порушення права, закріпленого у Конвенції [6, с. 88-89].

Практика ЄСПЛ визнається *de facto* джерелом загальноєвропейських стандартів прав людини і має враховуватися органами влади всіх держав — учасниць Конвенції і на сьогоднішній день є яскравим прикладом юридично обґрунтованого і цілком виправданого втручання світового співтовариства у внутрішні справи держав, де такі права порушуються.

Що стосується національного рівня, то право людини на мир на разі не закріплене., але, на наш погляд, це право повинно знайти своє закріплення в

Основному Законі після закінчення війни. Як наслідок такого закріплення, відповідно до ст.3 Конституції України, держава стане гарантом його дотримання. Важливо наголосити, що коли ми говоримо про права людини в цілому, вони мають не тільки відповідати запитам суспільства та бути юридично визначеними, головне – відповідати можливостям їх реалізації. Особливо актуальним це є у питаннях права людини на мир, реальне гарантування якого, насамперед, залежить від політичних чинників у суспільстві. Людина, її права та свободи у правовій державі займають найвищу соціальні цінність. У даному питанні найголовнішим є те, що на їхнє забезпечення і реалізацію у суспільному житті має бути спрямована вся міжнародна і державна діяльність та, насамперед, діяльність у сферах державного управління. Головним обов'язком з боку держави є реальне (не декларативне) гарантування прав та свобод, адже остання несе повну відповідальність перед людиною та суспільством загалом за свою діяльність.

У зазначеному контексті справедливим є твердження Ю. Шемшученка «проголошення державою прав та свобод є важливою, але не єдиною ознакою правопорядку в суспільстві. Необхідно також створити умови для реалізації відповідних прав, що може бути забезпечено надійною системою гарантій у цій сфері. Йдеться, зокрема, про соціально-економічні, організаційні, правові, духовні та інші гарантії» [7].

Зрозуміло, що право людини на мир повинно ще бути розроблене (опрацьоване) сучасною соціогуманітарною наукою загалом і правовою доктриною зокрема з безумовним урахуванням практичної складової. Проте, навіть при поверхневому, оглядовому вивченні природи даного права зрозуміло і те, що воно (це право) повинно охоплювати убезпечення від агресивних проявів з боку інших держав, особливо держав-спонсорів тероризму, терористичних організацій, терористичних угруповань; убезпечення від застосування ядерної зброї, біологічної, хімічної, інших видів зброї масового ураження; убезпечення від будь-якого знищення мирного населення (особливо дітей), руйнування інфраструктури тощо [8, с. 138].

Наступний блок юридичних гарантій – процесуальні, які реалізуються у момент звернення до уповноважених органів за умов виникнення для особи загрози позбавлення її права на мир. Найчастіше процесуальні гарантії реалізуються у судових інстанціях, мова про які частково йшла вище (насамперед ЄСПЛ). Також існує й позасудовий механізм захисту прав людини - інститут омбудсмана. В нашій державі – це Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, на якого, згідно з Конституцією України, покладено парламентський контроль за дотриманням конституційних прав людини та розгляд звернень громадян щодо захисту цих прав. Проте такий позасудовий захист права людини на мир буде можливий за умови його закріплення в Основному Законі, доцільність чого була обґрунтована в попередніх статтях автора.

Матеріальні гарантії виражаються у вигляді права особи на компенсацію збитків, спричинених порушенням її прав. Зрозуміло що не все можна оцінити у грошовому виразі, адже якби, до прикладу, Росія не вдалася до такої агресії, сьогодні десятки тисяч людей були б живі. При цьому матеріальна складова відіграє важливе значення у повоєнному відновленні, як кожної окремої людини так і держави в цілому.

У контексті юридичних гарантій прав людини слід звернути увагу на доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище», в якому говориться про юридичні гарантії права людини на життя (реалізація яких також, як показали реалії війни, можлива тільки у мовах миру). Зокрема серед них можна виокремити гарантії реалізації та гарантії охорони. До першої групи належать: межі прав і свобод, їх конкретизація в діючому законодавстві; юридичні факти, з якими пов'язується їх володіння і безпосереднє користування; процесуальні форми реалізації; заходи заохочення та пільги для стимулювання правомірної та ініціативної їх реалізації. Другу групу юридичних гарантій складають конституційний нагляд; заходи захисту і заходи відповідальності винних за порушення права людини на життя; процесуальні форми здійснення контролю й нагляду; засоби попередження і профілактики порушень права людини на життя та інші правові засоби. Система гарантій реалізації права людини на життя полягає в покладанні на державу низки обов'язків, які можна поділити на дві групи: що стосуються всіх громадян України та ті, які стосуються життя окремої людини [9, с. 95].

Окремо хотіли б зупинитися на питаннях пов'язаних із санкціями (зокрема у контексті російсько-української війни), які на сьогоднішній день залишаються чи не єдиним інструментом впливу на Росію з боку демократичної світової спільноти в питаннях повернення до цивілізованих правил гри в міжнародних відносинах та поваги до незалежності й суверенітету Української держави. Після повномасштабного вторгнення РФ зазнала досить значну кількість міжнародних санкцій. Зокрема найбільше санкцій з обмеженнями проти РФ накладено з боку США (2684), Швейцарії (2109) та Канади (1946). Більшість із них спрямовані проти фізичних осіб, і лише 3495 санкцій (із 13 840) накладено на юридичних осіб, морські чи повітряні судна. Ці дані не враховують секторальні санкції, як-от загальні торговельні ембарго на газ або нафту. До широкомасштабного вторгнення Росії в Україну найбільше санкцій в історії було введено проти Ірану – це 3616 активних санкцій з боку США, ООН, ЄС, Австралії, Канади, Індії та Ізраїлю [10, с. 17]. Проте існуюча система санкцій (не дивлячись на їх кількість) продемонструвала недостатню ефективність у боротьбі з агресором, який зумів віднайти лазівки і постійно вдається до тіньових схем. Тому вважаємо за доцільне розроблення так званого «Міжнародного санкційного кодексу», який би встановлював жорстку систему покарань (наприклад за різні прояви агресії

агресор платив і своїми активами і можливостями), в тому числі за сприяння іншими країнам агресору обходити таке покарання. Такий кодекс міг би слугувати, в першу чергу, «запобіжником», реальним розумінням того що від агресії найбільше втрачає саме агресор. Важливість такого Кодексу полягає у встановленні чіткого покарання за порушення імперативних норм міжнародного права, адже від дієвості та ефективності застосування міжнародних норм, в тому числі і з прав людини, залежить стан і рівень захисту безпеки особистості і на міжнародному, і на національному рівнях, а відтак і гарантування її права на мир.

Система гарантій реалізації права людини, в тому числі і на мир, полягає в покладанні на державу низки обов'язків. Чим більше держава (і суспільство також) сприяє, захищає і виконує права своїх людей, тим вищі шанси в приборканні насильства та мирного вирішення конфліктів. Мир це основоположний елемент для дотримання прав і свобод людини. І належне його закріплення та «міцна» система юридичних гарантій сприятиме реалізації цієї мети та побудови суспільства де життя буде безпечним і комфортним, а цінності – загальнолюдські у поєднанні з національними. Тож наше сьогоднішнє завдання наближати цей світ, насамперед належною підтримкою Збройних Сил України, науковими «насиченням» актуальних питань, зокрема пов'язаних з миробудівництвом, якісною освітою, продуктивною наукою тощо.

Висновки. Оскільки зростає сприйняття миру як основоположного права людини, виникає потреба у його законодавчому закріпленні та обов'язку держави його гарантувати. В загальному під юридичними гарантіями людини слід розуміти законодавчо закріплені спеціально-правові засоби та обов'язки уповноважених суб'єктів реалізовувати, охороняти і захищати такі права й свободи. Право людини на мир у повній мірі відповідає сьогоднішнім запитам суспільства, відтак має бути юридично визначеними і містити гарантії свого забезпечення.

Юридичні гарантії права на мир, як і інші права і свободи людини, у своїй системі (як у міжнародному так і національному вимірах) можуть включати такі складові: 1) інституційні гарантії, що пов'язані з функціонуванням органів, діяльність яких спрямована на охорону і захист права людини на мир і реалізується на підставі документального комплексу, створеного на національному, регіональному та міжнародному рівнях; 2) процесуальні, які реалізуються у момент звернення до уповноважених органів за умов виникнення для особи загрози позбавлення її права на мир (реалізуються у судових інстанціях або через звернення до Уповноваженого Верховною Радою України з прав людини); 3) матеріальні, які виражаються у вигляді права особи на компенсацію збитків, спричинених порушенням її прав.

У зв'язку з недостатньою ефективністю санкційної політики спрямованої проти РФ, яка змогла знайти механізми обходу, є актуальним розроблення Міжнародного Санкційного Кодексу, що встановлював би жорстку систему

покарань, в тому числі за сприяння іншими країнам агресору обходити таке покарання і міг би слугувати «запобіжником» - реальним розумінням того що від агресії найбільше втрачає саме агресор.

Література:

1. Богачова Л.Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2011. № 22. С. 56-70. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3235/1/Bogacheva_56.pdf
2. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
3. Declaration on the Preparation of Societies for Life in Peace. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/33/73>
4. Declaration on the Right of Peoples to Peace. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/39/11>
5. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г.Друзенко, С. Друзенко, за заг.ред Г.Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. 536 с.
6. Переш І.Є., Барна О. Право на мир в системі прав людини. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 5. С. 86-90. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270336/265696>
7. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2008. 252 с.
8. Оніщенко Н.М., Сунетін С.О. Система прав людини: нові підходи та бачення. Наукові інновації та передові технології. 2023. № 1(15). С. 133-144.
9. Доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище». Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-12/ad-nisd-do-poslannya-prezidenta-ukraini-2022.pdf> 135 с.
10. Міжнародні санкції як інструмент стримування російської агресії проти України: аналіт. доп. / за заг. ред. М. Паламарчука. Київ: НІСД, 2023. 76 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2023.10> URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-11/ad_sanktsii_do_verstky_na_site_17_11_2023.pdf

References:

1. Bogachova, L.L. (2011). Juridichni garantii prav i svobod ljudini i gromadjanina v evropejs'komu ta nacional'nomu pravi [Legal guarantees of human and citizen rights and freedoms in European and national law]. *Derzhavne budivnictvo ta misceve samovrjaduvannja - State construction and local self-government*, 22, 56-70. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3235/1/Bogacheva_56.pdf [in Ukrainian].
2. Cvik, M. V., Petrishin, O. V. (2009). *Zagal'na teorija derzhavi i prava* [General theory of the state and law]. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Declaration on the Preparation of Societies for Life in Peace. *undocs.org* Retrieved from <https://undocs.org/ru/A/RES/33/73> [in English].
4. Declaration on the Right of Peoples to Peace. *undocs.org* Retrieved from <https://undocs.org/ru/A/RES/39/11> [in English].
5. Druzenko, G. (2010). *Konstitucijni akti Evropejs'kogo Sojuzu (v redakcii Lisabons'kogo dogovoru)* [Constitutional acts of the European Union (as amended by the Treaty of Lisbon)]. Kiiv: «K.I.S.» [in Ukrainian].
6. Peresh, I.E., Barna, O. (2022). Pravo na mir v sistemi prav ljudini [The right to peace in the system of human rights]. *Analitichno-porivnjaj'ne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence*, 5, 86-90. Retrieved from <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270336/265696> [in Ukrainian].

7. Shemshuchenko, Ju. S. (2008). *Konstitucijni prava, svobodi i obov'jazki ljudini i gromadjanina v Ukraïni* [Constitutional rights, freedoms and obligations of a person and a citizen in Ukraine]. Kiïv: Vidavnistvo «Juridichna dumka» [in Ukrainian].

8. Onishhenko, N.M., Sunegin, S.O. (2023). Sistema prav ljudini: novi pidhodi ta bachennja [The human rights system: new approaches and visions]. *Naukovi innovacii ta peredovi tehnologii - Scientific innovations and advanced technologies*, 1(15), 133-144 [in Ukrainian].

9. Dopovid' do shhorichnogo Poslannja Prezidenta Ukraïni do Verhovnoï Radi Ukraïni «Pro vnutrishne ta zovnishne stanovishhe» [Report on the annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the internal and external situation"]. *niss.gov.ua* Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-12/ad-nisd-do-poslannya-prezidenta-ukraini-2022.pdf> 135 s. [in Ukrainian].

10. Palamarchuk, M. (2023). *Mizhnarodni sankcii jak instrument strimuvannja rosijs'koï agresii proti Ukraïni* [International sanctions as a tool to deter Russian aggression against Ukraine]. Kiïv: NISD DOI: <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2023.10> Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-11/ad_sanktsii_do_verstky_na_site_17_11_2023.pdf [in Ukrainian].

УДК 340.13:159.98:351.74

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-697-709](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-697-709)

Остапович Володимир Петрович доктор юридичних наук, старший дослідник, завідувач науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення, Державний науково-дослідний інститут МВС України, пров. Є. Гуцала, 4А, м. Київ, 01011, тел.: (067) 983-54-13, <https://orcid.org/0000-0002-9186-0801>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню проблематики вдосконалення нормативно-правового забезпечення організації і проведення поліграфологічних досліджень правоохоронними органами України. Автором відзначено прогрес, досягнутий у державі в застосуванні психофізіологічних поліграфологічних досліджень, водночас зауважено про певні проблемні аспекти цього питання, пов'язані з відсутністю законодавчої бази щодо використання поліграфа.

Проаналізовано досвід закордонної й вітчизняної практики використання поліграфологічних технологій. Продемонстровано, що натеper поліграф ефективно використовується в підрозділах поліції й державних органах, кримінальному судочинстві розвинених країн світу. Загалом напрацьовано чимало здобутків вітчизняних поліграфологів.

У статті обґрунтовано, що з-поміж усіх наявних і доступних для правоохоронних органів України інноваційних технологій поліграф є одним з найбільш перспективних та ефективних засобів вирішення актуальних проблемних питань, котрі стосуються як кадрового забезпечення, так і особливостей розкриття та розслідування злочинів. Запропоновано чітко відпрацювати правовий механізм проведення досліджень із використанням поліграфа, законодавчо розробити та прийняти нормативно-правову базу, у якій визначити основні принципи використання поліграфа в державних органах, а також недержавних компаніях і установах, узаконити систему сертифікації поліграфічних пристроїв, уніфікувати процес професійної підготовки поліграфологів. Також рекомендовано врегулювати суперечливості в використанні результатів поліграфологічних обстежень у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному провадженні тощо.

Ключові слова: поліграфологічне дослідження, нормативно-правові засади, законодавство, поліграфолог, психофізіологічні реакції.

Ostapovych Volodymyr Petrovych, Doctor of Law, Senior Researcher, Chief of the Research Laboratory of Psychological Support, State Research Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 4a Y. Gutsalo Lane, Kyiv, 01011, <https://orcid.org/0000-0002-9186-0801>

CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR THE IMPROVEMENT OF THE REGULATORY SUPPORT FOR POLYGRAPH EXAMINATIONS IN LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE

Abstract. The article is aimed at the coverage of the issues of the improvement of the regulatory and legal support for organizing and conducting polygraph examinations by law enforcement agencies of Ukraine. The author underlines the progress in the use of psychophysiological polygraph examinations made in the country, and at the same time points out several problematic aspects of this issue related to the lack of a legislative framework for the use of a polygraph.

The author analyses the experience of foreign and domestic practice of using polygraph technologies; demonstrates that polygraphs are currently used effectively in police units and government agencies, and in criminal proceedings in developed countries. In general, there are many achievements of domestic polygraph examiners.

It has been substantiated that among all available and accessible for law enforcement agencies of Ukraine innovative technologies a polygraph is one of the most promising and effective means of solving topical issues relating to both staffing and peculiarities of crime detection and investigation. It has been suggested to develop the legal mechanism for conducting investigations by use of a polygraph, legislate and adopt a regulatory framework defining the basic principles of polygraph use in government agencies and non-governmental companies and institutions, legalize the certification system for polygraph devices, and unify the process of professional training of polygraph examiners. It has been also recommended to resolve contradictions in the use of polygraph examination results in criminal, civil, commercial, administrative proceedings, etc.

Keywords: polygraph examination, regulatory and legal framework, legislation, polygraph examiner, psychophysiological reactions.

Постановка проблеми. Одним із сучасних методів оцінювання достовірності отримуваної від суб'єкта інформації є психофізіологічний метод із використанням комп'ютерного поліграфа.

Зазначений прилад, починаючи з першої половини ХХ ст. й дотепер, підтверджує свою ефективність у роботі правоохоронних органів багатьох країн. Психофізіологічне обстеження із застосуванням поліграфа є нешкідливим методом дослідження особистості. Він реєструє низку психофізіологічних реакцій, які вимірюються за допомогою запитань, предметів, фото тощо. Таке дослідження дозволяє виявляти, фіксувати і здійснювати аналіз реакцій людини на певні стимули, відслідковуючи їх динаміку. Отримані показники перетворюються в цифрові форми з аналогових сигналів і відображаються в вигляді кривих на поліграмах. Сьогодні поліграфи

можуть фіксувати десятки психофізіологічних параметрів: зміни розширення капілярів, динаміку процесу дихання, гальванічної реакції шкіри, тремтіння, розширення чи звуження зіниць, прискорене кліпання очей та інші зміни, які можуть свідчити про емоційний стрес. Деякі моделі поліграфів дозволяють аналізувати людське мовлення, оскільки вважається, що якщо обстежуваний свідомо бреше, то змінюється стан його голосових зв'язок, які створюють дещо спотворений звук за рахунок нерегулярної зміни основної частоти вібрації.

Переваги сучасного комп'ютерного поліграфа полягають у швидкості обробки результатів, наявності стандартних програм їх обробки, виключення «суб'єктивного фактора» під час аналізу зареєстрованих показників.

Зазначені особливості дозволяють широко використовувати поліграф у правоохоронних органах з метою діагностики правдивості інформації, отриманої від респондента. Вважається, що в більшості випадків особа, яка приховує інформацію або каже неправду, відчуває психологічний стрес, ознаки якого можна зареєструвати за допомогою цього приладу.

Слід зазначити, що найбільшим у світі розробником та лідером перевірок із використанням поліграфа є США. В Україні поліграфологічні дослідження дедалі активніше використовуються у правоохоронних органах для перевірки працівників та для проведення експертизи під час судового розгляду тощо. Також у правоохоронній практиці поліграф застосовується у кримінальному судочинстві, оперативними працівниками та слідчими з метою обґрунтування версій кримінальних проваджень, пошуку матеріальних доказів, профілактики злочинних проявів, службових порушень тощо. Поліграфологічні дослідження стають досить поширеними під час прийому на роботу, переміщення по службі, атестування, перевірок, з ініціативи самої особи, під час проведення службових розслідувань, здійснення оперативно-розшукової діяльності тощо. Тому можемо висновувати, що законодавча й нормативно-правова база застосування приладу потребує вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування поліграфа у правоохоронних органах України проходить своє становлення в нормативному полі. Зокрема, у 2004 та 2013 роках затверджено інструкції щодо практичного застосування комп'ютерних поліграфів у Службі безпеки України, у органах системи МВС України, у Міністерстві доходів і зборів України, а також пройшли правову експертизу й зареєстровані в Міністерстві юстиції України. У березні 2013 року в Верховній раді України зареєстровано Проєкт Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» № 2521, запропонований народним депутатом України Г. Москалем. Автор передбачав, що його прийняття сприятиме створенню можливостей використання в суді результатів обстежень [18, с. 40].

Пізніше, у лютому 2016 року, також у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 4094 «Про поліграфологічну діяльність: проект Закону України від 04.03.2016», який передбачав, що претенденти на посади в поліцію, держслужбовці, зобов'язані були пройти перевірку на поліграфі [14]. Наразі за ініціативою депутата Ф.В. Веніславського у грудні 2023 року зареєстровано й розглянуто в першому читанні «Проект Закону про проведення дослідження із застосуванням поліграфа стосовно певних категорій посадових осіб органів державної влади України» № 10322 [15].

Слід указати, що за відсутності єдиного Закону, який регламентує застосування поліграфа у правоохоронних органах України, діють відомчі нормативно-правові акти, що регулюють його практичне використання. Зазначимо також, що з 2017 року введені в дію постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань», «Інструкція про порядок організації і проведення опитування особового складу Національної гвардії України з використанням поліграфа», наказ «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфа в діяльності органів прокуратури України» [5; 7; 10–13].

Також відповідними нормативними документами передбачені поліграфні перевірки в Міноборони, Національній поліції, Нацгвардії, ДБР, БЕБ, УДО, СБУ [5; 7; 10–13]. Метою проведення досліджень є виявлення можливих правопорушень, вчинених у минулому особою, яка претендує на зайняття посади або вже працює. Результати психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа не є підставою для прийняття рішення про відмову особі у зайнятті посади, а використовуються під час проведення співбесіди з нею виключно як інформація ймовірного характеру.

Методи дослідження. Під час проведення дослідження використані методи теоретичного (аналіз літературних джерел і нормативно-правових документів з даної проблематики) дослідження.

Виклад основного матеріалу. Поліграф нині широко використовується у світі. Правові підстави його використання вдосконалювалися з часу виникнення перших зразків від початку XX століття. Нині практика використання інструментальної детекції у правоохоронних органах України перебуває на черговому етапі становлення.

Сучасний цифровий поліграф фіксує запис на електронному носії за допомогою персонального комп'ютера. Він складається з технічного блоку, комп'ютера, набору датчиків та принтера. Інформація, отримана з датчиків, відображається на екрані комп'ютера, аналізується програмою і роздруковується через принтер. Контроль фізіологічних процесів під час психофізіологічного дослідження є чітко визначеним: відповідно до чинних міжнародних стандартів, виключення з контролю хоча б одного з цих процесів робить процедуру перевірки з використанням поліграфа невалідною. Решта

датчиків, що входять до комплексу різних моделей поліграфів, несуть допоміжну функцію. Зазначимо, що для фіксації руху досліджуваного і зовнішніх шумових перешкод можуть використовуватися датчики тремору (рухової активності) та голосу.

Згідно з Інструкцією про порядок використання поліграфів у Національній поліції України дослідження безпосередньо проводяться [16]:

- під час вивчення кандидатів на службу;
- під час проведення атестування поліцейських;
- під час перевірки з власної ініціативи особи, що згодилася бути опитаною з використанням поліграфа, у тому числі під час проведення службових розслідувань;
- під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Натепер правовими підставами для використання комп'ютерних поліграфів у Національній поліції можна вважати:

- Конституцію України (ст. 28);
- Кримінальний процесуальний кодекс України (ст.ст. 71, 101, 102, 104, 242, 243, 332);
- Кодекс Законів України про працю (ст.ст. 26, 40);
- Закон України «Про Національну поліцію» (ч. 2 ст. 50);
- Закон України «Про судову експертизу» (ч. 3, 4 ст. 7 та ч. 1 ст. 10);
- Інструкцію про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, затверджену наказом МВС України від 13.11.2017 № 920;
- Інструкцію про порядок проведення атестування поліцейських, затверджену наказом МВС України від 17.11.2015 № 1465 (пп. 13, 15).

Практична ефективність використання поліграфа в кадровій роботі пов'язана з можливістю провести перевірку певних відомостей, наданих поліцейськими або кандидатами на службу, у разі, коли іншим шляхом отримати відповідну інформацію важко або взагалі неможливо. Орієнтовними напрямками такої перевірки є:

- приховані мотиви вступу на службу до Національної поліції України;
- причини звільнення з попередніх місць роботи;
- зловживання на попередніх місцях роботи;
- причетність до скоєння кримінальних правопорушень;
- зв'язки з особами кримінальної спрямованості;
- негативні звички і залежності, особливості поведінки та ін.

Залучення поліграфолога до розслідування злочинів дає можливість [1–2; 4; 18]:

- виявити серед групи підозрюваних осіб, причетних до вчинення злочину;
- уточнити фабулу та склад злочину, зміст інших протиправних дій;
- окреслити основні напрями розслідування й побудувати версії щодо особи ймовірного злочинця;

- визначити плани, напрями, черговість і характер слідчих (розшукових) дій (обшуку, виїмки, арешту кореспонденції та ін.);
- встановити учасників групового злочину та роль кожного при вчиненні злочину;
- встановити мотиви вчиненого злочину;
- знайти безпосередніх замовників злочину та його виконавців;
- встановити серед свідків та інших осіб, що перевіряються, тих, хто володіє інформацією, яка сприятиме розкриттю злочину;
- встановити місця скоєння злочину, переховування доказів (де сховано крадене, знаряддя злочину, місця поховання трупа, утримання заручників тощо);
- виявити таємні місця при проведенні обшуку приміщень;
- підвищити ефективність оперативних заходів із пошуку безвісти зниклих осіб;
- виявити неправдиві свідчення та встановити особу чи осіб, що ініціювали приховування інформації щодо кримінального провадження;
- виявити місця знаходження осіб, що перебувають у розшуку;
- виявити псевдопотерпілих;
- виявити осіб, що передають оперативну інформацію злочинним елементам;
- визначити ступінь достовірності оперативної інформації, що надійшла;
- проводити впізнання (визначати достовірність показів особи, яка впізнає, а також яку впізнають);
- виявити випадки самообвинувачення, самообмови тощо.

Однак важливо зауважити, що відомості, отримані під час проведення поліграфного опитування, мають орієнтовний характер і потребують обов'язкової перевірки іншими слідчими (аналітичними) заходами. Необхідно також пам'ятати, що використання поліграфа передовсім є можливістю зняти підозру з невинної особи, захистити її від безпідставного звинувачення в учиненні злочину.

Розглядаючи використання поліграфа у контексті власне оперативно-розшукової діяльності, необхідно підкреслити, що його використання є особливо доцільним при розкритті злочинів загальної кримінальної спрямованості. Так, при розслідуванні кримінального правопорушення зазвичай висувуються найрізноманітніші версії, кожна з яких підлягає обов'язковій перевірці, переважно зусиллями оперативних підрозділів.

Спробуємо окреслити особливості призначення органами досудового слідства Національної поліції України судової експертизи з використанням поліграфа. Зазначимо, що застосування поліграфа при проведенні судової експертизи в Україні ґрунтується на чинних у державі нормативних актах. Зокрема, із 2017 року у країні проводяться такі судової експертизи з метою отримання інформації з уточнення питань щодо ступеня достовірності,

повноти, джерела отримання повідомлення наданого опитуваною особою, її бачення певної події та іншої орієнтувальної інформації, потрібної для подальшого моделювання версій розслідування певних подій. Безпосередньо психологічна експертиза із використанням комп'ютерного поліграфа призначається в загальному порядку, відповідно до конкретних підстав (ст. 242 КПК). Зокрема, основними підставами для її проведення є: певні неузгодженості чи сумніви у правдивості показань, низка суперечностей, наявні прогалини в показаннях, потреба в отриманні інформації про обставини тощо.

Згідно з наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», юридичною підставою для проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа є [1–2; 4; 17–18]:

1) ухвала суду про доручення проведення експертизи, винесена за результатами розгляду клопотання сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 1 ст. 332 КПК);

2) ухвала суду про доручення проведення експертизи, винесена незалежно від наявності клопотання, якщо суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності (ч. 2 ст. 332 КПК);

3) ухвала слідчого судді про доручення проведення експертизи, винесена за результатами розгляду клопотання сторони захисту (ст. 244 КПК);

4) постанова слідчого, прокурора про залучення експерта для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого (ч. 1 ст. 243 КПК);

5) договір про проведення експертизи між стороною захисту та експертом (ч. 2 ст. 243 КПК).

Слід вказати, що поліграфолог безпосередньо під час проведення судової експертизи з використанням поліграфа обов'язково й неухильно повинен дотримуватися виконання ч. 2 ст. 28 Конституції України, тобто отримати добровільну згоду особи на проходження такого виду експертизи, а також беззаперечно виконувати вимоги Закону України «Про судову експертизу» (ч. 4 ст. 7, 9, 10). Відповідно до норм законодавства особа, що проходить тестування, має право на будь-якій стадії експертизи відмовитися від подальшої участі в ній без правових наслідків від такої відмови у кримінальному провадженні України [13; 16–17]. Зазначимо, що до компетенції експерта при проведенні експертизи належить також визначення способу, методу, а також технічних засобів здійснення дослідження (постанова Пленуму Верховного суду України від 30.05.1997 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»).

У складі психологічної експертизи та задля отримання орієнтувальної інформації може здійснюватися й опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа. (п. 6.8 Розділ VI. Психологічна експертиза «Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [17]. Також визначено, що основним предметом такого опитування є [17]:

- ступінь ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- повнота наданої інформації опитуваною особою;
- джерела отриманої інформації від особи;
- уявлення опитуваної особи про певну подію;
- інша орієнтувальна інформація, необхідна для конструювання версій розслідування певних подій.

Такі опитування можуть проводитися тільки за наявності письмової згоди особи, яка буде проходити опитування (п. 6.8.2) [9; 20].

Зазначимо, що судова експертиза із застосуванням поліграфа також може проводитися у випадках, коли існують нерозв'язні протиріччя в показах учасників процесу. Однак висновки цієї експертизи в нашій державі не визнані як доказ у справі, але використовуються судом під час винесення рішення або постановлення вироку.

Також наразі немає єдиної чітко встановленої назви експертизи з використанням поліграфа. Часто в низці процесуальних документів можна натрапити на такі назви як: судова психофізіологічна експертиза, судово-психологічна експертиза з використанням поліграфа, судова психолого-фізіологічна експертиза тощо.

Отже, в Україні застосування поліграфа розпочалося за власною нормативною концепцією з орієнтацією на кращі європейські і світові зразки. Поліграфологічні опитування здійснюються з дотриманням вимог та норм чинного законодавства України, зокрема: Конституції України, Кодексу законів про працю України, Кримінального процесуального кодексу України, законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про державну службу», «Про державну таємницю», «Основи законодавства України про охорону здоров'я» тощо.

З листопада 2010 року в Національному класифікаторі професій України ДК 003:2010 офіційно було зареєстровано професію «експерт-поліграфолог», що належала до підкласу «Професіонали в галузі електроніки та телекомунікацій», розділу 2 «Професіонали». Наразі наказом Міністерства економіки України № 810-21 від 25 жовтня 2021 року внесено зміни до Національного класифікатора України ДК 003:2010 «Класифікатор професій» та введено нову професійну назву посади «Поліграфолог», яку віднесено до підкласу 2490 «Поліграфолог» розділу 2 «Професіонали».

Як бачимо, у нашій державі на етапі становлення перебуває нормативно-правове регулювання застосування поліграфа. Наразі нагальною потребою є

підготовка відповідного законопроекта, який би законодавчо врегулював усі аспекти застосування поліграфологічних досліджень в нашій державі. Убачаємо за доцільне прописання у ньому особливостей і правил проведення поліграфологічних досліджень та базових принципів із урахуванням міжнародних стандартів, безпеки праці фахівців тощо.

Також зазначимо, що важливо при використанні поліграфа не завдати шкоди обстежуваній особі, урахувати рівень фахової підготовки поліграфолога, перебачити процедуру контролю з боку держави за діяльністю поліграфологів на українському ринку праці.

Такий законопроект також має визначити основні критерії вимог до посад, при призначенні на які проходження опитування на поліграфі є обов'язковим. Потрібно захистити громадян від необґрунтованого примусу на проходження поліграфологічного обстеження й порушення при цьому прав людини і громадянина, убезпечити суспільство від надмірного бажання деяких роботодавців перевіряти кандидатів і співробітників на чесність та лояльність.

Також убачаємо за доцільне урегулювання на законодавчому рівні низки вимог до індивідуально-типологічних особливостей осіб, яким надається право на проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа, їхнього рівня відповідальності, можливостей призначення повторного дослідження в разі отримання сумнівних результатів попереднього вивчення тощо. З цією метою потрібно затвердити у встановленому порядку освітню програму підготовки поліграфолога, визначити низку ключових, загальноосвітніх і професійних компетенцій поліграфолога, законодавчо сформулювати етичні межі, за які не може вийти поліграфолог під час виконання процедури психофізіологічного дослідження.

Натепер для розвитку методу поліграфологічних досліджень необхідно науково обґрунтоване, а не формальне включення в систему засобів вітчизняної криміналістики, що стане поштовхом до початку масштабного використання поліграфа в боротьбі зі злочинністю, у кадровій роботі, а також для подальшого вдосконалення правових норм його застосування в країні.

Використання поліграфа при цьому сприяє більш економному використанню сил та засобів оперативних підрозділів, дає можливість оцінити практичну перспективність (або безперспективність) окремих версій за низкою критеріїв:

- оцінка причетності опитуваної особи до злочину;
- оцінка рівня обізнаності опитуваної особи з обставинами злочину;
- оцінка правдивості раніше отриманих від опитуваної особи показань.

Слід акцентувати увагу на тому, що слідчий безпосередньо визначає необхідність проведення оперативно-розшукового заходу, а за потреби – призначає судову психофізіологічну експертизу з використанням поліграфа із залученням відповідного фахівця. Зазначимо, що згідно з ч. 1 ст. 71 КПК фахівцем у кримінальному провадженні визначається особа, яка має спеціальні

знання та навички застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок. До таких фахівців відносять і поліграфолога, якого можуть залучати як для проведення самої експертизи, так і для консультувань з питань оцінювання отриманих психофізіологічних показників.

Висновки. Отже, поліграфічні дослідження проводяться задля з'ясування ступеня достовірності й повноти отриманої інформації, установлення ймовірної та орієнтувальної інформації, а також з метою отримання додаткових відомостей для використання у службовій діяльності. Вони здійснюються в порядку, передбаченому чинним законодавством України, а висновки такого дослідження носять орієнтувальний та ймовірний характер.

Аналіз закордонної та вітчизняної практики використання поліграфологічних технологій засвідчив, що натеper поліграф ефективно використовується у підрозділах поліції, державних органах і кримінальному судочинстві розвинених країн світу, напрацьовано чимало здобутків і вітчизняних поліграфологів. Можна дійти обґрунтованого висновку про те, що з-поміж усіх наявних і доступних для правоохоронних органів України інноваційних технологій поліграф є одним з найбільш перспективних і ефективних засобів вирішення актуальних проблемних питань, що стосуються як кадрового забезпечення, так і особливостей розкриття та розслідування злочинів. Проте очевидно, що наразі варто чіткіше відпрацювати правовий механізм проведення досліджень осіб із використанням поліграфа, законодавчо розробити і прийняти нормативно-правову базу, основні принципи використання поліграфа в державних органах, а також недержавних компаніях, установах тощо, узаконити систему сертифікації поліграфологічних пристроїв, уніфікувати процес професійної підготовки й підвищення кваліфікації поліграфологів, подолати суперечливості в використанні результатів поліграфологічних обстежень у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному провадженні тощо.

Література:

1. Барко В.І. Психологічні аспекти поліграфного тестування в системі МВС України. *Наукові записки інституту психології*. 2005. Вип. 26. С. 80–84.
2. Вагіна О.В. Психологічні особливості поліграфних досліджень в системі МВС України. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 2017. Вип. 30. Т. 10. С. 13–22.
3. Екман П. Теорія брехні. КМ-БУКС, 2019. 320 с.
4. Кодекс етики Американської асоціації поліграфологів (АРА). URL: <https://polygraphlab.com.ua/ru/blog/articles/title6>
5. Кодекс законів про працю України: Закон України від 23 липня 1996 р. № 322-08. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* від 28 червня 1996 р. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
8. Міжнародний досвід застосування поліграфічних технологій та перспективи їх використання в системі МВС України : науково-методичний посібник / В. О. Криволапчук, І. В. Клименко, О. А. Назаров та ін. Київ : ДНДІ МВС України, 2016. 99 с.
9. Морозова Т.Р. Поліграми: наочний посібник. Київ, 2018. 50 с.
10. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
11. Про Національну поліцію: Закон України від 02 червня 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
12. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
13. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
14. Про поліграфологічну діяльність: проект Закону України від 04 березня 2016 р. № 4094-1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH35Q1AA>.
15. Про проведення дослідження із застосуванням поліграфа стосовно певних категорій посадових осіб органів державної влади України: проект Закону від 07 грудня 2023 р. № 10322. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-provedennya-doslidzhennya-iz-zastosuvannyam-poligrafa-stosovno-pevnikh-kategoriy-posadovikh-osib-organiv-derzhavnoi-vladi-ukraini>.
16. Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України: наказ МВС України від 13 листопада 2017 р. № 920. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#Text>.
17. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
18. Психологічні засади поліграфічних досліджень в Національній поліції України: науково-практичний посібник. В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема, В.В. Барко; за заг. ред. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України, 2018. 149 с.
19. Фрай О. Детекція брехні і обману. URL: <https://polygraph.ua/o-fraj-detekcija-lzhi-i-obmana/>.
20. Aftergood S. Polygraph testing and the DOE national laboratories. *Science*. 2000. № 290. P. 939–940.

References:

1. Barko V.I. (2005). *Psykhologichni aspekty polihrafnoho testuvannya v systemi MVS Ukrayiny* [Psychological aspects of polygraph testing in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Naukovi zapysky instytutu psykholohiyi – Scientific notes of the Institute of Psychology*, 26, 80–84 [in Ukrainian].
2. Vahina O.V. (2017). *Psykhologichni osoblyvosti polihrafnykh doslidzhen' v systemi MVS Ukrayiny* [Psychological features of polygraph examinations in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi – Current problems of psychology*, 30(10), 13–22 [in Ukrainian].
3. Ekman P. (2019). *Teoriya brekhni [Theory of lies]*. Kyiv: KM-BUKS [in Ukrainian].
4. Kodeks etyky Amerykans'koyi Asotsiatsiyi Polihrafolohiv (APA) [Code of Ethics of the American Polygraph Association (APA)] Retrieved from <https://polygraphlab.com.ua/ru/blog/articles/title6> [in USA].

5. Закон Ukrainy Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrainy : pryiniaty 23 lypnya 1996 r. № 322-08 [Law of Ukraine Code of Labor Laws of Ukraine on innovative activity from July 23 1996, №. 322-08] (1996, July 23). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].

6. Konstytutsiya Ukrainy : pryiniaty 28 chervnya 1996 r. № 30 [Constitution of Ukraine on innovative activity from June 28 1996, №. 30]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine* (1996, June 28). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

7. Закон Ukrainy Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy : pryiniaty 13 kvitnya 2012 r. № 4651-VI [Law of Ukraine Criminal Procedure Code of Ukraine on innovative activity from April 13 2012 № 4651-VI] (2012, April 13). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

8. Kryvolapchuk V.O., Klymenko I.V., Nazarov O.A. ta in. (2016). *Mizhnarodnyy dosvid zastosuvannya polihrafnykh tekhnolohiy ta perspektyvy yikh vykorystannya v systemi MVS Ukrainy: naukovo-metodychnyy posibnyk [International experience of using polygraphic technologies and prospects for their use in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. Kyiv: DNDI MVS Ukrainy [in Ukrainian].

9. Morozova T.R. (2018). *Polihramy [Polygrams]*. Kyiv [in Ukrainian].

10. Закон Ukrainy Pro derzhavnu sluzhbu : pryiniaty 10 hrudnya 2015 r. № 889-VIII [Law of Ukraine On civil service on innovative activity from December 10 2015, № 889-VIII] (2012, December 10). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].

11. Закон Ukrainy Pro Natsional'nu politsiyu : pryiniaty 02 chervnya 2015 r. № 580-VIII [Law of Ukraine About the National Police on innovative activity from June 2 2015, № 580-VIII] (2015, June 2). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].

12. Закон Ukrainy Pro operativno-rozshukovu diyal'nist' : pryiniaty 18 lyutoho 1992 r. № 2135-XII [Law of Ukraine On operative investigative activity on innovative activity from February 18 1992, № 2135-XII] (1992, February 18). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> [in Ukrainian].

13. Закон Ukrainy Pro sudovu ekspertyzu : pryiniaty 25 lyutoho 1994 r. № 4038-XII [Law of Ukraine On forensic examination on innovative activity from February 25 1994, № 4038-XII] (1994, February 25). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].

14. Закон Ukrainy Pro polihrafolohichnu diyal'nist' : pryiniaty 04 bereznia 2016 r. № 4094-1 [Law of Ukraine On polygraph activity on innovative activity from March 4 2016, № 4094-1] (2016, March 4). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/JH35Q1AA> [in Ukrainian].

15. Proekt Zakonu Pro provedennya doslidzhennya iz zastosuvannyam polihrafa stosovno pevnikh katehoriy posadovykh osib orhaniv derzhavnoyi vlady Ukrainy : pryiniaty 07 hrudnya 2023 r. № 10322 [The draft of the Law On conducting research with the use of a polygraph in relation to certain categories of officials of state authorities of Ukraine on innovative activity from December 7 2023, № 10322] (2023, December 7). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-provedennya-doslidzhennya-iz-zastosuvannyam-poligrafa-stosovno-pevnikh-kategori-y-posadovikh-osib-organiv-derzhavnoi-vladi-ukraini> [in Ukrainian].

16. Nakaz MVS Ukrainy Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro poryadok vykorystannya polihrafiv u Natsional'niy politsiyi Ukrainy : pryiniaty 13. lystopada 2017 r. № 920 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine On the approval of the Instructions on the procedure for using polygraphs in the National Police of Ukraine on innovative activity from November 13 2017, № 920] (2017, November 13). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#Text> [in Ukrainian].

17. Nakaz Ministerstva yustytysyi Ukrayiny Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy z pytan' pidhotovky ta pryznachennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' : pryiniaty 08 zhovtnya 1998 r. № 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies on innovative activity from October 8 1998, № 53/5.] (1998, October 8). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].

18. Ostapovych V.P., Barko V.I., Yarema N.YU., Barko V.V. (2018). *Psykhologichni zasady polihrafnykh doslidzhen' v Natsional'niy politsiyi Ukrayiny* [Psychological principles of polygraph examinations in the National Police of Ukraine] Kyjiv : DNDI MVS Ukrayiny [in Ukrainian].

19. Fray O. *Detektsiya brekhni i obmanu* [Detection of lies and deception]. polygraph.ua. Retrieved from <https://polygraph.ua/o-fraj-detekcija-lzhi-i-obmana/> [in Ukrainian].

20. Aftergood S. (2000). Polygraph testing and the DOE national laboratories. *Science*. № 290. 939–940 [in USA].

УДК 347.921.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-710-717](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-710-717)

Петровський Андрій Володимирович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, тел. (067)272-94-65, <https://orcid.org/0000-0001-8607-282X>

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНСТИТУТУ ТРЕТІХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню ознак інституту третіх осіб у цивільному процесі України. Встановлено, що треті особи поряд зі сторонами цивільного процесу (позивачем і відповідачем) є основними його учасниками. Участь цих осіб у цивільному процесі є гарантією захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб та ефективним засобом їх судового захисту. Окреслено ознаки третіх осіб як суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, зокрема, акцентовано, що відповідно до законодавства, треті особи вступають вже в розпочате провадження у цивільній справі до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; у цивільний процес треті особи вступають з метою захисту своїх суб'єктивних прав, свобод та інтересів, відмінних від прав, свобод та інтересів інших сторін у цивільному процесі. Наголошено, що порядок вступу третіх осіб у цивільну справу залежить від характеру матеріально-правової заінтересованості третіх осіб у розгляді та вирішенні справи, що, своєю чергою обумовлює цивільний процесуальний статус цих осіб. Констатовано, що в окремих категоріях справ процесуальний та (або) матеріальний закон регламентує коло осіб, які можуть набути процесуального статусу третьої особи у цивільному процесі України.

Зроблено висновок, що треті особи у цивільному процесі – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають вже у відкрите позовне провадження у цивільній справі з метою захисту своїх прав, свобод чи інтересів, які є відмінними від прав, свобод чи інтересів сторін, набуваючи відповідного цивільного процесуального статусу, який обумовлюється порядком їх вступу у цивільну справу.

Ключові слова: інститут третіх осіб, цивільний процес, цивільна справа, цивільні процесуальні правовідносини, процесуальний статус, Цивільний процесуальний кодекс.

Petrovskyi Andriy Volodymyrovych Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil and Legal Disciplines, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska square, 1, Kyiv, 03035, тел.: (067)272-94-65 , <https://orcid.org/0000-0001-8607-282X>

IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTE OF THIRD PARTIES IN CIVIL JURISDICTION

Abstract. The article is devoted to the study of the features of the institution of third parties in the civil process of Ukraine. It is established that third parties, along with the parties to the civil process (plaintiff and defendant), are its main participants. The participation of these persons in the civil process is a guarantee of protection of the rights and interests of individuals and legal entities and an effective means of their legal protection. The characteristics of third parties as subjects of civil procedural legal relations are outlined, in particular, it is emphasized that, in accordance with the legislation, third parties enter already started proceedings in a civil case before the end of the preparatory proceedings or before the start of the first court session, if the case is considered in the order of simplified legal proceedings; third parties enter the civil process for the purpose of protecting their subjective rights, freedoms and interests, which are different from the rights, freedoms and interests of other parties in the civil process. It is emphasized that the procedure for the entry of third parties into a civil case depends on the nature of the material and legal interest of third parties in the consideration and resolution of the case, which, in turn, determines the civil procedural status of these persons. It is established that in certain categories of cases, the procedural and (or) material law regulates the circle of persons who can acquire the procedural status of a third party in the civil process of Ukraine.

It is concluded that third parties in a civil proceeding are subjects of civil procedural legal relations who enter into open legal proceedings in a civil case in order to protect their rights, freedoms or interests, which are different from the rights, freedoms or interests of the parties, acquiring the corresponding civil procedural status, which is determined by the order of their entry into a civil case.

Keywords: institute of third parties, civil process, civil case, civil procedural legal relations, procedural status, Civil Procedure Code.

Постановка проблеми. Статтею 55 Конституції України [1] кожному гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів (ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України [2]), що забезпечується шляхом справедливого, неупередженого й своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ. Належний і достатній захист прав та інтересів особи в умовах дотримання принципу верховенства права можливий шляхом використання засобів, передбачених Цивільним процесуальним кодексом України, зокрема шляхом реалізації інституту третіх осіб.

Треті особи поряд зі сторонами цивільного процесу (позивачем і відповідачем) є основними його учасниками. Участь цих осіб у цивільному процесі є гарантією захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб та ефективним засобом їх судового захисту.

Судовою практикою підтверджено ефективність і надійність використання цього інституту як процесуальної форми участі у судовому процесі фізичних і юридичних осіб.

Проблема реалізації інституту третіх осіб в цивільному судочинстві залишається актуальною, оскільки досі з-поміж науковців і практиків точаться дискусії щодо розуміння їх правового статусу, окреслення кола інтересів цих осіб, а також можливостей виникнення й обсягу прав та обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові здобутки низки вітчизняних учених присвячені вивченню цієї проблеми, зокрема це наукові праці А. В. Андрушка, Н. О. Бачинської, С. С. Бичкової, В. А. Бігуна, Ю. В. Білоусова, В. І. Бобрика, О. В. Бобровника, І. А. Боровської, О. О. Голубцової, К. В. Гусарова, О. В. Дзери, І. М. Євхутіч, І. А. Коваленко, В. В. Комарова, В. М. Кравчука, Т. М. Лежневої, В. А. Лисенка, Н. Л. Луців, Ю. С. Палєєвої, З. В. Ромовської, Ю. Ю. Рябченка, С. В. Сенік, Д. М. Сибільова, В. М. Сломи, Н. А. Федосенко, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, Ю. Ю. Цал-Цалко, С. А. Чванкіна, М. Й. Штефана та інших.

Метою статті є дослідження реалізації інституту третіх осіб в цивільному судочинстві як засобу захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Цивільні спори, що регулярно виникають між двома сторонами, можуть стати складними та багатосторонніми. Основною метою цивільного судочинства є досягнення справедливого, повного та ефективного вирішення спору, що вимагає наявності гнучкої та належної правової регламентації. У цивільному процесі дуже важливо правильно визначити статус, права та обов'язки осіб, які беруть участь у процесі. Відповідно до чинного цивільного процесуального законодавства сторонами в цивільному процесі є позивач, тобто особа, яка потребує судового захисту, і відповідач, особа проти якої заявлена вимога щодо судового захисту. Поряд зі сторонами цивільного процесу до основних його учасників віднесено третіх осіб – суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які характеризуються низкою ознак і мають однаковий правовий статус незалежно від категорій справ, в яких вони беруть участь.

У Цивільному процесуальному кодексі України передбачено інститут третьої особи, який закріплює право на справедливий судовий розгляд, проте не закріплено норму, що розкривала б термін «треті особи», тому вони розуміються здебільшого як особи, котрі є кількісно третіми щодо сторін цивільного процесу, тобто позивача і відповідача. Так, ст. 52 ЦПК України [2] передбачено, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета

спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін. Такі особи користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача.

Щодо третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог відносно предмета спору, вони вступають у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Їх може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи (ст. 53 ЦПК України) [2]. Окрім того, якщо суд при вирішенні питання про відкриття провадження у справі або при підготовці справи до розгляду встановить, що рішення суду може вплинути на права та обов'язки осіб, що не є стороною у справі, суд залучає таких осіб до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Такі особи мають процесуальні права та обов'язки, встановлені ст. 43 ЦПК України.

Отже, метою участі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги у справі, є вирішення спору саме на свою користь, а не на користь будь-якої з сторін, тобто фактично також виступаючи стороною у справі. Своєю чергою, третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог, можна вважати такими ж учасниками справи як і позивач та відповідач, вони вступають у вже розпочатий спірний процес на стороні будь-якої із сторін щоб захистити свої права та інтереси.

У разі незалучення у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, Цивільним процесуальним кодексом України (ст. 54) встановлено, зокрема, такі наслідки:

1. Якщо в результаті ухвалення судового рішення сторона може набути право стосовно третьої особи або третя особа може пред'явити вимоги до сторони, така сторона зобов'язана сповістити цю особу про відкриття провадження у справі і подати до суду заяву про залучення її до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору.

2. У разі розгляду справи без повідомлення третьої особи про розгляд справи обставини справи, встановлені судовим рішенням, не мають юридичних наслідків при розгляді позову, пред'явленого стороною, яка брала участь у цій справі, до цієї третьої особи або позову, пред'явленого цією третьою особою до такої сторони [2].

Отже, проаналізувавши норми цивільного процесуального законодавства, доходимо висновку, що третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, має перебувати з однією із сторін у матеріальних правовідносинах, які в результаті прийняття судом рішення у справі зазнають

певних змін. Підставою для вступу (залучення) в судовий процес третьої особи є її заінтересованість у результатах розгляду цивільної справи, користування загальними правами, які надані особам, які беруть участь у справі, зокрема ймовірність виникнення в майбутньому в неї права на позов або пред'явлення до неї позовних вимог зі сторони позивача чи відповідача.

Водночас, як слушно вказує Є. О. Морозов, предмет спору повинен перебувати за межами цих правовідносин, інакше така особа може мати самостійні вимоги на предмет спору. Для таких третіх осіб неможливий спір про право з протилежною стороною у зазначеному процесі. Якщо такий спір допускається, ця особа повинна мати становище співвідповідача у справі, а не третьої особи [3].

Варто звернути увагу і на судову практику. Наприклад, Верховний Суд вказує, що позови третіх осіб подаються за загальними правилами, встановленими до пред'явлення позову або у певних випадках зустрічного позову, а набуття статусу третьої особи із самостійними вимогами відбувається за наявності певних критеріїв:

- 1) матеріально-правовий (пов'язаність вимог з предметом спору);
- 2) суб'єктний (вимоги можуть бути пред'явлені до однієї сторони або декількох сторін);
- 3) часовий (вступ у справу здійснюється у певний проміжок часу: до закінчення підготовчого засідання/до початку першого судового засідання, у випадку коли справа розглядатиметься за правилами спрощеного позовного провадження) [4].

Відтак, оцінці судом підлягають обставини стосовно наявності відповідних критеріїв при прийнятті рішення щодо вступу в справу третьої особи із самостійними вимогами [5]. Важливо, щоб у разі залучення третіх осіб до участі у розгляді справи не порушувалися права та інтереси інших учасників судового процесу.

Отже, сучасна судова практика у справах за участю третіх осіб підтверджує, що процес вступу (залучення) третьої особи до розгляду справи сприяє своєчасному вирішенню судових спорів, а також в подальшому виключає можливість винесення суперечливих рішень.

У юридичній літературі наявні різні підходи до визначення поняття «треті особи».

Так, у Тлумачному словнику за редакцією В. Г. Гончаренка третіх осіб визначено як осіб, які захищають своє право та охоронювані законом інтереси в цивільній справі, порушеній за позовами інших осіб (сторін) [6, с. 274].

Третя особа, на переконання Ю. Ю. Рябченка, – це одна з осіб, які мають істотні юридичні інтереси в судовій практиці та процедурах. Відтак, рішення суду з конкретного спору може порушити матеріальні права третьої особи або стати підставою для позову [7, с. 206].

У підручнику за редакцією В. В. Комарова вказано, що треті особи – це особи, які вступили у розпочатий процес своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, відмінних від прав, свобод та інтересів позивача та відповідача [8, с. 310].

У навчальному посібнику під редакцією Ю. В. Білоусова третіх осіб визначено як суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які вступають в порушену у суді справу для захисту власних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, наділені матеріально-правовою заінтересованістю, що, як правило, суперечить інтересам позивача та (або) відповідача [9, с. 45].

З точки зору М. В. Божка, і ми цілком поділяємо його думку, третіх осіб у цивільному процесі можна визначити як суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які вступають вже у відкрите позовне провадження у цивільній справі з метою захисту своїх прав, свобод чи інтересів, які є відмінними від прав, свобод чи інтересів сторін, набуваючи відповідного цивільного процесуального статусу, який обумовлюється порядком їх вступу у цивільну справу [10, с. 147–151].

Треті особи вступають або залучаються в розпочатий цивільний процес і віднесені законом до осіб, які беруть участь у справі, що визначає їх правове положення і сукупність прав. Вони мають певну зацікавленість у результаті справи, а рішення по справі має для третіх осіб значення, що залежить від їх виду.

На наше переконання, треті особи, як і інші учасники цивільних процесуальних правовідносин, наділені значним комплексом процесуальних прав і обов'язків, що дозволяє їм захистити свої інтереси в суді, вони можуть впливати на цивільне судочинство по конкретній справі, мають право висловлювати та обґрунтовувати свою думку під час розгляду усіх питань, що виникають у судовому процесі, зокрема шляхом подання скарг.

Відтак, під третьою особою розуміються всі фізичні або юридичні особи, відмінні від позивача та відповідача, що вступають у справу до завершення провадження на початковій або апеляційній стадії, має окреме право або вважає себе представником однієї з основних сторін судового процесу. Третя особа наділяється правами та обов'язками саме на стадії виконання судових рішень у цивільному процесі.

Отже, треті особи у цивільному процесі України – це особи, які не є безпосередніми учасниками судової справи, проте мають певний інтерес у її вирішенні, тому що у разі прийняття судового рішення їхні права чи обов'язки можуть бути порушені. Окрім того, треті особи можуть бути особами, на яких покладено зобов'язання виконати рішення суду, або особами, чії права порушуються у разі прийняття неправильного рішення.

Висновки. Підсумовуючи, доходимо таких висновків. Особливості інституту третіх осіб зумовлені його тривалим становленням і розвитком, а необхідність залучення третьої особи не викликає сумнівів. Ураховуючи їх

зацікавленість у результаті справи цивільно-процесуальним законодавством передбачено широкий спектр їх повноважень. Виокремлено три категорії учасників процесу: перша та друга групи (позивачі та відповідачі) – безпосередні учасники процесу, а також третя група, що виключена з судового процесу, – «треті особи». Втручання третьої сторони в судовий процес між двома сторонами (основними сторонами) передбачає: добровільне втручання третьої сторони в судовий процес, що має за мету захист власних прав; примусове втручання, за якого інші учасники судового процесу залучають третю сторону в судовий процес, тим самим третя особа стає партнером у справі. Участь у справі третіх осіб є формою захисту їхніх прав та інтересів, пов'язаних із спірними правовідносинами. Треті особи – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які беруть участь у справі, вступають або залучаються до розпочатого судового процесу з метою захисту своїх прав, свобод чи інтересів, а судові рішення може вплинути на їх права та обов'язки.

Література:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.01.2024).
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 24.01.2024).
3. Морозов Є. О. Статус третьої особи без самостійних вимог в судовому процесі. *Поради юриста: інформаційно-правовий портал*. 18 берез. 2023 р. URL: <https://porady.org.ua/status-tretoy-osoby-bez-samostiynykh-vymoh-v-sudovomu-protsesi>
4. Постанова від 09.09.2019 № 910/12463/18. Верховний Суд. Касаційний господарський суд. Справа за № 910/12463/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/84156519>
5. Нікітін О. Реалізація права третьої особи щодо участі в спірних господарських відносинах. URL: <https://id-legalgroup.com/blog/realizaciya-prava-tretego-lica-na-ychastie-v-sporih-hozyaistvennih-otnosheniyah-oleg-nikitin-advokat-id-legal-group/>
6. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. К.: Либідь, 2004. 320 с.
7. Рябченко Ю. Ю. Особливості участі третіх осіб у справах про захист прав споживачів. *Право і безпека*. 2011. № 4. С. 206–210.
8. Комаров В.В. Треті особи. Курс цивільного процесу: підручник / За ред. Комарова В.В. Харків: Право, 2011. 1352 с.
9. Цивільний процес: навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. / За ред. Ю.В. Білоусова. К.: Прецедент, 2005. 172 с.
10. Божко М.В. Щодо поняття третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження у цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2023. Вип. 78. Ч. 1. С. 147–151.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 24.01.2024) [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (data zvernennia: 24.01.2024) [in Ukrainian].

3. Morozov, Ye. O. (2023) Status tretoi osoby bez samostiinykh vymoh v sudovomu protsesi [The status of a third party without independent claims in the legal process]. *Porady yurysta: informatsiino-pravovyi portal*. URL: <https://porady.org.ua/status-tretoy-osoby-bez-samostiinykh-vymoh-v-sudovomu-protsesi> [in Ukrainian].

4. Postanova vid 09 veresnia 2019 roku № 910/12463/18 [Resolution of September 9, 2019 No. 910/12463/18]. Verkhovnyi Sud. Kasatsiyni hospodarskyi sud. Sprava za № 910/12463/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/84156519> [in Ukrainian].

5. Nikitin, O. Realizatsiia prava tretoi osoby shchodo uchasti v spirnykh hospodarskykh vidnosynakh [Implementation of the right of a third party to participate in disputed business relations]. URL: <https://id-legalgroup.com/blog/realizaciya-prava-tretego-lica-na-ychastie-v-spornih-hozyaistvennih-otnosheniyah-oleg-nikitin-advokat-id-legal-group/> [in Ukrainian].

6. Honcharenko, V. H., Andrushko, P. P., & Bazova, T. P. «et al.» (2004). Yurydychni terminy. Tlumachnyi slovnyk [Legal terms. Dictionary]. Honcharenko, V. H. (Ed.), 320 [in Ukrainian].

7. Riabchenko, Yu. Yu. (2011). Osoblyvosti uchasti tretikh osib u spravakh pro zakhyst prav spozhyvachiv [Peculiarities of the participation of third parties in cases on the protection of consumer rights]. *Pravo i bezpeka*, 4, 206–210 [in Ukrainian].

8. Komarov, V. V. (2011). Treti osoby. Kurs tsyvilnoho protsesu [Third parties. Civil procedure course]: pidruchnyk. Komarov, V. V. (Ed.), 1352 [in Ukrainian].

9. Andrushko, A.V., Bilousov, Yu.V., Stefanchuk, R.O., Uhrynovska, O.I. «et al.» (2005). Tsyvilnyi protses [Civil process]: navch. posib. Bilousov, Yu. V. (Ed.), 172 [in Ukrainian].

10. Bozhko, M. V. (2023). Shchodo poniattia tretikh osib yak uchasnykiv tsyvilnykh sprav pozovnoho provadzhennia u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Regarding the concept of third parties as participants in civil lawsuit proceedings in the civil process of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*, 78, 1, 147–151 [in Ukrainian].

УДК 347.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-718-729](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-718-729)

Погарченко Тетяна Віталіївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права, Державний торговельно-економічний університет, вул. Кіото, 19 м. Київ, 02156, тел.: (095)529-93-73, <https://orcid.org/0000-0002-5365-3377>

Микитенко Людмила Андріївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права, Державний торговельно-економічний університет, вул. Кіото, 19 м. Київ, 02156, тел.: (066)741-49-78, <https://orcid.org/0000-0003-0207-3468>

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ (РЕКЛАМУ) ЩОДО МАЙБУТНІХ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ

Анотація. Право інвесторів на інформацію щодо майбутніх об'єктів нерухомості є важливим механізмом забезпечення їхніх прав, оскільки сприяє прийняттю обґрунтованого вибору стосовно об'єкта інвестування та дає змогу оцінити ризики. Забезпечення інвесторів повною, достовірною та своєчасною інформацією є обов'язком забудовників, девелоперів, відповідно така інформація має бути надана до моменту укладання договору, що в свою чергу дозволить інвесторам прийняти рішення про інвестування на основі об'єктивних даних, які відповідають інвестиційним потребам інвестора (споживача, замовника). Нормативно-правові акти у сфері залучення коштів фізичних та юридичних осіб в майбутні об'єкти нерухомого майна, містили низку правових прогалин, невідповідностей та колізійних норм. Зокрема, правові норми (до прийняття Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому») не захищали права інвесторів (споживачів, замовників) будівництва від недобросовісних забудовників, в тому числі обмежували права на отримання повної, достовірної та своєчасної інформації. Окрім того, рекламна інформація, яка наводилася забудовниками/девелоперами, зазвичай була недобросовісною.

Метою статті є правовий аналіз інноваційних норм законодавства, щодо реалізації прав інвесторів (споживачів, замовників) на інформацію (рекламу) стосовно майбутніх об'єктів нерухомості. В результаті проаналізовано та визначено зобов'язання замовника будівництва та/або девелопера щодо змісту інформації (реклами) стосовно майбутніх об'єктів нерухомості та способів її поширення. Виокремлено законодавчі підстави за яких може бути розповсюджена реклама об'єктів житлового будівництва з метою залучення

коштів фізичних та юридичних осіб для спорудження майбутніх об'єктів нерухомості, а також повноваження державного органу за дотриманням прав інвесторів на інформацію.

У висновках наголошено: в Законі України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» та в Законі України «Про рекламу» запроваджені правові норми, які сприятимуть реалізації прав інвесторів (споживачів, замовників) на інформацію, в частині обов'язкового розкриття інформації замовником (девелопером) про майбутній об'єкт нерухомості. Реклама об'єктів житлового будівництва (у тому числі житлових та нежитлових приміщень) з метою залучення коштів фізичних та юридичних осіб (у тому числі в управління) для спорудження таких об'єктів дозволяється лише за наявності відповідних документів дозвільного характеру.

Ключові слова: право на інформацію; повна, достовірна, своєчасна інформація; реклама; інвестор (споживач, замовник); майбутні об'єкти нерухомості.

Poharchenko Tetiana Vitaliyivna PhD in Law, Associate Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law, State University of Trade and Economics, 19, Kyoto St., Kyiv, 02156, tel.: (095)529-93-73, [ehttps://orcid.org/0000-0002-5365-3377](https://orcid.org/0000-0002-5365-3377)

Mykytenko Liudmyla Andriyivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law, State University of Trade and Economics, 19, Kyoto St., Kyiv, 02156, tel.: (066)741-49-78, <https://orcid.org/0000-0003-0207-3468>

RIGHT TO INFORMATION (ADVERTISING) REGARDING FUTURE REAL ESTATE PROPERTIES

Abstract. The investors' right to the information concerning future real estate objects is an essential mechanism to ensure their rights since it facilitates making informed choices about the investment, allows assessing risks and expected returns. Providing investors with the full, reliable, and timely information is the duty of builders, developers, thus, such information should be provided before a contract conclusion, which in turn allows investors to make an investment decision based on unbiased data, meeting the investment needs of the consumer (investor). Legal regulation of the relations in the field of attracting funds from individuals and legal entities into real estate objects to be built in the future contained a range of legal gaps, inconsistencies, and conflict legal norms. In particular, the existing legal norms (before adopting the Law of Ukraine "On guaranteeing property rights to real estate objects to be built in the future") did not protect the rights of investors (consumers)

of the construction against disreputable builders, including the restriction on obtaining full and reliable information.

The aim of the article was to provide with a legal analysis of innovative legislation norms as for exercise of investors' (consumers') rights to the information on future real estate objects. The innovative legal norms of the Law of Ukraine "On guaranteeing property rights to real estate objects to be built in the future" concerning information and advertising of real estate objects to be built in the future for investors (consumers) are analysed. The legal grounds under which advertising of residential construction objects can be distributed to attract funds from individuals and legal entities for the construction of the objects mentioned are defined.

The conclusion emphasizes that the Law of Ukraine "On guaranteeing property rights to real estate objects to be built in the future" and the Law of Ukraine "On Advertising" introduce legal norms that will facilitate the exercise of the investors' (consumers') right to information, to objects of unfinished construction, future real estate objects that may be the objects of civil rights in terms of mandatory disclosure of information by the customer (developer) about the divisible object of unfinished construction (apartment building).

Keywords: right to information; full, reliable, and timely information; the exercise of investors' (consumers') rights to information; advertising; investor (consumer, customer); information on future real estate objects; unfair business practices; future real estate objects.

Постановка проблеми. Право інвесторів на інформацію щодо майбутніх об'єктів нерухомості є важливим механізмом забезпечення їхніх прав, оскільки сприяє прийняттю обґрунтованого вибору щодо об'єкта інвестування, оцінити ризики та очікувані доходи. Забезпечення інвесторів повною, достовірною та своєчасною інформацією є обов'язком забудовників, девелоперів і відповідно така інформація має бути надана до моменту укладання договору купівлі-продажу, що в свою чергу дозволяє інвесторам прийняти рішення на основі об'єктивних даних, які відповідають інвестиційним потребам інвестора (споживача, замовника). Зазвичай інвестори отримують таку інформацію через рекламу.

Нормативно-правові акти у сфері залучення коштів фізичних та юридичних осіб в майбутні об'єкти нерухомого майна, містили низку правових прогалин, невідповідностей та колізійних норм. Зокрема, правові норми (до прийняття Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» 15.08.2022 р.) не захищали права інвесторів (споживачів, замовників) будівництва від недобросовісних забудовників, в тому числі обмежували права інвесторів на отримання повної, достовірної та своєчасної інформації. Оскільки, останні зазвичай надавали неповні, неточні, неправдиві відомості, замовчували окремі факти чи наводили нечіткі формулювання в рекламі, то в кінцевому результаті це впливало на економічну поведінку інвесторів.

Не розкриття інформації про майбутній об'єкт нерухомості, не сприяло захисту права інвесторів у будівництво, а також не забезпечувало прозоре залучення коштів інвесторів. Підтвердженням цього є значна кількість незавершених новобудов та не введені в експлуатацію будівлі [1].

З огляду на вищезазначені правові проблеми, а також низку інших не врегульованих нормативних питань у сфері залучення коштів фізичних та юридичних осіб в майбутні об'єкти нерухомого майна, а саме: відсутності порядку розкриття інформації та її зміст; умови придбання та вартість майбутніх об'єктів нерухомості або способи її визначення; зміст проекту договору купівлі-продажу майбутнього об'єкта нерухомості; механізму державної реєстрації права власності (спеціального речового права) на об'єкти незавершеного будівництва та майбутні об'єкти нерухомого майна; забезпечення інвестора правом вільного продажу (без погодження із продавцем) спеціального майнового права на майбутній об'єкт нерухомості третім особам на власний розсуд та ін., вкрай важливим було розроблення та прийняття Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» [2].

Переважає більшість інвесторів (споживачів, замовників) до укладання договорів, щодо інвестування (фінансування) будівництва майбутніх об'єктів нерухомості, не мають повної, достовірної та своєчасної інформації відносно умов договору, об'єкта будівництва, зокрема щодо наявності у замовника будівництва права на виконання будівельних робіт, проектної документації на будівництво, реального стану будівництва об'єкта тощо. Відповідно, через відсутність вище зазначеної інформації інвестор не може в повній мірі оцінити ризики, пов'язані з інвестуванням в той чи інший об'єкт будівництва.

Тобто, в даному контексті це є проявом нечесної підприємницької практики, а саме, введення в оману інвестора (споживача, замовника). Підприємницька практика вважається такою, що вводить в оману, якщо вона спонукає або може спонукати споживача дати згоду на здійснення правочину, на який в іншому випадку він не погодився б, шляхом надання йому неправдивої чи неповної інформації та впливає або може вплинути на економічну поведінку споживача щодо продукції (ч.2 ст. 19 Закону України «Про захист прав споживачів») [3].

Окрім того, інвестор позбавлений можливості контролю за діяльністю замовника будівництва, що є також обмеженням на отримання інформації про поточний стан будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання прав інвесторів на інформацію щодо майбутніх об'єктів нерухомості підіймається як науковцями, так і юристами-практиками, експертами. Серед праць, в яких досліджувалися питання гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому, варто зазначити нещодавні праці Колесніченко О. [1] та Якимчука В. [4].

О. Колесніченко підіймає питання щодо значної чисельності порушень та зловживань забудовників в зв'язку з недосконалістю законодавства, а також звертає увагу на те, що новий закон не поширюватиметься на теперішніх постраждалих інвесторів [1]. В. Якимчук відзначає, що норми Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» містять низку позитивних змін, надає додаткові гарантії потенційному покупцю, який вирішив інвестувати свої кошти в нерухомість на стадії будівництва [4].

Мета статті – здійснити правовий аналіз норм законодавства щодо реалізації прав інвесторів (споживачів, замовників) на інформацію стосовно майбутніх об'єктів нерухомості.

Виклад основного матеріалу. Прийняття Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» ознаменувало кардинально нові підходи щодо врегулювання відносин між забудовником та інвесторами. Відмітимо, що переважна частина норм спрямована саме на захист прав інвесторів (споживачів, замовників) на об'єкти незавершеного будівництва, майбутні об'єкти нерухомості, зокрема шляхом надання повної, достовірної та своєчасної інформації.

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів», споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Інформація про продукцію не вважається рекламою [3]. Звертаємо увагу, що до рекламної інформації не відноситься: назву товару, найменування або відтворення знака для товарів і послуг, за якими вони реалізуються; дані про основні властивості продукції, номінальну кількість (масу, об'єм тощо), умови використання; дані про ціну; строк придатності; умови зберігання. Оскільки така інформація вирізняє одну продукцію серед іншої продукції та є засобом індивідуалізації.

Проте, в ст. 1 Закону України «Про рекламу», зазначається, що реклама також є інформацією про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару [5]. Але, до рекламної інформації на відміну від загальноприйнятої інформації про продукцію, застосовуються інші законодавчі вимоги, встановлені ст. 7 та 8 Закону України «Про рекламу». До прикладу, рекламна інформація не має вводити в оману споживачів реклами, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця і способу розповсюдження.

В. Якимчук, зазначає, що як правило, потенційний покупець новобудови звертає увагу, в першу чергу, на яскраву рекламу та візуалізацію майбутнього об'єкта [4].

Тобто, при поширенні рекламної інформації, рекламодавець та/або виробник реклами мають надати саме достовірні дані про рекламований об'єкт на день поширення такої інформації (реклами).

З огляду на вище зазначене, відмітимо, що основним завданням будь-якої інформації є повнота та достовірність, які в свою чергу, сприяють компетентному та свідомому прийняттю рішення.

Компетентність вибору забезпечується наданням інформації про призначення продукції (роботи, послуги), її якість, умови використання, гарантії і т.п. Виробник, виконавець або продавець сам повинен визначати необхідний обсяг цієї інформації, пам'ятаючи про свою відповідальність за неповноту наданої інформації відповідно до вимог законодавства про інформацію та захист прав споживачів. Виходячи із цього «необхідною інформацією про продукцію» слід вважати інформацію в повному обсязі, яка дозволить споживачеві оцінити необхідність придбання продукції, її властивість, якість, безпеку, правила її користування і зберігання, зробити правильний і потрібний вибір продукції, а в подальшому використовувати її за призначенням без допомоги професіоналів. Необхідна інформація повинна бути достатньою для розуміння і прийняття рішень кожним споживачем. Неповна інформація може привести до помилкового висновку або рішення [6, с.48].

При дослідженні питань щодо розкриття інформації стосовно майбутнього об'єкта нерухомості в Україні, аналітики звертають увагу й на інші критерії інформації, а саме, що інформація про об'єкти незавершеного будівництва повинна бути відкритою та доступною для всіх зацікавлених сторін, включаючи інвесторів та покупців. Крім того, експерти акцентують увагу саме на необхідності забезпечення надійної інформації про фінансові та технічні показники будівельних проєктів [4].

Водночас, О. Колесніченко вказує на підстави притягнення до відповідальності за надання недостовірної інформації про майбутні об'єкти нерухомості/об'єкти незавершеного будівництва [1].

Також практики звертають увагу на питання інформації про об'єкти незавершеного будівництва в контексті фінансових ризиків та можливостей інвестування. Вони зазначили, що достовірна та повна інформація про об'єкти незавершеного будівництва є важливим чинником для прийняття виваженого економічного рішення [7].

Узагальнюючи все вище зазначене, резюмуємо, що інформація про майбутні об'єкти будівництва є важливою константою для прийняття виваженого та обґрунтованого рішення інвестора. Відповідно до висновку Верховного Суду про застосування норм права, встановлено, що під час розгляду вимог споживача про відшкодування збитків, завданих недостовірною або неповною інформацією про продукцію чи недобросовісною рекламою, необхідно виходити з припущення, що у споживача немає спеціальних знань про

властивості та характеристики продукції, яку він придбаває (в п.12 Постанови Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» зазначено, що у справах за позовами про захист прав споживачів, порушених внаслідок недостовірної або неповної інформації про товар (роботу, послугу) чи недобросовісної його реклами, суд має виходити з припущення, що споживач не має спеціальних знань про властивості та характеристики товарів (робіт, послуг)) [8].

З огляду на вище зазначене, зупинимось на аналізі основних інноваційних нормах Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», щодо реалізації прав інвесторів (споживачів, замовників) на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію щодо майбутніх об'єктів нерухомості, в тому числі через рекламу.

Так, в ст.8 Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», закріплено та визначено яку саме інформацію має надати/розмістити замовник будівництва та/або девелопер будівництва. Зокрема, наразі на замовника будівництва, девелопера будівництва покладається зобов'язання на своїх веб-сайтах наводити необхідну та достовірну інформацію, а саме щодо:

- основних технічних характеристиках будинку, який споруджується;
- відомостей про замовника будівництва, девелопера будівництва (за наявності), генерального підрядника;
- запланованого кварталу, року прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта;
- відомостей про хід будівництва (щомісячні фотографії об'єкта, графік виконання робіт та стан його виконання);
- відомостей про майбутні об'єкти нерухомості, які продано та які продаються;
- відомостей про право на виконання будівельних робіт з посиланням на відповідні відомості та документи в Єдиній державній електронній системі у сфері будівництва;
- умов придбання та ціни майбутніх об'єктів нерухомості або спосіб її визначення;
- проекту договору купівлі-продажу майбутнього об'єкта нерухомості (перший продаж) [2].

Водночас, в обов'язковому порядку має висвітлюватися інформація про хід будівництва (щомісячні фотографії об'єкта, графік виконання робіт та стан його виконання) і така інформація має оновлюватися замовником будівництва, девелопером будівництва (за наявності), щомісяця, але не пізніше 15 числа.

Вище зазначена інформація, розміщується замовником будівництва, девелопером будівництва (за наявності), управителем фонду фінансування

будівництва (за наявності) на своєму веб-сайті до укладення першого договору щодо відчуження майбутнього об'єкта нерухомості у відповідному подільному об'єкті незавершеного будівництва та оновлюється (окрім інформації про хід будівництва (щомісячні фотографії об'єкта, графік виконання робіт та стан його виконання)) протягом 10 робочих днів з дня настання відповідних змін.

Відмітимо, що зазначені нововведення дають змогу потенційному інвестору (споживачеві, замовнику) до моменту укладання основного договору ознайомитися на веб-сайті із Проектом договору купівлі-продажу майбутнього об'єкта нерухомості (перший продаж)/договору про участь у фонді фінансування будівництва/договору про резервування (бронювання) об'єкта (частини об'єкта) житлового будівництва. Це в свою чергу сприяє прийняттю об'єктивного та обґрунтованого рішення про укладання чи відмову від укладання договору в майбутньому, а також оцінити можливі ризики.

Принагідно відмітимо, що проаналізовані норми стосовно оприлюднення інформації, корелюються з положенням ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів». А саме, споживачеві інформація повинна бути надана до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги) [3].

Варто звернути увагу на норми Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», щодо запровадження та застосування санкцій у разі порушення вимог стосовно розкриття інформації про об'єкт незавершеного будівництва (багатоквартирний будинок), які покладаються на замовника будівництва (девелопера будівництва, управителя фонду фінансування будівництва) у розмірі 10 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Окрім того, одночасно з накладенням штрафу на замовника будівництва (девелопера будівництва, управителя фонду фінансування будівництва), вноситься припис про усунення порушення вимог щодо розкриття інформації про подільний об'єкт незавершеного будівництва (багатоквартирний будинок), із зазначенням строку усунення порушення, що не може перевищувати 30 календарних днів з дня винесення припису.

Зазначимо, що сплата штрафу не звільняє замовника будівництва (девелопера будівництва, управителя фонду фінансування будівництва) від виконання вимог щодо розкриття інформації про подільний об'єкт незавершеного будівництва (багатоквартирний будинок).

З прийняттям Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» були внесені істотні зміни та доповнення до Закону України «Про рекламу». Наразі, зазначені зміни та доповнення фактично унеможливають розповсюдження забудовником недобросовісної реклами (інформації яка вводить в оману).

До прикладу, забудовник може розмістити рекламу об'єктів житлового будівництва (у тому числі житлових та нежитлових приміщень) з

метою залучення коштів фізичних та юридичних осіб (у тому числі в управління) для спорудження таких об'єктів лише при наявності правовстановлювальних та дозвільних документів.

Відповідно до нової редакції статті 25-1 Закону України «Про рекламу», реклама об'єктів житлового будівництва (у тому числі житлових та нежитлових приміщень) з метою залучення коштів фізичних та юридичних осіб (у тому числі в управління) для спорудження таких об'єктів дозволяється лише:

1) за наявності у замовника будівництва права власності або права користування земельною ділянкою, на якій споруджується об'єкт, що рекламується, крім випадків, якщо відповідно до закону виконання будівельних робіт може здійснюватися за відсутності документа, що засвідчує право власності чи право користування земельною ділянкою;

2) за наявності у замовника будівництва права на виконання будівельних робіт на конкретному об'єкті, що рекламується, отриманого відповідно до Закону України "Про регулювання містобудівної діяльності";

3) за наявності у суб'єкта господарювання, що здійснює будівництво об'єктів, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, ліцензії на провадження господарської діяльності з будівництва відповідних об'єктів;

4) за умови що залучення коштів фізичних та юридичних осіб (у тому числі в управління) для спорудження таких об'єктів здійснюється відповідно до Закону України "Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому [5].

Окрім того, в ст. 25-1 Закону України «Про рекламу» визначений повний перелік інформації, яка має міститися в рекламі об'єктів житлового будівництва (у тому числі житлових та нежитлових приміщень) з метою залучення коштів фізичних та юридичних осіб (у тому числі в управління) для спорудження таких об'єктів (крім реклами на радіо).

До такої інформації віднесено:

- реквізити документів правовстановлюваних та дозвільних документів;
- ідентифікатор об'єкта будівництва в Єдиній державній електронній системі у сфері будівництва (для об'єктів, щодо яких набуто право на виконання будівельних робіт після запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва);
- адресу веб-сайту замовника будівництва, девелопера будівництва (за наявності), управителя фонду фінансування будівництва (за наявності), на якому розміщена інформація, визначена Законом України "Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому" (у разі продажу житлових приміщень)".

Проте, звертаємо увагу, що нововведення стосовно надання інформації в рекламі відносно *«вказівки на адресу веб-сайту замовника будівництва, девелопера будівництва (за наявності), управителя фонду фінансування будівництва (за наявності), на якому розміщена інформація, визначена Законом України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» (у разі продажу житлових приміщень)»* не застосовуються до об'єктів житлового будівництва (у тому числі житлових та нежитлових приміщень), право на виконання будівельних робіт щодо яких набуто до 15.08.2022 року (дата набрання чинності Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому»).

Окрім того, в п.1 ст.26 Закону України «Про рекламу», зазначено, що контроль за виконанням та дотриманням реклама об'єктів будівництва, будівель, приміщень, покладено на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, - щодо захисту прав споживачів реклами (у тому числі щодо спорудження житлового будинку). Зазначимо, що наразі таким органом є Державна служба України з безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Відповідно до п.9 Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Держпродспожислужба здійснює контроль за дотриманням законодавства про рекламу в частині захисту прав споживачів реклами, приймає рішення про визнання реклами недобросовісною, прихованою, про визнання порівняння в рекламі неправомірним з одночасним зупиненням її розповсюдження.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, відмітимо, що в Законі України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» та в Законі України «Про рекламу» запроваджені правові норми які сприятимуть реалізації прав інвесторів (споживачів, замовників) на інформацію щодо майбутніх об'єктів нерухомості в частині обов'язкового розкриття інформації замовником (девелопером) майбутнього об'єкту нерухомості, а саме про: ідентифікатор об'єкта будівництва; відомості про замовника та генерального підрядника; відомості про майбутні об'єкти нерухомості, які продано, та які продаються; умови придбання та вартість майбутніх об'єктів нерухомості або способи її визначення; проект договору купівлі-продажу майбутнього об'єкта нерухомості. Надання повної, достовірної та своєчасної інформації щодо майбутніх об'єктів нерухомості є ключовим аспектом успішної співпраці між забудовником та інвестором, що надає можливість інвесторам прийняти обґрунтоване рішення про інвестування на основі об'єктивних даних, які відповідають інвестиційним потребам замовника (споживача, замовника).

Водночас, на законодавчому рівні залишається невирішеним питання щодо реклами об'єктів житлового будівництва (у тому числі житлових та нежитлових приміщень) на радіо. З огляду на це, вважаємо за необхідне передбачити відповідну норму в Законі України «Про рекламу».

Література:

1. Колесніченко Олександр. Революція на ринку житлової нерухомості: як новий закон може покінчити з «будівельними пірамідами». База даних URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/04/2/672570/>
2. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому: Закон України від 15 серпня 2022 року № 2518-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20?new=1&find=1&text>
3. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року. № 10234-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1023-12#Text>
4. Якимчук Вадим. Президент підписав новий закон щодо нерухомості: що він змінює. URL: <https://business.rayon.in.ua/topics/541704-prezident-pidpisav-noviy-zakon-shchodo-nerukhomosti-shcho-vin-zminyue>
5. Про рекламу: Закон України від 03 липня 1996 року. № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Микитенко Л. Парадигма забезпечення права споживача на інформацію. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 47–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_1_7.
7. Підготовка та організація будівельних робіт. Європейський досвід. База даних URL: <https://ohorona.praci.kiev.ua/seminar/webinar/pidgotovka-ta-organizacia-budivelnih-robit-evropejskij-dosvid>
8. Постанова Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» від 12 квітня 1996 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700>

References:

1. Kolesnichenko Oleksandr. Revoliutsiia na rynku zhytlovoi nerukhomosti: yak novyi zakon mozhe pokinchyty z "budivelnymy piramidamy". [A revolution in the residential real estate market: how the new law can put an end to "building pyramids"]. *epravda.com.ua*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/04/2/672570/> [in Ukrainian].
2. Pro harantuvannia rechovykh prav na obiekty nerukhomoho maina, yaki budut sporudzeni v maibutnomu: Zakon Ukrainy vid 15 serpnia 2022 roku № 2518-IX. [On guaranteeing property rights to real estate objects that will be built in the future: The Law of Ukraine from August 15, 2022, № 2518-IX.] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20?new=1&find=1&text> [in Ukrainian].
3. Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 1991 roku. № 10234-XII. [On the protection of consumer rights: Law of Ukraine from May 12, 1991. № 10234-XII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1023-12#Text> [in Ukrainian].
4. Yakymchuk Vadym. Prezydent pidpysav novyi zakon shchodo nerukhomosti: shcho vin zminiue. [The president signed a new real estate law: what it changes]. *business.rayon.in.ua*. Retrieved from <https://business.rayon.in.ua/topics/541704-prezident-pidpisav-noviy-zakon-shchodo-nerukhomosti-shcho-vin-zminyue> [in Ukrainian].
5. Pro reklamu: Zakon Ukrainy vid 03 lypnia 1996 roku № 270/96-VR. [On advertising: Law of Ukraine from July 3, 1996 № 270/96-VR]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

6. Mykytenko, L. (2016). Paradyhma zabezpechennia prava spozhyvacha na informatsiiu. [Paradigm of ensuring consumer rights to information]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 1, 47–55. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_1_7. [in Ukrainian].

7. Pidhotovka ta orhanizatsiia budivelnnykh robot. Yevropeyskyi dosvid. [Preparation and organization of construction works. European experience]. *ohoronapraci.kiev.ua* Retrieved from <https://ohoronapraci.kiev.ua/seminar/webinar/pidgotovka-ta-organizacia-budivelnnykh-robot-evropejskij-dosvidies> [in Ukrainian].

8. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy «Pro praktyku rozghliadu tsyvilnykh sprav za pozovamy pro zakhyst prav spozhyvachiv» vid 12 kvitnia 1996 roku № 5. [Resolution of the Supreme Court of Ukraine "On the practice of consideration of civil cases based on claims for the protection of consumer rights" from April 12, 1996, № 5]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700> [in Ukrainian].

УДК 341.3-042.2:344.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-730-745](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-730-745)

Постна Дарія Анатоліївна здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Економіко-правовий факультет, кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, Французький бульвар 24/26, м. Одеса, 65058, тел.: (097) 531-7978, <https://orcid.org/0009-0001-4835-7311>

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ ТА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Анотація. У статті досліджено такі поняття як «воєнний злочин» та «військове кримінальне правопорушення», що стали особливо актуальними у зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року та введенням воєнного стану у країні. Необхідність чіткого розмежування вказаних категорій зумовлена проникненням війни в усі сфери українського суспільства, потребою однозначного сприйняття кримінальних правопорушень, вчинених в межах російсько-української війни, задля подальшого притягнення злочинців до відповідальності.

В межах дослідження, здійснено історичний аналіз зазначених правових категорій, які на початку свого виникнення сприймалися фактично як тотожні явища, однак з часом виявили значні відмінності. Водночас, виявлено розбіжності сприйняття військових і воєнних злочинів у різних державах в історичному розрізі. Саме ретроспективний аналіз дозволив прослідкувати основні відмінності вказаних категорій, що полягають, зокрема, у джерелах їхнього правового регулювання, а також їхніх об'єктах. Розглянуто різницю лексичних значень досліджуваних понять в українській мові, а також їхні англійські аналоги. Проаналізовано окремо систему військових кримінальних правопорушень в межах чинного національного законодавства України. Виділено їхні характерні риси, такі як спеціальний суб'єктний склад, а також специфічний родовий об'єкт. Наведено їхню класифікацію залежно від видового об'єкту. Виявлено характерні ознаки воєнних злочинів, виходячи з доктринальних досліджень та аналізу визначень поняття у різних міжнародних актах. Висловлено позицію щодо двооб'єктності воєнних злочинів у зв'язку з їхньою подвійною природою. Воєнні злочини, першопочатково похідні від міжнародного гуманітарного права, врегульовані також і на рівні національного кримінального права, що зумовлює необхідність виділення двох родових об'єктів та підкреслюються їхнім розміщенням у двох різних розділах чинного Кримінального кодексу України. Окремо увагу приділено проекту нового Кримінального кодексу України, та правовому регулюванню

військових і воєнних злочинів у ньому. Узагальнено порівняння воєнних злочинів та військових кримінальних правопорушень, шляхом наведення їхніх основні спільних рис, а також виділення п'яти ключових відмінностей.

У висновку вказано на потребу подальшого детального опрацювання досліджуваної теми у доктрині та розмежування вказаних правових категорій у кримінальному законодавстві.

Ключові слова: воєнні злочини, військові кримінальні правопорушення, російсько-українська війна, військовослужбовці, Міжнародний Кримінальний Суд, збройний конфлікт, військова служба.

Postna Dariia Anatoliyivna Student of Odesa I. I. Mechnikov National University, Economics and Law Faculty, the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, tel.: (099) 625-67-46, <https://orcid.org/0009-0001-4835-7311>

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF MILITARY AND WAR CRIMES

Abstract. The article examines such concepts as "war crime" and "military criminal offense", which became especially relevant in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine on February 24, 2022 and the introduction of martial law in the country. The need for a clear demarcation of the specified categories is caused by the penetration of the war into all spheres of life of Ukrainian society, the necessity of an unambiguous perception of criminal offenses committed within the Russian-Ukrainian war, in order to further bring criminals to justice.

Within the framework of the study, a historical analysis of the specified legal categories was carried out and it was defined that these crimes at the beginning of their emergence were actually perceived as identical phenomena, but over time significant differences were revealed. Also, there were revealed some differences in the perception of military and war crimes in different states in historical perspective. It was the retrospective analysis that made it possible to trace the main differences of the specified categories, particularly, in the sources of their legal regulation, as well as their objects. The differences in the lexical meanings of the studied concepts in the Ukrainian language were revealed, as well as their English counterparts. The system of military criminal offenses within the current national legislation of Ukraine is analyzed separately. Their characteristic features are highlighted, such as a special subject, as well as a specific generic object. Their classification is given depending on the specific object. Characteristic features of war crimes are identified, based on doctrinal studies and analysis of the definitions of the concept in various international acts. The position is expressed regarding the two-objectiveness of war crimes in connection with their dual nature. War crimes, originally derived from

international humanitarian law, are also regulated at the level of national criminal law, which necessitates the selection of two generic objects and is emphasized by their placement in two different sections of the current Criminal Code of Ukraine. Particular attention is paid to the project of the new Criminal Code of Ukraine and the legal regulation of military and war crimes in it. A comparison of war crimes and military criminal offenses is summarized, by pointing out their main common features, as well as highlighting five key differences.

The conclusion points to the need for further detailed study of the researched topic in the doctrine and delineation of the specified legal categories in the criminal legislation.

Keywords: war crimes, military crimes, Russian-Ukrainian war, military personnel, International Criminal Court, armed conflict, military service.

Постановка проблеми. Збройні конфлікти впродовж усієї людської історії створювали сприятливі умови для розвитку злочинності як такої. Водночас війна породжує цілком самостійний специфічний вид злочинності, пов'язаний з бойовими діями та діяльністю військовослужбовців.

Так, Офіс Генерального прокурора України на запит адвоката Романа Лихачова надав інформацію про значне збільшення кількості військових правопорушень: у 2021 році було зареєстровано 1,6 тис., а вже у першому півріччі 2022 року – 6017 тис., хоча й далеко не всі дійшли до стадії судового розгляду. Основними кримінальними правопорушеннями стали непокора (ст. 402 КК України), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) та дезертирство (ст. 408 КК України) [1].

Водночас кількість воєнних злочинів за одною лише ст. 438 КК України (порушення правил і звичаїв війни) станом на 19 листопада 2023 року за даними Офісу Генерального прокурора України складає 110150 [2].

Російсько-українська війна, а особливо її повномасштабна фаза, вказує на систематичне порушення прав людини з боку російських військовослужбовців, що зумовлює необхідність кваліфікації їхніх діянь з метою подальшого притягнення до відповідальності винних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з актуальністю тематики, особливо в останні роки у зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну, питанню співвідношення досліджуваних категорій починають приділяти більше увагу. Зокрема, свої наукові роботи у вказаній темі публікували Кричун Ю. А., Рогатинська Н. З., Петков С. В., Дрозд О. Ю. тощо. Однак крім цього, варто відзначити дослідження окремих аспектів окресленої тематики. Так, питанню вивчення військових кримінальних правопорушень присвячували свої праці Харитонов С. О., Овчінников Р. М., Бугаєв В. О., Богуцький П. П., Карпенко М. І., Панов М. І., Передрій В. В. та інші. Водночас дослідження воєнних злочинів проводилося такими науковцями як Піддубна М. В., Репецький В. М., Лисик В. М., Драгоненко А. О., Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. тощо.

Метою статті є окреслення різниці між поняттями «військових» та «воєнних» злочинів, виявлення проблемних аспектів чинного нормативного регулювання зазначеної сфери.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не містить поняття «воєнних злочинів», що присутнє у міжнародних нормативних актах. Водночас, кримінальний закон містить співзвучне, і на перший погляд досить схоже поняття «військового кримінального правопорушення», яке у межах даної роботи є тотожним поняттю «військового злочину». Таким чином, у зв'язку з актуалізацією самої тематики війни у суспільстві та подальшою необхідністю судових проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених у бойовій обстановці виникає потреба у чіткому розмежуванні вказаних правових категорій «воєнних» і «військових» злочинів.

Генеза розвитку військових і воєнних злочинів є давньою і достатньо заплутаною: від початку виникнення норм, що так чи інакше регулювали тоді ще тотожну сферу воєнних дій і військової служби, і до XIX століття, що ознаменувало виникнення міжнародного гуманітарного права, і, відповідно, виділення воєнних злочинів, досліджувана тема значно видозмінилася та розвинулася.

Попри доволі пізнє формування міжнародного гуманітарного права та його відокремлення від національного військового законодавства, існування збройних конфліктів сягає набагато більш давніх епох. Відповідно, обмеження та певні правила ведення війни, які сьогодні здебільшого стосуються сфери саме воєнних злочинів, є такими ж давніми, як і сама війна, хоча тоді й мали суто регіональний, а подекуди навіть суто локальний характер [3, с. 15-16]. Так, одні з перших відомих подібних правил датуються третім тисячоліттям до н.е. у Єгипті [4, с. 120].

Подібні норми мали й інші держави. Наприклад, пізніший давньоіндійський епос «Магабгарата», остаточно впорядкований у IV ст., містить досить докладні правила поведінки воїна. Зокрема, він згадує про обмеження на використання певних видів зброї (наприклад, отруйних та зубчастих стріл, що завдають зайвих страждань жертві), певних прийомів, та визначає деякі захищені категорії осіб. Так, не можна було вбивати беззбройних, а також «ні жінку, ні слониху, ні візника, ні співця, ні брахмана» [5, с. 14-15]. Подібні норми містяться і в інших літературних творах Індії – наприклад, у Законах Ману, що були створені десь між II ст. до н.е. та II ст. н.е. Зокрема, розділ VII визначає «обов'язки шляхетного воїна»: «Коли він бореться зі своїми ворогами в бою, нехай не наносить удари зброєю прихованою (в деревині), ні (такою, яка) зазубрена, отруєна або кінці якої палають вогнем». Крім цього, заборонялося вбивати сплячих, беззбройних та поранених тощо [6, с. 98-99].

Свої норми про ведення війни були і в Китаї, про що вказував у своїх працях Сунь Цзи, а також у Греції, де вони набували статусу законів [4, с. 120].

На цьому етапі військові та воєнні злочини залишаються фактично синонімами.

У Стародавньому Римі натомість вже містилося поняття «військового злочину», що визначалося аналогічно до сучасного українського розуміння таких правопорушень. Так, під військовими злочинами розуміли злочини, які вчинялися військовослужбовцями під час несення військової служби. У римському праві вони поділялися на прості та кваліфіковані, де до перших відносили, наприклад, втечу з поля бою та невиконання наказів (тобто такі злочини, що могли вчинятися виключно військовослужбовцями), а до другої – розкрадання майна у побратимів та бійки між військовослужбовцями (тобто такі, за які передбачалися суворіші покарання для військовослужбовців у порівнянні з цивільними). Крім цього, військовослужбовці могли вчиняти і загальні злочини, не пов'язані безпосередньо з військовою діяльністю [7, с. 41].

В даному випадку римські військові злочини в цілому відповідають сучасним уявленням про них. Водночас, аспект воєнних злочинів у римському праві був достатньо специфічним. Так, Вільям Джеймс Дюрант зазначав, що «право переможців вбивати своїх полонених було загальноприйнятим протягом усієї античності, і римляни вважали себе великодушними, даючи полоненим шанс на життя на гладіаторській арені» [8, с. 101]. Римський принцип «inter arma silent leges» («коли говорить зброя, закони мовчать») як такий виключав можливість виокремлення воєнних злочинів у римському праві [9, с. 21].

Подальша еволюція військового і воєнного права відбувалася у Середні віки, коли бурхливий розвиток релігій та інституту лицарства створив обмеження для військової діяльності. Так, наприклад, поширеними стали домовленості між воюючими сторонами, що переводили раніше здебільшого морально-етичні питання злочинів військовослужбовців у більш правове поле [9, с. 23]. Кодекс честі лицарів Середньовіччя став підґрунтям для формування базових принципів міжнародного гуманітарного права сьогодні, порушення яких є воєнними злочинами. Так, американський дослідник та суддя Е. Дж. Воллак виокремлює у якості одного з основоположних принципів права війни принцип «лицарства», порушенням якого є, наприклад, воєнний злочин віроломства [8, с. 101-116].

Військові злочини, у свою чергу, продовжили отримувати свою регламентацію у національних законодавствах держав.

Розглядаючи розвиток норм щодо ведення війни та несення військової служби безпосередньо в Україні видається доцільним згадати про «Руську правду», що вже у XI ст. певною мірою встановлювала відповідальність за порядок військової діяльності. Наприклад, вона передбачала як правопорушення руйнування зброї [10, с. 153]. Хоча регулювання військової діяльності «Руською правдою» носило досить фрагментарний і поверхневий характер.

Подальшу регламентацію цей аспект отримав вже у першому Литовському Статуті Великого князівства Литовського 1529 року. Зокрема, другий розділ «О обороне земской» містив норми щодо відповідальності за ухилення від військової служби [11, с. 181]. Крім цього, він розглядав у якості військових злочинів злочини шляхти під час несення військового обов'язку проти цивільних та злочини безпосередньо у бою, вчинення яких надавало військову перевагу ворожій стороні [7, с. 41-42].

Важливою особливістю правового регулювання несення військової служби і відповідно військових злочинів був «ополченський» характер військової служби та фактична відсутність постійної армії у державі.

Подальше регулювання військової сфери, що поступово стає прерогативою постійного професійного війська пов'язане з появою «Статуту ратних, пушкарських та інших справ, що стосуються військової науки» 1607 р. (та його оновленої версії 1621 року) та «Соборного уложення» 1649 р., що вперше систематизувало військові злочини. Так, С. О. Харитонов пропонує розділяти їх на 4 категорії:

1. Злочини щодо державної зради (до них вчений відносить, наприклад, здачу міст або перехід на бік ворога);
2. Злочини щодо ухилення від несення військової служби (втеча зі служби або з поля бою);
3. Інші злочини військовослужбовців проти життя, здоров'я, честі та гідності мирних жителів (згвалтування, вбивства тощо);
4. Майнові злочини військовослужбовців [7, 42-43].

Таким чином, вказані злочини починають набувати схожих рис з сучасними кримінальними правопорушеннями, які КК України відносить до військових. Водночас, серед них містяться деякі злочини, віднесені сучасним правом до сфери воєнних.

У подальшому в Російській імперії, до якої увійшли українські території, була прийнята низка нормативних актів з військового права, основним з яких став «Військовий статут» 1715 року, частина друга якого отримала назву «Артикул військовий» і містила систему військових злочинів, що проіснувала близько 100 років [7, с. 43-36].

Таким чином, на цьому етапі, воєнні злочини здебільшого продовжували існувати як складова військових злочинів. Варто зазначити, що на той момент розмежування і не було необхідним: національні законодавства регулювали порядок несення військової служби та правопорушення, вчинені суб'єктами-військовослужбовцями. Натомість воєнні злочини, як міжнародні злочини, не виокремлювалися, і частково регулювалися національним законодавством на рівні з військовими, як такі, що скоєні специфічним суб'єктом у специфічній обстановці.

Поштовхом для розвитку міжнародного гуманітарного права, і вчення про воєнні злочини зокрема, була битва 1859 року під Сольферіно (Італія) між

військами франко-сардинського альянсу та австрійською армією, що вражала не лише масштабами воєнних дій, а і масштабами катастрофічних для цивільного населення наслідків, що проявилися у тисячах вбитих і поранених мирних жителів. Саме ця бійня стала одним з приводів для створення Міжнародного Комітету Червоного Хреста [3, с. 16].

Важливим кроком у регулюванні саме воєнних злочинів, хоча й все ще на національному рівні, був Кодекс Лібера 1863 року або ж «Інструкція для керування діючою армією Сполучених Штатів». Так, він регулював правовий статус жертв війни, необхідність охорони медичних установ та культурних цінностей, заборону використання зброї, що завдає необґрунтованих страждань [12, с. 110].

На міжнародній арені важливу роль для розвитку права війни відіграли перша та друга Гаазькі конференції [3, с. 16-17].

Проте вперше визначення воєнний злочин отримав лише після Другої Світової війни 1945 року у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі. Водночас перший в історії перелік воєнних злочинів, який є дійсним до сьогодні, міститься у чотирьох Женевських конвенціях 1949 року [4, с. 121].

Проблема ототожнення військових і воєнних злочинів у суспільстві, зокрема у ЗМІ, спричинена їхньою певною тематичною близькістю та співзвучністю понять. Проте навіть суто лексичний аналіз зазначених термінів вказує на їхню стрижневу відмінність, яка в подальшому підкреслюється їхніми легальними визначеннями.

Так, за Словником української мови в 11 томах, слово «військовий» означає буквально «такий, що стосується війська» [13], натомість «воєнний» – «такий, що стосується війни» [14]. Англomовне право містить аналогічне термінологічне розмежування цих понять, використовуючи «military crime» на позначення військових злочинів та «war crime» щодо воєнних злочинів [12, с. 113].

Як вже зазначалося, КК України не містить визначення воєнного злочину, а замість військового злочину застосовується поняття «військового кримінального правопорушення», що по своїй суті є тотожним військовому злочину. Отже, за ч. 1 ст. 401 КК України військовими кримінальними правопорушеннями є «передбачені цим розділом [розділом XIX] кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів» [15].

Таким чином визначальними особливостями цієї категорії кримінальних правопорушень, що виділяються у КК України, є об'єкт – встановлений порядок несення військової служби, та спеціальний суб'єкт – військовослужбовець, військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів [16, с. 221] (до їхнього числа ч. 2 ст. 401 КК України у низці злочинів

прирівняно поліцейських, що під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях).

Водночас, як зазначено у ч. 3 ст. 401 КК України, особи, що не є військовослужбовцями (чи поліцейськими у зазначених випадках) можуть нести відповідальність за співучасть у військових кримінальних правопорушеннях за відповідними статтями [15].

Системі військових злочинів присвячений розділ XIX КК України, що носить назву «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)». Відповідно, лише кримінальні правопорушення, віднесені законодавцем до цього розділу, можуть визнаватися військовими злочинами.

Військові злочини в межах зазначеного розділу прийнято класифікувати залежно від видового об'єкта на:

1. Злочини проти порядку підлеглості та військової гідності (ст. ст. 402-406 та ст. 435¹ КК України, наприклад, невиконання наказу);

2. Злочини проти порядку проходження військової служби (ст. ст. 407-409 КК України, наприклад, дезертирство);

3. Злочини проти порядку збереження та користування військовим майном (ст. ст. 410-413 КК України, наприклад, втрата військового майна);

4. Злочини проти порядку експлуатації озброєння та військової техніки (ст. ст. 414-417 КК України, наприклад, порушення правил поводження зі зброєю);

5. Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб (ст. ст. 418-421 КК України, наприклад, порушення правил несення бойового чергування);

6. Злочини у сфері охорони державної таємниці (до цієї групи належить лише розголошення (умисне або необережне) відомостей військового характеру, що є державною таємницею за ст. 422);

7. Військові службові злочини (ст. ст. 425-426¹, наприклад, бездіяльність військової влади);

8. Злочини проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій (ст. ст. 427-432 КК України, наприклад, добровільна здача в полон);

9. Злочини, за які передбачена відповідальність за міжнародними договорами (ст. ст. 433-435 КК України, наприклад, погане поводження з військовополоненими) [17, с. 7-9; 18, с. 109-110].

Таке різноманіття видових об'єктів в межах родового об'єкту військових злочинів пояснюється широтою категорії «порядок несення військової служби», яка включає в себе фактично всю діяльність військовослужбовців, починаючи від забезпечення схоронності майна і закінчуючи публічним характером військової служби.

Водночас необхідно зауважити, що остання з названих у класифікації груп по своїй суті передбачає відповідальність за воєнні злочини. Таким чином

злочини цієї групи є водночас і воєнними, і військовими, що детальніше буде розглянуто далі.

Крім цього, специфіка військових злочинів проявляється у покараннях, передбачених для кримінальних правопорушень відповідного розділу, що зумовлені специфічним суб'єктом. Так, до військовослужбовців застосовуються такі специфічні покарання, як службове обмеження для військовослужбовців та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, а також у якості додаткового покарання – позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу [19, с. 123-124].

Проект нового КК України, що розробляється в межах реформування кримінального законодавства, передбачає розширення кількості військових кримінальних правопорушень, виділяючи в межах книги 10 «Кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби» 6 розділів залежно від видового об'єкту, що включають 44 окремих злочини (на противагу 34 у чинній редакції КК України) [20].

Воєнним злочином, відповідно до ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, вважається порушення законів і звичаїв війни, що включають, зокрема, вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної власності, руйнування або спустошення населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю [21]. Зазначений перелік не є вичерпним.

Більш повне визначення воєнних злочинів міститься у ч. 2 ст. 8 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду 1998 р., а саме: «грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції», а також «інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права» [22].

М. В. Піддубна, характеризуючи воєнні злочини, виділяє дві їхні основні ознаки:

1. Об'єктом, на який посягають воєнні злочини, є порядок ведення збройних конфліктів, що визначається міжнародним гуманітарним правом, і, як наслідок, суспільні відносини у сфері забезпечення миру і безпеки людства.

2. Правове регулювання воєнних злочинів міститься у міжнародних актах [21, с. 99].

КК України містить воєнні злочини, хоча й не називає їх безпосередньо «воєнними злочинами», на відміну від військових. Вони розміщені у двох розділах Особливої частини КК України – у розділі XIX та розділі XX.

Так, розділ XIX КК України, що присвячений військовим кримінальним правопорушенням містить чотири воєнні злочини, а саме: мародерство (ст. 432 КК України); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК

України); погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України); незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України).

У розділі XX КК України щодо кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, воєнними злочинами є порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) та застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України) [23, с. 112].

Водночас універсальним воєнним злочином у чистому вигляді є діяння, передбачене ст. 438 КК України [17, с. 15], що по своїй суті повністю відображає розуміння воєнного злочину у міжнародному гуманітарному праві, а своєю назвою «Порушення законів та звичаїв війни» прямо відсилає на визначення воєнного злочину Статутом Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі.

Доктрина кримінального права України визначає родові об'єкти злочинів залежно від розділу, в якому розміщене конкретне кримінальне правопорушення. Відповідно існує позиція, за якою родовим об'єктом воєнних злочинів залежно від розділу, в якому вони знаходяться, є суспільні відносини у сфері забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (для ст. ст. 438, 439 КК України), та суспільні відносини щодо охорони встановленого порядку несення військової служби (для ст. ст. 432-435 КК України).

Проте варто погодитися з позицією Р. А. Адельханяна, що більш доречно розглядати воєнні злочини як багатооб'єктні [23, с. 112-113]. Втім, науковець тлумачить «багатооб'єктність» таких кримінальних правопорушень як їхню здатність посягати одночасно на декілька безпосередніх об'єктів.

На нашу думку, особливість багатооб'єктності воєнних злочинів проявляється через їхнє одночасне посягання на декілька родових об'єктів, що підкреслюється їхнім розміщенням у різних розділах КК України. Це пояснюється їхньою специфічною правовою природою. Воєнні злочини, у першу чергу, є міжнародними злочинами, відповідно, всі воєнні злочини завжди посягають на мир та безпеку людства і міжнародний правопорядок. Водночас частина воєнних злочинів в межах українського національного законодавства також віднесена до категорії військових, що вказує на їхню двоїсту природу: вони водночас порушують і порядок несення військової служби, що є предметом охорони національного законодавства України, і посягають та мир та безпеку людства, підпадаючи під дію норм міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, основним родовим об'єктом воєнних злочинів є суспільні відносини у сфері охорони миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. При цьому частина воєнних злочинів в межах кримінального права України (правопорушення за ст. ст. 432-435 КК України), крім

основного родового об'єкту, посягають і на встановлений порядок несення військової служби.

Варто також зауважити, що проєкт КК України містить окремий розділ 11.4, що носить назву «Воєнні злочини» і розміщений у книзі 11 «Злочини проти міжнародного правопорядку» [20]. Проте попри таку назву, розділ не містить визначення поняття воєнного злочину. Крім цього, видається доцільним зазначити, що текст його положень є майже аналогічним положенням ст. 8 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду. Однак деякі зміни все ж були внесені, проте, на нашу думку, потребують подальшого доопрацювання. До прикладу, п. 2 ст. 11.4.5. відносить до воєнних злочинів заподіяння «тяжкого насильства» щодо людини. Визначення тяжкого насильства, яке поширюється на вказаний пункт, надане у п. 1 ст. 11.1.1. розділу 11.1. проєкту Кодексу, і означає: «спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, зґвалтування чи інша дія сексуального характеру, здійснена за відсутності добровільної згоди потерпілої людини, катування або інше нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження». Таке трактування тяжкого насильства по суті повністю або частково охоплює і воєнні злочини, передбачені не лише п. 2 ст. 11.4.5., а й п. 1,3 та 6 зазначеної статті, що ускладнює процедуру кваліфікації кримінальних правопорушень.

Таким чином, визначивши військові і воєнні злочини та на основі дослідження позицій науковців щодо цього питання [12; 16, с. 225; 17, с. 14-16] можна провести наступне їхнє співвідношення:

Спільними рисами для військових і воєнних злочинів є, по-перше, їхня правова природа як протиправних, винних, суспільно-небезпечних діянь; по-друге, їхня загальна тематична спрямованість, так чи інакше пов'язана з війною (у випадку воєнних злочинів безпосередньо, у випадку військових дещо опосередковано через головне призначення військової служби). Крім цього, в деяких аспектах ці різні види правопорушень можуть перетинатися – так, складовою частиною несення військової служби є обов'язок військовослужбовців дотримання міжнародних правил ведення війни, що, у свою чергу, проявилось, зокрема, у розміщенні деяких воєнних злочинів у розділі XIX КК України.

Попри це, воєнні та військові злочини мають досить значні відмінності, які можна згрупувати за наступними критеріями:

1. За суб'єктом: у військових злочинах – це спеціальний суб'єкт – військовослужбовець та деякі інші категорії осіб, прирівняні до військовослужбовців у зв'язку з їхньою функціональною спорідненістю; у воєнних злочинах суб'єкт може бути як загальним, так і спеціальним.

2. За об'єктом: для військових злочинів родовим об'єктом є порядок несення військової служби; для воєнних, за загальним правилом, притаманні декілька родових об'єктів, основним з яких є суспільні відносини у сфері охорони миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

3. За об'єктивною стороною: для військових злочинів, на відміну від воєнних, наявність обстановки збройного конфлікту не є обов'язковою умовою.

4. За джерелом правового регулювання: військові злочини регулюються національним законодавством держави, тоді як основним джерелом регулювання воєнних злочинів є міжнародні нормативно-правові акти (хоча такі злочини і можуть водночас порушувати норми і міжнародного, і національного права).

5. За цінністю об'єкту посягання: воєнні злочини визнаються набагато більш небезпечними, ніж військові, адже посягають на мир і безпеку усього людства, і таким чином, на відміну від військових, несуть загрозу не лише одній державі, а й потенційно усім державам світу.

Висновки. Отже, принциповою різницею цих правових категорій, яка породжує усі інші відмінності, є те, що воєнні злочини носять міждержавний характер, водночас військові – суто локальний національний характер.

Видається доцільним зауважити на необхідності детальнішого розмежування цих понять у межах кримінального закону. На сьогодні попри доволі чітку регламентацію військових кримінальних правопорушень у чинному КК України, воєнні злочини не знайшли своєї систематизації у його нормах. Водночас проєкт нового КК України не усуває цю проблему, хоча і дещо краще розмежовує зазначені категорії.

Крім цього, необхідно наголосити на потребі приділення більшої уваги військовим і воєнним злочинам, особливо в умовах воєнного стану та бойових дій в Україні.

Література:

1. Лихачов Р. Кримінальні провадження щодо військовослужбовців. Що змінилось у 2022 році. *Волонтерський рух Адвокати ЗСУ*. URL: <https://pravo-ua.com/crime/vijskovi-zlochyny-statystyka/> (дата звернення: 19.11.2023)

2. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ станом на 19.11.2023. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/storage/uploads/99bacc8c-6935-4921-b0f7-42af78c9b740/warcrime-19112023ua.jpg> (дата звернення: 19.11.2023)

3. Громовенко К. В., Грушко М. В., Мануїлова К. В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів : навч.-метод. посіб. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 132 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/23464/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B8%CC%86%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 04.11.2023)

4. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. Альманах міжнародного права. 2009. №1. С. 120-125. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/amp_2009_1_15.pdf (дата звернення: 04.11.2023)

5. Гірник А. М. Основи конфліктології. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 222 с. URL: <https://www.researchgate.net/profile/Girnyk-Andrij/publication/>

340983523_A_M_Girnik_Osnovi_konfliktologii/links/5ea8829fa6fdcc705094f9ac/A-M-Girnik-Osnovi-konfliktologii.pdf (дата звернення: 05.11.2023)

6. Bühler G. The Laws of Manu Vol. 25 of The Sacred Books of the East.: trans. Oxford : Clarendon Press, 1886. URL: <https://www.onelittleangel.com/download/The-Law-of-Manu.pdf> (Last accessed: 05.11.2023)

7. Харитонов С. О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації : дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 450 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U000441/> (дата звернення: 05.11.2023)

8. Wallach E. J. The Law of War in the 21st Century. Washington : Carolina Academic Press, D.C. 2016. 801 p. (Last accessed: 05.11.2023)

9. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 287 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2324/Grushko_diss.pdf?sequence=6 (дата звернення: 05.11.2023)

10. Кіт Р. Д. Історичний аналіз витоків відповідальності дорадянського часу стосовно викрадення, привласнення, вимагання військового майна, а також заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем на різних історичних етапах розвитку законодавства України. *Публічне право*. 2020. №4 (48). С. 152-158. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/48/17.pdf> (дата звернення: 05.11.2023)

11. Передрій В. В. Історія виникнення та розвитку законодавства про військові злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. №5. С. 180-183. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2018/50.pdf (дата звернення: 05.11.2023)

12. Кричун Ю. А. Воєнні та військові злочини в кримінальному праві України: особливості та співставлення з міжнародним кримінальним правом та зарубіжним законодавством. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. №13. С. 109-114. URL: <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/214/170> (дата звернення: 18.11.2023)

13. Військовий. *Словник української мови: в 11 т.* / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970. Т.1. С. 670. URL: <http://sum.in.ua/s/vijskovuj> (дата звернення: 12.11.2023)

14. Воєнний. *Словник української мови: в 11 т.* / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970. Т.1. С. 724. URL: <http://sum.in.ua/s/vojennyj> (дата звернення: 12.11.2023)

15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. № 2341-III. Дата оновлення: 05.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2834> (дата звернення: 18.11.2023)

16. Садова Т. С. До питання про співвідношення воєнних та військових злочинів у міжнародному та національному праві. *Правова держава*. 2021. №42. С. 220-228. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/31345/1/220-228.pdf> (дата звернення: 18.11.2023)

17. Військові злочини за законодавством України. Загальні поняття, відмежування понять військовий та воєнний злочин, кримінально-правова характеристика, нормативно-правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика. / укл.: Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 550 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/viyskovi-zlochini-zakonodavstvom-ukraini.pdf> (дата звернення: 18.11.2023)

18. Харитонов С. О. Військові злочини в системі кримінального законодавства України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Київ, 2018. Т. 29 (68), №5. С. 107-111. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/5_2018/22.pdf (дата звернення: 12.11.2023)

19. Овчінніков Р. М. Військові злочини: правове регулювання та шляхи удосконалення кримінального законодавства України. *Інформація і право*. 2017. №4 (27). С. 122-127. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/16_3.pdf (дата звернення: 12.11.2023)

20. Проект Кримінального кодексу України. Дата звернення: 14.10.2023. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> (дата звернення: 12.11.2023)

21. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal of 8 August 1945. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (Last accessed: 12.11.2023)

22. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 12.11.2023)

23. Піддубна М. В. Об'єкт воєнних злочинів у кримінальному праві України. Університетські наукові записки. 2017. № 2. С. 110-122. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1720.pdf> (дата звернення: 12.11.2023)

24. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 12.11.2023)

References:

1. Lykhachov R. (2022). Kryminalni provadzhennia shchodo viiskovosluzhbovtiv. Shcho zminylosia u 2022 rotsi [Criminal proceedings against military personnel. What changed in 2022]. *Volonterskyi rukh Advokaty ZSU – Volunteer movement Attorneys of the AFU*. Retrieved from <https://pravo-ua.com/crime/vijskovi-zlochyny-statystyka/> [in Ukrainian].

2. Zlochyny vchyneni v period povnomasshtabnoho vtorhnennia RF stanom na 19.11.2023 [Crimes committed during the full-scale invasion of the Russian Federation as of November 19, 2023]. (2023). *Ofis Heneralnoho prokurora – Office of the Prosecutor General*. Retrieved from <https://www.gp.gov.ua/storage/uploads/99bacc8c-6935-4921-b0f7-42af78c9b740/warcrime-19112023ua.jpg> [in Ukrainian].

3. Hromovenko K.V., Hrushko M.V., Manuilova K.V. (2023). *Mizhnarodno-pravove rehuliuвання zbroinykh konfliktiv [International legal regulation of armed conflicts]*. Odesa: Vydavnytstvo «Yurydyka». Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/23464/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B8%CC%86%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

4. Repetskyi V.M., Lysyk V.M. (2009). Poniattia ta oznaky voiennykh zlochyniv [Concept and characteristics of war crimes]. *Almanakh mizhnarodnoho prava – Almanac of international law*, 1, 120-125. Retrieved from https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/amp_2009_1_15.pdf [in Ukrainian].

5. Hirnyk A.M. (2010). *Osnovy konfliktologii [Basics of conflictology]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademii». Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Girnyk-Andriy/publication/340983523_A_M_Girnik_Osnovi_konfliktologii/links/5ea8829fa6fdcc705094f9ac/A-M-Girnik-Osnovi-konfliktologii.pdf [in Ukrainian].

6. Bühler G. (1886). *The Laws of Manu Vol. 25 of The Sacred Books of the East*. Oxford: Clarendon Press. Retrieved from <https://www.onelittleangel.com/download/The-Law-of-Manu.pdf>.

7. Kharytonov S.O. (2019). Viiskovi zlochyny: poniattia, systema ta problem kvalifikatsii [Military crimes: concept, system and problems of qualification]. *Doctor's thesis*. Kharkiv. Retrieved from <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U000441/> [in Ukrainian].

8. Wallach E.J. (2016). *The Law of War in the 21st Century*. Washington: Carolina Academic Press, D.C.

9. Hrushko M.V. (2015). Stanovlennia ta spetsyfika mizhnarodno-pravovoho rezhymu viiskovopolonenyh [Formation and specificity of the international legal regime of prisoners of war]. *Candidate's thesis*. Odesa. Retrieved from http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2324/Grushko_diss.pdf?sequence=6 [in Ukrainian].

10. Kit R.D. (2020). Istorychnyi analiz vytokiv vidpovidalnosti doradianskoho chasu stosovno vykradennia, pryvlasnennia, vymahannia viiskovoho maina, a takozh zavolodinnia nym shliahom shahraistva abo zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyschem na riznyh istorychnykh etapah rozvytku zakonodavstva Ukrainy [Historical analysis of the sources of pre-Soviet responsibility for the theft, appropriation, extortion of military property, as well as their possession through fraud or abuse of official position at various historical stages of the development of Ukrainian legislation]. *Publichne parvo – Public law*, 4 (48), 152-158. Retrieved from <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/48/17.pdf> [in Ukrainian].

11. Peredrii V.V. (2018). Istoriia vynyknennia ta rozvytku zakonodavstva pro viiskovi zlochyny [History of the beginning and development of military crime law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5, 180-183. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/5_2018/50.pdf [in Ukrainian].

12. Krychun Yu. A. (2022). Voienni ta viiskovi zlochyny v kryminalnomu pravi Ukrainy: osoblyvosti ta spivstavlennia z mizhnarodnym kryminalnym pravom ta zarubizhnym zakonodavstvom [War and military crimes in criminal law of Ukraine: features and relationship with international criminal law and foreign legislation]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo – Scientific notes. Series: Law*, 13, 109-114. Retrieved from <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/214/170> [in Ukrainian].

13. Viiskovy [Military]. (1970). (n.d.) *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol.* I. K. Bilodid (Ed.) Kyiv: Naukova dumka, Vol. 1, 670. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/vijskovyj> [in Ukrainian].

14. Voiennyi [War]. (1970). (n.d.) *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol.* I. K. Bilodid (Ed.) Kyiv: Naukova dumka, Vol. 1, 724. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/vojennyj> [in Ukrainian].

15. Kryminalnyi kodeks Ukrainy stanom na 05.10.2023 [Criminal Code of Ukraine as of 5th October 2023]. (2001, April 5). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2834> [in Ukrainian].

16. Sadova T.S. (2021). Do pyttannia pro spivvidnoshennia voiennykh ta viiskovykh zlochiniv u mizhnarodnomu ta natsionalnomu pravi [On the question of the relationship of war and military crimes in international and national law]. *Pravova derzhava – Constitutional State*, 42, 220-228. Retrieved from <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/31345/1/220-228.pdf> [in Ukrainian].

17. Koropatnik I.M., Mykytiuk M.A., Pavliuk O.O., Petkov S.V. (Ed.). (2023). *Viiskovi zlochyny za zakonodavstvom Ukrainy. Zahalni poniattia, vidmezhuvannia poniat viiskovykh ta voiennykh zlochiniv, kryminalno-pravova kharakterystyka, normatyvno-pravove zabezpechennia, osoblyvosti pravozastosuvannia pid chas voiennoho stanu, aktualna sudova praktyka* [War crimes under the legislation of Ukraine. General concepts, demarcation of the concepts of military and war crime, criminal law characteristics, normative legal support, features of law enforcement during martial law, current judicial practice]. Kyiv: VD «Profesional». Retrieved from <https://jurkniga.ua/contents/viyskovi-zlochyny-za-zakonodavstvom-ukraini.pdf> [in Ukrainian].

18. Kharytonov S.O. (2018). Viiskovi zlochyny v systemi kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy [Military crimes in the system of criminal legislation of Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky – Scientific notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: legal sciences*, Vol. 29 (68), 5, 107-111. Retrieved from https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/5_2018/22.pdf [in Ukrainian].

19. Ovchinnikov R.M. (2017). Viiskovi zlochyny: pravove rehuliuвання ta shliakhy udoskonalennia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy [War crimes: legal regulation and ways to improve the criminal legislation of Ukraine]. *Informatsia i parvo – Information and law*, 4 (27), 122-127. Retrieved from https://ippi.org.ua/sites/default/files/16_3.pdf [in Ukrainian].

20. *Proiekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Project of Criminal Code of Ukraine]* (2023, October 14). Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> [in Ukrainian].

21. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal of 8 August 1945. (1945, August 8). Retrieved from https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf.

22. *Ryskii Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu stanom na 12.11.2023 [Rome Statute of the International Criminal Court as of 12th November 2023]*. (1998, July 17). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].

23. Pidubna M.V. (2017). Obiekt voiennykh zlochyniv u kryminalnomu pravi Ukrainy [The Object of War Crimes in the Criminal Law of Ukraine]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*, 2, 110-122. Retrieved from <http://old.univer.km.ua/visnyk/1720.pdf> [in Ukrainian].

24. Konventsia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny stanom na 12.11.2023 [Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War as of 12th November 2023]. (1949, August 12). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].

УДК 343.1: 343.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-746-756](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-746-756)

Тундаєв Сергій Миколайович ад'юнкт кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань, Навчально-науковий інститут права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49000, тел.: (063) 788-22-23, <https://orcid.org/0009-0000-6726-0251>

ІНСТРУМЕНТИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ПРОТИДІЇ ОСОБАМ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СТАТУСІ ПІДВИЩЕНОГО ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ

Анотація. Інтеграція України у європейський простір та НАТО у сучасних геополітичних умовах, передусім в умовах збройної агресії російської федерації, є надзвичайно актуальною проблемою, оскільки вимагає суттєвого удосконалення нормативно-правової бази, здійснення політичних та економічних реформ, впровадження сучасних стандартів, окрема й у сфері правоохоронної діяльності та протидії організованим формам злочинності.

Метою статті є висвітлення сучасних інструментів та можливостей європейських правоохоронних інституцій у протидії організованій злочинності, зокрема й особам, які перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу, у т.ч. «ворам в законі». Аналізуючи положення угод, укладених Україною з такими інституціями як Інтерпол, Європол, Євроджаст про співробітництво, визначено коло питань, які підлягають врегулюванню. Окрему увагу приділено реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю, її відповідності Стратегії безпеки ЄС на 2020-2025 роки. Акцентується на співставленні пріоритетних напрямків протидії злочинності пріоритетам діяльності Інтерполу та Європолу. Дослідженням розкрито окремі аспекти реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю та інструменти міжнародного співробітництва, що використовуються підрозділами боротьби з організованою злочинністю країн ЄС, а також асоційованих країн у виявленні, припиненні та розслідуванні тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, що вчиняються лідерами та учасниками організованих злочинних угруповань.

У висновку наголошено: з метою протидії діяльності злочинних спільнот та їх лідерів необхідно використання всього спектру інструментів міжнародного поліцейського співробітництва на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: міжнародне поліцейське співробітництво, співпраця, взаємодія, Інтерпол, Європол, ЕМРАСТ, Євроюст, організована злочинність, підвищений злочинний вплив, «вори в законі».

Tundaiev Serhii Mykolayovych adjunct of the Department of Criminal Procedure and Strategic Investigations, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49000, tel.: (056) 756-46-26, <https://orcid.org/0009-0000-6726-0251>

INSTRUMENTS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN COUNTERACTING PERSONS IN THE STATUS OF HIGH CRIMINAL INFLUENCE

Abstract. Ukraine's integration into the European space and NATO in the current geopolitical environment, especially in the context of the armed aggression of the Russian Federation, is an extremely urgent issue, as it requires significant improvement of the legal framework, implementation of political and economic reforms, introduction of modern standards, including in the field of law enforcement and countering organised crime.

The purpose of the article is to highlight the current instruments and capabilities of European law enforcement institutions in combating organised crime, including persons with high criminal influence, including "thieves in law". By analysing the provisions of the cooperation agreements concluded by Ukraine with such institutions as Interpol, Europol, Eurojust, the author identifies the range of issues to be resolved.

Particular attention is paid to the implementation of the Strategy for Combating Organised Crime and its compliance with the EU Security Strategy for 2020-2025. The author emphasises the comparison of priority areas of combating crime with the priorities of Interpol and Europol. The study reveals certain aspects of the implementation of the Organised Crime Strategy and the instruments of international cooperation used by the EU and associated countries' organised crime units in detecting, suppressing and investigating serious and especially serious criminal offences committed by leaders and members of organised criminal groups.

The author concludes that in order to counteract the activities of criminal communities and their leaders, it is necessary to use the full range of international police cooperation instruments at the regional, national and international levels.

Keywords: international police cooperation, interaction, Interpol, Europol, EMPACT, Eurojust, organized crime, increased criminal influence, «thieves in law».

Постановка проблеми. З огляду на стан поширення організованої злочинності, складне безпекове середовище навколо України та криміногенну ситуацію всередині держави, організація системної боротьби з особами, які перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу має стати одним із пріоритетних завдань формування державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, що потребує запровадження міжнародних стандартів і поглиблення міжнародного співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що пов'язані з протидією організованим злочинності, зокрема й особам, що перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу, аналізуються науковцями і практиками різних галузей – кримінологами, соціологами, політологами, юристами, психологами, філософами та ін. Зосередження уваги знаних фахівців на проблемі потребує також уваги всіх суб'єктів сектору безпеки і оборони. Проблему з різних боків висвітлюють Борисов В.І., Вітюк Д.Л., Волеводз А.Г., Гуторова Н.А., Жаровська Г.П., Леган І.М., Скулиш Є.Д., Топчий В.В., Філяніна Л. А., Фріс П.Л., Шостко О.Ю. та багато інших. Аналіз результатів досліджень вчених вказує на нагальну потребу в перегляді форм і напрямків міжнародного поліцейського співробітництва в практичній діяльності.

Метою статті є дослідження стану міжнародного поліцейського співробітництва з питань протидії діяльності злочинних спільнот, у т.ч. осіб, що перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу, виокремлення проблемних питань та надання пропозицій щодо удосконалення такого співробітництва з використанням прогресивних інструментів співпраці.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне поліцейське співробітництво як форма об'єднання зусиль правоохоронних органів різних держав повністю відповідає національним інтересам України, оскільки дозволяє, *по-перше*, ефективніше боротися зі злочинністю, *по-друге*, впливати, хоча б опосередковано, на формування правоохоронної політики партнерів із метою кращої координації [1].

Стратегією боротьби з організованою злочинністю визначено, що міжнародне співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю має здійснюватися шляхом:

- забезпечення дієвого співробітництва з Міжнародною організацією кримінальної поліції - Інтерполом, Європейським поліцейським офісом та іншими міжнародними партнерами на двосторонній та багатосторонній основі відповідно до національного законодавства і міжнародних договорів;
- підвищення ефективності співпраці з правоохоронними структурами іноземних держав, що здійснюється в такий спосіб:
 - розвитку і перегляду договірно-правової бази, що регламентує міжнародне співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю;
 - обміну відомостями про організовані злочинні угруповання та осіб, що беруть участь в їх діяльності;
 - організації та здійснення спільних оперативних заходів і транскордонних операцій щодо припинення організованої злочинної діяльності та запобігання їй [2].

Не вдаючись до більш змістовного аналізу діяльності Інтерполу, детально розкритої на шпальтах юридичних та інших фахових видань, лише зазначимо, що серед пріоритетних його проєктів – «Проект Міленіум», основна мета якого полягає у виявленні та ліквідації великих злочинних

угруповань, пов'язаних із ними злочинних мереж та їх діяльності. Це досягається за рахунок розширеного збору, обміну та аналізу даних; оперативно-слідчої співпраці; нарощування потенціалу та навчання. «Вори в законі» визначені в межах цього проєкту пріоритетним напрямком розслідування. Заслугує на увагу та врахування у міжнародному співробітництві характеристика «ворів у законі» як таких, хто перебувають на вершині злочинної ієрархії, поширюють свій злочинний вплив на злочинні угруповання, що займаються: торгівлею наркотиками, людьми, транспортними засобами, вогнепальною зброєю; замовними вбивствами; вимаганнями; фінансовими злочинами та відмиванням коштів [3].

Відповідно до укладеної у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Україна (розділ III «Юстиція, свобода та безпека») взяла на себе зобов'язання співпрацювати з ЄС у сфері боротьби з відмиванням коштів, тероризмом та фінансуванням тероризму, незаконним обігом наркотиків, організованою економічною злочинністю, корупцією, підробкою документів та кіберзлочинністю. Так, сторони посилюють двостороннє, регіональне та міжнародне співробітництво у цій сфері із залученням Європолу (п. 3 ст. 22 Угоди), а також мають розвивати подальше судове співробітництво між Україною та ЄС у сферах міжнародного правового співробітництва, судового процесу, а також захисту дітей (п. 2 ст. 24 Угоди) [4].

Європол покликаний надавати підтримку державам-членам у запобіганні та боротьбі з усіма формами серйозної міжнародної та організованої злочинності, кіберзлочинності та тероризму. Європол також працює з багатьма країнами-партнерами, які не входять до ЄС, та міжнародними організаціями. Комісія та агентства ЄС надають інструменти для обміну інформацією між національними правоохоронними органами. Такі інструменти необхідні для своєчасного доступу до точної та актуальної інформації та кримінальної розвідки для запобігання, виявлення та успішного розслідування злочинної діяльності.

Правову основу такого співробітництва та обміну інформацією становлять: 1) Стратегія безпеки ЄС на 2020-2025 роки (9 грудня 2020 року Комісія запропонувала посилити мандат Європолу, щоб дозволити агентству краще підтримувати національні правоохоронні органи інформацією, аналізом і досвідом. Комісія також прийняла пропозицію, щоб дозволити Європолу видавати попередження в Шенгенській інформаційній системі (SIS) на основі інформації з третіх країн, зокрема, для виявлення іноземних бойовиків-терористів; 2) Європейський порядок денний безпеки на 2015–2020 роки; 3) Стокгольмська програма 2010 – 2015 років; 4) Гаазька програма 2005 – 2010 років (запроваджено принцип доступності як керівну концепцію для обміну інформацією в правоохоронних органах: у всьому ЄС інформація, доступна правоохоронним органам однієї країни ЄС, має бути доступною для всіх правоохоронних органів країни ЄС).

Заслугує уваги досвід країн ЄС щодо впровадження багаторічного циклу політики щодо реагування на тяжкі злочини та організовану злочинність ЕМРАСТ, розробленого у 2010 році ЄС з метою послідовного та методичного усунення найбільш важливих кримінальних загроз шляхом ефективного співробітництва між відповідними службами країн-членів, установами й органами ЄС [5]. ЕМРАСТ – це Європейська міждисциплінарна платформа протидії кримінальним загрозам. Вона запроваджує інтегрований підхід до внутрішньої безпеки ЄС, що включає заходи, які варіюються від зовнішнього прикордонного контролю, співпраці поліції, митниці та судових органів до управління інформацією, інновацій, навчання, профілактики та зовнішнього виміру внутрішньої безпеки, а також державно-приватного партнерства, де це доречно [5].

Кожен цикл триває 4 роки та оптимізує координацію та співпрацю щодо обраних пріоритетів злочинності. Злочинні загрози визначаються на основі даних кримінальної розвідки, а потім узгоджуються на політичному рівні. Протягом циклу всі зацікавлені служби та зацікавлені сторони на національному рівні та рівні ЄС запрошуються розподілити ресурси та взаємно зміцнити зусилля. Виникаючі загрози також відстежуються, щоб на них можна було ефективно реагувати.

Крок 1. Оцінка загроз серйозної організованої злочинності ЄС (SOCTA). Визначає набір ключових загроз на основі глибокого аналізу основних злочинних загроз, з якими стикається Європейський Союз. На їх основі Рада Європейського Союзу визначає пріоритети боротьби з серйозною та організованою злочинністю. SOCTA відіграє ключову роль в ЕМРАСТ.

У рамках реалізації національної Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2020) [2] також передбачено ідентифікацію ризиків і загроз, що виникають внаслідок організованої злочинної діяльності, постійний аналіз і реагування на них. Така оцінка загроз (SOCTA Україна) визначена першим етапом реалізації Стратегії, використання якої має уможливити визначення поточних загроз, пов'язаних з організованою злочинністю, її вплив на органи державної влади, місцевого самоврядування, суспільство, а також чинників, що спричиняють подальшу діяльність організованих груп, оцінити ймовірні в майбутньому загрози. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.01.2022 року № 59 утворено Міжвідомчу робочу групу з питань координації запровадження системи оцінки SOCTA Україна [6] в діяльність центральних органів виконавчої влади, а також затверджено Порядок збирання і узагальнення інформації та здійснення оцінювання загроз організованої злочинності та тяжких злочинів відповідно до системи оцінки SOCTA Україна. Із метою забезпечення формування поліцією інформаційних ресурсів з обліку організованих груп та/або злочинних організацій, злочинних спільнот та сфер їх злочинної діяльності, Міністерством внутрішніх справ України затверджено Інструкцію з формування та ведення інформаційної

підсистеми «СОСТА» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» [7].

Крок 2. Пріоритети ЄС у сфері боротьби зі злочинністю та MASP. На період ЕМРАСТ 2022-2025 (26 травня 2021 року), серед основних пріоритетів ЄС у боротьбі з тяжкою та організованою злочинністю визначено відповідні напрямки реагування, зокрема пов'язані з діяльністю організованих груп та злочинних організацій: 1) злочинні мережі підвищеного ризику; 2) торгівля людьми; 3) незаконне переправлення мігрантів; 4) незаконний обіг наркотиків; 5) організована злочинність у сфері власності; 6) незаконний обіг вогнепальної зброї. Не лишається осторонь цих пріоритетів і Україна. Так, Стратегією національної безпеки України (2020) серед поточних та прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України визначено «...поширення <...> міжнародної злочинності, зокрема у кіберпросторі, наркоторгівлі, торгівлі людьми, <...> нелегальної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, розповсюдження зброї масового ураження тощо» [8]. Окремо зазначається, що «спеціальні служби іноземних держав, насамперед Російської Федерації, продовжують розвідувально-підбивну діяльність проти України, <...> використовують організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб, прагнуть зміцнити інфраструктуру впливу». Для системного захисту України від загроз національній безпеці Україна має посилити кримінальну поліцію та органи досудового розслідування у сфері боротьби з організованою і транснаціональною злочинністю [8].

Крок 3. Річні операційні плани (ОАР). 15 ОАР містять оперативні дії щодо боротьби зі злочинністю в 10 сферах, що відповідають пріоритетам Європейського Союзу в галузі злочинності для ЕМРАСТ 2022-2025. ОАР спрямовані на усунення пріоритетних загроз і мають бути узгоджені з CHSG, як це визначено у G-MASP. До ОАР можуть бути додані додаткові цільові стратегічні цілі, адаптовані до конкретних пріоритетних потреб.

Крок 4. Незалежна оцінка. Наприкінці кожного циклу ЕМРАСТ проводиться незалежне оцінювання для аналізу впровадження ЕМРАСТ та його результатів, після чого приймається обґрунтоване політичне рішення, яке слугуватиме орієнтиром для наступного циклу ЕМРАСТ.

Інструменти обміну інформацією поліції¹

1) SIS – Шенгенська інформаційна система (інформує про розшукуваних або зниклих безвісти осіб і об'єкти всередині ЄС і на його зовнішніх кордонах. У 2015 році SIS було оновлено, щоб полегшити та прискорити обмін інформацією про підозрюваних у тероризмі та посилити зусилля країн ЄС щодо анулювання проїзних документів осіб, підозрюваних у бажанні приєднатися до терористичних груп за межами ЄС). Вказаний інструмент, а саме «інформаційні сповіщення», є важливим в контексті контролю за переміщенням «ворів в законі» та інших осіб, які перебувають у

статусі підвищеного злочинного впливу. Особливо важливо те, що вказаний інструмент, започаткований з липня 2022 року, спрямований на громадян третіх країн, які підозрюються у причетності до терористичних злочинів або інших тяжких злочинів. Мета полягає в тому, щоб стежити за їх переміщенням та надавати всю інформацію про підозрюваних безпосередньо та в режимі реального часу співробітникам, які працюють на передовій лінії у державах-членах ЄС [9];

2) *Прюмські рішення* (спрямовані на посилення транскордонного співробітництва у сферах юстиції та внутрішніх справ, зокрема обміну інформацією між органами, відповідальними за запобігання та розслідування кримінальних правопорушень [10];

- *Пропозиція Регламенту Прюм II* (спрямована на покращення автоматизованого обміну даними в рамках Прюмських рішень. Пропозиція регламенту включає: поліцейські записи; реєстраційні дані транспортного засобу; профілі ДНК, відбитки пальців або зображення обличчя; умови та процедури взаємного онлайн-доступу до національних баз даних; правила щодо обміну даними після вчиненого кримінального правопорушення; умови та порядок залучення Європолу);

3) *База даних імен пасажирів ЄС (PNR)* (дозволяє країнам ЄС збирати дані про пасажирів від авіакомпаній та обробляти їх для запобігання, затримання, розслідування і судового переслідування у випадках терористичних і серйозних злочинів. Директива ЄС про PNR також визначає гарантії захисту даних і вказівки щодо обміну інформацією PNR між країнами ЄС і третіми країнами);

4) *Програма безпечної мережі обміну інформацією Європолу (SIENA)* (Дозволяє європейським компетентним органам обмінюватися інформацією між собою, Європолом і низкою третіх країн у швидкий, безпечний і зручний спосіб. Ці бази даних сприяють співпраці, дозволяючи країнам ЄС та країнам, які уклали угоди про співробітництво, визначати спільні дослідження та створюючи основу для стратегічного та тематичного аналізу);

5) *ENFAST (Європейська мережа груп активного пошуку втікачів)* – проект спрямований на підвищення безпеки в ЄС шляхом підвищення ефективності розшуку та арешту злочинців, які перебувають у міжнародному розшуку, які вчинили тяжкі злочини. ENFAST – це цілодобова мережа поліцейських, які можуть негайно вжити заходів для виявлення та затримання втікачів).

6) *Європейська організація з питань юстиції (ЄВРОЮОСТ)* створена у березні 2002 року рішенням Ради Європи як підрозділ ЄС з правового співробітництва з метою заохочення та удосконалення координації співпраці між судовими органами країн ЄС, зокрема, щодо боротьби з серйозною організованою злочинністю. У листопаді 2018 року ЄВРОЮОСТ – Агентство Європейського Союзу зі співпраці у сфері кримінальної юстиції, юрисдикція

якого поширюється на всі країни ЄС без необхідності ухвалення додаткових законодавчих актів [11].

Україна підписала угоду про співпрацю з Європейською організацією з питань юстиції ще до ухвалення змін у її статусі, 27.06.2016 року. Метою угоди визначено посилення співробітництва між Україною та Євроюстом у боротьбі з тяжкими злочинами, зокрема організованою злочинністю та тероризмом. Компетентним органом в Україні для виконання угоди є Офіс Генерального прокурора України [12].

Проект SIRIUS, який спільно реалізується Євроюстом та Європолем, є центральним інформаційним центром ЄС для обміну знаннями про транскордонний доступ до електронних доказів. Він пропонує різноманітні послуги, такі як керівні принципи, тренінги та інструменти, що допомагають отримати доступ до даних, які зберігаються у провайдерів онлайн-послуг [13]. Ці послуги доступні правоохоронним та судовим органам через платформу та додаток. На сьогодні SIRIUS обслуговує спільноту компетентних органів з 44 країн, що представляють всі держави-члени ЄС і зростаючу кількість третіх країн.

Євроюст надає допомогу в широкому спектрі розслідувань. Кожна справа відрізняється від інших і вимагає індивідуального підходу. Часто прокурори повинні діяти негайно, щоб знайти і затримати підозрюваних. У таких випадках національні органи влади можуть покладатися на унікальні послуги Євроюсту за викликом, наприклад, сприяючи швидкому виконанню європейського ордеру на арешт (EAW), наказу про заморожування або збору доказів за допомогою європейського ордеру на розслідування (EIO).

На сьогодні виділяються такі інструменти міжнародного судового співробітництва у протидії організованим групам та злочинним організаціям: 1) Повернення активів; 2) Європейський ордер на арешт (EAW); 3) спільна слідча група (ССГ); 4) спеціальні слідчі дії; 5) конфлікти юрисдикцій; 6) передача кримінальних проваджень; 7) екстрадиція; 8) контрольовані поставки; 9) бази даних про судимості (європейська інформаційна система судимостей (ECRIS)); 10) Європейська судова мережа (EJN); 11) Судовий атлас (Judicial Atlas) Європейської судової мережі; 12) судова бібліотека EJN у кримінальних провадженнях.

Важливо для України, що, зокрема, через розділ «Співпраця з третіми країнами та судовими мережами» на веб-сайті EJN контактні особи EJN мають онлайн доступ до контактних даних членів цих судових мереж, а також до контактних осіб у країнах, що не є членами ЄС. Таким чином, контактні пункти EJN можуть надавати допомогу національним органам влади і тоді, коли виникає потреба у співпраці за межами ЄС [14].

Використання вказаних інструментів, зокрема, призвело до успішних спільних операцій країн-членів ЄС та країн-партнерів у викритті діяльності осіб, які перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу, зокрема

«ворів в законі». Так, у травні 2022 року у Європі спільними зусиллями Франції, Румунії та Молдови, під керівництвом Європолу заарештовано «вора в законі» на прізвисько «Патрон» з Республіки Молдова та ще 14 членів організованого злочинного угруповання, причетного до контрабанди цигарок, вимагань, крадіжок з проникненнями, що діяло у сфері незаконного обігу тютюновими виробами [15].

Іншим успішним прикладом такої співпраці є затримання поліцією Франції та поліцією Іспанії за підтримки Європолу великої злочинної мережі, керованої «вором у законі» (28 осіб), які були причетні до майнових злочинів за обтяжуючих обставин, рекету, вимагання та відмивання коштів. Злочинна мережа займалася крадіжками та збутом викраденого, контрабандою тютюнових виробів та відмиванням злочинних активів [16].

Висновки. Реалізація положень національної Стратегії боротьби з організованою злочинністю, зокрема з особами, які перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу, має активно здійснюватися шляхом: 1) уніфікації національного та європейського законодавства у правоохоронній сфері; 2) впровадження СОСТА-Україна та реалізація Стратегії боротьби зі злочинністю у т.ч. відповідно до алгоритмів європейської міждисциплінарної платформи протидії кримінальним загрозам ЕМРАСТ; 3) входження України у європейський правовий простір забезпечення дієвого співробітництва з Інтерполом, Європолом, Євроюстом та іншими міжнародними партнерами на двосторонній та багатосторонній основі відповідно до національного законодавства і міжнародних договорів; 4) підвищення ефективності співпраці з правоохоронними структурами іноземних держав; 5) використання інструментів міжнародних правоохоронних інституцій у виявленні, припиненні та розслідуванні злочинної діяльності осіб, які перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу. Вказане досягається винятково шляхом використання всього спектру інструментів міжнародного поліцейського співробітництва на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Література:

1. Олефір В.І. Міжнародне співробітництво у протидії організованій злочинності // *Бюлетень з обміну досвідом роботи* №157. 2005. С.106–110.
2. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 року № 1126-р // *Урядовий кур'єр* від 19.09.2020. № 183.
3. Interpol: Project Millennium // Електронний ресурс: // <https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/Project-Millennium>
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // *Офіційний вісник України* від 26.09.2014 року. № 75, том 1. стор. 83. Ст. 2125.
5. EU Policy Cycle – ЕМРАСТ // Електронний ресурс: // <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/empact>
6. Деякі питання запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки СОСТА Україна: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.2022 року № 59 // *Офіційний вісник України* від 11.02.2022 року, № 12. Стор. 351, ст. 660.

7. Наказ МВС України від 08.11.2023 р. № 902 «Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «СОСТА» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» // *Офіційний вісник України* від 03.01.2024 року, № 2. Стор. 244, ст. 73.

8. Указ президента України від 14.09.2020 року № 393/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» // *Офіційний вісник України* від 25.09.2020 року, № 75. Стор. 127, ст. 2377.

9. Thomas Wahl. Legislation on Information Alerts in SIS Passed (20 July 2022) // <https://eucrim.eu/news/legislation-on-information-alerts-in-sis-passed/>

10. Strengthening the automated data exchange under the Prüm framework // https://home-affairs.ec.europa.eu/whats-new/strengthening-automated-data-exchange-under-prum-framework_en

11. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation / Who we are // <https://www.eurojust.europa.eu/about-us/who-we-are>

12. Угода про співробітництво між Україною та Європейською організацією з питань юстиції : Офіційний вісник України від 21.03.2017. № 23 / № 82. 2017. ст. 2531 // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16#Text

13. EUROPOL : SIRIUS project / Електронний ресурс: // <https://www.europol.europa.eu/operations-services-innovation/sirius-project>

14. JUDICIAL COOPERATION IN CRIMINAL MATTERS / Електронний ресурс: // <https://www.ejn-crimjust.europa.eu/ejn2021/Home/EN>

15. Moldovan «Thief in Law» and his associates arrested in European crackdown // Електронний ресурс: // <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/moldovan-thief-in-law-and-his-associates-arrested-in-european-crackdown>

16. 28 arrests as France and Spain hit chief «Thief in Law» (28.06.2023) // Електронний ресурс: // <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/28-arrests-france-and-spain-hit-chief-%E2%80%98thief-in-law%E2%80%99>

References:

1. Olefir V.I. (2005). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u protydii orhanizovanii zlochynnosti [International cooperation in combating organised crime]. *Biuleten z obminu dosvidom roboty – Newsletter on the exchange of work experience*, 157, 106–110 [in Ukrainian].

2. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Stratehii borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu (vid 16.09.2020 roku, №1126-r) [On Approval of the Strategy for Combating Organized Crime: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, №1126-p] (2020, September 16) // *Uriadovyi kurier – Government courier*, 183 [in Ukrainian].

3. Project Millennium. INTERPOL. Retrieved from <https://www.interpol.int/Crimes/Organized-crime/Project-Millennium>

4. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part]. (2014, September 16). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 75, t. 1. p. 83 [in Ukrainian].

5. EU Policy Cycle – EMPACT. EUROPOL. Retrieved from <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/empact>

6. Deiaki pytannia zaprovadzhennia v diialnist tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady systemy otsinky SOCTA Ukraina: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.01.2022 roku № 59 [Some issues of implementation of the SOCTA Ukraine assessment system in the activities of central executive authorities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 2022, January, 26, № 59] (2022, February 11). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 12. p. 351 [in Ukrainian].

7. Nakaz MVS Ukrainy vid 08.11.2023 r. № 902 «Pro zatverdzhennia Instruktсии z formuvannia ta vedennia informatsiinoi pidsystemy «SOCTA» informatsiino-komunikatsiinoi systemy «Informatsiinyi portal Natsionalnoi politsii Ukrainy» [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine On Approval of the Instruction on the Formation and Maintenance of the SOCTA Information Subsystem of the Information and Communication System «Information Portal of the National Police of Ukraine from 2023, November, 8, № 902] (from 3 January, 2024, №902». (2024, January 3). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 2. p. 244 [in Ukrainian].

8. Ukaz prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 roku № 393/2020 Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine (2020, September 14) «On the National Security Strategy of Ukraine, from 2020, September 14, № 393/2020»] // (2020, September 25) *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 75. p.127 [in Ukrainian].

9. Thomas Wahl. (20 July 2022). *Legislation on Information Alerts in SIS Passed*. Retrieved from <https://eucrim.eu/news/legislation-on-information-alerts-in-sis-passed/>

10. *Strengthening the automated data exchange under the Prüm framework*. Migration and Home Affairs. European Commision. Retrieved from https://home-affairs.ec.europa.eu/whats-new/strengthening-automated-data-exchange-under-prum-framework_en

11. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation. *Who we are*. Retrieved from <https://www.eurojust.europa.eu/about-us/who-we-are>

12. Uhoda pro spivrobotnytstvo mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskoioi orhanizatsiieiu z pytan yustytсии [Agreement on Cooperation between Ukraine and the European Organization for Justice from 2016, June 27]. (2017, March 21). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 23/82. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16#Text [in Ukrainian].

13. SIRIUS project. EUROPOL. Retrieved from <https://www.europol.europa.eu/operations-services-innovation/sirius-project>

14. Judicial Cooperation in Criminal Matters. European Judicial Network. Retrieved from <https://www.ejn-crimjust.europa.eu/ejn2021/Home/EN>

15. Moldovan «Thief in Law» and his associates arrested in European crackdown (2022, May 24). EUROPOL. Retrieved from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/moldovan-thief-in-law-and-his-associates-arrested-in-european-crackdown>

16. 28 arrests as France and Spain hit chief «Thief in Law» (2023, June 6). EUROPOL. Retrieved from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/28-arrests-france-and-spain-hit-chief-%E2%80%98thief-in-law%E2%80%99>

СЕРІЯ «Економіка»

УДК 331.556:314.15

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-757-772](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-757-772)

Атаманюк Руслан Федорович кандидат економічних наук, доцент, докторант, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, просп. Берестейський (Перемоги), 54/1, м. Київ, 03057, <https://orcid.org/0009-0002-7506-6293>

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СВІТОВИЙ РИНОК ПРАЦІ

Анотація. В статті викладено сутнісну характеристику та здійснено аналіз впливу міграційних процесів на світовий ринок праці. Дослідження фокусується на міжнародній трудовій міграції, що характеризується пошуком роботи, стажуванням або навчанням за кордоном і обумовлена перетином державного кордону. Така міграція має економічні, міжкультурні та соціально-демографічні аспекти, призводячи до різноманітних підходів до трактування цього явища. Класифікація міжнародної трудової міграції включає правовий статус (легальна, напівлегальна, нелегальна), професійно-кваліфікаційний рівень (висококваліфіковані фахівці, інтелектуальна міграція, корпоративна міграція, міграція некваліфікованих робітників, бізнес-міграція) та інші ознаки. В статті також зосереджено увагу на наслідках міграційних процесів для країн-реципієнтів та країн-донорів. Зокрема зазначається, що країни-реципієнти мігрантів отримують користь у вигляді економічного зростання, зниження безробіття та демографічних покращень, але разом з тим вимушені розв'язувати проблеми соціальної напруженості та зростання безробіття серед місцевого населення. Міжнародна міграція також розглядається в контексті глобальних викликів сучасності, таких як економічні кризи, конфлікти та демографічні зміни, зокрема вказується на необхідності розробки ефективних міграційних політик для оптимального використання людських ресурсів і зменшення диспропорцій між країнами. Наведено оцінку розвитку міжнародної міграції, прогнозуючи її вплив на світовий ринок праці з подальшим зростанням. Саме в цьому контексті, зроблено акцент на важливості стратегічного управління міграційними процесами, як на національному, так і на міжнародному рівнях, враховуючи поточні і прогнозовані тенденції.

Ключові слова: міжнародна міграція, країнами походження та країни реципієнти, світовий ринок праці, рівень зайнятості, внутрішньо переміщені особи, робочі місця.

Atamaniuk Ruslan Fedorovych PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Doctoral Student, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, prosp. Beresteysky (Prospect Peremogy), 54/1, Kyiv, 03057, <https://orcid.org/0009-0002-7506-6293>

IMPACT OF MIGRATION PROCESSES ON THE GLOBAL LABOR MARKET

Abstract. The article outlines the essential characteristics and analyzes the impact of migration processes on the world labor market. The study focuses on international labor migration, characterized by job search, internship or study abroad and due to crossing the state border. Such migration has economic, intercultural and socio-demographic aspects, leading to a variety of approaches to the interpretation of this phenomenon. The classification of international labor migration includes legal status (legal, semi-legal, illegal), professional qualification level (highly qualified specialists, intellectual migration, corporate migration, migration of unskilled workers, business migration) and other signs. The article also focuses on the consequences of migration processes for recipient and donor countries. In particular, it is noted that the recipient countries of migrants benefit in the form of economic growth, lower unemployment and demographic improvements, but at the same time are forced to solve the problems of social tension and increased unemployment among the local population. International migration is also considered in the context of global challenges of our time, such as economic crises, conflicts and demographic changes, in particular, the need to develop effective migration policies for optimal use of human resources and reduce disparities between countries. An assessment of the development of international migration is provided, predicting its impact on the world labor market with further growth. It is in this context that the emphasis is placed on the importance of strategic management of migration processes, both at the national and international levels, taking into account current and projected trends.

Keywords: international migration, countries of origin and receiving countries, world labor market, employment level, internally displaced persons, jobs.

Постановка проблеми. Міжнародна трудова міграція має неабиякий вплив на розвиток як глобального, так і локальних ринків праці. Спричинені різними обставинами, міграційні процеси значно впливають на глобальну економіку, економіку окремих держав, зокрема можуть призводити до різних наслідків для країн-донорів та країн-реципієнтів. Вони впливають як на світову економіку, так і на економіки окремих держав. Так, люди залишають свої країни через військові конфлікти, природні катастрофи, економічні нестабільності та політичні переслідування, що сприяє зростанню числа вимушених мігрантів, які шукають роботу за кордоном, тоді як в деяких країнах спостерігається дефіцит висококваліфікованих працівників, необхідних для задоволення потреб ринку праці. Такі умови змушують країни відкривати

свої кордони для кваліфікованих мігрантів, які можуть працювати в сферах високих технологій, наукових дослідженнях та інших ключових секторах економіки. Зазначена проблематика має потенціал для наукових досліджень і розвитку, що може допомогти усвідомити складність та значимість питань, пов'язаних із міжнародним ринком праці кваліфікованих фахівців у контексті вимушеної міграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці світового ринку праці присвячена значна кількість наукових публікацій та праць багатьох вчених, проте деякі проблеми глобального ринку праці залишаються все ще недостатньо розкритими. Еволюцію світового ринку праці, досліджували такі науковці, як Дияк Ю., Белінська, Г. [2], Короленко Н., Петросян А. [3], Томашук І., Болтовська Л. [7].

Деякі автори аналізують інноваційний аспект у поліпшенні регуляції світового ринку праці. Зокрема, Македон В. [4] розглядає це питання через призму вимог Міжнародної організації праці, акцентуючи на ключових принципах цієї організації, які, за словами дослідника, мають стати фундаментом для розробки програмних заходів кожною країною з урахуванням своїх умов і пріоритетів. Як зазначають Боброва Д., Дон О. [1] рекомендації провідних експертів Міжнародної організації праці мають загальний характер і не призначені для специфічного використання на національному рівні.

Світові підходи до регулювання міграції та політики зайнятості були досліджені у роботі Калініна С., Булатова О., Кушнарєнко О., Савченко Е. [6]. Цікавим є висновок автора про те, що моделі ринку праці в країнах, таких як Японія та США, є динамічними і піддаються змінам під впливом різних внутрішніх і зовнішніх факторів. Загалом, світовий досвід вказує на те, що існує багато механізмів впливу на сферу трудових відносин, при цьому ці механізми орієнтовані на фінансові аспекти і спрямовані не тільки на створення нових робочих місць, а й на підтримку вже існуючих.

Мета статті. Головною метою дослідження є аналіз впливу міжнародної міграції на глобальні тенденції та динаміку світового ринку праці, зокрема здійснення оцінки наслідків міграційних потоків для країн-донорів та країн-реципієнтів.

Завдання дослідження:

- оцінити роль та вплив міграції на економіку країн-реципієнтів, зокрема в контексті ринку праці, зайнятості та соціально-економічного розвитку.
- вивчення тенденцій та напрямків міжнародної міграції, в тому числі аналіз основних міграційних коридорів та їх змін у часі.
- розробка рекомендацій щодо управління міграцією на національному та міжнародному рівнях, з урахуванням поточних глобальних тенденцій та викликів.

Виклад основного матеріалу. В 1922 р. Міжнародна організація праці (МОП) на своїй Міжнародній конференції з праці ввела концепцію «міжнародної

міграції», яка визначає переміщення людей між країнами, включаючи перехід через державні кордони. Таким чином, міжнародна міграція описує пересування населення, зазвичай на тривалий термін, поза межі їхньої рідної країни. На відміну від цього, внутрішня міграція не включає перетинання державних кордонів і не реєструється міграційними службами. Міжнародна трудова міграція обумовлюється перетином державного кордону та пошуком роботи, стажуванням або навчанням за кордоном. Це явище включає в себе економічні, міжкультурні та соціально-демографічні аспекти, що призводить до різних інтерпретацій міжнародної трудової міграції [1, с. 219].

Залежно від юридичного статусу, міжнародну трудову міграцію можна класифікувати як легальну, напівлегальну та нелегальну. Під легальною міжнародною трудовою міграцією розуміється законне переміщення людей для працевлаштування з перетином міжнародних кордонів та легальним перебуванням у країні працевлаштування на весь період роботи.

Таблиця 1

**Види міжнародної трудової міграції
(складено авторами за даними [2, 4])**

Ознака класифікації	Види міжнародної трудової міграції
Юридичний статус міжнародних працівників-мігрантів	Законна; частково законна; незаконна
Рівень кваліфікації та спеціалізації міжнародних працівників-мігрантів	Переміщення високоспеціалізованих фахівців; переміщення науковців; переміщення в межах корпорацій, переміщення працівників без кваліфікації або з низьким рівнем кваліфікації, переміщення з метою ведення бізнесу
Частота міжнародних міграційних рухів	Короткострокова (включає: епізодичну, повторювану, сезонну, поетапну) та довгострокова (стале проживання)
Тривалість перебування в процесі міграції	Тривала; коротка
Масштаби міграційних потоків	Групова міграція; індивідуальна міграція
Географічний аспект	Міжнародна в рамках одного регіону; міжрегіональна міжнародна; міжконтинентальна

Отже, законна міжнародна трудова міграція включає в себе дозволений в'їзд, перебування та виїзд робочих мігрантів. Напівлегальна міжнародна трудова міграція характеризується законним в'їздом мігрантів, але незаконним перебуванням після закінчення візи, або законним в'їздом за туристичною візою з незаконним влаштуванням на роботу. Ілегална міжнародна трудова міграція передбачає незаконний в'їзд, перебування та виїзд (або депортацію).

Залежно від професійного і кваліфікаційного рівня міжнародних трудових мігрантів можна розрізнити наступні види міграції: 1) міграція висококваліфікованих фахівців, яка означає переїзд для роботи за кордоном у тій же спеціальності з метою підвищення заробітку та поліпшення умов праці; 2) інтелектуальна міграція, тобто перехід вчених та науковців за кордон для

здійснення наукових досліджень; 3) корпоративна міграція в рамках транснаціональних корпорацій, що полягає у переведенні до іншого відділення компанії; 4) міграція низькокваліфікованих та некваліфікованих працівників, які змінюють країну проживання та спеціалізацію, оскільки не мають вищої освіти; 5) бізнес-міграція, тобто тимчасовий виїзд інвесторів за кордон з метою інвестицій, створення та розвитку нового бізнесу [14].

Країни-реципієнти робочих мігрантів отримують ряд переваг: перш за все, імміграція висококваліфікованих працівників стимулює економічне зростання, адже це дозволяє заощадити на підготовці таких спеціалістів та знизити витрати на закупівлю ліцензій, патентів та технологій з-за кордону. Другий позитивний фактор полягає у підвищенні конкурентоспроможності виробленої продукції завдяки зниженню виробничих витрат, що пов'язано з меншою вартістю іноземної робочої сили та здатністю стримувати зростання зарплат місцевих працівників через конкуренцію на ринку праці. Третій фактор – іммігранти покращують демографічну ситуацію у розвинених країнах. Четверте – залучення іноземних робітників підвищує конкуренцію на місцевому ринку праці, сприяючи зростанню продуктивності. П'яте – приймаюча країна виграє завдяки податковим надходженням, розмір яких залежить від кваліфікації та віку іммігрантів [3, 12].

Водночас існують негативні наслідки імміграції: по-перше, зростання соціальної напруженості; по-друге, підвищення рівня злочинності проти іммігрантів; по-третє, поява конфліктів на расовому, національному та релігійному підґрунті; по-четверте, збільшення безробіття серед місцевого населення; п'яте – скорочення податкових надходжень і валютних резервів країни через відтік коштів, які іммігранти переказують на батьківщину. Розглядаючи міждержавну міграцію за країнами прийому, ми бачимо, що найбільшу кількість мігрантів приймають країни Азії, за ними йдуть країни Європи, тоді як Австралія та Океанія мають найменшу частку мігрантів [9] (табл. 2).

Таблиця 2

Аналіз обсягів міждержавної трудової міграції за країнами-донорами [9]

Регіон світу	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Усього	45 011	26 361	41 724
у тому числі			
Країни Європи	11 822	8 429	11 490
Країни Америки	1 580	1 006	1 661
Країни Азії	24 091	12 421	20 773
Країни Африки	7 466	4 473	7 746
Країни Австралії та Океанії	52	32	54

Далі проведено більш глибокий аналіз країн, що користуються найбільшою популярністю серед трудових мігрантів (табл. 3).

Таблиця 3

Кількість міждержавних мігрантів за країнами в'їзду [18]

	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Країни Європи			
у тому числі			
Німеччина	2 048	1 279	1639
Республіка Молдова	508	224	603
Польща	825	389	558
Країни Америки			
у тому числі			
США	4 665	1 248	1 456
Країни Азії			
у тому числі			
Азербайджан	744	661	740
Грузія	278	243	255
Ізраїль	472	485	351
Індія	1 325	1 362	1 905
Китай	852	819	770
Туреччина	889	1 207	1 379
Туркменістан	543	543	916
Узбекистан	501	556	596
Країни Африки			
у тому числі			
Єгипет	334	439	458
Марокко	925	784	1 085
Нігерія	440	575	452

Серед європейських країн, найбільший попит на міжнародних мігрантів спостерігається у Німеччині, Республіці Молдова та Польщі. За даними 2020 р., відбулося зниження рівня міграції, що було обумовлено пандемією COVID-19. В Америці провідну позицію займають США, тоді як в Азії особливо популярними є Азербайджан, Грузія, Ізраїль, Індія, Китай, Туреччина, Туркменістан та Узбекистан, з Індією та Туреччиною на передових позиціях. В Африці найбільший попит виявляють на мігрантів з Єгипту, Марокко та Нігерії.

Станом на сьогоднішній день, загальна кількість міжнародних мігрантів у світі оцінюється у 272 млн осіб. Прогнозується, що до 2050 р. ця цифра може зрости майже удвічі, досягнувши 450 млн осіб [15] (рис. 1).

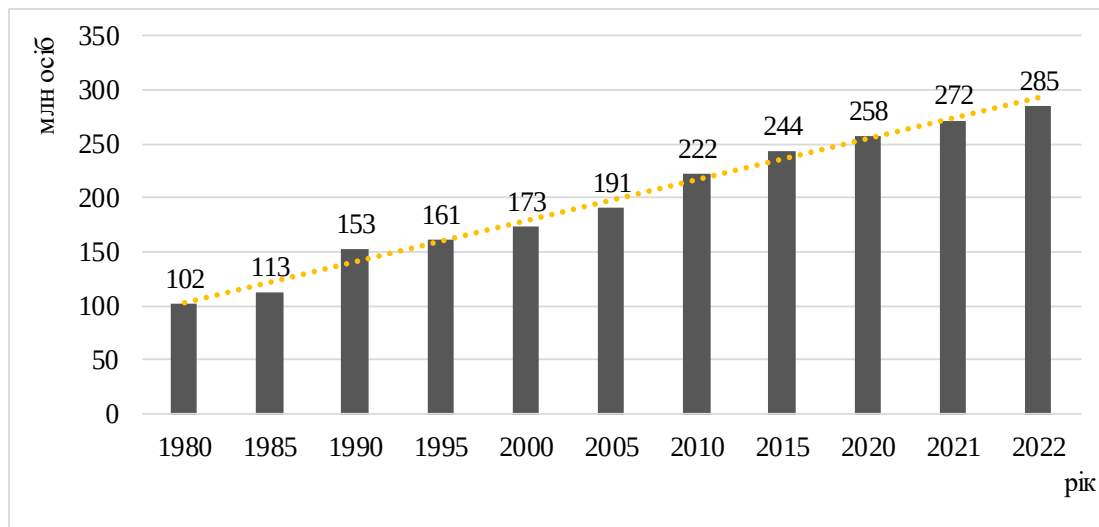

Рис. 1. Динаміка міжнародної міграції у 1980–2022 рр., млн осіб [15]

При цьому, більшість з них, а саме дві третини, є трудовими мігрантами. Більшість міжнародних мігрантів потенційно можуть бути робітниками, що відображає з одного боку глобалізацію світової економіки та удосконалення міжнародних економічних відносин, а з іншого – різницю в економічних можливостях та умовах праці між країнами походження та прийому мігрантів, включаючи відмінності у рівнях добробуту та природнього приросту населення.

Хоча загальна кількість міжнародних мігрантів становить лише малий відсоток від світового населення – близько 3,8% (рис. 2), що означає, що більшість людей у світі (96,8%) живуть у країнах свого народження, все ж кількість мігрантів продовжує зростати. Цей ріст уже перевищує попередні прогнози, зроблені на період до 2050 р., які передбачали меншу кількість мігрантів – 2,8% або 230 млн осіб [13].

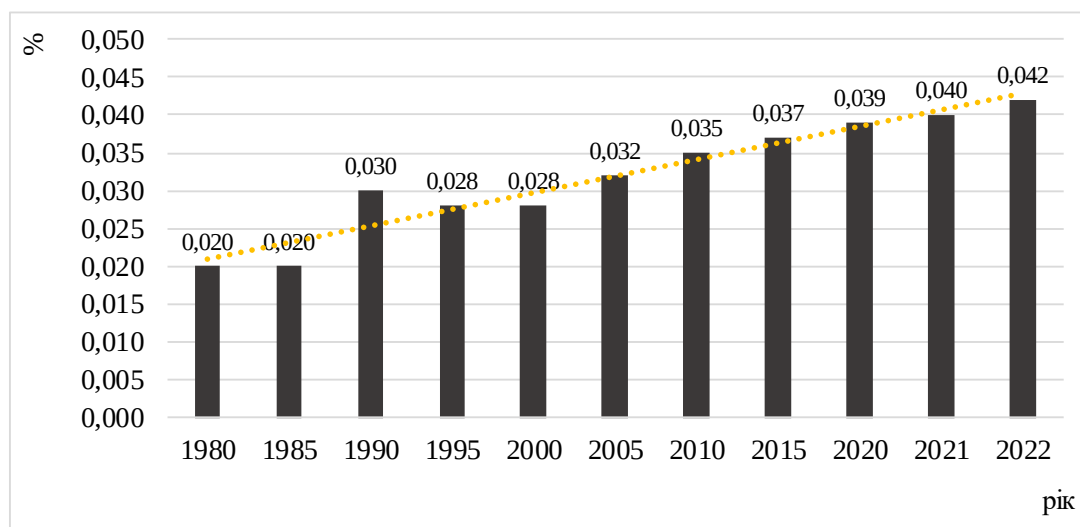

Рис. 2. Динаміка чисельності міжнародних мігрантів (млн осіб) і їх частки в загальній чисельності населення світу (%) у 1980–2022 рр. [13]

За оцінками Міжнародної організації праці, частка трудових мігрантів складає 4,5 % від загального числа працівників у світі, що на 1,2% більше, ніж частка міжнародних мігрантів у світовому населенні.

Наведені дані у табл. 4 вказують на те, що за останні 22 роки кількість міжнародних мігрантів зросла на 84,8%, кількість біженців – на 80,3%, а внутрішньо переміщених осіб – на 96%. З цих мігрантів 74 % перебували у працездатному віці (від 20 до 64 років), 52 % з них були чоловіки, а 48 % – жінки (рис. 2). Серед трудових мігрантів у 2022 р. кількість чоловіків на 28 млн перевищувала кількість жінок, становлячи 98 млн (59,1%), порівняно з 68 млн жінок (42 %). Найбільше зниження кількості трудових мігрантів у період з 2014 по 2022 рр. спостерігалось в країнах з високим рівнем доходу (з 114,2 млн осіб до 112,1 млн), тоді як найбільший приріст відбувся в країнах з доходом вище середнього (з 17,8 млн осіб до 31,8 млн осіб).

Таблиця 4

Порівняльна оцінка ряду даних щодо поширення міжнародної міграції [16, 17]

Оціночні показники	2000 р.	2022 р.
Оціночна кількість міжнародних мігрантів, млн осіб	150	272
Оціночна частка мігрантів у населенні світу, %	2,8	3,5
Оціночна частка жінок серед міжнародних мігрантів, %	47,5	49,7
Оціночна частка дітей серед міжнародних мігрантів, %	16,0	13,9
Регіон з найбільшою часткою міжнародних мігрантів	Океанія	Океанія
Країна з найбільшою часткою міжнародних мігрантів	ОАЕ	ОАЕ
Кількість працівників-мігрантів, млн осіб	н.д.	164
Загальний обсяг міжнародних грошових переказів, млрд дол. США	126	689
Кількість біженців, млн осіб	14	25,9
Кількість внутрішньо переміщених осіб, млн осіб	14	25,9
Кількість апатридів, млн осіб	н.д.	3,9

Всі ці економічні, географічні, демографічні та інші фактори спільно впливають на формування різноманітних моделей міграції [6]. Поглиблення цих моделей є наслідком створення нових можливостей, пов'язаних із розвитком економіки, а також формування міграційних коридорів (рис. 3).

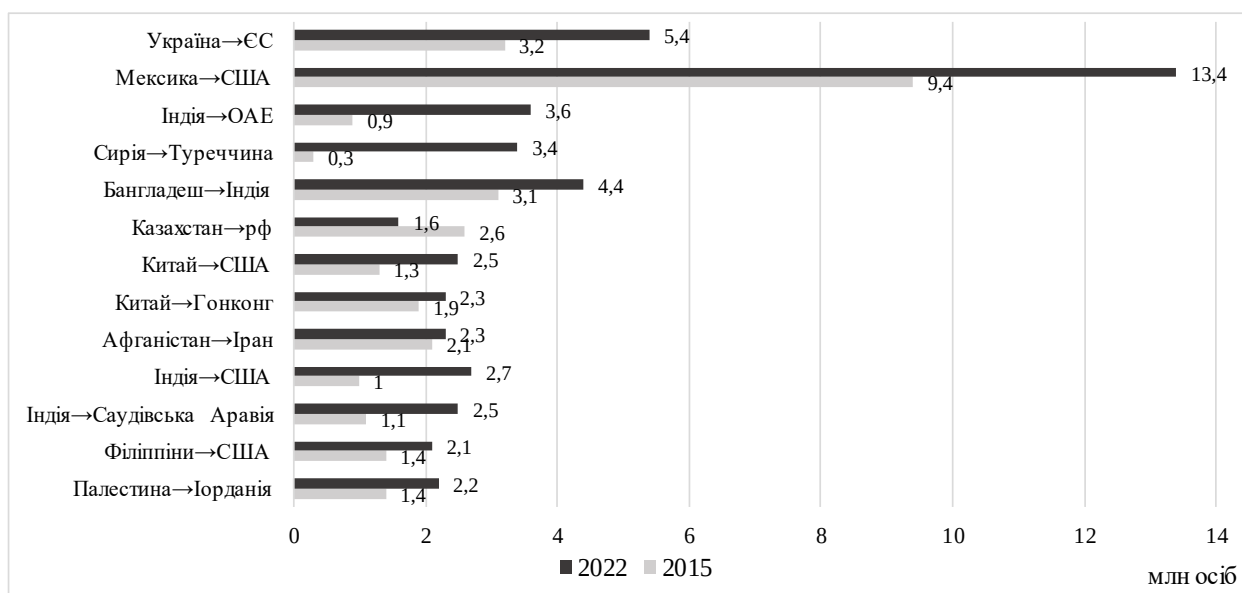

Рис. 3. Найбільші коридори міжнародної міграції у світі у 2010–2022 рр., млн осіб

Згідно з даними, представленими на рис. 3., міграційні коридори зазвичай пролягають від країн з нижчим рівнем економічного розвитку до країн із вищим рівнем економічного розвитку, наприклад, таких як США, ОАЕ, Гонконг (при цьому варто зазначити, що потоки міграції з України до росії останнім часом зник через військову агресію у 2022 р.), в той же час стрімко зростає потік мігрантів з України до ЄС, і к кінцю 2023 р. він прогнозно становив 7,9 млн осіб. Наприклад, найбільша частина мігрантів, які проживають за кордоном (17,5 млн осіб), походить з Індії, за нею слідують мігранти з Мексики (11,8 млн осіб), при цьому США є лідером серед країн призначення з 50,7 млн мігрантів (рис. 4).

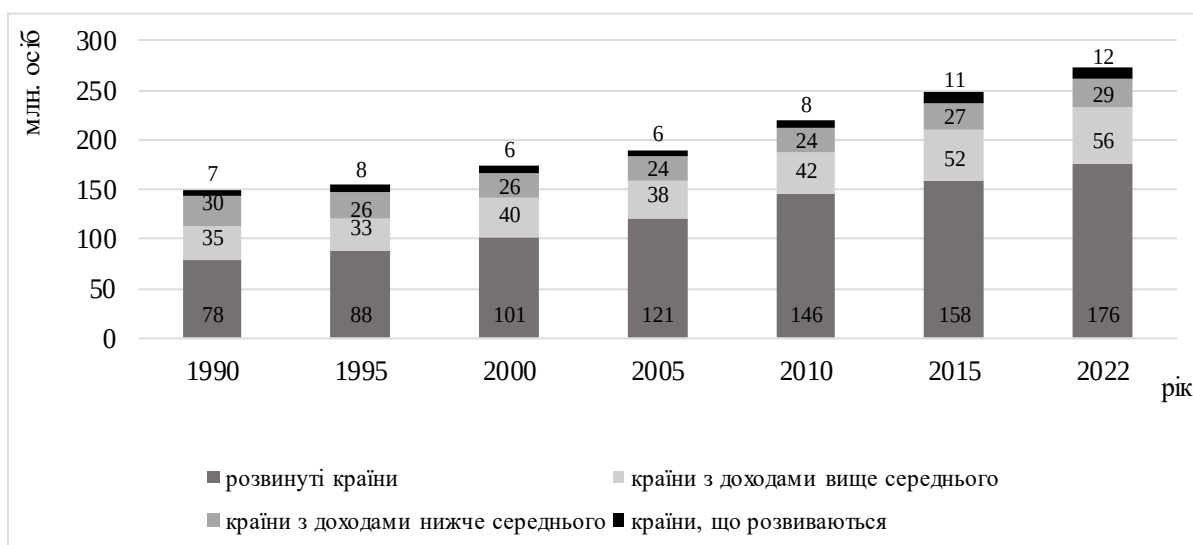

Рис. 4. Динаміка кількості міжнародних мігрантів за основними групами країн у 1990–2022 рр., осіб [9]

Це особливо актуально, враховуючи очікуване зростання населення в деяких субрегіонах, що розвиваються і країнах у найближчі десятиліття, що, у свою чергу, створить міграційний тиск на майбутні покоління.

Спостерігається зростання обсягів міграційних рухів у всіх частинах світу. Наприклад, у 2022 р. Європа та Азія прийняли 81,8 млн та 84,3 млн мігрантів відповідно, що склало 62% від усіх міжнародних мігрантів у світі. У Північній Америці було зафіксовано майже 60 млн міжнародних мігрантів (22,5%), в Африці – 26,6 млн (10%), у Латинській Америці та на Карибських островах – 12 млн (4,2%), а в Океанії – 9,3 млн (3,3%). Як показано на рис. 5., у 2022 р. найвища частка міжнародних мігрантів відносно населення регіону була в Океанії, Північній Америці та Європі, де вони склали відповідно 22%, 15,9% та 11 % від загального населення. У порівнянні з цими регіонами, частка міжнародних мігрантів була відносно нижчою в Азії (1,9%), Африці (2 %) та регіоні Латинської Америки та Карибського басейну (1,75%).

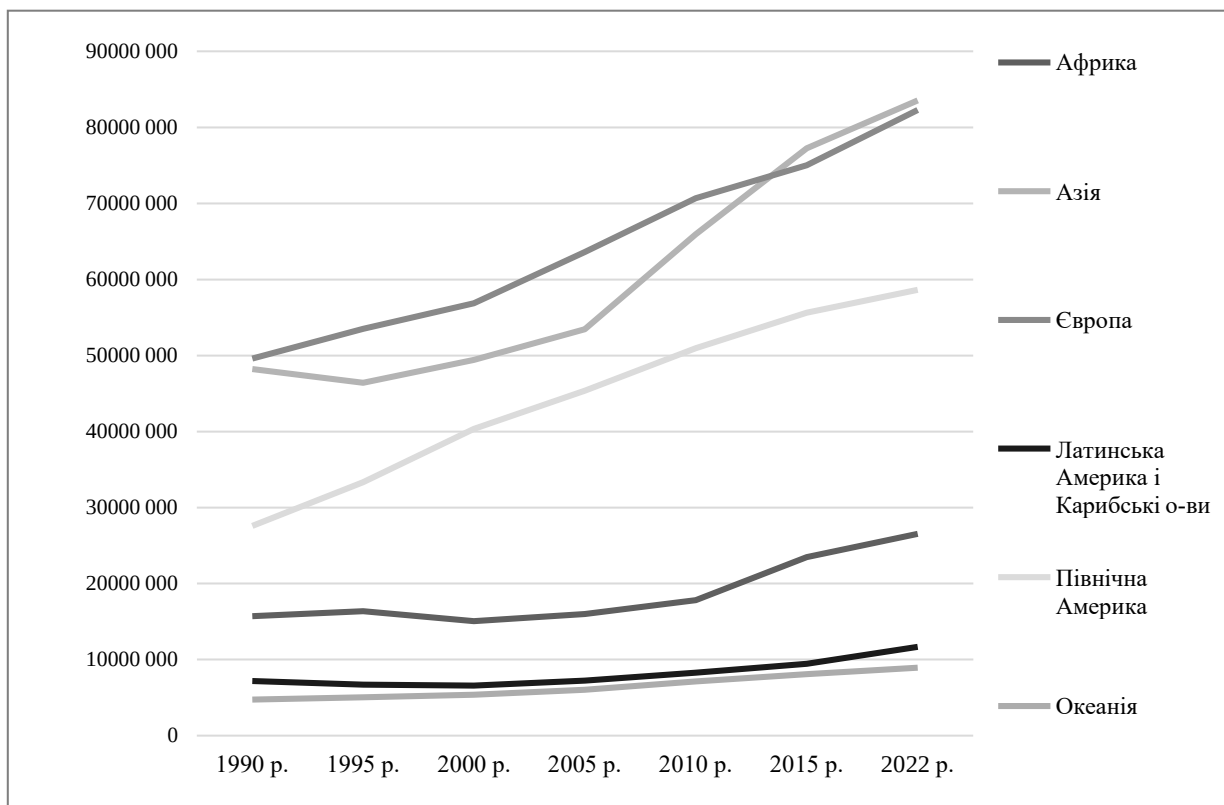

Рис. 5. Динаміка чисельності міжнародних мігрантів за регіонами світу у 1990–2022 рр., осіб [10]

Між 2000 і 2022 рр. Азія показала найбільший приріст кількості мігрантів – на 70% або 35 млн осіб, тоді як в Європі зростання становило 25,2 млн осіб, в Північній Америці – 18 млн, а в Африці – 11 млн. осіб [8, 10].

У деяких регіонах зростання міжнародної міграції сприяло зміні чисельності населення. Наприклад, хоча Європа була традиційним центром

міжнародних мігрантів, у цьому регіоні спостерігалось найменше зростання чисельності населення – лише трохи більше ніж на 1 %, через зниження рівня народжуваності. У порівнянні з цим, Африка в тому ж періоді відзначалась найбільшим зростанням населення на 30%, що було пов'язано з високими показниками народжуваності та зростанням тривалості життя, хоча це зростання частково компенсувалося еміграцією з Африки в Європу та Азію [9].

Аналітики зазначають, що міграція значної кількості висококваліфікованих та досвідчених фахівців (інженерів, лікарів, ІТ-спеціалістів, вчителів, агрономів тощо) сприяє певній мірі «витоку мізків» з країн. Цей процес також може супроводжуватися втратою кваліфікації, оскільки в процесі міграції кваліфіковані робітники часто зайняті на роботах, що вимагають нижчих навичок. Проте, важливо не переоцінювати ці два аспекти, як зображено на рис. 6.

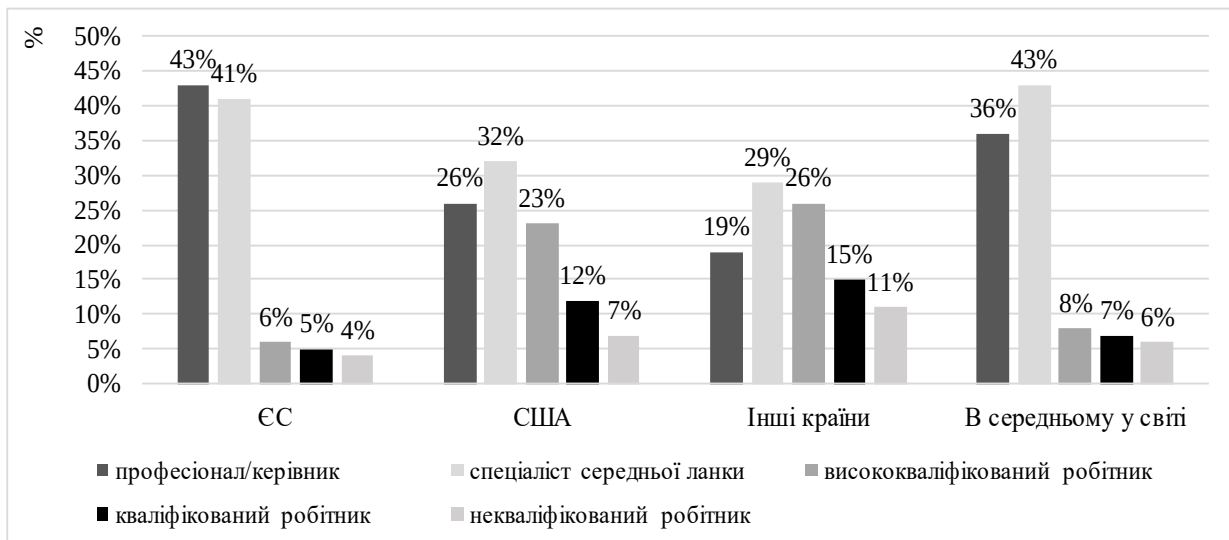

Рис. 6. Розподіл зайнятості мігрантів за рівнем кваліфікації у країнах/регіонах призначення, у 2022 р. [10]

Близько 30% довгострокових трудових мігрантів були висококваліфікованими спеціалістами до початку своєї міграції. Це співвідноситься з 20% довгострокових мігрантів, які продовжують працювати в кваліфікованих професіях у країнах, куди вони емігрували.

Українські трудові мігранти найчастіше зайняті у секторах будівництва (29%), промислового виробництва (14%), гостинності (11%), побутових послуг (10%) та сільському господарстві (8%). При цьому останні три галузі є найбільш поширеними у країнах Європейського Союзу, тоді як торгівля та транспорт є популярними сферами зайнятості в країнах СНД. Водночас, будівництво та промислове виробництво також важливі у обох регіонах [13].

Слід зазначити, що загальна кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у світі постійно збільшується, досягнувши рекордної позначки в 71,1 млн осіб, як це відображено в базі даних Міжнародного центру моніторингу внутрішніх переміщень. На нашу думку, реальні масштаби внутрішнього переміщення можуть бути значно більшими, оскільки оцінка цієї проблеми національними урядами часто є обмеженою. Так, наприклад, «екологічні мігранти», які не перетинають кордони своєї країни, також можуть вважатися ВПО. Яскравим прикладом є урагани «Катріна» і «Ріта» у США в 2005–2006 роках, які спричинили значну проблему внутрішнього переміщення населення в районі Мексиканської затоки і вимагали негайної реакції від національного уряду [15].

За кілька місяців після цих природних катастроф у США було зафіксовано від 450 тисяч до 650 тисяч ВПО. Загалом, 62,5 млн ВПО були змушені змінити місце проживання через збройні конфлікти та насильство, а 8,7 млн – через стихійні або техногенні катастрофи (рис. 7).

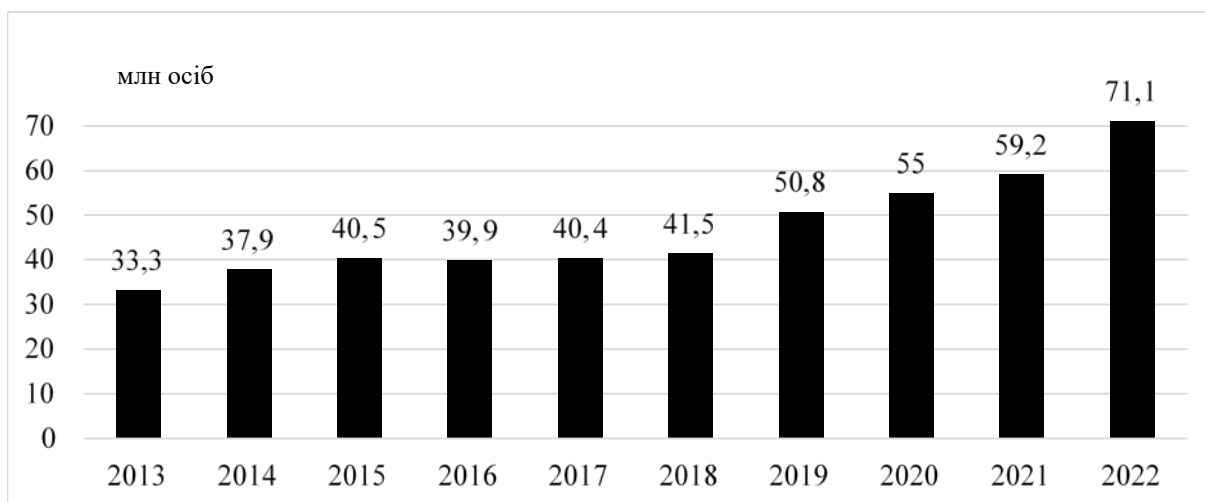

Рис. 7. Зростання масштабів внутрішнього переміщення населення у світі (2013–2022 рр.) [11]

Найбільша кількість ВПО через військові конфлікти була в Сирії, Україні, Демократичній Республіці Конго, Колумбії, Ємені, Афганістані, Сомалі, Ефіопії, Нігерії, Судані. Також важливою є кількість ВПО, що змушені були переміститися через стихійні лиха чи техногенні катастрофи в Афганістані, Пакистані, Нігерії, Ефіопії, Південному Судані, США, Філіппінах, Кенії, ДРК, Судані та інших країнах [11].

Країни, які приймають мігрантів, також зазнають втрат через грошові перекази, які здійснюють трудові мігранти. Наприклад, обсяг грошових переказів мігрантів в Україну є значним, іноді навіть перевищуючи обсяг прямих іноземних інвестицій, досягаючи майже 8% ВВП країни, або 12 млрд. дол. США у 2020 р. Ці перекази не показали зниження під час світової кризи; навпаки, мігранти намагалися підтримати свої сім'ї в складні часи [18]. Це

також підтверджується тим, що у 2022 р., незважаючи на війну, обсяг грошових переказів зріс до 13,2 млрд дол. США, як це відображено на рис. 8.

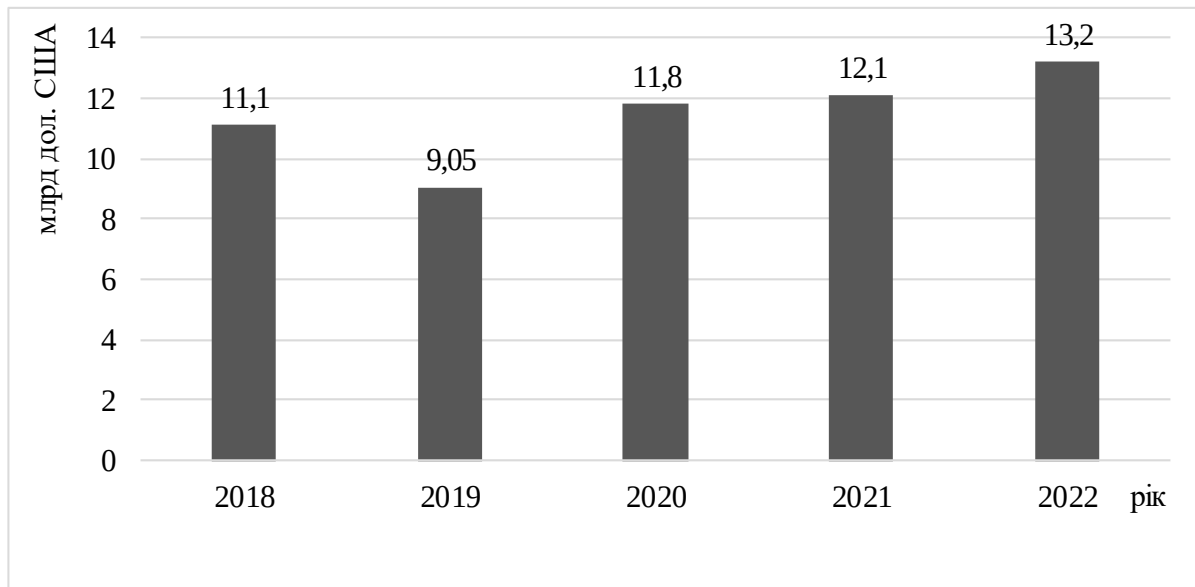

Рис. 8. Динаміка грошових переказів в Україну, млрд дол. США [5]

Вплив міграційних потоків на країни, що приймають мігрантів, може бути позитивним. Мігранти стимулюють споживання в країнах, де вони працюють, витрачаючи свої заробітки. За інформацією Національного банку України, у 2022 р. українці витратили за кордоном приблизно в 5 разів більше, ніж у попередньому році, що становить близько 6 млрд дол. США. Ці витрати включають податки, що надходять до бюджету країн перебування, тим самим підтримуючи їхні економіки [5]. Наприклад, у Польщі податки, сплачені українськими мігрантами, перевищують 2 млрд дол. США.

Країни призначення отримують вигоду, отримуючи доступ до дешевої робочої сили або кваліфікованих працівників, які можуть заповнити кадровий дефіцит у певних секторах. Це може знизити рівень безробіття і омолодити ринок праці, оскільки більшість мігрантів є молодими та економічно активними. Згідно з розрахунками Європейського Центрального Банку, якщо 25–50% українських мігрантів знайдуть роботу в країнах-реципієнтах, це може збільшити робочу силу на 0,3–0,8%. Враховуючи важливу роль світового ринку праці у глобальних соціально-економічних змінах, зокрема через активізацію міжнародних міграційних потоків та стратегічне значення людських ресурсів у час глобальних трансформацій, дослідження міжнародної міграційної політики з огляду на різні групи мігрантів сприяє ефективному використанню людських ресурсів на світовому ринку праці та запобігає поглибленню нерівностей у трудових ресурсах між країнами.

Висновки. Серед чинників міжнародної трудової міграції можна виділити дві основні категорії: суб'єктивні та об'єктивні. Суб'єктивні причини

включають внутрішні та зовнішні фактори, тоді як до об'єктивних належать економічні та соціальні причини. Така міграція має як позитивні, так і негативні наслідки для країн, що відправляють та приймають мігрантів.

В дослідженні виявлено декілька основних напрямків міжнародної трудової міграції: від менш розвинених країн Південної та Східної Європи до розвинених країн Північної та Західної Європи; між розвиненими країнами; з країн Північної Африки, Індії, Пакистану до європейських країн; з менш розвинених азійських країн до більш розвинених країн Південно-Східної та Західної Азії; та з менш розвинених країн до країн Північної та Південної Америки. Україна характеризується переважно виїздом до європейських країн, США, Канади, Ізраїлю, особливо через воєнні дії в країні.

Міграційна політика країн зазнала змін у зв'язку з ситуацією в Україні, при цьому кожна країна має свої особливості у міграційній політиці, що робить її більш чи менш привабливою для мігрантів. Країни ЄС, на відміну від США та Ізраїлю, мають більш лояльну міграційну політику щодо України. Німеччина, Польща та Бельгія є привабливими для в'їзду країнами, в той час як в'їзд у США чи Велику Британію може бути складнішим для мігрантів.

Практичне значення дослідження полягає у можливості його застосування на рівнях макро-, мезо- та мікроекономіки для регулювання міграційних процесів в Україні з використанням успішних міжнародних практик. Оригінальність дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути застосовані на різних рівнях управління в умовах воєнної та повоєнної економіки України. Перспективи подальших наукових досліджень у цій сфері полягають у розробці ефективних механізмів управління міжнародними трудовими міграційними процесами на глобальному рівні та створенні ефективних інструментів регулювання трудової міграції в Україні в умовах повоєнної економіки.

Література:

1. Боброва Д. О., Дон О. Г. Міжнародна трудова міграція та її вплив на ринок праці України в умовах військової агресії РФ. Галицький економічний вісник. 2023. Том 82. № 3. С. 216–226.
2. Дияк Ю., Белінська, Г. Особливості процесів міжнародної міграції в умовах глобалізації світової економіки. Економіка та суспільство. 2023. №(54). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-20>
3. Короленко Н. В., Петросян А. А. Міжнародна міграція робочої сили: причини та наслідки. Ефективна економіка. 2021. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8515>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.85
4. Македон В. Оцінка процесів та макроекономічних наслідків міжнародної трудової міграції в умовах глобальної економіки. Економіка та суспільство. 2022. №(35). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-35-6>
5. Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/>
6. Розвиток світового ринку праці в умовах глобалізації: трансформаційний дискурс. Монографія / Калініна С. П., Булатова О. В., Кушнарченко О. П., Савченко Е. О; за заг. ред.

д-ра екон. наук, професора С. П. Калініної, д-ра екон. наук, професора О. В. Булатової.
Вінниця : ТВОРИ, 2022. 221 с.

7. Томашук І., Болтовська Л. Міграційні процеси у контексті глобалізації світової економіки. Економіка та суспільство. 2022. №(40). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-50>

8. CReAM research team: last updated 15 February 2023 «Current migration flows from Ukraine». URL: <https://creammigration.org/ukraine-detail.htm?article=3573>

9. International Migration Outlook. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2023_b0f40584-en

10. IOM. World migration report, 2022. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>

11. Main Tables of Labor market statistics. URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/labour_market/earnings/main_tables

12. Makedon, V., Hetman, O., Yemchuk, L., Paranytsia, N., Petrovska, S. Human resource management for secure and sustainable development. Journal of security and sustainability issues. 2019. 8(3). pp. 345-354.

13. Migration Outlook 2023: Ten migration issues to look out for in 2023 - Origins, key events and priorities for Europe. URL: https://reliefweb.int/report/world/migration-outlook-2023-ten-migration-issues-look-out-2023-origins-key-events-and-priorities-europe?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiA2eKtBhDcARIsAEGTG43AZKonjSh8IQpUGn8Bkk7PofaRcH7OQWe59UcZ3H2iBDE4Mv4B07saAuIUEALw_wcB

14. Nicole B. Simpson «Demographic and economic determinants of migration». URL: <https://wol.iza.org/articles/demographicand-economic-determinants-of-migration/long>

15. Publication: World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/5e5ac9f1-71ee-4734-825e-60966658395f>

16. Total number of long-term emigrants from the reporting country during the reference year. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00177&plugin=0>

17. Winners of 2023 ILO Global Media Competition on Labour Migration announced. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_906679/lang-en/index.htm

18. Worldwide Immigration Trends Report 2023. URL: https://www.fragomen.com/trending/worldwide-immigration-trends-reports/index.html?gclid=Cj0KCQiA2eKtBhDcARIsAEGTG42N7dBwxPXFwUg-weKzM2rFFAaBbz02ciRX2K7HqWdA7RCtyJW_MMkaAudYEALw_wcB

References:

1. Bobrova D. O., Don O. (2023). H. Mizhnarodna trudova mihratsiia ta yii vplyv na rynek pratsi Ukrainy v umovakh viiskovoi ahresii RF [International labor migration and its impact on the labor market of Ukraine in the conditions of military aggression of the Russian Federation]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. Vol. 82, 3(216–226). [in Ukrainian]

2. Dyiak Yu., Belinska, H. (2023). Osoblyvosti protsesiv mizhnarodnoi mihratsii v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiky [Peculiarities of international migration processes in the conditions of globalization of the world economy]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 54. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-20>

3. Korolenko N. V., Petrosian A. A. (2021). Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly: prychny ta naslidky [International labor migration: causes and consequences]. *Efektivna ekonomika*. 1. [in Ukrainian] URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8515>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.85

4. Makedon V. (2022). Otsinka protsesiv ta makroekonomichnykh naslidkiv mizhnarodnoi trudovoi mihratsii v umovakh hlobalnoi ekonomiky [Evaluation of processes and macroeconomic

consequences of international labor migration in the conditions of the global economy]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 35. [in Ukrainian] <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-35-6>

5. Natsionalnyi bank Ukrainy. Ofitsiyni sait.[National Bank of Ukraine. Official site]. [in Ukrainian] URL: <https://bank.gov.ua/>

6. Rozvytok svitovoho rynku pratsi v umovakh hlobalizatsii: transformatsiyni dyskurs [Development of the world labor market in conditions of globalization: transformational discourse]. Monohrafiia / Kalinina S. P., Bulatova O. V., Kushnarenko O. P., Savchenko E. O; za zah. red. d-ra ekon. nauk, profesora S. P. Kalininoi, d-ra ekon. nauk, profesora O. V. Bulatovoi. Vinnytsia : TVORY, 2022. 221 s. [in Ukrainian]

7. Tomashuk I., Boltovska L. (2022). Mihratsiyni protsesy u konteksti hlobalizatsii svitovoi ekonomiky [Migration processes in the context of globalization of the world economy]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 40. [in Ukrainian] <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-50>

8. CReAM research team: last updated February 15, 2023 "Current migration flows from Ukraine". URL: <https://creammigration.org/ukraine-detail.htm?article=3573> [in English]

9. International Migration Outlook. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2023_b0f40584-en [in English]

10. IOM. World migration report, 2022. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> [in English]

11. Main Tables of Labor market statistics. URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/labour_market/earnings/main_tables [in English]

12. Makedon, V., Hetman, O., Yemchuk, L., Paranytsia, N., Petrovska, S. Human resource management for secure and sustainable development. *Journal of security and sustainability issues*. 2019. 8(3). 345-354. [in English]

13. Migration Outlook 2023: Ten migration issues to look out for in 2023 - Origins, key events and priorities for Europe. URL: https://reliefweb.int/report/world/migration-outlook-2023-ten-migration-issues-look-out-2023-origins-key-events-and-priorities-europe?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiA2eKtBhDcARIsAEGTG43AZKonjSh8IQpUGn8Bkk7PofaRcH7OQWe59UcZ3H2iBDE4Mv4B07saAuIUEALw_wcB [in English]

14. Nicole B. Simpson "Demographic and economic determinants of migration." URL: <https://wol.iza.org/articles/demographicand-economic-determinants-of-migration/long> [in English]

15. Publication: World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/5e5ac9f1-71ee-4734-825e-60966658395f> [in English]

16. Total number of long-term emigrants from the reporting country during the reference year. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00177&plugin=0> [in English]

17. Winners of 2023 ILO Global Media Competition on Labor Migration announced. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_906679/lang--en/index.htm [in English]

18. Worldwide Immigration Trends Report 2023. URL: https://www.fragomen.com/trending/worldwide-immigration-trends-reports/index.html?gclid=Cj0KCQiA2eKtBhDcARIsAEGTG42N7dBwxPXFwUg-weKzM2rFFAaBbz02ciRX2K7HqWdA7RCtyJW_MMkaAudYEALw_wcB [in English]

УДК 657.15:334.7:004-024.24

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-773-782](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-773-782)

Грабарєв Андрій Володимирович кандидат економічних наук, доцент кафедри, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, кафедра інформатики та системології, просп. Берестейський, 54/1, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-6165-0996>

Баранюк Михайло Романович студент, Державний торговельно-економічний університет, Інститут вищої кваліфікації, вул. Дмитра Дорошенка, 57, м. Київ, 01042, тел.: (068) 899-41-41, <https://orcid.org/0009-0008-6684-5037>

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ТЕХНОЛОГІЙ В БАНКАХ

Анотація. Подано огляд етапів розвитку інформаційних систем і технологій у діяльності банківських установ. Досліджено еволюцію інформаційних систем, які застосовують банки, — від розробки простих СУБД, що ґрунтувалися на системах управління персональними базами даних (Clipper, dBase, Foxpro та ін.), і до найновітніших систем, які базуються на клієнт-серверних рішеннях промислових СУБД (Oracle, Informix, Sybase, MS SQL Server). Доведено, що інформаційні системи і технології сприяють автоматизації банківських бізнес-процесів, підвищують їх ліквідність, покращують ефективність менеджменту банківськими ризиками. Система SWIFT забезпечує безпеку міжбанківських операцій, застосовуючи різні комбінації методів страхування ризику, зменшуючи банківські ризики, пов'язані з втратою документів, помилками в адресації, фальсифікації платіжних документів. УкраїнаСВІФТ дозволяє українським банкам виходити на міжнародний банківський рівень. Простежено різницю між цими системами стосовно банківських повідомлень: оперативна пересилка і зберігання розрахункових документів; функції ж системи розрахунків пов'язані безпосередньо з дотриманням взаємних вимог і зобов'язань. Визначено тенденції розвитку інформаційних систем і технологій, які використовують банківські установи. Простежено новітні тенденції банківської діяльності — Digital Banks, challenger banks, digital natives. Розкрито перспективи розвитку інформаційних систем і технологій в архітектоніці банківської галузі. Доведено, що застосування інформаційних систем у банківській галузі, різних комунікаційних засобів і технологій дозволяє скоротити час обробки інформації, покращити надання банківських послуг. Підтверджено, що регулярне осучаснення інформаційних систем і технологій у банківських установах сприятиме комплексній автоматизації діяльності.

Ключові слова: інформаційні системи і технології, банківські установи, управління банківськими ризиками, архітектура банківської системи України, система управління банківськими ризиками, SWIFT, Digital Banks.

Hrabariev Andrii Volodymyrovych Ph.D. in Economics, Associate professor, Kyiv, National Economic University named after Vadym Hetman, Department of Informatics and Systemology, Beresteiskiy Ave., 54/1, Kyiv, tel.: (097)684-66-56, <https://orcid.org/0000-0001-6165-0996>

Baraniuk Mykhailo Romanovych, student, State University of Trade and Economics, Institute of Higher Qualifications, Dmytro Doroshenko St., 57, Kyiv, 01042, tel.: (068) 899-41-41, <https://orcid.org/0009-0008-6684-5037>

DEVELOPMENT OF INFORMATION SYSTEMS AND TECHNOLOGIES IN BANKS

Abstract. An overview of the stages of development of information systems and technologies in the activities of banking institutions is provided. The evolution of information systems used by banks has been studied, from the development of simple DBMS based on personal database management systems to the latest systems based on client-server solutions of industrial DBMS. It has been proven that information systems and technologies contribute to the automation of banking business processes, increase their liquidity, and improve the effectiveness of banking risk management. A brief overview of the market for software products for banking institutions, differing both in terms of functionality and technical implementation, is provided. The SWIFT system ensures the security of interbank transactions by applying various combinations of risk insurance methods, reducing banking risks associated with the loss of documents, errors in addressing, and falsification of payment documents. UkraineSWIFT allows Ukrainian banks to reach the international banking level. It is highlighted that modern information systems for processing bank transactions are divided into bank message systems and settlement systems. Development trends of information systems and technologies used by banking institutions are determined. The latest trends in banking activity have been tracked — Digital Banks, challenger banks, digital natives. It has been proven that the use of information systems in the banking industry, various communication tools and technologies allows to reduce the time of information processing and improve the provision of banking services. It has been confirmed that regular modernization of information systems and technologies in banking institutions will contribute to complex automation of activities.

Keywords: information systems and technologies, banking institutions, banking risk management system, architecture of the banking system of Ukraine, personal database management system, SWIFT, Digital Banks.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку банківської галузі України в умовах динамічного зовнішнього середовища з його потужним впливом діджиталізації, високим рівнем конкуренції (наприклад, наявність широкого спектра банківських послуг від великої кількості банків), участь іноземного капіталу, дією міжнародних інтеграційних процесів, які попри російсько-українську війну все ж таки тривають в Україні, можна охарактеризувати як нестабільний. І це ставить жорсткі умови перед банківськими установами відповідати новим викликам — потреба обслуговувати клієнтів у широких географічних масштабах (від регіонального до міжнародного), збільшити обсяги валютних, кредитних, фінансових розрахункових операцій, документообігу та ін. Різноманітні підходи, методи і моделі, спрямовані на підвищення ефективності управління банківською діяльністю, сприяли появі різних інтелектуальних інформаційних систем. І тому українські банківські установи повинні вводити у практику сучасні інформаційні системи і технології, використовуючи новітню методологію формування конкурентних переваг. Вивчення розвитку інформаційних систем і технологій у банківській галузі, використання провідних напрямів модернізації інформаційної інфраструктури банківських установ — нагальне і надважливе завдання, яке сприятиме формуванню ефективної стратегії у поточній і перспективній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні теоретико-методологічні аспекти формування банківських інформаційних систем опрацьовувалися такими науковцями, як Бітнер І.В., В'язовий С.М., Морозова Н.Л. Моделювання розвитку сучасних цифрових інноваційних технологій у банківському секторі (2021); Благун І.С. Оцінка ефективності комерційних банків за допомогою методу DEA (2020); Владика Ю., Турова Л. Роль сучасних digital-технологій у функціонуванні банківської системи (2021); Вовчак О., Гонгало Н. Цифрові інновації та їхній вплив на конкурентоспроможність банків (2020); Забчук Г., Іващук О. Банківські ризики в Україні в умовах стратегічної невизначеності розвитку національної економіки (2020); Марич М.Г., Ратушняк Д.В. Інтернет-технології: їх роль та місце у розвитку системи банківських послуг (2023); Нездойминова О.Є. Управлінські інформаційні системи в обліку банківських установ (2023) та інші. Безперервний і стрімкий розвиток інформаційних систем і технологій потребує систематизації наукових розвідок стосовно змісту банківських інформаційних систем, проведення аналізу їхнього потенціалу.

Мета статті — дослідити розвиток сучасних інформаційних систем і технологій у роботі банківських установ; розкрити перспективи розвитку інформаційних систем і технологій в архітектоніці банківської галузі.

Виклад основного матеріалу. Банківська інформаційна система — це система, що функціонує на базі комп'ютерних технологій, які забезпечують збір, реєстрацію, передавання, обробку, збереження й актуалізацію наявних

даних із метою вирішення завдань, пов'язаних із менеджментом банківської діяльності загалом і банківської установи зокрема. Застосування інформаційних систем у банківській галузі, різних комунікаційних засобів і технологій дозволяє, наприклад, значно скоротити час обробки потрібної інформації. Постійне осучаснення інформаційних технологій сприяє комплексній автоматизації діяльності банківської установи, наприклад, розробити актуальний механізм дистанційного обслуговування клієнтів, що вкрай важливо в українських реаліях воєнного стану; запропонувати новий спектр банківських послуг та ін.

Еволюція інформаційних систем, які застосовуються у роботі банківських установ, протривувала тривалий шлях — від розробки простих СУБД, що ґрунтувалися на системах управління персональними базами даних (наприклад, Clipper, dBase, Foxpro), до найновітніших, які базуються на клієнт-серверних рішеннях промислових СУБД (Oracle, Informix, Sybase, MS SQL Server та ін.). Такі банківські інформаційні системи сприяють автоматизації банківських бізнес-процесів, підвищують ліквідність, покращують ефективність управління банківськими ризиками і та ін.

До певного часу проєктування ІС відбувалося майже на інтуїтивному рівні, використовуючи неформальні підходи. Поява структурної методології у 1970–1980-х роках дала розробникам більш формалізовані методи опису і прийняття технологічних рішень, сприяючи появі засобів автоматизації розробки CASE-інструментів. Опрацювання інтегрованих інструментальних систем на ґрунті новіших концепцій життєвого циклу управління якістю програмних продуктів привела до створення низки концептуально цілісних технологій, оснащених високорівневими засобами проєктування і реалізації програмних продуктів. На сьогодні, наприклад, щоб одержати звітно-аналітичні дані у банківській установі використовується технологія оперативної аналітичної обробки даних на основі багатовимірної аналітичної бази даних (технологія OLAP). Наприклад, OLAP-технологію можна реалізувати на базі автоматизованих спеціалізованих OLAP-платформ (Oracle Express, Cognos та ін.) [1].

Науковці виділяють шість етапів автоматизації банківської інформаційної системи в Україні:

- 1) програмний комплекс ОДБ «УНІТІБАРС», що встановлювався на окремих автономних робочих місцях (АРМ), які не були зв'язані в одну інформаційну мережу; введення розпочалися у 1980–1990-х роках;
- 2) робота банківських установ за консолідованою схемою з використанням централізованої схеми архітектури банківських інформаційних систем на рівні однієї банківської установи;
- 3) менеджер записів як основа автоматизованої банківської системи дозволяла підтримувати режим транзакцій баз даних на рівні ядра банківської системи;

4) архітектура клієнт-сервер; це дозволило застосовувати професійні СУБД мереж передачі даних транзакцій;

5) використання професійних СУБД із застосуванням SQL, тобто запитів мереж передачі даних;

6) структурне введення системи логічно пов'язаних АРМ, що застосовуються у роботі СУБД, SQL-технологію, WEB-технологію [1].

Сьогодні ринок програмних продуктів для банківських установ представлений широким спектром інформаційних систем, що відрізняються як за функціональною частиною, так і технічною реалізацією. Якісна еволюція діяльності банків, їх зростаючі вимоги і фінансові можливості визначають підходи до організації програмного забезпечення банківських технологій, до вибору конкретної інформаційної системи чи розробника програмного продукту під конкретну банківську установу.

Сучасні інформаційні системи обробки банківських операцій розподіляються на: 1) системи банківських повідомлень; 2) системи розрахунків. Варто зазначити, що відрізняються вони тим, що у межах системи банківських повідомлень відбувається лише оперативна пересилка і зберігання розрахункових документів, врегульовувати платежі повинні банки-учасники, а функції системи розрахунків пов'язані безпосередньо з дотриманням взаємних вимог і зобов'язань.

До групи системи банківських повідомлень входять системи SWIFT / Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications [2] і Bank Wire [3]. SWIFT — це міжнародна міжбанківська система передавання інформації і здійснення платежів. Послугами SWIFT користуються на січень 2023 р. 11 тис. банків і фінансових установ у понад 200 країнах світу. До другої групи інформаційних системи обробки банківських операцій — системи платежів — входять FedWire — мережа федеральної резервної системи США; Нью-Йоркська міжнародна платіжна система розрахункових палат CHIPS; Лондонська автоматична система розрахункових палат CHAPS; платіжна система країн ЄВС — TARGET. Інформаційні банківські системи відрізняються за кількістю сторін, які взяли участь у переказах і розрахунках: SWIFT — організовує пересилку банківських повідомлень на двосторонній основі; системи FedWire, CHAPS, CHIPS — регулюють платіжні зобов'язання між кількома учасниками.

SWIFT / Society for WordWide Interbank Financial Telecommunikations — це комп'ютерна мережа, створена з ініціативи фінансових організацій Товариства міжнародних міжбанківських фінансових телекомунікацій. SWIFT — міжнародна міжбанківська система передачі інформації та провадження платежів призначена для користування як професіоналами, так і іншими учасниками ринку. Основне завдання SWIFT — швидкісна передача банківської та фінансової інформації, її сортування, архівація на базі засобів інформаційних систем. SWIFT забезпечує лише передачу і доставку банківських

повідомлень різного типу між банками — учасниками системи, але не виконує розрахункових чи інших операцій з банківської обробки цих повідомлень. Основні функції SWIFT такі: співробітництво з членами для забезпечення конкурентоспроможного фінансового комунікаційного сервісу найвищої якості та надійності з високим рівнем інтеграції; сприяння комерційному успіху учасників за допомогою безперервного транзакційного процесу з високим рівнем автоматизації, ґрунтованому на компетентності у встановленні фінансових стандартів; надсилання повідомлень по світовій комунікаційній мережі; отримання прибутку міжнародного зразка; прагнення набути і підтримувати статус безперечного світового лідера [2]. Повідомлення у системі SWIFT передаються від одного користувача до іншого. Системні повідомлення використовуються для запиту певних дій і отримання спеціальних звітів, пошуку повідомлень у базі даних, для навчальних і тренувальних цілей. Користувач може одержувати від мережі запити або вона може інформувати його про свій поточний стан, оновлення, нові послуги. Коди повідомлень загальної групи поділяються на кілька категорій, які пов'язані з платежами та інформацією про них, коли замовник чи бенефіціар (або вони обидва) не є фінансовими організаціями; з перерахуваннями, які містять інформацію про рух грошових коштів, що отримали фінансові організації; підтверджують інформацію, вже відому обох сторонам, надсилає відомості про підтвердження і врегулювання угод; не потребують жорсткого дотримання єдиних правил, встановлених для інкасових платежів, проте повинні оброблятися з урахуванням того, що ведення інкасових платежів на основі різних валют в жодному повідомленні не надходять; містять інструкції з продажу та сплати за цінні папери, повідомлення про капітал і прибутки, про операції з дорогоцінними металами, випуск позик, інструкції та звіти щодо кредитних операцій і надання гарантій; повідомлення про балансову звітність, запити про клієнтів і організації, продаж і сплату дорожніх чеків; рефінансування та управління запасами та ін.

До групи користувачів SWIFT в Україні входять усі без винятку користувачі SWIFT. SWIFT виступає як платформа для планування і координації оперативної діяльності SWIFT в Україні. На чолі групи стоїть голова, який є основним комунікатором між Національною спільнотою користувачів і SWIFT. До української групи входять всі українські акціонери SWIFT. Національна група висуває кандидатів на обрання ради директорів SWIFT, виступаючи консультантом ради директорів і менеджменту SWIFT, дотримуючись інтересів акціонерів і координуючи їхні дії і наміри. Національна група в Україні функціонує як неприбуткова Асоціація УкрСВІФТ, що незалежна від правової й управлінської структури SWIFT [4].

Користування SWIFT українськими банківськими установами сприяє удосконаленню міжнародних розрахункових, валютних, кредитних операцій. SWIFT дає доступ українським банківським установам до прискореного

обміну інформацією з понад 160 країнами по телекомунікаційних ліній зв'язку; провадить безпаперові міжнародні фінансово-банківські операції з мінімальною участю в них банківських службовців і максимальним скороченням операційних витрат. Система SWIFT забезпечує безпеку міжбанківських операцій, застосовуючи різні комбінації методів страхування ризику, зменшуючи банківські ризики, пов'язані з втратою документів, помилками в адресації, фальсифікації платіжних документів.

Інформаційна система міжнародних банківських розрахунків SWIFT достатньо проста в користуванні, що дозволяє українським банківським установам виходити на міжнародний рівень.

Беручи до уваги мету нашого дослідження розвитку інформаційних систем і технологій у банківських установах, не варто нехтувати таким важливим явищем, яке сприяло розвитку економічних процесів загалом і банківської справи зокрема, як цифровізація / digitalization [5]. На початку XXI ст. в наше життя стрімко увірвалися цифрові, а також фінансові, або фінтех / Fintech, технології, що поєднують сферу інноваційних технологій та фінансових послуг, які докорінно змінили монетарний вигляд сучасного світу. Поширення цифрових фінансових технологій передбачає і наявність певних ризиків для банків, серед яких — ризик зниження прибутковості, ризик недостатнього захисту споживачів і даних, ризик бути використаним у легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, ризик переміщення банківських операцій за допомогою цифрових бізнес-моделей у неконтрольований регуляторами сектор, відставання бізнес-процесів від швидкості розвитку інновацій та ін. На сьогодні, наприклад, банківські установи дедалі частіше співпрацюють із фінтех-компаніями і віддають на аутсорсинг безліч процесів.

За дослідженнями McKinsey, в умовах подальшого розвитку цифрових технологій найбільш універсальний варіант — перетворення традиційних банківських установ на цифрові — Digital Banks, які надають широкий спектр фінансових продуктів і послуг [6]. Цифрові банки не мають фронт-офісів, а для надання послуг використовують мобільні програми і сайти. Часто їх називають онлайн-банками, або директ-банками, а у Великій Британії, наприклад, їх зараховують до challenger banks / «банк-претендент». Список банківських послуг, які пропонують цифрові банки, нагадує послуги фінтех-компаній: операції з рахунків, видача кредитів, інвестиції, робота з депозитами. Однак, використовуючи новітні інформаційні технології, цифрові банки починають залежати від економічного і технологічного розвитку країни, її чинної національної законодавчої бази і рівня розвиненості банківської галузі.

Сучасні банківські установи, так звані «банки третьої хвилі», можна охарактеризувати як digital natives, тобто повністю цифрові банки, які використовують надсучасні інформаційні системи і технології [7]. Завдяки

застосуванню інформаційних технологій банки щільно інтегруються у буденність сучасних людей інформаційного суспільства. У звіті РwC «Технології фінансових послуг у 2020 році і далі: революційні зміни» описано глобальний багатофункціональний цифровий банк як такий, коли клієнти переглядають свої рахунки з мобільних телефонів, розраховуються одним дотиком на екран мобільного пристрою чи переводять заощадження у портфель біржових індексних інструментів, який добирає для них система штучного інтелекту за цілями їхніх заощаджень і схильності до ризику, з широкою можливістю безкоштовних транскордонних платежів... Банк із низькими потребами у ресурсах і високим рівнем гнучкості, який швидко розробляє новітні послуги, забезпечує прозорість у дотриманні вимог регулюючих органів, використовує штучний інтелект для обмеження збитків від шахрайства і хеджує валютні ризики за допомогою криптовалют» [8].

Сучасне життя неможливо уявити без функціонування банківських установ, що не використовують передові сучасні інформаційні технології, не користуються глобальними комп'ютерними мережами, зокрема й Інтернетом. Так, наприклад, з впровадженням інтернет-банкінгу банківські установи спроможні розширити клієнтську базу і знизити витрати на персонал і мережу філій.

Розвитку інтернет-банкінгу в Україні властиві такі ознаки, як широта застосування у повсякденній банківській діяльності, наприклад, вебсторінки для кожного регіонального відділення. Отже, банківські установи України працюють з системами на зразок «Клієнт-банку»; а також поширена співпраця банків з інтернет-магазинами; створення специфічної платіжної системи за участю альянсу найбільших банків, яка буде обслуговувати тільки інтернет-торгівлю; широке поширення такого носія електронних грошей, як смарт-карти; поява специфічних фінансових інститутів, які об'єднують технічні можливості усіх банківських установ, інтернет-провайдерів тощо. На нашу думку, цифрові банки спроможні конкурувати у сфері електронних банківських послуг із традиційними банківськими установами.

Сьогодні світовий банківський сектор перебуває в епіцентрі цифрової трансформації, а традиційні банки, які мають на меті зберегти високий рівень конкурентоспроможності у цифровому майбутньому, докладають величезних зусиль на пошук нових інформаційних технологій цифрової трансформації, щоб стати більш динамічними, оперативними та ефективними у задоволенні потреб клієнтів.

Зупинимось на важливому напрямі цифрової трансформації, які традиційні банки використовують у банківських справах. Це перш за все цифровий банкінг — реалізація фінансових послуг за допомогою мобільних та онлайн-платформ, що вдосконалює якість роботи банку з клієнтом, економить час і витрати, підвищує безпеку, збільшує швидкість та якість роботи сервісів. Від моменту появи банківської справи обслуговування клієнтів відбувалося

через безпосередній фізичний контакт у відділеннях банку. У період активного розвитку дистанційного банківського обслуговування з'явилися телефонний банкінг, термінальний банкінг, інтернет-банкінг, мобільний банкінг, що включає, наприклад, платежі і перекази за допомогою смартфона однієї фізичної особи іншій [9]. Проте цифровий банкінг — це не лише цифрові канали спілкування з клієнтом, це цифрові продукти, які цілодобово задовольняють запити клієнтів. Провідні банківські установи пропонують новий і покращений досвід роботи з клієнтами і надають більш швидкі та ефективні послуги. При цифровій моделі банківського обслуговування з'являються, наприклад, такі способи інформаційної комунікації, як зворотна форма зв'язку за допомогою вебдодатка банку в мобільному телефоні, соціальні медіамайданчики (Facebook, Twitter та ін.), а також інтерактивний відеозв'язок з клієнтом у точках продажу, відділеннях і пристроях самообслуговування.

В українських банках, які впровадили інтернет-банкінг, переважають такі види інтернет-послуг, як запит залишків за рахунком; грошові перекази; отримання виписок за рахунками; виставлення і сплата рахунків; оформлення депозиту; конвертація валюти; додаткові послуги за платіжними картками та ін.

Варто наголосити і на низці факторів, які суттєво гальмують розвиток інтернет-банкінгу в Україні. Це недосконала національна нормативно-законодавча база; неможливість оподаткування через Інтернет; імовірність затримки надходження платежів; часті збої у роботі інформаційної системи; низький рівень безпеки щодо захисту інформації в банківській сфері; часткова або повна обмеженість доступу до мережі Інтернет; відсутність навичок користування та ін.

Сучасні інформаційні системи і технології змінюють спосіб користування банківськими послугами. Сьогодні бізнес-моделі великих банків кидають виклик Big Tech і фінансово-технологічним fintech-компаніям, стратегія яких так чи так вибудована на інформаційно-технологічних інноваціях. Банки часто вбачають у fintech-компаніях не лише конкурентів, а й технологічних партнерів. При цьому очевидними стають такі тенденції в банківській справі, наприклад, як впровадження полегшених версій інтернет-банкінгу / OpenBanking, інтеграція каналів зв'язку, мобільність, глибока інтеграція з небанківськими сервісами.

Можна припустити, що в майбутньому нові банки, широко застосовуючи надсучасні інформаційні системи і технології, змінять архітектуру банківської установи. І тому в наступному десятилітті важко буде відшукати традиційну банківську установу з окремими відділеннями і великим штатом працівників, тому що усі банківські операції і системні процеси будуть провадитися через мережу Інтернет з використанням новітніх інформаційних систем і технологій.

Висновки. Впровадження сучасних інформаційних систем і технологій у бізнес-процеси, зокрема у банківську діяльність, налагодження співпраці

України з міжнародними банківськими системами, такими як SWIFT, відповідна реорганізація інформаційної, функціональної та організаційної структур банківської установи дозволить реалізувати основні цілі банківського менеджменту і уникнути або нівелювати ризики, які супроводжують банківський бізнес. Це дозволить підвищити ефективність і якість надання банківських послуг, оптимізувати інформаційні потоки, облік і формування звітності, що забезпечить прозорість і стабільність діяльності банківських установ.

Подальші дослідження пов'язані з розробкою комплексних стратегій впровадження інформаційних систем і технологій у діяльність банківських установ.

Література:

1. Інформаційні технології в банківській системі. URL: <http://it-tehnolog.com/informatsiyni-tehnologiyi/informatsiyni-tehnologiyi-v-bankivskiy-sistemi>
2. SWIFT: офіційний сайт. URL: <https://www.swift.com/>
3. Bank Wire: офіційний сайт. URL: <https://bankwire.in/>
4. Асоціація УкрСВІФТ: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrswift.org/>
5. Digitalization. URL: <https://www.walkme.com/glossary/digitalization/>
6. Why most digital banking transformations fail — and how to flip the odds. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/tech-forward/why-most-digital-banking-transformations-fail-and-how-to-flip-the-odds>
7. Digital-native. URL: <https://www.investopedia.com/terms/d/digital-native.asp>
8. Financial services technologies in 2020 and beyond: revolutionary changes. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/financial-services/assets/pdf/technology2020-and-beyond.pdf>
9. Що таке інтернет-банкінг. URL: <https://rates.fm/ua-uk/banks/sho-take-internet-banking/>

References:

1. Informatsiini tekhnolohii v bankivskii systemi [Information technologies in the banking system]. URL: <http://it-tehnolog.com/informatsiyni-tehnologiyi/informatsiyni-tehnologiyi-v-bankivskiy-sistemi> [in Ukrainian].
2. SWIFT: ofitsiyniy sait [official site]. URL: <https://www.swift.com/> [in English].
3. Bank Wire: ofitsiyniy sait [official site]. URL: <https://bankwire.in/> [in English].
4. Asotsiatsiia UkrSVIFT [Association of UkrSVIFT]: ofitsiyniy sait [official site] [in Ukrainian].
5. Digitalization. URL: <https://www.walkme.com/glossary/digitalization/> [in English].
6. Why most digital banking transformations fail — and how to flip the odds. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/tech-forward/why-most-digital-banking-transformations-fail-and-how-to-flip-the-odds> [in English].
7. Digital-native. URL: <https://www.investopedia.com/terms/d/digital-native.asp> [in English].
8. Financial services technologies in 2020 and beyond: revolutionary changes. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/financial-services/assets/pdf/technology2020-and-beyond.pdf> [in English].
9. Shcho take internet-bankinh [What is internet banking]. URL: <https://rates.fm/ua-uk/banks/sho-take-internet-banking/> [in Ukrainian].

УДК 336.1, 336.5, 352

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-783-795](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-783-795)

Грубляк Оксана Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (050) 506-65-60, <https://orcid.org/0000-0002-7198-9747>

Жаворонок Артур Віталійович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вулиця Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (050) 169-82-81, <https://orcid.org/0000-0001-9274-8240>

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Розкрито суть та проблеми фінансування системи надання соціальних послуг в Україні в умовах децентралізації. Досліджено, що джерелами фінансування соціальних послуг є кошти державного та місцевих бюджетів, плата отримувачів соціальних послуг, кошти благодійних організацій та установ. Соціальні послуги в сучасних умовах можуть надаватись на основні конкурентних та неконкурентних механізмів. Визначено особливу роль методів надання соціальних послуг на основні конкурентних механізмів, а саме соціального замовлення, конкурсів серед надавачів соціальних послуг, програм «Гроші за клієнтом», державно-приватного партнерства. Виявлено особливості фінансування соціальних послуг до та після початку воєнного стану в Україні. Проаналізовано видатки місцевого бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення територіальної громади, яка стала базовим органом надання соціальних послуг безпосередньо їх отримувачу у результаті фінансової децентралізації. Показано, що зростання попиту на соціальні послуги не відповідає фінансовим можливостям бюджетів місцевого самоврядування, а їх номінальне збільшення не завжди означає поліпшення якості соціальних послуг для населення. Серед проблем фінансування соціальних послуг у результаті дослідження визначено: проблема забезпечення необхідної якості послуг; недосконалі механізми фінансування соціальних послуг; нераціональна мережа бюджетних закладів, що надають соціальні послуги; неефективне використання бюджетних коштів. Окреслено напрями удосконалення фінансування соціальних послуг. Серед заходів, здатних поліпшити процес фінансування соціальних послуг, визначено такі: розвиток конкурентних механізмів надання соціальних послуг; демонополізація ринку соціальних

послуг і впровадження ефективних механізмів підтримки громадських організацій у частині надання соціальних послуг на місцевому рівні; перехід від фінансування бюджетних установ до фінансування отримувачів соціальних послуг; визначення чіткого обов'язкового переліку базових соціальних послуг і кола осіб, на яких вони поширюються.

Ключові слова: соціальні послуги, соціальна сфера, якість соціальних послуг, надавачі соціальних послуг, фінансування соціальних послуг, децентралізація.

Hrubliak Oksana Mykhaylivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Credit, Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University, 2 Kotsyubinsky St., Chernivtsi, 58012, tel: (050) 506-65-60, <https://orcid.org/0000-0002-7198-9747>

Zhavoronok Artur Vitaliyovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Credit, Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, 2 Kotsyubynskoho St., Chernivtsi, 58012, tel: (050) 169-82-81, <http://orcid.org/0000-0001-9274-8240>

FEATURES OF THE FINANCING OF SOCIAL SERVICES UNDER THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Abstract. The essence and problems of financing the system of social services in Ukraine in the context of decentralization are revealed. It has been studied that the sources of funding of social services are the funds of the state and local budgets, the fees of recipients of social services, funds of charitable organizations and institutions. Social services in modern conditions can be provided on the basis of competitive and non-competitive mechanisms. The special role of the methods of providing social services on the main competitive mechanisms, namely social ordering, contests among social service providers, "Money for the client" programs, public-private partnership is determined. The peculiarities of the financing of social services before and after the start of martial law in Ukraine were revealed. The article analyzes the local budget expenditures on social protection and social security of the territorial community, which has become the basic body for providing social services directly to their recipients as a result of financial decentralization. It is shown that the growth in demand for social services does not correspond to the financial capabilities of local self-government budgets, and their nominal increase does not always mean an improvement in the quality of social services for the population. Among the problems of financing social services the research identified: the problem of ensuring the necessary quality of services; imperfect mechanisms for financing social services; irrational network of budget institutions providing social services; inefficient use of budget funds. Directions for improvement of financing

of social services are outlined. Among the measures capable of improving the process of financing social services, the following are identified: development of competitive mechanisms for the provision of social services; demonopolization of the market of social services and implementation of effective mechanisms of support of public organizations in the provision of social services at the local level; transition from funding of budgetary institutions to funding of recipients of social services; definition of a clear mandatory list of basic social services and the circle of persons to whom they apply.

Key words: social services, social sphere, quality of social services, providers of social services, financing of social services, decentralization.

Постановка проблеми. Соціальні послуги надзвичайно актуальні практично для кожного громадянина. Своєчасне надання соціальних послуг може запобігти більш серйозним проблемам для особи чи родини в майбутньому. Забезпечення адекватної підтримки з боку органів влади соціально вразливих категорій громадян потребує постійного вдосконалення процесу планування та фінансування видатків на соціальні послуги, особливо в умовах децентралізації. Таким чином, важливого значення набуває побудова дієвої системи надання соціальних послуг і, особливо, на рівні окремої територіальної громади, яка повинна створити всі необхідні умови для доступного, рівноправного та ефективного надання таких послуг усім мешканцям громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка системи фінансування соціальних послуг є актуальним напрямом наукових досліджень науковців та практиків. Незважаючи на недостатньо широке висвітлення в науковій літературі проблем, пов'язаних із фінансуванням соціальних послуг, у дослідженні було опрацьовано роботи Слухая С. В. [1], Степанової О. В. [2], Кравченко М. [3], Пігуль Н., Лютої О., Бойко А. [4], Біленчука П. Д., Кравченко В. В., Підмогильного М. В. [5]. Особливості формування соціального замовлення досліджено у працях Дубич К.В. [6]. Особливості державно-приватне партнерство в соціальній сфері розглянуто у працях Александрової М. М., Довгалюк В. В. [7]. Незважаючи на певну кількість досліджень та прийнятих нормативно-правових актів у соціальній сфері, вітчизняна система надання та фінансування соціальних послуг для людей, які перебувають у складних життєвих обставинах, перебуває на стадії розвитку.

Метою статті є аналіз проблем фінансування системи надання соціальних послуг і формування напрямів їх вирішення в умовах змін фінансової системи України та децентралізації.

Виклад основного матеріалу. У процесі децентралізації бюджетної системи повноваження з надання соціальних послуг населенню передано з центрального на місцевий рівень, тобто територіальним громадам, з метою максимального наближення надавачів та отримувачів базових соціальних послуг. Такі повноваження визначаються як власні повноваження територіальних громад. Відповідно кожна територіальна громада зобов'язана

надавати базові соціальні послуги. З набуттям чинності нової редакції Закону України «Про соціальні послуги» [8] з 1 січня 2020 року сформульована система соціальних послуг, перелік її учасників, етапи визначення потреб, планування, організація та фінансування соціальних послуг. Водночас кожна соціальна послуга має відповідати відповідному соціальному стандарту, який затверджується Міністерством соціальної політики України.

Фінансування соціальних послуг здійснюється коштом таких джерел:

1. Коштів державного бюджету, за рахунок якого фінансуються суб'єкти, що надають соціальні послуги, які перебувають у державній власності й підпорядковані центральним органам виконавчої влади; шляхом надання відповідних субвенцій місцевому бюджету.

2. Коштів місцевих бюджетів: надання базових соціальних послуг для жителів відповідної територіальної громади; крім того, територіальні громади, що знаходяться у межах адміністративно-територіальної одиниці (до прикладу, району), можуть здійснювати спільне фінансування певних соціальних послуг у рамках співробітництва таких територіальних громад. Відповідно до Закону України «Про співробітництво територіальних громад»: «співробітництво територіальних громад – відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах з метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективного виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень» [9]. За рахунок бюджетних коштів місцевого бюджету повністю фінансуються такі соціальні послуги, як інформування, представництво інтересів, консультування, переклад жестовою мовою, надання притулку, а також соціальні послуги, що надаються екстрено (кризово) всім категоріям громадян; а також всі послуги отримувачам соціальних послуг, що мають дохід менше ніж два прожиткових мінімуми для відповідної категорії осіб. Крім того, отримувачі соціальних послуг можуть бути звільнені від оплати за соціальні послуги за рахунок бюджетних коштів на підставі рішення уповноваженого органу про надання послуг.

3. Орган місцевого самоврядування може також фінансувати надання соціальної послуги отримувачам з установленням диференційованої плати за послугу отримувача соціальних послуг залежно від його доходу. Такими отримувачами соціальних послуг є особи, що мають середньомісячний сукупний дохід більше ніж два прожиткові мінімуми, але цей дохід не перевищує чотири прожиткові мінімуми для відповідної категорії осіб.

4. Соціальні послуги можуть надаватися отримувачам коштом отримувача соціальних послуг або третіх осіб. Коштом отримувача надаються соціальні послуги особам, середньомісячний сукупний дохід яких перевищує чотири прожиткові мінімуми для відповідної категорії осіб та особам, які отримують соціальні послуги понад обсяги, визначені державним соціальним стандартом.

5. Місцеве самоврядування при здійсненні повноважень щодо надання соціальних послуг у громаді може також залучати кошти з інших джерел, якими можуть бути кошти благодійників, меценатів та інших суб'єктів. У разі участі у наданні соціальних послуг надавачами соціальних послуг недержавного сектору оплата соціальних послуг, які належать до базових соціальних послуг здійснюється шляхом компенсації надавачам вартості цих послуг.

Мережа бюджетних соціальних закладів в Україні створювалася за умов старої радянської системи, в основі якої були закладені ідеї колективного виховання та захисту. Формування мережі бюджетних соціальних закладів відбувається централізовано, стандартно, без визначення потреб населення відповідного регіону, види та обсяг соціальних послуг переважно орієнтувались на фінансові можливості місцевого бюджету, а не на потреби населення. Це свідчить здебільшого про неефективну систему фінансового забезпечення надання соціальних послуг. Тому на разі важливим є розвиток недержавної, небюджетної системи надавачів соціальних послуг, які будуть економно та ефективно витрачати кошти, а орган місцевого самоврядування повинен забезпечити постійний контроль та моніторинг якості таких послуг. Тобто, засади функціонування сучасної системи надання соціальних послуг передбачають створення ринку соціальних послуг та демонополізацію діючої мережі. Рішення про вибір способу організації надання та фінансування соціальних послуг – чи це шляхом створення комунальних установ, чи замовлення у недержаних суб'єктів – залишається за місцевими органами влади.

З огляду на це організація фінансування надання соціальних послуг може здійснюватися шляхом конкурентних та неконкурентних механізмів (рис. 1).

Неконкурентні механізми	Конкурентні механізми
• Утримання комунальних установ • Фінансова підтримка громадських організацій	• Соціальне замовлення • Конкурси соціальних проектів та програм • «Гроші за клієнтом» • Державне-приватне партнерство

Рис. 1 Механізми організації надання та фінансування соціальних послуг

Соціальне замовлення є способом регулювання діяльності щодо надання соціальних послуг недержавним надавачем, однак за рахунок бюджетних коштів. Соціальне замовлення є конкурентним механізмом, оскільки надавач соціальної послуги обирається на конкурсних засадах (оцінювання потенційного надавача та його пропозиції щодо соціальної послуги здійснюється на основі рейтингу).

Порядок надання соціальних послуг надавачем шляхом соціального замовлення [10] здійснюється через компенсацію надавачам соціальних послуг вартості наданих ними соціальних послуг.

Етапи формування та виконання соціального замовлення представлено на рис. 2.

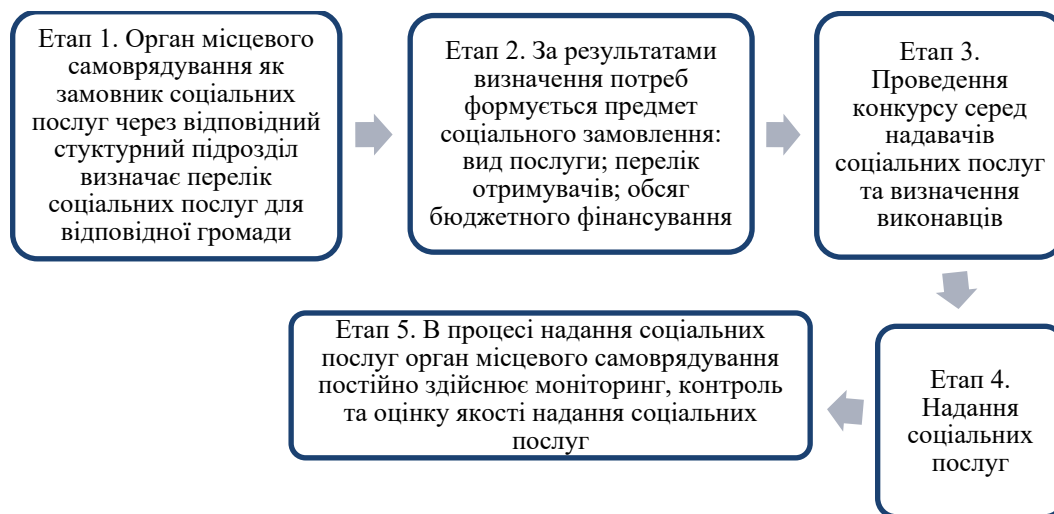

Рис. 2 Етапи формування та виконання соціального замовлення

Конкурс соціальних проєктів та програм відбувається шляхом проведення конкурсу проєктів, програм, заходів, які пропонуються інститутами громадянського суспільства і для реалізації яких передбачена фінансова підтримка у місцевому бюджеті [11]. Організатором конкурсу є органи місцевої влади через структурні підрозділи, що є головними розпорядниками бюджетних коштів та відповідальними виконавцями відповідних бюджетних програм у сфері надання соціальних послуг.

Важливою особливістю конкурсу є застосування програмного модуля «Конкурси проєктів інститутів громадянського суспільства» для визначення переможців конкурсу, який є частиною онлайн-платформи через яку взаємодіють органи місцевої влади з інститутами громадянського суспільства (програмний модуль «Е-Конкурси») [12].

Перехід до системи фінансування соціальних послуг «Гроші за клієнтом» передбачає те, що суми соціальних допомог, доплат, субсидій з бюджету надходять на спеціальний рахунок отримувача соціальних послуг, а сам отримувач вибирає соціальну службу, громадську чи комерційну організацію, у якій може найякісніше, на його погляд, отримувати соціальне обслуговування.

Надання соціальних послуг сьогодні є однією зі сфер державно-приватного партнерства (ДПП). Організаційно-правові засади та принципи взаємодії державних партнерів в особі органів державної чи місцевої влади, з однієї сторони, та приватних партнерів в особі соціальних установ, закладів, з іншої сторони, визначені у законодавстві України [13]. Сприяння державою розвитку механізмів ДПП спрямоване на подолання негативних тенденцій у соціальній сфері – низької якості соціальних послуг та низької доступності для

отримувачів – та включення до програм соціально-економічного розвитку держави чи регіону.

Станом на 01.01.2023 року за даними державних та місцевих органів виконавчої влади в Україні на умовах ДПП укладено 193 договори про ДПП, з яких реалізується 18 договорів, 162 договори не реалізується, 13 призупинені у зв'язку зі збройною агресією російської федерації.

Аналіз сфер застосування ДПП показав, що договори укладено в таких галузях:

- виробництво, транспортування і постачання тепла – 5 од;
- очищення та розподілення води – 5 од.;
- оброблення відходів – 1 од.;
- охорона здоров'я – 2 од.;
- у сфері туризму, культури та спорту – 2 од.;
- інші сфери – 3 од. [14].

В Україні галузі соціальної сфери, в першу чергу, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти й культури не поширений такий механізм надання соціальних послуг. Вітчизняний досвід ДПП у соціальному секторі досить обмежений.

Сучасна вітчизняна практика партнерства держави та приватного сектору здебільшого обмежується інвестиційними контрактами. Наприклад, за право будівництва власної комерційної нерухомості як додаткову винагороду приватний забудовник може взяти на себе зобов'язання побудувати або модернізувати окремі об'єкти соціальної сфери, які належать або належатимуть державній чи муніципальній владі. Однак ця практика є успішною у великих містах, де приватний інвестор має можливість швидко компенсувати свої інвестиційні витрати шляхом продажу чи експлуатації своєї комерційної нерухомості. В малих містах і селищах в умовах низької ділової активності ця схема залучення соціальних інвестицій має досить обмежені можливості і не працює.

Яскравим прикладом розвитку конкурентних механізмів надання та фінансування соціальних послуг стало фінансування соціальних послуг, що надаються особам із числа внутрішньо переміщених осіб під час дії воєнного стану в Україні [15]. Так, Урядом затверджено порядок фінансування таких соціальних послуг та визначено, що фінансування соціальних послуг здійснюється шляхом:

- компенсації надавачам таких соціальних послуг витрат, які є складовими соціальних послуг: на оплату комунальних послуг, облаштування місць для проживання внутрішньо переміщених осіб, забезпечення їх продуктами харчування, взуттям, засобами гігієни, одягом, предметами першої необхідності, оплату праці працівників, які обслуговують отримувачів соціальних послуг;

- зарахування коштів допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам на рахунок закладу як компенсації за надані соціальні послуги;

- надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб [16], надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам [17].

Аналізуючи джерела і структуру фінансових ресурсів місцевих бюджетів та принципи формування дохідної частини місцевих бюджетів, лише економічно успішна і приваблива територіальна громада спроможна профінансувати надання повного спектра базових соціальних послуг в належний спосіб. Проте саме для економічно депресивних, проблемних територіальних громад характерним є підвищена необхідність та наявність ризиків потрапляння населення в складні життєві обставини і фактичне перебування більшої кількості мешканців в цих обставинах (в першу чергу, через обмежені можливості працевлаштування та особистої реалізації громадян громади).

Для прикладу проаналізуємо бюджет Хотинської міської громади за 2020 – 2022 роки та визначимо можливості щодо забезпечення надання повного спектра базових соціальних послуг.

Таблиця 1.

Основні показники бюджету Хотинської міської територіальної громади за 2020 – 2022 роки, тис грн

Показник	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Доходи без урахування міжбюджетних трансфертів	58775,7	85772,2	105263,2
Доходи з урахування міжбюджетних трансфертів з державного бюджету	92688,2	170331,7	173287,4
Надходження трансфертів з інших місцевих бюджетів	19048,2	19004,2	9001,3
Видатки, в тому числі на:	100344,2	193640,0	181070,6
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, з них:	212,5	9833,4	11324,7
Забезпечення соціальними послугами за місцем проживання громадян, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю	0,0	4038,3	4449,5
Створення та забезпечення діяльності спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі	0,0	5375,6	0,0
Оздоровлення та відпочинок дітей	0,0	160,8	0,0
Організація та проведення громадських робіт	39,4	0,0	0,0
Видатки, пов'язані з наданням підтримки внутрішньо переміщеним та/або евакуйованим особам у зв'язку із введенням воєнного стану	0,0	0,0	64770,0
Питома вага видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у загальній сумі видатків, %	0,2	5,1	6,2

Характеризуючи місцевий бюджет громади можна побачити, що бюджет забезпечений власними ресурсами на 60 %, решта ресурсів – це базова дотація та, в основному, освітня субвенція. Характеризуючи видаткову частину бюджету, видно, що видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення (основа видатків на базові соціальні послуги) становлять 0,2 % у 2020 році, у 2021 році – 5,1 % від загальної суми за рахунок запровадження нових бюджетних програм: створення та забезпечення діяльності спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (5375,6 тис. грн); забезпечення соціальними послугами за місцем проживання громадян, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю (4038,3 тис. грн); оздоровлення та відпочинок дітей (160,8 тис. грн). Однак уже у 2023 році дві з цих програм не фінансувались. Зростання обсягу та питомої ваги видатків місцевого бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2023 році спричинено фінансуванням видатків, що пов'язані з наданням підтримки внутрішньо переміщеним та/або евакуйованим особам у зв'язку із введенням воєнного стану.

Тобто на сьогодні цим органом місцевої влади фактично забезпечено надання тільки соціальної послуги громадян, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю, інші соціальні послуги хоч і були запроваджені та не профінансовані у 2023 році.

Таким чином, населені пункти, що потребують більших бюджетних асигнувань на соціальні послуги, якраз не спроможні їх забезпечити. Крім того, місцеві видатки здебільшого покривають витрати на заробітну плату соціальних працівників, а недержавні надавачі послуг в більшості випадків доступу до фінансування з місцевого бюджету не мають. Це створює значну нерівність в доступі до соціальних послуг, незважаючи на задекларовані принципи в законодавстві.

Позитивним чинником є налагодження співробітництва між територіальними громадами району. Про це свідчать надходження трансфертів з інших місцевих бюджетів до бюджету Хотинської міської територіальної громади. Однак це в основному субвенції у сфері освіти та охорони здоров'я.

Невирішеними залишається ряд питань у сфері фінансування надання соціальних послуг. Важливою проблемою є недофінансування органами місцевого самоврядування соціальних послуг та відсутність відповідальності за це та важелів впливу на них. Наразі не застосовується методика оцінки потреби у соціальних послугах на рівні територіальної громади, на рівні соціального закладу, або така оцінка є неефективною. Також недостатньою мірою проводиться робота щодо виявлення реальних потреб і надання реальної допомоги соціально вразливим громадянам, громадянам похилого віку. Крім того, недоліком сучасної системи надання соціальних послуг є те, що відсутній комплексний підхід до надання всебічної соціальної допомоги

конкретній людині, які б сприяли виведенню людини зі стану складних життєвих обставин.

Висновки. Таким чином, існуюча система надання соціальних послуг залишається віддаленою від реальних потреб конкретної людини, якій необхідний соціальний захист, тому її не можливо вважати ефективною. Місцевий бюджет став основним джерелом фінансування надання базових соціальних послуг у результаті децентралізації влади. Результати дослідження соціальної роботи в територіальній громаді до та під час воєнного стану показали, що видатки місцевого бюджету на соціальний захист складали від 0,2 % у 2020 році до 6,2 % у 2022 році. При цьому, переважна частка соціальних видатків спрямовується на заробітну плату соціальних працівників. Неефективна модель фінансового забезпечення провокує структурну неефективність системи загалом. Попри те, що в рамках децентралізації територіальні громади мають забезпечувати фінансування базових соціальних послуг, більшість комунальної соціальної інфраструктури є застарілою, а праця соціальних працівників є однією з найменш оплачуваних. На ступінь задоволення потреб мешканців у соціальних послугах впливають, в першу чергу, розвиненість соціальної інфраструктури громади, рівень підготовки співробітників соціальних служб, час створення соціальної послуги. Залучення громадою недержавних надавачів соціальних послуг практично не залежать від розміру громади, структури її економіки та демографії, а переважно залежить від активності та компетенцій керівництва громадою. Недержавний сектор надавачів соціальних послуг швидше реагує на зміни в соціальній політиці та потребах людей громади і здатний забезпечити економнішу та ефективнішу роботу з отримувачами послуг. Тому органам місцевого самоврядування необхідно більше використовувати потенціал цього сектору.

Література:

1. Слухай С. В. Фінанси стаціонарних установ: потреба в реформуванні. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2007. №1 (36). С. 64-77.
2. Степанова О. В. Фінансування соціального захисту в умовах децентралізації: зарубіжний досвід та національні реалії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 22. С. 73–79. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2016/16.pdf.
3. Біленчук П.Д., Кравченко В.В., Підмогильний М.В. Місцеве самоврядування в Україні. Муніципальне право. К: Атіка. 2000. 304 с.
4. Кравченко М. Механізми децентралізації соціальних послуг в Україні. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 14. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf (дата звернення: 09.01.2024).
5. Пігуль Н., Люта О., Бойко А. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 1. С. 30-35.
6. Дубич К.В. Соціальне замовлення - ефективний механізм надання соціальних послуг в Україні. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/14.pdf> (дата звернення: 09.01.2024).

7. Александрова М. М., Довгалюк В.В. Державно-приватне партнерство в соціальній сфері. Електронне фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». № 8. 2019. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2019/25.pdf. DOI: 10.32702/2307-2156-2019 (дата звернення: 09.01.2024).

8. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 09.01.2024).

9. Про співробітництво територіальних громад: Закон України 17 червня 2014 року № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 09.01.2024).

10. Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 450. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2020-%D0%BF#n9> (дата звернення: 09.01.2024).

11. Порядок проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 802. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2011-%D0%BF#n15> (дата звернення: 09.01.2024).

12. Програмний модуль «Е-Конкурси». URL: <https://grants.vzaemo.diia.gov.ua/> (дата звернення: 09.01.2024).

13. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 року № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (дата звернення: 09.01.2024).

14. Офіційний сайт Міністерства економіки України. Стан здійснення ДПП в Україні. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini&isSpecial=true> (дата звернення: 09.01.2024).

15. Деякі питання фінансування соціальних послуг під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Постанова Кабінету Міністрів України від 07 липня 2022 № 784. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.01.2024).

16. Порядок надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 331. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.01.2024).

17. Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-2023-%D0%BF#n61> (дата звернення: 09.01.2024).

References:

1. Sluhai, S. V. (2007). Finansy statsionarnykh ustanov: potreba v reformuvanni [Finances of stationary institutions: the need for reform]. *Sotsialna polityka i sotsialna robota - Social policy and social work*, №1 (36). 64-77 [in Ukrainian].

2. Stepanova, O.V. (2016). Finansuvannia sotsialnoho zakhystu v umovakh detsentralizatsii: zarubizhnyi dosvid ta natsionalni realii [Financing of social protection in conditions of decentralization: foreign experience and national realities]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*. № 22. 73-79. Retrieved from: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2016/16.pdf [in Ukrainian].

3. Bilenchuk, P.D., Kravchenko, V.V., Pidmogilnyi, M.V. (2000). *Mistseve samovriaduvannia v Ukraini [Munitsypalne pravo Local self-government in Ukraine]*. Municipal law. Kyiv: Attica [in Ukrainian].

4. Kravchenko, M. (2014). Mekhanizmy detsentralizatsii sotsialnykh posluh v Ukraini [Mechanisms of decentralization of social services in Ukraine]. *Demokratychnе vriaduvannia – Democratic governance*. Issue 14. Retrieved from: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf [in Ukrainian].

5. Pigul, N., Lyuta, O., Boyko, A. (2015). Finansove zabezpechennia sotsialnoi sfery v Ukraini [Financial support of the social sphere in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy - Bulletin of the National Bank of Ukraine*. № 1. 30-35 [in Ukrainian].

6. Dubych, K.V. Sotsialne zamovlennia - efektyvnyi mekhanizm nadannia sotsialnykh posluh v Ukraini [Social order is an effective mechanism for providing social services in Ukraine]. Retrieved from: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/14.pdf> [in Ukrainian].

7. Aleksandrova, M.M., Dovhalyuk, V.V. (2019). Derzhavno-privatne partnerstvo v sotsialnii sferi [Public-private partnership in the social sphere]. *Elektronne fakhove vydannia «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok» - Electronic specialist publication "Public administration: improvement and development"*. № 8. Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2019/25.pdf. DOI: 10.32702/2307-2156-2019 [in Ukrainian].

8. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17 sichnia 2019 roku № 2671-VIII [On social services: The Law of Ukraine from January 17, 2019 № 2671-VIII]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].

9. Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy 17 chervnia 2014 roku № 1508-VII [On cooperation of territorial communities: The Law of Ukraine from June 17, 2014 № 1508-VII]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> [in Ukrainian].

10. Deiaki pytannia nadannia sotsialnykh posluh shliakhom sotsialnoho zamovlennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 chervnia 2020 r. № 450 [Some issues of providing social services through social order: The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from June 1, 2020 № 450]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2020-%D0%BF#n9> [in Ukrainian].

11. Poriadok provedennia konkursu z vyznachennia prohram (proektiv, zakhodiv), rozroblyenykh instytutamy hromadianskoho suspilstva, dlia vykonannia (realizatsii) yakykh nadaetsia finansova pidtrymka: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 serpnia 2021 r. № 802 [The procedure for conducting a competition to identify programs (projects, activities) developed by civil society institutions, for the implementation (implementation) of which financial support is provided: The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from August 4, 2021 № 802]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2011-%D0%BF#n15> [in Ukrainian].

12. Prohramnyi modul «E-Konkursy» ["E-Competitions" software module]. grants.vzaemo.diia.gov.ua. Retrieved from <https://grants.vzaemo.diia.gov.ua/> [in Ukrainian].

13. Pro derzhavno-privatne partnerstvo: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2010 roku № 2404-VI [On public-private partnership: The Law of Ukraine from July 1, 2010 № 2404-VI]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> [in Ukrainian].

14. Ofitsiinyi sait Ministerstva ekonomiky Ukrainy. Stan zdiisnennia DPP v Ukraini [Official website of the Ministry of Economy of Ukraine. The status of PPP implementation in Ukraine]. www.me.gov.ua. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini&isSpecial=true> [in Ukrainian].

15. Deiaki pytannia finansuvannia sotsialnykh posluh pid chas dii voiennoho stanu v Ukraini abo okremykh yii mistsevostiakh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07 lypnia 2022 № 784 [Some issues of financing social services during martial law in Ukraine or some of its localities: The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from July 7, 2022 № 784]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

16. Poriadok nadання robotodavtsiu kompensatsii vytrat na oplatu pratsi za pratsevlashtuvannia vnutrishno peremishchenykh osib vnaslidok provedennia boiovykh dii pid chas voiennoho stanu v Ukraini: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 r. № 331 [The procedure for providing the employer with compensation for labor costs for the employment of internally displaced persons as a result of hostilities during martial law in Ukraine: The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 20, 2022 № 331]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

17. Poriadok nadання dopomohy na prozhyvannia vnutrishno peremishchenym osobam: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 r. № 332 [The procedure for providing accommodation assistance to internally displaced persons: The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 20, 2022 № 332]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-2023-%D0%BF#n61> [in Ukrainian].

УДК 338.24

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-796-805](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-796-805)

Живко Зінаїда Богданівна кафедра менеджменту та міжнародного бізнесу, Вищий навчальний заклад “Приватне акціонерне товариство “Львівський інститут менеджменту”, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-4045-669X>

Родченко Світлана Сергіївна кафедра фінансів, бухгалтерського обліку та безпеки бізнесу, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-8611-2796>

Боруцька Юлія Зіновіївна кафедра туризму, Львівський національний університет природокористування, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-5040-8624>

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ВИКЛИКІВ ПЕРЕД СФЕРОЮ ТУРИЗМУ Й ГОТЕЛЬНИМ БІЗНЕСОМ: УМОВИ БЕЗПЕКОВОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ В РЕГІОНІ ВОЄННОГО ЧАСУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика основних викликів перед сферою туризму й готельним бізнесом: умови безпекового функціонування в регіоні воєнного часу. Доведено, що туристична діяльність та готельний бізнес утворюють дві галузі, які часто є взаємопов'язаними, і обидві стикаються з унікальними проблемами та викликами в умовах воєнного стану. Визначено, що туристична діяльність у воєнний час фокусується на забезпеченні безпекового середовища для продовження своєї діяльності в умовах зовнішніх надскладних обставин. Охарактеризовано, що воєнний стан в Україні суттєво впливає на загальну стабільність країни, що є ключовим фактором для туристичної привабливості. Непередбачуваність безпекової ситуації може відлякувати потенційних туристів та інвесторів. Виокремлено основні проблеми формування безпекового середовища у сфері туризму й готельного бізнесу в Україні. Визначено, що вплив воєнного стану на готельний бізнес в Україні особливо помітний через значне зростання числа внутрішньо переміщених осіб зі східних регіонів країни. Зазначено, що туристичні підприємства можуть використовувати свої маркетингові та комунікаційні канали, такі як вебсайти, соціальні медіа та інші платформи, для розповсюдження достовірної та актуальної інформації про події в Україні. Подано основні виклики, що постали перед сучасною туристичною індустрією й готельним бізнесом в Україні внаслідок впровадження воєнного стану. Доведено, що забезпечення економічної безпеки для туристичних підприємств і готельного бізнесу в Україні в умовах воєнного стану є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу. Воєнний стан приводить до зниження

туристичного потоку, що безпосередньо впливає на доходи галузі, тому важливо шукати способи мінімізації фінансових втрат та забезпечення стійкості бізнесу.

Ключові слова: туризм, готельний бізнес, туристична діяльність, воєнний стан, безпека.

Zhyvko Zinaida Bohdanivna Institution of Higher Education “Private Joint-Stock Company ”Lviv Institute of Management”, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-4045-669X>

Rodchenko Svitlana Serhiivna O.M. Beketov National University of Urban Economy, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-8611-2796>

Borutska Yuliia Zinoviivna Lviv National Environmental University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-5040-8624>

CHARACTERISTICS OF THE MAIN CHALLENGES FACING THE TOURISM AND HOTEL BUSINESS: CONDITIONS FOR SECURITY OPERATION IN A WARTIME REGION

Abstract. The purpose of the study is to characterize the main challenges facing the tourism and hotel business: the conditions for the functioning of security in the wartime region. It has been proven that tourism and hospitality constitute two industries that are often interconnected, and both face unique problems and challenges under martial law. It has been determined that tourism activities in wartime focus on providing a security environment for the continuation of their activities in conditions of extremely difficult external circumstances. It is characterized that the military situation in Ukraine has a significant impact on the overall stability of the country, which is a key factor for tourist attractiveness. The unpredictability of the security situation may deter potential tourists and investors. The main problems of creating a security environment in the field of tourism and hotel business in Ukraine are highlighted. It has been determined that the impact of martial law on the hotel business in Ukraine is especially noticeable due to the significant increase in the number of internally displaced persons from the eastern regions of the country. Tourism businesses can use their marketing and communication channels, such as websites, social media and other platforms, to disseminate reliable and up-to-date information about events in Ukraine. The main challenges facing the modern tourism industry and hotel business in Ukraine due to the introduction of martial law are presented. It has been proven that ensuring economic security for tourism enterprises and the hotel business in Ukraine under martial law is a complex task that requires an integrated approach. Martial law leads

to a decrease in tourist flow, which directly affects industry income, so it is important to look for ways to minimize financial losses and business sustainability.

Keywords: tourism, hotel business, tourism activities, martial law, security.

Постановка проблеми. Туристична діяльність та готельний бізнес утворюють дві галузі, які часто є взаємопов'язаними, і обидві стикаються з унікальними проблемами та викликами в умовах воєнного стану. По-перше, найбільш очевидним є зниження попиту на туристичні послуги. Це пов'язано з підвищеним рівнем ризику, який сприймають потенційні туристи. Люди, як правило, уникають подорожей в регіони, де є військові дії або де існує загроза безпеці. Це призводить до зниження зайнятості в готелях, що, у свою чергу, впливає на їхню рентабельність і може призвести до фінансових труднощів або навіть закриття. Додатково, умови воєнного стану часто супроводжуються обмеженнями на переміщення, що ускладнює логістику і планування подорожей. Це може включати в себе заборону на відвідування певних територій, введення комендантської години або інші обмеження, які впливають на здатність готелів і туристичних компаній надавати послуги. Безпека стає ключовим питанням в таких умовах. Відтак, готелі та туристичні агентства повинні забезпечити належні заходи безпеки, які захищають їхніх гостей та персонал. Це може включати зміцнення заходів фізичної безпеки, підвищення рівня пильності, введення евакуаційних планів і навчання персоналу діям у надзвичайних ситуаціях. Також може бути необхідно впровадити засоби для швидкого реагування на можливі загрози. Зрештою, існує велика вірогідність, що в умовах воєнного стану готельний бізнес та туристична діяльність будуть спрямовані на задоволення потреб не туристів, а переселенців, біженців або військового персоналу. Це може змінити характер і структуру послуг, які вони надають, і потребує додаткових ресурсів та адаптації до нових обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти протидії загрозам безпеки туристичної діяльності й готельного бізнесу розкривалися в роботах таких вчених, як Я. Жаліло, Ф. Журавка, С. Ілляшенко, О. Кириченко, Ю. Кім, О. Костюк, Г. Козаченко, Т. Кузенко, О. Литовченко, С. Мельник, І. Мойсеєнко, Т. Момот, В. Мунтіян, В. Мартинюк, О. Мельников, О. Пластун, В. Пономарьов, М. Погосова, Н. Пойда-Носик, В. Прохорова, Є. Палига, О. Полтініна, О. Пономаренко, Є. Рудніченко, О. Силкін, Н. Сабліна, В. Франчук, М. Швець, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, А. Штангрет, В. Шликов, В. Ярочкін та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування впливу воєнного стану та його наслідків досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика основних викликів перед сферою туризму й готельним бізнесом: умови безпекового функціонування в регіоні воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Туристична діяльність та готельний бізнес у мінливому зовнішньому середовищі характеризуються постійною адаптацією та гнучкістю. З одного боку, ці індустрії мають швидко реагувати на зміни у світовій економіці, політиці, соціокультурних тенденціях та технологіях. З іншого боку, вони також відчують вплив місцевих факторів, таких як кліматичні зміни, політична стабільність регіону, та особливості місцевої культури [1-3]. У сфері туризму це означає не тільки створення привабливих туристичних продуктів, але й їх постійне оновлення, щоб відповідати змінним вимогам та інтересам туристів. Готельний бізнес має забезпечувати високу якість обслуговування, враховуючи різноманітність потреб гостей, що може змінюватися залежно від сезону, світових подій чи культурних тенденцій [4-6].

Обидва сектори використовують технології для підвищення ефективності, від онлайн-бронювань до цифрових інновацій у гостьовому сервісі. Вони також мають бути готові до кризових ситуацій, таких як природні катаклізми або здоров'язакисні кризи, швидко адаптуючись до нових умов, наприклад, забезпечуючи безпечне перебування гостей у часи пандемії. Важливим аспектом є також стійкий розвиток, особливо в контексті екологічних викликів. Туристична індустрія та готельний бізнес повинні розвиватися, враховуючи потреби збереження природи, ресурсозбереження та соціальної відповідальності [7-10].

Туристична діяльність у воєнний час фокусується на забезпеченні безпекового середовища для продовження своєї діяльності в умовах зовнішніх надскладних обставин. Основна мета полягає у створенні таких умов, при яких туризм може відбуватися, не зважаючи на загрози, пов'язані з воєнним станом. Це включає в себе розробку та впровадження строгих заходів безпеки, організацію надійних логістичних шляхів для туристів, а також постійне моніторинг та аналіз безпекової ситуації.

Готелі та туристичні агенції в цей час адаптують свої послуги до потреб гостей, котрі вирушають у подорожі незважаючи на ризики. Це може включати в себе забезпечення додаткових заходів безпеки, таких як підсилені заходи фізичного захисту, наявність евакуаційних планів, а також надання точної та актуальної інформації про стан безпеки в регіоні. У таких умовах туристична індустрія може також виконувати важливу соціальну роль, забезпечуючи прихисток та ресурси для місцевих мешканців, які постраждали від воєнних дій, або для біженців, які шукають безпечне місце для проживання. В такому контексті, туризм трансформується з простого надання відпочинку та розваг до надання критично важливих послуг у час кризи.

Основні проблеми формування безпекового середовища у сфері туризму й готельного бізнесу в Україні, представлено на табл.1.

Таблиця 1

Основні проблеми формування безпекового середовища у сфері туризму й готельного бізнесу в Україні

№	Проблема	Характеристика проблеми
1	Вплив Воєнного Стану на Стабільність Регіону	Воєнний стан в Україні суттєво впливає на загальну стабільність країни, що є ключовим фактором для туристичної привабливості. Непередбачуваність безпекової ситуації може відлякувати потенційних туристів та інвесторів
2	Зменшення Туристичних Потоків	Через воєнні дії та політичну нестабільність туристичні потоки можуть зменшитись, що призведе до значних втрат для готельного бізнесу та інших секторів, пов'язаних з туризмом
3	Потреба у Збільшенні Мір Безпеки	Воєнний стан вимагає значного збільшення мір безпеки в готелях та туристичних зонах, що може збільшити витрати та ускладнити організаційні процеси
4	Проблеми з Інфраструктурою та Логістикою	Військові дії можуть пошкодити інфраструктуру, що ускладнює транспортування та доступ до туристичних місць, а також може викликати перебої в поставках необхідних товарів і послуг
5	Економічна Нестабільність	Воєнний стан призвів до економічної нестабільності, знецінення національної валюти, інфляції, що ускладнює економічну діяльність у сфері туризму та готельного бізнесу

Впровадження воєнного стану в Україні суттєво вплинуло на готельний бізнес. Перш за все, зниження туристичного потоку призвело до різкого падіння доходів готелів. Через підвищену небезпеку і обмеження на переміщення, багато потенційних відвідувачів скасували або відклали свої поїздки, що спричинило за собою значне зменшення обсягів бронювань.

Готелі також зіткнулися з необхідністю адаптувати свої операції до нових умов. Це включало впровадження додаткових заходів безпеки, таких як перевірка гостей та збільшення охорони, щоб гарантувати безпеку персоналу та відвідувачів. Окрім того, багато готелів були змушені переорієнтувати свою діяльність, пропонуючи притулок переселенцям або військовим особам. Це вимагало від них зміни сервісу та інфраструктури, а також швидкого адаптування до нових потреб і умов.

Слід зазначити, що готелі в Україні зіткнулися з викликами у плануванні та управлінні ресурсами через нестабільність у поставках та зміну вартості послуг. Постачання продуктів, палива та інших необхідних ресурсів стало

непередбачуваним, що вплинуло на здатність готелів надавати послуги звичного рівня. Відтак, воєнний стан в Україні примусив готельний бізнес переосмислити та адаптувати свої бізнес-моделі, стратегії безпеки та підходи до обслуговування клієнтів, щоб вижити та продовжувати функціонувати в екстремально складних умовах.

Вплив воєнного стану на готельний бізнес в Україні особливо помітний через значне зростання числа внутрішньо переміщених осіб зі східних регіонів країни. Ці люди, вимушено залишивши свої домівки через бойові дії, часто звертались до готелів як до місця тимчасового проживання. Готелі відгукнулися на цю потребу, адаптуючи свої операції для забезпечення базових потреб переселенців. Це включало перегляд послуг та розподіл номерного фонду таким чином, аби вони могли вмістити більше людей на довші терміни. Готельний бізнес почав зосереджуватися не лише на наданні традиційних туристичних послуг, але й на задоволенні основних життєвих потреб, таких як проживання, харчування та забезпечення безпеки для тих, хто опинився в складних життєвих обставинах. Ця нова роль готелів як надавачів критично важливих послуг вимагала від них значної гнучкості та адаптивності. Готелі мусили вирішувати логістичні та фінансові виклики, пов'язані з раптовим збільшенням попиту на проживання та обмеженими ресурсами. Крім того, готельний сектор зіткнувся з необхідністю забезпечити додаткові заходи безпеки та комфорту для внутрішньо переміщених осіб, що створювало додаткові витрати та вимагало ретельного планування.

У підсумку, вплив воєнного стану на готельний бізнес в Україні підкреслює його важливу роль у підтримці внутрішньо переміщених осіб зі східних регіонів, вимагаючи від готельної індустрії не тільки гнучкості та адаптації, але й відданості гуманітарним принципам.

Туризм та туристичні підприємства в Україні, навіть у часи воєнного стану, можуть відігравати важливу роль у підтримці та перемозі країни, використовуючи свою унікальну позицію для інформування міжнародних громадян про події, які відбуваються в країні. Цей аспект особливо важливий, оскільки туризм має можливість створювати мости між культурами та народами, а також сприяти кращому розумінню ситуації в Україні на світовому рівні.

Туристичні підприємства можуть використовувати свої маркетингові та комунікаційні канали, такі як вебсайти, соціальні медіа та інші платформи, для розповсюдження достовірної та актуальної інформації про події в Україні. Це не лише допомагає залучити міжнародну увагу до того, що відбувається в країні, але й сприяє формуванню глобальної підтримки. Крім того, туристичні підприємства можуть організовувати та проводити заходи, які спрямовані на збір коштів для допомоги постраждалим від воєнних дій або для підтримки зусиль українських захисників. Це може включати благодійні тури, культурні заходи, виставки та інші події, які підвищують обізнаність та залучають ресурси на допомогу Україні.

Основні виклики, що постали перед сучасною туристичною індустрією й готельним бізнесом в Україні внаслідок впровадження воєнного стану, подано на рис.1.

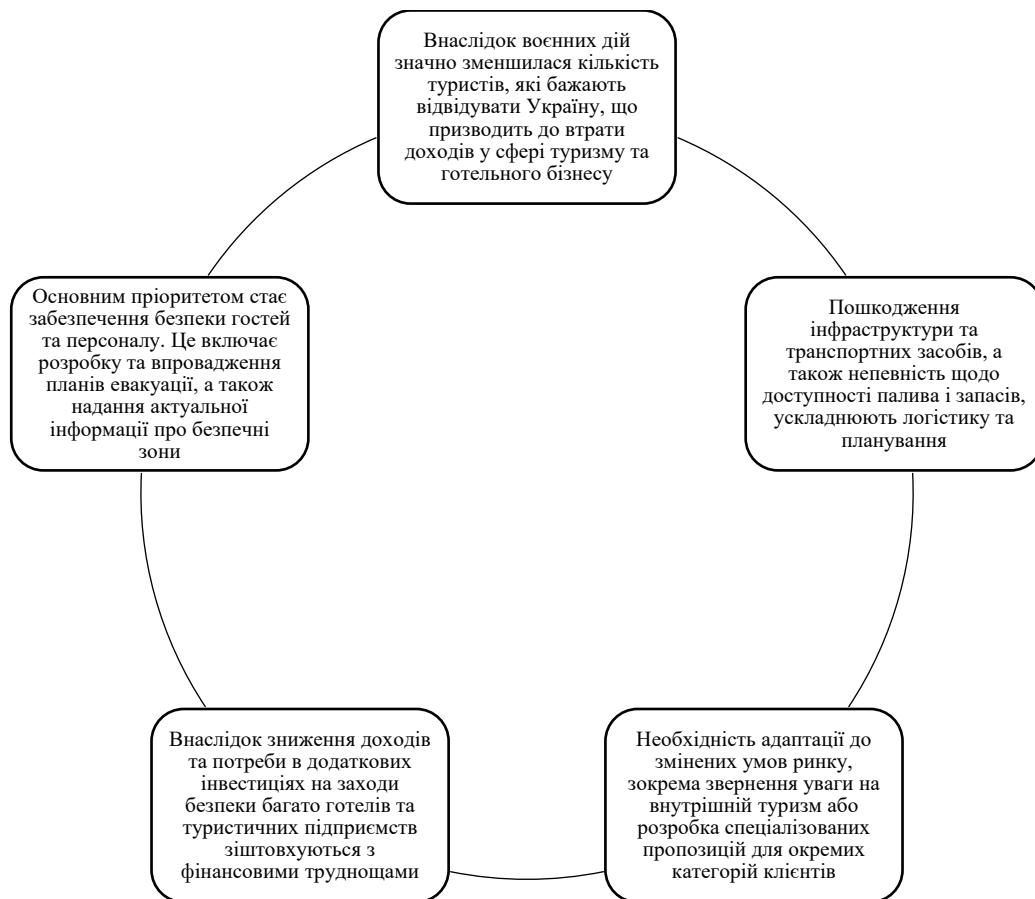

Рис.1. Основні виклики, що постали перед сучасною туристичною індустрією й готельним бізнесом в Україні внаслідок впровадження воєнного стану

Використовуючи туризм як платформу для розповсюдження інформації та збору коштів, туристичні підприємства в Україні можуть відігравати ключову роль у забезпеченні міжнародної підтримки та допомоги країні в її прагненні до миру та стабільності.

Забезпечення економічної безпеки для туристичних підприємств і готельного бізнесу в Україні в умовах воєнного стану є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу. Воєнний стан приводить до зниження туристичного потоку, що безпосередньо впливає на доходи галузі, тому важливо шукати способи мінімізації фінансових втрат та забезпечення стійкості бізнесу. Перш за все, необхідно зосередитися на розробці кризових стратегій управління, які включають планування непередбачених витрат та розробку планів евакуації та надзвичайних ситуацій. Це допоможе готелям та туристичним компаніям швидко реагувати на зміни в умовах безпеки.

Другим важливим аспектом є диверсифікація послуг. Умови воєнного стану можуть відкрити нові можливості, наприклад, прийом внутрішньо переміщених осіб або надання житла для гуманітарних місій та журналістів. Такі заходи дозволять підприємствам знайти нові джерела доходу та зменшити фінансові втрати.

Третій важливий крок - активізація маркетингових зусиль, спрямованих на промоцію внутрішнього туризму. Оскільки міжнародний туристичний потік знижується, залучення внутрішніх туристів може стати ключем до підтримки економічної стабільності. Також важливою є співпраця з урядовими та недержавними організаціями для отримання фінансової підтримки або податкових пільг. Державна підтримка може включати фінансову допомогу, кредитні гарантії або інші заходи, які допомагають знизити фінансовий тиск на бізнес. Наостанок, важливо підтримувати постійний моніторинг ринкової ситуації та адаптувати бізнес-стратегії відповідно до змін умов. Це означає постійне відстеження економічних тенденцій, безпекових умов і потреб ринку, щоб оперативно реагувати на будь-які виклики.

Висновки. Після початку повномасштабної війни в лютому 2022 року, сфера туризму та готельного бізнесу в Україні зазнала глибоких та серйозних наслідків. Війна призвела до різкого зниження міжнародних та внутрішніх туристичних потоків, оскільки безпека стала найважливішим питанням для потенційних відвідувачів. Це спричинило значні фінансові втрати для готельного сектору, а багато об'єктів були змушені закритися або шукати альтернативні шляхи доходу. Готелі та інші туристичні заклади зіткнулися з необхідністю адаптувати свої послуги до нових умов. Деякі з них почали приймати внутрішньо переміщених осіб, перетворюючи свої приміщення на тимчасові житла для тих, хто був змушений покинути свої домівки через війну. Це також вплинуло на природу та характер наданих послуг, оскільки вимоги та потреби цих нових клієнтів суттєво відрізнялися від традиційних туристів.

У контексті впливу воєнного стану на туристичний сектор та готельний бізнес в Україні, подальші дослідження можуть охоплювати широкий спектр тем, пов'язаних з адаптацією галузі до викликів воєнного часу. Одним з ключових напрямків може стати вивчення стратегій виживання, які підприємства використовували для пристосування до нових реалій, включаючи аналіз їх ефективності та стійкості. Це може включати дослідження інноваційних бізнес-моделей, механізмів залучення нових цільових аудиторій та стратегій диверсифікації послуг.

Література:

1. Kryshchanovych, S., Kindzer, B. ., Goryn, M. ., Kravchenko, A. ., & Frunza, S. Management of socio-economic development of tourism enterprises. Business: Theory and Practice, 21(1), 2020, 420-426.

2. Szymańska, E., & Panfiluk, E. Determinants of technological innovations in health tourism enterprises. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 348-359.
3. Blakyta, G., Guliaieva, N., Vavdiychuk, I., Matusova, O., & Kasianova, A. Evaluation of investment environment security in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(4), 2018, 320–331.
4. Szymański, E., Dziedzic, E., & Rutkowski, A. Organisational innovations in health resort-based tourism. *Business: Theory and Practice*, 18, 2017, 54-63
5. Frolova, L., Zhadko, K., Ilyash, O., Yermak, S., & Nosova, T. Model for opportunities assessment to increase the enterprise innovation activity. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 2021, 1–11.
6. Candia, S., Pirlone, F., Spadaro, I. Integrating the carrying capacity methodology into tourism strategic Plans: A sustainable approach to tourism. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 15, No. 3, 2020, pp. 393-401.
7. Fafurida, F., Daerobi, A., Riyanto, G. Implementation model of community based tourism on rural tourism. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 2, 2022, pp. 507-512.
8. Kryshchanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 2023, 613–621.
9. Pathumporn, J., Nakapaksin, S. Accommodation management for integrated sustainable tourism management. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 11, No. 3, 2016, pp. 236-244.
10. Juliana, J., Sihombing, S.O., Antonio, F. An investigation between nostalgic value resonance and destination brand engagement in rural tourism. *International Journal of Design & Nature and Ecodynamics*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 125-132.

References:

1. Kryshchanovych, S., Kindzer, B. ., Goryn, M. ., Kravchenko, A. ., & Frunza, S. (2020). Management of socio-economic development of tourism enterprises. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 420-426. [in English]
2. Szymańska, E., & Panfiluk, E. (2020). Determinants of technological innovations in health tourism enterprises. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 348-359. [in English]
3. Blakyta, G., Guliaieva, N., Vavdiychuk, I., Matusova, O., & Kasianova, A. (2018). Evaluation of investment environment security in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(4), 320–331. [in English]
4. Szymański, E., Dziedzic, E., & Rutkowski, A. (2017). Organisational innovations in health resort-based tourism. *Business: Theory and Practice*, 18, 54-63 [in English]
5. Frolova, L., Zhadko, K., Ilyash, O., Yermak, S., & Nosova, T. (2021). Model for opportunities assessment to increase the enterprise innovation activity. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 1–11. [in English]
6. Candia, S., Pirlone, F., Spadaro, I. (2020). Integrating the carrying capacity methodology into tourism strategic Plans: A sustainable approach to tourism. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 15, No. 3, pp. 393-401. [in English]
7. Fafurida, F., Daerobi, A., Riyanto, G. (2022). Implementation model of community based tourism on rural tourism. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 2, pp. 507-512. [in English]
8. Kryshchanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. (2023). Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 613–621. [in English]

9 Pathumporn, J., Nakapaksin, S. (2016). Accommodation management for integrated sustainable tourism management. International Journal of Sustainable Development and Planning, Vol. 11, No. 3, pp. 236-244. [in English]

10. Juliana, J., Sihombing, S.O., Antonio, F. (2023). An investigation between nostalgic value resonance and destination brand engagement in rural tourism. International Journal of Design & Nature and Ecodynamics, Vol. 18, No. 1, pp. 125-132.[in English]

УДК 338.001

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-806-816](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-806-816)

Захарченко Віталій Іванович доктор економічних наук, професор кафедри міжнародного менеджменту та інновацій, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченко, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (095) 538-80-92, <https://orcid.org/0000-0003-2903-2471>

Швагірев Максим Дмитрович аспірант кафедри міжнародного менеджменту та інновацій, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченко, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (093) 561-26-96, <https://orcid.org/0000-0002-7452-5091>

ПОБУДОВА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. В умовах нестабільного ринкового середовища ефективність роботи та результати діяльності промислових підприємств залежать від своєчасного реагування на вплив зовнішніх і внутрішніх факторів, дія яких негативно впливає на процес і рівень прийняття управлінських рішень, достовірність інформаційних даних і здійснення управлінської діяльності. Визначено, що на промислових підприємствах існує потреба у підвищенні ефективності управління діяльністю, що сприятиме досягненню поставлених цілей, успішному веденню справ з партнерами, формуванню конкурентних переваг та є можливим за умови використання інформаційної системи управління діяльністю. Тому, питання побудови систему управління діяльністю промислових підприємств на засадах використання інформаційного забезпечення, яка буде органічно взаємодіяти з механізмом управління, загальною стратегією розвитку, забезпечить злагодженість роботи етапів та буде функціонувати з урахуванням належного рівня доступності до інформації, впливає на прийняття стратегічних управлінських рішень кожним підрозділом та підприємства в цілому. Використання інформаційного забезпечення в системі управління дозволить підвищити швидкість прийняття рішень в кожному структурному підрозділі, врахувати недоліки в діяльності підприємства та сформуванати напрями покращення його розвитку.

Практична значущість системи управління полягає у спроможності підприємства управляти основними напрямками своєї діяльності та результатами роботи з урахуванням впливу загроз ринкового середовища, оперативно розв'язувати наявні проблеми, стабілізувати роботу різних підрозділів, досягати поставлених цілей і реалізовувати бажаний економічний

ефект за умови, що підприємство має адекватну інформаційну підтримку і компоненти системи працюють злагоджено.

Ключові слова: управління, інформаційне забезпечення, інформаційне забезпечення в управлінні діяльністю підприємств, система управління.

Zakharchenko Vitaliy Ivanovych Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Management and Innovation, National University «Odesa Polytechnic», 1 Shevchenko Ave., Odesa, 65044, tel.: (095) 538-80-92, <https://orcid.org/0000-0003-2903-2471>

Shvahirev Maksym Dmytrovych PhD student at the Department of International Management and Innovation, National University «Odesa Polytechnic», 1 Shevchenko Ave., Odesa, 65044, tel.: (093) 561-26-96, <https://orcid.org/0000-0002-7452-5091>

CONSTRUCTION OF THE MANAGEMENT SYSTEM OF INDUSTRIAL ENTERPRISES ON THE BASIS OF USING INFORMATION SUPPORT

Abstract. In the conditions of an unstable market environment, the efficiency of work and the results of the activities of industrial enterprises depend on timely response to the influence of external and internal factors, the action of which negatively affects the process and level of management decision-making, the reliability of information data and the implementation of management activities. At industrial enterprises, there is a need to increase the efficiency of activity management, which will contribute to the achievement of set goals, successful business dealings with partners, and the formation of competitive advantages, which is possible if the activity management information system is used. Therefore, the issue of building a system for managing the activities of industrial enterprises based on the use of information support, which will organically interact with the management mechanism, the general development strategy, will ensure the coherence of the work of the stages and will function taking into account the appropriate level of access to information, affects the adoption of strategic management decisions by each division and enterprises as a whole. The use of information support in the management system will allow to increase the speed of decision-making in each structural subdivision, to take into account the shortcomings in the enterprise's activities and to form directions for improving its development.

The practical significance of the management system lies in the ability of the enterprise to manage the main areas of its activity and work results, taking into account the impact of threats to the market environment, to quickly solve existing problems, stabilize the work of various divisions, achieve the set goals and realize

the desired economic effect, provided that the enterprise has an adequate information support and system components work harmoniously.

Keywords: management, information support, information support in the management of enterprise activities, management system.

Постановка проблеми. В сучасних умовах сьогодення у більшості промислових підприємств відсутнє відповідне інформаційне забезпечення управлінської діяльності, відсутній процес збору, обробки, аналізу та передачі інформації стосовно наявних зовнішніх можливостей, про стан внутрішнього середовища, перспективи та переваги економічного розвитку та недоліки чи недосконалість процесу управління. Неефективне інформаційне забезпечення впливає як на ефективність управління діяльністю, так і на результати господарської діяльності.

Існує потреба у побудові системи управління діяльністю промислових підприємств з використанням інформаційного забезпечення що допоможе проведенню ґрунтовного аналізу середовища функціонування, обробки значного масиву даних стосовно діяльності конкурентів, прийняття ефективних управлінських рішень та організації процесу управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним аспектам інформаційного забезпечення процесу управління, необхідності інформаційного забезпечення присвячено праці багатьох науковців, зокрема: Безбородова Т.В.; Гончар О.І.; Денисенко М.П.; Драган О.І.; Зборовська О.М.; Коваленко О.О.; Козак В.Г.; Корнєв О.Ю.; Крилов Д.В.; Палига Є.М.; Петренко С.М.; Терещенко Л.О.; Чумаченко М.Г. та ін.

Метою статті є дослідження ролі інформаційного забезпечення в побудові системи управлінні діяльністю підприємств.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах функціонування будь-яке промислове підприємство потребує побудови або покращення наявного рівня інформаційного забезпечення. При побудові системи управління діяльністю промислового підприємства на основі використання інформаційного забезпечення необхідно враховувати вплив зовнішнього та внутрішнього середовища. При цьому серед факторів зовнішнього середовища доцільно виділити: контроль діяльності компанії з боку національних органів влади; нормативно-правову базу; національну податкову, фінансову та інвестиційну політику; кредити; рівень конкуренції; зовнішньоекономічні зв'язки; соціально-економічні та демографічні умови. Щодо внутрішніх факторів, що впливають на систему управління, то слід звернути увагу на: ефективність інформаційного забезпечення; ресурсне забезпечення; організаційну структуру; інвестиційну та фінансову діяльність; виробничий процес; взаємовідносини з постачальниками, споживачами, партнерами; атмосферу в команді; мотивацію працівників; професіоналізм менеджменту, робота відділу маркетингу, безпека умов діяльності.

Своєчасне вивчення впливу ринкового середовища та обробка актуальної інформації щодо виявлених факторів допоможе ефективніше керувати діяльністю, зменшити кількість помилок у прийнятті рішень, упорядкувати різні сфери діяльності, швидко вирішити існуючі проблеми, зміцнити сильні сторони, використати можливості для успішного розвитку. і усунути загрозу. Крім того, на першому етапі визначаються потреби підприємства в удосконаленні управління діяльністю шляхом виявлення ефективності процесів управління, рівня інформаційного забезпечення, результативності діяльності на внутрішньому та зовнішньому ринках, наданої інформації тощо. ресурси та приймати рішення щодо розвитку системи управління. На першому етапі з'ясовується, чи є на промисловому підприємстві система управління, якщо ні, то переходить до наступного етапу. На другому етапі визначаються цілі та компоненти системи менеджменту.

Суб'єкт управління забезпечує виконання основних функцій, а його склад має бути ретельно сформований, що впливає на ефективність системи управління та корпоративної діяльності. Ефективність організації заходів та використання систем управління залежить від професійного рівня, досвіду та освіти керівного органу. Об'єктом управління є процес управління основними напрямками діяльності підприємства, ефективністю управління, ресурсами, використанням інформації шляхом застосування систем управління та інформаційного забезпечення. Суб'єкти управління здійснюють вплив на об'єкти для підвищення ефективності управління діяльністю підприємств і структурних підрозділів.

Серед функцій, які виконують суб'єкти в системі менеджменту, рекомендується визначити: планування (виконання цієї функції дозволяє визначити основні цілі менеджменту, перелік можливих завдань для персоналу, можливості розвитку, рівень роботи). послідовність, оцінити майбутній стан, сформулювати за основними напрямками діяльності корисну інформацію, з'ясувати зручність навчання та контролю за діяльністю персоналу, спрогнозувати результати виконання завдань, використання системи); організація (розподіл завдань між працівниками, координація командна робота, кожен етап системи, вид роботи підрозділу); визначення, розподіл обов'язків між керівниками, створення належних умов праці, розподіл і передача інформації між елементами системи); мотивація (використання стимулів праці, які допоможуть досягти цілі, підвищення продуктивності праці, збільшення обсягу виробленої продукції та рентабельності діяльності, забезпечення ефективності на кожному етапі системи); контроль (моніторинг діяльності персоналу, виконання завдань на кожному етапі розвитку системи, раціональність використання інформації, перевірка якості роботи, порівняння фактичних результатів із запланованими, контроль виконання рішень, виправлення відхилень); нагляд (на місцях) управлінської діяльності. Під час процесу здійснюються заходи щодо

усунення виявлених недоліків у роботі кожного етапу системи координація (для забезпечення узгодженості системи, спосіб впливу суб'єкта управління на осіб, відповідальних за реалізацію кожного етапу координувати свою діяльність).

При розробці системи управління необхідно керуватися такими принципами: відповідальність органу управління; справедливість у розподілі завдань; застосування методів стимулювання; накази, тобто дотримання працівниками існуючих вимог; стабільність роботи на кожному етапі; сумлінність і взаємодія всіх елементів системи Залежності та взаємозв'язки; безперервність використання та поширення інформації; доступ до інформації; обробка інформації; спрямованість на досягнення мети; гнучкість, тобто адаптація до змін ринкового середовища; динамічність (з урахуванням стан зовнішнього та внутрішнього середовища); різні аспекти системи. Ефективність і раціональність етапного прийняття рішень; ефективність, тобто досягнення очікуваних результатів за рахунок використання систем; науковість, системність і комплексність прийняття рішень; оптимальна ефективність виконання завдань, тобто вдосконалення управління бізнесом; контроль (контроль використання інформації, виконання етапів системи, прийняття управлінських рішень). Застосування цих принципів при формуванні системи сприятиме її ефективному розвитку, впровадженню в роботу підприємства та досягненню очікуваних економічних ефектів, а ці принципи визначають специфіку функцій її складових елементів і узгодженість роботи на кожному етапі. Основним способом впливу на управління діяльністю та працею працівників є використання методів управління, які сприятимуть досягненню поставлених цілей. Система управління передбачає такі методи: економічні, організаційні, соціальні, адміністративні, технічні методи управління. Використання методів управління може впливати на об'єкти управління та сприяти розумній організації системи.

Важливими складовими системи управління діяльністю промислових підприємств на основі застосування інформаційного забезпечення є планування, організація, прогнозування, контроль, аналіз, коригування та інші процеси процесу управління діяльністю. Використання цих компонентів сприятиме ефективній розробці та впровадженню систем менеджменту на промислових підприємствах, забезпечуючи тим самим покращення управління структурними підрозділами праці та координацію роботи відділів. Процес планування передбачає визначення мети системи управління, тобто зосередження на координації основних напрямів діяльності, створення та впровадження ефективної системи, надання інформації про елементи системи, її раціональне використання та розвиток підприємства.

У процесі планування систематизуються цілі і завдання кожного етапу, формується відповідальність персоналу, визначаються методи досягнення цілей і завдань, визначається ступінь відповідальності за невиконані завдання,

підтверджуються управлінські рішення, формуються методи. Обирати методи стимулювання, що забезпечують самостійність у прийнятті рішень. Важливою роллю процесу планування є визначення напрямків використання ресурсів, зберігання та розподіл зовнішньої та внутрішньої інформації, врахування впливу ринкового середовища на систему управління, створення передумов та основи прийняття рішень для управлінської діяльності. Розробити та визначити напрям прогнозу.

Організація як невід’ємна частина управління – це формування системи, визначення достатності інформації, спрямування інформації користувачам, підрозділам, компонентам системи, розподіл завдань на кожному етапі, відповідальності між працівниками, організація їх роботи, забезпечення необхідними ресурсами, коригувати управлінську діяльність відповідно до змін зовнішнього середовища, вдосконалювати організаційну структуру. Основними завданнями організаційної частини є підтримання взаємозв’язків між елементами системи, успішна діяльність, орієнтація на досягнення цілей, розвиток конкурентних переваг, визначення шляхів підвищення прибутковості, виживання в умовах кризи. Комплексне прогнозування є необхідним процесом для оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на систему управління та ефективності інформаційного забезпечення, визначення можливих результатів корпоративної діяльності, розміру прибутку та майбутніх тенденцій розвитку. використовується система.

Цей компонент дає змогу прогнозувати доцільність побудови системи управління, ефективність її використання та стан основних сфер діяльності за умови своєчасного отримання зовнішньої та внутрішньої інформації та створення системи управління. Процес контролю в системі управління відіграє важливу роль, тому що дає змогу спостерігати за процесами розвитку та функціонування системи й оцінювати якість виконання завдань на кожному етапі та в кожному компоненті, ступінь досягнення поставлених завдань і наявність інформації в кожному елементі системи на основі використання інформаційних даних. Перевага контрольної складової полягає в тому, що вона дає змогу перевірити виконання стратегічних рішень, виявити слабкі місця в системі управління і внести подальші корективи.

В аналітичній частині досліджуються результати господарської діяльності, оцінюються фінансові показники, результативність виробничого процесу, рівень інноваційної діяльності, ефективність роботи служби маркетингу, соціальний статус, платоспроможність та конкурентоспроможність. Аналіз функціональності компонента можливий за допомогою інформації про стан підприємства, його структурну структуру та інформації, що передається від компонента управління. Використовуючи цей компонент в системі управління, можна не тільки отримати вичерпну інформацію про діяльність підприємства, але й проаналізувати ефективність системи управління, зручність використання та правильність управлінських рішень.

Остання складова - регулювання, яка передбачає використання інформації, зокрема результатів планування, організації, прогнозування, аналізу, контролю та ухвалення рішень, що стосуються координації системи управління, реалізації управлінських рішень і координації виконання окремих елементів системи. Наявність цього компонента підвищує ефективність процесу створення системи управління, оскільки дає змогу своєчасно вносити зміни з урахуванням інформаційного забезпечення. Таким чином, компоненти системи управління мають бути враховані в процесі її побудови. Це є необхідною умовою для послідовності передавання інформації, використання інформаційних ресурсів, узгодженості всіх елементів, встановлення їхньої взаємодії, поступового розвитку системи мають практичне значення для промислових підприємств.

У системі управління підприємством виділено основні сфери діяльності (елементи), придатні для використання інформаційного забезпечення, а саме: маркетинг, інновації, комерція, виробництво, суспільство, економіка, фінанси.

У маркетинговій діяльності рекомендується інформувати кожен етап, що сприятиме підвищенню її ефективності, а також проводити: аналіз ринків збуту продукції, рівня цін, діяльності конкурентів; вивчення потреб споживачів та їх уподобань; присутність на закордонних ринках. ринки збуту Знайти покупців і можливі канали збуту продукції; проаналізувати рівень постачання сировини і матеріалів, налагодити відносини співпраці з постачальниками, визначити умови і терміни поставки; спланувати обсяг виробництва товарів на основі аналізованого попиту; визначити виробництво і якість. нових продуктів Можливості вдосконалення; виробництво продукції; проведення рекламних кампаній; просування продукції та її продаж споживачам і клієнтам; контроль надходження продукції; за отриманими результатами оцінює ефективність роботи відділу маркетингу.

Для управління інноваційною діяльністю передбачають наступні дії: визначення цілей; використання функцій, методів управління; аналіз інформації про функціонування ринку інновацій; вивчення розробок конкурентів і зарубіжного досвіду; оцінка досягнутого рівня інноваційна діяльність; вивчення рівня продуктивності обладнання та необхідності впровадження нового обладнання; визначення достатності фінансових ресурсів і необхідної суми інвестицій для розробки або закупівлі нового обладнання; повідомлення керівництва про доцільність посилення інноваційної діяльності; проведення досліджень і розробки нових технологій, впровадження науково-технічних розробок, інновацій, технології виробництва, нової техніки, оцінка результатів використання інновацій у виробництві.

Важливу роль відіграє управління комерційною діяльністю, при якому важливий аналіз інформації про потреби населення, обсяги продажів, укладені контракти з постачальниками, зайняті ринки збуту, ступінь поінформованості населення про вироблену продукцію, системи транспортування продукції і

якість обслуговування. При цьому формування попиту на товари, розширення асортименту, вибір постачальників і клієнтів, прогнозування попиту на товари і продажів, надання послуг споживачам, прийняття зважених рішень, отримання прибутку в управлінні бізнесом є основними завданнями і можливо лише за таких умов: дотримуватися принципів, методів використання та функцій; налагоджувати бізнес-процеси підприємства; вивчати роботу співробітників і організовувати послідовність їх поведінки; оптимізувати роботу та координувати дії персоналу; підбір персоналу; вибирати постачальників та контролювати постачання товарів і якість сировини, координувати та коригувати обсяги замовлення та обсяги продажів; координація асортименту продукції; аналіз клієнтів і вивчення їхніх потреб; аналіз процесу реалізації продукції; визначення схем постачань продукції; управління продажами продукції; виявлення напрямів удосконалення комерційної діяльності.

Управління виробничою діяльністю також потребує оперативності в опрацюванні та поширенні інформації на таких етапах реалізації: вивчення впливу довкілля на виробництво; визначення рівня забезпеченості ресурсами (засоби, праця, матеріали); методи; використання принципів та виконання функцій; визначення обсягів виробництва відповідно до потреб клієнтів; оцінка стану зносу устаткування та виробництва; автоматизація процесів; розширення асортименту продукції; планування витрат і обсягів виробництва; визначення обсягів виробництва; планування витрат і обсягів виробництва.

Слід зазначити, що ефективність управління соціальною діяльністю залежить від наявності цілої низки інформаційних даних про умови праці, заробітну плату співробітників, координацію роботи та зацікавленість у кінцевому результаті, а також від того, наскільки цю інформацію можна використати для поліпшення роботи співробітників. Компоненти управління соціальною ефективністю включають: оцінку якості роботи співробітників; визначення кваліфікації, навичок, знань і рівня компетенції співробітників; організацію професійного розвитку; застосування методів мотивації; створення безпечних умов праці; підвищення культури в колективі; запровадження стимулів, санкцій і правил; інформування співробітників; просування співробітників по службі; управління робочим; управління робочим часом і залучення співробітників до вирішення конкретних питань.

Надання інформації для процесу управління фінансами не менш важливе. Це пов'язано з тим, що наявність даних про використання, розподіл і обсяг фінансових ресурсів, частку вкладеного капіталу і можливості стимулювання праці співробітників дає змогу налагодити функціонування, ділову активність та ефективність роботи підприємства, задовольнити потреби різних підрозділів у фінансових ресурсах і прийняти оптимальніші рішення. Управління фінансовою діяльністю передбачає аналіз інформації про податкові платежі, оцінку даних про фінансові ресурси, визначення потоків

фінансових ресурсів і напрямів фінансового менеджменту, вивчення інформації про правове регулювання діяльності, використання інформації про ставки фінансування, контроль фінансової діяльності та використання фінансових ресурсів, проведення фінансової політики, аналіз фінансових результатів і планування фінансово-господарської діяльності. Це здійснюється за допомогою дій.

У рамках управління економічною діяльністю необхідна інформація про ефективність усіх інших сфер діяльності, яка дає змогу вдосконалювати систему управління, регулювати діяльність, підвищувати рентабельність, якість продукції та її складових. Тому ефективне функціонування системи можливе тоді, коли управління основними сферами діяльності налагоджене та забезпечене її відповідною інформаційною підтримкою, що забезпечує ухвалення управлінських рішень у кожній сфері, ухвалення рішень щодо загального управління діяльністю та розроблення, обґрунтування й ухвалення успішних функцій підприємства.

Ще одним з важливих елементів системи є блок фінансового забезпечення. Це наявність достатньої кількості власних, позикових, державних коштів та інвестиційного капіталу, що визначає потенціал для розвитку і використання систем управління та підвищення ефективності діяльності підприємства. За достатнього рівня фінансової підтримки підприємства можуть впроваджувати системи управління, підвищувати ефективність управління за ключовими напрямками діяльності та вдосконалювати роботу структурних підрозділів.

Від організаційного забезпечення залежать процеси створення (ухвалення рішень, обстеження підприємства, аналіз документів, створення систем), використання засобів для розвитку системи (методи, принципи, документообіг), опрацювання, поширення інформації, успішного впровадження систем управління, реалізації системи та виконання функцій. Організаційне забезпечення формується з даних структурних підрозділів підприємства і забезпечує безперервний обмін інформацією між сферами діяльності, вироблення управлінських рішень, виявлення наявних проблем в управлінні та їх розв'язання, досягнення очікуваних результатів і формування заходів щодо розвитку підприємства.

Наступний необхідний блок - інформаційне забезпечення. Інформаційне забезпечення впливає на кожен етап формування системи управління, напрямок діяльності, сприяє обробці, аналізу, розповсюдженню та передачі достовірної інформації від одного етапу до іншого і забезпечує ефективну реалізацію кожного етапу та розвиток ефективної системи управління. Саме наявність інформаційного забезпечення дає змогу оперативно та безперервно передавати інформаційні дані для управління діяльністю, досягнення бажаного рівня фінансової стійкості та конкурентоспроможності і здійснення маркетингової, інноваційної, комерційної, виробничої, соціальної, економічної

та фінансової діяльності. Основними джерелами інформаційних даних є фінансова звітність, документи та системні результати кожного етапу діяльності підприємства, що використовуються суб'єктом управління для ухвалення оптимальних рішень щодо створення системи управління та реалізації кожного етапу. Загалом ефективність кожного етапу або процесу управління діяльністю залежить від обсягу наявної інформації.

Висновки.

Для стабілізації всіх процесів промислового підприємства, вивчення зовнішнього середовища, формування напрямку виживання в умовах кризи, упровадження процесів управління, забезпечення ефективності діяльності та контролю всіх сфер діяльності бажано розробити та впровадити систему управління. Тому система управління діяльністю промислових підприємств удосконалюється на основі використання інформаційного забезпечення, базується на системному та процесному підходах і складається з низки елементів, блоків, компонентів, методів та етапів. Така система управління дає змогу своєчасно ухвалювати управлінські рішення, покращує управління діяльністю підприємства за ключовими напрямками, скорочує час передання інформації, оптимізує витрачання фінансових ресурсів і часу на ухвалення рішень, координує ухвалення рішень усередині підрозділів, створює можливості для оперативних поліпшень, визначає мету підприємства: досягається зростання виробничо-господарської діяльності, одержання прибутку, ураховують виявлені недоліки в діяльності та формують напрям діяльності підприємства.

Література:

1. Березняк Н.В. Проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності. / Н.В. Березняк // Наука, технології, інновації. – 2018. – № 1(5). – С. 37–42.
2. Гайда Т.Ю. Проблеми вимірювання ефективності систем інформаційно-аналітичного забезпечення підприємств. / Т.Ю. Гайда // Ефективна економіка. – 2017. – №9. – С. 39-43.
3. Гончар, О.І. Передумови розробки моделі управління потенціалом підприємств в умовах невизначеностей та ризиків. / О.І. Гончар // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 6(16). – С. 199-205.
4. Драган, О.І. Інформаційне забезпечення стратегічного управління підприємством в умовах глобалізації. / О.І. Драган, А.Д. Бергер. // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2019. – №3 (20). – С. 196-201. Режим доступу: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/20_2019/31.pdf
5. Завербний А. Інформаційно-аналітичне забезпечення інноваційного розвитку економіки України за євроінтеграційних умов. / А. Завербний, Л. Ноджак, С. Міщанчук. // Економіка та суспільство. – 2021. – №33. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-5>
6. Ідобаєва А.Л. Інформаційне забезпечення процесу управління ризиками промислових підприємств. / А.Л. Ідобаєва // Ефективна економіка. – 2020. – №10. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8300>
7. Панчишин Б.О. Інформаційне забезпечення процесу управління на підприємстві в сучасних умовах господарювання. / Б.О. Панчишин // Економіка та суспільство. – 2017. – Вип.10. – С. 326-329. Режим доступу: <http://economyandsociety.in.ua/journal-10/17-stati-10/1077-panchishin-b-o>

8. Шлайфер М.Б. Розвиток інформаційного забезпечення системи менеджменту вітчизняних підприємств. / М.Б. Шлайфер, О.З. Микитин // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. – 2022. – №2(8). – С. 148-155. Режим доступу: <https://doi.org/10.23939/smeu2022.02.148>

9. Хвальчик І.Л. Сутність інформаційно-аналітичного забезпечення управління підприємством / І. Л. Хвальчик, Л. О. Волощук // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2020. – № 1 (47). – С. 84-90. – Режим доступу: <https://economics.opu.ua/files/archive/2020/No1/84.pdf>.

References:

1. Berezniak N.V. (2018). Problemy informatsiino-analitychnoho zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti [Problems of information and analytical provision of innovative activity]. *Nauka, tekhnologii, innovatsii – Science, technology, innovation*, 1, 37-42 [in Ukrainian].

2. Haida T.Yu. (2017). Problemy vymyriuvannia efektyvnosti system informatsiino-analitychnoho zabezpechennia pidpriemstv [Problems of measuring the efficiency of information and analytical support systems of enterprises]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy*, 9, 39-43 [in Ukrainian].

3. Honchar, O.I. (2014). Peredumovy rozrobky modeli upravlinnia potentsialom pidpriemstv v umovakh nevyznachenosti ta ryzykiv [Prerequisites for the development of the enterprise potential management model in conditions of uncertainties and risks]. *Ekonomika: realii chasu – Economy: time realities*, 6, 199-205 [in Ukrainian].

4. Drahan, O.I., & Berher, A.D. (2019). Informatsiine zabezpechennia stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvom v umovakh hlobalizatsii [Information provision of strategic enterprise management in the conditions of globalization.]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 3, 196-201. Retrieved from: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/20_2019/31.pdf [in Ukrainian].

5. Zaverbnyi A., & Nodzhak L., & Mishchanchuk S. (2021). Informatsiino-analitychne zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy za yevrointehratsiinykh umov [Informational and analytical provision of innovative development of the economy of Ukraine under the conditions of European integration]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 33. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-5> [in Ukrainian].

6. Idobaieva A. L. (2020). Informatsiine zabezpechennia protsesu upravlinnia ryzykamy promyslovykh pidpriemstv [Information provision of the risk management process of industrial enterprises]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy*, 10. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8300> [in Ukrainian].

7. Panchyshyn B.O. (2017). Informatsiine zabezpechennia protsesu upravlinnia na pidpriemstvi v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Information support of the management process at the enterprise in modern business conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 10, 326-329. Retrieved from: <http://economyandsociety.in.ua/journal-10/17-stati-10/1077-panchishin-b-o> [in Ukrainian].

8. Shlaifer M. B., & Myktyyn O. Z. (2022). Rozvytok informatsiinoho zabezpechennia systemy menedzhmentu vitchyznianskykh pidpriemstv [Development of information support of the management system of domestic enterprises]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku – Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development*, 2, 148-155. Retrieved from: <https://doi.org/10.23939/smeu2022.02.148> [in Ukrainian].

9. Khvalchik I.L. & Voloschuk L.A. (2020). Sutnist informatsiino-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia pidpriemstvom [Summary of information-analytical safety management of enterprise] *Ekonomika: realii chasu – Economics: time realities*, 1, 84-90. Retrieved from: <https://economics.opu.ua/files/archive/2020/No1/84.pdf> [in Ukrainian].

УДК 336.71:004.8

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-817-829](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-817-829)

Льчук Павло Григорович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління проектами, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-21-18, <https://orcid.org/0000-0003-4636-2309>

Коць Ольга Олегівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-22-88, <https://orcid.org/0000-0001-7123-3635>

Левченко Анна Захарівна бакалавр кафедри інформаційних систем і мереж, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-22-88, <https://orcid.org/0009-0002-4426-8669>

Лешишин Надія Русланівна бакалавр кафедри інформаційних систем і мереж, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-22-88, <https://orcid.org/0009-0007-0003-2140>

ПОТЕНЦІЙНІ НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІД ЧАС СПІВПРАЦІ БАНКУ З КЛІЄНТОМ

Анотація. В сучасних умовах цифрова трансформація охоплює всі галузі суспільства, включаючи банківський сектор. Перспективним напрямом удосконалення діяльності банків є застосування засобів штучного інтелекту у їхній діяльності загалом та під час взаємодії банку з клієнтами зокрема.

У статті розглянуто особливості цифрового банку, в межах яких виокремлено необхідність застосування засобів штучного інтелекту та аналізу даних. Зазначено, що в сучасних умовах банкам необхідно здійснювати реструктуризацію власної бізнес-моделі в напрямі діджиталізації та використання інноваційних технологій.

Штучний інтелект стає ключовим інструментом для банків у впровадженні інноваційних стратегій та досягнення більшого успіху у сфері фінансового обслуговування. У статті виокремлено три різні технології засобів штучного інтелекту, які можуть бути застосовані у діяльності банку, а саме: аналітичні, почуттєві та механічні.

Окрему увагу у дослідження приділено можливостям використання засобів штучного інтелекту у розрізі окремих напрямів співпраці банку з клієнтом, а також виділено переваги від застосування цих засобів у кожному з розглянутих напрямів.

Використання засобів штучного інтелекту для персоналізації допомагає банкам покращити взаємодію з клієнтами, збільшити їхню відданість та задоволеність, а також підвищити конкурентоспроможність на ринку фінансових послуг. Застосування засобів штучного інтелекту для управління продажами дозволяє банку оптимізувати свою діяльність, збільшити продажі та підтримувати високий рівень задоволеності клієнтів. Застосування засобів штучного інтелекту для спілкування з клієнтами допомагає банкам покращити обслуговування клієнтів, зменшити час очікування та забезпечити більш ефективну та персоналізовану взаємодію. Застосування засобів штучного інтелекту для аналітики допомагає банкам вивчати великі обсяги даних, отримувати цінні інсайти та робити обґрунтовані рішення. Автоматизація процесів за допомогою засобів штучного інтелекту дозволяє банкам зменшити людський фактор, скоротити час обробки операцій та знизити витрати, а також забезпечує більшу доступність та зручність для клієнтів.

Зазначено, що засоби штучного інтелекту дозволяють банкам бути більш адаптивними, інноваційними та конкурентоспроможними в сучасному фінансовому середовищі.

Ключові слова: діджиталізація, банк, штучний інтелект, клієнт.

Ilchuk Pavlo Hryhorovych ScD in Economics, Professor, Head of the Department of Project Management, Lviv Polytechnic National University, 12 S. Bandery St., Lviv, 79013, tel.: (032) 258-22-88, <https://orcid.org/0000-0003-4636-2309>

Kots Olha Olehivna PhD, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Finance, Lviv Polytechnic National University, 12 S. Bandery St., Lviv, 79013, tel.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0001-7123-3635>

Levchenko Anna Zakharivna bachelor of the Department of Information Systems and Networks, Lviv Polytechnic National University, 12 S. Bandery St., Lviv, 79013, tel.: (032) 258-22-88, <https://orcid.org/0009-0002-4426-8669>

Leshchyshyn Nadiya Ruslanivna bachelor of the Department of Information Systems and Networks, Lviv Polytechnic National University, 12 S. Bandery St., Lviv, 79013, tel.: (032) 258-22-88, <https://orcid.org/0009-0007-0003-2140>

POTENTIAL DIRECTIONS OF APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS DURING THE BANK'S INTERACTION WITH THE CLIENT

Abstract. In today's conditions, digital transformation covers all sectors of society, including the banking sector. A promising direction for improving banks'

activities is the use of artificial intelligence tools in their activities in general and during the bank's interaction with clients in particular.

The article examines the features of a digital bank, within which the need to use artificial intelligence and data analysis is highlighted. It is noted that in modern conditions, banks need to restructure their own business model in the direction of digitization and the use of innovative technologies.

Artificial intelligence is becoming a key tool for banks in implementing innovative strategies and achieving greater success in the field of financial services. The article singles out three different technologies of artificial intelligence tools that can be applied in the bank's activities, namely: analytical, sensory and mechanical.

The study paid special attention to the possibilities of using artificial intelligence tools in the context of certain areas of interaction between the bank and the client, and also highlighted the advantages of using these tools in each of the considered areas.

The use of artificial intelligence for personalization helps banks to improve the interaction with customers, increase their loyalty and satisfaction, and increase competitiveness in the financial services market. The use of artificial intelligence tools for sales management allows the bank to optimize its activities, increase sales and maintain a high level of customer satisfaction. Using artificial intelligence to communicate with customers helps banks improve customer service, reduce wait times, and provide more efficient and personalized interactions. The use of artificial intelligence tools for analytics helps banks to study large volumes of data, obtain valuable insights and make informed decisions. Automating processes with the help of artificial intelligence allows banks to reduce the human factor, reduce transaction processing time and reduce costs, and also provides greater accessibility and convenience for customers.

It is noted that artificial intelligence tools allow banks to be more adaptive, innovative and competitive in the modern financial environment.

Keywords: digitalization, bank, artificial intelligence, client.

Постановка проблеми. З виникненням перших цифрових пристроїв наприкінці 20 століття, запустився незворотний процес діджиталізації. А з появою інтернету та смартфонів вона набула масового характеру. Штучний інтелект, Big Data, інтернет речей, машинне навчання, хмара постійно розвиваються й отримують дедалі більше сфер застосування. Новий етап діджиталізації задала коронавірусна пандемія. Швидкий перехід на віддалений формат роботи дозволив компаніям продовжити ефективно працювати. А з початком повномасштабного вторгнення росії хмари допомогли зберегти критично важливі дані [1, с. 70-78].

В сучасних умовах цифрова трансформація охоплює всі галузі суспільства, включаючи банківський сектор. Банківська система відіграє важливу роль у розвитку економіки країни, оскільки бере участь у виконанні

основних функцій фінансової системи, а саме: забезпечення переміщення грошових ресурсів у часі, об'єднання фінансових ресурсів та їхній розподіл між суб'єктами господарювання, безперебійне функціонування платіжних систем тощо.

Банки все частіше акцентують увагу не лише на розширенні свого бізнесу та фінансових операціях, а й на підвищенні якості обслуговування клієнтів через спрощення процедур надання банківських послуг. У епоху цифрових технологій багато банків у різних країнах світу віддають перевагу переходу до надання онлайн-послуг своїм клієнтам, що сприяє активній діджиталізації банківського сектору [2, с. 217-224].

Діджиталізація – це безумовно ключовий напрям розвитку банківського сектору України, який не тільки відображає сучасні технологічні зміни, але й формує нову реальність банківських послуг та взаємодії з клієнтами. Важливість цієї теми стає все більш очевидною, беручи до уваги стрімкий розвиток технологій та зміни у споживацьких звичках клієнтів [3].

Для держави загалом діджиталізація представляє собою можливість прискорення економічного зростання, збільшення привабливості співпраці між бізнесом та урядовими структурами та спрощення цього процесу. Для громадян це відкриває нові перспективи, економить час та надає можливості для розвитку перспективних професій та робочих місць (особливо для осіб з обмеженими фізичними можливостями) та інше. Для бізнесу це означає удосконалення роботи, оптимізацію ресурсів та зменшення витрат тощо [3].

Банки, які переходять на цифрову платформу, помічають значне зменшення операційних витрат та оптимізацію робочих процесів. Інтеграція різних сервісів та інструментів забезпечує більш комфортне обслуговування клієнтів і відкриває нові можливості для подальшої трансформації бізнесу за допомогою цифрових технологій, таких як блокчейн і штучний інтелект [4, 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цифровізація економіки впливає на всі її сегменти. Зокрема вплив цифровізації на банківську діяльність в Україні аналізують М. М. Король, С. В. Парлаг [6, с. 99-104], а також Н. М. Сіренко, К.А. Мікуляк [7, с. 90-96]. А. О. Деркач, М. В. Корнєєва, О. В. Абакуменко [8, с. 69-75], І. П. Андрушків, Л. М. Надієвець [9, с. 195-200], Н. І. Холявко, О. М. Козлянченко [10, с. 217-224] фокусуються на дослідженні передумов та проблем діджиталізації банківського сектору України, досліджують світовий досвід та тенденції діджиталізації банківського сектору. Цифрові трансформації банківської системи України описують Ю. А. Глущенко, М. О. Ведмідь [11, с. 80-89].

Останніми роками з'являються дослідження, спрямовані на ідентифікацію перспектив застосування засобів штучного інтелекту в діяльності банків. Так, Д. В. Біленко, І. Г. Сивицька, Д. Г. Теленкова здійснюють моделювання оцінки кредитоспроможності клієнтів банку за допомогою методів штучного інтелекту [12, с. 105-109]. Н. М. Пантелєєва досліджує технології штучного

інтелекту в антикризовому управлінні банком [13, с. 193-197]. О. В. Стащук, Р. Мартинюк розкривають специфіку застосування когнітивних технологій та штучного інтелекту в сучасній банківській діяльності [14, с. 134-138]. А автори [15, с. 12-19] наголошують на підвищенні швидкодії банківських систем кібербезпеки на основі інтелектуального аналізу даних та алгоритмів штучного інтелекту під час прогнозування кібератак. Перспективи та загрози застосування технологій штучного інтелекту у банках досліджує Л. А. Прищук [16, с. 36-39], а про можливості підвищення конкурентоспроможності банку за рахунок упровадження технологій штучного інтелекту говорить А. В. Зайонц [17, с. 69-75].

Проте більшість досліджень мають загальний характер, не деталізують особливості застосування засобів штучного інтелекту в діяльності банку.

Метою статті є дослідження змін у діяльності банків в епоху діджиталізації, ідентифікація особливостей цифрового банку, дослідження засобів штучного інтелекту через призму їхнього застосування у діяльності банку.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день діджиталізація банківського сектора вийшла далеко за межі простого переходу до електронних форматів документів та використання банківських карток. Створення новітньої ІТ-інфраструктури у банку сприяє управлінню ризиками для досягнення прибутковості, а поширення цифрових послуг є ключовим аспектом майбутнього банківської системи.

У зв'язку з просуванням діджиталізації банківського сектору з'являються цифрові гібриди банків. Одним із попередників цифрових гібридів був NetBank у 1996 році. Цим шляхом йдуть такі банки, як Fidor, Atom, LHV Pank (Естонія) та DBS Digibank (Сінгапур). Подібні банки використовують добре продуману ІТ-інфраструктуру, вартість реалізації та утримання якої на 60–80% менша, ніж у класичних банків. Проте гібриди все ще використовують централізовані бази даних, сховища та прості протоколи взаємодії [2].

Цифровий банк має ряд ключових особливостей, які є критичними з погляду самого банку:

- гнучка ІТ-інфраструктура: створення цифрового банку «з нуля» дозволяє розробити нову, гнучку ІТ-інфраструктуру, що покращує управління ризиками та забезпечує ефективну роботу;
- сучасні підходи до обробки та зберігання даних: актуалізовані підходи до проектування та використання сховища даних дозволяють швидко обробляти і зберігати великі обсяги інформації;
- розширена аналітика та використання великих даних: застосування розширеної аналітики, включаючи дані від великих інтернет-платформ, дозволяє ефективно аналізувати поведінкові зразки клієнтів та приймати обґрунтовані рішення;

- штучний інтелект та аналіз даних: використання платформ штучного інтелекту дозволяє банку швидко реагувати на нову інформацію та надавати індивідуальні пропозиції клієнтам;
- комплексна бізнес-модель: цей підхід дозволяє банку збирати та обробляти всі дані, сприяючи покращенню системи контролю шахрайства та зменшенню втрат;
- безпека даних та захист споживача: забезпечення безпеки даних та захисту споживачів є пріоритетом для цифрового банку, що ґрунтується на ідеї ефективного використання ресурсів для забезпечення надійності та захищеності інформації.

Реструктуризація бізнес-моделі та перехід на хмарну платформу є критично важливими кроками для успішної діджиталізації будь-якого банку. Використання інноваційних можливостей у хмарній платформі може сприяти не лише прискоренню цифрових перетворень, але й удосконаленню існуючих бізнес-процесів.

Штучний інтелект стає ключовим інструментом для банків у впровадженні інноваційних стратегій та досягнення більшого успіху у сфері фінансового обслуговування. Використання засобів штучного інтелекту в банківському секторі допомагає підвищити ефективність обслуговування клієнтів, зменшити витрати та покращити якість послуг. Крім того, інтеграція засобів штучного інтелекту з іншими технологіями, такими як хмарні обчислення, віртуальна реальність, розширена реальність і змішана реальність, відкриває нові можливості для банків щодо покращення співпраці з клієнтами та надання передових фінансових послуг.

У сфері банківських послуг глибоке розуміння потреб та переваг клієнтів стає ключовим фактором у роботі з клієнтами та партнерами. Саме для такого глибокого розуміння банки впроваджують у свою роботу засоби штучного інтелекту. Зокрема їхнє використання під час аналізування клієнтської та партнерської інформації сприяє формуванню персоналізованих рішень, що враховують індивідуальні потреби та переваги кожного клієнта чи партнера. Інформація, що надходить від клієнтів та партнерів, стає вихідними даними для алгоритмів штучного інтелекту, які перетворюють її з метою створення цінності для кожного клієнта чи партнера на виході. Це відбувається завдяки системі підтримки підвищення «інтелекту» продукту чи послуги банку.

У діяльності банку можна застосовувати різні технології засобів штучного інтелекту, зокрема:

- аналітичні;
- почуттєві;
- механічні.

Утилітарний сервіс банків, зазвичай спрямований на задоволення інструментальних та функціональних потреб клієнтів. Основною метою є персоналізація послуг через виявлення значущих шаблонів в особистих та контекстних даних клієнтів. Для досягнення утилітарних цілей банку, логічним вибором є використання засобів аналітичного штучного інтелекту. Аналітичний штучний інтелект на основі аналізу великих обсягів даних забезпечує інформаційну та прагматичну взаємодію з клієнтами. Засоби аналітичного штучного інтелекту можуть надавати клієнтам інформаційну підтримку та робити рекомендації щодо фінансових продуктів та послуг, наприклад, пропонувати індивідуальні фінансові плани та поради в реальному часі.

Гедонічний сервіс банків, навпаки, спрямований на задоволення сенсорних потреб клієнтів, таких як задоволення, веселощі та грайливість. Для досягнення гедонічних цілей логічним буде використовувати засоби почуттєвого штучного інтелекту. Почуттєвий штучний інтелект здатний розпізнавати, імітувати та реагувати на емоції клієнта, що роблять взаємодію більш приємною для клієнтів. Прикладами такого застосування засобів почуттєвого штучного інтелекту є голосові асистенти, які можуть спілкуватися з клієнтами, враховуючи їхні емоції, та надавати індивідуальну консультацію та підтримку.

Засоби механічного штучного інтелекту можуть бути використані для стандартизації процесів та ефективного виконання рутинних завдань у бек-офісі банку. Інтегрований у процеси створення вартості, механічний штучний інтелект допомагає персоналізувати маркетингову діяльність, спрямовану на обслуговування клієнтів, та підвищує ефективність взаємодії у ланцюжку системи сприйняття споживчих переваг.

Ця комбінація технологій засобів штучного інтелекту допомагає банкам надавати індивідуальні фінансові послуги та рішення, що відповідають індивідуальним потребам кожного клієнта. В результаті це підвищує рівень задоволеності та відданості клієнтів банку.

Засоби штучного інтелекту можна використовувати для покращення різних аспектів співпраці банку з клієнтами (табл. 1).

Таблиця 1

Використання засобів штучного інтелекту у розрізі окремих напрямів співпраці банку з клієнтом

Напрямок співпраці банку з клієнтом		Спосіб використання засобів штучного інтелекту
Персоналізація	Розпізнавання патернів	Розпізнавання патернів в поведінці клієнтів, таких як типові покупки, часові привички тощо. Побудова профілю клієнта та розуміння його потреб
	Сегментація аудиторії	Сегментація клієнтів зі схожими інтересами та потребами. Надавання цільових послуг та рекомендацій для кожного сегменту
	Рекомендації	Формування індивідуалізованих рекомендацій клієнтам, зокрема про інвестиційні можливості, кредитні продукти тощо
	Персоналізовані пропозиції	Формування унікальних пропозицій та знижок для кожного клієнта, що відповідають його потребам і історії
	Безпека	Використання біометричної аутентифікації та інших технологій для забезпечення безпеки персоналізованих послуг
Управління продажами	Аналіз ефективності продажів	Відстеження, які продукти та послуги були найбільш ефективними у минулому, і допомагає банку визначити, які продукти потребують додаткової уваги, прогнозувати попит та збут продуктів та послуг
	Планування маркетингових кампаній	Аналізування даних про клієнтів і визначення цільових аудиторій для маркетингових кампаній. Це дозволяє банку створювати персоналізовані пропозиції та рекламу
	Оптимізація цінової політики	Аналізування діяльності конкурентів та динаміки цін на ринку, щоб оптимізувати цінову політику і підтримувати конкурентоспроможність
Спілкування з клієнтами	Автоматизоване спілкування	Надавати відповіді на запитання клієнтів та робити рекомендації без затримки через чат-боти та віртуальних помічників, адаптувати відповіді до конкретних запитань клієнтів, враховуючи їхній індивідуальний контекст та історію взаємодії з банком
	Обробка запитів	Визначати, який рівень підтримки потрібний для кожного клієнтського запиту та передавати його відповідному відділенню або співробітнику
	Оптимізація робочих процесів	Допомагає банкам оптимізувати робочі процеси підтримки клієнтів, знижуючи час відповіді та покращуючи якість обслуговування
	Аналіз задоволеності клієнтів	Аналізувати комунікацію з клієнтами, включаючи відгуки та відчуття, щоб банк міг покращити якість обслуговування та відповідати на потреби клієнтів

Напрямок співпраці банку з клієнтом		Спосіб використання засобів штучного інтелекту
	Інтеграція з іншими каналами	Інтеграція з іншими каналами взаємодії з клієнтами, такими як телефонна підтримка, електронна пошта та соціальні медіа, для забезпечення єдиної та послідовної комунікації з клієнтами
Аналітика	Обробка великих обсягів даних	Обробка великих обсягів структурованих та неструктурованих даних про клієнтів, включаючи їхню історію транзакцій, поведінку на веб-сайті, соціальні медіа та інші відомості. Виявлення закономірностей та трендів в цих даних
	Прогнозування ризиків	Прогнозування ризиків у банківській діяльності, таких як кредитний ризик, ризик банківських операцій та ризик інвестицій. Він допомагає банку приймати обґрунтовані рішення щодо кредитування та інших операцій
	Виявлення шахраїв	Використання аналітики для виявлення підозрілих операцій та активностей, що можуть бути пов'язані із шахрайством. Допомагає вчасно виявляти та запобігати фінансовим злочинам
	Оптимізація рішень	Використання алгоритмів машинного навчання та глибокого навчання для пошуку складних закономірностей в даних, які можуть бути невидимі для людини. Це допомагає виявити нові можливості та тренди, приймати оптимальні рішення в реальному часі, враховуючи різні фактори та обмеження
	Внутрішня відповідність	Використовується для аудиту та контролю дотримання внутрішніх політик та нормативних вимог
Автоматизація процесів	Обробка документів	Розпізнавати та обробляти текстові документи, які надходять в банк, без участі людей. Це прискорює обробку та зменшує ймовірність помилок
	Рішення прикладних завдань	Автоматичний розгляд та прийняття рішень щодо кредитів, страхування та інших фінансових послуг, визначення, чи клієнт є кредитоспроможним, а також розрахунок оптимальних умов кредитування
	Обмін інформацією	Автоматизація процесів обміну даними з іншими банками та фінансовими установами, забезпечуючи їхню безпеку та точність

Джерело: систематизовано та деталізовано авторами на основі [8, 12, 14, 15, 16]

Використання засобів штучного інтелекту для персоналізації допомагає банкам покращити взаємодію з клієнтами, збільшити їхню відданість та задоволеність, а також підвищити конкурентоспроможність на ринку фінансових послуг. Банки, які успішно впроваджують засоби штучного інтелекту для персоналізації, мають можливість створити сильні взаємини зі своїми клієнтами та забезпечити їм найкращі фінансові рішення.

Застосування засобів штучного інтелекту для управління продажами дозволяє банку оптимізувати свою діяльність, збільшити продажі та підтримувати високий рівень задоволеності клієнтів. Прогнозування ринку за допомогою засобів штучного інтелекту дозволяє банкам бути більш гнучкими, реагувати на зміни на ринку та надавати клієнтам продукти та послуги, які відповідають їхнім потребам. Результатом є ефективніші та більш прибуткові операції з продажів у банківському секторі, стабільність та конкурентоспроможність на фінансовому ринку.

Застосування засобів штучного інтелекту для спілкування з клієнтами допомагає банкам покращити обслуговування клієнтів, зменшити час очікування та забезпечити більш ефективну та персоналізовану взаємодію. Це сприяє збереженню клієнтів та підвищує їхню відданість банку.

Застосування засобів штучного інтелекту для аналітики допомагає банкам вивчати великі обсяги даних, отримувати цінні інсайти та робити обґрунтовані рішення. Це підвищує ефективність операцій, зменшує ризики та сприяє покращенню якості обслуговування клієнтів.

Автоматизація процесів за допомогою засобів штучного інтелекту дозволяє банкам зменшити людський фактор, скоротити час обробки операцій та знизити витрати, а також забезпечує більшу доступність та зручність для клієнтів. Це робить співпрацю з банками більш ефективною.

Штучний інтелект та машинне навчання відкривають багато можливостей для банків у створенні цінності для своїх клієнтів. Вони дозволяють банкам бути більш адаптивними, інноваційними та конкурентоспроможними в сучасному фінансовому середовищі.

Висновки. Сучасний банківський сектор перебуває у стані трансформації, де ключовою динамічною силою є діджиталізація та інтеграція передових технологій. З появою цифрових пристроїв, Інтернету та фінтех-інновацій, банки активно адаптуються до нових реалій, забезпечуючи високий рівень доступності та персоналізації фінансових послуг. Щороку цифрові технології у банківському секторі вдосконалюються, відбувається впровадження нових послуг, покращується сервіс.

Однією з основних тенденцій є стрімкий перехід до цифрових форматів обслуговування клієнтів. Пандемія коронавірусу ще більше прискорила цей процес, дозволяючи банкам забезпечувати ефективну роботу віддалено та зберігати критично важливі дані в хмарних системах.

Великий вплив на сферу банківських послуг має використання засобів штучного інтелекту та аналітики даних. Системи персоналізації, які аналізують великі обсяги інформації, дозволяють банкам створювати індивідуалізовані рішення та надавати персональні фінансові поради.

Отже, цифрова революція у банківському секторі не тільки реформує способи надання фінансових послуг, але і вимагає адаптації персоналу та залучення нових талантів, щоб галузь продовжувала успішно інтегрувати інновації та найсучасніші технології.

У подальших дослідженнях доцільно приділити увагу практичним аспектам та моделям інтеграції засобів штучного інтелекту у діяльність банків у розрізі окремих процесів та операцій.

Література:

1. Цеслів О. В. Штучний інтелект в економіці / О. В. Цеслів // Наука і техніка. – 2022. - №6(6). – С. 70-78.
2. Холявко Н. І. Світові тенденції діджиталізації банківського сектору / Н. І. Холявко, О. М. Козлянченко // Проблеми економіки. – 2021. - № 2 (48). - С. 217-224.
3. Сорока Б. Р. Діджиталізація фінансового ринку України: ключові ризики для індивідуальних інвесторів [Електронний ресурс] / Б. Р. Сорока // Економіка та суспільство. – 2022. - № 43. - Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-76>.
4. Вергелюк Ю. Потенціал використання блокчейн технологій на фінансовому ринку [Електронний ресурс] / Ю. Вергелюк // Економіка та суспільство. - 2022. - № 38. - Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-15>.
5. Кльоба Л. Г. Цифровізація – інноваційний напрям розвитку банків [Електронний ресурс] / Л. Г. Кльоба // Ефективна економіка. – 2018. - № 12. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6741>.
6. Король М. М. Вплив цифровізації на банківську діяльність в Україні / М. М. Король, С. В. Парлаг // Економіка та держава. - 2020. - № 9. - С. 99-104.
7. Сіренко Н. М. Імперативи розвитку банківської системи України в умовах цифровізації та ринкових трансформацій / Н. М. Сіренко, К. А. Мікуляк // Modern economics. - 2022. - № 34. - С. 90-96.
8. Деркач А. О. Діджиталізація банківського сектору України / А. О. Деркач, М. В. Корнєєва, О. В. Абакуменко // Фінансові дослідження. - 2016. - № 1. - С. 69-75.
9. Андрушків І. П. Діджиталізація в банківському секторі: світовий та вітчизняний досвід / І. П. Андрушків, Л. М. Надієвець // Проблеми економіки. - 2018. - № 4. - С. 195-200.
10. Холявко Н. І. Світові тенденції діджиталізації банківського сектора / Н. І. Холявко, О. М. Козлянченко // Проблеми економіки. - 2021. - № 2. - С. 217-224.
11. Глущенко Ю. А. Діджиталізація та цифрові трансформації банківської системи України / Ю. А. Глущенко, М. О. Ведмідь // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2022. - № 4. - С. 80-89.
12. Біленко Д. В. Моделювання оцінки кредитоспроможності клієнтів банку за допомогою методу штучного інтелекту / Д. В. Біленко, І. Г. Сивицька, Д. Г. Теленкова // Проблеми системного підходу в економіці. - 2018. - Вип. 3(2). - С. 105-109.
13. Пантелєєва Н. М. Технології штучного інтелекту в антикризовому управлінні банком / Н. М. Пантелєєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. - 2019. - Вип. 33. - С. 193-197.
14. Стащук О. В. Специфіка застосування когнітивних технологій та штучного інтелекту в сучасній банківській діяльності / О. В. Стащук, Р. Мартинюк // Економічний форум. - 2021. - № 3. - С. 134-138.
15. Хиленко В. Підвищення швидкодії банківських систем кібербезпеки на основі інтелектуального аналізу даних та алгоритмів штучного інтелекту для прогнозування кібератак / В. Хиленко, Б. Ахметов, Р. Бердибаєв, В. Лахно, Ю. Харченко, Хванг Вен-Ліанг, В. мол. Хиленко // Кібернетика та системний аналіз. - 2023. - Т. 59, № 4. - С. 12-19.
16. Прицюк Л. А. Технології штучного інтелекту у банках: перспективи і застереження / Л. А. Прицюк // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки. - 2023. - № 4(2). - С. 36-39.

17. Зайонц А. В. Підвищення конкурентоспроможності банку на кредитному ринку за рахунок упровадження інновацій на основі Big Data та технологій штучного інтелекту / А. В. Зайонц // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління. - 2020. - Т. 31(70), № 4(2). - С. 69-75.

References

1. Tsesliv, O. V. (2022). Shtuchnyi intelekt v ekonomitsi [Artificial intelligence in the economy]. *Nauka i tekhnika*, 6(6), 70-78.
2. Kholiavko, N. I., & Kozlianchenko, O. M. (2021). Svitovi tendentsii didzhitalizatsii bankivskoho sektoru [World trends of digitization of the banking sector]. *Problemy ekonomiky*, 2(48), 217-224.
3. Soroka, B. R. (2022). Didzhitalizatsiia finansovoho rynku Ukrainy: kluchovi ryzyky dlia individualnykh investoriv [Digitization of the financial market of Ukraine: key risks for individual investors]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 43. - Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-76>.
4. Verheliuk, Yu. (2022). Potentsial vykorystannia blokchein tekhnolohii na finansovomu rynku [The potential of using blockchain technologies in the financial market]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 38. - Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-15>.
5. Kloba, L. H. (2018). Tsyfrovizatsiia – innovatsiinyi napriam rozvytku bankiv [Digitization - an innovative direction of bank development]. *Efektivna ekonomika*, 12. – Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6741>.
6. Korol, M. M., & Parlah, S. V. (2020). Vplyv tsyfrovizatsii na bankivsku diialnist v Ukraini [Impact of digitalization on banking activity in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*. - 2020. - № 9. - S. 99-104.
7. Sirenko, N. M., & Mikuliak, K.A. (2022). Imperatyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy v umovakh tsyfrovizatsii ta rynkovykh transformatsii [Imperatives of the development of the banking system of Ukraine in the conditions of digitalization and market transformations]. *Modern economics*, 34, 90-96.
8. Derkach, A. O., Kornieieva, M. V., & Abakumenko, O. V. (2016). Didzhitalizatsiia bankivskoho sektoru Ukrainy [Digitization of the banking sector of Ukraine]. *Finansovi doslidzhennia*, 1, 69-75.
9. Andrushkiv, I. P., & Nadiievets, L. M. (2018). Didzhitalizatsiia v bankivskomu sektori: svitovy ta vitchyzniani dosvid [Digitization in the banking sector: global and domestic experience]. *Problemy ekonomiky*, 4, 195-200.
10. Kholiavko, N. I., & Kozlianchenko, O. M. (2021). Svitovi tendentsii didzhitalizatsii bankivskoho sektora [World trends of digitization of the banking sector]. *Problemy ekonomiky*, 2, 217-224.
11. Hlushchenko, Yu. A., & Vedmid, M. O. (2022). Didzhitalizatsiia ta tsyfrovi transformatsii bankivskoi systemy Ukrainy [Digitization and digital transformations of the banking system of Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 4, 80-89.
12. Bilenko, D. V., Syvytska, I. H., & Telenkova, D. H. (2018). Modeliuvannia otsinky kredytopromozhnosti kliientiv banku za dopomohoiu metodu shtuchnoho intelektu [Modeling the assessment of creditworthiness of bank clients using the artificial intelligence method]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, 3(2), 105-109.
13. Pantielieieva, N. M. (2019). Tekhnolohii shtuchnoho intelektu v antykrizovomu upravlinni bankom [Artificial intelligence technologies in anti-crisis bank management]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky*, 33, 193-197.
14. Stashchuk, O. V., & Martyniuk, R. (2021). Spetsyfika zastosuvannia kohnityvnykh tekhnolohii ta shtuchnoho intelektu v suchasni bankivskii diialnosti [The specifics of the application of cognitive technologies and artificial intelligence in modern banking]. *Ekonomichnyi forum*, 3, 134-138.

15. Khylenko, V., Akhmetov, B., Berdybaiev, R., Lakhno, V., Kharchenko, Yu., Ven-Lianh, Khvanh, & Khylenko, V. mol. (2023). Pidvyshchennia shvydkodii bankivskykh system kiberbezpeky na osnovi intelektualnoho analizu danykh ta alhorytmiv shtuchnoho intelektu dlia prohnozuvannia kiberatak [Increasing the speed of banking cyber security systems based on intelligent data analysis and artificial intelligence algorithms for predicting cyber-attacks]. *Kibernetyka ta systemnyi analiz*, 59, 4, 12-19.

16. Prytsiuk, L. A. (2023). Tekhnolohii shtuchnoho intelektu u bankakh: perspektyvy i zasterezhennia [Artificial intelligence technologies in banks: prospects and caveats]. *Mizhnarodnyi naukovi zhurnal "Internauka". Seriia : Ekonomichni nauky*, 4(2), 36-39.

17. Zaionts, A. V. (2020). Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti banku na kredytnomu rynku za rakhunok uprovadzhennia innovatsii na osnovi Big Data ta tekhnolohii shtuchnoho intelektu [Increasing the competitiveness of the bank on the credit market due to the introduction of innovations based on Big Data and artificial intelligence technologies]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Ekonomika i upravlinnia*, 31(70), 4(2), 69-75.

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-830-839](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-830-839)

Копитко Марта Іванівна завідувач кафедри соціально-поведінкових, гуманітарних наук та економічної безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-6598-3798>

Мойса Тарас Володимирович аспірант, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0003-3200-7362>

ІНВЕСТИЦІЙНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ Й ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей інвестиційної безпеки підприємства в умовах актуалізації зовнішньоекономічних ризиків й євроінтеграційних процесів. Доведено, що інвестиції є наріжним каменем у діяльності сучасного підприємства, виступаючи рушійною силою зростання, інновацій та стійкості. Відтак, в сучасних ринкових умовах, що швидко розвиваються, роль стратегічних інвестицій неможливо переоцінити. Визначено ключові характеризуючі ознаки сутності інвестиційної безпеки сучасного підприємства. Доведено, що концепція інвестиційної безпеки стає важливим аспектом. Інвестиційна безпека – це заходи та стратегії, що використовуються підприємством для захисту своїх інвестицій від різних загроз та невизначеностей. Встановлено, що зовнішньоекономічна діяльність відкриває спектр можливостей для зростання, розширення та диверсифікації. Виходячи на міжнародні ринки, підприємства можуть отримати доступ до нових клієнтських баз, підвищити ефективність витрат та отримати доступ до світових тенденцій та інновацій. Визначено основні детермінанти євроінтеграції, що впливають на інвестиційну безпеку сучасного українського підприємства. Доведено, що в умовах зовнішньоекономічних ризиків надання інформації особам, відповідальним за інвестиційну безпеку підприємства, є найважливішим аспектом, що лежить в основі системи міжнародних ділових операцій. Встановлено, що сучасні підприємства, що уважно стежать за змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищі та розробляють стратегії для адекватного реагування на майбутні події, можуть ефективно вносити корективи у різні аспекти своєї діяльності. Це допомагає їм мінімізувати потенційні втрати, зокрема шляхом зменшення внутрішнього опору з боку персоналу та оптимального використання наявних ресурсів. Доведено, що розвиток такої системи інвестиційної безпеки ґрунтується на необхідності постійного вдосконалення діяльності

підприємств, коригуванні керівництва та адаптації взаємодії з зовнішнім середовищем.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна безпека, євроінтеграція, сучасне підприємство, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічні ризики, інновації

Kopytko Marta Ivanivna Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6598-3798>

Moysa Taras Volodymyrovych Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0003-3200-7362>

INVESTMENT SECURITY OF THE ENTERPRISE IN CONDITIONS OF UPDATED FOREIGN ECONOMIC RISKS AND EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of the investment security of an enterprise in the context of updating foreign economic risks and European integration processes. Investment has been proven to be the cornerstone of the modern enterprise, serving as a driving force for growth, innovation and sustainability. Consequently, in today's rapidly evolving market environment, the role of strategic investments cannot be overestimated. The key characterizing features of the essence of investment security of a modern enterprise are identified. It has been proven that the concept of investment security is becoming the most important aspect. Investment security is the measures and strategies used by an enterprise to protect its investments from various threats and uncertainties. It has been established that foreign economic activity opens up a range of opportunities for growth, expansion and diversification. By expanding into international markets, businesses can gain access to new customer bases, improve cost efficiencies and gain access to global trends and innovations. The main determinants of European integration that affect the investment security of a modern Ukrainian enterprise are identified. It has been proven that in conditions of foreign economic risks, the provision of information to persons responsible for the investment security of an enterprise is the most important aspect underlying the system of international business transactions. It has been established that modern enterprises that closely monitor changes in the external and internal environment and develop strategies to adequately respond to future events can effectively make adjustments to various aspects of their activities. This helps them minimize potential losses, in particular by reducing internal resistance from staff and making optimal use of available resources. It has been proven that the development of such an investment security system is based on the need to constantly improve the activities of enterprises, adjust management and adapt interaction with the external environment..

Keywords: investments, investment security, European integration, modern enterprise, foreign economic activity, foreign economic risks, innovations

Постановка проблеми. Інвестиції є наріжним каменем у діяльності сучасного підприємства, виступаючи рушійною силою зростання, інновацій та стійкості. Відтак, в сучасних ринкових умовах, що швидко розвиваються, роль стратегічних інвестицій неможливо переоцінити. Підприємства інвестують у низку областей, включаючи технології, людські ресурси, дослідження та розробки, а також вихід на нові ринки. Ці інвестиції мають вирішальне значення для збереження лідерства в умовах зростання конкуренції в бізнес-середовищі. Наприклад, інвестиції у передові технології не тільки підвищують операційну ефективність, але й відкривають можливості для інновацій та розробки продуктів, дозволяючи компаніям пропонувати унікальні рішення та випереджати ринкові тенденції. Крім того, інвестиції в людські ресурси за допомогою програм навчання та розвитку гарантують, що робоча сила залишиться кваліфікованою та адаптованою, що є життєво важливим аспектом у світі, що базується на технологіях. Більше того, у сфері безпекового розвитку та корпоративної відповідальності інвестиції відіграють центральну роль. Відтак, підприємства все більше усвідомлюють важливість стійких методів роботи та інвестують в екологічно чисті технології та процеси. Це не тільки допомагає знизити вплив на навколишнє середовище, але й знаходить відгук у клієнтської бази, що зростає, яка цінує екологічну відповідальність, і тим самим служить інструментом зміцнення бренду.

З іншого боку, не менш значною є актуальність зовнішньоекономічної діяльності на сучасному підприємстві. Глобалізація відкрила ринки по всьому світу, зробивши міжнародну торгівлю та співпрацю більш доступними та важливими. Участь у зовнішньоекономічній діяльності дозволяє підприємствам отримати доступ до більших ринків, відкриваючи можливості збільшення продажів і прибутку. Це також дозволяє підприємствам набувати матеріалів та робочої сили за конкурентоспроможними цінами, оптимізуючи витрати та підвищуючи ефективність. Відтак, зовнішньоекономічна діяльність знайомить бізнес із різноманітними культурами та діловими практиками, сприяючи інноваціям та творчості. Це дозволяє підприємствам навчатися на різних ринках та застосовувати успішні стратегії у різних регіонах. З іншого боку, це знижує ризик з допомогою диверсифікації ринкової бази; залежність від єдиного ринку може бути ризикованою, особливо за часів економічної нестабільності.

Зазначимо, що інвестиції, і зовнішньоекономічна діяльність мають основне значення для безпеки та успіху сучасних підприємств. У той час як інвестиції сприяють зростанню, інноваціям та стійкості, зовнішньоекономічна діяльність відкриває нові можливості, необхідні для процвітання бізнесу у сучасній глобальній економіці. Синергія цих двох аспектів часто є тим, що вирізняє успішні підприємства та дозволяє їм ефективно справлятися зі складнощами сучасного ділового світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти інвестиційної безпеки підприємства, розкривалися в працях таких вчених О. Ареф'єва, І. Бінько, Н. Вавдіюк, З. Варналій, С. Васильчак, О. Власюк, В. Воротін, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, В. Духов, М. Єрмошенко, О. Захаров, С. Кавун, Г. Козаченко, М. Копитко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, І. Мігус, І. Мойсеєнко, Т. Момот, В. Мунтіян, Є. Олейніков, І. Оттенко, Г. Пастернак-Таранушенко, Є. Палига, В. Пономаренко, В. Прохорова, Я. Пушак, І. Ревак, Є. Рудніченко, Ю. Ус, М. Флейчук, В. Франчук, М. Швець, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Шликов, О. Шляйфер, та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування зовнішньоекономічних ризиків та євроінтеграції, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей інвестиційної безпеки підприємства в умовах актуалізації зовнішньоекономічних ризиків й євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Сутність інвестицій для сучасного підприємства полягає у розподілі ресурсів, часто фінансових, у галузі, які, як очікується, принесуть зиск у майбутньому. Ця концепція є невід'ємною частиною зростання та стійкості будь-якого бізнесу в сучасному динамічному економічному середовищі [1-3]. Інвестиції можуть набувати різних форм, таких як вливання капіталу в нові проекти, технологічні досягнення, дослідження та розробки, вихід на нові ринки або модернізацію існуючих операцій. Основна мета - сприяти зростанню, підвищенню ефективності, посилення конкурентних переваг та забезпечення довгострокової прибутковості. Інвестиції відіграють багатогранну роль на сучасному підприємстві. Вони є рушійною силою інновацій та розвитку, дозволяючи компаніям бути в курсі технологічних досягнень та нових ринкових тенденцій. Інвестуючи в нові технології та дослідження, підприємства можуть розробляти інноваційні продукти та послуги, зберігаючи свою актуальність та конкурентоспроможність на ринку. Крім того, інвестиції у розширення дозволяють підприємствам освоювати нові ринки, розширюючи свою клієнтську базу та збільшуючи потенційні потоки доходів [4]. Цей аспект особливо важливий за умов глобалізованої економіки, де географічні кордони стають дедалі розмитішими. Окрім зростання та розширення, вирішальне значення також мають інвестиції в людські ресурси. Навчання та розвиток співробітників гарантують, що робоча сила буде кваліфікованою, мотивованою та ефективною, здатною вести компанію вперед. Крім того, інвестиції у стійку практику та ініціативи корпоративної соціальної відповідальності стають все більш важливими не лише з етичних міркувань, але також для іміджу бренду та лояльності клієнтів [5-6].

Сутність інвестицій для сучасного підприємства полягає у розподілі ресурсів, часто фінансових, у галузі, які, як очікується, принесуть зиск у майбутньому [7-8]. Ця концепція є невід'ємною частиною зростання та стійкості будь-якого бізнесу в сучасному динамічному економічному середовищі.

Інвестиції можуть набувати різних форм, таких як вливання капіталу в нові проекти, технологічні досягнення, дослідження та розробки, вихід на нові ринки або модернізацію існуючих операцій [9-10]. Основна мета - сприяти зростанню, підвищенню ефективності, посилення конкурентних переваг та забезпечення довгострокової прибутковості. Інвестиції відіграють багатогранну роль на сучасному підприємстві. Вони є рушійною силою інновацій та розвитку, дозволяючи компаніям бути в курсі технологічних досягнень та нових ринкових тенденцій. Інвестуючи в нові технології та дослідження, підприємства можуть розробляти інноваційні продукти та послуги, зберігаючи свою актуальність та конкурентоспроможність на ринку. Крім того, інвестиції у розширення дозволяють підприємствам освоювати нові ринки, розширюючи свою клієнтську базу та збільшуючи потенційні потоки доходів. Цей аспект особливо важливий за умов глобалізованої економіки, де географічні кордони стають дедалі розмитішими. Окрім зростання та розширення, вирішальне значення також мають інвестиції в людські ресурси. Навчання та розвиток співробітників гарантують, що робоча сила буде кваліфікованою, мотивованою та ефективною, здатною вести компанію вперед. Крім того, інвестиції у стійку практику та ініціативи корпоративної соціальної відповідальності стають все більш важливими не лише з етичних міркувань, але також для іміджу бренду та лояльності клієнтів (табл.1).

Таблиця 1

**Ключові характеризуючі ознаки сутності інвестиційної безпеки
сучасного підприємства**

№	Ознака	Сутність
1	Стабільність інвестиційного середовища	Це включає політичну та економічну стабільність країни або регіону, що знижує ризики для інвесторів. Стабільне законодавство, передбачувана економічна політика та відсутність конфліктів сприяють вищому рівню інвестиційної безпеки
2	Законодавча та регулятивна захищеність інвестицій	Наявність ефективних законів та регуляцій, які захищають права інвесторів, є ключовим елементом інвестиційної безпеки. Це включає захист прав власності, прозорість та справедливість судової системи
3	Мінімізація фінансових ризиків	Важливим аспектом інвестиційної безпеки є здатність підприємства управляти та мінімізувати фінансові ризики, включаючи кредитні ризики, ринкові коливання, інфляцію та інші фактори, які можуть негативно вплинути на інвестиції
4	Транспарентність та відкритість інформації	Прозорість фінансової звітності та ділової діяльності підприємства є важливою для забезпечення довіри інвесторів. Це включає ясність інвестиційних стратегій, політик і результатів діяльності

У цьому контексті концепція інвестиційної безпеки стає важливим аспектом. Інвестиційна безпека – це заходи та стратегії, що використовуються підприємством для захисту своїх інвестицій від різних загроз та невизначеностей. Метою інвестиційної безпеки є забезпечення того, щоб виділені ресурси приносили очікуваний прибуток та не ставали джерелом втрат. Це передбачає комплексну стратегію управління ризиками, що включає комплексну перевірку, аналіз ринку, диверсифікацію інвестицій, а також регулярний моніторинг та оцінку ефективності інвестицій. Інвестиційна безпека також передбачає дотримання законодавчих та нормативних вимог, що має вирішальне значення для запобігання юридичним наслідкам та фінансовим санкціям. Це включає розуміння та пом'якшення ризиків, пов'язаних з різними ринками та геополітичними умовами, особливо у разі іноземних інвестицій. Відтак, інвестиційна безпека – це забезпечення відповідності інвестицій спільним стратегічним цілям підприємства. Вона передбачає постійну оцінку ефективності інвестицій у контексті мінливої динаміки ринку та довгострокових цілей компанії. По суті, інвестиційна безпека – це не лише захист активів, а й ухвалення обґрунтованих рішень, що сприяють безпековому розвитку та стабільності підприємства.

Переpletення зовнішньоекономічної діяльності із прагненням до європейської інтеграції суттєво впливає на стратегію інвестиційної безпеки сучасного українського підприємства, створюючи багатогранний сценарій, що потребує ретельного планування та реалізації. Коли бізнес виходить за межі своїх внутрішніх кордонів, він потрапляє у сферу, сповнену як можливостей, так і проблем, які ще більше посилюються, коли метою є інтеграція з європейськими ринками. Відтак, зовнішньоекономічна діяльність відкриває спектр можливостей для зростання, розширення та диверсифікації. Виходячи на міжнародні ринки, підприємства можуть отримати доступ до нових клієнтських баз, підвищити ефективність витрат та отримати доступ до світових тенденцій та інновацій. Однак це розширення не позбавлене своїх складнощів. Це знайомить підприємство з безліччю нових змінних, включаючи різні нормативні умови, культурні нюанси та економічну динаміку. Ці фактори вимагають створення міцної основи інвестиційної безпеки для захисту інтересів підприємств та забезпечення сталого зростання.

Прагнення європейської інтеграції додає ще один рівень складності. Європейські ринки характеризуються суворим регулюванням, високими стандартами та конкурентним середовищем. Хоча інтеграція забезпечує доступ до великої, багатой споживчої бази та переваг стабільного економічного та політичного союзу, вона також вимагає від підприємств орієнтуватися в лабіринті нормативних вимог та адаптуватися до бізнес-середовища, яке може помітно відрізнятися від їхніх внутрішніх ринків. Щоб убезпечити інвестиції за цих обставин, необхідний цілісний підхід. Все починається з глибокого розуміння нормативно-правової бази у різних

регіонах. Дотримання міжнародного торговельного законодавства, трудових норм, екологічних і податкової політики необхідно як дотримання законодавства, але й підтримки репутації підприємства міста і операційної стабільності. Успішний вихід та робота на зарубіжних ринках, особливо в Європі, потребує розуміння місцевих ділових звичаїв, споживчих уподобань та стилів спілкування. Помилки у культурній взаємодії можуть призвести до непорозуміння, підриву довіри та, зрештою, до невдач у бізнесі (табл.2).

Таблиця 2

Основні детермінанти євроінтеграції, що впливають на інвестиційну безпеку сучасного українського підприємства

№	Детермінанти	Сутність
1	Зближення з європейськими стандартами та нормами	Адаптація українського законодавства до норм та стандартів ЄС сприяє створенню стабільного та прогнозованого бізнес-середовища. Це включає гармонізацію в сферах торгівлі, конкуренції, захисту інтелектуальної власності та корпоративного управління
2	Відкриття нових ринків і розширення торговельних можливостей	Євроінтеграція відкриває для українських підприємств доступ до великого європейського ринку, що розширює торговельні можливості та сприяє залученню інвестицій
3	Поліпшення інвестиційного клімату через європейську інтеграцію	Євроінтеграція сприяє встановленню ефективних та прозорих бізнес-процесів, що підвищує довіру інвесторів і знижує інвестиційні ризики
4	Підвищення конкурентоспроможності	Адаптація до європейських стандартів дозволяє українським підприємствам підвищити свою конкурентоспроможність на міжнародному ринку, що є важливим фактором для залучення інвестицій

В умовах зовнішньоекономічних ризиків надання інформації особам, відповідальним за інвестиційну безпеку підприємства, є найважливішим аспектом, що лежить в основі системи міжнародних ділових операцій. У глобальному економічному ландшафті, що характеризується своєю мінливістю та непередбачуваністю, роль поінформованого прийняття рішень стає стрижнем подолання складнощів та проблем, які супроводжують іноземні інвестиції. Потреба всеосяжної та своєчасної інформації охоплює різні аспекти діяльності підприємства. Для керівників та осіб, які приймають рішення, дуже важливо мати глибоке та детальне розуміння зарубіжних ринків. Це охоплює не лише макроекономічні показники, а й політичне, соціальне та правове середовище цих ринків. Такі знання становлять основу стратегічного планування, дозволяючи лідерам приймати обґрунтовані рішення, що

відповідають як можливостям, так і ризикам, які є на міжнародних аренах. Більше того, команди, відповідальні за оцінку та управління ризиками, залежать від постійного потоку інформації для виявлення та оцінки різноманітних ризиків, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю. Ці ризики можуть змінюватись від коливань валютних курсів та фінансової нестабільності до різких змін у торговельній політиці та нормативній базі. Здатність оперативно оцінювати ці ризики та реагувати на них має життєво важливе значення для захисту інвестицій підприємства та забезпечення безперервності його діяльності.

Таким чином, потік інформації у сфері зовнішньоекономічних ризиків є багатогранною необхідністю для сучасних підприємств, які займаються міжнародним бізнесом. Йдеться не просто про наявність даних, а про інтеграцію цієї інформації до структури процесів прийняття рішень організації. Ця інтеграція розширює можливості різних зацікавлених сторін усередині підприємства, від керівників вищої ланки до операційних груп, дозволяючи їм приймати обґрунтовані рішення, ефективно управляти ризиками та орієнтуватися у складностях глобального економічного середовища з упевненістю та стратегічним розумінням.

Висновки. В умовах сучасного бізнес-середовища України, яке зіткнулося з серйозними викликами в період з 2020 по 2023 роки, спочатку через пандемію COVID-19, а потім у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації, стає ясно, що критичною є потреба в адаптації бізнес-стратегій кожного українського підприємства. Це необхідно для забезпечення їхньої стабільності та життєздатності. Історія показує, що пережити ці складні часи змогли лише ті підприємства, які змогли швидко та ефективно адаптуватися до нових умов. Ключовим аспектом у цьому процесі є впровадження нових стратегій, ефективність яких багато в чому залежить від системи інвестиційної безпеки, підтримуваної відповідним обліково-аналітичним забезпеченням. Підприємства, що уважно стежать за змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищі та розробляють стратегії для адекватного реагування на майбутні події, можуть ефективно вносити корективи у різні аспекти своєї діяльності. Це допомагає їм мінімізувати потенційні втрати, зокрема шляхом зменшення внутрішнього опору з боку персоналу та оптимального використання наявних ресурсів. Розвиток такої системи інвестиційної безпеки ґрунтується на необхідності постійного вдосконалення діяльності підприємств, коригуванні керівництва та адаптації взаємодії з зовнішнім середовищем. Реалізація всіх цих заходів можлива лише за умови наявності ефективного обліково-аналітичного забезпечення, яке є важливим елементом у підтримці інвестиційної безпеки.

Література:

1. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. Business: Theory and Practice, 21(1), 2020, 71-82.

2. Avanesova, N., & Chuprin, Y. Enterprise economic security: essential characteristics of the concept. *Innovative Technologies and Scientific Solutions for Industries*, 1(1), 2017, 98–102.
3. Dudin, M., Burkaltseva, D., Reznikova, O., Betskov, A., Kilyaskhanov, H., Guk, O., & Zotova, S. The impact of conflict on economic security of the enterprise. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7, 2018, 283–290.
4. Jurevičienė, D., & Jakavonytė, A. Alternative investments: valuation of wine as a means for portfolio diversification. *Business: Theory and Practice*, 16(1), 2015, 84-93.
5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 79-89.
6. Novykova, I.V., Leszczynski, V.P., Baranova, O.I., Predun, K.M., Apostol, M.V., Generalov, O.V. Assessment of the adaptability of the management system of innovative activity of construction enterprises. In *AIP Conference Proceedings*, 2413(1), 2022: 030001.
7. Kopytko, M., Fleychuk, M., Veresklia, M., Petryshyn, N., Kalynovskyy, A. Management of security activities at innovative-active enterprises. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 2021: 299-309.
8. Britchenko, I., Filyppova, S., Niekrasova, L., Chukurna, O., Vazov, R. The evaluation efficiency system of the sustainable development strategy of the enterprise in the decentralization conditions. *Economic Studies Journal*, 1, 2022: 118-138.
9. Kopytko, O., Lagodiienko, V., Falovych, V., Tchon, L., Dovhun, O., Litvynenko, M. Marketing communications as a factor of sustainable development. *International Journal of Engineering and Advanced Technology*, 8(6), 2019: 3305-3309.
10. Tamošiūnienė, R., Šidlauskas, S., & Trumpaitė, I. The multicriterial evaluation method of the effectiveness of the investment projects. *Business: Theory and Practice*, 7(4), 2006, 203-212.

References:

1. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. (2020). Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 71-82. [in English]
2. Avanesova, N., & Chuprin, Y. (2017). Enterprise economic security: essential characteristics of the concept. *Innovative Technologies and Scientific Solutions for Industries*, 1(1), 98–102. [in English]
3. Dudin, M., Burkaltseva, D., Reznikova, O., Betskov, A., Kilyaskhanov, H., Guk, O., & Zotova, S. (2018). The impact of conflict on economic security of the enterprise. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7, 283–290. [in English]
4. Jurevičienė, D., & Jakavonytė, A. (2015). Alternative investments: valuation of wine as a means for portfolio diversification. *Business: Theory and Practice*, 16(1), 84-93. [in English]
5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. (2023). Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 79-89. [in English]
6. Novykova, I.V., Leszczynski, V.P., Baranova, O.I., Predun, K.M., Apostol, M.V., Generalov, O.V. (2022). Assessment of the adaptability of the management system of innovative activity of construction enterprises. In *AIP Conference Proceedings*, 2413(1): 030001. [in English]
7. Kopytko, M., Fleychuk, M., Veresklia, M., Petryshyn, N., Kalynovskyy, A. (2021). Management of security activities at innovative-active enterprises. *Business: Theory and Practice*, 22(2): 299-309. [in English]
8. Britchenko, I., Filyppova, S., Niekrasova, L., Chukurna, O., Vazov, R. (2022). The evaluation efficiency system of the sustainable development strategy of the enterprise in the decentralization conditions. *Economic Studies Journal*, 1: 118-138. [in English]

9. Kopytko, O., Lagodiienko, V., Falovych, V., Tchon, L., Dovhun, O., Litvynenko, M. (2019). Marketing communications as a factor of sustainable development. International Journal of Engineering and Advanced Technology, 8(6): 3305-3309. [in English]

10. Tamošiūnienė, R., Šidlauskas, S., & Trumpaitė, I. (2006). The multicriterial evaluation method of the effectiveness of the investment projects. Business: Theory and Practice, 7(4), 203-212. [in English]

УДК 338

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-840-853](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-840-853)

Левченко Вікторія Олексіївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства Центральноукраїнського інституту, Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», 25026, вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, тел.: (0522) 27-50-07, <https://orcid.org/0000-0002-2106-6426>

Гребінчук Олеся Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління персоналом, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна академія управління персоналом", вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, тел.: (0522) 27-50-07, <https://orcid.org/0000-0003-4812-155X>

Ярошенко Сергій Володимирович кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна академія управління персоналом", вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, тел.: (0522) 27-50-07, <https://orcid.org/0009-0000-9792-8208>

Бур'янова Ольга Олександрівна старший викладач кафедри правознавства, інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна академія управління персоналом", 25026, м. Кропивницький, вул. Варшавська, 2, тел.: (066)952-86-01, <https://orcid.org/0000-0003-3509-7298>

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ, ПРАВОВИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТИ

Анотація. В статті розглянуто поняття «економічна безпека» та «економічна безпека підприємницької діяльності», які задекларовані Стратегією національної безпеки України як ключова умова нової якості економічного зростання. Оскільки основою економічного розвитку є підприємницька діяльність, формування її економічної безпеки є важливим та актуальним завданням. Його вирішення потребує формування адекватних механізмів нормативно-правового регулювання діяльністю суб'єктів підприємництва, нових методів управління економічною безпекою підприємництва та активного запровадження сучасного психологічного підходу в реалізації заходів економічної безпеки. В цьому контексті економічна безпека підприємницької діяльності розглянута авторами як

мультідисциплінарна категорія, науково-теоретична розробка якої перебуває в стані формування. Проаналізовані її психологічний, правовий та управлінський аспекти як істотні складові поняття; запропоновані уточнені дефініції тлумачення наукової проблеми. Запропоновано економічну безпеку науково коректно розглядати як мультідисциплінарну категорію крізь призму психологічного, правового та управлінського аспектів. Визначено, що економічну безпеку науково коректно розглядати як мультідисциплінарну категорію крізь призму психологічного, правового та управлінського аспектів. По своїй інституційній природі та сутності економічна безпека підприємництва являє собою стан підприємницької діяльності, що визначається складним комплексом чинників, при якому зберігається його здатність до збалансованого розвитку та забезпечується економічна безпека та конкурентоспроможність держави і добробут нації. Визначено, що психологічний зріз економічної безпеки підприємницької діяльності орієнтується на особистісні чинники, такі як добробут сім'ї, психологія багатства, зростання особистого доходу, скорочення витрат, зростання якості життя, доступність послуг, сприятливе середовище, досвід та допомагає визначити схильність індивіда до економічно доцільної поведінки, в тому числі особисту економічну безпеку. З'ясовано, що управління (менеджмент) економічною безпекою суб'єкту підприємництва доцільно розглядати як особливий різновид і відносно самостійну, локальну підсистему його управління. Ефективна модель економічної безпеки вимагає відповідної моделі менеджменту з акцентом на потреби працівника, на підтримку його активного свідомого використання власного професійного та особистого потенціалу для цілей бізнесу, власного зростання й задоволеності, на вчасну компенсацію впливу ризиків соціально-трудової природи на підприємницьку сферу.

Ключові слова: економічна безпека, підприємництво, управлінська система, бізнес, соціально-трудова сфера

Levchenko Victoria Oleksiivna Candidate of Law Sciences, Associate Professor of the Department of Law, Central Ukrainian Institute of the Private Joint-Stock Company "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0000-0002-2106-6426>

Grebinchuk Olesia Mykolaivna Ph.D. (Economics), Associate professor of the department of economics and personnel management, Central Ukrainian Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0000-0003-4812-155X>

Yaroshenko Sergij Volodymyrovych Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Law, Central Ukrainian Institute Private Joint-Stock Company Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0009-0000-9792-8208>

Buryanova Olga Oleksandrivna Senior Lecturer, Department of Law, Central Ukrainian Institute Private Joint-Stock Company Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0000-0003-3509-7298>

ECONOMIC SECURITY OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY: PSYCHOLOGICAL, LEGAL AND MANAGERIAL ASPECTS

Abstract. The article examines the concepts of "economic security" and "economic security of business activity", which are declared in the National Security Strategy of Ukraine as a key condition for a new quality of economic growth. Since the basis of economic development is entrepreneurial activity, the formation of its economic security is an important and urgent task. Its solution requires the formation of adequate mechanisms for regulatory and legal regulation of the activities of business entities, new methods of managing the economic security of entrepreneurship, and the active introduction of a modern psychological approach to the implementation of economic security measures. In this context, the economic security of entrepreneurial activity is considered by the authors as a multidisciplinary category, the scientific and theoretical development of which is in a state of formation. Its psychological, legal and managerial aspects are analyzed as essential constituent concepts; proposed refined definitions of the interpretation of a scientific problem. It is suggested that economic security should be scientifically correctly considered as a multidisciplinary category through the prism of psychological, legal and managerial aspects. By its institutional nature and essence, the economic security of entrepreneurship is a state of entrepreneurial activity determined by a complex set of factors, which preserves its ability for balanced development and ensures the economic security and competitiveness of the state and the well-being of the nation. It was determined that the psychological aspect of the economic security of entrepreneurial activity focuses on personal factors, such as family well-being, the psychology of wealth, personal income growth, cost reduction, quality of life growth, the availability of services, a favorable environment, experience and helps to determine an individual's propensity to economically expedient behavior, including personal economic security. It was found that the management (management) of the economic security of the business entity should be considered as a special type and a relatively independent, local subsystem of its management. An effective model of economic security requires an appropriate management model with an emphasis on the needs of the employee, on supporting his active conscious use of his own professional and personal potential for business purposes, his own growth and satisfaction, on timely compensation for the impact of socio-labor risks on the entrepreneurial sphere.

Keywords: economic security, entrepreneurship, management system, business, social and labor sphere

Постановка проблеми. Економічна безпека як мультідисциплінарна категорія (передусім, економічна, але й юридична, психологічна, управлінська) стала активним об'єктом наукових досліджень та наукового дискурсу з 1990-х рр. Як свідчить проведений нами контент-аналіз спеціальних праць вітчизняних вчених, присвячених вивченню сутності, ролі та механізмів забезпечення економічної безпеки як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання, у вітчизняній науці досі не сформоване ні загальноприйняте визначення поняття «економічна безпека», ні навіть єдині методологічні позиції, з яких можна було б його розглядати. При цьому, на сьогодні сформувався дві основні загальнометодологічні позиції, з яких розглядається категорія «економічна безпека»: статичний і діяльнісний підходи.

Статичний підхід - «економічна безпека як стан» - в своїй основі відображає психологічне сприйняття людиною безпеки як стану захищеності від економічних загроз в широкому сенсі, фактично як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Діяльнісний підхід онтологічно спирається на розуміння того, що діяльність економічних суб'єктів спрямована на досягнення власних економічних інтересів, які є усвідомленою формою відображення їх потреб. В такому розумінні економічна безпека розглядається як необхідна умова успішної реалізації сукупності економічних інтересів суб'єкта, як підтримуюча (гарантуюча) функція його функціонування і розвитку [1, с. 31-32].

Крім того, дослідження економічної безпеки останніх років суттєво змістилися від державо-центристського бачення (підходу), до людино-орієнтованого тлумачення, в межах якого цінністю національного розвитку є забезпечення максимального добробуту, убезпечення людини від зовнішніх та внутрішніх загроз, розширення меж людської свободи та гідності, що потребує, крім іншого, відповідного нормативно-правового забезпечення. В цьому сенсі людські інтереси, поведінка, світогляд досліджуються з метою більш точного розуміння характеристик соціально-економічного середовища, у якому максимально повно може бути розкритий людський потенціал, в той же час, людина почуватиметься вільною та захищеною від зовнішніх ризиків і небезпек. Стан захищеності й відчуття безпеки людини у індивідуальному статусі зайнятості (трудова сфера) та в статусі суб'єктів, які забезпечують ефективність бізнесу (підприємницька сфера) знижуються, що призводить до втрати соціальних джерел економічного розвитку, значущість яких в новій економіці є вирішальною.

Таким чином, економічну безпеку, вивчення якої в умовах глобалізованої світової економіки з однієї сторони та військового стану з іншої є безумовно актуальним, доцільно дослідити як мультідисциплінарну категорію крізь призму психологічного, правового та управлінського аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню зальної теорії економічної безпеки присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених Л. Абалкіна, Г. Вечканова, О. Власюк, О. Груніна, С. Груніна, В. Духова, Я. Жаліло, Г. Козаченко, В. Кузьомко, В. Мунтіяна, Є. Олейнікова, П. Орлова, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Пономарьова, А. Прохожева, В. Сенчагова, В. Тамбовцева, В. Шликова, В. Ярочкіна та ін.

Розробкою статистичного підходу як методології вивчення економічної безпеки займалися С. Мочерний, А. Шаваєва, діяльнісного підходу - Г. Іващенко, С. Картунов та деякі інші.

Проблемою дослідження безпекової складової соціально-економічної політики займалися О. Ареф'єва, І. Голіков, О. Ляшенко, А. Мельник, Д. Блум, К. Краузе, В. Френкі, М. Поспеску, А. Голдтау та ін.

Публікації Н. Назарова, К. Едвардса, Т. Хансена, І. Сірегара, Т. Ванга, І. Джана присвячені розкриттю механізмів впливу людського чинника на параметри економічної безпеки держави, регіону, підприємства, ролі економічної поведінки індивідів у зниженні ризиків та загроз економічного й соціально-трудового характеру.

Сегменту продовольчої безпеки як складової економічної безпеки України присвячені дослідження Н. Писаренко, В. Власова, С. Кваши, Б. Пасхавера, П. Саблук, Ж. Сіднева, А. Ул'янченко та інших.

О. Правдивець, Ф. Гемпсон, І. Ідріс, Р. Флорйд, Р. Тамошюнієне та ряд інших дослідників доводять потребу у переорієнтації концепту економічної безпеки у бік людиноорієнтованої парадигми.

Незважаючи на значний масив наукових праць, науковим предметом яких є економічна безпека, досліджень цієї категорії в мультидисциплінарному контексті практично немає, що актуалізує саме такий підхід даної статті.

Метою статті є розкриття сутності науково-теоретичного розуміння економічної безпеки підприємницької діяльності в мультидисциплінарному контексті (психологічному, правовому, управлінському).

Виклад основного матеріалу. Стан вітчизняного підприємницького сектора в умовах дії правового режиму військового стану залишається стабільно складним: зменшується чисельність малих та середніх підприємств, скорочується кількість діючих фізичних осіб - суб'єктів підприємництва, рівень зайнятості та обсягів виробництва і реалізації продукції (надання послуг) зменшується, спостерігається відтік виробництва за межі країни. Однією з головних причин такої ситуації в мікроекономічному сенсі є відкрита проблема економічної безпеки бізнесу, зокрема - її психологічної, правової та управлінської складової.

Відповідно до Стратегії національної безпеки України ключовою умовою нової якості економічного зростання є зміцнення економічної безпеки [2]. При цьому, основою економічного розвитку є підприємницька діяльність, що об'єктивно вимагає звернення до її економічної безпеки. Вирішення цього

завдання потребує формування адекватних механізмів регулювання підприємництва (нормативно-правовий аспект) та методів формування системи управління економічною безпекою окремого підприємства (управлінський і психологічний аспекти), особливо в умовах мегаризиків, таких як повномасштабна збройна агресія РФ в Україні.

Комплексність та багатогранність поняття «економічна безпека» та похідної від нього категорії «економічна безпека підприємництва (підприємницької діяльності)», яку тлумачать в онтологічному сенсі як здатність економічної системи зберігати стійкість за будь-яких умов і забезпечувати зростання добробуту суспільства [3, с. 8], обумовлює різні підходи до її формування і реалізації.

Здійснений нами аналіз існуючих науково-теоретичних підходів до тлумачення сутності економічної безпеки підприємництва аргументовано дозволяє виокремити такі її сутнісні характеристики:

- 1) одна з провідних складових та передумовою формування економічної безпеки держави;
- 2) комплексна характеристика, що визначається складною системою чинників макро та мікрорівня;
- 3) індикатор та чинник добробуту нації, який суттєво впливає на рівень життя населення;
- 4) характеризує здатність підприємств протистояти загрозам та зберігати пропорції збалансованого розвитку;
- 5) чинить суттєвий вплив на конкурентоспроможність економіки держави;
- 6) узагальнююча характеристика рівня захисту усіх стейкхолдерів підприємницької діяльності.

Отже, економічну безпеку підприємництва доцільно розглядати як стан підприємницької діяльності, що визначається складним комплексом чинників, при якому зберігається його здатність до збалансованого розвитку та забезпечується економічна безпека та конкурентоспроможність держави і добробут нації. Саме в такому розумінні поняття «економічна безпека підприємництва» буде розглядатися в цій публікації.

Ми погоджуємося з думкою Г. Ситник, Г. Блакитої, Н. Гуляєвої, І. Ганечко, Т. Ганущак, Т. Зубко, Г. Лановська, В. Адаменко, Т. Лосіцька, І. Вавдійчик, Т. Бутова, І. Олесенко, Н. Архіпов у тому, що сучасний комплексний аналіз економічної безпеки підприємництва слід проводити на основі конвергенції існуючих науково-теоретичних та методологічних підходів (захисного, стійкісного, еволюційного, процесного, діяльнісного, ресурсно-функціонального, статистичного, конкурентного, гармонізаційного, інформаційного, фінансового, економіко-правового, системного, ситуаційного), а саму категорію слід розглядати комплексно через уявлення про причинно-наслідкові зв'язки між її складовими елементами [3, с. 12] (таблиця 1).

Таблиця 1

Елементи економічної безпеки підприємництва

Класифікаційна ознака	Елементи економічної безпеки підприємництва
за рівнем прояву та формування	економічна безпека підприємництва держави; економічна безпека підприємництва галузі; економічна безпека підприємництва регіону; економічна безпека суб'єкта підприємницької діяльності
за функціональним напрямом формування	фінансова безпека; кадрова безпека; інформаційна безпека; енергетична безпека; інвестиційна безпека; інноваційна безпека; правова безпека; технологічна безпека; екологічна безпека
за джерелами формування факторів впливу та можливостями впливу на них	внутрішня економічна безпека; зовнішня економічна безпека
За стейкхолдерами підприємницької діяльності	економічна безпека власників; економічна безпека кредиторів; економічна безпека найманого персоналу; економічна безпека постачальників; економічна безпека покупців (клієнтів); економічна безпека держави; економічна безпека громади

Джерело: сформовано авторами на основі [3]

Перспективною для подальших досліджень виглядає, на наш погляд, думка Л. Шаульської та І. Щерба щодо виокремлення ключових драйверів та ризиків економічної безпеки на приватному рівні, який об'єднує бізнес та індивідів у різних статусах зайнятості [4, с. 52].

Особливістю цього підходу є ідентифікація таких елементів економічної безпеки підприємства (бізнес-структури) та особистості (індивіда), які можуть одночасно виступати в двох ролях, що визначається коректністю реакції з боку менеджменту - за умови вчасного реагування на негативні коливання певні чинники не тільки локалізуються та компенсуються, а набувають потенціалу розвитку; за відсутності управлінського регулювання або через використання непродуктивних інструментів або інші управлінські помилки, ті самі чинники перетворюються на загрози економічній безпеці та спричиняють ризики втрат, конфліктні зіткнення, зниження ефективності діяльності (рис. 1). Вище зазначені автори розглядають формування збалансованого економічного середовища через зрозуміле та сприятливе правове поле, комфорт людського розвитку, доступності фінансових, інформаційних ресурсів, удосконалення корпоративної культури, дотримання споживчих цінностей, технологічне оновлення, добросовісне конкурентне поле, спрямоване на попередження ризиків економічної безпеки, усунення дії негативних чинників на рівні підприємства.

Між вище зазначеними авторськими підходами спостерігається солідарне уявлення про об'єктивну необхідність формування економічної безпеки підприємницької діяльності не лише економічними засобами, а й вагомими допоміжними інструментами – правовими, управлінськими та психологічними.

Як стверджують вітчизняні фахівці в області економічної безпеки, «нові тренди людиноцентрованого підходу охоплюють поняття людиноорієнтованого дизайну, що передбачає попередження конфліктогенних ризиків, синергію концептів економіки, управління, етнографії, соціології, когнітивної психології, які застосовуються для свідомого проектування специфічного середовища, ознаками якого є максимальна суспільна, корпоративна та особистісна користь, а також придатність для використання на рівні, комфортному для усіх потенційних суб'єктів-учасників» [5, с. 59].

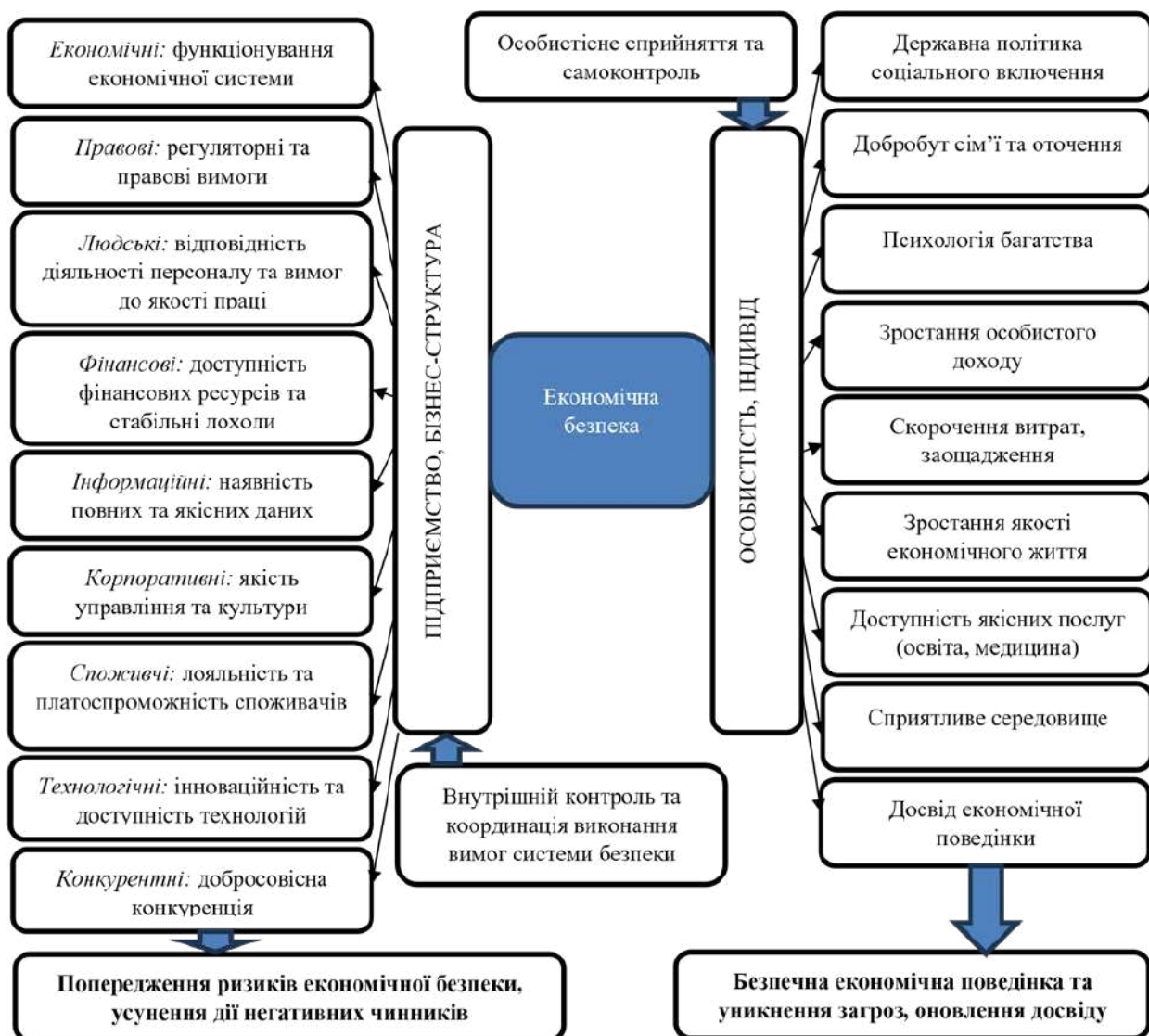

Рис. 1 Ключові драйвери та загрози економічної безпеки на приватному рівні (підприємство, особистість)

Джерело: сформовано авторами на основі [4]

Психологічний зріз економічної безпеки підприємницької діяльності орієнтується на загальну державну політику соціального включення, тобто на комплекс заходів, що уможлиблює доступність соціально-економічних благ незалежно від статусу або походження. Інші особистісні чинники (добробут сім'ї, психологія багатства, зростання особистого доходу, скорочення витрат, зростання якості життя, доступність послуг, сприятливе середовище, досвід) визначають його схильність до економічно доцільної поведінки, в тому числі особисту економічну безпеку [6].

Економічно безпечна поведінка формується переважно у найближчому оточенні, через отриманий досвід, відчуття захищеності, які залежать від рівня ділової активності регіону, середньостатистичного доходу та інших чинників. Відчуття економічної безпеки особистості визначається моделлю економічної поведінки людини, її схильністю до ризику (фінансового, економічного), готовністю витратити, заощаджувати ресурси, підвищувати рівень фінансової та економічної грамотності та комфортом і безпечністю.

Виходячи з вище зазначеного, економічна безпека підприємництва безпосередньо залежить від усвідомлення персоналом принципів та вимог її побудови, а також критеріїв оцінювання результативності. Лише дотримання кожним працівником цілей, завдань, обмежень та вимог економічної безпеки спроможне гарантувати результативність передбачених у ній заходів та політики. Отже, додатково до аналізу суто економічних показників необхідно проводити оцінку економічної поведінки працівників, їх схильностей та ціннісних орієнтирів.

Ще одним виявом психологічного зрізу економічної безпеки підприємництва є конфліктні прояви у соціально-трудовій сфері в умовах повномасштабної війни, передусім стресова мобілізація ресурсу, що проявляється в нетиповій до цього згуртованості, з однієї сторони, та відтермінування негативних ефектів (трагічні втрати та вимушене пристосування до погіршення умов зайнятості й існування, роздратування, непродуктивна поведінка, викривлене оцінювання реальності тощо) з іншої. Очевидно, саме через те, що сфера підприємництва є вельми чутливою до конфліктів та ризиків соціально-трудової сфери, акцент уваги повинен бути зосереджений на працівниках, їх персональних особливостях як цінностях, що допомагають об'єднанню перед викликами кризових явищ. Вже зараз в Україні спостерігається формування людиноорієнтованих моделей менеджменту та безпеки в середовищі бізнес-структур та під державним патронатом (напр., Національна платформа стійкості та згуртованості, Національна служба посередництва і примирення та ряд інших).

Управлінський аспект економічної безпеки підприємницької діяльності по суті являє собою рівень ієрархічних відносин: зміну застарілих малоефективних моделей менеджменту, інерційних організаційно-управлінських структур, привалювання політики реагування на зовнішні виклики, низький рівень

комунікаційної, сервісної, управлінської компетентності, формальний характер корпоративної культури. Адекватна сучасним вимогам, запитам та стану економіки модель економічної безпеки безсумнівно потребує відповідної моделі менеджменту з акцентом на потреби працівника, на підтримку його активного свідомого використання власного професійного та особистого потенціалу для цілей бізнесу, власного зростання й задоволеності, на вчасну компенсацію впливу ризиків соціально-трудової природи на підприємницьку сферу, які за відсутності ідентифікації та компенсаторної політики перетворюються на загрози економічній безпеці. Н. Писаренко, справедливо зазначає з цього приводу, що ефективний менеджмент бізнесу є однією з найсуттєвіших умов фінансово-економічної безпеки підприємництва [7, с. 47].

Вказані вище нові моделі бізнес-менеджменту орієнтовані на використання чинників заохочення та стимулів посилення економічної безпеки. Передусім, мова йде про застосування гнучких, адаптивних систем управління, що сприяють формуванню корпоративної культури відкритості, при якій персонал має можливість вчасно і безпечно бути попереджений про можливі загрози [8, с. 42]. При цьому, всебічне залучення співробітників до процесів прийняття рішень, підтримка творчості та ініціатив формує у них не лише відчуття безпосередньої причетності до функціонування організації, відповідний рівень мотивації та лояльності, але й відповідальність за вчинені дії та поведінку. Постановка цілей з урахуванням індивідуальних очікувань сприятиме посиленню рівня довіри в рамках управління, усвідомлення «соціальної включеності» та відсутності бар'єрів до збільшення рівня доходу і покращення життєвих умов.

Варто виділити ключові ознаки процесу управління (менеджменту) економічною безпекою підприємництва в сучасних українських реаліях:

- розвиток складної системи стратегій;
- на етапі формування рішення та прийняття управлінського впливу аналітики не мають можливості подати повної картини розвитку ситуації;
- прийняття рішення базується на прогнозуванні тенденції розвитку системи в часі;
- невизначеність, пов'язана з подальшим впливом прийнятого рішення на проблемну ситуацію.

В цілому, здатність до швидкого реагування на різноманітні зміни формується шляхом створення нового або вдосконалення наявного механізму управління економічною безпекою та надає підприємницькій діяльності конкурентних переваг для досягнення визначених цілей. Управління економічною безпекою доцільно формувати як підсистему загальної системи управління, що тісно пов'язана з вирішенням інших проблем та має принаймні два етапи.

Перший етап. Тут відбувається визначення місії та стратегічних цілей суб'єкту підприємництва. В межах управління його економічною безпекою

слід враховувати, що на мету впливають як зовнішні відносно системи фактори (зовнішні вимоги, потреби, програми), так і внутрішні чинники (потреби, можливості, програми самої системи та її елементів, виконавці). При цьому, останні є такими, що об'єктивно впливають на процес формування мети, яка може формуватися на основі взаємодії, суперечок або коаліцій як між зовнішніми, так і між внутрішніми чинниками, що існували раніше та перебували в постійному русі та цілісності. Управління економічною безпекою суб'єкту підприємництва повинне базуватися на принципах забезпечення її раціонального рівня, що не обмежує можливості прогресивного розвитку та одночасно резервує ресурси для підтримки стабільності граничних умов.

Другий етап. Для прийняття рішення про пріоритетність реакції суб'єкту підприємництва на самозбереження, стабілізацію, формування конкурентної, інноваційної позицій або позиції забезпечення довгострокового потенціалу в рамках управління економічною безпекою доцільно застосовувати метод аналізу ієрархій (вперше був розроблений Т. Сааті та широко використовується в аналітичному плануванні відомих компаній західних країн, наприклад, Ford, Microsoft тощо). Сферою застосування цього методу є розподіл ресурсів, визначення пріоритетів при відборі альтернативних рішень, проведення аналізу «вартість-ефективність».

Отже, управління економічною безпекою суб'єкту підприємництва можна уявити як особливий різновид і відносно самостійну, локальну підсистему його управління.

Правовий аспект економічної безпеки розуміється фахівцями як процес правової регламентації економічних відносин і реалізації правових приписів, спрямованих на забезпечення необхідних умов для розвитку бізнесу, стабільності господарської діяльності, а також організації її захисту від впливу різних зовнішніх і внутрішніх загроз [9, с. 35].

Аналіз нормативно-правової бази, що регламентує забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва дозволяє говорити про ряд суттєвих проблем і прогалин в цій області:

1) у вітчизняному законодавстві не існує чіткого визначення категорії «економічна безпека підприємницької діяльності», у зв'язку з чим постає проблема відсутності точних критеріїв і показників стану економічної безпеки бізнесу, які могли б використовуватись з метою моніторингу і контролю рівня економічної безпеки;

2) потребує уточнення формулювання причин походження тих чи інших загроз економічній безпеці, а також необхідним є більш докладне роз'яснення заходів щодо запобігання або пом'якшення наслідків їх впливу на функціональні можливості суб'єктів підприємництва.

Правова складова економічної безпеки суб'єкта підприємництва містить такі елементи:

1) корпоративна безпека, що забезпечує прозорі взаємовідносини між партнерами по бізнесу, перешкоджає захопленню підприємства із-зовні, не дає змогу порушувати нормальний порядок роботи органів управління;

2) безпека відносин із контрагентами (так звана «інтерфейсна» безпека), яка запобігає виникненню ситуацій, коли неможливо повернути кошти через невиконання контрагентами своїх зобов'язань, забезпечує можливість швидкого застосування до контрагентів правових заходів державного примусу;

3) безпека активів (матеріальних активів, нерухомості, обладнання, товарів, а також безпека інтелектуальної власності, засобів ідентифікації тощо.);

4) безпека у сфері трудових відносин, що передбачає вибудовування політики управління трудовими ресурсами та робить можливим їх ефективне використання і зниження ризиків від перевірок контролюючих органів;

5) юридична безпека власників бізнесу - система заходів, спрямована на уникнення ситуацій, за яких власники бізнесу можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності за дії юридичної особи.

Правовий аспект (складова) економічної безпеки підприємницької діяльності розуміється фахівцями здебільшого як процес правової регламентації економічних відносин і реалізації правових приписів, спрямованих на забезпечення необхідних умов для розвитку бізнесу, стабільності підприємництва, а також організації його захисту від впливу різних зовнішніх і внутрішніх загроз.

Правове забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності має у своїй основі законодавчі акти, що регулюють різні галузі економічної безпеки підприємницької діяльності, закріплюють стратегію розвитку економічної безпеки як на мікро та макрорівнях, визначають напрями стійкого зростання і розвитку вітчизняної економіки і суспільства з метою забезпечення економічної безпеки. Воно є вирішальним чинником підтримки високого рівня його правової безпеки, яка в науковій площині визнається однією з важливих функціональних складових системи економічної безпеки бізнес-структур. Водночас, сучасне правове забезпечення економічної безпеки ведення бізнесу в Україні характеризується низкою недоліків, які потребують перегляду і коригування чинного законодавства.

Висновки. Як показало дане дослідження, економічну безпеку науково коректно розглядати як мультидисциплінарну категорію крізь призму психологічного, правового та управлінського аспектів. По своїй інституційній природі та сутності економічна безпека підприємництва являє собою стан підприємницької діяльності, що визначається складним комплексом чинників, при якому зберігається його здатність до збалансованого розвитку та забезпечується економічна безпека та конкурентоспроможність держави і добробут нації.

Психологічний зріз економічної безпеки підприємницької діяльності орієнтується на особистісні чинники, такі як добробут сім'ї, психологія багатства, зростання особистого доходу, скорочення витрат, зростання якості життя, доступність послуг, сприятливе середовище, досвід та допомагає визначити схильність індивіда до економічно доцільної поведінки, в тому числі особисту економічну безпеку.

Управління (менеджмент) економічною безпекою суб'єкту підприємництва доцільно розглядати як особливий різновид і відносно самостійну, локальну підсистему його управління. Ефективна модель економічної безпеки вимагає відповідної моделі менеджменту з акцентом на потреби працівника, на підтримку його активного свідомого використання власного професійного та особистого потенціалу для цілей бізнесу, власного зростання й задоволеності, на вчасну компенсацію впливу ризиків соціально-трудової природи на підприємницьку сферу.

Правовий аспект економічної безпеки слід тлумачити як процес правової регламентації економічних відносин і реалізації правових приписів, спрямованих на забезпечення необхідних умов для розвитку бізнесу, стабільності господарської діяльності, а також організації її захисту від впливу різних зовнішніх і внутрішніх загроз.

Література:

1. Кузьомко В.М. Економічна безпека як наукова категорія. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2010. Вип. 9. С. 29-34 . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_9_6
2. Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
3. Економічна безпека підприємництва в Україні: монографія / В. Ситник, Г.В. Блакита, Н.М. Гуляєва та ін. Київ. 2020. 284 с.
4. Шаульська Л.В., Щерб І.Н. Людиноорієнтована модель безпеки в контексті попередження ризиків та конфліктів у соціальній, трудовій, підприємницькій сферах. *Економіка і організація управління*. 2023. №2(50). С. 43-60.
5. Щерб І. Ключові маркери складових економічної безпеки держави. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2020. №25. С. 56-65.
6. Калінін А., Колісніченко Р., Гавриленко О. Мотивація праці в сучасних умовах: економічні, психологічні та правові аспекти. *Наукові перспективи*. 2022. № 1(19). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1018>.
7. Писаренко Н.В. Удосконалення організаційно-економічного механізму страхування сільськогосподарських культур. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Сер. Економічні науки*. 2018. №11(19). С. 96-101.
8. Організація та управління системою економічної безпеки підприємства: навчально-методичний посібник / З. Б. Живко, О.В. Черевко, Н.В. Зачосова, М. О. Живко, О.Б. Баворовська, В.О. Занора; за ред. З.Б. Живко. Черкаси, 2019. 120 с.
9. Зачосова Н.В., Чакалов Р.К. Правове забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. *Приазовський економічний вісник*. 2017. 4(04). С. 34-38.

References:

1. Kuzomko, V.M. (2010). Ekonomichna bezpeka yak naukova katehoriia [Economic security as a scientific category]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. - Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_9_6
2. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy (2020) [National Security Strategy of Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiuu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» - Decree of the President of Ukraine On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

3. Sytnyk, H.V., Blakyta, H.V., Huliaieva, N.M. (2020). *Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva v Ukraini: monohrafiia* [Economic security of entrepreneurship in Ukraine: a monograph]. Kyiv. 284 s.

4. Shaulska, L.V., Shcherb, I.N. (2023). *Liudynooriiientovana model bezpeky v konteksti poperedzhennia ryzykiv ta konfliktiv u sotsialnii, trudovii, pidpriemnytskii sferakh* [A human-centered security model in the context of preventing risks and conflicts in the social, labor, and business spheres]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia* - Economics and management organization. 2(50). 43-60.

5. Shcherb, I. (2020). *Kliuchovi markery skladovykh ekonomichnoi bezpeky derzhavy* [Key markers of economic security components of the state]. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy - Regionalni aspekty rozvytku produktyvnykh sil Ukrainy*. 25. 56-65.

6. Kalinin, A., Kolisnichenko, R., Havrylenko, O. (2022). *Motyvatsiia pratsi v suchasnykh umovakh: ekonomichni, psykhologichni ta pravovi aspekty* [Labor motivation in modern conditions: economic, psychological and legal aspects]. *Naukovi perspektyvy* - Scientific perspective. 1(19). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1018>.

7. Pysarenko N.V. (2018). *Udoskonalennia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu strakhuvannia silskohospodarskykh kultur* [Improvement of the organizational and economic mechanism of crop insurance]. *Mizhnarodnyi naukovi zhurnal «Internauka»* - International scientific journal "Internauka". 11(19). 96-101.

8. Zhyvko, Z.B., Cherevko, O.V., Zachosova, N.V., Zhyvko, Bavorovska, O.B., Zanova, V.O. (2019). *Orhanizatsiia ta upravlinnia systemoiu ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Organization and management of the system of economic security of the enterprise: a textbook]. Cherkasy. 120 s.

9. Zachosova, N.V., Chakalov, R.K. (2017). *Pravove zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky subiektiv hospodarskoi diialnosti* [Legal support of economic security of business entities]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk* - Pryazovsky Economic Bulletin. 4(04). 34-38.

УДК 334.012.42

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-854-867](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-854-867)

Ловкайтес Віталій Сергійович аспірант кафедри туризму, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002

Харчевнікова Лілія Сергіївна к.е.н., доцент кафедри туризму, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002,
<https://orcid.org/0000-0002-2571-8612>

СВІТОВИЙ ДОСВІД РОЗРОБКИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОГРАМ ТА СТРАТЕГІЙ ЦИФРОВІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ

Анотація: Цифрові рішення істотно впливають на бізнес-процеси та моделі, а їх застосування обумовлено змінами у споживчій поведінці, доступністю технологій та позитивним економічним ефектом. Пандемія Covid-19 сприяла тому, що бізнес став стрімко освоювати цифрові інструменти в організації комерційної діяльності, що сприяє динамічній цифровій трансформації бізнесу.

Стаття присвячена аналізу сучасних тенденцій цифровізації та цифрової трансформації бізнесу. Цифровізація господарської діяльності нині стала однією з ключових трендів у розвитку вітчизняного бізнесу. У статті розглядається зарубіжний досвід цифрової трансформації бізнесу, яка стає дедалі актуальнішою у зв'язку з переходом на новий етап розвитку суспільства. Виявлено особливості цифровізації бізнесу у розвинених країнах (США, Китай, Країни ЄС та ін.). Обґрунтовано позитивний вплив цифровізації на економіку країн. Виділено відмінні риси цифровізації бізнесу та його цифрової трансформації; розглянуто позиції України у міжнародних рейтингах розвитку цифрової економіки. Зазначається факт того, що цифрова трансформація торкається діяльності багатьох підприємницьких структур незалежно від масштабів бізнесу. При цьому суб'єкти підприємництва стикаються не лише з позитивними сторонами цифровізації, але й змушені вирішувати нові проблеми, долаючи вплив нових ризиків та загроз. Визначено ключові виклики цифровізації підприємництва в сучасній економіці, які зокрема пов'язані з інформаційною безпекою; недостатнім рівнем розвитку цифрових компетенцій у персоналі підприємств; складністю переходу до нових бізнес-моделей; фінансовими обмеженнями.

Ключові слова: цифрова трансформація, цифрові технології, інформаційні технології, цифрова економіка, зарубіжний досвід, цифрова трансформація бізнесу.

Lovkaites Vitalii Serhiyovych Graduate student of the Department of Tourism, State Biotechnology University, Alchevskikh St. 44, Kharkiv, 61002

Kharchevnikova Liliya Sergiivna Doctor of Economics, Associate Professor of the Department of Tourism, State Biotechnology University, Alchevskikh St. 44, Kharkiv, 61002 <https://orcid.org/0000-0002-2571-8612>

GLOBAL EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF NATIONAL BUSINESS DIGITALIZATION PROGRAMS AND STRATEGIES

Abstract: Digital solutions significantly affect business processes and models, and their application is due to changes in consumer behavior, the availability of technologies and a positive economic effect. The Covid-19 pandemic contributed to the rapid adoption of digital tools by businesses in the organization of commercial activities, which contributes to the dynamic digital transformation of business.

The article is devoted to the analysis of modern trends in digitization and digital transformation of business. Digitalization of economic activity has now become one of the key trends in the development of domestic business. The article examines the foreign experience of digital business transformation, which is becoming more and more relevant in connection with the transition to a new stage of society's development. Features of digitalization of business in developed countries (USA, China, EU countries, etc.) have been revealed. The positive impact of digitalization on the economy of countries is substantiated. Distinguishing features of digitalization of business and its digital transformation are highlighted; the position of Ukraine in international ratings of the development of the digital economy is considered. The fact that digital transformation affects the activities of many business structures is noted, regardless of the scale of the business. At the same time, business entities face not only the positive aspects of digitalization, but are also forced to solve new problems, overcoming the impact of new risks and threats. The key challenges of digitization of entrepreneurship in the modern economy are identified, which are particularly related to information security; insufficient level of development of digital competences among enterprise personnel; the difficulty of transitioning to new business models; financial restrictions.

Keywords: digital transformation, digital technologies, information technologies, digital economy, foreign experience, digital transformation of business.

Постановка проблеми. За останні десять років політика Східного Партнерства ЄС щодо країн-партнерів зазнавала значних трансформацій через швидкозмінність суспільно-політичного та економічного середовища у

регіоні. Протягом останніх 4-5 років цифровізація економіки та суспільства стала одним із пріоритетів в рамках даної політики і продовжує утримувати увагу основних стейкхолдерів як з боку ЄС, так і в середині більшості країн регіону Східного партнерства. Нова політика СхП до 2025 року визначає нові довгострокові цілі, спрямовані на реагування на нові пріоритети, зміцнення стійкості до вирішення загальних проблем, сприяння сталому розвитку та продовження забезпечення конкретних результатів для громадян, однією з яких є забезпечення стійкої цифрової трансформації.

Підтримка стійкої цифрової трансформації є одним з п'яти пріоритетів політики, виділених Європейською Комісією в її пропозиції з довгострокових політичних цілей Східного партнерства на період після 2020 року, що була опублікована 18 березня 2020 року [1].

Цифрова трансформація означає інтеграцію цифрових технологій у всі сфери бізнесу. Ця інтеграція призводить до принципових змін у тому, як діють громадяни, підприємства та організації, як вони забезпечують цінність для себе, своїх працівників, клієнтів, партнерів, досягаючи власних та спільних, економічних та соціальних цілей швидше, дешевше та з новою якістю.

Проблеми, які перешкоджають розвитку в Україні цифрових трендів та трансформації української економіки в цифрову [2]:

1. Інституційні: низька включеність державних установ щодо реалізації Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства (Цифрова адженда України); невідповідність профільного законодавства глобальним викликам та можливостям (прогресивні розроблені законопроекти досі не стали законами); невідповідність національних, регіональних, галузевих стратегій та програм розвитку цифровим можливостям.

2. Інфраструктурні: низький рівень покриття території країни цифровими інфраструктурами (для прикладу, мета ЄС до 2020Е покрити 100% території ширококутовим доступом до Інтернету, в Україні цей показник складає близько 60%); відсутність окремих цифрових інфраструктур (для прикладу, інфраструктури Інтернету речей, електронної ідентифікації та довіри тощо); нерівний доступ громадян до цифрових технологій та нових можливостей (цифрові розриви).

3. Екосистемні: слабка державна політика щодо стимулів та заохочень розвитку інноваційної економіки; незрілий ринок інвестиційного капіталу; застаріла система освіти, методик викладання, відсутність фокусу на STEM-освіту, soft skills та підприємницькі навички, недосконалі моделі трансферу технологій та закріплення знань та умінь; дефіцит висококваліфікованих кадрів для повноцінного розвитку цифрової економіки та цифровізації взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до пропозицій Європейської Комісії [3] щодо нових пріоритетів політики СхП, сильна цифрова присутність в країнах-сусідах ЄС сприятиме зростанню і стимулюванню сталого розвитку. В цьому відношенні ЄС буде і далі вкладати кошти в

цифрову трансформацію країн-партнерів відповідно до законодавства та передової практики ЄС і підтримуватиме розширення високоінноваційних цифрових стартапів в регіоні. ЄС і далі надаватиме підтримку країнам-партнерам та сприятиме їх кіберстійкості. Цей новий акцент ґрунтується на 20 досягненнях ЄС на 2020 рік [4], дорожній карті для досягнення відчутних результатів для громадян регіону Східного партнерства, затвердженій у 2017 році, яка позначила гармонізацію цифрових ринків як один з 20 ключових результатів ЄС.

22 травня 2019 року Європейський Союз офіційно розпочав в Україні нову програму «EU4Digital: підтримка цифрової економіки та суспільства у Східному партнерстві». EU4Digital націлена на розширення переваг Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу для України та інших держав Східного партнерства з метою стимулювання економічного росту, створення робочих місць, покращення життя людей та допомоги бізнесу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей цифровізації бізнесу у розвинених країнах; аналіз сучасних тенденцій цифровізації та цифрової трансформації бізнесу; обґрунтування позитивного впливу цифровізації на економіку країн.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація (з англ. digitalization) - це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо. Це перехід біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів), перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн). До провідних цифрових технологій відносять: Інтернет речей, роботизація та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, адитивні технології (3D-друк), хмарні та туманні обчислення, безпілотні та мобільні технології, біометричні, квантові технології, технології ідентифікації, блокчейн тощо. Споживачами цифрових технологій виступають усі - держава, бізнес, громадяни.

Цифрові інфраструктури - комплекс технологій, продуктів та процесів, що забезпечують обчислювальні, телекомунікаційні та мережеві можливості електронної взаємодії, обміну даними, сигналами тощо. Цифрові інфраструктури є основою цифрової економіки. Вони поділяються на опорні (тверді) та сервісні (м'які). Опорні (тверді) інфраструктури:

- фіксована інфраструктура ширококутового доступу до Інтернету (ШСД): магістральні, дистрибуційні та локальні мережі, точки обміну трафіком тощо;
- мобільна інфраструктура зв'язку та ширококутового доступу (3G, 4G, 5G);

- радіоінфраструктура (LoRaWan тощо) для проектів Інтернету речей (сенсори, датчики тощо);
- радіоінфраструктура (насамперед Wi-Fi на рівні міст, селищ, різних закладів туристичних об'єктів тощо.);
- інфраструктура супутникового зв'язку;
- обчислювальна інфраструктура (т. з. хмарна, або віртуалізована, інфраструктура);
- інфраструктура кібербезпеки.

Сервісна (м'яка) інфраструктура:

- інфраструктура ідентифікації та довіри (citizen ID, Bank ID, mobile ID);
- інфраструктура відкритих даних;
- інфраструктура державних послуг (e-government);
- інфраструктура інтероперабельності (API, стандарти європейської ISA);
- інфраструктура е-комерції та е-бізнесу (e-contract, e-invoicing, e-logistics);
- транзакційно-процесингова інфраструктура (онлайн-платежі, інструменти cashless, сервіси fintech);
- інфраструктура життєзабезпечення (цифрові медичні, освітянські, транспортні, логістичні та інші системи, системи громадської безпеки);
- геоінформаційна інфраструктура (прив'язки цифрових даних до просторових об'єктів); промислові цифрові інфраструктури (Індустрія 4.0).

Протягом останніх років в Україні з'являються тенденції до визнання цифрової трансформації як майбутнього «драйверу» економіки країни. У 2018 році уряд затвердив Концепцію та План дій щодо розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. У 2019 році новопризначена виконавча влада України презентувала достатньо амбітний план розвитку цифрової економіки країни, який закликає до прискореного розвитку для переведення української економіки в цифровий формат табл. 1 і 2) [2].

Таблиця 1.

Перелік ініціатив та проектів для досягнення KPI (key performance indicators) (тверда інфраструктура)

Ініціативи	Потреба у відповідних ініціативах	Індикатор виконання (KPI)
1. Розбудова фіксованої інфраструктури ШСД до мережі Інтернет	Нацплан розвитку ШСД, доступ до фіз. інфраструктури, проекти цифровізації об'єктів соціальної інфраструктури	Покриття - 99,9% українських домогосподарств Інтернет ШСД - стандарт для новобудов, квартир та фізичної інфраструктури
2. Розбудова інфраструктури мобільного Інтернету (4G, 5G)	Рефармінг частот, технейтральність	Покриття - 100% території країни (4G–5G) 99% усіх автомобільних і залізничних магістралей та 95% сільської місцевості покрито технологіями мобільного Інтернету
3. Розбудова радіо-інфраструктури (LoRaWan тощо) для проектів Інтернету речей	Доступ до фіз. інфраструктури	Покриття - 100% території країни 5 млрд сенсорів та датчиків
4. Розбудова інфраструктури громадського доступу до Wi-Fi	Прискорені процедури отримання дозволів тощо	100% ключових вузлів транспортної інфраструктури, туристичних маршрутів, природних заповідників, об'єктів культури та історії, дозвілля та відпочинку покрито бездротовими мережами Wi-Fi
5. Розбудова обчислювальної інфраструктури (т. з. хмарна, або віртуальна, інфраструктура) (локальні ЦОД)		5 національних ЦОД-інфраструктур (рівня DC TIER3)
6. Створення інфраструктури кібербезпеки	Комплексні ініціативи щодо виконання Закону України «Про кібербезпеку»	До 10 галузевих центрів управління кібербезпекою Повноцінне функціонування програми «Чистий Інтернет» (очищення мережевого трафіку на рівні операторів)

Джерело: оцінки експертів «Цифрова аджанда України», ГС «Хай-Тек Офіс Україна», Ukrainian Institute for the Future

Україна визначила цифрову трансформацію як пріоритетну політику, що вже відзначено нещодавніми визнаними серед європейської експертної спільноти успіхами у впровадженні систем «ProZorro» та «e-Health», у

запровадженні мобільного покриття 4G та запуску електронних послуг у державному та приватному секторах.

Таблиця 2.

Перелік ініціатив та проектів для досягнення KPI (key performance indicators) (м'яка інфраструктура)

Кроки, заходи, інструменти	Відповідальні за реалізацію	Індикатор виконання (KPI)
1. Інфраструктура ідентифікації та довіри (citizen ID, mobile ID, bank ID)	КМУ, бізнес	Єдиний державний електронний демографічний реєстр (citizen ID) 99,9% громадян мають цифрову ідентифікацію (citizen-card, Mobile ID) до 2020E
2. Інфраструктура відкритих даних	КМУ, громадський сектор, бізнес	99% публічних інформаційних ресурсів та баз даних у відкритому доступі
3. Інфраструктура державних послуг (e-government)	КМУ	Безпаперова взаємодія за принципом «єдиного вікна» та автоматизації усіх процесів бек-офісу державних установ
4. Інфраструктура інтероперабельності	КМУ	100% державних ресурсів та систем взаємодіють через платформу інтероперабельності «Трембіта» +300% зростання внутрішнього ринку електронної комерції до 2020E; +1000% — до 2030E
5. Інфраструктура е-комерції та е-бізнесу	громадський сектор, бізнес	99% ділових процесів між бізнесом — електронні (е-комерція)
6. Транзакційно-процесингова інфраструктура	громадський сектор, бізнес	100% закладів торгівлі, сфери послуг тощо пра-цюють в режимі cashless (безготівкові розрахунки)
7. Інфраструктура життєзабезпечення	КМУ, громадський сектор, бізнес	Топові позиції в рейтингах: індекс якості життя (безпечне та комфортне життя), міжнародний індекс щастя
8. Геоінформаційна інфраструктура	КМУ, громадський сектор, бізнес	Оцифровування 100% фізичних інфраструктур (зокрема критичних) відповідно до галузей економіки (транспортна, енергетична, міська екологічна, житлово-комунальна, нерухоме майно)
9. Блокчейн інфраструктура (як опорна для реалізації багатьох м'яких інфраструктур)	КМУ, громадський сектор, бізнес	100% ділових процесів: реєстрації цивільних актів ведення реєстрів, реєстрів, кадастрів та довідників захищено відповідно до стандартів кібербезпеки (ISO 27001)

Джерело: оцінки експертів «Цифрова адженда України», ГС «Хай-Тек Офіс Україна», Ukrainian Institute for the Future

Новостворене Міністерство цифрової трансформації поставило наступні цілі до 2024 року: 100 % публічних послуг мають бути доступні громадянам та бізнесу онлайн; 95 % транспортної інфраструктури, населених пунктів та їхні соціальні об'єкти мають мати доступ до високошвидкісного Інтернету; 6 млн. українців мають бути залучені до програми розвитку цифрових навичок; доля ІТ-продукту у ВВП країни має складати не менше 10 %.

Перші кроки включали прийняття правової основи для основних цифрових прав громадянина, включаючи право на доступ до широкосмугового Інтернету та збільшення доступності технологій для споживачів з метою зниження вартості програмного забезпечення, комп'ютерного та іншого обладнання. До передумов для просування цифрового порядку денного України належать нещодавно розроблене законодавство про цифрову економіку та телекомунікації, цифрову інфраструктуру, досягнення у сфері забезпечення безготівкової економіки - розвиток електронної торгівлі (e-Trade), електронного захисту (e-Trust) та кібербезпеки (Cybersecurity). Ініціатива «Smart City», нещодавно ініційована профільним Міністерством цифрової трансформації, свідчить про впевненість владних інституцій у наявній законодавчій та інституційній базі для впровадження комплексних ініціатив з побудови ІСТ-екосистеми на регіональному/місцевому рівні.

Проєвропейські прагнення цифрового розвитку України підтверджуються розробкою Стратегії («дорожньої карти») інтеграції України до Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу, проєкт якої наразі проходить оцінку представниками профільних структурних підрозділів Європейської Комісії.

Ключовими факторами успіху цифрової трансформації в сучасному світі є: готовність компаній до змін, забезпечення кадрами високої кваліфікації, використання найпрогресивніших технологічних рішень та способів їх впровадження. Респондентами також наголошується на значущості партнерських взаємодій у процесі цифрових трансформацій. Ділові контакти з постачальниками технологій, клієнтами та конкурентами сприяють підвищенню ефективності відповідних проєктів.

Дослідження також показало готовність компаній до ризиків, пов'язаних із впровадженням цифрових технологій. Згідно з результатами опитування, 59% компаній Китаю вже отримали певні переваги в результаті реалізації проєктів цифрової трансформації [5].

На сьогоднішній день найбільш розвинуеною цифровою економікою у світі, на думку експертів, є Сінгапур. Цифрові технології, на думку міністра фінансів Сінгапуру Хен Сві Кіт, є ефективним інструментом трансформації бізнесу, який необхідно використовувати спільно з готовністю до інновацій і здатністю до розвитку [6]. Уряд Сінгапуру приділяє значну увагу розширенню корпоративних цифрових можливостей. На ці цілі державою лише у 2017 р. було виділено понад \$56 млн. Крім того, урядом країни реалізуються стимулюючі заходи:

1) компаніям надається додаткове фінансування та можливість отримання консалтингових послуг з боку держструктур у разі, якщо вони демонструють готовність до тестування та впровадження на своїй базі нових ІКТ;

2) в результаті затвердження державою більш гнучких правих норм, що регулюють сферу венчурного інвестування, у сінгапурських компаній розширюються експериментальні можливості щодо технічно складної продукції та сервісів.

Безперечно, світові тренди у сфері цифрової трансформації бізнесу – це серйозний виклик для вітчизняної економіки. А грамотне використання найкращих світових практик та інструментів цифровізації сприятиме не лише забезпеченню національної безпеки та зростання конкурентоспроможності України на світових ринках, а й підвищенню рівня та якості життя населення країни.

В рамках Ініціативи EU4Digital Європейський Союз підтримує цифрову економіку і суспільство в країнах Східного Партнерства, сприяючи гармонізації цифрових ринків в регіоні, з метою надання інтегрованих онлайн-послуг для громадян, державних адміністрацій та підприємств. Ключем до досягнення цієї мети є шість мереж-кореспондентів EU4Digital з країн-партнерів та держав-членів ЄС, відповідальних за конкретні сфери політики. Мережі EU4Digital служать платформами для обміну найкращими практиками та досвідом серед Східних партнерів та з ЄС, сприяють синергії та розробці спільних проєктів та дорожніх карт, а також зосереджуються на конкретних та досяжних результатах, спрямованих на поліпшення життя громадян та конкурентоспроможності бізнесу. По своїй суті вони відображають основні напрямки цифрового розвитку, в яких має рухатись кожна країна регіону Східного партнерства на шляху до Єдиного цифрового ринку ЄС:

- правила телекомунікацій;
- довіра і безпека;
- електронна торгівля;
- ІКТ-інновації;
- система електронної охорони здоров'я;
- електронні навички.

На даний час Ініціатива EU4Digital об'єднує наступні пріоритетні дії та програми ЄС:

• Мережі EU4Digital, що об'єднують представників Східних країн-сусідів ЄС та держав-членів ЄС для роботи в ключових тематичних областях.

• Програма EU4Digital: трирічна програма (2019-2022), що просуває ключові області цифрової економіки і суспільства відповідно до норм і практики ЄС.

• EU4Digital: ширококутові стратегії в регіоні Східного партнерства (2018-2020), проєкт, здійснюваний Світовим банком для підтримки Східних країн-партнерів ЄС в розробці і реалізації національних стратегій в області ширококутового зв'язку.

- EU4Digital: проєкт «Кібербезпека - СХІД», спрямований на посилення кібербезпеки в країнах-партнерах і підвищення довіри до використання цифрових послуг.

- EU4Digital: EaPConnect (з'єднання дослідницьких і освітніх спільнот) розширює мережеву інфраструктуру для об'єднання дослідницьких і освітніх спільнот з країн ЄС та Східних країн-партнерів.

За останні півтора року в рамках вище перелічених напрямків Україні вдалося досягти певного прогресу на шляху до досягнення 20 ключових результатів ЄС, про який частково йтиметься в даному дослідженні. Вищенаведені передумови, створені з боку європейської сторони, в свою чергу, вимагають посиленої уваги від вітчизняних владних інституцій та інших стейкхолдерів до нових очікувань європейських партнерів щодо вдосконалення політики та конкретних дій для подальшого цифрового розвитку України. Рекомендації, наведені в рамках даної публікації, частково базуватимуться на порадах та дорожніх картах, розроблених програмою EU4Digital, та заявлених очікуваннях з боку європейських партнерів.

Серед країн регіону Східного партнерства Україна займає передові позиції у вдосконаленні регуляторного та інституційного середовища для розвитку сфери телекомунікаційних послуг та цифрової інфраструктури. Починаючи з 2016 року Україна тримає проактивну позицію в рамках роботи Мережі регуляторів електронних комунікацій СхП. Найбільш відчутним результатом роботи мережі є розробка Регіональної роумінгової угоди в регіоні Східного партнерства, спрямованої на гармонізацію ціноутворення та зниження тарифів на роумінг серед країн регіону. У червні 2020 року під час наради координаторів з узгодження цифрового ринку СхП співробітники підрозділів ЄС і члени EaPeReg представили проєкт Регіональної роумінгової угоди та дорожню карту для її підписання. Підписання остаточного варіанту документу планується провести на четвертій Міністерській зустрічі СхП з цифрової економіки. Також триває процес обговорення Регіональної угоди про спектр між країнами СхП, яка планується бути затвердженою на Міністерській зустрічі країн СхП.

Серед досягнень національної політики в даній сфері слід відзначити підписання меморандуму між урядом України та чотирма провідними операторами мобільного зв'язку щодо реорганізації радіочастот у діапазоні 900 МГц, що дозволить забезпечити розширення покриття території країни мобільним зв'язком рівня 4G та ширококутовим доступом до Інтернету. Крім того, Міністерством цифрової трансформації розроблено та виставлено на обговорення проєкт Національної стратегії розвитку ширококутового доступу до Інтернету. Цьому передувало проведення досліджень щодо покриття та швидкості Інтернету (зокрема через запуск сайту для вимірювання швидкості ШСД), а також підписання ряду меморандумів про співпрацю

Мінцифри та ІТ-компаній для реалізації проєктів з розвитку фіксованих і мобільних систем зв'язку.

В Україні швидкими темпами розвивається система надання публічних е-послуг та електронної ідентифікації (в т.ч.: створено портал державних послуг «Дія» під егідою профільного міністерства, запущено Інтегровану систему електронної ідентифікації, системно впроваджується технологія SmartID, розпочато процес оптимізації електронних реєстрів даних), що надало значного поштовху для розвитку міжнародної співпраці в даній сфері. Україною подано запит щодо взаємного визнання довірчих послуг у відповідності зі статтею 14 Регламенту eIDAS під час засідання Комітету Ради асоціації ЄС - Україна. Як наслідок - за підтримки проєкту EU4Digital Україну обрано серед країн Східного Партнерства та запрошено до участі в пілотних проєктах по створенню транскордонних систем електронному підпису (транскордонне визнання електронних підписів та засобів електронної ідентифікації). Відбір проводився на основі оцінки адаптації українського законодавства та технічної реалізації вимог у сфері електронних довірчих послуг.

Ключовими факторами розвитку Індустрії 4.0 до 2030E визначено такі [2]:

1. Консолідація головних стейкхолдерів Індустрії 4.0 та урядових структур навколо цілей та програм розвитку Індустрії 4.0.
2. Залучення ІТ-сектору до проблем розвитку внутрішнього ринку й насамперед питань передавання досвіду глобалізації та кращих бізнес-практик промисловим хай-тек-секторам.
3. Створення інноваційної екосистеми промислових хай-тек-сегментів включно з повною інтеграцією з дослідницьким простором.
4. Інтеграція в європейські та світові ланцюжки цінності Індустрії 4.0.

2016 року створено рух «Індустрія 4.0 в Україні» як об'єднання учасників ринку ІТ та промислових підприємств із метою роботи над спільними програмами та ініціативами.

Включення України до всесвітнього руху «Індустрія 4.0» дасть можливість підвищувати конкурентоздатність виробництв, стимулювати внутрішній ринок, утримувати й нарощувати свої позиції в секторах із високою доданою вартістю на національному, а в окремих випадках - і на глобальному рівні.

Державі потрібно взяти на себе роль популяризації та формування культури цифрових перетворень та інновацій. Згідно з опитуванням Kane et al. [8], більша частина керівників менш зрілих у цифровому плані компаній вказали на страх перед ризиком як серйозний бар'єр для цифрової трансформації. Це свідчить про те, що держава й бізнес-лідери повинні створити культуру цифрових змін, що заохочує прийняття ризиків.

У суспільстві слід сформувати думку про цифровізацію як про неминуче майбутнє, в якому кожен матиме змогу самореалізації. Важливо культивувати образ підприємця та створювати культуру, що заохочує прийняття ризиків. Для цього держава повинна створювати й тиражувати контент про історії успіху українських підприємців, у такий спосіб формуючи рольові моделі для майбутнього покоління. Отже, держава повинна стати ініціатором цифрових інновацій в Україні й активно брати участь у кожному етапі їх створення - від фінансування прикладних досліджень до формування нових ринків.

Держава повинна показувати приклад і бути лідером цифрових трансформацій, упроваджуючи цифрові сервіси у своїй роботі й під час надання послуг громадянам [9]. Зрештою держава повинна стати замовником і першим покупцем інновацій та цифрових сервісів, що буде поштовхом для утворення нових ринків.

Висновки. Заходи щодо приведення у відповідність електронної комерції (з точки зору законодавства, стандартів, екосистем електронної комерції) між ЄС і країнами Україною розпочалися у 2020 році в рамках компоненту електронної торгівлі програми EU4Digital. Однією з ініціатив українського уряду, що має потенціал до подальшої гармонізації систем електронної торгівлі між Україною та ЄС є запровадження «електронного резидентства», що надає можливість нерезидентам дистанційно засновувати та провадити бізнес в Україні. Іншим важливим кроком на шляху до входження до транскордонних систем електронної торгівлі з країнами СхП та ЄС є впровадження в Україні системи використання електронної товарно-транспортної накладної та запуск пілотного проєкту з оцифрування процедури митного оформлення, що також відкриває можливості для входження до цифрових транспортних коридорів. В липні 2020 року було вперше розпочато пілотну діяльність з електронної доставки для транскордонного обміну даними між Україною та країною ЄС (Польщею).

В контексті розвитку національної екосистеми ІКТ, інновацій та стартапів у сфері ІКТ було створено ряд передумов для міжнародної співпраці. З кінця 2019 року Україна може дешевше обмінюватися ще більшою кількістю дослідницьких даних завдяки фінансованому ЄС проєкту EaRConnect: захищений Інтернет-зв'язок великої ємності для передачі дослідницьких даних між Україною та загальноєвропейською мережею досліджень та освіти GYANT починаючи з 2020 року і надалі забезпечує подвійну пропускну здатність і коштує менше половини попередньої ціни за передані дані. Це посилює зв'язки між екосистемою досліджень, інновацій та стартапів України та подібними екосистемами ЄС. В свою чергу, в рамках програми EU4Digital розроблено національний план дій для вдосконалення національної політики у сфері доступу цифрових інноваційних МСП до фінансів, що має на меті посилити національну екосистему інновацій та стартапів у сфері ІКТ.

Література:

1. An official website of the European Union. Joint Communication: Eastern Partnership policy beyond 2020: Reinforcing Resilience - an Eastern Partnership that delivers for all. URL: <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/76166/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-%E2%80%93-eastern-en>
2. Україна 2030Е - країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/> <https://strategy.uifuture.org/index.html> <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> <https://strategy.uifuture.org/>
3. An official website of the European Union. Joint Communication: Eastern Partnership: Commission proposes new policy objectives for beyond 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_452
4. An official website of the European Union. JOINT STAFF WORKING DOCUMENT. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eap_20_deliverables_for_2020.pdf
5. Sayer P. *Tsifrovaya transformatsiya po vsemu miru: ne zapazdyvaet li vasha kompaniya? 2017* [Digital transformation around the world: is your company late? 2017]. URL: <https://www.cio./news/2067>
6. Досвід Сінгапуру: Які три аспекти необхідні для успішної цифровізації економіки? 2018. URL: https://bnews.kz/news/opit_singapura_kakie_tri_aspekta_neobhodimi_dlya_ushpeshnoi_tsifrovizatsii_ekonomiki
7. «Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний – 2020)», - ГС «ХАЙ-ТЕК ОФІС УКРАЇНА», 2016. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>
8. Research Kane et al. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/stimulating-digital-innovation-for-growth-and-inclusiveness_5j1wqvhg3l31-en;jsessionid=cPEwpUtXwxFzLnIGOW41kKm.ip-10-240-5-24
9. Розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. №67-р «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/67-2018-%D1%80>

References:

1. An official website of the European Union. Joint Communication: Eastern Partnership policy beyond 2020: Reinforcing Resilience - an Eastern Partnership that delivers for all. URL: <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/76166/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-%E2%80%93-eastern-en> [in English].
2. Ukraina 2030Е - kraina z rozvynutoiu tsyfrovoyu ekonomikoyu. Ukrainskyi instytut maibutnoho. [Ukraine 2030Е is a country with a developed digital economy. Ukrainian Institute of the Future.] URL: <https://strategy.uifuture.org/> <https://strategy.uifuture.org/index.html> <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> <https://strategy.uifuture.org/> [in Ukrainian].
3. An official website of the European Union. Joint Communication: Eastern Partnership: Commission proposes new policy objectives for beyond 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_452 [in English].
4. An official website of the European Union. JOINT STAFF WORKING DOCUMENT. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eap_20_deliverables_for_2020.pdf [in English].
5. Sayer, P. (2017). *Tsifrovaya transformatsiya po vsemu miru: ne zapazdyvaet li vasha kompaniya? 2017* [Digital transformation around the world: is your company late?]. URL: <https://www.cio./news/2067> [in English].
6. Dosvid Sinhapuru: Yaki try aspekty neobkhdni dlia uspishnoi tsyfrovizatsii ekonomiky? [Singapore's experience: What three aspects are necessary for a successful digitalization of the economy?] 2018. URL: https://bnews.kz/news/opit_singapura_kakie_tri_aspekta_neobhodimi_dlya_ushpeshnoi_tsifrovizatsii_ekonomiki [in Ukrainian].

7. «Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020 («Tsyfrovyi poriadok dennyi – 2020)», - HS «KhAI-TEK OFIS UKRAINA». ["Digital agenda of Ukraine - 2020 ("Digital agenda - 2020)", - GS "HI-TECH OFFICE UKRAINE"] 2016. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> [in Ukrainian].

8. Research Kane et al. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/stimulating-digital-innovation-for-growth-and-inclusiveness_5j1wqvvg3l31-en;jsessionid=cPEwpUtXwxFzLnIGOW41kKm.ip-10-240-5-24 [in English].

9. Rozporiadzhennia KMU vid 17 sichnia 2018 r. №67-r «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii. [Decree of the CMU dated January 17, 2018 No. 67-r "On the approval of the Concept for the development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and the approval of the plan of measures for its implementation"] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/67-2018-%D1%80> [in Ukrainian].

УДК: 338.2:330.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-868-874](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-868-874)

Мамонов Костянтин Анатолійович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри Земельного адміністрування та геоінформаційних систем, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-0797-2609>

Пруненко Дмитро Олександрович доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри транспортних систем і логістики, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0001-7322-9998>

Коваленко Людмила Борисівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, завідувач кафедри вищої математики і математичного моделювання, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-5959-9762>

Гой Василь Васильович кандидат економічних наук, докторант кафедри Економіки та маркетингу, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0003-1822-4478>

МЕТОДИ І МОДЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Анотація. Встановлено, що розвиток регіонів є важливим напрямом функціонування держави, що формує основу для зростання рівня якості життєдіяльності населення. Він виступає «локомотивом», який забезпечується застосуванням методів і моделей, які характеризуються відсутністю єдиних підходів до напрямів розробки й використання. Особливого значення має застосування провідного вітчизняного й міжнародного досвіду, який базується на існуючій теоретичній базі та нормативно-правовому забезпеченні. Слід зазначити, що у сучасних умовах розвиток регіонів досягається формуванням якісно нового стану, який суттєво відрізняється від минулого та враховує вплив просторових, містобудівних, економічних, екологічних, безпекових, оборонних чинників. Крім того, особливого значення мають розробка та застосування методів і моделей протидії негативного впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, а також наслідків агресії РФ. У результаті дослідження досягнута мета щодо удосконалення методів і моделей забезпечення регіонального розвитку. У дослідженні вирішені завдання: охарактеризовані методи і моделі забезпечення розвитку регіонів; розробка інструментарію

формування кількісної основи розробки напрямів формування регіонального розвитку. Для проведення дослідження і отримання результатів застосовані загальнонаукові методи (систематизації, узагальнення, теоретичного обґрунтування, системного аналізу) та спеціальні методи (моделювання, структуризація та виокремлення чинників, факторного аналізу). Для забезпечення розвитку регіонів виникає необхідність та потребує подальшого удосконалення міжнародний досвід європейських та інших розвинених країн світу. Обґрунтовані та охарактеризовані методи і моделі забезпечення регіонального розвитку, які базуються на функціональних, інституційних, кількісних, стейкхолдерних ознаках і параметрах, спрямованих на формування основи для прийняття рішень й тенденцій зростання показників розвитку регіонів. Представлені методи і моделі враховують напрями, особливості й міжнародний досвід забезпечення регіонального розвитку.

Ключові слова: розвиток регіонів, міжнародний досвід, методи, моделі, кількісна основа.

Mamonov Kostiantyn Anatoliyovych Doctor of economic sciences, professor, head of the Department of Land Administration and Geoinformation Systems, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-0797-2609>

Prunencko Dmytro Oleksandrovykh Doctor of Economic Sciences, Associate Professor Department of Transport Systems and Logistics, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, , Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0001-7322-9998>

Kovalenko Liudmyla Borysivna Candidate of physics and mathematics Sciences, Associate professor, Head of Department of Higher Mathematics and Mathematical Modeling, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-5959-9762>

Goi Vasyl Vasyliovych Candidate of economic sciences, doctoral candidate at the department of Economics and Marketing, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, , Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0003-1822-4478>

METHODS AND MODELS OF ENSURING THE DEVELOPMENT OF REGIONS

Abstract. It has been established that the development of regions is an important direction of the functioning of the state, which forms the basis for the

growth of the quality of life of the population. It acts as a "locomotive", which is ensured by the use of methods and models, which are characterized by the absence of uniform approaches to the areas of development and use. Of particular importance is the application of leading domestic and international experience, which is based on the existing theoretical base and legal framework. It should be noted that in modern conditions, the development of regions is achieved by the formation of a qualitatively new state, which is significantly different from the past and takes into account the influence of spatial, urban planning, economic, ecological, security, and defense factors. In addition, the development and application of methods and models for counteracting the negative impact of external and internal factors, as well as the consequences of Russian aggression, are of particular importance. As a result of the research, the goal of improving methods and models for ensuring regional development has been achieved. In the research, the tasks are solved: the methods and models of ensuring the development of regions are characterized; development of tools for the formation of a quantitative basis for the development of directions for the formation of regional development. General scientific methods (systematization, generalization, theoretical justification, system analysis) and special methods (modeling, structuring and isolation of factors, factor analysis) are used to conduct research and obtain results. In order to ensure the development of regions, the international experience of European and other developed countries of the world is necessary and requires further improvement. Grounded and characterized methods and models of ensuring regional development, which are based on functional, institutional, quantitative, stakeholder features and parameters, aimed at forming the basis for decision-making and growth trends of regional development indicators. The presented methods and models take into account directions, features and international experience of ensuring regional development.

Keywords: regional development, international experience, methods, models, quantitative basis.

Постановка проблеми. Розвиток регіонів є важливим напрямом функціонування держави, що формує основу для зростання рівня якості життєдіяльності населення. Він виступає «локомотивом», який забезпечується застосуванням методів і моделей, які характеризуються відсутністю єдиних підходів до напрямів розробки й використання. Особливого значення має застосування провідного вітчизняного й міжнародного досвіду, який базується на існуючій теоретичній базі та нормативно-правовому забезпеченні. Воно формується на основі Конституції України, Законів України: Про засади внутрішньої і зовнішньої політики, Про стимулювання розвитку регіонів, Про засади державної регіональної політики, Про генеральну схему планування території України, Про державні цільові програми, Про місцеве самоврядування в Україні, Про місцеві державні адміністрації.

Не сформовано єдиної кількісної основи для прийняття обґрунтованих рішень щодо забезпечення розвитку регіонів шляхом застосування методів і моделей оцінки. Таким чином, особливого значення має виокремлення відповідного інструментарію та визначення можливостей його застосування.

Отже, тема роботи актуальна, яка спрямована на забезпечення регіонального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В існуючих наукових розробках запропоновано інструментарій забезпечення розвитку регіонів [1–5].

В існуючих наукових розробках розроблені та запропоновані напрями формування й реалізації напрямів забезпечення розвитку. Поряд з цим, потребують удосконалення відповідні методи і моделі, характеристика інструментарію формування кількісної основи регіонального розвитку.

Метою статті є удосконалення методів і моделей забезпечення регіонального розвитку. У дослідженні вирішуються наступні завдання:

- характеристика методів і моделей забезпечення розвитку регіонів;
- розробка інструментарію формування кількісної основи розробки напрямів формування регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу. В існуючих наукових дослідженнях представлено широке коло моделей регіонального розвитку. Зокрема, визначені наступні моделі:

- галузева: яка ідентифікує розвиток із загальною модернізацією сфер діяльності;
- перерозподільча: яка пов'язує розвиток винятково зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими районами та іншими секторами економіки. У цій моделі акцентується увага на потребах розвитку найбільш відсталих районів, що досягається через розроблення цільової політики стосовно цих районів;
- територіальна: яка ідентифікує розвиток із розвитком районів у цілому шляхом використання всіх ресурсів, які знаходяться на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних та ін.), та інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні. Ця модель використовує можливості території в найбільш ширшому її розумінні [6].

Для забезпечення розвитку у міжнародній практиці застосовується інституційна модель, яка базується на функціонуванні державних органах (табл. 1).

Таблиця 1

Державні органи влади, що забезпечують функціонування інституційної моделі у міжнародних практиках [7]

Країна	Державні інституції
Польща	Міністерство регіонального розвитку та Агенції регіонального розвитку
Естонія та Фінляндія	Міністерство внутрішніх справ
Румунія	Концепція регіональної політики розробляється разом із експертами Європейської комісії в рамках програми PHARE
Франція	Агентство з питань координації та планування регіонального розвитку (DATAR) та Спеціальний фонд планування регіонального розвитку (FIAT)
Бельгія	Регіональний Міністр економіки
Канада	Комітет Кабінету міністрів з питань економічного та регіонального розвитку
США	Президентська комісія з проблем федералізму, яка займається питаннями підготовки аналітичних звітів та рекомендацій для Президента та Конгресу, напрацювання шляхів покращення федеративних відносин, координацією поточної діяльності федеральної адміністрації по питанню удосконалення міжрегіональних відносин
Японія	Економічна консультативна рада та Консультативна рада планування комплексного розвитку території при Кабінеті Міністрів

У контексті забезпечення взаємодії між регіонами ЄС застосовується межрегіональна модель, що визначає напрями та особливості взаємодії [8].

Крім того, особливого значення мають моделі, що спрямовані на конкурентоспроможності регіонів [9], із врахуванням особливостей їх управління [7].

У системі регіонального розвитку застосовуються безпекові моделі, які характеризують напрями та особливості формування безпекового простору на рівні регіонів [10].

У контексті забезпечення регіонального розвитку особливого значення мають методи і моделі формування та застосування стейкхолдерних відносин, у рамках яких виокремлюються наступні групи зацікавлених осіб:

- державні органи центральної влади;
- органи місцевої влади та місцевого самоврядування;
- представники об'єднаних територіальних громад;
- зовнішні безпекові інституції;

- внутрішні безпекові інституції;
- соціальні організації;
- підприємницькі структури та бізнес організації;
- організації, що забезпечують формування та реалізації інформаційної політики;
- вітчизняні та міжнародні інвестори;
- інші організації.

Слід зазначити, що для прийняття обґрунтованих управлінських рішень у системі регіонального розвитку застосовуються моделі оцінки. Вони дозволяють сформувати кількісну основу та базуються на:

- аналітичних моделях;
- експертних методах;
- методах і моделях економіко-математичного моделювання;
- методах прогнозування;
- нейронних мереж;
- геопросторового моніторингу.

Висновки. Таким чином, у результаті дослідження обґрунтовані та охарактеризовані методи і моделі забезпечення регіонального розвитку, які базуються на функціональних, інституційних, кількісних, стейкхолдерних ознаках і параметрах, спрямованих на формування основи для прийняття рішень й формування тенденцій зростання показників розвитку регіонів. Представлені методи і моделі, враховують напрями, особливості й міжнародний досвід забезпечення регіонального розвитку.

Література:

1. Кононова І.В. Зовнішні фактори розвитку регіону та методи їх дослідження. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2019. Вип. 6(23). С. 798–804. URL: <http://er.dduvs.in.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5822/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
2. Реутов В.Є. Закономірності і парадигми регіонального розвитку. Ефективна економіка. 2010. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=319>.
3. Токар В. Інституційні інструменти мобілізаційно-інноваційної національної моделі. Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць. 2011. Вип. 1 (66). С. 86–93.
4. Фісун К.А. Методологія програмування розвитку регіонів України. Харків, 2007. 401 с.
5. Jan K. Brueckner, Fiscal Decentralization in Developing Countries: The Effect of Local Corruption and Tax Evasion. Annals of Economics and Finance. 2000. №1. p. 1–18.
6. Герцег В.А. Міжнародний досвід забезпечення розвитку сільських територій. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 17. Ч. 1. С. 47–50.
7. Грищенко І.М. Зарубіжний досвід управління регіональним розвитком. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/5.pdf.
8. Назарова Л.В. Закордонний досвід стимулювання та вирівнювання регіонального розвитку. Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics», 2021. № 30. С. 153–157. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua>.

9. Забезпечення конкурентоспроможності регіонів у контексті активізації економічного розвитку / за заг. ред. О. Ю. Бобровської. Дніпропетровськ, 2013. 48 с.

10. Архипенко І. Зарубіжний досвід формування й реалізації регіональної економічної політики. Державне управління та місцеве самоврядування. 2019. Вип. 2(41) URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2019/2019_02\(41\)/6.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2019/2019_02(41)/6.pdf).

References:

1. Kononova I.V. (2019) Zovnishni faktory rozvytku rehionu ta metody ikh doslidzhennia [External factors of the region's development and methods of their research]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*. 6(23), 798–804. URL: <http://er.dduvs.in.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5822/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

2. Reutov V.Ie. (2010) Zakonomirnosti i paradyhmy rehionalnoho rozvytku [Patterns and paradigms of regional development]. *Efektivna ekonomika*. 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=319> [in Ukrainian].

3. Tokar V. (2011) Instytutsiyni instrumenty mobilizatsiyno-innovatsiynoi natsionalnoi modeli [Institutional tools of the mobilization and innovation national model.]. *Doslidzhennia mizhnarodnoi ekonomiky: Zbirnyk naukovykh prats*. 1 (66), 86–93 [in Ukrainian].

4. Fisun K.A. (2007) *Metodolohiia prohramuvannia rozvytku rehioniv Ukrainy* [Methodology of programming development of regions of Ukraine]. Kharkiv, 401 [in Ukrainian].

5. Jan K. (2000) Brueckner, Fiscal Decentralization in Developing Countries: The Effect of Local Corruption and Tax Evasion. *Annals of Economics and Finance*. 1, 1–18.

6. Hertseh V.A. (2018) Mizhnarodnyi dosvid zabezpechennia rozvytku silskykh terytorii [International experience of ensuring the development of rural areas]. *Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 17(1), 47–50 [in Ukrainian].

7. Hryshchenko I.M. (2018) Zarubizhnyi dosvid upravlinnia rehionalnym rozvytkom [Foreign experience of regional development management]. 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/5.pdf [in Ukrainian].

8. Nazarova L.V. (2021) Zakordonnyy dosvid stymuliuvannia ta vyrivniuvannia rehionalnoho rozvytku [Foreign experience of stimulation and equalization of regional development]. *Elektronne naukove fakhove vydannia z ekonomichnykh nauk «Modern Economics»*, 30, 153–157. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua>.

9. Bobrovska O.Yu. (2013) Konkurentospromozhnosti rehioniv u konteksti aktyvizatsii ekonomichnoho rozvytku [Competitiveness of regions in the context of intensification of economic development] Dnipropetrovsk, 48.

10. Arkhyphenko I. (2019) Zarubizhnyi dosvid formuvannia y realizatsii rehionalnoi ekonomichnoi polityky [Foreign experience of formation and implementation of regional economic policy.]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. 2(41) URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2019/2019_02\(41\)/6.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2019/2019_02(41)/6.pdf).

УДК 657

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-875-886](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-875-886)

Мельничук Вікторія Василівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, фінансів та обліку, ПВНЗ «Європейський університет», Бульвар Академіка Вернадського, 16 В, м. Київ, 03115, тел.: (067) 997-16-00, <https://orcid.org/0009-0001-5943-1302>

ОБЛІК КАПІТАЛУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Анотація. Важливість власного капіталу полягає в тому, що він є основою для формування майна підприємства і запорукою його фінансової незалежності. Від того, наскільки зрозумілою, прозорою та корисною буде інформація про розмір та структуру капіталу не лише для внутрішніх, а й для зовнішніх користувачів, залежатимуть обсяги залучення інвестиційних ресурсів. Однак в період трансформації бухгалтерського обліку підприємства зі старих методик до нових міжнародних стандартів виникає низка проблемних питань, що потребують вирішення й акцентування уваги науковців та практичних спеціалістів в даній галузі. Важливу роль в удосконаленні обліку прав власників мають дослідження сутності та змісту категорії “власний капітал”, подальшого розвитку його концепцій, підходів до класифікації видів та врахування досвіду облікового відображення даного об’єкта за кордоном.

У статті визначено, що основним завданням обліково-аналітичного забезпечення є відображення економічного стану суб’єкта підприємництва через призму первинних, зведених, аналітичних і синтетичних показників, що формуються відповідно до облікової політики підприємства. Необхідність розвитку наукової концепції обліково-аналітичного забезпечення зумовлена відсутністю системного підходу до розуміння сутності та завдань обліково-аналітичної інформації в сучасному економічному просторі. Система обліково-аналітичного забезпечення суб’єкта підприємницької діяльності є формою організації всіх видів обліку, контролю й аналізу, метою якої є забезпечення адміністративно-управлінського персоналу підприємства інформацією, необхідною для прийняття оперативних і стратегічних управлінських рішень та контролю над їх реалізацією.

У статті розглядаються взаємозв’язки між складовими власного капіталу відповідно до міжнародних та національних стандартів бухгалтерського обліку та процес відображення їх у обліку та звіті про власний капітал за вітчизняними та зарубіжними стандартами бухгалтерського обліку. Оцінено та проаналізовано концепції капіталу та рівні нормативного регулювання

бухгалтерського обліку операцій з власним капіталом та елементи власного капіталу на підприємствах різних організаційно-правових форм. Висвітлено пріоритетні завдання бухгалтерського обліку, як достовірне та повне відображення в обліку та розкриття у фінансовій звітності прав власників.

Ключові слова: власний капітал, зареєстрований капітал, додатковий капітал, обліково-аналітичне забезпечення, нормативно-законодавча база, концепція збереження капіталу, міжнародні та вітчизняні стандарти обліку.

Melnychuk Victoria Vasylivna Ph.D. in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, of finance and accounting, PHEI "European University", Akademika Vernadskyi Boulevard, 16 V, Kyiv, 03115, tel.: (067) 997-16-00, <https://orcid.org/0009-0001-5943-1302>

CAPITAL ACCOUNTING: NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract. The importance of own capital lies in the fact that it is the basis for the formation of the company's property and a guarantee of its financial independence. The volume of attracting investment resources will depend on how clear, transparent and useful information about the size and structure of capital will be not only for internal, but also for external users. However, during the period of transformation of enterprise accounting from old methods to new international standards, a number of problematic issues arise that require the solution and emphasis of the attention of scientists and practical specialists in this field. An important role in improving the accounting of owners' rights is played by the study of the essence and content of the "equity capital" category, the further development of its concepts, approaches to the classification of types and taking into account the experience of accounting reflection of this object abroad. The article defines that the main task of accounting and analytical support is the reflection of the economic state of the business entity through the prism of primary, summary, analytical and synthetic indicators that are formed in accordance with the accounting policy of the enterprise. The need to develop a scientific concept of accounting and analytical support is due to the lack of a systematic approach to understanding the essence and tasks of accounting and analytical information in the modern economic space. The system of accounting and analytical support of the subject of entrepreneurial activity is a form of organization of all types of accounting, control and analysis, the purpose of which is to provide the administrative and managerial staff of the enterprise with the information necessary for making operational and strategic management decisions and controlling their implementation. The article examines the interrelationships between the components of equity according to international and national accounting standards and the process of their reflection in accounting and the report on equity according to domestic and foreign accounting standards.

Concepts of capital and levels of regulatory regulation of accounting of transactions with equity capital and elements of equity capital at enterprises of various organizational and legal forms were evaluated and analyzed. The priority tasks of accounting, such as reliable and complete reflection in accounting and disclosure in financial reporting of the rights of owners, are highlighted.

Keywords: equity capital, registered capital, additional capital, accounting and analytical support, regulatory and legislative framework, the concept of capital preservation, international and domestic accounting standards.

Постановка проблеми. Розширення та поглиблення ринкового середовища у всіх сферах діяльності цілком закономірно викликає необхідність реформування обліку. Надзвичайно вагомим чинником у забезпеченні стабільної організаційно-виробничої та фінансово-економічної діяльності підприємства є його обліково-аналітичне забезпечення – процес збору, підготовки, реєстрації та обробки обліково-аналітичної інформації та прийняття на її основі управлінських рішень, спрямованих на забезпечення захисту фінансово-економічних інтересів суб'єкта підприємницької діяльності. Обліково-аналітичне забезпечення формується на базі взаємодії підсистем бухгалтерського обліку й економічного аналізу. Важливе місце у стратегії діяльності підприємства займають проблеми ефективного формування, раціонального використання і управління власним капіталом. Метою формування капіталу підприємства є придбання необхідних активів та оптимізація структури капіталу з позицій забезпечення умов ефективного його використання. На основі бухгалтерської інформації про власний капітал формуються найсуттєвіші показники, які визначають фінансовий стан підприємства та умови його розвитку.

Проблеми бухгалтерського обліку формування та змін власного капіталу досліджуються у працях провідних іноземних та вітчизняних вчених-економістів. Серед іноземних учених, які здійснили внесок в удосконалення обліку власного капіталу на різних історичних етапах, слід назвати таких: В.Е. Ануфрієв, Н.А. Литньова, Ф. Ляйтнер, М.Ю. Медведєв, В.Ф. Палій, Ж. Рішар. Із вітчизняних науковців, які присвятили свої праці даній проблематиці: М.Д. Алексеєнко, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, Г.Г. Кірейцев, М.М. Мосійчук, О.І. Пилипенко, І.Р. Поліщук, М.С. Пушкар, Н.М. Ткаченко, В.В. Сопко та інші.

Великий спектр організаційно-правових форм підприємств, де спостерігаються відмінності у відносинах власності, регулюванні майнових питань, зумовлює особливості обліку власного капіталу та відображення цієї інформації у фінансовій звітності. Розкриття цих особливостей та методичне забезпечення обліку власного капіталу в підприємствах сприятиме підвищенню повноти та достовірності інформації про їх фінансово-майновий стан у фінансовій звітності, що дозволить користувачам звітності приймати

обґрунтовані та виважені управлінські рішення. Тому на сучасному етапі діяльності підприємств виняткове значення мають вдосконалення методики обліку формування власного капіталу та необхідним постає дослідження рівня нормативного закріплення складових власного капіталу та їх співвідношення на підприємствах різних організаційно-правових форм в Україні враховуючи закордонний досвід.

Мета статті. Проаналізувати нормативне регулювання складових власного капіталу на підприємствах різних форм власності та їх облік відповідно до національних та міжнародних стандартів, що сприяє підвищенню достовірності інформації щодо стану і змін складових власного капіталу.

Виклад основного матеріалу. Неоднозначність трактування сутності та складових власного капіталу в різних країнах зумовлена, насамперед, його різноспрямованими функціями, які визначаються наявністю чотирьох суб'єктів економічних відносин, які в кожній країні мають свої інтереси у власному капіталі. Цими суб'єктами є власники, підприємство, кредитори та держава. Відповідно до інтересів власників капітал відображає обсяг їх прав. Для підприємства він виступає джерелом розширеного відтворення, а для кредиторів – критерієм оцінки надійності та гарантом виконання підприємством своїх зобов'язань. Державний інтерес полягає у зміцненні стабільності підприємства та його розвитку в інтересах всього суспільства.

Не зважаючи на це, в основу бухгалтерських балансів і звітів про прибутки (збитки) практично усіх зарубіжних підприємств покладено основне бухгалтерське рівняння, сформульоване відомим італійським математиком Лукою Пачолі в 1494 р., яке виглядає наступним чином:

Активи = Фінансові зобов'язання + Капітал власника [1, с. 44].

У повсякденному житті під капіталом розуміють: у вузькому розумінні - суму заощаджень, достатню для ведення підприємницької діяльності, а в широкому розумінні - все те, що має певну цінність.

Капітал, який приносить процент, - це капітал-власність, тобто гроші, які продаються на особливому ринку - ринку капіталів. Позичені гроші, тобто гроші, надані в кредит функціонуючим підприємцям, - це капітал-функція. Якщо капітал-власність приносить дохід в формі відсотка, то капітал-функція - у формі підприємницького доходу, тобто частини прибутку на позичений капітал, яка залишається після сплати відсотків.

Враховуючи принцип єдиного грошового вимірника, капітал у бухгалтерському обліку є сукупністю майнових засобів, призначених для господарських цілей, виражених в грошовій одиниці.

Власний капітал є важливою складовою серед джерел формування ресурсів підприємства. До власного капіталу відносяться: зареєстрований капітал, капітал в дооцінках, додатковий капітал, інший додатковий капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток (непокритий збиток), неоплачений капітал, вилучений капітал.

Використання вкладених активів дозволяє засновникам (власникам) розпочати свою діяльність. Надалі в ході господарської діяльності підприємства розмір власного капіталу постійно змінюється: 1) поповнюється за рахунок внесення засновниками грошей та іншого майна, та отриманого у процесі операційної, фінансової чи інвестиційної діяльності прибутку, який залишається у його розпорядженні; 2) зменшується у випадку виходу з підприємства засновників, та при умовах передбачених чинним законодавством (наприклад, отримання збитків, зменшення вартості чистих активів).

Одною з ключових теоретичних конструкцій, що лежить в основі методології обліку, яка визначена МСФЗ, є так звані концепції капіталу (concepts of capital). Їх ідея полягає у визначенні можливих трактувань прибутку компанії і її капіталу, що базуються на економічній концепції створення бухгалтерської інформації.

Принципи МСФЗ дозволяють компаніям вибрати як базу облікової методології одну з двох концепцій капіталу:

- підтримка фінансового капіталу;
- підтримка фізичного (або економічного) капіталу (табл. 1) [2].

Основною різницею між двома концепціями збереження капіталу є підхід до впливу змін ціни активів і зобов'язань підприємства. Тобто підприємство підтримує свій капітал, якщо в кінці періоду воно мало стільки ж капіталу, скільки і на початок періоду. Будь-яка сума понад або нижче суми, необхідної для збереження капіталу на початок періоду, є прибутком.

Основною різницею між двома концепціями збереження капіталу є підхід до впливу змін ціни активів і зобов'язань підприємства. Тобто підприємство підтримує свій капітал, якщо в кінці періоду воно мало стільки ж капіталу, скільки і на початок періоду. Будь-яка сума понад або нижче суми, необхідної для збереження капіталу на початок періоду, є прибутком.

Таблиця 1

Характеристика концепцій капіталу

Фінансова концепція капіталу	Фізична концепція капіталу
Відповідно до даної концепції, капітал є синонімом чистих активів або власного капіталу підприємства. Фінансова концепція капіталу приймається більшістю підприємств при складанні своїх фінансових звітів	За фізичною концепцією капітал розглядається як виробнича потужність підприємства, що базується, наприклад, на вироблених одиницях за день.
Збереження фінансового капіталу	Збереження фізичного капіталу
Прибуток є збільшенням фінансової суми чистих активів за період (виключаючи операції з власниками).	Прибуток є збільшенням фізичної виробничої потужності за період (виключаючи операції з власниками).

Основною різницею між двома концепціями збереження капіталу є підхід до впливу змін ціни активів і зобов'язань підприємства. Тобто підприємство підтримує свій капітал, якщо в кінці періоду воно мало стільки ж капіталу, скільки і на початок періоду. Будь-яка сума понад або нижче суми, необхідної для збереження капіталу на початок періоду, є прибутком.

Користувачі фінансових звітів, які зацікавлені у збереженні номінального інвестованого капіталу або купівельної спроможності інвестованого капіталу, мають прийняти фінансову концепцію капіталу згідно з МСБО. В разі домінуючої зацікавленості користувачів у виробничій потужності підприємства має застосовуватися фізична концепція капіталу.

Розкриття капіталу на базі фінансової концепції дуже важливе для оцінки якості менеджменту, оцінки рівня контролю з боку власника, рівня фінансового левериджу, тоді як фізична концепція визнається пріоритетною для ділових партнерів та персоналу підприємства, державних органів.

Облік власного капіталу має досить велике значення з огляду на важливість даного виду капіталу для підприємства. Порядок формування та облік власного капіталу залежить від організаційно-правової форми підприємства, вимог чинного законодавства щодо мінімального розміру статутного, резервного та інших видів капіталу. В цілому нормативне регулювання бухгалтерського обліку власного капіталу поділяється на декілька рівнів.

Міжнародний рівень визначає та надає загальні принципи, засади та рекомендації, щодо облікового відображення власного капіталу на світовому рівні. Відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності до складових власного капіталу належать: капітал, вкладений акціонерами; додатковий капітал, отриманий понад номінал акцій або емісійний дохід; додатковий капітал від переоцінки; накопичений нерозподілений чистий прибуток; резерви; резерви, що є частиною розподіленого чистого прибутку; резерви, що є коригуваннями на підтримку капіталу; деякі курсові різниці.

Національний рівень регулює закони та положення, закріплені державою у нормативних документах (держава встановлює перелік альтернатив або чітко регулює деякі питання бухгалтерського обліку). Основними законодавчими актами виступають: кодекси та Закони України, П(С)БО, інструкції, положення та рішення, а також листи ДПА.

Відповідно до Плану рахунків та Інструкції про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженеу Наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 року № 29., рахунку 40 «Зареєстрований (пайовий) капітал» використовують для обліку та узагальнення інформації про стан і рух статутного й іншого зареєстрованого капіталу, пайового капіталу підприємства відповідно до законодавства і установчих документів,

а також внесків до оголошеного, але ще не зареєстрованого статутного капіталу[4,5].

При чому використовують субрахунки:

- 401 "Статутний капітал"- відображається статутний капітал господарських товариств, державних і комунальних підприємств. За кредитом субрахунку 401 "Статутний капітал" відображається збільшення статутного капіталу, за дебетом - його зменшення (вилучення). Сальдо на цьому субрахунку повинно відповідати розміру статутного капіталу, який зафіксовано в установчих документах підприємства. Аналітичний облік статутного капіталу ведеться за видами капіталу за кожним засновником, учасником, акціонером тощо.

- 402 "Пайовий капітал"- відображається і узагальнюється інформація про суми пайових внесків членів споживчого товариства, колективного сільськогосподарського підприємства, житлово-будівельного кооперативу, кредитної спілки та інших підприємств, що передбачені установчими документами.

- 403 "Інший зареєстрований капітал"- відображається зареєстрований капітал інших підприємств, зокрема приватних підприємств, формування якого передбачено в установчих документах.

- 404 "Внески до незареєстрованого статутного капіталу"- відображаються внески, які надходять для формування статутного капіталу, зокрема акціонерного товариства, після його оголошення і до реєстрації відповідних змін до установчих документів.

Рахунку 41 «Капітал у дооцінках» використовують для обліку і узагальнення інформації про дооцінки (уцінки) необоротних активів і фінансових інструментів, які відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку відображаються у складі власного капіталу і розкриваються у звіті про фінансові результати (звіті про сукупний дохід). Залишок на цьому рахунку зменшується у разі уцінки та вибуття зазначених активів, зменшення їх корисності тощо [5].

Об'єктами організації обліку власного капіталу є первинний етап, поточний та узагальнюючий, а об'єктами кожного етапу є номенклатури, носії номенклатур, їх рух та забезпечення. Оскільки операції з обліку власного капіталу не часто відбуваються на підприємстві, документуванню цих операцій приділено менше уваги. Більшість операцій з обліку власного капіталу не має розроблених та затверджених форм первинної документації.

Первинними документами операцій з обліку власного капіталу є бухгалтерські довідки, що складаються у вільній формі. Загальні вимоги до первинних документів, облікових реєстрів та бухгалтерської звітності встановлює Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку.

Організація первинного обліку починається з вивчення складу облікових номенклатур. Первинний облік власного капіталу характеризує моменти

процесу вкладання (внески, набуття права тощо) або вибір виходу з учасників товариства, покриття збитків тощо.

Під час складання первинних документів для надання їм юридичної сили та доказовості потрібно стежити за їх правильним оформленням, тобто наявністю всіх реквізитів, таких як назва підприємства, установи, від імені яких складений документ, назва документа (форми), код форми, дата й місце складання, зміст господарської операції та її вимірники (в натуральному та вартісному виразах), посади, прізвища та підписи осіб, відповідальних за дозвіл та здійснення господарської операції, а також складання первинного документу.

Стратегія впровадження МСФЗ в Україні має одержати законодавчу основу, а саме нормативно-правова база в цій сфері має бути мінімізована з одночасним підвищенням її якості. Для цього немає особливої необхідності приймати нові законодавчі та нормативно-правові акти, достатньо відповідним чином доопрацювати вже існуючі і ухвалити на урядовому та відомчому рівнях відповідні положення, що визначають методологію і механізм формування наповнення стандартів, державних програм, а також порядок дії і взаємодії міністерств, щодо цих програм.

Міжнародні стандарти фінансової звітності детально не регламентують методологію формування в бухгалтерському обліку інформації про власний капітал. Це зумовлено, насамперед, особливостями національних законодавств, які визначають вимоги щодо капіталу для різних форм організації бізнесу.

Окремі питання, пов'язані з визнанням, оцінкою, поданням та розкриттям інформації про власний капітал, розглядаються такими міжнародними стандартами:

- МСБО 1 «Подання фінансових звітів»;
- МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання»;
- МСБО 10 «Події після дати балансу»;
- МСБО 33 «Прибуток на акцію»;
- МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації») [7].

Зокрема, у МСБО 1 «Подання фінансових звітів» містяться загальні вимоги щодо складання і подання фінансової звітності, у тому числі стосовно подання інформації про власний капітал та дивіденди [8].

МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання» встановлює принципи подання фінансових інструментів як зобов'язань або власного капіталу і згортання фінансових активів і фінансових зобов'язань. Він застосовується до класифікації фінансових інструментів (з точки зору емітента) на фінансові активи, фінансові зобов'язання та інструменти власного капіталу; до класифікації пов'язаних з ними відсотків, дивідендів, збитків та прибутків, а також обставин, за яких слід згортати фінансові активи та фінансові зобов'язання.

МСБО 32 визначає **інструмент власного капіталу**, як будь-який контракт, який засвідчує залишкову частку в активах суб'єкта господарювання

після вирахування всіх його зобов'язань. Прикладами інструментів власного капіталу є звичайні акції без права дострокового погашення, певні типи привілейованих акцій, а також варанти або продані опціони[9].

У МСБО 10 «Події після дати балансу» містяться вимоги щодо визнання оголошених дивідендів після дати балансу. Згідно з МСБО 10, якщо суб'єкт господарювання оголошує дивіденди утримувачам інструментів капіталу після дати балансу, суб'єкт господарювання не визнає такі дивіденди як зобов'язання на дату балансу. Інформацію про такі дивіденди розкривають у примітках до фінансової звітності відповідно до МСБО 1 «Подання фінансових звітів» [10].

МСБО 33 «Прибуток на акцію» містить опис принципів для визначення та подання прибутку на акцію у фінансовій звітності. Цей стандарт слід застосовувати суб'єктам господарювання, звичайні або потенційні звичайні акції яких відкрито продаються та купуються, а також суб'єктам господарювання, які перебувають у процесі випуску звичайних акцій або потенційних звичайних акцій на відкриті ринки цінних паперів[11].

Вимоги щодо розкриття інформації, пов'язаної з інструментами власного капіталу, містяться у МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації» [7].

Обов'язковим за Міжнародними стандартами фінансової звітності є розкриття інформації про випущений капітал та резерви. У балансі зарубіжної (переважно американської чи британської) компанії міститься досить загальна інформація про вкладений капітал: кількість акцій, що дозволені до випуску, випущені та знаходяться в обігу; частка неоплаченого капіталу; номінальна чи юридично визначена (оголошена) вартість акцій; зміни рахунків акціонерного капіталу за період; права, привілеї та обмеження, що стосуються розподілу дивідендів та оплати капіталу; відстрочені дивіденди за привілейованими кумулятивними акціями; викуплені акції; акції, зарезервовані для майбутніх випусків, відповідно до опціонних та продажних контрактів, включаючи їх умови та суми; додатковий капітал (емісійний дохід); додатковий капітал від переоцінки; резерви та накопичений (нерозподілений) чистий прибуток.

У науково-практичній літературі можна зустріти дві основних концепції трактування сутності та класифікації внутрішніх джерел фінансування. Перший підхід зорієнтований на фінансові результати, другий — на рух грошових потоків. Це зумовлено тим, що не завжди доходи та витрати підприємства, відображені у звіті про фінансові результати, збігаються з грошовими надходженнями (видатками) в рамках операційної та інвестиційної діяльності відповідного періоду. Наприклад, величина виручки від реалізації продукції, відображена у звітності, може не збігатися з грошовими надходженнями від реалізації в тому ж періоді. З іншого боку, не всі витрати, які враховуються при визначенні фінансових результатів певного періоду, пов'язані з грошовими видатками.

До внутрішніх джерел фінансування підприємств здебільшого відносять такі:

чистий прибуток; амортизаційні відрахування; забезпечення наступних витрат і платежів.

На нашу думку, віднесення згаданих надходжень до внутрішніх є виправданим, оскільки за їх рахунок можна покрити потребу підприємства в капіталі, не вдаючись до зовнішніх фінансових джерел, які мобілізуються на ринку капіталів. Принциповим є те, що при внутрішньому фінансуванні капітал, який був вкладений в необоротні та оборотні активи (за винятком грошових еквівалентів), вивільняється і трансформується в ліквідні засоби, у вигляді частини виручки від реалізації та інших доходів, які залишаються на підприємстві після сплати всіх податків. Інакше кажучи, це та частина фінансових ресурсів підприємства, джерелом формування якої є операційна та інвестиційна діяльність і яка не пов'язана із залученням ресурсів на ринку капіталів.

У сучасних умовах нагальної потреби у створенні резервів, якщо це не передбачено засновницькими документами (а для деяких категорій юридичних осіб - законом), немає. Інша річ, якщо керівництво підприємства приймає рішення про їх створення з відповідним закріпленням такого рішення наказом про облікову політику. Але це лише якщо фінансові служби підприємства застосовують такий інструмент фінансового управління, як бюджетування, що дуже похвально, але, на жаль, ще далеко не всіма взято на озброєння.

Щоб пояснити, чому досі сперечаються про те, чи закривати наприкінці року чи залишати відкритим рахунок нерозподіленого прибутку, слід зупинитися на історії питання. Воно лежить у площині відмінностей між плановою економікою, яку ми, як відомо, залишили у минулому, і економікою ринковою, яку ми маємо тепер. Це, звісно, накладає певні відмінності на відповідні облікові системи.

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про власний капітал та розкриття такої інформації у фінансовій звітності визначається П(С)БО 5 «Звіт про власний капітал», норми якого стосуються підприємств, організацій та інших юридичних осіб усіх форм власності (крім банків і бюджетних установ). Даним Положенням визначаються зміст і форма Звіту про власний капітал та загальні вимоги до розкриття його статей. Метою складання Звіту про власний капітал є розкриття інформації про зміни у складі власного капіталу, зокрема статутного капіталу підприємства протягом звітного періоду.

Відображення інформації про власний капітал в Україні принципово не відрізняється від міжнародних стандартів. Це зумовлено тим, що при формуванні Положень (стандартів) бухгалтерського обліку фахівці керувалися МСФЗ. Відповідно до МСФЗ у звітності дещо звужений склад власного

капіталу, так як вони носять рекомендаційний характер. У МСФЗ статті власного капіталу є згрупованими, а в Україні П(С)БО – деталізовані, що дає змогу в звітності чітко відображати складові власного капіталу.

Висновки. Операції з власним капіталом в різних країнах світу мають свої особливості, продиктовані низкою факторів: починаючи з історичного аспекту і закінчуючи домінуючою формою власності підприємств в певній країні. Існує проблема необхідності уточнення та упорядкування існуючого методологічного забезпечення обліку капіталу підприємств. З цією метою пропонується створити зрозумілі для бухгалтерів облікові шаблони, що дозволить їм забезпечувати, згідно з концептуальною основою Міжнародних стандартів фінансової звітності, якісні характеристики консолідованих звітів, таких, як: зрозумілість, доречність, достовірність і зіставність. Зокрема, вітчизняним науковцям з обліку слід переймати позитивний досвід облікового відображення таких операцій та впроваджувати його у практику, зважаючи на те, що у більшості зарубіжних країн складові частини власного капіталу є подібними (насамперед, це стосується практики формування різних резервів та фондів, раціональна реалізація якої спрямована на забезпечення належного рівня платоспроможності та фінансової стійкості підприємства). Це сприятиме покращанню як фінансового забезпечення вітчизняних підприємств, так і інтеграції до європейських економічних процесів економіки країни.

Література:

1. Бутинець Ю.Ф. Власний капітал в зарубіжних країнах: порівняльний аспект / Ю.Ф. Бутинець // Вісник ЖІТІ. Економічні науки. – 2002. – № 22. – С. 44-52.
2. Концептуальна основа фінансової звітності [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/929_009
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.99 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
4. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. №291. URL:http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50132&cat_id=57
5. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>
6. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності, затверджених Наказом Міністерства фінансів України № 433 від 28.03.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: <http://buhgalter911.com>
7. Міжнародні стандарти фінансової звітності. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410
8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 «Подання фінансової звітності». URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_013#Text
9. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 32 «Фінансові інструменти». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029#Text

10. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 10 «Події після звітного періоду».

URL : [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_024#Text](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_024#Text)

11. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 33 «Прибуток на акцію». URL :

zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_064#Text

References:

1. Butynets Yu.F. (2002) Vlasnyi kapital v zarubizhnykh krainakh: porivnialnyi aspekt [Own capital in foreign countries: a comparative aspect] / Visnyk ZhITI. Ekonomichni nauky - Herald of LIFE. Economic sciences], 22, 44-52 [in Ukrainian].

2. Kontseptualna osnova finansovoi zvitnosti [Conceptual basis of financial reporting] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/929_009 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro bukhgalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini" (1999). [About accounting and financial reporting in Ukraine]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [in Ukrainian]

4. Plan rakhunkiv bukhgalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii. (1999).[Chart of accounts for accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations],291. Retrieved from http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50132&cat_id=57 [in Ukrainian]

5. Instruksiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhgalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii (1999):[Instructions on the application of the Plan of accounts for the accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations], 291, Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> [in Ukrainian]

6. Metodychni rekomendatsii shchodo zapovnennia form finansovoi zvitnosti(2013), [Methodical recommendations for filling out financial reporting forms],433, Retrieved from <http://buhgalter911.com> [in Ukrainian]

7. Mizhnarodni standarty finansovoi zvitnosti. [nternational financial reporting standards] – Retrieved from http://minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410 [in Ukrainian]

8. Mizhnarodnyi standart bukhgalterskoho obliku 1 «Podannia finansovoi zvitnosti» [International accounting standard 1 "Presentation of financial statements".], Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_013#Text [in Ukrainian]

9. Mizhnarodnyi standart bukhgalterskoho obliku 32 «Finansovi instrumenty»[International Accounting Standard 32 "Financial Instruments"], Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029#Text [in Ukrainian]

10. Mizhnarodnyi standart bukhgalterskoho obliku 10 «Podii pislia zvitnoho periodu» [International accounting standard 10 "Events after the reporting period"], Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_024#Text [in Ukrainian]

11. Mizhnarodnyi standart bukhgalterskoho obliku 33 «Prybutok na aktsiiu» [International Accounting Standard 32 "Financial Instruments"], Retrieved from zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_064#Text [in Ukrainian]

УДК 65.01:658

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-887-899](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-887-899)

Овчарук Олена Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної, Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, <https://orcid.org/0000-0002-3043-9271>

Переверзєв Сергій Сергійович аспірант кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної, Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Анотація. Метою статті є визначення теоретичних засад розвитку антикризового управління та розкриття ключових моментів, що характеризують антикризове управління як передумову підвищення ефективності діяльності підприємства. В статті розглядається антикризове управління як багатоплановий процес, що включає комплекс заходів щодо своєчасної ідентифікації ознак потенційних загроз, подолання криз, у тому числі розробку антикризової стратегії та усунення негативних наслідків кризових ситуацій. Автори підкреслюють, що кризовий стан української економіки служить значним поштовхом до вивчення та аналізу даної проблематики. В статті здійснено огляд загальновідомих принципів антикризового управління, а також окреслено інші принципи, які, на думку авторів, повністю відображають швидкість та результативність реагування керівництва підприємства на прояви в його господарській діяльності кризового періоду. Автори звертають увагу на те що криза підприємства провокується невідповідністю його фінансово-господарських параметрів параметрам довколишнього середовища. Здійснено огляд факторів, що зумовлюють різні види криз (криза стратегії, криза прибутковості, криза ліквідності). Поняття «антикризове фінансове управління підприємством» авторами розглядається у двох аспектах: як комплекс профілактичних заходів, спрямованих на запобігання фінансовій кризі; як система управління фінансами, спрямована на виведення підприємства з кризи. Здійснено аналіз складових елементів моделі антикризового управління підприємством. Представлено класифікацію інструментів моделі антикризового управління за основними сферами діяльності суб'єкта господарювання; систематизовано класифікацію методів антикризового управління підприємства та запропоновано два напрями їх застосування – діагностичні методи та методи

управління кризовою ситуацією. На думку авторів, підприємство на підставі загальновідомих у світі методик загального менеджменту має сформувати власну систему антикризового управління, здатну забезпечити об'єктивну комплексну та одночасно розгорнуту оцінку поточного стану підприємства як основу для прийняття оптимальних управлінських рішень.

Ключові слова: антикризове управління, банкрутство, підприємство, стратегія, управління.

Ovcharuk Olena Mykhailivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor the Department of Management named after I. Markina, Poltava State Agrarian University, Skovorody St., 1/3, Poltava, 36003, <https://orcid.org/0000-0002-3043-9271>

Pereverziev Serhii Serhiiiovych Graduate student of the Department of Management named after I. Markina, Poltava State Agrarian University, Skovorody St., 1/3, Poltava, 36003

ANTI-CRISIS ENTERPRISE MANAGEMENT: CURRENT ASPECTS

Abstract. The article is aimed at determining the theoretical basis for the development of anti-crisis management and identifying the key points that characterize anti-crisis management as a prerequisite for improving the efficiency of the enterprise. Anti-crisis management is considered as a multidimensional process that includes a set of measures for a timely identification of signs of potential threats and overcoming crises, including the development of an anti-crisis strategy and elimination of negative consequences of crisis situations. The authors emphasize that the crisis situation of the Ukrainian economy serves as an important impetus for the study and analysis of this issue. The article reviews the well-known principles of anti-crisis management and outlines other principles, which, according to the authors, fully reflect the speed and effectiveness of the enterprise management response to the manifestations of the crisis period in economic activity. The authors draw attention to the fact that the crisis of the enterprise is provoked by the mismatch of its financial and economic parameters with the parameters of the environment. The factors that predetermine different types of crises (strategy crisis, profitability crisis, liquidity crisis) are reviewed. The authors consider the concept of “anti-crisis financial management of the enterprise” in two aspects: as a set of preventive measures aimed at preventing financial crisis and as a system of financial management focused on bringing the enterprise out of crisis. The constituent elements of the model of anti-crisis enterprise management are analyzed. The classification of tools of the model of anti-crisis management by the main spheres of activity of a business entity is presented; the classification of methods of anti-crisis enterprise management is systematized and two directions of their application

are proposed – diagnostic methods and methods of crisis management. According to the authors, based on the world's leading methods of general management, the enterprise should form its own system of anti-crisis management, capable of providing an objective comprehensive and at the same time detailed assessment of the current state of the enterprise as a basis for making optimal management decisions.

Keywords: anti-crisis management, bankruptcy, enterprise, strategy, management.

Постановка проблеми. Сьогодні тема антикризових заходів на підприємствах України є, як ніколи, актуальною. Адже, в сучасних політичних умовах, спричинених повномасштабною агресією росії, економіка країни знаходиться в кризовому стані. Підприємства потерпають від суттєвих логістичних та сировинних проблем. Значна кількість підприємств була змушена припинити свою діяльність або провести релокацію діяльності та евакуацію особового складу на більш-менш безпечні території.

Також, виникнення кризових ситуацій на підприємствах пов'язані і з іншими факторами: наслідками пандемії, модернізацією ринкових відносин, удосконаленням законодавчої бази та розроблення механізму її виконання, процесами глобалізації та їх наслідками, неефективним менеджментом підприємств тощо [1-3].

Поняття антикризового управління передбачає управління підприємством, яке перебуває на межі банкрутства, незалежно від визнання його таким юридично. Зазвичай криза не виникає локально і для її визначення необхідно аналізувати повну картину. Для попередження негативних проявів кризи, на підприємстві має забезпечуватися рання діагностика, термінове реагування на різні кризові явища, а також здійснюватися система заходів щодо запобігання та подолання кризових ситуацій. В теорії та практиці вони отримали назву антикризового управління.

Кризові періоди проходять практично всі компанії. Західний бізнес має багатий досвід подолання таких проблем, а у вітчизняних підприємств такого досвіду мало. Кризовий стан української економіки служить значним поштовхом до вивчення та аналізу даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми антикризового управління досліджувалися такими західними вченими, як Ансофф І., Друкер П., Котлер Ф., Мескон М., Портер М., Тейлор Ф., Томпсон А., Файоль А., Фостер Р., Шумпетер Й. Характерним є те, що в їх роботах антикризове управління розглядається для підприємств, що здійснюють свою діяльність у сформованому ринковому середовищі.

Аналізу проблем сучасного стану вітчизняної економіки та наданню пропозицій щодо її стабілізації в умовах кризи приділено увагу в роботах таких вітчизняних науковців, як Болотнов Д., Ватченко Б., Єпіфанова І.,

Івченко Є., Кириченко С., Мартинов А., Мартинова Л., Масалигіна В., Прокопишин О., Ружицький А., Салоїд С., Соболева Г., Стешенко О., Тульчинський Р., Шаранов Р. та ін.

В умовах сучасної глобалізації та динамічності ринкового середовища, кризи на підприємствах характеризуються новими особливостями. Тому виникає необхідність адаптації наукових розробок, присвячених дослідженню кризових явищ на підприємстві, до сучасних форсованих економічних умов ведення господарської діяльності.

Мета статті – визначення теоретичних засад розвитку антикризового управління та розкриття ключових моментів, що характеризують антикризове управління як передумову підвищення ефективності діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. В західній економічній теорії термін «антикризове управління» має кілька синонімів:

«turnaround management» – процес, присвячений фінансовому оздоровленню підприємства;

«corporate recovery» – здійснення комплексу антикризових заходів для оздоровлення підприємства силами керівництва чи консалтингових організацій в рамках корпоративного законодавства;

«financial recovery» – опис процесу оздоровлення фінансів підприємства [4].

Близьким до поняття «антикризове управління» є термін «ризик-менеджмент», що означає систематичний процес ідентифікації, аналізу та реагування на потенційне ризику. Він спрямований на максимізацію ймовірності настання та впливу позитивних подій та мінімізацію ймовірності настання подій, які протирічать цілям підприємств. На управлінні ризиками будується система превентивного антикризового управління [5, с. 238].

Незважаючи на різноманітність формулювань та їх смислового навантаження, можна виділити наступні особливості антикризового управління:

- забезпечення стійкого становища підприємства в умовах динамічно мінливого зовнішнього середовища;

- своєчасне, адекватне та ефективне реагування на негативні зміни довкілля;

- процес постійного пошуку інновацій у всіх сферах діяльності підприємства;

- реалізація антикризового управління має бути частиною загальної стратегії підприємства.

Таким чином, антикризове управління – це багатоплановий процес, що включає комплекс заходів щодо своєчасної ідентифікації ознак потенційних загроз, подолання криз, у тому числі розробку антикризової стратегії та усунення негативних наслідків кризових ситуацій.

Антикризове управління, як невід'ємна складова загальної системи управління підприємством, базується на певних методологічних положеннях,

що включають концепції, принципи, методи, прийоми, інструменти та моделі.

Головні завдання системи антикризового управління підприємства представлено на рис. 1 [3; 6].

Завдяки реалізації стратегічної програми, яка здатна запобігти та подолати різні фінансові труднощі, підприємство може зберегти і поліпшити ринкові позиції за будь-яких обставин, спираючись переважно на власні ресурси [7, с. 17].

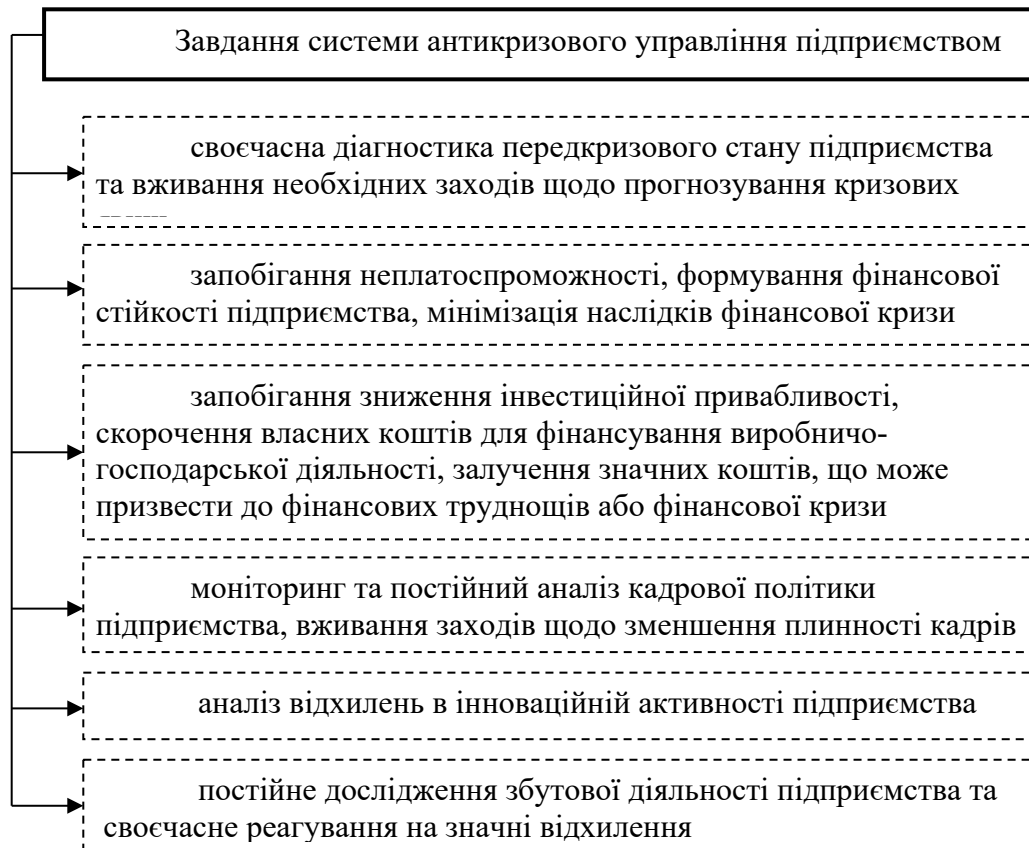

Рис. 1. Головні завдання системи антикризового управління підприємства [узагальнено на основі 3; 6]

Серед основних принципів антикризового управління виділяємо наступні:
стратегічність: антикризове управління має здійснюватися в рамках антикризової стратегії, яка, своєю чергою, є частиною загальної стратегії підприємства [8, с. 335];

рання діагностика: раннє відстеження прояву симптомів кризи дає можливість вживати своєчасних превентивних заходів протидії або адаптації до неї. Відповідно до цього принципу, краще запобігти кризі, ніж забезпечувати нейтралізацію її негативних наслідків;

принцип системності, відповідно до якого аналізується інформація, будуються моделі управління підприємством та його взаємодії із зовнішнім

середовищем, приймаються рішення в рамках антикризового управління;
принцип об'єктивності, згідно з яким для прийняття управлінських рішень мають бути визначені причини кризи та фактори, що спричинили її настання;

принцип оперативного реагування на окремі кризові явища в діяльності підприємства;

принцип відповідності, згідно з яким заходи антикризового управління мають відповідати масштабу та динаміці проявів кризи;

диференціація індикаторів кризових явищ за рівнем їхньої небезпеки для підприємства;

принцип контролю, сутність якого полягає у регулярній перевірці дієвості та відповідності поточних показників очікуваням;

принцип концентрації зусиль на подоланні першопричини кризи шляхом обмеженої кількості антикризових заходів;

використання у разі потреби відповідних форм санації підприємства для запобігання його банкрутству [9, с. 59; 10, с. 249].

Вважаємо, що крім загальновідомих принципів антикризового управління підприємством, наведеним вище, слід використовувати й наступні:

адекватність реагування. Сукупність заходів щодо нейтралізації чи пристосування до кризи має відповідати ступеню загроз та ресурсним можливостям підприємства з метою недопущення недостатнього реагування на подолання кризи та надлишкових витрат у разі переоцінки загроз;

комплексність заходів. Відповідно до широкого спектру можливих наслідків криз мають бути впроваджені комплексні заходи щодо їх подолання;

повне залучення внутрішніх резервів. З метою недопущення збільшення залежності від кредиторів в межах антикризових заходів має бути максимальне можливе залучення внутрішніх резервів підприємства.

На нашу думку, окреслені принципи повністю відображають швидкість та результативність реагування керівництва підприємства на прояви в його господарській діяльності кризового періоду.

Криза підприємства провокується невідповідністю його фінансово-господарських параметрів параметрам доволишнього середовища. Дані фактори можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми.

Зовнішніми факторами є: зростання інфляції, недосконалість податкової системи, політична ситуація в країні, нестабільність валютного ринку, зростання безробіття, зниження рівня реальних доходів населення, посилення монополізму на ринку, зниження ємності внутрішнього ринку, стихійні лиха, погіршення криміногенної ситуації та ін.

До внутрішніх факторів відносимо: низьку конкурентоспроможність продукції підприємства, залежність від обмеженого кола постачальників та покупців, низьку продуктивність праці, перевантаженість об'єктами соціальної сфери, високі енерговитрати, відсутність гнучкості в управлінні, високий

рівень комерційного ризику, нераціональне управління витратами виробництва, неефективний фінансовий менеджмент, недостатньо якісну систему бухгалтерського обліку та звітності та ін.

Основні фактори, що зумовлюють різні види криз (криза стратегії, криза прибутковості, криза ліквідності) представлено на рис 2:

Між видами криз, представлених на рисунку 2, існує тісний причинно-наслідковий зв'язок: стратегічна криза спричиняє виникнення кризи прибутковості, яка, в свою черга, призводить до втрати ліквідності підприємства. Зменшення обсягів реалізації продукції, виконаних робіт, наданих послуг, зумовлене зовнішніми і внутрішніми чинниками, призводить, з одного боку, до зниження прибутковості (що в результаті може призвести до збитковості), з іншого – до зниження рівня ліквідності і платоспроможності. Соболева Г. зазначає, що «... закономірним результатом розвитку симптомів фінансової кризи є непомірна кредиторська заборгованість та неплатоспроможність підприємства, що в результаті може призвести до банкрутства» [12].

Рис. 2. Фактори, що зумовлюють різні види криз [узагальнено та доповнено на основі 11, с. 250-257]

Для нейтралізації кризових явищ, підприємства переводять у спеціальний режим антикризового управління із застосуванням специфічних методів та прийомів управління фінансами. Антикризове фінансове управління підприємством слід розглядати у двох аспектах:

– по-перше, це комплекс профілактичних заходів, спрямованих на запобігання фінансовій кризі: системний аналіз сильних та слабких сторін підприємства; оцінювання ймовірності банкрутства; управління ризиками (виявлення, оцінювання та нейтралізація), впровадження системи запобіжних заходів;

– по-друге, це система управління фінансами, спрямована на виведення підприємства з кризи, у тому числі проведення санації чи реструктуризації суб'єкта господарювання [13, с. 289].

Кожна складова моделі антикризового управління відрізняється за змістом завдань та часом їх вирішення (рис. 3).

Рис. 3. Складові елементи моделі антикризового управління підприємством [узагальнено та доповнено на основі 3, с. 40-45]

Якщо розглядати наведені вище прийоми антикризового управління у часовому аспекті, їх можна згрупувати наступним чином:

до настання кризи – забезпечення підготовки, своєчасне розпізнавання і запобігання виникненню кризових ситуацій;

в кризовій ситуації – мінімізація негативних наслідків для підприємства;

у разі банкрутства – забезпечення ліквідації підприємства.

Як і будь-яке управління, кризове управління має свої інструменти. Існує багато підходів до їх визначення. Наприклад, можна розглянути інструменти кризового управління за функціями управління, за рівнями ієрархії управління тощо. Ми пропонуємо класифікацію інструментів за основними сферами діяльності суб'єкта господарювання (табл. 1).

Таблиця 1

**Інструменти моделі антикризового управління підприємством
[сформовано авторами]**

Сфера діяльності підприємства	Інструменти кризового управління
Виробничо-господарська діяльність	Жорстке управління
	Технічна та технологічна політика
	Виробничі антикризові стратегії
	Організаційні важелі виробництва
	Механізм підвищення якості продукції
Фінансово-економічна діяльність	Оцінка фінансового стану неплатоспроможного підприємства
	Фінансові важелі підвищення стабільності підприємства
	Оцінка та реінжиніринг бізнесу
Організаційно-економічна діяльність	Координація роботи відділів підприємства
	Визначення нових функціональних обов'язків відділів
	Визначення витрат на логістику
Маркетингово-інформаційна діяльність	Маркетингова політика на стадії санації
	Бізнес планування
	Рационалізація збуту
Кадрове забезпечення	Спеціальні методи регулювання трудових відносин
	Кадрова політика кризового підприємства
	Методи мотивації праці
	Жорстке управління та формування нової команди
	Підготовка фахівців із кризового управління

На основі проведеного дослідження, нами систематизовано класифікацію методів антикризового управління підприємства та запропоновано два напрями їх застосування – діагностичні методи та методи управління кризовою ситуацією (рис. 4).

Рис. 4. Класифікація методів антикризового управління підприємствами [узагальнено та доповнено авторами на основі 3; 8; 13]

До першого напрямку належать: методи моніторингу, системного аналізу, аудиту, виявлення ризиків та оцінка поточного стану, що необхідні для використання при пасивному антикризовому управлінні в умовно-стабільній системі розвитку підприємства.

Другий напрямок методів антикризового управління розділено на два блоки: організаційний блок: упорядкована система залучення та підготовки антикризових фахівців; функціональний блок: сукупність методів, інструментів та заходів антикризового управління, що застосовуються при активному антикризовому управлінні в системі із проявом кризових явищ.

Існують певні проблеми, пов'язані з несвоєчасністю прийняття антикризових заходів на підприємствах. Вважаємо, що найважливішим інструментом для реалізації необхідних заходів є діагностика фінансово-господарської діяльності підприємства. При цьому, при всьому різноманітті методик, пропонованих вітчизняними та західними економістами (експрес-діагностика, аналіз фінансової та бухгалтерської звітності, прогнозування

банкрутства за моделями Альтмана, Бівера, Фулмера, Тафлера), необхідною є розробка власних підходів до діагностики соціально-економічних наслідків прийнятих рішень, які повинні враховувати специфіку галузі та соціально-економічні показники діяльності суб'єкта господарювання.

Проведений нами аналіз фінансово-господарської діяльності ряду підприємств дозволив зробити певні висновки щодо забезпечення їх антикризового управління:

по-перше, використовуючи лише аналіз бухгалтерської звітності підприємства, не завжди можна покластися на достовірність даних, поданих в ній;

по-друге, існуючі у світовій практиці нормативні показники неплатоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності вимагають уточнення відповідно до кожної організації з урахуванням галузевої специфіки;

по-третє, значення вагових коефіцієнтів, що застосовуються у моделях прогнозування неспроможності, розраховані виходячи із статистики банкрутств західних (в основному, американських та британських) організацій, які не враховують специфіку функціонування вітчизняних підприємств. Розрахунок таких коефіцієнтів для вітчизняних підприємств дуже проблематичний, тому що в Україні фактично відсутня статистика по підприємствах банкрутам;

слід зазначити, що всі методики кількісного аналізу слід розглядати в динаміці – тільки так можна розпізнати не тільки гостру та хронічну кризу, а й відстежити виникнення прихованої кризи;

поряд із застосуванням кількісних методик фінансового аналізу рекомендується проводити постійний моніторинг за допомогою якісних методик, таких, як, наприклад, PEST і SWOT-аналіз, що підвищить якість прийнятих антикризових рішень;

діагностика має застосовувати також інструменти з багатьох галузей знань, таких, як маркетинг, статистика, аудит, прогнозування, конфліктологія та ін. Їх застосування дозволить відстежити важливі зміни довкілля та скоригувати антикризову стратегію підприємства;

ще одна необхідна складова ефективного функціонування сучасної організації – постійне впровадження інновацій в антикризовому управлінні. За нашими спостереженнями, найпоширенішими факторами, що перешкоджають успішному впровадженню інновацій на підприємствах, є: низька організаційна культура, відсутність організаційної підтримки; відсутність ефективної системи мотивації співробітників до підвищення ефективності.

Таким чином, підприємство на підставі загальновідомих у світі методик загального менеджменту має сформувати власну систему антикризового управління, здатну забезпечити об'єктивну комплексну та одночасно розгорнуту оцінку поточного стану підприємства як основу для прийняття оптимальних управлінських рішень.

Висновки. Таким чином, система антикризового управління підприємства – це комплекс постійно діючих, взаємозумовлених та взаємопов'язаних складових управлінського процесу, спрямованих на запобігання, попередження та подолання фінансових криз або усунення їх негативних наслідків для підприємства через використання всього потенціалу управління.

Встановлено, що важливою складовою системи антикризового менеджменту є діагностика фінансового стану підприємства, контроль кризових ситуацій, їх своєчасне попередження та запобігання.

Ефективне функціонування системи антикризового управління на підприємстві дозволить підтримувати платоспроможність підприємства на високому рівні, контролювати рівень рентабельності та успішно справлятися як із самими кризовими ситуаціями, так і з загрозами їх виникнення.

Література:

1. Ватченко Б., Шаранов Р. Антикризове управління підприємством в умовах війни. *Економічний простір*. 2022. № 182. С. 38-43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-5>
2. Стешенко О. Д., Масалигіна В. В. Антикризове управління в умовах пандемії. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2020. № 70-71. С. 75-82.
3. Прокопишин О. С. Система антикризового управління як підґрунтя попередження кризових явищ на підприємствах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 9. С. 40-45.
4. Wikipedia the free encyclopedia. URL: <https://en.wikipedia.org>
5. Овчарук О. М. Вибір оптимальної планової траєкторії антикризового управління агропереробних підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 40. С. 238-245.
6. Івченко Є. А., Мартинов А. А., Мартинова Л. В. Передумови формування системи антикризового управління на промислових підприємствах. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 5/2. С. 5-13.
7. Тульчинський Р. В., Кириченко С. О., Ружицький А. В., Салоїд С. В. Стратегічні аспекти формування системи антикризового управління підприємством. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 9. С. 15-19.
8. Єпіфанова І., Болотнов Д. Місце стратегії в системі антикризового управління підприємствами. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 3. С. 335-338.
9. Москвін Б. Банкрутство як механізм антикризового управління підприємством. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 2. С. 58-68.
10. Скриньковський Р. М., Павловські Г., Пирожак Є. К., Томюк І. М. Діагностика системи стратегічного управління витратами підприємства. *Бізнес Інформ*. 2016. № 12. С. 248-253.
11. Скриньковський Р. М., Павловські Г., Костюк Н. Р., Коропецький О. О. Діагностика факторів інноваційного розвитку підприємства. *Проблеми економіки*. 2017. № 1. С. 250-257.
12. Соболева Г. Формування антикризової політики управління підприємством. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1567>
13. Шаранов Р. С. Алгоритм антикризового управління підприємства. *Центрально-український науковий вісник. Економічні науки*. 2021. № 6 (39). С. 288-296. DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).288-296](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).288-296)

References:

1. Vatchenko B., Sharanov R. (2022). Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom v umovakh viiny [Anti-crisis management of the enterprise in war conditions]. *Ekonomichnyi prostir*, 182, 38-43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-5> [in Ukrainian].

2. Steshenko O. D., Masalyhina V. V. (2020). Antykryzove upravlinnia v umovakh pandemii [Crisis management in the conditions of a pandemic]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 70-71, 75-82 [in Ukrainian].
3. Prokopyshyn O. S. (2021). Systema antykryzovoho upravlinnia yak pidhruntia poperedzhennia kryzovykh yavysch na pidpriemstvakh [The anti-crisis management system as a basis for the prevention of crisis phenomena at enterprises]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 9, 40-45 [in Ukrainian].
4. Wikipedia the free encyclopedia. Retrieved from: <https://en.wikipedia.org>
5. Ovcharuk O. M. (2019). Vybir optymalnoi planovoi traiektorii antykryzovoho upravlinnia ahropererobnykh pidpriemstv [Choosing the optimal planned trajectory of anti-crisis management of agro-processing enterprises.]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 40, 238-245 [in Ukrainian].
6. Ivchenko Y. A., Martynov A. A., Martynova L. V. (2021). Peredumovy formuvannia systemy antykryzovoho upravlinnia na promyslovykh pidpriemstvakh [Prerequisites for the formation of an anti-crisis management system at industrial enterprises]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 5/2, 5-13 [in Ukrainian].
7. Tulchynskiy R. V., Kyrychenko S. O., Ruzhytskyi A. V., Saloid S. V. (2021). Stratehichni aspekty formuvannia systemy antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvom [Strategic aspects of the formation of the anti-crisis management system of the enterprise]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 9, 15-19 [in Ukrainian].
8. Iepifanova I., Bolotnov D. (2022). Mistse stratehii v systemi antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvamy [The place of strategy in the system of anti-crisis management of enterprises]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 3, 335-338 [in Ukrainian].
9. Moskvina B. (2020). Bankrutstvo yak mekhanizm antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvom [Bankruptcy as a mechanism of crisis management of the enterprise]. *Visnyk KNTEU*, 2, 58-68 [in Ukrainian].
10. Skrynkovskyy R. M., Pawlowski G., Pyrozha Y. K., Tomiuk I. M. (2016). Diahnostyka systemy stratehichnoho upravlinnia vytratamy pidpriemstva [Diagnostics of the strategic cost management system of the enterprise]. *Biznes Inform*, 12, 248-253 [in Ukrainian].
11. Skrynkovskyy R. M., Pawlowski G., Kostyuk N. R., Koropetskyi O. O. (2017). Diahnostyka faktoriv innovatsiinoho rozvytku pidpriemstva [Diagnostics of the factors of innovative development of the enterprise]. *Problemy ekonomiky*, 1, 250-257 [in Ukrainian].
12. Sobolieva H. (2022). Formuvannia antykryzovoi polityky upravlinnia pidpriemstvom [Formation of the anti-crisis policy of enterprise management]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 41. Retrieved from: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1567> [in Ukrainian].
13. Sharanov R. S. (2021). Alhorytm antykryzovoho upravlinnia pidpriemstva [Enterprise Crisis Management Algorithm]. *Tsentralkoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky*, 6 (39), 288-296. [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).288-296](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).288-296) [in Ukrainian].

УДК 330.3:338.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-900-913](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-900-913)

Онофрійчук Андрій Петрович кандидат економічних наук, докторант,
Університет економіки та права «КРОК», вулиця Табірна, 30-32, м. Київ,
03113, тел.: (093) 944-93-99, <https://orcid.org/0000-0002-4370-0176>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ

Анотація. Проблема формування нової якості вітчизняного сектору безпеки і оборони в умовах безпрецедентних викликів передбачає набуття рис, притаманні стійким системам, а саме: безперебійне функціонування у нормальному (штатному) режимі, адаптація до умов, що змінюються; здатність витримувати неочікувані удари; відновлення після руйнівних наслідків явищ/дій будь-якої природи до бажаної рівноваги (на попередньому або на новому рівні) за умови збереження безперервності процесу управління.

Зазначене обумовлює необхідність обґрунтування концептуально-методологічних положень забезпечення воєнно-економічної стійкості держави з використанням у вітчизняній практиці позитивного зарубіжного досвіду щодо забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері національної безпеки.

Метою статті є висвітлення матеріалів сформульованих основних положень Концепції забезпечення воєнно-економічної стійкості держави, на прикладі України. Пропонована концепція забезпечення воєнно-економічної стійкості держави базується на вихідних положеннях основних стратегічних нормативних документах у сфері безпеки та оборони України. Визначено місію концепції як формування організаційно-економічних механізмів та сприятливих умов для достатнього фінансово-економічного забезпечення збройного захисту державою власних стратегічних інтересів, адаптації до різкого збільшення воєнно-економічних потреб та зменшення уразливості країни у сфері безпеки і оборони в умовах обмежених фінансових ресурсів.

Визначена мета концепції: формування механізму та інструментарію забезпечення воєнно-економічної стійкості держави як здатності економічної системи країни щодо фінансово-економічного забезпечення процесів збройного протистояння, адаптації та відновлення після негативних зовнішніх впливів, зокрема, під час військового конфлікту, за рахунок забезпечення належного рівня готовності держави і суспільства у воєнно-економічній сфері до реагування на широкий спектр загроз і небезпек, своєчасного виявлення уразливостей, які послаблюють безпековий потенціал, адаптивного управління, ефективного кризового менеджменту та взаємодії на всіх рівнях,

створення необхідних резервів та альтернативних стратегій, планування заходів і впровадження універсальних протоколів узгоджених дій, поширення необхідних знань і встановлення надійних комунікацій, раціонального використання обмежених ресурсів тощо.

Обґрунтовано завдання системи воєнно-економічної стійкості держави, об'єкти та суб'єкти, систему принципів забезпечення воєнно-економічної стійкості. Визначено основні виклики формуванню системи воєнно-економічної стійкості, основні елементи та рівні системи воєнно-економічної стійкості. У висновку наголошено: концепція забезпечення воєнно-економічної стійкості держави - це система теоретико-методологічних положень щодо методологічного підходу, цілей, принципів і методів забезпечення воєнно-економічної стійкості держави, а також розробки організаційно-практичних підходів (задач, методик, інструментів) щодо її реалізації для конкретних складових стійкості. Наведені положення охоплюють основні аспекти забезпечення воєнно-економічної стійкості України і є теоретичною основою для розробки методології її забезпечення.

Ключові слова: воєнно-економічна стійкість, концепція, система, готовність, уразливість, виклики національній стійкості.

Onofriychuk Andrii Petrovych Candidate of Economic Sciences, Doctoral Student, University of Economics and Law "KROK", 30-32 Tabirna St., Kyiv, 03113, tel.: (093) 944-93-99, <https://orcid.org/0000-0002-4370-0176>

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF ENSURING THE MILITARY-ECONOMIC RESILIENCE OF THE STATE

Abstract. The problem of forming a new quality of the domestic security and defense sector in the face of unprecedented challenges involves the acquisition of features inherent in stable systems, namely: uninterrupted functioning in normal (normal) mode, adaptation to changing conditions; ability to withstand unexpected blows; recovery from the destructive consequences of phenomena/actions of any nature to the desired equilibrium (at the previous or at a new level) provided that the continuity of the management process is maintained.

This necessitates the substantiation of conceptual and methodological provisions for ensuring the military-economic stability of the state with the use in domestic practice of positive foreign experience in ensuring the stability of the state and society in the sphere of national security.

The aim of the article is to highlight the materials of the formulated main provisions of the Concept of ensuring the military-economic stability of the State, on the example of Ukraine. The proposed concept of ensuring the military-economic stability of the State is based on the initial provisions of the main strategic regulatory documents in the field of security and defense of Ukraine. The mission of the

concept is defined as the formation of organizational and economic mechanisms and favorable conditions for sufficient financial and economic support of armed protection by the state of its own strategic interests, adaptation to a sharp increase in military-economic needs and reduction of the country's vulnerability in the field of security and defense in conditions of limited financial resources.

The purpose of the concept is defined: the formation of a mechanism and tools for ensuring the military-economic stability of the state as the ability of the country's economic system to provide financial and economic support for the processes of armed confrontation, adaptation and recovery after negative external influences, in particular, during a military conflict, by ensuring an appropriate level of readiness of the state and society in the military-economic sphere to respond to a wide range of threats and dangers, timely identification of vulnerabilities that weaken the security potential, adaptive management, effective crisis management and interaction at all levels, creation of the necessary reserves and alternative strategies, planning of measures and implementation of universal protocols of concerted actions, dissemination of necessary knowledge and establishment of reliable communications, rational use of limited resources, etc.

The tasks of the system of military-economic stability of the state, objects and subjects, the system of principles for ensuring military-economic stability are substantiated. The main challenges to the formation of the system of military-economic stability, the main elements and levels of the system of military-economic stability are determined. In conclusion, it is emphasized: the concept of ensuring the military-economic stability of the state is a system of theoretical and methodological provisions regarding the methodological approach, goals, principles and methods of ensuring the military-economic stability of the state, as well as the development of organizational and practical approaches (tasks, methods, tools) for its implementation for specific components of sustainability. These provisions cover the main aspects of ensuring the military-economic stability of Ukraine and are theoretical the basis for the development of a methodology for its provision.

Keywords: military-economic resilience, concept, system, readiness, vulnerability, challenges to national resilience.

Постановка проблеми. Початковими об'єктивними передумовами активізації процесів забезпечення воєнно-економічної стійкості держави є: масштабні трансформації сучасного світу, що характеризуються високим рівнем турбулентності і непередбачуваності безпекового середовища, загостренням конкуренції між державами, виникненням нових конфліктів та війн (підтвердженням цього стала агресія з боку РФ проти України). Врегулювати їх стає все складніше, що супроводжується руйнуванням міжнародної системи стратегічної стабільності. В цих умовах економічна ціна вирішення сучасних військових конфліктів стає значно вищою, оскільки вони мають гібридний характер (поряд з конвенційною війною, характеризуються

ще проявами в економічній, інформаційній, енергетичній, екологічній сферах, тощо) та складністю їх виявлення.

Війна стає особливим викликом для стійкості національної економіки та, особливо, економічного забезпечення оборони країни, оскільки виникають специфічні саме під час війни загрози (масштабні руйнування виробничого капіталу та інфраструктури, значні порушення безперебійності енергопостачання, людські жертви та соціальні втрати, безпрецедентно великі обсяги переміщених осіб (біженців), різке падіння ВВП за наявності потреби значного збільшення витрат на оборону та соціальну підтримку тощо), так і системні збурення, що складаються зі значної кількості зовнішніх та внутрішніх впливів, що, поєднуючись, набувають характер ланцюгових реакцій.

Крім того, негативний ефект для стійкості економіки здійснюють невизначеність щодо тривалості та непередбачуваність руйнівних наслідків бойових дій та ворожих атак на цивільні об'єкти. Негативний вплив на стійкість також здійснюють швидка динаміка змін (наприклад, високі темпи цінового зростання), взаємозв'язок та взаємовплив політичних, економічних, соціальних, технологічних чинників на глобальному, державному та регіональному рівнях, пов'язаних із війною (гібридність) – що робить процес планування економічних процесів – неймовірно складним та знижує можливості швидкої адаптації економіки до вкрай негативних зовнішніх умов.

Зіштовхнувшись з технічно більш сильним суперником, Україна шукає альтернативні способи реагування на російську загрозу. Концепт національної стійкості та у її складі – економічної та воєнно-економічної стійкості, а також його практичне втілення в українські реалії є потенційним рішенням цієї безпекової дилеми, ефективною відповіддю на сучасні виклики. Це дозволяє ефективно реагувати на загрози будь-якого походження і характеру, у т.ч. гібридного, адаптуватись до різких і непередбачуваних змін безпекового середовища, підтримувати стає функціонування держави до, під час і після кризи та швидко відновлюватися до оптимального за визначених умов рівня рівноваги. Тобто це дозволяє вистояти і понести якомога менше втрат у дуже складних (кризових) обставинах, яких не можна уникнути.

Водночас на сьогодні в Україні спостерігається відсутність єдиних трактування, принципів, процесів і механізмів забезпечення воєнно-економічної стійкості, не вирішено питання законодавчого, інституційного, методологічного забезпечення функціонування національної системи воєнно-економічної стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування національної стійкості (англ. national resilience), у тому числі, у сфері безпеки, присвячені праці Bourbeau P., Evans B., Reid J., Zebrowski C., Kaufmann M., Cavelti M., Kristensen K., Martin-Breen P., Anderies J., Lasconjarias G., Proag V., Rensel D., Walker J., Cooper M., Fjäder C., Chandler D., Резникової О., Місюри А., Паливоди В., Брежнєвої Т. та ін. [1-16]. Поряд з цим, недостатньо розгляну-

тимі залишаються питання загальних методологічних засад оцінювання ризиків воєнно-економічної стійкості, стану відповідних спроможностей з метою підготовки, прийняття і впровадження стратегічних рішень та взаємодії суб'єктів її забезпечення.

Метою статті є висвітлення матеріалів сформульованих основних положень концепції забезпечення воєнно-економічної стійкості держави, на прикладі України.

Виклад основного матеріалу. Необхідність формування системи національної стійкості у воєнно-економічній сфері останнім часом обумовлено розширенням спектру нових загроз у результаті зростання глобальної взаємозалежності та невизначеності. За таких умов забезпечення безпеки силами національних держав стає надзвичайно складним завданням і потребує нових підходів, зокрема, розробки національних безпекових стратегій з урахуванням принципів забезпечення національної стійкості.

Пропоновані концептуальні положення *забезпечення воєнно-економічної стійкості держави* узгоджені з вихідними положеннями Закону про національну безпеку України [17], Стратегії національної безпеки України [18], Стратегії воєнної безпеки України [19], Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України [20], Концепції забезпечення національної системи стійкості України [21] і можуть бути основою формування внутрішньої та зовнішньої складових економічної стійкості при організації системи національної стійкості.

Місія концепції: формування організаційно-економічних механізмів та сприятливих умов для достатнього фінансово-економічного забезпечення збройного захисту державою власних стратегічних інтересів, адаптації до різкого збільшення воєнно-економічних потреб та зменшення уразливості країни у сфері безпеки і оборони в умовах обмежених фінансових ресурсів.

Мета концепції: формування механізму та інструментарію забезпечення воєнно-економічної стійкості держави як *здатності економічної системи країни щодо фінансово-економічного забезпечення процесів збройного протистояння, адаптації та відновлення після негативних зовнішніх впливів, зокрема, під час військового конфлікту, за рахунок забезпечення належного рівня готовності держави і суспільства у воєнно-економічній сфері до реагування на широкий спектр загроз і небезпек, своєчасного виявлення уразливостей, які послаблюють безпековий потенціал, адаптивного управління, ефективного кризового менеджменту та взаємодії на всіх рівнях, створення необхідних резервів та альтернативних стратегій, планування заходів і впровадження універсальних протоколів узгоджених дій, поширення необхідних знань і встановлення надійних комунікацій, раціонального використання обмежених ресурсів тощо.*

Завданнями створення системи воєнно-економічної стійкості держави є:

- моніторинг, оцінка та прогнозування загроз забезпеченню воєнно-економічної стійкості з використанням когнітивного підходу, моделювання

можливих варіантів розвитку подій і підготовка сценаріїв протидії з метою недопущення небезпечного розвитку подій та /або своєчасного реагування;

- аналіз наявних спроможностей щодо ресурсного, кадрового та фінансового забезпечення функціонування системи воєнно-економічної стійкості, визначення відповідних потреб та шляхів їх забезпечення;

- структурування складових системи воєнно-економічної стійкості (оборонний бюджет, військова логістика, ОПК та військово-технічне співробітництво) а також аналіз специфічних особливостей її забезпечення;

- оцінка та прогнозування воєнно-економічної стійкості держави;

- налагодження ефективної координації та взаємодії суб'єктів забезпечення воєнно-економічної стійкості; формування стратегічної взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища, які є стратегічно значущі для суб'єктів воєнно-економічної стійкості держави завдяки проведенню спільних НДДКР, обміну технологіями, спільному використанню виробничих потужностей, об'єднання зусиль у виробництві компонентів кінцевої продукції, просуванню на ринок продукції тощо;

- використання «стратегічної поведінки» (як такої, що передбачає використання зовнішніх можливостей, превентивне реагування, активний вплив на суб'єктів тощо) з метою узгодження економічних інтересів суб'єктів взаємодії та прогнозування їх можливих зворотних дій;

- участь у стратегічному плануванні діяльності із забезпечення воєнно-економічної стійкості держави, вироблення рекомендацій стратегічного характеру щодо нормативно-правового та ресурсного забезпечення впровадження на національному рівні практики управління ризиками та оцінювання стану відповідних спроможностей як елементів стратегічного планування цієї сфери; формування стратегічної інфраструктури системи воєнно-економічної стійкості й організація експертної роботи з різних напрямків;

- розроблення та прийняття законодавчих, інших нормативно-правових актів з питань забезпечення воєнно-економічної стійкості;

- удосконалення процедур кризового менеджменту, зокрема, впровадження універсальних алгоритмів узгоджених дій щодо реагування на загрози, надзвичайні та кризові ситуації на різних етапах їх розвитку;

- впровадження механізмів забезпечення і критеріїв оцінювання стійкості базових елементів;

- впровадження спеціальних навчальних програм і курсів підвищення кваліфікації для державних службовців та особового складу Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з питань забезпечення національної стійкості та, зокрема, воєнно-економічної стійкості.

Об'єктами забезпечення воєнно-економічної стійкості держави є:

- фінансові та економічні ресурси для задоволення потреб сил безпеки і оборони країни (оборонні витрати, оборонні закупівлі тощо);

- сили і засоби логістичного забезпечення – військові частини, установи, підрозділи ЗС України, інших складових сил оборони, які призначені для утримання запасів озброєння, військової та спеціальної техніки, матеріально-технічних засобів, їх підвезення, технічного обслуговування і ремонту, надання послуг та задоволення побутових потреб військ (сил);

- система військово-технічного співробітництва, як сукупність міжнародних торговельно-економічних відносин, пов'язаних із розробленням, виробництвом, ремонтом, модернізацією, знищенням (утилізацією) та міжнародними передачами товарів військового призначення (експорт/імпорт), які здійснюються на підставі законодавства держави у повній відповідності з міжнародними нормами;

- оборонно-промисловий комплекс, як сукупність науково-дослідних, випробувальних організацій і виробничих підприємств, які виконують розробку, виробництво і постановку на озброєння військової та спеціальної техніки, спорядження, боєприпасів як для збройних сил України, так і на експорт.

- економічні транзакції суб'єктів господарювання сфери ОПК та ВТС, що відповідають вимогам і нормам законодавства;

- персонал (керівні працівники; персонал, який володіє економічною інформацією, яка становить комерційну таємницю);

- матеріальні засоби праці та фінансові кошти (споруди, приміщення, устаткування, транспорт, валюта, коштовні речі, фінансові документи), що задіяні у діяльності щодо забезпечення воєнно-економічної стійкості;

- інформаційні ресурси з обмеженим доступом; засоби та системи комп'ютеризації діяльності суб'єкта господарювання; технічні засоби та системи охорони й захисту матеріальних та інформаційних ресурсів.

Суб'єктами забезпечення воєнно-економічної стійкості держави можуть бути: держава Україна – як власник ресурсів, що створюються, здобуваються і накопичуються за рахунок коштів державного бюджету, а також використання відповідних інформаційних ресурсів, в особі Міністерства оборони України, Міністерства розвитку стратегічних галузей промисловості України, Міністерства економіки України та Міністерства фінансів України як вищих органів державної влади, які є ініціаторами та координаторами процесів забезпечення національної стійкості у цій сфері; інші органи державної влади та місцевого самоврядування; науково-освітні заклади як джерело НДДКР; установи й суб'єкти господарювання, що задіяні у сфері діяльності оборонно-промислового комплексу, військово-технічного співробітництва та військової логістики;

- суб'єкти зовнішнього середовища, які є стратегічно значущими здійснення фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання

сфери ОПК та ВТС: стратегічні постачальники ресурсів та послуг, споживачі, конкуренти, інші партнери;

- суб'єкти господарювання сфери ОПК та ВТС в особі керівників та служби безпеки, які в тісному взаємозв'язку з працівниками інших структурних підрозділів виконують функції та завдання щодо забезпечення внутрішньої економічної безпеки та стійкості суб'єкта господарювання;

- підрозділи служби безпеки та інших функціональних підрозділів суб'єкта господарювання сфери ОПК та ВТС, які приймають участь у налагодженні взаємодії із зовнішнім середовищем (служби маркетингу, збуту, постачання, юридична служба, PR, GR – відділи тощо),

- державні та недержавні структури безпеки.

Воєнно-економічна стійкість держави має базуватися на *системі принципів*, що повинні включати загальносистемні принципи та принципи управління воєнно-економічною стійкістю (табл.1).

Взаємодіючи між собою, принципи формують складне середовище, в якому повинні оперувати управлінці, що швидко та гнучко реагуватимуть на будь-які зміни зовнішнього та внутрішнього середовища, приймаючи правильні ефективні рішення. Найчастішою помилкою менеджерів є те, що вони обирають один із принципів, а не їх систему в загальному, та забезпечують управління діяльністю лише з одного аспекту [22]. Натомість успішну систему забезпечення воєнно-економічною стійкістю держави можна побудувати лише за умови врахування усіх вищезазначених принципів.

Забезпечення воєнно-економічної стійкості держави полягає у спроможності економічної системи країни фінансово-економічно забезпечити процеси збройного протистояння, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій (зокрема, під час військового конфлікту), а також своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи.

Основними викликами формуванню ефективної системи забезпечення воєнно-економічної стійкості України (з урахуванням [21]) є:

- відсутність органів державної влади, відповідальних за координацію взаємодії державних та недержавних структур у сфері забезпечення воєнно-економічної стійкості на державному, регіональному та місцевому рівнях, у тому числі управління ризиками та забезпечення відповідних спроможностей, обґрунтування та формування необхідних резервів, ідентифікацію загроз воєнно-економічній безпеці та аналізування ризиків, формування і ведення національного реєстру ризиків, а також їх обробку;

- недосконалість механізмів організації і координації дій на національному рівні у сфері кризового менеджменту;

Таблиця 1

Принципи функціонування та управління системою воєнно-економічної стійкості держави

Назва принципу	Зміст
<i>Загальносистемні принципи</i>	
Цілеспрямованість	планування досягнення поставлених цілей та завдань;
Потенційна з'єднуваність	наявність потенційних можливостей формуванні тимчасових цілісностей самостійних систем у системний комплекс завдяки перехрестю стратегічних інтересів суб'єктів;
Синергізм	сумісний коопераційний ефект від взаємодії систем.
<i>Принципи управління воєнно-економічною стійкістю</i>	
Комплексність	вжиття комплексу заходів щодо будь-яких загроз і кризових ситуацій на всіх етапах циклу забезпечення воєнно-економічної стійкості;
Широка взаємодія	усі суб'єкти забезпечення воєнно-економічної стійкості постійно обмінюються необхідною інформацією, комунікують між собою у різних форматах, спільно виконують визначені завдання у межах своєї відповідальності;
Передбачуваність	своєчасна ідентифікація загроз, виявлення вразливостей та оцінювання ризиків;
Надійність	система функціонує повноцінно і здатна долати збої у роботі, які виникають під впливом загроз і кризових ситуацій, усі суб'єкти забезпечення воєнно-економічної стійкості мають достатні ресурси і спроможності для реагування на загрози;
Обізнаність	усі суб'єкти забезпечення воєнно-економічної стійкості володіють належними знаннями і практичними навичками щодо реагування на загрози і кризові ситуації на будь-якому етапі;
Готовність	наявність планів дій щодо спільного реагування на будь-які загрози, належний рівень теоретичної і практичної підготовки усіх суб'єктів забезпечення воєнно-економічної стійкості до реагування на загрози і кризові ситуації на усіх етапах циклу забезпечення воєнно-економічної стійкості;
Мобільність	здатність до швидкого залучення основних і резервних сил, засобів, ресурсів та об'єднання зусиль для вирішення завдань в умовах виникнення загрози, настання кризової ситуації;
Активна адаптація	здатність системи превентивно пристосовуватися до кризових умов і нових обставин, які виникли під впливом загрози або кризової ситуації, знижувати вразливість, забезпечувати виживання, еволюцію, можливість трансформувати негативні результати в позитивні, а також застосовувати інноваційні рішення;
Наявність резервів	наявність у системі додаткових спроможностей, які можуть бути задіяні внаслідок виходу з ладу основних, а також альтернативних планів, стратегій розвитку;
Безперервність	в умовах виникнення загрози, настання кризової ситуації система продовжує діяти без значної втрати функціональності, усі суб'єкти забезпечення воєнно-економічної стійкості здатні виконувати основні функції;
Субсидіарність	розподіл повноважень і відповідальності, за якого ключові рішення щодо реагування на загрози і кризові ситуації ухвалюються на найнижчому можливому рівні з координацією на вищому доцільному рівні;
Когнітивність	досягнення семантичної єдності учасниками взаємодії, необхідність поповнення знань.

Джерело: узагальнено автором з урахуванням [21]

відсутність механізмів і постійних форматів міжвідомчої взаємодії з питань забезпечення воєнно-економічної стійкості на державному, регіональному і місцевому рівнях;

технічна, інженерна та матеріальна застарілість резервних пунктів управління органів державної влади;

недостатній рівень забезпечення готовності до реагування та взаємодії органів державної влади і громадян в умовах виникнення загроз і настання кризових ситуацій, підтримання функціонування елементів системи воєнно-економічної стійкості;

відсутність методик прогнозування, запобігання та реагування на ризики та кризові ситуації на різних етапах їх розвитку, а також планів відновлення сталого функціонування, з урахуванням потенційних каскадних ефектів;

відсутність загальних методологічних засад оцінювання ризиків воєнно-економічній безпеці, стану відповідних спроможностей з метою підготовки, прийняття і впровадження стратегічних рішень;

недостатній рівень розвитку системи забезпечення кібербезпеки, що не дозволяє гарантувати кіберстійкість національних інформаційних ресурсів;

недостатній рівень обізнаності посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також інститутів громадянського суспільства з вимогами інформаційної безпеки, відсутність або недостатній рівень засобів і можливостей ефективно протистояти інформаційній війні, яка ведеться проти України, та відповідних навичок роботи з дезінформацією;

недостатність фінансування органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення виконання законодавчо визначених завдань і функцій;

відсутність відповідних структурних підрозділів або недостатній рівень укомплектованості кадрами, які за своїми функціональними обов'язками безпосередньо здійснюють виконання функцій із забезпечення воєнно-економічної стійкості;

низький рівень комунікації між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та населенням;

недостатній рівень довіри населення до органів державної влади, і як наслідок недостатній рівень залучення широких верств населення, громадських об'єднань до реалізації заходів у сфері забезпечення воєнно-економічної стійкості;

недостатній рівень міжнародного співробітництва у сфері забезпечення воєнно-економічної стійкості.

Основними елементами системи забезпечення воєнно-економічної стійкості держави є: об'єкти і суб'єкти воєнно-економічної стійкості (на державному, регіональному та місцевому рівнях), механізми а також практичні дії щодо забезпечення воєнно-економічної стійкості. Їх конкретний

зміст залежить від того, до якої компоненти системи (оборонний бюджет, логістика, ОПК, ВТС) механізми мають відношення, на якому рівні (державний, регіональний, місцевий) та яку функціональну складову воєнно-економічної стійкості він забезпечує: фінансову, організаційну, управлінську, комерційну, соціально-економічну, інвестиційну, інноваційну, ресурсну, інформаційну, інтелектуальну, соціально-психологічну, зовнішньоекономічну, енергетичну, екологічну тощо.

Системне врахування всіх складових елементів надасть змогу забезпечити воєнно-економічну стійкість держави, зокрема, завдяки:

запровадженню ризикоорієнтованого підходу в системі стратегічного аналізу і планування;

забезпеченню належного рівня готовності держави і суспільства до реагування на загрози воєнно-економічній стійкості, надзвичайні та кризові ситуації різного походження на будь-яких етапах;

налагодженню ефективної взаємодії між усіма суб'єктами забезпечення національної стійкості;

підвищенню ефективності кризового менеджменту держави;

зниженню людських, матеріальних і фінансових втрат внаслідок виникнення загроз, настання кризових ситуацій усіх видів;

економії ресурсів завдяки їх ефективному використанню;

розвитку міжнародного співробітництва та обміну досвідом у сфері розбудови національної системи стійкості в цілому та забезпечення воєнно-економічної стійкості, а також інтеграції України до системи євроатлантичної безпеки.

Відповідно до *рівнів організації системи забезпечення національної стійкості*, відносно воєнно-економічної стійкості виділяють державний, регіональний (у межах держави), місцевий (рівень територіальних громад) територіальні рівні, а також об'єктовий (організаційна стійкість). Можуть також існувати наднаціональні системи забезпечення стійкості: регіональна (міждержавна) і глобальна.

Забезпечення воєнно-економічної стійкості держави здійснюється за допомогою технології її забезпечення на основі управління за концептуальним критерієм різноякісного виконання всіх технологічних етапів (під технологією розуміється система знань про методи та способи збору, передачі, обробки інформації, прийняття рішень, контроль за їх виконанням).

Технологія забезпечення воєнно-економічної стійкості припускає здійснення комплексу взаємопов'язаних дій з: моніторингу, оцінки та прогнозування, виявлення загроз, уразливостей та готовності й спроможності забезпечення воєнно-економічної стійкості держави, адаптивного управління, ефективного кризового менеджменту та взаємодії на всіх рівнях, створення необхідних резервів та альтернативних стратегій, планування заходів і впровадження універсальних протоколів узгоджених дій, поширення необхідних

знань і встановлення надійних комунікацій, раціонального використання обмежених ресурсів тощо.

Висновки. Отже, концепція забезпечення воєнно-економічної стійкості держави - це система теоретико-методологічних положень щодо методологічного підходу, цілей, принципів і методів забезпечення воєнно-економічної стійкості держави, а також розробки організаційно-практичних підходів (задач, методик, інструментів) щодо її реалізації для конкретних складових стійкості. Наведені концептуальні положення охоплюють основні аспекти забезпечення воєнно-економічної стійкості України і є теоретичною основою для розробки методології її забезпечення.

Література:

1. Bourbeau P. Resiliencism: premises and promises in securitization research. *Resilience*. 2013. No. 1:1. Pp. 3–17.
2. Evans B., Reid J. Exhausted by resilience: response to the commentaries. *Resilience*. 2015. No. 3:2. Pp. 154–159.
3. Zebrowski C. The nature of resilience. *Resilience*. 2013. No. 1:3. Pp. 159–173.
4. Kaufmann M. Emergent self-organisation in emergencies: resilience rationales in interconnected societies. *Resilience*. 2013. No. 1:1. Pp. 53–68.
5. Kaufmann M., Cavelti M. D., Kristensen K. S. Resilience and (in)security: Practices, subjects, temporalities. *Security Dialogue*. 2015. No. 46(1). Pp. 3–14.
6. Martin-Breen P., Anderies J. M. Resilience: A Literature Review. Bellagio Initiative, 2011. URL: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/3692/Bellagio-Rockefeller%20bp.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 17.08.2021)
7. Lasconjarias G. Deterrence through Resilience. NATO, the Nations and the Challenges of Being Prepared / Research Division – NATO Defense College, Rome. Eisenhower Paper. 2017. No. 7. Pp. 1–8.
8. Proag V. The concept of vulnerability and resilience. *Building Resilience 2014: 4th International Conference on Building Resilience (8–10 September 2014, Salford Quays, UK)*. *Procedia Economics and Finance*. No. 18. Pp. 369–376.
9. Rensel D. J. Resilience – A Concept. *Defense ARJ*. 2015. Vol. 22. No. 3. Pp. 294–324.
10. Walker J., Cooper M. Genealogies of resilience: From systems ecology to the political economy of crisis adaptation. *Security Dialogue*. 2011. Vol. 42. No. 2. Pp. 143–160.
11. Fjäder C. The nation-state, national security and resilience in the age of globalization. *Resilience*. 2014. No. 2:2. Pp. 114–129.
12. Chandler D. Beyond neoliberalism: resilience, the new art of governing complexity. *Resilience*. 2014. No. 2:1. Pp. 47–63.
13. Chandler D. Resilience and human security: The post-interventionist paradigm. *Security Dialogue*. 2012. No. 43(3). Pp. 213–229.
14. Резнікова О.О. Забезпечення стійкості держави і суспільства до терористичної загрози в Україні та світі // Стратегічні пріоритети. – 2017. – № 3 (44). – С. 23–24.
15. А.О. Місюра, В.О. Паливода. Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері національної безпеки. Аналітична записка. НІСД, березень 2018 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/konceptualni-pidkhodi-nato-ta-es-do-zabezpechennya-stiykosti>
16. Брежнєва Т.В. Стійкість як ключовий елемент колективної оборони НАТО // Стратегічні пріоритети. – 2017. – № 3 (44). – С. 13.

17. Закон України «Про національну безпеку України», 2018 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

18. Стратегія національної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

19. Стратегія воєнної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

20. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України. Затверджено Указом Президента України від 20 серпня 2021 року № 372/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text>

21. Концепція забезпечення національної системи стійкості. Затверджено Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/10/04/v-ukrayini-zatverdylu-nacjonalnu-systemu-stijkosti/>

22. Мамонтова Н. А. Фінансова стійкість акціонерних підприємств і методи її забезпечення (на прикладі підприємств харчової промисловості) : автореферат дисертації кандидата економічних наук. Київ: Інститут економічного прогнозування, 2006. 59 с.

References:

1. Bourbeau P. Resiliencism: premises and promises in securitization research. *Resilience*. 2013. No. 1:1. Pp. 3–17.

2. Evans B., Reid J. Exhausted by resilience: response to the commentaries. *Resilience*. 2015. No. 3:2. Pp. 154–159.

3. Zebrowski C. The nature of resilience. *Resilience*. 2013. No. 1:3. Pp. 159–173.

4. Kaufmann M. Emergent self-organisation in emergencies: resilience rationales in interconnected societies. *Resilience*. 2013. No. 1:1. Pp. 53–68.

5. Kaufmann M., Cavelty M. D., Kristensen K. S. Resilience and (in)security: Practices, subjects, temporalities. *Security Dialogue*. 2015. No. 46(1). Pp. 3–14.

6. Martin-Breen P., Anderies J. M. Resilience: A Literature Review. *Bellagio Initiative*, 2011. URL: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/3692/Bellagio-Rockefeller%20bp.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 17.08.2021)

7. Lasconjarias G. Deterrence through Resilience. NATO, the Nations and the Challenges of Being Prepared / *Research Division* – NATO Defense College, Rome. Eisenhower Paper. 2017. No. 7. Pp. 1–8.

8. Proag V. The concept of vulnerability and resilience. *Building Resilience 2014: 4th International Conference on Building Resilience (8–10 September 2014, Salford Quays, UK)*. *Procedia Economics and Finance*. No. 18. Pp. 369–376.

9. Rensel D. J. Resilience – A Concept. *Defense ARJ*. 2015. Vol. 22. No. 3. Pp. 294–324.

10. Walker J., Cooper M. Genealogies of resilience: From systems ecology to the political economy of crisis adaptation. *Security Dialogue*. 2011. Vol. 42. No. 2. Pp. 143–160.

11. Fjäder C. The nation-state, national security and resilience in the age of globalization. *Resilience*. 2014. No. 2:2. Pp. 114–129.

12. Chandler D. Beyond neoliberalism: resilience, the new art of governing complexity. *Resilience*. 2014. No. 2:1. Pp. 47–63.

13. Chandler D. Resilience and human security: The post-interventionist paradigm. *Security Dialogue*. 2012. No. 43(3). Pp. 213–229.

14. Reznikova O.O. Zabezpechennya stiykosti derzhavy i suspil'stva do terorystychnoyi zahrozy v Ukrayini ta sviti [Ensuring the stability of the state and society against the terrorist threat in Ukraine and the world] // *Stratehichni priorytety*. – 2017. – № 3 (44). – S.23–24. [in Ukrainian].

15. A.O. Misyura, V.O. Palyvoda. Kontseptual'ni pidkhody NATO ta YES do zabezpechennya stiykosti derzhavy i suspil'stva u sferi natsional'noyi bezpeky. [Conceptual approaches of NATO and the EU to ensuring the stability of the state and society in the field of national security]. Analitychna zapyska. NISD, berezen' 2018 r. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/kontseptualni-pidkhodi-nato-ta-es-do-zabezpechennya-stiykosti>. [in Ukrainian].

16. Brezhnyeva T.V. Stiykist' yak klyuchovyy element kolektyvnoyi oborony NATO. [Stability as a key element of NATO's collective defense] // *Stratehichni priorytety*.–2017.–№ 3 (44).– S. 13. [in Ukrainian].

17. Zakon Ukrainy «Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy», 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukrainian].

18. Stratehiya natsional'noyi bezpeky Ukrainy. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnya 2020 roku № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>. [in Ukrainian].

19 Stratehiya voyennoyi bezpeky Ukrainy. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25 bereznya 2021 roku № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>. [in Ukrainian].

20. Stratehiya rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku № 372/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text>. [in Ukrainian].

21. Kontseptsiya zabezpechennya natsional'noyi systemy stiykosti. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 27 veresnya 2021 roku № 479/2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/10/04/v-ukrayini-zatverdily-naczionalnu-systemu-stiykosti/>. [in Ukrainian].

22. Mamontova N. A. Finansova stiykist' aktsionerlykh pidpryyemstv i metody yiyi zabezpechennya (na prykladi pidpryyemstv kharchovoyi promyslovosti) [Financial stability of joint-stock enterprises and methods of ensuring it (on the example of food industry enterprises): avtoreferat dysertatsiyi kandydata ekonomichnykh nauk. Kyiv: Instytut ekonomichnoho prohnozuvannya, 2006. 59 s. [in Ukrainian].

УДК 336

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-914-926](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-914-926)

Правдюк Марина Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна 3, м. Вінниця, 21000, тел.: (067) 729-97-64, <https://orcid.org/0000-0002-1420-8609>

ОПОДАТКУВАННЯ ЦИФРОВИХ ПОСЛУГ

Анотація. В статті досліджено світову практику впровадження податків на електронні послуги та стан їх впровадження в Україні. Інформаційні технології сформували нову сучасну та мобільну економіку, це зумовило нові ризики, що визначили необхідність докорінного перегляду усталених підходів до оподаткування. Визначено, що міжнародна податкова система не враховує належним чином цифровізацію економіки. Чинні міжнародні стандарти оподаткування надають право оподаткування прибутку, отриманого від дистанційних поставок, країні проживання продавця. Цифровій економіці властива фундаментальна асиметрія національних інтересів, що розділяють країни-експортери та імпортери. Сучасність вимагає необхідності формування нових підходів до системи оподаткування, адже традиційні підходи, засновані на фізичній присутності компанії, в умовах цифровізації створюють можливості для ухиляння від сплати податків. Податкові системи країн, зокрема системи податків на продажі, не встигають адаптуватися до таких швидких змін, що призводить до втрат податкових надходжень у глобальних масштабах. Ця проблема стає реальною загрозою надходженням до бюджетів держав у зв'язку з можливістю ведення бізнесу без реєстрації та фактичної присутності в країні.

Визначено, що ефективність податкового адміністрування є індикатором стану податкової системи, її цілісності, стійкості, фіскальної та економічної ефективності. Від того, наскільки вона висока, залежить стабільність наповнення бюджетної системи країни податковими платежами, своєчасність виявлення та попередження вчинення податкових правопорушень, забезпечення комфортних умов платникам податків при виконанні ними конституційних обов'язків за сплаті податків.

Ключові слова: оподаткування, податкова цифровізація, цифровий податок, цифрова економіка.

Pravdiuk Maryna Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Vinnytsia National Agrarian University, Sonyachna St., 3, Vinnytsia, 21000, tel.: (067) 729-97-64, <https://orcid.org/0000-0002-1420-8609>

TAXATION OF DIGITAL SERVICES

Abstract. The article examines the global practice of implementing taxes on electronic services and the state of their implementation in Ukraine. Information technologies have formed a new modern and mobile economy, this has led to new risks, which have determined the need for a radical revision of established approaches to taxation. It was determined that the international tax system does not properly take into account the digitalization of the economy. Current international taxation standards give the right to tax the profit received from remote deliveries to the seller's country of residence. The digital economy is characterized by a fundamental asymmetry of national interests between exporting and importing countries. Modernity requires the need to form new approaches to the taxation system, because traditional approaches based on the physical presence of the company create opportunities for tax evasion in conditions of digitalization. Countries' tax systems, particularly sales tax systems, do not have time to adapt to such rapid changes, resulting in lost tax revenues on a global scale. This problem becomes a real threat to revenues to state budgets due to the possibility of conducting business without registration and actual presence in the country. It was determined that the efficiency of tax administration is an indicator of the state of the tax system, its integrity, stability, fiscal and economic efficiency. The stability of filling the country's budget system with tax payments, the timeliness of detection and prevention of tax offenses, and the provision of comfortable conditions for taxpayers in fulfilling their constitutional obligations to pay taxes depend on how high it is.

Keywords: taxation, tax digitization, digital tax, digital economy.

Постановка проблеми. В світі склалася нова реальність, яка спонукає уряди всіх країн до проведення політики системної цифрової економіки за допомогою цифрової трансформації шляхом вдосконалення відповідних галузей національного законодавства, розробки та реалізації масштабних державних стратегій, проектів та програм, зокрема – повне переведення сфери публічного управління на цифрові технології [1, с. 209]. Зараз світова економіка перебуває в перманентному стані трансформації. Одним з основних чинників трансформації є цифровізація, яка зачіпає практично всі сфери економіки. Цифровізація – є однією з визначальних тенденцій розвитку людської цивілізації, яка формує більш інклюзивне суспільство та кращі механізми управління, розширює доступ до охорони здоров'я, освіти та банківської справи, підвищує якість та охоплення державних послуг, розширює спосіб співпраці людей, пандемія Covid-19 довела важливість та потрібність цифрових технологій для добробуту населення та розвитку економік [2]. Розуміючи все це значна частина бізнесу перейшла в режим онлайн та здійснює свою діяльність не обмежуючи себе територіально.

В епоху цифрової економіки потреби людини можуть задовольнятися значно краще і якісніше, ніж в економіці індустріального типу. Сучасні тенденції економічних трансформацій в Україні за умов становлення цифрової економіки супроводжуються формуванням відповідного інформаційного (цифрового) простору між учасниками суспільства постіндустріального типу – громадянами, бізнесом і владою. Важливою частиною такого простору й об'єктом цифровізації виступає податкова система країни, податкове регулювання соціогосподарських процесів [3].

Інтегрування сучасних цифрових технологій у економіку та суспільство створює нові виклики для існуючих податкових систем світу. Одне із ключових питань полягає у оподаткуванні цифрового бізнесу, діяльність якого пов'язана із використанням нематеріальних активів. У свою чергу, цифровий бізнес може брати активну участь у економічному житті юрисдикції без будь-якої фізичної присутності, таким чином досягаючи так званого “масштабу без маси” та залежить напряду від ролі користувачів, які беруть безпосередню участь у формуванні вартості цифрового продукту [4].

Багато держав світу зазнають величезних втрат через активне використання схем щодо оптимізації податків, метою якого є перенесення доходів в ті місця, де вони підлягають більш сприятливим режимам оподаткування шляхом заниження оподатковуваної бази. Методи зниження податкового навантаження, що використовують транснаціональні корпорації, добре відомі вже протягом багатьох десятиліть. Вони включають в себе трансфертне ціноутворення, використання сприятливих податкових юрисдикцій, транзакції в країни з низьким рівнем оподаткування тощо. Цим діям значною мірою сприяв розвиток цифрової економіки та підвищення вартості нематеріальних активів, наприклад, брендів. Податкове регулювання виявляється застарілим у порівнянні із сучасними особливостями ведення бізнесу транснаціональних корпорацій [5].

Податкова юрисдикція сучасних держав поширюється не лише на власну територію і громадян. Як вказує Є.С. Маринчак, «на відміну від громадянства – політико-правового зв'язку фізичної особи з державою, в сучасному світі податкові правовідносини ґрунтуються на принципі резиденства – фінансово-правовому зв'язку фізичної особи з певною податковою юрисдикцією. В податковому законодавстві більшості держав світу переважає принцип резидентства з одночасним застосуванням принципу територіальності до задалегідь визначених доходів (бази оподаткування), – це пов'язане з тим, що один з принципів повинен бути системоутворюючим, а інший – додатковим з метою усунення можливих конфліктів податкових юрисдикцій.

У зв'язку з цим, держави, в рамках міжнародних податкових угод про уникнення подвійного оподаткування, обмежують застосування принципу територіальності походження доходів до нерезидентів». необхідність

застосування такого підходу зумовлена тим, що у зв'язку із широким застосуванням електронної комерції виникають труднощі із визначенням території держави, з якої було отримано дохід. Водночас, визначення резидентського статусу особи не є проблематичним [6].

Експерти відзначають, що цифровізація, штучний інтелект і робототехніка будуть основними драйверами глобального економічного зростання до 2030 року. Крім того, вони прогнозують, що в 2025 році майже 1/4 світового ВВП припадатиме на цифрову економіку через цифрову економіку, економіки промисловості (зараз, за різними оцінками, становить від 4,5 до 15,5%). Тому не дивно, що з 2015 року питання цифрової економіки є в порядку денному щорічних самітів ЄС [7].

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується значною цифровізацією економіки внаслідок застосування результатів еволюції інформаційних технологій. Цифровізація призводить до руйнування дійсних податкових систем та актуалізує необхідність знаходження новітніх підходів до оподаткування цифрової економіки [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різнобічні аспекти оподаткування цифрових послуг жваво обговорюється багатьма українськими та іноземними економістами, що втілено у працях таких дослідників як: С. Веретюк, П. Друкер, С. Коляденко, І. Карчева, Б. Кінг, Р. Ліпсі, Л. Лямін, І. Малик, К. Скінер, А. Семенченко, Е. Тоффлер, В. Фіщук, К. Шваб., Дж. Велла, Дж. Оуенс, Д. Бредбері та ін.

Метою статті є дослідження оподаткування цифрових послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу. Цифровий податок, тобто податок на цифрові послуги, був розроблений Європейською комісією у березні 2018 року. Менш ніж за три роки він прилучив принаймні 23 країни до законодавчої діяльності та збору, охоплюючи Європу, Азію, Океанію та Африку. Цей новий тип податку, ймовірно, охопить світ. Основною метою цифрового податку є вирішення проблеми оподаткування транскордонних цифрових послуг у світі [9].

Відповідно до Закону України Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам пункт 14.1.56-5. електронні послуги - послуги, які постачаються через мережу Інтернет, автоматизовано, за допомогою інформаційних технологій та переважно без втручання людини, у тому числі шляхом встановлення спеціального застосунку або додатка на смартфонах, планшетах, телевізійних приймачах чи інших цифрових пристроях. До таких послуг, зокрема, але не виключно, належать:

а) постачання електронних примірників, надання доступу до зображень, текстів та інформації, у тому числі, але не виключно, підписка на електронні газети, журнали, книги, надання доступу та/або завантаження фотографій, графічних зображень, відеоматеріалів;

б) надання доступу до баз даних, у тому числі користування пошуковими системами та службами каталогів у мережі Інтернет;

в) постачання електронних примірників (електронно-цифрової інформації) та/або надання доступу до аудіовізуальних творів, відео- та аудіотворів на замовлення, ігор, включаючи постачання послуг з участі в таких іграх, постачання послуг з доступу до телевізійних програм (каналів) чи їх пакетів, крім доступу до телевізійних програм одночасно з їх трансляванням через телевізійну мережу;

г) надання доступу до інформаційних, комерційних, розважальних електронних ресурсів та інших подібних ресурсів, зокрема, але не виключно, розміщених на платформах спільного доступу до інформації чи відеоматеріалів;

г) постачання послуг з дистанційного навчання в мережі Інтернет, проведення та надання якого не потребує участі людини, у тому числі шляхом надання доступу до віртуальних класів, освітніх ресурсів, у яких учні виконують завдання онлайн, а оцінки виставляються автоматично, без участі людини (або з мінімальною її участю);

д) надання хмарної послуги в частині надання обчислювальних ресурсів, ресурсів зберігання або систем електронних комунікацій за допомогою технологій хмарних обчислень;

е) постачання програмного забезпечення та оновлень до нього, у тому числі електронних примірників, надання доступу до них, а також дистанційне обслуговування програмного забезпечення та електронного обладнання;

є) надання рекламних послуг у мережі Інтернет, мобільних додатках та на інших електронних ресурсах, надання рекламного простору, у тому числі шляхом розміщення банерних рекламних повідомлень на веб-сайтах, веб-сторінках чи веб-порталах [10].

Всі країни світу обговорюють цифровий податок, який можна розуміти як податкову категорію або податковий захід. У зв'язку зі стрімким розвитком цифрової економіки всі вживають нові заходи податкової реформи. Усі країни світу досліджують цей феномен і доведеться йти в ногу з відповідними темпами [11].

За результатами співставлення законодавчих актів з оподаткування цифрових послуг зарубіжними країнами та Україною, встановлено, що положення законів майже ідентичні, розбіжності є лише у визначенні розміру загальної суми доходів цифрових компаній та деяких видів податкових пільг. Так, наприклад, іноземні компанії, що надають послуги із постачання електронних примірників інформації і надання доступу до зображень, текстів,

відеоматеріалів, ігор, телепрограм, доступу до баз даних, а також до інформаційних, комерційних, розважальних електронних ресурсів, надання хмарних послуг, постачання програмного забезпечення та оновлень до нього, а також надання рекламних послуг у мережі Інтернет, будуть зобов'язані зареєструватися в Україні платниками податку на додану вартість за спрощеною процедурою через спеціальний електронний сервіс, якщо загальна сума доходів перевищуватиме 1 млн грн на рік. Надання електронної послуги на території України буде фіксуватися за місцем знаходження провайдера, номером телефону, IP-адресою, платіжною адресою або банківськими реквізитами [12].

Закон стосується великих компаній, що не є резидентами України, не мають тут постійного представництва і водночас надають електронні послуги фізособам (тобто пересічним українцям) і ФОПам через інтернет. Тож умовний Netflix, на якому українці переглядають фільми, чи Facebook, рекламним кабінетом якого користується підприємець, підпадають під дію закону.

Згадані компанії, відповідно до нововведення, мали зареєструватися як платники ПДВ, якщо сума наданих ними послуг для українців за рік перевищує мільйон гривень. «Лабораторія цифрової безпеки» пояснює, що закон зобов'язав компанії сплачувати 20% ПДВ з:

- постачання електронних примірників зображень та інформації, тобто електронних книг, підписок на журнали, фотостоків тощо (це стосується The Economist, Foreign Affairs, Pixabay тощо);
- надання доступу до баз даних, включно з користуванням пошуковими системами та службами каталогів в інтернеті (наприклад, пошук у Google, сервіси на кшталт MyHeritage);
- надання доступу до аудіовізуальних творів, ігор тощо (це стосується ігрових платформ та стримінгових сервісів на кшталт Steam, Netflix чи Spotify);
- надання доступу до інформаційних, комерційних, розважальних електронних ресурсів, зокрема, але не виключно, розміщених на платформах спільного доступу до інформації чи відеоматеріалів. Тобто соцмережі (наприклад, Facebook, TikTok чи YouTube);
- постачання послуг з дистанційного навчання в інтернеті, проведення та надання якого не потребує участі людини (йдеться про масові онлайн-курси на кшталт Coursera чи EdEx);
- надання хмарної послуги, зокрема обчислювальних ресурсів, ресурсів зберігання або систем електронних комунікацій за допомогою технологій хмарних обчислень. Йдеться про хмарні сервіси та хостинги (наприклад, Dropbox чи AWS);
- постачання програмного забезпечення та оновлень до нього (наприклад, Microsoft чи Adobe);

- надання рекламних послуг в інтернеті, мобільних застосунках та на інших електронних ресурсах, надання рекламного простору, у тому числі шляхом розміщення банерної реклами на сайтах (наприклад, Google Ads, Facebook)[13].

За перше півріччя 2023 року «податок на Google» приніс майже 4 млрд грн. Найбільші суми за результатами декларування другого кварталу сплатили Google Ireland Limited, Google Commerce Limited, Apple Distribution International Limited, Valve Corporation, Ebay Marketplaces GMBH, Fenix International Limited. За дев'ять місяців року «податок на Google» приніс майже 6 млрд грн, це більше, ніж за весь минулий рік. Минулого року він становив 4,3 млрд грн. Загалом за час дії відповідної норми Податкового кодексу платниками ПДВ зареєструвалися 98 нерезидентів – надавачів цифрових послуг. До державного бюджету ними було сплачено еквівалент 10,2 млрд грн [14].

У цифровій економіці відсутнє єдине розуміння поняття «створення вартості» для цілей оподаткування, і, як результат, існує розрив між тим, де створюється вартість і де сплачуються податки. Наприклад, цифрова корпорація Facebook у 2017 р. хоча отримала 56% доходу та 66% прибутку за межами США, сплатила 92% податків у США і лише 8% в інших, переважно розвинутих, країнах [15, с. 95].

Особливістю цифрових компаній є те, що вони мають доступ до ринків і можливість отримувати прибуток без необхідності мати фіксоване місце розташування. Зростання цифрової економіки в останні десятиліття поєднувалося з політичними дискусіями про податки, які сплачують цифрові компанії, і де вони їх сплачують. Так званий «дохід без громадянства», який отримують ці компанії, не сприяє державним бюджетним надходженням у країнах, де багатонаціональні компанії продають свої товари чи послуги [16].

Слід зазначити, що саме постачальники цифрових послуг – Facebook, Apple, Amazon, Netflix, Google і Microsoft – мають найвищий рівень ринкової капіталізації на світовому фінансовому ринку (4,5 трлн дол. США). Вони коштують понад 1000 компаній, зареєстрованих на Лондонській фондовій біржі. Проте жодна з шести не є прикладом відповідальної податкової поведінки. У той же час Amazon заплатив лише 3,4 мільярда доларів податку на прибуток за це десятиліття, тоді як Apple заплатила 93,8 мільярда доларів, а Microsoft заплатила 46,9 мільярда доларів. Це значне розходження, особливо тому, що дохід Amazon за цей період перевищив прибуток Microsoft майже на 80 мільярдів доларів США [17].

У частині сплати податку на прибуток компанії можуть використовувати різні схеми для його мінімізації чи уникнення, використовуючи трансфертне ціноутворення та схеми роботи контрольованих іноземних компаній. Є. Леонов акцентує увагу на тому, що для оптимізації податкових механізмів необхідним є дослідження можливих бізнес-моделей і ланцюгів створення

вартості, а також диференціація методів оподаткування та фіскального навантаження в розрізі видів діяльності [18, с. 238].

Європейською Комісією в 2018 р. запропоновано дві ініціативи, спрямовані на регулювання оподаткування цифрового бізнесу в ЄС. Зокрема, перша ініціатива стосується змін правил оподаткування підприємств, щоб прибуток реєструвався та оподатковувався в тому місці, де бізнес має значну взаємодію з користувачами за допомогою цифрових каналів. Друга ініціатива Європейської Комісії має на меті введення проміжного податку доходів, згенерованих цифровою діяльністю, для отримання яких велику роль відіграють користувачі (наприклад, доходи від продажу рекламного Інтернет-простору, діяльності посередників між користувачами Інтернет-торгівлі тощо) [19].

Досвід окремих країн у встановленні нового податку на «цифрові» доходи транснаціональних компаній показав, що збір коштів на своїй території може виявитися складною проблемою. У сучасному світі, де економіка та компанії стали глобальними, податки на їхні доходи мають бути теж наднаціональними, встановленими за міжнародними правилами. В цьому сенсі розробка пакету заходів OECD Pillar 2 – це крок убік міжнародної податкової нейтральності, коли від оподаткування неможливо ухилитися [20].

Щоб вирішити ці проблеми, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) проводить переговори з понад 130 країнами щодо адаптації міжнародної податкової системи. Нинішня пропозиція вимагатиме від деяких найбільших транснаціональних компаній світу сплачувати частину податку на прибуток там, де знаходяться їхні споживачі. Ця пропозиція називається Pillar One.

ОЕСР зараз працює над міжнародним рішенням цифрового оподаткування. Деякі країни нещодавно взяли односторонні заходи щодо запровадження податку на цифрові послуги. Наприклад, Франція запровадила так званий «GAFA податок», названий на честь Google, Apple, Facebook і Amazon забезпечити, щоб глобальні інтернет-гіганти сплачували справедливую частку податків їхні величезні бізнес-операції в Європі; застосовується цей податок з 1 січня 2019 року і вже збільшив бюджет доходів федерального бюджету на 23 %. Франція є однією з останніх країн, яка застосовує податок на цифрові послуги, незважаючи на те, що США почали розслідування щодо дискримінаційного характеру податку [21].

На нашу думку ефективність надходжень до бюджету вже істотно збільшилась за рахунок так званого податку на гугл. Про те велика частина коштів не доходить до бюджетів усіх рівнів внаслідок тіньовизації економіки держави. Національна економічна стратегія на період до 2030 року у напрямі 2 «Верховенство права» Розділу II. «Стратегічний курс економічної політики до 2030 року» передбачає адаптацію законодавства Європейського Союзу з

питань протидії тінізації економіки з урахування розвитку інформаційних технологій, які застосовуються для фінансового моніторингу [22].

За думкою спеціалістів впровадження ефективного законодавства в поєднанні з організаційними заходами передбаченими Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року та Планом заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю зменшать вплив тіньової економіки на податкову систему України [23, 24].

На думку фахівців ОЕСР, варто уникати ситуацій, коли прибутки, отримані в країнах із порівняно високими податковими ставками, оподатковуються в юрисдикціях із низькими податками. При цьому відсутність координації зусиль щодо зближення ставок оподаткування прибутку пов'язана із загрозою односторонніх дій, що здатні завдати шкоди всім країнам, незалежно від рівня їх економічного розвитку [25].

Європейський Союз вважає, що міжнародний цифровий податок є важливим. По-перше, це забезпечує цілісність і належне функціонування єдиного ринку. По-друге, це допомагає уникнути ерозії бази та сприяє фіскальній стійкості. По-третє, це вирівнює умови гри для ЄС. Четверте. Він ефективно пригнічує податкове планування, щоб уникнути ухилення від сплати податків відповідно до міжнародних податкових правил. Основні риси ЄС схема цифрового оподаткування: по-перше, уточнення сфери оподаткування: підприємства з понад 100 000 користувачів у державах-членах, річний дохід понад 7 мільйонів євро в одній із держав-членів або підприємства з понад 3000 бізнес-контрактами на цифрові послуги, укладеними протягом податкового року, повинні мати ту саму податкову базу, що й традиційні підприємства та цифрові підприємства. По-друге, стягується тимчасовий податок деяка цифрова економічна діяльність для визначення цінності даних і цінності користувача в цифровій економіці для подальшого забезпечення раціональності податкової юрисдикції [26].

Висновки. На сьогоднішній день усі прогресивні підприємства широко користуються перевагами цифровізації, тому на нашу думку потреба у вирішенні недоліків і невирішених проблем у міжнародній системі оподаткування прибутку компаній стає все більш актуальною. У багатьох країнах компанії, які використовують тактику трансфертного ціноутворення, виводять прибутки за межі своєї досяжності, тоді як ті, хто не має жодних прав на оподаткування на основі постійного представництва, взагалі втрачають можливість оподатковувати ці компанії. Схема стягнення цифрового податку пов'язана з національним суверенітетом і податковими інтересами та безпосередньо впливає на розвиток глобальної цифрової економіки та справедливості оподаткування. На нашу думку впровадження цифрового податку в Україні стало вагомим кроком, адже одразу бюджет країни отримав вагомі вливання. Щоб захистити податкові права та інтереси України та сприяти розвитку цифрової економіки, нам слід посилити зв'язок і співпрацю

з різними міжнародними організаціями, посилити свій голос у міжнародних податкових справах і захистити податкові права та інтереси країни. Цифровий податок має важливий вплив на розвиток цифрової економіки, і Україна повинна брати активну участь і сприяти розробці міжнародних податкових законів і правил.

Література:

1. Луцик А. І., Синютка Н. Г. Податковий інструментарій фіскальної політики в умовах діджиталізації фіскального простору. *Світ фінансів*. 2019. Вип. 1. С. 87–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2019_1_10
2. Маркевич К. Цифровізація: переваги та шляхи подолання викликів. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Цифрова трансформація бізнесу: виклики і можливості для партнерства»* (9–10 вересня 2021 р., м. Мелітополь). URL: <https://razumkov.org.ua/statti/tsyfrovizatsiia-perevagy-ta-shliakhy-podolannia-vyklykiv>
3. Бодров В. Податкове регулювання в умовах формування цифрової економіки в Україні *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2018. Вип. 2 С.30-37
4. Finance Business Service Limited: URL <https://fbs-tax.com/uk/mediacenter> (дата звернення: 16.01.2024)
5. Максименко А. Досвід компанії APPLE в системі оптимізації податків. *Глобальні та національні економіки*. 2015.7.С.48-53
6. Маринчак Є.С. «Фінансово-правовий зв'язок фізичної особи з державою» : монографія, 2019. 344 с.
7. Котіна, Г., Степура, М., Поливана, Ю. Оподаткування цифрових послуг як альтернативний інструмент фіскальної політики у глобальному світі. *Підприємництво та інновації*, 2020. (12), 188-194. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.33>
8. Войцеховська О., Вдовічен В. Правове регулювання оподаткування цифрових компаній у Великобританії. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2021 р., № 4 (74) С. 118-122 DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.1>
9. Бурашнікова, О. Міжнародний досвід цифровізації в податковій сфері. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 2023. 14 (91). P. 148–157.*doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-17>
10. Закон України Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам від 3 червня 2021 року № 1525-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text> (дата звернення 16.01.2024)
11. Череп А., Воронкова В., Череп О. Цифрова трансформація суспільства як необхідна умова його інноваційного розвитку. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 2. С. 68–72.
12. Іванов С, Чекіна В., Разумова Г. Податки майбутнього: адміністрування в умовах цифровізації економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2022 (43) С.54-59 DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-43-9>
13. Веб сайт Dou.UA: URL <https://dou.ua/lenta/articles/tax-from-big-tech-companies/> (дата звернення 16.01.2024)
14. Веб сайт Журнал Forbes Ukraine URL <https://forbes.ua/news> (дата звернення 16.01.2024)

15. Digital economy report 2019. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/der2019_en.pdf (дата звернення: 16.01.2024)
16. Olbert, M and Spengel, C (2017) International Taxation in the Digital Economy: Challenge Accepted? *World Tax Journal*, 9 (1). ISSN 2352-9237. URL: <https://www.ibfd.org/shop/journal/international-taxation-digital-economy-challenge-accepted>
17. Котіна, Г., Степура, М., Поливана, Ю. Оподаткування цифрових послуг як альтернативний інструмент фіскальної політики у глобальному світі. *Підприємництво та інновації*, 2020 (12), 188-194. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.33>
18. Кувалдіна О. Проблеми оподаткування податком на прибуток в умовах цифрової економіки та BEPS. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2020. Випуск 34 С.128-132 DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-34-21>
19. European Commission. Fair Taxation of the Digital Economy. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/company-tax/fair-taxation-digital-economy_en (дата звернення: 16.01.2024)
20. Іванов С, Чекіна В., Разумова Г. Податки майбутнього: адміністрування в умовах цифровізації економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2022 (43) С.54-59 DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-43-9>
21. Digital Tax Around The World: What To Know About New Tax Rules. Available at: <https://quaderno.io/blog/digital-taxes-around-world-know-new-tax-rules/> (accessed 3 January 2024)
22. Prots, I., Petkov, S., Khmyz, M., Koziar, R., Hudyma, V., Yavnyu, O., & Chorniy, B. Впровадження цифрових технологій у податкову сферу: зарубіжний досвід та перспективи для України у боротьбі з тіньовою економікою. 2023 *Traektoriâ Nauki*, 9(10), 5029-5037. doi:<http://dx.doi.org/10.22178/pos.97-22>
23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>
24. План заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 верес.2022 р. № 850-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-%D1%80#Text>
25. Addressing the Tax Challenges of the Digitalisation of the Economy – Policy Note: OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. 2019. URL: <http://www.oecd.org/tax/beps/policy-note-beps-inclusive-framework-addressing-tax-challenges-digitalisation.pdf>.
26. Shiwen, Fu ,, Jianguo, Y, Zhiqiang, C. Research on the development of global digital tax and countermeasures of Chinese digital tax. *SHS Web of Conferences*. 2022 145, 01007 AEME2022 <https://doi.org/10.1051/shsconf/202214501007>

References:

1. Lutsyk, A., Syniutka, N. (2019) Podatkovi instrumentarii fiskalnoi polityky v umovakh didzhytalizatsii fiskalnoho prostoru.[Tax tools of fiscal policy in the conditions of digitalization of the fiscal space] *Svit finansiv-The world of finance*. Vyp. 1. S. 87–97. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2019_1_10\[in Ukrainian\]](http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2019_1_10[in Ukrainian])
2. Markevych, K. (2021) Tsyfrovizatsiia: perevahy ta shliakhy podolannia vyklykiv.[Digitization: benefits and ways to overcome challenges] *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Tsyfrova transformatsiia biznesu: vyklyky i mozhlyvosti dlia partnerstva» (9–10 verensia 2021 r., m. Melitopol)-Materials of the International Scientific and Practical Conference "Digital Transformation of Business: Challenges and Opportunities for Partnership" (September 9–10, 2021, Melitopol)*. URL: [https://razumkov.org.ua/statti/tsyfrovizatsiia-perevagy-ta-shliakhy-podolannia-vyklykiv\[in Ukrainian\]](https://razumkov.org.ua/statti/tsyfrovizatsiia-perevagy-ta-shliakhy-podolannia-vyklykiv[in Ukrainian])

3. Bodrov, V. (2018) Podatkove rehuliuвання v umovakh formuvannya tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini.[Tax regulation in the conditions of the formation of the digital economy in Ukraine.] *Ekonomichnyi visnyk. Serii: finansy, oblik, opodatkuvannya- Economic Bulletin. Series: finance, accounting, taxation* Vyp. 2. S. 30-37. [in Ukrainian]
4. Finance Business Service Limited:URL <https://fbs-tax.com/uk/mediacenter>[in Ukrainian] (2024, January, 16)
5. Maksymenko, A.(2015) Dosvid kompanii APPLE v systemi optymizatsii podatkov [Experience of the APPLE company in the tax optimization system.]. *Hlobalni ta natsionalni ekonomiky- Global and national economies*. 7.S.48-53[in Ukrainian]
6. Marynychak, Ye.(2019) «Finansovo-pravovyi zviazok fizychnoi osoby z derzhavoiu»[Financial and legal relationship of an individual with the state.] : *monohrafiia- monograph*, 344 s. [in Ukrainian]
7. Kotina, H., Stepura, M.,Polyvana, Yu. (2020). Opodatkuvannya tsyfrovyykh posluh yak alternatyvnyi instrument fiskalnoi polityky u hlobalnomu sviti.[Taxation of digital services as an alternative tool of fiscal policy in the global world.,] *Pidpryiemnytstvo ta innovatsii- Entrepreneurship and innovation*, (12), 188-194. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.33> [in Ukrainian]
8. Voitsekhovska, O., Vdovichen, V. (2021) Pravove rehuliuвання opodatkuvannya tsyfrovyykh kompanii u Velykobrytanii.[Legal regulation of taxation of digital companies in the UK.] *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo- State and regions. Series: Law* № 4 (74) S. 118-122 DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.1> [in Ukrainian]
9. Burashnikova, O. (2023) Mizhnarodnyi dosvid tsyfrovizatsii v podatkovii sferi. [International experience of digitization in the tax field.] *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*, 14 (91). P. 148–157.doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-17> [in Ukrainian]
10. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo skasuvannya opodatkuvannya dokhodiv, otrymanykh nerezydentamy u vyhliadi vyplaty za vyrobnytstvo ta/abo rozpovsiudzhennia reklamy, ta udoskonalennia poriadku opodatkuvannya podatkom na dodanu vartist operatsii z postachannya nerezydentamy elektronnykh posluh fizychnym osobam vid 3 chervnia 2021 roku № 1525-IX [Law of Ukraine On Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the abolition of taxation of income received by non-residents in the form of payment for the production and/or distribution of advertising, and improvement of the procedure for taxation with value added tax on transactions involving the supply of electronic services to individuals by non-residents dated June 3, 2021 №. 1525 - IX] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text> [in Ukrainian] (2024, January, 16)
11. Cherep, A., Voronkova, V., Cherep, O.(2022) Tsyfrova transformatsiia suspilstva yak neobkhidna umova yoho innovatsiinoho rozvytku.[Digital transformation of society as a necessary condition for its innovative development.] *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti- Theory and practice of intellectual property*. № 2. S. 68–72. [in Ukrainian]
12. Ivanov, S, Chekina, V., Razumova, H. (2022) Podatky maibutnoho: administruvannya v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky.[Taxes of the future: administration in the conditions of digitalization of the economy.] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo- Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*. (43) S.54-59 DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-43-9> [in Ukrainian]
13. Veb sait Dou.UA [Dou.UA website] URL: <https://dou.ua/lenta/articles/tax-from-big-tech-companies/> [in Ukrainian] (2024, January, 16)
14. Veb sait Zhurnal Forbes Ukraine [Forbes Ukraine magazine website] URL <https://forbes.ua/news> [in Ukrainian] (2024, January, 16)
15. Digital economy report 2019. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/der2019_en.pdf [in English]. (2024, January, 16)

16. Olbert, M, Spengel, C (2017) International Taxation in the Digital Economy: Challenge Accepted? *World Tax Journal*, 9 (1). ISSN 2352-9237. URL: <https://www.ibfd.org/shop/journal/international-taxation-digital-economy-challenge-accepted> [in English].
17. Kotina, H., Stepura, M., Polyvana, Yu. (2020). Opodatkuvannia tsyfrovyykh posluh yak alternatyvnyi instrument fiskalnoi polityky u hlobalnomu sviti. [Taxation of digital services as an alternative tool of fiscal policy in the global world.] *Pidpriemnytstvo ta innovatsii- Entrepreneurship and innovation*, (12), 188-194. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.33> [in Ukrainian]
18. Kuvaldina, O. (2020) Problemy opodatkuvannia podatkom na prybutok v umovakh tsyfrovoy ekonomiky ta BEPS. [Problems of income tax taxation in the digital economy and BEPS.] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo- Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*. 34 S.128-132 DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-34-21> [in Ukrainian] (2024, January, 16)
19. European Commission. Fair Taxation of the Digital Economy. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/company-tax/fair-taxation-digital-economy_en [in English].
20. Ivanov, S, Chekina, V., Razumova, H. (2022) Podatky maibutnoho: administruvannia v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky. [Taxes of the future: administration in the conditions of digitalization of the economy] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo- Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*. (43) S.54-59 DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-43-9> [in Ukrainian]
21. Digital Tax Around The World: What To Know About New Tax Rules. Available at: <https://quaderno.io/blog/digital-taxes-around-world-know-new-tax-rules/> (accessed 3 January 2024) [in English].
22. Prots, I., Petkov, S., Khmyz, M., Koziar, R., Hudyma, V., Yavnyy, O., & Chorniy, B. (2023). Vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii u podatkovu sferu: zarubizhnyi dosvid ta perspektyvy dlia Ukrainy u borotbi z tinovoiu ekonomikoiu. [Implementation of digital technologies in the tax sphere: foreign experience and prospects for Ukraine in the fight against the shadow economy.] *Traektoriâ Nauki- Path of Science*, 9(10), 5029-5037. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.97-22> [in Ukrainian]
23. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku "Pro Stratehiiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku" [On the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of 11 August 2021 "On the Economic Security Strategy of Ukraine until 2025"] (Ukraine), 11.08.2021, No 347/2021. Retrieved September 1, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> [in Ukrainian]
24. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu [On approval of the action plan for the implementation of the Strategy for Combating Organised Crime] (Ukraine), 27.09.2022, № 850-p. Retrieved September 1, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian]
25. Addressing the Tax Challenges of the Digitalisation of the Economy – Policy Note: OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. 2019. URL: <http://www.oecd.org/tax/beps/policy-note-beps-inclusive-framework-addressing-tax-challenges-digitalisation.pdf>. [in English].
26. Shiwen, Fu , Jianguo, Y, Zhiqiang, C.(2022) Research on the development of global digital tax and countermeasures of Chinese digital tax. *SHS Web of Conferences* 145, 01007 (2022) AEME2022 <https://doi.org/10.1051/shsconf/202214501007> [in English].

УДК 339.24.138

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-927-936](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-927-936)

Тимченко Інна Петрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Васильківська, 90А, м. Київ, 03022, тел.: (063) 412-26-28, <https://orcid.org/0000-0003-1535-5309>

Шморгуненко Вадим Владиславович студент магістратури ОП «Менеджмент організацій і адміністрування», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Васильківська, 90А, м. Київ, 03022, тел.: (096) 640-66-74

УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ

Анотація. Розвиток кондитерської галузі України є важливим в контексті досягнення загальної конкурентоспроможності економіки в умовах воєнного стану. Досягнення ключових показників ефективності в даній галузі можливе лише через раціональний підхід до управління маркетинговою діяльністю, а саме основних її складових. В контексті функцій менеджменту – контроль є важливим елементом, що уможливорює досягнення стратегічних цілей підприємства та коригування відхилення. Маркетингові інструменти відіграють важливу роль у забезпеченні прибутковості підприємств, що й становить актуальність аналітичного огляду.

Метою статті є аналітичний огляд інструментів щодо підвищення ефективності маркетингової діяльності підприємств на ринку кондитерських виробів. У працях українських науковців залишається проблема щодо управління та оцінювання ефективності маркетингової діяльності підприємства саме кондитерської галузі. Аналітичний огляд ключових тенденцій в галузі дав змогу виділити такі тенденції розвитку як концентрація підприємств в густонаселених районах та обласних центрах, переважання великих промислових виробників, жорстка конкуренція на ринку. Виокремлено основні маркетингові заходи, що використовують дані підприємства для забезпечення планового рівня прибутковості, а саме: маркетингова товарна, цінова, збутова політика, маркетингова політика просування. Сформовано перелік концепцій маркетингу та виокремлено можливості його використання для підприємств харчової промисловості.

Дослідження дозволило підкреслити важливість онлайн-ритейлу як інноваційного маркетингового рішення для досягнення лідерства в галузі. Ідентифіковано ефективні форми просування товарів такі як таргетингова реклама, контекстна реклама, масфолловінг, спам-розсилка, тізерна реклама.

У висновку наголошено: що досягнення ключових показників маркетингової діяльності можливе лише з використанням стратегічного підходу та орієнтації на своєчасне реагування портеб споживачів.

Ключові слова: ефективність маркетингового комплексу, управління маркетинговою діяльністю, маркетингова товарна політика, кондитерська промисловість.

Tymchenko Inna Petrivna PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Management of Innovation and Investment activities Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 90A Vasylkivska St. Kyiv, 03022, tel . : (063) 412-26-28, <https://orcid.org/0000-0003-1535-5309>

Shmorhunenko Vadym Vladyslavovych Master's student, Programme of study "Management of organisations and administration", Taras Shevchenko National University of Kyiv, 90A Vasylkivska St. Kyiv, 03022, tel . : (096) 640-66-74

MANAGEMENT OF MARKETING ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN THE CONFECTIONERY MARKET

Abstract. The development of Ukraine's confectionery industry is essential in the context of achieving the overall competitiveness of the economy in the conditions of martial law. Achieving key performance indicators in this industry is possible only through a rational approach to marketing activity management, namely its main components. In the context of management functions, control is an essential element that enables the achievement of the company's strategic goals and correcting deviations. Marketing tools play an essential role in ensuring the profitability of enterprises, which is the relevance of the analytical review.

The article's purpose is an analytical review of tools to improve the effectiveness of marketing activities of enterprises in the confectionery market. In the writings of Ukrainian scientists, the problem of managing and evaluating the effectiveness of enterprises' marketing activities in the confectionery industry remains. An analytical review of key trends in the industry made it possible to highlight such development trends as the concentration of enterprises in densely populated areas and regional centres, the predominance of large industrial manufacturers, and fierce competition in the market. The main marketing measures that use enterprise data to ensure the planned level of profitability are highlighted, namely, marketing product, price, sales policy, and marketing promotion policy. A list of marketing concepts has been created, and the possibilities of its use for food industry enterprises have been identified.

The study highlighted the importance of online retail as an innovative marketing solution to achieve leadership in the industry. Effective forms of product

promotion have been identified, such as targeted advertising, contextual advertising, mass following, spam mailing, and teaser advertising.

The conclusion emphasizes that achieving critical indicators of marketing activity is possible only with a strategic approach and focus on timely response to the needs of consumers.

Keywords: effectiveness of the marketing complex, management of marketing activities, marketing product policy, confectionery industry.

Постановка проблеми. Сучасне бізнес-середовище функціонування підприємств характеризується високим рівнем складності, високою конкуренцією, інфляцією та нестабільністю, іншими словами діяльність у VUCA-світі є викликом сучасним концепціям стратегічного управління маркетинговою діяльністю підприємства. В таких умовах ефективність маркетингових інструментів управління діяльністю підприємства на ринку кондитерських виробів дає змогу забезпечити отримання конкурентних переваг, які уможливають функціонування суб'єкта господарювання в динамічному та турбулентному зовнішньому середовищі. Ключовими елементами маркетингового управління підприємством є продуктова, цінова, збутова політики та політика просування, а їх ефективність забезпечує реалізацію завдань стратегії розвитку підприємства в довгостроковій перспективі. Адекватність та своєчасність маркетингової політики управління дає змогу вирішити питання щодо прийняття раціональних управлінських рішень в умовах обмеженості інформації, покращити комунікаційний процес на підприємстві та сформулювати правильне бачення стратегічних цілей підприємства для кожного працівника, що є ключовим у досягненні планової ефективності маркетингової діяльності. Отже, узагальнюючи існує необхідність в аналітичному огляді існуючих складових системи маркетингового управління діяльністю підприємства на ринку кондитерських виробів для виокремлення основних тенденцій в управлінській діяльності підприємств, що дасть змогу сформулювати рекомендації щодо ранжування за ефективністю даних інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями стратегічного маркетингового менеджменту торговельних компаній займаються провідні українські та зарубіжні вчені. За останні роки опублікована велика кількість робіт з управління маркетинговою діяльністю підприємства (Багорка М.О., Компанець К.А., Черненко О.В.), автори апелюють у своїх працях на розумінні системи управління маркетинговою діяльністю як сукупності таких підсистем: процес управління, методологія управління, структура управління та технологія управління, які у свою чергу складають з відповідних елементів. Разом з тим слід зазначити, що управління маркетинговою діяльністю на підприємстві відрізняється залежно від галузі та розміру бізнесу, дослідженнями галузевого управління та відповідного йому комплексу

маркетингових заходів щодо організації такої діяльності присвячені дослідження науковців Балацького Є.О., Белявцев М.І., Бондаренко В.М., Герасимyak Н.В., Дайновського Ю.А.

Поряд із цим, питання управління маркетинговою діяльністю в сфері кондитерської промисловості залишаються недостатньо дослідженими. Цим обумовлюється актуальність проблеми дослідження наукової статті.

Метою статті є аналітичний огляд інструментів щодо підвищення ефективності маркетингової діяльності підприємств на ринку кондитерських виробів.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі підприємство може досягти успіху тільки в тому разі, якщо буде уважно ставитися до інтересів споживачів і задовольняти їх краще порівняно з конкуруючими компаніями. Не останню роль в цьому грає маркетинг, який допомагає залучити більшу кількість споживачів. Маркетинг є найпопулярнішим в наш час засобом пристосування до ринкових умов та орієнтації на споживача в виробництві продукту [9].

Кондитерська промисловість є однією з найбільш привабливих галузей для інвестицій серед інших галузей в Україні. Сьогодні існують досить великі професійні компанії і чимала кількість невеликих заводів. Усі підприємства галузі приватизовані.

При рівні споживання 15,9 кг на душу населення на рік, країна є 8-ою у світі за споживанням кондитерських виробів на душу населення [3, с. 187]. Це зумовлює необхідність проведення маркетингових заходів – як можна побачити з даної статистики, галузь є максимально популярною та затребуваною.

Найбільша кількість кондитерських підприємств знаходиться у Києві. Крім того, значна кількість підприємств розташована в густонаселених районах та обласних центрах, що належать до найбільших міст України: Харківської, Дніпропетровської, Київської, Львівської та Одеської областей. 90% кондитерської продукції виробляється всередині країни, тоді як частка іноземних виробів становить лише 10%.

Великі виробники мають більш високий рівень довіри українських споживачів, і деякі з них традиційно вважаються якісними, тому лідерами галузі залишаються п'ять компаній:

1. Корпорація «Рошен».
2. Кондитерська фабрика «АВК».
3. Виробниче об'єднання «Конті».
4. Корпорація «Бісквіт-шоколад».
5. Кондитерська фабрика «Житомирські ласощі» [6].

Варто зазначити, що конкуренція на ринку кондитерських виробів є жорсткою. У всіх вищезазначених підприємств є свої стратегії розвитку. Вони створили позитивний імідж брендів, які добре знають не лише в Україні, а й у

всьому світі. Так, корпорація «Roshen» в 2022 р. здобула 28 місце у рейтингу кондитерських підприємств світу [10].

На даний момент можна виділити три основні конкурентні позиції компаній кондитерської галузі:

- лідер ринку – компанія «Roshen», яка займає найбільшу частку ринку і відповідно виробляє велику кількість кондитерської продукції;
- ринкові претенденти, «АВК» і «Конті» (компанії, які прагнуть увійти в ряди лідерів і вже мають сильні конкурентні позиції на ринку);
- послідовники: «Бісквіт-шоколад», «Житомирські ласощі», «Монделіс Україна» тощо (займають більшу слабку конкурентну позицію) [7].

Доречно розглянути, як дані підприємства запроваджують маркетингові заходи для підвищення прибутку. У класичному розумінні до комплексу маркетингу будь-якої компанії включаються «4Р»: товар (product), ціна (price), місце (place), просування (promotion) [4].

Маркетингова товарна політика на ринку кондитерських виробів спрямована на формування товарного асортименту, здатного не тільки приносити прибуток компанії, але й задовольняти потреби споживачів. Компанії надають велике значення продуктам, які мають багатообіцяючі перспективи на ринку кондитерської промисловості.

Маркетингова цінова політика виробників спрямована на збільшення обсягів продажів – акцент робиться на збут продукції. Ціни встановлюється на низькому рівні, оскільки це призведе до підвищення рівня продажів, а також дозволить підприємствам конкурувати з іноземними гравцями. Деякі компанії, особливо починаючі або маленькі гравці, використовують стратегію низьких цін, виводячи свою продукцію на ринок.

Маркетингова збутова політика компаній-лідерів спрямована на створення власних торгових мереж в українських регіонах та реалізацію широкого асортименту товарів для задоволення щоденного попиту на шоколадну продукцію. Прикладом можуть слугувати магазини корпорації «Roshen», які містять кондитерські вироби абсолютно різного призначення на будь-який смак.

Маркетингова політика просування (рекламування) компаній даної галузі спрямована на утвердження та підтримку бренду, а не певних видів продукції. Позиціонування корпорацій в основному робить акцент на емоціях споживачів, адже з кожним роком конкурентна боротьба зміщується з рівня ціна-якість на сприйняття споживачем того чи іншого бренду (актуально здебільшого для великих відомих компаній).

Комплекс маркетингу певної компанії включає всі заходи, які вона реалізує для формування та стимулювання попиту на свою продукцію. Це розробка нової продукції, створення торгових марок, брендів та удосконалення іміджу компанії, дизайн нових товарів, вибір каналів збуту

продукції, цінова політика, встановлення взаємовигідних комунікацій з партнерами та споживачами, підтримка вже існуючих зв'язків тощо.

Ефективно розвинений маркетинговий комплекс є основою для формування підприємством стійкої конкурентної переваги. Усі компоненти комплексу повинні бути розроблені та реалізовані у стійких взаємозв'язках, їх мета – забезпечити конкурентоспроможність протягом життєвого циклу продукції та всього підприємства.

Виходячи із зазначених вище передумов і розглянутих нами елементів маркетингового комплексу, спробуємо виділити головні конкурентні переваги підприємства, яке претендує на лідерство у кондитерській галузі, і відсортувати за чотирма складовими:

1. Продуктова політика: відповідність продукції світовим стандартам і умовам виробництва, які роблять її безпечною для здоров'я та життя покупців; створення продукції з використанням натуральної сировини, акцент на відсутності барвників, консерваторів, емульгаторів або ароматизаторів; широкий асортимент продукції; виробничі потужності, які дозволяють виробляти значні обсяги товарів.

2. Цінова політика: адекватна реакція на зміну попиту та відповідне ціноутворення; невисокий рівень цін на продукцію у порівнянні з головними конкурентами компанії; гнучка цінова політика, яка дозволяє регулювати збут в залежності від характеру впливу зовнішніх чинників.

3. Збутова політика: потужні власні логістичні центри для створення товарних буферів і компенсації за невідповідності та порушення умов доставки зовнішніх постачальників; мережа власних магазинів у країні та за її межами; наявність складського і транспортного господарств, що створює передумови для значного скорочення площі допоміжних приміщень, завдяки чому знижуються загальні витрати і витрати на передпродажну підготовку товарів.

4. Політика просування: активна суспільна діяльність, пов'язана з соціальними ініціативами; маркетингові комунікації за допомогою різних джерел; промоакції; висока впізнаваність бренду; активна піар-діяльність у ЗМІ, організація різних заходів для спілкування з представниками ЗМІ; постійне дослідження та аналіз ринкової ситуації, власної позиції на ринку, позицій конкурентів і потреб споживачів.

Сучасні дослідження комплексу маркетингу, його змін та інноваційних рішень є вкрай необхідними для підприємств кондитерської галузі, які жорстко конкурують з вітчизняними та іноземними виробниками на кондитерському ринку. Поява великої кількості нових концепцій зумовила появу нових методів, що активно використовуються іноземними компаніями (табл.1).

Таблиця 1

Концепції маркетингу та їх застосування у харчовій промисловості

Концепція	Можливість використання
Латеральний маркетинг	Програми, які створюють нестандартні творчі продукти або послуги на основі існуючих продуктів, які потенційно потрібні споживачам. Наприклад, «Kinder Surprise» від Ferrero поєднує шоколад та іграшки в оригінальній та зручній формі, створюючи тим самим новий ринок і маючи довгострокову конкурентоспроможність [1, с. 71]. Продукцію можна замовити через онлайн-доставку.
Партизанський маркетинг	Нестандартний маркетинг з невеликим бюджетом. Наприклад, торгова марка Ben & Jerry's і її акції у соціальній мережі Facebook, коли користувачі могли відправити друзям або знайомим віртуальне морозиво. В акції прийняли участь мільйони осіб, що сильно вплинуло на впізнаваність бренду.
Віртуальний маркетинг	Застосування віртуальних технологій у маркетингу. Наприклад, McDonald's успішно поєднує в цифровому етері онлайн-маркетинг, групи споживачів, співробітників і соціальні облікові записи людей, які хочуть приєднатися до компанії. Interactive Advertising Bureau створило рекламу Coca-Cola за допомогою технології доповненої реальності, де можна побачити перетворення банки коли на плеєр [2].
Нейромаркетинг	Використання неврології для вимірювання реакції мозку на продукцію або брендинг. Наприклад, дослідження смаку споживачів – Coca Cola чи Pepsi. Учасники наосліп пробували напої, поки їх мозок сканували за допомогою комп'ютерного томографа. Більшість людей надали перевагу напоям Coca Cola. Серія експериментів за допомогою електроенцефалографії виявила ставлення споживачів до Cheetos (популярний у США чізкейк із сирною начинкою). Під час тестування продукту та його упаковки компанія використала методи нейромаркетингу та вирішила змінити упаковку на бежево-матову та зобразити «здорові» інгредієнти [5].

Наведені методи актуальні в тому числі для ринку кондитерських виробів. Інноваційні маркетингові рішення доцільно застосовувати будь-якій компанії, що прагне досягти лідерства у своїй галузі.

Важливо також підкреслити важливість онлайн-ритейлу, який певним чином відноситься до концепції латерального маркетингу. На даний момент популярність онлайн-маркетів у кондитерській промисловості не вражає, проте відвідування сайтів і кількість замовлень поступово зростають. Треба зазначити, що за обсягами продажів українці частіше купують саме харчові продукти з довгостроковим терміном зберігання, до яких і відносяться кондитерські вироби.

Слід звернути увагу на тенденцію до появи інтернет-магазинів приватних торгових марок і виробників кондитерської продукції. Інтернет-торгівля включає інтернет-магазин ТМ «ABK» (avksweets.com) та офіційний дилерський інтернет-магазин ТМ «Roshen» (roshentrade.com.ua). Вже сьогодні такі гравці використовують соціальні мережі для просування товарів, тому ТМ «ABK» має магазин у Facebook і є одним із перших брендів харчової індустрії, які рекламують та продають продукцію через соціальні мережі.

На даний момент серед українських споживачів лише трохи більше третини (36%) є активною і високозалученою в онлайні [8]. Це обумовлено тим, що найголовнішою перешкодою, яка стримує розвиток онлайн-продажів продуктів харчування, є складна логістика, пов'язана з необхідністю підтримувати особливий температурний режим на всіх етапах доставки продуктів до покупців. Також можна сказати, що сама культура доставок у країні поки не дійшла до західного рівня. При цьому компанії можуть використовувати такі форми просування товарів, як таргетингова реклама, контекстна реклама, масфолловінг, спам-розсилка, тізерна реклама і т. ін.

Згідно з маркетинговою практикою, основна частка корпоративних витрат на просування продукту та бренду зосереджена на контент-рекламі та маркетингу в соціальних мережах (SMM), серед яких найбільш популярними є наступні соціальні мережі та блоги: Facebook та Twitter, Pinterest, Snapchat, Medium. Відео у Facebook, Quora, Vine. Це пояснює важливість такої складової латерального маркетингу, як онлайн-ритейл.

Отже, можна зробити висновок, що розробка інноваційних рішень при створенні маркетингового комплексу та їх впровадження в діяльність підприємств кондитерської промисловості відкриває нові можливості для великих і малих гравців ринку. Імплементация даних рішень підвищить економічну, соціальну, фінансову та виробничу ефективність.

Висновки. Аналітичний огляд результатів досліджень теоретико-методичних аспектів маркетингової діяльності на ринку кондитерських виробів показав: підприємства даної галузі повинні чітко обирати позицію при здійсненні маркетингової діяльності, оскільки головним завданням маркетингу є орієнтація виробників на своєчасне реагування на потреби споживачів, що в свою чергу дає змогу перетворити потреби споживачів на попит. Для цього можна використовувати комплекс «4Р», який дає змогу сортувати ідеї та потреби компанії, створюючи інноваційні рішення,

прив'язані до певної частини маркетингового комплексу. Така система призведе до появи методичної та розумної політики: продуктової, цінової, збутової або політики просування. Доречно також розглянути досвід іноземних компаній у галузі харчової промисловості та адаптувати новітні концепції маркетингу під сучасний український ринок кондитерських виробів.

Література:

1. Барабанова В. В., Богатирьова Г. А. Інноваційний маркетинг: навч. посібник. Кривий Ріг: Вид. ДонНУЕТ, 2022. 145 с.
2. Віртуальна реальність (VR): приклади використання в промисловості. URL: <https://www.it.ua/articles/virtualnaja-realnost-vr-luchshie-praktiki> (дата звернення: 01.02.2024).
3. Делас В. А. Інвестиційна політика кондитерської корпорації «Roshen» в умовах сучасного розвитку економіки України. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 118(1). С. 183-191.
4. Маркетинг-мікс // Матеріал з Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Маркетингмікс> (дата звернення: 01.02.2024).
5. Нейромаркетинг: як відомі бренди впливають на покупців. URL: <https://blog.tracklam.com/nejromarketyng-yak-vidomi-brendy-vplyvayut-na-pokuptsiv/> (дата звернення: 01.02.2024).
6. Ринок кондитерських виробів. URL: <https://harch.tech/2023/04/12/rynok-kondyterskyh-vyrobiv-produkcia-povynna-buty-i-smachnou-i-dostojmou-instagram/> (дата звернення: 01.02.2024).
7. Фесенко В. О. Оцінка конкурентних позицій підприємств кондитерської галузі України. Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності. URL: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11078/1/462-465.pdf> (дата звернення: 01.02.2024).
8. Як і на що саме українці витрачають гроші в інтернеті – дослідження Gradus Research. URL: <https://forbes.ua/news/yak-i-na-shcho-same-ukraintsi-vitrachayut-groshi-v-interneti-doslidzhennya-gradus-research-15122023-17931> (дата звернення: 01.02.2024).
9. Brassington, F., & Pettitt, S. Principles of Marketing. London: Pearson Education, 2006. 1264 p.
10. Candy Industry's Global Top 100 Candy Companies Lists. URL: <https://www.candyindustry.com/articles/90219-2022-global-top-100-candy-companies-list-illustratespandemics-continued-impact> (дата звернення: 01.02.2024).

References:

1. Barabanova V. V., Bohatyrova H. A. Innovatsiyni marketynh [Innovative marketing]: navch. posibnyk. Kryvyi Rih: Vyd. DonNUET, 2022. 145 s [in Ukrainian].
2. Virtualna realnist (VR): pryklady vykorystannia v promyslovosti [Virtual reality (VR): examples of use in industry]. URL: <https://www.it.ua/articles/virtualnaja-realnost-vr-luchshie-praktiki> (data zvernennia: 01.02.2024).
3. Delas V. A. Investytsiina polityka kondyterskoi korporatsii «Roshen» v umovakh suchasnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Investment policy of confectionery corporation "Roshen" in the conditions of modern economic development of Ukraine]. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. 2014. Vyp. 118(1). S. 183-191 [in Ukrainian].
4. Marketynh-miks [Marketing mix] // Material z Vikipedii. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Маркетингмікс> (data zvernennia: 01.02.2024).
5. Neiromarketynh: yak vidomi brendy vplyvaiut na pokuptsiv [Neuromarketing: how well-known brands influence buyers]. URL: <https://blog.tracklam.com/nejromarketyng-yak-vidomi-brendy-vplyvayut-na-pokuptsiv/> (data zvernennia: 01.02.2024) [in Ukrainian].

6. Rynok kondyterskykh vyrobiv [Confectionery market]. URL: <https://harch.tech/2023/04/12/rynok-kondyterskyh-vyrobiv-produkcia-povynna-buty-i-smachnou-i-dostojmou-instagram/> (data zvernennia: 01.02.2024) [in Ukrainian].

7. Fesenko V. O. Otsinka konkurentnykh pozytsii pidpriemstv kondyterskoi haluzi Ukrainy [Evaluation of the competitive positions of enterprises in the confectionery industry of Ukraine]. Aktualni problemy bezpeky zhyttiediialnosti. URL: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11078/1/462-465.pdf> (data zvernennia: 01.02.2024) [in Ukrainian].

8. Yak i na shcho same ukraintsi vytrachaiut hroshi v interneti – doslidzhennia Gradus Research [How and on what exactly do Ukrainians spend money on the Internet – study by Gradus Research]. URL: <https://forbes.ua/news/yak-i-na-shcho-same-ukraintsi-vitrachayut-groshi-v-interneti-doslidzhennya-gradus-research-15122023-17931> (data zvernennia: 01.02.2024) [in Ukrainian].

9. Brassington, F., & Pettitt, S. Principles of Marketing. London: Pearson Education, 2006. 1264 p.

10. Candy Industry's Global Top 100 Candy Companies Lists. URL: <https://www.candyindustry.com/articles/90219-2022-global-top-100-candy-companies-list-illustratespandemics-continued-impact> (data zvernennia: 01.02.2024).

УДК 338.436:338.43.02

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-937-950](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-937-950)

Федик Андрій Петрович директор, ТОВ «Харвест Центр», вул. Львівське шосе, 2, м. Вінниця, 21000, тел.: (097)642-64-82, <https://orcid.org/0009-0001-9625-1079>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті представлено дослідження особливостей державного регулювання сільськогосподарської кооперації в Україні та обґрунтування окремих заходів щодо вирішення проблемних питань її розвитку.

Висвітлено особливості та недоліки становлення законодавчої бази України в сфері розвитку сільськогосподарської кооперації. Розкрито специфіку та засади державного регулювання сільськогосподарської кооперації в зарубіжних країнах світу.

Досліджено специфіку функціонування сільськогосподарських кооперативів в умовах довоєнного і воєнного стану. Визначено деструктивні фактори у сфері діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. Встановлено наявність системних протиріч сучасного законодавства України щодо обмежень легітимізації правового статусу сільськогосподарських кооперативів.

Встановлено, що на основі чинного законодавства формується вітчизняна модель економічної діяльності сільськогосподарського кооперативу, яка сприяє підвищенню його конкурентоспроможності на аграрному ринку, запобігає подвійному оподаткуванню, як на рівні кооперативу, так і на рівні його членів, та надає можливість діяти як з метою отримання прибутку, так і для збереження неприбуткового статусу. Проте сучасний етап розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні відзначається нестабільністю та невизначеністю. Навіть при існуючих заходах державної підтримки роль сільськогосподарської кооперації в економічних показниках розвитку країни залишається невеликою. В Україні низький показник кількості та частки участі сільськогосподарських кооперативів та їхніх членів у реалізації сільськогосподарської продукції. Проблемним питанням в умовах воєнного стану залишається розвиток кооперативного сектору.

Окреслено напрями удосконалення державного регулювання сільськогосподарської кооперації в Україні. Встановлено, що для успішного розвитку сільськогосподарської кооперації необхідно удосконалювати методи та інструменти державної підтримки, а також надавати допомогу у модернізації матеріально-технічної бази кооперативів. Підвищенню економічної ефективності господарської діяльності кооперативів сприятиме інтенсифікація сільського господарства та його перехід на інноваційний шлях розвитку.

Ключові слова: кооперація, сільськогосподарська кооперація, державне регулювання, державна підтримка, сільська територія.

Fedyk Andrii Petrovych director, Harvest Center LLC, St. Lvivske shose, 2, Vinnytsia, 21000, tel.: (097) 642-64-82, <https://orcid.org/0009-0001-9625-1079>

STATE REGULATION OF AGRICULTURAL COOPERATIVE DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract. The article presents a study of the peculiarities of the state regulation of agricultural cooperation in Ukraine and justification of individual measures to solve problematic issues of its development.

Features and shortcomings of the formation of the legislative framework of Ukraine in the field of development of agricultural cooperation are highlighted. The specifics and principles of state regulation of agricultural cooperation in foreign countries of the world are revealed.

The specifics of the functioning of agricultural cooperatives in pre-war and wartime conditions were studied. Destructive factors in the field of activity of agricultural cooperatives in Ukraine have been determined. The presence of systemic contradictions in the modern legislation of Ukraine regarding the limitations of legitimizing the legal status of agricultural cooperatives has been established.

It has been established that a domestic model of the economic activity of an agricultural cooperative is being formed on the basis of the current legislation, which helps to increase its competitiveness on the agricultural market, prevents double taxation, both at the level of the cooperative and at the level of its members, and provides the opportunity to act both for the purpose of making a profit, as well as to maintain non-profit status. However, the current stage of development of agricultural cooperation in Ukraine is characterized by instability and uncertainty. Even with the existing measures of state support, the role of agricultural cooperation in the economic indicators of the country's development remains small. In Ukraine, the number and share of participation of agricultural cooperatives and their members in the sale of agricultural products is low. The development of the cooperative sector remains a problematic issue under martial law.

The directions for improving the state regulation of agricultural cooperation in Ukraine are outlined. It was established that for the successful development of agricultural cooperation, it is necessary to improve the methods and tools of state support, as well as to provide assistance in the modernization of the material and technical base of cooperatives. The intensification of agriculture and its transition to an innovative path of development will help to increase the economic efficiency of economic activity of cooperatives.

Keywords: cooperation, agricultural cooperation, state regulation, state support, rural area.

Постановка проблеми. Сільськогосподарська кооперація виступає як ключовий механізм підтримки аграрної діяльності у сільських районах. У минулі роки в аграрному секторі України, виникла складна ситуація. Ця ситуація відзначається депопуляцією сільських територій, знеціненням праці сільського населення, низькою мотивацією до праці, відсутністю належної інфраструктури та відтіком молоді. Тому державна підтримка та розвиток кооперативного руху на селі, зокрема в галузі сільського господарства, може вирішити широкий спектр соціально-економічних проблем. Це включає зниження урбанізаційних тенденцій, підвищення рівня життя сільського населення, зменшення рівня бідності, розвиток інфраструктури та підтримку аграрного сектору. Як результат, це сприятиме покращенню економічної ситуації не лише на рівні регіону, але й національної економіки в цілому.

Тому проведення досліджень з державного регулювання і підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації стає особливо важливим в сучасних умовах ринку і потребує подальших теоретичних та методологічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення і розвитку кооперації привертало увагу багатьох вчених, серед яких слід виділити М.Д. Кондратьєва, М.С. Туган-Барановського, О.В. Чаянова та інших. Сучасними дослідженнями щодо державного регулювання розвитку кооперативних відносин на селі присвячені наукові праці М.М. Кропивка, М.Й. Маліка, Л.В. Молдаван, О.М. Могильного, П. Макарєнка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, Скидан О.В. та ін. Однак наразі взаємовідносини держави та кооперативних організацій не є чітко визначеними, а зарубіжний досвід недостатньо вивченим та адаптованим до вітчизняних умов, що обумовлює необхідність проведення окремого дослідження у зазначеному напрямі.

Метою статті є дослідження особливостей державного регулювання сільськогосподарської кооперації в Україні та обґрунтування окремих заходів щодо вирішення проблемних питань її розвитку.

Виклад основного матеріалу. З набуттям незалежності України, державними органами влади були вжиті окремі заходи для відродження кооперативного сектору економіки та визначення правових, економічних і соціальних основ діяльності кооперації. Один із перших кроків у цьому напрямі було прийняття Закону України «Про споживчу кооперацію» від 10 квітня 1992 року № 2265-ХІІ [1]. Цим законом споживчу кооперацію в Україні визначено як добровільне об'єднання громадян з метою спільного здійснення господарської діяльності з метою покращення їхнього економічного та соціального стану. Кооператив може займатися торгівлею, заготівлею, виробництвом та іншою діяльністю, яка не суперечить чинному законодавству України, сприяючи при цьому соціальному та культурному розвитку сіл, народних промислів і ремесел, а також беручи участь у міжнародному кооперативному русі.

Розвиток кооперативного руху на селі взяв свій початок після ухвалення Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у 1997 році та подальшого уточнення його у 2000 році [2]. Цей закон створив сприятливі умови для функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. У 2000 році активізувалися заходи з державного підтримання кооперативного руху в Україні, визнаного одним із ключових напрямів реалізації структурних змін в економіці країни та формування її різноманітності.

Визначальне положення з питань регулювання кооперативних відносин займає Закон України «Про кооперацію», що був прийнятий у 2003 році [3]. Цей закон утворює основу для регулювання всіх видів та форм кооперації в Україні.

Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України» (із змінами і доповненнями від 01.01.2013 р.) [4] визначив правові засади державної політики у різних сферах державного управління, спрямованої на стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвиток аграрного ринку та забезпечення продовольчої безпеки населення у сферах бюджетної, кредитної, цінової, регуляторної та інших.

Згідно зі статтею 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», основним завданням державної політики з підтримки сільськогосподарської кооперації є створення сприятливих умов для утворення, становлення і розвитку сільськогосподарських кооперативів (сільськогосподарських кооперативних об'єднань) шляхом формування сприятливої податкової, фінансово-кредитної, інвестиційної політики для їхньої діяльності [2].

Центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування, активно сприяють розвитку та укріпленню економічної самостійності сільськогосподарських кооперативів, їхніх членів та об'єднань. Вони розглядаються як невід'ємні учасники в економічних процесах, а дії таких кооперативів та об'єднань не підлягають будь-яким обмеженням. Забезпечуючи вільний та рівноправний доступ до ринків товарів, робіт і послуг, ці органи сприяють підвищенню ефективності їхньої діяльності.

Держава, в свою чергу, активно підтримує формування висококваліфікованих кадрів для сільськогосподарської кооперації, сприяє розвитку мережі кооперативної освіти та здійснює наукові дослідження в сфері сільськогосподарської кооперації.

Механізм державної підтримки сільськогосподарських кооперативів регулюється в рамках державних та регіональних програм, фінансується з державних і місцевих бюджетів та визначається відповідно до законодавства. Права на отримання державної підтримки мають як сам кооператив, так і його члени – сільськогосподарські товаровиробники, згідно із Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [5].

Важливу роль у розвитку сільськогосподарської кооперації покладено на Міністерство аграрної політики та продовольства України. Специфічні функції цього відомства включають вплив на формування законодавчої бази, сприяння створенню прозорого та конкурентного середовища в агропромисловому комплексі, а також активну участь у практичному реформуванні агросектора. Це охоплює розробку та впровадження програм, спрямованих на розвиток сільськогосподарської кооперації і розвиток сільських територій.

Проте, недостатнє визнання кооперації в процесах реформування аграрного сектору економіки України визначається як одна з ключових причин погіршення соціально-економічного та екологічного стану сільських територій [6]. У контексті активізації кооперативних ініціатив, як важливого напрямку трансформації сільської економіки та забезпечення комплексного розвитку сільських територій, питання вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері кооперативних відносин на селі в умовах сучасних інституційних змін стає особливо важливим.

Основними ключовими проблемами що стримують розвиток вітчизняної сільськогосподарської кооперації на селі є:

1. Неврегульованість земельних відносин, тобто питання що пов'язані з оформленням і регулюванням права власності на землю. Члени кооперативу не можуть використовувати свою земельну власність як заставний актив для отримання кредитів. Це створює труднощі для подальшого розвитку кооперативів на селі та диверсифікації їх діяльності шляхом збільшення площі земель. Це ускладнює довгострокове планування та вкладення довгострокових інвестицій, спрямованих на збереження та підвищення родючості земель.

2. Неєфективна система збуту та недостатньо розвинута логістична інфраструктура. Оскільки кооперативи повинні інтегруватися у відповідну систему збуту та логістики, розвиток цих аспектів економічної діяльності є важливим завданням. Ця проблема обумовлена відсутністю підприємств та організацій які функціонували б на користь учасників кооперативу у сфері збуту, а також недостатньо розвинуті інфраструктури для первинної переробки та зберігання сільськогосподарської продукції. У таких умовах важливим завданням держави є сприяння розвитку збутової інфраструктури шляхом підтримки створення збутових кооперативів та фінансування інвестиційних проектів для будівництва сховищ для сільськогосподарської продукції, продовольчих баз для первинної переробки сільськогосподарської продукції.

3. Відсутність можливостей використання та впровадження агроінновацій сільськогосподарськими кооперативами. Низький рівень фінансового забезпечення учасників сільськогосподарського кооперативу та відсутність доступних фінансових ресурсів та грантових програм не створюють передумов до можливості впровадження нових технік та технологій і діяльності кооперативу.

4. Проблеми пов'язані з вкладенням інвестиційних ресурсів.

5. Низький рівень створення кооперативних формувань та їх об'єднання в асоціації в аграрному секторі економіки України.

Багато наукових досліджень присвячено питанню державного регулювання кооперативних відносин на селі. У цих дослідженнях акцентується увага на важливості державного регулювання кооперативних відносин в аграрному секторі України як необхідного засобу для побудови ринкової економічної системи у сільському господарстві.

У наукових дослідженнях Сахарова О.В. зазначається, що державне регулювання сільськогосподарського виробництва розглядається як здійснення помірному впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання та кон'юнктуру ринку. Мета цього впливу полягає в забезпеченні ефективного функціонування ринкового механізму та вирішенні соціальних та виробничих проблем [7, с. 43]. Шляхом використання різних інструментів, таких як нормативно-правові, організаційно-економічні, екологічні, науково-технічні заходи держава створює систему підтримки для розвитку сільськогосподарських підприємств. Ця система включає цінове регулювання виробництва (виращування) сільськогосподарської продукції, пряме субсидування сільського господарства, фінансово-кредитне забезпечення та податкове регулювання [8, с. 137].

Мосійчук Н.О. зазначає, що для забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації необхідна державна підтримка та впорядкування системи нормативно-правового регулювання суб'єктів аграрного бізнесу. Основними проблемами розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні є неповне завершення реорганізації та структурної перебудови аграрної галузі, недостатня матеріально-технічна база кооперативів, особливо в контексті фондомістких напрямків сільськогосподарського виробництва, а також обмежений доступ до кредитів та недостатня фінансова підтримка розвитку сільськогосподарської кооперації з боку держави [9, с. 30].

Клокар О.О. зазначає, що комплексний розвиток сільських територій та різноманіття форм зайнятості сільського населення реалізується лише у разі впровадження ефективної сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі економіки [10, с. 16].

Гайдуцький П.І., Саблук П.Т., Лупенко Ю.О. вважають, що розвиток сільськогосподарської кооперації, особливо на ранніх стадіях, потребує вагомий державної підтримки, ключовим аспектом якої є концепція та втілення спеціальних державних програм [11, с. 190].

На думку Скидана О.В., для створення ефективної аграрної економіки необхідно сприяти розвитку повноцінного інституту сільськогосподарської кооперації. Нинішня ситуація в Україні вимагає активізації росту сільськогосподарського кооперативного руху, що є необхідністю для досягнення позитивних зрушень в економіці. Розвиток сільськогосподарської кооперації має особливе значення для держави, особливо у зв'язку з обмеженою ресурсною базою. За умов обмеженої інвестиційної привабливості

та обмеженими можливостями аграрного сектору, сільськогосподарські кооперативи можуть виступати потенційними каталізаторами загального розвитку сільського господарства [12].

Основними недоліками чинного законодавства в галузі сільськогосподарської кооперації є його фрагментарність та невідповідність, а також невідповідність визначеної в ньому моделі сільськогосподарської кооперації сучасним умовам та потребам (табл 1). Зокрема, положення основних правових актів в галузі сільськогосподарської кооперації, таких як Цивільний та Господарський кодекси України, а також Закони України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію», не корелюються між собою і надмірно акцентують увагу на різних типах кооперативів. Крім того, чинний Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції лише розглядає відмову від поділу кооперативів на обслуговуючі та виробничі. На практиці такий правовий підхід для сільськогосподарських товаровиробників є не зовсім зручним та зрозумілим у застосуванні, викликає непередбачені колізії при використанні чинного законодавства і призводить до додаткових витрат на юридичне консультування та вирішення правових питань.

Таблиця 1

**Нормативно-правове регулювання
сільськогосподарської кооперації в Україні**

<i>Нормативно-правовий акт</i>	<i>Аспекти регулювання</i>	<i>Аспекти нерегульованості</i>	<i>Напрями удосконалення</i>
Цивільний кодекс України	Регулює правовідносини у сфері землі	Не узгодженість між іншими нормативно-правовими актами та акцентування на різних типах кооперативів	Узгодженість між іншими нормативно-правовими актами
Господарський кодекс України	Регулюють правовідносини у сфері землі, суб'єктами кооперації в різних сферах і галузях.	Відсутність визнання такої форми господарювання як сільськогосподарський кооператив. Податкові колізії через суперечливість положень податкового і господарського законодавства	Ліквідація правових колізій між чинними нормативно-правовими актами
Податковий кодекс України	Регулюють правовідносини між державою (державними органами) та суб'єктами кооперації в різних сферах і галузях.	Відсутність визнання такої форми господарювання як сільськогосподарський кооператив.	Приведення норм кодексу у відповідність до норм Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», зокрема врегулювання питання оподаткування патронажних дивідендів відповідно до міжнародних практик.

Продовження Табл. 1			
Закон України «Про кооперацію»	Впровадження економічних та соціальних чинників розвитку кооперативних взаємозв'язків	Дублюється зміст законів України «Про споживчу кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію»	Ліквідування дублювання змісту законів в сфері кооперації. Передбачення способів і інструментів державної підтримки, надання допомоги в оновленні матеріально-технічної бази кооперативів.
Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»	Особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів. Згідно нової редакції ЗУ передбачено відмову від поділу кооперативів на обслуговуючі та виробничі. Члени (засновники) сільськогосподарського кооперативу мають змогу самостійно обирати види діяльності (виробничий, обслуговуючий, переробний, багатофункціональний) і форму їх діяльності – з метою одержання прибутку чи без такої мети. Єдина організаційно-правова форма – сільськогосподарський кооператив.	Проблема процедури та механізмів перереєстрації сільськогосподарських кооперативів	Узгодження правових норм і положень в контексті євроінтеграційного розвитку сільськогосподарської кооперації.

Джерело: сформовано автором.

Виявлені недоліки у сучасному законодавстві України створюють передумови для стагнації коопераційних процесів на селі.

На державному рівні були прийняті кроки для поліпшення ситуації у галузі сільськогосподарської кооперації. Так, нова версія Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2020 року передбачає

врегулювання ключових аспектів створення та функціонування сільськогосподарських кооперативів в Україні в одному законодавчому акті [13]. Цей нормативно-правовий акт передбачив створення комплексної та зручної у користуванні правової основи для сільськогосподарської кооперації, а також вирішення існуючих колізій між різними законодавчими актами щодо цього питання. У законі залишена можливість діючим сільськогосподарським кооперативам, за їхнім бажанням, продовжувати свою діяльність в умовах та з особливостями, які фактично ідентичні тим, за яких вони були утворені. В свою чергу закон вносить зміни до Цивільного та Господарського кодексів, а також до Законів України «Про фермерське господарство», «Про кооперацію» за допомогою прикінцевих та перехідних положень. Крім того, відзначено положення, що регулюють перехідні відносини, пов'язані з діяльністю сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів, кооперативних об'єднань які були зареєстровані на момент набрання чинності згідно цим законодавчим актом.

Також даним нормативно-правовим актом, враховується можливість створення та функціонування сільськогосподарських кооперативних об'єднань, відомих як кооперативи другого рівня, що є широко поширеними у світі. Водночас для сільськогосподарських кооперативів зберігається право засновувати та бути членами у кооперативних об'єднаннях, що формуються відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Закон закріплює та розкриває зміст таких принципів утворення і функціонування сільськогосподарських кооперативів [13]:

- добровільність та відкритість членства у сільськогосподарському кооперативі, сільськогосподарському кооперативному об'єднанні;
- демократичність; обов'язковість участі члена сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського кооперативного об'єднання у його господарській та іншій діяльності;
- автономність і незалежність; сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації (освіта, навчання, інформація);
- співпраця між кооперативами;
- урахування інтересів територіальної громади.

Відповідно до цих принципів, які відповідають загальновизнаним принципам кооперації Міжнародного кооперативного альянсу, і з урахуванням досвіду інших розвинених країн, встановлюються чіткі основи управління кооперативом, визначаються права та обов'язки його членів у процесі діяльності сільгоспкооперативу, впроваджуються спеціальні положення щодо кооперативної освіти та участі сільськогосподарських кооперативів у реалізації соціальної функції на селі [14, с. 56].

Зміни, яких зазнало правове регулювання сільськогосподарської кооперації, мають значне корпоративне забарвлення. Однак деякі зміни зберігають вірність кооперативним принципам. Зокрема, йдеться про

модернізацію поняття неподільного фонду, внаслідок якої він перетворився на фонд розвитку із більш деталізованою законодавчою регламентацією. Також кооперативним принципам відповідає вимога щодо обмеження обслуговування осіб – не членів кооперативу: сумарна вартість таких послуг та операцій не має перевищувати 20 % виручки кооперативу за рік. Це є значним запобіжником для суцільної корпоратизації сільськогосподарського кооперативу.

Фактично на основі Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» [13] формується модель економічної діяльності сільськогосподарського кооперативу, яка сприяє підвищенню його конкурентоспроможності на аграрному ринку, запобігає подвійному оподаткуванню, як на рівні кооперативу, так і на рівні його членів, та надає можливість діяти як з метою отримання прибутку, так і для збереження неприбуткового статусу.

Проте сучасний етап розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні відзначається нестабільністю та невизначеністю. Навіть при існуючих заходах державної підтримки роль сільськогосподарської кооперації в економічних показниках розвитку країни залишається невеликою. В Україні низький показник кількості та частки участі сільськогосподарських кооперативів та їхніх членів у реалізації сільськогосподарської продукції.

Проблемним питанням в умовах воєнного стану залишається розвиток кооперативного сектору (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість та інституційна структура кооперативів у сільському господарстві України

Кооперативи	Роки						
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Виробничих кооперативів	998	997	996	1005	1009	1001	988
Обслуговуючих кооперативів	949	1017	1073	1207	1270	1274	1262
Сільськогосподарських кооперативів	–	–	–	–	–	17	42

Джерело: Державна служба статистики України [15]

Активними є приблизно 50-60% кооперативів, що свідчить, перш за все, про труднощі в організації їх функціонування, які мали місце донедавна (у мирний час) та посилилися в умовах воєнного часу. Вибудована в Україні модель кооперації фундаментально залежить від наявності державної фінансової підтримки та грантових проєктів. Важливо відзначити, що ефективність функціонування сільськогосподарських кооперативів залежить від рівня інтенсивності сільськогосподарського виробництва.

Інноваційний розвиток кооперативного руху в Україні має бути спрямований на розробку і впровадження державних програм розвитку та

механізмів стимулювання зростання кількості кооперативних формувань в селі.

Водночас слід відзначити, що саме сільськогосподарська кооперація, за належного законодавчого регулювання може стати однією з перспективних форм розвитку сільського господарства в Україні.

Досвід зарубіжних країн світу переконливо засвідчує перспективу ефективного використання потенціалу та можливостей індивідуальних товаровиробників у різних формах спільної діяльності на засадах кооперації та інтеграції [16-17]. Чинне законодавство по регулюванню кооперативних відносин у США виступає ключовим інструментом державної політики, що спрямована на підтримку сільськогосподарської кооперації. Так державне регулювання в США передбачає використання системи кредитної підтримки для забезпечення стабільності доходів фермерів. Держава також активно забезпечує науковий та інформаційний супровід діяльності сільськогосподарських кооперативів, сприяє у навчанні кваліфікованих кадрів і впровадженні інновацій у фермерських кооперативах [18, с. 445]. В Японії державний контроль над сільськогосподарською кооперацією реалізується на регіональному рівні. Сільськогосподарські кооперативи в Японії користуються додатковими пільгами від держави.

В законодавстві Польщі передбачено ряд заходів державної підтримки, таких як надання пільгових умов для отримання інвестиційних кредитів, гарантій кредиту від Агентства з реструктуризації та модернізації сільського господарства, податкових пільг для модернізації основних засобів, а також надання субсидій у вигляді відсотків від обороту товару. Державна політика Франції передбачає такі заходи, як компенсація частки вартості сучасного обладнання, надання пільгових кредитів із річною процентною ставкою від 1% до 2%, відсутність оподаткування прибутку та компенсація адміністративних витрат тощо. Система кооперації в Німеччині передбачає, що держава контролює рівень заготівельних цін, обмежує виробництво окремих видів аграрної продукції та надає фінансову допомогу сільськогосподарським кооперативам та їх об'єднанням протягом перших п'яти років. Проте, державна політика скандинавських країн не передбачає значних пільг для кооперативів, а основними інструментами державної політики є податкові пільги, субсидії, пільгові кредити, митні пільги та субсидування експорту.

Вітчизняний та світовий досвід підтверджує ефективність сільськогосподарської кооперації як одного з найбільш результативних механізмів пристосування сільського господарства до нових економічних умов.

У зв'язку з цим варто зазначити, що державне регулювання позитивно впливає на розвиток кооперативних процесів. Забезпечення прийнятних умов оподаткування, доступу до кредитів та компенсації витрат державою не лише сприяє зростанню виробництва та реалізації кооперативної продукції, а й гарантує соціальний захист працівників та процвітання сільських територій.

Необхідна послідовна аграрна політика, спрямована на формування справедливих ринкових відносин, гармонізацію національних стандартів зі стандартами ЄС і вирішення наявних у національному законодавстві правових колізій. Вивчення досвіду розвинутих країн Європи може допомогти у розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні. Так, велике значення для успіху в досягненні цієї мети має якісне нормативне врегулювання діяльності кооперативів і підтримка з боку держави, котра би стимулювала самоорганізацію сільського населення і сільського бізнесу в кооперативи та підвищила їх конкурентоспроможність, забезпечивши ринкову рівновагу.

Тож для українського аграрного сектору необхідною є відповідна підготовка самих кооперативів до роботи в умовах правового поля і практики Європейського Союзу, що передбачає можливість позбутися невідповідності та безсистемності у прийнятті законодавчих актів і законів, які мають проблеми взаємозв'язку, зокрема з податковим, цивільним і господарським законодавством України, що стримує розвиток сільськогосподарської кооперації.

Для успішного розвитку кооперації необхідно удосконалювати способи і інструменти державної підтримки, надавати допомогу в оновленні матеріально_технічної бази кооперативів. Підвищенню економічної ефективності господарської діяльності кооперативів сприятиме й інтенсифікація сільського господарства, переведення його на інноваційний шлях розвитку.

Висновки. Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні повинен ґрунтуватися на європейських принципах демократії, прозорості та солідарності, з використанням всебічної державної підтримки.

На сучасному етапі важливим є вдосконалення правового та інституційного забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, оптимізація ціноутворення, диференціація оподаткування, а також активний державний вплив та мотивація для сільськогосподарських кооперативів у забезпеченні соціальних гарантій.

Основні напрями державної підтримки сільськогосподарської кооперації мають бути спрямовані на створення сприятливого економічного середовища для успішного розвитку кооперативів на селі. Визначальними напрямками державного регулювання є: 1) **Пільгове кредитування передбачає** створення умов доступності фінансово-кредитних ресурсів для розвитку інфраструктури зберігання, переробки, транспортування та збуту сільськогосподарської продукції; 2) **Зниження податкового тягара формує** скорочення страхових внесків до державних позабюджетних фондів для полегшення фінансового тиску на кооперативи. 3) **Допомога в створенні майнової бази, а саме надання на пільгових умовах у користування державного майна та земельних ресурсів для здійснення сільськогосподарського виробництва.** В нинішніх умовах, визначальним завданням держави є необхідність проведення супроводу інвестиційних та грантових проектів, як мінімум на протязі перших 5 років у діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Література:

1. Про споживчу кооперацію. Закон України від 10 квітня 1992 року №2265-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-12#Text>
2. Про сільськогосподарську кооперацію. Закон України від 17 липня 1997 р. №469/97-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>
3. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 р. № 1087-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>
4. Про державну підтримку сільського господарства України. Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV (зі змінами і доповненнями від 01.01.2013 р.). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>
5. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. Закон України dsl 9 лютого 2012 року №4391-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>
6. Концепція розвитку сільських територій. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України №995-р від 23 вересня 2015 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>.
7. Сахаров О.В. Удосконалення системи державного регулювання та підтримки аграрного виробництва в Україні: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02. Київ: Академія муніципального управління. 2011. 194 с.
8. Кузняк Б.Я. Світовий досвід підтримки сільського господарства і українські реалії. *Економіка і регіон*. 2010. №1(24). С. 135-140.
9. Мосійчук Н.О. Сучасний стан розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2018. Вип. 284. С. 24-33.
10. Клокар О.О. Сільськогосподарська кооперація в Україні: ретроспективний та перспективний аналіз ефективного розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 6. С. 16-23.
11. Гайдучий П.І., Саблук П.Т., Лупенко Ю.О. Аграрна реформа в Україні. Київ: ННЦ ІАЕ, 2005. 424 с.
12. Скидан О.В. Інституціоналізація розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Ефективна економіка*. 2010. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_7_6
13. Про сільськогосподарську кооперацію. Закон України від від 21.07.2020. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/196317.html>
14. Саковська О.М. Концептуальні засади розвитку кооперації у сфері сільського господарства: проблематика та шляхи вирішення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 21-22. С. 54-60. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21-22.54
15. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Логоша Р.В. Стан та перспективи розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в овочівництві. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. Випуск 9. С. 74–86. <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/16458.pdf>
17. Логоша Р.В., Дяченко М.В. Зарубіжний досвід застосування методів державного регулювання інноваційного розвитку АПК. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2023. № 1 (260). С. 52-59. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7786997>
18. Федик А.П. Зарубіжний досвід розвитку сільськогосподарської кооперації. *Наукові перспективи*. 2023. № 12(42).С. 440-452.

References:

1. Pro spozhyvchu kooperatsiiu [About consumer cooperation]. Zakon Ukrainy vid 10 kvitnia 1992 roku №2265-KhII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-12#Text> [in Ukrainian].

2. Pro silskohospodarsku kooperatsiiu [About agricultural cooperation]. Zakon Ukrainy vid 17 lypnia 1997 r. №469/97-VR. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
3. Pro kooperatsiiu [About cooperation]: Zakon Ukrainy vid 10 lypnia 2003 r. № 1087-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> [in Ukrainian].
4. Pro derzhavnu pidtrymku silskoho hospodarstva Ukrainy [About state support of agriculture of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 № 1877-IV (zi zminamy i dopovnenniamy vid 01.01.2013 r.). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> [in Ukrainian].
5. Pro osoblyvosti strakhuvannia silskohospodarskoi produktsii z derzhavnoiu pidtrymkoiu [About the peculiarities of insurance of agricultural products with state support]. Zakon Ukrainy dsl 9 liutoho 2012 roku №4391-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text> [in Ukrainian].
6. Kontseptsiiia rozvytku silskykh terytorii [The concept of development of rural areas]. Skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy №995-r vid 23 veresnia 2015 roku. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80> [in Ukrainian].
7. Sakharov O.V. (2011). Udoskonalennia systemy derzhavnoho rehuliuвання ta pidtrymky ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini [Improvement of the system of state regulation and support of agricultural production in Ukraine]: dys. ... kand. nauk z derzh. upravlinnia: 25.00.02. Kyiv: Akademiia munitsypalnoho upravlinnia. 194. [in Ukrainian].
8. Kuzniak B.Ia. (2010). Svitovyi dosvid pidtrymky silskoho hospodarstva i ukraïnski realii. *Ekonomika i rehion*. №1(24). 135-140 [in Ukrainian].
9. Mosiichuk N.O.(2018). Suchasnyi stan rozvytku silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [The current state of development of agricultural cooperation in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia: Ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes*. 2018. Vyp. 24-33 [in Ukrainian].
10. Klokar O.O. (2013). Silskohospodarska kooperatsiia v Ukraini: retrospektyvnyi ta perspektyvnyi analiz efektyvnoho rozvytku [Agricultural cooperation in Ukraine: retrospective and prospective analysis of effective development]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*. № 6. 16-23 [in Ukrainian].
11. Haidutskyi P.I., Sabluk P.T., Lupenko Yu.O. (2005). Ahrarna reforma v Ukraini [Agrarian reform in Ukraine]. Kyiv: NNTs IAE, 2005. 424 [in Ukrainian].
12. Skydan O.V. (2010). Instytutsionalizatsiia rozvytku silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [Institutionalization of the development of agricultural cooperation in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_7_6 [in Ukrainian].
13. Pro silskohospodarsku kooperatsiiu [About agricultural cooperation].. Zakon Ukrainy vid vid 21.07.2020. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/196317.html> [in Ukrainian].
14. Sakovska O.M. (2020). Kontseptualni zasady rozvytku kooperatsii u sferi silskoho hospodarstva: problematyka ta shliakhy vyrishennia [Conceptual principles of development of cooperation in the field of agriculture: problems and solutions]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. №21-22. 54-60. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21-22.54 [in Ukrainian].
15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
16. Lohosha R.V. (2017). Stan ta perspektyvy rozvytku silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv v ovochivnytstvi [State and prospects of development of agricultural service cooperatives in vegetable production]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*. Vypusk 9. 74-86 [in Ukrainian].
17. Lohosha R.V., Diachenko M.V. (2023). Zarubizhnyi dosvid zastosuvannia metodiv derzhavnoho rehuliuвання innovatsiinoho rozvytku APK [Foreign experience of applying methods of state regulation of innovative development of agricultural industry]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. № 1(260). 52-59. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7786997> [in Ukrainian].
18. Fedyk A.P. (2023). Zarubizhnyi dosvid rozvytku silskohospodarskoi kooperatsii [Foreign experience in the development of agricultural cooperation]. *Naukovi perspektyvy*. № 12(42). 440-452 [in Ukrainian].

УДК 339.138

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-951-963](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-951-963)

Чернишов Олександр Юрійович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-технологій, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (095) 565-18-55, <https://orcid.org/0000-0003-0422-2252>

Школенко Оксана Борисівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-технологій, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (066) 169-77-60, <https://orcid.org/0000-0003-2792-1523>

МАРКЕТИНГОВА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню маркетингової складової інноваційного процесу у контексті формування соціально-відповідального підприємства. Автори розглядають важливість взаємодії маркетингу та інноваційного управління для побудови сталої та соціально-відповідальної бізнес-моделі. Стаття висвітлює ключові питання, пов'язані із використанням маркетингових стратегій для підтримки інноваційного розвитку та стимулювання соціально-відповідальної діяльності підприємства. В рамках дослідження розглядаються взаємозв'язки між інноваційними процесами та маркетинговими стратегіями, що сприяють ефективній адаптації підприємства до сучасних викликів і задач у сфері соціальної відповідальності. Зокрема, обговорюються методи впровадження інновацій в продуктивний та сервісний асортимент, а також їх вплив на формування позитивного іміджу підприємства у соціумі.

Важливим аспектом є аналіз інструментів маркетингової комунікації, спрямованих на підвищення свідомості споживачів про соціальні ініціативи підприємства та залучення їх до участі у цих ініціативах. Зазначено, що ефективне використання маркетингу в інноваційному процесі може сприяти зміцненню соціально-відповідального статусу підприємства, що, в свою чергу, може призвести до позитивного впливу на його фінансові результати та стосунки зі споживачами.

Додатковий акцент ставиться на вивченні специфіки маркетингу в сфері соціальної відповідальності, включаючи етичні аспекти та створення ціннісного спрямування, яке підсилює взаємодію зі споживачами на основі загальних цінностей. Автори детально аналізують приклади успішних

маркетингових кампаній, які допомогли підприємствам підняти свій соціальний статус та забезпечити сталість інноваційного розвитку. У цій світлій статті стверджує, що високоякісний маркетинг є ключовим чинником у впровадженні соціально-відповідальних практик на ринку, покликаних змінювати індустріальний ландшафт у бік сталого розвитку та соціальної відповідальності.

Ключові слова: маркетинг інновацій, соціальна відповідальність підприємства, взаємодія інновацій та маркетингу, цифровий маркетинг, сталість інноваційного розвитку.

Chernyshov Oleksandr Yuriiovich Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Business Technologies, National Aviation University, 1 Lyubomyr Husar Ave., Kyiv, 03058, tel.: (095) 565-18-55, <https://orcid.org/0000-0003-0422-2252>

Shkolenko Oksana Borysivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Business Technologies, National Aviation University, 1 Lyubomyr Husar Ave., Kyiv, 03058, tel.: (066) 169-77-60, <https://orcid.org/0000-0003-2792-1523>

MARKETING COMPONENT OF THE INNOVATIVE PROCESS OF BUILDING A SOCIALLY RESPONSIBLE ENTERPRISE

Abstract. The article is devoted to the research of the marketing component of the innovation process in the context of the formation of a socially responsible enterprise. The authors consider the importance of the interaction of marketing and innovation management for building a sustainable and socially responsible business model. The article highlights the key issues related to the use of marketing strategies to support innovative development and stimulate socially responsible activities of the enterprise. Within the framework of the study, the relationships between innovative processes and marketing strategies, which contribute to the effective adaptation of the enterprise to modern challenges and tasks in the field of social responsibility, are considered. In particular, the methods of introducing innovations into the product and service assortment are discussed, as well as their impact on the formation of a positive image of the company in society.

An important aspect is the analysis of marketing communication tools aimed at raising consumer awareness of the company's social initiatives and attracting them to participate in these initiatives. It is noted that the effective use of marketing in the innovation process can contribute to strengthening the socially responsible status of the enterprise, which, in turn, can lead to a positive impact on its financial results and relations with consumers.

Additional emphasis is placed on studying the specifics of marketing in the field of social responsibility, including ethical aspects and creating a value orientation that strengthens interaction with consumers based on common values. The authors analyze in detail examples of successful marketing campaigns that helped enterprises to raise their social status and ensure sustainability of innovative development. In this light, the article argues that high-quality marketing is a key factor in the implementation of socially responsible practices in the market, designed to change the industrial landscape towards sustainable development and social responsibility.

Keywords: marketing of innovations, social responsibility of the enterprise, interaction of innovations and marketing, digital marketing, sustainability of innovative development.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції у бізнесі та соціальній сфері демонструють підвищення інтересу до питань інноваційного розвитку та соціальної відповідальності підприємств. Маркетинг, як ключовий інструмент управління підприємством, відіграє значущу роль у формуванні стратегій інноваційного процесу та побудові соціально-відповідального іміджу.

Зростання свідомості споживачів і зміна їхніх уявлень про корпоративну відповідальність ставить підприємства перед викликами пошуку ефективних методів інтеграції соціальних та інноваційних стратегій у бізнес-процеси. Незважаючи на підвищення інтересу до цієї тематики, відсутність наукового консенсусу та чітких методологій ідентифікації оптимальних підходів у взаємодії маркетингу та інновацій залишається актуальною проблемою.

Слабка розробка етичних аспектів маркетингових стратегій для підтримки соціально-відповідальних ініціатив підприємств також виступає завданням, яке потребує уваги дослідників. Питання визначення ефективних механізмів комунікації та взаємодії зі споживачами в контексті соціально-відповідальних ініціатив стає необхідністю для досягнення не тільки економічного успіху, але і забезпечення соціальної сталості. Зазначені положення обумовлюють обрану тему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки, академічна спільнота та відомі науковці активно досліджують взаємодію маркетингу та інновацій у формуванні соціально-відповідальних підприємств. Отримані результати вказують на важливі тенденції та виклики, які визначають сучасні стратегії підприємств. Згідно з дослідженням Козин Л.В. [6], Деліні М.М. [3], Карбовської Л.О. [5] використання інноваційних підходів у маркетингових стратегіях підприємства може значно збільшити його конкурентоспроможність і привабливість для споживачів. Автори розкривають важливість поєднання креативних маркетингових рішень із соціальною відповідальністю для досягнення синергії бізнес-та соціальних цілей.

Інша думка науковців Завадських Г.М. [4], Григоренко О.М., П'ятницької Г.Т. [2], Комара Ю.М. та Черниш О.І. [7] зосереджується на впливі етичних аспектів маркетингових кампаній на сприйняття споживачами

соціально-відповідальних ініціатив підприємств. Вони висвітлюють, як ефективна комунікація та відповідальна реклама можуть позитивно впливати на імідж бренду та стимулювати споживачів до участі у соціальних програмах.

Проте, не всі дослідження зосереджені на позитивних аспектах взаємодії маркетингу та інновацій у контексті соціально-відповідального бізнесу. Згідно із роботами Каліної І.І., Шуляр Н.М. [1, 9], Мостенської Т.Г. [8] існують виклики, пов'язані із зловживанням поняття «соціальна відповідальність» у маркетингових цілях, що може призвести до суттєвого розриву між заявами та реальними діями підприємств, а, отже, аналіз останніх досліджень вказує на потребу глибшого розуміння взаємозв'язку маркетингу, інновацій та соціальної відповідальності для ефективного формування стратегій підприємств в умовах сучасного бізнес-середовища.

Метою статті є аналіз механізмів взаємодії маркетингу та інновацій у формуванні соціально-відповідальних підприємств в частині оптимізації їх стратегії для досягнення балансу між комерційним успіхом та соціальною відповідальністю.

Виклад основного матеріалу. Сучасний бізнес стрімко реагує на виклики глобалізації, зміни клімату, соціальні та економічні трансформації, засобами інноваційних технологій. У цьому контексті важливим є розуміння механізму інноваційного процесу, який включає в себе численні аспекти від наукових досліджень до комерційної реалізації, особливо ті, що стосуються маркетингового підґрунтя для реалізації інновацій.

Від інтенсивності та якості модернізації вітчизняних підприємств залежить економічний розвиток країни, оскільки ступінь задоволення потреб суспільства визначається рівнем їх розвитку, зумовленим зростанням попиту на продукцію та послуги. Слід зазначити, що в сучасних умовах формування інноваційної моделі економіки та ефективний розвиток вітчизняних підприємств в контексті соціальної відповідальності забезпечуються шляхом постійного впровадження інноваційної трансформації їх елементів. Розвиток національної економіки та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств пов'язані з переходом до інноваційної моделі економічного розвитку, яка передбачає високу концентрацію знань і технологій [3].

На сьогодні існує декілька проблем щодо забезпечення інноваційного розвитку вітчизняних підприємств. Однією з таких проблем є відсутність дієвих механізмів управління інноваційним розвитком, які базуються на взаємозв'язку та гетерархічності всіх елементів управління та забезпеченні ефективності їх взаємодії як всередині підприємства, так і у взаємозв'язку із зовнішнім бізнес-середовищем. Впровадження маркетингової складової інновацій забезпечує не тільки економічне зростання суб'єктів господарювання, але й зміцнює як фінансову стабільність, так і безпеку країни [6].

Бізнес-сектор є істотним елементом комерціалізації інноваційного розвитку та основним ідентифікатором, який характеризує науково-технічний та економічний розвиток будь-якої країни. Реалізація модернізаційного курсу неможлива без формування високотехнологічного сектору реалізації іннова-

ційних ідей в усіх регіонах країни. Таким чином, необхідно чітко усвідомлювати сутність, роль і взаємодію кожного елемента механізму управління для успішного впровадження елементів маркетингу в інноваційний процес соціально-відповідального підприємства (Рис. 1).

Рис. 1. Процес розвитку бізнес-технологій

При формуванні інноваційного механізму доцільно дотримуватись системного підходу через можливість його формалізації як сукупності взаємопов'язаних елементів, що враховують принципи перетворення вхідних і вихідних параметрів, методів, прийомів і засобів, а також організаційно-економічний вплив суб'єкта на об'єкт. Управління є невід'ємною частиною будь-якої діяльності, яка різною мірою потребує координації.

Інновації у бізнес-технологіях визначають сучасні тренди розвитку підприємств та відкривають нові можливості для досягнення конкурентних переваг. Механізм інноваційного розвитку соціально-відповідального підприємства — це складний процес, що включає в себе численні кроки та етапи, починаючи від досліджень і завершуючи впровадженням технологічних рішень у практику бізнесу. Виділено основні елементи механізму інноваційного розвитку такого підприємства, включаючи ключові складові та взаємозв'язки (Рис. 2).

Відмінною рисою запропонованого механізму є склад процесу взаємодії суб'єктів та об'єктів управління. У механізмі інноваційного розвитку бізнес-технологій виділяють три підсистеми як суб'єкти управління: функціональну, процесну та управлінську, які є основою процесу розвитку інноваційних соціально-відповідальних суб'єктів господарювання. Об'єктом управління є підпроцеси. Таким чином, процес інноваційного розвитку характеризує роботу процесної підсистеми, процес управління інноваційним розвитком формує інноваційну роботу підсистеми управління, а в сукупності ці процеси визначають роботу функціональної підсистеми. До складу функцій механізму входять аналіз, нормування, облік, прогнозування, організація, контроль, регулювання та координація. Ці управлінські функції комплексно і цілеспрямовано поширюються на весь спектр управлінських дій, незалежно від управління майном і частки в діяльності керівників різних рівнів. Реалізація функцій механізму здійснюється засобами управління. Як важіль інноваційного розвитку визначено систему показників інноваційної спроможності підприємств, зокрема, витрати, персонал, тривалість розвитку та інновацій тощо.

Рис. 2. Інноваційний процес соціально-відповідального підприємства

Проблеми підвищення ефективності інноваційного розвитку вітчизняних підприємств в частині відповідальності перед соціумом частіше виникають внаслідок дії численних зовнішніх чинників. Тому, формуючи механізм управління інноваційним розвитком підприємств, необхідно визначити, які економічні, політичні, технологічні, соціальні та інші чинники впливають на підприємство у складі інноваційної складової функціонування підприємства. Взаємозв'язок елементів організаційно-економічного механізму є ключовим, оскільки він пов'язує всі його складові та формалізує процес функціонування механізму – від постановки цілей, через взаємозв'язок суб'єкта та об'єкта управління, забезпечення механізму, характеристики процесу інноваційного розвитку, інструменти для отримання результатів і порівняння їх із метою на виході.

Запропонована структура маркетингового механізму управління інноваційним розвитком соціально-відповідального підприємства дозволяє досягти мети інноваційного розвитку окремих елементів у рамках загальної стратегії розвитку, забезпечити реальне впровадження розроблених інновацій та скоординувати роботу всіх елементів механізму в рамках загальної стратегії розвитку. з метою активізації інноваційної діяльності суб'єктів господарювання. Одним із найважливіших елементів організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком суб'єктів є підпроцеси управління. Іншими словами, процес управління інноваційним розвитком розглядається як сукупність рядів підпроцесів. Отже, слід визначити, які проблеми будуть вирішуватися в рамках кожного підпроцесу управління інноваційним розвитком, розглядаючи його з позиції маркетингових інструментів (табл. 1).

Таблиця 1

**Склад підпроцесів маркетингового механізму управління
інноваційним розвитком соціально-відповідального підприємства та
показники його ефективності**

Назва підпроцесу управління інноваційним розвитком	Завдання підпроцесів управління інноваційним розвитком	Очікуваний ефект	Показник ефективності
Управління попитом на інновації (SS1)	Визначення внутрішніх потреб в інноваціях та розробка запиту на інновації на основі стратегічних цілей розвитку підприємства.	Науково-технічний.	IS; NT
Управління залученням інновацій (SS2)	Організація співпраці з вітчизняними та закордонними науково-дослідними організаціями. Дослідження ринку інновацій.	Ресурсний і соціальний.	MR; P

Продовження Табл. 1

Управління інноваційними ідеями (SS3)	Збір інформації для вирішення проблеми (пошук і генерація ідей). Вибір найбільш перспективних ідей. Модифікація ідей до стадії прикладних досліджень.	Науково-технічний; Економічний; Соціальний.	IS; NT; NP; P
Управління прикладними дослідженнями (SS4)	Визначення цілей дослідження. Планування та організація дослідження. Проведення дослідження. Аналіз результатів.		
Управління науковою роботою (SS5)	Формування інноваційних ідей. Аналіз бізнес-можливостей. Оцінка ефективності та ризиків інноваційних проектів. Реалізація проекту. Моніторинг економічних показників. Тестування.		
Управління впровадженням інновацій (SS6)	Вибір форми організації роботи. Організація та контроль термінів і витрачання коштів. Розміщення товару/послуги на ринку.	Економічний; Фінансовий.	NP; P
Управління інноваційним потенціалом (SS7)	1. Збір інформації про стан складових інноваційного потенціалу. 2. Визначення методів та показників оцінки потенціалу інноваційного розвитку. 3. Оцінка та аналіз інноваційного потенціалу. 4. Виявлення проблем і можливостей розвитку інноваційного потенціалу. 5. Дослідження бізнес-можливостей. 6. Розробка заходів щодо розвитку інноваційного потенціалу. 7. Оцінка ефективності реалізації розроблених заходів.	Ресурсний; Економічний; Фінансовий.	MR; NP; IP

Позначення: IS – забезпечення інтелектуальної власності; MR – матеріальні ресурси; NT – розробка нових технологій; NP – розробка нових продуктів; P – персонал, який займається науковою роботою; IP – обсяг інвестицій в інноваційні проекти.

Таким чином, підпроцеси управління інноваційним розвитком відображають сукупність основних етапів життєвого циклу інновації, кожна з яких займає в ньому певне місце і значення, всі вони взаємопов'язані та доповнюють один одного. Основою нашого дослідження є підприємства інформаційно-телекомунікаційної сфери. На основі отриманої інформації можна розрахувати показники ефективності управління інноваційним

розвитком. Враховуючи, що досліджувані параметри мають різну розмірність, необхідно привести їх до безрозмірного вигляду – єдиного інтервалу вимірювання на основі оцінки.

Стандартизацію проводили шляхом максимізації швидкості. Нормований показник визначимо як відношення розрахованого абсолютного середнього значення і-індексу до найкращого абсолютного середнього значення цього показника в аналізованій групі підприємств:

$$Q_{in} = \frac{\bar{Q}_i}{Q_{IB}} \quad (1)$$

де, Q_{in} – нормований і-індекс;

Q_i – середнє значення і-індексу за аналізований період;

Q_{IB} – найкраще середнє значення і-індексу в аналізованій групі підприємств за аналізований період.

Вагові коефіцієнти показників ми визначали методом експертної оцінки за результатами дослідження інноваційних особливостей галузі. Розрахунок інтегрального індексу інноваційного розвитку підприємства здійснювався з використанням середніх нормованих значень індексів за аналізований період та вагових коефіцієнтів за формулою:

$$IR = \sum_{i=1}^n V_i * Q_{in} \quad (2)$$

де, IR – інтегральний показник інноваційного розвитку підприємства;
 V – вага індексу.

Аналіз діяльності підприємств проведено з точки зору ефективності їх інноваційного розвитку із впровадженням маркетингового механізму, що дозволяє визначити еталонні значення інтегрального показника інноваційного розвитку. Так, якщо інтегральний показник $IR \geq 0,1$ – підприємство має середній та високий рівень інноваційного розвитку: $0,1 \leq IR < 0,5$ – підприємство має середній рівень інноваційного розвитку, $IR \geq 0,5$ – високий. Якщо $IR < 0,1$ – підприємство має низький рівень інноваційного розвитку.

Залежно від рівня інноваційного розвитку можна сформулювати характеристику поточного стану підприємства та рекомендації щодо формування інноваційної поведінки коригувального чи підтримуючого характеру. Можна згрупувати підприємства за рівнем інноваційного розвитку та надати характеристику поточного стану та на основі оцінки сформувати пропозиції щодо вдосконалення інноваційної стратегії (табл. 2).

Таблиця 2

Групування підприємств за рівнем інноваційного розвитку

Характеристика	Група		
	Значення інтегрального показника інноваційного розвитку підприємства		
	IR < 0,1 – низький	0,1 ≤ IR < 0,5 – середній	IR ≥ 0,5 – високий
	1. Помірна частина персоналу, задіяна в дослідницькій роботі. 2. Середній рівень впровадження нових технологій та обладнання 3. Низька частка розробки нової продукції та необхідних ресурсів для її виробництва в загальному обсязі 4. Низький рівень забезпечення інтелектуальною власністю 5. Дуже низький рівень фінансування проектів	1. Помірна частина персоналу, задіяна в дослідницькій роботі. 2. Високий рівень впровадження нових технологій та обладнання 3. Низька частка розробки нової продукції та необхідних ресурсів для її виробництва в загальному обсязі 4. Середній рівень забезпеченості інтелектуальною власністю 5. Помірні обсяги фінансування проектів	1. Помірна частина персоналу, задіяна в дослідницькій роботі. 2. Високий рівень впровадження нових технологій та обладнання 3. Середня частка розробки нової продукції та необхідних ресурсів для її виробництва в загальному обсязі 4. Високий рівень забезпечення інтелектуальною власністю 5. Висока частка інвестиційних інноваційних проектів
Пропозиції	Пошук шляхів розвитку інноваційної діяльності: - стале використання ресурсів; - підвищення ефективності використання кадрового потенціалу; - підвищення якості науково-дослідної роботи; - удосконалення засвоєваних продуктів і технологій; - розробка нових продуктів і процесів.		
	Розвиток потенціалу через: - стале використання ресурсів; - підвищення ефективності використання кадрового потенціалу; - розвиток виробничих потужностей та впровадження інноваційних проектів; - створення та використання нових продуктів і процесів; - збільшення об'єктів інтелектуальної власності.		
Пропозиції	Підтримка позиції через: - мотивація персоналу та заохочення його ефективної роботи; - підвищення інформаційного потенціалу; - удосконалення засвоєваних продуктів і технологій; - заохочення розробки нових продуктів і процесів; - конкурентні переваги.		

Спрямованість сучасного господарства на використання інформаційних технологій, Інтернету речей, штучного інтелекту, блокчейну та інших інноваційних технологій дозволяє створювати більш ефективні та конкурентоспроможні підприємства. За допомогою цих технологій можна автоматизувати велику кількість процесів, зменшити витрати на виробництво та покращити якість продукції. Крім того, цифрові технології відкривають нові можливості для розвитку електронної комерції, фінансових послуг та інших галузей.

Висновки. Таким чином, маркетинговий механізм інноваційного розвитку соціально-відповідального підприємства – це система засобів, методів, функцій і принципів процесу управління, які використовуються в практичній діяльності суб'єктів господарювання. Розроблений механізм управління інноваційним розвитком дозволяє врахувати функціональний взаємозв'язок між усіма елементами управління, забезпечує ефективне використання наявних ресурсів, оптимізує роботу та мінімізує ризики, пов'язані з її впровадженням для зростання інноваційної активності суб'єктів господарювання. У результаті дослідження визначено, що процес управління інноваційним розвитком слід розглядати як сукупність рядів підпроцесів, які відображають сукупність основних етапів життєвого циклу інновації. Залежно від цілей і завдань кожного підпроцесу визначено показники ефективності управління інноваційним розвитком у межах відповідного ефекту. Розроблений науково-методичний підхід до оцінки ефективності управління інноваційним розвитком соціально-відповідальних суб'єктів господарювання дозволяє врахувати вплив науково-технічного, ресурсного, економічного, фінансового та соціального типів ефектів, оцінити рівень інноваційного розвитку та сформулювати пропозиції щодо коригування діяльності підприємства. інноваційні стратегії суб'єктів. Визначений механізм інноваційного розвитку бізнес-технологій включає в себе комплексний набір етапів, які взаємодіють для створення, розвитку та впровадження новаторських ідей та технологій. Взаємозв'язок наукових досліджень, стартапів, комерціалізації, цифрової трансформації та ефективного управління інноваціями формує стратегічний фундамент для розвитку бізнес-технологій у сучасному господарському середовищі.

Література:

1. Kalina I.I., Shulyar N.M. Strategy for the development of digital technologies for business processes at an enterprise in/under conditions of economic uncertainty: monograph. – К.:ДСК-Центр, 2023. – 168 с.
2. Григоренко О.М., П'ятницька Г.Т. Соціально-відповідальне підприємництво в умовах локдауну. Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Підприємництво, торгівля, маркетинг: стратегії, технології та інновації» (27 травня 2020 р.) . – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 202 – С. 39-42.
3. Деліні М.М. Систематизація інструментарію соціально-економічної відповідальності підприємств: теоретичний аспект. Проблеми економіки. – 2016. – Вип. 4. – С. 120-126.
4. Завадських Г.М. Реалізація концепції корпоративної соціальної відповідальності в українському бізнес-середовищі. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції здобувачів освіти та молодих вчених «Маркетинг майбутнього» (30 листопада 2023 року). – Хмельницький: ВСП ХТЕФК ДТЕУ, 2023 – С. 207-212.
5. Карбовська Л.О., Братусь Г.А., Васюткіна Н.В. Концептуальна модель інтеграції системи соціально-відповідального маркетингу в стратегію управління промисловим підприємством. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки. – 2019. 2 (58). – С. 48-55.

6. Козин Л.В. Соціально-відповідальний маркетинг підприємств : дис. ... кандидата економ. наук : 08.00.04 / Козин Лариса Володимирівна. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015.– 240 с.

7. Комар Ю.М. Теоретико-методологічні основи формування концептуальної атрибутивної моделі творчого управління повноцінним розвитком підприємництва / Ю.М. Комар, О.І. Черниш, О.Ю. Чернишов, В.Ю. Комар // Теорія і практика управління суб'єктами підприємництва: колект. моногр.; за заг. ред. Т.В. Гринько / – Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. С. 171-185.

8. Мостенська Т.Г. Ієрархія принципів соціально-відповідального маркетингу. Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент. – 2016. – Вип. 1(20). – С. 66-73.

9. Червінська Л., Червінська Т., Каліна І., Коваль М., Шуляр Н., Чернишов О. Соціальна відповідальність бізнесу в умовах війни. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 6(53), 2023. с. 405–416.

References:

1. Kalina, I.I., Shulyar, N.M. (2023). *Strategy for the development of digital technologies for business processes at an enterprise in/under conditions of economic uncertainty: monograph..* K.:DSK-Tsentr, p. 168.

2. Grigorenko, O.M., Pyatnytska, G.T. (2023). *Sotsialno-vidpovidalne pidpriemnytstvo v umovakh lokdaunu* [Socially responsible entrepreneurship in the conditions of lockdown]. Proceedings from: *III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Pidpriemnytstvo, torhivlia, marketynh: stratehii, tekhnolohii ta innovatsii» – III International. science and practice conf. «Entrepreneurship, Trade, Marketing: Strategies, Technologies and Innovations».* (pp. 39-42). Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].

3. Dielini, M.M. (2016). *Systematyzatsiia instrumentariiu sotsialno-ekonomichnoi vidpovidalnosti pidpriemstv: teoretychnyi aspekt* [Systematization of the toolkit of socio-economic responsibility of enterprises: theoretical aspect]. *Problemy ekonomiky – Problems of economics*. 4, 120-126. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/sistematizatsiya-instrumentariyu-sotsialno-ekonomichnoyi-vidpovidalnosti-pidpriemstv-teoretichny-aspekt/viewer> [in Ukrainian].

4. Zavadskikh, H.M. (2023). *Realizatsiia kontseptsii korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti v ukrainskomu biznes-seredovyshchi* [Implementation of the concept of corporate social responsibility in the Ukrainian business environment]. Proceedings from: *III Vseukrainska naukovo-praktychna Internet-konferentsiya здобувачів освіти та молодих вчених «Marketing maibutnoho» – 3rd All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference of Education Seekers and Young Scientists «Marketing of the Future».* (pp. 207-212). Khmelnytskyi: VSP KhTEFK DTEU [in Ukrainian].

5. Karbovska, L.O., Bratus, H.A., & Vasiutkina, N.V. (2019). *Kontseptualna model intehratsii systemy sotsialno-vidpovidalnoho marketynhu v stratehiiu upravlinnia promyslovym pidpriemstvom* [Conceptual model of integration of the system of socially responsible marketing in the management strategy of an industrial enterprise] *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky – . Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Economic sciences*. 2 (58), 48-55 [in Ukrainian].

6. Kozyn, L.V. (2015). *Sotsialno-vidpovidalnyi marketynh pidpriemstv* [Socially responsible marketing of enterprises]. *Candidate's thesis*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

7. Komar, Yu.M., Chernysh, O.I., Chernyshov, O.Iu., Komar, V.Iu. (2020). *Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia kontseptualnoi atrybutyvnoi modeli tvorchoho upravlinnia povnotsinnym rozvytkom pidpriemnytstva*. [Theoretical and methodological foundations of the formation of a conceptual attributive model of creative management of the full development of entrepreneurship.]. *Teoriia i praktyka upravlinnia subiektamy pidpriemnytstva – Theory and practice of management of business entities* (pp. 171-185). Dnipro : Vydavets Bila K.O. Retrieved from https://confcontact.com/2020-kolektyvna-monographiya/kolektyvna_monographiya_2020__maket.pdf#page=171 [in Ukrainian].

8. Mostenska, T.H. (2016). Hierarkhiia prynytsniv sotsialno-vidpovidalnoho marketynhu [Hierarchy of principles of socially responsible marketing]. *Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Serii: Ekonomika i menedzhment – Bulletin of the East European University of Economics and Management. Series: Economics and management*, 1(20), 66-73. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vsuem_2016_1_10.pdf [in Ukrainian].

9. Chervinska, L., Chervinska, T., Kalina, I., Koval, M., Shulyar, N., Chernyshov, O. (2023). Sotsialna vidpovidalnist biznesu v umovakh viiny [Social responsibility of business in times of war]. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, № 6 (53), p. 405–416 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.53.2023.4187>

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-964-973](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-964-973)

Чорненко Олена Богданівна кафедра фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування, Українська академія друкарства, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-0900-4003>

Шляхетко Віталій Васильович кафедра фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування, Українська академія друкарства, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-0184-6871>

Линда Андрій Степанович кафедра фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування, Українська академія друкарства, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0009-4271-4152>

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей обліково-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання. Доведено, що інформація є найважливішим ресурсом забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, служить основою для прийняття найважливіших рішень і формулювання стратегій. Визначено, що необхідність розробки обліково-аналітичного забезпечення для фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання визначається впливом декількох ключових факторів, тісно пов'язаних із змінами у важливості та ролі інформації. Охарактеризовано, що цифрові технології відіграють вирішальну роль у обліково-аналітичному забезпеченні фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, забезпечуючи нові можливості для підвищення ефективності, точності, захисту та прозорості фінансових операцій. Визначено основні сутнісні ознаки сучасного обліково-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання. Доведено важливість штучного інтелекту в роботі основних суб'єктів фінансово-економічної безпеки. Встановлено, що штучний інтелект дозволяє суб'єктам фінансово-економічної безпеки здійснювати аналіз великого обсягу даних, виявляти потенційні загрози та ризики, і вчасно реагувати на них. Доведено, що сьогодні, у сучасному бізнес-середовищі України, яке зазнало подвійного ускладнення в період 2020-2023 років, спочатку через пандемію COVID-19, а потім внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації, існує гостра потреба в адаптації господарської стратегії кожного суб'єкта господарювання. Доведено, що

побудова нової, ефективної системи фінансово-економічної безпеки базується на необхідності постійного вдосконалення діяльності суб'єктів господарювання, коригуванні керівного впливу та внесенні змін у взаємодію зі зовнішнім середовищем. Все це можливо лише за умови наявності адекватного обліково-аналітичного забезпечення, яке виступає ключовим елементом у забезпеченні фінансово-економічної безпеки.

Ключові слова: інформація, обліково-аналітичне забезпечення, фінансово-економічна безпека, суб'єкти господарювання, цифрові технології, штучний інтелект

Chornenka Olena Bohdanivna Ukrainian Academy of Printing, Lviv,
<https://orcid.org/0000-0002-0900-4003>

Shliakhetko Vitaliy Vasyliovych Ukrainian Academy of Printing, Lviv,
<https://orcid.org/0000-0002-0184-6871>

Lynda Andriy Stepanovych Ukrainian Academy of Printing, Lviv,
<https://orcid.org/0009-0009-4271-4152>

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF ECONOMIC ENTITIES

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of accounting and analytical support for the financial and economic security of business entities. It has been proven that information is the most important resource for ensuring the financial and economic security of business entities and serves as the basis for making critical decisions and formulating strategies. It has been determined that the need to develop accounting and analytical support for the financial and economic security of business entities is determined by the influence of several key factors that are closely related to changes in the importance and role of information. It is characterized that digital technologies play a decisive role in accounting and analytical support for the financial and economic security of business entities, providing new opportunities to increase the efficiency, accuracy, protection and transparency of financial transactions. The main essential features of modern accounting and analytical support for the financial and economic security of business entities are determined. The importance of artificial intelligence in the work of the main subjects of financial and economic security has been proven. It has been established that artificial intelligence allows subjects of financial and economic security to analyze a large volume of data, identify potential threats and risks and respond to them in a timely manner. It has been proven that today, in the modern business environment of Ukraine, which experienced a double complication in the period 2020-2023, first due to the COVID-19 pandemic, and then due to the full-

scale invasion of the Russian Federation, there is an urgent need to adapt the economic strategy of each entity. It has been proven that the construction of a new, effective system of financial and economic security is based on the need to constantly improve the activities of business entities, adjust the leadership influence and make changes in interaction with the external environment. All this is possible only if there is adequate accounting and analytical support, which is a key element in ensuring financial and economic security.

Keywords: information, accounting and analytical support, financial and economic security, business entities, digital technologies, artificial intelligence

Постановка проблеми. Інформація є найважливішим ресурсом забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, служить основою для прийняття найважливіших рішень і формулювання стратегій. У сучасному бізнес-середовищі, що характеризується швидко змінюваною динамічною ринковою, технологічним прогресом і благополучною конкуренцією, доступ до своєчасної, точної та актуальної інформації має першочергове значення. Такий підхід, заснований на даних, дозволяє компаніям виявляти можливості, оцінювати ризики, оптимізувати операції та ефективно розподіляти свої ресурси для досягнення своїх фінансових і стратегічних цілей. Використовуючи інформацію, компанія може отримати представлення про тенденції ринку, переваги клієнтів, динаміка постачання і конкурентне середовище. Відтак, ці знання відіграють важливу роль у прийнятті обґрунтованих рішень, які покращують фінансові показники, підтримують зростання та забезпечують довготривалу стійкість.

Облікова інформація, зокрема, відіграє роль вирішальної в цьому контексті. Вона забезпечує кількісне та об'єктивне представлення про фінансовий стан, продукцію та грошові потоки суб'єктів господарювання. Ця інформація, що міститься у фінансовій звітності, така як балансові звіти, звіти про прибуток і втрати та звіти про рух грошових коштів, важливі для внутрішнього прийняття рішень, зовнішньої звітності та дотримання нормативних стандартів. Відтак, це дозволяє керівництву відстежувати доходи, витрати, прибутковість і використання активів, тим самим уможливорює ефективне фінансове планування, складання бюджету і контролю. Більше того, облікова інформація має вирішальне значення для зацікавлених сторін, таких як інвестори, кредитори та регулюючі органи, оскільки вона формує основу для оцінки фінансової стійкості та кредитоспроможності суб'єктів господарювання.

Аналітична інформація доповнює дані бухгалтерського обліку, що пропонують більш глибоке розуміння та прогнозування за допомогою аналізу як фінансових, так і нефінансових даних. Вона включає в себе застосування статистичних методів, прогнозних моделей та інструментів аналізу даних для інтерпретації складних наборів даних, виявлення закономірностей і прогнозу-

вання майбутніх тенденцій. Цей тип інформації має вирішальне значення для прийняття стратегічних рішень, оскільки дозволяє суб'єктам господарювання передбачати зміни на ринку, приймати поведінку клієнтів, оцінювати інвестиційні можливості та виявляти потенційні ризики. Аналітична інформація підтримує більш докладний і далекоглядний підхід, що дозволяє суб'єктам господарювання не тільки реагувати на поточні ринкові умови, але й активно формувати свої стратегії з урахуванням майбутніх. Таким чином, синергетичне використання обліково-аналітичної інформації має важливе значення для суб'єктів господарювання, щоб орієнтуватися в складності фінансово-економічного середовища, забезпечуючи їх довгостроковий успіх і безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, розкривалися в працях таких вчених О. Ареф'єва, І. Бінько, Н. Вавдіюк, З. Варналій, С. Васильчак, О. Власюк, В. Воротін, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, В. Духов, М. Єрмошенко, О. Захаров, С. Кавун, Г. Козаченко, М. Копитко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, І. Мігус, І. Мойсеєнко, Т. Момот, В. Мунтіян, Є. Олейніков, І. Оттенко, Г. Пастернак-Таранушенко, Є. Палига, В. Пономаренко, В. Прохорова, Я. Пушак, І. Ревак, Є. Рудніченко, Ю. Ус, М. Флейчук, В. Франчук, М. Швець, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Шликов, О. Шляйфер, та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування впливу воєнного стану та нових цифрових технологій, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей обліково-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Обліково-аналітичне забезпечення є основою фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, виступаючи найважливішим інструментом моніторингу, управління та захисту компанії. Суть цієї підтримки полягає в її здатності надавати повні, точні та своєчасні фінансові дані та аналізи, які необхідні для прийняття обґрунтованих рішень для формування безпечового середовища суб'єктів господарювання. Бухгалтерський облік з його систематичним записом, звітністю та аналізом фінансових операцій пропонує прозоре уявлення про фінансове становище, результати діяльності та рух коштів компанії [1-2]. Така видимість має вирішальне значення для виявлення фінансових сильних сторін та уразливостей, забезпечення дотримання законодавчих та нормативних вимог та підтримки довіри зацікавлених сторін, таких як інвестори, кредитори та регулюючі органи. Аналітична підтримка, з іншого боку, виходить за межі фінансових даних і включає прогнозне моделювання та оцінку ризиків, що дозволяє суб'єкту господарювання передбачати та підготуватися до потенційних фінансових проблем та виявляти нові можливості [3-4].

Основна мета обліково-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки є багатогранною. Воно служить для захисту активів суб'єктів господарювання, запобігання та виявлення шахрайства та помилок, управління та пом'якшення фінансових ризиків, а також оптимізації розподілу ресурсів та фінансових показників [5-6]. Ретельно відстежуючи фінансові показники та тенденції, бухгалтерський облік допомагає підтримувати ліквідність, забезпечувати прибутковість та досягати сталого зростання. Аналітична підтримка доповнює це, надаючи стратегічну інформацію, прогножуючи майбутні фінансові сценарії та дозволяючи вживати запобіжних заходів проти потенційних економічних загроз. Відтак, цей подвійний підхід має вирішальне значення для роботи в складному та динамічному бізнес-середовищі, де зовнішні чинники, такі як волатильність ринку, конкурентний тиск та економічні зрушення можуть суттєво вплинути на фінансову стабільність суб'єктів господарювання [7-10]. Визначимо ключові характеризуючі ознаки сучасного обліково-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання (табл.1).

Таблиця 1

Ключові характеризуючі ознаки сучасного обліково-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання

№	Ознака	Сутність ознаки
1	Задоволення потреб суб'єктів безпеки	Обліково-аналітичне забезпечення повинно бути спроектоване так, щоб задовольняти конкретні потреби суб'єктів господарювання. Це означає, що програмні рішення повинні бути гнучкими та налаштовуваними під конкретні вимоги та стратегічні цілі підприємства
2	Прогнозування впливу загроз	Обліково-аналітичне забезпечення повинно мати можливість аналізувати різні фактори та загрози для фінансово-економічної безпеки. Воно має надавати інструменти для прогнозування можливого впливу цих загроз на фінансовий стан підприємства
3	Моніторинг фінансового стану	Сучасне обліково-аналітичне забезпечення повинно дозволяти постійно моніторити фінансовий стан підприємства в режимі реального часу. Це допомагає вчасно виявляти відхилення від плану та реагувати на них
4	Аналіз даних	Важливою характеристикою є можливість проводити аналіз різних фінансових та економічних даних, щоб виявити тенденції, закономірності та можливі ризики. Аналітичні інструменти повинні бути потужними та здатними обробляти великі обсяги інформації
5	Формування безпекового середовища	Формування безпечного середовища є важливим аспектом забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, і сучасні обліково-аналітичні системи повинні бути побудовані з урахуванням цих важливих аспектів безпекового потенціалу кожної організації

Слід зазначити, що для задоволення потреб суб'єктів безпеки, до яких належать керівництво, акціонери, співробітники, менеджери, обліково-аналітична підтримка має бути надійною, достовірною та оперативною. Менеджменту вона надає необхідну інформацію для прийняття стратегічних рішень, управління операційною ефективністю та досягнення бізнес-цілей. Акціонери та інвестори покладаються на цю інформацію для оцінки вартості компанії та прийняття ефективних інвестиційних рішень. Співробітники шукають ознаки стабільності та зростання, які безпосередньо впливають на безпеку роботи та моральний дух. Кредитори використовують цю інформацію для оцінки кредитоспроможності та ризику. Зрештою, регулюючі органи вимагають дотримання вимог та прозорості фінансової звітності. Відтак, по суті, обліково-аналітичне забезпечення – це не просто фінансовий інструмент, а стратегічний актив, який є невід'ємною частиною загальної безпеки та успіху суб'єктів господарювання, задовольняючи різноманітні потреби та очікування всіх його зацікавлених сторін.

Слід зазначити, що необхідність розробки обліково-аналітичного забезпечення для фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання визначається впливом декількох ключових факторів, тісно пов'язаних із змінами у важливості та ролі інформації. По-перше, інтенсифікація процесів інформатизації та цифровізації у всіх аспектах людської діяльності збільшує доступність інформації та її використання серед населення світу, зв'язуючи задоволення більшості поточних потреб безпосередньо з інформаційним забезпеченням. По-друге, активне впровадження цифрової трансформації у бізнес-середовищі, що включає розвиток кіберфізичних систем, де відбувається взаємодія між людиною та машиною, відкриває шляхи до створення повністю автоматизованих виробничих процесів. Третій аспект полягає у зростанні значимості знань та інформації як необмежених ресурсів, які сприяють більш ефективному використанню фінансових, матеріальних та людських ресурсів. І нарешті, динамічність ділового середовища, обумовлена збільшенням обсягу інформації, яка служить як основа для прийняття управлінських рішень, так і створює виклики через інформаційний перевантаження та наявність «інформаційного шуму». Таким чином, стає очевидною важливість обліково-аналітичного забезпечення для забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання в сучасному світі.

Цифрові технології відіграють вирішальну роль у обліково-аналітичному забезпеченні фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, забезпечуючи нові можливості для підвищення ефективності, точності, захисту та прозорості фінансових операцій. Цифровізація обліку та аналітики дозволяє автоматизувати багато процесів, що раніше вимагали великої кількості часу та ручної праці, таких як збір даних, їх обробка та формування звітності. Автоматизація не тільки знижує ймовірність помилок та забезпечує більшу консистенцію інформації, але й значно уможливорює ці процеси, що є

критично важливим у динамічному сучасному бізнес-середовищі. При цьому, використання штучного інтелекту в обліково-аналітичних системах відкриває нові горизонти для аналізу фінансових даних. Відтак, ці технології дозволяють аналізувати великі обсяги даних, виявляючи тенденції, закономірності та аномалії, які можуть бути неочевидні для людського аналітика. Це забезпечує глибший інсайт у фінансове становище підприємства, допомагає виявляти потенційні ризики та пропонувати можливі шляхи їх мінімізації. Такий підхід сприяє не тільки поліпшенню фінансової стабільності, але й підвищує загальну конкурентоспроможність суб'єктів господарювання.

Таблиця 2

**Вплив штучного інтелекту на діяльність основних суб'єктів
фінансово-економічної безпеки**

№	Вплив	Сутність впливу
1	Розвиток безпекового потенціалу	Штучний інтелект дозволяє суб'єктам фінансово-економічної безпеки здійснювати аналіз великого обсягу даних, виявляти потенційні загрози та ризики, і вчасно реагувати на них. Аналітичні системи на основі штучного інтелекту можуть автоматично виявляти аномалії та проводити передбачення щодо можливих подій, що допомагає збільшити рівень безпеки
2	Підвищення ефективності опрацювання інформаційних потреб	Штучний інтелект дозволяє автоматизувати та оптимізувати обробку інформації. Він може використовуватися для збору, обробки та аналізу великих обсягів фінансової інформації в режимі реального часу. Це допомагає суб'єктам фінансово-економічної безпеки
3	Виявлення фінансових маніпуляцій та шахрайства	Штучний інтелект може виявляти ознаки фінансових маніпуляцій та шахрайства, аналізуючи дані та ідентифікуючи незвичайні транзакції чи патерни. Це допомагає зменшити ризик фінансових злочинів
4	Підвищення точності прогнозування	Штучний інтелект може використовуватися для покращення прогнозування фінансових та економічних подій. Він аналізує історичні дані, враховує багато факторів та проводить більш точні прогнози, що допомагає суб'єктам господарювання в плануванні та прийнятті рішень
5	Автоматизація рутинних операцій	Штучний інтелект дозволяє автоматизувати рутинні фінансові операції та обробку документів, зменшуючи витрати на робочу силу та підвищуючи ефективність процесів. Це сприяє забезпеченню безпеки та відправляє ресурси на більш важливі завдання

При цьому, штучний інтелект має величезний потенціал у сфері обліково-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єктів

господарювання, пропонуючи новаторські рішення для складних і динамічних викликів сучасного бізнесу. Однією з ключових переваг є його здатність обробляти величезні обсяги даних з високою швидкістю та точністю. В умовах сучасного бізнесу, де обсяги даних безперервно зростають, ця здатність є незамінною для виявлення важливих фінансових тенденцій, аномалій та ризиків, які можуть бути не помічені при традиційних методах аналізу.

Використання штучного інтелекту для прогнозування та аналізу фінансової інформації може значно покращити якість фінансового планування та прогнозування загроз. Штучний інтелект може аналізувати старі дані, виявляти закономірності та на основі цього генерувати точні прогнози про майбутні фінансові результати, а також ідентифікувати потенційні загрози. Це дозволяє компаніям більш ефективно управляти своїми фінансами, зменшуючи невизначеність і підвищуючи захищеність до зовнішніх впливів.

Нарешті, штучний інтелект може сприяти підвищенню загальної ефективності обліково-аналітичних процесів. Він може автоматизувати рутинні та часозатратні завдання, такі як введення даних, їх класифікація та первинний аналіз, звільняючи час фахівців для зосередження на більш складних та стратегічних аспектах фінансового управління. Це не тільки покращує точність фінансової інформації, але й сприяє більш глибокому розумінню фінансової ситуації компанії, що є ключовим для забезпечення її фінансово-економічної безпеки.

Висновки. У підсумку, слід зазначити, що у сучасному бізнес-середовищі України, яке зазнало подвійного ускладнення в період 2020-2023 років, спочатку через пандемію COVID-19, а потім внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації, існує гостра потреба в адаптації господарської стратегії кожного суб'єкта господарювання. Це необхідно для підтримання їх життєздатності. Досвід показує, що успішно пережити ці непрості часи змогли лише ті бізнес-структури, які ефективно адаптувалися до змінюваних умов. Важливим фактором у цьому процесі є застосування нових стратегій, ефективність яких значною мірою залежить від системи фінансово-економічної безпеки, підтримуваної відповідним обліково-аналітичним забезпеченням.

Суб'єкти господарювання, що відстежують зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі та розробляють стратегії для прогнозування майбутніх подій, мають змогу ефективно вносити поетапні зміни у всі аспекти своєї діяльності. Це допомагає мінімізувати потенційні втрати, зокрема через зниження внутрішнього опору з боку працівників та оптимальне використання ресурсів. Створення такої системи фінансово-економічної безпеки базується на необхідності постійного вдосконалення діяльності суб'єктів господарювання, коригуванні керівного впливу та внесенні змін у взаємодію зі зовнішнім середовищем. Все це можливо лише за умови наявності адекватного обліково-аналітичного забезпечення, яке виступає ключовим елементом у забезпеченні фінансово-економічної безпеки.

Перспективи подальших досліджень у сфері фінансово-економічної безпеки та обліково-аналітичного забезпечення можуть бути різноманітними та охоплювати кілька ключових напрямків, зокрема вивчення дослідження впливу міжнародних фінансових регулятивів, трансграничних інвестицій та міжнародного обміну інформацією на фінансову стабільність компаній.

Література:

1. Shtangret, A., Topalova, E., Polovcev, O., Chornenka, O., & Musiyovskyi, A. Practical aspects of the use of antisipative management in the process of ensuring the economic security of an enterprise. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 2021, 202–210.
2. Avanesova, N., & Chuprin, Y. Enterprise economic security: essential characteristics of the concept. *Innovative Technologies and Scientific Solutions for Industries*, 1(1), 2017, 98–102.
3. Dudin, M., Burkaltseva, D., Reznikova, O., Betskov, A., Kilyaskhanov, H., Guk, O., & Zotova, S. The impact of conflict on economic security of the enterprise. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7, 2018, 283–290.
4. Ganushchak, T. Dynamics of development of financial safety of the enterprise as a complex economic security of the state. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(4), 2017, 32–36.
5. Ilyash, O., Lupak, R., Kravchenko, M., Trofymenko, O., Duliaba, N., & Dzhadan, I. A forecasting model for assessing the influence of the components of technological growth on economic security. *Business: Theory and Practice*, 23(1), 2022, 175–186.
6. Blakyta, G., Guliaieva, N., Vavdiychyk, I., Matusova, O., & Kasianova, A. Evaluation of investment environment security in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(4), 2018, 320–331.
7. Dokiienko, L. Financial security of the enterprise: An alternative approach to evaluation and management. *Business, Management and Economics Engineering*, 19(2), 2021, 303–336.
8. Pushak, Y., Lagodiienko, V., Basiurkina, N., Nemchenko, V., & Lagodiienko, N. Formation the system for assessing the economic security of enterprise in the agricultural sector. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 2021, 80–90.
9. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 2023, 613–621.
10. Rushchyshyn, N., Medynska, T., Nikonenko, U., Kostak, Z., & Ivanova, R. Regulatory and legal component in ensuring state's financial security. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 2021, 232–240.

References:

1. Shtangret, A., Topalova, E., Polovcev, O., Chornenka, O., & Musiyovskyi, A. (2021). Practical aspects of the use of antisipative management in the process of ensuring the economic security of an enterprise. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 202–210. [in English]
2. Avanesova, N., & Chuprin, Y. (2017). Enterprise economic security: essential characteristics of the concept. *Innovative Technologies and Scientific Solutions for Industries*, 1(1), 98–102. [in English]
3. Dudin, M., Burkaltseva, D., Reznikova, O., Betskov, A., Kilyaskhanov, H., Guk, O., & Zotova, S. (2018). The impact of conflict on economic security of the enterprise. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7, 283–290. [in English]
4. Ganushchak, T. (2017). Dynamics of development of financial safety of the enterprise as a complex economic security of the state. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(4), 32–36. [in English]

5. Ilyash, O., Lupak, R., Kravchenko, M., Trofymenko, O., Duliaba, N., & Dzhadan, I. (2022). A forecasting model for assessing the influence of the components of technological growth on economic security. *Business: Theory and Practice*, 23(1), 175–186. [in English]

6. Blakyta, G., Guliaieva, N., Vavdiychyk, I., Matusova, O., & Kasianova, A. (2018). Evaluation of investment environment security in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(4), 320–331. [in English]

7. Dokiienko, L. (2021). Financial security of the enterprise: An alternative approach to evaluation and management. *Business, Management and Economics Engineering*, 19(2), 303–336. [in English]

8. Pushak, Y., Lagodiienko, V., Basiurkina, N., Nemchenko, V., & Lagodiienko, N. (2021). Formation the system for assessing the economic security of enterprise in the agricultural sector. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 80-90. [in English]

9. Kryshchanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. (2023). Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 613–621. [in English]

10. Rushchyshyn, N., Medynska, T., Nikonenko, U., Kostak, Z., & Ivanova, R. (2021). Regulatory and legal component in ensuring state's financial security. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 232-240. [in English]

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 378.016:81]:376-056.264

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-974-986](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-974-986)

Kazachiner Olena Semenivna Doctor of Education, Full Professor, Professor of Human Health, Rehabilitology and Special Psychology Department, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh St., Kharkiv, tel.: (096)301-70-35, <https://orcid.org/0000-0003-4842-3857>

Boychuk Yuriy Dmytrovych Doctor of Education, Full Professor, Correspondent Member of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of Human Health, Rehabilitology and Special Psychology Department, Rector, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh St., Kharkiv, tel.: (068) 600-01-47, <https://orcid.org/0000-0001-8583-5856>

Halii Alla Ivanivna PhD in Biology, Docent, Head of Human Health, Rehabilitology and Special Psychology Department, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 29 Alchevskyh St., tel.: (098)814-87-58, <https://orcid.org/0000-0002-2134-6321>

DIAGNOSIS AND PREVENTION OF CHILDREN'S SPEECH DISORDERS SHOULD AS A NECESSARY PART OF FUTURE PHILOLOGISTS' PROFESSIONAL TRAINING SYSTEM

Abstract. In the article we have shown and proved that the competence in diagnosis and prevention of children's speech disorders should be a necessary part of future philologists' professional training system.

We have worked out the syllabus and the programme of an optional course "Diagnosis and prevention of children's speech disorders" as a part of future philologists' professional training. This course is being provided from December 2023 to March 2024 in Israel, in Ben Gurion University of the Negev, Beer Sheva. 25 students of the Department of Foreign Literature and Linguistics took part in this course.

The course introduces students to definition of children's speech development norm and pathology, the types of children's speech disorders' kinds and types according to classification; to different tools, tests and methods of children's speech development observing and diagnosis. The attention is also paid to prevention of children's speech development and to aspects of speech therapist's activity devoted to diagnosis and prevention of children's speech disorders.

The course's content is:

Lesson 1. Introduction. Peculiarities of children's speech development in different age periods

Part 1. Organization of a diagnostic examination of children's mastery of aspects of language and speech skills. Lesson 2. The main approaches to the organization of the child's speech development examination. Lesson 3. Examination of sound pronunciation. Lesson 4. Examination of the child's vocabulary. Lesson 5. Examination of the grammatical structure of speech. Lesson 6. Diagnostics of the level of oral speech development. Lesson 7. Diagnostics of the level of written speech mastery

Part 2. The main aspects of preventing the speech disorders' occurrence. Lesson 8. Prevention of children's speech disorders' occurrence in early and preschool age. Lesson 9. Development of fine motor skills as one of the ways to prevent reading and writing disorders at school age. Lesson 10. The main activities of a speech therapist in the diagnosis, correction and prevention of speech disorders

Keywords: language mastery, speech mastery, diagnosis of children's speech disorders, prevention of children's speech disorders, future philologists' professional training system, speech therapy, philology.

Казачінер Олена Семенівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, тел.: (096) 301-70-35, <https://orcid.org/0000-0003-4842-3857>

Бойчук Юрій Дмитрович доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, ректор, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, тел.: (068)600-01-47, <https://orcid.org/0000-0001-8583-5856>

Галій Алла Іванівна кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, тел.: (098) 814-87-58 <https://orcid.org/0000-0002-2134-6321>

КОМПЕТЕНТНІСТЬ У СФЕРІ ДІАГНОСТУВАННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ПОРУШЕНЬ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

Анотація. У статті показано та доведено, що компетентність у діагностиці та профілактиці порушень мовлення дітей має бути необхідною складовою системи професійної підготовки майбутніх філологів.

Нами розроблено силабус і програму факультативного курсу «Діагностика та профілактика порушень мовлення дітей» у рамках професійної підготовки майбутніх філологів. Цей курс проводиться з грудня 2023 року по березень 2024 року в Ізраїлі, в Університеті Бен-Гуріона в Негеві, Беер-Шева. У цьому курсі взяли участь 25 студентів кафедри зарубіжної літератури та лінгвістики.

Курс знайомить студентів з визначенням норми та патології мовленнєвого розвитку дітей, видами та типами порушень мовлення дітей згідно з класифікацією; до різних засобів, тестів і методів спостереження та діагностики мовленнєвого розвитку дітей. Також приділено увагу профілактиці порушень мовленнєвого розвитку дітей та аспектам діяльності логопеда, спрямованих на діагностику та профілактику порушень мовлення дітей.

Зміст курсу:

Заняття 1. Вступ. Особливості мовленнєвого розвитку дітей у різні вікові періоди

Частина 1. Організація діагностичного обстеження оволодіння дітьми аспектами мовних умінь та мовленнєвих навичок. Заняття 2. Основні підходи до організації обстеження мовленнєвого розвитку дитини. Заняття 3. Перевірка звуковимови. Заняття 4. Обстеження словникового запасу дитини. Урок 5. Обстеження граматичної будови мовлення. Заняття 6. Діагностика рівня розвитку усного мовлення. Урок 7. Діагностика рівня володіння писемним мовленням.

Частина 2. Основні аспекти профілактики виникнення мовленнєвих розладів. Заняття 8. Профілактика виникнення порушень мовлення дітей раннього та дошкільного віку. Заняття 9. Розвиток дрібної моторики як один із шляхів профілактики порушень читання та письма у шкільному віці. Заняття 10. Основні напрямки діяльності логопеда з діагностики, корекції та профілактики порушень мовлення

Ключові слова: володіння мовою, володіння мовленням, діагностика мовленнєвих порушень у дітей, профілактика порушень мовлення у дітей, система професійної підготовки майбутніх філологів, логопедія, філологія

Statement of the problem. The new millennium was a kind of turning point for humanity, many spiritual moral values, which over last years have shaped the harmonization of life and work of people, the whole system of human relationships with the world, were lost. In this connection, one of the major problems of modern pedagogy is identification of humanistic potential and development of conceptual foundations of spiritual-and-moral education.

Humanization of education suggests creating a system which could provide the unity of a person's continuous general cultural, social-and-moral and professional development.

Despite of the education reform which takes place in the whole world and in our country, analysis of changes shows that modern institute of education is not fully

consistent with the principle of humanization of social life, and symbiosis of getting high professional training and spiritual development of a person in higher school is a major, but still elusive purpose.

To make education really become truly humanistic and contribute to the formation of future philologists as professionals of new time who possess not only high professional competence, but also formed system of value orientations and wide moral worldview, there is a grounded necessity to change the strategy of higher education. First of all, emphasis must be placed on future philologists' professional training. The main focus is also on the formation and development of future philologists' value orientations [3, p. 136].

It is known that philology deals with language and speech. There are a lot of people who have different language and speech problems and it influences on their communication and life in human society. That's why the competence in diagnosis and prevention of children's speech disorders should be a necessary part of future philologists' professional training system.

Analysis of the latest research and publications shows that different aspects of future philologists' professional training system and also in different countries were presented in the works of such scientists as O. Artemenko [1], L. Baranovska, I. Simkova [2], S. Danylyuk [3; 4], M. Emine [5], V. Kuzebna, V. Chernysh [6], A. Latynina, I. Zvarych, N. Latygina [7], S. Tanana [8; 9] and others.

Unfortunately, no one of the author shows the necessity of teaching diagnosis and prevention of children's speech disorders to future philologists in their professional training system.

The purpose of the article is to show and to prove that the competence in diagnosis and prevention of children's speech disorders should be a necessary part of future philologists' professional training system.

Presentation of the main research material. We have worked out the syllabus and the programme of an optional course "*Diagnosis and prevention of children's speech disorders*" (2 credits) as a part of future philologists' professional training. This course is being provided from December 2023 to March 2024 in Israel, in Ben Gurion University of the Negev, Beer Sheva. 25 students of the Department of Foreign Literature and Linguistics took part in this course.

"*Diagnosis and prevention of children's speech disorders*" course introduces students to definition of children's speech development norm and pathology, the types of children's speech disorders' kinds and types according to classification; to different tools, tests and methods of children's speech development observing and diagnosis. The attention will be also paid to prevention of children's speech development and to aspects of speech therapist's activity devoted to diagnosis and prevention of children's speech disorders.

Here we present the course's content. It consists of 1) introductive part, 2) part 1. Organization of a diagnostic examination of children's mastery of aspects of language and speech skills and 3) part 2. The main aspects of preventing the speech disorders' occurrence.

Lesson 1. Introduction. Peculiarities of children's speech development in different age periods

Language Skills in Children: Development, Definition & Types. The difference between speech and language development.

Etiology of speech and language disorders in children.

Facts about language impairment in children.

Various types of language and speech impairment: Expressive language impairment. Receptive language impairment. Speech impairment.

Definition of Speech and Language Pathology. Normal Language Development for Young Children. A checklist of milestones for the normal development of speech and language skills in children from birth to 10 years of age. Levers for Language Growth: Characteristics and Predictors of Language Trajectories between 4 and 7 Years. Clinical-educational and psychoeducational classification of speech disorders. Clinical characteristics of language regression in children. Characteristics of adult speech which predict children's language development.

Part 1. Organization of a diagnostic examination of children's mastery of aspects of language and speech skills

Lesson 2. The main approaches to the organization of the child's speech development examination

Screening for language and speech delay in children under five years. Children with minor linguistic disorders. Children with moderate speech-language disorders. Children with severe speech-lingual disorders. Screening tests for detecting language and speech delay in children under 5 years of age. The interventions for children identified with language and speech delay for improving (short- and long-term) language and speech outcomes. Potential harms of screening and interventions for language and speech delay for children and their family. Development and Validation of an Observational Tool for Examining Early Language in Play Settings. Speech or Language Impairment Evaluation Guidance.

Language Test Development and Validation.

Lesson 3. Examination of sound pronunciation

Examples of pronunciation diagnostic testing.

Types of Pronunciation Tests:

Reading Aloud. Interview. Dictation. Test Segments. Same or Different? a or b (or c)? Which Definition? Which Ones Are the Same? Fill the Gap. Using colour cards. Tests other than listening comprehension. Phonetic Transcription. Finding an Odd Member. Regrouping. Matching. Miscellaneous Ways of Testing Pronunciation. Testing Word Stress.

Testing pronunciation skill competence of both normal and retarded readers.

Tongue Strength in Children with and Without Speech Sound Disorders. Tests for checking articulation, listening and pronunciation of children who have speech disorders.

Lesson 4. Examination of the child's vocabulary

The place of vocabulary in language assessment. Tests Of Vocabulary Size. Dimensions of Vocabulary Assessment.

Vocabulary testing techniques. Multiple choice. Cloze test. Word formation. Matching

Odd one out. Writing sentences. Dictation. Sentence completion. Definitions. Translation. Writing. Reading. Oral testing. Associations Placing. Synonyms and antonyms. Transformation. Substitution.

Tests for checking vocabulary of children who have speech disorders.

Lesson 5. Examination of the grammatical structure of speech

General grammar testing problems. The most common test formats for testing grammar. Examples of Purpura's grammar constructs for assessment purposes. The importance and means of testing both implicit and explicit grammatical knowledge / ability. Correction for guessing.

Some types of objective items used to test awareness of the grammatical features of the language: multiple-choice, error recognition, rearrangement, completion, transformation, word changing, broken sentence, pairing and matching, combination, and addition items.

Multiple-Choice Tests. Error Recognition Tests. Rearrangement Tests. Completion Tests. Transformation Tests. Pairing and Matching Tests. Combination and Addition Tests.

Innovations in grammar assessment. Redefining the construct. Partial scoring. The social dimension. The standard.

Tests for checking grammar skills of children who have speech disorders.

Lesson 6. Diagnostics of the level of oral speech development

Process and Outcome in Oral Assessment.

Testing the speaking skills. Methods of testing oral proficiency. Monologue, Dialogue, and Multilogue speaking tests. Testing speaking using visual material. The portfolio approach.

Validity Considerations in Designing an Oral Test. Validity. Reliability. Other Validity Consideration. Topic Validity in Speaking Tests. Computer-Based Speaking Test.

Tests for checking oral speech skills of children who have speech disorders.

A review of standardized tests of nonverbal oral and speech motor performance in children.

Methods for the Identification of Communication Disorders.

A motor speech assessment for children with severe speech disorders: reliability and validity evidence. Differential diagnosis of motor speech dysfunction in children. Tools for the assessment of childhood apraxia of speech.

Lesson 7. Diagnostics of the level of written speech mastery

Student writing can be evaluated on five product factors: fluency, content, conventions, syntax, and vocabulary. Characteristics of writing tests.

Adapting Power and Wilgus's analysis of patterns suggests a simple schema for evaluating the syntactic maturity of a student's writing:

Level 1. Repetitious use of a single pattern (simple sentences)

Level 2. Use of a variety of simple sentence patterns.

Level 3. First expansions: (a) addition of an adverbial or gerund phrase, or (b) the making of a compound sentence by combining two simple sentences with the word and.

Level 4. Complex sentences (transformations in which one sentence is embedded within another as a subordinate clause)

Assessment of writing skills should take into account a variety of purposes and text structures. Purposes and genres to consider include: personal narrative, story narrative, descriptive, explanation of a process, factual report, letter, compare-contrast, and persuasive.

Simple ways to assess the writing skills of students with learning disabilities.

Part 2. The main aspects of preventing the speech disorders' occurrence

Lesson 8. Prevention of children's speech disorders' occurrence in early and preschool age

Preventive Measures against Speech Disorders in Early Childhood.

The prevention of communication disorders. Defining Primary, Secondary and Tertiary Prevention. Examples of strategies for the prevention of communication disorders.

Speech sound disorder prevention tips.

Stuttering prevention tips.

Voice disorders prevention tips.

Language disorder prevention tips.

The concept and contents of the program "I Learn How to Speak Correctly". The program aims at creating pedagogic measures to provide preventive service to young children. The program consists of the following sections:

Section 1. Learn to develop your hands.

Section 2. Learn to think.

Section 3. Learn to understand words.

Section 4. Learn to speak.

Section 5. We teach the whole family.

Lesson 9. Development of fine motor skills as one of the ways to prevent reading and writing disorders at school age

Top five tips for supporting child's advanced fine motor skills:

1) Handwriting practice – start with your child's level of development;

2) Foster advanced fine motor skills through a range of activities;

3) Cursive writing;

4) Tracing lines and letters;

5) Drawing a person

Fine motor skills contribute to early reading development.

Handwriting Skills: Knowing letters of the alphabet. Visual perceptual skills. Visual motor skills. Following a sequence. Controlling the paper to stay within the lines. Letter formation

Understanding left to right progression. Understanding top to bottom progression. Tracking the movement of the hand, pencil and paper. Crossing midline skills. Bilateral coordination skills. Fine motor skills including in-hand manipulation.

Importance of Fine Motor Skills & Handwriting.

Lesson 10. The main activities of a speech therapist in the diagnosis, correction and prevention of speech disorders

Speech-language pathologists (SLPs) work to prevent, assess, diagnose, and treat speech, language, social communication, cognitive-communication, and swallowing disorders in children and adults.

Speech therapy techniques for children: Read to your child. Reduce screen time. Be attentive and patient. Play games with your child. Be a good speech model.

Speech therapy techniques for adults: Tongue exercises. Smiling. Puckering your lips. Reading out loud. Playing word games.

Speech therapy offers a number of benefits, including: Improved self-esteem. Increased independence. Improved ability to comprehend and express ideas, thoughts and feelings. School readiness for young children. Enhanced vocal quality. Early language skills. Better swallowing function. Improved quality of life.

Skills required to be a successful speech therapist: compassion and empathy, being patient, active listening, good communication, teamwork, good organization, flexibility.

There was also homework offered to the students:

Choose any of these options and prepare your homework

Make up a task / an activity for speech or language aspects observation (diagnosing)

Prepare diagnostic material (pictures, test tasks, activities etc.), make the instruction and explain how to get the results of diagnostics

1. Pronouncing the sound []
2. Checking the vocabulary on the topic “...”
3. Checking the skills of making up sentences or a short story
4. Checking knowledge of grammar aspects: making singular-plural forms of a noun, using verb's tense forms, adjectives, pronouns, adverbs etc.
5. Checking the skills of understanding and retelling the text
6. Checking oral speech skills (monologue)
7. Checking skills of making a dialogue and taking part in the dialogue
8. Checking reading skills
9. Checking writing skills (correct writing, types of mistakes)
10. Knowledge of idioms, phraseological units

The activity must include:

1) diagnostic material (pictures, charts, test); instruction for a child; activities, tasks; 2) description (for who is this or that test and activity); the aim and tasks for diagnostics the process; 3) how to analyze the results description of levels (high, average, low)

Here we present a quiz which students are going to complete in Moodle system:

Quiz “Diagnosis and prevention of children’s speech disorders”

Choose the correct variant of answer:

1. Which of these statements about students with communication and interaction difficulties is incorrect?

- A. They may find it difficult to follow instructions.
- B. They have problems expressing their ideas clearly.
- C. They often have a limited vocabulary.
- D. Working with a more able student can help them to participate more in lessons.
- E. They usually have excellent listening skills.

2. Children should not have a speech and language assessment before 18 months of age, because they can’t be assessed until they have a lot of words.

- A. True
- B. False

3. If a 3-year-old child is experiencing difficulties with speech and language, the best course of action is:

- A. wait to see if they outgrow it
- B. wait until they get to school where they can get help
- C. refer to tykeTALK for assessment and possible therapy
- D. helping the child at home will be sufficient for them to improve

4. At 24 months, children should: use 150-300 words, use two-word combinations (‘more cookie’), follow directions to put objects “on”, “in”, speak clearly enough to be understood about 2/3 of the time.

- A. True
- B. False

5. The most common sounds that will be difficult for children are: s, r, l, k, th.

- A. True
- B. False

6. Stuttering in very young children will always be outgrown by 4 years of age and should not be addressed with therapy. Therapy will draw attention to the problem and make it worse.

- A. True
- B. False

7. Which of the following terms means difficulty swallowing?

- A. Dysphagia
- B. Aphasia

- C. Dysarthria
- D. Apraxia
- 8. Teachers and parents are limited in what they can do to help because they are not trained in Speech / Language Pathologist.
 - A. Unfortunately without the certification not much can be done
 - B. Teachers and parents are crucial components in a child's development with a speech / language disorder
 - C. Although they cannot be as helpful as a Speech / Language Pathologist they can do a lot to help
 - D. None of the above
- 9. About what percent of children with disabilities have a speech or language disorder?
 - A. 10%
 - B. 20%
 - C. 88%
- 10. Speech-Language Pathologists who work with young children provide help for a variety of problems, including:
 - A. articulation
 - B. language
 - C. stuttering
 - D. vocabulary development
 - E. all of the above

Key: 1 – e, 2 – b, 3 – c, 4 – a, 5 – a, 6 – b, 7 – a, 8 – c, 9 – c, 10 – e

At the end of the course the students will be given a final paper. Here is a text of it:

Final paper

1. Definitions (20 points, 20%)

1.1. Put one of the words on its proper place

tells us how well a test identifies those
WITH language disorders or speech disorders.

tells us how well a test identifies those
WITHOUT language disorders or speech
disorders.

Words: Sensitivity; Specificity

1.2. What are the diagnostic criteria for speech delay?

1.3. What is the available test to diagnose speech disorder? Match

Dynamic Evaluation of Motor Speech Skill (DEMSS)	4-16 years
Motor Speech Examination	0-6 years
Tabby Talks	3; 4-8; 11-year
LEST	3 years and more

1.4. What are at least 3 symptoms of dysarthria?

2. Assessment tests (40 points, 40%)

2.1. There are descriptions of activities. Write what language aspect (**phonics, grammar, vocabulary**) we can assess using them.

- Create a list of words. Use a graded list, take words from a basal series, or pull words from content areas. _____
- Composition tasks (requiring to write sentences or paragraphs correctly)

- Letter-sound assessments, which assess a student's ability to recognize the sounds of individual letters, and word family assessments, which evaluate a student's ability to identify patterns in words _____

- Ask the student to read each word, use it in a sentence, explain the meaning, or provide a synonym or antonym _____

- asking questions like "How many sounds do you hear in the word "bake"?"

2.2. Kids with Social Communication Disorder may exhibit a myriad of signs. What are they?

3. Speech therapy (40 points, 40%)

3.1. Stuttering is the most common type of disfluency. Write some symptoms of this disfluency.

3.2. Write an example of speech therapy activities which can help children who have stuttering

Conclusions. In the article we have shown and proved that the competence in diagnosis and prevention of children's speech disorders should be a necessary part of future philologists' professional training system.

We have worked out the syllabus and the programme of an optional course "Diagnosis and prevention of children's speech disorders" as a part of future philologists' professional training. This course is being provided from December 2023 to March 2024 in Israel, in Ben Gurion University of the Negev, Beer Sheva. 25 students of the Department of Foreign Literature and Linguistics took part in this course.

The course introduces students to definition of children's speech development norm and pathology, the types of children's speech disorders' kinds and types

according to classification; to different tools, tests and methods of children's speech development observing and diagnosis. The attention is also paid to prevention of children's speech development and to aspects of speech therapist's activity devoted to diagnosis and prevention of children's speech disorders.

The course's content is:

Lesson 1. Introduction. Peculiarities of children's speech development in different age periods

Part 1. Organization of a diagnostic examination of children's mastery of aspects of language and speech skills. Lesson 2. The main approaches to the organization of the child's speech development examination. Lesson 3. Examination of sound pronunciation. Lesson 4. Examination of the child's vocabulary. Lesson 5. Examination of the grammatical structure of speech. Lesson 6. Diagnostics of the level of oral speech development. Lesson 7. Diagnostics of the level of written speech mastery

Part 2. The main aspects of preventing the speech disorders' occurrence. Lesson 8. Prevention of children's speech disorders' occurrence in early and preschool age. Lesson 9. Development of fine motor skills as one of the ways to prevent reading and writing disorders at school age. Lesson 10. The main activities of a speech therapist in the diagnosis, correction and prevention of speech disorders

References:

- 1.Artemenko, O. (2017). Content and specificity of research activity of future teacher of philology: results of the experimental training. *ScienceRise. Pedagogical Education*, (5), 8-12.
- 2.Baranovska, L., Simkova, I., Akilli, E., Tarnavska, T., & Glushanytsia, N. (2023). Development of digital competence of future philologists: case of Turkish and Ukrainian universities. *Advanced Education*, 87-103.
- 3.Danylyuk, S. (2016). Formation of future philologists' professional competence in the aspect of axiological approach. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 66, 135-139.
- 4.Danylyuk, S. (2019). Formation of future philologists' professional competence by means of internet technologies: an experimental study. *Education in the 21st Century*, 1(1), 180-194.
- 5.Emine, M. (2019). Contents, forms and methods of preparing future teachers-philologists for professional activities in higher educational institutions of the Republic of Turkey. *Journal of Education, Health and Sport*, 9(10), 385-394.
- 6.Kuzebna, V., Chernysh, V., Dzhochka, I., Marieiev, D., & Shkvorchenko, N. (2021). Formation of communicative professionally oriented competence of future philologists. *Applied Linguistics Research Journal*, 5(1), 185-194.
- 7.Latynina, A., Zvarych, I., Latygina, N., Dubinina, O., Kolot, L., & Strokan, N. (2022). The Role of Online Debates in the Formation of Future Philologists' Professional Competences. *Revista de la Universidad del Zulia*, 13(38), 626-642.
- 8.Tanana, S. (2022). Innovative format of organization teaching of foreign languages in the professional preparation of future teachers-philologists. *European Humanities Studies: State and Society*, (2), 138-150.
- 9.Tanana, S. (2022). Peculiarities of the use of innovation means of teaching in professional training of future teacher-philologists: ethodical aspect. *Scientia et societus*, (1), 31-38.

Література:

1. Artemenko, O. (2017). Content and specificity of research activity of future teacher of philology: results of the experimental training. *ScienceRise. Pedagogical Education*, (5), 8-12.
2. Baranovska, L., Simkova, I., Akilli, E., Tarnavska, T., & Glushanytsia, N. (2023). Development of digital competence of future philologists: case of Turkish and Ukrainian universities. *Advanced Education*, 87-103.
3. Danylyuk, S. (2016). Formation of future philologists' professional competence in the aspect of axiological approach. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 66, 135-139.
4. Danylyuk, S. (2019). Formation of future philologists' professional competence by means of internet technologies: an experimental study. *Education in the 21st Century*, 1(1), 180-194.
5. Emine, M. (2019). Contents, forms and methods of preparing future teachers-philologists for professional activities in higher educational institutions of the Republic of Turkey. *Journal of Education, Health and Sport*, 9(10), 385-394.
6. Kuzebna, V., Chernysh, V., Dzhochka, I., Marieiev, D., & Shkvorchenko, N. (2021). Formation of communicative professionally oriented competence of future philologists. *Applied Linguistics Research Journal*, 5(1), 185-194.
7. Latynina, A., Zvarych, I., Latygina, N., Dubinina, O., Kolot, L., & Strokan, N. (2022). The Role of Online Debates in the Formation of Future Philologists' Professional Competences. *Revista de la Universidad del Zulia*, 13(38), 626-642.
8. Tanana, S. (2022). Innovative format of organization teaching of foreign languages in the professional preparation of future teachers-philologists. *European Humanities Studies: State and Society*, (2), 138-150.
9. Tanana, S. (2022). Peculiarities of the use of innovation means of teaching in professional training of future teacher-philologists: ethodical aspect. *Scientia et societas*, (1), 31-38.

UDC 070:48:796.03

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-987-993](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-987-993)

Leleka Vitalii Mykolayovych Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor of the Department of Physical Culture and Sports, V.O.Sukhomlynskyi National University of Mykolai, <https://orcid.org/0000-0001-5680-7784>

DEVELOPMENT OF US PROFESSIONAL SPORTS AND PHYSICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF THE MASS MEDIA

Abstract. The spectacular potential of sports in the USA is now significantly enhanced by modern mass media, which is discussed in the article. The purpose of the article is to substantiate the peculiarities of the development of professional sports and physical culture in the USA in the context of mass media coverage. The relevance of the article is determined by the fact that modern sports, physical culture, competitions are no longer just a game, but also a serious commercial activity aimed at making a profit.

It is noted that sports organizations, which previously earned through the sale of tickets and sports paraphernalia, the granting of rights to broadcast matches, as well as sponsor support, are now also starting to work with new media, for even greater expansion of the audience and better work with it. The need for information can be satisfied instantly, precisely with the help of new media in the form in which a person wants it. Information about sports competitions is transferred to the Network and is intended for a global audience, the widest range of recipients. Sports organizations use digital media as educational and entertainment PR technologies and receive money from sponsors, media and ticket sales. A modern football club with the help of an Internet site has the opportunity to build a wide base of fans thanks to registration on the site and collection of personal data during the initial purchase of tickets and goods in the club.

Modern sport, having turned into a spectacular and commercially successful show, is focused on obtaining a significant profit, and therefore on the requests of the widest possible audience. Commercialization of sports has many aspects, both positive and negative. Modern sports turn into a show, which even leads to changes in the rules, which is not always positive and contradicts the principles of sports, and the commercialization of sports contributes to the improvement of the quality of the infrastructure and the organization of competitions, which also has a positive effect on the popularization of sports in general.

Keywords: athletes, physical culture, professional sports, mass media, sports broadcasts.

Лелека Віталій Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної культури та спорту, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, <https://orcid.org/0000-0001-5680-7784>

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОГО СПОРТУ ТА ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ США В КОНТЕКСТІ МАС-МЕДІА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. Видовищний потенціал спорту в США нині значно посилюють сучасні мас-медіа про, що йдеться у статті. *Метою* статті є обґрунтування особливостей розвитку професійного спорту та фізичної культури США в контексті мас-медіа забезпечення. Актуальність статті зумовлена тим, що сучасні спорт, фізична культура, змагання являють собою вже не тільки гру, а й серйозну комерційну діяльність, спрямовану на отримання прибутку.

Зазначено, що спортивні організації, які раніше заробляли завдяки продажу квитків та спортивної атрибутики, наданню прав на трансляцію матчів, а також спонсорській підтримці, нині теж починають працювати з новими медіа, для ще більшого розширення аудиторії та якіснішої роботи з нею. Потреба в інформації може бути задоволена миттєво, саме за допомогою нових медіа в тій формі, в якій цього бажає людина. Інформація про спортивні змагання переноситься в Мережу і призначається для глобальної аудиторії, найширшого кола реципієнтів. Спортивні організації використовують цифрові медіа як просвітницькі і розважальні PR-технології та отримують гроші від спонсорів, ЗМІ та продажу квитків. Сучасний футбольний клуб за допомогою інтернет-сайту має можливість скласти широку базу вболівальників завдяки реєстрації на сайті та збору особистих даних під час первинної покупки квитків і товарів у клубі.

Сучасний спорт, перетворившись на видовище і комерційно успішне шоу, орієнтований на отримання значного прибутку, а отже, на запити максимально широкої аудиторії. Комерціалізація спорту має багато аспектів, як позитивних, так і негативних. Сучасний спорт перетворюється на шоу, що призводить навіть до змін у правилах, що не завжди позитивно та суперечить спортивним принципам, а комерціалізація спорту сприяє поліпшенню якості інфраструктури й організації змагань, що також позитивно впливає на популяризацію спорту загалом.

Ключові слова: спортсмени, фізична культура, професійний спорт, засоби мас-медіа, спортивні трансляції.

Formulation of the problem. The growth of profits from the sale of rights to television broadcasts of competitions has become, in today's conditions, a decisive factor in the sharp increase in the wages of professional athletes. In no other area of American business has wages grown more rapidly than in professional sports. In 1980, only eight professional sportsmen had an annual income of 1 million dollars, and in 1990, their number was over 150 people. In 2004, the average salary of more than 400 NBA basketball players was more than 4 million dollars per year, while the salary of the President of the United States was only 400

thousand. In the 1997-1998 season, the then-record salary among athletes was received by the leading NBA basketball player M. Jordan (\$36 million per year), and in 2004, the leading world golf player T. Woods received an annual profit of 80.3 million dollars. According to the American magazine "Forbes", the incomes of the ten richest professional athletes in the USA in 2004 ranged from \$25.9 million (Grant Hill - basketball) to \$80.3 million (Tiger Woods - golf), and the top 10 richest athletes in the world in the same year, only one representative of a non-American professional sport made it - seven-time world champion in Formula 1 Michael Schumacher (\$80 million - 2nd place).

Analysis of recent research and publications. It should be emphasized that the relationship between television and sports is not one-sided. Television not only largely finances the development of professional sports, but also makes good money from it. The more exciting a TV show is, the more attention it attracts from viewers and the more advertisers (firms, companies, concerns, etc.) pay for advertising their products. At the same time, the cost of one minute of advertising depends not only on the type of transmission (in our case, on the type of sport and the rank of the competition - an ordinary meeting, decisive meetings for access to the playoffs or the final of the League Cup), but also on the time of transmission. At night it is cheaper than during the day, and during the day it is cheaper than in the evening. The most expensive advertisement is from 7:30 p.m. to 11 p.m. However, the type of sport and the rank of the competition is also of great importance. So, the cost of 1 minute of advertising during the MLB championship games varies from 100 to 150 thousand, during the baseball "World Series" up to 500 thousand, and in the broadcasts of the American football Super Bowl in 2012 it is 3.5 million dollars for a 30-second video.

A characteristic feature of the development of professional sports in the USA is the special attitude towards it of the Congress, the Senate and the entire American people. Over the past 50 years, more than 400 draft laws related to the functioning and further development of professional sports have been considered in the Congress and the Senate of the country. According to American sociologists, about 70% of readers buy daily newspapers because of sports materials, which mainly cover professional sports. About 80% of sports TV broadcasts contain information about events in professional sports [1-4].

The purpose of the article is to substantiate the peculiarities of the development of professional sports and physical culture in the USA in the context of mass media coverage.

Presenting main material. Technical progress has transformed the mass media system and all spheres of intellectual activity. Significant changes also occurred in the structure of employment due to the improvement of production processes and the release of time. In the information environment, "the industry of free time - sports, theater, cinema - has gained significant development. For the free time of the reader, listener, and viewer, there is a fierce competition between

traditional mass media and various branches of mass culture." There is an absolutely natural connection between the amount of free time and the entire lifestyle, when a person has more opportunities to realize his interests and inclinations. At the same time, the role of the mass media is also increasing, which plays the role of not only one of the factors that organizes the rhythm and dynamics of life, but also the industry of free time [1, p. 125].

Sport is an important component of modern culture, and its role as a factor of social development, an effective educational and communicative tool is also important. The relevance of the article is determined by the fact that modern sports, physical culture, competitions are no longer just a game, but also a serious commercial activity aimed at making a profit. J. Huizinga noted that in sports "...we are dealing with an activity that is carried out and recognized as a game and at the same time reduced to such a degree of technical organization of material equipment and scientific understanding that its collective and public cultivation is threatened by the disappearance of the spirit of the game itself" [2, p. 117]. In the modern world, sports occupy an important place in the structure of free time, being a significant component of mass culture [1, 3].

The scientific development of the topic is rather small. Few studies in recent years have argued that sport has become an important branch of the economy. In particular, O. Pochinkin notes: "The commercial aspect of sports should first of all influence the increase in the spectacle of competitions, the creation of intrigue and excitement around sports events. All this falls into the field of view of the mass media, because they both earn from this excitement and popularize the sport." In the era of globalization and new technologies, sport cannot develop in isolation. Currently, professional sports are based on the active support of television [3, 4].

It should be noted that initially the sports competitions were amateur, and the participants of the Olympic Games at other times worked in other spheres of activity, but already in the days of antiquity, starting from the 5th century. to n. e., a layer of professional athletes was formed. The system of local competitions-agons with significant prizes allowed representatives of the lower classes involved in professional sports to ensure a prosperous existence. Professional sports became especially widespread, first in Hellenistic Greece, and then in Ancient Rome as a result of a change in the concept of physical education: from the training of soldiers of the general militia, sports turned into a spectacle, and purposefully, like any art form, only the chosen ones participated in it. Created in the 1st century. to n. e. the image of a professional athlete – a fist fighter – demonstrates how the very concept of sports developed at that time. Instead of the harmonious figure of a citizen, characteristic of the classical Greek school, the sculptural portrait conveys in naturalistic detail the hypertrophied muscles of a professional fighter, a broken nose, torn ears and scars, as well as "sports equipment" - gloves with metal inserts on the hands [2, 3].

The industrial revolution and mass production contributed to the fact that more and more people began to have free time, which led to the popularity of sports. At that time, the leisure culture spread intensively, and sports competitions and watching them became a popular entertainment for spectators and a professional activity for athletes. However, since the sale of tickets was the main source of income for sports organizations, the introduction of televised sports events caused their dissatisfaction. They believed that broadcasts of competitions would lead to a decrease in the number of spectators at stadiums, because everyone had the opportunity to watch sports events directly in their own homes [1, 2, 3].

However, it soon became clear that sports broadcasts popularize competitions and expand their audience. One of the most important innovations is instant replay, which first took place in 1963. The same game could be watched over and over again at different speeds and from different points. But with the expansion of the audience, the sport actually depended on the funds coming from television and sponsors, who began to make their demands; taking them into account, even the sports rules were changed. Yes, in the 60s of the XX century. first, the American Basketball League, and then the American Basketball Association, in order to enliven the game and increase the interest of the spectators, introduced three-point shots into the game process, which later became fixed in the basketball rules all over the world [2, 4].

Since 1970, at professional tennis tournaments, in order to shorten the time of matches, the system, which provided for a mandatory difference of two games to win a set, was replaced by the so-called a time break, that is, a decisive game, which was played on the condition that the score was equal 6:6 in the set. At the end of the 20th century in volleyball, where before that you could get a point only on your serve, in order to increase the spectacle, the "rally-point" system was introduced, according to which each draw of the ball provided a point - first in the decisive, fifth game, and since 1998 - and in other parts of the match. In football in the 1960s, instead of the traditional brown, a white ball and colored shirts were introduced to make it easier for spectators to watch. In order to broadcast as many football matches as possible, they took place at different times. For example, UEFA Champions League matches are played on Tuesday and Wednesday evenings, and UEFA Europa League matches are played on Thursday evenings, whereas previously they were all played on Wednesdays [1, 4].

In the mid-1980s, experiments were carried out: a moment of the game that could influence the judges' decisions was repeatedly reviewed. The technical conditions made it possible to edit the broadcast in such a way as to cut out uninteresting stages of the game, to broadcast the game a little later, adding commentary; these techniques were most successfully used to cover the Olympic Games. Advances in cable and satellite technology increased hours of sports programming, primarily with the founding of USA TV in 1975 and ESPN in 1979, although both networks later expanded to include other types of programming, and

USA TV eventually began broadcasting mostly non-sports programming. In the 1990s, ESPN-2, "Fox Sports" and other companies appeared, which began to charge a fee for watching certain television broadcasts, for example, boxing matches. Their rise caused new changes in sports and television. Sports organizations began to receive significant funds: "...the necessary financial resources come from the modern sports media complex, which was developed in the countries of Europe in the 1970s and 1980s and acquired its current form in the 1990s." [1, p. 115].

However, nowadays, sports organizations, which previously earned through the sale of tickets and sports paraphernalia, the granting of rights to broadcast matches, as well as sponsorship support, are also starting to work with new media, for even greater expansion of the audience and better work with it. As S. Kvit notes, "the Internet makes it possible to introduce a whole range of services that are impossible outside of it or extremely difficult for the consumer." This means that everything becomes more convenient: fans no longer wait for news or broadcasts that should start at a certain time on a TV channel, or for a newspaper to be published [4, p. 115].

Nowadays, the need for information can be satisfied instantly with the help of new media in the form in which a person wants it. Information about sports competitions is transferred to the Network and is intended for a global audience, the widest range of recipients. Sports organizations use digital media as educational and entertainment PR technologies. A modern football club with the help of an Internet site has the opportunity to build a wide base of fans thanks to registration on the site and collection of personal data during the initial purchase of tickets and goods in the club. In the future, this database can be supplemented with data on all fan agreements with the club, as well as on links to the club's Internet resources, facts about participation in competitions, etc. Internet resources of many European football teams gradually began to borrow elements of currently extremely popular social networks, and this is, it should be noted, a completely different level. It allows the club to increase the effectiveness of its own marketing activities and the entire sales system both in general and for fans, who receive not only the most interesting information, but also various discounts and gifts [1, 4].

Thus, the structure of modern professional sports is an interaction between sports organizations, sponsors, mass media, fans and the state. This interaction is aimed at generating profit by attracting as many spectators as possible to the sporting event. The state can improve its image both among its citizens and other countries, which can provide stable income in the future. Sponsors, due to the association of their brand with a sports event or organization (athlete), receive more customers, therefore, profits; sponsorship also improves the company's image. The mass media reach a wide audience (note, the final of the FIFA World Cup in South Africa was watched by a billion people) and, accordingly, significant sponsorship funds from advertising. Sports organizations receive money from sponsors, media and ticket sales; besides what is important, sport as such is popularized [1, 3].

Summing up, we note that mass media occupy an important place in the sports communication system, which is one of the main channels of public relations. In addition, due to the high trust of the audience and a more positive perception of advertising, it is one of the most effective advertising media.

Conclusion. Modern sport, having turned into a spectacular and commercially successful show, is focused on obtaining a significant profit, and therefore on the requests of the widest possible audience. Commercialization of sports has many aspects, both positive and negative. On the one hand, modern sport turns into a show, which even leads to changes in the rules, which is not always positive and contradicts sports principles. In addition, any outstanding athlete, well-known sports association or club can also be called both a product (brand) and an advertising tool that significantly increases sales. On the other hand, thanks to commercialization, significant funds are flowing into sports, as a result of which the quality of the infrastructure and the organization of competitions are improving, which also has a positive effect on the popularization of sports in general.

So, modern sport is not only a mass social phenomenon, but also a business that is impossible without the support of media and sponsors. The influence of the media on the development of sports, in our opinion, requires careful study in order to find methods for further development and its interaction with the audience and the mass media.

References:

- 1.Fullan, R. (2000). Change forces with a Vengeance-Routledge Farmer, Taylor and Francis Group [Change forces with a Vengeance-Routledge Farmer, Taylor and Francis Group]. London and New York, 260 [in English].
- 2.Kvit, S. M. (2008). Masovi komunikatsii [Mass communications]: pidruch. dlia stud. vyshchikh navch. zakl. Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 206 [in Ukraine].
- 3.Medynskiy, S. V. (2006). Perspektyvy zabezpechennia ta rozvytku fizychnoi kultury i sportu sered dorosloho naselennia Ukrainy [Prospects for the provision and development of physical culture and sports among the adult population of Ukraine]. Pedahohika, psykhohihiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu: nauk. monohr. Kharkiv: KhDADM, 4, 116-118 [in Ukraine].
- 4.Helland, K. (2007). Changing Sports, Changing Media [Changing Sports, Changing Media]. Nordicom Review, Jubilee Issue. P. 105–119 [in English].

Література:

- 1.Fullan R., Change forces with a Vengeance-Routledge Farmer, Taylor and Francis Group. London and New York, 2000. 260 p.
- 2.Мединський С. В. Перспективи забезпечення та розвитку фізичної культури і спорту серед дорослого населення України. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наук. моногр. Харків: ХДАДМ. 2006. № 4. С. 116-118.
- 3.Квіт С. М. Масові комунікації : підруч. для студ. вищих навч. закл. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 206 с.
- 4.Helland K. Changing Sports, Changing Media. Nordicom Review, Jubilee Issue. 2007. P. 105–119.

UDC 316.77:37.041:070(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-994-1003](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-994-1003)

Sanivskiyi Oleksandr Mykhailovych Ph.D., Associate professor of Pedagogical Sciences of the Department of Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Methods of Teaching, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 20300, <http://orcid.org/0000-0002-9312-9369>

Tsyhanok Oksana Oleksandrivna Ph.D., Associate professor of Pedagogical Sciences of the Department of Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Methods of Teaching, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 20300, <http://orcid.org/0000-0003-0898-6882>

THE ROLE OF MEDIA EDUCATION IN THE STUDY OF FICTION PHENOMENA

Abstract. During the research, we made an attempt to form a national concept of the development of media and information literacy of the population in the context of world experience as a component of modern information and communication technologies. Summarized approaches to defining key concepts of media education topics; found out the state of development of formal and informal media education in Ukraine; analyzed the potential and relevance of existing concepts of media education, taking into account current information and communication realities; revealed the forms of existence of the media educational component in all-Ukrainian and regional mass media. The scientific novelty consists in a comprehensive study of the process of development of media and information literacy in Ukraine and the development of the concept of media education when studying the phenomena of artistic literature taking into account Ukrainian specifics.

Media literacy is a set of competencies that allow people to access, analyze, evaluate and create messages in various types of media, genres and forms for personal expression and the exercise of their civil rights and, thereby, ensuring the fundamental freedoms of society. So, next to the concepts of "information" and "media" literacy, the concept of "competence" (information competence, media competence) often sounds. Let's find out whether these concepts are the same. In general, the concept of "competence" is understood as "a set of personal qualities of a student (value-meaning orientations, knowledge, abilities, skills, abilities) determined by the experience of his activity in a certain socially and personally significant sphere", "the ability (ability) to act on the basis of acquired knowledge", "a set of traits (characteristics) of an individual that allow him to qualitatively perform certain activities aimed at solving problems (tasks) in some field".

Keywords: media and information literacy, media education, media literacy, information society.

Санівський Олександр Михайлович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, 20300, <http://orcid.org/0000-0002-9312-9369>

Циганок Оксана Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, 20300, <http://orcid.org/0000-0003-0898-6882>

РОЛЬ МЕДІАОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ЯВИЩ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Під час дослідження нами була здійснена спроба формування національної концепції розвитку медіа- інформаційної грамотності населення у контексті світового досвіду як складової сучасних інформаційно комунікаційних технологій. Узагальнили підходи до визначення ключових понять медіаосвітньої тематики; з'ясували стан розвитку формальної та неформальної медіаосвіти в Україні; проаналізували потенціал та актуальність існуючих концепцій медіаосвіти з урахуванням актуальних інформаційно-комунікаційних реалій; виявили форми існування медіаосвітньої складової в загальноукраїнських та регіональних засобах масової інформації. Наукова новизна полягає у комплексному дослідженні процесу розвитку медіа- та інформаційної грамотності в Україні та розробці концепції медіаосвіти при вивченні явищ художньої літератури з урахуванням української специфіки.

Відмічено, що медіаграмотність – це набір компетенцій, які дозволяють людям отримувати доступ, аналізувати, оцінювати та створювати повідомлення в різних типах медіа, жанрах і формах для особистого вираження та реалізації своїх громадянських прав і, таким чином, для забезпечення фундаментальних свобод суспільства.

Так, поруч із поняттями «інформаційна» та «медійна» грамотність часто звучить поняття «компетентність» (інформаційна компетентність, медіакомпетентність). У загальному вигляді під поняттям «компетентність» розуміють «сукупність особистісних якостей учня (ціннісно-сміслових орієнтацій, знань, умінь, навичок), зумовлених досвідом його діяльності в певній соціально та особистісно значущій сфері », «здатність (здатність) діяти на основі набутих знань», «сукупність рис (властивостей) особистості, що дозволяють їй якісно виконувати певну діяльність, спрямовану на вирішення проблем (завдань) у якійсь галузі».

Ключові слова: медіа- та інформаційна грамотність, медіаосвіта, медіаграмотність, інформаційне суспільство.

Formulation of the problem. In Ukraine, media education began to develop actively in 2009, mostly in the formal education system. In Ukraine, an experiment is being conducted on the introduction of media education in secondary schools, most often the media literacy class is optional or a group and its study lasts a year; in Ukraine, there are only a few educational institutions where the media education movement was thorough, that is, it covered all classes. Informal media education (out-of-school, adult education, parental media education and media) has a spontaneous nature, it is taken care of only by enthusiasts - individual projects, public organizations, foundations, etc. Systematic state policy for the development of informal media education in Ukraine is currently almost non-existent.

Analysis of recent research and publications. Today, media education is considered a relatively young field, although it was first discussed in world science and practice in the 60s of the XX century. [1, p. 80]. One of the forefathers of world media education is the Canadian philosopher M. McLuhan. It is believed that his sacramental phrase "medium is the message" (media is the message) initiated the reflection that media texts can be perceived differently and have an impact on society and, as a result, initiated media education. The idea of media education was continued in M. McLuhan's concept of the "global village" (which is based on the thesis about the dialogue of cultures in the information society), as well as the theory of "cold" and "hot media" (according to which different types of media require different thought processes of perception) [2, p. 43]. Based on his works, concepts and forecasts, the scientist in 1959 created the world's first media education curriculum for Toronto high schools. Subsequently, the researcher noted that in connection with the active introduction of audiovisual media, which have unlimited possibilities of manipulating the consciousness of the audience, there is an urgent need to study them. Another important step in the context of establishing the positions of media education in educational activities was the development of UNESCO recommendations during the Seville seminar "Media Education of Youth" [3] in 2002. The document discussed the need to develop 5 key areas of media education. This is the stimulation of scientific research in the relevant field, the integration of media education into the formal (school) system, informal education (through cooperation with the "third sector", other private and state institutions), active promotion of media educational issues on the Internet, expansion of the network of potentially interested in media education issues (teachers, lecturers, parents, youth, NGOs, reading communities, supervisory boards of various media). The world community already has significant theoretical and practical developments in this direction, while media education in Ukraine has been developing since 2009 and so far covers mostly formal education. In order for the entire population (including adults) to be covered by the media education movement, Ukraine should

use the most successful global practices and, having adapted them taking into account national specifics, implement them, trying to catch up with global trends. The document discussed the need to develop 5 key areas of media education. This is the stimulation of scientific research in the relevant field, the integration of media education into the formal (school) system, informal education (through cooperation with the "third sector", other private and state institutions), active promotion of media educational issues on the Internet, expansion of the network of potentially interested in media education issues (teachers, lecturers, parents, youth, NGOs, reading communities, supervisory boards of various media). The world community already has significant theoretical and practical developments in this direction, while media education in Ukraine has been developing since 2009 and so far covers mostly formal education. In order for the entire population (including adults) to be covered by the media education movement, Ukraine should use the most successful global practices and, having adapted them taking into account national specifics, implement them, trying to catch up with global trends.

The purpose of the article is to form a national concept of the development of media and information literacy of the population in the context of world experience as a component of modern information and communication exchanges. Determining the main goal of the research made it necessary to solve a number of interrelated tasks: to generalize approaches to defining key concepts of media education topics; to find out the state of development of formal and informal media education in Ukraine; determine the features of modern information and communication exchanges; to analyze the potential and relevance of existing concepts of media education, taking into account current information and communication realities.

Presenting main material. Media and information literacy (MIL) is a set of knowledge, attitudes, skills and abilities that allow you to access information and knowledge, analyze, evaluate, use, create and disseminate them with maximum productivity in accordance with legal and ethical norms and in compliance with human rights. Media education is the process of developing media and information literacy. For a systematic analysis of the processes related to the promotion of media education during the Global Forum on Media and Information Literacy Partnerships in 2013, the Global Alliance on Media and Information Literacy Partnerships (GAPMIL) was created [4], which unites efforts in the field implementation of media education for representatives of 80 countries.

The issue of media education has become decisive in the formation of the concepts of activities of a number of civil society institutes, NGOs, state and private organizations, whose founders are aware of the decisive role of information in the modern world. Ukrainian scientists V. Andrushchenko, I. Dychkivska, N. Dukhanina, V. Kremen, V. Lozovyi, H. Onkovich, I. Chemerys made a significant contribution to the study of these problems in the pedagogical field. Psychological - H. Boryshpolets, L. Naidyonova, N. Cherepovska. Such scientists as O. Burim,

V. Ivanov, T. Ivanova, V. Ilganaeva, H. Pocheptsov, V. Rizun pay attention to the study of the social communication approach to media education. Definitions of recent years include the understanding of literacy as an active mental process that involves not only the use of information for one's own purposes, but also the ability to analyze, verify, make sense of information of various kinds: literacy is "the ability to identify, understand, interpret, create information, communicate and do predictions using printed and written materials related to different contexts. O. Lebedev considers functional literacy as "the ability to use universal methods of activity in order to solve problems of social adaptation based on the application of rules and norms regarding a specific situation" [5, p. 124].

Media literacy is a set of competencies that allow people to access, analyze, evaluate and create messages in various types of media, genres and forms for personal expression and the exercise of their civil rights and, thereby, ensuring the fundamental freedoms of society. So, next to the concepts of "information" and "media" literacy, the concept of "competence" (information competence, media competence) often sounds. Let's find out whether these concepts are the same. In general, the concept of "competence" is understood as "a set of personal qualities of a student (value-meaning orientations, knowledge, abilities, skills, abilities) determined by the experience of his activity in a certain socially and personally significant sphere" [6], "the ability (ability) to act on the basis of acquired knowledge" [7], "a set of traits (characteristics) of an individual that allow him to qualitatively perform certain activities aimed at solving problems (tasks) in some field" [8]. In the new version of the Concept of the introduction of media education in Ukraine, the concept of "media competence is defined as the level of media culture that ensures an individual's understanding of the socio-cultural, economic and political context of the functioning of the media, proves its ability to be a carrier and transmitter of media cultural values, tastes and standards, to effectively interact with the media space, to create new elements of the media culture of modern society, to realize an active civic position" [9].

Information literacy and media literacy have traditionally been considered in separate areas of science and practice. The UNESCO strategy unites these two fields as a combined set of competencies (knowledge, skills) necessary for living and working today. MIG considers all types of media and other information providers (such as libraries, archives, museums and the Internet), regardless of the technology they use. In the new edition of the Concept for the Implementation of Media Education in Ukraine, it is stated that media and information literacy is "a component of media culture, which refers to the ability to use information and communication technology, to express oneself and communicate with the help of media, to successfully obtain the necessary information, to consciously perceive and critically interpret information, received from various media, to separate reality from its virtual simulation, that is, to understand the reality constructed by media sources, to understand the power relations, myths and types of control that they cultivate" [9].

It is worth noting that in the previous version of the Concept, this definition was given by the concept of "media literacy". Since the concept of "media and information literacy" is only included in the scientific thesaurus of Ukrainian scientists, no other definitions of this concept were found in our field of vision. Doctor of Pedagogical Sciences, professor, head of the Department of Theory and Methodology of Humanitarian Education, Institute of Higher Education of the National Academy of Sciences of Ukraine H. Onkovich made an extremely important contribution to the development of the scientific component of Ukrainian media education. The researcher is a developer of research areas such as "media didactics" and "professionally oriented media education (POMO)". In the publication "Media didactics of the higher school" [10], the researcher together with the students (N. Dukhanina, I. Sakhnevich, O. Yanishyn, etc.) emphasize that it is time to speak not just about media education, which some understand only as "journalism for all", and about professionally oriented media education. The authors are convinced that it is important to "provide students with knowledge of media and information literacy in such a way that they can independently develop it and use it not only at the student desk, but also throughout their lives to maintain an appropriate level of professional competence" [11, p. . 84-12].

To date, the Law of Ukraine "On Education" [13] does not define "formal" and "informal" education. However, the Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine (Regarding the Recognition of Non-Formal Education) dated February 12, 2015 states that: "formal education is institutionalized, purposeful, planned education with the participation of state and recognized private organizations and as a whole constitutes formal the educational system of the country for the provision of educational programs and relevant qualifications recognized by the state", "informal education ... is additional, alternative and/or complementary to formal education in the process of lifelong education; serves to ensure the right of persons of any age to access education..." [14]. Thus, based on the above definitions, the forms of media education can be conditionally divided into two groups - formal media education (preschool, school, in higher education) and informal (out-of-school, parental, media education of adults and media). Formal education in Ukraine is regulated by curricula approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine, while informal media education is spontaneous and implemented not thanks to state policy, but the work of enthusiasts. First, let's pay attention to the development of formal media education. One of the most important events in the development of Ukrainian media education can be considered the adoption of the Concept of the introduction of media education in Ukraine, which was approved by the resolution of the Presidium of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine on May 20, 2010, protocol N. 1-7/6-150. The Concept was developed by the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine and the Academy of the Ukrainian Press. The Concept describes the main terms, tasks, principles, directions and forms of media

education, as well as the stages of the implementation of the media education movement in Ukraine, among them: the first (2010–2013) - the organization of the all-Ukrainian experiment of the introduction of media education in general educational institutions and the development of educational programs; the second (2014–2016) – gradual inculcation of media education and standardization of requirements; the third (2017–2020) – further development of media education and completion of its mass implementation. The conclusions and recommendations developed by A. Ishchenko can become a real driving force for the development of media education in Ukraine, namely his proposals: "clarification of conceptual approaches, goals and objectives of media education, integration of elements of media education into the educational process, training of qualified pedagogical personnel, development of experimental educational and methodological materials, aimed at integrating elements of media education into existing high school curricula (primarily, Ukrainian language and literature, foreign languages, computer science, social studies), development and distribution of educational and educational materials on the effective use of new media and countering informational aggression" [15].

Media education is also a subject of interest for students of higher educational institutions. There is a program "Media education (media literacy)" (for students of higher pedagogical educational institutions, pedagogical and research-pedagogical workers), approved by the Ministry of Education, which some pedagogical universities have introduced into the educational process. The purpose of the program is to prepare young people for conscious existence in the media environment and organic integration into media culture through the formation of a critical attitude towards media products. Similarly, in higher education, special attention is paid to media didactics - a part of pedagogy that deals with issues of using media in the educational process, development of information and educational technologies, features of distance learning, development and testing of new didactic multimedia (electronic teaching aids, programs, textbooks, etc. .). From the definition, we can understand that media didactics is a tool of media education, which may not necessarily affect the development of media literacy. The effectiveness of this part of pedagogy may depend on the goals of the teacher or lecturer, as well as on the condition that he possesses the methods and forms of media literacy development.

Conclusions. Therefore, it is emphasized that the development of media and information literacy should become an element of a well-thought-out state policy, as well as be implemented for representatives of all social and age groups. The involvement of journalists in the development of MIG audience is possible only when the media representatives realize the importance of this process, as well as the benefits that the media will receive from such cooperation. We see the potential for the development of formal media education under the condition of its integration at all levels (primary, secondary, higher) and in all academic disciplines, as well as a

combination of theoretical and practical directions (development of media education both in lessons, classes, and within circles, clubs and sections). Informal education in Ukraine is carried out mostly on the initiative of activists - public organizations and creative associations and has not yet found significant support at the official level. Informal media education can be effective, because it is based on the internal personal cognitive motivation of its participants, as well as aspirations and self-expression and development, but due to the lack of systematicity, it cannot realize its full educational potential. Thus, the biggest problem of modern Ukrainian media education is the lack of a comprehensive development strategy that would apply to all forms and include all age, social and interest groups.

References:

1. Ishchenko, A. (2013). Suchasna media-osvita: vprovadzhennja v Ukraïni ta mizhnarodnij dosvid [Modern media education: implementation in Ukraine and international experience]. *Strategichni prioriteti - Strategic priorities*, 4, 80–84 [in Ukrainian].
2. McLuhan, M. (1951). *The Mechanical Bride: Folklore of Industrial Man*. N.Y. : The Vanguard Press [in English].
3. Youth Media Education. : Recommendations addressed to the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization UNESCO (Seville, 15–16 February 2002) // Informacionnaja gramotnost' i mediaobrazovanie dlja vseh. www.mediagram.ru Retrieved from <http://www.mediagram.ru/documents>. [in English].
4. Global Alliance for Partnerships on Media and Information Literacy www.unesco.org Retrieved from <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/global-alliance-for-partnerships-on-media-and-information-literacy/about-gapmi> [in English].
5. Lebedev, O. (2003). Obrazovannost' uchashhihsja kak cel' obrazovanija i obrazovatel'nyj rezul'tat [Education of students as the goal of education and educational result]. *Proceedings from Mizhnarodna konferentsiia «Kontrol' kachestva i ocnka v obrazovanii» – The International Conference «Control of quality and assessment in education»*. (pp. 113-129). SPb. : Izd-vo RGPU im. A. I. Gercena [in Russian].
6. Bida, O., Chichuk, A., Kuchaj, O., Goncharuk, V., Kuchaj, T. (2022). Formuvannja ekologichnoi kompetentnosti majbutnih uchiteliv biologii [Formation of ecological competence of future biology teachers]. *Vitoki pedagogichnoi majsternosti: zhurnal (Serija «Pedagogichni nauki») - Origins of pedagogical mastery: journal (Series "Pedagogical Sciences")*, 29, 19-25 [in Ukrainian].
7. Goncharuk, V. V., Dekarchuk, M. V., Martinenko, O. M., Sizihin, S. V. (2022). Osoblivosti formuvannja profesijnih cinnostej i motiviv u zdobuvachiv vishhoï osviti [Peculiarities of the formation of professional values and motives in students of higher education]. *Naukovi innovacii ta peredovi tehnologii (Serija «Derzhavne upravlinnja», Serija «Pravo», Serija «Ekonomika», Serija «Psihologija», Serija «Pedagogika») - Scientific innovations and advanced technologies (Public Administration Series, Law Series, Economics Series, Psychology Series, Pedagogy Series)*, 4(6) 2022, 58–71 [in Ukrainian].
8. Honcharuk, V., Sherman, M., Tumasov, S., Shevchuk, O., Yeremenko, L., Zaporozhchenko, V. (2022). Features of the Use of Computer Telecommunications In Education: Development Prospects. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22, 1, January 2022, 213–217. Retrieved from <https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO202213042372211.pdf> [in English].
9. Koncepcija vprovadzhennja mediaosviti v Ukraïni (nova redakcija) [Concept of implementation of media education in Ukraine (new edition)]. osvita.mediasapiens.ua Retrieved from http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsija_vprovadzhennja_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/. [in Ukrainian].

10. Onkovich, G. V., Duhanina, N. M., Sahnevich, I. A. (2013). *Mediadidaktika vishhoi shkoli [Media didactics of the higher school]*. K. : Logos [in Ukrainian].

11. Onkovich, G. (2014). Profesijno-orientovana mediaosvita u vishhij shkoli [Professionally oriented media education in higher education]. *Vishha osvita Ukraïni - Higher education of Ukraine*, 2, 80–87 [in Ukrainian].

12. Bilyk, V., Honcharuk, V., Rozhi, I., Vasylenko, K., & Pshenychna, N. (2022). Contemporary Practice of Natural Science Training in Higher Education Institutions in Poland, Hungary and the Czech Republic: Neurobiological Aspects of Psychology. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, (2022), 13(4) <https://doi.org/10.18662/brain/13.4/> [in English].

13. Zakon Ukraïni “Pro osvitu” [The Law of Ukraine “On education”]. (2002, January 17). *Zakonodavstvo Ukraïni pro osvitu – Legislation of Ukraine on education*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian]

14. Proekt Zakonu Ukraïni “Pro vnesennja zmin do dejakih zakoniv Ukraïni (shhodo viznannja neformal'noï osviti)” [Draft Law of Ukraine “On amendments to some laws of Ukraine (regarding the recognition of non-formal education)”]. *w1.c1.rada.gov.ua* Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54026. [in Ukrainian].

15. Ishhenko, A. Ju. Mediaosvita jak chinnik pidvishhennja jakosti osviti ta zasib protistojannja gumanitarної agresії [Media education as a factor in improving the quality of education and a means of resisting humanitarian aggression]. *www.niss.gov.ua* Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1795/> [in Ukrainian].

Література:

1. Іщенко А. Сучасна медіа-освіта: впровадження в Україні та міжнародний досвід [Текст] / А. Ю. Іщенко // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 4. – С. 80–84.

2. McLuhan M. The Mechanical Bride: Folklore of Industrial Man [Text] / M. McLuhan. – N.Y. : The Vanguard Press, 1951. – 157 с.

3. Youth Media Education [Electronic resource] : Recommendations addressed to the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization UNESCO (Seville, 15–16 February 2002) // Информационная грамотность и медиаобразование для всех : [Интернет-портал]. – Режим доступа : <http://www.mediagram.ru/documents>.

4. Global Alliance for Partnerships on Media and Information Literacy [Electronic resource] // UNESCO. – Mode of access : <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media/development/media-literacy/global-alliance-for-partnerships-on-media-and-information-literacy/about-gapmi>

5. Лебедев О. Образованность учащихся как цель образования и образовательный результат [Текст] / О. Е. Лебедев // Контроль качества и оценка в образовании : материалы Междунар. конф. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. – С. 113 – 129.

6. Біда О., Чичук А., Кучай О., Гончарук В., Кучай Т. (2022). Формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології. Витоки педагогічної майстерності: журнал (Серія «Педагогічні науки»). Полтава, нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2022. Випуск 29. С.19-25.

7. Гончарук В. В., Декарчук М. В., Мартиненко О. М., Сизихін С. В. Особливості формування професійних цінностей і мотивів у здобувачів вищої освіти. Наукові інновації та передові технології (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2022. № 4(6) 2022. С. 58–71.

8. Honcharuk, V., Sherman, M., Tumasov, S., Shevchuk, O., Yeremenko, L., Zaporozhchenko, V. Features of the Use of Computer Telecommunications In Education: Development Prospects. *International Journal of Computer Science and Network Security*. VOL. 22 No. 1, January 2022, pp. 213–217. (Web of Science). <https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO202213042372211.pdf>

9. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) [Електронний ресурс] // Media Sapiens. – 2016. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/.

10. Медіадидактика вищої школи [Текст] : програми спецкурсів / Г. В. Онкович, Н. М. Духаніна, І. А. Сахневич та ін. ; за наук. ред. Г. В. Онкович. – К. : Логос, 2013. – 196 с.

11. Онкович Г. Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі [Текст] / Ганна Онкович // Вища освіта України. – 2014. – № 2. – С. 80–87.

12. Bilyk, V., Honcharuk, V., Rozhi, I., Vasylenko, K., & Pshenychna, N. Contemporary Practice of Natural Science Training in Higher Education Institutions in Poland, Hungary and the Czech Republic: Neurobiological Aspects of Psychology. BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, (2022), 13(4), pp. (Web of Science). <https://doi.org/10.18662/brain/13.4/>

13. Про освіту [Текст] : Закон України від 17 січня 2002 р. № 2984-III// Законодавство України про освіту: збірник законів за станом на 10 березня 2002 року. – К. : Парламентське вид-во, 2002. – С. 3-27 (Втратив чинність)

14. Про внесення змін до деяких законів України (щодо визнання неформальної освіти) [Електронний ресурс] : Проект Закону України від 12.02.2015 № 2121 // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – 2015. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54026.

15. Іщенко А. Ю. Медіаосвіта як чинник підвищення якості освіти та засіб протистояння гуманітарної агресії [Електронний ресурс] : аналітична записка / А. Ю. Іщенко // Національний інститут стратегічних досліджень : офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1795/>

UDC 378:[76:75.052]-057.86

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1004-1012](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1004-1012)

Vaskevych Olha Yevgenivna Postgraduate at the Department of Theoretical Disciplines and Vocational Education, Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative Applied Arts and Design, Mykhailo Boichuk St., 32, Kyiv, 01014, <https://orcid.org/0000-0002-1936-7342>

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF GRAPHIC DESIGN FOR THE APPLICATION OF SAMCHIKIVSKY PAINTING IN PROFESSIONAL ACTIVITIES

Abstract. The purpose of the article is to formulate the problem of professional training of future design lecturers and to demonstrate its validity from a psychological and pedagogical point of view. The concept of "professional training" is analyzed and the definition of the concept of "professional training of future design lecturers" is given. A meaningful description of the professional training of future design lecturers at the current stage is given.

The regulatory and legal framework in the field of education was analyzed, which made it possible to determine the tasks of professional education and training and the level of its implementation. The main trends and prospects for the development of the higher education system in Ukraine are analyzed. The list of basic professional competencies for training students of the specialty 015 "Professional Education (Design)" that can guarantee the effective implementation of the professional activities of design teachers in the future has been considered.

The need to develop promising models of training competitive design teachers capable of guaranteeing the progressive development of modern society is emphasized.

Until today, art studies have not succeeded in a systematic and comprehensive study of samchikivka - one of the brightest, unique, and original genres of Ukrainian folk decorative painting. Revived from oblivion, samchykivka actively attracts the attention of artists, fans of folk art, and the general public. However, its purely practical progress is ahead of the scientific knowledge of its nature, significance in the cultural process, and the introduction into scientific circulation of all relevant achievements, developments, and personalities. This study aims to analyze the artistic and cultural context of folk decorative painting as a special genre of Ukrainian artistic and applied creativity; to determine its origins as a factor of cultural and artistic traditions and expressive sudden revival; to find out the state of research and distribution of Samchikov decorative painting; describe his paintings; determine the semantic and meaning bases of its expressiveness and describe its features; determine the synthesis of artistic means of creating these paintings; try to identify and substantiate the artistic means of creating these paintings.

Keywords: professional training; future lecturers of design; professional qualities; design; professional readiness for applying design; higher education; competence; decorative painting; Samchikov decorative painting.

Васкевич Ольга Євгенівна аспірантка кафедри теоретичних дисциплін і професійної освіти, Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, вул. Михайла Бойчука, 32, м. Київ, 01014, <https://orcid.org/0000-0002-1936-7342>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ ДО ЗАСТОСУВАННЯ САМЧИКІВСЬКОГО ЖИВОПИСУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Мета статті – сформулювати проблему професійної підготовки майбутніх викладачів дизайну та продемонструвати її обґрунтованість з психолого-педагогічної точки зору. Проаналізовано поняття «професійна підготовка» та подано визначення поняття «професійна підготовка майбутніх викладача дизайну». Надано змістовну характеристику професійної підготовки майбутніх викладачів дизайну на сучасному етапі.

Проаналізовано нормативно-правову базу в галузі освіти, що дозволило визначити завдання професійної освіти і навчання та рівень її реалізації. Проаналізовано основні тенденції та перспективи розвитку системи вищої освіти в Україні. Розглянуто перелік базових професійних компетентностей для підготовки студентів спеціальності 015 «Професійна освіта (Дизайн)», які можуть гарантувати ефективне здійснення професійної діяльності викладачів дизайну в майбутньому.

Наголошено на необхідності розробки перспективних моделей підготовки конкурентоспроможних викладачів дизайну, здатних гарантувати прогресивний розвиток сучасного суспільства.

До сьогодні мистецтвознавство не спромоглося на системне та комплексне дослідження самчиківського розпису – одного з найяскравіших, неповторних і самобутніх жанрів українського народного декоративного малярства. Відроджений із забуття, самчиківський розпис активно привертає до себе увагу митців, шанувальників народної творчості та широкої громадськості. Однак його суто практичний поступ явно випереджає наукове пізнання його природи, значення в культурному процесі та введення в науковий обіг усіх дотичних здобутків, напрацювань і персоналій. Дане дослідження має на меті проаналізувати художньо-культурний контекст народного декоративного розпису як особливого жанру української художньо-ужиткової творчості; визначити його витoki як чинника культурно-мистецьких традицій та експресивного раптового відродження; з'ясувати стан дослідження та поширення самчиківського декоративного розпису; описати

його розписи; визначити семантико-сміслові засади його виразності та описати його особливості; визначити синтез художніх засобів створення цих розписів; спробувати виявити та обґрунтувати мистецькі засоби творення цих розписів.

Ключові слова: професійна підготовка; майбутні викладачі дизайну; професійні якості; дизайн; професійна готовність до застосування дизайну; вища освіта; компетентність; декоративний розпис; самчиківський розпис.

Statement of the problem. Within the framework of the new educational paradigm, the training of lecturers of a new type has become a decisive element for the revival of Ukraine in the field of education and culture and its entry into the world community and the European community. One of the ways to solve this problem is to provide comprehensive and in-depth training of highly qualified teaching staff, including future design lecturers. Modern design is one of the most sought-after professions but at the same time one of the most dynamic, changing, and fast-moving.

Analysis of recent research and publications. Sh. Amonashvili, V. Bondar, O. Dusavitskyi, N. Gluzman, S. Martynenko, O. Savchenko, V. Sukhomlynskyi, L. Khomych, L. Khoruzh and others were engaged in researching the specifics of professional training of future design lecturers. The scientific and theoretical foundations of the formation of design as a science are revealed in the works of L. Bezmozdin, O. Boichuk, M. Voronov, O. Genisaretskyi, V. Danylenko, O. Demyanchuk, L. Orshanskyi, V. Papanek, V. Prusak, V. Sydorenko, A. Chebykina, O. Furs and others. The theory and practice of design education were studied by V. Butenko, H. Grebenyuk, O. Oleksyuk, V. Orlov, O. Otych, V. Radkevich, O. Rostovskyi, O. Rudnytska, V. Tymenko, O. Shevnyuk and others. However, along with new challenges, the problem of modernizing the content of the professional training of future design teachers is gaining more and more relevance. The analysis of scientific literature confirms that at the current stage in the educational process of the university system, this issue requires a systematic discussion.

The purpose of the article. The purpose of this article is to consider the features of the training of future design teachers at the current stage, to analyze the development of design education, and to determine the main competencies for training students of the specialty 015 "Professional Education (Design)".

Summary of the research results. Ukraine's entry into the European Educational Space has placed new requirements on higher educational institutions regarding the formation of the foundations of the future professional and educational activities of students.

The National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the period until 2021 [1] defines: improving the quality of education on innovative grounds; modernization of the content, structure, and organization of education

based on the competence approach; creation of an effective system of national education, development and socialization of children and youth. The renewal of social processes in Ukraine required a review of the existing system of professional training of future design specialists.

Analysis of the training of future design lectures shows its limitations, despite the need for its application in many spheres of human activity. Design as a field of professional activity is developing and creating new varieties (industrial design, environmental design, graphic design, design in the socio-cultural sphere, etc.). The design unites the material and spiritual culture of society and forms a common subject environment [2].

Professional training is the process of developing a person's professional readiness, that is, the ability to predict the future, formulate educational tasks at a high scientific level, predict further educational activities, and choose the optimal method of evaluating the performance of practical tasks.

As stated in the "Dictionary of Psychological Concepts" "Professional training is a system of organizational and educational activities that ensure the formation of a person's professional orientation, knowledge, abilities, skills, and professional readiness [3].

Design is one of the youngest types of activity in Ukraine. It is simultaneously art, engineering design, process, result, and method. Design education in the narrow sense is an officially recognized (accredited and authorized) professional design education that traditionally prepares professional designers from young specialists to master's and doctoral programs. According to modern terminology, the sector is an official part of the education sector and has the task of providing educational services to provide the labor market with competent designers, as well as another function – to promote socio-cultural development [4].

Designers must not only possess sufficient knowledge in their specialty (engineering, psychology, ergonomics, art, aesthetics) but also be able to apply these components professionally. The professional profile of a design specialist includes the general theory of artistic structure, the ability to conduct research, engage in scientific and methodical work, and find the most rational ways of making forms that harmonize with the general structure. Future design lecturers should design, conduct creative research based on new scientific and technical ideas, create fundamentally new products, and ensure the high artistic quality of designed models [5].

The specifics of training students in specialty 015 "Professional Education (Design)" require finding the optimal ratio of artistic-aesthetic, engineering, social, technical, and other components of the profession. In the context of the professionalism of design specialists, it is necessary to pay attention to their ability to perform the functions of professional activity, which is directly related to design competence and artistic creativity. Thus, the inclusion of design in the training system of future lecturers contributes to the development of natural abilities, creative and spiritual development of the individual through the perception of objects and

images, the development of non-verbal thinking and communication skills, deepening knowledge about the environment and strengthening the connection between the environment and man.

The recognition of the complete freedom of the individual, the individual soul, which was emphasized by the first rector of the Ukrainian Academy of Sciences, V. Vernadskyi, is appropriate, because only under these conditions can it be replaced by another scientific worldview, created by the free and independent work of man. A special task of design pedagogical education is a harmonious combination of professional and pedagogical elements [6].

Today, universities should educate not only knowledge bearers but also creative people who can use the acquired knowledge to compete in all spheres of social life, that is, people who form competences.

Competence is a dynamic combination of knowledge, skills, abilities, and understanding. The development of competencies is the goal of educational programs. Introducing a defined set of competencies in higher education means strengthening the subject and practical components of the educational process, emphasizing the professional dimension, the role of experience, and the ability to practically apply knowledge and solve life situations. Therefore, each type of professional activity requires a certain set of competencies that enable graduates of educational institutions to effectively carry out a specific professional activity [7].

It should be noted that in modern regulatory documents, professional competence is interpreted as a generalized, professional (expert) qualification, general or specific for a certain professional classifier (subclass, group), determined by an expert opinion regarding the requirements of specific professional standards for a certain profession or (in the absence of such standards) of their European counterparts and recommendations of the relevant working groups based on the qualification characteristics of the employee's profession [8].

Therefore, the professional training of future design specialists is understood as a purposeful process aimed at acquiring the necessary psychological and pedagogical competencies in the field of design education for the successful professional activity of students.

The professional training of future lecturers at the first (bachelor) level of higher education with the qualification "Design specialist, teacher of design practice" (specialty 015 "Professional education (design)") provides for students of higher education to master the necessary psychological and pedagogical competencies, industrial approaches, methods and techniques, graphic, mathematical, language and other means. The training of future design teachers at the modern stage of higher education is characterized by the acquisition of a complex of defined competencies (general, general professional, and special) to increase their professional level and prepare for personal contribution to the system of design education [9].

The professional training of future design specialists will combine such competencies

- General competencies (ability to solve complex professional and practical problems in the field of education and design)
- general cultural and social competencies (the ability to think abstractly and technically; the ability to analyze, integrate, and research information; the ability to use information and communication technologies; the ability to express oneself in various situations of general and professional activity; the ability to adapt to new situations; the ability to preserve, develop and multiply cultural the potential of Ukraine, the ability to analyze socio-political relations (the ability to formulate adequate models of social behavior, the ability to respect national and intercultural values, the ability to identify, pose and solve problems);
- Specific professional competencies (the ability to systematically analyze technical and educational systems, processes, and situations; the ability to study advanced industrial and educational experience; the ability to globally analyze the goals of one's professional activity and the professional activity of subordinates and transform them into guidelines, being aware of their consequences in the cognitive, emotional and psychomotor spheres; the ability to analyze technical and economic indicators of technical processes in the field of design by the specialty to form the professional activity of a specialist);
- Competence in professional disciplines (application of the basic rules of morphology and syntax, understanding of texts in national and foreign languages, ability to create various types of professional documents by the requirements of the culture of oral and written communication, orientation in various modern software and technical tools, application of knowledge and skills in the use of professional computer programs, the ability to apply ecological principles in life and professional activity, compliance with moral and ethical norms, principles and rules [10].

Pedagogical education is moving from traditional pedagogical technologies to modern pedagogical technologies, the main direction of which is the training of highly qualified, internationally competitive teachers of art disciplines, capable of active participation in social life, self-realization, and continuous self-development. The foundations of this specialized education should provide the necessary conditions for the formation of students' systematic and integral theoretical and methodological knowledge, scientific, research-oriented, and creative ways of thinking, activity, and communication.

The changes that have already taken place in the development of educational and methodological documentation and educational and professional programs of the first (bachelor) level of higher education, aimed at creating a unified organizational and pedagogical system of high-quality professional training of design specialists and teachers of practical training in the field of design, are one of many of the results of the implementation of the main provisions of the Law of Ukraine "On Higher Education" and the introduction of national standards of higher education based on them [11].

Folk decorative and applied art has always been an important and integral branch of artistic culture. With their specific industries, complex tools, and

techniques, they vividly reveal the boundless world of beauty and wisdom of the people, embody their talents, artistic taste, understanding of the world, and the importance of their unity with nature. The basics of mastering specific crafts and practical actions corresponding to them were laid in a variety of ways and means and performed an important communicative function. The process of assimilation of such practices by individual communities and the artistic and aesthetic education of the population, in general, occurred naturally, without instructions and imposition, which ensured the preservation of cultural traditions and customs in such processes.

In the modern conditions of globalization of the economy, politics, culture, and art of humanity, including Ukraine, and the entry of our state into the European socio-cultural space, the preservation and reproduction of the national identity of the Ukrainian people by its basic principles and priorities acquire special importance. If we look at this issue from a slightly different angle, it should be noted that the situation that has developed in Ukraine today, when the country is experiencing rapid social changes and cultural transformations, the revival of Ukrainian art at various levels in the conditions of the development of Ukrainian statehood and the achievement of independence, requires a new approach to the study and preservation of our valuable national heritage.

For this purpose, the cultural and design program "Samchykivskii Painting" was initiated and successfully implemented. I would like to dwell on the main goals, objectives, principles of organization, and methods of project implementation. The educational program aims to preserve and develop the unique Samchki painting and transform the village of Samchiki into an artistic village.

An important component of the educational program was the preparation and publication of a training manual on boxwood painting and printed materials (posters, brochures, and booklets) with photographs of the works of boxwood masters.

The cultural initiative is aimed at the preservation and development of unique Samchiki paintings from the village of Samchiki, Khmelnytskyi district – a little-known pearl of Ukrainian decorative painting and colorful folk art of southeastern Volyn.

The program is also closely related to regional and national cultural policies and cultural initiatives. The development of Samchyk art is one of the priorities of the development program of the Khmelnytskyi Regional Agency for Culture. The village of Samchiki is also included in the "Green Way" and "Green Manor" regional development programs of the Astar Agency for Sustainable Development. The curriculum is a logical addition to the existing educational disciplines of specialty 015 "Professional Education (Design)".

The main goal of the educational program "Samchykiv Painting" is to rethink and reassess the importance of cultural heritage and involve as many Ukrainians as possible in the active creation of modern cultural norms that pass on knowledge of modern achievements and challenges to future generations.

Conclusions and prospects for further research. The preparation of future design teachers for professional activities in the European educational space requires changes in educational programs, the design of educational systems, and related institutional changes in the education system throughout life. Given the restructuring and development of higher pedagogy and the acquired experience, further research into the content, forms, and methods of the modern pedagogical education system, in particular the design education teacher training system, is necessary.

References:

1. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku [National strategy for the development of education in Ukraine for the period until 2021]. (2013, June 25) [in Ukrainian].
2. Panyok, T. V. (2020). Historical-cultural and lighting context of artistic education in Ukraine in the beginning of the 20th century. *International journal of conservation science*, 11, 945-952 [in English].
3. Hladun, O.V. (2019). Model pidhotovky maibutnoho vchytelia do vykhovannia pidlitkiv z nyzkym statusom v uchnivskomu kolektyvi [Model of preparation of the future teacher for the education of teenagers with low status in the student college]. *Naukovi zapysky VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia – Scientific notes of Mykhailo Kotsiubynskiy VDPU. Series: pedagogy and psychology*, 58, 63-68 [in Ukrainian].
4. Antonovych, Ye. A. (2009). Problemy teorii ta metodolohii dyzainu [Problems of design theory and methodology]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly – Higher and secondary school pedagogy*, 26, 12-22 [in Ukrainian].
5. Yaochen, T. (2017) Modeliuvannia protsesu rozvytku kreatyvnoho potentsialu maibutnikh dyzaineriv u profesiinii pidhotovtsi [Modeling the process of developing the creative potential of future designers in professional training]. *Molod i rynok – Youth and the market*, 1, 123-126 [in Ukrainian].
6. Prusak, V. F. (2006). Orhanizatsiino-pedahohichni zasady pidhotovky maibutnikh dyzaineriv u vyshchych navchalnykh zakladakh Ukrainy [Organizational and pedagogical principles of training future designers in higher educational institutions of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Vinnytsia : Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskiy [in Ukrainian].
7. Aleksieieva, S. V. (2010). Orhanizatsiia doslidnytskoi diialnosti uchniv z dyzainu u profesiinykh navchalnykh zakladakh khudozhnoho profilu [Organization of research activities of design students in professional educational institutions of the artistic profile]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv : National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy education and adult education [in Ukrainian].
8. Bodrova, T. O. (2013). Aksiolohichni oriientyry pidhotovky maibutnikh vykladachiv mystetskykh dystsyplin [Axiological guidelines for the training of future teachers of art disciplines]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky – Scientific notes of M. Gogol NSU*, 1, 160-164 [in Ukrainian].
9. Vitchynkina, K. O. (2009). Obhruntuvannia dyzainu yak tvorchoi proektno-khudozhnoi diialnosti [Justification of design as a creative project-artistic activity]. *Visnyk KhDADM – Bulletin of the KhSADA*, 8, 23-27 [in Ukrainian].
10. Bibik, N. M. (2004) Kompetentnisnyi pidkhid : refleksyvnyi analiz zastosuvannia [Competency approach: reflective analysis of application]. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti : svitovy dosvid ta ukraïnski perspektyvy – Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian prospects*, (pp. 45-50). Kyiv : KIS [in Ukrainian].

11. Hladun, O. D. (2002). Osnovni pedahohichni pryntsypy Kharkivskoi shkoly hrafichnoho dyzainu [Basic pedagogical principles of the Kharkiv School of Graphic Design]. *Visnyk KhDADM – Bulletin of the KhSADA*, 10, 33-39 [in Ukrainian].

Література:

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013.

2. Panyok T. V. Historical-cultural and lighting context of artistic education in Ukraine in the beginning of the 20th century. *International Journal of Conservation Science*. 2020. № 11. P. 945-952.

3. Гладун О. В. Модель підготовки майбутнього вчителя до виховання підлітків з низьким статусом в учнівському колективі. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2019. № 58. С. 63-68.

4. Антонович Є. А. Проблеми теорії та методології дизайну. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2009. № 26. С. 12-22.

5. Яочен Ц. Моделювання процесу розвитку креативного потенціалу майбутніх дизайнерів у професійній підготовці. *Молодь і ринок*. 2017. № 1. С. 123-126.

6. Прусак В. Ф. Організаційно-педагогічні засади підготовки майбутніх дизайнерів у вищих навчальних закладах України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Івано-Франківськ, 2006. 20 с.

7. Алексеева С. В. Організація дослідницької діяльності учнів з дизайну у професійних навчальних закладах художнього профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2010. 20 с.

8. Бодрова Т. О. Аксіологічні орієнтири підготовки майбутніх викладачів мистецьких дисциплін. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. 2013. № 1. С. 160-164.

9. Вітчінкіна К. О. Обґрунтування дизайну як творчої проектно-художньої діяльності. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2009. № 8. С. 23-27.

10. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. К. : КІС, 2004. С. 45-50.

11. Гладун О. Д. Основні педагогічні принципи харківської школи графічного дизайну. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2002. № 10. С. 33-39.

УДК 378:614.2(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1013-1026](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1013-1026)

Башкірова Людмила Михайлівна кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології №2, Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-1521-260X>

Чорній Олеся Володимирівна кандидат медичних наук, асистент, ЛОР, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-1352-2951>

Камінський Валерій Валерійович кандидат медичних наук, доцент кафедри щелепно-лицевої хірургії, Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2693-9003>

ЕТИЧНІ ТА ПРОФЕСІЙНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ ДО СУЧАСНИХ СТАНДАРТІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Анотація. Дослідження етичних та професійних аспектів медичної освіти є важливим етапом у становленні медицини та її адаптації до сучасних стандартів охорони здоров'я. Дотепер медицина вимагає усвідомлення інноваційних та новаторських підходів, зокрема сучасних методів діагностики та лікування, які майбутні лікарі зможуть застосувати у клінічній практиці. Важливо щоб студенти отримували не лише теоретичні знання і практичний досвід, а й були етично та професійно обізнаними. Авторами досліджено етичні аспекти медичної освіти у взаємодії з професійними, як головний чинник у формуванні компетентних медичних фахівців. Встановлено, що повага до пацієнта і його рішень, захист конфіденційних даних визначається як важлива складова довіри між лікарем та пацієнтом. Авторами підкреслено, що етика у медичній освіті не лише надає основу для формування компетентних медичних фахівців, але й впливає на якість взаємодії з пацієнтами. Ретельне вивчення етичних аспектів сприяє створенню високоетичного середовища, у якому лікарі зобов'язані дотримуватися найвищих стандартів професійної поведінки та взаємодії з пацієнтами. Зосереджуючись на розумінні етичних принципів, дослідження виявляє роль, яку вони відіграють у вихованні лікарів, які не лише володіють високим рівнем медичних знань, але й діють відповідально та етично у будь-яких обставинах. Вивчення професійних аспектів медичної освіти є не менш важливим і охоплює розвиток аналітичних та клінічних навичок, формування глибокого розуміння медичних наук та інтеграцію цих знань для надання якісної медичної допомоги. Авторами окреслено компетентність, експертність,

професійність, раціональність, аналітичні вміння та критичне мислення як ключові риси професійного медичного фахівця, який відповідає вимогам сучасних стандартів охорони здоров'я. Комплексне дослідження етичних та професійних аспектів є вирішальним у розвитку медичної освіти та її адаптації до сучасних вимог стандартів охорони здоров'я. Результати дослідження наголошують на важливості впровадження етичних та професійних аспектів у навчальний процес, покликані на вдосконалення медичних практик та формування етично відповідального та професійного медичного суспільства.

Ключові слова: медична освіта, етичні принципи, професійна компетентність, навчальна підготовка, інновації в освіті, сучасні технології, адаптація освітнього процесу.

Bashkirova Lyudmyla Mykhaylivna PhD in Medicine, Assistant, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-1521-260X>

Chornii Olesia Volodymyrivna PhD in Medicine, Assistant of the Department of Otorhinolaryngology, Faculty of Dentistry, Lviv National Medical University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-1352-2951>

Kaminsky Valery Valeriyovych PhD in Medicine, Associate Professor of Maxillo-Facial Surgery Department, Shupyk National University of Health Care of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2693-9003>

ETHICAL AND PROFESSIONAL ASPECTS OF ADAPTATION OF MEDICAL EDUCATION TO MODERN HEALTH PROTECTION STANDARDS

Abstract. The study of ethical and professional aspects of medical education is an important stage in the formation of medicine and its adaptation to modern health care standards. Today, medicine requires awareness of innovative and innovative approaches, including modern methods of diagnosis and treatment, which future doctors will be able to apply in clinical practice. It is important that students receive not only theoretical knowledge and practical experience, but also be ethically and professionally knowledgeable. The authors investigated the ethical aspects of medical education in interaction with professional ones as the main factor in the formation of competent medical specialists. It has been established that respect for the patient and his decisions, protection of confidential data is defined as an important component of trust between the doctor and the patient. The authors emphasize that ethics in medical education not only provides a basis for the formation of competent medical specialists, but also affects the quality of interaction with patients. Careful study of ethical aspects contributes to the creation of a highly ethical environment in which doctors are obliged to adhere to the highest standards

of professional behavior and interaction with patients. Focusing on the understanding of ethical principles, the study reveals the role they play in educating physicians who not only possess a high level of medical knowledge, but also act responsibly and ethically in all circumstances. Studying the professional aspects of medical education is equally important and encompasses the development of analytical and clinical skills, the formation of a deep understanding of the medical sciences, and the integration of this knowledge to provide quality medical care. The authors outline competence, expertise, professionalism, rationality, analytical skills and critical thinking as key features of a professional medical specialist who meets the requirements of modern health care standards. A comprehensive study of ethical and professional aspects is crucial in the development of medical education and its adaptation to modern requirements of health care standards. The results of the study emphasize the importance of introducing ethical and professional aspects into the educational process, aimed at improving medical practices and forming an ethically responsible and professional medical society.

Keywords: medical education, ethical principles, professional competence, educational training, innovations in education, modern technologies, adaptation of the educational process.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку медичних технологій та постійних змін у вимогах до охорони здоров'я, адаптація медичної освіти до новітніх стандартів стає ключовим аспектом формування медицини в майбутньому. Становлення сучасної медичної науки вимагає не лише усвідомлення інновацій та новаторських підходів, але й глибокого розуміння етичних та професійних аспектів. Крім того, сучасні стандарти охорони здоров'я визначають не лише вимоги до медичних практик, але й керують принципами, спрямованими на задоволення потреб пацієнтів, забезпечення безпеки та створення умов для динамічного розвитку галузі.

Одним із ключових викликів для сучасної охорони здоров'я є поєднання стрімкого технологічного прогресу із забезпеченням професійності, гуманності та етичності в медичній практиці. Розширення можливостей цифрової медицини та впровадження інноваційних технологій створюють нові перспективи, але водночас ставлять завдання забезпечити конфіденційність та захист персональних даних. Глобальні виклики підкреслили важливість гнучкості та готовності медичної освіти до швидкого реагування в системі охорони здоров'я, у зв'язку з чим виникає потреба у стратегічному плануванні, яке враховує довгострокові завдання та пристосовує медичну освіту до нових реалій. Таким чином, дослідження етичних та професійних аспектів адаптації медичної освіти до сучасних стандартів охорони здоров'я набуває особливого значення, а потреба в кваліфікованих медичних працівниках постійно зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етичні та професійні аспекти адаптації медичної освіти до сучасних стандартів охорони здоров'я є

напрямок дослідження, який потребує постійного аналізу та вдосконалення, враховуючи динамічні зміни в медичній сфері та стандартах медицини. Питання медичної освіти досліджували ряд таких науковців, як: К. Ферфецька, Л. Піц та Є. Стефанюк [1], М. Горобейко та А. Дінець [2], Л. Козлова [3], Д. Варивончик, В. Камінський, та О. Скоробогатова [5], М. Мегрелішвілі [6], В. Коваленко [7], І. Краснощок [8], В. Мартинюк, Л. Маланчук, І. Маланчин, Л. Лимар [9] та К. Решетиллов [10]. Незважаючи на значні напрацювання даної проблематики в науковому просторі, питання адаптації медичної освіти не достатньо розкрито та потребує аналізу в контексті етичних та професійних вимог, які висуваються до медичного працівника в умовах сьогодення.

Мета статті – дослідження етичних та професійних аспектів адаптації медичної освіти до сучасних стандартів охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Вступ України у сферу інноваційного розвитку економіки став поштовхом для модернізації усіх галузей, включаючи медичну освіту. Відтак, інноваційні розробки у закладах освіти стали рушійною силою для розвитку медичної освіти та необхідних перетворень в її структурі та підходах. Ключовим компонентом стрімкого підвищення якості медичної освіти стає впровадження ціннісних орієнтирів освіти, які охоплюють як офлайн, так і онлайн ресурси, а також перегляд системи підготовки компетентних викладачів для потреб нової медицини, орієнтованої на сучасні стандарти охорони здоров'я. Впровадження інноваційних технологій стає основою для масштабних освітніх реформ та покращення освіти. Тим більше, епідемія COVID-19, військові дії, та як наслідок – значна кількість важкохворих, травмованих та поранених посилили необхідність застосування нових принципів та практик у медицині, і, відповідно, трансформації медичної освіти [1].

Інновації в медичній освіті розглядаються як комплекс нововведень у змісті, методиках, прийомах та формах навчання і виховання майбутніх фахівців. Це включає не лише впровадження нових технологій, а й зміни в змісті та організації управління освітньою системою, структурі навчальних дисциплін, а також підходах до викладання. Навчання студентів в українських медичних закладах вищої освіти проводиться за застарілими підходами, з відсутністю логічного зв'язку при вивченні фундаментальних дисциплін у контексті подальшого вивчення клінічних предметів [2]. Ефективна організація нововведень у медичному навчальному закладі вимагає розвитку його потенціалу, підвищення професійної компетентності педагогічного колективу, створення науково-методичної та матеріально-технічної підтримки для інноваційних змін.

Поступовий розвиток сучасної медицини обумовлює необхідність глибокого перегляду та удосконалення системи медичної освіти з урахуванням як етичних, так і професійних аспектів. Орієнтація медичної освіти сьогодні здебільшого зосереджена на розвитку практичних навичок і

технічних знань, але не менш важливо підготувати майбутніх медичних працівників до високих етичних і моральних стандартів, необхідних у їхній професії [3]. Адаптація медичної освіти до сучасних стандартів охорони здоров'я – це складний і багатогранний процес, який об'єднує в собі не лише технічні аспекти, але й етичні та професійні вимоги. Зміни в сучасних тенденціях у галузі медицини вимагають від освітніх установ перегляду стратегій навчання та впровадження новаторських підходів, які враховують не лише клінічні аспекти, але й суспільно-етичні норми.

Успішна адаптація медичної освіти до новітніх стандартів охорони здоров'я неможлива без належної інтеграції сучасних технологій у навчання. Впровадження інноваційних лікувальних та діагностичних технологій, розроблення нових лікувальних препаратів – все це є аспекти надання якісної та доступної медичної допомоги, які так чи інакше пов'язані з компетентностями, що формуються у процесі навчання майбутніх спеціалістів [4]. Спрямованість на виховання високопрофесійних лікарів стає найважливішою метою освітніх установ. Важливо, щоб студенти отримували не лише теоретичні знання, але і практичний досвід, який відповідає сучасним вимогам медичної практики. Інтеграція сучасних методів діагностики та лікування в навчальні програми стає запорукою того, що майбутні лікарі будуть готові ефективно впроваджувати новаторські підходи у клінічну практику. Віртуальні та розширені реальності, інтерактивні симуляції та використання штучного інтелекту – це ключові компоненти успішної адаптації медичної освіти [5]. Застосування віртуальних середовищ дозволяє студентам відчути реальний практичний досвід, безпосередньо взаємодіючи з клінічними сценаріями та симулюючи різні медичні ситуації. Сучасні технології сьогодні вже не просто стали необхідним та ефективним засобом, що доповнює традиційні методи навчання і контролю, вони змінили сам підхід до навчання [6]. Необхідність впровадження інновацій не обмежується лише технічними аспектами. Забезпечення комплексного знання студентів також включає розуміння етичних аспектів медичної практики.

Етичні аспекти у медичній сфері визначаються низкою принципів та цінностей, які покладені в основу взаємодії лікарів, пацієнтів та медичного співтовариства в цілому. Аспекти є основою складовою професійної моралі та впливають на всі напрями медичної діяльності, від взаємодії з пацієнтами до проведення досліджень. Етичні аспекти включають у себе індивідуальний підхід до кожного пацієнта, розуміння його культурних та соціальних особливостей. Вони передбачають не лише відносини лікар-пацієнт, але й розуміння важливості культурної та соціальної чутливості. Навчання в галузі міжкультурної комунікації та розуміння етичних принципів у взаємодії з пацієнтами з різних культур є невід'ємною частиною професійної підготовки медичних фахівців. Етичні принципи ґрунтуються на загальноприйнятих моральних нормах та медичних стандартах, які визнають важливість

людського життя, гідності та прав пацієнтів. Роль етичних аспектів у медичній сфері полягає в забезпеченні високого рівня професійної поведінки та гуманітарного підходу до лікування. Лише медик, який має високий рівень професійно-етичної культури, зможе реалізувати покликання на належному рівні [7].

Адаптація етичних аспектів до вимог сучасності включає також удосконалення систем медичного освітнього процесу. Введення курсів етики, практичних тренінгів допомагає студентам отримати практичний досвід вирішення етичних ситуацій. Медична громада повинна також активно сприяти розвитку дискусій та програм, спрямованих на вдосконалення етичних стандартів та розуміння сучасних викликів у медицині.

Етичні аспекти в медичній сфері не лише формують надійні засади професійної діяльності, але й потребують постійної адаптації до сучасних вимог, забезпечуючи високий стандарт якості та етики у медичному обслуговуванні. Сучасні стандарти охорони здоров'я включають в себе розширені етичні норми, які визначають правила поведінки та взаємодії між медичними працівниками, пацієнтами та суспільством в цілому (табл.1)

Таблиця 1

Етичні аспекти адаптації медичної освіти до сучасних стандартів охорони здоров'я

Етичні аспекти	Шляхи адаптації
Пацієнтські права та автономія	Забезпечення поваги до прав пацієнтів, включаючи право на інформований вибір, конфіденційність і участь у прийнятті рішень щодо власного здоров'я
Інформаційна прозорість	Забезпечення відкритого та доступного розголошення інформації про діяльність, процеси та результати медичної установи. Інформація має бути зрозумілою та доступною для широкої аудиторії, включаючи пацієнтів, громадськість, партнерів та інших зацікавлених сторін.
Конфіденційність медичної інформації	Збереження конфіденційності та безпеки медичних даних пацієнтів відповідно до високих стандартів етики
Етична відповідальність	Забезпечення прав та безпеки пацієнтів, етичне використання даних та справедливість у відношенні до кожного пацієнта
Етична компетентність	Адаптація лікування до індивідуальних потреб різних груп населення, враховуючи культурні переконання та вірування
Етична комунікація	Здатність лікаря ввічливо спілкуватися та вислухати пацієнта
Етична справедливість	Рівний доступ до медичної допомоги та ресурсів, ураховуючи етичні аспекти розподілу медичних послуг
Професійна етика	Зобов'язання лікарів та інших медичних працівників до високих стандартів моральності та дотримання професійних норм.

Джерело: власна розробка авторів

Етичні норми розвиваються відповідно до викликів, які ставлять перед медичною галуззю сучасні наукові, технологічні та соціокультурні трансформації. Охорона здоров'я прагне бути не лише технічно вдосконаленою, але й гуманною, що визначається високими стандартами етичної практики.

Професійна етика, яка є необхідною складовою компетентності майбутніх лікарів, має бути не лише частиною навчання, але й активно впроваджуватися у практичну діяльність студентів. Введення обов'язкових курсів етики в медицині, де акцент робиться на вивченні етичних конфліктів та принципів взаємодії з пацієнтами, сприяє формуванню високого рівня моральності та відповідальності. Ураховуючи, що стандарти охорони здоров'я постійно змінюються та розвиваються, професійна медична етика стає гарантом надійної та високоякісної медичної практики.

Однією з ключових аспектів професійної етики є *інформаційна прозорість*. Сьогодні пацієнти мають доступ до величезного обсягу медичної інформації. Інформаційна прозорість в медицині є ключовим принципом, спрямованим на надання відкритої та доступної інформації пацієнтам, сприяючи їхній активній участі у прийнятті рішень щодо власного здоров'я та лікування. Передусім, інформаційна прозорість передбачає обов'язок лікарів забезпечувати пацієнтів чіткою та зрозумілою інформацією про їхній стан здоров'я, діагнози, прогнози та опції лікування. Пацієнти повинні мати можливість усвідомлено обирати між різними методами лікування, розуміти можливі ризики та переваги. Сучасні технології виступають важливим інструментом для забезпечення інформаційної прозорості. Електронні медичні записи (наприклад, в системі iHelsinki) надають пацієнтам можливість отримувати доступ до своїх медичних даних та історії хвороби, завдяки чому процес взаємодії з стає більш прозорим і зрозумілим. Інформаційна прозорість ґрунтується на принципах взаємної довіри та розуміння, допомагає пацієнтам відчувати себе більш впевненими в прийнятті рішень та сприяє утворенню ефективного партнерства у процесі лікування.

Етична відповідальність, як складова професійної медичної етики, має вагоме значення. Збір та обробка медичних даних вимагає високих стандартів конфіденційності та нерозголошення клієнтської інформації. Лікарі повинні бути етично відповідальними та забезпечувати безпеку особистої інформації пацієнтів, враховуючи їхні права на приватність. Забезпечення конфіденційності особистої інформації пацієнтів – це не лише правовий обов'язок лікарів, але і вираження їхньої високої етичної дисципліни. Ретельне дотримання цих принципів допомагає зберігати довіру між лікарем і пацієнтом, сприяє психологічному комфорту та утвердженню високих етичних стандартів у медичній сфері.

Зростання культурної та мовної різноманітності серед пацієнтів викликає потребу у чутливості та *етичній компетентності* у медичних спеціалістів. Лікарі мають усвідомлювати, що культурні відмінності можуть

суттєво впливати на сприйняття та вибір лікування пацієнтами, тому мусять виявляти повагу та чутливість до культурних особливостей, традицій, релігій, мов та звичаїв пацієнтів. При цьому, медичні працівники повинні володіти ефективними комунікаційними навичками, які дозволять їм налагоджувати зв'язок з пацієнтами різних культур, що включає в себе вміння слухати, ставити зрозумілі питання та пояснювати медичну інформацію. Таким чином, лікарі повинні сприяти індивідуалізованому лікуванню та здійснювати адаптацію лікувальних методів та форм у відповідності до культурних та мовних особливостей пацієнтів. Важливо розуміти, що етичні стандарти можуть відрізнятися в різних культурах, що вимагає вивчення та поваги до норм та цінностей, характерних для різних груп населення. Етична компетентність також означає вміння вирішувати етичні питання, які можуть виникнути у контексті культурної різноманітності. Загальною метою адаптації даного етичного аспекту є створення інклюзивного та обізнаного середовища у медичній сфері, де кожен пацієнт може отримати необхідну та високоякісну медичну допомогу, а його культурні особливості будуть поважатися та враховуватися.

Етика лікарської комунікації є не менш важливою в сучасному світі. Лікар – це не лише експерт за фахом, але і співрозмовник, який вміє слухати, почути, і важливо – зрозуміти. Етичність починається з уважності до слова пацієнта, з вміння прислухатися до його скарг та тривоги. Вміння уважно слухати пацієнта, надавати йому можливість висловити свої бажання, страхи та очікування є ключовим елементом етичної комунікації. Для педагогів, які свою діяльність реалізують на засадах гуманістичного й особистісно-орієнтованого підходів, визначальними є позиція «поруч і разом», яка враховує інтереси й права слухача, забезпечує емоційний контакт з ним [8]. Однак, етичність лікарської комунікації – це не лише про підтримку та розуміння, а й про конфіденційність. *Забезпечення конфіденційності* інформації є ключовим аспектом етичної комунікації, що допомагає пацієнту відчувати себе захищеним. Ефективна та етична комунікація допомагає побудувати довіру між лікарем та пацієнтом, що має велике значення для успішного лікування, особливо в умовах стресових ситуацій.

Отже, професійна медична етика у контексті сучасних стандартів охорони здоров'я стає життєво важливою для забезпечення високоякісної, ефективної та етичної медичної практики.

Вивчення етичних аспектів у вищих медичних закладах може бути реалізовано введенням окремої дисципліни або розширенням вже існуючих. Обираючи між цими підходами, важливо враховувати ряд факторів. Окрема дисципліна з етики в медицині може надати студентам глибше розуміння етичних проблем у медичній практиці та сприяти розвитку аналітичних навичок у вирішенні моральних дилем. Вона дозволяє акцентувати увагу на важливості етичної поведінки у медичній спільноті. З іншого боку, інтеграція

етичних аспектів у різні предмети медичної освіти може допомагати студентам бачити етичні виміри у контексті практичних ситуацій. Такий підхід допомагає формувати у студентів цілісне розуміння етичних питань, враховуючи їхній зв'язок із фаховими навичками. Остаточний вибір залежить від освітнього закладу, а також від потреб сучасного медичного співтовариства. Зрозуміло, що навчання етиці у медицині має бути ретельно структуроване та спрямоване на реальні виклики, з якими можуть зіткнутися майбутні лікарі.

Багато студентів визнають важливість етичних питань у медицині та бачать їх як необхідну складову професійного розвитку. Для них етичні дисципліни стають засобом усвідомлення моральних аспектів їхньої майбутньої професійної діяльності та формування високих стандартів поведінки. З іншого боку, деякі студенти можуть відчувати важкість адаптації до етичних дисциплін, оскільки вони часто приводять до вирішення складних дилем. Прийняття студентами етичних дисциплін у складі навчальної програми може визначатися викладацьким підходом. Інтерактивні методи, використання прикладів з реальної медичної практики та практичні тренінги можуть зробити навчання етиці цікавішим та доступнішим. Щодо швидкості адаптації, вона визначається індивідуальними особливостями студентів. Деякі можуть швидко освоїти етичні концепції та інтегрувати їх у своє мислення, в той час як іншим може знадобитися більше часу для глибокого розуміння та прийняття етичних принципів. Загалом, ставлення студентів до етичних дисциплін залежить від їхнього погляду на професійні цінності, рівня моральної чутливості та готовності аналізувати складні моральні ситуації.

Етичні дисципліни в медичній освіті створюють фундамент для сучасних медичних практик та розвитку майбутніх лікарів як свідомих та відповідальних фахівців. Етичні дисципліни у медичній освіті повинні включати широкий спектр тем та концепцій, які стосуються моральних аспектів медичної практики. Зміст навчальної програми повинен враховувати різні тематичні напрямки, які є важливими для формування сучасного лікаря. Заняття з етики можуть викладатися регулярно протягом навчального процесу, враховуючи, що це – невід'ємна частина підготовки лікарів. Втім важливо також враховувати інтеграцію етичних аспектів у викладання інших предметів, щоб студенти розвивали системне розуміння та застосовували етичні принципи у практичних сценаріях. Частота викладання може залежати від структури освітнього процесу, але регулярна інтеграція етичних аспектів у весь навчальний курс є бажаною для найефективнішого формування етичних цінностей у студентів.

Ураховуючи те, що медицина займає центральне місце в забезпеченні здоров'я нації, володіння **професійними навичками** є обов'язком кожного медичного працівника. Професіоналізм у медичній галузі, безумовно, зароджується на етапі навчання в університеті. Цей період визначає основи та

стандарті, які студент вперше засвоює, і вони стають фундаментом його майбутньої професійної кар'єри. Вивчення основ анатомії, фізіології та інших базових дисциплін допомагає сформувати стійку медичну основу. Сучасні методи діагностики та лікування також стають об'єктом вивчення, що дозволяє студентам виявляти свої сильні сторони та обрати напрямок для подальшої спеціалізації. У ході навчання студенти формують такі важливі професійні риси, як комунікативність, чуйність, повагу, відданість та інші. Взаємодія з пацієнтами на практиці допомагає студентам розвивати необхідні практичні навички під час діагностики та лікування.

Стати професіоналом у медичній галузі – складне та відповідальне завдання. Сьогодні професійні аспекти охоплюють ряд важливих компонентів, які мають бути притаманні лікарю та відповідати сучасним стандартам охорони здоров'я: компетентність, експертність, професійність, раціональність, аналітичні вміння, критичне мислення (рис.1).

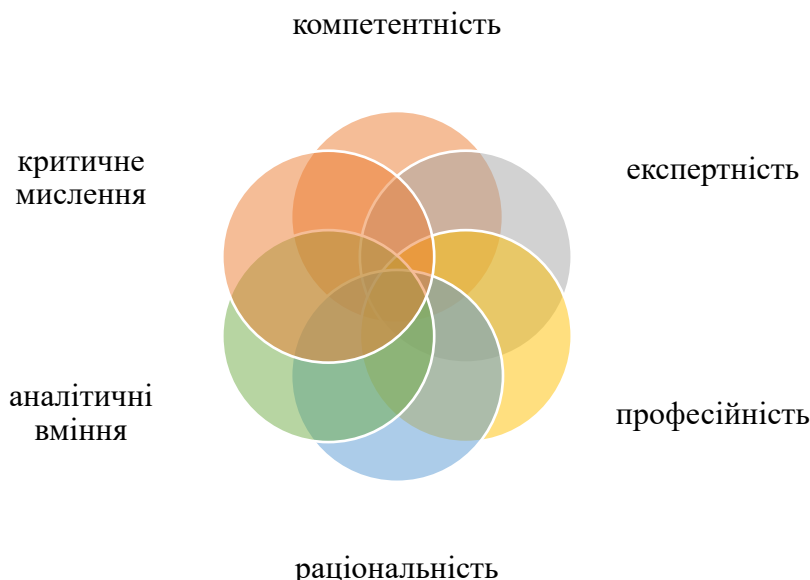

Рис. 1. Професійні аспекти лікаря відповідно до сучасних стандартів охорони здоров'я

Джерело: власна розробка авторів

Компетентність лікаря передбачає широкий спектр знань та навичок, необхідних для ефективного надання медичної допомоги. Вона включає в себе високий рівень медичної ерудиції, здатність до діагностики та лікування, а також володіння практичними навичками. Компетентний лікар повинен постійно вдосконалювати свої знання та адаптуватися до новітніх технологій у медицині. Компетентність лікаря – це не просто знання фактів та технік, але і вміння використовувати їх в практиці для досягнення кращих результатів. Важливо засвоїти широкий спектр медичних дисциплін, від анатомії та

фізіології – до сучасних лікувальних технологій. Студентам медичних закладів важливо старанно вчитися, оскільки це формує міцну базу знань, необхідну для надійної медичної практики. Високий рівень освіти допомагає їм ефективно діагностувати та лікувати хвороби, забезпечує відповідальність перед пацієнтами та робить значний внесок у здоров'я суспільства.

Експертність передбачає досконале вивчення конкретної медичної галузі. Експертність виходить за межі базових знань та охоплює сфери, де лікар вибрав свою спеціалізацію. Експертний лікар володіє значними досвідом, має здатність вирішувати складні клінічні сценарії та допомагає у покращенні практики через свої дослідження та розвиток нових методів. Глибоке вивчення конкретної медичної галузі, моніторинг сучасних наукових досліджень роблять лікаря експертом у профільній спеціалізації та дозволяють надавати пацієнтам високоякісну та сучасну медичну допомогу. Лікар, який прагне бути професіоналом, повинен постійно розвивати свої навички та знання. Безперервне навчання, активна участь у медичних конференціях та дослідженнях – усе це сприяє постійному вдосконаленню та допомагає виходити за рамки стандартної медичної практики.

Професіоналізм визначається етичними стандартами, взаємодією з пацієнтами та колегами, а також відданістю принципам професійної поведінки. Професійний лікар дотримується чесності, конфіденційності та відповідальності перед пацієнтами та громадою.

Раціональність виявляється в умінні логічно та обґрунтовано приймати рішення в лікувальних ситуаціях. Раціональність характеризується оптимальним використанням ресурсів та здатністю обирати методи лікування.

Аналітичні вміння передбачають здатність ретельного аналізу медичних даних, розрізнення симптомів та виявлення причин захворювань. Лікар повинен володіти високим рівнем спостережливості та аналітичного мислення для точної діагностики та лікування.

Критичне мислення вимагає здатності об'єктивно оцінювати інформацію, визначати її достовірність та приймати обґрунтовані рішення. Лікар, що володіє критичним мисленням, може ефективно вирішувати проблеми та адаптуватися до нових ситуацій.

Ці компоненти є кількісною і якісною мірою успіху сучасного лікаря та допомагають забезпечити високий стандарт медичної допомоги в сучасній системі охорони здоров'я. Стати професіоналом у медичній галузі – це постійний шлях самовдосконалення, здобуття нових знань і вмінь, відданість принципам етики та високим стандартам медичної практики. Лікар, що об'єднує компетентність, експертність, професійність, раціональність, аналітичні вміння та критичне мислення, стає справжнім майстром своєї справи. Крім того, що майбутньому лікарю необхідно володіти критичним мисленням, він має враховувати альтернативні підходи до вирішення складних медичних проблем, здійснювати всебічний аналіз і прогнозувати наслідки прийнятих

рішень, а також використовувати досвід, набутий під час навчання в університеті [9].

Для розвитку професійних навичок майбутніх лікарів вагомий внесок становить *викладач* медичних дисциплін, який розуміє вагу своєї ролі та може навчити професіоналізму вже з університету. У першу чергу, важливо, щоб викладач забезпечував якісну освіту. Оновлення навчального матеріалу відповідно до сучасних тенденцій у медицині гарантує, що студенти отримають актуальні знання, які будуть корисні в майбутній практиці. Деякі з ключових навичок сучасного викладача включають: комунікативні та міжособистісні навички; адаптивність і гнучкість; культурну компетентність та інклюзивність; творчі здібності та навички розв'язання проблем; лідерство та організацію; емоційний інтелект і емпатію; тайм-менеджмент і встановлення пріоритетів [10].

У ході навчання в медичному закладі, студенти сприймають викладача не лише як посередника знань, але й як важливого експерта та професіонала своєї справи. Це означає не лише передачу теоретичних знань, а й створення умов для їх глибшого засвоєння. Вивчення медичних концепцій та методів повинно стати не просто рутинною процедурою, а викликом для критичного мислення та творчого підходу. Супровід від викладача виявляється не менш важливим. Діалог, поради та конструктивна критика – це не просто елементи взаємодії, а засоби активного вдосконалення студентських умінь. Викладач є наставником та партнером на шляху навчання. Встановлення позитивної взаємодії та менторського супроводу стають фундаментом для успішної кар'єри студента в медицині.

Практичний досвід – ключовий компонент формування високопрофесійних лікарів. Викладач повинен створити можливості для клінічної практики, лабораторних робіт і стажувань, де студенти зможуть застосовувати свої знання у реальних ситуаціях. Це допомагає виробити практичні навички і підвищити рівень впевненості власних сил.

Таким чином, відповідальний та компетентний викладач – це не лише вчитель, але й наставник, який впливає на формування нового покоління лікарів. Тільки завдяки тісному партнерству між викладачем і студентом можливо досягти вдалих результатів у навчанні та подальшій медичній практиці.

Висновки. Усвідомлення етичних та професійних аспектів адаптації медичної освіти до сучасних стандартів охорони здоров'я є важливою складовою розвитку медичної галузі. Зокрема, компетентність, експертність, раціональність та критичне мислення стають визначальними якостями сучасного лікаря. Професійність вимагає високого рівня відповідальності та постійного оновлення знань медичних працівників. Етичні принципи, у свою чергу, є необхідними для побудови довіри та ефективної взаємодії лікарів з пацієнтами. Забезпечення високого рівня професійних навичок та етичних

стандартів в медичній освіті гарантує, що майбутні лікарі будуть етично відповідальними, ввічливими та компетентними у своїй справі. Адаптація етичних та професійних аспектів в медичній освіті є обов'язковою для забезпечення високої якості надання медичної допомоги в умовах сьогодення. Медична освіта, яка передбачає глибоке вивчення етичних та професійних аспектів, сприяє підготовці висококваліфікованих фахівців, які відповідають сучасним стандартам охорони здоров'я та гарантують надійність медицини в майбутньому.

Література:

1. Ферфецька К. В., Піц Л. О., Стефанюк Є. С. Використання технологій дистанційного навчання у медичних закладах освіти Буковини в умовах сьогодення. *Медична освіта*. 2022. №2. С. 46–50.
2. Горобейко М., Дінець А. Медична освіта в Україні: системні проблеми і можливі шляхи їх вирішення. *Український медичний часопис*. 2022. № 5 (151). DOI: 10.32471/umj.1680-3051.151.234381
3. Козлова Л. Роль вивчення історії медицини у формуванні професійної ідентичності майбутніх медичних працівників. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 12 (30). С. 297–306.
4. Стучинська Н., Філіппова Л. Природничі дисципліни в контексті особливостей розвитку національної фармацевтичної освіти на сучасному етапі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2020. № 26 (2020). С. 145–150.
5. Варивончик Д., Камінський В., Скоробогатова О. Адаптація медичної освіти до вимог сучасного здоров'я нації: український контекст. *Перспективи та інновації науки. Серія «Медицина»*. 2023. № 15 (33). С. 1026-1040.
6. Мегрелішвілі М. Деякі аспекти підготовки спеціаліста у сучасному суспільстві. Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині): збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції (20-21 лютого 2020 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя, 2020. С.73-74.
7. Коваленко В. Теоретичні аспекти формування професійної культури у майбутніх фахівців медичної сфери. *Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині): зб. матеріалів IV міжнар. наук.-практ. Конференції (м. Запоріжжя, 23-24 лютого 2023 р.)*. Запоріжжя, 2023. С. 57-58.
8. Краснощок І. Виховна компетентність майбутнього педагога: зміст та структура. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 182. С. 90–98.
9. Мартинюк В. М., Маланчук Л. М., Маланчин І. М., Лимар Л. Є. Впровадження освітніх інтерактивних технологій у навчальний процес на кафедрі акушерства і гінекології. *Медична освіта*. 2021. № 3. С. 49-52.
10. Решетилів К. В. Теоретичні та методичні основи ролі викладача у формуванні інтелектуального студентського соціуму. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL: [https:// academy-vision.org/index.php/av/article/view/204](https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/204) (дата звернення: 18.01.2024).

References:

1. Ferfetska, K. V., Pits, L. O., & Stefaniuk, E. S. (2022). Vykorystannia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia u medychnykh zakladyakh osvity Bukovyny v umovakh sohodennia [The use of distance learning technologies in medical institutions of education in Bukovyna in today's conditions]. *Medychna osvita – Medical Education*, (2), 46-50 [in Ukrainian].
2. Gorobeiko, M. & Dinets, A. (2022). Medychna osvita v Ukraini: systemni problemy i mozhlyvi shliakhy yikh vyrishennia [Medical education in Ukraine: systemic problems and possible solutions]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys – Ukrainian Medical Journal*, 5 (151). DOI: 10.32471/umj.1680-3051.151.234381 [in Ukrainian].

3. Kozlova, L. (2023). Rol vyvchennia istorii medytsyny u formuvanni profesiinoi identychnosti maibutnikh medychnykh pratsivnykiv [The role of studying the history of medicine in forming the professional identity of future medical workers]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*, 12 (30), 297-306 [in Ukrainian].

4. Stuchynska, N., & Filippova, L. (2020). Pryrodnychi dystsypliny v konteksti osoblyvosti rozvytku natsionalnoi farmatsevychnoi osvity na suchasnomu etapi [Natural sciences in the context of the peculiarities of the development of national pharmaceutical education at the current stage]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka – Pedagogical education: theory and practice*, 26 (2020), 145–150 [in Ukrainian].

5. Varyvonchyk, D., Kaminsky, V., & Skorobohatova, O. (2023). Adaptatsiia medychnoi osvity do vymoh suchasnoho zdorovia natsii: ukraïnskyi kontekst [Adaptation of medical education to the requirements of modern health of the nation: the ukrainian context]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia «Medytsyna» – Perspectives and innovations of science. "Medicine" series*, 15 (33), 1026 – 1040 [in Ukrainian].

6. Mehrelishvili, M. (2020). Deiaki aspekty pidhotovky spetsialista u suchasnomu suspilstvi [Some aspects of specialist training in modern society]. *Proceedings from 1 USPC: I Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiya «Sotsialno-etychni ta deontolohichni problemy suchasnoi medytsyny (nemedychni problemy v medytsyni)» – 1 Ukrainian scientific and practical conference "Social-ethical and deontological problems of modern medicine (non-medical problems in medicine)"*. (pp. 73-74). Zaporizhzhia [in Ukrainian].

7. Kovalenko, V. (2023). Teoretychni aspekty formuvannia profesiinoi kultury u maibutnikh fakhivtsiv medychnoi sfery [Theoretical aspects of the formation of professional culture among future specialists in the medical field]. *Proceedings from IV ISPC: IV mizhnarodna naukovo - praktychna konferentsiia «Sotsialno-etychni ta deontolohichni problemy suchasnoi medytsyny (nemedychni problemy v medytsyni) – IV international scientific and practical conference «Socio-ethical and deontological problems of modern medicine (non-medical problems in medicine)»*. (pp. 57-58). Zaporizhzhia [in Ukrainian].

8. Krasnoshchok, I. (2019). Vykhovna kompetentnist maibutnoho pedahoha: zmist ta struktura [Educational competence of the future teacher: content and structure]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Proceedings. Series: Pedagogical sciences*, (182), 90–98 [in Ukrainian].

9. Martyniuk, V. M., Malanchuk, L. M., Malanchyn, I. M., & Lymar, L. E. (2021). Vprovadzhennia osvitnikh interaktyvnykh tekhnolohii u navchalnyi protses na kafedri akusherstva i hinekolohii [Implementation of educational interactive technologies in the educational process at the department of obstetrics and gynecology]. *Medychna osvita – Medical Education*, (3), 49–52. [in Ukrainian].

10. Reshetylov, K. V. (2023). Teoretychni ta metodychni osnovy roli vykladacha u formuvanni intelektualnoho studentskoho sotsiumu [Theoretical and methodological foundations of the lecturer's role in forming an intellectual student society]. *Akademichni vizii – Academic visions*, (17). <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/204> [in Ukrainian].

УДК 37.013.78

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1027-1035](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1027-1035)

Беньковська Наталя Борисівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки, Інститут Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», вул. Дідріхсона, 8, м. Одеса, 65029, тел.: (063) 944-23-64, <https://orcid.org/0000-0001-5857-6991>

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено визначенню сутності та структури професійної комунікативної готовності майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

В статті проведений аналіз наукових досліджень щодо визначення понять «готовність» та «комунікативна готовність».

З урахуванням результатів аналізу наукових джерел з проблеми дослідження, комунікативну готовність визначено як здатність та вміння ефективно спілкуватися в різних ситуаціях та контекстах. Це включає навички слухання, вираження власних думок, адаптацію до аудиторії, вирішення конфліктів і взаємодію з іншими людьми. Комунікативна готовність є ключовим елементом успішної взаємодії в професійному, соціальному та особистому житті.

Обґрунтовано, що розвиток та формування професійної комунікативної готовності майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил Збройних Сил України є важливим елементом їхньої професійної підготовки. В статті визначені напрямки розвитку та формування професійної комунікативної готовності майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Як висновок авторка визначає, що професійна комунікативна готовність майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил Збройних Сил України – це здатність майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил Збройних Сил України ефективно взаємодіяти та спілкуватися в контексті військово-морської служби. Професійна комунікативна готовність майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил Збройних Сил України включає в себе розвиток навичок комунікації, які дозволяють майбутнім офіцерам Військово-Морських Сил Збройних Сил України чітко висловлювати інструкції, слухати підлеглих та інших командирів, спілкуватися в стресових ситуаціях і вирішувати конфлікти. Збалансована комунікативна готовність є важливою для успішного лідерства та оптимальної координації дій у військово-морському оточенні.

Ключові слова: готовність, комунікативна готовність, фахова підготовка, майбутні офіцери, Військово-Морські Сили Збройних Сил України.

Benkovska Natalia Borysivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Language Training, Naval Institute of the National University «Odesa Maritime Academy», Didrikhsona St., 8, Odesa, 65029, tel.: (063) 944-23-64, <https://orcid.org/0000-0001-5857-6991>

THE ESSENCE AND STRUCTURE OF THE PROFESSIONAL COMMUNICATION READINESS OF FUTURE NAVAL OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the determination of the essence and structure of professional communicative readiness of future naval officers of the Armed Forces of Ukraine.

The article analyzes scientific research of the definition of the concepts “readiness” and “communicative readiness”.

Taking into account the results of the analysis of scientific sources on the research problem, communicative readiness has been defined as the ability and skills to communicate effectively in various situations and contexts. This includes the skills of listening, expressing one's own thoughts, adapting to an audience, resolving conflicts, and interacting with other people. Communicative readiness is a key element of successful interaction in professional, social and personal life.

It has been substantiated that the development and formation of professional communicative readiness of future naval officers of the Armed Forces of Ukraine is an important element of their professional training. The article defines the directions of development and formation of professional communicative readiness of future naval officers of the Armed Forces of Ukraine.

As a conclusion, the author determines that the professional communicative readiness of future naval officers of the Armed Forces of Ukraine is the ability of future naval officers of the Armed Forces of Ukraine to effectively interact and communicate in the context of naval service. Professional communicative readiness of future naval officers of the Armed Forces of Ukraine includes the development of communication skills that allows future naval officers of the Armed Forces of Ukraine to clearly express instructions, listen to subordinates and other commanders, communicate in stressful situations and resolve conflicts. Balanced communication skills are essential for successful leadership and optimal coordination in the naval environment.

Keywords: readiness, communicative readiness, professional training, future officers, Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine.

Постановка проблеми. Метою будь-якої підготовки є формування готовності людини до виконання професійної діяльності. Дослідження розвитку

професійної комунікативної готовності майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил Збройних Сил України (далі ВМС ЗС України) під час їх навчання у вищому військовому навчальному закладі прогнозує визначення рівня його сформованості на сучасному етапі. Це дає змогу окреслити ефективні шляхи впливу на комунікативну підготовку майбутніх офіцерів ВМС ЗС України з огляду на широкий спектр їхньої професійної діяльності в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням тематики, присвяченої професійній комунікативній підготовці майбутніх офіцерів, займалися ряд науковців. Це, Л. Лонська, І. Ковальчук, О. Коломієць, О. Топільська, В. Тюріна та багато інших.

Метою статті є дослідження та обґрунтування сутності та структури професійної комунікативної готовності майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень засвідчив, що тлумачення сутності поняття «готовність» варіюється залежно від галузі знань, у якій вона описується. У сучасних наукових розвідках поняття «готовність» розмежовують за такими напрямками: психологічний (виявлення зв'язків між станом сформованості готовності й ефективністю діяльності) та педагогічний (з'ясування чинників, умов, методів і засобів цілеспрямованого формування готовності).

Зміст і структуру готовності дослідники вивчають відповідно до конкретного виду та змісту професійної діяльності, визначаючи характерні й універсальні для відповідної діяльності компоненти готовності, сформованість яких надає можливість майбутньому фахівцеві ефективно її здійснювати і виконувати.

У структурі готовності як складно структурованого утворення науковці виокремлюють такі взаємодійні компоненти: мотиваційно-цільовий, змістовий, операційний, інтеграційний (О. Пехота); мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційний (О. Комар); мотиваційний, когнітивний, процесуальний, рефлексивний (В. Староста), мотиваційно-вольовий, когнітивно-інтелектуальний, креативнодіяльнісний (Н. Чорна).

Здійснений аналіз відповідної літератури свідчить, що комунікація (від лат. communico – спілкуюся, роблю загальним) – фундаментальна ознака людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємоспілкуванні людей на основі обміну різного роду інформацією [5, с. 72].

Комунікативна готовність розглядається як цілеспрямований вияв потенціалу особистості до обміну різного роду інформації вербальними та невербальними засобами.

Поняття «комунікативна готовність» розглядали різні науковці в галузі психології, педагогіки та соціології (О. Коломієць, В. Тюріна, А. Ільєнко, О. Топільська, Е. Гофманн та ін.).

О. Коломієць розглядає комунікативну готовність як комплексну характеристику особистості, що включає в себе психологічну готовність спілкування, уміння ефективно комунікувати та здатність взаємодіяти з оточенням.

А. Ільєнко визначає комунікативну готовність як здатність особистості взаємодіяти з іншими, виявляючи гнучкість у вираженні думок та взаєморозумінні.

О. Топільська трактує поняття «комунікативна готовність» як здатність особистості взаємодіяти з іншими через мовлення та жестові засоби, сприймати інформацію та виражати власні думки.

Л. Лонська та І. Ковальчук визначають поняття «комунікативна готовність» як достатній рівень сформованості у дитини необхідних особистісних якостей, засвоєння засобів діалогічного й монологічного мовлення, індивідуального досвіду спілкування, цілісність яких забезпечує взаємодію дитини з однолітками та дорослими в новій системі соціальних відносин у різних ситуаціях шкільного навчання [2].

Ці визначення підкреслюють, що комунікативна готовність – це не лише набір конкретних навичок, але і психологічна готовність та гнучкість у взаємодії з оточенням. Вона об'єднує елементи мовленнєвої, емоційної та соціальної компетентності для успішної комунікації.

Студіюючи готовність майбутнього офіцера служби цивільного захисту до професійно орієнтованої комунікативної діяльності, Ю. Ненько описує її структуру як сукупність трьох основних компонентів: аксіологічного, знаннєвого, діяльнісного. Аксіологічний компонент охоплює особистісні мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації, позитивне ставлення до навчання й майбутньої професійної діяльності, прагнення до отримання нових знань, до саморозвитку та самовдосконалення, до високої ефективності виконання службових завдань, які відображають установку на формування готовності як «особистісного необхідного та внутрішньо прийнятого». Знаннєвий компонент містить сукупність знань і вмінь, необхідних для продуктивної професійно орієнтованої комунікативної діяльності офіцера с. ц. з., а саме: норми й правила спілкування, типи взаємодії людей, уміння інтерпретувати отриману інформацію. Діяльнісний компонент передбачає наявність достатнього рівня сформованості вмінь і навичок ефективної взаємодії з професійним середовищем, спрямований на ефективне використання набутого досвіду, знань, умінь і навичок професійно орієнтованої комунікативної діяльності для виконання стандартних і нестандартних професійних завдань, аналізу й порівняння стратегій поведінки, а також для прийняття рішень під час виконання таких завдань [4, с. 229–231].

Наукове зацікавлення становить підхід О. Семеног та Л. Насіленко стосовно дослідження компонентів комунікативної компетентності майбутніх юристів, а саме: мотиваційно-афективного (мотиви й потреби, ціннісні

орієнтації в реалізації професійної комунікації; прагнення до організації спілкування з партнером на суб'єкт-суб'єктній основі; емпатія, саморегуляція; установка на комунікативну взаємодію з різними суб'єктами правових відносин); комунікативно-інформаційного (мовно-комунікативні засоби культури професійного спілкування, рефлексія своїх дій, розв'язання конфліктів); комунікативно-когнітивного (знання професійної термінології, психології особистості, професійного вербального й невербального спілкування, його стилів, комунікативних і психологічних бар'єрів, що виникають у процесі міжособистісного та професійного спілкування); поведінково-інтерактивного (уміння й навички, що ґрунтовані на опануванні комунікативної техніки, уміння вербальної (мовленнєво-комунікативні, риторичні, текстові, дискурсні) та невербальної (поза, манера говорити, жести, міміка) взаємодії з учасниками спілкування; уміння конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях, рефлексія й корекція професійного спілкування) [6, с. 57].

Виконуючи теоретичний аналіз проблеми майбутніх авіафахівців до професійної комунікативної готовності, О. Москаленко оперує терміном «готовність до ведення професійної комунікації англійською мовою в особливих умовах», інтерпретує її як «динамічну та стійку характеристику, сформовану в процесі взаємодії всіх структурних елементів педагогічної системи підготовки курсантів вищих льотних навчальних закладів до професійної комунікації в особливих умовах, що передбачає ведення конструктивного діалогу англійською мовою» [3, с. 250]. Науковець подає її структуру у вигляді чотирьох взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, професійно-змістового, психофізіологічного й рефлексивно-корегувального. Ці компоненти, на думку О. Москаленко, важливі в професійній комунікативній підготовці авіаційних фахівців. Зокрема, мотиваційний компонент спрямовано на формування й розвиток внутрішньої позитивної мотивації до навчання, стимулювання розвитку мисленнєвих процесів, усвідомлення значущості теоретичної й практичної підготовки з англійської мови в контексті професійно орієнтованих дисциплін. Для професійно-змістового компонента є характерним формування базових компетентностей авіафахівця, використання фонду отриманих знань, умінь і навичок з англійської мови для майбутньої професійної діяльності, опанування сучасних технологій у процесі виконання професійної діяльності. Психофізіологічний компонент пов'язано з активізацією вольових та емоційних джерел, розвитком пам'яті й гостроти реакції, що слугує підґрунтям для систематизації професійних якостей і побудови оптимальної професійної моделі авіаційного фахівця. Серед надзвичайно важливих якостей формування психофізіологічного компонента, важливих, зокрема, під час переговорів у професійній авіаційній комунікації, О. Москаленко виокремлює слухання. Рефлексивно-корегувальний компонент пов'язаний із рефлексією навчальної діяльності, аналізом результатів професійної комунікативної підготовки, оцінюванням

власної поведінки за допомогою самоконтролю та самоорганізації пілота/диспетчера [3, с. 250].

Дослідження структури соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв дало змогу О. Тимофєєвій диференціювати три компоненти (особистісно-ціннісний, когнітивно-змістовий, діяльнісно-результативний) і критерії (особистісний, когнітивний, діяльнісний) цієї якості. У межах особистісного критерію соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв виокремлено такі показники: визнання етичних принципів міжособистісної взаємодії, неприйняття «споживацького» ставлення до життя та до людей; розуміння ціннісних аспектів соціально-комунікативної взаємодії, значення поваги й тактовності до співрозмовника під час комунікацій; орієнтація на контактність і партнерство, покращення мікроклімату в колективі; особистісні комунікативні професійні якості (емпатія, оптимізм, гуманність, готовність прийти на допомогу, толерантність, рефлексія тощо). Описуючи когнітивний критерій, О. Тимофєєва взяла до уваги такі показники: знання соціальних, соціокультурних, професійних норм і способів взаємодії; обізнаність про комунікативні стратегії, тактики й правила спілкування, зокрема в складних, кризових і конфліктних ситуаціях; орієнтація в комунікативних засобах, властивих національному менталітету та професійній спільноті; знання звичаїв, традицій, вимог мовного етикету в спілкуванні з представниками різних соціальних груп. До показників діяльнісного критерію належать: уміння ефективно взаємодіяти з членами екіпажу для досягнення спільної мети, комунікувати та працювати в команді, уникаючи конфліктних елементів під час комунікації; уміння чітко транслиувати інформацію та обстоювати свою позицію, окреслювати стратегію комунікативної поведінки під час спілкування з різними соціальними групами й категоріями мовців; уміння вести діалог, чути та розуміти іншу людину, поважати думку співрозмовника, підтримувати зворотний зв'язок; уміння проводити рефлексію своєї соціально-комунікативної поведінки [7, с. 104–106].

Унаслідок опрацювання наукових розвідок щодо проблеми професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну в нестандартних ситуаціях, О. Васюкович виокремила основні компоненти (психологічний і змістово-практичний) та їхні критерії (мотиваційний; емоційно-вольовий; когнітивний; операційно-діяльнісний). За висловом дослідниці, критеріями сформованості психологічного компонента є мотиваційний та емоційно-вольовий, а критеріями сформованості змістово-практичного компонента – когнітивний та операційно-діяльнісний. Кожен із критеріїв має низку показників. Мотиваційний критерій виражає позитивний інтерес до майбутньої професійної діяльності в нестандартних ситуаціях, наявність мотивів та потреб у професійному становленні, усвідомлення суспільної значущості майбутньої професії; прагнення до розвитку й удосконалення своїх знань, умінь і навичок у закладі вищої освіти. Емоційно-вольовий критерій

виявляється в емоційно-вольовій стійкості та активності майбутніх авіадиспетчерів у симульованих нестандартних ситуаціях професійної авіадиспетчерської діяльності. Для когнітивного критерію характерна сформована система професійних знань, на основі яких формується професійна готовність майбутнього авіадиспетчера. Операційно-діяльнісний критерій вирізняється тим, що студенти мають володіти системою необхідних для авіадиспетчерської діяльності вмінь; мати сформовану професійну готовність застосовувати ці знання та набуті вміння в майбутній професійній діяльності [1, с. 102–104].

З урахуванням результатів аналізу наукових джерел з проблеми дослідження, визначаємо комунікативну готовність як здатність та вміння ефективно спілкуватися в різних ситуаціях та контекстах. Це включає навички слухання, вираження власних думок, адаптацію до аудиторії, вирішення конфліктів і взаємодію з іншими людьми. Комунікативна готовність є ключовим елементом успішної взаємодії в професійному, соціальному та особистому житті.

Для майбутніх офіцерів ВМС ЗС України розвиток професійної комунікативної готовності є важливим елементом їхньої професійної підготовки. Розвиток професійної комунікативної готовності майбутніх офіцерів ВМС ЗС України може відбуватися за такими напрямками:

- тренування комунікативних навичок (включення в програму навчання майбутніх офіцерів ВМС ЗС України спеціальних курсів з розвитку комунікативних навичок, які мають враховувати особливості військово-морської взаємодії та лідерства);
- командний розвиток (виконання вправ та задач у командах, де майбутні офіцери ВМС ЗС України можуть взаємодіяти та вирішувати завдання разом, розвиваючи ефективну комунікацію в рамках команди);
- військово-морський словник та термінологія (знання специфічної професійної мови та термінології, яка використовується в військово-морських операціях);
- специфічна сфера комунікації (навчання специфічним аспектам комунікації, таким як передача важливих інструкцій, розбір конфліктних ситуацій і взаємодія з різними рівнями командування);
- симуляції та тактичні задачі (використання симуляцій та тактичних завдань для практики комунікативних стратегій в стресових умовах);
- лідерське спілкування (ефективно взаємодіяти як лідери, надихаючи та мотивуючи підлеглих);
- міжкультурна комунікація (врахування аспектів міжкультурної комунікації, оскільки вони можуть мати велике значення під час міжнародних операцій);
- стажування та практика (забезпечення можливості для стажування та практичної роботи, щоб майбутні офіцери ВМС ЗС України могли застосовувати та розвивати свої комунікативні вміння в реальних сценаріях);

- стратегії взаємодії з цивільним населенням (розуміння та вміння взаємодіяти з цивільним населенням під час різних військово-морських операцій).

Ці компоненти взаємодіють та доповнюють один одного, створюючи стійку та комплексну структуру професійної комунікативної готовності майбутніх офіцерів ВМС ЗС України.

З урахуванням результатів аналізу нормативно-правових документів, а також наукових джерел з проблеми дослідження зроблено **висновок**, що професійна комунікативна готовність майбутніх офіцерів ВМС ЗС України – це здатність майбутніх офіцерів ВМС ЗС України ефективно взаємодіяти та спілкуватися в контексті військово-морської служби. Професійна комунікативна готовність майбутніх офіцерів ВМС ЗС України включає в себе розвиток навичок комунікації, які дозволяють майбутнім офіцерам ВМС ЗС України чітко висловлювати інструкції, слухати підлеглих та інших командирів, спілкуватися в стресових ситуаціях і вирішувати конфлікти. Збалансована комунікативна готовність є важливою для успішного лідерства та оптимальної координації дій у військово-морському оточенні.

У подальших дослідженнях вбачаємо за доцільним визначити критерії, показники й рівні професійної комунікативної готовності майбутніх офіцерів ВМС ЗС України.

Література:

1. Васюкович О. М. Формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2018. 297 с.
2. Лонська Л. М. Особливості формування комунікативної готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі. *Впровадження сучасних технологій в процесі забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти* : зб. наукових праць / за заг. ред. Л. В. Зданевич, Л. С. Пісоцької, Н. М. Миськової, Л. О. Онофрійчук. Хмельницький : ХГПА, 2021. С. 147–151.
3. Москаленко О. І. Теоретичні і методичні засади підготовки курсантів вищих льотних навчальних закладів до професійної комунікації в особливих умовах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. Хмельницький, 2017. 590 с.
4. Ненько Ю. П. Теоретико-методологічні засади професійно орієнтованої комунікативної підготовки майбутніх офіцерів служби цивільного захисту : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2018. 512 с.
5. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 216с.
6. Семенов О. М., Насієнко Л. А. Професійна комунікативна підготовка майбутніх юристів: теорія і практика : моногр. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 324 с.
7. Тимофєєва О. Я. Формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судоводіїв у процесі вивчення гуманітарних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2018. 273 с.

References:

1. Vasiukovych, O. M. (2018). Formuvannya profesiinoi hotovnosti maibutnikh aviadyspetcheriv do vedennia radioobminu u nestandardnykh sytuatsiiakh [Formation of professional readiness of future air traffic controllers to conduct radio exchange in non-standard situations]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Lonska, L. M. (2021). Osoblyvosti formuvannya komunikatyvnoi hotovnosti ditei starshoho doshkilnoho viku do navchannia v shkoli [Peculiarities of the formation of communicative readiness of older preschool children to study at school]. L. V. Zdanevych (Eds.) *Vprovadzhennia suchasnykh tekhnolohii v protsesi zabezpechennia yakisnoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi osvity - Implementation of modern technologies in the process of ensuring quality training of future specialists in preschool education : Collection of scientific works*. (pp. 147 – 151). Khmelnytskyi : KhHPA [in Ukrainian].
3. Moskalenko, O. I. (2017). Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky kursantiv vyshchych lotnykh navchalnykh zakladiv do profesiinoi komunikatsii v osoblyvykh umovakh [Theoretical and methodical principles of training cadets of higher flight training institutions for professional communication in special conditions]. *Doctor's thesis*. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
4. Nenko, Yu. P. (2018). Teoretyko-metodolohichni zasady profesiino oriietovanoi komunikatyvnoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv sluzhby tsyvilnoho zakhystu [Theoretical and methodological principles of professionally oriented communicative training of future officers of the civil protection service]. *Doctor's thesis*. Rivne [in Ukrainian].
5. Voitko, V. I. (Eds.). (1982). *Psykhologichnyi slovnyk [Psychological dictionary]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
6. Semenoh, O. M. & Nasilenko, L. A. (2015). *Profesiina komunikatyvna pidhotovka maibutnikh yurystiv: teoriia i praktyka [Professional communicative training of future lawyers: theory and practice]*. Sumy : SumDPU named after A. S. Makarenko [in Ukrainian].
7. Tymofieieva, O. Ya. (2018). Formuvannya sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh sudnovodiiv u protsesi vyvchennia humanitarnykh dystsyplin [Formation of social and communicative competence of future shipmasters in the process of studying humanitarian disciplines]. *Doctor's thesis*. Khmelnytskyi [in Ukrainian].

УДК 623.45(091)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1036-1044](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1036-1044)

Боровик Микола Олександрович кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету № 3, Харківський національний університет внутрішніх справ, проспект Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, тел.: (096)138-20-89, <https://orcid.org/0000-0003-0943-6735>

Цісар Євгеній Олександрович курсант факультету № 3, Харківський національний університет внутрішніх справ, проспект Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, тел.: (093) 226-34-61

ЗАГРОЗИ ЗАСТОСУВАННЯ БІОЛОГІЧНОЇ ТА ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ В ПРИЗМІ ІСТОРИЧНОГО ДИСПУТУ

Анотація. Війна в Україні актуалізувала проблему використання зброї масового знищення, зокрема біологічної та хімічної. Така зброя використовувалась у війнах в минулому. Ще 1968 року людство, розуміючи страшні наслідки хімічної та біологічної зброї, почало обговорювати заборону її використання. Для досягнення ефективного прогресу у напрямку загального та повного роззброєння під суворим та ефективним міжнародним контролем, включаючи заборону та ліквідацію всіх видів зброї масового знищення, 1993 року країни почали підписувати Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення. Також Конвенцією про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї і про їх знищення було заборонено використання біологічної зброї. Та не всі країни, що підписали дані конвенції, їх дотримуються, зокрема і росія. Тому постала необхідність проаналізувати випадки застосування такої зброї та наслідки її застосування, розробити тактику дій для збереження життя та здоров'я цивільного населення, працівників сектору безпеки та оборони, Збройних сил України.

Метою статті є висвітлення результатів історичного огляду проблеми застосування хімічної та біологічної зброї в умовах воєнного стану. Аналізуючи праці науковців щодо кримінальних правопорушень проти миру та міжнародного правопорядку визначено, що норми міжнародного кримінального права порушуються і можливість застосування країною-агресором забороненої зброї зростає. Аналіз історичних фактів використання хімічної та біологічної зброї, наслідків її застосування дає можливість розробити комплекс організаційних, інженерних, медичних та інших заходів, спрямованих на запобігання або максимально можливе ослаблення вражаючої

і руйнуючої дії зброї масового ураження з метою збереження життя, здоров'я, боєздатності і працездатності особового складу військ і населення, а також збереження військових, цивільних і природних об'єктів, тварин і матеріальних цінностей. тактику дій для захисту у разі її застосування.

У висновку наголошено на необхідності якісної підготовки підрозділів Медичних сил Збройних Сил України, закладів охорони здоров'я, працівників ДСНС та Національної поліції до захисту особового складу та населення в разі застосування хімічної та/або біологічної зброї.

Ключові слова: біологічна зброя, хімічна зброя, зброя масового знищення, воєнний стан.

Borovyk Mykola Oleksandrovykh Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Tactical and Special Physical Training, Faculty No. 3, Kharkiv National University of Internal Affairs, 27 Leva Landau Ave., Kharkiv, 61080, tel.: (096)138-20-89, <https://orcid.org/0000-0003-0943-6735>

Tsisar Yevgenii Oleksandrovykh cadet of Faculty No. 3, Kharkiv National University of Internal Affairs, 27 Leva Landau Avenue, Kharkiv, 61080, tel.: (093) 226-34-61

THREATS OF THE USE OF BIOLOGICAL AND CHEMICAL WEAPONS IN THE PRISM OF THE HISTORICAL DISCUSSION

Abstract. The war in Ukraine actualized the problem of using weapons of mass destruction, in particular biological and chemical. Such weapons have been used in wars in the past. As early as 1968, humanity, realizing the terrible consequences of chemical and biological weapons, began to discuss the prohibition of their use. In order to achieve effective progress towards general and complete disarmament under strict and effective international control, including the prohibition and elimination of all types of weapons of mass destruction, in 1993 countries began to sign the Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling, Use of Chemical Weapons and on Their Destruction. Also, the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxic Weapons and on Their Destruction prohibited the use of biological weapons. But not all countries that have signed these conventions adhere to them, including Russia. Therefore, it became necessary to analyze cases of the use of such weapons and the consequences of their use, to develop action tactics to preserve the life and health of the civilian population, employees of the security and defense sector, and the Armed Forces of Ukraine.

The purpose of the article is to highlight the results of a historical review of the problem of the use of chemical and biological weapons under martial law. Analyzing the works of scientists regarding criminal offenses against peace and the

international legal order, it was determined that the norms of international criminal law are being violated and the possibility of using prohibited weapons by the aggressor country is increasing. The analysis of the historical facts of the use of chemical and biological weapons and the consequences of their use makes it possible to develop a complex of organizational, engineering, medical and other measures aimed at preventing or as much as possible weakening the impressive and destructive effect of weapons of mass destruction in order to preserve life, health, fighting capacity and operational efficiency of the personnel of the troops and the population, as well as the preservation of military, civilian and natural objects, animals and material values. tactics of actions for protection in case of its application.

The conclusion emphasizes the need for high-quality training of units of the Medical Forces of the Armed Forces of Ukraine, health care institutions, employees of the State Emergency Service and the National Police to protect personnel and the population in the event of the use of chemical and/or biological weapons.

Keywords: biological weapons, chemical weapons, weapons of mass destruction, martial law.

Постановка проблеми. Відповідно до чинних міжнародних норм, сторони, які беруть участь у збройному конфлікті, повинні дотримуватися приписів міжнародного гуманітарного права. Зокрема, це стосується зброї: можна використовувати те знаряддя, яке санкціоноване міжнародною спільнотою, та утримуватися від використання забороненого. За більш ніж сімдесятирічну історію розвитку сучасного міжнародного гуманітарного права створено понад десять конвенцій, які стосуються заборони використання тієї чи іншої зброї. Попри це деякі з заборонених видів зброї росія використовує під час війни з Україною. Саме тому загроза використання хімічної та біологічної зброї є загальнодержавною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі хімічна та біологічна зброя належить до зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Останнім часом у доктрині кримінального права України значно посилився науковий інтерес до системи кримінальних правопорушень проти миру та міжнародного правопорядку. Зокрема, різні погляди на систематизацію, класифікацію, відповідність міжнародно-правовим договорам, міжнародному кримінальному праву таких злочинів розглядали у своїх роботах Н. В. Акулова, О. В. Березніков, І. С. Бібік, Д. В. Бойчук, В. О. Іващенко, С. С. Косенко, Л. М. Кулик, В. О. Миронова, О. В. Шамара та багато інших науковців [1].

Метою статті є висвітлення результатів історичного огляду проблеми застосування хімічної та біологічної зброї в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Ще з доісторичних часів у військових конфліктах застосовувалися отруйні речовини. Стріли, змочені зміїною отрутою,

і зараження води – найперші приклади застосування хімічної зброї, нехай і природного походження. Давні єгиптяни, індійці, греки, римляни, китайці, монголи – всі вони відзначились у застосуванні доступної у ті часи хімічної зброї. Смола, сірка, селітра, нафта, отруйні рослини – все це використовували, щоб перемогти ворога [2].

З часом зброя вдосконалювалася. Наприклад, гарматні ядра начиняли сумішшю з подрібненої крейди, отруйного сульфиду арсену і солей міді.

Під час Тридцятирічної війни 1618-1648 років при облозі фортець активно застосовували «смердючі гранати». Їх виготовляли з перемелених рогів, копит, отруйних рослин і смоли. Вочевидь, застосування хімічної зброї було доволі масштабним, бо 27 серпня 1675 року Священна Римська імперія та Франція підписали Страсбурзьку угоду про незастосування «підступних» знарядь – першу в історії домовленість про заборону токсичних речовин [2].

Початок двадцятого століття ознаменувався Першою світовою війною. Її неофіційно називають війною хіміків, оскільки протягом усього конфлікту застосовувалася хімічна зброя – отруйні речовини найрізноманітнішої дії. Попри поширену думку, першою хімічною зброєю застосувала не Німеччина, а Франція. Її армія використала проти німецьких військ гранати зі сльозогінним етилбромоеацетатом у серпні 1914 року. 22 квітня 1915 року німецькі війська застосували хлор проти французьких військ. Понад 5000 солдатів загинули, близько 10000 чоловік отримали ураження. 31 травня 1915 на Східному фронті німецькі війська атакували позиції російської Імперії під Болімовим. Випущені 264 тони суміші фосгену із хлором спричинили загибель 6 тисяч вояків. 12 липня 1917 року у битві поблизу Іпру Німеччина ввела в дію іприт.

Усього з квітня 1915 року по листопад 1918 року відбулося понад 50 німецьких газобалонних атак. У цей же період проти німецьких військ було здійснено 150 англійських і 20 французьких газо пусків. З цього моменту почався відлік масового застосування хімічних засобів боротьби воюючими державами.

Після Першої світової війни застосування хімічної зброї спробували заборонити. 7 червня 1925 року у Женеві підписали «Протокол щодо заборони використання у війні задушливих, отруйних та інших газів і бактеріологічних методів ведення війни» (Женевський протокол), який вступив у дію 8 лютого 1928 року. Першими підписантами стали США, Німеччина, Ірак та СРСР. Та цей документ не дав бажаного результату – як і раніше, усі, хто хотів, продовжували розробляти і застосовувати хімічну зброю [3].

11 серпня 1925 року на засіданні Револьюційної військової ради вирішили створити нову армійську структуру. 22 серпня 1925 року на базі хімічного відділу Артилерійського управління утворили Військово-хімічне управління, яке очолив Яків Фішман. Радянське керівництво прагнуло якомога швидше дати Червоній армії найпотужнішу зброю того часу – хімічну. Але військові хіміки були переважно віруючими, тому не поділяли більшовицької

установки на вдосконалення зброї. Тепер їм на зміну прийшла людина, не обтяжена жодними морально-етичними і релігійними принципами. Вже в 1929 році Фішман представив міркування щодо застосування отруйних газів в районі конфлікту на Китайсько-Східній залізниці. Почали проводитись досліді на людях, нарощувалися випробування нових видів і типів отруйних речовин та засобів їх застосування. З 1933 року навчання Червоної Армії проводились із застосуванням вже справжньої хімічної зброї [2].

Були створені хімічні полки, бойові хімічні машини, хімічні танки, хімічні танкові бригади, хімічна авіабригада. Також були розроблені нові отруйні речовини, нові методи їх застосування. З ініціативи Фішмана детально відпрацьована концепція зараження місцевості противника. На замовлення чекістів під особистим контролем Якова Фішмана створили і спец боєприпаси для диверсій, зокрема для індивідуального терору. Проте 5 червня 1937 року ентузіазм Фішмана був зупинений, його заарештували. Але оскільки всі спеціалісти в цій сфері були розстріляні, а Фішман знав в цій сфері практично все, в ув'язненні він продовжував працювати за фахом – очолював Особливе технічне бюро при НКВС [2].

Під час Другої світової хімічна зброя застосовувалась відносно рідко. Небажання Третього Райху масштабно використовувати хімічну зброю пов'язують із Адольфом Гітлером, який під час Першої світової війни зазнав отруєння іпритом і не хотів повторення таких методів. Японська імперія так само володіла хімічною зброєю. За час війни вона виробила 8 тисяч тон отруту. Ці запаси здебільшого використовувались на території Китаю, від них загинуло близько 80 тисяч людей.

Першим з часів Другої світової масштабним конфліктом із застосуванням хімічної зброї стала Громадянська війна у Північному Ємені. У період з 1963 по 1967 роки проти прибічників єменського імама єгипетськими військами застосовувались хлороацетофенон, іприт, фосген та нервово-паралітичні речовини. Ці військові дії Єгипет проводив, незважаючи на підписану ним Женевську конвенцію.

Наступним значним конфліктом з використанням хімічної зброї стала ірано-іракська війна 1980-1988 років, де отруйні речовини застосовувались Іраком. Ірак також був підписантом Женевської конвенції, проте не дотримувався її.

Історія також багата прикладами застосування біологічно вражаючих агентів. Ще з прадавніх часів, переважно у військових цілях, з метою розширення володінь, масштабно використовувались хвороби для нанесення шкоди противнику. У Біблійній книзі «Вихід» описано, як в часи фараона Рамзесу II Мойсей посилав на єгиптян жаб, комах, мушні, викликаючи у людей та худоби запалення з наривами і виразками (очевидно, віспу, чуму, сип, сибірку тощо) [4].

У самому підступному способі застосування бактеріологічної зброї традиційно звинувачують іспанських конкістадорів, які скористалися повною відсутністю імунітету корінних жителів Америки до віспи. Європейці подарували індіанцям ковдри, якими вкривали своїх хворих. В результаті за найскромнішими підрахунками загинуло менше трьох мільйонів чоловік.

У роки Першої Світової війни біологічну зброю неодноразово використовували Німеччина і Франція, заражаючи коней і велику рогату худобу сапом та сибірською виразкою і переганяючи стада хворих тварин на бік противника. Також існує інформація про те, що в цей же час Німеччина намагалася заразити італійців холерою, поширити чуму в місті Санкт-Петербург, а також використовувала проти Великобританії бактеріологічні авіаційні боєприпаси [5].

У 1925 році в Женеві представниками сорока восьми держав було підписано «Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і бактеріологічних засобів» [3]. США і Японія утрималися. Тому вже в 1935-1936 роках за наказом японського імператора Хірохіто на території окупованої Маньчжурії були створені лабораторії, призначені для підготовки бактеріологічної зброї.

У 1940 році на китайське місто Нінбо японці скинули бомбу, начинену блохами – рознощиками чуми. «Чорна смерть» не забарилася знищити значну частину мирного населення міста. У 1942 році були заражені тифом і випущені з таборів сотні китайських військовополонених.

У 1952 році в ході Корейської війни США застосовували бактеріологічну зброю. На даний момент відомо як мінімум 169 випадків. Засоби доставки були найсучасніші – авіабомби.

У 1997 році було порушено 74 кримінальні справи, пов'язані із загрозою застосування біологічної зброї. У 2001 році США зазнали несподіваного біологічного нападу з використанням спор сибірки [4].

У подальшому розвиток біологічної зброї не припинявся, більш того інтенсивність цих досліджень зростає.

На сьогоднішній день найбільш відомими можна вважати чотири стратегії застосування біологічної зброї: масовану, приховану, локальну, гібридну. Стратегія масованого застосування біологічної зброї – це крайній крок, на який може піти держава в разі наявності загрози, що ставить під питання сам факт її існування. У разі такого застосування у противника не буде достатньо ресурсів та засобів для своєчасного захисту. Способи застосування – від ракет і артилерії до авіації, включаючи масоване застосування дронів-камікадзе. Приховане застосування біологічної зброї має на меті не стільки знищити супротивника, стільки нанести йому максимальний фінансовий збиток з метою подальшого нав'язування йому своїх певних умов. В такому разі застосування біологічної зброї буде маскуватися під звичайну епідемію, що виникне в одному або кількох осередках всередині країни-супротивника.

Така стратегія реалізується за допомогою спеціальних служб. Локальне застосування біологічної зброї найчастіше має на меті перевірку ефективності того або іншого варіанту біологічної зброї в реальних умовах. Зброя не обов'язково може бути смертельною. Може стояти задача виведення з ладу супротивника на певний час. Спосіб застосування – за допомогою диверсійно-розвідувальних груп. Гібридна стратегія застосування біологічної зброї має на меті «попередити» противника, знизити його активність, досягти певних тактичних успіхів в ході ведення бойових дій. Передбачається, що зброя буде застосована руками третьої сторони («повстанців», терористів, «партизан», тощо), яка, можливо, не буде про характер цієї зброї поінформована.

Одним з найбільш ймовірних сценаріїв застосування країною-агресором біологічної зброї в умовах війни з Україною може бути гібридна стратегія. Вона може передбачати сценарій імітації застосування біологічної зброї, який буде видано за факт застосування такої зброї з боку українських військ. Метою реалізації такого сценарію може бути не стільки ураження особового складу української армії, скільки роздухування паніки серед населення та розповсюдження недовіри до українських військовослужбовців. Цей сценарій також матиме на меті підготувати думку громадян України та світової спільноти до запуску в майбутньому будь-якого (крім масованого) сценаріїв застосування росією біологічної зброї проти нашої держави.

Крім того, з початку широкомасштабної війни країна-агресор здійснила в Україні 626 хімічних атак. Щодня фіксується до 10 випадків застосування хімічних речовин. Про це служба зв'язків з громадськістю Командування Сил підтримки Збройних сил України повідомляє у Фейсбуці. Зазначається, що найчастіше ворог використовує гранати, такі як К-51, РГР, які скидає з БПЛА. Проте застосовуються і саморобні вибухові пристрої, споряджені речовинами подразнювальної дії. А також здійснюються артилерійські обстріли снарядами із вмістом хімічно небезпечних речовин.

11 квітня 2022 року за словами військових «Азову» російська армія за допомогою безпілотного літального апарата розпорошила невстановлену отруйну речовину в Маріуполі. Командир полку Андрій Білецький у відео зверненні повідомив про «чітко виражені ознаки отруєння хімічними речовинами», про те що постраждали задихалися й втрачали рівновагу. А вже 13 квітня за інформацією американської телерадіоорганізації «Голос Америки» «російське посольство в Єгипті опублікувало у Твіттері відео, на якому сільськогосподарські безпілотики видаються за військові апарати, які нібито розпорошують отруйні речовини». Вони, начебто, використовуються українськими військами для розпилення отруйних хімікатів на російських військовослужбовців та мирних українців.

14 грудня 2023 року було виявлено застосування нового типу спеціальних газових гранат РГ-ВО з вмістом хімічної речовини CS – хлорацетофенон –

речовину задушливої дії, заборонену Женевським протоколом про застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів. Неодноразово окупанти використовували заборонену хімічну зброю на Донбасі – аерозольні гранати «К-51». Про це повідомляють Військово-Морські сили ЗСУ. Хлорпікринові гранати російські військові скидають на позиції ЗСУ із дронів. Відомо, що пари хлорпікрину мають сильну сльозогінну дію. У високих концентраціях – задушливу. Конвенція ОЗХО забороняє військове застосування цієї речовини. Росія є однією з країн, яка офіційно оголосила про володіння хімічною зброєю.

Понад 36 випадків застосування небезпечних хімічних речовин було задокументовано і направлено для проведення слідчих дій у рамках кримінального провадження групами радіаційної, хімічної, біологічної розвідки зі складу військових частин Командування Сил підтримки спільно зі Службою безпеки України.

Варто наголосити, що застосування боєприпасів, подразнювальна дія яких не дає військовослужбовцям ефективно чинити опір чи вести вогонь, вкотре демонструє, що російська федерація не дотримується правил та звичаїв ведення війни.

Незважаючи на те що в наш час ведеться активна боротьба більшості країн по ліквідації зброї масового ураження, положення залишається складним і непередбаченим. Росія постійно порушує правила війни і застосовує по наших позиціях, і навіть по цивільному населенню, заборонену зброю: пастки, протипіхотні міни, запалювальні боєприпаси, ручні гранати із забороненими хімічними речовинами. Тому має застосовуватись комплекс організаційних, інженерних, медичних та інших заходів, спрямованих на запобігання або максимально можливе ослаблення вражаючої і руйнуючої дії зброї масового ураження з метою збереження життя, здоров'я, боєздатності і працездатності особового складу військ і населення, а також збереження військових, цивільних і природних об'єктів, тварин і матеріальних цінностей.

Висновки. Зважаючи на те, що росія не дотримується правил і звичаїв ведення війни і застосовує заборонену зброю, має бути забезпечений захист військ та цивільного населення від такої зброї. Для отримання даних щодо застосування біологічної чи хімічної зброї агресором повинна проводитись бактеріологічна та хімічна розвідки. Шляхом прогнозування (теоретичних розрахунків) наслідків нападу визначаються приблизні втрати особового складу, матеріальних засобів, можливі зони зараження, характер і обсяг робіт з усунення наслідків нападу. Також важлива якісна підготовка підрозділів Медичних сил Збройних Сил України, закладів охорони здоров'я, працівників ДСНС та Національної поліції до захисту особового складу та населення в разі застосування хімічної та/або біологічної зброї, знання алгоритму та тактики дій на випадок застосування такої зброї країною-агресором.

Література:

1. Шамсутдінов О. В. Кримінально-правова характеристика зброї масового знищення як конструктивної об'єктивної ознаки складу Кримінального правопорушення (статті 439, 440 КК України). *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 189-201
2. Бойова хімія – від найдавніших часів до сьогодні. *Національний університет біоресурсів і природокористування України* : веб-сайт. URL:<https://nubip.edu.ua/node/126500>
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики прогнозування наслідків виливу (викиду) небезпечних хімічних речовин під час аварій на хімічно небезпечних об'єктах і транспорті» від 14 травня 2020 р. за № 440/34723. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-01#Text> (дата звернення 16.05.2022).
4. Кравчук М. Ю. Застосування біологічної зброї від минулого до сучасності: історико-правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 2(49). С. 78-80
5. Науковий вісник TEXNOKPAT / <http://technocrat.org.ua/02.12.2012/>

References:

1. Shamstudinov O. V. (2022). Kriminalno-pravova harakterystyka zbroi masovogo znyshchennia yak konstruktyvnoi obiektyvnoi oznaky skladu Kryminalnogo pravoporushennia (st. 439, 440 KK Ukrainy) [Criminal law characteristics of weapons of mass destruction as a constructive objective feature of the composition of a criminal offense (Articles 439, 440 of the Criminal Code of Ukraine).] *Pravo i bezpeka - Law and security*, 2 (85). 189-201. [in Ukrainian].
2. Boiova himiia – vid yaidavnishyh chasiv do siogodni [Combat chemistry – from ancient times to today]. *Nacionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy - National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine*. Retrieved from URL: <https://nubip.edu.ua/node/126500> [in Ukrainian].
3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Metodyky prognozuvannia naslidkiv vylyvu (vykydu) nebezpechnyh himichnyh rehovyn pid chas avarii na himichno nebezpechnyh ob'ekтах i transporti [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Methodology for Forecasting the Consequences of the Spill (release) of Hazardous Chemical Substances During Accidents at Chemically Hazardous Facilities and Transport] (2020, May 14) Retrieved from URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-01#Text> [in Ukrainian].
4. Kravchuk M. Yu. (2023). Zastosuvannia biologichnoi zbroi vid mynulogo do suchasnosti : istoryko-pravovy aspekt [The use of biological weapons from the past to the present: a historical and legal aspect]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Carpathian Legal Gazette*, 2(49). 78-80. [in Ukrainian].
5. Naukovyi visnyk TEXNOKPAT. [Scientific Bulletin TEXNOKPAT]. Retrieved from <http://technocrat.org.ua/02.12.2012/> [in Ukrainian].

УДК 811.111:378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1045-1053](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1045-1053)

Бурмакіна Наталія Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Поліський національний університет, бульвар Старий, 7, м. Житомир, 10008, <https://orcid.org/0000-0002-4960-5276>

ФОРМУВАННЯ М'ЯКИХ НАВИЧОК ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНТЕРАКТИВНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ CASE-STUDY НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація. Конкурентоздатність фахівця на сучасному ринку праці визначається комплексом характеристик, в якому наявні не лише виключно професійні знання та навички (hard skills), але й надпрофесійні навички (soft skills), які сприяють ефективній діяльності.

У вітчизняній науковій літературі синонімічними терміну «soft skills» є поняття «м'які», «гнучкі», «універсальні», «соціальні навички», адже відображають здатність фахівця до соціальної взаємодії та співпраці з іншими представниками галузі й суміжних професійних сфер. Прикладами м'яких навичок є критичне мислення, креативність, уміння працювати в команді, ініціативність, тайм-менеджмент, уміння комунікувати, емоційний інтелект тощо.

Ефективне формування комплексу професійних та м'яких навичок у майбутнього фахівця є основною метою всього освітнього процесу у закладі вищої освіти. Відповідно, дисципліни, що викладаються, є основою формування такого комплексу навичок. Метою дисципліни «Іноземна мова» є формування іншомовної професійної компетентності, що включає не лише сукупність мовних та мовленнєвих здатностей, але й розвиток особистісних характеристик, «soft skills». Найефективнішим методом для їх формування є застосування інтерактивних технологій навчання, сфокусованих на розвитку здатності до співпраці. Дієвим інтерактивним методом навчання є case-study. Головна риса методу – відсутність однозначного правильного вирішення поставленої проблеми. Кожен етап роботи із методом передбачає, окрім розвитку професійних та мовленнєвих навичок студента, розвиток його м'яких навичок. Постановка проблеми стимулює критичне й аналітичне мислення; аналіз проблеми – креативність, сприяє саморозвитку; обговорення ситуації – розвиток соціально-комунікативних навичок; формування висновку групи – дає можливість продемонструвати ініціативу, лідерство. Ефективність застосування методу забезпечується такими факторами: міждисциплінарний характер обраної проблеми кейсу, її відповідність віку та фаховим знанням студентів, створення сприятливого середовища для прояву індивідуальності

здобувача освіти, дружня атмосфера, що відповідає правилам ведення конструктивної дискусії.

Ключові слова: soft skills, case-study, іноземна мова, інтерактивний метод.

Burmakina Nataliia Serhiivna PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Polissia National University, 7 Staryi Blvd. 10008, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-4960-5276>

SOFT SKILLS FORMATION OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS WITH THE HELP OF INTERACTIVE METHOD CASE-STUDY AT FOREIGN LANGUAGE CLASSES

Abstract. The competitiveness of a specialist in the modern labor market is determined by a set of characteristics, in which there are not only exclusively professional knowledge and skills (hard skills), but also extra-professional skills (soft skills) that contribute to effective activity.

In domestic scientific literature, the terms «flexible», «universal», «social skills» are synonymous with the term «soft skills», because they reflect the specialist's ability to social interaction and cooperation with other representatives of the industry and related professional fields. The examples of soft skills are critical thinking, creativity, teamwork, initiative, time management, communication skills, emotional intelligence, etc.

The efficient formation of a complex with professional and soft skills of a future specialist is the main goal of the entire educational process in a higher education institution. Consequently, the disciplines taught are the basis for the formation of such a set of skills. The purpose of the discipline «Foreign language» is the formation of foreign language professional competence, which includes not only the set of language and speech abilities, but also the development of personal characteristics, soft skills. The most effective method for their formation is the use of interactive teaching technologies focused on the formation of the ability to cooperate. Case-study is an effective interactive teaching method. The main feature of the method is the absence of an unambiguous correct solution to the problem. Each stage of the method involves, in addition to the development of the student's professional and language skills, the development of his soft skills. Problem setting stimulates critical and analytical thinking; problem analysis – creativity, promotes self-development; discussion of the situation – development of social and communicative skills; forming a group conclusion – gives an opportunity to demonstrate initiative and leadership. The application efficiency of the method is ensured by the following factors: the interdisciplinary nature of the problem, its correspondence to the age and professional knowledge of students, the creation of a

favorable environment for the manifestation of the individuality of an education applicant, friendly atmosphere that corresponds to the rules of conducting a constructive discussion.

Keywords: soft skills, case-study, foreign language, interactive method.

Постановка проблеми. Сучасний ринок праці потребує фахівців з комплексом якісно нових характеристик та здатностей. Поданий комплекс передбачає не лише наявність сформованих професійних компетентностей (hard skills) у працівника, але й сукупність вмінь, що дає змогу налагодити співпрацю та кооперацію з іншими представниками галузі та суміжних сфер (soft skills). Відповідно до даних рекрутингових агенцій, потенційні роботодавці бажають бачити у складі своїх компаній ініціативних, творчих, стресостійких працівників з розвинутими комунікаційними, організаторськими вміннями, працівників, що прагнуть постійного саморозвитку та самореалізації.

Таким чином, перед закладом вищої освіти постає проблема підготовки фахівця із низкою «жорстких» та «м'яких» характеристик, які дадуть змогу майбутньому спеціалісту успішно конкурувати на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою якісного формування комплексу з так званих «жорстких» та «м'яких» навичок займаються фахівці різноманітних галузей як у вітчизняному, так і закордонному науковому просторі. Якщо перелік жорстких навичок є очевидним для кожної окремої освітньо-професійної програми спеціальності, перелік м'яких навичок є дискусійним питанням, проте, науковці єдині у думці, що такі навички допомагають розкрити індивідуальність особистості фахівця та сприяють ефективній міжособистісній взаємодії, що, в свою чергу, є перевагою результативної роботи будь-якої компанії чи організації. Автори

Джонс М. (Jones M.), Балди С. (Baldi C.), Філіпс С. (Phillips C.) досліджували проблему переліку необхідних м'яких навичок працівника на думку роботодавців. Проблема технологій формування таких навичок є головною у працях Дин С. (Dean S.), Ист Дж. (East J.), Кірдан О., Мешко Г., Мешка О. тощо. Питання формування згаданих навичок на заняттях з іноземної мови за допомогою інтерактивних технологій розглядали Кузів М., Полигач І., Юрчишин Т. Застосування методу case-study для розвитку особистісних характеристик є ключовою у роботах Алексеєнко Т., Волошиної О., Гунька І., Дягілевої Л., Коршенко А.

Метою статті є аналіз ефективності застосування інтерактивного методу навчання case-study на заняттях з іноземної мови для формування м'яких навичок здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Нині у вітчизняному науковому дискурсі поняття «soft skills» визначається термінологічною парадигмою: «м'які навички», «навички успішності», «універсальні навички», «метапредметні навички», «гнучкі навички», «соціальні навички» [1, С. 154].

М'які навички – це комплекс неспеціалізованих, надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну професійну діяльність, високу її продуктивність і, на відміну від спеціалізованих навичок, не пов'язані з конкретною сферою [2].

Відповідно до досліджень науковців, перелік м'яких навичок включає такі характеристики особистості: критичне мислення, креативність, здатність брати на себе відповідальність, уміння приймати рішення, лідерство, уміння вирішувати конфлікти, когнітивна гнучкість, організаторські вміння, уміння працювати в команді, ініціативність, тайм-менеджмент, уміння комунікувати, адаптивність, уміння працювати в критичних умовах, стресостійкість, само-навчання та саморозвиток, самоменеджмент, емоційний інтелект [1, С. 156-157] (здатність людини визначати свої почуття, керувати ними, використовувати інформацію про себе та інших, щоб вплинути на майбутню поведінку) [3]. При цьому саме емоційний інтелект, на думку зарубіжних науковців, відіграє провідну роль у переліку м'яких навичок, що сприяють ефективній комунікації на робочому місці. Адже емоції є частиною особистості, можуть бути позитивними чи негативними, залежно від обставин [3]. Здатність людини опановувати емоції при комунікації відображає ступінь сформованості емоційного інтелекту, що вказує на ступінь розвиненості соціальних навичок.

Виходячи з доведеної важливості м'яких навичок для характеристики фахівця, робимо висновок, що навчання в закладі вищої освіти має сформувати у спеціаліста навички професійного характеру й навички, спрямовані на налагодження міжособистісної взаємодії. Поданій меті підпорядкований весь освітній процес, а дисципліни різноманітних курсів є «цеглинами» для формування компетентностей майбутнього фахівця. Не виключенням є і дисципліна «Іноземна мова». Основна мета вивчення дисципліни – це формування іншомовної професійної компетентності, але ця мета не є єдиною. Дисципліна «Іноземна мова», відповідно до теми нашого дослідження, повинна розвивати не лише сукупність мовних та мовленнєвих навичок та вмінь, але й ряд особистісних характеристик, необхідних для побудови ефективного процесу комунікації та прояву індивідуальності. Успішне формування особистісних характеристик, в тому числі і м'яких навичок, на заняттях з іноземної мови можливе лише при використанні міждисциплінарного підходу, шляхом емпіричного навчання через виклики, практику та спонукання до розмірковувань здобувачів освіти із позитивним підкріпленням результатів, чому допомагає сприятливе навчальне середовище під час упровадження програми дисципліни. А отже, постає проблема вибору педагогічних методів і технологій, здатних створити сприятливе середовище для формування м'яких навичок у студентів.

На наше переконання, інтерактивні технології навчання є найефективнішими для виконання поданої мети, адже орієнтовані на взаємодію та

співпрацю. При цьому відбувається взаємодія всіх суб'єктів у навчальному процесі: викладача і студента, студента з іншими студентами.

Інтерактивне навчання – це спосіб пізнання, який здійснюється у формі спільної діяльності студентів: всі учасники освітнього процесу взаємодіють один з одним, обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії один одного і свою власну поведінку, занурюються в реальну атмосферу ділового співробітництва з вирішення проблем [4, С. 50].

Існує безліч методів інтерактивного навчання. Зокрема, 1) групова робота, яка демонструє тісну взаємодію учасників навчального процесу, де вони виступають організаторами та учасниками; 2) метод проєктів – самостійне здійснення дослідницької діяльності з подальшим представленням та обговоренням результатів; 3) мозковий штурм – вирішення поставленої задачі шляхом групового обговорення та спільне знаходження шляхів вирішення; 4) ділові (стимуляційні / рольові) ігри – формування моделей професійної комунікативної поведінки відповідно до певної ситуації; 5) case-study (кейс-метод) – використання конкретних випадків (кейсів) для спільного аналізу, обговорення або вироблення самостійних чи групових рішень [5].

Робота над кейсом у процесі навчання орієнтує на отримання не готового знання, а його продукування шляхом активної мисленнєвої діяльності, яка розгортається у ході «дослідження» як всебічного аналізу ситуації, щоб розібратися в її суті, максимально визначити фактори, що спричиняють, детермінують проблему та способи рішення. Отже, створює умови для розвитку навички вчитися, використовувати теоретичні знання у розв'язанні практичних задач і завдань [6]. Головна риса методу – відсутність однозначного правильного вирішення поставленої проблеми.

У сучасній літературі зустрічаються різні класифікації кейсів. Найчастіше виділяють практичні, навчаючі, науково-дослідницькі, тренувальні, аналітичні, прогностичні кейси. За рівнем складності пропонуються наступні види кейсів: 1) дуже структуровані (кейси з незначною кількістю додаткової інформації, передбачають певну модель і оптимальний варіант рішення); 2) маленькі епізоди (стисло подається основна інформація, пропонується також декілька додатків і передбачається використання знань здобувачів освіти); 3) великі неструктуровані (обсягом до 50 сторінок, які включають багато інформації, студенти мають розібратися із запропонованим матеріалом і розв'язати завдання); 4) нестандартні кейси (працюючи над кейсом здобувачі вищої освіти виступають у ролі дослідників, застосовуючи наявні теоретичні знання і практичні навички, вони впроваджують щось нове для вирішення проблеми). Кейси також класифікують відповідно до їх розміру: 1) повні кейси (20-25 сторінок) орієнтовані на командну аналітичну роботу зазвичай протягом кількох днів, після закінчення якої команда презентує колективний результат; 2) стислі кейси (3-5 сторінок) призначені для групового обговорення

безпосередньо на занятті та прийняття узагальненого рішення; 3) міні-кейси (1-2 сторінки) розраховані на аудиторне опрацювання часто в якості практичного супроводу теоретичного матеріалу, що вивчається [7].

Звісно, для роботи на заняттях з іноземної мови застосування об'ємних кейсів не є ефективним, оскільки потребує значних зусиль вже на етапі аналізу основної проблематики, через що студенти можуть втратити цікавість до всієї подальшої роботи. Використання таких кейсів є доцільним, якщо студенти відвідують фахові курси з іноземною мовою викладання (що набирає популярності в освітніх закладах на сьогодні). Застосування ж стислих кейсів спонукає студентів до активної участі та самовираження у виконанні завдання, що сприяє результативному формуванню м'яких навичок.

Розглянемо основні етапи роботи з кейсом та проаналізуємо м'які навички, що формуються впродовж етапів.

На першому етапі подається власне проблемна ситуація. Аналіз ситуації вимагає від студента задіяння: професійних знань, вмінь, досвіду; складових іншомовної компетентності для їхнього відображення. Це є рушійною силою критичного й аналітичного мислення. «Технологія case-study розвиває мислення, здатність до аналізування фактів і явищ, а також самоаналізу власної компетентності у рішенні проблеми. Їх необхідність зростає у зв'язку з накопиченням інформації, у тому числі суперечливої, потребою знаходити в ній сутнісне, протистояти маніпуляціям свідомістю та потребою доцільного й компетентного її використання у навчальній діяльності та життєвій практиці» [6].

На другому етапі case-study студент самостійно опрацьовує проблемну ситуацію. «Будь-який кейс – це цілий інформаційний комплекс, що дає змогу провести аналіз ситуації і вибрати оптимальний спосіб її вирішення на основі реальних фактів. Застосування кейс-методу передбачає, що джерелом знань стає не викладач-інформатор, а власна активність студента» [8]. Це стимулює креативність студента, розвиває уміння приймати рішення. У випадку недостатніх професійних / мовних знань це спонукає студента до самонавчання та саморозвитку.

На третьому етапі відбувається обговорення ситуації із одногрупниками. Окрім удосконалення професійних знань та знань з іноземної мови відбувається розвиток соціально-комунікативних навичок. «Кейс-метод є ефективним методом формування партнерських відносин. Студенти в ході спільної підготовки проєктів і дискусій навчаються слухати один одного; ставити конструктивні питання; адекватно сприймати протилежну думку та виявляти до неї толерантність; грамотно, логічно й аргументовано викладати свою точку зору; переконувати, критикувати і реагувати на критику; приймати і враховувати зауваження, що створюють основу для подальшої плідної співпраці» [8]. Цей етап сприятливий для розвитку емоційного інтелекту, організаційних вмінь, умінь роботи у команді. «Організація групової форми роботи, особливо одночасно з кількох груп, розвиває здорову конкуренцію,

створює фон емоційного зараження, високу емоційну залученість кожного члена групи у процес обговорення ситуації й пошуку оптимального варіанту її рішення, а, закономірно, і активну участь та ініціативність, що у свою чергу стимулює до цього і інших учасників групи» [6].

Четвертий етап – формування висновку групи. Це результат інтеграції фахових, мовних знань та можливість проявити лідерство, ініціативу, стресостійкість, вміння тайм-менеджменту.

Надзвичайно важливими у роботі над кейсами визначаються соціальні та персоналізований контексти. Соціальний реалізується не тільки через аспекти взаємодії у системах викладач-студент, студент-студент, студент-група, група-група, а й через зміст самих ситуацій. Їх реальність не тільки збагачує знання, а й збагачує життєвий досвід (на прикладі засвоєння досвіду іншого), формує чутливість до явищ, подій і різних учасників соціального життя, соціальну рефлексію і спонукає до проєкції ситуації кейса на інші життєві чи просто освітні ситуації і їх перспективи, тим самим спонукає і до виваженості щодо власних вчинків та діяльності, моделювання подальшого розвитку подій [6].

Проте, необхідно звернути увагу на фактори, що впливають на результативність методу case-study на заняттях з іноземної мови. Досвід практичного застосування методу довів, що його ефективність для формування м'яких навичок стає можливою за наступних умов:

- цікавий, міждисциплінарний характер проблемної ситуації, яка не має однозначного правильного рішення;
- відповідність проблематики віку, рівню фахових і мовних знань студентів;
- створення сприятливого середовища для індивідуального прояву кожного студента, стимулювання креативності, саморозвитку;
- формування дружньої атмосфери для обговорення, в якій існують певні правила, зокрема, повага до точки зору інших, вміння аргументувати власну, толерантність тощо;

Висновки. Проведене дослідження вказує на необхідність формування, на ряду з професійними, м'яких навичок фахівця. Ефективними є інтерактивні технології навчання, зокрема, case-study. Використання цього методу на заняттях з дисципліни «Іноземна мова» є цікавим елементом навчання та інтегрує розвиток професійних, мовних, особистісних характеристик майбутнього фахівця, що збільшує його конкурентоспроможність на сучасному ринку праці.

Проблемою подальших досліджень є створення результативних кейсів для розвитку м'яких навичок студентів на заняттях з дисципліни «Іноземна мова».

Література:

1. Кірдан О., Кірдан О. Формування soft skills здобувачів вищої освіти в освітньому процесі закладу вищої освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2021. № 2(6). С. 152–160.

2. Мешко Г. М., Мешко О. І. Формування soft skills студентів непедагогічних спеціальностей у процесі вивчення курсу «Педагогіка». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. № 1 (48). С. 267-271. DOI: 10.24144/2524-0609.2021.48.267-271

3. Dean S., East J. Soft Skills Needed for the 21st-Century Workforce. *International Journal of Applied Management and Technology*. 2019. Volume 18, Issue 1, P. 17–32. DOI:10.5590/IJAMT.2019.18.1.02

4. Кузів М. З., Юрчишин Т. В., Полигач І. О. Використання інтерактивних технологій на занятті з іноземної мови. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. 2021. № 2. С. 48-53. DOI 10.31651/2524-2660-2021-2-48-53

5. Костенко В. Г., Сологор І. М., Знаменська І. В. Інтерактивне навчання іноземній мові за професійним спрямуванням. *Сучасні тренди розвитку медичної освіти: перспективи і здобутки*. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/18575/1/Kostenko_Interaktivne_navchannya.pdf (дата звернення: 10.01.2024).

6. Алексеєнко Т. Розвивальний потенціал case-study (кейс-технології) у формуванні ключових компетентностей здобувачів освіти: до методичного інструментарію сучасного підручника. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. № 29. С. 5-13. URL: https://lib.iitta.gov.ua/734504/1/2022_case-study.pdf (дата звернення: 10.01.2024).

7. Іванова І. Л., Коршенко А. Є., Дягілева Л. Д. Використання кейс-технологій у навчанні іншомовному спілкуванню. *Polish Science Journal*. 2021. № 11(44). С. 145-151. URL: <https://sciencecentrum.pl/wp-content/uploads/2021/11/POLISH%20SCIENCE%20JOURNAL%20%E2%84%96%2044%20%28web%29%20%282%29.pdf> (дата звернення: 10.01.2024).

8. Гунько І. В., Волошина О. В. Застосування кейс-методу в процесі викладання іноземної мови в умовах навчально-науково-виробничого комплексу «Всеукраїнський науково-навчальний консорціум». *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 32. Т. 2. С. 75-70.

References:

1. Kirdan, O., & Kirdan, O. (2021). Formuvannia soft skills zdobuvachiv vyshchoi osvity v osvitnomu protsesi zakladu vyshchoi osvity [Soft skills formation of higher education applicants in the educational process of a higher education institution]. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly – Psychological and Pedagogical Problems of the Modern School*, 2(6), 152–160 [in Ukrainian].

2. Meshko, H. M. & Meshko, O. I. (2021). Formuvannia soft skills studentiv nepedahohichnykh spetsialnostei u protsesi vyvchennia kursu «Pedahohika» [Soft skills formation of students of non-pedagogical specialties in the process of studying the course «Pedagogy»]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social Work»*, 1 (48), 267-271. DOI: 10.24144/2524-0609.2021.48.267-271[in Ukrainian].

3. Dean, S. & East, J. (2019). Soft Skills Needed for the 21st-Century Workforce. *International Journal of Applied Management and Technology*, V.18, I. 1, 17–32. DOI:10.5590/IJAMT.2019.18.1.02

4. Kuziv, M. Z., Yurchyshyn, T. V. & Polyhach I. O. (2021). Vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii na zaniatti z inozemnoi movy [The use of interactive technologies in a foreign language class]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Serii «Pedahohichni nauky» – Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Series «Pedagogical Sciences»*, 48-53. DOI 10.31651/2524-2660-2021-2-48-53 [in Ukrainian].

5. Kostenko, V. H., Solohor, I. M. & Znamenska I. V. Interaktyvne navchannia inozemnoi movi za profesiinym spriamuvanniam [Interactive learning of a foreign language for specific purposes]. *Suchasni trendy rozvytku medychnoi osvity: perspektyvy i zdobutky – Modern trends in the development of medical education: prospects and achievements*. Retrieved from http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/18575/1/Kostenko_Interaktivne_navchannya.pdf [in Ukrainian].

6. Alieksieienko, T. (2022). Rozvyvalnyi potentsial case-study (keis-tekhnologii) u formuvanni kliuchovykh kompetentnostei zdobuvachiv osvity: do metodychnoho instrumentariiu suchasnoho pidruchnyka [The developmental potential of case-study (case-technology) in the formation of key competencies of education seekers: to the methodological toolkit of a modern textbook]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the modern textbook*, 29, 5-13. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/734504/1/2022_case-study.pdf [in Ukrainian].

7. Ivanova, I. L., Korshenko, A. Ye. & Diahilieva, L. D. (2021). Vykorystannia keis-tekhnologii u navchanni inshomovnomu spilkuvaniu [The use of case technologies in teaching foreign language communication]. *Polish Science Journal*, 11(44), 145-151. Retrieved from <https://sciencecentrum.pl/wp-content/uploads/2021/11/POLISH%20SCIENCE%20JOURNAL%20%E2%84%96%2044%20%28web%29%20%282%29.pdf> [in Ukrainian].

8. Hunko, I. V. & Voloshyna, O. V. (2021). Zastosuvannia keis-metodu v protsesi vykladannia inozemnoi movy v umovakh navchalno-naukovo-vyrobnychoho kompleksu «Vseukrainskyi naukovo-navchalnyi konsortsium» [Application of the case method in the process of teaching a foreign language in the conditions of the educational-scientific-production complex «All-Ukrainian Scientific and Educational Consortium»]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogics*, 32, V. 2, 75-70.

УДК 57.08+378.147+37.014(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1054-1065](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1054-1065)

Гедзур Тетяна Іванівна старший викладач, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (ДВНЗ «УжНУ»), м. Ужгород, <https://orcid.org/0000-0002-4614-1760>

Вакерич Михайло Михайлович кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри генетики, фізіології рослин і мікробіології, біологічного факультету, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (ДВНЗ «УжНУ»), м. Ужгород, судовий експерт сектору молекулярно-генетичних досліджень відділу біологічних досліджень та обліку, Закарпатський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Ужгород, <https://orcid.org/0000-0002-3268-7797>

Колесник Анжела Володимирівна кандидат біологічних наук, доцент кафедри генетики, фізіології рослин і мікробіології Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (ДВНЗ «УжНУ»), м. Ужгород, <https://orcid.org/0000-0001-8781-3335>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ГЕНЕТИКИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. Підготовка сучасних спеціалістів на сьогоднішній день вимагає тих компетентностей, які в подальшому забезпечуватимуть потреби країни в конкурентних та кваліфікованих працівниках. У сучасному світі необхідні не лише відповідні теоретичні знання, але і практичні навички, які отримують здобувачі освіти в процесі навчання. Актуальність вищої освіти виявляється у постійному самоосвітньому процесі та професійному розвитку після завершення навчання. Саме тому, важливим вважається використання новітніх методів і підходів під час викладання різних предметів, включаючи генетику.

Метою статті було проаналізувати методологічні підходи до викладання генетики у закладах вищої освіти України в цілому та за природничими спеціальностями («біологія», «психологія» і «олігофренопедагогіка»), зокрема. Визначено, що завданням вивчення генетики є освоєння інформації про носії генетичної інформації та реалізація цієї інформації на основі біологічних і генетичних особливостей відповідного об'єкту генетичних досліджень. Для ефективного виконання цих завдань викладацький колектив закладів вищої освіти розробляє робочі зошити та практикуми. Кожне практичне заняття супроводжується теоретичними питаннями, опорними

схемами, генетичними задачами та тестовими завданнями, які здобувачі освіти виконують під час занять. Для розвитку загальних і спеціальних компетентностей у майбутніх фахівців біологічних, медичних та педагогічних спеціальностей, важливо проводити проєктні роботи. Методи, такі як демонстрація з використанням мультимедійного супроводу, дискусія, обговорення, проблемне викладання матеріалу та розв'язання ситуаційних задач, також є важливими у навчальному процесі. Для підвищення ефективності навчання використовуються інноваційні технології, які доповнюють традиційні методи. Було розглянуто найпоширеніші платформи для вивчення генетики, а саме: EdEra, Prometheus, Всеосвіта, TeachHub, Classroom, Padlet, Moza book. Оскільки інновації у галузях генетики та біології надзвичайно швидко проходять шлях від наукових розробок до практичного застосування, у підходах до викладання цих наук мають відбутись певні трансформації, зокрема у напрямі наповнення навчальних матеріалів, формування у здобувачів високого рівня базової підготовки та подолання антиінноваційного бар'єру.

Ключові слова: вища освіта, викладання генетики, педагогічні методи, інновації в освіті, олігофренопедагогіка, психологія, біологія.

Hedzur Tetjana Ivanivna Senior Lecturer, Uzhgorod National University, Uzhgorod, Uzhhorod <https://orcid.org/0000-0002-4614-1760>

Vakerych Mykhailo Mykhailovych PhD in Biology, Docent, Head of department of genetics, physiology of plants and microbiology, Faculty of Biology, Uzhgorod National University, Uzhhorod, Ukraine, forensic expert of the molecular genetic research sector of the department of biological research and accounting, Transcarpathian scientific research expert and forensic center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Uzhhorod, <https://orcid.org/0000-0002-3268-7797>

Kolesnyk Angela Volodymyrivna PhD in Biology, Associate Professor Biological Faculty, Uzhhorod National University, Uzhhorod, <https://orcid.org/0000-0001-8781-3335>

METHODOLOGICAL APPROACHES TO TEACHING GENETICS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE

Abstract. The training of modern specialists today requires those competencies that will provide the country with competitive and qualified workers in the future. In today's world, not only relevant theoretical knowledge and practical skills are needed, which students of education receive in the learning process. The relevance of higher education is manifested in the constant self-education process and professional development after completing studies. That is why it is considered

important to use the latest methods and approaches when teaching various subjects, including genetics.

The purpose of the article was to analyze the methodological approaches to the teaching of genetics in higher education institutions of Ukraine in general and by natural science specialties ("biology", "psychology" and "oligophrenopedagogy"), in particular. It was determined that the task of studying genetics is to learn information about carriers of genetic information and to implement this information on the basis of biological and genetic features of the relevant object of genetic research. For the effective performance of these tasks, the teaching staff of higher education institutions develop workbooks and workshops. Each practical lesson is accompanied by theoretical questions, reference schemes, tasks and tests that students perform during the lessons. For the development of general and special competencies in future specialists of biological, medical and pedagogical specialties, it is important to carry out project work. Methods such as demonstration using multimedia support, discussion, discussion, problem-based teaching of the material and solving situational problems are also important in the educational process. In order to increase the effectiveness of training, innovative technologies are used that complement traditional methods. The most common platforms for studying genetics were considered, such as EdEra, Prometheus, Vseovsita, TeachHub, Classroom, Padlet, Moza book. Since innovations in the fields of genetics and biology move extremely quickly from scientific developments to practical application, approaches to the teaching of these sciences must undergo certain transformations, in particular, in the direction of filling educational materials, forming students of a high level of basic training, and overcoming the anti-innovation barrier.

Keywords: higher education, teaching genetics, pedagogical methods, innovations in education, oligophrenopedagogy, psychology, biology.

Постановка проблеми. Швидкий темп інноваційного розвитку у галузі біології та генетики спричиняє нові вимоги до підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Майбутні фахівці біологічних, медичних та педагогічних спеціальностей повинні бути готовими впроваджувати інновації генетичної науки у свою професійну діяльність для забезпечення високого рівня надання послуг населенню. Для цього варто застосовувати відповідні методи і технології навчання у закладах вищої освіти, які сприятимуть здобуттю здобувачами освіти необхідних знань та навичок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сучасних підходів у викладанні генетики у закладах вищої освіти присвячена ще не досить велика кількість наукових праць, проте деякі вітчизняні науковці все ж зробили певні внески у вивчення цієї теми. Так, Т. Юсипіва проаналізувала методичні аспекти використання проєктної технології для опанування здобувачами освіти матеріалу з генетики та біології. Зазначила, що розробка проєкту є засобом формування професійних компетентностей майбутніх фахівців у галузі генетики людини [9].

І. Бесеганич, А. Колесник та Ю. Куш дослідили інноваційні освітні платформи, що використовуються в процесі фахової підготовки біологів у закладах вищої освіти. Ці ресурси є корисними для удосконалення навчального процесу, стимулюючи активну участь здобувачів вищої освіти у вивченні біологічних наук, розвиваючи їх навички використання сучасних технологій і підвищуючи рівень їхньої підготовки [1].

О. Снісар, Л. Білик, К. Ліневич та О. Самогулова розглянули питання змін, які необхідно впроваджувати у процес викладання медичної біології та генетики у зв'язку з прогресом генетичної інженерії, молекулярної біології, біотехнології. Перетворення підходів до навчання і викладання медичної біології та генетики в наш час визначається науковим прогресом у багатьох галузях біології. Це стає обов'язковим для формування висококваліфікованого фахівця, здатного до інноваційної діяльності та постійного самовдосконалення [8].

Мета статті – висвітлити сучасні методичні підходи до викладання генетики у закладах вищої освіти та проаналізувати особливості вивчення генетики здобувачами природничих спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Мета вивчення генетики впливає з освітньо-професійних цілей програми підготовки випускників ЗВО та визначається змістом системних знань і вмінь, якими повинен володіти кваліфікований біолог. Отримані здобувачами освіти знання з даної навчальної дисципліни є основою для інших предметів, які забезпечують наукову та професійну підготовку. Завданням вивчення генетики є засвоєння інформації про носіїв генетичної інформації, її реалізації на основі біологічних та генетичних особливостей [3]. Вивчення генетики здобувачами біологічних, медичних та педагогічних спеціальностей (наприклад «біологія», «психологія» та «олігофренопедагогіка») може характеризуватися низкою особливостей, адаптованих до їхніх професійних потреб і спрямованих на розуміння взаємозв'язків генетичних факторів з психічним та розумовим розвитком людини. Для фахівця-біолога знання в галузі генетики є важливими, в першу чергу, через необхідність розуміння принципів передачі та реалізації генетичної інформації в ході онтогенезу рослин, тварин, мікроорганізмів, вірусів тощо, а також її мінливості у різних форм життя; вивчення можливостей використання знань про генетичну природу всіх організмів у практичній діяльності. Олігофренопедагогіка – це галузь педагогіки та дефектології, яка спеціалізується на вивченні методик викладання та навчання дітей з порушеннями психологічного та розумового розвитку. Фахівець у цій галузі, використовуючи передові підходи та спеціально розроблені навчальні програми, забезпечує процес навчання, виховання та соціально-психологічної адаптації дітей і підлітків із відхиленнями в інтелектуальному розвитку. У деяких випадках така допомога може надаватися й для реабілітації дорослих. У свою чергу, психолог – це фахівець, який оцінює, діагностує і вивчає поведінку і розумові процеси

людини. Вивчення генетики в межах цих спеціальностей відкриває можливості для глибокого аналізу генетичних факторів, які можуть впливати на інтелектуальний розвиток та психічне здоров'я. Розуміння генетичних особливостей сприяє більш точній діагностиці та розробці індивідуальних підходів до навчання та підтримки осіб з розумовими відхиленнями.

Важливим у навчальному процесі ЗВО є щорічна робота із впровадження новітніх досягнень біології та генетики під час навчання. Основною теоретичною складовою у ході передачі інформації від викладача до здобувача освіти залишаються лекції, на яких може бути використане мультимедійне обладнання, об'єднуючи слайди різного характеру та фрагменти відеофільмів для полегшення сприйняття навчального матеріалу. На практичних заняттях здобувачі вищої освіти проходять індивідуальне усне, письмове та комп'ютерне опитування за теоретичними питаннями, тестовими завданнями та розв'язування ситуаційних задач, що відповідає темі заняття і включено до методичних розробок на основі рекомендованої літератури. Для кожного практичного заняття з конкретної теми проводиться відбір та структурування змісту навчального матеріалу, визначаючи логічний зв'язок між його основними елементами. Таким чином, матеріал розподіляється на інформаційні блоки, кожен з яких складається з головних елементів. Наприклад, навчально-методичний посібник «Вступ до геномної біології» поділений на 8 занять. Для кожного з них зазначено перелік обладнання, матеріалів та реагентів, потрібних для виконання лабораторної/практичної роботи, подано короткі відомості, які є теоретичною передумовою того чи іншого лабораторного методу чи методики, поетапного опису операцій чи циклу з поясненням їхньої суті (з візуальним забезпеченням). Детально покроково розписаний хід кожної роботи та прогнозований результат [2].

З метою інтенсифікації виконання завдань викладацьким колективом закладів вищої освіти виготовляються робочі зошити, в яких кожне практичне заняття супроводжується теоретичними питаннями, опорними схемами, задачами та тестами, які здобувач вищої освіти виконує в процесі роботи. Це сприяє кращому засвоєнню знань, запам'ятовуванню матеріалу [6]. Задля цього впроваджуються і відповідні практикуми, де також наводяться короткі теоретичні відомості та практичні частини до лабораторних робіт. Приміром, у практикумі «Медична біологія» до кожної лабораторної роботи наводяться питання для самопідготовки, задачі, приклади їх розв'язування [4].

Для розвитку загальних і спеціальних компетентностей у майбутніх фахівців у сфері природних спеціальностей необхідною є проєктна робота. Загальний підхід у закладах вищої освіти до проєктної роботи в галузі генетики полягає в уявленні її як цілісної структурної дидактичної одиниці, що являє собою комплексне завдання, яке розглядається як система задач. Основна мета виконання проєктної роботи спрямована на закріплення вмінь застосовувати вивчений матеріал з певного розділу генетики для розробки

проєкту, наприклад, складання та аналіз родоводу здобувачами освіти. Призначенням такої діяльності є також покращення навичок використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій у груповій роботі, закріплення вмінь презентувати результати власних досліджень.

Для роботи над проєктом кожен здобувач отримує індивідуальне завдання, яке включає в себе вибір певної морфологічної або біохімічної ознаки, такої як форма носа, структура волосся чи група крові. Здобувач вищої освіти повинен сформулювати легенду, а також розробити та проаналізувати свій власний родовід на основі обраної ознаки [9].

Такий метод вивчення генетики:

- підвищує вмотивованість здобувачів освіти до одержання відповідних знань;

- стимулює зацікавленість до виконання завдання;
- сприяє розширенню знань здобувачів про їхню родину;
- розвиває логічне мислення та творчу уяву.

Ефективними у вивченні генетики здобувачами освіти біологічних, медичних та педагогічних спеціальностей є наступні методи:

- обговорення;
- метод демонстрації з використанням мультимедійного супроводу;
- дискусія;
- бесіда;
- брейн ринг;
- метод проблемного викладу навчального матеріалу;
- рішення ситуаційних задач;
- ділова гра, частково-пошуковий метод, використання джерел друкованої інформації та інтернет-ресурсів [5].

Підвищенню ефективності навчання сприяє використання інноваційних технологій, які доповнюють традиційні заняття. Інтеграція інноваційних технологій розширює творчу діяльність здобувачів освіти, поліпшує якість дослідницької роботи, оскільки збільшує обсяг інформації, доступної для проведення досліджень. Інноваційні технології в освіті являють собою різноманітні інформаційні та комунікаційні засоби, які допомагають швидкому поширенню навчального матеріалу серед значної кількості користувачів. До числа таких інновацій в освіті входять платформи дистанційного навчання, які пропонують здобувачам освіти численні переваги. Дистанційні курси – EdEra, Prometheus, Всеосвіта, TeachHub – є надзвичайно популярними серед спеціальностей біологічного спрямування, оскільки надають теоретичні знання та практичні навички за короткий період. Відомі платформи, як-от: Moodle, Classroom, Padlet, Zoom, відмінно підходять як для викладачів, так і для здобувачів вищої освіти [1]. Ресурси «Moza map» та «Moza book» розширюють можливості занять за допомогою різноманітних ілюстрацій, анімацій та презентацій. Також можна використовувати їхні додатки, які сприяють проведенню експериментів та полегшують засвоєння навчального матеріалу.

В умовах дистанційного навчання, яке активно впроваджується в усіх закладах освіти України останнім часом, набули великої популярності хмарні технології та програми пакету у Microsoft Office, зокрема Forms та Teams. Завдяки MS Teams, викладач отримує можливість не лише провести повноцінне практичне заняття, але й послуговуватися різноманітними перевагами:

- перебуваючи перед комп'ютером, викладач може ефективно демонструвати здобувачам освіти будь-який мультимедійний матеріал, що спонукає викладачів більш ретельно готуватись до занять, вести постійний пошук різних сучасних матеріалів, фільмів, динамічних схем;
- з'являється можливість проводити індивідуальні розмови із здобувачами освіти (важливо у випадку, коли здобувачі соромляться невірно відповісти перед одногрупниками).

Основними видами освітніх платформ, які використовуються для підготовки здобувачів вищої освіти під час вивчення генетики є (рис. 1):

Електронні навчальні платформи

Цифрові середовища, в яких здобувачі освіти можуть вивчати навчальний матеріал, проходити тести, виконувати практичні завдання та отримувати зворотний зв'язок від викладачів

Віртуальні лабораторії

Інтерактивні вебдодатки, що надають можливість здобувачам освіти виконувати віртуальні експерименти та дослідження, які сприяють розвитку навичок роботи з лабораторним обладнанням

Онлайн-курси

Спеціалізовані курси (закриті або відкриті), які дозволяють здобувачам освіти вивчати певні теми генетики в інтерактивному форматі, використовуючи відеолекції, тести, завдання та взаємодію з викладачами та іншими учасниками навчального процесу

Мультимедійні ресурси

Відео-, аудіо-, графічні матеріали, які можна використовувати для ілюстрації навчального матеріалу, пояснення складних понять і стимулювання інтерактивного навчання

Рис. 1. Види освітніх платформ в процесі вивчення генетики здобувачами вищої освіти

Джерело: розроблено авторами на основі аналізу джерела [1].

Самостійна робота здобувачів вищої освіти є особливою формою організації навчального процесу, спрямованою на підвищення пізнавальної та методичної активності студентів і покращення їхніх результатів навчання. Виконуючи завдання як в аудиторії, так і поза нею, здобувачі отримують не лише стандартні дисциплінарні знання і навички, але й розвивають вміння шукати, обробляти та систематизувати інформацію. Це впливає на формування та розвиток критичного і творчого мислення, а також на розвиток навичок роботи з інформацією. Такий особистісно-орієнтований підхід у системі освіти є пріоритетним в багатьох країнах світу [7].

У процесі вивчення генетики здобувачам вищої освіти можуть пропонуватися різні форми самостійної роботи, а саме:

- підготовка виступів на засіданнях наукових товариств та на конференціях;
- проведення науково-дослідницької роботи;
- виготовлення таблиць та схем.

На заняттях з генетики викладачі можуть використовувати методи інтерактивного та активного навчання, вважаючи це найефективнішим способом удосконалення освітнього процесу. Інтерактивне навчання розглядається як форма пізнавальної діяльності, яка стимулює кожного здобувача освіти виявити свій інтелектуальний потенціал в процесі розв'язання відповідних ситуаційних задач, що наближені до реальних сценаріїв (наприклад, взаємодія пацієнта та лікаря (психолога), або здобувача та викладача (олігофренопедагога). Цей підхід сприяє зацікавленості здобувачів освіти у вивченні матеріалу та розвиває їхню навчальну активність. Крім того, він використовує нетрадиційні методи, що допомагають вирішувати завдання, на які традиційні методи не завжди дають відповіді. Такі підходи слугують формуванню системного мислення, розвитку професійних інтересів і мотивації, соціальної взаємодії, спільного прийняття рішень, а також поліпшують комунікативні навички та інші аспекти.

До інтерактивних технологій, які застосовуються під час викладання генетики у ЗВО України належать:

- ділова гра;
- кейс-метод;
- мозковий штурм;
- груповий та індивідуальний тренінг;
- майстер-клас;
- діалог Сократа тощо.

Ділова гра здобувала свою популярність через креативний, змагальний і колективний підхід. На заняттях з генетики її впроваджують наступним чином: викладач розділяє групу здобувачів освіти на 2 підгрупи, кожна з яких моделює різні ситуації. За допомогою методу ділової гри здобувачі вищої освіти під час вивчення певної теми з генетики можуть отримати різні

навички, наприклад, навички опитування та обстеження пацієнта, здатність визначати принцип і характер лікування захворювання. Програмним результатом навчання є така компетентність, як здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

Метод конкретних ситуацій, відомий також як кейс-метод, визначається великою мірою практичною та прикладною орієнтацією. Особливо це актуально в контексті навчання здобувачів освіти курсу генетики, де вони набувають досвід приймати конкретні професійні рішення під час аудиторних занять. Це виявляється у їх вмінні обговорювати та аналізувати практичні ситуації, отримуючи при цьому практичні навички та інструменти, які будуть корисні в їхній майбутній професійній діяльності. Кейс-метод відноситься до активних методів навчання, які базуються на вирішенні питань через аналіз проблемних ситуацій, конкретних проблем або завдань. У контексті вивчення основ медичної генетики за допомогою цього методу передбачається розвиток спільного (в межах конкретної академічної групи здобувачів освіти) практичного вирішення питань щодо плану обстеження, діагностики, профілактичних заходів, лікування тощо. Здобувачі вищої освіти-психологи, застосовуючи кейс-метод, набувають навичок аналізу конкретних клінічних випадків, що дозволяє їм розуміти психосоціальний вплив генетичних факторів на пацієнта.

Практичне використання методу «мозкового штурму» під час вивчення генетики передбачає групову роботу академічної групи з метою підвищення розумової активності майбутніх фахівців природничих спеціальностей. Цей підхід спрямований на спільний аналіз та пошук вирішення конкретної нестандартної ситуації, складної проблеми чи питання, коли процес вирішення знаходиться у глухому куті. Учасники формулюють цільові запитання, сприяючи тим самим творчому та колективному мисленню.

Метод «дерево рішень» дозволяє проводити паралельну характеристику різних варіантів рішень чи дій, виділяючи їхні переваги та недоліки у табличній формі для подальшого представлення здобувачам освіти. Такий метод дає змогу аналізувати, порівнювати та оцінювати різноманітні варіанти вирішення завдань, надаючи можливість формулювати прогнози щодо можливих наслідків кожного варіанту. Означений підхід сприяє підвищенню компетентності майбутніх фахівців [10].

Оскільки інновації у галузях генетики та біології надзвичайно швидко проходять шлях від наукових розробок до практичного застосування, підходи до викладання цих наук мають пройти певні трансформації (рис. 2).

Викладання генетики з урахуванням цих аспектів сприятиме підготовці фахівців, зокрема біологічних, медичних та педагогічних спеціальностей, які будуть готові до роботи в сучасних умовах. Оскільки методи, які здобувачі освіти вивчають зараз як інноваційні, на момент їхнього виходу на професійний ринок широко застосовуватимуться у їхній діяльності [8].

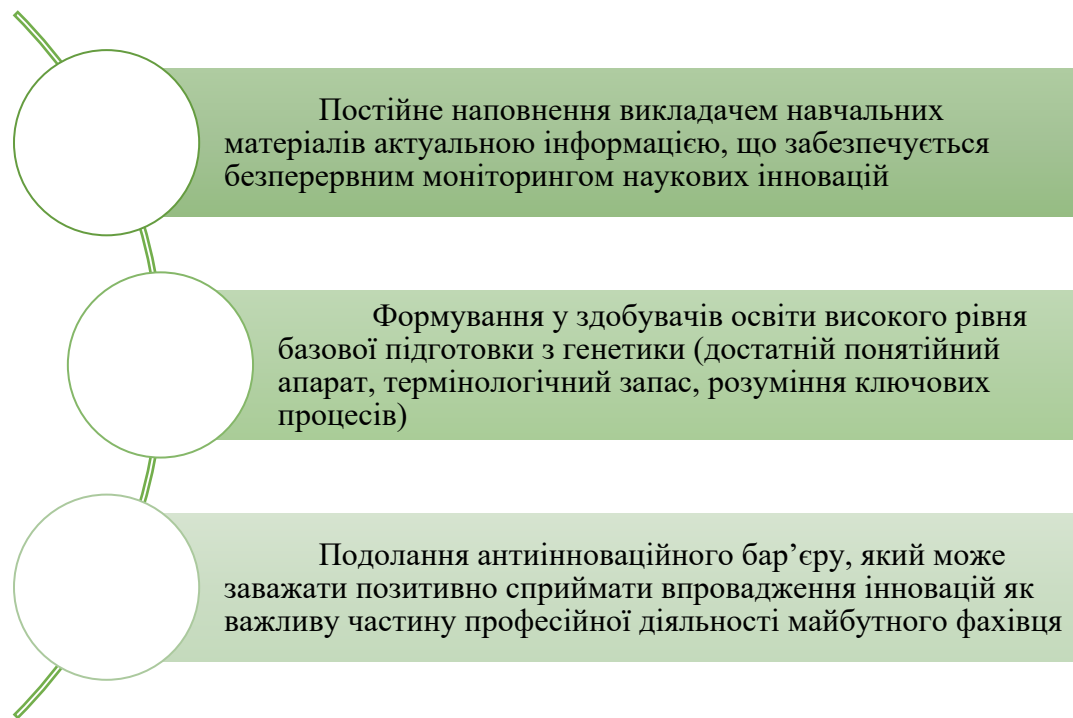

Рис. 2. Основні напрями трансформації методів викладання генетики у ЗВО

Джерело: розроблено авторами на основі аналізу джерела [8].

В епоху сучасного глобального інформаційного суспільства виникають нові виклики для викладачів, які вимагають постійного оновлення рівня знань та перегляду актуальності існуючих методів викладання. Інформація швидко змінюється та зростає в обсязі, тому для успішного викладання науково-педагогічному працівникові необхідно постійно вдосконалювати та опановувати нові підходи й методи викладання, розширювати власну компетентність та підвищувати кваліфікацію.

Висновки. Вивчення генетики має важливе значення в підготовці фахівців у галузі біології та медицини. Застосування сучасних методів навчання, тобто з використанням цифрових систем та технологій, сприяє більш якісній підготовці майбутніх фахівців біологічних, медичних та педагогічних спеціальностей. Детальний аналіз різних підходів дозволив визначити оптимальні методологічні стратегії для ефективного вивчення генетики. Інтерактивні методи стимулюють здобувачів вищої освіти активно залучатися до навчання та пізнавальної діяльності, що в результаті забезпечує їхню індивідуальну орієнтацію. До найбільш поширених інтерактивних методів навчання було віднесено ділову гру, кейс-метод, мозковий штурм, груповий та індивідуальний тренінг, майстер-класи тощо. Не менш важливим є використання у навчальному процесі різноманітних інноваційних технологій, зокрема платформ дистанційного навчання (Moodle, Classroom, Padlet, Zoom), різних дистанційних курсів (EdEra, Prometheus, Всеосвіта,

TeachHub), онлайн-ресурсів («Moza map», «Moza book»), які розширюють творчу діяльність здобувачів освіти та поліпшують якість дослідницької роботи. Вибір конкретного методу значною мірою залежить від професійності та компетентності викладача, мотивації здобувачів вищої освіти, а також від конкретної теми та характеру занять з генетики. Впровадження кожного з методів передбачає детальну, ретельну та систематичну підготовку, яку проводить викладач, а іноді і здобувачі освіти, забезпечуючи необхідну інформацію та матеріали.

Перспективою подальших досліджень може бути розгляд впливу інтеграції сучасних технологій, таких як дистанційні платформи та мультимедійні засоби, на ефективність вивчення генетики.

Література:

1. Бесеганич І. В., Колесник А. В., Куш Ю. І. Аналіз дієвості інноваційних освітніх платформ у процесі фахової підготовки біологів у закладах вищої освіти України. *Академічні візії*. 2023. № 19. С. 19-28. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7875352> (дата звернення: 08.01.2024).
2. Вступ до геномної біології: навчально-методичний посібник / Я. С. Гасинець та ін. Ужгород: вид-во УжНУ «Говерла», 2023. 42 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/53612> (дата звернення: 08.01.2024).
3. Збірник задач і завдань з дисципліни «Генетика людини з основами медичної генетики» / М. М. Вакерич та ін. Навчально-методичний посібник. Ужгород, 2023. 93 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/53554> (дата звернення: 08.01.2024).
4. Кривцова М. В., Колесник А. В., Сікура А.О. «Медична біологія (частина І): Практикум». Ужгород, 2022. 156 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/54152/1/мед%20біол.%202022_методичка.pdf (дата звернення: 08.01.2024).
5. Омельчук О. В. Сучасний погляд на вивчення медичної генетики для професійної компетентності магістрів фізичної терапії, ерготерапії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2021. № 4(143). С. 87-90. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series.15.2021.4\(134\).21](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series.15.2021.4(134).21) (дата звернення: 08.01.2024).
6. Основи біології та генетики людини: Робочий зошит / А. В. Колесник та ін. Ужгород, 2023. 59 с.
7. Особливості викладання медичної генетики майбутнім лікарям / Р. П. Піскун та ін. *Фактори експериментальної еволюції організмів*. 2021. № 28. С. 161-165. DOI: <https://doi.org/10.7124/FEEO.v28.1394> (дата звернення: 08.01.2024).
8. Трансформація підходів до викладання медичної біології та генетики у контексті інноваційного розвитку молекулярної біології та генетичної інженерії / О. А. Снісар та ін. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 12(30). С. 464-475. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-12\(30\)-464-475](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-12(30)-464-475) (дата звернення: 08.01.2024).
9. Юсипіва Т. Метод проєктів у вивченні дисципліни «основи антропології, біології та генетики людини»: формування професійних компетентностей майбутніх учителів біології та основ здоров'я. *Витоки педагогічної майстерності*. 2022. № 29. С. 240-248. DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2022.29.264359> (дата звернення: 08.01.2024).
10. Choden T., Kijkuakul S. Blending Problem Based Learning with Scientific Argumentation to Enhance Students' Understanding of Basic Genetics. *International Journal of Instruction*. 2020. № 13(1). Р. 445-462. DOI: <https://doi.org/10.29333/iji.2020.13129a> (дата звернення: 08.01.2024).

References:

1. Besehanych, I. V., Kolesnyk, A. V., & Kushch, Yu. I. (2023). Analiz diievosti innovatsiinykh osvitnikh platform u protsesi fakhovoi pidhotovky biolohiv u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Analysis of the effectiveness of innovative educational platforms in the process of professional training of biologists in higher education institutions of Ukraine]. *Akademichni vizii – Academy vision*, 19, 19-28. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7875352> [in Ukrainian].
2. Hasynets Ya.S., Shchubelka Kh.M., Volsberher V.V., Kish R.Ia., Vakerych M.M., Kryvtsova M.V., Mirutenko V.S., & Oleksyk T.Kh. (2023). Vstup do henomnoi biolohii [Introduction to of genomic biology]. Uzhhorod: vyd-vo UzhNU «Hoverla». Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/53612> [in Ukrainian].
3. Vakerych M.M., Hasynets Ya.S., Dolhushyna L.V., Hedzur T.I., & Kresei T.V. (2023). Zbirnyk zadach i zavdan z dystsypliny «Henetyka liudyny z osnovamy medychnoi henetyky» [A collection of problems and tasks from the discipline "Human genetics with basics of medical genetics"]. Uzhhorod. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/53554> [in Ukrainian].
4. Kryvtsova, M. V., Kolesnyk, A. V., & Sikura, A.O. (2022). «Medychna biolohiia (chastyna I): Praktykum» [Medical Biology (Part I): Practicum]. Uzhhorod. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/54152/1/мед%20біол.%202022_методичка.pdf [in Ukrainian].
5. Omelchuk, O. V. (2021). Suchasnyi pohliad na vyvchennia medychnoi henetyky dlia profesiinoi kompetentnosti mahistriv fizychnoi terapii, erhoterapii [Modern view of the study of medical genetics for the professional competence of masters of physical therapy, occupational therapy]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU*, 4(143), 87-90. Retrieved from [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series.15.2021.4\(134\).21](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series.15.2021.4(134).21) [in Ukrainian].
6. Kolesnyk A.V., Kryvtsova M.V., Hedzur T. I., & Kolesnyk O. B. (2023). Osnovy biolohii ta henetyky liudyny [Fundamentals of biology and genetics of a person]. Uzhhorod.
7. Piskun, R. P., Hrynychak, N. M., Shkarupa, V. M., Sprut, O. V., & Vasenko, T. B. (2021). Osoblyvosti vykladannya medychnoyi henetyky maybutnim likaryam [Peculiarities of teaching medical genetics to future doctors]. *Fakty eksperymental'noyi evolyutsiyi orhanizmiv – Factors of experimental evolution of organisms*, 28, 161-165. Retrieved from <https://doi.org/10.7124/FEEO.v28.1394> [in Ukrainian].
8. Snisar, O., Bilyk, L., Linevych, K., & Samogulova, O. (2023). Transformatsiya pidkhodiv do vykladannya medychnoyi biolohiyi ta henetyky u konteksti innovatsiynoho rozvytku molekulyarnoyi biolohiyi ta henetychnoyi inzheneriyi [Transformation of approaches to teaching medical biology and genetics in the context of innovative development of molecular biology and genetic engineering]. *Perspektyvy ta innovatsiyi nauky – Perspectives and innovations of science*, 12(30), 464-475. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-12\(30\)-464-475](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-12(30)-464-475) [in Ukrainian].
9. Yussyypiva, T. (2022). Metod proektiv u vyvchenni dystsypliny «osnovy antropolohii, biolohii ta henetyky liudyny»: formuvannya profesiinykh kompetentnostei maibutnikh uchyteliv biolohii ta osnov zdorovia [Project method in the study of the discipline "fundamentals of anthropology, biology and human genetics": formation of professional competences of future teachers of biology and fundamentals of health]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – Origins of pedagogical skills*, 29, 240-248. Retrieved from <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2022.29.264359> [in Ukrainian].
10. Choden, T., & Kijkuakul, S. (2020). Blending Problem Based Learning with Scientific Argumentation to Enhance Students' Understanding of Basic Genetics. *International Journal of Instruction*, 13(1), 445-462. Retrieved from <https://doi.org/10.29333/iji.2020.13129a> [in Ukrainian].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1066-1076](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1066-1076)

Глянєнко Катерина Андріївна кандидат педагогічних наук, викладач, Відокремлений структурний підрозділ "Дніпровський фаховий коледж інженерії та педагогіки Українського державного університету науки і технологій", 51900, м. Кам'янське, вул. Медична, 10, тел.: (096)54-06-326, <https://orcid.org/0000-0002-3008-9291>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. Сучасні тенденції в освіті вимагають персоналізації освітнього процесу адаптації до психологічних особливостей, інтересів та здібностей здобувачів освіти. Цьому сприяє застосування інноваційних технологій в освіті, зокрема моделі «перевернутий клас». Вони допомагають розвинути критичне мислення здобувачів освіти, використовувати методи проектування, моделювання, дослідних завдань. Автор зазначає, що сучасним здобувачам освіти складніше зосередитися та сприймати складну інформацію тривалий час, вони уникають монотонної роботи. Враховуючи ці особливості, педагоги прагнуть модернізувати процес навчання, застосовують ігрові технології на заняттях, використовують технологічні засоби (мобільні телефони, планшети, ноутбуки, персональні комп'ютери).

Обґрунтовано, що запропоноване «перевернуте навчання» передбачає відмову від таких прийомів, як виступи здобувачів освіти біля дошки, фронтальне опитування, диктування конспектів, перегляд тривалих навчальних фільмів і презентацій тощо. Натомість запроваджуються елементи педагогіки співробітництва: викладач виступає в ролі колеги та консультанта. Здобувачі освіти опановують навчальний матеріал, значною мірою за допомогою самонавчання, що сприяє розвитку пізнавальної активності та самостійності.

Доведено, що концепція «перевернутого класу» тісно пов'язана з використанням технічних засобів навчання. Ця модель навчання спрямована на відпрацювання практичних навичок на матеріалі дослідницьких завдань, вправ, проблемних дискусій, проектів, для чого необхідна пізнавальна активність здобувача освіти, бажання брати участь у дослідницьких експериментах, науковій діяльності, здатність до аналізу та ініціативність у навчанні. Використання інноваційних технологій в освіті дозволяє адаптувати процес професійної підготовки здобувачів вищої освіти до психологічних особливостей сучасного студентського покоління. Сьогодні важливим стає формування практичних навичок, активної та самостійної ролі у навчанні, використання інноваційних технологій.

Ключові слова: змішане навчання, «перевернутий клас», інтерактивні вправи, дистанційне навчання, синхронний / асинхронний формат.

Hlianenka Kateryna Andriivna Candidate of Pedagogical Sciences, lecturer, Separate structural unit "Dnipro Professional College of Engineering and Pedagogy of the Ukrainian State University of Science and Technology", St. Medichna, 10, Kamianske, 51900, tel.: (096)54-06-326, <https://orcid.org/0000-0002-3008-9291>

MAIN DIRECTIONS OF APPLICATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION

Abstract. Modern trends in education require the personalization of the educational process of adaptation to the psychological characteristics, interests and abilities of those seeking education. This is facilitated by the use of innovative technologies in education, in particular the "inverted class" model. They help to develop the critical thinking of education seekers, to use the methods of design, modeling, research tasks. The author notes that it is more difficult for modern learners to concentrate and perceive complex information for a long time, they avoid monotonous work. Taking into account these features, teachers strive to modernize the learning process, apply game technologies in classes, use technological tools (mobile phones, tablets, laptops, personal computers).

It is well-founded that the proposed "inverted learning" involves the rejection of such methods as presentations by students at the blackboard, face-to-face interviews, dictation of notes, watching long educational films and presentations, etc. Instead, elements of cooperation pedagogy are introduced: the teacher acts as a colleague and consultant. Students master the educational material, largely through self-study, which contributes to the development of cognitive activity and independence.

It has been proven that the concept of the "inverted classroom" is closely related to the use of technical teaching aids. This model of education is aimed at working out practical skills on the basis of research tasks, exercises, problem discussions, projects, which requires the cognitive activity of the student, the desire to participate in research experiments, scientific activity, the ability to analyze and initiative in learning. The use of innovative technologies in education makes it possible to adapt the process of professional training of students of higher education to the psychological characteristics of the modern student generation. Today, the formation of practical skills, an active and independent role in education, and the use of innovative technologies are becoming important.

Keywords: blended learning, flipped classroom, interactive exercises, distance learning, synchronous/asynchronous format.

Постановка проблеми. Сьогодні технічний прогрес впливає на всі сфери життя людини, у тому числі на освіту. Змінюються психологічні

особливості здобувачів освіти: з'являється розсіяна увага, кліпове мислення. Сучасним здобувачам освіти складніше зосередитися та сприймати складну інформацію тривалий час, вони уникають монотонної роботи. Враховуючи ці особливості, педагоги прагнуть модернізувати процес навчання, застосовують ігрові технології на заняттях, використовують технологічні засоби (мобільні телефони, планшети, ноутбуки, персональні комп'ютери). Деякі викладачі прагнуть індивідуалізувати навчання для того, щоб враховувати психологію кожного здобувача освіти, його нахили, інтереси та можливості. Цьому допомагає інноваційна модель освіти «перевернутий клас». Ця модель належить до змішаного типу навчання. Ідея «перевернутого навчання» полягає в попередньому самостійному ознайомленні здобувачів освіти з новим навчальним матеріалом за підручником чи відео-аудіо-матеріалом, а на занятті – короткий розбір проблемних моментів, закріплення теоретичних знань і вироблення практичних навичок. Оцінювання опанування нового матеріалу проводиться в кінці того ж самого уроку за допомогою виконання завдань у робочому зошиті, комп'ютерного тестування тощо.

Заропоноване «перевернуте навчання» передбачає відмову від таких прийомів, як виступи здобувачів освіти біля дошки, фронтальне опитування, диктування конспектів, перегляд тривалих навчальних фільмів і презентацій тощо. Натомість запроваджуються елементи педагогіки співробітництва: викладач виступає в ролі колеги та консультанта. Здобувачі освіти опановують навчальний матеріал, значною мірою за допомогою самонавчання, що сприяє розвитку пізнавальної активності та самостійності [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 2007 році принцип «перевернутого навчання» був запропонований учням Вудландської школи в штаті Колорадо (США) двома вчителями природничих наук – Джонатаном Бергманом та Аароном Самсом. Вони почали створювати короткі відеоподкасти з матеріалами лекцій, які учні мали переглядати вдома. Уроки ж присвячувались лабораторним роботам, а також відповідям на питання від учнів. У цьому дослідженні розглядається реалізація моделі «перевернутий клас» у сучасній освіті та її застосування на практиці у процесі викладання «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності».

Пилипчук О. зазначає: «Перевернуте навчання – це форма активного навчання, яка дозволяє «перевернути» звичний процес навчання так: домашнім завданням для здобувачів освіти є перегляд відповідних відеофрагментів з навчальним матеріалом наступного уроку. Здобувачі освіти самостійно опановують теоретичний матеріал, а під час аудиторних занять час використовується на виконання практичних завдань. Перевернутий клас – це така педагогічна модель, в якій типова подача лекцій і організація домашніх завдань міняються місцями. Здобувачі освіти дивляться вдома короткі відеолекції, у той час як на занятті відводиться час на виконання вправ, обговорення проєктів і дискусії. Відеолекції часто розглядаються як ключовий

компонент у «переверненому» підході, вони створюються викладачем і розміщуються в Інтернеті» [4].

Дослідження використання інформаційних технологій у професійній діяльності викладачів розкриті в роботах Л.Е.Гризуна, С.О.Гунька, Р.С.Гуріна, М.І.Жалдака, Л.М.Забродської, Л.Л.Ляхощко, В.В.Олійника, С.М.Яшанова та ін. Впровадження технології «перевернутого навчання» в освітній процес досліджували Д.Бергман, О.Єльнікова, М.Курвітс, Е.Попов, А.Самс.

Мета статті – основні напрями застосування засобів інноваційних технологій у процесі формуванні професійної компетентності через застосування технології "перевернутого навчання".

Виклад основного матеріалу. Важливою вимогою сучасного процесу навчання є активізація діяльності здобувачів освіти, що сприяє формуванню їх активної життєвої позиції, самостійності, інтересу до вивчення дисципліни, підвищення якості знань, навичок і вмінь. Стратегія і напрями змін в освіті чітко визначені у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ сторіччя»), Законах України «Про освіту» і «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти та Національній програмі інформатизації України, в яких наголошується на необхідності розвитку освіти на основі сучасних педагогічних концепцій, запровадження у навчально-виховний процес ЗВО особистісно розвивальних і діяльнісних педагогічних технологій, а саме інформаційно-комунікаційних технологій. Під час традиційних лекцій здобувачі освіти часто намагаються сприймати весь матеріал, що вони чують під час лекції. У них немає можливості зупинитися, щоб обміркувати сказане, і тому вони можуть пропустити важливі моменти, тому що намагаються дослівно записати почуте. Студенти, володіючи широким колом комп'ютерних навичок, прагнуть і можуть їх використовувати в опануванні низки дисциплін. Використання відео та інших попередньо записаних інформаційних носіїв дозволяє здобувачам освіти повністю контролювати хід лекції: вони можуть дивитися, перемотувати назад або вперед за потреби [8].

Змішане навчання – форма навчання, за якої навчання проводиться як в традиційній очній формі, так і з використанням технологій дистанційного навчання. KhanAcademy – міжнародна освітня мережа, заснована американським підприємцем Салманом Ханом. У 2006 році він почав записувати невеликі навчальні відеоролики, щоб допомогти своїй молодшій сестрі розібратися з математикою, та викладав їх у відкритий доступ. За два роки відео KhanAcademy переглянули більше 200 млн разів. Одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти є запровадження інновацій та інформаційних технологій у навчанні й вихованні здобувачів освіти. Тому навчально-виховний процес у закладах освіти має бути зорієнтований на використанні педагогічних інновацій, які ґрунтуються на інформаційних технологіях і сучасних засобах комунікації. Однією з таких інноваційних педагогічних технологій, яка може успішно використовуватися

при вивченні нового матеріалу здобувачами освіти є технологія «перевернутого класу» і це є найвідоміша модель змішаного навчання.

Модель навчання «Перевернутий клас» (Flipped Class) є різновидом змішаного навчання, головною особливістю якого є те, що домашнім завданням для здобувачів освіти є робота в онлайн-середовищі: перегляд навчальних відеоматеріалів або інформаційних ресурсів для опрацювання нового навчального матеріалу або закріплення вже вивченого. Натомість у групі здобувачі освіти під керівництвом і за допомогою викладача виконують практичні завдання до тієї теми, яку опанували вдома.

У рамках концепції навчання «перевернутий клас» здобувачі освіти вивчають лекційний матеріал та презентації вдома, а домашнє завдання виконують в аудиторії. Самостійне вивчення теоретичного матеріалу передбачає дослідницький підхід, а не просте запам'ятовування фактів. Такий підхід робить ставку на розуміння інформації. Здобувач освіти формулює для себе питання, які залишилися неясними, для того, щоб поставити їх викладачеві під час заняття.

У цьому полягає індивідуальний підхід до навчання: викладач під час навчання, виконання домашнього завдання стимулює здобувачів освіти до осмислення вивченого матеріалу та відповідає на запитання кожного студента. Заняття в аудиторії будується на основі вправ, тренінгів, обговорень. Це також сприяє глибокому аналізу пройденого матеріалу.

«Перевернутий клас» змінює роль викладача в освітньому процесі. З головного транслятора знань викладач перетворюється на помічника – консультанта і координатора, що сприяє тісній взаємодії зі здобувачами освіти на заняттях. Роль здобувачів освіти також змінюється. Вони більше вже не спостерігачі, а відповідають за отримані знання, спрямовують освітній процес, шукають практичне застосування отриманій інформації.

Розглянемо досвід застосування даної методики у практиці закордонних педагогів. Європейські дослідники визначили декілька різновидів «перевернутого навчання»:

1. **Типовий перевернутий клас** (The Standard Inverted Classroom). Здобувачі освіти отримують домашнє завдання, яке передбачає перегляд відеолекцій, ознайомлення з матеріалами, що стосуються теми наступного заняття, під час якого на практиці застосовують отримані теоретичні знання, а викладачі мають додатковий час для індивідуальної роботи з кожною особистістю.

2. **Орієнтований на дискусію перевернутий клас** (The Discussion-Oriented Flipped Classroom). Здобувачі освіти отримують завдання переглянути певні відеоролики або матеріали інтернет-ресурсів. А викладач на занятті організовує обговорення отриманої інформації. Така форма буде корисною на заняттях з гуманітарно-соціальних дисциплін.

3. **Сфокусований на демонстрації** перевернутий клас (The Demonstration-Focused Flipped Classroom). Така форма буде ефективною для тих дисциплін, які вимагають демонстрації матеріалів, проведення наочних досліджень. Викладач демонструє необхідну діяльність, а здобувачі освіти сприймають та аналізують її, а потім виконують певні дії у власному темпі тоді, коли їм зручно.

4. **Псевдоперевернутий** клас (The Faux-Flipped Classroom). Застосування цієї форми буде доцільним у тому випадку, якщо викладач не може бути впевненим, що здобувачі освіти точно готуватимуться вдома. Така модель дозволяє здобувачам освіти дивитися відео на занятті та після цього виконувати відповідні завдання. А викладач може бути впевнений, що всі здобувачі освіти в аудиторії готові до виконання практичних завдань і, переходячи від здобувача до здобувача, надавати їм індивідуальні консультації.

5. **Груповий** перевернутий клас (The Group-Based Flipped Classroom). Ця модель спонукає здобувачів освіти вчитися один в одного, пояснювати однокласникам відповіді, ефективні способи отримання інформації, проведення наукового дослідження тощо. Перед заняттям здобувачі освіти об'єднуються в групи, ознайомлюються з відповідними матеріалами, а на занятті працюють разом над певною науковою проблемою.

6. **Віртуальний** перевернутий клас (The Virtual Flipped Classroom). Можна організувати роботу здобувачів освіти так, щоб весь процес навчання відбувався дистанційно: викладач пропонує здобувачам освіти матеріал для перегляду, видає практичні завдання, консультує онлайн, проводить тестування і виставляє підсумкові оцінки. Головне – розпочати вивчення відповідного матеріалу із самостійного опрацювання теорії, так, як це відбувається за принципами «Перевернутого класу».

7. **«Перевернутий» вчитель** (Flipping The Teacher). Не обов'язково всю роботу має виконувати викладач – готувати або шукати відеоматеріали, формувати практичні завдання, консультувати, перевіряти роботи. Певні види робіт можуть виконати здобувачі освіти, а викладач стежитиме за тим, як буде організовано процес навчання, як буде представлена інформація, і надаватиме у разі необхідності допомогу.

Отже, не існує єдиної моделі «перевернутого заняття». Перевернутий клас – термін, що широко використовують для опису структури практично будь-яких занять, які будуються на перегляді лекції з подальшим обговоренням в аудиторії. Пропонуємо розглянути такі моделі структури заняття:

1 модель передбачає самостійний перегляд однієї або кількох лекцій (відеороликів, презентацій). Між лекціями можуть бути завдання у тестовій формі для перевірки отриманих знань або виконання інтерактивних вправ Learning Apps. Під час аудиторних занять з даної теми група виконує завдання

на створення інфографіки (використання GoogleМалюнків), робота з проектами, творче конструювання, піраміда твору.

2 модель передбачає у своїй основі теорію циклів Девіда Колба. Модель Колба - теорія психолога освіти дорослих Девіда Колба, присвячена поетапному формування розумових дій, яка в різних варіаціях застосовується під час інтерактивних занять (опертя на суб'єктний досвід, зв'язок теорії з практикою, навчання з майбутньою професійною діяльністю) [11].

Розглянемо структуру заняття за Девідом Колбом:

1.Мотивація: опертя на суб'єктний досвід.

2. Актуалізація: відеоролики, презентації, гіперпосилання, хмарні технології.

3. Вивчення нового матеріалу. Формування загальних та спеціальних (фахових) компетентностей для досягнення програмних результатів навчання: інтерактивні вправи Learning Apps, створення інфографіки (використання GoogleМалюнків), робота з проектами, творче конструювання, картки понять, піраміда твору.

4. Рефлексія. Оцінювання.

Мікрофон, мозковий штурм, незакінчене речення.

Учасники освітнього процесу обмінюються побажаннями та зауваженнями.

Деякі викладачі прагнуть удосконалити таку модель навчання. Наприклад, Браян Бенетт на своїх уроках у рамках моделі «перевернутого класу» враховує індивідуальні особливості здобувачів освіти. Він об'єднує їх у групи залежно від того, який тип сприйняття інформації їм ближче: аудіальний чи графічний. Залежно від цього підбираються завдання для здобувачів освіти, а потім змішує групи, щоб здобувачі освіти могли поділитись досвідом навчання один з одним [11].

Викладач, працюючи за моделлю «перевернутого класу», може використовувати різні форми подання теоретичного матеріалу. Він може надіслати здобувачам освіти текст лекції з мультимедійною презентацією як ілюстрація теоретичного матеріалу. Деякі викладачі записують подкасти чи YouTube Shorts. Подкаст – це лекція, прочитана викладачем та записана у формі аудіофайлу. Здобувач освіти може завантажити подкаст на свій гаджет і слухати в зручний час. Водкаст – це лекція, записана як відеофайл. Лекції у відеоформаті більш затребувані студентською аудиторією, проте вони вимагають більш ретельної підготовки. Якщо у викладача немає можливості записати відеолекцію, він може скористатися різними відеохостингами. Наприклад, на каналі YouTube є велика кількість лекцій на різні теми, записані іншими викладачами. Також можна використовувати YouTube Shorts, тобто записувати відео тривалістю до 60 секунд [2].

Перший етап вивчення теми, який здобувач освіти опановує самостійно, складається з відеолекції, що пояснює теоретичний матеріал та тестів, що

перевіряють опанування теми. На наступному етапі, в аудиторії, викладач пояснює студентам складну частину теоретичного матеріалу, відповідає на їхні запитання, а здобувачі освіти виконують дослідницькі, творчі завдання. І третій, заключний етап опанування теми – виконання здобувачами освіти більш складних завдань у тестовій формі для перевірки розуміння та опанування матеріалу [6].

Модель «перевернутого класу» – це модель активного навчання. Навіть засвоєння лекційного матеріалу – це пасивне сприйняття, а інтерактивний процес стосується взаємодії та активної участі. Переглядаючи відеопояснення, здобувач освіти може повторно прослухати незрозумілі моменти та пропустити те, що він уже добре знає. Під час аудиторних занять здобувачеві освіти надається більше можливостей для активної взаємодії. Він може обговорити зміст лекції, самостійно шукати розв'язання у межах дослідницьких завдань, у процесі групової роботи обмінюватися досвідом один з одним. Модель «перевернутого класу» зорієнтована на самостійність та пізнавальну активність здобувача освіти у навчальному процесі та досягненні програмних результатів навчання [4].

Модель «перевернутого класу» має переваги та недоліки. Переваги цієї моделі навчання полягають у тому, що формат відеолекцій сприяє кращому опануванню матеріалу. Здобувач освіти може повторно прослухати незрозумілий момент лекції завдяки тому, що всі відеолекції знаходяться у вільному доступі, здобувач освіти може повернутися до того матеріалу, який його цікавить; реалізується студентоцентризований підхід у навчанні.

Недоліки цієї моделі полягають у тому, що вона зорієнтована на активну роль здобувача освіти та вимагає більшої відповідальності студентів у процесі професійної підготовки. Одна з умов успішності моделі «перевернутого класу» – мотивація до навчання, активна пізнавальна діяльність, вміння працювати самостійно та в команді. Якщо у здобувача освіти не сформовано такі якості, йому буде складно працювати в рамках цієї моделі.

Концепція «перевернутого класу» тісно пов'язана з використанням технічних засобів навчання (комп'ютерів, ноутбуків, планшетів, мобільних телефонів). Це вносить певні обмеження до освітнього процесу [4]. Не випадково дослідники зазначають, що модель «перевернутого класу» найуспішніше реалізується у групах з підвищеною мотивацією до навчання і наявністю в аудиторії комп'ютерів (ноутбуків), підключених до мережі Інтернет. Ця модель навчання спрямована на відпрацювання практичних навичок на матеріалі дослідницьких завдань, вправ, проблемних дискусій, проєктів, для чого необхідна пізнавальна активність здобувача освіти, бажання брати участь у дослідницьких експериментах, науковій діяльності, здатність до аналізу та ініціативність у навчанні [2].

У статті модель «перевернутого класу» розглядається у контексті застосування змішаного навчання, навчання із застосуванням дистанційних технологій навчання у синхронному та асинхронному форматі.

Порівняймо традиційний і «перевернутий» підходи до навчання за такими критеріями: роль здобувача освіти, роль викладача, роль інноваційних технологій в освітньому процесі.

Таблиця 1

Порівняння традиційного та «перевернутого» підходів до навчання

	Традиційний підхід	«Перевернутий» підхід
Здобувач освіти	Пасивність, відсутність ініціативи й бажання в самостійній навчальній діяльності. Робота за алгоритмом «послухай – запам'ятай – відтвори».	Залучення студентів до освітнього процесу. Відповідальність за навчання. Взаємодія з усіма учасниками освітнього процесу. Усвідомлене навчання
Інноваційні технології	Застосування технологій та веб-інструментів у навчанні	Зміна методів та форм роботи засобами інноваційних технологій
Викладач	Передача знань, утримання дисципліни й порядку в аудиторії, контроль знань студентів	Конструювання навчальної ситуації, формування у студентів відповідальності за навчання
Методи	Пасивні методи подачі навчального матеріалу, при якому інформація відбувається від викладача до здобувачів освіти	Активні, інтерактивні, особистісно орієнтовані методи із застосуванням таких інструментів та засобів: YouTube Shorts, Learning Apps, Google Малюнки, Google Презентації)
Побудова навчального заняття	У навчальній аудиторії студенти слухають теоретичний матеріал на лекції викладача, не маючи можливості на обговорення через обмеженість часу	Вдома перегляд відеолекцій з теоретичним матеріалом з теми, а в аудиторії розв'язання та обговорення проблем з теми, виконання дослідницьких та творчих завдань

Практика показує, що технологія «перевернутого навчання» дає змогу істотно покращити показники успішності, але вибір за викладачем. Адже підготовка конспекту заняття вимагає від вчителя затрати часу, вміння працювати з інноваційними технологіями, творчості, поглиблення знань (здобувачі освіти можуть ставити різнопланові запитання), вміння конструювати і перебудовувати заняття. У контексті «перевернутого навчання» виникає чимало запитань. На нашу думку, єдиний спосіб розв'язання зазначеної проблеми полягає в тому, щоб матеріали, які використовуються у зазначеній технології були цікавими, інформаційно насиченими та зрозумілими для певної вікової категорії.

Висновки. Використання інноваційних технологій в освіті дозволяє адаптувати процес професійної підготовки здобувачів вищої освіти до психологічних особливостей сучасного студентського покоління. Сьогодні

важливим стає формування практичних навичок, активної та самостійної ролі у навчанні, використання інноваційних технологій. В епоху інформаційної перенасиченості для майбутніх викладачів педагогічних дисциплін важливим стає формування критичного мислення, вміння працювати з інформацією та обирати найсуттєвіше. Цьому також сприяє застосування технології "перевернутий клас". У рамках цієї моделі здобувачі освіти на заняттях розв'язують дослідницькі завдання, пропонують свої варіанти виходу з проблемних ситуацій, готують дослідницькі проєкти. Навички аналітичного мислення, які формуються на практичних заняттях у моделі «перевернутий клас», дозволяють здобувачам освіти у майбутньому бути більш підготовленими до педагогічної діяльності.

Література:

1. Дишлева С. ІКТ-технології та їх роль в навчально-виховному процесі [ICT technologies and their role in the educational process] . URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/technol/6804/> (дата звернення: 01.02.2024).
2. Каленський А.А. Застосування педагогічних інформаційних технологій у навчальному процесі вищої школи. Київ : Аграрна освіта, 2011. 280 с.
3. Методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої та позашкільної освіти у 2023/2024 навчальному році: Лист ІМЗО від 01.08.2023 № 1242. URL: <https://imzo.gov.ua/2023/08/23/lyst-imzo-vid-01-08-2023-1242-metodychni-rekomendatsii-shchodo-rozvytku-stem-osvity-v-zakladakh-zahal-noi-seredn-oi-ta-pozashkil-noi-osvity-u-2023-2024-navchal-nomu-rotsi/> (дата звернення: 01.02.2024).
4. Пилипчук О. «Перевернене» навчання інформатики. URL: <https://osvita.ua/school/method/42677/> (дата звернення: 03.02.2024).
5. План заходів щодо реалізації концепції розвитку stem-освіти до 2027 року / URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/oprilyudneno-plan-zahodiv-shodo-realizaciyi-koncepciyi-rozvitku-stem-osviti-do-2027-roku> (дата звернення: 01.02.2024).
6. Приходькіна Н.О. Використання технології «переверненого» навчання у професійній діяльності викладачів вищої школи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2014. Вип. 30. С. 141-144. URL: <http://surl.li/qfabn>. (дата звернення: 01.02.2024).
7. Савченко І. М. Реалізація ідей STEM-освіти Національним центром «Мала академія наук України». Наукові записки Малої академії наук України. Вип. № 7. 2015. С. 148-157.
8. Семеріков С. О. Фундаменталізація навчання інформативних дисциплін у вищій школі: монографія / Науковий редактор академік АПН України, д. пед. н., проф. М. І. Жалдак. Кривий Ріг: Мінерал; Київ: НПУ ім. Драгоманова, 2009. 340 с.
9. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. праць. Вип. 43. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2015. 471 с.
10. Brabazon T. Mobile Learning: the iPodification of Universities. 2007. 7 p.
11. Kolb D. Experiential learning. Englewood Cliffs (N.J.), 1984. 40 p.
12. Naismith, L., Lonsdale, P., Vavoula, G.&Sharples, M. Literature Review in Mobile Technologies and Learning. Report 11, NESTA Futurelab. Bristol: NESTA Futurelab. 2005.
13. Sharples, M. Big issues in mobile learning: Report of a workshop by the Kaleidoscope Network of Excellence Mobile Learning Initiative. Nottingham, UK: University of Nottingham, Learning Sciences Research Institute. 2007.

References:

1. Dyshlieva, S. IKT-tekhnologii ta yikh rol v navchalno-vykhovnomu protsesi». URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/technol/6804/> (accessed: 01.02.2024). [in Ukrainian].
2. Kalenskyi, A.A. (2011). Zastosuvannia pedahohichnykh informatsiinykh tekhnologii u navchalnomu protsesi vyshchoi shkoly [The use of pedagogical information technologies in the educational process of a higher school]. Kyiv : Ahrarna osvita. 280 s. [in Ukrainian].
3. Metodychni rekomendatsii shchodo rozvytku STEM-osvity v zakladakh zahalnoi serednoi ta pozashkilnoi osvity u 2023/2024 navchalnomu rotsi [Methodological recommendations for the development of STEM education in institutions of general secondary and extracurricular education in the 2023/2024 academic year]: Lyst IMZO vid 01.08.2023 № 1242. URL: <https://imzo.gov.ua/2023/08/23/lyst-imzo-vid-01-08-2023-1242-metodychni-rekomendatsii-shchodo-rozvytku-stem-osvity-v-zakladakh-zahal-noi-seredn-oi-ta-pozashkil-noi-osvity-u-2023-2024-navchal-nomu-rotsi/> (accessed: 01.02.2024). [in Ukrainian].
4. Pylypchuk, O. «Perevernene» navchannia informatyky ["Flip" learning of informatics]. URL: <https://osvita.ua/school/method/42677/> (data zvernennia: 03.02.2024). [in Ukrainian].
5. Plan zakhodiv shchodo vprovadzhennia STEM-osvity v Ukraini do 2027 roky [Plan of measures to implement the concept of development of stem education until 2027]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/oprilyudneno-plan-zahodiv-shodo-realizatsiyi-konceptsiyi-rozvitku-stem-osviti-do-2027-roku> (accessed: 01.02.2024). [in Ukrainian].
6. Prykhodkina, N.O. (2014). Vykorystannia tekhnologii «perevernenoho» navchannia u profesiinii diialnosti vykladachiv vyshchoi shkoly [Using the technology of "inverted" learning in the professional activity of teachers of a higher school]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Pedahohika. Sotsialna robota. Vyp. 30. S. 141-144. URL: <http://surl.li/qfabn>. (accessed: 01.02.2024). [in Ukrainian].
7. Savchenko, I. M. (2015). Realizatsiia idei STEM-osvity Natsionalnym tsentrom «Mala akademiia nauk Ukrainy» [Implementation of STEM education ideas by the National Center "Small Academy of Sciences of Ukraine"]. Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy. Vyp. № 7. S. 148-157. [in Ukrainian].
8. Semerikov, S. O. (2009). Fundamentalizatsiia navchannia informatyvykh dystsyplin u vyshchii shkoli: monohrafiia [Fundamentalization of the teaching of informatics disciplines in higher education]. / Naukovyi redaktor akademik APN Ukrainy, d. ped. n., prof. M. I. Zhaldak. Kryvyi Rih: Mineral; Kyiv: NPU im. Drahomanova. 340 s. [in Ukrainian].
9. Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy (2015). [Modern information technologies and innovative teaching methods in training specialists: methodology, theory, experience, problems]. Zb. nauk. prats. Vyp. 43. Kyiv-Vinnytsia: TOV firma «Planer», 471 s. [in Ukrainian].
10. Brabazon, T. (2007). Mobile Learning: the iPodification of Universities, 7 p. [in English].
11. Naismith, L., Lonsdale, P., Vavoula, G., Sharples, M. (2005) Literature Review in Mobile Technologies and Learning. Report 11, NESTA Futurelab. Bristol. [in English].
12. Sharples, M. (Ed., 2007). Big issues in mobile learning: Report of a workshop by the Kaleidoscope Network of Excellence Mobile Learning Initiative. Nottingham, UK: University of Nottingham, Learning Sciences Research Institute/ [in English].
13. Kolb D. (1984). Experiential learning. Englewood Cliffs (N.J.), 40 p. [in English].

УДК 378:004:37.001

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1077-1085](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1077-1085)

Гончаренко Олексій Миколайович доктор історичних наук, професор кафедри теорії і методики технологічної освіта та комп'ютерної графіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, <https://orcid.org/0000-0002-8882-6397>

Хищенко Олег Олександрович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики технологічної освіта та комп'ютерної графіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, <https://orcid.org/0000-0002-2653-9421>

Великдан Юлія Віталіївна старший викладач кафедри теорії і методики технологічної освіта та комп'ютерної графіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, <https://orcid.org/0000-0002-7005-2602>

РОЗВИТОК КОМП'ЮТЕРНОЇ ГРАМОТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ТА УЧНІВ У КОНТЕКСТІ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ ТА ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Стаття присвячена розгляду актуальної проблеми розвитку комп'ютерної грамотності вчителів та учнів у сучасному освітньому контексті. Зазначається, що швидкий технологічний розвиток ставить перед учасниками освітнього процесу виклик у забезпеченні не лише базових навичок, а й володіння сучасними програмними продуктами та інтернет-технологіями. Адже, комп'ютерна грамотність є ключовим елементом для взаємодії з інформацією, критичного мислення та розвитку технологічної культури. Учні, які володіють цими навичками, стають активними учасниками сучасного інформаційного суспільства, здатними не лише споживати інформацію, але й створювати її та вносити вклад у технологічний прогрес. Вміння користуватися найпоширенішими програмами та інтернет-технологіями у контексті загальної середньої, та розуміння цифрових технологій відкриває нові горизонти для творчості, дослідження та самовираження.

Автори статті аналізують проблеми, з якими стикаються вчителі та учні в контексті комп'ютерної грамотності, включаючи нерівномірність розвитку цих навичок та застарілість існуючих методик. На основі цього аналізу визначається мета статті - розробка практичних рекомендацій для вдосконалення процесу вивчення та впровадження новітніх технологій у навчальний процес.

У статті висвітлюється необхідність організації систематичних навчань для вчителів, адаптації навчальних програм до вимог сучасності, створення

ефективних електронних ресурсів та залучення учнів до активного використання технологій. Також обговорюється питання підтримки доступності технологій, ефективної оцінки прогресу та залучення батьківської громадськості.

Висновки статті ставлять перед читачем завдання активної участі у всебічному розвитку комп'ютерної грамотності, а також закликають до взаємодії між учителями, учнями та громадськістю для успішної реалізації цієї важливої мети.

Ключові слова: електронний ресурси, цифрові навички, інформаційне суспільство, цифрова грамотність, ресурси мережі Інтернет.

Goncharenko Oleksiy Mykolayovych Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Theory and Methodology of Technological Education and Computer Graphics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, <https://orcid.org/0000-0002-8882-6397>

Khishchenko Oleg Oleksandrovykh Candidate of Pedagogical Science, associate professor of the Department of Theory and Methodology of Technological Education and Computer Graphics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, <https://orcid.org/0000-0002-2653-9421>

Velykdan Yuliya Vitaliyivna senior lecturer at the Department of Theory and Methodology of Technological Education and Computer Graphics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, <https://orcid.org/0000-0002-7005-2602>

DEVELOPMENT OF COMPUTER LITERACY OF TEACHERS AND STUDENTS IN THE CONTEXT OF USING MODERN SOFTWARE PRODUCTS AND INTERNET TECHNOLOGIES

Abstract. The article is devoted to the consideration of the actual problem of the development of computer literacy of teachers and students in the modern educational context. It is noted that the rapid technological development challenges the participants of the educational process in providing not only basic skills, but also mastery of modern software products and Internet technologies. After all, computer literacy is a key element for interaction with information, critical thinking and the development of technological culture. Students who possess these skills become active participants in the modern information society, capable not only of consuming information, but also of creating it and contributing to technological progress. The ability to use the most common programs and Internet technologies in the context of the general secondary, and the understanding of digital technologies opens new horizons for creativity, research and self-expression.

The authors of the article analyze the problems faced by teachers and students in the context of computer literacy, including the uneven development of these skills and the obsolescence of existing methods. Based on this analysis, the purpose of the article is determined - the development of practical recommendations for improving the learning process and introducing the latest technologies into the educational process.

The article highlights the need to organize systematic training for teachers, adapt educational programs to modern requirements, create effective electronic resources, and involve students in the active use of technology. Support for technology accessibility, effective assessment of progress, and involvement of the parent community are also discussed.

The conclusions of the article present the reader with the task of active participation in the comprehensive development of computer literacy, and also call for interaction between teachers, students and the public for the successful implementation of this important goal.

Keywords: electronic resources, digital skills, information society, digital literacy, Internet resources.

Постановка проблеми. З появою сучасних технологій та стрімким розвитком інформаційного суспільства, актуальність теми розвитку комп'ютерної грамотності стає надзвичайно важливою для усіх учасників освітнього процесу. В наш час, коли світ перебуває в епоху цифрової трансформації, комп'ютерна грамотність стає необхідністю і фактором успішного функціонування як в освітній, так і в професійній сферах.

Сучасне інформаційне суспільство створює велику кількість можливостей, але разом із тим вносить свої виклики та вимоги. Педагоги повинні бути готові до ефективного використання сучасних засобів навчання та впровадження інноваційних методик. Комп'ютерна грамотність для них стає не лише інструментом роботи, але й ключовою компетенцією, що дозволяє пристосуватися до швидко змінюючогося навчального середовища.

Незважаючи на загальне розуміння важливості комп'ютерної грамотності, частина вчителів та учнів може виявляти відставання у цій критично важливій області. Сучасний освітній ландшафт вимагає від учасників системи освіти вміння використовувати не лише базові навички, але й розуміння та майстерність у використанні сучасних програмних продуктів та інтернет-технологій.

Однією з основних труднощів є те, що існуючі методики та програми навчання не завжди відповідають викликам та потребам сучасного освітнього середовища. Різноманітність технологій, їх стрімке оновлення та швидка еволюція вимагають постійного оновлення засобів та підходів до навчання комп'ютерної грамотності. Така динаміка може призвести до розриву між тим, як швидко розвиваються технології, і тим, як швидко оновлюються та

адаптуються навчальні програми та методики. Звідси і виникає питання відставання в розвитку комп'ютерної грамотності серед педагогів та учнів виникає внаслідок недостатньої адаптації навчального матеріалу до вимог сучасності та потреб ринку інформаційних технологій. Необхідність вирішення цієї проблеми визначає важливість розробки та впровадження нових, сучасних методик та програм для ефективного розвитку комп'ютерної грамотності в освітньому середовищі.

Отже, формування комп'ютерної грамотності є одним з найбільш актуальних завдань сьогодення. Від того, як воно буде вирішено, залежить ефективність використання обчислювальної техніки, і, в кінцевому рахунку, перспективи науково-технічного, економічного і соціального розвитку суспільства [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення аспектів впровадження в українську освітню галузь онлайн технологій та платформ різних типів пов'язане з іменами таких дослідників, як Н. Балик, Л. Брескіна, Н. Дементієвська, П. Маланюк, Є. Патаракін, І. Сокол, Г. Стеценко, та ін.; практичне застосування інтернет-технологій в освітньому процесі розглянуто у працях Г. Жабєєва, Ю. Жук, М. Кадемія, С. Литвинова, та ін.; проблеми формування комп'ютерної грамотності вчителів висвітлені у працях Н. Апатової, Б. Гершунського, А. Єршова, М. Жалдака, Н. Джинчарадзе, Г. Каджаспірової, Н. В. Морзе; проблеми застосування сучасних педагогічних програмних засобів навчання представлено у роботах Ю. Жука, О. Соколюк, С. Величко та ін.

Метою даної статті є аналіз актуальності проблеми недостатньої комп'ютерної грамотності серед вчителів та учнів та її розвиток з урахуванням орієнтовних рекомендацій щодо вдосконалення процесу вивчення та впровадження сучасних програмних продуктів та інтернет-технологій у навчальний процес.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, на який накладається швидке розвиток інформаційних технологій, питання комп'ютерної грамотності стає вкрай актуальним для педагогів та учнів. Суспільство, яке переходить до цифрової ери, вимагає від учасників освітнього процесу ефективного володіння не лише базовими навичками, але й розумінням сучасних програмних продуктів та інтернет-технологій.

Формування комп'ютерної грамотності особистості є одним з найбільш актуальних завдань. Від того, як воно буде вирішено, залежить ефективність використання обчислювальної техніки, і, в кінцевому рахунку, перспективи науково-технічного, економічного і соціального розвитку суспільства

Концепція комп'ютерної грамотності є загально-навчальним розумінням, визначенням, зокрема, у стандарті освіти, і вказує на те, що її доцільно формувати в процесі вивчення будь-якого предмета.

Щодо самого поняття «комп'ютерна грамотність», то воно виникло тоді, коли комп'ютер із вузькоспеціального інструмента став необхідним компонентом життя [3].

На думку Н.В. Морзе поняття «комп'ютерна грамотність» виступає як сукупність знань, вмінь і навичок, оволодіння якими дозволяє підготувати учнів до можливостей застосування обчислювальної техніки в подальшій практичній діяльності. Це дозволяє чітко виділити основні елементи комп'ютерної грамотності [2].

Однією з ключових проблем у цьому контексті є нерівномірність розвитку комп'ютерної грамотності серед вчителів та учнів. Незважаючи на загальний доступ до технологій, частина педагогів може відчувати нестачу ресурсів та надмірний тиск від необхідності адаптуватися до постійно змінюючихся технологічних стандартів. Схожі виклики стоять і перед учнями, які, незважаючи на свою молодість, можуть не мати достатнього досвіду у використанні сучасних технологій для навчання та особистого розвитку.

У цьому контексті важливо аналізувати існуючі методики та програми навчання комп'ютерної грамотності. Часто вони виявляються застарілими або неспроможними відповідати потребам сучасного освітнього середовища. Завдяки швидкому темпу розвитку технологій, інноваційні підходи до викладання можуть швидко застарівати, що ускладнює завдання вчителів та учнів у виборі ефективних засобів для розвитку комп'ютерної грамотності.

Сучасні програмні продукти та інтернет-технології можуть виступати ключовими катализаторами у процесі навчання. Вони не лише сприяють полегшенню роботи вчителів, а й розширюють можливості учнів у здобутті нових знань. Використання цих засобів може сприяти інтерактивному навчанню, створенню індивідуальних навчальних траєкторій та розвитку творчих навичок.

Для розвитку комп'ютерної грамотності вчителів та учнів у контексті використання сучасних програмних продуктів та інтернет-технологій, можна використовувати різноманітні методи, які сприяють засвоєнню практичних навичок та теоретичних знань. Ось деякі з них на нашу думку найактуальніші:

1. Інтеграція технологій в навчальний процес: використання сучасних програм та сервісів під час уроків; залучення інтерактивних дошок, онлайн-ресурсів, віртуальних лабораторій тощо.

2. Онлайн-навчання та мультимедійні ресурси: використання відео-уроків, вебінарів, інтерактивних підручників; робота з онлайн-платформами для вивчення програмування, цифрової грамотності, базових навичок роботи з комп'ютером.

3. Проекти та практичні завдання: організація групових чи індивідуальних проектів, що передбачають використання різних програмних продуктів; створення власних веб-сайтів, аплікацій, відео чи аудіо матеріалів.

4. Ігрові технології: використання навчальних ігор для засвоєння конкретних навичок

5. Метод «оберненого навчання»: домашнє вивчення теоретичного матеріалу через відео та онлайн-ресурси, а практичні вправи та дискусії проводяться на уроках.

6. Співпраця та обмін досвідом: організація регулярних тренінгів та семінарів для вчителів з використання сучасних технологій в навчанні; створення спільнот для обміну досвідом та ідей.

7. Етичне використання інтернет-ресурсів: навчання учнів та вчителів правилам цифрової грамотності, кібербезпеки та етичного поведіння в мережі.

Ці методи сприяють не лише засвоєнню конкретних навичок, але й розвитку критичного мислення, комунікативних навичок та творчого мислення в контексті використання сучасних технологій.

Проте найбільше нам хотілося зрозуміти, чому не всі вчителі використовують цифрові інструменти в своїй роботі, чого їм не вистачає для того, щоб їх опанувати. Як вдалося з'ясувати, основна проблема, як вважають учителі, у недостатньому оснащенні школи необхідними ресурсами. Вчителям для роботи не вистачає електронних дощок, проєкторів, комп'ютерів, ноутбуків, необхідних програм, навіть до доступу до мережі інтернет. Учасники опитування пишуть, що їм доводиться купувати свій інтернет, щоб використовувати цифрові інструменти на уроках [6].

Сучасне інформаційне життя спонукає педагогів надавати повну вичерпну й оновлену інформацію. Використовуючи традиційні джерела, це неможливо зробити. У педагогічній діяльності невід'ємним стає поєднання традиційного педагогічного досвіду з Інтернет-ресурсами, про що свідчать результати опитування. Це відкриває нові можливості в діяльності педагога. Саме тому застосування ресурсів мережі Інтернет є необхідним компонентом у професійній діяльності педагогічних працівників [4].

Розглянемо декілька рекомендації щодо вдосконалення процесу впровадження сучасних програмних продуктів та інтернет-технологій у навчальний процес для розвитку комп'ютерної грамотності:

1. Організація систематичних навчань для вчителів:

- Забезпечте регулярні тренінги та семінари для вчителів щодо використання сучасних програмних продуктів та інтернет-технологій у навчальному процесі.

- Створіть платформи для обміну досвідом між педагогами, де вони можуть ділитися успішними практиками та рекомендаціями.

2. Адаптація навчального матеріалу до вимог сучасності:

- Перегляньте і оновіть навчальні матеріали, включаючи в них матеріали, які відображають сучасний розвиток технологій.

- Враховуйте новітні тренди та вимоги ринку праці при розробці курсів з комп'ютерної грамотності.

3. Створення ефективних електронних ресурсів:

- Розробіть платформи та онлайн-ресурси для навчання, які будуть доступні для вчителів та учнів.

- Забезпечте ці ресурси інтерактивними матеріалами, відеоуроками та завданнями, що сприяють активному залученню.

4. Залучення учнів до активного використання технологій:

- Стимулюйте та підтримуйте учнівську активність у використанні сучасних програмних продуктів.

- Запроваджуйте проекти та завдання, які вимагають використання технологій для розв'язання реальних проблем.

5. Підтримка доступності технологій:

- Забезпечте широкий доступ до необхідних технічних засобів та програмного забезпечення для всіх учнів.

- Вивчайте можливості партнерств з індустрією та громадськістю для забезпечення технічних ресурсів.

6. Оцінка та відстеження прогресу:

- Розробіть систему оцінювання, яка враховує комп'ютерну грамотність учнів та вчителів.

7. Залучення батьків та громадськості:

- Організуйте інформаційні заходи для батьків щодо важливості комп'ютерної грамотності та способів підтримки дітей в цьому напрямку.

- Створіть партнерства з громадськістю для надання ресурсів та підтримки ініціатив з розвитку комп'ютерної грамотності.

Ці рекомендації спрямовані на створення сприятливого середовища для вивчення та використання сучасних технологій у навчальних закладах, сприяючи розвитку комп'ютерної грамотності серед вчителів та учнів.

Сучасні програмні продукти та інтернет-технології вже давно впроваджуються в систему освіти, сприяючи покращенню навчання та розвитку комп'ютерної грамотності. Ось огляд деяких на нашу думку найпоширеніших програм та технологій у контексті загальної середньої освіти:

1. Google Workspace for Education: це набір хмарних інструментів, що включає Gmail, Google Docs, Google Sheets та інші додатки. Вчителі та учні можуть спільно працювати над проектами, використовуючи ресурси в хмарі та забезпечуючи доступ до документів з будь-якого пристрою.

2. Microsoft 365 Education: Microsoft 365 Education (раніше Office 365 Education) пропонує набір інструментів, аналогічний до Google Workspace, але базований на продуктах Microsoft. Включає в себе Word, Excel, PowerPoint, а також інші додатки для спільної роботи та навчання.

3. Learning Management Systems (LMS): платформи для управління навчанням, такі як Moodle, Canvas, або Blackboard, дозволяють вчителям створювати курси, додавати завдання, тести та інші матеріали. Учні можуть зручно спілкуватися та здійснювати вивчення в онлайн-середовищі.

4. Zoom та Microsoft Teams: платформи відеоконференцій, такі як Zoom та Microsoft Teams, стали невід'ємною частиною дистанційного навчання.

Вони дозволяють вчителям проводити віртуальні уроки, взаємодіяти з учнями та організовувати онлайн-зустрічі.

5. Kahoot! та Quizizz: це популярні платформи для створення інтерактивних вікторин та тестів. Вони дозволяють вчителям створювати цікаві завдання для перевірки знань учнів та стимулюють активну участь.

6. Scratch та Code.org: це онлайн-ресурси для навчання програмуванню. Зокрема, Scratch дозволяє учням створювати свої власні інтерактивні ігри та анімації, сприяючи розвитку логічного мислення та творчості.

7. Padlet - це інтерактивна дошка, на якій користувачі можуть додавати текст, зображення, відео та інші матеріали. Використовується для спільної роботи, обговорення тем, та створення колективних проєктів.

Ці інструменти та багато інших допомагають вчителям і учням розвивати цифрові навички в контексті комп'ютерної грамотності, сприяючи вдосконаленню освітнього процесу та підготовці до викликів цифрового суспільства.

Є також сотні пристроїв і тисячі електронних додатків, аби додати мобільності навчально-виховному процесу. Виклик часу полягає у визначенні правильного набору пристроїв і додатків на основі вимог до процесу та результату навчання, системному їх застосуванні. Зовнішні ресурси для учасників навчально-виховного процесу, що наявні в Інтернет-мережі, а також внутрішні, які виникають за умови використання Інтернет-технологій [5].

Висновки. Розвиток комп'ютерної грамотності вчителів та учнів є важливим завданням, яке допоможе їм успішно навчатися та працювати в сучасному цифровому світі.

Крім того, є велика необхідність стратегічного підходу до вдосконалення процесу вивчення та впровадження сучасних технологій у навчальний процес. Серед ключових аспектів, які слід враховувати, зазначаються систематичні навчання для вчителів, створення доступних електронних ресурсів та підтримка активного використання технологій стороною учнів.

Заклик до спільних зусиль учителів, учнів та освітніх інституцій також є важливою частиною висновків статті. Тільки через взаємодію всіх учасників освітнього процесу можна забезпечити успішний розвиток комп'ютерної грамотності та високий рівень цифрової культури у сучасному суспільстві.

Отже, висновки статті стверджують важливість вдосконалення комп'ютерної грамотності у шкільному середовищі та визначають шляхи подальшого розвитку, спрямовані на створення підґрунтя для успішного функціонування у світі цифрових технологій.

Література:

1. Борян Л.О. Комп'ютерна грамотність - основа інформаційної культури сучасної людини. *Сучасні комп'ютерні технології в економіці й освіті*: матеріали Причорноморської регіональної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, 18-20 квітня 2012 р., Миколаїв: МДАУ, 2012. 126 с.

2. Морзе Н. В. Методика навчання інформатики: навч. посіб. : у 3 ч. / Н. В. Морзе [за ред. акад. М. І. Жалдака]. К.: Навчальна книга, 2004. Ч. 1: Загальна методика навчання інформатики. 256 с.

3. Саган О.В. Комп'ютерна грамотність як складова професійної підготовки вчителя початкових класів. *Педагогічні науки: зб. наук. праць*/ відп. ред. Барбіна Є.С. Херсон: Вид-во ХДУ. Вип. 51. 2009. С. 408-41

4. Самойленко О. М. Застосування ресурсів мережі Інтернет у професійній діяльності педагогічних працівників / О. М. Самойленко /*Теорія та методика управління освітою*, 2011. № 6. URL: <http://surl.li/quezot>

5. Ткаченко Л. І. Інтернет-мережа: педагогічні можливості у розвитку обдарованих учнів. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2016. № 12. С. 20-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2016_12_6

6. Яковлева І. Використання освітніх платформ в освітньому середовищі. *Український Педагогічний журнал*, (3). 2022. С. 137–148. URL: <http://surl.li/queztn>

References:

1. Borian L.O. (2012). *Kompiuterna hramotnist - osnova informatsiinoi kultury suchasnoi liudyny*. [Computer literacy is the basis of the information culture of a modern person] Suchasni kompiuterni tekhnolohii v ekonomitsi y osviti: materialy Prychornomorskoï rehionalnoi naukovopraktychnoi konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu, Mykolaiv: MDAU., 126 s. [in Ukrainian].

2. Morze N. V. (2004). *Metodyka navchannia informatyky* [Methodology of teaching informatics]: navch. posib.: u 3 ch. / N. V. Morze [za red. akad. M. I. Zhaldaka]. K.: Navchalna knyha, Ch. 1: Zahalna metodyka navchannia informatyky. 256 s. [in Ukrainian].

3. Sahan O.V. (2009) *Kompiuterna hramotnist yak skladova profesiinoi pidhotovky vchytelia pochatkovykh klasiv* [Computer literacy as a component of professional training of primary school teachers]. *Pedahohichni nauky: zb. nauk. prats/ vidp. red. Barbina Ye.S. Kherson: Vyd-vo KhDU. Vyp. 51. S. 408-41* [in Ukrainian].

4. Samoilenko O. M. (2011). *Zastosuvannia resursiv merezhi Internet u profesiinii diialnosti pedahohichnykh pratsivnykiv* [Application of Internet resources in the professional activity of pedagogical workers] / O. M. Samoilenko /*Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu*, № 6. URL: <http://surl.li/quezot> [in Ukrainian].

5. Tkachenko L. I. (2016) *Internet-merezha: pedahohichni mozhlyvosti u rozvytku obdarovanykh uchniv* [The Internet: pedagogical possibilities in the development of gifted students.]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. № 12. S. 20-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2016_12_6 [in Ukrainian].

6. Iakovlieva I. (2022). *Vykorystannia osvitnikh platform v osvitnomu sere dovys hchi* [Use of educational platforms in an educational environment]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal*, (3). S. 137–148. URL: <http://surl.li/queztn> [in Ukrainian].

УДК 37.015.31.03

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1086-1096](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1086-1096)

Гулько Тетяна Юріївна старший викладач кафедри фізичної культури та спорту, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, тел.: (095) 382-05-82, <https://orcid.org/0009-0009-5108-6362>

ОЦІНЮВАННЯ БІОМЕХАНІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Анотація. У статті розкрито особливості оцінювання біомеханічних показників фізичної підготовки студентів засобами колового тренування. Доведено, що оцінювання не завжди виконує свої функції. У більшості випадків воно не стимулює фізичну підготовленість у студентів. Результатом оцінювання викладачем результатів навчальної діяльності студентів є оцінка. Пропонується велика кількість словесних, оцінок, діагностичних систем, тестів, які застосовуються в різних умовах практичних занять та проведення експериментів з метою оцінки фізичної підготовленості студентської молоді. Проаналізовано види та методи оцінювання фізичної підготовки студентів. Акцентовано увагу на тому, що досить новий система оцінювання портфоліо є накопичувальною системою оцінювання, що передбачає формування в учнів (студентів) уміння ставити цілі, планувати і організовувати навчальну діяльність; накопичення різних видів робіт, які засвідчують рух в індивідуальному розвитку, підвищення ролі самооцінки. Така система оцінювання може сприяти активності у навчанні в цілому студентської молоді, але вона не дає відповіді на питання підвищення ефективності фізичної підготовленості. Досліджено, що контроль і оцінювання у фізичному вихованні спрямовані на виявлення різних видів підготовки, таких як: фізичної, теоретичної, рівня технічної підготовки тощо. Під оцінюванням слід розуміти встановлення рівня досягнень студента в оволодінні змістом предмета фізичного виховання та рівнем фізичної підготовленості, який має узгоджуватись з вимогами сьогодення. Під час педагогічного експерименту вдалось поєднати основні вимоги до оцінювання та самооцінювання фізичних навантажень на заняттях з фізичного виховання самими студентами за допомогою самоаналізу та рефлексії, зокрема під час застосування на заняттях з фізичного виховання колового тренування; самостійного підбору студентами фізичних вправ (з урахуванням рівномірного розвитку основних м'язових груп організму); мотивацією якісного виконання обраних вправ та безпосереднім контролем за функціональним станом свого організму (заміри ЧСС на кожному

занятті та після кожного кола виконання комплексу фізичних вправ). Колове тренування розглядається як прогресивна форма проведення тренувальних та академічних занять з фізичного виховання з метою покращення фізичної підготовленості, організації проведення занять, а за потреби й спеціальної підготовленості в спортивній діяльності.

Ключові слова: оцінювання, контроль, біомеханічні показники, колове тренування.

Hulko Tetiana Yuryivna senior lecturer of the Department of Physical Culture and Sports, National University "Poltava Polytechnic named after Yuri Kondratyuk", 24 Pershotravnevyyi Prospect, Poltava, tel.: (095)382-05-82, <https://orcid.org/0009-0009-5108-6362>

ASSESSMENT OF BIO-MECHANICAL INDICATORS OF PHYSICAL FITNESS OF STUDENTS IN CLASSES OF PHYSICAL EDUCATION

Abstract. The article reveals the peculiarities of evaluating the biomechanical indicators of physical training of students by means of circuit training. It has been proven that evaluation does not always fulfill its functions. In most cases, it does not stimulate physical fitness among students. The result of the teacher's evaluation of the results of the students' educational activities is the evaluation. A large number of verbal, assessment, diagnostic systems, tests are offered, which are used in various conditions of practical classes and conducting experiments in order to assess the physical fitness of student youth. The types and methods of assessing students' physical training are analyzed. Attention is focused on the fact that the rather new portfolio evaluation system is a cumulative evaluation system that involves the formation of students' (students') ability to set goals, plan and organize educational activities; the accumulation of various types of work, which testify to the movement in individual development, increasing the role of self-esteem. Such an evaluation system can contribute to the activity in education of student youth as a whole, but it does not provide an answer to the question of improving the effectiveness of physical fitness. It has been studied that control and assessment in physical education are aimed at identifying different types of training, such as: physical, theoretical, level of technical training, etc. The assessment should be understood as establishing the level of the student's achievements in mastering the content of the subject of physical education and the level of physical fitness, which should be consistent with today's requirements. During the pedagogical experiment, it was possible to combine the basic requirements for assessment and self-assessment of physical exertion in physical education classes by the students themselves with the help of self-analysis and reflection, in particular during the use of circular training in physical education classes; independent selection of physical exercises by students (taking into account

the uniform development of the main muscle groups of the body); motivation for high-quality performance of selected exercises and direct control over the functional state of one's body (heart rate measurements at each class and after each round of performing a set of physical exercises). Circular training is considered as a progressive form of conducting training and academic classes in physical education with the aim of improving physical fitness, organization of classes, and, if necessary, special training in sports activities.

Keywords: assessment, control, biomechanical indicators, circuit training.

Постановка проблеми. Нині серед студентської молоді спостерігається погіршення стану фізичного і ментального здоров'я. Однією з основних причин незадовільного фізичного стану здоров'я студентів є зниження рухової активності як показника особистісної незацікавленості у фізичному вдосконаленні. З метою підвищення рівня фізичної підготовленості студентів як невідкладного завдання в освітньому просторі держави (та й інших не менш важливих завдань фізичного виховання), потрібний систематичний педагогічний контроль.

Оцінка фізичній підготовці студента може даватися в певних судженнях, висновках викладача-тренера як якісними словесними показниками, так і в балах, тобто в кількісних показниках. Вона відіграє важливу роль у фізичному вихованні студента як інструмент підвищення мотивації і активності, а також сприяє корегуванню і управлінню процесом фізичного виховання. Для того щоб оцінити окремі рухи, зіставити їх між собою, визначають їх біомеханічні характеристики. Біомеханічними характеристиками називаються показники, які використовують для кількісного опису й аналізу рухової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість науковців [1-8] вважають, що підвищити теоретичну і фізичну підготовку студентської молоді у фізичному вихованні може правильна оціночна діяльність, яка спонукає студента і викладача отримувати якісну інформацію про ефективність навчально-тренувального процесу, або процесу фізичного виховання. Саме оціночна діяльність сприяє підвищенню успішності студентів та формування в них адекватної самооцінки щодо фізичної підготовки.

У науково-педагогічній літературі феномен «оцінка» ототожнюється з поняттям «педагогічний контроль».

Педагогічний контроль на думку Базилевич В., Рибалко Л., Данильченко С. та ін. дає змогу підвищити ефективність управління процесом як фізичного виховання, так і фізичної підготовки кожного студента і, що не менш важливо, своєчасно вносити корективи в навчально-виховний процес.

На жаль, в практичній діяльності оцінювання не завжди виконує свої функції. У більшості випадків воно не стимулює фізичну підготовленість у студентів. Результатом оцінювання викладачем результатів навчальної діяльності студентів є оцінка. Пропонується велика кількість словесних,

оцінок, діагностичних систем, тестів, які застосовуються в різних умовах практичних занять та проведення експериментів з метою оцінки фізичної підготовленості студентської молоді.

Так, наприклад, Базильчук В.Б. пропонує комбіноване оцінювання, за якого при оцінюванні навчальних досягнень показником фізичного нормативу є рівень фізичних досягнень (низький, середній, достатній, високий), а технічним показником виконання рухових дій і сформованості теоретичних знань є оцінка в балах [1, с. 15].

Деякі науковці (Рибалко Л.М. [7; 8], Ціпов'яз А.Т. [4]) пропонують розширити діапазон залікових вимог для студентів, в тому числі за усіма формами проведення занять в балах. Так, відвідування занять – 60 бал., виконання тестів – 20 бал., проведення занять з групою – 3 бал., відпрацювання пропущених занять – 30 бал., участь у змаганнях – 15 бал.

Дуже схожим до попередньої форми оцінювання є метод портфоліо, який останнім часом стає модним і може використовуватись (питання, чи буде використовуватись) як метод оцінювання портфоліо.

Портфоліо – це накопичувальна система оцінювання, що передбачає формування в учнів (студентів) умінь ставити цілі, планувати і організовувати навчальну діяльність; накопичення різних видів робіт, які засвідчують рух в індивідуальному розвитку, підвищення ролі самооцінки. Така система оцінювання може сприяти активності у навчанні в цілому студентської молоді, але вона не дає відповіді на питання підвищення ефективності фізичної підготовленості [2, с. 22].

Заміна різнобічної фізичної підготовки студентів на якісь уявні види підготовки, що пов'язані з навчальним процесом, як наприклад: присутність на заняттях з фізичного виховання, підготовка місць проведення майбутніх спортивних змагань (але не участь в них), проведення суддівства й таке інше, не сприяють основним завданням фізичного виховання – підготовки молодого покоління, здатного захищати свою Батьківщину в часи небезпеки, різнобічно підготовлених – фізично, морально, а також стійких патріотів своєї країни [3, с. 35].

Мета статті – розкрити особливості оцінювання біомеханічних показників фізичної підготовленості студентів.

Виклад основного матеріалу. Питання оцінювання навчальних досягнень студентів передбачає:

- оцінювання результатів навчання в контексті компетентнісного підходу;
- врахування особливостей оцінювання знань, умінь і навичок студентів відповідно до кредитно-модульного навчання;
- узгодження умов діяльності студентів і викладачів у процесі контролю;
- вибір раціональних форм і методів діагностики навчальних досягнень [5, с. 69-70].

Оцінювання та самооцінювання – це взаємопов'язані процеси, які не можуть бути самі по собі, вони тісно пов'язані з різними видами контролю.

Контроль і оцінювання у фізичному вихованні спрямовані на виявлення різних видів підготовки, таких як: фізичної, теоретичної, рівня технічної підготовки тощо. Під оцінюванням слід розуміти встановлення рівня досягнень студента в оволодінні змістом предмета фізичного виховання та рівнем фізичної підготовленості, який має узгоджуватись з вимогами сьогодення.

Оцінка характеризується такими показниками, як: надійність, адекватність, самооцінкою викладача-тренера і студента відповідно до тієї діяльності, яку вони реально виконують.

Одним з основних критеріїв оцінки фізичного виховання студентів у ЗВО є динаміка їх рівня фізичної підготовленості. Проте відслідкувати динаміку цього процесу можна лише у тому разі, якщо приймати ті самі контрольні нормативи, виконувати стабільні комплекси вправ, що характеризують рухову діяльність. Враховуючи те, що рухова активність і її характер змінюються згідно навчального процесу в семестрах, то ми не можемо достовірно визначити вплив засобів і методів фізичного виховання, що застосовуються в семестрах на розвиток основних фізичних якостей студента.

Відносно часових параметрів оцінювання вважається, що поточний контроль є ефективним, коли відбувається оцінка поточних станів, які є наслідком фізичних навантажень у серії занять, тренувальному циклі тощо (Платонов, 2004). Таке оцінювання сприяє індивідуалізації навантажень та корекції тренувальних планів.

Найбільш поширеними методами контролю і оцінки стану тих, хто тренується є:

- загально педагогічні методи (хронометраж, пульсометрія, педагогічні контрольні вправи, візуальні спостереження);
- медико-біологічні методи (функціональні проби);
- метод кваліметрії, за допомогою якого оцінюються якісні показники, тобто показники, що відображають рівень прояву певних властивостей людини, наприклад, артистичність у рухових вправах [8, с. 191].

Для розв'язання проблеми оцінювання фізичної підготовленості та не менш важливих завдань фізичного виховання студентів потрібний систематичний педагогічний контроль. Значення його полягає у своєчасному отриманні термінової та повної інформації про рівень розвитку рухових здібностей студентів в певному циклі тренувань (декілька занять, семестр, навчальний рік тощо).

Дослідження Данильченко С. [3] показали, що підвищення ефективності фізичного виховання студентів можливе за рахунок поліфункціональної ролі фізичної культури в житті людини і, зокрема доповненням фізичних вправ

відповідно програмних вимог самоаналізом рефлексії: включення самих студентів до відбору вправ, мотивація їх виконання, організація виконання та самооцінка якості виконання вправ тощо.

Під час педагогічного експерименту вдалось поєднати основні вимоги до оцінювання та самооцінювання фізичних навантажень на заняттях з фізичного виховання самими студентами за допомогою самоаналізу та рефлексії, зокрема під час застосування на заняттях з фізичного виховання колового тренування; самостійного підбору студентами фізичних вправ (з урахуванням рівномірного розвитку основних м'язових груп організму); мотивацією якісного виконання обраних вправ та безпосереднім контролем за функціональним станом свого організму (заміри ЧСС на кожному занятті та після кожного кола виконання комплексу фізичних вправ).

Колове тренування розглядаємо як прогресивну форму проведення тренувальних та академічних занять з фізичного виховання з метою покращення фізичної підготовленості, організації проведення занять, а за потреби й спеціальної підготовленості в спортивній діяльності.

Колове тренування передбачає постійне й планомірне збільшення навантаження, але при цьому, як правило, вдається уникати перетренованості, завдяки чіткій індивідуалізації виконання роботи та чергуванню різних за своєю направленістю та структурою рухів, що призводить до нервово-м'язового перемикання та емоційності під час застосування колового тренування. Необмежена можливість підбору фізичних вправ до того чи іншого комплексу колового тренування сприяє не тільки комплексному виявленню основних рухових якостей, але, що надзвичайно важливо, зміцненню сили внутрішніх органів і систем організму.

У коловому тренуванні найбільш раціонально можна поєднати вибіркове направлення фізичних вправ стосовно різних спеціалізацій із загальнокомплексною дією на організм спортсменів на різних етапах підготовки, включно до найвищої спортивної майстерності. Однак у цьому випадку не спостерігається так звана «місцева м'язова втома». Без сумніву, до позитиву потрібно віднести поєднання чіткої повторюваності тренувальних факторів з ефектом перемикання зміни діяльності, що сприяє умовам для виявлення високої працездатності й позитивних емоцій під час занять коловим тренуванням.

Ефективність колового тренування полягає не в тому, що вправи виконуються по колу за символічною схемою, а скажімо, в легкій атлетиці бігові вправи лінійно одна за одною, чи в тренуванні штангіста вижимання, ривок, поштовх тощо. Якраз цінність і якісна відмінність колового тренування від інших форм і методів тренування полягає в поєднанні різно направлених фізичних вправ у одну цілісну тренувальну програму, що в кінцевому результаті виявляється більш ефективними. Якщо поєднати ряд вправ циклічного характеру, це може дати результат в покращенні силовій

витривалості в разі дозування їх певним чином в часі й зусиллях, а вправи ациклічного характеру в певному поєднанні матимуть великий вплив на підвищення працездатності організму, оскільки під час їх виконання можна регулювати навантаження на серцево-судинну систему. Однак, найголовніша і якісна відмінність полягає в успішному поєднанні групового навантаження для всіх, хто займається коловим тренуванням, із суворою індивідуалізацією. Відносне поєднання загального навантаження для всієї групи з індивідуальними відмінностями для кожного досягається завдяки максимальному тестуванню.

Колове тренування застосовувалося з метою збільшення рухової активності на заняттях фізичного виховання, а також з метою кращої, більш прогресивної організації тренувальних занять, за якої більш економно використовувався тренувальний час, а засоби тренування – більш раціонально. Ці організаційні та методичні заходи були спрямовані на поліпшення фізичної підготовленості спортсменів з різних видів спорту.

Система «Серкіт-трейнінг» – поточне виконання вправ за коловим принципом з встановленням цільового часу тренування – була розроблена і впроваджена англійцями як додаткове заняття з метою поліпшення фізичної підготовки спортсменів. Коли ж головний тренер Англії з легкої атлетики К. Догерті ознайомився з системою колового тренування, то відразу написав: «Такий вид тренування у підготовці з видів спорту, що вибрані для спеціалізації, являє собою не додаток, а основу» [4, с. 107].

Із введенням у практику «Серкіт-трейнінг» до ефективності колового тренування додається чітке індивідуальне навантаження поряд з виконанням приписаних фізичних вправ для всієї групи. Застосування різних ациклічних вправ і виконання їх у ряду інших у кінцевому результаті поліпшують не тільки розвиток фізичних якостей, але і сприяють покращенню функціональної підготовки. Ось чому колове тренування з успіхом використовують спортсмени з різних видів спорту, починаючи зі штангістів, легкоатлетів, плавців, веслувальників, ігровиків і закінчуючи фігуристами. Жоден метод тренування не має такого універсального застосування в окремих видах спорту, як метод безперервної роботи (потоківий) у рамках колового тренування, що сприяє суттєвому покращенню дихальної, кровоносної систем, капіляризації (що чомусь рідко висвітлюється у вітчизняній літературі), водночас зростає потужність рухів, особливо у швидко-силових видах спорту.

Чіткий облік виконаного навантаження в поєднанні з максимальним тестуванням для кожного можливий тільки за наявності особових карток навантаження – це критерій колового тренування на науково-методичній основі, що відрізняється від простого застосування певних фізичних вправ, нехай навіть і скрупульозно підібраних за схемою колового тренування.

Для ефективності застосування колового тренування необхідний постійний і точний облік тренувального навантаження та систематична оцінка

досягнень, які закладаються безпосередньо самою організацією колового тренування за умови, що застосовується система максимального тестування [2; 3; 6].

Цінність колового тренування полягає в тому, що за допомогою МТ (максимальне тестування) визначається диференційований підхід до навантаження кожного студента на певний період тренувального процесу (семестр, навчальний рік) і для повної ефективності планомірного підвищення навантаження не доцільно міняти ні метод колового тренування, ні комплекс вправ та умови тренування на період одного чи декількох циклів.

Такий підхід до проведення тренувальних занять зі студентами надзвичайно складно дотриматись тому, що комплекс вправ є стабільним, а індивідуальні навантаження планомірно збільшуються протягом декількох семестрів. Це спортивний принцип, який застосовується при підготовці навіть спортсменів в ДЮСШ.

Якщо ретельно дотримуватися наших рекомендацій особливо з підготовки комплексу колового тренування, правильного виконання підібраних вправ самими студентами, то, як показує практичний досвід можливе досягнення успіху. Для цього потрібна роз'яснювальна робота викладача-тренера про переваги такого підходу в покращенні здоров'я студентів і особливо їхньої всебічної фізичної підготовки.

Організаційні й особливо методичні проблеми при застосуванні колового тренування найкращим чином можна вирішити, застосовуючи екстенсивний інтервальный метод з регламентованим часом проходження кожного кола.

На рис. 1 зображена особова картка досягнень кожного студента, яка відображає методику застосування екстенсивного інтервального методу колового тренування. У даному випадку ми планували проведення практичних занять за максимально спрощеною формулою: після визначення МТ1, МТ2 і т. д., в наступних заняттях кількість повторень у кожній вправі зменшувалась наполовину, але після замірів ЧСС (на початку першої і в кінці третьої хвилини), студенти проходили ще одне коло всього комплексу колового тренування. На виконання 11 запропонованих вправ відводилось 15 хв. Педагогічні спостереження свідчили про те, що на перших заняття після кожного МТ студенти ледь вкладались у відведений час (15 хв.), а в кінці кожного циклу проходили коло приблизно за 12 хв. Ці дані можуть свідчити про адаптацію організму до збільшення навантаження. На кожному занятті студенти самостійно проводили заміри ЧСС, заносили їх в картку особових досягнень і, таким чином, самостійно вели контроль за функціональним станом свого організму.

Одним із основних чинників, що сприяв виконанню точно запланованого навантаження – це самостійність в процесі занять коловим тренуванням. По перше, студенти приймали участь у виборі запропонованих фізичних вправ комплексу, а по друге – самоконтроль за фізичним станом свого організму, в тому числі за ЧСС.

Картка особистих досягнень студента у коловому тренуванні
Студент (Прізвище, ім'я) _____ група _____

Вправи	MT1 100%	50%																MT2 100%
		1	2	3	4	5	6	7	8	9								
1																		
2																		
3...																		
11																		
Сума повторень в MT																		
ЧСС в стані спокою																		
ЧСС на 1-й хв.																		
ЧСС через 3 хв																		
Час виконання одного кола																		
Дата проведення заняття																		
Може бути контрольна вправа (на вибір)																		

Рис. 1. Картка особистих досягнень студента за екстенсивним
варіантом інтервального методу колового тренування
(з регламентованим часом у кожному колі)

Таким чином, для успішного фізичного виховання, що передбачає застосування колового тренування і неухильне зростання тренувального навантаження потрібна мотивація. Головними мотивами навчальної діяльності у даному випадку виступають зацікавленість студента, самостійність, ініціативи, впровадження елементів змагальної діяльності та самоконтроль і самооцінка.

Висновки. Аналіз літературних джерел показав, що існує багато різних оціночних систем, які в основному відносяться до оцінки фізичного виховання у вигляді накопичувальної бальної системи, застосування різноманітних тестових завдань, метод порт фоліо тощо, які розраховані на великий проміжок часу (семестр, чверть тощо), що робить такі тести і системи оцінок не ефективними для покращення фізичної підготовленості студентів. Основна проблема оцінювання фізичної підготовленості студентів полягає у своєчасному отриманні термінової та повної інформації про рівень розвитку рухових здібностей студентів в певному циклі тренувань. Диференційоване оцінювання та самооцінка з найбільшою ефективністю може реалізуватись при запровадженні колового тренування з обов'язковою наявністю максимального тестування.

Література:

1. Базильчук В.Б. Організаційні засади активізації спортивно-оздоровчої діяльності студентів в умовах вищого навчального закладу: автореф. дис. на здобуття вчен. ступеня кан. наук з фізичного виховання і спорту. Львів. державний ін.-т фіз. культури. Львів. – 2004. – 22 с.
2. Гулько, Т., Рибалко, Л. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури та спорту в умовах воєнного стану в Україні. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. – Вип. 2(10). – 2023. – С. 20–27.
3. Данильченко С.І., Корнієнко Д.С., Мілкіна О.В., Мотуз С.О. Застосування методу колового тренування на заняттях з фізичного виховання студентів ВНЗ технічного профілю // Вісник Запорізького національного університету. – 2017. – №1. – С. 35–41.
4. Ціпов'яз А.Т. Проблеми застосування колового тренування в навчальних закладах // Пост Методика. – 2017. – № 2–3. – С. 105–110.
5. Bugaevsky, K.; Rybalko, L.; Synytsya, T.; Napierala, M. The influence of sports activity on the importance of the sexual somatotype of athletes in paired women's acrobatics and gymnastics. *Acta kinesiologicala*. 2022. Том.15. Випуск 2. С. 66-73.
6. Hulko T.Yu., Yopa T.V., Kravchenko M.V. Training of specialists in physical culture and sports in the conditions of sustainable development of society. Scientific forum: theory and practice of research: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference, October 6. – 2023. Valencia, Kingdom of Spain: International Center of Scientific Research. – p. 57-60.
7. Rybalko L., Onishchuk L., Hulko T., Yopa T., Zhalii R., Ostapov A., Horhol V. Preparation of future specialists in physical culture and sports with an aim of preserving and restoring physical and mental health of individuals. *Acta Balneol*. 2023; VOL. LXV,6(178):401-405.
8. Rybalko L., & Onishchuk L., Horoshko V., Synytsya T., Yopa T., Bashtovenko O., Ostapov A. (2021). Fundamentals of Improvement of the Physical Qualities of Schoolchildren Via Outdoor Games. *Acta Balneologica*, LXIII, 3(164), 189-196.

References:

1. Bazyl'chuk V.B. (2004). Orhanizatsiyni zasady aktyvizatsiyi sportyvno-ozdorovchoyi diyal'nosti studentiv v umovakh vyshchoho navchal'noho zakladu [Organizational principles of intensification of sports and recreational activities of students in the conditions of a higher educational institution]: avtoref. dys. na zdobuttya vchen. stupenya kan. nauk z fizychnoho vykhovannya i sportu. L'viv. derzhavnyy in.-t fiz. kul'tury. L'viv [In Ukrainian].
2. Hul'ko T. & Rybalko, L. (2023). Profesiyna pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv fizychnoyi kul'tury ta sportu v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [Professional training of future specialists in physical culture and sports in the conditions of martial law in Ukraine]. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoyi shkoly*, 2(10), 20–27. [In Ukrainian].
3. Danyl'chenko S.I., Korniyenko D.S., Milkina O.V. & Motuz S.O. (2017). Zastosuvannya metodu kolovoho trenuvannya na zanyattiyakh z fizychnoho vykhovannya studentiv VNZ tekhnichnoho profilyu [Application of the circuit training method in the physical education classes of technical university students]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, 1, 35–41 [In Ukrainian].
4. Tsipov'yaz A.T. (2017). Problemy zastosuvannya kolovoho trenuvannya v navchal'nykh zakladakh [Problems of using circuit training in educational institutions]. *Post Metodyka*, 2–3, 105–110. [In Ukrainian].
5. Bugaevsky K., Rybalko L., Synytsya T. & Napierala M. (2022). The influence of sports activity on the importance of the sexual somatotype of athletes in paired women's acrobatics and gymnastics. *Acta kinesiologicala*, 15, 2, 66-73.

6. Hulko T.Yu., Yopa T.V. & Kravchenko M.V. (2023). Training of specialists in physical culture and sports in the conditions of sustainable development of society. *Scientific forum: theory and practice of research: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference, October 6. Valencia, Kingdom of Spain: International Center of Scientific Research*, 57-60.

7. Rybalko L., Onishchuk L., Hulko T., Yopa T., Zhalii R., Ostapov A. & Horhol V. (2023). Preparation of future specialists in physical culture and sports with an aim of preserving and restoring physical and mental health of individuals. *Acta Balneol.*; LXV, 6(178), 401-405.

8. Rybalko L., & Onishchuk L., Horoshko V., Synytsya T., Yopa T., Bashtovenko O. & Ostapov A. (2021). Fundamentals of Improvement of the Physical Qualities of Schoolchildren Via Outdoor Games. *Acta Balneologica*, LXIII, 3(164), 189-196.

УДК 378:141:371.134(043.3):355

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1097-1109](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1097-1109)

Дияк Вадим Валерійович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 29008, м. Хмельницький, тел.: (097) 661-73-99, <https://orcid.org/0000-0003-1477-5803>.

Волинець Наталія Валентинівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Шевченка 46, м. Хмельницький, 29001, тел.: (097) 798-01-56, <https://orcid.org/0000-0002-4118-9773>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ І СЛУХАЧІВ ПРИКОРДОННОГО ВІДОМСТВА У ПРОЦЕСІ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ.

Анотація. Вихідною дією будь-якого педагогічного дослідження є, безумовно, визначення його теоретико-методологічної бази, на основі якої здійснюється всебічний аналіз проблеми, здійснюється розробка теоретичних і практичних положень, обґрунтовуються концептуальні ідеї, розробляються педагогічні умови та проектується структурно-функціональна модель.

Відповідно у статті окреслено термінологічне поле дослідження стосовно тлумачення поняття «методологія» від загальнофілософського тлумачення, до конкретнонаукового. Проаналізовано методологічні підходи до соціально-економічної підготовки персоналу прикордонного відомства на I та II рівнях вищої освіти. Здійснено огляд розуміння та визначень «методології» в історичній ретроспективі.

Визначено методологічні підходи, що становлять концептуальну основу для добору принципів соціально-економічної підготовки курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти курсантів і слухачів прикордонного відомства. З метою виокремлення методологічних підходів до соціально-економічної підготовки курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти було застосовано принцип «конструктивного альтернативізму» та ідею «концептуального синтезу».

Визначено загальнонаукові методологічних підходів, що пояснюють специфіку виконаних завдань та спрямовані на активізацію процесу формування соціально-економічної компетентності фахівців прикордонного відомства, належать: системно-діяльнісний, діалектичний, гуманістичний, процесуальний, компетентнісний, структурний. Також проаналізовано конкретно-наукові

методологічні теорії соціально-економічної підготовки курсантів і слухачів прикордонного відомства, а саме: аксіологічного, акмеологічного, особистісного, нормативного, суб'єктного, контекстного, що дало змогу більш глибоко розкрити ідею наукової розвідки.

Ключові слова: методологія, система, методологічний підхід, соціально-економічна підготовка, вищий військовий навчальний заклад, елементи, курсанти, слухачі, безперервна освіта, Державна прикордонна служба, прикордонне відомство.

Dyjak Vadym Valeriyovych Doctor of pedagogical sciences, professor, professor department of psychology, pedagogy and social and economics disciplines, National Academy of State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, 29008, tel.: (097) 661-73-99, <https://orcid.org/0000-0003-1477-5803>.

Volynets Nataliya Valentynivna Doctor of psychological Sciences, professor, professor of the Social Work Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Shevchenko St., 46, tel.: (097) 798-01-56, <https://orcid.org/0000-0002-4118-9773>

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE SOCIO-ECONOMIC TRAINING OF TRADENTS AND STUDENTS OF THE BORDER OFFICE IN THE PROCESS OF CONTINUOUS EDUCATION

Abstract. The starting point of any pedagogical research is, of course, the determination of its theoretical and methodological base, on the basis of which a comprehensive analysis of the problem is carried out, theoretical and practical provisions are developed, conceptual ideas are substantiated, pedagogical conditions are developed, and a structural and functional model is designed. Accordingly, the article outlines the terminological field of research regarding the interpretation of the concept of "methodology" from a general philosophical interpretation to a specific scientific one. Methodological approaches to the socio-economic training of the personnel of the border agency at the I and II levels of higher education were analyzed. An overview of the understanding and definitions of "methodology" in historical retrospect is carried out. The methodological approaches that form the conceptual basis for the selection of principles of socio-economic training of cadets and trainees in the process of continuous education of cadets and trainees of the border agency have been determined. The principle of "constructive alternativeism" and the idea of "conceptual synthesis" were applied in order to distinguish methodological approaches to the socio-economic training of cadets and trainees in the process of continuous education. The general scientific methodological approaches that explain the specifics of the performed tasks and are aimed at

activating the process of forming the socio-economic competence of the specialists of the border agency are defined, including: system-activity, dialectical, humanistic, procedural, competence, structural. Specific scientific methodological theories of socio-economic training of cadets and trainees of the border agency were also analyzed, namely: axiological, acmeological, personal, normative, subject, contextual, which made it possible to more deeply reveal the idea of scientific intelligence.

Keywords: methodology, system, methodological approach, socio-economic training, higher military educational institution, elements, cadets, trainees, continuous education, State Border Service, border department.

Постановка проблеми. Проблема визначення методології є надзвичайно важливою для будь-якої науки, у тому числі й для педагогіки. Ми погоджуємося з думкою науковців, що «педагогіка як наука, що має безпосередній вплив на формування особистості, її розвиток і саморозвиток, вимагає чіткого та послідовного визначення і дотримання методологічних основ її функціонування, щоб бути ефективним джерелом знань, дієвим чинником створення міжособистісних відносин ...» [5, с. 9].

Активний пошук нових теоретико-методологічних основ педагогіки почався з кінця 60-х рр. ХХ ст. разом зі становленням сучасного розуміння методології як такої у вітчизняній науці [5, с. 13]. Зокрема, В. Загвязинський зазначає, що методологія – це система теоретичних знань, які виконують роль керівних принципів, знарядь наукового дослідження і конкретних засобів дотримання вимог наукового аналізу [10, с. 7]. У філософському словнику знаходимо тлумачення методології як системи принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [18]. Є досить багато інших визначень категорії «методологія». Проте, нині немає єдиної, загальноприйнятої, усталеної і повної системи поглядів на методологію як науку. Через це інколи сучасні дослідники сприймають методологію як абстрактну сферу філософії, яка не має відношення ні до конкретних наукових досліджень, ні до потреб практики.

Вагомими у цьому контексті є висновки А. Фурмана. Здійснюючи методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень, автор зауважує, що «сьогодні помітна велика плутанина у визначенні того змісту, що описується чи пояснюється терміном «методологія»: з одного боку, як відомо, це вчення про структуру, методи і засоби діяльності, з іншого – практика їх конкретно-ситуаційного чи суб'єкт-діяльнісного уможливлення [17, с. 78].

Підсумовуючи наукові напрацювання, зазначимо, що сьогодні дослідники розуміють методологію двояко: як систему принципів і способів побудови теоретичної та практичної діяльності, а також як вчення про цю систему; як вчення про метод наукового пізнання і перетворення світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній літературі йдеться про методологію наукового пізнання, яка визначається як вчення про принципи побудови, форми і способи науково-дослідницької діяльності [14, с. 45] і містить: вчення про структуру і функції педагогічного знання; вихідні, ключові, фундаментальні, філософські, загальнонаукові та педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), що мають методологічний сенс; вчення про методи педагогічного пізнання (методологія у вузькому сенсі слова).

Низка авторів (А. Бойко [2], С. Важинський [3], Т. Ваколюк [4], І. Волошина [6], В. Кушнір [12] та ін.), уточнюючи перелік понять-фігурантів зазначеної дефініції, доповнюють її визначення ще методами, прийомами і засобами науково-пізнавальної, науково-дослідницької діяльності. Найбільш розгорнутим, на наш погляд, є визначення методології науки за В. Загвязинським: «Методологія як галузь спеціального знання віддзеркалює: сукупність вихідних філософських, основоположних та системоутворюючих позицій, принципів, категорій, уявлень, що визначають напрямок і характер дослідження тієї чи іншої сфери об'єктивної дійсності; загальні та спеціальні методи пізнання, наукового проникнення в сутність і закономірності розвитку явищ та процесів для здійснення цілеспрямованого, розумного впливу на світ і взаємодію з ним» [10, с. 4].

Метою статті є аналіз методологічних підходів до соціально-економічної підготовки персоналу прикордонного відомства на I та II рівнях вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз педагогічної методології як вчення про вихідні (ключові) положення, структуру, функції і методи науково-педагогічного дослідження. Дає можливість підкреслити багаторівневий, ієрархічний характер методологічного знання по вертикалі (від філософських і загальнонаукових положень до конкретно методологічних) та по горизонталі – від теоретичного аналізу й узагальнення методологічних чинників формування тих чи інших явищ/процесів до виокремлення методологічних принципів їх розвитку (координація).

Відповідно у наукових розвідках методологію часто розглядають як методологічну основу – науковий фундамент, із позиції якого можна пояснити основні наукові явища і розкрити їхні закономірності. Для пояснення процесу (соціально-економічної підготовки – далі СЕП) курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в (Національній академії державної прикордонної служби України – далі НАДПСУ) використано сукупність методологічних підходів, що стали основою методології дослідження. Оскільки в межах однієї методологічної концептуальної конструкції, як підкреслює О. Торічний [16, с. 144], не можливо всебічно продемонструвати специфіку імплементації компетентнісного підходу в освітній процес (вищого військового навчального закладу – далі ВВНЗ), вважаємо, що дослідження СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ доцільно здійснювати з урахуванням

методологічних позицій різних наукових підходів. Це дасть змогу виокремити найбільш доцільні з них, що у подальшому забезпечуватиме оптимальний розвиток соціально-економічної компетентності фахівців ДПСУ. Якщо розглядати досліджувану проблему в аспекті впровадження одного підходу, це може призвести до її недостатнього вивчення. Згідно з діалектичним законом пізнання, будь-який конкретний підхід має переваги і недоліки, а за умови їх спільного використання є можливість отримати цілий спектр потенційних рішень у вирішенні певного питання.

З огляду на це для виокремлення методологічних підходів до СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ було застосовано принцип «конструктивного альтернативізму», запропонований американським психологом Дж. Келлі. Згідно з цим принципом, навколишня дійсність репрезентується безліччю різних методів вирішення певної проблеми, і жодна з точок зору не може бути окреслена як найбільш оптимальна. Якщо адаптувати цю тезу до предмету нашого дослідження, вважаємо, що використання сукупності методологічних підходів до вивчення стратегії досягнення дослідницької мети не буде суперечливим, а доповнюватиме, розширюватиме та корегуватиме весь масив знань про соціально-економічну підготовку курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ.

Водночас теоретичний аналіз сутності методологічних підходів, які використовуються у педагогічних дослідженнях, дав змогу дійти висновку, що застосувати в одному дослідженні всі відомі наукові підходи не можливо. З огляду на це прийнято дослідницьке рішення скористатися ідеєю «концептуального синтезу» для вибору найбільш перспективних із них. Суть «концептуального синтезу» полягає в тому, що функції та сутність кожного конкретного підходу до дослідження процесів оптимальної організації соціально-економічної підготовки курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ визначається крізь призму сукупного розуміння об'єкта наукової розвідки.

У процесі конкретизації методологічних підходів для нашого дослідження серед сукупності багатьох підходів було обрано ті, що опираються на низку аксіом професійного розвитку особистості (за А. Бодальовим) [1]: цілісність людини як об'єкта дослідження; унікальність і відкритість світу; розгляд навколишнього соціального середовища як інтегрального механізму саморегулювання поведінки людини; спрямованість особистості до самоорганізації; інформаційна взаємодія людини з іншими; здатність людини до безперервного саморозвитку, самореалізації й освіти; визнання свободи особистості від зовнішньої детермінації тощо.

Методологічні підходи до вирішення проблеми концептуалізації соціально-економічної підготовки курсантів і слухачів НАДПСУ в процесі безперервної освіти було виокремлено з урахуванням необхідності викорис-

тання загальнонаукових і конкретно-наукових знань про досліджуваній феномен. До загальнонаукових методологічних підходів, що пояснюють специфіку виконаних завдань нашої наукової розвідки та спрямовані на активізацію процесу формування соціально-економічної компетентності фахівців прикордонного відомства, належать: системно-діяльнісний, діалектичний, гуманістичний, процесуальний, компетентнісний, структурний. До конкретно-наукових методологічних теорій пізнання проблеми соціально-економічної підготовки курсантів і слухачів НАДПСУ віднесено: аксіологічний, акмеологічний, особистісний, нормативний, суб'єктний, контекстний.

Обрана сукупність концептуально-методологічних підходів до СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ дає змогу отримати повне, глибоке й адекватне уявлення про суть цього явища

Сьогодні жодна галузь науки, практики, управління не може обійтися без використання системних уявлень про досліджувані явища/процеси. Детальний теоретичний аналіз сучасних наукових досліджень, що стосуються проблем підготовки майбутніх офіцерів до різних аспектів професійної діяльності, засвідчив, що практично кожен дослідник застосовує системний підхід до вивчення педагогічних процесів. Системний підхід – це напрямок методології наукового пізнання і соціальної практики, основу якого становить розгляд об'єктів як систем. Відтак, відповідно до цього підходу ми розглядаємо професійну підготовку курсантів і слухачів у ВВНЗ прикордонного відомства як організовану систему.

Базовим поняттям, з яким безпосередньо пов'язана імплементація системного підходу, вважаємо поняття «система». Категорію «система» у науковій спільноті тлумачать як цілісну сукупність елементів, що характеризується такими ознаками: 1) сукупність елементів відмежована від навколишнього середовища; 2) між елементами є взаємний зв'язок; 3) елементи взаємодіють між собою; 4) елементи окремо існують лише завдяки існуванню цілого; 5) властивості сукупності цілого не зводяться до суми властивостей складових її елементів; 6) властивості сукупності цілого не «дорівнюють» властивостям складових її елементів; 7) є системотвірні чинники, що забезпечують зазначені властивості [17, с. 156].

Апелюючи до наведених ознак, вважаємо, що термін «система» взаємопов'язаний з поняттями «елемент», «цілісність», «зв'язок», «системотвірні (системоутворюючі) чинники».

Саме тому для цілісного вивчення СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ розроблено динамічну, цілісну, відкриту, інтегративну систему окресленого явища.

Для практичного впровадження спроектованої системи прийнято рішення застосувати діяльнісний підхід, який розглядаємо як методологічний напрям дослідження, що передбачає опис, пояснення та проектування різних процесів з позиції наукового тлумачення категорії діяльності. У найзагальні-

шому розумінні методологічне трактування діяльнісного підходу зводиться до вивчення будь-якого соціокультурного феномену, в тому числі СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ, як діяльнісного й орієнтує на аналіз його структури і генези розвитку [15]. Як психологічне визначення сутності діяльнісного підходу пов'язане з вивченням психологічних процесів у системі теоретичної чи практичної діяльності суб'єкта [11].

Перевагою діяльнісного підходу в межах нашої наукової розвідки визначено можливість залучити до предмета дослідження всі системні елементи діяльності – суб'єктів, об'єктів, засоби, форми, методи діяльності, її результат, розглядати їх процесуально: у русі та взаємозв'язку. Таким чином, імплементація системно-діяльнісного підходу в межах дослідження уможливила здійснення багатоаспектного аналізу СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ, вивчення зв'язків між окремими елементами цієї системної цілісності, а також послідовне та цілісне дослідження закономірних зв'язків між умовами організації безперервного освітнього процесу в НАДПСУ і рівнем соціально-економічної компетентності курсантів та слухачів. Іншими словами, використання системно-діяльнісного підходу забезпечило діалектичне підґрунтя для вивчення обраної проблематики.

Разом із тим для досягнення максимальної об'єктивності дослідження та дотримання вимог філософського рівня методологічного знання до вивчення складних об'єктів наступним концептуальним підходом до пояснення СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ визначено діалектичний. З погляду структурного підходу, що передбачає дослідження структури як сукупності інваріантних взаємозалежностей частин цілого, структура є не лише стійким «скелетом» будь-якого об'єкта, а й системою правил, які дають змогу виокремити з одних об'єктів інші на основі перекомпонування і переструктуризації його елементів. Водночас виокремлення структурних складників досліджуваної системи апелювало гуманістичного підходу, в основі якого вбачаємо визнання права курсантів і слухачів на самостійний вибір, індивідуальну стратегію особистої освітньої діяльності в процесі СЕП, що зумовлює необхідність створення педагогічних умов соціально-економічної підготовки курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ.

Примітно, що використання положень гуманістичної парадигми професійної військової освіти в СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ сприяла вирішенню сукупності завдань. Зокрема, йдеться про орієнтацію фахівців ДПСУ на виконання професійної діяльності з урахуванням того, що фах офіцерів-прикордонників передбачає постійну взаємодію в системі «людина-людина». З огляду на це управління процесом формування соціально-економічної компетентності курсантів і слухачів ґрунтувалося на апелюванні до біологічних, психологічних і соціокультурних

знань про особистість здобувачів й забезпечувало підготовку офіцера, здатного до використання ідей гуманістичної парадигми у своїй професійній діяльності, зміст якої спрямовано на охорону державного кордону України і передбачає дотримання норм, правил, статутів у процесі виконання фахових дій.

До низки загальнонаукових методологічних підходів до пояснення специфіки СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ віднесено також нормативний підхід. Застосування такого підходу дозволило врахувати об'єктивні закономірності залучення курсантів і слухачів до норм та цінностей сучасного суспільства (тобто причинно-наслідкові детермінанти і функціонально-рольові механізми формування заданого стандарту особистості офіцера ДПСУ в чітко заданій системі цінностей). Дотримання вимог нормативного підходу в межах дослідження передбачало визначення цілей та завдань соціально-економічної підготовки курсантів і слухачів переважно відповідно зовнішніх пріоритетів, пов'язаних із формуванням заданого стандарту (тут – освітній стандарт) особистості офіцера ДПСУ в чітко визначеній однозначній системі цінностей. Такою системою цінностей є способи, прийоми і стратегії, що дозволяють суспільству найбільш ефективно, оптимально і безболісно долучати особистість молодого фахівця прикордонного відомства до об'єктивно сформованої системи соціально прийнятних структур, ролей і взаємодій, в умовах яких персонал ДПСУ зобов'язаний діяти з метою досягнення максимальної суспільної користі. Оскільки соціально-економічна підготовка є важливим складником професійної освіти у ВВНЗ і, відтак, набуває особистісного значення і цінності для курсантів і слухачів НАДПСУ, ми брали до уваги, що освітній процес у НАДПСУ має ґрунтуватися на наукових засадах аксіології (науки про цінності) враховувати вимоги аксіологічного підходу до всіх аспектів професіогенезу, в тому числі й формування соціально-економічної компетентності фахівців ДПСУ. Дослідники розглядають аксіологічний підхід як філософсько-педагогічну стратегію, що спрямована на комплексне використання педагогічних ресурсів для всебічного розвитку особистості та проектує перспективи вдосконалення системи освіти [289].

Установлено, що цінності офіцерів-прикордонників виявляються в ідеалах, переконаннях, установках, діяльності, які пов'язані з духовними, моральними і соціально-економічними цінностями. Використання аксіологічного підходу передбачало актуалізацію провідних ціннісних орієнтацій [118, с. 102] фахівців ДПСУ щодо розширення власної соціально-економічної обізнаності в процесі самостійної безперервної освіти, а також дослідження перспективних шляхів їх формування в умовах сучасного освітнього процесу НАДПСУ. До низки методологічних підходів дослідження віднесено суб'єктний підхід, ключовим терміном якого є «суб'єктність». Більшість сучасних дослідників, які вивчають означену проблематику, резюмують, що суб'єктність є

центральним утворенням людської реальності й відображає такі характеристики особистості, як активність, рефлексивність, ініціативність, творчість, етичну зрілість, саморегуляцію, самодетермінацію, самостійність, усвідомленість тощо. Основою суб'єктного підходу в межах дослідження є вивчення людини, що здійснює певну професійну діяльність. З огляду на це зазначені характеристики, безумовно, впливають на формування соціально-економічної компетентності курсантів і слухачів як складника професійної компетентності фахівців ДПСУ.

Дотримання в дослідженні СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ вимог особистісного підходу дає змогу виявити значущість особистісного потенціалу фахівця ДПСУ як важливого чинника й індикатора успіху опанування системи соціально-економічних компетенцій.

У межах особистісного підходу курсантів і слухачів розглядаємо як свідомих суб'єктів, які володіють стійкою системою індивідуальних рис, а індивідуальність – як неповторну своєрідність кожного, хто здійснює свою життєдіяльність як суб'єкт розвитку впродовж життя. Практичне використання ідей цієї методологічної течії полягає у відтворенні технологій проєктного навчання в освітньому процесі НАДПСУ. Підсумовуючи, зазначимо, що використання ідей особистісного підходу для виконання завдань нашої наукової розвідки опиралось на низку ключових положення, а саме: організація діяльності учасників безперервної освіти в НАДПСУ (викладачів, командирів, курсантів, слухачів) відбувалася на основі поваги до особистості, довіри до неї, концентрації уваги на розвитку особистості, створення ситуацій успіху; надання управлінню процесом СЕП курсантів і слухачів координуючого і мотиваційного характеру загалом; зміна погляду суб'єктів освіти на свою роль і місце в СЕП як процесу безперервного поповнення власних соціальних та економічних знань, умінь, навичок актуальною інформацією й управління ним. Впровадження особистісного підходу тісно пов'язана з дотриманням постулатів акмеологічного підходу, де основною ідейною лінією є досягнення здобувачем вищої військової освіти власних навчальних акме – вершин. Методологічний концепт акмеологічного підходу знаходимо в межах науки «акмеологія».

У педагогічній інтерпретації акмеологія, як відомо, є наукою, яка вивчає розвиток людини на ступені дорослості й досягнення нею вершини як природної істоти (індивіда), як особистості і як суб'єкта діяльності (професіонала). У такому контексті значення акмеологічного підходу вбачаємо у спрямуванні курсантів і слухачів до оптимального рівня соціально-економічної компетентності висококваліфікованого офіцера ДПСУ. Зважаючи на те, що опанування соціально-економічних компетенцій передбачає сформованість у фахівців прикордонного відомства сукупності професійних знань, умінь, навичок, практичне використання цього підходу стосувалося виокремлення курсантами і слухачами освітніх цілей під час вивчення

дисциплін «Професійна педагогіка та морально-психологічне забезпечення», «Проблеми економіки експлуатації транспортних засобів і спеціальної техніки», «Наукові основи управління», «Політичні та економічні системи», «Соціологія, етика, естетика та релігієзнавство», «Філософія», «Педагогіка та психологія». Таке застосування принципів акмеологічного знання апелювало до дотримання ідеї безперервності СЕП курсантів і слухачів та забезпечувало посилення професійної мотивації фахівців ДПСУ, стимулювання творчого потенціалу під час опанування нових соціально-економічних знань, умінь, навичок, виявлення і плідне використання особистісних ресурсів здобувачів НАДПСУ для досягнення високого рівня соціально-економічної компетентності. Спрямування курсантів і слухачів до досягнення навчальних «акме» базувалося на організації мотивованого навчання й передбачало використання методологічних засад контекстного підходу.

Під час організації різних форм освітньої роботи курсантів і слухачів контекстний підхід забезпечував моделювання змісту майбутньої професійної діяльності фахівців ДПСУ з урахуванням її предметно-технологічних (професійно-економічний контекст) і соціальних (соціальний контекст) складників. Упровадження контекстного підходу в СЕП фахівців ДПСУ в процесі безперервної освіти в НАДПСУ передбачало осмислення здобувачами теоретичних соціально-економічних знань на основі моделювання ситуацій із застосуванням компетентних предметних дій. Це забезпечувало організацію діяльності курсантів і слухачів у цілісному просторово-часовому контексті «минуле-теперішнє-майбутнє». Необхідно зазначити, що імплементація ідей такої наукової течії враховує синтез методологічних постулатів акмеологічного та нормативного підходів до СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ й дає змогу: забезпечити інтеграцію, входження особистості офіцера ДПСУ в національну, світову культуру соціально-економічної поведінки фахівців прикордонного відомства; сформувати заданий стандарт особистості офіцера-прикордонника в чітко визначеній однозначній системі цінностей сучасного суспільства; конкретизувати нормативи формування та розвитку соціально-економічних компетенцій фахівців ДПСУ; збагатити вміння і навички курсантів й слухачів щодо обґрунтованої економічної поведінки в сучасних соціальних умовах; виховати економічно активного і підприємливого фахівця; сформувати економічну культуру, економічну грамотність фахівців ДПСУ та розвивати вміння курсантів і слухачів використовувати інструменти свідомого економічного вибору; розвинути вміння здобувачів вищої військової освіти висловлювати аргументовані судження щодо економічних питань розвитку ДПСУ як у галузі економічної політики загалом, так і в повсякденному житті; на практичних заняттях з дисциплін «Професійна педагогіка та морально-психологічне забезпечення», «Проблеми економіки експлуатації транспортних засобів і спеціальної техніки», «Наукові основи управління», «Політичні та економічні

системи», «Соціологія, етика, естетика та релігієзнавство», «Філософія», «Педагогіка та психологія» здійснювати логічний перехід від навчальної до квазіпрофесійної діяльності; забезпечити трансформацію пізнавальної мотивації курсантів і слухачів у професійну; збагатити вміння і навички фахівців ДПСУ соціальної взаємодії та спілкування.

Вирішення таких завдань передбачало формування у фахівців прикордонного відомства уявлення про сучасний світ, адекватний ринковим принципам організації господарського життя ДПСУ, і забезпечувало розуміння курсантами та слухачами основних закономірностей функціонування економіки і суспільства. Така дослідницька стратегія знаходила відображення в усвідомленні офіцерами-прикордонниками себе повноцінними членами суспільства з ринковою економікою.

Висновки. Слід зазначити, що сукупність методологічних підходів до СЕП курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ використано на всіх етапах наукової розвідки, що детермінувало досягнення цілісності нового концептуально-методологічного знання про окреслену проблему, яке відображається на чотирьох рівнях пізнання: філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому, методичному. Орієнтуючим вектором дослідження визначено системно-діяльнісний підхід, що базувався на розгляді соціально-економічної підготовки курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ як цілісної, відкритої, динамічної системи.

Окреслені методологічні підходи становлять концептуальну основу для добору принципів соціально-економічної підготовки курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в НАДПСУ.

Література:

1. Богданюк О. Д. Формування готовності до професійної діяльності у майбутніх офіцерів-кінологів Державної прикордонної служби : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2007. 20 с.
2. Бойко А. М. Педагогічна система «методологія – теорія – практика». Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Серія : Педагогічні науки. 2007. Вип. 5 (57). С. 5–19.
3. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
4. Ваколюк Т. В. Педагогические условия интенсивного обучения иностранному языку курсантов-пограничников (на материале английского языка) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2003. 18 с.
5. Васянович Г. Методологічні контексти педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. № 3. С. 9–30.
6. Волошина І. Я. Методологічні підходи щодо дослідження проблеми викладання навчальної дисципліни «Основи прикордонної безпеки». Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. № 2. С. 40–48.
7. Голдиш Н. М. Сутнісний зміст поняття компетентності випускників ВНЗ. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2012. Вип. 25 (78). С. 131–137.

8. Демінська Л. О. Аксіологічний підхід у педагогічному процесі. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2010. № 14. С. 101–104.

9. Дияк В. В. Система соціально-економічної підготовки курсантів та слухачів у процесі безперервної освіти у вищому навчальному закладі Державної прикордонної служби України. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка : електрон. наук. фах. вид. 2013. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_3_6.

10. Загвязинский В. И. Моделирование в структуре социально-педагогического проектирования. Моделирование социально-педагогических систем: региональная науч.-практ. конф. (г. Пермь, 16–17 сентября 2004 г.). Пермь, 2004. С. 6–12.

11. Калаур С. М. Психолого-педагогічні засади розробки системи неперервної професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання конфліктів. Педагогічні науки : збірник наукових праць. Херсон, 2017. Випуск LXXVII (77). Том 1. С. 141–145.

12. Кушнір В. А. Системний аналіз педагогічного процесу: методологічний аспект. Кіровоград, 2001. 324 с.

13. Мельничук І. М. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2010. 326 с.

14. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / за ред. З. Н. Курлянд. Київ : Знання, 2005. 399 с.

15. Томків І. О. Основи навчального процесу у вищому військовому навчальному закладі : підручн. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2003. 204 с.

16. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. 536 с.

17. Фурман А. В. Ідея професійного методологування : монографія. Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. 205 с.

18. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – Київ: Абрис, 2002. – VI, 742 с.

References:

1. Bohdanyuk O. D. (2007) Formuvannya hotovnosti do profesiynoyi diyal'nosti u maybutnikh ofitseriv-kinolohiv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby [Formation of readiness for professional activity in future canine officers of the State Border Service] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Khmel'nyts'kyu, 2007. 20 s. (in Ukrainian)

2. Boyko A. M. (2007) Pedahohichna systema «metodolohiya – teoriya – praktyka» [Pedagogical system "methodology - theory - practice"]. Zbirnyk naukovykh prats' Poltavs'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. H. Korolenka. Seriya : Pedahohichni nauky. 2007. Vyp. 5 (57). С. 5–19. (in Ukrainian)

3. Vazhyns'kyi S. E., Shcherbak T. I. (2016) Metodyka ta orhanizatsiya naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research] : navch. posib. Sumy : SumDPU im. A. S. Makarenka, 2016. 260 s. (in Ukrainian)

4. Vakolyuk T. V. (2003) Pedagogicheskoye usloviya intensivnoho obucheniya inostrannomu yazyku kursantov-pogranichnikov (na materiale angliyskogo yazyka) [Pedagogical conditions for intensive foreign language training for border guard cadets (based on the English language)] : avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Khmel'nits'kiy, 2003. 18 s. (in Ukrainian)

5. Vasyanovych H. (2013) Metodolohichni konteksty pedahohichnoyi nauky na suchasnomu etapi yiyi rozvytku [Methodological contexts of pedagogical science at the current stage of its development]. Pedahohika i psykholohiya profesiynoyi osvity. 2013. № 3. S. 9–30. (in Ukrainian)

6. Voloshyna I. YA. (2015) Metodolohichni pidkhody shchodo doslidzhennya problemy vykladannya navchal'noyi dystsypliny «Osnovy prykordonnoyi bezpeky» [Methodological approaches to the study of the problem of teaching the educational discipline "Fundamentals of border security"]. Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya : pedahohichni nauky. Khmel'nyts'kyy : Vyd-vo NADPSU, 2015. № 2. S. 40–48. (in Ukrainian)
7. Holdysh N. M. (2012) Sutnisnyy zmist ponyattya kompetentnosti vypusknikov VNZ. Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahal'noosvitniy shkolakh [The essential content of the concept of competence of university graduates. Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools]. 2012. Vyp. 25 (78). S. 131–137.7. Holdysh N. M. Sutnisnyy zmist ponyattya kompetentnosti vypusknikov VNZ. Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahal'noosvitniy shkolakh. 2012. Vyp. 25 (78). S. 131–137. (in Ukrainian)
8. Demins'ka L. O. (2010) Aksiolohichnyy pidkhid u pedahohichnomu protsesi [Axiological approach in the pedagogical process]. Slobozhans'kyy naukovy-sportyvnyy visnyk. 2010. № 14. S. 101–104. (in Ukrainian)
9. Dyyak V. V. (2013) Systema sotsial'no-ekonomichnoyi pidhotovky kursantiv ta slukhachiv u protsesi bezperervnoyi osvity u vyshchomu navchal'nomu zakladi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy [The system of socio-economic training of cadets and trainees in the process of continuous education in the higher educational institution of the State Border Service of Ukraine]. Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya : Pedahohika : elektron. nauk. fakh. vyd. 2013. Vyp. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_3_6. (in Ukrainian)
10. Zagvyazinskiy V. I. (2004) Modelirovaniye v strukture sotsial'no-pedagogicheskogo proyektirovaniya Modelirovaniye sotsial'no-pedagogicheskikh sistem [Modeling in the structure of social and pedagogical design. Modeling of social and pedagogical systems] : regional'naya nauch.-prakt. konf. (g. Perm', 16–17 sentyabrya 2004 g.). Perm', 2004. S. 6–12. (in Russian)
11. Kalaur S. M. (2017) Psykholoho-pedahohichni zasady rozrobky systemy neperervnoyi profesynoyi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv sotsial'noyi sfery do rozv'yazannya konfliktiv. Pedahohichni nauky : zbirnyk naukovykh prats'. Kherson, 2017. Vypusk LXXVII (77). Tom 1. S. 141–145. (in Ukrainian)
12. Kushnir V. A. (2001) Systemnyy analiz pedahohichnoho protsesu: metodolohichnyy aspekt. [System analysis of the pedagogical process: methodological aspect]. Kirovohrad, 2001. 324 s. (in Ukrainian)
13. Mel'nychuk I. M. (2010) Teoriya i praktyka profesynoyi pidhotovky maybutnikh sotsial'nykh pratsivnykiv zasobamy interaktyvnykh tekhnolohiy [Theory and practice of professional training of future social workers by means of interactive technologies] : monohrafiya. Ternopil' : Ekonomichna dumka, 2010. 326 s. (in Ukrainian)
14. Pedahohika vyshchoyi shkoly (2005) [Higher school pedagogy] : navch. posib. / za red. Z. N. Kurlyand. Kyiv : Znannya, 2005. 399 s. (in Ukrainian)
15. Tomkiv I. O. (2004) Osnovy navchal'noho protsesu u vyshchomu viys'kovomu navchal'nomu zakladi [Basics of the educational process in a higher military educational institution] : pidruchn. Khmel'nyts'kyy : Vyd-vo NADPSU, 2003. 204 s. (in Ukrainian)
16. Torichnyy O. V. (2012) Teoriya i praktyka formuvannya viys'kovo-spetsial'noyi kompetentnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv u protsesi navchannya [Theory and practice of formation of military-special competence of future border guard officers in the training process] : monohrafiya. Khmel'nyts'kyy : Vyd-vo NADPSU, 2012. 536 s. (in Ukrainian)
17. Furman A. V. (2008) Ideya profesynoho metodolohuvannya [The idea of professional methodology] : monohrafiya. Yalta-Ternopil' : Ekonomichna dumka, 2008. 205 s. (in Ukrainian)
18. Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk (2002) [Philosophical encyclopedic dictionary] / NAN Ukrainy, In-t filosofiyi imeni H. S. Skovorody; [redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in.]. – Kyiv: Abrys, 2002. – VI, 742 s.

УДК 378.018.43:373.3]:005.591.6(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1110-1120](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1110-1120)

Дрокіна Аліна Сергіївна кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту, психолого-педагогічний факультет, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61001, <https://orcid.org/0000-0001-6943-1819>

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі модернізації фахової підготовки учителів початкової школи в умовах дистанційної освіти. Визначено, що якісна організація процесу професійної підготовки майбутніх учителів 1-4 класів в умовах дистанційного навчання, зокрема враховуючи специфіку їх подальшої фахової діяльності в сучасних умовах, є надзвичайно важливою та актуальною.

У даній роботі наведено особливості організації освітнього процесу в умовах дистанційного навчання у педагогічному ЗВО. Висвітлено в які способи організовується робота науково-педагогічних та педагогічних працівників під час сучасної онлайн-освіти.

На основі аналізу науково-педагогічних джерел з'ясовано важливі аспекти щодо удосконалення організації процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах дистанційного навчання. Серед них: ефективна матеріально-технічна база, наявність спеціального програмного забезпечення у ЗВО та можливість доступу до мережі Інтернет в усіх учасників освітнього процесу; безперервний професійний розвиток та самовдосконалення викладачів, які забезпечують едукацію здобувачів освіти; створення якісного навчально-методичного забезпечення освітніх компонентів; оновлення курсів, силябусів і робочих навчальних програм із урахуванням особливостей онлайн-навчання; удосконалення процесу організації педагогічної практики в дистанційному форматі тощо.

У контексті даного дослідження зроблено акцент на тому, що підвищення мотивації майбутніх учителів початкової школи до процесу едукації значно сприятиме успіху їх професійної підготовки, особливо в умовах дистанційної освіти. У той же час, нестача психолого-педагогічної підтримки здобувачів освіти в онлайн-режимі може значно ускладнювати адаптацію до сьогоденних умов дистанційного навчання.

Наголошено на тому, що необхідність упровадження онлайн-навчання поставило перед педагогами ЗВО важливе завдання пошуку необхідного онлайн-інструментарію. Здійснено огляд освітніх електронних платформ

та інших ефективних digital-ресурсів із метою оптимізації професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах дистанційної освіти.

Ключові слова: професійна підготовка вчителя, дистанційна освіта, дистанційне навчання, онлайн-навчання, педагогічний заклад вищої освіти, освітній процес у ЗВО, майбутні вчителі початкової школи, здобувачі освіти, педагогічна практика.

Drokina Alina Serhiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management, Faculty of Psychology and Pedagogy, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Rustaveli lane, 7, Kharkiv, 61001, <https://orcid.org/0000-0001-6943-1819>

MODERNIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE CONDITIONS OF DISTANCE EDUCATION

Abstract. The article is devoted to the problem of modernization of professional training of primary school teachers in the conditions of distance education. It was determined that the quality organization of the process of professional training of future teachers of grades 1-4 in the conditions of distance learning, in particular, taking into account the specifics of their further professional activity in modern conditions, is extremely important and relevant.

This paper presents the peculiarities of organising the educational process in the context of distance learning in a pedagogical higher education institutions. The ways in which the work of scientific and pedagogical staff is organised in modern online education are highlighted.

Based on the analysis of scientific and pedagogical sources, important aspects of improving the organisation of the process of professional training of future primary school teachers in the context of distance learning have been identified. These include: effective material and technical base, availability of special software in higher education institutions and the possibility of access to the Internet for all participants in the educational process; continuous professional development and self-improvement of teachers who provide education for students; creation of high-quality teaching and methodological support for educational components; updating courses, syllabi and work curricula, taking into account the peculiarities of online learning; improvement of the process of organising pedagogical practice in distance learning.

In the context of this study, the emphasis is placed on the fact that increasing the motivation of future primary school teachers to the process of education will significantly contribute to the success of their professional training, especially in the

context of distance education. At the same time, the lack of psychological and pedagogical support for online learners can significantly complicate their adaptation to the current conditions of distance learning.

It is emphasized that the need to implement online education has given teachers of higher education institutions an important task of finding the necessary online tools. A review of educational electronic platforms and other effective digital resources was carried out in order to optimize the professional training of future primary school teachers in the conditions of distance education.

Keywords: professional teacher training, distance education, distance learning, online learning, pedagogical institution of higher education, educational process in higher education institutions, future primary school teachers, education seekers, pedagogical practice.

Постановка проблеми. Перехід багатьох педагогічних закладів вищої освіти (ЗВО) на дистанційну форму навчання, спочатку пов'язаний зі світовою пандемією COVID-19, а тепер і воєнними обставинами, зумовлює необхідність якісної організації професійної підготовки майбутніх освітян. Ключові зміни, що зумовлюються впровадженням Державного стандарту початкової школи, Концепції «Нова українська школа», вимагають реалізації випереджальної фахової підготовки учителів 1-4 класів, спроможних ефективно вирішувати проблеми модернізації початкової ланки загальної середньої освіти, здатних до якісного використання освітніх інновацій як в умовах мирного, так і воєнного часу, готових до навчання й розвитку впродовж усього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Удосконаленням професійної підготовки педагогічних кадрів цікавилися дослідники С. Беляєв, Г. Єльнікова, І. Зязюн, О. Іонова, В. Лозова, О. Пехота, А. Прокопенко, Г. Пономарьова, В. Сластьонін, І. Степанець, А. Харківська та ін. Педагогічну освіту майбутніх учителів початкової школи розглядали вчені О. Акімова, О. Бабакіна, Н. Бібік, М. Вашуленко, І. Гавриш, Л. Петриченко, О. Савченко, І. Упатова, Л. Хомич та ін. Різні аспекти забезпечення ефективності організації дистанційного навчання у ЗВО досліджували науковці О. Біда, В. Бондаренко, Л. Ілійчук, А. Кузьмінський, О. Кучай, Т. Кучай, В. Кухаренко, В. Марусова, С. Сисоєва, І. Сігетій, А. Чичук, Н. Яремчук та ін. Психологічним засадам системи дистанційного навчання присвячені роботи таких вчених, як: М. Жалдак, Ю. Машбиць, О. Комісарова, М. Назар, М. Смульсон та ін. Проте, незважаючи на численність наукових напрацювань, дослідження проблеми модернізації професійної підготовки учителів початкової школи в умовах дистанційної освіти, зокрема враховуючи специфіку їх подальшої фахової діяльності в сучасних умовах, є надзвичайно актуальною.

Із огляду на вищезазначене, **метою статті** є теоретичний аналіз проблеми модернізації професійної підготовки учителів початкової школи в умовах дистанційної освіти.

Виклад основного матеріалу. У Положенні про організацію дистанційного навчання, дистанційне навчання (ДН) визначено як «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [7].

Якісна організація процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах дистанційного навчання є надзвичайно важливою. Наведемо його основні переваги. Головною цінністю такого формату, безумовно, є можливість якісно забезпечити безперервність освітнього процесу, оскільки повністю ліквідуються територіальні обмеження, стає можливим набуття в майбутніх учителів початкової школи знань, умінь та навичок й обміну досвідом в режимі реального часу [2, с. 279]. Безумовно, ДН сприяє покращенню психологічного клімату, усуненню психологічних бар'єрів між учасниками освітнього процесу [2, с. 279].

Наведемо особливості організації освітнього процесу в умовах дистанційного навчання у нашій Академії. Освітній процес за дистанційною формою організовується відповідно до робочих навчальних планів, розроблених на основі стандартів вищої освіти, за умови виконання вимог до всіх елементів технологій дистанційного навчання. У свою чергу, навчання здійснюється в таких формах: самостійна робота, навчальні заняття, практична підготовка, контрольні заходи [6]. Основними видами навчальних занять в умовах дистанційного навчання є: лекція, семінар, практичні заняття, лабораторні заняття, консультації тощо [6]. Лекції, консультації, семінари проводяться зі здобувачами вищої освіти дистанційно у синхронному або асинхронному режимі відповідно до навчального плану та розкладу занять [6]. Практична підготовка здобувачів вищої освіти в умовах ДН здійснюється в Академії за окремо затвердженою програмою [6]. Практичне заняття, яке передбачає виконання здобувачем вищої освіти практичних (контрольних) робіт, може проводитися дистанційно в асинхронному режимі [6]. Окремі практичні завдання виконуються в синхронному режимі, якщо це передбачено силабусом освітнього компонента [6].

У контексті даного дослідження, вважаємо доцільним навести визначення асинхронного та синхронного режимів. Асинхронний режим – взаємодія між суб'єктами дистанційного навчання, під час якої учасники взаємодіють між собою із затримкою у часі, застосовуючи при цьому електронну пошту, форум, соціальні мережі тощо [7]. Синхронний режим – взаємодія між суб'єктами дистанційного навчання, під час якої всі учасники одночасно перебувають у веб-середовищі дистанційного навчання (чат, аудіо-, відеоконференції, соціальні мережі тощо) [7].

Робота науково-педагогічних та педагогічних працівників під час дистанційного навчання організовується таким чином: проведення в реальному часі онлайн-занять зі здобувачами вищої освіти у відповідності до розкладу занять або створення відеозапису своїх лекцій; підготовка завдань для майбутніх фахівців з використанням аудіо- або відеозаписів із подальшим аналізом; надсилання здобувачами вищої освіти фото виконаних письмових завдань; надсилання здобувачами вищої освіти тестових або інших завдань у вигляді документу Word або іншого файлу; координація дій майбутніх фахівців із отримання неформальної освіти на відповідних освітніх платформах; інформування через сайт відповідної кафедри здобувачів вищої освіти про організацію освітнього процесу із використанням технологій дистанційного навчання [6].

Науковиця Л. Ілійчук [3] дуже влучно висвітлює рекомендації щодо вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи та управління її якістю в умовах дистанційного навчання. Скорочено наведемо їх:

- «створення на базі ЗВО відповідного відділу/підрозділу, який би здійснював адміністрування платформи ДН...»;
- «модернізація матеріально-технічної бази і комп'ютерного обладнання університету...»;
- «наявність спеціального програмного забезпечення для організації ДН на віртуальній освітній платформі ЗВО, здійснення її постійного оновлення та адаптація до зручного використання користувачами»;
- «призначення відповідальних осіб з-поміж науково-педагогічних працівників у структурних підрозділах університету (інститути/факультети, кафедри) за якість організації ДН та його моніторинг»;
- «підвищення професійного рівня науково-педагогічних працівників щодо використання цифрових інструментів ДН, зокрема шляхом самоосвіти, участі у тренінгах, вебінарах, семінарах тощо»;
- «створення якісного навчально-методичного забезпечення дисциплін на платформі дистанційного навчання закладу вищої освіти»;
- «оновлення курсів, силабусів і робочих навчальних програм із урахуванням особливостей онлайн навчання, зокрема змістового наповнення дисциплін, методів і засобів навчання, перевірки та оцінювання знань тощо»;
- «адаптація змісту та обсягу навчального матеріалу, завдань для самостійної роботи, поточного і підсумкового контролю знань здобувачів вищої освіти до особливостей навчання в онлайн-режимі»;
- «забезпечення зворотного зв'язку зі здобувачами з активним використанням цифрових інструментів ДН»;
- «здійснення постійного моніторингу шляхом опитування науково-педагогічних працівників і здобувачів з метою удосконалення системи ДН» [3, с. 65].

Численні психолого-педагогічні дослідження свідчать про те, що мотивація грає важливу роль в академічній успішності здобувачів освіти. Адже саме від рівня мотивації залежить, чи буде студент докладати зусилля у навчанні, цілеспрямовано засвоювати матеріал [5, с. 363-364]. Вважаємо, що підвищення мотивації майбутніх учителів початкової школи на заняттях значно сприятиме успіху їх професійної підготовки, особливо в умовах дистанційної освіти. Науковиці В. Лук'яненко, Ю. Лавриш, І. Литовченко, С. Вадаська, О. Писарчик розкривають основні стратегії підвищення мотивації студентів на заняттях в очному та дистанційному форматах:

1. «Студенти мають бути інформовані про цілі предмету та заняття. Викладачу необхідно ставити реалістичні завдання та допомагати їх досягнути за допомогою заохочення. Складність завдань має відповідати здібностям, досвіду та знанням студентів»

2. «Необхідно показати важливість матеріалу, що вивчається. Матеріал має відповідати потребам студентів, мати практичне застосування у реальному житті. Якщо викладач презентує матеріал з ентузіазмом, почуттям гумору, з достатньою кількістю наочних засобів, прикладів, пропонує інтерактивні завдання, студенти будуть більш мотивовані та зацікавлені в предметі»;

3. «Важливо давати посильні завдання, проєктні роботи, які студенти можуть успішно виконати, надавати якомога більше автономії, можливість самоконтролю навчання та вибору видів роботи/типів завдань залежно від інтересів, традицій, вподобань, заохочувати колаборативне навчання. Оцінювання досягнень студентів має проводитись різноманітними способами, зокрема, з елементами самооцінювання, взаємооцінювання...»;

4. «Повага до студента, індивідуальний підхід, врахування потреб студентів, емпатія, довіра є предикторами успішної взаємодії у навчальному середовищі. Також, визначення індивідуального стилю навчання здобувачів освіти та адаптація завдань згідно їх психологічних особливостей має позитивний вплив на мотивацію та академічну успішність»;

5. «Використання елементів гейміфікації, драматизації, проблемного та проєктного навчання є видами роботи, які підвищують мотивацію, критичне мислення, навички роботи в команді та самоефективність ...» [5, с. 363-364].

Також повністю погоджуємося з думкою дослідниць В. Лук'яненко, Ю. Лавриш, І. Литовченко, С. Вадаської, О. Писарчик в тому, що недостатній рівень підтримки здобувачів освіти в онлайн-навчанні може стати суттєвим бар'єром в адаптації до нових умов навчання, що знижує мотивацію [5, с. 365]. У своєму дослідженні науковиці досить детально розкривають компоненти підтримки студентів, що охоплюють академічну підтримку, допомогу в опануванні новими технологіями, психологічне благополуччя та здоров'я студентів, почуття приналежності до академічної спільноти [9; 5, с. 365-366].

Необхідність упровадження дистанційного навчання поставило перед освітянами важливе завдання пошуку ефективних засобів інформаційних технологій для успішної реалізації даного завдання [8, с. 27]. Із метою успішної та якісної організації ДН в педагогічному ЗВО викладачі комплексно використовують різні форми онлайн-комунікації. Серед них: з метою управління та організації дистанційного навчання – освітні платформи Google Classroom, Moodle тощо; для організації відеоконференцій або онлайн-зустрічей – Microsoft Teams, Zoom, Google Meet, Skype тощо; з метою проведення індивідуальної роботи – Whats App, Telegram, електронну пошту тощо; задля опитування та оцінювання – платформи ClassDojo, Classtime, Kahoot, LearningApps.org, Online Test Pad тощо.

І. Твердохліб наголошує, що використання онлайн-дошок в дистанційному навчанні допомагає створити більш ефективне та захоплююче навчання, забезпечуючи можливості взаємодії, візуалізації та співпраці, які можуть бути важливими для досягнення успіху в сучасному освітньому середовищі [8]. Нині існує велике різноманіття онлайн-дошок, серед яких: Jamboard, Padlet, Lino, Scrumblr, Classroomscreen, Wakelet_ тощо. За допомогою таких дошок викладач має змогу ефективно організувати спільну роботу зі здобувачами освіти, зокрема під час синхронних онлайн-занять. Цінністю такої співпраці є не лише можливість одночасної роботи, а й збереження всіх записів із метою перегляду відсутнім на занятті студентам.

У контексті нашого дослідження зазначимо, що специфіка дистанційного навчання у педагогічному закладі вищої освіти вимагає постійного професійного розвитку та самовдосконалення викладачів, які забезпечують едукцію здобувачів освіти. В умовах дистанційної освіти педагоги повинні не лише володіти сучасними знаннями з освітніх компонентів, але й грамотно користуватися новітніми методами та засобами організації і проведення дистанційного навчання. Професійне зростання викладачів забезпечується за допомогою стажування, курсів підвищення кваліфікації, участі у наукових конференціях, семінарах, вебінарах, тренінгах, круглих столах тощо. Особливої цінності набуває й науково-методична робота освітян, видавнича діяльність з підготовки підручників (посібників, пратикумів, довідників, словників тощо) для майбутніх вчителів початкової школи.

Важливо зазначити, що сучасна організація процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, має неодмінно враховувати специфіку їх подальшої фахової діяльності на виконання Концепції Нової української школи, зокрема й в умовах дистанційної освіти. Зауважимо, що вона зумовлюється складністю її інтегрованого характеру, необхідністю опанування освітніми інноваційними напрямками (зокрема, STEM-освіта), спрямованістю на урахування психологічних особливостей сучасних учнів, вимагає комплексного опанування методик викладання уроків, що вивчаються в початковій школі, потребує спроможності виконувати нові професійні ролі

(фасилітатор, модератор, коуч, ментор тощо), здатності якісної організації освітнього процесу із упровадженням сучасних засобів ІКТ тощо [2, с. 94-95]. Саме тому, при організації процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, зокрема й в умовах ДН, особлива увага має відводитися організації та проведенню методичних позааудиторних заходів (методичні семінари, дискусії, дебати, педагогічні роздуми, квазіпрофесійні тренінги, майстер-класи, ділові ігри, учительські студії, панорами творчих ідей, круглі столи й творчі зустрічі з провідними науковцями та вчителями, віртуальні подорожі в педагогічне минуле тощо).

Не менш важливим в процесі професійної підготовки здобувачів вищої педагогічної освіти є включення їх до науково-дослідної діяльності. Саме тому необхідно максимально залучати майбутніх вчителів початкової школи до участі у міжнародних дослідницьких програмах, у наукових конференціях та семінарах різних рівнів, до виконання дослідницьких завдань проблемно-пошукового характеру в процесі вивчення окремих освітніх компонентів тощо.

У контексті нашого дослідження важливо зазначити, що перехід закладів освіти на дистанційну форму навчання зумовив певні проблеми проходження студентами педагогічної практики. Із огляду на те, що наразі здобувачі вищої педагогічної освіти не мають можливості очно проходити практику в ЗЗСО, методисти удосконалили графіки педагогічної практики, адаптувавши їх до можливостей проведення у вимушених умовах дистанційного навчання [2, с. 280].

Майбутні вчителі початкової школи успішно працюють дистанційно на тих онлайн-платформах та з тими програмами, що офіційно використовуються у закладах загальної середньої освіти. Переважно це платформи Moodle, Google Classroom, електронна освітня система «МійКлас», тощо.

Відеоконференційні інструменти (Zoom, Google Meet тощо) уможливають проведення пробних онлайн-уроків та позакласних онлайн-заходів, онлайн-консультацій з вчителями, онлайн-зборів з адміністрацією школи тощо. Головними завданнями керівників практики є забезпечення належного рівня дистанційного супроводу, надання організаційної, навчально-методичної та консультативної допомоги практикантам.

У процесі підготовки до уроків студенти активно використовують цифрові онлайн-ресурси: для створення презентацій (<https://www.canva.com>, <https://prezi.com>, <https://www.beautiful.ai> тощо), для розробки текстів, завдань, інформаційні ресурси (<https://www.classtime.com/uk/>, <https://kahoot.com>, <https://quizlet.com>, <https://learningapps.org>, <https://study-smile.com>, <https://naurok.com.ua>, <https://miyklas.com.ua> тощо), для створення ментальних мап (<https://www.mindomo.com>, <https://www.mindmeister.com>, <https://coggle.it>) та багато інших.

Із метою підтримки STEM-освіти у початковій школі практиканти активно залучаються до використання інструментарію Augmented Realit,

зокрема спеціальні мобільні застосунки. Як показує практика, здобувачам освіти дуже подобаються такі види роботи, оскільки вони власноруч можуть керувати об'єктами AR, переміщуючи їх, повертаючи, змінюючи масштаб, розглядаючи з усіх сторін. Організація інтерактивних подорожей та виставок з учнями теж легко уможлиблюється завдяки цифровим інструментам. Так, наприклад, Ukraine Wow (<https://ukrainewow.com>), Подорож українськими музеями просто неба (<https://museums.authenticukraine.com.ua/ua>), прогулянка музеєм Ханенків (<https://khanenkomuseum.kiev.ua/uk/pro-musey/virtualnyi-tur>), екскурсія Британським музеєм (<https://britishmuseum.withgoogle.com>) тощо. Проект «Музейний портал» (<https://museum-portal.com>) відкриває велику кількість унікальних віртуальних турів найкращими музеями України та усього світу.

У процесі професійної підготовки майбутні учителі початкової школи мають невичерпні можливості займатися самоосвітою завдяки дистанційній участі в онлайн-заходах різних форматів. Міністерство цифрової трансформації України запустило оновлену платформу з розвитку цифрової грамотності Дія. Цифрова освіта, на якій представлено широкий спектр корисних матеріалів (освітні серіали, симулятори, гайди, вебінари тощо), зокрема й для освітян. Також, як доводить практика, практикантам та практиканткам дуже до вподоби такі онлайн-платформи, як «Education Era» (<https://ed-era.com>), «Coursera» (<https://www.coursera.org>), «Prometheus» (<https://prometheus.org.ua>), «Уміти» (<https://umity.in.ua>), «Вчимо» (<https://vchymo.com>), а також сайти «Всеосвіта», «На урок» тощо.

Важливим є й те, що наразі майбутні вчителі початкової школи мають можливість користування багатьма відкритими на час воєнного стану освітніми платформами та сервісами з усього світу, що максимально сприяє підвищенню їх пізнавального інтересу, вмотивованості до самостійного навчання, рефлексії. Розширений перелік дистанційних платформ для навчання, саморозвитку та отримання допомоги й перевіреної інформації подано на офіційному сайті МОН [1], що є надзвичайно цінним як для вже працюючих вчителів, так і для майбутніх освітян.

Висновки з даного дослідження. Підсумовуючи вищевказане, можемо стверджувати, що модернізація професійної підготовки учителів початкової школи в умовах дистанційної освіти є одним із найважливіших пріоритетів сучасної освіти.

За нашим переконанням, правильно організоване дистанційне навчання у педагогічному ЗВО дає можливість забезпечити безперервність освітнього процесу в системі фахової підготовки майбутніх педагогів. Окрім того, якісна дистанційна організація освітнього процесу не лише оптимізує його у ЗВО, але й ефективно формує готовність майбутніх учителів початкової школи до можливої подальшої професійної діяльності в умовах онлайн-навчання.

На основі аналізу науково-педагогічних джерел з'ясовано важливі аспекти щодо удосконалення організації процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах дистанційного навчання. Серед них: ефективна матеріально-технічна база, наявність спеціального програмного забезпечення у ЗВО та можливість доступу до мережі Інтернет в усіх учасників освітнього процесу; безперервний професійний розвиток та самовдосконалення викладачів, які забезпечують едукацію здобувачів освіти; створення якісного навчально-методичного забезпечення освітніх компонентів; оновлення курсів, силабусів і робочих навчальних програм із урахуванням особливостей онлайн-навчання; удосконалення процесу організації педагогічної практики в дистанційному форматі тощо.

Література:

1. Дистанційні платформи для навчання, саморозвитку та отримання допомоги й перевіреної інформації. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/distancijni-platformi-dlya-navchannya-samorozvitku-ta-otrimannya-dopomogi-j-perevirenoyi-informaciyi>
2. Дрокіна А. С. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи в умовах дистанційного навчання. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique: collection de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» avec des matériaux de la III conférence scientifique et pratique internationale*, Paris, 8 juillet 2022. Paris-Vinnytsia: La Fedelta & Plateforme scientifique européenne, 2022. С. 279-281
3. Ілійчук Л. Показники забезпечення якості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах дистанційного навчання. DOI: <https://doi.org/10.58407/NI.22.3-4.5>
4. Кухаренко В. М., Бондаренко В. В. Екстрене дистанційне навчання в Україні: монографія. Харків: Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с.
5. Лук'яненко В. В., Лавриш Ю. Е., Литовченко І. М., Вадаська С. В., Писарчик О. Л. Шляхи підвищення мотивації студентів університету в умовах дистанційної освіти. *Наукові інновації та передові технології*. Вип. 3(17). 2023. С. 358-370. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3\(17\)-358-370](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3(17)-358-370)
6. Положення про дистанційне навчання у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (нова редакція). URL : <http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/dystancyne.pdf>
7. Про затвердження Положення про дистанційне навчання (Наказ МОН № 466), (Із змінами, внесеними згідно з Наказами МОН № 660 від 01.06.2013, № 761 від 14.07.2015). URL : https://osvita.ua/legislation/Dist_osv/2999
8. Твердохліб І. А. Особливості програмно-технічного забезпечення дистанційного навчання в умовах воєнного стану: методичні рекомендації [Електронне видання]. Київ: Педагогічна думка, 2023. 44 с.
9. Roddy C., Amiet D. L., Chung J., Holt C., Shaw L., McKenzie S., Garivaldis F., Lodge J. M. and Mundy M. E. *Applying Best Practice Online Learning, Teaching, and Support to Intensive Online Environments: An Integrative Review*. Front. Educ. 2016. Vol. 2 (59). DOI : <https://doi.org/10.3389/educ.2017.00059>

References:

1. Distancijni platformi dlja navchannja, samorozvitku ta otrimannja dopomogi j perevirenoi informacii [Remote platforms for learning, self-development and receiving help and verified information.]. *mon.gov.ua* Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/distancijni-platformi-dlya-navchannya-samorozvitku-ta-otrimannya-dopomogi-j-perevirenoyi-informaciyi> [in Ukrainian].

2. Drokina, A. S. (2022). Profesijna pidgotovka majbutnih uchiteliv pochatkovoї shkoli v umovah distancijnogo navchannja [Professional training of future primary school teachers in distance learning conditions]. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique: collection de papiers scientifiques «AOGOS» avec des matériaux de la III conférence scientifique et pratique internationale*. [in Ukrainian].

3. Ilijchuk, L. Pokazniki zabezpechennja jakosti profesijnoї pidgotovki majbutnih uchiteliv pochatkovoї shkoli v umovah distancijnogo navchannja [Indicators of ensuring the quality of professional training of future primary school teachers in the conditions of distance learning]. DOI: <https://doi.org/10.58407/NI.22.3-4.5> [in Ukrainian].

4. Kuharenko, V. M., Bondarenko, V. V. (2020). *Ekstrene distancijne navchannja v Ukraini* [Emergency distance learning in Ukraine]. Harkiv.: Vid-vo KP «Mis'ka drukarnja» [in Ukrainian].

5. Luk'janenko, V. V., Lavrish, Ju. E., Litovchenko, I. M., Vadas'ka, S. V., Pisarchik, O. L. (2023). Shljahi pidvishhennja motivacii studentiv universitetu v umovah distancijnoї osviti [Ways to increase the motivation of university students in the conditions of distance education]. *Naukovi innovacii ta peredovi tehnologii - Scientific innovations and advanced technologies*, 3(17), 358-370. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3\(17\)-358-370](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-3(17)-358-370) [in Ukrainian].

6. Polozhennja pro distancijne navchannja u Komunal'nomu zakladi «Harkivs'ka humanitarno-pedagogichna akademija» Harkivs'koї oblasnoї radi (nova redakcija) [Regulations on distance learning at the Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy Communal Institution of the Kharkiv Regional Council (new version)]. www.hgpa.kharkov.com Retrieved from <http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/dystancyne.pdf> [in Ukrainian].

7. Nakaz MON “Pro zatverdzhennja Polozhennja pro distancijne navchannja” [The Order of the Ministry of Education and Culture “On the approval of the Regulation on distance learnin”]. osvita.ua Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Dist_osv/2999 [in Ukrainian].

8. Tverdohlib, I. A. (2023). *Osoblivosti programno-tehnichnogo zabezpechennja distancijnogo navchannja v umovah voennogo stanu: metodichni rekomendacii* [Peculiarities of software and technical support of distance education in the conditions of martial law]. Kii'v: Pedagogichna dumka [in Ukrainian].

9. Roddy, C., Amiet, D. L., Chung, J., Holt, C., Shaw, L., McKenzie, S., Garivaldis, F., Lodge, J. M. and Mundy, M. E. (2016). Applying Best Practice Online Learning, Teaching, and Support to Intensive Online Environments. *An Integrative Review. Front. Educ.* , 2 (59). DOI : <https://doi.org/10.3389/educ.2017.00059> [in English].

УДК 373.31

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1121-1132](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1121-1132)

Дубовик Світлана Григоріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, <https://orcid.org/0000-0002-8564-0693>

Ткачук Діана Вадимівна студентка Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, <https://orcid.org/0009-0006-4574-0186>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті розглянуто організаційно-методичні основи застосування цифрових інструментів на уроках української мови в початковій школі. Акцентовано увагу на тому, що цифрові інструменти можуть бути ефективним засобом навчання, якщо вони використовуються доцільно і доречно. Подано характеристику основних понять наукової розвідки. Висвітлено теоретичні аспекти проблеми застосування цифрових технологій у практиці навчання української мови в початковій школі. Акцентовано увагу на важливості розроблення і впровадження системи підтримки вчителів початкової школи з питань застосування цифрових технологій на уроках української мови. Конкретизовано цифрові інструменти, які доцільно застосовувати з метою навчання мови і мовлення. Визначено важливі напрями роботи вчителя на уроках української мови під час застосування цифрових інструментів в початковій школі. Зазначено педагогічні умови ефективного застосування цифрових технологій в освітньому процесі початкової школи. Подано комплекс інтерактивних методів, прийоми, форм навчання української мови, які доцільно застосовувати на уроках використання цифрових технологій. Рекомендовано мовні вправи і завдання із застосуванням цифрових інструментів. Подано методичні рекомендації для вчителів початкової школи із питань організації застосування новітніх цифрових технологій на уроках української мови і формування в учнів відповідних умінь і навичок роботи із цифровими інструментами під час виконання мовних вправ і завдань. Висловлено поради щодо використання цифрових інструментів із метою навчання рефлексії учнів початкової школи на уроці української мови. Доведено, що уроки української мови, проведені із застосуванням цифрових технологій, мають значні переваги.

Ключові слова: технологізація навчання, сучасні цифрові технології, цифрові інструменти, цифрові ресурси, програмне забезпечення, початкова школа, інтерактивне навчання української мови, організаційно-методична система, процес навчання української мови із застосуванням цифрових інструментів, інтерактивні методи, прийоми і форми навчання, цифрові засоби навчання.

Dubovyk Svitlana Hryhoriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Primary Education Department of the Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, <https://orcid.org/0000-0002-8564-0693>

Tkachuk Diana Vadymivna student at the Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, <https://orcid.org/0009-0006-4574-0186>

ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL BASES OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN PRIMARY SCHOOL

Abstract. The article examines the organizational and methodological foundations of the use of digital tools in Ukrainian language lessons in primary school. Attention is focused on the fact that digital tools can be an effective means of learning, if they are used appropriately and pertinently. A description of the main concepts of scientific intelligence is provided. The theoretical aspects of the problem of using digital technologies in the practice of teaching the Ukrainian language in primary school are highlighted. Attention is focused on the importance of developing and implementing a support system for primary school teachers on the use of digital technologies in Ukrainian language lessons. Digital tools, which are appropriate to use for the purpose of teaching language and speech, are specified. The important directions of the teacher's work in Ukrainian language lessons during the use of digital tools in primary school are determined. Pedagogical conditions for the effective use of digital technologies in the educational process of primary school are indicated. A set of interactive methods, techniques, and forms of learning the Ukrainian language are presented, which are advisable to apply in lessons on the use of digital technologies. Language exercises and tasks using digital tools are recommended. Methodological recommendations for primary school teachers on the organization of the use of the latest digital technologies in Ukrainian language lessons and the formation of students' relevant abilities and skills in working with digital tools during language exercises and tasks are presented. Advice on the use of digital tools for the purpose of teaching the reflection of primary school students in the Ukrainian language lesson is given. It has been proven that Ukrainian language lessons conducted using digital technologies have significant advantages.

Keywords: technologization of learning, modern digital technologies, digital tools, digital resources, software, elementary school, interactive learning of the

Ukrainian language, organizational and methodological system, the process of learning the Ukrainian language using digital tools, interactive methods, techniques and forms of learning, digital teaching aids.

Постановка проблеми. Використання цифрових інструментів на уроках української мови в початковій школі має значний потенціал для підвищення ефективності системи мовної освіти і мовленнєвого розвитку учнів. У науковій розвідці розглянемо низку проблем, від розв'язання яких залежить успіх у реалізації цього потенціалу.

Однією з основних проблем є недостатня кількість методичних рекомендацій для вчителів початкової школи щодо застосування цифрових інструментів на уроках української мови. Педагоги часто не знають, які серед цифрових ресурсів є ефективними у навчанні мови і мовлення. Крім того, вони можуть мати певні труднощі у впровадженні цифрових інструментів в освітній процес початкової школи саме на уроках української мови.

Іншою проблемою є неоднаковий доступ молодших школярів до цифрових технологій. Це може призвести до того, що деякі учні початкової школи не зможуть повною мірою скористатися перевагами цифрових інструментів. На нашу думку, важливо враховувати і те, що вчителі мають різний рівень підготовки та досвіду у використанні цифрових технологій в освітньому процесі. Це може впливати на їхню ефективність у викладанні початкового курсу української мови.

Таким чином, для забезпечення успішного застосування цифрових інструментів на уроках української мови в початковій школі необхідно розробити та впровадити систему підтримки вчителів, яка включатиме: програму підготовки педагогів із питань використання цифрових технологій на уроках української мови в початковій школі; ресурси та інструменти для підтримки вчителів у застосуванні цифрових інструментів на уроках навчання мови і мовлення; механізм моніторингу та оцінки ефективності використання цифрових засобів навчання на уроках вивчення початкового курсу української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання інтерактивних технологій в освітньому процесі розглядають відомі науковці М.В. Кларін, Л.В. Пироженко, О.І. Пометун та ін. Цінні методичні рекомендації щодо застосування цифрових технологій містяться в наукових працях таких учених, а саме: М.І. Винокурова, О.В. Єльнікова, Н.С. Шолохова, О.В. Стребна, А.О. Соценко, Л.В. Пироженко, О.А. Комар. та ін.

Науковці О.І. Пометун, Л.В. Пироженко розглядають теоретичні основи застосування інтерактивних технологій, їхні різновиди, а також подають практичні рекомендації щодо їхнього використання в освітньому процесі. Вони зазначають, що інтерактивні технології є ефективним засобом активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їхніх творчих здібностей та формування ключових компетентностей [4, ст. 5].

Учені О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська висвітлюють питання щодо розроблення і використання сучасних освітніх технологій у навчальних закладах. У своїх дослідженнях вони розглядають методичні і практичні аспекти реалізації технологій електронного і дистанційного навчання, інтерактивних технологій аудиторної роботи, сучасних технологій оцінки освітніх результатів [3, ст.7].

Отже, актуальність обраної проблеми, її теоретичне і практичне значення, недостатня кількість у вітчизняній педагогічній науці фундаментальних досліджень щодо шляхів удосконалення мовної освіти й розроблення теоретико-методичних засад навчання учнів початкової школи із застосуванням цифрових технологій зумовили написання наукової розвідки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загальна проблема організаційно-методичних основ застосування цифрових інструментів на уроках української мови в початковій школі полягає в необхідності визначення оптимальних шляхів впровадження цифрових технологій в освітній процес. Актуальним та малодослідженим є питання про те, які чинники впливають на процес ефективного застосування цифрових інструментів на уроках навчання української мови і мовлення.

Ми вважаємо, що важливо враховувати індивідуальні особливості учнів, оскільки діти мають різний рівень розвитку мовних здібностей. У зв'язку з цим, доцільно застосовувати на уроках української мови диференційований підхід, який передбачає використання різних сучасних технологій, методів і прийомів, форм і засобів навчання мови учнів початкової школи. Для цього необхідно розробити індивідуальні програми навчання для кожної дитини. На нашу думку, на уроках вивчення мовного матеріалу доцільно надавати перевагу застосуванню інтерактивних і цифрових технологій навчання, інтерактивним методам і формам роботи, рольовим іграм і мовленнєвим ситуаціям, які дозволять учням працювати в парах і групах та розвивати комунікативні вміння і навички.

Дослідження невирішених раніше частин загальної проблеми організаційно-методичних основ застосування цифрових інструментів на уроках української мови в початковій школі дозволить розробити ефективні шляхи впровадження цифрових технологій в освітній процес, забезпечить успішне формування мовної особистості учнів початкової школи, сприятиме розвитку їхніх мовленнєво-творчих здібностей і формуванню ключової комунікативної компетентності.

Мета статті. Головною метою цієї наукової статті є дослідження організаційно-методичних основ застосування цифрових технологій на уроках української мови в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі у практиці навчання української мови в початковій школі традиційні методи і прийоми, форми і засоби навчання застосовуються разом із інтерактивними. Поступово нові

сучасні цифрові технології навчання стають невід'ємним складником освітнього процесу початкової школи.

На відміну від традиційних підходів, коли вчитель був головною дійовою особою на уроці української мови, сучасні підходи, які передбачають застосування цифрових технологій, дають змогу учневі стати активним учасником освітнього процесу, змінити свою роль з об'єкта пасивного сприйняття педагогічного впливу вчителя на суб'єкта активної мовленнєво-творчої діяльності.

Зазначимо, що для ефективної реалізації освітнього процесу вчитель має використовувати на уроках української мови насамперед ті педагогічні технології, які сприяють розвитку пізнавальної діяльності учнів. На нашу думку, застосування сучасних цифрових технологій на уроках української мови дозволить учителеві початкової школи підтримувати у молодших школярів стійкий пізнавальний інтерес до вивчення мови, сприятиме формуванню мовних і мовленнєвих умінь та навичок учнів.

Цифрові технології є важливим складником інноваційного навчання української мови в початковій школі. Вони дозволяють візуально сприймати та аналізувати навчальний мовний матеріал, взаємодіяти з ним, а також персоналізувати навчання мови та адаптувати його до потреб кожного учня. Застосування цифрових інструментів в освітньому процесі дозволить зробити навчання мови і мовлення ефективним, цікавим і доступним для всіх учнів.

Детально розглянемо цифрові інструменти, які доцільно застосовувати на уроках української мови в початковій школі. Одним із важливих інноваційних напрямів роботи вчителя може бути застосування в освітньому процесі цифрових засобів навчання, а саме: інтерактивних дошок і програмного забезпечення. Застосування цих сучасних засобів у навчанні мови і мовлення допоможе педагогам в організації вивчення нового матеріалу (наприклад, цифрові ресурси – інтерактивні відео і презентації, вправи і завдання стануть надійними помічниками учнів під час засвоєння мовних понять і явищ); під час формування мовних і мовленнєвих умінь та навичок молодших школярів (наприклад, цифрові навчальні програми та ігри допоможуть учням оволодіти всіма видами мовленнєвої діяльності – аудіюванням, говорінням, читанням і письмом); у процесі оцінювання навчальних досягнень учнів з української мови (наприклад, цифрові тести та завдання стануть у пригоді під час виявлення рівнів сформованості мовно-мовленнєвих умінь учнів з української мови).

Інтерактивні дошки можна використовувати для проведення інтерактивних мовних вправ та ігор. Організація ігрової діяльності і виконання мовних вправ із застосуванням інтерактивної дошки допоможуть учням закріпити вивчений матеріал із мови і сприятимуть розвитку мовленнєво-творчих здібностей молодших школярів.

Зазначимо, що застосування інтерактивної дошки на уроках української мови дозволить педагогам демонструвати навчальний матеріал у цікавій та захопливій формі, а учням – активно взаємодіяти з ним під час виконання інтерактивних вправ і завдань. Молодші школярі зможуть додавати свої коментарі та запитання, що сприятиме їхньому активному залученню в освітній процес, розумінню сутності мовних понять і явищ, які вивчаються на уроці.

Конкретизуємо види онлайн-дошок, які доцільно застосовувати на уроках української мови в початковій школі. SMART Notebook (онлайн-дошка дає змогу педагогові створювати інтерактивні презентації та організовувати групову роботу на уроці української мови), Miro (онлайн-дошка уможлиблює створення інтерактивних презентацій, упровадження в освітній процес інтерактивних мовних ігор і вправ та завдань, а також дає змогу вчителю організовувати ситуативне навчання, застосовуючи мовленнєві ситуації для спілкування з однокласниками, учителем у режимі реального часу), Conceptboard (онлайн-дошка, яку вчитель може застосовувати для створення інтерактивних презентацій, планів, схем), CoSketch (онлайн-дошка, яка може бути використана педагогом для організації спільної роботи над мовними проєктами), Scribblar (онлайн-дошка, яку вчителю доцільно використовувати для створення інтерактивних презентацій та мовних ігор), CoSketch та Scribblar (онлайн-дошки, які рекомендуємо вчителям для малювання, письма, додавання зображень та відео, які використовуються на уроці української мови).

Інноваційне навчання української мови із застосуванням цифрових інструментів – це навчання, яке відбувається в процесі взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Воно спрямоване на створення комфортних умов для навчання мови і мовлення, за яких кожен учень може відчувати свою успішність і інтелектуальну спроможність. Наприклад, учителі початкової школи можуть використовувати спеціальні комп'ютерні програми, що допоможуть учням візуально сприймати та аналізувати мовний матеріал (насамперед ідеться про створення інтерактивних навчальних матеріалів, а саме: інтерактивних карт та схем).

Застосування інтерактивних карт і схем на уроках української мови допоможе молодшим школярам засвоїти складні мовні поняття і їхні істотні ознаки. Рекомендуємо педагогам онлайн-інструменти, які доцільно використовувати для створення інтелект-карт, наприклад: MindMeister, Coggle, XMind, Mindomo, Lucidchart.

Інноваційні цифрові інструменти – віртуальну та доповнену реальність рекомендуємо вчителям початкової школи для застосування з метою створення інтерактивного освітнього досвіду молодших школярів. Педагоги можуть використовувати ці цифрові інструменти в освітньому процесі під час вивчення основних розділів початкового курсу української мови – граматики

та правопису (наприклад, застосування вчителем віртуальної реальності допоможе учням у спостереженні за роллю граматичних і орфографічних правил у мові і мовленні); у процесі розвитку мовленнєво-творчих здібностей молодших школярів (наприклад, віртуальна та доповнена реальність можуть бути використані педагогами для створення власних історій, віршів та інших творів учнів).

На особливу увагу вчителя початкової школи заслуговують інтерактивні підручники та електронні засоби навчання, використання яких допоможе учням – у засвоєнні навчального матеріалу з української мови і перевірці своїх мовних знань і вмінь у режимі реального часу. Застосування цих цифрових засобів у навчанні української мови дозволить молодшим школярам навчатися в оптимальному темпі відповідно до власного рівня розвитку мовленнєво-творчих здібностей, забезпечить відповідні умови для відстеження прогресу та отримання зворотного зв'язку. На нашу думку, саме такий підхід дозволить персоналізувати навчання української мови в початковій школі та адаптувати його до потреб кожного учня.

Важливо зазначити, що використання сучасних цифрових технологій на уроках української мови в початковій школі вимагає певних професійних умінь і навичок педагогів. Насамперед учителі мають бути обізнані з останніми технологічними розробками і повинні вміти їх використовувати в освітньому процесі початкової школи. Сучасні педагоги також мають володіти вміннями оцінювати ефективність застосування цифрових інструментів для досягнення навчальних цілей.

Успіх у застосуванні цифрових технологій зумовлений багатьма чинниками. Ефективність діяльності на уроці української мови насамперед залежить від того, наскільки учень відчуває себе комфортно і безпечно в навчальному середовищі. Молодший школяр буде активним, якщо він не боїться брати участь в освітньому процесі, не відчуває страху перед критикою з боку вчителя або однокласників, а також знає, що його поважають в учнівському колективі, а його думку – цінують. Таким чином, для створення сприятливої атмосфери на уроці вчителю необхідно уникати критики особистості учня, педагогові важливо зосередитися на конструктивній критиці результатів діяльності учня та цінувати будь-який внесок учня в освітній процес. На нашу думку, тільки за таких умов учні зможуть адаптуватися до нової для них ситуації, яка створюється під час застосування на уроці цифрових інструментів.

Отже, вчителю початкової школи:

1. Необхідно на початку уроку української мови пояснити учням, чого педагог очікує від них у кінці уроку. Можна провести мозковий штурм за допомогою онлайн-сервісів (Kahoot, Quizizz, Socrative, Nearpod, Pear Deck, Google Forms), щоб визначити, що учні вже знають із теми, яку вивчатимуть на уроці української мови. Це допоможе вчителю визначити рівень знань учнів, і налаштувати урок відповідно до їхніх потреб.

2. Важливо пояснити учням завдання. Це допоможе молодшим школярам зрозуміти, що цифрові інструменти є засобом організації навчальної діяльності на уроці української мови.

3. Доцільно розповісти учням, чому для вивчення зазначеної мовної теми були обрані саме такі цифрові інструменти. Розказати дітям, як ці цифрові засоби навчання допоможуть їм засвоїти виучувану тему уроку та розвинути необхідні мовні і мовленнєві вміння та навички. Це допоможе учням сприймати цифрові інструменти як засоби навчання української мови, а не як розвагу.

4. Необхідно акцентувати увагу учнів на особливостях того чи іншого цифрового інструмента та на тих результатах, яких молодші школярі зможуть досягнути під час правильного використання їх. Це допоможе учням уникнути помилок та отримати максимальний результат від роботи з цифровими засобами навчання.

5. Важливо розкрити учням алгоритм застосування цифрових інструментів і розповісти про послідовність необхідних дій. Це допоможе дітям побачити перспективу своєї діяльності та підготуватися до кожного етапу. З цією метою рекомендуємо вчителю на уроці української мови використовувати онлайн-планери (Trello, Asana).

6. Доцільно заохочувати учнів до постановки запитань на уроці. Педагог має пояснити молодшим школярам, що цінує їхні запитання, має заохочувати учнів ставити запитання, навіть якщо вони не впевнені, що це правильне запитання.

7. Необхідно організовувати на уроках української мови ситуації, у яких учні можуть експериментувати та пробувати нові речі. Це допоможе їм зрозуміти, що помилки – це частина процесу навчання.

8. Важливо створити на уроці атмосферу, у якій помилки є прийнятними. Учитель має пояснити учням, що всі помиляються, що він цінує зусилля дітей, навіть якщо результат не є ідеальним.

Зазначимо, що правила поведінки і роботи на уроці української мови із застосуванням цифрових інструментів допомагають вчителю створювати атмосферу взаємоповаги та співпраці, а також допомагають учням зрозуміти, що від них очікується в освітньому процесі.

Акцентуємо увагу вчителя на тому, що реалізація описаних умов є необхідною для ефективного застосування цифрових технологій у навчанні української мови в початковій школі. Усі ці умови важливі однаковою мірою, і їх не можна ігнорувати. Якщо педагог вирішив використовувати цифрові інструменти, він має врахувати всі ці позиції. Застосування цифрових засобів полегшить роботу вчителя і допоможе йому в організації ефективного навчання української мови.

Технологізація навчання передбачає, що вчитель не просто передає знання, а й допомагає учням зрозуміти, як вони навчалися й оволодівали

знаннями, розвиває в них навички рефлексії. Рефлексія – це здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати свої дії, вчинки, мотиви та зіставляти їх із суспільно значущими цінностями. Мета рефлексії – зрозуміти, як відбувався процес навчання, які були проблеми, як їх вдалося вирішити.

Цифрові інструменти можуть бути потужним інструментом для розвитку в молодших школярів рефлексії на уроці української мови. Вони можуть допомогти учням: обмірковувати власний досвід навчання (наприклад, за допомогою онлайн-тестів, опитувань або чатів), ділитися своїми думками та почуттями з іншими (наприклад, за допомогою блогів, форумів або соціальних мереж), отримати відгук про свою роботу та досягнення, що підвищуватиме самооцінку та мотивацію до навчання.

Конкретизуємо цифрові інструменти, які доцільно застосовувати вчителям початкової школи на уроках української мови з цією метою:

1. Онлайн-тести. Онлайн-тести можуть бути використані педагогами для того, щоб допомогти учням оцінити свої знання та вміння з певної мовної теми. Після виконання тесту молодшим школярам можна надати відгук про результати виконання завдань, що допоможе дітям краще зрозуміти свої сильні та слабкі сторони. Наприклад, Kahoot та Quizizz (використовують гру для створення цікавого та захопливого досвіду учнів; пропонують широкий вибір шаблонів і функцій, які можна використовувати для створення тестів, які можна проводити в режимі реального часу), Quizalize (інтерактивний сервіс для проведення опитувань та тестів; пропонує широкий вибір різних типів запитань, включаючи запитання з вибором однієї відповіді, запитання з вибором кількох відповідей, запитання відкритого типу та запитання з множинним вибором), LearningApps (сервіс для створення інтерактивних навчальних матеріалів).

2. Опитування. Опитування можуть бути використані для того, щоб насамперед узагальнити і систематизувати знання учнів з певної вивченої мовної теми. Опитування можуть бути проведені в режимі реального часу або заздалегідь. Наприклад, Socrative (потужний інструмент для формувального оцінювання; дозволяє швидко створювати опитування, доцільно застосовувати для перевірки розуміння, виявлення типових помилок і відповідного коригування навчання мови і мовлення), Nearpod (інтерактивні елементи, а саме: опитування, вікторини, завдання з малювання та відео), Pear Deck (дозволяє легко додавати інтерактивні елементи, а саме: живі опитування, відкриті запитання та дії з малюванням, навіть у слайдах презентацій), Google Forms (універсальний і простий у використанні інструмент для опитувань; пропонує широкий вибір різних типів запитань).

3. Чати. Чати можуть бути використані для того, щоб учні могли обговорювати свої думки та почуття з іншими. У режимі реального часу учні можуть обговорювати тему уроку з української мови (наприклад, за допомогою

Google Meet або Zoom). Також учитель може організувати чат за допомогою онлайн-сервісу: учні пишуть свої коментарі до теми чату заздалегідь, а потім обговорюють їх під час уроку української мови (наприклад, за допомогою Google Docs або Google Slides).

4. Форуми та блоги. Форуми можуть бути використані для того, щоб учні обговорювали певні вивчені мовні теми з іншими, для створення власних історій або обміну ідеями. Наприклад, Schoology (для обговорення навчальних мовних тем, обміну ідеями і створення спільних проєктів), ClassDojo (для обговорення поточних подій у класі, обміну новинами та оголошеннями і створення спільних групових мовних вправ і завдань), Kidzworld (для обговорення інтересів дітей, обміну ідеями), Zearn та Khan Academy (для обговорення навчальних мовних тем, обміну ідеями та отримання допомоги від учителя, інших учнів).

Підсумовуючи, зазначимо переваги уроків української мови із застосуванням цифрових інструментів в освітньому процесі початкової школи. На нашу думку, на уроках навчання мови і мовлення, проведених із використанням цифрових ресурсів, підвищиться мотивація учнів до навчання, процес засвоєння мовних понять і явищ буде цікавим і захопливим для молодших школярів, в учнів розвиватимуться навички критичного мислення та креативності.

Зазначимо, що застосування цифрових технологій на уроках української мови в початковій школі дозволить учителеві організувати ефективне, цікаве і доступне навчання, сприятиме розвитку співробітництва між учителем і учнями. Адже вміння налагоджувати взаємодію у навчальному спілкуванні є запорукою ефективної організації навчального процесу та якісного засвоєння знань [2, с. 306].

Використання вчителем сучасних цифрових інструментів дозволить учням брати активну участь в освітньому процесі. Вони зможуть самостійно працювати з цифровими ресурсами, обмінюватися інформацією з однокласниками та вчителем, а також співпрацювати одне з одним над спільними проєктами, що допомагатиме молодшим школярам розвивати навички критичного мислення, креативності та комунікації.

Крім того, цифрові технології можуть бути використані педагогами для створення спільного освітнього простору, де учні зможуть спілкуватися та співпрацювати незалежно від часу і місця. Це сприятиме оздоровленню психологічного клімату на уроках української мови, створюватиме доброзичливу атмосферу та підвищуватиме мотивацію учнів до навчання.

Висновки. На уроках української мови з використанням цифрових технологій діти відчують себе комфортно і вільно. Вони є активними учасниками освітнього процесу, впевнено спілкуються і висловлюють свої думки, ставлять запитання і знаходять на них відповіді, обговорюють проблеми і приймають рішення. В атмосфері довіри та взаємодопомоги учням

початкової школи легше усвідомлювати важливість отриманих знань з української мови. На нашу думку, саме в таких комфортних умовах можна виховати мовну особистість молодшого школяра, яка буде готова до майбутнього, де потрібно буде вирішувати проблеми та приймати рішення.

До перспектив дослідження відносимо: подальше вивчення ролі цифрових технологій в оптимізації уроків української мови в початковій школі, визначення важливих напрямів роботи вчителя щодо застосування цифрових інструментів в освітньому процесі; розроблення методичних рекомендацій для педагогів із питань вивчення української мови із застосуванням цифрових засобів навчання.

Література:

1. Бондаренко Г.Л., Особливості розвитку риторичних навичок молодших школярів засобами комп'ютерного тренажера / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді збірник наукових праць.– 2017.– №21.– С. 69–80.
2. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у зарубіжній та українській практиках у безперервній педагогічній освіті цифрової ери/ Т. Мієр, Л. Холодюк, В. Савош, Г. Бондаренко, С. Дубовик, Л. Романенко, К. Романенко.–Журнал міждисциплінарних досліджень ad alta.–2021.– №2 (11).– С. 35–39.
3. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / Пехота О.М., Кіктенко А.З., Любарська О.М. та ін.; за заг. ред. О.М. Пехоти.– Київ: А.С.К.– 2001.– 256 с.
4. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід роботи / уклад. Пометун О., Пироженко Л.– Київ: А.П.Н.– 2002.– 136 с.
5. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: Навч. посіб. / За ред. М.В. Артюшиної, О.М. Котикової, Г.М. Романової.– Київ: КНЕУ.– 2007.– 528 с.
6. Соломаха А. Підготовка майбутніх учителів до використання цифрових технологій у процесі раннього навчання іноземної мови /Соломаха А., Кошарна Н. // ResearchGate.–2020. –№3(30).– С. 107–122.

References:

1. Bondarenko G.L. (2017). Osoblyvosti rozvytku rytorychnykh umin' molodshih shkolyariv zasobamy kompyuternykh trenazher [Peculiarities of the development of rhetorical skills of younger schoolchildren by means of a computer simulator]. *Teoretyko-metodychni problemy vihovannya ditey ta uchnivs'koyi molodi :zb. nauk. prats' - Theoretical-methodological problems of raising children and school youth, collection of scientific papers* (pp. 69–80). Kyiv, Ukraine, Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
2. Mier T., Kholodyuk L., Savosh V., Bondarenko G., Dubovik S., Romanenko L., & Romanenko K. (2021). Vykorystannya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy u zarubizhnyi ta ukrayins'kiy praktykakh u bezperervnyi pedahohichnyi osviti tsyfrovoyi ery [The use of information and communication technologies in foreign and Ukrainian practices in continuous pedagogical education of the digital era]. *Zhurnal mizhdystsyplinarykh doslidzhen' ad alta- Journal of interdisciplinary research ad alta*, 2 (11), pp. 35–39.
3. Pehota O.M., Kiktenko A.Z., & Lyubarska O.M. et al. (2011). *Osvitni tekhnolohiyi: navchal'no-metodnyy posibnyk [Educational technologies: educational method. manual]*. Kyiv, Ukraine: A.S.K. [in Ukrainian].

4. Pometun O. & Pyrozhenko L. (2002) *Interaktyvni tekhnolohiyi navchannya: teoriya, praktyka, dosvid roboty* [Interactive learning technologies: theory, practice, work experience]. Kyiv, Ukraine: A.P.N. [in Ukrainian].

5. Artyushina M.V., Kotykova O.M. & Romanova H.M. (2007). *Psykhologo-pedahohichni aspekty realizatsiyi suchasnykh metodiv navchannya u vyshchiiy shkoli: Navch. posib.* [Psychological and pedagogical aspects of the implementation of modern teaching methods in higher education: Education. manual]. Kyiv, Ukraine: KNEU [in Ukrainian].

6. Solomakha A. & Kosharna N. (2020). *Pidhotovka maybutnikh uchyteliv do vykorystannya tsyfrovyykh tekhnolohiy u protsesi rann'oho navchannya inozemnoyi movy* [Preparation of future teachers for using digital technologies in the process of early foreign language teaching] (Vols. 3). Kyiv, Ukraine: ResearchGate.

УДК 378.015.31:005.336.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1133-1145](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1133-1145)

Жовтоніжко Ірина Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри вищої математики та інформатики факультету математики та інформатики, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (066) 330-82-16, <https://orcid.org/0000-0003-0693-4122>.

Марченко Ольга Геннадіївна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 (права та масових комунікацій), Харківський національний університет внутрішніх справ, пр. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080, тел.: (067) 579-43-06, <https://orcid.org/0000-0003-1007-9560>.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В ЕДУКАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КРИЗОВИХ УМОВАХ

Анотація. У статті доведено актуальність компетентнісного підходу до професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Професійну компетентність фахівця визначено як соціально-професійний феномен, основою якого є фахові знання, засвоєні способи дій, уміння, навички, професійно важливі особистісні якості та корпоративні цінності, які забезпечують готовність до майбутньої професійної діяльності, дозволяють швидко адаптуватися до певних умов, бути відповідальним, ініціативним, прагнути до вдосконалення, самореалізації, здорового способу життя. З'ясовано, що професійна компетентність є основою фахового та кар'єрного зростання випускника закладу вищої освіти, досягнення ним професійно значущих і життєвих цілей. Рівень сформованості професійної компетентності фахівця визначає його кваліфікацію, якість організації праці, адекватність оцінки її результатів.

Педагогічними принципами формування професійної компетентності є відомі принципи сучасного виробничого навчання: системність, інтегративність, диференціація, універсальність, єдність соціалізації і професіоналізації особистості, модульність, професійна періодизація, стадійність, демократизація, гуманізація, інтенсифікація, професійна мобільність, стабільність і динамічність.

Установлено, що основою формування професійної компетентності фахівця є едукативне середовище закладу вищої освіти як джерело регулярних, організованих впливів на суб'єкти освітнього процесу через дію різноманітних

матеріальних і нематеріальних чинників. У структурі едукативного середовища виокремлено полісуб'єктну, корпоративно-ціннісну, змістово-дидактичну, організаційно-діяльнісну, просторово-предметну підсистеми та їх диференційований вплив на формування професійної компетентності.

З'ясовано, що в закладі вищої освіти формується кістяк професійної компетентності, навколо якого у процесі діяльності за обраним профілем кристалізуються спеціальні (фахово-технологічні) компетентності. Розглянуто, як у кризових умовах повномасштабного вторгнення може бути забезпечене результативне формування професійної компетентності майбутніх фахівців через дистанційне та змішане навчання в on-line і off-line режимах.

Ключові слова: заклад вищої освіти, едукативне середовище, компетентність, професійна компетентність, майбутній фахівець, кризові умови.

Zhovtonizhko Irina Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics and Informatics, Faculty of Mathematics and Informatics of Kharkiv National University named after V.N. Karazina, Maidan Svoboda, 4, Kharkiv, 61022, tel.: (066) 330-82-16, <https://orcid.org/0000-0003-0693-4122>.

Marchenko Olga Hennadiivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Sociology and Psychology, Faculty No. 6 (Law and Mass Communications) of Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv National University of Internal Affairs, 27 L. Landau Ave., Kharkiv, 61080, tel.: (067) 579-43-06, <https://orcid.org/0000-0003-1007-9560>.

SOME ASPECTS OF PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION OF THE FUTURE SPECIALIST IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTION IN CRISIS CONDITIONS

Abstract. The article proves the relevance of the competence approach to the professional training of specialists in higher education institutions. The professional competence of a specialist is defined as a socio-professional phenomenon, the basis of which is professional knowledge, learned ways of acting, abilities, skills, professionally important personal qualities and corporate values, which ensure readiness for future professional activity, allow you to quickly adapt to certain conditions, be responsible, proactive, striving for improvement, self-realization, a healthy lifestyle. It was found that professional competence is the basis of the professional and career growth of a higher education institution graduate, his achievement of professionally significant and life goals. The level of formation of the specialist's professional competence determines his qualification, the quality of work organization, and the adequacy of the evaluation of its results.

The pedagogical principles of professional competence formation are the well-known principles of modern industrial training: systematicity, integrability, differentiation, universality, unity of socialization and professionalization of the individual, modularity, professional periodization, stagedness, democratization, humanization, intensification, professional mobility, stability and dynamism.

It has been established that the educational environment of a higher education institution is the basis for the formation of a specialist's professional competence as a source of regular, organized influences on the subjects of the educational process due to the action of various material and non-material factors. In the structure of the educational environment, polysubject, corporate-value, content-didactic, organizational-activity, spatial-subject subsystems and their differentiated influence on the professional competence formation are distinguished.

It has been found that the framework of professional competence is formed in the institution of higher education, around which special (professional and technological) competences are crystallized in the process of activity according to the chosen profile. It is considered how in the crisis conditions of a full-scale invasion, the effective formation of professional competence of future specialists can be ensured through distance and mixed learning in on-line and off-line modes.

Keywords: higher education institution, educational environment, competence, professional competence, future specialist, crisis conditions.

Постановка проблеми. Виключна складність соціально-економічної ситуації у країні, яка викликана наслідками російсько-української війни, призвела до міграційних процесів, руйнації багатьох виробництв і критичної інфраструктури, різкого зменшення кількості робочих місць та зростання конкуренції. Зазначене призводить до проблем на ринку праці, з одного боку, – до зростання рівня безробіття, та з іншого – дефіциту кваліфікованих кадрів.

Наслідками ракетних атак, артилерійських обстрілів є порушення цілісності та руйнування основних фондів закладів освіти (навчальних корпусів, допоміжних будівель, бібліотек, спортивних залів і майданчиків, навчального устаткування, навчально-методичного забезпечення), що призводить до трансформації конфігурації едукативного середовища закладу вищої освіти, змінення його просторово-часових параметрів.

Тож, у кризових умовах ускладнюється процес підготовки кваліфікованих кадрів, однією із основних соціально-професійних характеристик яких є професійна компетентність. У теорії та практиці освітніх, педагогічних наук бракує досліджень з уточнення змісту, сутності, структури, виявів, а також прогностичних положень щодо раціонального відбору шляхів, методів, засобів, технологій ефективного формування професійної компетентності фахівця у кризових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, а також досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми формування професійної компетентності,

свідчить про їх актуальність і практичну значущість. Зокрема, феномен професійної компетентності є складним, багатограним, таким, що потребує вивчення у методологічному (І. Родигіна), соціально-психологічному (О. Євдокімова), педагогічному (О. Овчарук), професійно-освітньому (Г. Полякова) та інших аспектах. Так, І. Родигіна зазначає, що «компетентнісний підхід в освіті – це відповідь на вимоги часу. Динамічні зміни життя, постійне оновлення інформації та колосальні темпи її накопичення зумовлюють потребу в таких фахівцях та членах суспільства, які здатні гнучко та оперативно адаптуватися до нових вимог, адекватно реагувати на нові виклики, навчатися протягом усього життя, розвиватися та творити» [13, с. 49]. Компетентнісний підхід передбачає зміщення акценту з накопичування нормативно-визначених знань, умінь, навичок до розвитку в здобувачів здатності практично діяти, застосовувати навички й досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики. Продовжуючи цю думку, зазначимо, що реалізація компетентнісного підходу забезпечує варіативність освіти та диверсифікація професійної підготовки. Так, в американській парадигмі компетентнісна компонента фахівця означає здатність гнучко, швидко й безконфліктно пристосовуватись до конкретних умов праці. Ми погоджуємось із думкою О. Євдокімової, яка вважає, що основою формування професійної компетентності особистості є її соціально-психологічна компетентність, яка дозволяє досягти вищих ступенів професійної майстерності і особистісного зростання фахівця [6, с. 12].

Вплив едукативного середовища ЗВО на формування соціально-професійних характеристик майбутніх фахівців досліджували науковці О. Гура, Г. Полякова. Так, О. Гура [5] відзначає, що компетентність не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації, Г. Полякова [9] стверджує, що компоненти едукативного середовища ЗВО впливають на формування професійної компетентності фахівця. З цих позицій компетентність можна схарактеризувати як дисипативну структуру особистості, що позбавляється енергії в освітньо-професійному середовищі, витрачаючи наявні ресурси, та систематично поповнюється новими ресурсами через поновлення знань, оволодіння новою інформацією, вдосконалення вмінь і способів діяльності.

Незважаючи на фундаментальне опрацювання проблеми формування професійної компетентності, в науковій літературі ще недостатньо висвітлені питання її вироблення у кризових умовах воєнного стану та поствоєнного періоду.

Необхідність запровадження компетентнісного підходу в освіті наголошується в нормативних документах, що регламентують освітню діяльність в Україні, а саме: в Законі України «Про освіту», «Про вищу освіту» [10; 11].

Мета статті полягає в уточненні сутності, структури і можливостей едукативного середовища закладу вищої освіти (ЗВО) щодо формування професійної компетентності майбутнього фахівця (зокрема, у кризових умовах воєнного стану та поствоєнного періоду, епідемії тощо).

Сформульована мета окреслила коло **завдань** щодо:

- 1) відбору та вивчення психолого-педагогічної джерельної бази з огляду на досліджувану проблему;
- 2) уточнення сутності ключових понять дослідження;
- 3) визначення змістово-структурних характеристик едукативного середовища ЗВО;
- 4) дослідження ресурсів едукативного середовища як системної цілісності та сукупності окремих компонентів у контексті формування професійної компетентності майбутнього фахівця;
- 5) вивчення особливостей едукативного середовища у кризових умовах повномасштабного вторгнення російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Конкурентоспроможність фахівця на ринку праці визначається не тільки вузько професійними знаннями, вміннями та навичками, але й змістово-структурними характеристиками особистості у вигляді потреб і здібностей, цінностей, орієнтацій, установок, необхідних якостей, інтересів і соціальних установок, які є основою та відправною точкою для формування професійної компетентності. Однією з наріжних проблем професійної освіти є створення умов для розвитку особистості, здатної до безперервного поповнення знань, удосконалення сформованих умінь і навичок, набуття нових, що вможливує успішне виконання професійних функцій і завдань. Формування професійної компетентності передбачає конструювання відповідних едукативних (від англ. education – освіта, виховання) середовищ (освітніх, навчальних, виховних, інформаційних, творчих), які розглядаються як безперервний континуум штучно створених ситуацій, розподілених у просторі та часі. Узагальнюючи погляди науковців, едукативне середовище визначаємо як багатогранне та поліфункціональне штучне утворення, що існує й розвивається в реальному часі й найближчому просторі, підлягає коригуванню, управлінню, координації й через яке здійснюється вплив зовнішніх об'єктивних і суб'єктивних факторів на суб'єкти навчання і на процес становлення, розвитку та самореалізації особистості. Едукативне середовище можна також розглядати як ідеалізований об'єкт, що модулює тимчасове скоординоване й цілеспрямоване поєднання ресурсів і професійно-педагогічний потенціал природного та соціального оточення для забезпечення освіти та розвитку особистості у відповідності до визначеної мети [2].

Уточнимо сутність ключового поняття дослідження, а саме професійної компетентності, а також змістово-структурну характеристику едукативного середовища, яке впливає на формування професійної компетентності як системна цілісність і диференційовано, через дію окремих складників. У діаді «професійна компетентність» слово «компетентність» є родовим, «професійна» – видовим, тому професійна компетентність особи відбиває особливості фахової діяльності певного профілю, її змісту, характеру, способу

організації, результатів. Водночас саме якість виконання професійної діяльності значною мірою визначає рівень сформованості професійної компетентності фахівця. З огляду на висновки науковців, професійна компетентність знаходиться у складній, нелінійній, неоднозначній залежності від освіченості, загальної культури, змісту і характеру професійної діяльності особи.

У класичній психолого-педагогічній думці компетентність – це індивідуальна характеристика людини, яка визначається поєднанням психічних якостей, емоційно-вольового стану, що дозволяє діяти самостійно та відповідально, рівнем володіння людиною здатністю та вмінням виконувати певні трудові функції. Професійна компетентність або компетентність у певній галузі передбачає поєднання відповідних знань, досвіду, здібностей, що дають змогу обґрунтовано судити про цю сферу та ефективно діяти в ній.

За експертною оцінкою Ради Європи компетентність передбачає спроможність особистості відповідати на індивідуальні та соціальні потреби. Цю здатність забезпечує комплекс ставлень, цінностей, знань, умінь і навичок.

Тож, компетентність не протиставляється знанням, умінням, навичкам, а поєднує їх між собою, виражаючи як поглиблене знання предмета або освоєне вміння, передбачає постійне оновлення знань, володіння новою інформацією для успішного вирішення професійних завдань у визначений термін і в заданих умовах, тобто здатність до актуального виконання діяльності.

За визначенням Д. Рейвена професійна компетентність – це розумові операції, вузькоспеціалізовані знання, практичні вміння, особливі предметні навички, способи мислення, розуміння відповідальності за свої дії, що необхідні для виконання діяльності у певній предметній галузі. Науковець побудував модель компетентності із ста сорока трьох елементів, які виражають складники когнітивної, діяльнісної, мотиваційної сфер особистості [1].

Узагальнене бачення сутності професійної компетентності демонструє А. Лігоцький, який пов'язує її з ціннісним сприйняттям працівником своєї професійної діяльності та усвідомленням її соціальної значущості. Учений включає до професійної компетентності специфічний спосіб організації діяльності, ставлення фахівців до праці та її результатів, а також самооцінку, взаємну оцінку [8].

Тож, професійно компетентним ми можемо вважати фахівця, який:

- виробляє для суспільства в особі стейкхолдера потрібний продукт, який відповідає соціальному запиту (об'єктивно-результативний критерій компетентності);
- особисто прихильний до професії, мотивований до праці, задоволений професією (суб'єктивний критерій);
- засвоює норми, еталони професії, досягає майстерності в ній (нормативний критерій);
- прагне індивідуалізувати свою працю, усвідомлено розвиває індивідуальність засобами професії (індивідуально-варіативні критерії);

- досягає необхідного рівня професійних якостей, знань і умінь (критерії наявного рівня);
- має та усвідомлює перспективу, зону свого найближчого професійного розвитку та прикладає зусиль щодо її реалізації (прогностичні критерії);
- відкритий для постійного професійного навчання, накопичення досвіду (критерії професійної навченості);
- збагачує досвід професії через прагнення зробити особистий творчий внесок (критерії творчості);
- соціально активний у суспільстві, готовий до дискусій щодо вирішення проблем стосовно недоліків професії, шукає резерви вирішення проблемних питань всередині професії, не уникає конкуренції (критерії соціальної активності);
- відданий обраній професії, прагне підтримувати навіть у складних умовах її честь і гідність, професійну етику (критерії професійної прихильності);
- готовий до якісної та кількісної оцінки своєї роботи, вміє це робити, готовий до диференційованої оцінки своєї роботи в балах, категоріях, спокійно ставиться до участі у професійних іспитах, тестуванні, рейтингуванні (якісні та кількісні критерії).

Узагальнюючи наведені характеристики компетентного фахівця, можна виокремити основні компоненти професійної компетентності: етичні установки, систему професійних знань, загальну ерудицію, способи розумових і практичних дій і операцій, професійно важливі особистісні якості.

Необхідно розрізняти професійну підготовку та професійну компетентність. Якщо професійна підготовка відбиває процес оволодіння необхідними знаннями і навичками, то професійна компетентність – результат цього процесу, кількісно-якісна характеристика фахівця, що піддається формалізації та вимірюванню.

У контексті статті актуальним є визначення професійної компетентності як динамічного системно-інтегративного, особистісно-професійного психічного новоутворення, що реалізується в психологічній та технічно-операційній готовності особистості до виконання успішної, продуктивної та ефективної професійної діяльності з використанням дидактичних засобів, яке забезпечує можливість ефективної взаємодії з соціальним середовищем.

Педагогічними принципами формування професійної компетентності є відомі принципи сучасного виробничого навчання: системність, інтегративність, диференціація, універсальність, єдність соціалізації і професіоналізації особистості, модульність, професійна періодизація, стадійність, демократизація, гуманізація, інтенсифікація, професійна мобільність, стабільність і динамічність [5, с. 61].

Суб'єктивними чинниками формування професійної компетентності фахівця є морально-етичні установки та переконання, зацікавлене ставлення

до праці, висока якість виконання роботи, духовність, життєві цінності. Умовами формування корпоративної культури є висока професійна культура викладачів, дотримання норм і правил професійної культури в організації, постійне підвищення кваліфікації персоналу, система морального і матеріального заохочення. Зазначені умови інтегруються в едукативне або освітнє середовище закладу вищої освіти.

Для того, щоб з'ясувати можливості едукативного середовища щодо формування професійної компетентності, уточнимо його змістово-структурні характеристики. Як зазначається в науковій літературі [2], поняття “едукативне” стосовно середовища дозволяє узагальнити характеристики його освітнього, навчально-виховного, педагогічного, розвивального, формувального впливу. Щодо терміну “середовище”, то воно трактується як: 1) сукупність природних або соціальних умов, у яких протікає життєдіяльність якого-небудь організму; 2) група людей, зв'язаних спільністю професії та інтересів.

Формування едукативного середовища у ЗВО здійснюється на підставі системного підходу який передбачає органічне поєднання відповідних напрямів, форм, методів, педагогічної практики, належну організацію різних видів діяльності здобувачів вищої освіти, орієнтацію їх на соціально та професійно значущі цілі, інтереси і потреби, які є типовими для студентів взагалі і кожної молодшої людини індивідуально.

З позицій зазначеного підходу едукативне середовище є системою, компонентами якої є взаємопов'язані між собою підсистеми: полісуб'єктна, корпоративно-ціннісна, змістово-дидактична, організаційно-діяльнісна, просторово-предметна [3, с. 17]. Полісуб'єктну підсистему едукативного середовища утворюють змінний (здобувачі освіти) та постійний склади (керівний, науково-педагогічний, допоміжний контингенти) ЗВО, формально-рольова (педагогічна) та міжособистісна взаємодія між ними. Особливості корпоративно-ціннісної підсистеми едукативного середовища ЗВО полягають у профільності ЗВО, у змісті його стратегії, місії та візії, дотриманні певних традицій, виконанні відповідних ритуалів, використанні символів, корпоративних, академічних культур, цінностях. До змістово-дидактичної підсистеми належать освітньо-професійні програми, соціальні, освітньо-наукові проекти, в яких беруть участь як науково-педагогічні працівники, так і здобувачі; установчі та нормативно-методичні документи, які регламентують освітню діяльність. Організаційно-діяльнісна підсистема складається з форм організації освітньої діяльності, форм і методів, прийомів і засобів навчання; педагогічних технологій; стилів взаємодії в системі «викладач-здобувач»; управлінських структур і механізмів. До просторово-предметної підсистеми належать матеріально-технічна база, аудиторний фонд, комп'ютерний парк, бібліотечні ресурси, дизайн та обладнання приміщень, побутові умови.

Кожна із підсистем едукативного середовища ЗВО є умовою формування відповідної складової професійної компетентності майбутнього

фахівця. Так, змістово-дидактична підсистема едукативного освітнього середовища є основою формування системи загальнонаукових, професійних і спеціальних знань фахівця. Організаційно-діяльнісна підсистема є важливим чинником вироблення в здобувачів освіти умінь, теоретичною та практичною основою яких є набуті знання, засвоєні механізми ефективної соціальної та професійної діяльності та взаємодії, набуття досвіду поступового трансформування квазіпрофесійної діяльності у професійну. Полісуб'єктна та корпоративно-ціннісна підсистеми едукативного середовища є засадничими щодо формування особистісних і професійно важливих якостей майбутнього фахівця. Просторово-предметна підсистема є базовою, такою, що забезпечує функціонування всіх підсистем едукативного середовища. З метою формування професійної компетентності майбутнього фахівця між визначеними підсистемами діють причинно-наслідкові зв'язки та зв'язки управління.

Розглянемо, як у кризових умовах повномасштабного вторгнення може бути забезпечене результативне формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Зауважимо, що внаслідок воєнної агресії російської федерації проти України з 24 лютого 2022 р. у нашій країні був уведений воєнний стан як особливий правовий режим, що передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян, у тому числі ст. 53 Конституції України [7], яка проголошує право особи на освіту. Ми погоджуємось з О. Брусаковою, що внаслідок бойових дій, ракетно-бомбових атак, артилерійських обстрілів, які призводять до порушення цілісності або навіть руйнування основних фондів закладів освіти (навчальних корпусів, допоміжних будівель, бібліотек, спортивних залів і майданчиків, навчального устаткування, навчально-методичного забезпечення), трансформується едукативне середовище ЗВО [4].

Як зазначалося вище, правові засади організації едукативного середовища ЗВО в умовах воєнного стану визначені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [12]. Так, згідно ст. 15 цього закону, управління закладами освіти, установами освіти (поряд із закладами охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту тощо) переходить під юрисдикцію військових адміністрацій.

По-друге, необхідність дотримання стандартів вищої освіти, реалізації положень освітньо-професійних програм (ОПП) стосовно профілю підготовки фахівців, нормативного змісту підготовки, програмних результатів навчання вимагає, які визначають когнітивні та операційно-діяльнісні основи професійної компетентності, вимагає пошуку таких організаційних форм освітньої діяльності. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває змішане навчання, сутність якого полягає у раціональному та гнучкому поєднанні off-line та on-line режимів навчання [14].

Проте концепція змішаного навчання в умовах воєнного стану зазнає певних змін. Зрозуміло, що навчання off-line в умовах воєнного стану не

передбачає живого спілкування викладача і здобувача в аудиторії, але досить ефективно може відбуватися на платформі Zoom чи Google Meet. Таке зняття обмежень у часі та просторі дозволяє провести повноцінне заняття, дотримуватися розкладу занять, а значить – сприяє організації повноцінного освітнього процесу та розширює просторово-часові межі едукативного середовища, яке перетворюється у віртуальне едукативне середовище (ВЕС). Під ВЕС будемо розуміти інформаційно-комунікаційну систему, що створена для підтримки процесу дистанційного навчання як організованої сукупності передачі даних, інформаційних ресурсів, протоколів взаємодії, апаратно-програмного й організаційно-методичного забезпечення.

ВЕС дозволяє запровадити й таку актуальну наразі форму організації освітньої діяльності, як бінарні заняття («лекції вдвох»). Тематика цих занять різноманітна, але особливий інтерес у здобувачів вищої освіти викликають лекції, які присвячені питанням організації професійної діяльності під час бойових дій і поствоєнний період, а саме: її правовим, «кібербезпековим» аспектам, а також питанням психологічної реабілітації військовослужбовців і мирного населення.

До речі, платформа Zoom дозволяє провести й позааудиторні заходи військово-патріотичного, національно-патріотичного, профорієнтаційного, наукового характеру, а саме організувати зустрічі науково-педагогічних працівників із здобувачами вищої освіти, абітурієнтами, керівництвом закладів середньої освіти, регулярні засідання наукових гуртків.

Одним із надійних інструментів організації едукативного середовища є модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment). Система «Moodle» є пакетом механізмів, які забезпечують гнучку взаємодію між викладачами та здобувачами освіти, спілкування здобувачів між собою, доступ до навчально-методичних і довідкових матеріалів. Використання інтелектуальних комп'ютерних тестувальних систем Moodle дозволяє організувати різні форми контролю знань майбутніх фахівців, а саме: тематичного, поточного, підсумкового, захисту контрольних, курсових та інших проєктних робіт.

Окрім того, як свідчать результати оцінювання міжнародних навчальних систем, дистанційної освіти, яка є рівноцінною із очною, вечірньою, заочною освітою та екстернатом, значно дешевша від зазначених форм здобуття освіти, що в умовах обмеженого у воєнний час фінансування освітнього процесу є суттєвою перевагою. Зазначимо, що реалізація принципу економічної ефективності вможливорюють зорієнтованість дистанційної освіти на значну кількість учасників освітнього процесу, а також оптимізацію технічних рішень реалізації дистанційної освіти.

Висновки. Таким чином, в умовах правового режиму воєнного стану проблема формування професійної компетентності не втрачає своєї актуальності та вирішується в умовах трансформації едукативного середовища

ЗВО. Зауважимо, що значних змін зазнають всі підсистеми едукативного середовища. Так, в обстановці ризиків і загроз актуалізуються змішане навчання та дистанційна освіта, які дозволяють обирати гнучкі графіки планування та організації освітнього процесу, проведення занять в on-line та off-line режимах (організаційно-діяльнісна підсистема). Це забезпечує нерегламенованість освітнього процесу у просторових і часових межах, гнучко планувати викладачам і здобувачам освіти навчальну діяльність і взаємодію, час і місце зустрічі (просторово-часова підсистема). Для реалізації зазначених форм організації освітньої діяльності необхідно забезпечити достатню кількість навчально-методичних матеріалів згідно з освітньо-професійної підготовки майбутніх фахівців, а також забезпечити своєчасний поточний і підсумковий автоматизований контролю знань (змістово-дидактична підсистема). Корпоративно-ціннісна підсистема едукативного середовища реалізується під час бінарних занять, проведення заходів виховного та профорієнтаційного характеру.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективними є наукові розвідки щодо відбору діагностичного інструментарію для вимірювання рівня сформованості професійної компетентності фахівців.

Література:

1. Professor John Raven's website [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.johnraven.co.uk>.
2. Базелюк Л. Едукативне середовище – основний фактор становлення гуманних взаємин молодших школярів [Електронний ресурс] / Л. Базелюк // Інноваційні педагогічні технології в загальноосвітній школі : теорія та практика (22 лют. 2019 р.). – Режим доступу: <http://surl.li/poqjt>.
3. Барановська Л. Авіаційний ВНЗ: освітнє середовище університету як детермінанта якості професійної підготовки студентів / Л. Барановська // Вісник Львівської академії. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Кропивницький, 2017. – Вип. 1. – С. 18-24.
4. Брусакова О.В. Особливості організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Особистість, суспільство, війна : тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму (7 квіт. 2023 р., м. Харків, Україна) / МВС України, ХНУВС. – Харків, 2023. – С. 45-48.
5. Гура О.І. Професійна адаптація викладача вищого навчального закладу на етапі професійної підготовки: теоретико-методичний аспект: монографія / О.І. Гура, І.І. Облес. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2009. – 164 с.
6. Євдокімова О.О. Психологічна служба: навч.-метод. посіб. / О.О. Євдокімова. – Харків : ХНУВС, 2012. – 151 с.
7. Конституція України : 2023 рік. – Харків : Право, 2023. – 74 с.
8. Лігоцький А.О. Основні засади побудови навчального процесу вищого військового навчального закладу з орієнтацією на упереджене формування професійних компетенцій випускників. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : зб. наук. пр., 2011. – № 1. – С. 61-71.
9. Полякова Г. Вплив освітнього середовища ВНЗ на формування професійної компетентності фахівця / Г. Полякова // Вища школа. – 2010. – № 10. – С. 78-87.

10. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII : станом на 28 трав. 2023 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

11. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 2 лип. 2023 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України в редакції № 389-VIII від 19 жовт. 2023 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

13. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання / І.В. Родигіна. – Харків : Вид. група «Основа», 2008. – 112 с.

14. Теорія і практика змішаного навчання: монографія / В.М. Кухаренко та ін. ; за ред. В.М. Кухаренко. – Харків : «Міськдрукарня», НТУ ХПІ, 2016. – 284 с.

References:

1. Professor John Ravens website [Professor John Raven's website]. www.johnraven.co.uk. Retrieved from <http://www.johnraven.co.uk> [in English].

2. Bazelyuk, L. (2019). Edukatsiine seredovyshche – osnovnyi faktor stanovlennia humannykh vzaiemyn molodshykh shkoliariv [The educational environment is the main factor in the formation of humane relationships of younger schoolchildren]. *Innovatsiini pedahohichni tekhnologii v zahalnoosvitnii shkoli: teoriia ta praktyka – Innovative pedagogic technologies in the multi-educational school: theory and practice*. Retrieved from <http://surl.li/poqjt> [in Ukrainian].

3. Baranovska, L. (2017). Aviatsiyni VNZ: osvithne seredovyshche universytetu yak determinanta yakosti profesiinoi pidhotovky studentiv [Aviation university: the educational environment of the university as a determinant of the quality of professional training of students]. *Kropyvnytskyi: Lotna akademiia Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu – Bulletin of the Aviation Academy*, 1, 18-24 [in Ukrainian].

4. Brusakova, O.V. (2023). Osoblyvosti orhanizatsii osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of the organization of the educational process under martial law]. *Osobystist, suspilstvo, viina: tezy dopovidei uchashnykh mizhnarodnoho psykholohichnoho forumu. – Personality, society, war: abstracts of the reports of the participants of the international psychological forum*. (pp. 45-48). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

5. Hura, O.I., & Oblast, I.I. (2009). *Profesiina adaptatsiia vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu na etapi profesiinoi pidhotovky: teoretyko-metodychnyi aspekt [Professional adaptation of a teacher of a higher educational institution at the stage of professional training: theoretical and methodological aspect]*. Zaporizhzhia: Klasychnyi pryvatnyi universytet [in Ukrainian].

6. Yevdokimova, O.O. (2012). *Psykholohichna sluzhba [Psychological service]*. Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

7. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]* (2023). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

8. Ligotsky, A.O. (2011). Osnovni zasady pobudovy navchalnoho protsesu vyshchoho viiskovoho navchalnoho zakladu z oriientsatsiieiu na uperedzhene formuvannia profesiinykh kompetentsii vypuskniv [The main principles of building the educational process of a higher military educational institution with a focus on the biased formation of professional competencies of graduates]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine*, 1, 61-71 [in Ukrainian].

9. Polyakova, G. (2010). Vplyv osvitnoho seredovyshcha VNZ na formuvannia profesiinoi kompetentnosti fakhivtsia [The influence of the educational environment of the university of the formation of professional competence of a specialist]. *Vyshcha shkola – High school*, 10, 78-87 [in Ukrainian].

10. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy [On higher education: Law of Ukraine] (2014). (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
11. Pro osvitu: Zakon Ukrainy [On education: Law of Ukraine] (2017). (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
12. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy [About the legal regime of martial law: Law of Ukraine] (2023). (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
13. Rodygina, I.V. (2008). *Kompetentnisno oriietovanyi pidkhd do navchannia [Competence-oriented approach to learning]*. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova» [in Ukrainian].
14. Kuharenko, V.M. ta in. (2016). *Teoriia i praktyka zmishanoho navchannia [Theory and practice of blended learning]*. Kharkiv: «Miskdrukarnia», NTU KhPI [in Ukrainian].

УДК 373.2.011.3-051:160

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1146-1155](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1146-1155)

Калічак Юрій Львович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, тел.: (067)798-39-88, <https://orcid.org/0000-0003-4348-1740>

Посацький Олександр Васильович кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, тел.: (067)583-97-41, <https://orcid.org/0000-0002-2705-7475>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СИСТЕМІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті розглянуто психолого-педагогічні закономірності інклюзивної освіти дітей дошкільного віку та роль вихователя у цьому процесі в умовах функціонування сучасного закладу дошкільної освіти.

Встановлено, що нинішні реалії дошкільної освіти диктують необхідність пошуку нових ціннісних орієнтацій щодо реалізації можливостей кожної окремої дитини. Інклюзивна освіта дозволяє забезпечити належні умови для повноцінної едукації всіх, без винятків, дітей дошкільного віку, сповна реалізуючи вимоги суспільства до вихователя, а також соціальні очікування у сфері педагогічної діяльності.

Підкреслено, що максимально можливе розкриття своєї індивідуальності дошкільником можливе лише за умови обов'язкового урахування особливостей їх розвитку, відповідного використання спеціальних заходів й організаційних форм роботи, котрі зумовлені характером наявних розладів.

Охарактеризовано важливе значення валеологічної освіти та належної уваги до фізичного розвитку дошкільників, врахування індивідуальних особливостей, належний лікарсько-педагогічний контроль, ефективна діяльність психологічної та соціальної служб, участь батьків та громадськості у забезпеченні надійних результатів роботи.

З'ясовано, що використання здоров'язбережувальних технологій у системі інклюзивної освіти вимагає активної участі педагогічного колективу дитячого садка, представників громадськості, родчів дошкільників.

Доведено, що досягнення високих результатів у зазначеній сфері можливі лише за умови глибоких знань особливостей фізичного і психічного здоров'я вихованців, специфіки соціального середовища, характеру взаємовідносин тощо.

Ключові слова: психолого-педагогічні передумови, інклюзивна освіта, фахівець дошкільного профілю, здоров'язберезувальне розвивальне середовище, заклад дошкільної освіти, діти дошкільного віку, здоров'язберезувальні технології.

Kalichak Yurii Lvovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Ivan Franko State Pedagogical University in Drohobych, 24 I. Franka St., Drohobych, 82100, tel.: (067)798-39-88, <https://orcid.org/0000-0003-4348-1740>

Posatsky Oleksandr Vasyliovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Ivan Franko State Pedagogical University in Drohobych, 24, I. Franka St, Drohobych, 82100, tel.: (067) 583-97-41, <https://orcid.org/0000-0002-2705-7475>,

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PREREQUISITES FOR THE USE OF HEALTH PRESERVING TECHNIQUES IN THE SYSTEM OF INCLUSIVE PRESCHOOL EDUCATION

Abstract. The article examines the psychological and pedagogical regularities of inclusive preschool education and the role of the teacher in this process in the modern preschool educational institution.

It has been established that the current realities of preschool education dictate the need to find new value orientations regarding the realization of the potential of each individual child. Inclusive education makes it possible to provide the proper conditions for the comprehensive education of all preschool children without exception, fully satisfying the society's requirements for preschool teachers, as well as meeting social expectations in the field of pedagogical activity.

It is emphasized that the maximum possible development of the individuality of a preschooler is possible only if the peculiarities of their development are taken into account, with the appropriate use of special measures and organizational forms of work, which are determined by the nature of the child's disabilities.

The importance of valeological education and a due attention to the physical development of preschoolers, consideration of individual characteristics, proper medical and pedagogical control, effective activity of psychological and social services, participation of parents and the public in ensuring reliable work results have been characterized.

It has been found that the use of health-preserving techniques in the system of inclusive education requires an active participation of the pedagogical staff of the kindergarten, representatives of the public, and preschoolers' parents.

It has been proved that achieving high results in the specified field is possible only with a deep knowledge of the physical and mental health of pupils, the specifics of the social environment, the nature of relationships, etc.

Keywords: psychological and pedagogical prerequisites, inclusive education, preschool specialist, health-preserving developmental environment, preschool education institution, preschool children, health-preserving techniques.

Постановка проблеми. Сучасні реалії дошкільної освіти, котра функціонує в умовах воєнного стану, спонукають до пошуку нових ціннісних орієнтацій задля ефективнішого з'ясування всієї повноти різноманітності кожної окремої дитини, що продиктоване кардинальною зміною освітньої парадигми в бік гуманістичної освіти дошкільників. Соціум висуває новітні концепції, серед яких й інклюзивну освіту, що дозволяє забезпечення умов для повноцінної едукції всіх, без винятків, дітей дошкільного віку.

Нова філософія освіти намагається уможливити забезпечення повномасштабного та рівноправного доступу до системи освіти й отримання всієї сукупності доступних освітніх послуг в усіх закладах освіти за місцем проживання усіма громадянами, незалежно від їх статі, віросповідання, раси, національності, соціального статусу, стану здоров'я, наявності чи відсутності особливих освітніх потреб тощо.

Головною метою сучасного технологічного суспільства є повага до людського різноманіття, дотримання принципів солідарності та безпеки, котрі б забезпечували дієвий захист та повноту інтеграції у суспільство всіх верств населення, в тому числі осіб з обмеженими можливостями здоров'я [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження проблеми широкого впровадження інклюзивної освіти мають на меті вивчення і провадженню здоров'язбережувальних технологій в освітній процес закладів освіти всіх рівнів [2–6].

Проблема здоров'язбереження дошкільників в умовах інклюзії досліджується цілою низкою науковців у валеології, соціології, медицині, педагогіці, психології, як необхідна умова соціального становлення особистості (Бондаренко В. М., Бочелюк В. Й., Вакалюк І. П., Дичківська І. М., Колупаєва А. А., Левченко В. А., Трофименко Л. І.) [10–14; 16–18].

Мета статті – з'ясувати основні психолого-педагогічні передумови використання здоров'язбережувальних технологій у системі інклюзивної освіти дітей дошкільного віку та шляхи їх застосування на практиці.

Виклад основного матеріалу. Характерні особливості кожної дитини забезпечують одночасно рівність і різноманітність усіх дошкільників. Діти з особливими освітніми потребами здатні до соціалізації, адаптації й едукції за умови обов'язкового створення відповідних умов, котрі є конче необхідними задля самореалізації у подальшому житті.

Активна співпраця спеціалізованих медичних, психолого-педагогічних консультацій, спеціально створених центрів практичної психології та соціальної роботи значно урізноманітнюють можливості інтеграції дітей з особливими потребами у сучасне суспільство, значно підвищують ефективність

ранньої діагностики наявних відхилень у розвитку дітей та дозволяють вести цілеспрямовану розвивально-корекційну роботу у конкретному закладі освіти [2; 4; 8; 9].

Доступність едукції всіх громадян України є стратегічним завданням, котре передбачає участь людей з особливими освітніми потребами, що спроможні зберігати і примножувати духовні, національні та громадянські цінності суспільства, зміцнювати і розвивати незалежну економічну, соціальну та правову державу. Одним із важливих результатів гуманістичного розвитку сучасного суспільства є впровадження інклюзивної освіти, належний психологічний супровід повноцінної едукції цієї категорії дітей, їх успішна подальша соціальна адаптація та активне включення у життя громади.

У Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю зазначається, що: «Держави-учасниці зобов'язуються забезпечувати й заохочувати повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод всіма особами з інвалідністю без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності. Із цією метою держави-учасниці зобов'язуються: вживати всіх належних заходів, зокрема законодавчих, для зміни чи скасування існуючих законів, постанов, звичаїв та практик, які є дискримінаційними стосовно осіб з інвалідністю; урахувати осіб з інвалідністю в усіх стратегіях і програмах захисту і заохочення прав людини; проводити або заохочувати дослідну та конструкторську розробку, а також сприяти наявності й використанню нових технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій, засобів, що полегшують мобільність, обладнання та допоміжних технологій для осіб з інвалідністю, приділяючи першочергову увагу недорогим технологіям; надавати особам з інвалідністю доступну інформацію про засоби, що полегшують мобільність, обладнання та допоміжні технології, зокрема нові технології, а також інші форми допомоги, допоміжні послуги та об'єкти; заохочувати викладання спеціалістам і персоналу, що працюють з особами з інвалідністю, прав, які визнаються в цій Конвенції, щоб удосконалювати надання гарантованих цими правами допомоги та послуг» [15, с. 4].

Основним природним осередком суспільства є родина, котра претендує на державний захист. Концепція сімейного виховання дитини з ООП переслідує важливу мету – створення безпечного психологічного простору життєдіяльності родини з нестандартною дитиною, повноцінного розвитку всіх її потенційних можливостей і досягнення успішної інтеграції в суспільство. Особи з ООП повинні бути забезпечені необхідним рівнем захисту і допомоги, що уможливить рівноправне й повне користування правами [1].

Інклюзивне навчання спонукає до створення такого здоров'язбережувального освітнього середовища, що відповідало б нагальним потребам і потенційним можливостям, забезпечувало дотримання прав і свобод кожної дитини, незалежно від наявності різноманітних особливостей її психофі-

зичного розвитку. Побудова зазначеного вище середовище неможлива без активної участі сім'ї, родини, оточення дошкільника [17].

Інклюзія передбачає «використання особистісно-зорієнтованих методів едукції кожної дитини з урахуванням усіх її індивідуальних особливостей – здібностей, особливостей розвитку, типів темпераменту, статі, сімейної культури тощо» [8, с. 40].

Інклюзивна освіта вважається корисною із суспільної позиції, адже завдяки спільному навчанню діти змалку навчаються розуміти, поважати особистість іншої людини, тобто формується толерантне ставлення до різноманітних відмінностей між людьми.

Детальний аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати той факт, що дітям з особливими освітніми потребами інклюзивна освіта «дозволяє частково чи повністю:

- покращити результати навчання;
- забезпечити усвідомлення відповідних рольових моделей завдяки участі однолітків і ровесників;
- здійснювати освітній процес у природному середовищі;
- успішно формувати комунікативні та соціальні навички;
- уможливити рівний доступ до процесу навчання;
- підвищити самооцінку;
- розширити потенційні можливості щодо налагодження нових дружніх стосунків» [14, с. 74].

Інклюзивне навчання забезпечує специфічне освітнє здоров'язбережувальне середовища, котре повністю «задовольняє потреби і можливості кожної дитини, незважаючи на наявність чи відсутність різноманітних особливостей її психофізичного розвитку». Процес едукції відбувається за заздальгідь усталеним індивідуальним навчальним планом, забезпечується належним медико-соціальним та відповідним психолого-педагогічним супроводом [18, с. 355].

Категорія «діти з особливими освітніми потребами» включає всіх вихованців, чії освітні проблеми знаходяться поза межами загальноприйнятих норм. Вона стосується дітей з «особливостями психофізичного розвитку, обдарованих дітей та дітей із соціально вразливих груп. Загальноприйнятий термін «діти з особливими освітніми потребами» акцентує увагу на необхідності забезпечення додаткової підтримки в навчанні дітей, котрі мають певні особливості розвитку». [9, с. 11].

Відхилення від нормального фізичного чи психічного розвитку дітей із цієї категорії можуть бути викликані як уродженими, так і набутими порушеннями [14].

Едукація дітей з порушеннями психофізичного розвитку здійснюється з обов'язковим урахуванням особливостей їх розвитку, відповідним використанням специфічних заходів й організаційних форм роботи, залежно від характеру кожної окремої паталогії.

Пріоритетним завданням педагога, котрий працює індивідуально із дитиною з особливими освітніми потребами, є активне залучення її в освітній процес, виявлення та розвиток притаманних їй особливостей, схильностей, інтересів. У такий спосіб дошкільники намагатимуться зрозуміти самих себе та прагнутимуть застосувати опановані навички у повсякденному життєпобутуванні [8].

Застосування здоров'язбережувальних технологій у системі інклюзивної освіти диктує обов'язкову наявність цілого комплексу необхідних складових, а саме:

- високий рівень валеологічної освіти у закладах дошкільної освіти та родині;
- належна увага до проблеми фізичного розвитку, враховуючи індивідуальні особливості кожної дитини та програму реабілітації (за необхідністю);
- регулярний і систематичний лікарсько-педагогічний контроль медичних працівників;
- збалансованість, різноманітність, багатоваріантність та раціональність використання системи харчування;
- постійний супровід фахівців психологічної служби;
- активна залученість відповідних соціальних служб;
- безпосередня зацікавленість і посиljena участь батьків та громадськості [7, с. 120].

Успішне формування здоров'язбережувального розвивального середовища з метою широкого залучення дітей дошкільного віку до освітнього процесу оздоровчої спрямованості, формування в них потужної внутрішньої мотивації щодо збереження і примноження власного здоров'я неможливе без упровадження цілої низки окремих методик і технологій, котрі «передбачають:

- комплексний характер збереження здоров'я й усвідомлення всього переліку необхідних для цього заходів;
- обов'язкове врахування важливих факторів, котрі впливають на здоров'я (психологічний клімат, система соціальних взаємовідносин тощо);
- врахування вікових та індивідуальних і психологічних особливостей дошкільників;
- дієва імплементація стратегічних цілей та змісту політики закладу дошкільної освіти щодо зміцнення здоров'я дітей та формування здорового способу життя;
- дотримання професійних рекомендацій фахівців, зміст яких носить здоров'язбережувальний та профілактичний характер;
- здійснення заходів з поліпшення санітарно-гігієнічних умов закладу дошкільної освіти, матеріально-технічної та навчальної базу, соціально-психологічного клімату;

- періодичний моніторинг ефективності використання відповідних технологій;
- залучення батьків і членів родин вихованців до збереження та зміцнення здоров'я дітей;
- активне впровадження особистісно зорієнтованого стилю навчання та стосунків з дітьми;
- забезпечення комфортних і безпечних умов життєдіяльності дітей і вихователів» [1, с. 60].

Умови воєнного стану зумовили певні трансформації у системі дошкільної освіти. Окремі заклади дошкільної освіти повністю знищені, інші – тимчасово припинили свою діяльність, деякі ЗДО працюють дистанційно тощо. В таких умовах виникла потреба «визначення актуальних пріоритетів і перспектив щодо змісту навчання дітей з особливими освітніми потребами, особливо загострилася проблема збереження психічного здоров'я через постійні тривоги і т. ін. Нині на часі переосмислення цілей і завдань едукативної цієї категорії дошкільників, реформування спеціальної освіти та умов для інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у суспільство, вільного вибору форм навчання й рівного доступу до якісної освіти» [9, с. 60].

Зміни ставлення суспільства до цих дітей та до ідеї інклюзії, поліпшення матеріального забезпечення системи інклюзивної дошкільної освіти, здійснення необхідної фахової підготовки майбутніх педагогів дошкільного профілю і проведення їх масової перепідготовки лише прискорять процеси інтеграції дітей з ООП.

Висновки. Аналітичний огляд результатів досліджень проблеми використання здоров'язбережувальних технологій у системі інклюзивної освіти дітей дошкільного віку продемонстрував: сучасна дошкільна освіта потребує переосмислення явища інтеграції малюків з особливими освітніми потребами, пошуку додаткових можливостей повноцінного розвитку всіх, без винятків, дітей дошкільного віку.

Література:

1. Kalichak Yu. L., Drohomiretska N. T. Health preservation in inclusive preschool education. Особистість, сім'я і суспільство: питання педагогіки та психології: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26–27 листопада 2021 року). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2021. С. 56–63.
2. Гук О. В., Гриник І. М., Калічак Ю. Л. Соціально-педагогічні передумови формування здоров'язбережувальної компетентності дітей дошкільного віку на сучасному етапі. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Випуск 51. Том 2. С. 168–171.
3. Данілавичюте Е. А., Литовченко С. В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. Київ: Видавнича група «А.С.К.», 2012. 360 с.
4. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі: початкова ланка: за редакцією Бондаря В. І., Засенка В. В. Київ, 2004. 152 с.

5. Індекс інклюзії: дошкільний навчальний заклад: навчально-методичний посібник. Упорядники: Патрикеева О. О., Дятленко Н. М., Софій Н. З., Найда Ю. М. Під загальної редакцією Шинкаренка В. І. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»», 2013. 100 с.
6. Інклюзивна освіта. Посібник для батьків. Досвід Канади. Київ: Паливода А. В., 2012. 120 с.
7. Калічак Ю. Л. Здоров'язбережувальне розвивальне середовище сучасного ЗДО: психологічний контекст. Пріоритетні напрями модернізації освіти: досвід, реалії, перспективи: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дрогобич, 7–8 квітня 2022 року) / за ред. М. Чепіль, А. Федорович. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. С.119–123.
8. Калічак Ю. Л., Дрогомирецька Н. Т. Здоров'язбережувальна діяльність вихователя в умовах інклюзії. Педагогіка та психологія: сучасний стан розвитку наукових досліджень та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 19–20 листопада 2021 року Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2021. С. 38–42.
9. Калічак Ю. Л., Чупахіна С. В. Підготовка майбутніх педагогів до організації міжособистісної взаємодії в умовах інклюзивного освітнього простору: навчально-методичний посібник. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2019. 80 с.
10. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: «Самміт-Книга», 2009. 262 с.
11. Колупаєва А. А., Данілавичюте Е. А., Литовченко С. В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. Київ: Видавнича група «А.С.К.», 2012. 192 с.
12. Колупаєва А. А., Єфімова С. М. Навчальний курс «Вступ до інклюзивної освіти». Київ: Науковий світ, 2010. 200 с.
13. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: науково-методичний посібник. Київ: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
14. Колупаєва А. А., Таранченко О.М. Діти з особливими потребами в загально-освітньому просторі: початкова ланка. Путівник для педагогів: навчально-методичний посібник. Київ, 2010. 96 с.
15. Конвенція про права осіб з інвалідністю. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
16. Лорман Тім. Сім стовпів підтримки інклюзивної освіти. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник за загальною редакцією Колупаєвої А. А. Київ: «А.С.К.», 2012. 308 с.
17. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник у 9 книгах за загальною редакцією Колупаєвої А. А. Київ: «А.С.К.», 2010. 363 с.
18. Шемеляк С. А., Дебелюк Г. С., Халус О. І. Психолого-педагогічні передумови ефективної едукції дітей в умовах інклюзивної дошкільної освіти. The 13-th International scientific and practical conference «Information activity as a component of science development» (April 04–07, 2023) Edmonton, Canada. International Science Group. 2023. P. 352–357.

References:

1. Kalichak, Yu. L., Drohomiretska, N. T. (2021) Health preservation in inclusive preschool education. Osobystist, simia i suspilstvo: pytannia pedahohiky ta psykhohihii: Zbirnyk tez naukovykh robit uchasnykiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Personality, family and society: issues of pedagogy and psychology: Collection of theses of scientific works of participants of the international scientific and practical conference. (pp. 56–63). Lviv: HO «Lvivska pedahohichna spilnota» [in Ukrainian].

2. Huk, O. V., Hrynyk, I. M., Kalichak, Yu. L. (2022) Sotsialno-pedahohichni peredumovy formuvannia zdorov'iazberezhuvalnoi kompetentnosti ditei doshkilnoho viku na suchasnomu etapi [Socio-pedagogical prerequisites for the formation of health care competence of preschool children at the current stage]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 51, (pp. 168–171). [in Ukrainian].

3. Danilavichiutė, E. A., Lytovchenko, S. V. (2012) Stratehii vykladannia v inkliuzyvnomu navchalnomu zakladi [Teaching strategies in an inclusive educational institution]. Kyiv: Vydavnycha hrupa «A. S. K.» [in Ukrainian].

4. Bondaria, V. I., & Zasenka, V. V. (Ed.). (2004) Dity z osoblyvymy potrebamy u zahalnoosvitnomu prostori: pochatkova lanka [Children with special needs in the general educational space: the initial link] . Kyiv [in Ukrainian].

5. Patrykieva, O. O., Diatlenko, N. M., Sofii, N. Z., Naida, Yu. M. (2013) Indeks inkliuzii: doshkilnyi navchalnyi zaklad: navchalno-metodychnyi posibnyk [Indeks inkliuzii: doshkilnyi navchalnyi zaklad: navchalno-metodychnyi posibnyk]. Kyiv: TOV «Vydavnychi dim «Pleiady»» [in Ukrainian].

6. Inkliuzyvna osvita. Posibnyk dlia batkiv. Dosvid Kanady [Inclusive education. A guide for parents. Canada's experience] (2012). Kyiv: Palyvoda A. V. [in Ukrainian].

7. Kalichak, Yu. L. (2022) Zdorov'iazberezhuvalne rozvyvalne seredovyshe suchasnoho ZDO: psykholohichni kontekst [The health-preserving developmental environment of modern preschool children: the psychological context]. M. Chepil, A. Fedorovych (Eds.), *Priorytetni napriamy modernizatsii osvity: dosvid, realii, perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Priority areas of modernization of education: experience, realities, prospects: collection of scientific works of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*, (pp. 119–123). [in Ukrainian].

8. Kalichak, Yu. L., Drohomiretska, N. T. (2021). Zdoroviazberezhuvalna diialnist vykhovatelja v umovakh inkliuzii [Health-preserving activities of the educator in conditions of inclusion]. *Pedahohika ta psykholohiia: suchasnyi stan rozvytku naukovykh doslidzhen ta perspektyvy: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Pedagogy and psychology: the current state of scientific research development and prospects: materials of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 38–42). Zaporizhzhia: Klasychnyi pryvatnyi universytet [in Ukrainian].

9. Kalichak, Yu. L., Chupakhina, S. V. (2019). Pidhotovka maibutnikh pedahohiv do orhanizatsii mizhosobystisnoi vzaiemodii v umovakh inkliuzyvnoho osvitnoho prostoru: navchalno-metodychnyi posibnyk [Preparation of future teachers for the organization of interpersonal interaction in the conditions of an inclusive educational space: educational and methodological manual]. Drohobych : Redaktsiino-vydavnychi viddil DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

10. Kolupaieva, A. A. (2009). Inkliuzyvna osvita: realii ta perspektyvy: monohrafiia [Inclusive education: realities and prospects: monograph]. Kyiv: «Sammit-Knyha» [in Ukrainian].

11. Kolupaieva, A. A., Danilavichiutė, E. A., Lytovchenko S. V. (2012). Profesiine spivrobitnytstvo v inkliuzyvnomu navchalnomu zakladi: navchalno-metodychnyi posibnyk [Professional cooperation in an inclusive educational institution: educational and methodological manual]. Kyiv: Vydavnycha hrupa «A. S. K.» [in Ukrainian].

12. Kolupaieva, A. A., Yefimova, S. M. (2010). Navchalnyi kurs «Vstup do inkliuzyvnoi osvity» [Training course "Introduction to inclusive education"]. Kyiv: Naukovi svit [in Ukrainian].

13. Kolupaieva, A. A., Savchuk, L. O. (2011). Dity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy ta orhanizatsiia yikh navchannia: naukovo-metodychnyi posibnyk [Children with special educational needs and the organization of their education: a scientific and methodological manual]. Kyiv: Vydavnycha hrupa «ATOPOL» [in Ukrainian].

14. Kolupaieva, A. A., Taranchenko, O. M. (2010). Dity z osoblyvymy potrebamy v zahalnoosvitnomu prostori: pochatkova lanka. Putivnyk dlia pedahohiv: navchalno-metodychnyi posibnyk [Children with special needs in the general educational space: the initial link. Guide for teachers: educational and methodological manual]. Kyiv: «A. S. K.» [in Ukrainian].
15. Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu [Convention on the Rights of Persons with Disabilities] (2006). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text. [in Ukrainian].
16. Lorman Tim. (2012). Sim stovpiv pidtrymky inkliuzyvnoi osvity. Osnovy inkliuzyvnoi osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk za zahalnoi redaktsiiei Kolupaievoi A. A. [Seven pillars of support for inclusive education. Basics of inclusive education: educational and methodological manual]. Kyiv: «A. S. K.» [in Ukrainian].
17. Kolupaieva, A. A. (Eds.). (2010). Putivnyk dlia batkiv ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Guide for parents of children with special educational needs] Kyiv: «A. S. K.» [in Ukrainian].
18. Shemeliak, S. A., Debeliuk, H. S., Khalus, O. I. (2023). Psykholoho-pedahohichni peredumovy efektyvnoi edukatsii ditei v umovakh inkliuzyvnoi doshkilnoi osvity [Psychological and pedagogical prerequisites for effective education of children in the conditions of inclusive preschool education]. The 13-th International scientific and practical conference «Information activity as a component of science development». (pp. 352–357). Edmonton, Canada. International Science Group 2023. [in Ukrainian].

УДК 378.093.5.011.3-051:81'243]:37(100-69=111)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1156-1167](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1156-1167)

Каніболоцька Ольга Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри викладання другої іноземної мови Факультету іноземної філології, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (061) 289-12-41, <https://orcid.org/0000-0002-9622-0731>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ АНГЛОМОВНИХ КРАЇН

Анотація. Стаття презентує особливості професійної підготовки вчителя іноземної мови в освітньому просторі англomовних країн. Автор розглядає актуальні питання, пов'язані з розвитком інноваційної та педагогічної іншомовної компетентності здобувачів освіти у процесі їх навчання в закладі вищої освіти англomовних країн. В рамках дослідження ключові аспекти навчання та формування компетентностей, що визначають високий рівень кваліфікації педагогічних кадрів у цій галузі. Варто відзначити, що саме у підготовці вчителя іноземної мови велике значення має мовна імєрсія та практичне використання мови. Англomовні країни ставлять перед викладачем завдання створення навчального середовища, що максимально наближене до реального спілкування на іноземній мові та активізації іншомовної картини світу. Актуальність формування готовності вчителя іноземної мови до інноваційно-педагогічної діяльності зумовлена тим, що саме вчителі іноземної мови активно використовують сучасні технології, від віртуальної реальності до інтерактивних онлайн-платформ, щоб зробити уроки цікавими та ефективними. Вчителі мають не лише передавати іншомовні знання, але й формувати розуміння та повагу до різноманітності культур. Автор робить акцент на важливості вивчення досвіду підготовки вчителя іноземної мови, враховуючи особистісні якості, досвід і педагогічні вподобання студентів. Всі ці аспекти зазначено у досвіді підготовки фахівців іншомовної освіти в англomовних країн світу, а саме Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, Канаді та США. Нарешті, варто відзначити високий стандарт зарубіжного досвіду підготовки вчителів іноземної мови у країнах де іноземна мова (англійська) є першою (однією з офіційних) іноземних мов. Вчителі іноземних мов в англomовних країнах отримують систематичну підтримку, оновлюючи свої навички та адаптуючи їх до сучасних вимог освіти. Ця стаття допомагає розкрити ключові аспекти професійної підготовки вчителя іноземної мови в англomовному освітньому просторі, спираючись на обмін досвідом та вдосконаленню методології викладання.

Ключові слова: вчитель іноземної мови, система неперервної освіти, професійна підготовка, модель підготовки, англомовні країни.

Kanibolotska Olha Anatolyivna Ph.D. in Pedagogics, Associate Professor, Head of the Second Language Teaching Chair, Zaporizhzhia National University, Faculty of Foreign Philology, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, 69000, tel.: (061) 289-12-41, <https://orcid.org/0000-0002-9622-0731>

FEATURES OF PROFESSIONAL FOREIGN LANGUAGE TEACHERS TRAINING IN THE EDUCATIONAL AREA OF ENGLISH-SPEAKING COUNTRIES

Abstract. The article presents the features of professional training for foreign language teachers in the educational space of English-speaking countries. The author explores relevant issues related to the development of innovative and pedagogical foreign language competence of education seekers during their studies in higher education institutions in English-speaking countries. Within the research, key aspects of teaching and competence formation defining a high level of qualification for educational professionals in this field are considered. It is worth noting that language immersion and practical language usage play a significant role in the training of foreign language teachers. English-speaking countries challenge teachers to create a learning environment that closely resembles real communication in a foreign language and activates the foreign language worldview. The relevance of forming the readiness of foreign language teachers for innovative pedagogical activities is determined by the active use of modern technologies, from virtual reality to interactive online platforms, to make lessons interesting and effective. Teachers are tasked not only with imparting foreign language knowledge but also with fostering understanding and respect for cultural diversity. The author emphasizes the importance of studying the experience of foreign language teacher training, taking into account the personal qualities, experience, and pedagogical preferences of students. All these aspects are outlined in the experience of preparing foreign language education professionals in English-speaking countries, namely the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, Canada, and the United States. Finally, it is worth noting the high standard of foreign language teacher training experience in countries where the foreign language (English) is the first (or one of the official) foreign languages. Foreign language teachers in English-speaking countries receive systematic support, updating their skills and adapting them to modern education requirements. This article helps to highlight key aspects of the professional training of foreign language teachers in the English-language educational space, relying on the exchange of experience and the improvement of teaching methodology.

Keywords: foreign language teacher, continuous education system, professional training, training model, English-speaking countries.

Постановка проблеми. Сучасне століття сприяє розвитку освітнього процесу і не тільки забезпечення інформатизації навчальної та професійної діяльності. Кожна країна має певні особливості навчання та професійної підготовки майбутніх фахівців. В межах нашого дослідження об'єктом аналізу став процес професійної неперервної підготовки вчителів іноземної мови у різних країнах. Іншомовна політика світу зумовила домінуючу роль англійської мови як у повсякденному житті, так і у формальних обставинах. Така актуальність англійської мови як рідної для носіїв мови, а також як другої / третьої іноземної для користувачів зумовлює необхідність аналізу системи підготовки вчителів іноземної мови у англійськомовних країнах, а саме: Велика Британія, Канада, США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної підготовки майбутніх фахівців з іноземних мов у англійськомовних країнах є багатовимірним та різноаспектним (В. Базуріна, Ю. Кіщенко, О. Леонтьєва, А. Парінов, А. Сбруєва, Н. Яцишин). Нові дослідження українських вчених пов'язані з такими напрямками як історія та сучасні трансформаційні зміни в системі педагогічної освіти (О. Леонтьєва); реформування вищої педагогічної освіти в Англії (А. Парінов, А. Сбруєва); професійна педагогічна підготовка вчителів у Великій Британії (Н. Яцишин); підготовка і перепідготовка вчителів іноземних мов Великої Британії (В. Базуріна), формування педагогічної майстерності вчителів в Англії й Уельсі (Ю. Кіщенко); стандартизація професійної підготовки вчителів (Н. Авшенюк), концептуальні засади реформи освіти в Британії (Г. Алексевич), проблеми реформування шкільної освіти в англійськомовних країнах у контексті глобалізації (А. Сбруєва), виклики сучасної мовної освіти в Європі (О. Коваленко) та ін.

У зарубіжній науковій літературі проблема підготовки вчителів іноземних мов висвітлена в працях А. Buabeng, В. Campos, С. Green Grummer, D. Kallos, J. Stephenson та ін. Зазначимо, що освіта дорослих у Великій Британії є предметом дослідження англійських учених: різні аспекти історії освіти дорослих вивчали Р. Кід (R. Kidd), Т. Грехам (T. Graham), Д. Легг (D. Legge), К. Тітмус (C. Titmus), Дж. Лоу (J. Lowe). Окремі аспекти підготовки вчителів-філологів висвітлено в статтях І. Зель, Л. Сігаєвої, В. Понеділко, Н. Мукан. Водночас ця проблема розглядається закордонними дослідниками: К. Гріффіном (C. Griffin), М. Керрол (M. Carroll), К. Крофтом (K. Croft), У. Ріверс (W. Rivers), А. Роджерсом (A. Rogers).

Мета статті – відзначити зарубіжний досвід підготовки вчителів іноземної мови у системі неперервної освіти англійськомовних країн, а саме у Великій Британії, Канаді та США.

Виклад основного матеріалу. У Великій Британії існує два типи підготовки майбутніх учителів іноземних мов. В обох випадках студенти проходять підготовку у вищому навчальному закладі (університеті, інституті тощо) протягом 3-4 років. Є пропозиції щодо скорочення терміну підготовки бакалаврів у Великій Британії з 4-х до 3-х років, якщо студенти протягом року проходять педагогічну практику у школі; інший шлях підготовки вчителів іноземних мов у Великій Британії розрахований на здобувачів, які вже отримали 1-й ступінь — бакалавра мистецтв (Bachelor of Arts) після 3-х або 4-х років навчання в університеті. Ця підготовка передбачає річний курс навчання, після якого вони отримують сертифікат PGCE (postgraduate certificate in education – сертифікат післядипломної освіти). Курс PGCE зосереджує увагу на доцільному поєднанні теоретичного та практичного матеріалу і включає педагогічну практику (15 тижнів) (Рис.1) [1].

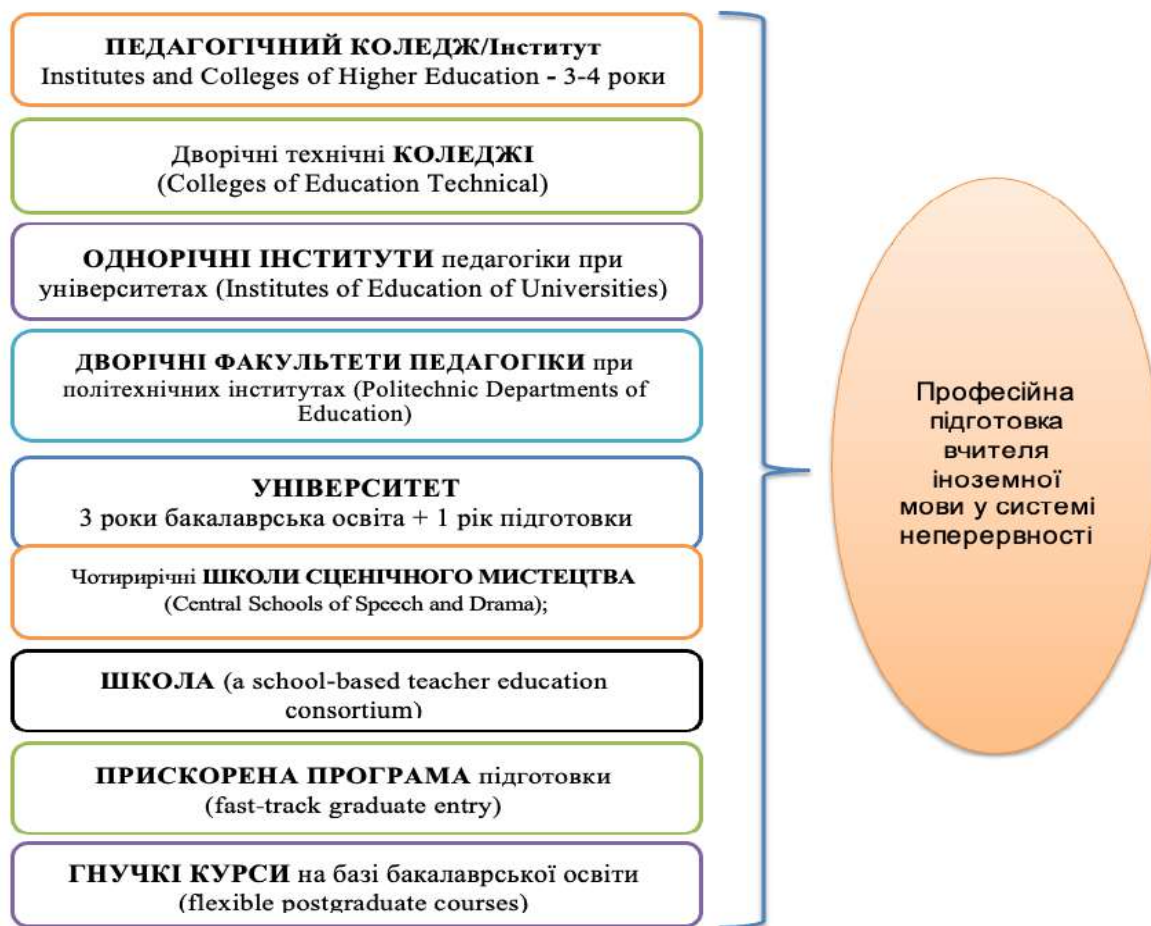

Рис. 1 Система підготовки вчителів іноземної мови у Великій Британії

Підготовка вчителів здійснюється в університетах, але більше 50% часу студенти проводять в школах, з якими укладені угоди про партнерство. Провідними шляхами професійної підготовки вчителів є: 1) 3-4-річне навчання у

педагогічному коледжі на бакалаврській програмі «Бакалавр педагогіки» (*Bachelor of Education*). Цей шлях найбільше нагадує педагогічну освіту в Україні, яка передбачає одночасне поєднання загальної, спеціально-предметної та теоретично-практичної педагогічної підготовки вчителя; 2) університетська однорічна програма професійної підготовки вчителів (*PGCE*) на базі 3-річної університетської бакалаврської освіти (наприклад, бакалавр природничих наук тощо); 3) з 2014 року діє програмам підготовки вчителів на базі школи (a school-based teacher education consortium), відповідно до якої професійна підготовка педагогів (теоретична, практична) здійснюється в школі (викладачі університетів приходять в школу і ведуть свої курси). За цією програмою працюють 60% педагогічних програм країни. У 2016 році відбувся повний перехід професійної підготовки педагогів початкової школи на таку форму; 4) прискорена програма підготовки (*fast-track graduate entry*), що функціонує як альтернативна, надаючи можливість випускникам університету, які мають бажання працювати вчителями, пройти практичну підготовку в школі і отримати кваліфікацію вчителя; 5) гнучкі курси на базі бакалаврської освіти (*flexible postgraduate courses*): будучи модульним за структурою, будується з урахування індивідуальних потреб кожного, хто проходить підготовку. Особи, що вже мають досвід роботи у школі, наприклад, здобутий за кордоном, можуть підтвердити його, обравши більш швидкий шлях для відповідної кваліфікації. Всі педагоги повинні пройти «інтернатуру» - рік стажування в школі (без «інтернатури» кваліфікаційне свідоцтво отримати не можливо) [2]. На сучасному етапі розвитку освіти Англії існує три організаційні моделі професійної підготовки майбутніх учителів іноземної (англійської) мови: послідовна, паралельна й альтернативна (Рис. 2).

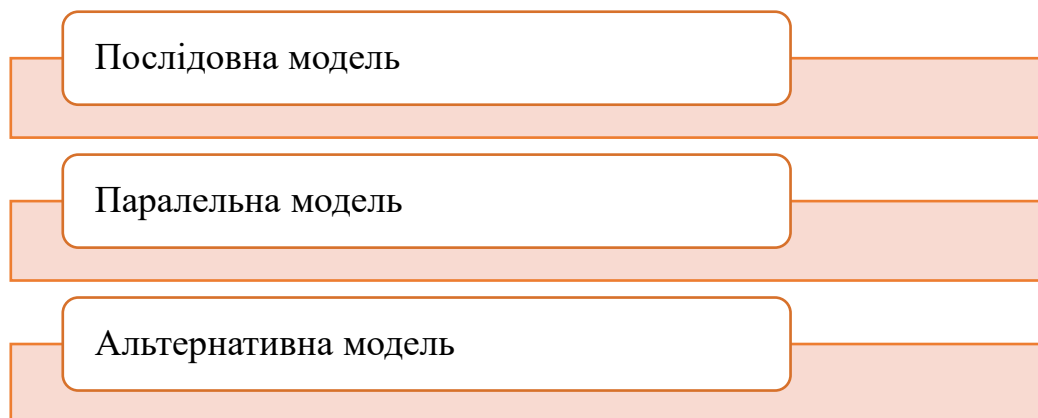

Рис. 2 Організаційні моделі підготовки вчителів іноземної мови у Великій Британії

Найбільш поширеною є *паралельна модель*, у рамках якої навчання триває три роки і закінчується набуттям статусу кваліфікованого вчителя й

академічного ступеня бакалавра педагогічної освіти (BEd). Навчальна програма включає предмети базового циклу, психолого-педагогічні дисципліни, фахові дисципліни, педагогічну практику і предмети за вибором.

Послідовна модель професійної підготовки передбачає чотири роки навчання у педагогічних відділеннях університетів, технічних педагогічних і художніх педагогічних коледжах. Після успішного засвоєння навчальної програми, яка містить всі дисципліни, що входять до навчального плану середньої школи, сучасні іноземні мови, інформаційні технології, професійні дисципліни і педагогічну практику в школі, надається сертифікат про повну педагогічну освіту.

Альтернативна модель містить ряд варіантів підготовки майбутніх учителів: а) через консорціум на базі школи (School – based teacher education consortium). Консорціум є групою шкіл, яка пропонує програму підготовки вчителів для випускників університету; б) прискорена програма підготовки (fast – track graduate entry), яка надає можливість випускникам інших закладах вищої освіти (ЗВО) пройти практичну підготовку на робочому місці в школі й отримати кваліфікацію вчителя; в) гнучкі навчальні курси на базі бакалаврської освіти (flexible postgraduate courses), які проводяться з урахуванням потреб кожного студента, що проходить підготовку, та призначені для осіб, які отримали педагогічну освіту та досвід викладання у школі за кордоном; г) курси дистанційного навчання з підготовкою для отримання PGCE [3].

Система освіти в Канаді є унікальною і саме головною особливістю є принцип контролю освітньої системи з боку держави. Канаді, на відміну від інших країн, історично склалося так, що питання освіти є компетенцією тільки провінційних законодавчих і виконавчих органів, що є унікальною особливістю канадської освітньої системи. Кожна провінція має своє Міністерство освіти (Minister of Education) й особливу систему освіти. Провінційні департаменти з питань освіти визначають стандарти, запроваджують навчальні програми та фінансують освітні заклади [2]. Також впливовими документами залишаються: спільна Декларація міністрів освіти провінцій і територій Канади «Директиви на майбутнє для Міністерства освіти» (1993 р.), Аделаїдська декларація «Національні цілі шкільної освіти у ХХІ столітті» (1999 р.), декларація Вікторії «Спільні пріоритети в освіті на початку ХХІ століття» (1999 р.), урядова постанова «Знання мають значення: професійні уміння та навчання для канадців» (2002 р.).

Сучасна вища педагогічна освіта Канади являє собою інтегровану багаторівневу систему підготовки вчителів різних спеціальностей, спеціалізацій і 104 профілів. Підготовку фахівців для освітньої галузі в Канаді забезпечують: університети (universities), університетські коледжі (university colleges), суспільні коледжі (community colleges) та коледжі системи CEGEP (College d'Etudes Generates et d'Education Professionnelle), що функціонують у

франкомовній провінції Квебек і впродовж двох років готують абітурієнтів до вступу в університет (Рис.3).

Рис. 3 Система професійної підготовки вчителів іноземної мови у Канаді

Сібіл Вілсон, канадська дослідниця, зазначає, що залежно від провінції та освітнього закладу історично склалося, що сьогодні в Канаді існує дві моделі підготовки вчителів: послідовна (*consecutive*) та паралельна (*concurrent*) (Рис. 4).

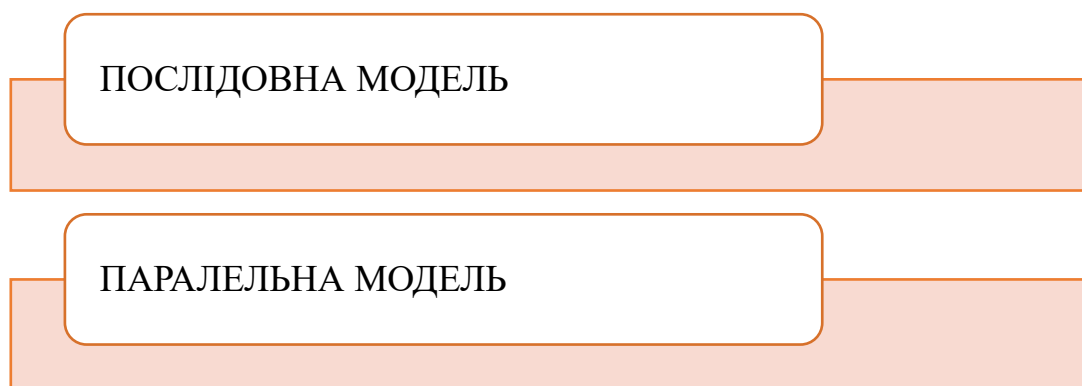

Рис. 4 Організаційні моделі підготовки вчителів іноземної мови у Канаді

В обох моделях студенти по закінченню отримують ступінь бакалавра освіти (BEd.). Послідовна модель передбачає одно- або дворічну підготовки вчителя після отримання ступеня бакалавра з певних наук (в університеті або коледжі). Друга модель, паралельна, передбачає одночасне отримання знань із

певної галузі наук (наприклад, фізико-математичні, природничі, гуманітарні) та педагогіки. Педагогічні дисципліни включаються в навчальний процес на першому або другому році навчання, яке триває чотири або п'ять років [4]. Обидві моделі передбачають обов'язкове проходження педагогічної практики в школі. Зміст програми підготовки складається з теоретичного та практичного блоку (Рис. 5).

Рис. 5 Освітні компоненти підготовки вчителя іноземної мови в Канаді

Найважливішими елементами є: а) загальна підготовка (прослуховування академічних курсів); б) викладання фахових предметів (змістова підготовка полягає у вивченні змісту академічної галузі, в якій майбутній учитель збирається працювати, і у вивченні методики викладання обраного предмета); в) професійна підготовка (охоплює професійні курси і практичну діяльність у школі (педагогічну практику)).

Традиційно студент педагогічного університету має опанувати такі академічні курси: розвиток дітей; вміле поводження в класі; навчання дітей з особливими потребами; освітнє адміністрування; методика викладання профільних предметів, які вивчаються в загальноосвітніх навчальних закладах; теорія навчання; філософія педагогіки. Прикладом професійних курсів у канадських університетах є такі: порівняльна освіта; діагностика труднощів оволодіння навчальними предметами; застосування комп'ютерної техніки; навчання малих груп учнів [2].

Загальновідомим фактором стало сприйняття того що Сполучені Штати Америки є великої країною із багаточисленним потенціалом у різних областях. Розвиток кожної сфери потужної країни зумовлена багатовекторними чинниками,

як зовнішніми, так і внутрішніми, а саме: загальними явища глобалізації, політичними, історичними, суспільними, економічними, соціокультурними особливостями, багатомовністю, особливостями мовної політики, багатошаровістю демографічного складу та ін.. Такі умови існування держави задають векторність професійної підготовки освітян, враховуючи актуальність суспільного замовлення на фахівців сфери іншомовної освіти. Теоретичний аналіз наукових здобутків Н. Бідюк, М. Іконнікової (підготовка філологів у США), М. Кокор (підготовка вчителів іноземної мови у США), Д. Річардс (концептуалізація підходів до підготовки вчителів іноземної мови), Р. Дей, М. Дейріх, К. Станнел (класифікація моделей підготовки вчителів іноземної мови), К. Джонсон (соціокультурна парадигма, учіння вчителя), Л. Дарлінг-Геммонд і Д. Бренсфорд, Т. Рассел (колаборативна модель, сучасні підходи у педагогічній освіті) і ін. дав змогу визначити різні моделі та підходи до професійної неперервної підготовки вчителів іноземної мови в США.

Підготовка вчителів іноземної мови здійснюється за освітньо-професійними та освітньо-науковими програмами на всіх рівнях вищої освіти: початковому (короткому), першому (бакалаврському), другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому). Оскільки працевлаштування на посаду вчителя іноземної мови вимагає принаймні диплома бакалавра в галузі іншомовної педагогічної освіти, короткий цикл (дворічний) вищої освіти є тільки транзитарним, який веде до першого освітнього рівня або вище. Підготовку педагогічних фахівців ступеня бакалавр (undergraduate – переддипломний) та магістра (graduate – випускний) у галузі іншомовної освіти проводять університети й коледжі, дослідницькі університети I і II категорії, які відзначаються вагомими науковими здобутками, докторські університети, загальноосвітні університети та вищезгадані типи бакалаврських коледжів [4].

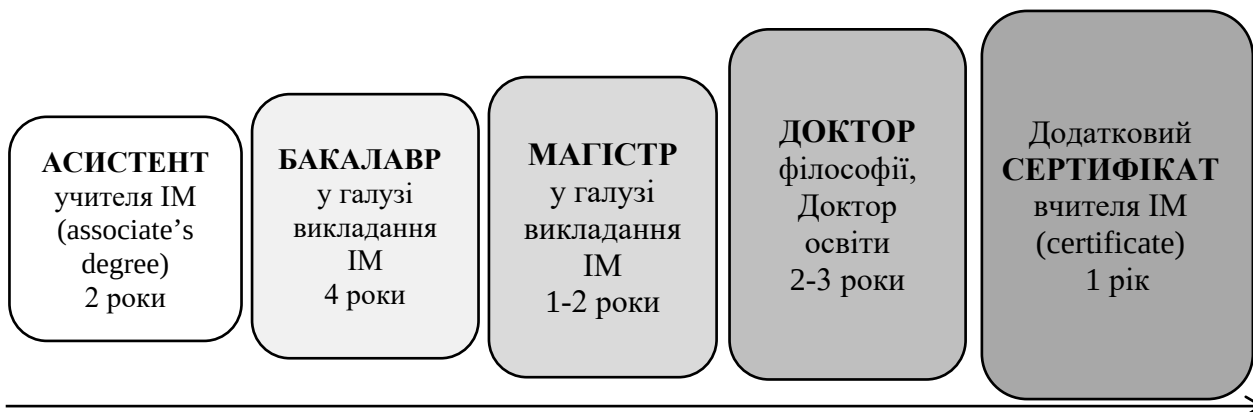
Кількісна перевага належить дворічним закладам післяшкільної освіти (1100), навчання в яких передбачає здобуття первинної професійної практично-орієнтованої підготовки і уможливлює присудження освітньо- професійного ступеня асоціата або асистента (associate degree). Кількість державних університетів і коледжів є невеликою (630) у порівнянні з приватними [5].

Установлено, що професійна підготовка вчителів іноземної мови відбувається за традиційною й альтернативною моделями. Станом на 2018 р. 1497 освітніх закладів (69%) склали традиційні освітні програми, а решта – альтернативні, з яких 473 освітні установи (22%) – альтернативні програми підготовки вчителів, які базуються на ЗВО і 201 освітня установа (9%), що функціонує незалежно від ЗВО. Типові традиційні освітні програми передбачають 100 годин педагогічної практики в супроводі досвідченого фахівця-ментора та інших уповноважених осіб, тоді як в альтернативних програмах означена вимога не ставиться перед здобувачем педагогічної освіти [6].

Американська система підготовки вчителів іноземної мови є багаторівневою, що виявляється в ієрархії освітньо-кваліфікаційних рівнів, та

багатоваріантною з огляду на наявність кількох видів освітніх педагогічних програм. Процес професійного становлення вчителя іноземної мови (ІМ) може відбуватись згідно з наступними рівнями (Рис. 6).

ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ РІВНІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (ІМ) У США

Рис.6 Рівні професійного становлення вчителя іноземної мови

Багатоваріантність у підготовці вчителів іноземних мов полягає у різних змістових траєкторіях здобуття іншомовної педагогічної освіти. Зокрема, у США на вибір здобувачів факультетів іноземних мов фаховий педагогічний компонент можна вивчати за двома напрямками, що дає право на здобуття диплома бакалавра/магістра наук з викладання іноземної мови (Bachelor/Master of Science in Language Teaching) та бакалавра/магістра мистецтв у викладанні іноземної мови (Bachelor/Master of Arts in Language Teaching), які суттєво відрізняються за організаційно-змістовими підходами. Формулювання назви спеціальності, вказаної в дипломі, що дозволяє займати посаду вчителя іноземної мови, також може дещо відрізнятися, приміром вищезгадані назви бакалавр/магістр мистецтв або наук іншомовної освіти (Bachelor/Master in Foreign Language Education), бакалавр/магістр мистецтв/ наук у галузі викладання англійської як іноземної (Bachelor/Master of Science/ Arts in Teaching English to Speakers of Other Languages) та інші (Universities.com. A Prospex Digital Company). Різниця між напрямками спеціалізації бакалавр/магістр освітніх наук або бакалавр/магістр мистецтв в освіті полягає у більшій практичній спрямованості першої і теоретичній зорієнтованості останньої.

Висновки. Підготовка вчителів іноземних мов у англomовних країнах спирається на вищу освіту та професійну сертифікацію. Аналіз зарубіжного досвіду щодо неперервної професійної підготовки вчителів іноземних мов підкреслює важливість високої якості освіти та педагогічної підготовки вчителів із іншомовної освіти. Зарубіжні країни встановлюють високі стандарти для навчання та підготовки майбутніх вчителів іноземних мов, і це

служить позитивним прикладом для реформування системи професійної підготовки в Україні. Оглянувши підходи та тенденції у галузі неперервної професійної підготовки майбутніх вчителів іноземної мови, можна зробити кілька важливих висновків. Перше, сучасні моделі неперервної професійної підготовки вчителя іноземної мови в зарубіжних країнах відзначаються великою різноманітністю та гнучкістю. Різні країни та освітні установи розробляють власні програми та підходи, що враховують потреби студентів та вчителів. Це дозволяє забезпечити більш ефективну та індивідуалізовану підготовку. Друге, акцент у багатьох зарубіжних програмах зрушується від традиційних методів навчання до більш інтерактивних та практичних підходів. Використання сучасних технологій, інноваційних методів навчання та практичних завдань стають центральними компонентами професійної підготовки вчителів іноземних мов.

Нарешті, дослідження показують, що у процесі підготовки вчителів іноземних мов зростає увага до розвитку міжкультурної компетентності та розуміння культурного контексту мови. Це важливий аспект, оскільки сучасний світ стає все більше глобальним, і вчителі повинні бути готові навчати своїх учнів не лише мовним навичкам, але і розумінню різних культурних аспектів. У підсумку, сучасні моделі неперервної професійної підготовки вчителя іноземних мов в зарубіжних країнах є динамічними та адаптивними, спрямованими на підготовку вчителів до викликів сучасного світу. Вони надають учасникам можливість отримати високоякісну підготовку, яка сприяє покращенню якості навчання іноземних мов та розвитку міжкультурної співпраці.

Література:

1. Великобританія: нові вчителі для нового суспільства. URL: <http://education-ua.org/ru/porivnyalna-pedagogika/460-velikobritaniya-novi-vchiteli-dlya-novogo-suspilstva>
2. Зарубіжний досвід професійної підготовки педагогів : аналітичні матеріали / [Авшенюк Н.М., Дяченко Л.М., Котун К.В., Марусинець М.М., Огієнко О.І., Сулима О.В., Постригач Н.О.]. Київ : ДКС «Центр», 2017. 83с.
3. Wilson S. Initial Teacher Education in Canada. The Practicum. Article. South East European Educational Cooperation Network. URL: http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/initial_teacher_educ_canada-othenl-t03.pdf.]
4. Іконнікова М. Принципи професійної підготовки філологів у системі вищої освіти США. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*, 2016, № 9, С. 90-95.
5. Eckel, P. , & King, J. An overview of higher education in the United States: Diversity, access, and the role of the marketplace . American Council on Education. URL: <https://www.acenet.edu/Documents/Overview-of-Higher-Education-in-the-United-States-Diversity-Access-and-the-Role-of-the-Marketplace-2004.pdf> [Google Scholar]
6. Kuenzi, J. Teacher Preparation Policies and Issues in the Higher Education Act. Congressional Research Service. CPS Report. URL: <https://crsreports.congress.gov>

References:

1. Velikobritaniya: novi vchiteli dlya novogo suspilstva [Great Britain: new teachers for a new society]. Retrieved from <http://education-ua.org/ru/porivnyalna-pedagogika/460-velikobritaniya-novi-vchiteli-dlya-novogo-suspilstva> [in Ukrainian].

2. Zarubizhnyi dosvid profesiynoyi pidgotovki pedagogiv : analitichni materiali [Foreign experience of professional training of teachers: analytical materials] / [Avshenyuk N.M., Dyachenko L.M., Kotun K.V., Marusinets M.M., OgiEnko O.I., Sulima O.V., Postrigach N.O.]. Kyiv: DKS "Center", 2017. 83p. [in Ukrainian].
3. Wilson S. (2018) Initial Teacher Education in Canada. The Practicum. Article. South East European Educational Cooperation Network. Retrieved from http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/initial_teacher_educ_canada-othenl-t03.pdf.] [in English].
4. IkonnIkova M. V. (2016). Printsipi profesiynoyi pidgotovki filologiv u sistemi vischoyi osviti SSHA [Principles of professional training of philologists in the US higher education system]. Herald of Cherkasy University. Series: Pedagogical sciences, 2016, No. 9, pp. 90-95 [in Ukrainian].
5. Eckel, P. , & King, J. (2004). An overview of higher education in the United States: Diversity, access, and the role of the marketplace . American Council on Education. Retrieved from <https://www.acenet.edu/Documents/Overview-of-Higher-Education-in-the-United-States-Diversity-Access-and-the-Role-of-the-Marketplace-2004.pdf> [Google Scholar] [in English].
6. Kuenzi, J. (2018). Teacher Preparation Policies and Issues in the Higher Education Act. Congressional Research Service. CPS Report. URL: <https://crsreports.congress.gov> [in English].

УДК 378.017:331.54-047.22]:378.018.8:528-051]:378.091.214.18:528.4(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1168-1181](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1168-1181)

Кирилюк Володимир Петрович кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри географії, геодезії та землеустрою, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Садова, 2, м. Умань, тел.: (067) 607-96-80, <https://orcid.org/0000-0003-2098-0520>

РОЛЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ТОПОГРАФІЯ» У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ІЗ ГЕОДЕЗІЇ ТА ЗЕМЛЕУСТРОЮ

Анотація. У статті розглянуто роль дисципліни «Топографія» у формуванні професійних компетенцій майбутніх фахівців із геодезії та землеустрою. Розкрито та проаналізовано основні проблеми, що виникають при її викладанні. Обґрунтовано необхідність вивчення цієї дисципліни у межах освітньої програми підготовки фахівців із геодезії та землеустрою.

Метою статті є аналіз викладання майбутнім фахівцям із геодезії та землеустрою дисципліни «Топографія», обґрунтування необхідності її вивчення в межах освітньої програми та формуванню професійних компетенцій майбутнього фахівця, що допомагає йому глибше розуміти значення обраної професії, отримати навички та вміння щодо обраного фаху.

Тематика дисципліни «Топографія» спрямована на підвищення продуктивності самостійної навчальної роботи й позитивне ставлення до неї у здобувачів вищої освіти із геодезії та землеустрою, на озброєння їх стратегіями самооцінки, формування позитивної концепції, ефективного розподілу свого часу, пошуку, оцінки й обробки інформації, активного читання, покращення запам'ятовування пройденого матеріалу, можливості презентації власних навчальних і наукових напрацювань, комунікативної взаємодії, пошуку шляхів забезпечення особистісної працездатності.

Фахова дисципліна «Топографія» сприяє формуванню професійних компетенцій майбутнього фахівця із геодезії та землеустрою, допомагає йому глибше розуміти значення обраної професії, отримати навички та вміння щодо обраного фаху. Для успішного оволодіння знаннями з дисципліни «Топографія» майбутніми фахівцями із геодезії та землеустрою у статті проаналізовані існуючі методи її вивчення та запропоновані інтерактивні методи навчання при читанні лекцій та проведенні лабораторних занять.

Спираючись на наукові дослідження та власний досвід висвітлення технологічних аспектів формування професійних компетенцій майбутніх фахівців із геодезії та землеустрою, виявлена сутність ключових понять, та їх складових і обґрунтовано форми та методи для використання їх у навчальному процесі.

Ключові слова: Топографія, професійна компетентність, майбутні фахівці із геодезії та землеустрою, навчальний план, навчально-методичний комплекс з дисципліни, робоча програма навчальної дисципліни, лекції, лабораторні заняття, самостійна робота, навчальна практика.

Kyryliuk Volodymyr Petrovych Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Geography, Geodesy and Landmanagement, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (067) 607-96-80, <https://orcid.org/0000-0003-2098-0520>

THE ROLE OF THE EDUCATIONAL DISCIPLINE «TOPOGRAPHY» IN THE FORMATION OF THE PROFESSIONAL COMPETENCIES OF THE FUTURE SPECIALIST IN GEODESY AND LAND MANAGEMENT

Abstract. The article examines the role of the discipline «Topography» in the formation of professional competencies of future specialists in geodesy and land management. The main problems that arise in its teaching are disclosed and analyzed. The need to study this discipline within the educational program of training specialists in geodesy and land management is substantiated.

The purpose of the article is to analyze the teaching of the discipline «Topography» to future specialists in geodesy and land management, justifying the need to study it within the educational program and the formation of professional competencies of the future specialist, which helps him to better understand the meaning of the chosen profession, to acquire skills and abilities related to the chosen profession.

The subject of the discipline «Topography» is aimed at increasing the productivity of independent educational work and a positive attitude towards it among students of higher education in geodesy and land management, equipping them with self-assessment strategies, forming a positive concept, effective time allocation, searching, evaluating and processing information, active reading, improving the memorization of the studied material, the possibility of presenting one's own educational and scientific achievements, communicative interaction, finding ways to ensure personal capacity for work.

The professional discipline «Topography» contributes to the formation of professional competences of the future specialist in geodesy and land management helps him to better understand the meaning of the chosen profession, to acquire skills and abilities related to the chosen profession. In order to successfully master the knowledge of the discipline «Topography» by future specialists in geodesy and land management, the article analyzes the existing methods of its study and offers interactive teaching methods during lectures and conducting laboratory classes.

Based on scientific research and own experience of highlighting the technological aspects of the formation of professional competencies of future specialists in geodesy and land management, the essence of key concepts and their components is revealed and are substantiated the forms and methods for using them in educational process.

Keywords: topography, professional competence, future specialists in geodesy and land management, curriculum, educational and methodological complex of the discipline, work program of the academic discipline, lectures, laboratory classes, independent work, educational practice.

Постановка проблеми. Сьогодні суспільство вимагає від освітньої системи України підготовки нового покоління фахівців із геодезії та землеустрою, які б мали фундаментальні знання, вміння та навички, здатних вирішувати неординарні нестандартні завдання, спроможних конкурувати на ринку праці і відповідати сучасним світоглядним орієнтирам. Виходячи з цього, основним завданням сучасної системи вищої освіти України є впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутнього фахівця, який зорієнтований на формування особистості, розвитку його творчості й самостійності. Особливість такого підходу базується на формуванні компетентностей, що сприятимуть адаптації майбутнього фахівця із геодезії та землеустрою до мінливості сучасного ринку праці і розвитку суспільства в цілому та науки і техніки зокрема. Загальна ідея зазначеного, компетентнісного підходу, полягає у специфічній, тобто – компетентнісно орієнтованій освіті, яка спрямована на розвиток майбутнього фахівця, формування його як творця, здатного не лише самостійно здобувати знання, а й реалізувати їх відповідно до практичних вимог сьогодення

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес набуття людиною професійних знань, умінь і навичок не переривається протягом усього життя, він є багатоаспектним та різнобічним. Формування професійних компетенцій майбутніх фахівців із геодезії та землеустрою здійснюється під впливом різних факторів і умов. У даному разі доцільним є визначення методичних значень понять «фактор», «педагогічна умова» та їх співвідношення. Аналізуючи наявну літературу А.М. Терехов [1, С. 4] відмічає, що на сьогоднішній день відсутня термінологічна єдність стосовно сутності означених категорій.

С.М. Гончаров, А.А. Білецький, О.М. Губницька, Т.А. Костюкова [2] відмічають, що на ефективність формування професійних компетенцій студентів найбільш суттєво впливають організація навчально-виховного процесу та технологія підготовки фахівців у вищому закладі освіти.

У традиційному навчальному процесі діє тричленний технологічний ланцюжок: 1) подача інформації викладачем 2) сприйняття, осмислення, конспектування, заучування інформації студентом 3) відтворення вивченої інформації студентом для контролю і оцінювання викладачем [3].

В.І. Дуганець, А.В. Поліщук [4, С. 188] відмічають, що класичний стиль читання лекцій звичайним викладачем дає здобувачу освіти мінімальний відсоток знань. Збільшити кількість інформації з конкретної теми можна за рахунок проведення практичного заняття, або ж виконання лабораторної роботи, тому поєднання різних видів занять у закладах вищої освіти вже частково дає можливість активізувати освітній процес для набуття фахових компетентностей майбутніми фахівцями. При вивченні фахових дисциплін інтерактивні методи навчання можна використати в основному на лекційних і практичних заняттях.

Всі інтерактивні методи, як відмічають Н.З. Софій, В.У. Кузьменко [5, С. 56], в кінцевому рахунку повинні власне служити прагненню до самостійного розв'язання проблеми, засвоєння знань, тренування вмінь та формування власної позиції.

В своїх дослідженнях І. В. Асєєва, О. С. Пономарьов [6, С. 49] підкреслюють, що результатом розвитку професійної і соціальної компетентності фахівця взагалі та його базових компетенцій зокрема, а також основним проявом їх розвитку постає характер діяльності самого фахівця. Оскільки освітня і професійна підготовка спрямована на забезпечення належної готовності до його діяльності, базові компетенції маємо розглядати не тільки у професійному, а також в соціальному, психологічному та психофізіологічному аспектах.

Як відмічає Є.В. Дорожко [7, С. 114], що для успішного вирішення завдань інженерно-геодезичного забезпечення будівництва необхідно досконало володіти теорією та практичними навичками топографо-геодезичних вишукувань, методів геодезичних вимірювань та методів розмічувальних робіт, що є вкрай складними. Зрозуміло, що обсяг складної інформації яку має засвоїти студент в даному випадку величезний, відповідно і якісна підготовка потребує величезного обсягу роботи студента та викладача. Для оволодіння певним обсягом навчального матеріалу необхідно, щоб у студента були сформовані потрібні пізнавальні уміння та навички, які по суті створюють пізнавальні можливості особистості для вивчення навчальних об'єктів.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що на формування професійних компетенцій майбутніх фахівців із геодезії та землеустрою впливають такі фактори: технологія підготовки спеціалістів у вищих закладах освіти; матеріально-технічна база університету; професійна компетентність викладачів; пізнавальні та спеціальні здібності студентів; зміст практичної підготовки майбутнього фахівця; оцінка якості підготовки фахівців із геодезії та землеустрою; форми і методи практичного навчання.

Метою статті є аналіз викладання майбутнім фахівцям із геодезії та землеустрою дисципліни «Топографія», обґрунтування необхідності її вивчення у межах освітньої програми та формуванню професійних компетентностей майбутнього фахівця, що допомагає йому глибше розуміти значення обраної професії, отримати навички та вміння щодо обраного фаху.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність майбутнього фахівця із геодезії та землеустрою під час вирішення виробничих завдань вимагає високого рівня фахової підготовки. Вивчення фахової дисципліни «Топографія» є вагомим складовим у підготовці фахівців із геодезії та землеустрою в Уманському державному педагогічному університеті ім. Павла Тичини.

Враховуючи вищезазначене, метою дисципліни є детальне вивчення земної поверхні в геометричному відношенні, дослідження та розробка способів зображення цієї поверхні на площині у вигляді топографічних карт і планів.

Завдання дисципліни полягає у формуванні знань про історію становлення топографії як одного з розділів геодезії, внеску визначних вітчизняних та зарубіжних вчених у розвиток геодезичної науки та практики; сучасні уявлення про форму та розміри Землі; системи координат, що застосовуються у геодезії; сучасні геодезичні прилади для вимірювання кутів, довжин ліній та перевищень, їх будову, принцип роботи, перевірки та юстировки; організацію та проведення топографічних зйомок під час землепорядкування, виконання земельнокадастрових та інших робіт; прийоми підготовки даних для винесення в натуру об'єктів сільськогосподарського призначення, способи винесення та закріплення на місцевості проєктних точок та ліній.

У результаті засвоєння дисципліни у здобувачів вищої освіти будуть сформовані наступні компетентності:

- Загальні компетентності: здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями; здатність працювати в команді; здатність здійснювати безпечну діяльність; здатність реалізувати свої права та обов'язки як члена суспільства; усвідомлення цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства і необхідності його сталого розвитку, верховенства права, прав та свобод людини і громадянина в Україні.

- Фахові компетентності спеціальності: здатність застосовувати теорії, принципи, методи фізико-математичних, природничих, соціально-економічних, інженерних наук при виконанні завдань геодезії та землеустрою; здатність застосовувати інструменти, прилади, обладнання, устаткування при виконанні завдань геодезії та землеустрою.

Вивчення дисципліни майбутніми фахівцями із геодезії та землеустрою проводиться наступними формами і методами навчання: лекції, лабораторні роботи, індивідуальні завдання (розрахунково-графічні роботи), самостійна робота і навчальна практика.

Згідно з навчальним планом [8] здобувачів вищої освіти спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» освітньої програми (ОП) «Геодезія та землеустрій» [9] на вивчення дисципліни «Топографія» відведено 210 год., з них – 46 год. лекції, 60 год. – лабораторні заняття, 81 год. – самостійна робота, 23 год. – індивідуальні завдання. Підсумковий контроль – у формі семестрового екзамену.

У сучасних умовах, як відмічають Ю. Бондарчук, Г. Чуйко, Н. Чуйко [10], коли різко і швидко зростає обсяг знань, які необхідні для людини, вже неможливо робити основну ставку на засвоєння визначеної суми знань традиційними методами навчання, необхідно запроваджувати сучасні ефективні технології навчання. Важливо прищепити студентам уміння самостійно збагачувати свої знання, орієнтуватися в потоці наукової і політичної інформації.

Європейська кредитно-трансферна система (ЄКТС) – це орієнтована на особу, що навчається, система накопичення і трансферу кредитів, яка ґрунтується на прозорості результатів навчання і освітнього процесу. Вона сприяє плануванню всіх видів програм, наданню, оцінюванню, визнанню і підтвердженню кваліфікацій та навчальних модулів, а також сприяє мобільності студентів [11, С. 4].

Навчально-методичне забезпечення навчального процесу в Уманському державному педагогічному університеті містить: навчально-методичні комплекси дисциплін (НМК), програми навчальних та виробничих практик, програми державних іспитів, засоби діагностики якості навчання [11, С. 11].

Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Топографія» містить: робочу навчальну програму дисципліни; теоретичний матеріал для вивчення дисципліни; тексти лекцій (курс лекцій, опорні конспекти лекцій); інструктивно-методичні матеріали до лабораторних; контрольні завдання до лабораторних занять; контрольні роботи з навчальної дисципліни для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу; текстові та електронні варіанти тестів для поточного, рубіжного та підсумкового контролю й самоконтролю; індивідуальні завдання, завдання для самостійної роботи; методичні вказівки з організації самостійної роботи студентів; питання до підсумкового контролю, у тому числі екзаменаційні білети; перелік списку літературних джерел до курсу; наочні навчальні матеріали; критерії та система оцінювання знань, умінь і навичок студентів.

Робоча програма навчальної дисципліни «Топографія», включає: титульну сторінку, опис навчальної дисципліни, мету й завдання навчальної дисципліни, компетентності та програмні результати навчання за ОП, програму навчальної дисципліни, структуру навчальної дисципліни, теми лабораторних занять, самостійну роботу, індивідуальні завдання, методи навчання, методи контролю, критерії оцінювання результатів навчання, розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти, рекомендовану літературу, інформаційні ресурси [12].

Структура навчальної дисципліни та розподіл навчального часу враховує усі види аудиторних та позааудиторних навчальних робіт студента (табл. 1).

При організації освітнього процесу з дисципліни «Топографія» на кафедрі географії, геодезії та землеустрою Уманського державного педагогічного університету лекції є основною формою проведення навчальних занять, під час яких викладач доносить майбутнім фахівцям із геодезії та землеустрою максимальну кількість інформації в обмежений період часу.

В курсі предмету «Топографія» велика роль відводиться лабораторним заняттям, на яких студенти, використовуючи теоретичні знання, під керівництвом викладача удосконалюють свої знання по відповідних темах, пов'язують теорію з практикою (табл. 2).

Таблиця 1

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с.р.		л	п	лаб.	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
I семестр												
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Загальні відомості про топографію												
ТЕМА 1. Вступ. Загальні відомості про топографію	5	2				3	5					5
ТЕМА 2. Топографічні карти і плани	15	4		4	3	4	15	2		2	6	5
ТЕМА 3. Розв'язування задач за топографічними картами і планами	12	2		4	2	4	12			2	4	6
ТЕМА 4. Лінійні вимірювання.	8	2		2		4	8					8
ТЕМА 5. Орієнтування ліній	8	2		2		4	8					8
Разом за змістовим модулем 1	48	12		12	5	19	48	2		4	10	32
Змістовий модуль 2. Горизонтальне знімання												
ТЕМА 6. Загальні відомості про кутові вимірювання та теодоліти	8	2		2		4	8	2				6
ТЕМА 7. Вимірювання кутів теодолітом	8	2		2		4	8			2		6
ТЕМА 8. Теодолітне знімання місцевості	14	4		4	3	3	14				7	7
ТЕМА 9. Визначення площ земельних ділянок	12	2		4	3	3	12			2	5	5
Разом за змістовим модулем 2	42	10		12	6	14	42	2		4	12	24
Разом годин за I семестр	90	22		24	11	33	90	4		8	22	56

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
II семестр												
Модуль 2												
Змістовий модуль 3. Вертикальне знімання												
ТЕМА 10. Рельєф та його зображення на планах та картах	6	2				4	6					6
ТЕМА 11. Прилади для геометричного нівелювання	13	2		6		5	13			2		11
ТЕМА 12. Геометричне нівелювання	11	2		4		5	11	2				9
ТЕМА 13. Технічне нівелювання під час інженерно-геодезичних вишукувань	16	4		4	3	5	16			2	6	8
ТЕМА 14. Нівелювання поверхні	14	2		4	3	5	14				6	8
Разом за змістовим модулем 3	60	12		18	6	24	60	2		4	12	42
Змістовий модуль 4. Топографічне знімання												
ТЕМА 15. Тахеометричне знімання місцевості	8	2		2		4	8	2				6
ТЕМА 16. Виконання тахеометричного знімання поверхні	11	2		4		5	11			2		9
ТЕМА 17. Камеральні роботи за результатами тахеометричного знімання	14	2		4	3	5	14				6	8
ТЕМА 18. Мензульне знімання	20	4		8	3	5	20			2	6	12
ТЕМА 19. Окомірне знімання та барометричне нівелювання	7	2				5	7					7
Разом за змістовим модулем 4	60	12		18	6	24	60	2		4	12	42
Разом годин за II семестр	120	24		36	12	48	120	4		8	24	84
Разом годин за 1 курс	210	46		60	23	81	210	8		16	46	140

Таблиця 2

Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
I семестр			
1.	Топографічна карта. Умовні знаки	2	2
2.	Масштаби	2	
3.	Задачі, що вирішуються на топографічних картах і планах	4	2
4.	Вимірювання ліній мірною стрічкою	2	
5.	Найпростіші геодезичні прилади	2	
6.	Будова та перевірки теодоліта	2	
7.	Вимінювання кутів теодолітом	2	2
8.	Обробка матеріалів та складання плану за результатами теодолітного знімання	4	
9.	Способи визначення площ	4	2
	Всього годин за I семестр	24	8
II семестр			
10.	Ознайомлення з будовою нівелірів та нівелірних рейок	2	2
11.	Перевірки і юстування нівелірів. Перевірки нівелірних рейок	4	
12.	Вимірювання перевищень геометричним нівелюванням	4	2
13.	Камеральна обробка результатів технічного нівелювання	4	
14.	Нівелювання поверхні та побудова плану місцевості в горизонталях	4	
15.	Ознайомлення з приладами які застосовуються при тахеометричній зйомці.	2	2
16.	Проведення тахеометричного знімання	4	
17.	Обробка журналу тахеометричного знімання і побудова плану	4	
18.	Ознайомлення з приладами, які використовують під час мензульного знімання. Перевірки приладів	4	2
19.	Виготовлення топографічного плану за результатами мензульного знімання	4	
	Всього годин за II семестр	36	8
	Разом годин за навчальний рік	60	16

Індивідуальні завдання (розрахунково-графічні роботи) майбутні фахівці із геодезії та землеустрою виконують переважно самостійно з використанням методичних рекомендацій та іншої літератури. Питання, що виникають під час виконання індивідуальних завдань викладач роз'яснює на консультаціях.

У процесі контролю рівня засвоєння знань, умінь, навичок студентів з дисципліни «Топографія» використовуються методи контролю: усний контроль, письмовий контроль, тестовий (Інформаційно-освітнє середовище для студентів очної та заочної (дистанційної) форм навчання «Moodle»), самоконтроль, метод практичної перевірки. Поточний контроль проводиться після того, як розглянуто увесь теоретичний матеріал і виконані лабораторні та самостійні завдання в межах кожної теми змістового модуля.

Загальний порядок оцінювання знань студента за кредитно-трансферною системою, порядок розподілу балів, форми і види завдань, критерії оцінювання знань тощо для навчальної дисципліни доводяться викладачем до відома студентів на початку навчального семестру (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

I семестр

Поточне оцінювання і самостійна робота									Індивідуальні завдання	Підсумковий контроль	Сума
Змістовий модуль 1					Змістовий модуль 2						
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9			
4	12	8	7	7	8	8	8	8	15	15	100

II семестр

Поточне оцінювання і самостійна робота										Індивідуальні завдання	Підсумковий контроль	Сума
Змістовий модуль 3					Змістовий модуль 4							
T10	T11	T12	T13	T14	T15	T16	T17	T18	T19			
4	10	7	7	7	7	7	7	10	4	15	15	100

T1, T 2 ... T 19 – теми змістових модулів

Для закріплення та поглиблення теоретичних знань у майбутніх фахівців із геодезії та землеустрою, отриманих після вивчення дисципліни «Топографія», передбачено проведення навчальної практики в польових умовах загальним обсягом 90 годин. Саме навчальна практика більш за все сприяє формуванню та розвитку професійних компетентностей майбутнього фахівця із геодезії та землеустрою.

Під час проходження навчальної практики майбутні фахівці із геодезії та землеустрою розділяються на окремі бригади по 5-6 чоловік і всі види вимірювальних і камеральних робіт та написання звіту про проходження практики виконують разом. Такий підхід дозволяє навчати майбутніх фахівців працювати в команді та нести відповідальність перед своїми колегами за якість виконаних робіт, оскільки кожен майбутній фахівець вносить свій вклад в загальний результат. В кожній бригаді призначається бригадир, який допомагає керівнику практики розподіляти об'єм роботи і контролювати її якісне і своєчасне виконання [13, С. 11].

З'ясовано, що перед дисципліною «Топографія» постають завдання формування ціннісного ставлення студентів, як майбутніх фахівців, до оволодіння спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій».

Навчально-методичний комплекс дисципліни «Топографія» призначений для того, щоб забезпечити цілісний навчальний процес в єдності цілей навчання, змісту, дидактичного процесу, організаційних форм навчання, що сприяє формуванню професійних компетенцій майбутнього фахівця і допомагає йому глибше розуміти значення обраної професії, отримати навички та вміння щодо обраного фаху.

Тематика дисципліни «Топографія» спрямована на підвищення продуктивності самостійної навчальної роботи й позитивне ставлення до неї у здобувачів вищої освіти із геодезії та землеустрою, на озброєння їх стратегіями самооцінки, формування позитивної концепції, ефективного розподілу свого часу, пошуку, оцінки й обробки інформації, активного читання, покращення запам'ятовування пройденого матеріалу, можливості презентації власних навчальних і наукових напрацювань, комунікативної взаємодії, пошуку шляхів забезпечення особистісної працездатності.

Висновки. Підготовка майбутніх фахівців із геодезії та землеустрою здійснюється відповідно навчальному процесу Уманського державного педагогічного університету, який можна розглядати як сукупність системоутворюючих складових елементів теоретичного і практичного навчання.

З'ясовано, що на формування професійних компетенцій майбутніх фахівців із геодезії та землеустрою впливають такі фактори: технологія підготовки спеціалістів у вищих закладах освіти; матеріально-технічна база університету; професійна компетентність викладачів; пізнавальні та спеціальні здібності студентів; зміст практичної підготовки майбутнього фахівця; оцінка якості підготовки фахівців із геодезії та землеустрою; форми і методи практичного навчання.

Встановлено, в період інтенсивної глобалізації освіти в світі і втілення принципів Болонської угоди перед дисципліною «Топографія» постають завдання формування ціннісного ставлення студентів, як майбутніх фахівців, до оволодіння майбутньою спеціальністю.

Навчально-методичний комплекс дисципліни «Топографія» призначений для того, щоб забезпечити цілісний навчальний процес в єдності цілей

навчання, змісту, дидактичного процесу, організаційних форм навчання, що сприяє формуванню професійних компетенцій майбутнього фахівця і допомагає йому глибше розуміти значення обраної професії, отримати навички та вміння щодо обраного фаху.

З метою удосконалення системи навчання студентів у процесі вивчення дисципліни «Топографія» для формування професійних компетенцій майбутніх спеціалістів із геодезії та землеустрою буде здійснено: індивідуальний підхід у навчанні; забезпечення індивідуальної і самостійної роботи студента під керівництвом викладача системою навчально-методичних засобів (підручниками та методичними посібниками, роздатковим матеріалом, конспектом лекцій викладача, аудіо- і відео записами); залучення найновіших сучасних комп'ютерних технологій навчання (мультимедійні лекції, інтерактивні лабораторні роботи та програми, електронні довідники, підручники, книги, комп'ютерні ігри, професійні комп'ютерні програми); застосування комплексних систем діагностики знань, які водночас забезпечують і об'єктивність оцінювання знань студентів, і їх мотивацію до плідної роботи упродовж періоду вивчення дисципліни.

Література:

1. Терехов А. М. Практичний підготовці студентів – сучасний рівень. *Освіта АПК*. НМЦ Міністерства аграрної політики України. 2004. № 7 (81). С. 4.
2. Гончаров С. М., Білецький А. А., Губницька О. М., Костюкова Т. А. *Форми, методи і організація навчального процесу в кредитно-модульній системі*. Рівне : НУВГП, 2007. 184 с.
3. Євдокимов В. І., Луценко В. В. Особистість студента як об'єкт і суб'єкт альтернативних педагогічних технологій. *Теоретичні питання освіти та виховання*. 2000. № 10. С. 48–50.
4. Дуганець В. І., Поліщук А. В. Особливості використання інтерактивних методів навчання при підготовці аграрних інженерів у процесі вивчення фахових дисциплін. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). № 9(27). 2023. С. 183–196.
5. Софій Н. З. *Про сто і один метод активного навчання* Київ : Крок за кроком, 2004. 128 с.
6. Асєєва І. В., Пономарьов О. С. Формування базових компетенцій бакалаврів з машинобудування при вивченні природничих дисциплін. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Випуск 43. 2018. С. 39–52.
7. Дорожко Є. В. Формування та розвиток професійних навиків з інженерної геодезії у іноземних студентів дорожньобудівельної галузі. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Випуск 43. 2018. С. 111–121.
8. Навчальний план. Геодезія та землеустрій. Умань : УДПУ, 2023. 2 с. URL : <https://udpu.edu.ua/documents/educational-programs/>
9. Освітня програма. Геодезія та землеустрій. Умань : УДПУ, 2023. 22 с. URL : <https://udpu.edu.ua/documents/educational-programs/>
10. Бондарчук Ю. Чуйко Г., Чуйко Н. Удосконалення форм і методів навчання відповідно до вимог Болонського процесу. *Вища школа*. 2005. №2. С. 35–38.
11. Положення про європейську кредитно-трансферну систему навчання в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Умань : УДПУ, 2015. 41 с. URL : <https://udpu.edu.ua/documents/>

12. Положення про робочу програму навчальної дисципліни в Уманському державному педагогічному університеті ім. Павла Тичини. Умань, 2020. 12 с. URL ; <https://udpu.edu.ua/documents/>

13. Романчук С. В., Кирилюк В. П., Шемякін М. В. Навчальні практики з геодезії : навч. посібн. Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2019. 256 с.

References:

1. Terekhov, A. M. (2004). *Praktychniy pidhotovtsi studentiv – suchasnyy riven.* – [The practical training of students is at a modern level]. *Osvita APK. NMTS Ministerstva ahraryoi polityky Ukrayiny – Education of agro-industrial complex.* NMC of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine, № 7 (81), 4 [in Ukrainian].

2. Goncharov, S. M., Biletskyi, A. A., Gubnytska, O. M., Kostyukova, T. A. (2007). *Formy, metody i orhanizatsiya navchalnoho protsesu v kredytno-modulniy systemi* [Forms, methods and organization of the educational process in the credit-module system]. Rivne: NUVHP [in Ukrainian].

3. Evdokimov, V. I., Lutsenko, V. V. (2000) *Osobystist studenta yak obyekt i subyekt alternatyvnykh pedahohichnykh tekhnolohiy* – [Student personality as an object and subject of alternative pedagogical technologies]. *Teoretychni pytannya osvity ta vykhovannya – Theoretical issues of education and training*, № 10, 48–50 [in Ukrainian].

4. Duganets, V. I., Polishchuk, A. V. (2023). *Osoblyvosti vykorystannya interaktyvnykh metodiv navchannya pry pidhotovtsi ahrarykh inzheneriv u protsesi vyvchennya fakhovykh dystsyplin* – [Peculiarities of using interactive teaching methods in the training of agricultural engineers in the process of studying professional disciplines]. *Perspektyvy ta innovatsiyi nauky (Seriya «Pedahohika», Seriya «Psykhohihiya», Seriya «Medytsyna»)* – *Perspectives and innovations of science ("Pedagogy" Series, "Psychology" Series, "Medicine" Series)*, № 9(27), 183–196 [in Ukrainian].

5. Sofiy, N. Z. (2004). *Pro sto i odyin metod aktyvnoho navchannya* [About one hundred and one methods of active learning]. Kyiv : Krok za krokom [in Ukrainian].

6. Aseeva, I. V., Ponomaryov, O. S. (2018). *Formuvannya bazovykh kompetentsiy bakalavriv z mashynobuduvannya pry vyvchenni pryrodnych ykh dystsyplin* – [Formation of basic competencies of bachelors in mechanical engineering when studying natural sciences]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific notes of the department of pedagogy*, Vypusk 43, 39–52 [in Ukrainian].

7. Dorozhko, E. V. *Formuvannya ta rozvytok profesiynykh navykiv z inzhenernoyi heodeziyi u inozemnykh studentiv dorozhnohubudivelnoyi haluzi* – [Formation and development of professional skills in engineering geodesy among foreign students in the road construction industry]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific notes of the department of pedagogy*, Vypusk 43, 111–121 [in Ukrainian].

8. *Navchalnyy plan. Heodeziya ta zemleustriy.* (2023) [Curriculum. Geodesy and land management]. Uman : UDPU. URL : <https://udpu.edu.ua/documents/educational-programs/> [in Ukrainian].

9. *Osvitnya prohrama. Heodeziya ta zemleustriy.* (2023) [Educational program. Geodesy and land management]. Uman: UDPU. URL : <https://udpu.edu.ua/documents/educational-programs/> [in Ukrainian].

10. Bondarchuk, Yu. Chuyko, G., Chuyko, N. (2005). *Udoskonalennya form i metodiv navchannya vidpovidno do vymoh Bolonskoho protsesu* – [Improvement of forms and methods of education in accordance with the requirements of the Bologna Process]. *Vyshcha shkola – High school.* №2, 35–38 [in Ukrainian].

11. Polozhennya pro yevropeysku kredytno-transfernu system navchannya v Umanskomu derzhavnomu pedahohichnomu universyteti imeni Pavla Tychyny. (2015) – [Regulations on the European credit-transfer system of education at Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna]. Uman : UDPU. URL : <https://udpu.edu.ua/documents/> [in Ukrainian].

12. Polozhennya pro robochu prohramu navchalnoyi dystsypliny v Umanskomu derzhavnomu pedahohichnomu universyteti im. Pavla Tychyny. (2020) – [Regulations on the work program of the academic discipline at the Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna]. Uman : UDPU. URL : <https://udpu.edu.ua/documents/> [in Ukrainian].

13. Romanchuk, S. V., Kyryliuk, V. P., Shemyakin, M. V. (2019). Navchalni praktyky z heodeziyi [Educational practices in geodesy: teaching]. Uman : Vydavets «Sochinskyy M. M.» [in Ukrainian].

УДК 378.147.016:004.773.7:81'243

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1182-1192](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1182-1192)

Климович Юлія Юріївна викладач кафедри міжкультурної комунікації та іншомовної освіти, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (096)643-04-30, <https://orcid.org/0000-0002-6991-5263>

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФІЛОЛОГА ЗАСОБАМИ ПЕРЕВЕРНУТОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Стаття присвячена питанням моделювання процесу професійної підготовки майбутніх фахівців-філологів у закладах вищої освіти. На основі аналізу останніх досліджень у цій галузі та робіт провідних науковців, виокремлено ключові аспекти формування професійної компетентності майбутнього філолога з іноземної мови засобами перевернутого навчання, зокрема у контексті глобалізації, розвитку технологій та міжкультурної співпраці. Автором узагальнено та адаптовано перелік базових принципів створення та впровадження педагогічної моделі, а також обґрунтовано авторську модель процесу формування професійної компетентності майбутнього філолога засобами перевернутого навчання, що складається з цільового блоку, блоку методологічного забезпечення, змістово-технологічного, організаційно-процесуального та результативно-моніторингового блоків.

Описано кінцевий результат професійної підготовки майбутнього філолога з іноземної мови у закладі вищої освіти, що, у свою чергу, детермінує її мету та завдання. Доведено, що логічний зв'язок між науково-методологічними підходами (системно-структурним, діяльнісним, особистісно-орієнтованим, технологічним, компетентнісним та соціокультурним), загальнонауковими принципами (доступності, індивідуалізації та диференціації, наступності та системності, варіативності, співробітництва, науковості) та нормативною базою процесу професійної підготовки фахівців-філологів формують методологічне підґрунтя представленої моделі.

Автором визначено структуру професійної компетентності майбутнього філолога, що складається з ключових, базових та спеціальних субкомпетентностей, а також охарактеризовано зміст професійної підготовки фахівців-філологів та доведено важливість використання інноваційних педагогічних технологій у професійній освіті. У межах операційно-процесуального блоку досліджено форми, засоби та методи навчання, а також етапи формування професійної компетентності майбутнього філолога засобами перевернутого навчання (підготовчий етап, самостійний онлайн-етап, аудиторний етап, етап

вдосконалення). Критерії, рівні, специфіку діагностики сформованості професійної компетентності майбутнього філолога та очікуваний результат його професійної підготовки відображено у результативно-моніторинговому блоці.

Ключові слова: освіта, професійна підготовка, перевернуте навчання, науково-методологічні підходи, педагогічне моделювання.

Klymovych Yuliia Yuriivna Lecturer at the Department of Cross-Cultural Communication and Foreign Language Education, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (096)643-04-30, <https://orcid.org/0000-0002-6991-5263>

THE MODEL OF FUTURE PHILOLOGIST'S PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION BY MEANS OF FLIPPED LEARNING

Abstract. The article is devoted to the issue of modeling future philologists' professional training in higher educational institutions. Based on the analysis of recent research in this field and the works of leading scholars, the key aspects of the future philologist's professional competence formation by means of flipped learning are identified, particularly in the context of globalization, technological development, and intercultural cooperation. The author has synthesized and adapted a list of basic principles for creating and implementing a pedagogical model, as well as substantiated a model of the future philologist's professional competence formation by means of flipped learning, consisting of aim-setting, methodological support, content-technological, organizational-procedural, and result-monitoring blocks.

The final result of the future philologist's professional training in higher educational institutions is described, which in turn determines its purpose and objectives. It is argued that the logical connection between scientific-methodological approaches (system-structural, activity-based, personality-oriented, technological, competency-based, and sociocultural), general scientific principles (accessibility, individualization and differentiation, continuity and systematicity, variability, cooperation, scientific nature), and the regulatory framework of the philologists' professional training process form the methodological basis of the presented model.

The author has defined the structure of the future philologist's professional competence, consisting of key, basic, and specific sub-competences, and has characterized the content of the philologists' professional training, grounding the importance of using innovative pedagogical technologies in professional education. Within the operational-procedural block, the forms, means, and methods of teaching, as well as the stages of forming the future philologist's professional competence formation by means of flipped learning (preparatory stage, independent online stage, classroom stage, and improvement stage) are investigated. The criteria, levels, particularities of diagnosing the future philologist's professional competence formation, and the expected results of their professional training are reflected in the result-monitoring block.

Keywords: education, professional training, flipped learning, scientific-methodological approaches, pedagogical modeling.

Постановка проблеми. У сучасному світі, охопленому стрімкими соціальними та економічними змінами, роль філолога набуває нових вимірів і визначається не тільки поглибленою мовною експертизою, а й комплексним розумінням сучасних професійних викликів та завдань. Формування професійної компетентності майбутніх філологів є важливим не лише у контексті сучасних геополітичних та культурних реалій, але й з огляду на бурхливий розвиток новітніх технологій (великих мовних моделей (англ. large language models), віртуальної та доповненої реальності, нейрокомп'ютерних інтерфейсів тощо).

Сучасний філолог з іноземної мови виступає дослідником мовних явищ та літературних творів, медіатором між культурами, ретранслятором мовних особливостей та культурних цінностей, сприяючи розумінню та взаємодії між різними соціокультурними середовищами.

Таким чином, у зв'язку з різноманітністю вимог сучасного суспільства до фахівців у галузі іноземної філології, важливо розробити таку модель формування їх професійної компетентності, яка відповідає реаліям ХХІ століття та потребам ринку праці. Особливу увагу слід звернути на інноваційні педагогічні технології та методи навчання, які спрямовані на активізацію самостійної пізнавальної діяльності студентів та їх здатності планувати власну траєкторію професійного саморозвитку, зокрема з використанням засобів перевернутого навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування професійної компетентності в умовах офлайн та онлайн освіти досліджували науковці Н. Ничкало, В. Кремень, Т. Пушкар, О. Рогульська, М. Годфрі (М. Godfrey) та інші. Різні аспекти формування професійної компетентності філолога відображено в працях Т. Комарницької, В. Тернопільської, В. Коваль, А. Шишко, М. Малдера (М. Mulder), Дж. Петтіса (J. Pettis) тощо.

Враховуючи специфіку нашого дослідження, варто звернутися до питання використання інноваційних педагогічних технологій, включно з технологією перевернутого навчання, у освітньому процесі, що є предметом досліджень науковців О. Кіяшко, І. Дичківської, О. Кузьмінської, Дж. Бергмана (J. Bergmann), Дж. Овермеєра (J. Overmyer) Б. Уїлі (B. Wilie) та інших. Проблемі моделювання процесу професійної підготовки майбутніх фахівців присвячено роботи В. Стинської, С. Вітвицької, Н. Брюханової, О. Кобрій, Н. Волкової, О. Тарнопольського, В. Кравченка та багатьох інших вітчизняних та зарубіжних науковців.

У педагогічній літературі існують різні погляди щодо визначення поняття «модель»: *опис та теоретичне обґрунтування структурних компонентів процесу формування професійної компетентності* [7]; *спосіб досягнути суть процесів і явищ, що відбуваються* [1]; *мета, засіб і результат моделювання, що є характеристикою якості об'єкта дослідження* [3]; *системоутворюючий чинник для відбору змісту освіти і форм його реалізації в навчальному процесі* [6] тощо.

Проте науковиця О. Коваленко стверджує, що усі визначення поняття «модель» мають спільну рису – інформують про властивості й характеристики досліджуваного об'єкта, тобто окреслюють її інформаційні ознаки. Відтак, вчена виокремлює основні ознаки моделі: уявна або матеріально реалізована система; відображає об'єкт дослідження; може заміщувати об'єкт дослідження; її вивчення дає нову інформацію про об'єкт [5].

О. Дубасенюк виділяє наступні види моделей: *компетентнісну* (передбачає домінування компетентнісних характеристик в структурі професійної підготовки), *когнітивну* (домінування інтелектуальних процесів), *людино-центровану* (гармонійний розвиток професійних і особистісних якостей фахівця), *комунікативну* (в основі – взаємодія з оточуючим світом: міжособистісна, міжкультурна тощо), *рефлексивну* (здатність до самоконтролю, самоаналізу, уміння навчатися з власного досвіду) [2, С. 175].

У контексті нашого дослідження цілком погоджуємося з думкою О. Чернеги про те, що використання саме *гіпотетичної компетентнісної моделі* для професійної підготовки фахівця є виправданим та доцільним, оскільки дає можливість ґрунтовно поєднати в єдину систему та узгодити всі складники фахової підготовки та логічно зорієнтувати їх у напрямку формування професійної компетентності [9].

Відтак, у процесі концептуальної побудови власної авторської моделі будемо спиратися на дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем професійної підготовки та її моделювання в педагогічному процесі.

Мета статті полягає у обґрунтуванні моделі формування професійної компетентності майбутнього філолога з іноземної мови засобами перевернутого навчання у контексті його професійної підготовки у мовному закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Метод моделювання є інтегративним, дозволяючи поєднати теоретичне і емпіричне в педагогічному дослідженні та поєднати вивчення педагогічного об'єкта експерименту з побудовою наукових абстракцій та логічних конструкцій. Базуючись на дослідженні науковиці Г. Ткачук [8, С. 184], пропонуємо адаптований перелік основоположних принципів створення і впровадження моделі формування професійної компетентності майбутнього філолога засобами перевернутого навчання:

- втілення основних векторів розвитку національної системи освіти з огляду на сучасні тенденції та процеси глобалізації, що не суперечать Законам України «Про освіту», «Про вищу освіту», співпадають з положеннями Реформи освіти і науки України та Стратегією цифрової трансформації;
- гнучкість форм, засобів та методів навчання, що є однаково ефективними як у онлайн, так і у офлайн форматі з огляду на непередбачуваність соціально-економічних умов;
- забезпечення універсальності та можливості адаптації методики до потреб інших освітніх компонент у межах професійної підготовки майбутнього філолога засобами перевернутого навчання;

- створення задовільних матеріально-технічних умов (наявність дивайсів та бездротового доступу до мережі інтернет);
- використання системи управління навчанням (СУН, з англ. Learning Management System (LMS)) з метою створення віртуального освітнього середовища, що передбачає наявність програмного забезпечення, сервісів, інструментів тощо.
- готовність науково-педагогічних працівників до впровадження основних положень перевернутого навчання у освітній процес.

Отже, запропонована нами модель складається зі взаємопов'язаних структурних елементів, що забезпечують цілісне бачення процесу формування професійної компетентності майбутнього філолога. У її структурі варто виокремити п'ять основних компонентів: *цільовий блок, блок методологічного забезпечення, змістово-технологічний блок, організаційно-процесуальний блок та результативно-моніторинговий блок.* (Рис. 1)

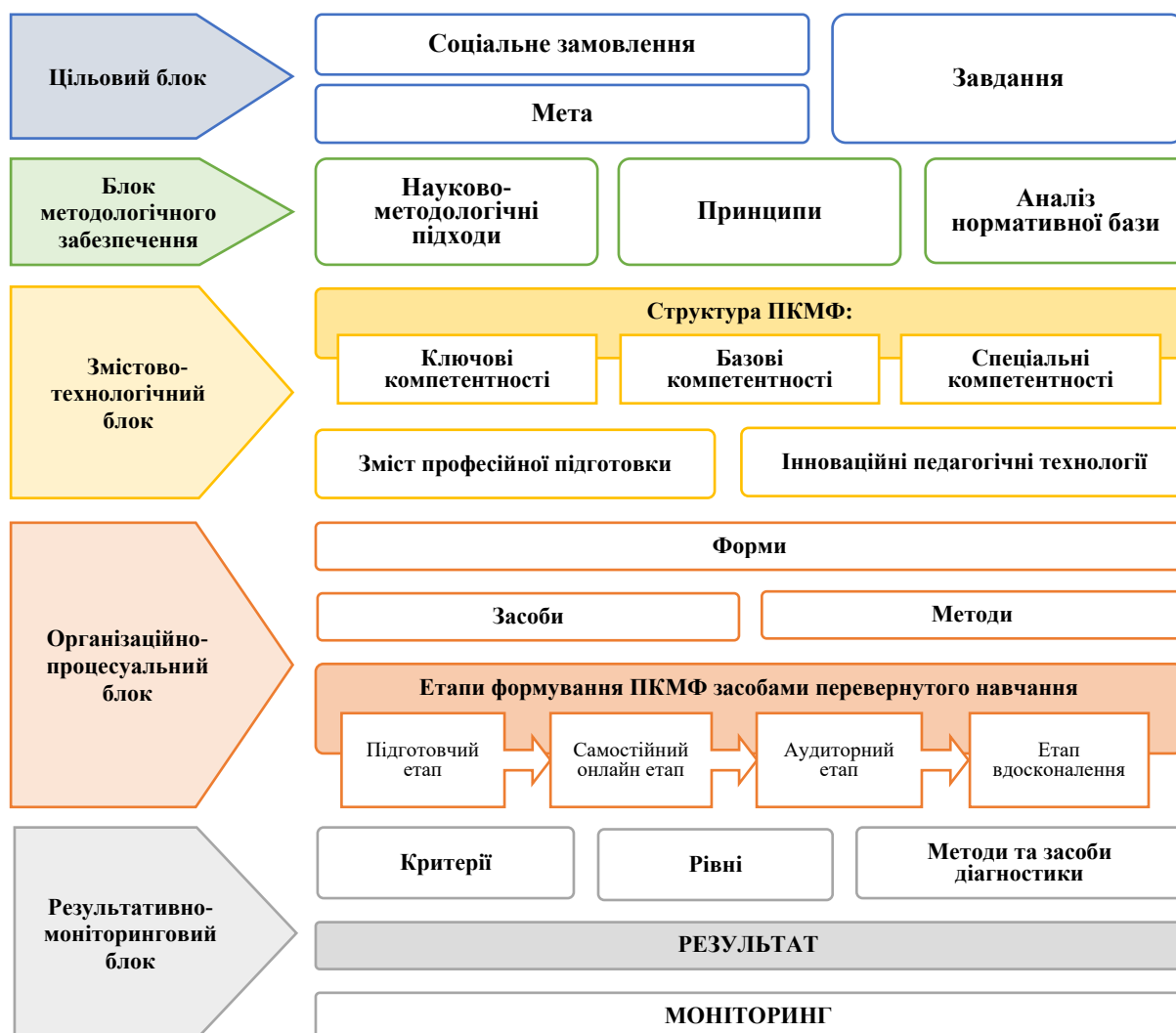

Рис. 1. Модель формування ПКМФ засобами перевернутого навчання (спрощений варіант)

Цільовий блок моделі процесу формування професійної компетентності майбутнього філолога (ПКМФ) висвітлює *соціальне замовлення* на підготовку висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців-філологів, що здатні ефективно провадити власну професійну діяльність та відповідають викликам сучасного громадянського суспільства, що є кінцевим результатом їх професійної підготовки у ЗВО. Відтак, *метою* представленого дослідження є вдосконалення процесу формування професійної компетентності майбутнього філолога засобами перевернутого навчання.

Задля досягнення окресленої мети виокремлюємо низку *завдань*:

- ✓ розвиток ціннісного ставлення майбутніх філологів до процесу формування власної професійної компетентності;
- ✓ формування позитивної мотивації до самостійного оволодіння професійно-значущими знаннями, уміннями та навичками;
- ✓ покращення рівня професійної підготовки майбутніх філологів з використанням засобів перевернутого навчання;
- ✓ розвиток здатності здобувачів освіти до професійної рефлексії.

Цільовий блок визначає структуру **блоку методологічного забезпечення**, у основі якого лежать сучасні *науково-методологічні підходи* до професійної підготовки майбутніх філологів (*системно-структурний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, технологічний, компетентнісний та соціокультурний*) і логічно пов'язані з ними *загальнонаукові принципи* (*доступності, індивідуалізації та диференціації, наступності та системності, варіативності, співробітництва, науковості*), а також *аналіз* нормативних документів, освітніх стандартів та навчальних програм, що забезпечують обґрунтування методичного процесу формування ПКМФ.

Системно-структурний підхід є одним з основоположних методологічних підходів у сучасній науці. Здійснення педагогічної взаємодії на засадах системно-структурного підходу сприяє значному підвищенню його ефективності. Учені, зокрема О. Березюк, О. Дубасенюк, О. Білоус, В. Ковальчук, Н. Волкова, Н. Салига, С. Харченко, розглядають педагогічну систему як цілісну єдність, утворену множиною взаємопов'язаних елементів з метою цілеспрямованого педагогічного впливу на особистість. Науковці зазначають, що згідно з цим підходом, кожен складний об'єкт або процес може бути представлений у вигляді системи.

Вибір системно-структурного підходу у межах нашого дослідження обумовлений наявністю цілісної сукупності взаємопов'язаних та структурованих елементів процесу формування професійної компетентності майбутніх філологів. Проте вважаємо, що реалізація одного лише вище зазначеного підходу на практиці не буде розкривати важливого аспекту взаємодії викладача і студента. Звернення до діяльнісного підходу, на наш погляд, є необхідним доповненням.

Діяльнісний підхід трактується як процес професійної підготовки студентів, який визначається моделюванням їхньої педагогічної діяльності на

основі методів, способів та форм організації процесу навчання. У педагогіці дослідженню діяльнісного підходу присвячено праці О. Пометун, Н. Мирончук, О. Бігич, О. Пасічник, І. Бабій, Т. Гура, О. Рома та ін.

Відтак, імплементація діяльнісного підходу у процесі формування ПКМФ передбачає наявність суб'єктів педагогічної діяльності (викладач-студент), натомість предметом діяльності виступає сама професійна підготовка.

Особистісно-орієнтований підхід виступає предметом наукових розвідок багатьох вчених, зокрема О. Пехоти, О. Дубасенюк, В. Галузяка, М. Овчинникової, А. Кави та ін. Орієнтація в процесі професійної підготовки філолога на особистість як на мету, суб'єкт, результат і головний критерій ефективності й продуктивності підготовки є основоположною ідеєю цього підходу. Особистісний підхід вимагає визнання особистості як продукту суспільного розвитку, носія культури, унікальності, інтелектуальної, моральної свободи.

Компетентнісний підхід, особливості якого досліджено у працях К. Рудніцької, Л. Овсієнко, М. Айзенбард, І. Драч та ін., описує результати навчання як сукупність компетентностей фахівця і визначає цілі та норми освіти. В той же час професійна компетентність – це не лише поєднання знань, вмінь і навичок; у її основу включається ряд супутніх факторів, що характеризують моральні цінності, культурне і духовне життя людини. Це дозволяє випускнику мовного ЗВО застосовувати знання на практиці для вирішення конкретних професійних завдань, що робить застосування цього підходу цілком обґрунтованим.

Технологічний підхід характеризується у науково-методичній літературі, зокрема працях С. Сисоєвої, С. Гончаренка, О. Пометун, П. Лузана, О. Пехоти, Дж. Брунера (J. Bruner), К. Річмонд (K. Richmond), як засіб підвищення ефективності, результативності, інтенсивності та інструментальності освітнього процесу. Базуючись на проведеному контент-аналізі, у контексті нашого дослідження визначаємо педагогічну технологію як «систему методів, прийомів, засобів та способів раціональної організації педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, що гармонійно поєднує традиційні підходи та новітні досягнення науки і техніки».

Соціокультурний підхід є найбільш широко дослідженим саме у контексті формування професійної компетентності здобувачів мовних закладів вищої освіти. Він акцентує увагу на взаємодії особистості і суспільства, а характер цієї взаємодії розглядається як один з визначальних напрямів соціальних змін. Базуючись на дослідженнях науковців (В. Калінін, О. Михайлюк, Т. Суханова, Т. Крисенко, О. Кучерук та ін.) нами окреслено основні принципи соціокультурного підходу, зокрема: прагнення пізнавати соціокультурні особливості, повага до культурних та соціальних норм, здатність поширювати соціокультурні знання тощо.

Слід зазначити, що майбутній філолог виступає ретранслятором іншомовної культури у суспільстві, є носієм національних цінностей та культури, а також має розуміння та повагу до культури народу країни, мову якого вивчає.

Принцип доступності передбачає створення таких умов професійної підготовки, які були б доступні для всіх здобувачів незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, можливостей та обставин. В контексті перевернутого навчання це означає створення різноманітних ресурсів та матеріалів, доступ до яких можливий для кожного студента.

Принцип індивідуалізації та диференціації має на меті врахування індивідуальних особливостей кожного студента та надання можливості навчання на рівні, що відповідає персональним потребам та можливостям

Принцип наступності та системності описує послідовне побудоване навчання, яке передбачає поетапне розширення знань та навичок студентів, в той час як *принцип варіативності* дозволяє студентам вибирати найбільш ефективний для них шлях здобуття професійно-значущих знань, умінь та навичок, що є ключовою перевагою перевернутого навчання.

Принцип співробітництва базується на активній участі студентів у спільній навчальній діяльності, що гармонійно корелюється з педагогічною технологією перевернутого навчання, адже остання містить елемент інтеракції не тільки в онлайн-середовищі, але й в аудиторії.

Принцип науковості передбачає використання науково обґрунтованих методів та підходів у процесі формування професійної компетентності майбутнього філолога засобами перевернутого навчання.

Наступним блоком моделі формування ПКМФ є **змістово-технологічний**, що окреслює *зміст* професійної підготовки, *структуру ПКМФ*, а також *інноваційні педагогічні технології*, що є невід'ємною складовою процесу формування професійної компетентності фахівця-філолога у XXI столітті.

Вдосконалення *змісту вищої професійної освіти* є обов'язковою умовою сталого розвитку громадянського суспільства. Зміст освіти відображено у Стандартах вищої освіти, освітньо-професійних програмах (ОПП), навчальних та робочих планах, силабусах, навчальних та навчально-методичних посібниках тощо. У контексті нашого дослідження, змістом професійної філологічної освіти є система знань, умінь, навичок, способів діяльності, які необхідні філологу для ефективної професійної діяльності, а саме: володіння рідною та іноземною мовою, практична і теоретична мовна підготовка, літературознавча підготовка, міжкультурна (лінгвосоціокультурна) підготовка, академічна доброчесність, інформаційно-комунікаційна підготовка та медіаграмотність.

Усі вище зазначені елементи формують професійну компетентність майбутнього філолога, *структура* якої охоплює три блоки субкомпетентностей:

- *ключові субкомпетентності* (комунікативна, саморегулятивна, мисленнєва та управлінська);
- *базові субкомпетентності* (мовна (лінгвістична), лінгвосоціокультурна, дискурсивна та прагматична);
- *спеціальні субкомпетентності* (стратегічна, міжкультурна, інформаційно-комунікаційна та медіакомпетентність).

Використання *інноваційних педагогічних технологій* є ключовим елементом змістово-технологічного блоку, оскільки сприяє вирішенню суперечності між традиційними підходами до професійної підготовки та новими вимогами сучасного громадянського суспільства до особистості фахівця-філолога.

Перейдемо до аналізу **операційно-процесуального блоку**, що вміщує *форми, засоби та методи навчання*, а також *етапи формування ПКМФ* засобами перевернутого навчання.

Серед основних *форм* організації освітнього процесу розрізняємо *аудиторні* (лекції, практичні заняття, тренінги, майстерні, консультації), що, за потреби, можуть відбуватися у онлайн-форматі, та *самостійні* (пошуково-дослідна робота, робота з навчальною платформою, додатками тощо).

До *засобів* навчання відносимо: *технічні* (проектор, комп'ютер/ноутбук, смартфон, навчальна платформа/LMS, інтернет тощо); *дидактичні* (презентація, посібник, роздатковий матеріал, відео- та аудіоматеріали тощо).

Методами навчання є *комунікативні* (дебати, (панельна)дискусія, круглий стіл, сесія «питання-відповідь», мозковий штурм, рольова гра-драматизація тощо) та *комбіновані* (кейс-метод, проектно-дослідницький, веб-квест, відеоогляд тощо).

Окреслені форми, засоби та методи навчання функціонують як цілісне утворення та ефективно доповнюють процес формування ПКМФ на кожному із запропонованих *етапів*:

- *підготовчий етап* (визначення цілі навчання, формування вмінь антиципації та прогнозування очікуваних результатів);
- *самостійний онлайн-етап* (розвиток організаційних вмінь самостійного оволодіння новим мовним матеріалом, формування первинних навичок та вмінь);
- *аудиторний етап* (формування професійно-значущих комунікативних вмінь в різних інтерактивних режимах в аудиторії);
- *етап вдосконалення* (оцінка результатів власних здобутків та планування подальшого професійного зростання).

Фінальний блок моделі, **результативно-моніторинговий**, містить реальний *результат* формування ПКМФ засобами перевернутого навчання та, за умови успішного впровадження моделі, корелює з цільовим блоком. Ще одним важливим елементом фінального блоку є *моніторинг*, що передбачає ґрунтовний аналіз результатів професійної підготовки, формування зворотних зв'язків та рефлексію у напрямку вдосконалення компонентів моделі за результатами її експериментальної перевірки.

Висновки. Отже, моделювання процесу формування ПКМФ засобами перевернутого навчання забезпечує логічність та послідовність розгляду різних його аспектів та структурує процес набуття майбутнім фахівцем первинного професійного досвіду. Перспективою подальших розвідок у даному напрямі вважаємо проведення експериментального дослідження та

моніторингу процесу формування професійної компетентності майбутнього філолога засобами перевернутого навчання у мовному закладі освіти. Не виключаємо, що за результатами моніторингу модель, як багаторівнева комплексна система, може бути змінена або доповнена новими компонентами.

Література:

1. Губарик О. М. Моделювання професійної підготовки фахівців економічної галузі. *Облік, аудит, оподаткування та звітність у системі забезпечення економічної стійкості підприємств* : тези доповідей V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (Дніпро, 13-14 трав. 2021 р.). Дніпро: ННІЕ, 2021. С. 103-105. URL: <https://shorturl.at/uHRS0>
2. Дубасенюк О. А. Сучасні моделі професійної підготовки педагогів-андрагогів. *Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи*: зб.наук ст /за ред. В.Г. Кременя, Н.Г. Ничкало. К.: Знання України, 2018. С. 174- 180. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/35702/>
3. Зданевич Л.В. Модель професійної підготовки майбутніх вихователів ДНЗ до роботи з дезадаптованими дошкільниками. *Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання*: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во Рута, 2016. С. 136-154.
4. Климович Ю. Ю. Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх філологів у світлі трансформації системи освіти в Україні. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 61, т. 1. С. 162-166. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/37820/>
5. Коваленко О. П. Організаційно-педагогічна модель формування професійної компетентності майбутніх авіафахівців у процесі вивчення природничих дисциплін. *Модернізація професійної підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі*: монографія / кол. авторів; за ред. Т. С. Плачинда. Кропивницький: «Поліум», 2020. С. 9-33. URL: <https://shorturl.at/lPUZ2>
6. Лещенко Г. А. Компетентнісна модель фахівця як системоутворюючий чинник його професійної підготовки. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 2018. № 1(173), С. 32-36. URL: <https://cusu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/173/7.pdf>
7. Сікора Я. Б. Модель формування професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики. *Міжнародна науково-практична конференція «Наука в інформаційному просторі»* : зб. наук. праць. Т. 3. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. С. 50-53. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/5567/1/Tezu1.pdf>
8. Ткачук Г.В. Теоретичні і методичні засади практично-технічної підготовки майбутніх учителів інформатики в умовах змішаного навчання: дис. ... д-ра педагогічних наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (технічні дисципліни) / НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ. 2019. 447 с.
9. Чернега О. Модель формування професійної компетентності бакалавра-викладача практичного навчання в галузі економіки у вищому навчальному закладі. *Молодь і ринок*. 2014. № 11. С. 74-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_11_17

References:

1. Hubaryk, O. M. (2021). Modeliuvannia profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv ekonomichnoi haluzi [Modeling of professional training of specialists in the economic field]. Proceedings: V Vseukrainska naukovo-praktychna Internet-konferentsia «Oblik, audyt, opodatkuvannia ta zvitnist u systemi zabezpechennia ekonomichnoi stiikosti pidpriemstv» - The fifth All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference «Accounting, audit, taxation, and reporting in the system of ensuring the economic stability of enterprises». (pp. 103-105). Dnipro: NNIE [in Ukrainian] URL: <https://shorturl.at/uHRS0>

2. Dubaseniuk, O. A. (2018). Suchasni modeli profesiinoi pidhotovky pedahohiv-andrahohiv [Modern models of professional training for pedagogues-andragogues]. V.H. Kremenina, N.H. Nychkalo (Eds.), *Kontseptualni zasady rozvytku osvity doroslykh: svitovi dosvid, ukraïnski realii i perspektyvy: zb.nauk st. - Conceptual foundations of adult education development: global experience, Ukrainian realities, and prospects: collection of scientific articles*, 174-180 [in Ukrainian]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/35702/>

3. Zdanevych, L.V. (2016). Model profesiinoi pidhotovky maibutnikh vykhovateliv DNZ do roboty z dezadaptovanyimi doshkilnykamy [Model of professional training for future kindergarten teachers to work with maladjusted preschoolers]. O. A. Dubaseniuk (Eds.), *Teoriia i praktyka profesiinoi maisternosti v umovakh tsilezhyttievoho navchannia: monohrafiia - Theory and practice of professional mastery in the conditions of lifelong learning: monograph*, (pp. 136-154). Zhytomyr: Ruta [in Ukrainian].

4. Klymovych, Yu. Yu. (2023) Kryterii, pokaznyky ta rivni sformovanosti profesiinoi kompetentnosti maibutnikh filolohiv u svitli transformatsii systemy osvity v Ukraini [Criteria, Indicators and Levels Of Future Philologists' Professional Competence Formation in view of Ukrainian Educational System's Transformation]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 61(1), 162-166 [in Ukrainian]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/37820/>

5. Kovalenko, O. P. (2020). Orhanizatsiino-pedahohichna model formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh aviafakhivtsiv u protsesi vyvchennia pryrodnychkh dystsyplin [Organizational-pedagogical model of forming professional competence of future aviation specialists in the process of studying natural sciences]. T. S. Plachynda (Eds.), *Modernizatsiia profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv aviatsiinoi haluzi: monohrafiia - Modernization of professional training for future aviation industry professionals: monograph*, (pp. 9-33). Kropyvnytskyi: «Polium» [in Ukrainian]. URL: <https://shorturl.at/IPUZ2>

6. Leshchenko, H. A. (2018). Kompetentnisna model fakhivtsia yak systemoutvoriuiuchy chynnyk yoho profesiinoi pidhotovky [Competency model of a specialist as a system-forming factor of their professional training]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky - Scientific notes. Series: Pedagogical Sciences*, 1(173), 32-36 [in Ukrainian]. URL: <https://cusu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/173/7.pdf>

7. Sikora, Ya. B. (2008). Model formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia informatyky [Model of forming professional competence of future computer science teachers]. Proceedings: *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Nauka v informatsiinomu prostori» : zb. nauk. prats. - International scientific-practical conference «Science in the Information Space»: collection of scientific papers*, 3, 50-53. Dnipropetrovsk: PDABA [in Ukrainian]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/5567/1/Tezu1.pdf>

8. Tkachuk, H.V. (2019). Teoretychni i metodychni zasady praktychno-tekhnichnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv informatyky v umovakh zmishanoho navchannia [Theoretical and methodical principles of practical and technical training of future teachers of computer science in conditions of blended learning]. *Candidate's thesis*. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University [in Ukrainian].

9. Chernieha, O. (2014). Model formuvannia profesiinoi kompetentnosti bakalavra-vykladacha praktychnoho navchannia v haluzi ekonomiky u vyshchomu navchalnomu zakladi [Model of forming professional competence of bachelor-teachers of practical training in the field of economics at a higher education institution]. *Molod i rynek - Youth and the Market*, 11, 74-80 [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_11_17

УДК 378.147 : 316.77 : 379.85

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1193-1206](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1193-1206)

Кожушко Світлана Павлівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, 49000, тел.: (067) 745-38-98, <https://orcid.org/0000-0002-6383-5182>

Бойко Любов Григорівна доцент кафедри менеджменту, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, 49000, тел.: (066) 727-65-17, <https://orcid.org/0000-0001-6703-9792>

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Процеси, що відбуваються в сучасному світі глобалізації та освітньої інтеграції, суттєво змінили вимоги до особистості з погляду обсягу та диверсифікованості її професійної та загальнокультурної компетентності з урахуванням збереження етнокультурної специфіки. Висока швидкість соціальних інновацій сприяють формуванню світового полікультурного середовища, в основі якого закладено ідею культурного співробітництва на основі взаємного діалогу.

У статті розглядаються змістовні аспекти формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму в умовах змішаного навчання; визначено особливості підготовки фахівців у сфері туризму, пов'язані зі зростаючою роллю та значенням знань, умінь та способів діяльності на основі технологій взаємодії, що дозволяють розширити діапазон конкурентоспроможних можливостей туристичних послуг.

Обґрунтовано, що одним із ефективних способів підвищення якості освіти є досягнення програмних результатів навчання та використання інтерактивних методів у процесі формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму в умовах змішаного навчання.

Досліджено окремі особливості організації навчального процесу під час підготовки майбутніх фахівців туристичної сфери. Розглянуто певні аспекти вдосконалення форм, засобів і способів формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму і набуття ними загальних та фахових компетентностей в умовах змішаного навчання.

Окреслено основні інтерактивні методи, що сприяють підвищенню ефективності формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму в умовах змішаного навчання.

Визначено, що експертне проектування технологічних процедур, інтерактивних методів, організаційних форм взаємодії учасників навчального процесу в умовах реалізації освітньої технології сприятиме забезпеченню гарантованих результатів навчання.

Ключові сова: професійна підготовка, змішане навчання, інтерактивні методи, майбутні фахівці галузі туризму, полікультурна комунікативна компетентність.

Kozhushko Svitlana Pavlivna Doctor of Sc. (Pedagogy), Full Professor, Professor of the Department of Management, Alfred Nobel University, 18 Sicheslavska Naberezhns St., 49000, Dnipro, tel.:(067)745-38-98, <https://orcid.org/0000-0002-6383-5182>

Boyko Lubov Hryhorivna Associate Professor, of the Department of Management, Alfred Nobel University, 18 Sicheslavska Naberezhns St., 49000, Dnipro, tel.: (066) 727-65-17, <https://orcid.org/0000-0001-6703-9792>

INTERACTIVE TEACHING METHODS AS A MEANS OF FORMING MULTICULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TOURISM PROFESSIONALS IN THE CONTEXT OF BLENDED LEARNING

Abstract. The processes taking place in the modern world of globalization and educational integration have significantly changed the requirements for the individual in terms of the scope and diversification of his/her professional and general cultural competence, taking into account the preservation of ethno-cultural specificity. The high speed of social innovations contributes to the formation of a global multicultural environment based on the idea of cultural cooperation through mutual dialogue.

The article deals with the substantive aspects of the formation of multicultural communicative competence of future tourism professionals in the context of blended learning; the peculiarities of training tourism professionals related to the growing role and importance of knowledge, skills and methods of activity based on interaction technologies that allow expanding the range of competitive opportunities for tourism services are identified.

It is substantiated that one of the effective ways to improve the quality of education is to achieve programmatic learning outcomes and use interactive methods in the process of forming multicultural communicative competence of future tourism professionals in the context of blended learning.

Some features of the organization of the educational process in the training of future tourism professionals are investigated. Certain aspects of improving the forms, means and methods of forming multicultural communicative competence of future tourism professionals and acquiring general and professional competencies in the context of blended learning are considered.

The main interactive methods that contribute to improving the effectiveness of the formation of multicultural communicative competence of future tourism professionals in the context of blended learning are outlined.

It is determined that the expert design of technological procedures, interactive methods, organizational forms of interaction of participants in the educational process in the context of the implementation of educational technology will help to ensure guaranteed learning outcomes.

Keywords: professional training, blended learning, interactive methods, future tourism professionals, multicultural communicative competence.

Вступ. Глобалізаційні процеси та інтеграція України в світову спільноту визначили соціальне замовлення суспільства до системи освіти на формування конкурентоспроможної особистості, здатної успішно адаптуватися в сучасному полікультурному просторі, приймаючи цінності та смисли відкритого, демократичного соціуму. У сучасному поліетнокультурному просторі важливо реалізувати свій особистісний та професійний потенціал, володіти комунікативними стратегіями полікультурного спілкування, що оптимізує продуктивну адаптацію випускників ЗВО в сучасних соціокультурних умовах, підвищить можливості реалізації їхніх життєвих планів, соціальну мобільність.

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні, перехід її економіки на новий технологічний рівень потребують спрямованості всіх сфер суспільного функціонування на інноваційний розвиток [11].

У зв'язку з вищевикладеним на освітні установи покладається велика відповідальність – виховання етнічно ідентичної та полікультурної особистості, яка орієнтована через свою культуру на інші.

Відповідно до стандартів вищої освіти висуваються вимоги до підготовки компетентного, творчого, конкурентноспроможного фахівця, здатного до участі в діалозі культур, культурної ідентифікації, готового до набуття нових знань.

Бурхливий розвиток нових технологій, активна інформатизація та цифровізація освітнього простору й суспільства в цілому диктують до майбутнього фахівця нові вимоги щодо його відповідності сучасному ринку праці, його цифрової компетентності, безперервної освіти та самоосвіти.

В умовах сьогодення актуалізується технологія змішаного навчання майбутніх фахівців туристичної сфери, спрямована на індивідуалізацію навчання, створення передумов для саморозвитку особистості, що, в свою

чергу, надає можливості для збагачення, накопичення культурного досвіду, формування та розвитку міжкультурної компетенції здобувачів, стимулює їхню самостійність. У зв'язку з цим проблема формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму з урахуванням технології змішаного навчання є актуальною.

Посилаючись на дослідження Ф. Франжіаллі щодо визначення тенденції розвитку міжнародного туризму, погоджуємося, що дана сфера набуває особливої актуальності та є одним із провідних факторів соціальної і культурної інтеграції [6, с. 12]. Саме тому, формування полікультурної комунікативної компетентності постає важливим завданням в процесі підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму.

Постановка проблеми. Ґрунтовний аналіз наукових джерел з означеного питання дозволив констатувати, що вивчення феномену «полікультурна компетентність» здійснювалося ще у 80-90 рр. ХХ ст. і пов'язане з такими персоналіями як: Г. Бейкер, Д. Бенкс, С. Бенкс, У. Боос-Нюннінг, Х. Гепферт, Д. Голлнік, Р. Гарсія, К. Ірвін, В. Міттер, Т. Рюлькер, Д. Хоуп, У. Шмідт та ін. Проте варто зауважити, що зазначений феномен не мав чіткого визначення й не був досліджений з урахуванням комунікативної складової даного феномену.

Розробкою теоретичних аспектів, в яких висвітлено концептуальні положення формування полікультурної компетентності займалися такі науковці як А. Белогуров, О. Бондаревська, В. Борисенков, О. Гукаленко, Г. Дмитрієв, Н. Крилова, М. Кузьмін, З. Малькова, Н. Нікандров, Г. Палаткіна, Л. Супрунова, А. Сиродєєва та ін.

До питання полікультурної освіти фахівців зверталися такі дослідники: Г. Дмитрієв, В. Єршов, З. Малькова, Т. Менська, Л. Супрунова, В. Макаєв, В. Матіс, Г. Палаткіна та ін.

Низку наукових праць присвячено проблемі використання інтерактивних технологій при вивченні іноземних мов майбутніми фахівцями сфери туризму (Е. Азімов, Р. Ладнер, Г. Єремєєва, Л. Цеєва, М. Чилінгарян, А. Щукін та ін.).

Мета статті. Разом із тим не до кінця вивченими на сьогодні лишаються питання, пов'язані з включенням у процес формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму в умовах змішаного навчання сучасних освітніх інтерактивних технологій. Аналіз зазначеної проблеми і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Підготовка майбутнього фахівця сфери туризму в закладах вищої освіти в умовах «нової реальності», пов'язаної з запровадженням змішаних форм навчання, зумовлює потребу в розробці науково-технологічного, методичного та практичного забезпечення навчального процесу, у виборі та реалізації нових форм комунікативної взаємодії.

Майбутні фахівці сфери туризму та туристичного обслуговування мають вміти продуктивно діяти у мультикультурному середовищі, здійсню-

вати у ньому ефективну комунікацію, забезпечити замовнику туристичних або готельно-ресторанних послуг якісне та професійне обслуговування [4, с. 225].

У контексті освітньої системи, що склалася, взаємодія викладачів та здобувачів у період дистанційного навчання ґрунтується на використанні асинхронної, синхронної та змішаної форм навчання. Варто відзначити, що незалежно від форми навчання найважливішою є взаємодія, основна функція якої полягає у формуванні культури поведінки студентів, зокрема, в процесі комунікації.

Погоджуємося з міркуваннями Н. Калинюк, яка розглядаючи питання формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців з позиції імплементації міжнародних та європейських освітніх стандартів, зазначає, що практика застосування змішаної форми навчання вимагає формування в учасників освітнього процесу нових педагогічних навичок та вмінь, формуючи, таким чином, нові особистісні, самоідентичні цінності в освіті [2, с. 244].

У загальному вигляді полікультурна компетентність розглядається вітчизняними й закордонними дослідниками як компетентність, що стосується життя в багатокультурному суспільстві. Проблеми розвитку, виховання й формування полікультурної компетентності реалізуються в рамках полікультурної освіти, спираючись на компетентнісний і культурологічний підходи.

Не зважаючи на той факт, що полікультурна компетентність відноситься до галузі загальносоціальних, які не залежать від професії, компетентностей сучасної людини, зміст даного веномену для фахівця туристичної галузі є набагато ширшим, особливо з позиції комунікативної складової. Майбутні фахівці туристичної сфери повинні не лише вміти жити й комунікувати в полікультурному середовищі, а й мати навички до роботи в міжнародних командах у рамках міжнародних проєктів; бути здатними встановлювати довгострокові зв'язки із зарубіжними партнерами, володіти етикою та культурою спілкування; вміти оперативно вирішувати професійні завдання в полікультурному соціумі тощо, а відповідно володіти полікультурною комунікативною компетентністю на високому рівні.

Полікультурна мовна особистість – це особистість, у структурі якої засобами іноземної мови сформовано такий комплекс компетенцій, який дозволяє їй орієнтуватися в концептосферах універсального, етнокультурного, соціокультурного та індивідуально-культурного типів, що забезпечує розвиток її готовності та здатності до активної позитивної взаємодії з представниками полікультурного світу.

Відповідно до основних положень освітньо-професійної програми «Туризм» першого (бакалаврського) рівня [3] майбутні фахівці мають оволодіти спеціальними (фаховими, предметними) компетентностями: розуміння сучасних тенденцій і регіональних пріоритетів розвитку туризму в

цілому та окремих його форм і видів (K19); здатність до співпраці з діловими партнерами та клієнтами, уміння з ними ефективну комунікацію (K27); здатність працювати у міжнародному середовищі на основі позитивного ставлення до несхожості до інших культур, поваги до різноманітності та мультикультурності, розуміння місцевих та професійних традицій інших країн, розпізнавання міжкультурних проблем у професійній практиці (K28). Зазначене актуалізує необхідність формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму.

Під полікультурною компетенцією ми розуміємо інтелектуально-утворюючу системну компетенцію, що інтегрує знання та розуміння законів, способів життєдіяльності та розвитку полікультурного світу, вміння толерантно сприймати соціальні та культурні відмінності, а також практичні навички рефлексії, культури поведінки та особистісного саморозвитку в полікультурному середовищі.

Для здійснення ефективної взаємодії в професійному полікультурному оточенні, майбутнім фахівцям потрібні не лише знання відповідної мови, знання норм, правил, традицій, звичаїв іншої культури, важливим постає знання цілого комплексу форм поведінки, історії, психології, культури своїх партнерів зі спілкування, знання механізму самого процесу спілкування, наявність певних особистісних якостей та відносин, навичок поведінки, сукупність яких можна визначити терміном «полікультурна комунікативна компетентність».

До основних напрямів формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму в умовах змішаного навчання відносимо: організацію навчальної діяльності в аудиторії; організацію роботи в режимі online; організацію самостійної роботи (рис. 1).

У звіті Інституту майбутнього (The Institute for the Future, USA), що спеціалізується на прогнозуванні, була представлена «Карта професійних навичок майбутнього» (Future Work Skills 2020 Summary Map), в якій позначені найбільш затребувані якості та вміння, якими має володіти майбутній фахівець у світі, де відбувається стрімке технологічне просування, з метою вибудовування успішної професійної кар'єри [8]. Даний перелік включає міжкультурну компетентність (Cross Cultural Competency) як одну з ключових для роботи у полікультурному середовищі та продуктивної взаємодії з представниками різних національностей.

Рис. 1. Напрями формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму в умовах змішаного навчання

Зарубіжні дослідники екстраполюють проблему сутності полікультурної компетентності у площину спілкування представників різних культур, що займаються економікою, бізнесом, торгівлею, і навіть промисловою діяльністю. Так, зокрема, американський вчений Б. Рубен використовує у своїх працях термін «міжкультурна комунікативна компетентність», акцентуючи на значущості комунікативних здібностей суб'єктів, які включені в процес міжкультурної професійної взаємодії [10].

Чеський дослідник Я. Хладік, узагальнюючи визначення зарубіжних колег, наголошує на багатогранності поняття «полікультурна компетентність», відзначаючи, що вона включає сукупність знань, умінь, установок, особливостей мислення та поведінки, що дозволяють особистості ефективно взаємодіяти в полікультурному середовищі, і є частиною професійної компетентності [9, с. 162-163]. Погоджуючись з думкою дослідника, головною складовою феномену «полікультурна комунікативна компетентність» визначаємо ефективну взаємодію в професійному середовищі.

Реалізація компетентнісного підходу має передбачати широке використання у навчальному процесі активних та інтерактивних форм проведення занять (комп'ютерних симуляцій, ділових та рольових ігор, розбору конкретних ситуацій, використання тренінгових технологій) з метою формування та розвитку професійних навичок студентів.

Інноваційний характер активних технологій навчання обумовлений необхідністю вирішення домінуючого завдання освіти – формування навчальної, соціальної, громадянської, професійної особистісної компетентності студента, його готовності до самостійного творчого вирішення поставлених проблем.

Ураховуючи специфіку досліджуваного нами феномену «полікультурна комунікативна компетентність» зазначимо, що провідним лейтмотивом у формуванні даного конструкту є ніщо інше як навчання, занурене у спілкування, що містить у своїй основі три головні аспекти: комунікативний, інтерактивний та перцептивний.

Саме тому інтерактивні методи навчання розглядаємо як ефективний засіб формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму в умовах змішаного навчання, оскільки завдяки їх використанню у майбутніх фахівців формуються навички комунікації та взаємодії з представниками різних культур та вміння сприймати їх і розуміти в межах конкретної ситуації.

У своєму дослідженні Г. Шевчук визначає інтерактивні педагогічні технології як окремий напрям організації освітнього процесу в ЗВО, що спрямовані на максимальну інтеграцію студентів у навчання, процеси обміну власними судженнями та поглиблення знань [7, с. 1109].

Під інтеракцією в педагогіці розуміється спосіб пізнання, який здійснюється у формах спільної діяльності студентів, учасники освітнього процесу взаємодіють один з одним, обмінюються інформацією, вирішують проблеми спільно, моделюють ситуації, оцінюють дії колег та свою власну поведінку, поринають у реальну атмосферу ділового співробітництва щодо вирішення проблем.

Цілком вагомою в контексті нашого дослідження є думка Н. Волкової [1], про те, що доцільність упровадження інтерактивних технологій навчання обумовлена можливістю трансформації навчального процесу (завдяки їх реалізації) у співнавчання, взаємонавчання (колективне, мікрогрупове, групове, навчання у співпраці), де студент і викладач рівноправні, рівнозначні суб'єкти навчання.

Дослідниця Н. Тверезовська визначає інтерактивні технології як організацію засвоєння знань і формування певних умінь і навичок через сукупність організованих навчально-пізнавальних дій, що полягають у активній взаємодії учасників навчального процесу між собою та побудові міжособистісного спілкування з метою досягнення запланованого результату [5, с. 57].

Інтерактивне навчання передбачає відмінну від звичної логіку освітнього процесу: не від теорії до практики, а від формування нового досвіду для його теоретичного осмислення через застосування. Такий підхід у навчанні дозволяє вирішувати важливі освітні завдання: сприяння глибшому розумінню навчальних матеріалів; розвиток навичок комплексного вирішення проблем; формування здібності до встановлення діалогу або полілогу всіх учасників навчального процесу; розвиток навичок групової роботи з прийняття узгодженого рішення (від сприйняття через навички спілкування, конструктивні дискусії, рольові ігри, імітаційні ігри до життєвої практики).

Розглянемо основні інтерактивні методи, що, на наш погляд, сприяють підвищенню ефективності формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму в умовах змішаного навчання.

Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму в умовах змішаного навчання з використанням *кейс-методу* має низку дидактичних властивостей: як матеріал студентам пропонується кейс із невирішеною проблемою; кейс має чітку структуру, що складається з проблемної ситуації, питань та завдань для обговорення, а також додаткову інформацію; у вирішенні кейс-завдання може взяти участь від одного до кількох студентів одночасно; кожному студенту прописується роль для вирішення конкретного завдання в рамках загальної проблеми; кейси базуються на реальному фактичному матеріалі або наближені до реальної ситуації; кейси мають багатоальтернативність розв'язків; мультимедійність кейсів дозволяє максимально наблизитися до мовного та соціокультурного середовища певної країни, ознайомитись із культурним різноманіттям сучасного полікультурного світу. Крім того, дана технологія дозволяє вирішувати такі освітні завдання: розвиток когнітивних навичок майбутніх фахівців туристичної сфери; удосконалення навичок роботи з інформацією; розширення полікультурної комунікативної компетентності; поєднання теорії з практикою.

У контексті формування полікультурної компетенції технологія розбору конкретних ситуацій, заснована на ситуаційному моделюванні, є найбільш ефективною з позицій розвитку її когнітивної складової, яка включає теоретичний аспект (формування полікультурного системного мислення в професійній галузі); практичну складову (прищеплення навичок роботи з інформацією щодо комунікації в полікультурному середовищі); рефлексивно-діяльнісний аспект (розвиток комунікативних навичок, вміння досягати консенсусу при вирішенні конфліктної ситуації з урахуванням національних, конфесійних та етнічних особливостей).

Використання методу кейсів у процесі формування полікультурної комунікативної компетентності дозволяє проектувати ситуації в умовах полікультурної взаємодії, що дає можливість реалізувати свого роду

занурення в полікультурне середовище. Здобувачі отримують можливість самостійно аналізувати бачення картини світу представників інших культур, їх загальноприйняті норми, традиції, звичаї, що дозволяє студентам самостійно визначати рівень соціальної взаємодії, у разі якої вони самі обирають вектор, в якому необхідно рухатися учасникам в певній комунікативній ситуації.

Ділові та рольові ігри поєднуються загальним принципом імітації дій, оскільки їх предметним змістом постає моделювання двох реальностей: процесу професійної діяльності загалом та функціонування окремого суб'єкта в межах цього процесу.

Найбільший інтерес у системі формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців туристичної галузі представляють рольові ігри з елементами драматизації, які виступають імітаційними моделями проблемних ситуацій міжособистісного спілкування. В умовах застосування рольових ігор учасники стикаються з ситуаціями, релевантними тим, які характеризують їхню професійну діяльність. Тому гра створює умови для визначення індивідуальних норм поведінки та спілкування в різних ситуаціях, власних соціальних установок, що пов'язані з тією або іншою роллю.

Використання рольових ігор у процесі формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму передбачає навчання через спілкування, де здійснюється групова взаємодія на основі активної діяльності учасників, причому акцент робиться на самостійному, ініціативному характері діяльності у грі.

Під час участі в рольових іграх студенти можуть також аналізувати та порівнювати відмінності в реакціях та поведінці свого народу та представників інших країн в одній і тій самій ситуації.

Використання рольових ігор для формування полікультурної комунікативної компетенції створює живий реальний контекст для навчання, що дозволяє студентам активно, свідомо вивчати й розуміти мовні та культурні особливості різних країн.

Ще одним ефективним методом у процесі формування полікультурної комунікативної компетенції у майбутніх фахівців туристичної галузі, на наш погляд, є *інтерв'ю*.

На думку багатьох учених, інтерв'ю як інтерактивний метод навчання є багаторівневим утворенням, що характеризується актуалізацією теми, відносною «простотою» синтаксичної будови реплік. Як інтерактивний метод навчання інтерв'ювання виконує такі дидактичні функції: виховну, соціально-орієнтуючу, навчальну, організаційно-діяльнісну, розвиваючу, спонукально-стимулюючу, психокорекційну, комунікативну, рефлексивну, функцію саморозвитку та самоствердження. Із цього випливає, що інтерв'ю можна використовувати як особливий вид моделювання майбутньої професійної

діяльності фахівців туристичної галузі, формування міжнаціональної культури, толерантності, що безпосередньо пов'язано з розвитком полікультурної комунікативної компетентності.

Навчальні дискусії є формою пізнавальної діяльності, в якій суб'єкти освітнього процесу впорядковано та цілеспрямовано обмінюються своїми думками, ідеями, судженнями щодо обговорюваної навчальної проблеми, тому вважаємо за доцільне використовувати їх під час обговорення проблем, що мають комплексний міжпредметний характер.

Під час дискусії формуються такі компетенції: комунікативні (уміння спілкуватися, формулювати та ставити питання, відстоювати власну точку зору, демонструвати навички асертивності, виявляти повагу та прийняття співрозмовника тощо), здібності до аналізу та синтезу, вміння брати на себе відповідальність, виявляти проблеми та вирішувати їх.

Метод «мозкового штурму» спрямований на генерування ідей щодо вирішення проблеми, заснований на процесі спільного вирішення поставлених під час організованої дискусії проблемних завдань у контексті формування полікультурної комунікативної компетентності. Усі пропозиції, що висловлюються здобувачами у групі, фіксуються з метою їх подальшого аналізу та узагальнення. Послідовне фіксування ідей дозволяє простежити, як одна ідея породжує інші. Змагальний характер «мозкового штурму» активізує розумову діяльність суб'єктів освітнього процесу, дозволяє залучати до активної діяльності.

Дослідницький метод. У процесі підготовки здобувачів нової формації дедалі більшої переваги набувають пошукові методи, серед яких особливе значення відводимо дослідницькому, в основі якого лежить проблемне навчання. Використання даного методу передбачає максимальну самостійність і активізацію пошукової активності в межах певного дослідницького проекту. Дослідницька діяльність дозволяє сформувати компетенції, спрямовані на закріплення здатності до творчої роботи, прояву самостійності у процесі прийняття рішень, розвитку спостережливості, уяви, вміння нестандартно мислити, висловлювати та відстоювати свою чи колективну думку.

Цей метод органічно поєднується з методом проєктів і передбачає вирішення якоїсь проблеми, що містить, з одного боку, використання сукупності, різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого – необхідність інтегрування знань, умінь застосовувати знання з різних галузей науки.

Метод проєктів має величезний потенціал формування полікультурної комунікативної компетентності у майбутніх фахівців туристичної галузі, адже при використанні інформаційних ресурсів та послуг Інтернету у процесі проєктної діяльності студентів виникають значні додаткові можливості для ефективного оволодіння іноземною мовою та знайомства з іншими культурами, різними точками зору на одну проблему.

Основна ідея методу проєктів у процесі формуванні полікультурної комунікативної компетентності у майбутніх фахівців туристичної сфери полягає в тому, щоб перенести акцент з різного виду вправ на активну мисленнєву діяльність студентів, що вимагає свого оформлення володіння певними комунікативними засобами. Метод проєктів може дозволити вирішити це дидактичне завдання та перетворити заняття на простір, у якому вирішуються цікаві, практично значущі та доступні проблеми з урахуванням особливостей культури країни та на основі полікультурної взаємодії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи зазначимо, що майбутні фахівці туристичної галузі, які планують подальшу роботу в сфері туризму та гостинності, незалежно від профілю діяльності, мають бути не тільки теоретично, а й практично орієнтованими в питаннях загальної та прикладної культурології, соціальної психології, політології, етики ділових відносин; розбиратися в політичних та соціальних процесах у тих спільнотах, серед яких їм доведеться реалізувати професійну діяльність; вміти грамотно та ефективно вирішувати проблеми, що виникають, розуміти механізми й процедури прийняття управлінських рішень; володіти іноземними мовами; бути готовими до взаємодії з представниками різних культур; володіти полікультурною комунікативною компетентністю.

Таким чином, для формування конкурентоспроможного фахівця, комунікабельної особистості, здатної до активної та ефективної життєдіяльності в багатонаціональному та полікультурному середовищі, яка володіє розвиненим розумінням та почуттям поваги інших культур, необхідна професійна підготовка, орієнтована на полікультурний характер освітнього процесу.

Література:

1. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
2. Калинюк Н.М. Імплементация міжнародних та європейських освітніх стандартів у систему реалізації державної освітньої політики: гармонізація освітнього простору у формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. № 3 (14). 2018. С. 243–256.
3. Освітньо-професійна програма «Туризм» першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 242 Туризм галузі знань 24 «Сфера обслуговування». Університет імені Альфреда Нобеля. 2021. URL: https://duan.edu.ua/images/head/Quality_Edu/OPP_drafts/2021/Final/OPP_Tourism_bakalavr.pdf
4. Полішко Н.Є., Блинова Н.М. Англomовний путівник як матеріал для здобуття професійних компетенцій студентами туристичних спеціальностей (на прикладі серії видань Awesome Ukraine)// Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2021. № 1 (21).
5. Тверезовська Н.Т. Інтерактивні інноваційні технології у системі вищої освіти. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. праць. К.: ІВЦ «Політехніка», 2009. № 3 (27). С. 236–240.

6. Франжіаллі Ф. Тенденції розвитку міжнародного туризму. К.: Знання, 2002. 384 с.
7. Шевчук Г.Й. Сучасні педагогічні технології у навчальному процесі ЗВО // Журнал « Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2023. №14 (28).
8. Davies A. & Fidler D., Gorbis M. Future Work Skills 2020 Report [SR-1382A]. Institute for the Future for the University of Phoenix Research Institute. Palo Alto, CA. 19 p. 2011. Available at: http://www.iftf.org/uploads/media/SR-1382A_UPRI_future_work_skills_sm.pdf.
9. Hladik J. Design and Development of a Multicultural Competence Scale in Helping-Profession Students // Asian Social Science. Vol. 10, 2014. № 9. P. 162–170.
10. Ruben B. & Kealy D. Behavioural Assessment of Communication Competency and the Prediction of Cross-Cultural Adaptation. International Journal of Intercultural Relations. 1979. Vol. 3. P. 15–17.
11. Volkova N. & Tarnopolsky O., Olyinik I. The individual style of speech of teachers from higher education institutions as an indicator of pedagogical professionalism. *Revista Espacios digital*, 2019. 40 (17), P. 20.

References:

1. Volkova, N.P. (2018). *Interaktyvni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli* [Interactive learning technologies in higher education]. Dnipro, Alfred Nobel University Publ., 360 p. [in Ukrainian].
2. Kalyniuk, N.M. (2018). *Implementatsiia mizhnarodnykh ta yevropeiskykh osvitnikh standartiv u systemu realizatsii derzhavnoi osvithoi polityky: harmonizatsiia osvitnoho prostoru u formuvanni profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv*. [Implementation of international and European educational standards in the system of implementation of the state educational policy: harmonization of the educational space in the formation of professional competence of future specialists]. // *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine]. № 3 (14). S. 243–256. [in Ukrainian].
3. *Osvitno-profesiina prohrama «Turyzm» pershoho (bakalavrskoho) rivnia za spetsialnistiu 242 Turyzm haluzi znan 24 «Sfera obsluhovuvannia»*. *Universytet imeni Alfreda Nobelia*. [educational and professional program «Tourism» of the first (bachelor's) level in the specialty 242 Tourism of the field of knowledge 24 «Service sector». Alfred Nobel University]. 2021. URL: https://duan.edu.ua/images/head/Quality_Edu/OPP_drafts/2021/Final/OPP_Tourism_bakalavr.pdf [in Ukrainian].
4. Polishko, N.Ie. & Blynova N.M. (2021). *Anhlomovnyi putivnyk yak material dlia zdobuttia profesiynykh kompetentsii studentamy turystychnykh spetsialnostei (na prykladi serii vydan Awesome Ukraine)* [An English-language guidebook as a material for the acquisition of professional competencies by students of tourism specialties (on the example of the Awesome Ukraine series)]. // *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia «Pedahohika i psykhohihiia»*. *Pedahohichni nauky*. [Bulletin of the Alfred Nobel University. Series «Pedagogy and Psychology». Pedagogical sciences]. № 1 (21) [in Ukrainian].
5. Tverezovska, N.T. (2009). *Interaktyvni innovatsiini tekhnolohii u systemi vyshchoi osvity*. [Interactive innovative technologies in the higher education system]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*. *Filosofia. Psykhohihiia. Pedahohika: zb. nauk. prats.* [Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». Philosophy. Psychology. Pedagogy: a collection of scientific works]. K.: IVTs «Politekhnik», 2009. № 3 (27). S. 236–240. [in Ukrainian].
6. Franzhialli F. (2002). *Tendentsii rozvytku mizhnarodnoho turyzmu*. [Trends in the development of international tourism]. K.: Znannia, 2002. 384 s. [in Ukrainian].

7. Shevchuk H.I. *Suchasni pedahohichni tekhnolohii u navchalnomu protsesi ZVO* [Modern pedagogical technologies in the educational process of a higher education institution]// *Zhurnal «Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii»* (Seriia «Upravlinnia ta administruvannia», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Pedahohika»). [Journal «Scientific Innovations and Advanced Technologies» (Series «Management and Administration», Series «Law», Series «Economics», Series «Psychology», Series «Pedagogy»)]. № 14 (28) 2023. [in Ukrainian].

8. Davies, A. & Fidler D. & Gorbis M. (2011). *Future Work Skills 2020 Report* [SR-1382A]. Institute for the Future for the University of Phoenix Research Institute. Palo Alto, CA. 19 p. Available at: http://www.iftf.org/uploads/media/SR-1382A_UPRI_future_work_skills_sm.pdf.

9. Hladik, J. (2014). *Design and Development of a Multicultural Competence Scale in Helping-Profession Students* // *Asian Social Science*. Vol. 10, No. 9, pp. 162–170.

10. Ruben, B. & Kealy D. (1979). Behavioural Assessment of Communication Competency and the Prediction of Cross-Cultural Adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*. Vol. 3. P. 15–17.

11. Volkova, N. & Tarnopolsky O. & Olyinik, (2019). I. The individual style of speech of teachers from higher education institutions as an indicator of pedagogical professionalism. *Revista Espacios digital*. Vol. 40 (17), P. 20.

УДК 376.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1207-1220](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1207-1220)

Комісарик Марія Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (050)555-35-38, <https://orcid.org/0000-0003-2819-4313>

Чуйко Галина Василівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (067)188-90-19, <https://orcid.org/0000-0002-3424-3348>

Кузнєцова Катерина Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (068) 407-74-06, <https://orcid.org/0000-0002-9744-0840>

ПЕРСПЕКТИВИ, ПРОБЛЕМИ ТА ТРУДНОЩІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена теоретичному розгляду й аналізу позитивних результатів / наслідків входження інклюзивної освіти до загальної освітньої системи різних країн та проблем і труднощів, які найчастіше проявляють себе у цій ситуації.

Констатується, що незважаючи на прийняті законодавчі акти, як міжнародного, так і місцевого рівнів, що регулюють впровадження системи інклюзивної освіти до навчального процесу, практична їх реалізація відстає як у нашій країні, так і в світі (з огляду на зміст робіт науковців, що стосуються реалізації інклюзивної освіти в інших країнах).

Зазначається, що для ефективного та результативного включення інклюзивної освіти до загальної навчальної системи країни необхідно створити потрібні умови: підібрати надійні методи, форми і засоби для інклюзивного навчання, адаптувати чи модифікувати навчальні плани і програми до потреб усіх дітей, забезпечити відповідну підготовку вихователів / учителів і необхідний супровід дітей з особливими потребами та сформувати сприятливий психологічний клімат у групі дітей (дитячої дошкільної установи, школи, вишу тощо).

Узагальнено розуміння поняття інклюзії – це структурно та змістовно складне, комплексне явище, що передбачає поєднання відповідно підготовленого й організованого процесу інклюзивного навчання, створення сприятливих

педагогічних і психологічних умов для його ефективності, урахування в ньому інтересів, потреб і можливостей усіх дітей (здорових та з особливими потребами), розуміння того, які якісні критерії можна використати для оцінки показників досягнень усіх дітей в його результаті.

Зроблено висновок, що успішне і ефективне запровадження інклюзивної освіти можливе лише за зміни ставлення до цього процесу та усіх його об'єктів зацікавлених у ньому та причетних до його реалізації осіб як у мікро- (дитяча дошкільна установа, школа, виш тощо), так і макромасштабі – країни, у якій це відбувається, яка обирає і прокладає власний шлях до прийняття та реалізації інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, діти з особливими потребами, інтеграція, інклюзивне освітнє середовище.

Komisaryk Mariya Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, St. Kotsyubynsky, 2, Chernivtsi, 58012, tel.: (050)555-35-38, <https://orcid.org/0000-0003-2819-4313>

Chuyko Halyna Vasylivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, St. Kotsyubynsky, 2, Chernivtsi, 58012, tel.: (067) 188-90-19, <https://orcid.org/0000-0002-3424-3348>

Kuznetsova Kateryna Serhiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, St. Kotsyubynsky, 2, Chernivtsi, 58012, tel.: (068) 407-74-06, <https://orcid.org/0000-0002-9744-0840>

PROSPECTS, PROBLEMS, AND DIFFICULTIES OF IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. The article is deals with the theoretical consideration and analysis of the positive results / consequences of entering of inclusive education in the general educational system of various countries and the problems and difficulties that most often manifest themselves in this situation.

It is stated that despite the adopted legislative acts, both at the international and local levels, which regulate the implementation of the system of inclusive education into the educational process, their practical realization lags behind both in our country and in the world (given the content of the works of scientists concerning implementation of inclusive education in other countries).

It is noted that in order to effectively and efficiently include inclusive education in the general education system of the country, it is necessary to create the necessary conditions: to choose reliable methods, forms and tools for inclusive education, to adapt or modify educational curricula and programs to the needs of all children, to ensure appropriate training of educators / teachers and necessary accompanying of children with special needs and to create a favorable psychological climate in a group of children (children's preschool, school, university, etc.).

In general, the understanding of the concept of inclusion is structurally and meaningfully combined, a complex phenomenon that involves the combination of an appropriately prepared and organized process of inclusive education, the creation of favorable pedagogical and psychological conditions for its effectiveness, taking into account the interests, needs and capabilities of all children (healthy and with special needs), an understanding of what qualitative criteria can be used to assess the achievement indicators of all children as a result.

It was concluded that the successful and effective establishment of inclusive education is possible only with a change of attitude towards this process and all its objects of persons interested in it and involved in its implementation, both in micro- (children's preschool institution, school, university, etc.) and in a macro scale – the country in which this is happening, which chooses and paves its own way to the adoption and implementation of inclusive education.

Keywords: inclusion, inclusive education, children with special needs, integration, inclusive educational environment.

Постановка проблеми. Проблема впровадження інклюзивної освіти у навчальний процес усіх освітніх ланок в умовах українського сьогодення стає не лише актуальною, але й нагальною, оскільки цілком прогнозованою є обставина, що число осіб з особливими потребами, яким необхідна буде відповідно організована освіта та підтримка і допомога збільшується. Тоді як поступова, але невпинна інтеграція нашої системи освіти до освітнього простору Європи визначає необхідність запровадження системи інклюзивної освіти як важливої тенденції розвитку освітньої системи в Україні загалом. До речі, починаючи з 2022 року, у законодавстві нашої країни відбулися певні зміни, які стосуються регулювання організації навчання дітей з особливими потребами [1]. Зокрема, ними встановлюються різні рівні надання підтримки таким дітям, залежно від їх потреб, та кількість дітей, яким вона надається; потреба адаптації чи модифікації змісту навчання дітей з особливими потребами та необхідність додаткового фінансування цього процесу тощо. Як зазначають О.А. Комар і В.С. Пісняк, наукова та законодавча основа для впровадження та розвитку інклюзивної освіти уже створена [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інклюзивної освіти не є новою, тому до аналізу (який посилюється і розширюється за останні десятиліття) її різних аспектів зверталися багато науковців, з-поміж яких

назвемо таких: Р. Haug, А. Madhesh, F. Polat, Ä. Leijen, F. Arcidiacono, A. Baucal, І. В. Гевко, С. О. Мащак, Я. М. Полупанова, О. І. Москалюк, Л. Маляр, Г. Шикітка, О. В. Листопад, О. А. Комар, В. С. Пісняк, В. Е. Болдирєва, Т. С. Кравчинська, І. Б. Кузава, Л. Миськів і багато інших.

До прикладу, Я. М. Полупанова досліджує, як відбувається впровадження інклюзивної освіти до загальноосвітніх закладів у країнах Західної Європи, які моделі цього процесу там існують, аналізуючи їх основні характеристики та переваги [3]. О. І. Гуренко, Г. М. Мицик, А. С. Попова та Г. О. Лопатіна у своїй статті вивчають і аналізують плюси та мінуси застосування цифрових інформаційних технологій у вищій інклюзивній освіті [4]. А науковці Ä. Leijen, F. Arcidiacono та A. Baucal вдаються до порівняльного аналізу двох різних дискурсів / варіантів інклюзивної освіти: такої освіти «для окремих» дітей та «для усіх» дітей, зосереджуючись на позиціонуванні у цих ситуаціях дітей з особливими потребами та здорових дітей і їх вчителів / вихователів. Науковці зазначають, що «інклюзивна освіта для деяких» може мати важливе значення в довгостроковій перспективі, оскільки акцентує увагу на поточній ситуації індивідуального розвитку дітей з особливими потребами, що здатне посилити потенційні можливості кожного малюка, тоді як «інклюзивна освіта для усіх» корисна для реалізації мети входження дитини з особливими потребами у соціум, який нагадують звичайні школи [5]. Проте оптимальним варіантом у ситуації інклюзії ці вчені вважають співпрацю, поєднання цих дискурсів інклюзивної освіти [5]. F. Polat же розглядає проект, зорієнтований на розробку Індексу Інклюзії в початкових школах Танзанії. Цей проект повинен вивчити погляди і думки причетних і зацікавлених в організації інклюзивної освіти сторін на проблеми та перешкоди на шляху доступу дітей з обмеженими можливостями до освіти, щодо їх досягнень і розвитку, а також способи усунення цих бар'єрів з метою розвитку інклюзивної освіти та культури в школах країни [6].

Мета статті – теоретично дослідити та проаналізувати розуміння науковцями позитивних аспектів упровадження інклюзивної освіти у загальну навчальну систему країни та виділені ними труднощі, проблем та бар'єри на цьому шляху.

Виклад основного матеріалу. Поняття інклюзії чи не вперше було використане у 1994 році, у Саламанській Декларації, яка закликала уряди всіх країн законодавчо затвердити принцип інклюзивної освіти, вдосконалюючи освітню систему для того, щоб «охопити всіх дітей, незважаючи на індивідуальні відмінності або труднощі» [7], проте, за своїм початковим змістом це поняття було цілком нейтральним (з англ. Inclusion – включення чи залучення); причому стосувалося лише включеності людини до безпосередньої участі в соціальному житті. Тоді як інклюзивна освіта передбачає не лише залучення дітей з особливими потребами до загального освітнього простору країни, але й відповідну концепцію освіти, що враховувала б як

реалізацію певних принципів і засобів її організації та запровадження, так і певні передумови, форми та способи інтеграції особистості такої дитини у соціум. При цьому зазначимо, що діти / люди з особливими потребами – це ті особи, яким для участі в освітньому процесі на рівні зі здоровими дітьми необхідна додаткова підтримка і допомога. Фундаментальним принципом інклюзивної освіти, згідно цієї Декларації, є спільне навчання усіх дітей за умови, що це можливо для дітей з особливими потребами. При цьому навчальний заклад має коригувати як види і темпи навчання, так і навчальні плани та педагогічні стратегії, щоб задовольнити освітні потреби усіх дітей, підтримуючи тих, кому це необхідно [7].

Стаття 24 Конвенції про права осіб з інвалідністю [8] визначає інклюзивну освіту як систему, яка передбачає участь в освіті усіх учнів, незалежно від їх індивідуальних здібностей і потреб на усіх рівнях навчання: від дошкільного – до вищого, протягом життя, пояснюючи, що така освіта означає: відсутність дискримінації (розрізнення та упередженості) дітей з особливими потребами, сприяння та підтримку максимально повному розвитку особистості дитини та реалізації її потенціалу, відсутність обмежень для дитини навчатися: доступ до різних рівнів освіти, наявність «розумних пристосувань», що допомагають дітям з обмеженими можливостями отримати освіту на рівні зі здоровими дітьми; загальну підтримку таких дітей (педагогами, психологами, консультантами тощо), наявність індивідуальних навчальних планів, зорієнтованих на навчання кожної дитини, та забезпечення спеціальних послуг (психологічних, медичних тощо) тим дітям, яким вони потрібні для навчання та розвитку відповідних соціальних навичок.

У Наказі Міністерства Освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» поняття інклюзії визначають як процес інтеграції, що передбачає доступність освіти для усіх дітей та розвиток системи загальної освіти як результат її пристосування до потреб кожної дитини [9], а метою цієї інтеграції декларується залученням дітей з різними можливостями до шкільної структури, культури та моделі навчання загалом за умови відповідності / близькості їх розвитку до вікової норми – готовності дитини навчатися, що завершується прийняттям її однолітками, школою та суспільством в цілому.

С. О. Машак, у свою чергу, вважає, що інклюзивна освіта зорієнтована на формування сприятливого та уважного до потреб дитини освітнього середовища, щоб кожен учень міг відчути / зрозуміти, що оточуючі люди його цінують, що він залучений до спільного процесу та здатний повністю розкрити власний потенціал [10], зазначаючи при цьому особливу роль психолога у підтримці дитини з особливими потребами та наголошуючи на тому, що інклюзивну освіту варто сприймати як суттєвий і значний потенціал формування більш толерантного, чуйного щодо дитячих проблем суспільства.

Т. С. Кравчинська характеризує систему інклюзивної освіти як освітні послуги дитині, засновані на її праві на освіту, і навчання в загальноосвітньому

закладі, найближчому до місця проживання дитини [11]. Дуже схоже розуміння інклюзивної освіти пропонують і Г. Р. Тожибєєва та С. Нісамбекова [12].

Тоді як І. В. Гевко розуміє інклюзивну освіту як цілісний і «комплексний процес забезпечення рівного доступу» усіх дітей до якісно організованого та підготовленого навчального процесу завдяки використанню в освітніх закладах індивідуально орієнтованих методів, форм і засобів навчання [13].

На думку ж І.Б. Кузави, сутність інклюзивної освіти полягає у реальному залученні усіх дітей і громадян, які мають проблеми у психофізичному розвитку, до активного життя в суспільстві, що передбачає належність до товариства / громади та активізацію навчальними засобами оптимального прояву здібностей і можливостей кожної дитини [14].

Р. Науг дещо по-філософськи визначає інклюзію як роботу зі спільними ідеалами щодо спеціальної освіти дітей, зорієнтованої на загальну освітню систему, та як використання для цього відповідних особливостей викладання в школі загалом, так і для окремого учня [15], зазначаючи, що інклюзія володіє як вертикальними (якість структури, процесу і результату), так і горизонтальними (навчальні програми, адміністрування та законодавство) аспектами.

Нам особливо імponує думка, що інклюзія – це насправді структурно складне поняття, зміст якого криється у чотирьох основних компонентах. Отже, інклюзія – це:

- процес пошуку ефективних методів / засобів навчання, які задовольнили б потреби усіх дітей, орієнтуючись водночас на їх можливості;
- розуміння різних проблем і перешкод на цьому шляху та пошук шляхів їх подолання, зокрема, створення індивідуального плану навчання дітей з особливими потребами;
- присутність дітей з особливими потребами у загальному освітньому середовищі з можливістю навчання в ньому, і це бажаний результат цього навчання;
- зосередженість уваги на тих дітях, які мають ризик обмеження (не встигають) у навчанні [16; 17].

Ми б додали, що інклюзія – це створення сприятливої психологічної атмосфери у дитячій групі та виховання у дітей толерантного ставлення до «інакших» та зазначили цікавий момент: жодне визначення інклюзивної освіти не акцентує увагу на якісних рівнях / показниках її впровадження в освітню систему, як для здорових дітей, так і для дітей з особливими потребами.

Підсумовуючи, зазначимо, що інклюзія в освіті не зводиться суто до фізичного включення дитини з особливими потребами до системи навчання певної освітньої установи. Для інклюзивного навчання таких дітей необхідно створити відповідні передумови: це і підбір необхідних у цій ситуації засобів і форм освіти, створення нового навчального плану, індивідуально адаптованого до навчання таких дітей, який ураховував би специфіку усіх об'єктів навчаль-

ного процесу, і забезпечення необхідного (педагогічного, психологічного, медичного) супроводу дітей з особливими потребами; й усе це – на основі формування позитивного психологічного клімату та соціальної толерантності (як складової морального виховання) усіх, з ким спілкуються / стикаються в процесі навчання такі діти.

Тому закладам освіти необхідно створити і забезпечити відповідне інклюзивне освітнє середовище (варіативність умов, гнучкість у використанні засобів) для спільного навчання дітей та їх особистісного розвитку, щоб адаптувати його до потреб і можливостей кожного учня [18].

Л. Маляр і Г. Шикітка у процесі історичного розвитку інклюзивної освіти виділяються такі етапи:

- мейнстрімінг (mainstreaming) – головний принцип освіти тут – інтеграція дітей з особливими потребами до навчального процесу відбувається на рівні фізичного виміру (суто фізичної присутності), навчання проходить за індивідуальною програмою;
- інтегрованого навчання та виховання – основою, якого є освітня інтеграція дитини, навчання ж засноване на програмі спеціальної школи;
- інклюзивна освіта – тут домінує соціальна інтеграція дитини з особливими потребами за умови її навчання за єдиною національною освітньою програмою [18].

При цьому процесі інтеграції та інклюзії (хоча автор статті наводять аж 5 відмінностей між ними), на нашу думку, найбільше відрізняються за основним принципом орієнтації освітнього процесу: при інтеграції він зорієнтований на адаптацію дитини з особливими потребами до умов навчання, що передбачає певну зміну самої дитини та її поведінки; тоді як за умов інклюзивної освіти, зміни стосуються самої системи освіти, яка повинна адаптуватися до потреб, можливостей і здібностей усіх дітей / учнів.

Підсумуємо: Хоча більшість країн визнають, що інклюзивна освіта є реалізацією права на освіту усіх людей без винятку, а 92 країни підписали Саламанську Декларацію [19], що законодавчо регулює певною мірою впровадження інклюзивної освіти у навчальний процес різних країн, навіть розуміння понять «інклюзія», «інклюзивна освіта» та способів / форм її реалізації в різних країнах відрізняються. Яскравим прикладом розвитку ситуації, на наш погляд, послугують результати опитування 12 викладачів зі спеціальної освіти у Саудівській Аравії, де науковець, який досліджував проблему, виявив неоднозначність розуміння ними концепції інклюзивної освіти та плутанину в розумінні інклюзивної освіти та близьких їй понять (мейнстрімінг, інтеграція, навіть «розміщення» [20].

І, як цілком справедливо, на наш погляд, зазначає Р. Науг, «жодній країні ще не вдалося побудувати шкільну систему, яка відповідає» тому, що визначено «різними міжнародними організаціями» [21], тобто інклюзія як

намір досить сильно відрізняється від практичної реалізації інклюзивної освіти, а єдине, прийнятне для всіх, «універсальне» визначення інклюзивної освіти знайти неможливо. Р. Науг аргументовано пояснює свою думку: таке визначення повинне як відображати розуміння суті цього поняття (теоретичне), так і бути пов'язане з практичним його використанням, причому – по відношенню до різних груп дітей. У результаті науковець логічно підсумовує, що інклюзія стосується трьох основних моментів навчального процесу: того, як організоване викладання (розміщення, умови), діяльності вчителя та учня, їх взаємодії (залучення, участь, підтримка) та користі (позитивних якісних результатів освіти).

Як вважають О. І. Гуренко, Г. М. Мицик, А. С. Попова та Г. О. Лопатіна [4], зараз інклюзивна освіта являє собою цілком закономірний і логічний (у контексті розвитку суспільства) освітній процес, який заснований на ідеї спільного навчання дітей здорових та з особливими потребами (у міру можливості) з метою надання кожній дитині рівних можливостей вчитися й отримувати знання, необхідні для її подальшого життя та на відповідних *принципах*, зокрема, принципі індивідуально зорієнтованого навчання та принципі доступності освіти для кожної дитини. О. В. Листопад додає й інші базові принципи, важливі при впровадженні системи інклюзивної освіти: кожна людина цінна сама по собі, а не завдяки її можливостям; кожна людина вміє переживати і мислити; кожен має право не лише сказати, але й бути почутим [22]. Інші науковці виділяють, у свою чергу, такі принципи інклюзивної освіти: всі діти повинні навчатися разом, якщо це можливо; навчальні заклади повинні враховувати потреби своїх учнів, добираючи відповідні методи, прийоми та темпи навчання та гарантувати якість своєї освітньої програми, розробляючи необхідні плани та стратегії викладання навчального матеріалу і використовуючи потрібні та доступні для цього ресурси; дітям з особливими потребами необхідно допомагати у разі необхідності, забезпечуючи ефективний і якісний процес навчання [1].

Крім того, Р. Hang, дуже слушно, на наш погляд, пропонує враховувати в процесі інклюзивної освіти такі чотири її *критерії*: усі діти без винятків мають стати частиною шкільного (соціального та культурного) життя – критерій «товариства»; учні по мірі своїх можливостей беруть участь у житті класу, маючи можливість отримати вигоду від цього – участь; усі учні мають право і можливість впливати на вирішення питань, що стосуються їхньої освіти – демократизація; усім учням освіта має приносити користь як для їх соціального життя, так і для майбутнього – вигода [21].

Крім того, тут варто зазначити, що інклюзивна освіта починається з дошкільного віку дитини, – дуже важливого етапу впровадження інклюзивної освіти у навчальний процес, значення чого неможливо переоцінити. Здорові діти-дошкільники за рідким виключенням (залежним переважно від родинного виховання) не схильні демонструвати упереджене чи приховано

негативне ставлення до дітей, не схожих чимось (зокрема, у своїх можливостях) на них, вони приймають їх як рівних до спілкування та спільних ігор. Це у подальшому може забезпечити наступність та підтримку в реалізації інклюзивної освіти в освітній системі країни загалом, продовжуючись у школі та виші. Крім того, у дошкільному віці існує реальна можливість для дитини, якщо не повністю подолати, то, принаймні, згладити прояв психічного чи фізичного порушення [23].

Проте, як зазначають / розуміють більшість науковців, впровадження інклюзивної освіти у загальну освітню систему країни – процес надто складний та індивідуальний за характером для кожної країни, який передбачає існування як проблем, які у ньому необхідно вирішувати, так і позитивних моментів (перспектив) – результатів реалізації принципу інклюзивного навчання.

Звернемося спочатку до безумовних «плюсів», позитивних аспектів інклюзивного навчання.

Так, інклюзивна освіта дитині з особливими потребами може дати [1]:

- можливість сформувати дружні стосунки з іншими дітьми;
- розширити коло свого спілкування, що сприятиме розвитку у неї усіх психічних процесів;
- обрати бажану та прийнятну модель поведінки серед однолітків, яку можна буде застосувати й майбутньому;
- опанувати нові навички, розвинути свої здібності;
- навчання таких дітей зорієнтоване на врахування їх сильних якостей і реальних можливостей;
- можливість брати участь у громадському житті класу;
- можливість навчитися самоуправлінню, інтегруватися у суспільство загалом, продовжити навчання.

Р. Hang також виділяє цінності, які проносить інклюзивна освіта: ідеологія взаємодії, участь у складі товариства / групи, навчальних програмах і культурі школи, рівний доступ, рівність і справедливість тощо [21].

Проте, як зазначалося вище, інклюзивна освіта – процес надскладний, впроваджуючи який до загального освітнього середовища країни, можна зіткнутися з багатьма труднощами та невирішеними проблемами, велику кількість яких виділяє та перелічує у своєму дослідженні О. І. Москалюк [24].

С. О. Машак, у свою чергу, до основних труднощів, з якими стикається реалізація законодавчих програм інклюзивної освіти відносить *навчальні*: кожна дитина з особливими потребами має індивідуальні за характером відхилення у функціонуванні різних пізнавальних процесів (зокрема, уваги, мовлення / мислення, пам'яті) та не вміє практично застосовувати отримані знання та сформовані уміння [10].

Л. Маляр і Г. Шикітка зазначають, що суттєвою проблемою, що гальмує впровадження інклюзивного навчання у систему дошкільної освіти, є брак нормативно-правової бази, яка регулювала б кількість дітей з особливими

потребами в одній групі дошкільної установи, адже кожна така дитина потребує розробки окремої, адаптованої для неї програми та індивідуального плану навчання, що стає можливим лише за умови відповідної підготовки вихователя / педагога. Тобто впровадження інклюзивної освіти у загальний освітній процес змінює як вимоги до кваліфікації та компетентності педагога, так і умови його роботи [18, С.66].

Заслуговує на увагу думка М. Kurowski, М. Černý, F. Trapl [23], які наголошують, що сучасним учителям / вихователям бракує не лише педагогічних компетенцій, але й соціальної підтримки та відповідного рівня і типу освіти для забезпечення процесу інклюзивної освіти, визначаючи у підсумку (на основі аналізу змісту 27 експертних статей за відповідною темою) чотири типи перешкод на шляху впровадження інклюзивної освіти до системи загальної освіти. Це такі перешкоди: системна – розбіжність (і в деяких країнах – дуже суттєва) між законодавчими нормами і практикою; персонал – неготовність вчителя / вихователя до реалізації інклюзивного підходу до дітей в системі інклюзивної освіти; міждисциплінарна – виявилось, що інклюзивну освіту не можна запровадити в межах однієї спеціальності – необхідна не лише співпраця різних спеціалістів, але і їх присутність у школах; методологічна – в той час, як бар'єри, які можуть виникнути у процесі інклюзивної освіти і межах окремих країн відносно досліджені, відчутним залишається брак узагальнюючих концепції інклюзивної освіти [23].

На думку ж Р. Hang, який, на наш погляд, найбільш ґрунтовно у своїх роботах аналізує систему інклюзивної освіти у Норвегії та загалом, сумнівною є сама якість, результати такої освіти (для всіх без виключення дітей), компетентності педагога / вихователя («існує глибока невизначеність щодо того, як створити інклюзивне середовище... і як викладати» в ньому [21]), крім того, інклюзивна освіта часто здійснюється поза звичайними шкільними класами, тоді як обсяг спеціальної освіти – збільшується; не менш важливою проблемою не лише в Норвегії, але й інших країнах світу залишаються існуючі історичні та соціально-політичні традиції народу. Проте, ми погоджуємося з Р. Hang, що найбільшу проблему впровадження інклюзії в систему загальної освіти становить те, що насамперед, це суто політична концепція, яка досі не вкоренилася ні в професію вчителя, ні у шкільне / дошкільне навчання дітей [15].

Р. Hang цілком закономірно радить не перейматися визначенням поняття інклюзивної освіти, адже це проблеми її впровадження не вирішує, крім того, в кожній нації, в кожній країні вона має свої нетривіальні особливості, початково обумовлені національними традиціями та менталітетом народу. Тому використання поняття інклюзії у різних випадках стає мало інформативним [21], і немає єдиної моделі інклюзивної освіти, яка підходила б кожній країні. Саме ж поняття інклюзії, на думку вченого, має реляційний характер, тобто воно стосується / пов'язане з освітньою системою країни, в якій воно виникає, утверджується та розвивається.

Висновки. Отже, реалізація інклюзивної освіти, її ефективність і успішність залежать від ставлення до неї та її оцінки усіх причетних осіб, у тому числі і в макромасштабі: зокрема, не лише педагогів, але й родин здорових дітей і дітей з особливими потребами, а також країни / суспільства, де це відбувається.

Найбільш суттєвими проблемами впровадження та розвитку системи інклюзивної освіти не лише в нашій країні, але й у світі загалом, які необхідно оперативно вирішувати, вважаємо такі три: 1) брак компетентності та зацікавленості вихователя / вчителя щодо навчання дітей в умовах інклюзивної освіти та, відповідно, його неготовність до реалізації цього процесу; 2) відсутність якісного аналізу результатів інклюзивної освіти для здорових дітей і дітей з особливими потребами, включаючи розробку його критеріїв і методів; 3) поступова і дуже тривала зміна громадської думки, менталітету та суспільної / національної свідомості щодо ставлення до інклюзивної освіти зокрема та дітей / людей з особливими потребами загалом.

Проте, навіть орієнтуючись на світовий прогресивний досвід у цьому питанні, кожній країні, і наша не виключення, потрібно знайти та прокласти власний шлях до впровадження та реалізації системи інклюзивної освіти.

Література:

1. Інклюзивна освіта в Україні: принципи, переваги і особливості. URL: <https://schoolnavigator.com.ua/uk/posts/inkliuzyvna-osvita-v-ukraini>.
2. Комар О. А., Пісняк В. С. Інклюзія як інноваційний шлях розвитку освіти. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. 2021. Вип.194. С.24–29. DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-194-24-29.
3. Полупанова Я.М. Моделі реалізації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах країн Європи. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2019. № 86. С.65–70. DOI: 10.32999/ksu2413-1865/2019-86-11.
4. Гуренко О. І., Мицик Г. М., Попова А. С., Лопатіна Г. О. Використання цифрових технологій для реалізації інклюзивної вищої освіти: перспективи та обмеження. *Інклюзія і суспільство*. 2023. Вип. 2. С.28–36. DOI: 10.32782/2787-5137-2023-2-4.
5. Leijen Ä., Arcidiacono F., Baucal A. The Dilemma of Inclusive Education: Inclusion for Some or Inclusion for All. *Frontiers in Psychology*. 2021. 12. P. 633066 DOI: 10.3389/fpsyg.2021.633066.
6. Polat F. Inclusion in education: A step towards social justice. *International Journal of Educational Development*. 2011. Vol. 31. № 1. P. 50–58. DOI: 10.1016/j.ijedudev.2010.06.009.
7. Саламанська Декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами, прийнята Всесвітньою конференцією щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: Саламанка, Іспанія, 7–10 червня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text.
8. Inclusive Education Understanding Article 24 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. September 2017. URL: https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org/eca/files/IE_summary_accessible_220917_0.pdf.
9. Болдирева В. Е. Інтеграція та інклюзія як основні моделі навчання дітей з особливими освітніми потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. №9 (11). С.10–17. URL: <https://ap.uu.edu.ua/upload/publicationpdf/8bedae850fad85229d45c37202f3d125.PDF>.

10. Машак С. О. Особливості інклюзивної освіти молодших школярів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2023. Вип. 3. С.116–120. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2023.3.23.
11. Кравчинська Т. С. Освіта дітей з особливими потребами. *Післядипломна освіта в Україні*. 2017. № 1. С. 77–79. URL: https://lib.iitta.gov.ua/707088/1/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8F%20%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D1%96%D1%8F.pdf.
12. Тожибоева Г. Р., Нисамбекова С. Инклюзивное образование в условиях современной образовательной среды. *Academic research in educational sciences*. 2021. № 2 (4). С.1436–1442. DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00755.
13. Гевко І. В. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64). С. 52–58. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/13405>.
14. Кузава І. Б. Концептуальні засади розвитку процесу інклюзії в умовах дошкільної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 23. С. 130–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2013_23_40.
15. Haug P. Approaches to empirical research on inclusive education. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 2010. № 12 (3). P. 199–209. DOI: 10.1080/15017410903385052.
16. Інклюзивна освіта: основні положення. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». URL: <http://www.ussf.kiev.ua/index.php?go=Inklus&id=2>.
17. Миськів Л. До проблеми визначення поняття «інклюзивна освіта». *Адміністративне право і процес*. 2020. № 2. С.220–224. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.2.38.
18. Маляр Л., Шикітка Г. Інклюзія в умовах дошкільної та початкової освіти. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 1. С.63–69. DOI: 10.32405/2411-1317-2022-1-63-69.
19. Donnelly A., Holland E., King F., Clasborn A. K., Lunney E., Higgins J., Gormley L., Harford L., & McElvaney M. S. Inspiring Inclusion in Your Classroom and Beyond. *International Journal of Teacher Leadership*. 2019. Vol. 10, № 2. P. 28–55. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1245095.pdf>.
20. Madhesh, A. The concept of inclusive education from the point of view of academics specialising in special education at Saudi universities. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. Vol. 10. P. 278. DOI: 10.1057/s41599-023-01802-y.
21. Haug P. Understanding inclusive education: ideals and reality. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 2017. № 19(3). P. 206–217. DOI: 10.1080/15017419.2016.1224778.
22. Листопад О.В. Інклюзивна освіта в контексті інноваційного розвитку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2011. № 2 (12). С. 174–184. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/4914/1/Listopad.pdf>.
23. Kurowski, M., Černý, M., Trapl, F. A Review Study of Research Articles on the Barriers to Inclusive Education in Primary Schools. *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*. 2022. Vol. 15. № 2. P. 116–130. DOI: 10.7160/eriesj.2022.150206.
24. Москалюк О.І. Інклюзивна освіта в контексті проблем, суперечностей та перспектив. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2017. Вип. 1. С. 172–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2017_1_46.

References:

1. Inkljuzyvna osvita v Ukrai'ni: pryncypy, perevagy i osoblyvosti [Inclusive education in Ukraine: principles, advantages and features]. URL: <https://schoolnavigator.com.ua/uk/posts/inkljuzyvna-osvita-v-ukraini> [in Ukrainian].

2. Komar O. A., Pisnjak V. S. Inkluzija jak innovacijnyj shljah rozvytku osvity [Inclusion as an innovative way of educational development]. *Naukovi zapysky. Serija : Pedagogichni nauky*. 2021. Vyp.194. S.24–29. DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-194-24-29 [in Ukrainian].
3. Polupanova Ja.M. Modeli realizacii' inkljuzyvnogo navchannja u zagal'noosvitnih navchal'nyh zakladah krai'n Jevropy [Models of implementation of inclusive education in general educational institutions of European countries]. *Zbirnyk naukovyh prac' «Pedagogichni nauky»*. 2019. № 86. S.65–70. DOI: 10.32999/ksu2413-1865/2019-86-11 [in Ukrainian].
4. Gurenko O. I., Mycyk G. M., Popova A. S., Lopatina G. O. Vykorystannja cyfrovych tehnologij dlja realizacii' inkljuzyvnoi' vyshhoi' ostity: perspektyvy ta obmezhennja [The use of digital technologies for the implementation of inclusive higher education: prospects and limitations]. *Inkluzija i suspil'stvo*. 2023. Vyp. 2. S.28–36. DOI: 10.32782/2787-5137-2023-2-4 [in Ukrainian].
5. Leijen Ä., Arcidiacono F., Baucal A. The Dilemma of Inclusive Education: Inclusion for Some or Inclusion for All. *Frontiers in Psychology*. 2021. 12. P. 633066 DOI: 10.3389/fpsyg.2021.633066.
6. Polat F. Inclusion in education: A step towards social justice. *International Journal of Educational Development*. 2011. Vol. 31. № 1. P. 50–58. DOI: 10.1016/j.ijedudev.2010.06.009.
7. Salamans'ka Deklaracija ta ramky dij shhodo osvity osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy, pryjnjata Vsesvitn'omu konferencijeju shhodo osvity osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [The Salamanca Declaration and Framework for Action on the Education of Persons with Special Educational Needs, adopted by the World Conference on the Education of Persons with Special Educational Needs]: Salamanka, Ispanija, 7–10 chervnja 1994 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text [in Ukrainian].
8. Inclusive Education Understanding Article 24 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. September 2017. URL: https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org/eca/files/IE_summary_accessible_220917_0.pdf.
9. Boldyrjeva V. E. Integracija ta inkluzija jak osnovni modeli navchannja ditej z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Integration and inclusion as the main models of education of children with special educational needs]. *Aktual'ni problemy navchannja ta vyhovannja ljudej z osoblyvymy potrebamy*. 2012. №9 (11). S.10–17. URL: <https://ap.uu.edu.ua/upload/publicationpdf/8bedae850fad85229d45c37202f3d125.PDF> [in Ukrainian].
10. Mashhak S. O. Osoblyvosti inkljuzyvnoi' osvity molodshyh shkoljariv [Peculiarities of inclusive education of younger schoolchildren]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacional'nogo universytetu. Serija «Psychologija»*. 2023. Vyp. 3. C.116–120. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2023.3.23 [in Ukrainian].
11. Kravchyns'ka T. S. Osvita ditej z osoblyvymy potrebamy [Education of children with special needs]. *Pisljadyplomna osvita v Ukrai'ni*. 2017. № 1. S. 77–79. URL: https://lib.iitta.gov.ua/707088/1/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D1%96%D1%8F.pdf [in Ukrainian].
12. Tozhiboeva G. R., Nisambekova S. Inkluzivnoe obrazovanie v uslovijah sovremennoj obrazovatel'noj sredy [Inclusive education in the modern educational environment]. *Academic research in educational sciences*. 2021. № 2 (4). S.1436–1442. DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00755 [in Russian].
13. Gevko I. V. Inkljuzyvna osvita v Ukrai'ni: suchasnyj stan ta problemy rozvytku [Inclusive education in Ukraine: current state and development problems]. *Naukovyj visnyk Mykolai'vs'kogo nacional'nogo universytetu im. V. O. Suhomlyns'kogo. Pedagogichni nauky*. 2019. № 1(64). S. 52–58. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/13405> [in Ukrainian].
14. Kuzava I. B. Konceptual'ni zasady rozvytku procesu inkluzii' v umovah doshkil'noi' osvity [Conceptual foundations of the development of the inclusion process in the conditions of preschool education]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija 19 : Korekcijska pedagogika ta special'na psihologija*. 2013. Vyp. 23. S. 130–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2013_23_40 [in Ukrainian].

15. Haug P. Approaches to empirical research on inclusive education. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 2010. № 12 (3). P. 199–209. DOI: 10.1080/15017410903385052.
16. Inkljuzyvna osvita: osnovni polozhennja. Vseukrai'ns'kyj fond «Krok za krokom» [Inclusive education: basic provisions. All-Ukrainian Foundation "Step by Step"]. URL: <http://www.ussf.kiev.ua/index.php?go=Inklus&id=2> [in Ukrainian].
17. Mys'kiv L. Do problemy vyznachennja ponjattja «inkljuzyvna osvita» [To the problem of defining the concept of "inclusive education"]. *Administratyvne pravo i proces*. 2020. № 2. S.220–224. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.2.38 [in Ukrainian].
18. Maljar L., Shykitka G. Inkljuzija v umovah doshkil'noi' ta pochatkovoï osvity [Inclusion in preschool and primary education]. *Ukrai'ns'kyj pedagogichnyj zhurnal*. 2022. № 1. S.63–69. DOI: 10.32405/2411-1317-2022-1-63-69 [in Ukrainian].
19. Donnelly A., Holland E., King F., Clasborn A. K., Lunney E., Higgins J., Gormley L., Harford L., & McElvaney M. S. Inspiring Inclusion in Your Classroom and Beyond. *International Journal of Teacher Leadership*. 2019. Vol. 10, № 2. P. 28–55. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1245095.pdf>.
20. Madhesh, A. The concept of inclusive education from the point of view of academics specialising in special education at Saudi universities. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. Vol. 10. P. 278. DOI: 10.1057/s41599-023-01802-y.
21. Haug P. Understanding inclusive education: ideals and reality. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 2017. № 19(3). P. 206–217. DOI: 10.1080/15017419.2016.1224778.
22. Lystopad O.V. Inkljuzyvna osvita v konteksti innovacijnogo rozvytku [Inclusive education in the context of innovative development]. *Pedagogichni nauky: teorija, istorija, innovacijni tehnologii*. 2011. № 2 (12). S. 174–184. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/4914/1/Listopad.pdf> [in Ukrainian].
23. Kurowski M., Černý M., Trapl F. A Review Study of Research Articles on the Barriers to Inclusive Education in Primary Schools. *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*. 2022. Vol. 15. № 2. P. 116–130. DOI: 10.7160/eriesj.2022.150206.
24. Moskaljuk O. I. Inkljuzyvna osvita v konteksti problem, superechnostej ta perspektyv [Inclusive education in the context of problems, contradictions and prospects]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo universytetu. Serija : Pedagogika. Social'na robota*. 2017. Vyp. 1. S. 172–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2017_1_46 [in Ukrainian].

УДК 378.147 : 373.67

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1221-1230](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1221-1230)

Красовська Ольга Олександрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та методик початкової освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Соборна, 321, м. Рівне, 33020, тел.: (067) 254-03-54, [https:// orcid.org/0000-0002-1394-1374](https://orcid.org/0000-0002-1394-1374)

Веремчук Алла Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, 33000, тел.: (0362) 264869, [https:// orcid.org/0000-0002-3458-9584](https://orcid.org/0000-0002-3458-9584)

Олевський Тарас Романович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Соборна, 321, м. Рівне, 33020, тел.: (068) 831-14-61, [https:// orcid.org/0000-0002-1394-1374](https://orcid.org/0000-0002-1394-1374)

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ЗАСОБАМИ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Зміст статті має на меті окреслити роль та шляхи формування готовності майбутніх фахівців до особистісного та професійного саморозвитку засобами формальної, неформальної та інформальної освіти. Готовність до особистісно-професійного саморозвитку фахівця – це якість, яка передбачає усвідомлений та цілеспрямований процес як особистісного, так і професійного самовдосконалення для творчої самореалізації у процесі якісного здійснення професійної діяльності з метою реалізації фахових вимог. Мета неперервної освіти дорослих – це цілісний розвиток особистості протягом життя, підвищення її професійної і соціальної адаптації в суспільстві, розвиток її здібностей і можливостей. Зміст освіти дорослих орієнтовано на випереджувальний розвиток, професійне самовдосконалення власних навичок і якості дорослих. Результатом цього процесу має стати особистість, яка розвивається, підготовлена до професійної діяльності, має сформовані пізнавальні запити, здатна самостійно планувати і реалізовувати поставлені значущі цілі.

Розширення застосування неформальної та інформальної освіти може бути корисним для нашого суспільства і сприятиме: становленню демократизації, розвитку громадської активності та лідерства; вирішенню проблеми дозвілля молоді, дорослих та літніх осіб; можливості швидко

реагувати на потреби ринку праці та послуг; зростанню мотивації учасників навчально-виховного процесу; вихованню почуття причетності до суспільних перетворень у державі, поєднанню свободи і відповідальності; можливості самостійного вибору часу, місця і тривалості навчання. Розуміючи значення неформальної та інформальної освіти в Україні, уряд вніс доповнення до «Закону про освіту» (2017) про визнання неформальної та інформальної освіти дорослих обов'язковою інтегральною складовою системи неперервної освіти, яка сприятиме подальшій варіативності освітніх можливостей дорослих для саморозвитку і самовдосконалення.

Ключові слова: готовність до професійного саморозвитку, формальна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта, освіта дорослих.

Krasovska Olha Olexandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Profesor of the Department of Theory and Methods of Primary Education, Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, Soborna St., 321, Rivne, 33020, tel.: (067) 254-03-54, <https://orcid.org/0000-0002-1394-1374>

Veremchuk Alla Petrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary, Inclusive and Higher Education, Rivne State University of Humanities, 12 Stepan Bandera Street, Rivne 33000, Ukraine tel.: (0362)264-869, <https://orcid.org/0000-0002-3458-9584>

Olevskiy Taras Romanovych holder of the third (educational and scientific) level of higher education, Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, Soborna St., 321, Rivne, 33020, tel.: (098) 100-18-08, <https://orcid.org/0000-0002-1394-1394>

FORMATION OF READINESS OF FUTURE SPECIALISTS TO PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT BY MEANS INFORMAL EDUCATION

Abstract. The content of the article aims to outline the role and ways of forming the readiness of future specialists for personal and professional self-development by means of formal, informal and informal education. Readiness for personal and professional self-development of a specialist is a quality that involves a conscious and purposeful process of both personal and professional self-improvement for creative self-realization in the process of quality professional activity in order to fulfill professional requirements. The purpose of continuous education of adults is the integral development of the individual during his life, the improvement of his professional and social adaptation in society, the development of his abilities and opportunities. The content of adult education is focused on anticipatory development, professional self-improvement of one's own skills and

qualities of adults. The result of this process should be a person who develops, is prepared for professional activity, has formed cognitive requests, is able to independently plan and implement set significant goals.

Expanding the use of non-formal and informal education can be useful for our society and will contribute to: the formation of democratization, the development of public activity and leadership; solving the problem of leisure time for young people, adults and the elderly; the ability to quickly respond to the needs of the labor market and services; increasing motivation of participants in the educational process; fostering a sense of involvement in social transformations in the state, combining freedom and responsibility; the possibility of independent choice of time, place and duration of study. Understanding the importance of non-formal and informal education in Ukraine, the government made an addition to the "Law on Education" (2017) on the recognition of non-formal and informal education of adults as a mandatory integral component of the system of continuous education, which will contribute to the further variability of educational opportunities for adults for self-development and self-improvement.

Keywords: readiness for professional self-development, formal education, informal education, informal education, adult education.

Постановка проблеми. Забезпечення освіти дорослих в Україні стає загальнодержавною проблемою, яка має важливе політичне, економічне та соціальне значення. Відповідно до сучасних уявлень, освіта дорослих – це галузь освіти, яка розкриває соціально-економічні проблеми адаптації дорослої людини до перетворень, що відбуваються в суспільстві, та основні закономірності навчально-виховного процесу дорослої людини. На сучасному етапі освіта дорослих знаходиться в стадії первинного визначення і становлення, тільки починають обґрунтовуватися її основні поняття і підходи.

Специфічними особливостями дорослої людини як суб'єкта навчального процесу є: наявність життєвого та професійного досвіду, який стає джерелом освіти безпосередньо для дорослої людини та її колег; прагнення до самоосвіти, самовиховання, саморозвитку; усвідомлення себе як самостійної, самокерованої особистості; прагнення до негайної реалізації набутих знань. Унаслідок цього доросла людина здатна бути не тільки відповідальною за своє навчання, а й бути ініціатором особистого навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного саморозвитку особистості завжди була у пріоритеті наукових досліджень учених. Це підтверджено підвищеною увагою як зарубіжних, так і вітчизняних учених, які питання саморозвитку особистості вивчали різносторонньо, досліджуючи сутнісні особливості та умови означеного процесу. Фундаментальним теоретико-методичним підґрунтям цієї проблеми є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, у яких виокремлено такі напрями розв'язання окресленого питання: теоретико-методологічні основи професійної підготовки

А. Алексюка, Г. Васяновича, С. Гончаренка, І. Зязюна, А. Лігоцького, Н. Ничкало, С. Сисоєвої; порівняльно-педагогічні дослідження вищої освіти Н. Абашкіної, С. Вітвицька, В. Зубка, А. Козакова; вищої медичної освіти І. Булах, Ю. Вороненка, Б. Криштопи, Л. Романішиної, Я. Цехмістра, В. Шатило, М. Шегедин; професійний саморозвиток майбутнього фахівця (І. Романишин, М. Савчин), забезпечення функціонування інноваційних технологій в освітній галузі (В. Бабаліч, Т. Бондар, Г. Власюк, Г. Голобородько, М. Гончаренко, О. Гончаренко, В. Горошук, Н. Завидівська, Д. Касенюк, Т. Кириченко, А. Турчак, В. Язловецький); порівняльні дослідження у галузі вищої освіти Ю. Поляченко, В. Передерій, А. Волосовець, В. Москаленко; формування професійної компетентності фахівця у зарубіжній науці М. Smith, М. Mulder, T. Weigel і K. Collins.

Мета статті. Окреслити роль та шляхи формування готовності майбутніх фахівців до особистісного та професійного саморозвитку засобами формальної, неформальної та інформальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Формування та розвиток безперервної освіти дорослих в Україні слід розглядати як важливу складову формування громадянського суспільства, соціальної та правової держави; систему, що сприяє соціально-культурному розвитку та зростанню добробуту людей. Нормативно-правове забезпечення самоосвітньої діяльності фахівців базується на засадах законодавчих актів і концепцій. Закон «Про освіту дорослих» визначає правові, організаційні та економічні засади функціонування і розвитку освіти дорослих як системи освітніх заходів та практичної діяльності, спрямованих на оволодіння дорослою особою знаннями, вміннями та навичками шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти з метою особистісного та професійного розвитку, адаптації до соціальних, економічних та інших змін у суспільстві, створює умови для ефективної співпраці всіх заінтересованих сторін з метою реалізації права дорослої особи на безперервне навчання впродовж життя для задоволення її особистісних потреб з урахуванням пріоритетів суспільного розвитку та запитів економіки.

Як зауважує В. Андрущенко, неформальна освіта – це самоосвіта вільних особистостей. Інколи її називають «освітою дорослих». Про неї говорять і як про «освіту впродовж життя». Вчений акцентує увагу на високому рівні свободи, якою кожен має розпоряджатись вільно. Відповідальність за власну освіту та культурний розвиток особистість цілком і повністю бере на себе. Широкий спектр вибору розширює горизонти творчості, пізнавального пошуку, можливості прориву у незвідане. Одночасно він підвищує ризики похибки у виборі напряму пізнання, саморозвитку та творчості [1, с.5].

Неформальна й інформальна освіта дорослих — це вимога науково-технічного прогресу, який потребує постійного опанування новітніми техно-

логіями, заснованими на інноваційних знаннях; це вимога інформаційного суспільства, головною ознакою якого є постійні оновлювальні знання. Людина в усі періоди свого життя здатна набувати нових знань, розширювати світогляд, оволодівати новими і сумісними професіями.

Мета неперервної освіти дорослих у системі формальної, неформальної та інформальної освіти — це цілісний розвиток особистості протягом життя, підвищення її професійної і соціальної адаптації в суспільстві; розвиток її здібностей і можливостей. Зміст освіти дорослих орієнтовано на випереджувальний розвиток, професійне самовдосконалення власних навичок і якості дорослих. Результатом має стати особистість, яка розвивається, підготовлена до діяльності, має сформовані пізнавальні запити, здатна самостійно планувати і реалізовувати поставлені цілі. Визнання неформальної та інформальної освіти допоможе підвищити мотивацію до самої освіти; актуалізує потребу в розробленні якісної відкритої системи післядипломної освіти, забезпечить кожному вільний доступ до інформації про освітні можливості та сприятиме застосуванню необхідних знань у сфері професійного й особистісного розвитку.

Особистісно-професійний розвиток науковці розкривають у контексті питань якості освітнього процесу, неперервної професійної освіти та навчально-методичної роботи. Дослідники вважають саморозвиток однією з ключових «особливостей» становлення професійного потенціалу, наголошуючи, що саме той, хто постійно навчається, аналізує свої професійні дії та вчинки. Разом з тим, О. Дубасенюк звертає увагу, що цим саморозвиток розуміється дещо звужено, тобто лише як головний засіб власного самоконтролю та самокорекції професійної діяльності, при цьому особистісний розвиток як професіонала набуває трохи другорядного значення [8, с.12].

Особистісно-професійний саморозвиток, на думку О. Аніщенко, виступає діяльністю, що реалізується за допомогою процесів опанування, упорядкування, систематизації досвіду для задоволення пізнавальних потреб особистості для здійснення нею різних видів діяльності, а також для постійного удосконалення та зростання. Професійно-особистісний саморозвиток особистості виступає фундаментальною здатністю особистості бути суб'єктом власного життя; уміннями перетворювати своє життя та діяльність щодо практичного перетворення; можливостями здійснювати особистісний вибір на основі власного пізнання [6, с. 12].

Готовність до особистісно-професійного саморозвитку фахівця – це якість, яка передбачає усвідомлений та цілеспрямований процес як особистісного, так і професійного самовдосконалення для творчої самореалізації у процесі якісного здійснення професійної діяльності з метою реалізації фахових вимог. Готовність до особистісно-професійного саморозвитку виступає цілеспрямованим процесом підвищення рівня професійної компетентності та розвитку особистісних професійно-значущих якостей, урахуванням зовнішніх соціальних вимог та умов професійної діяльності і власної програми розвитку.

Аналіз сутності готовності до професійно-особистісного саморозвитку, дозволяє виділити наступні її структурні компоненти:

- ціннісно-мотиваційний структурний компонент, який включає: систему цінностей та мотивів, що впливають на визначення спрямованості саморозвитку особистості;
- когнітивно-рефлексивний структурний компонент, який охоплює комплекс знань про сутність, особливості професійно-особистісного саморозвитку, розуміння ним специфіки власної самооцінки та самоконтролю особистих вчинків та дій, їх рефлексія;
- операційно-діяльнісний структурний компонент, що представлений сукупністю умінь, здатностей та здібностей, що дають змогу ефективно та успішно здійснювати власний професійно-особистісний саморозвиток.

Сьогодні створюється єдиний світовий освітній простір для демократичної освіти, яка ґрунтується на засадах нової філософії XXI століття, яка відстоює самостійне незалежне мислення особистості, її готовність до прийняття й розуміння думки іншого, а також спрямованість людей на об'єднання, згуртування для досягнення миротворчих цілей і добробуту громади, держави, суспільства, зауважує В. Луговий [3, с.8]. Такому підходу найбільше сприяє неформальна, інформальна освіта. Вона забезпечує відродження традицій громадянської освіти, провідних шляхів подолання проблеми соціального та освітнього відчуження певних категорій населення (інвалідів, переселенців); перенесення ідеї особистісного самовдосконалення у нові контексти і створення оптимальних умов для саморозвитку педагогів; активний розвиток і підтримка навчальної діяльності людей пенсійного віку.

Неформальна та інформальна освіта цікава тим, що вона зорієнтована на інтереси та потреби активного слухача; наближує освітні можливості до місця проживання слухачів, використовуючи мережу навчальних і консультаційних пунктів, інформаційних технологій. В Україні в процесі формування політики в галузі освіти довгий час враховувалася лише формальна освіта, а іншим двом категоріям не надавалося практично жодної уваги. Освіта впродовж життя робить неформальну та формальну освіту рівноправними учасниками процесу навчання. Особливості організації неформальної освіти, її гнучкість дають змогу розв'язувати найрізноманітніші освітні завдання: проблеми професійної підготовки дорослих, створення демократичного суспільства, виховання громадянина.

Розширення застосування неформальної та інформальної освіти може бути корисним для нашого суспільства і сприятиме: становленню демократизації, розвитку громадської активності та лідерства; вирішенню проблеми дозвілля молоді, дорослих та літніх осіб; можливості швидко реагувати на потреби ринку праці та послуг; зростанню мотивації учасників навчально-виховного процесу; вихованню почуття причетності до суспільних перетворень у державі, поєднанню свободи і відповідальності; можливості

самостійного вибору часу, місця і тривалості навчання. Розуміючи значення неформальної та інформальної освіти в Україні, уряд вніс доповнення до «Закону про освіту» (2017) про визнання неформальної та інформальної освіти дорослих обов'язковою інтегральною складовою системи неперервної освіти, яка сприятиме подальшій варіативності освітніх можливостей дорослих для саморозвитку і самовдосконалення.

Для сучасного фахівця, який бажає йти в ногу з часом і бути в тренді, ідея безперервної освіти допомагає вирішити цю проблему. І не дивно, адже сучасна наука розвивається настільки швидко, що часто професійні знання, здобуті людиною, вже за кілька років стають застарілими та потребують оновлення. Відгукуючись на виклики сьогодення та потреби фахівців, держава передбачила можливість безперервного навчання у новому Законі «Про освіту» (2017), відповідно до якого фахівець має можливість обирати один з видів освіти впродовж життя – формальну, неформальну чи інформальну. Як зазначено у доповненні до Закону «Про освіту» (2017), у статті 29 додати абзаци такого змісту: «За ступенем інституційної формалізації освіта може бути: формальною; неформальною; інформальною» [7].

Формальна освіта — це освіта інституціолізована, цілеспрямована, спланована за участю державних і визнаних приватних організацій і в цілому становить формальну освітню систему країни з надання освітніх програм і відповідних кваліфікацій, визнаних державою. Формальна освіта – це освіта, яка здобувається відповідно до освітніх ліцензованих програм закладів післядипломної освіти і передбачає досягнення здобувачами освіти заздалегідь визначених результатів навчання. Вона розширює й доповнює знання з фаху, які отримав спеціаліст, здобуваючи вищу освіту. Форми формальної освіти – очна: курси підвищення кваліфікації, семінари, творчі групи, тренінги, дистанційна: дистанційні курси, он-лайн конференції, вебінари, очно-дистанційна: поєднання очної та дистанційної форм навчання – очно-дистанційні курси.

Неформальна освіта – це освіта інституціолізована, цілеспрямована та спланована навчальним закладом без надання освітніх програм і кваліфікацій, визнаних національними органами управління освітою, або без кваліфікацій взагалі, і є додатковою, альтернативною та/або доповненою до формальної освіти в процесі освіти впродовж життя; слугує забезпеченню права осіб будь-якого віку на доступ до освіти, але не передбачає обов'язкової безперервної структурованої послідовності у здобутті освіти і може бути короткотерміною і невеликої або великої інтенсивності, зокрема у формі короткотермінових курсів, семінарів, практичних занять. Неформальна освіта безпосередньо не приводить до формальних кваліфікацій. Визнані формальні кваліфікації можуть бути отримані завдяки освоєнню певної сукупності окремих програм неформальної освіти і відповідного визнання уповноваженим органом набутих знань, умінь, інших компетентностей.

Неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій. Вона допомагає швидко і вчасно отримати необхідні знання відповідно до потреб тут і зараз. Форми неформальної освіти – очна: тренінги, майстер-класи, семінари, майстерні, дистанційна: дистанційні курси, вебінари.

Інформальна освіта, а саме самоорганізована освіта, самоосвіта – це освіта цілеспрямована і спланована, але не інституціоналізована, тобто менш організована, ніж формальна і неформальна освіта». Інформальна освіта або самоосвіта – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям. Така навчальна діяльність не обов'язково цілеспрямована та структурована, не фіксується документально, але сприяє розширенню професійних знань та умінь і є однією з ключових компетентностей особистості. Форми інформальної освіти: одноразові лекції, відео–уроки, медіа-консультації, спілкування у сім'ї, з колегами, читання спеціалізованих журналів, телебачення, відео, незаплановані випадкові бесіди.

Інформальна освіта реалізується за рахунок власної активності в навколишньому культурно-освітньому середовищі, при цьому людина перетворює освітні потенціали суспільства в дієві чинники свого розвитку. Інформальна освіта може здійснюватися через цілеспрямоване спілкування, читання, перегляд передач, відвідування установ культури, подорожей тощо. Як і неформальна освіта, інформальна освіта не обмежується часовими рамками, необов'язково має систематичний характер, не має вікових, професійних чи інтелектуальних обмежень щодо учасників, її результати можуть зараховуватись у формальній освіті в порядку, який передбачений чинним законодавством.

Сьогодні Закон України «Про освіту» (2017) дозволяє фахівцю обирати будь-який з цих видів, проте найбільш оптимальним буде поєднання традиційних курсів підвищення кваліфікації в закладі післядипломної освіти, курсів, семінарів та інших заходів від неурядових установ, що дозволить швидко отримати потрібні знання та навички та самоосвіту, яка допоможе підвищити свій професійний рівень.

Поєднуючи різні види здобуття освіти можна ефективно будувати власну професійну траєкторію самоосвіти і саморозвитку.

1. Зареєструватися на курси підвищення кваліфікації в закладі післядипломної освіти за місцем проживання, адже в умовах конкуренції вони сьогодні пропонують слухачам цікаві й корисні заходи та навчальні матеріали.

2. Слідкувати за оголошеннями в соціальних мережах, підпишіться на новини від неурядових організацій, які здійснюють навчання вчителів,

відвідувати масові заходи – конференції, майстер-класи; складати для себе список заходів: тренінгів, дистанційних курсів, які дадуть максимум потрібних знань та навичок.

3. Скласти список компетентностей, якими ви б хотіли оволодіти в майбутньому, аби стати ще більшим професіоналом своєї справи чи просто втілити свою мрію в життя, наприклад, монтувати відео, створювати анімацію, писати есе, вишивати, швидко рахувати, завантажити підручники, відеоуроки, придбати необхідну літературу та розпочинати навчання.

Це дає можливість визначити неформальну освіту як освіту, яку людина програмує й здобуває для себе відповідно до власно ідентифікованих інтересів та потреб. Держава і суспільство мають заохочувати подібний підхід до освіти. Адже від рівня освіти особистості залежить ефективність і впорядкованість економічних, політичних і соціокультурних процесів, що здійснюються, участь особистості в них.

Висновки. Процес формування особистісно-професійного саморозвитку майбутніх фахівців відповідно до вищезазначених шляхів буде ефективним, якщо він удосконалюватиметься і матиме цілісний характер. Показниками сформованої готовності до особистісно-професійного саморозвитку є: рефлексія, загальні та спеціальні знання, здатність до власного саморозуміння, сформована цінність саморозвитку, постійне прагнення до власної самоактуалізації, мотивація професійної діяльності, здатність до власної самореалізації, загальні та організаційні уміння, комунікативні здібності. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні організаційних форм і моделей розвитку особистісно-професійного потенціалу майбутніх фахівців в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти.

Література:

1. Андрущенко В.П. Філософія неформальної освіти : проблеми та перспективи розвитку. Вища освіта України. 2013. №4. С. 5-9.
2. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя. Київ : Інформ. системи, 2010. 342 с.
3. Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи. /за ред. В.Г. Кременя, Н.Г. Ничкало. Київ: Знання України. 2018. 616 с.
4. Луговий В. І. Становлення безперервної освіти в країнах економічного співробітництва і розвитку. Вища освіта України. 2008. № 4. С. 7–9.
5. Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи : монографія / За ред. Н.Г. Ничкало, І.Ф. Прокопенка. Харків: ФОП Бровін О.В., 2020. 546 с.
6. Особистісний і професійний розвиток дорослих: теорія і практика: монографія / за ред. Аніщенко О.В. Київ: ІПОД НАПН України. 2016. 354 с.
7. Про освіту : Закон України від 27 вересня 2017 №178–179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
8. Професійна освіта: андрагогічний підхід: монографія /за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид. О. О. Євенок. 2018. 452 с.
9. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих. Київ: ВД «ЕКМО». 2011. 324 с.

References:

1. Andrushenko V.P. (2013) *Filosofiya neformalnoyi osvity : problem ta perspektyvy rozvytku* [Philosophy of non-formal education: problems and prospects of development] *Vycha osvita Ukrainy - Higher education of Ukraine*, 4, 5-9 [in Ukrainian]
2. Alekseenko T., Anishchenko V., & Ball H. (2010) *Bila knyga nacionalnoyi osvity Ukrainy* [The White Book of national education of Ukraine] V. Kremen (Eds.) Kyiv : Inform. systemy. [in Ukrainian]
3. *Konceptualni zasady pozvytku osvity doroslyh: svitovyy dosvid, ukrayinski realiyyi i perspektyvy* [Conceptual foundations of the development of adult education: world experience, Ukrainian realities and perspectives] (2018) V.G. Kremen, N.G. Nychkalo. (Eds.) Kyiv: Znanya Ukrainy. [in Ukrainian]
4. Lugovyy V. (2008) *Stanovlenya bezperervnoyi osvity v krayinah ekonomichnogo spivrobitnytstva I rozvytku* [Development of continuing education in countries of economic cooperation and development] *Vycha osvita Ukrainy - Higher education of Ukraine*, 4, 7-9 [in Ukrainian]
5. *Osvita doroslyh: svitovyy dosvid, ukrayinski realiyyi i perspektyvy* [Adult education: global trends, Ukrainian realities and prospects] (2020) N.G. Nychkalo, I.F. Prokopenka. (Eds.) Harkiv: FOP Brovin O.V. [in Ukrainian]
6. *Osobystisnyy i profesiynnyy rozvytok doroslyh: teoriya i praktyka* [Personal and professional development of adults: theory and practice] (2016) Anichenko O.V. (Eds.) Kyiv: IPOOD NAPN Ukrainy. [in Ukrainian]
7. *Zakon Ukrainy «Pro osvit»* : [The Law of Ukraine «On the education»] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian]
8. *Profesiyna osvita : andragonistychnyy pidhid* [Professional education: andragogic approach] (2018) O.A. Dubasenuk (Eds.) Zhytomyr: Vyd. O.O. Yevenok. [in Ukrainian]
9. Sysoyeva S.O. (2011) *Interaktyvni tehnologiyi navcanya doroslyh*. [Interactive technologies for adult learning] Kyiv : VD «EKSMO». [in Ukrainian]

УДК 373.29.017:172.15]:74(477.51)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1231-1241](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1231-1241)

Криловець Микола Григорович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, 16600, тел.: (063)591-36-77, <https://orcid.org/0000-0002-8322-9606>

Лісовець Олег Васильович доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, професор, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, 16600, тел.: (097)931-73-98, <https://orcid.org/0000-0002-4641-3121>

Лісовець Оксана Вікторівна доктор філософії у галузі освіти/педагогіки, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, 16600, тел.: (097)931-73-96, <https://orcid.org/0000-0003-4685-3589>

ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО ЧЕРНІГІВЩИНИ ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю виховного потенціалу декоративно-ужиткового мистецтва Чернігівського регіону у контексті патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. Виявлено, що патріотизм є вищим почуттям, до структури якого входять інтелектуальний, емоційно-чуттєвий, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний компоненти. Відповідно до зазначених компонентів науковці визначають прояви патріотизму: в любові до родини та свого народу, Батьківщини, держави; знання про історію та культуру свого народу, свій родовід; обряди та традиції народу, пов'язаними з ними родинні традиції; специфіку історико-культурної спадщини своєї малої Батьківщини; зазначаючи при цьому діяльнісну відданість Батьківщині тощо. Вказано на те, що формування основ патріотизму варто розпочинати з періоду дошкільного дитинства. Коротко схарактеризовано специфіку старшого дошкільного віку щодо патріотичного виховання та опанування дитиною культурної спадщини свого краю. Окреслено специфіку художнього краєзнавства як засобу патріотичного виховання, запропоновано його структуру, до складу якої входять: фольклор, історія рідного краю, регіональні культурні традиції, особистості митців, пам'ятні місця, пов'язані з їхнім життям і творчістю, різні види мистецтва тощо. З огляду на належність декоративно-ужиткового мистецтва до структури

художнього краєзнавства, розкрито його сутність та визначено види. З урахуванням патріотично-виховного потенціалу цього виду мистецтва у роботі з дітьми старшого дошкільного віку, більш детально проаналізовано специфіку використання таких його видів, як витинання, вишивка та писанкарство крізь призму регіональної культури Чернігівщини. Вказано, за використання яких форм і методів роботи з дітьми 6-7 років у закладі дошкільної освіти можливе ефективне патріотичне виховання засобами регіонального декоративно-ужиткового мистецтва.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку, художнє краєзнавство, декоративно-ужиткове мистецтво, заклад дошкільної освіти.

Krylovets Mykola Hryhorovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Nizhyn Mykola Gogol State University, Graftska St., 2, Nizhyn, 16600, tel.: (063)591-36-77, <https://orcid.org/0000-0002-8322-9606>

Lisovets Oleh Vasyliovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Professor, Nizhyn Mykola Gogol State University, Graftska St., 2, Nizhyn, 16600, tel.: (097) 931-73-98, <https://orcid.org/0000-0002-4641-3121>

Lisovets Oksana Viktorivna Doctor of Philosophy in Education/Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Preschool Education Department, Nizhyn Mykola Gogol State University, Graftska St., 2, Nizhyn, 16600, tel.: (097)931-73-96, <https://orcid.org/0000-0003-4685-3589>

DECORATIVE AND APPLIED ARTS OF CHERNIGIV REGION AS A MEANS OF PATRIOTIC EDUCATION CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Abstract. The article is devoted to revealing the educational potential of decorative and applied art of the Chernihiv region in the context of patriotic education of older preschool children. It was revealed that patriotism is a higher feeling, the structure of which includes intellectual, emotional-sensual, motivational-value, activity components. According to the specified components, scientists define manifestations of patriotism: in love for the family and one's people, the Motherland, the state; knowledge about the history and culture of one's people, one's lineage; rites and traditions of the people, related family traditions; specifics of the historical and cultural heritage of their small Motherland; at the same time. It is indicated that the formation of the foundations of patriotism should be started from the period of preschool childhood. The specifics of the older preschool age regarding

patriotic education and the child's mastering of the cultural heritage of his region are briefly characterized. The specifics of artistic local history as a means of patriotic education are outlined, its structure is proposed, which includes: folklore, history of the native land, regional cultural traditions, artists' personalities, memorable places related to their life and work, various types of art, etc. Taking into account the belonging of decorative and applied art to the structure of artistic local history, its essence is revealed and its types are defined. Taking into account the patriotic and educational potential of this type of art in working with children of older preschool age, the specifics of the use of such types of art as carving, embroidery and pysankart through the prism of the regional culture of Chernihiv region were analyzed in more detail. It is indicated which forms and methods of working with children of 6-7 years of age in a preschool education institution are used to effectively educate them by means of regional decorative and applied arts.

Keywords: patriotism, patriotic education, patriotic education of older preschool children, artistic local history, decorative and applied arts, preschool education institution.

Постановка проблеми. Проблема патріотичного виховання є однією з таких, що не втрачають своєї актуальності в українському суспільстві. Від обрання Україною незалежності й до нинішніх трагічних подій, пов'язаних із військовою протидією нашої країни агресії російської федерації, питання, пов'язані із патріотизмом загострилися й набули нового значення. Мета патріотичного виховання на державницькому рівні визначена у низці законодавчих документів, зокрема – у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України [1]. Мета патріотичного виховання стосується становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин тощо. Таким чином, стверджується думка про необхідність формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей українського народу, національної самобутності. Головним орієнтиром в оновленні змісту патріотично-вихованої роботи слугує максимальне урахування регіональних та етнічних особливостей, використання кращих надбань етнопедагогіки, національної культури у даному процесі. Необхідністю розкриття окремих аспектів урахування елементів регіональної культури (а саме – декоративно-ужиткового мистецтва) у патріотичному вихованні дітей старшого дошкільного віку обумовлено актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі складові патріотичного виховання особистості та формування національної самосвідомості знайшли своє відображення в працях вчених: М. Антоненко, М. Боришевського, Л. Вовк, М. Євтуха, П. Кононенко, Ю. Руденка, В. Сидоренко, М. Стельмаховича,

О. Сухомлинської, Д. Тхоржевського, М. Ярмаченка та ін. У наукових працях І. Бега, А. Богуш, Н. Майгутяк, С. Матвієнко, В. Мусієнко, Н. Охріменко, А. Солонської, Т. Філімонової, Л. Шкребтієнко проаналізовано специфіку формування патріотизму стосовно дітей дошкільного віку.

Проблемам використання засад декоративно-ужиткового мистецтва в сучасній освітній практиці присвячено праці А. Блахут, О. Гевко, Л. Калуської, Н. Луцан, В. Мусієнка, Л. Олексюк-Казо, О. Опалюка, О. Поліщук та інших дослідників. У працях А. Адруга, О. Гасюк, О. Косачевої, С. Матвієнко, А. Семенцова, А. Стахурської-Козоріз розкрито особливості окремих видів декоративно-ужиткового мистецтва Чернігівського Полісся.

Мета статті полягає в розкритті потенціалу декоративно-ужиткового мистецтва Чернігівщини у патріотичному вихованні дітей старшого дошкільного віку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема патріотичного виховання дітей дошкільного віку в останні роки визначає необхідність пошуку, теоретичного та методичного обґрунтування дієвих засобів реалізації даного процесу. На основі вивчення наукових джерел з'ясовано, що використання потенціалу декоративно-ужиткового мистецтва в його регіональному спрямуванні на сьогодні є малодослідженим стосовно патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Це обумовлює необхідність здійснення подальших наукових розвідок у даному напрямі.

Виклад основного матеріалу. Ключовими поняттями нашого дослідження визначаються такі, як «патріотизм», «патріотичне виховання», «виховання патріотичних почуттів». Згідно філософського словника, поняття «патріотизм» визначається як моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до Вітчизни, відданість їй, гордість за її минуле і сучасне, прагнення захистити інтереси Батьківщини [2, с. 471].

Сутність поняття «патріотизм» розкрито у наукових працях А. Алексюк, І. Бега, А. Богуш, О. Вишневського, К. Журби, О. Захаренко, П. Ігнатенко, В. Киричок, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Т. Усатенко, К. Чорної та ін. Так, академік І. Бех, аналізуючи це поняття з точки зору розвитку особистості, трактує його як почуття та цінність, сформовану у системі особистісних якостей. Ця якість характеризує ставлення особистості до свого народу, батьківщини, держави та самої себе. І. Бех вказує на те, що сформованість патріотизму як якості має бути пов'язаною із життєвими орієнтирами особистості [3, с. 3].

Нам імпонує трактування поняття «патріотизм», надане Н. Волошиною, під яким дослідниця розуміє такі аспекти, як позитивне ставлення людини до своєї малої Батьківщини, місця свого народження, родини; своєї країни (Батьківщина у широкому розумінні цього слова); турботу про рідних, близький людей, громадян міста; турботу про свою країну. При цьому, зазначає Н. Волошина, виховуючи справжнього патріота, слід ураховувати те,

що патріотизм «виникає і розвивається, все більш соціалізуючись і збагачуючись, у процесі духовно-естетичного розвитку» [4, с. 72].

У низці робіт (Т. Анікіна, А. Коркішко, Л. Кулішенко, Р. Петронговський, Г. Шевченко, Л. Філатова) запропоновано структуру патріотизму відповідно до напрямів досліджень науковців. Ми вважаємо прийнятною, з огляду на специфіку нашої статті, структурність патріотизму, запропоновану дослідницею Т. Анікіною стосовно патріотичного виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства. Поняття «патріотизм» Т. Анікіна трактує як здатність і потребу особистості у відтворенні соціально-культурного досвіду (народності, національності) у системі розвитку загальнонародської культури [5, с. 28]. Структуру даного феномену, на думку Т. Анікіної, утворюють інтелектуальний, діяльнісний та емоційно-чуттєвий компоненти, при цьому головне значення для ефективного патріотичного виховання має саме діяльнісний компонент [5, с. 15].

Наголосимо, що виховання справжнього патріота слід розпочинати з періоду дошкільного дитинства. Про це доведено у працях А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, О. Лісовець, С. Матвієнко, Н. Миськової, В. Мусієнко, А. Солонської, Л. Шкребтієнко та інших вчених.

У низці досліджень щодо специфіки виховання патріотизму у дітей використовуються такі поняття, як: «патріотичне виховання дітей дошкільного віку», «виховання патріотичних почуттів» стосовно дітей дошкільного віку. Так, дослідниця Л. Шкребтієнко вказує на те, що стосовно старших дошкільників, з огляду на вік дітей, доцільніше говорити про виховання у них патріотичних почуттів. Сам процес виховання патріотизму у дітей 6-7 років, вважає Л. Шкребтієнко, є спрямованим на наповнення емоційного та почуттєвого складників патріотизму [6, с. 56].

У дисертаційному дослідженні В. Мусієнко процес патріотичного виховання дошкільників пов'язується із педагогічно обумовленими, створеними суспільством (з урахуванням його ідеології, державної, суспільної та культурно-освітньої політики, ментальності та ряду інших особливостей) умовами, які дозволяють залучати дітей до національної культурної спадщини, основ суспільного життя з метою ефективної реалізації засад патріотизму та його діяльнісної складової [7, с. 111].

Старший дошкільний вік є найбільш сенситивним періодом щодо формування базових якостей особистості, її громадянських почуттів, які формують стійку індивідуальність людини. Як зазначає С. Матвієнко, дошкільник цього віку здатний переживати усе, що відбувається з ним, рефлексувати та визначати власне ставлення до подій, спілкування, діяльності тощо. Переживання ставлень до навколишнього становить сферу емоцій, почуттів і ставлень дитини, що визначається на специфіці формування основ патріотизму особистості [8, с. 173].

Розглянемо патріотично-виховний потенціал художнього краєзнавства, який обґрунтовується у низці наукових робіт останніх років, присвячених

пошуку ефективних засобів патріотичного виховання (Т. Анікіна, Н. Бондаренко, Ю. Блудова, Р. Загорулько, М. Качур, В. Лаппо, С. Матвієнко, Л. Масол, Т. Озерова, Н. Охріменко та ін.). При цьому орієнтуємось на визначення «художнє краєзнавство», надане Т. Анікіною, яка тлумачить даний науковий феномен через взаємодію особистості з об'єктами, явищами та процесами художньої культури краю, «які здатні тією чи іншою мірою задовольняти духовні та естетичні потреби людини та одночасно мати художнє, наукове та історичне значення» [5, с. 124].

Н. Охріменко пропонує наступну структуру художнього краєзнавства: фольклор, різні види мистецтва, історія рідного краю, регіональні культурні традиції, особистості митців, пам'ятні місця, пов'язані з їхнім життям і творчістю тощо. Аналізуючи специфіку художнього краєзнавства, Н. Охріменко зазначає, що регіональна культура та її складові, у тому числі – декоративно-ужиткове мистецтво, мають великий потенціал у духовному зростанні особистості та формуванні у дитини-дошкільника засад патріотизму [9, с. 12].

Культурна (творча) діяльність дитини починається з її першими діями і вчинками. Вчена В. Лаппо вказує на те, що будь-яке маніпулювання артефактами – вже елемент культурної діяльності; що всяка діяльність людини має субкультурний зміст [10, с. 84].

Спираючись на погляди вищезазначених науковців, здійснимо більш детальний аналіз патріотично-виховного потенціалу декоративно-ужиткового мистецтва (як складової художнього краєзнавства) та коротко розглянемо його специфіку стосовно Чернігівського регіону.

Декоративно-ужитковим мистецтвом називають вид художньої діяльності, продукти якого є водночас естетичними й практичними у своєму використанні, вжитку, тобто – утилітарними, ужитковими. У той же час, термін «декоративне», який застосовується з поняттям «ужиткове», тлумачиться у перекладі як «прикрашати». Таким чином, у складному понятті «декоративно-ужиткове мистецтво» ми можемо визначити утилітарну й естетичну складову, а належність даного виду народної художньої спадщини до мистецького рівня вказує на її історичну та художню зрілість.

Н. Луцан характеризує декоративно-ужиткове мистецтво як одну із форм суспільної свідомості й суспільної діяльності. На думку дослідниці, від становлення практики створення виробів ужитку первісною людиною, увесь подальший період твору народного мистецтва становили важливу частину не тільки матеріальної культури, але й були сферою культурного та духовного життя народу [11, с. 12]. Фактично народні художні ремесла можуть мати значний вплив на психолого-педагогічний і виховний потенціал особистості. Вони не лише сприяють творчому самовираженню, але і формують цінність культурної спадщини, розвивають соціальні навички та сприяють загальному психологічному та педагогічному розвитку особистості. Важливо розглядати цей вплив в контексті культурного та традиційного досвіду, оскільки народні художні ремесла тісно пов'язані з історією та етнічною спадщиною.

Зокрема, В. Опалюк вважає, що різні види декоративно-ужиткового мистецтва, визначаючи різновиди людської культурної практики, характеризують і ментальність народу, і специфіку його побутового життя, а також матеріальну та духовну складові культури. У сфері домашнього побутового виробництва сформувався цей вид народного мистецтва, у якому «відтворювалася свідомість, міфологізм у спілкуванні людей з природою та родиною» [12, с. 4]. О. Опалюк, розкриваючи педагогічні засади народного мистецтва вказує на те, що «декоративно-ужиткове мистецтво – це найдоступніша дитині форма духовності, це перший етап оволодіння нею художнім стилем бачення. Воно є найбільш близьким кожній людині та може стати основою художнього розвитку особистості, оскільки з одного боку, в ньому відбито минуле, а з іншого боку – в народному мистецтві упродовж століть були вироблені творчі методи, які складають основу розвитку сучасної народної творчості» [12, с. 6].

У практиці ЗДО, у контексті реалізації засад народознавства та організації художньо-продуктивної діяльності дітей старшого дошкільного віку, використовується ряд видів декоративно-ужиткового мистецтва. Більшою мірою така робота проводиться в загальноукраїнському народознавчому контексті. Однак, як зазначається у державному стандарті дошкільної освіти, в його освітньому напрямі «Дитина у соціумі», з метою формування соціально-громадянської компетентності дитини, виховання в неї патріотизму, слід ознайомлювати її з культурними надбаннями свого краю [13, с. 16].

Слід відзначити, що в останні десятиліття підвищився інтерес науковців до проблеми формування інтересу у дошкільників до регіональних народних ремесел. Регіональна культура стає для дитини-дошкільника першим кроком в засвоєнні своєрідності та різноманітності світової культури, в опануванні нею загальнолюдськими цінностями, формуванні особистісної культури та засад патріотизму. Культурна спадщина Чернігівського краю вирізняється багатством її артефактів стосовно кожного із видів мистецтва. Зважаючи на специфіку використання елементів регіонального декоративного мистецтва у практиці ЗДО, проаналізуємо більш повно деякі з них.

Писанка як вид декоративно-ужиткового мистецтва досліджувалася на методичному рівні її використання у роботі з дітьми та учнями такими вченими, як: А. Адруг, О. Ковальов, О. Косачова, В. Лаппо, С. Матвієнко, Т. Носаченко та ін.

О. Ковальовим проаналізовано специфіку видів декоративно-ужиткового мистецтва Чернігово-Сіверщини; дослідником розкрито методику роботи з творами народних ремесел краю з дітьми 6-10 років [14]. Науковець вказує на те, що в ознайомленні дітей з писанкою потрібно звертати увагу на основні способи її виготовлення (за видами). Це так звані крапанки, дряпанки, крашанки, мальованки й восковий розпис. В залежності від специфіки технологічного процесу виготовлення писанки можна говорити про регіональну приналежність цього виду декоративно-ужиткового мистецтва.

О. Ковальов зазначає, що у вивченні дітьми 6-10 років писанки як елементу регіональної культури, варто використовувати такий проєктний напрям роботи, як «Писанка мого краю». Діти, співпрацюючи з вихователем, переглядають зразки регіональних писанок (зادля цього використовуються ілюстрації, відеоматеріал або робота проводиться у форматі майстер-класу). Вихователь розповідає дітям, якою є писанка в рідному для них краї, які прийоми роботи та яка орнаментика задля цього використовується [там само].

Вишивка є одним із найбільш поширених видів декоративно-ужиткового мистецтва для кожного регіону України. С. Матвієнко розкрила специфіку вишивки Чернігівщини. Дослідниця вказує на те, що для цього регіону Полісся більш характерні білі вишивки, поєднання тканини з різними мережками. Для півдня краю характерним є використання мотивів «терен», «виноград», «ключики», а також геометрично-рослинних узорів [15, с. 28]. У роботі з дітьми старшого дошкільного віку, ознайомлюючи їх із вишивкою Чернігівщини, бажано представити на виробх орнаменту «білої гладі», а також запропоновувати дітям на заняттях із зображувальної діяльності повправлятися у «заповненні» орнаменту.

Наступним важливим видом декоративно-ужиткового мистецтва Чернігівщини, яке можна використовувати у роботі з дошкільниками, є *гончарство*. Найбільш відомим зразком цього виду регіональної культури є волокитинська порцеляна. Нині с. Волокитине територіально належить Сумський області, але становлення цього центру народних промислів припадає на другу третину XIX ст., коли село перебувало у складі Чернігівської губернії. Здавна місцеві майстри використовували унікальну фарфорову глину. Це дозволило вивести виробництво волокитинської порцеляни на високий міжнародний рівень. Виробами з глини цього виду, як правило, є предмети невеликих форм: сервізи, вази, обрамлення ікон, флакони тощо. У роботі з дошкільниками їм розповідають про те, що волокитинська глина є специфічно білого кольору, який надалі розфарбовується за допомогою природних барвників. Дані про специфіку гончарства на Чернігівщині та методику ознайомлення учнів з цим видом декоративно-ужиткового мистецтва краю знаходимо у праці О. Ковальова [14].

Витинанка Чернігівщини. Для Чернігівського регіону, як визначається з ряду досліджень, витинання не стало самобутнім видом народних ремесел. Більшою мірою цей вид декоративно-ужиткового мистецтва характерний для Західного Полісся. Як зазначають О. Коновалова [7, с. 64], С. Матвієнко [15, с. 20], для орнаментики витинання Чернігівщини характерними є класичні композиції типу «Світового дерева» або «Берегині». С. Матвієнко вказує на те, що ознайомлення дітей із такими композиціями краще проводити на заняттях з народознавства, пояснюючи дошкільникам сутність композиції витинанки, особливості добору її елементів [15, с. 22].

Висновки. У контексті патріотичного виховання дітей дошкільного віку важливим засобом визначається декоративно-ужиткове мистецтво. Воно втілює духовні здобутки українського народу, віковічне прагнення людей до самовизначення. У середовищі національної культури за використання надбань педагогіки можливо вирішувати завдання, пов'язані з вихованням патріота, людини творчої, соціально активної. Використання засад регіонального декоративно-ужиткового мистецтва у роботі з дітьми дошкільного віку сприяє формуванню в них відчуття близькості до свого дому, краю; формує інтерес до взаємодії з елементами національної (а в її контексті – регіональної) культури; виховує повагу та любов до всього українського й закладає тим основи патріотизму. Подальші наукові розробки пов'язані з визначення методичних засад використання видів декоративно-ужиткового мистецтва Чернігівщини у роботі з дошкільниками.

Література:

1. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено МОН. Наказ №527 від 06.06.2022. <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdilo-povu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vyhovannya/> (дата звернення 22.01.2024).
2. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
3. Бех І. Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання. *Рідна школа*. 2015. № 1-2. С. 3–6.
4. Волошина Н. Філософські погляди на сутність патріотизму як інформаційно-психологічну складову інформаційної безпеки. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2009. № 1 (4). С. 72–75.
5. Анікіна Т. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01. 1993. Київ. 234 с.
6. Шкретієнко Л. П. Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Одеса. 2019. 298 с.
7. Мусієнко В. С. Формування почуття патріотизму в дітей у дошкільних навчальних закладах України (1930-1992 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. 2007. Тернопіль. 324 с.
8. Матвієнко С. І. Специфіка патріотичного виховання у дошкільному дитинстві. Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку: колективна монографія / за заг. ред. О. Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2020. С. 169-197.
9. Охріменко Н. П. Теоретичні аспекти художнього краєзнавства. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2021. Вип. 4. С. 7-15.
10. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етнорегіону): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Івано-Франківськ. 2008. 287 с.
11. Луцан Н. І. Декоративно-прикладне мистецтво та основи дизайну: навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Слово», 2009. 172 с.
12. Опалюк О. М. Декоративно-прикладне мистецтво. Кам'янець-Подільський: Медобори (ПП Мошак І. І.). 2002. 34 с.
13. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція): наказ МОН України № 33 від 12.01.2021 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya> (дата звернення 18.01.2024).

14. Ковальов О. Є. Методика викладання декоративного мистецтва у початковій школі: навч. посібник для вузів. Суми : Мрія. 1997. 204 с.

15. Матвієнко С. І. Практикум і методичні рекомендації до навчальної дисципліни «Художня праця та основи дизайну». Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. 79 с.

References:

1. Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy. Zatverdzheno MON. Nakaz No 527 vid 06.06.2022. [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine] <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdzylo-novu-kontseptsiiyu-patriotychnoho-vykhovannia/> (data zvernennia 22. 01.2024). [in Ukrainian].

2. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk (2002). [Philosophical encyclopedic dictionary] / NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H. S. Skovorody; holov. red. V.I. Shynkaruk. Kyiv: Abrys. 742 p. [in Ukrainian].

3. Bekh, I. (2015). Patriotyzm: suchasni oznaky ta oriientyry vykhovannia. [Patriotism: modern signs and orientations of education]. *Ridna shkola*. No 1-2. P. 3–6. [in Ukrainian].

4. Voloshyna, N. (2009). Filosofski pohliady na sutnist patriotyzmu yak informatsiino-psychologichnu skladovu informatsiinoi bezpeky. [Philosophical views on the essence of patriotism as an informational and psychological component of information security]. *Suchasni informatsiini tekhnologii u sferi bezpeky ta oborony*. No 1 (4). P. 72–75. [in Ukrainian].

5. Anikina, T. O. (1993). Patriotychne vykhovannia maibutnikh uchyteliv muzyky zasobamy khudozhnoho kraieznavstva. *Candidate's thesis*. 13.00.01. Kyiv. 234 p. [in Ukrainian].

6. Shkrebtienko, L. P. (2019). Vykhovannia patriotychnykh pochuttiv u ditei starshoho doshkilnoho viku zasobamy khudozhnoi literatury [Education of patriotic feelings in children of older preschool age by means of fiction]: candidate's thesis. 13.00.08. Odesa. 298 p. [in Ukrainian].

7. Musiienko, V. S. (2007). Formuvannia pochuttia patriotyzmu v ditei u doshkilnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (1930-1992 rr.): [Formation of a sense of patriotism in children in preschool educational institutions of Ukraine (1930-1992)]. *Candidate's thesis*. 13.00.01. Ternopil. 324 p. [in Ukrainian].

8. Matvienko, S. I. (2020). Spetsyfika patriotychnoho vykhovannia u doshkilnomu dytynstvi. *Sotsialno-moralnyi rozvytok i vykhovannia ditei doshkilnoho viku: kolektyvna monohrafiia / za zah. red. O.L. Kononko*. [Specifics of patriotic education in preschool childhood Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. P. 169-197. [in Ukrainian].

9. Okhrimenko, N. P. (2021). Teoretychni aspekty khudozhnoho kraieznavstva [Theoretical aspects of artistic local history]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia – Scientific notes of NSU named after M. Gogol*. Issue 4. P. 7-15. [in Ukrainian].

10. Lappo, V. V. (2008). Formuvannia u starshykh doshkilnykiv tsinnisnoho stavlennia do ridnoho kraiu zasobamy etnokultury (na prykladi hutsul'skoho etnorehionu) [The formation of a valuable attitude to the native region in older preschoolers by means of ethnoculture (on the example of the Hutsul ethnoregion)]. *Candidate's thesis*. 13.00.08. Ivano-Frankivsk. 287 p. [in Ukrainian].

11. Lutsan, N. I. (2009). Dekorativno-prykladne mystetstvo ta osnovy dyzainu : navch. posib. [Decorative and applied art and basics of design] Kyiv: Vydavnychi dim "Slovo". 172 p. [in Ukrainian].

12. Opaliuk, O. M. (2002). Dekorativno-prykladne mystetstvo [Arts and crafts]. Kamianets-Podilskyi: Medobory (PP Moshak I. I.). 34 p. [in Ukrainian].

13. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia): nakaz MON Ukrainy № 33 vid 12.01.2021 r. [Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia): nakaz MON Ukrainy No. 33 vid 12.01.2021 r.] URL:<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya> (data zvernennia 18. 01.2024). [in Ukrainian].

14. Kovalov, O. Ie. (1997). *Metodyka vykladannia dekoratyvnoho mystetstva u pochatkovii shkoli* [Methods of teaching decorative arts in primary school]: navch. posibnyk dlia vuziv. Sumy: Mriia. 204 p. [in Ukrainian].

15. Matvienko, S. I. (2022). *Praktykum i metodychni rekomendatsii do navchalnoi dystsypliny «Khudozhnia pratsia ta osnovy dyzainu»* [Workshop and methodical recommendations for the academic discipline "Art work and basics of design"]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. 79 p. [in Ukrainian].

УДК [373.3.015.31:17.022.1]:908:37.013.76

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1242-1251](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1242-1251)

Кузьма-Качур Марія Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, тел.: (03131) 21-109, <https://orcid.org/0000-0002-8580-5830>

Горват Маріанна Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, тел.: (03131) 21-109, <https://orcid.org/0000-0003-2320-9731>

ФЕНОМЕН КРАЄЗНАВСТВА ЯК РЕСУРС МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Анотація. Актуальність проблеми морального виховання здобувачів початкової освіти обумовлена політичними подіями, реформами та нововведеннями у нормативному забезпеченні закладів загальної середньої освіти, що спрямовують не тільки на формування компетентностей, але й поважати традиції та звичаї свого й інших народів, знаходити взаєморозуміння у суспільному поліетнічному середовищі. Здійснено наголос на орієнтирах нормативних документів щодо діяльності вчителя задля забезпечення успішного формування в учнів системи морально-етичних цінностей. Авторами спрямовано увагу на врахування особливостей при моделюванні уроків та виховних заходів в початковій школі: у молодших школярів уже сформована певна система знань про особливості найближчого довкілля: природного і соціального; молодші школярі оволоділи вже практичними навичками організовувати дослідження в навколишній місцевості; систематичне застосування краєзнавчого матеріалу забезпечує розвиток у дітей морально-ціннісних суджень.

У статті обґрунтовано особливості феномена краєзнавства у взаємозв'язку з компонентами морального виховання молодших школярів: географічної мережі рідного краю як місця проживання молодшого школяра (вивчення топології рідного краю має перспективу розкриття духовно-морального виховання в процесі набуття знань про рідний край), ментальні особливості суспільних відносин краю, їх значення для формування особистості школяра (до основних об'єктів середовища рідного краю відносять територію та населення, яке на ній проживає), аксіологічний зміст пізнання об'єктів і явищ рідного краю, їх значення у формуванні мотиваційного компоненту моральності особистості здобувача початкової

освіти (вивчення морального значення культурних цінностей, які оточують школяра, забезпечення розуміння їх моральної цінності, що впливає на духовний світ особистості), унікальність соціальних контактів в середовищі рідного краю, їх зв'язок з вчинками та поведінкою здобувачів початкової освіти (соціальна мережа охоплює велику кількість контактів особистості здобувача освіти з оточуючими).

Ключові слова: моральне виховання, рідний край, краєзнавство, здобувачі початкової освіти, особливості феномена краєзнавства.

Kuzma-Kachur Maria Ivanovna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Primary Education, Mukachevo State University, Uzhhorodska St., 26, Mukachevo, 89600, tel.: (03131) 21-109, <https://orcid.org/0000-0002-8580-5830>

Horvat Marianna Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Primary Education, Mukachevo State University, Uzhhorodska St., 26, Mukachevo, 89600, tel.: (03131) 21-109, <https://orcid.org/0000-0003-2320-9731>

THE PHENOMENON OF ETHNOGRAPHY AS A RESOURCE FOR MORAL EDUCATION OF STUDENTS OF PRIMARY EDUCATION SPECIALITY

Abstract. The relevance of the problem of moral education of students of primary education is caused by political events, reforms and innovations in the regulatory support of general secondary educational institutions, which are aimed not only at the formation of competencies, but also at respecting the traditions and customs of their own and other nationalities, finding mutual understanding in a multiethnic society. Emphasis has been placed on the guidelines of normative documents on teacher's activities to ensure the successful formation of a system of moral and ethical values among students. The authors have focused their attention on taking into account the peculiarities of modeling lessons and educational activities in primary school: younger students have already formed a certain system of knowledge about the features of the nearest environment: natural and social; younger students have already mastered the practical skills of organizing research in the surrounding areas; systematic usage of ethnographic material ensures the development of moral and value judgments in children.

The article is concerned with the peculiarities of the phenomenon of ethnography in relation to the components of moral education of junior schoolchildren: geographical network of the native land as a place of residence of a junior schoolchild (studying the topology of the native land has the prospect of revealing spiritual and moral education in the process of acquiring knowledge about

the native land), mental features of social relations of the region, their importance for the formation of the student's personality (the main objects of the native land environment include the territory and the population living on it), axiological content of cognition of objects and phenomena of the native land, their importance in the formation of the motivational component of the morality of the personality of the primary education applicant (studying the moral value of cultural values surrounding the student, ensuring understanding of their moral value, which affects the spiritual world of the individual), the uniqueness of social contacts in the environment of the native land, their connection with the actions and behavior of primary education applicants (the social network covers a large number of contacts of the personality of the applicant with the others).

Keywords: moral education, native land, ethnography, primary school applicants, peculiarities of the phenomenon of ethnography.

Постановка проблеми. Сучасна шкільна освіта України орієнтована на підвищення ефективності освітнього процесу на основі компетентнісного підходу і спрямовує не тільки на засвоєння знань і формування умінь, але й поважати традиції та звичаї свого й інших народів, знаходити взаєморозуміння у поліетнічному середовищі.

Зазначені пріоритети відображені у головних документах про освіту, зокрема у законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Державному стандарті початкової освіти, Концепції нової української школи та ін. У цих документах йдеться про те, що сучасна освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості, яка «усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [1].

Для правильного вирішення означених завдань, пов'язаних з реформами в освіті, необхідним є аналіз, узагальнення та творче осмислення особливостей функціонування компонентів педагогічного процесу у тому числі і краєзнавчої діяльності. Краєзнавча робота за своїм змістом та способами організації діяльності здобувачів освіти є інтегративною та різнобічною. Її складові включені у зміст усіх освітніх галузей початкової школи, що сприяє активізації інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та вольових якостей особистості школяра.

Теоретичне узагальнення цінного досвіду педагогів минулого у поєднанні з сучасними напрацюваннями дають змогу якісно оновити й удосконалити зміст освітнього процесу початкової школи інноваційними засобами краєзнавчої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки педагогічна та соціально-філософська сутність шкільного краєзнавства важлива у формуванні

особистості школяра, то цей компонент освітнього процесу постійно досліджується науковцями та педагогами-практиками. В історико-філософському аспекті означену проблему розглянуто в працях В. Андрущенко, І. Зязюна, В. Кременя, В. Лугового та ін. Теоретико-методичні засади освітнього краєзнавства та підготовку вчителів до їх впровадження висвітлили у своїх працях Н. Брижак, В. Корнєєв, М. Кузьма-Качур, В. Обозний, П. Шищенко та ін.

Обґрунтуванню цілей, завдань, розробці змісту та організаційних форм шкільного краєзнавства присвячені праці сучасних вчених-педагогів В. Бенедюк, Л. Гомля, П. Іванова, П. Кузіна, Л. Кушніра, Є. Пасічника, Н. Рудницької та ін. Видатний вітчизняний педагог В. Корнєєв розробив методичні особливості організації краєзнавчої роботи при вивченні географії, охарактеризував навчальні пошуки школярів у рідному краї як один з важливих підходів, які сприяють підвищенню інтересу до знань.

Особливості вивчення рідного краю в початковій школі знайшли своє відображення у працях Т. Байбари, В. Ільченко, Т. Люріної, В. Молодиченка, Т. Олексенко.

В аспекті проблеми дослідження значну цінність мають наукові доробки: М. Генік, в яких відображені основні аспекти формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами народознавства; Л. Гуцай, яка зосереджувала увагу на виховання у молодших школярів позитивного ставлення до традицій і звичаїв українського народу; К. Шевчук досліджувала проблему формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю.

Різноманітним аспектам теорії морального виховання, формування та діагностики моральних цінностей особистості учнів присвячені роботи: І. Беха, Г. Ващенко, В. Абламоної, Т. Дем'янюк, Ю. Шевенко та ін.

Мета статті полягає у визначенні особливостей феномена краєзнавства у формуванні морального виховання здобувачів початкової освіти.

Виклад основного матеріалу. Перед початковою школою постало завдання підготувати відповідального громадянина, який здатний об'єктивно оцінювати ситуацію і провадити власну діяльність відповідно до інтересів суспільства. Вирішення означеного завдання пов'язано з формуванням у здобувачів початкової освіти моральних якостей та установок, що спираються на ціннісних орієнтирах «плекання любові до рідного краю та української культури, шанобливе ставлення до Української держави» [2].

Серед пріоритетів, які зазначені в Концепції нової української школи є «формування в учнів системи загальнолюдських цінностей – морально-етичних (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей)...» [3]. З огляду на зазначені орієнтири нормативних документів, діяльність вчителя початкової школи має бути спрямована на:

– «зміцнення моральності, яка заснована на свободі, волі та внутрішній установці особистості діяти у відповідності до своєї совісті;

- формування моралі як усвідомленої необхідності певної поведінки, що ґрунтується на уявленнях, які склалися в суспільстві про добро і зло;
- розвиток совісті як моральної самосвідомості особистості, здатності формулювати свої власні моральні обов'язки, а також здійснювати моральний самоконтроль і надавати моральну оцінку власним вчинкам і вчинкам оточуючих;
- здатність до самостійних вчинків, які ґрунтуються на основі морального вибору і відповідальність за їх результати;
- усвідомлення цінності інших людей і цінність людського життя» [4].

Моральне виховання молодших школярів має багатофакторний характер. На його результати впливають взаємини в сім'ї, шкільному колективі, цінності і традиції соціуму, навколишня природа, вулична культура, засоби масової інформації та ін. Наявність різних факторів ускладнює виховний процес, так як важко врахувати їх часто стихійний вплив на особистість і її духовний світ. Проте, різноманітність факторів забезпечує можливість шукати і підбирати оптимальний педагогічний вплив, зберігаючи при цьому успішне вирішення педагогічної проблеми. Провідним фактором морального виховання є краєзнавство в його багатогранній різноманітності. Особливість застосування компонентів краєзнавства у процесі формування морального виховання полягає в системі знань про рідний край. Тому, моделюючи уроки чи виховні заходи в початковій школі, необхідно враховувати такі особливості:

- у молодших школярів уже сформована певна система знань про особливості найближчого довкілля: природного і соціального;
- молодші школярі оволоділи вже практичними навичками організовувати дослідження в навколишній місцевості;
- систематичне застосування краєзнавчого матеріалу забезпечує розвиток у здобувачів освіти морально-ціннісних суджень.

До об'єктивних факторів, що впливають на формування морального виховання молодших школярів засобами краєзнавства відносять: природу, етнос, комунікаційно-інформаційні знаки, об'єкти матеріальної та духовної культури та ін.

Програми освітніх галузей початкової школи передбачають різноманітні види діяльності, які важливі для розвитку моральних почуттів, мотивів і діяльності молодших школярів: знайомство з життям героїчних людей, участь у посильних заходах з благоустрою території школи, турбота про оточуючих людей, які потребують допомоги та інші види, які спрямовані на ознайомлення їх з цінностями сім'ї, шкільного колективу, великої і малої Батьківщини, традиціями і духовною культурою. Ці та інші види діяльності в шкільній практиці визначаються як види позаурочної роботи. Краєзнавча діяльність, як фактор зустрічі дитини з навколишньою дійсністю, уможливорює участь школярів долучитися до процесу перетворення рідного міста (села), сприяючи тим самим вихованню моральних якостей особистості, що формується, її моральних якостей та духовності.

Великими можливостями у вирішенні завдань морального виховання особистості володіє феномен рідного краю через пізнання і усвідомлення його моральних цінностей, їх збереження і примноження. Процес пізнання малої батьківщини може бути організований як самостійний вид виховної діяльності, так і як складова частина навчальної з етнопедагогічною спрямованістю.

У процесі дослідження нами виділено особливості феномена краєзнавства у взаємозв'язку з компонентами морального виховання молодших школярів. Опишемо їх у власній інтерпретації.

Особливості географічної мережі рідного краю як місця проживання молодшого школяра. Вивчення топології рідного краю має перспективу розкриття духовно-морального виховання в процесі набуття знань про рідний край. Завдяки дослідженню географічних об'єктів здобувачі освіти отримують нові знання, підвищують інтелектуальний рівень, збагачуючи свій науковий новими дефініціями. У зв'язку з тим, що місце проживання людини є середовищем його життя і діяльності, населений пункт рідного краю розглядається як простір фізичного існування. Задля забезпечення комфортного проживання та діяльності людство створює населенні пункти, будуючи інфраструктуру, враховуючи особливості природи на протязі тисячоліть. Досліджуючи з молодшими школярами житлові будівлі у краєзнавчих музеях чи за місцем проживання можна дізнатися про рівень соціального розвитку краян в різні епохи, відмінності у їх побуті та використанні будівельних матеріалів, провідних заняттях чоловіків та жінок тощо.

Для сучасної людини «дім» не втратив своєї цінності. Будинок захищає від небезпек, дає можливість відпочити, спілкування та усамітнення. Дім – це місце, де беззастережно проявляється любов до членів сім'ї, де дитина відчуває себе в безпеці, де їй довіряють і вірять у неї. Ставлення до свого дому та двору, своєї вулиці, своєї школи, свого села, свого міста, свого краю, яке наповнене почуттям любові й гордості, переростає у таке ж ставлення до своєї великої батьківщини та суспільства.

Географічні назви населених пунктів, різних водойм та інших об'єктів мають свою історію. Вони можуть розповісти про особливості економічного, історичного чи культурного розвитку регіону. Дослідження топоніміки цікаве і корисне маленьким дослідникам рідної країни. Вивчення своєрідності топоніміки локальних територій вимагає комплексного підходу до їх вивчення. Краєзнавство – це наука не тільки про те, що доступно для візуального відчуття або про відчуття будь-якої іншої модальності, але і про те, які почуття, емоції і установки викликають у людини предмети, які вона сприймає.

Ментальні особливості суспільних відносин краю, їх значення для формування особистості школяра. До основних об'єктів середовища рідного краю відносять територію та населення, яке на ній проживає. Населення має свою історію, яка відображає інтереси та цінності здобуті тисячоліттями. На

території місцевої громади вони поступово виробляють власний стиль взаємин між людьми, традиції, звичаї, правила і закони, які не виходять за рамки зовнішніх законів суспільства і створюють своєрідний соціум. В соціумі людина виступає носієм або творцем культурних цінностей, їх наступником або продовжувачем. Важливо з молодшого шкільного віку формувати в учнів національну культуру, використовуючи різні форми та методи. Любов до своєї малої Батьківщини дає можливість побудувати духовний зв'язок з оточуючими людьми, розвинути емпатію і бажання піклуватися про інших, забезпечити зв'язок особистих інтересів з інтересами суспільства.

Важливо відмітити, що існує певна вибірковість в наступності поколінь, згідно з якою одні норми і цінності приймаються й передаються новому поколінню, а інші відкидаються. Система норми моралі засвоюються і в сім'ї, і в школі та регулюються дорослими задля збереження культури корінного населення. Педагогам доцільно підтримувати ініціативу школярів щодо організації пошукових груп та експедицій, завдяки яким робляться відкриття з життя минулого населення рідного краю. Зустрічі з очевидцями подій минулих років, з ветеранами війни, бійцями, відомими вченими, діячами культури своєї Батьківщини відкривають і доповнюють сторінки творчої й героїчної історії своєї Вітчизни та своєї країни новою інформацією, розширюють уявлення підростаючого покоління про героїзм, мужність і патріотизм українського народу за свою незалежність. Діалог поколінь залежить від здатності суб'єктів до емпатії та співпереживань. Прийняття позиції, думки іншої людини можливе через наявність внутрішнього часу у кожного суб'єкта, а це означає, що кожен учасник діалогу бере участь в безпосередньому поточному житті іншого, що він може крок за кроком осягати думки іншого в живому сьогоденні та їх динаміці.

Аксіологічний зміст пізнання об'єктів і явищ рідного краю, їх значення у формуванні мотиваційного компоненту моральності особистості здобувача початкової освіти. Вивчення морального значення культурних цінностей, які оточують школяра, забезпечення розуміння їх моральності, що впливає на духовний світ особистості, є основним завданням організованої в школі краєзнавчої роботи. У [5] виділено класифікацію краєзнавчих цінностей за змістом пізнавальних об'єктів: людина, природа, господарство, історія, культура рідного краю. Значення краєзнавчого об'єкта може бути представлено по-різному. В одних випадках аксіологічний зміст відкритий (прозорий) молодшому школяреві, в інших – пізнається тільки в діяльності, в третіх – розкривається під час пошукової роботи. Залежно від ступеня його сприйняття в об'єкті може бути представлений наступний діапазон значень:

– сенс прямої вимоги або прикладу як методу виховання не потребує кодифікації, він відкритий для сприйняття школярами (приклад з життя учасників та ветеранів війни);

- розуміння важливості традицій, обрядів, правил поведінки здійснюється в процесі їх виконання, збереження та інших видів діяльності;
- значення символів і знаків (гербів, прапорів та ін.), культурних пам'яток рідного краю розкриваються школярам при отриманні інформації з письмових чи усних джерел, розповідей дорослих, вчителів, батьків, очевидців подій, які знають їх значення;

- смислові значення деяких предметів, які ще не розкриті, можуть бути виявлені школярами в процесі пошуку, що передбачає відкриття нового.

Тільки осмислений об'єкт може стати особистісно значущим для здобувача освіти. Чудовим прикладом того, як зробити впізнавані об'єкти навколишнього світу особистісно значущими для школяра, є педагогічний досвід В. Сухомлинського щодо ознайомлення з рослинним і тваринним світом рідного краю. Великий педагог писав: «Природа стає могутнім джерелом виховання лише тоді, коли людина пізнає її, проникає думкою в причинно-наслідкові зв'язки» [6]. Як наслідок, організація пізнання цінностей об'єктів найближчого оточення сприяє формуванню особистісного змісту здобутих знань, які визначають внутрішню мотивацію вчинків школяра.

Перед учнем відкривається світ духовно-моральних відносин тоді, коли, долаючи свій егоїзм і проявляючи свою волю, він шукає і знаходить шляхи вирішення ситуації, враховуючи інтереси оточуючих, усвідомлюючи необхідність своїх вчинків відповідно до прийнятих норм поведінки в суспільстві. Через моральний вчинок молодший школяр краще розуміє інших однокласників. Завдяки цьому розумінню він вибудовує свої стосунки з ними, оцінює поточні події, розуміє їх ціннісне значення. У поліетнічному суспільстві основоположні національні цінності лежать в основі цілісного простору інтелектуально-морального розвитку і виховання школярів.

В процесі пізнання рідного краю, як зазначено у [7], заохочення школярів до цінностей культури здійснюється за допомогою різних джерел. Наприклад, письмові джерела можуть донести інформацію про історію становлення рідного краю, життя національної спільноти та окремої людини. Поява письма дозволило людині піднятися на більш вищий рівень розвитку цивілізації. Розповідь вчителя про нелегкий шлях книги від папірусів до електронного зразка, дослідження свого роду, династії та ін. звернені до емоцій здобувачів освіти, до зародження потреби оберігати і примножувати все, що стосується рідного краю. Можна із впевненістю стверджувати, що значимість використання різноманітних джерел краєзнавства полягає в тому, що:

- вони є джерела та носії інформації про різноманітні явища та події рідного краю;
- всі вони уособлюють культурну цінність нації як ресурс соціального капіталу конкретного регіону.

Духовно-моральний ресурс різних джерел інформації про рідний край надається учням у процесі краєзнавчої роботи, яку організовує вчитель на уроках та в позакласній діяльності. Оригінальність краєзнавчих джерел не тільки розвиває інтерес до пошукової діяльності, а й зміцнює довіру здобувачів освіти до наукових досліджень. Довіра є важливою передумовою побудови щирих людських взаємин у шкільному соціумі.

Унікальність соціальних контактів в середовищі рідного краю, їх зв'язок з вчинками та поведінкою здобувачів початкової освіти. Соціальна мережа охоплює велику кількість контактів особистості здобувача освіти з оточуючими. Ці контакти можуть бути як формальними, обумовленими правилами етикету (в транспорті, в магазині, в кінотеатрі та ін.), так і неформальними, заснованими на особистих симпатіях, емоційній прихильності, довірі тощо. Кожен з суб'єктів має своє оточення (умови проживання) і систему міжособистісних відносин в процесі життєдіяльності. Збільшення кількості контактів у соціальній мережі призводить до розширення особистісного простору школяра.

Зважаючи на такі обставини, в курсі «Я досліджую світ» уведені теми («Як люди взаємодіють у спільноті?», «Чи є спілкування обміном інформацією?», «Що об'єднує людей у суспільні групи?», «Як розпізнати неправдиву інформацію?», «Як не заблукати і всесвітній мережі» та ін.), які допомагають здобувачам освіти усвідомити, що саме у спільноті і співдружності можна досягти намічених цілей [8].

Отже, здобуті та усвідомлені знання рідного краю, які набули важливого значення в житті здобувача початкової освіти, являють собою культурні, моральні і духовні цінності виховного ресурсу краєзнавства.

Висновки. Відтак, об'єктно-процесуальні ресурси морального виховання здобувачів початкової освіти засобами краєзнавства охарактеризовані з врахуванням впливу на особистість молодшого школяра багатограних факторів. Їх вплив в процесі вивчення освітніх галузей початкової школи обумовлюється цінністю рідного краю у особистісному становленні школярів. Виділені особливості феномена краєзнавства у взаємозв'язку з компонентами морального виховання молодших школярів передбачають зміни відносин до рідного краю, значно підсилять методичне спрямування організації освітнього процесу. Завдання вчителя полягає у пошуках моральних цінностей об'єкту пізнання в умовах унікальності та самобутності рідного краю.

Перспективними видаються експериментальні дослідження впливу окремих факторів краєзнавства на процес формування морального виховання здобувачів початкової освіти.

Література:

1. Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020 рік), URL: https://urst.com.ua/act/pro_povnu_zagalnu_serednyu_osvitu

2. Державний стандарт початкової загальної освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
3. Нова українська школа: poradnyk dlia vchytelia / Під заг. ред. Бібік Н. М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
4. Концепція Нової української школи URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>
5. Кузьма-Качур М.І. Роль аксіосфери краєзнавства у моральному вихованні молодших школярів. URL: <http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/2742/1/18.pdf>
6. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям: триста сторінок природи. URL: <https://mala.storinka.org/триста-сторінок-книги-природи-з-книги-василя-сухомлинського-серце-віддаю-дітям.html>
7. Горват М.В. Основи краєзнавства: навчальний посібник/М.В.Горват, М.І.Кузьма-Качур – Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. – 256с.
8. Гільберг Т. Я досліджую світ : підруч. інтегр. курсу для 3-го кл. закл. заг. серед. освіти : (у 2-х ч.) : ч. 1 / Гільберг Тетяна та ін. – Київ : Генеза, 2020. – 160 с.

References:

1. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy № 463-IX vid 16.01.2020 [On comprehensive general secondary education: Law of Ukraine № 463-IX dated 16.01.2020]. Retrieved from: https://urst.com.ua/act/pro_povnu_zahalnu_serednyu_osvitu. [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi standart pochatkovoї zahalnoi osvity zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy № 87 vid 21 liutoho 2018 r. [The state standard of primary general education was approved by Resolution No. 87 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 21, 2018.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].
3. Bibik, N. M. (Ed.). (2017). *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia* [New Ukrainian school: a teacher's guide]. Kyiv: TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady». [in Ukrainian].
4. Kontsepsiia Novoi ukrainskoi shkoly [The concept of the New Ukrainian School]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>. [in Ukrainian].
5. Kuzma-Kachur M. I. (2015). Rol aksiosfery kraieznastva u moralnomu vykhovannia molodshykh shkoliariv [The role of the axiosphere of local studies in the moral education of younger schoolchildren]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Pedahohika ta psykholohiia - Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and psychology*, 1(1), 69–72. Retrieved from: <http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/2742/1/18.pdf>. [in Ukrainian].
6. Sukhomlynskyi V. Sertse viddaiu ditiam: Trysta storinok "Knyhy pryrody" [I give my heart to children: three hundred pages of the "Book of Nature"]. Retrieved from: <https://mala.storinka.org/триста-сторінок-книги-природи-з-книги-василя-сухомлинського-серце-віддаю-дітям.html>. [in Ukrainian].
7. Horvat, M. V., & Kuzma-Kachur, M. I. (2017). *Osnovy kraieznastva* [Basics of local history]. Kyiv: Vyd-vo Lira-K. [in Ukrainian].
8. Hilberh, T., Tarnavska, S., Hrubiiian, L., & Pavych, N. (2020). *Ya doslidzhuui svit. Ch. 1* [I explore the world. Part 1]. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].

УДК 373.3-056.2/.3:[373.3:51]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1252-1261](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1252-1261)

Літвінова Валерія Анатоліївна Комунальний заклад дошкільної освіти «Лісовичок» Долинської міської ради, вул. Макаренка 23, с.Олександрівка, 28531

Бадіца Марина Володимирівна доцент кафедри дошкільної освіти, Криворізький державний педагогічний університет факультет педагогічної освіти кафедра дошкільної і спеціальної освіти, проспект Гагаріна, 26, м. Кривий Ріг, 50086, тел.: (097) 001-87-54, <https://orcid.org/0000-0002-9487-3325>

СПОСОБИ МОДИФІКАЦІЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ДЛЯ ДІТЕЙ З ООП НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Анотація. У статті розглядаються способи модифікації в освітньому процесі для дітей з особливими освітніми потребами на уроках математики. У НУШ зазначається, що для дітей з особливими освітніми потребами важливо забезпечити комфортне, насамперед психологічно, середовище для навчання. Це досягається завдяки зміні й моделюванню навчального простору, матеріалів та застосування індивідуальних підходів на основі визначення потреб конкретної дитини. Обґрунтовано необхідність удосконалення методів, форм та способів модифікації при вивченні предмету математики як однієї з ключових освітніх галузей в умовах інклюзивного навчання.

Адаптація – це те, що допомагає дитині з ООП засвоїти ті самі обсяги знання, що і її однокласники в інклюзивному класі. Тоді як модифікація – це (зазвичай, спрощення) змісту предмету, програми викладання та, у результаті, рівня знань та навичок, які має опанувати дитина впродовж всього начального року.

Адаптація під час навчання математики зосереджена на пошуку й розробленні способів подання інформації та вивченні предметів дитиною з ООП. При цьому мають ураховуватися особливості її сприйняття, використання додаткових засобів і матеріалів, зокрема карток, інструкцій, правил тощо, формування та розроблення різноманітних способів перевірки рівня засвоєння знань та навичок.

Для кращого засвоєння навчального математичного матеріалу можна застосовувати диференційований поділ завдань на простіші за змістом або покрокові; зменшення часу виконання завдання або його кількості при збереженні рівня складності, а саме, циклічні повторення, прості інструкції до виконання: залучення нестандартних методик – комп'ютерних програм, наочних карток, предметів, аудіо- та відеороликів тощо; адаптація навчальних

матеріалів відповідно до фізіологічних потреб учнів – збільшений шрифт, виділення кольором, підкреслення.

Щодо подальшого дослідження можна назвати особливості формування математичних понять на умовах компетентнісного підходу в основній школі, а також розробку діагностичних завдань для виявлення рівнів сформованості математичних понять в учнів із ООП.

Ключові слова. НУШ, освітній процес, адаптація, модифікація, дитина з ООП, математика, інклюзивне навчання.

Litvinova Valeriya Anatolyivna Municipal preschool education institution «Lisovychok» of the Dolyna City Council, St. Makarenka 23, Oleksandrivka village, 28531

Baditsa Maryna Volodymyrivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Department of Preschool Education, Gagarina Ave., 26, Kryvyi Rih, 50086, tel.: (097) 001-87-54, <https://orcid.org/0000-0002-9487-3325>

METHODS OF MODIFYING THE EDUCATIONAL PROCESS FOR CHILDREN WITH SEN IN MATHEMATICS LESSONS

Abstract. The article considers methods of modification in the educational process for children with special educational needs in mathematics lessons. NUS states that it is important for children with special educational needs to provide a comfortable, primarily psychological, environment for learning. This is facilitated by adaptations and modifications of the learning space, materials and individualization of approaches based on the determination of the needs of a specific child. The need to improve methods, forms and methods of modification in studying the subject of mathematics as one of the key educational fields in the conditions of inclusive education is substantiated.

Adaptation is a strategy that helps a child with SEN learn the same amount of knowledge as his classmates in an inclusive class. Whereas modification is a change (usually, simplification) of the content of the subject, the teaching program and, as a result, the level of knowledge and skills that the child should acquire during his studies.

Adaptation in the teaching of mathematics is aimed at finding and developing ways of presenting information and learning a subject for a child with SEN, taking into account the peculiarities of its perception, the use of additional tools and materials (cards, instructions, rules, etc.), the development and formation of methods of checking the assimilation of knowledge and skills.

For better assimilation of the material in mathematics, you can use: division of tasks into several, simpler in content or step-by-step; reducing the duration of tasks or their number, provided the level of complexity remains the same: more frequent repetitions, simplified instructions for execution: involvement of non-typical methods - computer programs, visualization cards, objects, audio and video clips, etc.; design of educational materials taking into account the physiological needs of the student - large font, highlighting in color, underlining.

The specifics of the formation of mathematical concepts on the basis of the competence approach in primary school, as well as the development of tasks to identify the levels of formation of mathematical concepts in students with special needs, require further research.

Keywords. NUS, educational process, adaptation, modification, child with SEN, mathematics, inclusive education.

Постановка проблеми. Суттєве збільшення кількості дітей з особливими потребами у закладах освіти дошкільної та шкільної ланок нині є однією із ключових проблем освітньо-виховного процесу. Пріоритетна сутність зазначеної проблеми полягає у наступному: процес навчання та виховання дітей в умовах загальноосвітніх закладів освіти (ЗДО та ЗЗСО) не забезпечений у достатній мірі науково-методичним інструментом, який би міг забезпечити відповідні рівні підтримки та розвитку й збалансувати навчально-виховний і корекційно-розвивальний процеси.

На сьогодні розвиток сучасної національної школи в Україні характеризується впровадженням освітньої реформи практично в усіх освітніх галузях, в пошуках шляхів удосконалення якості початкової освіти в країні, визначенням інклюзивного навчання як одне із всіх з пріоритетних напрямків розвитку державної політики в цій сфері [1].

Відомо, що одним із основних завдань початкової ланки освіти є формування математичної компетентності (виявлення простих математичних залежностей у навколишньому світі, моделювання процесів та ситуацій із застосуванням математичних відношень та вимірювань, усвідомлення ролі математичних знань та вмінь в особистому і суспільному житті людини), проблема формування позитивної мотивації до вивчення математики в умовах інклюзивного навчання є досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інклюзивна освіта є світоглядним феноменом та універсальною гуманістичною практикою, до якої належить створення загальноосвітнього простору на основі системного, аксіологічного, командного, кондуктивного, індивідуального та середовищного підходів, що впливають на соціодинаміку поширення інклюзії. Цю точку зору поділяють такі українські науковці, як В. Кремень, А. Колупаєва [3], П. Таланчук [2], О. Таранченко [6] та інші, які відроджують традиції української педагогіки, що 100 років тому розбудовувала освітню систему саме в такому

контексті (М. Тарасевич, В. Тарасевич, В. Левінсон, А. Владимирський, Г. Гринько, П. Холодний, О. Музиченко, Я. Чепіга, О. Залужний, М. Скрипник та інші) [2, 3].

Ряд вітчизняних та закордонних науковців Е. Гроза [3], Н. Гаврилова [3], В.Тарасун [6], Ю.Пумпутіс [6], С. Чінн [6] досліджували особливості засвоєння математичних понять дітьми з особливими потребами, здійснювали пошук ефективних методик, що забезпечать успішне вивчення цієї дисципліни в школі. Освітній процес у групі чи класі, де є дитина з особливими потребами має організовуватися на основі дотримання принципу індивідуалізації, а саме урахування індивідуальних потреб дитини, зони її найближчого розвитку, широкого використання особистісно орієнтованих матеріалів. Розвиток і освіта дітей з особливими потребами супроводжуються додатковою розвивально-корекційною роботою в процесі засвоєння типової програми.

Однак, не припустимо вирішення проблеми лише засобами технології спеціальної освіти, оскільки визначаючи актуальність зазначеної проблеми доречно зауважити, що дошкільники з особливими потребами перебуваючи у ЗДО загальноосвітнього типу потребують також патронату спеціальних служб з психології, дефектології, логопедії, реабілітології та ін.

Збалансування цих основоположних напрямів вимагає певної інтеграційної взаємодії як закладів спеціального та загальноосвітнього типів, що сприяло б створенню мультидисциплінарної команди супроводу для відповідного корекційно-розвивального супроводу дітей з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання.

Постановка завдання. Упровадженням інклюзивного навчання та деінституалізаційні процеси в системі освіти, що нині відбуваються в країні, потребують осучаснення і відповідного оновлення системи підготовки та кваліфікації педагогічних кадрів, а саме фахівців, що працюють в умовах інклюзивного освітнього процесу садків та шкіл і мають великий досвід в своїй сфері. Освітньо-професійні програми «Дошкільна освіта» [4] та «Математика в закладах освіти» [5] розроблені з урахуванням сучасних концептуальних підходів щодо формування професійної компетентності фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією та здійсненням інклюзивної освіти в дошкільних та шкільних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У НУШ зазначається, що для дітей з особливими освітніми потребами важливо забезпечити комфортне, насамперед психологічно, середовище для навчання. Цьому сприяють адаптації та модифікації навчального простору, матеріалів та індивідуалізація підходів на основі визначення потреб конкретної дитини [2].

Модифікація та адаптація – це стратегія спрощення освітньої програми, для якої дитина з ООП засвоювала б важливі для неї теми, що і її однокласники. Відмінність модифікації адаптації полягає у рівні засвоєння і вивчення знань дитиною. У першому випадку (модифікація) зміст програми

може не відповідати особливостям учнів класу, а особливо в віковому плані, а саме (адаптація) зміст навчання і рівень його засвоєння буде таким самим, який викладають для всього класу.

Адаптація – це те, що допомагає дитині з ООП засвоїти ті самі обсяги знання, що і її однокласники в інклюзивному класі. Тоді як модифікація – це (зазвичай, спрощення) змісту предмету, програми викладання та, у результаті, рівня знань та навичок, які має опанувати дитина впродовж всього начального року.

Адаптація стосується пристосування навчального середовища (освітлення, шум, технічні засоби), навчальних підходів (рівень складності, виконання за зразком, додаткові паузи, зміна часу на виконання й темпу, чергування різної діяльності), матеріалів, «нетипових» методик (відеосуповід, тести тощо), способів і форм оцінювання (врахування правильності виконання завдання за зменшеного обсягу, інші критерії).

Адаптація допоможе давати дитині з ООП більше часу на виконання завдань, переформулювати завдання без зміни змісту та суті, використовувати спеціальні візуальні матеріали, які допоможуть структурувати інформацію, деталізовувати завдання, поділяти їх на частини, нарощувати складність.

Для учнів з освітніми потребами працюють одразу кілька фахівців, і координація їхньої роботи важлива для успіху. Окрім учителя, з дитиною мають працювати асистент учителя, психолог, корекційні педагоги.

Навантаження лягає на плечі асистента вчителя, адже саме він найбільше відслідковує реакції та специфіку поведінки учня з ООП, спостерігає, розуміє його потреби та методи задоволення. З іншого боку, фахівець має бути обізнаний із навчальними планами класу з кожного предмету, який викладає.

Завдання асистента вчителя – допомогти вчителю або вихователю навчати дітей з ООП. На підставі заяви батьків дитини з особливими освітніми потребами у школі в порядку черги створюються інклюзивні класи, у яких разом з іншими учнями навчаються діти з ООП. Для роботи в такому класі до складу навчального закладу вводиться асистент, який працює не тільки з однією дитиною з особливими освітніми потребами, а й з усією громадою: класом чи групою. В основі роботи асистента лежить різний підхід, адже асистент вчителя і вчитель – це команда, яка має навчитися, працювати разом і не конкурувати між собою [1].

Адаптація в навчанні математики спрямована на пошук і розроблення способів подання інформації та вивчення предмету дитиною з ООП з урахуванням особливостей її сприйняття, використання додаткових засобів і матеріалів (роздаткового матеріалу, інструкцій, правил тощо), адаптацію способів перевірки засвоєння знань та навичок. Зокрема, конкретизуємо способи модифікації у навчанні в таблиці 1.

Таблиця 1

Способи модифікацій у навчанні	
За типом подання інформації	Моніторинг засвоєння матеріалу
– поділ завдань на декілька простіших; – завдання меншої тривалості або кількості (при збереженні складності); – спрощені (адаптовані) інструкції, повторення, переформулювання; – покрокові інструкції, алгоритми до виконання завдання; – використання «нетипових» методик (комп'ютерні технології, аудіо/відео супровід), тестові завдання, відеомодельовання, предметний матеріал тощо); – використання альтернативної чи додаткової систем комунікації; – особливі графічні характеристики оформлення тексту: великий шрифт, виділення жирним, кольорові знаки	– індивідуальні тести; – зменшення кількості завдань для оцінювання; – додатковий час для виконання завдань; – за необхідності – організаційна допомога асистента; – представлення завдання у малій групі або особисто вчителю; – підказки до виконання завдання; – альтернативні способи демонстрації знань (презентації, комікси, ілюстрації тощо)

Для кращого засвоєння матеріалу з математики можна використовувати: поділ завдань на кілька, простіших за змістом або покрокових; зменшення тривалості виконання завдання або їхньої кількості за умови збереження рівня складності: частіші повторення, простіші інструкції до виконання; залучення допоміжних методик – комп'ютерних програм, візуалізаційних карток, предметів, аудіо- та відеороликів тощо; оформлення навчальних матеріалів з урахуванням фізіологічних потреб учнів – великий шрифт, виділення кольором, підкреслення.

Таблиця 2

Адаптація змісту навчальної програми «Математика»		
Зміст навчального матеріалу	Вимоги до навчальних досягнень	Адаптації
Маса. Одиниця вимірюваної маси – центнер. Співвідношення між одиницями вимірювання маси: центнером і кілограмом	Знає, якими одиницями вимірюється маса (кілограм, центнер) та скорочене позначення (кг, ц); розуміє, які одиниці вимірювання величини доцільно використовувати в конкретному випадку; використовує знання про масу тіл та одиниці її вимірювання (ц, кг) при розв'язуванні задач	1. Використання схем-алгоритмів до розбору умов задачі та постановки запитання 2. Картки-підказки переводу одиниць вимірювання маси, часу (особливо під час самостійного виконання) 3. Зменшення кількості задач для самостійного розв'язання. 4. Визначення часу за годинником по усній інструкції без вимоги проговорення
Час. Одиниці вимірювання часу. Місяць, рік. Хвилина. Визначення часу за годинником. Співвідношення між одиницями часу.	Знає скорочене позначення години і хвилини (год, хв), якими одиницями вимірюється час (рік, місяць, доба, година, хвилина), співвідношення між добою і місяцем, місяцем і роком, годиною і хвилиною; Визначає час за годинником з точністю до 5 хвилин, використовує знання при розв'язуванні задач	

Оцінювання отримуваних знань та навичок з оцінюванням за адаптованими програмами також потребує особливого підходу.

Письмові завдання можна створювати окремо від завдань решти класу на основі індивідуального тестування за темами. Дитині наданий додатковий час на виконання завдань або їхня скорочена кількість зі збереженням складності.

Учню з ООП може знадобитися допомога вчителя, асистента. Слід пам'ятати, що вони не повинні розв'язувати завдання за дитину, а лише надавати допомогу в усвідомленні завдання та алгоритму руху.

Можете запропонувати дитині виконати нестандартне завдання у вигляді демонстрації, малюнка, ілюстрації та представити результати особисто вчителю чи невеликій групі однокласників, а не перед усім класом. Розробити освітні цілі, зміст і методи оцінювання на основі потенціалу учнів.

Модифікація стосується скороченням обсягу матеріалу, що вивчається на уроці, заміни завдання на інше за збереження напряду вивчення дисципліни, зниження складності виконання завдання, використання додаткових матеріалів – карток, алгоритмів, правил, зміни освітніх цілей, змісту, технологій оцінювання відповідно до потенціалу учня.

Під час модифікації учитель спрощує зміст програми для конкретного учня з урахуванням його оможлत्वсьє. Вчитель може виключити частину тем або ущільнити зміст програми, головною умовою є забезпечення активності дитини під час навчальної соціалізації та активної участі під час класного життя.

Дитина відвідує навчальний заклад за тим же розпорядком, що і його однокласники, вивчає ті ж самі теми, але глибина вивчення тем, та матеріал може різнитися і знижуватись.

Основні завдання модифікації навчальної програми з математики – спрощення, виключення чи ущільнення змісту навчальної програми з урахуванням особливостей учня з ООП. Також вона спрямована на забезпечення активності дитини в навчальній соціалізації (активній участі в навчанні класу) та організацію індивідуальних умов навчання за допомогою додаткових методів і засобів [7].

Особливість методики в тому, що вона не є тотожною щодо вимог і змісту навчання спеціальних шкіл.

Основні принципи модифікації:

- асиміляція (спрощення складності мети і змісту);
- вилучення (зменшення кількості дисциплін, що вивчаються, або спрощення вимог до кінцевих цілей вивчення предмету та зміна певного змісту);
- поєднання або ущільнення (інтеграція деяких предметів в один курс або інтеграція кінцевих цілей, змісту) [4].

Для модифікації навчальних планів та змісту уроків математики використовують:

- зменшення обсягу матеріалу, що вивчається на уроці; ущільнення тем з однієї чи кількох дисциплін;

- заміну завдання на інше за збереження напрямку вивчення дисципліни (наприклад, набрати текст на комп'ютері замість писати його ручкою);
- зниження складності завдання (складання замість множення);
- модифіковані додаткові матеріали – картки, алгоритми дії, правила – у вигляді малюнків чи позначок; повторення інструкцій та алгоритмів дії.

Відповідно, розробляється окремо з урахуванням індивідуальних можливостей і система оцінювання учнів з ООП, які навчаються за модифікованими програмами. Завдання до перевірки мають передбачати прості дії замість складних (намалювати замість написати, обчислити за допомогою калькулятора тощо)[7].

Таблиця 3

Способи модифікації змісту навчальної програми «Математика»		
Вимоги до навчальних досягнень усіх учнів	Вимоги до навчальних досягнень для учнів з інтелектуальними порушеннями	Мета
Знає, якими одиницями вимірюється маса (кілограм, центнер) та скорочене позначення (кг, ц); розуміє, які одиниці вимірювання величини доцільно використовувати в конкретному випадку; використовує знання про масу тіл та одиниці її вимірювання (ц, кг) при розв'язуванні задач	Має уявлення про масу предмета (володіє поняттями легкий, важкий, може порівнювати); Ознайомлений з мірами маси – кілограмом; Записує одиницю маси – кг.	1. Використання вагів для визначення маси предметів у грамах та кілограмах. 2. Розв'язання задач на визначення ваги, без переведення одиниць виміру (у тому числі на порівняння) 3. Навчання визначати вагу предметів, зважуючи в руці (використання предметного матеріалу) та порівняння
Знає скорочене позначення години і хвилини (год, хв), якими одиницями вимірюється час (рік, місяць, доба, година, хвилина), співвідношення між добою і місяцем, місяцем і роком, годиною і хвилиною; Визначає час за годинником з точністю до 5 хвилин, використовує знання при розв'язуванні задач	Знає одиницю часу – доба; Називає послідовно дні тижня; Знає кількість днів у тижні.	1. Вивчення видів діяльності протягом доби з прив'язкою до частини дня та складання розповіді про свій день, використовуючи слова «спочатку», «потім» 2. Називання частин доби (ранок, день, вечір, ніч) 3. Вивчення поняття година і хвилина: робота з електронним годинником

Завданням асистента вчителя є поурочне планування роботи для особливої дитини. Він має отримати від педагога тему і план наступного уроку для всього класу, продивитися навчальний матеріал, що буде використуватися, проаналізувати інформацію і зробити низку висновків: чи потрібна його підопічному психолого-емоційна адаптація на цьому уроці; чи достатній рівень попередньої підготовки для розуміння матеріалу; чи потрібні додаткові (і які саме) матеріали – адаптовані або модифіковані; чи передбачено залучення дитини до усних відповідей, роботи біля дошки чи в групах; які саме завдання учень зможе виконати, повністю чи частково, яку допомогу він потребує; які саме навчальні навички дитина має отримати під кінець уроку (формується разом з учителем) [5].

Тобто кожне заняття дитини з ООП у класі має бути підлаштоване педагогами заздалегідь до особливостей розвитку дитини, щоб максимально задовольнити її освітні потреби, при цьому не відволікаючи решту класу від матеріалу уроку.

Висновки. Постійний пошук ефективних технологій у навчанні в умовах інклюзивного середовища (добір відповідних наочних та дидактичних матеріалів з урахуванням індивідуальних потреб «особливих» учнів, підбір форм та методів проведення уроків), урахування особливостей розвитку учня з мовленнєвими порушеннями («ставка» на «сильні» сторони особистості дитини, врахування зони найближчого розвитку), цілеспрямована, різнобічна та творча робота вчителя на уроці математики, залучення особистого досвіду та раніше отриманих учнями знань, застосування отриманих математичних знань у повсякденному житті, підтримка в учнів впевненості в своїх силах – саме ці складові навчального процесу дають можливість сформувати у здобувача освіти з ООП позитивне ставлення до процесу оволодіння математичними знаннями.

Потребують подальшого дослідження особливості формування математичних понять на засадах компетентнісного підходу в основній школі, а також розробка завдань для виявлення рівнів сформованості математичних понять в учнів із ООП.

Література:

1. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 19.12.2023).
2. Колупаєва А.А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник. Харків, 2015, 304 с.
3. Концепція нової української школи. URL: <http://nus.org.ua/questions/vidpovidayemo-na-zapytannya-inklyuzyvnenavchannya/> (дата звернення: 19.12.2023).
4. Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта». Перший (бакалаврський) рівень. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. URL: http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osvitni_programi/Proekt_osvitnix_program_bakalavr/2021_rik/Doshkilna_osvita.pdf (дата звернення: 19.12.2023).

5. Освітньо-професійна програма «Математика в закладах освіти». Перший (бакалаврський) рівень. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. URL: http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osvitni_programi/Proekt_osvitnix_program_bakalavr/2021_rik/Matematika_v_zakladakh_osviti.pdf (дата звернення: 19.12.2023).

6. Практичні комунікаційні кейси в інклюзивному освітньому середовищі: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 22 лист. 2015 р. Київ, 2015. 111 с.

7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.12.2023).

References:

1. Derzhavnyi standart bazovoi serednoyi osvity [State standard of basic secondary education]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoi-serednoyi-osviti> (Accessed 19 december 2023). [in Ukrainian].

2. Kolupaeva A. A. (2015). Navchannia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v inkliuzyvnomu seredovyshchi [Education of children with special educational needs in an inclusive environment]. Kharkiv, 304 p. [in Ukrainian].

3. Kontseptsii novoi ukrainsko shkoly [Concept of the new Ukrainian school]. Available at: <http://nus.org.ua/questions/vidpovidayemo-n-zapytannya-inklyuzyvnenavchannya/> (Accessed 19 december 2023). [in Ukrainian].

4. Osvitno-profesiinaprohrama «Doshkilna osvita». Pershyi (bakalavrskiy) riven. Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody [Educational and professional program «Preschool education». First (bachelor) level. Kharkiv National Pedagogical University named after H. Skovoroda]. Available at: http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osvitni_programi/Proekt_osvitnix_program_bakalavr/2021_rik/Doshkilna_osvita.pdf (Accessed 19 december 2023). [in Ukrainian].

5. Osvitno-profesiinaprohrama «Matematyka v zakladakh osvity». Pershyi (bakalavrskiy) riven. Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody [Educational and professional program «Mathematics in educational institutions». First (bachelor) level. Kharkiv National Pedagogical University named after H. Skovoroda]. Available at: http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osvitni_programi/Proekt_osvitnix_program_bakalavr/2021_rik/Matematika_v_zakladakh_osviti.pdf (Accessed 19 december 2023). [in Ukrainian].

6. Practical communication cases in an inclusive educational environment: all-Ukrainian materials. Science and practice conference, November 22 2015. Kyiv, 2015. 111 p.

7. On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (date of application: 12/19/2023).

УДК 371.132:376.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1262-1273](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1262-1273)

Мотуз Тетяна Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та спеціальної педагогіки, Дніпровська академія неперервної освіти, вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел.: (067) 891-59-05, <https://orcid.org/0000-0001-9339-5985>

Слободенюк Олена Олександрівна старший викладач кафедри загальної та спеціальної педагогіки, Дніпровська академія неперервної освіти, вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел.: (066) 541-41-44, <https://orcid.org/0009-0000-2659-3666>

Ватковська Марина Григорівна кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри загальної та спеціальної педагогіки, Дніпровська академія неперервної освіти, вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел.: (050) 858-96-73, <https://orcid.org/0000-0001-9074-1416>

ГОТОВНІСТЬ АСИСТЕНТІВ ВЧИТЕЛІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ: АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена вивченню готовності асистентів вчителів до інклюзивної педагогічної практики. Досліджено ключові компетенції, які необхідні для ефективної роботи в умовах інклюзивного середовища, а також ідентифіковано виклики, з якими стикаються асистенти вчителів у цьому контексті.

Ефективне застосування інформаційно-комунікаційних технологій у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами вимагає створення специфічних педагогічних умов, спрямованих на максимально ефективне використання технологій для підтримки індивідуального розвитку кожного учня. Вони можуть стати потужним інструментом для покращення навчання та розвитку кожного учня, надаючи їм необхідні знання та навички для подальшого самостійного життя, адже вони спрямовані на створення гнучкого, інклюзивного та інноваційного освітнього середовища, де інформаційно-комунікаційні технології стають важливим інструментом для підтримки всіх учнів. Але важливо ретельно розробляти та впроваджувати програми, які враховують потреби та можливості учнів з особливими освітніми потребами.

У межах даного дослідження нами було визначено та описано умови, враховуючи які, освітній процес для дітей з особливими освітніми потребами

може стати більш доступним, ефективним та інклюзивним. Проаналізовано готовність асистентів вчителів до роботи в умовах інклюзії та можливості підвищення їхньої професійної підготовки для ефективної підтримки різноманітності учнів у сучасному освітньому середовищі.

У висновку наголошено, що інформаційно-комунікаційні технології не тільки полегшують роботу асистента вчителя, але й відкривають нові можливості для покращення навчання та сприяють створенню більш інклюзивного та ефективного навчального середовища.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, асистент вчителя, діти з особливими освітніми потребами, педагогічні умови, заклад загальної середньої освіти.

Motuz Tetyana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of General and Special Pedagogy, Dnipro academy of continuing education, 70 Volodymyr Antonovych St, Dnipro, 49006, tel.: (067) 891-59-05, <https://orcid.org/0000-0001-9339-5985>

Slobodeniuk Olena Oleksandrivna Senior teacher of the Department of General and Special Pedagogy, Dnipro academy of continuing education, 70 Volodymyr Antonovych St, Dnipro, 49006, tel.: (066) 541-4144 <https://orcid.org/0009-0000-2659-3666>

Vatkovska Maryna Hryhorivna Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of General and Special Pedagogy, Dnipro academy of continuing education, 70 Volodymyr Antonovych St, Dnipro, 49006 tel.: (050)858-96-73, <https://orcid.org/0000-0001-9074-1416>

READINESS OF TEACHER ASSISTANTS TO WORK IN THE CONDITIONS OF INCLUSION: ANALYSIS OF THE FACTORS OF INCREASING EFFICIENCY

Abstract. The article is devoted to the study of teacher assistants' readiness for inclusive pedagogical practice. The key competencies required for effective work in an inclusive environment were explored, and the challenges faced by teaching assistants in this context were identified.

The effective use of information and communication technologies in working with children with special educational needs requires the creation of specific pedagogical conditions aimed at the most effective use of these technologies to support the individual development of each student. They can become a powerful tool for improving the learning and development of each student, providing them with the necessary knowledge and skills for a further independent life, because they are aimed at creating a flexible, inclusive and innovative learning environment,

where information and communication technologies become an important tool to support the educational process for all students. But it is important to carefully design and implement programs that take into account their needs and capabilities.

Within the scope of this study, we identified and described the conditions, taking into account which, the educational process for children with special educational needs can become more accessible, effective and inclusive. The purpose of the article is to analyze the readiness of teacher assistants to work in conditions of inclusion and the possibility of improving their professional training to effectively support the diversity of students in the modern educational environment.

The conclusion emphasizes that information and communication technologies not only facilitate the work of a teacher's assistant, but also open up new opportunities to improve learning and contribute to the creation of a more inclusive and effective learning environment.

Keywords: information and communication technologies, teacher's assistant, children with special educational needs, pedagogical conditions, general secondary education institution.

Постановка проблеми. Постановка проблеми в статті буде зосереджена на глибокому розгляді готовності асистентів вчителів до ефективної роботи в умовах інклюзії. Проблема полягає в тому, що інклюзивна освіта вимагає від педагогічних працівників специфічних навичок і компетенцій для успішної взаємодії з учнями різних потреб та здатності створювати відкрите та підтримуюче навчальне середовище.

Асистенти вчителів, які виконують ключову роль у реалізації інклюзивної педагогіки, можуть стикатися з низкою викликів. Серед них можуть бути недостатня підготовка до роботи зі здобувачами з різними освітніми потребами, нестача ефективних методик та стратегій, обмеження доступу до актуальної інформації та ресурсів, а також потреба у вдосконаленні комунікаційних навичок для ефективної взаємодії з учнями, колегами та батьками.

Важливо визначити, які саме аспекти готовності асистентів вчителів є настільки критичними для успішної інклюзивної практики, та які чинники можуть сприяти їхньому подальшому розвитку та підготовці. Це допоможе визначити конкретні напрямки для подальших досліджень та розробки програм підготовки.

Актуальність даного дослідження полягає в наростаючому значенні інклюзивної освіти та в тому, як асистенти вчителів можуть ефективно сприяти реалізації принципів інклюзивного навчання в педагогічному процесі. З високим рівнем різноманітності учнів у сучасних класах, включаючи тих, хто має спеціальні освітні потреби, важливо дослідити, наскільки асистенти вчителів готові до викликів інклюзивного навчального середовища.

Зростаюче прагнення створити освітній простір, де всі учні мають рівний доступ до навчання та можливість максимально реалізувати свій потенціал, визначає необхідність дослідження та вдосконалення професійної підготовки асистентів вчителів. Забезпечення їх готовності до взаємодії з учнями різних освітніх потреб, враховуючи індивідуальні особливості, вимагає вивчення та розробки ефективних стратегій та педагогічних підходів.

Дослідження зазначеної теми також актуальне з огляду на стрімкий розвиток технологій та зростання важливості інклюзивних практик у всіх сферах життя. Врахування цих тенденцій у педагогіці стає важливим кроком у забезпеченні якісної освіти для всіх учнів і підготовці асистентів вчителів до сучасних викликів освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання інформаційних та засобів інформаційно-комунікаційних технологій в освіті викликало і продовжує викликати значний інтерес серед освітян, дослідників та громадськості. Проблемам використання ІКТ під час викладання загально-освітніх дисциплін присвячено низку наукових праць українських і зарубіжних дослідників, таких як Є. Андрущенко, З. Бешенков, Б. Гершунський, О. Ільїн, Ю. Кириченко, О. Куценко, М. Масол, Л. Маслова, О. Рогова, Л. Руденко, М. Слюсаренко, А. Столяренко, Л. Тімченко, О. Шуманська, І. Роберт, С. Пейперт, D. Johnson, R. Johnson, J. Wellington та ін. В цих наукових працях висвітлено проблеми використання ІКТ в освітньому процесі, а також різні підходи та методи застосування цих технологій.

Проблемі використання інформаційних технологій в інклюзивній освіті присвячені численні психолого-педагогічні дослідження, основними напрямками яких є обґрунтування поняття та особливостей інформаційних технологій в освіті (Г. Абумова, Т. Гордієнко, В. Кудінов, Е. Ярославлева); суть процесів цифрової трансформації (О. Акімова, А. Вавілова, Я. Корякіна, В. Москалюк, Е. Цветкова); специфіка використання інформаційних технологій в інклюзивній освіті (Г. Аксьонова, Т. Дегтяренко, Н. Дементьєва, Л. Зембатова, О. Качуровської, Б. Кравець, О. Легкого, С. Миронової, Ч. Міркарімова, Е. Руденко, Ф. Хайбулєва, І. Холковської, Л. Черкасової, М. Шеремет, А. Юдилевич та інших). Учені акцентують увагу на тому, що в поєднанні з традиційними засобами корекційного впливу комп'ютерні технології сприяють розвитку особистості дитини в цілому, підвищують якість навчання.

Мета статті – проаналізувати готовність асистентів вчителів до роботи в умовах інклюзії, визначити ключові компетенції, ідентифікувати виклики, з якими вони можуть стикатися, та розглянути можливості підвищення їхньої професійної підготовки для ефективної підтримки різноманітності учнів у сучасному освітньому середовищі. Дослідження також передбачає визначення стратегій та методів, які можуть бути застосовані для підготовки асистентів вчителів до роботи в інклюзивному середовищі, зокрема враховуючи педагогічні підходи, використання інформаційно-комунікаційних технологій та сприяння позитивному взаємодії з учнями різних освітніх потреб.

Виклад основного матеріалу. Результативна робота закладу загальної середньої освіти, у якому навчаються діти з особливими освітніми потребами, залежить від вміння організувати особливе навчальне середовище, системного підходу вчителів до вирішення проблем психологічного та корекційного супроводу, правильно підібраних технологій навчання. Ключове значення відводиться педагогу, який забезпечує та організовує оптимальні умови навчання, комфортну атмосферу в дитячому колективі, методи навчальної діяльності, які би заохочували дитину з особливими освітніми потребами, стимулювали до вивчення нового матеріалу, активізували застосування знань, вміння пов'язувати ці знання зі своїм життям. Саме тому, на перше місце виходить готовність закладу освіти та самого педагога до впровадження та використання різноманітних педагогічних технологій інклюзивного навчання.

На сьогоднішній день особливу значущість мають питання використання інформаційних технологій в інклюзивній освіті. Якщо навчально-пізнавальна діяльність учнів з особливими освітніми потребами не завжди можлива та ефективна при використанні традиційних засобів, саме інформаційні технології дозволяють забезпечити необхідну якість освіти, інтегрувати учнів з особливими освітніми потребами в освітній процес в умовах інклюзії.

Проблема навчання дітей з особливими освітніми потребами є актуальною в наш час та активно вивчається. Сучасні вітчизняні та зарубіжні науковці розглядають особливості використання новітніх інформаційних технологій в освітньому процесі.

Інформаційно-комунікаційні технології є значущою рушійною силою глобалізації суспільства. В галузі інклюзивної освіти вони здатні допомогти дітям з особливими освітніми потребами здійснити право на освіту, розкрити свій потенціал та реалізувати себе як особистість у соціумі. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні сприяє розвитку і корекції психофізичних процесів: мислення, пам'яті, моторики, орієнтації в просторі.

Різні аспекти впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у інклюзивну освіту широко розробляються зарубіжними вченими та практиками. Так, дослідники M. Turner-Smuchal та S. Aitken виявили три потенційно дієвих важелі, які слід використовувати у спробах подолання цифрового розриву та розповсюдження ІКТ засобів як ефективного інструменту в інклюзивному навчанні. Це «державна підтримка та фінансування, широкомасштабна програма навчання для дітей з особливими потребами, підтримка та сприяння інклюзивної освіти на рівні шкіл та громади» [10].

Науковець C. Greene представила методичні рекомендації щодо розробки навчальних програм з інформаційно-комунікаційних технологій для школярів з особливими потребами у закладах загальної середньої освіти [8].

Дослідники Sulata Ajit Sankardas та Jayashree Rajanahally теоретично обґрунтували та експериментально підтвердили ефективність застосування

електронних засобів масової інформації під час освітньої діяльності школярів з розладом аутистичного спектра [7].

Педагоги Min Wook Ok, Min Kyung Kim, Eun Young Kang, Brian R. Bryant переконані у дієвості мобільних пристроїв як засобів навчання для школярів з особливими освітніми потребами [9].

І. Холковська зазначає, що в навчанні дітей з особливими освітніми потребами все ширшого застосування набувають персональні комп'ютери. Комп'ютерні засоби можна використовувати для розвитку навчальних навичок як засіб контролю за діяльністю дітей, формування різних видів самоконтролю тощо. Вчена наголошує, що «використання комп'ютерної техніки в спеціальній освіті позитивно впливає на навчальну діяльність школярів, сприяє корекції порушень психофізичного розвитку дітей.

Умовами успішного використання комп'ютерної техніки на уроці є знання вчителем індивідуальних особливостей учнів класу; ступеня їх готовності до засвоєння матеріалу; знання педагогом вимог навчальної програми та спеціальної методики викладання; знання комп'ютерних програм і вміння ними користуватись; врахування особливостей психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, а саме підвищеної втомлюваності, порушень уваги, сповільненого темпу сприймання, тривалого входження в процес роботи. Інтерес учнів до комп'ютера підвищує їх працездатність, покращує увагу і певною мірою збільшує темп роботи.

Результати експериментального дослідження Н. Кравець свідчать, що «застосування інноваційних технологій, зокрема комп'ютерних, на уроках літератури в роботі з дев'ятикласниками з порушеннями інтелектуального розвитку сприяє корекції наявних у них порушень розумового розвитку та вихованню учнів як активних читачів» [5].

На думку О. Боряк, О. Король, Ю. Косенко, «комп'ютерні дидактичні ігри відіграють важливу роль у розв'язанні пріоритетних завдань навчання, виховання та розвитку учнів з особливими освітніми потребами, а також корекції їх порушень психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти. Ігри впливають на формування пізнавальної активності у цієї категорії дітей, виробленні в них інтересу та мотивації до навчання, що забезпечує міцне засвоєння теоретичного матеріалу, сприяє утворенню необхідних навчальних умінь і навичок, стимулює мовленнєву діяльність, мислення, пам'ять тощо» [4].

Т. Бондаренко акцентує увагу на важливості інформаційно-комунікаційних технологій у розв'язанні пріоритетних завдань доступності навчання, виховання та розвитку учнів з особливими освітніми потребами. На думку вченої, «використання цих технологій сприяє подоланню цифрового розриву, дозволяє підвищити рівень викладання шкільних предметів, збільшити мотивацію дітей до навчання, розширити сферу самостійної діяльності та покращити самооцінку школярів. Організація освітнього процесу за допомогою платформ Microsoft, Google, Facebook, Youtube, застосування

месенджерів, соціальних мереж та електронної пошти сприяють залученню учнів з особливими потребами до освітнього середовища й суспільного життя» [1].

Т. Дегтяренко наголошує на прогалинах впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у систему спеціальної освіти, зокрема на «недостатньому вивченні науковцями проблем: 1) застосування вебтехнологій у професійній діяльності адміністрації і педагогічного персоналу спеціальної школи; 2) підготовки фахівців до застосування хмарних технологій у навчальному середовищі спеціальної школи; 3) застосування хмарних технологій як інструмента створення інформаційного середовища взаємодії учасників освітнього процесу; 4) упровадження нових інформаційних технологій у навчальний процес як одного з шляхів удосконалення опанування учнями з особливими освітніми потребами змісту освіти і контролю за якістю їх знань; 5) застосування комп'ютерних технологій як засобу корекційної роботи і засобу корекції порушень дітей з різними нозологіями; 6) формування базового рівня компетентності учнів з інтелектуальними порушеннями в галузі інформатики» [3].

З. Мотилькова визначає «три кола проблем, що належать до можливостей використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті. Перше пов'язане з недостатньою розробленістю методик використання цих технологій у конкретних навчальних галузях. Друге зачіпає проблеми їх використання в позакласній роботі і дистанційній освіті. Третє пов'язане з позицією педагогів про негативні наслідки впливу інформаційно-комунікаційних технологій на здоров'я і культурний розвиток учнів» [6].

Реформування системи освіти в Україні, трансформаційні процеси у соціумі, у політиці держави стосовно дітей із порушеннями психофізичного розвитку, зокрема визнання їхнього права на освіту, дає змогу говорити не лише про незавершеність означених змін, але й вимагає їх подальшої реалізації. За таких обставин особливої актуальності набуває проблема належної підготовки педагогічних кадрів, які повинні забезпечувати ефективний освітній процес дітей з особливими потребами у середовищі ровесників з типовим рівнем розвитку.

Разом з тим, окремої уваги потребує проблема готовності педагогічних кадрів до роботи в умовах інклюзії. На сучасному етапі потрібні спеціально підготовлені фахівці. А у більшості педагогів відсутня психолого-педагогічна підготовка та мотивація до роботи з даною категорією дітей, наявний страх, бажання уникнення такої роботи тощо. Тому дуже важливо підготувати педагогів до роботи, забезпечити інструментарієм та моделями альтернативного навчання, допомогти їм оволодіти глибокими знаннями свого предмета, технологіями, методами роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. У нашому дослідженні ми розглядаємо питання готовності асистентів вчителів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

У своєму дослідженні визначаємо готовність педагога як індивідуальний підхід до кожної особистості; здатність до моделювання уроків; використання варіативності у процесі навчання; уміння приєднати дітей із різними типами порушень до діяльності на уроці та вдовольнити власну педагогічну діяльність. Разом з тим, під готовністю асистентів учителів до роботи в умовах інклюзивної освіти ми розуміємо комплекс гармонійно-взаємодіючих і взаємодоповнюючих психологічних і професійних якостей, що дозволяють здійснювати педагогічну діяльність на високому мотиваційно-ціннісному рівні і організовувати освітній процес з урахуванням вимог інклюзивної освіти.

Дослідження побудоване на якісному підході до збору та аналізу даних, оскільки такий підхід надає можливість глибинного аналізу отриманих даних та розуміння причинно-наслідкових зв'язків, пов'язаних з питаннями дослідження. В ході дослідження було проведено опитування серед асистентів вчителів Дніпропетровської області під час проходження ними курсів підвищення кваліфікації на базі Комунального закладу «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради» з 13 по 24 листопада 2023 року. Дослідження проводилось методом анкетування за допомогою онлайн сервісу Google forms.

В опитуванні взяли участь 96 асистентів вчителів, серед них 95 жінок та 1 чоловік. За віком респонденти розподілилися таким чином: до 30 років – 12,5%; 31-40 років – 34,4%; 41-50 років – 14,6%; 51-59 років – 19,8%; 60 і більше років – 18,8%. Серед опитаних асистентів вчителів 69,8% працюють у міському закладі загальної середньої освіти, 30,2% у сільському/селищному.

При анкетуванні було визначено, що серед більшості респондентів загальний педагогічний стаж становить більше 20 років – 33,3%; 1 – 5 років працюють 25%; 5 – 10 років – 21,9%; 10 – 20 років – 19,8%. При цьому 50% працюють в умовах інклюзивної освіти 1 – 5 років; 41,7% працюють перший рік і тільки 8,3% опитаних – 5-10 років.

Асистентам вчителів були поставлені питання, які стосувались їх підготовки до роботи в умовах інклюзії, їх обізнаності із законодавчим і понятійно-термінологічним полем інклюзивної освіти та ставлення до інклюзивної освіти взагалі.

Варто зауважити, що асистенти вчителів, які взяли участь у дослідженні, приділяють достатню увагу підготовці до роботи в інклюзивному середовищі. Вони беруть участь в конференціях та семінарах, проходять курси підвищення кваліфікації на платформах онлайн-курсів та підвищують свою педагогічну майстерність через спільноти в соціальних мережах. Водночас, більшої ваги вони надають курсам підвищення кваліфікації саме у закладах післядипломної освіти.

Аналізуючи готовність асистентів вчителів до роботи в умовах інклюзивного навчання респондентам також було запропоновано оцінити

готовність і закладів освіти для впровадження інклюзивного навчання. Ситуація, на думку респондентів, така: 68,8% опитаних вважають сучасну школу лише частково готовою до впровадження інклюзивного навчання; 30,2% - готовою і 1% (1 респондент) вбачають сучасну школу абсолютно не готовою до інклюзивного навчання.

Відповідаючи на питання «Які негативні сторони Ви вбачаєте у запровадженні інклюзивної освіти?» думки поділились майже порівну: частина респондентів відмічає тільки позитивні аспекти, інша ж частина опитаних вказують на неготовність як закладу освіти, так і педагогічних працівників до впровадження інклюзивної освіти.

Труднощі у запровадженні інклюзивного навчання опитані вбачають у такому:

- недостатнє фінансування;
- недостатнє матеріально-технічне забезпечення;
- не сприймання всіх учасників освітнього процесу учнів з ООП;
- недостатнє забезпечення фахівцями для супроводу даної категорії

учнів.

Виходячи із того, що респонденти часто відзначають проблему кадрового дефіциту фахівців, які мають бути у складі Команди супроводу, ми поцікавились якими фахівцями забезпечений їх заклад освіти.

Аналіз відповідей вказує на те, що найбільш поширеною практикою є включення до Команд супроводу, окрім асистентів вчителів, психологів – 42,7% опитаних. 27% відзначають, що заклад освіти забезпечений вчителем-дефектологом; 17% – вчителем-логопедом; 14% – асистентом дитини; 12% – медичним працівником; 11 – соціальним педагогом; 9% – корекційним педагогом.

Із отриманих даних можемо зробити висновок, що профільних фахівців, зокрема, логопедів, корекційних педагогів, критично не вистачає на рівні територіальних громад, особливо в сільській місцевості. Їхня відсутність також впливає на ефективність роботи Команди супроводу, зокрема, в частині складання та реалізації Індивідуальної програми розвитку, з урахуванням потреб дитини.

Варто також зазначити, що незважаючи на відповіді щодо часткової готовності закладів освіти до впровадження інклюзивного навчання, власну педагогічну діяльність опитані оцінили здебільшого на вище середнього, середній та високий рівні (51,3%, 35,4% та 7,3% відповідно).

Зацікавленість роботою саме в умовах інклюзивного навчання серед опитаних є достатньо високою і ось як респонденти її пояснюють:

- цікаво створити щось своє, незвичайне, краще, ніж було;
- підвищується інтерес до навчання і виховання;
- радує підтримка адміністрації, рівноправні відносини з нею;
- можна отримати новий статус серед колег, повага до новаторства;

- в новаціях повніше реалізується власний досвід, сили і здібності;
- зростає самоповага, новий погляд на власні здібності та можливості.

Визначаючи сучасний стан інклюзивної освіти у контексті діяльності асистента вчителя, а також напрями її покращення, необхідно розуміти умови для того, щоб цього досягти. Серед найнеобхідніших умов забезпечення успішної інклюзивної освіти респонденти зазначають:

- необхідне технічне та методичне забезпечення;
- подолання соціальних та психологічних бар'єрів, впровадження педагогіки партнерства, створення універсального дизайну та розумних пристосувань у закладах освіти в межах безбар'єрного фізичного простору;
- формування інклюзивної культури між соціумом;
- злагоджену співпрацю команди супроводу;
- залучення всіх дітей до освітнього процесу;
- підвищення професійного рівня вчителів в питаннях інклюзивного навчання;
- забезпечення фінансування для оснащення ресурсних кімнат тощо.

Висновки. Аналітичний огляд результатів досліджень проблеми готовності асистентів вчителів до ефективної роботи в умовах інклюзії показав високий рівень зацікавленості асистентів вчителів до роботи в умовах інклюзії та її розвитку. Також більшість опитаних вважають, що мають достатнє теоретичне підґрунтя для впровадження інклюзивних педагогічних технологій на практиці і роблять це на достатньо високому рівні. Водночас на сьогоднішній день інклюзивна освіта, знаходячись на етапі свого впровадження, ставить певні виклики перед закладами загальної середньої освіти та соціумом в цілому, які пов'язані із недостатнім матеріально-технічним забезпеченням закладів освіти та недосконалою підготовкою педагогічних працівників. Важливо визнавати та стимулювати асистентів вчителів для саморозвитку та професійного росту. Забезпечення можливостей для участі у семінарах, конференціях та мережових заходах дозволить їм вдосконалювати свої навички та ділитися досвідом з іншими фахівцями.

Подальше дослідження готовності асистентів вчителів до роботи в умовах інклюзивного навчання потребує розробки стратегій та програм, які підтримають асистентів вчителів у їхній важливій ролі в інклюзивному середовищі.

Література:

1. Бондаренко Т.В. Використання інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення доступності і розвитку інклюзивної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Т. 67, № 5. С. 31-43.
2. Гета А.В., Заїка В.М., Коваленко В.В. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання : навч. посіб. Полтава : ПУЕТ, 2018. 263 с.
3. Дегтяренко Т.М. Поширення ідей упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у систему спеціальної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Т. 46, № 2. С. 11-21.

4. Косенко Ю.М., Боряк О.В., Король О.М. Застосування комп'ютерних дидактичних ігор у навчанні історії школярів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивного класу. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Т. 77, № 3. С. 76-89.

5. Кравець. Інноваційні технології в роботі з розумово відсталими дев'ятикласниками на уроках літератури. Становлення особистості дитини в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, корекційний і медичний аспекти: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Полтава, 2017. С. 152-156.

6. Мотилькова З.В. Встановлення рівня іКТ-компетентності вчителів спеціальних шкіл (для дітей з вадами слуху). *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2014. Т. 42, № 4. С. 56-66.

7. Ajit Sankardas Sulata та Rajanahally Jayashree. iPad: efficacy of electronic devices to help children with autism spectrum disorder to communicate in the classroom. *Support for Learning*, 2017. Issue 2. P.p. 144-157.

8. Greene C. N. Design guidelines for developing curriculum-focused ICT materials for diverse students. *Lecture Notes in Computer Science (including subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics)*, 2010. Issue PART. P.p. 495-502.

9. Min Wook Ok, Min Kyung Kim, Eun Young Kang, Brian R. Bryant. How to Find Good Apps: An Evaluation Rubric for Instructional Apps for Teaching Students With Learning Disabilities. *Intervention in School and Clinic*, 2015. Issue 4. Pp. 244 – 252.

10. Turner-Cmuchal M., Aitken S. ICT as a tool for supporting inclusive learning opportunities. *International Perspectives on Inclusive Education*, 2016. P. 159-180.

References:

1. Bondarenko T.V. (2018). Vykorystannya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy dlya zabezpechennya dostupnosti i rozvytku inklyuzyvnoyi osvity [Use of information and communication technologies to ensure accessibility and development of inclusive education]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya - Information technologies and teaching aids*. Vol. 67, 5, 31-43 [in Ukrainian].

2. Heta A.V., Zaika V.M., Kovalenko V.V. (2015). Suchasni zasoby IKT pidtrymky inklyuzyvnoho navchannya [Modern ICT tools for supporting inclusive education]. Poltava : PUET [in Ukrainian].

3. Dehtiarenko T.M. (2015). Poshyrennia idei uprovaldzhennia informatsiino-komunikatsiynykh tekhnolohii u systemu spetsialnoi osvity [Dissemination of ideas for the introduction of information and communication technologies into the system of special education]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya - Information technologies and teaching aids*. Vol. 46, 2, 11-21 [in Ukrainian].

4. Kosenko Yu.M., Boriak O.V., Korol O.M. (2020). Zastosuvannia kompiuternykh dydaktychnykh ihor u navchanni istorii shkoliariv z porushenniamy intelektualnoho rozvytku v umovakh inklyuzyvnoho klasu [The use of computer didactic games in teaching history to schoolchildren with intellectual disabilities in the conditions of an inclusive class]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya - Information technologies and teaching aids*. Vol. 77, 3, 76-89 [in Ukrainian].

5. Kravets. (2017) Innovatsiini tekhnolohii v roboti z rozumovo vidstalymy deviatyklasnykamy na urokakh literatury [Innovative technologies in working with mentally retarded ninth-graders in literature lessons]. *Stanovlennia osobystosti dytyny v umovakh suchasnoho rozvytku suspilstva: sotsialno-pedahohichnyi, korektsiinyi i medychnyi aspekty - The formation of a child's personality in the conditions of modern development of society: socio-pedagogical, correctional and medical aspects: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 152-156) Poltava [in Ukrainian].

6. Motylkova Z.V. (2014). Vstanovlennia rivnia ikt-kompetentnosti vchyteliv spetsialnykh shkil (dlia ditei z vadamy slukhu) [Establishing the level of ICT competence of teachers of special schools (for children with hearing impairments)]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya - Information technologies and teaching aids*. Vol. 42, 4, 56-66 [in Ukrainian].

7. Ajit Sankardas Sulata ra Rajanahally Jayashree. iPad: efficacy of electronic devices to help children with autism spectrum disorder to communicate in the classroom. *Support for Learning*, 2017. Issue 2. P.p. 144-157.

8. Greene C. N. Design guidelines for developing curriculum-focused ICT materials for diverse students. *Lecture Notes in Computer Science (including subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics)*, 2010. Issue PART. P.p. 495-502.

9. Min Wook Ok, Min Kyung Kim, Eun Young Kang, Brian R. Bryant. How to Find Good Apps: An Evaluation Rubric for Instructional Apps for Teaching Students With Learning Disabilities. *Intervention in School and Clinic*, 2015. Issue 4. Pp. 244 – 252.

10. Turner-Cmuchal M., Aitken S. ICT as a tool for supporting inclusive learning opportunities. *International Perspectives on Inclusive Education*, 2016. P. 159-180.

УДК 378.016:81'24]378.091.33'06

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1274-1285](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1274-1285)

Мудрик Дарина Павлівна асистент викладача, Національний університет водного господарства та природокористування, Соборна 11, м. Рівне, 33000, тел.: (097) 235-21-80, <https://orcid.org/0000-0002-4962-1620>

СУЧАСНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «ІНОЗЕМНА МОВА» У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено властивості вживання нововведень у освіченості іноземної компетентності студентами і методів навчання. Визначена роль інновацій в освітньому процесі та вплив сучасних інформаційних технологій. Викладання іноземної мови у закладах вищої освіти має деякі властивості суміжні з різницею початкового рівня мовної компетенції, кількістю аудиторних годин, відведених на цей напрям навчання, розміром групи та низьким рівнем мотивації. Заохочення до навчання є ключовим в отриманні освіти, і її формування є одним з основних задач навчання. Мотивація заохочує студентів розвивати спонтанне бажання і любов до навчання та діяти з максимальною енергією в різноманітних навчальних ситуаціях. Існує кілька теорій мотивації. Однак для викладачів важливо навчитися створювати в класі таке навчальне середовище, в якому учні відчують внутрішню потребу вчитися. Це означає, що йдеться про те, щоб студенти самі ставили перед собою цілі та прагнули їх досягти. Мотивація навчання означає, що студенти зосереджуються на різних аспектах навчальної діяльності. Мотивація навчання - це збірний термін для позначення процесів, методів і засобів, які спонукають до продуктивної пізнавальної діяльності та активного навчання, що залежить від рівня мотивації студента до навчання та бажання вчитися. Виявлено, що спеціалізований зміст іншомовної сфери у ЗВО спроможна покращити рівень учбового процесу. Застосування інтерактивних технологій навчання передбачає використання конструктивістських, комунікативних та когнітивно-комунікативних методів викладання іноземних мов. Доведено, що інноваційні підходи до викладання англійської мови та використання мультимедійних засобів навчання підвищують мотивацію студентів до вивчення іноземних мов, забезпечують доступ до нових альтернативних джерел інформації, розвивають самостійність мислення та формують комунікативну, міжкультурну та професійну компетентності.

Ключові слова: сучасні методи навчання, іншомовна освіта, інформаційні технології, мотивація навчання, інноваційні технології викладання.

Mudryk Daryna Pavlivna assistant lecturer, The National University of Water and Environmental Engineering, 11 Soborna St., Rivne, 33000, tel.: (097) 235-21-80, <https://orcid.org/0000-0002-4962-1620>

MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING THE DISCIPLINE "FOREIGN LANGUAGE" IN HIGH SCHOOLS

Abstract. The article examines the properties of the use of innovations in the education of foreign competence by students and teaching methods. The role of innovations in the educational process and the influence of modern information technologies are determined. Teaching a foreign language in institutions of higher education has some properties related to the difference in the initial level of language competence, the number of classroom hours allocated to this field of study, the size of the group and the low level of motivation. Encouraging learning is key to getting an education, and its formation is one of the main tasks of education. Motivation encourages students to develop a spontaneous desire and love for learning and to perform with maximum energy in a variety of learning situations. There are several theories of motivation. However, it is important for teachers to learn how to create a learning environment in the classroom in which students feel an intrinsic need to learn. This means that it is about students setting goals for themselves and striving to achieve them. Learning motivation means that students are focused on the varieties of the learning process. Learning motivation is a collective term for the processes, methods and means that encourage productive cognitive activity and active learning, which depends on the student's level of motivation to study and the desire to learn. It was found that the specialized content of the discipline "Foreign language" in institutions of higher education can improve the level during training. The use of dialogic aspects of learning provokes the application of constructive and other criteria for further foreign language experience. It has been proven that innovative approaches to teaching English and the use of cybernetic materials improve the desire of students to acquire foreign language competence, provide an opportunity to use new promising and informative sites, encourage independence in expressing opinions, increase professionalism, and expand cultural horizons.

Keywords: modern teaching methods, foreign language education, information technologies, learning motivation, innovative teaching technologies.

Постановка проблеми. На відміну від існуючих дисциплін, іноземна мова – це ціла галузь знань, адже вони відкривають людині скарбницю іноземних культур і нових стилів життя. Для того, щоб Україна була інтегрована в міжнародну спільноту, необхідно вдосконалювати використання іноземних мов за допомогою інноваційних технологій. Тому використання іноземних мов вважається одним із перспективних напрямків освітньої реформи.

Тому важливість підготовки висококваліфікованих фахівців, які вільно володіють іноземними мовами, постійно зростає. Виклики, що стоять перед системою вищої освіти у XXI столітті, вимагають переосмислення традиційних підходів до змісту та організації освітнього процесу. Інтеграція та глобалізація світового економічного, політичного та культурного простору вимагають від майбутніх фахівців розвитку професійних комунікативних навичок.

У теперішній час без користування нововведеннями відмінна іншомовна підготовка студентів неможлива. Саме новітні досягнення в освіті допомагають закладам вищої освіти запропонувати висококваліфікований підхід до надання іншомовної освіченості. Такий хід навчання містить у собі: нововведення у вигляді гри, популярні проєкти, методи активного навчання онлайн, нововведення в телекомунікаційних аспектах, вміння працювати з іншомовним кібернетичним простором, комп'ютерними програмами та мобільними додатками які спеціалізуються в іншомовній компетентності, онлайн-форуми, презентації, актуальні, електронні ресурси, тренінгове системне навчання, завдання у вигляді тестів та вікторин. Також існує база іншомовної компетентності яка дає змогу перевірити власну якість знань, розглянуто в [3].

Огляд та аналіз досліджень з іншомовної підготовки у вищій школі дає підстави стверджувати, що «необхідним є проєктування інноваційних моделей іншомовної підготовки фахівців різних галузей і, зокрема, все більшої актуальності набуває розробка науково обґрунтованих моделей іншомовної підготовки вітчизняних фахівців».

Процес євроінтеграції України висуває нові вимоги до якості іншомовної підготовки фахівців, у тому числі у сфері цивільного захисту. Це зумовлює необхідність вивчення особливостей іншомовної підготовки у вітчизняній системі вищої освіти, розглянуто в [6, С. 159].

Нинішня іншомовна освіта направлена на усучаснення сфери та завбачує модернізацію основу викладання. Шляхом впровадження новітніх технологій. Міжособистісне спілкування стає все більш ефективним у сучасному світі, де важливу роль відіграє цифрова глобалізація. У цьому контексті мовні навички стають все більш важливими поряд з розвитком цифрових компетенцій. Розвиток цифрової компетентності та мовних навичок у студентів прокладає шлях до ефективного особистого навчання, надає багато можливостей і доступ до якісної інформації, а також заохочує особисту відповідальність у партнерській освіті та професійних відносинах.

Використання різноманітних сучасних технологій у викладанні іноземних мов досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема О. Пасічник у своєму дослідженні довів, що якість навчання безпосередньо залежить від форми організації навчального процесу, обраних методів та форм. Збільшення кількості та доступності інформації призводить до швидкої

зміни інтенсивності навчального процесу, його прискорення, навчальних матеріалів та підходів. Це вимагає гнучкості у викладанні професійно-орієнтованих дисциплін, у тому числі й іноземних мов. Перевага інноваційних інформаційних технологій у порівнянні з іншими засобами навчання полягає в тому, що більшість з них розраховані на активне самостійне вивчення учнями, що сприяє підвищенню їхніх навичок і компетенцій, відомо з [8].

У теперішньому часі існує чіткий соціальний запит на іншомовну компетентність. Стрімке входження України в глобальний європейський простір в сфері іноземних мов вимагає масштабного розвитку. Користування кібернетичним простором все ще залишається спорадичним підходом у вивченні іноземних мов, надаючи студентам можливість користуватися перспективними джерелами та заохочувати їх до навчання спираючись на самостійність і незалежність, надаючи нові можливості для творчості. Впровадження нового, особливо в усталені освітні системи, завжди пов'язане з певними ризиками, які, з одного боку, дестабілізують педагогічне середовище, а з іншого – провокують зворотну реакцію проти інновацій, відомо з [5].

Сучасна наука має досвід у вирішенні цих питань. Наприклад, вже започатковані багато тлумачень які вивчали природу нововведення у навчанні іншомовної компетентності. Ця тема даного дослідження є актуальною, оскільки сьогодні перед університетськими викладачами іноземних мов стоїть питання як досягти високого інтересу і бажання у студентів які отримують вищу освіту. Адже, іншомовна компетентність є важливою в освітньому розвитку.

Першорядними нововведеннями розвитку української системи освіти є: фундаменталізація та спрямованість особистості в культурі і духовності. Фундаменталізація, як посилення гуманістичної спрямованості, посилення духовної та загальнокультурної складової, формування планового вирішення в соціальних обставинах, стратегічного мислення, сприяння соціальній та професійній мобільності, оскільки мобільність у сучасному світі породжує соціальну мобільність людей.

Саме аналіз складних соціальних обставин стратегічне мислення та сприяння соціальній і професійній мобільності. Технологічні трансформації у виробництві відбуваються одна за одною. Людям доводиться постійно перенавчатися. Тому система освіти повинна готувати людей до можливих професійних і соціальних трансформацій. Необхідність залишатися висококонкурентними на динамічному ринку праці Ринок праці вимагає від людей прагнення до самонавчання, самоосвіти та самовдосконалення протягом усього життя як активних працівників. Тому системні підходи в сучасній педагогіці та вивчення питань інновацій є надзвичайно важливими, розглянуто в [12, С. 31].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання різноманітних сучасних технологій у викладанні іноземних мов вивчалось

вітчизняними та зарубіжними дослідниками. У своїх дослідженнях Пасічник О. довів, що якість навчання безпосередньо залежить від форми організації навчального процесу, обраних методів і форм. Збільшення кількості та доступності інформації призводить до зростання інтенсивності навчального процесу, його прискорення та швидкої зміни навчальних матеріалів і підходів. Це вимагає гнучкості у викладанні професійно-орієнтованих дисциплін, зокрема іноземних мов. Перевага інноваційних інформаційних технологій у порівнянні з іншими засобами навчання полягає в тому, що вони здебільшого призначені для активного самостійного навчання учнів та вдосконалення їхніх навичок і компетенцій, відомо з [8].

Сьогодні індивідуалізація освіти має вагоме значення. Цьому питанню особливу увагу приділила С. Алексєєва, яка показала істинні наміри унікальності у навчанні. Явище унікальності та цифрових нововведень здивовує своєю актуальністю у розвитку цінностей особистості студентів які опановують іншомовну компетентність у закладах вищої освіти. Саме цінності особистості студентів наштовхують на самостійну роботу і велике бажання самореалізації, відомо з [1].

Осова О. поділилася власним досвідом та визначила особливості використання технологій навчання іноземних мов для студентів у контексті смарт-освіти. Вона також підкреслила велику популярність таких технологій, як комунікативні, інтенсивні, інтерактивні, індивідуально-орієнтовані та інформаційно-комунікаційні технології в цьому освітньому контексті. Основними характеристиками цих технологій є інтерактивність, комунікативність, інтенсивність, індивідуально-орієнтованість, інформаційна компетентність, автоматизація навчальних матеріалів тощо, відомо з [7].

Танана С. розглядала інноваційні підходи до викладання іноземних мов у контексті вдосконалення вищої освіти з акцентом на особистісно-орієнтоване навчання як ключову стратегію викладання, що створює сприятливі умови для творчого та самостійності студентів які здобувають іншомовний досвід, відомо з [10].

Мета – дослідити властивості вживання нововведень у освіченості іноземної компетентності студентами і методів навчання. Визначити роль інновацій в освітньому процесі та вплив сучасних інформаційних технологій на концепцію методики викладання.

Виклад основного матеріалу. А рамках сучасної системи освіти все більшого значення набуває персоналізація навчання, тобто адаптація навчального процесу до потреб кожного окремого учня. Це вимагає врахування індивідуальних особливостей, інтересів, здібностей та темпу навчання кожного студента.

Основна мета персоналізованого навчання - дати можливість кожному студенту найбільш ефективно розвиватися, реалізувати свій потенціал і досягти успіху в навчальному процесі. Важливо, щоб освіта відповідала

сучасним потребам і реаліям, спиралася на досягнення і досвід минулого, впроваджуючи новітні технології і методи навчання, відомо з [1].

Вивчаючи зарубіжний досвід, слід підкреслити, що вчителі покликані бути не розповсюджувачами інформації, а скоріше зразками для наслідування, які виступають у ролі консультантів, радників чи колег. Позитивні аспекти цього підходу включають активну участь у навчанні, здатність мислити незалежно, формулювати думки та моделювати сценарії реального життя. Це позитивна подія для всіх студентів. Відповідальністю вчителя є створення умов для практичного опанування студентами мови та вибір методів навчання, які заохочують їхню творчість у вивченні іноземної мови. Педагогічні технології, такі як спільне навчання, проектування, досягнення інформаційних технологій та Інтернет, сприяють особистісно орієнтованому навчанню шляхом індивідуалізації та диференціації на основі здібностей учнів, рівня освіти та особистих інтересів, відомо з [9].

Навчання мовою визначалося професійною спеціалізацією студентів, і факультети іноземних мов намагалися навчати студентів своєї галузі через іноземне середовище. Культурні основи навчання іноземної мови в економічних закладах поступово розмивалися завдяки реалізації професійно-орієнтованого підходу. Це було зроблено шляхом досліджень і експериментів. Ситуацію ускладнювала недостатня підготовка більшості першокурсників до школи іноземних мов. Навчання, як правило, починалося з основ і повторювало шкільну програму, або здійснювалося через широку дидактику іноземної мови з вузькоспеціальним акцентом, що, природно, зменшує мотивацію та інтерес до дисципліни. Сучасні технології використовуються в освіті для полегшення професійного оволодіння іноземною компетентністю, проектної роботи, багатомовного освітнього програмного забезпечення, використання дистанційних технологій для вивчення мови, онлайн-презентацій PowerPoint, комп'ютерного простору для іншомовної компетентності та створення спеціалізованого тестового обладнання, розглянуто в [2].

Серед останніх нововведень, які користуються попитом у іншомовній освіченості популярними вважають діалогові методи, ще такі як комп'ютери та мультимедійні мережі для контролю знань, а також зберігання/використання навчальних матеріалів.

Оволодіння іншомовною компетентністю вимагає створення взаємодії в межах кожного уроку, що в методиці називається інтерактивністю. Хоча цей принцип не є новим поняттям, досі немає його остаточного розуміння. Завдяки використанню мови інтерактивність передбачає об'єднання, координацію та доповнення зусиль комунікативних цілей та їх результатів. Одним із шляхів досягнення комунікативної мети є інтерактивний підхід у віртуальному просторі, згідно з цим визначенням. Хоча принцип комунікативності наголошує на груповій роботі та навичках спілкування, він відрізняється від цього підходу тим, що можлива справжня співпраця.

Педагогічну взаємодію серед інших ключових показників можна відзначити використанням полілогу, діалогу, міжсуб'єктних зв'язків, успішності, позитивної оцінки, рефлексії. Інтерактивні методи навчання сприяють зростанню та професійному розвитку вчителя через творчість, удосконалення, відомо з [13].

Інформаційні технології вважають передумовою успішного засвоєння знань іноземної мови. Окрім отримання повної професійної підготовки, університетські викладачі також повинні володіти сучасними навичками спілкування, звертаючись до нововведень викладаючи зарубіжну галузь. Такі нововведення повинні нести велику користь, спростивши вивчення нової інформації та зробити його захоплюючим, комунікативним, наочним та персоналізованим.

Використання Інтернету для освітніх цілей представляє абсолютно новий напрямок у загальній дидактиці, зі змінами, що відбуваються в усіх навчальних процесах, від техніки та стилю роботи до академічних стандартів. Використання штучного інтелекту у вивченні іншомовного досвіду має самостійно керувати та дистанційно вивчати іноземну мову, полегшує адаптацію до оптимальних умов і створює впевненість у тому, що ви контролюєте навколишнє середовище та відчуваєте себе комфортно у власному просторі.

Інтернет надає безмежний ресурс для навчання, якщо і коли це необхідно, щоб допомогти вчителям ввести лексику до будь-якого предмету та запровадити нові мовленнєві види діяльності, розглянуто в [4].

Новітні інструменти здобуття іншомовного досвіду з використанням мультимедійних засобів полягають у тому, що цей метод забезпечує вищий рівень інтерактивного навчання, надає можливість вибору темпу та рівня завдання, а також покращує граматичну структуру та збільшує швидкість нарощування словникового запасу поглинання. Перспективними пласами цього методу також можна віднести змогу використовувати інтерактивні відео- та аудіо-фрагменти на заняттях. Принцип наочності втілюється шляхом демонстрації схем, фотографій і малюнків на тему голосового спілкування. Впровадження мультимедійних технологій створює умови для інтерактивного спілкування, яке нині є найважливішим елементом у ході здобуття іншомовної компетентності. Користуючись мультимедійними технологіями, викладачі можуть подавати інформацію абсолютно по-новому та ефективно, роблячи її повнішою, цікавішою та ближчою до теми спілкування, що вивчається.

Мультимедіа у навчанні дозволяє поєднувати набраний текст, графічні зображення, рухоме відео, фотографії та аудіо для залучення майже всіх їхніх органів чуття та створення «віртуальної реальності» автентичного спілкування. Доведено, що використання мультимедійних матеріалів і кібернетичного простору може значно стиснути період навчання в три рази, тим часом використання зображень, аудіо та тексту одночасно покращує пам'ять на 30-40 відсотків, розглянуто в [11, С. 137].

Ще одним інноваційним засобом навчання іншомовної компетентності є застосування онлайн-словників, які відіграють важливе місце у вивченні мови. Єдиного передбачення щодо необхідності використання таких елітних словників на заняттях замість звичних паперових немає, деякі науковці стверджують, що це має багато переваг і дефектів. Проте, виходячи з сучасних вимог, є право признавати, що онлайн-словники можуть значно пришвидшити опанування мови та сприяти подальшому розвитку інтелектуальних здібностей людини, розглянуто в [6, С. 78].

Одним з найефективніших методів є тандем-технологія. Вона націлена на здобуття іншомовного досвіду через спілкування з партнером по тандему, який є носієм цієї мови, та розвиток культурологічних знань країни партнера. До того ж, такий метод навчання допомагає розвивати комунікативну компетенцію. Це винятково вагомо для тих, хто має намір застосовувати набуті знання та досвід в майбутньому, відомо з [8].

Провідними формами роботи в цій технології є

- Індивідуальна, тоді коли рішення учасників ґрунтується на приватних особливостях і потребах;
- Колективна, коли основа і стратегії підбираються відповідно до потреб тих хто приймає участь у курсі.

Структура імітування дозволяє учням виконувати певні ролі, пов'язані з їхньою майбутньою професійною діяльністю, соціальним життям або повсякденними ситуаціями. Задача викладача призначити студенту певну роль, пояснити необхідну лексику та надати поради, як успішно виконати завдання. Завдяки симуляції студенти можуть розвивати свої навички стратегічного планування, командної роботи, ведення дискусій та переконання ділових партнерів, розглянуто в [7].

Технологія пропонує багато корисних застосувань, але її основна ціль – це створення можливостей для освіти та навчання. Такі застосування дозволяють учням обирати мову за власним бажанням. Ці програми включають широку платформу різноманітних завдань, і учні та студенти щодня отримують хороший досвід іншомовного контенту, тим самим розширюючи межі своїх знань і, що найголовніше, підвищуючи свій рівень знань. Також, існують прикладні програми, присвячені вивченню граматики. У той час як вищезгадані додатки надають різноманітні матеріали (включаючи завдання для вивчення основ лексики, фонології та морфології, а також пропонують можливість навчання за допомогою аудіопрослуховування та невеликих сегментованих відео іноземної мови), деякі спеціалізуються лише на представленні всіх необхідних граматичних структур певної мови. Завантаживши такі додатки на свої гаджети, учні можуть зануритися у світ граматики і ближче познайомитися з принципами, що лежать в основі мови, яку вони вивчають. Це, безсумнівно, значний крок вперед як у розробці мобільних ресурсів і отриманні іншомовної освіти.

Оновлення задач освіти зумовлює масштабне перетворення змісту освіти і, відповідно, учнів. Гідне рішенням освітніх перешкод – це нововведення, які характеризуються такими ключовими компетенціями, як особистісна орієнтація та гуманізація освітнього процесу на основі принципу цілісності, нульового формування (загальнонавчальних умінь і способів пізнавальної діяльності), взаємної комунікації.

Сьогодні є мета спільного виробництва матеріалів в освіті. Адже існуючі моделі не лише дорогі, але й повільно реагують на мінливі запити споживачів. Вони не так швидко реагують на мінливі запити споживачів. Університети поступово долучаються до руху до більш відкритих навчальних матеріалів, розміщуючи їх в Інтернеті. Це зробить значний внесок у модернізацію системи освіти. Це також дозволяє реорганізувати навчальний процес, відомо з [12, С. 35].

Таким чином, сьогодні навчальний процес студентів є більш насиченим та різноманітним завдяки впровадженню низки інноваційних методів, які сприяють кращому розпізнаванню та засвоєнню іноземних мов. Зрозуміло, що введення інноваційних педагогічних технологій несе значний внесок для налагодження навчального процесу у вищих школах.

Висновки. Отже, з розвитком української науки, можна з упевненістю сказати, що часи, коли вміння перекладати адаптовані, неавтентичні тексти на іноземну мову було достатнім доказом володіння мовою, минули. В умовах реформування вищої освіти мають змінюватися і педагогічні технології. Нововведення іншомовного досвіду дозволить значно розширити та урізноманітнити програми, забезпечити доступ до широкого спектру матеріалів, мотивувати студентів до навчання та надати їм можливість працювати над іноземними мовами у власному темпі.

Винятковою ознакою теперішнього часу є інноваційний розвиток. Такий прогрес повною мірою реалізується в освітній сфері. Одним із стратегічних пріоритетів України є інноваційний рух сучасної системи освіти, яка знаходить свою реалізацію через підвищення рівня комп'ютеризації навчальних закладів, посилення науково-дослідницької діяльності та розбудову механізмів іновації.

Сьогодні перед закладами освіти існує низка настанов для покращення рівня освіти, реконструкція змісту та уведення розробок нововведень в план навчання фахівців, придатних до ефективного виконання інноваційних завдань на відповідному рівні професійної діяльності. Ефективна співпраця та комунікація є фундаментальними елементами такої підготовки, спрямованими на спільне вирішення проблем, розвиток навичок монологічного мовлення, відповідальності та критичного мислення, досягнення важливих результатів.

Ключовими принципами сучасної методики вважають: студентоцентроване навчання; відчуття мети та змісту уроку; віра вчителя в успіх учня та орієнтація на реалізацію соціальної взаємодії; уніфікування мовної компетентності використовуючи інформацію різних дисциплін.

Використовувати нові інформаційні технології, Інтернет-ресурси, проектні методи для сприяння впровадженню індивідуальних методів навчання та забезпечення персоналізації та диференціації навчального процесу використовуючи приватні вміння учнів, рівня мовлення, схильності та уподобань, спонукати педагогів удосконалювати методи викладання. Теперішні звершення науки і техніки уможливили доступ до інформаційно-довідкових матеріалів, включаючи електронні засоби масової інформації, електронні підручники, електронні аудіо- та візуальні носії, методична новизна, доступ і використання інтернет-ресурсів

Нововведення пропонують викладачам брати за головне завдання підтримку та скерування розвитку особистості учнів та творчих пошуків. За цих обставин неминучим є перегляд сформованої сьогодні організаційної форми та позбавлення від суто традиційної аудиторної роботи на основі пояснень і графічних методів навчання, збільшення обсягу практичної діяльності та творчі роботи пошуково-дослідницького характеру.

Для оптимізації та необхідності вживання ресурсів кібернетичної мережі в освітніх цілях необхідно провести великий обсяг науково-дослідної роботи, результати якої допоможуть виділити важливі аспекти та критерії вибору мережі, ресурсів, веб-сайтів.

Комплекс представлених методичних засад дає змогу розробити концепцію інноваційного здобування іншомовного досвіду вищих навчальних закладах, реалізація якої потребує інтеграції описаних методів. Будучи невід'ємною частиною системи навчання, цей метод служить найбільш загальною лінгвопедагогічною основою іншомовної освіченості.

Метод обізнаності розглядає іншомовну освіту як поліпшення мовленнєвої компетентності у спеціалізованій сфері, яка організовується в різних мовних видах діяльності.

Фаховий критерій відтворює орієнтацію на розвиток професійних комунікативних навичок іноземними мовами, що дозволить майбутнім фахівцям спілкуватися з колегами в науковому просторі багатомовного світу.

Критерій певного стилю дає змогу виховати в собі самостійний проінформований вид беручи за базу усвідомлення та збагачення.

Аналіз різних технологій показує, що їх використання сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти, активізації навчального процесу та забезпеченню доступу до якісних освітніх ресурсів.

Отже, ефективність здобуття іншомовної освіти розширює свої межі завдяки нововведенням в основи вищої освіти. Професійне застосування здатне вивести нашу країну на гідний рівень. Не користуючись авторитарними методами ми дамо місце для нових, перспективних нововведень, які змотивують до високих досягнень навчання.

Іншомовна компетенція – це не той процес, в якому навчальний матеріал автоматично вкладається студенту в голову. Процес вимагає великих розумових

зусиль та бажаної участі. Гідний результат можливо отримати лише завдяки активному навчанню з використанням нововведених методик викладання.

Література:

1. Алексеева С. В. Індивідуалізація навчання у закладах загальної освіти як педагогічна проблема. *Scientific Collection «InterConf»*. 2021. № 42. С. 290–296.
2. Альошина О. М. Сучасні методи та технології викладання іноземних мов у ВНЗ. *Вісник НТУ «ХПИ»*. 2012. №30. С. 242–247.
3. Про внесені зміни до Закону України Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»): Закон України від 3 листопада 1993 р. № 896. *Кабінет Міністрів України*. 1996. 29 трав.
4. Колонута Д. К. Сучасні технології у викладання іноземних мов. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Педагогіка, соціальна робота*. 2014. Вип. 33. С. 1–3.
5. Крючков Г. Болонський процес – як гармонізація Європейської системи. Іноземні мови в навчальних закладах. *Педагогічна преса*. 2004. № 1. С. 4–8.
6. Нові технології навчання: наук.-метод. зб. *Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України*. Київ, 2010. Вип. 63. 117 с.
7. Осова О. О. Досвід використання технологій навчання іноземних мов студентів в умовах smart - освіти. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2018. Вип. 60. С. 53–63.
8. Пасічник О. О. Сучасні технології навчання як засіб самореалізації студентів в освітньому середовищі ЗВО. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. № 69. С. 162–166.
9. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. *Енциклопедія інтерактивного навчання*. / за ред. О. Пометун, Л. Пироженко. Київ, 2007. 141 с.
10. Танана С. М. Інноваційні підходи до викладання іноземних мов в умовах удосконалення вищої освіти. *Science, Research, Development*. 2020. № 26. С. 25–27.
11. Чередніченко Г. А. Мультимедійні технології у процесі викладання дисципліни «Іноземна мова» у вищих технічних навчальних закладах / за ред. Г. А. Чередніченко, Л. Ю. Шапран, Л. І. Куниця. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка*. 2011. Вип. 4. С. 134–138.
12. Харківська А. А. Системний підхід та інновації в сучасній педагогічній науці. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науковопрактичної конференції, Ужгород – Будапешт, 2013 (ред.кол. В. І. Смоланка, І. В. Артьомов. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2014. Вип. 8 (27). С. 31–35.
13. Linard M. L'autonomie de l'apprenant et les TIC. *Documents, Actes et Rapports pour l'Education, CNDP*. 2006. P. 41–49.

References:

1. Alekseeva, S. V. (2021). Individualizacija navchannja u zakladah zagal'noї osviti jak pedagogichna problema [Individualization of education in institutions of general education as a pedagogical problem]. *Scientific Collection «InterConf» - Scientific Collection "InterConf"*, 42, 290–296 [in Ukrainian].
2. Al'oshina, O. M. (2012). Suchasni metodi ta tehnologii vkladannja inozemnih mov u VNZ [Modern methods and technologies of teaching foreign languages in universities]. *Visnik NTU «HPI» - Bulletin of NTU "KhPI"*, 30, 242–247 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraїni “Pro vneseni zmini do Zakonu Ukraїni Derzhavna nacional'na programa «Osvita» («Ukraїna XXI stolittja»)» [The Law of Ukraine “On the amendments made to the Law of Ukraine State national program "Education" ("Ukraine of the 21st century)"]]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

4. Kolonuto, D. K. (2014). Suchasni tehnologii u vikladannja inozemnih mov [Modern technologies in teaching foreign languages]. *Naukovij visnik Uzhorods'kogo nacional'nogo universitetu. Ser. Pedagogika, social'na robota - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Ser. Pedagogy, social work*, 33, 1–3. [in Ukrainian].
5. Krjuchkov, G. (2004). Bolons'kij proces – jak garmonizacija Evropejs'koï sistemi. Inozemni movi v navchal'nih zakladah [The Bologna process – as a harmonization of the European system. Foreign languages in educational institutions]. *Pedagogichna presa - Pedagogical press*, 1, 4–8 [in Ukrainian].
6. *Novi tehnologii navchannja [New learning technologies]*. Kiïv [in Ukrainian].
7. Osova, O. O. (2018). Dosvid vikoristannja tehnologij navchannja inozemnih mov studentiv v umovah smart-osviti [The experience of using foreign language teaching technologies for students in the context of smart education]. *Zbirnik naukovih prac' «Pedagogika ta psihologija» - Collection of scientific works "Pedagogy and psychology"*, 60, 53–63 [in Ukrainian].
8. Pasichnik, O. O. (2019). Suchasni tehnologii navchannja jak zasib samorealizacii studentiv v osvith'omu seredovishhi ZVO [Modern learning technologies as a means of self-realization of students in the educational environment of higher education institutions]. *Naukovij chasopis NPU imeni M.P. Dragomanova - Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU*, 69, 162–166 [in Ukrainian].
9. Pometun, O. (2007). *Interaktivni tehnologii navchannja: teorija, praktika, dosvid. Enciklopedija interaktivnogo navchannja [Interactive learning technologies: theory, practice, experience. Encyclopedia of interactive learning]*. Kiïv [in Ukrainian].
10. Tanana, S. M. (2020). Innovacijni pidhodi do vikladannja inozemnih mov v umovah udoskonalennja vishhoï osviti [Innovative approaches to teaching foreign languages in conditions of improvement of higher education]. *Science, Research, Development*, 26, 25–27 [in Ukrainian].
11. Cherednichenko, G. A. (2011). Mul'timedijni tehnologii u procesi vikladannja disciplini «Inozemna mova» u vishhijh tehnicnijh navchal'nih zakladah [Multimedia technologies in the process of teaching the discipline "Foreign language" in higher technical educational institutions]. *Naukovi zapiski Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu im. V. Gnatjuka. Ser. Pedagogika - Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk. Ser. Pedagogy*, 4, 134–138 [in Ukrainian].
12. Harkivs'ka, A. A. (2014). Sistemnij pidhid ta innovacii v suchasnij pedagogichnij nauci [System approach and innovations in modern pedagogical science. International scientific bulletin]. *Mizhnarodnij naukovij visnik: zbirnik naukovih statej za materialami HHVII Mizhnarodnoi naukovoopraktichnoi konferencii - collection of scientific articles based on the materials of the XXVII International Scientific and Practical Conference*, 8 (27), 31–35 [in Ukrainian].
13. Linard, M. (2006). L'autonomie de l'apprenant et les TIC. *Documents, Actes et Rapports pour l'Education*, 41–49 [in English].

УДК 373.3.017.4-052:398

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1286-1297](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1286-1297)

Непорада Ірина Михайлівна старший викладач кафедри початкової освіти, гуманітарних дисциплін та інформатики, обласний коледж «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А. С. Макаренка» Полтавської обласної ради, вул. В. Федько, 33, м. Кременчук, тел.: (053) 67 5-84-70, <https://orcid.org/0000-0003-2780-4191>

САМОВИХОВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація. Прагнення до самовиховання, самоосвіти є вагомим чинником у професійному зростанні вчителя, що вважається одним із шляхів розширення його можливостей, інтересів та індивідуальності.

Сучасні завдання освітнього закладу мають на меті створити умови для формування в учнів досвіду самостійного розв'язання проблем, сформувати вміння робити вибір, ефективно використовувати освітні ресурси та джерела інформації, сформувати вміння вести переговори, проявляти гнучкість та мобільність.

Професійна підготовка майбутнього вчителя неможлива без саморозвитку та самовиховання. Кожен, хто присвятив себе цій професії повинен розвивати в собі готовність до різносторонньої діяльності. Необхідно вчитися прагнути до саморозвитку та самовдосконалення, працювати над недоліками у характері та поведінці, формувати нові, позитивні якості, які необхідні для життя, а також для професійно-педагогічної діяльності.

Самовиховання починає функціонувати з того часу, коли людина починає усвідомлювати себе як найвищу цінність, розуміє вимоги та норми суспільства, власні бажання та можливості. Самовиховання формується з підліткового віку, але найбільш інтенсивний та динамічний розвиток інтелектуальних, моральних та фізичних якостей здійснюється саме у студентські роки.

Аби досягнути позитивних результатів у професійній діяльності вчителя необхідно систематично вивчати своє Я, знати свої сильні та слабкі сторони, постійно формувати у собі внутрішню мотивацію. У професійно-педагогічній діяльності особистісний ріст – це запорука досягнення професіоналізму.

У статті здійснено розгляд понять «самовиховання», «саморозвиток», «методи самопізнання». Узагальнено сутність професійного самовиховання майбутнього вчителя у психолого-педагогічній літературі, визначено умови самовиховання у системі підготовки майбутнього вчителя. Обґрунтовано значення професійного самовиховання як вищої форми самовдосконалення

особистості майбутнього вчителя. Схарактеризовано основні етапи процесу самовиховання та передумови, що визначають його ефективність. Окрему увагу приділено програмі самовиховання майбутнього вчителя. Досліджено залученість здобувачів освіти до процесу самовиховання та запропоновано методичні рекомендації здобувачам освіти, які спрямовані на формування навичок самовиховання.

Ключові слова: саморозвиток, самовиховання, професійне самовиховання, методи самопізнання, майбутній вчитель.

Neporada Iryna Mykhaylivna assistant of the department of primary education, humanitarian disciplines and informatics, regional college «Kremenchuk humanitarian and technological academy named after A. S. Makarenko» of Poltava region Kremenchuk, St. V. Fedko, 33, tel.: (053) 675-84-70, <https://orcid.org/0000-0003-2780-4191>

SELF-EDUCATION IN TRAINING A FUTURE TEACHER

Abstract. The desire for self-education, self-education is an important factor in the professional growth of a teacher, which is considered one of the ways to expand his opportunities, interests and individuality.

Modern tasks of an educational institution are aimed at creating conditions for students to develop experience in independent problem solving, to form the ability to make choices, to effectively use educational resources and sources of information, to form the ability to conduct negotiations, to demonstrate flexibility, mobility, etc.

Professional training of a future teacher is impossible without self-development and self-education. Everyone who has devoted himself to this profession must develop readiness for multifaceted activities. It is necessary to learn to strive for a better version of oneself, to work on character and behavior flaws, to form new, positive qualities that are necessary for life and for professional and pedagogical activities.

Self-education begins to function from the moment when a person begins to realize himself as the highest value, understands the requirements and norms of society, his own desires and opportunities. Self-education is formed from adolescence, but the most intensive and dynamic development of intellectual, moral and physical qualities is carried out during student years.

In order to achieve positive results in the professional activity of a teacher, it is necessary to systematically study one's self, know one's strengths and weaknesses, and constantly form one's inner motivation. In pedagogical activity, personal growth is an indispensable condition for achieving professionalism.

The article examines the concepts of "self-education", "self-development", "methods of self-knowledge". The essence of the future teacher's professional self-education in the psychological and pedagogical literature is summarized, the

conditions of self-education in the future teacher training system are determined. The importance of professional self-education as the highest form of self-improvement of the personality of the future teacher is substantiated. The main stages of the self-education process and the prerequisites determining its effectiveness are characterized.

Special attention is paid to the self-education program of the future teacher. The involvement of education seekers in the process of self-education was investigated and methodical recommendations for education seekers aimed at the formation of self-education skills were proposed.

Keywords: self-development, self-education, professional self-education, methods of self-knowledge, future teacher.

Постановка проблеми. Сучасна освіта має забезпечити підготовку фахівця, не тільки здатного надавати освітні послуги, але й зорієнтованого на особистісний розвиток, саморозвиток. Ці завдання він зможе вирішити лише за умови організації власного самовиховання впродовж навчання у вищому навчальному закладі.

У студентів внаслідок їх психічних особливостей найбільш чітко проявляється потреба у самовираженні, самореалізації. Вони прагнуть до самовдосконалення, саморозвитку, тому дуже важливо створити необхідні умови, за яких процес самовиховання студентів став би активним та цілеспрямованим, а студент – майбутній вчитель – усвідомив необхідність активного та особистісного, професійного розвитку.

Отже, професійне самовиховання у підготовці майбутнього вчителя, одна з умов утвердити себе в ролі вчителя, зайняти належний статус у соціумі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання самовиховання знайшло широке відображення у психолого-педагогічній літературі.

У сучасних дослідженнях розглядалися такі проблеми: підготовка педагога до особистісно орієнтованого виховання (А. М. Бойко, О. В. Киричук, І. Д. Бех та інші); цілісність професійно-педагогічної підготовки педагога (В. А. Семиченко); індивідуалізація та особистісна орієнтація підготовки майбутнього вчителя (Т. В. Тихонова, О. М. Пехота); шляхи підготовки педагогічної майстерності (В. О. Сластьонін, І. А. Зязюн та інші).

Метою статті є у теоретичне обґрунтування ролі самовиховання для професійно-особистісного становлення майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка майбутнього вчителя неможлива без саморозвитку та самовиховання. Кожен, хто присвятив себе цій професії повинен розвивати в собі готовність до різносторонньої діяльності.

Успіх педагога багато в чому залежить від уміння та здатності зосередити власні зусилля на розумову діяльність, правильно та раціонально

планувати свій час, переборювати труднощі під навчання та керувати своїм емоційним станом. Перелічені якості є результатом довготривалої, цілеспрямованої роботи над собою [5].

Головним обов'язком вчителя, як писав А. Дістервег є «своє виховання зробити завданням свого життя». На думку педагога, вчитель здатний надавати освітні послуги й виховувати до того часу, доки він сам працюватиме над власною освітою та вихованням.

Важливого значення набуває проблема особистісно-професійного самовиховання у системі підготовки майбутнього вчителя. Саме від нього залежить, як він працюватиме над собою, які його установки, яка його активність до оволодіння новими знаннями та вміннями.

Самовиховання і саморозвиток – це свідомо практична діяльність, яка спрямована на більш повну реалізацію людиною себе як особистості [8].

Самовиховання трактується як самостійна, цілеспрямована, систематична робота людини над формуванням і розвитком соціально цінних властивостей і подоланням недоліків, яка здійснюється з метою максимальної самореалізації та служіння суспільству [12].

Отже, особистісний розвиток та професійне самовиховання – це процеси, які нерозривно пов'язані між собою, вони складні за своєю будовою і реалізацією. Якщо майбутній педагог оволодіє технологіями саморозвитку та самовиховання, то це допоможе йому правильно організовувати самопідготовку професійної діяльності.

Структурний план самоусвідомлення особистості являє собою єдність таких складових як:

- пізнавальна (дослідження самого себе);
- емоційно-оцінювальна (вміння самооцінювати);
- дієво-вольова, регулятивна (вміння керувати своїми емоціями, почуттями, здоров'ям, вчинками тощо) [4].

Самовиховання майбутнього вчителя можливе лише за наявності мотивації. Людина, яка ставить конкретні цілі здатна до самоаналізу і до самооцінки, вміє раціонально розподіляти час та контролювати свою поведінку.

Самовиховання може бути спрямоване на інтелектуальну сферу, емоційну та вольову. Провідною у процесі самовиховання є вольова сфера, так як вона забезпечує саморегуляцію внутрішнього світу особистості.

Процес самовиховання є продовженням професійного виховання, коли майбутній вчитель з об'єкта виховного впливу «Я студент, нехай мене вчать» переходить в суб'єкт організації власної життєдіяльності «Я майбутній спеціаліст, готую себе до цього». Найголовніша умова виникнення потреби професійного самовиховання майбутнього вчителя – це перехід від учня до висококваліфікованого спеціаліста [14].

Співставлення себе як майбутнього професіонала «Я - ідеальний» і «Я - реальний» дає чітке розуміння, що у студента є зразок ідеального педагога

і є бажання до самопізнання. У цьому випадку найефективніший спосіб формування професійного ідеалу – це самостійне вивчення психолого-педагогічної літератури, детальніше знайомство з життям та творчістю видатних педагогів з метою пошуку свого ідеалу [3].

Отже, самовиховання перш за все залежить від знання самого себе, вміння оцінювати свої позитивні та негативні сторони, вміння керувати собою та досягати поставлених цілей, зазвичай потребує вольових зусиль.

Технологія професійного самовиховання майбутнього вчителя – це модель діяльності з проектування, організації та здійснення заходів, які, насамперед, спрямовані на удосконалення особистості та її професійних якостей.

Самовиховання у системі підготовки майбутнього педагога починається із самопізнання, самовивчення, самоусвідомлення успіхів та невдач, самоаналізу переживань та психічних станів. Саме сформовані рефлексивні уміння дають можливість об'єктивно аналізувати власні думки і вчинки [1].

Самопізнання – це процес цілеспрямованого, планомірного отримання інформації про розвиток рис, якостей своєї особистості. Головне правило процесу самопізнання – знайти, пізнати своє істинне «Я». Самопізнання необхідне не лише для задоволення власної цікавості, а й заради поставленої мети, зокрема самовдосконалення [13].

Важливою складовою процесу самопізнання є самовизначення власної спрямованості, темпераменту, здібностей, інтересів, особливостей і мотивів поведінки, вчинків.

У психолого-педагогічній літературі виділяють три основні методи самопізнання істинного Я:

- вербального і невербального зворотного зв'язку. Цей метод проявляється у тому випадку, коли людина отримує оцінку своєї поведінки від оточуючих, зазвичай це: батьки, друзі, знайомі та вчителі.
- порівняння – це коли, людина порівнює себе з іншими. Зазвичай, результати самопізнання через метод порівняння залежать від багатьох факторів: суспільна роль особистості, думка оточуючих; особистість з якою людина себе порівнює тощо.
- самоспостереження. Сутність даного методу полягає в тому, що людина спостерігає за своїми вчинками, діями, думками, поведінкою, після чого здійснює самоаналіз і самооцінювання. Самоспостереження вважається необхідною передумовою контролю особистості за власною діяльністю та поведінкою [6].

Самовиховання – це система, яка характеризується цілісністю та взаємозалежністю всіх його частин. С. Б. Єлканов запропонував альтернативну структуру самовиховання:

- 1) Цілі самовиховання. Керуються соціальними цілями, які зорієнтовані в моральному, естетичному, фізичному, духовному напрямку.

2) Зміст і завдання самовиховання. Поведінка і види діяльності, які призводять до реалізації цілей самовиховання.

3) Засоби самовиховання. Способи впливу на себе, які поєднують в собі цілі та результати.

4) Результати самовиховання. Зміни, які відбулися в результаті процесу самовиховання [11].

Основними завдання майбутнього педагога є вдосконалення професійних якостей, а саме: розширення світогляду, збереження та зміцнення професійного здоров'я, підвищення рівня методичної підготовки, формування духовної культури, педагогічного мислення тощо. Формулюючи мету самовиховання, потрібно дати відповідь не тільки на питання «Яким я хочу бути?», а й на питання «Для чого я хочу бути таким?» [13].

Після визначення мети професійного розвитку особистість повинна спланувати свою діяльність і скласти програму самовиховання.

Програма професійного самовиховання майбутнього вчителя – це цілісна, послідовна програма дій, спрямована на досягнення мети самовиховання з урахуванням вимог педагогічної професії.

У процесі самовиховання, самовдосконалення необхідно скласти план-максимум на довготривалий період і план-мінімум на день, тиждень, місяць, семестр.

Як показує практика, студентам важко починати професійну самовиховну діяльність, так як у них немає досвіду роботи, саме тому їм рекомендується програма з трьох розділів: самопізнання і самоосвіта; оволодіння культурою навчальної праці; самовиховання [4]. У запропонованій програмі висвітлюються основні вимоги до педагогічної професії.

В Л. Леві запропонував п'ять кроків самовдосконалення як фундамент для програми самовиховання й саморозвитку:

1) самооздоровлення. Фізичне здоров'я – один із засобів одухотворення життя.

2) самоспілкування. Переоцінювання цінностей, критика уявлень.

3) розвиток самотності. Істинна самотність – це прагнення бути собою.

4) самоосвіта. Необхідно проаналізувати чи все можливе ти робиш для своєї освіти, чи відбувається це регулярно і повноцінно, чи вміло обраєш методи і способи.

5) вихід із самотності. Один вихід із самотності – знайти справжніх товаришів [9].

Модель особистісно-професійного самовиховання майбутній вчитель обирає самостійно на основі розроблених фахівцями авторських програм самовиховної діяльності. Йому пропонується ряд компонентів, які можуть увійти до програми, але зміст, структуру та терміни реалізації студент визнає сам.

У структурі авторської програми самовиховання майбутнього вчителя рекомендуються такі компоненти:

- опанування обов'язкових навчальних предметів за вибором;
- ознайомлення та узагальнення основних розділів кваліфікаційної характеристики;
- самотестування професійних і особистісних якостей, виявлення тих, які ще не до кінця сформовані;
- аналіз і визначення шляхів усунення негативних якостей особистості;
- формування вимог та установок до власного способу життя;
- вивчення інноваційного досвіду викладання кращих вчителів, визначення шляхів його використання у своїй роботі;
- інші розділи авторської програми [2].

Сформулювавши мету самовиховання, необхідно правильно підібрати методи, прийоми і засоби самовдосконалення.

Для реалізації програми самовиховання у системі підготовки майбутнього вчителя використовуються такі методи як: самоспостереження, самоаналіз, самотестування, порівняння, самостимулювання, самопрограмування, методи і прийоми самовпливу (самозаохочення, самопокарання, самоконтроль, самонаказ, самозвіт, самонавіювання тощо).

Методи саморегулювання, тобто методи управління психічним станом займають значну роль серед методів самовпливу. До них відносять: самопереконавання, самонавіювання, самозмушування, самонаказ, самоконтроль, самозаохочення, самопокарання, самосхвалення, самопідбадьорення тощо [13].

Перелічені методи та прийоми самовиховання взаємопов'язані один з одним, часом використовуються одночасно. Розглянемо на прикладі студента-практиканта, який проходить педагогічну практику в школі. Він прагне до саморозвитку, самореалізації, навіює позитивну установку на спілкування з учнями та батьками. Незважаючи на брак сил вчитель завжди залишається комунікабельним, вмотивованим працювати над своїм професійним зростанням [7].

Під час порівняння досягнутих результатів із очікуваними у процесі самовиховання майбутнього вчителя слід зафіксувати позитивні зміни та успіхи в науковій діяльності. Чим кращі результати, тим більша мотивація до подальшого самовдосконалення.

Корекція програми самовиховної діяльності майбутнього вчителя має ґрунтуватися на самодисципліні та самооцінці, що дасть змогу вчасно виявити проблеми та відповідно скоригувати програму самовдосконалення. Студентам рекомендується ввести щоденник щоденного, щотижневого, щомісячного моніторингу стосовно змісту і характеру роботи над собою.

Отже, ефективність процесу самовиховання насамперед залежить від мотивації, установок та свідомого й правильного вибору методів та прийомів

самовдосконалення. Кожен компонент технології професійного самовиховання майбутнього вчителя є необхідним для успішного процесу самовдосконалення.

Важливе значення професійного зростання педагога має оволодіння педагогічним дослідом, пошуково-дослідницькою роботою. У результаті ознайомлення з досвідом одних із кращих вчителів, аналізу їхньої роботи вчитель осмислює всі особливості навчально-виховного процесу, вчиться правильно сприймати вчинки дітей, виявляти причини конфліктних ситуацій та шукати шляхи їх вирішення.

Систематичне ознайомлення з психолого-педагогічною літературою, законодавчими актами держави про освіту і науку, участь у методичних об'єднаннях, конференціях, семінарах, проходження курсів підвищення кваліфікації є важливими у самовихованні та професійному зростанні вчителя.

Вчитель повинен володіти сучасними інформаційно-комунікативними технологіями, швидко реагувати на всі зміни, що відбуваються у системі освіти та виховання [12].

На сьогоднішній день найбільш поширеним джерелом інформації та засобом навчання є мережа Інтернет. В Інтернеті вчителі знайомляться з досвідом педагогів-новаторів, науково-педагогічними новинками та навчальними наробками. Популярними є сайти: «Освіта-UA», «НУШ», «Острів знань», «На Урок», «Всеосвіта», «EdEra», «Prometheus» тощо. Під час дистанційного навчання актуальним для вчителів є введення власного блогу та Ютуб-каналу. На сьогоднішній день є сучасні педагогі-блогери, молоді спеціалісти, які знімають та розміщують інформаційний контент про освіту для учнів.

Самовиховання і самоосвіта вчителя передбачає ознайомлення з національною системою виховання, що розкриває виховну мудрість нашого народу, традиції українців, значення українських народних звичаїв, традицій, свят та обрядів.

У процесі самовиховання вчитель повинен відчувати свободу у самовираженні. Лише за умов утвердження професійної свободи педагога можлива ефективна організація процесу професійного самовиховання, тобто професійного росту вчителя. Професійний ріст – це пошук свого шляху, набуття власного досвіду [10].

Аби досягнути позитивних результатів у професійній діяльності вчителя необхідно систематично вивчати своє Я, знати свої сильні та слабкі сторони, постійно формувати у собі внутрішню мотивацію. У педагогічній діяльності особистісний ріст – це неодмінна умова досягнення професіоналізму.

На базі Обласного коледжу «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А. С. Макаренка» було проведено дослідження, в якому взяли участь 25 студентів III-IV курсів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (спеціальність 013 Початкова освіта) щодо залученості до процесу самовиховання.

Для дослідження було застосовано авторську анкету «Самовиховання майбутнього вчителя», яка розроблена з метою виявлення рівня знань студентів – майбутніх вчителів щодо процесу самовиховання, рівня їх самопізнання, а також прагнення та готовність до самовдосконалення й самовиховання.

Анкетування проходило через онлайн-сервіс Google Forms. Анкета складалася з двадцяти запитань, з дванадцяти запитань закритого типу і вісім питань відкритого. Після анкетування проводилася бесіда з майбутніми вчителями для уточнення та розширення їх відповідей на запитання анкети.

Отримані результати дослідження дають можливість зробити наступні висновки:

1. Аналіз відповідей на питання авторської анкети «Самовиховання майбутнього вчителя» показав, що не у всіх респондентів сформовані навички самовиховання.

2. Згідно з результатами проведеного опитування, більша частина респондентів проявили інтерес до процесу самовиховання. Вони мають бажання і вважають за необхідне отримати знання та сформувати вміння самовиховної діяльності.

3. Формування навички самовиховання у системі підготовки майбутнього вчителя потребує спеціально створенні організаційно-педагогічні умови як засіб досягнення виховних цілей.

4. Запропоновані методичні рекомендації є одним із напрямків фундаменталізації змісту самовиховання здобувачів освіти, сприяють поглибленню і розширенню теоретичних знань та практичних навичок студентів.

5. Впровадження в освітній процес зазначених методичних рекомендацій підвищить рівень сформованості навички самовиховання у майбутніх вчителів.

Рекомендації майбутнім вчителям з питань самовиховання у системі підготовки майбутнього вчителя

1. Опануйте методи, прийоми, засоби процесу самовиховання.
2. Розробіть програму особистісно-професійного самовиховання майбутнього вчителя.
3. Ведіть щоденник у якому записуйте свої цілі та бажання, план на день, місяць, рік.
4. Виховуйте у себе самодисципліну. Формуйте звичку відповідальності при виконанні завдань.
5. Виконуйте поставленні задачі вчасно.
6. Не відкладай те, що можна зробити сьогодні на завтра.
7. Шукайте нові способи виконання завдань.
8. Коли щось плануєте, відразу подумайте про бажаний результат.
9. Встановіть власну «вершину».

10. Працюйте цілеспрямовано та зважено.
11. Сприймайте кожну поразку як перемогу над самим собою.
12. Завжди аналізуйте кожен свій крок у процесі самовиховання.
13. Пам'ятайте про прийом самонаказ — «Я мушу», «Так треба».
14. Навчіться відповідати своїм примхам.
15. Працюйте над розвитком власних психічних процесів.
16. Якщо у вас виникають проблеми під час процесу самовиховання, зверніться за консультацією до викладача.
17. Створіть особистісне портфоліо самовиховної діяльності майбутніх вчителів.
18. Слухайте рекомендації, настанови досвідчених вчителів та викладачів.
19. Виявіть чинники, які заважають вам навчатися та розвиватися.
20. Змінюйте види діяльності протягом дня, виділяйте достатньо часу для здорового сну.
21. Дивіться мотивуючі фільми.
22. Спілкуйтеся з педагогами-новаторами.
23. Обмінюйтеся досвідом зі своїми одногрупниками.
24. Займайтеся духовними практиками.
25. Читайте книги.
26. Відвідуйте творчі зустрічі, майстер-класи, семінари.
27. Проходьте онлайн-курси.
28. Беріть участь у написанні наукових статей.
29. Мотивуйте себе.
30. Вірте у свої можливості.

Висновки. Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дав можливість з'ясувати сутність понять: саморозвиток, самоосвіта, професійна самоосвіта, методи самопізнання, проаналізувати сучасні дослідження щодо даної проблеми А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, І. А. Зязюна, С. М. Мартиненко, Л. О. Хомича, О. Я. Савченко та ін.

Аналіз дослідження щодо виявлення рівня знань студентів – майбутніх вчителів щодо процесу самовиховання, рівня їх самопізнання, а також прагнення та готовність до самовдосконалення й самовиховання відповідає проблемам сучасної освіти.

Отже, вищий навчальний заклад має забезпечити підготовку фахівця, здатного не тільки надавати освітні послуги, але й зорієнтованого на особистісно-професійний саморозвиток.

Література:

1. Біла І. М. До вершин педагогічної майстерності. Дошкільне виховання. 2010. № 10. С. 3-5.
2. Вайнола Р. Х. Особливості професійної підготовки майбутнього педагога в контексті особистісного підходу. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. Вип. 4. С.55-61.

3. Вознюк О. В. Інтегративний підхід до професійного розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін. Науковий часопис НПУ імені М. М. Драгоманова. Київ, 2010. Вип. 12 (22). С. 17-20.
4. Загородня Л. П. Педагогічна майстерність вихователя дошкільного закладу : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2010. 319 с.
5. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії. Київ : УРІМБ, 1997. 302 с.
6. Івах С. М. Професійне самовиховання і саморозвиток майбутніх вихователів дітей дошкільного віку в умовах ВНЗ. Наукові записки кафедри педагогіки. 2014. Вип. 24. С. 87-94.
7. Іващенко В. І. Самовиховання як один із шляхів професійного та особистісного зростання. Репозитарій Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Режим доступу: <http://surl.li/psuoo>.
8. Карпенчук С. Т. Самовиховання особистості. Київ : ІЗМН, 1998. 216 с.
9. Пермінова Л. Використання мультимедійних ресурсів у процесі проведення уроку : метод. рекомендації. Херсон : РІПО, 2007. 68 с.
10. Самовиховання і професійний ріст учителя. EducationUA. Режим доступу: <http://www.educationua.net/silovs-450-1.html>.
11. Технологія професійного самовиховання молодого педагога. Всеосвіта. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/embed/010076or-6c54.docx.html>.
12. Хатунцева С. М. Самовиховання як компонент самовдосконалення вчителя. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми. 2014, № 40. С. 398-405.
13. Шевчук О. Значення самовиховання у розвитку особистості. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Режим доступу: <http://surl.li/facno>
14. Шиманович І. В. Формування в майбутніх учителів потреби в професійному самовихованні : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2008. 215 с.

References:

1. Bila, I. M. (2010). Do vershyn pedahohichnoi maisternosti [To the pinnacle of pedagogical skill]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*, 10, 3-5 [in Ukrainian].
2. Vynola, R. H. (2006). Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky maibutnoho pedahoha v konteksti osobystisnoho pidkhodu [Peculiarities of professional training of the future teacher in the context of a personal approach]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriiia Sotsiolohiia. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika – Scientific journal of the NPU named after M. P. Drahomanova. Sociology series. Social work. Social pedagogy. Management NPU named after M. P. Drahomanova*. 12(22), (pp.55-61).Kyiv [in Ukrainian].
3. Vozniuk, O. V. (2010). Intehratyvnyi pidkhid do profesiinoho rozvytku osobystosti pedahoha v umovakh tsyvilizatsiinykh zmin [Integrative approach to the professional development of a teacher's personality in the conditions of civilizational changes]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. M. Drahomanova – Scientific journal of the NPU named after M. M. Drahomanova*. 12 (22), (pp. 17-20). Kyiv [in Ukrainian].
4. Zagorodnya, L.P. (2010). *Pedahohichna maisternist vykhovatel'ia doshkilnoho zakladu [Pedagogical mastery of the preschool education teacher]*. Sumy : Universytetska knyha [in Ukrainian].
5. Zyazyun, I. A. (1997). *Krasa pedahohichnoi dii [The beauty of pedagogical activity]*. Kyiv : URIMB [in Ukrainian].
6. Ivakh, S. M. (2014). Profesiine samovykhovannia i samorozvytok maibutnikh vykhovateliv ditei doshkilnoho viku v umovakh VNZ [Professional self-education and self-development of future educators of preschool children in university settings. Scientific notes of the department of pedagogy]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific notes of the Department of Pedagogy*. 24, 87-94 [in Ukrainian].

7. Ivashchenko, V. I. Samvokhovannia yak odyn iz shliakhiv profesiinoho ta osobystisnoho zrostannia [Self-concealment as one of the ways of professional and personal growth. Repository of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University]. *Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova – Ukrainian State University named after Mikhail Drahomanov*. Retrieved from <http://surl.li/pcyoo> [in Ukrainian].

8. Karpenchuk, S. T. (1998). *Samovykhovannia osobystosti [Self-education of the individual]*. Kyiv : IZMN [in Ukrainian].

9. Perminova, L. (2007). *Vykorystannia multymediinykh resursiv u protsesi provedennia uroku [Use of multimedia resources in the course of the]*. Kherson : RIPO [in Ukrainian].

10. Samovykhovannia i profesiinyi rist uchytelia [Self-education and professional growth of the teacher]. Retrieved from <http://www.educationua.net/silovs-450-1.html> [in Ukrainian].

11. Tekhnolohiia profesiinoho samovykhovannia molodoho pedahoha [Technology of professional self-education of a young teacher. General education]. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/embed/010076or-6c54.docx.html>. [in Ukrainian].

12. Khatuntseva, S. M. (2014). Samovykhovannia yak komponent samovdoskonalennia vchytelia [Self-education as a component of teacher self-improvement]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists : methodology, theory, experience, problems*. 40, 398-405 [in Ukrainian].

13. Shevchuk, O. (2023). Znachennia samovykhovannia u rozvytku osobystosti [The importance of self-education in personality development]. *Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny – Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna*. Retrieved from <http://surl.li/facno> [in Ukrainian].

14. Shimanovych, I. V. (2008). Formuvannia v maibutnikh uchyteliv potreby v profesiinomu samovykhovann [Formation of the need for professional self-education in future teachers : dissertation]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

УДК 510.6:37.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1298-1314](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1298-1314)

Огірко Олег Васильович доктор філософії, кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та педагогіки, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені Степана Гжицького, професор кафедри українознавства Інституту Східної Європи, вул. Пекарська, 50, м. Львів, 79010, тел.: (032) 239-26-46, <https://orcid.org/000-0001-7563-6992>

Огірко Ігор Васильович доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних мультимедійних технологій, Українська академія друкарства, заслужений працівник Української академії друкарства, професор кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін Прикарпатського інституту ім. М. Грушевського ПрАТ «ВНЗ МАУП», вул. Під Голоском, 19, м. Львів, 79000, тел.: (032) 242-23-40, <https://orcid.org/000-0003-1651-3612>

РОЛЬ ЛОГІКИ І МАТЕМАТИКИ В ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ТА НАВЧАННІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Розвинуте логічне мислення та інтелектуальні здібності є необхідною передумовою успішної роботи педагогів, юристів, економістів, управлінців, науковців, що відображено у стандартах вищої освіти. Це є ознакою загальнолюдської та професійної освіченості фахівця, здатного розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у власній професійній діяльності. Така діяльність передбачає володіння певним логічним арсеналом – методами аналізу і синтезу, абстрагування й узагальнення, вмінням доводити і спростовувати, робити правильні висновки, приймати обґрунтовані, раціональні рішення. У зв'язку з цим, постає проблема пошуку шляхів формування логічного мислення фахівців різних сфер з урахуванням історичного зв'язку логіки з математикою та проблемою духовно-інтелектуального виховання і навчання, яка особливо актуальна в сучасності. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використано теоретичні та емпіричні методи дослідження: вивчення наукових праць, аналіз навчальної і методологічної літератури, педагогічні спостереження з позиції формування духовності та інтелекту здобувачів вищої освіти. Соціально-економічні перетворення, які здійснюються в теперішній час, зумовлюють необхідність в якійсій підготовці фахівців нового покоління.

Перед системою вищої освіти стоять нові завдання духовно-інтелектуальної підготовки майбутнього фахівця, а саме: формування загальнонавчальних умінь і навичок, розвиток творчих здібностей, забезпечення професійної мобільності та конкурентноздатності, здатність адаптуватися до швидких змін у житті. Вагомим компонентом базової підготовки сучасних спеціалістів юридичного, технічного, економічного профілю є вивчення логіко-математичних дисциплін. Математика має широкі можливості розвитку логічного мислення, просторових уявлень; формування вмінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; обґрунтовувати твердження; моделювати ситуації. Математичні методи та математичне моделювання широко використовуються для розв'язання практичних задач різних галузей науки, техніки, економіки, виробництва, що важливо для підготовки висококваліфікованих фахівців для господарської діяльності та науки. У дослідженні визначено роль та застосування логіки і математики в процесі духовно-інтелектуального виховання. На прикладі життя і творчості відомих світової слави математиків, логіків та філософів показано, що їхні загальні та абстрактні ідеї мали глибоке відношення до віри в Бога. Описано зв'язок між логікою та математикою. Визначено шляхи імплементації логічних законів в природничих та гуманітарних науках через навчання математико-логічних дисциплін. Встановлено, що формування логічної культури фахівців будь якої сфери може бути реалізоване під час навчання математики, філософії, теології або використання системи нестандартних логічних задач. Вплив логіки на математику і гуманітарні дисципліни величезний і незаперечний. Сучасна математична логіка по суті є формальною логікою, що використовує математичні методи. Так математизація знань по суті є логічним знанням. Тому формування логічної духовно-інтелектуальної культури конкурентоспроможного фахівця може бути здійснено за рахунок вивчення логіко-математичних дисциплін, або з використанням системи нестандартних логічних задач.

Ключові слова: логіка, логічне мислення, математика, виховання, навчання, інтелект, духовність, Бог, конкурентоспроможний фахівець.

Ohirko Oleh Vasylyovych Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy, Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Professor of the Department of Ukrainian Studies at the Institute of Eastern Europe, St. Pekarska 50, Lviv, 79010, tel.: (032) 239-26-46, <https://orcid.org/000-0001-7563-6992>

Ohirko Ihor Vasylyovych Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Head of the Department of Information Multimedia Technologies, Ukrainian Academy of Printing, Professor of the Department of socio-humanitarian and fundamental disciplines of the Carpathian Institute named after M. Hrushevskiy, St. Pid Holosko, 19, Lviv, 79000, tel.: (032) 242-23-40, <https://orcid.org/000-0003-1651-3612>

THE ROLE OF LOGIC AND MATHEMATICS IN THE SPIRITUAL AND INTELLECTUAL EDUCATION AND TRAINING OF HIGHER EDUCATION ACQUIRES

Abstract. Developed logical thinking and intellectual abilities are a necessary prerequisite for the successful work of teachers, lawyers, economists, managers, scientists, which is reflected in the standards of higher education. This is a sign of general human and professional education of a specialist who is able to solve complex specialized tasks and practical problems in his own professional activity. Such activity involves the possession of a certain logical arsenal - methods of analysis and synthesis, abstraction and generalization, the ability to prove and disprove, draw correct conclusions, and make well-founded, rational decisions. In this regard, the problem arises of finding ways to form the logical thinking of specialists in various fields, taking into account the historical connection of logic with mathematics and the problem of spiritual-intellectual education and training, which is especially relevant today. To achieve the goal and solve the set tasks, theoretical and empirical research methods were used: the study of scientific works, the analysis of educational and methodological literature, pedagogical observations from the standpoint of the formation of spirituality and intelligence of students of higher education. Socio-economic transformations that are taking place at the present time necessitate the need for high-quality training of specialists of the new generation. The system of higher education faces new tasks of spiritual and intellectual training of the future specialist, namely: the formation of general educational abilities and skills, the development of creative abilities, ensuring professional mobility and competitiveness, the ability to adapt to rapid changes in life. An important component of the basic training of modern legal, technical, and economic specialists is the study of logical and mathematical disciplines. Mathematics has wide opportunities for the development of logical thinking, spatial ideas; formation of skills to establish cause-and-effect relationships; justify the statement; simulate situations. Mathematical methods and mathematical modeling are widely used to solve practical problems in various fields of science, technology, economy, and production, which is important for training highly qualified specialists for economic activity and science. The study determined the role and application of logic and mathematics in the process of spiritual and intellectual education. On the example of the life and work of world-famous mathematicians, logicians and philosophers, it is shown that their general and abstract ideas were deeply related to faith in God. The relationship between logic and mathematics is described. Ways of implementing logical laws in the natural sciences and humanities through the teaching of mathematical and logical disciplines are determined. It has been established that the formation of the logical culture of specialists of any field can be implemented during the teaching of mathematics, philosophy, theology or the use of a system of non-standard logical problems. The influence of logic on mathematics

and humanitarian disciplines is huge and undeniable. Modern mathematical logic is essentially a formal logic that uses mathematical methods. Thus, the mathematization of knowledge is essentially logical knowledge. Therefore, the formation of a logical, spiritual and intellectual culture of a competitive specialist can be carried out through the study of logical and mathematical disciplines, or using a system of non-standard logical problems.

Keywords: logic, logical thinking, mathematics, upbringing, learning, intelligence, spirituality, God, competitive professional.

Постановка проблеми. В умовах екзистенційної, соціальної, культурної, економічної та духовної кризи, яка є характерною ознакою сьогодення, перед вищою школою постають нові виклики щодо формування громадянської самосвідомості у здобувачів вищої освіти шляхом формування духовних та інтелектуальних цінностей на основі утвердження моральних, національних цінностей, свободи та світоглядних переконань. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання є важливою частиною сучасної вищої освіти. Воно сприяє розвитку здобувачів цієї освіти, їх духовності, інтелектуальності, моральності у сучасному світі, який характеризується постійними змінами та викликами. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання впливає не тільки на становлення особистості студентів, зокрема на їх національне, громадянське, професійне становлення, але й на розбудову країни, реалізацію сучасних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомі українські вчені розуміли духовно-інтелектуальне виховання і навчання як: процес формування духовності особистості на основі цінностей української культури (І. Зязюн) [6]; процес формування цілісної особистості, яка має духовні цінності та відповідні їм знання, вміння, навички (М. Савченко) [12].

Одним із завдань навчання логіки і математики у вищій школі є забезпечення рівня логіко-математичної культури, необхідного для повноцінної участі здобувачів вищої освіти у майбутній професійній діяльності. Математика є унікальним засобом формування не тільки освітнього, а й розвивального та інтелектуального потенціалу особистості. Логіка та математика як науки об'єднують загальні та абстрактні знання і використовуються у всіх галузях знань. Завдання математики полягає в описі певних процесів за допомогою математичного апарату, тобто формально-логічним способом. Функції логіки та математики одночасно є функціями гуманітарними, оскільки спрямовані на вдосконалення матеріальної і духовної сфер людського життя. При вивченні логіки та математики здійснюється розвиток інтелекту студентів. Викладання математики безперечно позначається на розумовому розвитку здобувачів вищої освіти, оскільки прищеплює їм навички ясного логічного мислення, що оперує чітко визначеними поняттями.

Дії та вчинки людини, як і процеси мислення, володіють логічною організацією, а сама логіка, в свою чергу, породжується певним типом спонтанної організації дій (Жан Піаже, 1969). Дійсно, вміння логічно мислити є основою для фахівців різних сфер, що відображено у стандартах вищої освіти України. Це є ознакою загальнолюдської та професійної освіченості фахівця, здатного розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у власній професійній діяльності. Така діяльність передбачає володіння певним логічним арсеналом – методами аналізу і синтезу, абстрагування й узагальнення, вмінням доводити і спростовувати, робити правильні висновки, приймати обґрунтовані, раціональні рішення.

Професор одного престижного університету з наміром дати студентам цінний урок, написав на дошці велику цифру 1 і пояснив:

– 1 – це ваша людяність, найнеобхідніша в житті риса.

Потім поруч з цифрою 1 написав 0 і сказав:

– А це ваші досягнення, які через людяність зроблять вас кращими в 10 разів. Ще один нуль – це досвід, з яким ви станете кращими в 100 разів.

І так додавав нуль за нулем: успіх, любов...

– Кожен доданий нуль в 10 разів облагороджує людину.

Раптом він стер цифру 1, що стояла на початку ряду чисел. На дошці залишилися нікчемні, нічого не значущі нулі...

Професор продовжив:

– Але якщо у вас не буде людяності, все інше... нічого не варте...

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвинуте логічне мислення є необхідною передумовою успішної роботи юриста, економіста, управлінця, науковця. Логічні відношення лежать в основі багатьох галузей науки. Існує думка про те, що математики володіють високим рівнем логічної культури. У сучасних наукових дослідженнях встановлено причинно-наслідковий зв'язок між логічним мисленням та математичною підготовкою здобувачів вищої освіти. Загальні аспекти проблем професійної підготовки у процесі навчання у вищій школі широко досліджені в роботах І.Д. Беха [2], Г.О. Балла, Т.А. Жижко, І.М. Носаченко [11] та ін. У роботах, В.П. Бермана, Л.О. Соколенка, І.Г. Стрельченка, М.О. Терезина та ін. розкриті окремі аспекти процесу навчання логіки і математики у вищому навчальному закладі, а саме: добору задач, вимог до розв'язання, вироблення вмінь розв'язувати задачі, тощо. Однак на сучасному етапі розбудови системи вищої освіти, навчання логіки та математики потребує вивчення та побудови якісно нової моделі викладання, яка б відповідала новим вимогам щодо підготовки висококваліфікованих фахівців, які б в сучасних умовах володіли духовно-інтелектуальними якостями особистості.

Мета статті – аналіз шляхів вдосконалення процесу навчання логіки та математики з метою духовно-інтелектуального формування студентської молоді у вищих школах технологічного, агробіологічного та агротехнічного

профілю, як передумови підвищення ефективності рівня професійної підготовки майбутнього фахівця.

Науковці стверджують, що значна частина математичних знань здобувачів вищої освіти базується на логічному мисленні. Досліджень щодо впливу логіки на формування сучасного фахівця будь якої сферивідсутні, але те, що до державних службовців та юристів висувається вимога знання основних елементів логіки – є незаперечним фактом [10]. Слід зазначити, що значення логіки у вивченні математики було головним також у швейцарського психолога і філософа Жана Піаже (1896-1980) [3]. Питання історичного розвитку та генезису взаємозв'язків між формальною логікою та математикою висвітлені у працях [15, 16]. Таким чином, постає питання застосування логіки в математиці та застосуванні логічних законів і структур в інших природничих та гуманітарних науках.

Мета статті – визначити роль логіки і математики та інших наук в духовно-інтелектуальному вихованні та навчанні для ефективного формування конкурентоспроможного фахівця. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використано теоретичні та емпіричні методи дослідження: вивчення наукових праць, аналіз навчальної і методологічної літератури, педагогічні спостереження за процесом навчання студентів ЗВО.

Виклад основного матеріалу. У сучасності в закладах вищої освіти накопичено значний досвід і фактичний матеріал щодо навчання логіко-математичних дисциплін, але існуючі методичні системи навчання достатньою мірою не відповідають новій освітній парадигмі щодо використання новітніх інформаційних технологій у процесі навчання, розвитку творчого мислення, комунікативних навичок здобувачів вищої освіти тощо. В освітньо-професійних програмах підготовки спеціалісти першого і другого рівня вищої освіти юридичного, технологічного, економічного профілю визначені завдання навчання курсу логіки і математики: застосування математичних знань у процесі розв'язування задач, побудові економіко-математичних моделей; розвиток аналітичного мислення. В реалізації вказаних завдань в практиці організації навчально-виховного процесу існує багато проблем. У зв'язку з цим висуваються нові вимоги до процесу навчання логіки і математики. Принцип прикладної спрямованості навчання має стати визначальним у змісті, прийомах і засобах навчання вищої математики. Здобувачам вищої освіти необхідно отримати не тільки базові знання з даної дисципліни, а й уміти їх використовувати в процесі розв'язування конкретних задач, в технологічних та економічних розрахунках. У даній ситуації оволодіння здобувачами вищої освіти системою математичних знань, умінь і навичок для їх успішного практичного застосування, майже неможливе без різних видів кваліфікованої, творчої, а іноді навіть інноваційної діяльності викладачів.

З допомогою логіки та математики розвивається мислення як процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ

об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях. Логіка, зокрема, розвиває критичне мислення, яке базується на законах логіки, а саме на: законах тотожності, суперечності, виключення третього та достатньої підстави. Механізмами мислення є аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація. Основними формами мислення є поняття, судження, міркування, умовиводи, аналогія. Індивідуальні особливості мислення характеризуються такими ознаками як: глибина, широта, критичність, гнучкість, самостійність, послідовність, швидкість. Характерними рисами логіко-математичного мислення є: досконала логічна схема міркувань; лаконізм, як свідоме намагання завжди знаходити найкоротший шлях, що веде до бажаної мети; відкидання усього, що не є необхідним для належної аргументації; чіткий хід самої аргументації; точність символіки.

Духовно-інтелектуальне виховання і навчання в сучасності – це процес формування духовних та інтелектуальних якостей особистості. Воно спрямоване на розвиток у людини таких цінностей, як добро, справедливість, любов, милосердя, патріотизм, творчість, пошук істини. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання відбувається в навчальних закладах, культурних і мистецьких установах. Таке виховання і навчання має важливе значення для формування гармонійно розвиненої особистості. Воно допомагає людині усвідомити своє місце в світі, знайти своє призначення, стати духовно багатшою і морально досконалішою. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання є важливою складовою вищої освіти. Воно допомагає людині стати повноцінною особистістю, здатною до творчості, самореалізації та успішного життя в сучасному суспільстві [4].

Зупинимось на окремих аспектах формування фахівця в процесі навчання логіки та математики у вищій школі, які вважаємо важливими компонентами для підвищення ефективності професійно орієнтованого навчання природничих дисциплін.

Зокрема, не згодні з поширеною точкою зору, що у процесі навчання логіки та математики, важливо лише розвивати практичні уміння, які зводяться до відпрацювання певних алгоритмів. Сьогодні належний теоретичний рівень стає основою для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, обґрунтовування тверджень, побудови економіко-математичних моделей. Слід зауважити, економіко-математичні методи – це узагальнююча назва комплексу економічних і математичних дисциплін, об'єднаних для вивчення економіки. Частиною цих методів є математичне моделювання, тобто вираження мовою математики основних властивостей економічних явищ і процесів у їх взаємозв'язку і функціональній залежності (рівняння, система рівнянь, нерівність, система нерівностей тощо). На заняттях з вищої математики потрібно покласти початок ознайомлення здобувачів вищої освіти з економіко-математичними методами, зацікавити їх цим напрямком. Відомо,

що всі математичні твердження, крім аксіом, доводяться шляхом логічно обґрунтованих кроків [13].

Відомий німецький математик Карл Теодор Вільгельм Вейєрштрасс (1815-1897) стверджував, що суть математичного знання полягає в абсолютній повноті його обґрунтування. Першу завершену систему математичної логіки на базі строгої логіко-математичної мови – алгебру логіки, запропонував англійський математик і логік Джон Буль (1815–1864). Логічна система почала використовуватися для аналізу основ математики та обґрунтування математичних теорій. Мета логічної системи полягає у тому, щоб виключити інтуїтивно зрозумілі поняття з математичних теорій та надати логічні докази і логічні структури. Однак, здійснити повну формалізацію математики і тим самим очистити математичні знання від будь-яких інтуїтивних ідей або понять не так просто.

Логічні методи використовувались в математиці з найдавніших часів відомими античними філософами (Фалес, Парменід, Піфагор). Вони значною мірою сприяли перетворенню математики в правильну і точну науку. Відомий німецький філософ, логік та математик Фрідріх Людвіг Готліб Фреге (1848-1925) та англійський філософ, логік і математик Бертран Рассел (1872-1970) намагалися звести всю математику до логіки. Дедуктивні та аксіоматичні міркування, суть яких логіка, у даному випадку відіграли значну роль. Вони сприяли не лише суворості доказів у математиці, але й побудові математичних теорій. Засновниками індуктивного та дедуктивного методів були: англійський філософ Френсіс Бекон (1561-1626) та французький математик і філософ Рене Декарт (Картезій) (1596-1650). Істотна відмінність між математикою, як формальною системою та логікою полягає в тому, що логіка вимагає більш суворої формалізації, що є базовим у доведенні теорем та побудові математичних теорій. Вплив логіки на математику величезний і незаперечний. Це походить переважно від пропозиційної логіки (логіки висловлень) та логіки предикатів, які розглядаються як дві підсистеми математичної логіки. У цьому відношенні важливішу роль відіграє числення предикатів, яке є багатшим, більш гнучким і, отже, більш точно описує логічні залежності в математиці. Це аксіоматично-дедуктивна система в основі якої лежать положення, що приймаються без доведень – аксіоми, і з яких шляхом дедукції одержують весь інший її зміст. Числення предикатів дає особливо чітке уявлення про більш загальні та абстрактні ідеї та відношення в математиці [7, 9, 14]. Зокрема, це відношення еквівалентності, яке відіграє надзвичайно важливу роль у алгебрі. Це найелементарніший тип двійкового відношення, яке ще називають бінарним.

Проаналізувавши вищезазначені співвідношення, можемо припустити, що числення предикатів, як одна з підсистем математичної логіки, ґрунтується на припущеннях та довільних твердженнях (пропозиціях), тобто таких, що позбавлені конкретного змісту. Розглядаючи ці приклади, ми ігноруємо як

природу елементів a, b, c , так і природу пропозицій, які записані математичними символами. Нас цікавлять лише логічні наслідки, які випливають з прийнятих положень (аксіом) та відповідних правил. Така процедура має цілком формальний характер. І це, звичайно, не позбавляє його науковості. Навпаки, це те, що забезпечує необхідну точність, послідовність, і, що особливо важливо, агрегацію – умову, яка є важливою для введення логіки в математику, а через математику в інші науки.

Щодо останнього, важливо згадати думки німецького філософа Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770-1831) про те, що будь-яка наука застосовує логіку. Слід зазначити, що логіка досліджує пропозиції та їх взаємозв'язки з точки зору форми, ігноруючи зміст. Але у дійсності ми маємо не пропозиції, а реальні об'єкти та процеси, для яких використовуємо словесні вирази для їх вивчення. У зв'язку з цим, необхідно неявно подавати логічні закони в інших науках. Для цього найбільш підходить математика, оскільки саме тут закони логіки застосовуються безпосередньо. Яскравим прикладом застосування є теорія цілих чисел, теорія груп, абстрактна алгебра, теорія множин тощо. Ці математичні теорії настільки переплітаються з сучасною логікою, щонавряд чи можливо розмістити лінію розмежування між ними. Так само багато спільного має математична логіка з теорією множин.

Таким чином, хоча теорія множин безпосередньо використовує закони логіки, інші математичні науки використовують їх опосередковано, тобто або через саму теорію множин, або через такі теорії, які безпосередньо пов'язані, такі як теорія цілих чисел, теорія груп та ряд інших галузей абстрактної алгебри. Математика не може обійтися без логіки, яким би способом вона її не використовувала – чи за допомогою здорового глузду, чи, більш організовано, за допомогою логічних структур. Загалом, логічність є необхідною умовою побудови математичних теорій. Існує певна думка, що будь-який подальший розвиток математичної логіки значною мірою буде залежати від впровадження методів із топології. У сучасному світі логіка проникає у різні галузі знань та технології, де відіграє вирішальну роль. Таке вторгнення відбувається за рахунок застосування логічних законів і методів, що в основному забезпечується за рахунок математики. У цьому випадку математика відіграє роль зв'язку між логікою та іншими науками. Таким чином, формування логічної культури фахівця будь якої сфери може бути ефективно реалізовано під час вивчення математичних дисциплін. Однак, гуманітарні спеціальності такої переваги на мають, більш того, ставляться упереджено до вивчення математики. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми може бути розв'язування нестандартних логічних задач, які не є тематичними і не обмежені віковими категоріями, а крім того, не потребують професійних знань.

Викладачі можуть запропонувати різні способи представлення таких задач: з використанням роздаткового матеріалу, демонстрації на загал з

вибором різних форм візуалізації інформації (презентації, карти знань тощо), засобами сучасних цифрових технологій навчання (комп'ютерні ігри, онлайн тести тощо) або текстові логічні задачі.

Однією із складових технологій формування фахівців у процесі навчання математики в закладах вищої освіти є система задач на практичному занятті, яка, на нашу думку, є важливим компонентом для підвищення ефективності професійно орієнтованого навчання математики. Крім того, у власній практичній діяльності під час добірки задач на практичне заняття намагаємось включити задачі на обчислення, доведення, дослідження і побудову. Важливо, щоб ці задачі були спрямовані на закріплення теоретичних питань, формування умінь розв'язувати задачі; враховували умови диференціації навчання та особистісний розвиток студентів; демонстрували використання математики та логіки в інших предметах; розкривали прикладний характер навчального матеріалу.

Важливим фактором засвоєння теоретичного матеріалу, оволодіння математичними методами, закріплення і розвитку навичок розв'язування задач є самостійна діяльність здобувачів вищої освіти, яка є суттєвою складовою якості професійної підготовки фахівців. Спираючись на власну практичну діяльність та ознайомлення з різними аспектами дослідження проблеми самостійної діяльності студентів, вважаємо, що успішність формування досвіду їх самостійної роботи в значній мірі визначається завданнями, які перед ними ставлять викладачі. Зокрема, завданнями: індивідуальними та груповими (репродуктивного і творчого характеру); додатковими, які за умови правильного їх виконання, дадуть змогу здобувачам вищої освіти отримати "автоматичну" оцінку на екзамені; щодо написання рефератів, доповідей; відносно підготовки до читання лекцій та проведення практичних занять; з приводу підготовки, проведення та безпосередньої участі студентів у олімпіадах, вікторинах, конкурсах, оглядах, конференціях.

На нашу думку, одним із визначальних чинників результативності процесу навчання логіки і математики є розвиненість мотиваційної сфери здобувачів вищої освіти. В умовах розвитку мотивації навчальної діяльності поступово формується переконаність студентів у необхідності набуття глибоких знань з логіки і математики для їх подальшого успішного навчання і професійної діяльності.

Якість навчання логіко-математичних дисциплін суттєво зростає, якщо викладачі у процесі навчання розуміють значення і грамотно використовують якісні картки для індивідуальної та групової роботи, які мають формат, який легко читається, тобто містить небагато тексту, чіткі схеми, графічні ілюстрації, передбачає можливість заповнення, внесення доповнень в них.

Підвищення результативності вивчення логіки і математики можливе також шляхом систематичного використання засобів новітніх інформаційних технологій, що значно розширює можливості як викладачів так і пізнавальні

можливості здобувачів вищої освіти. Найважливіші серед них сучасні інформаційні технології, які базуються на використанні персональних комп'ютерів.

Сучасні інформаційні технології можуть суттєво впливати на методику проведення занять з логіки та вищої математики, потребуючи від викладачів умінь використання спеціалізованих математичних пакетів (MathCAD, GRAN1, GRAN-2D, GRAN-3D, Advanced Grapher), електронних підручників, конспектів лекції, практичних робіт, альбомів унаочнення, автоматизованої системи оцінювання знань студентів, глобальних джерел інформації. Вони також надають багато можливостей для організації ефективної самостійної роботи в позааудиторний час для здобувачів вищої освіти, а саме допомагають засвоїти ту чи іншу тему, поглиблювати знання і навіть з допомогою відповідних програм діагностувати рівень сформованості знань та умінь [13].

Крім сучасних інформаційних технологій, сьогодні існує різноманіття особистісно-орієнтованих технологій навчання. Практикується широке використання ділових ігор, вікторин, занять з вирішенням окремих проблемних ситуацій, різних форм інтерактивних технологій тощо.

Застосування інноваційних технологій у процесі навчання математики та логіки дає можливість розвивати творчі здібності студентів, їх мислення і формувати у них уміння і навички, необхідні для їх професійної діяльності і суспільства.

Одним із засобів удосконалення професійної спрямованості у процесі навчання логіки і математики є залучення до занять кращих працівників установ і підприємств різних форм власності, потенційних роботодавців та надання можливості впливати на організацію навчального процесу. А саме: внесення рекомендацій, щодо уточнення освітньо-професійних програм та освітньо-кваліфікаційних характеристик; перебудови певних елементів змісту навчання; формувати завдання, що мають бути вирішені у процесі викладання логіки і математики. Такі шляхи дають можливість не лише удосконалити професійну спрямованість навчання логіко-математичних дисциплін, а сприяти внесенню змін у зміст професійної підготовки майбутніх високодуховних та інтелектуально підготовлених фахівців відповідно до запитів ринку праці.

Слід зауважити, що всесвітньо відомі математики були глибоко віруючими людьми. Вони відкрито визнавали свою віру: Огюстен Коші (1789-1857), французький математик писав: “Я – християнин. Це значить, що я вірую в божественність Христа, як вірували... майже всі великі астрономи і математики минулого. Мої переконання не є наслідком отриманих у спадщину забобонів, але глибоких досліджень”. Карл Фрідріх Гаусс (1777-1855), німецький математик стверджував: “Коли прийде наша остання година, з якою невимовною радістю ми спрямуємо свій погляд до Того, про присутність якого ми лише здогадувалися у цьому світі”. Славний англійський математик і

фізик Ісаак Ньютон (1643–1727), коли говорив про Бога, чи чув, як інші говорять про Нього, завжди з повагою здіймав капелюха. Йоган Кеплер (1571–1630) німецький математик і філософ наголошував: “Великим є Бог, велика Його сила, безконечна Його мудрість. Величає Його небо і сонце, зорі й місяць, кожен своєю мовою... Величатиме також і моя душа Господа-Творця, доки буде могли...” [8].

Німецький математик і засновник четвертого закону логіки (закону достатньої підстави) готфрід вільгельм лейбніц (1646–1716) написав твір “теодицея” (з французької боговиправдання), в якому обґрунтовував, що між вірою в бога та науковим світоглядом немає суперечності. Теодицея – це наука про природне пізнання бога, яка ставить за мету усунути суперечність між науковим та релігійним світоглядом. Термін теодицея вжитий лейбніцом, який означає науку оправдування бога, але математик і філософ розумів його як розв’язання проблеми зла у світі, і це загальне значення залишилося. Він передусім означає доведення (здебільшого негативне) за допомогою релігійної або філософської думки, що зло у світі (страждання, нещастя, смерть) у людській і біологічній сферах не скасовує природного, філософського або релігійного переконання про існування святого, нескінченного, досконалого і доброго бога.

Теодицея є наукою про бога, оскільки він є причиною речей і автором природного порядку. Теодицея має за об’єкт бога, як найвище буття, або як того, хто є самотутнім. Теодицею ще називають природною або філософською теологією. В об’явленій теології бог є суб’єктом, який до нас промовляє і нам об’являється. У природній теології пропонується філософський шлях до бога, як роздуми над своїм життєвим досвідом. Природне богослов’я є індуктивним, тобто виходить із явищ цього світу і доходить до бога. Класична теодицея, заснована на томістичній філософії, має певну схему і встановлену структуру. Вона складається з трьох чітко визначених частин: 1) про існування бога; 2) сутність бога або божя природа; 3) відношення бога до світу.

Уперше природне богослов’я розглядав френсіс бекон в 1623 р.. Термін – теодицея в 1710 р. Запровадив г. Лейбніц. Теодицея визначає існування і сутність бога, тобто чи є і ким є бог. Прикладом застосування теодицеї є з’ясування співвідношення між релігійною і науковою картиною світу, які в багатьох позиціях збігаються.

Французький математик і філософ рене декарт вірив у бога як досконалу істоту, існування якої він ніколи не ставив під сумнів. За його твердженням: “якби не було бога, тоді світ не був би досконалим”. За свідченням французького філософа, фізика і математика блеза паскаля (1623–1662): “якщо бог існує і ви зробите ставку на це, ви виграєте все; якщо його немає, але ви вірите у його існування, то ви не втратите нічого” (парі паскаля, як силогізм). Б. Паскаль писав: “люди поділяються на тих, що: шукають бога і його знаходять; на тих, що шукають бога, але не знаходять його, тому вони

нещасливі, але це тільки питання часу, бо, якщо вони шукають його, то знайдуть; та на тих, що не шукають. Цих останніх взагалі не хочу знати, бо хто не шукає бога, той його не знайде”. Логіка мислення у цих відомих вчених поєднувала віру та знання. Віра і наука походять із одного начала і ведуть до однієї мети. Вони обидві шукають правди і взаємно себе доповнюють. Віра веде до бога прямо, шукаючи його, а наука йде до бога посередньо, шукаючи його крізь творіння.

Професор Майкл Геллер, фахівець з математики й метафізики, отримав у Нью-Йорку в 2008 р. Темплтонську премію за те, що зумів довести існування Бога математичним методом та розробив математичну формулу, яка дозволяє пояснити існування Бога і навіть випадковість. Він писав: “Якщо нас цікавить першоджерело Всесвіту, нас має цікавити першоджерело математичних законів. Відтак ми повертаємося до грандіозного Божого задуму Всесвіту, до питання про кінцеву причинність”.

З точки зору логіки нелогічно заперечувати існування Творця, бо якщо чогось немає, про це не знаємо, не здогадуємося і не говоримо. Значить, Бог дійсно існує! Усі аргументи існування Бога є логічними, бо мають вартість розумової перевірки людського релігійного досвіду. Головними доказами існування Господа Бога є: антропний принцип, який вказує на доцільність у природі для можливості життя у всіх формах; телеологічний принцип, який вказує на мету існування всього живого і неживого; онтологічний принцип, який апелює до логічності самої постановки питання про сумнів у правдивості існування Творця; космологічний принцип, який звертає увагу до причинно-наслідкового зв'язку у питанні виникнення Всесвіту [1].

За висловом член-кореспондента НАПН України, ректора Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Юрія Бойчука: “Духовність – це не матеріальна характеристика людини і виміряти її на сьогодні дуже важко... Від духовності залежать життя кожної людини, її вчинки, життя суспільства, доля всієї цивілізації. Наскільки важлива духовність ми розуміємо з огляду досягнень учених, втілення високих технологій, завдяки яким створюються, в тому числі сучасні види озброєння. Бездуховність учених погрожує створенням зброї на нових технологічних принципах, розвитком ядерної зброї та засобів їх доставки. Усе це можливо при високому розвитку інтелекту, але за цим стоїть питання: “А на скільки духовні люди, які готові використати таку зброю проти людства? Питання духовності пов'язані не тільки з війною, а насамперед необхідні для формування особистості кожної людини, оскільки духовність зумовлює її вчинки” [5].

Духовність – це складний і багатогранний феномен, який на сьогодні має цілий ряд визначень. Зазвичай під духовністю розуміють сукупність цінностей, ідеалів, переконань, які визначають ставлення людини до себе, до світу і до інших людей. Духовність може проявлятися в різних сферах життя

людини, таких як: релігія (зв'язок Бога і людини), бо духовність часто пов'язується з релігією, оскільки релігія пропонує людині систему цінностей, ідеалів і способів життя, які виходять за межі матеріального світу; мораль, бо духовність також пов'язана з мораллю, оскільки моральні цінності, такі як доброта, справедливість, милосердя, є основою духовного життя людини; культура, бо духовність також може проявлятися в культурі, оскільки культура є результатом духовної діяльності людини. Наприклад, мистецтво, музика, література можуть бути джерелом духовного піднесення. Духовність – це горизонтальний вимір людського буття, який вказує на відносини людини і Творця та має надприродні, ірраціональні, метафізичні ознаки.

З точки зору духовності в гуманітарних науках, зокрема в теології, духовність проявляється в ірраціональному мисленні та діях, тобто: потрібно віддавати, щоб отримувати; бути останніми, щоб стати першими; визнати свою недосконалість, щоб прагнути бути досконалими (святими); ставати простими, щоб набувати мудрості; померти для гріха, щоб жити для Христа Господа.

Розвиток духовності майбутніх випускників вищої школи не може відбуватися без розвитку їхнього інтелекту. Інтелект – це багатогранна та складна когнітивна здатність, яка охоплює різні здібності до навчання, міркування, вирішення проблем і адаптації до нових ситуацій. Інтелект, як глобальна здатність розумно діяти, раціонально мислити, являє собою комплексний набір когнітивних здібностей, які дозволяють людям розуміти, аналізувати та орієнтуватися в складнощах світу та життя, адаптуватися та процвітати в різноманітних ситуаціях, використовуючи свої розумові здібності та набуті знання. Саме інтелект дає змогу аналізувати глибинні особистісні змісти, цінності, вищі мотиви, ставити фундаментальні питання людського буття.

Гуманітарний вимір інтелекту пов'язаний із набуванням мудрості, яка є розважним шуканням правди та робить нас вільними (пор. Ів. 8.32). Мудрість допомагає помітити належну міру добра, а також бути готовими до його реалізації через відповідні дії. Мудрою є та людина, що чинить все згідно Божої волі. Правдива мудрість дається не мудрим (зарозумілим, зазнайкуватим), а немовлятам (пор. Мт. 11.25). Справжня мудрість від Бога. Мудрий покладається на Бога, ухиляється від зла, виконує Божі повеління, піклується про ближніх, прислуховується й уважний до порад батьків та інших людей. “Початок мудрості – острах Господній” (Прип. 1.7) [1].

Люди, які поєднують високий рівень духовного та інтелектуального розвитку, мають більш високий рівень свідомості, можуть глибоко пізнавати себе та інших. Духовність та інтелект дають можливість висококваліфікованим спеціалістам обирати правильну стратегію дії та оцінювати моральні, духовні виклики людського буття, тобто, не бути зверхніми та зарозумілими у своїх оцінках та судженнях.

Висновки. Вплив логіки на математику величезний і незаперечний. Математична логіка по суті є формальною логікою, що використовує математичні методи. Широке проникнення законів і методів сучасної математики майже в усі галузі знань означає, як проникнення законів, так і методів сучасної логіки, у відповідні науки. Так звана “математизація” знань по суті є “логічним” знанням. Тому формування логічного мислення та інтелектуальних навичок конкурентоспроможного фахівця може бути здійснено за рахунок логіко-математичних дисциплін, або з використанням системи нестандартних логічних задач у навчальному процесі. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на обґрунтування методичної системи формування логічного мислення здобувачів вищої освіти різних спеціальностей. Підвищення ефективності рівня професійної підготовки майбутніх фахівців в закладах економічного та технічного профілю залежить від якості процесу навчання як математики так і логіки. Серед шляхів вдосконалення процесу навчання логіки і математики на сучасному етапі розвитку вищої освіти в Україні є: реалізація принципу прикладної спрямованості навчання математики; розвиток мотиваційної сфери діяльності здобувачів вищої освіти; організація ефективної самостійної діяльності студентів; використання інноваційних технологій навчання; застосовування якісного навчально-методичного забезпечення; залучення до процесу навчання кращих працівників установ, підприємств, потенційних роботодавців. Важливо, щоб майбутні спеціалісти, бакалаври і магістри формувалися у наших вищих школах не тільки інтелектуально розвинутими, але й духовно багатими, щоб навчилися найперше бути людьми.

Література:

1. Андрушко В.Т., Огірко О.В. Релігієзнавство: проблеми і перспективи викладання: навч. посіб. / В.Т. Андрушко, О.В. Огірко. – Львів, 2010. – 321 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2. : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
3. Грисенко М.В. Математика для економістів: Методи й моделі, приклади й задачі: навч. посіб. / М.В. Грисенко. – К.: Либідь, 2007. – 720 с.
4. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті : міжнародна колективна монографія / за заг. ред. проф. В.П. Бабича, проф. Л.С. Рибалко. – Харків: Вид. ВННОТ, 2019. – 470 с.
5. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті : міжнар. зб. наук. пр. / за заг. ред. В.П. Бабича, Л.С. Рибалко. – Харків : ВННОТ, 2019. Вип. 1. – 470 с.
6. Зязюн І.А. Духовно-інтелектуальне виховання особистості: методологічний аспект / І.А. Зязюн. – К. : Вища школа, 2019. – 264 с.
7. Карамішева Н.В. Логіка: підручник для студентів-правників / Н.В. Карамішева. – Львів, 2000. – 251 с.
8. Климишин І. Вчені знаходять Бога / І. Климишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. – 136 с.
9. Конверський А.Є. Логіка : підручник. – 2-ге вид., виправлене / А.Є. Конверський. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2017. – 391 с.

10. Коновал К., Горбатов М. Необхідність та шляхи “олюднення” вищої математики в процесі її викладання / К. Коновал, М. Горбатов // Управління освітою. – 2002. №15-16. – С. 13, 28.
11. Носаченко І.М. Інноваційні освітні технології / І.М. Носаченко // Проблеми освіти: Наук. – метод. зб./ кол. авт. – К.: Наук. – метод. центр вищої освіти, 2006. – Вип. 44.–132 с.
12. Савченко М.О. Духовно-інтелектуальне виховання особистості: теоретико-методологічний аспект / М.О. Савченко. – К. : Вища школа, 2022. – 320 с.
13. Сошенко Т.М., Філончук З.В. Розв’язування економічних задач із використанням електронних таблиць / Т.М. Сошенко, З.В. Філончук // Економіка в школах України. – 2008. – №4. – С. 9-16.
14. Шепетяк О.М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів / О.М. Шепетяк. – К.: Фенікс, 2015. – 256 с.
15. Nunes T., Bryant P., Evans D., Bell D., Gardner S., Gardner A. et al. The contribution of logical reasoning to the learning of mathematics in primary school. *British Journal of Developmental Psychology*, 2007. Вип. 25. С. 147-166.
16. Šikić Z. *Mathematical logic: mathematics of logic or logic of mathematics*. 1996. 8 P.

References:

1. Andrushko, V.T., & Ohirko, O.V. (2010). *Relihiieznavstvo: problemy i perspektyvy vykladannia. [Religious studies: problems and prospects of teaching]*. Lviv [in Ukrainian].
2. Bekh, I.D. (2007). *Vykhovannia osobystosti . Osobystisno oriientovanyi pidkhid: naukovopraktychni zasady [Personality education. Personally oriented approach: scientific and practical principles]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Hrysenko, M.V. (2007). *Matematyka dlia ekonomistiv: Metody y modeli, pryklady y zadachi. [Mathematics for economists: Methods and models, examples and problems]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
4. Babych, V.P., & Rybalko L.S. (Ed.). (2019). *Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v XXI stolitti. [Spiritual and intellectual education and training of youth in the 21st century]*. Kharkiv: Vyd. VNNOT [in Ukrainian].
5. Babych, V.P.,& Rybalko L.S. (Ed.). (2019). *Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v XXI stolitti [Spiritual and intellectual education and training of youth in the 21st century]*. Vyp.1. Kharkiv : VNNOT [in Ukrainian].
6. Ziaziun, I.A. (2019). *Dukhovno-intelektualne vykhovannia osobystosti: metodolohichnyi aspekt [Spiritual and intellectual education of personality: methodological aspect]*. Kyiv : Vyshcha shkola[in Ukrainian].
7. Karamysheva, N.V. (2000). *Lohika: pidruchnyk dlia studentiv-pravnykiv. [Logic: a textbook for law students]*. Lviv [in Ukrainian].
8. Klymyshyn, I. (2010). *Vcheni znakhodiat Boha. [Scientists find God]*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria[in Ukrainian].
9. Konverskyi, A.Je. (2017). *Lohika : pidruchnyk. [Logic: a textbook]*. Kyiv : VPTs “Kyivskyi universytet” [in Ukrainian].
10. Konoval, K., & Horbatov, M. (2002). *Neobkhdnist ta shliakhy “oliudnennia” vyshchoi matematyky v protsesi yii vykladannia Upravlinnia osvitoiu. [The necessity and ways of "humanizing" higher mathematics in the process of its teaching]*. Kyiv. №15-16. [in Ukrainian].
11. Nosachenko, I.M. (2006). *Innovatsiini osvitni tekhnolohii. [Innovative educational technologies]*. Problemy osvity. Kyiv: Nauk. – metod. tsentr vyshchoi osvity. Vyp. 44. [in Ukrainian].
12. Savchenko, M.O. (2022). *Dukhovno-intelektualne vykhovannia osobystosti: teoretyko-metodolohichnyi aspekt [Spiritual and intellectual education of personality: theoretical and methodological aspect]*. Kyiv : Vyshcha shkola [in Ukrainian].

13. Soshenko, T.M., & Filonchuk, Z.V. (2008). Rozviazuvannia ekonomichnykh zadach iz vykorystanniam elektronnykh tablyts. *[Solving economic problems using spreadsheets]*. Ekonomika v shkolakh Ukrainy. Kyiv. №4 [in Ukrainian].
14. Shepetiak, O.M. (2015). Lohika. Pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. *[Logic. The textbook for university students]*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
15. Nunes, T., Bryant, P., Evans, D., Bell, D., Gardner, S., Gardner, A. et al. (2007). The contribution of logical reasoning to the learning of mathematics in primary school. *British Journal of Developmental Psychology*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/229663781> [in English].
16. Šikić, Z. (1996). Mathematical logic: mathematics of logic or logic of mathematics. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/290818592> [in English].

УДК 376.016:81'243]:37.091.33:[82-343:316.663.5](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1315-1324](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1315-1324)

Павлюк Вікторія Ігорівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (063) 857-5308, <https://orcid.org/0000-0002-9612-2218>

МЕТОД КАЗКОВО-РОЛЬОВОЇ ГРИ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Анотація. У статті розглянуто метод казково-рольової гри у навчанні іноземних мов в умовах інклюзії, представлено модель ефективного навчання дітей з особливими потребами англійської мови із застосуванням методу казково-рольової гри. Обґрунтовано роль і значення використання комунікативних рольових ігор у роботі з дітьми з особливими потребами. Висвітлені етапи проведення рольової гри. З'ясовано, що під час рольової гри корисно включати різні моделі взаємодії учнів і вчителя, зокрема роботу в парах, в окремих групах та індивідуальну роботу на занятті в залежності від вад розвитку дитини. Підкреслено важливість адаптації змісту навчальних матеріалів під потреби учнів з особливими потребами. Робота з дітьми з особливими потребами, безумовно, особлива, а тому й навчання англійської мови унікальне для таких дітей та є складним і багатоетапним завданням націленим на розвиток мислення, пам'яті, уваги, уяви, тощо. Зазначено, що в процесі навчання іноземних мов дітей з особливими потребами можуть виникати труднощі, на кшталт труднощів з пам'яттю, висока тривожність, низькі продуктивні навички, розуміння корисності іноземної мови для майбутньої цілі, низька мотивація для успішного навчання, впевненість у собі, незалежність у виконанні завдань, підтримка інших (вчителів, батьків, суспільства), тощо. Для подолання вищезазначених труднощів необхідним є пошук нових форм і методів навчання іноземних мов. Запропоновано ряд рекомендацій у роботі з дітьми з особливими потребами у вивченні іноземних мов, зокрема персоналізація процесу навчання, цікаві форми проведення занять, завдання на вибір посилені для виконання, ознайомлення учнів з культурою мови, невимущена атмосфера навчання, та ін.

Ключові слова: інклюзивна освіта, казково-рольова гра, учні з особливими потребами, метод комунікативного навчання, мультисенсорне навчання, ефективність навчання, мотивація навчальної діяльності.

Pavliuk Viktoriia Ihorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova St., Uman, 20300, tel.: (063) 857-53-08, <https://orcid.org/0000-0002-9612-2218>

THE FAIRY-TALE AND ROLE-PLAY METHOD IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN CONDITIONS OF INCLUSION

Abstract. The article examines the method of fairy-tale role-play in teaching foreign languages in conditions of inclusion, presents a model of effective teaching English of children with special needs using the method of fairy-tale role-play. The role and significance of using communicative role-playing games in working with children with special needs is substantiated. The stages of the role-playing game are highlighted. It was found that during the role-playing game it is useful to include different models of interaction between students and a teacher, in particular, work in pairs, in separate groups and individual work on the lesson depending on a child's developmental disabilities. The importance of adapting the content of educational materials to the needs of students with special needs is emphasized. Working with children with special needs is certainly special, and therefore teaching English is unique for such children and is a complex and multi-stage task aimed at the development of thinking, memory, attention, imagination, etc. It is noted that in the process of learning foreign languages, children with special needs may have difficulties, such as memory difficulties, high anxiety, low productive skills, understanding the usefulness of a foreign language for a future goal, low motivation for successful learning, self-confidence, independence in completing tasks, supporting others (teachers, parents, society), etc. To overcome the above-mentioned difficulties, it is necessary to search for new forms and methods of teaching foreign languages. A number of recommendations are offered in working with children with special needs in learning foreign languages, in particular, personalization of the learning process, interesting forms of conducting classes, tasks easy to complete, familiarizing students with the culture of a language, a relaxed learning atmosphere, etc.

Keywords: inclusive education, fairy-tale role-playing game, students with special needs, method of communicative learning, multisensory learning, effectiveness of learning, motivation of educational activity.

Постановка проблеми. Метою інклюзії в освіті є усунення соціального виключення дитини, яка виникає через негативне ставлення до різноманітності. Термін «інклюзивна освіта» оснований на соціальній моделі розуміння інвалідності, яка розглядає останню як еволюціонуючу концепцію, що виникає в результаті взаємодії між людьми з інвалідністю та бар'єрами у зовнішньому середовищі, які заважають їм повноцінно й ефективно брати участь у житті суспільства нарівні з іншими. Соціальна модель розуміння інвалідності прийшла на зміну медичній моделі її розуміння. Медична модель була спрямована насамперед на корекцію розвитку та психофізичного розвитку осіб з особливими потребами.

Інклюзивна освіта ґрунтується на ідеології усунення будь-якої дискримінації щодо учнів і водночас створення належних умов для отримання такими дітьми якісної освіти. Інклюзивна освіта визнає, що всі діти можуть навчатися в повній мірі свого потенціалу, а їхня індивідуальність заслуговує на повагу і є джерелом навчального досвіду для всіх учасників освітнього процесу.

Інклюзивна освіта у педагогіці – це, насамперед, освітня технологія, яка передбачає навчання та виховання дітей з особливими потребами у звичайних навчальних закладах, де створені відповідні умови для забезпечення максимальної ефективності освітнього процесу.

Робота з дітьми з особливими потребами, безумовно, особлива, а тому й навчання англійської мови унікальне для таких дітей та є складним і багатоетапним завданням націленим на розвиток мислення, пам'яті, уваги, уяви, тощо. Враховуючи освітні потреби дітей з особливими потребами, а також турботу сучасного суспільства про їхнє фізичне та психічне здоров'я, створено інклюзивну систему освіти в межах закладів загальної освіти.

Світова практика використання вчителями інноваційних методик у викладанні англійської як другої іноземної мови у навчанні дітей з особливими потребами доводить свою ефективність та надає цінні рекомендації вчителям щодо використання цих методик в класі. Зокрема, останнім необхідно бути готовими навчати учнів з різними характеристиками особливих потреб, коригувати й змінювати свої заняття відповідно до потреб кожної дитини, а також впроваджувати в навчання стратегії досягнення успіху таких дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання навчання учнів іноземних мов через рольову гру у своїх працях розглядали такі науковці як А. Манукян, А. Дургарян, О. Зима, В. Черниш, А. Демішева, К. Шаріпова та ін. Вивчення іноземних мов в умовах інклюзії є предметом розгляду праць таких вітчизняних науковців як О. Дацків і О. Казачінер, серед зарубіжних варто виділити К. Перес-Вальверде, Р. Руїс-Сесілія, В. Вуїнович, Є. Мазуркевич, К. Коль та ін. Однак в науковій літературі недостатньо вивчені аспекти навчання іноземних мов із застосуванням методу казково-рольової гри в умовах інклюзії.

Метою статті є опис методу казково-рольової гри, визначення особливостей його проведення у навчанні англійської мови дітей з особливими потребами, визначення рекомендацій щодо впровадження методу в навчання школярів в умовах інклюзії. Завданнями є проаналізувати наукову літературу з теми дослідження, описати особливості методу казково-рольової гри в умовах інклюзії, навести приклади казок для вивчення іноземних мов дітьми з особливими потребами та окреслити рекомендації для вчителів щодо впровадження методу в навчальну діяльність учнів в умовах інклюзії.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи казку як засіб вивчення іноземної мови необхідно звернутися до праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, А. Манукян та А. Дургарян стверджують, що коли діти

починають вивчати іноземну мову, вони більше отримують інформації, ніж продукують результат, тому у викладацькій практиці необхідно використувати щось привабливе для них. Використання казок у програмі вивчення англійської мови на початковому етапі є ідеальним та унікальним вступом до вивчення іноземної мови, оскільки останні представляють навчання дітям у мотивуючому та привабливому контексті [9, с. 25].

К. Шаріпова припускає, що ефективність використання казки в мовленнєвому навчанні залежить не тільки від точного визначення її місця в системі навчання, а й від того, наскільки раціонально організована структура уроку та наскільки виражені навчальні можливості казки і узгоджені з цілями навчання. В структурі уроку навчання усного мовлення дослідниця розглядає чотири етапи: підготовчий етап – для усунення мовних труднощів, сприйняття казки – під час першого читання, контроль розуміння основного змісту й розвитку мови та етап формування усних навичок [11, с. 1175].

Л. Мікешова вважає використання літературних творів на уроках мови здобутком для розвитку мовної свідомості учнів, а також їх особистості; літературний твір може створити незвичайну атмосферу на уроці, привнести позитивні зміни в рутинні уроки англійської мови, тощо. Вона стверджує, що підготовка уроку-рольової гри займає багато часу і також вимагає значних зусиль, однак, якщо робота добре організована, інвестиції зусиль можуть принести величезну винагороду, а «відчуття досягнутого результату» задовольняють обидві сторони [8, с. 17].

О. Зима зазначає, що рольова гра мотивує розумову діяльність, оскільки учні опиняються в ситуації, коли актуалізується необхідність щось сказати, попросити, дізнатися, довести, чимось поділитися зі співрозмовником та підкреслює, що ігри позитивно впливають на формування пізнавальних інтересів учнів, сприяють свідомому засвоєнню іноземної мови, розвитку таких якостей, як самостійність, ініціативність та почуття колективізму [3].

Л. Мікешова підкреслює, що під час роботи з казкою в класі іноземною мовою корисно включати різні моделі взаємодії учнів і вчителя, зокрема робота в парах, яка спрямована як на розмовні навички, так і на відтворення певних граматичних моделей, у виконанні завдання «знайти відмінність» і «упорядкувати малюнки» та групова робота, яка зосереджується на усній практиці і сприяє позитивній атмосфері в класі [8, с. 25].

Ідею використання казок у вивченні іноземних мов підтримує К. Коль, зазначаючи, що багатовимірність казок робить їх ідеальним засобом для вивчення грамотності з точки зору лінгвістичного та когнітивного навчання. Казки природним чином відображають наративні пошуки героя, під час яких герой зустрічається з викликом, витримує конфлікт, діє та досягає своєї мети. У цьому контексті казки підтримують учня у пошуку нових методів вирішення проблем і трансформації їх у повсякденному житті [7, 365-389].

О. Дацьків підкреслює, що особливу увагу у вивченні іноземних мов в умовах інклюзії, варто зосередити на покроковому алгоритмі дій для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, нервовими розладами та затримкою психічного розвитку. Таким учням зазвичай важко зосередитися на великому та складному (на їх погляд) завданні. Саме тому його виконання невеликими послідовними кроками буде більш ефективним. Використання простої лексики, коротких команд, введення навчальної рутини (привітання, поле для написання домашнього завдання, запитання на початку і наприкінці уроку тощо) є необхідним для всіх дітей. Вважається, що короткі та прості фрази краще й швидше сприймаються та засвоюються дітьми молодшого шкільного віку, а повторювані дії утворюють так звану «безпечну» атмосферу та допомагають уникнути стресу [1, с. 46].

Викладання англійської мови для дітей з особливими потребами, за Є. Мазуркевич, включає в себе комунікативне навчання, кооперативне навчання та допоміжні засоби (інтерактивні дії, музика, ігри, картки, рукоділля, тощо). Методи досягнення освітніх цілей в навчанні дітей з особливими потребами різноманітні – наочні (зображення, конкретний предмет, флеш-картки), словесні методи та демонстрація явищ і ситуацій.

Дитина з особливими потребами може використовувати спеціально виготовлені тактильні книжки, фліп-чарти, інтерактивну дошку в мультимедійному класі, а також допоміжні технології [12 с. 153].

Заняття можна проводити в групах та індивідуально. Для роботи з дітьми з множинними вадами розвитку або дітьми з порушенням зору спочатку потрібно практикувати індивідуальну роботу або роботу в парах. Однак, якщо вчитель працює з дітьми зі специфічними вадами навчання, необхідно працювати з класом як однією групою. Така діяльність мотивує дітей до роботи, навіть, якщо вони помилково виконали завдання, діти не змагаються між собою, тому почуваються захищеними й убезпеченими. Діти з ортопедичними вадами почуваються скоріше щасливими, ніж утисненими, беручи участь у таких заходах. Структура діяльності на занятті не є жорсткою і залежить від творчості вчителя та учнів.

В інклюзивному класі важливо адаптувати навчальні матеріали під потреби учнів з особливими потребами, а саме: пов'язати зміст із інтересами учнів; стимулювати розвиток когнітивних навичок і мовлення; додати візуальні елементи (анімацію, таблиці, дизайн сторінки тощо); переглянути макет навчальних матеріалів; збільшити друк тексту; спростити завдання; використовувати матеріали згідно із рівнем дитини, створити продуктивне навчання, націлене на соціалізацію учня; відповідати національній навчальній програмі.

Однак, в процесі навчання іноземних мов дітей з особливими потребами можуть виникати труднощі, на кшталт труднощів з пам'яттю, висока тривожність, низькі продуктивні навички, розуміння корисності іноземної

мови для майбутньої цілі, низька мотивація для успішного навчання, впевненість у собі, незалежність у виконанні завдань, підтримка інших (вчителів, батьків, суспільства), тощо.

Для подолання вищезазначених труднощів необхідним є пошук нових форм і методів навчання іноземних мов. О. Казачінер вважає, вчителям іноземних мов необхідно навчитися ефективно застосовувати специфічні форми, методи та прийоми навчання іноземної мови дітей з особливими освітніми потребами, серед яких арт-терапія та її різновиди, зокрема казкотерапія, музикотерапія, використання образотворчої діяльності, техніка квілінг, логопедична ритміка, робота з інтерактивною книгою, білінгвістичний метод навчання, проведення роботи із закритою картиною. Крім того, варто не забувати про використання нових інформаційних технологій у навчанні, невербальних засобів спілкування, використання наочних, словесних та практичних методів навчання іноземної мови, різних видів дидактичних ігор (зокрема мовленнєвих), проведення нетрадиційних уроків тощо [5, с. 166].

У педагогіці також виділяють підходи до навчання дітей з особливими потребами. Зокрема, К. Перез та ін. дотримуються принципів *універсального дизайну* для навчання, оскільки цей підхід створює простір, в якому як діти з обмеженими можливостями, так і діти без них отримують користь один від одного [10]. Принцип дозволяє змінювати навчальні цілі й матеріали, стратегії їх досягнення, що використовуються для задоволення потреб учнів з особливими потребами для їх максимізації та в забезпеченні доступу до різноманітного навчання. Він ґрунтується на соціоконструктивізмі, який посилює значення навчання через зміну навчального контенту та активну й цілісну діяльність, зорієнтовану на учня. Така навчальна система поєднує фундаментальні принципи і методи інклюзивної освіти, оскільки вона переходить від моделі сегрегації, яка обертається навколо різноманітних можливостей навчання, до моделі інклюзії.

Метод комунікативного навчання мові (CLT) і навчання мові на основі завдань (TBLL) сприяють розвитку комунікативної компетенції та підкреслюють відповідну роль в мовному, соціальному та культурному розвитку учнів з особливими потребами.

Інший метод, на який варто звернути увагу, це *метод повного фізичного реагування (TPR)*. Він особливо буде корисним для учнів з особливими потребами, оскільки оптимізує процеси обробки і зберігання інформації шляхом встановлення зв'язків між кінезикою та пам'яттю дитини.

Мультисенсорне навчання є відомим підходом поєднання візуальних, слухових і кінестетичних каналів для сприяння вивченню іноземної мови. Він також сприяє розвитку уваги, пам'яті, мотивації учнів з інтелектуальними вадами та створенню більш позитивної й спокійної атмосфери в класі.

Адаптація граматичного, фонетичного й лексичного матеріалу для учня з особливими потребами зосереджена, перш за все, на спрощенні складності

того, чи іншого виду діяльності на занятті. Вивчення граматики потребує високоякісної візуалізації, використання кольорових шаблонів для полегшення пояснень. Фонетичні навички формуються шляхом подання транскрипції аудіотекстів, щоб учень з особливими потребами міг прочитати їх і завчасно ознайомитися з текстом або діалогом. Для розвитку навичок письма надаються додаткові вказівки та інструкції для забезпечення правильного виконання цього виду діяльності. Комплексні вправи з читання адаптовані для того, щоб учень з особливими потребами висвітлював основні ідеї тексту з аудіовізуальною допомогою.

О. Казачінер підкреслює, що лінгвістичні навчальні казки є ефективним засобом формування й розвитку предметної компетентності школярів. З їхньою допомогою учні ознайомлюються з явищами іноземної мови у невимушеній ігровій формі. Авторський досвід створення навчальних казок свідчить про те, що засобами казки доцільно сприяти розвитку не лише предметної, а й життєвої компетентності дитини загалом [4, с. 65-66].

Матеріал казки можна, зокрема, адаптувати та модифікувати залежно від віку, класу та рівня мовної та мовленнєвої підготовки школярів. Учитель може використовувати окремі фрагменти або повністю всю розробку уроку. Для проведення можна використовувати декорації, мультимедійні презентації, а також окремі підготовлені матеріали для завдань у парах або групах.

Рольову гру, як правило, проводять на заключному етапі вивчення теми. У проведенні рольової гри на уроці іноземної мови вчителю слід дотримуватися певних вимог:

- Гра повинна стимулювати мотивацію до навчання, викликати в учнів інтерес і бажання добре виконати завдання.
- Рольову гру потрібно добре підготувати та організувати.
- Рольова гра неодмінно проводиться в доброзичливій, творчій атмосфері, викликає в учнів почуття задоволення, радості.
- Рольова гра має бути прийнята всією групою.
- Гра організовується таким чином, щоб учні могли в активному розумовому спілкуванні з максимальною ефективністю використовувати навчальний матеріал, що відпрацьовується. [1].

Для проведення уроку-рольової гри для дітей з особливими потребами доцільно обирати відомі казки. На нашу думку це можуть бути як адаптовані українські народні казки («Рукавичка», «Коза-дереза»), так і зарубіжні, як наприклад, «Червона шапочка», «Попелюшка», «Джек і бобове стебло», тощо.

Рольову гру на основі можна умовно розділити на три етапи. *На підготовчому етапі* дітей необхідно поінформувати про інсценізацію казки, повторити сюжет українською мовою та підготувати необхідний наочний матеріал для проведення рольової гри. Вчитель повинен здійснити роботу з опрацювання лексики до казки, яка передбачає створення словника у картинках – малюнки персонажів казки, тощо. Цей метод дозволить здійснити

роботу над введенням і запам'ятовуванням лексичних одиниць, що є необхідною складовою в інсценізації історії.

Для інсценізації казки гри можна приклеїти розмальовки персонажів на палички і в наступному етапі використовувати в якості лялькового театру. На етапі підготовки матеріалу до казки необхідним є повторення лексики, для кращого запам'ятовування слів. Наприклад, під час процесу підготовки фігурок персонажів, рідної мовою вчитель вимовляє послідовність виконання завдань поєднуючи їх з англійськими назвами – «Діти, сьогодні ми будемо виготовляти (a frog, a mouse, a bear, etc.)....; вони живуть у лісі...; тепер вирізаємо тварин.... (a frog, a mouse, a bear, etc.)», а команди «Заходь» (Come in), «Живи з нами» (Live with us) та ін. називаємо виключно англійською мовою. На практиці діти відпрацьовують у парах лексичний запас з теми. Після того як вони вивчили свої слова-назви тварин, їм пропонують помінятися ролями. Коли учасники інсценізації казки готові, вчитель просить їх виступити перед класом.

Проведення рольової гри. Діти самі відтворюють візуалізований сюжет казки за допомогою фігур персонажів, називаючи їх англійською мовою. Вчитель спостерігає за процесом інсценізації і втручається лише тоді, коли у дитини виникають труднощі із назвою тварини чи команд. Інший варіант – попросити дітей допомогти один одному.

На заключному етапі відбувається процес оцінювання мовної діяльності дітей, аналіз мовних помилок та обговорення комунікативної поведінки учасників гри. Важливою є оцінка вчителем ефективності проведення рольової гри та перевірка якості засвоєння нових слів і граматичних виразів. Однак, не слід акцентувати занадто багато уваги на мовних помилках, навпаки, вчитель може спрогнозувати типові помилки у мовленні учнів під час рольової гри і створити атмосферу «успіху» у подоланні недоліків гри.

Щодо рекомендацій для вчителів у роботі з дітьми з особливими потребами у вивченні іноземних, можна виділити наступне:

- персоналізувати процес навчання;
- зробити свої заняття цікавими;
- подати заняття в цікавій формі;
- пропонувати дітям завдання на вибір;
- ставити посильні завдання;
- ознайомлювати учнів з культурою мови;
- створювати невимушену атмосферу навчання;
- розвивати добрі стосунки з учнями, подавати особистий приклад.

Висновки. Отже, для планування навчального процесу дітей з особливими потребами потрібен творчий, командний, динамічний та індивідуальний підхід. Метод казково-рольової гри є ефективною формою навчання іноземної мови дітей з особливими потребами, оскільки вона сприяє формуванню мотивації до вивчення іноземних мов, розвиває комунікативні

навички, пам'ять, мислення, увагу, активізує пізнавальну діяльність дитини. Успішному виконанню завдань у навчанні дітей з особливими потребами сприяють методи комунікативного навчання мови, метод повного фізичного реагування і мультисенсорне навчання. Вчителям стануть у нагоді рекомендації у роботі з дітьми з особливими потребами у вивченні іноземних мов, зокрема персоналізація процесу навчання, цікаві форми проведення занять, завдання на вибір посилені для виконання, ознайомлення учнів з культурою мови, невимущена атмосфера навчання, тощо.

Вивчення впливу рольових ігор на формування іншомовної комунікативної компетентності дітей з особливими потребами є перспективним напрямком інклюзивної педагогіки.

Література:

1. Дацків О., Чернявська С. *Особливості інклюзивного навчання іноземної мови в початковій школі*/О. Дацків, С. Чернявська// Іноземні мови.- 2021.- № 3. -С.44-50.
2. Демішева А. К. Рольові ігри на уроках англійської мови. *Англійська мова та література*. - 2010. -№13. -С.28-36.
3. Зима О. Рольові ігри з англійської мови як засіб активізації пізнавальної діяльності [Електронний ресурс] – Режим https://urok.osvita.ua/materials/edu_technology/49325/
4. Казачінер О.С. Казкотерапія як засіб педагогічної реабілітації дітей із труднощами у засвоєнні іноземної мови/ О.С. Казачінер// Інноваційна педагогіка. -2020.- 20 (І). -С. 64-67.
5. Казачінер, О. С. *Навчання іноземних мов дітей з особливими освітніми потребами* / О.С. Казачінер// Інноваційна педагогіка. -2019.-№ 11. – С.164-168.
6. Черниш В. В. Організація та проведення рольових ігор на уроках іноземної мови/ В. В Черниш // *Іноземні мови*. -2010. -№ 4. - С. 7-15
7. Kole K. (2018). The role of fairy tales in affective learning: Enhancing adult literacy and learning in FE and community settings. *Australian Journal of Adult Learning*. Volume 58, (3). Pp. 365-389.
8. Mikešová L. (2006). The Usage of Fairy Tales in English Lessons and Their Influence on Children's Social Development. *Theses*.- 105 pp.
9. Manukyan A. M., Durgaryan A. M. (2019) Developing Speaking Skills Through Fairy Tales in Elementary School. *Science Review*. 3(20). doi: 0.31435/rsglobal_sr/31032019/6384
10. Pérez-Valverde, C., Ruiz-Cecilia, R.; Medina-Sánchez, L.; Guijarro-Ojeda, J.R. (2021) Coping with Challenges in Teaching Foreign Languages to Children with Mild Intellectual Disabilities: Stakeholders' Perspectives. *Mathematics*. 9. 906. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/math9080906>
11. Sharipova C. (2021)The role of fairy tales in the teaching of English. *Scientific progress*. Volume 2. Issue 6. Pp. 1175-1180.
12. Vujinović V., Mazurkiević J. (2013). Teaching Languages to Children with Disabilities. Integrating Culture and Language Teaching in TEYL Conference Proceedings No. 16. Pp. 143-156.

References:

1. Dacziv O., Chernyavska S. (2021) *Osoblyvosti inklyuzyvnogo navchannya inozemnoyi movy` v pochatkovij shkoli* [Peculiarities of inclusive foreign language teaching in primary school] *Inozemni movy - Foreign languages*, 3, 44-50. [in Ukrainian].

2. Demisheva A. K (2010). Rolovi ihry na urokakh anhliiskoi movy [Role-playing games on English lessons]. *Anhliiska mova ta literatura - English language and literature*, 13, 28-36. [in Ukrainian].
3. Zyma O. Rolovi ihry z anhliiskoi movy yak zasib aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti [English role-playing games as a means of activating cognitive activity] Retrieved from https://urok.osvita.ua/materials/edu_technology/49325/ [in Ukrainian].
4. Kazachiner O.S.(2020) Kazkoterapiya yak zasib pedagogichnoyi rehabilitatsiyi ditej iz trudnoshhamy` u zasvoyenni inozemnoyi movy [Fairy tale therapy as a means of pedagogical rehabilitation of children with difficulties in learning a foreign language] ` *Innovacijna pedagogika- Innovative pedagogy* , 20 (I), 64-67 [in Ukrainian].
5. .Kazachiner O.S.(2019) *Navchannya inozemnyh mov ditej z osoblyvymy` osvitnimy` potrebamy`*[Teaching foreign languages to children with special educational needs] *Innovacijna pedagogika- Innovative pedagogy* , 11, 164-168 [in Ukrainian].
6. Chernysh V. V (2010). Organizaciya ta provedennya rolovyh igor na urokah inozemnoyi movy [Organization and conduct of role-playing games in foreign language lessons]` *Inozemni movy`.- Foreign languages*, 4, 7-15 [in Ukrainian].
7. Karly K. (2018). The role of fairy tales in affective learning: Enhancing adult literacy and learning in FE and community settings. *Australian Journal of Adult Learning*, 58, (3), 365-389 [in English].
8. Mikešová L. (2006) . The Usage of Fairy Tales in English Lessons and Their Influence on Children's Social Development. Theses. 105 [in English].
9. Manukyan A. M., Durgaryan A. M. (2019) Developing Speaking Skills Through Fairy Tales in Elementary School. *Science Review*, 3(20), doi: 10.31435/rsglobal_sr/31032019/6384 [in English].
10. Pérez-Valverde, C., Ruiz-Cecilia, R.; Medina-Sánchez, L.; Guijarro-Ojeda, J.R. (2021) Coping with Challenges in Teaching Foreign Languages to Children with Mild Intellectual Disabilities. *Stakeholders' Perspectives. Mathematics*, 9, 906. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/math9080906> [in English].
11. Sharipova C. (2021) The role of fairy tales in the teaching of English. *Scientific progress*, 2 (6), 1175-1180 [in English].
12. Vujinović V., Mazurković J. (2013). Teaching Languages to Children with Disabilities. *Integrating Culture and Language Teaching in TEYL*. Conference Proceedings No. 16, Pp.143-156 [in English].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1325-1338](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1325-1338)

Соснова Мирослава Андріївна кандидат педагогічних наук, голова циклової комісії педагогічних та соціально-гуманітарних дисциплін, Відокремлений структурний підрозділ "Дніпровський фаховий коледж інженерії та педагогіки Українського державного університету науки і технологій", вул. Медична, 10, м. Кам'янське, 51900, тел.: (067)837-26-55, <https://orcid.org/0000-0003-0024-3814>

АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО І НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті проаналізовано організаційно-педагогічного і навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх педагогів професійної освіти засобами інформаційних технологій. Автор зазначає, що застосування інформаційних технологій в освітньому процесі відкриває різноманітні можливості їх використання: електронні підручники, програмоване навчання, психолого-педагогічне тестування, інформаційні ресурси Інтернет. Розробка дидактичних основ застосування інформаційних технологій в освітньому процесі перебуває лише на початковому етапі. Значимість завдань їх широкого застосування вимагає своєчасного створення та наукового обґрунтування методології та методики раціонального використання можливостей та переваг інформаційних технологій. Доведено, що сучасний випускник має бути готовим до роботи в школах різного типу та профілю, повинен вміти організувати освітній процес за альтернативними програмами та підручниками на різних рівнях засвоєння. У таких умовах перед майбутнім педагогом професійної освіти найбільш гостро постає необхідність вивчення матеріалу з різних джерел, відбір змісту найбільш повно відповідної даної педагогічної мети та її дидактичної реконструкції. Для сучасного педагога готовність до самостійного придбання знань як одного з найважливіших професійних якостей стає ще актуальнішою. Створення методичного забезпечення, що відповідає тенденціям розвитку вищої професійної освіти, зумовлює необхідність її безперервного проєктування у спільній діяльності викладачів та здобувачів освіти. На етапі розвитку педагогічної освіти проєктування методичного забезпечення є вирішальним фактором реалізації ідей оновлення державного освітнього стандарту. Базові основи методичного становлення майбутнього педагога професійної освіти закладає напрям нового типу викладача. Вагому роль у становленні майбутніх

педагогів професійної освіти відіграють не лише спеціальні (фахові) знання, а й знання методичних дисциплін.

Ключові слова: інформатизація освіти, підготовка майбутніх педагогів професійної освіти, інформаційні технології, навчально-методичного забезпечення.

Sosnova MyroslavaAndriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Chair of the Cyclical Commission of Pedagogical and Social and Humanities Disciplines, Separate structural unit "Dnipro Professional College of Engineering and Pedagogy of the Ukrainian State University of Science and Technology", St. 10 Medichna, Kamianske, 51900, tel.: (067) 837-26-55, <https://orcid.org/0000-0003-0024-3814>

ANALYSIS OF ORGANIZATIONAL-PEDAGOGICAL AND EDUCATIONAL-METHODOLOGICAL SUPPORT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF VOCATIONAL EDUCATION BY MEANS OF INFORMATION TECHNOLOGIES

Abstract. The article analyzes organizational-pedagogical and educational-methodical support of professional training of future teachers of vocational education by means of information technologies. The author notes that the use of information technologies in the educational process opens up various opportunities for their use: electronic textbooks, programmed training, psychological and pedagogical testing, Internet information resources. The development of didactic foundations for the use of information technologies in the educational process is only at the initial stage. The significance of the tasks of their wide application requires the timely creation and scientific justification of the methodology and methods of rational use of the opportunities and advantages of information technologies. It has been proven that a modern graduate should be ready to work in schools of different types and profiles, should be able to organize the educational process according to alternative programs and textbooks at different levels of learning. In such conditions, the necessity of studying the material from various sources, selecting the content most fully corresponding to the given pedagogical goal and its didactic reconstruction is the most urgent for the future teacher of professional education. For a modern teacher, readiness for independent acquisition of knowledge as one of the most important professional qualities becomes even more relevant. The creation of methodological support that corresponds to the development trends of higher professional education necessitates its continuous design in the joint activities of teachers and students of education. At the stage of development of pedagogical education, the design of methodical support is a decisive factor in the implementation of ideas for updating the state educational standard. The direction of a new type of teacher lays the basic foundations of the methodical formation of

the future teacher of professional education. Not only special (professional) knowledge, but also knowledge of methodological disciplines play an important role in the establishment of future teachers of professional education.

Keywords: informatization of education, training of future teachers of professional education, information technologies, educational and methodological support.

Постановка проблеми. Підготовка педагогічних кадрів для викладацької діяльності в Україні здійснюється у закладах вищої освіти. Тут кожний здобувач освіти готується навчати та виховувати, передавати свої знання і досвід. Майбутні педагоги професійної освіти отримують уміння і навички керівництва навчально-виховним процесом, організації навчання, спрямованого на всебічний розвиток кожної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення практики підготовки майбутніх педагогів професійної освіти до педагогічної діяльності, зокрема до застосування інформаційних технологій, дало можливість стверджувати, що у сучасних ЗВО ведеться певна робота у цьому напрямі. Так у навчальні плани введено дисципліну «Вступ до фаху», на якому здобувачі освіти знайомляться зі специфікою спеціальності, особливостями професійної освіти. Також викладається дисципліна «Вікова та педагогічна психологія», яка дає можливість майбутньому педагогові краще познайомитись з психолого-педагогічними особливостями здобувачів освіти. До освітньо-професійної програми введено дисципліну «Педагогічна конфліктологія», що розширює знання про конфлікти та шляхи їх подолання. З 2004 року заклади освіти збільшують кількість годин на вивчення методики викладання. Дисципліни «Методика виховної роботи» та «Методика професійного навчання» мають важливе значення у системі професійної підготовки майбутніх педагогів професійної освіти.

Мета статті полягає у проведенні аналізу організаційно-педагогічного і навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх педагогів професійної освіти засобами інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Однією з характерних рис нашого часу стає перехід людства від індустріальних технологій до науково-інформаційних, які, на відміну від індустріального виробництва, значною мірою ґрунтуються не на матеріальній, а на інтелектуальній власності, на знаннях як субстанції виробництва. У свою чергу, можливість такого переходу та його темпи визначаються рівнем людського розвитку у тій чи іншій країні та рівнем наукового потенціалу нації. А рівень людського розвитку та науковий потенціал безпосередньо визначаються якістю освіти.

Як зазначає В.Г. Кремін, «XXI століття висуває нові вимоги до людини, отже, і до освіти, та створює нові, раніше небачені можливості освітньої діяльності. Насамперед, це пов'язано із сучасними інформаційними технологіями,

комп'ютерною технікою, яка суттєво розширює пізнавальні можливості людини». На його думку, «комп'ютер у сучасну освіту вносить дуже значні зміни, аж до можливого перегляду класно-урочної системи організації навчального процесу» [8].

Вже в найближчому майбутньому просто не можна уявити собі освітній процес без застосування комп'ютера. Цей прогноз можна пояснити такими основними обставинами. По-перше, комп'ютер дає здобувачеві освіти можливість стати комп'ютерно грамотною людиною, без чого сьогодні практично неможливо бути конкурентоспроможним на ринку праці. По-друге, активне використання комп'ютера щодо будь-якої навчальної дисципліни робить його потужним засобом індивідуалізації освітнього процесу та основним чинником істотного підвищення його ефективності. По-третє, приєднання комп'ютера до глобальних інформаційних комп'ютерних мереж відкриває його користувачам шлях до знань та досвіду всього людства, що в умовах глобалізації є найважливішим фактором успішності людини та нації. По-четверте, принципово нові можливості для навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти створює навіть просте використання так званих електронних версій підручників, навчальних посібників та текстів лекцій, оскільки він може користуватися ними в будь-який зручний для нього час і самостійно дозувати матеріал, що вивчається. По-п'яте, саме застосування комп'ютерної техніки та інформаційних технологій в освітньому процесі створили передумови для появи та широкого розвитку принципово нової педагогічної технології та водночас принципово нової форми організації навчального процесу, якою є дистанційне навчання [6].

Дистанційне навчання як справді інноваційна педагогічна технологія на основі максимального використання можливостей та переваг комп'ютерної техніки відкриває можливості надання якісних та різноманітних освітніх послуг у найвіддаленіших районах країни та світу найрізноманітнішими суб'єктами навчання. З одного боку, дистанційне навчання робить освіту доступною широкому колу охочих отримати її, а з іншого, сприяє розвитку експорту освітніх послуг.

Отже, застосування інформаційних технологій в освітньому процесі відкриває різноманітні можливості їх використання: електронні підручники, програмоване навчання, психолого-педагогічне тестування, інформаційні ресурси Інтернет.

У той же час розробка дидактичних основ застосування інформаційних технологій в освітньому процесі перебуває лише на початковому етапі. Значимість завдань їх широкого застосування вимагає своєчасного створення та наукового обґрунтування методології та методики раціонального використання можливостей та переваг інформаційних технологій.

Існує ціла низка причин суб'єктивного характеру, що перешкоджають успішному впровадженню в навчальний процес інноваційних педагогічних

технологій на основі його інформатизації. По-перше, має місце, за словами С.У. Гончаренка, гостра проблема відмови вчителів щодо впровадження інформаційних технологій у процес навчання, зумовлена суперечністю між колективними формами навчання, характерними для класно-урочної системи, та індивідуалізацією навчання, що стимулюється персональними комп'ютерами. По-друге, для певної частини викладачів, переважно старшого віку, характерна відданість традиційним методам навчання та відверте чи приховане небажання опановувати комп'ютерні технології, розробляти та використовувати нові методики та навчально-методичне забезпечення освітнього процесу. Залишаючись у рамках норм та уявлень авторитарної педагогіки, вони негативно ставляться до пошуків здобувачами освіти необхідної їм інформації в Інтернеті, до того, що здобувач освіти може оперативно опановувати знання, недоступні такому викладачеві внаслідок його професійного, педагогічного та інформаційного консерватизму. По-третє, під час використання інформаційних технологій навчання є цілком можливим зменшення міжособистісних контактів навчально-виховному процесі завдяки розширенню звернення до позбавленої особистісних характеристик інформації. Це помітно знижує виховний потенціал навчання загалом і виховний вплив особистості викладача на здобувачів освіти [3].

Величезні можливості щодо інтенсифікації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, які відкриває застосування інформаційних технологій в освітньому процесі, для ефективної реалізації вимагають певного дидактичного осмислення та чіткого співвіднесення із загальними закономірностями цієї діяльності та закономірностями її активізації, а також обов'язкового обліку індивідуальних інтелектуальних та фізичних можливостей здобувачів освіти. У свою чергу, це має стимулювати наукові дослідження в галузі педагогіки вищої школи та філософії інженерної освіти, в галузі інформаційних технологій та їх широкого використання у практиці освітнього процесу професійної підготовки фахівців моделі XXI століття.

При цьому і здобувач освіти, і викладач мають глибоко усвідомлювати двоєдину роль інформаційних педагогічних технологій. З одного боку, вони є справді потужним засобом інтенсифікації освітнього процесу та активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти. З іншого боку інформаційні технології є одним із найважливіших інструментів успішного виконання певної системи професійних функцій майбутніх педагогів професійної освіти та засобом формування його інформаційної культури як суттєвого елемента професійної компетентності. Але одним із найбільш динамічних елементів у структурі професійної діяльності майбутніх педагогів професійної освіти сьогодні стає його інформаційна культура. Прийняття важливих та відповідальних технічних та управлінських рішень потребує обліку та обробки великих обсягів інформації. У сучасних умовах майбутній педагог професійної освіти не може прийняти ефективного рішення без

системного аналізу проблемної ситуації та без. Однак управлінська культура майбутнього педагога професійної освіти в умовах стрімкого зростання інформаційних потоків полягає у їх диференціації та розподілі.

Важливим елементом інформаційної культури майбутніх педагогів професійної освіти є навички роботи з комп'ютером. Це особливо важливим у зв'язку з розширенням масштабів використання телекомунікаційних систем та інформаційних ресурсів мережі Internet. Формування цих навичок стає важливою частиною професійної компетентності і тому є невід'ємним елементом підготовки сучасного фахівця.

Розвиток комп'ютерної техніки та телекомунікаційних систем призвело до бурхливого зростання інформаційних технологій, сприяло процесу подальшої глобалізації політичних, економічних, науково-технічних та культурних відносин між країнами та народами. Можна стверджувати, що інформаційні технології є лише початком змін в ідеології, в усвідомленні значення та можливостей інформації, техніки та технології засобів зв'язку. Зміни чекають на нас у найближчому майбутньому і вже описані одним із видатних керівників кінця XX століття, засновником всесвітньо відомої корпорації MICROSOFT Білом Гейтсом. Поняття інформаційної магістралі, дистанційної освіти, управління підприємствами на великих відстанях, нове розуміння бізнесу з використанням інформації розкривають лише деякі перспективи постіндустріального суспільства [12].

У світлі цих документів проаналізуємо стан професійної підготовки майбутніх педагогів професійної освіти. Сучасний випускник має бути готовим до роботи в школах різного типу та профілю, повинен вміти організувати освітній процес за альтернативними програмами та підручниками на різних рівнях засвоєння. У таких умовах перед майбутнім педагогом професійної освіти найбільш гостро постає необхідність вивчення матеріалу з різних джерел, відбір змісту найбільш повно відповідної даної педагогічної мети та її дидактичної реконструкції. Для сучасного педагога готовність до самостійного придбання знань як одного з найважливіших професійних якостей стає ще актуальнішою. Отже, тенденція, що намітилася в освіті, ставить перед педагогічними вузами нові завдання. Зокрема, змінюються критерії та основи професійної майстерності майбутніх педагогів професійної освіти. Ці основи професійної майстерності можна визначити як синтез знань, умінь та навичок, необхідних для успішної роботи у закладах освіти різного типу; до готовності до професійного самоосвіти, правильного розуміння цілей та завдань; володіння сучасними педагогічними технологіями навчання; здатності ефективно здійснювати успішне навчання, їх виховання та розвиток у цьому процесі.

Для набуття майбутніми педагогами професійної освіти якостей, необхідних для використання інтерактивних методів, забезпечується практична спрямованість навчальних занять з психолого-педагогічних

дисциплін. Для цього викладачі під час занять намагаються створювати умови для розвитку у здобувачів освіти інтересу до педагогічного знання, схильності до педагогічної діяльності, формування педагогічного мислення. Під час навчання майбутні педагоги професійної освіти опановують уміння вибирати оптимальний варіант розв'язання педагогічних завдань та аргументовано обґрунтовувати своє рішення. У навчально-виховній роботі викладачі намагаються впроваджувати такі ефективні форми і методи проведення навчальних занять, як: «мозковий штурм», «круглий стіл», дискусія тощо.

Багаторічний викладацький досвід показує, що за період навчання здобувача освіти у ЗВО, як правило, не формується необхідний для вирішення завдань сучасної багатoproфільної школи рівень основ професійної майстерності. Знання більшості випускників освітньо-професійної програми «Професійна освіта (за спеціалізаціями)» переважно носять формальний характер, недостатньо професійно орієнтовані. У майбутніх педагогів професійної освіти немає повного розуміння міжпредметних зв'язків педагогічних дисциплін, що вивчаються у процесі професійної підготовки; не досягається необхідний рівень сформованості умінь і навичок у використанні наявних педагогічних знань для обґрунтування логічної структури. У багатьох випускників немає чіткого розуміння цілей вивчення спеціальних (фахових) дисциплін, не сформовано правильне розуміння сутності демократизації закладів освіти та диференційованого підходу до навчання. Молоді педагоги відчують складнощі у виборі сучасних ефективних технологій навчання.

За даними проведеного опитування у Відокремленому структурному підрозділі «Дніпровський фаховий коледж інженерії та педагогіки Українського державного університету науки і технологій», 2018 року лише 25% здобувачів освіти цілком задоволені тим, як їх знайомлять з особливостями роботи вчителя та з тими процесами, що відбуваються у сучасній школі. Знайомство з новими педагогічними технологіями та передовим педагогічним досвідом задоволено лише 18% випускників. Вважають, що можуть добре організувати активну роботу учнів на уроці 68% випускників, а формувати в учнів уміння самостійної освітньої діяльності - 51% випускників.

Рівень сформованості умінь та навичок професійної самоосвіти у випускників ЗВО не відповідає тим вимогам, які сьогодні поставлено перед майбутнім педагогом професійної освіти. Причини цього полягають в основних протиріччях між тим, що і як вивчають здобувачі освіти в педагогічному закладі вищої освіти і тим, що і як їм належить робити в майбутній професійній сфері. У педагогічному закладі вищої освіти основні дисципліни вивчаються, як правило, поза зв'язком з програмою, за якої необхідно працювати, з методикою її викладання, з педагогікою та психологією, тоді як майбутньому педагогу професійної освіти необхідне системне використання всіх цих знань. Останнє вказує на те, що зміст та

вивчення дисциплін має бути більше орієнтовано на досягнення програмних результатів навчання відповідно до освітньо-професійної програми та стандарту до спеціальності.

Для успішної навчальної діяльності здобувачів освіти особливо потрібно, щоб студент з першого курсу усвідомив важливість вивчення цих дисциплін таких важливих для майбутньої професійної діяльності. У традиційному навчанні акцентується увага на процеси сприйняття, уваги, пам'яті. Лекційний метод, як правило, визначає здобувачеві освіти роль «приймача» інформації, а викладач виступає у ролі її «передавача». У професійній діяльності майбутньому педагогу професійної освіти недостатньо орієнтуватися на отримання готової інформації від лектора. Майбутньому педагогу професійної освіти необхідно самому знайти потрібну інформацію, відібрати найважливіше, змодельовати та реалізувати процес навчання так, щоб кожен здобувач освіти став активним учасником цього процесу, зміг здійснити свою освітню діяльність на доступному йому рівні засвоєння. Організувати таку діяльність зможе лише педагог, який сам був суб'єктом такої діяльності. Якщо майбутній педагог професійної освіти не мав можливості реалізувати свої здібності під час активної навчально-пізнавальної діяльності, то чи зможе він залучити до такої діяльності здобувачів освіти.

Тому у даний час є ряд протиріч між тим, що і як вивчають майбутні педагоги професійної освіти, і тим, що і як їм належить робити в майбутньому як викладачам:

- 1) між потребою суспільства в підготовці викладача до організації ефективної навчальної діяльності здобувачів освіти в умовах диференційованого навчання та відсутністю ефективної системи навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти у процесі професійної підготовки;
- 2) між існуючими окремими методичними розробками та рекомендаціями щодо організації навчальної діяльності здобувачів освіти та об'єктивної необхідності наявності науково обґрунтованої технології навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти у процесі професійної підготовки як цілісної дидактичної системи;
- 3) між системним використанням професійних, методичних та психолого-педагогічних знань викладачем у професійній діяльності та фактичною відсутністю такого використання знань у навчально-пізнавальній діяльності здобувачів освіти у процесі професійної підготовки;
- 4) між традиційно пасивним сприйняттям здобувачем освіти готової інформації від викладача у процесі професійної підготовки та об'єктивною необхідністю безперервної самоосвіти викладача у процесі професійної діяльності;
- 5) між рівнем розвитку та впровадження інформаційних технологій в освітній процес, об'єктивною необхідністю їх використання у процесі професійної підготовки здобувачів освіти та відсутністю системи такого їх застосування;

6) між великою складністю змісту спеціальних (фахових) дисциплін і недостатньо ефективними технологіями навчання;

7) між об'єктивним залученням здобувачів освіти у дослідницьку діяльність та відсутністю ефективної системи підготовки майбутніх педагогів професійної освіти до організації такої діяльності.

До протиріч методичного характеру призводять наявність варіативних навчальних посібників і водночас недостатнє методичне забезпечення відповідного освітнього стандарту вищої педагогічної освіти, а також поява методичних дисциплін, що відображають новий зміст методичної освіти та відповідно, які потребують іншого навчально-методичного забезпечення. Перелік найважливіших недоліків та протиріч у сфері підготовки майбутніх педагогів професійної освіти може бути продовжено, але вже й зазначені тут протиріччя породжують низку проблем у професійній підготовці. По-перше, це дидактичні проблеми, які перебувають у теоретичній розробці концепцій навчання. Підготовка майбутніх педагогів професійної освіти, які вказували б на конкретні шляхи розв'язання наявних протиріч. По-друге, це методичні проблеми розробки технологій навчання у ЗВО, які забезпечують вирішення зазначених проблем на практиці (під час вивчення педагогічних дисциплін). По-третє, це проблеми впровадження нових технологій у традиційну практику професійної підготовки фахівця.

На цей час виокремились два чітко виражені напрями підвищення ефективності оволодіння здобувачами освіти професійної діяльністю та відповідно два напрями у розгляді питань їх інформаційного забезпечення:

а) удосконалення змісту підготовки майбутніх педагогів професійної освіти;

б) вдосконалення процесу підготовки з пошуком та використанням засобів, методів, видів діяльності, що забезпечують підвищення ефективності засвоєння науково-методичних знань, надання їм системності, підвищення якості їх засвоєння та використання.

У зв'язку з першим напрямом змінюються уявлення про цілісний зміст методичної підготовки, про систему науково-методичних знань. При цьому розробка нового змісту навчання, що передбачає створення відповідних програм, підручників, навчальних посібників та методичних матеріалів, виступає одним з головних умов забезпечення підготовки фахівців відповідно до нових вимог до знань та досягнень педагогічної теорії та збагачення передового педагогічного досвіду. Все більшою мірою питання забезпечення науково-методичною інформацією майбутніх педагогів професійної освіти стає умовою їх відповідності перспективам суспільного розвитку.

Створення методичного забезпечення, що відповідає тенденціям розвитку вищої професійної освіти, зумовлює необхідність її безперервного проектування у спільній діяльності викладачів та здобувачів освіти. На етапі розвитку педагогічної освіти проектування методичного забезпечення є

вирішальним фактором реалізації ідей оновлення державного освітнього стандарту. Базові основи методичного становлення майбутнього педагога професійної освіти закладає напрям нового типу викладача. Вагому роль установа майбутніх педагогів професійної освіти відіграють не лише спеціальні (фахові) знання, а й знання методичних дисциплін. Методичні знання з одного боку виконують функцію методологічного фундаменту в педагогічній освіті, а з іншого – безпосереднього інструменту практичних дій. Створення єдності, збереження та розвитку традицій підготовки майбутніх педагогів професійної освіти зумовлює необхідність визначення спеціальних організаційних структур, орієнтованих на вироблення єдиних вимог стандарту та облік особливостей та традицій науково-методичних установ. Диференціація освітньо-професійних програм передбачає нову модель навчально-методичного забезпечення, що відображає не лише оптимальну сукупність методів, технологій використання різних засобів, та й технологію їх проектування, яка зумовлена певними об'єктивними та суб'єктивними чинниками.

Незважаючи на наявні серйозні дидактико-методичні передумови розглянутої проблеми, якості професійної підготовки сучасного фахівця неможливо досягти без відповідної системи навчально-методичного забезпечення, якій не приділялося належної уваги. Чи не розроблявся ряд важливих аспектів навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх педагогів:

- не сформульована сучасна мета системи навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх педагогів;
- немає сутнісного визначення поняття «навчально-методичне забезпечення професійної підготовки майбутніх педагогів»;
- не виявлено структурних компонентів системи навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх педагогів;
- не розроблено науково-обґрунтований зміст та методи реалізації системи навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх педагогів;
- не досліджено вплив системи навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх педагогів професійної освіти на якість підготовки.

У відповідних довідженнях та енциклопедіях відсутнє розкриття поняття «Навчально-методичне забезпечення». У науково-методичній літературі таке поняття трапляється, проте під ним автори розуміють різні матеріали методичного характеру, та тільки на якомусь матеріальному носії. У педагогічній літературі ці питання розглядаються під поняттям «забезпечення» розуміють створення умов для будь-якого процесу, а під поняттям «забезпечення освіти» – створення необхідних умов для якісної продуктивної реалізації освітніх цілей. Науковці розглядають поняття «комплексне педагогічне забезпечення», що охоплює діяльність всіх (безпосередніх та опосередко-

ваних) учасників освітнього процесу у закладі вищої освіти. При цьому сутність комплексного педагогічного забезпечення повинна охоплювати всі основні сторони цієї системної діяльності та має відповідати її структурі (мета-завдання-метод-зміст-дія-результат). Дослідники визначають сутнісні компоненти комплексного педагогічного забезпечення та форми їх реалізації. Обґрунтованість та оптимальність комплексного педагогічного забезпечення визначається під час аналізу навчальної, навчально-виробничої, навчально-професійної діяльності.

У цей аналіз передбачає: виявлення основних умов діяльності, узагальнення досвіду діяльності здобувача освіти, викладача, фахівця, наставника; визначення ключових понять конкретної професійної діяльності, яка опановується в період виробничої практики; визначення основних особливостей діяльності; моделювання у процесі продуктивного навчання провідних ситуацій, пов'язаною з майбутньою професійною діяльністю.

Тут необхідно згадати слова видатного педагога-композитора Д.Б.Кабалевського, який у 72 роки, будучи професором консерваторії, переходить працювати в середню школу, щоб створити й апробувати нову навчальну дисципліну «Спів». Провівши численні дослідження й написавши велику кількість робіт з педагогіки (близько 600), він зробив висновок: «Яким би ретельно не був пророблений план лекції, бесіди, яким би не був заготовлений лектором яскравий матеріал, скільки б ефективних фактів не підібрав він з літератури й власного життєвого досвіду, скільки б яскравих і переконливих цитат не припас не вийде ні бесіда, ні лекція, ні доповідь, якщо не усвідомлена лектором ідея, основна думка, яку він прагне вселити своїм слухачам, заради якої він сьогодні виходить перед ними й бере на себе сміливу відповідальність вести з ними публічну розмову» [1].

Навчальна література є невід'ємним компонентом освітнього процесу. У загальній системі засобів навчання вся література є основою для отримання певних знань. Важливість і не обхідність підручника в освітньому процесі загальновідома. Видатний чеський педагог Я. А. Коменський сказав, що книга є найголовнішим засобом навчання з усієї системи засобів навчання, а К.Д.Ушинський назвав підручник «фундаментом гарного навчання». Тому серед різноманіття літератури підручник є першим і найважливішим джерелом знань для здобувачів освіти, і його необхідно розглядати як один з основних компонентів усього комплексу засобів навчання. Концентрація змісту освіти навчальних програм у підручниках, навчальних посібниках та інших методичних матеріалах дозволяла і дозволяє зараз вирішувати багато освітніх питань [1].

Висновки. Отже, на нашу думку, навчально-методичне забезпечення має ґрунтуватися на основі існуючих знань про сутність педагогічної освіти як гуманітарної, яка забезпечує готовність випускника до взаємодії з іншими людьми у процесі трансляції культури, обміну цінностями, знаннями,

методами діяльності, досвідом самореалізації; так і спеціальної (фахової), для якісного та продуктивного досягнення цілей професійної освіти у межах реалізації освітнього стандарту. Під науково-методичним забезпеченням професійної освіти передбачається створення за допомогою інновацій науково обґрунтованих умов для високоякісної освіти з метою підготовки майбутніх педагогів професійної освіти.

Література:

1. Анісімов М.В. Педагогічні основи побудови навчальної літератури в закладах освіти : монографія. Кропивницький. ПП «ПОЛІУМ», 2020. 300 с.
2. Гончаренко С. У. Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи. Рідна школа. 1993. № 4. С. 51–56
3. Гончаренко, С.У. Фундаменталізація професійної освіти як дидактичний принцип. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. НТУ «ХП», 2008. С. 87-91
4. Гринько В. Використання цифрових технологій для формування у майбутніх учителів умінь XXI століття. *Молодь і ринок*. 2019. Вип. № 5. С. 56-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2019_5_11 (дата звернення: 05.01.2024).
5. Герганов Л. Д., Ярмак А. Х. Впровадження цифрових технологій в освітній процес закладу вищої морської освіти. *Молодий вчений*. Вип. 11 (99), листопад, 2021. URL: <https://www.molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2434> (дата звернення: 29.12.2023).
6. Костецька О. П. Цифрові технології в освіті. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи: матеріали II міжнар. науково-практич. інтернет-конф. з нагоди святкування 30-річчя кафедри інформатики та методики її навчання. 8-9 листопада 2018. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 208–210.
7. Кривонос О., Коротун О. Змішане навчання як основа формування ІКТкомпетентності вчителя. *Наукові записки*. Серія: Проблеми методики фізикоматематичної і технологічної освіти. Вип. №8(2), 2015. С. 19-23. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_8\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_8(2)_6). (дата звернення: 21.01.2024).
8. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. К.: Грамота, 2005. 447 с.
9. Кулімова Ю. Г. Використання веб-технологій у процесі психолого-педагогічної підготовки майбутніх вчителів початкової школи. Електронне наукове фахове видання. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. Вип. (8). 2020. С. 34-41.
10. Мігунова І.А. Інформаційно-комунікаційні технології в школі. Завучу. Усе для роботи. Вип. № 1-2. 2015. С. 5–6.
11. Овчарук О.В. Розвиток інформаційно-цифрового навчального середовища закладу загальної середньої освіти : методичний посібник. Київ: ЦО НАПН України. 2022. 223 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734207/> (дата звернення: 15.01.2024).
12. Олексюк О. Р. Застосування технології доповненої реальності в освітній галузі. Освіта XXI століття: реалії та перспективи розвитку. 2020. С. 177-179.
13. Процай Л. П. Гібалова Н. В. Хмарні технології у роботі сучасного педагога. Імідж сучасного педагога. Вип. № 10. 2015. С. 28–30.
14. Хижняк І. А, Власенко К. В., Вікторенко І. Л., Величко В. Є. Готовність майбутніх фахівців початкової освіти до застосування цифрових засобів навчання в професійній діяльності. Інформаційні технології і засоби навчання. Том 86, № 6. 2021. С. 106-122.
15. Черненко А. В. Цифрові технології у процесі навчання майбутніх учителів іноземних мов. Зб. наук. праць «Педагогіка та психологія». Вип. 61. Харків, 2019. С. 193-200.

References:

1. Anisimov M.V. (2020). Pedagogical foundations of building educational literature in educational institutions : monohrafiia. Kropyvnytskyi. PP «POLIUM», 300 s.
2. Honcharenko S. U. (1993) Sotsialno-pedahohichni problemy rozbudovy ukrainskoi shkoly [Socio-pedagogical problems of building the Ukrainian school]. Ridna shkola.. № 4. S. 51–56
3. Honcharenko, S.U. (2008) .Fundamentalizatsiia profesiinoi osvity yak dydaktychnyi pryntsyyp. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy: filosofiia, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia. [Fundamentalization of professional education as a didactic principle. Theory and practice of managing social systems: philosophy, psychology, pedagogy, sociology] NTU «KhPI», S. 87-91
4. Hryenko, V. (2019). Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii dlia formuvannia u maibutnikh uchyteliv umin KhKhI stolittia [The use of digital technologies for the formation of future teachers' skills of the 21st century] Molod i rynek. Vol. 5. S. 56–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2019_5_11 (accessed: 05.01.2024) [in Ukrainian].
5. Herhanov, L.D., Yarmaki, A.Kh. (2021). Vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii v osvittii protses zakladu vyshchoi morskoi osvity [Implementation of digital technologies in the educational process of the institution of higher maritime education]. Molodyi vchenyi. No 11 (99), lystopad, 2021. URL: <https://www.molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2434> (accessed: 29.12.2023). [in Ukrainian].
6. Kostetska, O. P. (2018). Tsyfrovi tekhnolohii v osviti. [Digital technologies in education]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia: dosvid, tendentsii, perspektyvy: materialy II mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii z nahody sviatkuvannia 30-richchia kafedry informatyky ta metodyky yii navchannia. 8–9 lystopada 2018. Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka. S. 208–210. [in Ukrainian].
7. Kryvonos, O., Korotun, O. (2015). Zmishane navchannia yak osnova formuvannia IKTkompetentnosti vchytelia [Blended learning as a basis for the formation of teacher's ICT competence]. Naukovi zapysky. Seriia: Problemy metodyky fizykomatematychnoi i tekhnolohichnoi osvity. Vol. 8 (2)/ S. 19-23/ URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_8\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_8(2)_6). (accessed: 21.01.2024) [in Ukrainian].
8. Kremen V.H. (2005). Osvita i nauka v Ukraini - innovatsiini aspekty. Stratehiia. Realizatsiia. Rezultaty [Education and science in Ukraine - innovative aspects. Strategy. Realization. The results] K.: Hramota, 447 s.
9. Kulimova, Yu. H. (2020). Vykorystannia veb-tekhnolohii u protsesi psykholoho-pedahohichnoi pidhotovky maibutnikh vchyteliv pochatkovoï shkoly [The use of web technologies in the process of psychological and pedagogical training of future primary school teachers]. Elektronne naukove fakhove vydannia: VIDKRYTE OSVITNIE E-SEREDOVYShchE SUCHASNOHO UNIVERSYTETU. Vol. (8). S. 34-41 [in Ukrainian].
10. Mihunova, I.A. (2015). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v shkoli [Information and communication technologies at school]. Zavuchu. Use dlia roboty. Vol. 1-2. S. 5–6 [in Ukrainian].
11. Ovcharuk, O.V. (2022). Rozvytok informatsiino-tyfrovoho navchalnoho seredovyscha zakladu zahalnoi serednoi osvity [Development of the information and digital educational environment of the institution of general secondary education]: metodychnyi posibnyk. Kyiv: ITSo NAPN Ukrainy. 223 s. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734207/> (accessed: 15.01.2024). [in Ukrainian].
12. Oleksiuk, O. R. (2020). Zastosuvannia tekhnolohii dopovnenoï realnosti v osvittii haluzi [Application of augmented reality technology in the field of education]. Osvita KhKhI stolittia: realii ta perspektyvy rozvytku. S. 177-179. [in Ukrainian].

13. Protsai, L.P., Hibalova, N.V. (2015). Khmarni tekhnolohii u roboti suchasnoho pedahoha [Cloud technologies in the work of a modern teacher]. Imidzh suchasnoho pedahoha. Vol. № 10. S. 28–30. [in Ukrainian].

14. Khyzhniak, I. A, Vlasenko, K. V., Viktorenko, I. L., Velychko, V. Ye. (2021). Hotovnist maibutnikh fakhivtsiv pochatkovoi osvity do zastosuvannia tsyfrovyykh zasobiv navchannia v profesiinii diialnosti [Readiness of future primary education specialists to use digital learning tools in professional activities]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. Tom 86, № 6. S. 106-122. [in Ukrainian].

15. Chernenko, A. V. (2019). Tsyfrovi tekhnolohii u protsesi navchannia maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov [Digital technologies in the process of training future teachers of foreign languages]. Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykholohiia». Kharkiv, 2019. Vyp. 61. S. 193-200. [in Ukrainian].

УДК 37.08:373.0(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1339-1351](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1339-1351)

Стеценко Надія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, тел.: 04744-3-53-08, [ehttps://orcid.org/0000-0002-9802-6529](https://orcid.org/0000-0002-9802-6529)

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УПРАВЛІНЦІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. Розвиток інклюзивної компетентності у майбутніх керівників закладів загальної середньої освіти є надзвичайно важливим для організації освітнього процесу та створення освітнього середовища, що відповідає потребам усіх учнів, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, соціальних, емоційних, мовних чи інших особливостей. Ця компетентність включає здатність розуміти різноманітність учнівського контингенту, ефективно управляти інклюзивним освітнім середовищем та сприяти рівному доступу до навчання для всіх учасників освітнього процесу.

Метою статті є обґрунтування особливостей формування інклюзивної компетентності майбутніх керівників закладів загальної середньої освіти під час організації навчальної діяльності. Формування інклюзивної компетентності у майбутніх управлінців потребує комплексного підходу, що охоплює теоретичну підготовку, практичні заняття, відпрацювання навичок у реальних умовах, а також рефлексію та самоосвіту. У дослідженні нами описані ідеї щодо організації навчальної діяльності майбутніх менеджерів в межах навчальних занять, позааудиторної роботи та практичної підготовки, які позитивно впливають на формування інклюзивної компетентності. Розглянуті в роботі тренінги, методика «Фішбоун», метод «Асоціативний куш», метод «Карта знань» спрямовані на розвиток емпатії, критичного мислення, комунікативних та лідерських навичок.

Проведене дослідження дало змогу зробити висновок, що успішне впровадження інклюзивної освіти вимагає від майбутніх управлінців не лише професійних знань та навичок, але й глибокого особистісного відношення до принципів рівності, поваги та прийняття різноманітності. Таким чином, розвиток інклюзивної компетентності стає не лише завданням професійної підготовки, а й важливою складовою особистісного зростання майбутніх лідерів освітньої галузі.

Ключові слова: освіта, навчання, учасники освітнього процесу, інклюзивна компетентність, керівник закладу загальної середньої освіти.

Stetsenko Nadiia Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna, St. European 88/37, Uman, 20300, tel.: (047) 443-53-08, <https://orcid.org/0000-0002-9802-6529>

ORGANIZATION OF EDUCATIONAL ACTIVITIES OF FUTURE MANAGERS IN THE PROCESS OF FORMING INCLUSIVE COMPETENCE

Abstract. The development of inclusive competence of future leaders of general secondary education institutions is extremely important for organizing the educational process and creating an educational environment. It should meet the needs of all students, regardless of their physical, intellectual, social, emotional, linguistic, or other characteristics. This competence includes the ability to understand the diversity of the student population, effectively manage an inclusive educational environment, and promote equal access to learning for all participants in the educational process.

The purpose of the article is to substantiate the peculiarities of forming the inclusive competence of future managers of general secondary education institutions in the organization of educational activities. The development of inclusive competence in future managers requires an integrated approach that includes theoretical training, practical training, skills development in real conditions, as well as reflection and self-education. In the study, we describe ideas for organizing the learning activities of future managers within the framework of classes, extracurricular activities, and practical training, which have a positive impact on the formation of inclusive competence. The trainings considered in the paper, the Fishbone method, the Associative Bush method, and the Knowledge Map method are aimed at developing empathy, critical thinking, communication, and leadership skills.

The study concluded that the successful implementation of inclusive education requires not only professional knowledge and skills but also a deep personal attitude to the principles of equality, respect, and acceptance of diversity. Thus, the development of inclusive competence becomes not only a task of professional training but also an important component of the personal growth of future leaders in the education sector.

Keywords: education, training, participants of the educational process, inclusive competence, head of a general secondary education institution.

Постановка проблеми. Розвиток інклюзивної компетентності у майбутніх керівників закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) є надзвичайно важливим для організації освітнього процесу та створення освітнього середовища, що відповідає потребам усіх учнів, незалежно від їхніх фізичних,

інтелектуальних, соціальних, емоційних, мовних чи інших особливостей. Ця компетентність включає здатність розуміти різноманітність дітей, ефективно управляти інклюзивним освітнім середовищем та сприяти рівному доступу до навчання для всіх учасників освітнього процесу.

Вирішення проблем розвитку та освіти дітей з особливими потребами, здійснення спеціальної підготовки фахівців до роботи з такими дітьми регламентується законодавчими документами: Конституцією України (розділ II: Права, свободи та обов'язки людини і громадянина), Концепцією НУШ, Національною стратегією із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, Концепцією розвитку інклюзивної освіти, Порядку організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти; законами України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту»; наказами МОН «Про затвердження професійного стандарту «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти», Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти» та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі здійснення інклюзивної освіти у педагогічній теорії та практиці присвячені роботи Бойчука Ю., Борохвіної Т., Гаврилової Н., Давиденко Г., Дегтяренко Т., Дичківської І., Заєркової Н., Коваль Л., Колупаєвої А., Компанець Н., Косаревої Г., Луценко І., Малишевської І., Матвеевої Н., Миронової С., Нагорної О., Найдю Ю., Обухівської А., Платаш Л., Рикової С., Романюк С., Сидорів Л., Синьової Є., Софій Н., Таранченко О., Трейтяк А., Удича З., Чайковського М., Черніченко, Чупахіної С., Шведа М., Шевців З. та ін.

Проблемою фахової готовності керівників закладів освіти до запровадження інклюзії займалися вчені Даниленко Л., Дегтяренко Т., Гаврилов О., Казачінер О., Колупаєва А., Лупінович С., Найда Ю., Скрипник Т., Скорик Т., Софій Н. та ін.

Огляд літератури засвідчив значні напрацювання у сфері інклюзивної освіти та підготовки менеджерів закладів освіти, проте існують прогалини у дослідженні проблеми формування інклюзивної компетентності управлінця закладу загальної середньої освіти. Ця проблема ще не була предметом спеціального дослідження ні в загальній, ні в спеціальній педагогіці.

Метою статті є обґрунтування особливостей формування інклюзивної компетентності майбутніх керівників ЗЗСО під час організації навчальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У законі «Про освіту» (2017 р.) вперше вводяться поняття «інклюзивне навчання», «інклюзивна освіта», «інклюзивне освітнє середовище», «інклюзивно-ресурсний центр», «інклюзивний клас (група)», «інклюзивні групи подовженого дня». Відповідно з'являється ціла плеяда вчених, які досліджують явище інклюзії, розробляють ефективні шляхи

та способи розвитку дітей з особливими освітніми потребами, піддаються глибокому аналізу навчальні плани, програми спеціальної підготовки фахівців, яким належить оволодіти інклюзивними компетенціями для успішної освітньої діяльності згідно своїх професійних обов'язків.

Інклюзивна компетентність та психологічна готовність до інклюзії директора та його заступників є однією з основних умов ефективності інклюзивної освіти в закладі освіти. Відповідно структура професійної компетентності керівника сучасного освітнього закладу окрім традиційних компонентів (управлінський, педагогічний, комунікативний, діагностичний, дослідницький) має містити й інклюзивну компетентність. Її зміст обумовлений завданнями інклюзивної освіти загалом та обов'язками директора щодо їх реалізації, зокрема. У Наказі МОН України «Про затвердження Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої та дошкільної освіти», затвердженого у 2018 році, передбачені функції учасників освітнього процесу інклюзивного закладу, в тому числі й адміністрації. Директор та його заступники повинні формувати склад команди супроводу, організовувати та контролювати її роботу; контролювати співпрацю з фахівцями інклюзивно-ресурсного центру; залучати до співпраці батьків дітей з ООП; здійснювати моніторинг виконання індивідуальних програм розвитку дітей з ООП та ін. Разом з тим, як стверджує дослідниця С. Миронова, більшість директорів шкіл, серед яких вона проводила опитування у 2018 році, до впровадження інклюзивної освіти не готові [1].

Формування інклюзивної компетентності майбутніх керівників освітніх закладів може здійснюватися на різних етапах організації освітнього процесу: теоретичне навчання, навчальні заняття, позааудиторна робота, виконання дослідницьких проєктів, неперервне вдосконалення та підвищення кваліфікації. Розглянемо формування інклюзивної компетентності майбутніх керівників освітніх закладів, які можна організувати в межах навчальних занять, позааудиторної роботи та практичної підготовки.

Під час організації навчальної діяльності в аудиторії надзвичайно високий потенціал щодо розвитку інклюзивної компетентності мають тренінгові заняття.

Тренінгові заняття передбачають: підготовку викладача; наявність тренінгової групи; створення тренінгового кола; обладнати аудиторію та інструменти для проведення тренінгу (кольорові маркери, фліпчарт тощо); розроблену структуру тренінгового заняття; вироблені спільно правила групи або наявність готових правил; використання інтерактивних методів навчання; забезпечення атмосфери взаємодії та толерантного спілкування; способи оцінювання ефективності тренінгу.

Проведення тренінгових занять передбачає наявність чітко визначеної структури. Розроблена структура тренінгу, сформульована мета та завдання

тренінгу стають основою для складання плану його проведення, який є обов'язковим для успішного результату. План проведення тренінгу може мати довільну форму (таблиці, схеми, перелік послідовних дій тощо). Зрозуміло, що в процесі проведення тренінгу можливо прийдеться відхилятися від чіткого плану, але основні питання, які необхідно опрацювати у ході тренінгу мають бути вирішеними. Якщо в ході тренінгу виникатимуть цікаві додаткові питання для обговорення, то завчасно складений план дасть змогу не відволікатися на розв'язання проблем, не пов'язаних із темою тренінгу, а досягати запланованої мети.

Першим кроком є аналіз потреб учасників тренінгу. У випадку вивчення вибіркової дисципліни, відповідь очевидна: майбутні керівники ЗЗСО (директори шкіл) чітко можуть розуміти мету (тобто формування інклюзивної компетентності), але інколи не можуть ясно усвідомити, які знання або навички для цього потрібні, тому дуже важливим є покрокова розробка тренінгу:

1. Розробка програми: включає мету, цілі, теми та завдання тренінгу формування інклюзивної компетентності. Необхідно враховувати час, види діяльності (лекції, вправи, групові дискусії, рольові ігри тощо), а також ресурси, необхідні для тренінгу.

2. Підготовка матеріалів: передбачає підготовку всіх необхідних матеріалів, включаючи презентації, навчальні посібники, наочності, демонстрації і інші ресурси для успішного формування інклюзивної компетентності у майбутніх менеджерів освіти.

3. Проведення тренінгу:

- вступ і ознайомлення: тренінг необхідно почати з короткого вступу про важливість інклюзивної компетентності у керівників, викладач (тьютор) пояснює мету та очікування від тренінгу;

- основна частина: викладається навчальний матеріал стосовно здійснення інклюзивної освіти і надається можливість учасникам тренінгу практикувати отримані знання;

- вправи і практика: здійснюється активне залучення учасників до вправ та практичних завдань для закріплення знань, здобутих в процесі засвоєння теоретичного матеріалу щодо інклюзії;

- групова робота і дискусії: обговорюються теми та ситуації, які можуть виникнути у майбутніх керівників ЗЗСО з проблем впровадження інклюзії в закладі освіти, що спонукає учасників взаємодіяти між собою, аргументувати свою точку зору, пояснювати, переконувати, обмінюватися думками та досвідом;

- зворотний зв'язок і обговорення: після кожної частини проводиться обговорення та надається зворотний зв'язок;

- ефективний контроль і оцінка: викладач (тьютор) використовує різні методи контролю та оцінки для переконання, що майбутні керівники ЗЗСО розуміють матеріал і навчилися використовувати його на практиці.

- заключний огляд і висновки: на цьому етапі підсумовується тренінг, наголошується на ключових висновках і роздаються матеріали для подальшого вивчення.

- запит на зворотній зв'язок: на цьому етапі важливою є самооцінка майбутніми менеджерами освіти тренінгу. Викладач може попросити студентів зробити оцінку тренінгу та подати зворотній зв'язок. Це допоможе йому поліпшити майстерність проведення тренінгів у майбутньому.

4. Завершення тренінгу: після завершення бажано підтримувати зв'язок з студентами до завершення навчання в університеті, надсилаючи їм матеріали та ресурси, що можуть бути корисними для подальшого вивчення та удосконалення інклюзивної компетентності.

Ключовою складовою успішного тренінгу є спроможність адаптувати його до потреб і вимог майбутніх керівників (директорів ЗЗСО) і забезпечити зручне та ефективне навчання.

Важливу роль у формуванні інклюзивної компетентності майбутніх керівників ЗЗСО відіграє використання інтерактивних технологій на всіх заняттях, включаючи лекції, індивідуальні завдання та інші види занять. Це може бути використання так званих, «товстих і тонких питань»: «тонкі» запитання, або закриті – це запитання, що вимагають конкретної відповіді з одного або двох слів, «товсті», або відкриті запитання – це запитання, що не мають однозначної відповіді, вимагають роздумів, залучення додаткових знань, умінь аналізувати. Наприклад, «Чому директору школи потрібно володіти інклюзивною компетентністю?», «Дайте три пояснення чому ...?», «Поясніть, чому?», «Які проблеми зачіпає (з якими сферами життя пов'язана ця проблема)?» «У чому відмінність...?», «Припустімо, що буде, якщо ...?» тощо. Ці проблемні питання відомі ще з часів Сократа, тому їх часто називають сократівськими. Проблемні питання сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів і їх можна використовувати при опитуваннях, парній і груповій роботі.

Значне місце у формуванні інклюзивної компетентності займає методика «Фішбоун» («Скелет риби»). В основу цієї методики покладено схему у вигляді скелета риби. Ця схема широко відома під іменем Ішікави (Ісікави) – японського професора, який запропонував метод структурного аналізу причинно-наслідкових зв'язків.

«Фішбоун» передбачає поділ цілого на частини, уважне їх дослідження та ґрунтується на чотирьох основних блоках, зображених у вигляді скелета риби, кожна з частин якого відповідає за певні ознаки:

- «голова» – основна тема або проблема, яку необхідно проаналізувати;
- «верхні кістки» (або ті, які розміщуються праворуч у разі вертикального розташування схеми) – причини виникнення проблеми, яку аналізують, та основні поняття теми;

- «нижні кістки» (або ті, які розміщуються ліворуч у разі вертикального розташування схеми) – факти, що підтверджують причини або поняття, наведені у схемі;
- «хвіст» – це висновки або відповідь на поставлене запитання (рис. 1).

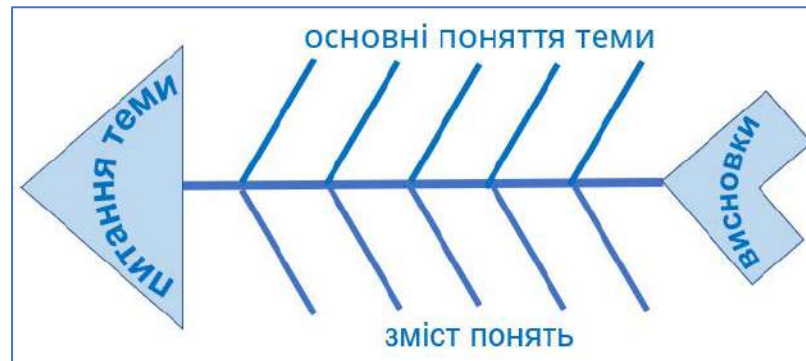

Рис. 1. Схема «Риб'ячий скелет»

Розміщувати «скелет риби» можна як горизонтально, так і вертикально. Для більшої візуалізації можна використовувати різні кольори. Записи мають бути лаконічними, представляти собою ключові фрази або слова, які відображають зміст.

Методика «Фішбоун» є достатньо зручною для використання в освітньому процесі, адже має оригінальну форму подання матеріалу, установлює причинно-наслідкові зв'язки і дає змогу зробити висновок стосовно конкретної проблеми, її можна використовувати для різних форм роботи: індивідуальної, парної, групової.

Індивідуальна та парна робота під час навчальних занять полягає в тому, що всім студентам роздається для аналізу однаковий текст і пропонується заповнити схему «Риб'ячий скелет» протягом відведеного часу (7-10 хв). Після виконаної роботи проходить обговорення результатів, майбутні керівники ЗЗСО обмінюються думками, а далі проходить заповнення загальної схеми на звичайній дошці або фліпчарті.

Методика організації групової роботи майже така сама, різниця лише полягає в тому, що кожна із груп отримує своє завдання. Із завданням кожний член групи ознайомлюється індивідуально, а обговорення проходить в групі. Схема «Фінбоун» заповнюється на основі результатів обговорення всіма членами групи.

За допомогою схеми можна знайти вирішення будь-якої технологічної і складної ситуації. Схема дає змогу розділяти ознаки за ступенем їх значимості, візуалізувати взаємозв'язок між причинами і наслідками, узагальнити та систематизувати вивчений матеріал.

Формуванню інклюзивної компетентності майбутніх керівників ЗЗСО сприяє також і використання методу «асоціативний куш» («логічне дерево», «гірлянда асоціацій»), суть якого полягає в тому, що викладач визначає

проблему, яку необхідно розв'язати, а студенти повинні згадати все, що асоціюється з цим поняттям або словом. Спочатку висловлюються найбільш стійкі асоціації, а потім – другорядні. Відповіді фіксуються у вигляді так званого «куща», який поступово «розгалужується». Цей метод є універсальним, оскільки може бути використаний під час опанування будь-якого освітнього компонента, на усіх етапах. На основі набутих знань майбутні керівники ЗЗСО можуть робити свої прогнози, визначити мету пізнавальної діяльності.

Досить гарні результати в процесі формування інклюзивної компетентності майбутніх менеджерів освіти зарекомендувало створення ментальних карт (інтелект карт, карт розуму, карт пам'яті). Суть використання ментальних карт полягає в тому, що побудова за певними правилами схем, дає змогу більш успішно працювати з інформацією, структурувати і класифікувати поняття, явища, події, вирішувати завдання і ухвалювати рішення [2] (рис. 2).

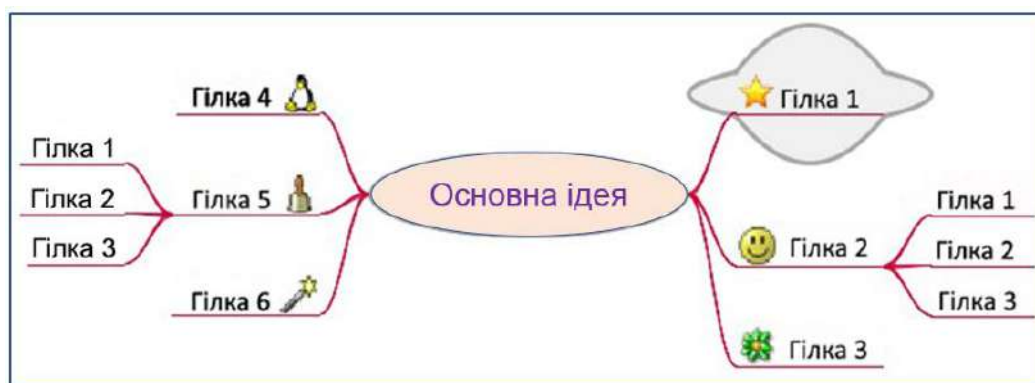

Рис. 2. Зразок ментальної карти

Побудова ментальної карти здійснюється за допомогою зрозумілих символів, образів, об'єктів, асоціацій, якими мислить здобувач освіти. Для побудови карти використовуються маркери, кольорові олівці, фломастери.

Процес створення ментальних карт підпорядковується таким правилам:

- в центрі карти знаходиться основна ідея у вигляді тексту або малюнка;
- кожна гілка розгалуження повинна мати свій колір;
- лінії-гілки повинні бути зігнутими, а не прямими;
- центральні лінії товстіші, а всі наступні гілки тонші в залежності від радіального розходження від центру;
- лінії повинні бути такої ж довжини, як слово або картинка;
- у кожного елемента (слова або малюнка) повинна бути власна «гілка»;
- слова та картинки доцільно обводити контурами, щоб вони не змішувалися із сусідніми гілками;
- гілки не повинні розміщувалися дуже щільно, але так, щоб не залишалося багато порожнього місця.

Використання ментальних карт сприяє розвитку у студентів вміння правильно вибрати необхідний матеріал у процесі формування інклюзивної

компетентності, грамотно його викладати, формулювати власне бачення проблеми, здійснювати її осмислення, бачити перспективи практичного застосування даної компетентності.

За допомогою інтерактивних методів легко зацікавити аудиторію під час проведення лекційних та практичних занять, націлити майбутніх керівників ЗЗСО на оволодіння інклюзивною компетентністю як складовою професійної компетентності.

Позааудиторна робота також є ефективним способом формування інклюзивної компетентності у майбутніх керівників ЗЗСО. Серед форм позааудиторної роботи з формування інклюзивної компетентності у магістрантів варто виділити такі як дослідницькі проекти, волонтерство, соціокультурні заходи, культурна адаптація, спільнота та зв'язки, самоосвіта, дебати та обговорення, рефлексія, менторство.

Дослідницькі проекти. Під час виконання дослідницьких проектів студенти можуть досліджувати питання інклюзії в сучасному суспільстві, проводячи анкетування, тестування, інтерв'ю з різними категоріями людей та аналізуючи результати проведеного дослідження, висувати гіпотези, шляхи вирішення проблем інклюзії. Розробка та виконання дослідницького проекту вимагають від учасників аналізу великої кількості інформації, виявлення зв'язків між різними факторами та оцінки їх впливу на навчальний процес. В межах таких проектів майбутні керівники навчаються застосовувати теоретичні знання на практиці, оцінюючи реальні ситуації в школах, розробляючи інклюзивні програми або адаптувати навчальні матеріали для потреб усіх учнів.

Крім того, дослідницькі проекти часто вимагають співпраці з вчителями, батьками, учнями та іншими зацікавленими сторонами. Це сприяє розвитку навичок комунікації та співпраці, важливих для керування інклюзивним освітнім середовищем.

Волонтерство. Залучення майбутніх керівників ЗЗСО до волонтерських організацій, які працюють з різними соціальними групами, такими як люди з інвалідністю, біженці, діти з особливими потребами тощо. Це дає змогу зрозуміти особливості роботи волонтерів з такими соціальними групами та повністю включитися у благодійність. Досвід волонтерської діяльності надає майбутнім керівникам унікальну можливість розвинути глибоке розуміння потреб, викликів та перспектив різних соціальних груп, з якими вони можуть зустрітися у своїй професійній діяльності. Волонтерство викликає до розвитку навичок вирішення складних проблем у нестандартних ситуаціях. Майбутні керівники навчаються ідентифікувати потреби, шукати творчі рішення та адаптувати освітні підходи, що сприяє формуванню гнучкого та інклюзивного підходу до управління навчальним процесом.

Участь у волонтерських проектах розвиває лідерські якості та навички роботи в команді, оскільки майбутнім керівникам часто доводиться коорди-

нувати діяльність групи волонтерів або працювати в тісній співпраці з іншими організаціями. Ці навички є важливими для ефективного управління інклюзивними освітніми закладами.

Соціокультурні заходи. Організація заходів, які сприяють спільному спілкуванню різних культур та соціальних груп дає можливість майбутнім менеджерам освіти взаємодіяти з ними та обмінюватися досвідом, сприяючи розвитку їх інклюзивної культури. Ці заходи можуть включати в себе культурні виставки, музичні та театральні вистави, літературні читання, майстер-класи та фестивалі, котрі відображають різноманіття культур, традицій та досвіду. Організація та участь у соціокультурних заходах, які відображають різноманіття спільноти, демонструють важливість і цінність культурного різноманіття. Майбутні керівники вчаться створювати середовище, де кожен може відчувати себе включеним та представленим.

Культурна адаптація. Суть цієї форми роботи полягає в тому, що майбутнім керівникам пропонується дослідити та вивчити основні аспекти культур і традицій різних національностей. Це сприятиме розумінню та повазі до культурної різноманітності. Культурна адаптація може відбуватися в різних контекстах, наприклад, в межах академічної мобільності, коли студенти навчаються за програмами обміну в іноземних університетах та вивчають цінності, поведінку та соціальні очікування нової культури, в якій вони опинились. Успішна культурна адаптація не тільки допомагає майбутнім керівникам досягати особистісного та професійного зростання в новому культурному контексті, але й сприяє міжкультурному розумінню та співпраці.

Спільнота та зв'язки. Ця форма роботи може бути ініційована студентським самоврядуванням, яке виступить з пропозицією створення інклюзивних спільнот як в межах університету, так і поза ним.

Інклюзивні спільноти – це групи або організації, які сприяють включенню людей з різноманітними потребами, культурними, етнічними, соціальними та фізичними характеристиками, створюючи середовище, вільне від дискримінації та засноване на принципах рівності та поваги. Майбутні керівники будуть залучені до роботи в межах таких спільнот, де кожен із них може зробити свій внесок.

Самоосвіта. Успішне формування інклюзивної компетентності у майбутніх керівників ЗЗСО неможливе без самостійного вивчення тем інклюзії та різноманітності через літературу, відео, онлайн-курси та обговорення. Процес самоосвіти дозволяє майбутнім керівникам постійно оновлювати свої знання та розширювати розуміння інклюзивної освіти, адаптуючи педагогічні підходи до потреб усіх учнів. Через самоосвіту керівники набувають глибших знань про методики викладання, що враховують індивідуальні особливості учнів, включно з тими, хто має особливі освітні потреби.

Самостійне вивчення дає змогу також керівникам знайомитися з успішними світовими практиками інклюзивної освіти, що можуть бути

адаптовані та впроваджені в їхніх закладах. Читання фахових статей, перегляд освітніх відеоматеріалів, участь в онлайн-форумах та вебінарах сприяють формуванню комплексного погляду на інклюзивну освіту та допомагають розробляти індивідуалізовані підходи до навчання.

Особливо важливо, що самоосвіта спонукає майбутніх керівників до постійного особистісного росту та самовдосконалення, що є ключовим для виховання відкритості, толерантності та готовності до постійних змін, які є невід'ємною частиною сучасного інклюзивного освітнього процесу.

Дебати та обговорення. Ця форма позааудиторної роботи забезпечує платформу для критичного мислення, відкритого діалогу та обміну ідеями з широкого спектру тем, включно з інклюзивною освітою. Обговорення та дебати вимагають чіткого висловлювання власних ідей та аргументів, а також уважного слухання та реагування на аргументи опонентів. Ці навички є ключовими для керівників освітніх закладів, особливо коли мова йде про ведення діалогу з питань інклюзивної освіти з вчителями, батьками та іншими зацікавленими сторонами.

Рефлексія. З метою формування інклюзивної компетентності бажано стимулювати студентів до ведення щоденника або портфоліо, в якому б вони рефлексували свій досвід та власний шлях до розвитку інклюзивної компетентності. Рефлексія допомагає майбутнім керівникам глибше осмислити концепцію інклюзивної освіти, власні переконання та ставлення до інклюзії. Через систематичний аналіз власного досвіду, літератури та практик вони можуть краще зрозуміти, як інклюзивні підходи можуть бути втілені в життя в конкретних освітніх контекстах.

Менторство. Цю форму роботи також може запропонувати студентське самоврядування. Для цього необхідно створити програму менторства, де студенти можуть надавати підтримку іншим студентам у розвитку інклюзивної компетентності.

Забезпечення різноманітних можливостей для позааудиторної роботи сприяє формуванню інклюзивної компетентності майбутніх керівників ЗЗСО та підготовці їх до життя в різноманітних інклюзивних середовищах.

Важливу роль у формуванні інклюзивної компетентності майбутніх керівників ЗЗСО відіграє виробнича практика, під час якої студенти беруть участь у різних видах діяльності керівника ЗЗСО (директора школи), впливаються в інклюзивне середовище, знайомляться з документацією щодо запровадження інклюзії, створення інклюзивних класів тощо [6].

Під час виробничої практики з метою формування інклюзивної компетентності майбутні менеджери ЗЗСО можуть виконувати такі види робіт:

- знайомляться з приміщеннями закладу освіти, які облаштовані за принципами універсального дизайну та/або розумного пристосування;
- вивчають документацію з впровадження інклюзії у закладі освіти;

- переймають досвід методики та технології роботи з дітьми з особливими освітніми потребами;
- допомагають керівнику закладу освіти у взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами, фахівцями інклюзивно-ресурсного центру;
- беруть посильну участь у створенні простору інформаційної взаємодії та соціально-культурної комунікації учасників освітнього процесу (бібліотека, інформаційно-ресурсний центр тощо).

Висновки. Формування інклюзивної компетентності у майбутніх управлінців є ключовим аспектом підготовки ефективних лідерів освітньої галузі, здатних створювати умови для розвитку та успішної інтеграції кожного учня. Реалізація цієї задачі потребує комплексного підходу, що охоплює теоретичну підготовку, практичні заняття, відпрацювання навичок у реальних умовах, а також рефлексію та самоосвіту. Описані нами ідеї щодо організації навчальної діяльності майбутніх менеджерів позитивно впливають на формування інклюзивної компетентності. Тренінги, методика «Фішбоун», метод «Асоціативний куш», метод «Карта знань» спрямовані на розвиток емпатії, критичного мислення, комунікативних та лідерських навичок.

Успішне впровадження інклюзивної освіти вимагає від майбутніх управлінців не лише професійних знань та навичок, але й глибокого особистісного відношення до принципів рівності, поваги та прийняття різноманітності. Таким чином, розвиток інклюзивної компетентності стає не лише завданням професійної підготовки, а й важливою складовою особистісного зростання майбутніх лідерів освітньої галузі.

Література:

1. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.
2. Ткачук Г. В. Ментальні карти як засіб засвоєння технічних знань у процесі практично-технічної підготовки майбутніх учителів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2018. Вип. 17. С. 105-112.
3. Ткачук Г. В. Теоретичні і методичні засади практично-технічної підготовки майбутніх учителів інформатики в умовах змішаного навчання: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. Київ, 2019. 447 с.
4. Ткачук Г. В. Хмарні технології: аналіз, перспективи, реалізації. *Комп'ютер у школі та сім'ї*, 2015. №2 (122). С.40-44.
5. Ткачук Г. В., Бондаренко Т. В. Досвід організації науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів інформатики в умовах впровадження хмарних технологій. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 2. С. 3-9.
6. Управлінська практика. Робоча програма: для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 073 Менеджмент. URL: <https://1ll.ink/t2w38>

References:

1. Myronova, S. P. (2016). *Pedahohika inkliuzyvnoi osvity* [Pedagogy of inclusive education]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka [in Ukrainian].

2. Tkachuk, H. V. (2018). Mentalni karty yak zasib zasvoiennia tekhnichnykh znan u protsesi praktychno-tekhnichnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv [Mental Maps as a Means of Acquiring Technical Knowledge in the Process of Practical and Technical Training of Future Teachers]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia – Problems of training a modern teacher*, 17, 105-112 [in Ukrainian].

3. Tkachuk, H. V. (2019). Teoretychni i metodychni zasady praktychno-tekhnichnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv informatyky v umovakh zmishanoho navchannia [Theoretical and Methodological Foundations of Practical and Technical Training of Future Computer Science Teachers in Blended Learning]. *Doctor's thesis*. Kyiv: Dragomanov Ukrainian State University [in Ukrainian].

4. Tkachuk, H. V. (2015). Khmarni tekhnolohii: analiz, perspektyvy, realizatsii [Cloud technologies: analysis, perspectives, implementations]. *Kompiuter u shkoli ta simi – Computer in school and family*, 2 (122), 40-44 [in Ukrainian].

5. Tkachuk, H. V., & Bondarenko, T. V. (2018). Dosvid orhanizatsii naukovo-doslidnytskoi diialnosti maibutnikh uchyteliv informatyky v umovakh vprovadzhennia khmarnykh tekhnolohii [Experience in the organization of research activities of future computer science teachers in the context of the implementation of cloud technologies]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu – Cherkasy University Bulletin. Series "Pedagogical sciences"*, 2, 3-9 [in Ukrainian].

6. Upravlinska praktyka. Robocha prohrama: dlia zdobuvachiv drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity spetsialnosti 073 Menedzhment [Management practice. Work program: for applicants for the second (master's) level of higher education in the specialty 073 Management]. (2023). *fspo.udpu.edu.ua*. Retrieved from: <https://1ll.innk/t2w38> [in Ukrainian].

УДК 37.034

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1352-1364](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1352-1364)

Столяренко Олена Вікторівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (097) 293-08-68, <https://orcid.org/0000-0002-1899-8089>

Столяренко Оксана Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, вул. Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця, 21036, тел.: (093) 409-94-43, <https://orcid.org/0000-0001-7080-0626>

Московчук Ольга Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (098) 273-67-92, <https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>

Магас Людмила Миколаївна, старший викладач кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, вул. Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця, 21036, тел.: (066)101-88-14, <https://orcid.org/0009-0000-4218-9110>

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ВИХОВНІЙ ПАРАДИГМІ ГУМАНІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. У статті зроблений аналіз особливостей формування у сучасної молоді соціокультурної компетентності в світлі гуманістичної виховної парадигми. Розглянуто проблему формування ціннісних орієнтацій молоді, зроблений аналіз їх особливостей залежно від соціокультурних і економічних умов, спрямований на пошук ефективних шляхів духовно-морального виховання молоді на основі концепції особистісно-орієнтованого освітнього процесу, в руслі гуманістичної виховної парадигми, запровадження інноваційних форм і методів виховання соціокультурної компетентності.

У сучасному світі соціокультурна компетентність є однією з ключових якостей, яку повинна мати кожна людина. Це здатність розуміти та сприймати соціокультурні цінності, вміння взаємодіяти з представниками інших культур, а також володіння культурними нормами і традиціями. Особливо важливо виховувати соціокультурну компетентність у молоді, оскільки у неї активно

формуються базові цінності та життєві позиції. Для цього необхідно створити сприятливі педагогічні умови, які допоможуть формуванню цієї якості.

Згідно наших позицій, феномен соціокультурної компетентності – це інтегроване новоутворення особистості, що виступає сформованим результатом засвоєння системи знань про світ культури у сукупності з відповідними вміннями, цінностями, ставленнями. Сформована соціокультурна компетентність свідчить, що вихованець наділений особистісними якостями, які допомагають йому правильно визначати роль культури, орієнтуватися в її продуктах, узгоджувати власну поведінку із загальноприйнятими моральними нормами і культурними цінностями. Це інтегративна характеристика особистості, яка включає сукупність особистісних якостей, проявляється в діяльності і поведінці вихованців і характеризує їх ставлення до себе як особистості, до інших людей, суспільства. Звідси випливає, що важливими завданнями є орієнтація молоді на традиційні духовні цінності, де визначальним є співвідношення та взаємодія суспільного і етнокультурного; виховання кожного в дусі взаєморозуміння, дружби між народами, формування у вихованців свідомості того, що їх здібності повинні спрямовуватися на служіння та користь іншим людям, своєму народу.

Ключові слова: соціокультурна компетентність, гуманістичні цінності, ціннісні орієнтації, соціалізація, соціально-культурні умови розвитку особистості, концепція особистісно-орієнтованого освітнього процесу, інноваційні виховні технології.

Stoliarenko Olena Viktorivna Doctor of Pedagogics, Professor of the Department of Pedagogy, Vocational Education and Management of Educational Institutions at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozkoho St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (097)293-08-68, <https://orcid.org/0000-0002-1899-8089>

Stoliarenko Oksana Vasylivna Candidate of Pedagogics, Associate Professor at the Department of Foreign Languages, Vinnytsia National Technical University, Khmelnytske Shosse St., 95, Vinnytsia, 21036, tel.: (093)409-94-43, <https://orcid.org/0000-0001-7080-0626>.

Moskovchuk Olha Serhiivna Candidate of Pedagogics, Associate Professor at the Department of Pedagogy, Vocational Education and Management of Educational Institutions at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozkoho St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (098) 273-67-92 <https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>

Mahas Liudmyla Mykolaivna Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages, Vinnytsia National Technical University, Khmelnytske Shosse, 95, Vinnytsia, 21036, tel.: (066) 101-88-14, <https://orcid.org/0009-0000-4218-9110>

SOCIO-CULTURAL COMPETENCE FORMATION IN YOUNG PEOPLE IN THE EDUCATIONAL PARADIGM OF HUMANISTIC DIRECTION

Abstract. The article covers the peculiarities of socio-cultural competence formation in modern youth in terms of the humanistic educational paradigm. The problem of young people's value-centered orientations formation is analyzed. Its main characteristics are also defined depending on socio-cultural and economic conditions, aimed at finding effective ways of spiritual and moral education of young people based on the concept of a personality-centered educational process, in accordance with humanistic educational paradigm and the introduction of innovative forms and methods of socio-cultural education competence.

In modern world, sociocultural competence is considered to be the key quality that every person should have. It implies the ability to understand and accept socio-cultural values, the ability to interact with representatives of other cultures, as well as the understanding of cultural norms and traditions. It is especially important for developing socio-cultural competence in young people, because they are actively forming basic values and life positions. To get it, it is necessary to create favorable pedagogical conditions that will help to form this quality.

In our study we consider the phenomenon of sociocultural competence as an integrated new formation of a person, which is the result of assimilation of the system of knowledge about the world of culture in combination with the corresponding skills, values, and attitudes. Well-formed socio-cultural competence shows that the student acquires personal qualities that help him to define the role of culture correctly, to navigate in its products, to coordinate his own behavior with generally accepted moral norms and cultural values. This is an integrative characteristic of a person, which includes a set of personal qualities, manifests itself in the activities and behavior of pupils and characterizes their attitude to themselves as individuals, to other people, to society. So, the important tasks are the orientation of young people to traditional moral values, where the relation and interaction of social and ethno-cultural aspects play primary role; educating everyone on the principles of mutual understanding, friendship between nations, forming in pupils the awareness that their abilities should be directed to the service and benefit of other people, their nation.

Keywords: socio-cultural competence, humanistic values, value-centered orientations, socialization, socio-cultural conditions of a personality's development, concept of a personality-oriented educational process, innovative educational technologies.

Постановка проблеми. Соціокультурна ситуація характеризується переоцінкою цінностей, зміною пріоритетів в системі освіти, подоланням стереотипів минулого. Переосмислити досвід необхідно на користь соціо-

культурної компетентності, гуманістичних потреб молодшої людини. Трансформація свідомості в напрямі її гуманізації має відбуватися в процесі глибокого аналізу психолого-педагогічних проблем, подолання формалізму, пошуку ефективних шляхів духовно-морального виховання під кутом зору концепції особистісно-орієнтованого освітнього процесу [1; 2] в руслі гуманістичної виховної парадигми.

Аналіз сучасної соціокультурної ситуації, наукових досліджень, які з'явилися останнім часом, свідчить, що на загальному фоні соціального розвитку очевиднішим і особливо значущим з позиції загальної логіки причинно-наслідкових зв'язків виступає реалізація перетворень у сфері виховання, прояв позитивних тенденцій оновлення духовно-морального потенціалу суспільства. Це стимулює здійснення наукового пошуку і використання комплексних прикладних програмно-орієнтованих педагогічних розробок, інноваційних виховних технологій. І від того, наскільки демократичним за структурою і стилем організації у поєднанні з ефективними управлінськими діями на державному і регіональному рівнях виявиться виховний процес з його спрямованістю на гуманістичні цінності, на реалізацію громадянського виховання, формування соціокультурної компетентності буде залежати успіх загальної стратегії розвитку держави, темпи просування до стабільного цивілізованого суспільства. Настав вирішальний етап перехідного періоду, коли соціальні науки, і передусім педагогіка, мають відслідковувати, як відбувається позбавлення від колишніх стереотипів і застарілих форм виховання шкільної і студентської молоді, і одночасно виробляти концептуально обґрунтовані інноваційні підходи до побудови сучасних виховних систем, створювати технології і методи їх програмування і варіативного моделювання. Тому у своїх пошуках науковці звертають особливу увагу на визначення найефективніших шляхів, оновлення методології окремих аспектів виховного процесу, а у нашому випадку – формування особистості на основі концепції особистісно-орієнтованого освітнього процесу, в світлі гуманістичної виховної парадигми.

Згідно нашої точки зору, соціокультурна компетентність є однією з ключових якостей людини. Це здатність розуміти та сприймати культурні цінності, вміння взаємодіяти з представниками інших культур, а також володіння культурними нормами та традиціями. Особливо важливо виховувати соціокультурну компетентність у молоді, оскільки у неї формуються базові цінності та життєві позиції. Для цього необхідно створити сприятливі педагогічні умови, які допоможуть формуванню цієї якості. У зв'язку з цим, **метою** статті є пошук ефективних шляхів духовно-морального виховання молоді, соціокультурної компетентності на основі концепції особистісно-орієнтованого освітнього процесу, в руслі гуманістичної виховної парадигми, запровадження інноваційних форм і методів виховання.

Соціокультурна компетентність є складною якістю, яка включає в себе знання та розуміння культурних цінностей, норм та традицій, а також вміння взаємодіяти з представниками інших культур. Соціокультурна компетентність є ключовою якістю, яка допомагає людині успішно функціонувати в різних соціокультурних середовищах та взаємодіяти з представниками інших культур [3]. Виховання соціокультурної компетентності є важливим завданням сучасної освіти. Щоб цього досягти, необхідно створити сприятливі педагогічні умови, які допоможуть учням розширити свої знання про культуру, розвинути соціокультурну компетентність та сформувати соціокультурну самосвідомість. Зокрема використання інтерактивних методів навчання та сприяння міжкультурному розвитку допоможуть молоді розширити свої знання про культуру, моральність та компетентності, пов'язані з ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній педагогіці проблему формування соціокультурної свідомості досліджували А. Адлер, К. Вейнберг, Р. Вудс, К. Джанга, Г. Кершенштейнер, Ч. Паттерсон та ін. Проблема соціокультурного розвитку дітей та молоді присвячено багато наукових праць. Так психолого-педагогічні основи явища розкриті Л. Волик, А. Панченко, О. Рудницькою, А. Солодкою, О. Сухомлинською. Питання залучення молоді до витоків народної культури розкриті у працях І. Білоконь, Л. Валевського, Я. Мартиненко. Етнокультурні аспекти проблеми розглядаються В. Лозовою, Д. Дубініним. Дослідженнями формування соціокультурної компетентності молоді в рамках особистісно орієнтованого підходу до виховання займалися І. Бех, А. Богуш, А. Бойко, Л. Голік, О. Гуренко, О. Кононко, В. Кузь, В. Кузьменко, О. Савченко. Теоретико – методологічні засади виховання культури поведінки знаходимо у доробку В. Бойченка, Г. Ващенко, О. Вишневського, А. Вихруща, С. Гончаренка, М. Євтуха, І. Козловської, А. Максименка, Л. Оршанського. Особливості виховання культури поведінки на різних етапах онтогенетичного розвитку досліджували А. Бенкс, К. Беннет, В. Болгаріна, О. Коберник, В. Левківський, О. Столяренко, А. Шемшуріна.

Виклад основного матеріалу. На думку Н. Головіної соціокультурна компетентність передбачає здатність жити та взаємодіяти з іншими в умовах полікультурного суспільства, керуючись національними та загальнолюдськими духовними цінностями [4]. Авторка вважає найважливішим складником суспільного життя та життя конкретної особистості в соціумі саме культуру. Без сумніву, рівень культури особистостей, які утворюють суспільство, і визначає рівень його загальної культури. Саме з цієї причини можна вважати, що для розвитку українського суспільства потрібно забезпечити набуття молоддю соціокультурної компетентності [5]. Як зазначає О. Пометун, феномен соціокультурної компетентності можна представити як інтегроване новоутворення особистості, що виступає сформованим результатом засвоєння системи знань про світ культури у сукупності з відповідними вміннями,

цінностями, ставленнями. Сформована соціокультурна компетентність свідчить про те, що вихованець має певні моральні особистісні якості, які допомагають йому правильно визначати роль культури, орієнтуватися в її продуктах, узгоджувати власну поведінку з загальноприйнятими моральними нормами і культурними цінностями [5].

Спираючись на дослідження таких науковців як В. Долженко, О. Пометун, Н. Головіна, структуру соціокультурної компетентності молоді подаємо у вигляді взаємопов'язаних компонентів – емоційно-ціннісного, когнітивного, операційно-поведінкового та особистісного [6; 5; 4].

Важливість культурного розвитку молоді обумовлена соціально-економічною і соціально-культурною ситуацією в країні, а саме: невисоким рівнем культурного розвитку населення, асоціальними проявами в суспільстві, соціально-економічною нестабільністю. Освітні стандарти передбачають залучення молодого покоління до культурних норм і традицій родини, суспільства, держави. Ще з молодшого шкільного віку вкрай необхідно формувати первинні уявлення про культурні традиції свого та інших народів.

Теоретичними підставами наукової розробки соціокультурного виховання молоді є етнопедагогічна концепція В. Лозової. Її основоположними принципами є: етнопедагогічна спрямованість виховання; етнопедагогізація освітнього процесу; діалог культур різних етносів; творче застосування, збереження і перетворення культурних цінностей [7].

Вивчаючи проблему етнокультурного виховання, виділяємо основні завдання: орієнтація молоді на традиційні духовні цінності, де визначальним є співвідношення та взаємодія суспільного і етнокультурного; виховання кожного в дусі взаєморозуміння, дружби між народами, формування у вихованців свідомості того, що їх здібності повинні спрямовуватися на служіння та користь іншим людям, своєму народу. В. Лозова пов'язує культурну освіту з соціально-особистісним розвитком і розглядає виховний потенціал народної педагогіки, як умову розвитку національного і планетарного мислення. Вона вважає, що необхідно виховувати інтерес і повагу до культури свого та інших народів, уміння проявляти терпимість до інших, незалежно від расових і національних відмінностей. Цей підхід розглядає культурну освіту як етносоціальний та культурний розвиток [7].

Аналіз підходів до визначення поняття «соціокультурна компетентність» дозволяє говорити про те, що вона є результатом культурного розвитку дітей і молоді. Це інтегративна характеристика особистості, яка включає сукупність особистісних якостей, проявляється в діяльності і поведінці вихованців і характеризує їх ставлення до себе як особистості, до інших людей, суспільства. Деякі науковці вважають соціокультурну компетентність провідною конструкцією духовності особистості, яка характеризується цінністю думок, бажань та вчинків.

Для формування соціокультурної компетентності важливо створити атмосферу поваги до культурних цінностей та традицій. Це можна зробити за допомогою проведення тематичних заходів, які будуть присвячені розкриттю культурних особливостей різних народів та країн. Наприклад, можна провести тиждень іноземної мови, де учні зможуть ознайомитись з культурою країни, мова якої вивчається. Також важливо використовувати в освітньому процесі матеріали, які допоможуть учням розширити свій культурний кругозір. Наприклад, показувати відеоматеріали та документальні фільми про різні країни та народи [3], проводити дискусії про культурні відмінності та схожості. Важливу роль у цьому процесі відіграє використання методу проектів [8], інтерактивна діяльність, новітні педагогічні технології [9].

Другим важливим аспектом є розвиток міжкультурної компетентності. Для цього необхідно створити можливості для спілкування з представниками інших культур, організувати взаємовізити до інших країн, провести спільні проекти з учнями з інших країн. Це допоможе учням зрозуміти та прийняти різноманітність культур та поглибити свої знання про них [3].

Стратегія виховної дії щодо розвитку особистості має вибудовуватися на основі соціокультурного постулату сучасності: головною справою людства, нормою його життя є вирішення моральних, екологічних проблем [10]. Для багатьох із нас це незвична позиція, але вона єдино правильна. Наші нинішні негаразди – результат нехтування цим постулатом.

Ціннісні орієнтації молоді як найбільш «динамічної» групи суспільства можуть змінюватися. Саме в молодіжному середовищі формується новий тип особистості, який буде домінувати і розвиватись у майбутньому. Ціннісні орієнтації є основними векторами соціальних орієнтацій, вони визначають спрямованість особистості і ступінь її соціальності, що змінюються залежно від рівня відповідності індивідуальних потреб і інтересів потребам та інтересам соціуму. Це зумовлює проблему формування ціннісних орієнтацій молоді як для сьогодишньої соціальної політики, так і для майбутніх перспектив суспільного розвитку [9].

Молодь можна вважати провідною соціальною групою тому, що внаслідок свого об'єктивного стану вона концентрує і виявляє в своїй свідомості перспективні тенденції розвитку сучасного суспільства. Кожне нове покоління засвоює вже сформовані цінності, якими керуються старші. А далі формує і реалізує свою життєву програму, на основі інтеріоризації цінностей. Ціннісні орієнтації являють собою складні утворення, що вбирають у себе різні рівні і форми взаємодії громадського й індивідуального в особистості, специфічною формою усвідомлення особистістю оточуючого світу, свого минулого і майбутнього, сутність свого власного «Я». Таким чином, ціннісні орієнтації є центральним особистісним утворенням. Вони виражають свідоме ставлення людини до дійсності і в цій своїй якості визначають широку мотивацію її поведінки, суттєво впливають на всі аспекти

її діяльності. Формування ціннісних орієнтацій тісно пов'язане з розвитком спрямованості особистості. У співвідношенні з прийнятими в науці поняттями природи і особливостей ціннісної орієнтації особистості, цінності, які становлять її структуру і зміст, поділяють на дві основні групи (М. Рокич) з точки зору цілей і завдань, яким слугує та чи інша цінність. Першу групу становлять цінності – цілі (термінальні цінності), другу – цінності – засоби (інструментальні). Найголовнішими є термінальні цінності – це основні цілі людини, оскільки відображають довгострокову життєву перспективу. Вони начебто визначають сенс життя людини, вказують, що для нього є особливо важливим, значущим, цінним. Аналіз ціннісних орієнтацій молоді має враховувати два важливих фактори, які переважно і впливають на процес формування ціннісних орієнтацій: по перше, соціокультурна ситуація, яка склалась в сучасній Україні; по-друге, специфіка молоді як відносно самостійної соціально-демографічної групи.

Складність аналізу специфіки молодіжного середовища, ролі й становища молоді в суспільстві, її життєвого рівня і соціального самопочуття, характеру адаптації до соціокультурної системи зумовлена органічним взаємозв'язком ціннісних орієнтацій молоді та соціокультурних перетворень.

Досліджуючи проблему формування ціннісних орієнтацій особистості, а саме динаміку ціннісної свідомості молоді ми спиралися на ідеї Л. Сокурянської, яка згідно концепції нормативних років Р. Інглехарта зобразила п'ять поколінь молоді та особливості ціннісної свідомості кожного [11]. Поділ бере свій початок у 60-х роках ХХ ст. і закінчується теперішніми часами: «покоління «відлиги» – характеризується відповідальністю, цілеспрямованістю, ініціативністю, але поряд із цим принциповістю, самокритичністю, тактовністю, ввічливістю, товариськістю, відсутністю кар'єризму та прагнення влади [11]; «покоління «застою» відзначається такими чеснотами як чуйність, скромність, колективізм, чесність, але також мали місце прагнення професійного вдосконалення, як творчого поклику; «покоління «перебудови» – молодь цього покоління відзначалася терпимістю, ініціативністю та толерантністю щодо ситуації на той час [3]; «перше покоління незалежності» – різке зростання міри модернізації цінностей; після здоров'я родини, головні цінності – особиста свобода, незалежність у судженнях і діях, матеріальне благополуччя, повноцінний відпочинок, цікаві розваги; тільки сьоме рангове місце (за даними дослідження 90-х рр.) займає така цінність, як можливість розвитку, реалізації своїх здібностей і талантів; «друге покоління незалежності», в якого головні цінності – можливість саморозвитку та самореалізації, економічна незалежність, толерантність. Як ми бачимо, зміни у світогляді молоді та напрям ціннісної орієнтації різних поколінь мають відмінності, що, головним чином, залежать від соціального та політичного становища у країні, рівня розвитку економіки, культури, моральності тощо. Структуру ціннісно-сміслової сфери особистості важливо розглядати цілісно

зі специфікою оточення, в якому вона знаходиться, а також паралельно проводити дослідження поведінкового аспекту людини. Дослідження особливостей поведінки сучасної молоді співвідносяться з вище зазначеними спостереженнями. А саме, прагнення самореалізації, саморозвитку, свободи суджень, економічної незалежності студентства відслідковується у дедалі частіших проявах економічної поведінки, що, власне, дає можливість молоді реалізувати власні потреби та бажання, які, зважаючи на нинішню ситуацію, зростають.

Криза українського суспільства одночасно виступає дезінтеграцією певного способу життя і мислення. Це пояснюється тим, що реформується, перш за все, не економіка, а свідомість людей. Тому найбільш гостро відчувається криза світогляду, пов'язана, в першу чергу, з великими проблемами у системі цінностей. Аналізуючи сучасне суспільство, дослідники, як правило, виділяють такі характеристики ціннісних структур населення: орієнтованість на матеріальні потреби; постійне звуження поля соціального інтересу; пластичність менталітету українського населення, що породжується його здатністю адаптуватись до будь-яких соціальних змін; підпорядкованість масової свідомості впливу засобів масової інформації як зовнішнього прояву віртуалізації способу життя; відсутність регулювальних функцій моральної свідомості; схилення значної частки населення перед владою навіть у ситуації відносної свободи вибору альтернатив; культурна невибагливість і готовність споживати будь-які моральні сурогати.

Таким чином, сучасне українське суспільство характеризується, з одного боку, прагненням до радикальної трансформації відносин власності, докорінних змін політичної структури, а з іншого – тотальною кризою в усіх сферах суспільного життя і суттєвою трансформацією системи цінностей. Українську соціокультурну дійсність визначають наступні риси, що характеризують сучасну молодь: нечіткість уявлень про громадянський обов'язок та патріотизм, що обертаються соціальною інертністю та відчуженістю від проблем суспільства; небажання молоді нести відповідальність не тільки за долю суспільства, але й за власне майбутнє; неготовність певної частини молоді до служіння високим суспільним ідеалам; низький рівень самостійності мислення, що заважає формуванню здатності приймати відповідальні рішення в ситуації вибору; відсутність соціальної солідарності, що створена відсутністю консолідуючих ідеалів і байдужістю до суспільних проблем. Ми бачимо, що в умовах сучасного суспільства високі ідеали (творчість, прагнення до свободи, самореалізації) відступають на задній план. Пріоритетними стають цінності індивідуального успіху, що ототожнюються з матеріальним благополуччям. Це зумовлює виникнення суперечності між вимогами сучасного соціуму до молоді та неготовністю її певної частки відповідати їм. Цю суперечність можна подати у вигляді таких складових: потреба держави в активних громадянах та відносно слабке усвідомлення

людьми себе в такій якості; недостатній (часто фрагментарний) розвиток у значної частини молодих людей реальної готовності до життя в сучасних умовах; нерівномірно розвинуті інструментальні якості та навички; незасвоєність технологій результативної поведінки; відносно слабка вираженість внутрішньої свідомості, що оберігає особистість від деформацій чи деградації в складних життєвих ситуаціях.

Процес інформатизації, під яким розуміють створення інформаційного середовища на базі комп'ютерних та телекомунікаційних технологій, – один з небагатьох процесів в українській соціокультурній реальності [12]. Це напрям, який дасть змогу молодим людям не тільки вижити в складних соціально-економічних умовах, що склались в суспільстві, але й успішно зробити кар'єру. Необхідно зазначити, що молодь розуміє переваги, які дають їм інформаційно-комунікаційні технології, й активно засвоюють їх. Встановлення демократичних основ державного управління, прояви постмодернізму, культурний простір, що постійно змінюється й створює цінності, норми ідеали, не може не впливати на свідомість молоді, яка засвоює нові ліберальні та демократичні цінності.

Проблема формування ціннісних орієнтацій молоді в сучасних умовах є відображенням труднощів суспільного розвитку і процесу соціалізації. Відсутність ідеалів і цілей негативно впливає на становлення особистості, тому вони мають бути обов'язково визначені для того, щоб молодь могла на них орієнтуватись у процесі індивідуального розвитку.

Коли суспільство на роздоріжжі, і його розвиток може відбуватися за двома різними напрямками, то молодь, як правило, обирає, хоча й інтуїтивно, новий шлях розвитку та нові ідеї. Пояснюється цей факт тим, що свідомість молодої людини сприймає те, що збігається зі специфікою її світосприйняття, чи збігається з особливостями, спрямованими виключно на перспективи майбутнього. У цьому сенсі кожне нове покоління в будь-якому суспільстві – це своєрідний шанс на сприятливий розвиток у майбутньому.

Нами були визначені основні ціннісні позиції (тенденції), характерні для сучасної української молоді: перш за все, це відображення у свідомості більшості молодих людей розшарування суспільства (бідні – багаті, еліта – аутсайтери, демократи – націонал-патріоти). Одночасно з розшаруванням відбувається процес ціннісного усвідомлення своєї належності до певної групи, страти, що супроводжується формуванням своєрідних захисних бар'єрів між прошарками і групами, іноді закріплених у стереотипах, правилах, символіці, місцях відпочинку; зростання усвідомлення молодою людиною себе як самоцінності, а також своїх прав. Особливо це стосується цінності життя та честі, особистої безпеки; підвищення ролі приватних, особистих життєвих цінностей (матеріальна забезпеченість, вдалий шлюб, здорові діти, наявність житла, автомобіля) при зниженні цінностей суспільно значущих (приносити користь суспільству, бути необхідним людям);

зростання цінності родини як ключової цінності суспільства; помітне зовнішнє витискання цінності праці, особливо у виробничій сфері та заміна її цінністю матеріальної забезпеченості; згасання у свідомості молодих людей патерналістського принципу державної політики, а особливо тенденцій «зрівнялівки». Різке зростання ціннісної позиції – опора на власні сили; значне піднесення таких цінностей, як гроші, кар'єра, успіх при значній орієнтації на ринкові відносини і недержавний сектор економіки; визначається особиста готовність до життя в ринкових умовах і пов'язані з нею емоційно-психологічні стани; досить чітко виявлення цінності життєвого оптимізму, пов'язане з почуттям впевненості; актуалізація цінності освіти; зростання релігійності молоді як позитивної цінності при значних масштабах прояву містицизму та парарелегійності; перетворення політичної сфери життя, у тому числі політичної активності в інструментальну цінність, пов'язану з вирішенням життєвих завдань, при суттєвому зниженні суспільно-політичної активності; переважна орієнтація на політичні партії та рух демократичних сил і прийняття демократії як цінності; зниження екстремістських тенденцій у молодіжній свідомості та орієнтація на стійкий розвиток і стабільні цінності; поступове зростання етноцентризму молоді і усвідомлення себе українцями, що має ціннісну природу; крайня непопулярність насильства як ціннісного елементу свідомості. Кожна з виділених тенденцій при певному розгортанні подій може перейти критичну межу і перетворитись у так звані антиціннісні тенденції. Лідерська позиція молоді як соціально-демократичної групи суспільства визначається не просто прийняттям «будь-якою ціною» нових основ щодо попередньої ідеології чи парадигми, ціннісні орієнтації молоді мають відповідати загальному вектору розвитку людства й окреслюватись такими загальними поняттями, як демократія, свобода, права людини, правова держава, громадянське суспільство, ринок. Така орієнтація – своєрідний шанс прориву у розвитку, який «дається» суспільству перехідного періоду під час виходу в самостійне життя нового покоління. І тут багато залежить вже від здатності даного суспільства, його соціальних інститутів використати цей шанс. Школа ж має дбати про ефективність і результативність виховання особистості, її громадянської активності.

Висновки. Отже, можна зробити спробу визначення комплексного механізму процесу соціалізації молоді, яка одночасно є його активним суб'єктом. Механізм соціалізації, формування соціокультурної компетентності молоді включає в себе зовнішні фактори: цілеспрямований вплив соціокультурного середовища, у якому людина постійно перебуває, виховується і формується як особистість, її норми, цінності, соціальні очікування, стандарти поведінки, які засвоюються через агентів соціалізації (сукупність соціальних інститутів, суспільних організацій, у рамках яких індивід реалізує певні соціальні ролі і набуває бажаних соціальних статусів). До внутрішніх факторів відносимо: соціальну активність самої особистості, самостійність у виборі та засвоєнні

знань, активну участь у практичній перетворювальній діяльності. Молодь буде керуватись тією системою ціннісних орієнтацій, яка сформувалась у процесі соціалізації під впливом перетворень сучасного суспільства. У публікації наведено теоретичне узагальнення і власний підхід до вирішення зазначеної наукової проблеми. Духовно-моральне, гуманістичне виховання молоді, формування соціокультурної компетентності може ефективно здійснюватися за умови врахування міжкультурного методологічного підходу в загальній виховній стратегії, запровадження інноваційних технологій, інтерактивних форм виховної роботи, ефективність яких потрібно ще дослідити.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2.: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Наук.видання. К.: Либідь, 2003. 344 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Кн. 3: Сходження до духовності: Наук.видання. К.: Либідь, 2006. 272 с.
3. Столяренко Ок. В., Столяренко Ол. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 248 с.
4. Головіна Н. Проблема формування культурної компетентності особистості в контексті реформування вищої школи. URL: <http://dSPACE.pnpu.edu.ua/handle/123456789/4770>
5. Пометун Олена. Інтерактивні методики та система навчання. К.: Шк. світ, 2007. 112 с.
6. Долженко В. О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2006. 20 с.
7. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання. Навчальний посібник/ Г. В. Троцько. Х., 1997. 338 с.
8. Liliia Martynets, Nataliya Stepanchenko, Olena Ustymenko-Kosorich, Serhii Yashchuk, Iryna Yelisieieva, Olga Groshovenko, Oleksandr Torichnyi, Olena Zharovska, Maya Kademiya, Svitlana Buchatska, Liudmyla Matsuk, Olena Stoliarenko, Oksana Stoliarenko, Olena Zarichna. Developing Business Skills in High School Students Using Project Activities // Revista Românească pentru Educație Multidimensională: Vol. 12 No. 4 (2020) P. 222-239. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.4> Web of Science Core Collection. Режим доступу: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2704/2620>
9. Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., Prokopchuk, V., Zhuravlova, L., Demchenko, I., Martynets, L., & Yakovliv, V. (2021). Fostering a Values-Based Attitude towards a Person in Secondary Schools in the Post-Soviet Space. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 13(3), 166–188. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.3/446> Режим доступу: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/3475>
10. Столяренко Ол. В., Столяренко Ок. В., Акімова О. В. Екологічна складова виховання ціннісних ставлень учнів . Наукові інновації та передові технології. Вип. №3 (17). Київ. 2023. С.415-429.
11. Сокурянська Л. Г. Вища освіта як модель соціокультурної трансформації: інституційний аспект аналізу. Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства. К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. С. 404-409.
12. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Проектна діяльність в підготовці майбутнього педагога. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання. № 34, 2013. С. 6–14.

References:

1. Bekh I. D. (2003). Vykhovannia osobystosti [Personality education]: U 2 kn. Kn. 2.: Osobystisno oriyentovanyu pidkhid: naukovopraktychni zasady [Personality-centered approach: scientific and practical principles]: Nauk.vydannya. K.: Lybid', 344 s. [in Ukrainian].

2. Bekh I. D. (2003). Vychovannya osobystosti [Personality education]: Kn. 3: Skhodzhennya do dukhovnosti [Ascent to spirituality]: Nauk.vydannya. K.: Lybid', 272 s. [in Ukrainian].
3. Stoliarenko Ok. V., Stoliarenko Ol. V. (2014). Vychovannya kul'tury tolerantnykh vzayemyn u student·s'koyi molodi [Teaching the culture of tolerant relationships to student youth]. Vinnytsya: TOV «Nilan-LTD», 248 s. [in Ukrainian].
4. Holovina N. Problema formuvannya kul'turnoyi kompetentnosti osobystosti v konteksti reformuvannya vyshchoyi shkoly. [The problem of a person's cultural competence formation in terms of high school reforming]. Retrieved from: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/4770> [in Ukrainian].
5. Pometun Olena.(2007). Interaktyvni metodyky ta systema navchannya [Interactive methods and the training system]. K.: Shk. svit, 112 s. [in Ukrainian].
6. Dolzhenko V. O. (2006). Vychovannya dukhovnykh tsinnostey u student·s'koyi molodi v polikul'turnomu prostori [Education of moral values among students in the multicultural environment]: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.07. Luhans'k, 20 s. [in Ukrainian].
7. Lozova V. I. (1997). Teoretychni osnovy vychovannya i navchannya [Theoretical foundations of education and training]: Navchal'nyy posibnyk / H. V. Trotsko. Kh., 338 s. [in Ukrainian].
8. Liliia Martynets, Nataliya Stepanchenko, Olena Ustymenko-Kosorich, Serhii Yashchuk, Iryna Yelisieieva, Olga Groshovenko, Oleksandr Torichnyi, Olena Zharovska, Maya Kademiya, Svitlana Buchatska, Liudmyla Matsuk, Olena Stoliarenko, Oksana Stoliarenko, Olena Zarichna. Developing Business Skills in High School Students Using Project Activities // Revista Românească pentru Educație Multidimensională: Vol. 12 No. 4 (2020) P. 222-239. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.4> Retrieved from: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2704/2620> [in English].
9. Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., Prokopchuk, V., Zhuravlova, L., Demchenko, I., Martynets, L., & Yakovliv, V. (2021). Fostering a Values-Based Attitude towards a Person in Secondary Schools in the Post-Soviet Space. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 13(3), 166–188. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.3/446> Retrieved from: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/3475>[in English].
10. Stoliarenko Ol. V., Stoliarenko Ok.V., Akimova O. V. (2023). Ekolohichna skladova vychovannya tsinnisnykh stavlen' uchniv [Ecological component of education of students' values]. Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi [Scientific innovations and advanced technologies]. Vyp. №3 (17). Kyiv. S. 415-429. [in Ukrainian].
11. Sokuryans'ka L. H. (2003). Vyshcha osvita yak model' sotsiokul'turnoyi transformatsiyi: instytutsynnyy aspekt analyzu [Higher education as a model of sociocultural transformation: institutional aspect of the analysis] // Problemy rozvytku sotsiolohichnoyi teorii. Transformatsiya sotsial'nykh instytutiv ta instytutsional'noyi struktury suspil'stva [Problems of the development of sociological theory. Transformation of social institutions and the institutional structure of society] . K.: Institut sotsiolohiyi NAN Ukrayiny. S. 404-409. [in Ukrainian].
12. Hurevych R. S., Kademiya M. Yu. (2013). Proektna diyal'nist' v pidhotovtsi maybutn'oho pedahoha [Project activity in the process of a future teacher's education]. Suchasni informatsiyi tekhnolohiyi ta innovatsiyi metody navchannya [Modern information technologies and innovative teaching methods]. № 34, S. 6–14 [in Ukrainian].

УДК 811.161.2(07)377

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1365-1375](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1365-1375)

Тільняк Неоніла Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, літератури та культури, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», м. Київ, Берестейський проспект, 37, <https://orcid.org/0000-0002-5135-7646>

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. У статті визначаються особливості використання інформаційно-освітнього середовища під час викладання української мови для фахівців технічних спеціальностей. Сьогодні акцент у підготовці фахівців технічного профілю робиться на якісних змінах у бік професійно-орієнтованої освіти, що передбачає створення інформаційно-освітнього середовища, яке уможливорює процес формування професійних умінь і навичок майбутніх фахівців технічного профілю. Надано авторське визначення поняттю «інформаційно-освітнє середовище» – це сукупність інформаційно-комунікаційних технологій, педагогічних і методичних засобів, що сприяють підвищенню пізнавальної активності та якості підготовки майбутніх фахівців технічних спеціальностей. Обґрунтовано основні завдання, які допоможе вирішити використання інформаційно-освітнього середовища під час викладання української мови фахівцям технічного профілю, а саме: зробити навчання більш яскравим та оригінальним; активізувати навчально-пізнавальну діяльність; забезпечити швидкий зворотний зв'язок; сформувати емоційно-ціннісне ставлення до навчання; підвищити рівень інтелекту; залучити студентів, які характеризуються пасивністю, до активної роботи; сформувати практичні навички та вміння оволодіння комп'ютерною та цифровою технікою. Зазначено, що під час використання інформаційно-освітнього середовища якнайкраще підходять платформа MOODLE та платформа Google Classroom. Використовуючи будь-яку із цих платформ викладач з української мови може використовувати сучасні інтерактивні методи навчання: візуалізовану лекцію, вправу «Снігова куля», рольову гру, відеореферат, метод ситуаційного навчання (кейс-метод), соціолінгвістичний експеримент. Визначено особливості використання інформаційно-дидактичного середовища у навчанні української мови фахівців технічних спеціальностей: навчальні матеріали зберігаються в одному місці; доступ до освітніх ресурсів є постійним; забезпечується індивідуальний підхід до навчання; гарантована взаємодія між учасниками освітнього процесу; інтеграція різних сервісів та

інструментів; використання сучасних інтерактивних методів навчання; відповідальність; взаємна довіра і повага; доброчесність. Зроблено висновок, що використання інформаційно-освітнього середовища під час викладання української мови для фахівців технічних спеціальностей дозволяє впроваджувати сучасні методи та форми навчання.

Ключові слова: інформаційно-освітнє середовище, інтерактивні методи навчання, фахівці технічних спеціальностей, українська мова.

Tilniak Neonila Vasylivna Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, Literature and Culture, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Prospect Beresteyskyi (former Peremohy), 37, <https://orcid.org/0000-0002-5135-7646>

USING THE INFORMATION AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE TO TECHNICAL SPECIALISTS

Abstract. The article identifies the peculiarities of using the information and educational environment in teaching the Ukrainian language to technical specialists. Today, the emphasis in the training of technical specialists is on qualitative changes towards vocational education, which involves the creation of an information and educational environment that enables the process of forming professional skills of future technical specialists. The author's own definition of the concept of "information and educational environment" is provided - a set of information and communication technologies, pedagogical and methodological tools that contribute to improving the cognitive activity and quality of training of future specialists in technical specialties. The main tasks that can be solved by using the information and educational environment in teaching the Ukrainian language to technical specialists are substantiated, namely: to make learning more vivid and original; to intensify educational and cognitive activities; to provide quick feedback; to form an emotional and value-based attitude to learning; to increase the level of intelligence; to involve students characterized by passivity in active work; to form practical skills and abilities to master computer and digital technology. It is noted that when using the information and educational environment, the MOODLE platform and the Google Classroom platform are best suited. Using any of these platforms, a Ukrainian language teacher can use modern interactive teaching methods: a visualized lecture, the Snowball exercise, a role-playing game, a video summary, a situational learning method (case method), a sociolinguistic experiment. The features of the use of the information and didactic environment in teaching the Ukrainian language to specialists in technical specialties are determined: teaching materials are stored in one place; access to educational resources is constant; an individual approach to

learning is provided; guaranteed interaction between participants in the educational process; integration of various services and tools; use of modern interactive teaching methods; responsibility; mutual trust and respect; integrity. It is concluded that the use of the information and educational environment in teaching the Ukrainian language to specialists in technical specialties allows the introduction of modern methods and forms of teaching.

Keywords: information and educational environment, interactive teaching methods, technical specialists, Ukrainian language.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві всі сфери діяльності активно інформатизуються. У цьому контексті, в рамках входження України до Європейського освітнього простору, відбувається реформування системи вищої освіти, що супроводжується впровадженням інноваційних технологій.

Сьогодні акцент у підготовці фахівців технічного профілю робиться на якісних змінах у бік професійно-орієнтованої освіти, що передбачає створення інформаційно-освітнього середовища, яке уможливорює процес формування професійних умінь і навичок майбутніх фахівців технічного профілю.

Одним із пріоритетних завдань сучасної вищої освіти є формування всебічно розвиненої особистості, яка характеризується всебічним мисленням, високим рівнем моральних якостей, динамічною системою професійних знань, інтегративних умінь і практичних навичок [1, с. 45]. Крім того, компетентний фахівець повинен володіти мовними, лінгвістичними та комунікативними вміннями, які формують його майбутню професійну діяльність. «Українська мова за професійним спрямуванням» є дисципліною, яка допомагає вирішити ці завдання у вищих навчальних закладах. Постійно ведеться робота з удосконалення методики викладання даної дисципліни з метою підготовки творчої особистості, здатної опрацьовувати великий обсяг інформації, володіти відповідними навичками і вміннями та здатної до конструктивного діалогу [2, с. 28].

Одним із напрямів модернізації освітнього процесу у вищому навчальному закладі є впровадження методики викладання української мови з використанням інформаційно-освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що вивчення проблеми використання інформаційно-освітнього середовища для підтримки навчального процесу в університетах є актуальним.

О. Гуревич, О. Соколюк, М. Коваль та М. Кусій у своїх дослідженнях наголошували на важливості інформаційно-освітнього середовища, розглядали особливості його формування в сучасних умовах.

Н. Бахмат висвітлювала особливості реалізації інформаційно-освітнього середовища різними закладами вищої освіти.

В. Биков, Ю. Жук, В. Кухаренко, Н. Морзе, Є. Полат, М. Фіцула у своїх напрацюваннях довели, що створення інформаційно-освітнього середовища у

професійному навчальному закладі передбачає: оперативне оновлення навчальної інформації в контексті розвитку науки, техніки, культури; якісну зміну методів і форм навчальної роботи; отримання оперативної інформації про рівень пізнавальних можливостей і навчальних досягнень кожного студента та своєчасне внесення корективів у методику оволодіння знаннями; посилення міждисциплінарних зв'язків у навчанні; забезпечення комплексності вивчення різного роду явищ збільшення обсягів самостійної роботи через оптимальну для кожного здобувача послідовність, швидкість сприйняття матеріалів та можливості самоконтролю якості здобутих знань.

Науковці В. Борисенко та Л. Петухова у своїх наукових розробках висвітлювали інноваційні освітні технології навчання української мови в закладах вищої освіти.

Метою статті є визначення особливостей використання інформаційно-освітнього середовища під час викладання української мови для фахівців технічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Активна модернізація вищої освіти вимагає створення і використання сучасного інформаційно-освітнього середовища, яке створює умови для ефективного навчання і виховання особистості та стає інструментом формування професійних і комунікативних навичок фахівців технічних спеціальностей: «Інформатизація суспільства передбачає випереджальну інформатизацію науки і освіти, в якій, перш за все, формуються пізнавальні, особистісні, науково-технічні основи самої інформатизації як науково-технічного, соціально-економічного і соціально-педагогічного процесу» [3, с. 3].

Вивчення української мови у вищих технічних навчальних закладах відіграє важливу роль у розвитку особистості студентів, оскільки формування мовних, мовленнєвих і комунікативних умінь і навичок є обов'язковою і необхідною умовою розвитку лінгвістичної ерудиції, пізнання мови як суспільного явища, формування соціокультурної компетенції та майбутніх професійних і риторичних умінь.

Змістом навчання української мови у вищих технічних навчальних закладах є розвиток професійно-орієнтованого дискурсу. Випускник зможе успішно працювати як професіонал у технічній галузі та як особистість у майбутньому, якщо матиме необхідні лінгвістичні й ораторські навички, широкий активний словниковий запас, який він природно втілюватиме у власних висловлюваннях, побудованих відповідно до норм і традицій сучасної української літературної мови.

На думку колективу науковців [4, с. 186-187] вивчення української мови професійного спрямування у ЗВО передбачає:

- ✓ досконале володіння сучасною українською літературною мовою;
- ✓ глибокі професійні знання, оволодіння понятійно-категоріальним апаратом професійної сфери та відповідною системою термінів;

- ✓ професійне використання мовних стилів і жанрів відповідно до місця, часу, обставин, статусно-рольових характеристик партнера (партнерів);
- ✓ знання етикетних мовних формул, уміння користуватися ними в професійному спілкуванні;
- ✓ уміння працювати з різними типами текстів;
- ✓ уміння аналізувати та використовувати інформацію професійного спрямування;
- ✓ володіння основами риторичних знань і вмінь;
- ✓ уміння оцінювати комунікативну ситуацію, на високому професійному рівні приймати рішення та планувати комунікативні дії.

В сучасних умовах навчання викладання української мови повинно відбуватися з використанням інформаційно-освітнього середовища.

Поняття «інформаційно-освітнє середовище» не має однозначного визначення.

Більшість науковців під інформаційно-освітнім середовищем розуміють системно організовану сукупність інформаційного, технічного, навчально-методичного забезпечення, що нерозривно пов'язано з людиною як суб'єктом освітнього процесу; організаційно-методичні засоби, сукупність технічних і програмних засобів зберігання, обробки, передачі інформації, що забезпечують оперативний доступ до інформації і здійснюють освітні наукові комунікації; система, в якій на інформаційному рівні задіяні та пов'язані між собою всі учасники освітнього процесу [5, с. 4].

П. Атаманчук вважає, що інформаційно-освітнє середовище – це сукупність умов, що сприяють виникненню та розвитку процесів інформаційно-навчальної взаємодії між студентами та викладачами у рамках технології навчання, а також формують пізнавальну активність у процесі наповнення компонентів середовища (різні види навчального, демонстраційного устаткування, програмні засоби й системи, наочні посібники тощо) предметним змістом визначеного навчального курсу [6, с. 15].

На думку В. Бикова інформаційно-освітнє середовище представляє собою цілісну систему, яка складається із сукупності підсистем, що функціонують і забезпечують педагогічну взаємодію учасників освітнього процесу на основі сучасних інформаційно-технічних і навчально-методичних засобів (насамперед – інформаційно-комунікаційних технологій) [7, с. 243-246].

Нам дуже імponує трактування Ю. Жука, який пише, що інформаційно-освітнє середовище – це середовище, що поєднує компоненти, які забезпечують інформатизацію основних видів діяльності: освітньої (навчально-виховного процесу), управління (освітнім процесом, контингентом учнів, матеріально-технічними, інформаційними, кадровими ресурсами), забезпечення комунікації (повноцінний інформаційний обмін), автоматизації управлінських і педагогічних процесів, узгоджене оброблення та використання інформації;

передбачає наявність нормативно-організаційної бази, технічного і методичного супроводження [8].

Цікавим також є твердження Р. Гуревича щодо інформаційно-освітнього середовища: «Інформаційно-освітнє середовище – це педагогічна система, що об'єднує в собі інформаційні освітні ресурси, комп'ютерні засоби навчання, засоби управління навчальним процесом, педагогічні прийоми, методи і технології, направлені на формування інтелектуально-розвиненої соціально-значущої творчої особистості, що володіє необхідним рівнем професійних знань, умінь і навичок» [9, с. 112].

Проаналізувавши тлумачення терміну «інформаційно-освітнє середовище», ми можемо запропонувати своє визначення. Під інформаційно-освітнім середовищем ми розуміємо сукупність інформаційно-комунікаційних технологій та педагогічних і методичних засобів, що сприяють підвищенню пізнавальної активності та якості підготовки майбутніх фахівців технічних спеціальностей.

Використання інформаційно-освітнього середовища у викладанні української мови фахівцям технічного профілю дозволяє вирішити такі завдання: зробити навчання більш яскравим та оригінальним; активізувати навчально-пізнавальну діяльність; забезпечити швидкий зворотний зв'язок; сформувати емоційно-ціннісне ставлення до навчання; підвищити рівень інтелекту; залучити студентів, які характеризуються пасивністю, до активної роботи; сформувати практичні навички та вміння оволодіння комп'ютерною та цифровою технікою.

Використання цифрових технологій в інформаційно-освітньому середовищі створює значні можливості для управління викладацькою діяльністю, організації та науково-методичного забезпечення, удосконалення організації спільної взаємодії викладачів і майбутніх фахівців, а також модернізації міжособистісних форм спілкування.

Під час викладання української мови для фахівців технічних спеціальностей використовується система MOODLE. Дана система надає можливість використовувати навчальний матеріал у різних форматах, що пропонується під час лекційних, семінарських та практичних занять, має різноманітні засоби контролю та самоконтролю навчальних досягнень здобувачів освіти, забезпечує комунікацію між студентами та викладачем, містить потужний блок звітності тощо. Виконані завдання під час аудиторної та самостійної роботи можуть бути завантажені у систему, перевірені викладачем та враховуватися під час виставленні поточних та семестрових оцінок. Завдяки таким можливостям MOODLE освітній процес стає більш прозорим та зрозумілим [10, с. 300; 11].

Засобом платформи MOODLE викладач може надати можливість здобувачам опрацьовувати теоретичний матеріал курсу, виконувати практичні завдання, здійснювати самоперевірку за допомогою тестування.

Ще одним із засобів інформаційно-освітнього середовища, яке можна використовувати під час викладання української мови для фахівців технічних спеціальностей є Google Classroom. Google Classroom – це система, яка забезпечує організацію освітнього процесу за допомогою мережі Інтернет. Сервіс має низку переваг: створення навчальних груп та курсів для студентів з української мови; викладач додає завдання, створює тематичні обговорення в системі онлайн для курсу чи окремої групи; створення завдань з можливістю прикріплення посилань, мультимедійного контенту (у тому числі з сервісу YouTube), різних типів файлів, а також створення і зберігання файлів на Google Диску; студенти виконують завдання в реальному часі та прикріплюють свою роботу у своєму кабінеті; усі роботи зберігаються в структурованому вигляді в каталогах на Google Диску; список виконаних робіт в реальному часі оновлюється в панелі викладача (перевірка роботи, виставлення оцінок і написання коментарів); наявні функції для організації індивідуальних занять; обмеження виконання завдань у часі; оцінювання завдань за гнучкою шкалою оцінювання для кожного конкретного завдання; можливість редагування та коментування робіт учасників курсу з динамічним відображенням корективів у режимі реального часу [12; 13].

Використовуючи будь-яку із вищезазначених систем викладач з української мови може використовувати сучасні інтерактивні методи навчання.

1. Візуалізована лекція – передбачає використання під час заняття різних видів наочності (зразків документів, мультимедійних презентацій, відеороликів). Використання мультимедійних презентацій у програмі Microsoft Power Point є одним із найефективніших методів під час вивчення складних теоретичних тем, оскільки дає змогу задіяти одразу декілька каналів сприйняття, що впливає на ефективність запам'ятовування матеріалу будь-якого рівня складності. Оскільки сьогодні мобільний телефон став невід'ємним атрибутом життєдіяльності людини, особливо молоді, то ми пропонуємо переглядати мультимедійні презентації та пропонувані відеоролики на занятті саме за допомогою мобільних телефонів. Це дає змогу розв'язати відразу дві проблеми, які дуже часто виникають на практичних заняттях: по-перше, студентам дозволяється використовувати свій телефон на занятті, а по-друге, забезпечується наочне засвоєння теоретичного матеріалу швидким та зручним способом у будь-якій аудиторії навіть за умов відсутності спеціального обладнання. Зауважимо, що такий спосіб подання матеріалу має відбуватися під безпосереднім контролем викладача з постійними вказівками, на який слайд звернути увагу. Мультимедійні презентації доречно готувати до всіх тем курсу [14, с. 96].

2. Снігова куля – такий спосіб опрацювання теоретичного матеріалу, окрім перевірки базових знань студентів, дає змогу попрацювати над розвитком їхніх комунікативних умінь і навичок, зокрема характеризувати

поняття, формулювати думку у вигляді закінчених речень, дотримуватися логічності викладу власних міркувань, правильно будувати висловлювання загалом, а також аналізувати власне та чуже мовлення [14, с. 97].

3. Рольова гра – це створена ситуація, що імітує життєву, у якій людина може зробити певні помилки, не нашкодивши собі в реальному житті й тим самим здобувши неоціненний досвід. Під час проведення рольової гри завдання викладача полягає в тому, щоб координувати дії учасників, корегувати мовнокомунікативні й поведінкові помилки, стимулювати студентів до висловлення власних думок та подальшого обговорення ситуації, що склалася, з метою оцінювання якості гри, особливо – комунікативної компетенції, яку виявили учасники [14, с. 97].

4. Відеорезюме – це сучасна технологія пошуку роботи, яка дає змогу претендентові на вакантну посаду презентувати себе у формі відповідей на типові питання ще до призначення співбесіди. Це має бути короткий та змістовний ролик тривалістю 1–2 хвилини. На занятті варто проаналізувати зразок відеорезюме, розглянути використані мовні звороти, обговорити міміку та жести претендента, визначити вдалі моменти виступу. Обов'язково потрібно звернути увагу не тільки на грамотну і зрозумілу мову, а навіть на зовнішній вигляд, погляд, який має бути зверненим до глядачів, чітку артикуляцію звуків, фон та загальну атмосферу, адже навіть найкращі професійні навички претендента можуть бути непоміченими через невдало організовану відеопрезентацію. Лише після цього потрібно запропонувати студентам записати власне відеорезюме, зосередивши основну увагу на своїх професійних здібностях. Варто зазначити, що студенти охочіше записують відеорезюме, ніж пишуть їх в паперовому вигляді. Вочевидь, це зумовлено сучасними запитами на ринку праці та комп'ютеризацією професійної діяльності [14, с. 98].

5. Метод ситуаційного навчання (кейс-метод) – це неперервний процес, спрямований на систематичний, цілеспрямований опис, вивчення, аналіз об'єктів реальної дійсності, що використовується не стільки для засвоєння знань, скільки для формування нових психолого-педагогічних і професійних якостей та вмінь. Застосування кейс-технологій у навчанні передбачає такі цілі: розвиток навичок аналізу і критичного мислення, поєднання теорії та практики, наведення прикладів управлінських рішень, що приймаються; аналіз різних позицій та поглядів; формування навичок оцінювання альтернативних варіантів в умовах невизначеності. Систематичне застосування кейс-методу на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, на нашу думку, сприяє професійній мовленнєвій підготовці студентів, яким у подальшій діяльності доведеться приймати управлінські рішення та спілкуватися з людьми (колегами, підлеглими, партнерами) [14, с. 98].

6. Соціолінгвістичний експеримент – метод, який завдяки виконанню певного мовного завдання дає змогу здійснити соціологічне дослідження [14, с. 98].

Особливості використання інформаційно-дидактичного середовища у навчанні української мови фахівців технічних спеціальностей полягають у наступному:

- навчальні матеріали зберігаються в одному місці;
- доступ до освітніх ресурсів є постійним;
- забезпечується індивідуальний підхід до навчання;
- гарантована взаємодія між учасниками освітнього процесу;
- інтеграція різних сервісів та інструментів;
- використання сучасних інтерактивних методів навчання;
- відповідальність – усі учасники освітнього виховного процесу несуть відповідальність за досягнення результату;
- взаємна довіра і повага, які передбачають відсутність жорсткого контролю за діяльністю викладачів та студентів;
- доброчесність – при відсутньому жорсткому контролі здобувачі вищої освіти повинні самостійно виконувати завдання.

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що використання інформаційно-освітнього середовища під час викладання української мови для фахівців технічних спеціальностей дозволяє впроваджувати сучасні методи та форми навчання, а також створює для студентів унікальні можливості: здобути уміння і навички орієнтуватися у сферах професійного усного й писемного мовлення, опанувати особливості мовної системи, специфіку використання різних мовних одиниць залежно від сфери та мети вживання, долучитися до вироблення мовних, мовленнєвих, комунікативних норм професійного спілкування.

Література:

1. Борисенко В. В. Сучасні освітні технології навчання української мови у вищій школі. *Наукові записки НДІ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2013. № 3. С. 88–91.
2. Семенов О. Методика викладання української мови у вищих навчальних закладах: навчальний посібник. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2014. 220 с.
3. Кремень В. Г., Биков В. Ю. Інноваційні завдання сучасного етапу інформатизації освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2014. С. 3-15.
4. Зінченко В. М., Романуха О. М., Ревуцька С. К., Чевердак П. О. Інформаційно-освітнє середовище формування професійних мовно-мовленнєвих компетентностей студентів економічного профілю. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Том 79. №5. С. 184-198.
5. Горбенко О. А., Доценко Н. А. Методика створення інформаційно-освітнього середовища для підготовки інженерів-механіків. Миколаївський НАУ, 2016. 33с.
6. Атамачук П. С., Ніколаєв О. М., Семерня О. М. Дидактичні особливості формування освітнього середовища в ТЕН: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисик О. В. 2008. 65 с.
7. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія. Київ: Атіка, 2009. 246 с.

8. Жук Ю. О. Теоретико-методологічні проблеми формування інформаційного освітнього простору України. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2007. №2. URL: <http://www.ime.edu-ua.net/em3/content/07zuoeei.htm>

9. Гуревич Р. С., Гуржій А. М., Кадемія М. Ю., Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті: монографія. Вінниця: ТОВ Нілан, 2016. 112 с.

10. Sharov S., Gladkykh H., Sharova T. Blended learning: modern educational trend in Ukraine. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. №1(105). С. 295-305.

11. Karasievych, S., Maksymchuk, B., Kuzmenko, V., Slyusarenko, N., Romanyshyna, O., Syvokhop, E., Kolomiitseva, O., Romanishyna, L., Marionda, I., Vykhreshch, V., Oliynyk, M., Kovalchuk, A., Halaidiuk, M., & Maksymchuk, I. (2021). Training Future Physical Education Teachers for Physical and Sports Activities: Neuropedagogical Approach. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 543-564. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/264>

12. Berbets, T., Berbets, V., Babii, I., Chyrva, O., Malykhin, A., Sushentseva, L., MEDYNSKII, S., Riaboshapka, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Maksymchuk, I., & Maksymchuk, B. (2021). Developing Independent Creativity in Pupils: Neuroscientific Discourse and Ukraine's Experience. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 314-328. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/252>

13. Kulowiec G. Introduction to Google. Edudemic, 2014. URL: <http://www.edudemic.com/introductiongoogleclassroom/>

14. Поздрань Ю. В., Зозуля І. Є., Франчук Н. Л. Сучасні тенденції в методиці викладання української мови за професійним спрямуванням. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Випуск 13. Том 1. С. 94-98.

References:

1. Borysenko V. V. (2013). Suchasni osvitni tekhnolohii navchannia ukrainskoi movy u vyshchii shkoli [Modern Educational Technologies for Teaching the Ukrainian Language in Higher Education]. *Naukovi zapysky NDI im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky – Scientific notes of the Gogol Research Institute. Psychological and pedagogical sciences*, 3, 88–91.

2. Semenoh O. (2014). Metodyka vykladannia ukrainskoi movy u vyshchikh navchalnykh zakladakh [Methods of teaching the Ukrainian language in higher education institutions]: navchalnyi posibnyk. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka.

3. Kremen V. H., Bykov V. Yu. (2014). Innovatsiini zavdannia suchasnoho etapu informatyzatsii osvity [Innovative tasks of the modern stage of education informatization]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern information technologies and innovative methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*. Kyiv-Vinnytsia: TOV firma "Planer", 3-15.

4. Zinchenko V. M., Romanukha O. M., Revutska S. K., Cheverdak P. O. (2020). Informatsiino-osvitnie seredovyshche formuvannia profesiinykh movno-movlennievnykh kompetentnostei studentiv ekonomichnoho profilu [Information and educational environment for the formation of professional language and speech competencies of students of economic profile]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, Tom 79, 5, 184-198.

5. Horbenko O. A., Dotsenko N. A. (2016). Metodyka stvorennia informatsiino-osvitnoho seredovyshcha dlia pidhotovky inzheneriv-mekhanikiv [Methods of creating an information and educational environment for training mechanical engineers]. Mykolaivskiy NAU.

6. Atamachuk P. S., Nikolaiev O. M., Semernia O. M. (2008). Dydaktychni osoblyvosti formuvannia osvitnoho seredovyshcha v TEN [Didactic features of the formation of the educational environment in TEN]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kamianets-Podilskiy: FOP Sysyk O. V.

7. Bykov V. Yu. (2009). *Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity* [Models of organizational systems of open education]: monohrafiia. Kyiv: Atika.
8. Zhuk Yu. O. (2007). *Teoretyko-metodolohichni problemy formuvannia informatsiinoho osvitnoho prostoru Ukrainy* [Theoretical and Methodological Problems of Formation of the Information Educational Space of Ukraine]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and learning tools*, 2. URL: <http://www.ime.edu-ua.net/em3/content/07zuoeei.htm>
9. Hurevych R. S., Hurzhii A. M., Kademiia M. Yu., *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v profesiinii osviti* [Information and communication technologies in vocational education]: monohrafiia. Vinnytsia: TOV Nilan.
10. Sharov S., Gladkykh H., Sharova T. (2021). Blended learning: modern educational trend in Ukraine. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1 (105), 295-305.
11. Karasievych, S., Maksymchuk, B., Kuzmenko, V., Slyusarenko, N., Romanyshyna, O., Syvokhop, E., Kolomiitseva, O., Romanishyna, L., Marionda, I., Vykhreshch, V., Oliinyk, M., Kovalchuk, A., Halaidiuk, M., & Maksymchuk, I. (2021). Training Future Physical Education Teachers for Physical and Sports Activities: Neuropedagogical Approach. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 543-564. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/264>
12. Berbets, T., Berbets, V., Babii, I., Chyrva, O., Malykhin, A., Sushentseva, L., MEDYNSKII, S., Riaboshapka, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Maksymchuk, I., & Maksymchuk, B. (2021). Developing Independent Creativity in Pupils: Neuroscientific Discourse and Ukraine's Experience. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 314-328. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/252>
13. Kulowiec G. Introduction to Google. Edudemic, 2014. URL: <http://www.edudemic.com/introductiongoogleclassroom/>
14. Pozdran Yu. V., Zozulia I. Ye., Franchuk N. L. (2020). *Suchasni tendentsii v metodytsi vykladannia ukrainskoi movy za profesiinym spriamuvanniam* [Modern Trends in the Methodology of Teaching the Ukrainian Language for Professional Purposes.]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian philological studies*, Vypusk 13, Tom 1, 94-98.

УДК 378.094.147.091.33:61

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1376-1388](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1376-1388)

Фрицюк Валентина Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>

Губіна Світлана Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0001-5743-350X>

Баюрко Наталія Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0003-1513-6712>

РОЗВИТОК ДОСЛІДНИЦЬКІ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАГІСТРАНТІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті наголошено, що дослідницька компетентність майбутніх магістрів спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки є цілісним інтегральним утворенням особистості, що передбачає наявність мотивації до дослідницької діяльності, спеціальних знань, досвіду їх практичного застосування в дослідницькій діяльності. З огляду на те, що згідно з освітньо-професійною програмою підготовки фахівців за цією спеціальністю, вона спрямована на формування особистісних і фахових якостей викладача вищої школи, здатності до ефективного використання у професійній діяльності традиційних та інноваційних методів, засобів і технологій навчання, готовності до науково-дослідної діяльності – варто активно використовувати для формування дослідницької компетентності майбутніх магістрів спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки інформаційно-комунікаційні технології. Доведено ефективність педагогічних можливостей дистанційного навчання, що здійснювалося за допомогою таких засобів: електронна пошта (E-mail); веб-форуми; тематичні розсилки, електронні журнали, конференції Usenet; Chat; відеоконференції; ICQ; WWW (навігація мережею Internet); активні канали для підписання на веб-сайти; веб-сервіс: веб-конференції, дошки оголошень, реєстраційні форми, тести тощо; мобільний Internet та ін. Наголошено на доцільності використання студентами хмарних технологій, які

дають змогу віддалено використовувати засоби обробки й зберігання даних. Останні зберігаються на сервері хмарного сервісу і є доступними з будь-якого місця за наявності Інтернету та комп'ютерного засобу. Ефективна організація інформаційно-освітнього середовища дає змогу викладачам більш ефективно упроваджувати ІКТ і ресурси мережі Інтернет на різних етапах традиційної системи навчання, створювати Інтернет-заняття, інтегровані заняття, розробляти й використовувати власне програмне забезпечення та цифрові освітні ресурси, що сприяє, з-поміж іншого, формуванню дослідницької компетентності здобувачів.

Ключові слова: майбутні педагоги, професійна підготовка, дослідницька компетентність, інформаційно-комунікаційні технології.

Frytsiuk Valentyna Anatolyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhkoho St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>

Gubina Svitlana Ivanovna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhkoho St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0001-5743-350X>

Bayurko Nataliya Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhkoho St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0003-1513-6712>

DEVELOPMENT OF RESEARCH COMPETENCE OF MASTER'S STUDENTS USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Abstract. The article describes the peculiarities of the research competence of future masters. Research competence is defined as a holistic integral formation of a personality. It assumes the presence of motivation for research activities, special knowledge, experience of their practical application in research activities. The educational and professional program 011 is aimed at the formation of personal and professional qualities of a teacher of a higher school, the ability to effectively use traditional and innovative methods, means and technologies of learning in professional activities, readiness for scientific research activities. The need to use information and communication technologies for the formation of research competence of future masters in the specialty 011 Educational, pedagogical sciences has been proven. The effectiveness of the pedagogical possibilities of distance learning has been proven. The following effective means are named: e-mail

(E-mail); web forums; thematic newsletters, electronic magazines, Usenet conferences; Chat; video conferences; ICQ; WWW (Internet navigation); active channels for signing up for websites; web service: web conferences, bulletin boards, registration forms, tests, etc.; mobile Internet, etc. Emphasis is placed on the expediency of students' use of cloud technologies. They enable remote processing and data storage. The data is stored on a cloud service server and is available from anywhere with the Internet and a computer. Effective organization of the information and educational environment enables teachers to more effectively implement information and communication technologies and Internet resources at various stages of the traditional education system, create Internet classes, integrated classes, develop and use software and digital educational resources. This contributes to the formation of the research competence of the applicants.

Keywords: future teachers, professional training, research competence, information and communication technologies.

Постановка проблеми. В умовах входження України до європейського освітнього простору однією з провідних тенденцій розвитку вітчизняної освіти є посилення уваги до якості підготовки вчителів до дослідницької діяльності. Упровадження прогресивних освітніх технологій та вивчення рівня функціонування й розвитку педагогічних систем можливе лише на основі наукових досліджень. У системі освіти відбувається утвердження нової парадигми – дослідницької, яка ґрунтується на єдності навчального та дослідницького процесів. Тому оволодіння технологіями дослідницької роботи стало вимогою і потребою компетентного педагога [8].

Сучасній вищій школі потрібні педагоги, які не тільки добре володіють фаховими компетенціями, а й здатні оновлювати, удосконалювати, розвивати свою професійну діяльність, використовуючи досягнення сучасної науки. Тому актуалізується потреба у формуванні дослідницької компетентності викладача вищої школи, яка зумовлює володіння знаннями, вміннями та навичками реалізації наукового пошуку, здатністю організовувати освітній процес на основі принципу єдності навчання і дослідницької діяльності тощо [9].

Значні потенційні можливості для розвитку дослідницької компетентності майбутніх магістрів спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки мають інформаційно-комунікаційні технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що проблему використання ІКТ у підготовці фахівців досліджували такі науковці: В. Биков, Р. Гуревич, М. Жалдак, М. Кадемія, М. Козяр, А. Коломієць, В. Кремень, Є. Полат, С. Сисоєва та ін. Водночас, проблема формування дослідницької компетенції педагога в умовах системного освітнього процесу також ґрунтовно висвітлена в працях науковців (Н. Бібік, Е. Гусинський, М. Кларін, В. Кремень, О. Савченко та ін.).

Проте варто відзначити факт недостатності комплексних досліджень, присвячених дослідженню можливостей розвитку дослідницької компетентності майбутніх педагогів засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Метою статті є аналіз особливостей розвитку дослідницької компетентності майбутніх педагогів засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Варто сказати, що така якість, як дослідницька компетентність майбутніх магістрів спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки є для них дуже важливою. Зважаючи на те, що згідно освітньо-професійної програми підготовки фахівців за цією спеціальністю, вона спрямована на формування особистісних і фахових якостей викладача вищої школи, здатності до ефективного використання у професійній діяльності традиційних та інноваційних методів, засобів і технологій навчання, готовності до науково-дослідної діяльності, самоосвіти та професійного самовдосконалення, професійної самосвідомості і мобільності, спрямованості на дотримання принципів професійної етики та академічної доброчесності, обізнаності з правовими основами освітньої діяльності, спроможності до творчого використання досягнень вітчизняної і зарубіжної педагогічної науки, уміння оперативно вирішувати проблемні ситуації в освітньому процесі, налагоджувати конструктивні міжособистісні стосунки з іншими суб'єктами педагогічної взаємодії, зорієнтованості на індивідуалізацію, персоналізацію і діалогізацію освітнього процесу у вищій школі. Як бачимо, готовністю до дослідницької діяльності є безпосереднім результатом навчання за вказаною програмою, а відтак, формування дослідницької компетентності здобувачів є пріоритетним завданням.

Крім того, особливостями освітньо-професійної програми є те, що вона базується на сучасних наукових знаннях у галузі освіти і педагогіки, передбачає проходження асистентської та переддипломної практик, що в комплексі забезпечить формування у студентів професійної компетентності; особливістю програми є її спрямованість не лише на формування загальнопедагогічної та методичної компетентності майбутніх викладачів вищої школи, а й на психолого-педагогічну підтримку їх особистісно-професійного становлення, розвиток у них особистісно-професійної зрілості як передумови успішної реалізації функцій професійної діяльності. Дослідницька компетентність магістрантів, звісно ж, є важливою складовою їхньої професійної компетентності.

Сформована дослідницька компетентність магістрантів сприятиме загалом розвитку їхньої інтегральної компетентності, котра полягає у здатності розв'язувати типові та нестандартні завдання і практичні проблеми у професійній педагогічній діяльності на основі комплексного й творчого застосування положень педагогічних, психологічних і соціально-економічних наук; ефективно виконувати професійні функції, використовуючи традиційні та інноваційні педагогічні методи та технології, успішно діяти в умовах невизначеності, недостатньої або обмеженої інформації.

І безсумнівним є той факт, що сформована дослідницька компетентність здобувачів значною мірою впливатиме на розвиток таких важливих фахових компетентностей, як: здатність моделювати професійну підготовку майбутніх фахівців, формувати у них професійно важливі якості та компетентності (однією з яких є дослідницька); здатність творчо і критично ставитися до інновацій, впроваджувати їх у свою діяльність; здатність знаходити, інтерпретувати, критично аналізувати та використовувати джерела інформації в сфері професійної діяльності; здатність застосовувати теоретико-методологічні основи педагогіки у вищій школі, володіння методикою викладання фахових дисциплін; здатність забезпечувати психолого-педагогічний супровід особистісно-професійного становлення майбутніх фахівців; здатність до творчого мислення, створення нових підходів і оригінальних способів вирішення педагогічних проблем; здатність планувати, організовувати, аналізувати та презентувати результати досліджень у галузі освіти.

«Дослідницька компетентність», як відомо, є цілісним інтегральним утворенням особистості, що передбачає певний набір знань, вмінь, навичок, досвіду діяльності особистості, сформованість мотиваційних та вольових якостей, що проявляються у готовності, здатності, мотивації до дослідницької діяльності з активним використанням спеціальних та універсальних методів наукового пізнання, з метою отримання нових знань, практичному застосуванні творчого та креативного підходу в цілепокладанні, плануванні, аналізі, систематизуванні, прийнятті рішень та оцінці результатів дослідницької діяльності [3, с. 55].

Вона має такі основні сутнісні характеристики, як: дослідницька компетентність є складним особистісним утворенням, що ґрунтується на знаннях, уміннях та навичках, що необхідні для організації та здійснення дослідницької діяльності, може бути схарактеризоване через позитивне ставлення до неї та усвідомлення її значущості незалежно від того, виконується вона особисто або спільно; вона може бути описана на різних рівнях: предметному, міжпредметному та загальнометодологічному; може розглядатися за її видами: від навчально-дослідницької на різних етапах її формування у предметних галузях та науково-дослідницької у науковій галузі; формування дослідницької компетентності нерозривно пов'язане із розвитком загальнонавчальних (академічних) компетентностей, може розглядатися як їх складова та є необхідною умовою для професійного розвитку й самовдосконалення особистості; найвищий рівень сформованості дослідницької компетентності досягається у процесі самостійної творчої дослідницької діяльності [11].

Як зазначає О. Фомін, поняття «дослідницька компетентність» визначає як особистісне утворення, що проявляється у мотивації, готовності, здатності до впровадження та реалізації активної дослідницької діяльності. Типовими елементами дослідницької компетентності є, на думку науковця, здатність здійснювати: цілепокладання, що виражається у навичках ідентифікувати та

окреслювати певні цілі діяльності; цілевиконання, що передбачає визначення предмета, об'єкта дослідження, засобів діяльності, реалізацію дій, які плануються відтворити для досягнення відповідних цілей; рефлексію, що передбачає ґрунтовний аналіз результатів діяльності – порівняння досягнутих результатів з метою, що була поставлена [15].

На думку А. Кравченко, дослідницька компетентність — це «інтеграційна якість особистості, яка виявляється в усвідомленій готовності фахівця здійснювати активну дослідницьку діяльність, володіючи сукупністю знань із методології та методів наукового дослідження; вмінь визначати суть, мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, формулювати робочу гіпотезу, планувати та проводити дослідження, аналізувати отримані результати, формулювати висновки; досвіду підготовки публікацій, презентацій, виступів і захисту дослідницьких робіт; здатністю переходити від процесуальної діяльності до творчої, прагнення до саморозвитку і вдосконалення у професійній діяльності» [6, с. 267].

М. Дж. Суонк і Г. В. Ламбі у своїх працях наголошують, що дослідницька компетентність містить такі компоненти: вміння аналізувати наявну літературу, дотримуватися етики досліджень; вміння побудувати правильний дизайн досліджень і зробити вибірку; дотримуватися методології збирання даних, вміти аналізувати дані та їх представляти. Оригінальною є думка про те, що на сьогодні правильно говорити не суто про дослідницьку компетентність, а про інформаційно-дослідницьку компетентність, адже сучасні дослідження не можна здійснити без інформаційних технологій [19].

Метатренди останнього десятиліття показують, що світ праці стає все більш глобальним, люди хочуть працювати, вчитися, спілкуватися і грати, коли й де вони бажають, Інтернет стає глобальною мережею мобільного зв'язку, хмарні технології полегшують швидке зростання он-лайн відео та мультимедіа. Світ стає відкритим – поширюються відкритий контент, відкриті дані, відкриті ресурси, відкриті он-лайн курси.

Вважаємо, що значні потенційні можливості, в тому числі, для розвитку дослідницької компетентності майбутніх магістрів спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки мають сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Ефективною також є організація їхньої самостійної роботи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

У навчальному процесі вищого навчального закладу потрібно передбачити багатоаспектну самостійну роботу студентів, оскільки саме в студентські роки найактивніше формується потреба самостійного поповнення знань, доповнення відомостей, отриманих на практичних заняттях. Потреба організації самостійної роботи зумовлена все вищими вимогами до рівня загальноосвітньої та спеціальної підготовки випускника вишу, зміною загальноосвітніх парадигм, підготовкою майбутніх фахівців до професійного, компетентного входження на ринок праці з міцно сформованими потребами у постійній професійній самоосвіті та саморозвитку [18, с. 311].

У психолого-педагогічній та науково-методичній науковій літературі простежуємо значний інтерес учених до самостійної роботи студентів як методу підвищення пізнавальної активності, засобу учіння й управління самостійною навчальною діяльністю (С. Гончаренко, В. Козаков, М. Ярмаченко та ін.).

Значущість самостійної роботи студентів у контексті нашого дослідження є беззаперечною, оскільки її головною метою є формування самостійності як риси особистості, яка є визначальною в здатності студента організовувати та реалізовувати свою діяльність без стороннього керівництва й допомоги. У зв'язку з цим важливо для професійного саморозвитку в цілому й для розвитку дослідницької компетентності здобувачів, зокрема, розробляти стратегію формування системи вмінь і навичок самостійної роботи майбутніх педагогів.

О. Муковіз вказує на можливість розгляду самостійної роботи у двох аспектах (репродуктивному та продуктивному). Самостійність на репродуктивному рівні означає: роботу над собою без будь-якої допомоги, але за завданням або режимом, визначеним розкладом, звичкою, вимогою викладача, потребою суспільства; звичне ставлення до повсякденної діяльності, зовнішнього середовища, до самого себе; дія за прийнятою мотиваційною установкою; розвиток набутих знань, умінь, навичок, звичок. Самостійність на продуктивному рівні означає: роботу над собою не за шаблоном, а з пробою новизни, ризику, творчості, винахідливості, інтересу, потребою до самовдосконалення; внесення змін за змістом, організацією та результатом діяльності; з одного боку ускладнення змісту діяльності, з іншого боку, спрощення характеру останньої з метою покращення результату; розробку нових засобів, рівнів, комбінацій, характеру діяльності; вияв елементів раціоналізації, винахідливості, створення нового продукту; опору на дослідницький принцип розвитку й удосконалення діяльності [10, с. 18–19]. Уважаємо, що на продуктивному рівні значний потенціал організації самостійної роботи майбутніх педагогів, спрямованої на формування їхньої дослідницької компетентності мають інформаційно-комунікаційні технології.

Р. Гуревич та М. Кадемія виокремлюють такі види інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ): технологія опрацювання даних – для розв'язання гарно структурованих задач із метою автоматизації деяких рутинних постійно повторюваних операцій (використовують такі ІКТ, як збирання, опрацювання та зберігання даних, створення звітів і запитів); технологія автоматизації офісу – для автоматизації й телекомунікаційної підтримки роботи фахівця (використовують такі комп'ютерні технології, як текстові редактори, електронні таблиці, бази даних, графічні редактори, управлінські програми й сучасні комп'ютерні телекомунікації); технологія керування – для розв'язання менш структурованих задач, пов'язаних з оцінюванням стану об'єкта, виявлення причин зміни стану досліджуваного об'єкта й аналізу можливих рішень і дій (використовують такі ІКТ, як база

даних із системою регулярних або спеціальних звітів); технологія підтримки прийняття рішень – для створення інформаційної підтримки в процесі розв’язування творчих завдань (використовують такі ІКТ, як база даних; мультимедійні компоненти тощо); технологія експертних систем – для імітації на базі штучного інтелекту роботи експерта в спеціальній предметній галузі (використовують такі ІКТ, як бази даних і бази знань) [4, с. 58].

У роботі зі студентами з метою формування їхньої дослідницької компетентності доцільно активно використовувати мережу Інтернет: електронну пошту, електронні підручники, словники, довідники, енциклопедії, телеконференції, блоги, чати тощо.

З метою формування дослідницької компетентності ми запропонували студентам узяти участь у педагогічному інтернет-марафоні вебінарів (<http://osvita.ua/school/52490/>), що проводила видавнича група «Основа», який надає можливість підвищити свій професійний рівень. Вебінари були розраховані для педагогічних працівників, усіх тих, хто бажає самовдосконалюватися. Вебінари надавали можливість здобути нові знання, отримати відповіді на актуальні питання тощо. Вважаємо такі та інші заходи дуже ефективними з погляду активізації професійного саморозвитку майбутніх педагогів [16; 17].

Для участі в семінарі майбутнім учасникам необхідно вибрати тему або декілька тем, які вони хотіли б прослухати та заповнити онлайн заявку.

Загалом учасникам педагогічного інтернет-марафону було доступно 30 тематичних вебінарів, найпопулярнішими з яких є такі: «Розвиток компетенцій як стратегія життєвого успіху», «Технологія розвитку критичного мислення: таксономія Блума та багаторівневе опитування», «Стань тією зміною, яка змінить світ навколо тебе. Формування траєкторії власних змін», «Як стати конкурентоспроможним учителем», «Практичне використання сучасних педагогічних технологій», «Веб-квести в позакласній роботі», «Креативні проекти на уроках», «Ключові компетентності в навчально-виховному процесі», «Теорія поколінь», «Мистецтво створення презентацій. Огляд сервісів», «Щоб урок зазвучав. Часозберезувальні технології в дії», «Мотивація навчання через мультимедійні ігрові вправи», «Формування критичного мислення на уроці», «Технологія індивідуальних пізнавальних стратегій», «Електронні книги на допомогу вчителю» тощо [16; 17].

Педагогічні можливості дистанційного навчання реалізовували за допомогою таких засобів: електронна пошта (E-mail); веб-форуми; тематичні розсилки, електронні журнали, конференції Usenet; Chat; відеоконференції; ICQ; WWW (навігація мережею Internet); активні канали для підписання на веб-сайти; веб-сервіс: веб-конференції, дошки оголошень, реєстраційні форми, тести тощо; мобільний Internet та ін.

Заохочували використання студентами хмарних технологій, які дають змогу віддалено використовувати засоби обробки й зберігання даних. Останні

зберігаються на сервері хмарного сервісу і є доступними з будь-якого місця за наявності Інтернету та комп'ютерного засобу. Найбільш поширеними у використанні є хмарні сервіси: хмарна платформа Microsoft Live@edu (до сервісів даної платформи відносять : електронну пошту, віртуальну дошку, створення та підтримку веб-сайтів, створення та редагування документів Word, Excel, Power Point) та хмарна платформа Google Apps Education Edition (електронна пошта Gmail, календар Google, диск Google-сховище для зберігання власних файлів, Google Docs – сервіс для створення документів, таблиць, презентацій, сайти Google – дає змогу створювати сайти за допомогою вбудованих шаблонів) [5].

Варто зазначити, що Google сервіси мають такі переваги: безкоштовність; один акаунт – всі сервіси; знайомий інтерфейс; хмарне зберігання інформації; мінімальні вимоги для доступу; сумісне створення документів; історія всіх змін; розмежування прав на доступ; підтримка та розвиток; спільнота користувачів [5].

Велике значення у використанні ІКТ має інформаційно-освітнє середовище, створене у закладі вищої освіти. Як, цілком справедливо зазначає Р. Гуревич, організація інформаційно-освітнього середовища дає змогу викладачам більш ефективно упроваджувати ІКТ і ресурси мережі Інтернет на різних етапах традиційної системи навчання, створювати Інтернет-заняття, інтегровані заняття, розробляти й використовувати власне програмне забезпечення та цифрові освітні ресурси, використовувати медіатеки та ін. Для студентів таке середовище дає змогу: використовувати Інтернет-технології в організації додаткової освіти; використовувати комп'ютерні технології для підготовки до занять; застосовувати тренувальні тестування; брати участь в Інтернет конкурсах й олімпіадах; обговорювати актуальні проблеми на форумі, в Skype, на сайті навчального закладу; інтелектуально й психологічно готуватися до подальшого продовження освіти; навчитися працювати з інформацією, представленою в різних формах, відбирати та систематизувати науковий матеріал, створювати повідомлення, доповіді на задану тему тощо [4].

Перевагою таких форм роботи є двосторонній зв'язок, що здійснювався за допомогою електронної пошти, Skype, блогу. Зазначимо, що за допомогою ресурсів Internet викладачі мали можливість оперативного консультування студентів, студенти могли оперативно звертатися до викладача за консультацією з будь-якої проблеми й своєчасно одержати відповідь. Такі дистанційні консультації викладачів сприяли реалізації індивідуального підходу до кожного студента.

Отже, активізація самостійної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх педагогів засобами інформаційно-комунікаційних технологій є системою взаємодії студента та навчального матеріалу засобами ІКТ, яка, за умови її раціональної організації викладачем, забезпечує якісне засвоєння

матеріалу, сприяє формуванню самостійного мислення, дій та ставлення до запропонованого завдання, результатом яких є активне оволодіння новими або активізація уже відомих знань, розвиток нових умінь і навичок, що позитивно впливає на формування дослідницької компетентності майбутніх педагогів.

Крім того, формуванню дослідницької компетентності майбутніх учителів слугують такі форми організації навчально-дослідницької роботи студентів, як-от: проблемні лекції; виконання лабораторних, практичних, семінарських та самостійних завдань, контрольних робіт, що містять елементи проблемного пошуку; підготовка реферативних матеріалів за науковою літературою з конкретної теми з елементами наукового дослідження та їх презентація; виконання мікродосліджень, мініпроектів, аналіз нормативно-правових документів в освітній галузі; анотація психолого-педагогічної та методичної літератури; написання есе, наукових статей, тез; складання і розв'язування педагогічних задач; розробка методичних матеріалів із використанням дослідних методів; розробка і розв'язування тестових завдань; виконання нетипових завдань дослідного характеру в період виробничої практики; підготовка і захист курсових, дипломних та магістерських робіт, пов'язаних із проблематикою наукових досліджень кафедр та ін. [8].

Ефективними методами, що сприяють формуванню дослідницької компетентності майбутніх учителів, розвивають наукову ерудицію, кругозір, критичність мислення, дослідницькі, комунікативні та дипломатичні навички, відповідальність, здатність працювати в команді, шукаючи колективне вирішення складних задач та відстоюючи власну думку, удосконалюють уміння вести аргументовану наукову дискусію, плідно працювати з науковою літературою, узагальнювати та критично аналізувати підібраний матеріал – є колективна та індивідуальна рефлексія; метод моделювання професійних ситуацій; інтерактивні методи (кейс-метод, «мозковий штурм», метод «Прес», метод проєктів, дискусія, дебати), ігрові технології (рольові, ділові та інтелектуальні); метод круглих столів, тренінг-методи, майстер-класи, «занурення у наукове середовище» тощо [8].

Більш широкі можливості з формування дослідницької компетентності надають студентам різні форми практик, які організовані за принципом зростаючих вимог та займають у процесі навчання в закордонних вишах вагоме місце. У процесі практики поєднуються дидактичні та виховні аспекти, відбувається розвиток наукових і професійних здібностей студентів, які передбачають наукову роботу і практичну діяльність [9].

Висновки. Отже, дослідницька компетентність майбутніх магістрів спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки є цілісним інтегральним утворенням особистості, що передбачає наявність мотивації до дослідницької діяльності, спеціальних знань, досвіду їх практичного застосування в дослідницькій діяльності. З огляду на те, що згідно освітньо-професійної програми підготовки фахівців за цією спеціальністю, вона спрямована на

формування особистісних і фахових якостей викладача вищої школи, здатності до ефективного використання у професійній діяльності традиційних та інноваційних методів, засобів і технологій навчання, готовності до науково-дослідної діяльності – варто активно використовувати для формування дослідницької компетентності майбутніх магістрів спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки інформаційно-комунікаційні технології. Ефективна організація інформаційно-освітнього середовища дає змогу викладачам більш ефективно упроваджувати ІКТ і ресурси мережі Інтернет на різних етапах традиційної системи навчання, створювати Інтернет-заняття, інтегровані заняття, розробляти й використовувати власне програмне забезпечення та цифрові освітні ресурси, що сприяє, з-поміж іншого, формуванню дослідницької компетентності здобувачів.

Література:

1. Василенко К. Дослідницька компетентність майбутнього вчителя початкових класів: структурні компоненти. 2019. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/esu/article/view/2502/2943>
2. Вені Сяоцзін; Корсун І. В. Дослідницька компетентність у системі підготовки майбутніх учителів. 2022. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/39262>
3. Головань М. С., Яценко В. В. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі*, 2012. (7), 55-62.
4. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях : навчальний посібник. Вінниця : ООО «Планер», 2005. 366 с. 137
5. Дронь В. Google-сервіси в навчальній діяльності викладачів. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B6y-TSh0wJSAVF84dkRWZllobkE/view> 152
6. Кравченко С. О. Узагальнення сутності дефініції «дослідницька компетентність». *Молодий вчений*. 2018. № 2 (1). С. 265–268.
7. Криворучко І. І. Формування дослідницької компетентності в майбутніх вчителів інформатики. 2019. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/99.pdf>
8. Кудла М. Формування дослідницької компетентності майбутніх учителів у контексті вимог сучасності. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 2020. (4), 84–90. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2020.224115>
9. Леврінц М, Варга Н, Попик Ю. Розвиток дослідницької компетентності майбутніх педагогів у вищій школі: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2023. (2(53), 71–75. URL: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.53.71-75>
10. Муковіз О. П. Формування вмінь самостійної пізнавальної діяльності у студентів педагогічних факультетів засобами інформаційних технологій : дис. ... канд. пед. наук :13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Київ, 2008. 222 с. 367
11. Нечипуренко П. П. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб формування дослідницьких компетентностей старшокласників у профільному навчанні хімії : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Криворізький державний педагогічний університет, Кривий Ріг. 2017. 20 с.
12. Сисоєва С. О., Козак Л. В. Розвиток дослідницької компетентності викладачів вищої школи: навчальний посібник. Київ. ун-т ім. Б.Грінченка. К.: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2016. 156 с.

13. Степанюк К. Дослідницька компетентність як складова дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи. *Витоки педагогічної майстерності*. 2012. Випуск 9. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/10264/1/Stepanyuk.pdf>
14. Федорчук В. Формування дослідницької компетентності майбутніх педагогів в процесі вивчення методики наукових досліджень. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2022. 21(1), 117-125. URL: [https://doi.org/10.35387/od.1\(21\).2022.117-125](https://doi.org/10.35387/od.1(21).2022.117-125)
15. Фомін О. М. Наукові засади формування дослідницької компетентності обдарованих учнів в рамках діяльності Малої академії наук. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 2013. (2), С. 49-52.
16. Фрицюк В. А. Діагностика ціннісного усвідомлення майбутніми педагогами необхідності цілеспрямованого професійного саморозвитку. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 78-87.
17. Фрицюк В. А. Організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутнього педагога до неперервного професійного саморозвитку. *Неперервна професійна освіта. Теорія і практика*. № 3-4. 2016. С. 127-132.
18. Черчата Л. М. Методичні аспекти організації самостійної роботи студентів немовних факультетів з іноземної мови. *Витоки педагогічної майстерності*. 2014. Випуск 14. С. 311-317.
19. Leshchenko M. P. et al. Development of informational and research competence of postgraduate and doctoral students in conditions of digital transformation of science and education. *Journal of Physics : Conf. Ser.* 2021. Vol. 1840. 012057.

References:

1. Vasylenko K. (2019) Doslidnytska kompetentnist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv [Research competence of the future primary school teacher: structural components]: strukturni komponenty. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/esu/article/view/2502/2943> [in Ukrainian]
2. Ven Siaotszin; Korsun I. V. (2022) Doslidnytska kompetentnist u systemi pidhotovky maibutnykh uchyteliv [Research competence in the system of training future teachers]. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/39262> [in Ukrainian]
3. Holovan, M.S., Yatsenko, V.V. (2012) Sutnist ta zmist poniattia «doslidnytska kompetentnist» [The essence and content of the concept of "research competence"]. *Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli*, (7), 55-62. [in Ukrainian]
4. Hurevych R. S., Kademiia M. Yu. (2005) Informatsiino-telekomunikatsiini tekhnologii v navchalnomu protsesi ta naukovykh doslidzhenniakh [Information and telecommunication technologies in the educational process and scientific research]: navchalnyi posibnyk. Vinnytsia : OOO «Planer», 366 s. [in Ukrainian]
5. Dron V. (2017) Google-servisy v navchalnii diialnosti vykladachiv [Google services in the educational activities of teachers]. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B6y-TSh0wJSaVF84dkRWZllobkE/view> [in Ukrainian]
6. Kravchenko S. O. (2018) Uzahalnennia sutnosti definitsii «doslidnytska kompetentnist» [Generalization of the essence of the definition "research competence"]. *Molodyi vchenyi*. № 2 (1). S. 265–268. [in Ukrainian]
7. Kryvoruchko I. I. (2019) Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti v maibutnykh vchyteliv informatyky [Formation of research competence in future informatics teachers]. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/99.pdf> [in Ukrainian]
8. Kudla M. (2020) Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv u konteksti vymoh suchasnosti [Formation of research competence of future teachers in the context of modern requirements]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, (4), 84–90. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2020.224115> [in Ukrainian]

9. Levrints M, Varha N, Popyk Yu. (2023) Rozvytok doslidnytskoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv u vyshchii shkoli: zarubizhnyi dosvid [Development of research competence of future teachers in higher education: foreign experience]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota», (2(53), 71–75. URL: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.53.71-75> [in Ukrainian]

10. Mukoviz O. P. (2008) Formuvannia vmin samostiinoi piznavalnoi diialnosti u studentiv pedahohichnykh fakultetiv zasobamy informatsiinykh tekhnolohii [Formation of skills of independent cognitive activity in students of pedagogical faculties by means of information technologies]: dys. ... kand. ped. nauk :13.00.04 – teoriia ta metodyka profesiinoi osvity. Kyiv, 222 s. [in Ukrainian]

11. Nechypurenko, P.P. (2017) Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii yak zasib formuvannia doslidnytskykh kompetentnostei starshoklasnykiv u profilnomu navchanni khimii [Information and communication technologies as a means of forming research competences of high school students in specialized chemistry education]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Kryvorizkyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet, Kryvyi Rih. 20 s. [in Ukrainian]

12. Sysoieva S. O., Kozak L. V. (2016) Rozvytok doslidnytskoi kompetentnosti vykladachiv vyshchoi shkoly [Development of research competence of higher school teachers]: navchalnyi posibnyk. Kyiv. un-t im. B.Hrinchenka. K.: TOV «Vydavnyche pidpriemstvo «EDELVEIS», 156 s. [in Ukrainian]

13. Stepaniuk K. (2012) Doslidnytska kompetentnist yak skladova doslidnytskykh umin maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly [Research competence as a component of research skills of future primary school teachers]. Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Vypusk 9. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/10264/1/Stepanuuk.pdf> [in Ukrainian]

14. Fedorchuk, V. (2022) Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv v protsesi vyvchennia metodyky naukovykh doslidzhen [Formation of research competence of future teachers in the process of studying the methodology of scientific research]. Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy, 2022. 21(1), 117-125. [https://doi.org/10.35387/od.1\(21\)](https://doi.org/10.35387/od.1(21)). [in Ukrainian]

15. Fomin, O.M. (2013) Naukovi zasady formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti obdarovanykh uchniv v ramkakh diialnosti Maloi akademii nauk [Scientific foundations of the formation of research competence of gifted students within the framework of the activities of the Small Academy of Sciences]. Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti, (2), S. 49-52. [in Ukrainian]

16. Frytsiuk, V. A. (2016) Diahnostyka tsinnisnoho usvidomlennia maibutnimy pedahohamy neobkhidnosti tsilespryamovanoho profesiinoho samorozvytku [Diagnostics of value awareness by future teachers of the need for purposeful professional self-development]. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. № 4. S. 78-87. [in Ukrainian]

17. Frytsiuk, V. A. (2016) Orhanizatsiino-pedahohichni umovy formuvannia hotovnosti maibutnoho pedahoha do neperervnoho profesiinoho samorozvytku [Organizational and pedagogical conditions for the formation of the future teacher's readiness for continuous professional self-development]. Neperervna profesiina osvita. Teoriia i praktyka. № 3-4. S. 127-132. [in Ukrainian]

18. Cherchata L. M. (2014) Metodychni aspekty orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv nemovnykh fakultetiv z inozemnoi movy [Methodical aspects of the organization of independent work of foreign language students of non-language faculties]. Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Vypusk 14. S. 311-317. [in Ukrainian]

19. Leshchenko M. P. et al. (2021) Development of informational and research competence of postgraduate and doctoral students in conditions of digital transformation of science and education. Journal of Physics : Conf. Ser. Vol. 1840. 012057. [in English]

УДК 378.16:004.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1389-1401](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1389-1401)

Холденко Володимир Іванович старший викладач кафедри суднових енергетичних установок та технічної експлуатації, Одеський національний морський університет, Навчально-науковий інститут морського флоту, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0003-0071-7055>

Михайлова Людмила Миколаївна кандидат технічних наук, професор, декан факультету енергетики та інформаційних технологій, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», Шевченка, 12, м. Кам'янець-Подільський, <https://orcid.org/0000-0002-3419-5446>

Семенишина Ірина Віталіївна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформаційних технологій, фізико-математичних та безпекових дисциплін, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», вул. Шевченка, 12, м. Кам'янець-Подільський, <https://orcid.org/0000-0001-9300-8914>

ПАРАДИГМА ВИЩОЇ ОСВІТИ: РОЛЬ ОНЛАЙН-КУРСІВ І МАСОВИХ ВІДКРИТИХ ОНЛАЙН-КУРСІВ (МВОК)

Анотація. У сучасному конкурентному світі спеціаліст повинен опанувати багато різноманітних знань і навичок, які неможливо отримати за період навчання у закладі вищої освіти на конкретній спеціальності. Тому багато хто із здобувачів освіти вчиться паралельно, або здобуває другу вищу освіту, інструментами чого є онлайн-курси або масові відкриті онлайн-курси (МВОК).

Метою статті є аналіз ролі онлайн-курсів і масових відкритих онлайн-курсів у закладах вищої освіти України.

Було встановлено, що масові відкриті онлайн-курси використовуються для покращення якості викладання та навчання. Однією з їх головних характеристик є те, що вони безкоштовні (за винятком повних університетських курсів), тому більшість платформ пропонують безкоштовні курси, якщо вступнику не потрібен сертифікат про закінчення. В Україні професійне навчання здійснюється на платформах Prometheus та EdEra, перша з яких налічує трохи більше 100 навчальних курсів, а друга – близько півсотні курсів. МВОК вважаються найважливішим технологічним досягненням останніх років в педагогічній частині вищої освіти. Основне пояснення полягає в тому, що МВОК – це курси, які проводяться в онлайн-навчальних середовищах, які залежать від індивідуальних інтересів і відповідних платформ та технологій. На відміну від офлайн-навчальних середовищ, де від

учасників вимагається відвідування конкретного навчального закладу, МВОК залучають значно більшу аудиторію з будь-якої точки світу за відносно короткий проміжок часу та без формальних вимог щодо плати, попередньої акредитації чи досвіду. Тому ця технологія має величезний потенціал розвитку, оскільки вона забезпечує гнучкий, недорогий доступ і проходження курсу за зручним індивідуальним графіком для всіх, хто має намір вчитися.

Приймаючи як підприємницьку, так і стратегічну управлінську перспективу, МООК слід аналізувати як інноваційну проривну стратегічну орієнтацію університету, яка полягає у пропонуванні нових освітніх онлайн-продуктів для людей, які знаходяться де завгодно, і як розширення міжнародної орієнтації для набору міжнародних учасників і підвищення видимості університету на міжнародному рівні.

Ключові слова: освіта, навчання, дистанційна освіта, учасники навчально-виховного процесу, трансформація освіти.

Kholdenko Volodymyr Ivanovych Senior Lecturer of Ship Power Plants and Technical Operation Department, Odessa National Maritime University, Merchant Marine Institute, Mechnikova St., 34, Odesa, <https://orcid.org/0000-0003-0071-7055>

Mykhailova Lyudmyla Mykolaivna Candidate of Technical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Energy and Information Technologies, Higher Education Institution «Podillia State University», Shevchenko St., 12, Kamianets-Podilsky, <https://orcid.org/0000-0002-3419-5446>

Semenyshyna Iryna Vitaliivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Information Technology, Physical, Mathematical and Civil Defence Disciplines, Higher educational institution «Podillia State University», Shevchenko St., 12, Kamianets-Podilsky, <https://orcid.org/0000-0001-9300-8914>

THE PARADIGM OF HIGHER EDUCATION: THE ROLE OF ONLINE COURSES AND MASSIVE OPEN ONLINE COURSES (MOOCS)

Abstract. In the modern competitive world, a professional must master a diverse set of knowledge and skills that cannot be acquired solely through education in a specific field at a higher education institution. As a result, many individuals pursuing education engage in parallel learning or obtain a second higher education, facilitated by online courses and Massive Open Online Courses (MOOCs).

The goal of this article is to analyze the role of online courses and MOOCs in Ukrainian higher education institutions.

It has been determined that MOOCs are utilized to enhance the quality of teaching and learning. One of their main characteristics is their cost-effectiveness (excluding full university courses), with the majority of platforms offering free courses if the learner does not require a completion certificate. In Ukraine, professional training is conducted on platforms such as Prometheus and EdEra, with the former offering slightly over 100 educational courses and the latter providing around fifty courses. MOOCs are considered a pivotal technological achievement in recent years within the pedagogical aspect of higher education. The primary explanation lies in the fact that MOOCs are courses conducted in online learning environments, dependent on individual interests and respective platforms and technologies. Unlike offline learning environments, where participants are required to attend a specific educational institution, MOOCs attract a much larger audience from any part of the world within a relatively short timeframe and without formal payment requirements, prior accreditation, or experience. Therefore, this technology has enormous potential for development as it provides flexible, affordable access to course completion at a convenient individual pace for anyone aspiring to learn.

Approaching it from both an entrepreneurial and strategic management perspective, MOOCs should be analyzed as an innovative breakthrough strategic orientation for universities, offering new online educational products for individuals located anywhere. This serves as an extension of international orientation for attracting international participants and enhancing the university's visibility on the international stage.

Keywords: education, learning, distance education, participants in the educational process, transformation of education.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій в останні роки вплинув на освіту, головним чином тому, що змінився підхід до навчального процесу в університетах. Використання електронних ресурсів розширило можливості студентів отримувати необхідну інформацію та збільшило доступні для педагогів способи й методи викладання та підвищення кваліфікації.

Онлайн-навчання здійснило значний вплив на концепцію дистанційного та змішаного навчання. Одним із найвпливовіших нововведень в університетах є поява масових відкритих онлайн-курсів (МВОК або МООС англійською), популярність яких зросла з 2012 року [1]. МВОК пропонується безкоштовно провідними університетами світу, які використовують його для звернення до широкої аудиторії, та як частину власних академічних програм. Наявність цих курсів дозволяє навчальним закладам країн, що розвиваються, скористатися досвідом «зіркових» викладачів провідних університетів [5].

З появою нормативно-правові акти, що регулюють інформатизацію освіти в Україні, – закон «Про національну інформаційну програму» [7] та наказ Міністерства освіти і науки України «Про «Затвердження Положення

про дистанційну освіту» [6] – Україна на державному рівні стала учасником світового цифрового освітнього процесу. Це зумовило можливість переведення частини навчального процесу в онлайн, в тому числі, з використанням для цього професійних навчальних центрів, що відповідає вимогам сучасного студента, який бажає отримувати інформацію через комп'ютер та мобільні пристрої з доступом до мережі Інтернету.

Водночас, система вищої освіти рухається в напрямку збільшення кількості документів, які студенти подають для самостійного навчання, особливо на заочній формі навчання. Цей процес забезпечується, серед іншого, використанням змішаних методів навчання, тобто шляхом поєднання традиційних та електронних форм навчання [10].

Крім того, щоб забезпечити викладання на високому рівні, важливо забезпечити ефективну організацію викладання, особливо шляхом організації навчання, поділу змісту на невеликі частини (мікро-навчання), різноманітність змісту та наявність керівництва та зворотного зв'язку під час навчального процесу та в кінці його (формує та підсумкове оцінювання). Масові відкриті онлайн-курси, які включені в онлайн-курси як частину навчального плану дистанційної освіти, задовольняють вищезазначені потреби та можуть допомогти покращити якість компоненту змішаної дистанційної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З 2013 року питання створення та використання масових відкритих онлайн-курсів у закладах вищої освіти (ЗВО) привертають увагу багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників. Тому розглядалися перспективи розвитку вищої освіти у зв'язку з появою центрів професійної підготовки: причини участі університетів у створенні навчальних курсів, розрахованих на широкий загал; можливість конкуренції за студентів між навчальними закладами та онлайн-платформами навчання [5]. В роботі С. Гавриленко особливу увагу приділено мотиваційним факторам широкого використання відкритих онлайн-курсів як для ЗВО, так і для студентів [1]. В роботі Т. Говорун обговорюються труднощі та недоліки онлайн-навчання, такі як плагіат, дистанційне навчання, управління навчальними програмами тощо [2].

Хоча тема розробки програм професійної підготовки є дуже популярною, інтеграції онлайн-курсів у навчальний процес приділено значно менше уваги. Дійсно, найбільші університети світу є як постачальниками, так і користувачами власних курсів. Проте університети країн, що розвиваються, мають набагато менше технічних і фінансових ресурсів для розвитку МВОК, тому адаптація готових курсів може бути одним із найбільш економічно та теоретично ефективних способів донести до студентів найважливішу інформацію [3].

Метою статті є аналіз ролі онлайн-курсів і масштабних відкритих онлайн-курсів у закладах вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних мотиваційних факторів створення чи інтеграції центрів вищої освіти став зростаючий попит «онлайн-суспільства» на використання новітніх технологій та спілкування через Інтернет у навчальному процесі. Тому заклади вищої освіти повинні були реагувати на ці потреби, щоб зберегти свої позиції [2]. Крім того, ЗВО, де реалізовано змішане навчання при включенні МВОК у навчальний процес, змогли досягти одночасно кількох цілей: забезпечити з їх допомогою технологічний підготовчий етап (попередній етап); надати доступ до освіти для студентів із подальшою очною або дистанційною роботою та оцінюванням відповідно до визначених критеріїв оцінювання курсу; залучити сторонніх слухачів для популяризації ЗВО [5].

У той же час розробка власних курсів може виявитися занадто дорогою для університетів у країнах, що розвиваються. Тому одним із шляхів використання світового освітнього досвіду є залучення до навчального процесу вже існуючих онлайн-курсів провідних університетів.

Однією з головних характеристик масових відкритих онлайн-курсів є те, що вони, здебільшого, безкоштовні (за винятком повних університетських курсів), тому більшість онлайн-платформ пропонують безкоштовні курси, якщо вступнику не потрібен сертифікат про закінчення. Це дає змогу дослідити основні переваги окремих курсів, визначити та усунути труднощі, з якими стикаються науково-педагогічні працівники та студенти, адаптувати зміст до своїх потреб і, за потреби, створити відповідний курс на національному рівні з меншими витратами на встановлення та адаптацію.

В Україні професійне навчання здійснюється на платформах Prometheus (<https://prometheus.org.ua/>) та EdEra (<https://ed-era.com/>), які налічують трохи більше 100 навчальних курсів. Ця кількість є низькою порівняно з Coursera (близько 3800 курсів) та edX (близько 2640 курсів) [1]. Оскільки більшість курсів за кордоном викладаються англійською мовою, використання курсів із подібних систем створює труднощі як для науковців, так і для студентів, адже оцінка українців з англійської мови згідно з English Proficiency Index вважається «середньою». Тому на даному етапі розвитку вищої освіти в Україні україномовні ЗВО мають більше шансів успішно адаптуватися до потреб навчального процесу.

Хоча МВОК не є єдиною стратегією цифрової трансформації університетів, вони вважаються найважливішим технологічним досягненням тисячоліття в педагогічній частині вищої освіти. Основне пояснення полягає в тому, що такі існують у навчальних онлайн-середовищах, які залежать від індивідуальних інтересів і відповідних платформ та/або технологій.

На відміну від навчальних офлайн-середовищ, де від здобувачів вимагається відвідування запланованого навчального закладу, МВОК залучають значно більшу аудиторію з будь-якої точки світу за відносно короткий проміжок часу та без формальних вимог щодо плати, попередньої акредитації чи досвіду [12].

У 2017 році приблизно 78 мільйонів студентів взяли участь у понад 9400 онлайн-курсах, які пропонуються 800 університетами по всьому світу. Спостерігаючи тенденції щодо впровадження цієї технології можна дійти висновку, що підходи університетів мають суттєві відмінності. З одного боку, такі університети, як Стенфорд і Массачусетський технологічний інститут, були піонерами у прийнятті проактивного підходу, коли розробили власні платформи МВОК для просування своїх онлайн-курсів. З іншого боку, велика кількість університетів використали спільний підхід, який полягав у міжнародному співробітництві з крупними платформами МВОК (наприклад, Coursera, EdX, Udacity, FutureLearn тощо). Слід також зазначити, що деякі університети прийняли МВОК як стратегічну орієнтацію для розробки нових продуктів онлайн-навчання, думаючи про різноманітні сегментації поколінь, які шукають певні навички/знання, тоді як інші університети використали цю технологію як стратегію розширення міжнародної орієнтації для власного позиціонування перед студентами за кордоном [4].

Слід підкреслити, що поки не можна стверджувати про однозначні результати впровадження МВОК для керівників університетів щодо факторів, які впливають на попит та пропозицію, зміни в освітніх й педагогічних парадигмах, навчальний та технологічний дизайн, інновації в методології навчання. Отже, накопичений досвід не дає можливості надати вичерпні відповіді щодо потенційного позитивного впливу МВОК на ефективність викладання у ЗВО.

Виходячи з цих аргументів, масові відкриті онлайн-курси відіграють важливу роль у конфігурації університетських бізнес-моделей, відкритих практик співпраці, створенні державних та приватних постачальників цифрових платформ і розвитку стартапів, які надають додаткові послуги.

Існуючі дослідження також не розкривають такого важливого питання, як ця технологія формує університетську орієнтацію в цифровій економіці. Якщо говорити про вподобання студентів щодо ринків навчальних онлайн- та офлайн-продуктів, то орієнтація на МВОК передбачає філософію, що визначається характером або сферою навчальної онлайн-діяльності, розробкою нових бізнес-моделей, необхідними інвестиціями в ресурси, вдосконаленням існуючих процедур та розвиток нової підприємницької поведінки й здібностей.

Припускаючи тезу, що підприємницька орієнтація пов'язана з удосконаленням існуючих процедур, орієнтація ЗВО на масові відкриті онлайн-курси являє собою крок за межі звичайних можливостей, що необхідні для досягнення основних стратегій університету (тобто якості викладання, якості досліджень та адміністративної якості) у напрямку розвитку внутрішніх підприємницьких здібностей для реалізації підприємницької стратегії університету (тобто прийняття ризиків, відчуття можливостей і трансформація процедур, щоб вони стали більш інноваційними та проактивними), і

досягнення очікуваних результатів (тобто результатів університетів, таких як престиж у викладанні /дослідження, залучення місцевих/міжнародних студентів та диверсифікація структури доходів) у цифровій економіці [3].

У науковій літературі визнається, що підприємницькі університети з сильними динамічними можливостями знаходять стратегічні альтернативи для використання своїх сильних сторін за допомогою інноваційних бізнес-моделей, оновлюючи свій бренд для мінливого освітнього середовища. Університети, які перебувають у менш сприятливому становищі та не можуть розробити успішну стратегію, можуть зіткнутися з постійним занепадом.

МВОК використовуються для покращення викладання та навчання. З одного боку, вони дають змогу викладачам зустрічатися з величезною кількістю студентів у всьому світі. З іншого боку, дозволяють студентам отримати безкоштовну та відкриту освіту в деяких з найпрестижніших університетів світу, які мають набагато ширшу аудиторію, ніж звичайне офлайн-навчання [11].

В свою чергу, студенти таких курсів часто є групами людей зі схожими цінностями. Найбільш важливою характеристикою МВОК є те, що він відкритий для широкої аудиторії. Безкоштовний доступ, адаптація, реміксування, спільний доступ і співпраця як стійкість – це п'ять переваг доступності, що є центральними компонентами нового підходу. Деякі вчені запропонували, щоб адміністрування таких курсів здійснювали ті з студентів, які є самомотивованими та вважають, що МВОК корисні на етапі індивідуального навчання.

Задоволеність студентів вимірюється двома параметрами: досягнення успіху у навчанні та задоволення власним навчальним досвідом. Дві змінні вважаються вирішальними та значущими з точки зору прийняття споживачами такої технології та задоволення: сприймана корисність та сприймана легкість використання. Ці змінні важливі, оскільки вони можуть передбачити задоволеність користувачів певним веб-сайтом або пристроєм. Згідно з дослідженнями, рівень задоволення користувачів відіграє значну роль у прогнозуванні продуктивності будь-якої технології. Виходячи з цього, університети повинні запропонувати метод покращення навчання та задоволення студентів від МВОК шляхом прийняття цифрових форм взаємодії [5].

Академічна успішність студентів впливає на стійкість освіти як демонстрація рівня їх зрілості та володіння предметом шляхом виконання різноманітних заходів компетентності в даній сфері. Щоб забезпечити більш надійні прогнози щодо успішності студентів, треба використати розширені стандартні функції для більшої деталізації з аналізом. Досягнення освітніх цілей з розвитку знань і зростання здібностей вимірюється академічною успішністю студентів з точки зору сталості освіти.

Отже можна виділити наступні переваги МВОК.

1. Курси пропонуються безкоштовно.

2. Доступ до курсів, які пропонують професори найкращих університетів.
3. Курси доступні для великої та різноманітної аудиторії у всьому світі.
4. Результативність студентів можна легко контролювати за допомогою даних, які зібрані на початку курсів.

5. Як професори, так і студенти отримують доступ до всього світу, таким чином покращуючи педагогічні методи та обмін знаннями.

6. Можна використовувати як інструмент у програмі змішаного навчання, де студенти можуть отримати доступ до більшої кількості інформації, ніж та, що надається під час лекційних і аудиторних занять.

До недоліків МВОК слід віднести наступні.

1. Не можуть забезпечити персоналізоване навчання та увагу викладача.
2. Важко відстежувати прогрес виконання завдань та ступінь залучення студентів.
3. Студенти з особливими потребами та з низькою швидкістю або нестабільним з'єднанням з мережею Інтернет не можуть використовувати всі можливості, що надає дана технологія.
4. Мовний бар'єр може стати суттєвою перешкодою при пропонуванні онлайн-курсів з боку університету.
5. МВОК не можна використовувати як курс для отримання кредитів в університетах.

Багато організацій використовують систему управління навчанням (LMS) для забезпечення процесу постійного навчання та розвитку своїх співробітників. LMS – це місце, де курси зберігаються та знаходяться у постійному доступі, а МВОК – це окремий курс. З цієї причини платформи LMS часто використовують для надання змісту курсу та керування процесом навчання.

Зв'язок між МВОК та LMS є важливим у проведенні захоплюючих онлайн-курсів у масштабі, управлінні взаємодією студентів та відстеженні прогресу. Платформа LMS виступає базою, яка забезпечує доставку, управління та оцінку, тоді як сам курс містить контент і надає навчальний досвід [2].

Хоча навкруг переваг та недоліків цієї технології точаться активні дискусії, а сама не технологія поки не є заміником традиційної освіти, її вплив на ЗВО не можна ігнорувати. Як наслідок, дослідження життєздатності та переваг масових відкритих онлайн-курсів як частини академічної програми є надзвичайно важливим. Ця проблема залишається суперечливою темою як з точки зору їх використання, так і можливих наслідків для поглибленого навчання.

Не завжди MOOCs відповідають потребам студентів. Про це свідчить низька плинність студентів у цих програмах. Також МВОК можуть викликати серйозні занепокоєння щодо якості вищої освіти, особливо з точки зору досліджень і розробок. Завдяки своїй економічній моделі вони мають

потенціал дестабілізувати ЗВО шляхом порушення взаємозв'язку між двома частинами, які складають університетську діяльність: навчання та дослідження [4].

Масові відкриті онлайн-курси пропонують величезний потенціал для допомоги людям, оскільки вони забезпечують гнучкий, недорогий доступ і швидке завершення для всіх, хто хоче вчитися.

Одна з найгостріших проблем, які обговорювали під час пандемії COVID-19, було академічне визнання та громадська дискусія щодо впливу МВОК на вищу освіту. Існує певна ймовірність того, що вони матимуть шкідливий вплив на вищу освіту через те, що студенти або не будуть відвідувати університет, чи їх знання будуть менш якісними, ніж при традиційному навчанні. Переваги включають просування цілей, які пов'язані з онлайн-заняттями та основними навичками Інтернету, а також підвищення глобального статусу закладу, привабливість міжнародних студентів і просування університету на міжнародному ринку освітніх послуг. Роль Університету в інтеграції MOOC в академічну навчальну програму розглядається в цих обговореннях як така, що має на меті внести пропозиції щодо подальшого включення MOOC у вищу освіту.

Отже, було виявлено вісім факторів, які є визначальними щодо передбачуваної корисності та простоти використання, різних цінностей, ставлення до систем та наміру використовувати МВОК: суб'єктивна норма, застосування нового підходу, сприймана придатність, можливість випробування, кількісні вимірювання, обізнаність, застосування знань і обмін знаннями.

Коли за незалежними від університету подіям, студентам необхідно навчатися дистанційно, то університети змушені надавати своїм студентам найкращі ресурси для того, щоб відслідковувати їх прогрес у навчанні та не знизити якість освіти. Але є студенти, які не мають доступу до Інтернету, а деякі студенти, навіть якщо вони мають мережеві можливості, не мають чіткого уявлення про те, як використовувати ці онлайн-платформи. Ця проблема поглиблюється тим, що МВОК мають свої переваги та недоліки, коли справа доходить до електронного контенту та електронного навчання [10].

Інформаційно-комунікативні технології невпинно змінюють як процес викладання так і навчання, а традиційний освітній процес трансформується у змішану форму. Традиційні курси, які відбувалися віч-на-віч, зараз мають бути трансформовані відповідно до нових умов і технологій.

МВОК та онлайн-курси мають схожі риси у тому сенсі, що обидва продукти є курсами, які пропонуються онлайн. Але головною відмінністю МВОК є те, що вони не передбачають участі викладача, тому, як правило, охоплюють основні поняття та використовують переважно відео-матеріали та вікторини. Залучення викладачів до проведення онлайн-занять, оцінювання та перевірка кваліфікаційних робіт на офіційних онлайн-курсах створює

об'єктивні умови введення плати за навчання. На відміни від них МВОК існують у вільному доступі для всіх бажаючих, хто має технологічні можливості отримати до них доступ. Формат викладання МВОК передбачає, що є певний матеріал, який може надати знання у новій галузі для широкій глобальній аудиторії, або дозволити комусь оволодіти конкретними навичками, працюючи самостійно. Іноді МВОК використовуються для підвищення обізнаності про офіційні онлайн-курси.

Провідні університети в усьому світі розробили МВОК для обслуговування певного типу курсів, які доповнюють інші форми навчання. У поточному форматі цей освітній продукт не пропонує формальних можливостей отримання кредитів, тому існує у напівформальному або неформальному форматі. У цьому сенсі вони підсилюють роботу університету в онлайн-просторі і допомагають кафедрам, факультетам і адміністрації експериментувати з охопленням різних аудиторій і доповнювати офіційні пропозиції освітніх послуг.

На відміну від онлайн-курсу, який більше зосереджується на формальному змісті, МВОК більше зосереджується на контексті. Хороший контент є необхідною умовою для створення МВОК, але те, що підтримує його, це динамічне створення контексту навколо контенту [5].

На відміну від онлайн-курсів, які є закритими та мають статичний вміст, МВОК постійно оновлюється. Він динамічно розвивається завдяки участі студентів, створеного користувачами контенту та співпраці. Базовий вміст є лише відправною точкою для будь-якого МВОК, оскільки у подальшому він збиратиме навколо себе репозиторій вмісту: довідкові посилання, ресурси, блоги учасників, подкасти, відео тощо.

Курси можуть призначатися користувачам організацією, в якій вони працюють, або бути їх особистим вибором. Однак у будь-якому випадку вони навчатимуться ізольовано, як окремі особи. У МВОК студенти добровільно збираються разом, щоб сформувати когорти та групи. Тому ця технологія має потенціал для створення спільнот практиків або підвищення рівня якості освіти в рамках уже існуючого процесу навчання.

Онлайн-курси або купуються вже готовими, або виготовляються з урахуванням вимог конкретного замовника. Для МВОК не завжди потрібен спеціальний вміст, якщо потреба не дуже конкретна. Їх можна налаштовувати за допомогою змішаного вмісту – якийсь спеціально розроблений, а інший – перепрофільований з відкритих освітніх ресурсів (OER) та іншого доступного вмісту з мережі, за умови, що це дозволяє політика, яка пов'язані з правами інтелектуальної власності [4].

Вміст у МВОК можна швидко замінити або оновити, оскільки добре спроектований курс в ідеалі має базуватися на принципах мікронавчання, при цьому байт навчання не перевищує максимум 10–12 хвилин, якщо тема не вимагає більшої витрати часу для викладання матеріалу.

Технологія МВОК згладжує нерівність у світі навчання, зводячи всіх на одну площину. Студент може стати фасилітатором і навпаки, оскільки ролі у освітньому процесі розмиваються, що робить навчання таким, яке ґрунтується на демократичних засадах, а не на ієрархічних.

Висновки. Онлайн-навчання пропонує викладачам ефективний спосіб проводити заняття для студентів, використовуючи для цього ряд інструментів, таких як відео, PDF-файли, презентації та подкасти. Розширивши технологічні засоби за межі традиційних методик викладання, педагоги можуть забезпечити більш ефективний навчальний процес. Аналітичний огляд результатів досліджень з проблеми використання МВОК показав, що для керівництва університету вони мають стратегічну перспективу, яка полягає у створенні принципово нових освітніх онлайн-продуктів, розширенні міжнародної орієнтації, залучення більшої кількості студентів та підвищення видимості університету на міжнародному рівні. Для студентів ця технологія створює можливість отримати навчальний досвід на основі того, чому вони хочуть або мають навчитися, замість того, щоб проходити серію призначених курсів, як того вимагають традиційні методики навчання.

Технологія МВОК надає можливості для взаємодії студентів, що дозволяє їм налагоджувати нові зв'язки та брати участь у спільноті зі схожими інтересами. Враховуючи такі переваги, МВОК демократизують освіту шляхом усування таких перепон як висока вартість, жорсткі графіки та географічні вимоги до відвідування, та доступні будь-кому, хто має підключення до мережі Інтернет та комп'ютер або ноутбук.

Суттєвим недоліком технології МВОК є проблема із залученістю всіх студентів, оскільки деякі з них не мають жодних сесій для участі в реальному часі. Відсутність можливості індивідуальної взаємодії із викладачем або інструктором створює певні застереження щодо якості навчання.

Незважаючи на широке розповсюдження МВОК та онлайн-курсів залишається невизначеним питання якості освіти. При традиційній освіті якість оцінюється за результуючими тестами із дотриманням певних умов їх складання, але МВОК та онлайн-курси мають суттєві вади щодо забезпечення контролю над процесом оцінювання. Отже в якості подальших досліджень необхідно провести порівняння якості традиційної та онлайн-освіти для двох фокусних груп студентів.

Література:

1. Гавриленко С., Кашпур С., Сіроштан Я. Можливості українських масових відкритих онлайн-курсів у навчанні іноземної мови. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка*. 2023. Т. 177. № 21. С. 78–82. DOI: <https://doi.org/10.58407/visnik.232113> (дата звернення: 13.01.2024).
2. Котенко С., Нешева А., Артюхова Н. Використання масових освітніх онлайн курсів як елементу інноваційного розвитку: перспективи для України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. С. 45–47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-91> (дата звернення: 13.01.2024).

3. Махиня Т. Інтеграція масових відкритих онлайн курсів у процес підготовки менеджерів освіти в умовах магістратури. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка*. 2020. Т. 10. № 19. DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0255-10\(19\)-17](https://doi.org/10.33296/2707-0255-10(19)-17) (дата звернення: 12.01.2024).

4. Онлайн-курси як інноваційна технологія навчання студентів-інженерів в умовах сьогодення / Т. Говорун та ін. *Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній заклад середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти*. 2020. № 3. С. 224–233. DOI: <https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.17700> (дата звернення: 13.01.2024).

5. Петренко С. В. Сутність та особливості українських платформ масових відкритих онлайн-курсів (МВОК). *Іноватика у вихованні*. 2020. Т. 2. № 11. С. 165–173. DOI: <https://doi.org/10.35619/iuv.v2i11.260> (дата звернення: 13.01.2024).

6. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ МОН України від 25.04.2013 № 466 : станом на 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0703-13> (дата звернення: 13.01.2024)

7. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2807-20> (дата звернення: 12.01.2024).

8. Семенишина І., Кочарян А., Савастру Н. Майбутнє вищої освіти: роль онлайн-курсів та адаптивних підходів. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 10 (16). С. 807–821. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10\(16\)-807-821](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16)-807-821) (дата звернення: 13.01.2024).

9. Чура В. Масові відкриті дистанційні курси в Україні та світі. *Науковий процес та наукові підходи: методика та реалізація досліджень* : матеріали міжнародної наукової конференції (Т. 2), м. Одеса, 23 жовт. 2020 р. Одеса : МЦНД, 2020. С. 24–25. URL: https://www.academia.edu/download/66166901/164_627_PB.pdf#page=25 (дата звернення: 13.01.2024).

10. Шарова Т. М., Шаров С. В. Інфо-медійна грамотність для освітян: огляд онлайн курсів на платформі Prometheus. *Молодий вчений*. 2020. № 9.1. С. 132–135. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-85.1-27> (дата звернення: 13.01.2024).

11. Шуневич Б, Рак Н. Перспективи використання масових відкритих онлайн-курсів у закладах вищої освіти України. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2019. № 34. 271–278. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/pedagogics/article/view/10596> (дата звернення: 10.01.2024).

12. Яремчук Н., Сениця Н. Педагогічні умови формування віртуального освітнього простору закладу вищої освіти. *Молодь і ринок*. 2021. № 7/193. С. 54–60. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.242598> (дата звернення: 11.01.2024).

References:

1. Havrylenko, S., Kashpur, S., & Siroshtan, Ya. (2023). Mozhlyvosti ukrainskykh masovykh vidkrytykh onlain-kursiv u navchanni inozemnoi movy [Feasibilities of ukrainian massive open online courses during studying of a foreign language]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Chernihivskiy kolehium" imeni T. H. Shevchenka – Bulletin of the T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"*, 177(21), 78–82. <https://doi.org/10.58407/visnik.232113> [in Ukrainian].

2. Hovorun, T., Belous, O., Berladir, K., Khaniukov, K., & Varakin, V. (2023). Onlain-kursy yak innovatsiina tekhnolohiia navchannia studentiv-inzheneriv v umovakh sohodennia [Online courses as an innovative technology for education of engineering students in today's conditions]. *Aktualni problemy v systemi osvity: zahalnoosvitnii zaklad serednoi osvity – douniversytetska pidhotovka – zaklad vyshchoi osvity – Actual Problems in the System of Education: General Secondary Education Institution – Pre-University Training – Higher Education Institution*, 1(3), 224–233. <https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.17700> [in Ukrainian].

3. Makhynia, T. (2020) Intehratsiia masovykh vidkrytykh onlain kursiv u protses pidhotovky menedzheriv osvity v umovakh mahistratury [Integration of mass open online courses in the process of training managers of education in the conditions of a master's degree]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Serii Pedagogika – Adaptive Management: Theory and Practice. Series Pedagogics*, 10(19). [https://doi.org/10.33296/2707-0255-10\(19\)-17](https://doi.org/10.33296/2707-0255-10(19)-17) [in Ukrainian].
4. Kotenko, S., Niesheva, A., & Artyukhova, N. (2023). Vykorystannia masovykh osvitnikh onlain kursiv yak elementu innovatsiinoho rozvytku: perspektyvy dlia Ukrainy [Use of massive online educational courses as an element of innovative development: Prospects for Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (53). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-91> [in Ukrainian].
5. Petrenko S.V. (2020) Sutnist ta osoblyvosti ukrainskykh platform masovykh vidkrytykh onlain-kursiv (MVOK) [Essence and features of Ukrainian platforms for mass open online courses (MOOC)]. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in Upbringing*, 2(11), 165–173. <https://doi.org/10.35619/iiv.v2i11.260> [in Ukrainian].
6. Order of MES of Ukraine “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia” [On the approval of the Regulation on distance learning], No. 466. (2013). <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0703-13> [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine “Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii” [On the National informatization program], No. 2807-IX. (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2807-20> [in Ukrainian].
8. Semenyshyna, I., Kocharian, A., & Savastru, N. (2023). Maibutnie vyshchoi osvity: rol onlain-kursiv ta adaptyvnykh pidkhodiv [The future of higher education: The role of online courses and adaptive approaches]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, (10(16), 807–821. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10\(16\)-807-821](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16)-807-821) [in Ukrainian].
9. Chura, V. (2020). Masovi vidkryti dystantsiini kursy v Ukraini ta sviti [Mass open distance courses in Ukraine and the world]. In *Naukovyi protses ta naukovyi pidkhody: metodyka ta realizatsiia doslidzhen* [Scientific process and research approaches: Methodology and implementation of studies] (Vol. 2, pp. 24–25). Odesa: MTsND. URL: https://www.academia.edu/download/66166901/164_627_PB.pdf#page=25 [in Ukrainian].
10. Sharova, T. M., & Sharov, S. V. (2020) Info-mediina hramotnist dlia osvitan: ohliad onlain kursiv na platformi Prometheus [Information and media literacy for teachers: Overview of online courses on the Prometheus platform]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, (9.1), 132–135. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-85.1-27> [in Ukrainian].
11. Shunevych, B., & Rak, N. (2019). Perspektyvy vykorystannia masovykh vidkrytykh onlain-kursiv u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Prospects for the use of mass open online courses in higher education institutions of Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedagogichna – Visnyk of Lviv University. Series Pedagogics*, (34), 271–278. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/pedagogics/article/view/10596> [in Ukrainian].
12. Yaremchuk, N., & Senytsia, N. (2021). Pedagogichni umovy formuvannia virtualnogo osvitnoho prostoru zakladu vyshchoi osvity [Pedagogical conditions for the formation of a virtual educational space of a higher education institution]. *Molod i rynek – Youth and Market*, (7/193), 54–60. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.242598> [in Ukrainian].

УДК 378.016

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1402-1414](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1402-1414)

Хоменко Алла доцентка кафедри вокально-хорової майстерності, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, заслужений працівник культури України, м. Ніжин, <https://orcid.org/0000-0001-6434-8135>

Ороновська Лариса кандидат педагогічних наук, доцентка кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0002-2701-1290>

Сун Лан аспірантка кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0002-9506-6330>

Овод Наталія доцентка кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, заслужена працівник культури України, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0003-3299-8381>

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ-ІНОЗЕМЦІВ В ПРОЦЕСІ ВОКАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. Міжкультурна компетентність (МКК) іноземних студентів мистецько-творчих спеціальностей виступає інтегральною характеристикою особистісних та музично-професійних якостей, що включає сукупність загальних та професійних компетенцій, а також досвід виконавчої діяльності, набутий у процесі мистецько-творчої діяльності. Ця якість виражається у здібності та готовності музиканта здійснювати ефективну професійну діяльність у полікультурному просторі. Як основні критерії оцінки сформованості міжкультурної компетентності виділені: когнітивний критерій, діяльнісний критерій, емоційно-мотиваційний критерій. Статтю присвячено актуальній проблемі формування міжкультурної компетентності іноземних студентів художніх спеціальностей у класичному університеті; представлені деякі аспекти практичного використання полікультурного ситуативного середовища. У статті розкриваються теоретико-методологічні положення сучасних зарубіжних та вітчизняних учених про сутність та зміст феномена міжкультурної компетентності. Розглянуто модель міжкультурної компетентності, основними компонентами якої виступають міжкультурна стабільність, міжкультурний

інтерес, відсутність етноцентризму та управління міжкультурною взаємодією. Показано, що міжкультурна компетентність є значним предиктором адаптації іноземних студентів. Серед компонентів МКК лише міжкультурна стабільність безпосередньо впливає на соціокультурну адаптацію. Відсутність етноцентризму знижує дію культурного шоку при попаданні студента у нове культурне середовище, але підвищує успішність його адаптації у цьому середовищі лише разом із міжкультурною стабільністю.

Ефективність формування міжкультурної компетентності в художньо-творчій діяльності забезпечується сукупністю педагогічних умов, що передбачають орієнтацію на створення спеціального освітнього практико-орієнтованого середовища, що сприяє більш ефективному мотиваційно-виховному впливу на здобувача освіти.

Ключові слова: міжкультурна компетентність, елементи міжкультурної компетентності, соціокультурна адаптація, психологічна адаптація, культурний шок, іноземні студенти, мистецько-творча діяльність.

Khomenko Alla Associate Professor of the Department of Vocal and Choral Skills, Nizhyn Gogol State University (NGSU), Honored Worker of Culture of Ukraine, Nizhyn, <https://orcid.org/0000-0001-6434-8135>

Oronovska Larysa PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0002-2701-1290>

Sun Lan Graduate Student at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0002-9506-6330>

Ovod Natalia Associate Professor at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Honored Worker of Culture of Ukraine, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0003-3299-8381>

THE PROBLEM OF FORMING THE INTERCULTURAL COMPETENCE OF FOREIGN STUDENTS IN THE PROCESS OF VOCAL TRAINING IN A SCIENTIFIC DISCOURSE

Abstract. Intercultural competence (ICC) of foreign students of artistic and creative specialties is an integral characteristic of personal and musical professional qualities, which includes a set of general and professional competencies, as well as experience of executive activity acquired in the process of artistic and creative activity. This quality is expressed in the musician's ability and willingness to perform

effective professional activities in a multicultural space. The following are the main criteria for assessing the formation of intercultural competence: cognitive criterion, activity criterion, emotional and motivational criterion. The article is devoted to the actual problem of the formation of intercultural competence of foreign students of art majors at a classical university; some aspects of the practical use of a multicultural situational environment in modern universities are presented. The article reveals the theoretical and methodological positions of modern foreign and domestic scientists about the essence and content of the phenomenon of intercultural competence. The model of intercultural competence is considered, the main components of which are intercultural stability, intercultural interest, absence of ethnocentrism, and management of intercultural interaction. It is shown that intercultural competence is a significant predictor of adaptation of foreign students. Among the components of ICC, only intercultural stability directly affects sociocultural adaptation. The absence of ethnocentrism reduces the effect of culture shock when a student enters a new cultural environment, but increases the success of his adaptation in this environment only together with intercultural stability.

The effectiveness of the formation of intercultural competence in artistic and creative activities is ensured by a set of pedagogical conditions that provide for the orientation to the creation of a special educational practice-oriented environment, which contributes to a more effective motivational and educational influence on the student of education.

Keywords: intercultural competence, elements of intercultural competence, sociocultural adaptation, psychological adaptation, culture shock, foreign students, artistic and creative activity.

Постановка проблеми. Особливістю соціального способу життя людей є необхідність їхнього взаємного співіснування, що реалізується в різних сферах повсякденної взаємодії; назвемо ключові сфери: політика, соціум, мистецтво, освіта. Ми розглянемо сфери мистецтва та освіти, оскільки музична освіта і є взаємодія культури, мистецтва та власне освіти. Розуміння культури як відображення сфери суспільної свідомості людини призвело до конструювання передової форми людських відносин – діалогу культур та форм міжкультурної взаємодії.

Феномен глобалізації сучасного світу як процес інтеграції людства та посилення його культурної взаємозалежності гостро порушує питання про готовність людей до життя в нових умовах. У результаті розширення міжнародних контактів у багато етнічних культур проникають інші культурні цінності; у цих культурах починає формуватися нова свідомість. При цьому розширення міжкультурних контактів є складним і суперечливим процесом, оскільки тягне за собою кризи, деструктивні явища, трансформації світогляду, інноваційні пошуки в кожній культурі [1]. В цих умовах все більш важливими стають питання формування та розвитку знань, умінь і навиків ефективної

міжкультурної комунікації, толерантності, адекватної культурної сенситивності, міжкультурної компетентності. З цієї точки зору є закономірним активний інтерес різних наук до таких питань, який в даний час спостерігається у філософії, культурній та соціальній антропології, культурології.

Характерною рисою глобалізації освіти є зростання кількості іноземних студентів. І це одна з причин для застосування в освіті методик, що ґрунтуються на міжкультурній взаємодії. Відповідно, перед закладами освіти стоїть завдання стати конкурентноздатними на світовому ринку праці освітніх послуг, створити сприятливі умови для залучення іноземних студентів, тим самим сприяючи підвищенню ефективності міжкультурної взаємодії в освітньому середовищі. Підвищена увага зі сторони освітніх структур до міжкультурної комунікації та адаптації іноземних студентів викликає дослідницький інтерес до вивчення міжкультурної компетентності як фактора успішності адаптації здобувачів-іноземців у новому середовищі проживання та навчання. У зв'язку із цим виникають нові педагогічні поняття. Поняття «міжкультурна компетенція», «міжкультурна взаємодія», а потім і «міжкультурна комунікація» активно увійшли як до педагогічної науки, так і до освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема адаптації іноземних студентів та впливу різних факторів на її успішність досить широко представлена у вітчизняній та зарубіжній науці. В єдиному процесі адаптації прийнято виділяти соціокультурну адаптацію (або акультурацію), в результаті якої відбувається зміна поведінкових стратегій індивіда у відповідь на вимоги нового соціокультурного середовища, і психологічну адаптацію, в результаті якої досягаються внутрішні рівноваги, психологічна задоволеність в новому соціокультурному оточенні [1-3].

Описуючи процес адаптації іноземних студентів, дослідники нерідко звертаються до такого феномену, як «культурний шок», який виникає при зустрічі з новим соціокультурним середовищем. У цьому активно вивчаються прояви культурного шоку, ефективність адаптації залежно від статі, країни походження, тривалості перебування в нових умовах [4], рівня освоєння мови приймаючої країни, ступеня толерантності приймаючого суспільства [5], наявності тих чи інших особистісних характеристик, наприклад використовуваних копінг-стратегій, ступеня вираженості етнічної ідентичності, сенсожиттєвих орієнтацій, базисних переконань особистості, рівня соціального та емоційного інтелекту і ін.

Останнім часом зарубіжні вчені активно досліджують труднощі адаптації іноземних студентів у контексті порушення харчової поведінки, що призводять до несприятливих наслідків для їх здоров'я - збільшення маси тіла, ожиріння, діабету та інших соматичних реакцій, розглядаючи їх як свідчення несприятливого емоційного самопочуття у новому середовищі [6,7]. На думку Талі та Парамасівам (Taly & Paramasivam), для подолання негативних

емоційних станів, зокрема тривожності в спілкуванні, іноземні студенти в Малайзії активно використовують таку стратегію, як фізичне маскування тривожної поведінки, яка виражається в пошуку однолітків, у суспільстві яких, як вважають випробувані, вони почуваються впевнено [4].

Формування мети дослідження. Метою дослідження є визначення ролі міжкультурної компетентності (МКК) у процесі адаптації іноземних студентів.

Виклад основного матеріалу. Динамічність розвитку сучасного суспільства, глобалізація і розширення міжнародного співробітництва у сфері культури і мистецтва, зокрема музичного мистецтва, зумовлюють потребу у висококваліфікованих фахівцях, здатних гнучко і мобільно адаптуватися в умовах соціокультурної дійсності, яка швидко змінюється. Вирішення цієї актуальної проблеми не є можливим без формування міжкультурної компетентності професіоналів.

Міжкультурна компетентність є значним предиктором адаптації іноземних студентів та зниження культурного шоку. Даний взаємозв'язок буде здійснюватися за допомогою підвищення самооцінки ефективності поточної міжкультурної комунікації та бажання іноземних студентів взаємодіяти з представниками приймаючої культури.

Модель міжкультурної компетенції по М. Вугам включає п'ять компонентів, а разом із шостим – комунікативної компетенцією – утворює міжкультурну комунікативну компетенцію (МКК). Модель міжкультурної комунікативної компетенції по М. Вугам показано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Компоненти міжкультурної компетенції по М. Вугам

Знання	Навички/поведінка	Ставлення/
Загальні та специфічні знання про культуру. Знання себе та інших. Знання про взаємодію: індивідуальну та колективну. Знання про те, як культура впливає на мову та комунікацію.	Здатність розуміти та реагувати. Здатність робити відкриття та/або взаємодіяти. Здатність набувати нових знань та оперувати знаннями, вміннями та навичками в умовах реальної комунікації. Метакогнітивні стратегії, щоб керувати власним	Відношення до обмеження власної ролі та високої оцінки інших. Позитивне ставлення до набуття міжкультурної компетенції. Загальне ставлення, яке характеризується критичною позицією до вивчаємої іноземної культури і своєї власної.

Джерело: Byram M. *Intercultural competence in foreign languages. The intercultural speaker and the pedagogy of foreign language education // The SAGE handbook of intercultural competence* / ed. D. K. Deardorff. – Thousand Oaks, 2009. – P. 321–332.

Міжкультурна компетенція – це здатність та готовність до адекватної взаємодії у ситуаціях міжкультурного спілкування. Критерій сформованості

міжкультурної компетенції визначається національною ідентичністю, культурою міжкультурного спілкування та толерантності. Існує чотири рівні сформованості міжкультурної компетенції: початковий, середній, просунутий, вищий, які виявляються в умінні визначати культурний компонент, встановлювати зв'язок між культурними цінностями, пояснювати особливості поведінки представника іншої культури, аналізувати культурні відмінності, вести діалог із представниками іншої культури, бути посередником культур. Міжкультурна компетенція є здатністю розуміти, поважати та продуктивно використовувати культурні умови та фактори, що впливають на сприйняття, оцінку, почуття та вчинки учасників міжкультурної взаємодії, що дозволяє їм пристосовуватися один до одного, бути толерантними та розвивати ефективні способи співробітництва.

Міжкультурна комунікація – це взаємодія індивідів, груп чи організацій, що належать до різних культур; це спілкування між представниками різних людських культур, або людьми, які розділяють різні культурні цінності. Це може бути взаємодія представників різних напрямів у музиці, мистецтві, літературі, представників різних національностей. В даний час суспільство потребує особистостей з високим рівнем соціокультурної компетенції, з розвиненим почуттям толерантності та чуйності, людей, які володіють навичками міжкультурної комунікації.

Міжкультурна взаємодія – це прагнення до зустрічі та взаємопроникнення різних за рівнем та якістю самостійних культурних утворень. Існує ряд особливостей міжкультурної взаємодії: критичність, альтернативність мислення та високий рівень прийняття групових норм поведінки. Це найбільш властиво юнацькому віку. Людина, готова до міжкультурної взаємодії, знає історію, традиції, культуру різних народів та народностей; приймає та поважає цінності різноманітних культур, вибудовує конструктивні взаємини у колективі різних національностей та віросповідань. Серед суб'єктів міжкультурної взаємодії можна виділити діячів науки і культури, які взаємодіють з метою дізнатися про чужу культуру та познайомити зі своєю. Нам є важливою саме ця особливість, яка відрізняє музику (а, отже, і уроки музики) від інших сфер і явищ.

Сучасні європейські стандарти освіти орієнтовані на можливість студентів, які навчаються у одній країні, без особливих труднощів дійти до оволодіння відповідної програми навчальних закладів іншої країни. Ця обставина створює певним чином полікультурне середовище. Більшість українських вчених, у тому числі і М. Галицька, розглядають в якості суб'єктів полікультурного середовища етнічні групи та їх носіїв, які проживають в Україні та за кордоном [9]. У той час до суб'єктів полікультурного середовища слід включати не тільки етнічні групи (народності, національності, діаспори), але й учасників педагогічного процесу: здобувачів, їхніх батьків, викладачів, соціальних партнерів закладів освіти. Полікультурне освітнє середовище

розуміється як сукупність культурних, духовних і матеріальних факторів існування та діяльності суб'єктів педагогічного процесу, в яких знаходять відображення культурне різноманіття суспільства та характер відносин між суб'єктами, що представляють різні етнічні та інші соціальні групи: мовні, конфесійні, гендерні тощо.

Музична освіта України є конкурентоспроможною на світовому ринку освітніх послуг. Спільне навчання українських студентів та студентів з інших країн створює ситуативну полікультурність, яка так чи інакше стохастично впливає на транскультурні інтенції майбутніх спеціалістів. Їм стає просто цікаво осягати сутність художнього в іншій культурі, а схильність до модних тенденцій іноді робить такий інтерес для молодшої людини на певному етапі дорослішання – культурною домінантою особистості. З урахуванням вищесказаного формування міжкультурної компетентності у процесі вищої школи може здійснюватися у двох напрямках. Перший напрямок концентрується на міжкультурній компетентності студентів у фахових дисциплінах (модульний варіант моделі діалогу культур). Друге – на розвитку умінь міжкультурної взаємодії у процесі вивчення спеціальних дисциплін (монопредметний варіант моделі діалогу культур).

Відповідно до моделі міжкультурної адаптації Кіма (Kim), індивід адаптується до нового незнайомого середовища шляхом встановлення та підтримки стабільних, взаємних та функціональних відносин із цим середовищем. Тим самим підкреслюється важлива роль успішності адаптації такого чинника, як міжкультурне спілкування [10]. Однак, як показують результати досліджень, студенти, приїхавши в чужу країну, нерідко відчують міжкультурний бар'єр і опиняються у ситуації ізоляції. Здебільшого іноземні студенти виявляють невпевненість, нерішучість, безініціативність, пасивність при налагодженні соціальних контактів з представниками приймаючої країни.

Теоретичний аналіз показує, що важливими чинниками, як подолання культурного шоку, так і успішності соціокультурної та психологічної адаптації іноземних студентів, є зменшення етноцентризму у сприйнятті культурних відмінностей, прояв інтересу до нової культури, прагнення до налагодження найширших взаємин з однолітками з-поміж місцевого населення, наявність навичок налагодження, підтримки міжкультурного спілкування. Як правило, дія цих факторів розглядається більшістю вчених окремо, без урахування їх взаємозв'язку та взаємодії. Щоб отримати повнішу картину у тому, які чинники є прямими детермінантами адаптації, які, можливо, виступають їх посередниками, необхідно звернутися до вивчення системи чинників. Виділені у процесі аналізу чинники це, власне, складові такого феномена, як міжкультурна компетентність (МКК). Під міжкультурною компетентністю традиційно розуміється здатність особистості ефективно функціонувати під час спілкування з представниками різних культур та у

різних культурних середовищах. Багато вчених у своїх дослідженнях спираються на комплексну модель міжкультурної компетентності, яка створена на основі аналізу існуючих у зарубіжній науці емпіричних моделей міжкультурної взаємодії [1,5,7]. Згідно з цією моделлю, основними її складовими є відсутність етноцентризму, наявність міжкультурної стабільності, міжкультурного інтересу, навичок налагодження та підтримки комунікації. При цьому жодна із складових не є універсальним предиктором успішності міжкультурної взаємодії, такий ефект досягається тільки завдяки інтегративному поєднанню з іншими конструктами МКК. У той час вплив кожної складової в інтегративному конструкті МКК може бути різним. Основна гіпотеза полягала в перевірці припущення того, що фактори міжкультурної компетентності пов'язані з параметрами адаптації іноземних студентів, а цей зв'язок опосередковується самооцінкою ефективності поточної міжкультурної комунікації та бажанням взаємодіяти з представниками приймаючої культури (країни) [11]. Складові компоненти моделі взаємозв'язків міжкультурної компетентності, що впливають на ефективність адаптації здобувачів-іноземців представлено в табл. 2.

Таблиця 2.

Складові компоненти міжкультурної компетентності, що впливають на ефективність адаптації іноземних студентів

<i>Міжкультурна стабільність</i>	Самооцінка ефективності міжкультурної комунікації із студентами іншої країни	<i>Соціокультурна адаптація</i>
<i>Управління міжкультурним впливом</i>		<i>Психологічна адаптація</i>
<i>Міжкультурний інтерес</i>	Бажання взаємодіяти зі студентами приймаючої країни	<i>Культурний шок</i>
<i>Відсутність етноцентризму</i>		

Джерело: Khukhlaev O.E., Gritsenko V.V., Pavlova O.S. et.al. Comprehensive Intercultural Competence Model: Theoretical Substantiation // RUDN Journal of Psychology and Pedagogics. 2020. Vol. 17. № 1. P. 9-25. DOI:10.22363/2313-1683-2020-17-1-13-28

Позитивні зв'язки міжкультурної стабільності із самооцінкою ефективності міжкультурного спілкування зі студентами інших країн та соціокультурною адаптацією, а також негативний зв'язок з культурним шоком свідчать про те, що наявність у іноземних студентів стійкості до стресових ситуацій міжкультурного спілкування пов'язано з високим рівнем оцінки ними свого спілкування з однолітками. Крім того, міжкультурна стабільність, що поєднує в собі вміння керувати своїм емоційним станом, конструктивно ставитися до своїх успіхів і невдач, також сприяє успішності адаптації іноземних студентів у новому соціокультурному середовищі та перешкоджає розвитку у них симптомів культурного шоку.

Позитивний зв'язок управління міжкультурною взаємодією із самооцінкою ефективності міжкультурного спілкування зі студентами-іноземцями означає,

що з підвищенням у іноземних студентів вербальних та невербальних здібностей, здібностей до співпраці, ефективного управління конфліктами підвищується їхня оцінка спілкування з іншими студентами приймаючої країни. Одночасно з цим відзначається, що з підвищенням самооцінки іноземними студентами ефективності міжкультурного спілкування зі студентами приймаючої сторони підвищується успішність їхньої соціокультурної та психологічної адаптації та знижуються симптоми переживання ними культурного шоку. Інакше кажучи, оцінка іноземними студентами ефективності міжкультурного спілкування зі студентами приймаючої сторони виступає певним посередником зв'язку міжкультурної стабільності, управління міжкультурною взаємодією, з одного боку, і соціокультурної та психологічної адаптацією - з іншого.

Виразність зв'язку в іноземних студентів міжкультурного інтересу з бажанням взаємодіяти зі студентами інших країн цілком закономірна. Оскільки прагнення різноманітності, пошуку інформації про інші культури, прояв соціальної ініціативи у новому середовищі, безсумнівно, підвищує інтерес іноземних студентів до налагодження найрізноманітніших відносин із студентами із складу приймаючого населення. Ця закономірність зазначена у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників [4,10].

У свою чергу, чим більше бажання у іноземних студентів взаємодіяти зі студентами приймаючої країни, тим вищі показники, які свідчать про успішність їхньої психологічної адаптації. Тут бачимо, що бажання іноземних студентів взаємодіяти виконує також посередницьку роль зв'язку між таким компонентом міжкультурної компетентності, як міжкультурний інтерес та успішністю психологічної адаптації. Наявність негативного взаємозв'язку такого компонента міжкультурної компетентності, як відсутність етноцентризму, з культурним шоком означає, що зниження тенденції в іноземних студентів сприймати та оцінювати життєві явища крізь призму традицій та цінностей своєї етнічної групи пом'якшує переживання шоку від зустрічі із новою культурою, що, як відомо, сприяє успішності адаптації у новому середовищі.

Сьогодні існує об'єктивна потреба в проектуванні педагогічного процесу, однією з цілей якого є формування міжкультурної компетентності майбутніх музикантів-вокалістів та її реалізація в рамках освітнього процесу в музичному закладі освіти. Це дозволить підготувати фахівців, здатних здійснювати міжкультурне професійне спілкування, і виступить важливим фактором успішності міжкультурної взаємодії у професійному просторі.

Міжкультурна компетентність музиканта має свої особливості і може бути представлена поліструктурно, де цілісність освіти забезпечується взаємодією функціональністю і синергетичним ефектом її складових. Вона включає такі інтегровані елементи:

- лінгвістичну компетенцію - знання музичної термінології, особливостей стилю професійної мови та ділового спілкування;

- поведінкову компетенцію - контроль емоцій, ведення бесіди відповідно до завдань, дотримання етичних норм і вимог етикету, підтримання доброзичливої атмосфери спілкування з колегами-музикантами;

- комунікативну компетенцію - оцінне ставлення до висловлювань, усвідомлення цільової установки та завдань спілкування, урахування місця, часу, обстановки та конкретних ситуацій, що складаються при взаємовідносинах співрозмовників; вміння спілкуватися, обмінюватися інформацією, налагоджувати відносини з учасниками конкретних комунікацій, організовувати спільну діяльність;

- культурну компетенцію - знання особливостей різних норм і правил культурних груп, що зустрічаються за родом професійної діяльності, повага їх традицій і вміння застосовувати ці знання в процесах спілкування та взаємодії;

- спеціальну компетенцію - володіння на досить високому рівні професійною діяльністю, а також постійний розвиток професійно значущих якостей;

- соціальну компетенцію - володіння навичками та вміннями ведення спільної (групової, колективної) художньо-творчої діяльності, співробітництва під час вирішення професійних завдань, тобто знання прийомів професійного спілкування та соціальну відповідальність за прийняті рішення та їх результати;

- управлінську компетенцію - організаторські та управлінські вміння як керівника музичного колективу;

- технологічну компетенцію - здатність трансляції своїх знань і рішень шляхом використання різних засобів спілкування в процесі організації мистецько-творчої діяльності;

- особисту (індивідуальну) компетенцію - самовираження, самореалізація та розвиток особистості музиканта у професійному відношенні.

Перерахуємо основні методи навчання міжкультурної взаємодії:

- дидактичні (освіта, орієнтування, інструктаж);
- евристичні (проектна діяльність, діалог, бесіди, оповідання очевидців, представників культурних груп, дискусії);

- емпіричні (рольові ігри, тренінги, зустрічі з представниками інших культур, перегляд та обговорення відеоматеріалів, відвідування та обговорення концертів).

Всі ці методи мало чим відрізняються від звичайних навчальних методів. При їх використанні важливо враховувати характеристику та специфіку міжкультурної взаємодії з урахуванням специфіки музичного мистецтва (інтонація, мелодія, ритм, гармонія, фактура, темп, динаміка, емоційна складова, слухання та виконання музичних творів).

Разом з тим, можна дещо розширити методологію навчання міжкультурній взаємодії наступними прикладами:

1. Моделювання ситуацій міжкультурної взаємодії, які можна використовувати у форматі кейс-технологій. Найбільш показовий метод, тому що тут

відбувається процес справжнього спілкування. Цей метод проводиться у роботі мікрогрупами. Члени групи є представниками різних культур. Важливо запропонувати правильні ситуації: вони мають бути нестандартними і мають містити проблему, для вирішення якої потрібні знання у сфері полікультурності, що й призведе до міжкультурної взаємодії.

2. Також можливе використання рольових ігор, як кажуть, найпоширеніший метод, у якому розподіляються ролі між здобувачами, що забезпечить гарне спілкування. Рольові ігри сприяють формуванню власної думки та надають можливість більш вільного висловлювання, демонстрації творчої імпровізації. Завдання педагога полягає в тому, щоб контролювати хід гри та не дозволяти учням виходити за межі зазначеної теми.

3. Контрольоване дозвілля (відвідування театрів, музичних вистав з наступним аналізом). При використанні цього методу особливо наочно простежується виховна роль музики, і навіть характер її впливу на особистість. Для того, щоб дозвілля стало природним та ефективним процесом культурної взаємодії, необхідно створювати умови для контролю та самоконтролю здобувачів-іноземців, застосовувати систему творчих завдань, що активізують їхнє самостійне спілкування з мистецтвом.

4. Звітний концерт, як особлива форма міжкультурної взаємодії під час навчання музиці. Тут кожен студент може і має показати свої вміння на певних етапах навчання у різних сферах виконавства (вокал, володіння інструментом, управління хором та ін.). Саме під час виконання музики учні показують свій багаж полікультурного особистого збагачення.

5. Також існує метод культурного навчання, що включає різноманітні тренінги (тренінг самосвідомості, когнітивний тренінг, тренінг атрибуції) та культурні асиміляції. Зміст цього методу перегукується з основними методами, які просто застосовуються в дуже конкретних і вузьких випадках. Розкриття цих методів не входить до завдання означеної роботи.

У сфері художньої освіти безперечним координатором національно-культурної ідентичності є художня компетентність. Особливістю такої компетентності, на відміну інших професійних сфер, є наявність результатів художньої ідентифікації, сформованість умінь і навиків художньої ідентичності. Сутність її полягає у здатності та підготовленості до ідентифікації образів мистецтва, стилів жанрів, а також ідентифікації своїх емоційно-образних відчуттів із почуттями та переживаннями героїв творів мистецтва як носіїв певної етнічної, соціальної, професійної спільноти.

Якщо говорити про міжкультурну взаємодію як про форму обміну наявних знань про культуру та історію різних народностей, то в цьому випадку буде задіяна лише одна парадигма даного поняття, тобто розкриття поняття у вузькому значенні. Завдання педагогіки полягає ще й у тому, щоб навчити здобувача освіти міжкультурній взаємодії як показника його власної внутрішньої культури, яка побудована на всебічних знаннях та розумінні

етики та естетики. Музична освіта формує саме цю компетенцію майбутнього фахівця, яку потім можна визначити як професійну компетенцію добре підготовленого фахівця.

Висновки. У процесі професійного навчання здобувачів-іноземців художніх спеціальностей формується система знань, набуваються компетентності інтелектуального розуміння їх сенсу, усвідомлення мистецтва у взаємодії з іншими засобами пізнання дійсності. Таким чином, міжкультурна компетентність для фахівців мистецького профілю – професійна якість, що дозволяє майбутньому фахівцю із музики, хореографії, художньої культури бути конкурентоспроможним, затребуваним фахівцем в умовах полікультурного освітнього середовища. Це забезпечується завдяки глибоким знанням мистецтва, досвіду художньої ідентифікації, сформованих позитивних інтенцій до духовної сфери різних етносів, націй та народів, які представляють певні верстви регіону, а також полярні культури глобалізаційного світу.

Література:

1. Akhtar M., Herwig B.K., Faize F.A. Depression and Anxiety among International Medical Students in Germany: The Predictive Role of Coping Styles. *Journal of the Pakistan Medical Association*. 2019. Vol. 69. № 2. P. 230-234.
2. Bianco R., Ortiz Cobo M. The Linguistic Integration of Refugees in Italy. *Social Sciences*. 2019. Vol. 8. № 10. P. 284. DOI:10.3390/socsci8100284
3. Bierwiazzonek K., Waldzus S. Socio-Cultural Factors as Antecedents of Cross-Cultural Adaptation in Expatriates, International Students, and Migrants: A Review. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2016. Vol. 47. № 6. P. 767—817. DOI:10.1177/0022022116644526
4. Taly B.C., Paramasivam S. Speaking Anxiety Among Postgraduate International Students in the Academic Context of a University in Malaysia. *International Journal of Linguistics*. 2020. Vol. 12. № 1. P. 198. DOI:10.5296/ijl.v12i1.16053
5. Marlow M.L. The American Dream? Anti-immigrant discourse bubbling up from the Coca-Cola “It’s Beautiful” advertisement. *Discourse & Communication*. 2015. Vol. 9. № 6. P. 625—641. DOI:10.1177/1750481315600299
6. Haq I., Mariyam Z., Li M., et al. Comparative Study of Nutritional Status, Knowledge Attitude and Practices (KAP) and Dietary Intake between International and Chinese Students in Nanjing, China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2018. Vol. 15. № 9. P. 1910. DOI:10.3390/ijerph15091910
7. Liu X., Chen H., Zhou Q., et al. Knowledge, Attitude and Practices (KAP) towards Diet and Health among International Students in Dublin: A Cross-Sectional Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. Vol. 17. № 9. P. 3182. DOI:10.3390/ijerph17093182
8. Byram M. Intercultural competence in foreign languages. The intercultural speaker and the pedagogy of foreign language education. The SAGE handbook of intercultural competence / ed. D. K. Deardorff. – Thousand Oaks, 2009. – P. 321–332.
9. Галицька М.М. Молодіжні зустрічі у формуванні міжкультурної компетентності майбутніх фахівців. *Освітологічний дискурс*. 2014. №4 (8). С. 81-92.
10. Kim Y.Y. Adapting to a new culture: An integrative communication theory / In W.B. Gudykunst (Ed.), *Theorizing about intercultural communication*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2015. P. 375-400.
11. Khukhlaev O.E., Gritsenko V.V., Pavlova O.S. et.al. Comprehensive Intercultural Competence Model: Theoretical Substantiation. *RUDN Journal of Psychology and Pedagogics*. 2020. Vol. 17. № 1. P. 9—25. DOI:10.22363/2313-1683-2020-17-1-13-28

References:

1. Akhtar, M., Herwig, B.K., Faize, F.A. (2019). Depression and Anxiety among International Medical Students in Germany: The Predictive Role of Coping Styles. *Journal of the Pakistan Medical Association*. Vol. 69. № 2. P. 230-234.
2. Bianco, R., Ortiz Cobo M. (2019). The Linguistic Integration of Refugees in Italy. *Social Sciences*. Vol. 8. № 10. P. 284. DOI:10.3390/socsci8100284
3. Bierwiazzonek, K., Waldzus, S. (2016). Socio-Cultural Factors as Antecedents of Cross-Cultural Adaptation in Expatriates, International Students, and Migrants: A Review. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. Vol. 47. № 6. P. 767—817. DOI:10.1177/0022022116644526
4. Taly, B.C., Paramasivam, S. (2020). Speaking Anxiety Among Postgraduate International Students in the Academic Context of a University in Malaysia. *International Journal of Linguistics*. Vol. 12. № 1. P. 198. DOI:10.5296/ijl.v12i1.16053
5. Marlow, M.L. (2015). The American Dream? Anti-immigrant discourse bubbling up from the Coca-Cola “It’s Beautiful” advertisement. *Discourse & Communication*. Vol. 9. № 6. P. 625—641. DOI:10.1177/1750481315600299
6. Haq, I., Mariyam, Z., Li M., et al. (2018). Comparative Study of Nutritional Status, Knowledge Attitude and Practices (KAP) and Dietary Intake between International and Chinese Students in Nanjing, China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. Vol. 15. № 9. P. 1910. DOI:10.3390/ijerph15091910
7. Liu, X., Chen, H., Zhou, Q., et al. (2020). Knowledge, Attitude and Practices (KAP) towards Diet and Health among International Students in Dublin: A Cross-Sectional Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. Vol. 17. № 9. P. 3182. DOI:10.3390/ijerph17093182
8. Byram, M. (2009). Intercultural competence in foreign languages. The intercultural speaker and the pedagogy of foreign language education. The SAGE handbook of intercultural competence / ed. D. K. Deardorff. Thousand Oaks, 2009. P. 321–332.
9. Halytska, M.M. (2014). Molodizhni zustrichi u formuvanni mizhkulturnoyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv [Youth meetings in the formation of intercultural competence of future specialists]. *Osvitohichnyy dyskurs [Educational discourse]*. 2014. №4 (8). S. 81-92.
10. Kim, Y.Y. (2015). Adapting to a new culture: An integrative communication theory / In W.B. Gudykunst (Ed.), *Theorizing about intercultural communication*. Thousand Oaks, CA: Sage. P. 375-400.
11. Khukhlaev, O.E., Gritsenko, V.V., Pavlova, O.S. et al. (2020). Comprehensive Intercultural Competence Model: Theoretical Substantiation. *RUDN Journal of Psychology and Pedagogics*. 2020. Vol. 17. № 1. P. 9-25. DOI:10.22363/2313-1683-2020-17-1-13-28

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1415-1426](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1415-1426)

Хоруженко Тетяна Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри технологічної і професійної освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м.Глухів, 41400, тел.: (066)228-91-26, <https://orcid.org/0000-0002-8493-0242>

ПРОЄКТНА ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Проблема формування креативності особистості є важливим завданням у підготовці майбутніх учителів технологій, адже вона відображає професійне становлення фахівця, який повинен бути компетентним в педагогічній діяльності та творчим у проєктно-технологічній. Розвиток креативності студентів є одним із ключових чинників успішності навчання, подальшої адаптації до змінних умов життя та успішності в професійній сфері.

Метою статті є обґрунтування проєктної технології як однієї з інноваційних педагогічних методик, що дозволяє успішно розвивати креативність майбутніх учителів технологій.

Про важливість розвитку креативності майбутніх фахівців зазначено в освітніх документах України, Європейського Союзу, деклараціях Всесвітнього економічного форуму. Головна мета педагогічної освіти – формування компетентних, креативних учителів, здатних не лише застосовувати знання та навички на практиці, а й приймати оригінальні рішення у професійній діяльності, зокрема в умовах нової української школи.

Тривалий час трактування креативності розглядалося як синонім творчості, а відмежовування цього поняття та його поширення у науковій спільноті відбулося у ХХ столітті. Креативність – це здатність генерувати нові, оригінальні ідеї, вона є необхідною мотиваційною основою творчої діяльності.

В контексті розвитку креативності майбутніх учителів технологій особливого значення набуває проєктна технологія навчання. Успіх використання проєктної технології визначається роллю викладача, який виступає фасилітатором, організовуючи освітній процес. У процесі підготовки вчителя технологій впровадження методу творчих проєктів відбувається, в основному, під час засвоєння змісту вибіркового циклу професійної підготовки, які мають прикладну спрямованість.

Важливим критерієм вибору теми для проєктування є його значущість для студента, соціальна орієнтованість, наявність підприємницького потенціалу, практичне застосування, творчий потенціал. Ефективними типами проєктів, які сприяють розвитку креативності майбутніх учителів

технологій, є інформаційний, дослідницький, творчий, ігровий, практико-орієнтований.

У висновку наголошено: проєктна технологія навчання створює сприятливі умови для розвитку креативності майбутніх учителів технологій, підготовки фахівців з високим рівнем професійної компетентності та творчого мислення.

Ключові слова: освіта, навчання, проєктна технологія, креативність, майбутній вчитель технологій.

Khoruzhenko Tetiana Anatoliivna PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Technological and Professional education chair, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university, 24 Kyivska St., Hlukhiv, 41400, tel.: (066)228-91-26, <https://orcid.org/0000-0002-8493-0242>

PROJECT TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY OF INTENDING TECHNOLOGY TEACHERS

Abstract. The problem of developing personal creativity is an important task in the training of future technology teachers. It reflects the professional development of a specialist who must be competent in teaching and creative in project and technology activities. The development of students' creativity is one of the key factors in learning success, adaptation to changing living conditions, and success in the professional sphere.

The aim of the article is to substantiate project technology as one of the innovative pedagogical methods that allows successfully developing the creativity of future technology teachers.

The importance of developing the creativity of future specialists is indicated in the educational documents of Ukraine, the European Union, the declarations of the World Economic Forum. The main goal of pedagogical education is to form competent, creative teachers who are able to apply knowledge and skills in practice, make original decisions in their professional activities, particularly in the context of the new Ukrainian school.

The spread of the concept "creativity" in the scientific community took place in the twentieth century. Creativity is the ability to generate new, original ideas, it is a necessary motivational basis for creative activity.

Project-based learning technology is of particular importance for developing the creativity of future technology teachers. The success of using project technology is determined by the role of the teacher, who acts as a facilitator and organizes the educational process. In the process of training a technology teacher, the introduction of the method of creative projects occurs during the assimilation of the content selective disciplines of the professional training cycle, which have an applied focus.

An important criterion for choosing a project topic is its significance for the student, social orientation, entrepreneurial potential, practical application, creative

potential. Effective types of projects that promote the development of future technology teachers' creativity are informational, research, creative, playful, practice-oriented.

The conclusion emphasizes that project-based learning technology creates favorable conditions for the development of creativity of future technology teachers, training of specialists with a high level of professional competence and creative thinking.

Keywords: education, training, project technology, creativity, intending technology teacher.

Постановка проблеми. Сучасна епоха вимагає нових підходів до засвоєння знань та їх застосування на практиці, тому проблема розвитку креативності молодого покоління стає особливо актуальною, адже головною умовою розвитку сучасного суспільства стають фахівці, здатні до нестандартного мислення. Креативність стає необхідною складовою конкурентоспроможності випускників та їх успішної професійної самореалізації. Зокрема, в Україні відчутна потреба у педагогах, які можуть творчо мислити та приймати оригінальні рішення. Важливість цієї навички полягає не лише в умінні реалізовувати методи навчання в освітньому процесі, але й у здатності новаторсько їх використовувати у змінених умовах, вміти втілювати інноваційні педагогічні технології та оригінально підходити до розв'язання різноманітних ситуацій педагогічної дійсності.

Проблема формування креативності особистості є однією з важливих завдань у підготовці майбутніх вчителів технологій. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень і публікацій, проблема креативності майбутніх вчителів технологій залишається актуальною, оскільки досі не існує чіткої структури і розроблених теоретичних та методичних засад для її розвитку. Ця проблема пов'язана, з одного боку, з особливостями розвитку сучасного суспільства, а з іншого боку, вона відображає професійне становлення фахівця технологічної освітньої галузі, який повинен виявляти не лише компетентність в галузі педагогічної освіти, але й демонструвати творчий підхід у проєктно-технологічній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку креативності особистості були предметом наукових розвідок багатьох дослідників. Так, наукові засади креативності досліджували Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, Д. Кугер, В. Моляко, О. Пономарьова, В. Роменець, С. Сисоєва, Р. Стенберг, П. Торренс, Д. Треффінджер та інші. Багато українських вчених досліджують проблему креативності у контексті проблем творчості, творчого мислення, розвитку творчих здібностей особистості, обдарованості. Так, Н. Кічук провела методологічний та змістовий аналіз творчої особистості педагога, М. Мусійчук визначила педагогічні умови ефективності розвитку творчих здібностей майбутніх учителів, а Г. Семьонова – педагогічні умови розвитку

творчих здібностей майбутніх учителів на основі особистісно орієнтованого підходу, Г. Пономарьова, Л. Петриченко, І. Полякова, А. Харківська, О. Антонова, С. Бурчак досліджували креативність майбутнього вчителя в загальній теорії творчості.

Одним із засобів розвитку креативності особистості є проєктна технологія, яка активно використовується в закладах освіти країн Європейського Союзу. Основоположниками методу проєктів були Сесіль Рейді та Руфус Стімсон, детальний розгляд проблема організації навчання за методом проєктів отримала в роботах Д. Дьюї, В. Кіппатрика, Е. Колінгса, розвиток методу проєктів у вітчизняних школах пов'язаний з іменами В. Ігнат'єва, М. Крупеніної, В. Шульгіна, Г. Ващенко, Е. Полата, окремі аспекти організації проєктно-технологічної діяльності майбутніх учителів технологій досліджували І. Андрощук, О. Коберник, В. Курок, В. Сидоренко, В. Стешенко, А. Терещук, В. Титаренко та інші.

Метою статті є обґрунтування проєктної технології як однієї з інноваційних педагогічних методик, що дозволяє успішно розвивати креативність майбутніх учителів технологій.

Виклад основного матеріалу. Про важливість розвитку креативності майбутніх фахівців зазначено у численних освітніх документах нашої держави – Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національній доктрині розвитку освіти, Законі України «Про вищу освіту», Доктрині збалансованого розвитку «Україна 2030» тощо. Що стосується освітніх документів Європейського Союзу, то важливість формування креативного випускника зазначена у таких документах: декларації Всесвітньої конференції з вищої освіти ЮНЕСКО «Вища освіта у ХХІ столітті: бачення та дії» (1998 р.), яка визначає креативність як інноваційний підхід в освіті; Лісабонській декларації про європейські університети (2010 р.), де відзначено, що університети Європи мають сприяти розвитку творчості, креативного мислення та інновацій; декларації Всесвітнього економічного форуму в Давосі (2017 р.), який визначив креативне мислення однією із ТОП-5 компетенцій найближчого десятиліття. Серед ТОП-10 навичок 2025 року, визначених учасниками Всесвітнього економічного форуму у Давосі (2023 р.), традиційно важливими є креативність, оригінальність та ініціатива. Дослідники проєкту FINCODA пропонують розглядати креативність як один із складників інноваційної компетентності фахівця.

Згідно з дослідженням Adobe, проведеним серед 1000 закладів освіти, 96% респондентів зазначають, що креативність є цінною навичкою для суспільства, а 78% вважають, що креативність важлива для успішного кар'єрного зростання. Майже 68% опитаних стверджують, що креативність є якістю, з якою людина народжується, але також їй можна навчитися, 71% респондентів вважають, що у навчальній програмі закладу освіти повинен бути предмет, присвячений креативному мисленню, а понад 78% здобувачів

освіти висловлюють бажання бути більш креативними. Таким чином, одним із завдань сучасної вищої освіти стає переосмислення своєї ролі у підготовці фахівців нового покоління, які мають володіти нестандартним, самостійним мисленням.

В сучасній освітній діяльності розвиток креативності майбутнього вчителя вважається одним із ключових чинників успішності навчання, подальшої адаптації фахівця до змінних умов життя і важливим фактором його успішності в професійній сфері, адже креативність визначає готовність особистості до змін і відмови від стереотипів. За словами В. Павленка, у сучасному світі важливо, щоб учитель, який успішно розвиває креативність учнів, сам був креативною особистістю і прагнув подолати шаблони та формальності у навчанні[1]. Таким чином, головна мета педагогічної освіти сьогодні – це формування компетентних, креативних учителів, здатних не лише застосовувати знання та навички на практиці, а й приймати оригінальні рішення у професійній діяльності, зокрема в умовах нової української школи.

Важливо відзначити, що проблема розвитку креативності особистості знаходиться в центрі уваги педагогічних систем різних країн Європи та США. Перші методи розвитку креативного мислення були розроблені такими вченими, як Дж. Гілфорд, Е. Торренс, Р. Крачфілд, Е. де Боно, які отримали широке застосування в освітній практиці. Звернення до наукової літератури дозволило з'ясувати, що довгий час трактування креативності розглядалося як синонім творчості та пов'язувалося з особливостями творчого процесу, а відмежовування цього поняття та його поширення у науковій спільноті відбулося лише у XX столітті завдяки працям Дж. Гілфорда, який почав використовувати даний термін з метою позначення високого інтелектуального рівня людини, яка здатна раціонально та ефективно вирішувати проблеми, часто вдається до дій на підставі інтуїції та високо цінує ірраціональність у собі та інших. Основними ознаками креативності Дж. Гілфорд визначив наступні здатності: формулювати проблеми, генерувати велику кількість ідей, реагувати на подразники нестандартним чином, удосконалювати сприйняття об'єкта, додаючи конкретні деталі, вирішувати проблеми через використання аналітично-синтетичних операцій [2].

У словнику іншомовних слів знаходимо, що термін «креативність» походить від агл. create (творити) та означає «творчу спрямованість людини, готовність до формулювання, прийняття і створення принципово нових ідей та рішень, що відрізняються від традиційних або загальноприйнятих» [3]. У сучасному тлумачному психологічному словнику термін креативність (від лат. creatura — створення) тлумачиться як «здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації» [4]. Словник термінів і понять сучасної освіти трактує креативність як «характерну рису творчої особистості, що виявляється в зміні універсуму культури, здатності здійснювати щось нове: знаходити нове рішення проблеми, новий метод та інструмент, створювати новий художній продукт» [5].

Аналіз трактувань терміну «креативність» українськими дослідниками доводить, що неможливо надати єдиного визначення цього явища. Однак їх можна систематизувати за певними групами, а саме: 1) здатність до творчості, відмова від стереотипного мислення, наявність певного рівня творчих здібностей і можливостей особистості; 2) здатність осмислювати та розуміти нове, без страху відійти від звичного; 3) здатність до генерування ідей та вміння доводити їх до конкретного практичного результату; 4) як найвищий рівень інтелектуальних можливостей особистості; 5) як не вроджена риса особистості, а цілісний процес, що вимагає постійного розвитку [6].

У статті, погоджуючись з думкою С. Бурчака, розглядаємо креативність як інтегративну сукупність якостей особистості, які спонукають її до творчої діяльності та проявляються в різних сферах активності і розглядаються як відносно незалежний фактор обдарованості та як умова самореалізації особистості. Креативність – це здатність генерувати нові, оригінальні ідеї, вона є творчою здібністю та необхідною мотиваційною основою творчості [6].

Розвиток креативних здібностей здобувачів освіти – це завдання викладача, реалізація якого полягає в управлінні процесами творчого пошуку, створенні ситуацій, які сприяють творчій активності та направленості студента, а також розвитку його уяви, асоціативного мислення, здатності розуміти закономірності, прагнення постійно вдосконалюватися та розв'язувати все більш складні творчі завдання. Ключовими аспектами формування креативності здобувачів освіти є наступні:

1) виявлення творчих здібностей студентів, визнання унікальності кожного з них, врахування індивідуальних та вікових особливостей, акцент на творчому потенціалі кожного студента;

2) забезпечення сприятливого, стимулюючого освітнього середовища, атмосфери взаєморозуміння та підтримки, толерантного та доброзичливого ставлення до студентів, де вони зможуть відчувати відкритість та свободу у висловлюванні своїх ідей;

3) визнання важливості та стимулювання розвитку творчих навичок;

4) використання завдань для пробудження інтересу та розвитку допитливості, мислення, фантазії, уяви, активного мислення, творчих здібностей здобувачів освіти;

5) використання новітніх підходів та освітніх технологій для підтримки та розвитку творчого мислення студентів, зокрема створення проблемних, нестандартних ситуацій, стимулюючих завдань, використання інтерактивних методів, сприяння груповій співпраці та використання інноваційних підходів, тощо;

6) сприяння пошуково-дослідницькій роботі, стимулювання студентів бути ініціативними та самостійними у вираженні своїх творчих ідей;

7) створення структурованого плану роботи, який дозволяє планувати, систематизувати та вдосконалювати робочі процеси.

Одними із найефективніших інструментів для досягнення цілей розвитку креативності здобувачів освіти є інноваційні технології навчання, які забезпечують позитивну мотивацію студентів до здобуття знань, активізують їх інтелектуальні та вольові функції, створюють ситуації успіху та сприятливі умови для повноцінної творчої реалізації. Серед інноваційних технологій, які розглядаються дослідниками, слід відзначити ідеї інтерактивного навчання (запропоновані О. Пометун та Л. Пироженко), проєктні технології (розроблені К. Бахановим, В. Гузеєвим, І. Єрмаковим, О. Пехотою, О. Коберником) та особистісно орієнтованого навчання (запропонованого О. Савченком та С. Подмазіним).

Новий зміст, цілі та завдання технологічної освіти вимагають використання нових технологій навчання, методичних прийомів організації освітнього процесу, а також свідомої та творчої діяльності майбутнього вчителя. Слід відмітити, що підготовка вчителя технологій неможлива без набуття досвіду проєктно-технологічної діяльності, яка визнана основною на уроках технологій в закладах загальної середньої освіти. Під час навчання у ЗВО студенти отримують необхідну психологічну, педагогічну та методичну підготовку. Однак під час виготовлення об'єктів проєктно-технологічної діяльності у майбутніх учителів технологій значно підвищується здатність до самостійного мислення, вони вчаться розв'язувати проблеми, які виникають у процесі проєктування та виготовлення виробів, розвивають свої комунікативні якості, уміння працювати у команді та здатність до прийняття самостійних рішень. В контексті розвитку креативності майбутніх учителів технологій особливого значення набуває проєктна технологія навчання. Ключовими аспектами, які обґрунтовують впровадження проєктної технології в професійну підготовку здобувачів освіти, є наступні:

1) активне навчання, адже проєктна технологія передбачає вивчення нового матеріалу, пошук рішень для створення та реалізації проєктів, що сприяє більш свідомому і глибокому засвоєнню знань, розвитку пізнавальної активності студентів;

2) розвиток критичного мислення, оскільки процес проєктування часто ставить перед студентами завдання, які вимагають аналізу, оцінки та критичного мислення;

3) інтеграція предметів – навчальні проєкти можуть охоплювати кілька дисциплін, що сприяє узагальненню різнопланової інформації, розумінню взаємозв'язків між освітніми компонентами. Це допомагає студентам не тільки успішно засвоювати теоретичний матеріал, а й розвивати ключові компетентності, необхідні для їхньої подальшої професійної діяльності;

4) розвиток комунікативних навичок, адже робота у групах та спілкування з однокласниками в рамках проєкту сприяє розвитку навичок спілкування та співпраці;

5) застосування отриманих знань, оскільки проєктування залучає студентів до виконання практичних завдань та застосування отриманих знань

на практиці під час виготовлення виробів. Також проектна діяльність сприяє кращій орієнтації студентів в інформаційному просторі шляхом виконання завдань по пошуку необхідної техніко-технологічної інформації;

б) самостійність та відповідальність – проектування сприяє самостійному конструюванню знань, розвиває у студентів уміння шукати, аналізувати та систематизувати інформацію, приймати самостійні рішення, що сприяє розвитку відповідальності, почуття власної важливості;

7) мотивація – як правило, проекти є цікавими для студентів, а це позитивно впливає на їхню мотивацію до навчання.

Таким чином, загальною метою впровадження проектної технології в систему підготовки майбутніх учителів технологій є не лише передача знань, але і формування гнучких навичок (soft skills), зокрема креативності, які стануть корисними в майбутній професійній діяльності.

Успіх використання проектної технології в процесі підготовки майбутнього вчителя технологій визначається не лише активністю студентів, а й важливою роллю викладача, який виступає фасилітатором, організовуючи освітній процес. Так, під час організації проектної діяльності здобувачів освіти викладач виконує різні функції, кожна з яких відіграє важливу роль у розвитку професійної компетентності майбутнього вчителя технологій, зокрема сприяє розвитку його креативності. Розглянемо детальніше кожен із цих функцій:

1. Підтримка та заохочення. Створення позитивного навчального середовища, ситуацій успіху, де здобувачі освіти відчують свою значимість, поціновування їхньої ініціативи та творчості. Це може досягатися підкресленням важливості внеску кожного з них, підтримуванням висунутих ідей, засобами словесних похвал, застосування різноманітних видів заохочень тощо.

2. Допомога у пошуку інформації, адже навчання студентів способом визначення найбільш значущих ресурсів для їхнього проекту та формування навичок пошуку інформації є ключовим завданням викладача в проектній діяльності.

3. Координація роботи. Грамотне керування групою діяльністю, розподіл завдань за здібностями та інтересами студентів, контроль процесу та надання своєчасної допомоги – важлива функція викладача в організації проектної діяльності майбутніх учителів технологій.

4. Розвиток творчого мислення, що досягається пропонуванням таких завдань та ситуацій, які будуть стимулювати здобувачів освіти до генерації нових ідей і рішень.

5. Роль консультанта, яка полягає у допомозі студентам під час вирішення складних аспектів завдання та наданні необхідних пояснень.

6. Оцінювання. Коректне оцінювання якості роботи студентів з урахуванням якості як процесу, так і його результату, є важливим етапом підтримки творчого пошуку здобувачів освіти та подальшого його розвитку та удосконалення.

Узагальнивши все вище зазначене, можна підсумувати, що роль викладача в проєктній діяльності майбутнього вчителя технологій полягає в тому, щоб створити умови для творчого розвитку студентів, надаючи їм можливість виявити свій потенціал та самостійно досліджувати тему, яка їх цікавить. У процесі організації індивідуальної чи колективної проєктної роботи викладач має організовувати дружелюбну атмосферу, передбачати та запобігати можливим конфліктним ситуаціям та вільно орієнтуватися у міждисциплінарному середовищі.

Організовуючи проєктне навчання майбутніх учителів технологій, на ознайомчому етапі викладач виступає ініціатором та направляє діяльність студентів у відповідному напрямку. Поступово, коли здобувачі освіти засвоюють основні принципи та навички роботи над проєктом, їх залучають до обговорення теми проєкту і, згодом, до вибору конкретного проєкту. Таким чином, значно посилюється самостійна та науково-дослідна робота майбутніх учителів технологій, що дозволяє їм брати участь не лише у безпосередньому виконанні проєкту, але й у його плануванні. У групах, де створені сприятливі умови для діалогу та дискусії, здобувачі освіти формують навички вільного висловлення та доведення своїх думок навіть тоді, коли вони відрізняються від думки викладача чи однокласників. Таким чином, метод проєктів позитивно впливає на розвиток і самореалізацію здобувачів освіти. Важливим аспектом при цьому є повага до кожного студента та створення умов, що сприяють успішному засвоєнню знань, формуванню вмінь та розвитку особистих якостей та компетентностей здобувачів освіти.

Слід відмітити, що у процесі підготовки вчителя технологій впровадження методу творчих проєктів відбувається, в основному, під час засвоєння змісту вибіркового циклу професійної підготовки, а результатом діяльності на заняттях з фахових дисциплін є проєкт. Змістове наповнення вибіркового складника навчальних планів підготовки бакалаврів, як правило, має прикладну спрямованість і реалізовується на основі практичних форм і методів організації занять, що створює сприятливі умови для впровадження проєктного навчання. Основними вимогами до проєктного навчання майбутніх учителів технологій з огляду на розвиток їх креативності, є наступні:

- наявність проблеми або завдання, яке вимагає інтеграції знань та здійснення творчого пошуку для його вирішення;
- теоретична та практична значущість проєктної діяльності;
- почергова зміна видів самостійної роботи студентів (індивідуальної, парної, групової) в залежності від виконуваної роботи;
- визначення структурних частин проєкту та формулювання його поетапних результатів;
- використання дослідницьких методів навчання, що передбачають визначення проблеми, формулювання завдань, висування гіпотез, обговорення

методів дослідження, проведення емпіричних досліджень, аналіз отриманих даних, оформлення кінцевих результатів, підведення підсумків, корегування та формулювання висновків.

Важливим критерієм вибору теми для проєктування є його значущість для студента, включаючи особистісну цінність, корисність для сім'ї, родини, академічної групи, факультету, громади. Також важливо враховувати соціальну орієнтованість або наявність підприємницького потенціалу теми проєкту. Неприпустимим є проєктування та виготовлення виробу лише для опанування технології чи отримання оцінки. Вироби, які майбутні учителі технологій створюють у процесі проєктної діяльності, повинні мати практичне застосування, викликати гордість, відображати їхні досягнення та творчий потенціал.

У навчальній діяльності майбутніх учителів технологій ефективними типами проєктів, які сприяють розвитку їх креативності є інформаційний, дослідницький, творчий, ігровий, практико-орієнтований. Так, рекомендується розпочати проєктну діяльність студентів з інформаційних проєктів, які передбачають збір конкретної інформації, її вивчення учасниками проєкту, аналіз та узагальнення отриманих даних. Такі проєкти відрізняються добре продуманою структурою та систематичним коригуванням роботи студентів. Здобувачам освіти рекомендується уважно визначити мету проєкту та його актуальність, обрати оптимальні методи отримання інформації (вивчення літературних джерел, засобів масової інформації, проведення емпіричних досліджень – бесід, інтерв'ю, анкетування тощо), а також спланувати обробку інформації (аналіз, узагальнення, порівняння, аргументація, висновки). Важливим є також передбачення результатів роботи та визначення форми їх презентації (повідомлення на занятті, реферат, доповідь на науковій конференції, наукова публікація тощо).

На відміну від інформаційних, творчі проєкти характеризуються відсутністю чітко визначеної структури і розвиваються у напрямку досягнення запланованого результату. Також практико-орієнтовані проєкти мають передбачений результат роботи, який може включати виготовлення виробу або надання певної послуги. Щодо ігрових проєктів, то вони передбачають розігрування учасниками певних ролей, обумовлених змістом проєкту. Наприклад, якщо проєкт пов'язаний з проведенням народних або календарних свят, студенти можуть імітувати соціальні та ділові стосунки, ускладнені вигаданими ситуаціями. Однак під час гри всі учасники вирішують певні техніко-технологічні завдання, визначені викладачем.

Найбільш складними є дослідницькі проєкти, оскільки вони повинні відповідати логіці наукового дослідження та мати добре обмірковану структуру. Вони включають чітко сформульовану мету та завдання, аргументовану актуальність предмета дослідження та соціальну значущість для кожного з учасників проєкту, визначені методи дослідження та спрогнозовані результати.

Проекти можуть бути особистісними, парними або груповими в залежності від кількості студентів, що беруть в них участь. За тривалістю в часі вони можуть бути короткотерміновими (кілька занять), середньої тривалості (до одного місяця) і довготривалими (кілька місяців). Важливо відзначити, що в практиці підготовки майбутнього вчителя технологій найчастіше зустрічаються змішані типи проєктів.

При організації проєктної діяльності студентів також важливо визначити критерії для оцінювання якості проєктів. Це дозволяє підвищити ефективність виконання проєкту, уникнути можливих труднощів та внести відповідні корективи. Підсумкова оцінка творчого проєкту не лише підбиває підсумок роботи здобувачів освіти, але також має велике виховне значення.

Висновки. Отже, залучаючи майбутніх учителів технологій до проєктної діяльності, створюються умови, за яких вони мають можливість проявляти ініціативу, розвивати комунікабельність, креативність, демонструвати свої творчі та організаторські здібності, самовдосконалюватися. Участь студентів у колективному проєктуванні сприяє формуванню не лише професійних, але й певних особистісних якостей, які розвиваються під час виконання завдань і не можуть бути повністю передбачені словесно. Зокрема, це включає вміння усвідомлювати власну відповідальність за вибір, працювати у колективі, нести відповідальність за результати діяльності та проводити аналіз виконаної роботи.

Таким чином, формування творчого та креативного майбутнього вчителя технологій зі сформованим критичним мисленням та здатністю до ефективного вирішення різноманітних професійних завдань, стає неможливим без впровадження в освітній процес проєктної технології навчання. Ця технологія сприяє всебічному розвитку студентів, враховуючи не лише їхні академічні навички, але й соціальні, комунікативні, креативні та критичне мислення. Проєктна технологія навчання передбачає спрямування уваги студентів на пошук реальних проблем, вирішення яких вимагає проведення дослідження, результати якого будуть основою для знаходження оригінальних варіантів розв'язання проблеми та творчого їх втілення в життя, що дозволяє студентам наблизити своє навчання до реального життя. Процес проєктування створює сприятливі умови для розвитку креативності майбутніх учителів технологій, підготовки фахівців з високим рівнем професійної компетентності та творчого мислення.

Література:

1. Павленко В.В. Креативність учителя як чинник розвитку педагогічної творчості. *Формування дидактичної компетентності педагогів дошкільної та початкової освіти*. Збірник науково-методичних праць. Житомир : Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2015. С.145-150.
2. Guilford J.P. New frontiers of testing in the discovery and development of human talent / J. P. Guilford // *Seventh Annual Western Regional Conference on Testing Problems*. Los Angeles, 1958.
3. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=10483&action=show> (дата звернення 30.01.2024).

4. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. С.225.

5. Словник термінів і понять сучасної освіти / за заг. ред. Л. М. Михайлової; уклад. Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна. Сєверодонецьк, 2020. С.91.

6. Бурчак С. О. Креативність майбутнього вчителя в загальній теорії творчості: теоретичний аспект. *Інноваційна педагогіка* : щомісячний науковий журнал Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій. (Випуск 18). Херсон : видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 91-95.

References:

1. Pavlenko, V.V. (2015). Kreatyvnist uchytelia yak chynnyk rozvytku pedahohichnoi tvorchosti [Teacher's creativity as a factor in the development of pedagogical creativity]. *Formuvannia dydaktychnoi kompetentnosti pedahohiv doshkilnoi ta pochatkovoї osvity – Formation of didactic competence of preschool and primary education teachers*, 145-150 [in Ukrainian].

2. Guilford, J.P. (1958). New frontiers of testing in the discovery and development of human talent. *Seventh Annual Western Regional Conference on Testing Problems* [in English].

3. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. (n.d.) *jnsn.com.ua*. Retrieved from <http://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=10483&action=show> [in Ukrainian].

4. Shapar, V. B. (2007). *Suchasnyi tлумachnyi psykholohichniy slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]*. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].

5. Mykhailova, L. M., Pahava, O. V. & Pronina, O. V. (2020). *Slovnyk terminiv i poniat suchasnoi osvity* [Dictionary of terms and concepts of modern education]. Sievierodonetsk [in Ukrainian].

6. Burchak, S. O. (2019). Kreatyvnist maibutnoho vchytelia v zahalnyi teorii tvorchosti: teoretychnyi aspekt [Creativity of the future teacher in the general theory of creativity: theoretical aspect]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 18, 91-95 [in Ukrainian].

УДК 378.22.011.032 : 8 (043.5)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1427-1438](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1427-1438)

Цокур Ольга Степанівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов, Міжнародний гуманітарний університет, вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, тел.: (098)7514045, <https://orcid.org/0000-0002-9418-0801>

ІДЕОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Глобальні події та зміни, які відбуваються в сучасному світі, поставили під загрозу існування традиційної моделі громадянства, що зумовило необхідність формування нового типу громадянина – не лише освіченого, але й критично мислячого й відповідального, здатного до активних дій на благо демократичного суспільства. З огляду на це, існує соціальна потреба в пошуку найбільш доцільних шляхів і засобів громадянської освіти і виховання, а також вдосконалення процесів формування громадянських цінностей у кожного з членів сучасного трансформаційного суспільства.

Метою статті є висвітлення ідеологічних орієнтирів найбільш відомих концепцій формування громадянських цінностей особистості, запропонованих зарубіжними та українськими вченими. У процесі дослідження продемонстровано, що проблеми, пов'язані з конкретизацією сутності глобального громадянства, громадянськості та системи громадянських цінностей, призвели до виокремлення в зарубіжній теорії характеристик трьох провідних носіїв громадянськості. Серед них: неоліберальний громадянин, основною метою якого є підвищення транснаціональної мобільності знань й навичок; радикальний громадянин, спрямований на руйнування домінуючих суспільних структур; трансформаційний громадянин, який виступає за соціальну справедливість і рівність, проти бідності,гноблення і маргіналізації. Визначальними ознаками громадянськості останнього є спроможність жити разом у багатоманітному й полікультурному демократичному суспільстві; розуміти й відстоювати свої права та свободи; виявляти емпатію й моральність, обурення соціальною несправедливістю, бажання жертвувати заради загального блага і діяти на поліпшення світу, брати активну участь у прийнятті соціально важливих рішень.

Аналіз праць українських науковців дає підстави стверджувати про актуальність проблем громадянської освіти й виховання для збереження і відновлення української державності в умовах воєнного стану, особливо в аспекті формування громадянських цінностей та громадянської ідентичності

сучасного покоління українців. Уточнено, що громадянські цінності, з одного боку, є інтегральним результатом громадянського становлення особистості через набуття системи громадянських знань, вираження громадянських почуттів, розвиток громадянських якостей й засвоєння способів активної громадянської поведінки. З іншого, – віддзеркалюють ставлення особистості до демократичних ідеалів громадянського суспільства, яке знаходить свій вияв у його свідомому сприйнятті, позитивних емоційних переживаннях, потребі реалізації своїх учинків на благо громаді й народу, бажанні здійснення власної соціально важливої діяльності.

У висновках узагальнено, що вітчизняні науковці єдині в думці, що розбудова й зміцнення громадянського суспільства потребує інтенсифікації громадянського виховання й освіти молодого покоління української держави у напрямку формування в нього не тільки громадянської компетентності на основі засвоєних соціально-гуманітарних знань, але й певної системи громадянських цінностей (соціальної справедливості та рівності, турботи і співчуття, гуманізму і толерантності, патріотизму і відданості Батьківщині, поваги до прав людини, недискримінаційності), необхідних для конструктивного реагування на зростаючу кількість соціальних, політичних, економічних та екологічних проблем як в межах країни, так і світу. Йдеться про виховання у підростаючого покоління українців прагнення бути відповідальними громадянами своєї держави й двигунами позитивних змін, а не пасивними спостерігачами суспільних перетворень та світових подій, а також про готовність кожного достойно нести громадянську відповідальність за способи реалізації своєї смисложиттєвої місії.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянська освіта, громадянське виховання, громадянськість, громадянська компетентність, громадянська ідентичність, громадянські цінності, громадянські ідеали, громадянські почуття, громадянська активність, громадянська відповідальність, недискримінаційність.

Tsokur Olga Stepanovna Doctor of Pedagogical Science, Professor, Professor of the Chair of Romanic-Germanic Philology and Methodic of Teaching Foreign Languages, International Humanitarian University, 33 Fontans'ka Doroga, Odesa, tel.: (098)751-40-45, <https://orcid.org/0000-0002-9418-0801/>

THE IDEOLOGICAL TRAJECTORIES OF CONTEMPORARY CONCEPTS OF FORMATION OF CIVIL VALUES OF STUDENTS ENROLLED IN SECONDARY OR HIGHER EDUCATION

Abstract. The global events and changes which are taking place nowadays have put under jeopardy the existence of the traditional model of civil functioning and thus has induced a need for the formation of a new type of a citizen, not only the

educated one, but also capable of critical thinking and a responsible one, who would be focused on the activities directed at the enhancement of the democratic society we are living in today. That said, we acknowledge the social need both for finding the most efficient ways and means of civil education and also for the enhancement of formative processes of civil values with each and every individual belonging to the contemporary transformational society.

The goal of this article is elucidation of the ideological trajectories of the most renowned concepts of formation of civil values elaborated by foreign and Ukrainian scholars. Thus, throughout our research, we have attempted to display the fact that the issues related to concretization of the essence of the global citizenship, civil functioning as well as the system of civil values have helped to outline the 3 leading types of citizen. Among them we single out the following ones: a neo-liberal citizen, whose main goal is the upgrade of the trans-national mobility of the knowledge and skills being acquired; a radical citizen, who aims at destroying the dominating social structures; a transformative citizen, who craves social justice and equality, steps forward for the elimination of poverty, persecution or discrimination. Therefore, the distinguishing traits of the latter as pertinent to the civil type of an individual are: the capability of co-existence in the multi-cultural democratic society; understanding and protecting one's own rights and liberties; displaying empathy and morality, zero-tolerance to the social injustice, the motivation to sacrifice for the sake of the collective well-being and act to make life better, taking an active part in making socially-important decisions.

The analyses of the relevant research carried out by Ukrainian scholars has thus proven the topicality of the issues of civil education aimed at safeguarding and upgrading the Ukrainian civil functioning, especially in the aspect of formation of the civil values and the civil identity of the contemporary generation of Ukrainians that are living under the current state of warfare. It has thus been stressed that civil values, from one of the perspectives, are the integral outcome of the civil formation of an individual through his/her acquisition of the system of civil knowledge, expression of relevant civil feelings, development of the essential civil traits and learning the ways of expressing the socially active behavior.

From the other perspective, they reflect an individual's attitude to the democratic values of the civil society which manifests itself in his/her conscious acceptance, positive emotional aspirations, the necessity in acting for the sake of the collective well-being, the striving for exercising the socially-important activities. In our summary we have generalized that the national Ukrainian scholars, all as one, support the concept which reads that the development and strengthening of the civil society calls for intensification of the civil education and upbringing of the younger generation of Ukrainians in the direction of formation of both the essential civil competencies on the basis of the already acquired social-humanitarian knowledge and also the clear-cut system of civil values and ideals (social justice and equality, giving care and compassion, exercising humanism and tolerance, patriotism and

loyalty to the Homeland, respect for human rights, non-discrimination), which are essential for the constructive reaction to the increasing count of social, political, economic or ecological challenges that arise both nationwide and globally. It is all about upbringing of the younger generation of Ukrainians in the sense of their readiness to become both the socially responsible citizens and the drivers of positive changes rather than just remaining passive spectators over the social or global changes or events; it is also about each and everyone's civil awareness and readiness to accept personal civil responsibility for the chosen ways of realization of one's life mission.

Keywords: civil society, civil education, civil upbringing, civil functioning, civil competencies, civil identity, civil values, civil ideals, civil feelings, civil activeness, civil traits, non-discrimination.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, розпочавшись наприкінці ХХ століття, суттєво вплинули на розвиток соціально-економічного, політичного та культурного життя людства, зумовивши кардинальні зміни у порядку функціонування всіх сфер сучасного – трансформаційного суспільства. При цьому, глобалізація як «контраст темряви і світла» [9], посилила як негативні тенденції суспільного буття – спалахи націоналізму й загострення глобальних проблем (бідність, військові конфлікти, забруднення навколишнього середовища, зміна клімату, пандемії), так і призвела до певних позитивних змін, відкривши нові можливості. Серед останніх – збільшення обсягів вільної торгівлі й капіталу, зміцнення міжкультурних зв'язків та співпраці, пропаганда принципів демократизації, гуманістичних ідеалів й цілей, поширення інформації про права людини, пріоритети громадянського суспільства «як системи відносин, свідомості й діяльності, що створюють передумови для самореалізації індивідів, соціальних груп, окремих націй та держав, людства в цілому» [12, с. 252], а також «як соціокультурного середовища, в якому формується громадська думка та система громадянських цінностей» [10, с. 62].

В результаті, глобальні події та зміни, що мають місце в Європі й світі (міжнародна міграція населення, національна та регіональна безпека, недовіра до традиційних політичних інститутів) поставили під загрозу існування традиційної моделі громадянства, оскільки визначили необхідність формування нового типу громадянина – не лише освіченого, але й критично мислячого й відповідального, здатного до активних дій у місцевій громаді й країні. Серед визначальних ознак його громадянськості – спроможність бути і жити разом, поважаючи одне одного у багатоманітному й полікультурному демократичному суспільстві; розуміти й відстоювати свої права та свободи; виявляти лідерство і брати активну участь у прийнятті соціально важливих рішень на благо членів громадянського суспільства [11, с. 40].

При цьому, в сучасних умовах трансформаційних змін, які посилюються глобалізацією, як прихильники глобального громадянства, так і їх опоненти

розглядають соціокультурний інститут освіти в якості найбільш доцільного й ефективного механізму соціалізації підростаючого покоління в напрямку формування в його представників певної системи громадянських цінностей та ідеалів, відповідних європейській цивілізації. Через це, освітні заклади європейських країн, включаючи й Україну, зобов'язані створювати сприятливі умови не тільки для успішного оволодіння здобувачами предметними знаннями, уміннями й навичками та ключовими й спеціальними компетентностями, а також для формування в них провідних якостей громадянина шляхом привласнення системи громадянських цінностей у процесі спеціально організованої громадянської освіти та виховання. Правові підвалини останніх закладені у фундаментальних міжнародних документах – Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідних протоколах до неї, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права та інш.

Отже, з огляду на ідеї, відображені у Загальній декларації прав людини, в якій наголошено, що «люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах; кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища; кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення тощо» [4, с. 79], науковий інтерес викликають методологічні орієнтири сучасних зарубіжних та вітчизняних концепцій формування громадянських цінностей особистості в умовах трансформаційних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення філософських та історико-педагогічних джерел доводить, що проблема формування громадянських цінностей особистості в різні історичні епохи, починаючи із стародавньої Греції, була предметом пізнання видатних мислителів (Сократ, Платон, І. Кант, Г. Сковорода), громадських діячів (Б. Грінченко, М. Драгоманов, М. Грушевський) і педагогів-класиків (К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський). Натомість, усвідомлення її соціальної значущості у педагогічній думці відбулося лише на початку ХХ століття на теренах Європи, в контексті започаткування теорії громадянського виховання, засновником якого визнають Г. Кершенштайнера. Останнім було вперше введено у педагогічний дискурс поняття громадянсько-державного виховання, а також обґрунтовано його зміст і сутність через послідовне привчання дітей і молоді до необхідності відповідальної роботи на користь власної держави в статусі її громадян. Сенс громадянсько-державного виховання видатний німецький педагог вбачав у привчанні дитини до узгодження своїх вчинків із загальними інтересами шляхом формування певних громадянських якостей (відповідальність, дисциплінованість, повага до інших, ввічливість, толерантність) відповідно

ідеалу ефективно діючого громадянина – носія громадянських знань і цінностей [6, с. 54].

Суттєво, що проблеми, пов'язані з конкретизацією сутності глобального громадянства, громадянськості та системи громадянських цінностей, здебільшого привертали увагу зарубіжних вчених (Б. Боуден, Д. Ікеда, М. Едвардс, К. Лім, М. МакКензі, Л. Шульц та ін.). Їхні зусилля, зокрема, призвели до висвітлення сучасних характеристик трьох провідних носіїв громадянськості, серед яких:

- неоліберальний громадянин, основною метою якого є підвищення транснаціональної мобільності знань й навичок;
- радикальний громадянин, мета якого – руйнування домінуючих суспільних структур;
- трансформаційний громадянин, який виступає за соціальну справедливість і рівність, проти бідності, гноблення і маргіналізації [1, с. 33].

Вбачається, що участь кожного з трьох означених носіїв громадянськості у глобальному суспільстві завчасно запрограмована у відповідних моделях або концепціях глобального громадянства, настанови яких все частіше використовуються як в сучасному суспільному житті, так і в сфері освіти сучасних країн світу (від початкової ланки до університетського рівня).

Натомість, попри наявність науково-теоретичних напрацювань зарубіжних учених, в сучасному вітчизняному філософсько-культурологічному, соціально-політичному та психолого-педагогічному дискурсі проблеми формування громадянськості (М. Алексеева, О. Власенко, В. Корнієнко, Т. Дем'янюк, І. Манюк, І. Сахневич, К. Чорна), громадянської компетентності, активності і відповідальності (Л. Ілійчук, О. Кучер, О. Пуш, Н. Рудницька, О. Салтикова), громадянських цінностей, ідеалів та орієнтацій (П. Кензьор, Л. Кульбач, Г. Назаренко, О. Сухомлинська) залишаються недостатньо осмисленими і дослідженими, не зважаючи на вагомий внесок українських науковців. Крім того, в сучасній теорії громадянської освіти й виховання бракує чітких визначень провідних категорій і понять, залишаються остаточно не узгодженими як методологічні орієнтири, так і психолого-педагогічні механізми формування громадянських цінностей учнівської та студентської молоді з урахуванням її вікових, соціально-психологічних й індивідуальних особливостей та сучасних викликів українського суспільства, що перебуває в умовах воєнного стану.

Мета статті – висвітлити методологічні орієнтири найбільш відомих концепцій формування громадянських цінностей особистості, запропонованих зарубіжними та українськими вченими.

Виклад основного матеріалу. Вивчення праць сучасних зарубіжних і вітчизняних учених, які досліджували різноманітні аспекти становлення особистості громадянина та формуванню його громадянських якостей і рис в умовах глобалізації, вказує на те, що їх об'єднують, а також розділяють певні

методологічні орієнтири та ідеологічні настанови, закладені в основу державної соціальної та освітньої політики. І якщо європейські дослідники передусім керуються настановами документів ЮНЕСКО, то британські й північноамериканські науковці більш керуються державними документами своїх країн.

Зокрема, британські педагоги розглядають громадянськість як ядро патріотизму і засіб виховання законослухняного громадянина, через що громадянознавчу освіту учнів, засновану на загальнолюдських цінностях, орієнтують переважно на формування їхньої активної громадянської позиції через повагу до закону, вияв прагнення до соціальної гармонії та толерантності [5, с. 164). В основі громадянськості лежить почуття власної гідності, правосвідомість, законослухняність, громадянська культура, що об'єднує у собі: знання про форми і функціонування громадянина у політичній, правовій, економічній, соціальній та культурній сферах демократичної держави; уміння та досвід участі у політичному житті суспільства; норми, цінності та якості громадян демократичного суспільства. Правомірність такого тлумачення сутності громадянськості підтверджує концепція Оксфам, заснована на ідеях сталого розвитку суспільства та збереження навколишнього середовища. В означеній концепції складовими громадянськості вбачаються:

- теоретичні знання, що стосуються глобалізації, сталого розвитку, соціального правосуддя, рівності, миру, конфліктів;
- когнітивні уміння (критично мислити, ефективно дискутувати, протистояти несправедливості й нерівності) й навички співпраці, захисту навколишнього середовища;
- ціннісні ставлення, що виявляються через почуття власної гідності та національної ідентичності, справедливості та рівності, поваги до людей і речей, емпатії [12, с. 27].

Канадськими фахівцями громадянськість розглядається як активність громадян, спрямована на удосконалення суспільства шляхом економічної діяльності, соціального обслуговування та волонтерської роботи. При цьому, відданість й лояльність до демократичного суспільства та держави вважається ядром громадянськості, важливою ознакою якої визнається конструктивна критика умов політичного і громадського життя з метою його поліпшення. Як цілісне особистісне новоутворення особистості, громадянськість, будучи прикінцевим результатом впровадження засобів громадянської освіти та виховання, розглядається в єдності наступних аспектів:

- політичного, який забезпечує здатність до співробітництва, пильність, дорадчу досконалість та повагу до закону;
- морально-етичного, що відповідає за толерантність, усвідомлення пріоритетності права, відданість демократичному суспільству;
- самоврядувального, який зумовлює набуття громадської активності, автономності, відповідальності, стриманості тощо [13, с. 254].

В означеному контексті увагу привертає концепція формування громадянських цінностей, започаткована Б. Бетсом. В означеній концепції структурними складовими громадянськості як «готовності діяти морально, щоб поліпшити світ», визначено:

- знання про економічні, політичні, соціальні, духовні особливості суспільства, проблеми навколишнього середовища, етики;
- уміння консультувати, вирішувати проблеми в команді, служити іншим, протистояти несправедливості й нерівності, бути посередником при вирішенні проблем, мати здатність до інновацій, мислити й планувати складні системи, бачити проблему з кількох точок зору;
- цінності (емпатія, моральність, обурення соціальною несправедливістю, бажання жертвувати заради загального блага, бажання діяти для поліпшення світу) [8].

Суттєво й те, що якщо зарубіжні концепції в минулих роках орієнтувалися на освіту про громадянство з метою підготовки політично поінформованих та освічених громадян, то в наступний час підкреслюється необхідність виховання активних громадян зі сформованою системою громадянських цінностей, які були б спроможні брати участь в політичних, економічних, соціальних та екологічних проблемах суспільства і світу. При цьому вважається, що освітні заклади повинні створити для сучасного покоління здобувачів такі можливості вчитися, щоб в майбутньому вони були здатними не тільки ефективно виконувати свої обов'язки перед громадою і державою, але й перед людством і світом. Останнє вимагає підготувати молоде покоління до знаходження більш конструктивних способів вирішення глобальних проблем трансформаційного суспільства, якими є бідність, соціальна нерівність у доступі до охорони здоров'я, освіти й технологій, нерациональний видобуток копалин, [8].

Отже, за настановами американських вчених з Інституту Хадсона, сучасна система громадянської освіти і виховання, спрямована на формування громадянських цінностей учнів, має включати:

- наявність повного навчально-методичного забезпечення дисциплін за різноманітними напрямками функціонування демократичного суспільства;
- реалізацію різноманітних проєктів, покликаних сприяти усвідомленню здобувачами освіти всіх рівнів демократичних ідей і громадянських цінностей, що були реалізовані у певних соціально-політичних інститутах на практиці;
- приділення особливої уваги тих, хто навчається, вивченню історії розвитку демократії у власній державі;
- створення необхідних психолого-педагогічних та технологічних умов для забезпечення розуміння здобувачами освіти сучасного стану розвитку демократії у світі та бачення її альтернатив [9].

Зазначимо, що передовий зарубіжний досвід з громадянської освіти і виховання здобувачів творчо використовується українськими науковцями і

педагогами, які пропонують авторські моделі формування громадянських цінностей особистості з врахуванням як національних традицій та ідеалів, так і творчої спадщини українських педагогів-класиків. У таблиці 1 наведено визначення українськими вченими поняття громадянськості як основи для розуміння сутності громадянських цінностей особистості. Як засвідчує таблиця 1, вітчизняні вчені найчастіше виокремлюють три складові громадянськості, до структури якої входять:

- знання, які розкривають зміст понять «держава», «громадянське суспільство», «етнос», «нація»;
- переживання особистості щодо приналежності до своєї держави і народу, засвідчуючи її повагу до історії, культури і менталітету, що викликають патріотичні, гуманні, естетичні, моральні почуття;
- вчинки, які відображують активність та ініціативність особистості як громадянина [5].

Відповідно означеної структури в якості критеріїв і показників громадянськості особистості, які дозволяють виявити рівні її сформованості по закінченні терміну впровадження системи громадянського освіти та виховання, найчастіше виділяються такі:

- когнітивний (повнота і глибина знань про громадянське суспільство і державу, громадянські права та обов'язки, суспільні норми);
- мотиваційно-особистісний (наявність соціально значимих мотивів до громадянської діяльності; сформованість громадянських якостей (національна гідність, громадянський обов'язок, толерантність, патріотизм, гуманізм та ін.);
- діяльнісно-поведінковий (наявність досвіду громадянської діяльності, ступінь розвитку соціальної активності, ініціативність) [7, с. 153].

Таблиця 1

Визначення поняття громадянськості в працях українських вчених

№ з/ч	Громадянськість – це:	Автор
1.	– насамперед, «відповідальність, обов'язок – той вищий щабель у духовному житті людини, на якому вона віддає себе служінню ідеалу», для якої «невіддільні особисте й суспільне», оскільки вона любить свою Батьківщину та усі сили віддає служінню народу»;	В. Сухомлинський
2.	– інтегративна якість особистості, яка дає змогу почувати себе морально, політично, соціально, юридично дієздатною та захищеною»	О.Сухомлинська
3.	– «фундаментальна, інтегративна та моральна якість особистості, її світоглядно-психологічна характеристика, яка виявляється в інтелектуальній, емоційно-ціннісній, діяльнісній сферах та цілеспрямовано формується у процесі громадянського виховання;	К. Чорна

Продовження Табл. 1

4.	– якісна ознака громадянина, формальний статус якого не тільки передбачає наділення його певними правами та обов'язками, але й вказує, «чи виконує він свої обов'язки, чи користується наданими правами і наскільки, в якому обсязі»	В. Цвих
5.	– здатність і готовність громадян до активної участі у примноженні не тільки особистісних, приватних, але й суспільних надбань, тобто їхню орієнтацію на суспільне благо, на почуття солідарності, що свідчить про готовність до вчинків, дій, зусиль, за які або взагалі не очікується жодної матеріальної компенсації, або ж вона є незначною;	Х. Мюнклер
6.	– інтегративна системна властивість особистості в формі сукупності відповідних рис (критичність, відповідальність, толерантність, активність) і вищих особистісних почуттів, яка характеризується ідентифікацією особистості з державою, розумінням та сприйняттям цінності прав та свобод людини, почуттям обов'язку та відповідальності, здатністю критично мислити, відстоювати власну позицію та готовністю до активної участі у суспільних справах.	К. Богомолова

Отже, переважний склад українських дослідників вважає, що заклади освіти виконують роль фундаменту, на якому будується вся система громадянських цінностей особистості, формування у неї любові до рідного краю, України, історичної пам'яті, духовності, національного характеру. При цьому, громадянські цінності, з одного боку, тлумачаться як інтегральний результат громадянського становлення учня в освітньому процесі через набуття ним громадянських знань, вираження громадянських почуттів, розвиток громадянських якостей й засвоєння способів активної громадянської поведінки. З іншого, – віддзеркалюють ставлення особистості до демократичних ідеалів громадянського суспільства, яке знаходить свій вияв у його свідомому сприйнятті, позитивних емоційних переживаннях, потребі реалізації своїх учинків за різних умов, бажанні здійснення власної соціально важливої діяльності. Серед основних громадянських цінностей виділяються:

– солідарність, через яку люди встановлюють і зміцнюють соціальні й дружні стосунки, надають підтримку та допомогу у важкий час;

– відповідальність, яка стосується вчасного виконання громадянських обов'язків та соціально важливих зобов'язань;

– повага, будучи первинною громадянською цінністю, орієнтує на прийняття схожості та відмінності з іншими, будь то в думках, переконаннях, способах поведінки, надаючи можливість встановити шанобливі відносини та сердечні стосунки;

– покірність як прихильна громадянська цінність, забезпечує здатність приймати себе та інших такими, якими вони є, і без різниці, надаючи можливість вчитися на помилках і успіхах, шукати спільної вигоди;

- справедливість, яка виявляється в ситуаціях розбіжностей, сприяє бути об'єктивним під час приймання найкращих рішень щодо загальних наслідків;
- рівність, яка декларує, що всі громадяни рівні перед законом, мають однакові обов'язки та права незалежно від статі, етнічної приналежності, походження чи віри, однаковою мірою зобов'язані пошані;
- співпраця, яка передбачає бажання взаємодіяти та надавати допомогу чи підтримку під час розвитку діяльності [2].

Висновки. З огляду на кардинальні соціально-економічні й політичні перетворення, що відбуваються в Україні на шляху побудови громадянського суспільства, відповідного параметрам європейського виміру, особливої актуальності набуває проблема інтенсифікації громадянського виховання й освіти молодого покоління держави у напрямку набуття ним рис громадянськості. Це передусім передбачає формування в його представників не тільки громадянської компетентності на основі засвоєних соціально-гуманітарних знань, умінь та навичок, але й певної системи громадянських цінностей (соціальної справедливості та рівності, турботи і співчуття, гуманізму і толерантності, патріотизму і відданості Батьківщині, поваги до прав людини, недискримінаційності), необхідних для конструктивного реагування на зростаючу кількість соціальних, політичних, економічних та екологічних проблем як в межах країни, так і світу. Йдеться про виховання у підростаючого покоління українців прагнення бути відповідальними громадянами своєї держави й ефективними двигунами позитивних змін, а не пасивними спостерігачами суспільних перетворень та світових подій, а також про готовність кожного достойно нести громадянську відповідальність за способи реалізації своєї смисложиттєвої місії.

Перспективи подальших досліджень складають шляхи і засоби формування у здобувачів вищої освіти громадянської ідентичності.

Література:

1. Власенко О.М. Проблема громадянських цінностей особистості в контексті зарубіжних концепцій громадянського суспільства. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Серія: Педагогічні науки, 2018. Вип. 3 (94). С. 32–36.
2. Значення громадянських цінностей. URL: <https://uk.encyclopedia-titanica.com/significado-de-valores-c-vicos>.
3. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>.
4. Корнієнко В.О. Політичний ідеал: проблеми еволюції та втілення в умовах сучасного суспільного розвитку: дис. ... докт. політ. наук /23.00.03. Київ, 2002. 336 с.
5. Кравченко Т. В. Громадянське виховання у працях українських та британських учених. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. VI (68), Issue:164.
6. Момотюк Л.Б. Громадянське виховання молодших школярів: дис. ... канд. пед. наук /13.00.07. Рівно, 2007. 223 с.
7. Павленко І.Г. Громадянське виховання учнів початкової школи. *Освіта України в умовах військового конфлікту на Донбасі*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Лисичанськ: ФОП Пронькіна К. В, 2017. С. 150–154.

8. Betts B. The Challenge of Global Citizenship in Our Schools, 2003. URL: <http://www.theptc.org/resources/archives.html>.

9. Ikeda D. Thoughts on Education for Global Citizenship. Speech presented at Teachers College. New York: Columbia University, 1996. URL: <http://www.daisakuikeda.org/sub/resources/works/lect/lect-08.html>.

10. McKenzie M. The Global Schoolhouse. *Independent School*, 2004. №63(3). P. 10–85.

11. Munck R. Civic Engagement and Global Citizenship in a University Context: Core Business or Desirable add-on? Arts and Humanities in Higher Education. *International Journal of Theory, Research and Practice*, 2010. №9 (1). P. 31–41.

12. Oxfam. Education for Global Citizenship: A Guide for Schools. Oxford: Oxfam Development Education, 2006.

13. Shultz L. Educating for Global Citizenship: Conflicting Agendas and Understandings. *Alberta Journal of Educational Research*, 2007. №53(3). P. 248–258.

References:

1. Vlasenko O.M. Problema hromadians'kih tsinnostey osobystosti v konteksti zarubizhnykh kontseptsiy hromadyans'koho suspil'stva [The Issue of Civil Values of an Individual in the Context of International Concepts of the Civil Society]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya: Pedahohitchni nauky*, 2018. Vyp. 3 (94). P. 32–36. (in Ukraine)

2. Znatchennia Hromads'kykh Tsinnostey [The Significance of Civil Values]. URL: <https://uk.encyclopedia-titanica.com/significado-de-valores-c-vicos>. (in Ukraine)

3. Kontseptsiiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini [Concept of development of civic education in Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text>. (in Ukraine)

4. Korniienko V.O. Politychnyi ideal: problemy evoliutsii ta vtilennia v umovakh suchasnogo suspil'nogo rozvytku [Political Ideal: Evolution Problems and Its Introduction in Terms of Modern Social Development]: dys. ... dokt. polit. nauk /23.00.03. Kuiv, 2002. 336 p. (in Ukraine)

5. Kravchenko T.V. Hromadianske vykhovannia u pratsiakh ukrainskykh ta brytanskykh uchenykh [Civic education in the works of Ukrainian and British scientists]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 2018. VI (68), Issue: 164. (in Ukraine)

6. Momotiuk L. B. Hromadianske vykhovannia molodshykh shkolariv : dys. ... kand. ped. nauk /13.00.07. Rivno, 2007. 223 s. (in Ukraine)

7. Pavlenko I.H. Hromadianske vykhovannia uchniv pochatkovoї shkoly [Civic education of primary school students]. *Osvita Ukrainy v umovakh viiskovoho konfliktu na Donbasi: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. Lysychansk: FOP Pronkina K.V. 2017. S. 150–154. (in Ukraine)*

8. Betts B. The Challenge of Global Citizenship in Our Schools, 2003. URL: <http://www.theptc.org/resources/archives.html>.

9. Ikeda D. Thoughts on Education for Global Citizenship. Speech presented at Teachers College. New York: Columbia University, 1996. URL: <http://www.daisakuikeda.org/sub/resources/works/lect/lect-08.html>.

10. McKenzie M. The Global Schoolhouse. *Independent School*, 2004. №63(3). P. 10–85.

11. Munck R. Civic Engagement and Global Citizenship in a University Context: Core Business or Desirable add-on? Arts and Humanities in Higher Education. *International Journal of Theory, Research and Practice*, 2010. №9 (1). P. 31–41.

12. Shultz L. Educating for Global Citizenship: Conflicting Agendas and Understandings. *Alberta Journal of Educational Research*, 2007. №53(3). P. 248–258.

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1439-1447](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1439-1447)

Шевель Борис Олександрович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри технологічної і професійної освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, 41400, тел.: (066)236-12-76, <https://orcid.org/0000-0003-3608-7980>

РОЛЬ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті проаналізовано основні підходи до визначення можливостей, значущості та особливостей застосування інтерактивних методів навчання під час формування економічної компетентності майбутніх вчителів трудового навчання та технологій.

Досліджено можливості впровадження інтерактивної лекції як сучасної форми організації освітнього процесу в закладах вищої педагогічної освіти. Надається характеристика основних структурних елементів і особливостей організації та проведення інтерактивних лекцій в вищій школі, спрямованих на формування економічної компетентності майбутніх вчителів трудового навчання та технологій.

Проаналізовано основні види інтерактивних лекцій, які можуть застосовуватися в освітньому процесі вищої школи: лекції-візуалізації, лекції-пресконференції, лекції із запланованими помилками тощо. Наголошено, що основна мета викладача під час організації інтерактивних форм навчання полягає в тому, щоби здобувачі освіти відчували свою самостійність у вивченні навчального матеріалу.

Було виділено основні переваги під час впровадження інтерактивних лекцій, виявлено, що сучасні інтерактивні лекції мають містити елементи проблемності, бути мобільними та гнучкими, щоб викладачі та здобувачі освіти могли змінювати свою діяльність під час занять. Акцентується увага на важливості організації зворотного зв'язку між всіма учасниками освітнього процесу.

Результати проведеного аналізу використання цих видів лекцій свідчать про оптимальність та результативність формування економічної компетентності майбутніх вчителів трудового навчання та технологій в умовах дистанційного навчання з застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, формування економічної компетентності, інтерактивна лекція, майбутні вчителі трудового навчання та технологій.

Shevel Borys Oleksandrovykh Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Technological and Vocational Education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, 41400, tel.: (066)236-12-76, <https://orcid.org/0000-0003-3608-7980>

ROLE OF LECTURES IN THE SYSTEM OF FORMING ECONOMIC COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF LABOR EDUCATION AND TECHNOLOGIES

Abstract. The article analyzes the main approaches to determining the possibilities, significance and features of the application of interactive teaching methods during the formation of economic competence of future teachers of labor education and technologies.

The author explored the possibilities of implementing an interactive lecture as a modern form of organizing the educational process in institutions of higher pedagogical education. The description of the main structural elements and features of the organization and conducting of interactive lectures in higher education, aimed at forming the economic competence of future teachers of labor education and technology, is given.

The main types of interactive lectures that can be used in the educational process of a higher school are analyzed: visualization lectures, press conference lectures, lectures with planned errors, etc. It is emphasized that the main goal of the teacher during the organization of interactive forms of education arose in order for students to feel their independence in the studied educational material.

The main advantages of implementing interactive lectures were obtained, it was found that modern interactive lectures contain elements of problems, but mobile and flexible, so that teachers and learners can change their activities during classes. Emphasis is placed on the importance of organizing feedback between all participants in the educational process.

The results of the analysis of the use of these types of lectures testify to the optimality and effectiveness of the formation of economic competence of future teachers of labor education and technologies in the conditions of distance learning with the use of information and communication technologies.

Keywords: interactive learning methods, formation of economic competence, interactive lecture, future teachers of labor training and technologies.

Постановка проблеми. Інтеграція системи освіти у глобальний освітній простір викликає суттєві трансформації в педагогічній теорії та практиці. Спостерігається оновлення освітньої парадигми, введення нових підходів, зміни відносин і поведінки, а також формування іншого педагогічного менталітету. В основі цих змін лежить розуміння кожного здобувача освіти як індивідуальної, унікальної та самостійної особистості, важливість розвитку

кожної людини не як частини колективу, але, перш за все, як рівноправної економічно компетентної особистості. Метою реорганізації освіти стає створення умов для її розвитку, приділяючи особливу увагу особистісно-орієнтованому навчанню.

Сучасні методи викладання в технологічній освітній галузі України вимагають оптимізації, зокрема з урахуванням економічного аспекту. Це включає ефективну економічну підготовку здобувачів освіти на основі широкого спектру знань, що охоплюються під терміном «економічна компетентність».

Один із методів реалізації цієї економічної траєкторії – вдосконалення лекційних занять шляхом поєднання інтерактивних та традиційних методів навчання.

Лекції виникли ще в давньогрецькій (Сократ, Платон, Арістотель) та римській (Квінтіліан) культурі та удосконалювалися протягом середньовіччя. Тоді лекції виступали основною формою навчання, де проводилося читання церковних перводжерел і їх детальний аналіз.

У сучасній освіті лекції залишаються важливою частиною освітнього процесу закладів вищої освіти. Тому від викладача вимагається наблизити навчання до умов майбутньої професійної діяльності, сприяти обміну знаннями та досвідом, щоб уникнути утвердження ідеї, що лекції сприяють пасивному та некритичному сприйняттю інших точок зору. У більшості предметів теоретичного характеру лекції охоплюють 70-80% всього курсу, а в практичних дисциплінах – до 40% матеріалу [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми проведення лекцій у вищих навчальних закладах були об'єктом вивчення численних зарубіжних та вітчизняних вчених, таких як Л. Кайдалова, О. Михайличенко, Л. Панченко, О. Тележкіна, В. Черних і інші.

Застосування інтерактивних методів навчання та використання системи освітніх електронних ресурсів визнається ефективним засобом підвищення рівня економічної підготовки студентів, розвитку творчої їх активності та здобуття економічної компетентності.

Серед сучасних інтерактивних педагогічних технологій в вищих навчальних закладах активно використовуються такі методи: ділові ігри, які представляють собою форму узгодженого групового розумового пошуку, в якій всі учасники взаємодіють між собою; case-study, що передбачає навчання студентів навичкам аналізу інформації, виявлення ключових проблем і вибір альтернативних рішень; навчальні дискусії, що включають проведення обговорень для окремих груп щодо конкретної проблеми, яка вже вирішена наукою, але нова для даного контингенту; майстер-класи, що передбачають демонстрацію майстерності високого класу з метою передачі знань і навичок іншим; тренінги, які включають у себе тренування та багаторазове виконання завдань із теми курсу; майстерні, які слугують формою передачі практичних

умінь і засвоєння студентами професійних навичок для майбутньої діяльності тощо [2].

Дослідженню проблеми інтерактивних методів навчання приділили увагу Р. Балан, Л. Вавілова, Л. Варзацька, М. Вашуленко, О. Вербило, А. Вербицький, О. Горошкіна, Н. Дика, О. Караман, М. Коротко, Л. Кратасюк, М. Красовицький, В. Кузьменко, В. Лозова, М. Н. Мойсеюк, Т. Окуневич, М. Олійник, Т. Паніна, Л. Пироженко, І. О. Пошетун, Н. Софій, Т. Симоненко, П. Щедровицький та інші.

Проте більшість наукових досліджень зосереджені на використанні інтерактивних методів навчання під час практичних занять, в свою чергу практично відсутні спеціальні дослідження, що стосуються використання інтерактивних технологій під час викладання лекційних занять.

Мета статті – проаналізувати роль та місце лекційних занять з інтеграцію інтерактивних технологій в систему формування економічної компетентності майбутніх вчителів трудового навчання та технологій.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність», інновації представляють собою нові чи вдосконалені конкурентоздатні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, які суттєво поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери [3, ст.1].

Становлення та розвиток нових технологій і методів у сучасній вищій освіті є актуальними, і тому існує потреба у викладацьких кадрах, які зможуть забезпечити інноваційний підхід до реалізації цих тенденцій під час навчально-виховного процесу. Викладачі мають можливість створювати та впроваджувати власні інноваційні методики [5, с. 48].

Традиційні методи організації навчального процесу визначаються таким чином, що пасивне навчання (лекції – 5%, читання – 10%) вносить найменший внесок, тоді як активні та інтерактивні методи (дискусійні групи – 50%, практика через дію – 75%, навчання інших чи негайне застосування – 90%) демонструють найбільші результати [9, с.101].

Інтерактивні методи навчання дозволяють організовувати навчальний процес так, що всі студенти рівною мірою беруть участь у пізнавальному процесі. Кожен студент активно сприяє навчанню інших, взаємодіє, обмінюється інформацією та ідеями. Такі взаємини дозволяють студентам не лише освоювати знання, але й розвивати комунікативні навички, такі як уміння слухати інших, оцінювати різні точки зору, приймати участь у дискусіях, приймати спільні рішення та розвивати толерантність.

При інтерактивному навчанні студенти активно залучаються до освітньої діяльності, моделюють професійні ситуації, виконують творчі та дослідницькі завдання, беруть участь у веденні обговорень з іншими студентами. Вони навчаються аргументувати свою точку зору, розробляють стратегії ефективного поведінки в різних ситуаціях.

Основною метою викладача є створення умов для активної та ініціативної діяльності студентів. Застосування інтерактивних методів може викликати інтерес студентів, стимулювати їх активну участь у навчально-виховному процесі, а також звертатися до почуттів кожного учасника. Ці методи сприяють ефективному засвоєнню матеріалу, мають комплексний вплив на студентів, дозволяють надавати відгуки, формувати життєві навички та сприяють зміні поведінки [10].

Термін «інтерактив» походить від англійських слів «inter» – взаємний та «act» – діяти. Таким чином, поняття «інтерактивний» вказує на здатність до взаємодії та діалогу. Інтерактивне навчання представляє собою конкретну форму організації пізнавальної діяльності, спрямовану на створення комфортних умов навчання, при яких кожен учень відчуває свою успішність та інтелектуальну здатність [8, с. 9].

Існує широкий спектр технологій інтерактивного навчання, які можна класифікувати за наступними категоріями: неімітаційні, імітаційні (включаючи ігрові), та неігрові [6].

Методи інтерактивного навчання, спрямовані на імітацію реальних професійних ситуацій, стали популярними серед студентів, особливо серед майбутніх вчителів трудового навчання та технологій. В таких методах лекційна форма заняття стає максимально близькою до майбутньої професійної діяльності. Шляхом імітації професійної реальності ці методи допомагають студентам визначити свою кар'єрну траєкторію, планувати та реалізувати свої кар'єрні можливості в умовах навчання.

У педагогічній практиці для організації освітнього процесу можна виділити різноманітні типи академічних лекцій, такі як проблемна, бінарна, оглядова, настановча, лекція із запланованими помилками, лекція-конференція, лекція-диспут, інформаційна лекція, узагальнююча, інтерактивна, лекція візуалізація та інші.

Використання інтерактивних методів відкриває додаткові можливості для розвитку економічної компетентності, вдосконалення особистісних якостей та формування професійних вмінь і навичок взаємодії. Головною метою цих методів є особистісний розвиток студента та розкриття його потенційних можливостей на основі використання особистісно-орієнтованого підходу. Безпосередній досвід свідчить, що використання інтерактивних методів дозволяє створити атмосферу зацікавленості та підвищує мотивацію, що сприяє ефективнішому формуванню їх економічної компетентності.

Основна ідея інтерактивного навчання полягає в тому, що освітній процес відбувається в умовах постійної активної взаємодії всіх здобувачів освіти. Це форма спільного навчання, де і студент, і викладач виступають як рівноправні учасники, розуміють, що роблять, рефлексують щодо своїх знань, навичок і виконаної діяльності [8, с. 7].

Застосування інтерактивних методів навчання можливе практично в усіх формах навчання, включаючи особисті зустрічі, групові заняття, в онлайн-середовищі, через телефонний зв'язок та інші доступні форми в інформаційному суспільстві [1].

Під час впровадження дистанційної форми організації освітньої діяльності, інтерактивні методи можна використовувати на всіх етапах проведення лекцій, залучаючи студентів до активної взаємодії, зокрема за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Серед таких методів можна відзначити ментальні карти, конспекти з відповідями на ключові моменти зняття та визначення основних термінів повідомлення. Вміння виділяти головне в тексті сприяє структуруванню інформації, обговоренню та узагальненню важливих аспектів.

Інтерактивна лекція включає наступні етапи: запалювання інтересу; представлення теми та очікуваних освітніх результатів; передача необхідної інформації; використання інтерактивних вправ; узагальнення та оцінювання отриманих результатів [8, с. 64].

Інтерактивна лекція, що об'єднує елементи традиційної лекції та тренінгової гри, не замінює лекційний матеріал, але сприяє його кращому засвоєнню. Це може бути лекція-консультація, проблемна лекція, лекція-конференція, лекція-дискусія, лекція-візуалізація, лекція-дослідження та інші форми. Під час цих лекцій використовуються різні методичні прийоми, такі як «мозковий штурм», презентації, бесіди (інтерв'ю), відеофрагменти та зворотний зв'язок. Здебільшого цей підхід виявився ефективним для курсу «Основи виробництва (економіка і організація виробництва)» для студентів спеціальності 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології).

Інтерактивна лекція відмінюється від традиційної форми монологу лектора, перетворюючи його на діалогічний монолог, у якому беруть участь декілька учасників спілкування. У порівнянні з традиційною лекцією, інтерактивна лекція включає двобічний потік інформації (від лектора і від студентів), містить проблемні питання від викладача-лектора та евристичний метод навчання, дозволяє переривання розповіді педагога для обговорення тем, які викликали труднощі для студентів або викликали їхній інтерес. Крім того, інтерактивна лекція допускає імпровізовані виступи студента чи групи студентів на тему лекції [4].

Під час інтерактивних лекцій студенти вчаться розвивати демократичні навички, взаємодіяти між собою, застосовувати критичне мислення та приймати обґрунтовані рішення. Використання відео-інформації або анімації разом із коментарями викладача активізує увагу студентів до навчального матеріалу та підвищує інтерес до нових тем. Це також призводить до суттєвих змін у ролі викладача в освітньому процесі, дозволяючи ефективніше використовувати час лекції для обговорення найбільш складних аспектів навчального матеріалу.

Впровадження інтерактивних методів у економічну підготовку сприяло збільшенню інтересу студентів та полегшило засвоєння ключових економічних понять. Застосування цих методів також дозволяє ефективніше реалізовувати особистісно-орієнтований та диференційований підходи.

Ми розробили електронний курс «Основи виробництва (економіка і організація виробництва)» у системі управління навчанням Google Classroom для організації взаємодії між викладачем та студентами під час самостійної роботи. Його використання спрощує процес самостійної роботи студентів і діяльність викладача, дозволяючи відправляти повідомлення, розподіляти, збирати та перевіряти завдання, вести електронні журнали оцінок та налаштовувати різноманітні ресурси курсу.

Отже, застосування інтерактивних методів навчання під час економічної підготовки мови робить освітній процес ефективним, захоплюючим та результативним для здобувачів освіти.

Досвід впровадження інтерактивних технологій в освітню діяльність вищих навчальних закладів, як в Україні, так і за кордоном, гарантує ефективне навчання, підвищуючи рівень інформативності та використання інтерактивних ресурсів, таких як інформаційні електронні ресурси, навчальні електронні комплекси, електронні бібліотеки та автоматизовані системи управління освітньою діяльністю.

Застосування інтерактивних методів навчання в освітньому процесі розв'язує проблему низької мотивації студентів та сприяє оптимальному засвоєнню навчального матеріалу. Лекційні заняття можуть бути організовані у формі інтерактивних заходів. Лекції із запланованими помилками можуть виступати альтернативою традиційним лекціям, спонукаючи слухачів активно шукати помилки та сприяючи їхньому активному участю в навчанні.

Висновки. Отже, інтерактивне навчання є ефективним засобом стимулювання активності та пізнавальної діяльності студентів, оскільки воно базується на широкому та комплексному використанні дидактичних і організаційно-управлінських методів. Таке поєднання не лише забезпечує високий рівень засвоєння матеріалу, але й підвищує практично-орієнтованість навчального процесу.

Застосування інтерактивних методів під час лекцій є ефективним засобом активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. Ці методи спрямовані на розвиток самостійного мислення та творчих умінь, щоб навчити майбутніх фахівців розв'язувати нестандартні професійні завдання та вдосконалювати навички професійного спілкування.

Для забезпечення інтерактивності під час лекцій рекомендується студентам утримуватися від повних конспектів, оскільки весь матеріал може бути розміщений викладачем на сайті курсу. Це усуває необхідність детальних записів. Замість цього студентам пропонується слухати викладача та активно брати участь у обговоренні нового матеріалу.

Також лектор може забезпечити студентів роздатковим матеріалом, який містить ключові положення, що обговорюватимуться на лекції. Це дає студентам більше можливостей якісно засвоїти новий матеріал вже при першому його знайомстві.

При виборі конкретного інтерактивного методу викладачеві слід враховувати різні аспекти, такі як роль та місце інтерактивної лекції в навчальному процесі, мету, особливості аудиторії, рівень її підготовки, обізнаність студентів із формами проведення інтерактивних занять, наявність досвіду публічних виступів та ретельне обдумування етапів та змісту лекційної діяльності.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у розробці спеціальних інтерактивних методик, які можна ефективно використовувати під час економічної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання та технологій.

Література:

1. Борова Т. А. Застосування інтерактивних технологій у процесі викладання англійської мови студентам ВНЗ як умова якості їх навчання. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: Європейський вектор»* : РВВ КГУ. Ялта : РВВ КГУ, 2013. Ч.1 С. 28 – 32.
2. Вахрушева Т. Ю. Інтерактивні технології навчання як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. *Нові технології навчання*. Київ, 2007. Вип. 47. С. 64-69.
3. Закон України «Про інноваційну діяльність». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 36. ст. 266.
4. Інтерактивні лекції з курсу методики викладання іноземних мов на філологічних факультетах у вищих навчальних закладах. URL : <http://www.br.com.ua/referats/Movovedennya/43937.htm>.
5. Кочубей А. В. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: *Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне. 2013 Випуск 7 (50). С. 47-53.
6. Кравченко Г. Ю. Управлінні професійним розвитком викладачів закладів вищої освіти на основі компетентнісного підходу. *Проблеми та шляхи реалізації компетентнісного підходу в сучасній освіті: матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції, 11-12 квітня 2019р.* / редкол. Н.П. Крейдун та ін. Харків : ФОП Бровін О.В., 2019. С. 84-86.
7. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / З.Н.Курлянд, Р.І.Хмелюк, А.В.Семенова та ін.; За ред. З.Н. Курлянд. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 495 с.
8. Пометун І. О., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: метод-наук. посібн. / За ред. І. О. Пометун. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
9. Стрельников В. Ю. Сучасні технології навчання у вищій школі : модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МПК ПУЕТ. Полтава : ПУЕТ, 2013. 309 с.
10. Kutbiddinovaa R. A., Eromasovaa A. A., Romanovaa M. A. The Use of Interactive Methods in the Educational Process of the Higher Education Institution. *International journal of environmental & science education*. 2016. Vol. 11, NO. 14. PP. 6557-6572

References:

1. Borova, T. A. (2013). Zastosuvannya interaktyvnykh tekhnolohii u protsesi vykladannia anhliiskoi movy studentam VNZ yak umova yakosti yikh navchannia [The use of interactive technologies in the process of teaching English to university students as a condition for the quality of their education]. *Tendentsii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini: Yevropeyskyi vektor, materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Tendencies of the development of higher education in Ukraine: the European vector, materials of the international scientific and practical conference]. Yalta [in Ukrainian].
2. Vakhrusheva, T. Yu. (2007). Interaktyvni tekhnolohii navchannia yak zasib aktyvizatsii navchalnopiznavalnoi diialnosti studentiv [Interactive learning technologies as a means of activating the educational and cognitive activity of students]. *Novi tekhnolohii navchannia – New learning technologies*, 47, 64-69 [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine On Innovative Activity from July 4 2002, № 40-IV. (2002, August 9). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 36, art. 266 [in Ukrainian].
4. Interaktyvni leksii z kursu metodyky vykladannia inozemnykh mov na filolohichnykh fakultetakh u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Interactive lectures on the methodology of teaching foreign languages at philological faculties in higher educational institutions]. Retrieved from <http://www.br.com.ua/referats/Movovedennya/43937.htm> [in Ukrainian].
5. Kochubei, A. V. (2013). Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity [Updating the content, forms and methods of teaching and upbringing in educational institutions]. *Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu – Scientific notes of the Rivne State Humanities University*, 7 (50), 47-53 [in Ukrainian].
6. Kravchenko, H. Yu. (2019). Upravlinni profesiinym rozvytkom vykladachiv zakladiv vyshchoi osvity na osnovi kompetentnisnogo pidkhodu [Management of professional development of teachers of higher education institutions based on the competence approach]. *Problemy ta shliakhy realizatsii kompetentnisnogo pidkhodu v suchasni osviti, materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii* [Problems and ways of implementing the competence approach in modern education, materials of the International Scientific and Practical Conference]. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Kurliand, Z.N. Khmeliuk, R.I. Semenova, A.V. & other. (2007). *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Higher school pedagogy]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
8. Pometun, I. O. & Pyrozhenko, L. V. (2004). *Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia* [Modern lesson. Interactive learning technologies]. Kyiv: Vydavnytstvo [in Ukrainian].
9. Strelnikov, V. Yu. (2013). *Suchasni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli* [Modern learning technologies in higher education]. Poltava: PUET [in Ukrainian].
10. Kutbiddinovaa, R. A., Eromasovaa, A. A. & Romanovaa, M. A. (2016). The Use of Interactive Methods in the Educational Process of the Higher Education Institution. *International journal of environmental & science education*, 14, 6557-6572.

УДК 378.013

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1448-1458](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1448-1458)

Шуляков Ігор Миколайович старший викладач, аспірант, Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, 61002, тел.: 057-707-31-09, orcid.org/0000-0003-2077-1972

Зінченко Оксана Анатоліївна кандидат філологічних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет, вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03150, тел.: (044) 287-33-72, <https://orcid.org/0009-0000-0029-5628>

Колодіна Лариса Степанівна кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-05, <https://orcid.org/0000-0003-1857-9404>

ДОСЛІДЖЕННЯ ВАЖЛИВОСТІ ТА МЕТОДІВ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ДЛЯ УСПІШНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. На сучасному етапі розвиток міжкультурної компетентності у майбутніх перекладачів передбачає використання різних методів формування міжкультурної компетентності. Це передусім обумовлено тим, що перекладач є посередником між представниками не лише різних націй, але і культур.

Метою статті є визначення впливу методів формування міжкультурної компетентності на розвиток успішної комунікації у майбутніх перекладачів. При цьому під час аналізу праць вітчизняних дослідників даного питання було виявлено, що модель міжкультурної компетентності поєднує у собі когнітивний, поведінковий, афективний виміри. Аналіз досвіду вищих навчальних закладів України щодо формування міжкультурної компетентності у майбутніх перекладачів для успішної комунікації, дозволив виявити, що основними методами формування міжкультурної компетентності є метод проєктів, метод практичної роботи, метод наукових досліджень, метод презентацій, метод тестування.

Також у процесі практичного дослідження було з'ясовано, що запропоновані методи позитивно впливають на формування міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів в аспекті успішної комунікації. Відповідно було з'ясовано, що у процесі дослідження відсоток студентів, які мають сформовану міжкультурну компетентність підвищився на 9,1%, а студентів, які мають високий рівень на 4,5%.

У висновку наголошено на наступному: використання методів проєктів, практичної роботи, наукових досліджень, презентацій, тестування, позитивно впливає на формування міжкультурної компетентності в аспекті успішної комунікації у майбутніх перекладачів. Визначено, що перспективними напрямками дослідження є формування міжкультурної компетентності за допомогою мультимедійних технологій та спеціальних віртуальних ресурсів для онлайн-комунікації.

Ключові слова: комунікація, майбутній перекладач, методи формування компетентності, міжкультурна компетентність, студент.

Shuliakov Igor Mykolaiovych senior teacher, postgraduate, O.M.Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, St. Marshal Bazhanova, 17, 61002, tel.: 057-707-31-09, orcid.org/0000-0003-2077-1972

Zinchenko Oksana Anatoliivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kyiv National Linguistic University, St. Velyka Vasylkivska, 73, Kyiv, 03150, tel.: (044) 287-33-72, <https://orcid.org/0009-0000-0029-5628>

Kolodina Larysa Stepanivna Candidate of Philological Sciences, Docent, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-05, <https://orcid.org/0000-0003-1857-9404>

STUDY OF THE IMPORTANCE AND METHODS OF FORMING INTERCULTURAL COMPETENCE IN FUTURE TRANSLATORS FOR SUCCESSFUL COMMUNICATION

Abstract. At the current stage, the development of intercultural competence among future translators involves the use of various methods of forming intercultural competence. This is primarily due to the fact that the translator is an intermediary between representatives of not only different nations, but also cultures.

The purpose of the article is to determine the influence of methods of formation of intercultural competence on the development of successful communication in future translators. At the same time, during the analysis of the works of domestic researchers on this issue, it was found that the model of intercultural competence combines cognitive, behavioral, and affective dimensions. The analysis of the experience of higher educational institutions of Ukraine regarding the formation of intercultural competence in future translators for successful communication revealed that the main methods of forming intercultural competence are the project method, the method of practical work, the method of scientific research, the method of presentations, and the method of testing.

Also, in the process of practical research, it was found that the proposed methods have a positive effect on the formation of intercultural competence of future

translators in the aspect of successful communication. Accordingly, it was found that during the research, the percentage of students who have developed intercultural competence increased by 9.1%, and students who have a high level by 4.5%.

The conclusion emphasizes the following: the use of methods of projects, practical work, scientific research, presentations, testing has a positive effect on the formation of intercultural competence in the aspect of successful communication in future translators. It was determined that the formation of intercultural competence with the help of multimedia technologies and special virtual resources for online communication are promising areas of research.

Keywords: communication, future translator, methods of competence formation, intercultural competence, student.

Постановка проблеми. Нині переклад слугує одним із основних методів забезпечення ефективного спілкування між людьми, які належать до різних етносів та культур. Як наслідок, перекладач виступає посередником між двома і більше мовами, що дозволяє говорити про те, що він демонструє культуру певної нації засобами мови та мовленнєвої діяльності. При цьому сам переклад можна вважати особливою сферою мовлення, яка поєднує у собі не тільки відомості про різні культури, але і про різні епохи існування людства. Відповідно, міжкультурна компетентність перекладача заслуговує уваги, так як за її допомогою відбувається діалог між різними культурами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування міжкультурної компетентності в аспекті успішної комунікації у майбутніх перекладачів досліджували такі вітчизняні вчені як М. Антонівська, М. Іваницька, Г. Кравченко. На їхню думку, проблемним аспектом даної тематики є те, що перекладознавство не приділяє достатню увагу міжкультурній компетентності майбутніх перекладачів, а лінгвістика та філологія розглядають міжкультурну компетентність у вузьких аспектах. При цьому незначна увага також приділена міжкультурній компетентності як способу впливу на відносини між представниками різних націй. Відповідно, питання формування міжкультурної компетентності в аспекті успішної комунікації у майбутніх перекладачів є актуальним нині.

Метою статті є визначення впливу методів формування міжкультурної компетентності на розвиток успішної комунікації у майбутніх перекладачів.

Виклад основного матеріалу. Нині питанню формування міжкультурної компетентності у майбутніх перекладачів приділено вагому увагу. Зокрема це обумовлено тим, що міжкультурна комунікація являє собою феномен у соціумі, що полягає у тому, що відбувається забезпечення ефективної взаємодії між різними культурами та етносами. При цьому міжкультурна комунікація важлива навіть в аспекті комунікації субкультур та національних меншин. Водночас міжкультурна компетентність розглядає людину як носія культурних особливостей і відмінностей, що здатна взаємодіяти із різними соціальними та національними групами [1, с. 122].

Відповідно, важливим елементом міжкультурної комунікації є переклад, що сприяє подоланню мовних бар'єрів між учасниками спілкування. При цьому перекладач, що є представником певної національної спільноти, повинен володіти достатніми знаннями про національну спільноту представника іншої країни чи регіону, задля забезпечення ефективної комунікації. Зокрема, перекладач повинен знати про традиції, менталітет, звичаї іншого народу, що дозволить не лише вірно здійснити переклад, але і правильно подати інформацію. Ключова увага має бути звернена на ті культурні явища, які не мають аналогів у представника іншої національної спільноти, що обумовлено історичними, політичними, географічними чинниками, тож правильний переклад цих явищ дозволяє встановити міцну міжкультурну комунікацію.

Тож на сучасному етапі підготовки майбутнього перекладача важливим аспектом є розвиток у студента міжкультурної компетентності, що передбачає формування теоретичних та практичних знань та вмінь щодо комунікації між представниками різних національних спільнот та культурних середовищ. Недостатній рівень сформованості міжкультурної компетентності впливає на появу у спілкуванні перекладача та суб'єктів взаємодії конфлікту культур. При цьому, хоча перекладач і є посередником у міжкультурній комунікації, проте саме від відповідає за правильну подачі інформації із врахуванням різних психологічних, географічних, історичних, політичних, культурних чинників. До того ж конфлікт культур є також показником недостатньо сформованої комунікативної компетентності перекладача.

Необхідно зауважити, що міжкультурна компетентність майбутнього перекладача повинна також формуватися на основі знань про невербальну комунікацію. Так, одні і ті ж жести можуть мати відмінне значення у представників різних національних груп, це також стосується і міміки, знаків, рухів плечима та руками. Зокрема, володіння невербальною комунікацією дозволяє встановити ефективну взаємодію між учасниками спілкування та пояснити їм, що хоче повідомити своїми жестами та знаками адресат адресату невербального повідомлення [1, с. 123].

Нині можна виділити такі основні складники моделі міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів:

1. Афективний вимір, що відображає емоційний аспект міжкультурної компетентності. Відповідно до нього, майбутні перекладачі прагнуть до розвитку знань про культуру різних народів у зв'язку з тим, що хочуть загалом отримувати нові знання та навички. При цьому міжкультурна компетентність розглядається ними як метод досягнення ефективної взаємодії між ними та клієнтами у професійній діяльності. Для досягнення міжкультурної гармонії необхідні чотири афективні компоненти: відкритість, реляційна Я-концепція, акти-на емпатія та взаємна оцінка.

2. Когнітивний вимір, що відноситься до розуміння культурних особливостей клієнтів та колег. Згідно цього виміру, міжкультурна компетентність передбачає наявність достатніх знань про різні культури та глобалізаційні процеси у світі.

3. Поведінковий вимір, що передбачає здобуття практичних навичок у засвоєнні норм комунікації між представниками різних націй. Його основні елементи: навичка взаємодії, ведення перемовин про ідентичність, побудова зв'язків і творча напруга [2, с. 44].

Проаналізувавши досвід вищих навчальних закладів України, можна констатувати, що основними методами формування міжкультурної компетентності у майбутніх перекладачів для успішної комунікації, наступні: метод проєктів [3], метод практичної роботи [4], метод наукових досліджень [5], метод презентацій [6], метод тестування [7]. Це продемонстровано на Рис. 1.

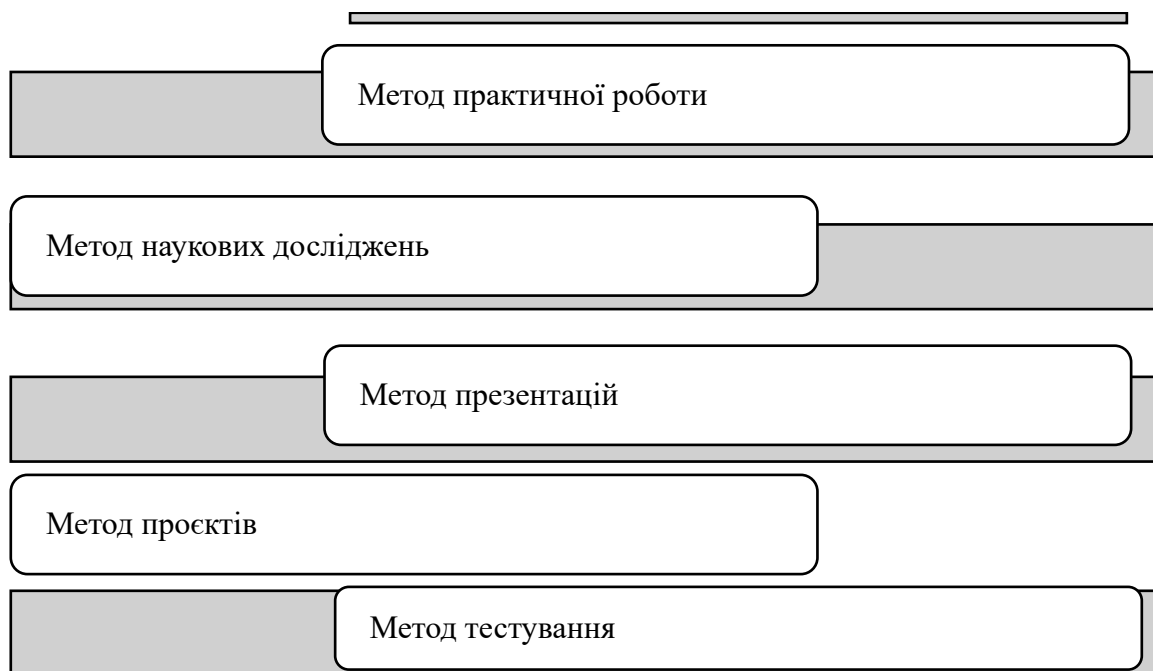

Рис. 1. Основні методи формування міжкультурної компетентності у майбутніх перекладачів для успішної комунікації

Метод проєктів допомагає формуванню міжкультурної компетентності відбувається за рахунок участі майбутніх перекладачів у проєктній діяльності. Зокрема, це можуть бути проєкти творчого та дослідницького характеру. Наприклад, студенти можуть отримати завдання відтворити у проєкті (виступ чи презентація) участь у певній імітованій ситуації, де перекладач є учасником переговорів між представниками різних націй.

Метод практичної роботи ґрунтується на виконанні студентами спеціальних завдань, що пов'язані із міжкультурною комунікацією. Наприклад, це прочитання та аналіз тексту, що містить компоненти тих явищ, що притаманні

для різних культур; створення текстів для міжкультурної комунікації; визначення правильних та неправильних варіантів відповідей до завдань [1, с. 124].

Метод наукових досліджень передбачає подання інформації за допомогою наукових методів. При цьому формами подачі відомостей про міжкультурну комунікацію є реферат, тези, стаття, есе, наукові публікації.

Метод презентацій заснований на формуванні міжкультурної компетентності за допомогою презентацій. Зокрема, майбутні перекладачі ознайомлюються із специфікою культур різних народів засобами мультимедійних презентацій, де основна увага прикута картинкам [1, с. 124].

Метод тестування формує міжкультурну компетентність за допомогою спеціально сформованих тестів. Проходячи тести, майбутні перекладачі формують цілісне розуміння про різницю культур та об'єктивно оцінюють рівень своїх знань.

З метою виявлення впливу запропонованих методів на формування міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів в аспекті успішної комунікації, було здійснено наступне дослідження. Так, на базі спеціальності «Філологія» Національного авіаційного університету протягом 19 грудня 2023 р. – 19 січня 2024 р. було проведено дослідження, що передбачало з'ясування впливу даних методів на рівень міжкультурної комунікації майбутніх перекладачів [3]. Дослідження передбачало 4 етапи.

На першому етапі була сформована вибірка та проведено дослідження рівня міжкультурної компетентності. Так, вибірку становили 22 студенти 4-го курсу спеціальності «Філологія». Протягом 1 тижня було визначено учасників дослідження, повідомлено їм про зміст дослідження, перевірено їх стан сформованості міжкультурної компетентності за допомогою виконання спеціальних завдань. Даний етап дозволив виявити, що міжкультурна компетентність сформована на рівні: низькому – у 12 студентів, середньому – у 8 студентів, високому – у 2 студентів.

На другому етапі, що тривав 3 тижні навчання, міжкультурної компетентності здійснювалося за допомогою таких методів як метод проєктів, метод практичної роботи, метод наукових досліджень, метод презентацій, метод тестування. При цьому до дослідження основною формою подачі інформації була традиційна, тобто опанування міжкультурної комунікації за допомогою навчальних посібників. При цьому викладачі із дисциплін, що пов'язані із лінгвістикою, відмітили, що включення цих методів у навчальний процес дозволило підвищити зацікавленість студентів в отриманні знань із міжкультурної компетентності.

На третьому етапі, що тривав 1 тиждень, було здійснено перевірку сформованості міжкультурної компетентності у майбутніх перекладачів. Для цього було запропоновано студентам пройти тестування, виконати спеціальні завдання, підготувати індивідуальні проєкти у формі мультимедійної презентації.

На четвертому етапі, що тривав 1 тиждень, було проаналізовано отримані результати. Відповідно, було визначено, що міжкультурна компетентність сформована на рівні: низькому – у 9 студентів, середньому – у 10 студентів, високому – у 3 студентів. Це дозволило встановити, що запропоновані методи позитивно впливають на формування міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів в аспекті успішної комунікації. Також було здійснено порівняння у відсотковому відношенні, що дозволило виявити, що відсоток студентів, які мають сформовану міжкультурну компетентність підвищився на 9,1%, а студентів, які мають високий рівень на 4,5%.

Підсумкова таблиця продемонстрована у Таблиці 1.

Таблиця 1

Підсумкова таблиця результатів дослідження

Рівень	До початку дослідження		Після проведеного дослідження	
	Кількість студентів	Відсоток	Кількість студентів	Відсоток
Низький	12	54,5	9	40,9
Середній	8	36,4	10	45,5
Високий	2	9,1	3	13,6

Крім того, у процесі дослідження було враховано те, що соціокультурні та політично-ідеологічні чинники мають вплив на діяльність перекладачів на макрорівні, а також впливають на прийняті ними перекладацькі рішення [8, с. 45]. Відповідно, можна відзначити, що застосування таких методів як метод проєктів, метод практичної роботи, метод наукових досліджень, метод презентацій, метод тестування, позитивно вплинуло на рівень сформованості міжкультурної компетентності у майбутніх перекладачів. Тож застосування цих методів на практиці дозволить перекладачам будувати успішну комунікацію.

Проаналізувавши теоретичний та практичний досвід формування міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів в аспекті успішної комунікації можна відзначити, що важливими елементами розвитку зазначеної компетентності є інноваційні технології. Зокрема, міжкультурна компетентність майбутніх перекладачів може формуватися за рахунок їх участі у різних чатах та спільнотах, де спілкуються між собою представники різних країн. Також прогресивними методами навчання є тренінги, кейси, спеціальні завдання, квізи, рольові ігри, дискусії, спеціальні вправи. Необхідно зазначити, що доцільно внести зміни до організації навчального процесу, зокрема, для студентів можна організувати контекстне чи коопероване навчання [9, с. 40].

Враховуючи особливості організації навчального та освітнього процесу, основним методом розвитку міжкультурної компетентності у майбутніх

перекладачів можна визначити метод тренінгів. Зокрема, для студентів 4-го курсу навчання спеціальності «Філологія» можна запропонувати провести тренінги за темою «Основи міжкультурної комунікації», «Практика перекладу з основ мови», «Основи перекладу текстів різних стилів», «Комунікативні стратегії», «Психологія перекладу», «Етика перекладача». При цьому під час підготовки та проведення тренінгів варто зосередити увагу студентів на роботі із електронними ресурсами та опрацюванні віртуального матеріалу. До прикладу, доцільно використовувати відео-презентації, які будуть цікаві для наочного засвоєння комунікативних вмінь майбутніх перекладачів.

Варто відмітити, що для формування міжкультурної компетентності необхідно провести не менше ніж 4 тренінги, кожен з яких має тривати у межах 1,5 години. При цьому перший тренінг має бути присвячений формуванню стимулів у студентів до розвитку міжкультурної компетентності, другий тренінг можна присвятити усвідомленню сутності міжкультурної комунікації та закріпленню основних навичок з неї, третій тренінг може бути присвячений практичному опануванню комунікації у межах міжкультурної компетентності у професійній діяльності, четвертий тренінг має бути присвячений розгляду реальних прикладів міжкультурної комунікації [10, с. 234].

Формування міжкультурної компетентності також може здійснюватися за рахунок вивчення культурної спадщини народів. Зокрема, формування знань про культурну спадщину може відбуватися не тільки за допомогою аналізу історичних документів чи опрацювання посібників з даного питання, але і участь у заходах міжкультурного характеру. Такими заходами можуть бути культурні фестивалі, зустріч із іноземними культурними діячами, участь у мистецьких виставках. Важливо, що участь у таких заходах дозволяє не лише більше дізнатися про культуру інших народів, але і розвивати комунікативну компетентність. При цьому культурологічна тематика сприяє розвитку знань про окремий етнос [11, с. 177].

У процесі формування міжкультурної компетентності мають розглядатися різні засоби подачі інформації за допомогою інноваційних технологій. Наприклад, студенти мають опановувати створення мультимедійних презентацій, відео, інфографіків, у яких можуть розмістити інформацію про особливості суспільної діяльності представників різних націй, сучасні дослідження з питань міжкультурної комунікації, глобальні суспільні процеси, інформаційні та соціальні мережі, бази даних, методи обробки інформації. Все це дозволяє на практичному досвіді розглянути міжкультурну комунікацію, а також всі ті питання, які відображають взаємозв'язок між різними націями та їх відмінності. Також за допомогою комп'ютерних та мультимедійних технологій майбутні перекладачі мають розглядати різні ситуації, які можливі у професійній діяльності. До прикладу, майбутні перекладачі можуть розглянути відео, де продемонстровано роботу перекладача під час зустрічі міжнародних делегацій. При цьому студенти можуть проаналізувавши відео

розповісти, яких помилок допустився перекладач, чому виникла проблема у міжкультурній комунікації, як можна ефективно вирішити конфлікт культур [12, с. 142].

Також варто відмітити, що одним із найбільш ефективних методів підготовки майбутніх перекладачів, є їхнє залучення до участі в онлайн-дискусіях. Зокрема, програма «Cultura» дозволяє приймати участь у дискусіях засобами віртуальних ресурсів. Учасниками онлайн-дискусій стають студенти різних країн, які розглядають особливості протікання культурних явищ, які відмінні у різних державах. Основними темами для розгляду є кіномистецтво, музика, література, відео, подкасти, контент веб-ресурсів [13, с. 50].

Крім того, доцільно розглядати ще і психологічну основу міжкультурної комунікації. Для цього можуть бути організовані лекції, на яких будуть розглядатися такі питання як здатність приймати без агресії відмінні погляди на певні явища та процеси, толерантність, вміння вислухати іншу точку зору, терпимість до різких поглядів щодо певних етнічних чи расових питань, стереотипність у діяльності перекладача, вміння опрацьовувати суперечливу інформацію, комунікабельність, тактовність [14, с. 37].

Проведення таких лекцій має також за мету ознайомити студентів із різними типами клієнтів. Майбутні перекладачі мають бути готові до того, що будуть працювати із різними замовниками їх послуг, які можуть належати до різних націй. Тому важливо не тільки вміти знайти вірний підхід до іноземного клієнта, але і також знати достатньо про особливості його менталітету та культурних явищ у країні. При цьому майбутній перекладач повинен не користуватися у своїй діяльності стереотипами, так як шаблонне мислення здатне негативно вплинути на розвиток комунікації між перекладачем та клієнтом. В іншому випадку можуть з'явитися міжкультурні непорозуміння, які перекладач повинен вміти вирішити.

Висновки. У процесі практичного дослідження було з'ясовано, що використання методів проєктів, практичної роботи, наукових досліджень, презентацій, тестування, позитивно впливає на формування міжкультурної компетентності в аспекті успішної комунікації у майбутніх перекладачів. Визначено, що перспективними напрямками дослідження є формування міжкультурної компетентності за допомогою мультимедійних технологій та спеціальних віртуальних ресурсів для онлайн-комунікації. Крім того, можна визначити, що формування міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів може відбуватися за рахунок активної участі студентів у програмах обміну, участі у процесах медіації, відвідування заходів міжнародного рівня. Значна увага має бути приділена розгляду практичних прикладів, які демонструють як міжкультурна компетентність перекладача впливає на перебіг переговорів та важливих зустрічей.

Література:

1. Антонівська М. О. Міжкультурна компетентність перекладача в умовах інтеграційних процесів міжнародної діяльності // Лінгвокультурологія. 2018. Вип. 1. С. 120-127.

2. Кравченко Г. Ю. Сутність і структура міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів // Імідж. 2021. № 2. С. 42-46.
3. Філологія. Національний авіаційний університет. <https://pk.nau.edu.ua/035-filolohiia/>
4. Філологічний факультет Львівського університету імені Івана Франка. <https://lnu.edu.ua/360-filolohichnyy/>
5. Навчально-науковий інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. <https://philology.knu.ua/>
6. Факультет германської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету. <https://knlu.edu.ua/fakultet-hermanskoj-filolohii-i-perekladu.html>
7. Філологічний факультет Харківського національного університету імені Василя Назаровича Каразіна. <https://philology.karazin.ua/>
8. Іваницька М. Л. Міжкультурна компетентність перекладача у дзеркалі сучасних міжнародних відносин // Наукові записки. 2022. Вип. 202. С. 44-53.
9. Бідюк Н. М. Особливості формування перекладацької компетентності майбутніх учителів іноземної мови і літератури // Слобожанський науковий вісник. 2023. Вип. 1. С. 36-42.
10. Шиба А. В. Модель формування професійної компетентності майбутніх перекладачів // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023. Вип. 26. С. 233-236.
11. Ситнікова О. В. Компетентність міжкультурної взаємодії у майбутніх бакалаврів філології: компетентнісний та культурологічний підходи // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2022. № 85. С. 174-178.
12. Поліщук Л. П. Особливості формування компетентісно-орієнтованого підходу як основи системи професійної парадигми майбутніх перекладачів // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2020. Вип. 1. С. 140-146.
13. Воеводіна Н. В. Формування міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів у німецькій як другій мові в контексті плюрилінгвальної освіти // ARS. 2020. № 5. С. 45-54.
14. Резунова О. С. Міжкультурна компетентність як необхідна складова професійної компетентності сучасного фахівця // Науковий огляд. 2021. № 1. С. 28-40.

References:

1. Antonivs'ka M. O. (2018). Mizhkul'turna kompetentnist' perekladacha v umovakh intehratsiynykh protsesiv mizhnarodnoyi diyal'nosti [Intercultural competence of a translator in the conditions of integration processes of international activity] // Lihvokul'turolohiya. Vyp. 1. 120-127 [in Ukrainian].
2. Kravchenko H. YU. (2021). Sutnist' i struktura mizhkul'turnoyi kompetentnosti maybutnikh perekladachiv [The essence and structure of intercultural competence of future translators] // Imidzh. № 2. 42-46 [in Ukrainian].
3. Filolohiya. Natsional'nyy aviatsiynnyy universytet [Philology. National Aviation University]. <https://pk.nau.edu.ua/035-filolohiia/> [in Ukrainian].
4. Filolohichnyy fakul'tet L'vivs'koho universytetu imeni Ivana Franka [Faculty of Philology of the Ivan Franko University of Lviv]. <https://lnu.edu.ua/360-filolohichnyy/> [in Ukrainian].
5. Navchal'no-naukovyy instytut filolohiyi Kyivivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka [Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko Kyiv National University]. <https://philology.knu.ua/> [in Ukrainian].
6. Fakul'tet hermans'koyi filolohiyi i perekladu Kyivivs'koho natsional'noho lnhvistychnoho universytetu [Faculty of German Philology and Translation of Kyiv National Linguistic University]. <https://knlu.edu.ua/fakultet-hermanskoj-filolohii-i-perekladu.html> [in Ukrainian].

7. Filolohichnyy fakul'tet Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylya Nazarovycha Karazina [Faculty of Philology of Kharkiv National University named after Vasyl Nazarovych Karazin]. <https://philology.karazin.ua/> [in Ukrainian].

8. Ivanyts'ka M. L. (2022). Mizhkul'turna kompetentnist' perekladacha u dzerkali suchasnykh mizhnarodnykh vidnosyn [Intercultural competence of the translator in the mirror of modern international relations] // Naukovi zapysky. Vyp. 202. 44-53 [in Ukrainian].

9. Bidyuk N. M. (2023). Osoblyvosti formuvannya perekladats'koyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv inozemnoyi movy i literatury [Peculiarities of formation of translation competence of future teachers of foreign language and literature] // Slobozhans'kyy naukovy visnyk. Vyp. 1. 36-42. [in Ukrainian].

10. Shyba A. V. (2023)/. Model' formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh perekladachiv [Model of formation of professional competence of future translators] // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Vyp. 26. 233-236 [in Ukrainian].

11. Sytnikova O. V. (2022). Kompetentnist' mizhkul'turnoyi vzayemodiyi u maybutnikh bakalavriv filolohiyi: kompetentnisnyy ta kul'turolohichnyy pidkhody [Competence of intercultural interaction in future bachelors of philology: competence and cultural approaches] // Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahal'noosvitniy shkolakh. № 85. 174-178 [in Ukrainian].

12. Polishchuk L. P. (2020). Osoblyvosti formuvannya kompetentnisno-oriyentovanoho pidkhodu yak osnovy systemy profesiynoyi paradyhmy maybutnikh perekladachiv [Peculiarities of the formation of a competence-oriented approach as the basis of the professional paradigm system of future translators] // Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Vyp. 1. 140-146 [in Ukrainian].

13. Voyevodina N. V. (2020). Formuvannya mizhkul'turnoyi kompetentnosti maybutnikh perekladachiv u nimets'kiy yak druhiiy movi v konteksti plyurylinhval'noyi osvity [Formation of intercultural competence of future translators in German as a second language in the context of multilingual education] // ARS. № 5. 45-54 [in Ukrainian].

14. Rezunova O. S. (2021). Mizhkul'turna kompetentnist' yak neobkhidna skladova profesiynoyi kompetentnosti suchasnoho fakhivtsya [Intercultural competence as a necessary component of the professional competence of a modern specialist] // Naukovyy ohlyad. № 1. 28-40 [in Ukrainian].

УДК 376:159.922.76-056.49

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1459-1469](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1459-1469)

Яковишина Тетяна В'ячеславівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Пластова, 31, м. Рівне, 33000, <https://orcid.org/0000-0001-9507-3621>

ЛЯЛЬКОТЕРАПІЯ ЯК НАПРЯМ АРТПЕДАГОГІКИ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. У публікації акцентуємо увагу на тому, що артпедагогіка є однією з найбільш ефективних галузей педагогіки, що використовується в початковій школі. Цей підхід базується на ідеї, що мистецтво може бути корисним засобом для розвитку креативності, вираження емоцій та підвищення самооцінки учнів, зокрема з особливими освітніми потребами.

У статті аналізується лялькотерапія як напрям артпедагогіки, який включає в себе використання ляльок та інших іграшок для взаємодії з дитиною з особливими освітніми потребами з метою поліпшення її психічного, емоційного та соціального благополуччя. Таким чином, у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами лялькотерапія може бути дуже ефективним інструментом, сприяючи їхньому розвитку та покращенню якості життя.

Мета статті: схарактеризувати артпедагогіку, артпедагогічний супровід у цілому та лялькотерапію як перспективний розділ артпедагогіки, окреслити форми, методи, прийоми артпедагогічної роботи з молодшими школярами, зокрема з учнями з особливими освітніми потребами.

У публікації наголошуємо, що застосування лялькотерапії в освітньому процесі має низку переваг. Так, лялькотерапія дозволяє дітям виражати свої емоції через гру з ляльками. Це особливо корисно для дітей, які можуть мати обмежену комунікативну спроможність або затруднення в вираженні своїх почуттів словами. Гра з ляльками сприяє розвитку соціальних навичок, таких як спілкування, співпраця та робота в групі. Для дітей з особливими потребами це може бути особливо важливим, оскільки ці навички є ключовими для їхньої інтеграції в суспільство. Лялькотерапія може включати в себе використання різних текстур, форм та матеріалів, що сприяє сенсорній стимуляції. Це може бути корисним для дітей з особливими потребами, які можуть мати особливості у сприйнятті чи реагуванні на зовнішні подразники. Гра з ляльками сприяє розвитку творчості та уяви. Для дітей з особливими освітніми потребами це може бути важливим для підтримки їхнього розвитку та стимулювання когнітивних процесів. Особливого значення набуває лялькотерапія як частина терапевтичного підходу для розвитку різних навичок, таких як мовлення, координація рухів, сприйняття простору та інші.

У висновках акцентуємо увагу на тому, що важливо, щоб лялькотерапія проводилася кваліфікованими фахівцями, такими як асистенти вчителів, психологи, педагоги-дефектологи чи інші спеціалісти, які мають досвід у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Також слід враховувати індивідуальні особливості кожної дитини з особливими освітніми потребами та адаптувати методи, форми, засоби лялькотерапії відповідно до їхніх потреб.

Ключові слова: артпедагогіка, артпедагогічний супровід, дитина з особливими освітніми потребами, креативність, лялькотерапія.

Yakovyshyna Tetiana Vyacheslavivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Primary, Inclusive and Higher Education Pedagogy, Rivne State University of the Humanities Plastova St., 31, Rivne, 33000, orcid.org/0000-0001-9507-3621

PUPPET THERAPY AS A DIRECTION OF ART PEDAGOGY IN WORK WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The publication emphasizes that art pedagogy is one of the most effective branches of pedagogy used in primary school. This approach is based on the idea that art can be a useful tool for developing creativity, expressing emotions, and increasing self-esteem of students, including those with special educational needs.

The article analyzes puppet therapy as a direction of art pedagogy, which includes the use of puppets and other toys to interact with a child with special educational needs in order to improve his or her mental, emotional and social well-being. Thus, in working with children with special educational needs, puppetry can be a very effective tool in promoting their development and improving their quality of life.

The purpose of the article is to characterize art pedagogy, art pedagogical support in general and puppet therapy as a promising section of art pedagogy, to outline the forms, methods, techniques of art pedagogical work with primary schoolchildren, in particular with students with SEN.

The publication emphasizes that the use of puppetry in the educational process has a number of advantages. Thus, puppet therapy allows children to express their emotions through playing with puppets. This is especially useful for children who may have limited communication skills or difficulty expressing their feelings in words. Playing with puppets promotes social skills such as communication, cooperation and group work. This can be especially important for children with special needs, as these skills are key to their integration into society. Puppet therapy can involve the use of different textures, shapes and materials to promote sensory stimulation. This can be useful for children with special needs who may have particular difficulties in perceiving or responding to external stimuli. Playing with

dolls helps to develop creativity and imagination. For children with special educational needs, this can be important to support their development and stimulate cognitive processes. Puppetry is especially important as part of a therapeutic approach to developing various skills, such as speech, coordination of movements, perception of space, and others.

In conclusion, we emphasize that it is important that puppet therapy is conducted by qualified professionals, such as teacher assistants, psychologists, speech therapists, or other specialists with experience in working with children with special educational needs. It is also necessary to take into account the individual characteristics of each child with special educational needs and adapt the methods, forms, and means of puppet therapy in accordance with their needs.

Keywords: art pedagogy, art pedagogical support, child with special educational needs, creativity, puppetry.

Постановка проблеми. Артпедагогіка – це галузь педагогіки, яка вивчає методи і принципи навчання та розвитку через мистецтво. Вона спрямована на розкриття творчих здібностей і розвиток особистості через використання різних видів мистецтва, таких як музика, живопис, танець, театр, література та інші виразні форми.

Головна ідея артпедагогіки полягає в тому, щоб стимулювати творчий розвиток особистості, розширювати світогляд учнів і розвивати їхній внутрішній світ через взаємодію з мистецтвом. Артпедагогіка може бути використана в різних сферах, таких як освіта, соціальна робота, реабілітація та в інших галузях, де важливий творчий підхід до навчання і розвитку особистості.

Артпедагогіка є однією з найбільш ефективних та цікавих методів навчання, що використовуються в початковій школі. Цей підхід базується на ідеї, що мистецтво може бути корисним засобом для розвитку креативності, вираження емоцій та підвищення самооцінки учнів.

Однією з переваг артпедагогіки є те, що вона дозволяє учням увиразнити свої емоції та думки за допомогою різних видів мистецтва, таких як малювання, скульптура, театральна майстерність, танцювально-рухова діяльність тощо. Це допомагає дітям розвивати свій творчий потенціал та вдосконалювати свої навички спілкування. Тому артпедагогіка може бути корисною для молодших школярів, які мають проблеми зі сприйняттям та розумінням математичних та наукових понять. Робота з мистецтвом допомагає дітям збільшувати свою увагу та концентрацію, розвиває їхню здатність до абстрактного мислення та збільшує їхній інтелектуальний потенціал.

Отже, артпедагогіка є ефективним засобом роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Вона дозволяє дітям виражати свої емоції та почуття через мистецтво, що може бути особливо корисним для дітей, які мають проблеми з комунікацією та вираженням своїх почуттів словами.

Артпедагогіка допомагає дітям з особливими освітніми потребами розвивати свої творчі здібності та розуміння мистецтва, що може мати позитивний вплив на їх загальний розвиток. Діти можуть використовувати різні види мистецтва, такі як малювання, скульптуру, музику та танець, щоб виразити свої почуття та емоції.

Використання артпедагогіки може бути дуже ефективним у початковій школі. Наприклад, учителі можуть використовувати мистецькі завдання для покращення розвитку мовлення та сприяння розвитку креативності й самовираження учнів. Крім того, артпедагогіка може бути використана для покращення соціальної інтеграції дітей, зокрема, для розвитку комунікативних навичок та співпраці в групах.

Отже, застосування артпедагогіки в початковій школі є ефективним інструментом для підвищення якості навчання та розвитку особистості дитини, особливо учня з особливими освітніми потребами. Вона допомагає здобувачам виразити свої емоції, розвиває їх творчий потенціал та сприяє соціальній інтеграції. Учитель, який використовує артпедагогіку, може допомогти дітям зрозуміти складні поняття та збільшити їхній інтерес до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Справжній професіонал рано чи пізно прийде до усвідомлення необхідності застосовувати у своїй практиці різноманітні артпедагогічні техніки, адже їхнє основне покликання – соціальна адаптація засобами культури, формування здатності до усвідомлення дитини себе як особистості, прийняття себе та розуміння власної цінності як людини. На необхідність творчого розвитку вказувала низка вчених: В. Звягінський, О. Кульчицька, В. Радкіна, В. Рибалка, Т. Руденька, В. Швирка). У багатьох роботах арттерапія і артпедагогіка вивчається, як нерозривне ціле в контексті корекційної педагогіки (Ю. Шевченко, О. Крепиця). Підґрунтям для розуміння змісту та практики педагогічного процесу художнього розвитку дітей і питання формування основ художньої культури через мистецтво та художньо-творчу діяльність досліджували науковці О. Медведєва, І. Левченко, Л. Комісарова, Т. Добровольська).

Лялькотерапія є одним із найцікавіших та водночас малодосліджених видів артпедагогіки, який має інтеграційний характер впливу на дитину та використовується у найрізноманітніших варіантах під час виховної, корекційної, навчальної, діагностувальної роботи педагога. Так, психологи І. Медведєва і Т. Шишова описали у своєму доробку, як за допомогою театру ляльок вони лікують дітей від неврозів. Т. Калошна використовує ляльок-маріонеток у психотерапевтичній роботі.

Мета статті - схарактеризувати артпедагогіку, артпедагогічний супровід у цілому та лялькотерапію як розділ артпедагогіки, окреслити форми, методи, прийоми артпедагогічної роботи з молодшими школярами, а також з учнями з ООП.

Виклад основного матеріалу. Артпедагогіка є ефективним засобом роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Вона дозволяє дітям виражати свої емоції та почуття через мистецтво, що може бути особливо корисним для дітей, які мають проблеми з комунікацією та вираженням своїх почуттів словами.

Артпедагогіка допомагає дітям з особливими освітніми потребами розвивати свої творчі здібності та розуміння мистецтва, що може мати позитивний вплив на їх загальний розвиток. Діти можуть використовувати різні види мистецтва, такі як малювання, скульптуру, музику та танець, щоб виразити свої почуття та емоції [1].

Артпедагогіка також допомагає дітям з особливими освітніми потребами розвивати соціальні навички та покращувати комунікацію з оточуючими. Діти можуть працювати у групах та взаємодіяти один з одним через мистецтво, що може бути особливо корисним для дітей, які мають проблеми з соціальною взаємодією [3].

Артпедагогіка може також допомагати дітям з особливими освітніми потребами знижувати рівень стресу та тривоги. Вона дозволяє дітям зосередитися на творчому процесі та відволіктися від проблем, які можуть турбувати їх у повсякденному житті.

Нарешті, артпедагогіка може бути використана як додатковий метод роботи з дітьми з особливими освітніми потребами у рамках інших педагогічних програм та методів. Вона може допомогти дітям більш повно досягнути своїх цілей, підвищити самооцінку та здібності до самостійності.

Отже, артпедагогіка є ефективним та цікавим методом роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Вона допомагає дітям виразити свої емоції та почуття через мистецтво, розвиває їх творчі здібності та соціальні навички, знижує рівень стресу та тривоги, а також може бути використана як додатковий метод роботи в рамках інших терапевтичних програм та методів [1].

Артпедагогічний супровід молодших школярів – це комплексна педагогічна практика, яка спрямована на розвиток творчих здібностей, емоційної стійкості та соціальної адаптації учнів. Артпедагогічний супровід дозволяє молодшим школярам розвивати творчість, уяву, сприймання світу навколо, здатність до самовираження та комунікації з іншими людьми.

Основна мета артпедагогічного супроводу – розвиток особистості школяра в цілому, тобто не тільки розвиток інтелектуальних, а й емоційних, творчих, моральних та соціальних компетенцій. Артпедагогічний супровід може бути виконаний різними методами, які включають музику, малювання, танці, драму та інші види мистецтва.

Один із ключових елементів артпедагогічного супроводу – це використання мистецтва як засобу комунікації та самовираження. Діти взаємодіють між собою та з дорослими, використовуючи мистецтво як спосіб

виразити свої почуття, думки та емоції. Це дозволяє дітям відчувати впевненість у собі та своїх можливостях, розвиває їхні творчі здібності та сприяє формуванню позитивної самооцінки.

Ще одним важливим аспектом артпедагогічного супроводу є соціальна адаптація молодших школярів з особливими освітніми потребами. Це означає, що вони навчаються співпрацювати, слухати один одного, висловлювати свої думки та ідеї, дотримуватися правил спілкування та етики. У процесі артпедагогічного супроводу діти навчаються розуміти інші культури та традиції, шанувати різноманітність та приймати людей без упереджень та стереотипів [3].

Отож важливо зазначити, що артпедагогічний супровід може бути дуже ефективним у роботі з дітьми з особливими потребами. Мистецтво може допомогти таким дітям знайти спосіб самовираження та підвищити їхню самооцінку. Важливо також зазначити, що артпедагогічний супровід повинен бути проведений професійними педагогами з відповідною підготовкою та досвідом у роботі з дітьми.

Відтак, артпедагогічний супровід молодших школярів – це важлива практика, яка дозволяє розвивати творчі та соціальні здібності дітей, сприяє їхньому емоційному та моральному розвитку та допомагає виробляти навички комунікації та співпраці. Особливо це ефективно у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Ідея використання ляльок в освітньому процесі має стародавню історію, що сягає історичних та археологічних свідчень існування людей на планеті, стверджувала О. Федій [2]. На відміну від інших дитячих іграшок ляльки несуть в собі образ людини з усіма її рисами та ознаками. Лялька залишається з людиною упродовж усього дитинства та відіграє терапевтичну роль «замінника людини», «захисника», «друга» або необхідного «співробітника» в іграх та діяльності дитини. Таким чином, улюблена лялька полегшує дитині згоду залишатися вдома наодинці або спати в темній кімнаті, а також відвідувати дитячий садок чи школу (без батьків).

Дійсно, улюблені ляльки є основним засобом створення власного комфортного середовища для дитини. Застосування лялькотерапії в навчальному процесі дітей з особливими освітніми потребами процесі може бути цікавою та корисною ідеєю, адже лялькотерапія може внести різноманітність в освіту та сприяти розвитку різних навичок: *комунікативних* (дитина може створити власних «розмовників» з ляльками і використовувати їх для вивчення мови, навчання нових слів та практики мовлення; рольові ігри з ляльками можуть сприяти розвитку ефективного спілкування та вирішенню конфліктів); *соціальних* (групові проєкти з використанням ляльок можуть сприяти розвитку соціальних навичок, які включають співпрацю, спільне прийняття рішень та толерантність; діти можуть створювати вистави або ігрові сценарії з ляльками, що сприяє розвитку творчості та уяви); *емоційних*

(лялькотерапія може допомагати дітям з особливими освітніми потребами виражати свої емоції та розвивати навички емоційної регуляції через ігровий процес, створення лялькових персонажів, які відображають різні емоції, дозволить дітям вивчати та розуміти свої власні почуття); *адаптаційних* (лялькотерапію можна адаптувати для роботи з конкретними потребами дітей з особливими освітніми потребами, наприклад, використовуючи спеціально розроблені ляльки для дітей із затримкою у розвитку чи іншими особливостями; важливо враховувати індивідуальні потреби дітей з особливими освітніми потребами та підходити до лялькотерапії як до творчого процесу, що сприяє розвитку різних аспектів особистості) та ін.

Отже, лялькотерапія є однією з форм артпедагогіки, що використовує ляльки як інструмент для психолого-педагогічної роботи з дітьми та дорослими. Цей метод допомагає людям виражати свої емоції та почуття через ляльки, що може бути особливо корисним для тих, хто має проблеми з комунікацією та вираженням своїх почуттів словами.

Як узагальнила О. Федій, світовий досвід сучасного розвитку лялькотерапії в психолого-педагогічній науці та практиці дозволив виокремити такі три основні напрями застосування лялькотерапії у формуванні особистості дитини: *терапевтичностабілізуючий напрям* – лялька як засіб полегшення стану хворих дітей, які перебувають на стаціонарному лікуванні; *психо-корекційний напрям* – лялькотерапія у роботі з дітьми, які потребують підвищеної уваги (ляльки використовуються як інструмент у психо-корекційній роботі та як метод – у соціально-просвітницьких проєктах); *освітньо-виховний напрям* – лялькотерапія використовується у закладах освіти, має місце в окремих освітніх програмах (музичне виховання, заняття з розвитку мовлення, природничі дисципліни тощо) [2].

Отже, лялькотерапія є розділом артпедагогіки, який використовує ляльки як засіб для допомоги людям у розвитку позитивних емоцій та відновленні психічного стану. Окрім того, цей метод стає все популярнішим серед фахівців з педагогіки та психології, які працюють з людьми різного віку та з різними психолого-педагогічними проблемами.

Лялькотерапія дозволяє людям виражати свої емоції та почуття через ляльки, які можуть бути як звичайними, так і фантазійними персонажами. Ляльки можуть стати своєрідним символом для певних людей, які використовують їх для передачі своїх почуттів та думок у безпечному середовищі. Одним із головних принципів лялькотерапії є прийняття людини такою, якою вона є, без засудження та критики. Це допомагає знизити стрес та тривогу у людей, які часто мають проблеми зі своєю самооцінкою.

Лялькотерапія може бути ефективною для людей з різними психологічними проблемами, такими як депресія, тривога, страхи та травми.

Вона також може допомогти дітям у розвитку соціальних та емоційних навичок, які вони можуть використовувати у своєму повсякденному житті.

Лялькотерапія може бути проведена як індивідуально, так і у групі. Вона може включати в себе різні види діяльності, такі як розмальовування ляльок, створення власної ляльки, гра з ляльками та інші.

Лялькотерапія виконує наразі такі функції:

- комунікативна: має на увазі формування емоційного контакту дітей у колективі;
- релаксаційна: відзначається зняття емоційного перенапруження;
- виховна: психокорекція проявів особистості в ігрових моделях життєвих ситуацій;
- розвивальна: розвиток психічних процесів (пам'яті, уваги, сприйняття тощо), моторики;
- освітня: збагачення інформацією про навколишній світ.

У роботі з дітьми з особливими освітніми потребами застосовуються директивна та не директивна форма лялькотерапії. Особливістю застосування директивної форми ігротерапії є безпосереднє включення фахівця в ігровий процес. Практики стверджують, що у творчій реабілітації дітей з порушеннями розвитку ефективно себе показали ігри-драматизації, заняття в театральних та лялькових гуртках, пізнавальні ігри, конкурси, турніри, змагання, арт-ігри, рухливі, імпровізаційні ігри тощо [3].

Не директивна лялькотерапія – це діяльність, спрямована на організацію самостійного ігрового процесу на основі задуму, реалізації сюжету для вираження власного внутрішнього самопочуття.

Лялькотерапія є найефективнішим методом ігротерапії, застосовується для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з порушеннями у розвитку. Алгоритм використання лялькотерапії з дітьми з порушеннями розвитку:

- збір анамнезу, необхідний для врахування специфіки порушення дитини під час розробки ігрового сюжету;
- проведення бесіди з усіма учасниками освітнього процесу (діти, батьки, педагог) для вивчення особливостей характеру та поведінки дитини, умов виховання;
- вибір форми участі дитини у грі. Форма участі визначається ступенем самостійності дитини (чи є вона глядачем або безпосередньо учасником) та ступенем залучення педагога в ігровий процес (педагог є безпосереднім учасником або спостерігачем);
- розробка сценарію гри;
- реалізація сценарію з подальшим відтворенням психотравмуючих ситуацій.

Отже, лялькотерапія є однією з форм артпедагогіки, яка застосовується в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Цей метод може бути

особливо корисним для дітей, які мають проблеми з комунікацією, емоційною регуляцією та соціальним взаємодією.

Форми роботи у лялькотерапії можуть бути різними, в залежності від віку та потреб дитини. Наприклад, з дітьми можуть використовувати різні типи ляльок, такі як звичайні іграшкові ляльки, маріонетки, ляльки-мотанки, театралізовані ляльки та інші. Для дорослих можуть бути використані більш складні типи ляльок, такі як терапевтичні ляльки.

Один із методів роботи у лялькотерапії – це *рольова гра з ляльками*. Дитина може створити свій власний сценарій та відіграти його з ляльками, що дозволяє виразити свої емоції та почуття, а також допомагає розвивати соціальні навички.

Ще один метод – це *лялькові історії*. Педагог може розповісти історію, яка включає ляльки, та запропонувати дитині створити свою власну версію цієї історії з ляльками. Це може допомогти дитині виразити свої емоції та почуття, а також сприяти розвитку творчих здібностей.

Ефективним є метод – *ляльковий театр*. Ляльковий театр – це форма роботи у лялькотерапії, яка дозволяє учневі створювати театралізовані сценки з ляльками. Цей метод може бути корисним для розвитку творчих здібностей, комунікаційних навичок та роботи в групі. Також, ляльковий театр може бути використаний як інструмент для виразної терапії, коли дитина використовує ляльки для вираження своїх емоцій та почуттів.

Одним із прийомів роботи у лялькотерапії є зображення себе чи іншої людини через ляльки. Цей прийом може допомогти дитині побачити себе з боку, зрозуміти свої почуття та емоції, а також відчувати себе більш контрольованим та самостійним.

Інший прийом – це *використання ляльок для вираження емоцій*. Дитина може використовувати ляльки для виразу своїх емоцій та почуттів, надіючись на звільнення від стресу та тривоги.

Окрім того, лялькові фахівці можуть використовувати різні методи, такі як танці, спів, малювання та інші, для підвищення ефективності роботи з ляльками. Наприклад, танці з ляльками можуть допомогти дитині виразити свої емоції та почуття, а спів може сприяти заспокоєнню та підвищенню самооцінки.

Усі ці форми, методи та прийоми роботи у лялькотерапії можуть бути використані для досягнення різних цілей, таких як зниження рівня стресу та тривоги, покращення самооцінки та здібностей до виразності, покращення комунікації та взаємодії з іншими людьми, а також для підвищення рівня самосвідомості та розвитку творчих здібностей.

Однією з важливих переваг лялькотерапії є те, що цей метод може бути застосований в різних вікових групах, від дітей до старших людей. Крім того, лялькотерапія може бути ефективною для роботи з людьми з різними проблемами, від депресії та тривоги до травматичних подій та неврозів.

Загалом, форми, методи та прийоми роботи у лялькотерапії дозволяють дітям відкрити свої емоції та почуття, збільшити свідомість про себе, знизити рівень стресу та тривоги, розвивати творчі здібності та покращувати комунікаційні навички. Лялькотерапія може бути важливим інструментом для фахівців, які працюють з людьми з різними проблемами та допомагають їм досягнути психологічного благополуччя та здоров'я.

Однією з форм лялькотерапії, яка є ефективною для дітей з особливими освітніми потребами, є *ігрова терапія з використанням ляльок*. Цей метод полягає в тому, щоб дитина могла використовувати ляльки, щоб висловлювати свої емоції та почуття, а також для відтворення реальних ситуацій та розвитку соціальних навичок. Дитина може відтворювати ситуації, які її турбують, та розігрувати різні варіанти поведінки, що може допомогти їй зрозуміти, які дії є правильними.

Ще одним методом лялькотерапії є *техніка «Я – лялька»*. Ця техніка полягає в тому, щоб дитина стала лялькою, а педагог став білінгвом між дитиною та реальним світом. Таким чином, дитина може відчувати себе в безпечному середовищі та відкрити свої почуття і емоції, що може допомогти їй зрозуміти та пережити свої емоції.

Для дітей з особливими освітніми потребами також можна застосовувати *техніку «Лялька-друзі»*. Цей метод полягає в тому, щоб дитина створювала ляльки, які стають її друзями. Це може допомогти дитині покращити комунікацію та соціальну взаємодію, а також розвивати творчі здібності.

Висновки. Якщо провідним завданням артпедагогіки є формування здатності до усвідомлення дитини себе як особистості, прийняття себе та розуміння власної цінності як людини, усвідомлення свого взаємозв'язку зі світом та свого місця в оточуючому соціокультурному просторі, творча самореалізація особистості, то у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами саме лялькотерапія проявила себе найбільш ефективно, оскільки гра з лялькою – це світ реальності, у якому живе дитина з особливими освітніми потребами. Лялькотерапія дозволяє об'єднати інтереси дитини та корекційні завдання фахівця, дає можливість природного та безболісного втручання фахівця у психіку дитини з особливими освітніми потребами з метою її корекції чи психопрофілактики. За своєю суттю лялька – це прототип людини, у неї є руки, ноги, тулуб, голова та схожі пропорції. Коли дитина сама робить ляльку, вона несвідомо проектує себе на неї. У ляльці дитина з особливими освітніми потребами, як правило, відображає свої несвідомі затискачі, блоки, страхи, переживання. Працюючи з лялькою, роблячи її гармонійнішою, дитина працює над собою.

Окрім того, важливо, щоб лялькотерапія проводилася кваліфікованими фахівцями, такими як асистенти вчителів, психологи, педагоги-дефектологи чи іншими спеціалістами, які мають досвід у роботі з дітьми з особливими

освітніми потребами. Також слід враховувати індивідуальні особливості кожної дитини з особливими освітніми потребами та адаптувати методи, форми, засоби лялькотерапії відповідно до їхніх потреб. Ця обставина й визначає перспективи подальших розвідок та досліджень.

Література:

1. Павлюк Р.О. Артпедагогіка як наука: зміст, суть, значення та форми впровадження. *Педагогічний альманах*: зб. наук. пр. / [редкол. В. Кульменко (голова) та ін.]. 2013. С. 67-73.
2. Федій О.А. Лялькотерапія у професійній діяльності педагога. *Постметодика*. № 1 (85). 2009. С. 46-51.
3. Яковичина Т.В. Педагогічна цінність арттерапії. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. / [редкол.: А. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя: КПУ, 2020. Вип. 71. С. 166-171.

References:

1. Pavliuk R.O. (2013). Artpedagogika yak nauka: zmist, sut, znachennia ta formy vprovadzhennia [Art pedagogy as a science: content, essence, significance and forms of implementation]. *Pedahohichniy almanakh: zb. nauk. pr.* 67-73. [in Ukrainian].
2. Fedii O.A. (2009). Lialkoterapiia u profesiinii diialnosti pedahoha [Puppet therapy in the professional activity of a teacher.]. *Postmetodyka*, 1 (85). 46-51 [in Ukrainian].
3. Yakovyshyna T.V. (2020). Pedahohichna tsinnist art-terapii [Pedagogical value of art therapy] *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh: zb. nauk. pr.*, 71. 166-171. [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Психологія»

UDC 616.711

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1470-1477](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1470-1477)

Lukashenko Yuriy Ihorovych Graduate student (postgraduate student) of the Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, intern physician of physical rehabilitation medicine, Zhmerinka Rehabilitation Hospital, Vinnytsia Regional Council, Zhmerinka, <https://orcid.org/0009-0001-2738-4994>

PSYCHOPHYSIOLOGICAL DYSFUNCTIONS OF TEMPORARY LOSS OF WORKING CAPACITY IN VICTIMS WITH SPINE INJURIES

Abstract. The article reveals the psychophysiological dysfunctions of temporary disability of victims with spinal cord injury. Fractures of the spine with damage to the spinal cord and (or) its roots occur with direct application of mechanical force (direct injuries), falling from a height onto the legs or head (catatrauma), excessive bending or extension of the spine (indirect injuries), diving down into the water head, namely their clinical course, and determines the relevance of the researched topic. Most often, this kind of spinal injury occurs in the transitional area from the lumbar to the thoracic vertebrae, where their biochemical characteristics undergo significant changes, which makes them more vulnerable compared to the vertebral elements of the chest or lower back. The diagnosis of spine and spinal cord injury is established based on the anamnesis and the results of clinical and paraclinical examinations.

Neurological manifestations give an idea only about the level of damage to the spinal cord, and it is difficult to talk about the degree and nature of damage to the nervous tissue. Neurological disorders are manifested by: motor, sensory, trophic and pelvic disorders, as well as root pain (in the trunk area, the pain is of a girdling nature, and in the limbs - in the affected root along the limb), which are especially strong in partial damage, and not in anatomical interruption.

Sensitivity disorders can be segmental, conductive, root, and sometimes dissociated in the form of anesthesia, hypoesthesia, less often hyperesthesia. In the first hours and days after the injury, sensitivity disorders are usually symmetrical, conduction disorders prevail over all others, which is caused by spinal shock. The presence of radicular pain in the acute period of injury can be caused by compression of the roots by an acute herniation of the intervertebral

disc, subarachnoid hemorrhage. The appearance of radicular pain in the late period of injury indicates the development of late complications (arachnoiditis, epiduritis, abscess, osteomyelitis).

Keywords: spinal injuries, psychophysiological dysfunctions, premedical assistance, psychoemotional and social consequences, prevention of complications and rehabilitation.

Лукашенко Юрій Ігорович здобувач вищої освіти (аспірант) Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, лікар-інтерн фізичної реабілітаційної медицини, КНП «Жмеринська лікарня відновного лікування Вінницької обласної ради», м. Жмеринка, <https://orcid.org/0009-0001-2738-4994>

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ДИСФУНКЦІЇ ТИМЧАСОВОЇ ВТРАТИ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ПОТЕРПІЛИХ ІЗ УШКОДЖЕННЯМ ХРЕБТА

Анотація. У статті розкрито психофізіологічні дисфункції тимчасової втрати працездатності потерпілих із ушкодженням хребта. Переломи хребта з ушкодженням спинного мозку та (або) його корінців виникають при безпосередньому застосуванні механічної сили (прямі ушкодження), падінні з висоти на ноги чи голову (кататравма), при надмірному згинанні чи розгинанні хребта (непрямі ушкодження), при пірнанні у воду вниз головою, а саме їх клінічний перебіг й визначає актуальність досліджуваної теми. Найчастіше подібного роду травма хребта зустрічаються на перехідній ділянці від поперекових до грудних хребців, де їх біохімічні характеристики зазнають значних змін, що робить їх уразливішими порівняно з хребетними елементами конкретно грудей чи попереку. Діагноз травми хребта та спинного мозку встановлюється за даними анамнезу та результатами клінічного і параклінічного обстежень.

Неврологічні прояви дають уявлення тільки про рівень пошкодження спинного мозку, а говорити про ступінь і характер пошкодження нервової тканини тяжко. Неврологічні розлади проявляються: руховими, чутливими, трофічними та тазовими розладами, а також корінцевим болем (в ділянці тулуба біль має оперізуючий характер, а на кінцівках – в ураженому корінці вздовж кінцівки), які особливо сильні при частковому пошкодженні, а не при анатомічному перериванні.

Розлади чутливості можуть бути сегментарні, провідникові, корінцеві та деколи десоційовані у вигляді анестезії, гіпестезії, рідше гіперестезії. В перші години та дні після травми розлади чутливості зазвичай симетричні, провідникові розлади переважають над усіма іншими, що зумовлено спінальним шоком. Наявність корінцевого болю в гострому періоді травми може бути зумовлене стисненням корінців гострим випинанням грижі

міжхребцевого диска, підпавутинним крововиливом. Поява корінцевого болю в пізній період травми вказує на розвиток пізніх ускладнень (арахноїдит, епідурит, абсцес, остеомієліт).

Ключові слова: травми хребта, психофізіологічні дисфункції, домедична допомога, психоемоційні та соціальні наслідки, профілактика ускладнень та реабілітація.

Formulation of the problem. The risk of injury to the spine and spinal cord as a result of injuries is about 3%, but more than half of patients with this type of injury are <35 years old. Men predominate in the group of victims with spinal injuries (4:1). In 40-50% of cases, this type of injury occurs as a result of traffic accidents (traffic accidents), in second place (approximately 20%) - as a result of falling from a height [2, 3].

Analysis of recent research and publications. Recently, combat spine injury is not a problem of exclusively military surgery. The aggravation of the criminogenic situation in many countries of the world, participation in the political struggle of extremist groups equipped with firearms, terrorist acts using powerful explosive devices force us to consider such trauma one of the important problems of extreme medicine. Spinal injuries can lead to various complications. As a result, the victim will be unable to work for a long period of time [2, 4, 5].

Fractures of the spine with damage to the spinal cord and (or) its roots occur with direct application of mechanical force (direct injuries), falling from a height onto the legs or head (catatrama), excessive bending or extension of the spine (indirect injuries), diving down into the water head, namely their clinical course, and determines the relevance of the researched topic.

The purpose of the article is to substantiate the psychophysiological dysfunctions of temporary incapacity for work in victims with spinal cord injury.

Presenting main material. In the Law of Ukraine "Basics of the Legislation of Ukraine on Health Care" and other normative legal acts in the field of health care, the term "spinal injury" is used in such a sense as the presence of signs of a spinal cord injury, including signs of spinal cord damage, regardless of the mechanism of injury. Signs of a spinal cord injury include: severe pain or a feeling of pressure in the head, neck, or back; tingling or loss of sensation in the fingers and toes; loss of motor functions of limbs; loss of sensitivity in certain parts of the body; deformation in the spine; bruises, wounds in the region of the spine [5].

Table 1

Classification of causes and symptoms according to the mechanism of spinal cord injury

REASONS	CHARACTERISTICS
1	2
SUBJECTIVE SYMPTOMS	neck or back pain; sensory disturbances - numbness, tingling; movement disorders - muscle weakness or lack of active movements
OBJECTIVE SYMPTOMS	pain during movement or palpation of the spine; deformation of the contours of the spine; muscle hypertonicity; loss of sensitivity; muscle weakness, lethargic paralysis; lack of bladder or anal sphincter control; symptoms of neurogenic shock disturbance of consciousness;
PSYCHOLOGICAL REASONS	serious injuries to other parts of the body; absence of pain and deformation at the site of damage wrong evaluation of RG; spinal cord injury without changes in RG (<i>spinal cord injury without radiological abnormalities (SCIWORA)</i>)

Victims with a spinal cord injury are characterized by significant psychoemotional and social consequences. A spinal injury can completely change the entire life of the affected person for the worse. In addition to the fact that adequate social adaptation is especially important, which can often be provided only by a specialized rehabilitation center such as 4].

It should be noted that the cervical spine, due to the most mobile joints, is most often prone to dislocations due to its structure. Massive lumbar and thoracic vertebrae often break or combine a fracture with a dislocation. Most often, this kind of spinal injury occurs in the transitional area from the lumbar to the thoracic vertebrae, where their biochemical characteristics undergo significant changes, which makes them more vulnerable compared to the vertebral elements of the chest or lower back. The mechanism of injury to the spine in the thoracic and lumbar regions significantly affects their classification [4, 5]:

1. With vertical compression and disruption of the vertebral bodies, a *type A* spinal injury occurs, which is possible with a strong compression effect.

2. Damage to ligaments, joints, vertebral processes, arches, and legs under the action of strong extension, bending, and stretching form the category of spine injuries of *type B*.

3. Spinal rotation injuries of *type C* are the most severe injuries that occur with stretching, twisting, and pressure at the same time. In such a situation, the segment

consisting of two vertebrae and the intervertebral disc located between them is mainly disrupted.

The diagnosis of spine and spinal cord injury is established based on the anamnesis and the results of clinical and paraclinical examinations. During the examination of the injured person, information about the circumstances of the injury should be obtained, which allows to assess the nature of the damage. The rate of development of neurological disorders is important. With a rapid loss of muscle strength and sensitivity, the prospects for recovery are less favorable than with their slow increase, which reflects progressive compression of the spinal cord with the need for urgent surgical intervention [1, 2, 5].

Before the clinical examination, the patient should be undressed with great care to avoid any movement of the spine. At the same time, clothes cannot be removed over the head, but must be cut. A quick and methodical examination of all organs and systems aims to reveal not only the level and degree of damage to the spinal cord, but also accompanying damage. Immediately after the injury, severe pain, difficulty breathing (in case of a fracture of the thoracic vertebrae), pain in the abdomen (in case of damage to the lumbar vertebrae), local pain intensifies during palpation of spinous processes is noticed. With fractures in the lumbar region of the spine, the symptom of "sticky heel" may be observed. With fractures of the cervical vertebrae, there is a forced position of the head, tension of the neck muscles, sharp pain during head movements [1, 4].

The neurological examination should determine the level of disorder (loss) of sensitivity and active movements, as well as the presence and nature of pelvic disorders. Preservation of at least minimal ability to make voluntary movements may indicate a favorable prognosis. All types of sensitivity (tactile, pain, temperature, proprioceptive) are consistently checked, and a scrupulous search is made for "islands" of residual sensitivity, which has a favorable prognostic value. The level of damage to the spinal cord is more reliably indicated by motor disorders than by sensory disorders. In the acute period, flaccid paralysis is registered, in later periods - spasticity. The presence of pathological Babinski reflexes indicates damage to the pyramidal tract or simultaneous injury to the spinal cord and brain [2, 3].

Neurological manifestations give an idea only about the level of damage to the spinal cord, and it is difficult to talk about the degree and nature of damage to the nervous tissue. Neurological disorders are manifested by: motor, sensory, trophic and pelvic disorders, as well as root pain (in the trunk area, the pain is of a girdling nature, and in the limbs - in the affected root along the limb), which are especially strong with partial damage, and not with anatomical interruption [4, 5].

Sensitivity disorders can be segmental, conductive, root, and sometimes dissociated in the form of anesthesia, hypoesthesia, less often hyperesthesia. In the first hours and days after the injury, sensitivity disorders are usually symmetrical, conduction disorders prevail over all others, which is caused by spinal shock. The presence of radicular pain in the acute period of injury can be caused by compression

of the roots by an acute herniation of the intervertebral disc, subarachnoid hemorrhage. The appearance of radicular pain in the late period of injury indicates the development of late complications (arachnoiditis, epiduritis, abscess, osteomyelitis).

The mechanism of providing pre-medical care to victims of suspected spinal cord injury by persons who do not have a medical education, but according to their official duties must provide pre-medical care, determines the following sequence of actions [5] (Table 2).

Table 2

The sequence of actions in the provision of first aid to victims of suspected spinal cord injury

№П/П	SEQUENCE OF ACTIONS
1	2
1	before providing assistance, make sure that there is no danger, and if there is no danger, proceed to the next step
2	reassure the victim and explain your next steps
3	make a call for emergency medical assistance and follow the instructions of the call dispatcher
4	limit the movements of the victim in the area of the cervical spine: manually fix the head in the axis of the body
5	if the victim experiences pain when moving the head on its axis, the head should be fixed in the existing position
6	if it is necessary to move the victim from the scene, use a transport board and/or a stretcher
7	carry out any movements of the victim with minimal movements in the spine
8	if the victim has a gunshot wound in the spine and there are no signs of damage to the spinal cord, additional fixation of the spine is not required
9	cover the victim with a thermal cover/blanket
10	ensure constant supervision of the victim until the emergency (ambulance) medical team arrives
11	if the victim's condition worsens, call the emergency medical dispatcher again before the arrival of the emergency (ambulance) medical team
12	if possible, collect as much information as possible from the victim regarding the circumstances of the injury and the circumstances of its receipt.

Transfer all received information to the specialists of the emergency (ambulance) medical assistance team or the dispatcher of the emergency medical assistance service.

The degree of damage to the spinal cord can be accompanied by a short-term disturbance of conduction up to persistent permanent paralysis based on a complete anatomical rupture of the spinal cord. Here, the phenomena of spinal shock come to the fore, the basis of which are the phenomena of mild inhibition or the paralytic state. Only from these positions, the main mechanisms of reversible traumatic changes in the spinal cord, which are the main factors of "recovery", should be considered.

Recovery after spinal trauma can last quite a long period of time, when the nerves of the patient, as well as those around him, are on edge. Cognitive-behavioral therapy and counseling by a qualified psychologist, neurologist, and the help that a chiropractor can provide are important. Physiotherapy and exercise therapy (physical therapy) can play a crucial role in the recovery process. Depression, apathy, and frustration can develop into dementia if the injured person is a person with special needs who has reached a respectable age. It is impossible to neglect any method that modern rehabilitation practice has, which successfully combines drug treatment with psychological programs for recovery after a spinal cord injury.

Restoration of neurological functions will be in the case of incomplete damage to the spinal cord, when decompression is carried out early and is combined with local hypothermia and intravenous administration of corticosteroids. With a complete anatomical rupture of the brain, the operation does not bring improvement. However, stabilization of the spine is justified because it improves the prevention of complications and improves rehabilitation.

Conclusion. Thus, spinal cord injury is characterized by the instability of the injury, which is caused by a violation of the anatomical integrity of the vertebrae, discs, joints, and ligaments, in which repeated displacement of the vertebrae with additional compression of the spinal cord and roots is possible. Unstable injuries of the spine include multifragmentary (explosive) fractures, rotational injuries, vertebral dislocations, fractures and dislocations of articular processes, ruptures of intervertebral discs and their combination with damage to the vertebral bodies. All victims with spinal instability need medical stabilization (with the help of corsets, splints, ties, using surgical methods).

The main list of psychophysiological dysfunctions includes: temporary loss of physiological function (nerve conduction after minor injury); anatomical changes (mainly from the side of myelin sheaths); clinically, mainly movement disorders are observed, from the sensitivity side, paresthesias are first of all noted; vegetative disorders are absent or not expressed. The instability of the spinal cord injury is characterized by recovery that occurs within a few days. This form corresponds to a concussion of a nerve.

Complete disruption of the nerve or severe damage due to the severity of the condition, characterized by the rupture of individual trunks, as a result of which regeneration of the spine is impossible without surgical intervention.

References:

1. Mozghova, H.P., Vizniuk, I. M. (2020). Psykholohichna rehabilitatsiia psykhosomatychnykh khvorykh pratsездatnoho viku [Psychological rehabilitation of psychosomatic patients of working age]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 12. Psykholohichni nauky. 16 (61). 62-73. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16\(61\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16(61).06)
2. Nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy 09 bereznia 2022 roku № 441 «Poriadok nadannia domedychnoi dopomohy postrazhdalym pry pidozri na poshkodzhennia khrebta» [The procedure for providing first aid to victims of suspected spinal cord injury]. URL: <http://surl.li/pjkko>
3. Kokun, O.M., Ahaiev, N.A., Pishko, I.O., Lozinska, N.S. Osnovy psykholohichnoi dopomohy viiskovosluzhbovtiam v umovakh boiovykh dii [Basics of psychological assistance to servicemen in combat conditions]: Metodychnyi posibnyk. K.: NDTs HP ZSU, 2015. 170. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84274034.pdf>
4. Vizniuk, I. M. (2020). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti adaptatsii osobystosti v aspekty zberezhennia zdorovia [Socio-psychological features of personality adaptation in the aspect of health preservation]. Teoretychni i prykladni problemy psykholohii : zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia. Sievierodonetsk : Vyd-vo SNU im. V. Dalia. 3 (53). 3. 19-30.
5. Nakaz vid 09.12.2015 № 702 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro psykholohichnu rehabilitatsiiu viiskovosluzhbovtiv Zbroinykh Syl Ukrainy, yaki braly uchast v antyterorystychnii operatsii, pid chas vidnovlennia boiezdatnosti viiskovykh chastyn (pidrozdiliv)» [On the approval of the Regulation on the psychological rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine who participated in the anti-terrorist operation during the restoration of combat capability of military units (units)]. URL: <http://surl.li/pjkla>

Література:

1. Візніук І. М. Соціально-психологічні особливості адаптації особистості в аспекті збереження здоров'я. Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. № 3 (53). Т. 3. С. 19-30.
2. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84274034.pdf>
3. Мозгова Г.П., Візніук І. М. Психологічна реабілітація психосоматичних хворих працездатного віку. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Вип. 16 (61), 2021. С. 62-73. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16\(61\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16(61).06)
4. Наказ від 09.12.2015 № 702 «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)». URL: <http://surl.li/pjkla>
5. Наказ Міністерства охорони здоров'я України 09 березня 2022 року № 441 «Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на пошкодження хребта». URL: <http://surl.li/pjkko>

УДК 378.091:159.923] : 355.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1478-1489](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1478-1489)

Богдан Іван Іванович аспірант кафедри психології, соціальної роботи та педагогіки, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0004-5367-0937>

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В статті визначено проблем психолого-педагогічного супроводу здобувачів вищої освіти в період воєнного стану, який вважається вагомою складовою організації освітнього процесу, котрий сприяє не тільки гарантуванню його якості, а також формуванню потрібних умов життєдіяльності здобувачів освіти, усвідомленню ними наслідків війни, що розпочата російською федерацією. Встановлено, що на сьогоднішній день заклади освіти потерпають не тільки від фізичної руйнації, зазнає змін також характер організації освітнього процесу, що пов'язано із вимушеним виїздом учасників освітнього процесу за межі України; релокацією закладів освіти з тимчасово окупованих територій і територій, де активно відбуваються бойові дії, в значно безпечніші регіони; потребою організації освітнього процесу за дистанційною і змішаною формами навчання та іншими.

Розкрито сутність поняття «психолого-педагогічний супровід», необхідність якого обґрунтовується передусім тим, що студентство вважається тією частиною молоді, котра через свою недосвідченість, незрілість і невизначеність життєвих планів є проблемною соціальною групою і йому потрібна професійна допомога та захист. Визначено головну мету та завдання психолого-педагогічного супроводу. З'ясовано, що під психолого-педагогічним супроводом здобувачів освіти у період воєнного стану слід розуміти інтегративну низку заходів щодо педагогічного сприяння здобувачам освіти, що допомагає їм засвоїти потрібний рівень знань, умінь і навичок, розвивати мислення та виховувати їх як громадян своєї держави з паралельним наданням психологічної підтримки стосовно подолання стресу в результаті війни. Розкрито специфічні особливості психолого-педагогічного супроводу студентів з особливими потребами, мета якого полягає у тому, щоб навчити їх самостійності під час вирішення особистих проблем та труднощів, що містить пізнання себе, свого потенціалу й відповідного сприйняття навколишньої реальності. Визначено головне завдання роботи освітніх закладів, яке полягає в гарантуванні психологічної стабільності учасників освітнього процесу, що постраждали від будь-якої форми насилля або їм потрібна психологічна підтримка через інші причини, що мають зв'язок з війною і не лише.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, воєнний стан, заклади освіти, здобувачі вищої освіти, студенти з особливими потребами, мета та завдання психолого-педагогічного супроводу.

Bohdan Ivan Ivanovych graduate student of the department of psychology, social work and pedagogy, V. I. Vernadsky Tavri National University, St. John McCain, 33, Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0004-5367-0937>

PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF HIGHER EDUCATION STUDENTS DURING THE PERIOD OF MARTIAL STATUS

Abstract. The article identifies the problems of psychological and pedagogical support for students of higher education during the period of martial law, which is considered an important component of the organization of the educational process, which contributes not only to guaranteeing its quality, but also to the formation of the necessary conditions for the life of students, and to their awareness of the consequences of the war started by the Russian Federation. It has been established that today educational institutions suffer not only from physical destruction, the nature of the organization of the educational process is also undergoing changes, which is connected with the forced departure of the participants of the educational process outside of Ukraine; relocation of educational institutions from temporarily occupied territories and territories where hostilities are actively taking place to much safer regions; the need to organize the educational process by distance and mixed forms of education and others.

The essence of the concept of "psychological-pedagogical support" is revealed, the necessity of which is justified primarily by the fact that students are considered to be that part of the youth who, due to their inexperience, immaturity and uncertainty of life plans, are a problematic social group and need professional help and protection. The main goal and tasks of psychological and pedagogical support are defined. It was found that under the psychological and pedagogical support of education seekers in the period of martial law should be understood an integrative series of measures for pedagogical assistance to education seekers, which helps them acquire the required level of knowledge, skills and abilities, develop thinking and educate them as citizens of their state with a parallel providing psychological support to overcome stress as a result of war. The specific features of the psychological and pedagogical support of students with special needs are revealed, the purpose of which is to teach them independence in solving personal problems and difficulties, which includes self-knowledge, their potential and the corresponding perception of the surrounding reality. The main task of the work of educational institutions is determined, which consists in guaranteeing the psychological stability of participants in the educational process who have suffered

from any form of violence or who need psychological support due to other reasons related to the war and not only.

Keywords: psychological-pedagogical support, martial law, educational institutions, students of higher education, students with special needs, purpose and tasks of psychological-pedagogical support.

Постановка проблеми. Війна, що триває в Україні через агресію російської федерації, чинить істотний вплив на перебіг освітнього процесу. В результаті війни пошкоджується та руйнується багато закладів освіти. Зокрема, 3798 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів. 365 з них зруйновано повністю. Наприклад, на Київщині станом на 18 грудня 2023 року було зруйновано 13 закладів освіти, а пошкоджено 198. У місті Київ пошкоджено 117 закладів. А на Львівщині від російських обстрілів постраждали 8 закладів. До переліку увійшли не лише школи, а й дитсадки, заклади професійно-технічної та фахової передвищої освіти [1]. Однак заклади освіти потерпають не тільки від фізичної руйнації, зазнає змін також характер організації освітнього процесу. Так відбувається через ряд обставин. До таких обставин належать: вимушений виїзд учасників освітнього процесу за межі України (за даними Міністерства освіти і науки України, станом на 12 вересня 2022 року за кордоном перебувало 488 045 дітей шкільного віку, а станом на 1 вересня їх було 492 077. За даними Європейського союзу (статистика надходить із 26 країн ЄС), станом на 4 жовтня до шкільних систем країн ЄС інтегровано 517 123 українських дітей. Зауважимо, що до цієї статистики не входять дані з Великої Британії, США, Канади та інших країн, до яких масово виїздили українці, а також дані з росії та білорусі, куди депортували наших громадян [2]); релокація закладів освіти з тимчасово окупованих територій і територій, де активно відбуваються бойові дії, в значно безпечніші регіони; потреба організації освітнього процесу за дистанційною і змішаною формами навчання та інші. Саме тому по-особливому вагому роль в період воєнного стану відіграє психолого-педагогічний супровід здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували такі науковці як О. Гришко, А. Данко, О. Єрьоменко, Г. Іванюк, Л. Іщенко, Р. Калениченко, Л. Клевака, Т. Кочубей, В. Кузь, І. Луценко, С. Масліч, М. Міщенко, В. Мушінський, В. Панок, Г. Скорик, К. Чупіна та інші.

Коли говорити про науковий розгляд згаданої тематики, то обсяг таких досліджень є обмеженим, оскільки головну увагу українські науковці зосереджують на тематиці психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Для вітчизняного наукового середовища проблема психолого-педагогічного супроводу здобувачів вищої освіти у період воєнного стану – досить нова.

Метою статті є визначення проблем психолого-педагогічного супроводу здобувачів вищої освіти в період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Курс України на утворення європейського, толерантного суспільства зобов'язує наше суспільство цінувати кожну особистість з усіма її рисами, підтримувати її розвиток й змогу самореалізації. Увага до проблематики виховання патріотичної особистості, яка може зберігати й збільшувати культурну спадщину України, відіграє суспільно-гуманістичне значення. Через гуманізацію освіти гарантуються умови задля різнопланового гармонійного розвитку людини, опанування нею етичних, моральних цінностей, починаючи із дошкільної освіти. Основа формування особистості як прогнозованого ефекту гуманізації змісту освіти – це самовизначення в навколишньому світі, активні життєві переконання; гуманістичні цінності; творче використання компетентностей, що сформувалися; позитивні особистісні якості та, крім того, повага до матеріальної й нематеріальної спадщини свого народу.

Життя сучасних людей в Україні наповнене не лише задоволеннями, а й неприємними, загрозливими подіями, які впливають на емоційний, фізичний та психічний стан. Переживаючи важкі травматичні події як от: втрата домовки, друзів чи близьких, зміна місця проживання, тортури, трагічні аварії, жорстокість тощо, людині важко довіряти іншим та відчувати себе в безпеці, а коли не задоволені базові потреби складно бути ефективним в роботі [3]. Психологічна служба у воєнний та післявоєнний час є таким собі містком до психічного здоров'я, котрий створить відповідні умови для відновлення внутрішнього потенціалу особистості, її прагнення до вдосконалення, забезпечить вчасне й постійне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їхньої поведінки та діяльності, зважаючи на вікові, інтелектуальні, фізичні, гендерні й інші особисті якості, допомагає сформувати підґрунтя для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної й соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу згідно з цілями та завданнями системи освіти. Психологічна служба як компонент державної системи охорони психічного та соціального здоров'я громадян призначена для надання соціальної і психологічної допомоги людині не лише в кризові періоди її життя, а також під час її розвитку й саморозвитку.

Для визначення дефініції поняття «психолого-педагогічний супровід» скористаємося напрацюваннями науково-педагогічних працівників Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, які психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб розуміють як інтегративну технологію, що містить дві складові: педагогічну підтримку дитини й психологічну допомогу їй та її найближчому оточенню (дорослим суб'єктам супроводу), й водночас зазначають, що «кожна складова супроводу реалізується через індивідуально підібраний комплекс технологій, спрямованих на підтримку позитивних і подолання тривожних особливостей розвитку дитини, які були виявлені на діагностичному етапі супроводу» [4].

Психолого-педагогічний супровід являє собою системну діяльність практичного психолога та корекційного педагога, спрямовану на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-педагогічних і психотерапевтичних умов, що сприяють засвоєнню знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, особистісному становленню особи, нормалізації сімейних стосунків, її інтеграції в соціум. Важливим складником психолого-педагогічного є психологічна адаптація, особливо під час 1-го року навчання, під час якої головним завданням психолога ЗВО є створення система заходів, спрямованих на формування в особи здатності пристосовуватися до існуючих у суспільстві вимог та критеріїв за рахунок присвоєння їй норм і цінностей даного суспільства [5].

За результатами категоріального аналізу Г.В. Іванюк уточнено сутність поняття психолого-педагогічний супровід особистісно-професійного розвитку, що розглядає як доцільно організований процес психолого-педагогічного забезпечення суб'єктності здобувачів вищої освіти задля їхнього особистісного і професійного розвитку в контексті виконання трудових функцій, що ґрунтуються на загальних (громадянській, культурній, лідерській, соціальній, комунікативній) і професійних компетентностях за трудовою дією (психологічній, емоційно-етичній, партнерській, навчання впродовж життя, рефлексивній, психоемоційній) [6].

Психологічний супровід розглядається як багатовимірний процес, зосереджений на позитивних сторонах і перевагах особистості; як процес, що сприяє встановленню віри у себе та свої можливості, підвищенню резистентності особистості до дестабілізуючих зовнішніх і внутрішніх факторів. Психологічний супровід – це галузь і спосіб діяльності, які призначені для сприяння людині та суспільству у вирішенні широкого кола проблем, породжених життям людини у соціумі. Головними умовами ефективності психологічного супроводу є: системність і цілеспрямованість психологічної підтримки, полісуб'єктність та особистісне орієнтування на формування ситуації розвитку особистості, спрямованість психологічної підтримки на персоналізацію студентів та осіб, які надають допомогу. При впровадженні системи супроводу навчання студентів з особливими потребами слід враховувати психофізичні особливості та проблеми навчання людей різних нозологій, їх потреби у компенсації сенсорних вад, що заважають сприймати навчальний матеріал, соціально-психологічні фактори, що ускладнюють інтеграцію студентів у вищому навчальному закладі, потреби у фізичній реабілітації та багато інших. Психологічний супровід спрямований на з'ясування психологічних особливостей кожного студента, зміцнення та збереження його психологічного здоров'я, надання йому необхідної допомоги з адаптації в інтегроване освітнє середовище, сприяння особистісному розвитку [7].

Необхідність формування системи психолого-педагогічного супроводу в умовах вищого навчального закладу обґрунтовується передусім тим, що

студентство вважається тією частиною молоді, котра через свою недосвідченість, незрілість і невизначеність життєвих планів є проблемною соціальною групою і йому потрібна професійна допомога та захист. В студентському віці часто трапляються розчарування у професійному та життєвому виборі, невідповідності сподівань, уявлень щодо професії реальним умовам її оволодіння.

Загальною метою психолого-педагогічного супроводу дитини в навчально-виховному процесі є забезпечення всебічного розвитку дитини, а завдання супроводу полягають:

- у попередженні виникнення проблем розвитку дитини;
- у допомозі (сприянні) дитині у вирішенні актуальних завдань розвитку, навчання, соціалізації (труднощі у навчанні, проблеми з вибором освітнього і професійного маршруту, порушення емоційно-вольової сфери, проблеми взаємин з однолітками, учителями, батьками);
- у психологічному забезпеченні освітніх програм;
- у психолого-педагогічній компетентності учнів, батьків, педагогів.

Таким чином, проблему психолого-педагогічного супроводу розвитку особистості розглядаємо як систему професійної діяльності педагога, спрямовану на створення умов для успішного навчання і розвитку особистості та як основу взаємодії суб'єктів виховання і навчання при вирішенні освітніх проблем. З огляду на це діяльність педагога різноманітна за своїми функціями і змістом. Вона передбачає оволодіння різноманітними професійними вміннями (гностичними, конструктивними, комунікативними, організаторськими, спеціальними) [8].

В розрізі нашого дослідження під психолого-педагогічним супроводом здобувачів освіти у період воєнного стану визначаємо інтегративну низку заходів щодо педагогічного сприяння здобувачам освіти, що допомагає їм засвоїти потрібний рівень знань, умінь і навичок, розвивати мислення та виховувати їх як громадян своєї держави з паралельним наданням психологічної підтримки стосовно подолання стресу в результаті війни.

Психолого-педагогічний супровід має систему специфічних цілей, до яких належать: корекція вади та її компенсація педагогічними засобами; абілітація та реабілітація, в першу чергу соціальна та особистісна. Так, психолого-педагогічний супровід (психолого-педагогічна допомога) розглядається як комплекс заходів, що реалізуються у вищому навчальному закладі і передбачають пристосування навчального процесу до потреб і особливостей розвитку осіб з обмеженими можливостями життєдіяльності. Педагогічний супровід має на меті викладання навчального матеріалу студентам з особливими освітніми потребами в максимально доступній для них формі шляхом впровадження спеціальних технологій навчання. Психологічний супровід спрямований на з'ясування психологічних особливостей кожного учня, збереження та зміцнення його психічного здоров'я, надання необхідної

допомоги з адаптації в інтегрованому освітньому середовищі і сприяння особистісному розвитку. Отже, психолого-педагогічний супровід студентів з особливими потребами має такі особливі характеристики: об'єднання мети психологічної та педагогічної допомоги; фокусування на особистості студента з особливими потребами (реалізації потенційних можливостей, розкритті індивідуальних особливостей особистості); підтримка оптимально значущих якостей особистості; корекція вад розвитку; поліпшення соціальної адаптації й інтеграції осіб з обмеженими психофізичними можливостями, тощо [9].

Педагогічний супровід навчання передбачає оптимізацію викладання навчального матеріалу студентам із інвалідністю у максимально сприйнятливій для них формі, впровадження сучасних педагогічних технологій навчання, забезпечення навчально-методичними матеріалами. Такий вид супроводу здійснюють кафедри за підтримки відділу спеціальних технологій навчання та фахівців із методичної роботи. Цей блок повністю залежить від підготовленості викладачів до роботи в інтегрованій групі та від їхньої педагогічної майстерності. Психологічний супровід спрямований на з'ясування психологічних особливостей кожного студента, зміцнення та збереження його психологічного здоров'я, надання йому необхідної допомоги з адаптації в інтегроване освітнє середовище, сприяння особистісному розвитку [10].

Специфіка психологічного супроводу студентів з особливими освітніми потребами в умовах закладу освіти полягає у наступному:

- студенти з особливими освітніми потребами, як правило, мають негативну думку про себе. Тому психолог може і повинен вплинути на позитивне сприйняття себе та своїх здібностей, сформувані позитивну «Я-концепцію» у кожного студента;
- особливої уваги потребує вироблення у студентів цієї групи навичок співробітництва, колективної взаємодії. Для більш швидкої соціальної адаптації студент з особливими потребами повинен навчитися співпрацювати з іншими студентами, враховувати інтереси та бажання інших людей, виконувати спільні дії;
- насамперед слід формувати в людини з особливими потребами самостійність, навички самообслуговування, культурної поведінки, привчати її жити і працювати у студентському колективі [11].

Основні завдання психолого-педагогічного супроводу дітей це – упровадження системного надання психологічних послуг у системі освіти; супровід інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, обумовленими психологічною травмою; розробка заходів з урахуванням передової європейської практики щодо підтримки дітей в стресових умовах та з дітьми, які отримали психологічну травму; посилити профілактичні заходи щодо зниження рівня вживання алкоголю та психоактивних, наркотичних речовин підлітками, подолання правопорушень, злочинності серед неповнолітніх,

суїцидальних проявів у здобувачів освіти; посилити просвітницько-профілактичні заходи щодо підвищення рівня знань учасників освітнього процесу з питань сексуальності людини, статевого виховання, ВІЛ/СНІДУ тощо [12]. Обговорення психічного здоров'я й психічних захворювань у сприятливому, захищеному середовищі дозволяє учасникам почуватися в безпеці, запитувати, одержувати знання, боротися зі стигмою і мати власну думку щодо навколишнього світу. Наразі головне завдання роботи освітніх закладів – гарантування психологічної стабільності учасників освітнього процесу, що постраждали від будь-якої форми насилля або їм потрібна психологічна підтримка через інші причини, що мають зв'язок з війною і не лише. Як результат в психологічній служби в системі освіти виникли нові труднощі, що мають зв'язок із великим числом учасників освітнього процесу, які отримали психологічні травми через військові дії.

Принципове значення у професійній освіті відіграє її організація, адже саме вона дозволяє побудувати правильну структуру цього етапу життя, який є одним із найважливіших у кожної людини, адже абсолютно усі намагаються тою чи іншою мірою опанувати якісні професійні якості, стати професійно компетентними, мати потрібні фахові навички та вміння, які допоможуть фінансово забезпечити себе, а не лише зайняти те чи інше місце в обраній професії. Тож не дивно, що саме цей етап є критично важливим і для студентів з інвалідністю, оскільки ця категорія студентів вимагає найбільшої специфіки не лише через певні особисті фізичні обмеження, а й через особливі вимоги до кваліфікації такого студента, спричинені гостротою наявного вираженого дефекту. Саме тому створення умов для студентів з інвалідністю є одним із пріоритетних завдань розвитку університету як науково-освітнього центру, що транслює ідеї інклюзивної освіти та створює технології реалізації цього підходу [13].

Для закладів професійної (професійно-технічної) освіти організація освітнього процесу за дистанційною й змішаною формами має свою специфіку, адже професійна підготовка здобувачів освіти цих закладів включає професійно-теоретичну та професійно-практичну. Остання передбачає відпрацювання практичних навичок з професій, за якими відбувається підготовка. У більшості випадків (якщо професії не є безпосередньо пов'язаними з роботою за комп'ютером) професійно-практична підготовка потребує проведення уроків виробничого навчання в майстернях (лабораторіях) виробничого навчання за очною формою [14].

Слід зауважити, що з метою формування належних умов дуже важливе втілення програми психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу таких студентів. Мета психолого-педагогічного супроводу студентів з обмеженими можливостями – навчити їх самостійності під час вирішення особистих проблем та труднощів, що містить пізнання себе, свого потенціалу й відповідного сприйняття навколишньої реальності.

В той же час слід наголосити, що майже для кожної навчальної групи у сьогоденних обставинах організація освітнього процесу здійснюється за змішаною формою, тому що, по-перше, дехто зі здобувачів освіти може знаходитися за кордоном, по-друге, коли під час уроків триває повітряна тривога, уроки проводять в асинхронному режимі з розміщенням навчальних матеріалів на певних ресурсах, й здобувачі освіти мають можливість їх опрацювати тоді, коли їм зручно.

Експерти стверджують, що, як правило, труднощі в навчальному процесі у студентів виникають внаслідок наявності у них хронічних захворювань, планових оглядів та лікування, що тягне за собою проблеми з відвідуванням занять. У таких випадках має організовуватися індивідуальна робота з конкретним учнем. Кожен викладач у дистанційному форматі має надавати студенту лекційні матеріали та завдання для самостійного опрацювання, при необхідності проводити онлайн-консультації, а ще цю роботу повинен супроводжувати куратор академічної групи. Окрім цього, студентам з інвалідністю треба надавати право вибору з урахуванням індивідуальних психофізичних особливостей форми проведення поточної та підсумкової атестації (усно, письмово, з використанням технічних засобів, у формі тестування тощо) [15].

Отже, педагогічний супровід здобувачів освіти в період воєнного стану не тільки має міцний зв'язок із відпрацюванням навичок роботи з цифровими ресурсами, насамперед це індивідуальна робота педагога з кожним здобувачем освіти. В даному значенні важливу роль відіграють правильна та ефективна форма подачі навчального матеріалу, доступний тип спілкування, форми та методи контролю знань. Також будь-яка дистанційна форма навчання вимагає додаткової мотивації здобувачів освіти та розширеного надання консультацій.

Не менш вагоме, а часом і переважаюче значення під час дії воєнного стану, іншими словами, коли відбувається війна, має психологічний супровід не тільки здобувачів освіти, а також усіх, хто бере участь в освітньому процесі. Такий супровід насамперед – прерогатива практичних психологів, які проадять діяльність в освітніх закладах. При цьому психологічний супровід здобувачів освіти повинні гарантувати також керівники груп (класні керівники, майстри виробничого навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти) та, крім того, викладачі-предметники.

У березні 2022 року Міністерством освіти і науки опубліковано лист «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні», яким регламентується План заходів щодо створення умов для медичної, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів [16]. Одним з таких заходів є розроблення Міністерством освіти і науки України спільно з ДНУ «Інститутом модернізації змісту освіти» та Асоціацією інноваційної та цифрової освіти курсу підвищення кваліфікації

освітян «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій». Курс уміщує окремі модулі й уроки. До прикладу, тематикою уроків базового модуля є: «Перша психологічна допомога: методичне забезпечення», «Етіологія стресу та методи його подолання», «Емоційна підтримка учнів» та ін. [17].

На завершення потрібно наголосити, що психолого-педагогічний супровід ґрунтується на особистісних пріоритетах в професійному розвитку фахівців у сфері освіти, котрі підтримують всебічний професійний розвиток майбутнього фахівця. В той же час в процесі професійно-особистісного становлення розвиток студентів як фахівців об'єднується воєдино з цілісним утворенням новоформування особистості молодшої людини – професіоналізму. Цілісний розвиток здійснюється на базі самореалізації у професійній сфері, що дає змогу випускнику педагогічного вищого навчального закладу стати конкурентоспроможним фахівцем.

Висновки. Таким чином, психолого-педагогічний супровід здобувачів освіти під час воєнного стану вважається ваговою складовою організацій освітнього процесу, котрий сприяє не тільки гарантуванню його якості, а також формуванню потрібних умов життєдіяльності здобувачів освіти, усвідомленню ними наслідків війни, що розпочата російською федерацією. Безперечно, педагогічний супровід здобувачів освіти має зв'язок із організацією освітнього процесу та реалізацією навчальних планів і програм. Як нами вже зазначалося, під воєнного стану в переважному числі закладів освіти навчальні заняття проводять за дистанційною і змішаною формами. Це значить, що педагогічні працівники мусять мати бездоганні навички роботи з цифровими ресурсами, вправно їх застосовувати в процесі навчання.

Література:

1. Освіта під загрозою. URL: <https://saveschools.in.ua/>.
2. Офіційний сайт освітнього омбудсмена України. URL: <https://eo.gov.ua/>.
3. Панок В.Г. Психологічна служба : підручник. Київ : Ніка-Центр, 2016. 362 с.
4. Луценко І.О. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології: навчально-методичний посібник. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 213 с.
5. Чупіна К. Психолого-педагогічний супровід студентів з особливими освітніми потребами в умовах закладу вищої освіти. *Психологічний журнал*. 2021. № 7. С. 74–84.
6. Іванюк Г.І. Психолого-педагогічний супровід особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів в умовах освітніх змін. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 9 (27). С. 219-231.
7. Міщенко М. Психологічний супровід студентів з особливими потребами. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12794/1/Psyhologichnyi%20suprovid%20studentiv%20z%20osoblyvymy%20potrebamy.pdf>.
8. Кочубей Т., Кузь В., Іщенко Л. Психолого-педагогічний супровід формування особистості дошкільника : колективна монографія. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 212 с.

9. Єрмоменко О. Психолого-педагогічний супровід студентів з особливими потребами у вищих навчальних закладах. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 15. С. 313-320.
10. Гришко О., Клевака Л. Супровід навчання студентів з особливими потребами у вищому навчальному закладі. *Витоки педагогічної майстерності*. 2017. Випуск 19. С. 90-95.
11. Мушінський В.П. Рекомендації щодо організації психолого-педагогічного супроводу студентів з особливими потребами у закладах фахової передвищої освіти. URL: <https://rd.dtrek.dp.ua/zasidannia-rady/2021/15-04-2021/277-dopovid-4-mushinskyi-vp-15042021docx/file>.
12. Данко А. Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу в умовах воєнного та післявоєнного стану: основні завдання. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. № 157. С. 121-125.
13. Калениченко Р.А., Скорик Г.Ю. Психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу студентів з обмеженими можливостями в умовах професійної освіти. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/add856f1-2c7d-47f2-9913-7469edef6a30/content>.
14. Масліч С.В. Психолого-педагогічний супровід здобувачів освіти в період воєнного стану. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/733009/1/%D0%9C%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D1%87-203-206.pdf>.
15. Калениченко Р.А., Скорик Г.Ю. Психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу студентів з обмеженими можливостями в умовах професійної освіти. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/add856f1-2c7d-47f2-9913-7469edef6a30/content>.
16. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: лист Міністерства освіти і науки України від 29 березня 2022 року № 1/3737-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovoduuchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini>.
17. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.

References:

1. Osvita pid zahrozoiu [Education is under threat]. Retrieved from <https://saveschools.in.ua/> [in Ukrainian].
2. Ofitsiyni sait osvithnoho ombudsmena Ukrainy [Official website of the Educational Ombudsman of Ukraine]. Retrieved from <https://eo.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Panok, V.H. (2016). *Psykhologichna sluzhba [Psychological service]*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
4. Lutsenko, I.O. (2018). *Psykhologo-pedahohichniy suprovid vykhovannia i rozvytku ditei doshkilnoho viku z rodyn uchasnykiv ATO i vnutrishno peremishchenykh osib: kontseptsii, metodyka, tekhnologii [Psychological and pedagogical support for the education and development of preschool children from the countries participating in the ATO and internally displaced persons: concept, methodology, technologies]*. Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
5. Chupina, K. (2021). *Psykhologo-pedahohichniy suprovid studentiv z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy v umovakh zakladu vyshchoi osvity [Psychological and pedagogical support of students with special educational needs in the conditions of a higher education institution]*. *Psykhologichnyi zhurnal – Psychological journal*, 7, 74–84 [in Ukrainian].
6. Ivaniuk, H.I. (2023). *Psykhologo-pedahohichniy suprovid osobystisno-profesiinoho rozvytku maibutnikh pedahohiv v umovakh osvithnikh zmin [Psychological and pedagogical support of personal and professional development of future teachers in the conditions of educational changes]*. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*, 9 (27), 219-231 [in Ukrainian].
7. Mishchenko, M. *Psykhologichniy suprovid studentiv z osoblyvymy potrebamy [Psychological support of students with special needs]*. Retrieved from <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12794/1/Psyhologichniy%20suprovid%20studetiv%20z%20osoblyvymy%20potrebamy.pdf> [in Ukrainian].

8. Kochubei, T., Kuz, V., & Ishchenko, L. (2017). *Psykhologo-pedahohichniy suprovid formuvannia osobystosti doshkilnyka [Psychological and pedagogical support for the formation of the preschooler's personality]*. Uman : VPTs «Vizavi» [in Ukrainian].

9. Yeromenko, O. (2016). *Psykhologo-pedahohichniy suprovid studentiv z osoblyvymy potrebamy u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Psychological and pedagogical support of students with special needs in higher educational institutions]*. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 15, 313-320 [in Ukrainian].

10. Hryshko, O., & Klevaka, L. (2017). *Suprovid navchannia studentiv z osoblyvymy potrebamy u vyshchomu navchalnomu zakladi [Support of students with special needs in a higher educational institution]*. *Vytyky pedahohichnoi maisternosti – Origins of pedagogical skills*, 19, 90-95 [in Ukrainian].

11. Mushynskiy, V.P. (2021). *Rekomendatsii shchodo orhanizatsii psykhologo-pedahohichnoho suprovodu studentiv z osoblyvymy potrebamy u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi osvity [Recommendations regarding the organization of psychological and pedagogical support for students with special needs in institutions of vocational pre-higher education]*. Retrieved from <https://rd.dtrek.dp.ua/zasidannia-rady/2021/15-04-2021/277-dopovid-4-mushynskiy-vp-15042021.docx/file> [in Ukrainian].

12. Danko, A. (2023). *Psykhologo-pedahohichniy suprovid osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho ta pisliavoiennnoho stanu: osnovni zavdannia [Psychological and pedagogical support of the educational process in the conditions of wartime and postwar conditions: main tasks]*. *Scientific Collection «InterConf» - Scientific collection "InterConf"*, 157, 121-125 [in Ukrainian].

13. Kalenyuchenko, R.A., & Skoryk, H.Iu. *Psykhologo-pedahohichniy suprovid navchalno-vykhovnoho protsesu studentiv z obmezenymy mozhlyvostiamy v umovakh profesiinoi osvity [Psychological and pedagogical support of the educational process of students with disabilities in the conditions of professional education]*. Retrieved from <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/add856f1-2c7d-47f2-9913-7469edef6a30/content> [in Ukrainian].

14. Maslich, S.V. *Psykhologo-pedahohichniy suprovid zdobuvachiv osvity v period voiennoho stanu [Psychological and pedagogical support of education seekers during the period of martial law]*. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/733009/1/%D0%9C%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D1%87-203-206.pdf> [in Ukrainian].

15. Kalenyuchenko, R.A., & Skoryk, H.Iu. *Psykhologo-pedahohichniy suprovid navchalno-vykhovnoho protsesu studentiv z obmezenymy mozhlyvostiamy v umovakh profesiinoi osvity [Psychological and pedagogical support of the educational process of students with disabilities in the conditions of professional education]*. Retrieved from <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/add856f1-2c7d-47f2-9913-7469edef6a30/content> [in Ukrainian].

16. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro zabezpechennia psykhologichnoho suprovodu uchashnykiv osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini» [Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On providing psychological support for participants in the educational process in the conditions of martial law in Ukraine»] Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovoduuchashnykiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> [in Ukrainian].

17. Ofitsiyniy sait Ministerstva osvity i nauky [Official website of the Ministry of Education and Science]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua> [in Ukrainian].

УДК 159.942:343.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1490-1502](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1490-1502)

Бойко-Бузиль Юлія Юріївна доктор психологічних наук, професор, заступник завідувача науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення, Державний науково-дослідний інститут МВС України, пров. Є. Гуцала, 4А, м. Київ, 01011, тел.: (097) 938-52-30, <https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>

АГРЕСІЯ ЯК ПРОЯВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Анотація. Стаття присвячена явищу агресії як прояву девіантної поведінки у професійній діяльності працівників поліції. Акцентовано, що умови війни стали складовою реальності для поліцейських, які першими прибувають на місце події. Сьогодні надання працівниками поліції поліцейських послуг супроводжується не лише фізичним, але й психологічним навантаженням, що призводить до виснаження та впливає на поведінку, яка може відхилятися від загальноприйнятих норм та правил. Разом з тим, громадяни також проявляють агресію по відношенню до працівників поліції. Тому розробка стратегій та інструментів зменшення випадків проявів агресії як серед працівників поліції, так і серед громадян, лише сприятиме зміцненню безпеки та підвищенню якості взаємодії між правоохоронцями та громадою.

Наголошено, що агресію слід відрізняти від агресивності та агресивної поведінки. Агресія визначається як форма поведінки, спрямована на образу чи завдання шкоди, агресивність – це властивість особистості, яка характеризує схильність діяти ворожо, вказує на готовність до агресивної поведінки та інтенсивність цих тенденцій, тоді як агресивна поведінка описує конкретні вчинки чи вияви агресивних реакцій, які є деструктивними діями за свою психологічною суттю.

Звернено увагу, що загалом у суспільстві та серед працівників поліції, зокрема, агресія вважається неприйнятною, бо розглядається як девіантна поведінка. Однак, як і будь-яка інша сфера, професійна діяльність поліцейських не позбавлена проявів агресії. Агресія може виникати внаслідок провокацій з боку громадян або приниження поліцейського, у випадках, коли існує безпосередня загроза життю, здоров'ю іншої людини або самого працівника поліції. Працівники поліції часто опиняються під впливом стресу, психологічного тиску та великого навантаження, що сприяє виникненню агресивних реакцій. Підвищений рівень агресії поліцейських може бути також обумовлений їхніми особистісними характеристиками. Тож агресія може бути як недопустимою, так і виправданою.

Підкреслено хибність уявлення, що агресію необхідно придушувати. Придушена агресія не зникає, а накопичується, утворюючи замкнене агресивне

коло, коли одна агресія провокує іншу. Тому у статті, окрему увагу присвячено психологічним інструментам організації спілкування з агресивними особами та практичним порадам щодо контролю власної агресії.

Ключові слова: девіація, агресія, агресивність, агресивна поведінка, девіантна поведінка, поліцейський, професійна діяльність.

Boiko-Buzyl Yuliia Yuryivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Deputy of the Laboratory Psychological Support Manager, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 4a Y. Gutsalo Lane, Kyiv, 01011, tel.: (097) 938-52-30, <https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>

AGGRESSION AS A MANIFESTATION OF DEVIANT BEHAVIOR IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF POLICE OFFICERS

Abstract. The article is devoted to the phenomenon of aggression as a manifestation of deviant behavior in the professional activities of police officers. The author emphasizes that war conditions have become an integral part of the reality for police officers who are the first to arrive at the scene. Today, the provision of police services by police officers is accompanied not only by physical but also by psychological stress, which leads to exhaustion and affects behavior that may deviate from generally accepted norms and rules. At the same time, citizens also show aggression towards police officers. Therefore, the development of strategies and tools to reduce aggression among both police officers and citizens will only contribute to enhancing security and improving the quality of interaction between law enforcement and the community.

It is emphasized that aggression should be distinguished from aggressiveness and aggressive behavior. Aggression is defined as a form of behavior aimed at insulting or harming, aggressiveness is a personality trait that characterizes the tendency to act hostilely, indicates the readiness for aggressive behavior and the intensity of these tendencies, while aggressive behavior describes specific acts or manifestations of aggressive reactions that are destructive in their psychological nature.

The author emphasizes that in general, aggression is considered unacceptable in society and among police officers in particular, as it is viewed as deviant behavior. However, like any other field, the professional activity of police officers is not without manifestations of aggression. Aggression can occur as a result of provocations by citizens or humiliation of a police officer, in cases where there is an immediate threat to the life, health of another person or the police officer himself. Police officers often find themselves under stress, psychological pressure, and a heavy workload, which contributes to aggressive reactions. The increased level of police aggression may also be due to their personal characteristics. Therefore, aggression can be both unacceptable and justified.

The author emphasizes the fallacy of the idea that aggression must be suppressed. Suppressed aggression does not disappear, but accumulates, forming a vicious circle of aggression, when one aggression provokes another. Therefore, the article focuses on psychological tools for organizing communication with aggressive people and practical advice on how to control one's own aggression.

Keywords: deviation, aggression, aggressiveness, aggressive behavior, deviant behavior, police officer, professional activity.

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення рф на територію України суттєво змінилося наше життя та діяльність усіх інституцій, особливо державних органів або їх підрозділів, що здійснюють правоохоронні функції. У працівників Національної поліції, як представників сектору безпеки та оборони України, виникли нові виклики і завдання, значно збільшився та розширився обсяг повноважень, у роботі з'явилися непередбачувані обставини та напружені ситуації, які почали вимагати більш високого рівня гнучкості, оперативного прийняття рішень, постійної готовності до небезпеки тощо.

Нині реалії війни стали дійсністю професійної діяльності працівників поліції, які перші прибувають на місце події та надають допомогу тим, хто її потребує. Основним завданням поліцейських і досі залишається забезпечення публічної безпеки і порядку, однак в умовах воєнного стану, надання працівниками поліції поліцейських послуг почало супроводжуватися не лише фізичним, але і психологічним навантаженням та виснаженням й знаходити вияв у поведінці, яка може відхилятися від норм та правил поведінки.

Вимоги до поведінки працівників поліції містяться у Законі України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» [1] від 15.03.2018 № 2337-VIII та наказі МВС «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» [2] від 09.11.2016 № 1179. У пункті 3 статті 1 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» йдеться, що службова дисципліна, окрім основних обов'язків поліцейського, визначених статтею 18 Закону України «Про Національну поліцію» [3], зобов'язує працівника поліції: «утримуватися від дій, що перешкоджають іншим поліцейським виконувати їхні обов'язки, а також які підривають авторитет Національної поліції України» (пп. 6); «утримуватися від висловлювань та дій, що порушують права людини або принижують честь і гідність людини» (пп. 7); «під час несення служби поліцейському заборонено перебувати у стані алкогольного, наркотичного та/або іншого сп'яніння» (пп. 14) та таким чином акцентує увагу на неприпустимості будь-яких девіацій у професійній діяльності поліцейського. Поряд з цим, у Розділі II наказу МВС «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» йдеться, що під час виконання службових обов'язків неприпустимим є:

– перешкоджання виконанню обов'язків та підриив авторитету Національної поліції (працівнику поліції неприпустимо вчиняти дії, які перешкоджають

іншим поліцейським виконувати їх професійні обов'язків, а також вчиняти дії, які підривають авторитет Національної поліції України);

– порушення прав людини та людської гідності (працівнику поліції неприпустимо висловлюватися та вчиняти дії, які порушують права людини, принижують її честь і гідність);

– застосування катування і жорстокого поводження (працівник поліції зобов'язаний не сприяти, не здійснювати, не підбурювати та не терпіти ставлення до будь-яких форм катування, жорстокого або нелюдського поводження);

– вживання психоактивних речовин (працівнику поліції неприпустимо під час несення служби перебувати у стані алкогольного, наркотичного та/або іншого сп'яніння);

– порушення етичних стандартів та норм ділового мовлення (працівник поліції зобов'язаний дотримуватися етичних норм та утримуватися від ненормативної лексики).

Поєднання високого рівня відповідальності та стресових ситуацій, що стали нормою в сучасних реаліях, сприяє виникненню непоодиноких випадків агресії у професійній діяльності поліцейських. Це може бути результатом постійного психологічного напруження та навантаження, що супроводжує виконання службових обов'язків. Разом з тим, працівники поліції також зіштовхуються з проявами агресії з боку громадян, що є додатковим викликом у їхній роботі та безпосередньо впливає на поведінку та реакцію на події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями професійної діяльності працівників поліції опікується багато відомих фахівців у галузі юридичної психології, серед яких: В. Андросюк, Д. Александров, О. Бандурка, В. Барко, О. Євдокімова, З. Кісіль, І. Клименко, В. Криволапчук, О. Кудерміна, І. Охріменко, О. Тімченко, Д. Швець та ін. Науковці досліджують психологічні аспекти професійної діяльності та підготовки поліцейських, вивчають вплив стресових ситуацій на їхню психіку, емоційний стан, аналізують фактори, що впливають на прийняття рішень у критичних ситуаціях тощо. Наукові розробки також охоплюють аспекти взаємодії поліцейських з громадою, питання професійної відповідальності та поліцейської етики, виявлення можливих проявів девіантної поведінки в роботі працівників поліції. Однак агресія, як прояв девіантної поведінки у професійній діяльності поліцейських, досі не була об'єктом наукового пошуку.

Мета статті – розкрити сутність та особливості агресії як девіації та розробити рекомендації та практичні поради, спрямовані на зменшення ризику прояву агресії у професійній діяльності працівників поліції.

Виклад основного матеріалу. Девіації є досить поширеними у нашому суспільстві, за своєю суттю вони вказують на відхилення від соціальних норм або визнаних у суспільстві шаблонів і стандартів, які є своєрідними правилами та очікування, які визначають прийняття або неприйняття дій чи вчинків особи

в межах конкретного суспільства, культури, діяльності тощо.

Норми можуть включати в себе різні аспекти життя, такі як мова, одяг, манери, етикет, моральні цінності тощо. Шаблони відображають певні тенденції чи традиції. Стандарти охоплюють формалізовані правила, які мають обов'язків характер та досить часто офіційно встановлені та нормативно закріплені. Усі разом вони допомагають забезпечувати порядок, передбачуваність та ефективну взаємодію між членами суспільства та відображають колективні уявлення про те, що є прийнятним або неприйнятним.

Девіації є закономірним наслідком еволюції суспільства, колективного способу життя, яке повсякчас генерує і конформні й нонконформні форми поведінки. Тож девіації вказують на те, що не всі члени суспільства дотримуються прийнятих правил та очікувань, однак, коли мова йде про конкретні вчинки або дії, які відхиляються від соціальних норм чи стандартів, варто говорити саме про «девіантну поведінку».

Девіантна поведінка – це стійка поведінка особистості, що відхиляється від найважливіших соціальних норм і наносить збитки суспільству чи самій особистості, супроводжується її соціальною дезадаптацією (за О. Змановською, 2003) й характеризується такими особливостями:

- стійкість, повторюваність поведінки (це поведінка багаторазова чи довготривала, а не одноразова);
- функціонування в межах медичної норми – означає, що девіантна поведінка притаманна здоровим людям, а не психічно хворим;
- відповідність загальній спрямованості особистості;
- характеризується соціальною дезадаптацією особистості;
- включає нанесення шкоди собі та/або іншим [4, с. 8].

Вирізняють соціальний, психологічний, психіатричний, етнокультурний та віковий підходи до оцінки поведінкової норми та девіацій [5, с. 21–22]:

- соціальний підхід базується на уявленні про суспільну небезпеку чи безпеку поведінки людини. До девіантної поведінки відносять поведінку, яка може бути потенційно небезпечною для суспільства чи оточення, наприклад: злочини, такі як грабіж, вбивства, крадіжки чи шахрайства; булінг, домашнє насильство, торгівля та вживання наркотиків; корупція; тероризм тощо. Ці приклади вказують на той факт, що девіантна поведінка, зокрема в соціальному підході, розглядається як щось більше, ніж індивідуальні вчинки. Вона розглядається через призму її можливого впливу на суспільство та його членів;

- психологічний підхід розглядає девіантну поведінку у зв'язку з конфліктом, деструкцією та саморуйнівною поведінкою особистості. Людина свідомо чи неусвідомлено прагне зруйнувати власну самоцінність. Прикладом можуть бути самопорізи, які часто розглядаються як форма саморуйнівної поведінки. У такий спосіб особа може виражати свій емоційний стан або намагається відновити відчуття втрати контролю. Важливо враховувати і

можливий вплив дитячого травматичного досвіду, низької самооцінки чи порушень особистісного розвитку. Особистість може використовувати цей вид поведінки як спосіб вирішення внутрішніх конфліктів або виявлення невірноваженості в сфері емоційного благополуччя;

– в межах психіатричного підходу девіантні форми поведінки розглядаються як хворобливі особливості особистості, що сприяють формуванню психічних розладів та захворювань. Під девіацією в цьому підході розуміють психічні розлади, які не повною мірою досягли психопатологічних якостей, наприклад, особистісні розлади. Такі розлади можуть включати антисоціальний особистісний розлад, що знаходить свій прояв у порушеннях соціальних норм, відсутності емпатії та невідповідальності перед суспільством. Іншим прикладом може бути межовий (емоційно нестійкий) особистісний розлад, який супроводжується інтенсивними і нестабільними міжособистісними стосунками та самовідчуттям;

– етнокультурний підхід визначає, що девіації доцільно розглядати з урахуванням традицій певного суспільства. Вважається, що норми поведінки, прийняті в одному соціокультурному середовищі, можуть значно відрізнятися від норм інших груп людей. Тому дуже важливим є врахування етнічних, національних, расових, конфесійних характеристик людини. У контексті даного підходу важливо розуміти, що те, що може вважатися девіацією в одній культурі, може бути прийнятим або навіть цінним у іншій. Поняття «норми» та «девіації» є різними для різних культур, і вони часто формуються на основі традицій, релігій, історичного контексту та інших етнокультурних факторів. Наприклад, певні вираження віри, обряди чи поведінка можуть бути вкрай важливими для однієї групи, але викликати непорозуміння або навіть вважатися девіаційними в іншому суспільстві;

– віковий підхід розглядає девіації поведінки з позиції вікових особливостей та норм. Поведінка, що не відповідає віковим стандартам, може бути визнана як девіантна через невідповідність очікуванням, які загальноприйняті для даного вікового періоду. Так, у дитячому віці деякі форми спілкування чи вираження емоцій є властивим для розвитку особистості, однак така сама поведінка у дорослому віці може викликати здивування чи непорозуміння і стати об'єктом соціального неприйняття, наприклад, оніхофагія або звичка гризти нігті.

До основних видів девіантної поведінки відносять: адиктивну, агресивну, делінквентну, суїцидальну поведінку та відхилення непатологічного характеру у сексуальній поведінці [4, с. 46].

Ми погоджуємося з І. Кошовою та О. Кресан, що спільною ознакою цих, на перший погляд, різних видів поведінки є деструктивність (те, що заважає нормальному функціонуванню), що призводить до руйнування та переривання: стосунків, здоров'я, прийнятого суспільного порядку, життя тощо.

Разом з тим характеристикою та важливим компонентом усіх провів девіацій є агресія, яку можна назвати складовою інших видів поведінкових

девіацій, і яка набуває в них різних форм прояву. При цьому сама агресивна поведінка не є девіацією в чистому вигляді, оскільки притаманна всім без винятку і базується на природних емоціях людини: злість, гнів, страх та ін.

Однак, щоб розуміти девіантність конкретної поведінки, важливо враховувати контекст, в якому вона виявляється, а також особисті і соціокультурні чинники, які впливають на її сприйняття і наслідки. Наприклад, агресія, що виявляється в рамках законної самооборони, може бути соціально прийнятною, тоді як агресивна поведінка, спрямована на завдання шкоди без належних підстав, може розглядатися як девіантна. Таким чином, агресія виступає не тільки як елемент девіантної поведінки, але і як важлива складова людської натури, і розуміння її контексту та мотивації є важливим для об'єктивного аналізу девіаційних явищ.

Агресія виявляється в реальній поведінці або фантазуванні з метою підкорити собі інших або домінувати над ними. Найбільш звичними формами агресії є конфліктність, лихослів'я, погрози, використання фізичної сили. А її важливими ознаками є: намагання домінувати над людьми та використовувати їх для власної мети; тенденція до руйнування, прагнення заподіювати шкоду оточенню; схильність до насилля [6, с. 64].

Та агресію слід відрізнити від агресивності та агресивної поведінки. Агресія визначається як форма поведінки, спрямована на образу чи завдання шкоди, агресивність – це властивість особистості, яка характеризує схильність діяти ворожо, вказує на готовність до агресивної поведінки та інтенсивність цих тенденцій, тоді як агресивна поведінка описує конкретні вчинки чи вияви агресивних реакцій, які є деструктивними діями за своєю суттю.

Як і будь-яка інша сфера діяльності «людина-людина», професійна діяльність поліцейських не позбавлена проявів агресії. Агресія може виникати внаслідок провокацій з боку громадян або приниження поліцейського, у випадках, коли існує безпосередня загроза життю, здоров'ю іншої людини або самого працівника поліції. Працівники поліції також часто опиняються під впливом стресу і значного психологічного навантаження, що неабияк сприяє виникненню агресивних реакцій. Підвищений рівень агресії серед поліцейських може бути обумовлений і їхніми особистісними характеристиками, такими як складнощі в самоконтролі та подоланні негативних емоцій.

Загалом у суспільстві та серед працівників поліції, агресія вважається неприйнятною, бо розглядається як неадекватна, неприйнятна, тобто девіантна поведінка. Однак, у випадках, коли у професійній діяльності поліцейському доводиться стикатися з ризикованими або небезпечними ситуаціями, агресія стає виправданою. Тож агресія поліцейських може бути як недопустимою, так і мати легітимний статус.

До недопустимої девіантної поведінки у професійній діяльності працівників поліції відносимо такі види агресії:

– перевищення повноважень під час застосування поліцейських заходів примусу, а саме фізичного впливу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби,

застосування спеціальних засобів (кийок, електрошоковий пристрій, кайданки, сітка тощо) та застосування вогнепальної зброї;

– негативізуюча мовна поведінка, словесно виражений прояв агресивного ставлення до іншої людини, а саме вживання нецензурної лексики, образливих чи грубих слів, погроза, груба вимога, груба відмова, іронія, докір, залякування посадовим становищем;

– невтомлюваний негативізм, норувливість та опозиційні реакції на виконання вказівок керівництва, акти заперечення та ігнорування посадових інструкцій та встановлених процедур;

– аутоагресія як різновид агресивної активності, спрямованої на себе, що знаходить свій вияв у самоушкодженнях, саморуйнівних фантазіях, у боязкості або ідеях самопокарання тощо.

Досить поширеною є хибна думка, що агресію необхідно придушувати. Насправді придушена агресія не зникає, а лише накопичується, а відтак виникає замкнене агресивне коло, коли одна агресія провокує іншу агресію.

Нижче працівникам поліції запропоновані рекомендації щодо організації спілкування з агресивними громадянами та практичні поради щодо контролю власної агресії.

У своїй професійній діяльності поліцейські найчастіше зустрічаються з випадками вербальної агресії:

– людина суперечить, заперечує, але при цьому не висловлює своєї точки зору. Працівнику поліції рекомендується розпочати висловлювати свою думку зі слів «так» й підтримати одну з ідей агресора, однак після чого додати до речення «але» та висловити одне неузгодження з позицією опонента;

– людина відмовляється від спілкування або намагається змінити хід розмови. Працівнику поліції рекомендується дати відповідь засновану на розумінні «Я розумію, що вас це злить. Пропоную повернутися до розмови пізніше та спокійно прояснити те, що вас непокоїть»;

– людина прикидається, що не чує або бере до рук предмети та розглядає їх з цікавістю. Працівнику поліції рекомендується її зупинити вказавши на те, що відбувається та наголосити, що успішна взаємодія можлива лише у випадку спільної роботи;

– людина використовує принизливі коментарі, які замасковані під жарти. Працівнику поліції рекомендується звернути на це увагу та запропонувати поговорити про це більше;

– людина застосовує пряму відсіч (наприклад, «А вас ніхто не питає»), саботаж (голосно сміється, перебиває, закінчує слова тощо), погрози. Працівнику поліції рекомендується її зупинити та запропонувати повернутися до спілкування через якийсь час.

Неправильним у відповідь на агресію є підвищення голосу, загрозливий тон, крик; демонстрація влади («буде так, як я скажу, бо я представник влади»), непохитне наполягання на своїй правоті; агресивні пози і жести

(стислі щелепи, перехрещені або зчеплені руки); сарказм, глузування, висміювання і передражнювання; використання фізичної сили; втягування в конфлікт сторонніх; покарання тощо.

З метою зниження напруження під час спілкування з агресивною особою працівнику поліції рекомендовано дотримуватися наступного алгоритму:

1. Вислухати претензії, не перебиваючи, з'ясувати суть проблеми. З'ясувати чи ви припустились помилки, чи людина вирішила «випустити пару».

2. Поставити уточнюючі запитання: «Чи правильно я розумію...?», «Хотілося б уточнити...?», «Проблема в тому, що...?» тощо. Причому запитувати потрібно спокійним доброзичливим тоном.

3. Нейтралізувати агресію. Для цього згодяться фрази: «Шкода, що так сталося», «Я вас чудово розумію», «Мені б теж таке не сподобалося».

4. Визначити особисті кордони. Якщо особа перейшла на образи, варто нагадати, що такі дії жодним чином не допоможуть розв'язати питання. «Ви можете виявити невдоволення, але переходити на образи неприпустимо». І тут слід перевести розмову в конструктивне русло.

5. Запропонувати варіанти вирішення та підкреслити вигоду пропозиції. Наголосити на готовності до співпраці та прагненні розв'язати проблему.

Особливості організації простору поряд з агресивною особою:

– якщо є можливість, переміститися – встаньте поруч, збоку, але не навпроти. По можливості поміняйте ваше загальне розташування, зробіть як мінімум пару кроків з того місця, на якому ви стоїте разом;

– спробуйте не зустрічатися очима або допускайте тільки короткий контакт очей;

– намагайтеся витримати паузу, наприклад під спокійним приводом «Треба подумати»;

– краще говорити повільніше, тихіше, однак без сильного контрасту. Початок – у тоні співрозмовника на «його хвилі», далі – потихеньку знижувати темп і гучність своєї мови;

– переключіть увагу на щось інше («Подайте, будь ласка, ручку», «Вибачте, що перебиваю, питання:...»).

Працівнику поліції важливо вміти контролювати і власну агресію. Нами запропоновані прикладні поради щодо контролю власної агресії:

1. *Фізично віддалитися від джерела подразнення.* Працівникам поліції досить часто доводиться стикатися з напруженими та емоційно забарвленими ситуаціями. Одним із ефективних способів збереження спокою та зниження рівня агресії є віддалення від джерела подразнення. Наприклад, якщо під час конфліктної ситуації або взаємодії з агресивною особою починає зростати напруження, працівник може взяти коротку паузу або вийти з приміщення на свіже повітря. Це допоможе зняти напругу, переосмислити ситуацію та зберегти спокій для подальшої конструктивної взаємодії або реакції. Важливо

усвідомити, що віддалення від джерела подразнення не вирішує проблему, а лише дозволяє тимчасово відсторонитися для більш об'єктивного реагування та збереження емоційної рівноваги.

2. *Подивитися на ситуацію під іншим кутом.* У роботі поліцейських зміна кута зору є однією з ключових стратегій управління агресією. Під час конфліктних ситуацій або взаємодії з агресивними особами важливо вміти подивитися на ситуацію з позиції іншої людини. Це допомагає отримати більш об'єктивне розуміння того, що відбувається, і знайти способи вирішення конфлікту. Зміна кута зору передбачає виявлення емпатії – здатності співчувати та розуміти почуття, потреби та мотивацію іншої особи. Важливо увійти в положення іншої сторони та розглянути ситуацію з її точки зору, урахувавши її причини та обставини. Крім того, такий підхід дозволяє аналізувати ситуацію з різних ракурсів, що сприяє зростанню рівня обізнаності та розуміння проблеми в широкому контексті.

3. *Зосередитися на власному диханні.* У роботі поліцейських ця техніка особливо корисна, оскільки вони часто опиняються в напружених ситуаціях, де керування власними емоціями є критично важливим. Регуляція дихання стає ефективним інструментом для зниження рівня напруги та агресії. Концентрація на власному диханні допомагає поліцейським зосередитися на собі, відновити зв'язок зі своїм тілом та контролювати емоції. Повільне і глибоке дихання допомагає перейти з режиму стресу до режиму спокою, а тривалий видих, який трохи перевищує тривалість вдиху, допомагає розслабити дихальні шляхи та активізувати парасимпатичну нервову систему, що сприяє відпочинку та заспокоєнню. Важливо виконувати цю техніку в тихому місці, де поліцейський може зосередитися та відновити емоційний баланс.

4. *Висловлювати свої думки.* У професійній діяльності поліцейських, де комунікація відіграє ключову роль, відкрите і відверте висловлення думок може допомогти у вирішенні конфліктів та зменшенні напруги. Озвучення своїх потреб, відчуттів та поглядів сприяє збереженню взаєморозуміння в процесі спілкування. При висловленні своїх думок важливо враховувати тон та вибір слів, оскільки це суттєво впливає на сприйняття сказаного іншою стороною. Варто пам'ятати, що використання ввічливих і поважних формулювань сприяє підтримці конструктивного діалогу. Крім того, варто уникати агресивних або образливих висловів, щоб запобігти ескалації конфлікту та поглибленню непорозумінь. Важливо використовувати «Я-повідомлення», які базуються на власних почуттях та спостереженнях. Наприклад, замість «Ти завжди робиш це неправильно», скажіть: «Я відчуваю розчарування, коли це відбувається». Такий підхід дозволяє висловлювати свої переживання без обвинувачень або критики та сприяє збереженню конструктивного спілкування.

5. *Шукати альтернативні варіанти реагування* є важливою частиною професійної діяльності працівників поліції. Цей підхід передбачає активний

пошук альтернативних методів взаємодії та вирішення конфліктів, спрямованих на зниження рівня агресії та досягнення конструктивних результатів. Вміння шукати альтернативні шляхи реагування важливо в ситуаціях, які загрожують виникненням агресивної відповіді. Наприклад, замість того, щоб реагувати на конфлікт агресивно, поліцейський може спробувати звернутися до пошуку компромісу або мирного вирішення суперечки. Замість вербальної агресії, можна застосовувати методи позитивного підсилення для зменшення напруги та вирішення конфлікту. Важливо також усвідомлювати власні емоції та реакції на різні ситуації, щоб вчасно виявляти потенційно агресивну поведінку та шукати альтернативні шляхи виходу з неї. Крім того, у процесі пошуку альтернативних варіантів реагування важливо враховувати специфіку ситуації та індивідуальні особливості учасників. Розвиток вміння шукати альтернативи сприяє підтримці професійного та емоційного благополуччя поліцейських, а також збереженню гармонійних взаємин з громадою та колегами.

6. *Вдаватися до фізичних тренувань та навантажень.* Під час виконання фізичних вправ в організмі виробляються ендорфіни – природні анальгетики та антидепресанти, які сприяють зниженню болю і покращенню настрою. Також відбувається розслаблення м'язів, зменшується нервова напруга та підвищується рівень енергії. Це дозволяє зняти агресію та покращити емоційний стан. Фізичні тренування сприяють вивільненню збудження та агресивної енергії шляхом її спрямування у фізичну активність. Регулярні фізичні навантаження можуть стати ефективним засобом для зняття стресу та контролю агресивних реакцій, що є особливо важливим у професійній діяльності поліцейських, яка характеризується напруженістю. Для досягнення максимального ефекту важливо правильно підібрати вправи та режим тренувань. Тому важливо підбирати навантаження, які будуть ефективними та безпечними для конкретного працівника поліції.

7. *Перенаправити негативну енергію в конструктивне русло.* Прийом сприяє перенаправленню негативної енергії агресії на конструктивні цілі та позитивні дії. Замість того, щоб витрачати енергію на прояви агресії та розчарування, важливо знаходити способи її трансформації на щось корисне та продуктивне. Це означає зміну підходу до проблеми або ситуації. Замість того, щоб бачити перешкоди або труднощі як щось негативне, варто спробувати знайти в них можливості для особистого зростання та розвитку. Крім того, важливо шукати конструктивні способи вираження агресії. Наприклад, зайнятися співом, письменництвом або будь-яким іншим видом творчості, який дозволить відчувати себе задоволеним та зосередженим. Така позатрудова діяльність може допомогти поліцейським знайти вихід зі стресових ситуацій та зберегти психічне здоров'я у процесі виконання професійних обов'язків.

8. *Посміхатися.* Посмішка є важливим елементом професійної діяльності поліцейських, оскільки вона сприяє створенню позитивного та доброзичливого середовища та покращує якість спілкування. Коли людина усміхається,

її мозок виробляє ендорфіни, які сприяють почуттю щастя та радості. Ці позитивні емоції можуть значно знизити рівень стресу та тривоги, підвищити енергію та стимулювати імунну систему. Усмішка також покращує взаємодію з іншими та сприяє розвитку позитивних взаємин. Вона вважається природним сигналом дружелюбності, що може значно полегшити спілкування з громадянами та збільшити рівень їх довіри до поліцейських. Тому важливо пам'ятати про значення усмішки як ефективного інструмента для підтримки позитивної атмосфери, зменшення напруги та покращення якості роботи.

9. *Протистояти провокаціям.* Поліцейським важливо усвідомлювати та протистояти провокаціям, які можуть виникати у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Провокації можуть приймати різні форми, від спроби викликати негативну реакцію до створення конфліктної ситуації. Важливо мати високий рівень емоційного і соціального інтелекту для ефективного управління такими ситуаціями. Поліцейським потрібно розвивати врівноваженість та самоконтроль, щоб уникати агресивних реакцій. Контролювати свої емоції та реакції на провокації означає зберігати спокій та збалансованість у відповідь на потенційно напружені ситуації. Важливо вміти відрізняти конструктивні способи вираження своїх почуттів та думок від агресивних чи конфліктних. Також корисно заздалегідь продумати відповіді на провокаційні коментарі чи ситуації, щоб мати чіткий план дій у випадку виникнення подібних ситуацій.

10. *Звернутися за допомогою до фахівця з питань агресії.* Готовність поліцейських звернутися за допомогою до фахівця з питань агресії є важливим етапом у вирішенні конфліктних ситуацій та управлінні емоціями. Звернення до фахівця може бути ефективним кроком у напрямку виявлення причин агресії та корекції агресивної поведінки. Фахівець допоможе опанувати стратегії керування емоціями та безагресивного вирішення конфліктів. Важливо відкрито розповісти про свої проблеми та почуття, щоб спеціаліст зміг надати ефективну підтримку та інструменти для розвитку навичок управління стресом, покращення комунікативних здібностей та здорових способів відреагування на емоційні виклики. Звернення за допомогою не є ознакою слабкості, а, навпаки, є кроком у напрямку самопізнання та самовдосконалення. Враховуючи специфіку професійної діяльності поліцейських, такий крок може допомогти забезпечити оптимальні умови для ефективного виконання службових обов'язків та підтримати психічне та емоційне здоров'я.

Запропоновані інструменти сприятимуть не лише організації спілкування у ситуаціях прояву агресії, але і допоможуть працівнику поліції ефективніше взаємодіяти з різними соціальними групами, вирішувати конфліктні ситуації, забезпечувати безпеку та сприяти підтримці громадського порядку.

Висновки. Розроблення проблематики явища агресії як прояву девіантної поведінки у професійній діяльності працівників поліції відображає

складність реалій сучасного правоохоронного середовища. Робота поліцейських нерідко пов'язана зі стресом, конфліктами та високими навантаженнями, що може не лише детермінувати прояви агресії, але і обумовлювати здійснення службової діяльності в агресивних умовах. Для забезпечення ефективного функціонування органів та підрозділів поліції важливо підтримувати політику превентивних заходів, спрямованих на зменшення ризику прояву агресії серед та до поліцейських. Подальші дослідження будуть спрямовані на розвиток ініціатив з підтримки ментального здоров'я поліцейських та профілактику проявів агресії.

Література:

1. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 року № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>
2. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: Наказ МВС від 09 листопада 2016 року № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>
3. Про Національну поліцію: Закон України від 02 червня 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
4. Кошова І.В., Кресан О.Д. Психологія девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.
5. Психологія девіантної поведінки особистості: навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини; уклад.: О.Д. Сафін, С.П. Байда. Умань : Візаві, 2021. 202 с.
6. Галич Я. Когнітивно-поведінкова психотерапія як напрям у корекції поведінкових девіацій. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 62–70.

References:

1. Zakon Ukrayiny Pro Dyscyplinaryj statut Nacional'noji policiji Ukrajiny : pryiniaty vid 15 bereznja 2018 r. № 2337-VIII [Law of Ukraine About the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine from March 15, 2018, № 2337-VIII] (2018, March 15). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> [in Ukrainian].
2. Nakaz MVS Pro zatverdzhennja Pravyl etychnoji povedinky policejskykh : pryiniaty vid 09 lystopada 2016 r. № 1179 [Order of the Ministry of Internal Affairs on approval of the Rules of Ethical Conduct for Police Officers from November 09, 2016, № 1179] (2016, November 09). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrayiny Pro Natsional'nu politsiyu : pryiniaty 02 chervnya 2015 r. № 580-VIII [Law of Ukraine About the National Police on innovative activity from June 2, 2015, № 580-VIII] (2015, June 2). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
4. Koshova, I.V., Kresan, O.D. (2021). *Psykhologhija deviantnoji povedinky [Psychology of deviant behavior]: navch.-metod. posib.* Nizhyn: Vydavnytvo NDU im. M. Ghogholja [in Ukrainian].
5. Safin, O.D., Bajda, S.P. (2021). *Psykhologhija deviantnoji povedinky osobystosti [Psychology of deviant personality behavior]: navch. posib.* Umanj: Vizavi [in Ukrainian].
6. Ghalych, Ja. (2023). Kognityvno-povedinkova psykhoterapija jak naprjam u korekciji povedinkovykh deviacij [Cognitive-behavioral psychotherapy as a direction in the correction of behavioral deviations]. *Jurydychna psykhologhija*, 2 (33). 62–70. [in Ukrainian].

УДК 159.9.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1503-1514](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1503-1514)

Добровольська Наталія Анатоліївна доктор психологічних наук, доцент, директорка навчально-наукового гуманітарного інституту, Національний Таврійський університет імені В. І. Вернадського, вул.Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (095) 624-28-58, <https://orcid.org/0000-0002-8786-4316>

Кравченко Анна Віталіївна викладач кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини, Національний Таврійський університет імені В. І. Вернадського, вул.Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (095) 052-41-24, <https://orcid.org/0000-0001-6555-8484>

РЕЗУЛЬТАТИ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ

Анотація. Актуальність пошуку шляхів розвитку компетентності фізичних терапевтів у професійному спілкуванні зумовлена модернізацією і трансформацією системи охорони здоров'я в Україні. Зазначені зміни позначаються на діяльності фізичних терапевтів і вимагають від них постійного поглиблення знань з психології, педагогіки, теорії комунікації та вдосконалення практичних навичок спілкування з пацієнтами.

Метою статті є презентація результатів експериментальної перевірки ефективності програми розвитку компетентності фізичних терапевтів у професійному спілкуванні. Запропоновано і обґрунтовано структурно-динамічну модель та зміст програми розвитку компетентності фізичних терапевтів у професійному спілкуванні. Схарактеризовано батарею методик, що були використані у дослідженні. Наведено результати статистичної обробки отриманих даних. Показано, що передбаченими програмою тренінговими вправами вдалося вплинути на низку особистісних характеристик учасників експериментальної групи, підвищити рівень розвиненості когнітивного та особистісного компонентів компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні. Зазначено, що в результаті тренінгу відбулися суттєві зміни в особистісному компоненті комунікативної, перцептивної та інтерактивної компетентності: зменшився рівень схильності майбутніх фізичних терапевтів до необґрунтованих узагальнень, а також рівень негативізму та непрямой агресії; зріс рівень емпатійності, рефлексивності, орієнтації на сприйняття партнера та досягнення компромісу; зросли показники спрямованості особистості на справу. Відзначено, що показники поведінкового компоненту змінилися несуттєво.

У висновках наголошено на тому, що запропонована програма розвитку компетентності фізичних терапевтів у професійному спілкуванні відповідає

своєму призначенню, а її реалізація дозволяє підвищити рівень усіх його складників.

Метою статті є презентація результатів експериментальної перевірки ефективності програми розвитку компетентності фізичних терапевтів у професійному спілкуванні. Запропоновано і обґрунтовано структурно-динамічну модель та зміст програми розвитку компетентності фізичних терапевтів у професійному спілкуванні. Схарактеризовано батарею методик, що були використані у дослідженні. Наведено результати статистичної обробки отриманих даних.

У висновках наголошено на тому, що запропонована програма розвитку компетентності фізичних терапевтів у професійному спілкуванні відповідає своєму призначенню, а її реалізація дозволяє підвищити рівень усіх його складників.

Ключові слова: фізична терапія, професійне спілкування фізичних терапевтів, комунікативна компетентність, перцептивна компетентність, інтерактивна компетентність.

Dobrovolska Nataliia Anatoliivna Doctor of psychological sciences, associate professor, Director of the educational and scientific humanitarian institute, V. I. Vernadsky Taurida National University, 33 John McCain St., Kyiv, 01042, tel.: (095) 624-28-58, <https://orcid.org/0000-0002-8786-4316>

Kravchenko Anna Vitaliivna Lecturer at the Department of physical education, sports and human health, V. I. Vernadsky Taurida National University, 33 John McCain St., Kyiv, 01042, tel.: (095) 052-41-24, <https://orcid.org/0000-0001-6555-8484>

RESULTS OF DEVELOPING THE COMPETENCE OF FUTURE PHYSICAL THERAPISTS IN PROFESSIONAL COMMUNICATION

Abstract. The relevance of searching for ways to develop the competence of physical therapists in professional communication is driven by the modernization and transformation of the healthcare system in Ukraine. These changes impact the activities of physical therapists and require them to continuously deepen their knowledge of psychology, pedagogy, communication theory, and improve practical communication skills with patients.

The aim of the article is to present the results of experimental testing of the effectiveness of a program for developing the competence of physical therapists in professional communication. A structurally dynamic model and the content of the program for developing the competence of physical therapists in professional communication are proposed and justified. A battery of techniques used in the research is characterized. The results of statistical analysis of the obtained data are

provided. It is shown that the training exercises provided by the program were able to influence a number of personal characteristics of participants in the experimental group, increase the level of development of cognitive and personal components of competence of future physical therapists in professional communication. It is noted that as a result of the training, significant changes occurred in the personal component of communicative, perceptual, and interactive competence: the level of inclination of future physical therapists towards unfounded generalizations decreased, as well as the level of negativity and indirect aggression; the level of empathy, reflexivity, orientation towards partner perception and compromise achievement increased; indicators of task orientation of personality increased. It is emphasized that the behavioral component indicators changed insignificantly.

The conclusions emphasize that the proposed program for developing the competence of physical therapists in professional communication meets its purpose, and its implementation allows to increase the level of all its components.

Keywords: physical therapy, professional communication of physical therapists, communicative competence, perceptual competence, interactive competence.

Постановка проблеми. Через повномасштабну збройну агресію в Україні значно зросло навантаження на фізичних терапевтів, які надають медичну допомогу учасникам бойових дій, пораненим, інвалідам, цивільним особам, які постраждали від обстрілів. При цьому нової гостроти набуває проблема компетентного спілкування фізичних терапевтів з пацієнтами. Зокрема, пацієнти недооцінюють важливість заходів фізичної терапії для повноцінного відновлення здоров'я, не завжди виконують терапевтичні вправи у повному обсязі і з належним навантаженням та інтенсивністю. Необхідність забезпечення якісного відновлення здоров'я пацієнтів вимагає від фізичного терапевта демонстрації високого рівня психологічних та педагогічних знань, вміння знайти підхід до пацієнта з урахуванням його індивідуальних психологічних особливостей, навичок ефективного донесення необхідної пацієнту інформації, розуміння його психологічного стану та урахування його у поточній роботі. Водночас, належна увага дослідженням компетентності фізичних терапевтів у професійному спілкуванні до останнього часу не приділялась, а шляхи її розвитку не досліджувалися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій українських фахівців з професійного спілкування свідчить про відсутність прикладних досліджень компетентності професіоналів у професійному спілкуванні. Характерними для досліджень професійного спілкування є дослідження особливостей культури професійного спілкування офіцерів, які проведені Балицьким І. та Рембач О. [1; 2], інженерів-педагогів, здійснене Кочиною В. [3], майбутніх вчителів та майбутніх журналістів, проведені Северинюк В. та Локаревою Г. [4; 5]. Таким чином, прикладні дослідження

компетентності професіоналів у професійному спілкуванні постають мало поширеними в українських дослідженнях з психології праці.

Метою статті є презентація результатів експериментальної перевірки ефективності програми розвитку компетентності фізичних терапевтів у професійному спілкуванні.

Виклад основного матеріалу. Для розвитку компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні було розроблено відповідну програму. Її основними завданнями стали:

1. Розвиток у майбутніх фізичних терапевтів знань, вмінь, навичок та особистісних якостей, які забезпечують опанування та застосування систем кодифікації (декодифікації) інформації для здійснення психологічного впливу на об'єкти професійного спілкування у процесі обміну інформацією та подолання комунікативних бар'єрів на рівні необхідному для забезпечення ефективного проведення заходів фізичної терапії та реабілітації.

2. Розвиток у майбутніх фізичних терапевтів знань, вмінь, навичок та особистісних якостей необхідних для адекватного урахування детермінант перцептивної ситуації у процесі самопрезентації та встановлення психологічного контакту з пацієнтами та урахування їх у процесі проведення заходів фізичної терапії та реабілітації.

3. Розвиток у майбутніх фізичних терапевтів знань, вмінь, навичок та особистісних якостей, які визначають зміст спільної діяльності лікаря та пацієнта, сприяють взаєморозумінню, кооперації, розв'язанню конфліктів та розвитку міжособистісних стосунків в процесі здійснення заходів фізичної терапії та реабілітації.

Ефективність програми підвищення рівня компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні було перевірено експериментально, під час формувального експерименту. Формувальний експеримент складався з трьох етапів: підготовчого етапу, етапу реалізації, підсумкового етапу. На підготовчому етапі було проведено перший діагностичний зріз за результатами якого було сформовано експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ) групи у складі 28 студентів кожна. На цьому ж етапі експерименту було вирішено проблему репрезентативного та обґрунтованого вибору методик, забезпечення ідентичності характеристик учасників ЕГ та КГ і налагодження процедури збору інформації.

Для проведення експерименту були використані наступні методики:

когнітивний компонент усіх складових компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні досліджувався за допомогою авторського опитувальника для визначення рівня знань про комунікативну, перцептивну та інтерактивну складові професійного спілкування;

особистісний компонент комунікативної компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні досліджувався за допомогою методик діагностики комунікативної установки (В. В. Бойко), показників і

форм агресії Баса-Даркі (адаптація А. К. Осницького), комунікативних та організаторських схильностей (КОС-1);

особистісний компонент перцептивної компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні досліджувався за допомогою методик діагностики рівня емпатійних здібностей (В. В. Бойко), рівня розвиненості рефлексивності (А. В. Карпов), мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях (І. Д. Ладанов, В. А. Уразаєва);

особистісний компонент інтерактивної компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні досліджувався за допомогою методик діагностики лідерських здібностей (Є. Жариков, Є. Крушельницький), визначення домінуючого стилю поведінки особистості в конфліктних ситуаціях (в адаптації Н. В. Грішиної), спрямованості особистості Б. Басса (опитувальник Смекала-Кучери);

поведінковий компонент компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні досліджувався за допомогою модифікованого варіанту опитувальника з оцінки рівня виразності умінь спілкування А. М. Дохояна.

Для встановлення тотожності характеристик ЕГ та КГ, за кожною з методик, що були обрані для використання в експерименті, отримані дані було оброблено за допомогою t-критерію Стьюдента для незв'язаних сукупностей. В результаті до початку формуючого експерименту була встановлена відсутність статистично значущих відмінностей між учасниками ЕГ та КГ за характеристиками, що досліджувалися, тобто на момент початку експерименту всі учасники мали приблизно однакові особистісні характеристики.

Наведені у таблиці 1 дані свідчать, що реалізація програми підвищення компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні призвела статистично значимих змін значної кількості показників, які було досліджено. Так, у когнітивному компоненті найбільше зросли показники знання про перцептивну складову професійного спілкування. В особистісному компоненті відбулися позитивні зміни емпатійних здібностей, рефлексивності, мотиваційних орієнтацій майбутніх фізичних терапевтів у міжособистісних комунікаціях на користь прийняття партнера і досягнення компромісу у спілкуванні з ним. За рахунок корегування комунікативних якостей позитивні зміни відбулися в показниках особистісного компоненту комунікативної компетентності. Позитивні зміни також відбулися в особистісному компоненті інтерактивної компетентності, де відбулася переорієнтація учасників експерименту на продуктивні способи розв'язання конфліктів та збільшення показника спрямованості особистості майбутнього фізичного терапевта на справу.

У процесі реалізації програми на статистично значимому рівні змінилися показники особистісного компонента комунікативної компетентності, зокрема показники установки на схильність до необґрунтованих узагальнень з $6,821 \pm 0,323$ до $6,429 \pm 0,383$ ($t=3,601$; $p \leq 0,05$). Зменшення показника установки

на приховану жорстокість свідчить, що в ході занять студенти усвідомили шкоду, яку наносять професійному спілкуванню фізичного терапевта недобррозичливість, настороженість у відносинах з пацієнтами, негативні висновки про партнерів зі спілкування, небажання відгукнутися на їх проблеми.

Таблиця 1

Результати експериментального впливу

Характеристика, яка тестувалася	Показник до експерименту	Показник після експерименту	t	p
Показники когнітивного компоненту				
Комунікативна складова	6,643±0,217	6,964±0,213	2,052	≤0,05
Перцептивна складова	6,857±0,290	7,214±0,274	3,803	≤0,05
Інтерактивна складова	6,036±0,275	6,393±0,274	3,803	≤0,05
Показники особистісного компоненту:				
комунікативної компетентності				
Прихована жорстокість у відношенні до інших людей	11,571±0,514	11,250±0,518	3,512	≤0,05
Схильність до необґрунтованих узагальнень	6,821±0,323	6,429±0,383	3,601	≤0,05
Негативізм	47,857±4,486	45,000±3,867	2,083	≤0,05
перцептивної компетентності				
Рациональний канал емпатії	3,071±0,251	3,821±0,233	5,835	≤0,05
Установки, які сприяють емпатії	3,107±0,248	3,250±0,260	2,083	≤0,05
Рівень рефлексивності	6,750±0,328	7,001±0,325	2,946	≤0,05
Орієнтація на прийняття партнера	14,464±0,821	14,786±0,793	3,048	≤0,05
Орієнтація на досягнення компромісу	10,536±0,540	11,786±0,519	2,534	≤0,05
інтерактивної компетентності				
Співпраця	6,258±0,336	7,469±0,321	2,052	≤0,05
Компроміс	6,786±0,311	7,000±0,332	2,605	≤0,05
Спрямованість на справу	27,464±0,821	27,786±0,793	3,048	≤0,05
Показники поведінкового компоненту				
Статистично значимі зміни не відбулися				

Примітка: у таблиці вказані лише ті дані, за якими за результатами експерименту відбулися статистично значущі зміни.

Під впливом тренінгових вправ значна кількість студентів самокритично поставилися до особливостей діагностованих у них комунікативних установок, їм вдалося підвищити адекватність самооцінки особливостей власного професійного спілкування та визнати наявність зазначених умонастроїв. У підсумку це дозволило багатьом майбутнім фізичним терапевтам змінити свою поведінку в бік більшої ширості, доброзичливості, чуйності, тощо.

Під впливом тренінгових вправ, зменшився рівень схильності студентів до необґрунтованих узагальнень – з $6,821 \pm 0,323$ до $6,429 \pm 0,383$ ($t=3,601$; $p \leq 0,05$). Отримані результати свідчать, що під час тренінгу у майбутніх фізичних терапевтів було сформовано ставлення до узагальнення, як до важливого інструменту професійного спілкування, що дає можливість порівнювати поведінку партнерів зі спілкування, враховувати їх спільні риси, поведінку, аргументацію. У студентів було розвинене розуміння того, що в процесі професійної діяльності вони завжди мають справу з конкретною особою і необхідні висновки повинні робити на рівні конкретної особистості, не вдаючись до необґрунтованих узагальнень щодо її намірів і цілей, настрою в якому вона перебуває, засобів до яких вона вдається для здійснення своїх бажань. Крім того, новий досвід спілкування дав змогу учасникам експерименту ще раз відчути, що узагальнення завжди образливе. Без дієвих аргументів і доказів воно ґрунтують перекладає пороки окремої особистості на інших людей об'єднаних за якимись довільними ознаками: статтю, віком, національністю, тощо. Нові знання та уміння також позитивно вплинуть і на взаємовідносини з колегами, так як навіть епізодичні напади бурчання на колег несуть у собі негативну енергію і викликають у них дискомфорт і негативно впливають на цю складову професійного спілкування.

Засобами програми вдалося знизити у учасників експериментальної групи рівень негативізму, вербальної та непрямой агресії. Так, рівень негативізму зменшився з $47,857 \pm 4,486$ до $45,000 \pm 3,867$ ($t=2,083$; $p \leq 0,05$). У нашому дослідженні негативізм інтерпретується як захисна реакція майбутнього фізичного терапевта на дії партнера з професійного спілкування, що суперечать потребам процесу фізичної терапії та реабілітації. Під час професійного спілкування з членами міждисциплінарної команди виникає необхідність відстоювати свою професійну позицію, наполягати на доцільності тих, чи інших реабілітаційних заходів, що пропонуються. При цьому слід зазначити, що за своїм професійним статусом майбутній фізичний терапевт, як правило, нижчий за співбесідника з яким доводиться спілкуватися з професійних справ. У таких випадках його відмова від дій у несприятливих умовах або несприйняття пропозицій, які протирічать інтересам пацієнта, справи, постає способом виходу з внутрішнього конфлікту та звільненням від його впливу що травмує. У цьому контексті ми маємо справу скоріше з ситуативним негативізмом, коли через певні характеристики суб'єкту, об'єкту або ситуації професійного спілкування майбутній фізичний терапевт завзято і навіть упереджено не сприймає точку зору партнера. Наслідком цього стає неможливість прийняти адекватне ситуації спільне рішення.

Як свідчать отримані результати тренінгові вправи сприяли усвідомленню майбутніми фізичними терапевтами того, що прояви негативізму заважають успішному професійному спілкуванню, а у підсумку знижують результати професійної діяльності. Успіх у спілкуванні у таких випадках

залежить не від непохитної негативної позиції фізичного терапевта щодо неприйнятних на його думку пропозицій, а від його готовності до співпраці, подальшого обговорення проблемних питань, досягнення компромісних рішень.

В результаті експериментального впливу вдалося досягти певних змін і в особистісному компоненті перцептивної компетентності майбутніх фізичних терапевтів. Так, на статистично значимому рівні змінилися показники раціонального каналу емпатії, установок, які сприяють емпатії, рівень рефлексивності, орієнтації на сприйняття партнера та досягнення компромісу.

З $3,071 \pm 0,251$ до $3,821 \pm 0,233$ ($t=5,835$; $p \leq 0,05$) зросли показники розвиненості раціонального каналу емпатії. Зазначені зміни означають, що під впливом тренінгових вправ на розвиток умінь активного слухання, у учасників експерименту вдалося збільшити рівень причетності, уваги до співрозмовника, спостережливості, чіпкості сприйняття реакцій, станів і властивостей суб'єкта професійного спілкування. Вони усвідомили важливість налаштування на професійне спілкування як на стан за якого око - не дрімає, вухо - нашорошене, відчуття - загострені, сприйняття - сконцентроване, мислення - актуалізоване, у підсумку всі психічні пізнавальні процеси спрямовані на співрозмовника, на інтенсивну аналітичну переробку інформації про об'єкт професійної діяльності, яка надходить одночасно з різних сенсорних каналах. Завдяки запропонованим вправам у студентів були розвинені уміння спрямовувати увагу, сприйняття і мислення на сутність співрозмовника - на його стан, проблеми, поведінку, відкривати шлюзи емоційного і інтуїтивного відображення партнера для неупередженого виявлення його сутності.

Від $3,107 \pm 0,248$ до $3,250 \pm 0,260$ ($t=2,083$; $p \leq 0,05$) зріс рівень розвиненості установок, що сприяють емпатії. Зазначені зміни свідчать про усунення у учасників експерименту в процесі тренінгових вправ бар'єрів щодо довірливого спілкування, емпатійного сприйняття переживань і проблем співрозмовників, розвиток умінь з встановлення особистих контактів з об'єктами професійної діяльності, здатності проявляти цікавість до їх внутрішнього світу, переживань і проблем та врахування зазначеного у плануванні, побудові та змісті професійного спілкування.

Стосовно рефлексивності як здатності до самосприйняття та аналізу змісту своєї власної психіки і як здатності до розуміння психіки інших людей, слід відзначити зростання її рівня з $6,750 \pm 0,328$ до $7,001 \pm 0,325$ ($t=2,946$; $p \leq 0,05$). Зазначені зміни свідчать, що за результатами експериментального впливу у учасників експерименту зріс рівень безпосереднього самоконтролю поведінки в ситуаціях професійного спілкування, осмислення її елементів, аналізу того, що відбувається, здатності майбутнього фізичного терапевта до співвідношення своїх дій з ситуацією і їх координації відповідно до умов, що змінюються і власним станом. Студенти стали частіше обмірковувати особли-

вості свого професійного спілкування, аналізувати його перебіг, більш помірковано приймати рішення поєднуючи аналіз ситуації, що складається, з результатами та помилками минулої поведінки у подібних обставинах, плануванням і прогнозуванням можливого результату професійного спілкування.

Після реалізації психолого-організаційної технології зросли показники орієнтації студентів на прийняття партнера з професійного спілкування – з $14,464 \pm 0,821$ до $14,786 \pm 0,793$ ($t=3,048$; $p \leq 0,05$). Зазначені зміни означають, що у майбутніх фізичних терапевтів було сформовано переконання, установки, погляди і вміння сприймати партнерів з професійного спілкування такими, якими вони є, висловлювати щодо них повагу і довіру, щиро ставитися до обміну думками. У підсумку, це дозволяє підвищити ефективність професійного діалогу, забезпечує його відкритість, щирість, емоційну насиченість, відсутність упередженості. Таким чином, запропонована тренінгова програма дозволяє майбутнім фізичним терапевтам значно, полегшити процес встановлення і підтримання ділових контактів розширити їх коло, зменшити рівень конфліктності, прискіпливості, грубості, роздратування, зневаги до партнера з професійного спілкування, ефективно долати комунікативні бар'єри, що підвищить якість обміну інформацією і продуктивність майбутньої професійної діяльності.

Значні зміни відбулися і у рівні орієнтації студентів на досягнення компромісу у професійному спілкуванні – з $10,536 \pm 0,540$ до $11,786 \pm 0,519$ ($t=2,534$; $p \leq 0,05$). Виходячи з аналізу психологічних особливостей професійної діяльності фізичних терапевтів, найчастіше компромісних рішень потребує професійне спілкування з родичами пацієнтів, членами міждисциплінарної команди, складними пацієнтами. У багатьох випадках перераховані партнери фізичного терапевта зі спілкування можуть бути з різних причин незацікавлені у якісній взаємодії. За таких умов постає продуктивним досягнення компромісних рішень, врегулювання розбіжностей за рахунок поступок в чомусь в обмін на поступки іншого, пошуку проміжних рішень.

Під впливом тренінгових вправ відбулися певні позитивні зміни і в особистісному компоненті інтерактивної компетентності майбутніх фізичних терапевтів. На статистично значимому рівні змінилися показники способів регулювання конфліктів шляхом співпраці та компромісу, а також показники спрямованості особистості на справу. Так, на статистичному рівні з $6,258 \pm 0,336$ до $7,469 \pm 0,321$ ($t=2,052$; $p \leq 0,05$) зросла кількість виборів студентами стратегії поведінки у конфлікті «Співпраця». Зазначене свідчить, що під час тренінгових вправ було вдосконалено вміння студентів конструктивно обговорювати проблеми у конфліктних ситуаціях з пацієнтами, здатність розглядати співрозмовника не як супротивника, а як союзника у пошуку рішення. Особливого значення набуває те, що зазначена стратегія найбільш ефективна в умовах сильної взаємозалежності опонентів, крайньої необхідності розв'язання конфлікту для обох сторін і неупередженості

учасників. У фізичних терапевтів конфліктні ситуації з подібними характеристиками найчастіше виникають під час професійного спілкування з родичами пацієнтів та складними пацієнтами. Тому, позитивні зміни у виборі фізичним терапевтом стратегії поведінки у конфлікті сприятимуть налагодженню більш ефективної взаємодії із зазначеними категоріями об'єктів професійного спілкування, а у підсумку позитивно вплинуть на результати фізичної терапії та реабілітації.

Ще одним свідченням на користь такого висновку слід вважати збільшення у студентів кількості виборів стратегії поведінки у конфлікті «Компроміс» - з $6,786 \pm 0,311$ до $7,000 \pm 0,332$ ($t=2,605$; $p \leq 0,05$). Специфіка професійної діяльності фізичного терапевта свідчить про те, що компроміс, як спосіб розв'язання конфлікту, може бути застосований з обмеженою кількістю об'єктів, а саме: родичами пацієнтів та членами мультидисциплінарної команди. З цими категоріями об'єктів професійного спілкування фізичні терапевти мають рівні можливості для розв'язання конфлікту. Збільшення учасниками експерименту кількості виборів стратегії компромісу свідчить про опанування ними умінь поступового зближення інтересів конфліктуючих сторін, зведення їх до спільного балансу сил і потреб, підготовки опонента до поступок, до розуміння того, що причини розходжень важливі, але не стоять можливого погіршення стану пацієнта у разі застосування інших способів розв'язання конфлікту. При цьому студенти засвоїли, що компроміс як спосіб залагодження конфлікту найбільш ефективний у ситуаціях коли цілі, що стоять перед опонентами помірно важливі, проте не стоять можливого погіршення відносин у разі застосування більш напористого способу їх досягнення, а співпраця з різних причин неможлива; коли опоненти мають однакові можливості, цілі взаємовиключні і потрібно тимчасово залагодити складне питання; коли необхідно знайти прийнятне рішення для професійної ситуації в умовах браку часу; як запасний варіант в умовах, коли не спрацювали ні співробітництво, ні суперництво.

Тренінговими вправами вдалося вплинути на спрямованість особистості учасників експерименту. Так з $27,464 \pm 0,821$ до $27,786 \pm 0,793$ ($t=3,048$; $p \leq 0,05$) у студентів зріс рівень спрямованості на справу. Зазначені зміни свідчать про зростання зацікавленості майбутніх фізичних терапевтів до вирішення проблем, бажання виконувати свою роботу якнайкраще, вдосконалювати співпрацю з пацієнтами, їх родичами, членами мультидисциплінарної команди, наполегливіше відстоювати власну думку в інтересах справи. Зростання рівня спрямованості на справу сприятиме підвищенню відповідальності, дисциплінованості і цілеспрямованості майбутніх фізичних терапевтів, аналізу і плануванню ними своєї майбутньої діяльності, здатності спиратися на сильні сторони партнерів з професійного спілкування, обходити їх «гострі кути», бачити уроки минулого та перспективи майбутнього. Орієнтація на справу дозволить майбутнім фізичним терапевтам працювати на перспективу, бачити

за дрібницями головне, відкладати в бік власні емоції і амбіції, завжди бути підтягнутими, бадьорими, акуратними, контактними і відкритими у спілкуванні, емоційно стабільними, здатними створити навколо себе потрібну для роботи атмосферу.

Висновки. Заходи розвитку компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні повинні передбачати підвищення рівня знань, вмінь, навичок та особистісних якостей, які забезпечують компетентність фізичних терапевтів в усіх трьох складових професійного спілкування – комунікативній, перцептивній та інтерактивній.

Статистичний аналіз результатів експерименту переконливо свідчить про те, що передбаченими програмою засобами вдалося вплинути на низку особистісних характеристик учасників експериментальної групи, що у підсумку привело до позитивних змін у рівні розвиненості когнітивного та особистісного компонентів компетентності майбутніх фізичних терапевтів у професійному спілкуванні. На статистично значимому рівні зросли показники, які, за даними емпіричного дослідження, впливають на стан компетентності у професійному спілкуванні і визначають її рівень.

Зокрема, у когнітивному компоненті в бік зростання змінилися показники знань перцептивної складової професійного спілкування. В особистісному компоненті комунікативної компетентності покращилися показники установки на приховану жорстокість у відношенні до інших людей, зменшився рівень схильності майбутніх фізичних терапевтів до необґрунтованих узагальнень, а також рівень негативізму та непрямої агресії. В особистісному компоненті перцептивної компетентності поліпшилися показники раціонального каналу емпатії, установок, які сприяють емпатії, зріс рівень рефлексивності, орієнтації на сприйняття партнера та досягнення компромісу у професійному спілкуванні. В особистісному компоненті інтерактивної компетентності зросли показники способів регулювання конфліктів «Співпраця» та «Компроміс», а також показники спрямованості особистості на справу. Також поліпшилися показники поведінкового компоненту, проте зазначені зміни виявилися статистично незначимими.

Перспективними напрямками подальших досліджень слід вважати системне вивчення професійного спілкування різних категорій медичних працівників, які беруть участь у заходах фізичної терапії та реабілітації, зв'язку професійного спілкування та особистості фізичного терапевта, професійного спілкування як комунікативного впливу на пацієнта, проблем перцепції та невербальної комунікації в процесі фізичної терапії та реабілітації.

Література:

1. Балицький І. І. Методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування культури професійного спілкування у майбутніх офіцерів-прикордонників / І. І. Балицький // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки. - 2013. - № 3. - С. 17-25. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2013_3_4

2. Рембач О. Теоретико-методичні аспекти формування культури професійного спілкування майбутніх офіцерів внутрішніх військ у вищих навчальних закладах МВС / О. Рембач, О. Тогочинський // Вісник Академії управління МВС. - 2009. - № 1. - С. 138-152. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2009_1_12

3. Кочина В.В. Компетентнісний підхід у формуванні культури професійного спілкування майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі / В.В. Кочина // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. - 2015. - № 23. - С. 66-71. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2015_23_115

4. Северинюк В. М. Сутність та особливості культури професійного спілкування майбутніх учителів у контексті сучасної педагогічної науки / В. М. Северинюк // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. - 2013. - Вип. 31. - С. 341-346. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_31_48

5. Локарева Г. В. Проблема формування у майбутніх журналістів культури професійного спілкування як ознаки комунікативної компетентності / Г. В. Локарева // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. - 2013. - Вип. 30. - С. 221-228. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_30_36

References:

1. Balic'kij, I. I. (2013). Metodichni rekomendacii naukovo-pedagogichnomu skladu shhodo formuvannja kul'turi profesijnogo spilkuvannja u majbutnih oficeriv-prikordonnikiv [Methodological recommendations to the scientific and pedagogical staff regarding the formation of a culture of professional communication among future border officers]. *Zbirnik naukovih prac' Nacional'noi akademii Derzhavnoi prikordonnoi sluzhbi Ukraini. Ser. : Pedagogichni ta psihologichni nauki - Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Ser. : Pedagogical and psychological sciences*, 3, 17-25. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2013_3_4 [in Ukrainian].

2. Rembach, O. (2009). Teoretiko-metodichni aspekti formuvannja kul'turi profesijnogo spilkuvannja majbutnih oficeriv vnutrishnih vijs'k u vishhij navchal'nih zakladah MVS [Theoretical and methodological aspects of the formation of the culture of professional communication of future officers of internal forces in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs]. *Visnik Akademii upravlinnja MVS - Bulletin of the Academy of Administration of the Ministry of Internal Affairs*, 1, 138-152. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2009_1_12 [in Ukrainian].

3. Kochina, V.V. (2015). Kompetentnisnij pidhid u formuvanni kul'turi profesijnogo spilkuvannja majbutnih inzheneriv-pedagogiv transportnoi galuzi [A competent approach in the formation of a culture of professional communication of future engineers-pedagogues in the transport industry]. *Pedagogichna osvita: teoriya i praktika. Psihologija. Pedagogika - pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy*, 23, 66-71. - Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2015_23_115 [in Ukrainian].

4. Severinjuk, V. M. (2013). Sutnist' ta osoblivosti kul'turi profesijnogo spilkuvannja majbutnih uchiteliv u konteksti suchasnoi pedagogichnoi nauki [The essence and peculiarities of the culture of professional communication of future teachers in the context of modern pedagogical science]. *Pedagogika formuvannja tvorchoi osobistosti u vishhij i zagal'noosvitnij shkolah - Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 31, 341-346. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_31_48 [in Ukrainian].

5. Lokareva, G. V. (2013). Problema formuvannja u majbutnih zhurnalistiv kul'turi profesijnogo spilkuvannja jak oznaki komunikativnoi kompetentnosti [The problem of the formation of a culture of professional communication among future journalists as a sign of communicative competence]. *Pedagogika formuvannja tvorchoi osobistosti u vishhij i zagal'noosvitnij shkolah - Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 30, 221-228. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_30_36 [in Ukrainian].

УДК 159.944.3-057.85

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-5115-1526](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-5115-1526)

Дубініна Катерина Віталіївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології педагогічного факультету, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5264-8250>

Причулак Тетяна Семенівна заслужений працівник освіти України, викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист дисциплін природничого циклу, Комунальний заклад «Балтський педагогічний фаховий коледж», вул. Шевченка, 2, м. Балта

Попельницька Світлана Іванівна викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист іноземних мов, Комунальний заклад «Балтський педагогічний фаховий коледж», вул. Шевченка, 2, м. Балта

Гончарук Валентина Григорівна викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист музичних дисциплін, Комунальний заклад «Балтський педагогічний фаховий коледж», вул. Шевченка, 2, м. Балта,

Бондаренко Людмила Сергіївна викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист математичних дисциплін, Комунальний заклад «Балтський педагогічний фаховий коледж», вул. Шевченка, 2, м. Балта

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКРАСТИНАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджуються особливості прокрастинації студентів під час воєнного стану в Україні. Зазначено, що в сучасному мінливому та динамічному світі через надмірно швидкий темп життя, підвищенні вимоги соціуму, інформаційне перенавантаження студенти все частіше вдаються до прокрастинації. Дана проблематика почала загострюватися після введення карантинних обмежень у зв'язку з пандемією коронавірусу, а масовості набула з початком широкомасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Запропоновано власне визначення поняття «прокрастинація». Під прокрастинацією ми розуміємо феномен, який проявляється у звичці та схильності відкладати справи на потім через лінощі, фрустрацію або емоційне вигоряння. Виділено основні чинники, які призводять до прокрастинації, а саме: дезорганізацію; відсутність вміння систематизувати; страх: страх успіху або страх невдачі; перфекціонізм; лінощі; відсутність мотивації; відсутність

контролю за здобувачами з боку викладачів. Розглянуто п'ять видів прокрастинації: щоденна (побутова) – передбачає відкладення справ, які повинні виконуватися регулярно, такі як прибирання квартири, купівля їжі та інше; прокрастинація у прийнятті рішень (незалежно від значущості подібних рішень); невротична прокрастинація – передбачає відкладення прийняття життєво важливих рішень (наприклад, вибір кар'єри чи створення сім'ї); компульсивна прокрастинація – означає ситуацію, в якій у людини поєднуються одночасно поведінкова прокрастинація (відкладення будь-яких справ) та прокрастинація у прийнятті рішень; академічна прокрастинація – проявляється у відкладенні виконання академічної діяльності, такої як виконання домашніх робіт, написання курсової роботи. Охарактеризовано три компоненти, які входять до складу прокрастинації: емоційний, когнітивний та поведінковий. Проведено анонімне опитування для виявлення особливостей прокрастинації у студентів під час війни, а також досліджено рівні прокрастинації у здобувачів вищої освіти. Зроблено висновок, що особливість прокрастинації та її наслідки, не зважаючи на чинники, які її викликають проявляються у студентів на емоційному, також когнітивному та поведінковому рівнях, що негативно впливає на їх особистість та психологічне благополуччя, позначається на успішності їх навчальної діяльності та ефективності професійної підготовки.

Ключові слова: студенти, прокрастинація, війна, воєнний стан, академічна прокрастинація.

Dubinina Kateryna Vitaliivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology Faculty of Education, Dragomanov Ukrainian State University, 9, Pirogova St., Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5264-8250>

Prytuliak Tetiana Semenivna Honored Worker of Education of Ukraine, Teacher of the Highest Qualification Category, Teacher-Methodologist of Natural Science Disciplines, Municipal Institution «Balta Pedagogical Professional College», 2, Shevchenko St., Balta

Popelnytska Svitlana Ivanivna Teacher of the Highest Qualification Category, Methodist Teacher of Foreign Languages, Municipal Institution «Balta Pedagogical Professional College», 2, Shevchenko St., Balta

Honcharuk Valentyna Hryhorivna Teacher of the Highest Qualification Category, Methodist Teacher of Musical Disciplines, Municipal institution «Balta Pedagogical Professional College», 2, Shevchenko St., Balta

Bondarenko Liudmyla Serhiivna Teacher of the Highest Qualification Category, Methodist Teacher of Mathematical Disciplines, Municipal Institution «Balta Pedagogical Professional College», 2, Shevchenko St., Balta

FEATURES OF STUDENT PROCRASTINATION DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE

Abstract. The article examines the peculiarities of students' procrastination during martial law in Ukraine. It is noted that in today's fast-changing and dynamic world, due to the excessively fast pace of life, increased demands of society, and information overload, students are increasingly resorting to procrastination. This problem began to escalate after the introduction of quarantine restrictions in connection with the coronavirus pandemic, and became widespread with the beginning of the large-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine. We propose our own definition of the concept of "procrastination". By procrastination, we understand the phenomenon that manifests itself in the habit and tendency to postpone things for later due to laziness, frustration or emotional burnout. The main factors that lead to procrastination are highlighted, namely: disorganization; lack of ability to systematize; fear: fear of success or fear of failure; perfectionism; laziness; lack of motivation; lack of control over students by teachers. Five types of procrastination are considered: daily (household) procrastination - involves postponing tasks that should be done regularly, such as cleaning the apartment, buying food, etc.; procrastination in decision-making (regardless of the importance of such decisions); neurotic procrastination - involves postponing vital decisions (for example, choosing a career or starting a family) compulsive procrastination - means a situation in which a person combines both behavioral procrastination (postponing any tasks) and procrastination in decision-making; academic procrastination - manifests itself in postponing academic activities, such as doing homework, writing a term paper. Three components of procrastination are characterized: emotional, cognitive and behavioral. An anonymous survey was conducted to identify the characteristics of procrastination in students during the war, and the levels of procrastination in higher education students were studied. It is concluded that the peculiarity of procrastination and its consequences, despite the factors that cause it, are manifested in students at the emotional, cognitive and behavioral levels, which negatively affects their personality and psychological well-being, affects the success of their educational activities and the effectiveness of their professional training.

Keywords: students, procrastination, war, martial law, academic procrastination.

Постановка проблеми. В сучасному мінливому та динамічному світі через надмірно швидкий темп життя, підвищенні вимоги соціуму, інформаційне перенавантаження студенти все частіше вдаються до прокрастинації. Дана проблематика почала загострюватися після введення карантинних обмежень у зв'язку з пандемією коронавірусу, а масовості набула з початком широкомасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України.

Відомо, що прокрастинація супроводжується нервовою напругою, погіршенням концентрації уваги, емоційним та фізичним стресом, зниженням самооцінки, відчуттям провини, втратою віри в себе та своєї сили. Всі перераховані вище стани негативно впливають на навчальну діяльність здобувачів вищої освіти і призводить до зниження їх академічної успішності, що в кінцевому результаті впливає на їх професійний розвиток та професійну компетентність.

Сьогодні можемо спостерігати, що студенти накопичують велику заборгованість з виконання завдань, вони постійно «відкладають їх на потім». Сутність даного феномену полягає в тому, що людина це робить усвідомлено. Дослідження цієї проблеми свідчить про її соціальну значущість, актуальність та важливість її вивчення з метою попередження та уникнення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволив визначити, що дослідження феномену прокрастинації здійснювали вітчизняні та закордонні вчені.

Науковці Т. Ільхан, М. Каган, М. Кандемір, О. Чакір, О. Шакир досліджували студентів в університетах Туреччини і обґрунтували, що академічна прокрастинація пов'язана з перфекціонізмом і obsесивно-компульсивними рисами особистості [1].

Цікавим є дослідження Дж. Феррарі та С. Шер [2] в якому вони з'ясували, що студентами однаково на потім відкладаються академічні та неакадемічні завдання. Автори зробили припущення, що винні у цьому не здобувачі, а викладачі, бо саме вони приділяють мало уваги дисципліні і вірять виправданням студентів, які невчасно виконали завдання, адже таким чином вони підкріплюють і стимулюють розвиток прокрастинації у навчаємих.

Є. Бази́ка акцентує увагу на тому, що прокрастинація є ознакою нерозвинених волевих якостей та процесів, нездатністю до самоорганізації, цілеспрямованості і пов'язує її з лінівством, сибаритством, депресією. До різновидів цього явища науковиця виокремила: відстрочку, марнування і контрпродуктивність [3].

К. Дубініна досліджувала прокрастинацію як проблему психології особистості студентів і довела, що прокрастинація – це своєрідна емоційна реакція особистості на планові або необхідні справи, схильність людини до відкладання своїх справ [4].

Метою статті є визначення головних особливостей прокрастинації студентів під час воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Феномен прокрастинації лише відносно недавно з'явився в науковому психологічному розумінні. За останні десять років науковці опублікували значну кількість важливих для розвитку психологічної науки праць присвячених феномену прокрастинації, його причинам та наслідкам для індивідів у різних сферах людського життя.

Проте поняття «прокрастинація» не є новим для людства, оскільки його витоки можна простежити, проаналізувавши літературні джерела та навіть

фольклор різних народів світу. Згадки про прокрастинацію є навіть у прислів'ях та приказках, які передавалися з покоління в покоління. У різні епохи та у різних народів світу ми знаходимо як негативні, так і позитивні згадки про явище прокрастинації [5].

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що перший історичний аналіз поняття був зроблений у 1992 році в книзі Н. Мілграма «Прокрастинація – хвороба сучасності», але широкий спектр наукових досліджень розпочався значно раніше, за два десятиліття до виходу цієї книги. У широкому розумінні науковий термін «прокрастинація» згадується в 1977 році в книзі П. Рінгенбаха «Прокрастинація в людському житті» (P. Ringenbach «Procrastination in Human Life»). Того ж року вийшла ще одна книга під назвою «Подолання прокрастинації», написана А. Еллісом і В. Кнаусом. Ця книга була заснована на серії клінічних досліджень. У 1983 році Дж. Берк і Л. Юен опублікували науково-популярну книгу «Прокрастинація: що це таке і як з нею боротися». У середині 1980-х років почався науковий та академічний аналіз цього явища. Саме в цей час були складені перші опитувальники для вивчення проблеми прокрастинації [6].

Не дивлячись на значну кількість досліджень цього феномену та написаних праць, науковці до сих пір не мають одностайності щодо його трактування.

Так наприклад, Н. Мілграм розглядає прокрастинацію як поведінку послідовного зволікання; наслідок неякісного поведінкового продукту таку, що включає завдання, яке сприймається прокрастинатором як важливе для виконання; результат емоційного розладу [7].

Психолог П. Стіл стверджує, що «прокрастинацію слід аналізувати майже як типову людську помилку». Він трактує прокрастинацію саме як добровільне відкладання виконання заздалегідь запланованого завдання, незважаючи на його негативні наслідки. На його думку, це явище є ірраціональним, оскільки не існує прийнятної причини для прокрастинації. Тому при описі цього явища виділяють три основні критерії, які визначають поведінку людини як прокрастинацію: затримка, марність і контрпродуктивність [8; 9].

В. Ковилін вважає, що прокрастинація – це поведінковий патерн, при якому особистість свідомо відкладає виконання важливих справ на потім, проте, вона лишається діяльною, але її активність спрямована на сторонні, часом безглузді заняття [10; 11].

Таким чином, здійснивши аналіз наукових підходів щодо трактування поняття «прокрастинація» можемо запропонувати власну дефініцію цього терміна. На нашу думку, прокрастинація – це феномен який проявляється у звичці та схильності відкладати справи на потім через лінощі, фрустрацію або емоційне вигорання.

Досить багато вчених намагалися пояснити чинники та причини виникнення прокрастинації у людини.

Виділимо основні чинники, які призводять до прокрастинації [12]:

1. Дезорганізація. Здобувачі починають концентруватися на «комфортних» завданнях, які є найбільш зручними, цікавими або легко реалізованими розділяючи їх на:

- важливі та термінові;
- важливі та нетермінові;
- неважливі та термінові;
- неважливі та нетермінові.

2. Відволікання.

3. Забування.

4. Відсутність вміння систематизувати.

5. Страх: страх успіху або страх невдачі.

6. Перфекціонізм, який проявляється у формі твердості чи негнучкості свідомості.

7. Лінощі.

8. Відсутність мотивації.

9. Відсутність контролю за здобувачами з боку викладачів.

Н. Мілграм із співавторами виділили п'ять видів прокрастинації:

✓ щоденна (побутова) – передбачає відкладення справ, які повинні виконуватися регулярно, такі як прибирання квартири, купівля їжі та інше;

✓ прокрастинація у прийнятті рішень (незалежно від значущості подібних рішень);

✓ невротична прокрастинація – передбачає відкладення прийняття життєво важливих рішень (наприклад, вибір кар'єри чи створення сім'ї);

✓ компульсивна прокрастинація – означає ситуацію, в якій у людини поєднуються одночасно поведінкова прокрастинація (відкладення будь-яких справ) та прокрастинація у прийнятті рішень;

✓ академічна прокрастинація – проявляється у відкладенні виконання академічної діяльності, такої як виконання домашніх робіт, написання курсової роботи [7].

Розглянемо як прокрастинація проявляється у студентів більш детально.

Період навчання – особливо важливий час для професійного становлення кожного студента. Він характеризується особистісним розвитком, зміною перспективи та світогляду, професійним самовизначенням, плануванням майбутніх професійних цілей та набуттям самостійності. Академічні та професійні досягнення є дуже важливими, оскільки вони формують основу для особистого успіху в обраній професії. Академічна прокрастинація часто стає перешкодою на шляху до цих досягнень.

Прокрастинація проявляється в тому, що студент, розуміючи, що потрібно виконати важливі і конкретні завдання, ігнорує їх і зосереджується

на неважливих, але більш приємних і легких заняттях, таких як прогулянки, інтернет, домашні справи, читання книг, перегляд фільмів і телепередач, ніби відпочиваючи, але це відрізняється від відпочинку, тому що в нормальному стані енергетичні запаси людини відновлюються, в той час як при прокрастинації вони, навпаки, втрачаються. В результаті важливі справи відкладаються і нагромаджуються. Коли стає зрозуміло, що дедлайни вже дотримані або скоро будуть дотримані, студент відмовляється виконувати завдання або намагається зробити все за відносно короткий час. Завдання зазвичай виконуються поспіхом, неякісно, із запізненням і помилками, що призводить до поганих оцінок, зниження успішності, втрачених можливостей, а іноді навіть до відрахування з університету.

Таким чином, в контексті навчальної діяльності прокрастинація є проміжним процесом між сприйняттям самого завдання та прийняттям рішення про його виконання. Внутрішня та зовнішня привабливість завдання є дуже важливим моментом, оскільки впливає на подальший вибір учнем стратегії поведінки. Привабливі завдання спонукають студента бути достатньо вмотивованим, щоб виконати їх до певного терміну. Непривабливі завдання через свою нестандартність, складність та відсутність інтересу в здобувача часто призводять до перенесення або повного затягування термінів виконання та пропуску всіх дедлайнів. Оцінка власних здібностей також є важливим елементом у прийнятті рішення про те, як виконати завдання, і пов'язана з нерішучістю, тривогою, перфекціонізмом і негативним досвідом виконання складних завдань. Тому конфлікти між «важливим» і «приємним», «я можу» і «я повинен» зазвичай призводять до прокрастинації, яка має три компоненти: емоційний, когнітивний і поведінковий [8]. Розуміння цих складових дозволяє виокремити прояви прокрастинації на кожному рівні з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків, що пов'язують їх між собою.

На емоційному рівні академічна прокрастинація супроводжується відчуттям дискомфорту через зволікання, що пов'язано з ірраціональністю мотивації, коли продуктивна діяльність замінюється тимчасовим задоволенням. Виразним проявом дискомфорту є виникнення паніки, неспокою, стресу та тривоги [5]. Емоційними наслідками прокрастинації є виникнення почуття провини, сорому, байдужості, гніву, розчарування, депресії, зневіри, фрустрації, стресу, панічних атак і незадоволеності в різних сферах життя [10].

На когнітивному рівні студенти, які прокрастинують, сумніваються у власних здібностях і використовують негативні сценарії, такі як «Від мене нічого не залежить», «Це провал, я не зможу виконати це завдання», а невпевненість у собі виникає як реакція на прокрастинацію: «Зі мною завжди так трапляється» тощо. Такий тип мислення породжує почуття відчаю та провини, а також призводить до відчуття безнадійності та депресії. Результатом є хибні установки та ірраціональні переконання.

На поведінковому рівні прокрастинація проявляється по-різному. Адаптивний варіант – це поведінкова стратегія мобілізації, при якій студент під впливом стресу і дефіциту часу все ж виконує завдання вчасно, часто завдяки позитивному підкріпленню – позитивній винагороді (гарній оцінці). Деадаптивний варіант характеризується тим, що людина відкладає виконання певного завдання на невизначений термін через нерішучість. Така поведінкова стратегія пов'язана з погіршенням фізичного та психоемоційного самопочуття студента. Неодноразове звернення до прокрастинації створює відчуття незадоволеності собою, неможливості щось змінити у своїй поведінці, сприяє формуванню негативних тенденцій на шляху до самоактуалізації. Наслідками є такі ознаки дисбалансу, як блокування діяльності та зниження продуктивності [13].

Таким чином, когнітивна, емоційна та поведінкова складові прокрастинації причинно пов'язані між собою, і, зрозумівши їх, можна досягнути прояв механізму прокрастинації та його негативні наслідки. Наслідками явища прокрастинації у студентів є зниження академічної успішності, що негативно впливає на особистість студентів, їх психологічне благополуччя та ефективність професійної підготовки.

Для виявлення особливостей прокрастинації у студентів під час війни нами було проведено анонімне опитування. В опитуванні прийняли участь 47 студентів. Студентам пропонувалося серед перерахованих чинників обрати той, який найбільше призводить до виникнення у них прокрастинації та обґрунтувати свій вибір. Отримані результати ми відобразили в таблиці 1.

Таблиця 1

Чинники, які найбільше впливають на виникнення прокрастинації у студентів під час воєнного стану в Україні

Чинники	Отримані результати кількість осіб
Дезорганізація	2 (4%)
Відволікання	12 (26%)
Забування	5 (11%)
Відсутність вміння систематизувати	1 (2%)
Страх: страх успіху або страх невдачі	2 (4%)
Перфекціонізм	1 (2%)
Лінощі	10 (21%)
Відсутність мотивації	9 (19%)
Відсутність контролю за здобувачами з боку викладачів	5 (11%)

З таблиці 1 ми бачимо, що 2 (4%) студенти вважають, що до прокрастинації їх призводить дезорганізація, тобто в першу чергу вони виконують ті завдання, які є найбільш цікавими або легкими.

12 (26%) студентів обрали чинник відволікання. Вони пояснили це тим, що постійно відволікаються на прочитання новин в різних месенджерах, адже переймаються тим, що відбувається в Україні.

5 студентів (11%) забувають вчасно виконувати завдання.

1 студент (2%) зазначив, що у нього виникають труднощі із систематизуванням інформації.

2 студенти (4%) визначилися з тим, що вони починають прокрастинувати через те, що відчують «страх невдачі», адже бояться того, що завдання буде виконане не правильно.

1 студент (2%) обрав чинник перфекціонізму, обґрунтувавши це тим що аби як завдання виконувати не годиться, а якщо його виконувати, то на високому рівні.

10 осіб (21%) зазначили, що прокрастинувати вони починають із-за лінощів.

9 здобувачів (19%) вважають, що прокрастинацію у них викликає відсутність мотивації до навчання та виконання завдань, адже в майбутньому не планують працювати за фахом.

5 здобувачів (11%) чинником обрали «відсутність контролю за здобувачами з боку викладачів», адже вважають, що викладачі неналежним чином контролюють виконання завдань студентами.

Також у своєму дослідженні ми використали методику «Шкала загальної прокрастинації» розроблену К. Лей.

Відповідно до результатів нашого дослідження, ми відобразили їх у таблиці 2.

Таблиця 2

Рівні прояву прокрастинації у студентів під час воєнного стану в Україні

<i>Рівні прояву прокрастинації у студентів</i>	<i>Кількість студентів</i>	<i>%</i>
Високий	8	17
Середній	35	74
Низький	4	9

Відповідно до нашого дослідження ми встановили наступні результати за тестом «Шкала загальної прокрастинації» (К. Лей), було виявлено, що 17% опитаних притаманний високий рівень схильності до прокрастинації, 74% мають середній рівень схильності до прокрастинації і 9% досліджуваних мають низьку схильність власне до прокрастинації.

З кількісних показників, наведених у таблиці 2, можна говорити про те, що 17% учасників мають високий рівень саме схильності до прокрастинації. Це свідчить про те, що прокрастинація є нормальним і звичним явищем для цих студентів, які систематично вдаються до відкладання всіх важливих справ. Середній рівень прокрастинації є характерним для 74% опитаних студентів.

Іншими словами, ці студенти власне час від часу вдаються до прокрастинації та відкладання справ. Низький рівень академічної прокрастинації, який характеризується відсутністю тенденцій до прокрастинації, виявлено у 9% досліджуваних студентів.

Висновки. Теоретичний аналіз наукової літератури показав, що явище прокрастинації найбільш поширене серед людей у студентські роки. Надано власне визначення поняття прокрастинація, під яким ми розуміємо феномен який проявляється у звичці та схильності відкладати справи на потім через лінощі, фрустрацію або емоційне вигоряння.

При дослідженні чинників виникнення цього явища у студентів під час воєнного стану в Україні було виявлено, що найбільш поширеними детермінантами власне є перфекціонізм, страх невдачі, також страх успіху, погана саморегуляція, опір зовнішньому контролю, цілепокладання, погана перцептивно-сміслова організація часу та певний дискомфорт від виконання конкретних завдань.

У науковій статті розкриваються особливості та наслідки цього явища, яке проявляється у студентів на емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях, негативно впливають на їх особистість та психологічне благополуччя, позначається на успішності їх навчальної діяльності та ефективності професійної підготовки.

В результаті аналізу даних отриманих в ході опитування студентів було виявлено, що більшість здобувачів характеризуються середнім рівнем прокрастинації, а є і такі, які мають епізодичну прокрастинацію і постійну прокрастинаційну поведінку.

Література:

1. Чуйко Г. В., Комісарик М. І. Прокрастинація: сутність і причини. *International scientific innovations in human life. Proceeding of the 1st International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. Manchester, United Kingdom. 2021. P. 408–416. URL: <https://sci-conf.com.ua/i-mezhdunarodnaya-nauchnoprakticheskaya-konferentsiya-international-scientificinnovations-in-human-life-28-30-iyulya-2021-godamanchester-velikobritaniya-arhiv>
2. Scher S. J. & Ferrari J. R. Toward an understanding of academic and nonacademic task procrastinated by students: The use of daily logs. *Psychology in the Schools*. 2000. V. 37. № 4. P. 359–366.
3. Базика Є. Л. Стан прокрастинації як чинник, який пригнічує формування успішної особистості студента: результати дослідження. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 5. С. 23–30.
4. Дубініна К. В. Прокрастинація як проблема психології особистості студента. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2018. Випуск 7. С. 172-180.
5. Журавльова О. В. Психологія прокрастинації особистості студента: дис. ... доктора психол. наук. 19.00.07. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2020. 465 с.
6. Соболева С. Академічна прокрастинація як психолого-педагогічна проблема. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2014. Вип.34. С. 190-197. URL: nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2014_34_26

7. Milgram, N., & Tenne, R. (2000). Personality correlates of decisional and task avoidant procrastination. *European Journal of Personality*, 14 (2), 141–156.
8. Колтунович Т. А., Поліщук О.М. Прокрастинація – конфлікт між «важливим» і «приємним». *Молодий вчений*. 2017. № 5(45). С. 211-218.
9. Berbets, T., Berbets, V., Babii, I., Chyrva, O., Malykhin, A., Sushentseva, L., Medynskii, S., Riaboshapka, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Maksymchuk, I., & Maksymchuk, B. (2021). Developing Independent Creativity in Pupils: Neuroscientific Discourse and Ukraine's Experience. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 314-328. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/252>
10. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rasskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245>
11. Крейдун, Н. П., Невоєнна, О. А., Поліванова, О. Є., Яворовська, Л. М., Яновська, С. Г. Особливості особистості студентів, схильних до ліні та прокрастинації. *Проблеми сучасної освіти: збірник науково-методичних праць*. 2013. №4. С. 6-12.
12. Дворник М.С. Соціально-психологічні практики відтермінування в конструюванні особистістю власного майбутнього : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2014. 200 с.
13. Шевченко В. В. «Синдром біженця» як психологічна проблема і умовах війни. *Габітус*. 2022. Випуск 42. С. 228-231. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.39>

References:

1. Chuiko H. V., Komisaryk M. I. (2021). Prokrastynatsiia: sutnist i prychyny [Procrastination: the essence and causes]. *International scientific innovations in human life. Proceeding of the 1st International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. Manchester, United Kingdom. URL: <https://sci-conf.com.ua/i-mezhdunarodnaya-nauchnoprakticheskaya-konferentsiya-international-scientificinnovations-in-human-life-28-30-iyulya-2021-godamanchester-velikobritaniya-arhiv>
2. Scher S. J. & Ferrari J. R. (2000). Toward an understanding of academic and nonacademic task procrastinated by students: The use of daily logs. *Psychology in the Schools*, V. 37, № 4. P 359–366.
3. Bazyka Ye. L. (2014). Stan prokrastynatsii yak chynnyk, yakyi pryhnychuie formuvannia uspishnoi osobystosti studenta: rezultaty doslidzhennia [The state of procrastination as a factor that suppresses the formation of a successful student's personality: research results]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical psychology and social work*, 5, 23–30.
4. Dubinina K. V. (2018). Prokrastynatsiia yak problema psykholohii osobystosti studenta [Procrastination as a problem of student's personality psychology]. *Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 12: Psykholohichni nauky – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 12: Psychological sciences*, Vypusk 7, 172-180.
5. Zhuravlova O. V. (2020). Psykholohiia prokrastynatsii osobystosti studenta [Psychology of student's procrastination]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Lutsk.
6. Cobolieva S. (2014). Akademichna prokrastynatsiia yak psykholoho-pedahohichna problema [Academic Procrastination as a Psychological and Pedagogical Problem]. *Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody»*. *Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia – Humanitarian Bulletin of the State Higher Educational Institution "Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University"*. *Pedagogy. Psychology. Philosophy*, Vyp. 34, 190-197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdp_u_2014_34_26

7. Milgram, N., & Tenne, R. (2000). Personality correlates of decisional and task avoidant procrastination. *European Journal of Personality*, 14 (2), 141–156.

8. Koltunovych T. A., Polishchuk O.M. Prokrastynatsiia – konflikt mizh «vazhlyvym» i «pryiemnym». *Molodyi vchenyi*. 2017. № 5(45). S. 211-218.

9. Berbets, T., Berbets, V., Babii, I., Chyrva, O., Malykhin, A., Sushentseva, L., Medynskii, S., Riaboshapka, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Maksymchuk, I., & Maksymchuk, B. (2021). Developing Independent Creativity in Pupils: Neuroscientific Discourse and Ukraine's Experience. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 314-328. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/252>

10. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rasskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245>

11. Kreidun, N. P., Nevoienna, O. A., Polivanova, O. Ye., Yavorovska, L. M., Yanovska, S. H. (2013). Osoblyvosti osobystosti studentiv, skhylnykh do lini ta prokrastynatsii [Personality traits of students prone to laziness and procrastination]. *Problemy suchasnoi osvity: zbirnyk naukovometodychnykh prats – Problems of modern education: a collection of scientific and methodological works*, 4, 6-12.

12. Dvornyk M. S. (2014). Sotsialno-psykholohichni praktyky vidterminuvannia v konstruiuvanni osobystistiu vlasnoho maibutnoho. *Candidate's thesis*. Kyiv.

13. Shevchenko V. V. (2020). «Syndrom bizhentsia» yak psykholohichna problema i umovakh viiny ["Refugee Syndrome" as a Psychological Problem in the Context of War.]. *Habitus – Habitus*, Vypusk 42, 228-231. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.39>

УДК 159.91:896.22

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1527-1539](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1527-1539)

Єна Олексій Анатолійович заступник начальника Центру психіатричної допомоги та психофізіологічного добору Державної установи «Головний медичний центр Міністерства внутрішніх справ України», здобувач наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія, Харківський національний університет внутрішніх справ, тел.: (044) 481-57-94, <https://orcid.org/0009-0004-6981-3103>

ПРОГРАМНО-АПАРТНИЙ КОМПЛЕКС «ПСИХОЛОТ» ЯК НОВІТНЯ ТЕХНОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОГО ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО ДОБОРУ В СИСТЕМІ МВС

Анотація. Для успішної адаптації до складних умов службової діяльності поліцейський повинен мати певний комплекс індивідуальних професійно-важливих психофізіологічних якостей (ПВПФЯ), специфічний для цієї професії та її особливостей. Вирішення цієї проблеми вимагає сучасних і надійних методів професійного добору, в основі якого знаходиться медичний професійний психофізіологічний добір кандидатів на службу в Національну поліцію України (НПУ). Він дає можливість оцінити рівень розвитку генетично детермінованих психофізіологічних характеристик поліцейських та їх придатність до роботи в умовах підвищеної небезпеки.

З метою об'єктивної оцінки ПВПФЯ використовуються спеціальні програмно-апаратні комплекси (ПАК) які забезпечують стандартизацію, надійність та валідність обстеження. Їх використання обов'язково повинно бути затверджене відповідними нормативними документами із зазначенням чітких критеріїв відбору, розробленими з урахуванням вимог кожного виду робіт, пов'язаних з небезпечними умовами.

Обов'язковою умовою вибору програмно-апаратного комплексу є вимога відповідності стандарту ДСТУ EN ISO, що висуваються до медичного обладнання. На сьогоднішній день, єдиною сертифікованою сучасною медичною електронною системою для проведення професійного психофізіологічного відбору українського виробництва, яка відповідає всім регламентним вимогам, що висуваються до медичного обладнання, та дозволяє проводити відбір кандидатів на роботи підвищеної небезпеки являється ПАК «Психолот».

В системі МВС проведення психофізіологічного добору є обов'язковим етапом під час проходження медичної (військово-лікарської) комісії, та врегульоване відповідними діючими нормативними документами. Але, на теперішній час виникла необхідність перегляду та внесення змін до цих

нормативних документів, з урахуванням нових вимог до програмно-апаратних тестових комплексів, та імплементації напрацювань і розробок в галузі психофізіологічного відбору з метою їх впровадження і практичного використання.

Ключові слова: програмно-апаратний комплекс психофізіологічного обстеження, професійний психофізіологічний добір, професійно важливі психофізіологічні якості, психофізіологічна експертиза, критерії психофізіологічного добору.

Yena Oleksiy Anatoliyovych deputy head of the Center for Psychiatric Care and Psychophysiological Selection of the State Institution «Main Medical Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine», recipient of the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 053 Psychology, Kharkiv National University of Internal Affairs, tel.: (044) 481-57-94, <https://orcid.org/0009-0004-6981-3103>

SOFTWARE AND HARDWARE COMPLEX "PSYCHOLOT" AS THE NEWEST TECHNOLOGY OF PROFESSIONAL PSYCHOPHYSIOLOGICAL SELECTION IN THE MIA SYSTEM

Abstract. In order to successfully adapt to the difficult conditions of official activity, a police officer must have a certain complex of individual professionally important psychophysiological qualities (IPIPQ), specific to this profession and its features. Solving this problem requires modern and reliable methods of professional selection, which is based on the medical professional psychophysiological selection of candidates for service in the National Police of Ukraine (NPU). It provides an opportunity to assess the level of development of genetically determined psychophysiological characteristics of police officers and their suitability for work in conditions of increased danger.

For the purpose of objective assessment of the IPIPQ, special software and hardware complexes (SHC) are used that ensure standardization, reliability and validity of the examination. Their use must be approved by relevant regulatory documents specifying clear selection criteria developed taking into account the requirements of each type of work associated with hazardous conditions.

A mandatory condition for choosing a software and hardware complex is the requirement of compliance with the DSTU EN ISO standard, which is applied to medical equipment. To date, the only certified modern medical electronic system for conducting professional psychophysiological selection of Ukrainian production, which meets all the regulatory requirements for medical equipment and allows for the selection of candidates for high-risk jobs, is the PSYCHOLOT system.

In the system of the Ministry of Internal Affairs, conducting a psychophysiological selection is a mandatory stage during the passage of a medical (military-medical) commission, and is regulated by relevant current regulatory

documents. However, at present, there is a need to review and amend these regulatory documents, taking into account new requirements for software and hardware test complexes, and implementation of developments and developments in the field of psychophysiological selection for the purpose of their implementation and practical use.

Keywords: software and hardware complex of psychophysiological examination, professional psychophysiological selection, professionally important psychophysiological qualities, psychophysiological examination, psychophysiological selection criteria.

Постановка проблеми. Частиною третьою статті 5 Закону України «Про охорону праці» визначено, що «до виконання робіт підвищеної небезпеки та тих, що потребують професійного добору допускаються особи за наявності висновку психофізіологічної експертизи».

Наказом Міністерства охорони здоров'я України та Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 23.09.1994 р. № 263/121 (зі змінами, внесеними наказом Міністерства охорони здоров'я України та Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 06.06.1995 р. № 102/85, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 05.07.1995 р. за № 202/738) затверджено переліку робіт, де є потреба у професійному доборі.

Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2017 р. № 285 затверджено «Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС». Разом з тим, Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.12.2015 р. № 1583 «Про затвердження Порядку психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції та Порядку обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності кандидатів на службу в поліції», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 12.01.2016 р. за № 37/28167 до 2023 року було передбачено проведення професійного психофізіологічного добору кандидатів на службу в НПУ лише з використанням програмно-апаратного комплексу (ПАК) «Прогноз», розробленого в 1993 р. з урахуванням потреб і технічних можливостей того часу, та опираючись на критерії оцінки професійно-важливих психофізіологічних якостей поліцейських НПУ, що вже застаріли [5, 6, 7].

На сьогоднішній день застосування програмно-апаратних тестових комплексів для психофізіологічного обстеження можливе лише за умови позитивних результатів їх перевірки установленим порядком на відповідність регламентним вимогам згідно з вимогами Постанови Кабінету Міністрів України від 02.10.2013 р. № 753 «Про затвердження технічного регламенту щодо медичних виробів» (зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 27.05.2014 р. № 181, від 01.07.2014 р. № 215, від 05.08.2015 р. № 572, від 23.12.2015 р. № 1101, від 30.12.2015 р. № 1163, від 23.03.2016 р. № 240, від 08.08.2016 р. № 512).

Відтак, програмно-апаратний тестовий комплекс повинен бути офіційно зареєстрованим як медичний засіб і мати сертифікат про його відповідність установленим регламентним вимогам. Показники тестових обстежень повинні доповнюватись результатами спостереження за поведінкою і вегетативними реакціями обстежуваного та співбесіди з ним, що виражаються у формалізованих оцінках [5, 6,7]. Зазначені вимоги обумовили необхідність розробки нових підходів в системі професійного психофізіологічного добору та перегляду існуючих критеріїв оцінки професійно важливих психофізіологічних якостей поліцейських НПУ на зміну застарілим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 1994 року питанням розробки спеціалізованого тестового комплексу для оцінки індивідуальних психологічних та фізіологічних особливостей кандидатів на службу в органах внутрішніх справ займалися фахівці Інституту фізіології О.О. Богомольця НАН України. Одночасно протягом 90-х років питаннями професійно-психологічного добору і психологічного забезпечення службової діяльності тодішньої української міліції займалася ціла низка вітчизняних вчених (В. Андросюк, В. Барко, В. Казміренко, Л. Казміренко, С. Максименко, О. Северов, В. Синьов, О. Шаповалов, Г. Юхновець, С. Яковенко та ін.) [2]. Результатом наукової роботи Інституту фізіології став ПАК «Прогноз» розроблений з урахуванням потреб і технічних можливостей того часу, та опираючись на критерії оцінки індивідуальних якостей працівників міліції. Вимоги до їх відбору відповідали умовам професійної діяльності, викладеним у професіографічному аналізі та з урахуванням технічного оснащення, доступного в той період. Програмне забезпечення комплексу було призначене для використання його на ПК типу IBM з операційною системою MS DOS. На теперішній час ця операційна система майже не використовується на сучасних комп'ютерах, а працюючі моделі застарілі та мають надмірні години напрацювання, потребуючи частого ремонту та збільшуючи ризики відмов при збільшенні кількості обстежень в режимі дефіциту часу. Фахівців, здатних обслуговувати та проводити поточний ремонт такої техніки на сьогоднішній день практично немає.

Мета статті – обґрунтувати необхідність проведення технічної та програмної модернізації системи професійного психофізіологічного добору поліцейських шляхом використання спеціалізованого ПАК «Психолот».

Виклад основного матеріалу. Професія поліцейського пов'язана не тільки з виконанням набору специфічних робочих операцій, але і з особливостями режиму праці і відпочинку (змінна праця з нічними чергуваннями, моніторинг за пультом управління і ін.), з особливостями навколишнього середовища (робота на відкритому повітрі), з екстремальними факторами (нервово емоційні перевантаження, шум, вібрація і ін.). Не всі люди в рівній мірі і в прийнятні терміни можуть опанувати відповідну професію, пристосуватися до специфічних умов роботи в поліції. Тому в ряді випадків

доводиться відбирати тих з них, які мають досить розвинені ПВПФЯ, організм яких більш стійкий до впливу виробничих умов середовища і трудової діяльності і може пристосуватися до них у відносно короткі терміни без шкоди для здоров'я і працездатності [2].

У 2002 році Наказом МВС України від 06.02.2002 року №85 "Про затвердження Положення про діяльність військово-лікарської комісії та Порядку проведення військово-лікарської експертизи і медичного огляду військовослужбовців та осіб рядового та начальницького складу в системі МВС", зареєстрованим в Міністерстві юстиції України від 22.02.2001 №164/5355, були затверджені критерії професійного психофізіологічного відбору в органи внутрішніх справ.

На сьогоднішній час, в системі МВС проведення медичного професійного психофізіологічного відбору чітко регламентовано [5, 6, 7].

Для забезпечення стандартності умов проведення психофізіологічних обстежень, прискорення процедур тестування і аналізу результатів, зменшення вірогідності помилок і суб'єктивності експерта, автоматизації отримання формалізованих оцінок і формування висновків при проведенні психофізіологічного обстеження (ПФО) доцільно застосовувати спеціалізовані програмно-апаратні тестові комплекси, що дозволяє уніфікувати процедуру ПФЕ, підвищити достовірність і прискорити швидкість розрахунку результатів обстеження та формування Висновку ПФО.

Реалізація вищевказаних нормативних документів передбачала проведення психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в НПУ з використанням програмно-апаратного комплексу «Прогноз», розробленого в 1994 році з урахуванням потреб і технічних можливостей того часу, та опираючись на критерії оцінки професійно важливих психофізіологічних якостей поліцейських НПУ, що вже застаріли. Програмне забезпечення комплексу призначене для використання його на ПК типу IBM з операційною системою MS DOS. На теперішній час ця операційна система майже не використовується на сучасних комп'ютерах, а працюючі моделі застаріли та мають надмірні години напрацювання, потребуючи частого ремонту та збільшуючи ризики відмов при збільшенні кількості обстежень в режимі дефіциту часу.

Саме обладнання сумісно з адаптером реєстрації відповідних реакцій, серцевого ритму та інших датчиків також має значне зношення, що призводить до частих поломок, втраті часу та ресурсів на їх відновлення. Як будь-яка працююча система, ПАК «Прогноз» потребує постійного сервісного обслуговування та підтримки, але вона здійснюється повільно через брак профільних технічних спеціалістів.

Серед недоліків, які також пов'язані з технічним застарінням існуючого комплексу є проблеми з роздрукуванням Протоколу ПФО. Більшість сучасних принтерів не підтримують роботу з системою MS DOS, тому доводиться заповнювати його вручну, витрачаючи додатковий час. Окрім того, в

інтерфейсі ПАК «Прогноз» не передбачена можливість вводу даних українською мовою, що часто ускладнює роботу з базами даних обстежених і порушує вимоги до ведення медичної документації державною мовою.

На сьогоднішній день зростає потреба в прискоренні процесу обстеження та збільшення їх кількості в обмежений період часу з одночасним збереженням надійності вимірювання психофізіологічних ПВЯ. Одночасне якісне обстеження групи осіб за допомогою ПАК «Прогноз» неможливе бо потребує постійної присутності протягом процесу тестування поряд з кожним респондентом спеціаліста для закріплення датчиків, реєстрації відповідей на клавіатурі, надання додаткових інструкцій.

З практичного досвіду, одними з найчастіших скарг з боку обстежуваних є:

- недостатньо зрозуміла інструкція,
- відсутність графічних тизерів з прикладами того, як буде виглядати тестове завдання,
- відсутність запрограмованих тренувальних спроб які дали б змогу швидше засвоїти суть завдання і уникнути помилкових реакцій.

Як зазначалося раніше, окрім дослідження самих ПВЯ велике значення в формуванні комплексної оцінки психофізіологічних особливостей має поведінка, вегетативні реакції, емоційний фон, ставлення до процесу тестування, коментарі, наявність та кількість додаткових запитань саме в момент обстеження. Адже сам процес ПФО певним чином моделює емоційне навантаження з яким в подальшому доведеться зіштовхнутися поліцейському під час виконання своїх службових обов'язків. Ці прояви респондент зазвичай намагається приховати під час співбесіди з практичним психологом або психіатром, а в момент зосередження на виконанні тестового завдання вони важко контролюються, а тому стають більш виразними. Такі дані мають велику цінність для побудови комплексного психологічного портрету особистості респондента. В сучасній системі ПФО вони не враховуються належним чином, а роль лікаря-психофізіолога спрощена до інструктора. На нашу думку, важливе перспективне значення має реалізація в програмно-апаратному комплексі можливості вносити ці дані в Протокол ПФО та врахувати їх параметри при формуванні і винесенні експертного рішення.

На сьогоднішній день застосування програмно-апаратних тестових комплексів для психофізіологічної експертизи можливе лише за умови їх перевірки на відповідність регламентним вимогам згідно з вимогами Постанови Кабінету Міністрів України від 02.10.2013 р. № 753 «Про затвердження технічного регламенту щодо медичних виробів» (зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 27.05. 2014 р. № 181, від 01.07.2014 р. № 215, від 05.08.2015 р. № 572, від 23.12.2015 р. № 1101, від 30.12.2015 р. № 1163, від 23.03.2016 р. № 240, від 08.08.2016 р. № 512). Програмно-апаратний тестовий комплекс повинен бути офіційно зареєстрованим як медичний засіб і мати сертифікат про його відповідність цим вимогам.

Показники тестових обстежень повинні доповнюватись результатами спостереження за поведінкою і вегетативними реакціями обстежуваного та співбесіди з ним, що виражаються у формалізованих оцінках.

Такі вимоги обумовлюють необхідність розробки нових підходів в системі психофізіологічного відбору та перегляду критеріїв оцінки професійно важливих психофізіологічних якостей поліцейських НПУ.

До проведення психофізіологічного обстеження можуть бути допущені лікарі-психофізіологи (лікарі з функціональної діагностики) відділень (кабінетів) психопрофілактики та професійного психофізіологічного відбору Державної установи «Центр психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору МВС України» та центрів психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору Державних установ «Територіальне медичне об'єднання МВС України» по областях та місту Києву, які пройшли відповідну спеціалізацію (тематичне удосконалення) і отримали сертифікат за спеціальністю «Психофізіологія» або «Функціональна діагностика».

Процедура психофізіологічного обстеження передбачає визначення рівня розвитку професійно важливих психофізіологічних якостей, таких як увага, пам'ять, стійкість до впливу стресів, швидкість реакції, врівноваженість нервових процесів та ін. Перелік психофізіологічних показників регламентований наказом Міністерства охорони здоров'я України та Держнагляд-охоронпраці від 23 вересня 1994 № 263/121, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 25.01.1995 р за №18/554, та зазначений в Таблиці вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей наказу Міністерства внутрішніх справ України № 321 від 18.04.2023 «Про внесення змін до Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 23.05.2023 р. за № 859/39915.

Результати психофізіологічного тестування вносяться в Протокол психофізіологічного обстеження.

Висновок щодо придатності до служби за індивідуальними психофізіологічними особливостями виноситься на основі відповідності рівня розвитку ПВПФЯ обстеженої особи критеріям, зазначеним в таблиці вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС і є дійсним протягом 6-ти місяців з моменту останнього проходження психофізіологічного обстеження.

З метою підвищення якості та ефективності відбору кандидатів для поліцейської служби та забезпечення найвищого рівня професійної підготовки персоналу, керівництвом департаменту медичного забезпечення МВС була поставлена задача розробити критерії оцінки ПВПФЯ для сучасного програмно-апаратного комплексу професійного психофізіологічного відбору поліцейських, який би відповідав сучасним вимогам.

Завдання передбачало напрацювання критеріїв і розробку комплексу з використанням сучасних технологій та методів психофізіологічної діагнос-

тики та аналізу, що дозволяє отримувати надійні та об'єктивні дані про психологічні та фізіологічні характеристики кандидатів. Окрім того, розроблений комплекс мав забезпечувати підвищення ефективності та надійності процесу відбору кандидатів, зниження відсотка помилок в процесі відбору, а також зниження ризиків виникнення конфліктних ситуацій та недоліків у роботі поліцейських.

Обов'язковою умовою вибору програмно-апаратного комплексу була вимога відповідності стандарту ДСТУ EN ISO, що висуваються до медичного обладнання.

На сьогоднішній день, єдиною сертифікованою сучасною медичною електронною системою для проведення професійного психофізіологічного відбору українського виробництва, яка відповідає всім регламентним вимогам, що висуваються до медичного обладнання, та дозволяє проводити відбір кандидатів на роботи підвищеної небезпеки являється ПАК «Психолот». За допомогою попередньої версії цього програмно-апаратного комплексу («Версія-1») відбувається психофізіологічний відбір фахівців цивільних спеціальностей, робота яких пов'язана з підвищеною небезпекою. Але, до теперішнього часу, в ній не були враховані критерії відбору поліцейських спеціальностей.

З огляду на зазначене, ПАК «Психолот», був обраний в якості основи для напрацювання критеріїв психофізіологічного відбору кандидатів на службу в підрозділах поліції і навчання у вищих навчальних закладах МВС зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

В основу розробки цих критеріїв були покладені результати обстежень респондентів з числа тих, які були визнані придатними і успішно адаптувалися до умов роботи в підрозділах поліції згідно показників, отриманих під час попереднього психофізіологічного відбору та результатів обов'язкових періодичних профілактичних оглядів. Кожен з респондентів був обстежений за допомогою батареї тестів, яка складалась з 16 тестових методик, направлених на оцінку окремих психофізіологічних якостей. Як вже зазначалося, перелік цих об'єктивних тестових методик, рекомендований для застосування при проведенні психофізіологічного обстеження з метою психофізіологічної експертизи працівників, які залучаються до виконання робіт підвищеної небезпеки, та тих, що потребують професійного добору.

Кожна батарея тестів в розробленій системі психофізіологічного обстеження спрямована на визначення різних психофізіологічних якостей, що є важливими для ефективного виконання конкретних видів робіт поліцейських. З огляду на розширений перелік поліцейських спеціальностей, до яких відносяться 1) спецпідрозділ поліції, 2) оперуповноважені та слідчі, 3) водії спецтранспорту, 4) патрульні поліцейські, 5) авіаційні підрозділи, 6) водна поліція та водолази, було розроблено відповідні батареї тестів для кожного виду робіт.

Після закінчення обстежування виконання тестових завдань, обстежувач додатково заносить до відповідних полів бази даних програмно-апаратного тестового комплексу результати спостереження і співбесіди у вигляді формалізованих оцінок у балах для подальшого автоматичного розрахунку інтегральних оцінок та формування Висновку ПФО.

З метою забезпечення сумісності результатів та уніфікації показників, усі отримані результати значимих показників кожної методики перераховуються у Т-оцінки.

За результатами психофізіологічного обстеження для кожної ПВПФЯ розраховуються інтегральні оцінки ПВПФЯ. Інтегральна оцінка ПВПФЯ є результатом математичної згортки значимих показників усіх методик, застосованих для визначення рівня розвитку кожної визначеної ПВПФЯ.

Для кожної з груп індивідуальних характеристик обстежуваного (когнітивних властивостей; основних властивостей нервової системи та психомоторних якостей; адаптаційних резервів організму та нервово-психічної стійкості; особистісних якостей; загального рівня розвитку і особливостей мислення) методом математичної згортки інтегральних оцінок ПВПФЯ, що входять до складу кожної із зазначених груп, розраховуються комплексні середні інтегральні оцінки групи індивідуальних характеристик обстежуваного.

Загальна інтегральна оцінка є результатом середньозваженої математичної згортки усіх інтегральних оцінок ПВПФЯ.

Висновок ПФО ґрунтується на сукупності даних, отриманих у процесі виконання обстежування об'єктивних тестових методик з використанням програмно-апаратного тестового комплексу «Психолот», і формалізованих даних, отриманих під час спостереження та співбесіди.

Розроблені критерії психофізіологічного відбору були включені до технічного завдання для інженерів Товариства з обмеженою відповідальністю «Науково-виробниче підприємство «Метекол»» (м. Ніжин, Чернігівська обл., Україна), яке спеціалізується на виробництві медичного обладнання та має сертифікати відповідності технічної документації та системи управління якістю виробника вимогам стандарту ДСТУ EN ISO 13485:2015 у сфері проектування, розробки, виробництва, обслуговування, реалізації та ремонту ПАК «Психолот».

На основі розроблених критеріїв психофізіологічного відбору був сформований перелік ПВПФЯ та методики їх оцінки по кожній з поліцейських спеціальностей. В подальшому вони були подані у вигляді пропозицій щодо внесення змін до Таблиці вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей (при обстеженні програмно-апаратним комплексом «Психолот») Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС:

1. У розділі III (організація проведення лікарської та військово-лікарської експертизи):

1) абзац п'ятий пункту 18 викласти у такій редакції:

«протокол психофізіологічного обстеження (при обстеженні ПАК «Прогноз») (додаток 8), протокол психофізіологічного обстеження (при обстеженні ПАК «Психолот») (додаток 9), заповнені лікарем-психофізіологом (лікарем з функціональної діагностики) із зазначенням порядкового номеру обстеження»;

2) Новий пункт 24 розділу III викласти у наступній редакції:

«24. Психофізіологічне обстеження кандидатів на службу в поліції, кандидатів до вступу до ЗВО МВС, поліцейських при переміщенні по службі, проходженні служби у відрядженні за кордоном, проводиться за відповідними пунктами Таблиці вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей, що визначають придатність до окремих видів службової діяльності поліцейських, кандидатів на службу в поліції, кандидатів на навчання у закладах вищої освіти, що належать до сфери управління МВС (при обстеженні ПАК «Прогноз») (додаток 13) (далі – Таблиця вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей при обстеженні ПАК «Прогноз») з урахуванням Пояснень щодо застосування пунктів Таблиці вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей, що визначають придатність до окремих видів службової діяльності поліцейських, кандидатів на службу в поліції, кандидатів на навчання у закладах вищої освіти, що належать до сфери управління МВС (при обстеженні ПАК «Прогноз») (додаток 15), та Таблиці вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей, що визначають придатність до окремих видів службової діяльності поліцейських, кандидатів на службу в поліції, кандидатів на навчання у закладах вищої освіти, що належать до сфери управління МВС (при обстеженні ПАК «Психолот») (додаток 14) (далі – Таблиця вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей при обстеженні ПАК «Психолот»)).».

2. У розділі VI:

1) пункт 10 викласти в такій редакції:

«10. У разі встановлення непридатності поліцейського до служби на посаді відповідно до Таблиці вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей при обстеженні ПАК «Прогноз» та Таблиці вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей при обстеженні ПАК «Психолот», ВЛК розглядає питання щодо його придатності до служби у поліції, у порядку, визначеному пунктом 9 цього розділу.»;

Зазначені пропозиції були затверджені Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 321 від 18.04.2023 «Про внесення змін до Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 23.05.2023 р. за № 859/39915 і на сьогоднішній час є діючими критеріями при відборі поліцейських, який проводиться в Державній установі «Центр психіатричної допомоги та професійного психофі-

зіологічного відбору Міністерства внутрішніх справ України» та центрів психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору Державних установ «Територіальне медичне об'єднання МВС України» по областях та місту Києву.

Разом з тим, на сьогоднішній день, зазначені зміни пройшли етап затвердження у Порядку проведення медичного огляду кандидатів на службу та осіб рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань у закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України; Порядку проведення медичної (лікарської) експертизи кандидатам на службу та співробітникам Служби судової охорони, у тому числі особам, звільненим зі служби в Службі судової охорони, у закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України; Порядку проведення медичної (лікарської) експертизи кандидатам на службу в Бюро економічної безпеки України, які є переможцями конкурсів на зайняття вакантних посад, що передбачають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, у закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України.

Проекти зазначених Порядків проходять обов'язкове узгодження із фахівцями Державної установи «Центр психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору МВС України» з метою їх коректного впровадження в умовах роботи єдиної відомчої системи охорони здоров'я МВС.

З метою подальшого підвищення ефективності та точності відбору кандидатів на посаду в поліції, необхідно розглядати та аналізувати поточні процедури та критерії, які використовуються під час психофізіологічного відбору. Це дає можливість виявити їхні переваги та недоліки, а також визначити можливі шляхи вдосконалення. Такий аналіз дозволить забезпечити більш об'єктивний та точний відбір кандидатів, які відповідають потребам та вимогам системи МВС. Окрім того, вдосконалення процедур та критеріїв допоможе зменшити можливість помилок та недбалості під час підбору кандидатів, що може негативно вплинути на ефективність роботи в цілому. Тому важливо не просто використовувати існуючі процедури та критерії, але й постійно їх аналізувати та вдосконалювати.

Висновки. Постійний технічний прогрес в усіх професійних сферах не обходить стороною також і поліцейську діяльність. Відбувається ускладнення автоматизованих безпекових систем, зростають вимоги до когнітивних, моторних, пізнавальних процесів під час виконання службових обов'язків. Тому процес відбору, оснований на оцінці професійних психофізіологічних якостей, теж вимагає постійного перегляду критеріїв відповідності умовам праці та удосконалення систем для їх зняття, обробки і аналізу.

З метою об'єктивної оцінки ПВПФЯ поліцейських використовуються спеціальні програмно-апаратні комплекси які забезпечують стандартизацію, надійність та валідність обстеження. Їх використання затверджене відповідними нормативними документами із зазначенням чітких критеріїв відбору,

розробленими з урахуванням вимог кожного виду робіт, пов'язаних з небезпечними умовами. Моральне застаріння ПАК «Прогноз», за допомогою якого до теперішнього часу проводилося психофізіологічне обстеження кандидатів на службу в поліцію, потребувало розробки нового програмно-апаратного тестового комплексу психофізіологічної експертизи та напрацювання критеріїв психофізіологічного відбору, які відповідають сучасним вимогам поліцейської служби.

Зазначені критерії були подані у вигляді пропозицій щодо внесення змін до Таблиці вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей (при обстеженні програмно-апаратним комплексом «Психолот») Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС, та затверджені Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 321 від 18.04.2023 «Про внесення змін до Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 23.05.2023 р. за № 859/39915.

Література:

1. Єна О.А. Професійний психофізіологічний добір поліцейських, як вирішення проблеми надійності людського фактору: Журнал Наукові перспективи, 2023, №12 (42).
2. Забезпечення психологічного здоров'я працівників Національної поліції України: навч.-метод. посіб. / Остапович В.П., Барко В.І., Єна О.А., Кириєнко Л.А., Пампура І.І., Барко В.В.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2019. 204 с.
3. Забута законодавцями. Про практику застосування в Україні та необхідність унормування організаційних і методичних процедур психофізіологічної експертизи: Професійний добір / А.І. Єна, В.В. Маслюк, О.А. Єна. Додаток до журналу «Охорона праці», 2023. №5.
4. Кравчук В.В., Г.Ю. Пишнов, С.М. Пашковський, О.А. Єна Порівняльна характеристика психофізіологічних функцій військових та цивільних льотчиків: Фізіологічний журнал. Київ, УВМА МО України, Фізіологічний журнал, 2021, Т. 67, № 4.
5. Наказ МВС України № 285 від 03.04.2017 «Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС» (зі змінами від 18.04.2023 № 321). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17#Text>.
6. Наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26.01.2005 р. № 15 «Перелік робіт з підвищеною небезпечністю», зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15.02.2005 р. за № 232/10512. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05#Text>.
7. Наказ МВС України від 17.12.2015 № 1583 «Про затвердження Порядку психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції та Порядку обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності кандидатів на службу в поліції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0037-16#Text>.
8. Шляхи підвищення індивідуальної оперативної готовності військовослужбовців: Монографія / Дихановський В.М., Чайковський І.А., Будник М.М., Єна О.А. Київ: Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України, Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки Збройних Сил України, 2019. 132 с.

References:

1. Єна, О.А. (2023). Profesijnij psihofiziologichnij dobir policejs'kih, jak virishennja problemi nadijnosti ljuds'kogo faktoru [Professional psychophysiological selection of police officers as a solution to the problem of the reliability of the human factor]. *Naukovi perspektivi - Scientific Perspectives*, 12 (42) [in Ukrainian].

2. Ostapovich, V.P., Barko, V.I., Čna, O.A., Kirienko, L.A., Pampura, I.I., Barko, V.V. (2019). *Zabezpečennja psihologichnogo zdorov'ja pracivnikiv Nacional'noi policii Ukraïni [Ensuring the psychological health of employees of the National Police of Ukraine]*. Kiïv: DNDI MVS Ukraïni; FOP Kandiba T.P. [in Ukrainian].

3. Čna, A.I. , Masljuk, V.V. , Čna, O.A. (2023). *Zabuta zakonodavcjami. Pro praktiku zastosuvannja v Ukraïni ta neobhidnist' unormuvannja organizacijnih i metodichnih procedur psihofiziologichnoi ekspertizi Forgotten by legislators. About the practice of application in Ukraine and the need to standardize organizational and methodical procedures of psychophysiological examination*] [in Ukrainian].

4. Kravchuk, V.V. , Pishnov, G.Ju. , Pashkovs'kij, S.M. , Čna, O.A. (2021). Porivnjal'na harakteristika psihofiziologichnih funkcij vijs'kovih ta civil'nih l'otchikiv [Comparative characteristics of psychophysiological functions of military and civilian pilots]. *Fiziologichnij zhurnal - Physiological Journal*, 67, 4 [in Ukrainian].

5. Nakaz MVS Ukraïni «Pro zatverdzhennja Polozhennja pro dijal'nist' medichnoi (vijs'kovo-likars'koï) komisii MVS» [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the Regulation on the activity of the medical (military) commission of the Ministry of Internal Affairs"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17#Text> [in Ukrainian].

6. Nakaz Derzhavnogo komitetu Ukraïni z nagljadu za ohoronoju praci «Perelik robiz z pidvishhenomu nebezpekoju» [Order of the State Committee of Ukraine for Supervision of Labor Protection "List of high-risk jobs"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05#Text> [in Ukrainian].

7. Nakaz MVS Ukraïni «Pro zatverdzhennja Porjadku psihofiziologichnogo obstezhennja kandidativ na sluzhbu v policii ta Porjadku obstezhennja na predmet vijavlennja alkohol'noi, narkotichnoi ta toksichnoi zalezhnosti kandidativ na sluzhbu v policii» [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the Procedure for psychophysiological examination of candidates for police service and the Procedure for examination for the detection of alcohol, drug and toxic addiction of candidates for police service."]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0037-16#Text> [in Ukrainian].

8. Dihanovs'kij, V.M., Chajkovs'kij, I.A., Budnik, M.M., Čna, O.A. (20198). *Shljahi pidvishhennja individual'noi operativnoi gotovnosti vijs'kovosluzhbovciv [Ways to increase individual operational readiness of servicemen]*. Kiïv: Institut kibernetiki im. V.M. Glushkova NAN Ukraïni, Central'nij naukovo-doslidnij institut ozbroennja ta vijs'kovoï tehniki Zbrojnih Sil Ukraïni [in Ukrainian].

УДК 159.98

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1540-1551](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1540-1551)

Запорожченко Олексій Володимирович кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри права і соціальної роботи, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, <https://orcid.org/0000-0003-0496-2605>

Матейко Наталія Михайлівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри клінічної та реабілітаційної психології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-1807-9939>

Чистовська Юлія Юріївна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, <https://orcid.org/0000-0001-7817-1967>

Прокоф'єва Ольга Анатоліївна старший викладач кафедри біології людини та екології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0002-6096-2653>

Прокоф'єва Олеся Олексіївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0002-6542-239X>

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ В ПОДОЛАННІ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН

Анотація. Ця стаття присвячена актуальній темі резильєнтності як психологічного ресурсу особистості для подолання складних життєвих обставин. Слід зазначити, що складні життєві обставини, кризові та конфліктні ситуації супроводжуються невизначеністю, яка, в свою чергу, стимулює особистісний розвиток і призводить до особистісних змін, що дозволяють людині справлятися зі стресовими ситуаціями. Поведінкові стратегії подолання стресових ситуацій розвиваються поступово, так само як і життєстійкість та резистентність. Резильєнтність – це здатність психіки відновлюватися після несприятливих умов. Розглянуто історичні витoki поняття життєстійкості. Проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних

дослідників до визначення життєстійкості. Показано, що складна життєва ситуація завжди характеризується невідповідністю між тим, що людина хоче (зробити, досягти), і тим, що вона може зробити за даних обставин і відповідно до своїх можливостей. Ця невідповідність перешкоджає досягненню мети і викликає негативні переживання, які є важливим показником того, наскільки складною є ситуація для людини. Складні життєві ситуації виникають тоді, коли система взаємовідносин між людиною та її оточенням розбалансована або коли цілі, бажання та можливості їх реалізації не відповідають особливостям людини. Такі ситуації висувують підвищені вимоги до здібностей і навичок людини, до її особистісного потенціалу та стимулюють її активність. Автори підкреслюють, що складна життєва ситуація є основним психологічним механізмом особистісної трансформації і головним стимулом внутрішніх змін, які дозволяють людині переосмислити своє існування і вибудувати нову життєву позицію. Мета складної життєвої ситуації – реорганізація життєвого простору і забезпечення нового якісного розвитку особистості. Переживаючи складну життєву ситуацію, людина має можливість переосмислити свої ціннісні орієнтації, знайти особистісний сенс і краще пізнати себе, оскільки складна життєва ситуація формує нові психологічні характеристики, зміцнює афективну сферу і вдосконалює когнітивну сферу, інтегрує новий досвід і дає можливість якісно нового функціонування поведінки особистості. Зроблено висновок, що резильєнтність відіграє важливу роль у подоланні складних життєвих обставин, «загартовуючи» таким чином людину, формуючи у неї посттравматичне зростання та загальну психологічну стійкість.

Ключові слова: життєстійкість, резильєнтність, складні життєві обставини, травмуючі ситуації.

Zaporozhchenko Oleksii Volodymyrovych Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Social Work, Izmail State University of Humanities, St. Repina, 12, Izmail, <https://orcid.org/0000-0003-0496-2605>

Mateiko Nataliia Mykhailivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Clinical and Rehabilitation Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-1807-9939>

Chystovska Yuliia Yuriivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Psychology, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0001-7817-1967>

Prokofieva Olha Anatoliivna Senior Lecturer of the Department of Human Biology and Ecology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, St. Naukovogo mistechka, 59, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0002-6096-2653>

Prokofieva Olesia Oleksiivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, St. Naukovogo mistechka, 59, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0002-6542-239X>

RESILIENCE AND ITS ROLE IN OVERCOMING DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES

Abstract. This article is devoted to the topical issue of resilience as a psychological resource of an individual to overcome difficult life circumstances. It should be noted that difficult life circumstances, crisis and conflict situations are accompanied by uncertainty, which, in turn, stimulates personal development and leads to personal changes that allow a person to cope with stressful situations. Behavioral strategies for coping with stressful situations develop gradually, as well as resilience and resilience. Resilience is the ability of the psyche to recover from adverse conditions. The historical origins of the concept of resilience are considered. The approaches of domestic and foreign researchers to the definition of resilience are analyzed. It is shown that a difficult life situation is always characterized by a discrepancy between what a person wants (to do, to achieve) and what he or she can do under the circumstances and in accordance with his or her capabilities. This discrepancy prevents the achievement of the goal and causes negative feelings, which are an important indicator of how difficult the situation is for a person. Difficult life situations arise when the system of relationships between a person and his or her environment is unbalanced or when goals, desires and opportunities for their realization do not correspond to the person's characteristics. Such situations place increased demands on a person's abilities and skills, on his or her personal potential, and stimulate his or her activity. The authors emphasize that a difficult life situation is the main psychological mechanism of personal transformation and the main stimulus for internal changes that allow a person to rethink his or her existence and build a new life position. The purpose of a difficult life situation is to reorganize the living space and ensure a new qualitative development of the individual. When experiencing a difficult life situation, a person has the opportunity to rethink his or her value orientations, find personal meaning and get to know himself or herself better, since a difficult life situation forms new psychological characteristics, strengthens the affective sphere and improves the cognitive sphere, integrates new experiences and enables a qualitatively new functioning of personal behavior. It is concluded that resilience plays an important role in overcoming difficult life circumstances, thus «hardening» a person, forming post-traumatic growth and overall psychological stability.

Keywords: resilience, resilience, difficult life circumstances, traumatic situations.

Постановка проблеми. В останні роки актуальною є проблема перебування населення України в складних життєвих обставинах викликаних

соціально-економічними чинниками, пандемією COVID-19 та широкомасштабним вторгненням країни-терориста на територію нашої держави.

Складні життєві обставини, кризові та конфліктні ситуації супроводжуються невизначеністю, яка, в свою чергу, спонукає до особистісного розвитку та спричиняє особистісні зміни, що дають змогу людині справлятися зі стресовими ситуаціями. Поступово зростають поведінкові стратегії подолання стресових ситуацій, а також життєстійкість і резильєнтність. Резильєнтність – це здатність психіки відновлюватися після несприятливих умов.

Відповіді на такі питання: «Як і яким чином людина здатна вистояти, відновитися і навіть розвинути психологічно, стати сильнішою після складних життєвих обставин?» цікавлять дуже багатьох науковців. Більшість дослідників вважають, що підтримання, збереження та відновлення психічного здоров'я, підвищення адаптивності та психологічної готовності до дій можна досягти завдяки розвитку резильєнтності. Тому всі науковці одноставно наголошують на необхідності вивчення умов підтримання життєстійкості людини та закликають до розвитку особистісних якостей і характеристик, які забезпечують здатність не лише адаптуватися до змін соціально-економічного середовища, а й активно протистояти кризовим явищам, планувати свою діяльність для досягнення цілей, бути успішним, бути психологічно стійким та резильєнтним.

Таким чином, дослідження резильєнтності особистості є одним із пріоритетних напрямків не лише за кордоном, а й у вітчизняній психології та суміжних науках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що спочатку феномен «резильєнтності» досліджувався в межах психотерапії як здатність вивчення внутрішнього потенціалу особистості задля виокремлення шляхів та напрямків психотерапевтичної допомоги. Вперше цей термін в обіг ввели американські психологи Е. Werner та R. Smith.

Проблема розвитку резильєнтності особистості була предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, а саме: К. Балахтара, С. Бужинськаї, Е. Грішина, К. Гуцол, З. Кіреєвої, Г. Лазос, Т. Титаренко, І. Хоменко, О. Чиханцової.

Серед зарубіжних дослідників активну увагу проблематиці резильєнтності присвячували: Л. Алєн, О. Байєр, М. Маргаліт, А. Мєстен, Дж. Річардсон, М. Фразєр, О. Фріборг, К. Хєртом.

У працях як вітчизняних так і зарубіжних вчених розкрито зміст та соціально-психологічні чинники розвитку резильєнтності особистості. Але аналіз наукових надбань засвідчив, що бракує робіт в яких резильєнтність розглядається як чинник подолання складних життєвих обставин особистості.

Метою статті є розгляд феномену «резильєнтності» та визначення її ролі при подоланні складних життєвих обставин особистістю.

Виклад основного матеріалу. Нинішню ситуацію в українському суспільстві можна охарактеризувати як кризову. Війна на сході України та соціально-політична нестабільність суспільства є факторами, які завдають (фізичної та психологічної) травми багатьом верствам населення та призводять до складних життєвих обставин.

Починаючи з 2014 року, проблема збереження психічного здоров'я наших співгромадян, особливо тих, хто безпосередньо зазнав впливу травматичних та хронічних стресових ситуацій, набула особливої актуальності. Саме тому фахівці з галузей психології, медицини та соціальних наук звернулися до необхідності поглибленого та цілеспрямованого дослідження умов збереження психологічної стійкості та резильєнтності у складних життєвих ситуаціях.

Історія розвитку конструкта «резильєнс» у світі починається з 1800-х років. У психологічній літературі до 1950 років резильєнс розглядають у контексті неусвідомлених захисних механізмів, з 1960-х – усвідомлених стратегій копіngu, з 1980-х – захисних факторів та факторів ризику. Що ж до фізіологічних досліджень, то у 1920-х роках резильєнс вивчали в контексті гомеостазу та квантової фізики, у 1950-х – емоційного стресу та захворювань, у 1970-х – пластичності мозку, а з 1980-х – психонейроімунології [1, с. 44].

Термін «resilience» перекладається як «стійкість, пластичність, еластичність» [2, с. 161]. Він був запозичений з фізики, де позначає здатність твердих тіл відновлювати свою форму після механічного тиску, і використовується з початку 1970-х років. Різноманітні дослідження в різних галузях психології намагалися визначити, чи є життєстійкість особистісною рисою або динамічним станом. Різні підходи призвели до відмінностей у визначенні терміну. У психології дослідження життєстійкості були зосереджені на виявленні особистісних рис, особливо у молодих людей, які досягли успіху і процвітання в складних умовах, таких як низький соціально-економічний статус і психічні захворювання батьків [3; 4; 5].

Закордонні вчені по-різному трактують поняття «резильєнтність». Так наприклад, G. Wagnild та H. Young резильєнтність визначають як персональну характеристику особистості, яка згладжує наслідки стресового фактору та сприяє успішній адаптації людини [6, с. 165].

K. Connor, J. Davidson стверджують, що феномен резильєнтності втілює особистісні якості, що надають змогу зростання людини у несприятливих ситуаціях, збагачують особистість стійкими рисами до стресу та ситуацій, які викликають занепокоєння [7, с. 76; 8, с. 48].

G. Bonanno трактує дане поняття як мультивимірний та динамічний за своєю суттю комплекс особливостей людини. Саме динамічність втілює можливість психіки бути гнучкою, пристосовуватися до змін [9, с. 21].

Колектив авторів S. Luthar, D. Cicchetti, B. Becker розглядають резильєнтність через концепцію динамічного процесу, що охоплює успішну адаптивність у контексті загрозливих ситуацій, що пережила людина [10, с. 543].

R. Neman пише, що резильєнтність – це здатність людини адаптуватися перед травмами, життєвими негараздами та постійними життєвими стресорами [11, с. 227].

S. Fergus, M. Zimmerman вказують не лише на здібності адаптування, а також й на успішну реорганізацію особистості, її зростання та набуття нових конструктивних стратегій реагування на ситуації стресу [12, с. 399].

Що стосується вітчизняних науковців, то Г. Лазос вважає, що резильєнтність є здатністю людини чи соціальної системи вибудовувати повноцінне існування, попри складні обставини життя. Незважаючи на елементарне трактування, автор вважає, що концепція резильєнтності набагато ширша. Основна ідея передбачає:

- позитивний результат, який особистість досягає в умовах стресогенних чинників;
- збереження основних властивостей особистості під час загрозливих (травмуючих) ситуацій;
- загальне відновлення після травмуючої ситуації та досягнення успіху (зростання) з часом [13, с. 64].

Е. Грішин у своїх дослідженнях дійшов висновку, що поняття «резильєнтність» здебільшого розглядають: як процес, як рису особистості та як адаптаційно-захисний механізм особистості. Автором була надана характеристика резильєнтних людей: вони стійко приймають реальність, мають глибокі ціннісно-сміслові орієнтації та надзвичайну здатність імпровізувати [14].

Найчастіше поняття резильєнтність використовують як особистісну рису, пов'язану зі здатністю людини справлятися зі складними життєвими обставинами, які не залежать від її дій, такими як нещасний випадок, раптова смерть близької людини, надзвичайні ситуації та катастрофи (в тому числі терористичні акти), війни, геноциди тощо. Існують різні стратегії або стилі реагування на стрес, який природно виникає після трагічних подій.

У цьому контексті варто поміркувати про резильєнтність не лише як про особистісну рису, яка допомагає пережити складні ситуації, а й як набір захисних факторів, які можуть попередити виникнення так званої дезадаптації після пережитої травмуючої події, тобто бажанню свідомо чи несвідомо піддатись впливу негативних соціальних явищ [13, с. 33].

У більшості досліджень обґрунтовано, що «резильєнтні» діти, підлітки та молоді люди мають такі навички, як вирішення проблем, соціальна компетентність та рішучість, які дозволяють їм легше і швидше справлятися зі стресовими ситуаціями, відновлюватися після невдач і навіть процвітати у складних ситуаціях, уникати ризикованої поведінки та вести продуктивне життя в цілому.

Тому варто спочатку розглянути ключові характеристики, які проявляються в резильєнтності. Їх багато, і єдиного переліку серед експертів немає, але всі вони стосуються, звісно, лише позитивних характеристик та

ресурсів людини. В підручнику з основ реабілітаційної психології наведено наступні характеристики психологічної резильєнтності: «відсутність надмірної самокритики та негативного самосприйняття»; «здатність діяти свідомо в будь-якій ситуації»; «вміння справлятися з болем і страхом»; «готовність долати перешкоди у стосунках»; «заходи для покращення фізичного здоров'я та психічного стану»; «оптимізм»; «вміння користуватися позитивними можливостями» [17, с. 139; 18].

К. Cherry вважає, що головними ознаками резильєнтності є «менталітет уцілілого»; «ефективна емоційна регуляція» (не відсутність сильних емоцій, а радше вміння керувати ними); «відчуття контролю» (відчуття, що певні дії людини можуть впливати на результат подій); «навички вирішення проблем»; «співчуття до себе»; «соціальна підтримка» [19, с. 11-12].

На думку Д. Хеллерштайн існує дві основні складові резильєнтності – фізична як показник стійкості та психологічна, «що передбачає розвиток і підтримання соціальних контактів, використання соціальної підтримки, пошук смислів у важких життєвих ситуаціях» [19, с. 15].

А. Masten вважає, що на формування резильєнтності впливають наступні фактори: якісне виховання, тісні зв'язки з дорослими, наявність близьких друзів, романтичних партнерів, інтелектуальний розвиток та навички вирішення проблем, самоконтроль, регулювання емоцій, мотивація до успіху, особистісна ефективність, сенс життя, ефективне навчання, ефективність у стосунках з іншими людьми [13, с. 47].

Головним завданням у визначенні феномену складної життєвої ситуації є відокремлення її від понять критичної ситуації та кризової ситуації. Кризова ситуація – це ситуація, в якій людина стикається з перешкодами на шляху до досягнення важливих життєвих цілей і не може впоратися з цією ситуацією звичними засобами, а критична ситуація – це ситуація неможливості, тобто ситуація, в якій суб'єкт стикається з неможливістю реалізації внутрішніх потреб свого життя (мотивів, прагнень, цінностей тощо). Критична життєва ситуація – це життєва обставина, яка викликає емоційне напруження і в сприйнятті людини являє собою складну психологічну проблему, що потребує вирішення або подолання, змушуючи людину шукати новий спосіб подолання і використовувати незвичайні психологічні ресурси для вирішення ситуації [20].

Складна життєва ситуація завжди характеризується невідповідністю між тим, чого людина хоче (зробити, досягти й т. п.), і тим, що вона може, опинившись у цих обставинах і маючи у своєму розпорядженні власні можливості. Така неузгодженість стає на заваді досягненню поставленої мети, що спричиняє виникнення негативних емоцій, які служать важливим індикатором труднощів тієї або іншої ситуації для людини. Складні життєві ситуації виникають або у разі невірноваженості в системі відносин особистості та її оточень; або невідповідності між цілями, прагненнями й можливостями їхньої реалізації та якостями особистості. Подібні ситуації

висувають підвищені вимоги до здатностей і можливостей людини, до її особистісного потенціалу і стимулюють її активність [21, с. 31-32].

На нашу думку, складна життєва ситуація є найважливішим психологічним механізмом особистісної трансформації та головним стимулом внутрішніх змін, що дає можливість переосмислити своє існування та вибудувати нову життєву позицію. Мета складної життєвої ситуації – реорганізувати життєвий простір і забезпечити новий якісний розвиток особистості. Проживаючи складну життєву ситуацію, людина має можливість переосмислити свої ціннісні орієнтації, віднайти особистісний сенс і краще пізнати себе, адже складна життєва ситуація формує нові психічні характеристики, зміцнює афективну сферу і покращує когнітивну, інтегрує новий досвід і забезпечує якісно нове функціонування поведінки особистості. Вона зміцнює волю, консолідує психічні установки і розширює можливості особистісного розвитку. Складна життєва ситуація є психологічним регулятором, який, інтеріоризуючи зовнішні стимули у внутрішні, створює нові особистісні утворення, допомагає встановити конструктивні зв'язки між минулим, теперішнім і майбутнім та ефективно орієнтувати себе на нові досягнення.

Е. Грішин побудував дуже цікаву модель розгортання складної життєвої ситуації на життєвому шляху особистості. Так, складна життєва ситуація, зумовлена низкою зовнішніх та внутрішніх причин і обставин життя, виникає як певна подія життя, яку особистість може сприймати по-різному:

1) як така що нездоланна та невідконтрольна, що своєю чергою зумовлює виникнення ненормативної екзистенційної кризи особистості, яка супроводжується негативними психоемоційними станами (стресом, тривогою), дистресом, симптомокомплексами «вивченої безпорадності», «емоційного вигорання», «хронічною втомою» і має руйнівні наслідки для особистості;

2) як така ситуація, успішне розв'язання якої є можливим та достатньо добре контролюється особистістю, що на тлі комплексу психологічних ресурсів особистості (оптимізму, здатності до саморегуляції, адекватної самооцінки, проактивних копінгів, життєстійкості, само ефективності, високої осмисленості життя та духовних ціннісних орієнтацій) та за умови наявності соціальної підтримки, сприяє розвитку резильєнтності [21, с. 38].

Вважаємо, що складні життєві обставини сприяють підвищенню резильєнтності людини: чим більше досвіду має людина, тим більша ймовірність того, що вона почуватиметься в безпеці в нових і складних ситуаціях, адже резильєнтність – це психологічний ресурс, який дозволяє людям долати стрес і адаптуватися до нових обставин після травматичної ситуації, забезпечуючи їхнє психологічне благополуччя та здатність до функціонування.

Розвиток резильєнтності – це складний особистісний процес, який поєднує внутрішні сили та зовнішні ресурси.

Висновки. Аналіз сучасних підходів до вивчення психологічної резильєнтності показує, що поняття резильєнтності відноситься як до

динамічного адаптаційного процесу (відновлення після травми), так і до якості (або риси особистості), що дозволяє людині ефективно справлятися зі складними життєвими труднощами.

Проблема вивчення особливостей резильєнтності як психологічного ресурсу людини у складних життєвих обставинах є актуальною та значущою. Поняття резильєнтності, яке залежить від індивідуальних та особистісних особливостей людини, проявляється як особистісна якість, що дозволяє людині протистояти різним стресогенним факторам та успішно справлятися з найскладнішими моментами у своєму житті.

Особистісна резильєнтність визначається наступними характеристиками: ціннісними орієнтаціями, соціальною гнучкістю, емоційною стабільністю, когнітивною гнучкістю, адекватною самооцінкою, позитивними стосунками з оточенням і позитивною культурною самоідентифікацією.

Таким чином, можемо зазначити, що резильєнтність відіграє важливу роль в подоланні складних життєвих обставин, вона ніби «загартовує» людину, формує її посттравматичне зростання та загальну психічну витривалість.

Література:

1. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах / С. Богданов та ін. ; ред.: В. Чернобровкін, В. Панок. Київ : Університетське видавництво Пульсари, 2017. 204 с. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11848/Bohdanov2017.pdf>
2. Федотова Т. Резильєнтність як одна із метакомпетенцій розвитку майбутнього фахівця початкових класів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2018. Т. 1, № 8. С. 159-164.
3. Хамініч О. Резильєнтність: життєстійкість, життєздатність або резильєнтність?. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Т. 2, № 6. С. 160-165.
4. Ціпан Т. Професійна компетентність сучасного вчителя. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inuv_2016_3_22
5. Whiting K. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. *weforum.org*. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them>
6. Wagnild G.M., Young H.M. Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*. 1993. №1. P. 165.
7. Connor K. M., Davidson J. R. Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and anxiety*. 2003. Vol. 18, no. 2. Pp. 76–82. URL: <https://doi.org/10.1002/da.10113>
8. Trauma, resilience and saliostasis: effects of treatment in post-traumatic stress disorder / J. R. T. Davidson et al. *International clinical psychopharmacology*. 2005. Vol. 20, no. 1. Pp. 43–48. URL: <https://doi.org/10.1097/00004850-200501000-00009>
9. Bonanno G. A. Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *Psychological trauma: theory, research, practice, and policy*. 2008. S, no. 1. Pp. 101–113. URL: <https://doi.org/10.1037/1942-9681.s.1.101>
10. Luthar S., Cicchetti D., Becker B. The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*. 2000. №71. P. 543.
11. Neman R. APA's resilience initiative. *Professional psychology: research and practice*. 2005. № 36. P. 227.

12. Fergus S., Zimmerman M. Adolescent resilience: a framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annual review of public health*. 2005. Vol. 26, no. 1. Pp. 399–419. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.26.021304.144357>
13. Лазос Г. П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології: консультативна психологія і психотерапія*. 2018. №14. С. 26–64.
14. Грішин Е. О. Резильєнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2021. Випуск 64. С. 62–81. DOI: <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04>
15. Ovcharuk, V., Maksymchuk, B., Ovcharuk, V., Khomenko, O., Khomenko, S., Yevtushenko, Y., Rybalko, P., Pustovit, H., Myronenko, N., Syvokhop, Y., Sheian, M., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. (2021). Forming Competency in Health Promotion in Technical Specialists Using Physical Education. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(3). Retrieved from <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2669>
16. Komogorova, M., Maksymchuk, B., Bernatska, O., Lukianchuk, S., Gerasymova, I., Popova, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Kalashnik, N., Davydenko, H., Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., & Maksymchuk, I. (2021). Pedagogical Consolidation of Pupil-Athletes Knowledge of Humanities. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(1). <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/367>
17. Гридковець, Л., Вебер, Т., Журавльова, Н., Запорожець, О., Климишин, О., Креймейер, Д. ... Шапошник, Н. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. 2018. Том 3. Київ: ОБСЄ.
18. Шевченко В. В. «Синдром біженця» як психологічна проблема і умови війни. *Габітус*. 2022. Випуск 42. С. 228–231. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.39>
19. Чиханцова О., Гуцол К. Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19: практичний посібник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2022. 128 с.
20. Маннапова Е. Р. Роль життєстійкості у подоланні складних життєвих ситуацій. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. Том 1. № 2. С. 75–78.
21. Грішин Е. О. Складна життєва ситуація як передумова формування резильєнтності особистості. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2021. Випуск 65. С. 25–41.

References:

1. Pidhotovka vchyteliv do rozvytku zhyttiistiikosti/stresostiikosti u ditei v osvitynikh navchalnykh zakladakh [Preparing teachers to develop resilience/stress resistance in children in educational institutions] (2017) / S. Bohdanov ta in. ; red.: V. Chernobrovkin, V. Panok. Kyiv : Universytetske vydavnytstvo Pulsary. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11848/Bohdanov2017.pdf>
2. Fedotova T. (2018). Rezilientnist yak odna iz metakompetentsii rozvytku maibutnoho fakhivtsia pochatkovykh klasiv [Resilience as One of the Meta-Competencies of Future Primary School Specialists' Development]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University*, T. 1, № 8, 159–164.
3. Khaminich O. (2016). Rezilientnist: zhyttiistiikist, zhyttiezdatnist abo rezilientnist? [Resilience: viability, viability or resilience?] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky» - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*, T. 2, № 6, 160–165.
4. Tsipan T. Profesiina kompetentnist suchasnoho vchytelia [Professional competence of a modern teacher]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inuv_2016_3_22

5. Whiting K. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. weforum.org. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them>
6. Wagnild G.M., Young H.M. (1993). Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*, 1, P. 165.
7. Connor K. M., Davidson J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and anxiety*, Vol. 18, no. 2, Pp. 76–82. URL: <https://doi.org/10.1002/da.10113>
8. Trauma, resilience and saliosity: effects of treatment in post-traumatic stress disorder (2005) / J. R. T. Davidson et al. *International clinical psychopharmacology*, Vol. 20, no. 1, Pp. 43–48. URL: <https://doi.org/10.1097/00004850-200501000-00009>
9. Bonanno G. A. (2008). Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?. *Psychological trauma: theory, research, practice, and policy*, no. 1, Pp. 101–113. URL: <https://doi.org/10.1037/1942-9681.s.1.101>
10. Luthar S.S., Cicchetti D., Becker B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*, 71, P. 543.
11. Neman R. (2005). APA's resilience initiative. *Professional psychology: research and practice*, 36, P. 227.
12. Fergus S., Zimmerman M. A. (2005). Adolescent resilience: a framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annual review of public health*, Vol. 26, no. 1. Pp. 399–419. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.26.021304.144357>
13. Lazos H. P. (2018). Rezilientnist: kontseptualizatsiia poniat, ohliad suchasnykh doslidzhen [Resilience: conceptualization of concepts, review of current research.]. *Aktualni problemy psykholohii: Konsultatyvna psykholohiia i psykhoterapiia – Topical issues of psychology: counseling psychology and psychotherapy*, 14, 26–64.
14. Hrishyn E. O. (2021). Rezyliientnist osobystosti: sutnist fenomenu, psykhotodiahnostyka ta zasoby rozvytku. [Personality resilience: the essence of the phenomenon, psychodiagnostics and means of development] *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Seriia «Psykholohiia» - Bulletin of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series "Psychology"*, Vypusk 64, 62–81. DOI: <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04>
15. Ovcharuk, V., Maksymchuk, B., Ovcharuk, V., Khomenko, O., Khomenko, S., Yevtushenko, Y., Rybalko, P., Pustovit, H., Myronenko, N., Syvokhop, Y., Sheian, M., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. (2021). Forming Competency in Health Promotion in Technical Specialists Using Physical Education. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13 (3). Retrieved from <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2669>
16. Komogorova, M., Maksymchuk, B., Bernatska, O., Lukianchuk, S., Gerasymova, I., Popova, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Kalashnik, N., Davydenko, H., Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., & Maksymchuk, I. (2021). Pedagogical Consolidation of Pupil-Athletes Knowledge of Humanities. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13 (1). <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/367>
17. Hrydkovets, L., Veber, T., Zhuravlova, N., Zaporozhets, O., Klymyshyn, O., Kreimeier, D. ... Shaposhnyk, N. (2018). Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy [Basics of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis]. *Navchalnyi posibnyk*. Tom 3. Kyiv: OBSIe.
18. Shevchenko V. V. (2020). «Syndrom bizhentsia» yak psykholohichna problema i umovakh viiny ["Refugee Syndrome" as a Psychological Problem in the Context of War]. *Habitus – Habitus*, Vypusk 42, 228–231. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.39>
19. Chykhantsova O., Hutsol K. (2022). Psykholohichni osnovy rozvytku rezyliientnosti osobystosti v period pandemii Sovid-19 [Psychological foundations for the development of personality resistance during the Covid-19 pandemic]: praktychnyi posibnyk. *Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka*. Kyiv.

20. Mannapova E. R. (2019). Rol zhyttestiikosti u podolanni skladnykh zhyttievykh sytuatsii [The role of resilience in overcoming difficult life situations]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology*. 1, 2. 75-78.

21. Hrishyn E. O. (2021). Skladna zhyttieva sytuatsiia yak peredumova formuvannia rezylientnosti osobystosti [Difficult life situation as a prerequisite for the formation of personality resilience]. *Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody. Psykholohiia – Bulletin of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Psychology*. Vypusk 65, 25-41.

УДК 159.923 [615.85:7]](477)(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1552-1567](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1552-1567)

Кривуценко Володимир Валерійович магістр психології, аспірант кафедри психології, Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», ГО НТІ «Інститут соціальної політики», психолог за цивільно-правовою угодою, проспект Космонавта Комарова, 7, м. Київ, 03165, місце навчання: вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, <https://orcid.org/0009-0003-4930-0274>

КІНОМИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ПСИХОТЕРАПІЇ ОСОБИСТІСНИХ КРИЗ

Анотація. Статтю присвячено обґрунтуванню психотерапевтичного потенціалу кіномистецтва у роботі психолога з клієнтами, що переживають особистісну кризу. Розкрито ряд психологічних механізмів позитивного впливу кіномистецтва на психоемоційний стан глядачів. Кінематограф розглянуто у предметному полі психологічного дослідження з виділенням загальнопсихологічних ефектів та механізмів його впливу на психіку індивіда. Визначено феноменологічні особливості особистісних криз, обґрунтовано та описано психотерапевтичні ефекти впливу кінематографа на психоемоційний стан людини, яка переживає особистісну кризу. Доведено, що кіномистецтво у сучасній психологічній науці розглядається, по-перше, як самобутній психологічний феномен, що являє собою вираження внутрішнього світу та творчого початку особистості, яка створює кіно; по-друге, як засіб впливу на формування та розвиток особистості, інструмент впливу на її психоемоційний стан; по-третє, як засіб психотерапевтичного впливу, що дозволяє успішно долати психологічні труднощі та кризи. Обґрунтовано існування внутрішньої та зовнішньої площини прояву психологічних закономірностей у кінематографі: внутрішня площина психологічних закономірностей кінематографу включає певну психологічну логіку розгортання сюжету або трансляції інформації за допомогою теле- та кінозасобів, а зовнішня площина психологічних закономірностей кіномистецтва охоплює те, що відбувається у внутрішньому світі глядача. Визначено, що подолання особистісних криз за допомогою кінотерапії здійснюється через такі притаманні кінематографу психологічні ефекти, як ефект присутності, коли події фільму переживаються як цілком реальні, забезпечують емоційну залученість глядача в і діють як реальна внутрішня подія, що змінює психологічну реальність особистості; ефект прямого безпосереднього впливу на емоційні переживання особистості; ефект перебудови смислової сфери особистості. Висвітлено низку переваг використання кінематографії для подолання особистісних криз клієнтами в ході психотерапевтичної роботи.

Ключові слова: кіномистецтво, кінотерапія, кінотренінг, особистісна криза, внутрішній конфлікт, психоемоційний стан, смислова перебудова.

Kryvutsenko Volodymyr Valeriyovych Master of Psychology, Postgraduate, Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management» GO NTI "Institute of Social Policy", psychologist under a civil law agreement, place of work: Kosmonavta Komarova Ave., 7, Kyiv, 03165, place of study: Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, <https://orcid.org/0009-0003-4930-0274>

FILM ART AS A TOOL FOR PERSONAL CRISES PSYCHOTHERAPY

Abstract. The article is devoted to the substantiation of the psychotherapeutic potential of cinema in the work of a psychologist with clients experiencing a personal crisis. Several psychological mechanisms of the positive impact of cinema on the psycho-emotional state of viewers are revealed. Cinematography is considered in the subject field of psychological research with the allocation of general psychological effects and mechanisms of its influence on the psyche of an individual. The phenomenological features of personal crises are determined, the psychotherapeutic effects of the influence of cinema on the psycho-emotional state of a person experiencing a personal crisis are substantiated and described. It is proved that cinema in modern psychological science is considered, firstly, as an original psychological phenomenon, which is an expression of the inner world and the creative beginning of the person who creates cinema; secondly, as a means of influencing the formation and development of personality, a tool for influencing its psycho-emotional state; thirdly, as a means of psychotherapeutic influence, which allows you to successfully overcome psychological difficulties and crises. The existence of the internal and external planes of manifestation of psychological regularities in cinematography is substantiated: the inner plane of psychological regularities of cinematography includes a certain psychological logic of the unfolding of the plot or the transmission of information by means of television means, and the outer plane of psychological regularities of cinematography covers what is happening in the inner world of the viewer. It is determined that overcoming personal crises by means of film therapy is carried out through such psychological effects inherent in cinematography as the effect of presence, when the events of the film are experienced as quite real, provide emotional involvement of the viewer in them and act as a real internal event that changes the psychological reality of the individual; the effect of direct direct influence on the emotional experiences of the individual; the effect of restructuring the semantic sphere of the personality. A number of advantages of using cinematography to overcome personal crises by clients of psychotherapeutic work are highlighted.

Keywords: cinematography, film therapy, film training, personal crisis, internal conflict, psycho-emotional state, semantic restructuring.

Постановка проблеми. Сучасний кінематограф подарував нам строкату різноманітність жанрів, форматів та оптик, через які транслюються численні життєві історії. Можна привести багато прикладів чудового та актуального для усіх часів кіно, що відображало приховані душевні переживання та потреби абсолютно різних людей, враховуючи їх різний вік та стать, проливало світло на тонкі психологічні механізми різних вчинків та стосунків головних героїв, з якими глядач міг ототожнювати самого себе. Можна із упевненістю стверджувати, що люди, які активно цікавляться мистецтвом, завдяки психологічним механізмам інтеріоризації, наслідування та інтроєкції свідомо та несвідомо засвоюють універсальні смисли та цінні знання, накопичені людством, і тому можуть бути більш ефективними та адаптивними у різноманітних життєвих ситуаціях та сценаріях соціальної взаємодії. У творах мистецтва моделюється життя, закладено виховні елементи, проживаються нові почуття, відтворюється культурно-історичний контекст.

Вплив твору мистецтва на людину дуже нагадує психотерапевтичний процес. Взаємодія з витвором мистецтва – це завжди глибинна духовна робота, в результаті якої людина набуває нового досвіду та збагачує свій внутрішній світ. Твір мистецтва володіє найвищою цінністю за умови, що він чесний і щирий, що автор розкривається глибоко і повно, зачіпаючи широкий спектр наших почуттів. Можна стверджувати, що щире вираження почуттів, саморозкриття, прояв істинної сутності людини – це те, що поєднує процес сприйняття витвору кінематографічного мистецтва та психотерапію. Крім того, як і твір мистецтва, психотерапія дає новий досвід, висвітлюючи ті сторони внутрішнього життя, які випадають з поля уваги клієнта, а також дозволяючи вільно пережити те, що з певних причин витісняється у підсвідоме та живе там своїм неконтрольованим життям. Таким чином, кіномистецтво відіграє фасилітуючу функцію, спонукаючи людину до активної внутрішньої роботи.

Роль кіно та його впливу на формування світосприйняття та світовідчуття колосальна. Безсумнівним є той факт, що сучасна людина значну кількість часу занурена в медіапростір, дивиться в десятки, а інколи і в сотні разів більше кінофільмів, ніж читає художньої літератури. При цьому кіно як від мистецтва безумовно є сильним психологічним інструментом, впливаючи як на візуальному, так і на аудіальному рівні. Між глядачами та героями встановлюється тісний психологічний зв'язок, ілюзія на екрані вбудовується у свідомість глядача та виступає реальним фактом його внутрішнього життя, сприймається як дійсно пережита подія. Несвідомий процес ідентифікації немов перетворює глядачів на героїв фільму і вони переживають ті самі трансформації та катарсис, що й герої на екрані.

Зважаючи на це, кіномистецтво може претендувати на роль провідного засобу надання психологічної допомоги. В сучасному суспільстві, де люди щоденно стикаються з різноманітними викликами та стресовими ситуаціями,

питання психічного здоров'я та подолання особистісних криз стають дедалі більш актуальними. Кіномистецтво, як важливий елемент культури, може відігравати значущу роль у психологічному розвитку та підтримці особистості в умовах стресу та труднощів. Перш за все, кіно є потужним засобом емоційного впливу. Здатність фільмів викликати широкий спектр почуттів, від радості до суму, від захоплення до страху, надає можливість глядачеві переживати та відчувати емоції, які можуть бути важливими в процесі подолання психологічних криз. Крім того, кіно може слугувати важливим джерелом інсайтів у світосприйнятті та поведінці. Сюжети фільмів часто віддзеркалюють реальність та людські долі, надаючи глядачеві можливість зіставити свої власні проблеми з долею персонажів і знаходити вирішення для власних труднощів. Не менш важливим є й той факт, що кіно може відігравати роль засобу відпочинку та релаксації, відволікаючи особистість від повсякденних проблем і допомагаючи розслабитися. Це особливо важливо в умовах сучасного темпу життя, коли люди часто відчують надмірний стрес та втомленість.

Таким чином, використання кіномистецтва як психологічного інструменту для подолання особистісних криз має великий потенціал і може слугувати ефективним засобом підтримки психічного здоров'я в індивідуальному та соціокультурному контексті. Зокрема, уявляється актуальним та доцільним розглядати кіномистецтво як важливий засіб надання психотерапевтичної допомоги людям, які переживають особистісну кризу, що зумовлює необхідність більш детального дослідження його психотерапевтичного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження психотерапевтичного потенціалу кіномистецтва у царині подолання особистісних криз включає широке поле психологічних досліджень, що охоплює континуум від найбільш загальних психологічних закономірностей сприйняття витворів мистецтва, впливу мистецтва на психіку та психо-емоційний стан людини до специфічних психотерапевтичних ефектів впливу конкретних видів мистецтва, що висвітлюються у рамках арт-терапевтичного підходу. Саме цей підхід містить значну кількість накопичених дослідниками відомостей про особливості використання кіномистецтва у психотерапевтичній роботі з різними випадками психологічного неблагополуччя. Дотичними до проблематики, що нами розглядається, є дослідження таких науковців як О. Вознесенська, С. Дмитрієва, Н. Каргіна, З. Косарева, К. Пасько [1; 2; 3; 7; 12]. У роботах цих авторів розкриваються ключові аспекти застосування арт-терапії для подолання психологічної проблематики різної природи та походження. Їх важливість у контексті нашого дослідження пов'язана з тим, що у більшості випадків психотерапевтичні ефекти впливу різних видів мистецтва є подібними.

У роботах О. Вознесенської доведено, що арт-терапія володіє потужним психотерапевтичним потенціалом у роботі з психологічними травмами та

може використовуватись як засіб психосоціального відновлення особистості [1; 2]. Дослідницею було доведено, що арт-терапія як інструмент зцілення особистості, являє собою ресурсний підхід, який дозволяє ефективно працювати з образом «Я» особистості. Вона сприяє розширенню діапазону комунікативних моделей поведінки, створює можливість формування нових моделей та стратегій життя, а також сприяє творенню нових життєвих смислів шляхом створення власних творчих продуктів [1, с. 46]. У такому ж контексті метод арт-терапії висвітлює і К. Пасько. Авторка розкриває психологічні механізми подолання криз та психічних травм шляхом використання засобів мистецтва. Вони полягають у тому, що арт-терапія виступає ресурсом для доступу до самосвідомості, самовираження та подолання. Цей метод, зокрема, дозволяє зосереджуватися та опрацьовувати емоції, які складно піддаються вербалізації. Крім цього творчий процес може сприяти дистанціюванню від деструктивних думок та емоцій, які виникають та превалюють у внутрішньому житті людини. Творчий процес стимулює уяву особи та дивергентні методи мислення, щоб сприяти вирішенню проблем, пошуку рішень і дослідженню можливостей. Безумовною перевагою арт-терапії, на думку дослідниці, є те, що вона працює на довербальному рівні [12, с. 42]

С. Дмитрієва та З. Косарева дослідили можливості арт-терапії у подоланні кризи середнього віку. Зокрема, ними доведено, що методи арт-терапії є ефективним засобом забезпечення особистісного зростання. При цьому екзистенційні кризи самовизначення та другої половини життя, які переважно пов'язані із втратою сенсів, розглядаються зазначеними дослідницями у контексті індивідуалізації як процес відновлення потенціалу цілісної та інтегрованої особистості. Ними було доведено, що при вирішенні цього різновиду криз особливо активно потрібно використовувати метафоричність, тріадичність та ресурсність, що притаманні тільки арт-терапевтичному підходу. Це дозволяє ефективно та з мінімальними особистісними втратами рухатися у напрямку особистісного зростання та розвитку [3, с. 69].

Н. Каргіна розкриваючи терапевтичний потенціал арт-терапевтичного методу, довела, що спектр його дії не обмежується окремими психологічними негараздами та труднощами. Дослідницею було переконливо показано, що арт-терапія сприяє гармонізації та налагодженню загального психоемоційного стану особистості, обробці індивідуальних проблемних аспектів і відкриває клієнту нові аспекти власної особистості. Тому цей метод характеризується універсальністю у плані забезпечення психологічного благополуччя та психологічного здоров'я в цілому. Це відбувається незалежно від того, які саме цінності переважають у житті людини і, відповідно, які саме переживання вона шукає у своєму існуванні [7, с. 44].

Кіномистецтво у сучасній психологічній науці розглядається з трьох сторін: 1) як самотутній психологічний феномен, що являє собою вираження внутрішнього світу та творчого початку особистості, яка створює кіно

(М. Дроздова, І. Кожушко- Лозинська, О. Лозинський, М. Мурадханян) [4; 8; 9; 10] – у рамках даного аспекту дослідження кіномистецтва на перший план виходять психологічні закономірності побудови образу, психологічні механізми проєкції та ідентифікації, що детально описані у рамках психодинамічного підходу та гештальт-підходу; 2) як засіб впливу на формування та розвиток особистості, інструмент впливу на її психоемоційний стан (З. Дірсе, М. Яновський) [13; 15] – у цьому контексті активно досліджуються механізми психологічного впливу кінематографічного відеоряду на глядача, психологічні механізми ототожнення глядачів з головними героями, психологічні особливості перцепції образів та подій фільму, психологічні закономірності та чинники формування певного психоемоційного стану під час перегляду кінострічки, психологічні механізми утворення нових життєвих сенсів у процесі кіносеансу; 3) як засіб психотерапевтичного впливу, що дозволяє успішно долати психологічні труднощі та кризи (М. Мурадханян, А. Парасей-Гочер) [10; 11] – під таким кутом зору увага дослідників зосереджується у першу чергу на психотерапевтичних ефектах та прийомах, що містяться у конкретних кінострічках, формують фільмотеки, що можуть використовуватись при роботі з клієнтами, що мають різні запити на психологічну допомогу.

Як вказує М. Яновський в останніх дослідженнях та публікаціях висвітлено також приклади взаємовпливу кінематографу та конкретних індивідуально-психологічних характеристик людини. Мова йде, зокрема, про психологічні ефекти, що зумовлені демонстрацією на екрані сцен жорстокості та насильства (А. Бандура, Л. Берковіц), а також про дослідження соціальних стереотипів, що визначають сприйняття героїв кінофільмів (В. Петренко) [13].

Кінотерапія є різновидом арт-терапії та використовує твори кінематографічного мистецтва для подолання внутрішніх конфліктів. У порівнянні з арт-терапією, де використовуються творчі продукти клієнта (малюнки, моделювання, конструкції, комп'ютерна графіка, текстовий матеріал тощо), в кінотерапії застосовуються продукти культурної творчості, що не пов'язані з особистим творчим внеском клієнта чи пацієнта (професійні кіно постановки, мультфільми, кінострічки різних жанрів тощо) [11].

Метод кінотерапії дозволяє використовувати як культурні твори (кіноматеріали) для досягнення психологічних цілей, так і спонтанні творчі продукти (відеоматеріали), які виникають в процесі участі у сеансах кіно- та відеотерапії. Важливо відзначити, що крім художніх фільмів, можна успішно проводити психологічну роботу із застосуванням мультфільмів, мультиплікацій, документальних фільмів та навчальних фільмів різної тривалості, спрямовану на розвиток та вдосконалення емоційного стану дітей і дорослих. Так, наприклад, К. Дудкіною було розкрито психологічні аспекти впливу мультфільму на особистість дитини [5].

Мета статті – розкрити психологічні механізми впливу кіномистецтва на психоемоційний стан глядачів та обґрунтувати психотерапевтичний

потенціал кіномистецтва у роботі психолога з клієнтами, що переживають особистісну кризу. Таким чином, у даній статті об'єктом дослідження виступає психотерапевтичний потенціал засобів кіномистецтва, а предмет складають психологічні шляхи подолання особистісних криз засобами кіномистецтва.

Для досягнення поставленої мети необхідно розглянути кінематограф у предметному полі психологічного дослідження з виділенням загальнопсихологічних ефектів та механізмів його впливу на психіку індивіда; визначити феноменологічні особливості особистісних криз, обґрунтувати та описати психотерапевтичні ефекти впливу кінематографа на психоемоційний стан людини, яка переживає особистісну кризу.

Виклад основного матеріалу. М. Дроздова визначає кіномистецтво як галузь мистецтва, твори якої формуються через використання кінозйомки для фіксації реальних, спеціально постановлених або реконструйованих за допомогою мультиплікації подій. Говорячи про вплив телевізійних сцен, психологи розрізняють короткотривалі та довготривалі психологічні ефекти. До першої категорії відносять підвищення психофізіологічного збудження глядачів, зміну емоційного стану та інші аспекти. Щодо тривалих наслідків, це може включати зміни у соціальних установках глядачів, формування нових форм поведінки (наприклад, навчання агресії при частому перегляді сцен насильства) та інші аспекти. Цікавим прикладом довготривалих ефектів є довготривала популярність «яскравих» фраз телевізійних персонажів, які часто стають своєрідною візитівкою того чи іншого фільму [4, с. 75–76].

Кінематограф, починаючи з його зародження, володіє рядом переваг перед іншими формами мистецтва, що забезпечило йому стрімке зростання популярності та розвитку. Візуальність, яка є практично відсутньою в письмовій літературі, в кінематографі виражена в повному обсязі. Образотворчість, характерна для візуального мистецтва, також є ключовою рисою кінематографу. Можливість спрямування уваги глядача завдяки об'єктиву кінокамери дає можливість кінорежисеру вибирати, що саме показати. Застосування різноманітних візуальних та звукових ефектів, таких як сповільнена та прискорена демонстрація, монтаж, комп'ютерно-графічні та звукові обробки, розширює можливості творчого виразу. Масовість кінематографу, яка перевершує театр, дозволяє залучити різноманітні соціальні категорії глядачів. З появою телебачення та Інтернету масовість кінематографу стала планетарною, забезпечуючи йому глядацьку аудиторію на всесвітньому рівні [8, с. 79]. О. Лозинський та І. Кожушко-Лозинська слушно зауважують, що кінематограф як предмет дослідження пронизаний психологічними закономірностями, а застосування ним психологічних прийомів необхідне з метою привертання уваги та збереження інтересу глядачів, завоювання щораз більшої аудиторії в умовах навколишнього конкурентного середовища [8, с. 95]. Можна говорити про дві площини прояву

психологічних закономірностей у кінематографі: внутрішню і зовнішню. Внутрішня площина психологічних закономірностей кінематографу включає певну психологічну логіку розгортання сюжету або трансляції інформації за допомогою телезасобів. Зовнішня площина психологічних закономірностей кіномистецтва охоплює те, що відбувається у внутрішньому світі глядача. У контексті нашого дослідження важливим є аналіз саме другої площини функціонування кіномистецтва, що охоплює загальнопсихологічні механізми сприйняття кінокартини та її впливу на психічний апарат індивіда. Світло на це питання дозволяє пролити дослідження М. Яновського, у результаті якого було виявлено низку ефектів впливу на характер психічної активності людини, а також описано їх механізми. Зокрема, дослідник зазначає, що, по-перше, візуальне відтворення образів на екрані здатне не лише передавати конкретну інформацію глядачеві, але й впливати на особливості його психічної активності; по-друге, komponування кадру може визначати рівень рефлексивності сприйняття вмісту кадру та визначати особливості самоспоглядання; по-третє, систематична подача глядачеві послідовності зорових відображень викликає формування настановчого ефекту відносно характеристик вмісту зображень, що створює підстави розглядати настановлення як модель психологічної зв'язки у монтажі кадрів [13]. Деталізоване дослідження описаних ефектів впливу дозволило автору виявити конкретні механізми впливу візуального наповнення кінострічки. Зокрема, було зроблено висновок, що механізми психологічного впливу кіновідеоряду полягають у моделюванні й трансляції глядачеві форм організації психічної діяльності. Автор описує три такі механізми: 1) механізм «аури» – індукування у суб'єкта перегляду кінострічки роботи аперцепції за допомогою створення психологічного поля актуального досвіду, що включає активізацію рефлексивних процесів глядача, а також розкриття для нього нових характеристик об'єктного поля сприймання; 2) процес створення інтенцій, при якому глядачеві побудовою кадру і монтажу задається спрямованість розуміння і переживання того, що сприймається, особливостей усвідомлення себе, своєї позиції щодо подій, які було продемонстровано на екрані; 3) перебіг рефлексоподібних процесів, при яких у глядача поданням «сильних» стимулів викликаються мимовільні, природні реакції. Внаслідок своєї природності ці реакції можуть зумовлювати появу у нього релаксаційного ефекту та породжувати ефект «психологічної анестезії» [13]. Здійснене М. Яновським дослідження у контексті розгляду психотерапевтичного потенціалу кіномистецтва у подоланні особистісних криз є дуже значущим, оскільки переконливо доводить можливість в залежності від конкретного змістовного наповнення відеоряду модифікувати особливості самосприйняття індивіда та смислової переоцінки ним життєвих подій.

Буває що людина віддає перевагу фільмам одного типу, тим, що підтверджують її спосіб взаємодії зі світом. Розвиваючи здатність розуміти

кіно, ми починаємо глибше розуміти життя. Воно допомагає отримати глибокі і часом несвідомі ідентифікації із суспільством, культурою та людством загалом. У цілому сучасне кіно досить часто відображає соціально культурні феномени сучасності, тенденції його розвитку співпадають з запитом та потребами суспільства.

Беззаперечним є вплив кіномистецтва на емоційну сферу людини, яка у процесі споглядання кінострічки виступає детермінантою подальших психологічних трансформацій. Детальний аналіз впливу різних жанрів кінематографу на емоційний стан особистості здійснено О. Лозинським та І. Кожушко-Лозинською: 1) розважальні жанри («німе кіно», мюзикл, комедія, сімейний фільм) – позитивні емоційні стани, сміх, іронія; 2) фільм-катарсис (драма, мелодрама) – інтенсивні, глибокі, сенсоутворюючі емоції; 3) пізнавальні фільми (документальні, біографічні, історичні, науково-популярні, науково-фантастичні фільми) – пізнавальні емоції, ознайомлення з новими знаннями; 4) інтелектуальні кіножанри (трилер, детектив, нуар «чорний фільм») – емоція страху, тривоги, інтриги; 5) фільми-дії (екшн, вестерн, бойовик, еротика, пригодницький фільм) – емоції захоплення, збудження; 6) фільм-зустріч з неймовірним (фільм жахів, фентезі, фантастичний фільм) – емоції подиву, інтересу, жаху, хвилювання, психоемоційної напруги [8, с. 84–88]. Необхідно зауважити, що кінематографічні жанри за своєю природою рухливі і мінливі, вони з'являються і зникають, а з їх розвитком розширюються і межі впливу на світ емоцій людини.

Важливо відмітити один з найвиразніших психологічних феноменів кіномистецтва, що лежить в основі можливості його застосування у якості психотерапевтичного методу подолання особистісних криз. Умовно його можна назвати ефектом присутності і полягає він у тому, що глядач, усвідомлюючи, що сюжет та події, відтворені на екрані, не мають безпосереднього відношення до актуальної реальності, є, по суті віртуальними, а досить часто взагалі не мають нічого спільного з об'єктивною реальністю, все ж переживає екранні події як такі, що відбуваються насправді. Тобто вони викликають увесь комплекс емоційних переживань, когнітивних процесів та процесів самоідентифікації, перетворюючись у психологічну реальність глядача. Цей ефект також має місце під час перегляду театральних вистав. Тому О. Лозинський та І. Кожушко-Лозинська досить доречно використовують термін «кінореальність», підкреслюючи наявність у ній символічного простору, що дозволяє людині конструювати свій світогляд, власне Я та власні цінності [8, с. 91; 9, с. 179].

Визначенню психологічних шляхів подолання особистісних криз засобами кіномистецтва має передувати звернення до характеру перебігу та феноменологічних особливостей особистісних криз. Як зазначають Л. Заграй, В. Готич переживання особистісної кризи – це форма активності людини, спрямована на подолання внутрішнього протиріччя, що було зумовлене

психотравматичною подією, яке суперечить попередньому досвіду людини. Ця активність спрямована також на подолання критичної ситуації та передбачає рух до позитивного розвитку особистості, який включає нові ресурси та досвід, що інтегруються у структуру ідентичності. У випадку негативного розвитку переживання кризи може призвести до фрагментарності та деструктивних змін, що погіршують стійкість особистості. Переживання особистісної кризи охоплює емоційну, когнітивну та поведінкову сферу людини. На емоційному рівні особистісна криза проявляється як гостра короткострокова або тривала емоційна реакція з переважанням дисфоричних емоційних станів, що можуть зумовлювати дезадаптацію та трансформацію особистості. На когнітивному рівні переживання особистісної кризи торкається змін у свідомості та ідентичності. На поведінковому рівні особистісна криза виражається у різких змінах звичних паттернів та моделей поведінки [6, с. 85–86].

Статусна модель ідентичності дозволила Л. Заграй та В. Готич визначити основні показники переживання особистісної кризи, що включають три критерії: 1) прийняття власної ідентичності, досягнення цілісності; 2) глибокий пошук, що включає аналіз наявних та пошук нових аспектів ідентичності; 3) перегляд прийнятих аспектів ідентичності з альтернативними, що краще відповідають новим умовам ситуації [6, с. 85–86].

Для розуміння внутрішньої логіки перебігу особистісної кризи уявляється важливою наступна думка К. Юнга: «психологічне правило свідчить, що якщо внутрішня ситуація не усвідомлюється, вона перетворюється на зовнішні події, подібні долі. Тобто, якщо індивід залишається неподільним, але не усвідомлює свою власну протилежність, що таїться всередині нього, світ неминуче має розіграти цей конфлікт і розколотися на дві половини, що протистоять одна одній» [16]. Таким чином, виходячи з цієї гіпотези, все, що відбувається з людиною, є зовнішнім проявом її неусвідомлюваного внутрішнього конфлікту. Та можна припустити, що людина, в якій ці частини не інтегровані, буде мати багато зовнішніх конфліктів з особами як своєї так і іншої статі, виносячи на зовні свій дисгармонійний внутрішній конфлікт.

Схожі ідеї висував автор теорії психосинтезу Р. Ассаджіолі. Основна ідея психосинтезу полягає в тому, що людина може досягти більш повного та гармонійного розвитку своєї особистості, якщо вона навчиться об'єднувати свої різні аспекти та енергії таким чином, щоб вони працювали в унісон та підтримували один одного [14].

Конкретними організаційними формами роботи з особистісними кризами засобами кіномистецтва є кінотерапія та кінотренінг. М. Мурадханян вважає, що метод кінотерапії дозволяє виявити особливості сприйняття кінотвору, викривлення розуміння через особисті проєкції та суб'єктивне сприйняття об'єктивного змісту за допомогою кінофільму як стимулюючого матеріалу. Сенс роботи полягає в тому, щоб здатність адекватно сприймати

об'єктивний зміст фільму, що розвивається в процесі кінотерапії, могла бути перенесена індивідом на розуміння життя, себе та стосунків з людьми. У кінотерапії фільм розглядається як реальність, яку можна осмислити й усвідомити [10, с. 79]. Ця думка цілком узгоджується з описаною раніше ідеєю кінореальності.

Варіантом використання засобів кіномистецтва у практиці психотерапії особистісних криз є кінотренінг. Саме кінотренінг на думку А. Парасей-Гочер може виступати провідним методом духовного зростання особистості і доводить це на прикладі роботи з вихованцями інтернатних закладів, серед яких внаслідок перебування у складних життєвих обставинах особистісні кризи є досить розповсюдженим явищем [11]. На думку дослідниці виявлення та зміцнення духовного потенціалу, ресурсу внутрішнього самотворення відбувається шляхом впливу на вищі духовні ідеали, смисли та цінності. Один із інструментів цього впливу є кіномистецтво як уособлення методу метафори. Відповідно кінотренінг (кінотерапія) є різновидом арт-терапії, а кінострічка є метафорою, у якій розгортається конкретна життєва ситуація героїв. Важливою умовою досягнення успіху при використанні кіномистецтва у якості психотерапевтичного методу є емоційна відповідність запропонованого психологом фільму психологічному запиту та психоемоційному стану клієнта (ізопринцип).

Приймаючи ідею А. Парасей-Гочер про те, що психотерапевтичний ефект кіномистецтва досягається за рахунок його потужного впливу на ідеали, смисли та цінності людини, можна стверджувати, що кіномистецтво виступає засобом смислової перебудови особистості. Саме ця його дивовижна здатність виступає джерелом переопрацювання особистісної кризи та віднайдення внутрішнього ресурсу для її подолання. Діалогічний характер образів у кіно ініціює процес внутрішнього пошуку глядачем власного сенсу подій, що розгортаються. Залучення в цей процес відбувається автоматично, поза волею глядача. Останній розпочинає внутрішній діалог із автором кінострічки, який породжує терапевтичне переживання. Кінематографічне творіння визначає глибину та часовий діапазон процесу переживання. Образи фільму дозволяють особистості розкрити власну психічну ідентичність, що в звичайних умовах є недоступною раціональній свідомості. Досвід кінематографа пов'язаний із інтелектуальною залученістю та творчою емоційно-особистісною чутливістю, що визначає глибоке переживання. Оскільки акт сприйняття образу починає керувати дією, мистецтво кіно може впливати на процес оцінки, поведінковий аспект особистості, змінюючи ціннісну складову її світогляду. Образи кінематографа дозволяють висловити себе у внутрішньому світі людини. Таким чином проявляється внутрішній зміст глядача, дозволяючи йому бути поміченим та усвідомленим [2; 3; 5; 10; 13].

Посилаючись на Р. Шмідта, А. Парасей-Гочер зауважує, що основними властивостями кінотренінгу є те, що: 1) психотерапевтичний ефект виникає за

умови якщо глядач є готовим співпереживати побаченому та усвідомлювати свої емоції; 2) учасник кінотренінгу може знайти новий варіант вирішення своєї проблеми; 3) фільм, що пропонується для перегляду, орієнтує глядача на дотримання норм і вимог суспільства [11, с. 164].

Особистісні зміни в індивіда відбуваються тільки після певної праці над змістом побаченого у фільмі, а не одразу після перегляду. Це трапляється тому, що кіно, здатне викликати потужну емоційну реакцію, все одно не змінює саму картину світу людини. Воно лише «б'є по мішені», акцентуючи увагу на проблемних місцях людини та загострюючи необхідність вирішення певної ситуації. Для особистісних змін потрібно звільнити людину від неадекватного сприйняття реальності, тобто від захисних механізмів, які створюють ілюзії й упередження. У процесі використання кінострічки як психотерапевтичного інструменту варто працювати з кожним захисним механізмом, що виявляється під час перегляду [10].

Участь у перегляді фільму часто відображає внутрішній конфлікт особистості. У такому контексті внутрішні суперечності можуть виражатися у фільмі через індивідуальних персонажів. Згідно з науковими дослідженнями психологів, що вивчають особливості сприйняття кіно, встановлено, що сприйняття людиною фільму формується на основі її травматичного досвіду і завжди, внаслідок цього, є спотвореним. Людина внесе в сприйняття фільму ті ж самі викривлення, які виявляються в її сприйнятті реального життя. Зосередженість на пікових подіях у фільмі дозволяє особі побачити ті причинно-наслідкові зв'язки, які можуть залишатися непоміченими в її власному житті. Колективний перегляд фільму та обговорення його в групі допомагають особі усвідомити свої помилки в розумінні того, що відбувається на екрані. Отриманий під час цього розуміння досвід сприяє виявленню не лише причин своїх проблем, а й визначенню шляхів їх вирішення.

У разі групової форми використання засобів кіномистецтва учасники терапевтичної групи, при роботі якої використовується кінотерапія, отримують можливість аналізувати власну життєву ситуацію через героя фільму. Це відбувається шляхом наступних психотерапевтичних механізмів:

актуалізація значущої проблеми: підібрана кінострічка актуалізує приховані психологічні проблеми глядача;

ідентифікація: учасник тренінгу ідентифікує себе з персонажем фільму, який йому найбільше близький зараз за характером, поведінкою, методами розв'язання життєвої ситуації, психологічною проблематикою тощо. Ідентифікуючись із ним, учасник проживає під час фільму життя свого героя;

маска: можливість залишатися невідомим, нерозсекреченим дає учасникові тренінгу можливість з обережністю проникнути у світ власних почуттів та емоцій;

проекція: відеоряд допомагає учасникові тренінгу перенести зміст свого внутрішнього світу назовні, як глядач бачить те, що відбувається в його власному житті;

тут і зараз: у глядача з'являється можливість пережити ті почуття й емоції, які не можуть бути виражені в реальному житті;

фігура та тло: учасник тренінгу виділяє для себе те, що для нього є головним, а що другорядним [11].

Узагальнюючи психотерапевтичні ефекти використання кіномистецтва у роботі з особистісними кризами, можна виділити ряд переваг кінотерапії та кінотренінгу саме у цьому аспекті: 1) має багатофункціональний характер, оскільки дозволяє одночасно вирішувати значну кількість психологічних проблем, пов'язаних з особистісними кризами шляхом задоволення потреб особистості в культурному, моральному, інтелектуальному, фізичному розвитку; 2) дозволяє забезпечувати особистісне зростання, вивчення поведінки і цінностей «Я» особистості; 3) здійснює недирективне та м'яке спрямування на вирішення власних проблем «Я» через аналіз та вивчення кінопродукції та відеоматеріалів; 4) прискорює процес терапії, оскільки внутрішні переживання, підсвідомі конфлікти, неусвідомлені проблеми та потреби легше виражаються через ідентифікацію з одним із персонажів фільму, ніж у формі безпосереднього зворотного зв'язку; 5) формує особистісний зміст кіносюжету та відображає індивідуальні й особистісні позиції, соціальні компетенції, особистісні якості «Я»; 6) цілісно зачіпає не тільки емоційну, а й інтелектуальну, поведінкову, інтуїтивну сфери «Я».

Отже, підсумовуючи обґрунтування потужного психотерапевтичного потенціалу кіномистецтва можна стверджувати, що усунувши внутрішній конфлікт через прийняття та присвоєння собі конфліктуючих сторін особистості можна вирішити особистісну кризу та відновити гармонію внутрішнього світу. Психотерапевт, який впорався з цим завданням, зможе сприяти проходженню цього шляху клієнтом. На цьому шляху кіно може бути допоміжним психологічним інструментом. Розвиток у цьому плані, дослідження відображення соціально-культурних феноменів сучасним кінопродуктом, розуміння та прийняття важливих та актуальних цінностей, які він транслює, може бути корисним як для особистісного розвитку самого психолога, так і для ефективної психотерапевтичної роботи з клієнтами.

Висновки. Отже, кіномистецтво визначається як галузь мистецтва, твори якої формуються через використання кінозйомки для фіксації реальних, спеціально постановлених або реконструйованих за допомогою мультиплікації подій. Кіномистецтво у сучасній психологічній науці розглядається, по-перше, як самобутній психологічний феномен, що являє собою вираження внутрішнього світу та творчого початку особистості, яка створює кіно; по-друге, як засіб впливу на формування та розвиток особистості, інструмент впливу на її психоемоційний стан; по-третє, як засіб психотерапевтичного впливу, що дозволяє успішно долати психологічні труднощі та кризи. Існує внутрішня і зовнішня площини прояву психологічних закономірностей у кінематографі. Внутрішня площина психологічних закономірностей кінема-

тографу включає певну психологічну логіку розгортання сюжету або трансляції інформації за допомогою кіно- та телезасобів. Зовнішня площина психологічних закономірностей кіномистецтва охоплює те, що відбувається у внутрішньому світі глядача.

Подолання особистісних криз засобами кіномистецтва здійснюється шляхом наступних психологічних ефектів, що притаманні кіномистецтву: 1) ефект присутності, коли події кінострічки переживаються як цілком реальні, забезпечують емоційну залученість глядача та виступають внутрішньою подією, що змінює психологічну реальність особистості; 2) безпосередній вплив на емоційні переживання особистості; 3) перебудова смислової сфери особистості.

Перспективи подальших досліджень можуть стосуватись деталізації механізмів ідентифікації глядачів з персонажами кінокартин та їх використання у психотерапевтичній практиці, вивчення рефлексивного потенціалу кіномистецтва, а також можливостей використання віртуальної реальності в якості інструменту для подолання особистісних криз та психологічних проблем.

Література:

1. Вознесенська О. Л. Арт-терапія як засіб психосоціального відновлення особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : зб. наук. праць. 2015. № 3 (29). С. 40-47. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/706825/1/Арт-терапія%20як%20засіб%20психо-соціального%20відновлення%20особистості-Вознесенська2016.pdf> (дата звернення: 06.01.2024).
2. Вознесенська О. Л. Можливості арт-терапії в подоланні психічної травми. Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій : зб. статей / Ін-т соціальної та політичної; Представництво Польської академії наук у м. Києві; Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр. Київ : Міленіум, 2015. С. 98-110.
3. Дмитрієва С. М., Косарева З. П. Доля кризи середнього віку за допомогою арттерапії як чинник особистісного зростання. *Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи*: Матеріали Десятої Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Саух І. В. Житомир: Вид-во ЖФ КІБІТ, 2016. С.64-69. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/28891/1/Стаття%20Дмитрієва%20С.М.%20Косарева%20З.П.pdf> (дата звернення: 07.01.2024).
4. Дроздова М. А. Психологія мистецтва: навчальний посібник для студентів. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. 104 с.
5. Дудкіна К. А. Мультфільм як засіб психологічного впливу на особистість дитини. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал. 2012. № 3. С. 55-59. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/13675/1/Dudkina.pdf> (дата звернення: 08.01.2024).
6. Заграй Л. Д., Готич В. О. Особистісна криза: показники переживання у студентства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2021. Вип. 3. С. 80-87. DOI: 10.32999/ksu2312-3206/2021-3-11 (дата звернення: 09.01.2024).
7. Каргіна Н. В. Арттерапія: досягнення психологічного благополуччя. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. №1 Т. 1. DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-1.8> (дата звернення: 07.01.2024).
8. Лозинський О., Кожушко-Лозинська І. Кінематограф як об'єкт психологічного дослідження. *Психологічні виміри культури, економіки, управління*. 2016. Вип. 8. С. 79-96. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/2d8b12a0-e375-4a9f-ae7b-079202d4d236/content> (дата звернення: 06.01.2024).

9. Лозинський О., Кожушко-Лозинська І. Психологія кіномистецтва та кінематографічні уподобання молоді. *Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal*. 2018. №XI. С. 165-180. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/40ab8d90-7703-4c58-b2c7-cfd76346b101/content> (дата звернення: 08.01.2024).

10. Мурадханян М. Г. Кінематограф як предмет психологічного дослідження й інструмент практичної роботи. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. Вип. № 5. С. 78-82. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/5_2018/17.pdf (дата звернення: 08.01.2024).

11. Парасей-Гочер А. Кінотренінг як метод духовного зростання підлітків, вихованців інтернатних закладів. *Теорія і практика сучасної психології: Педагогічна та вікова психологія*. 2018. №2. С. 24-31. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2018/33.pdf (дата звернення: 07.01.2024).

12. Пасько К. М. Застосування методу арт-терапії у разі криз і психічних травм особистості. *Слобожанський науковий вісник*. Серія Психологія. 2023. Вип. 1. С. 39-43. DOI <https://doi.org/10.32782/psyspu/2023.1.6> (дата звернення: 07.01.2024).

13. Яновський М. І. Механізми психологічного впливу кінематографічного відеоряду на глядача : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна Харків, 2005. 18 с.

14. Assagioli R. *Psychosynthesis: A Collection of Basic Writings*. New York : Synthesis Center Inc., 2012. 300 p.

15. Dirse Z. Gender in cinematography: Female gaze (eye) behind the camera. *Journal of research in gender studies*. 2013. Vol. 3. Issue 1. P. 54-69.

16. Jung C. G. Aion: Researches into the Phenomenology of the Self (Adler G. & Hull R. F., Eds.). *Collected Works of Jung C. G., Volume 9 (Part 2)*. Oxford: Princeton University Press. 1959. URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt5hhqh6> (last accessed: 09.01.2024).

References:

1. Voznesenska O. L. Art-terapiia yak zasib psykhosotsialnoho vidnovlennia osobystosti [Art Therapy as a Means of Psychosocial Personality Recovery]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiki* : zb. nauk. prats. 2015. № 3 (29). S. 40-47. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/706825/1/Art-terapiia%20iak%20zasib%20psykho-sotsyalnoho%20vidnovlennia%20osobystosti-Voznesenska2016.pdf> (last accessed: 06.01.2024) [In Ukrainian].

2. Voznesenska O. L. Mozhlyvosti art-terapii v podolanni psykhichnoi travmy [Possibilities of Art Therapy in Overcoming Mental Trauma]. *Psykhologichna dopomoha osobystosti, shcho perezhivaie naslidky travmatychnykh podii* : zb. statei / In-t sotsialnoi ta politychnoi; Predstavnytstvo Polskoi akademii nauk u m. Kyievi; Sotsialno-psykhologichnyi metodychni rehabilitatsiinyi tsentr. Kyiv : Milenium, 2015. S. 98-110 [In Ukrainian].

3. Dmytriieva S. M., Kosarieva Z. P. Dolannia kryzy serednoho viku za dopomohoiu artterapii yak chynnyk osobystisnoho zrostannia [Overcoming the Midlife Crisis with the Help of Art Therapy as a Factor of Personal Growth]. *Konkurentospromozhnist v umovakh hlobalizatsii: realii, problemy ta perspektyvy*: Materialy Desiatoi Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii / Za red. Saukh I. V. Zhytomyr: Vyd-vo ZhF KIBIT, 2016. S.64-69. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/28891/1/Stattia%20Dmytriieva%20S.M.%2C%20Kosarieva%20Z.P.pdf> (last accessed: 07.01.2024) [In Ukrainian].

4. Drozdova M. A. *Psykhologhiia mystetstva* [Psychology of Art]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv. Nizhyn: Aspekt-Polihrf, 2006. 104 s. [In Ukrainian].

5. Dudkina K. A. Multfilm yak zasib psykhologichnoho vplyvu na osobystist dytyny [Cartoon as a Means of Psychological Influence on the Child's Personality]. *Nauka i osvita : nauk.-prakt. zhurnal*. 2012. № 3. S. 55-59. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/13675/1/Dudkina.pdf> (last accessed: 08.01.2024) [In Ukrainian].

6. Zahrai L. D., Hotych V. O. Osobystisna kryza: pokaznyky perezhyvannya u studentstva [Personality Crisis: Indicators of Student Experience]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2021. Vyp. 3. S. 80-87. DOI: 10.32999/ksu2312-3206/2021-3-11 (last accessed: 09.01.2024) [In Ukrainian].
7. Karhina N. V. Artterapiia: dosiahnennia psykholohichnoho blahopoluchchia [Art therapy: achievement of psychological well-being]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. 2020. №1 T. 1. DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-1.8> (last accessed: 07.01.2024) [In Ukrainian].
8. Lozynskiy O., Kozhushko-Lozynska I. Kinematohraf yak ob'ekt psykholohichnoho doslidzhennia [Cinematography as an Object of Psychological Research]. *Psykholohichni vymiry kultury, ekonomiky, upravlinnia*. 2016. Vyp. 8. S. 79-96. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/2d8b12a0-e375-4a9f-ae7b-079202d4d236/content> (last accessed: 06.01.2024) [In Ukrainian].
9. Lozynskiy O., Kozhushko-Lozynska I. Psykholohiia kinomystetstva ta kinematohrafichni upodobannia molodi [Psychology of Cinema and Cinematographic Preferences of Youth]. *Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal*. 2018. №XI. S. 165-180. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/40ab8d90-7703-4c58-b2c7-cfd76346b101/content> (last accessed: 08.01.2024) [In Ukrainian].
10. Muradkhanian M. H. Kinematohraf yak predmet psykholohichnoho doslidzhennia y instrument praktychnoi roboty [Cinematography as a Subject of Psychological Research and a Tool for Practical Work]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. 2018. Vyp. № 5. S. 78-82. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/5_2018/17.pdf (last accessed: 08.01.2024) [In Ukrainian].
11. Parasiei-Hocher A. Kinotreninh yak metod dukhovnoho zrostannia pidlitkiv, vykhovantsiv internatnykh zakladiv [Film Training as a Method of Spiritual Growth of Adolescents, Pupils of Boarding Schools]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii: Pedahohichna ta vikova psykholohiia*. 2018. №2. S. 24-31. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2018/33.pdf (last accessed: 07.01.2024) [In Ukrainian].
12. Pasko K. M. Zastosuvannia metodu art-terapii u razi kryz i psykhiichnykh travm osobystosti [Application of the Art Therapy Method in Case of Crises and Mental Traumas of the Individual]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Seriia Psykholohiia*. 2023. Vyp. 1. S. 39-43. DOI <https://doi.org/10.32782/psyspu/2023.1.6> (last accessed: 07.01.2024) [In Ukrainian].
13. Yanovskyi M. I. Mekhanizmy psykholohichnoho vplyvu kinematohrafichnoho videoriadu na hliadacha [Mechanisms of psychological influence of cinematographic video series on the viewer] : avtoref. dys.. kand. psykhol. nauk: 19.00.01. Khark. nats. un-t im. Karazina V. N. Kharkiv, 2005. 18 s. [In Ukrainian].
14. Assagioli R. Psychosynthesis: A Collection of Basic Writings. New York : Synthesis Center Inc., 2012. 300 p.
15. Dirse Z. Gender in cinematography: Female gaze (eye) behind the camera. *Journal of research in gender studies*. 2013. Vol. 3. Issue 1. P. 54-69.
16. Jung C. G. Aion: Researches into the Phenomenology of the Self (Adler G. & Hull R. F., Eds.). *Collected Works of Jung C. G., Volume 9 (Part 2)*. Oxford: Princeton University Press. 1959. URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt5hhqh6> (last accessed: 09.01.2024).

УДК 159.3-021.464:373.2.011-051

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1568-1580](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1568-1580)

Кухаренко Олександр Андрійович аспірант кафедри психології, соціальної роботи та педагогіки, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0000-5380-2240>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. В статті визначено психологічні особливості професійного саморозвитку особистості, який за своєю суттю полягає в цілісній системі процесів і засобів, завдяки яким відбувається особистісний поступ, у тому, щоб задовольнити пізнавальні й духовні потреби людини, розпізнати і поліпшити природні задатки та здібності. Розкрито сутність поняття «розвиток» та «саморозвиток» та визначено, що останньому належить роль базису в підготовці особистості до того, що має настати більш насичена її життєдіяльність. З'ясовано, що саморозвиток доцільно вважати процесом, підґрунтям якого виступає набутий особистісний досвід, його стимулами є навчання й виховання, рефлексії та емпатія. Інакше кажучи, особистість буде схильною розвиватися тільки за умови, що її думкам і прагненням вдасться стати діями, вихованню – відображатися в поведінці, навчанню – перейти у знання, а рефлексіям – перетворитися у здатність до аналізу своїх життєвих обставин.

Розкрито питання професійного саморозвитку особистості, якому притаманні: ознаки інтеграційного процесу, коли відбувається особистісне формування людини, її внутрішній рух та професійна підготовка; наявність комплексного характеру, завдяки йому створюється індивідуальний стиль у професійній діяльності, оскільки осмислюється особиста практика й перспективний досвід, здобутий власною майбутньою професійною діяльністю. Наведено педагогічні умови професійного саморозвитку.

Як висновок наведено, що саморозвиток належить до системотворчих елементів особистості; в нього власні змістовна та процесуальна форми; він перебуває в залежності від сукупності, яку складають як ситуаційні, зовнішні фактори, що націлені на встановлення специфіки проблемних питань, які потрібно вирішити, так і внутрішні детермінанти з їхніми характеристиками своєрідності інтелектуальної царини та індивідуально-психологічних властивостей. Встановлено, що професійний саморозвиток особистості формують зовнішні фактори логічного мислення та соціальне середовище, а також внутрішні форми мислительної роботи, що сприяє переходу на вищі рівні усвідомлення того, якими є власна суть та індивідуальні ресурси.

Ключові слова: розвиток, саморозвиток, професійний саморозвиток особистості, педагогічні умови професійного саморозвитку, фактори.

Kukharenko Oleksandr Andriiovch graduate student of the department of psychology, social work and pedagogy, V. I. Vernadsky Tavri National University, St. John McCain, 33, Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0000-5380-2240>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL PERSONALITY DEVELOPMENT

Abstract. The article defines the psychological features of the professional self-development of an individual, which in its essence consists in a holistic system of processes and means, thanks to which personal progress occurs, in order to satisfy the cognitive and spiritual needs of a person, to recognize and improve natural aptitudes and abilities. The essence of the concept of "development" and "self-development" is revealed, and it is determined that the latter has the role of a base in preparing an individual for what should be a more fulfilling life activity. It was found that self-development should be considered a process, the basis of which is acquired personal experience, its incentives are training and education, reflection and empathy. In other words, the personality will be inclined to develop only on the condition that its thoughts and aspirations can be turned into actions, upbringing - be reflected in behavior, training - turn into knowledge, and reflections - turn into the ability to analyze one's life circumstances.

The question of the professional self-development of the individual is revealed, which is characterized by: signs of the integration process, when a person's personal formation, his inner movement and professional training take place; the presence of a complex character, thanks to which an individual style in professional activity is created, since personal practice and prospective experience gained in one's own future professional activity are understood. Pedagogical conditions of professional self-development are given.

As a conclusion, it is stated that self-development belongs to the system-creating elements of the personality; it has its own substantive and procedural forms; it depends on the totality, which consists of both situational, external factors aimed at establishing the specifics of problematic issues that need to be solved, and internal determinants with their characteristics of the originality of the intellectual realm and individual psychological properties. It has been established that the professional self-development of an individual is formed by external factors of logical thinking and the social environment, as well as internal forms of thinking work, which contributes to the transition to higher levels of awareness of one's own essence and individual resources.

Keywords: development, self-development, professional self-development of the individual, pedagogical conditions of professional self-development, factors.

Постановка проблеми. Нинішній етап розбудови, на якому перебуває вища освіта, характеризується тим, що суспільство потребує працівників нового типу – це освічена, компетентна, творча особистість, яка оперативно реагує на трансформації професійного середовища та самостійно навчається все життя. Фахова підготовка мусить сформувати у спеціаліста систему знань і особистісних рис, без яких неможливо обійтися, виконуючи різноманітні функції, з яких складається професійна діяльність. Оскільки існує тісний зв'язок між професійним розвитком, саморозвитком та особистісним розвитком. Беручи до уваги цей контекст, наголосимо на актуальності проблеми щодо організації сприятливого середовища, в якому майбутні фахівці могли б займатися професійним саморозвитком.

Справжній професіонал, майстер своєї справи, навчається і самовдосконалюється все життя. Цей процес не обмежують рамки навчального закладу чи займаної посади. Саморозвиток обумовлений професійно-трудовими, матеріальними, соціально-статусними та духовними потребами. Саморозвиток за своєю суттю полягає в цілісній системі процесів і засобів, завдяки яким відбувається особистісний поступ, у тому, щоб задовольнити пізнавальні й духовні потреби людини, розпізнати і поліпшити природні задатки та здібності.

Доцільно зауважити, що нині питання, як відбуватиметься професійний саморозвиток особистості майбутнього фахівця, є достатньо злободенним, і для його вирішення потрібне створення таких педагогічних умов, які б сприяли тому, що кожен студент прагнув би максимально розвиватися й на практиці користуватися своїми здібностями в певній царині діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми професійного саморозвитку особистості досліджували такі науковці як Л. Бондаренко, І. Василенко, Л. Василенко, М. Вієвська, О. Власова, Г. Гегель, Л. Зязюн, В. Коваленко, О. Колісник, Л. Красовська, В. Кремень, С. Кузікова, Ю. Мельник, О. Остапчук, В. Павелків, О. Савченко, О. Сліпушко, К. Соцький, В. Фрицюк, Р. Цокур, В. Яременко інші.

Метою статті є визначення психологічних особливостей професійного саморозвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Проблема професійного саморозвитку володіє певною складністю, адже її вивчають багато наукових галузей, відтак вона характеризується наявністю міждисциплінарних рис. Але, щоб визначити категоріальний апарат дослідження та зрозуміти його концептуальну суть, насамперед буде доречним зупинитися на глибшому з'ясуванні змісту головних понять. Вихідний термін – «розвиток», на якому й бажано зосередитися першочергово. Цим поняттям широко оперують психологія та

педагогіка. Вчені наголошують, що особистість розвивається під впливом чотирьох факторів – спадковості, середовища, виховання й активності. Звісно, не можна заперечувати впливу спадковості на розвиток людини, але кожній особистості до снаги доповнити дані їй природою сили, задіюючи власний ресурс, зайнявшись саморозвитком та вдосконалюючи себе.

У гуманістичних концепціях К. Роджерса та А. Маслоу людина представлена як центральний об'єкт, що ініціює та організовує процес власного розвитку, а особистість розглядається центром власного розвитку, котрий містить джерела та рушійні сили цього розвитку. Тому головним збудником особистісного росту, згідно з К. Роджерсом та А. Маслоу, є вроджена, іманентна тенденція організму до особистої автономії, самозміцнення, самоактуалізації. Тому ми виходимо з того, що основу саморозвитку особистості складають ідентифікація, емоційне зумовлювання, наслідування, мотиваційне опосередкування, конформність, вживання у соціальну роль, редукція (зменшення) когнітивного дисонансу тощо [1].

Проведений аналіз наукової літератури засвідчує, що процес розвитку – це рух, що має певну спрямованість і тенденції, що призводять до незворотних якісних змін у структурі об'єкта, до «виникнення нових структурних складових об'єкта – елементів, зв'язків і залежностей, що складають його структуру» [2].

Отже, процес розвитку – зумовлений і разом із тим активний саморегулювальний процес. Це внутрішньо необхідний рух, в якому зовнішні спонуки (навчання, виховання) завжди діють через внутрішні умови. Розвиток і саморозвиток – це, по суті, тотожні поняття, які є психологічним механізмом «людинотворення». Таким чином, постає ключове протиріччя, що виступає рушійною силою розвитку, – між заданим і необхідним рівнями психосоціальної зрілості зростаючої людини, задає енергію самовпливу в процесі будь-якої діяльності, визначає поглиблення самопізнання, самоосмислення, актуалізує ціннісне самовизначення, служить розгортанням цілепокладання, створює смисловий простір само творення. Категорія «розвиток» тісним чином пов'язана з категорією «саморозвиток». Частина слова «само» не заперечує ролі людини в розвитку власної особистості, не відокремлює її від соціальних умов, що завжди впливають на цей розвиток, а підкреслює, що цей вплив здійснюється в процесі саморуху психічних процесів, сил [3].

Свідоме бажання займатися саморозвитком з'являється як наслідок попереднього зовнішнього розвитку, так виявляється вплив, який здійснює на людину суспільство через суб'єктивну діяльність, яку проводили вихователі, батьки, викладачі і т.д. Людина як об'єкт і водночас суб'єкт становлення розміщує власну оптику таким чином, щоб завдяки зовнішнім педагогічним впливам вона усвідомлювала різницю між тим, що досягнуто, і тим, що бажано досягнути. Відтак у розвитку й саморозвитку, що формують особистість, вбачаються ознаки єдиного процесу.

У Новому тлумачному словнику української мови міститься таке визначення цього поняття: «саморозвиток – це розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами. Саморозвиток здійснюється власними силами, без впливу або сприяння яких-небудь зовнішніх сил» [4].

Зауважимо, що термін «саморозвиток» означає, насамперед, зміну суб'єкта у напрямі свого Я-ідеального, яке формується під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Саморозвиток особистості пов'язаний з її життєдіяльністю, у межах якої і здійснюється. Він переважно є індивідуальним процесом, що розгортається у внутрішньому плані особистості, але є і процесом об'єктивним, що здійснюється під впливом значущих осіб та вагомих соціальних чинників. За таких обставин перед психологічною наукою постають завдання переосмислення вже звичних теоретичних засад тлумачення процесів особистісного саморозвитку в річищі сучасних соціальних тенденцій. Необхідно зазначити, що даний процес у наукових дослідженнях трактується неоднозначно [5].

Саморозвиток – це усвідомлений та керований особистістю процес, у результаті якого відбувається удосконалення фізичних, розумових і моральних потенцій людини, розгортання її індивідуальності [6]. Вітчизняна психологічна наука найчастіше вбачає в саморозвитку фундаментальну спроможність людини трансформуватися у справжній суб'єкт свого життя, надавати особистій життєдіяльності характеристик предмета практичного перевтілення. Саморозвиток розглядають і як певну потребу створювати себе як особистість та вдосконалюватися, здійснювати самовиховання.

Таким чином, взявши до уваги філософські, синергетичні, психологічні, деякі інші визначення саморозвитку, нам вдасться знайти власне формулювання цього явища: саморозвиток доцільно вважати процесом, підґрунтям якого виступає набутий особистісний досвід, його стимулами є навчання й виховання, рефлексії та емпатія. Інакше кажучи, особистість буде схильною розвиватися тільки за умови, що її думкам і прагненням вдасться стати діями, вихованню – відображатися в поведінці, навчанню – перейти у знання, а рефлексіям – перетворитися у здатність до аналізу своїх життєвих обставин.

Під час дослідження проблеми особистісного саморозвитку слід зосередитися на такому:

- завдяки процесу саморозвитку відбувається самоудосконалення та самореалізація людини;
- у особистісного саморозвитку помітні риси, що характеризуються діяльністю – він невіддільний від власної активної діяльності людини, її бажань, зусиль, які вона докладає, працюючи над собою;
- особистість розвивається завдяки внутрішнім стимулам: потребам людини, її мотивам, інтересам та установкам;

– формуються потреби, мотиви, інтереси та установки людини завдяки внутрішнім суперечностям, що призводять до активності особистості, забезпечують її саморозвиток;

– зовнішні впливи на особистісний саморозвиток здійснюються середовищем та цілеспрямованим вихованням;

– з боку зовнішніх факторів на розвиток особистості чиниться не безпосередній вплив, вони тільки сприймаються її внутрішньою сферою, в тому числі, її винятковими потребами та цілями, що виявляється у відмінності, різноманітності й неповторності особистісного розвитку кожної людини, її індивідуальній своєрідності.

Професійному саморозвитку особистості останнім часом приділяється велика увага: це явище активно досліджують, і, як свідчать результати роботи, він не тільки впливає на те, наскільки ефективно відбувається професійний саморозвиток, а й на те, як саме він здійснюється. Його бачать у вигляді процесу, в ході якого особистість розвивається, а орієнтується він на високий професіоналізм.

Насамперед, варто зазначити, що професійний розвиток майбутнього або чинного фахівця забезпечується передусім наявною в суспільстві системою професійної освіти. Функціонування цієї системи спрямоване на формування якостей, набуття кваліфікацій, необхідних для успішного виконання відповідних професійних функцій, принаймні в період працездатного віку. Крім процесу навчання, професійні компетентності (знання, уміння, навички, цінності, інші функціональні характеристики, їхня профілізація тощо) формуються шляхом включення у відповідну практичну діяльність, загальною атмосферою контекстного середовища [7].

Погоджуємося з М. Вієвською та Л. Красовською у тому, що професійний саморозвиток пов'язаний з внутрішнім поєднанням структурних складових психіки особистості, спрямованих на її конструктивну взаємодію з навколишнім середовищем шляхом отримання особистісно значущого та адекватного вимогам соціуму, є результатом професійної діяльності [8]. Вчені переконані, що такий процес триває постійно, його не обмежує набутий досвід. Базується він на актуалізованому бажанні зростати професійно, що знаходить вияв через інтереси людини, її прагнення, переконання, здібності, активну позицію в пізнанні довкілля та в самопізнанні, через те, що розкривається духовний та інтелектуальний потенціал особистості.

Л. Василенко, І. Василенко визначають особистісно-професійний саморозвиток як “безперервний, цілеспрямований процес особистісного й професійного вдосконалення, заснований на взаємодії внутрішньо значущих і активно творчо сприйнятих зовнішніх факторів та спрямований на підвищення рівня професіоналізму, розвитку професійно значущих якостей, акумулювання педагогічної майстерності, досвіду, знань, умінь, норм та цінностей; процес, у якому особистість є суб'єктом розвитку, яка володіє стратегіями

розв'язання нових завдань щодо творення нею себе, свого внутрішнього світу та реалізує їх у професійній діяльності» [9].

Розгляд професійного саморозвитку з позицій аксіологічного, синергетичного і компетентнісного підходів дає змогу Л. Бондаренко сформулювати визначення саморозвитку особистості як процесу самотворення людини внаслідок взаємодії й обміну інформацією та енергією із зовнішнім середовищем, в основі якого лежить розкриття та реалізація його внутрішніх потенцій, набуття нових особистісних якостей [10].

О. Остапчук вважає, що основою професійного саморозвитку є особистісний саморозвиток, спрямований на становлення творчої індивідуальності майбутнього фахівця. Саморозвиток – прагнення людини до виявлення, усвідомлення і вдосконалення своїх особистісних якостей. Умовою саморозвитку є вільний вибір. При цьому розвиток розглядається як вибір і освоєння суб'єктом тих чи інших інновацій. Кожна ситуація вибору породжує безліч варіантів рішення, опосередкованих певним орієнтаційним полем, відповідальність за дії в якому несе сам суб'єкт. Засобами професійного саморозвитку можуть бути самовиховання, самоосвіта й самовдосконалення в поєднанні з практичною професійною діяльністю. Професійний саморозвиток – це свідомо діяльність людини, спрямована на повну самореалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері, яку визначає її майбутня професія; розвиток у себе особистісних, професійно важливих якостей, загальних (інтелект) і спеціальних (професійних) творчих здібностей. Професійний саморозвиток дослідники пов'язують з правильною постановкою і розв'язанням психологічних, педагогічних, організаційних і предметних завдань щодо себе й своєї професійної діяльності. Отже, гуманізація професійної підготовки повинна передбачати і створювати умови, за яких майбутній педагог матиме можливість будувати власний образ професійного “Я” і, аналізуючи суперечність між “Я-реальним” та “Я-професійним”, програмувати та здійснювати професійний саморозвиток [11].

У працях українських вчених саморозвиток постає як атрибут найвищого рівня розвитку особистості – коли людина стає суб'єктом життєвого шляху. Так, Л.І. Зязюн наголошує, що саме професійний саморозвиток є основою підвищення професіоналізму, завдяки якому здійснюється активне вдосконалення себе як особистості та професіонала. Філософія саморозвитку особистості як урівноваження протиріч між пізнаним і непізнаним, між бажаним і сущим, між кількісним і якісним, між необхідним і випадковим, між розумовим і почуттєвим зумовлена тенденцією його домінування в освітньо-виховній діяльності, необхідністю усвідомлення саморозвитку як системного утворювального фактору освітнього простору і в освітньому просторі. Саморозвиток як соціальне, культурологічне й освітнє явище існує давно, але в основному виявлялося однією з форм самоосвіти, самовиховання, самовдосконалення. Мислителі різних епох підкреслювали

значення саморозвитку як для поступу суспільства, так і для удосконалення особистості. Це підтверджує біографічна педагогіка багатьох видатних особистостей, які ствердили себе допитливим розумом і самоосвітньою творчою активністю [12].

Під професійним саморозвитком К. Соцький розуміє цілеспрямований, свідомий процес підвищення студентом рівня своєї професійної компетентності і розвитку професійно важливих якостей і можливостей, що відповідають соціальним вимогам до професійної діяльності, який здійснюється на основі самопізнання, самоактуалізації, самореалізації, самовиховання, самоосвіти, самоконтролю і забезпечує працівнику успіх у професії і житті [13].

Професійний саморозвиток є невід'ємною частиною саморозвитку особистості. Професійний саморозвиток здійснюється за допомогою таких механізмів: самовиховання, самопізнання, саморегуляція, самоорганізація, самооцінка, як прагнення до самореалізації на основі розвитку професійного мислення, професійного саморозвитку, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції; реалізація творчого потенціалу, різноманітні форми дослідницької діяльності та метод підкріплення цього процесу [14].

Своє визначення особистісно-професійного розвитку дає Р.М. Цокур, розуміючи під ним процес розвитку особистості, орієнтований на формування своїх життєвих відносин, визначаючи з їх допомогою свій «професійний життєвий простір». З точки зору педагогічної синергетики професійний саморозвиток розглядається як внутрішня здатність щодо культивування, створення в собі нових якостей, які необхідні для його виживання й ефективного функціонування в кардинально нових чи змінених умовах соціально-економічного середовища. Прихильники суб'єктного підходу розуміють саморозвиток як фундаментальну здібність педагога ставати і бути дійсно суб'єктом свого життя, обертати власну життєдіяльність у предмет практичного перетворення [15].

Аналіз різноманітних концепцій професійного саморозвитку дозволяє умовно виокремити два підходи до визначення його сутності. Представники першого підходу (В. Маралов, Л. Кулікова) вважають, що професійний саморозвиток відбувається за такими напрямками: самоствердження, самоактуалізація та самовдосконалення. З позицій другого підходу (А. Власова, Ф. Мухаметзянова, С. Яхіна), професійний саморозвиток пов'язується із «включенням» особистості в ту чи іншу систему професійної діяльності [16].

Під професійним саморозвитком О. Власова розуміє багатогранний особистісно та професійно важливий процес, що сприяє формуванню індивідуального стилю професійної діяльності, вивченню та усвідомленню передового досвіду та аналізу власної професійної діяльності, а також є засобом самопізнання та самовдосконалення [17].

Отже, доречною буде думка, що професійному особистісному саморозвитку притаманні ознаки інтеграційного процесу, коли відбувається

особистісне формування людини, її внутрішній рух та професійна підготовка. Зокрема професійною підготовкою здійснюється визначення змісту, форм, схем, з яких складається професійна рефлексія, а завдяки внутрішньому руху забезпечується енергія, реалізація, особистісний зміст, на який орієнтується професійний саморозвиток. Професійному саморозвитку притаманна наявність комплексного характеру, завдяки йому створюється індивідуальний стиль у професійній діяльності, оскільки осмислюється особиста практика й перспективний досвід, здобутий власною майбутньою професійною діяльністю.

Процесу, в ході якого триває професійний розвиток та саморозвиток майбутнього фахівця, коли він проходить професійну підготовку, притаманні певні властивості. Він обумовлюється навчальною діяльністю, його регламентують вимоги, які виставляють викладачі, навчальні програми, своєрідність, притаманна предмету професійної діяльності. Однак у ході цього процесу виявляється необхідність підвищувати суб'єктну складову особистості майбутнього спеціаліста, коли він розвивається у професійному плані. Система, яка містить педагогічні умови професійного саморозвитку під час того, як триває підготовка майбутнього фахівця, зокрема вимагає:

- навчальний процес має орієнтуватися на те, щоб майбутній фахівець прагнув самоактуалізації та самодетермінації під час своєї майбутньої професійної діяльності;

- зміст навчання повинен містити поняття та концепції, що стимулюють у майбутніх спеціалістів потребу рефлексувати, вміти здійснювати самопроекування, навчатися, прагнути до самоорганізації, саморозвитку, коли йдеться про професійно значущі особистісні риси.

Ми погоджуємося з С. Кузіковою, яка стверджує, що саморозвиток особистості відбувається переважно в процесі професійної діяльності, а професійна спрямованість є фактором особистісного зростання, тому вивчення особливостей формування суб'єкта особистісного саморозвитку неможливе поза контекстом його професійного становлення. Вагому роль у процесі саморозвитку відіграє духовна робота особистості, яка передбачає урівноваженість і зосередженість уваги як центру свідомості на внутрішньому світі; здатність відрізнити сакральне (святе, надособистісне) від профанного (его-центричного) й досягти святе у всіх проявах буття. На індивідуальному рівні саморозвиток здійснюється як у неусвідомлених, стихійних формах (імітація, стихійна адаптація, гра), коли індивід не ставить за мету змінити себе власними зусиллями, так і в усвідомлених формах (самовиховання, самоосвіта, самотворення, самовдосконалення), де особистість виступає одночасно і суб'єктом цілеспрямованої діяльності, і об'єктом, який необхідно змінити за допомогою цієї діяльності [18].

До чинників саморозвитку відносять: постановку цілей; самоорганізацію і позитивний настрій; розвиток розумових здібностей; акумулювання енергії; розвиток навичок спілкування. До складової саморозвитку відносять

самоактуалізацією, яка підкреслює суб'єктність та дозволяє здійснити творче самовираження вчителя і, одночасно, його професійний саморозвиток [19].

Сучасний світ характеризується неймовірними темпами саморозвитку, на що вплинули масова інформатизація, інноваційні технології та, звісно, перетворені особистісні риси самої людини. Саморозвиток, до речі, розглядають і як процес, під час якого власна індивідуальність розгортається завдяки ненасильницькому поєднанню того, що хочеться, з тим, що потрібне. Оскільки співвідношення суспільного розвитку та особистісного розвитку людини перебуває у вигляді як загальне з конкретним, між ними існує тісне взаємозумовлення, взаємовизначення, вони доповнюють один одного. Інакше кажучи, саморозвиток особистості можна вважати процесом, коли інтегрують соціальне й особистісне, зовнішні та внутрішні фактори, а головною метою такого співіснування є поступове та безперешкодне здобуття людиною конкретного ідеалу.

Є очевидним, що в нинішніх складних сучасних умовах саморозвиток особистості – це досить серйозна проблема. А сучасна освіта, на жаль, не містить дисциплін, завдяки яким найповніше була б репрезентована людина як об'єкт динамічно цілий, якими була б запропонована дієва система особистісного саморозвитку, підґрунтям якої виступали б індивідуальні інтереси. Ми глибоко переконані, що цей недолік має бути якнайшвидше усунутий, до того ж, щонайперше, за рахунок релігійно зорієнтованих сфер знання та виховних практик.

Висновки. На основі теоретичного аналізу та узагальнивши наукові підходи до того, як варто розуміти суть саморозвитку, можемо констатувати, що він належить до системотворчих елементів особистості; в нього власні змістовна та процесуальна форми; він перебуває в залежності від сукупності, яку складають як ситуаційні, зовнішні фактори, що націлені на встановлення специфіки проблемних питань, які потрібно вирішити, так і внутрішні детермінанти з їхніми характеристиками своєрідності інтелектуальної царини та індивідуально-психологічних властивостей. Зміст саморозвитку містить ключові складові, що полягають у самопрогнозуванні, самореалізації та самоактуалізації. Завдяки їм людина знаходить компроміси із суспільством, перетворює особистий досвід посередництвом дій та спілкування, ділиться ним з іншими, ставить перед своїми амбіціями визначену життєву мету. В цілому, кожній людині доступні самоактуалізація себе як особистості та здобуття важливих результатів у обраній сфері, а кризу вона сприймає як перехідний відрізок, які сприятимуть ще значнішій самореалізації. Таким чином, саморозвитку належить роль базису в підготовці особистості до того, що має настати більш насичена її життєдіяльність. Традиційно його формують зовнішні фактори логічного мислення та соціальне середовище, а також внутрішні форми мислительної роботи, що сприяє переходу на вищі рівні усвідомлення того, якими є власна суть та індивідуальні ресурси.

Література:

1. Колісник О. Духовний саморозвиток особистості. *Соціальна психологія*. 2006. № 1. С. 62-77.
2. Гегель Г. Феноменологія духу. К. : Основи, 2004. 548 с.
3. Савченко О.Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. Початкова школа. 2001. № 7. С. 1-4.
4. Яременко В., Сліпущко О. Новий тлумачний словник української мови. К.: Аконіт, 2000. Т. 4. 2000. 941 с.
5. Мельник Ю.С. Поняття особистісного саморозвитку в концептуальному полі сучасної психології. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2016. Випуск 33. С. 365-375.
6. Павелків В.Р. Загальна психологія: підручник для студентів вищ. навч. закладів. Київ : Кондор, 2002. 506 с.
7. Кремень В.Г. Книга національної освіти України. URL: <http://refdb.ru/look/1238872-r6.htm>.
8. Вієвська М.Г., Красовська Л.І. Мотивація професійного саморозвитку у реалізації стратегії формування управлінських компетенцій. *Вища школа*. 2010. № 3/4. С. 89-104.
9. Василенко Л., Василенко І. Психолого-педагогічні умови активізації особистісно-професійного саморозвитку майбутнього педагога. *Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації*. 2011. № 2. URL: <http://www.socialscience.com.ua/публікація/505>.
10. Бондаренко Л.А. Формування готовності майбутнього вчителя музики до професійного саморозвитку у процесі інструментально-виконавської підготовки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. К., 2014. 235 с.
11. Остапчук О. Професійний саморозвиток і самопроекування в системі педагогічної освіти. *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 13-18
12. Зязюн Л.І. Саморозвиток особистості в освітній системі Франції: монографія. Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. 388 с.
13. Соцький К.О. Структура готовності студентів медичних коледжів до професійного саморозвитку. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2014. № 1. С. 55-62.
14. Фрицюк В.А. Психолого-педагогічне поняття «професійний саморозвиток майбутнього педагога». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2016. Вип. 2. С. 218-223.
15. Цокур Р.М. Формування потенціалу професійного саморозвитку в майбутніх викладачів вищої школи у процесі магістерської підготовки: дис. канд. пед. наук. Одеса, 2004. 245 с.
16. Фрицюк В.А. Психолого-педагогічне поняття «професійний саморозвиток майбутнього педагога». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2016. Вип. 2. С. 218-223.
17. Власова О.А. Професійний саморозвиток майбутніх соціальних педагогів: монографія. Миколаїв, 2009. 116 с.
18. Кузікова С.Б. Психологія саморозвитку : навч. посіб. Суми : МакДен, 2011. 149 с.
19. Коваленко В.В. Психологічні особливості прагнення до самоактуалізації. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2014. Вип. 20. С. 59-60.

References:

1. Kolisnyk, O. (2006). Dukhovnyi samorozvytok osobystosti [Spiritual self-development of the individual]. *Sotsialna psykholohiia – Social Psychology*, 1, 62-77 [in Ukrainian].

2. Hehel, H. (2004). *Fenomenolohiia dukhu [Phenomenology of Spirit]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
3. Savchenko, O.Ia. (2001). Udoskonalennia profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Improving the professional training of future primary school teachers]. *Pochatkova shkola – Elementary School*, 7, 1-4 [in Ukrainian].
4. Yaremenko, V., & Slipushko, O. (2000). *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]*. Kyiv: Akonit [in Ukrainian].
5. Melnyk, Yu.S. (2016). Poniattia osobystisnoho samorozvytku v kontseptualnomu poli suchasnoi psykholohii [The concept of personal self-development in the conceptual field of modern psychology]. *Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – Collection of scientific works of K-PNU named after Ivan Ohienko, Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 33, 365-375 [in Ukrainian].
6. Pavelkiv, V.R. (2002). *Zahalna psykholohiia [General psychology]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
7. Kremen, V.H. *Knyha natsionalnoi osvity Ukrainy [Book of national education of Ukraine]*. Retrieved from <http://refdb.ru/look/1238872-p6.htm> [in Ukrainian].
8. Viievska, M.H., & Krasovska, L.I. (2010). Motyvatsiia profesiinoho samorozvytku u realizatsii stratehii formuvannia upravlinskykh kompetentsii [Motivation of professional self-development in the implementation of the strategy of formation of management competencies]. *Vyshcha shkola – High school*, 3/4, 89-104 [in Ukrainian].
9. Vasylenko, L., & Vasylenko, I. (2011). Psykholoho-pedahohichni umovy aktyvizatsii osobystisno-profesiinoho samorozvytku maibutnoho pedahoha [Psychological and pedagogical conditions for activation of personal and professional self-development of the future teacher]. *Osvita rehionu. Politolohiia, psykholohiia, komunikatsii – Education of the region. Political science, psychology, communications*, 2. Retrieved from <http://www.socialscience.com.ua/publikatsiia/505> [in Ukrainian].
10. Bondarenko, L.A. (2014). Formuvannia hotovnosti maibutnoho vchytelia muzyky do profesiinoho samorozvytku u protsesi instrumentalno-vykonavskoi pidhotovky [Formation of the future music teacher's readiness for professional self-development in the process of instrumental and performing training]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Ostapchuk, O. (2007). Profesiinyi samorozvytok i samoproektuvannia v sytemi pedahohichnoi osvity [Professional self-development and self-design in the pedagogical education system]. *Shliakh osvity – The way of education*, 4, 13-18 [in Ukrainian].
12. Ziazun, L.I. (2006). *Samorozvytok osobystosti v osvittinii systemi Frantsii [Self-development of personality in the educational system of France]*. Kyiv; Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
13. Sotskyi, K.O. (2014). Struktura hotovnosti studentiv medychnykh koledzhiv do profesiinoho samorozvytku [The structure of medical college students' readiness for professional self-development]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk*, 1, 55-62 [in Ukrainian].
14. Frytsiuk, V.A. (2016). Psykholoho-pedahohichne poniattia «profesiinyi samorozvytok maibutnoho pedahoha» [The psychological and pedagogical concept of "professional self-development of the future teacher"]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Scientific notes of Berdian State Pedagogical University*, 2, 218-223 [in Ukrainian].
15. Tsokur, R.M. (2004). Formuvannia potentsialu profesiinoho samorozvytku v maibutnikh vykladachiv vyshchoi shkoly u protsesi mahisterskoi pidhotovky [Formation of the potential of professional self-development in future teachers of a higher school in the process of master's training]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

16. Frytsiuk, V.A. (2016). Psykholoho-pedahohichne poniattia «profesiinyi samorozvytok maibutnoho pedahoha» [The psychological and pedagogical concept of "professional self-development of the future teacher"]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Scientific notes of Berdyan State Pedagogical University*, 2, 218-223 [in Ukrainian].
17. Vlasova, O.A. (2009). *Profesiinyi samorozvytok maibutnikh sotsialnykh pedahohiv* [Professional self-development of future social teachers]. Mykolaiv [in Ukrainian].
18. Kuzikova, S.B. (2011). *Psykholohiia samorozvytku* [Psychology of self-development]. Sumy: MakDen [in Ukrainian].
19. Kovalenko, V.V. (2014). Psykholohichni osoblyvosti prahnennia do samoaktualizatsii [Psychological features of the desire for self-actualization]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu – Bulletin of Dnipropetrovsk University*, 20, 59-60 [in Ukrainian].

УДК 159

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1581-1592](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1581-1592)

Лаптев Ігор Миколайович аспірант кафедри психології, соціальної роботи та педагогіки, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0007-9167-3129>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ ПІСЛЯ РОЗЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ

Анотація. В статті розкрито особливості психічного розвитку дитини після розлучення батьків, яке здатне негативно впливати на психічний розвиток дитини, що виражається в різних нюансах, таких як емоційна сфера, взаємини з батьками й ровесниками, пристосування в шкільному оточенні тощо. Розкрито сутність поняття «розлучення», під яким визначено кризу, що стосується всієї сімейної системи та яку складно переживають як подружжя, так і діти. З'ясовано, що на сьогоднішній день розлучення як феномен оцінюють неоднозначно, оскільки раніше це вважали однозначно негативним явищем (як загрозу родині), то наразі змогу розлучення розглядають як невід'ємний компонент сімейного ладу, необхідний для її трансформації у разі, коли не можна зберегти сім'ю в незмінному складі та структурі.

Наведено основні причини розлучень та основні чинники, які впливають на форми реагування на розлучення, зокрема характер розірвання шлюбу; відношення до нього подружжя; існуючі ресурси. Визначено найбільш поширені стратегії поведінки в ситуації розлучення та основні труднощі, з якими стикається дитина. З'ясовано, що насамперед негативним чином розлучення відображається на хлопчиках, оскільки дівчаткам більш просто забезпечити власні потреби бути залежними та захищеними. Як правило, батьки є більше скутими на ласку щодо синів, вони не бажають зіпсувати власних дітей, проявляючи своє піклування про них та задовольняючи їхні потреби в підвищеній увазі у згаданий період.

Наведено фактори, які впливають на гостроту переживань дитинства. Визначено чинники, які формують реакцію дітей на розлучення батьків, зокрема ворожнеча, що супроводжує розлучення; кількість змін, які сталися у способі життя дитини; особливості стосунків батьків та дітей. В свою чергу, позитивний розвиток дитини у неповній сім'ї окреслюється рядом чинників: нормальне функціонування батьків; батьки в неповній сім'ї мають підтримувати позитивні взаємини та змогу співпраці в аспекті виховання дитини принаймні на рівних; потрібно збільшувати коло спілкування дитини: формувати підґрунтя для перевірки й втілення її інтересів – у гуртках та секціях; не можна робити дитину об'єктом маніпуляції.

Ключові слова: розлучення, психічний розвиток дитини, причини розлучень, фактори, реагування на розлучення, стратегії поведінки, труднощі.

Laptiev Ihor Mykolaiovych graduate student of the department of psychology, social work and pedagogy, V. I. Vernadsky Tavri National University, St. John McCain, 33, Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0007-9167-3129>

FEATURES OF CHILD'S MENTAL DEVELOPMENT AFTER PARENTS' DIVORCE

Abstract. The article reveals the peculiarities of the child's mental development after parental divorce, which can negatively affect the child's mental development, which is expressed in various nuances, such as the emotional sphere, relationships with parents and peers, adjustment in the school environment, etc. The essence of the concept of "divorce" is revealed, which defines a crisis that affects the entire family system and is difficult for both spouses and children. It has been found that today divorce as a phenomenon is evaluated ambiguously, since earlier it was considered a clearly negative phenomenon (as a threat to the family), now the possibility of divorce is considered as an integral component of the family system, necessary for its transformation in the case when it is not possible keep the family in an unchanged composition and structure.

The main causes of divorces and the main factors that influence the forms of response to divorces, in particular the nature of the divorce; spouse's relationship to him; existing resources. The most common behavioral strategies in a divorce situation and the main difficulties faced by a child are determined. It was found out that, first of all, divorce affects boys in a negative way, since it is easier for girls to satisfy their own needs to be dependent and protected. As a rule, parents are more restrained in favor of sons, they do not want to spoil their own children by showing their care for them and satisfying their needs for increased attention during the mentioned period.

The factors that affect the acuteness of childhood experiences are given. The factors that shape the children's reaction to the divorce of their parents, in particular, the enmity accompanying the divorce, have been determined; the number of changes that have occurred in the child's lifestyle; features of the relationship between parents and children. In turn, the positive development of a child in a single-parent family is defined by a number of factors: normal functioning of parents; parents in a single-parent family must maintain positive relationships and the possibility of cooperation in the aspect of raising a child at least on an equal basis; it is necessary to increase the circle of communication of the child: to form the basis for checking and realizing his interests - in circles and sections; you cannot make a child an object of manipulation.

Keywords: divorce, child's mental development, causes of divorce, factors, response to divorce, behavioral strategies, difficulties.

Постановка проблеми. Сім'я, її стабільність і гармонійність функціонування – вагомий умови психічного здоров'я кожної особистості. Особливу роль психологічна атмосфера в сім'ї, особливості батьківсько-дитячих стосунків відіграють під час розвитку й становлення особистості дитини. Розлучення зумовлює перетворення сім'ї та, як результат, негативним чином відображається на життєдіяльності дитини. Сім'я представляє соціум загалом, вважається його мініатюрним відтворенням. В ній відбувається соціалізація людини. Досвід, котрий людина отримує в сім'ї, визначає її персональну поведінку, формує внутрішню будову реальності, на базі котрої в людини виходить сприймати навколишнє середовище. На теренах усього світу частота розлучень, зокрема і в нашій державі, сягає значного рівня та надалі зростає, що зумовлює серйозне занепокоєння суспільства та протягом останніх років є предметом досліджень.

Кожного року в результаті розлучень з'являється додатково надзвичайно багато неповних сімей, в котрих дитину виховуватиме один із батьків. Через це на сучасному етапі в психолого-педагогічній науці є актуальною проблема розгляду життєдіяльності дітей, в тому числі молодшого шкільного віку, котрі перенесли розлучення батьків, і, таким чином, напрацювання інструментів зменшення негативних наслідків розлучення на їх особистість. Як вважають вчені, психічні травми, котрі особа переживає у дитинстві, являються фактором виникнення симптомів невротичних розладів у підлітковому та юнацькому віці. Надання психологічної підтримки дітям молодшого шкільного віку дозволить результативно чинити вплив на їхню життєдіяльність, запобігати виникненню невротичних розладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми психічного розвитку дитини після розлучення батьків досліджували такі науковці як Ю. Возна, Т. Гончаренко, І. Гречешнюк, Н. Гребеннікова, Є. Кучеренко, О. Лисоконь, О. Папір, Р. Попелюшко, І. Рогальська-Яблонська, В. Степико, І. Трубавіна, А. Туровська, І. Хоржевська, І. Черезова та інші.

Метою статті є розкриття особливостей психічного розвитку дитини після розлучення батьків.

Виклад основного матеріалу. Безперечним вважається негативний вплив розлучень на морально-психологічний розвиток дітей. В наслідок цього дитина одержує одностороннє виховання та в неї можливе сформуватися спотворене відношення до шлюбу й сім'ї. Збільшення сирітства за живого батька посилює можливість девіантної поведінки серед багатьох дітей. В результаті розлучення формуються травмуючі ситуації, що зумовлюють нервово-психологічні розлади як у батьків, так і в дитини.

Розлучення – це криза, що стосується всієї сімейної системи та яку складно переживають як подружжя, так і діти. В багатьох аспектах реакція дітей залежить від їхнього віку. Неповною сім'єю є сім'я, де діти проживають з одним із батьків. Неповна сім'я формується в результаті розлучення, смерті

одного з батьків. Відповідно до офіційної інформації Міністерства праці та соціальної політики України, кожна сьома дитина виховується без батька.

Трубавіна І. розглядає неповну родину як родину, яка характеризується специфічною формою інституювання, порушенням внутрішньої структури та деформацією подружніх та батьківських аспектів [1].

Розірвання шлюбу – це розірвання шлюбу, тобто його законне припинення за життя подружжя. Розлучення – це ненормативна сімейна криза, основним змістом якої є стан дисгармонії, спричинений порушенням гомеостазу сімейної системи, яка потребує реорганізації як сімейної системи [2]. На думку В.П. Степико, розлучення є результатом кризи у розвитку стосунків між подружньою парою. Науковець наводить дані про те, що низьку готовність до розлучення виявляють жителі сільської місцевості, безробітні жінки, групи населення з рівнем доходу нижче прожиткового мінімуму [3]. В той же час, І. Черезова зазначає, що працюючі жінки-дружини, будучи після розлучення спроможними та готовими матеріально забезпечувати себе та дітей, відзначають більшу схильність до розлучень у проблемних сім'ях, ніж жінки, які не працюють або зайняті низькооплачуваною роботою [4].

Однак наразі розлучення як феномен оцінюють неоднозначно. Коли раніше це вважали однозначно негативним явищем (як загрозу родині), то наразі змогу розлучення розглядають як невід'ємний компонент сімейного ладу, необхідний для її трансформації у разі, коли не можна зберегти сім'ю в незмінному складі та структурі.

Розлучення батьків зазвичай слідує за серією стресогенних ситуацій для дітей, які можуть проявлятися в якості психотравми. Особливо мова йде про дітей дошкільного і підліткового віку, оскільки це обумовлене нестійкістю їх психіки. Як правило, внаслідок розлучення батьків, відбувається зниження контактів з тим із батьків, який більш не є її опікуном (зазвичай, з батьком), підвищується напруга в стосунках між дитиною і батьком, який нею опікується (зазвичай, з матерями), спостерігається тривале озлоблення між батьками, зниження життєвих стандартів, і зміною місця проживання – часто залучаючи перебування у сусідів або родичів. Розлучення зазвичай передувє повторному шлюбу одного або обох з батьків та побудова відносин з новими партнерами батьків є наступною стресовою ситуацією для багатьох дітей. Повторне одруження також робить можливим для дітей пізнати досвід численних батьківських розлучень [5].

Зазначимо, що Є. В. Кучеренко називає основні причини розлучень:

1. Особистісні фактори ризику (індивідуально-типологічні особливості подружжя, досвід сімейного життя бабусі та дідуся, стан соматичного та нервово-психічного здоров'я, соціально-демографічні характеристики тощо). Фактором ризику традиційно вважається виховання майбутнього чоловіка в неповній або негармонійній сім'ї. Причому особливе значення мають емоційні порушення в подружніх і дитячо-батьківських стосунках – холодність,

неприйняття, дистанція, ворожість. Значна різниця у віці, а також дистанція в освітньому та соціальному статусі майбутнього подружжя також є суттєвими факторами ризику сімейного життя.

2. Історія створення сім'ї – умови знайомства, особливості дошлюбного періоду, мотивація шлюбу, первинна сумісність подружньої пари. Стійкість шлюбу знижується, якщо термін знайомства занадто короткий (менше півроку) і недостатній для пізнання і встановлення рівноправних відносин, в яких партнери вчаться взаєморозумінню і співпраці у вирішенні виникаючих проблем. Фактором ризику успіху шлюбу є дошлюбна вагітність нареченої, особливо коли подружжя молоде. Неадекватними мотивами шлюбу можуть бути бажання одного або обох із подружжя виділитися з дідуся чи бабусі чи то для утвердження свого дорослого статусу, чи то для уникнення конфліктів, сварок, емоційної напруги у стосунках із власними батьками. Іншим неадекватним мотивом може бути перебільшене бажання знайти в партнері заступництво і захист, щоб задовольнити потребу в безпеці.

3. Несприятливі умови функціонування сім'ї. Це несприятливі житлово-матеріально-економічні умови, низька ефективність рольової поведінки членів сім'ї, депривація важливих потреб членів сім'ї, девіантна поведінка партнерів (алкоголізм, наркоманія), висока конфліктність, сексуальна дисгармонійність [6].

І.М. Хоржевська вважає, що дитина досить часто виступає останнім аргументом у рішенні подружжя розлучитися на користь збереження сім'ї. Наявність дітей знижує психологічне бажання та економічну доцільність розлучення. Іншим важливим фактором, який утримує подружжя від розлучення, на думку авторів, є невпевненість у своєму економічному становищі після розлучення та можливості прогодувати своїх дітей, забезпечити їм повноцінне виховання та освіту [7].

Період розірвання шлюбу має зв'язок із на юридичному рівні оформленням нового сімейного стану, визнанням припинення колишніх прав та обов'язків подружжя з огляду на розірвання шлюбу та прийняття нових обов'язків стосовно збереження батьківських функцій. Тривалість зазначеного строку встановлюється відповідно до правових норм (від 2 до 5 місяців, у залежності від наявності дітей в сім'ї й зважаючи на добровільне рішення обох членів подружжя розлучитися).

Розірванням шлюбу є не просто штамп у паспорті як процес юридичного оформлення нового сімейного стану, а також економічна прогалина й, крім того, договір про участь подружжя у вихованні дітей. Якщо між батьками не досягнуто згоди стосовно того, з ким будуть проживати діти і як гарантуватиметься втілення права одного з батьків на виховання дітей, рішення ухвалює суд. Саме він вирішує, з ким із батьків будуть залишатися діти, зважаючи на інформацію про їхній вік і стать; емоційну прив'язаність до батьків й решти членів родини; фінансово-економічні умови, котрі кожний з батьків здатний створити дітям, безумовно, в разі фінансової допомоги

другого з батьків; змogu виховної функції батька; стан соматичного та нервово-психічного здоров'я батьків, а також їхній правовий статус. Як правило, в підлітковому віці питання щодо того, з ким залишиться діти, вирішують на користь матері.

Є. В. Кучеренко виділяє три фази: фазу після розлучення (до року); етап реструктуризації (2 роки); фаза стабілізації (2 роки). Всі члени сім'ї переживають кризу, яка настає після оформлення розлучення. Сім'я може тимчасово втратити здатність нормально функціонувати. Тривалість цієї фази різна (від кількох місяців до року) залежно від сімейних можливостей та соціальної підтримки. На думку автора, розлучення сприймається людиною, особливо в перший момент, як доказ своєї неповноцінності, що призводить до гострого переживання власної неспроможності, невпевненості в собі, депресії, самозвинувачення; формування у дітей нового образу сім'ї – сепарація все ж ставить перед дитиною завдання адаптації до нових умов спілкування та співпраці з кожним із батьків [8].

Слід наголосити, що форми реагування на розлучення залежать від низки чинників, а саме:

- характеру розірвання шлюбу (його форми, глибини, тривалості, чисельності учасників, котрі в ньому задіяні);
- відношення до нього подружжя;
- існуючих ресурсів (матеріальної й житлової забезпеченості, здоров'я, емоційного стану, проблем дітей, віку подружжя).

А.А. Папір зазначає, що найбільш поширеними стратегіями поведінки в ситуації розлучення є: агресивна (виражається в прагненні зруйнувати життя партнера, завдати йому болю, помститися за завдані страждання); маніпулятивна (пов'язана з бажанням зберегти, повернути шлюбного партнера будь-яким способом, навіть ціною втрати самоповаги і поваги партнера); прийняття, за рахунок адекватної оцінки реальності та прийняття її такою, яка вона є, що дозволяє зберегти стосунки з колишнім партнером, не знецінюючи прожиті разом роки, і мінімізувати негативні наслідки для дітей. Серед основних труднощів, з якими стикається дитина є:

1) Труднощі, викликані несприятливими варіантами життєвого циклу – виникають при відсутності в сім'ї одного з її членів (чоловіка, дітей). Причиною може бути розлучення, довга розлука подружжя, позашлюбна дитина, смерть когось із сім'ї, бездітність подружжя, нездача іспитів, сварка з викладачами або однокласниками. При всій різноманітності варіантів розвитку сім'ї існує ряд загальних джерел порушень. Це, по-перше, функціональна порожнеча, тобто ситуація, коли одна з ролей, необхідних для успішного існування сім'ї, ніким не виконується. Наприклад, з відходом батька з сім'ї його участь у вихованні стає непосильною. По-друге, можуть виникнути труднощі адаптації до самого факту, події, яка породила несприятливий варіант розвитку сім'ї (розлучення, смерть одного з членів сім'ї, необхідність

виховання дитини поза шлюбом тощо). Суперечливість і багатшаровість процесів, які виникають у зв'язку з розлученням, показують дослідники на основі соціологічних досліджень сприйняття розлученими людьми після розлучення.

2) Ситуативні порушення включають короточасні труднощі, що загрожують життєдіяльності сім'ї (тяжкі хвороби членів сім'ї, великі майнові втрати тощо). Значну роль у психологічному впливі цих труднощів відіграє фактор раптовості (сім'я виявляється неготовою до події), ексклюзивності (легше переживають труднощі, що стосуються багатьох сімей), а також відчуття безпорадності (студент провалив іспит, не впорався з контрольною, його побили однокурсники тощо) [9].

Велика кількість чинників сімейного життя мають вплив на розвиток дитини, в тому числі стиль поведінки батьків, кількість дітей в родині та їхня різниця у віці та, крім того, особливості стосунків між дітьми. Також соціальне навчання значним чином залежить від структури й умов життя родини: повна сім'я або ні; чи всі її учасники є працюючими; чи проживає з сім'єю бабуса, дідусь чи хтось із родичів; проживання в комфортному будинку чи в перенаселеній міській квартирі. Велика кількість життєвих обставин (бідність, розлучення батьків, переїзд в інше місто, складна хвороба або травма, зростання в обставинах, які стають загрозою життю) – постійне джерело стресу для дітей й інших членів сім'ї. На дитину вкрай негативно впливають кризові ситуації в сім'ї. Будинок припиняє бути для неї опорою, вона позбувається відчуття безпеки, перестає існувати джерело, яким для неї була сім'я. Також різко погіршується навчання, діти гірше опановують матеріал та не бажають вчитися й ходити до школи.

У дітей багато потреб, але обмежимося описом лише основних:

1. Потребу в любові, доброті й теплоті почуттів ще називають потребою в емоційному контакті. Дитина повинна відчувати зацікавленість батьків у всіх своїх словах і діях. Зі свого боку діти виявляють великий інтерес до життя своїх батьків.

2. Потреба в самоствердженні як особистості, що розвиває і реалізує свої індивідуальні здібності.

3. Потреба в повазі. Дитині погано, якщо до неї ставляться зневажливо і легковажно, якщо її принижують, критикують і постійно повчають. Від постійної критики вона буде схильна відчувати себе неповноцінною. Незадоволення базових потреб дітей дуже швидко проявляється порушеннями поведінки дитини та формуванням негативних якостей особистості. Особливо це простежується в шкільному колективі, коли дитина досягла підліткового віку. В цьому випадку можна побачити глузування, наклеп, погрози з боку однокласників або знущання [10].

Один зі складних негативних наслідків розлучення або втрати для дітей – в батьків, котрих поглинули власні проблеми, нерідко не залишається для них

енергії на емоційному рівні. В дитини може виникнути уявлення, що її покинули обоє батьків, а не лише той із них, хто залишив сім'ю. Також батькові або матері, котрі zostалися з дитиною, в певних ситуаціях потрібно знайти додаткову роботу, в наслідок чого у них не залишається часу й сил для дитини.

Насамперед негативним чином розлучення відображається на хлопчиках. У цей період в усіх дітей виникає особлива потреба почуватися залежними та захищеними: їм потрібна ласка, заспокоєння, вони можуть стати плаксивими. Відповідно до досліджень, дівчаткам більш просто забезпечити власні потреби бути залежними та захищеними, аніж хлопчикам. Як правило, батьки є більше скутими на ласку щодо синів, вони не бажають зіпсувати власних дітей, проявляючи своє піклування про них та задовольняючи їхні потреби в підвищеній увазі у згаданий період.

Усі стреси через батьківське розлучення негативно впливають на психологічну рівновагу дітей. У порівнянні з дітьми, у яких батьки залишаються в шлюбі, діти розлучених батьків частіше прогулюють школу, кидають навчання в коледжі чи університеті. Ця неуспішність в освіті є результатом кількох построзлучних факторів: зниження дитячих та підліткових життєвих стандартів, переїзд до сусідів або родичів з необхідністю відвідування гірших шкіл, спад батьківського інтересу і мотивації до навчання дитини. Надаючи значення важливості освіти у визначенні наступних соціоекономічних досягнень, не дивно, що професійний статус, який визначається рівнем прибутку і цінністю накопиченого майна також відносно низький у дорослих дітей розлучених батьків. Наслідки розлучення батьків є мінімальні, навіть позитивні за умови, коли сімейне руйнування викликано особливо високим рівнем хронічного, незворотного подружнього конфлікту, включаючи насильство. За цих обставин, розлучення є корисним для дітей, видаляючи їх з дисфункціонального сімейного, домашнього середовища [11].

Дитина, яка переживає горе, часто стає замкнутою, мовчазною, нетовариською (особливо в школі), у гострих випадках виникає навіть мутизм – повна втрата мови через нервозність. Сама дитина може не усвідомлювати зв'язку між своїм станом і втратою. Вона часто скаржиться, що їй «нудно», але на пропозицію щось зробити відповідає «не хочу». Такі діти воліють дружити з маленькими дітьми (ще не вміють говорити), дуже літніми людьми, домашніми тваринами. Їх переваги в тому, що вони «не чіпляються», але при цьому позбавляють від самотності, з ними можна просто посидіти, помацати їх, доглядати, не ризикуючи вторгнутися у свій внутрішній світ [12].

Міцний сплав мужності, твердості характеру, пов'язаних з чоловічим початком у сім'ї, і м'якість, сердечність, які йдуть від жінки, позитивно впливають на дітей обох статей. Але особливо це необхідно для хлопчиків. Відсутність у сім'ї чоловічого авторитету негативно впливає на формування психічного розвитку і чоловічих рис характеру дитини, а також її фізичного

розвитку. Таким чином, проблема розлученої сім'ї полягає в тому, що мати не може замінити батька уже тому, що вона жінка, і ще тому, що один з батьків не може замінити двох. Кожний із них приносить у сім'ю свою індивідуальність, свою багатогранність почуттів і думок, інтересів і знань, дій і вчинків. Відсутність одного з батьків нічим не може бути замінена. Дитина має меншу можливість ознайомлення з різними варіантами соціального досвіду, і головне, з тією стороною інтимно-емоційної сфери її сім'ї, яка створюється стосунками подружжя. Ось цей вакуум у розлученій сім'ї негативно впливає на підготовку дітей до сімейного життя. Ця ситуація, яка характеризується відсутністю наочного зразка взаємовідносин статей, породжує, великий ризик того, що у дітей закладаються деформовані (або духовно збіднені, або відірвані від життя – підвищено романтичні, ідеалізовані) погляди на шлюб і сім'ю, які будуть впливати в майбутньому на становлення її власної сім'ї [13].

В дорослих теж проявляється агресія після втрати, вони гніваються на лікарів, котрі не доклали потрібних зусиль, на себе, бо не передбачили, не вбереглися, на долю, на власне минуле – чому не проявили обережність, чому не лікували, чому вони не турбувалися про нас. Дитині надзвичайно страшно зізнатися собі, що вона злиться на батька, котрий її залишив. Це є особливістю дитячої психіки – дитина поки не до кінця розуміє межі між особистостями різних людей.

І.М. Хоржевська зазначає, що на гостроту переживань дитинства можуть впливати декілька з таких факторів:

- характер внутрішньо сімейних стосунків до розірвання шлюбу та ступінь залучення дитини до вирішення подружніх проблем;
- особливості перебігу шлюбборозлучного процесу;
- з ким із батьків залишається дитина після розірвання шлюбу, відносини з одним із цих батьків;
- характер стосунків колишнього подружжя після розірвання шлюбу [14].

З-поміж найбільш значущих чинників, які формують реакцію дітей на розлучення батьків, можливо виокремити такі:

1. Ворожнеча, що супроводжує розлучення. Зі значним ступенем ворожості й злості, котрі супроводжують розлучення, дітям більш складно адаптуватися до ситуації. Конфлікт між батьками – головна причина їх погіршення самопочуття. Коли між батьками відбувається сварка, в дітей виникає страх та дратівливість. Вони стають по-особливому вразливими, коли мусять пристати на чийсь бік. Затяжні судові тяганини за батьківські права, сварки стосовно розподілу майна, розв'язання питань стосовно режиму відвідування батька, котрий залишає сім'ю, фінансової допомоги роблять ще більш складною ситуацію як для дорослих, так і для дітей.

2. Кількість змін, які сталися у способі життя дитини. Коли дитина й надалі живе в тому самому будинку, продовжує відвідувати ту ж школу й мати

тих же друзів, до котрих вона звикла, вона більш легко переживає наслідки розлучення. І навпаки, коли повсякденне життя дитини серйозно змінюється й наразі їй приходится переходити з одного дому в інший, переживати розлучення зі старими друзями, переходити у нову школу, її впевненість у собі й почуття порядку в житті, найімовірніше, похитнуться. Що більше змін відбудеться в житті дитини, насамперед зразу після розлучення, то більш складно їй буде пристосуватися до нових обставин.

3. Особливості стосунків батьків та дітей. Для дитини вкрай помічною є любов та підтримка обох батьків. Дехто з науковців помітив, що особливості щоденних стосунків між батьком і дитиною значно важливіші, аніж присутність обох батьків вдома. По суті часом розлучення – більш позитивний варіант для дитини, аніж спільне проживання з обома батьками, котрі весь час конфліктують і б'ються один з одним.

Натомість позитивний розвиток дитини у неповній сім'ї окреслюється рядом чинників:

1. Нормальне функціонування батьків. Альтруїстична самопожертва матері – її легковажне ставлення до власних інтересів, щастя та добробуту задля дитини – зазвичай не робить її щасливою, тому що такі переконання відображаються в спотворенні виховання за формою потурання й зумовлює спотворення особистісного розвитку дитини, спричиняє збільшення конфліктності й конфронтації у підлітковому віці, у період автономізації дитини.

2. Батьки в неповній сім'ї мають підтримувати позитивні взаємини та змогу співпраці в аспекті виховання дитини принаймні на рівних. Варто категорично заборонити будь-які намагання спотворити образ колишнього чоловіка, не слід оминати розмови про батька та відмовлятися про нього згадувати.

3. Потрібно збільшувати коло спілкування дитини: формувати підґрунтя для перевірки й втілення її інтересів – у гуртках та секціях.

4. Не можна робити дитину об'єктом маніпуляції. Нерідко батьки стараються купити любов дитини. Дуже несприятливі умови формуються тоді, коли війна за дитину продовжує існувати й після розлучення, набуваючи крайніх форм – аж до викрадення.

Висновки. Внаслідок теоретичного розгляду проблеми розлучення подружжя з дітьми в психології вдалося з'ясувати, що зазначена проблема – серйозна й значуща як для дорослих, так і для дітей. Розлучення подружжя здатне негативно впливати на психічний розвиток дитини, що виражається в різних нюансах, таких як емоційна сфера, взаємини з батьками й ровесниками, пристосування в шкільному оточенні тощо. Через це, зважаючи на складність наведеної проблеми, потрібно досліджувати її з різних точок зору й напрацьовувати комплексний підхід щодо її розв'язання.

Отже, розлучення є складною кризовою ситуацією в сім'ї. Воно має вплив та змінює велику кількість характеристик сім'ї, маючи вплив на психологічний

стан як дорослих (колишнього подружжя), так і дітей. для дитини кризові ситуації в родині не минають безслідно. В дітей свої особливості переживання кризових ситуацій, та нерідко ефекти від цих ситуацій стають для дітей трагічними.

Література:

1. Трубавіна І.М. Консультування сім'ї. К.: ДЦССМ, 2003.
2. Туровська А.О. Розлучення одна з найскладніших соціальних проблем сучасного суспільства. *Студентський вісник НУВГП*. 2015. Вип. 1(3). С. 164-166.
3. Степико В.П., Гребеннікова Н.В. Розлучення як ризик сучасних шлюбносімейних відносин. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2014. Вип. 15. С. 73-80.
4. Черезова І. Психологія життєвих криз особистості: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Бердянськ: БДПУ, 2016. 143 с.
5. Гончаренко Т. Психологічна допомога сім'ї: навчальний посібник. Київ, 2005. 328 с.
6. Кучеренко Є.В. Розлучення як проблема в психології сім'ї. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. 2017. Вип. 10. С. 62-64.
7. Хоржевська І.М., Гречешнюк І.В. Емоційний стан дитини в ситуації розлучення батьків. *Габітус*. 2021. Вип. 30. С. 185-189.
8. Кучеренко Є.В. Розлучення як проблема в психології сім'ї. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. 2017. Вип. 10. С. 62-64.
9. Папір О. О. Труднощі внутрішньосімейних стосунків один із факторів девіантної поведінки дітей. *Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика*. 2002. С. 267-272.
10. Попелюшко Р., Возна Ю. Проблема функціонування як інститут виховання й соціалізації дітей в неповних сім'ях. Теорія та практика формування особистості як суб'єкта самотворення і самозбереження: монографія. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2021. С. 426-442.
11. Гончаренко Т. Психологічна допомога сім'ї: навчальний посібник. Київ, 2005. 328 с.
12. Черезова І. Психологія життєвих криз особистості: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Бердянськ: БДПУ, 2016. 143 с.
13. Лисоконь О.В., Рогальська-Яблонська І.П. Виховання дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків. https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2995/1/formi_osv_komp.pdf#page=59
14. Хоржевська І.М., Гречешнюк І.В. Емоційний стан дитини в ситуації розлучення батьків. *Габітус*. 2021. Вип. 30. С. 185-189.

References:

1. Trubavina, I.M. (2003). Konsultuvannia simi [Family counseling]. Kyiv: DTsSSM [in Ukrainian].
2. Turovska, A.O. (2015). Rozluchennia odna z naiskladnishykh sotsialnykh problem suchasnoho suspilstva [Divorce is one of the most difficult social problems of modern society]. *Studentskyi visnyk NUVHP – Student Bulletin of the National University of Ukraine*, 1(3), 164-166 [in Ukrainian].
3. Stepyko, V.P., & Hriebiennikova, N.V. (2014). Rozluchennia yak ryzyk suchasnykh shliubnosimeinykh vidnosyn [Divorce as a risk of modern marital relations]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment – International scientific forum: sociology, psychology, pedagogy, management*, 15, 73-80 [in Ukrainian].

4. Cherezova, I. (2016). *Psykhologhiia zhyttievykh kryz osobystosti [Psychology of personality life crises]*. Berdiansk: BDPU [in Ukrainian].
5. Honcharenko, T. (2005). *Psykhologichna dopomoha simi [Psychological help of the family]*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kucherenko, Ye.V. (2017). Rozluchennia yak problema v psykhologii simi [Divorce as a problem in family psychology]. *Humanitarnyi korpus: zbirnyk naukovykh statei z aktualnykh problem filosofii, kulturolohii, psykhologii, pedahohiky ta istorii – Humanitarian corpus: a collection of scientific articles on current problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history*, 10, 62-64 [in Ukrainian].
7. Khorzhevska, I.M., & Hrecheshniuk, I.V. (2021). Emotsiinyi stan dytyny v sytuatsii rozluchennia batkiv [Emotional state of the child in the situation of parental divorce]. *Habitus – Habitus*, 30, 185-189 [in Ukrainian].
8. Kucherenko, Ye.V. (2017). Rozluchennia yak problema v psykhologii simi [Divorce as a problem in family psychology]. *Humanitarnyi korpus: zbirnyk naukovykh statei z aktualnykh problem filosofii, kulturolohii, psykhologii, pedahohiky ta istorii – Humanitarian corpus: a collection of scientific articles on current problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history*, 10, 62-64 [in Ukrainian].
9. Papir, O.O. (2002). Trudnoshchi vnutrishnosimeinykh stosunkiv odyh iz faktoriv deviantnoi povedinky ditei [Difficulties in family relations are one of the factors of children's deviant behavior]. *Problemy deviantnoi povedinky: istoriia, teoriia, praktyka – Problems of deviant behavior: history, theory, practice*, 267-272 [in Ukrainian].
10. Popeliushko, R., & Vozna, Yu. (2021). *Problema funktsionuvannia yak instytut vykhovannia y sotsializatsii ditei v nepovnykh simiakh. Teoriia ta praktyka formuvannia osobystosti yak subiekta samotvorennia i samozberezhennia [The problem of functioning as an institution of education and socialization of children in single-parent families. Theory and practice of personality formation as a subject of self-creation and self-preservation]*. Khmelnytskyi: FOP Tsiupak A.A. [in Ukrainian].
11. Honcharenko, T. (2005). *Psykhologichna dopomoha simi [Psychological help of the family]*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Cherezova, I. (2016). *Psykhologhiia zhyttievykh kryz osobystosti [Psychology of personality life crises]*. Berdiansk: BDPU [in Ukrainian].
13. Lysokon, O.V., & Rohalska-Yablonska, I.P. Vykhovannia ditei doshkilnoho viku v simiakh rozluchenykh batkiv [Education of preschool children in families with divorced parents]. Retrieved from https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2995/1/formi_osv_komp.pdf#page=59 [in Ukrainian].
14. Khorzhevska, I.M., & Hrecheshniuk, I.V. (2021). Emotsiinyi stan dytyny v sytuatsii rozluchennia batkiv [Emotional state of the child in the situation of parental divorce]. *Habitus – Habitus*, 30, 185-189 [in Ukrainian].

УДК 159

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1593-1604](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1593-1604)

Митус Володимир Іванович аспірант кафедри психології, соціальної роботи та педагогіки, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0002-1268-6831>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті розкрито соціально-психологічні аспекти дистанційної освіти в Україні, під якою варто розуміти навчально-виховний процес в умовах відкритої інформаційно-освітньої сфери, коли взаємовідносини між усіма учасниками освітнього процесу та доставка навчальних матеріалів відбуваються із використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Розкрито мету та роль дистанційної освіти в сучасних умовах в Україні. З'ясовано, що в умовах дистанційної освіти викладач чи учитель виступає «тьютором», який керує пізнавальною роботою учнів та студентів, створює належні передумови для залучення учнів та студентів у діяльність, мотивує їх до процесу мислення, використання вмінь та навичок, а також забезпечує рефлексію тощо. Визначено особливості соціально-психологічної адаптації в процесі дистанційної освіти. З'ясовано, що досягнути високий рівень ефективності соціальної адаптації можливо лише при умові, коли вона співвідноситься із певними умовами взаємовідносин задля досягнення певної мети або ж програмно-освітніх результатів згідно із освітньо-професійними програмами.

Наведене позитивні аспекти дистанційної освіти в Україні, які по'язані із високим рівнем гнучкості, модульністю, високою економічною ефективністю, значною економією часу учителів та викладачів при тиражування існуючих навчальних матеріалів; кращим засвоєнням матеріалів учнями та студентами та зростанням рівня підготовки їх в якості спеціалістів; можливістю учнів та студентів здійснювати контроль за роботою учителів та викладачів, зокрема якість розміщених матеріалів, строки перевірки завдань та правильність їх оцінювання тощо; існуванням миттєвого доступу до кожної сфери простору; зменшенням психологічної напруги, яка з'являється в процесі очного навчання; скороченням витрат на транспорт та оренду приміщення, зменшення бюрократизму; можливістю формування індивідуального графіку; надання однакових можливостей усім особам в кожному районі держави та за її межами реалізувати своє право на освіту та одержання інформаційних даних. Визначено параметри вдалої психічної адаптації в освітньому процесі за

допомогою дистанційної форми. Як висновок наведено, що соціально-психологічний аспект дистанційної освіти пов'язаний із системною професіоналізацією світобачення майбутніх професіоналів за допомогою спілкування.

Ключові слова: дистанційна освіта, мета, соціально-психологічні аспекти, соціально-психологічна адаптація, позитивні аспекти дистанційної освіти.

Mytus Volodymyr Ivanovych graduate student of the department of psychology, social work and pedagogy, V. I. Vernadsky Tavri National University, str. John McCain, 33, s. Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0002-1268-6831>

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DISTANCE EDUCATION IN UKRAINE

Abstract. The article reveals the socio-psychological aspects of distance education in Ukraine, which should be understood as the educational process in the conditions of an open information and educational sphere, when the relationships between all participants in the educational process and the delivery of educational materials take place using the latest information and communication technologies. The purpose and role of distance education in modern conditions in Ukraine is revealed. It has been found that in the conditions of distance education, the lecturer or teacher acts as a "tutor" who manages the cognitive work of pupils and students, creates appropriate prerequisites for the involvement of pupils and students in activities, motivates them to the process of thinking, the use of skills and abilities, and also ensures reflection, etc. The peculiarities of social and psychological adaptation in the process of distance education are determined. It has been found that achieving a high level of social adaptation efficiency is possible only if it is correlated with certain conditions of relationships in order to achieve a certain goal or program-educational results according to educational-professional programs.

The positive aspects of distance education in Ukraine are given, which are associated with a high level of flexibility, modularity, high economic efficiency, significant saving of time for teachers and lecturers when duplicating existing educational materials; better assimilation of materials by pupils and students and an increase in the level of their training as specialists; the ability of pupils and students to control the work of teachers and lecturers, in particular the quality of posted materials, deadlines for checking tasks and the correctness of their assessment, etc.; the existence of instant access to every sphere of space; reduction of psychological tension that appears in the process of face-to-face training; reduction of costs for transport and rental of premises, reduction of bureaucracy; the possibility of forming an individual schedule; providing equal opportunities to all persons in every region of the state and beyond its borders to exercise their right to education and receiving informational data. The parameters of successful mental adaptation in the

educational process using the remote form have been determined. The conclusion is that the socio-psychological aspect of distance education is connected with the systematic professionalization of the outlook of future professionals through communication.

Keywords: distance education, goal, social-psychological aspects, social-psychological adaptation, positive aspects of distance education.

Постановка проблеми. Виклики сьогодення (передусім епідемія коронавірусної хвороби, а потім і повномасштабне вторгнення росії на територію нашої держави) змусили освітні заклади не лише в Україні, але й у світі проводити навчання за допомогою дистанційної форми навчання. Варто зазначити, що активний розвиток даної форми навчання набув у 2020 році. В цей час було затверджено Положення про дистанційне навчання [1] та визначено організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19 [2]. Варто зазначити, що водночас перед науковцями постала проблема, успішне вирішення якої дало б можливість оптимізувати реформування вітчизняної сфери освіти не тільки в контексті належного законодавчого та матеріально-технічного забезпечення, а й дієвої підготовки висококваліфікованих кадрів. Однак, з плином часу виникає необхідність пошуку рівноваги між усіма існуючими формами навчання у освітніх закладах. В той же час якість підготовки висококваліфікованих кадрів залежить від стану ментального здоров'я, ступеня соціально-психологічного пристосування до певного навчального осередку, зокрема у випадку, коли він створений новітніми інформаційними технологіями. Відтак, на сьогоднішній день у наукових літературних джерелах недостатньо приділено уваги проблематиці соціально-психологічних аспектів дистанційної освіти у вітчизняних умовах, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували такі науковці як О. Бобокал, Н. Глушкова, О. Жилияк, І. Зайцева, А. Заслужена, І. Лембрик, І. Лукашенко, О. Луценко, В. Мазур, Р. Мерена, Т. Шатинська, І. Шлімкевич, А. Шпак та інші.

Метою статті є розкриття соціально-психологічних аспектів дистанційної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто нагадати, що успішна реалізація засад освіти в режимі онлайн залежить від психологічної зрілості усіх учасників освітнього процесу, їхньої готовності до змін, гнучкості мислення, здатності самоорганізуватися та постійно самоудосконалюватися тощо. В процесі навчання у режимі онлайн, як зазначають вчені, зазнає трансформації системи взаємодії викладача та студента в психологічному, соціальному та ціннісному плані, покликана задовольнити всі освітні потреби особи, а з іншого боку, – уособлює механізми їх досягнення. Йдеться про соціально-психологічну адаптацію, як інтегральний показник стану особистості,

що передбачає її здатність виконувати певні психосоціальні функції, адекватно сприймати дійсність, вибудовувати систему взаємовідно-син, мати охоту до праці, навчання, вміло пристосовуватися до виконання різних соціальних ролей у формальному спілкуванні та взаємодії. Важливим інструментом досягнення адекватної соціально-психологічної адаптації тих, хто навчається є базисне виховання, емоційний та соціальний інтелекти, безперервність освіти, професійна підготовка, а надалі – досягнення та системне удосконалення професійної компетентності. Останні не можливі самі по собі без впливу на здобувача освіти середовища перебування (домашні умови, гуртожиток, приватне помешкання, локації з гарним інтернет зв'язком тощо). Також йдеться про окремі індивідуально-психологічні характеристики студента, як от: вік, стать, етнічна та расова приналежність, віра, культурні цінності, когнітивні та інтелектуально-мнестичні функції, які слід враховувати при підготовці інформальних курсів, вебінарів, тематичних лекцій, тощо [3].

Дистанційне навчання з'явилося досить давно, ще в XVIII столітті. Тоді воно мало форму кореспондентської освіти, студенти отримували навчальні матеріали звичайною поштою. Система дистанційного навчання сьогодні дозволяє придбати необхідні нові знання і навички за допомогою персонального комп'ютера з виходом в мережу Інтернет. За нормативними документами, що стосуються організації дистанційної освіти, вона визначається як індивідуалізований процес передання і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчання у спеціалізованому середовищі, що створене на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій. Метою дистанційного навчання є надання освітніх послуг шляхом застосування у навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до державних стандартів освіти; за програмами підготовки громадян до вступу у навчальні заклади, підготовки іноземців та підвищення кваліфікації працівників. Водночас завданням дистанційного навчання є забезпечення громадянам можливості реалізації конституційного права на здобуття освіти та професійної кваліфікації, підвищення кваліфікації незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання відповідно до їх здібностей [4].

Отже, на нашу думку під дистанційною освітою варто розуміти навчально-виховний процес в умовах відкритої інформаційно-освітньої сфери, коли взаємовідносини між усіма учасниками освітнього процесу та доставка навчальних матеріалів відбуваються із використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Зважаючи на те, що в процесі навчання у закладах освіти відбувається формування професійної свідомості учнів та студентів, їх

навчально-професійне спрямування, на даний час актуальними для дистанційної форми є питання дидактичного характеру (навіщо та яким чином навчати?). В умовах дистанційної освіти викладач чи учитель виступає «тьютором», який керує пізнавальною роботою учнів та студентів, створює належні передумови для залучення учнів та студентів у діяльність, мотивує їх до процесу мислення, використання вмінь та навичок, а також забезпечує рефлексію тощо. Тому важливу роль при цьому відіграють комунікаційні зв'язки між учасниками освітнього процесу в процесі дистанційної освіти, адже саме навчання здійснюється за допомогою комунікаційних процесів.

На думку деяких науковців, досягнути високий рівень ефективності соціальної адаптації можливо лише при умові, коли вона співвідноситься із певними умовами взаємовідносин задля досягнення певної мети або ж програмно-освітніх результатів згідно із освітньо-професійними програмами. Водночас вона залежить й від здатності індивіда до неперервного навчання із врахуванням сучасних якісних форм комунікації та взаємовідносин.

Визначено найбільш якісну форму соціально-психологічної адаптації особистості – гармонійний баланс між внутрішньою та зовнішньою адаптивністю, що передбачає здатність до змін під впливом середовища, а, з іншого боку, – властивість індивіда залишатися самим собою, без грубих трансформацій деяких особистісних підструктур. Таку свого роду проміжну форму адаптивності особистості визначає у тому числі соціальний інтелект. В це поняття зазвичай вкладають здатність певної соціальної групи та особистості зокрема, сприймати та розуміти вербальні та невербальні прояви комунікації, інтенції (наміри), емоції, відчуття, а також можливість передбачити ймовірні наслідки міжособистісних контактів. Саме на соціальний інтелект покладають особливі надії в аспекті соціального пристосування, складання думки про людину та ймовірність спрогнозувати результати її дій/вчинків, а, відповідно, бути адаптованим у соціумі краще за інших, особливо якщо йдеться про навчання у режимі онлайн. Адже людина із низьким соціальним інтелектом має великі труднощі з взаємодією та комунікацією, тяжче сходиться з людьми, має певні бар'єри в професійній та комунікативній сферах, що визначають врешті рівень її соціально-психологічної адаптації. З іншого боку, така особа може, наприклад, мати розвинуту емпатійність, певний стиль спілкування, певні навички, риси характеру та вдачу, які доповнюють таку взаємодію з оточуючими [5].

Сучасні можливості технічного оснащення вищих навчальних закладів надають додатковий простір для вдосконалення освітнього процесу. Так, студенти мають доступ до великого обсягу інформації і за допомогою нових методів можуть здійснювати її швидку обробку. До того ж можливість впровадження та активного використання дистанційних технологій в освіті дає змогу мобілізувати освітній простір дистанційної освіти, що сприяє стиранню національних кордонів у міжнародному освітньому просторі. Така ситуація

активізує освоєння нових технологій, розширення професійних зв'язків та вдосконалення методичних розробок, переорієнтацію взаємодії зі студентами [6].

На думку деяких вчених, під час дистанційної освіти відбувається телекомунікація. Телекомунікація містить три смислових шари: з'єднання, взаємозв'язок і спілкування. Духовний компонент спілкування на основі комунікативних засобів передбачає, що психологічний шар поєднується не тільки з матеріально-технічним, а й з інформаційним. Це означає, що для студентів цільовим завданням є досягнення духовних начал на практично-дієвій основі дистанційної освіти. Навчальний і науково-пізнавальний потоки інформації утворюють духовні розряди, коли, наприклад, в режимі телеконференцій проявляється ефект зростання інформації, і одночасно духовна змістовність викладання постає в реальній живій формі. Йдеться не про односторонньо раціональні (прагматичні) дії або афективно-емоційні, імпульсивно-вольові, проєктивно-ідеалізовані прояви, але перш за все про взаємопов'язаність і зчеплення духовних звернень сторін [7].

Дистанційна освіта надає широкі можливості й для студента як суб'єкта освітнього простору. По-перше, це самостійна постановка освітніх цілей, вибір напрямів, форм і темпів навчання в різних освітніх сферах; по-друге, це збільшення обсягу доступної інформації, реалізованість доступу до світових культурних та наукових ресурсів і здобутків; по-третє, це необмежена можливість спілкування між усіма суб'єктами навчання, незалежно від їх територіального розташування. Технології дистанційної освіти передбачають певну специфіку взаємодії між студентом і викладачем. Серед найбільш популярних на сьогодні технологій можна назвати кейс-технології, ТВ-технології, мережеві технології. Кейс-технологія передбачає комплектування навчально-методичних матеріалів у так званий «кейс», що надсилається студенту. Така форма давно відома як заочна, тому не передбачає безпосередньої чи опосередкованої взаємодії між викладачем і студентом. Змістовний кейс разом з високим рівнем мотивації до навчання дає змогу людині самостійно засвоїти знання. ТВ-технологія є на щабель вищою за кейс-технологію та передбачає очну взаємодію між студентом і викладачем. Надані навчальні матеріали лише підкріплюють її. Лекції, що записані на носії (аудіо- чи відеоматеріали), можуть трансляватися в будь-який зручний час та для певного загалу студентів [8].

Позитивні аспекти дистанційної освіти в Україні по'язані із:

- високим рівнем гнучкості (учні та студенти можуть навчатися у комфортному режимі);
- модульністю (будь-який курс продукує цілісне бачення стосовно певної предметної сфери, що сприяє розробленню програми у відповідності із індивідуально-груповими потребами усіх учасників освітнього процесу);
- високою економічною ефективністю (дистанційна освіта є дешевшою порівняно із традиційними формами навчання та при цьому розраховується на чималу кількість учнів та студентів);

- значною економією часу учителів та викладачів при тиражуванні існуючих навчальних матеріалів;
- кращим засвоєнням матеріалів учнями та студентами та зростанням рівня підготовки їх в якості спеціалістів;
- можливістю учнів та студентів здійснювати контроль за роботою учителів та викладачів, зокрема якість розміщених матеріалів, строки перевірки завдань та правильність їх оцінювання тощо;
- існуванням миттєвого доступу до кожної сфери простору;
- зменшенням психологічної напруги, яка з'являється в процесі очного навчання;
- скороченням витрат на транспорт та оренду приміщення, зменшення бюрократизму;
- можливістю формування індивідуального графіку;
- надання однакових можливостей усім особам в кожному районі держави та за її межами реалізувати своє право на освіту та одержання інформаційних даних.

Згідно з «Концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні» соціальне значення системи дистанційної освіти полягає у можливості позитивного впливу на вирішення таких проблем як: підвищення рівня освіченості суспільства і якості освіти; реалізація потреб населення в освітніх послугах; підвищення соціальної і професійної мобільності населення, його підприємницької і соціальної активності; збереження та поновлення знань, кадрового і матеріально-технічного потенціалу, що накопичені вітчизняною системою освіти; формування єдиного освітнього простору в рамках усього світового співтовариства. Створення системи дистанційної освіти забезпечить:

- розширення кола споживачів освітніх послуг з важко доступних, малонаселених регіонів, районів, віддалених від наукових і культурних центрів України;
- підвищення якості навчання слухачів, студентів і школярів незалежно від їх місцезнаходження;
- створення додаткових робочих місць для громадян України;
- створення спеціальних курсів дистанційної освіти, які спрямовані на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів;
- створення програм і курсів психологічної підтримки;
- можливість для громадян зарубіжних країн отримати освіту за українськими програмами;
- реалізацію системи безперервної освіти «протягом усього життя»;
- індивідуалізацію навчання при масовості освіти [9].

До сьогодні фахівці зазначають відсутність належного психологічного комфорту всіх учасників освітнього процесу під час дистанційного навчання, не часте залучення спеціалістів з дидактики та психології до розробки онлайн курсів, вебінарів тощо, оскільки йдеться про відмінний від традиційного

підхід, різні психолого-педагогічні принципи такого виду навчання. З іншого боку, не можемо не відмітити, неготовність окремих учасників освітнього процесу до дистанційного навчання. Проблеми дезадаптації до таких умов знайшли своє відображення у фаховій літературі. Якщо аналізувати ефективність окремих форм дистанційного навчання, то найбільш позитивно оцінили методику перевернутого класу, а вкрай негативно – підготовчий курс лекцій, який реалізувався в оффлайн або змішаному форматі. Вчені дійшли висновку, що дистанційне навчання є менш ефективним для першокурсників, аніж для випускників, оскільки перші не можуть ефективно адаптуватися та спілкуватися в новому для них соціальному середовищі, розвивати довірливі міжособистісні стосунки з однокурсниками та викладачами, а в режимі онлайн це вкрай важко зробити в принципі. Приблизно третина студентів університетів та коледжів США, які приймали участь в одному з досліджень, повідомила клінічному психологу про неадекватне сприйняття соціальної підтримки внаслідок погіршення психосоціальної адаптації [10].

Результати нещодавніх спостережень, проведених в Індії, засвідчили, що 66% студентів не задоволені онлайн заняттями, навчаючись кожен сам по собі, без обов'язкового дотримання власної освітньої траєкторії. 85% із опитаних засвідчили низький рівень оволодіння практичними навичками, 80,6% зауважили відсутність належної демонстрації викладачами практичних навичок в режимі онлайн. 71% студентів виявляли ознаки цифрової втоми, 62% пропускали заняття у групі, 73% мали низьку мотивацію до навчання. 33% здобувачів освіти успішно склали теоретичну, і лише 11% - практичну складову іспитів. Проблеми зі здоров'ям, з якими здобувачі освіти індійських ЗВО стикалися через онлайн-навчання, включали: соматичні скарги, порушення сну, тривогу та симптоми депресії (у 40% випадків). Фахівці акцентують на проблемах із зором в активних користувачів інтернету (54,6%), появі вираженого головного болю, підвищеної втомлюваності. У 21,2% випадків зайва вага та порушення циклічності, якості, глибини основних фаз сну, трактувалася студентами як основний наслідок соматизації тривоги під час дистанційного навчання. Наведені у літературних джерелах дані наштовхують на думку про непоодинокі випадки цифрової втоми в здобувачів освіти, до проявів якої належать: розлади сну, головний біль, перепади артеріального тиску, запаморочення, погане самопочуття, фізична втома, швидке знесилення тощо. До передумов такої втоми належать нераціональне харчування, авітаміноз, різні види залежностей, хронічні та фонові захворювання студента, гормональні перепади [11].

Отже, при розгляді дистанційного навчання як діяльності, опосередкованої комп'ютерними технологіями, треба відзначити, що вона характеризується низкою психологічних особливостей в порівнянні з традиційними формами навчання: сприйняття, осмислення і засвоєння матеріалу потребує різного часу в залежності від віку, статі, професії; асиміляція нових знань у

структуру особистісних смислів (досвід керівників, зміна професійних установок); фрустрація освітніх потреб особистості (соціальна дезадаптованість та психологічна нестійкість в дискурсі сучасних реалій життя); образ «Я»-особистості характеризується менш позитивним ставленням до себе; фрагментарність і роздрібненість інформації призводить до збільшення когнітивного навантаження на її сприйняття; під час тривалої роботи на людину починає впливати «інформаційний шум». Ефективність процесу навчання в системі дистанційна освіта можлива тільки в тому випадку, якщо створені всі необхідні для цього умови. Одне з таких умов – психологічна підтримка слухачів, метою якої є створення сприятливого психологічного клімату (СПК) при проведенні дистанційного навчання, надання допомоги слухачам у виробленні індивідуального стилю, орієнтованого на ефективне засвоєння знань у віртуальному середовищі [12].

На жаль, тривале онлайн навчання студентів денної форми, їх роз'єднаність, дистанційне спілкування між собою, не сприяє створенню позитивних соціально-психологічних умов для функціонування студентської групи як соціального середовища. Зменшуються комунікативні зв'язки, група поступово втрачає ознаки колективу, нівілюється роль і функції лідера, тобто гальмуються процеси соціалізації молоді. За таких умов дуже важливо побудувати ефективний психолого-педагогічний вплив на студентів, допомогти їм не тільки в здобутті знань, а також у збереженні комунікативних зв'язків, ціннісних орієнтирів, колективістських навичок. Саме з цією метою в дистанційному навчанні необхідно запроваджувати групові методи: залучати студентів до роботи в парах, в групах, проводити онлайн квести, дискусії, обговорення, рольові ігри; пропонувати проблемні групові домашні завдання. Це допоможе зберегти як колективістський дух, так і зацікавленість до обраної професії, повагу до навчального закладу, його статусу, традицій, здобутків. Таким чином, складні і напружені умови сучасного життя спонукають до максимального використання новітніх цифрових технологій і можливостей дистанційного навчання для досягнення не тільки освітніх задач організації ефективного та якісного навчального процесу, який забезпечує здобувачів вищої освіти знаннями і вміннями з обраного фаху. Не менш важливим є сьогодні спілкування із студентами з використанням всіх сучасних доступних засобів зв'язку на всіх рівнях (навчальному, особистісному, груповому) з метою надання їм психологічної підтримки, допомоги зберігати спокій і оптимізм, вселяти впевненість і віру в майбутнє [13].

Наукова розвідка, проведена викладачами кафедри психології Херсонського державного університету, засвідчила наступне: лише з початком пандемії коронавірусної хвороби з'явилася потреба у дослідженні психологічних аспектів дистанційного навчання. Фаховий аналіз вчених довів, що вивчення цієї тематики повинне ґрунтуватися на великих за обсягом, достатньо репрезентативних когортах здобувачів освіти, що включають у себе

не лише кількість учасників освітнього процесу, але і різні спрямування освітньо-професійних програм та вибірових дисциплін, що піддаються вивченню. Вчені зацентували свою увагу на можливих змінах ставлення учасників освітнього процесу до дистанційної освіти в процесі навчання, вивченні ставлення викладачів до дистанційного навчання в розрізі переваг та недоліків, дослідженню взаємозв'язку мотивації до освіти у форматі онлайн до її ефективності тощо. Психологи та соціальні працівники, на думку авторів, повинні бути залученими до вивчення сильних та слабких сторін дистанційної освіти у режимі онлайн, та на основі отриманих результатів укласти навчально-методичні рекомендації викладачам для оптимізації ефективності викладання освітніх компонент дистанційно [14].

Головними параметрами вдалої психічної адаптації в освітньому процесі за допомогою дистанційної форми слід вважати:

- рівень ефективності навчальної діяльності (вирішення фахових завдань певного рівня складності, покращення кваліфікаційного рівня (зокрема цифрової культури), співдія і комунікація людини у колективі);
- підвищення безпеки роботи та освітніх умов, які повинні запобігати погіршенню стану ментального здоров'я тощо.

Водночас учні та студенти повинні безперервно працювати над власною мотивацією до самонавчання і самовдосконалення. Так, доцільно акцентувати увагу на необхідності відвідувати онлайн-курси за цікавою для них тематикою, що дозволить поглибити знання, вміння, а також набути та удосконалити соціальні навички, зокрема і емоційний інтелект.

Тому, можна стверджувати, що важливе значення дистанційної освіти обумовлено можливістю створення зручного психологічного осередку, спрямованого на оптимізацію соціально-психологічної адаптації будь-якої людини до навчання, безперервність освітнього процесу у змішаній формі, не зважаючи на расовий, статевий чи соціально-економічний аспект. При цьому зменшити цифрову виснажливість у всіх учасників освітнього процесу, на нашу думку можна за рахунок збалансованого харчування, достатнього пиття, ефективного планування власного часу, спорту.

Висновки. Таким чином, через різкі трансформаційні процеси в Україні та світі, дистанційна освіта забезпечує кожну людину безмежними можливостями в одержанні певних знань, вмінь та навичок. За будь-яких кризових обставин людина є більш захищеною в процесі дистанційної форми навчання. Соціально-психологічний аспект дистанційної освіти пов'язаний із системною професіоналізацією світобачення майбутніх професіоналів за допомогою спілкування. Відтак, можна стверджувати, що більшість науковців, які займалися дослідженням даної проблематики, вважають, що усім учасникам освітнього процесу притаманна недостатня психічна стійкість під час воєнного стану та періоду пандемії, навчаючись дистанційно або у змішаній формі. Не зважаючи на порівняно позитивне оцінювання дистанційної освіти,

в процесі проведених науковцями опитувань виражається певне невдоволення загальною та практичною підготовкою, що веде до дистресу, депресії, тривоги та соматизації.

Література:

1. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ МОН України від 25 квітня 2013 року № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>.
2. Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19: Наказ МОН України від 16 березня 2020 року № 406. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0406729-20#Text>.
3. Лембрик І.С., Жиляк О.В., Шатинська Т.В., Шлімкевич І.В., Мерена Р.І. Соціально-психологічні аспекти дистанційної освіти у вищій медичній школі. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 15 (33). С. 279-292.
4. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ МОН України від 25 квітня 2013 року № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>.
5. Мазур В.М. Дистанційні освітні технології в підготовці психологів. *Актуальні проблеми психології*. 2009. Вип. 20. С. 5-7.
6. Шпак А., Бобокал О. Психологічні особливості взаємодії учасників дистанційного навчання в освітньому процесі. URL: <https://college.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/%D0%A8%D0%BF%D0%B0%D0%BA.pdf>.
7. Заслужена А.А., Зайцева І.В. Позитивні наслідки дистанційної освіти: соціально-психологічний контекст. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2020. № 2 (35). С. 232-237.
8. Мазур В.М. Дистанційні освітні технології в підготовці психологів. *Актуальні проблеми психології*. 2009. Вип. 20. С. 5-7.
9. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні: Постанова МОН України від 20 грудня 2000 р. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.
10. Bin Mubayrik HF. Exploring Adult Learners' Viewpoints and Motivation Regarding Distance Learning in Medical Education. *Adv Med Educ Pract*. 2020. № 11. Р. 139-146.
11. Лембрик І.С., Жиляк О.В., Шатинська Т.В., Шлімкевич І.В., Мерена Р.І. Соціально-психологічні аспекти дистанційної освіти у вищій медичній школі. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 15 (33). С. 279-292.
12. Лукашенко І.М., Луценко О.Л. Психологічні аспекти навчання у віртуальному середовищі. *Вісник ХНУ*. 2016. № 60. С. 40-43.
13. Глушкова Н.М. Соціально-психологічні аспекти дистанційного навчання у вищій школі в сучасних умовах. URL: http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/10549/1/Glushkova_2022_Soc_psych_aspekty.pdf.
14. Лембрик І.С., Жиляк О.В., Шатинська Т.В., Шлімкевич І.В., Мерена Р.І. Соціально-психологічні аспекти дистанційної освіти у вищій медичній школі. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 15 (33). С. 279-292.

References:

1. Nakaz MON Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia» [Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine «On the approval of the Regulation on distance learning»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> [in Ukrainian].
2. Nakaz MON Ukrainy «Pro orhanizatsiini zakhody dlia zapobihannia poshyrenniu koronavirusu COVID-19» [Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine «On organizational measures to prevent the spread of the COVID-19 coronavirus»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0406729-20#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0406729-20#Text> [in Ukrainian].

3. Lembryk, I.S., Zhyliak, O.V., Shatynska, T.V., Shlimkevych, I.V., & Merena, R.I. (2023). Sotsialno-psykholohichni aspekty dystantsiinoi osvity u vyshchii medychnii shkoli [Socio-psychological aspects of distance education in a higher medical school]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*, 15 (33), 279-292 [in Ukrainian].

4. Nakaz MON Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia» [Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine «On the approval of the Regulation on distance learning»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> [in Ukrainian].

5. Mazur, V.M. (2009). Dystantsiini osvitni tekhnolohii v pidhotovtsi psykholohiv [Distance educational technologies in the training of psychologists]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual problems of psychology*, 20, 5-7 [in Ukrainian].

6. Shpak, A., & Bobokal, O. (2021). Psykholohichni osoblyvosti vzaiemodii uchasnykiv dystantsiinoho navchannia v osvitnomu protsesi [Psychological features of the interaction of distance learning participants in the educational process]. Retrieved from <https://college.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/%D0%A8%D0%BF%D0%B0%D0%BA.pdf> [in Ukrainian].

7. Zasluzhena, A.A., & Zaitseva, I.V. (2020). Pozytyvni naslidky dystantsiinoi osvity: sotsialno-psykholohichni kontekst [Positive consequences of distance education: socio-psychological context]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Pedahohichni nauky – Bulletin of Zaporizhzhya National University. Pedagogical sciences*, 2 (35), 232-237 [in Ukrainian].

8. Mazur, V.M. (2009). Dystantsiini osvitni tekhnolohii v pidhotovtsi psykholohiv [Distance educational technologies in the training of psychologists]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual problems of psychology*, 20, 5-7 [in Ukrainian].

9. Postanova MON Ukrainy «Kontseptsiiia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini» [Resolution of the Ministry of Education and Culture of Ukraine «Concept of distance education development in Ukraine»]. (n.d.). *osvita.org.ua*. Retrieved from <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html> [in Ukrainian].

10. Bin Mubayrik, HF. (2020). Exploring Adult Learners Viewpoints and Motivation Regarding Distance Learning in Medical Education. *Adv Med Educ Pract*, 11, 139-146.

11. Lembryk, I.S., Zhyliak, O.V., Shatynska, T.V., Shlimkevych, I.V., & Merena, R.I. (2023). Sotsialno-psykholohichni aspekty dystantsiinoi osvity u vyshchii medychnii shkoli [Socio-psychological aspects of distance education in a higher medical school]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*, 15 (33), 279-292 [in Ukrainian].

12. Lukashenko, I.M., & Lutsenko, O.L. (2016). Psykholohichni aspekty navchannia u virtualnomu seredovyshchi [Psychological aspects of learning in a virtual environment]. *Visnyk KhNU – KHNU Bulletin*, 60, 40-43 [in Ukrainian].

13. Hlushkova, N.M. (2022). Sotsialno-psykholohichni aspekty dystantsiinoho navchannia u vyshchii shkoli v suchasnykh umovakh [Socio-psychological aspects of distance learning in higher education in modern conditions]. Retrieved from http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/10549/1/Glushkova_2022_Soc_psych_aspekty.pdf [in Ukrainian].

14. Lembryk, I.S., Zhyliak, O.V., Shatynska, T.V., Shlimkevych, I.V., & Merena, R.I. (2023). Sotsialno-psykholohichni aspekty dystantsiinoi osvity u vyshchii medychnii shkoli [Socio-psychological aspects of distance education in a higher medical school]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*, 15 (33), 279-292 [in Ukrainian].

УДК 159.98-051

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1605-1614](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1605-1614)

Ніколаєв Леонід Олегович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, завідувач навчально-методичної лабораторії психології групової роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (063) 479-45-75, <https://orcid.org/0000-0001-6506-4871>

Шляхта Віта Миколаївна магістр психології, психолог-консультант, аспірантка кафедри психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (067) 471-71-05, <https://orcid.org/0009-0001-3161-3243>

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ПСИХОЛОГІВ- КОНСУЛЬТАНТІВ ЗАСОБАМИ СУПЕРВІЗІЇ

Анотація. У статті висвітлено актуальну проблему соціальної рефлексії та методів її розвитку у процесі супервізії для психологів-консультантів. Проаналізовано і розкрито методи розвитку соціальної рефлексії – тренування в групах, саморефлексія, медитація, аналіз кейсів, ведення щоденника, рольова гра, дискусія, візуалізація, аналіз кейсів та ін., які надають можливість практичного навчання, сприяють розвитку емпатії та сприйняття інших людей, формують важливі навички аналізу та розуміння соціальних взаємодій, необхідних для успішної професійної діяльності, адаптації до різних сценаріїв та виявлення гнучкості у взаємодії з клієнтами. Охарактеризовано супервізію як інструмент, що допомагає психологам-консультантам розвивати соціальну рефлексію через аналіз професійної практики та власних стереотипів, уявлень і поглядів на соціальні питання, поглиблення знань про соціальну справедливість, інклюзивний підхід у роботі з клієнтами, розвиток емпатії та культури спілкування, розуміння соціальних проблем та виявленню можливостей для їх подолання у роботі з клієнтами, готовності працювати з різними соціальними групами з урахуванням їхніх потреб. Названо основні функції супервізії: формуючу – розвиток умінь, навичок, здібностей щодо професії; підтримуючу – підвищення стійкості впливу зі сторони проблем клієнтів; нормативну – контроль фахівця над власною особистістю. У контексті проблеми розвитку методів соціальної рефлексії психологів-консультантів під час супервізії поняття соціальної рефлексії розкрито: як процес самоаналізу, усвідомлення власної поведінки, взаємодії з іншими людьми та впливу соціальних чинників на її життя; як здатність особистості відображати свої власні думки, емоції та переживання у контексті соціальних

взаємин та культурних норм; як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів та станів, де ключовими термінами є «процес» і «самопізнання»; як компонент структури діяльності, що включає в себе аналіз та оцінку власних дій тощо.

Ключові слова: комунікація, методи, психолог-консультант, рефлексія, розвиток, соціальна рефлексія, супервізія.

Nikolaiev Leonid Olehovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Head of the Educational and Methodological Laboratory of Group Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (063) 479-45-75, <https://orcid.org/0000-0001-6506-4871>

Shliakhta Vita Mykolaivna Master of Psychology, Consultant psychologist, Graduate Student of the Department of Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (067) 471-71-05, <https://orcid.org/0009-0001-3161-3243>

DEVELOPMENT OF SOCIAL REFLECTION BY CONSULTANT PSYCHOLOGISTS THROUGH SUPERVISION MEANS

Abstract. The article addresses the current issue of social reflection and methods of its development in the process of supervision for consultant psychologists. It analyzes and reveals methods for developing social reflection, including group training, self-reflection, meditation, case analysis, diary keeping, role-playing, discussion, visualization, case analysis, etc. These methods provide practical learning opportunities, contribute to the development of empathy and understanding of others, form essential skills for analyzing and understanding social interactions necessary for successful professional activity, adaptation to various scenarios, and flexibility in interacting with clients. Supervision is characterized as a tool that helps consultant psychologists develop social reflection through the analysis of professional practice and their own stereotypes, perceptions, and views on social issues. It deepens the knowledge of social justice, inclusive approach in working with clients, develops empathy and communication skills, understanding of social problems, and identification of opportunities to overcome them in working with clients, readiness to work with different social groups taking into account their needs. The main functions of supervision are identified: formative – development of skills, abilities, and competencies in the profession; supportive – increasing the stability of influence from the clients' problems; normative – control of the specialist over their own personality. In the context of the problem of developing social reflection methods for consultant psychologists during supervision, the concept of social reflection is revealed as a process of self-analysis, awareness of one's

behavior, interaction with others, and the influence of social factors on one's life; as the ability of an individual to reflect their own thoughts, emotions, and experiences in the context of social interactions and cultural norms; as the process of self-awareness by the subject of internal mental acts and states, where key terms are "process" and "self-awareness"; as a component of the activity structure, which includes the analysis and evaluation of one's own actions, and so on.

Keywords: communication, methods, consultant psychologist, reflection, development, social reflection, supervision.

Постановка проблеми. Психологічна практика вимагає від фахівців не лише професійних знань, постійного розвитку та удосконалення своїх навичок, але й високого рівня соціальної компетентності. Рефлексія є інтегративною, професійно необхідною особистісною якістю психолога. Враховуючи швидкозмінний світ та зростання рівня стресу в сучасному суспільстві, розвиток соціальної рефлексії стає одним із важливих аспектів збереження психологічного благополуччя та професійного зростання. Використання методів розвитку соціальної рефлексії під час супервізії набувають особливої актуальності, оскільки сьогодні соціальна компетентність, емоційний інтелект стають все більш важливими якостями для успішної роботи психологів-консультантів, а вплив рефлексії стає досить значущим у контексті самореалізації особистості.

Супервізія як процес регулярного професійного нагляду та підтримки сприяє аналізу своєї роботи з іншими фахівцями, конструктивному фідбеку та підтримці у вирішенні професійних труднощів. У контексті сучасних викликів і стресових ситуацій для психологів-консультантів розуміння власних емоцій та навички управління ними, здатність сприймати складні ситуації з точки зору соціальної рефлексії, вивчення й застосування методів розвитку соціальної рефлексії під час супервізії є актуальним завданням у сучасному психологічному середовищі. Методи розвитку соціальної рефлексії (рольова гра, саморефлексія, медитація, аналіз кейсів, ведення щоденника, тренування в групах, рольова гра, дискусія, візуалізація дебрифінг, аналіз кейсів та ін.) сприяють поглибленню розуміння власних соціальних умінь та навичок, а також допомагають у виробленні стратегій взаємодії з клієнтами та колегами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Супервізію як важливу складову роботи психологів-консультантів (сприяє розвитку соціальної свідомості шляхом поглиблення знань про соціальну справедливість, інклюзивний підхід у роботі з клієнтами, аналізу професійної практики та власних стереотипів, уявлень, поглядів на соціальні питання тощо) вивчають І.В. Астремська, Л.Б. Маліцька, Л.О. Ніколаєв, І.В. Ушакова та ін. Дослідженню різних аспектів рефлексії/соціальної рефлексії та її розвитку у процесі професійної підготовки психологів-консультантів присвячені праці О.В. Крюкової, М.М. Марусинець, О.І. Чепішко, Н.Ф. Шевченко та ін.

Мета статті – аналіз методів розвитку соціальної рефлексії у психологів-консультантів під час проходження супервізії задля підвищення їхньої професійної компетентності та якості надання консультаційних послуг.

Виклад основного матеріалу. Супервізія сьогодні широко застосовується в усіх галузях психологічної допомоги, незалежно від рівня досвіду, адже її головна мета полягає в удосконаленні професійних навичок, збагаченні компетентності та розвитку власного стилю роботи. Процес супервізії спрямований на можливість усвідомлення та інтегрування особистих способів реагування, об'єктивні знання, суб'єктивний досвід та конкретні ситуації, що виникають у роботі. Л.О. Ніколаєв вважає супервізію значущим аспектом професійної діяльності, який надає психологам підтримку, визнання й можливість аналізувати не тільки свою роботу, а й конкретні проблеми клієнтів, способи надання допомоги в їх вирішенні, для виявлення сильних і слабких сторін та знаходження шляхів подальшого професійного зростання. Науковець акцентує увагу, що зворотній зв'язок від досвідчених колег – це ключова компонента супервізії у розвитку професійних навичок та уникнення професійного вигорання [4]. І.В. Ушакова виділяє три основні функції супервізії: «освітницьку (формууючу), що включає розвиток умінь, навичок, здібностей щодо професії; підтримуючу (тонізуючу), що включає підвищення стійкості впливу зі сторони проблем клієнтів; спрямовуючу (нормативну), що включає контроль працівника над власною особистістю (недоліки, слабкі сторони, сліпі плями, осуд)» [7, с. 60].

На користь супервізії та її впливу щодо формування високого рівня соціальної компетентності, вміння виявляти й аналізувати соціальні нерівності та дискримінацію в роботі з клієнтами, адаптувати професійний підхід до конкретних соціокультурних контекстів вказує Ю.Г. Шапошникова. Важливість супервізії у тому, зауважує дослідниця, що вона допомагає психологам розвивати соціальну рефлексію через поглиблення знань про соціальну справедливість та інклюзивний підхід у роботі з клієнтами, аналіз власної професійної практики та власних стереотипів, уявлень і поглядів на соціальні питання. Крім того, супервізія сприяє розвитку емпатії та культури спілкування, розумінню соціальних проблем та виявленню можливостей для їх подолання у роботі з клієнтами, готовності працювати з різними соціальними групами та враховувати їхні потреби [9].

Розглянемо далі поняття «соціальна рефлексія» через термін «рефлексія». Дослідженню рефлексії (рефлексія від лат. *reflexio* – відображення) та її різних аспектів присвячено чимало праць вітчизняних психологів (О.В. Крюкова, М.М. Марусинець, О.І. Чепішко, Н.Ф. Шевченко та ін.): рефлексія як процес пізнання суб'єктом своїх внутрішніх психічних станів і процесів, закономірності зв'язків професійної рефлексії, особливості застосування рефлексивного управління, роль рефлексії в професійній діяльності керівників освітніх установ, рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості

та діяльності особистості та ін. Загалом, у психологічній літературі рефлексію визначають, як міркування, сповнене сумнівів, протиріч; самоаналіз власного психічного стану; механізм взаєморозуміння; усвідомлення особою або спільністю того, як вони сприймаються й оцінюються в дійсності іншими індивідами або спільностями; якість, що необхідна професіоналу, оскільки дає можливість ефективно і адекватно реалізувати себе і свої здібності, забезпечуючи процес саморозвитку [1; 6; 8; 9]. Таким чином, рефлексію можемо розглядати як:

- процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів та станів, де ключовими термінами є «процес» і «самопізнання»;
- компонент структури діяльності, що включає в себе аналіз та оцінку власних дій;
- елемент комунікативних процесів для покращення спілкування та більш ефективного розуміння однієї людини іншою;
- засіб для аналізу та розв'язання психологічних проблем у процесі дослідження рефлексії у контексті проблематики мислення;
- важливий елемент аналізу та вдосконалення колективних зусиль, комунікативних процесів для покращення спілкування та більш ефективного розуміння однієї людини іншою;
- як інструментальний засіб організації навчальної діяльності, що сприяє покращенню процесу навчання та розвитку метакогнітивних навичок.

Рефлексія у комунікаціях та спільній діяльності називається соціальною рефлексією [8]. Специфіка рефлексивного механізму та різноманітність способів рефлексії визначають потенціал особистості для особистісного зростання та самовдосконалення. Відомо, що дослідження соціально-психологічної рефлексії розпочалося ще наприкінці XIX століття з вивчення пар суб'єктів, так званих експериментальних діад, що взаємодіють у лабораторних ситуаціях. Дію механізму соціальної рефлексії навів Дж. Холмс, показавши приклад спілкування умовних Джона і Генрі. За Дж. Холмсом, у цій ситуації спілкування бере участь як мінімум шість осіб, а саме: 1) Джон – «яким його створив Господь», тобто яким він є насправді; 2) Джон – яким він представляється самому собі; 3) Джон – той, яким його бачить Генрі. Ці ж позиції представлені й з боку Генрі. Згодом американські соціальні психологи Теодор Ньюк і Чарльз Хортон Кулі додали ще дві персони: Джон – яким він бачить його власний образ у свідомості Генрі, й такий же варіант для Генрі [6]. Тобто, можна сказати, що соціальна рефлексія виступає процесом подвоєного, дзеркального взаємовідображення суб'єктами особистостей один одного.

За О.В. Крюковою, соціальна рефлексія – це процес самоаналізу, усвідомлення власної поведінки, взаємодії з іншими людьми та вплив соціальних чинників на її життя [3]. Л.В. Пилипенко розглядає соціальну рефлексію як здатність особистості відображати свої власні думки, емоції та переживання у контексті соціальних взаємин та культурних норм [5]. Тобто,

знання або ж уявлення про те, що думають про людину оточуючі, є важливим моментом соціального пізнання. Інакше кажучи, з одного боку, це можливість подивитися на іншу особу через те, що про нього думає перша, а з другого, це пізнання себе гіпотетично очима іншої людини [3]. На наш погляд, досить цікава думка з цього приводу польського психолога Єжи Мелібруда (Єжи Мелібруда «Я-Ти-Ми», 1987), який пояснює соціальну рефлексію як процес такого собі внутрішнього представництва однієї людини у внутрішньому світі іншої людини. Наведемо цитату відомого науковця за працею О.В. Крюкової: «Людина, яка є об'єктом мого сприйняття, не просто джерело сигналів, які я отримую та обробляю. Я сприймаю його також як суб'єкта, що сприймає мене, думає про мене, оцінює, розуміє мене... Я не тільки вводжу його у свій внутрішній світ... але й роблю цю особу ніби присутньою в мені як когось, хто у свою чергу вводить мене у свій внутрішній світ» [3, с. 641].

Традиційно у психології виділяють такі види рефлексії: комунікативна – механізм пізнання іншої людини, коли ставлення щодо її особливостей та поведінки стають об'єктом рефлексії; особистісна – об'єктом пізнання виступає сам індивід, його особистісні особливості, поведінка та відношення з оточуючими; інтелектуальна – рефлексія як здатність аналізувати різні способи вирішення різноманітних завдань у пошуку найбільш раціональніших [6].

На основі вивчення та аналізу джерел із проблеми дослідження розкриємо наступні методи розвитку соціальної рефлексії під час супервізії: саморефлексія, медитація, аналіз кейсів, ведення щоденника та ін.

Л.О. Подкоритова зазначає, що саморефлексію як розумовий процес психологу слід використовувати для поглиблення розуміння того, хто він є, які його цінності, чому він думає, відчуває і діє саме так, як робить. Оскільки метод саморефлексії – це і процес аналізу та відображення своїх думок, почуттів, дій та переконань, кращого розуміння себе й свого місця в суспільстві, своїх взаємин з іншими, техніки саморефлексії можуть бути використані для покращення соціальної свідомості та сприяти розвитку емпатії та співпереживання, тобто саморефлексія впливає на розвиток соціальної рефлексії [6].

Методом медитації здійснюється поглиблення уваги до власних думок та почуттів, що сприяє розвитку усвідомленості та розумінню власних соціальних реакцій, вказує М.М. Марусинець [2]. Одним із методів медитації, що сприяє розвитку соціальної рефлексії, є «метафорична медитація». Під час цього виду медитації психолог-консультант може візуалізувати себе у різних соціальних ситуаціях і спостерігати за своєю реакцією та емоціями. Це дозволяє розвивати усвідомленість власних соціальних процесів та допомагає краще розуміти свої реакції на взаємодію з іншими людьми. Крім того, практика медитації, на думку Ю.Г. Шапошникової, може сприяти покращенню спроможностей щодо спостереження своїх внутрішніх процесів, що може бути корисним для розвитку соціальної емпатії та сприйняття точки зору інших

людей [9]. У цілому, медитація може бути корисним методом для розвитку соціальної рефлексії, оскільки вона допомагає особистості стати більш усвідомленою та емоційно стабільною у соціальних ситуаціях, у взаємодії з іншими людьми, сприяє покращенню уваги, самоспостереженню та емоційному саморегулюванню.

Метод аналізу кейсів є важливим інструментом у роботі психолога-консультанта, оскільки дозволяє систематизувати та аналізувати конкретні випадки з реальної практики. Першим етапом є збір інформації про клієнта, його проблему, контекст, умови життя та будь-які інші фактори, які можуть впливати на ситуацію. Далі – аналіз отриманої інформації, виявлення ключових проблем/факторів, що впливають на ситуацію. На основі аналізу кейсу психолог розробляє план дій, включаючи стратегії консультування, методи роботи з клієнтом та інші інтервенції; і виконує заплановані дії, спостерігає за реакцією клієнта та при необхідності вносить корективи до плану. Важливою частиною методу кейсу є аналіз результатів роботи з клієнтом, визначення досягнутих успіхів та невдач, а також рефлексивний процес, коли психолог ретельно вивчає свою власну роль у ситуації, свої думки та емоції, що виникають у процесі роботи з клієнтом, робить висновки для майбутньої роботи [2; 5; 9].

Регулярне ведення щоденника – це інструмент психолога-консультанта для спостереження, систематизації своїх думок, емоцій, відстеження особистого професійного розвитку. Фахівці радять вести щоденник регулярно, фокусуватися на професійних справах, тобто використовувати щоденник для записування спостережень із сесій з клієнтами, власних реакцій на робочі ситуації, нових методів і методик, які можуть бути корисними для подальшого розвитку [1; 3; 4; 6]. На наш погляд, щоденник може слугувати психологу-консультанту у висловленні своїх емоцій, роздумів та саморефлексії про власну роботу/взаємодію з клієнтами, що загалом допомагатиме збереженню емоційного балансу та розумінню власних реакцій. Корисно записувати в щоденник нові ідеї, враження від участі в науково-практичних заходах/конференціях тощо.

Серед групових методів розвитку соціальної рефлексії визначимо наступні: тренування в групах, рольова гра, дискусія, візуалізація. Так, методом тренування в групах майбутні психологи-консультанти мають можливість спілкуючись, обговорювати свої думки/почуття з іншими людьми, аналізувати соціальні ситуації, навички рефлексії над власною поведінкою та взаємодією з іншими людьми, уміння бачити ситуацію з різних точок зору, розширювати соціальну свідомість. Метод рольової гри дозволяє психологам-консультантам втілювати різні соціальні ролі та ситуації, відчувати себе в ролі інших людей, розвивати емпатію та сприйняття інших людей, розуміти їхню мотивацію, емоції та переживання; виникає конкретна можливість експериментувати з різними стратегіями взаємодії, спостерігати за реакціями

оточуючих, теоретично засвоювати знання про соціальну взаємодію й отримувати практичний досвід кращого розуміння позиції інших людей та реагування на нестандартні ситуації. Рольові ігри сприяють розвитку креативного мислення та здатності швидко приймати рішення в складних ситуаціях [5]. Отже, зазначимо, що використання рольових ігор є надзвичайно ефективним методом для розвитку соціальної рефлексії у психологів-консультантів. Вони надають можливість практичного навчання, сприяють розвитку емпатії та сприйняття інших людей, а також формують важливі навички аналізу та розуміння соціальних взаємодій, необхідних для успішної професійної діяльності, адаптації до різних сценаріїв та виявлення гнучкості у взаємодії з клієнтами.

Роль групової дискусії в процесі супервізії досліджують М.М. Марусинець, Л.О. Ніколаєв, І.В. Ушакова та ін. У груповій дискусії психологи-консультанти мають можливість обговорити свої випадки, проблеми та складнощі, з якими вони стикаються у своїй роботі. Це дає змогу побачити різні підходи до одних і тих самих ситуацій, отримати різноманітні поради та погляди з боку колег, а також збагатити свої знання та навички. Групова дискусія також сприяє розвитку критичного мислення, аналізу та саморефлексії серед психологів-консультантів. Вони можуть спостерігати за роботою своїх колег, вивчати їхні методи та практики, а також вчитися на прикладах успішних випадків [2; 4; 7]. З власного досвіду зазначимо, що метод групової дискусії в процесі супервізії допомагає психологам-консультантам розширити мережу професійних контактів та сприяє взаємній підтримці та взаємодопомозі, можна обмінюватися досвідом, навчатися один від одного та сприяти розвитку професійної спільноти.

Для саморозвитку психолога-консультанта, кращого розуміння самого себе, стосунків з іншими, для аналізу взаємозв'язку між особистими якостями й тим, як сприймають тебе оточуючі, на наш погляд, буде доцільно використати метод візуалізації, зокрема техніку «Вікно Джогарі» (Йохарі), розроблену в 1955 році американськими психологами Джозефом Луфтом (1916-2014) і Харрінгтоном Інхамом (1914-1995). Відповідно до методики, у кожної людини є чотири зони/простори (в малюнку це можна зобразити як квадрат із 4-х «вікон» – 2 вертикально, 2 горизонтально):

- відкрита зона (верхнє ліве вікно) – «я знаю» – «інші знають»: тут знаходяться якості, відомі самій людині, і які визнають за нею оточуючі; поліпшення відносин між людьми безпосередньо пов'язане з рівнем взаєморозуміння між ними, досягнутого шляхом обміну інформацією; чим більше площа цієї зони, тим більше інформації з обох сторін про якості людини, тим продуктивнішою буде взаємодія;

- прихована (нижнє ліве вікно) – «я знаю» – «інші не знають»: у прихованій зоні є якості, відомі людині, але невідомі оточуючим і збільшення цієї зони ускладнює взаємодію між людьми; проте, дає перевагу, як приховування невігідної інформації від оточуючих, уявлення себе у вигідному світлі;

- сліпа зона (верхнє праве вікно) – «я не знаю» – «інші знають»: тут знаходяться якості, що невідомі самій людини, однак відомі іншим;

- невідома зона (нижнє праве вікно) – «я не знаю» – «інші не знають», тобто у невідомій зоні знаходяться ті якості, про які не знає ні сама людина, ні оточуючі.

Таким чином, можна сказати, що символічно кожна людина представляє собою сукупність чотирьох просторів, і в процесі взаємодії й спілкування, розкриваючи іншим свій внутрішній світ/стан/емоції/цінності, наче б то сама отримує доступ до тих багатств, якими володіє.

Висновки. Соціальна рефлексія виступає як метакогнітивна парадигма рефлексивних процесів, що сприяє розвитку самопізнання та саморозуміння; є результатом осмислення особистістю своєї життєдіяльності та формою мисленнєвої діяльності, що допомагає людям краще розуміти себе, свої дії та приймати обґрунтовані рішення. Процес супервізії у психологів-консультантів допомагає поєднувати професійні знання з особистим досвідом та сприяє розвитку вміння відокремлювати свої особисті переживання від професійної взаємодії з клієнтом, аналіз якості професійної діяльності дає можливість долати недоліки й надає процесу самопізнання цілеспрямованості та усвідомленості. Розвиток соціальної рефлексії з використанням різних методів, прийомів і технік під час супервізії є важливою складовою професійної підготовки майбутніх фахівців.

Методи, прийоми та техніки (тренування в групах, саморефлексія, медитація, аналіз кейсів, ведення щоденника, рольова гра, дискусія, візуалізація, аналіз кейсів та ін.) спрямовані на: розвиток професійної компетентності; розуміння соціальної взаємодії; врахування культурних особливостей та етичних аспектів у роботі з клієнтами різного віку, статі, віросповідань і національностей; вдосконалення власних професійних навичок; професійне усвідомлення, емоційну стабільність у соціальних ситуаціях і взаємодії з іншими людьми; здатність самостереження та емоційне саморегулювання; формування важливих умінь/навичок аналізу та розуміння соціальної взаємодії; покращення якості роботи для забезпечення ефективності результатів та успіху в роботі з клієнтами; розвиток уміння аналізувати проблем клієнтів й відбирати/розробляти ефективні стратегії та методи роботи з ними.

Література:

1. Маліцька Л.Б. Розвиток рефлексії у майбутніх фахівців // *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2014. Вип. 4. С. 84-88.
2. Марусинець М.М. Рефлексивна парадигма в координатах модернізації підготовки психологів // *Наука і освіта*. 2016. № 10, С. 82-87. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO> (дата звернення: 25.12.2023).
3. Крюкова О.В. Соціальна рефлексія як складова соціального розвитку особистості // *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець Подільського національного університету у імені Івана Огієнка, Інститут у психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої*. Вип. 16. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. С. 636-647.

4. Ніколаєв Л.О. Супервізія як технологія розвитку професіоналізму психологів, тренерів, коучів: порівняльний аналіз. // *Проблеми гуманітарних наук. Психологія : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка*, Вип. 52. Дрогобич, 2023. С. 42-47
5. Пилипенко Л.В. Соціальна рефлексія як складова життєвого самовизначення сучасної молоді // *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. Максименка С.Д., Циби В.Т., Шайгородського Ю. Ж. та ін.* Київ : Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 258-269.
6. Подкоритова Л.О. Визначення видів рефлексії у наукових джерелах // *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 37. С. 343–358. URL : <http://problemps.kpnu.edu.ua/en/> (дата звернення: 24.12.2023).
7. Ушакова І.В. Супервізія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. 228 с.
8. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Україна: Прапор, 2007. 640 с.
9. Шапошникова Ю. Г. Психологічні особливості рефлексивних компонентів у професійному становленні практичного психолога : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ : 2008. 19 с.

References:

1. Malitska, L.B. (2014) Rozvytok refleksii u maibutnikh fakhivtsiv [Development of reflection in future specialists] // *Aktualni problemy psykholohii v zakladyakh osvity*. Vyp. 4. S. 84-88. [in Ukrainian]
2. Marusynets, M.M. (2016) Refleksyivna paradyhma v koordynatakh modernizatsii pidhotovky psykholohiv [Reflexive paradigm in the coordinates of modernization of training of psychologists] // *Nauka i osvita*. № 10, S. 82-87. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO> (date of application: 25.12.2023). [in Ukrainian]
3. Kriukova, O.V. (2012) Sotsialna refleksiiia yak skladova sotsialnoho rozvytku osobystosti [Social reflection as a component of social development of the individual] // *Problemy suchasnoi psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Kamianets Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy / Za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriievoi*. Vyp. 16. Kamianets-Podilskyi : Aksioma. S. 636-647 [in Ukrainian]
4. Nikolaiev, L.O. (2023) Superviziia yak tekhnolohiia rozvytku profesionalizmu psykholohiv, treneriv, kouchiv: porivnialnyi analiz [Supervision as a technology for developing the professionalism of psychologists, trainers, coaches: a comparative analysis] // *Problemy humanitarnykh nauk. Psykholohiia : Redaktsiino-vydavnychiy viddil DDPU imeni Ivana Franka*, Vyp. 52. Drohobych. S. 42-47 [in Ukrainian]
5. Pylypenko, L.V. (2003) Sotsialna refleksiiia yak skladova zhyttievoho samovyznachennia suchasnoi molodi [Social reflection as a component of life self-determination of modern youth] // *Sotsialno-psykholohichniy vymir demokratychnykh peretvoren v Ukraini / Za red. Maksymenka S.D., Tsyby V.T., Shaihorodskoho Yu. Zh. ta in.* Kyiv : Ukrainskyi tsentr politychnoho menedzhmentu. S. 258-269 [in Ukrainian]
6. Podkorytova, L.O. (2017) Vyznachennia vydiv refleksii u naukovykh dzherelakh [Definition of types of reflection in scientific sources] // *Problemy suchasnoi psykholohii*. Vyp. 37. S. 343–358. URL : <http://problemps.kpnu.edu.ua/en/> (date of application: 24.12.2023). [in Ukrainian]
7. Ushakova, I.V. (2011) Superviziia [Supervision] : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly. 228 s. [in Ukrainian]
8. Shapar, V.B. (2007) Suchasnyi tлумачnyi psykholohichniy slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv : Ukraina: Prapor. 640 c. [in Ukrainian]
9. Shaposhnykova, Yu. H. (2008) Psykholohichni osoblyvosti refleksyivnykh komponentiv u profesiinomu stanovleni praktichnoho psykholoha [Psychological features of reflective components in the professional development of a practical psychologist] : avtoref. dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.07; In-t psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian]

УДК 159.922.8.942:364-322

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1615-1625](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1615-1625)

Подолянчук Діана Станіславівна аспірантка кафедри психології і соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (096) 419-52-29, <https://orcid.org/0000-0003-3772-4523>

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОТИВНОГО КОМПОНЕНТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ВОЛОНТЕРСЬКОМУ РУСІ

Анотація. У статті представлено результати дослідження структури термінальних цінностей студентів-волонтерів і студентів, які не беруть участі у волонтерській діяльності. Теоретичний аналіз проблеми здійснювався за допомогою таких загальнонаукових методів, як аналіз, синтез, узагальнення. Емпіричне дослідження проводилось з використання методики М. Рокіча «Ціннісні орієнтації» (блок термінальних цінностей). Обробка отриманих результатів здійснювалась за допомогою методів математичної статистики, включаючи критерій Пірсона та індекс V-Крамера.

Показана важливість ціннісних орієнтацій як суб'єктивних утворень особистості та їхнє значення як чинників волонтерської діяльності студентів. З'ясовано, що в структурі ціннісних орієнтацій студентської молоді важлива роль належить емотивному компоненту, який полягає в емоційному ставленні особистості до певних моральних і поведінкових норм.

У результаті проведеного серед студентів-волонтерів та студентів, які не беруть участь у волонтерській діяльності, дослідження визначені середні та підсумкові ранги різних термінальних цінностей. Порівняльний аналіз із використанням методів математичної статистики дав змогу визначити відмінності у ставленні обох груп студентів до різних типів цінностей.

Проведене дослідження засвідчило, що перші рейтингові позиції в обох досліджуваних групах (лише у різній послідовності) посідають такі цінності, як «здоров'я», «щасливе сімейне життя» та «любов». Основними групами цінностей, за якими студенти-волонтери відрізняються від студентів, які не беруть участі у волонтерській діяльності, є «впевненість у собі», «щасливе сімейне життя» та «свобода». На нашу думку, це пояснюється більш вираженою здатністю студентів-волонтерів приймати рішення з подальшою їхньою реалізацією; бажанням надавати іншим людям безкорисливу допомогу, що є спільною рисою волонтерства та щасливого сімейного життя; добровільним та усвідомленим обмеженням особистої свободи на користь загальної справи.

У ставленні до інших груп цінностей також спостерігаються певні відмінності між студентами досліджуваних груп, проте вони не досягають рівня статистичної значущості.

Ключові слова: цінності, термінальні цінності, ціннісні орієнтації, волонтер, волонтерська діяльність, студент, методика Рокіча.

Podolianchuk Diana Stanislavivna postgraduate student of the Department of Psychology and Social Work, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhko St., 32, Vinnytsia, 21100, tel.: (096) 419-52-29, <https://orcid.org/0000-0003-3772-4523>

SPECIFIC FEATURES OF THE AFFECTIVE COMPONENT OF VALUES HELD BY STUDENTS INVOLVED IN VOLUNTEERING

Abstract. This paper presents the results of a study into the structure of terminal values of student volunteers and students who do not volunteer. The theoretical analysis of the issue was carried out using general research methods such as analysis, synthesis, and generalization. The empirical study was conducted using the Rokeach Value Survey (for a set of terminal values). The results were processed using mathematical statistics methods, including the Pearson's correlation coefficient and the Cramér's V coefficient.

The paper demonstrates the importance of values as subjective aspects of a personality and their significance as a driving force for encouraging students to do volunteer work. It has been determined that the affective component, that is the emotional attitude of the individual to certain moral and behavioral standards, plays a significant role in the structure of students' values.

In the course of the study conducted among student volunteers and students who do not participate in volunteer activities, the medians and composite rank orders of various terminal values were determined. The comparative analysis using mathematical statistics methods allowed us to determine the differences in the attitude of both groups of students to different types of values.

The study showed that such values as "health", "family security" and "love" rank highest in both study groups (only their order varies). The main sets of values in which volunteering students differ from those who do not volunteer are "self-respect", "family security" and "freedom". In our opinion, this is due to the greater ability of student volunteers to make decisions and to implement them; the desire to provide other people with disinterested assistance, which is characteristic of both volunteering and family life; voluntary and conscious restriction of personal freedom for a common cause.

There are also certain differences in attitudes of the students in the two study groups to other sets of values, but they do not reach the level of statistical significance.

Keywords: values, terminal values, sets of values, volunteer, volunteer activities, student, Rokeach Value Survey.

Постановка проблеми. Розвиток і поширення волонтерського руху є однією з тенденцій становлення сучасного громадянського суспільства. Зародившись у середині XIX століття як форма допомоги полоненим і пораненим, він з часом перетворився в масштабне явище, яке охоплює велику кількість людей. Основні форми участі у волонтерському русі є доволі сталими, хоча в різні історичні періоди вони дещо змінювались. Природно, що змінювалась й структура учасників волонтерського руху. Впродовж останніх років активну участь у волонтерському русі беруть студенти закладів вищої освіти, які поєднують навчання з активною громадською роботою.

Динамічний і масштабний розвиток волонтерського руху зумовлює потребу у вивченні різних сторін цього явища: організаційної, правової, інформаційної тощо. Особливого значення набуває дослідження соціально-психологічних чинників волонтерської діяльності молоді, зокрема, змісту і структури ціннісних орієнтацій як мотиваційної основи просоціальної активності студентів. Ціннісні орієнтації, виконуючи низку важливих функцій (світоглядну, цілепокладання, мотивації, оцінювання тощо), значною мірою визначають спрямованість молодих людей на волонтерську діяльність.

Структура ціннісних орієнтацій є доволі складною, містить багато аспектів, які потребують детального вивчення. Враховуючи ці обставини, дослідження змісту і структури ціннісних орієнтацій здобувачів вищої освіти загалом та студентів-волонтерів, зокрема, є актуальним науковим завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Питання цінностей цікавить науковий світ достатньо давно, адже система цінностей є однією із головних психологічних характеристик спрямованості особистості [1, с. 245]. Вони є невіддільною частиною відносин людини зі світом, в якому відбувається її життєдіяльність [2, с. 992]. При цьому розуміння їх сутності залежить як від історичної епохи, так і від того, з погляду якої науки вони розглядаються (філософії, етики, психології, соціології тощо).*

На думку В. Маслова, цінність – це об'єкт (матеріальний або ідеальний) практичного інтересу людини, включений у сферу її потреб за допомогою визначення його значення і перетворений у нормативного носія певних відношень [3, с. 190]. Л. Долинська та Н. Максимчук розглядають цінності як форму відношень між суб'єктом та об'єктом, яка допускає свідоме відтворення суб'єктом ціннісних якостей об'єкта [4, с. 16]. В. Галузяк особистісні цінності розуміє як смислоутворювальні структури, що впливають на суб'єктивне визначення ситуації, внаслідок чого певні об'єкти, дії або їх очікувані результати набувають для особистості статусу мети і сприймаються як такі, що мають позитивну або негативну валентність, певний особистісний смисл [5, с. 172]. Загалом ми поділяємо позицію тих науковців, які під цінністю розуміють об'єкт, явище або предмет, на який спрямована увага особистості і який через свою роль у житті людини набуває певної суб'єктивної значущості [6, с. 108].

Близьким, але не тотожним до поняття «цінність» є поняття «ціннісна орієнтація». В загальному розумінні ціннісні орієнтації – відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості на певну ієрархію

життєвих цінностей, схильність надавати перевагу певним цінностям у різних життєвих ситуаціях [2, с. 991]. К. Клакхон розуміє ціннісні орієнтації як складні, певним чином згруповані принципи, що надають спрямованості різним мотивам людського мислення та діяльності під час вирішення загальних проблем [7, с. 411]. Ціннісні орієнтації є суб'єктивними особистісними утвореннями, що формуються в результаті інтеріоризації суспільних цінностей. Вони закріплюються індивідуальним життєвим досвідом людини, відділяючи значуще для неї від незначущого, істотне від несуттєвого [6, с. 111].

З цілої низки причин (вікові особливості і, динамічний характер формування та модифікації, суттєвий вплив різноманітних зовнішніх факторів тощо) особливу зацікавленість у науковців викликають ціннісні орієнтації студентської молоді. Адже саме у цьому віці починає окреслюватися стійке коло інтересів, відбувається переключення студентів із часткового і конкретного на абстрактне і загальне, спостерігається зростання зацікавленості світоглядними питаннями, релігією, мораллю й етикою [8, с. 101].

Проведений теоретичний аналіз [9, с. 607] дав змогу визначити такі особливості ціннісних орієнтацій здобувачів вищої освіти: системність, діяльнісна обумовленість, детермінованість, вікова обумовленість. Водночас емпіричний аналіз показав, що усі цінності студентів характеризуються двома факторами – соціальної активності (прагнення особистості до соціальних зв'язків, самореалізації у професійному житті та дозвіллі) та особистого життя (спрямованість на забезпечення особистих матеріальних потреб і потреб власної родини) [10, с. 240].

Важливим є питання факторів формування ціннісних орієнтацій студентів. Очевидно, що помітний вплив на цей процес має система вищої освіти. У процесі навчання студенти опановують знання про цінності, а виховання формує їх ціннісне ставлення до світу [11, с. 17]. Загалом формування ціннісних орієнтацій студентської молоді передбачає цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття і поведінку особистості [12, с. 42].

Помітний вплив на формування ціннісних орієнтацій студентської молоді справляє участь у волонтерській діяльності. Залучення до сфери волонтерської діяльності приводить до позитивних змін у світогляді та самосвідомості молодшої людини, соціальній та інтелектуальній активності, соціальній компетентності та умінні діяти у нестандартних життєвих ситуаціях [13, с. 59]. Студентське волонтерство в цілому все більше стає складовою організаційної культури сучасних університетів, які прагнуть продемонструвати своє бажання зробити внесок у суспільне благо [14].

Мотивація студентів, яка зазвичай має декілька чинників, є важливим фактором участі у волонтерському русі [15]. У волонтерів поєднуються альтруїстичні та прагматичні мотиви діяльності. При цьому, вони більшою мірою схильні до альтруїзму, ніж молодь, яка не займається волонтерством [16, с. 425]. Проведені дослідження [17] також встановили, що альтруїстична спрямованість є характерною для студентства загалом, а у студентів-волонтерів вона набуває пріоритетного значення.

Система ціннісних орієнтацій студентської молоді має складну структуру. Так, О. Москаленко визначила три компоненти ціннісно-сислової сфери, які з певними застереженнями можна екстраполювати на систему ціннісних орієнтацій: когнітивний компонент, який складається зі смисло-життєвих уявлень, ідеалів і переконань; емотивний компонент – з емоційно-оціночних ставлень; конативний компонент – з системи вчинків і дій, міжособистісної взаємодії, спрямованості діяльності та поведінки [18]. Н. Бочаріна та Л. Шкуріна [9, с. 607] також виокремлюють декілька компонентів у структурі ціннісних орієнтацій молоді. Серед них – особистісно-мотиваційний компонент, який полягає в емоційному ставленні особистості до певних моральних норм, ситуацій, правил поведінки та взаємодії, усвідомленні цінності моральних рис, якостей і законів поведінки в цивілізованій людській спільноті.

У сучасній психології проведено чимало досліджень, спрямованих на з'ясування особливостей ціннісних орієнтацій студентської молоді. Водночас такі дослідження охоплюють далеко не всі аспекти цієї проблеми та часто не враховують вплив важливих зовнішніх і внутрішніх чинників. Тому, попри значний обсяг теоретичних і практичних досліджень, проблема визначення змісту та особливостей окремих компонентів системи ціннісних орієнтацій студентської молоді залишається відкритою для подальших наукових пошуків.

Мета статті – проаналізувати результати емпіричного дослідження особливостей емотивного компонента ціннісних орієнтацій студентів педагогічного університету, які беруть участь у волонтерському русі.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження емотивного компонента ціннісних орієнтацій студентської молоді нами був використаний тест М. Рокіча «Ціннісні орієнтації» (блок термінальних цінностей). Термінальні цінності (цінності-цілі) посідають центральне місце в структурі спрямованості особистості, оскільки відображають довгострокову життєву перспективу, визначають сенс її життя [8, с. 104].

Дослідження проводилось упродовж 2020-2021 років у двох групах здобувачів вищої освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: студентів-волонтерів (131 особа) та студентів, які не беруть участь у волонтерському русі (124 особи). Студентам був запропонований перелік термінальних цінностей, які необхідно було розташувати за їх особистісною важливістю, приписавши кожній з них відповідний ранг. При цьому найбільш значущій цінності присвоювався ранг 1, найменш значущій – ранг 18. Статистична обробка результатів дослідження здійснювалась за допомогою програми Microsoft Excel.

У результаті статистичної обробки отриманих даних, пов'язаної перш за все з визначенням середніх рангів, було встановлено, що для студентів-волонтерів найбільш значущими термінальними цінностями є: здоров'я (4,86), щасливе сімейне життя (5,54), любов (6,05), впевненість у собі (7,71), свобода (8,50), наявність хороших і вірних друзів (8,53). Менш значущими є такі цінності,

як матеріально забезпечене життя (8,58), цікава робота (8,81), розвиток (9,06), активне діяльне життя (9,27), життєва мудрість (9,59), продуктивне життя (10,53), творчість (11,82), пізнання (11,90), щастя інших (12,17), розваги (12,27), суспільне покликання (12,63), краса природи і мистецтва (13,24).

Для студентів-неволонтерів найбільш значущими термінальними цінностями є: здоров'я (5,08), любов (7,00), щасливе сімейне життя (7,45), цікава робота (7,73), розвиток (8,09), свобода (8,23). Наступна ієрархія цінностей виглядає таким чином – матеріально забезпечене життя (8,30), наявність хороших і вірних друзів (8,61), впевненість у собі (8,64), життєва мудрість (8,65), активне діяльне життя (9,81), продуктивне життя (10,19), пізнання (10,23), творчість (11,70), краса природи і мистецтва (12,21), суспільне покликання (12,41), щастя інших (13,31), розваги (13,36).

Узагальнені результати дослідження представлені на рисунку 1.

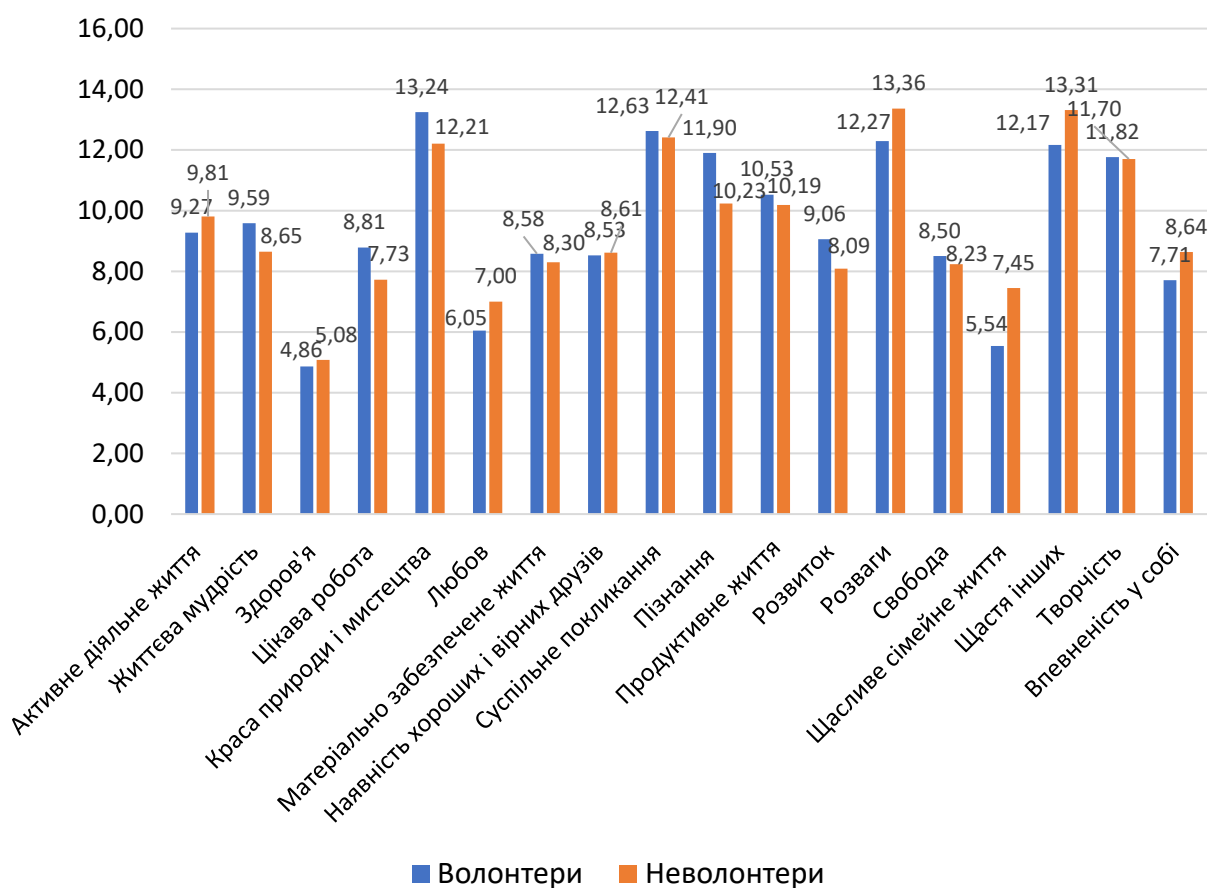

Рис. 1. Термінальні цінності (ранги) студентів-волонтерів і студентів, які не беруть участь у волонтерському русі.

Порівняльний аналіз значущості термінальних цінностей, який відображений в ранговій шкалі, для студентів-волонтерів (С-В) і студентів, які не беруть участь у волонтерській діяльності (С-НВ), наведений в таблиці 1.

Встановлено, що в обох групах студентів найбільш значущою цінністю є здоров'я. Наступні дві позиції (лише в різному порядку) займають щасливе сімейне життя та любов. Перелік менш значущих цінностей, незалежно від ставлення до волонтерської діяльності, включає творчість, пізнання, щастя інших, розваги, суспільне покликання, краса природи і мистецтва.

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз
термінальних цінностей студентів-волонтерів (С-В)
і студентів, які не беруть участь у волонтерській діяльності (С-НВ)**

№	Типи цінностей	Середні ранги		Підсумкові ранги	
		С-В	С-НВ	С-В	С-НВ
1	Здоров'я	4,86	5,08	1	1
2	Щасливе сімейне життя	5,54	7,45	2	3
3	Любов	6,05	7,00	3	2
4	Впевненість у собі	7,71	8,64	4	9
5	Свобода	8,50	8,23	5	6
6	Наявність хороших і вірних друзів	8,53	8,61	6	8
7	Матеріально забезпечене життя	8,58	8,30	7	7
8	Цікава робота	8,81	7,73	8	4
9	Розвиток	9,06	8,09	9	5
10	Активне діяльне життя	9,27	9,81	10	11
11	Життєва мудрість	9,59	8,65	11	10
12	Продуктивне життя	10,53	10,19	12	12
13	Творчість	11,82	11,70	13	14
14	Пізнання	11,90	10,23	14	13
15	Щастя інших	12,17	13,31	15	17
16	Розваги	12,27	13,36	16	18
17	Суспільне покликання	12,63	12,41	17	16
18	Краса природи і мистецтва	13,24	12,21	18	15

Найбільша різниця у підсумкових рангових позиціях між студентами-волонтерами та студентами, які не беруть участь у волонтерській діяльності, спостерігається для таких цінностей, як впевненість у собі (4 і 9 відповідно), цікава робота (8 і 4 відповідно), розвиток (9 і 5 відповідно), а найбільша різниця у значеннях середніх рангів – для цінностей щасливе сімейне життя (5,54 і 7,45), пізнання (11,90 і 10,23), щастя інших (12,17 і 13,31), розваги (12,27 і 13,36), цікава робота (8,81 і 7,73), краса природи і мистецтва (13,24 і 12,21). Інші групи цінностей характеризуються доволі близькими значеннями як середніх, так і підсумкових рангів, що свідчить про відсутність різниці у ставленні до них в обох досліджуваних групах.

Для визначення статистичної значущості відмінностей між двома незалежними вибірками був обраний критерій χ^2 -Пірсона, який є найпотужнішим непараметричним критерієм та який можна застосувати для різних шкал, в тому числі рангових. Критерій χ^2 -Пірсона використовується для зіставлення двох і більше емпіричних розподілів та (або) для перевірки гіпотез про наявність зв'язку між ознаками (змінними) [19, с. 121].

Проведені розрахунки засвідчили, що емпіричне значення критерію χ^2 -Пірсона для рівня вірогідності $\alpha=0,05$ більше критичного для трьох цінностей: «впевненість у собі» ($\chi^2_{\text{емп}}=30,346 > \chi^2_{\text{кр}}=27,587$), «щасливе сімейне життя» ($\chi^2_{\text{емп}}=29,546 > \chi^2_{\text{кр}}=27,587$) та «свобода» ($\chi^2_{\text{емп}}=28,802 > \chi^2_{\text{кр}}=27,587$). Це означає, що у цих трьох випадках існують статистично значущі відмінності між емпіричними розподілами для студентів-волонтерів та студентів, які не беруть участь у волонтерській діяльності.

Важливість для студентів-волонтерів такої цінності, як «впевненість у собі» можна пояснити тим, що участь у волонтерському русі дає внутрішнє відчуття сили, спонукає до рішучості як у прийнятті рішень, так і в подальшій їхній реалізації, формуючи при цьому як лідерські якості, так і здатність працювати в команді. Цінність «щасливе сімейне життя» також є більш значущою саме для студентів-волонтерів, оскільки безкорислива допомога як одна з основ волонтерства фактично є запорукою щасливого сімейного життя. Натомість цінність «свобода» є більш значущою для студентів, які не беруть участь у волонтерському русі, оскільки на практиці волонтерство передбачає певне обмеження особистої свободи, яке у студентів-волонтерів носить добровільний та усвідомлений характер.

В інших випадках відмінності між вибірками, навіть за наявності помітної різниці у значеннях середніх та (або) підсумкових рангів, не є статистично значущими.

Для оцінки розміру стандартизованого ефекту для критерію χ^2 -Пірсона був використаний індекс V-Крамера, який для цінностей «впевненість у собі», «щасливе сімейне життя» та «свобода» є однаковим і дорівнює $V=0,34$. Слід зазначити, що стосовно інтерпретації для індексу V-Крамера існують різні емпіричні правила. Якщо інтерпретувати розмір ефекту індексу V-Крамера в залежності від числа ступенів свободи df [19, с. 123], то можна констатувати, що розмір стандартизованого ефекту великий. Слід зазначити, що в роботі [19, с. 123] наведені дані лише для ступеня свободи df , значення якого лежить в межах від 1 до 5. Проте, враховуючи зменшення значення великого розміру ефекту індексу V-Крамера від $V>0,50$ для $df=1$ до $V>0,22$ для $df=5$, подібний висновок (для $df=17$) вбачається цілком обґрунтованим, а отримані значення свідчать про достатню статистичну значущість отриманих результатів.

Висновки. Система ціннісних орієнтацій є доволі складним внутрішнім соціально-психологічним феноменом, який може включати декілька структурних елементів. Особливе значення в цьому сенсі мають термінальні

цінності (цінності-цілі), які значною мірою відображають довгострокову перспективу життя людини.

Дослідження емотивного (емоційного) компонента ціннісних орієнтацій студентів-волонтерів і студентів, які не беруть участь у волонтерській діяльності, за допомогою тесту М. Рокіча «Ціннісні орієнтації» (блок термінальних цінностей) засвідчило, що перші рейтингові позиції в обох досліджуваних групах (лише у різній послідовності) займають такі цінності як «здоров'я», «щасливе сімейне життя» та «любов».

Основними групами цінностей, за якими студенти-волонтери відрізняються від студентів, які не беруть участі у волонтерській діяльності, є «впевненість у собі», «щасливе сімейне життя» та «свобода». Використання критерію χ^2 -Пірсона підтвердило статистичну значущість відмінностей між отриманими показниками. Очевидно, це пояснюється більш вираженою здатністю студентів-волонтерів приймати рішення з подальшою їхньою реалізацією; бажанням надавати іншим людям безкорисливу допомогу, що є спільною рисою волонтерства та щасливого сімейного життя; добровільним та усвідомленим обмеженням особистої свободи на користь загальної справи.

У ставленні до інших груп цінностей також спостерігаються певні відмінності між досліджуваними групами. Проте вони не досягають рівня статистичної значущості.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у відстеженні динаміки змін пріоритетності термінальних цінностей у залежності від різних чинників та в дослідженні інших компонентів ціннісних орієнтацій студентської молоді, яка бере участь у волонтерському русі.

Література:

1. Макаренко Н. Ціннісні орієнтації студентського віку. *Scientific progress: innovations, achievements and prospects: materials of the 6 th International scientific and practical conference*. Munich, Germany : MDPC Publishing. 2023. P. 242– 247.
2. Енциклопедія освіти / головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Маслов В. В. Ціннісний аспект соціокультурного життя. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки*. 2011. Вип. 10. С. 187–196.
4. Долинська Л. В., Максимчук Н. П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя : навч. посіб. Кам'янець-Подільський, 2008. 124 с.
5. Галузяк В. М. Ціннісні орієнтації в структурі особистісних чинників педагогічного спілкування. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія»*. 2009. Вип. 29. С. 86–92.
6. Подолянчук Д. С. Співвідношення понять «цінність» і «ціннісна орієнтація». *Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. С. 108–112.
7. Kluckhohn C. Values and Value Orientations in the Theory of Action. *Towards a General Theory of Action* / Ed. by T. Parsons, E. Shils. Cambridge: Harvard UP, 1951. P. 388–433.
8. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 98–120.

9. Бочаріна Н., Шкуріна Л. Особливості прояву ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Перспективи та інновації науки*. 2002. №13 (18). С. 600–614.
10. Панок І. Типологія ціннісних орієнтацій студентів. *Вісник ХНПУ імені ГС Сковороди "Психологія"*. 2022. №66, С. 233–242.
11. Банах В. А., Банах Л. С. Трансформація ціннісних орієнтацій молоді в умовах кризового суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 64. С. 13–21.
12. Любовець О. Вища освіта як чинник формування ціннісних орієнтацій української молоді. *Освітологія*. 2021. №10, С. 37–44.
13. Романкова Л. Волонтерська діяльність як складова формування моральних цінностей студентської молоді. *Вища освіта України*, 2015. №4, С. 54–60.
14. Stürmer S., Siem B. (2017). A group-level theory of helping and altruism within and across group boundaries. *Intergroup helping*. Springer, Cham, 2017. P. 103–127.
15. Washington J. Becoming Active citizens: motivations to volunteer among undergraduate students in a liberal arts college. *School of Professional and Continuing Studies Nonprofit Studies Capstone Projects*, 2018, №4. P. 1–56.
16. Сидоренко Ж., Яковліва О., Поліщук К. Мотивація волонтерської діяльності студентської молоді під час війни. *Наукові перспективи*. 2023. №3(33). С. 425–426.
17. Podolianchuk D. S. Altruism as a psychological basis volunteering of student youth. Science and Education a New Dimension. *Pedagogy and Psychology*. 2021. №9 (99), Issue 252. P. 78–82.
18. Москаленко О. В. Розвиток ціннісно-сміслової сфери у майбутніх фахівців технічного профілю : дис. канд. псих. наук : 19.00.07 / Інститут психології імені Г. С. Костюка, Київ, 2015. 198 с.
19. Боснюк В. Ф. Математичні методи в психології : курс лекцій. Мультимедійне навчальне видання. Харків : НУЦЗУ, 2020. 141 с.

References:

1. Makarenko N. (2023). Tsinnisni oriientatsii studentskoho viku. [Value orientations of student age]. *Scientific progress: innovations, achievements and prospects: materials of the 6 th International scientific and practical conference*. Munich, Germany : MDPC Publishing. P. 242– 247 [in Ukrainian].
2. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education] (2008) / holovnyi red. V. H. Kremen. Kyiv : Yurinkom Inter, 1040 s. [in Ukrainian].
3. Maslov V. V. (2011). Tsinnisnyi aspekt sotsiokulturnoho zhyttia. [Valuable aspect of socio-cultural life]. *Naukovi zapysky Kyivskoho universytetu turyzmu, ekonomiky i prava. Serii: filosofski nauky*. 2011. Vyp. 10. S. 187–196 [in Ukrainian].
4. Dolynska L. V., Maksymchuk N. P. (2008). Psykholohiia tsinnisnykh oriientatsii maibutnoho vchytelia. [Psychology of value orientations of the future teacher] : navch. posib. Kamianets-Podilskyi. 124 s. [in Ukrainian].
5. Haluziak V. M. (2009). Tsinnisni oriientatsii v strukturi osobystisnykh chynnykiv pedahohichnoho spilkuвання. [Value orientations in the structure of personal factors of pedagogical communication]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho. Serii: «Pedahohika i psykholohiia»*. Vyp. 29. S. 86–92 [in Ukrainian].
6. Podolianchuk D. S. (2017). Spivvidnoshennia poniat «tsinnist» i «tsinnisna oriientatsiia». [Correlation of the concepts "value" and "value orientation"]. *Osobystisno-profesiyni rozvytok maibutnoho vchytelia : Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii*. Vinnytsia : TOV «Nilan LTD». S. 108–112 [in Ukrainian].

7. Kluckhohn C. Values and Value Orientations in the Theory of Action. *Towards a General Theory of Action* / Ed. by T. Parsons, E. Shils. Cambridge: Harvard UP, 1951. P. 388–433.
8. Pavlichenko A. (2005). Tsinnisni orientatsii u systemi stanovlennia osobystosti. [Value orientations in the system of personality formation.]. *Psykhologhiia i suspilstvo*. №4. S. 98–120 [in Ukrainian].
9. Bocharina N., Shkurina L. (2002). Osoblyvosti proiavu tsinnisnykh orientatsii studentskoi molodi. [Peculiarities of manifestation of value orientations of student youth]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. №13 (18). S. 600–614 [in Ukrainian].
10. Panok I. (2022). Typolohiia tsinnisnykh orientatsii studentiv. [Typology of value orientations of students]. *Visnyk KhNPU imeni HS Skovorody "Psykhohyia"*. №66, S. 233–242 [in Ukrainian].
11. Banakh V. A., Banakh L. S. (2016). Transformatsiia tsinnisnykh orientatsii molodi v umovakh kryzovoho suspilstva. [Transformation of value orientations of youth in the conditions of a crisis society]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. № 64. S. 13–21 [in Ukrainian].
12. Liubovets O. (2021). Vyshcha osvita yak chynnyk formuvannia tsinnisnykh orientatsii ukrainskoi molodi. [Higher education as a factor in the formation of value orientations of Ukrainian youth]. *Osvitohiia*. №10, S. 37–44 [in Ukrainian].
13. Romankova L. (2015). Volonterska diialnist yak skladova formuvannia moralnykh tsinnosti studentskoi molodi. [Volunteer activity as a component of the formation of moral values of student youth]. *Vyshcha osvita Ukrainy*. №4, S. 54–60 [in Ukrainian].
14. Stürmer S., Siem B. (2017). A group-level theory of helping and altruism within and across group boundaries. *Intergroup helping*. Springer, Cham, 2017. P. 103–127.
15. Washington J. Becoming Active citizens: motivations to volunteer among undergraduate students in a liberal arts college. *School of Professional and Continuing Studies Nonprofit Studies Capstone Projects*, 2018, №4. P. 1–56.
16. Sydorenko Zh., Yakovliwa O., Polishchuk K. (2023). Motyvatsiia volonterskoi diialnosti studentskoi molodi pid chas viiny. [Motivation of volunteer activity of student youth during the war]. *Naukovi perspektyvy*. №3(33). S. 425–426 [in Ukrainian].
17. Podolianchuk D. S. Altruism as a psychological basis volunteering of student youth. Science and Education a New Dimension. *Pedagogy and Psychology*. 2021. №9 (99), Issue 252. P. 78–82.
18. Moskalenko O. V. (2015). Rozvytok tsinnisno-smyslovoi sfery u maibutnikh fakhivtsiv tekhnichnoho profiliu. [The development of the value-meaning sphere in future specialists of a technical profile] : dys. kand. psyk. nauk : 19.00.07 / Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka, Kyiv, 198 s. [in Ukrainian].
19. Bosniuk V. F. (2020). Matematychni metody v psykholohii : kurs leksii. Multymediine navchalne vydannia. [Mathematical methods in psychology: a course of lectures. Multimedia educational publication]. Kharkiv : NUTsZU, 141 s. [in Ukrainian].

УДК 378.147:[378.011.3-051:378-056.2/3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1626-1637](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1626-1637)

Столяренко Ольга Борисівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, 32300, тел.: (096) 340-32-90, <https://orcid.org/0000-0002-0479-574X>

Жиляк Наталія Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, 32300, тел.: (097) 671-18-11, <https://orcid.org/0000-0002-3772-6687>.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню проблем, що постають перед закладами вищої освіти під час здійснення освітнього процесу в інклюзивному середовищі. Досліджено ключові аспекти організації інклюзивного освітнього середовища, психологічні особливості професійної підготовки викладачів до роботи у нових умовах та педагогічні засади інклюзивного навчання і соціокультурної адаптації студентів. Доведено, що реалізація міжнародної і вітчизняної законодавчої бази з питань інклюзивної освіти призведе до ряду позитивних зрушень у системі вищої освіти, що сприятиме розвитку нового типу вищого навчального закладу з інклюзивною формою здобуття вищої освіти.

Професійну підготовку викладачів до роботи в інклюзивному середовищі закладу вищої освіти розглянуто як засіб проектування національно свідомого фахівця, здатного у складних соціально-економічних умовах сумлінно та відповідально опановувати систему цінностей та ціннісних орієнтацій з метою покращення якості навчання студентів з особливими освітніми потребами. Констатовано, що важливою умовою успішного навчання у сучасних закладах вищої освіти осіб з особливими освітніми потребами є врахування психологічного аспекту у системі професійної підготовки науково-педагогічних працівників до роботи з такою категорією студентів.

Висвітлено генеральну ідею освітньої концепції підготовки науково-педагогічних працівників до професійної діяльності в умовах інклюзивного

освітнього середовища, що полягає у розробленні методологічних, теоретичних і практичних підходів до підготовки спеціального педагога інклюзивного закладу освіти – нової професійної кваліфікації у вітчизняній освітній системі

Ключові слова: інклюзія, інклюзивне середовище, заклади вищої освіти, особи з особливими освітніми потребами, професійна підготовка.

Stoliarenko Olha Borysivna PhD in Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Social Work, Psychology and Socio-Cultural Activities named after T.Sosnovska, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education «Kamenets-Podilsky State Institute», Hodovanets St., 13, Kamianets-Podilskyi, 32300, tel.: (096)340-32-90, <https://orcid.org/0000-0002-0479-574X>

Zhyliak Nataliia Viktorivna PhD in Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Social Work, Psychology and Socio-Cultural Activities named after T.Sosnovska, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education «Kamenets-Podilsky State Institute», Hodovanets St., 13, Kamianets-Podilskyi, 32300, tel.: (097)671-18-11, [https:// orcid.org/ 0000-0002-3772-6687](https://orcid.org/0000-0002-3772-6687).

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PROFESSIONAL TRAINING OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS TO WORK IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT

Abstract. This work is devoted to highlighting the problems faced by institutions of higher education during the implementation of the educational process in an inclusive environment. The key aspects of an organization of an inclusive educational environment, psychological peculiarities of the professional training of lecturers to work in new conditions, and pedagogical principles of inclusive education and sociocultural adaptation of students were investigated. It can be concluded that the implementation of the international and national legislative framework on inclusive education would lead to many positive changes in the higher education system, which would contribute to the development of a new type of higher education institution with an inclusive form of education.

Professional training of teachers to work in an inclusive environment of higher education was considered as a mean of designing a nationally conscious specialist who can diligently and responsibly master the system of values and value orientations in difficult socio-economic conditions to improve the quality of education of students with special educational needs. It is stated that an important condition for successful training in modern institutions of higher education of persons with special educational needs is to take into account the psychological aspect in the system of professional training of scientific and pedagogical workers to work with this category of students.

The general idea of the educational concept of training scientific and pedagogical workers for professional activity in an inclusive educational environment lies in the development of methodological, theoretical, and practical approaches to the preparation of a special teacher of an inclusive educational institution – a new professional qualification in the national educational system was highlighted.

Keywords: inclusion, inclusive environment, higher education institutions, persons with special educational needs, professional training.

Постановка проблеми. В Україні, як і в усьому цивілізованому світі, стрімко розвивається процес подолання усталених стереотипів, які заважають формуватись новій філософії суспільства у ставленні до осіб з обмеженнями здоров'я як до суб'єктів життєтворчості, спроможних створювати свої життєві проекти, відповідально ставитись до громадянських обов'язків та впевнено сприймати виклики сьогодення. Інклюзивна освіта є педагогічною інновацією і водночас вимогою не лише часу, але й одним із міжнародних зобов'язань держави внаслідок ратифікації Конвенції ООН про права людей із інвалідністю.

Упровадження інклюзивного навчання є позитивною тенденцією розвитку української системи освіти, оскільки з кожним роком дедалі більша кількість осіб із особливими освітніми потребами має змогу здобувати знання та соціалізуватися. За офіційною статистикою, з 2,5 мільйонів студентів українських закладів вищої освіти – 8 тисяч складають люди з особливими освітніми потребами. Тому на заклади вищої освіти покладається обов'язок забезпечити доступність освіти для всіх громадян, враховуючи особливі освітні потреби кожного учасника освітнього процесу.

В українській системі вищої освіти активно створюються інклюзивні освітні середовища і ми вже маємо значні прогресивні зміни щодо формування та розвитку інклюзивності вищої освіти, хоча й існують певні труднощі, що ускладнюють ефективність її впровадження. Більшість з цих проблем проявляється в недостатності механізмів для організації освітнього процесу, недоліках у нормативному регулюванні та нестачі належного фінансування в умовах війни. Виникає необхідність у розробці та впровадженні комплексних стратегій та забезпечення необхідних ресурсів для реалізації інклюзивних освітніх програм з метою створення ефективного інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти.

Для того, щоб інклюзивна модель освіти могла стати повною реальністю, не досить лише впровадити нормативні або законодавчі реформи. Важливою умовою успішного навчання у сучасних закладах вищої освіти осіб з особливими освітніми потребами є професійна підготовленість науково-педагогічних працівників до роботи з такою категорією студентів. А першочерговим завданням освітньої концепції підготовки науково-педагогічних

працівників до професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища повинно стати розроблення методологічних, теоретичних і практичних підходів до підготовки педагога інклюзивного закладу освіти – нової професійної кваліфікації у вітчизняній освітній системі. Такий підхід до процесу професійної підготовки науково-педагогічних працівників до роботи в інклюзивному середовищі ЗВО забезпечить високий рівень сформованості соціально-педагогічної компетентності, сприятиме створенню якісно нового освітнього середовища вищого педагогічного навчального закладу, інтенсифікацію та оптимізацію педагогічного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку інклюзивної освіти в Україні науково-педагогічна спільнота активно здійснює пошук нових засобів професійної підготовки викладачів до роботи в інклюзивному середовищі вищого навчального закладу. У вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній науці запропоновано різні теоретичні та методичні аспекти організації навчального процесу в закладі вищої освіти. Тому підґрунтям розроблення проблеми професійної підготовки науково-педагогічних працівників до роботи в інклюзивному середовищі закладу вищої освіти була інтерпретація результатів сучасних досліджень у різних наукових царинах: методологічних засад (М. Вашуленко, Р. Гуревич, О. Дусавицький, І. Малафіїк, О. Савченко, В. Чайка й ін.); професійної підготовки педагога (Н. Гузій, М. Євтух, І. Зарубінська й ін.); структури педагогічної діяльності (А. Богуш, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Д. Ніколенко, О. Пехота й ін.); формування особистості вчителя (Г. Балл, А. Вербицький, Н. Кічук, Н. Кузьміна, О. Мороз, М. Нікандров, Р. Хмелюк й ін.); компетентнісного підходу (Н. Бібік, А. Коломієць, А. Маркова, С. Сисоєва, Л. Хоружа й ін.).

Інклюзія у закладах вищої освіти є предметом наукових пошуків низки українських науковців, таких як А. Аріщенко, А. Колупаєва, О. Таранченко, О. Литвинова, І. Стадницька, І. Малишевська, Н. Ашиток та багатьох інших. Вивченню закордонного досвіду здійснення інклюзивного навчання присвячені праці О. Продіус, Г. Давиденка, А. Вербенця, С. Амірідзе, Л. Журавльової. Осмислено окремі аспекти запровадження інклюзивного навчання у вітчизняний науковий простір (В. Бондар, Е. Данілавичюте, Н. Дятенко, А. Колупаєва, С. Литовченко, С. Миронова, Т. Сак, В. Синьов, О. Таранченко, В. Тищенко та ін.), його організації у вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу (Г. Давиденко).

Однак інклюзивне навчання в більшості закладів вищої освіти України лише починає впроваджуватися і потребує подальшого наукового вивчення, а саме шляхів вирішення тих проблем, які стримують його розвиток. Тому забезпечення науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, які працюють зі студентами з особливими освітніми потребами професійними знаннями, необхідними для роботи в умовах інклюзивного середовища, – це

актуальна проблема, визначена науковцями як необхідна умова забезпечення компетентнісного підходу до професійної підготовки педагогічних кадрів на сучасному етапі розвитку освіти в Україні.

Мета статті - висвітлення результатів теоретичного дослідження головних проблем здійснення інклюзивного навчання у закладах вищої освіти України та визначення напрямів удосконалення процесу забезпечення науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, які працюють зі студентами з особливими освітніми потребами професійними знаннями, необхідними для роботи в умовах інклюзивного середовища.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку української освіти інклюзивне навчання посідає особливе місце серед соціально-педагогічних інновацій. Інклюзивна освіта дає змогу молоді з особливими освітніми потребами втілити свої законні права на навчання на всіх рівнях. Процес інклюзивного навчання у закладі вищої освіти сприяє задоволенню однієї з першочергових потреб студентів із особливими освітніми потребами – ефективній соціалізації, оскільки саме в юнацькому віці відбувається формування оптимальних можливостей для особистої, професійної і громадської діяльності [1, с. 154]. Здобуття вищої освіти неодмінно сприятиме підвищенню соціальної мобільності й соціально-економічного статусу молоді з особливими освітніми потребами, повноцінному формуванню особистості молодої людини, розвитку її соціальної активності і творчого потенціалу.

На жаль, випускники шкіл, які мають особливі освітні потреби, бажаючи і далі продовжувати навчання, одразу стикаються з проблемою вибору закладу вищої освіти, оскільки більшість із них практично не адаптовані до індивідуальних особливостей таких студентів. Заходи з розвитку безбар'єрної інфраструктури у сучасних закладах вищої освіти подекуди обмежуються лише встановленням пандусів [2, с. 112].

На нашу думку, створення інклюзивного освітнього середовища повинно охоплювати не лише забезпечення доступності до приміщень навчального закладу. Важливою умовою успішного навчання у сучасних закладах вищої освіти осіб з особливими освітніми потребами є готовність науково-педагогічних працівників до роботи з такою категорією студентів. Упродовж останніх років, згідно з рекомендацією МОН України, у закладах вищої освіти впроваджується навчальна дисципліна «Інклюзивна педагогіка», що пропонується як вибіркова, тобто не обов'язкова. Метою даної навчальної дисципліни є ознайомлення студентів із особливостями розвитку дітей з особливими освітніми потребами, змістом, формами, методами навчання, виховання, комунікації в умовах інклюзії [3, с. 382]. Звичайно, це позитивний крок, але цього вкрай недостатньо на сучасному етапі розвитку суспільства і, зокрема, нашої вищої школи.

Надзвичайно важливим кроком у вирішенні даної проблеми є постанова Уряду України (2019) про те, що обов'язковими умовами під час акредитації

повинна бути відповідність освітньої програми та освітньої діяльності закладу вищої освіти наступному критерію (№7, п.5.): «Заклад вищої освіти повинен створити достатні умови щодо реалізації права на освіту для осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються за освітньою програмою» [4]. Тобто, з метою покращення якості навчання студентів з особливими освітніми потребами науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти повинні бути зорієнтовані на послідовний і системний розвиток власної інклюзивної компетентності.

Учені зазначають, що вдосконалення професійної підготовки викладачів до роботи в інклюзивному середовищі закладу вищої освіти зумовлено низкою протиріч, які існують у сучасній педагогічній практиці:

— між нагальною необхідністю формування толерантного соціокультурного середовища, заснованого на визнанні рівних прав осіб із особливими освітніми потребами, розумінні, прийнятті та повазі їх відмінностей, та існуючим дефіцитом системної соціально-технологічної діяльності з утвердження інклюзивної освіти, популяризації принципів і механізмів соціальної інклюзії;

— між наданням можливості навчання у закладах вищої освіти особам із особливими освітніми потребами та відсутністю необхідної системи соціальної допомоги і підтримки на різних етапах опанування професією: як під час вступних випробувань, навчальної, наукової, виховної діяльності, так і на етапі працевлаштування;

— між перевагою форми групової роботи у закладах вищої освіти та необхідністю для осіб із особливими освітніми потребами особистісно-орієнтованого навчання;

— між необхідністю здійснення інклюзивної освіти студентів із особливими освітніми потребами та недостатніми компетенціями науково-педагогічних працівників, їхньої якісної психолого-педагогічної підготовки задля продуктивної соціально-педагогічної взаємодії в сучасних умовах;

— між необхідністю створення спеціальних умов для інклюзивної освіти та різким обмеженням ресурсів для вирішення низки таких актуальних проблем, як підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників для роботи в інклюзивних групах; залучення до роботи реабілітологів, психологів, сурдоперекладачів; створення спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу або групи психолого-педагогічного супроводу; закупівля спеціальних технічних засобів і програмного забезпечення; адаптація навчально-методичних матеріалів тощо [1, с. 152].

Одним із ключових обмежуючих факторів розвитку інклюзії у вищій освіті є війна, яка вплинула на всі сфери життя нашого суспільства і викликала зміну пріоритетів держави, сформувавши нову реальність інклюзивної освіти для України, яка вимагає більш комплексного та системного розуміння, ніж це було до початку війни [5, с. 32].

Розв'язання означених вище проблем забезпечить не лише створення умов для засвоєння педагогічних знань щодо інклюзивного навчання, але й

сприятиме формуванню у науково-педагогічних працівників гуманістичної життєвої позиції, яка визначає професійну орієнтацію в інклюзивному середовищі ЗВО, тип поведінки й види робіт, пов'язаних із виконанням професійної діяльності [6, с. 88].

На сучасному етапі розвитку інклюзивної освіти в Україні науково-педагогічна спільнота активно здійснює пошук нових засобів професійної підготовки викладачів до роботи в інклюзивному середовищі вищого навчального закладу, усвідомлюючи, що професійна підготовка науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу до роботи в інклюзивному середовищі – це цілеспрямований, керований процес формування соціально-педагогічної компетентності, що відбувається на засадах середовищного, системного, акмеологічного, аксіологічного, компетентнісного, діяльнісного підходів, потребує цілепокладання процесу професійної підготовки, адекватного добору змісту навчального матеріалу, застосування комплексу методів, форм, засобів і технологій контекстного, інтерактивного навчання та новітніх інформаційних технологій [7; 8].

Генеральна ідея освітньої концепції підготовки науково-педагогічних працівників до професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища полягає у розробленні методологічних, теоретичних і практичних підходів до підготовки педагога інклюзивного закладу освіти – нової професійної кваліфікації у вітчизняній освітній системі [9].

На нашу думку, професійну підготовку викладачів до роботи в інклюзивному середовищі ЗВО доцільно розглядати як засіб проектування національно свідомого фахівця, здатного у складних соціально-економічних умовах сумлінно та відповідально опановувати систему цінностей та ціннісних орієнтацій.

Визначення мети професійної підготовки науково-педагогічних працівників до роботи в інклюзивному середовищі ЗВО слід розглядати як процес формування мети (цілепокладання) та процес перетворення поставленої мети (цілереалізація) на кінцевий результат, який реалізуватиметься в певний період і в спеціально створеному соціокультурному освітньому середовищі на основі врахування індивідуальних особливостей суб'єктів діяльності, що відбувається за умови дотримання відповідних практичних дій і методичних операцій та здійснюється за встановленим алгоритмом [10].

Для ефективної діяльності науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу, спрямованої на роботу в інклюзивному середовищі, необхідно створити такий інноваційний педагогічний процес у соціокультурному освітньому середовищі ЗВО, який буде синергією матеріальних, комунікаційних, соціальних і пізнавальних складників, які завдяки цілеспрямованому менеджменту забезпечать сумарний ефект розвитку достатнього рівня розвитку відповідних професійних компетентностей; забезпечити гуманітарну й гуманістичну спрямованість змісту навчальних дисциплін, які сприяють формуванню висококваліфікованої, соціально активної особистості [7, с. 62].

Виходячи з цього, структурні підрозділи закладів вищої освіти, завданням яких є організація післядипломної освіти викладачів повинні внести відповідні зміни до навчальних планів і програм. Такі навчальні дисципліни, як «Основи інклюзивної педагогіки», «Психологія особи з інвалідністю» на курсах підвищення кваліфікації повинні носити сталий та системний характер. Ми переконані, що такий підхід до процесу професійної підготовки науково-педагогічних працівників до роботи в інклюзивному середовищі закладу вищої освіти забезпечить високий рівень сформованості соціально-педагогічної компетентності, сприятиме створенню якісно нового освітнього середовища вищого педагогічного навчального закладу, інтенсифікацію та оптимізацію педагогічного процесу.

Організація інклюзивного середовища у вищому навчальному закладі допоможе здобувачам вищої освіти, що мають особливі освітні потреби, у таких аспектах : розвитку особистості кожного студента з урахуванням його індивідуальних, фізичних і розумових можливостей; здійсненні повноцінної соціальної адаптації молодого людини у колективі однолітків; забезпеченні корекційно-розвивальної та реабілітаційної допомоги; наданні соціально-моральної допомоги та підтримки батькам здобувачів вищої освіти [2; 3; 7].

Безумовно, у такому контексті особливого значення набуває система професійної підготовки професорсько-викладацького колективу вищого навчального закладу до роботи в інклюзивному середовищі. Створення педагогічної системи такої підготовки має бути пріоритетним напрямом сучасної вищої освіти, в основі якої лежить добір таких методологічних підходів, технологій, форм і методів навчання здобувачів вищої освіти, зміст яких спрямований на формування їх повноцінної соціально-професійної компетентності для здійснення майбутньої професійної діяльності.

Правовою основою забезпечення організації інклюзивного навчання слугує низка розпоряджень і постанов Кабінету Міністрів України, серед яких: «Про затвердження порядку організації інклюзивного навчання у ЗНЗ» (2008), «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року» (2009), «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» (2010), «Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2011). Гарантують навчання осіб із особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах нарівні з усіма Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (від 25 травня 2017 р. № 2053-VIII) та постанова КМУ від 9 серпня 2017 року № 588 «Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» [4; 9].

Реалізація міжнародної та вітчизняної законодавчої бази з питань інклюзивної освіти неодмінно призведе до ряду позитивних зрушень у системі

професійної підготовки науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу, що сприятиме: забезпеченню права здобувачів вищої освіти з обмеженнями життєдіяльності на рівний доступ до якісної освіти, незалежно від стану здоров'я та місця їхнього проживання; розвитку нових типів вищих навчальних закладів; удосконаленню та оптимізації навчально-виховного процесу шляхом упровадження сучасних наукових досягнень та новітніх педагогічних технологій; забезпеченню архітектурної, інформаційної, освітньої та соціальної доступності вищих навчальних закладів з урахуванням потреб здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами [6].

Слід зауважити, що у готовності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти до роботи в інклюзивному середовищі значну роль відіграють не окремі засоби та методичні прийоми, а власне особистість викладача. При умові організації освітнього процесу зі здобувачами вищої освіти з особливими освітніми потребами, від викладача вимагається наявність наступних умінь та здібностей: знання вікових особливостей особистісного розвитку, уміння своєчасно підтримувати, підбадьорювати, стимулювати, надихати та включати у взаємодію. Для цього сучасний викладач повинен знати причини можливого відставання студентів із особливими освітніми потребами у навчанні, усвідомлювати необхідність у процесі формування професійних знань і вмінь, опиратися на менш ушкоджені або збережені ланки їхньої особистості, фіксувати увагу не на промахах і помилках, а на досягненнях студентів, проявляти оптимізм і формувати позитивну мотивацію навчання [10].

Найважливіші психолого-педагогічні вміння викладача, який працює у інклюзивному закладі вищої освіти:

- уміння проводити психолого-педагогічну діагностику разом із дефектологом і психологом;
- уміння бачити відхилення в розвитку студента і попередити виникнення порушень розвитку вторинних відхилень;
- прогнозувати шляхи подальшого розвитку особистості з урахуванням особливостей психофізичного розвитку;
- враховувати в освітньому процесі характерні для студентів з особливостями психофізичного розвитку можливості і фактори компенсації, використовувати їх в освітньому процесі;
- формувати позитивну мотивацію навчання у студентів з особливостями розвитку і виховувати в них оптимізм, бачення життєвої перспективи, відчуття успіху;
- працювати в тісному контакті з фахівцями: дефектологом, психологом, логопедом, медичними працівниками.

Перелічені вище психолого-педагогічні якості та особистісні риси визначають активну позицію викладача у створенні умов навчання та виховання студентів закладів вищої освіти з особливими освітніми потребами.

Педагог повинен бути здатним підготувати студентів з особливими освітніми потребами до самостійного творчого буття, допомогти їм знайти свою власну мету, свій життєвий і професійний шлях, поставити життєву задачу, яка відповідає його індивідуальності та обставинам.

Висновки. На основі проведеного теоретичного аналізу наукових джерел з проблеми професійної підготовки науково-педагогічних працівників закладу вищої освіти до роботи у інклюзивному середовищі встановлено, що інклюзивна освіта у закладах вищої освіти це не лише інноваційний процес, який дозволяє здійснювати навчання і виховання осіб із особливими освітніми потребами, але й вектор, що потужно впливає на розвиток усієї системи освіти, забезпечуючи її гуманізацію.

Визначено, що однією з головних умов ефективного розвитку інклюзивного середовища у закладах вищої освіти є забезпечення системи психолого-педагогічного супроводу студентів із особливими освітніми потребами на всіх етапах здобуття ними освіти, що передбачає втілення таких напрямів, як робота із соціальним оточенням студента; модернізація освітнього простору, до якого він залучається; адаптація до вишу і майбутньої професії. Доведено, що науково-педагогічним працівникам закладу вищої освіти потрібно чітко усвідомлювати соціальну значущість інклюзивної освіти, демонструвати готовність брати активну участь у її впровадженні.

Виділено перспективні напрями розвитку інклюзивної вищої освіти: проведення систематичної роботи із залучення студентів із особливими освітніми потребами до навчання за різними спеціальностями, популяризація здобуття вищої освіти особами з особливими освітніми потребами, грамотна профорієнтаційна робота зі школярами вразливих категорій.

Обґрунтовано поняття «інклюзивне середовище вищого навчального закладу» й визначено його як комплекс педагогічних, психологічних та соціальних умов, які забезпечать освітні потреби й можливості життєдіяльності студентів, що необхідні для комфортної й максимально ефективної соціалізації, навчання, виховання, розвитку і реабілітації.

Запропоновано визначення поняття «професійна підготовка науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу до роботи в інклюзивному середовищі» як цілеспрямованого, керованого процесу формування соціально-педагогічної компетентності, що відбувається на засадах середовищного, системного, акмеологічного, аксіологічного, компетентнісного, діяльнісного підходів, потребує цілепокладання процесу професійної підготовки, адекватного добору змісту навчального матеріалу, застосування комплексу методів, форм, засобів і технологій контекстного, інтерактивного навчання та новітніх інформаційних технологій.

Констатовано, що важливою умовою успішного навчання у сучасних закладах вищої освіти осіб із особливими освітніми потребами є готовність науково-педагогічних працівників до роботи з такою категорією студентів.

Висвітлено генеральну ідею освітньої концепції підготовки науково-педагогічних працівників до професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища, що полягає у розробленні методологічних, теоретичних і практичних підходів до підготовки спеціального педагога інклюзивного закладу освіти – нової професійної кваліфікації у вітчизняній освітній системі.

Література:

1. Шевчук Г. Й. Інклюзивна освіта у вищій школі: виклики та перспективи *Академічні студії. Педагогіка*, 2(3), 2021. С. 151–157. URL: <http://www.academstudies.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/107/99> (дата звернення: 13.12.23).
2. Козуля В. М., Скиба Ю. А. SWOT-аналіз інклюзивного освітнього середовища вітчизняних університетів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 2020. Вип. 78, С. 110–116. URL: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.24> (дата звернення: 04.12.23).
3. Аріщенко А. Інклюзивний освітній простір ЗВО України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 5. С. 381–389. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/37.pdf>.
4. Вища освіта в Україні у 2019 році: статистичний збірник. Київ : Державний комітет статистики України, 2020. 262 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vysh_osvita/arch_vysh_osvita.
5. Степаненко В. Суспільний досвід і смисли російсько-української війни : соціологічні інтерпретації. Українське суспільство в умовах війни : колективна монографія. За ред. член.-кор. НАН України, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 25–35.
6. Продиус О. І. Особливості моделей інклюзивної освіти в країнах Європи відповідно до вимог сучасного суспільства. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 4(2). С. 86–93 [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_4%282%29__14
7. Попова А., Гуренко О. Нормативно-правове регулювання інклюзивної освіти в Україні: періодизація та особливості. *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Бердянськ, 2023. С. 62–69.
8. Мицик Г., Попова А., Цибуляк Н., Линдіна Є. Імплементація європейських стандартів і рекомендацій у сфері інклюзивної вищої освіти в Україні: виклики та можливості. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*, Вип. 2 (8), 2023. С. 7–20. URL: <https://unesco-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/89/82> (дата звернення: 12.12.2023).
9. Про затвердження порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07. 2019 р. № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.12.2023).
10. Kravchenko O., Koliada N., Berezivska L., Dikhtyarenko S., Baida S., Danylevych L. Digital Barrier-Free and Psychosocial Support for Students with Disabilities in Distance Learning Environments. *International Journal of Computer Science And Network Security*, 22 (8), 2022. P. 15–24. URL: http://paper.ijcsns.org/07_book/202208/20220803.pdf (date of access: 12.12.2023).

References:

1. Shevchuk H. Y. (2021). Inkluzivna osvita u vyshchii shkoli: vyklyky ta perspektyvy [Inclusive education in higher education: challenges and perspectives]. *Akademichni studii. Pedagogika – Academic studies. Pedagogics*, 2(3), 151–157 [in Ukrainian].

2. Kozulya, V. M., & Skyba, Yu. A. (2020). SWOT-analiz inklyuzyvnoho osvith'oho seredovyscha vitchyznyanykh universytetiv [SWOT analysis of the inclusive educational environment of national universities]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova – Scientific journal of the National Pedagogical Drahomanov University*, 78, 110–116. URL : <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.24> [in Ukrainian].
3. Arishchenko A. (2018). Inklyuzyvnyi osvithnii prostir ZVO Ukrainy [Inclusive educational space of higher education institutions of Ukraine]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiini tekhnologii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 5, 381–389. Retrieved from: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/37.pdf> [in Ukrainian].
4. Vyshcha osvita v Ukraini u 2019 rotsi: statystychnyi zbirnyk [Higher education in Ukraine in 2019: compendium of statistic]. (2020). Kyiv : Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. Retrieved from: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ_2005/osv_rik/osv_u/vysh_osvita/arch_vysh_osvita.htm [in Ukrainian].
5. Stepanenko, V., & Makeiev, S. (2022). Suspilnyi dosvid i smysly rosiisko-ukrainskoi viiny : sotsiologichni interpretatsii [Social experience and meanings of the Russian-Ukrainian war: sociological interpretations]. Kyiv : Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
6. Prodius O.I. (2019). Osoblyvosti modelei inklyuzyvnoi osvity v krainakh Yevropy vidpovidno do vymoh suchasnoho suspilstva [The peculiarities of models of inclusive education in European countries according to the requirements of modern society]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of systemic approaches in economy*, 4(2), 86–93. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_4%282%29__14 [in Ukrainian].
7. Popova, A., & Hurenko O. (2023). Normatyvno-pravove rehulyuvannya inklyuzyvnoyi osvity v Ukraini: periodyzatsiya ta osoblyvosti [Normative and legal regulation of inclusive education in Ukraine: periodization and features]. *Sotsialno-osvitni dominanty profesiynoi pidhotovky fakhivtsiv sotsial'noyi sfery ta inklyuzyvnoyi osvity: materialy V Vseukrayinskoyi nauково-praktychnoyi Internet-konferentsiyi – Social and educational dominants of professional training of specialists in the social sphere and inclusive education: materials of the V Nationwide Scientific and Practical Internet Conference*. Berdiansk, 62–69 [in Ukrainian].
8. Mytsyk H., Popova A., Tsybulyak N., & Lyndina YE. (2023). Implementatsiya yevropeys'kykh standartiv i rekomendatsiy u sferi inklyuzyvnoyi vyshchoyi osvity v Ukraini: vyklyky ta mozhlyvosti [Implementation of European standards and recommendations in the field of inclusive higher education in Ukraine: challenges and opportunities]. *Visnyk kafedry YUNESKO «Neperervna profesiyna osvita XXI stolittya», – Bulletin of the UNESCO Department “Continuous Professional Education of the 21st century”*, 2 (8), 7–20. URL : <https://unesco-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/89/82> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inklyuzyvnoho navchannia u zakladakh vyshchoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.07.2019, 635 [On approval of the procedure for organizing inclusive education in institutions of higher education: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 10.07. No. 635 of 2019]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
10. Kravchenko, O., Koliada, N., Berezivska, L., Dikhtyarenko, S., Baida, S., Danylevych, L. (2022). Digital Barrier-Free and Psychosocial Support for Students with Disabilities in Distance Learning Environments. *International Journal of Computer Science And Network Security*, 22(8), 15–24. URL: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.8.3> [in English].

СЕРІЯ «Механізми державного управління»

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1638-1651](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1638-1651)

Стовбан Микола Петрович кандидат медичних наук, доцент кафедри фтизіатрії і пульмонології з курсом професійних хвороб, заступник генерального директора, Комунальне некомерційне підприємство «Івано-Франківська обласна клінічна інфекційна лікарня Івано-Франківської Обласної Ради», <https://orcid.org/0000-0002-6576-7494>

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ КНП ЦЕНТРАЛЬНА РАЙОННА ЛІКАРНЯ КАЛУСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТА РАЙОННОЇ РАД ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: АСПЕКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ДО ТА ПІСЛЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ГОСПІТАЛЬНОГО ОКРУГУ

Анотація. Відмічено, що питання обґрунтування фінансово-економічного стану закладів медицини не є достатньо висвітлено ними у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Однак для того, щоб зрозуміти суть цього питання, необхідно здійснити фінансово-економічний аналіз діяльності медичного закладу та зрозуміти особливості здійснення реформ у сфері медицини, які проводилися в 2017р. Синтезуючи проблему на певні завдання, можна знайти ряд наукових публікацій, які висвітлюють методи та методологію здійснення фінансового аналізу закладу медицини з метою визначення ефективності медичних реформ.

Мета дослідження - визначити фінансово-економічний стан до та після запровадження госпітального округу в Калуський центральний районній лікарні та показати обґрунтування змін у фінансах закладу.

Доведено, що реформування медичної системи по-різному відобразилося на фінансовому стані різних медичних установ. Так, деякі медичні установи були вимушені закритися, оскільки реформа передбачає виділення коштів на конкретних пацієнтів, а таких пацієнтів лікарні було небагато. Інші ж заклади отримали додатковий приплив нових пацієнтів, що сприяє збільшенню доходів і створює передумови для розвитку певної

медичної спеціалізації, нарощування матеріальної та технічної бази, розширення асортименту сфери послуг. Деякі медичні установи раціонально використовують виділені кошти та спроможні самостійно розширювати асортимент медичних послуг, створювати нові медичні послуги які є конкурентними на ринку. Це означає, що надаючи якісну медичну допомогу, яка не є гіршою чим медична послуга комерційної установи, державний заклад отримує додатковий приплив пацієнтів за якими прийде додатковий обсяг фінансування.

Зазначено, що запровадження госпітальних округів стало визначною подією, яка змінила не тільки організацію надання медичних послуг, але і зміни у підходах до управління медичними закладами та оптимізації ресурсів. Це вплинуло на розвиток інфраструктури, сприяло покращенню якості та доступності медичної допомоги, а також підвищенню ефективності використання фінансових і матеріальних ресурсів.

Ключові слова. Державне управління, медична допомога, період пандемії, спектр медичних послуг.

Stovban Mykola Petrovych, candidate of medical sciences, associate professor of the department of phthisiology and pulmonology with a course of occupational diseases, deputy general director, Communal non-commercial enterprise "Ivano-Frankivsk Regional Clinical Infectious Hospital of the Ivano-Frankivsk Regional Council", <https://orcid.org/0000-0002-6576-7494>

FINANCIAL AND ECONOMIC ANALYSIS OF THE STATE OF KNP CENTRAL DISTRICT HOSPITAL OF KALUSK CITY AND DISTRICT COUNCIL OF IVANO-FRANKIVO REGION: THE ASPECT OF STATE ADMINISTRATION BEFORE AND AFTER IMPLEMENTATION OF THE HOSPITAL DISTRICT

Abstract. It was noted that the issue of substantiation of the financial and economic condition of medical institutions is not sufficiently covered by them in domestic and foreign scientific literature. However, in order to understand the essence of this issue, it is necessary to carry out a financial and economic analysis of the activity of a medical institution and to understand the specifics of the implementation of reforms in the field of medicine, which were carried out in 2017. Synthesizing the problem into certain tasks, one can find a number of scientific publications that highlight the methods and methodology of financial analysis of a medical institution in order to determine the effectiveness of medical reforms.

The purpose of the research is to determine the financial and economic situation before and after the introduction of the hospital district in the Kalusky Central District Hospital and to show the rationale for changes in the institution's finances.

It has been proven that the reform of the medical system had different effects on the financial condition of various medical institutions. Yes, some medical institutions were forced to close, because the reform provides for the allocation of funds for specific patients, and there were not many such patients in the hospital. Other institutions received an additional influx of new patients, which contributes to an increase in income and creates prerequisites for the development of a certain medical specialization, building up the material and technical base, expanding the range of services. Some medical institutions rationally use allocated funds and are able to independently expand the range of medical services, create new medical services that are competitive on the market. This means that by providing high-quality medical care, which is no worse than the medical service of a commercial institution, the state institution receives an additional influx of patients, which will be followed by an additional volume of funding.

It is noted that the introduction of hospital districts became a significant event that changed not only the organization of the provision of medical services, but also changes in approaches to the management of medical institutions and optimization of resources. This influenced the development of the infrastructure, contributed to the improvement of the quality and availability of medical care, as well as to the increase in the efficiency of the use of financial and material resources.

Keywords. Public administration, medical assistance, pandemic period, range of medical services.

Постановка проблеми. Будь-яка держава при побудові власної соціальної політики орієнтується на формування найбільш досконалих моделей медичного забезпечення населення. Можна з впевненістю говорити, що якісні медичні послуги є ознакою розвинутого суспільства. Так само ця закономірність є і оберненою, зокрема, чим більш розвиненою є країна, тим більше ресурсів виділяється на розвиток медицини. В Україні на медицину виділяється 2,7% ВВП, хоча розвинені країни виділяють не менше 5% [1]. Цих коштів не вистачало в період пандемії, і їх ще більше не вистачає в період, коли Україна зіткнулася із війною і щоденно вимагає постійного медичного забезпечення для людей, що постраждали внаслідок воєнних дій.

Україна зіткнулася із реформами в медичній галузі в 2017р. В цілому дана реформа характеризує зміни у фінансуванні медицини, зокрема кошти виділяються не на забезпечення потреб медичного закладу (у тому числі на оплату праці персоналу, оплату комунальних платежів), а на фінансування витрат, які необхідні для надання медичних послуг пацієнтам, що звертаються до закладу. В народі такі зміни у фінансуванні отримали назву «гроші ходять за пацієнтом».

Для того щоб така реформа була здійсненою, необхідно було переформатувати структуру медичних послуг, що вимагало запровадження госпітальних округів. За своєю суттю госпітальні округи - це є мережа закладів

медицини, які обслуговують певну територіальну громаду, надаючи їм повний спектр медичних послуг. В теорії суть реформи передбачає, що будь-який член громади має змогу отримати повну медичну допомогу у своєму регіоні. Тобто цією реформою кожна медична організація повинна самостійно працювати над тим, щоб удосконалювати власну матеріальну та технічну базу, яка дозволить отримувати повний комплекс діагностичних та лікувальних послуг, а також нарощувати та удосконалювати штат працівників.

Слід зазначити, що далеко не кожна громада ефективно використовує потенціал даної реформи. Є більш успішні заклади медицини, а є такі, яким вкрай не вистачає коштів для забезпечення власних потреб. Саме тому досить часто різні громади стикаються з необхідністю закривати деякі лікарні або відділення, що отримує суспільний осуд. Для того, щоб визначити спроможність закладу медицини працювати в нових умовах, необхідно грамотно управляти фінансами, а для цього слід здійснювати постійний фінансовий аналіз та вивчати напрями удосконалення фінансового стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання обґрунтування фінансово-економічного стану закладів медицини не є достатньо висвітлено ними у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Однак для того, щоб зрозуміти суть цього питання, необхідно здійснити фінансово-економічний аналіз діяльності медичного закладу та зрозуміти особливості здійснення реформ у сфері медицини, які проводилися в 2017р. Синтезуючи проблему на певні завдання, можна знайти ряд наукових публікацій, які висвітлюють методи та методологію здійснення фінансового аналізу закладу медицини з метою визначення ефективності медичних реформ.

Сам по собі аналіз фінансового стану закладів медицини здійснюється за методологію аналізу фінансового стану некомерційних установ. Разом з тим, акценти при здійсненні такого аналізу ставляться на основних проблемах, які слід виявити. Саме тому деякі аспекти методології здійснення фінансового аналізу у різній літературі відрізняються одна від одної. Для того, щоб побачити як вплинуло впровадження госпітальних округів на фінансовий стан медичних установ, було проаналізовано ряд експертних публікацій, які визначають особливості зміни організаційної структури та правил фінансування таких авторів як: Бланк І.О. [2], Базилінська О.Я.[3], Белялов Т.Е.[4], Черненко К.П.[5]

Що стосується обґрунтування фінансово-економічного стану закладу медицини, то фактично воно потребує додаткового вивчення, а його результати залежатимуть від фінансового стану об'єкту дослідження. Об'єктом даного дослідження є діяльність КНП Центральна районна лікарня Калуської міської та районної рад Івано-Франківської області (скорочено Калуська центральна районна лікарня). Для дослідження фінансового стану організації було використано фінансову звітність установи за 2017-2018 роки.

Мета дослідження - визначити фінансово-економічний стан до та після запровадження госпітального округу в Калуський центральний районний лікарні та показати обґрунтування змін у фінансах закладу.

Викладення матеріалу. Реформування системи охорони здоров'я в 2017р. відбувалося відповідно до побудованої концепції розвитку медицини, в основі якої лежить створення госпітальних округів. Постановою Кабінету Міністрів «Про деякі питання створення госпітальних округів» визначається, що ними виступає функціональне об'єднання закладів охорони здоров'я, які розміщуються у певному регіоні та забезпечують населенню надання первинної та вторинної медичної допомоги [6].

В середньому госпітальний округ охоплює близько 60 кілометрів території. Така відстань дозволяє розгорнути потужну мережу різних лікарень, які мають змогу надати практично весь спектр медичних послуг, починаючи від діагностики та закінчуючи ургентним лікуванням. Очолює госпітальний округ установа, яка координує роботу всіх закладів та рекомендує побудувати такі організаційні та фінансові структури, що дозволяють закладу медицини розвиватися та створювати якісний медичний продукт. Разом з тим, головна установа не приймає рішення щодо створення територіальних округів, наявності в них відповідних лікарень, штатного і технічного забезпечення в них.

Тільки громада відповідної території приймає рішення про формування таких госпітальних округів та діяльність певних медичних установ в ній. Також громада на чолі із міською владою приймає рішення, скільки коштів вона готова виділяти на функціонування тієї чи іншої медичної установи. Саме тому, якщо виникають проблеми використання коштів в громаді, їх потрібно вирішувати спільно, враховуючи напрями економії або додаткові джерела фінансування.

Після прийняття рішення міської ради про фінансування медичного закладу, його очільники зважують, чи мають вони можливість функціонувати за таких умов, чи ні. Разом з тим, кожен заклад медицини має повноваження самостійно будувати власну фінансову систему і шукати додаткові джерела фінансування. Сьогоднішні заклади медицини фінансуються не тільки з місцевого бюджету, але і з альтернативних ресурсів, якими можуть виступати:

- кошти за надання платних додаткових платних медичних послуг;
- кошти, отримані від оренди тимчасово вільних приміщень, які не використовуються за прямим призначенням;
- кошти від компаній та страхових організацій, що здійснюють комплексне обстеження працівників;
- добровільні та спонсорські внески;
- фінансування за рахунок грантів та інших міжнародних програм.

Причому саме адміністрація створює передумови для надання таких комерційних послуг і забезпечує можливість отримання додаткового фінансування. Формування комерційної частини доходу закладу медицини – це пріоритет та компетенція виключно адміністрації закладу.

Що стосується госпітального округу, то він по суті не є окремою юридичною установою, а є тільки формою міжрегіонального співробітництва. Це фактично є регулятивний інструмент, який дозволяє створювати мережу закладів, які здатні надавати медичні послуги в повному обсязі. На спеціальній раді визначається низка необхідних закладів медицини, їх спеціалізація та спектр надання медичних послуг, щоб максимально повно надати медичну допомогу в межах певного госпітального округу. Правило побудови мережі просте: з однієї сторони пацієнт повинен отримати допомогу своєчасно, а з іншої сторони в межах власного територіального округу він повинен отримати максимально можливу медичну допомогу, не звертатися до лікарень регіонального чи обласного рівня.

Необхідно зазначити, що реформування медичної системи по-різному відобразилося на фінансовому стані різних медичних установ. Так, деякі медичні установи були вимушені закритися, оскільки реформа передбачає виділення коштів на конкретних пацієнтів, а таких пацієнтів лікарні було небагато. Інші ж заклади отримали додатковий приплив нових пацієнтів, що сприяє збільшенню доходів і створює передумови для розвитку певної медичної спеціалізації, нарощування матеріальної та технічної бази, розширення асортименту сфери послуг. Деякі медичні установи раціонально використовують виділені кошти та спроможні самостійно розширювати асортимент медичних послуг, створювати нові медичні послуги які є конкурентними на ринку. Це означає, що надаючи якісну медичну допомогу, яка не є гіршою чим медична послуга комерційної установи, державний заклад отримує додатковий приплив пацієнтів за якими прийде додатковий обсяг фінансування.

Однак попри численну кількість переваг, варто зазначити, що в цілому громадськість негативно сприйняла такі адміністративні реформи, оскільки вони були підігрітими певними політичними силами, які не дозволили громаді розібратися з особливостями роботи медичної реформи. Суть такої реформи в тому, що за добробут громади дбає сама громада, а за добробут лікарні відповідає її адміністрація, що вправно кооперує із громадою. Однак по факту, в кінцевому результаті населення певної територіальної громади бачило тільки закриття деяких установ, зокрема вузькопрофільних медичних установ, а тому по сьогоднішній день сприймає всі нововведення негативно.

У місті Калуші створено Калуський госпітальний округ. Даний округ охоплює медичні заклади Калуша, міста Болехова, Калуського району, Рожнятівського району, Долинського району. Відповідно центральна лікарня

Калуша належить Калуському госпітальному округу і вона також підлягала реформуванню [7].

Основними завданнями ведення медичної реформи в Калуському госпітальному окрузі є:

- надання медичних послуг населенню на безкоштовні основі у тому числі паліативної допомоги;
- надання основних видів амбулаторних послуг, що здійснюється за направленням сімейного лікаря;
- надання основних видів стаціонарної медичної допомоги в закладах медицини територіальної громади, до якої належить пацієнт;
- відшкодування вартості придбаних лікарських засобів, які купуються пацієнтами відповідно до вказівок сімейного лікаря;
- формування передумов для організації цифрових медичних послуг, що передбачають введення індивідуальних карток, електронних рецептів тощо.

Обґрунтування медичної реформи у Калуський центральній районній лікарні здійснюється на основі аналізу фінансового стану організації. Розглянемо зміну структури майна Калуської центральної районної лікарні в період здійснення реформувань: це за період з 2017-го по 2018-й роки.

Таблиця 1 – Аналіз структури майна Калуської ЦРЛ станом на 2017-2018 рр

Показники	На кінець року			Абсолютне відхилення	
	2016	2017	2018	2018-2017	2018-2016
НА/А	0,65	0,56	0,69	0,13	0,04
ОА/А	0,35	0,44	0,31	-0,13	-0,04
ВК/П	0,87	0,98	0,60	-0,38	-0,27
ПЗ/П	0,13	0,02	0,40	0,38	0,27

де НА – необоротні активи; ОА – оборотні активи; А – активи; ВК – власний капітал; ПЗ – поточні зобов'язання; П – пасиви.

Джерело: звітність Калуської ЦРЛ

Примітка: розраховано автором

За результатами дослідження можна зробити висновок про те, що основну частину майна становлять необоротні активи організації. Станом на 2018р. показник НА/А становить 0,69. Протягом останнього року відбулося збільшення показника, що свідчить про те, що установа нарощує матеріально-технічне забезпечення, що безумовно є позитивним чинником для міської лікарні. Однак також слід зазначити, що показник співвідношення необоротних активів до активів не виділяється стабільністю. Якщо в 2017р.

відбулося зменшення показника, то в 2018р. показник зріс. Що стосується оборотних активів, то їх питома вага в активах становить 31%. Відповідно, показник також має нестабільну динаміку, зокрема відбулося його збільшення в 2017р. та падіння на 0,13 в 2018р. Більшою мірою капітал організації сформований за рахунок власних джерел фінансування. Разом з тим, за досліджуваний період спостерігається тенденція нестабільного показника, автономії що вимагає більш зваженої політики управління фінансовими ресурсами. Так, станом на 2018р. показник співвідношення власного капіталу до пасивів становить 0,60 відн.од. Це критичне значення, яке вказує на те, що організація є фінансово стійкою однак одночасно і нестабільною. Відповідно, співвідношення поточної заборгованості до пасивів станом на 2018р. становить 0,40.

Таблиця 2 – Аналіз власного оборотного капіталу Калуської ЦРЛ станом на 2017-2018 рр

Показники	На кінець року			Абсолютне відхилення	
	2016	2017	2018	2018-2017	2018-2016
Власний оборотний капітал	1229	2399	-383	-2782	-1612
Власний оборотний капітал - Запаси	-648,20	-33,89	-1629,33	-1595,44	-981,13
Власний оборотний капітал + Довгострокова заборгованість - Запаси	-648	-34	-1629	-1595	-981
Власний оборотний капітал + Короткострокова заборгованість + Довгострокова заборгованість - Запаси	69	79	102	23	33

Джерело: звітність Калуської ЦРЛ

Примітка: розраховано автором

Треба зазначити, що Калуська центральна районна лікарня в 2018р. не мала власного оборотного капіталу. Його розмір в 2018р. склав -383 тис. грн. Показник суттєво зменшився у порівнянні з 2017-м роком. Необхідно зазначити, що аналіз комплексу 4 показників таблиці 2 засвідчує про те, що фінансовий стан не вирізняється стійкістю, а за 3 роки відбулося помітне його погіршення.

Таблиця 3 – Аналіз показників ліквідності Калуської ЦРЛ станом на 2017-2018 рр

Показники	На початок року			Абсолютне відхилення	
	2016	2017	2018	2018-2017	2018-2016
Коефіцієнт покриття	2,71	22,25	0,78	-21,47	-1,93
Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,10	0,70	0,06	-0,64	-0,04
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,08	0,68	0,06	-0,63	-0,02

Джерело: звітність Калуської ЦРЛ

Примітка: розраховано автором

Коефіцієнти платоспроможності мають вагоме значення для того, щоби лікарня мала змогу розраховуватися за власними зобов'язаннями своєчасно, а також купувати необхідне матеріальне та технічне забезпечення. Слід зазначити, що за досліджуваний період показники ліквідності не виділяються стабільністю, а їх розмір змінюється суттєво. Це говорить про те, що в організації відбулися ґрунтовні структурні зміни, які вимагали додаткових коштів, а також переформатування використання фінансових ресурсів для вирішення нагальних потреб. Коефіцієнти швидкої ліквідності та абсолютної ліквідності засвідчують про те, що Калуська лікарня немає достатньо коштів того, щоб вирішувати власні поточні потреби. Саме тому необхідно звернути увагу на планування платоспроможності у майбутньому.

Таблиця 4 – Аналіз показників фінансової стійкості Калуської ЦРЛ
станом на 2017-2018 рр

Показники	На початок року			Абсолютне відхилення	
	2016	2017	2018	2018-2017	2018-2016
Коефіцієнт фінансового ризику	0,15	0,02	0,66	0,64	0,51
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,26	0,43	-0,15	-0,58	-0,40

Джерело: звітність Калуської ЦРЛ

Примітка: розраховано автором

Що стосується показників фінансового ризику, то необхідно зазначити що в цілому фінансові ризики організації суттєво збільшилися за останній рік. Якщо в 2017р. коефіцієнт фінансового ризику становив 0,02 то в 2018р. показник складає 0,66 відн. од., тобто відбулося збільшення показника на 0,64 відн.од. Це вкрай негативне значення, до якого потрібно приділити більше уваги. Також негативною є тенденція маневреності власного капіталу. В 2018р. власний капітал перестав бути маневреним, а тому не може використовуватися для вирішення нагальних проблем та потреб організації.

Для будь-якої державної установи природньо мати дефіцит коштів і фінансовий результат закінчувати із дефіцитом. На відміну від багатьох лікарень, Калуська центральна районна лікарня не має збитків, однак це не означає що її фінансовий стан є стійким. Для того, щоб підтвердити ефективність діяльності організації, або спростувати це, необхідно дослідити показники ділової активності.

Організація в 2018 році отримала 37666 тис грн доходів, основна частина з яких становить бюджетні асигнування, що сформовані у розмірі 30 188 тис грн. Структура фінансових результатів показана у таблиці 5.

Таблиця 5 – Аналіз фінансових результатів Калуської ЦРЛ станом на 2017-2018 рр

Показники	За рік, тис грн			Абсолютне відхилення за	
	2016	2017	2018	2017-2018рр	2016-2018рр
Доходи	44543	38988	37666	-1322	-6877
Бюджетні асигнування	35673	31190	30188	-1002	-5485
Дохід від надання послуг	344	322	456	134	112
Інші доходи	8526	7476	7022	-454	-1504
Витрати	43652,14	38208,24	36536,02	-1672,22	-7116,12
Витрати на виконання бюджетних програм	43284	37798	36003	-1795	-7281
Витрати на виготовлення продукції	56	66	78	12	22
Інші витрати	312	344	455	111	143
Профіцит	891	780	1130	350	239

Джерело: звітність Калуської ЦРЛ

Примітка: розраховано автором

Профіцит бюджету становить в 2018 році 1130 тис грн, що на 350 тис грн більше показника 2017 року. Дані кошти в основному спрямовуватимуться на матеріальних та технічний розвиток установи.

Таблиця 6 – Аналіз показників ділової активності Калуської ЦРЛ станом на 2017-2018 рр

Показники	Оборотність за рік, разів		Період обороту, днів		Абсолютне відхилення, +/-
	2017	2018	2017	2018	
Коефіцієнт оборотності активів	7,0	7,5	51,8	48,1	-3,7
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	5569,7	12555,3	0,1	0,0	0,0
Коефіцієнт оборотності оборотних активів	17,5	19,5	20,6	18,4	-2,1
Коефіцієнт оборотності основних фондів	11,8	12,4	30,6	28,9	-1,7
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	93,9	40,8	3,8	8,8	5,0

Джерело: звітність Калуської ЦРЛ

Примітка: розраховано автором

За результатами дослідження встановлено, що показники ділової активності в цілому мають позитивну тенденцію що пояснюється збільшенням обсягів надходжень та пошуком додаткових та альтернативних джерел фінансування потреб медичного закладу. Так, коефіцієнт оборотності збільшився, а відповідно період обороту активів зменшився майже на 4 дні.

Що стосується оборотних активів, то період їх оборотності також знизився на 2 дні, що заслуговує позитивної оцінки. Коефіцієнт оборотності основних фондів також зменшився на 2 дні. Однак негативною є тенденція збільшення оборотності кредиторської заборгованості. В цілому в 2018р. кредиторська заборгованість погашалася на 5 днів довше, чим у 2017р. Це не є значний фактор, який є загрозовими для організації, однак на нього також слід звернути увагу при плануванні показників наступному періоді.

Таблиця 7 – Аналіз показників рентабельності Калуської ЦРЛ станом на 2017-2018 рр

Показники	За рік		Абсолютне відхилення, +/-
	2017	2018	
Коефіцієнт рентабельності активів	0,1	0,2	0,1
Коефіцієнт рентабельності діяльності	0,02	0,03	0,0
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	0,15	0,28	0,1

Джерело: звітність Калуської ЦРЛ

Примітка: розраховано автором

Що стосується прибутковості організації, то слід зазначити що в цілому діяльність Калуської центральної районної лікарні є прибутковою. Коефіцієнт рентабельності активів є незначним, однак позитивним і становить 0,2. Відбувається позитивна тенденція зміни усіх показників рентабельності за досліджуваний період що заслуговує позитивної оцінки.

Разом з тим, для того, щоб зрозуміти наукове обґрунтування змін фінансового стану відповідно до утворення госпітальних округів, необхідно дослідити основні соціальні показники, які визначають зміни в управлінні кадрами та зміни в управлінні матеріально-технічним забезпеченням.

Таблиця 8 – Соціальні показники Калуської ЦРЛ станом на 2017-2018 рр

Показники	За рік		Абсолютне відхилення, +/-
	2017	2018	
Витрати на оплату праці, тис грн	22678,944	21601,812	-1077,1
Кількість персоналу, осіб	403	372	-31,0
Середньомісячна заробітна плата, тис грн	4,69	4,84	0,1
Залишкова вартість основних засобів, тис грн	3115	2937	-177,3
Первісна вартість основних засобів, тис грн	8899	8901	2,0
Знос, тис грн	5784	5964	179,3
Зношеність основних засобів, відн. од	0,65	0,67	0,0

Джерело: звітність Калуської ЦРЛ

Примітка: розраховано автором

Необхідно зазначити, що витрати на оплату праці скоротилися, що пов'язано із значним скороченням витрат на утримання Калуської центральної районної лікарні. Підлягає скороченню і штат організації. Зокрема, в 2018р. було скорочено 31 людину для того, щоб організація могла не виходити за межі встановленого бюджету. Разом з тим позитивним є чинник збільшення середньомісячної заробітної плати. Якщо в 2017р. заробітна плата складала близько 4700₴ то в 2018р. заробітна плата зростала до 4840₴. Що стосується матеріального забезпечення то організація регулярно здійснює вкладення в оновлення обладнання. Разом з тим, це не впливає позитивно на рівень зношеності основних засобів, оскільки показник зношення основних засобів зріс на 0,02. Це означає, що для того щоб організація використовувала актуальне медичне обладнання, оновлення необхідно проводити частіше.

Необхідно зазначити, що Калуська центральна районна лікарня в цілому справилася із реформами медицини, а адміністрація здійснює пошуки напрямів вдосконалення фінансового стану. Зокрема адміністрація займається збільшенням обсягів надання платних медичних послуг та використовує вільні приміщення для здачі в оренду комерційним установам. Попри це за необхідністю організація зменшує споживання бюджетних коштів та створює передумови для фінансування потреб за власний рахунок. Потребує додаткового вирішення питання зміцнення матеріально-технічної бази та розвитку штату працівників, які зможуть в результаті надавати ширший спектр медичних послуг.

Висновки. Отже, запровадження госпітальних округів стало визначною подією, яка змінила не тільки організацію надання медичних послуг, але і зміни у підходах до управління медичними закладами та оптимізації ресурсів. Це вплинуло на розвиток інфраструктури, сприяло покращенню якості та доступності медичної допомоги, а також підвищенню ефективності використання фінансових і матеріальних ресурсів. Створення госпітальних округів сприяло інтеграції різних рівнів медичної допомоги, що дозволило забезпечити більш ефективну координацію і співпрацю між закладами охорони здоров'я.

Крім того, зміни торкнулися і нормативно-правового регулювання, що вимагало оновлення законодавчої бази та розробки нових стандартів і протоколів. Це, в свою чергу, сприяло підвищенню прозорості та підзвітності у сфері охорони здоров'я, а також покращенню управлінських практик.

Важливою складовою змін стало впровадження нових інформаційних систем, які дозволили покращити моніторинг і оцінку діяльності медичних закладів, а також забезпечити кращий доступ до медичної інформації для пацієнтів і медичного персоналу. Це значно сприяло підвищенню якості надання медичних послуг і оперативному реагуванню на потреби населення.

Запровадження госпітальних округів також стимулювало активну участь місцевих громад у процесі прийняття рішень, що сприяло підвищенню довіри

до системи охорони здоров'я та покращенню соціальної справедливості. Залучення зацікавлених сторін до процесу управління допомогло врахувати їхні потреби та очікування, що сприяло підвищенню рівня задоволеності медичними послугами.

Таким чином, запровадження госпітальних округів стало важливим кроком у реформуванні системи охорони здоров'я, що дозволило підвищити її ефективність, забезпечити кращу якість медичних послуг та сприяти сталому розвитку медичної сфери в Україні. Що стосується Калуської центральної районної лікарні то незважаючи на те, що організація отримує прибуток, її фінансовий стан не вирізняється стабільністю. В цілому фінансовий стан підприємства показує, що установа є автономною, тобто більшою мірою вона фінансується за рахунок власних джерел фінансування. Однак негативними є показники ліквідності, які вимагають більш ефективного управління грошовими потоками для того, щоб організація могла своєчасно погашати заборгованість з заробітної платою та виплатами обов'язкових платежів за використання матеріальних ресурсів та енергії. Разом з тим, можна побачити що до лікарні звертається більша кількість пацієнтів, оскільки рівень доходів збільшився, що безумовно є позитивним фактором. Однак при плануванні діяльності на наступні періоди, необхідно врахувати потребу в оновленні матеріального та технічного забезпечення, а також знайти джерела збільшення оплати праці персоналу.

Література

1. Андронік В. Бюджет на медицину в 2021 році: чому грошей знову не вистачить. Сьогодні. 2021. URL: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/enews/byudzhet-na-medicinu-na-2021-rochemu-deneg-opyat-ne-hvatit-1497263.html>
2. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. Киев: Ника-Центр: Эльга, 1999. Т. 2. 512 с.
3. Базилінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 328 с.
4. Беялов Т.Е., Олійник А.В. Фінансова стійкість підприємства та шляхи її зміцнення. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2016. № 12, С. 22-26.
5. Черненко К.П., Семененко Г.М., Луконін О.В. Оцінка фінансового стану медичного закладу в умовах реформи фінансування системи охорони здоров'я. Ефективна економіка. №12. 2020. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.105>
6. Деякі питання створення госпітальних округів. Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Положення від 27.11.2019 № 1074. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-2019-p#Text>
7. Про затвердження переліку та складу госпітальних округів Івано-Франківської області. Розпорядження Кабінету Міністрів України; Перелік від 12.07.2017 № 473-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2017-p#Text>
8. Модель Івано-Франківського госпітального округу проаналізували під час робочої поїздки в область заміністра охорони здоров'я України. Івано-Франківська ОДА. 2022. URL: <https://www.if.gov.ua/news/model-ivano-frankivskoho-hospitalnoho-okruhu-proanalizuvaly-pid-chas-robochoi-poizdki-v-oblast-zamministra-okhorony-zdorovia-ukrainy>
9. Ваше здоров'я (2018). Госпітальні округи утворені. Що далі? URL: <https://www.vz.kiev.ua/gospitalni-okrugy-utvoreni-shho-dali/>

References:

1. Andronik V. The budget for medicine in 2021: why there will not be enough money again. Today. 2021. URL: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/enews/byudzhhet-na-medicinu-na-2021-pochemu-deneg-opyat-ne-hvatit-1497263.html>
2. Blank I. A. Fundamentals of financial management. Kyiv: Nika-Center: Elga, 1999. Vol. 2. 512 p.
3. Basilinska O. Ya. Financial analysis: theory and practice: teaching. manual Kyiv: Center for Educational Literature, 2009. – 328 p.
4. Belyalov T.E., Oliynyk A.V. Financial stability of the enterprise and ways to strengthen it. International scientific journal "Internauka". 2016. No. 12, pp. 22-26.
5. Chernenok K.P., Semenenko H.M., Lukonin O.V. Assessment of the financial condition of the medical institution in the context of the health care financing reform. Efficient economy. No. 12. 2020. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.105>
6. Some issues of creating hospital districts. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Order, Regulation of November 27, 2019 No. 1074. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-2019-п#Text>
7. On approval of the list and composition of hospital districts of the Ivano-Frankivsk region. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine; List dated July 12, 2017 No. 473. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2017-п#Text>
8. The model of the Ivano-Frankivsk hospital district was analyzed during a working trip to the region of the Deputy Minister of Health of Ukraine. Ivano-Frankivsk State Administration. 2022. URL: <https://www.if.gov.ua/news/model-ivano-frankivskoho-hospitalnoho-okruhu-proanalizuvaly-pid-chas-robochoi-poizdki-v-oblast-zaministra-okhorony-zdorovia-ukrainy>
9. Your health (2018). Hospital districts are formed. What's next? URL: <https://www.vz.kiev.ua/gospitalni-okrugy-utvoreni-shho-dali/>

Журнал

***«Наукові інновації та
передові технології»***

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 2(30) 2024

Підписано до друку 07.02.2024 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.